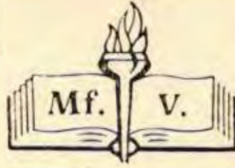
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT IX

ANKARA 1958 — MAARİF BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

GENEL SEKRETER: Avni YUKARUÇ
BAŞ REDAKTÖR : A. DİLÂÇAR

REDAKTÖRLER: Perihan ÇELEBİ, Dr. János ECKMANN, Refik EPİKMAN, Beşir GÖĞÜŞ, Namık KATOĞLU, Vedat ÖRS, Ahmet SEVİNÇ,

HARİTA İŞLERİ: Fazıla AKBAL, Mazhar YURDERİ.

FOTOĞRAF İŞLERİ: Öğretici Filimler Merkezi.

DOKUZUNCU CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Dr. H. Fikret AKA, Abdullah AKER, Cemal ALPMAN, Prof. Dr. Şinasi ALTINDAĞ, Yük. Zir. Müh. Muzaffer ATİK, Prof. Dr. Haydar BAĞDA, Doç. Dr. Bahattin BAYSAL, Ahmet BELLER, Fazıl BENGİSU, Ali Himmet BERKİ, Ord. Prof. Dr. Kadri BİLGEMRE, Prof. Pertev BORATAV, Faruk ÇAYLI, Perihan ÇELEBİ, Gv. Dlg. Kd Yzb. Zarif ÇETİNDAĞ, Saip DEVELİ, A. DİLÂÇAR, Prof. Dr. Muhittin DİLEMRE, Doç. Dr. Sabri DİLMEN, K. Nami DURU, Abdullah DURUKAL, Rüstem DUYURAN, Dr. János ECKMANN, Refik EPİKMAN, Doç. Dr. Enis ERDİK. Semih ERHAN, İzzet ERKSAL, Doç. Dr. Adnan ERZİ, Doç. Dr. Semavi EYİCE, Beşir GÖĞÜŞ, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Prof. Nusret HIZIR, Selma İNAL, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Ruşen KAM, Prof. Enver Ziya KARAL, Doç. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Mete KARGALIK, Alaeddin KOLDAĞ, Yük. İnş. Müh. Muhittin KULİN, Dr. İbrahim KUTKAN, İbrahim KUTLUK, Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU, Fevzi MİKELAY, Afif OBAY, Prof. Dr. Sabih OKTAY, Doç. Dr. Dilhan ÖGE, Prof. Yaşar ÖNEN, Vedat ÖRS, Kenan ÖZBEL, İbrahim ÖZGENTAŞ, Mehmet Emin RESÜLZADE, Ferruh SANIR, Necmi SARI. Ahmet SEVİNÇ, Doç. Dr. Samim SİNANOĞLU, Cevdet Kudret SOLOK, Kâmil SU, K. Sahir SUNAR, Doç. Dr. Faruk SUMER, Rüştü ŞARDAĞ, Yük. Kim. Müh. Dr. Şahap TOPÇUOĞLU, Dr. Fethi TEVETOĞLU, P. Kd. Bnb. Naki TULGAR, Doç. Dr. Şerafettin TURAN, İsmail UĞUZ, İsmail ULÇUGÜR, Faik Reşit UNAT, Dr. Suavi YALVAÇ, Halil Bediî YÖNETGEN, Fethi YÜCEL.

B

BUZUL DEVRİ (Fr. *Période glaciaire*, eski terim: Cumûdiye Devri, Glasyal Devir), yeryüzünün birçok bölgelerinin buzullarla örtülmüş bulunduğu jeoloji devirleri. Yeryuvarlağı tarihinde büyük buzullaşmaların şu devirlerde olduğu anlaşılmıştır: 1. Prekambrien formasyonda görülen izler (meselâ: Kuzey Amerikanın Tillit adı verilen kalın ve yer yer çizikleri bulunan buzul tortulları), 2. Kambriyum (Grönland, İskandinavya, Sibirya, Çin, Hindistan, Kuzey Amerika), 3. Permo - Karbon (Güney karaları), 4. Dördüncü Zaman (Avrupa, Kuzey Amerika) daki buzullaşmalar. Bu arada başka devirlerde de küçük ölçüde buzullaşmalar olduğu ortaya konmuştur.

Buzulların geniş bölgelere yayıldığı düşüncesi, 1802 de ilk defa olarak John Playfair tarafından, Alplerin yapısında yer tutan kültelerin, sapkın kayalar halinde, İsviçre Jurasında görülmüş olmasına dayanılarak, ileri sürülmüştür. Alplerin, geniş ölçüdeki buzullaşması, sonraları bilhassa J. de Charpentier, Agassiz, Desor tarafından açıklanmıştır.

Buzulların zaman zaman yayılmalarının ve geniş bölgeleri kaplamalarının başlıca delilleri, buzultaşlar (çok vakit çizik çakıllarla karışık killi buzultaşlar), setler teşkil eden morenler, hörgüçkaya (drumlin) lar adı verilen buzultaş tepeleri, sapkın kayalar, taşlar üzerindeki buzul çizikleri, buzyalakları, buzul sularının oydukları burgaç çukurluklarıdır. Eski buzul yayılma alanları bunların görülmesiyle tespit edilmektedir. Avrıca, buzullardan önceki V biçimli akarsu vâdilerinin buzul oymasiyle U biçimine girmiş bulunduğu, kol vâdilerin ana vâdiye basamaklarla indiği, vâdilerin yer yer birer çıkıntı ile birbirinden ayrıldığı da bu deliller arasında yer tutar. Yine bu devirde, buzulların eriyen bölümlerinden doğan derelerle buzultaşlar yığınından çakıl, kum ve daha ince parçacıklar taşınmış ve ileride büyüklükleri sırasına göre birikerek buzul çevresindeki birikinti düzlüklerini (sander adı verilen düzlükler) meydana getirmiş yahut göllere taşınarak buralarda yığılmışlardır. Bu gibi durgun sular içinde yazın iri taş parçaları, güzün ince parçalar birikmiş, kışın ise tortullanma olayı duraklamıştır. İşte böylece yıllık tabakalar teşekkül etmiş, bu tabakaların sayılmasiyle de jeoloji devrinin yıl olarak uzunluğu ölçülmeğe çalışılmıştır. (Meselâ: Bu yolla yılları hesaplıyan G. de Geer, Avrupanın kuzey bölgelerini örtmüş bulunan içbuzulun, 12 000 yıl önce İsveçin güney ucunda bulunduğunu ortaya koymuştur.) Bu arada buzultaş yığınlariyle sander düzlüklerindeki ince parçalar (tozlar), rüzgârlarla uzaklara savrulmuş, bunlar buzulsuz yerlerde kalın lös tabakalarını meydana getirecek şekilde tortullanmışlardır. Son B. D. içinde kuzey yarımküresi karaları kalın içbuzullarla örtülmüştür: Kuzey Amerikada buzlar, bugünkü St. Louis şehrinin bulunduğu yere ve Ohio ırmağına kadar sokulmuş, Avrupadakinden üç defa daha geniş yerleri kaplamıştır.

Kuzey Asyada güneye doğru sarkan çok kalın buz kütleleri, güneyden kuzeye doğru akan ırmakların yolunu tıkamıştır. Avrupada ise, yine kuzeyden gelen ve oldukça geniş yerler kaplıyan içbuzullarla Orta Avrupa dağları ve Alplerde belirmiş bulunan buzullaşmalar görülür.

Bu sırada Türkiyede buzullar, zamanımızın başlıca yüksek dağlarında (Cilo, Sat, Erciyeş, Süphan dağları, Aladağ, Kaçkar dağı, Ağrı dağı) yer kaplamış, erimezkar sınırı bugünkünden 800 - 1 000 m daha aşağılara inmiştir.

Buzultaş yığıntı alanları arasında yer yer başka iklim şartları altında meydana gelmiş ve B. D. ne ait olmıyan birtakım tabakalar da vardır ki, bunlar buzularası devri (İnterglasyal Devir) tortullarıdır. Bunların yardımiyle birkaç B. D. ayırdetmek mümkün olmuş, bu devirler türlü bölgelerde başka başka adlandırılmıştır. Bu arada Dördüncü Zamanda tek buzullaşma (monoglasyalizm) yı kabul edenler (bunlar arasında bilhassa Alman jeologu Richard Lepsius vardır) yanında, çok buzullaşma (poliglasyalizm) yı kabul ve ispat etmiş bulunanların görüşü kuvvetli yer tutmuş, böylece buzullarla örtülü B. D. leri ile bitki örtüsünün geniş yer tuttuğu buzularası devirlerinin birbiri ardından geldiği ortaya konmuştur. Bu son görüşe göre, Dördüncü Zaman B. D. lerinin Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa ve Alplerdeki devirleriyle adları ve süreleri aşağıdaki cetvelde toplu olarak gösterilmiştir:

Kuzey Amerika	Kuzey Avrupa	Alpler	Bu zamandan beri geçen yıl sayısı
Nebraskan (Jerseyan)	—	Günz	543 000 - 592 000
Kansas	Elster	Mindel	429 000 - 478 000
Illinoian	Saale	Riss	183 000 - 306 000
Iowan			
Wisconsin	Vistül	Würm	21 000 - 144 000

Asıl B. D. lerinin arkasından, bazı yeni ilerleme ve geri çekilme safhaları da kendini göstermiştir. Tersiyer bitki ve hayvan toplulukları, buzullarla örtülmüş bulunan bölgelerde gerilemiş, silinmiş, birçok türler ortadan kalkmıştır. Buzulların gerilemesi (eriyerek çekilmesi) sırasında ise, evvelce buralardan buzsuz yerlere doğru çekilmiş bulunan canlılar, çok vakit özelliklerini baylı değiştirerek, bu çıplaklaşmış yerlere doğru yeniden sokulmuşlardır. Birbiri ardından gelen bitki ve hayvanlar, kil, şistle karışık kömür, turba v. b. bataklık ve göl tortulları arasında fosilleşmiş halde kalmışlardır (mamut, gergedan, ren geyiği, misk öküzü, kutup tilkisi . . .). Çiçektozları, gür bir bitki örtüsünün, bilhassa ormanların, üremesine yol açmıştır. İlk insan izleri, Mindel - Riss buzularası devrinden itibaren bilinmektedir.

Bu devirlerde kalın içbuzulları meydana getiren katı hale geçmiş sular, dünya denizinden alındığından, o zamanlarda denizyüzü alçalmıştır. Bunun sonucu olarak, bugünkü az derin denizlerin (pek sığ denizlerin) bulunduğu yerler kuru (sular dışında) kalmıştır. En eski medeniyetlerden bir kısmı, bugün sular altında kalmış bulunan bu

çukurellerde gelişmiş, su yüzünün gittikçe yükselmesiyle bunlar, buralardan gerilere çekilmişlerdir. Yine bu kalın buz örtüleri, bulundukları yerler üzerine o derece ağırlık yapmışlardır ki, buzla kaplı olan bu bölgelerde çökmeler belirmiştir. Buz kütlelerinin eriyerek ortadan kalkmalarından sonra, buraları yükselmeğe başlamıştır. İskandinavya ve Kuzey Amerikada, eski buz yığınlarının bulunduğu yerler bugün de yükselmektedirler (meselâ: Botni körfezinin iç bölümünde yılda 1 cm kadar yükseliş). Bu yükselmeler, kenar bölgelerde (meselâ: Büyük göller) bazı değişikliklere sebebolmuştur. Denize yakın yerlerde bu hareketler sonunda, buzullaşan orta bölümün yükselişini ve denizyüzünün değişmelerini gösteren karışık bir seki sistemi meydana gelmiştir.

B. D. ni doğuran sebepleri açıklamak üzere türlü hipotezler ortaya atılmış ise de, bunlardan hiçbiri bu olayı yeter derecede aydınlatamamıştır. Bu düşüncelere göre B. D. yalnız yağışın arttığı bir zaman değil, aynı zamanda sıcaklığın da çok düştüğü zamanlardır. Ayrıca, yalnız bir soğuk devre bulunmayıp, soğuk devrelerin (buzul devirleri) ardından daha sıcak geçen devirler (buzularası devirleri) gelmiştir. Bütün bu değişmeler, kosmik sebeplerden ileri gelmiş olup, ancak iklim değişiklikleriyle açıklanabilir.

Alplerde B. D. sırasında erimezkar sınırı, bugünkünden 1 000 - 1 200 m daha aşağıda bulunuyordu. Vâdiler buzlarla dolu olup, sivri doruklar bunların üstünde buzsuz olarak yükseliyordu. Alplerin bugünkü yerşekillerinde buzul aşındırmasının önemli etkisi olmuştur. En büyük buzullaşma zamanında (Riss), Rhône buzulu Juralardan Pontarlier'ye kadar uzanıyor ve Lyon yakınında sona eriyordu.

Kuzeyde, yalnız üç B. D. tespit olunabilmiştir. İskandinavyayı örten buzullar, Kuzey Buzdenizinden geçerek İngiltereye kadar uzanmıştır. Yaklaşık olarak 1 000 m kalınlığındaki bu içbuzul örtüsü Avrupada 6 milyon km^{2}lik bir yeri kaplamıştır.

Diluvyal kronoloji: Türlü B. D. lerinin bulunmuş olduğu Diluvyal Devrine ait jeoloji ve paleontoloji araştırmalarının sonuçlarına dayanılarak, prehistoryada insanın bilinen en eski medeniyeti B. D. içerisine konmuştur. Her nekadar, güvenilir izlere (buluntulara) yalnız ilk buzularası devrine (Günz/Mindel) kadar raslanmış ise de, bundan daha eskiye doğru da insan medeniyetini aramak gayreti görülmüştür (bk. EOLİTH'LER). Medeniyetin tek beşiği olmamakla beraber, ilk anda, Diluvyal kronoloji, Avrupada tespit olunan devirlere (Avrupadaki seyrine) göre düzenlenmiş, böylece başlangıç sırasında belirgin tutamak yerleri bulunmuştur.

Dört B. D. ve üç buzularası devri ile bunlara uyacak şekilde soğukçul ve sıcakçıl bitki ve hayvan topluluklarını içine alan Diluvium'da Yontulmuş Taş Devri (Paleolitik) yer tutmuştur. Paleolitik Devir, Dördüncü Zamanın Pleistosen Devrini karşılar. Bu devrin insanları, yine bu sıralarda yaşamış olan maymunları, mağara ayılarını görmüş, buzul yayılmalarına, tufanlara şahit olmuştur. Bu devir de Eski Paleolitik ve Yeni Paleolitik olmak üzere ikiye ayrılır ki, bunlardan her biri de katları ihtiva eder. Bütün katların adları, bu zamanlara ait buluntuların ilk görüldükleri yerlerin adına göre verilmiştir.

Eski Paleolitik, herhalde ilk B. D. nden süregelmiş olarak, ilk buzularası devirde (Günz/Mindel) Abbevillien (Fransada Somme departmanında Abbeville'de; önceleri Chelléen olarak gösteriliyordu) katiyle başlamış ve Clactonien (İngilterede Essex'de Clacton - on - Sea), buna hemen paralel gitmiştir. Bu devir buluntuları arasında en çok görüleni «yumruk taşı» adı verilen ve badem biçimi gibi bir ucu sivri, öteki ucu yuvarlak olan bir araçtır. Bunlar, iki yüzünden küçük parçalar koparılarak düzeltilmiş sert çakmak taşı parçalarıdır. İkinci B. D. (Mindel) sonuna doğru, yahut ikinci buzularası devri (Mindel/Riss) başında Acheuléen (Amiens yakınında St. Acheul) katı başlamış (yumruk taşları daha ince işlenmiş olarak), üçüncü buzularası devirde Micoquien (Dordogne departmanında La Micoque) katı gelişmiştir. Öte yandan, Clactonien, Üçüncü B. D. (Riss) başına kadar sürmüş, burada Tayacien (Bordeaux yakınında Tayac) başlamış, bu Levalloisien (Paris yakınında Levallois - Perret) ile birleşmiş ve nihayet son buzularası devirdeki (Riss/Würm) Moustérien (Dordogne departmanında Le Moustier) e uzanmıştır. Eski Paleolitik'in, Würm B. D. nin en gelişkin zamanına kadar süren bu yukarı katında, kısmen Acheuléen'den süregelmiş özellikler vardır.

Yaklaşık olarak son B. D. nin ortasında beliren ve bunun sonuna kadar süren Yeni Paleolitikte ise özelliklerin çok değişmiş bulunduğu görülür. Bu devrin uzunluğu, şerit tarzındaki buzul tortullarının sayılmasiyle 10 000-30 000 yıl olarak ileri sürülmüştür. Bu devrin katlarının başlıcaları şunlardır: En altta, Aurignacien (Fransada Haute-Garonne departmanında Aurignac mevkii) katı vardır. Yeni Paleolitik'in başlaması, kemikten araçların ilk defa belirmesi ve daha ince işlenmiş çakmak taşlarının varlığiyle belli olur. Bundan sonra Solutréen (Saône - et - Loire departmanında Solutrée) gelir. Çevresi düzgün, ince, geniş defne yaprağı biçimindeki güzel işlenmiş çakmak taşları, bu katın başlıca özelliğini teşkil eder. Bunlar, yontulmuş taş sanatının en güzel örnekleridir. Daha sonraki Magdalénien (Dordogne'deki Madeleine mağarası) de, ince işlenmiş çakmak taşları çok boldur ve çok vakit kalem şeklinde yontulmuşlardır. Kemik sanatı, Neolitik'e geçişi gösterecek kadar gelişmiştir.

BUZUL ÖNCESİ DEVRİ (Preglasyal Devir), Diluvyal Devrin ilk Buzul Devrinden önceki zaman. Bu devirde, astropikal iklim şartları altında üriyen ve Pliyosende de bazı türleri mevcut olmuş bulunan canlılar yaşamıştır. Bk. BUZUL SONRASI DEVRİ.

BUZUL SONRASI DEVRİ (Postglasyal Devir), son Buzul Devri (Würm) nden sonraki devre. Bu devrede, Kuzey Avrupada yer yer küçük buzul kalıntıları görülmüş ise de, güneydeki ılıman bölgelerden buralara doğru bitki ve hayvanlar sokulmuşlardır. Bk. BUZUL DEVRİ, BUZULARASI DEVRİ.

BUZUL SUYU, eriyen buzulların hafif bulanık suları. Yaklaşık olarak her m^3 B. S. nda 1 kg kadar çamur vardır. Buzul derelerini besliyen bu sular, tarlaları sulama işinde çok iyi sonuçlar verir. Erciyeşin kuzey yamacında, Hacılar bucağına doğru inen ve Erciyeş buzulu ile beslenen Aksu ile, Cilo dağlarındaki buzullarla beslenen ve Büyük Zap ırmağına karışan Aksu dereleri bunlardandır.

BUZULARASI DEVRİ (İnterglasyal Devir), Buzul Devrinde iklimin değişip havaların ısındığı ve buzulların çok gerilediği devirler. B. D., buzul tortulları arasına girmiş ve içerisinde sıcak bölgelerde yaşıyabilen hayvan ve bitki kalıntıları (şistle karışık kömürler, turba, Innsbruck yakınındaki Hötting breşleri) ile deniz tortullarının (Ku-

zey Avrupadaki gibi), löslerdeki killeşmiş kısımların bulunduğu tabakalarla belli olmuştur. Şistle karışık kömürler, Okyanus iklimi özelliğini göstermekte, Hötting'de ise bugünkü Karadeniz ikliminin hususiyetleri bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çok vakit 3-4 önemli B. D. ayırdedilmektedir. İkinci B. D. (Büyük yahut Mindel/Riss B. D.) nin, herhalde en uzunu (100 000 yıl ?) ve en sıcak geçmiş bulunanı, buzulların da en geniş ölçüde geriledikleri bir devir olarak kabul edilmektedir. Bu devirde yahut daha önce birinci B. D. nde, Avrupada ilk insanların izlerine raslanmıştır. Sonuncu B. D. nde, Alplerde mağara ayılarını avlıyan insan toplulukları belirmiştir (bk. BUZUL DEVRİ). Son B. D. nin ardından gelen Würm buzul devrinden sonra, zamanımıza doğru bir geçiş devresi halinde Buzul Sonrası Devir (Postglasyal Devir) başlamıştır.

BUZULBİLİM (Fr. *glaciologie* Lat. *glacies* = buz, Yun. *logos* = bilim, Alm. *Gletscherkunde*), buzullardan bahseden ve coğrafyanın bir kolu olan bilim (bk. COĞRAFYA).

BUZULLAŞMA (Fr., İng. *glaciation*, Alm. *Vergletscherung*, Eski terim: *cumûdiyeleşme*), bir bölgenin buzullarla örtülmesi olayı. Jeoloji devirleri boyunca bir veya birkaç yüz milyon yıl aralıkla B. birkaç devirde belirmiştir. Ancak, bu B. devirleri (Eozoikte, Perm ve Dördüncü Zamanda), yeryuvarlağı tarihinde nispeten dar zamanlara sıkışmıştır. Bu devirler içinde ikinci derecede B. safhaları da olmuştur. Kuaternerden önceki B. lar, yeryüzünün türlü bölgelerinde belirmiş, bugünün bazı çöllerinde ve tropikal bölgelerinde de kendini göstermiştir. Zaman ve yer bakımından farklı olan bu B. ların yanında, buzullar, deniz yüzüne kadar da inmiştir ki, buna göre kutup bölgeleri dışında kalan yerlerde buzulların sadece yüksek dağlara bağlı kalmış bulunduğu düşüncesi kuvvetini kaybetmiştir. Yeryüzünde bugün de buzullar vardır. Çoğu kutuplarda, az miktarı da yüksek dağlarda bulunan bugünkü buzulların bütün yüzölçümü yuvarlak bir sayı ile 15,6 milyon km^2, hacmı 22,5 milyon km^3 tür. Pleistosendeki buzullar ise bunun üç katını buluyordu: Yüzölçümü 50 milyon km^2, hacmı 60 milyon km^3. Daha önceki B. ların, bundan da geniş yer tutmuş olması ihtimali vardır.

B. yı, sıcaklığın düşmesi doğurmuştur. Ancak, B. nın doğmasına sebebolan olayların neler olduğu henüz yeter derecede aydınlanmış değildir. B. nın sebepleri, en çok, ya yeryuvarlağının kendisinde yahut yerin güneşle olan münasebetinde aranmıştır. Astronomik açıklama tarzı şu temele dayanmıştır: Yeryuvarlağının duruşunda ve yolunda devirli olarak değişmeler olmakta, bu da B. ya sebebolmaktadır. Ancak, devirli olarak ve düzenli bir şekilde beliren bu değişmelerle ilgili olmak üzere her devirde B. olması gerekirdi ki, bu böyle olmamıştır. Öte yandan, zaman zaman kuzey ve güney yarımkürelerinin B. ya uğraması gerekirdi ki, bu olay her iki yarım kürede de aynı devirde belirmiştir. Kozmik sebepler arasında, güneşle yer arasında zaman zaman beliren bir nevi sislerin, yeryüzünün soğumasına yol açtığı, güneşteki bazı değişikliklerin de B. ya sebebolduğu üzerinde durulmuştur. Kutup değişmelerinin de B. ya yol açtığı düşünülmüş ve buzul devri başında kuzey kutpunun Baffin arazisi içinde bulunmuş olduğu, daha sonra Grönland'ı geçerek bugünkü yerini aldığı ileri sürülmüştür. Ancak, bu takdirde daha güneyde bulunmuş olmaları gereken Kamçakta ve Sibiryanın B. sının sebebini açıklamak mümkün olamamaktadır. Bir başka düşünceye göre havadaki CO_2 (‰03 kadar) nin nispeti % 55 - 60 azalırsa, sıcaklık 4 - 5° düşer, iklim soğur, B. başlar. Bununla ilgili olarak ortaya konulan bazı düşüncelere göre, yeryuvarlağı tarihinin büyük volkan devirlerinde karbondioksit artmış ve sıcaklığın çoğalmasına sebebolmuştur. B. devirleri ise volkansız devirlerdir. B. devirleri ile kömür teşekkülü arasında da ilgi aranmıştır: Buna göre kömür teşekkülü devirleri (Karbon, Tersiyer) boyunca atmosfer karbondioksitçe fakirleşmiş, bu devirlerden herbirinin ardından B. devirleri (Perm, Diluvium) gelmiştir.

BUZULTAŞ (Fr. *moraine*, bizde *moren* terimi de kullanılır), buzullar tarafından sürklenen taş parçaları. B., ya buzul ve onu besliyen buz toplanma yerlerini çeviren kayalıklardan kopan parçalardan meydana gelir (kenar molozları) yahut buzulun yerleşmiş bulunduğu yerdeki kayaların oyulup sıyrılması ile teşekkül eder (taban molozları).

Bulundukları yere göre B. lar şu şekilde ayırdedilir:

Yer değiştiren B. lar	Üst B. İç B. Dip B.	Tortulanmış B. lar	Kenar B. Ön B. Yan B. Orta B.

Yan, kenar, orta ve ön B. ları, daha çok, iri parçalar halinde, sivri köşeli, düzensiz bir şekilde yayılmış bulunan taş parçaları (molozlar) dır. İç ve hele dip B. ları ise balçık, kum ile belirgin bir şekilde işlenmiş ve cilâlanmış yuvarlak taş parçaları halindedir (bk. BUZUL).

BUZYALAĞI (Fr. *cirque*, Alm. *Kar*, Norveç. *Botner*), yüksek dağların doruklarından daha aşağıda kalan yamaçlarında, kuş yuvasını andıran oyuklar. Yanyana ve altalta sıralanan bu oyuklar türlü büyüklükte olur, dipleri düz art ve yan yamaçları dik bulunur; önlerinde de ya bir kaya çıkıntısı (kaya eşiği) yahut buzultaş (moren) yığınları yer alır. Yüksek dağlarda çok raslanan ve bulundukları dağlara sarp bir görünüş veren bu oyuklar, Buzul Devrinden önceki çukur vâdi köklerinde buzun oyma ve aşındırmasiyle derinleşerek bugünkü biçimlerini almışlardır. Bugün işlenmekte olan B. ları buzkarlarla doludur; buzla örtülü olmıyanlar ise, Buzul Devrinde işlenmişlerdir.

B. larının bazıları her yanı kapalı çanak biçimi gösterdiğinden burada sular birikerek «B. gölü»nü meydana getirmiştir (Hakkâri yakınındaki Cilo dağlarında olduğu gibi).

BUZYG'LER (Yun. *Buzygai*), eski Atinada bir rahipler sülâlesi. Attike'nin en eski asılzadelerinden olan B. sülâlesinin efsanevi kurucusu hēiōs (yarıtanrı) Buzyges sayılır. Rivayete göre, ilk defa öküzleri sabana koşan Buzyges'tir (Yun. *bus* = öküz, *zeugnymi* = koşmak, boyunduruğa bağlamak, *zygon* = boyunduruk). B. in oturdukları Buzygion (bk. ATİNA, muhtelif devirlerde yapılan başlıca eserler), kalenin bulunduğu kaya üzerinde idi. Bu rahiplere mensup olan mukaddes tarla (*hiera arura*), bu kayanın yamacına kadar uzanıyordu. Bu tarlada her sene bir rahip «mukaddes ekim» (*hieros arotos*) merasimini yaptıktan sonra, memlekette tarla işlerine başlanırdı. Mukaddes tarlada yetişen tahıl, kale tanrıçasına tahsis edilmiş idi. B. in dinî vazifeleri arasında bilhassa evlilik hayatının koruyucusu Zeus Teleios kültü mühimdi. B. eski Atinanın yalnız dinî değil, siyasi hayatında da önemli bir rol oynadılar. Mykale'de zafer kazanan ve Sestos'u zapteden Atinalı kumandan Ksanthippos ile oğlu, meşhur devlet adamı Perikles, B. sülâlesindendir.

B. in Alkmeonid'ler ve Eleusis'li Keryk'ler ile akrabalık münasebetleri vardır.

BUZYG'LERİN ŞECERESİ

I. Arriphron — I. Hippokrates (Alkmeonid)

I. Ksanthippos - Karısı Agariste

- I. Perikles
  - II. Perikles (annesi: Aspasia)
  - II. Ksanthippos
  - Paralos
- Kız
- II. Arriphron
  - II. Hippokrates
    - Telesippos
    - Demophron
    - III. Perikles

BUZZARD [*bązīrd*] **REFLEKSİ,** hasta, ayak parmaklariyle sıkıca yere basarak oturmuş halde iken dörtbaşlı kasın kirişine vurulunca meydana gelen patella (diz kapağı) refleksine verilen isim. Londralı doktor Thomas Buzzard (1831 - 1919) tarafından tatbik edildiği için onun adiyle anılır.

BUZZATI [*budzāti*], **Traverso Dino** (doğ. 1906), İtalyan yazarı. Belluno'da doğmuştur. Lombardiyada yaşamaktadır. B., romanlarında fevkalâde üstün bir tahkiye kabiliyeti göstermiş, realizmi, sembolik ve efsanevi unsurlarla kaynaştırmıştır. Yazılarında Kafka'nın tesirleri aşikârdır. Başlıca eserleri: *Bàrnabo delle montagne* (Dağlar B. su) [1933], *Il deserto dei Tartari* (Tatar çölü) [1940], *I sette messaggeri* (Yedi haberci) [1941], *La famosa invasione degli orsi in Sicilia* (Ayıların Sicilyayı meşhur istilâsı) [çocuk kitabı, 1948], *In quel preciso momento* (Tam o dakikada) [1951], *Il segreto del bosco vecchio* (Eski ormanın sırrı) [1951], *Paura alla Scala* (Scala'da panik)[1952].

BÜBERİYE veya BİBERİYE (Fr. Romarin, İng. Rosemary, Alm. Rosmarin, Lat. Rosmarinus = deniz çiyi, *ros* = çiy, *marinus* = bahri), ballıbabagiller (Labiaceae) den tek türü Rosmarinus officinalis olan bir bitki cinsi. 2 m kadar yükselebilen çok dallı, daima yeşil kalan bir çalı. Reçineyi andıran aromatik bir koku neşreder. Dalları yarı yatay olup gri kabukludur. Yaprakları ince, uzun, hemen hemen iğne şeklindedir; alta doğru kıvrılmıştır, satıhları gri, tüylü ve deri gibi serttir, karşılıklı yapraklar şeklinde dizilmiştir. Çiçekleri, mavi ile eflâtun arasında değişen renkler arz eder, kısa filizler ucunda, 5 - 10 çiçekli yalancı salkım halinde bulunur. Gerek çanak, gerek taç yaprakları iki dudaktan mürekkeptir. Deniz havasını çok seven bu bitki yabani olarak, Akdeniz memleketlerinin maki (macchia) ormanlarında, memleketimizde de Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde biter; ayrıca bahçelerde de yetiştirilir; eski zamanlardan beri süs ve ilâç bitkisi olarak yetiştirilir, baharat olarak da mutfakta kullanılır. Güney Avrupada açık havada, Orta Avrupada ise ekseriya saksılarda yetişir. Gerek yapraklar, gerek çiçekler % 1 Büberiye esansı (b. bk.) ihtiva eder. Bu madde bilhassa Güney Fransa, Dalmaçya, İspanya ve Kuzey Afrikada çıkarılır.

BÜBERİYE

B., Yunanistanda, İtalyada, eski zamanlarda günlük gibi yakılmak. çelenk yapmak ve ilâç olarak kullanılmak üzere yetiştirilmekte idi. Büyük Karl onu bahçelerine diktirmiştir. Ortaçağ başlarından beri köylülerce sevilir ve birçok merasimlerde kullanılırdı. Vaftiz alaylarında gerek vaftiz baba ve anası, gerek vaftiz olacak çocuk B. dalı taşırdı. Keza bir düğünde dünür, yeni evliler, davetliler ve birçok hallerde rahip bununla süslenir, gelin çelengi de bundan yapılırdı. Aşk büyülerinde, aşk kehanetlerinde rol oynar ve halk türkülerinde sık sık sözü geçerdi. Kısırlığı gidermek için kadınlar B. ile dövülürdü. Ölülere de verilirdi. Cenaze alayına iştirak edenler göğüslerine bir B. dalı takarlardı, cenaze taşıyanlar ise bu dalı ağızlarına alırlardı. Kuvvetli kokusunun fenalığı uzaklaştırdığına inanılırdı. Cenazelerde kullanıldığı için matem mânasını da almıştır. Son zamanlarda limon ağacı birçok hallerde B. nin yerine kullanılmaktadır. Çiçek dilinde aşk ve sadakat düşüncesini ifade eder.

BÜBERİYE ESANSI (kodeks) [Lat. Oleum Rosmarini], Rosmarinus officinalis'in yapraklariyle saplarından elde edilen esans. Renksiz veya sarımsı renkte, kokusu kâfura ve sineol'e benzer, lezzeti baharlı, acı ve serinletici, polarize ışığa tesir edebilen ($a_D^{20°} = -5°$ ilâ $+12°$) bir sıvıdır. Kesafeti 0,895 - 0,915. Yalnız dışarıdan sürülmek üzere opodeldok (opodeldoch, vücudu ovuşturmak için kullanılan kâfurlu ve esanslı sabun, merhem veya sıvı) olarak kulanılır. Kolonya sularına, saç losyonlarına, bira, şarap, likör gibi içkilere katılır. Bite, uyuza ve bazı kadın hastalıklarına karşı kullanılır. Mürekkep banotu yağı ile mürekkep limon esansı tentürünün terkiplerinde bulunur. Vücut ağrılarını kesmek için banyo tedavilerinde her banyoya 2 gr B. E. konur. Bir litre suya dört damla B. E. ilave edilmek suretiyle hazmı tenbih eden bir menku (infusion) olarak da kullanılır.

BÜBEŞTER, BERBÜŞTER (BOBASTRO), İspanyada Córdoba (Kurtuba) yakınında, Andalucía (Endülüs) dağlarında, çok evvel tahribedilmiş olup yeri kesin olarak tâyin edilemiyen müstahkem bir Ortaçağ şehri. Arap tarihçileri B. in çok sarp bir yol üzerinde, tahkimli bir kale olduğunu zikrederler. Nitekim tarihçi Simonet, Estébanez

Calderón ile hemfikir olarak, B. in orta Guadalhorce nehri kıyılarında, bugünkü Carratraca'nın 7,5 km kuzey doğusunda dik bir duvar gibi yükselen sarp bir tepe üzerinde kurulmuş bulunduğunu kabul eder.

BÜCHELER [*büĥīlir*], **Franz** (1837 - 1908), Alman klâsik filologu. Rheinberg (Niederrhein) de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. 1858 de Freiburg im Breisgau'da, 1866 da Greiswald'da, 1870 te de Bonn'da profesör olmuştur. Metin tenkidi sahasında yeni zamanların en kuvvetli filologlarından biri olan, Eski Latince ile İtalik diller sahasında da çığır açan B. ın başlıca eserleri şunlardır: *Petronius* (ad) [1862], *Grundriss der lateinischen Deklination* (Ana hatlariyle Latince isim çekimi sistemi) [1866], ana kitaplardan olan *Umbrica* (Umbr dili kitabı) [1883], *Das Recht von Gortyn* (G. hukuku) [«Rheinisches Museum» un ilâve cildi, 40], *Carmina Latina epigraphica* (Kitabe halinde Latince şiirler) [2 cilt, 1895 - 1897].

BÜCHER [*büĥīr*], **Karl** (1847 - 1930), Alman ekonomisti. Kirberg (Wiesbaden) de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Dorpat, Münih, Basel, Karlsruhe, Leipzig'de profesörlük etmiştir. Alman millî ekonomisinde tarihî okulun başlıca mümessillerindendir. Çeşitli yazılarından meydana gelen *Die Entstehung der Volkswirtschaft* (Millî ekonominin uyanışı) [1893] adlı eserinde, «ekonomi basamaklarının» bir teorisini kurar. *Arbeit und Rhythmus* (Çalışma ve ritim) [1896] adlı eserinde de, etnolojik belgelere dayanarak, iş ve iş esnasında söylenen türkülerin, çalışmayı hızlandırması konusunu incelemiştir. 1917 den sonra kendini gazetecilik ilmine hasretmiştir. Başka eserleri şunlardır: *Die Frauenfrage im Mittelalter* (Ortaçağda kadın dâvası) [1882], *Die gewerblichen Betriebsformen* (Zanaat işletme şekilleri) [1892], *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte* (Ekonomi tarihi için yardımcı malzeme) [1922], *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde* (Gazetecilik bilgisine dair yazılar) [1925], *Lebenserinnerungen 1847 - 1890* (Hayattan hâtıralar 1847 - 1890) [cilt I, 1919].

BÜCHNER [*büĥnīr*] : **1. Georg B** (1813-1837), Alman yazarı. Goddelau (Darmstadt) da doğmuş, Zürichte ölmüştür. Tabiat ilimleri, tababet ve felsefe tahsil etmiş. Hessen'de siyasi mücadeleye katılmış ve sosyalizm savaşının ilk eserini yazmıştı. 1835 te kaçmış ve 1836 da Zürichte mukayeseli anatomi profesörü olmuştur. Erken gelişen dehâlardan olan B. in 2 dram, 1 komedya ve 1 hikâyeden ibaret olan eserleri Alman edebiyatının sayılı kıymetleri arasındadır. En meşhur dramı *Dantons Tod* (Danton'un ölümü) [1835; Türk. terc. 1944] dır. Bu dramda kaderin kör gazabının girdabına düşen ferdin, tarihin iğrenç fatalizmine kurban gittiği gösterilir. B., Alman edebiyatında naturalizm ve ekspresyonizmin öncüsü sayılır. Almanyada, çağdaş Alman fikir hayatının gelişmesinde önemli payı bulunan şair ve yazarlara tevcih edilen bir B. mükâfatı tesis edilmiştir.

2. **Ludwig B.** (1824 - 1899), Alman tabibi ve felsefecisi, Georg B. ın kardeşi. Darmstadt'ta doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Darmstadt'ta hekimlik ederdi, bir müddet de Tübingen üniversitesi doçentliğinde de bulundu. B., çok geniş bir okuyucu kitlesi bulan *Kraft und Stoff* (Kuvvet ve madde) [1855] isimli kitabında halkın anlıyabileceği bir dille tam bir maddeci dünya görüşünü temsil eder. Başka birçok yazılarında da maddeci ve Darwinci telâkkiyi yazmağa çalışmıştır. Bu meyanda *Natur und Geist* (Tabiat ve ruh) [1857], *Physiologische Bilder* (Fizyolojiden tablolar) [2 cilt, 1861 ve 1875], *Die Darwinsche Theorie von der Entstehung und Umwandlung der Lebewelt* (Canlıların ortaya çıkışı ve şekil değiştirmesi hakkında Darwin nazariyesi) [1868], *Der Gottbegriff und dessen Bedeutung in der Gegenwart* (Bugünün Allah mefhumu ve mânası) [1874], *Am Sterbelager des Jahrhunderts* (Yüzyılımız son nefesinde) [1898], *Im Dienste der Wahrheit* (Hakikatin emrinde) [yazarın A. Büchner tarafından hazırlanmış bir biyografisiyle, 1899] adlı eserleri sayılabilir.

3. **Luise B.** (1811 - 1877), Georg B. nin kızkardeşi. Alman edib̄lerinden kadın yazar. Darmstadt'ta doğmuş, orada ölmüştür. Şiirleri, romanları ve *Die Frauen und ihr Beruf* (Kadınlar ve meslekleri) [1855] adlı eseriyle ve kadınların meslek hayatına atılmaları lehindeki mücadelesiyle tanınmış ve sevilmiştir.

BÜCKEN [*bükīn*], **Ernst** (1884 - 1949), Alman müzikologu. Aachen'da doğmuş, Overath (Köln) ta ölmüştür. 1925 ten başlıyarak Köln üniversitesinde profesörlük yapmıştır. *Handbuch der Musikwissenschaft* (Musiki bilgisi el kitabı) adında bir eseri vardır.

BÜDEYL b. VERKÂ' (ölm. 632?), Mekke civarındaki Benî Huzâa kabîlesinin reisi. Hudeybiye antlaşmasından sonra (628) Müslümanların müttefiki olan Benî Huzâa'lılar, daha önce Kureyşî'lerin fikir ve hareketlerini Peygambere bildirirlerdi. Hüdeybiye'de Peygamber ile görüşen B., Kureyşî'lerin hazırlıklarını anlatmış ve Mekkeye Peygamberin tekliflerini götürmüştür. Peygamber, müttefiki olan Benî Huzâa'lılar Kureyş taraftarı Benî Bekr ile savaşırken, B. in Mekkeye sığınmasını Hudeybiye antlaşmasına aykırı saymış ve bu hal Mekke seferinin sebeplerinden biri olmuştur. Peygamber Mekkeye yaklaşınca B. Ebû Sufyan ile beraber Peygamberin çadırına giderek Müslüman olmuştur. Mekke alındıktan sonra B. e, evinin savaşçılara bir sığınak yeri olması hakkı tanınmıştır. B. ve adamları Peygamber ile beraber Huneyn seferine de katılmışlardır. B. in Peygamberden önce 630 ve 632 yılları arasında ölmüş olduğu sanılıyor.

BÜDINGER - LUDLOFF - LÄWEN [*büdingīr - ludlof - lēvīn*] **HASTALIĞI**, dizkapağı kemiği (patella) kıkırdağının kopması. Alman ve Avusturyalı cerrahlardan Viyanalı **Konrad Büdinger** (doğ. 1867) in, Frankfurt'lu **Karl Ludloff** (doğ. 1864) un ve Königsberg'li **Arthur Läwen** (doğ. 1876) in adlariyle anılmaktadır.

BÜFE (Buffet; kelimenin menşei karanlıktır), yemek kablarını (çanak, çömlek, tabak, sahan), gümüş takımları, cam kabları ve hattâ bazı yiyecek maddeleri koymağa mahsus bir möble. B., yüzyıllar boyunca çok farklı şekiller almıştır. En çok karşılaşılan şekli, biribirinin üzerine yerleştirilmiş iki kısımdan ibarettir. Aşağı kısım daha geniş olup, kab kacak raflarını ihtiva eder. Daha alçak olan üst kısma çeşitli bardak takımlariyle gümüş takımları ko-

Modern bir büfe

nur. Alt kısımda (bas de buffet) çekmeler de bulunur. Alt kısmının kapakları camsızdır. Üst kısmının kapakları camlı da olabilir; hattâ, bazen üst kısmı, alt kısımdan arkaya doğru daha çekik olarak, cam kapakları yana doğru sürülüp açılan, alçak ve uzun, bir vitrin şeklini de alır (buffet à vitrine). Bazan üst kısmın fayans takımlara mahsus çok alçak rafları bulunur (buffet-vaisselier). Bugünün dekoratörleri yemek odası büfesini tamamiyle yeni gayelere göre yapıyorlar. Önceleri eski B. nin üst kısmı, şeklini değiştirmiş ve bazı hallerde gümüş takımı vitrini veya uzunlamasına raflardan ibaret bir bölme halini almıştır. Fakat bugün çok zaman üst kısım ortadan kalkmakta ve sadece büfe altı kullanılmaktadır. Bugünün evi değişmiş olup eski yemek odası ile eski salon birleşmekte ve oturma odası, birçok ihtiyaçları birden cevaplandıran yeni bir mobilyaya ihtiyaç göstermektedir. Bu türlü bir odadaki B. ye artık «dolap» demek daha doğru olur. Yeni bir temayüle göre dekoratörler B. yi yüksekçe ayaklar üzerine yerleştiriyorlar, bu suretle önünde çömelmek sıkıntısı ortadan kalkıyor. Bu temayül, Ortaçağ ve Rönesansta görülen B. şekillerine dönmekten başka bir şey değildir.

Mutfak B. si (buffet de cuisine; biz buna «dolap» deriz): Bu B., geçmişte birçok şekiller almıştır: Önce iki kapaklı, basit ve alçak bir möble iken birçok değişik şekiller alarak sonunda üst üste konulmuş iki kısımdan mürekkep 4, 6, ve hattâ 8 kapaklı möble haline gelmiştir. Yemek odasına mahsus möble için olduğu gibi mutfak B. sinin yerine de, modern mutfakta yerli ve değişmez gözler, dolaplar geçmektedir.

Vitrinli mutfak büfesi

Bazı evlerde, B. den başka, aynı tipte yapılmış daha küçük bir yardımcı B. de bulunur. Çok kere B. nin karşısına (contre-buffet) veya yan duvara dayalı olarak konan bu büfecik, daha çok bir servis masası vazifesini görür (dressoir). Sofraya verilecek veya oradan alınacak tabak v. b., icabında, burada toplanır.

İçine kıymetli tabak, çanak, altın ve gümüş eşya, biblo ve türlü antikalar konan vitrin (vitrine), B. den farklı bir möbledir.

Sofra - Büfe: Hafif bir öğle veya akşam yemeği veya bir kahvealtı yerine, resmî veya hususi kabullerde davetlilere verilen soğuk yemekler ve içkiler. Yemekler süslü (çok uzun ve nispeten dar bir dikdörtgen şeklinde) bir masanın üzerine dizilir. Davetliler masanın üç tarafında, ayakta, istediklerini seçer ve alıp yerler. B. nin üzerinde pasta tabağı, küçük çatal, çeşitli bardak ve kadehler bulunur.

B. deki yemekler, davetin saatine, davetlilerin yaşına, ev

1785 te Paris Belediye binasında kıral ve kıraliçe tarafından verilen ziyafetteki sofra-büfe

sahibinin malî durumuna göre değişir. B. nin tertibinde değişmez kaide, sofranın, ziyafetin başlangıcında nasıl dolu ise sonunda da öyle dolu olmasıdır. Yani ihtiyaçtan fazla yiyecek hazırlanacaktır. Esasen çoğu zaman davet edilenler gelip gelmiyeceklerini bildirmedikleri için kaç kişinin geleceği bilinmez; lâkin ev sahibi herkesin geleceğini hesaba katarak hazırlıklı bulunmalıdır. Bu tedbirler dışında, ev sahibesi B. hazırlamada zevkini, özelliğini ve maharetini göstermekte serbesttir. B. lerde verilen yiyecekler umumiyetle sandviç (sandwich) ler, pastalar ve pötifur (petitfour) lardan ibarettir. Aynı zamanda dondurma, şerbet ve soğutulmuş yemişler de verilir. İçkiler, kabul resminin ehemmiyetine, mevsime ve yere göre seçilir. Yazın bilhassa köyde, meyva suları, doğranmış çeşitli meyvalar (alkollü veya alkolsüz) ve sade kokteyller tavsiye olunur. Şampanya daima makbuldür. Çocuklara ancak yemiş suları, portakal suyu veya limonata, maden suları, sütlü kakao veya sade süt verilir.

Kabul resminden sonra briç oynanacak veya dans edilecek ise, dondurma, şerbet, soğuk kahve, kokteyl (cocktail), soğuk içki ve şampanya ikram edilmesi hemen hemen şarttır. Bütün yemekler, sandviç ve pastaların tam zamanında yetişmesini sağlıyacak şekilde vakitli hazırlanmış olmalıdır. İçkiler çok soğuk verilmelidir. Kabul resminin ehemmiyetine göre ev sahibesi bir veya iki davetlinin, akrabasından bir genç kızın, kendi kızlarının, hizmetçilerin yahut bir veya birkaç uşağın yardımiyle yiyecekleri bizzat dağıtır.

Büyüklere mahsus B. (kabul saati: 17-22): Umumi miktarlar: Sandviç adam başına 3-5 tane, küçük pasta veya büyük pastadan kesilecek porsiyonlar 4-8 parça, pötifurlar

Vitrinli büfe ve kontr-büfe

8 - 10 tane, dondurmalar: 12 kişi için 1 litre (eğer karışık dondurma veriliyorsa, adam başına üç porsiyon hesaplanmalı). Buzlu kahve (café glacé) adam başına 1 bardak.

Şaraplar: Beyaz veya kırmızı: 3 - 4 kişiye 1 şişe, porto veya aynı derecede şaraplar: 3 - 4 kişiye 1 şişe, şampanya (tek içki olarak) 3 kişiye en az 1 şişe ve ayrıca maden suları da bulundurulur.

B., dikdörtgen şeklinde büyük bir masa üzerine hazırlanır. Masanın üstüne kalınca çuhadan bir örtü, onun üstüne renkli bir parlak örtü ve en üste dantele örtü veya kenarı işlemeli beyaz pike bir sofra örtüsü serilir. Bu örtünün üzerinde camdan biblolar ile çiçekli veya çiçeksiz gümüş berjerler bulunur. Palto ve şapkalar için bir numaralı vestiyer hazırlamak lâzımdır. Kalabalık bir resmî kabul için vestiyeri kira ile tutmak doğru olur.

100 kişilik bir B. için, en az bir metrdotel (maître d'hôtel), bir kadın hizmetçi. mutfak için bir erkek bulaşıkçı, vestiyerde bulunacak bir insan lâzımdır. Çiçekler, süsler, sigaralar v. b. ev hanımının zevk ve takdirine bırakılmış olup davetlilere göre değişir.

Çocuk davetlerine mahsus B.: Çocuk davetleri daima öğleden sonra yapılır. Yiyecekler çocukların yaşına göre değişir. Umumiyetle sandviçler hafif olmalıdır. Eğer çocuklar küçük ise «kanape sandviç» (canapé) denilen tereyağı, graviyer, reçel bal v. b. sürülmüş iç ekmek dilimleri tercih olunmalıdır. Şekerli yiyecek olarak kuru pastalar, veya kremalı dondurma ile beraber yenilen sade pötifur verilmelidir. 8 çocuk başına takriben 1 litre kremalı dondurma ve çocuk başına 6 - 8 pasta veya sandviç porsiyonu hesaplanmalıdır. Çocukların azar azar, fakat çok yiyip içtikleri unutulmamalıdır. Çocuk başına yarım litre portakal suyu veya limonata ve yarım litre sütlü kakao tedarik edilir. Gazsız maden suyu da bulundurulur.

Amerikan B. si: Amerikada, evler küçük, apartman daireleri daha da küçük olduğuna göre B. usulü, çokça sayıda misafire yemek ikram etmek için tek çare haline gelmiştir. Bu memlekette kurulmuş bir sofradan alınarak ayakta yenen her yemeğe B. yemeği denir (buffet lunch = büfe - öğle yemeği, buffet - tea = büfe - çay; buffet - dinner, buffet - supper = büfe - akşam yemeği). Eğer sofra iyi hazırlanırsa, hizmetçiye bile ihtiyaç kalmaz. Yemek odası büyükse, yuvarlak veya dikdörtgen bir masa orta yere konulabilir. Misafirler bir taraftan gelerek, istedikleri şeylerden tabaklarına aldıktan sonra salona gidip yerler. Herkesin oturmasını temin etmek mecburiyeti yoksa da oturtulması iyi olur. Yer dar ise, masayı bir köşeye sıkıştırmak veya bir duvara dayamak da mümkündür. Gerek masanın odadaki yerini, gerek tabak, sahan vesairenin masa üstündeki yerlerini tâyin etmek için evvelden denemeler yapılması faydalıdır. Yer genişse, yiyecekler büyük masaya yerleştirilerek birkaç oyun masası ve küçükçe başka masalar da ilâve edilerek, sofra takımları (çatal, bıçak, tabak, peçete, bardak) ve gümüş takımı bu masalara yerleştirilir. Bu küçük sofralarda oturan misafirlere sonradan önlerindeki tabaklar kaldırılarak soğukluk getirilebilir. Bütün yiyecekler, çok evvelden hazırlanabilen ve bekletilmesinde mahzur olmıyan yiyecekler olmalıdır.

Amerikan sofra-büfesi

İsveç usulü *Smörgåsbord* (İsveç. sandviçli, ordövr [hors - d'oluvre] lü B.) *B. si*: Amerikada da gittikçe rağbet görmektedir. Bunun yemekleri şunlardır: çeşitli mezeler (iştiha açıcı yiyecekler), salatalar ve ekseriya bunlara ilâveten birkaç türlü ekmek ve peynir. Bozulmıyan soğuk yiyecekler birkaç saat ve hattâ 24 saat evvelisinden hazırlanarak, lüzumunda buz dolabında muhafaza olunur. Sıcak yemekler ise, soğumalarının önüne geçilmek için, rostolar müstesna, kapaklı tencere yemekleri olup, bir tencere veya buna benzer bir kapaklı çanaktan verilmelidir. Rostolar, bilhassa erkeklerin de iştirak ettikleri B. lerde çok sevilir. Bunlar mutfakta kesilmeli ve dilim halinde masaya getirilmelidir. Bunun çok yumuşak olması gerekir; çünkü misafirlerin tabaklarını bir masaya koymadan bıçak kullanmaları pek güçtür. Karışık salata gibi alınması güç yiyecekleri ev sahibesinin misafirler oturduktan sonra, dağıtması muvafıktır. Keza içkiler de bu suretle dağıtılabilir. Aşağıda bir ağır, bir de hafif Amerikan B. mönüleri verilmiştir.

Ağır B.: Domates suyu kokteyli, tavada kızartılmış üstü ançuezli ekmekler, fırında pişmiş domuz budu, hindi rostosu, kaynar suda pişmiş portakal dilimleri, tarak kabuğu veya bu şekilde tavada pişirilmiş patates, tereyağlı kuşkonmaz, lâhana salatası (domates dilimleri ve ananasla beraber), sıcak sarma ekmekler (tereyağlı), turşular, jöle (gelée), portakal renginde iri Amerikan kabak rendesi böreği, limonlu şifon böreği, kahve, şekerli meyvalar, kuru yemiş (ceviz, fındık, fıstık gibi), nane şekerleri.
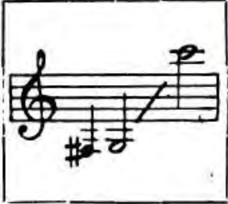
Hafif B.: Dana eti (kavrulmuş şehriye ile), tereyağlı havuç ve bezelye, salata. sıcak sarma ekmekler (tereyağı) ile jöle, zeytin, turp, kayısı pastası ile krem şantiyi (crème chantilly = makine ile çarpmak suretiyle çiğ sütten çıkarılan ve içine vanilyalı şeker karıştırılan kaymak; sade olursa = crème fouettée) li kahve, kuru yemiş (ceviz, fındık, fıstık gibi), nane şekerler.

BÜFTALMİ (Fr. Buphthalmie, Yun. *būs* = öküz, *ophthalmos* = göz; veya Hydrophthalmie. Yun. *hydōr* = su), halk arasında «öküz gözü» adı ile tanınan bir göz hastalığı. Doğuştan olan glokom (glaucome = karasu) hastalığında görülür. Ana rahminde iken geçirilen hastalıklar veya doğumla ilgili anormalliklere bağlı olarak husule gelir. B., çocuklarda görülür. Erkek çocuklarda daha sık raslanır ve çok defa

iki gözde birden olur. B. de göz içi tansiyonu artar. Bunun neticesi küçük yaşlarda elâstikiyeti çok fazla olan sklera (sclérotique = sert tabaka [= gözakı]) genişler ve bu suretle göz yuvarlağı büyür. Sklera inceldiğinden mavimtırak bir renk alır. Görme azalır. Kornea (cornée = gözün önünde bulunan saat camı şeklindeki saydam tabaka) bulanıklaşır. Pupilla (pupille = gözbebeği) genişcedir. Bu gözlerde çok defa miyopi (myopie) ve astigmatizm (astigmatisme) husule gelir. Pipilla (görme sinirinin başı) da göz - içi basıncı sebebiyle çukurluk ve beslenememesinden dolayı atrofi görülür. Hastalık bazan duraklama göstererek, mevcut görme, uzun zaman muhafaza edilebildiği gibi çok defa tam körlükle neticelenir. İlâçla tedavisi mümkün değildir. Ameliyatla nadiren iyi neticeler alınır.

BÜĞDÜZ, 24 Oğuz boyundan biri. Oğuz geleneğine göre Oğuz Hanın torunu ve Deniz Hanın oğludur. Halk etimolojisine dayanan izaha göre B., «herkese itaat eden ve herkese hizmet eden» demektir. Oğuzların ordu teşkilâtında «üçok» zümresine dahil olup «sol kol» u teşkil ediyordu. Anadoluya gelen B. boyu, kendi adını birkaç köye (Çorum, Gaziantep, Burdur illerinde) vererek yerleşmiş ve dağılmıştır.

BÜĞLÜ (Fr. ve İng. *Bugle*; Alm. *Bügelhorn, Buglehorn, Signalhorn*), umumiyetle piyade askerine mahsus işaretler için kullanılan nefesli, madenî müzik aleti (işaret borusu). Sesi dolgun, fakat boğuk, sert, deliğinin geniş ve boru ucunun az açık olmasından dolayı tatlı değildir. B., 1770 yılına doğru anahtarlarla techiz edilmiş, bundan anahtarlı B. (Alm. *Klappenhorn*), doğmuştur. 1830 yılına doğru

Büğlü'nün ses genişliği

BÜĞLÜ: 1. Küçük mi bemol B. ler, 2. si bemol B. ler

anahtarlar yerine pistonlar konulmuş, bundan da küçük, soprano, alto, tenor B. ler meydana gelmiştir. Bunlar toplu halde ancak armoni orkestrası denilen bandolarda kullanılmaktadır. Daha büyük çapta 4,5 pistonlu, kalın sesli, kromatik ve geniş delikli madenî müzik aletleri de B. ler ailesine girer. Bu kategorideki müzik aletleri 1835 yılına doğru Fransada Adolphe Sax (1814 - 1894) tarafından imal edilmiştir. Bundan dolayı tubalara ve B. lere *Saxhorn* denilmiştir. Sax, 7 çeşit saxhorn imal etmiştir ki, bunlar sopranino, soprano, alto, 2 çeşit bas ve kontrabas gibi aletlerdir. Tuba ve bas tuba denilen büyük ve çok kalın sesli alet de bu ailedendir, orkestrada da kullanılır.

BÜHLER [*bü̱lîr*], **Anton** (1848 - 1920), Alman ormancısı. Hauerz (Württemberg) te doğmuş, Tübingen'da ölmüştür. 1882 de Zürichte orman ekonomisi profesörü olmuş, 1896 da Tübingen üniversitesine nakletmiştir. Aynı zamanda, «Schweizerische Zentralanstalt für das forstliche Versuchswesen» (İsviçre Ormancılık Denemeleri Merkezi) müdürü olmuştur. 1902 den sonra Württemberg teşkilâtının idaresini de üzerine almıştır. Başlıca eseri *Der Waldbau* (Orman yetiştirmesi) [2 cilt, 1918 - 1922] başlığını taşır.

BÜHLER [*bü̱lîr*], **Charlotte** (doğ. 1893) Alman psikologu. Berlinde doğmuştur. Karl Bühler (b. bk.) ın karısı idi (sonra ayrılmışlardır). Viyana üniversitesinde psikoloji doçentliği yapmıştır. Şimdi Amerika Birleşik Devletlerindedir. Bilhassa çocuk ve genç psikolojisi üzerinde tecrübeye dayanan eserler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Seelenleben des Jugendlichen* (Ergin gençlerin ruh hayatı) [3. bas. 1925], *Kindheit und Jugend* (Çocukluk ve gençlik) [1928].

BÜHLER [*bü̱lîr*], **Georg** (1837 - 1898), Alman dilcisi ve Sanskritisti. Borstel (Hannover) da doğmuş, Konstanz (Bodensee) gölünde bindiği kayık batarak boğulmuştur. 1863 te Bombay'daki Elphistone College'de Doğu dilleri profesörü olmuş, 1868 de Kuzey bölgesinde okul müfettişliğinde bulunmuş, aynı yılda F. Kielhorn ile birlikte (1870 ten sonra yalnız olarak) Sanskritçe el yazmaları toplamağa başlamıştır. B. kısmen Hindistan hükümetine, kısmen de Avrupadaki kütüphanelere ve müzelere binlerce el yazması, sikke ve resim göndermiş, 1881 de Viyana üniversitesinde Eski Hintçe filolojisi profesörü olmuştur. Asıl ihtısas sahası, Sanskritçe hukuki metinlerin neşir ve tercümesi ve Hint paleografisi olan B. ın başlıca eserleri şunlardır: *A Digest of Hindu Law* (Hint kanunları hulâsası) [Sir R. West ile birlikte, 1867 - 1869, 3. bas. 1884], *Three New Edicts of Açoka* (Kıral Aśoka'nın üç yeni emirnamesi) [1878], Hintlilerin mukaddes kitaplarından *Mānawadharmaśāstra*nın tercümesi («Sacred Books of the East» serisi, cilt 25) [1886], *Die indischen Inschriften und das Alter der indischen Kunstpoesie* (Hint kitabeleri ve Hint şiirinin eskiliği) [1890], *Indische Paläographie* (Hint paleografisi) [1896 da kendisi tarafından kurulan «Grundriss der indo - arischen Philogie und Altertumskunde» [Hint - Ârî filolojisi ve arkeolojisi ana kitabı] adlı seride, cilt I, kısım II, 1896].

BÜHLER [*bü̱lîr*], **Karl** (doğ. 1879), Alman psikologu ve dilcisi. Meckesheim (Baden) da doğmuştur. 1815-1918 yıllarında Münih üniversitesinde, 1918 - 1922 de Dresden Teknik Yüksek Okulunda, 1922 den sonra da Viyana üniversitesinde profesör olmuş, daha sonra Pasadena (Kaliforniya) ya geçmiştir. Viyana üniversitesinde çocuk psikolojisi profesörü olan Charlotte B. (b. bk.) ile evlenmiş ve sonra ayrılmıştır. Tecrübî psikoloji sahasına, Oswald Külpe'nin kurduğu «Würzburg okulu» mensuplarından biri olarak girmiş, sonra Gestalt (b. bk; Fr. psychologie de la forme) psikolojisine geçmiştir; appersepsiyon psikolojisinin temsilcilerindendir. B. ın doktrini, davranma veçhesi (Alm. Benehmensaspekt), yaşanmışlık veçhesi (Alm. Erlebnisaspekt) ve mânevi ilim veçhesi (Alm. geisteswissenschaftlicher Aspekt) olmak üzere üç veçhe kabul eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Gestaltwahrnehmungen* (Gestalt idrakleri) [1913], *Die geistige Entwicklung des Kindes* (Çocuğun mânevi tekâmülü) [1918. 6. bas. 1930], *Handbuch der Psychologie, I 1: Die Erscheinungsweisen der Farben* (Psikoloji el kitabı, I, 1: Renklerin görünüş tarzları) [1922], *Die Krise der Psychologie* (Psikolojinin buhranı) [1927, 2. bas. 1929], *Ausdruckstheorie* (İfade nazariyesi) [1933], *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Dil nazariyesi. Dilin temsil ve istizhar görevi) [1934]. B., 1919 da, H. Ebbinghaus'un *Grundzüge der Psychologie* (Psikolojinin ana hatları) adlı eserinin 4. basımını da çıkarmıştır.

B. ın dil nazariyesine göre, dilin üç görevi vardır: 1. Konuşanın iç yaşayışını bildirmek (tezahür görevi, Alm. Kundgabefunktion), 2. İşitende bir tesir hasıl etmek (çözme görevi, Alm. Auslösungsfunktion), 3. Ahval ve şeraiti izhar ve temsil etmek (izhar görevi, Alm. Darstellungsfunktion, ki B. ın icadettiği bir terimdir). Başlıca bu son görevi ele alan B., bu bakımdan dil sahasını iki bölüme ayırmıştır: 1. Gösterme sahası (Zeigfeld); bunun için «gösterme kelimeleri» (Zeigwörter) vardır. 2. Sembol sahası (Symbolfeld): bunun için «adlama kelimeleri» (Nennwörter) vardır. Bk. H. Dempe: *Was ist Sprache? Eine sprachphilosophische Untersuchung im Anschluss an die Sprachtheorie Karl Bühlers* (Dil nedir? Karl Bühler'ın dil nazariyesine bağlı olarak bir dil felsefesi araştırması) [1930].

BÜHLÛLÜ'L - MECNUN, Ebû Vüheyb b. Amr b. il - Mugireti's - Sayefî (ölm. 799), Arap rivayetlerinde ukalâü'l - mecânîn (akıllı deliler) den sayılan bir kimse. Bu yüzden, sonraları Bühlûl - i dânâ (= bilge Bühlûl) diye anılmıştır. Kûfe'de doğmuş, Harunu'r - Reşid devrinde Bağdatta yaşamış ve orada ölmüştür. B. ün deliliği zaman zaman gelmiş gitmiştir. Adı etrafında birtakım ahlâkî ve zahidane menkıbeler meydana gelmiştir. Hakkındaki fıkralardan, güzel söz söylediği ve hazırcevap olduğu anlaşılan B. ün, Harunu'r - Reşid'e uyarıcı ve yol gösterici sözler söylediği, fakat ihsan kabul etmediği bazı kaynaklarda kayıtlıdır. Bazı hadîsler naklettiği söylenirse de doğru değildir.

Zamanla, B. ün asıl şahsiyeti değiştirilerek Harunu'r - Reşid'in akrabası ve saray müsabibi olduğu rivayetleri ortaya çıkmış, kahvelerde ona ait sözler ve fıkralar anlatılmağa başlanmış, hattâ, onu saray tıflısı gibi gösteren hikâyeler meydana gelmiş, bazı eserlerde de, muhtelif aşk hikâyelerinin kahramanı olarak gösterilmiştir. Birtakım ahlâkî şiirler yazdığı da söylenmiş ve birtakım şiirlerin ona ait olduğu iddia edilmiştir.

BÜHRER [*büırır*], **Jakob** (doğ. 1882), İsviçreli hikâye ve tiyatro yazarı. Zürich'te doğmuştur. Şimdi Verscio (Ticino) da yaşamaktadır. Orta sınıf (burjuva) dünyasını sosyalist görüşü ile tenkid eder. Başlıca eserleri şunlardır; *Ein neues Tellenspiel* (Yeni bir «tell»oyunu) [1923], *Pfahlbauer* (Prehistorik gölüstü sâkinleri) [1924], *Galileo Galilei* (ad) [1935], *Perikles* (ad) [1940], *Judas Ischariot* (İskariyotlu Yahuda) [1947], *Dschingis - Khan* (Çingiz Han) [1950], *Im roten Feld* (Kırmızı tarlada) [3 cilt, 1935 - 51], *Der Saumpfad* (Kenar patikası) [1952].

BÜK veya BŪK (muhtemel olarak: Yun. *bykanē* [*būkanē* ok.], Lat. *buccina* veya *bucina* = boru şeklinde olan nefesli çalgı), kavkaa, hayvan boynuzu veya madenden yapılmış, düz veya kıvrık mahruti boru şeklinde, eskiden Araplar tarafından kullanılan bir çalgı. X. yüzyıldan itibaren B., harb ve din müziğinde çok mühim rol oynamıştır. Daha önceleri muharebelerde çalınmazdı. Cevherî'ye göre, bu çalgının muharebede kullanılmasını Araplar, Hıristiyanlardan öğrenmişlerdir. B. e İranda X. yüzyıldan beri raslanır. Bu çalgıya Gürcüstan'da *buki*, Balkanlarda *buça* denilmektedir. Arapça *būk* kelimesinin karşılığı Türkçede *boru*, Farsçada *bori* dir.

B., borusu üstüvani şekilde olan *nefir*den küçüktü; sesi de ondan hem boğuk, hem zayıf olduğundan dolayı muharebede işaret vermek için daha çok nefir kullanılırdı. Askerî mızıka takımlarında hem B., hem nefir yer alırdı. bk. BUCCINA.

BÜKDERE, Balıkesirin Durak nahiyesine bağlı köy. Nufusu 718 (1950)dir. B., Balıkesir ovasının doğusundaki dağlık ve tepelık arazide, Susurluğun 22 km güneydoğusundadır. Çevresinde fundalıklar ve ormanlar vardır. Dere boylarındaki düzlüklerde tarla ve bahçeler mevcuttur. Hayvan beslenir, ormandan faydalanılır. İçme ve diğer maksatlarla kullanılan suları, kaynaklardan sağlanır. Balıkesire dar bir araba yoliyle bağlıdır. Köyün kuzeyine düşen Ulupınar mevkiinde büyük ve eski bir mağara vardır. Köyün güney tarafında Örentepe adı ile anılan mevkide eskiden bir şehir olduğu çıkan kalıntılardan bilinmektedir. Buradan tuğla, mozaik taşlar ve ev eşyaları çıkmaktadır. Yine buradan çıkan 2 m boyunda yuvarlak mermer bir sütun, camide direk olarak muhafaza edilmektedir. Sütunun üzerinde Yunan harfleriyle bir kitabe vardır.

BÜKEYHANOF, Alihan (1869 - 1936), Kazakların millî lideri ve milliyetçi «Alaş Orda» partisinin başkanı. 15 yaşına kadar medresede okuduktan sonra Rus mekteplerine devam ederek Yüksek Orman Enstitüsünü bitirip orman mühendisi diploması almıştır. Birkaç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra muhtelif ilim müesseselerinde çalışmıştır. Rusların «Garpçılık» (Zapadniçestvo) dedikleri fikir cereyanının kuvvetli tesiri altında kalan B., milletinin istiklâli için mücadele ettiği kadar demokrasinin zaferi için çalışanların da ön safında bulundu. Rusça «Golos Stepi» (Bozkırın sesi) ve Türkçe «Kazak» gibi kendi tesis ettiği gazetelerde bu fikri müdafaa etmiştir. Bu yüzden zindanlarda yattı. 1906 da demokrasinin muvakkat zafer günlerinde B. birinci Duma'ya mebus seçilip hapisten çıktı. Duma'nın feshinden sonra halkı pasif mukavemete çağıran meşhur «Viborg beyannamesi» ni, iki yüz meşrutiyetçi demokrat ve sosyal - demokrat mebusla beraber imza etmiştir (23 Temmuz 1906). Bunun için de mahkûm olmuştur. 1917 inkılâbından sonra B. «Alaş Orda» adiyle millî bir parti kurdu. Kızıl ve kara irtica karşısında mücadele ederek Kazakistanın muhtariyetini ilân etmiştir. Bolşevizmin galebesinden sonra B., Kazakistandaki ve bütün Rusya islâmları arasındaki nüfuzu göz önüne alınarak, Sovyet hükümeti tarafından affedildi ve Moskovada ikamete mecbur edilmiştir. B. Kazak ekonomi, tarih ve edebiyatına ait birçok eserler yazmış, ilmî dergilerde makale ve etütler neşretmiş, gazetelerde başyazarlık etmiş, Moskovada ölmüştür.

BÜKEYR b. MÂHÂN, Ebu Haşim (ölm. 745), Abbasî hareketinin (bk. ABBASÎLER) baş ajanlarından (*da'î* = propagandacı) biri. B., Emevîler zamanında Sind valisi bulunan Cüneyd b. Abdürrahmanın yanında tercüman veyahut kâtip olarak bulunurken, adı geçen valinin azledilmesi üzerine beraberinde büyük bir servet olduğu halde Kûfeye gelmiş (723 - 724), burada Meysere, Ebu Yahya, Ebu İkrime ve Muhammed b. Huneys gibi Abbasî partisi ileri gelenleri ile tanışmış, bu hareketi benimsiyerek, bütün servetini bu yolda feda etmiş ve Meysere'nin ölümü üzerine Abbasîlerin reisi bulunan Muhammed b. Ali tarafından Irakta gizli Abbasî propaganda faaliyetinin başına getirilmiştir.

B., yalnız Irakta değil, Horasanda da halkı Abbasîlerin tarafına geçirmek için büyük gayretler sarf etmiş, buraya birçok tanınmış *da'î*ler göndermek, bazan da bizzat gitmek suretiyle bu harekete büyük hizmetlerde bulunmuştur. B., önce Ammar b. el - Abbadî (el - İbadî) ile arkadaşlarını Horasana göndermiş (725 - 726), bir rivayete göre, Ammar hariç, diğerlerinin idamından sonra da Ammar

b. Yezidi Horasanda Abbasî propaganda teşkilâtının başına getirmiştir (736). Ammar, Mervde Hidaş (Haddaş?) adı altında yerleşerek, önceleri büyük başarılar kazanmışsa da, sonradan Hurremî (Libertinizm) mezhebini kabul ederek, bu yolda propagandalara başlamış, fakat çok geçmeden vali Esed tarafından yakalanarak, korkunç işkenceler altında öldürülmüştür.

Bu durum Muhammed b. Alinin de Hidaş taraftarlariyle münasebetlerini kesmesine sebebolduğundan, Horasanda Abbasî partisi mensupları dâvalarında sadık olduklarını göstermek amaciyle Muhammede, Süleyman b. Kesîr adında birini göndermek zorunda kalmışlardır; Muhammed de Horasandaki durumun incelenmesini B. e havale etmiştir. B., Horasana ilk gidişinde önemli bir tesir yapamamışsa da, ikinci gidişinde, beraberinde götürdüğü ve orada Abbasî hareketinin reis ve nakiplerine dağıttığı, bir sembol mahiyetinde bulunan bir kısmı demir, bir kısmı pirinç kaplı asâlarla büyük bir başarı kazanmış ve bunları yeniden Abbasî hareketine bağlamıştır.

B., bir zaman sonra Kûfede Abbasî propagandası yapmak suçu ile hapse atılmıştır (741 - 742); fakat yine de faaliyetini durdurmamış ve kendisiyle birlikte hapiste bulunan İsa b. Ma'kil (Ma'kal) gibi bazı şahısları bu harekete katılmağa ikna etmiştir. Bir rivayete göre, Abbasî ihtilâlinde baş rollerden birini oynıyan Ebu Müslim, İsanın kölesi idi; B. bunu satın alarak, Muhammed b. Alinin oğlu ve halefi İbrahime hediye etmişti.

Muhammed b. Alinin ölümünde (743), İbrahim tarafından yeniden Horasana gönderilen B., burada İbrahime biatı sağladığı gibi, toplanmış olan paraları (nafakaları) da alarak, İbrahime getirmiş ve bir yıl sonra ölmüştür.

Ölümünde İbrahime, kendisine halef olarak Ebu Selâme Hafs b. Süleymanı tavsiye etmişti. İbrahim, bu vasiyeti yerine getirmiştir. B. in yerine geçen bu zatın sonraları «Muhammed Ailesinin veziri» unvanını almış olduğu dikkate alınacak olursa, B. in oynadığı rolden başka, Abbasîlerce mevkiinin de çok büyük olduğu anlaşılır.

BÜKEYR b. VESSAC [Vişah] (ölm. 697), Horasan valisi. Kendisinden önce Horasan valisi bulunan Abdullah b. Hâzım, Emevîlerin rakîbi Abdullah b. Zübeyr tarafını tutarak ayaklanmış ve buradaki Temîmilere karşı çok sert davranmağa başlamıştır. Temîmilerin de bu durum karşısında İbn Hâzım'ın Heratta bulunan ve Temîmilere mensup bir kadından olan oğlu Muhammedi elde etmek istemeleri üzerine, İbn Hâzım şehrin asayişiyle görevli bulunan B. ve Şemmas b. Disar'a haber göndererek, Temîmilere karşı harekete geçmelerini ve bunların Herata girmelerine mâni olmalarını istemiştir. Şemmas, Temîmilerin tarafına geçmiş; B. aldığı emre sadık kalmışsa da, Temîmilerin Herata girmelerine ve Muhammed b. Abdullahı ele geçirerek öldürmelerine engel olamamıştı (684 - 685).

Abdullah b. Hâzım'ın, Abdullah b. Zübeyr'in ölümünden sonra da Abdülmelik'e biat etmemekte ısrar etmesi üzerine, İbn Hâzım adına Mervde bulunan B., Abdülmelik tarafından elde edilmiş ve Horasan valiliğine tâyin edilmiştir (691 - 692). İbn Hâzım derhal Merv üzerine yürümüşse de, kendisine yetişen Bahir b. Verka kumandasındaki askerle yaptığı savaşta ölmüştür. B., İbn Hâzım'ı öldürmek şerefini kendisine hasretmek amaciyle Bahîr'i hapsetmiştir. Böylece asıl büyük tehlike ortadan kalkmış olmakla beraber, B. Horasanda bir birlik kurmağa ve Temîmileri kazanmağa muvaffak olamamıştır. Horasan halkı, bu durum karşısında yeniden çıkması muhtemel kargaşalıklardan korkarak, Abdülmelikten Horasana Kureyşî bir valinin tâyin edilmesini istemiş; bunun üzerine, B. azledilerek, yerine Ümeyye b. Abdullah b. Halid getirilmiştir (693-694). Bahîr de bu sıralarda hapisten çıkarılmıştır.

Bir zaman sonra Ümeyye'nin Buharaya karşı sefere çıkmasından faydalanmak istiyen B., Ümeyye'nin oğlunu tevkif ve bağımsızlığını ilân etmiştir (696 - 697).

Ümeyye, bunun üzerine, Buhara ahalisi ile çabucak bir anlaşmaya vararak geri dönmüş; fakat Mervde muhasarayı kabul eden B. e karşı, ordusunda bulunan birçok askerin Mervdeki aileleri ölümle tehdidedildiğinden kesin bir sonuç elde edemiyerek, B. ile anlaşmak zorunda kalmıştı ki, bu anlaşmada Bahîr'in kendi aleyhinde iftiralarına kulak asmıyacağı va'dinde de bulunmuştu. Bununla beraber B. aynı yıl içinde Bahîr'in ihbarı üzerine Ümeyye'yi mevkiinden atmak için el altından çalışmış olmakla suçlandırılarak öldürülmüştür.

BÜKK DAĞLARI (Mac. *bükk* = kayınağacı), Kuzeybatı Macaristanda Eger ve Sajó ırmakları arasında 959 (Istállóskő) ve 957 m ye kadar (Bálvány) yükselen masa yapılı kalker dağları. B. D. Macaristan Orta dağlarının bir bölümüdür. Tepeleri bol ormanlık ve sadece etekleri meskûndur. B. D. bölgesi Macaristanın en mühim madencilik ve ağır sanayi merkezlerindendir.

BÜKNERA (Buechnera), yüksükotugiller (Scrophulariaceae) familyasından, sıcak memleketlerde 50 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BÜKREŞ (Rumen. București; Fr. Bucarest, İng. Bucharest, Alm. Bukarest), Rumen Halk Cumhuriyeti (Republica Populara Română) nin başşehri. Nüfusu 1 041 800 (1948) dur. B., Tunanın kollarından Damboviça (Dâmbovița) ırmağı boyunda ve geniş Eflâk bozkırlarının ortasında gelişmiştir. Denizden yüksekliği 80 m kadardır.

Değirmi bir biçim gösteren B., ana çizgileriyle, yeni cadde ve yapıların bulunduğu bir orta bölüm ile birbirine kaynaşmış birçok köyler biçiminde görülen bir dış mahalleler çevresinden meydana gelmiş geniş bir şehir özelliği gösterir. B. in yayıldığı yerlerin yüzölçümü 56 km² yi geç-

BÜKREŞ şehrinin plânı

BÜKREŞ: Brătianu bulvarı

miş, şehrin en uzak mahalleleri arasındaki uzaklık 10 km yi bulmuştur. Şehrin modern görünüşlü orta bölümünde geniş ve süslü bulvarlar etrafında birkaç katlı ev ve apartmanlar sıralanmıştır. Burada ticaret alanları, resmî binalar, millî tiyatro, üniversite, kıral sarayı vardır. Bu iç bölümü çevreliyen geniş dış mahallelerde ise dar sokaklar ve iyi düzenlenmemiş caddeler boyunca bir iki katlı, bir kısmı kerpiç ev toplulukları sıralanmış, endüstri çevreleri de burada yer tutmuştur. Şehrin kuzeybatısındaki bir parkın içinde Cotroceni şatosu bulunmaktadır.

B. in nüfusu son zamanlarda hızla artmıştır. Daha 1830 da 80 000, 1876 da 221 000 olan nüfus, 1930 da 633 000 i bulmuş, son yıllar içinde ise B., milyonluk şehirler arasına girmiştir. B. in bu hızlı gelişmesinin sebepleri arasında devlet merkezi oluşu, gittikçe artan nüfusun yiyecek, giyecek, ev ihtiyaçlarını karşılıyabilecek büyüklü küçüklü birçok endüstri kollarının burada yerleşmesi, bütün bunların neticesinde ticaret ve ulaşımın canlanması başta gelir. Şehir nüfusunun çoğunu Rumenler teşkil ederse de, azınlıklar da önemli yer tutar (meselâ: İkinci Dünya Harbinden önce ticaret işlerini geniş ölçüde ellerinde tutan Yahudiler gibi). Yazın B çok sıcak olduğundan, bir kısım halk, hemen kuzeydeki Transilvanya Alplerine gider.

B. Rumanyanın ekonomi ve kültür merkezidir. Kıral sarayı, büyük kiliseler, Parlâmento buradadır. Büyük bir üniversitesi, teknik bilgiler, ticaret, tarım, orman, idare, sanat ve müzik yüksek okul ve akademileri ile bibliyotekleri, müzeleri, birçok tiyatroları vardır. B. ve çevresinde çeşitli endüstri kolları da gelişmiştir. Başlıcaları: yiyecek-içecek fabrikaları ile madenî eşya, makine, bitki yağları, kimyasal maddeler endüstrisidir. Eflâk demiryollarının kavşak yeri (Büyük gar şehrin kuzeyindedir; güneydeki büyük istasyon ise şehri Yerköy [Giurgiu] e bağlar) ve birçok şoselerin birleştiği bir şehir olan B. in ticareti çok canlıdır. Büyük bankalar (bu arada Millî Banka) buradadır. B. uçak yollariyle Avrupanın türlü yerlerine bağlıdır.

Tarih: Bir halk ananesine göre şehir, adını Bucur adındaki bir çobana borçludur. Son toponimik araştırmalar da bu görüşü takviye etmiştir. Şehrin isminin, Arnavut asıllı bir insan ismi olan Bucur'dan müştak olması çok muhtemel görünür. B. in eski tarihi çok karışıktır. B., eski zamanlara ait meskûn Thyanus'un bulunduğu yerde, Eflâk (Valahia) prenslerinin payıtahtı Târgovişte şehrini muhafaza etmek maksadiyle inşa olunmuştur, 1460 tarihinden beri Eflâk prenslerinin sık sık (muhtemel olarak kışın) B. te ikamet ettikleri sabittir. 1659 dan itibaren B., Eflâk prenslerinin daimî payıtahtları olur. 1462 de prens Radu Cel Frumos (Güzel R.) Türklerin isteği üzerine, Giurgiu'ya daha yakın olmak üzere payıtahtını B. e nakletmiş. B, 1473 te Buğdan (Moldova) prensi Ştefan Cel Mare (Büyük Ş.) tarafından zaptolunmuştur. Macar kıralı Matthias Corvinus 1476 da Papaya yazdığı bir mektupta B. ten insanların ve tabiatın cömertçe tahkim ettiği bir yer olarak bahseder. XVI. yüzyılın başlarında B. büyür ve güzelleşir. Târgovişte ise ehemmiyetini kaybeder. Eflâk prensi Mihaiu Viteazul (1558 ? - 1601) zamanında B. çok ıstırap çekmiştir. Macar orduları burayı yağma etmiştir. Sinan Paşa, şehri zaptettikten sonra fevkalâde müessir bir şekilde tahkim etmiştir. 1611 de tekrar Macarların eline düşmüş ve yıkılmıştır. 1630 da daha mesut bir devir açılır. 1640 ta şehrin nüfusu 100 000 olup yüz kadar kilise ve manastıra sahipti. 1660 ta bir veba salgınına duçar olur ve sakinlerinin birçoğu ölür. 1676 da tekrar peyda olan veba hemen bütün sakinleri kaçmağa mecbur eder. 1678 de geri dönerler. Ghica'larla Cantacuzen'ler arasında cereyan eden müthiş harblere B. liler taraf değiştirerek iştirak etmiştir. Prens seçilen Şerban Cantacuzenu 1685 te Dâmboviţa'nın taşmalarına mâni olmak için ilk barajları yaptırmıştır. Constantinu Brâncoveanu'nun zamanı B. için bir sulh ve refah devri olmuştur. Brâncoveanu 1714 te öldükten sonra, B. için güç bir devir başlar.

XVIII. yüzyıl başından itibaren B., 12 kadar savaş ve istilâya ve bu arada salgın hastalık ve açlık tehlikelerine uğramış, 6 büyük yangın, 6 deprem (sonuncusu 1940 ta) yüzünden türlü yerleri harabolmuş, İkinci Dünya Harbinde uçak bombardımanlarına mâruz kalmıştır. Bu arada, Birinci ve İkinci Dünya Harblerinde Alman kuvvetlerinin işgaline uğramış 31 Ağustos 1944 te Ruslar tarafından zaptedilmiştir. Bütün bunlara rağmen, şehrin gelişmesi durmamıştır.

BÜKREŞ: Büyük kilise ve Parlâmento binası

B., prensliklerin birleşmesiyle 1861 de Rumanyanın payıtahtı olmuştur. 1869 da da üniversite kurulmuştur.

BÜKREŞ ANTLAŞMALARI, 1812, 1886, 1913, 1918 yıllarında Bükreşte yapılan antlaşmalar.

1. *1812 de Osmanlılar ile Ruslar arasında yapılan B. A.*: XVIII. yüzyılın sonlarında Napoléon Bonaparte'ın Mısırı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile bir ittifak yapmıştı. Rusya Fransızları Yunan adalarından, İngiltere de Mısırdan çıkarmak istediğinden, Osmanlı Devleti ile anlaşmışlardı. Bunun üzerine İngiltere ve Osmanlı donanmaları Mısır sahillerini sarmış ve Osmanlı - Rus kuvvetleri de Yunan adalarında Fransızlarla çarpışmıştı. Yunan adalarında Rusyanın nezareti altında Osmanlı Devletine bağlı «Yedi Ada Cumhuriyeti» kurulmuştu. Osmanlı - Rus - İngiltere devletleri arasındaki ittifak Fransızların Mısırı boşaltmalarından sonra da devam etmiş, fakat arada ittifak bulunduğu halde Rusyanın Osmanlı Devleti aleyhindeki politikası değişmemişti. Ruslar, Avrupa tarafında Sırpları ve Karadağlıları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttıkları gibi, Asya tarafında da Tiflis ve dolaylarını işgal ediyorlar ve Osmanlı sınırını geçiyorlardı. Osmanlı Devleti bütün bu halleri ittifak ve dostluk hükümlerine aykırı sayıyordu. Bu durumda ittifak antlaşmasını da istemiyerek yenilemişti. Bu antlaşma ile Rusya, Yedi Adada bir müddet daha asker bulundurmak, bu askere erzak ve cephane göndermek için Boğazlardan geçmek hakkına sahip oluyordu.

Bu sırada Osmanlı Devleti Sırp isyanı ile de meşgul bulunuyordu. 1804 yılında patlak veren Sırp isyanı bastırılmıştı. Ruslar isyan başladığı zaman Sırbistanın Eflâk - Buğdan gibi imtiyazlı bir beylik olmasını istemişlerdi. Eflâk ve Buğdan beylerinin Rusya ile işbirliği yaptığını anlıyan Osmanlı Devleti bunları azlederek yerlerine başkalarını tâyin etmiş ve Boğazları Rus donanmasına kapamıştı. İşte bu olay Rusyanın Osmanlı Devletine harb açmasına sebebolmuş ve Rus ordusu ansızın Dinyester nehrini geçerek Osmanlı topraklarına girmiştir (1806). Bu tarihte Fransa, Rusyanın müttefiki olarak İngiltere ile harb halinde bulunuyordu. Osmanlı Devletinin Rusya ile harbe girmesini istemiyen İngiltere, azledilen Eflâk - Buğdan beylerinin yerlerine iadelerini ve Boğazların Rus donanmasına açılmasını Osmanlı Devletinden istemiştir. Teklif kabul edilmezse İngiltere donanmasının Çanakkaleye geleceği de bildirilmiştir. Osmanlı Devleti İngiltere ve Rusyanın tehditlerine boyun eğmemiş ve Rusyaya harb ilân ederek Tuna boylarına ordu göndermiştir. Yapılan şiddetli muharebeler sonunda, Hotin, Bender, Kilis, Akkerman kalelerini alan Ruslar, Bükreşi de almak ve isyan halinde bulunan Sırplarla birleşmek istiyorlardı. Fakat Osmanlı ordusu Bükreş civarında Rus ordusunu yenmiş, İsmail Kalesi önünde de bir zafer kazanmıştı. Bu zafer haberleri İstanbula ulaştığı sırada İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazından geçtiği haber alınmış ve İstanbul halkı heyecana düşmüştü. İngiliz donanmasiyle İstanbul önüne gelmiş olan İngiliz elçisi Arbuthnot, İngilterenin tekliflerinin kabul edilmesini ve Fransız sefiri Sebastiani'nin İstanbuldan çıkarılmasını ısrarla istemiştir. Bab - ı Âli İngiltere ile uyuşmak istemişse de, Rusların tecavüzü Osmanlı Devletini soğutmuş ve Fransız sefiri Sebastiani'nin yardım vaitleri de İngiliz elçisine ret cevabı verilmesinde âmil olmuştur. Osmanlı Devleti İngiliz elçisine ret cevabı verince, hemen müdafaa hazırlıklarına başlamış ve İstanbulun bütün kıyılarına binden fazla top yığılmıştır. Bir taraftan da Çanakkale Boğazının tahkim edilmesine başlanmıştır. İngiliz donanmasında bulunan elçi hiçbir şey yapamıyacağını anlayınca, önce Adalara çekilmiş, sonra Çanakkaleden büyük kayıplarla çıkıp gitmiştir (1807). Bu suretle teşebbüslerinde muvaffak olamıyan İngilizler Mısırda bunun acısını çıkarmak istemişlerse de, bunda da muvaffak olamamışlardır. Kölemenlere güvenerek İskenderiye ve Reşid (Rosetta) i işgal eden İngilizler, Mehmed Ali Paşanın hücumlarına dayanamamışlar ve buraları bırakıp çekilmişlerdir. Bu olaylar üzerine, Osmanlı Devleti İngiltereye harb ilân etmiştir.

Akdenizde bu hâdiseler cereyan ederken Tuna boylarında da Osmanlı - Rus harbi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Sadrazam Ağa İbrahim Paşa kumandasında bulunan Osmanlı ordusu Silistre'de, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa (b. bk.) da Rusçuk cephesinde savaşıyorlardı. Bu sırada İstanbulda Kabakçı Mustafa isyanı patlamış ve III. Selim tahttan indirilerek irtica taraftarı IV. Mustafa padişah ilân edilmişti (1807). Bu haber Tuna boylarında duyulunca, Yeniçeriler isyan ederek dağılmışlar ve sadrazamı da kaçmak zorunda bırakmışlardır. Osmanlı kuvvetlerinin böyle inzibatsız bir hale gelmesi, İstanbul yolunu Rus ordularına açıyordu. Bu sırada Napoléon, önce Prusyayı, sonra da Rusyayı yenmiş ve Rus çarı Aleksandr ile Tilsit'te bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya Osmanlı - Rus harbine son verilmesi ve derhal mütareke yapılması şartı da konmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Devletine mütareke müzakereleri için, murahhaslarını göndermesi bildirilmiş, Osmanlı ordusu da İstanbula çekilmiştir. Hakikatte Napoléon, Osmanlı Devletine bir dost gibi davranmamış ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir antlaşmaya varılamazsa, Osmanlı Devletinin paylaşılmasında Rusya ile mutabık kalmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalandıktan bir ay sonra Ruslar Eflâk - Buğdanı boşaltacaklar, barış antlaşması imzalanmadan Osmanlı Devleti Memleketeyn (Eflâk - Buğdan)e giremiyecek, Fransa Devleti Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılacak barış işine aracılık yapacaktı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Paris elçisini barış işine memur etmiştir. Tilsit antlaşmasından sonra Yedi Adadan Rus askerleri çekilmiş, Fransız askerleri burasını işgal etmişti. Bu adaların Fransaya ait olduğu ve Ragusa'nın İtalyaya bağlanmış bulunduğu ilân edilmiştir. Bu olay, Tilsit antlaşmasında gizli maddeler bulunduğunu ispat etmiş; Osmanlı Devleti Fransa ittifakından maddî menfaatlar beklerken eskiden beri devlete ait olan Yedi Ada ile Ragusa'nın alındığını görerek Fransadan yüz çevirmiştir. Rusya da mütareke şartlarına saygı göstermemiş ve Memleketeynden askerlerini çekmediği gibi yeni kuvvetler de göndermiştir. Osmanlı Devletinin Paris elçisi, barış için Napoléona müracaat etmiş, fakat ümit verici bir cevap alamamıştır.

Bu sırada, Fransa ve Rusya imparatorları Erfurt'ta buluşmuşlar ve Osmanlı Devletinin paylaşılması işini uygun bir zamana bırakıp, Rusyanın Eflâk - Buğdanı almasına, Fransanın bu iş için Osmanlı Devletini zorlamasına karar vermişlerdir. Bunu haber alan Osmanlı Devleti İngiltere ile ittifak etmiştir. Rusya Eflak - Buğdanın kendisine verilmesini ve Sırbistanın iki devlet kefaleti altında müstakil olmasını istemiş, Osmanlı Devleti de buna ret cevabı vermiş olduğundan harb yeniden başlamıştır. Osmanlı ordusu intizamsız ve inzibatsız olduğu halde Silistre Muharebesinde Rusları yenmiş ve Ruslar Tunanın karşı kıyısına çekilmişlerdir. Ertesi yıl Osmanlı ordusuna şiddetli taarruza

başlıyan Ruslar, Napoléon ile araları bozulduğundan acele netice almak, veyahut Osmanlıları barışa razı etmek istemişlerdir. Bu arada birçok kanlı muharebeler olmuş, bazı kaleler birkaç defa el değiştirmiştir. Ruslar Fransa ile harbin kaçınılmaz bir hal almağa başladığını gördüklerinden evvelce teklif ettikleri barış şartlarını hafifletmişler; Osmanlı sadrazamı da ordusuna güvenemediğinden daha fazla dayanamamış ve yapılan barış teklifini kabul etmiştir. Böylece 28 Mayıs 1812 de imzalanan antlaşma şartları şunlardır: 1. Prut nehri Buğdan eyaletine girdiği yerden Tunaya döküldüğü yere kadar ve ondan sonra Tuna nehri sol sahili Kili boğazı ile denize kadar Osmanlı Devleti ile Rusyanın sınırı olacaktır, 2. Prut nehrinin orta kısmı iki devlet arasında sınır olacaktır. Her iki tarafa da ait olan Kili boğazı ve Tuna sularında iki devletin ticaret gemileri gezebilecektir. Rusyanın harb gemileri bu boğazdan Prut nehrinin Tunaya birleştiği yere kadar gidebilecektir, 3. Rusya, Prutun sağ kıyısında işgal ettiği yerleri, Eflâk - Buğdan arazisini ve Tuna adalarını Osmanlı Devletine bırakacaktır, 4. Osmanlı Devleti iki sene müddetle Eflâk - Buğdan halkından vergi almıyacaktır, 5. Rusyaya bırakılan memleketlerin Türk ve Müslüman halkı isterlerse Osmanlı ülkesine hicret edebileceklerdir. Mallarını satıp bedelini beraberlerinde rahatça getirebileceklerdir. Aynı hak Osmanlılarda kalan arazideki Hıristiyanlar için de kabul edilmiştir, 6. Sırbistandaki kaleler ve mühimmat eskiden olduğu gibi Osmanlı Devletinin elinde bulunacak, Sırplar, iç işlerini ve vergilerini, kendileri düzenliyeceklerdir, 7. Anadolu tarafında sınırlar eskisi gibi kalacaktır. Rusya işgal ettiği yerleri boşaltıp Osmanlı Devletine geri verecektir.

Bu antlaşmayı Osmanlı Devleti adına Sadaret kethudası Seyyid Mehmed Said Galip Efendi, Sudûrdan İbrahim Selim Efendi, Yeniçeri kâtibi Abdülhamid Efendi; Rusya adına Andrey İtalinskiy, İvan Sabaniev, İosif Fonton imzalamıştır.

2. *19 Şubat (3 Mart) 1886 tarihli B. A.*: Bulgaristanla Sırbistan arasında Kasım 1885 te çıkan Bulgar - Sırp harbi («10 günlük harb») nden sonra akdedilmiştir. Antlaşma bir tek maddeyi ihtiva eder: «Bu antlaşmanın imzalanması tarihinden itibaren Sırbistan Kırallığı ile Bulgaristan Prensliği arasında barış tekrar kurulmuştur.» Şu şahısların imzasını taşır: Cedomir Mijatović (Sırbistan kıralı namına), İvan E. Geşov (Bulgaristan prensi namına), Abdullah Mecit Paşa (Bulgaristanın hükümranı olan padişah namına).

3. *10 Ağustos 1913 tarihli B. A.*: İkinci Balkan Harbini bitiren bu antlaşma, Balkanlardaki muvazeneyi Sırbistan lehine bozmuş, bu devlete Orta Makedonyayı, Güney Makedonyanın bir kısmını ve Yeni Pazar sancağının yarısını vermiştir. Öbür yarısı ise Karadağa verilmiştir. Yunanistan Girit adasiyle Güney Makedonyanın Selânik de dahil en büyük kısmını almıştır. Rumanya, Kuzey Dobruca'nın Tuna üzerindeki Turtukayadan Karadeniz kıyısındaki Erkene'ye kadar giden kısmını almıştır. Bulgaristan Edirne dahil Doğu Trakyayı Osmanlı İmparatorluğuna geri vermek zorunda kalmıştır. Neticede Bulgaristan, Manastır ve Okrid'i Sırbistana, Selânik ve Kavala'yı Yunanistana bıraktıktan sonra Makedonyanın ancak küçük bir kısmına sahip oluyordu. Ege kıyısında Bulgaristan ancak Mesta ve Meriç nehirleri arasında, Dedeağaç (Aleksandrupolis) şehrini içine alan küçük bir toprak şeridini muhafaza ediyordu. Balkanlardaki muvazenenin değişmesi açıkça Rusya ve Üçler Entente'ının lehine, Almanya ile Avusturya - Macaristanın aleyhine idi. Avrupadaki Türk topraklarının Enos - Midya çizgisiyle sınırlanması hususu, şimdi Bab - ı Âlinin dostu rolünü kabul etmiş olup İstanbuldaki siyasi nüfuzunu bütün gayretiyle artırmağa çalışan Almanya tarafından fena karşılandı. Balkan devletleri de toprak kazançlarına rağmen memnun değildiler. Sırbistan, gerek Avusturya - Macaristana gerek İtalyaya karşı derin bir kin besliyor; Bulgaristan ise, Makedonya ve Trakyada istediği toprakları ele geçirememiş, Dobruca'nın bir kısmını da Rumanyaya terk etmek zorunda bulunmuş idi. Osmanlı İmparatorluğu da kayıplarını geri almak ümidiyle dışarıda bazı dostluklar kurmağa çalışıyordu. Hülâsa B. A. nın neticesi Birinci Dünya Harbini hazırlamak olmuştur.

Bu antlaşmayı imzalıyan temsilciler şunlardır: Bulgaristan namına Maliye Vekili Tonçev ile General Fiçev; Yunanistan namına Venizelos; Karadağ namına Başvekil Vukot'ć ile Harbiye Vekili Mafanović; Sırbistan namına Başvekil Pašić ile Hariciye Vekili Albay Smiljanić ve Yarbay Kalafatović; Rumanya namına Başvekil ve Hariciye Vekili Titu Maiorescu, Dahiliye Vekili Tache Ionescu, Maliye Vekili Alexandru Marghiloman ve General Coanda. Bu antlaşmaya Türk delegesi kabul edilmemiştir. Konferansa Maiorescu riyaset etmiştir. Neticede Yunanistan yalnız olarak 2 milyon nüfus; Rumanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ise cemanyekûn bu kadar nüfus kazanmıştır.

4. *7 Mayıs 1918 tarihli B. A.*: «Petrol Sulhu» denilen bu antlaşma bir taraftan Merkezî Devletler (Almanya, Avusturya - Macaristan) ve müttefikleri (Türkiye ve Bulgaristan), diğer taraftan da Rumanya arasında ayrı olarak imzalanmıştır. Birinci Dünya Harbinin bir safhasını bitiren bu antlaşma, Brest - Litovsk antlaşmasının bir neticesi olmuştur; çünkü Rus cephesinin çöküşünden sonra Rumen cephesi de çökmeğe mahkûm idi. Merkezî Devletler için Rumanya ile barış ekonomi bakımından (petrol, buğday, ipek), hususi bir ehemmiyeti haizdi. Bir şey kurtarmak ümidiyle Brațiânu hükümeti 7 Şubat 1918 ultimatumu üzerine istifa etti: Brațiânu'nun yerine geçen General Alexandru Averescu, ayrı sulhun kaçınılmaz bir zaruret olduğuna kani olup, Berlin Askerî okulunda iken sınıf arkadaşı olan General Mackensen ile şahsen görüşerek daha mülâyim şartlar elde edeceğini ümidediyordu. Fakat Almanlar ve Macarlar amansız hareket etmiştir. Rumanya, 5 Mart 1918 de Buftea'da imzalanan hazırlayıcı antlaşmada, hasımlarına boyun eğerek dokuz maddelerini kabul etmiştir. Almanca yazılı olan bu vesika, Almanya için von Kühlmann, Avusturya - Macaristan için Kont Czernin, Rumanya için de Argentoianu tarafından imzalanmıştır. Bunun üzerine felâketi Rumen umumi efkârına kabul ettirmek vazifesine tevessül edildi: Averescu istifa etti ve yerine Alman dostu olarak bilinmiş Marghiloman geçti. 7 Mayıs 1918 tarihli barış antlaşması, hazırlayıcı antlaşmanın 9 maddesini içine alıyordu. Bu vesika şu imzaları taşımaktadır: Almanya için von Kühlmann, Avusturya - Macaristan için Baron Burián, Bulgaristan için Dr. Radoslavov, Türkiye için Nesim Bey. Rumanya için de A. Marghiloman. Yine Almanca yazılı olan bu vesika 8 fasla ayrılmış 31 madde ihtiva eder. Mülhak hususi antlaşmalarla tamamlanmıştır. Bu antlaşmalar şunlardır: Almanya, Avusturya - Macaristan ile Rumanya arasında bir petrol antlaşması, Avusturya - Macaristan ile Rumanya arasında Turnu - Severin ve Giurgiu ocaklarının terki hakkında antlaşma, yine aynı devletler arasında nakliyat ve seyrüsefer, Tuna üzerinde

gemicilik ve buğday teslimatı hakkında antlaşmalar. Rumanya için en çetin toprak kaybı Dobrucanın terki olmuştur. Bulgarlar bütün Dobrucayı istiyor, Türkler ise, Bulgarlara bu toprakları fethetmekte yardım ettiklerinden, buna mukabil kendileri için Edirnenin batısında Meriçe kadar uzanan toprağı istiyorlardı. Almanya da bütün Dobrucanın Bulgarlara bırakılmasına muteriz idi. Bu vaziyete göre, şöyle bir uzlaşmaya başvurulmuştur: Dobrucanın güneyi, Çernavoda - Köstence demiryoluna kadar Bulgarlara verildi; kuzeyi ise, Kondominyum halinde Dörtler idaresine geçti. Avusturya - Macaristan lehine de bir sınır düzeltmesi yapıldı. Bunlara mukabil Rumanyaya Besarabyayı işgal etmesine müsaade edildi. Antlaşma tasdik olunmamış, Entente'ın nihai zaferi neticesinde akdolunan Paris Konferansında kararlaştırılan 1919 tarihli antlaşmalarla iptal edilmiştir.

BÜKÜM NOKTASI (Mat.): bk. DÖNÜM NOKTASI.

BÜKÜN (Fr. Flexion, Alm. Beugung, İng. Flexion, Inflexion, Accidence; Eski terim: İnsiraf; Lat. *flectere* = eğmek, bükmek): 1. Geniş mânada: İsim, sıfat ve zamirlerin çekimi (déclinaison, flexion nominale; zamirler için: flexion pronominale) ile fiillerin çekimi (conjugaison flexion verbale)nde, sayı, hal, cins, şahış, kip (siga), zaman gibi gramatikal kategoriler (catégories grammaticales)e göre münasebetlerin gösterilebilmesi için, bir kelimenin başında, ortasında veya sonunda husule gelen morfolojik veya fonetik değişiklik, 2. Dar mânada: a. Yukarıda zikredilen münasebetlerin gösterilebilmesi için, bilhassa kelimenin sonu (terminaison) nda husule gelen morfolojik veya fonetik değişiklik; b. Bu şekilde değişmiş olan unsurun veya katkının kendisi (çekim eki, veya B. eki, veya bitimlik; Fr. désinence, Alm. Flexionsendung, İng. inflexion ending); bazı dilciler, sıfatlarla zarfların derecelendirilme (comparaison) sindeki değişiklikleri B. saymıyarak bunları türetim (Fr. dérivation, Alm. Ableitung; iştikak) ve kelime teşkili (formation de mot) bahislerine bağlamaktadırlar; bundan da anlaşıldığı gibi, teşkil ekleri (affixe: ön - ek [préfixe], iç - ek [infixe], ve son - ek [suffixe]) nin görevi gramatikal münasebetleri göstermek değil, yeni kelime teşkil etmek olduğu için bunlar B. bahsine girmezler; çoğul (cemi) eki de tam mânasiyle bir çekim eki değildir; ona umumiyetle, sadece «işaret» (Alm. Zeichen, Mac. jel) denir, 3. Hususi bir mânada: Yine yukarıda zikredilen münasebetlerin gösterilebilmesi için, kelimenin iç unsurlarında yapılan değişiklik: vokal, konson, uzunluk - kısalık, tınnet (timbre), vurgu, ton değişiklikleri gibi, ki buna içbükün (flexion interne; Fr. inflexion, apophonie, métaphonie, Alm. Ablaut, Umlaut, İng. vowel - gradation, v. b. terimlerin B. le olan münasebeti için aşağıya bk.) denir, 4. Kelt dillerinde, biri fiilin «mutlak», yani yalın (flexion absolue = mutlak B.), öbürü de fiilin bir fiil ön - eki (préverbe)ne bitişık (flexion conjointe = bitişik B.) olduğuna göre, ikizli fiil çekimi. Meselâ, Eski İr dilinde «taşımak» mânasına olan *ber-* kökünden mutlak, yani préverbe'siz hal (praesens) şeklinin çekimi şöyledir: müfret 1. şahıs *berim*, 2. *biri*, 3. *berid*; bitişik çekimde ise, «karşı» mânasına gelen *frith* fiil ön - eki (préverbe) ni alarak «karşı koymak» mânasına geçen bu fiilin hal şekilleri şöyledir: 1. *frithbiur*, 2. *frithbir*, 3. *frithbeir*.

Avrupada gramer bilgisinin öncüleri olan eski Yunanlılar, isim ve fiil çekimini içine alan B. ü ve bunun mukayeseli linguistikteki yerini, bugünkü mâna ve değeriyle bilmiyorlardı. Onlar isim çekimine *klisis* (Lat. *declinatio* = meyil, inhina; Yun. *klinein* = Lat. *clinare* = eğmek, bükmek), fiil çekimine *syzygia* (Lat. *coniugatio*; Yun. *syn-*, Lat. *con-* = beraber, Yun. *zygon*, Lat. *iugum* = boyunduruk; yani «aynı boyunduruk altına girmek», «çift»), türetime de *paragōgē* (Lat. *derivatio*; Yun. *para*, Lat. *de* = beri, Yun. *agein* = sürmek, Lat. *rivus* = akarsu; yani «beri getirmek», «ayrılıp uzaklaşmak») demişlerdir. Lat. *flectere* (= eğmek, bükmek) fiilinin Yun. karşılığı olan *kamptein* fiili bu mânada kullanılmamıştır; vurgu işaretlerinden «eğik, etrafına kıvrılmış» (Yun. ˜, Lat. ^) çeşidini vasıflandıran Lat. *circumflexus* (*circum* = etrafına, *flexus* = bükülmüş, kıvrılmış) kelimesi de yine Yun. *kamptein* fiili ile ilgili olmayıp, *perispōmenos* (Yun. *peri* = etrafına, *spaein* = çekmek) teriminin tercümesidir. Böyle olmakla beraber, önce yalnız isim, sıfat, zamir ve harf-ı tarif çekimine tahsis edilen *klisis* terimi, zamanla daha umumi bir mâna kazanarak, Yunancada fiil çekimine de teşmil edilmiş, ve *klisis tū rhēmatos* (Lat. *declinatio verbi*) tâbiri kullanılır olmuştur. Fiil çekimi için kullanılan *syzygia* (Lat. *conjugatio*) sözü ise, yalnız fiil B. üne münhasır kalmıyarak, herhangi bir vasıf veya hususiyet bakımından bir grup teşkil eden şekil ve unsurlar için de kullanılmıştır; meselâ eski Yunan gramercilerine göre b, p, ph sesleri, üçü de dudak (labial) sesi olduklarından dolayı, bir syzygia teşkil ederler. Yunanlılarla Romalılar, çekilebilir (çekimli) kelimeleri, çekilemiyen (çekimsiz) kelimelerden ayırarak, birincilere *klitika* (= bükünürler) veya *metaskhēmatizomena* (= şekil değiştirebilenler) veya *ptōtika* (Lat. *declinabilia* = türlü halleri olabilenler, isim çekimine girenler), ikincilere de *aklita* (bükünmezler) veya *monoskhēmatizomena* (= bir şekilliler) veya *monadika* (= birliler, Yun. *monos* = tek başına, yalnız) veya *aptōta* (Lat. *indeclinabilia* = çekimsizler) demişlerdir. Buna karşılık, kök, gövde ve ek hakkında bugünkü görüş ne Yunanlılarda vardı, ne de Romalılarda; Yunanlıların *telos* (= kelime sonu) dedikleri unsur, son - ekten bambaşka birşey olup, çok kere «son hece» yi teşkil ederdi. Bugünkü Hind - Avrupa linguistiğine göre, çekim şekilleri henüz tam olarak teşekkül etmemiş bir gövdeden türerler, Yunan linguistiğine göre ise bunlar tam olarak teşekkül etmiş ve hazır bir şekilden ileri gelirler.

Arapçada da B. ün tam karşılığı yoktur. Bazen isim çekimi (déclinaison) için *iʿrāb*, fiil çekimi (conjugaison) için de *taṣrīf* kullanılırsa da, bu ayırt dahi kesin değildir. İʿrāb (sülâsisi: *ʿarb*) tâbirinin asıl mânası, «kelimeleri Arap dilinin nahiv kaidelerine göre söylemek» tir. Daha dar bir mânada ise, fiilin muhtaç olduğu mefule göre, mefule harf-ı cer (ön - takı, préposition) ler ve harf-ı ilsaklar katılması, isim ve fiil-i muzari sonlarının üstünlü (-an, «nasb» [akkusatif] hali), esreli (-in, «cerr» [genitif] hali), ötreli (-un, «refʿ» [nominatif] hali) telâffuz edilmesi demektir, ki aşağı yukarı «isim çekimi» nin karşılığı olur (üç hali olan isimlere *munsarif* [triptote], iki hali olanlara da *gayrı - munsarif* [diptote] denir; bu iki sınıf birleşerek kelimelerin *muʿreb* [déclinable] çeşidini meydana getirir; iʿrab'a girmiyenlere de *mebni* [indéclinable] adı verilir). *Taṣrīf*in sülâsisi olan *ṣrf*ın lûgat mânası «bir şeyi bir halden başka bir hale çevirmek, tahvil etmek (*taṣrīf* = bir nesneyi pek çevirip, döndürmek) tir; daha dar bir mâna ile gramerde fiil çekimini anlatır. Böyle olmakla beraber, yukarıda isimlerin iʿrābı bahsinde de *munsarif* ve *gayrı*

munsarif terimleri geçtiği için, *taṣrīf* tâbirinin mânası, tıpkı Yunanca *klisis* tâbirinde de olduğu gibi, daha şümullü olup, gerek isim, gerek fiil B. ünü içine alan *flexion* teriminin genişliğine yaklaşır. Bu bakımdan flexion'a *insiraf* demek pek yanlış olmaz. Yüzyıllar boyunca Arap grameri terminolojisine bağlı kalmış olan Türk gramerinde de, fiillerin sigalanmasına ve emsile (paradigme; Yun. *para deigma* = örneğe göre) tablosunun söylenmesine *çekmek* (tasrif etmek) denilmiş, sonra isim de bu araya katılmıştır. Buna göre şimdi bizde déclinaison'a *isim çekimi*, conjugaison'a da *fiil çekimi* denilmektedir. Çok daha mudil bir mâna taşıyan flexion'un karşılığı da *bükün*dür.

B. ün en geniş mânası, yukarıda görüldüğü gibi, kelimenin başında, ortasında veya sonunda husule gelen herhangi bir morfolojik veya fonetik değişikliktir, gramer kategorilerini göstermek şartıyle. Arap dili bize bu tipte olan B. ün en zengin örneklerini verebilir. Meselâ, *ḳrb* kökünden türetilen *iḳtaraba* (= yaklaşmak) kelimesinde, kök altüst olmuş, yani tamamen «bükülmüş» (fléchi) olup, önüne (*i* vokali), içine (*ta* hecesiyle *a* vokali) ve sonuna (*a* vokali) ek unsurlar almış, karmaşık bir hamur meydana gelmiştir (bk. AMALGAMAN DİLLER). Yine, «yazmak» mânasına gelen *ktb* fiil kökünden türetilen şu muzari şekiller, *yaktubūna* (= yazarlar, yazıyorlar, yazacaklar), *taktubūna* (= yazarsınız, yazıyorsunuz, yazacaksınız) v. b., préformatif (baştaki çekim eki) ve afformatif (sondaki çekim eki) unsurlara dayanmaktadır. Aynı usulle yapılan cemi şekilleri de vardır: *ṭabībun* (= tabip), *'aṭibba'u*; *silāḥun* (= silâh), *'asliḥatun*, gibi. Arapçada çok kere kelime teşkili de aynı usule baş vurursa da (meselâ «yazmak» mânasına olan *ktb* kökünden cemi ism-i mekân olarak *makātibu* = mektepler), buradaki ekler çekim eki olmadığı için, bu hâdise B. ü değil, teşkil ve türetim (dérivation) bahsini ilgilendirir. Bununla beraber, *'lm* sülâsisinden *'alima* (= bildi), *'allama* (= birine birşey öğretmek), *ta'allama* (= kendini talim etmek, öğrenmek), *ta'ālama* (= beraber öğrenmek), *ist'alama* (= bilmek istemek), *'ālama* (= bilmeğe çabalamak), *'ilmun* (= ilim), *'ulūmun* (= ilimler), *t'alīmun* (= talim, doktrin), *'ālimun* (= âlim), *'alīmun* (= alîm), *'ulamā'u* (= ulema), *'allāmun* (= allâme, çok bilgin), *i'lāmun* (= ilâm), *m'alūmun* (= malûm), *'alāmatun* (= alâmet, nişan), *m'alam* (= yol işareti), *mu'allimun* (= muallim), *'ilmīyun* (= ilmî) v. b. gibi serilerdeki kök ve ek hamuruna da çok kere B. denilmektedir. Bu misallerde B. ün mudil bir çeşidini görüyoruz. Préformatif ve afformatif unsurlardan bazısı fiil çekiminde, bazısı da kelime türetiminde kullanılmış, yer yer kök ikiye, üçe bölünerek araya vokaller, konsonlar, hattâ tüm heceler girmiş, kökün aslî vokali değişmiş veya uzamış, kök konsonlarından bazısı da şeddelenmiştir.

Türk ve umumiyetle bütün Altay dillerinde bu morfolojik usul ve ameliye yoktur, Hind - Avrupa dillerinde de çok mahduttur. Ana Hind - Avrupa **u̯eiq-* (= düşmanca kuvvet gösterişi) köküne bir -n- iç-ekini getirmek suretiyle yapılan Lat. *vincere* (= yenmek) fiilinden türetilmiş *invincibilis* (= yenilmez) kelimesindeki ön- ve son- ekler, çekim ekleri değil, yapı ekleri olduğu için, B. bahis konusu olamaz. Sanskrit *sam* (= beraber, meselâ *saṃgam* = beraber gitmek, birleşmek), Yun. *syn* (= beraber, meselâ *syntygkhanein* = tesadüf etmek), Lat. *cum/com* (= beraber, meselâ *comprehendere* = kavramak), İr. *con* (= beraber, meselâ *congaid* = muhafaza etmek), Got. *ga-* (= beraber, meselâ *gaqiman* = uymak), Eski İslâv. *sų-* (= beraber, meselâ *sŭdrŭžati* = ihtiva etmek) gibi ön - eklerle yapılan fiillerdeki ilk unsurlar, katkı değil, birer préverbe (fiil ön - eki, ki bunların aslı birer müstakil ön - takı [préposition] dır) olduğu için, yine B. bahsine girmeyip, yapı ve türemeyi ilgilendirir. Bunun gibi, meselâ Lat. *canere* (= şarkı söylemek) fiilinden müştak *can - t - it - are* (= arka arkaya şarkı söylemek), *can - t - ill - are* (= alçak sesle şarkı söylemek) gibi fiillerdeki iç - ekler de birer kelime teşkili determinatifidirler ve çekimle alâkaları yoktur. Bazı dilcilere göre, kelime sonu B. ünde, bitimlik (désinence) ile kök arasında tek ses veya hece şeklinde türeyen unsur da bir iç - katkı sayılabilir; bunlara göre, meselâ Lat. *amare* (= sevmek) fiilinden olma *am - ab - am* (= severdim) kelimesinde, *am-* kök, ikinci *-am* bitimlik, *-ab-* da «bükün unsuru» (Fr. inflexion) dur. Sanskritçe, Eski Farsça, Yunanca ve Ermenice fiillerin çekiminde, indikatif geçmiş zaman için kullanılan *e-/*a- katkısı (Lat. *augmentum*, Yun. *auksēsis* = büyüme, gelişme; bk. AUGMENT) ile yapılan bazı şekiller, préformatif B. e yaklaşık bir misal olarak gösterilebilir; meselâ Hind - Avrupa **bher* (= taşımak) kökünden Skr. *abharam*, Eski Fars. *abaram*, Yun. *epheron* = taşırdım, Erm. *eber* = taşıdı, gibi. Yine aynı dil ailesinde, bazı fiil çekimlerinde kelimeye katkı gibi eklenen «hece tekrarlaması» (redoublement veya réduplication syllabique) unsuru da bu arada yer alır, meselâ Skr. *da - dau*, Yun. *de - dōke*, Lat. *de - dit*, Gallia. *de - de*, hepsi = vermiştir.

Arapçanın mudil B. ünde görülen hâdiselerden (1. préformatif unsur, 2. iç - ek, 3. iç vokal değişimi, 4. konson şeddelenmesi [gémination], 5. afformatif unsur) iç vokal değişimiyle afformatif unsur, klâsik B. bahsine giren konulardır. Bunlardan birincisine *iç - bükün* (flexion interne), ikincisine de *bitimlikli bükün* (flexion à désinences) diyoruz.

İç - bükün, Arapçada tipik olarak cem - i mükesser (Fr. pluriel brisé, Lat. pluralis fractus) de görülür, meselâ *şāhidun* (= şahit), *şuhūdun*; *kitābun* (= kitap), *kutubun*; *cabalun* (= cebel, dağ), *cibālun*; *ḥimārun* (= eşek), *ḥamīrun*. Cem - i mükesserin çok mudil şekilleri de mevcut olup (meselâ *vālin* [= vali], cemi: *vulātun* [*vulayatun* yerine]; *kātibun* [= kâtip], cemi: *kuttābun* ve *katabatun*) 31 kalıp üzerindedir; bk. ARAP DİLİ, Arapçanın kalıpları.

Hind - Avrupa ana dilinde iç - bükün sadece fonetik bir hâdise idi. Sanskritçede büyük rol oynıyan bu hâdise, zamanla bazı dillerde, meselâ Latincede, hemen hemen kaybolmuş; bazılarında, meselâ İslâvcada, çok tahdidedilmiş; başkalarında ise, meselâ Yunancada ve hele Germen dillerinde, bir morfolojik değişim metodu olmuştur. Gerek isim, gerek fiil çekiminde kendini gösteren bu hâdise, kemmî (quantitatif, yani aynı vokalin uzaması veya kısalması), keyfî (qualitatif, yani bir vokalin başka bir vokale çevrilmesi; diftonglaşma, monoftonglaşma), ve darbevî (d'accentuation, yani vurgunun yer değiştirmesi) olabilir. Meselâ Dor Yunancası *pōs* (= ayak; aslı **pod - s*) ile *poda* (= ayağı), ve Lat. *pēs* (= ayak; aslı **ped - s*) ile *pedem* (= ayağı) kelime çiftlerinde, nominatif ile akkusatif arasında kemmî bir fark vardır. Yun. *thygátēr* (= kız evlât) ile bunun genitifi olan *thygatrós* da, vurgu değişimine misaldir. İngilizcede *goose* (*gūs* ok. = kaz), cemi *geese* (*gīs* ok.), ve *mouse* (*maus* ok. = fare), cemi *mice* (*mays* ok.) çiftlerinde görülen iç vokal ve iç diftong deği-

şimi yine isim çekimine aittir; aynı kategoriden olan *child* (*çayld* ok. = çocuk), cemi *children* (*çildrın* ok.) çiftinde B. ü diftong monoftonglaşması şeklinde görürüz. Fiil çekimindeki iç-bükün, her iki dilde de «şarkı söylemek» mânasına olan İng. *sing*, Alm. *singen* fiilinin indikatif geçmiş zaman, ve geçmiş partisip şekilleri misal olarak gösterilebilir: İng. *sang*, *sung*, Alm. *sang*, *ge-sungen*. Apofoni (b. bk.; apophonie), vokal alternansı (alternance vocalique), vokal derecelenmesi (İng. vowel-gradation), derece değişimi (Alm. Abstufung) de denilen bu hâdise için bk. ABLAVT (Ablaut), ve ALTERNANS. Bilhassa Almancada, isim ve fiil çekiminde bazı vokaller (a, o, u, au), yakınlarında bulunan başka vokallerin tesiriyle ton değiştirirler (ä, ö, ü, äu); meselâ, isimlerden *Vogel* (= kuş), cemi *Vögel*, *Haus* (= ev), cemi *Häuser*, fiillerden de *liegen* (= yatmak), 1. şahıs geçmiş zaman *ich lag*, fakat konjunktif *ich läge*. Metafoni (métaphonie), perifoni (périphonie) ve vokal mütasyonu (mutation vocalique) da denilen bu hâdise için bk. UMLAVT (Umlaut); Ablaut, kelime türetiminde de rol oynar, umlaut da sırf fonetik bir esasa bağlı olduğu halde, çekimde de bir âmil olmuştur. Yine çekimde rol oynıyan ve bunlara çok yakın olan bir hâdise, yine Almancada görülmektedir: e > i, ie; ie > eu; u > o. Meselâ *geben* (= vermek) fiilinden *ich gebe* (= veririm), fakat du *gibst* (= verirsin); bu hâdise için bk. KIRILMA (Alm. Brechung, Fr. Fracture, Brisure).

Fonetik esasa bağlı olmakla beraber, bilhassa fiil çekiminde rol oynıyan konson iç-bükünü de vardır. Meselâ, yine Almancada, *schneiden* (= kesmek) fiilinden *ich schnitt* (= kestim; d > tt), *ziehen* (= çekmek) fiilinden *ich zog* (= çektim; h > g), *denken* (= düşünmek) fiilinden *ich dachte* (= düşündüm; nk > ch), İngilizcede *think* (= düşünmek) fiilinden *I thought* (= düşündüm; nk > gh), *work* (= çalışmak) fiilinden *I wrought* (= işledim; k > gh); İng. *stand* (= ayakta durmak), *stood* (= ayakta durdum) misalinde ise, sadece sonradan gelme determinatif bir iç-ek olan -n- kaybolmuştur. Vurgu değişimine bağlı olan konson alternansı (alternance consonantique, Alm. Konsonantwechsel) nın çekimi ilgilendiren türünü (gramatikal alternans = alternance grammaticale) de bu arada zikretmek gerekir: meselâ, s > r için Anglosakson *wæs* (= idim), *wǣron* (= idik), Eski-Yüksek Alm. *was* (= idim), *wârum* (= idik); bk. ALTERNANS, ve VERNER KANUNU. Hind-Avrupa dilleri dışında konson alternansı Fin ve Lap dillerinde de görülmektedir (Fin. konsonanttinmuutos); meselâ, t ∾ d için Fin. *kota* (= kulübe), genitif *kodan*, p ∾ v için *tapa* (= âdet), cemi *tavat*, k ∾ γ için Lap. *jōokâ* (= dere), gen. *jōγâ*.

İç-bükün, B. ün her çeşidi gibi, gramerde sadece bir metot, bir ameliye tarzıdır. Başka birçok dillerde de vardır, ve «ilerilik-gerilik», «üstünlük-aşağılık» la hiçbir alâkası yoktur. Meselâ, Afrika gibi en «geri» sayılan bir kıtada zencilerin konuştuğu Bantu dilleri (b. bk.) ailesinden Koongo dilinde, şu kelime serisi B. ün her çeşidini gösterir: *fwa* = ölmek, *kafwe* = ölsün, *fwidi* = ölmüştür, *bafu* = ölüler; aynı aileden Kiyombe dilinde *vanga* = yapmak, *venge* = yapmışım, *twala* = getirmek, *twele* = getirmişim; yine aynı aileden Sevahilî dilinde *pako* = senin, *pake* = onun; Sudan ailesinden Haussa dilinde *doki* = beygir, *dawaki* = beygirler, *kana* = sen (erkek), *kina* = sen (kadın). Geniş düşünülecek olursa iç-bükün veya iç vokal değişimi (Alm. innerer Vokalwechsel), bir kelimenin gramatikal kategorileri, yani türlü münasebetleri gösterebilmesi için, iç vokalinde yapılan sembolik herhangi bir değişikliktir, meselâ hiçbir dilin malı olmıyan itibarî *tam*, *tom*, *tum*, veya taklidî seslerden *bim*, *bam*, *bum* ve *piff*, *paff*, *puff* gibi. Yukarıda zikredilen İng. *sing*, *sang*, *sung*, veya Lat. meselâ *facio* (= yaparım), *fēcī* (= yaptım) serilerindeki sembolik vokal iç-bükünü de aynı esasa dayanmaktadır; bu «vokal oyunu» sonradan kaideleşmiştir. «İlerilik-gerilik» efsanesini reddeden tanınmış Amerikalı dilci Edward Sapir (*Language: an Introduction to the Study of Speech*, New York, 1921, 2. bas. 1929), bir «teknik» meselesi addettiği bu ameliyeyi «sembol ameliyesi» (symbolic process) şeklinde adlandırmakta ve onu psikolojiye bağlamaktadır (bk. BÜKÜNLÜ DİLLER). Türkçe bu tekniği kullanmaz. *Ben-bana* (*bene* yerine), *sen-sana* (*sene* yerine) çiftlerindeki değişiklikler bu tekniğe ait olmayıp, sadece fonetik ve analoji tesirleriyle meydana gelmiştir. *Kasmak*, *kıs-mak*, *kes-mek* serisinde, meselâ, bazıları (Saim Ali Dilemre: *Genel Dil Bilgisi, II: Dil Evolüsyonları, Ankara*, 1942, s. 38), bir «tefavütî içbükün» (alternance vocalique différentielle) görmek istemişlerdir. Misal doğru olmakla beraber, bu iç-bükün, aynı kelimenin tasrifinde değil, aynı kökten türlü kelimeler teşkil etmekte de değil, yakın anlamlı kökler arasındadır, ki konumuzun dışında kalır. Zaten vokal veya konson değişimi ile, bir kökten, birbiriyle ilgili mâna taşıyan (zıt mâna dahil) kelimeler türetmek, birçok dillerin baş vurduğu bir dil tekniğidir, ki yine konumuzu ilgilendirmez; meselâ Haussa dilinden *o* vokali ile *taffi* = gitmek, *taffo* = gelmek, *koya* = öğretmek, *koyo* = öğrenmek.

Bitimlikli bükün, B. ün klâsik şeklidir; bir bakımdan ve çok umumi olarak Türkçedeki çekimle mukayese edilebilir: meselâ, isim B. ünde «kurt» mânasına Lat. *lup-ŭs*, akk. *lup-ūm*, gen. *lup-ī*, dat. *lup-ō*; krş. Türk. *kurt*, *kurd-u*, *kurd-un*, *kurd-a*. Aradaki fark şudur: Latincede çekim, natamam bir gövde, bir tema (Fr. thème, Alm. Stamm) üzerinedir (*lupo-*, bu misalde: o- déclinaison'u), Türkçede ise, tüm bir kök (Fr. racine, Alm. Wurzel) esas alınmıştır; Latincede tema natamam, Türkçede ise kök tamam olduğu için, ek yeri birincide belirsiz, ikincide ise bellidir (Hind-Avrupa dillerinde, bitimlik umumiyetle temaya [flexion thématique], Samî dillerde ise köke [flexion radicale] eklenir; Türkçedeki çekim ikinci tipe benzer; Arapça: «hırsız» mânasına nom. *sāriḳ-un*, gen. *sāriḳ-in*, akk. *sāriḳ-an*). Fiilde bitimlikli B. e misal: Lat. *amare* (= sevmek) fiilinin praesens'i: *am-ō*, *am-ā-s*, *am-a-t*, *am-ā-mus*, *am-ā-tis*, *am-a-nt*; krş. Türk. *sev-er-im*, *sev-er-sin*, *sev-er*, *sev-er-iz* *sev-er-sin-iz*, *sev-er-ler*; aradaki fark yine aynı farktır; Türkçede ek ve bitimlik yığılaşması vardır. Burada, bilhassa Türkçe misalde, bir nazariyeye göre, B. ün menşeini gösteren belirtiler karşısındayız: bitimliklerin eskiden birer müstakil kelime oluşu ve zamanla, çekime tâbi tutulan kelimeye bitişmesi; meselâ eskiden Türk. *sen sever sen*, şimdi *sen seversin*. Burada, kök ile bitimlik, veya gövde ile bitimlik arasındaki bağın türlü dereceleri vardır. Umumiyetle Hind-Avrupa dillerinde eklenme tamdır, ek yeri kaybolmuş, unsurlar kaynaşmıştır (meselâ, «vermek» mânasına Lat. *dare* fiilinden *dō* = veririm, *dedī* = verdim, *datus* = vermiş), Türk dillerinde ise, eklenme eğreti olup, ek yeri bellidir, unsurlar sadece bitişmiştir (meselâ, *vermek* fiilinden *ver-miş-ler-dir*, ki bunun eğreti eklerinden biri yer de değiştirebilir, *ver*-

miş-tir-ler gibi). Bundan dolayı, birinci tip için, *bükünlü* (flexionnel) tâbirinden başka *kaynaşmalı* (fusionnel) terimi de kullanılıyor; ikincisine de *bitişken* (agglutinant) deniyor. Tafsilât için bk. BİTİŞKEN DİLLER, BİTİŞME NAZARİYESİ, BÜKÜNLÜ DİLLER, ayrıca bk. C. Meinhof: *Die Entstehung flektierender Sprachen*, Berlin 1936. Bazı hallerde B. unsuru kelimenin aslî kısmına yapışıp kalır ve zamanla bitimlik vasfını kaybederek, kelimenin aslî maddesinden sayılır. Bu çeşit B. e *donmuş bükün* (Fr. flexion figée, Alm. erstarrte Flexion) denir; meselâ, isim olarak «kendi, zatı» mânasına gelen Alm. *Selbst* kelimesi, eskiden bir sıfat ve zamir olan *sëlb*in çekime uğramış bir nötr halinden ibaretti; eskiden *selbes* şeklinde olup, sonra, aynı mânada olan İng. *self*in tesiriyle isim haline gelmiş ve nominatif addedilmiştir. Hind-Avrupa dillerinde, çok kere bitimlik eklenmesi, hem iç-bükün, hem konson alternansı ile birlikte olur; meselâ, genitif -s bitimliği ve r > n değişimi ile: Hitit: *wātar* (= su), gen. *wetenaš*, Skr. *ūdhar* (= meme), gen. *ūdhnas*, Lat. *femur* (= kalça kemiği), gen. *feminis*, Got. *watō* (< **watar* = su), gen. *watīns*.

Bitimlikli B. ün bazı şekilleri birçok dillerde bitişme yolu ile meydana gelmiş olabilir; meselâ Roman dillerinde «bitireceğim» mânasına Fr. *finirai*, İtal. *finiro*, İspan. *finirê* şekilleri Aşağı Lat. *finir ho* (< Lat. *finire habeo* = Fr. *j'ai à finir*, İng. *I have to finish* = bitirmem lâzım) şeklinde iki fiilden (*finire* = bitirmek, *habeo* = malikim, vazifemdir) sonuncusunun bitimlik haline gelerek birinciye eklenmesiyle meydana gelmiştir. Buna karşılık, bazı diller bükünlülük vasıflarını gitgide kaybederek tahlilî (analytique; bk. ANALİTİK DİLLER) bir tip arz etmektedirler; bu hâdiseye *bükün yitimi* (déflexion) denmektedir. Meselâ, «gözün» mânasına (genitif), Lat. *oculī* > Fr. *de l'oeil*, Anglosak. *ēagan* > İng. *of the eye* (Lat. ve Anglosak. bir kelimeye karşılık, Fr. ve İng. üç kelime). Bu aşınma ve basitleşme o dereceye varmıştır ki, birçok hallerde müşterek bir bitimlik kullanılmış, bazı dillerde de yer yer bitimlik sıfır dereceye inmiş, yani zahiren kaybolmuştur; meselâ, müşterek bitimlik bakımından, «işittim, işittin, işittiler» mânasına Anglosak. *hīerde*, *hīerdest*, *hīerdon*, fakat İng. *I heard*, *you heard*, *they heard* (*heard* şeklinin aynı oluşu, zamir kullanmasını zaruri kılmıştır; burada -d unsuru, her üç şahsın müşterek bitimliğidir). Asıl *sıfır bitimlik* (désinence zéro) ise şu misalde görülür: İng. *I cut* (= keserim, kestim), *you cut* (= kesersin, kestin). Bk. ÇEKİM, ve ÇEKİM EKİ.

Bazı dilciler B. terimini kelime teşkilindeki benzer hâdiselere de teşmil etmiş bulundukları için, ayrıca bk. KELİME, Türetim.

BÜKÜNLÜ DİLLER (Fr. Langues flexionnelles, Alm. Flektierende Sprachen, İng. Inflexional languages; Es. t.: İnsirafî diller), dillerin tipolojik tasnifinde, bükün tekniğini kullanan dillere verilen ad. Bk. BÜKÜN, DİL Tipoloji. Bu dillerde, kelimenin kökü veya gövdesi ile katılan bükün unsuru birbiriyle iyice kaynaştığı, bir halita, bir malgama teşkil ettiği için, bunlara *kaynaşmalı diller* (langues fusionnelles) veya *amalgaman diller* (langues amalgamantes) de denmektedir; meselâ, Yun. *leipō* = bırakırım, *elipon* = bıraktım, *leloipa* = bırakmışım. Bk. KAYNAŞMALI DİLLER, ve AMALGAMAN DİLLER. Aynı zamanda, Lat *veni* > Fr. *je suis venu* (= geldim, gelmişim) misalinde görüldüğü gibi, bükün, tahlilî bir şekilde, yani başka kelimelerin yardımı ile (Fransızca misal) olmayıp, terkibî bir şekilde, yani bükün unsurunu aynı kelimeye katmak suretiyle (Latince misal) yapıldığı için, bu tip dillere *sentetik diller* (langues synthétiques) de denmektedir (zıddı: *analitik diller*, b. bk. [langues analytiques]). Bk. SENTETİK DİLLER.

Dilciliğin romantik devrinde, sosyoloji, etnoloji, hattâ siyaset de işe karıştırılarak, B. D. e «organik» (Alm. organisch; Fr. v. Schlegel, 1808), «mükemmel» (Alm. vollkommen; W. v. Humboldt, 1836), «devlet dili» (İng. state language; F. Max Müller, 1854), «normal» (A. Pott, 1861) gibi vasıflar verilmek istenmiştir. En aşırı romantizmi, Max Müller'de görüyoruz; ona göre, tek heceli diller «aile dili», bitişken diller «göçebe aşiret dili», bükünlü diller de «devlet dili» seviyesinde bulunan dillerdir; ve yalnız Arya ırkının zekâsı, bükünlü bir dili doğurabilmiştir. İlmî hiçbir esasa dayanmıyan bu nazariye şimdi tamamen bırakılmış ve bükünün sadece bir dil tekniği olduğu kanaatine varılmıştır; «üstünlük-aşağılık» meselesi olamaz, çünkü bükünün esası, en «aşağı» sayılan Afrika kıtasındaki bazı dillerde de kendini göstermektedir; bk. BÜKÜN.

Dilleri tiplere göre tasnif ve tarif eden H. Steinthal (*Charakteristik der hauptsächlisten Typen des Sprachbaues*, Berlin 1860; 2. bas. F. Mistelli tarafından, 1893), B. D. tipini ikiye ayırarak, birinci bölümde Samî tipine (örnek: Arapça ile İbranca), ikincisinde de Hind-Avrupa tipine (örneksiz, ve umumi olarak) yer vermiştir. Aynı konu üzerinde çalışan F. N. Finck (*Die Haupttypen des Sprachbaus*, Leipzig-Berlin 1909, 2. bas. 1923) ise, B. D. i şu şekilde üçe bölmüştür: 1. kelime köklerini büküne uğratan diller (tip: Samî diller; örnek: Arapça), 2. kelime temalarını, yani gövdelerini büküne uğratan diller (tip: Hind-Avrupa dilleri; örnek: Yunanca), 3. kelime takımlarını büküne uğratan diller (tip: Kafkas dilleri; örnek: Gürcüce).
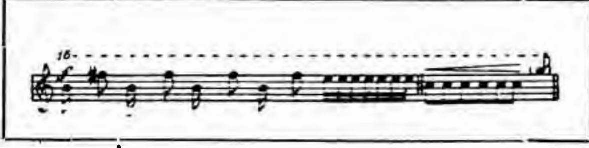
Wilhelm von Humboldt'a, Franz Bopp'a ve bunların tesiri altında bulunan dilcilere göre, diller, tip bakımından tekâmül devirleri geçirmişler ve tecritçilik (Alm. Isolierung) ten bitişkenlik (Agglutination) e, ondan da bükünlülük (Flexion) e doğru kaymışlardır. Bunlara göre, bükünlülük, bitişkenliğin tekemmül etmiş bir derecesinden başka bir şey değildir; her ikisi de «ekleme, katma» (Alm. Anbildung) esasına dayanır; bk. BİTİŞME NAZARİYESİ. Eskiden, A. Schleicher (1848) zamanında, bu üç tip, birer formülle gösterilirdi; bk. DIL, Tipoloji. Başka dilcilere göre ise, tecritçi tek heceli diller eskiden bükünlü olup, zamanla aşınarak bu hale gelmiş bulunmaktadır. B. Karlgren (*Le proto chinois, langue flexionnelle*, «Journal Asiatique» dergisi, 1920) e göre, meselâ, Çince bu istikamette bir tekâmül geçirmiştir: Eski Çincede, *ŋuo* (= ben) ve *nźiwo* (= sen) zamirlerinin meful halleri, bükünlü *ŋa* ve *nźia* şeklinde idiler. Birikişme-dağılma meselesi için bk. BİTİŞME NAZARİYESİ.

BÜLACH [*bülah*], İsviçrede Zürich kantonunda bir yönetim merkezi. Nüfusu 4 600 (1950) dür. Cam ve makine endüstrisi merkezidir.

BÜLAU TEDAVİSİ, empiyema (empyēme = vücudun iç kısımlarında, bilhassa göğüste, irinin birikmesi; Yun. *en* = iç, *pyon* = irin) tedavisinde, irinin sifon vasıtasiyle boşaltılması. Bu usulü icat eden Alman hekimi Gotthard Bülau'nun adiyle anılmaktadır.

BÜLBÜLLER (Luscinia, Aedon), ötücü kuşlar veya serçeler (Passeres) takımı, asıl ötücü kuşlar (Oscines) alt

takımının karatavuklar veya ardıç kuşları (Turdidae) familyasından bir cins. B. cinsi, dünyanın en güzel öten kuşlarını ihtiva eder. Müşterek vasıfları: gagalarının biz gibi ince, zarif ve gaga diplerinin hafifçe püsküllü, kuyruklarının az veya çok yuvarlakça, kanadlarının orta boyda ve bacaklarının da uzunca olmasıdır. Bazılarının renkleri
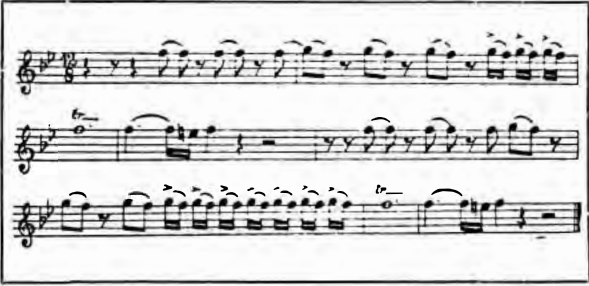

Bülbül nağmelerinden biri

çok sade, bazılarınınki aksine bâriz şekilde alacalıdır. Umumiyetle yerde yaşarlar, yuvalarını yere yakın kurarlar. B. cinsinin eski dünyanın büyük bir kısmına yayılmış olan 25 e yakın türü ve alt türünden önemlileri şunlardır:

Buğdaycıl (b. bk., Luscinia svecica cycanecula).

Luscinia (Luscinia luscinia): Rengi bülbüle benzer; ondan biraz büyükçedir. Baltık denizi ve Doğu Avrupadan Si-

Beethoven'in 6. (F- dur, «Pastorale») senfonisinde geçen bülbül şarkısının bir kısmı

biryaya kadar olan yerlerde bülbülün bu türü bulunur. Afrikanın doğusunda kışlar. Yaşayışı ve beslenmesi bülbül gibidir.

Bülbül (Luscinia megarhynchos Brehm): Çok eskiden beri tanınan bülbülün boyu 17, kanadı 8 ve kuyruğu 7 cm dir. Bütün sırtı pas kahverengisi, karın tarafı gri-beyazdır. Kursak bölgesi ve yanları hafif açık gri-kahverengidir. Dişileri erkeğinden biraz küçüktür. Bütün Güney ve Batı Avrupa, Kuzey Afrika, Anadolu, Kafkasya ve Filistinde yaşar. Kışları Orta Afrikaya göç eder. Bunun *hafız* veya *İran bülbülü* (Luscinia megarhynchos golzi Cab. [hafizi]) denen bir alt türü vardır. Rengi, ana türden daha soluktur. Hazer denizi civarında ve İranda yaşar. Kışın Güney Arabistana göçer. Bütün dillerde *bülbül* adı ile anılır. Bülbül türü yaprağını döken ağaçlardan müteşekkil aydınlık ormanlar, fundalıklar, parklar, mezarlıklar ve bahçelerde bulunur. Himayesini gördüğü insanlara kolay alışarak yuvalarını bunların evlerinin yakınlarına kurar. Besinini toprak, dal ve yapraklardan temin ettiği böcekler ve bunların larvaları teşkil eder. Ayrıca frenküzümü, mürver gibi meyva tanelerini de yer. Uçuşu hızlı ve inip çıkan münhaniler halindedir. Dallardan ziyade zemin üzerinde,

Luscinia luscinia

sıçrıyarak dolaşır. Bülbül yurdumuzun da en iyi ve en güzel öten kuşudur. Erkeğinin dişisini çağırma ötüşünde açık ve uzun bir «viid» sesini bir «karr» sesi takibeder. Korktuğu zaman birçok «viid» leri sıraladıktan sonra ara sıra «karr» der. Hiddetli olduğu zamanlarda hoşa gitmiyen bir «reh» sesi çıkarır. Yavruları ilk zamanlar «fiid», sonraları da «kroek» demeğe başlarlar. Bülbülün ötüşü armoni ve ses zenginliği bakımından eşsizdir. Tasvir edilemiyecek kadar güzel tonlar birbirini takibeder. Yumuşak bir nağmeden gürliyene, sitemli bir nağmeden sevinçliye geçer. Bazen ötüşü hafiften başlar, gittikçe şiddetlenir, sonra yavaş yavaş azalarak kesilir. Bazen de bir sıra notalar süratli ve zevk veren bir sertlikle tekrarlandıktan sonra melankolık veya sevinçli yumuşak, temiz bir flüt sesine çevrilir. Ötüş bölümleri arasına konan sükût fâsılaları, sihirli nağmelerinin tesirini daha da artırır. İnsan bu kadar küçük bir kuşun bu kadar çeşitli ve sihirli tonlara, muazzam ses kudretine sahip olmasına hayret eder. İyi bir bülbülün ötüşünde 20 - 24 kadar bölüm bulunabilir. Yaşlı erkek bülbülün ötüşü, gençlerinkinden daha zengindir. Yavru B. ötmeyi, yetiştikleri çevrede kendi cinsinden olan yaşlılardan öğrenirler. Bazı çevrelerdeki B. in daha iyi ötmesi buralarda yavrulara örnek olacak usta B. in bulunduğunu gösterir.

Bülbül (Luscinia megarhynchos)

B., ilk önce erkekleri olmak üzere, ilkbaharda, geceleyin birer birer bir yıl önce doğdukları yerlere dönmeğe başlarlar. Gündüzleri sessizdirler ve bir yerde gizlenirler; geceleri ise sabahlara kadar öter, var kuvvetleriyle kendilerinden sonra gelen dişileri yanlarına çağırırlar. Eşleştikten sonra toprağa yakın bir yerde, çerden çöpten ve tüylerden müteşekkil, basit ve gayrimükemmel bir yuva yaparlar. Yuvalarını yapraklarla iyice gizlerler. Dişi bülbül, bu yuvaya mavimsi renkte 21 mm uzunluğunda 4 - 6 yumurta yumurtlar, kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi 14 gün kadardır. Bu esnada erkek bülbül dişisini en güzel ve sürekli şarkılariyle eğlendirmeğe çalışır. Mayıs sonuna doğru ötmeyi bırakır. Gündüzleri öğleye doğru dişi B. yerine birkaç saat kuluçkaya yatar. Yavrularını, ana baba müştereken beslerler. Yavrular 11 - 12 gün sonra yuvayı terk ederler. Sonbahar gelince aile aile veya ailelerden müteşekkil sürüler halinde güneye doğru göç ederler.

Eşleşmiş olan yaşlı B. i kafeste tutmak imkânsızdır. Bunlar, ne kadar iyi bakılsa da, kafeste ölürler. Fakat eşleşmeden önce yakalanan genç B. i kafeste beslemek mümkündür. Bu takdirde bunlara un böcekleri, karınca krizalitleri vermek lâzımdır.

B. (Luscinia) cinsine giren, bülbül türlerinden başka, aynı familyanın diğer cinsine, hattâ ayrı familyalara ait birçok başka bülbül çeşitleri de vardır. Bunlardan bazıları: 1. *Nar bülbülü* (b. bk.) veya *kızıl gerdan* (Eritracus rubecula); 2. *Arap bülbülü* (Pycnonotus xanthopygus), bk. ARAP BÜLBÜLÜ. Pycnonotus cinsinin diğer türleri: *Nil bülbülü* (P. arsincë) kuyruğunun altı beyaz, *akkulaklı bülbül* (P. leucotis) kulağı beyaz, *tepeli bülbül* (P. jecosus) ve kuyruk altı kırmızı olan (P. haemorrhous) dır; 3. *Çalı bülbülleri* (b. bk.) veya *ötleğen kuşlar* (Sylviidae) familyasın-

da *melez bülbül* (Hypolaïs hypolaïs), *çizgili çalı bülbülü* veya *çizgili ötleğen* (Sylvia nisoria), *diken çalı bülbülü* veya *gri ötleğen* (Sylvia communis), *gözlüklü çalı bülbülü* (Conspicillata Temm) gibi bülbül adlı birçok kuşlar yer alır.

Türk ve Doğu edebiyatında B.: Dünya folklor ve edebiyatında raslanan bülbül motifi Doğuda, bilhassa Türk ve Fars edebiyatlarında büyük bir yer tutar. Bülbülün Doğu edebiyatında, bıkmak bilmiyen, cefa ve mihnetlere katlanmaktan çekinmiyen âşıkın sembolü olarak mühim bir yeri vardır. Bu allegorik edebiyatta gül, bülbülün sevgilisini temsil eder; diken, âşıka cefa eden kötülük sembolü rakîp veya vuslat yolundaki engellerdir. Karga, bülbülün ulvi duygularını anlamıyan, ham, cahil, kabiliyetsiz insanın timsalidir.

Muhtelif Türk şivelerinde *böberdek, bübürdek, keleçek, kujulak, ötlügen, sandugaç, sandıkaç, sandulaç, sanduvaç, sındıraç, sunduvaç* gibi ayrı adlarla anılan (bk. Tarama Dergisi s. 160) ve hakkında *Divanü Lûgati't-Türk*te, *Kutadgu Bilig*de ve muhtelif Türk halk edebiyatlarında görüldüğü gibi birçok mani, destan ve koşma yazılmış bulunan bülbül motifinin, Türk edebiyatına doğrudan doğruya Fars edebiyatından geçtiğini iddia etmek, pek doğru olmasa gerektir. İçinde bülbül motifi bulunan birçok Türk atasözüne rasgelmekteyiz. Anadolu halk edebiyatında bülbülü, daha XIV. yüzyılda Yunus Emrenin şiirlerinde, lirik bir hassasiyetin timsali olarak görürüz. Halk şairi, divan şairine nazaran bülbülü daha serbest bir muhayyile ve hassasiyetle işlemiştir.

Divan şairi, bülbülü daima aynı kadro içinde ele almıştır. Yani divan edebiyatında diğer unsurlar gibi, bülbül de bir mazmundur. Bu edebiyatta bülbüle *şirin - güftar, hoş-nağme, destan - sera, kıssa - han, şeydâ, şuride, zâr, biçâre* gibi sıfatlar verilmiştir.

Umumiyetle «âşık»ın sembolü olan bülbül, mutasavvıf ve tasavvufa meyyal şairlerde ilâhi aşkla yanan can veya ruhun timsalidir ki, bu dünya veyahut ten kafesinin içinde, uzak kaldığı ezelî gül bahçesinin hasreti ile feryadeder.

Bazı divan şairleri, bülbül kelimesini redif yaparak, onu daha geniş bir şekilde terennüm etmiştir. Bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren, bülbül redifli gazellere çok tesadüf edilmektedir, meselâ: Şeyhülislâm Yahya Efendi, Şeyhülislâm Bahaî Efendi, Sabit, Fehim, Neşatî, Şeyhülislâm Arif Hikmet, Osman Şems, v. b. Şeyhülislâm Bahaî Efendinin bu vâdideki gazeli, devrinde ve müteakıp yüzyıllarda yazılan bülbül redifli gazellere örnek olmuştur.

Yeni Türk edebiyatında, Recaizade Ekrem, bülbül mevzulu birçok şiirler kaleme almıştır. Bunlardan ilki (*Zemzeme* I., s. 41-43), Viyana köylerinden birinde yazılmıştır. Bu şiirde bülbülün feryadı ile gerçek vatan hasreti arasında bir münasebet tesis edilmektedir. Recaizade'nin ikinci bülbül şiiri üslûp bakımından Şeyhülislâm Bahaî Efendinin yazdığı şiirin devamı olan bülbül şiirlerinin karakterini taşır; muhteva bakımından bu şiirde de vatan duygusu galiptir. Bu manzumeye 12 şair, nazire söylemiştir. Servetifünun edebiyatında geniş ve terkibî bir tabiat görüşüne gidildiği için, bülbül müstakil bir motif olarak kullanılmamıştır. Daha sonra yazılan birçok bülbül mevzulu manzumeler içinde Mehmet Akif'inki dinî - içtimai bir hassasiyetle dolu, muvaffak bir şiirdir.

Son 30 senelik Türk şiirinde bu mevzu hemen hemen terk edilmiş gibidir. O artık eski bir motif intıbaını uyandırmakta, hattâ bazı şairler, bu eskimişlikten istifade ederek, bülbülü, eski Doğu dekorlarını süsliyen bir motif olarak kullanmaktadırlar, meselâ: Yahya Kemâl: *Rindlerin ölümü.*

Bülbül mevzulu hikâyeler: Türk ve Fars edebiyatlarında gül ile bülbülün macerasını allegorik bir şekilde anlatan manzum ve mensur bazı hikâyelere raslanmaktadır. Mesnevi ve münazaralarda bülbülün ve gülün muaşakası, İran edebiyatında Şeyh Attar'dan itibaren müteaddit şairler tarafından işlenilmiştir. Bu şairin *Mantıku't - tayr* adlı eserini 1317 de Gülşehrî, Anadolu Türkçesine çevirmiştir. Türk edebiyatında bülbül mevzulu hikâyelerden bazıları:

1. *Bülbülname*: Süleyman Peygamberin kıssalarından alınmış olan bu mensur hikâye, sözlü gelenekte pek yayılmamış olmakla beraber, halk arasında çok okunan taş basması bir *Hikâye-i Ebu Ali Sinâ* risalesinin sonuna ilâve edilmiştir. 14 sahifeden ibaret olup ne zaman ve kim tarafından yazıldığı kayıtlı değildir. Mevzuu kısaca şudur: Süleyman Peygamberi gün ışığı rahatsız etmesin diye bütün kuşlar kanadlarını perde etmişlerdir. Bahar gelince erkek bülbül, dişisinin ihtarına rağmen Süleyman Peygamberden izin almadan Gülistana gider. Süleymanın gözüne güneş gelir. Süleyman bunun sebebini anlar, kuzgunu yollayıp bülbülü çağırtır. Bülbül, Süleymanı dinlemez. Süleyman, bu sefer şahini gönderir ve bülbülü getirtir. Divan kurulur; bülbül kendini o kadar iyi müdafaa eder ki, leylek ve kırlangıç müstesna, bütün kuşlar aleyhinde konuştukları halde hepsinin söylediklerini cerheder. Süleyman bülbülü haklı bulur ve affeder.

2. *Gül ve Bülbül*: Divan şairi Kara Fazlı (ölm. 1563) tarafından yazılan bu mesnevinin mevzuu kısaca şudur: Bahar şahının oğlu Gül, suda aksini görerek, güzelliğine âşık olur ve Nesim'e güzelliğinden bahseder. Nesim de Gülün güzelliğini bülbüle anlatır. Bülbül Güle âşık olur. Gül çekingen davranır. Bülbül, ıstırap içinde terennümleriyle aşkını herkese ilân eder. Bahar şahı buna kızarak bülbülü yakalatır ve bir kafese hapsettirir. Bu sırada Temmuz şahı gelir, Bahar şahını Gülşenden koğar. Bundan sonra Hazan şahı Temmuz şahını, Kış şahı da Hazan şahını Gülşenden çıkarır. Nihayet Nevruz, Bahar şahını, Gülşene tekrar hükümdar yapar. Bu sefer, Gül mahpus bülbülü ziyaret eder, bu suretle âşıkla maşuk birbirine kavuşur. Şairin dediğine göre Bahar şahı, aklı; Gül, ruhu; Gülşen, teni; Bülbül de, gönlü temsil etmektedir. Bu orijinal eser 1834 te Joseph von Hammer tarafından manzum tercümesi ve metni ile birlikte neşredilmiştir.

3. *Bülbüliye*: 1707 de Manisalı Birrî tarafından yazılmış olan bu hikâye, müellifi belli olmıyan *Bülbülname*nin bazı şiirlerle süslenmiş ve üslûbu ağırlaştırılmış bir şeklidir (İstanbul Üniversitesi Kütüp. T. Y. No. 274, 892, 144, 1 700, 3 341).

4. *Bülbüliye*: 1775 te İlmî tarafından yazılmış olan bu küçük mesnevinin mevzuu, esas itibariyle *Bülbülname*nin biraz değiştirilmiş ve kısaltılmış şeklidir. Şairinin dediğine göre Hayatî isimli bir müellifin mensur *Bülbüliye*sinden nazma çekilmiştir.

Şeyh Galibin *Hüsnü Aşk*ında olduğu gibi, bülbüle bazı mesnevilerde, ikinci derecede bir şahsiyet olarak da raslanır.

Folklor mahsullerimiz arasında Poshof (Kars) anlatması bir *Tahir ile Zühre* hikâyesinde bülbül ile gülün macerasını anlatan ufak bir epizot vardır: Tahir bir zaman misafir kaldığı zengin bir tüccarın bahçesinde, kendini gülün

dikenlerine vurup yaralıyan bir bülbül ile aşina olup, onunla uzun uzun dertleşir. Tahirin en duygulu türkülerini sıraladığı bu sahne, hikâyenin güzel parçalarından biridir. Tobol anlatması *Tahir ile Zühre* hikâyesinde padişahın emri üzerine başı kesilen Tahirin acısiyle Zühre intihar eder. İki sevdalının mezarlarını nehrin karşılıklı kıyılarına yaparlar. Mezarlarından çıkan kavakların dalları nehrin ortasında birleşir, Tahir ile Zührenin ruhları da, bu kavakların dallarındaki B. e katışır. Türk halk masallarında «hezaran bülbül» adiyle anılan efsanevi bir kuşa raslanmaktadır. Bir padişah, oğullarını, harikulâdeliğini duyduğu bu kuşu getirmeğe yollar. İki büyük oğlan bu işi başaramaz, küçük oğlan hem kuşu, hem de onu elinde bulunduran peri kızını alıp getirmeğe muvaffak olur. Bu masal bir epizot halinde, Köroğlu hikâyelerinden birinin içine de girmiştir. Koca Bey Kolu'nda, Köroğlu, Koca Bey'i Yedi Derya Adasında perilere hükümdar olan peri kızının sarayından «hezaran bülbülü» almağa gönderir. Koca Bey deryadan çıkan bir ata binerek bu adaya varır ve birtakım şartlara riayet ederek efsanevi kuşu Köroğluna getirir.

Batı edebiyatında B.: Aşkı terennüm etmenin ve aşk şikâyetinin timsali olan bülbül, Batı edebiyatında Homeros'tan, Aiskhylos'tan ve Kallimakhos'tan günümüze kadar, yüzyıllar boyunca şiir konusu olmuştur. «Ey güzel sesli, esmer bülbül» mısraı Homeros'ta geçer. Yunan mitolojisinde, sonraki rivayetlere göre, Philomēla (Yun. *philein* = sevmek, *mēlos* = nağme, melodi; yani ötmeyi seven), bülbülün kendisi ve buna verilen vasıftır. Klâsik mitolojide şu efsane mevcuttur: Attika kıralı Pandion, kızlarından Prokne'yi, harbde kendisine yardım etmiş olan Daulis (Thrakia) kıralı Tereos'a verir. Ancak, Proknē'nin kızkardeşi Philomēla'ya âşık olan Tereos, karısının öldüğü yalan haberini yayarak baldızını kendisine varmağa razı eder. Philomēla hakikati öğrenince de kendisini ele vermemesi için kızın dilini keser. Fakat o, kardeşine bir elbise hediye etmek bahanesiyle bütün hikâyesini bu elbisenin üzerine yazar. İki kardeş Tereos'tan korkunç bir intikam almayı kararlaştırırlar: oğlu İtys'i keserek sofrada babasına yedirirler. Gazaba gelen tanrılar Tereos'u hüthüt kuşuna, Proknē'yi kırlangıca, Philomēla'yı da bülbüle çevirirler; kızının felâketine kahrederek ölmüş olan Pandion'u bir yırtıcı kuş, İtys'i de bir sülün şeklinde tekrar canlandırırlar.

Bu efsanenin çeşitli varyantları vardır. Ovidius'un anlatışı *Metamorphoses* adlı kitabının 6. cildindedir (412-676. mısralar). Başka bir efsaneye göre de, Yun. lûgat mânası «bülbül» olan Aēdōn, Thebai kıralı Zēthos'un eşi olup, eltisi Niobē'nin pek çok çocuk doğurmasını kıskanarak onun büyük oğlunu öldürmek isterken, kendi öz evlâdı İtys'i öldürmüş, kendisi de bülbüle çevrilmiştir; bülbülün hüzünlü ötüşü, Aēdōn'un sonsuz ağıtıdır. Bu efsanelerin bütünü için bk. PHİLOMĒLA, PROKNĒ.

Latin şairleri bülbülü Luscinia (= bülbül; Lat. *luscus* = bir gözü kör, geceleri iyi göremiyen; yani, gece karanlığında öten kuş) adiyle terennüm etmişlerdir. Alman halk şarkılarında bülbül, Frau Nachtigall (= Bayan bülbül) sıfatiyle ev, yuva ve mesut aile hayatını temsil eder ve aşk habercisi (Botin der Liebe) olarak görülür; bazen de baştan çıkarıcı nağmelerinden dolayı şairlerin şikâyetlerine hedef olur. Guguk kuşu ile bülbülün ses yarışması çok yaygın bir efsanedir. Alman folklorunda ise güzel şarkılariyle hastalara âcil şifa getirici ve son nefesindekilere tatlı bir ölüm sağlayıcı olarak tecelli eder. Hattâ Bavyera köylerinde, yaşamaktan usananların kurtarıcı olarak bülbülü çağırdığı veya bülbülü göndermesi için Meryeme dua edilmesi yaygın bir âdettir. Aynı zamanda bülbül, melûn bir ruh olarak da Alman folklorunda yer almıştır. Yavruları çalınan bülbülün kendini bir çatal dala asarak canına kıydığı, çiftleşince sesinin bozularak renginin değiştiği, ölü doğmuş yavrularını diritlmek için güzel şarkılar söylediği yolunda çeşitli bâtıl inançlar da vardır. Bütün Germen topluluklarında bülbül, «gece ötücüsü» (İng. *Nightingale*, Alm. *Nachtigall*) olarak tanınmıştır. Almanyada, Goethe ve Schiller'den başka, Fars edebiyatından mülhem olan Rückert, Bodenstedt, ayrıca da Freiligrath, Eichendorf, Bethge v. b. şairler, bülbülü unutmamışlardır; fakat Alman edebiyatında bülbülü konu almış olan dünya çapında bir şaheser yoktur. Aynı şey Fransız edebiyatı için de söylenebilir (Gautier, Verlaine, v. b.). Verlaine'in 20 mısralık *Le rossignol* başlıklı şiirinde bülbül, hüzünlü bir gecede, ay ışığında, ilk aşkın kurban edildiğini ağıtlıyan bir kuş olarak temsil edilmiştir.

İtalyan edebiyatında bülbül hakkında şaheser değilse de çok popüler bir manzume buluruz. İtalyan ediplerinden Jesuit papazı Famiano Strada (1572 - 1649), Latin şairlerini taklideden *Prolusiones academicae* (Akademik mukaddemeler) [1617] adlı eserindeki bir şiirde bülbülü konu almış (İtal. *Certame del musicata e dell'usignuolo* = Çalgıcı ile bülbülün yarışması) ve usta bir lâvtacı ile müzik yarışına girişen bülbülün mağlûp olarak düşüp öldüğünü tasvir etmiştir. XVII. yüzyılda birçok memleketlerde nazireleri çıkan veya iktibas edilen bu şiir, bilhassa İngilterede, *Music's Duel* (Müzik düellosu) başlığı altında Richard Crashaw tarafından da işlenmiştir (*The Delights of the Muses* = «Müza'ların huzuzatı» adlı şiir toplamasında, 1646). Aynı konuya John Ford'un *The Lover's Melancholy* (Âşığın kara sevdası) [1628] başlıklı romantik komedisinde de yer verilmiştir.

Bülbül konusu bilhassa İngiliz edebiyatında iyi işlenmiş bulunuyor. Bunun ilk örneğini, Ortaçağda (1210 - 1220 sıraları), John veya Nicholas de Guildford adında bir şairin *The Owl and the Nightingale* (Baykuşla bülbül) başlıklı ve Orta İngilizcede yazılı uzunca bir şiirinde görüyoruz. 2 000 mısralık bu allegorik şiirde, bu iki kuş kendi meziyetleri hakkında bir münakaşaya tutuşurlar. Türlü tefsircilere göre, baykuş realizmi, kiliseyi, ruhban sınıfını ve dinî şiiri, bülbül de romantikliği, dünyevi zevki, feodal şövalyeliği ve aşk şairlerini temsil eder. Yeni İngilizce çağında Milton, bülbüle «en lâtif, en hüzünlü kuş» diye hitabetmiş, Romantizm devrinde Coleridge, bülbüle biri neşeli (*The Nightingale* = Bülbül; 110 mısra [1798]), öbürü hüzünlü (*To the Nightingale* = Bülbüle; 26 mısra [1820]) olmak üzere iki şiir hasretmiştir; bülbül konusu Byron'da da geçer. Victoria devrinde M. Arnold, «ebedî heyecan, ebedî acı» kelimeleriyle vasıflandırdığı bülbülün efsanesini ele almış (*Philomela*; 32 mısra [1857]), Swinburne da *Itylus* (ad; 60 mısra [1866]) başlıklı şiirinde aynı efsaneyi işlemiştir. Aynı devirde Oscar Wilde, *The Nightingale and the Rose* (Bülbül ile gül) [1888; Türk. terc. 1945; *The Happy Prince and Other Tales* = «Mesut prens ve başka hikâyeler» adlı eserinde] başlıklı yazısında, bülbüle ait acıklı bir hikâye anlatmıştır. Buna göre, kırmızı bir gül getirdiği takdirde kendisiyle dans edeceğini bildiren sevgilisi için, bir talebe bu renkte bir gül arar, bulamaz. Karameşe ağacına konmuş olan ve aşkı takdir eden bir bülbül, talebeyi dinler; sonra, kuvvetsizliğinden dolayı çi

çek açamıyan bir kırmızı gül fidanını, göğsünü dikene dayamak ve kanını fidana akıtmak suretiyle canlandırır. Talebenin aradığı gülü temin eder, kendisi de düşüp ölür.

İngiliz ve bütün Batı edebiyatında, bülbülü terennüm eden en güzel şiir, İngiliz romantik şairlerinden John Keats (1795-1821) in *Ode to a Nightingale* (Bülbüle kaside) [1820; 8 × 10 mısra] başlıklı şaheseridir. Bunda, mehtaplı bir gecede, «Kalbim ağrıyor, şuurumu bir uyuşukluk sarıyor» diye söze başlıyan şair, «hafif kanadlı orman perisi» olan bülbüle hitabeder, kimseye duyurmadan dünyayı terk ederek onunla birlikte ormanın loşluğuna dalmayı ve gece yarısında, vecde gelmiş bülbülün hüzünlü nağmeleri arasında göçüp gitmeyi düşünür. Şair, bülbülün ötüşünü dinler, dinler, onun ölüm için yaratılmamış lâyemut bir kuş olduğuna inanır. Kimsesizlik hissi, şairin düşüncelerini kuştan kendi nefsine çevirir, bu şartlar altında yaşamanın bir külfet, ölümün ise kurtarıcı bir nimet olduğunu düşünür ve ölüme âşık olduğunu söyler. Fakat o arada kuş uçar, tarlaları, vâdileri aşar, ötüşleri uzaklaşıp söner, şair vedalaşır ve «bu bir görüntü, uyanık bir ruya mıydı? nağme uçtu gitti; uyanık mıyım, uyuyor muyum?» diyerek sözlerini bitirir.

Bülbül, modern şairlere aynı ilhamı verememiş ve günümüzde T. S. Eliot gibi bir şair (*The Waste Land* = Çorak ülke, 1922 [Türk. terc. «Yücel» dergisi, Nisan 1956 ve devamı]), bülbülün ötüşünü «cağ, cağ» (İng, jug, jug) şeklinde işitmiş ve onu âdi bir gece kuşunun ötüşünden ayırdedememiştir.

BÜLEND - ŞEHİR (Buland-Şahr; İng. imlâsı: Bulandshahr; «yüksek şehir»), Hindistan Cumhuriyetinin Madhya Pradesh (eskiden: Central Provinces - Merkez vilâyetleri) bölümünün batı kısmındaki Mērut (Meerut) kısmında Ganga ve Cumna (Jumna) ırmakları arasındaki bölgede bir idare bölümü (yüzölçümü 5 000 km² ye yakın, nüfusu 1 140 000 kadar, bu nüfusun beşte biri Müslüman) ve bunun merkezine verilen ad. B. in nüfusu 25 000 kadardır. Kali Nadi ırmağının kıyısında Delhi'nin 70 km güneydoğusunda kurulmuş olan B. in eski adı Beren'dir. B. bölgesinde sulama sayesinde iyi ürün alınır. En çok buğday, baklagiller, mısır, sorghum, pamuk yetiştirilir. Dokumacılık okulu vardır.

BÜLOW [*bülo*], **Bernhard Ernst von** (1815 - 1879), Alman devlet adamı. Baron Heinrich von Bülow'nun yeğeni. Cismar (Holstein) da doğmuş, Frankfurtta ölmüştür. 1839 - 1848 yıllarında Danimarkada devlet memurluğu yapmış, 1852 - 1862 yıllarında Holstein ile Lauenburg'u Frankfurt meclisinde temsil etmiştir; 1862 - 1867 yıllarında Mecklenburg - Strelitz'te devlet bakanı olmuş, 1868 de her iki Mecklenburg dukalığını Berlinde temsil etmiştir. 1873 ten sonra Prusya devlet vekili pâyesiyle hariciye nazırlığı yapmıştır.

BÜLOW [*bülo*], **Bernhard, Prens** (1849 - 1929), Bernhard Ernst v. B. nun oğlu. Alman başvekili (Reichskanzler). Klein - Folottbeck'te doğmuş, Romada ölmüştür. 1888 de Bükreşte elçi, 1893 te Romada büyük elçi, 1897 de hariciye nazırı, 1900 de de Almanya Reichskanzler'i ve Prusya başvekili olmuştur. B. zamanının en parlak simalarındandır. Fevkalâde malûmatlı, müessir bir hatip, diplomatik maharet ve politik taktik sahasında tam bir üstat idi. Yıllarca İmparator II. Wilhelm'in yakın arkadaşı olmuştur. B. ona yaranmasını bildiği gibi, donanma inşası ve Bağdat demiryolu hakkındaki plânlarını da teşvik etmiştir. B. bizzat yaratıcı bir devlet adamı olmadığından, Geheimrat von Holstein'ın kuvvetli etkisi altında kalarak, Almanyanın dış politika bakımından durumunun gittikçe fenalaşmasına ve bilhassa İtilâfın (Entente) teşekkülüne mâni olamamıştır. B., İngiltere ile Rusyanın işbirliği yapabileceklerine inanmadığından İngiltereye karşı politikasında işbirliğinin önüne geçecek fedakârlıklara lüzum görmemiştir (1900 yılında yapılan Alman - İngiliz ittifak görüşmeleri ve donanma hakkındaki görüşmeler). Fransaya karşı takibettiği Fas politikasında da mantıkın icaplarını dikkate alamamıştır (Fas buhranı, 1905). B. un Avusturyayı Bosnanın ilhakında teşviki («Nibelungen sadakati» slogan [şiar] ı ile) Rusyanın Almanyaya düşmanlığını daha da artırmıştır. B. içerde, 1903 tarihli ıslah edilmiş gümrük tarifesine dayanan ticari politikası (B. ticaret anlaşmaları) ve 1906 - 1907 yıllarında Reichstag'da takibettiği blok politikasiyle bazı muvaffakiyetler kazanmış ise de, 1909 daki malî ıslahat meselesinde başarısızlığa uğrıyarak, istifa etmiştir. Esasen «Daily Telegraph» meselesinden beri imparatorun ona itimadı da çok sarsılmış bulunuyordu. 1914 ün sonlarında büyük elçi olarak Romada bulunan B., İtalyanın harbe girmesini ancak geciktirmeğe muvaffak olmuştur. Tekrar Reichskanzler olmak ümidi, tahakkuk etmemiştir. Bıraktığı *Denkwürdigkeiten* (Hatırlanmağa değer hâdiseler) adlı hâtıraları [4 cilt, 1930 - 1931] muhakeme ve duygu hatalarına rağmen o zamanın tarihini aydınlatma bakımından faydalıdır. Başka eserleri: *Deutsche Politik* (Alman politikası) [1916], *Reden* (Nutuklar) [J. Penzler ile O Hoetzsch tarafından neşredilmiştir. 3 cilt, 1903 - 1909].

Bernhard v. BÜLOW

BÜLOW [*bülo*], **Bernhard Wilhelm von** (1885 - 1936), Alman devlet adamı ve diplomat. Bülow prensi Bernhard B. nun yeğeni. Potsdamda doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1917 - 1919 yıllarında Alman hariciyesi hizmetinde bulunmuş ve 1923 te tekrar hariciyeye alınarak Milletler Cemiyeti şubesi başkanı olmuştur. Brest - Litovsk ve Versailles barış müzakerelerine katılmış; 1927 - 1930 yıllarında hariciyenin Avrupa işleri şubesinin müdürü, 1930 - 1934 yıllarında hariciye nazırı olmuştur. Yazıları billhassa diplomasi ve Birinci Dünya Harbine dairdir.

BÜLOW [*bülo*], **Dietrich Adam Heinrich von, Baron** (1757 - 1807 veya 1808), Dennewitz Kontunun kardeşi, Alman harb nazariyatçısı. Falkenberg'de doğmuş, Riga'da ölmüştür. Fikirleri derin bir aksülamel yaratmış ve bunlar üzerinde çok münakaşalar olmuştur. 1772 - 1790 veya 1773 - 1789 yıllarında Prusya ordusunda subaylık etmiş; bundan sonra yazar olarak çalışmıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Geist des neueren Kriegssystems* (Yeni harb sisteminin ruhu) [1799], *Lehrsätze des neueren Kriegs* (Yeni harbin teoremleri) [1805], *Neue Taktik. . .* (Yeni taktik) [1805], *Der Feldzug von 1805* (1805 seferi) [1806]. Bu son yazı, Prusya askerî sistemine bir hicviyedir.

BÜLOW [*bülo*], **Frieda von** (1857 - 1909), Alman kadın yazarı. Berlinde doğmuş, Jena yakınındaki Dornburg şatosunda ölmüştür. Pek gençken İzmirde ve diğer Doğu Akdeniz memleketlerinde Prusya başkonsolosu olan babasiyle bulunmuş, sonra Doğu Afrikadaki Alman sömürgelerine gitmiştir. Hikâye ve romanlarında Afrikanın güzel manzaralarını, Alman koloni halkının âdetlerini tasvir etmiştir. Kendisi tam mânasiyle bir feministtir. En ünlü romanları şunlardır: *Tropenkoller* (Tropikal ruh hastalığı; africanite) [1896], *Die Schwestern* (Hemşireler) [1909]. Kızkardeşi **Margarete von B.** (1860 - 1884) da tanınmış bir romancı idi.

BÜLOW [*bülo*], **Friedrich Wilhelm von, Baron** [1814 ten sonra Kont B. Dennewitz] (1755 - 1816), Prusyalı general. Falkenberg (Altmark) de doğmuş, Königsberg'de ölmüştür. 1812 de Doğu ve Batı Prusya valisi, 1813 te tuğgeneral olmuştur. Oudinot'yu Luckau ve Grossbeeren'de, Ney'yi de Dennewitz'te yenmiştir (1813), Leipzig (1813), Laon ve Montmartre (1814) muharebelerinde hizmetleriyle göze çarpmıştır; Blücher'le birlikte Waterloo'da savaşmıştır (1815); piyade generali ve Dennewitz Kontu olmuştur (1814); Königsberg'de generallik rütbesiyle başkumandanlık etmiştir.

BÜLOW [*bülo*], **Gabriele von** (1802 - 1887), Wilhelm von Humboldt'un kızı, Heinrich von B. un karısı. Berlinde doğmuş yine orada ölmüştür. 1827 - 1841 yıllarında Londrada Prusyayı temsil eden ve 1842 - 1845 yıllarında da Prusya hariciye nazırı olan kocasına yardım etmiştir.

BÜLOW [*bülo*], **Hans Guido, Baron** (1830 - 1894), Alman piyanisti ve orkestra şefi. Dresden'da doğmuş, Kahire'de ölmüştür. Piyanist ve orkestra şefi olarak Avrupada ve Amarikada seyahatler yapmış olan B. büyük bir şevkle, Wagner'in ve daha sonraları da Brahms'ın eserlerini çalmıştır. *Lohengrin*'in ilk temsili, henüz hukuk fakültesinde okumakta olan B. ü müziğe sürükledi. B. «Neue Zeitschrift für Musik» (Yeni Müzik) dergisinde çalıştı; piyanist orkestra şefi oldu, sonraları da Münihte ve 1880 den itibaren Meiningen'da saray orkestra şefi olarak müzik sahasındaki faaliyetini artırdı. Şefliği yeni ve şahsi bir tefsir sistemine istinadettiren B., 1865 te *Tristan*'ın ve 1868 de *Meistersinger*'in ilk temsillerini idare etti. İlk karısı Cosima Liszt, Wagner'i severek onu terk etti (Cosima 1870 te Wagner'le evlendi). B. 1882 de ikinci defa saray artisti Maria Schanzer ile evlendi. Bu kadın mektup ve türlü yazılarını yayımlamıştır. B., bilhassa Cramer, Chopin ve diğer müzisyenlerin etütlerini ve münakaşalı olmakla beraber, Bach'tan Beethoven'e kadar olan klâsiklerin arranjmanlarını yapmıştır. Eserleri: *Lieder* (Şarkılar), *Konzerthafte Walzer* (Konser şeklinde valsler, mazurkalar, piyano için eserler ve orkestra için *Charakterstücke* (Karakter) parçaları; *Briefe und Schriften* (Mektup ve Yazılar) [8 cilt, M. V. Bülow tarafından yayımlanmıştır; 1895 - 1908], *Briefwechsel mit Liszt* (Liszt'le mektuplaşma) [8 cilt, La Mara tarafından yayımlanmıştır, 1898 - 1908]. Nietzsche ile olan muhaberesine ait mektuplar, Nietzsche'nin bıraktığı eserler arasındadır (1905).

BÜLOW [*bülo*], **Heinrich von, Baron** (1791-1846), Prusyalı devlet adamı. Alman Kurtuluş Harbinde çarpışmış (1813 - 1814), Londra büyük elçiliğinde elçilik kâtibi olarak (1817), Berlinde von Humboldt'un maiyetinde çalışmıştır (1819), Londrada büyük elçi olmuş (1827), Belçikanın tarafsızlığı hakkındaki Londra muahedesini imzalamış (1831) ve gümrük birliğinin kurulması için mücadele etmiştir; Meclise temsilci seçilmiş (1814 - 1842), son olarak hariciye nazırlığına getirilmiştir (1842 - 1845).

BÜLOW [*bülo*], **Karl von** (1846 - 1921), Prusyalı mareşal. Berlinde doğmuş, yine orada ölmüştür. 1903 - 1912 yıllarında general olarak 3. Kolorduya kumanda etmiş, 1913 te ordu müfettişi olmuştur. Birinci Dünya Harbinde 2. Orduyu Sambre ve St. Quentin muharebelerinde muvaffakiyetle sevk ve idare etmiştir. Marne muharebesinde muvaffak olamamıştır. Nisan 1915 te sıhhi durumu dolayısiyle ordudan emekliye ayrılmıştır. Başlıca eseri: *Mein Bericht zur Marneschlacht* (Marne muharebesi hakkında raporum) [1919] başlığını taşır.

BÜLTEN (Fr. *bulletin*, İtal. *bullettino* veya *bollettino*dan, ki bu *bolla* [Lat. *bulla* = tomurcuk, mühür ve bilhassa madenî bir kapsülün içindeki mühür] sözünün iki dereceli küçültmesidir), günlük rapor = hava bülteni, radyo haber bülteni, ilân ve umumiyetle kısa bir ifade ile yazılmış ve el yazısı veya basılmış şekilde halka verilen resmî bir haber veya bilgi. Borsa B. i, halk sağlığına veya mühim bir şahsiyetin sağlığına ait sağlık B. i. Büyük Ordu B. leri, I. Napoléon'un harbteki muvaffakiyetlerine dair çok taraflı bir dille yazılmış ve gazetelerde basılması mecburi kılınmış olan B. leri meşhurdur. Bu B. ler erkânıharbiye tarafından kaleme alınır ve «Moniteur» e gönderilirdi. Sonradan tekrar basılarak ayrı yapraklar halinde de satılırdı. Napoléon'un seferlerine tekabül eden altı seri halinde B. vardır. Siyasi, edebî, fennî bazı gazete ve külliyata verilen ad ve bilhassa, bazı idareler ve ilim cemiyetleri tarafından çalışmalarının hulâsalarına verilen ad ki, buna belleten de denilmektedir: Tarih Kurumu Belleteni, Türk Dili - Belleten gibi.

BÜLÛĞ (erginlik, Fr. Puberté, Adolescence), çocukluktan erginlık çağına geçerken, iç salgıların faaliyetine bağlı olarak, vücut yapısında ve ruhî sahada gelişmelerin birdenbire hızlanması ile kendini gösteren değişiklik. Bu değişiklik çağına da B. çağı denir.

B. yavaş yavaş vukua gelir ve ancak yıllar geçtikten sonra tamamlanır. Fizyolojik değişikliklerin tamamlanması on yıl sürer. Ruhi ve cinsî olgunluk daha sonra gelir ve yirmi yaşına kadar tamamlanmamış bulunabilir. B., bazan da muhtelif sebeplere bağlı bir bozukluk olarak çok erken vuku bulur.

Kız çocuklarda ilk değişiklik, yumurtalık folliküllerinin cesametindeki artıştır. Bununla beraber daha süratli boy uzaması, ağırlık artması, meme başının etrafındaki esmer bölgenin genişlemesi ve ağrıyarak hafifçe kabarması, memelerin önce mahrutî, sonra yarım küre şeklinde büyümeleri ile göğsün gelişmesi, cinsiyet organı bölgesinde ve koltuk altlarında kılların çıkması, derinin çocukluktaki şeklini kaybederek kâhil insan derisi halini alması, kalçaların genişlemesi ve idrarda estrogenler görülmesi gibi değişiklikler olur. Nihayet 12 - 13 yaşlarında ilk âdet görülmesiyle B. tamamlanır. Bedendeki bu gelişme ile birlikte ruhi değişiklikler de husule gelir. Çocuğun bütün dikkati kendi şahsı üzerine çevrilir. Süratle gelişen vücuduna henüz alışmamış olduğu için, bazan kendini olgun bir kadın gibi görür ve herkesten o şekilde muamele bekler. Bazan da büsbütün çocuklaşır. Son derece alıngan olur. Erkek çocuklardan hoşlanmağa veya büsbütün nefret duymağa başlar.

Erkek çocuklarda ilk belirti, boy uzamasında görülen sürattir. Çocuğun her yıl ancak 4 - 5 cm uzayan boyu, takriben iki yıl süren B. çağında birden 15 - 16 cm uzar. Aynı zamanda cinsiyet organları inkişaf eder. Bu bölgede ve koltuk altlarında kıllar belirir; bıyıklar, anne tüyü denilen ince, yumuşak tüyler halinde çıkar ve terlemeğe başlar. Omuzlar genişler. Ses kalınlaşır. Ruhi değişiklikler de başgösterir ve çocuk her gün biraz daha erkekleşmeğe özenir.

B., bütün çocuklarda aynı seyri takibetmiyebilir. Bunda cinsiyet. soy, iklim ve cinsî terbiye gibi faktörlerin, iç salgı bezleri (b. bk.) bozuklukları, tüberküloz, romatizma ve konjenital kalb anomalileri (bk. KALB) gibi hastalıkların da rolü vardır.

Erkek çocuklarda B. çağı, kızlardan 1 - 2 yıl daha geç başlar ve 13 - 14 yaşlarında sona erer. Daha erken veya daha geç görüldüğü de olur.

Türkiyede B., her iki cinste ortalama, en aşağı 8 - 10, en yukarı 22 yaşında vuku bulmaktadır. Yüzde itibariyle ekseriyet 13, 14 ve 15 yaşlarındadır.

B., patolojik bir gecikme gösterirse, alınacak umumi tedbirler, kızlarda yumurtalık vazifesini uyarmak için endokrin tedavisi yapmaktır. B. da zor ve mühim olan, ruhi tedavidir. Bilhassa kızlar, B. tekâmüle başladıkları 11 yaşlarına basmadan ve âdet görmeden hemen önce, anneleri tarafından bu devreye hazırlanmalıdırlar.

BÜLÜKKÎN (ölm, 1062), Cezayir'in doğusunda yaşıyan Berberîlerin Senhâce kolundan olan Hammâdî (b. bk.) sülâlesinden Muhammed b. Hammad'ın oğlu. B. evvelâ, Hammâdî hükümdarı el - Muhsin tarafından, Magrip eyaletinde çıkan bir ayaklanmayı bastırmağa memur edilmiştir. Hükümdar, B. den şüphelendiğinden bu sefer esnasında yanına yardımcı olarak kattığı iki Arap başbuğuna, B. i öldürmeleri emrini vermiştir. Bu iki Arap başbuğu, durumu B. e açıkladıklarından, B. onlarla birlikte ayaklanmış ve kaleye sığınan hükümdarı yakalıyarak öldürmüştür (1055 - 1056). B. daha sonra Murabıtların üzerine yürüyerek onları çöle sürmüş ve Fas'ı almış, ilerigelenleri rehin olarak götürmüştür. Zeki, cesur, fakat çok zalim olduğu rivayet edilen B. bu seferden dönerken, kız kardeşini öldürdüğü amcazadesi tarafından intikam hırsı ile katledilmiştir.

BÜLÜKKÎN, Ebû'l - Fütûh b. Zîrî (ölm. 984), Berberîlerin Senhâce kabîlesi başkanlarından biri. Senhâceler, Zenâteler gibi zaman zaman Endülüs Emevîlerinin ve Haricîlerin taraftarı olmayıp, Fatimîlere bağlı kalmışlardır. B. in babası Zîrî, Fatimî halifesi el - Mansur tarafından Magrip valiliğine tâyin edildiği zaman, B. i, yeniden kurulurcasına canlandırılan Cezayir, Medea, Miliana şehirlerinin valiliğine göndermiş; halife El - Muizz de B. i Magrib ve Afrikiye valiliklerine tâyin etmiştir. B. bütün Zab bölgesini ve daha sonra Tlemsen'i ve Fas'ı da zaptetmiş, Endülüs Emevîleri ile savaşlar yapmış ve Zenâteleri çöle sürmek suretiyle babasının öcünü almıştır. Ebû'l - Fütûh sanı ve Yusuf adı kendisine Endülüs halifesi II. Hakem tarafından verilmiştir (972). Bu başarıları üzerine Fatimî halifesi en - Nizâr ona Trablus eyaletini de vermiştir. B. daha sonra Bergavatalarla savaşarak emîrlerini öldürmüştür. B. bu seferden dönerken yolda ölmüş ve yerine Aşîr valisi olan oğlu el - Mansur geçmiştir. B. in 400 odalığı olduğu ve öldüğü gün 17 çocuğu doğduğu yolunda bir rivayet verdır.

BÜNAU [*bünau*], **Heinrich, Kont** (1697 - 1762), Alman (Kursachsen) devlet adamı ve tarihçisi. Weissenfels'te doğmuş, Ossmanstedt (Weimar yakınında) te ölmüştür. Nöthnitz'teki 42 000 ciltlık kütüphanesi meşhurdur. Alman klâsik arkeologu Johann J. Winckelmann, gençliğinde burada çalışmıştır. 1764 te kütüphane Dresden'a götürülmüştür. B. ın başlıca eseri: *Genaue und umständliche teutsche Kayser und Reichshistorie* (*bis 918*) (Alman imparatorlarının ve İmparatorluğunun tam ve tafsilâtlı tarihi, 918 e kadar) [4 cilt, 1728 - 1743] başlığını taşır.

BÜNDÂRÎ, el - Feth b. Ali b. Muhammedi'l - Isfahânî (XII. yüzyılın son yarısı - XIII. yüzyılın ilk yarısı), hayatı hakkında kesin bilgi az olan İranlı bir tarihçi. Kıvameddin adı ile tanınmıştır. El - Kâtibü'l - Isfahânî diye tanınan, İmadü'd - din'in eseri olan, Selçuklular tarihinin bir özetini yazmıştır. Bu eser Th. Houtsma tarafından neşr (*Histoire des Seldjoucides de l'Irâq pour al - Bondârî*, Leiden 1889) ve Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*Irak ve Horasan Selçukluları tarihi*. Ist. 1943). B. nin bu eserinden önce, yine İmadü'd - din'in *el - Berkü'ş - Şâmî* adlı eserini de ihtisar ettiği rivayet edilir. B. ayrıca Firdevsî'nin *Şehnâme*sini de Arapçaya çevirerek Eyyubilerden Melikü'l - Muazzam'a (ölm. 1227) ithaf etmiştir.

BÜNGNER BAĞLARI VE HÜCRE KORDONLARI, çevresel sinirlerin yenilenmesi (régénération) esnasında epitelyum (épithélium = sümüksel zarların dış tabakası) hücrelerinin birleşmesinden hâsıl olan ve meşimenin dış tabakalarını (syncyte) teşkil eden hücrelerin yapımı Alman hekimi **Otto von Büngner** (1858 - 1905) in adiyle anılır.

BÜNGÜLDEK KAPLICASI, Afyon Karahisarın 21 km kuzeybatısında kaplıca. Afyon - Kütahya şosesine 2 km uzaklıktadır. Bir yerden kaynar. Saniyede verimi 1 litre olan bu sudan binlerce kişi faydalanmaktadır. Bu su karbondioksitli, kalevi klorür, hidrokarbonat ve sulfatça zengindir. Sıcaklığı 71° dir. Henüz kaplıca tesisi yoktur.

BÜNNING [*büninк*], **Erwin** (doğ. 906), Alman bitki fizyologu. Hamburg'da doğmuştur. Tübingen üniversistesi profesörlerinden ve oradaki Botanik Bahçesinin müdürüdür. Asyaya birkaç seyahat yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Entwicklungs- und Bewegungspsychologie der Pflanze* (Bitkinin gelişme ve hareket fizyolojisi) [1948], *Theoretische Grundfragen der Physiologie* (Fizyolojinin esas problemleri) [1949].

BÜNYÂMÎN (Ahd - ı Atîkte: Binyāmīn; Yun. «Yetmişler» [Septuaginta] tercümesinde: Beniam [e] in), Yakubun Rahelden olan iki oğlunun küçüğü, Yusufun ana-baba bir kardeşi. Ahd - ı Atîkte ve Kuranda birbirine çok yakın şekilde hikâye edilen Yusuf kıssasının önemli kişilerinden biri.

Ahd - ı Atîk (Tekvin, XLII, XLIV, XLV.) e göre, kıtlık başlayınca Yakup Peygamber, oğullarını buğday almaları için Mısıra göndermiş, bir zarar gelir korkusiyle, B. i göndermemiş; Yusuf kardeşlerini tanımış, fakat kendini tanıtmamış; onlara memleketin durumunu öğrenmek istiyen casus olduklarını söylemiş, evde kalan kardeşleri B. i getirmelerini istiyerek içlerinden Şimeon (Şem'un)u rehine diye alıkoymuş; diğerleri Arz - ı Kenan'a dönmüşler. götürdükleri buğday bitip de tekrar gitmeleri gerekince B. i göndermek istemiyen babalarına karşı Yahuda kefil olmuş, B. i de beraber götürmüşler. Yusuf kardeşlerine ikram etmiş çuvallarına buğdayla birlikte, getirdikleri paraları da koydurmuş, fakat B. in çuvalına kendisinin içki ve fal kâsesi olan gümüş kâseyi koydurmuş, sonra onları

hırsızlıkla suçlandırmış ve çuvalında kâse çıkanın kendisine köle olacağını, diğerlerinin gidebileceklerini bildirmiş. Yahuda, B. yerine kendisinin alıkonmasını, çünkü ihtiyar babasının bu oğlunu da kaybederse öleceğini söylemiş, o zaman Yusuf kardeşlerine kendini tanıtmış.

Kurana göre, Yusuf, B. i alıkoyunca kardeşleri Arz-ı Kenan'a dönüp durumu babalarına bildirmişler, babaları gidip Yusufu ve B. i aramalarını istemiş, Yakubun oğulları tekrar Mısıra gitmişler, o zaman Yusuf onlara kendini tanıtmış. Kuranda babalarına karşı kefil olanın adı yazılı olmayıp bunun sadece büyük kardeş olduğu kayıtlıdır.

BÜNYAN, İç Anadolunun doğu bölümünde, Erciyes dağının 40 km kuzeydoğusunda Kayseri vilâyetinin bir kaza merkezi. Nüfusu 6213 (1955)tür. Kayseri ile Pınarbaşı arasında bulunan B., Yukarı Kızılırmak bölgesinin doğu - batı istikametinde sıralanan başlıca yerleşme yerlerinden biridir. 3 km güneyinden çıkan bol sulu bir karst kaynağı, kasabanın burada kuruluş ve gelişmesinde önemli yer tutmuştur. B. kalker yapılı Korumaz Dağları (1 950 m) nın kuzey eteğinde, Kayabaşı adı verilen düzlükten dik bir yamaçla Sarmısaklı suyu vâdisine inen traverten dikliği üstünde, çağlıyanların yanında kurulmuştur. Burası, Sarmısaklı

BÜNYAN'ın genel görünüşü

suyu boyundan (1 300 m) Kayabaşı travertenlerine (1 400 m) kadar uzanan dik bir yamaçtır. Türlü büyüklükteki mağaraların da bulunduğu bu yamaçta B. kasabasının evleri (eski bölümü) anfi biçiminde sıralanmıştır.

Uzunyaylayı Kayseri ovasına bağlıyan anayolun geçtiği başlıca geçit yerinin (Boğaz vâdisi) B. ın hemen doğusunda bulunması, kasabanın büyüme imkânlarını artırmıştır. Bu yol, zengin bir tahıl ve davar bölgesi olan Uzunyayla ve çevresini, İç Anadolunun büyük bir ticaret ve endüstri merkezi olan Kayseriye bağlıyan tek işlek yoldur.

B. ın eski bölümü, traverten dikliğinin doğusunda, eğimin oldukça azaldığı bir yerdedir. Burası kayaların içine sokulmuş gibi görünür. Bu dik yamaç, yer yer oyularak ve düzleştirilerek üstüste evler yapılabilecek dar düzlükler sağlanmıştır. Dar, birçok yerlerinde basamaklı, karışık sokakların kaldırım taşlarını kayalar teşkil eder. İşte burada bir veya iki katlı, düz ve toprak damlı evler üst üste sıralanmıştır. Öyle ki, çok yerde, bu düz damlarla üstteki bir sokak hemen aynı hizada bulunur. Sayıları 1 200 kadar olan B. evlerinin üst katında bir veya iki oda, alt katında ahır, samanlık, kiler vardır. Yeri yüksek, kışları uzun ve sert, karlı, fırtınalı geçen bu yerde, pencereler küçük, duvarlar kalın yapılmıştır.

B., uzunca bir zaman bu dik kayalık yamaçta kalmış, büyümeğe başlayınca, aşağıdaki düzlüklere (Sarmısaklı suyu boyuna) doğru serpilmiş, burada aşağı B. mahalleleri meydana gelmiş, son birkaç yıl içinde de derenin sağ yakasında göçmen evleri yapılmış, böylece kasaba Sarmısaklı suyunun iki yakasında genişleme ve serpilme yoluna girmiştir. Kasabada bir meydan ve küçük park ile bunun etrafında çarşı vardır. B. da 6 yataklı bir dispanser, 14 çeşme bulunmaktadır.

B. kısa zamanda büyümüştür. Başlangıçta çağlayanlar boyunda sıralanan birçok un değirmenlerinin bulunduğu bir köy olan B. ilk zamanlarında «Sarmısaklı» adiyle anılmış, 1868 de ilk belediye teşkilâtı kurulmuş. Birinci Dünya Harbine kadar «Bünyan-ı Hamid» adını taşımış, Cumhuriyet devrine kadar kısaltılmış olarak «Hamidiye» diye adlandırılmış, Cumhuriyetin başlangıcındaki yönetim teşkilâtında sadece «Bünyan» adı bırakılmıştır. 1927 ve 1935 nüfus sayımlarında 4 000 kadar olduğu anlaşılan B. nüfusu, bugün 6 bini geçmiştir. Kasabanın bu büyümesinde buraya kurulmuş bulunan yün dokuma fabrikasının önemli yeri olmuştur.

B. bir enerji kaynağı merkezi ve küçük ölçüde bir fabrika şehridir. Saniyede 2 m^3 lük suyun, 80 - 100 m yüksekten düşmesinden doğan ve 1 000 beygir gücünden fazla enerji veren çağlayanların bulunuşu, B. da bir elektrik santralının kurulmasına yol açmış, «Kayseri ve civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi» tarafından 1931 de işletmeye açılarak, enerjinin çoğu 36 km uzunluktaki bir hava hattı ile Kayseri şehrine gönderilmiştir. İlk yıllarda kendi enerji kaynağından gerektiği kadar faydalanamıyan B. da, son yıllarda evlerin mühim bir kısmı elektrik alma yoluna girmiştir.

B. daki enerji kaynağı, burada bir endüstri merkezinin doğmasına imkân vermiş, bir yün dokuma fabrikası kurulmuştur. Bugün «Sümerbank Bünyan Fabrikası» adını taşıyan, hem Türkiyenin diğer fabrikaları kalitesinde yün kumaş verebilen, hem de memleketimizin en yüksek kalitedeki battaniyelerini yapabilen bu fabrikada 300 işçi çalışır. Fabrika, 1927 de bilhassa Kayseri ve çevresinin halı işliklerine yün iplik sağlamak üzere «Kayseri - Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi» adiyle ve eski un değirmenlerinin yerinde kurulmuştur. Yılda 120 000 kilo halı ipliği büken fabrika, birkaç yıl kadar çalıştıktan sonra, büktüğü ipliklerin yağlı ve biraz da yanık olması yüzünden, piyasada yer tutamamış, kapatılmıştır. Bir müddet kapalı kalan fabrikanın asıl işletilmesine, yeni makinelerin eklenmesiyle, 1932 de başlanmış ve fabrika 1934 te Sümerbank'a geçmiştir. Bir müddet su kuvvetiyle işliyen fabrika 1944 te elektrikle işletilmeğe başlanmış, son yıllarda daha da büyümüştür.

Kumaş fabrikasının, kasabanın ekonomisi ve genel yaşayışı üzerinde önemli etkisi olmuştur. Her ne kadar bu fabrika, ham maddesi olan yünü Pınarbaşı, Uzunyayla ile az miktarda Şarkışla, hattâ Tarsustan sağlamakta ise de, B. ve yakın çevresinden de bir miktar (yılda 12 000 kilo kadar) satın almakta, halk elde ettiği yünü kolayca ve uygun fiyatla satabilmektedir. Bundan başka, kadın ve erkeğe iş bulunabilmiştir. Günde 3 posta halinde, 8 saat çalışan işçilerden tarla ve bahçe sahibi olanlar (burada hemen her ailenin az miktarda toprağı vardır), bu saatler dışında çiftçilikle de uğraşarak, bir yandan evinin kışlık yiyeceğini sağlamağa, sağılan bir iki koyun ve ineği ile meşgul olarak (kasaba halkı davarcılıkla da meşgul olur ve yazın sürüler çevredeki otlak ve yayla yerlerinde beslenirler) bundan faydalanmağa ve kışlığını hazırlamağa çalışırken,

öte yandan da fabrikadan edindiği kazançla başka ihtiyaçlarını gidermekte, böylece çiftçilik, davarcılık ve fabrika işçiliğini bağdaştırarak geçimini düzenliyebilmektedir.

Bu arada, fabrikaya gelen B. lı işçiler için meslek ve okuma-yazma kursları açılması, fabrikaya bağlı sinemadan işçilerin çok elverişli şartlarla faydalanabilmeleri ile fabrikanın B. üzerinde kültür bakımından da etkisi olmuştur.

B. da halıcılığın, hiç olmazsa yarım asırlık bir geçmişi vardır. İnce ve süslü halıların dokunduğu bu kasabada, 30 yıl önce 500 kadar halı tezgâhı çalışırken bu miktar 1930-1935 te 200 e inmiştir. Bu azalmanın sebebi, B. da yün dokuma fabrikasının kurulmasiyle yünün daha yüksek fiyatla satılabilmesi ve halıcılığın emeği korumaz olmasıdır. Bununla beraber bugün de B. halıları iyi kaliteleriyle her yerde aranır.

B. halkının yetiştirdiği tarım ürünleri (sebze, meyva, buğday), az satılan patates ve fasulye bir yana bırakılırsa, kendisine yetecek kadardır. Hayvancılıkta da durum aynıdır. Yalnız çokça yün satılabilmektedir. Kasabada hemen her evin ineği, koyunu bulunduğundan yıllık peynir, yağları hazırlanabilir ve günlük süt, yoğurt da sağlanabilir.

Birkaç yıldan beri, haftada bir gün küçük ölçüde pazar kurulmağa başlanmıştır. B. da yakın vakte kadar pazar kurulmamasının ve bugün de böyle bir pazarın güçlükle tutunabilmesinin sebeplerinden biri, B. ın yakınında Kayseri gibi çok canlı, işlek, zengin bir ticaret merkezinin bulunması ve B. pazariyle alış veriş edecek yerlerin çok daralmış bulunmasıdır. Öte yandan, birçok maddeleri, kendine yetecek kadar yetiştiren B. lılar, yılda birkaç defa Kayseriye giderek yıllık ihtiyaçlarını sağlamakta, gidemiyenler ise kasabadaki dükkânlardan alış veriş yapmaktadırlar. Bu durum, B. da pazar kurulmasını yıllardan beri güçleştirmiştir. Bugünkü küçük B. pazarında çevreden gelen un, Avanostan getirilen çanak-çömlek, yakın köylerden getirilen yumurta başlıca satış mallarını teşkil etmekte, bu pazarın yanında küçük bir hayvan pazarı (sığır, koyun) ve odun pazarı bulunmaktadır.

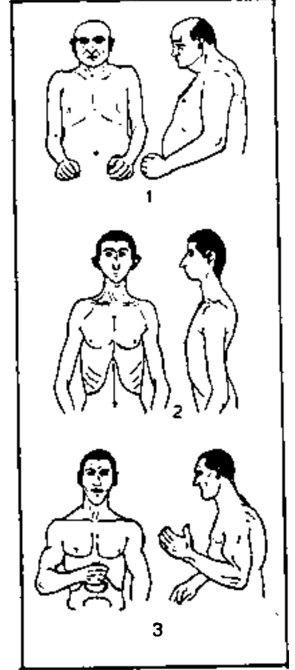
Kayseri vilâyetine bağlı bulunan B. kazasının nüfusu 52 675 (1955), yüzölçümü 2 948 km² olup, kazaya bağlı 3 nahiye (Akkışla, Elbaşı, Sarıoğlan) ve 80 köy vardır.

BÜNYE veya YAPI (Fr. ve İng Structure, Alm. Struktur), genel olarak, bir bütünü teşkil eden parçaların düzenli bütünü.

1. **Psikolojide B.**: Zihin hayatının belirli bir cephesini teşkil eden unsurların bütünü. Meselâ türlü şuur plânlarından her birini teşkil eden unsurlar manzumesi, birer B. dir.

2. **Mantıkta B.**: Düşünce konusu olup, bir kavramla ifade edilen herhangi bir bütünün dıştan vasıflarının hepsi. Meselâ mekân, şeyler arasındaki türlü varlıklar bütünü olduğuna göre, bu uzaklıkların hepsi birden mekâ nın B. sidir. Bu anlamda B., belirli bir bağıntılar (rölasyonlar) topluluğudur da denebilir.

3. **Tıpta B.** (Fr. Constitution): Bir kimsenin, irsî ve sonradan dış tesirlerle teşekkül etmiş, nispeten devamlı, fakat az çok değişiklikler gösteren, organizmaya (somatik) ve ruha ait (psişik) özellikleridir. Bu özellik (yani B.), o kimsenin şekillenmesinde ve gelişmesinde, organlarının fonksiyon ve adaptasyon kabiliyetinde, dokularının reaksiyon şekli ve derecesi üzerinde, hastalık âmilleri karşısında gösterdiği mukavemet veya hassasiyet derecesinde başlıca tesirli unsurdur. O halde B., bir kimsenin gelişmesini, sistem ve organlarının fizyolojik ve patolojik değişik şartlar içindeki çalışma, adaptasyon, doku reaksiyonu gibi davranış tezahürlerini ve cevaplarını tâyin eden ve ayarlıyan ruh ve organizma özellikleridir. Meselâ bazı kimseler için, «Romatizmaya, safra kesesi ve böbreklerde taş teşekkülüne, arteryoskleroza, göğüs anjinine, tansiyon yüksekliğine, müsait bir B. dedir» dediğimiz zaman, bu kimselerde organizmanın irsî ve dış tesirlerle teşekkül etmiş somatik ve psişik özel yapısı sebebiyle o kimsede bu hastalıkların sık görüldüğünü ifade etmiş oluruz. Bazı kimselerin de astma, saman nezlesi, ekzema, migren gibi allerjik hastalıklara müsait bir B. taşıdıkları bilinmektedir. Bir kimsenin B. durumu hakkında bir fikir sahibi olmak istenirse, bu kimsenin şekline, yapısına, fizik ve psişik fonksiyon kabiliyetine, uyarıcılara karşı gösterdiği reaksiyonlara, besleniş durumuna, infeksiyon ve zehirlere karşı gösterdiği mukavemet gücüne, dejeneresans belirtileri bulunup bulunmamasına bakmamız lâzımdır. B. ler, dış görünüşlere ve bazı hastalıklara yakalanmak istidadına göre birtakım gruplara ayrılmak istenmiştir. Meselâ bunlardan en meşhuru B. nin astenik (habitus asthenicus) ve piknik (habitus picnicus), atletik (habitus athleticus) gibi üç grupa ayrılmasıdır. Bunlar arasında pek çok geniş tasnif şekilleri de vardır.

BÜNYE: 1. Piknik, 2. Astenik, 3. Atletik

Astenik B. nin gelişimi fena, ağırlığı azdır. Kas ve bağ dokusu sistemleri zayıftır. Omuzlar dar ve düşüktür. Gögüs, önden arkaya basılmış gibi yassıdır. Solunumla göğsün açılıp kapanması azdır. Kalb küçük, damarlar dardır. Nabız süratli, kan basıncı düşüktür. Bir kalb hastalığı bulunmadığı halde hareket halindeyken nefes darlığı, çarpıntı şikâyetleri vardır. Asteniklerin iş görme kabiliyetleri azdır. Sık sık hastalanırlar. Mide barsak düşüklüklerine, mide yaralarına, kabızlıklara sık raslanır. Tüberküloza istidatları vardır.

Piknik B. liler geniş göğüslü, kısa boyunlu kırmızı yüzlü, yağlanmaya, şişmanlamaya istidatlı ve çok defa göbeklidirler. Bunlarda dokuların reaksiyon kabiliyetleri fazladır. Bilhassa yağ dokusu teşekkülüne temayül vardır. Arteryoskleroz, tansiyon yüksekliği, safra ve böbrek taşları, kronik romatizma, göğüs anjini pikniklerde sık görülür.

Atletik tip, geniş omuzlu, ince belli, kas sistemi çok iyi gelişmiş bir B. şeklidir. Atletlerde görülen bu vücut şekli herkes tarafından bilinmektedir.

Bundan başka, ruh hastalıklarına istidat bakımından da birtakım B. ler ayrılmıştır; bk. ŞİZOTİMİ (Schizothymie) ŞİZOİT (Schizoïde) SİKLOTİMİ (Cyclothymie).

BÜRDE: 1. Arapların büründükleri bir nevi yünlü elbise, aba, hırka. En ünlüsü, Muhammed Peygamberin B. sidir. Muhammed, şair Kâ'b b. Züheyr'in kasidesini beğenerek kendi B. sini ona hediye etmiştir. Muaviye tarafından şairin oğlundan satın alınan bu B., Bağdadın Moğollar tarafından zaptından sonra Hülâgû tarafından yaktırılmış ise de. sonradan, asıl B. nin kurtarılmış olduğu rivayeti çıkmıştır; «Hırka - i Şerif» diye tanınan bu B., İstanbulda, Topkapı Sarayı müzesindedir (bk. HIRKA - İ ŞERİF).

2. Busîrî (b. bk.) nin ünlü bir kasidesi. Rivayete göre, Busîrî bu kasideyi inmeli iken yazmış; rüyasında Peygamber kendisine görünüp B. sini, Kâ'b b. Züheyr'e yaptığı gibi, şairin omuzlarına koyarak onu iyileştirmiştir. Bu mucize duyulunca, evvelce *El - kevâkibü'l - dürriye fî medhi hayri'l - berriye* adını taşıyan kaside, *Kaside - i Bürde* diye anılmağa başlanmıştır. Müslümanlar tarafından kerametine inanılan B., uzun zaman muska olarak kullanılmış ve ölü gömülürken okunmuştur.

Arapçanın en ünlü şiiri olan B., bir nesîb ile başlar, ondan sonra şair gençlik dolayısiyle işlediği günahları esefle anar, mucizelerinden bahsettiği Muhammed'den şefaat diler ve onu över. Pek çok tahmîs ve teştîri yapılmış bulunan B. nin Arap, Fars, Türk ve Berber dillerinde yüze yakın şerhi vardır. Eser birçok dillere (Farsça, Türkçe, Avrupa dillerinden Latince, Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca v. b.) çevrilmiş, Doğuda ve Batıda aslı ve tercümeleri 1761 den beri birçok defalar basılmıştır.

BÜRET (Burette), 1/10 cm^3 lere bölünmüş, ayarlanmış, çok defa 5 cm^3 lük eriyiği alabilecek hacımda, cam borular. Alt uclarındaki cam musluk vazifesini gören pensli ve ucuna ince cam boru geçirilmiş lâstik borular ile içlerindeki eriyik damla damla başka bir kaba akıtılabilir. Nitel analizlerden hacım analizinde kullanılır.

BÜREYDE, b. ül - Huseyb (VII. yüzyıl), Eslem b. Efsâ kabîlesinin başkanı. B. eshaptandır. Peygamber Mekkeden hicret ederken, bu kabîlenin makarrından geçmiş, bu sırada B., kendi kabîlesinden 80 aile ile birlikte, bir söylentiye göre de bütün kabîlesiyle İslâmlığı kabul etmiştir. B. Uhud muharebesinden sonra Medineye göçmüş ve Peygamberin bundan sonraki savaşlarına katılmıştır. Peygamberin ölümünden sonra bir müddet Basra'da oturan B. daha sonra Horasan'a gitmiş (671) ve Yezit b. Muaviye zamanında Merv'de ölmüştür.

BÜRGER [*bürgır*], **Gottfried August** (1747 - 1794), Alman şairi. Molmerswende'de doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. Halle'de teoloji, sonra klâsik filoloji okumuş, Göttingen'da hukuk tahsili yapmış, daha sonra da şiirle meşgul olmuştur. 1774 te Dorette Leonhard ile evlenmiş, fakat baldızı Auguste'yi sevmiş, şiirlerinde ona Molly adını vermiştir. 1784 te karısının ölümü üzerine Göttingen'a yerleşmiş ve bir sene sonra Auguste ile evlenmiştir, fakat 1786 da Auguste de ölmüştür. 1789 da Göttingen üniversitesi B. i ücretsiz profesör olarak tâyin etmiştir. 1790 da Elise Hahn ile evlenmişse de, çok geçmeden ayrılmıştır. Schiller'in, onun şiirlerini tenkid etmesi B. için ağır bir darbe olmuştur. B., fakir ve hemen hemen yalnız denebilecek bir şekilde veremden ölmüştür.

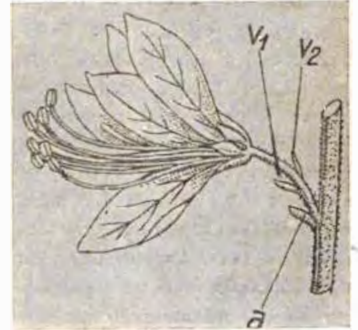

G. A. BÜRGER

B. in önemi, bilhassa *Lenore* (ad) si ile Alman balladına yüksek bir şiir değeri kazandırmasındadır. Gayesi, münevver zümre şiiriyle halk şiirini birleştirmek ve Alman edebiyatına halk dilinin ve halk hayalinin hazinelerini katarak onu yenilemekti. *Macbeth*i nesir olarak Almancaya çevirmiş ve vaktiyle Almancadan İngilizceye geçmiş olan «Baron von Münchhausen'in harikulâde seyahatleri» ni genişleterek tekrar Almancaya mal etmiştir (*Feldzüge und lustige Abenteuer des Freiherrn von Münchhausen*, 1786).

BÜRGI, Jobst veya Justus Byrgius (1552 - 1632), İsviçreli matematikçi. Lichtensteig (St. Gallen) da doğmuş, Kassel'da ölmüştür. Astronomi aletleri yapmış; 1579 - 1603 yıllarında Hessen landgraf'ı IV. Wilhelm'in Pragda saray saatçisi, 1622 ye kadar da İmparator II. Rudolf'un hususi saatçisi olmuş, sonra tekrar aynı işi Kassel'da görmüştür. Napier'den ayrı olarak sayıların logaritmelerini bularak, bunları *Arithmetische und geometrische Prozess - Tabula* (Aritmetik ve geometrik hesap cetvelleri) [1620] adlı eserinde yaymıştır.

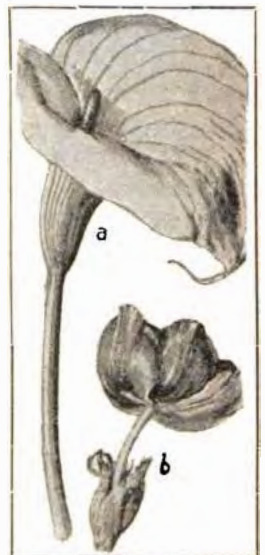
BÜRGÜ (Bractée) [Bot.], koltuğundan çiçek dalı veya çiçek sapı çıkan yüksek yapraklar. Bunlar genel olarak çok küçük ve basit yapılışlıdır; yeşil ve bazı bitkilerde çeşitli renklerde olurlar. Basit veya dilimli (Dictamus, Corydalis, manisalâlesi, ıhlamur) oldukları gibi başka şekilleri de vardır. Bu sonuncu halde özel adlar alırlar. Meselâ yılanyastıklarında (Arum), Calla'da koçan durumunda çiçekleri saran B. ye yen (spatha), özçimenlerde ise kavuz (gluma) gibi adlar verilir. B. birçok bitkilerde çiçek tomurcuklarını korumağa yarar; bazı nadir hallerde de (ıhlamurda olduğu gibi) meyvanın rüzgâr ile yayılmasında uçma organı vazifesini görür.

BÜRGÜ (Dictamus çiçeği) a. Bürgü, V_1 ve V_2 Bürgücük

Corydalis çiçeği, bürgüsiyle

BÜRGÜ: a. Calla çiçeği ve yen'i (spatha), b Manisa lâlesi, dilimli bürgüsiyle beraber

BÜRGÜ, genel olarak Müslüman kadınlarının erkek-

lerden setir maksadiyle yüz veya vücutlarını örttükleri örtü. B. yerine ve kullananın yaşına göre değişmekle beraber beyaz renkte dokuma pamuklu veya yünlü (ihram) dokumadır.

Eskiden memleketimizde de İslâmi gelenek icabı B. yaygındı. Meselâ Erzurum çevresinde umumiyetle krem veya kahverengi yün dokuma «ihram»; Konya, Burdur, Denizli, Aydın havalisinde «maḥrama» denen beyaz B., Ankara, Sivas gibi Anadolu şehirlerinde gerek iklim, gerekse daha kuvvetli tesettür gayesiyle dokuma şal; Trabzon, Samsun mıntakasında siyah çarşaf kullanılırdı. İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirlerde ve bu şehirlerle teması olan vilâyet ve kasaba merkezlerinde ise, bilindiği gibi zamanın modasına uygun «car», «çarşaf», «üstlük», «fıta», «ferace», v. b. gibi B. ler kullanılmıştır; fakat Türkün yaşayış ve karakterine uymıyan birçok bâtıl inanış, gelenek ve görenekler gibi, memleketin her köşesinde ayrı bir renk ve şekil arz eden B. de Cumhuriyet inkılâplariyle tarihe karışmış bulunmaktadır.

BÜRGÜCÜK (Bractéole = Prophylle), çiçek dalında, bürgüden sonra gelen, umumiyetle daha küçük, yüksek yapraklar (bk. BÜRGÜ).

BÜRKLEIN [*bürklayn*], **Friedrich** (1813 - 1872), Alman mimarı. Burk (Orta Frankonya) ta doğmuş, Werneck'te ölmüştür. Münih garını roman üslûbunda inşa etmiştir (1847 - 1849), yine Münihteki Maximilianstrasse'yi II. Maximilian adına ve roman, gotik ve rönesans şekillerinin birleştirilmesinden meydana gelen bir üslûpta inşa eden de odur. Bu mimarî üslûbu pek çok tenkidlere yol açmıştır.

BÜRKNER [*bürknır*], **Hans** (1864 - 1943), Alman gemi inşacısı. Dresden'de doğmuş, Ringelheim'da ölmüştür. İmparatorluk bahriyesinin baş inşaatçısı olarak 1905 ten itibaren büyük muharebe gemilerini ve kruvazörleri inkişaf ettirmiştir. İsabet tesirini geminin her tarafına intikal ettirerek mukavemeti artırmak, dalgalı ve fırtınalı denizde seyahat usulünü yeniden tetkik ve tanzim etmek suretiyle yüzme kuduretini yükseltmiştir. Eseri: *Erinnerungen und Gedanken* (Hâtıralar ve düşünceler) [1910].

BÜRO (Bureau), bir daire ve müessesede yapılacak işin mahiyetine göre ve çalışacakların ihtiyacına uygun şekilde, içinde bazı demirbaş eşya, yardımcı vasıta ve makinelerin bulunduğu çalışma yeri. B. da rahat çalışmayı sağlamak için ışığın iyi tevzi edilmiş olmasına, sükûnete, havalandırma tertibatına dikkat etmek lâzımdır. İyi ve muntazam bir iş verimini temin için B. lar dahilî taksimat bakımından pratik esaslara dayanmaktadır. Münasebeti bulunan servislerin, birbirinin işini kolaylaştıracak şekilde yerleştirilmesi ve bunlara nezaret edecek âmirin de hepsini göz önünde bulundurabilecek şekilde yer alması lâzımdır. B. da işi organize edecek vasıtalar bulunur; bunlar B. demirbaşı ve B. vasıtaları ve makineleridir.

B. demirbaşı ve yerli tesisleri, buralarda çalışmayı kolaylaştıracak bütün lüzumlu tesisler, eşya v. b. gibi şeylerdir. B. demirbaşları tahta ve çelikten yapılmakta ise de, çelik eşyalar tercih edilmektedir.

B. vasıta ve makineleri şunlardır: 1. Agraf (tel dikiş makineleri, telgeç), 2. Delgi (zımba makinesi), 3. Dosya bağı başlığı takan alet, 4. Çantalar, 5. Kâğıt makasları, 6. Kalem yontma makineleri, 7. Keski alet ve makineleri, 8. Numeratörler ve tarih damgaları, 9. Söyleme ve dinleme cihazları (diktafon), 10. Süpürgeler ve tüyler (temizlik için), 11. Teraziler (mektup tartmağa mahsus), 12. Yazı takip aleti (daktilograflar için), 13. Yazı, hesap, teksir, cetvel çoğaltma ve muhasebe kayıt makineleri, 14. Çöp sepetleri, 15. Dosya, kitap, fiş ve diğer eşyalar için dolaplar, 16. Kasalar, 17. Kırtasiye levazımı, 18. Bloknotlar, 19. Cetvel tahtaları, 20. Çelik bizler, 21. Damga sehpaları, 22. Damga damgalamağa mahsus alt lâstiği, 23. Duvar çengelleri, 24. Dosya levazımı, 25. İmza kartonları, 26. İstampalar, 27. Kâğıtlar, 28. Kâğıt tutucular, 29. Kalamazo kabları ve sehpaları, 30. Zarflar.

BÜROKRASİ (Bureaucratie; Fr. *bureau* = büro, çalışma yeri, Yun. *kratos* = kuvvet), geniş mânada, bir işin veya muamelenin emir ve kumanda ile sevk ve icrası, yani işlerin idari cepheden tedviri ve ifası.

1. *Umumi olarak B.*: Bir idari mekanizmada tutulan yolu, yani muamelâtta takibedilen işleyiş sistemini ifade eder.

Skolastik mânada B., bünyesi ve mahiyeti icabı, mûtat bir işin ananeleşmiş bir esasa ve şekle göre, kritik edilmeksizin yürütülmesidir. Yani skolastiğin mânasına uygun olan B. nin gayesi, çalışma usullerinde hayatı takip ve müşahede etmeksizin, tamamiyle ananevi formüllere bağlı bulunmak suretiyle ve şeklî birtakım esaslara göre kurulmuş olan bir düzen ve sistem dahilinde işleri tedvir etmektir. Bu sebeple, muamelâtta kullandığı usul, dogmatik kanaatlere dayanır; yapılan ve görülen işlerin esaslarını ve mekanizmasını muhakemeye yanaşmaz, eskiden beri olagelen kaide ve emirlere, sevkü idare anlayışına daima bağlı kalmayı lüzumlu sayar. Bu bakımdan B., karihayı, görüşü genişleten, muhakeme ve kritiğe dayanan organizasyon prensiplerine, işleri yürütmede meleke ve ihtısas sağlıyan rasyonalizme ve müşahedeye dayanan metot ve sistemlere muhaliftir.

Bürokratik usulle çalışmada, insanla insan veya insanla eşya arasında muayyen tertipler, telifler vücuda getirmek; bunun için muamelât üzerinde bilgiyi derinleştirmek, tecrübeye önem vermek, işin ifasında sosyal, ekonomik ve psikolojik değerleri aramak, psikoteknik usul ve kaidelere başvurmak, işi gören insanlarla işlerin görülmesine vasıta olan eşya ve malzeme arasında sıkı bir ahenk ve uygunluk sağlamak, mevzu ve maksada göre iş bölümü yapmak, mantıkî münasebetler tesis etmek, işin tutumunda halin zaruretlerine uygun muayyen bir ruh ve anlayışa hizmette bulunmak mevzuubahis değildir.

Bürokratik çalışmanın aksi sistem, «rasyonel çalışma» dır. Rasyonel çalışmanın mahiyetine dair aşağıda verilecek izahat, B. sisteminin aleyhine kaydedilecek hususları, bilhassa onun mahzurlarını belirtecektir.

Rasyonel çalışmada, plânlı bir faaliyet ve muayyen bir maksada göre çalışmak fikrinin bulunması asıldır; bu fikre ve maksada ise iyi ve mükemmel bir organizasyonla erişilir.

İşleri, işletme veya idarenin gayesine göre ayarlanmış bir iş bölümüne istinaden tevzi ve taksim etmek; yani fuzulî mahiyetteki tekerrürleri önlemek amaciyle işlerin taksiminde, personelde ihtısas ve bilgi aramak ve icabında, aranılan ihtısas ve bilgi seviyesine personeli önceden yetiştirmek şarttır. Bu suretle, gayeye uygun bir çalışmaya ulaşmak ve bunda başarı kazanabilmek için faaliyet mevzuunu, ufki ve şakuli bir tertip (ordre parfait) içerisinde görev sahiplerine tevzi etmek ve idari hata ve kusurlara (erreur administrative) yer vermiyecek şekilde bunun şümul

ve tesirini sınırlamak gerekir. Ancak, bu ayırma ve sınırlamada, biribirinin mütemmimi vaziyetinde olan iş ve faaliyetler için idare veya işletmenin fonksiyon grupları ve seksiyonları arasında, mutedil ve makul bir esasa dayanmak ve muayyen bir nispeti aşmamak kaydiyle lüzumlu ve zaruri sayılacak derecede tedahüle (intégration) müsaade edilebilir.

Tedahüldeki ifrat, işlerin, faaliyetin güdüm ve yürütümüne ve idarede birliğin bozulmasına, vazifelerin tutumunda lâkaydiye ve mesuliyet his ve duygusunun azalmasına ve dolayısiyle de bir metot ve plâna göre kurulmuş olan rasyonel çalışma tedbirlerinin aksamasına âmil olabilir.

B., rasyonel çalışmanın aksine çalışan bir sistem olması itibari ile hedefine, tatbikata ait meseleleri halletmek girmez; iş ve faaliyetin tedvirinde sistematik bir tarzda işleyişe ve teknik prensipleri arayıp bulmaya ve tatbike, statik mahiyeti icabı taraftar değildir. Çünkü B., umumi bir mahiyeti haiz olacak şekilde kaide ve prensiplere uymağa, zaman ve mekân içinde daha iyiye, mükemmele doğru meyil ve intibak göstermeye mütehammil olmadığı gibi, amelî bir netice vücuda getirecek kaidelerin uygulanmasına da tahammülü yoktur. Bu bakımdan B. de mûta vasıta ile âzami iş görmek prensibine de yer verilmemiştir.

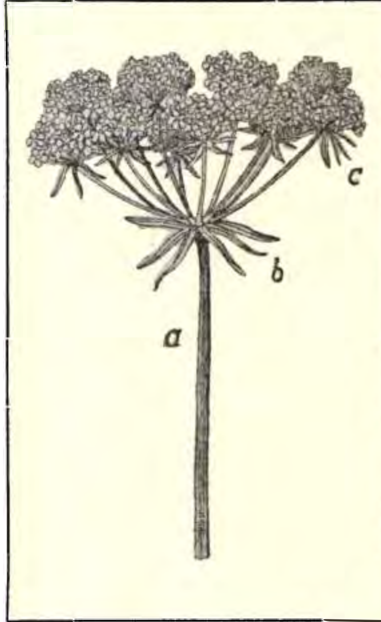
Halbuki rasyonel çalışmanın gayesi bu prensibe dayanarak iş ve faaliyeti tedvir etmek, yani israf sebeplerini gidermek ve zamandan tasarruf etmek, buna muhalif olan B. yi yenmektir. Bu maksatla, büro teşkilâtında muhabere, muhasebe ve dosya usullerini teknik ve rasyonel esas ve usullere göre ıslah etmek ve tasarrufu sağlamak, memurların çalışma zamanında tam işgallerini temin etmek, yani iktisadilik prensibini işletmede veya idarede tahakkuk ettirmektir.

2. *İdari teşkilâtta B.*: Âmme hizmetlerinin veya âmme kudretinin tanzim ve teşkilinde, merkeziyet ve ademimerkeziyet gibi mevcut iki temayül içerisinde B., kendisine en uygun ve muvafık olan hayat sahasını merkeziyet sisteminde bulur.

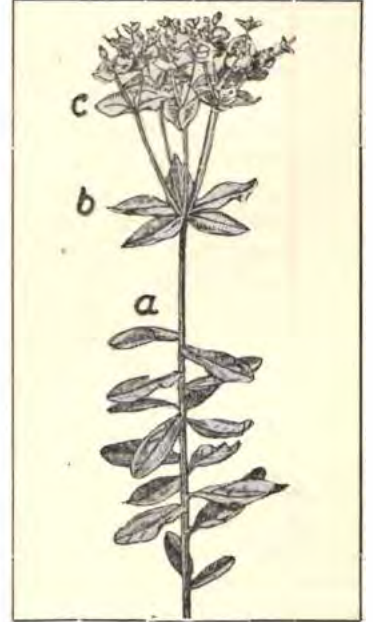
Filhakika, merkeziyet sistemi, kırtasiyeciliği fazlasiyle artırır. Çünkü, bu sistemde, her iş merkezde toplanacağı ve halledileceği, bütün kararlar merkezde alınabileceği için, merkezle işin yapıldığı mıntaka arasında uzun muhaberelere, birtakım şeklî usullere ve merasime lüzum hâsıl olur; ve bu yüzden, müfrit bir B. ve kırtasiyecilik meydana gelir. B. de işlerin icabettirdiği sürat ve işle meşgul olan memurun alâkası kaybolur. Sualler ve cevaplarla işarlar ve istizanlarla vakit geçer. Mahallî bakımdan çok zaruri ve acele olan bir işin ehemmiyeti B. ağları içinde kaybolur. Merkez memurları diğer işlerin içinde bunalmış olacaklarından mahallî ihtiyaçları takdir ve tahmin edemezler, ihmal eder veya geciktirirler. Sistem icabı fazla memur kullanılması bir ihtiyaçtır.

Hülâsa, idari teşkilâtta yerine ve icabına göre mahallî ademimerkeziyet sistemi, hem demokrasi esaslarına uygun düşer ve hem de merkeziyetin yarattığı hiyerarşinin ve B. nin doğurduğu güçlükler ortadan kalkar ve işler daha süratle yürütülmüş olur. Her iki temayülün kendine göre mevcut olan fayda ve mahzurları gözönünde tutularak, halin ve zaruretlerin icaplarına göre idari teşkilâta veçhe verilmesi uygun telâkki edilmektedir.

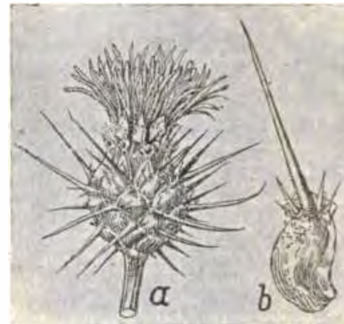
BÜRÜM (Fr. Involucre), çiçekte çanak yaprakların hemen altında bir çiçeğe ait bürgüler (ebegümeci, çilek çiçeği) veya birçok çiçeklere ait bürgüler. B. maydanozgiller, sütleğengiller, peygamberçiçeği, çakırdikeni v. b. gibi bileşikgiller familyası bitkilerinin çiçeklerinde, çiçeğin veya çiçek topluluğunun altında toplanır. B., peygamberçiçeğinde olduğu gibi uçları kertikli, çakırdikeninde dikenli, sütleğen ve maydanozgiller familyası bitkilerinde basit küçük yapraklar şeklindedir.

BÜRÜM: a. Maydanozgillerden bir çiçek durumu, b. Bürüm, c. Bürümcük

BÜRÜM: a. Bir sütleğenin çiçek dalı, b. Bürüm, c. Bürümcük

BÜRÜM: a. Çakırdikeni ve çiçeği, b. Bir tek bürüm yaprağı

BÜRÜM: a. Çiçeğin alt tarafındaki bürüm yapraklarından biri, b. Peygamber çiçeği

BÜRÜMCÜK (Involucelle) [Bot.], bürümden sonra gelen yüksek yapraklara verilen ad. Bk. BÜRÜM.

BÜRÜMCÜK, kıvratma denilen bükülmüş ham ipekten kıvırcık olarak dokunan bir nevi çamaşır bezi. Türkler arasında, hususi bir rağbet görmüştür. Gelin ve güveyi gömlekleri mutlaka B. ten yapılır ve yaka kolları umumiyetle ve bizzat gelinlik kız tarafından iğne oyasiyle oyalanır. Bundan dolayı B. gömlek, aynı zamanda kızın zevk ve sanat kabiliyetinin de bir ölçüsü mahiyetindedir.

El tezgâhlarında dokunduğu için B ün eni dardır ve genel olarak bir gömleklik toplar halinde dokunur.

B. ün iplik karışık olarak dokunan çeşidine «helâli» adı verilir ve daha çok erkek çamaşırları için kullanılır.

Gerek B., gerekse helâli çok dayanıklı ve orijinal dokuma çeşitleridir. Eskiden Bursa, Konya, Denizli, Şam ve İstanbul başlıca B. dokuma merkezlerindendi. Denizli ve Aydın çevresinde B. e «güvül», helâliye de «piç güvül» adı verilirdi.

BÜSCHING [*büşink*], **Anton Friedrich** (1724-1793), Alman coğrafyacısı ve maarifçisi, Protestan papazı. Göttingen'de felsefe profesörlüğü ve Berlinde lise müdürlüğü yapmıştır. Pek çok olan yazılarının en önemlisi *Neue Erdbeschreibung* (Yeni coğrafya) [10 cilt, 1754-1792]dır. Bunun XI. cildi ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bu eserin Avrupa coğrafyasına ait altı cildi İngilizceye çevrilmiştir. *A New System of Geography* (Yeni bir coğrafya sistemi) [1762].

BÜSGEN [*büzgin*], **Moritz** (1858-1921), Alman botanikçisi. Lahn kıyısındaki Weilburg'da doğmuş, Hannover-Münden'da ölmüştür. Bu şehirde profesör olan B., tropik orman bitkilerinin geliştirilmesi için çalışmıştır. Başlıca eseri *Bau und Leben der Waldbäume* (Orman ağaçlarının yetişmesi ve hayatı) [E. Münch tarafından işlenmiş 3. bas. 1927] başlığını taşır.

BÜSR, b. Ebî Ertât (doğ 612), Kureyş kabîlesine bağlı Benî Âmir'e mensup bir Arap kumandanı. Mekkede doğmuş olan B, Peygamberle konuşmamakla beraber, Hanefîlerce sahabeden sayılmaktadır. B., Halid b. Velid kumandasındaki ordu ile Şama gitmiş ve cesareti ile kendisini göstermiş Afrika fetihlerine katılmış ve Halife Ömer tarafından mükâfatlandırılmıştır. Ali-Muaviye savaşlarında ise, Muaviyenin tarafını tutmuş ve Muaviye adına yeniden Mısırı almağa giden Amr b. Ül-As'a yardım etmiştir. Şiîler tarafından çok zalim olarak gösterilen B., Arabistanda Ali taraftarlarına karşı da sert davranmıştır. Mekke ve Medinede Halife Osmana düşman olanların evlerini yıktırmış ve sonuna kadar Emevîlere sadık kalmıştır. B, Alinin oğlu Hasanın hilâfet haklarından vazgeçmesi ile biten kısa savaşta Emevî kuvvetlerine kumanda etmiş, sonra Basra valisi olmuş ve Ali taraftarlarından geriye kalanları da öldürtmüştür. Ayrıca Bizansa karşı gönderilen donanmalara kumanda etmiştir. Zaman zaman Emevîlerin kara ve deniz kuvvetlerine kumanda eden B. 672 yılında siyasetten çekilmiş ve ömrünün son yıllarını halifenin sarayında geçirmiştir. B. in, Alinin bedduasına uğrıyarak delirdiği, I. Velid zamanında Afrikaya gönderilen orduya katıldığı, Abdülmelik devrinde çok yaşlı olarak Medinede öldüğü rivayet edilir.

BÜSSER [*büsę*], **Henri** (doğ. 1872), Fransız kompozitörü ve orkestra şefi. Toulouse'da doğmuş, Paris konservatuvarında tahsil etmiş, 1893 te büyük Roma mükâfatını kazanmıştır. 1931 de konservatuvarda kompozisyon öğretmeni olmuş, 1938 de Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiştir. Sahne için meydana getirdiği eserler şunlardır: *Daphnis et Chloé* (Daphnis ile Khloe) [1897], *La ronde des saisons* (Mevsimlerin devranı) [1905], *Colomba* (ad) [1922], *La Pie borgne* (Tek gözlü saksağan) [1929], *La Carrosse du Saint-Sacrement* (Âyin ekmeği arabası) [1948], *Rotelane* (ad) [1948]. Senfonik eserleri arasında şunlar sayılabilir: *A la Villa Médicis* (V. M. de) [orkestra süiti], *À la lumière* (Aydınlıkta), *Hercule au jardin des Hespérides* (Hesperid'lerin bahçesinde Herakles) [senfonik poemler], *Minerva* (ad) [uvertür], *Marche de fête* (Bayram marşı) [orkestra için].

BÜST (Bust), bugünkü Afganistanda Helmend nehrinin Argandap ile birleştiği noktanın biraz aşağısında eskiden bulunan bir şehir. B., eski İran medeniyetinin büyük şehirlerinden biri idi. Şehrin etrafındaki toprak tahkimat bu şehrin ehemmiyetini gösterir.

VI. yüzyılda B. Eftalitlerin elinde idi. I. Husrev Anûşirvân B. ü bunlardan almıştır. Şehir Abdurrahman b. Samura tarafından zaptedilerek yerli prenslere karşı Müslümanların sınır kalesi olmuştur. B., 976 da Gazneli devletini kuran Sebüktigin tarafından zaptedilmiş ve B şehri en parlak devrini bu zamanda yaşamıştır. B. hakkında malûmat veren İstahrî ve Mukaddesî, Helmend nehri üzerinde dubalarla kurulmuş köprüden ve şehrin civarındaki bostanlardan bahsederler. İstahrî B. ün Hindistan ile ticari münasebette bulunduğunu yazar. Mukaddesî B. e yarım fersah mesafede bulunan El-Asker isimli bir askerî şehirden bahseder ki, burası sultanların ikametgâhları idi. 1048 de Abdu'r-Reşîd'in kumandanları Sîstân içlerine akın yapan Selçukluları B. yakınında mağlûbettiler. Fakat daha sonra Gûrîlerden Alâüddin Cihânsûz, Gazne sultanı Behrâm Şahın mülkünü yağma ve başşehri B. ü tahribetti. B. bundan sonra ehemmiyetini yavaş yavaş kaybetmeğe başlamış, daha sonra da Timur istilâsı ve sulama tesislerinin tahribi bu bölgeyi bir çöl haline getirmiştir.

B. kalesi 1738 de Nadir Şahın hücumuna kadar stratejik ehemmiyetini muhafaza etmiş, bu hücumla burası da yıkılmıştır. Kalıntıları bugün Helmend nehri kıyılarında bulunmaktadır.

BÜST (Fr. Buste, İtal. Busto), insan bedeninin baş, boyun, omuzlar ve göğüsten bir kısmını içine alan üç boyutlu rondbos (ronde-bosse) heykel. B. yapımında çok defa taş, mermer, maden, ağaç, keramik, alçı ve benzeri malzeme kullanılır. B. sanatının kökleri çok eski devirlere kadar uzanmaktadır. İlk örnekler, Amarna'da (Mısır, XVIII. sülâle M. Ö. 1375-1350) Thutmosis atölyesinde işlenmiş olanlardır. Bunlardan Mısır kiraliçesi Nofretete'nin alçıdan ve boyalı olarak yapılmış B. ü kayda değer. Yunanlılar önceleri renkli taşlar üzerine güzel figürler (madalya) daha sonra da B. ler yapmışlardır. Romalılar devrinde ise B. sanatı büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bu eserler çok defa renkli mumdan, elbiseli ve süslerle dolu olarak yapılmıştır. Sonraları mezarlar ölülerin B. leriyle süslenmiş; bunlar da mermerden, tunçtan yapılmağa başlanmıştır. Ortaçağdan bu yana B. Rönesans sanatçılariyle büyük bir ilerleme kaydetmiş ve hususiyle XVIII yüzyıldan zamanımıza kadar yüksek değerde eserler meydana getirilmiştir. B. ün heykel ve hattâ resimle icrası, bedenin bütünü içinde herhangi bir bölüm gibi addedilmeyip kendine has şekli içinde, muayyen

1

2

3

4

5

6

1. Hadi Bara (1906): Atatürk B. ü (Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul); 2. Zühtü Müridoğlu (1906): bir kadın B. ü; 3. Nejat Sirel (1897): Abdülhak Hamit B. ü (Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul); 4. Eski Mısır kraliçesi Nofretete'nin boyanmış kalkerden B. ü (Berlin Devlet Müzeleri); 5. Büyük İskender'in Bergamadan çıkan başının bir Romalı sanatkâr tarafından yapılan kopyası [muhtemel olarak Lysippos'un eseri] (İstanbul Eski Eserler Müzesi); 6. Iulius Caesar'a ait olduğu tahmin edilen B. (Berlin Eski Müze)

kanun ve zaruretleriyle bir sanat yaradışı olarak, başlı başına bir çalışma kabul edilmektedir. B. heykelciliğinde yer almış olan esas kanunlara göre hermes adı verilen büst şeklinde omuzlar göğüs ve sırt şakuli satıhlar halinde ve alt kısmı düz kesilmiştir (buste en hermès). Alt kısmı oval kesilmiş B. ün başka bir şekli de dört köşe veya yuvarlak tarzda küçük bir kaide üzerine oturtulmuş olarak yapılır (buste en piédouche). Resim ve gravürde ise B., ten renginde boyanmış insan baş ve gövdesinin karşıdan kolsuz olarak yapılışına (peindre en buste) denir.

Türkiyede heykel sanatının tezyini mahiyetten çıkarak mücessem insan suretini tasvir eden tam bir heykel sanatı haline gelmesi, Sanayii Nefise Mektebinin (Güzel Sanatlar Akademisi) açılmasiyle başlar. Fakat heykel sanatı içinde mütalâa edilen B. ün Türkiyede yapılmağa başlanışı Cumhuriyet devrindedir. Hususiyle Atatürk'ün B. leriyle bu sanat hız almış ve bu suretle ilim, fen, sanat ve askerlik sahasında yetişmiş büyüklerin Türk heykelcileri tarafından B. leri de yapılmağa başlanmıştır. Bunlar arasında: Mahir Tomruk (1884 - ?), annesinin B. ü; Nejat Sirel (1897), Abdülhak Hamit B. ü; Hadi Bara (1906), Atatürk, Fevzi Çakmak (Resim ve Heykel Galerisi), Tevfik Fikret (Galatasaray Lisesi), Ahmet Rasim B. leri; Sabiha Bengütaş (1910), Kadın B. ü; Nusret Suman (1905), Atatürk, Sinan B. leriyle Ankara Kızılay merkezi bahçesinde bulunan ve Kızılaya hizmet edenlerden Dr. Celâl, Akil Muhtar Özden, Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Kırımlı Aziz Bey, Henri Dunant, ilk hemşirelerden Bn. Safiye Elbi, Florence Nightingale, Dr. Marko Paşa, Dr. Abdullah Beyin B. leriyle Kenan Yontunç (1904) ve Zühtü Müridoğlu (1906) nun Atatürk B. leri anılmağa değer.

Michelangelo'nun B. ü [Daniele da Volterra'nın eseri] (Floransa, Casa Buonarroti)

BÜSTÎ, Ali b. Muhammed Ebû'l-Feth (971 - 1010), Arap şairi. Afganistanın Büst şehrinde doğmuştur. Doğduğu şehir Gazneli devletinin kurucusu Sebüktigin tarafından zaptedilince, B. onun hizmetine girmiş, Sultan

Ariane: yuvarlak şekilde kaide üzerine oturtulmuş B. (buste sur piédouche)

Büyük İskender'in hermes şeklinde B. ü (buste en hermès)

Mahmud tarafından gönderildiği Türk ülkesine giderken yolda ölmüştür. Divanı kaybolmuştur. Elde kalan birkaç şiirinin en ünlüsü *Nûniyye* veya *Unvânü'l-hilm* adlı kasidesidir; bu kaside muhtelif kimseler tarafından birkaç defa şerhedilmiştir.

BÜTÇE (Fr. Budget < İng. Budget [*bąčit* ok.] < Eski Fr. *bougette* = kesecik, *bouge* = meşin kese < Lat. *bulga* [< Gallia dilinden]), muayyen bir zaman, umumiyetle bir yıl içindeki gelir ve giderlerin müfredatını tasarlıyan hesap cetveli. Bizde devlet işlerinde, B. kelimesine müteradif olarak «müvazene-i umumiye» tâbiri de kullanılmıştır. Bir devletin B. si olduğu gibi, bir ferdin, bir ailenin, bir kurulun da B. si olabilir.

B., ilk defa, İngilterede hükümdar ile millet arasında cereyan eden devamlı bir mücadele sonunda tesis edilmiştir. Ortaçağda, İngilterede, memleket masraflarını kıralın kendi emlâkinin geliri ile ödemesi malî bir kaide haline gelmişti. Kıralın bu geliri ne suretle sarf edeceği bir sır sayılırdı. Hükümdar ancak fevkalâde haller veya ihtiyaçlar karşısında milletten bir miktar vergi tahsil ederdi. Muvakkat olan bu hal yine mükellef vekillerinin rızalarını almak suretiyle mümkündü. Zamanla genişliyen devlet hizmetleri ve masrafları hükümdara ait mülkün geliri ile karşılanamaz olmuştu. Bu suretle vergi de artık istisnai olmaktan çıkarak daimî olmuştu.

İngilterede B. nin tasdiki keyfiyeti, kıralların bir türlü devretmek istemedikleri bir salâhiyet olarak mücadele safhaları geçirdi. Hükümdarlardan bazıları, Parlâmentoya mukavemet etmek istemişlerse de, muvaffak olamamışlardır. Bu mücadele İngiltere müstemlekelerinde de cereyan etti, meselâ ayaklanma Kuzey Amerikada bir harb safhasına girmiş, nihayet Amerikanın istiklâline kavuşmasına müncer olmuştur.

Fransada B. meselesine uzun müddet pek alâka gösterilmemiş, bu sebeple İngilterede olduğu gibi kan dökülmemiştir. Bu memlekette Ortaçağdan beri «États généraux» denilen ve rahiplerden, asılzadelerden ve halk vekillerinden teşekkül eden meclisler verginin kendilerince tasdiki hakkını istiyorlarsa da, kıralların artan nüfuzu karşısında bunu elde edemiyorlardı. Kıralların bu hakkı tanıyacaklarına dair her zaman verdikleri sözler yerine getirilmiyordu. Hattâ bu meclisleri toplantıya davet etmiyerek diledikleri şekilde vergi almakta, maliye işlerini idare etmekte idiler. Fransada, Fransız Büyük İhtilâlinden sonra halkın bu hakkı tanındı. Ancak bu işte Fransa, İngiltereye göre, bir asır geç kaldı.

Türkiyede B.: Bizde, 1839 Tanzimat fermaniyle devlet, halkın devamlı şikâyetini mucip olan malî işleri de düzenliyeceğini vadediyordu. Bu arada bütün tebaanın «bilâ tefrik cins-ü mezheb ve alesseviye» vergiye tâbi olması ve devlet gider ve gelirinin B. mesabesinde bir vesikada ihzar ve kontrolü kabul ediliyordu («Kara ve deniz ordularının giderleri hususi kanunlarla tesbit ve tahidolunacaktır» Ferman). Tanzimattan evvel başlanan ve Tanzimatla devam olunan bu malî ıslahat esaslı tetkik ve projelere dayanmadığından daha ziyade lâfzi ve sathi bir mâna taşımıştır. Gerçi iltizam usulü kaldırılmış ve devlet giderleri, mukaddem kanunlara, yani bir nevi B. ye raptedilerek, Beyoğlu sarraflarına kuvvetli bir darbe indirilmiş ise de, kötü tatbik yüzünden menfi netice alındığından iki üç yıl içinde bu yoldan dönülmüş, keyfî vergi tarhı ve cibayette mültezimlik gibi köhne usuller geri gelmiştir. 1293 Kanunu Esasinin 96. ve müteakip maddeleri gelir ve giderler üzerinde milletin mürakabe hakkını tanımışsa da, bu iş de ömürsüz olmuş, ancak 1908 inkilâbından, hattâ Cumhuriyet devrinden sonradır ki, tam mânasiyle B. müessesesi memleketimizde yerleşmiştir.

B., genel olarak ifade edildiği zaman, devlet B. si anlaşılır. Devlet B si dışında belediyelerin, cemiyetlerin ve iktisadi devlet teşekküllerinin B. leri vardır. B., müellifler tarafından muhtelif suretlerde tarif edilmiştir. Bu tariflerin geniş ve dar olanları mevcuttur. Geniş mânasiyle: «B. devletin muayyen bir zaman içindeki giderleri ile gelirlerini tahmin ve tetkik eyliyen bir karardır». Diğer bir tarife göre: «B., muayyen bir müddet içinde devlet gelir ve giderlerinin muhteviyatını gösteren bir cetveldir ve daha kısa olarak: «B. âmme gelir ve giderlerinin önceden tahmin ve tasdikini ihtiva eden bir karardır». B., bu tarifler dışında her memleketin malî mevzuatında ayrıca tarif edilmiş bulunur. Muhasebe-i umumiye kanunumuza göre: «B. devlet devair ve müessesatının senevi gelir ve gider muhammenatını gösteren ve bunların tatbik ve icrasına mezuniyet veren bir kanundur». Muhasebe-i umumiye kanunumuzda «senevi» kaydiyle B. nin on iki aylık bir müddet için muteber olacağı ifade edilmiş bulunmasına rağmen bu müddetten daha kısa zamanlara mahsus B. ler de görülmüştür. Ve bazı memleketlerde âdi B. lerin birkaç yıllık olarak tasdik olunduğu da bir vakıadır.

B., bir kanundur. B. ile derpiş olunan muamelât ve rakamların icra edilebilmesi için kanun vâzıının tasdikinden geçmesi lâzımdır. Bizde tasdik hakkı Büyük Millet Meclisinindir. B. bazı müelliflere göre şeklen bir kanundur. Maddeten bir kanun olabilmesi için emir ve nehyi tazammun etmesi ve umumi, hukuki bir kaide olması lâzımdır. Halbuki B. ile derpiş olunan muhammen gelirin cibayetini bir hukuki müeyyide olarak vazeyliyen B. olmayıp daha evvelce kabul olunan birçok vergi kanunlarıdır. B. deki giderler de daha önce kabul olunan teşkilât kanunlariyle, teessüslerin tatbikatından başka bir şey değildir. Ve esasen Meclis de B. yi mevcut kanunlara riayetkâr olarak ve bu kanunları göz önünde bulundurmak suretiyle tasdik eder. B. ye kanun şekli verilmesinden maksat, Meclisin, devletin malî işlerine hâkim olmasını sağlamaktır. B. vasıtasiyle Meclis, hükümeti her zaman murakabe eder.

B., nihai şeklini alıncaya kadar dört safhadan geçer:

I. **B. nin hazırlanması:** B., hükümet tarafından hazırlanır. Her vekâlet tanzim edilecek B. ile ifa edeceği hizmetleri ve giderlerini tesbit eder. Vekâletlerde bu hazırlama işi taşra teşkilâtından merkeze ve merkezde de aşağı kademelerden üst kademelere doğru bir seyir takibeder. Bu suretle vekâletlerce hazırlanan B. ler Haziran sonuna kadar Maliye Vekâletine gönderilir. B. ve Mali Kontrol Umum Müdürlüğü, gelen tasarıları inceler, Maliye Vekâletinin gider B. si ile birleştirir. Bu suretle devletin gider B. si tasarısı hazırlanmış olur.

Gelir B. sini de Maliye Vekâleti hazırlar. Maliye Vekâletindeki Gelirler Umum Müdürlüğü devletin gelir B. sini gerekçesiyle birlikte hazırlamakla vazifelidir.

Maliye Vekâletinde toplanan gelir ve gider B. si karşılaştırıldığı zaman, şu haller doğabilir: a. Gelirler gi-

derlerden fazladır, b. giderler gelirlerden fazladır, c. gelirlerle giderler denktir.

B. tasarısında giderler gelirlerden fazla ise B. yi denkleştirmek için iki yol vardır: a. Gelirleri artırmak, b. giderleri kısmak.

Geliri artırmanın vergi ile değil de gelir kaynaklarını çoğaltmak suretiyle sağlanması daha doğru olur. B. yi denkleştirme işi Maliye Vekâleti için çok nazik bir görevdir, çünkü her vekâlet mümkün olduğu kadar çok iş görmek, bunun için de kendisine mümkün olduğu kadar fazla ödenek tahsis ettirmek ister. Gelir mahdut olursa vekâletlerin bu arzularını yerine getirmek kolay olmaz. Bunun için maliye vekili diğer vekillerle istişare ederek giderlerin ihtiyaçların ehemmiyetine göre harcanmasını tavsiye eder. Böylece maliye vekili giderlerin bir kısmını ortadan kaldırmak suretiyle B. tasarısını denkleştirmek için her türlü gayreti sarf eder. Bu hususta maliye vekilinin yardımcısı ve vekâletler arası ihtilâflarda hakem, başvekildir.

Gelir ve gider tahminleri: İyi bir B. hazırlamak için dikkat edilecek husus, tahminlerin isabetli olmasıdır. Gelir tahmini türlü şekillerde olur:

1. Gelir tahmininde otomatik usuller, bunlar başlıca üçtür: a. bir evvelki yılın rakamlarını almak usulü (système de la pénultième année): Bu usulde, neticesi belli olmuş olan bir evvelki B. yılı hesapları yeni yıl B si için esas olarak alınır. İktisadi hayat daima aynı seviyede kalamıyacağından bu usule göre gelir tahmini yapmak mahzurludur, b. geçen yıllardaki ortalama artışa göre artırma usulü (système de majoration): Bir evvelki yılın rakamları ele alınarak bu rakamların ortalama artışı kadar artırılır. 1882 de Fransada birkaç yıl bu sistem tatbik edilmiştir. Refah yıllarından ayrılıp buhran senelerine girilince bu sistemin tatbiki mahzurlu görülerek, bundan vazgeçilmiştir, c. ortalama usulü: Bu usulde son birkaç yılın rakamlarının ortalaması bulunarak B. nin gelir kısmı hazırlanır. Bizde Meşrutiyette ortalama usulü tatbik edilmiştir.

2. Direkt metot: Maliye vekili elindeki her türlü vasıtalardan faydalanarak devletin gelecek yıldaki B. gelirlerini bizzat tahmin ve takdir eder. Bugün memleketimizde tatbik edilen sistem, doğrudan doğruya takdir (direkt metot) usulüne yaklaşan bir şekil göstermektedir.

Gider tahmini: Gider tahmininde, gelir tahminindeki gibi çeşitli usuller yoktur. Giderler, doğrudan doğruya değerlendirme usulü ile tahmin edilir. Her daire ve kurul ellerindeki her türlü vasıtalardan istifade ederek gider tahmini yapar. Giderler ikiye ayrılır: a. tahdidî ödenekler (crédits limitatifs), önceden kesin olarak tâyin edilebilecek hususlara aittir. Meselâ, aylıkların âzami haddini önceden tahmin etmek mümkündür, b. tahminî giderler (crédits évaluatifs) ise, önceden kestirilmesi güç olan işlere taallûk eder, meselâ devletin bir yılda ödeyeceği mahkeme giderleri gibi.

B. tasarısının şekli ve içindekiler: 1. *Gerekçe*: Diğer kanun tasarılarında olduğu gibi, B. kanunu tasarısının da bir gerekçesi vardır. Bu gerekçeyi maliye vekili hazırlar.

2. *B. tasarısının metni*: Umumi Muhasebe Kanununun 30. maddesine göre B. kanunu içinde şunlar bulunmalıdır: a. gider tahsisatı yekûnu, b. gelir muhammenatı yekûnu, c. B. açığı varsa ne suretle kapatılacağı, ç. B. senesine mahsus olan ve o sene gelir ve gideri ile alâkalı bulunan hükümler.

3. Vekâlet ve dairelerin bölüm ve madde itibariyle gider B. leri ile B. kanununun metninde adı geçen cetveller v. b.

İyi bir B. sıhhat, vuzuh, vahdet, iktisat ve tevazun gibi vasıfları taşımalıdır. Samimî olmıyan bir B. nin memleket için faydalı olmıyacağı tabiîdir. Bu sebeple B., bütün gelir ve giderleri tamamen muhtevi olmalıdır. Buna «umumiyet kaidesi» denir. Bilhassa giderlerin arkasında gelir veya aksine olarak gelir arkasında gizlenmiş gider bulunmamalıdır. B. nin gelir ve gider rakamları mümkün olduğu kadar fiilî tahakkuklara yakın ve sahih olmalıdır. Buna da «hüsnü takdir» denir.

II. **B. nin incelenmesi:** B. nin incelenmesi millet meclislerinde müzakere edilmesi demektir. Devlet B. siyle, mülhak B. ler, bizde Büyük Millet Meclisinde incelenir, müzakere edilir. Başvekâletten Büyük Millet Meclisine gönderilen B. teklifi «B. Komisyonuna» havale olunur. Bu komisyon, büyük bir salâhiyetle tetkiklerde bulunur. Komisyon üyeleri ihtısaslarına göre, vekâletler nezdinde tetkiklerde bulunmak ve sonucu bir raporla Encümene bildirmek üzere «raportör» adiyle görevlendirilir. Bu suretle her vekâletin raportörü teklif olunan giderleri, teşkilâtı, hizmetleri ve vekâletin politikasını bir raporla B. Komisyonu Başkanlığına, dolayısiyle Komisyona kanaatlariyle birlikte arz eder.

Maliye vekilinin huzuriyle B. nin tümü üzerinde B. Komisyonunda müzakereler açılır ve bilâhare gider B. leri vekâletlerin kuruluş sırasına göre müzakere edilir. Müzakereler sırasında hükümet en ince teferruatına kadar komisyonu tenvir ve tatmin etmek mecburiyetindedir. Bu komisyon büyük bir selâhiyetle gerekli ilâve ve tenzilleri ifa ederek evvelâ gider B. lerini ve bilâhare gelir B. sini inceler. İnceleme neticesinde bunları «B. Komisyonu Mazbatası» ile birlikte matbu bir şekilde Millet Meclisi Umumi Heyetine sevk eder.

Meclis Umumi Heyetinde Maliye Vekâletinin bir takdim nutku ile müzakerelere başlanır. Tümü üzerindeki konuşmaları takiben vekâletlerin B. leri üzerinde mebuslar görüşlerini açıklar. B. de herhangi bir değişiklik yine B. Komisyonuna intikal ettirilmekle mümkündür. B. müzakereleri umumi istizah şeklinde cereyan eder. Hükümet bütün tenkidleri cevaplandırmak mecburiyetindedir.

III. **B. nin tasdiki:** B., Meclis Umumi Heyetinde, Komisyonda olduğu gibi tümü, fasıl ve maddeleri üzerinde ve yine evvelâ gider B. leri, sonra gelir B. si fasıl fasıl oya konarak kabul safhası tamamlanır. Bu şekilde kanunlaşan B., Reisicumhurun tasdikine arz olunur. Reisicumhurun B. kanununu tekrar görüşülmek üzere Meclise iade yetkisi yoktur.

IV. **B. nin icrası:** Meclisin ve Reisicumhurun tasdikine iktiran eden B. icra olunmak üzere icra kuvvetine, hükümete verilir. B. nin icrası dört muamelenin ifası demektir. Bunlar da: a. gelirlerin tahsili, b. gelirlerin hazinede toplanması ve hazine işlerinin görülmesi, c. B. de mevcut tahsisata göre giderlerin ödenmesi, ç. B. hesabının kapatılması ve geçmiş yıllara ait borçların ödenmesidir.

B., tatbikata girdiği günden itibaren gelir ve giderler için hesap tutmak lâzımdır. Bütün muamelât günü gününe tesbit olunur. B. ye muvazi olarak tutulan hesaplar malî yıl sonunda tetkik edilirse iki usulün mevcut bulunduğu müşahede olunur. Bunlardan birine ekzersis(exercice), diğerine jestiyon (gestion) denir. Ekzersis, bir malî yıl

içinde cereyan eden muamelelerden bazılarının, vesikalarının ikmali ve teslimat dolayısiyle bir müddet daha hesabın kapatılmıyarak mütemmim bir devre içinde intacı demektir. Bu mütemmim devre (période complémentaire) süresince, yani iki üç ay gibi bir zaman zarfında eski hesap açık tutularak senenin muameleleri geçirilir. Jestiyon tarzında ise, malî yılın son günü, geçmiş yılın hesabı kapatılarak, gerek gelir ve gerek gider listeleri yeni yıl için açılan hesaba devrolunur. Jestiyonda malî yıl içinde ikmal edilemiyen muameleler yeni yıla mal edilmiş bulunur. Halbuki ekzersiste geçmiş yılın ikmal edilemiyen muameleleri için hesap birkaç ay açık tutularak yeni yıl hesabına karıştırılmaz. Ve yine bu tarzda yeni malî yılın ilk gününden itibaren iki hesap yürütülür. Bunlardan biri yeni yılın gelir ve giderine, diğeri ise geçmiş yılın birkaç gün içinde ikmal olunacak muamelâtına mahsustur.

B. de vahdet kaidesi, devlet gelir ve giderinin bütününü ihtiva etmesi demektir. Halbuki bazı ahvalde bu kaideye aykırı olarak fevkalâde B. yapıldığı da vakidir. Bu takdirde devlet B. si ikiye bölünmüş olur. Bunlardan birine âdi B. (budget ordinaire), diğerine fevkalâde B. (budget extraordinaire) adı verilir.

B. nin çeşitleri: Âdi B., her yıl tekerrür eden masrafları ve geliri; fevkalâde B. ise bunlar dışında kalan gideri ve geliri ihtiva eder. Fevkalâde B. bir harbin zuhur etmesi, büyük inşaat işlerine girişilmiş bulunması gibi ahvalde bahis mevzuudur. Bunun için de fevkalâde gelirlere ve umumiyetle istikraza müracaat edilir.

Bazen, icra kuvvetinin B. yi zamanında Meclise sevk edememesi veya Mecliste tasdik keyfiyetinin gecikmesi dolayısiyle muvakkat B. (douzième provisoire) yapılır. Zamanında yetiştirilemiyen yıllık B. den dolayı muvakkat B. yapmak zarureti vardır. Çünkü B. mevcut olmadıkça, ne gelir tahsil, ne de gider sarfolunabilir. Muvakkat B. geçici bir zaman için gelirin elde edilmesine ve giderlerin sarfına imkân veren bir kanundur. Ekseriya bir iki aylık olan muvakkat B. leri takibeden esas B., yine bir yıllık olarak yapılır. Ancak muvakkat B. ile elde edilen gelir ve sarfedilen gider, yıllık B. den mahsup olunur. Muvakkat B. mahiyetinde bir de musahhah B. (budget rectificatif) var-

A 1 Cetveli

Daireler	Lira
Büyük Millet Meclisi	23 131 395
Riyaseti Cumhur	1 607 782
Divanı Muhasebat Reisliği	3 779 512
Başvekâlet	4 432 719
Şûrayi Devlet Reisliği	1 470 778
Basın - Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü	11 881 503
İstatistik Umum Müdürlüğü	4 020 226
Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü	5 438 444
Diyanet İşleri Reisliği	17 486 661
Tapu ve Kadostro Umum Müdürlüğü	30 243 998
Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğü	15 299 054
Adliye Vekâleti	103 985 625
Millî Müdafaa Vekâleti	723 193 000
V. S.	. . . .
Yekûn. . .	2 357 769 119

A 2 Cetveli

Daireler	Lira
Büyük Millet Meclisi	3 264 000
Riyaseti Cumhur	45 000
Divanı Muhasebat	125 000
Başvekâlet	20 000
Şûrayi Devlet Reisliği	—
Basın - Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü	2 560 000
İstatistik Umum Müdürlüğü	70 000
Devlet Meteoroloji Umum Müdürlüğü	147 000
Diyanet İşleri Reisliği	—
Tapu ve Kadostro Umum Müdürlüğü	300 000
Toprak İskân İşleri Umum Müdürlüğü	2 555 000
Adliye Vekâleti	23 500
Millî Müdafaa Vekâleti	61 807 000
V. S.	. . . .
İşletmeler Vekâleti	1 000
Yekûn. . .	915 205 000

dır. Yalnız bu B., umumi B. gibi olup, o yıl için kabul edilmiş bulunan B. yi tadil eder.

Devlet çeşitli sahalarda iş görmektedir. Bu işler için çeşitli işletmeler açmıştır. Her işletmenin gelir ve giderlerini gösteren ayrı B. ler yapmak lâzımdır. Bu ayrı B. ler Meclisten geçiyorsa bunlara Mülhak B. ler, geçirilmiyorsa Hususi ve Muhtar B. ler denilir.

Mahallî idarelerin yaptığı bütçelere, Mahallî B. ler denir. Belediye ve vilâyet B. leri bunlardandır.

B. nin murakabesi: Murakabe yetkisi tetkik ve tasdik hakkının tabiî bir neticesi olarak Meclise ait olmak gerekir; çünkü denetleme sayesinde Meclis, B. nin kendi kabul ettiği şekilde tatbik edilip edilmediğini anlıyacaktır.

İdari murakabe: B. nin murakabe, tatbik ve icrası Maliye Vekâleti ile Divanı Muhasebata aittir.

Kazai murakabe: B. nin tatbikinden sonra Divanı Muhasebat tarafından yapılır.

Teşriî murakabe: Dahâ ziyade B. süresi bittikten sonra, hükümetçe hazırlanan kesin hesap kanunu tasarısı üzerinde, daha önce Divanca yapılan hazırlıklara dayanılarak, Meclis tarafından yapılır.

Şekil itibariyle B., hükümetin esbabı mucibesi, B. Komisyonunun mazbatası, Muvazene - i Umumiye Kanunu lâyihası, A 1, A 2 cetvelleri ve sırasiyle gider B. lerinin raporlarını ve cetvellerini muhtevi bulunur. Gider B. lerinde tahsisat kısımlara, fasıllara, maddelere bölünmüş; evvelâ fasıl yekûnları ve sonra kısım yekûnları yapılmış olur. Gider B. lerinden sonra gelir B. si de kısım, fasıl ve maddeler halinde tesbit edilmiş bulunur. 1956 yılı B. Kanununa göre «A 1» cetveli aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi yatırımlar dışında kalan ve «A 2» cetveli de yatırımlar için gerekli gideri ifade etmektedir. 3656 sayılı kanunun 19. maddesine giren hizmetlilerle aynı kanunun geçici 4. maddesinde sözü geçen maaşlı memurlar «D», hayrat hizmetlilerine ait kadrolar «S», 3656 sayılı kanunun 9. maddesi gereğince geçici mahiyette ve İcra Vekilleri karariyle kadro alınanlar «E» cetvelinde gösterilmiş olup çeşitli gider ve gelirler için başka cetveller de mevcuttur.

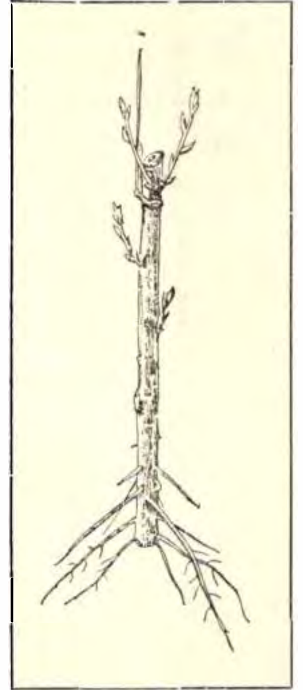
Fasıl	Madde	TAHSİSATIN NEVİ	Lira
101		Birinci kısım - Tahsisat ve benzeri zati haklar Vekil tahsisatı	12 000
		Fasıl yekûnu	**12 000**
		İkinci kısım - Personel masrafları	
		I. Maaşlar ve ücretler	
201		Maaşlar:	
	11	Merkez memurları maaşı	2 226 575
	12	Vilâyetler memurları maaşı	22 320 000
	21	Merkez memurları açık maaşı	2 500
	22	Vilâyetler memurları açık maaşı	6 250
		Fasıl yekûnu	**24 555 325**
202		Ücretler:	
	11	Merkez hizmetlileri ücreti	302 175
	12	Vilâyetler hizmetliler ücreti	10 395 925
		Fasıl yekûnu	**10 698 100**
203		Geçici hizmetliler ücreti:	
	11	Merkez geçici hizmetliler ücreti	27 200
	12	Vilâyetler geçici hizmetliler ücreti	107 525
		Fasıl yekûnu	**134 725**
204		Ecnebi uzman ve hizmetlilerle bunlara yardımcı personelin ücretleri	98 600
		Fasıl yekûnu	**98 600**
		V. S.	. . . .

BÜTERİM (Fr. Restitution) [Bot.], canlılar âleminde, kesilmek zedelenmek suretiyle ortadan kalkmış veya herhangi bir fizyolojik sebep dolayısiyle vazife göremiyecek duruma düşmüş bir organın yerine aynı ödevi görecek bir yenisinin ikamesine veya mümkünse tamiri hâdisesine verilen ad. Meselâ, kökün, bölüngen dokusu bulunan en uc kısmı kesilse, burası derhal tamir edilerek yeniden kök ucu teşekkül eder; veya ağacın en dış kabuğu zedelense, oradaki hücreler üreyerek zedelenen yeri örter. Bütün bunlar tamir (réparation) suretiyle olan B. hâdiseleridir. Fakat, bir çam ağacının en uc sürgünü kesilse veya kazık kök ucu kesilse, derhal yan dal veya yan köklerden birisi daha fazla büyüyerek uc sürgün veya kazık kök ödevini üzerine alır. Keza söğütlerde olduğu gibi, ağacın tacı tamamen budansa, derhal uyuklayan gövde tomurcukları sürerek yeni dallar, dolayısiyle yeni bir taç meydana getirir. Ana bitkiden ayrılmış bir çelik (asma, söğüt dalı gibi) toprağa sokulduğu zaman, kesik yerden meydana gelen nasır (Callus) tabakasından veya kesit yerinden kökler meydana gelir. Yine, ağaçlarda açılan derin yaralar, o mıntakada bulunan ve henüz bölünmek kabiliyetini kaybetmemiş olan hücrelerin bölünerek yara kambiyumu teşkil etmesi ve bu kambiyumun faaliyeti neticesinde kapanır. Bazı bitkilerde epiderm (épiderme) hücresi yaralanmasından sonra, alttaki bir kısım paranşim (parenchyme) hücreleri sertdoku (sclérenchyme) hücrelerine tehavvül eder. Bütün bu hâdiselere patolojik B. (restitution) denir. Bir de dışarıdan hiçbir müdahele olmadan vazifesi kendiliğinden ortadan kalkarak, onun yerine başka bir organın ikamesiyle olan fizyolojik B. ler vardır. Meselâ ağaçlarda, epiderm hücreleri, daha ilk devrelerinde bile, kalınlaşmaya uygun olarak üremek suretiyle genişliyemediklerinden parçalanırlar ve bunların yerine alt tarafındaki kabuk hücrelerinin (mantar kambiyumunun) üremesiyle meydana gelen mantar tabakası. ağacı koruma ödevini üzerine alır. İşte herhangi bir şekilde, bitki veya organizmadan eksilen veya vazife göremiyen bir organın yerine, aynı ödevi görecek yeni bir organın ikamesi suretiyle olan B. hâdiselerine yinetim (régénération) denir. B. in bu şekli, bitkilerin hemen bütün genç hücrelerinde bulunur. Fakat bu kabiliyet bazılarında az, bazılarında çoktur. Meselâ, koparılmış bir begonya yaprağı ıslak bir kum üzerine yatırıldığı zaman, alt yüzündeki epiderm hücrelerinden bazıları üreyerek evvelâ çok hücreli bir bölüngen doku, sonra bu dokudan kök ve yeni sürgünler hâsıl olur. Demek ki, ana bitki ile ilgi kesilince, bir tek epiderm hücresi, uygun şartlar altında, sahip olduğu diğer kabiliyetler serbest kalarak kendini göstermektedir Hattâ *Bryophyllum calycinum* gibi bazı bitkilerde, yaprak ana bitkiden ayrılmadan bile dişlerinden köklü küçük bitkicikler meydana getirir. Buna mukabil diğer bir bitki yaprağında bu çeşit yinetim kabiliyeti görülmez.

BÜTERİM: Bir begonya yaprak çeliğinde yinetim (kök ve sürgün meydana gelişi)

Fakat yinetim kabliyeti düşük olan bitkilerde bu kabiliyet meselâ hormonlar tatbik edilmek suretiyle (çeliklerin hormon solusyonlarına sokulması suretiyle) yükseltilebilir. Hattâ, hormonun kesafeti ile, yinetim kabiliyetinin istikameti de değiştirilebilir (meselâ sürgün çıkacak yerde kök kök yerinde sürgün çıkartılabilir; Bk. BÜYÜME, Bitkilerde). Bitkiler âleminde yinetim kabiliyeti, ilkel bitkilere doğru gidildikçe çoğalır. Meselâ, eğrelti otlarının protalleri birkaç parçaya ayrılsa, her birisi yeniden bir protal meydana getirebilirler. İplik gibi suyosunları, meselâ Cladophora, müteaddit parçalara ayrılsa, eğer parçalardan bir tanesi bir tek hücre ise, bu takdirde yeniden iplik gibi uzun bir bitki meydana getirir. Hattâ, Zygnema'da olduğu gibi, bir tek hücrenin içerisi, meselâ plazmoliz ile ikiye ayrılsa, çekirdekli kısmın etrafında zar teşekkül edebilir. Mantarlarda izole edilmiş bir tek spor kesesi (sporange) bile kolayca yeni bir emeç (mycelium) meydana getirir. Hulâsa, hemen bütün canlı, bitki hücreleri, az veya çok, yinetim kabiliyetine sahiptirler. Bu itibarla yüksek bitkilerde, dal, yaprak, sülük, çiçek ve meyvalardan, kökler veya diğer organlar meydana gelebilir. Hattâ bu kabiliyet çiçek tozlarında bile (meselâ sümbül çiçek tozundan bazen embryon torbası meydana getirmesi) görülür. B., dolayısiyle bunun yinetim denen tipinden, ziraatte çelik ve aşı ameliyelerinde faydalanılır. Yani çeliklerin kök salması, yapılan aşılarda kalem ve anaç dokularının yara bölgelerinden tekrar üreyerek kaynaşmaları birer yinetim hâdisesinden başka bir şey değildir.

BÜTERİM: Bir söğüt çeliğinde yinetim (kök ve sürgün meydana gelişi)

BÜTNERİYA (Buettneria), sterkuliyase (Sterculiaceae) familyasından, Amerika ve diğer memleketlerin sıcak bölgelerinde 50 den fazla türü yetişen bir bitki cinsi.

BÜTSCHLI [*büçli*], **Otto** (1848-1920), Alman zooloğu. Main Frankfurtu'nda doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Tek hücreli hayvanlar (protozoa'lar) üzerindeki esaslı araştırmaları arasında, bilhassa Rhumbler'in devam ettirdiği, protoplasmanın yapısına dair olan incelemeleri (köpük veya petek teorisi) meşhurdur. F. Blochmann'ın tamamladığı *Vergleichende Anatomie* (Mukayeseli anatomi) adlı esere 1910 tarihinde B. başlamış, fakat bitirememişti.

BÜVE: bk. BÖG veya BÖGÜ.

BÜVEYHİLER: bk. BÜVEYHOĞULLARI.

BÜVEYHOĞULLARI (Bûyeoğulları), Güney İran ve Irakta 932-1055 yılları arasında hüküm süren bir hanedan. B. hanedanı kurucularının babası olan Ebû Şucâ Büveyh, İranın kuzeyinde Gîlân (Geylân) eyaletinin Dey-

lem adı verilen dağlık kısmında yaşıyan halkın ilerigelenlerinden biri idi, Şirzilavand boyundan olup Kiyakaliş köyünde oturuyordu (B. nın asil bir aileden olduklarını ileri sürmek düşüncesiyle, sonraları, Sâsânî hükümdarı Behram Gûr'dan geldiklerini gösteren uydurma bir soy cetveli yapılmıştır).

Deylemliler (b. bk.), Sâsânî devletinin çökmesinden (642) sonra, uzun zaman Arap ordularına karşı koymuşlarsa da, Şiî propagandacılar (Dâ'î'ler) ın tesiriyle X. yüzyıl başlarında Şiîliği kabul etmiş ve Abbasî Halifeliğinin zayıf durumundan faydalanarak kuvvetlenmeğe başlamışlardır.

Ebû Şucâ'nın 3 oğlundan Ahmed, Sâmânoğulları (b. bk.) nın, Ali ve Hasan da, Ziyaroğulları (b. bk.) devletinin kurucusu Merdavic b. Ziyar'ın hizmetine girmişlerdi (932 ye doğru). Fakat Merdavic ve kardeşi Vüşmgir, B. nın gün geçtikçe artan nüfuzlarından ürküp buna bir set çekmek istedikleri zaman, Büveyh kardeşlerin ayaklanmasiyle karşılaşmışlardır: Ali, Abbasîlerden ele geçirdiği Isfahan'ı bir müddet sonra bırakmak zorunda kalmışsa da, Errecan'ı ve Nevbendecan'ı almağa muvaffak olmuş; Hasan, Kâzerun'u zaptetmiş; nihayet Ahmed'in de bunlara katılmasiyle 3 kardeş bütün Şiraz eyaletini elde etmişlerdir (934). Bir müddet sonra da Merdavic'in öldürülmesiyle (935), Rey ve Isfahan'ı da ülkelerine katmışlardır.

Diğer taraftan, Abbasî Halifeliğinin za'fından faydalanan B., batıya doğru da ilerlemeğe başlamışlardı: Bu sıralarda halife bulunan el-Müttekî, bir Türk olan emîrü'l-ümerası Tüzün tarafından tahttan indirilerek yerine, zayıf karakterli el-Müstekfî geçirilmişti (944). Fakat kuvvetli bir şahsiyet olan Tüzün'ün vakitsiz ölümü, Abbasî Halifeliğini büsbütün müdafaasız bir hale sokmuştu. Bu durumu fırsat bilen Ahmed, el-Müstekfî ile gizlice anlaşarak, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan, Bağdad'a girmeğe muvaffak olmuş (Aralık 945); halife de, Ahmed'i emîrü'l-ümeralığa tâyin etmek, kendisine «Muizzü'd-Devle», kardeşi Ali'ye «İmadü'd-Devle», Hasan'a da «Rüknü'd-Devle» unvanlarını vermek zorunda kalmıştır.

Muizzü'd-Devle, halifeye iyi muamele edeceğine dair söz verdiği halde sözünde durmıyarak, Bağdad'a girişinden 12 gün sonra, Horasan'dan gelen iki elçiyi halifenin huzuruna çıkarmak bahanesiyle saraya giderek halifeyi yakalatmış, gözlerine mil çektirerek zindana attırmış, yerine de el-Müstekfî'nin amcası el-Muktedîr'in oğlu Ebû'l-Kasım'ı «el-Mutî» unvaniyle tahta geçirmiştir. Böylece Bağdad Sünnî halifeliği tamamiyle, Şiî mezhebinde olan B. nın eline geçmiş, Abbasî halifesinin, adının hutbede okunmasından başka siyasi bir hak ve salâhiyeti kalmamıştır.

Abbasî Halifeliği içinde siyasi iktidarı ellerine alan B., üç ayrı emîrlık halinde hüküm sürmekte idiler: Muizzü'd-Devle Ahmed, Emîrü'l-Ümerâ sıfatiyle Bağdad'da bulunuyor, ayrıca Irak, Ehvaz ve Kirman'ı idare ediyordu; Rüknü'd-Devle Hasan, Rey, Hemedan ve Isfahan'da; en büyük kardeşleri İmâdü'd-Devle Ali de, -aynı zamanda hanedan reisi olarak- Fars ve Hûzistan'da hüküm sürüyordu.

İmâdü'd-Devle'nin erkek evlât bırakmadan ölmesi üzerine (949), Rüknü'd-Devle hanedan reisi olmuş, Fars ve Hûzistan bölgelerinin idaresini de oğlu Adudu'd-Devle'ye vermiştir.

Muizzü'd-Devle'nin ölümünden (967) sonra yerine geçen oğlu İzzü'd-Devle Bahtiyar, maiyetindeki ücretli Türk askerlerini yok etmek isteyince, bunların ayaklanmalariyle karşılaşmış ve Türkler Bağdad'da idareyi ellerine almışlardı. Bu durum karşısında İzzü'd-Devle, yeğeni Adudu'd-Devle'den yardım istemek zorunda kalmış, Adudu'd-Devle Bağdad'a gelerek duruma hâkim olmuş, İzzü'd-Devle'yi de esir ederek yerine geçmek istemiş, fakat hanedan reisi Rüknü'd-Devle'nin baskısı üzerine İzzü'd-Devle'ye ülkesini iade etmeğe mecbur olmuştur (974).

Bu sıralarda Rüknü'd-Devle de ölmüş (976), emîrliği iki oğlu arasında bölünmüş, Müeyyidü'd-Devle Hemedan ve Isfahan'ı, Fahrü'd-Devle ise Rey havalisini almıştır.

Rüknü'd-Devle'nin ölümü Adudu'd-Devle için bir fırsat olduğundan, 978 de Bağdad'ı yeniden Bahtiyar'ın elinden alarak bütün Irakı, bundan başka Fahrü'd-Devle'nin ülkesini de ele geçirerek hemen hemen bütün emîrlikleri birleştirmiş ve «emîrü'l-ümera» olarak Bağdad'da hüküm sürmeğe başlamıştır. Adudu'd-Devle devri B. nın en parlak devridir; fakat onun ölümü ile (983) sona ermiştir.

Önce, Adudu'd-Devle'nin, Şerefü'd Devle, Samsamü'd-Devle ve Bahâü'd-Devle adındaki üç oğlu arasında başlıyan iç savaşlar, Müeyyidü'd-Devle'nin ölümü ile (983) bir kat daha artmış; Fahrü'd-Devle de Hemedan, Isfahan ve Rey dolaylarını birleştirmeğe muvaffak olmuştur. Diğer taraftan Adudu'd-Devle'nin oğulları arasındaki savaşlar da Bahâü'd-Devle'nin üstünlüğü ile sona ermiştir (990). Bu suretle B. devleti, Fahrü'd-Devle (Hemedan, Isfahan, Rey) ile Bahâü'd-Devle (Irak, Fars, Hûzistan, Kirman) arasında olmak üzere iki kola bölünmüştür.

Fahrü'd-Devle'nin ölümünden (997) sonra yerine geçen kabiliyetsiz oğlu Mecdü'd-Devle zamanında bu kol hızla gerilemeğe başlamış ve daha 998 de Ziyaroğullarından Kabus b. Vüşmgir, Cürcan ve Taberistan'ı almış; bir zaman sonra da Kâkveyhî (b. bk.) ler Isfahan ve Hemedan'ı ele geçirmişlerdir. Nihayet Mecdü'd-Devle Gazneli Mahmud tarafından esir edilmiş ve B. nın Fahrü'd-Devle kolu son bulmuştur (1029).

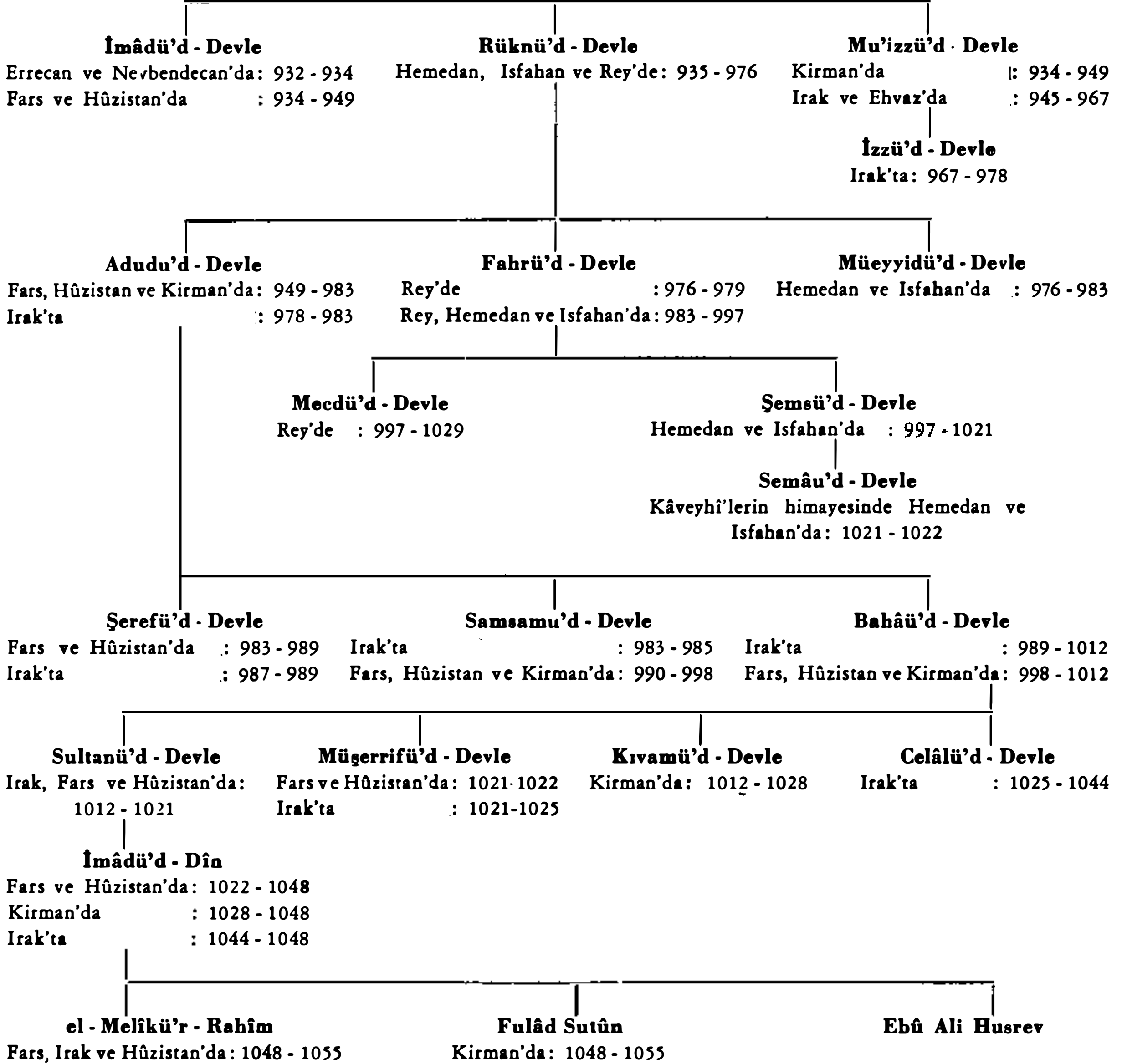
Bahâü'd-Devle koluna gelince: Bu kol, Bahâü'd-Devle'nin ölümü ile (1012), dört oğlu (Sultanü'd-Devle, Müşerrifü'd-Devle, Kıvamü'd-Devle, Celâlü'd-Devle) arasında çıkan saltanat kavgalarında çok zayıf düşmüş, Bahâü'd-Devle'nin torunu İmâdü'd-Dîn zamanında (1044-1048) durum, geçici olarak, biraz düzelir gibi olmuşsa da, bundan sonra çöküntü daha büyük bir hızla devam etmiştir. İmâdü'd-Dîn'in oğulları Husrev Fîrûz ve Fulâd Sutûn arasında başgösteren saltanat mücadeleleri ve iç ayaklanmalar, B. devletini temelinden sarstığı gibi, yeni kurulan Selçuklu devleti de, kuvvetini gittikçe artıran bir dış tehlike teşkil etmiştir.

Son kavgalarda Husrev Fîrûz, üstün gelerek, «el-Melîkü'r-Rahim» unvanı ile Irak, Fars ve Hûzistan ülkelerini emîrliği içine almağa muvaffak olmuş, kardeşi Fulâd Sutûn ise Selçuklulara sığınmak zorunda kalmıştır. B. nın zayıf durumundan istifade etmek istiyen halife el-Kaim (1031-1075), B. na karşı, Selçuklu sultanı Tuğrul Beyi Bağdad'a çağırmış, bunun üzerine Tuğrul Bey Bağdad'a girerek «el-Melîkü'r-Rahîm» i esir almış ve böylece B. devletine son vererek Sünnî Abbasî Halifeliğini, Şiî Büveyhîlerin elinden kurtarmıştır (Aralık 1055).

Deylem'de aile reislerinin otoritesine dayanan basit bir kabîle hayatı yaşıyan B., başlıca vasıfları ve üstünlükleri olan savaş kabiliyetleri sayesinde, parçalanmakta olan Abbasî Halifeliği ülkelerinde birtakım emîrlikler kurmağa ve yüzyıldan fazla bir zaman hilâfet merkezinde istedikle-

BÜVEYHOĞULLARININ ŞECERESİ

Ebû Şucâ Büveyh

rini yaptırmağa muvaffak olmuşlardır. Hattâ birkaç kere, hilâfeti Abbasîlerin elinden büsbütün almak istemişlerdir. Fakat, Abbasî Halifeliğine tâbi Sünnî halkın isyaniyle karşılaşacaklarını düşünerek bundan vazgeçmiş ve bir tâbi olarak idareye iştirak etmektense, ellerinde siyasi nüfuz namına bir şey bırakmadıkları halifelerin, ismen baki kalan mânevi nüfuzlarından faydalanarak mutlak bir surette hüküm sürmeği tercih etmişlerdir. 979/980 de Adudu'd - Devle Halife et - Ta'î'yi, bütün tebaanın idaresini kendisine bıraktığını alenen söylemek zorunda bırakmış, hattâ bir aralık halifeye kızarak, iki ay müddetle adının hutbede okunmamasını bile emretmiştir.

Sikkeler de B. nın elinde idi; bunlardan «Emîrü'l-Mü'minin» tâbiri kaldırılmıştı. Adudu'd - Devle, halifeden «nöbet» çaldırmak selâhiyetini de almıştı.

B. devri, Adudu'd - Devle zamanı müstesna olmak üzere, hep kardeş kavgaları ve iç ayaklanmalarla geçmiştir. Bundan dolayı, hâkimiyetleri, idareleri altında bulunan ülkeler (bilhassa Irak) için pek iyi olmamıştır.

B., Şiîliği esas politika olarak almışlardır. Şiîlerin dinî matem günü olan 10 Muharrem âyini ilk defa onların zamanında görülmüştür. Bununla beraber, ordularını kuvvetlendirmek için, aralarında mezhep farkı olmasına rağmen, Türklerden ücretli süvariler kullanmak lüzumunu duymuşlardır. Saltanatlarının son yıllarında Bağdad kumandanı bulunan Arslan Besâsîrî ünlü bir Türk askeri idi.

B. nın, İranın geçmiş zaferlerinden ilham aldıkları ve bunları devam ettirmek istedikleri görülmektedir: Adudu'd - Devle, Bahâü'd - Devle ve Celâlü'd - Devle'nin, «emîr» veya «sultan» unvanlarını bırakarak, eski Sâsânî hükümdarları gibi «şehinşah» unvanını almaları, bunun bir delili sayılabilir. Aynı zamanda İran Şiîliğinin temsilcisi olan B., kendilerinden beş yüzyıl sonra, Şiîliği İranın millî dini yapacak olan Safevîlerin politikalarına da iyi bir zemin hazırlamışlardır.

BÜYÜ, kötülükleri bir şahıs veya ona ait mal, mülk, hayvan, v. b. üzerine yöneltmek suretiyle zarar vermek, yahut da bu şekilde kötülüğe uğramış kimseden kötülüğü defetmek için yapılan sihrî ameliyeler. B., çok tanrılı dinler çağının insan - tanrı münasebetlerini tanzim eden, tanrıların lûtuf ve ihsanlarını celp ve kötülüklerini defetmek için girişilen ritüel hareketlerin, Avrupa ve Doğu milletlerinin tek tanrılı dinlere geçtikten sonra da muhafaza ettikleri âdet ve inanış artıklarıdır. Müslüman ve Hıristiyan topluluklarında B. diye gösterilen birçok hareketlerin aynına veya benzerlerine başka birtakım dinlerde raslanması da bunu ispat eder. B., onları ritüelleri arasında bulundurmıyan dinlerce günah sayılmıştır; her din kendinden evvelki dinlerin âdet ve âyinlerini sihir, B. diye adlandırıp ret ve yasak etmiştir.

B. adı altında gösterilen ameliyeler şu gayelerle tatbik olunur: 1. İki kişiyi (veya daha çok kişileri) birbirinden ayırmak; kadını kocasından veya erkeği karısından, anayı oğlundan, kardeşi kardeşinden soğutmak için yapılan ameliyeler gibi, 2. İki kişiyi (veya daha çok kişileri) birbirine sevdirme veya daha ileri gidilerek, şahıslardan birinin iradesini yok edecek şekilde diğerine tâbi kılmak; karı - koca, veya gelin - kaynana münasebetlerinde raslanan B. ler gibi, 3. İnsanın bazı kabiliyet ve kuvvetlerini felce uğratmak. Bu türlü B. ye «bağlama» adı verilir. Bunun çeşitleri vardır: Erkeğin tenasülî kudretini felce uğratmak, dilini bağlamak, yani konuşma kabiliyetini yok etmek, uykusunu bağlamak, gibi, 4. Umumi olarak bir insana kötülük etmek, zarar getirmek: hasta etmek, sakatlamak, öldürmek, malına mülküne zarar vermek, deli etmek, v. b., 5. B. bu maksatlarla yapılan ameliyelerle birlikte B. ye karşı, veya B. nün tesiri başladıktan sonra, onun zararlarını bertaraf etmek, yani B. den kurtulmak ve daha umumi olarak, herhangi bir kötülükten, bir tehlikeden korunmak maksadiyle yapılan ameliyeleri de içine alır.

B. çeşitleri hakkında bir fikir edinmek için bu ameliyelerden birkaç örnek daha zikredelim: meselâ, mahkeme kararını lehe sağlamak istiyen sanık, hâkimin karşısına çıkarken, parmağına ölmüş bir kimsenin nişan yüzüğünü takar. Kadınlar kocalarının huşunetlerini ve alâkasızlıklarını gidermek, kendilerine karşı sevgi ve sadakat sağlamak için deniz kenarından toplanmış 41 çakılın herbiri üzerine bir «Yâsin» okurlar, mangala gömerler. Yarasanın boyun kemiğindeki delikten kime bakılırsa o, bakan insana bağlanır. Kadının kesilmiş tırnağı ateşte yakılır, bibere karıştırılarak kocasına haberi olmadan yedirilirse, erkek karısına sadık olur. Sert kocalarını yumuşatmak ve kendilerine ısındırmak için kadınlar bir muşambaya üç «lâ ilâhe illâllah» ve dört «Muhammed» yazarlar; bu muskayı ağır bir taşın altına koyarlar; muşamba taşın altında çürüyünceye kadar ameliye tekrar edilir.

Bazı bağlama ameliyeleri: hububat veya bakla, fasulya nev'inden taneler üzerine bazı sureler ve dualar okuyup bunları mezara saçmak; kilit ve anahtar üzerine bazı sureler ve bazı dua formülleri söyleyip kilitlemek; bir kâğıt üzerine bir B. formülü yazıp mezar taşı altına gömmek suretiyle niyet edilen kimsenin dili bağlanır. Kara saplı bıçak üzerine «Elem naşrah leke sadrek» suresini yazıp gömmek; belli bir tılsım formülünü iki kâğıda, niyet edilen kimsenin adiyle birlikte yazıp. birini taş altına. öte kini ocağa gömmek suretiyle istenen kimsenin uykusunu bağlamak. Nikâh kıyılırken niyet edip bir kilidi kilitlemek; veya bir atın kazığını kakmak; yumurtanın içi akıtılıp kabuğun açık ağzına mum dökmek, üstüne muayyen yazılar yazıp mezara gömmek suretiyle niyet edilen erkeğin tenasül kabiliyeti felce uğratılır. Bu son şekilleriyle bağlama ameliyesinin benzeri Fransada da caridir: nikâh merasimi sırasında bir kazığı yere kakmak, veya çiftler parmaklarına yüzüğü geçirecekleri sırada bir ipe üç düğüm atmak suretiyle erkeğin cinsî kuvveti bağlanır.

Bağlama şeklinde, veya başka çeşitten B. lerden korunmanın birçok yolları vardır. Bunların bir kısmı yapılan ameliyeyi, hazırlanan tılsımı bozmakla temin edilir: meselâ kilitlenen kilidi açmak, kazığı çıkartmak, tılsımı gömülü olduğu yerden çıkartmak. . . gibi. Umumiyetle B. lerin zararlarına karşı tedbirler şunlardır: üzerinde, mukaddes kitaplar (Kuran, İncil, v. b.), tuz, darı taneleri, muayyen bazı dualar veya yazı formülleri olan tılsımlar, v. b. bulundurmak, yahut da, B. nün şekline göre hususi ameliyelerle mukabele etmek, nikâh kıyılırken erkeği bağlamak için yapılan B. ye karşı, iki yumurta haşlamak ve soyduktan sonra, üzerine muayyen yazılar yazmak, bunların birini erkeğe, birini kıza yedirmek; bir baltanın demir kısmına yine muayyen yazılar yazılıp baltayı ocağa gömmek, demiri kızarınca boş bir dolapta üzerine su dökmek; değirmen dolabından veya çarkından sıçrıyan su ile yıkanmak, içine 7 dükkânın süprüntüsü, çalınmış pancar, yeşil kâğıt atılmış su ile, bir saçak altında yıkanmak; zeytin çekirdeği, vücuttan kopmuş kıllar, leylek pisliği, zırnık, iğde çekirdeği gibi muayyen bazı şeylerin yakılmasiyle meydana gelen tütsülerle tütsülenmek. kirpi kanı içmek, deniz aşırı bir seyahat yapmak. gibi. Bk. SİHİR.

BÜYÜK ALMANLAR (Alm. Grossdeutsche), Frankfurt Millî Meclisinde (1848-1849) beliren ve Avusturyanın da ilhakiyle Almanyanın birleştirilmesini gaye edinen siyasi bir cereyanın adı. B. A. grupu, Avusturya mebuslariyle Trias (b. bk) fikrini benimsemiş olan Orta devletlerin (Mittelstaaten [b. bk.]) mebuslarının ekseriyetinden müteşekkildi ki, aralarında muhafazakârlar, klerikaller, liberallerle demokratlar bir safta yer almış bulunuyordu. Nihayet imparatorlukta irsiyet taraftarları (die Erbkaiserlichen), Prusya idaresi altında «Küçük Alman Birleşik Devletleri» (Kleindeutscher Bundesstaat) lehinde güçlükle ufak bir çoğunluk sağlıyabildiler; çünkü mebusların ekserisi Habsburg hükümdarlığının bütünüyle Birliğe alınmasına razı değildi. Bu hükümdarlık ise yeni bir anayasa ile birliğini ve bölünmezliğini tâyin etmiş bulunuyordu. 1860 yılı başında Birleşik Devletlerin bünyesinde bir tanzimat yapılması için Avusturyanın ciddî şekilde teşebbüse geçmesi üzerine B. A. cereyanı yeniden alevlendi. 1859 senesindeki Küçük Alman Devletleri Millî Birliği Partisine(Kleindeutscher Nationalverein) mukabil 1862 de Avusturyanın siyasetini destekliyen «Tanzimat Birliği» (Reformverein) meydana gelmişti. 1866 savaşı, Küçük Alman Devletleri Partisinin siyasetini zafere ulaştırdı.

Bin yıllık bir tarih birliğinden hız alan B. A. fikri, İstiklâl savaşları sonunda geniş çevrelere yayılmış (bk. BURSCHENSCHAFT), Bismarck hükümetinin parlak günlerinde dahi canlı kalmış ve siyasi bir temayül olarak Avusturyada da Alman Millî Hareketi (Deutschnationale Bewegung) tarafından temsil edilmiştir. Habsburg hanedanı idaresine son verilmesi üzerine 1918 de Alp ve Südet Almanları yeni cumhuriyet Almanyasiyle birleşmek istedilerse de, Versailles ve Saint - Germain barış antlaşmaları buna

mâni oldu. Viyana Millî Meclisinde (Nationalrat) karar altına alınan millî arzu, galip devletlerin diplomatik baskısiyle engellendi. Buna rağmen Tirol'de ve Salzburg'da yapılan plebisitler % 98 ve 99 bir çoğunlukla Birleşme (Anschluss) lehinde neticelendi; bunun üzerine özel plebisitler dahi menedildi. Büyük Almanya fikri yolunda «Büyük Almanya Halk Partisi» (Grossdeutsche Volkspartei) mücadeleye devam etti. Sosyal demokratlarla K. G. Hugelmann'ın başkanlığındaki Hıristiyan Sosyalistler dahi 1933 e kadar Birleşme taraftarı idiler. Nasyonal - Sosyalistlerin iktidarı ele alması üzerine durum değişti: Avusturyanın müstakilliği hükümet politikası olarak kabul edildiyse de, şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. B. A. taraftarı politikacılar o zamana kadar Avusturyayı da içine alacak federal bir Birleşik Devlet ümidi peşinde koşarken Hitler «Ostmark» ile Südetleri de merkeziyetçi devlet birliği içine aldı. Çeklerle Polonyalıları kısa ömürlü Büyük Almanya (Grossdeutschland) veya başka bir deyişle «Büyük Almanya Devleti» (Grossdeutsches Reich) sınırlarına sokmakla, B. A. fikrini bozmuş oldu.

BÜYÜK ALMANYA (Grossdeutschland): bk. BÜYÜK ALMANLAR.

BÜYÜK AMİRAL: bk. AMİRAL.

BÜYÜK ANTİLLER, Antil adalarına bağlı Küba, Jamaika, Haiti, Porto - Riko adaları topluluğu. Bk. ANTİLLER.

BÜYÜK ARALIK, musikimizde kullanılan sekizli, sekizli ve dörtlü, sekizli ve beşli, iki sekizli aralıklara verilen ad.

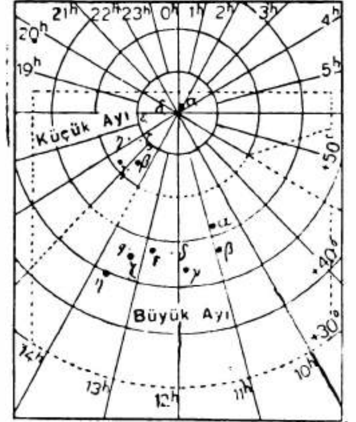
BÜYÜK AVUSTRALYA KÖFREZİ (Great Australian Bight), Avustralyanın güneyinde geniş bir deniz girintisi. B. A. K. nin çok yeri, kıyı boyunca geniş (ortalama 150 - 200 km) bir şerit halinde uzanan şelf (sığdeniz) özelliği gösterir. Güneye doğru kısa bir mesafeden sonra, 5 000 m derinlikteki deniz çanakları uzanır. Bk. AVUSTRALYA.

BÜYÜK AYI (Lat. Ursa Maior, Fr. Grande Ourse, İng. Great Bear, Alm. Grosser Bär), kuzey yarımküreye ait bir takımyıldız. En parlak esas yedi yıldızı gökyüzünde kepçe veya saban gibi karakteristik bir şekil meydana getirirler. Bu yedi yıldızdan kenarda bulunan ikisi «gösterici» (İng. Pointers) olarak isimlenirler, çünkü Kutup yıldızı hemen hemen bu iki yıldızı birleştiren doğrunun uzantısı üzerinde bulunduğundan bu yıldızın yerini kolayca tâyine yararlar (bk. resim). Fakat göstericilerden üstte bulunanın ve kuyruktaki son yıldızın, takımdaki diğer yıldızlarla hiçbir bağıntısı yoktur. Diğer taraftan gökün başka bölgelerinde bulunan bazı yıldızların aynı grupa ait oldukları farz olunur. Bılhassa Sirius'un bu gruptan uzaklaşmış bir yıldız olduğu sanılmaktadır. Takımyıldızın en önemli yıldızı Mizar, ilk keşfedilen çift yıldız olması bakımından kayde değer (bk. KÜÇÜK AYI).

B Ü Y Ü K A Y I

Ahd - ı Atîk (Eyup IX, 9, XXXVIII, 32) te ve *İlias*ta (XVIII, 487) bundan bahsolunduğu tahmin olunur. Homeros'un *İlias*taki sözleri şunlardır: «. . . Ayı da, ki buna araba adı da verilir». Yunanlılar bu yıldız grupunun nympha (= peri) Kallisto ile aynı olduğunu söylerlerdi. Efsaneye göre bu nympha, Zeus tarafından, oğlu Arkas ile birlikte bir ayı şeklinde göke çıkarılmış, Arkas da «ayıcı» veya Arkturus olarak yanında yer almıştır. Yunanlılar bu yıldız grupuna Arktos, «dişi ayı» dedikleri gibi, Kutup yıldızının etrafında dönmesine binaen Helike (*helissō* = yuvarlıyorum, sarıyorum) de derlerdi. Romalılar buna Arctus veya Ursa (dişi ayı) derlerdi. Araplar ise, α, β, γ, δ yıldızlarının teşkil ettiği dörtgene Na'ş (tabut) adını verirlerdi. Buna binaen bu grupa Feretrum maius (büyük tabut) adı da verilir. Bu Arapça isim, muhtemel olarak, yukarıda sözü geçen Eyup faslında tesadüf olunan İbranice *'aş* ve *'ayiş* isimlerinin aynıdır (bk. Schiaparelli: *L'astronomia inell' Antico Testamento* = Ahd - i Atîk'te astronomi, 1903). Batlamyus (Ptolemaios), kataloguna sekiz yıldız yazar. Bunların en parlakları olan yedisi (α, β, γ, δ, ε, ζ ve η ikinci kadirden, δ ise üçüncü kadirdendir) Kuzey gökünün en karakteristik gruplarından birini teşkil eder. Bunlara birçok isimler verilmiştir. Latinlerde Septentriones (harman savuran yedi öküz), İngilizlerde Wagon (araba), Plough (pulluk), Dipper (kepçe) v. b., Alm. Wagen (araba), Fr. Chariot (araba), v. b. adları verilmiştir. Hintlilerde bu yedi yıldız yedi kişiyi temsil eder. Bk. KÜÇÜK AYI.

Kuzey kutbuna göre Büyük Ayı'nın ve Küçük Ayı'nın durumu

BÜYÜK AYI GÖLÜ (İng. Great Bear Lake, Fr. Grand Lac de l'Ours), Kanadanın kuzeybatı bölümünde büyük bir göl. Yüzölçümü 29 000 km². Bu göl, dünyanın en büyük tatlı su göllerinden biridir. Kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Denizden yüksekliği 120 m dir. Temmuz sonuna kadar buz örtüleriyle kaplı bulunan gölün sularını, yılın sadece üç ay süren kısa bir zamanında Büyük Ayı ırmağı (Great Bear River) Mackenzie nehrine bol miktarda boşaltır ve bu yolla Kuzey Buz Denizine bağlı bulunur. B. A. G. nün kıyılarında ve yakın çevresinde radyum ihtiva eden zengin gümüş damarları vardır ki, bunlar işletilmektedir. Göl çevresinde iğne yapraklı ormanlar ve kürkleri makbul hayvanlar bulunur.

BÜYÜK AYRILIŞ: bk. BÜYÜK ŞİZMA.

BÜYÜK BEY, Osmanlı Sarayında başmabeyinci için kullanılan bir ad.

BÜYÜK BOYALIK (Boyalık-ı Kebir), Ankaranın Balâ kazasına bağlı köy. Nüfusu 631 (1950) dir. B. B., Ankara - Kırşehir şosesi yakınında, Balâ kasabasının 10 km doğusunda, Küre dağının eteğindedir. 17 km doğusundan Kızılırmak geçer ki, burada Köprüköy yanında etütleri yapılmakta olan bir baraj yeri halinde dar bir boğaz vardır. Köyde bilhassa dere ve kaynak sularından faydalanılır. Çevresindeki dalgalı düzlüklerde bilhassa buğday, arpa, yulaf ekilir, davar beslenir. Bu köyün 1 km kuzeydoğusunda Küçük Boyalık (Boyalık-ı Sagir) adlı bir köy daha vardır. Ayrıca Ankaranın Haymana kazasının İkizce nahiyesine bağlı Boyalık adlı 400 nüfuslu bir köy bulunmaktadır.

BÜYÜK BRİTANYA (Resmî adı: Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Kırallığı; İng. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; Türkçede eskiden beri kullanılan adı: İngiltere), Batı Avrupada, içerisine Britanya adalarını ve İrlanda adasının kuzeydoğu bölümünü almış bulunan kırallık. Yüzölçümü 242 608 km², nüfusu 50 750 000 (1953) dir. Başşehri Londra. B. B. toprakları tamamiyle adalardan müteşekkil bir devlet olup, Avrupa karası gövdesinden Manş denizi (İng. English Channel, Fr. La Manche), Dover boğazı (İng. Strait of Dover, Fr. Pas de Calais) ve Kuzey Denizi ile ayrılmıştır. Avrupanın kuzeybatısındaki adalardan müteşekkil olan B. B. toprakları Atlas Okyanusunda, 50° kuzey enleminden 60° kuzey enlemine kadar (kuzeydeki Shetland adalariyle daha da kuzeye doğru sokularak) uzanır. Batısında ise İrlanda adası vardır.

Dar ve münhasıran coğrafî mânasiyle B. B. (Great Britain) tâbiri, Britanya Adaları (The British Isles) nın büyüğüne verilen addır (küçüğü: İrlanda [Ireland]). Bu ada, İskoçya (Scotland), İngiltere (England) ve Gal (İng. Wales, Fr. Galles) olmak üzere üçe ayrılır. Çok eski bir devirde (prenslik: 1284; ilhak: 1536) Gal eyaleti, İngiltereye katıldığı için, ada daha ziyade siyasi bakımdan, İngiltere - Gal ve İskoçya şeklinde ikiye bölünmüştür. Man Adası (Isle of Man) ile Norman Adaları (The Channel Islands [Fr. Îles Anglo - Normandes]: Jersey, Guernsey, Alderney, Sark, v. b.), B. B. nın mülhakatı sayılır. İrlanda adasının yalnız kuzeydoğu kısmı (Kuzey İrlanda [Northern Ireland]) B. B. birliğine dahil olup (bk. BİRLEŞİK KIRALLIK). kalan kısım müstakil İrlanda Cumhuriyeti (Poblacht na hÉireann)ni teşkil eder. Bk. BRİTANYA ADALARI, INGİLTERE, GAL, MAN ADASI, NORMAN ADALARI, İSKOÇYA, İRLANDA, KUZEY İRLANDA, İRLANDA CUMHURİYETİ.

Fizikî coğrafyası: B. B. toprakları büyüklü küçüklü birçok adalardan meydana gelmiş bulunduğu için hemen her yeri denize açık ve yakındır. Hele bu adaların kıyılarının çok girintili çıkıntılı oluşu ve derin koy ve körfezlerinin bulunuşu bu hususiyeti daha da belirgin bir hale getirmiştir ki, kıyıların uzunluğu 7 700 km yi geçer. En içerlek yerlerin denizden uzaklığı ancak 130 km yi bulur. Avrupa kıyı gövdesine en yakın bulunan ve tarih boyunca kıta ile yakın ilgi sağlıyan güneydoğu bölümü, hem geniş yer tutmakta, hem de daha çok düzlük ve hafıf tepelik yerlerden teşekkül etmiş bulunmaktadır. Burada sadece alçak ve yassı Pennin dağları bir eksen halinde uzanır ki, bunun çevresi verimli topraklarla çevrili ve zengin maden sahalarıdır. B. B. nın geniş yer tutan bu alçak kısımlarına karşılık, batıda Wales, kuzeyde İskoçyada nispeten az yer tutan dağlık kısımlar da vardır.

Nüfusu: B. B., dünyanın en sık nüfuslu memleketlerinden biribir. Nüfus durmadan artmıştır. 1801 deki ilk nüfus sayımından bu yana nüfus asıl İngiltere ile Gal'de % 392, İskoçyada % 217 kadar artış göstermiştir. Başlangıçta nüfus artışı çok hızlı olmuş, 1861 - 1871 arasında % 1,13; 1871 - 1881 de % 1,24, XX. yüzyılın başlangıcında biraz ağırlaşmış (1901 - 1911 de % 0 96), Birinci Dünya Harbinden sonra daha yavaşlamıştır (1920 - 1930 arasında % 0,47). İkinci Dünya Harbi, tabiatiyle, doğum azalmasına sebep olmuş, harbden sonra yine beklenen artış belirmiştir. Artışın coğrafî dağılışı da çok farklıdır. Zaten seyrek nüfuslu olan kır bölgeleri yer yer bâriz bir nüfus azalması gösterdiği halde, endüstri bölgeleri ve büyük şehirler gittikçe daha da kalabalıklaşmaktadır. Böylece bu sahalarda gittikçe bâriz bir nüfus sıklığı belirmiştir: İskoçyada km² ye sadece 65 kişi düşerken (burada ekonomik değeri olmıyan Kuzey ve Batı İskoçya kontluklarında bu miktar 10 a bile düşmektedir), Kuzey İrlandada 97, asıl İngiltere ve Gal'de 291, Lancashire ve Londra çevresinde 1000 den fazladır. Şehir nüfusuna gelince: 1951 de İskoçyada nüfusun % 82,9 u, İngiltere ve Gal'de % 80,7 si. Kuzey İrlandada % 53,1 i şehirlerde yerleşmiş bulunuyordu. Birleşik Kırallığın 52 büyük şehrinde 21,5 milyona yakın nüfus toplanmış bulunuyordu ki, bu miktar bütün nüfusun % 43 kadarını teşkil etmektedir. Bu arada orta büyüklükteki şehirlerde de nüfus günden güne artmakta, bu şehirler genişlemektedir.

Nüfus artışını gösteren cetvel (1 000 olarak)

Yıllar	İngiltere ve Gal	İskoçya	Kuzey İrlanda	Yekûn
1801	8 893	1 608	—	**10 501**
1851	17 928	2 889	1 442	**22 259**
1901	32 528	4 472	1 237	**38 237**
1951	43 745	5 096	1 371	**50 212**

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İngiltere, yalnız bir ziraat memleketi idi ve en sık nüfuslu yerler, doğudaki düzlüklerdi. O zaman batıdaki dağların ahalisi çobanlık eder, koyunlarının yünlerini o devirde Avrupanın dokuma endüstrisi merkezi olan Flandre'a gönderirlerdi. Bu devirden sonra buhar gücünün keşfi ve endüstriye tatbiki, B. B. da büyük değişiklikler doğurdu. Batıdaki arazide zengin kömür ve demir madenleri işletilmeğe başlandı, yeni yeni şehirler meydana geldi, yaşama sahası kırlardan ve köylerden şehirlere intikal etti. 1801 de şehirler ahalisi bütün nüfusun ancak yarısı (% 49 u) iken, bu nispet 1871 de % 69 u, 1901 de % 77 yi buldu, bugün çok yerde % 80 i geçmiş bulunmaktadır.

Büyük şehirlerde nüfusun artışını gösteren cetvel (1 000 olarak)

Şehrin adı	1891	1911	1931	1951
Londra(Greater London)	5 634	7 251	8 216	8 346
Birmingham	429	840	1 003	1 112
Glasgow	658	785	1 088	1 090
Liverpool	629	753	856	790
Manchester	505	714	766	703
Sheffield	324	460	512	513
Leeds	367	454	483	505
Edinburgh	264	320	439	467
Belfast	256	387	415	444
Bristol	222	357	397	442
Nottingham	212	260	269	306
Kingston upon Hull	200	278	314	299
Bradford	216	289	298	292
Newcastle upon Tyne	186	267	283	292
Leicester	142	227	239	285
Stoke on Trent	24	235	277	275
Coventry	53	106	178	258

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

1. Stratford-on-Avon'da Clapton köprüsü, 2. Devon'da Burrator barajı ve gölü, 3. Richmond Hill civarında Thames nehri, 4. İngilterede bir balıkçı köyü, 5. Suffalk köylerinden biri, 6. Thames nehri ağzının karşısında Margate plâjı, 7. Chester kontluğundaki Stockport civarında bir köşk, 8. İskoçya dağlarında Loch Avon gölü, 9. İskoçyada bir «forth» ovası, 10. Loch Lubnaig kenarında bir koyun sürüsü, 11. İngilterede sanayi: Gal memleketinde maden ocağı

Tabiî olarak şiddetli bir surette artan ve ziraat sahalarında gelişen nüfus, endüstri bölgelerinde ve şehirlerde yerleşmiş, buralarda yerleşme imkânı bulamıyanlar da büyük göçmen grupları halinde deniz aşırı memleketlerde yerleşmek üzere göç etmişlerdir. Ekonomik sebeplerden ileri gelen ilk büyük göç hareketi, Napoléon harblerinin hemen ardından olmuş, daha sonra göçmen dalgaları da Britanya İmparatorluğu topraklarında yerleşmek üzere o memleketlere yönelmiştir. 1853-1938 arasında böylece 17 milyona yakın Britanyalı göç etmiştir. İlk defa 1930 dünya ekonomik buhranında geri göç belirmiştir. Dışarıya göç edenlerin 1938 de 162 000 e düşen sayısı, son yıllarda yine artmış ise de, geriye dönen göçmenlerin ve başka yerlerden gelip yerleşenlerin sayısı ile kısmen denkleşme olmuştur; meselâ 1951 de B. B. dan başka yerlere göç edenlerin sayısı 282 500 olduğu halde memlekete gelip yerleşenlerin sayısı 201 000 dir. Avustralya, Kanada, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Amerika Birleşik Devletleri, 1950 ye doğru ve ondan sonraki yıllarda da göç edilmek istenen başlıca yerler olmuştur. B. B. da 1944 te çeşitli nüfus meseleleriyle meşgul olan bir Royal Comission on Population kurulmuştur. 1952 de (Kuzey İrlanda hariç) çalışanların tutarı 22 119 000 i buluyordu. Bunun % 5 i tarım işlerinde; % 3,9 u maden işletmelerinde; % 39,2 si fabrika ve imalâthanelerde; % 6,5 i yapı işlerinde; % 7,9 u ulaştırma işlerinde; % 11,8 i ticaret hayatında çalışıyor; % 18,1 i serbest işlerle meşgul oluyor; 1,6 sı yiyecek işlerinde çalışıyor; % 6 kadarı da işsiz bulunuyordu. (İşsizlerin sayısı takriben 300 000 kadardır.)

Nüfusun esas unsurunu İngilizler teşkil eder. Dar anlamiyle İngilizler, İngilterenin ahalisidir; geniş anlamiyle bütün B. B. da, en geniş anlamiyle ise, Britanyalı aslından gelen ve B. B. dan başka deniz aşırı memleketlerde. himaye bölgelerinde yerleşmiş bulunan insanlardır (bk. İNGİLİZ'LER). Tarih çağları başında Britanya adalarında Kelt'ler yerleşmişti. Kelt'ler adaların daha eski ahalisi olan Pict ve Scot'ları idareleri altına almışlar, kısmen de dağlık yerlere sürmüşlerdi. Bu sırada Kelt'ler, memleketin en verimli yerlerinden olan Londra havzasında yerleşmişlerdi. Romalılar, B. B. yı kısmen ele geçirmişlerse de, iklimi yüzünden burada yerleşememişlerdi. Germen istilâsı devrinde ise Jut'lar, Anglo'lar ve Sakson'lar, daha sonraları da Norsemen denilen Dan'lar Londra havzasının verimli düzlüklerini ele geçirerek yerleşmiş ve Kelt'leri Cornwall, Gal ülkesine (Wales), İskoçyaya sürmüşler, İrlandayı da onlara bırakmışlardır. 1066 da Norman'lar, Fransanın kuzeyinden Manşı geçip Thames kenarına varmışlar, burada Anglo-Norman hanedanını kurmuşlardır. Bugün de B. B. ahalisi iki bölümdür: Eski yerlilerle Kelt'ler İrlanda ahalisini ve Cornwall, Gal, İskoçya ahalisinin ekseriyetini teşkil ederler. Bunların çoğu orta boylu, esmer ve tıknaz insanlardır. İrlandadakiler Katolik, diğerleri müstakil Protestandır. Germanya'dan gelmiş ve türlü kavimlerle Dan'ların karışmasından hâsıl olmuş Anglo-Saksonlar ve Norman'lar ise birbirlerine iyice karışmışlardır. Anglo-Sakson'lar uzun boylu sarışın insanlardır. Nüfusun hâkim unsurunu bunlar teşkil ederler.

Hyde Park'ta bir hatip

Baş hâkim (Lord Chief Justice) ın ant içişi

XVI. yüzyıla kadar B. B. ahalisi Katolikti; bu tarihte Protestanlığın özel bir şekli olan Anglikanizm mezhebi İngilterenin resmî dini olarak kabul edilmiş, İskoçyaya ise Presbyterianizm yerleşmiştir. Kuzey İrlanda ahalisi de Protestandır. XVII. yüzyılda İspanyadan, XIX. ve XX. yüzyıllarda Almanya ve Doğu Avrupadan buralara göç etmiş bulunan Yahudilerin sayısı ise 450 000 kadar olup bütün nüfusun % 0.9 unu teşkil ederler.

B. B. da iskân, şekil bakımından Avrupa karasındakinden farklıdır. İngilterede bir ailenin oturması için, işçi mahallelerinde de ev şekli tercih edilmiş olup, kira ile büyük apartmanlar tutmak usulünden gittikçe uzaklaşılmıştır. Şehirler, geniş yer kaplarsa da, görünüşleri nispeten monoton sayılabilir. Köyler, şehirlerden yalnız genişlik bakımından farklı olup, dış görünüşleri arasında büyük bir ayrılık yoktur. Evvelce Kelt'lerin yerleşmiş bulundukları bölgelerle Kuzey Irlandanın köy yerleşme şekli daha çok tek tek köy evleridir. Birçok yerlerde asılzadelerin geniş parklar içindeki muhteşem köşkleri, bulundukları yerlerin peyzajına güzellik verir.

Ekonomi: B. B., Avrupanın iktisadi bakımdan en canlı memleketlerinden biridir. Endüstrileşme, B. B. da elverişli temeller bulmuştur. Bunların başında maden kömürünün ve maden cevherlerinin çok zengin oluşu, İmparatorluğa bağlı deniz aşırı memleketlerin iyi birer mahreç ve pazar yeri teşkil etmeleri, deniz aşırı memleketlere olan ihracatı finanse eden Britanya banka sisteminin geniş sermaye gücü gelir. Her ne kadar, B. B., endüstri alanında birinci derecedeki yerini bundan 50 yıl önce Birleşik Amerikaya terk etmek zorunda kalmışsa da, Batı Avrupa memleketleri arasında ve hele Almanyanın ikiye bölünmesinden sonra başta gelen bir endüstri memleketi olmuştur. 1952 de 22,1 milyon meslek sahibinden 11.3 milyonu endüstride çalışmakta idi (buna maden ve inşaat işlerinde çalışanlar dahildir).

Ziraat: B. B. da bütün yüzölçümünün % 12 si ekilidir; % 67 si otlak, % 4 ü orman, % 17 si faydalanılmıyan arazidir. Iklimin nemli ve mutedil oluşu, çayırların çok yer tutmasına ve orta kuşak ormanlarının türemesine elve-

rişli şartlar göstermiştir. Önceleri B. B. da ormanlar çok geniş yer kaplarken, bugün yüksek dağların yamaçlarındaki fundalıklar dışında, asıl ormanlar gittikçe azalmış ve yavaş yavaş hayvan yetiştiricilerle çiftçilerin ve büyük çiftlik sahiplerinin tahribatına uğrayıp gerilemiştir. Mevcut ormanlar arasında, büyük malikânelerdeki ormanlar söylenebilir ki, bunlar lordların avlanması için itina ile muhafaza edilmiştir.

Ziraat politikası harbden sonra, son yarım yüzyıla göre hayli değişmiş ve ziraat daha ziyade makineleşmiştir. Ziraatte faydalanılan toprakların bütün yüzölçümüne nispeti, son 20 yıl içinde çok büyük fark göstermiş değildir. Tarlalar ve buna bağlı olarak tarla ve otlak yerleri 1952 de, 1939 a göre takriben 2 milyon hektar artmıştır. Çayır ve otlak alanlarının sürülmüş tarlalar haline getirilmesinde hükümetin yardımı da hesaba katılmalıdır. Kesif zirai çalışma politikası sayesinde ürün, önemli miktarda artmıştır. Bu artış, 1952 de, harbden evvelki istihsalin yarısından fazla olmuştur. Zirai istihsaldeki bu başarı daha ziyade bitki ıslahından ileri gelmiştir. İstihsal miktarı harbden öncekini geçmiş bulunmakla beraber bunda tahıl nispeten azdır. Yemlik tahıl istihsali ve bunun neticesi olarak süt, et, yağ, yumurta harbden öncekinin hemen hemen iki misli artmıştır. Patates istihsali de, zaman zaman harbden önceki durumun iki mislini geçmiştir. İhtiyacın gittikçe azalması yüzünden 1951 - 1952 den beri patates ziraati gerilemiştir. Şeker pancarı yetiştirilmesi ise geniş ölçüde artmıştır. Bu arada hektar başına olan verim de artırılarak şeker ihtiyacının mühim bir kısmının memleket istihsali olarak elde edilmesi yolunda çalışılmıştır. Bundan başka yem bitkilerinin ekim sahası ve ürün miktarı da harbden öncekini çok geçmiştir (1,4 milyon hektar). Aynı zamanda, miktarı azalmış bulunan çayır ve otlakların da verimi aşağı yukarı % 20 kadar artmıştır. Taşıma ve çekim vasıtası olarak atın rolü önemini tamamiyle kaybetmiş, buna karşılık 1951 de, faaliyette bulunan traktör sayısı 367 000 i bulmuştur ki, bu tarihte Batı Avrupanın hiçbir memleketinde bu kadar traktör mevcut degildi (Türkiyede takriben 40 000 traktör).

Zirai mahsulü değerlendirme sanayii birinci derecede süt ve et bunlardan sonra da yağ istihsali üzerine kurulmuştur. Bu sebepten hayvan yetiştirmede sığır başta gelir, domuz sayısı ise nisbeten daha az bulunmaktadır. Bu arada, hayvan yetiştirme usullerinin ıslahı, hayvan salgınlariyle mücadele, daha rasyonel yemleme usullerinin tatbiki sayesinde zirai verim çok yükselmiştir. Süt istihsaliyle yumurta ve et mahsulü, harbden öncesi seviyesini çok aşmış, böylece memlekette beslenme imkânlarının esaslı surette genişlemesine yol açılmıştır. Bununla beraber, B. B. bugün de dünyanın yiyecek maddeleri ithal eden başlıca memleketlerinden biridir; çünkü millî ziraat, memleket gıda ihtiyacının ancak % 35 - 40 nı sağlıyabilmektedir. Daha 1952 de başlıca gıda maddeleri dağıtımı kısmen hükümetçe idare edilmekte idi, B. B. da nüfus başına gıda maddesi istihlâki daima yüksek olmuştur. Albüminli ve yağlı gıda maddeleri istihlâki harbden önceki seviyededir.

B. B., orman bakımından çok fakirdir. Bütün yüzöl-

Büyüklüklerine göre zirai işletmeler (1944 te)

İşletmenin büyüklüğü (hektar)	Zirai işletmeler sayısı	Zirai işletmeler % de değeri	Ziraatte faydalanılan toprak 1 000 hektar	Ziraatte faydalanılan toprak % de değeri
0,4 - 2	85 062	19,4	74,8	0,7
2 - 20	190 909	43,5	1 298,4	13,7
20 - 40	70 370	16,0	1 737,7	17,7
40 - 120	77 625	17,7	4 370,5	44,4
120 den çok	14 434	3.4	2 358.4	24,0
	438 400	100.0	9 839 8	100,0

Ekilen arazi ve yetiştirilen hayvan cinsleri

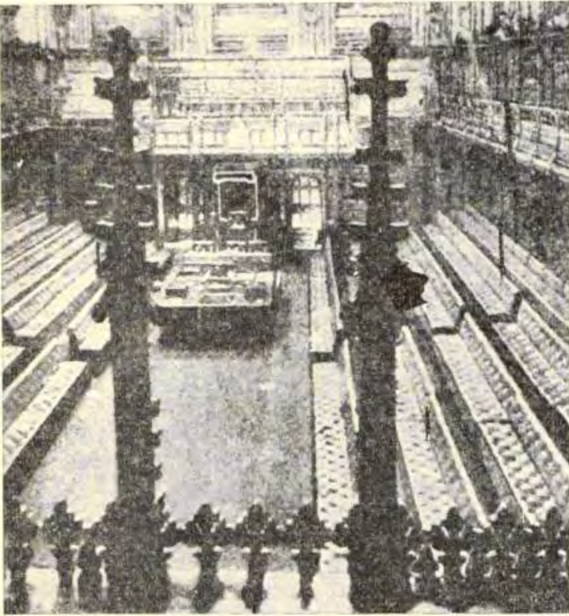
Faydalanılan topraklar	1 000 hektar 1952	1 000 hektar 1939	Hayvanlar	1 000 adet 1952	1 000 adet 1939
Tarla	5 009	3 569	Sığır	10 244	8 872
Arızalı otlak	2 323	1 658	Koyun	21 655	26 887
Çayır	5 289	7 603	Domuz	4 962	4 394
Daimi mera	6 914	6 698	Kümes hayvanları	94 974	74 357
Yekûn	12 621	12 830	Yekûn		

Tarım ürünleri (1 000 ton)

Ürün	1952	1938	Ürün	1952	1938
Buğday	2 344	1 996	Şeker	650	296
Arpa	2 371	918	Balıklar	979	1 063
Yulaf	2 816	2 024	Et	1 068	1 114
Patates	7 974	5 197	Yemek yağı	7	21

1

2

3

4

5

1. Cambridge üniversitesinin kollejlerinden biri, 2. Oxford: Ortaçağdan kalma binalar, 3. Avam Kamarasının içi (Mayıs 1941 den evvel Lordlar kamarası), 4. Londra: Trafalgar meydanında Nelson âbidesi, 5. Londra Kalesi (Tower of London)

çümünün sadece %4 ü ormanlıktır. Buna bağlı olarak ormancılığın da önemi azdır. Memleketin ağaç ve kereste ihtiyacı ithal yoliyle sağlanır.

Balıkçılık: B. B. yı kuşatan denizlerin balık bakımından zenginliği ve Britanya halkının geleneksel denizciliği, bu memlekette balıkçılığın ve buna dayanan iş kollarının geniş ölçüde gelişmesini izah eder. Balıkçılıkta yaklaşık olarak 33 000 insan çalışmaktadır. 1951 de balıkçılık filosu taşıtı sayısı 11 864 ü buluyordu (harbden önce 11 500); 1952 de Britanya limanlarına, 1 milyon ton kadar balık çıkarılmıştır (harbden önce bundan biraz fazla). Balık ve balıktan yapılan yiyecekler önemli ihraç maddelerini teşkil eder. 1952 de bu maddelerin ihracı 5,8 milyon sağlamıştır.

Madencilik ve endüstri: İstihsal değeri ve çalışanların sayısı bakımından madencilik, demir ve çelik endüstrisi, demir ve çelik işliyen endüstri(makine yapımı, gemi inşası, otomobil, elektrik malzemesi imali v. b.), kimya endüstrisi, dokuma sanayii, yiyecek maddeleri, keyif verici ve tenbih edici maddeler imali başta gelir. Madencilik sahasında maden kömürü işletmeleri ile demir cevheri çıkarılması işi önemli yer tutar. B. B. nın kömür yatakları, dünyanın en zengin ve büyük kömür sahalarından biridir. Kömür yataklarının, memleketin türlü bölgelerinde bulunuşu endüstri tesislerinin de, memleketin türlü bölgelerinde kurulma ve gelişmesine imkân vermiştir. Bilinen maden kömürü yataklarının üçte biri Orta İngilterede (Nottingham, Derby, York), beşte biri Güney Gal'de, beşte biri kuzeybatıda (Durham), beşte biri de kuzeydoğudadır (İskoçya). Maden kömürü istihsali 1952 de, harbden öncekine yakın bir değer kazanmıştır. Bu arada çeşitli endüstri kollarında kömür sarfiyatı artmış bulunduğu için, harice satılan kömür miktarı azalmıştır. Buna karşılık daha ziyade, işlenmiş maddeler ihracı önem kazanmıştır. Başka memleketlere olan taş kömürü ve kok kömürü satışı 1952 de 14 milyon tona yaklaşmaktadır ki, bunun değeri 66 milyon sterlini bulmuştur. Kömür işletmeciliği, harbden az sonra devletleştitilmiş olup Britanya Hükümetince yürütülen ekonomi kollarındandır. Kömür kullanan başlıca endüstri kolu elektriktir ki, bu alanda ihtiyaç harbden öncesine göre çok artmıştır. Buna bağlı olarak elektrik istihsali de çoğalmıştır. B. B.. katran ve bundan çıkarılan maddeler (katran müştakları) ile nispeten az elde edilen sentetik petrolden başka, memleket içinde ham madde halinde çıkarılan muharrik kuvvete ve yağlama maddesine sahip değildir; bundan ötürü petrol ithal eder. Bugün B. B. da, kısmen devlet eliyle işliyen ve kapasitesi hiçbir Avrupa memleketinde bulunmıyan rafineri endüstrisi mevcuttur (ortalama 18 milyon ton). 1951 yılında bütün rafineri istihsali ortalama 16 milyon ton, harbden önce ise 2 milyon tondu.

Norfolk'lu bir balıkçı tipi

Harbden sonra Britanya çelik istihsalinin genişlemesi, demir cevheri istihsalinin de artırılmasını zaruri kıldı; nitekim 1952 demir cevheri istihsali 16,4 milyon tonu bulmuştur. Şurası var ki, çıkarılan cevherler, demirce zengin değildir (ortalama olarak 1952 de Fe % 30). Bundan dolayı büyük ölçüdeki ham madde ihtiyacı, ithal edilen cevherlerin çok miktarda işlenmesiyle kapatılabilmektedir. Daha çok İsveçten ve Kuzey Afrikadan yapılan ithalât, 1952 de 10 milyon tonu buluyor ve bunun değeri 57 milyon sterline yaklaşıyordu. Bundan başka, çelik istihsalinde kullanılmak üzere önemli miktarda hurda demir de ithal edilmiştir (1952 de 750 000 ton, 16,5 milyon sterlin değerinde). Bugün B. B., Batı Avrupanın en büyük çelik müstahsilidir.

Harbden sonra, çelik istihsalinin artmasiyle beraber, demir ve çelik işliyen endüstride de geniş ölçülü bir gelişme olmuştur. Bu hal, milletlerarası ticarette talep değişikliğine sebebolmuştur. B. B. endüstrisinin istihsal hacmı, bu sektörlerde harbden önceki seviyeyi çok aşmıştır. Bu türlü malların ihracında B. B. Avrupa memleketlerinin başında gelmekte ve dünyada ondan ileri ancak Amerika Birleşik Devletleri bulunmaktadır. Ayrıca, kimya endüstrisi de harb sıralarında ve harbden sonraki yıllarda büyük gelişmeler

Endüstri mahsulleri

Mahsul	Birim	1952	1949	1938
Maden kömürü	mil. ton	228,8	218,0	230,0
Elektrik enerjisi	milyar Kwh	62,0	48,6	24,4
Ham çelik	mil. ton	16,4	15,8	10,6
Alet ve makine	1 000 parça	48,7	44,1	—
Ziraat aletleri	» »	124,3	90,4	10,0
Otomobil	» »	447,6	412 3	341,0
Kamyon	» »	241,2	216,4	104,0
Ticaret gemisi (inşa halinde)	1 000 BRT	2 146	1 994	775
Ticaret gemisi (denize indirilmiş)	» »	1 300	1 267	1 026
Azot gübresi	1 000 t. N_2	286,0	275,3	123,8
Fosfat »	1 000 t. P_2O_5	313,0	342,0	158,0
Kâğıt	1 000 t.	2 375	2 290	2 672
Suni ipek ve başka suni lif	»	128	128,7	61,3
Sellüloit	»	57,7	53,2	14,7
Pamuk ipliği	»	268,2	372.7	431,8
Yün ipliği	»	206,0	239,6	212,4
Pamuk dokuma	milyon m	1 545	1 833	3 328
Yün »	milyon m^2	316	367	290

göstermiş, dünyanın türlü memleketlerine olan ihracatı bakımından Amerika Birleşik Devletlerinden sonra başta gelen memleket durumuna yükselmiştir.

Sülfürik asit (zaçyağı) istihsali, harbden öncekinden %50 fazladır. Azot istihsali ise harbden öncekinin hemen hemen iki mislidir. Önemli sahalardaki ithal mecburiyeti kuvvetli bir şekilde azaltılmıştır (boyalar, ilâçlar). Suni maddelerin ve sentetik liflerin imaline geniş ölçüde yer verilmiştir. Dokuma endüstrisi ve giyim endüstrisi de, tıpkı maden eşyaları endüstrisi gibi, çok geniştir ve gelişmiştir (1952 de: 1,8 milyon işçi). Bunların içinde en önemli sektörü teşkil eden pamuklu dokuma endüstrisi, harbden öncekinden henüz oldukça aşağıdadır. 1952 de pamuk ipliği ve dokuma istihsali, harbden önceki yılların hemen hemen yarısı kadardı. Bu hal, daha ziyade, pamuklu malların ihraç imkânlarında bâriz bir daralmanın sonucu olarak görülebilir. Bu kadar fazla olmamakla beraber, yünlü dokuma endüstrisinde de gerileme olmuştur. Buna karşılık, sentetik liflerin elde edilmesi ve işlenmesi bâriz şekilde artmıştır.

Yiyecek maddeleri, keyif verici ve uyarıcı maddeler endüstrisi, Britanya halkının ihtiyaçlarını karşılıyacak kadardır. Bu gibi endüstri kollarında 850 bin kadar işçi çalışmaktadır (1952). Ancak, bu arada imali ihtısas haline gelmiş bazı maddeler satılmakta ve bir kısmı da ihraç edilmektedir ki, bunlar arasında meselâ whisky (viski) anılabilir.

Ulaşım: Memleket içindeki bütün taşıt teşkilâtı British Transport Commission tarafından kontrol edilir. Bu taşıt idaresi çeşitli ulaştırma kollarının birbirleriyle olan ilgisini düzenler. Kuzey İrlanda taşıt teşkilâtı Ulster Transport Authority'nin idaresi altındadır.

Demiryolları: Dünyanın en eski demiryolu olarak bilinen ve Stockton'u Darlington'a bağlıyan demiryolundan (1825), Londradan Edinburgh'a 8 saat gibi kısa bir zamanda giden şimdiki Pullman ekspresine kadar geçen zaman içinde B. B. da demiryolları teşkilâtı bâriz şekilde gelişmiştir. Demiryollarının uzunluğu 32 800 km olup, 1400 km si elektrikli trenlerin işlediği yollardır. Britanya demiryollarında 600 000 kişi çalışmaktadır. Demiryolları, ilk defa olarak harbden sonra devletleştirilmiştir. Şimdiki British Railways, dört eski demiryolu şirketinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir (The London Midland and Scottish, The Great Western, The Southern, The London and North Eastern). Demiryollarının idaresi Railway Executive'e aittir. Londra demiryolu, daha önce devletçe idare ediliyordu (London Passenger Transport Board). Britanya demiryollarının teknik gelişmesi, bugün, en büyük sürati temin etmekten ziyade iş hacmını yükseltmek amacını tutmuştur. Harbin sebebolduğu malzeme, istasyon v. b. tahribatını izale etmek için harcanan zaman zarfında, demiryollarının modernleştirilmesi, elektrikle işliyen trenlerin artırılması, istasyon ve gar tesislerinin daha iyi bir hale getirilmesi gibi işlerin bir kısmı bir müddet ihmal edilmiştir. Avrupa kıtasındaki demiryollariyle kıyaslanınca B. B. demiryollarının mükemmelliği derhal fark edilir. Ekspresle taşınan eşya Londradan memleketin her yerinde, ana istasyonlara en çok 12 saat içinde ulaştırılabilmektedir. Bütün şehirler arasındaki yolcu trenleriyle, kısmen de Non-Stop seferleriyle 8 saatten daha az zamanda, bir şehirden diğerine ulaşmak mümkündür. Trenler, 135 gemi ile Avrupa karasına ve Manş denizindeki adalara bağlanmıştır.

B. B. da kara yolları da çok gelişmiştir. Geniş ölçüde bir endüstrileşmeye ve nüfusun sıklığına uyar şekilde memleket sık ve hararetli bir karayolları ağıyla örülüdür. 1951 de 13 nüfusa bir motorlu taşıt düşmekte idi. Dünya üzerinde ancak Amerika Birleşik Devletlerinde adam başına düşen motorlu taşıt sayısı bundan fazladır. İngiltere karayollarının uzunluğu 300 000 km yi geçer. Bunun 13 200 km lik kısmı şehirler arası ana yolları (Trunk Roads) teşkil eder ki, bakım işleri Road Fund adı verilen ve Ulaştırma Nezaretine bağlı bir müessese tarafından görülür. Road Fund, bundan başka daha az önemli olan karayollarının (bunlar I. II. III. sınıf yollardır) inşasında mahallî idarelere malî yardımlarda da bulunur. İki büyük dünya harbi arasında B. B. nin karayolları şebekesi çok genişlemiştir. Bugün tatbik sahasına girmiş olan on yıllık bir programla gittikçe artan motorlu vasıtaların gerektirdiği yol ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır ve bu arada ayrıca otostratlar inşasına da karar verilmiştir.

Nehir yolları: Kıta memleketlerinin aksine olarak, çoğu kara ve demiryollarından evvel meydana gelmiş bulunan nehir yolları öncekilerden daha önemsizdir. Yalnız Manchester şehrini bir liman haline getiren Manchester Ship Canal (Manchester kanalı) ın önemi daha büyüktür. 64 km uzunluğunda bulunan bu kanal (1894) yoliyle bu şehir İrlanda denizine bağlanmış bulunmaktadır. Uzunluğu 3 840 km yi bulan nehir yollarında 7 000 taşıt işler ve 11 000 kişi çalışır.

Denizyolları: B. B. nın Avrupa karası ile Yeni Dünya (Amerika) arasında müsait bir coğrafi mevkide bulunması, memleketin büyüklü küçüklü birçok adalardan meydana gelmiş olması, kıyılarında da girinti ve çıkıntıların çokluğu, İngiterenin, dünyanın başta gelen denizci memleketi olmasına yardım etmiştir. 1914 te dünya gemi tonaj yekûnunun % 45 i B. B. nın idi. Her ne kadar bu tarihten sonra B. B. nın tonaj yekûnu azalmış, meselâ 1952 de % 28 e düşmüşse de, ticaret filosu yine başta gelen bir değer taşımaktadır. Gerçi Amerika Birleşik Devletleri harb esnasında ticaret filosunu son derece artırmış ve sırf tonaj bakımından İngiltereyi geride bırakmıştır; fakat bu filonun yarıdan fazlası ihtiyat olarak bulundurulmaktadır. Harb esnasında 11 milyon bruto tonu bulan B. B. filosunun zayiatı bu arada telâfi edilmiştir. Ancak bu tonajı meydana getiren gemilerde önemli değişiklikler olmuştur. B. B., 1939 daki 3 milyon bruto tona karşılık, 1952 sonunda 4,5 milyon bruto tonluk tankere sahiptir. Halbuki yük ve yolcu gemileri tonajı aynı nispette azalmıştır (1939 da 14,4 milyon iken 1952 de 13,1 milyon bruto ton). Geniş ölçüde yeni inşaat ve iktisaplarla eski ticaret filosunun bünyesi tamamiyle değişmiştir. Bugün denizyollarında hizmet görenlerin sayısı 140 000 i aşar.

Her ne kadar, bilhassa Atlas Okyanusu yolcu hava seferlari deniz seferlerine zarar vermiş ise de, B. B. yine de önemli bir yolcu gemi filosuna sahip bulunmaktadır. Bu arada «Queen Mary» ve «Queen Elizabeth» transatlantikleri, dünyanın en büyük ve Amerikanın «United States» inden sonra en süratli vapurlardır. Britanya yolcu filosu tonaj tutarı 4 milyon bruto tonu bulmaktadır.

Hava yolları: B. B. nın başta gelen iki büyük hava yolları şirketi British European Airways Corporation (kısaltılmış şekli BEAC) ile British Overseas Airways Corporation (BOAC), plânlı hava seferleri (Scheduled Journeys) yapmakta ve hava nakliyatı monopolünü ellerinde tutmaktadırlar. 1952 de İngiltere sivil hava yolları şirketlerinin taşıdığı yolcu sayısı 1 400 000 i, posta paketlerinin ağırlığı 8 100 tonu ve yük miktarı 34 000 tonu buluyordu.

Ulaştırma işleri arasında B. B. ya gelip giden turistlerle ilgili British Travel and Holidays Association (kısaltılmış şekli BTHA)dan kısaca bahsetmek faydalı olur. Bu kurum B. B. ya gelen ve giden yabancı seyyahların işleriyle meşgul olan (kayıt işleri, ulaştırma politikası, teşkilât), resmî ve merkezî bir teşekküldür. Merkezi Londrada'dır. Yabancı memleketlerde kaydetme ve haber alma büroları vardır. BTHA'ın turizm ve umumiyetle ulaştırma meselelerini ilmî yollardan araştıran bir kolu da vardır.

Ticaret: B. B., endüstrisi geniş ve kalabalık nüfusa sahip bir ülke olduğu için ticaret çok canlıdır. Fabrikalarının hazırladığı malları satmak ve endüstrisi için gereken işlenmemiş malların çoğunu ve halkın beslenmesi için çok miktarda yiyecek maddelerini kısmen dışarıdan getirtmek zorunda olan bu memlekette çok faal bir ticaret doğmuştur.

Londra: Thames nehrinde liman ve doklar

B. B. nın ticareti Birinci Dünya Harbinden önce, başka memleketlerin günden güne beliren rekabetine rağmen durmadan artmıştır. Meselâ: 1929 da ithalât tutarı 1220, ihracat tutarı 730 milyon İngiliz lirası idi. 1938 de ithalât tutarı 920, ihracat tutarı 472 milyon sterlin kadardı. Harbden sonra ise bu değerler çok artmış ve 1952 de ithalât 3482, ihracat 2581 milyon sterline yükselmiştir.

Thames nehri üzerinde kürek yarışı

B. B. ticaretinde transit ihracatı da önemli yer tutmuştur. Bunlar İngiltere limanlarına sömürgelerden yahut başka uzak memleketlerden getirilerek ihraç olunan mallardır. Böylece yakın bir geçmişte B. B. ya gelen kauçuğun % 60 - 70 i, yünün % 30 - 35 i, keten ve kenevirin % 20 - 25 i, pamuğun % 10 - 15 i yeniden harice satılmıştır. Ancak, İngilterenin transit ticareti gittikçe azalmıştır. Daha 1860 ta transit işleri İngiliz ticaretinin üçte biri iken, Birinci Dünya Harbinden hemen önceki yıllarda (meselâ 1913 te) bu miktar on iki de bire inmiş, 1920 de daha da düşmüştür. Bunun sebebi, başka memleketlerde de bu türlü çalışma ve rekabetin artmış olması ve meselâ Havre, Dunkerque, Anvers, Rotterdam, Hamburg, Cenova gibi büyük limanların, bu çeşit ürünleri doğrudan doğruya menbalarından getirmeleridir. B. B., zaman zaman ekonomik buhranlar geçirmiş, ihracatında azalmalar olmuştur. Bu azalmanın başlıca sebepleri arasında ham madde yetiştiren birçok memleketlerde de endüstrinin doğmuş ve kısa zamanda gelişmiş olması, her iki dünya harbinin doğurduğu tahribat ve bazı hallerde satın alma gücünün azalmış bulunması, türlü sebeplerden ötürü bir kısım mamûllerin pahalıya mal edilmesi

Dış ticaret (milyon £)

Başlıca memleketler	İhracat		İthalât	
	1952	1938	1952	1938
Amerika Birleşik Devletleri	146,4	20,4	315,6	117,6
Diğer Amerika memleketleri	98,4	30,0	99,6	61,2
OEEC memleketleri (sterlin bölgesi dışı)	650,4	118,8	856 8	220,8
Sterlin bölgesi memleketleri	1 269,6	212,4	1 437,6	286,8
Doğu Avrupa	63,6	27,6	165,6	74,4
Dünyanın diğer memleketleri	159,6	31,0	200,7	61,5
Yekûn	**2 581,2**	**471,4**	**3 481,5**	**919,5**

Başlıca ticaret malları çeşitleri

Mal grupları	İhracat		İthalât	
	1952 (mily. £)	1938 (mily £)	1952 (mily. £)	1938 (mily £)
Yiyecek - içecek maddeleri	157,5	35,9	1 214,5	430,1
Ham ve yarı işlenmiş maddeler	110,7	57,0	1 399,3	248,3
İşlenmiş maddeler	2 232,7	365,2	852,1	233,4
Canlı hayvanlar	6,3	1,3	7,6	3,3
Posta paketi olarak	73,9	12,0	8,0	4,4
Yekûn	**2 581,2**	**471,4**	**3 481,5**	**919,5**

söylenebilir. İhracatın zaman zaman azalması fabrikaların çalışmalarını zorlaştırmış, yüz binlerce amele işsiz kalmış, hükümet bunları kendi bütçesinden yıllarca beslemeye mecbur olarak birçok tasarruflarını bu yolda harcamıştır. İkinci Dünya Harbinden sonra da B. B., defalarca ödeme bilânçosu krizleri geçirmiştir. Takriben 25 yıl öncesine kadar B. B. dışarıdan ucuz fiyatla sağlanabilecek eşyayı memleket içinde yapmaz, pamuklu ve yünlü kumaşlar, çelik ve makine gibi belirli bazı maddelerin yapımında üstünlüğü el den bırakmamağa, bunları dünya ticaret pazarına çok miktarda dökmeğe çalışırdı. Fakat bu tarihten sonra B. B. da bütün ihtiyaçlarını memleket içinde imal etmeğe ve ithalâtını mümkün olduğu kadar azaltmaya doğru bir temayül belirmiştir.

B. B. nın ithalâtı, ihracatından bugün de fazladır. Evvelce B. B., bu açığı transit ticaretinden elde ettiği kârlar, başka memleketlere yerleştirmiş olduğu sermayesinin getirdiği kazançlar, bütün denizleri dolaşan gemileri kiralamak suretiyle elde ettiği kazançlarla kapatırdı. Bu şartların çoğu, zamanla değişmiş olduğu için, İngiltere hükümeti ticaret açığını azaltmak için ciddî tedbirler almak zorunda kalmış ve ekonomik yardım sağlamağa çalışmıştır. Bu arada, ödeme bilânçosunun denkliğini sağlamak üzere ithalâtın kısılması, ihracatın imkân nispetinde fazlalaştırılması ve geniş ölçüde Amerikan yardımiyle ekonomik düzenleme yoluna gidilmiştir.

Ödeme bilânçosu alanında dış ticaretin önemi başta gelmektedir. İthal edilen mallar arasında bugün yiyecek maddeleri ile işlenmemiş maddeler başta gelir. 1952 de topyekûn değeri 3,5 milyar £ (sterlin) e yaklaşan ithalâtın % 34 ü yiyecek maddeleriyle keyif verici ve uyarıcı maddelere, % 40 ı ham maddelere, % 26 sı işlenmiş bazı mallara düşüyordu. İthalâtın hemen % 50 si Büyük Britanya Milletler Topluluğu (Commonwealth) ülkelerinden yapılmıştır. İhraç edilen malların pek çoğu ise işlenmiş maddelerden (fabrika mamullerinden) müteşekkildir. İthalâtın olduğu gibi, ihracatın da büyük bir kısmı, Commonwealth memleketlerine yapılmaktadır.

Türkiyenin ithalât ve ihracatında B. B. nın öteden beri önemli bir yeri olmuştur. 1952 de bu memlekete ihracatımız 67 milyon ve oradan ithalâtımız 277 milyon Türk lirası değerinde olmuştur. İhraç edilen mallar arasında meyva, tütün, pamuk, yün, tahıl, âdi madenler, tohum ve deri vardır İthal ettiğimiz mallar arasında makineler, kara taşıt vasıtaları, demir ve çelik, yün, iplik, lâstik ve kauçuk mamûlleri, kalay, kimya ve ispençiyari maddeleri başta gelir.

İdare bölümleri: B. B. adı altında toplanan İngiltere, Gal, İskoçya ve Kuzey İrlanda, takriben eyaletlere karşılık olan County (*kaunti* ok.) lere ve daha küçük ölçüde sayılan Borough (*barî* ok.) lara ayrılmıştır County'ler idari ve adlî bölümlerdir. Bunların üyelerine Councillor denir. Gal ile beraber İngiltere 52 County'ye bölünmüştür ki, bunun sulh hâkimlikleri, milis teşkilâtı ve parlâmento seçimleri bakımından önemi vardır. 1888 de çıkarılan ademi merkeziyet kanunu (merkezde iktidarın işlerini boz mamak şartiyle küçük bölge idarelerine geniş muhtariyet sağlama usulü) ile birlikte idari County'ler meydana getirilmiştir. Bunlar bugünkü İngiltere ve Gal'in idare bölümleri olup, 62 idari County mevcuttur. Bunlara ilâve olarak kontluk şehirleri ile 1888 de idari County'den ayırdedilmiş bulunan County Borough'lar da vardır. İdari County'ler County Council (kontluk meclisi) tarafından idare edilir ki, bunların başkanı ve üyeleri (councillors) vardır.

Borough'lar, İngilterede pazar yerleri ve şehir idareleri bölümleridir. Ortaçağda Borough'lar kendilerine mahsus imtiyazları bulunan yerlerdi. Zamanla bu imtiyazlar azaltılmış, 1888 de Local Gouvernement Act tatbik edilmiştir. Bu tarihten beri, onlar Municipal Borough (kontluğa bağlı olan) ve County Borough (kontluktan ayrı şehirler) olarak ayrılmışlardır. Bu sonuncuların sayısı (1952 de) Gal ve İngilterede 83 idi. Bk. cetvel.

Devlet teşkilâtı: B. B. Kırallığı (United Kingdom of Great Britain and Ireland) İngiltere (1536 dan beri Gal ile birlikte), İskoçya (Act of Union, 6 Mayıs 1707) ve İrlanda (Union with Ireland Act 2 Haziran 1800) nın birleşmesiyle meydana gelmiştir. 1920 de İrlandanın taksimiyle teşkil edilmiş olan İrlanda Cumhuriyeti 6 Aralık 1921 de Dominion unvanını alarak B. B. Devlet birliğinden ayrılmış, fakat Commonwealth'e bağlı kalmıştır. 18 Nisan 1949 tarihli İrlanda Act'ı ile İrlanda Cumhuriyeti halinde tam istiklâle kavuşmuştur. Yalnız Kuzey İrlanda hâlâ B. B. nın bir parçasını teşkil etmektedir (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland).

Ne İngilterenin, ne de B. B. nın yazılı bir anayasası yoktur; fakat birçok anayasa kanunları vardır: Magna Charta Libertatum (1215), Petition of Rights (1627), Habeas Corpus Act (1679), Bill of Rights (1689). Act of Settlement (1701) Union with Ireland Act (1800), Representation of the People Acts (832 - 1928), Parliaments Acts (1911 - 1949) Bunların yanında hukuki kaynaklar olarak şunlar da vardır: Anayasa meseleleri üzerine içtihatlar (Judicial Precedents), Örf ve Âdetler Hukuku ve Konvansiyon(Convention)lar. Bunlar asıl hukuki düsturlar olmamakla beraber onlara muadil bir değere sahiptirler (meselâ, vekillerin Parlâmentoya karşı mesuliyetleri gibi).

B. B., Parlâmentolu ve demokratik bir kırallıktır. Hanover Hanedanının 1701 de(Tahta) Veraset Kanunu (Act of Settlement) ile tâyin edilmiş bulunan veraset sırası, 1901 de Saxe - Coburg - Gotha Hanedanına intikal etmiştir (bu hanedan 1917 de Windsor Hanedanı adını almıştır). İmparatorun ölümü halinde taç, buna tevarüs hakkına sahip olana intikal eder. Tahta tevarüse hakkı olanlar, evvelâ oğullardır; şayet erkek evlât yoksa yaş sırasına göre kıralın kızları tahta varistirler. Tahta diğerlerinden önce geçecek olan veliaht öldüğü takdirde de aynı nizam caridir. Veliahtın Anglikan Kilisesine mensup olması ve bir Katolikle evli bulunmaması lâzımdır. Tahttan feragata, kanunla izin verilebilir (VIII. Eduard'ın 1936 daki feragati, Declaration of Abdication Act 1936 ile olmuştur). 1937 ve 1943 yıllarında çıkan Regency Acts (naiplik kanunları), kıralın yokluğunda veya diğer mâni hallerde en yakın akrabalardan müteşekkil bir naipler heyetinin tâyinini emrederler. Kıral, medeni bukuk ve ceza hukuku bakımından sorumlu değildir Devlet işlerine ait icraatı ilgili vekilin müşterek imzasiyle olur. Kıral hükümete iştirak eder: bu iştirak Parlâmentoda (King in Parliament) çıkan muhtelif kanunları (Meclisi Has [Privy Council]), kararları tasdik etmekle belirir (King in Council). Kıralın teşriî faaliyete iştiraki ancak usul bakımından olup 1707 den beri veto hakkını kullanmamıştır. Kıral, başvekil ve vekilleri tâyin eder; 1714 ten beri başvekil Avam Kamarasının ekseriyet partisinden (çoğu zaman bu partinin lideri) seçilmektedir. Başvekil teklifi üzerine kıral Parlâmentoyu feshedebilir ve bu suretle de kendiliğinden yeni seçimlere gidilmiş olur. Bunun dışında kırala ait haklar, şeref icraatı (Fountain of honour), başkumandanlık(Com-

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Londrada parlâmento binası (sağdaki kulede: Big Ben), 2. Westminster Abbey, 3. Lincoln Katedralinin güneybatı görünüşü, 4. Londrada Kuleli köprü (Tower Bridge), 5. Edinburgh kalesinin kapısında şehir anahtarının Kraliçe II. Elizabeth'e takdim merasimi (27 Haziran 1953), 6. Stratford - on - Avon'da Shakespeare adına kurulan tiyatro binası, 7. İskoçyanın merkezi Edinburgh, arkada İskoçya krallarının sarayı, 8. Londrada Emniyet teşkilâtı binası (Scotland Yard)

İdari bölümler

Kontluk (County) [County borough'lar dahil]	Yüzölçümü km²	Nüfus (1951)	İdare merkezi
İngiltere:			
Bedfordshire	1 226	311 844	Bedford
Berkshire	1 877	402 939	Reading
Buckinghamshire	1 940	386 164	Aylesbury
Cambridgeshire:	2 238	255 901	Cambridge
Isle of Ely	*963*	*89 038*	March
Cheshire	2 640	1 258 050	Chester
Cornwal	3 513	345 612	Bodmin
Cumberland	3 938	285 347	Carlisle
Derbyshire	2 622	826 336	Derby
Devonshire	6 764	798 283	Exeter
Dorsetshire	2 520	291 157	Dorchester
Durham	2 628	1 463 416	Durham
Essex	3 957	2 043 574	Chelmsford
Gloucestershire	3 256	938 618	Gloucester
Hamshire:	4 273	1 292 211	Winchester
Isle of Wight	*381*	*95 594*	Newport
Herefordshire	2 182	127 092	Hereford
Hertfordshire	1 637	609 735	Hertford
Huntingdonshire	947	69 273	Huntingdon
Kent	3 949	1 563 286	Maidstone
Lancashire	4 857	5 116 013	Lancaster
Leicestershire	2 156	630 893	Leicester
Lincolnshire:	6 902	706 574	Lincoln
Holland	*1 089*	*101 545*	Boston
Kesteven	*1 876*	*131 566*	Sleaford
Lindsey	*3 937*	*473 463*	Lincoln
London	303	3 343 336	Londra (London)
Middlesex	602	2 268 776	Brentford
Norfolk	5 322	546 550	Norwich
Northamptonshire:	2 584	423 334	Northampton
Soke of Peterborough	*216*	*63 784*	Peterborough
Northumberland	5 228	798 175	Newcastle
Nottinghamshire	2 185	841 083	Nottingham
Oxfordshire	1 939	275 765	Oxford
Rutlandshire	397	20 510	Oakham
Shropshire	3 487	289 844	Shrecosbury
Somersetshire	4 196	551 188	Taunton
Staffordshire	2 986	1 621 013	Stafford
Suffolk:	3 881	412 439	Ipswich
East - Suffolk	*2 255*	*321 849*	Ipswich
West - Suffolk	*1 626*	*120 590*	Bury St. Edmunds
Surrey	1 869	1 60 555	Guildford

Kontluk (County) [County borough'lar dahil]	Yüzölçümü km²	Nüfus (1951)	İdare merkezi
Sussex:	3 773	936 744	Lewes
East - Sussex	*2 147*	*618 083*	Lewes
West - Sussex	*1 626*	*318 661*	Chichester
Warwickshire	2 528	1 860 874	Warwick
Westmoreland	2 043	67 383	Appleby
Wiltshire	3 484	387 379	Salisbury
Worcestershire	1 812	522 974	Worcester
Yorkshire:	15 739	4 621 698	York
York (City)	*15*	*105 336*	York
East Riding	*3 035*	*510 800*	Beverley
North Riding	*5 512*	*525 496*	Northallerton
West Riding	*7 177*	*3 480 066*	Wakefield
İngiltere toplamı	**131 761**	**41 147 938**	
Gal (Wales):			
Anglesey	715	50 637	Beaumaris
Brecknockshire	1 899	56 484	Brecknock
Caernarvonshire	1 473	124 074	Caernarvon
Cardiganshire	1 793	53 267	Cardigan
Carmarthenshire	2 381	171 742	Carmarthen
Denbighshire	1 732	170 699	Denbigh
Flintshire	662	145 108	Mold
Glamorganshire	2 106	1 201 989	Cardiff
Merionetshire	1 709	41 456	Dolgelley
Monmouthshire	1 415	424 647	Monmouth
Montgomeryshire	2 064	45 989	Montgomery
Pembrokeshire	1 590	90 896	Haverfordwest
Radnorshire	1 219	19 998	Presteigne
Gal toplamı	**19 343**	**2 596 986**	
İskoçya:			
Aberdeen	5 105	308 055	Aberdeen
Angus (Forfar)	2 262	247 870	Forfar
Argyll	8 055	63 270	Inveraray
Ayr	2 932	321 184	Ayr
Banff	1 631	50 135	Banff
Berwick	1 184	25 060	Duns
Bute	565	19 285	Rothesay
Caithness	1 776	22 705	Wick
Clackmannan	141	37 528	Clackmannan
Dumfries	2 777	85 656	Dumfries
Dunbarton	637	164 263	Dumbarton
East Lothian	692	52 240	Haddington
Fife	1 305	306 855	Cupar
Inverness	10 906	84 924	Inverness
Kincardine	989	47 341	Stonehaven
Kinross	212	7 418	Kinross
Kirkcudbright	2 330	30 742	Kirkcudbright

Kontluk (County) [County borough'lar dahil]	Yüzölçümü km²	Nüfus (1951)	İdare merkezi
Lanark	2 278	1 614 125	Lanark
Midlothian (Edinburgh)	948	565 745	Edinburgh
Moray (Elgin)	1 234	48 211	Elgin
Nairn	422	8 719	Nairn
Orkney	975	21 258	Kirkwall
Peebles	899	15 226	Peebles
Perth	6 458	128 072	Perth
Renfrew	620	324 652	Paisley
Ross and Cronarty	8 001	60 503	Dingwall
Roxburgh	1 724	45 562	Jedburgh
Selkirk	691	21 724	Selkirk
Shetland (Zetland)	1 426	19 343	Lerwick
Stirling	1 169	187 432	Stirling
Sutherland	5 252	13 664	Dornoch
West Lothian (Lilithgow)	311	88 576	Lilithgow
Wigtown	1 263	31 625	Wigtown
İskoçya toplamı	**77 171**	**5 095 969**	
Kuzey İrlanda:			
Antrim	2 844	231 145	Antrim
Armagh	1 266	114 255	Armagh
Belfast	62	443 680	Belfast
Down	2 465	241 184	Downpatrick
Fermanagh	1 691	53 044	Enniskillen
Londonderry	2 083	155 543	Londonderry
Tyrone	3 155	132 082	Omagh
Kuzey İrlanda toplamı	**13 566**	**1 370 933**	
Birleşik Kırallık	241 841	50 211 826	Londra (London)
Man Adası (Isle of Man)	572	52 213	Douglas
Norman Adaları (Kanal Adaları [Channel Island])	195	102 770	St. Haliers (Jersey adasında) St. Peter Port (Guernsey adasında)
Toplam	**242 608**	**50 366 809**	

mander-in-chief) ve devletler hukuku bakımından temsil salâhiyetine inhisar eder. 1947 den beri, cumhuriyetçi memleketlerin de dahil bulundukları Commonwealth'i birleştirici rolü bakımından İngiliz Kırallığı hususi bir önem taşımaktadır. B. B. Kırallığının kanunları Commonwealth memleketlerinde doğrudan doğruya tatbik edilmez; bunların tatbiki için, her memleketin özel kanunlariyle tâyin edilen yeni nizamnamelere ihtiyaç vardır.

Teşriî kuvvet kıral ve Parlâmentoya ait ise de bu hakkı yalnız Parlâmento kullanır. Kıral çıkan kanunları ilân etmekle mükelleftir (Royal Assent). Parlâmento (Parliament), Avam Kamarası (House of Commons) ve Lordlar Kamarasından (House of Lords) teşekkül eder. Parlâmentonun ağırlık merkezi Avam Kamarasındadır. Avam Kamarası, 1949 tarihli halkı temsil kanunu (People Act) ve yine aynı tarihte mebuslukların yeniden tevziinden (Redistribution of Seats) beri 625 mebusluğa sahiptir. Bu mebusların 71 i İskoçya'nın, 35 i Gal'in ve 12 si de Kuzey İrlanda'nındır. Vaktiyle üniversitelere (ilk önce yalnız Oxford ve Cambridge, sonraları diğer bütün üniversiteler) verilen mebusluklar kaldırılmıştır. Temyiz Başsavcısı (Attorney General) ve bunun vekili (Solicitor General) Avam Kamarasına dahildirler. Lordlar Kamarasında (1953) 820 lâyik lord vardır; ayrıca 26 ruhani lord mevcuttur (Lords Temporal and Spiritual). Canterbury ve York başpiskoposlariyle Londra Winchester ve Durham piskoposları memuriyetleri icabı tabiî dinî lordlardır. Diğer dinî lordlar rütbe kıdemlerine göre seçildiğinden daima Kamarada birkaç piskoposluk temsil edilmemiş bulunur. Lordlar Kamarasının dinî lordlar dışındaki üyeleri şunlardır: İngiliz köklü asılzadeleri (Peers) bu Meclisin tabiî üyeleridir. İskoçya lordlarına tahsis olunan 16 sandalye İskoçya'nın en köklü asılzadeleri arasında yapılan seçimle doldurulur. Ömür boyunca seçilen 9 hâkim (Lords of Appeal in Ordinary) de lâyik lordlar zümresine dahil olup memleketin merkez mahkemelerine karşılık en yüksek temyiz mercii olan mahkemeyi teşkil ederler. Devletin bir şahıs aleyhindeki ithamlarına (impeachment; son defa böyle bir vaka 1805 te olmuştur) Avam Kamarasının teklifi üzerine bütün Parlâmento bakar. 1911 ve 1949 da çıkarılan parlâmento kanunları (Parliamentary Acts) Avam Kamarasının, Lordlar Kamarasına üstünlüğünü sağlamıştır. Malî kanunlar (Money-Bills) münhasıran Avam Kamarasında müzakere ve kabul edilir. Diğer kanunlarda Lordlar Kamarasının tasvibi lüzumlu ise de, Lordlar Kamarasının vetosu, Avam Kamarasının rey ekseriyeti ile hükümsüz kılınabilir. Şimdiye kadar yapılmış olan bazı reform denemeleri (Lordlar Kamarası üyelerinin seçimle yapılması gibi) muvaffak olmamıştır.

Avam Kamarası için seçimler, en az 5 senede yapılır. Seçimlerde ekseriyet sistemi tatbik edilir. Bu ananevi seçim sistemi neticesinde seçim bölgelerinde kazanmış olanların sayısına göre hesaplanan Parlâmento ekseriyeti, bütün reylerin tasnifi sonunda akalliyete düşebilir ki, Birinci Dünya Harbinden bu yana müteaddit defalar seçimler böyle sonuçlar vermiştir. Öte taraftan bu seçim şekli Parlâmentoda iki partili sistemi mümkün kılar ve bu sayede Parlâmento mesaisi iktidarla muhalefet arasında cereyan eder. Ancak mühim bir zaruret hâsıl olduğu takdirde millî birlik kabinesi teşkil edilir. 1928 de çıkan Equal Franchise Act (Eşit Seçim Hakkı Kanunu) ten beri millî kütükte mukim (resident) olarak kaydedilmiş bulunan 21 yaşından yukarı bütün erkekler ve kadınlarla silâhlı kuvvetler mensupları seçim hakkına sahiptirler. Asılzadeler (Peers) in İrlandalılar hariç, ecnebilerin, mahkûmiyeti bulunan bazı şahısların seçim hakkı yoktur. Keza din adamları, âmme hizmetinde çalışan muayyen şahıslarla müflisler ve mahkûmiyeti olanlar seçilmezler.

Hükümeti kıral tâyin eder. Hükümet, başvekil (Premier, Prime Minister) ve onun teklif edeceği vekillerden teşekkül eder. Hükümette 65 kadar vekil (ekserisi fahri üye) varsa da asıl kabine 20-25 vekilden mürekkeptir. Hükümette başvekilden başka daimî olarak şu üyeler bulunur: Hariciye (Foreign Office) vekili, Dahiliye ve Gal işleri vekilleri (Principal Secretaries of State), Amirallik birinci lordu (First Lord of the Admiralty = Bahriye vekili), Maliye vekili (Chancellor of the Exchequer), Lordlar Kamarsı reisi (Lord Chancellor), Meclisi Has reisi (Lord President), Mührü Has lordu (Lord Privy Seal), Ticaret vekili (President of the Board of Trade), daha yeni vekâletler vekilleri (Maarif, Çalışma, Sağlık), Millî Müdafaa vekili, Commonwealth İşleri (eski Dominyonlar) vekili, Müstemlekeler vekili (kabineye alınabilirse de zaruri değildir), Lancaster Dukalığının Şansölyesi (şeref pâyesidir). Başvekil ekseriya, Hazine birinci lordu (First Lord of the Treasury) şeref unvanını bizzat taşır. Bir Anayasa hükmü gereğince Avam Kamarasındaki ekseriyet partisinin lideri başvekil olacağı için ve ayrıca kabine üyeleri de Avam Kamarasından seçileceğinden (Lordlar Kamarasının reisi kabinenin gayriresmî üyesidir) hükümet ile Parlâmento arasında o kadar yakın bir bağlılık vardır ki, hükümet Parlâmentonun âdeta bir komisyonu gibidir. Hükümet Parlâmentoya karşı sorumludur; şayet Parlâmento hükümete güvensizliğini bildirirse, hükümet çekilmek zorundadır. Fakat bu güvensizlik ancak muhalefet lideri tarafından ortaya atılacağından bu, ancak onun hükümeti kurma mesuliyetini alması şartiyle mümkündür. Ayrıca, böyle bir güvensizlik oyu karşısında hükümet yeni seçimlere de gidebilir. Bu imkânlar sayesinde Parlâmentoya karşı mesuliyet «responsible government» prensibine rağmen hükümetin istikrarı emniyet altına alınmıştır. Bu emniyet, kabinedeki müşterek mesuliyet prensibi ile bir kat daha kuvvetlenmiştir. Muhalefetin bir tek vekile hücumu karşısında kabine, bu vekil ile mesuliyeti paylaştığını ileri sürerek çekilme tehdidinde bulunabilir. Başvekil, vekillerden herhangi birini vazifesinden uzaklaştırabilir veya kabinede başkaca değişiklikler yapabilir.

Meclisi Has (Privy Council), 300 kişiden kurulmuştur ve ancak hükümdarın ölümü halinde Umumi Heyet toplantısı yapar. Anayasa ile ilgili kararlar alma salâhiyetine sahip değildir.

Merkezî idarenin başında vekâletler vardır; bunlar bir müsteşar (Secretary of State) veya vekil tarafından idare edilir ve bazen ananevi isimler taşırlar. Vekâletlerin şefleri (dar mânada) kabinede sandalye ve rey hakkına sahiptirler. Bu vekillere, aynı zamanda Parlâmento üyesi bulunan bir Parlâmento müsteşarı (Parliamentary Secretary) ile bir daimi müsteşar (Permanent Secretary) en yüksek meslekî müşavir olarak yardım ederler.

İdari işler, hazine daimî müsteşarının başkanlığı altında mülkî idare (Civil Service) tarafından görülür. B. B. da memurla, mülkî idare memuru arasındaki fark, pek önemli değildir. Kendilerinden siyasi tarafsızlık istenen, Parlâmento üyesi olmak veya bir partiye intisabetmek hakkına sahip bulunmıyan 475 000 mülkî idare mensubu memur vardır.

İç idare, müstakil mahallî idareler tarafından yürütü-

lür (Local Government), İngiltere ve Gal'de 1954 yılında 62 kontluk (County) vardı. Bunlardan ayrı 83 şehir de şehir kontluğu adını taşımaktadır (Borough). Kontluklar idari bölgeler (Rural Districts) ine bağlı şehir ve kasabaları (Municipal Boroughs ve Urban Districts) da içine alır. En küçük müstakil idari bölge, Parish'dir (kaymakamlığa benzer bir idari bölge). Londra Kontluğu husus bir idare şekline maliktir. Kontluklarda kırallığın temsilcisi genel validir ve ömür boyunca tâyin edilir. Şerif (Sheriff), devletin icra organıdır. Kontluğun diğer memurları arasında meselâ, ölüm vakalarını tahkik eden bir ceza hâkimi (Coroner) ile bir sulh hâkimi v. b. vardır.

33 İskoçya Kontluğu da buna benzer idari teşkilâta sahiptir. Kuzey İrlanda 1920 den beri idari muhtariyete kavuşmuştur (kontluk 2 şehir kontluğu).

Hanedan: (1707 den evvelki hükümdarlar için bk. İNGİLTERE, Hanedan; ve İSKOÇYA, Hanedan) 1707 de İngiltere ve İskoçya parlâmentoları birleştiği sırada İngiltere ile İskoçyanın birleşik tacdarı, İskoç asıllı Stuart (veya Stewart) hanedanından kıraliçe Anne idi. Bunun ölümünden sonra, tahtı, Alman asıllı Hanover (Alm. Hannover) hanedanı işgal etmiştir. 1901 de taht, evlenme yoliyle, Saxe-Coburg-Gotha (Alm. Sachsen Coburg und Gotha) hanedanına geçmiştir. Aynı sülâleden V. George, 1917 de, İngiltere ile Almanya harb halinde iken, Alman asıllı olan bu adı bırakmış ve hanedan adı olarak Windsor'u kabul etmiştir. 1707 den sonraki hükümdarların listesi aşağıdadır:

B. B. hükümdarlarının unvanındaki değişiklikler için bk. BİRLEŞİK KIRALLIK, BRİTANYA İMPARATORLUĞU, ve BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU. Bugünkü hükümdarın B. B. daki resmî unvanı şöyledir: «İkinci Elizabeth, B. B. ve Kuzey İrlânda Birleşik Kırallığının ve kendi diğer Memleket ve Ülkelerinin Kıraliçesi, Commonwealth'in Başı, Dinin Müdafii».

Hükümdarlar

Adı	Hanedan adı	Saltanat yılı
Anne	Stuart hanedanı	1702 - 1714
I. George	Hanover hanedanı	1714 - 1727
II. George	» »	1727 - 1760
III. George	» »	1760 - 1820
IV. George	» »	1820 - 1830
IV. William	» »	1830 - 1837
Victoria	» »	1837 - 1901
VII. Edward	Saxe-Coburg ve Gotha hanedanı	1901 - 1910
V. George	Windsor hanedanı (1917 den beri)	1910 - 1936
VIII. Edward	» » »	20 Ocak 1936 - 10 Aralık 1936
VI. George	» » »	1936 - 1952
II. Elizabeth	» » »	1952 -

Arma, Bayrak, Millî Marş: B. B. arması (Royal arms) nın esasını, ortada, haçvari dörde bölünmüş bir kalkan teşkil eder. Bu kalkanın sol üst ve sağ alt bölümlerinde, kırmızı zemin üzerinde, üst üste uzanmış üç pars vardır ki bunlar İngiltereyi temsil eder. Sağ üst bölümde, kırmızı çerçeveli altunî zemin üzerinde, şahlanmış kırmızı bir aslan görülür; bu da İskoçyayı temsil eder; çerçeve, köşelerinde ve kenarlarının ortasında 8 kırmızı zambakla süslenmiştir. Sol alt bölümde, koyu mavi zemin üzerinde, İrlandayı temsil eden, altın renginde, 7 kirişi gümüşten, üçgen bir arp vardır; kanadlarını geriye doğru açmış, kendisi de öne doğru sarkmış, göğsü açık bir kadın figürü, arpın üst ve ön kısımlarını teşkil eder. Kalkan, Dizbağı (b. bk.; Garter) nişanının mavi şeridi ile çevrili olup, altta madalya sarkmakta, şeridin üzerinde de nişanın şiarı olan «Honi soit qui mal y pense (= Kötü düşünen utan-

sın) iberesi yazılıdır. Kalkanın ve şeridin üstünde, İngiltere tacı, bunun üstüne de taçlı bir aslan konmuştur. Kalkanı, sağ taraftan, zincirli bir ünikorn (unicorne; kuvvetin timsali olan tek boynuzlu [Yun *monokeros*] ve hayalî bir hayvan), sol taraftan da taçlı bir aslan tutmaktadır. Bu hayvanların ayakları altında sağda ve solda, iki kırmızı gül dalı vardır: bunlar, İngiltere Gülünü, İskoçya Dikenini ve Irlanda Yoncasını temsil ederler. En altta, yine mavi şeritler üzerinde, İngiltere tacının şiarı yazılıdır: Dieu et mon Droit (Evvel Allah, sonra benim hakkım).
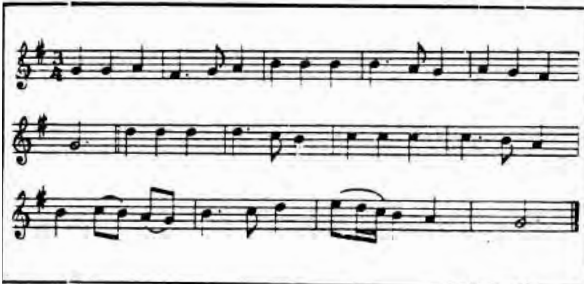

Büyük Britanya Arması

Büyük Britanya Kıraliyet forsu

B. B. da esas bayrak, «Birlik bayrağı» (Union Jack veya Union Flag [tarihçesi için bk. BAYRAK, Yabancı bayraklar]) denilen bayraktır ki koyu mavi zemin üzerine kat kat konmuş 3 haçtan ibarettir. En üstte boydan boya konmuş ve etrafı beyazla pervazlanmış olan kırmızı geniş haç(St. George haçı), İngiltereyi temsil eder. En alt katta, mavi zemin üzerinde X şeklinde [saltire] beyaz haç (St. Andrews haçı) İskoçyaya aittir. Bunun üstünde, İrlandayı temsilen, beyaz zemin üzerinde yine X şeklinde konmuş kırmızı, dar bir haç (St. Patrick haçı) yer almıştır. Donanma bayrağı(white ensign), beyaz zemini kırmızı St. George haçı tarafından dörde bölünen ve sol üst bölümde «Birlik bayrağı» bulunan bir bayraktır. Ticaret gemileri, yine sol üst köşesinde «Birlik bayrağı» bulunan, düz kırmızı zeminli bir bayrak kullanır (red ensign); mavi zeminlisi donanma ihtiyatına aittir (blue ensign). Kıraliyet forsu (royal standard), haçvarî dörde bölünmüş bir zemin arzeder: bölümler, tıpkı arma kalkanında olduğu gibi döşenmiştir. Resimler için bk. BAYRAK, levha 2.

B. B. nın millî marşı (national anthem), «God Save the King» (Allah kıralı korusun), veya hükümdar kıraliçe ise, «God Save the Queen»(Allah kıraliçeyi korusun) başlığını taşır. Son şeklini 1740 - 1745 yıllarında alan güftesi, Henry Carey (1692 - 1743) adında bir şair - bestekâra atfedilirse de, esası eski bir halk şarkısı da olabilir. Güftenin eski bir şekline Dr. John Bull (1563 - 1628) sahip çıkmıştır. Marşın bestesi de umumiyetle Carey'ye atfedilir, fakat hakikî bestekârı belli değildir. Marşın güftesi ile bestesi, şimdikine benzer bir şekilde, ilk defa 1744 te, *Thesaurus Musicus* (Müzik hazinesi) adlı toplamada yayımlanmıştır.

Büyük Britanya millî marşı (God Save the Queen)

Asalet unvanları ve şövalyelik: Perlik unvanı (Peerage) İngilterede tarih boyunca bugünkünden ayrı mânalarda kullanılmıştır. Modern anlamda ise bu asalet unvanı 5 dereceye ayrılmıştır. En yüksekten başlıyarak şöyle sıralanır: 1. Duke (duka; kadın için: duchess), 2. Marquess (marki; kadın için: marchioness), 3. Earl (kont [«count» unvanı yabancılar için kullanılır]; kadın için: countess), 4. Vicount (vikont; kadın için: viscountess), 5. Baron (baron; kadın için: baroness). Bu unvanlara sahip olanlar lord'dur ve kendilerine umumiyetle «lord» diye hitabedilir. Asaletten ayrı olan şövalyelik (chivalry, knighthood) bir şeref pâyesi olup, bir teşkilâta bağlıdır; her teşkilât (order) ın başı da, günün hükümdarıdır. Bazılarının umumi knight (şövalye) lıktan başka, tâli dereceleri (grand cross = büyük haç; commander = kumandan; companion = arkadaş, officer = ofisiye; member = üye) de bulunan bu teşkilâtın protokol sırası şöyledir: Garter (Dizbağı; unvanın kısaltması: K. G. [Knight of the Garter = Dizbağı şövalyesi]). Thistle (Diken; unvanın kısaltması: K. T.), St. Patrick (unvanın kısaltması: K. P.), Bath (Hamam; mülkî ve askerî 3 derecesi vardır), St. Michael and St. George (3 derecesi vardır), Victorian Order (kadınlara da tevcih edilir; 4 derecesi vardır), British Empire (Britanya İmparatorluğu; kadınlara da tevcih edilir ve 5 derecesi vardır). Eski Knight Bachelor (başölye şövalye) lar şövalyeliğe dahil değildir. 1947 den evvel, Star of India (Hindistan yıldızı) ve Indian Empire (Hindistan İmparatorluğu) teşekküllerine ait şövalyelik unvanları da tevcih edilirdi. Crown of India (Hindistan tacı) teşkilâtı, şövalyeliğin dışında idi. Erkek şövalyelerin adından evvel Sir (*sör* ok.), kadınlarınkinden evvel de Dame (*deym* ok.) unvanı konur. Teşekküllerin çoğunda üyelik adedi pek mahdut (meselâ Garter da yalnız 25 üye), bazılarında da oldukça kabarıktır (meselâ Bath'da 1 000 den fazla). Bunlardan başka şövalyeliğe («Sir» unvanına) dahil olmıyan bazı teşekkül (order) ler de vardır. Bunların başında, 24 üyesi bulunan Order of Merit (Liyakat pâyesi; kısaltması: O. M.) gelir; teşrifat sırası Bath teşkilâtının Knight Grand Cross (kısaltması: G. C. B) derecesinden sonradır. Companion of Honour (Şeref arkadaşları) teşkilâtı, sırada, British Empire'ı takibeder. En yüksek askerî nişanlardan biri olan Distinguished Service Order (Mütemayiz Hizmet; kısaltması: D. S. O.) ın sırası da Companions of Honour'dan sonra gelir. İngilterenin en yüksek askerî nişanı, Kırım harbi sonunda (1856) tesis edilen Victoria Cross (Victoria Haçı; kısaltması: V. C.) tur. Teşrifatta öbür askerî paye ve nişanlardan üstündür.

Hukuk: Hukuki nizamın temeli, bilhassa geleneklere bağlı olarak gelişmiş olan ve Common Law denilen umumi hükümlerdir. Bu hükümler XIV. yüzyıldan itibaren adalet hukuku (Equity) ile tekemmül edegelmiştir. Her iki hukuk sistemi, mahkeme kararlarının teşkil ettiği içtihatlarla birleşerek bir bütün haline gelmiştir. İskoçyada, bilhassa Roma hukukunun tesiri altında kalmış bir örf ve âdet hukuku hâkimdir. Bu hukuk da muhteva bakımından İngiliz hukukuna intibak etmiştir. Ancak 1830 dan bu yana münferit hukuk sahaları, meselâ veraset hukuku, esham hukuku büyük kanunlarla tesbit edilmiştir.

Birleşik Kırallığın en yüksek mahkemesi Lordlar Kamarasıdır (Lordlar Kamarasının Adliye Encümeni). İngiltere ve Gal'in birinci derecedeki yüksek mahkemesi Londra yüksek mahkemesi (High Court of Justice) dir. Ayrıca bir nevi istinaf mahkemesi (Court of Appeal) vardır. Daha az önemli dâvalar için kontluk mahkemeleri (County Courts) mevcuttur. Sulh hâkimleri ceza işlerine de bakarlar. Şehirlerde bu işle görevlendirilmiş polis salâhiyetini haiz hâkimler (magistrates) vardır. Ağır cinayet vakaları için ağır ceza mahkemesi (Central Criminal Court) mevcuttur. Mahdut salâhiyetli temyiz mahkemesi ise Court of Criminal Appeals adını taşır.

İskoçya mahkeme teşkilâtı da buna benzer şekildedir. Edinburgh'daki Court of Session hukuk dâvalarına, Court of Justicary ise ceza dâvalarına bakan en yüksek mahkemelerdir.

Sosyal sistem: Sosyal sistem, bilhassa İkinci Dünya Harbinde Beveridge plânı ile hazırlanmış olan ve 1945 te tatbikına başlanan sosyal kanunlar neticesinde elde edilmiştir. Bu kanun ile eski püriten prensiplere dayanan Fakirleri Hımaye Kanunu lağvedilmiş ve B B da sosyal yardım sistemini kabul eden bir devlet olmuştur. 5 Temmuz 1948 den beri yürürlükte olan Millî Sigorta (National Insurance) Kanunu 15 yaşından itibaren bütün Britanya halkını mecburi sigortaya tâbi tutmuştur; bunlar: 1. Eski Hastalık Sigortasının yerini alan, bütün Britanya halkını parasız tedavi eden Devlet Sağlık Hizmeti, 2. Hastalık, işsizlik, dulluk, analık çalışamıyacak hale gelme (mâluliyet) ve ihtiyarlık sigortaları, 3. Genişletilmiş Rehabilitation Schemes (harbden zarar görenlerin yeniden faaliyete geçmesi için tesisler) i de içine alan harb kurbanlarına yardım sigortası, 4 Aile geçimine yaydım (çocuk zammı), 5. Yukarıda sayılan tesislerin hiçbirine dahil bulunmıyan sosyal zaruretler için «National Assistance» denilen bir sistemden ibarettir.

Bundan başka, ev inşası, yiyecek maddelerinin ucuzlatılması, harb malûlleri için yardım, okul çocuklarının yetiştirilmesi ve kendilerine sıcak yemek, süt verilmesi v. b. gibi maksatlar için yardım tesisleri de vardır. Sosyal sahadaki bu masrafların ancak bir kısmı, yardımlarla temin edilir. 1951 senesinde 788 milyon Ingiliz lirasının (1951-1952 yıllarında 400 milyon İngiliz lirası tutan Devlet Sağlık İşleri, yetiştirme, maarif ve mesken inşası için) 452 milyon lirası sigortaların yardımiyle sağlanmış (bunun da 205 milyon lirası iş verenlerden alınan para), geriye kalan kısmı ise devlet tarafından ödenmiştir. Sosyal sigorta için yapılan yardımlar, yaşa, cinsiyete, çalışma şekline (müstakil veya başka birine bağlı olarak) göre kademelenmiştir. Müstakil olarak çalışmıyan 18 yaşından yukarı bir erkek işçi (1953) haftada sosyal sigorta için 19 şilin ve 9 pens ödemektedir.

Maliye: Britanya vergi sisteminin başlıca gelir kaynakları vasıtasız vergiler (% 55. gelir vergisi ve esnaf vergisi), gümrük ve istihlâk vergileridir. Standart miktar, her sene yeniden tesbit edilen ve Parlâmentonun tasvibinden geçen gelir vergisi mükelleflerinin 5 grupa ayrılmış olan gelirlerinden ibarettir (schedules): Koru, park v. b. gibi arazinin tâbi olduğu vergi, faizlerle temettülerden alınan vergiler, esnaf ve serbest meslek sahiplerinden ve sermaye sahiplerinden alınan vergiler, müstakil olmıyan işler üzerinden alınan vergiler.

Münferit schedul'lerin gelirleri ayrı ayrı toplanır ve hepsi bir araya gelince de vergi mükelleflerinden alınan umumî geliri teşkil eder. Hakikî ve hükmî şahıslar normal resim (normal tax) olarak alınan ve 1953 te % 47,5 ini teşkil eden vergi yanında ayrıca 2 000 İngiliz lirasından fazla geliri olan hakikî şahıslardan alınan ve % 10 dan 97 ye kadar mütezayit (surtax) olarak kademelenmiş olan vergi vardır. Normal vergide aile durumuna göre gerekli tenzilât yapılır. Bir şahsın kendi faaliyetinden mütevellit gelirlerde de tenzilâtlı vergi tarifesi tatbik olunur. 250 İngiliz lirasından aşağı gelirlerde vergi nispeti % 15.8 e kadar inebilir 135 İngiliz lirasından aşağı gelirler vergiden muaftır. Karı koca ve çocuklar vergi matrahında bir olarak hesaplanır ve vergi aileye kesilir. Müterakki vergide aile ve şahıs durumları dikkate alınmaz. Başka birinin hizmetinde çalışan meslek sahiplerinden alınan gelir vergisi, muhtelif zamanlardaki gelir durumuna göre hesaplanır (Pay as you earn). Tahsıl güçlüklerine mâni olmak için gelirsiz zamanlara ait ödenmemiş taksitler müteakip kazançlardan birleşik olarak kesilir. Hükmî şahıslar da normal tarifeye tâbidir. İki defa vergi ödemeyi önlemek için, şirketlerin ödediği vergi, ortağın gelir vergisi borcundan çıkarılır. 1937 senesinde çıkan malî kanunla (Finance Act) silâhlanma programı çerçevesi içinde Millî Müdafaa Yardımı (National Defence Contribution) adiyle yeni bir vergi vazedilmiştir. Bu vergi 1946 da hükmî şahıslardan alınan kazanç vergisi (profits tax) haline getirilmiş ve normal vergiye (normal tax) eklenerek iş ortağının gelir vergisinden mahsup edilmeden tarh olunmuştur. Şu halde, son zamanlarda iki defa alınan vergi var demektir. Kazanç vergisi (profits tax) nde vergiden muaf kısım 2 000 liraya kadardır; 12 000 İngiliz lirasına kadar olan kazançlardan vergi muafiyetine tâbi kısım mahsup edilir. Vergi nispeti 1951-1952 den itibaren % 50 dir; fakat kâr elde edilmiyen hallerde % 10 a düşer. İkinci Dünya Harbinde fazla kazançlara, % 60, sonra % 100 ve nihayet tekrar % 60 olmak üzere munzam kazanç vergisi (excess profits tax) tarh edilmiştir. İstihlâk vergisi bilhassa zarurî olmıyan lüks ihtiyaç maddeleriyle alkollü içki ve tütün gibi kollektif lüks maddelerinden alınır. Muamele vergisi yoktur. Bununla beraber, harbden beri toptan ticarete purchase tax adı altında malın nev'ine göre nispeti değişen bir vergi vazedilmiştir. Normal vergi nispeti (normal tax) % 50 dir. Fakat bilhassa lüks addedilen eşyada % 75 e kadar yükselir. Zaruri ihtiyaç maddeleri ya tamamen istihlâk vergisinden muaftır veya % 25 e kadar vergiye tâbidir. Purchase tax mükelleflerinin ödemeleri hususi istihlâk vergisininkilerden çok geride kalır.

Diğer başlıca gelir kaynakları veraset vergileriyle, damga resimleridir. Britanya devlet bütçesinin normal geliri (1950-1951) 3 milyar 978 milyon ve normal masrafı ise 3 milyar 257 milyon İngiliz lirasana baliğ olmaktadır ki, bu suretle oldukça önemli bir gelir fazlası meydana gelmektedir. 1951-1952 senesinde fazlalık 79 milyon Ingiliz lirası olarak tasarlanmış ise de bu, 379 milyon İngiliz lirasına baliğ olmuştur. Gelir fazlaları uzun yıllar süren «ucuz para politikası» neticesi meydana gelmiş olan enflâsyon temayüllerini gerilemek için dalgalı borçların itfasına hasredilmiştir. İşçi Hükümeti tarafından başlanan bu politikanın bir devamı olarak Muhafazakârlar da tasarrufkâr bir malî politika ve para politikası takibetmek suretiyle tediye kabiliyetinin ıslahına ve «Dolar Köprüsü» ne ulaşmaya çalışmıştır. Devlet borçları 1950 de 25,9 milyar İngiliz lirasına, bu borçlar için ödenen faiz ve diğer masraflar ise 518 milyon İngiliz lirasına baliğ olmaktadır.

Bütçe masraflarının yarısından fazlasını yalnız Britanya Devletinin yaptığı endirekt münakale ve yardımlar teşkil eder (resmî dairelere yapılan tahsisler, sosyal sigorta yardımları, emekli maaşları, borçlar, harb zararlarının giderilmesi v. b. gibi). Direkt olarak yapılan masrafların en mühim kısmı ise silâhlanmaya ayrılmıştır (1951-1952 de yuvarlak olarak 1,4 milyar İngiliz lirası).

Britanya millî gelirinin % 40 ı devlet geliri olarak ayrılır (1951 de sosyal vergiler hariç, bu gelir % 39,5, vergilerle birlikte % 43,9). Almanya Federal Cumhuriyeti hariç, hiçbir endüstri memleketinde devlet, bu kadar yüksek nispette gelir payı almaz. Bu geniş malî gelir sebebiyledir ki, Britanya Hükümeti devlet gelir ve giderlerini, para ve kredi hacmini ve bundan maada bütün iktisadi politikayı devamlı olarak nüfuzu altında bulunduracak durumdadır (Fiscal Policy). Bundan dolayıdır ki, her sene Nisan ayında Maliye Vekilinin Parlâmento huzurunda bütçeyi takdimi vesilesiyle Parlâmentonun en hararetli müzakereleri başlar.

Para, kredi, bankalar ve sigorta: Britanyada cari para birimi İngiliz lirasıdır. Bir İngiliz lirası 20 şilin, bir şilin 12 penidir. B. B. da döviz müessesesi mevcuttur. Sterlin bölgesi haricindeki ortak devlet (bilhassa, Kanada hariç Commonwealth memleketleri ile) malî muameleleri resmî müsaadeye bağlıdır. B. B. Dünya ekonomisindeki mümtaz mevkiini geniş ölçüdeki bankacılığına da borçludur. Merkez Bankası, Bank of England (İngiltere Bankası), 1946 dan beri devletleştirilmiş bulunmaktadır. Bu banka banknot tedavülünü tanzim eder, bankalar bankası ve hükümet bankası olarak faaliyette bulunur. 1931 Eylülünden beri banknotun altına tahvili, muvakkaten durdurulmuştur. Tedavüldeki banknot miktarı bir devlet borcu ile karşılanmış olan ve azami yekûnu vakit vakit kanunla tâyin edilen Fiduciary Issue vasıtasiyle esas itibariyle tesbit edilmiştir (1952-1953 te 1 550 milyon İngiliz lirası) İkinci Dünya Harbinin başında İngiltere Bankasının altın stokunun büyük bir kısmı, İngiltere Bankası ile birlikte memleketteki bütün para miktarını idare eden Hazine Dairesinin (Maliye Bakanlığı) tediye fonuna devredilmiştir. İngiltere Bankası, aynı zamanda ticari bankaların kredi politikasını kontrol eder ve dolayısiyle hususi bankalara para tedarikinde Londra para piyasasının kendine has ananevi mekanizmasından faydalanır. Hususi bankalardan bütün B. B. yı şubeleriyle bir ağ gibi örmüş bulunan 11 büyük banka vardır (Clearing Banks). Bu bankalar 6 milyar İngiliz lirasından fazla bir aktif'e sahiptirler. Özel tasarruf sermayesiyle bilhassa küçük tasarrufların muhafazasına posta tasarruf kasaları (bütün tasarruf hesaplarının 2/3 si) ve Trustee Saving Banks (tasarruf mevcudunun 1/3 i) hizmet eder.

Londra esham ve tahvilât borsası (London Stock Exchange) hukuki bakımdan tamamen bir istihbarat müessesesidir, fakat filiyatta envestisman sermayesinin teminine hizmet eder. 50 000 İngiliz lirasını aşan yeni emisyonları devlet kontrol eder.

Esham ve tahvilât bankasından başka müteaddit ticaret borsaları vardır. Ayrıca ham madde müzayedeleri yapılır. B B. ham madde ticaretini geniş ölçüde tekrar hususi teşebbüse terk edeli beri müzayede müessesesi yeniden önem kazanmıştır. Ekseriyetle Commonwealth memleketlerinden gelen yün, kalay, çay, kurşun, çinko, v. b. ham maddeler üzerine Birinci Dünya Harbinden önce yapılan ticaret, Britanya servetinin önemli kaynağını teşkil etmektedir.

B. B. sigortacılığının milletlerarası şöhreti, bankacılığınınkine eştir. Birçok tanınmış sigorta şirketlerinin merkezi yine Londradır. Yangın, kaza ve deniz sigortası şirketlerinin 2/3 si yabancı asıllıdır. Takriben 300 kadar sigorta şirketi vardır ve bunların da aşağı yukarı 30 u milletlerarası ehemmiyettedir. Aynı zamanda 200 tanınmış yabancı sigorta şirketinin de Londrada mümessillikleri mevcuttur. Bu sigorta şirketleri dışında Corporation of Lloyd's vardır. Bu müessese eskiden yalnız deniz sigortaları yapmaktaydı, fakat şimdi bizzat akit icra etmemekle beraber, başka sigorta muameleleriyle de meşgul oluyor.

Maarif: Maarif, 1944 te çıkarılan bir kanuna (Education Act) dayanmaktadır. Bu kanun 1946 ve 1948 yıllarında ilâvelerle yeniden neşredilmiştir. Eğitim kanunu ile İngilterede tahsil, ilk (primary education), orta (scondary education) ve bunları takibeden öğretim (further education), olmak üzere üç dereceye ayrılmıştır. Mecburi tahsil çağı 5 yaşından 15 yaşına kadar devam eder. Okul öncesi öğretim ve eğitimi çocuk bahçeleri (Nursery schools) nde veya klaslar (classes)da 3-5 yaşlar arasında yapılır. İlk öğretim veren okullar, 5-7 yaşları arasındaki çocuklar için infants schools ve 7-11 yaşları arasındaki çocuklar için de, junior schools adı verilen okullardır. Bu ilk dereceli okullardan sonra gelen orta öğretim okulları üç tiptir. Secondary modern school denilen okullar. umumi ve pratik bilgi verirler. Bütün öğrencilerin % 70 i bu okullara devam etmektedir. Öğrencilerin % 15 nin devam ettiği, secondary technical school'lar ise ticaret ve sanayi için eleman yetiştirir. Genel öğrenci sayısının % 15 nin devam ettiği secondary grammar schoollar da akademik istikamette çalışarak, üniversite için öğrenci hazırlarlar. İngilterede ihtısasa hazırlıyan her çeşit meslek okulu vardır. Öğretmenler, «teachers training colleges» (öğretmen hazırlama kollejleri) adı verilen müesseselerde yetiştirilirler. Yüksek tahsil 12 üniversitede verilir; bu üniversiteler şunlardır: Oxford, Cambridge, Durham, Londra, Manchester, Birmingham, Liverpool, Leeds, Sheffield, Bristol, Reading ve Nottingham üniversiteleri; ayrıca Exeter, Southampton, Leicester, Hull ve Keele'de de üniversite diploması vermiyen, fakat yüksek okul seviyesinde University Colleges denilen yüksek tahsil müesseseleri vardır. Carlisle, Cirencester, Newport, Kingston-on-Soar, Wye, Uckfield ve Ripley'de özel ziraat kollejleri bulunmaktadır. Üniversitelerin çoğuna erkeklerle eşit haklara sahip olmak üzere, kadınlara da devam müsaadesi verilmiştir. Londra, Cambridge, Oxford üniversitelerinde hususi kadın colleges'leri vardır.

Halk üniversiteleri (University extension) plânlı bir mesai sarfederek konferansları, seminerleriyle kaabiliyetli dinleyicileri tatil devresi kurslarına veya üniversiteye hazırlarlar. Bu müesseseler ekseriya, Worker Educational Association (işçi eğitim derneği) ile işbirliği yaparak çalışırlar.

İskoçyadaki maarif sistemi de İngilteredekine benzer, ancak onun kadar geniş değildir. İskoçyada da eğitim 1946 da çıkarılan Education Act (Scotland) a göre düzenlenmiştir. Mecburi tahsil 5-15 yaşları arasındadır. Üniversiteler Glasgow, Aberdeen, St. Andrews ve Edinburgh şehirlerindedir.

Education Act (Northern Ireland) ile 1947 de yeniden düzenlenen Kuzey İrlanda maarif sistemi İngiliz maarifinden mülhemdir. İrlandada mecburi tahsil çağı 5-14 yaşları arasındadır. Yüksek tahsil müesseseleri, Belfast üniversitesi ve Londonderry'deki «Magee University College» ile iki ilâhiyat kollejinden ibarettir.

Basın: 1914 te B. B. ve Kuzey İrlanda'da 198 günlük gazete çıkmakta idi; 1952 de ise gazete sayısı 127 ye düşmüştür. Fakat buna mukabil umumi tiraj yekûnu 10 milyondan 31 milyona yükselmiştir. Gazetelerin ortalama tiraji ise 50 000 den 300 000 e çıkmıştır. 1 000 kişiye 600 nüsha gazete isabet etmektedir ki, böylece İngiltere dünyanın en çok gazete okunan memleketidir. En çok satış yapan gazeteler Londrada çıkan halk gazeteleridir. *Daily Mirror* ve *Daily Express*in tirajları 4 milyonun üzerindedir. *Daily Mail* (kur. 1896), *Daily Herald* (kur. 1912), *Evening News* (kur. 1881), muhafazakâr *Daily Telegreph* (kur. 1885), liberal *News Chronicle* (kur. 1846) ın tirajları bir milyonun üzerindedir. Buna mukabil İngilterenin en önemli gazetesi olan *The Times* (kur. 1785) ancak 250 000 nüsha satmaktadır. Londranın büyük sabah gazeteleri (National press) [millî basın], % 60 ile memleketin bütün gazete tirajına hâkim durumdadırlar. Vilâyet gazeteleri arasında *Manchester Guardian* (kur. 1821), muhafazakâr *Yorkshire Post* (kur. 1757) ve *The Scotsman* (kur. 1817) başta gelirler. Londranın akşam gazetesi *Evening Post* (kur. 1881), *Evening Standard* (kur. 1827) ve *The Star* (kur 1888) daha çok mahallî gazetelerdir.

Haftalık yayınlar arasında bilhassa pazar yayınları önemlidir: *News of the World* (dünya haberleri) adlı dergi 8,5 milyonluk tirajla dünyanın en çok satılan dergisidir. Bundan sonra *Sunday Pictorial* (5 milyon), *Sunday Express* (3,5 milyon) ve *Sunday Dispatch* (2,5 milyon) gelirler. Bu sonuncular bulvar stilindedir (havadis gazeteleridirler). *Sunday Times* ve bilhassa *Observer*, yazıları bakımından titiz ve kaliteye ehemmiyet veren dergilerdir.

Spectator, *New Statesman and Nation* ve *Economist* dergileri ise daha çok politika ile uğraşırlar. Günlük *Financial News* ve *Financial Times* gazeteleri malî ve ticari bakımdan çok önemlidir. Sağ temayüllü *John Bull* (11 milyon). solcu *The People* (5 milyon) ve *Illustrated London News* daha çok popüler ve eğlendirici yazılar neşrederler. *Radio Times* (8 milyon) ve *Woman* (2 milyon) da kitleye hitabederler. Başta gelen mizah dergisi *Punch* (kur. 1841) dir.

İngiliz basınının % 60 ından fazlasının bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş bulunan gazete konsern'leri vardır. Bunlar: *Daily Express*, *Evening News* ve daha iki gazetenin (% 16 8) bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş bulunan Beaverbrook; 16 gazete ile birlikte *Daily Mail*in (% 14,8) teşkil ettiği Rothermere; 37 gazetenin meydana getirdiği bir eyalet konserni olan Kemsley (% 17); ve *Daily Mirror* (% 12,9) yayınevleridirler. İngiliz basınının % 75 i temayül bakımından daha çok muhafazakârlara yakındır. *Daily Herald* ile diğer birkaç küçük gazete İşçi Partisini tutarlar. Dar anlamda parti gazetesi, yalnız komünistlerin malî bakımdan desteklediği *Daily Worker*dir.

Kilise: İngiltere ve Gal: Reformasyon hareketlerinden İngiliz Kilisesinin Romadan ayrılmasından ve I. Elizabeth'in idaresi altında dinî hayatla ilgili yeni nizamların kurulmasından sonra, XVII. yüzyıldaki iç harbler, bazı dinî müesseselerin doğmasına sebeb olan sarsıntılar meydana getirmiştir (Congregationalist; Presbyterian; Baptist ve Quaker). 1689 da çıkan Haklar beyannamesinden sonra devlet kilisesi yanında yukarıda adı geçen kiliseler de devlet tarafından tanındılar. Bununla beraber Anglikan Kilisesi yine de mütemayiz devlet kilisesi olarak kaldı. XVIII. yüzyılda John ve Charles Wesley'nin idareleri altında Luther'in ve Alman sofuluk cereyanının (Pietizm) tesiri altında kalan Methodism, Anglikan Kilisesinden ayrıldı; XIX. yüzyılda Serbest Kilise ve Katolikler için pek çok kolaylıklar ortaya çıktı ve o zamana kadar B. B. da mevcut mezheplerin yanında birçok yenleri de doğdu. Meselâ Hıristiyanlığı yaymağa çalışan Katolik - Havariyyun Plymouth Kardeşleri ve Protestan Selâmet Ordusu gibi. 1913 ten beri bahis konusu olan kilise ile devletin ayrılması meselesi, İngilterede National Assembly of the Church of England adında teşriî bir meclisin kurulmasını, Gal'de ise 1920 senesinde devlet ile kilisenin ayrılmasını sağladı. İngiltere için böyle bir ayrılma kabul edilmedi. National Assembly piskoposlar, daha aşağı rütbedeki din adamları ve profanlar olmak üzere üç meclise ayrılmıştır. Bütün dünyadaki Anglikan piskoposlarını içine alan Lambet Palace'ta toplanan konferansın (1867) kilise muhitinde büyük bir önemi vardır. Canterbury başpiskoposu (Primate) nun emri altında 27, York başpiskoposunun emrinde ise 11 piskopos vardır. Devlet kilisesine verilmesi mecburi olan verginin kaldırılması (1868) üzerine serbest kiliseler bu durumdan çok memnun kalıp gelişme imkânı elde etmişlerdir. Bu kiliseler 1895 te National Free Church Council adı altında birleştiler. 1924 te kurulan Conference on Christian Polities, Economies, and Citizenship (Copec) çerçevesi dahilinde bütün kiliseler kendilerini sosyal meselelerin halline vakfetmişlerdir. Bu müesse e bugün 1942 de kurulan Britanya Kiliseler Meclisinin (British Council of Churches) bir şubesi halini (Social Responsibility Department) almıştır. Bu suretle bütün büyük mezhepler temsil edilmektedirler. Bu mezhepler aynı zamanda Dünya Kiliseler Meclisinde (World Council of Churches) ve İkinci Dünya Harbinden sonra da Avrupada kilisenin yeniden ihyası için (Christian Action) çalışmaktadırlar.

Papa IX. Pius 1850 de İngilterede Katolik hiyerarşisini tekrar tesis etti. Bu hiyerarşi Westminister'de (ananeye göre kardinal) Birmingham. Cardiff ve Liverpool'da olmak üzere 4 metropolite ve 14 piskoposluğa ayrılmıştır.

İskoçya'da devletin resmen tanıdığı kilise Presbyterian Kilisesidir. XIX. yüzyılda büyük ve bağımsız bir Presbyterian Kilisesi parçalanıp 1900 de diğer bağımsız Presbyterian kiliseleriyle birleşerek United Free Church'i teşkil ettikten sonra, 1920 de yeniden Church of Scotland'i teşkil etmişlerdir. İskoçya'daki Episcopal Church of Scotland mensupları ekseriyetle muhacir İngilizlerden ibarettir. Pek az miktarda Congregationalist, Baptist Methodist ve Selâmet Ordusu (Salvation Army) mensupları vardır. Katolik kilisesi, Glasgow ve Saint Andrews (Edinburgh) eyalet kiliseleriyle 2 başpiskoposluğa ve 6 piskoposluğa sahiptir.

Kuzey İrlanda'da Presbyterian ve küçük bir Methodist Kilise yanında bir de Piskoposluk Protestan Kilisesi (Church of Ireland) vardır. Katolikler Armagh Kilise bölgesine bağlıdırlar.

Millî müdafaa: Britanya ordusu, tarihî ve coğrafî bakımdan, Birinci Dünya Harbine kadar İmparatorluğun (bilhassa deniz yollarının) müdafaası münhasıran anavatan tarafından yapıldığı, bugün dahi Commonwealth'in müdafaası işinde B. B. nın iştirak payı diğer ortak devletlere göre mutlak ve nispî olarak çok daha büyük olduğu, müstemlekelerin ise harb gemileri ve tayyareleri bulunmadığı ancak az miktarda askerî birlikleri mevcut olduğu göz önünde bulundurularak teşkilâtlandırılmıştır. Bundan dolayıdır ki Manş Denizi, Cebelüttarık, Malta, Süveyş, Aden yolunun,

Kuveyt'ten Karaşi'ye kadar Basra körfezinin. batı Okyanus kısmının (Singapur), İskoçya, İrlanda Kanada, Kuzey Atlantik yolunun emniyetini temin işi hemen hemen münhasıran B. B ya düşmektedir. Commonwealth Anayasasında olduğu gibi Commonwealth orduları arasında da ahenkli bir birlik yoktur. Bununla beraber B. B. ile Kanada'nın Atlantik Paktında ve Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda' nın da Pasifik Paktında bulunmaları, hiç olmazsa, kara ordularının teçhizinde ve teknik terimlerde bir beraberliğin meydana gelmesine sebebolmaktadır.

Ordunun başkumandanı, şeklen kıral veya kıraliçedir. Millî müdafaa ile ilgili bütün meseleler başvek lin başkanlığında Millî Müdafaa Vekili, Çalışma Vekili, Hazine Vekili, deniz, kara ve hava müsteşarlarından teşekkül etmiş bulunan ve deniz kara ve hava kurmay başkanlarının müşavirlik ettikleri Müdafaa Komisyonu (Defence Committee) tarafından kararlaştırılır. 1939 Nisanına kadar ordu, muvazzaf ücretli askerlerden müteşekkildi. Alman ordusunun Çekoslavakyaya girmesi üzerine, evvelce 1916 - 1918 yılları arasında konulmuş olan mecburi askerlik usulü İkinci Dünya Harbinde yeniden tatbik edilerek bu harbden sonra da muhafaza edildi. Ordu, muvazzaf ordu, anavatan ordusu ve ihtiyat kuvvetler olmak üzere üçe ayrıldı Muvazzaf ordu, · veya 22 sene orduda çalışmayı taahhüdeden ücretli askerlerden ve 2 sene müddetle silâh altına alınan mecburi hizmetlilerden teşekkül eder.

Üniversite öğrencileri ile zanaat erbabı askerlik hizmetini, arzularına göre, öğrenimlerinden önce veya sonra yapabilirler. Üç yıl müddetle orduda çalışmış olan ücretli askerler terhis edilince 4 yıl için ihtiyata geçmiş olurlar. Anavatan ordusu, kıta kumandanı ve yetiştirici personel olarak 8 sene orduda çalışmayı taahhüdeden gönüllüler ile muvazzaf orduda 2 - 3 sene hizmet ederek ayrılmış olan askerlerden teşekkül eder. 1950 de ihdas edilen ve Army Emergence Reserve adı verilen ihtiyat ordusu bilhassa teknisiyen ve zanaat erbabı v. b. ve anavatan ordusu yerine ihtiyat orduya sevk edilen mecburi hizmetli askerlerden kurulmuştur.

Kadınlar ancak gönüllü olarak her üç orduda da hizmet edebilir ve Kıraliyet Kadın Ordusuna (Women's Royal Army Corps) dahil olurlar. «Home Guard» denilen bir askerî birlik ücretsiz gönüllülerden teşekkül eder. Bu gönüllüler senede en az 60 saat hizmeti kabul ederler.

Ordu, Harb Meclisi (Army Council) nin idaresi altındadır. Bu Meclisin başkanı millî müdafaa müsteşarıdır; en önemli diğer üyeler ise Erkânı Harbiye - i Umumiye Reisi, ordu başyaveri ve erkanı harbiye - i umumiye ikinci reisidir. Kıraliyet Yüksek Kumandanlığı (Lord High Constable) 1521 den beri işgal edilmemiştir. Bu memuriyet taç giyme merasimlerinde bir gün için ihdas edilir.

Ordu İskoçya Kuzey, Güney, Doğu ve Batı İngiltere ordu kumandanlıkları olmak üzere beş kumandanlığa, Londra ve Kuzey İrlanda askerlik dairelerine ve üç denizaşırı ordu kumandanlığına (Akdeniz, Uzakdoğu ve Kuzey ordu grupu) ayrılmıştır. İngiliz ordusunun mevcudu (1953), 8 500 kadın ile 19 000 mevcutlu müstemleke birlikleri dahil, 554 000 kişidir. Bunun 334 000 i B. B. ve Avrupada, 220 000 i ise denizaşırı ülkelerdedir. 1953 - 1954 millî ordu bütçesi 526 000 100 İngiliz lirası idi. Muvazzaf ordu (1953) 6 piyade ve 3 zırhlı tümenle 4 müstakil tugaydan ibarettir. Anavatan Ordusu, 7 piyade. 2 zırhlı, 1 paraşüt tümeninden ve 4 müstakil tugaydan teşekkül etmiştir.

Donanma (Royal Navy) 1953 te şu muvazzaf birlikleri ihtiva etmekteydi 11 uçak gemisi (en yeni birlik «Eagle», 36 800 ton, 152 000 beygir gücü, 31,5 mil süratte), 5 muharebe gemisi («Vanguard», 42 500 ton, 130 000 beygir gücü, 28 mil süratte), 24 kruvazör («Superb», 8 000 ton, 72 500 beygir gücü, 31,5 mil sürtte), 91 muhrip (540 - 2 610 ton), 158 yardımcı gemi (1 000 - 1 700 ton), 53 denizaltı (814 - 1 385 ton), 62 mayın tarama gemisi sayısız torpido, çıkarma gemisi, mayın dökme gemisi ve 153 000 mürettebatı bulunan yardımcı vasıtalar birliğine sahiptir. İngiliz deniz kuvvetleri, Amirallık Dairesinin (Board of Admiralty) emrindedir: Amirallık Dairesi, kabinede vekil bulunan Birinci amirallik lordu ile 6 sı deniz subayı (bunlar arasında: First Sea Lord [Birinci deniz lordu]) olan 10 üyeden ve 2 si Parlâmento mensubu bulunan 4 sivilden teşekkül eder. Kıraliyet Amirali (Lord High Admiral) memuriyeti 1830 dan beri işgal edilmemekted r. Bu dairenin vazifesi 16 8 den beri Amirallik tarafından yapılmaktadır. 1953 - 1954 deniz kuvvetleri bütçesi 329 500 000 İngiliz lirasıdır.

Hava kuvvetleri (Royal Air Force), en az beş yıl hizmet etmeyi taahhüt eden gönüllüler ile üç yıl hizmeti kabul edebilecek mecburi hizmetlilerden teşekkül eder. Hava kuvvetleri, Havacılık Dairesinin (Air Council) emrindedir. Havacılık Dairesi hava müsteşarının başkanlığında dokuz üyeden teşekkül eder ve iki ayrı hava kuvvetleri kumandanlığına ayrılır; birincisi anavatan kumandanlığıdır ki bu da bombardıman, avcı, sahil, nakliye, uçucu yetiştirme, teknik eleman yetiştirme, bakım ve iaşe, anavatan müdafaa kumandanlıklarına ayrılır. Denizaşırı hava kuvvetleri kumandanlığı ise Almanyada üslenmiş bulunan 2. taktik filo ile Orta ve Uzakdoğu birliklerinden teşekkül eder. Denizaşırı hava kuvvetlerinin mevcudu (1953) 225 000 kişilik 240 filodan ibaret 40 gruptur. 1953 - 1954 hava kuvvetleri bütçesi 498 000 000 İngiliz lirası idi.

Dış münasebetler: B. B. dış münasebetlerinde karşılaşılan başlıca problemlerden biri, bir taraftan sömürgeler ve Britanya milletler topluluğu (Commonwealth) politikalarının tevhidi, diğer taraftan da bunların dış münasebetlerle ahenkleştirilmesidir. Dış münasebetler şu iki maksadı takibeder: Saldırışlara karşı emniyetin temini; ticaretin inkişafı. Bu iki bakımdan İşçilerle Muhafazakârlar arasında hiçbir esaslı görüş farkı belirmemiştir. İşçiler, emniyetin temini için daha ziyade Birleşmiş Milletlerle bunun tâli organizasyonlarına bel bağlamağa meyleder; Muhafazakârlar ise. bu maksatla bölge pakt ve anlaşmaları tavsiye ederler Fakat barış meselesi ve millî ödeme kudreti gibi derhal halli gereken malî meselelerin arzettiği müstaceliyet; dış münasebetlerde nazari görüş farklarının belirmesine az fırsat vermiştir. 4 Nisan 1949 da Birleşik Kırallık Kuzey Atlantik Müdafaa Paktını imzalamıştır. Bu paktı imzalıyanlar (ki bunlar, Batı Avrupa memleketlerinden başka Birleşik Amerika ile Kanadayı da ihtiva etmektedir) birbirlerine serbestçe askerî yardımda bulunmayı ve müdafaa, teçhizat, askerî talim ve terbiye işlerinde işbirliği yapmayı taahhüt ediyorlardı. Yılın sonuna doğru Birleşik Kırallık, Birleşik Amerika ile bir anlaşma imzalıyarak Birleşik Amerikanın atom silâhları imaline devam edeceğini, fakat bunların Birleşik Kırallıkta depo edileceğini kararlaştırdı. Keza İngiliz bilginleri, atom enerjisi alanında yapabilecekleri yeni keşifleri Amerikan bilginlerine de bildireceklerini taahhüt ediyorlardı. Mart 1948 de Birleşik Kırallık, Fransa, Holânda, Belçika ve Luxemburg

arasında 50 yıl süreli kesin bir askerî ittifak imzalandı, «Benelux» anlaşmasında kararlaştırılan karşılıklı yardım, otomatik bir karakter taşıyordu. Aynı zamanda Birleşik Amerika ile Birleşik Kırallık, Almanyaya dair şöyle bir anlaşmaya vardılar: Almanyanın Batı Avrupa hayatında, askerî değilse de ekonomik alanda, tekrar hâkim bir duruma yükselmesi için lâzımgelen yardım yapılacaktır. Fakat buna göre, işgal kuvvetlerinin azaltılması için hiçbir tedbir alınmıyordu. Kasım 1949 da B. B. ittifaklar sistemini Danimarka ve Norveçe de teşmil etti.

İngilterenin halkın hayat seviyesi muhafaza edilmek istendiği takdirde, ticaret anlaşmalarına da ihtiyacı vardı. Bu maksatla, gerek dünya çapında, gerek bölge içinde teşebbüslere girişildi. Ekim 1947 de İngiltere Cenevre'de ayrıca 22 milletle umumi bir tarife anlaşması imzaladı. Bu anlaşmayı hususi iki taraflı anlaşmalar takibetti. Annecy'de 1949 yazında toplanan bir konferansta da dünya ticaretini daha serbest kılacak çareler araştırıldı ve kısmen muvaffak olundu Döviz ve likit kredi meseleleri gibi büyük güçlükler yanında tarife meseleleri de vardı Bu engelleri ortadan kaldırmak için girişilen teşebbüslerde Birleşik Amerika büyük bir rol oynamıştır: evvelâ Haziran 1946 da Birleşik Kırallığa 3 750 000 000 dolarlık bir kredi açtı; sonra Mart 1948 de Amerikan Kongresi, başka Batı Avrupa devletleri gibi İngilterenin de faydalandığı European Recovery Plan (Avrupa Kalkınma Plânı)ı kabul etti. Başta gelen problem hâlâ halledilmemiş bulunuyordu: Marshall Plânı 1952 de sona erdiğine göre, İngiltere, bu tarihten önce sterling ile dolar arasındaki uçurumu aşmağa muvaffak olabilecek mi idi? Truman'a, 1949 da, ilk defa 1934 te akdolunan karşılıklı ticaret paktını mahdut bir zaman için uzatmak müsaadesi verildi ise de, hem Birleşik Amerikanın, hem de Kanadanın tarifeleri geniş ölçüde millî istihsali koruyucu bir karakter taşımakta devam ediyordu. Bu iki memleket halkının satın alma alışkınlığı da zor değişirdi. Kanadanın İngiltereden ithalâtı 1945 teki 23 700 000 sterlinden 1948 de 82 000 000 sterline yükselerek önemli bir artış kaydetti. Keza İngilterenin Birleşik Amerikaya yıllık ihracatı 36 000 000 £ den 66 000 000 £ e yükseldi Fakat nüfusu 150 000 000 olan Birleşik Amerika 13 000 000 u geçmiyen Kanadadan daha az İngiliz malı satın alıyordu. Batı Avrupa devletleri arasında bir gümrük birliği kurmak için teşebbüslere geçildi. Bunun derhal yapılamıyacağı anlaşıldı. Buna rağmen şimdi ticareti engelliyen faktörlerin tasfiyesine doğru terakkiler kaydolunmaktadır.

Etnografya: bk. BRİTANYA ADALARI, İNGİLİZ'LER. İSKOÇ'LAR, GAL'LER, İR'LER.

DİL: bk. BRİTANYA ADALARI, dil, ANGLOSAKSON DİLİ, İNGİLİZ DİLİ.

Tarih: Tudor hanedanından I. Elizabeth'in 24 Mart 1603 te, evlenmeden ölmesi üzerine, Parlâmentolar ayrı kalmak şartiyle, İngiltere ve İskoçya taçları birleştirilmiş (Union of Crowns; 1284 ten beri prenslik olan Gal [Wales] eyaleti zaten 1536 da İngiltere ile birleşmişti) ve Stuart hanedanından İskoçya kıralı VI. James. I. James unvaniyle İngiltere kıralı da olmuştur. Ocak 1707 de, İskoçya Parlâmentosu 68 e karşı 110 reyle, İngiltere ve İskoçya Parlâmentolarının birleşmesi (Union of Parliaments) ni de kabul ettikten sonra, İngiltere ve İskoçya Birleşik Kırallığı, yani B. B. Birleşik Kırallığı (United Kingdom of Great Britain) tam olarak kurulmuş, 1 Ocak 1801 de İrlanda da bu birliğe katılmıştır (1922 de birlikte yalnız Kuzey İrlanda [Northern Ireland] kalmış, Güney İrlanda ise Serbest devlet Statüsüne kavuşmuştur). B. B. nın tarihi böylece 1707 de başladığı için, bu yazı da B. B tarihini 1707 den itibaren ele alacaktır. Ondan evvelki tarih için bk. İNGİLTERE, Tarih; GAL (Wales), Tarih; İSKOÇYA, Tarih; İRLANDA, Tarih; ayrıca bk. BİRLEŞİK KIRALLIK. Britanya Sömürgeler İmparatorluğu (British Colonial Empire) nun tarihi için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU (The British Empire); Britanya dominyonlarının ve milletler topluluğunun tarihi için de bk. BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU (The British Commonwealth of Nations).

1603 teki birleşmeden sonra her iki memleketin ayrı Parlâmentosu olup, her birinin tebaasına diğerinin topraklarında yabancı gözü ile bakılırdı. Gümrük resmi ve gemi seferleri tahdidatı iki memleket arası iktisadi münasebetlerin inkişafına mâni oluyor ve bilhassa İskoçyalı tüccarları İngiliz İmparatorluğunun ticaretinden mahrum ediyordu. Bununla beraber, Cromwell (ölm. 1658) in Cumhurreisliğine raslıyan devirde iki memleket organik bir şekilde birbirine bağlı olarak yaşamıştı.

İngiltere. İspanya Veraset Harbine 1702 de iştirak etti. Bu yıl içinde, III. William ölmüş ve Kıraliçe Anne de İngiltere tahtına çıkmıştı. Güneş kıralı XIV. Louis hâlâ Fransa tahtında bulunuyordu. Fransanın büyük rol oynadığı bu savaşta Whig (liberal) ler düşmanı ezmeğe karar vermişlerdi, Tory (muhafazakâr) ler ise zafersiz de olsa, hemen bir sulha erişmeyi istiyorlardı. Bu sebeple harb parti politikası mevzuu olmuştu. Louis, Stuart kıral namzedine tahtın iade edilmesine taraftardı; birçok İngiliz Tory'leri de aynı gayeyi güdüyorlardı. Stuart'ların tekrar tahta kavuşmaları fikri tabiatiyle İskoçyalılarca, hissî sebeplerden dolayı çok iyi karşılanıyordu. Bu suretle İngiliz orduları kıtada Fransa ve müttefikleriyle çarpışırken, İngilterenin kuzeyden İskoçyalılar tarafından bir taarruza uğraması çok muhtemel görünüyordu. Bizzat İngilterede, Jacobit (Stuartların tahta getirilmesini hedef tutan) hareketinin, kanuni bir şekilde gelişmesinin önüne geçmek için parlâmento 1701 de tahtın verasetine dair bir kanun kabul et-

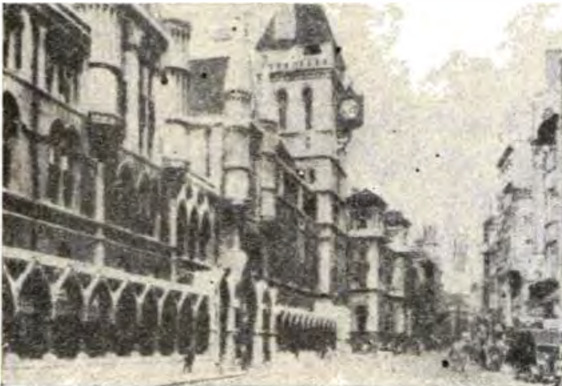

Kıral açış nutkunu söylemek üzere saltanat arabasiyle Parlâmento'ya giderken

Londrada Başvekâlet binası, Downing sokağı No. 10

mişti; buna göre, William'ın ve halefinin, halef bırakmadan öldüğü halde, tahtın I. James'in torunu Hannover seçmeni ve ana düşesine ve onun haleflerine geçmesini karar altına alıyordu. Edinburgh Parlâmentosu buna benzer bir kanun kabulünden ictinabederek, bu tehdit havasını devam ettiriyordu. Siyasi bakımdan İskoçyalıların müzakere ve pazarlık vaziyeti kuvvetli olmakla beraber, memleketleri iktisadi bakımdan fakir ve tehdide açık idi. İktisaden hiçbir zaman kuvvetli bir durumda bulunmamış olan Kuzey Kırallık, o aralık 1698 yılında Darien (Panama) de bir üs kurmak için muvaffakiyetsizlikle neticelenen teşebbüsü sonunda daha da büyük za'fa düşmüş bulunuyordu. Bu duruma göre gerek İngiltere, gerek İskoçya iki memleketin birleşmesini arzu etmekle beraber, bunu başka başka sebeplerden dolayı istiyorlardı.

Kıta üzerinde cereyan eden Blenheim (1704) ve Ramillies (1706) muharebeleri arasında İngiliz ve İskoçyalı müzakereciler bir birleşme esası üzerinde çalışmışlardır. İskoçya Parlâmentosu anlaşmayı tasdik etmekle beraber, Kilise idaresinde kullanılan presbyteryen idare şeklinin ve İskoçya kanun sisteminin Cheviot dağları kuzeyinde yürütülmeğe devam etmesini şart koşmuş, İngiltere Parlâmentosu da buna muvafakat edince, iki memleket 1 Mayıs 1707 tarihinde birleşmiştir. İskoçya, Lordlar Kamarasında, 16

Londrada mahkemelerin bulunduğu sokak (Fleet Street)

Lordla temsil olunacak, bunlar da her içtima devresinin başında İskoçyalı Lordlar tarafından seçilecek idi. Avam Kamarasına ise İskoçya 45 üye gönderecekti. İskoçyadan gelecek üyelerin her iki kamarada da, bütün üyelerin ancak onda birine bile varmıyan bir azınlık teşkil edeceklerine göre, İskoçyanın Westminster'daki nüfuzunun ehemmiyetsiz kalacağı hissediliyordu. Fakat buna mukabil gerek İngiltere, gerek denizaşırı İngiltere İmparatorluğu piyasalarının İskoçya teşebbüsüne açılması neticesinde, İskoçyalılar bu birleşmeden iktisadi bakımdan geniş ölçüde faydalanıyordu. Fakat İskoçya bağımsızlığının iktisadi menfaatler karşılığı satılması, İskoçyada iyi karşılanmıyordu. İngilterede ise bu hâdiseye çok önem verilmemişti, çünkü halkın dikkati iç politika kavgaları ile dışarıda cereyan eden kanlı muharebeler ve bilhassa Oudenarde (1708) ve Malplaquet (1709) muharebeleri üzerinde toplanmıştı.

İngiliz ordularının kumandanı Marlborough dukası John Churchill, harbin son yıllarında Tory'lerden az askerî yardım görmüştü; buna rağmen İngiltere, 1713 te akdolunan Utrecht muahedesiyle bazı kazançlar temin edebilmişti ki, bunlar, Fransadan, St. Kitts, Nova Scotia, Newfoundland ve Hudson körfezi havzasını, İspanyadan Minorca ve Cebelütarıkı almaktı.

İngiltere, bu topraklara ilâveten, İspanya ile bir ticaret anlaşması da yapmıştı. Buna göre İngiltere, 30 yıl müddetle, İspanyanın Amerikadaki sömürgelerine yılda 4 800 esir teslim etmek ve yine her yıl Porto Bello ve Vera Cruz'a 500 tonluk ticaret gemisi göndermek hakkına sahip oluyordu. Bu menfaatli ticareti idare etmek için kurulan şirket *South Sea Company* (Güney Denizi Şirketi) idi.

Bu devirde, İngiltere ile Türkiye arasındaki münasebetler dostane bir şekilde devam etmiştir. Kıraliçe Elizabeth'in, ticari ve siyasi gayelerle giriştiği bu temaslar neticesinde, 1580 de İngilizlere, Türk limanlarında serbestçe ticaret yapmaları hakkında ilk ahidnâme verilmiştir. İki devlet arasında bu suretle başlıyan resmî münasebetler gittikçe artarak sıkı bir dostluk halini almış ve XIX. yüzyıl başlarına kadar müspet olarak devam etmiştir. Bilhassa XVII. yüzyıl sonlarında İstanbulda elçi olarak bulunan Lord Paget, Türk dostluğu için çok çalışmış ve Osmanlılarla savaş halinde bulunan devletler arasında tavassutta bulunarak Karlofça (Mac. Karlóca Alm. Karlowitz; bugün Yugosl. Sremski Karlovci) Antlaşmasının (1699) yapılmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu antlaşmadan sonra da münasebetler aynı samimî hava içinde devam etmiştir. İngiltere, İspanya verâseti dolayısiyle Fransa ile harbe girişince, Osmanlı hükümeti, İngiliz donanmasının muhtaç olduğu zahirenin temini için Akdenizdeki limanlarına talimat vermiş, İngilizler de, Pasarofça (Alm. Passarowitz bugün Yugosl. Požarevac) Antlaşması (1718) nda Osmanlılarla Avusturya arasında tavassutta bulunmuşlardır.

Gerek Hannover düşesi Sophia, gerek Kıraliçe Anne 1714 yılında ölmüş ve Sophia'nın oğlu George I. George adı altında İngiltere tahtına çıkmıştır. Tacına Whig'lerin bir hediyesi gözü ile baktığından vekillerini bu partinin saflarından seçti. George İngilizce bilmiyordu: vekilleri ise Almanca bilmiyordu. Kıral ile vekillerinin az çok bildikleri Latince, aralarında konuşma dili oldu. George'un aklı ve hisleri Hannover'da kaldığı gibi, bizzat kendisi de sık sık orada bulunurdu. Bu durum Whig'leri hiç de üzmüyordu. Whig'ler vakıa bir zaman için Parlâmentoda azınlıkta kalmıştı, fakat şimdi Tory'ler kendi aralarında uyuşa-

mayıp ümitsiz ve gayretsiz bir duruma düşmüşlerdi. Saflarında Jacobit (James taraftarları) ler bulundurduğuna dair Tory partisine tevcih olunan ittiham asılsız da değil idi. Geleneğe göre Tory'ler kıralın adamları idi, fakat şimdi tahtta bir Whig kıralı bulunuyordu. 1715 te kopan Jacobit ayaklanması Whig hükümeti tarafından kolayca bastırılınca, memlekette Whig'lerin prestiji yükseldi, muhaletetin prestiji de o nispette azaldı. İngiltere harb neticesinde düştüğü za'ftan çok çabuk kurtuldu ve yalnız tatmin edici değil, hayret uyandırıcı bir süratle kalkındı. İngiliz sermayesi hummalı bir şekilde denizaşırı teşebbüslerine yatırılıyordu. Bu teşebbüsler gittikçe daha spekulatif bir mahiyet aldı, esham yükseldikçe yükseldi. Whig'leri destekliyen Robert Walpole hüküm süren nikbinliğe karşı tekrar tekrar ikazda bulundu. Buna binaen South Sea Company iflâs edince (bu hâdise South Sea Bubble adı altında tarihte meşhurdur) milletin servetini kurtarmak üzere Walpole tabiî olarak lider seçildi.

Buckingham Sarayı kapı nöbetçisi

Walpole zamanı (1721 - 1742): Walpole (1676 - 1745) 1721 de vekiller heyetinin başına geçtiği zaman, fasılasız olarak 20 yıl Avam Kamarasında hizmet etmiş ve mühim idari mevkiler işgal etmişti. Tecrübeli bir parlâmentocu, eşsiz bir parti idarecisi ve büyük bir maliye nazırı idi. Bu işlerde ah'âk endişesinden uzak olup şaşmadan sulh ve iktisadi inkişaf politikası takibediyordu. Diğer devletlere karşı bir uzlaşma tavrı takınarak İngilterenin denizaşırı sömürgelerine karşı da ihmalkâr bir politika tatbik etmiştir. Walpole her nekadar bu başarıları elde etmek için dolambaçlı metotlar kullanmışsa da, Avam Kamarası tarafından yirmi yıla yakın bir devre boyunca fâsılasız desteklenmeğe de muvaffak olmuştur Bu suretle Walpole İngilterenin hakiki hükümdarı haline gelmiş ve kendisine bu sebepten dolayı halk tarafından prime minister (başvekil) unvanı verilmiştir. Kıral, kabinenin toplantılarında hazır bulunmak külfetine bile katlanmıyordu. Binaenaleyh Walpole zamanında, bugün B. B. da cari kabine birliği ve avama karşı sorumluluk sisteminin kurulmasına doğru mühim bir adım atılmıştır.

I. Edward'dan itibaren bütün İngiliz hükümdarlarının taç giyme merasiminde oturdukları taht

Kıral ile biricik oğlu Gal prensi arasındaki devamlı kavga, Gal prensinin başvekil ile münasebetleri üzerine menfi tesir yapmıştır. Buna rağmen Gal prensi babasının ölümünden sonra II. George olarak 1727 de tahta çıkınca, Walpole iktidar mevkiinde kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri de Walpole'in âtiyi düşünerek yeni kıralın karısı Caroline ile iyi münasebetler tesis etmiş olmasıdır.

1733 yılı Walpole'in meslekî hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Molasses Act (şeker pekmezleri kanunu)ı Parlâmentoya bu yıl kabul ettirmiştir. Bu kanun tam olarak yürütülememekle beraber her şeye rağmen tesirini İngiltere lehine icra ederek, bir taraftan bu memleketin durmadan artmakta olan elverişli Antiller ticaretindeki payını genişletmiş, ve rakîplerininkini azaltmıştır. Aynı yıl Walpole Lehistan Veraset Harbine, mahirane politikası neticesinde karışmamağa muvaffak olmuştur. Diğer taraftan, Excise Act (istihsal, satış veya istihlâk vergisi kanunu) ı kabul ettirmek için sarf ettiği gayret, ona halkın sevgisini kaybettirmiş ve ertesi yıl seçimlerde bunun tesiri görülmüştür. 1736 da cin (gin) içkisi üzerine koydurduğu ağır bir resîmden dolayı halkın gözünden daha da düşmüş, 1737 de de kendisini şaşmadan destekliyen Kıraliçe Caroline ölmüştür. İngilterenin İspanyol Amerikası ile ticareti, Asiento (bu meselede İspanya ile İngiltere arasında akdolunan anlaşmaya verilen ad) nun kabul ettiği en yüksek haddi pek çok geçtiğinden durmadan hâdiseler çıkıyordu. Bunların en şiddetlisi Jen kins' Ear (J. in kulağı) adiyle tanınan hâdisedir. Walpole İspanyaya karşı harb açmak istiyen vatandaşlarının baskısına uzun zaman mukavemet ettikten sonra, 1739 da İspanyaya harb ilân etmek zorunda kalmış, 1740 ta da Avusturya Veraset Harbi patlamış ve biraz sonra bu iki harb birleşmiştir. Walpole, başvekil olarak 1742 ye kadar vazifede kalmasına ve ara sıra kıralın kendisiyle istişaresine rağmen, artık İngiltere politikasına eskisi gibi hâkim olamamıştır.

İki «Dünya Harbi» (1739 - 1763): 1739 - 1748 harbi ile 1755 - 1763 harbi (bu harblere bazı İngiliz tarihçileri «dünya harbi» demektedir) ne bir tek harb olarak bakmak caizdir, çünkü bu iki harb arasındaki sulh devresi hakikatte milletlerin hummalı bir şekilde harbe tekrar hazırlandıkları mütarekeden başka bir şey değildir. Mücadelenin her iki kısmında da İngiltere için başlıca düşman Fransa olup, İspanya ancak ikinci derecede kalıyordu. Kuzey Amerikada «Kıral George Harbi» (King George's War) adı verilen birinci harbde kıral, Hannover'i İngiliz malzemesi ve askerleri kullanarak müdafaa etti. İngiltere tarihinde son defa olarak bir İngiltere kıralı kıtada çarpışan bir İngiliz ordusunun şahsen başında bulunuyordu. Diğer taraftan İngiliz milletinin menfaati deniz ticaret yollarının müdafaası ve denizaşırı üslerin muhafazasında toplanıyordu. Birinci harb hiçbir netice vermedi: Aix'te imzalanan barış ile İngiltere fethettiği toprakları iade etti. Buna mukabil kaybettiği topraklar da kendisine geri verildi. Madras İngiltereye, Cap Breton adası da Fransaya iade olundu. İkinci harb (buna Kuzey Amerikada «Fransızlar ve Kızılderililer Harbi» French and Indian War) de denir. Birinci harbin aksine olarak çok önemli neticeler doğurdu. Harb esnasında, İskoçya tahtına namzet olan Culloden Moor'da katî bir şekilde yenildi ve Jacobitizm bir siyasi kuvvet olarak ortadan kalktı. 1763 te Pariste imzalanan barış ile İngiltere Fransadan, Mississippinin doğusunda bulunan bütün topraklarını aldı; diğer taraftan Fransa, Batı Louisiana'yı

müttefiki İspanyaya devretmek fırsatını bulmuştu Fransa, Hındistanda, Batı Afrikada ve Antillerde de toprak kaybetmiştir. Eski büyük Fransız Sömürge İmparatorluğu yok olur derecesinde küçülmüş ve İngiltere, Fransanın mirasçısı olmuştu.

Zaferden mağlubiyete (1763 - 1783): 1760 ta II. George ölmüş ve torunu III. G orge tahta çıkmıştı Yeni kıral iki bakımdan, eski kıraldan farklı idi: 1. En çok alâkadar olduğu memleket İngiltere idi, 2. Yalnız kıral olmakla iktifa etmiyerek, memleketi fiilen idare etmeğe azmetmişti. 1756 dan 1761 e kadar hariciye nazırlığı ve fiilen başvekillik etmiş olan William Pitt («İhtiyar» Pitt, sonradan Chatham Kontu olmuştur) e haklı olarak İngilterede «Zaferin banisi» gözü ile bakılıyordu. Bununla beraber 1761 de, baskı altında istifaya zorlanmıştır. III George için bir talih eseri olarak aynı yıl, Parlâmentoya bir Tory çoğunluğu seçilmiştir. Fransa da bu sebepten dolayı eski İmparatorluğunun bir kısmını kurtarmağa muvaffak olmuştur. İngilterede barış görüşmeleri cereyan ettiği sırada, Fransadan alınan topraklardan hangilerinin iade olunmasının İngilterenin menfaatlerine daha uygun olacağı meselesi inceleniyordu. Sonunda Kanada muhafaza edilerek, Antil adalarından şeker istihsalıyle tanınmış Guadeloupe adasının Fransaya iadesi kararlaştırıldı. Buna itiraz edenler. Fransız askerlerinin Kanadadan çekilmesi neticesinde, Yeni İngiltere (New England) halkının da İngiltereden ayrılmak için teşvik edileceğini öne sürüyorlardı, fakat bu mülâhazalara kulak asan olmadı.

İspanya Verâset Harbinden itibaren Fransaya rakîp olan İngiltere, Avrupa meselelerinin hallinde Rusya ile birlikte hareket etmeği kendi siyasetine daha uygun görmüştür. Bu suretle İngiltere, Osmanlı devletine karşı muhalif bir cephe almamakla beraber, onun aleyhine gelişmek gayesini güden Rusyanın kuvvetlenmesine hizmet etmiş oluyordu. Belgrad Antlaşmasından itibaren Fransa siyasetine iyice meyletmiş olan Türkiye, bu İngiliz - Fransız rekabetinin zararlarını görmüş ür. Bununla beraber İngiltere, Yedi Yıl Harbi sırasında Türkiyede elde ettiği itibarlı mevkii muhafaza etmiştir. O kadar ki, 1760 ta Osmanlılarla tedafüî ve tecavüzî bir antlaşma yapmak istiyen Prusya Kıralı Büyük Friedrich'e, ancak İngiltere devleti garanti verdiği takdirde anlaşmanın mümkün olabileceği cevabı verilmiştir. Bir müddet sonra Osmanlılarla Rusların arası açılınca III. George, 1768 de III Mustafaya gönderdiği bir mektupta, Rusya ile harbe girmemesini tavsiye ederek iki devletin arasını bulacağını bildirmiştir. Böyle olduğu halde Osmanlı - Rus harbi başlayınca Rus donanmasında vazife alan Amiral Elphinstone ile diğer İngiliz subayları, Çeşme limanında Osmanlı donanmasının yakılmasında (1770) en büyük âmil olmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti de 1774 te İngilizlerin Süveyş'te ticaret yapmalarını men etmiştir.

Amerika ihtilâli: İngiltere ile New Hampshire ve Georgia arasındaki Amerika sömürgelerini birbirinden ayırmağa çalışan muhtelif sebepler vardı. Bir taraftan, hemen hemen yirmi beş yıllık bir harb ve harb hazırlığı devresi neticesinde İngiltere malî bakımdan za'fa düşmüş ve yeni vergilere ihtiyaç hâsıl olmuştur; sonra III. George ve arkadaşlarının mutlak Tory'liği nihayet sömürge halkının artan olgunluğu da bu za'fı yaratan sebeplerdendi. 1763 ile 1775 yılları arasında cereyan eden bazı hâdiseler, yukarıda gösterilen sebeplerle hazırlanan ayrılışı tahakkuk ettirdiler. 1783 te yeni Amerika Birleşik Devletleri bağımsız millet olarak tanınmakla İngiltere İmparatorluğu müthiş bir sarsıntı geçirdi. Fakat bu hâdisenin arkasında, bu kaybı telâfi eden bazı hâdiseler cereyan etmekte idi. XVIII yüzyılda İngilterenin nüfusu gittikçe artmış, limanları memleketin iç bölgeleriyle birleştiren yollar yapılmış ve yol şebekesi kanallarla tamamlanmağa başlamıştı. XVIII. yüzyıl hakikatte büyük kanal inşası devresi olmuştur. Denizde, schooner (iki veya üç direkli ve yelkenleri yandan olan gemi) olarak donanmış gemiler, ticaret ve balıkçılık donanmalarına eski square rigged (dört köşe seren yelkenleri olan) gemilerin veremediği bir kudret ve hareket kabiliyeti sağlıyordu. Hindistanla ticaret gittikçe gelişiyordu. Hattâ yeni Amerika Cumhuriyeti ile İngiltere arasındaki ticaret de. sömürgecilik devrindeki kayıt ve tahditler sistemi içinde muhtelif sömürgelerle yapılandan çok daha fazla idi. Fabrika imalâtı artıyor ve gerek mensucat sahasında, gerek başka sahalarda meydana gelen yeni yeni icatlar, bu artışın hem sebebini, hem de neticesini teşkil ediyordu. Bir şehirleşme hareketi başlamış, gelişiyordu. Ziraatin tekâmülü, hem fazla gıda istihsalini sağlıyor, hem de ziraatte işçi ihtiyacını azaltıyordu. Parlâmento arka arkaya tarla ve otlakları şahıslara tahsis eden kanunlar (Enclosure Act) çıkarıyordu.

B. B İrlanda ve Fransa (1782 - 1815): İspanya Veraset Harbi, İngiltere ile Fransa münasebetlerinin değişmesini nasıl hızlandırmışsa, Amerika İhtilâli de B. B. ile İrlanda arasındaki münasebetlerin yenilenmesini gerektirmiştir. Neticede 1782 de gerek B. B. da, gerek İrlandada kabul olunan kanunlarla iki memleket arasında, Ortaçağdan kalma bağlar, yenileriyle değiştirilmiştir. Bundan sonra Britanya kanunları artık İrlandada tatbik olunmıyacaktı. Keza İrlanda Parlâmentosunda alınacak tedbirler için önceden kıralın müsaadesinin istihsâli lâzım değildi. Fakat Irlanda valileri Lord Lieutenant eskisi gibi kıral tarafından tâyine devam edilecek, III George da, «B. B. ve İrlanda kıralı» unvanını muhafaza edecekti. 1794 te Fransa ile olan harb devam ederken, İrlandanın idaresi daha da liberal bir şekle konmuştu: İrlanda Parlâmentosu Katoliklere seçim hakkını vermiş ve bu tedbir kıral tarafından tasvibedilmişti. Buna rağmen Parlâmento üyelerinin Protestan mezhebinden olması icabediyordu. Nihayet, 1798 de patlıyan şiddetli bir isyan hareketinden sonra, ki bu hareket mukabil bir şiddetle bastırılmıştır, İrlanda ve B. B. Parlâmentolarınca muvazi olarak kabul edilen bir kanun neticesinde 1 Ocak 1801 de iki memleket birleşerek «B. B. ve İrlanda Birleşik Kırallığı» nı teşkil etmiştir. Lordlar Kamarasında İrlanda 4 ruhani ve 28 lâyik lord tarafından temsil olunuyor, Avam Kamarasına da seçilmiş 100 temsilci gönderiliyordu. İki memleket arasındaki gümrük setleri tedricen yok edilecek ve neticede iktisadi bakımdan iki memleket bir tek memleket olacaktı, lâyik lordlar, İrlandalı arkadaşları tarafından seçilerek mevkilerini ömürleri boyunca muhafaza edeceklerdi; aynı zamanda muayyen sayıda yeni İrlandalı lordlukların ihdası için de kanuni tedbirler alınmıştı. Resmî İngiltere Kilisesi ile onun bir kolu olan İrlanda Episkopal Kilisesi birleştirilerek, hem İngiltere, hem de İrlandada resmen kabul olunacak, Birleşmiş İngiltere ve İrlanda Kilisesi teşkil edilecekti. Bu hüküm 1869 a kadar yürürlükte kaldı, bu tarihte İrlanda Kilisesi resmî mevkiini kaybetti ve 4 ruhani İrlandalı lord da artık Westminster'a gönderilmedi.

Amerika İhtilâli esnasında ve bundan hemen sonra Britanyada liberal ve insaniyetçi kuvvetlerin artmakta olduğunu gösteren belirtiler çoğalmıştı. 1776 da Adam Smith *Wealth of Nations* (Milletlerin serveti) başlıklı eserini ya-

yımladı. Bu eserde, mevcut İmparatorluk ticaret tahditlerini mutlak bir şekilde reddetmekle beraber, maksadı bir ticaret filosunun teşkil ve teşviki olan gemicilik kanunlarını tasvibediyordu. 1780 de Robert Raikes ilk Sunday School (Pazar okulu) nu kurdu. Maksadı fakir çocuklara okuma, yazma ve hesap öğretmekti. Bu sırada Esir ticaretine karşı hareket artmakta idi: 1771 de Mansfield'de varılan karar, Esirlik müessesesini «menfur» olarak vasıflandırmıştı. Wesley ve Whitefield gibi adamların va'zları şimdi netice vermeğe başlıyordu: Şimdiye kadar hayatiyetini kaybetmiş görünen İngiltere Kilisesinin hem içinde, hem dışında yaygın ve ateşli bir «Evangelicalism» (İncilcilik) baş gösteriyordu. Yeni va'zlarda «ebedî selâmet» ile «ictimai tekâmül» arasında mevcut sıkı bağ göze çarpıyordu. Hattâ kendilerini beğenmiş ve uykuya dalmış Oxford ve Cambridge üniversiteleri alışılmamış bir hayatiyet emareleri göstermeğe başladılar. Bir ıslahat havası esiyordu. Bu hava Parlâmento salonlarına kadar sızdı, 1783 te başvekil olan «Genç» Pitt, gerek Parlâmentonun çok lüzumlu ıslahı, gerek aynı derecede lüzumlu gümrük resmi indirmelerine taraftar olmakla beraber, Parlâmento ıslahatı için propaganda yapmakla meslekî hayatını tehlikeye düşürmekten çekiniyordu. Bununla beraber 1786 da Fransa ile İngiltere arasında az şümullü olmakla beraber bu ticari temayülleri ifade eden bir ticaret anlaşması yapıldı. Bu işlerde hakiki bir radikalizmden

İskoçların kılıç dansı

hemen hemen hiçbir eser yoktu denilebilir. İstenilen şey, muayyen suiistimallerin yokedilmesinden ibaretti. Fransa İhtilâli patlayınca, vakıa İngilterede buna karşı biraz sempati belirmişti; fakat ihtilâlin radikalliği ve şiddeti artınca, bu sempati kısa bir zamanda söndü. XVI. Louis idam olunup «dehşet devri» başlayınca ihtilâle karşı bir reaksiyon vuku buldu: neticede 1793 te Fransaya karşı harb açıldı.

1793 ile 1815 yılları arasında İngiltere ve Fransa hemen hemen devamlı olarak harb halinde bulundular. Aralarında barış hali ancak Mart 1802 den Mayıs 1803 e kadar mevcut oldu. 1812 harbi, geniş bir mücadelenin neticе vermeden biten bir safhasından başka bir şey değildir. B. B. nın iktisadi kayıplara, Napoléon ve müttefikleri ile uzun mücadeleden doğan karışıklıklara rağmen, harbden gene de, büyük bir denizaşırı imparatorluk ve önemli nispette artmış bir iktisadi potansyel ile çıktı. Denizaşırı ülkelerde yapılan anlaşmalar ve fetihler neticesinde Birleşik Kırallık, Doğu Avustralyayı ve buna yakın adaları sıkıca ele geçirmiş ve aynı zamanda Antil adalarından Tobago ve St. Lucia'yı ve Hind Okyanusunda da Mauritius adası ile Seychelles takımadalarını Fransadan almıştı. Holândadan Güney Afrikayı, Seylan adasını, Guyana ve Malakkayı, İspanyadan da Britanya Hondurası ile Trinidad'ı ele geçirmişti. İngilterenin kuzeyinde ve İskoçyanın güneyinde; bu harb, göz kamaştırıcı bir iktisadi inkişaf tevlidetmişti: bir taraftan sınai icatlar, diğer taraftan fiyatların yüksekliği, fabrika sisteminin ilk safhasını vücude getirmekte müessir olmuştu. Bununla beraber yeni zenginlik gayriadil bir şekilde tevzi edilmiş bulunuyordu. Harbin sonunda fiyatlar düşmeğe başlayınca, fakirlik problemi korkunç bir şekilde büyümeğe başladı.

Fransa harbleri ve bilhassa Napoléon'un sonsuz ihtirasları, Çeşme felâketi ile bir ara gölgelenir gibi olan İngiltere - Türkiye münasebetlerini eski normal haline çevirmiş ve hattâ iki devleti Fransaya karşı ittifaka kadar sürüklemiştir. Esasen III. Selim'in ilk zamanlarında İngiltere devletine karşı büyük bir itimat ve sevgi müşahade ediliyordu. Bu devirde Osmanlı devletinin ilk daimî elçilikleri ihdas edilince, hâcegân - ı Dîvân - ı Hümâyun'dan Yusuf Agâh Ef. de, büyük elçi pâyesiyle Londraya gönderilmişti (1792). III. Selim, Nizâm - ı Cedîd ıslahatına başlayınca, gerek mütehassıs celbi ve gerekse gemi, barut v. b. tedariki için İsveç ve Fransadan olduğu gibi, İngiltereden de istifade etmek istemişti. Bir müddet sonra Napoléon'un Mısıra tecavüzü (1798), Akdenizdeki ticari menfaatlerinin ve Hindistan yolunun tehlikeye girdiğini gören İngiltereyi Osmanlılara yardım etmeğe sevk etmiştir. İngiltere, Amiral Nelson'ı Napoléon'un takibine memur ettiği gibi, 5 Ocak 1799 da İstanbulda Osmanlılarla tedafüî bir ittifak antlaşması da imzalamıştır. Bu antlaşma iki devlet arasında yapılan ilk ittifaktı. İki devlet arasında ittifak, hükümdarlar arasındaki samimiyeti de ilerletmiş ve III. Selim, o zamana kadar «Kıral» diye hitap ettiği İngiltere hükümdarına, bundan sonra Fransa, Avusturya ve Rusya hükümdarına olduğu gibi «Padişah» denilmesine muvafakat etmiştir.

Fakat Mısırın istirdadından sonra İngilizlerin İskenderiyeden çekilmeyi geciktirmeleri ve Fransa ile münferit bir antlaşma yapmaları, nihayet Nopoléon'un Osmanlıları İngilterenin yanından ayırmak için sarfettiği gayretler, bu samimî münasebetlerin bozulmasına sebebolmuştur. Artık bundan sonra İngiltereyi, bazen Osmanlıların müttefiki olarak onun yanıbaşında fakat bazen de onunla harb halinde bulunan ve Doğu Akdenizdeki Osmanlı toprakları üzerinde yerleşmek gayesini güden bir devlet olarak görüyoruz.

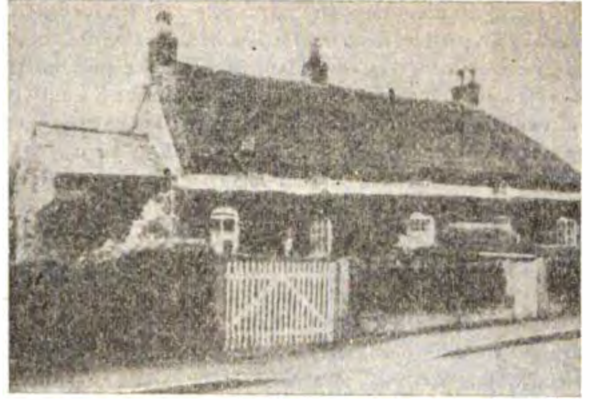
Gerçekten, Fransaya rakîp olan İngilterenin Rusya ile

İngilterede tilki avı

birlikte hareket etmesi, müttefik iki devlet arasında beklenmedik bir harbe yol açmıştır. Osmanlı devleti, 1806 da Rusya ile harbe girince İngiltere Rus isteklerini destekliyen bazı tekliflerde bulunmuş, fakat bu teklifler Osmanlı hükümeti tarafından red edilince, İstanbuldaki elçisi şehri terk ettiği gibi Amiral Sir John T. Duckworth kumandasındaki 14 gemilik bir İngiliz filosu Çanakkale boğazını geçerek (19 Şubat 1807; bk. BOĞAZLARIN MÜDAFAASI) İstanbul önlerine gelmiştir. Lâkin şehir kısa bir zamanda tahkim edilince saldırmanın bir fayda temin etmiyeceğini anlıyan Duckworth, geri çekilmek zorunda kalmıştır. İngilizler, İstanbul önlerinde uğradıkları bu başarısızlığı telâfi etmek ve aynı zamanda Hindistan yolu üzerinde yerleşme gayelerini tahakkuk ettirmek için bu defa Mısıra saldırmışlar ve İskenderiyeyi almağa muvaffak olmuşlardır. Fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, İngilizleri teslim olmağa mecbur etmiş ve böylece İngilizlerin bu teşebbüsleri de başarısızlığa uğramıştır. Nihayet 5 Ocak 1809 Çanakkale Antlaşması ile iki devlet arasındaki harb haline son verildiği gibi, muhtemel bir Fransız taarruzuna karşı da ittifak yapılmıştır. Bir müddet sonra da Osmanlı devleti, Yunan adalarının (Yedi Ada Cumhuriyeti, İng. United States of the Ionian Islands) İngiltere himâyesine verilmesini kabul etmiş, ve bu durum 29 Mart 1864 e kadar devam etmiştir (Paris Antlaşması, 9 Kasım 1815).

Tory ıslahatçılar (1815 - 1830): 1815 ile 1822 arasında B. B. da herkese hâkim duygu, korku idi. Fransaya doğru dönen bakışlar, orada anarşi ve zulüm görüyordu. Harb, Whig partisinin tesirini yoketmişti; mevcut olan birkaç radikal filozof işe karışmıyordu. Reaksiyoner Tory'izm, duruma tam mânasiyle hâkim olup, şiddet hüküm sürüyordu; bunun tezahürlerinden biri, işsiz veya yetmez ücretli işçilerin meydana getirdiği aşağı halk kümeleri hareketleri idi. Yeni şehirleşmenin en feci özelliklerinden biri, erkek işçiler arasındaki işsizlik, kadın ve çocukların maden ocaklarında ve fabrikalarda çalıştırılması idi. B. B. nın harb sonrası politikası, meşru, yani Napoléon'dan önceki hükümetlerle dostluk ve liberal hareketlerin ezilmesi için bu hükümetlere yardımdan ibarettir. Fakat bu politika yeni bir harbin patlaması korkusundan doğan geçici bir davranıştan başka birşey değildi. 1821 de İngilterenin harb sonrası dış politikasının öncüsü Castlereagh intihar etti. 1822 de George Canning, William Huskisson ve Robert Peel, B. B. nın dış ve iç iktisadi politikasına hâkim olmağa başladılar. Tory'izm sola doğru kaydı. 1822 ile 1825 arasında bazı gümrük tarifeleri indirildi, buğday hakkındaki kanunlar daha yumuşak bir şekle sokuldu. Gemicilik kanunları tekrar gözden geçirilerek, gemiciliğe konulan tahditlerin mütekabilen kaldırılmasına daha müsait bir şekil bulundu.

Trade Union (sendikalar) kanunen tanındı, fakat diğer taraftan da bunlara verilen salâhiyet derhal tahdidedildi. Yine 1820 ile 1830 yılları arasında âmmeye ait tarla ve otlakların etrafı çevrilmesi için inkişaf eden hareket, köylerin nüfusunun şehirlere doğru kaymasını hızlandırdı. Gittikçe artan işsiz kalmış köylülerin bir kısmı artık denizaşırı memleketlere yerleşiyordu. Hicret hem bir hal çaresi, hem de bir problem teşkil etmeğe başladı. 1828 de XVII. yüzyıldan kalmış olup, nonconformist (resmî kiliseye mensup olmıyan) lerin memur olmalarına mâni olmak için hazırlanmış olan Test and Corporations Acts (deneme ve loncalar kanunları) lağvolundu. 1830 da Amerika Birleşik Devletlerine, mukabil şart koşulmaksızın, İngilterenin Antil adaları ticaretine iştirak etmesine müsaade edildi. 1829 da kabul

Damı samanla, duvarı sarmaşıkla örtülü köy evi

olunan Catholic Emancipation Act (Katolikleri serbest bırakma kanunu) bunların memur olmasını, hattâ Parlâmentoya seçilmesini yasak eden kanunları lağvetti. Fakat Porlâmentonun kendisi ıslah olunmadı. Başvekil Wellington'un böyle bir teklifi reddedeceğini bildirmesi üzerine, 1830 seçimlerinde Tory partisi iktidarı kaybetti. Wellington istifa etti.

Whiglerin yaptığı ıslahlar (1830 - 1854): 1830 da IV. George'un oldukça sönük geçen on yıllık idaresi sona erince, ahlâka ondan daha fazla riayet etmekle beraber, hemen hemen onun kadar sönük zekâlı kardeşi gemici Kıral IV. William tahta çıktı; aynı yıl ikinci Grey kontu (Earl) Charles başvekil oldu. Seçim kampanyası esnasında verdiği bir sözü yerine getirmek için, Charles, 1831 de Avam Kamarasının ıslahı için bir kanun lâyihası hazırlattı. Avam Kamarasında ekalliyette kalınca, tekrar halka müracaat ederek geniş bir çoğunluk temin etti. Lordlar Kamarasında ekalliyette kalınca, Kıraldan, kanunun kabulünü sağlıyacak sayıda yeni Whig lordları tâyin edeceğine dair vait aldı. Bu tahdit kâfi geldi ve 1832 de meşhur Reform Bill (ıslah kanun lâyihası) kanunlaştı. Yeni kanun derhal seçim hakkını hem tevsi ediyor, hem de seçim dairelerini, daha adilâne bir temsili sağlamak maksadıyle yeniden tesbit ediyordu. Sonradan yapılan ıslahat ile mukayese edilirse, bu ilk teşebbüs hafif idi. Gerek köyde, gerek şehirdeki işçiler oy hakkına sahip bulunmuyordu. Birçokları Ortaçağda ihdas olunmuş «borough» seçim hakları, geniş ölçüde değişmişti. Şimdi yeknesak bir borough seçim hakkı ihdas olundu. 1430 dan beri değişmiyen bir yeknesak konutluk seçim hakkı mevcuttu. Şimdi mahdut ölçüde Liberalleştirildi. «Çürük»

Devon köylerinden biri

tesmiye olunan borough'lar ki, bunların bazıları hemen hemen yok olmuştu, genel olarak lağvedildi; keza, bir tek patronun hâkimiyeti altında bulunacak kadar küçük olan «cep» kazalarının birçoğu da yok sayıldı Manchester ve Birmingham gibi oldukça büyük yeni şehirlerin birçoğu artık temsil olunuyordu. Fazlaca nüfuslu kontlukaların bazıları da munzam âzalar sağladı. Böylece seçmenlerin sayısı bol bol iki misline çıkmasına rağmen, bu sayı bir milyonu bile bulmamıştı. Tedbirin başlıca neticesi, ekseriyetin üst sınıftan, yani asîlzadeler sınıfından, orta sınıf adını taşıyan halk grupuna, yani Lordlar Kamarasından, Avam Kamarasına geçmesi oldu.

1835 tarihini taşıyan Municipal Corporations Act (Belediye loncaları kanunu) Reform Bill'in tabiî bir neticesini teşkil eder. Buna göre, çeşitli kaza idareleri yerine, yeknesak kaza idare sistemi geçmiştir. Buna göre kaza meclisleri âzaları her yıl, mükellefler tarafından seçilecekti. Bununla beraber kontluklar daha yarım yüzyıl boyunca eski sulh hâkimlerinin idaresi altında kaldılar. Whig'ler aynı zamanda bir büyük ıslahatçılık hamlesi tarafından sürüklenerek, esirliği bütün B. B. imparatorluğu topraklarında yasak etmiş ve 1834 te eski esir sahiplerine tazminat olarak 20 milyon sterlinlik bir tahsisat ayırmıştır. Esir ticareti evvelce 1807 de yasak edilmişti. 1833 te Liberaller, B. B. da eğitime bir yardım olarak, ilk eğitim ile uğraşan iki İngiltere kilisesi cemiyetine yılda 20 000 sterlinlik bir yardımda bulundular. 1833 te bir fabrika kanunu kabul olundu. Bundan evvelki kanunlardan daha ileri giden bu kanun, ihdas olunan usul ve kaidelerın tatbik olunup olunmadığını sağlamak maksadiyle, fabrikaların devlet tarafından teftiş edilip lüzumunda müeyyidelerin tatbik olunacağını bildiriyordu. Bununla beraber, bu kanun yalnız bazı fabrikalara şamil idi. Liberaller, orta sınıf taraftarlariyle birlikte senayii tahakkümleri altına almağı pek istemiyorlar, ancak en göze çarpan suiistimallerle mücadeleyi hedef tutuyorlardı. 1834 te XVIII. yüzyılın sonlarından kalmış Speenham Land System (S. toprak sistemi) in yerini alacak bir fabrika kanunu çıktı. Bu toprak sistemi, iyi niyetlere dayanmasına rağmen, düşük ücretli işçi ve fakirlerin durumunu daha da bozdu. Yeni kanunla birtakım workhouse (iş evleri) lar kurulmuş ve dışardan yapılan yardıma son verilmiştir. Bu iş evlerindeki durumun, dışarda mevcut en düşük iş şartlarından daha cazip olmamasına dikkat ediliyordu. Her yerde bir nezaretçiler meclisi kurulur ve bunlar merkezî bir Poor Commission (Fakirler Komsiyonu) a karşı sorumlu olurlardı. Bu komisyon üç kişiden mürekkep olup bir mürakabe rolü oynardı. Yeni sistemin aşikâr olarak eskisine göre çok daha iyi olmasına rağmen, iş evleri tenkidediliyordu. Bunların, yardım etmek istedikleri kimselere karşı lüzumundan

İngilterede at yarışları

fazla sert muamele ettiği öne sürülüyordu. 1835 e kadar Liberallerin ıslahçı hamleleri sona ermiş görünüyordu. Islaha çok muhtaç iki önemli husus var idi, fakat Liberaller bu yolu tutmağa meyletmiyorlardı. Bunların biri sömürge idaresi, diğeri de Corn Laws (zahire fiyatını tesbit kanunları) ve diğer tarife tahditleri idi. Victoria 1837 de tahta çıktığı zaman, Liberaller bir tereddüt ve durgunluk devresinde bulunuyordu. Hakikatte, sağdaki hasımları Tory'lerin muhalefetinden daha fazla, soldaki Radıkal müttefiklerinin yardımından korkmağa başlamışlardı. Politik Radikalizm şimdi Chartism ismini aldı. Chartism'in 6 maddelik programında şunlar bulunuyordu: Umumi seçim hakkı, yılda bir umumi seçim ve gizli oy. Chartism'in İngilterede kuvvetlenmesi, Avrupa kıtasında politik Radikalizminin inkişafı ile paralel gidiyordu. Her iki hareket 1848 de mağlûbolmuştur. Bununla beraber, sonradan, programındaki 6 maddenin 5 i de (yıllık seçim hariç), kanunlaşmıştır.

Victoria'nın tahta çıktığı yıl (1837), Yukarı ve Aşağı Kanada'da ihtilâller kopmuş ise de, şiddet kullanılarak, kolayca bastırılmıştır. Fakat bu ihtilâl hareketlerinin sebeplerini tahkik etmek üzere, Grey'in damadı olan Lord Durham'ı Kanadaya göndermek lâzımgeldiği düşünülmüştür. Durham'ın 1839 da yazdığı *Report on the Affairs of British North America* (İngiliz Kuzey Amerika işleri hakkında rapor) başlıklı yazıda, Yukarı ve Aşağı Kanadanın birleştirilmesi tavsiye edildiği gibi, inkişaf etmiş sömürgelerde de, İngilteredeki hükümet şekline benzer, mahallî Parlâmentoya karşı sorumlu bir kabine sistemi ihdasının iyi olacağı da öne sürülüyordu. İngilteredeki Liberal hükümet, birinci teklifi kabul ikincisini reddetmiştir. Buna rağmen 1848 ile 1855 yılları arasında İngilterenin bütün Kuzey Amerika, Güney Asya ve Avustralya sömürgelerinde, sorumlu hükümetler kurulmuştur. Durham'ın *Report*u hakikatte bir nevi sömürgeler Magna Charta (b. bk.) sı haline gelmiştir. 1841 ile 1846 yılları arasında, iktidarda Tory'ler (ki bunlara bundan sonra Conservative [Muhafazakâr] adı verilir) bulundular. Bunlar 1820 - 18·0 yıllarında ekonomik Liberalizme meyletmişler, fakat bu yoldaki teşebbüsleri bilâhare durgunluk devresine girmişti. Şimdi tekrar bu teşebbüslere girişerek, evvelâ buğday ve diğer önemli bazı emtia hakkındaki gümrük resimlerini indirdiler, fakat sömürgelerle ticareti, dış ticarete tercihte devam ettiler. Sonradan, 1846 da Başvekil Sir Robert Peel, buğday hakkındaki kanunların, endüstrinin inkişafına engel olduğunu ilân ederek, zirai mülâhazalarla hareket eden birçok destekleyicilerin şiddetli muhalefetine rağmen, bu kanunları lâğvettirmeğe muvaffak oldu. Fakat bunu yaparken, birçok arkadaşlarının müzaheretini kaybederek, Başvekillikten düştü. Yerine geçen Liberaller, serbest ticarete doğru kaymağa devam ettiler. Neticede 1850 de İngilterenin eski himaye

Gal eyaletinde yün eğiren kadın

sistemi terk edildi. Himayeci gümrük tarifeleriyle birlikte, gemi seferlerini tahdit eden kanunlar da 1849 da lâğvolundu. İngiltere artık serbest ticareti kabul etmişti. Fakat uzun zamandan beri, ana vatanın sömürgeler üzerindeki otoritesinin muhafazasındaki başlıca maksat, bunlara eski sömürge sisteminin ekonomik olduğunu kabul ettirmekti. Bu maksattan vazgeçtikten sonra, bahis mevzuu durumun muhafazasında mâna kalmıyordu. Bu suretle, sömürgelerde serbest idarelerin kurulması, serbest imparatorluk ticaretinin tabiî bir neticesi olarak görüldü. Buna ilâveten, 1840-1850 yıllarında Liberaller, sömürgelerin kendi kendilerini idare etmekteki serbestliğine, sömürgeciliğin tabiî bir neticesi gözü ile bakıyorlardı. Birçoğu bu yolun neticesi olarak, İmparatorluğun parçalanmasından korkuyorlar, bazıları da buna açıkça seviniyorlardı. Muhafazakârlar da, umumiyetle bu duyguları hissediyorlardı. Fakat sayıca nispetler biraz farklı idi.

İrlandalı yün eğiren kadın

Bu devirde başgösteren Yunan isyanı İngilterenin Türkiye ile olan münasebetlerini yeniden sarsmış ve onu Osmanlı İmparatorluğuna karşı cephe almağa sürüklemiştir. İsyanın başlangıcında, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü prensipine bağlı kalan İngiltere, eski Yunan kültürüne sempati duyan halk efkârının da tesiriyle, bir müddet sonra Yunanistanda kurulan geçici hükümeti resmen tanımış, Rusya ve Fransa ile de anlaşarak bağımsız bir Yunan devletinin kurulması için çalışmağa başlamıştır. Hattâ, işe doğrudan doğruya müdahale ederek, müttefikleriyle birlikte Navarin'de Osmanlı-Mısır gemilerini batırmaktan çekinmemiştir (20 Ekim 1827). Osmanlı hükümeti, bu hareketi protesto ederek tazminat isteğinde bulununca da İstanbuldaki İngiliz elçisi bir ara şehri terketmiş fakat çok geçmeden geriye dönmüştür. Bununla beraber İngiltere bağımsız bir Yunan devletinin kurulması için çalışmaktan geri kalmamış ve 1829 Edirne ve onu takip eden 3 Şubat 1830 Londra anlaşmaları ile bu emeline ulaşmıştır.

Böylece, Osmanlı toprakları üzerinde ilk Hıristiyan devletin kurulmasında önayak olan İngiltereyi, bir müddet sonra başgösteren Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı devletinin yanıbaşında görmekteyiz. Çünkü İngiltere, Mısıra ve Doğu Akdenize hâkim kuvvetli yeni bir devletin teşekkülünün, kendisinin buralardaki ticari menfaatlerine ağır bir darbe indireceğini anlamış ve aynı zamanda Hünkâr İskelesi anlaşması (1833) ile Rusyanın Akdenize çıkma imkânını elde etmiş olmasından iyice kuşkulanmıştır. İşte bu yüzden İngiltere, bir taraftan Mehmet Ali, diğer taraftan Rus tehlikesini ortadan kaldırmak için büyük bir gayret sarfetmiş ve 1840, 1841 de Londra Konferansları ile buna muvaffak olmuştur. Bu suretle Mehmet Ali'nin hâkimiyeti Mısıra inhisar ettirildiği gibi, Hünkâr İskelesi anlaşmasının Akdenizde Rusyaya temin ettiği üstünlük de ortadan kaldırılmış oluyordu.

Küçük İngiltereciler (1854-1874): Bu serbest bırakma hâdisesini takibeden yirmi yıl içinde, serbest bırakılan sömürgelerin hiçbiri İmparatorluktan ayrılmak için teşebbüse geçmemekle beraber, İmparatorluk fikri heyecan verici hassasının büyük bir kısmını kaybetmişti. Hakikatte İngilterenin dikkati, sömürge problemlerinden, dış siyaset problemlerine, içerde de demiryolu ve buharlı gemi nakliyatının, maden ocakları ve endüstrinin hayret uyandırıcı inkişafına çekiliyordu. Kırım Harbi (1853-1856), İngiltere ve Fransa tarafından, Rusyanın Akdenize sarkmasına mâni olmak için yapılan bir teşebbüsten başka bir şey değildi; fakat iki müttefik arasındaki münasebetlerin gerginleşmesiyle neticelendi ve bu gerginlik, harbin nihayetlenmesinden sonra daha da arttı. Fakat diğer taraftan Kırım Harbi, Rusyaya karşı İngiltere-Türkiye işbirliğinin en güzel örneği olmuştu. Mısır meselesinin kapanmasından sonra, İngiltere elçisinin isteği üzerine, Osmanlı hükümeti, ilk defa olarak Kudüste bir Protestan kilisesinin açılmasına müsaade etmişti (1845). Kutsal Makamlar (Makamat-ı Mübâreke) meselesinde başgösteren anlaşmazlık, Türkiye ile Rusya arasında yeni bir harbe sebep olduğu zaman İngiltere ve Fransa Osmanlılarla bir ittifak yaparak (12 Mart 1854 İstanbul Antlaşması) Kırımda beraberce harb etmişlerdi. Harbden sonra imzalanan Paris Antlaşması (1856) ile de İngiltere, Rusyanın Karadenizdeki filosunu ve tersanelerini yok etmek suretiyle iktisadi gayelerini gerçekleştirmişti. Çok geçmeden de 1861 de Türkiye ile yeni bir ticaret antlaşması imzalamağa muvaffak olmuş, Sultan Abdülaziz de Avrupa seyahati sırasında, 1867 de Kıraliçe Victoria'yı ziyaret etmişti.

1857 de kopan Hindistan isyanı, bir yüzyıl boyunca, Hindistanı, muhtelit bir hükümet ve şirket vasıtasiyle idare etmek için yapılan teşebbüsten doğdu. Neticede East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) 1858 de imtiyazını kaybetti ve İngiltere Hükümeti, nüfusu birkaç yüz milyonu bulan bu kıta bölümünün idaresi için tek olarak sorumluluğu üzerine aldı. 1858 ile 1860 yılları arasında Çin Harbi cereyan etti, fakat İngiltere halkını pek fazla ilgilendirmedi. Bu harbin nihayetlenmesinden hemen sonra, 1861 de Amerika Ayrılış Harbi patladı. Bu harb İngiltereye doğrudan doğruya tesir etmemiş ise de, bilvasıta çok büyük önem kazanmıştır. Birleşik Amerika ile İngiltere arasında bir harb tehlikesi başgösterdi ve Trent hâdisesi (1861) esnasında bu tehlike çok yakın göründü. İktisadi sahada bu harb, Amerikada Kuzey devletlerinin inkişafını kamçıladı; aynı zamanda da, Kuzey İngiltere endüstrisini sekteye uğrattı; çünkü ham pamuk yokluğu yüzünden fabrikalar kapatıldı ve binlerce işçi, işsiz kaldı. Ancak Washington muahedesi imzalanınca iki memleket arasındaki gerginlik azaldı. Az sonra da patlıyan Fransa-Prusya Harbi İngilterenin dikkatini Avrupa kıtasına çekti. İmparatorluk, İngiltere halkı gözünde önemini kaybetmiş görünüyordu. Amerika Ayrılış Harbi esnasında birçok İngilizler, Kanadanın İmparatorluktan ayrılmasını açıkça istiyorlardı; çünkü diyorlardı,. Kanada bize bağlı olduğu müddetçe, Kanada-Birleşik Devletler sınır hâdiseleri, Birleşik Devletlerle olan münasebetlerimizi bozabilir. Muhafazakârlar, ticaret ve müdafaa üslerinin her ne pahasına olursa olsun, elde tutulmasını istiyorlardı; fakat hem Muhafazakârlar, hem de Liberaller denizaşırı müdafaa masraflarının mümkün mertebe kısılmasına taraftardılar. Küçük İngiltereciler, sömürgeler vekâletine bile nüfuz ettiler.

B. B. nın içinde ise, bu yirmi yıl (1854-1874) da ikinci bir ıslahat kanunu kabul edildi (1867). Bu kanun, seçim dairelerinin daha da eşitleşmesine doğru bir adım teşkil ediyordu. Aynı zamanda seçim hakkı şehir işçilerinin çoğuna da teşmil olunuyordu. İrlanda Kilisesi (Episcopal) 1869 da imtiyazını kaybetti. 1870 te kabul olunan şümullü bir eğitim kanunu, devlet okullarının kurulmasına ve mecburi eğitime götürdü. 1871 de seçim gizliliğini sağlıyan bir kanun çıktı. 1873 te İngiltere ve Gal memleketinin kazai sistemi tam olarak ıslah olundu. Neticede muhakeme usullerinde daha büyük kolaylık elde edildi, diğer taraftan da bilhassa yanlış mahkemelere müracaat edilmesinden doğacak sıkıntı ve gecikmelerin önüne geçilmiş oldu. Merkezî mahkemeler birleştirilerek bir Supreme Court (en yüksek mahkeme) teşkil olundu. Bu mahkeme de bir High Court (yüksek mahkeme) ile bir Court of Appeal (temyiz mahkemesi) e bölünüyordu. Ayrı ayrı mahkeme olan King's Bench, Chancery, Common Pleas, Exchequer ve Admiralty adlı mahkemeler kaldırıldı.

İmparatorluk kurulması (1874 - 1905): Benjamin Disraeli (sonradan Lord Beaconsfield olmuştur) 1874 te başvekil oldu. Gençliğinde hararetli bir İmparatorluk düşmanı idi. Sonra aynı heyecanla denizaşırı yayılmayı müdafaaya başladı. Bu uğurda Liberal hasmı W. E. Gladstone ile mücadelesi, İngiliz Sömürge İmparatorluğu hakkındaki bölümde yazılıdır. Gladstone'ın, İmparatorluğun alabildiğine genişlemesine mâni olmak için yapılan mücadelede muvaffakiyetsizliği, politikacıların kudretlerini aşan kuvvetlerin mevcudiyetine bir delildir. İmparatorluk kurulmasını sağlıyan çeşitli kuvvetler şunlardı: İngiliz tüccarları, işlenmiş emtiaları için piyasalar ve aynı zamanda ham madde kaynakları temin etmek istiyorlardı; Afrika ve Pasifikte rakîp imparatorluklar türüyor, bunlar süratle büyüyor, İngiliz malları ise bunların piyasalarına giremiyordu; Misyonerlerin faaliyeti arttıkça artıyor ve bunlar Hıristiyanlaştırdıkları halk kitlelerini, düşmanlara karşı müdafaa için İngiltere Hükümetine müracaat ediyorlardı. Bu düşmanlar, gerek Pasifikte, gerek Afrikada zarar verici bir ticari faaliyette bulunan ve hiçbir kontrol kabul etmiyen şüpheli bir tüccar zümresi, Afrikada da Arap esircileri idi. Bunlar, Afrikanın doğu kıyısı boyunca, kesif bir kütle halinde çalışıyor ve hattâ Batı Afrikaya da nüfuz ediyorlardı.

Diğer taraftan İngiltere, bu arada Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu müşkül durumdan faydalanarak Kıbrıs ve Mısırı ele geçirmeğe muvaffak oldu. Sırbistan ve Karadağ'da başgösteren olaylar genişlemeğe başlayınca başlıca Avrupa devletleri ve bu arada İngiltere işe müdahale etmişlerdi. Fakat İstanbulda toplanan konferansta ileri sürülen program Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmiş ve neticede Rusya Türkiye ile yeni bir harbe girişmişti. Osmanlı devleti bu harbde yenilmiş ve Rusya ile Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasını imzalamağa mecbur kalmıştı. Bu antlaşma ile Rusya, Anadoluda bazı Osmanlı vilâyetlerini aldığı gibi, kendi himâyesinde olarak Tuna'dan Ege denizine kadar uzanan büyük bir Bulgaristan Emâreti'nin kurulmasını da elde etmiş oluyordu. Bu suretle Rusların Akdenize çıkmaları, burada menfaatleri olan ve Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından kendi lehlerine de istifade etmek istiyen Avrupa devletlerinin ve bilhassa İngilterenin hiç de işlerine gelmemişti. Nitekim Ayastefanos Antlaşmasına ilk itiraz eden devlet de İngiltere olmuştu. Neticede diğer devletlerin de katılmasiyle Berlinde bir konferans toplanmasına karar verilmişti. Ancak, bu konferans toplanıncaya kadar Rusyanın Osmanlı ülkelerine yeniden taarruza geçmesi ihtimaline karşı da İngiltere, Osmanlı hükümetine yardıma hazır olduğunu bildirmişti. İşte Osmanlı devleti, bir taraftan Ayastefanos Antlaşmasının değiştirilmesini temin, diğer taraftan da muhtemel bir Rus saldırışına karşı koyabilmek için İngilterenin bu teklifini kabul etmiş ve 4 Haziran 1878 de İstanbulda iki devlet arasında tedafüî bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. 2 maddeden ibaret olan bu antlaşmaya göre Rusya, katî barış antlaşması ile tâyin olunan Asya memleketlerinden bir kısmını daha zaptetmeğe teşebbüs edecek olursa, İngiltere, buna silâhla karşı koymağı taahhüt ediyordu. Buna karşılık Osmanlı devleti de kendi Hıristiyan tebaasının himâye ve iyi bir şekilde idareleri için kararlaştırılacak olan ıslahatı tatbik edecekti. Ancak İngilterenin, «taahhüdat-ı vakıasının (yani icabında Osmanlı ülkelerinin Ruslara karşı müdafaası) icrasına lâzım gelen vesâiti temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs adasının tahsis ve asker ikamesiyle adayı idare etmesine muvafakat» ediliyordu. Antlaşmanın metninden de anlaşıldığı gibi Kıbrıs, Ruslara karşı girişilecek bir harbde üs olarak kullanılmak ve İngiliz kuvvetlerinin burada toplanarak gerektiğinde derhal Osmanlıların yardımına koşmak gayesiyle muvakkaten İngiliz idaresine devrediliyordu. Nitekim bu antlaşmadan çok kısa bir zaman sonra 1 Temmuzda imzalanan bir Protokol'a göre, adadaki şer'î mahkemelerin ve evkaf idaresinin devam edeceği, İngilterenin, işgal masrafları çıktıktan sonra adanın yıllık gelirinden arta kalan parayı Osmanlı hazinesine ödiyeceği ve Rusya, bu harbde işgal ettiği Anadoludaki Osmanlı vilâyetlerini iade ettiği zaman adanın geri verileceği ve 4 Haziran antlaşmasının yürürlükten kalkacağı kararlaştırılmıştı. Ayastefanos Antlaşması Berlin Kongresiyle değiştirilmiş fakat Kars, Batum ve Ardahan gibi Osmanlı vilâyetleri Rusların elinde kalmıştı. Yeni bir Rus saldırışı da artık bahis konusu değildi. Böyle olduğu halde İngiltere Kıbrıs'ı Türkiyeye iade etmemiş ve geçici olması gereken işgal devam edip gitmiştir.

Diğer taraftan İngiltere, Mısırda başgösteren olaylar ile yakından ilgilendi ve en sonunda ta Napoléon'un Mısır seferinden beri göz koyduğu bu ülkede yerleşmeğe muvaffak oldu. Mısırdan alacaklı olan İngiltere, önce bu borçlarını tahsil etmek için Fransa ile birlikte Mısır maliyesini kontrol altına almıştı. Yabancı devletlerin bu müdahalesi Mısırda Arabî Paşanın önayak olduğu millî bir isyana sebep olunca da bunu bastırmak bahanesiyle İskenderiye'ye saldırdı ve Osmanlı devletinin Mısır üstündeki bütün haklarını tanımak ve bunlara halel gelmemek şartiyle, sırf asayişi temin etmek için Mısırı askerî işgal altına aldığını ilân etti (1882). Çok güç bir durumda bulunan Osmanlı devleti de 22 Mayıs 1887 İstanbul mukavelenâmesi ile bu işgali tanımak zorunda kaldı. Süveyş kanalının serbestisine ait de 29 Ekim 1888 de Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, Holânda, İtalya ve İspanya arasında İstanbulda bir antlaşma imzalandı.

Başlangıçta, İngilterenin başlıca İmparatorluk rakîbi, Fransa görünüyordu. 1898 de Sudan'da cereyan eden Fashoda hâdisesi, iki memleket arasında az daha harbin patlamasına sebebolacaktı. Bu tehlike ancak 1904 te, Entente Cordiale (Dostluk anlaşması) in kurulmasiyle bertaraf edildi. Bu muahede ile İngiltere, Fransanın Fastaki hususi durumunu, Fransa da İngilterenin Mısırdaki rolünü tanıdı. Fakat bu

hâdiselerden önce, birçok kimseler, Almanyanın yayılma emellerini, tehlikelerin en büyüğü olarak vasıflandırmağa başlamışlardı. Almanya Güneybatı Afrikasını işgal edince ve doğuya doğru yayılmak kararını açıklayınca. Güney Afrikadaki İngilizler kuşkulandı ve neticede Boer Harbi patladı (1899 - 1902). Bizzat İngilterede, bu harbe karşı beliren kuvvetli muhalefet. İmparatorluğun genişlemesi fikrine karşı bir nevi infial uyandırdı ve 1905 te Muhafazakâr hükümetin devrilmesinin sebeplerinden biri, bu muhalefettir. 1906 da Liberaller seçimleri kazandı. Bu hâdiseler, VII. Edward'ın hükümdarlığı sırasında (1901 - 1911) cereyan etti.

Bu yayılma devresine muvazi olarak, içerde birtakım ıslahat da yapılmıştır. 1884 ve 1885 te seçim hakkı yine genelleştirilerek hemen hemen bütün reşit erkeklere teşmil olunmuştur. Aynı zamanda seçim dairelerinin yüzölçümü bakımından eşitliğine doğru, daha da ilerlemeler kaydolunmuştur.

1888 de çıkan bir County Council Act (kontluk meclisleri kanunu) ile, ilk defa olarak, o zamana kadar tâyin edilegelen bir otoritenin idare ettiği kontluk işleri, seçilmiş bir otoritenin eline verildi. Bu kanun, evvelâ, ancak İngiltere ve Gal memleketine şamildi; fakat çok geçmeden bu sistem, B. B. nın başka kısımlarına da teşmil edilmiştir. İrlanda'da dahi toprak reformu tatbik olunmuştu. Diğer taraftan, Gladstone'un gayretlerine rağmen, İrlandaya home rule (muhtariyet) verilmemişti.

Almanya ile İngiltere (1905 - 1919): 1905 yılı ile Birinci Dünya Harbinin başlaması (1914) arasında geçen devrin başlıca hâdisesi, bir taraftan Almanya İmparatorluğunun devamlı bir surette artan ekonomik potansiyeli, askerî kuvveti ve donanması, diğer taraftan da bu gelişmenin İngilterenin refah ve emniyetine yöneltti̇ği tehdit olmuştur. İngiltere hükümetini 1904 te ananevi kuvvetler muvazenesi politikasından katî surette vazgeçmeğe sevk eden âmil bu tehdittir. 1907 ye kadar Fransa, Japonya, Rusya ve İngiltere, ittifak adını taşımamakla beraber, hakikatte bir ittifak mahiyetinde olan bağlarla birbirine bağlı bulunuyorlardı. Ancak korkunç ve müşterek tehdit, böyle bir grupun teşekkülüne sebebolabilirdi. Dış politikada gerginlikleri ve çatışmaları azaltmak maksadiyle, ekseriya büyük güçlüklerle dolu, fakat umumiyetle muvaffakiyetle neticelenen gayretler sarf edilmiştir. Theodore Roosevelt bile «big stick» (büyük sopa) politikasından feragat etmeğe ikna olunabilmiştir. 1906 ve 1907 de, Transvaal ile Orange serbest devletine, nispeten pek kısa zaman önce İngiltereye karşı harb yapmış olmalarına rağmen, mahallî ve sorumlu hükümet kurma hakkı verilmiştir. 1910 da kendi kendilerini idare eden dört Güney Afrika sömürgeleri birleştirilerek kendilerine Kanada ve Avustralyaya verilmiş olan benzer idare şekilleri tanınmıştır. Kanada (Dominion of Canada) adı altında 1867 de, Avustralya ise 1901 de Commonwealth of Australia adı altında fiilen birer müstakil devlet haline getirilmişti. Asquith'in Liberal Hükümeti (1908 - 1916), İrlandaya da, home rule (muhtariyet, kendi kendini idare) vermeğe meylediyordu, fakat Lordlar Kamarasının muhalefeti bunu geriye bıraktırmıştır. B. B. da yapılan içtimai ıslahatın müstaceliyetinde de kısmen Alman tehdidinin bir tesiri olmuştur. İngiltere hükümeti, ada halkını tesirli bir şekilde çalıştırabilmek ve refah içinde yaşatmak mecburiyetinde idi. 1908 ile 1911 yılları arasında, sonradan welfare state (refah devleti) adı verilen müessesenin kurulmasına doğru ilk adımlar atılmıştır. Bu başlangıçlar, bunlara girişenlerin bizzat itiraf ettikleri gibi, kifayetsiz meşgaleler olup, çok masrafı istilzam ediyor ve bu masraflar silâhlanma masraflariyle birlikte vergileri önemli ölçüde artırıyordu. Asquith'in maliye nazırı olan Lloyd George, vergilerin başlıca yükünü büyük toprak sahiplerinin omuzlarına yüklemek istiyordu. Fakat Lordlar buna da muvafakat etmediler. Neticede, 1832 de olduğu gibi hükümet, Kıraldan (yani 1910 da VII. Edward'ın ölümünden sonra tahta çıkan V. George), bu ıslahat için vait aldı. Bunun üzerine, yine 1932 de olduğu gibi. Lordlar, bu ıslahatın önüne geçemediklerini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu suretle 1911 de Parliament Act lâyihası kanunlaştı. Bu kanuna göre, celse sonundan bir ay önce Lordlar Kamarasına verilen herhangi bir para kanunu lâyihası, Lordların tasvibine hacet kalmadan, Kıralın imzasına arz olunabiliyordu. Keza, paraya ait olmıyan herhangi bir kanun lâyihası, birbirini takibeden iki celsede Avam Kamarasınca kabul olunduktan sonra. üçüncü bir celsede de kabul edildiği takdirde doğrudan doğruya Kırala arz olunabiliyordu. Şu şartla ki, birinci ve üçüncü kabul tarihleri arasında iki yıllık bir müddetin geçmemiş olması gerekli idi. Lloyd George'un bütcesi 1911 de bu suretle kanunlaştı. 1914 te İrlandaya muhtariyet bahşeden bir kanun ile, İngiltere Kilisesinin Gal memleketindeki resmî vaziyetine son veren kanun kabul olundu. Fakat aynı yıl patlak veren Birinci Dünya Harbinin sonundan önce infaz olunmadı.

Birinci Dünya Harbi (1914 - 1918): İngiltere için fevkalâde masraflı oldu. Millî borç, 1914 - 1915 te 651 000 000 sterlin iken, 1919 - 1920 de 7 829 000 000 sterline yükseldi. Fakat harbin masrafları bundan ibaret değildi. Borç faizleri ile, maaşlar ezici bir yük teşkil ediyordu. Ölen veya kaybolan askerlerin sayısı 680 000, seferber olanların sayısı da 5 704 000 idi. Birinci Dünya Harbi bütün dünyaya şamil bir mücadele halini almıştı: Karada, denizde ve hattâ havada çarpışılıyordu. İngiltere için en büyük tehdit, Almanyanın denizaltı ablukasından geliyordu. Bu yüzden İngilterenin ticaret donanması 7 638 000 ton kaybetti. Serbest ticaret ve bunun sağladığı gıda ithalâtına olan ihtiyaç İngiltere halkı için bu tehlikeyi daha da büyütüyordu. 1916 da dinamik Lloyd George, bir millî koalisyon kabinesinde yumuşak Asquith'in yerine geçti, aynı yıl içinde mecburi askerlik ihdas eden kanun kabul olundu. 1916 da İrlandada çıkan Easter Rebellion (Paskalya isyanı) İngiltereyi arkadan vurdu. Harbin en karanlık günleri, 1917 başlarında belirdi. Rusya harbten çekildi, Almanya ise denizaltı mücadelesini hızlandırdı. Mezopotamyadaki İngiliz ordusu hezimete uğradı. Birleşik Amerika harbe girdikten sonra bile, askerlerinin vaktinde seferber edilip Avrupaya gönderilip gönderilemiyeceği bir problem halinde idi. 1917 de Lloyd George bir Imperial War Cabinet (İmparatorluk harb kabinesi) nin kurulmasını sağladı. Bunu, dominyonların Başvekilleri ile, Hindistanın bir mümessili teşkil ediyordu. Almanyanın 1918 de Manşı geçmek için yaptığı ümitsiz bir teşebbüse rağmen, durum İngiltere için daha az tehlikeli bir hale gelmişti. B. B., 1918 de önemli ve harb ile hiçbir ilgisi olmıyan iki kanun kabul etmiştir. Bunların biri şümullü bir öğretim kanunu, diğeri de otuz yaşını geçen kadınlara, 21 yaşını geçen erkeklerin faydalandıkları seçim hakkının aynını bahşeden kanun idi. Harb patladığı zaman, B. B. nın, dominyon ve sömürgelerin yardımından ne dereceye kadar istifade edebileceği bilinmiyordu. Fakat neticede, İmparatorluk içinden harbe karşı mukavemet, ancak İrlandanın güneyinde ve Güney Afrika-

da belirdi (Güney Afrikada bir küçük grup da, Güneybatı Afrikada çarpışan Alman kuvvetleriyle birleşmek için teşebbüse girişti) genel olarak B B., denizaşırı hareket üslerinden faydalanmakla kalmamış, aynı zamanda sömürgelerden asker, para ve mal yardımı almıştır.

Harbin devamınca İngiltere en büyük yenilgeye Türkiyede uğramıştır. Türkiyenin, Almanyanın yanıbaşında harbe girmesinden (29 Ekim 1914) sonra, o tarihte Bahriye Nazırı bulunan Winston Churchill, Boğazları ve İstanbulu ele geçirmek için Çanakkaleye saldırmaya karar vermiş ve bir İngiliz-Fransız filosu 3 Kasımda taarruza girişmiştir. Bu ilk teşebbüsten sonra asıl taarruz 19 Şubatta başlamış ve muhtelif fâsılalarla 18 Mart 1915 e kadar devam etmiştir. Fakat İngiliz-Fransız donanması bu saldırışlarının hiç birisinde muvaffak olamamış ve Çanakkale boğazını denizden geçemiyeceğini anlayınca 18 Martta geri çekilerek, donanmanın açamadığı İstanbul yolunu karadan açmak emeliyle 24-25 Nisan 1915 te Arıburnu'na asker çıkartmaya başlamışlardır. Bununla beraber karaya intikal eden muharebelerde de bir muvaffakiyet elde edememişler ve bilhassa Mustafa Kemal'in Anafartalar galibiyetinden bir müddet sonra 10 Ocak 1916 da hiçbir netice alamadan çekilmek zorunda kalmışlardı (bk. ÇANAKKALE HARBİ). Diğer taraftan Türklerin giriştikleri Süveyş seferi de muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş ve İngilizler General Townshend kumandasında sevkettikleri kuvvetlerle Iraktan Dicleye kadar ilerliyebilmişlerdir. Fakat neticede bu kuvvetler de muvaffakiyetsizliğe uğrayarak kumandanlariyle birlikte Türklere teslim olmuşlardır (29 Nisan 1916). Böyle olduğu halde harbin bundan sonraki seyri (bk. DÜNYA HARBİ I.) ve bilhassa sarfedilen diplomatik gayretler neticesinde İngiltere durumu kendi lehine döndürmeğe muvaffak olmuş ve 1916 dan itibaren müttefikleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun taksimi projelerini hazırlamağa koyulmuştur. Neticede Osmanlı İmparatorluğu, müttefiklerinin harbi kaybetmeleri yüzünden mağlûp duruma düşünce 30 Ekim 1918 de Mondros mütarekesini (b. bk.; Yun. Mudros) imzalamak zorunda kalmıştır. Müttefikler adına İngiliz Amirali Calthorpe'ın imzaladığı bu mütareke ile İngiltere işgal etmiş olduğu Iraktan başka, lüzum gördüğü Osmanlı vilâyetlerini de işgal altına almak hakkını kazanmış oluyordu ki, bundan faydalanarak çok geçmeden birer vesile ile Urfa, Maraş, Ayıntab'ı ele geçirdiği gibi, 16 Mart 1920 de de müttefikleriyle birlikte İstanbulu işgal altına almıştır.

İngiltere, Türk milletinin bir kurtuluş savaşına girişmesi üzerine, bundan sonra Yunanlıları desteklemişse de bundan bir netice elde edememiş ve 24 Temmuz 1923 Lausanne Antlaşması (b. bk.) ile bağımsız yeni bir Türk devletinin kuruluşunu tanımak ve çok geçmeden de 6 Kasım 1923 te Istanbuldan çekilmek zorunda kalmıştır. Lausanne Antlaşması ile doğrudan doğruya İngiltere ile Türkiyeyi ilgilendiren meselelerden Kıbrıs adasının durumu tesbit edilmiş fakat İngiltere mandasına terkedilmiş olan Irak ile Türkiye arasındaki sınır, Musul petrolleri hakkındaki anlaşmazlık dolayısiyle sonraya bırakılmıştır. Esasen İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Harbine girişinden sonra 5 Kasım 1914 te Kıbrısı kendi topraklarına ilhak ettiğini ilân etmişti. Lausanne barış müzakerelerinde, Türkiye mevcut Musul anlaşmazlığına bir yenisini eklemek istememiş ve her şeyden önce Millî Misak'la belirtilen sınırları elde etmek prensipiyle hareket ettiğinden Kıbrıs ilhakını tanımış, ancak antlaşmanın 21. maddesi ile de Kıbrıs Türklerinin 2 yıl içinde Türk tabiiyetine geçmeleri imkânı kabul edilmişti. Irak sınırının tesbiti ise bir hayli müzakerelere yol açmış, nihayet Türkiye-İngiltere ve Irak arasında 5-6 Haziran 1926 da imzalanan Ankara Antlaşması ile, Milletler Cemiyetinin 29 Ekim 1925 te tesbit ettiği bugünkü Türkiye-Irak sınırı kabul edilmiş ve Türkiyeye Irak petrollerinden % 10 pay verilmiştir.

İki Dünya Harbi arası (1919-1939): Ekonomik sahada, hemen harb sonrası devresinin büyük problemi, ekonominin harb zamanından sulh zamanına geçişi olmuştur. Bu geçiş zannedildiğinden daha zor ve daha uzun sürdü. Ekonomik kriz bütün problemleri vahimleştirdi. Bu kriz, tamamen geçmeden, ikinci bir harbe acele hazırlanma lüzumu belirdi. Politik sahada yurtta içtimai ıslahat, İrlanda ile münasebetler, genel olarak İmparatorluk içi münasebetler, manda altındaki toprakların Milletler Cemiyetinin tasvibine uygun bir şekilde idaresi, nihayet İngilterenin bir taraftan Birleşik Amerika, diğer taraftan da Avrupa kıtası ile olan münasebetlerini lâyıkiyle kıymetlendirme problemleri ile uğraşılıyordu.

Bu problemlerden, terhis işleri çabuk ve kolay cereyan etmişti, fakat bu kadar erkeğe iş bulunması problemi, başarı ile neticelenemedi. Kömür endüstrisinin durumu, bilhassa, harb ve ticaret gemilerinde kömür yerine petrol kullanılması neticesinde kömür talebinin düşmesinden dolayı daha da güçleşmişti. Bundan dolayı kömür istihsal bölgesinde fakirlik ve darlık geniş ölçüde artmış, bunun neticesinde de huzursuzluk devamlı bir hal almıştır. 1925 te hükümet bir müddet için kömür endüstrisine yardım etti, fakat 1926 da yardıma son verilince, 1 200 000 kadar kömür işçisi grev yaptı. Bu grev az zaman sonra genel grev halini aldı, bu da bütün memleketin endüstrisini az kaldı felce uğratıyordu. Bununla beraber kanuna aykırı hareketler pek az vuku bulmuştur. İntizamın bozulmamasına rağmen, bu hâdiseler İngiltereyi ürküttü ve tehlikede olduğunu gösterdi. V. George şiddet tehlikesine karşı, halkı ikaz etmek gibi fevkalâde bir tedbire başvurdu. Maden işçileri, greve, diğerlerinden ayrı olarak devam ettiler; nihayet daha düşük ücretlerle işe avdet etmek zorunda kaldılar. Paraları kıymetten düşük memleketlerden yapılan serbest ithalât neticesi, İngiltere endüstrisinin iç piyasaları bile kaybetmesi tehlikesini önlemek için, bu memleketlerden gelen mallara yüksek gümrük resimleri kondu. İşsizliğe karşı bir çare olarak muhacerete başvuruldu, fakat denizaşırı memleketlere muhacerete evvelce olduğu ölçüde imkân yoktu. Buna rağmen bu suretle durum biraz hafifledi.

1929 da başgösteren buhran, zecri tedbirler istiyordu. Böyle bir tedbire 1932 de toplanan Ottawa İmparatorluk Konferansından sonra başvuruldu. Bu konferansta İngiltere eski ticaret politikasından vazgeçerek, denizaşırı İmparatorluk topraklarından gelen mallara bazı imtiyazlar verdi. Aynı zamanda İngiltere altın standardını terk etti. Hitler 1933 te iktidarı eline geçirince, İngiltere, müdafaa problemlerine daha fazla önem vermek zorunda kaldı. Müdafaa için çalışan endüstrilerin inkişafı, buhranı vahimleştirmek şöyle dursun, bilâkis hafifletti; fakat bu suretle âti rehine konuluyordu. İki harb arasında içtimai refahın inkişafı bakımından az ilerleme kaydolundu. Bu, İşçi (Labour Party) Başvekil Ramsay MacDonald'in 1924 ve 1929-1935 yıllarındaki iki idare devresi içinde vârittir. 1928 de genel seçim sistemi, erkeklerin faydalanmakta bulundukları seçim haklariyle şartlarının kadınlara da teşmil edilmesi ile geliştirildi.

1914 tarihli Government of Ireland Act (İrlandanın idaresi kanunu) çok fena karşılanmış olduğu için, yerine kaim olmak üzere 1920 de yeni bir kanun çıkarıldı. Bu kanun, İrlandayı kabaca iki bölgeye ayırdı: 1. Eski Ulster eyaleti ki, buna biraz sonra Northern Ireland (Kuzey İrlanda) denilmiştir, 2. Connaught, Munster ve Leinster eyaletleri ki, bu kısma biraz sonra Irish tree State (Serbest İrlanda Devleti) adı verilmiştir. Birinci kısma kendine mahsus bir Parlâmento verildi ve aynı zamanda Westminster'e temsilci gönderme hakkı da bahşedildi. İkinci kısım ise, Kanada'nınkine müşabih bir teşkilât kazandı. Kuzey İrlanda bu kanunu kabul etti, fakat İrlandanın geri kalan kısmında şiddet hareketleri arttı. Neticede 1921 de yeni bir antlaşma imzalandı. Buna göre, Serbest İrlanda Devleti, Kanada'nınkinden daha geniş bir bağımsızlığa sahip olacak; fakat İngiliz Milletleri Topluluğundan ayrılmıyacak ve Kıral, devlet reisi olarak tanınmakta devam edilecek. Bu muahedeye binaen Serbest İrlanda Devleti, 1922 nin başlarında, B. B. nın bir kısmı olmaktan çıktı; Kuzey İrlanda ise, Kırallığın bir kısmı olmakta devam etti. 1937 de İrlandanın Commonwealth ile olan bağlarının bir kısmı daha çözüldü: Devlet Eire adını aldı. Bundan sonra yeni devlet 1949 da Commonwealth'ten tamamen ayrıldı ve İrlanda Cumhuriyeti oldu.

1926 İmparatorluk Konferansında yapılan umumi bir deklarasyona göre, İngiliz Milletleri Topluluğunu teşkil eden üyeler, yani B. B.; Kanada, Avustralya, Serbest İrlanda Devleti, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Newfoundland, eşit olup, her biri öbürlerine karşı gerek iç, gerek dış işlerinde bağımsız olmakla beraber, birbirleriyle müşterek bir taç altında cemiyet halinde toplanmış bulunuyorlardı. Bu deklarasyon, B. B. yı alâkadar ettiği ölçüde, 1931 de Parlâmentoca kabul olunan Statute of Westminster adını taşıyan kanunla resmen kabul olundu.

Hindistanla olan münasebetler iki harb arasında, gergin ve karışık kalmıştır. 1935 te başarısızlıkla biten birçok teşebbüslerden sonra, bir Hindistan idaresi kanunu kabul olunmuştur ki, bu kanun Birmanyanın Hindistandan ayrılmasını derpiş ediyordu. Bu ayrılış hâdisesi 1937 de cereyan etmiştir. Kanunun derpiş ettiği diğer müteaddit değişiklikler tedricen tatbik olunmuştur. Bu istihale devri henüz sona ermeden, İkinci Dünya Harbi patladı ve devam etmekte olan değişiklikleri bir zaman için geri bıraktırdı.

Birinci Dünya Harbi sonunda İngiltere mandasına verilen, Almanya idaresindeki topraklar şunlardır: a. Alman toprakları: Tanganyika, Togoland'ın bazı kısımları, Kamerunlar, Pasifikteki küçük Nauru adası (Avustralya ve Yeni Zelanda ile beraber), b. Osmanlı İmparatorluğu toprakları: Filistin, Ürdün ve Irak. Irak müstesna, iki harb arasında B. B. nın bu memleketlerle olan münasebetlerinde, hiçbir önemli değişme olmamıştır. Irak 1930 da bağımsızlığını elde etmiş ve az zaman sonra bir kırallık olarak Milletler Cemiyetine katılmıştır.

Musul petrolleri üzerinde anlaşmazlığın giderilmesi ve Türk - Irak sınırının tesbit edilmesinden sonra, İngiltere - Türkiye münasebetleri karşılıklı dostluk ve anlayış havası içinde inkişaf etmiştir. İngiltere, Montreux Boğazlar Antlaşmasında (20 Temmuz 1936) Türkiyenin haklı isteklerini desteklediği gibi, o yıl bir geziye çıkmış olan VIII. Edward'ın 4 Eylül 1936 da İstanbulda Atatürkü ziyaret etmesi de, bu dostluğun güzel bir tezâhürü olmuştur.

Bu devre esnasında, İngilterenin dış politikası başlıca şu üç maksada yöneltilmiştir: 1. Gıda maddeleri ve ham maddeler ithal ettiği memleketler (meselâ, Birleşik Amerika ile Arjantin) e karşı, bunların dostluğunun ve piyasalarının muhafazası; 2. Harbi önlemek veya hiç olmazsa geciktirmek için, Avrupa milletleri arasında beliren rekabetleri teskin; 3. Sulhun idamesi için faydalı görüldüğü ölçüde Milletler Cemiyetine yardım. 1938 de Birleşik Amerika ile, B. B. nın iktisadi münasebetlerinde önemli bir iyileşme oldu: Şümullü bir karşılıklı anlaşma tatbik olundu. Avrupa kıtasında tehlike doğuran gelişmeler esnasında vuku bulan bu hâdise, İngilizce konuşan iki millet arasındaki diplomatik münasebetlerin gittikçe samimîleşmesiyle müterafik idi.

Avrupa kıtasında 1933 te Hitler'in Almanyaya hâkim olması ve birbirini takibeden meydan okuyucu beyanat ve hareketleri, İngiltereyi, yüzyılın başlarında da olduğu gibi, Kıta işlerine karşı ilgisizlikten vazgeçirerek, harb vukuu halinde kendine müttefik olacak memleket aramağa sevk etti. Bu gayretlere diğer bir sebep de, İkinci Dünya Harbine dair yürütülen mülâhazalarda büyük meçhul Sovyetlerin tavır ve hareketleri idi. Daha harb başlamadan 3,5 ay önce, gerginliğin son haddini bulduğunu gören İngiltere ve Türkiye hükümetleri, harbin Akdeniz bölgesine sirâyet etmesi ihtimali karşısında işbirliği yapmağa karar vermişler ve bunu, 12 Mayıs 1939 tarihli müşterek bir deklarasyonla bütün dünyaya ilân etmişlerdir. Bundan başka, bu hususta bir anlaşma yapılması için de müzakerelere girişilmiş ve Fransanın da katılmasiyle 19 Ekim 1939 da Ankarada İngiltere - Türkiye - Fransa arasında üçlü yardım antlaşması imzalanmıştır.

İkinci Dünya Harbi ve sonrası (1939 - 1956): 3 Eylül 1939 da B. B. Almanyaya harb ilân etti. Harbin ilk kışında önemli hâdise olmadı. Fakat Nisan 1940 ta inkişaflar başladı. Evvelâ Danimarka teslim oldu, Norveç ise «yıldırım» harbinin bütün şiddetiyle istilâ edildi. Mayısta sıra Holânda, Belçika, Luxemburg ve Fransaya geldi. İngilterenin Muhafazakâr Başvekili. ve «teskin» politikasının kurucusu Neville Chamberlain düştü, yerine Winston Churchill geçti. Haziranda Fransanın çökmek üzere bulunduğu bir anda İtalya, İngiltere ve Fransaya harb ilân etti. Eylül 1940 ta İngiltere Batı Atlantikteki üslerini, muhripler mukabilinde Birleşik Amerikaya terk etti. Ağustos ve Eylülde İngiltere, Almanyanın bütün gücü ile yaptığı hava taarruzları karşısında yalnız bulunuyordu. Fakat hava tahripleri (Battle of Britain = Britanya Muharebesi, b. bk.) ve sivil hayat kayıplarının bütün harb müddetince devam etmesine rağmen, bu mücadele İngiltere tarafından kazanıldı. Takriben 4 500 000 ikametgâh hasara uğramış ve bunlardan 460 000 i ya tamamen yıkılmış veya ikamet edilemiyecek bir hale gelmişti.

Eylül 1941 de, Birleşik Amerikanın harbe katılması (Aralık 1941) ndan önce, Newfoundland açıklarında Atlantik Paktı imzalandı. Buna göre, Birleşik Amerika harbe katılmaktan başka, her yardımda bulunmayı vâdediyordu. Japonların Pearl Harbor'a yaptıkları taarruz (Aralık 1941) dan sonra, ki bu hareket Amerikanın harbe girmesini intaç etmiştir, durum bir zaman için bozuldu. Yine Birinci Dünya Harbinde de olduğu gibi, bu muvakkat bir güçlük devresi teşkil ediyordu. B. B. başlıca harb gemilerini Pasifikte kaybetti. Singapur, Malaya, Birmanya ve Pasifikte İngiltereye ait adalar, Japonların eline geçti. Batıda ise, Hitler'in Haziran 1941 de Sovyetlere taarruzu, İngiltere üzerindeki baskıyı önemli ölçüde hafifletti: Doğuda da Birleşik Amerika, Pearl Harbor deniz hezimetinden hayret uyandırıcı bir şekilde kalkındı. Almanyaya karşı yapı-

BRiTANYA ADALARI : FiZiKÎ

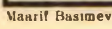
1000 m
400 »
200 »
100 »
0

0
100 m
200 »
400 »
1000 »

Ölçek : 1: 5 500 000

50 0 50 100 150 km

Shetland Adaları
Ronas Tepesi
Foula
Sumburgh Burnu
Fair Ad.
Orkney Adaları
Sule Skerry
Stack
Rona
Sulisker
Dunnet Burnu
Pentland Firth
Duncansbay Burnu
Wrath Burnu
Thurso
Wick
Flannan Ad.
St. Kilda
Minch Boğazı
Ben More Assynt
Ben Klibreck
Dornoch Firth
Tarbat Ness
Moray Firth
Ben Wyvis
Mam Soul
1177
Kinnairds Burnu
Buchan Ness
Buchan Çukurluğu
Aberdeen
Long Forties
Ben Macdhui
1310
Dee N.
Spey N.
Findhorn N.
Ben Nevis
1342
Grampianlar
Mallaig
Ft. William
Dundee
Firth of Tay
Fife Ness
Firth of Forth
Perth
Oban
Rockall Çukurluğu
Hebridler
Stanton Bankları
Vidal Bank
Devil's Hole (Şeytan Deliği)
Islay
Greenock
Glasgow
Edinburgh
St. Abb Burnu
Berwick
Uplands
Hart Fell
813
Cheviot Tepeleri
816
Malin Burnu
Giant's Causeway (Dev Şoseleri)
Fair Burnu
Kuzey Boğaz
Firth of Clyde
Clyde N.
Merrick
Erigal Dağı
Burtonport
Londonderry
Sperrin Dağları
Bann N.
Antrim Dağları
Larne
Neagh G.
Belfast
Stranraer
Mull of Galloway
Solway Firth
Carlisle
Cross Fell
893
Newcastle
Dogger Bank
Donegal Körfezi
Ballycastle
Erne G.
Erris Burnu
Achill Burnu
Mourne Dağları
Man Adası
St. Bees Burnu
Scafell
979
York Bataklıkları
Flamborough Burnu
Dış Silver Oyuğu
Heysham
York
Sligo
Mask G.
Corrib G.
Mulrea Dağı
Clifden
Galway
Greenore
Drogheda
Preston
Leeds
Hull
Sole Oyuğu
Spurn Burnu
Grimsby
Silver Oyuğu
Baile Atha Cliath (Dublin)
Liffey N.
Büyük Orme Burnu
Liverpool
Birkenhead
Manchester
Sheffield
The Peak
640
Holyhead
Chester
Derby
Trent N.
Hunstanton Burnu
Shannon N.
Slieve Bloom
929
Wicklow Dağları
Wicklow Burnu
Snowdon
1085
Kinder
King's Lynn
Norwich
Great Yarmouth
Loop Burnu
Limerick
Barrow N.
Braich-y-Pwll Burnu
Cardigan Körfezi
Plynlimmon
753
Wolverhampton
Midland Ovası
Birmingham
Leicester
Lowestoft Ness
Galty Dağları
Suir N.
Wexford
Rosslare
Shrewsbury
Clee Tepesi
Rugby
Edge Hill
Killarney
Blackwater N.
Waterford
Carnsore Burnu
St. George Boğazı
Fishguard
Cambria veya Gal Dağları
Malvern Tepeleri
Harwich
The Naze
Kerry Dağları
1041
Lee N.
Cork
Cobh (Queenstown)
Mine Burnu
St. David Burnu
Gloucester
Thames N.
Londra (London)
Kentish Knock
Valentia Ad.
Bantry
Pembroke
Swansea
Cardiff
887
Marlborough Tepeleri
Reading
Queenborough
North Downs
Bristol
Kennet N.
Inkpen
Dover
Bristol Boğazı
Exmoor
Mendip Tepeleri
Leith Tepesi
294
South Downs
Goodwins
Lundy Ad.
Hartland Burnu
Southampton
Portsmouth
Newhaven
Dungeness
Dorset Tepeleri
Brighton
Beachy Burnu
Selsey Bill
A T L A S
Dartmoor
622
Exeter
Weymouth
Wight Ad.
St. Catherine Burnu
O K Y A N U S U
Plymouth
Portland Bill
Manş Denizi
Jones Bk.
Land's End
Penzance
Start Point
(English Channel)
Cockburn Bk.
Scilly Adl.
Dieppe
Atlas Okyanusu
Kuzey Denizi

Maarif Basımevi

BRİTANYA MİLLETLER TOPLULU

165 150 135 120 105 90 75 60 45 30 15

KUZEY BUZ DENİZİ

Beaufort Denizi

Prens Patrick Adası

Parry Adaları

Melville Adası

Ellesmere Adası

Devon Adası

McClure Boğazı

Melville Boğazı

Barrow Boğ.

Lancaster Boğazı

Banks Adası

Victoria Adası

BAFFİN KÖRFEZİ

Baffin Adası

Grönland

Disko Ad.

Godhavn

Davis Boğazı

Godthaab

Frederikshaab

Danimarka Boğazı

İslanda

Reykjavik

Vrangel Ad. (Sov. Birliği)

Alaska

Yukon

Port Yukon

St. Michael

Aklavik

Dawson

Büyük Ayı Gölü

Büyük Esir Gölü

Kanada

Resolution

HUDSON KÖRFEZİ

Churchill

Belcher Ad.

Severn

Hudson Boğazı

Labrador

St. Lawrence Ad. (U.S.A.)

St. Matthew Ad. (U.S.A.)

Nunivak

Bristol Körfezi

Seward

Alaska Körfezi

Sitka

Skagway

Kodiak

Pribilof Adl. (U.S.A.)

Dutch Harbor (U.S.A.)

Aleut Adaları

Kraliçe Charlotte Adl.

Vancouver

Edmonton

Calgary

McMurray

Winnipeg

Winnipeg Gölü

Newfoundland

St. John's

St. Pierre ve Miquelon (Fr.)

Sable Ad.

Halifax

Helena

St. Paul

Superior Gölü

Montreal

Portland

Boise

Minneapolis

Chicago

Detroit

Buffalo

Boston

New York

Salt Lake City

Omaha

Baltimore

Philadelphia

Sacramento

Amerika Birleşik Devletleri

St. Louis

Washington

San Francisco

Santa Fe

Memphis

Los Angeles

Yuma

Dallas

Charleston

New Orleans

Bermuda'lar

Chihuahua

Galveston

Meksika Körfezi

Monterrey

Bahama Adl.

Midway Ad. (U.S.A.)

Necker Ad. (U.S.A.)

Honolulu

Hawaii Adl. (U.S.A.)

Hawaii

Revilla Gigedo Adl. (Meks.)

Merida

Mexico

Cayman Adl.

Jamaica

Hispaniola

Puerto Rico (U.S.A.)

Leeward Adl.

Karaib Denizi

Windward Adl.

Trinidad

Nikaragua

Colon

Kosta Rika

Panama

Clipperton Ad. (Fr.)

Cocos Ad.

Venezuela

Kolombiya

Bogota

Georgetown

Paramaribo

Cayenne

Guyanalar

Quito

Ekvador

Galápagos Adl. (Ekvador)

Johnston Ad. (U.S.A.)

BÜYÜK

Palmyra Ad. (U.S.A.)

Washington Ad.

Fanning Ad.

Baker Ad. (U.S.A.)

Christmas Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Jarvis Ad.

Phoenix Adl.

Canton Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Enderbury Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Malden Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Starbuck Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Victoria Ad.

Tokelau Adl. (Y.Z.)

Penrhyn Ad. (Y.Z.)

Markiz Adl. (Fr.)

Manihiki Adl.

Vostok Ad. (Brit. ve U.S.A.)

Samoa

Suvarov Ad. (Y.Z.)

Cemiyet Adl. (Fr.)

Tuamotu Adl. (Fr.)

Palmerston Ad. (Y.Z.)

Niue Ad. (Y.Z.)

Cook Adl. (Y.Z.)

Tonga Adl.

(PASİFİK)

Pitcairn Ad.

Ducie Ad.

Paskalya Ad. (Şili)

Sala-y-Gomez (Şili)

San Ambrosio (Şili)

Kermadec Adl. (Y.Z.)

OKYANUSU

Juan Fernández Adl. (Şili)

Chatham Adl. (Y.Z.)

Brezilya

Amazon

Belém

Fortaleza

Recife

Salvador

Peru

Lima

Bolivya

La Paz

Cuzco

Goiaz

GÜNEY AMERİKA

Vitória

Rio de Janeiro

São Paulo

Asuncion

Paraguay

Florianópolis

Porto Alegre

Uruguay

Montevideo

Valparaiso

Santiago

Buenos Aires

Bahia Blanca

Arjantin

Patagonya

Falkland Adl.

Punta Arenas

Drake Boğazı

Güney Shetland Adl.

Güney Orkney Adl.

Güney Georgia

Güney Sandwich

Falkland Adaları Mülhakatı

Graham Sahili

ATLANTİK OKYANUSU

Asor Adl. (Port.)

Madeira (Port.)

Kanarya Adl. (İsp.)

Rio de Oro

Yeşil Burun Adl. (Port.)

St. Louis

Gambia

Sierra Leone

Monrovia

Liberya

St. Paul

Gine Körfezi

Ascension

St. Helena

Trinidad

Tristan da Cunha

Gough Ad.

Jan Mayen (Norv.)

Färe Adl. (Dan.)

Britanya Adaları

Belfast

B.A. Clias

Anglo-Normand Adl.

Biskay Körfezi

İspanya

Lisbon (Lisboa)

Cebelüttarık

Tanca

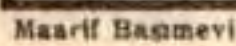
Fas

Fransa

Timbuktu

Fildişi Sahili

Pazartesi Pazar Milletlerarası Gün Çizgisi

SÖMÜRGELER İMPARATORLUĞU

BRİTANYA ADALARI: EKONOMİK

İNGİLTERE ve GAL

Maarif Basımevi

İSKOÇYA

Orkney Adaları
Shetland Adaları
SUTHERLAND
CAITHNESS
ROSS VE CROMARTY
INVERNESS
NAIRN
MORAY (Elgin)
BANFF
ABERDEEN
KINCARDINE
ANGUS
Perth
Dundee
Aberdeen
Inverness
Edinburgh
Glasgow
Paisley
Greenock
Motherwell
STIRLING
RENFREW
LANARK
PEEBLES
BERWICK
SELKIRK
ROXBURGH
DUMFRIES
KIRKCUDBRIGHT
WIGTOWN
Arran
KUZEY İRLANDA
Belfast
KUZEY DENİZİ
İNGİLTERE
Firth of Forth
Firth of Clyde
Firth of Lorne
Moray Firth
Pentland Firth
Solway Firth
Wigtown Körfezi
Luce Körfezi
Fraserburgh
Peterhead
Montrose
Arbroath
Kirkcaldy
Berwick
Lerwick
Ölçek: 1: 2 500 000
20 0 20 40 60 km

lan harekâtın en önemli noktaları şunlardır: Kuzeybatı Afrikada yapılan İngiliz - Amerikan asker çıkarma hareketi (Kasım 1942); Sicilyada buna benzer hareket (Haziran 1943); Normandiya sahiline yapılan meşhur «D. Day» çıkarma hareketi. Bütün bu hareketler sonunda Almanya Mayıs 1945, Japonya ise Eylül 1945 tarihlerinde teslim oldu. Bk. DÜNYA HARBİ II.

Temmuz 1945 te, B. B. da, uzun zamandan beri geriye bırakılan genel seçimler yapıldı. Muhafazakârlar ağır bir hezimete uğradılar. Churchill ile Koalisyon vekilleri istifa ettiler; Churchill'in yerine Clement Attlee'nin başvekilliği altında sırf İşçi Partisine mensup bir hükümet kuruldu. Yeni Sosyalist hükümetin politikası başlıca şu dört maksada matuftu: 1. Başlıca istihsal ve tevzi vasıtalarının millîleştirilmesi; 2. Sıhhat sigortası ve eğitimini de içine alan refah kanunları; 3. Commonwealth'e karşı Liberal bir politika; 4. Sulh ve insan refahının artması için çalışan dünya teşkilâtına yardım. Bu dört hususun birincisi müstesna, diğerlerine, Muhafazakârlar da, İşçi hükümetinin vermekte olduğu önemi veriyordu. Bununla beraber, aralarında Parlâmentodaki nispete ve ısrara göre beliren bir fark vardı.

1945 ile 1949 yılları arasında, kömür, elektrik, gaz, demiryolları, limanlar, kablolar, kara yollariyle yapılan nakliyat ve İngiltere Bankası millîleştirildi. 1949 da çelik endüstrisini de millîleştirmek için bir kanun kabul olundu, fakat bunun infazı ancak 1950 genel seçimleri sonuna bırakıldı. 1948 de çok teferruatlı ve yüksek masraflı bir millî ve meccani sağlık servisleri sistemi kuruldu. Halkın büyük ekseriyetine, yüksek derecede endüstrileşmiş bir cemiyetin mâruz kaldığı ıstıraplara karşı emniyet sağlamak maksadiyle birtakım kanunlar kabul olundu. 1944 te, o zamana kadar İngilterede sağlanmasına teşebbüs olunan eğitim sistemlerinin en genişi kanunlaşmıştı, fakat bundaki hükümlerin önemli bir kısmının tahakkuku İşçi Hükümetine kalmıştı. O zamana kadar hususi bir mahiyet taşımış olan eğitim müesseselerinin, geniş hükümet kontrolüne tâbi tutulması; gerek tam devre, gerek kısmi devre esası üzerine kurulan teknik eğitimin ihdası; gerek daimî olarak, gerek hususi bir ihtiyacı karşılamak için kurulmuş olan öğretmen okullarında öğretmen yetiştirmenin geniş ölçüde takviyesi, bu sistemin dikkate şayan noktaları idi. İngilterenin gerek bağımlı İmparatorluk, gerek bağımsız topluluk ile olan münasebetlerinde devrimci değişmeler vukua geldi. Ekim 1947 de Londrada İngiltere ile Birmanya arasında bir mukavele imzalandı, 4 Ocak 1948 de de Birmanya bir Cumhuriyet kurmak suretiyle, Commonwealth'ten tamamen çekildi. Keza Nisan 1949 da, Eire, Commonwealth'i terk ederek, İrlanda Cumhuriyeti haline geldi. Hindistan ve Seylan ise bundan farklı bir politika takibettiler. 1947 de Hindistan iki devlete bölündü, bunlara da India (Hindistan) ve Pakistan adları verildi; fakat her ikisi de Commonwealth'e kalacaklarını ilân ettiler. Seylana da Şubat 1948 de dominyon teşkilâtı verildi. İşçi Hükümetinin, Commonwealth'e mensup olup kendi kendini idare eden memleketlere, Commonwealth'te kalmak veya bundan ayrılmak hürriyetini vermeğe hazır olduğu aşikâr idi.

Ayrıca Commonwealth'te istekleriyle kalan memleketlerin kendi aralarındaki bağları ne dereceye kadar sıkılaştırmak lâzım geldiği problemi kalıyordu. Aşikâr idi ki, İngiltereyi bir taraftan Birleşik Amerikaya, diğer taraftan Avrupa kıtasına bağlıyan bağlar, politik durumu buna müsait olmıyan Commonwealth üyeleri için güçlükler doğurabilirdi. Bu hususta bir hal çaresi bulmak maksadiyle 10 Ocak 1950 de Colombo (Seylan) da bir Commonwealth Konferansı kuruldu.

İşçi Hükümetinin, bağımlı imparatorluğa karşı politikası, önceki sömürge politikasından bir uzaklaşma olmayıp, bilâkis bu politikanın hızlaştırılmasından başka bir şey değildi. Bu politikanın başlıca şu üç cephesi vardı: 1. Sömürgeler, yavaş da olsa, devamlı bir şekilde ve gittikçe daha geniş bir ölçüde kendi kendilerini idare sorumluluklarını üzerine alabilecek bir hale doğru inkişaf ediyorlardı, 2. Mahallî aşiret otoriteleri, konfederasyonlar teşkil etmeğe ve sömürgeler içerisinde yapılabilecek mahallî ıslahatı üzerlerine almağa teşvik olunuyorlardı, 3. Sömürgelerin inkişafına çok daha büyük gelir kaynakları tahsis olunuyordu. 1945 te Colonial Development and Welfare Act (Sömürge inkişafı ve refah kanunu) kabul olundu: Bu kanunla, muhtelif bağımlı topraklarda ekonomik ve sosyal ilerlemeleri sağlamak maksadiyle 120 000 000 sterlinlik bir tahsisat elde edildi. Bu miktardan 23 500 000 sterlin, bütün sömürgelere yarıyabilecek merkezî plânlara hasrolundu. 85 500 000 sterlin ise, sömürgelerin kendisine ayrıldı; 11 000 000 sterlin de, lâzım oldukça munzam masraflar için bir ihtiyat teşkil ediyordu. Bütün bu miktar, 10 yıl zarfında Sömürgeler Vekâletinin murakabesi altında harcanacaktı. Bu suretle şu sahalarda ilerlemeler tahakkuk ettirilecekti: Tabiî kaynakların inkişafı, nakil vasıtalarının ihdası, sıhhat ve eğitim servislerinin inkişafı, istihsal ve refah işlerine dair araştırmalar finanse edilmesi. 1945 ile 1950 arasında tahsisatta birçok değişmeler yapmak lüzumu hâsıl oldu, fakat plân tam bir hızla devam etti. İngiltere hükümeti bu plânın tahakkukundan şu neticeleri bekliyordu: Bir taraftan sömürgelerde hayat seviyesini yükseltmek, diğer taraftan da istihsal kabiliyetini inkişaf ettirip piyasaları genişletmek yolu ile sterlin ve dolar bölgeleri arasındaki ticaret münasebetlerinde hissolunan gerginliğin bir kısmını izale etmek. Aynı mülâhaza İngiltere hükümetini 18 Eylül 1948 de sterlinin kıymetini dolar olarak 4,03 ten 2,80 e indirmeğe sevk etti.

1950 - 1956 yılları arasında, B. B., Birinci Dünya Harbinden edindiği tecrübelerden faydalanmak suretiyle, iç ve dış siyaseti için kabul etmiş olduğu yeni prensiplere sabırla ve maharetle intıbak etmesini bilmiştir.

İşçi Partisi iktidarda bulunduğu sırada büyük endüstriyi millîleştirmeğe, iş ve sıhhat sigortaları kurmak suretiyle şahsın hayatını, sıhhatını ve geleceğini korumağa elverişli mevzuatı ve teşkilâtı meydana getirmeğe başlamıştır. Muhafazakâr Parti muhalefette iken, buna taraftar olmamıştı. Fakat iktidara geldikten sonra o da devrin bu çok büyük hareketine umumi olarak sadık kalmıştır. Bu suretle B. B. da doğmuş ve gelişmiş ve oradan da dünyaya yayılmış olan ekonomide liberalizm sistemi kesin olarak silinerek yerini kişi hürlüğüne ve sosyal adalete dayanan devletçiliğe terketti.

B. B., bu yeni sisteme intıbakının bir neticesi olarak, İkinci Dünya Harbinde kabul etmiş olduğu mahrumiyet rejimine bir müddet daha devam etti. Vesika usulü muhafaza edildi En çok lüks maddelere taallûk etmek üzere, ithalât tahdidedildi. Fakat bu tedbirler yanında işsizlik ortadan kaldırıldı. Gıda ve mesken meseleleri ile ön plânda meşgul olunmağa devam edildi. Her yıl 200 000 den fazla ev yapıldığı gibi 1953 yılı sonunda vesika usulü de kaldırıldı. İngiltere dış yardıma muhtaç olmıyacak kadar ekonomi durumunu düzeltmiş ve parasının da değerini yükseltmiş bulunuyordu.

1955 seçimlerini kazanmış olan Sir W. Churchill, 5 Nisan 1955 te kendi arzusu ile hükümet başkanlığından çekilerek yerini A. Eden'e bıraktı. Bir müddet sonra da muhalefet lideri Attlee, İşçi Partisi başkanlığından çekildi ve yerine Hugh Gaitskell seçildi (7 Aralık 1955).

B. B., yukarıda söz konusu tarihler arasında, bağımsız veya bağımlı ülkeleri ile olan münasebetlerini de yeni bir düzene koymağa çalıştı. 6 Şubatta Kıral VI. George'un ölmesi üzerine, 2 Temmuz 1953 te Kıraliçe Elizabeth'in taç törenine iştirak etmek için Londraya gelmiş olan dominyonlar başvekilleri İngiliz büyükleri ile, törenden sonra bir konferans halinde toplandı ve İmparatorluğun geleceği hakkında itimatlarını tazeliyerek yeni bir tesanüt örneği gösterdiler. Mısırla başgösteren anlaşmazlıktan sonra 1953 te iç muhtariyete kavuşmuş olan Sudan, 1 Ocak 1956 da bağımsız bir Cumhuriyet haline geldiği gibi, 1947 de Dominyon olarak teşekkül eden Pakistan'da da 23 Mart 1959 da Cumhuriyet ilân edildi. Bu arada Malaya Federasyonuna da geniş muhtariyet verildi (6 Şubat 1956). B. B. ya bağlı memleketler olayları için bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU.

Bu arada B. B. dış siyasette de çok faal bir rol oynadı. Bu siyasetin temelini İngiliz-Amerikan dostluk antlaşması teşkil etmiştir. B. B. nın başlıca siyasi objektifi, Avrupada. Uzak Doğuda ve Orta Doğuda güvenliğin sağlanması idi. Bunun için de Birleşmiş Milletlerin vecibeleri çerçevesinde kendisine düşen vazifeyi gereği gibi yerine getirmeğe çalışmıştır; Kore Harbinde komünistlere karşı Birleşmiş Milletler safında yer almış, Avrupada da bu bölgenin güvenliği için kurulmuş plân siyasi ve iktisadi, bütün bölgesel teşekküllere iştirak etmiştir. Bundan başka Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa ile birlikte umumi barışın kurulması için Ruslarla, neticesiz kalan anlaşma teşebbüslerine girişmiştir.

1939 dan beri bir anlaşma ile bağlı bulunan İngiltere ve Türkiye, 1952 den sonra yeni ittifaklar içerisinde biribirlerine daha çok yaklaşmış ve daha sıkı bir işbirliği imkânını elde etmişlerdir. Gerçekten, Türkiyenin 1952 de Kuzey Atlantik Paktı (NATO) na, İngilterenin de, 24 Şubat 1955 de Türkiye-Irak arasında imzalanmış olan Bağdad Paktına katılmaları ile, iki devlet, barışı ve güvenliği korumak yolunda birlikte çalışma imkânlarını artırmış oldular.

Bu arada, bilhassa Orta Doğuda İngiltereyi uğraştıran bazı çetin meseleler de meydana geldi ki, İran petrolleri, Mısır ve nihayet Kıbrısta başgösteren anlaşmazlıklar bunların başlıcalarını teşkil etmektedir. İranın, 30 Nisan 1951 de Anglo-Iranien Oil Company'nin imtiyazını kaldırarak petrol endüstrisini devletleştirmesinden doğan ihtilâf, çetin safhalar geçirmiş ve nihayet 5 Ağustos 1954 te bir anlaşmaya varılabilmişti (bk. BRİTANYA İMPARATORLUĞU). Fakat Mısırla başgösteren anlaşmazlık, her defasında bir başka şekle bürünerek bu güne kadar devam etmiştir. İhtilâf, Mısır Kıralı Faruk'un, İngiltere ile olan 1936 Süveyş anlaşmasını feshederek, 16 Ekim 1951 de kendisini «Mısır ve Sudan Melîki» ilân etmesiyle patlak vermişti. İngiltere, uzun müzakerelerden sonra 1953 te Sudan'a muhtariyet vermek (Sudan 1956 başında Cumhuriyet olmuştur) ve 27 Ağustos 1954 te yapılan anlaşmaya göre de, Süveyş Kanalı bölgesinde bulunan kuvvetlerini 20 ay içerisinde geri çekmeği kabul etmek zorunda kalmıştı. Hakikaten de İngiltere, bu anlaşma gereğince 19 Haziran 1956 da Süveyş bölgesini tamamiyle boşalttı. Lâkin, bu tarihten bir hafta sonra Mısır Reisicumhuru olan Abdünnâsır (25 Haziran 1956), Assuan Barajı projesini tahakkuk ettirebilmek için, 26 Temmuz 1956 da Süveyş Kanalı Şirketinin imtiyazını feshederek kanalı millîleştirdiğini ilân etti. Böylece mesele, yalnız İngiltereyi ilgilendiren bir anlaşmazlık olmaktan çıkarak milletlerarası bir buhran halini aldı. Zira, kanal şirketinin imtiyazı, 17 Kasım 1869 tarihli anlaşmaya göre 99 yıl olup 16 Kasım 1968 de sona erecekti. Aynı zamanda, kanalın barışta ve savaşta bütün devletlerin her nevi gemilerine açık olduğu, 29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Antlaşması ile teminat altına alınmıştı. Her ne kadar Mısır, Kanal şirketinin geri kalan imtiyaz müddeti için tazminat ödeyeceği ve 1888 antlaşmasına riayet edeceği hakkında teminat vermekte ise de, şirketin hisse senetlerinden hemen hemen yarısına (400 000 hisseden 176 602 sine) sahip bulunan İngiltere, bu hisselerden elde ettiği kârdan mahrum olmaktan ziyade, ana vatanı Asya ve Okyanustaki müstemlekelerine ve İmparatorluk topluluğuna bağlıyan ve başlıca ticaret yolunu teşkil eden Süveyşin kapanmasının doğuracağı iktisadî sarsıntının endişesi içerisinde bulunmaktadır. Bunun içindir ki, buhranın halledilmesi ümidiyle biri 16 Ağustos 1956, diğeri de 19 Eylül 1956 da olmak üzere arka arkaya Londrada 2 Konferansın toplanmasına ön ayak olmuş ve Mısırın, yapılan teklifleri reddetmesi üzerine, Fransa ve Birleşik Amerikanın da desteğiyle «Kanalı Kullananlar Birliği» adiyle yeni bir teşekkülün kurulması için harekete geçmiştir. Bu gaye ile de 1 Ekim 1956 da Londrada üçüncü bir konferans toplanmıştır. Bir taraftan böyle konferanslar birbirini takibederken, diğer taraftan da ihtilâf, gerek İngiltere ve Fransanın şikâyetleri ve gerekse Mısırın müracaatı ile Güvenlik Konseyine intikal etmiş, 31 Ekim 1956 da İngiltere, Fransa ile birlikte Mısıra karşı askerî harekâta girişmiş fakat Birleşmiş Milletlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.

Süveyş buhranı henüz bir çıkmazda bulunurken, Kıbrıs meselesi de günün başlıca ihtilâf konularından biri olarak devam etmektedir. Adada ekseriyeti teşkil eden Rumların, Yunanistanla birleşmek (Enosis) için giriştikleri tethiş hareketleri Yunanistan tarafından da desteklenince mesele birden bire ehemmiyet kesbetmiş ve başlangıçta çok mütereddit davranan İngiltere, bir hal çaresine varmak gayesiyle 29 Ağustos 1955 te Londrada Türkiye ve Yunanistanın iştirakiyle üçlü bir konferans toplamıştı. Türkiyenin Kıbrısta yaşıyan 100 000 Türkün istikbalini düşünerek statusquo'nun muhafaza edilmesi ve eğer adanın durumunda herhangi bir değişiklik yapılması icabederse, Kıbrısı İngiltereye veren asıl hak sahibi olarak onun geri verilmesi gerektiği yolundaki haklı talebi üzerine, bu konferanstan bir netice alınamamış ve 1956 da adada tethiş hareketleri yeniden alevlenmişti. Artık zecrî hareket etmek gerektiğine kanaat getiren İngiltere hükümeti, ruhanî reis olduğu halde tethiş hareketlerini idare eden Patrık Makarios'u 9 Mart 1956 da Seychelles adalarına sürmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber adada sükûn gene iade edilememiş ve İngiltere en son olarak Kıbrısa iç muhtariyet (self-government) vermek hususunda yeni bir harekete girişerek, bir anayasa hazırlanması yolunda çalışmalara başlamış bulunmaktadır.

BÜYÜK BRİTANYA, Edebiyat: bk. İNGİLİZ EDEBİYATI.

BÜYÜK BRİTANYA, Felsefe: bk. İNGİLİZ FELSEFESİ.

BÜYÜK BRİTANYA, Müzik: bk. İNGİLİZ MÜZİĞİ.

BÜYÜK BRİTANYA, Sanat: bk. İNGİLİZ SANATI.

BÜYÜK BUGA: bk. BUGA (el-Kebir).

BÜYÜK ÇEVREK (yahut Büyuk Tekne; İng. Great Basin), Amerika Birleşik Devletlerinin batı bölümünde, ortalama 1 400 - 1 700 m yükseklikte, denize akışı bulunmıyan bozkır ve çöller bölgesi. Yüzölçümü 600 000 km^2 dir. B. Ç. in kuzeyinde Columbia plâtosu uzanır; batıdan dik yamaçlı Sierra Nevada'lar, doğudan Wasatch dağlariyle çevrilidir. Çevreğin ortası düz ve başlı başına bir tekne olmayıp, çoğu kuzey - güney doğrultusunda uzanan horst (b. bk.) şeklindeki küçük dağ sıraları ile kaplıdır ki, bu dağlar arasında ikinci dereceden tekneler yer almıştır (Utah, Nevada tekneleri gibi).

B. Ç. te sulanabilen tarım alanları, yer yer vahalar halinde sıralanmıştır. Buralardan elde edilen tarım ürünlerinden başka maden (hususiyle bakır) de çıkarılır.

BÜYÜK ÇIKMA, Osmanlı padişahları tahta çıktıkları zaman saraydaki memurlar, hizmetliler ve koğuşlular arasında yapılan nakillere verilen ad. Bunun dışında yapılan değiştirmelere ve nakillere küçük çıkma denirdi. B. Ç. da bazen çok önemli değişiklikler ve nakiller olurdu.

BÜYÜK DEVLETLER (Fr. Grandes Puissances, İng. Great Powers, Alm. Grossmächte), toprak genişliği, nüfus çokluğu, iktisadi ve askerî kudret ve imkânları, iç teşkilât ve kültür işlerinde ilerilik derecesi bakımından diğerlerine üstünlükleri sebebiyle milletlerarası politikayı ilgilendiren bütün önemli meselelerde nâzım rolü oynıyan devletler.

J. K. Bluntschli, *Allgemeines Staatsrecht* (Umumi devlet hukuku) [1851 - 1852] adlı kitabında: «Bir devlet büyük devletlerden sayılabilmek için ordusu ve donanması ile Avrupanın ve dünyanın mukadderatı üzerinde bir tesir yapmağa ehil tanınmalı ve bu tesirini icra edebilmelidir» diyor. Bu suretle, B. D., o nisbette askerî ve millî kuvvetleri, teşkilâtları, ekonomik iktidar ve nüfuzları olmıyan devletlerden ayrılmaktadırlar.

Gerçi bu tariflere cevap verecek değerleri nefsinde toplamış nice B. D. ve imparatorluklar tarih boyunca gelip geçmiştir; lâkin o devirlerde ne milletlerarası münasebetlerin, ne dünya iktisadiyatının durumu, büyük meselelerin bugünkü gibi bir merkezden idaresini gerektirecek kadar karmaşık olmaktan uzaktı. B. D. in devamlı bir işbirliği sistemi kurarak önemli dünya işlerinde nâzım rolü oynamaları ihtiyacı, 1815 Viyana Kongresiyle hissedildi ve gittikçe daha fazla taraftar bularak inkişaf etti. Birinci Dünya Harbi sonunda kurulan Milletler Cemiyeti bugün mevcut olan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı hep bu fikrin neticeleridir. Bugün, henüz bir ideal olmaktan ileri geçememişse de, Avrupa, hattâ dünya birliğinden bahsedilmektedir (bk. KELLOG - BRIAND PAKTI ve PAN - AVRUPA [Pan Europa]).

XVIII. yüzyıl Avrupasında, İspanya, İsveç ve Holândanın eski kudretlerini kaybetmeleri, Rusyanın Büyük Petro (Pëtr Velikiy), Prusyanın da Büyük Friedrich zamanında bir yükseliş devresine girmeleri üzerine, Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusyayı içine alan bir beşli B D. manzumesi (Pentarchie) meydana gelmişti. Bu topluluğa bütüniyle (aşağıya bk.) Avrupa İttihadı (Concert Européen) da denilir. Prusya yerine 1871 de Almanya, 1861 de İtalya, 1898 de İspanyayı yenmesi üzerine ilk Avrupa dışı devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri, 1905 te de Rusya zaferi üzerine ilk Asyalı devlet olarak Japonya B. D. den sayıldılar. Birinci Dünya Harbi mağlubiyeti Avusturya ile Almanyayı B. D. arasından çıkardıysa da Almanya iktisadi ve askerî alanda kısa zamanda yeniden teşkilâtlanarak kudretini bütün dünyaya tanıttı.

İkinci Dünya Harbinden sonra bu savaş galipleri yine büyük devlet olarak beynelmilel politikada nâzım rolü oynamağa devam eder görünüyorlarsa da, Sovyetler Birliğinin diğer B. D. in yardımları sayesinde elde ettiği zafer neticesinde dünya işlerinde geniş ölçüde hak iddia etmesi ve ideolojisini Asya ve Avrupaya yaymağa çalışması, Amerikanın da bu tehlike karşısında infiratçı politikaya dönmeyip dünya demokrasilerinin liderliğini üzerine alması neticesinde dünya üzerinde iki devletin şiddetle müdafaa ettiği iki büyük cephe meydana gelmiş ve bütün diğer devletler dış siyasetlerinde bu iki cepheden birini tutmak durumunda kalmışlardır.

B. D. Konseri: Bu terim umumiyetle devletler hukukunda kullanılır. «Konser» (concert) kelimesi, bu hukuk dilinde «manzume» mânasına gelir.

Devletlere eşitlik, istiklâl ve devletler câmiası fikirlerinin tabiî ve zaruri bir neticesidir. Devletlerin aynı derecede hukuki salâhiyetleri olduğu kabul edilir. Çünkü devletler, müstakil oldukları için kendilerinin üstünde başka bir devlet kabul etmezler. Diğer bir ifade ile, devletlerin eşitliğinden maksat, insanlar arasında olduğu gibi, tabiî veya müktesep sonsuz fiilî eşitsizliklere rağmen, hukuk bakımından eşitliktir; büyük, küçük zengin fakir bütün insanlar hukukan eşit oldukları gibi, serveti, ahalisi, hükümet şekli, askerî, iktisadi, fikrî nüfuz ve kuvvetleri itibariyle aralarında büyük farklar olan dünya devletleri de hukukan birbirine eşittir. Bu eşitlik sebebiyle haklarını, salâhiyetlerini aynı yolda ve aynı şekilde kullanırlar. Bu bakımdan, hâkimiyetin dahilde ve hariçte devlete verdiği salâhiyetler ve bu salâhiyetleri kullanmanın şekli, bir devletin küçük veya büyük olmasına göre değişmez.

Bununla ilgili olarak 1894 te Evrensel Barış Kongresi, Zürich'te şu kararı almıştır: «Küçük veya büyük, zayıf veya kuvvetli her hâkim devlet, milletlerin en büyüğü ve en kuvvetlisi ile aynı hukuka ve tabiî itibara maliktir». Washington'da hazırlanan Milletler Hukuku Beyannamesi (1942) nde de devletlerin eşitliği şu şekilde ifade edilmiştir «Her millet, milletler cemiyetini teşkil eden bütün diğer milletlere hukukça eşittir ve bütün devletler tabiî ve ilâhî kanunların kendilerine yeryüzünün diğer devletleri arasında verdiği ayrı ve müsavi durumu istemek ve Amerika İstiklâl Beyannamesi (Declaration of Independence) ne göre almak salâhiyetine maliktir». Ancak, gerçek bakımdan, devletlerin hukukan müsavi sayılmaları, onların fiilî müsavatsızlıklarını elbetteki izale edemez. B. D. fikri, ilhamını fiiliyattan alan sentetik bir tefrikin mahsulüdür. Nitekim milletlerarası münasebetlerde bir kısım devletler, yukarıda belirtildiği gibi B. D. unvanını taşırlar. B. D. mefhumu, zaman zaman değişmiştir. Birinci Dünya Harbine kadar büyük elçi tâyin etmek hakkı tamamen bunlara inhisar ediyordu ve Lâheydeki milletlerarası ganimetler mahkemesinde daimî yeri yine bunlar işgal ediyordu. İkinci Dünya Harbi sonunda kurulan Birleşmiş Milletler Teşkılâtı (b. bk.) beş B. D. (B. Amerika, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Çin) kabul ederek sadece bunlara daimî üyelik vermiş ve ayrı bir imtiyaz olarak da veto hakkı tanımıştır.

BÜYÜK DUKA (Alm. Grossherzog, İng. Grand duke, Fr. Grand - duc), kırallarla dukalar arasında asalet pâ-

yesi. Bu pâyeyi taşıyan bir zata «*majesteleri*» diye hitabedilir. B. D. unvanı ilk olarak 1569 da Papa V. Pius tarafından Floransa dukası I. Cosimo dei Medici'ye tevcih olunmuştur; sonradan bu unvan Toscana hanedanına geçti. 1806 da Napoléon, Berg B. D. lığını Murat'ya verdi. Fransız İhtilâlinden sonra B. D. lık unvanı yalnız Luxemburg dukasında kalmıştır. Rusyada. eskiden kıral soyundan olan prenslere «büyük prens» (b. bk.; velikiy knyaz'), Rus olmıyan B. D. lara ise «büyük duka» (velikiy gertsog) denirdi. Eski Polonya kırallarına Litvanya B. D. sı denildiği gibi, Avusturya kırallık soyuna mensup prenslere de arşiduka denilirdi. Bk. ARŞİDUKA.

BÜYÜK EVLÂT HAKKI (Es. T. Ekber evlât hakkı, Fr. Droit d'aînesse, İng. Right of Primogeniture, Alm. Erstgeburtsrecht, Lat. Ius Primogenuturae), en büyük evlâdın, mirası tamamen veya kardeşlerinin alacakları hisseden daha fazla miktarda alabilmesi. B. E. H. dinî duygulardan, atalara saygı hissinden ve aile otoritesinin bir şahısta toplanması düşüncesinden doğan ataerkil (pederşahi) bir müessese karakteri ile çeşitli eski medeniyetlerin tarihinde görülmektedir. Ataerkil sistem değişikliğe uğrayınca, B. E. H. da ya değişikliğe uğramış yahut büsbütün ortadan kalkmıştır.

B. E. H. nın pek eski bir geçmişi vardır: Aryalarla Sâmilerde B. E. H., aynı dinî karakteri taşır, aynı gelişmeyi gösterir. Hint Manu kanunları (Mānava - dharma - śāstra, b. bk.) na göre, ancak «atalara karşı borcunu ödemek üzere yaratılmış olan» büyük evlât Indra(b. bk)dan yardım istiyebilir ve ancak babasının ölümünden sonra onun bütün mallarına sahip olur. «Aşk mahsulü» olan öteki evlâtlar, büyük evlâdın vasiliği altında yaşarlar; sonraları B. E. H. zayıflamıştır. Büyük çocuk, baba evini ve diğer mallardan kardeşlerine düşen payın iki katını alırdı. İbranilerde ise baba büyük evlâdı dinî bir törenle takdis eder. Mirasın taksiminde ona, kardeşlerinin iki katı pay düşer.

Eski Yunanlılarla Romalıların, ilk devirlerde B. E. H. usulünü kabul edip etmedikleri münakaşalıdır; Isparta ve Thebai'de cari olmuş olsa bile Atina hukuku metinlerinde böyle bir hükme raslanmıyor. İlk Roma ananelerinde buna dair bir kayıt görülmemiştir.

B. E. H. müessesesinin İbranî ve Hıristiyan âlemi hukukunda da yer aldığı biliniyor. Nitekim Ahdı Atîkte (Tekvin XXV, 30 - 34), ilk oğulluk namı altında geçmektedir. Buna karşılık İslâm hukuku, miras sahasında, büyük oğula özel bir durum veya üstünlük sağlıyan bir kaide tanımaz.

Ortaçağda derebeylik devrini yaşıyan cemiyetler, B. E. H. nı geleneklari arasında hazır bulmadıkları zaman kendileri koymak lüzumunu duymuşlardır. Bu ihtiyaç, bir yandan mülkün parçalanmamasını sağlamak, öte yandan da metbû hükümdar (suzerain) ın hizmetinde, idari ve siyasi güçlüklere sebep olabilecek ve yurt müdafaasını güçleştirebilecek birçok küçük tâbi (vassal) ler yerine bir tek tâbi görmek istemesinden doğmuştur; bu bakımdan tamamiyle ekonomik ve askerî sebeplere dayanır, Hıristiyaklıkla alâkası yoktur.

B. E. H., tarih boyunca, birçok şekiller ve safhalar geçirmiştir. Çeşitli devirler ve yerlerde bu hakkın kız evlâda da tanındığı olmuş, hattâ bazen, daha ziyade göçebe ve savaşçı toplumlarda, bu hukuk müessesesinin yerini Küçük Evlât Hakkı (b. bk.; Fr. Juveignerie) na verdiği görülmüştür. Nitekim Orta Asya Türklerinde usul, bu idi: büyük ve ortanca oğullar baba mirasından *inçu* veya *inçi* denilen paylarını alıp obayı terkederlerdi. Büyük çadır ve diğer mallar küçük oğula kalırdı. Bu son şeklin esasında da mülkün idaresi ve bütün olarak korunması fikri mevcuttur: Büyük oğullar savaşlarda, macera peşinde hayatını tehlikeye atarken küçük, yurtta, mülkünün başında kalarak onu koruyabilecektir.

Doğu Hıristiyan toplumlarında ise, hem mülk bütünlüğünü koruyarak yurt müdafaasını kolaylaştıracak, hem de kardeşler arasında nisbî bir hakkaniyet sağlıyacak ortalama bir şekil bulunmuştu. *Parage* denilen bu sisteme göre, babanın ölümünde yerini büyük oğul alır, bütün aile adına hükümdara hizmet ve itaat edeceğine andiçer, mülkü bizzat idare eder, fakat kardeşlerine muayyen nisbetlerde faydalanma hakkı tanırdı. Gitgide, *Parage* öyle bir gelenek halini aldı ki, ölen bir küçük kardeşin mirası evlâtlarına değil, büyük kardeşe kalırdı. Osmanlı İmparatorluğunda saltanatın büyük oğula kalması ve birçok vakıflarda mütevelliliğin büyük oğula düşmesi gibi hükümler, *Parage* usulünün islâmî bir variantı sayılabilir. Çünkü tahta mirasçı olan büyük oğul bütün mülkün de tek ve ortaksız sahibi idi ve bu mülke dilediği gibi tasarruf hakkına malikti. Bk. MÜTEVELLİLİK, VAKIF.

Hulâsa feodalite devrini yaşamış Fransa, Almanya, İsviçre, İngiltere ve Baltık memleketlerinde B. E. H. şu veya bu şekilde tanınmış, sonraları bu ataerkil sistem bozuldukça B. E. H. da ortadan kalkmıştır.

B. E. H. bugün medenî dünyada tamamiyle ortadan kalkmıştır. Bu müesseseye ilk kesin darbeyi Fransa, 15 Mart 1790 tarihli emirname ve onu takip eden kanunlarla indirmiştir. Bugün Fransada ancak kaderin bazı haksız tecellilerini tamir etmek, evlâtların hayırsızlarını cezalandırarak, vefakârlarını mükâfatlandırmak maksadiyle mirası kalacak olan, vasiyetname yoliyle, vârislerinin payında değişiklikler yapabilir. Lâkin bu tasarrufun B. E. H. ile alâkası yoktur.

B. E. H. müessesesini en geç yıkan İngiltere olmuştur. Bu memlekette bu eski âdetin bu kadar uzun müddet yaşamasını bilhassa İngilizlerin gelenekçi bir millet olmasında ve aile bütünlüğünü sarsabilecek herhangi bir inkılâp karşısında son derece çekimser davranmalarında aramak doğru olur. B. E. H. İngilterede 1925 yılında Administration of Estates Act ile kaldırılmıştır. Türk miras hukuku da B. E. H. nı tanımaz ve evlâtlar arasında bir fark gözetmez.

Bu müessesenin bugünün milletlerince terkedilmiş olmasının sebebi, modern miras hukukunun dayandığı prensiplerdir. Bugünkü miras hukukunun ana prensiplerinden biri, mirasçılar arasında gerek yaş, gerek cins itibariyle hiçbir fark görmemektir. Bu prensipin kaynağı ve siyasi karakteri, âmme düzenini korumaktır. Âmme düzeni, miras hukukunda, kardeşler arasında fark gözetmeyle uyuşamaz. İşte bunun içindir ki, B. E. H. kaidesi bütün modern hukuk sistemlerinden silinmiş, tarihî bir müessese halini almıştır.

BÜYÜK GAMET (Macrogamet; Yun. *makros* = uzun, büyük, *gametēs* = koca), bir bitki türünün bir şahsiyeti veya başka başka şahsiyetleri üzerindeki cinsî üreme organları içerisinde meydana gelen, şekil ve büyüklük bakımından farklı gametlerin büyüklerine verilen ad. Bk. GAMET.

BÜYÜK GÖLLER (İng. Great Lakes), Kanada-Amerika sınırında 5 büyük gölün hepsine birden verilen ad. Bu 5 göl, Yukarıgöl yahut Superiyör gölü (İng. Lake

Superior) ile Michigan, Huron, Erie, Ontario gölleridir. Bunlardan yalnız Michigan gölü, bütünüyle Amerika Birleşik Devletleri toprakları içindedir. Diğer dört gölün birer parçası Kanadaya aittir. Birbirine türlü yollarla bağlı bulunan bu göller, Buzul Devrinde bu bölgede bulunan, tahmin olunduğuna göre, 400 000 km² yüzölçümlü Algonkin gölünün kalıntılarıdır. Az yüksek ve yassı eşiklerle birbirinden ayrılmış ve birbiri ardınca basamaklı olarak sıralanmış bulunan bu göller dizisinin yüzölçümü 242 000 km² yi bulur ki, bu haliyle B. G. dünyanın en büyük ve ekonomi bakımından en önemli bir tatlı sulu içdenizini teşkil eder. Birbirine kısa suyolları yahut dar boğazlarla bağlı olan ve Yukarıgölden Ontario gölüne doğru gittikçe alçalan B. G. geniş St. Lawrence ırmağı yoliyle de Atlas Okyanusuna bağlı bulunmaktadır.

Devamlı bir suyolu halinde batıda Duluth şehrinden itibaren, bu göllerin en büyüğü olan Yukarıgöl (denizden yüksekliği 184 m) den sonra Sault-St.-Marie kanalından (kısaca verilen ad «Soo») geçilerek Michigan ve Huron göllerine (her ikisinin de denizden yüksekliği 177 m) ulaşılır, kanal halinde açılmış ve derinleştirilmiş bulunan St. Clair River ile St. Clair gölü (Lake St. Clair) ve Detroit River'dan geçildikten sonra Erie gölünün (denizden yüksekliği 174 m) güney bölümüne varılır, burasını da Niagara River ile bunun hemen batısında açılmış bulunan Welland kanalı, Ontario gölüne (denizden yüksekliği 75 m) birleştirir. Bu gölün fazla sularını boşaltan St. Lawrence ırmağı, Montreal ve Quebec üzerinden Bin Ada (Thousand Islands) bölgesini geçtikten sonra, geniş bir ağızla Atlas Okyanusuna dökülür.

Öte yandan, B. G. kanallarla güneydeki akarsu ağlarına bağlanmış, böylece bu bölgelerin tarım ürünleriyle türlü ham maddeleri ve enerji istihsaline yarıyan maddelerinin taşınması ve alım-satımı kolaylaşmıştır. Illinois ve Michigan kanallariyle Michigan gölünün güney ucu (Chicago) Mississippi ırmağına bağlanmak suretiyle B. G. Meksika körfezi kıyısındaki New Orleans limanına açılmış, Erie kanalı (bugün New York State Barge Canal) yoliyle Erie gölünün doğu ucu (Buffalo) Hudson'a birleştirilmiştir. Böylece B. G. bu yönden de denize açıktır.

14 000 tonilâtoya kadar olan gemiler, B. G. in ticaret ve endüstri merkezleri (Amerika Birleşik Devletleri tarafında Duluth, Milwaukee, Chicago, Detroit, Toledo, Cleveland, Buffalo, Kanada tarafında Toronto) arasında işler. Büyüklü küçüklü birçok liman ve şehirlerin sıralanmış bulunduğu B. G. kıyılarının bu endüstri ve ticaret merkezlerinden biri 5,5 milyon nüfuslu (Chicago), ikisi 2-1,5 milyon nüfuslu (Detroit, Cleveland), üçü 600 000 nüfuslu (Buffalo, Milwaukee, Toronto), ikisi 100-300 bin nüfuslu (Toledo, Duluth) dur.

B. G. in kuzey ve batısında zengin demir (hususiyle Yukarıgölün batı ve güneyinde) ve bakır (Yukarıgölün güneyi) madenleri ile altın damarları vardır. Güney çevresinde ise, zengin taşkömürü (Huron, Michigan ve Erie gölleri güneyi) yataklariyle petrol alanları geniş yer tutar. B. G. in kuzey çevresinde geniş yulaf alanlariyle kürklü hayvanların barındığı ormanlar, güney çevresinde zengin buğday-yulaf bölgeleri, daha güneyde de mısır ve pamuk bölgeleri sıralanmıştır. Bütün bu göllerin yakın ve uzak çevreleri (hele güney çevresi), çok nüfuslu birçok endüstri merkezlerinin sıralandığı geniş ölçülü bir endüstri bölgesidir. Dünyanın en sık demiryolu ağlarından biri bu bölgededir.

B. G. bu zengin çevreleri birbirine ve hepsini de denize bağlıyan çok işlek bir ticaret yolu olmuştur: 1930 da 239 milyon ton mal bu yoldan aktarma edilmiş, yalnız «Soo» kanalından 1937 de 80 milyon ton mal geçmiştir. Taşınan çeşitli ham ve işlenmiş mallar arasında batıdan doğuya doğru maden cevherleri (Duluth), tahıl ve kereste; doğudan batıya doğru da taşkömürü en önemli maddeyi teşkil eder.

Harita için bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ,

BÜYÜK HUN DEVLETİ: bk. HUNLAR.

BÜYÜK İMRAHOR: bk. İMRAHOR.

BÜYÜK İSKENDER: bk. İSKENDER, Büyük (Aleksandros [Megas]).

BÜYÜK KALECİK, Afyonkarahisar vilâyetinin merkez nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 2 432 (1950) dir. B. K., Afyonkarahisar şehrinin 7 km güneybatısında, 1 903 m yüksekliğindeki Kocadağın doğu eteğindedir. İstiklâl Harbi sırasında Atatürk, ordulara bu tepeden kumanda etmişti. Yakınında tarihî harabeler vardır. Kaynak ve dere sularından faydalanılır. Halkın başlıca geçim kaynağını ziraat (buğday, arpa, haşhaş) ve hayvancılık (davar, sığır) teşkil eder; seyyar tüccarlık da yaparlar. Yazın davarlar yaylalara çıkarılır. B. K. in küçük bir çarşısı vardır. Tezgâhlarda veya elde yapağı ve keçi kılından türlü dokumalar yapılır. Yoğurdu nefis olup Afyon pazarında aranır. Tarlalarda yabani yemişler (alıç, ahlat, muşmula) bol yetişir. Yakınındaki kasaba ve şehirlere araba yolları da bulunduğu gibi son zamanlarda motorlu vasıtaların işlemesine elverişli bir yolla Afyona bağlanmıştır.

BÜYÜK KARABAĞ (Yukarı Karabağ), Afyonkarahisarın Bolvadin kazasına bağlı köy. Nüfusu 1 221 (1950) dir. Eber gölünün kuzeyinde, Emirdağının (2 295 m) güney eteğindedir. Tahıl yetiştirme ve davarcılık halkın başlıca geçim kaynağını teşkil eder. Yün, yapağı ve keçi kılından el dokumaları yapılır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Bolvadine araba yoliyle bağlıdır. B. K. ın güneyinde Eber gölü kenarında Dere Karabağ ve Orta Karabağ köyleri de vardır. Bu köylerin kuzeyindeki dağlık sahada yayla ve otlaklar çoktur.

BÜYÜK KAVUKLU, Meşihat dairesi de denilen Şeyhülislâm kapısında kavasbaşı olan memurun adı. B. K. nun emrinde bulunanlara kavuklu denirdi.

BÜYÜK KERVAN ÇULLUĞU (Numenius arquatus): bk. KERVAN ÇULLUĞU (Numenius).

BÜYÜK KOL, Yeniçeri ağasının bütün maiyeti ile sadrazama yaptığı ziyaretlere verilen ad. B. K. olacağı zaman durum bir gün evvel ocaklılara bildirilirdi. Ocak ağaları divan elbiselerini giyerek ağa kapısına giderlerdi. Cuma namazından sonra Yeniçeri ağası ve bütün ocaklı ağalar atlara binerler ve Paşa kapısına, yani sadrazamın ziyaretine giderlerdi.

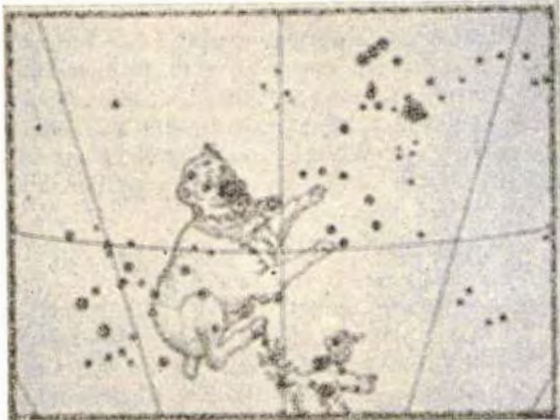
BÜYÜK KONSEY (Fr. Grand Conseil, Alm. Grosser Rat veya Kantonsrat veya Landrat, İt. Gran Consiglio, Retoromanş. Grand Cussagl), İsviçrede ayrıca Kanton Genel Kurulu (Landsgemeinde) bulunmıyan kantonlarda (aşağıya bk.), teşriî kuvvete sahip ve halk tarafından seçilen temsilcilerden meydana gelen kurul. İki kamaralı İsviçre federal parlâmentosu (Fr. Assemblée fédérale, Alm. Bundesversammlung, İt. Assemblea federale) nun kantonlardaki benzeridir.

Kanton icra kuvveti (Fr. Conseil d'Etat, Alm. Regierungsrat veya Staatsrat veya Standes-Kommission, İt. Consiglio di Stato) ni murakabe bürçeyi tasdık, seçimleri de idare eder. B. K. ye Appenzell Ausserrhoden Nidwalden, Schwyz, Soluthurn, Zug, ve Zürich kantonlarında *Kantonsrat*, Basel-Landschaft, Glarus, Obwalden, ve Uri kantonlarında da *Landrat* denir. Almanca, İtalyanca ve Retoromanşça konuşulan Graubünden (Fr. Grisons, İt. Grigione Ret. Grischun) kantonunda, icra kurulu *Küçük Konsey* (Fr. Petit Conseil. Alm. Kleiner Rat, It. Piccolo Consiglio, Ret Pitschen Cussagl) adını taşır. Appenzell (bölümleri: Ausserrhoden ve Innerrhoden), Glarus ve Unterwalden (bölümleri: Obwalden ve Nidwalden) kantonlarında, bütün rey sahibi vatandaşlardan müteşekkil Kanton Genel Kurulu (Landsgemeinde), B. K. den çıkan kanunları açık revle kabul veya reddeder. Federal parlâmento, Esas Teşkilât Kanununda yapacağı herhangi bir değişiklik için kanton B. K. leri vastasiyle mecburi referandum (referendum obligatoire) a başvurmak zorundadır. Acele edilmiyen federal kanunlar için her kantonun ihtiyarî referandum (referendum facultatif) istemek hakkı vardır. Bu istek B. K. vasıtasiyle bildirilir ve rey sahibi 30 000 vatandaş veya 8 kanton bu isteği bildirdiği takdirde referandum yapılır. Bk. İSVİÇRE, Esas Teşkilât, ve REFERANDUM.

BÜYÜK KORKU: 1. (Mit.): Eski Yunanlılarda çoban, hayvan sürüsü ve orman sâkinleri tanrısı olan Pan'ın insanlara birden bire görünmesiyle bunların duyduğu âni korku. Panik korku da denir (bk. PAN ve PANİK). Bugün, panik şeklinde, herhangi bir insan kütlesinin, korku etkisiyle kaçması anlamında kullanılmaktadır, 2. (Tar.): Hıristiyan âleminde, Ortaçağın ilk yarısında, 1000 yılında kıyamet kopacağına dair yaygın inancın etkisi ile halkın duyduğu korku. Son zamanlarda, Fransada bazı yazarlar, 1. ve 2. anlamlarına dayanarak ve mecazi olarak büyük bir endişe büyük bir kaygı yerine kullanmışlardır (misal: la Grande Peur des Bien-Pensants = doğru düşünürlerin büyük korkusu).

BÜYÜK KÖLE GÖLÜ (Büyük Esir gölü de denir; İng. Great Slave Lake, Fr. Grand Lac d'Esclave), Kanadanın kuzeybatı bölümünde büyük bir göl. Yüzölçümü 28 930 km². Denizden yüksekliği 158 m dir. Bol sulu Büyük Köle Irmağı (Great Slave River) nı alarak Mackenzie nehrine boşalır. Gölde bol miktarda balık vardır. Athabaska ile B. K. G. nü birleştiren akarsularda nehir taşıtları işler.

BÜYÜK KÖPEK (Lat. Canis Maior, Fr. Grand Chien, İng. Greater Dog, Alm. Grosser Hund; Esk. T. Kelb-i Ekber), güney yarımküresinde, merkezi takriben 6 saat 40 dakika yükselim (ascension droite) de, ve 22° açılım (déclinaison) da bulunan, göze çarpan bir takımyıldız. B. K. gökyüzünün en parlak sabit yıldızı olan Sirius, ikinci kadirden dört yıldız ve daha sönük bazı yıldızlarla birlikte oldukça bâriz bir köpek şekli çizer. Bu takımyıldız, kuzey kutbu bölgesi hariç, dünyanın her tarafından görülebilir. Samanyolunun batısındadır. B. K enteresan bazı çift yıldız (birbirinin etrafında dönen) larla iki kümeyi ihtiva eder. Bk. KÜÇÜK KÖPEK.

BÜYÜK KÖPEK

Mitolojide B. K., avcı Ōriōn (Lat. Orion) un daimî arkadaşları olan iki köpeğin büyüğü yani Seirios (Lat. Sirius) idi.

BÜYÜK KUMÇÖLÜ (İng. Great Sandy Desert), Batı Avustralyada, çok geniş yerler kaplıyan çöl bölgesi (bk. AVUSTRALYA).

BÜYÜK MENDERES (Türlü kaynaklarda: Yun. *Maiandros*, Lat. *Meaeander*; Mendereh, Müander Menderez, Grande Meandro, Medro çayı, gösterdiği hususiyetle ilgili olarak meandr kelimesi, yılankavi anlamına da kullanılmıştır). Batı Anadolunun en uzun ırmağı. Uzunluğu 495 km dir (bazı kaynaklarda 430 ve 380 km). Irmağın su toplama alanı 24 700 km² dir.

B. M., kaynaklarını Ege bölgesiyle, İç-Anadolu arasında yükselen dağlık eşik bölgenin (900 - 1 000 m) türlü yerlerinden ve hususiyle Burdur gölünün kuzeybatısındaki Söğütlü Dağlarından alır. Irmağın ilk kaynak yerinin Kumala Dağlarının 2200 m yüksekliğindeki Kükürt Dağı olduğu kabul edilir. Kükürt Dağı yukarı bölümünde kuvvetli kollarla (başlıca Murat Dağından inen Banaz Çayı, Çivril'-den geçen Kûfi Çayı, Denizliye doğru akan Emir Çayı) büyük Sarayköy yakınından itibaren doğu-batı doğrultusundaki geniş bir çöküntü hendeğinde akar; Nazilli, Aydın, Söke yakınından geçerek soldan Akçay ve Çine Çayını alır; Balat ovası (b. bk.) nın güney kenarını dolaşır, Mandalya Körfezi kuzeyinden Ege Denizine dökülür. Dinar yakınlarında B. M. e karışan büyük kaynaklar (Suçıkan, Şeharap, Düden, Ilıca), ırmağa bol miktarda su katarlar. Turlü kolları aldıktan sonra, Sarayköy yakınında büyük bir ırmak özelliği kazanan B. M. in ana kolu olarak çok vakit, Çivrile doğru uzanan bölümü alınır (bununla beraber, Denizli kuzeyinden geçen büyük kol da yine bu adla anılır). Çivril ile Dinar arasındaki Karakuş, Ak ve Çal dağlarından inen sularla büyüyen bu ana kol, Çal Boğazına girdiği yere kadar olan bölümünde az eğimli bir yüksekovadan (950 - 975 m) geçer, yolu boyundaki Gökgöl ve Işıklı Göl bataklıklarını besler, Baklan Ovasının kuzey bölümünü geçtikten sonra, Çal Boğazına girer. Buradan itibaren Uşak güneyindeki dağlarla (1 200 - 1 400 m), Küçük ve Büyük Çökeles dağları (1 700 - 1 800 m) arasına sıkışmış bir sıra dar boğazlardan geçer (60 km lik yolu boyunca) Bunlardan Çal Boğazı çok dar ve derin, pek dik yamaçlıdır. 3 km uzunluğundaki bu dar boğaz (eğimi ‰ 20) bir müddet sonra genişlerse de Sarıkaya adı verilen yerde yeniden daralır. 8 - 10 m genişlikte dimdik yamaçlı olan bu boğaz, kalkerlerle dolomitler içinde açılmıştır. B. M. geniş büklümler yaparak önce batıya, sonra güneye yönelir. Bu arada kuzeyden gelen Banaz Çayını alır; dar, derin ve dik yamaçlı Güney Boğazını (Aygörmez Boğazı) da geçer; bundan sonra Boldan ile Sarayköy arasındaki ovaya (yüksekliği 180 m) düşer. Bu

boğazlarda B. M. hızlı aktığından ve yer yer çağlayanlar meydana getirdiğinden, önemli bir enerji kaynağı olabilecek durumdadır.

Bundan sonra B M. denize kadar 200 km lik yolu boyunca, bazı yerlerinde 5 km (Nazilli ile Sarayköy arası) kadar genişlik gösteren; fakat Nazilli'nin batısında genişliği 10 - 12 km yi bulan Balat ovasında daha geniş olan uzun bir çukurluktan (kuzey ve güneyi 1 500 - 2 000 m yüksekliklerle çevrili, ortalama 50 - 150 m yükseklikteki bir çöküntü hendeğinden), bir ova ırmağı özelliği göstererek akar. Bu arada sağ ve soldan katılan ve herbiri 50 - 100 km uzunluğunda bulunan birçok derelerle büyür (bu derelerin en büyükleri güneyden gelir). Bu uzun ovada B. M. çok az bir eğimle (‰ 0,15 - 20) aktığından, yukarılardan koparıp sürüklediği kum, çakıl ve killeri, yolu boyunca biriktirir; setler, kum adacıkları yapar. Burada salına salına akan ırmak, hele Aydın çevresinden denize kadar olan bölümünde, düzgün, biçimli pek çok dolambaçlı yollar çizmiştir ki, herbirine «menderes» adı verilen bu büklümler, bilim kitaplarında yer tutmuş ve bir terim olmuştur.

B. M. in Sarayköyden yukarıdaki bölümünde, sular Ocak ayında kabarmağa başlar, bu kabarma gittikçe artarak Mayısta en kabarık zamanını bulur; Haziranda suları gittikçe azalarak Ağustosta en çekilmiş zamanını gösterir; fakat Eylülden sonra ırmak yeniden kabarmağa başlar. Suların kabarma ve çekilme derecesi yıldan yıla değişir. Bununla beraber B. M. in akışında az çok düzenlilik vardır. Bu düzenliliği doğuran başlıca sebep, B. M. in Karakuyu bataklıklariyle beslenmesi ve Işıklı Göl bataklığında düzenlenmesidir. B. M. çekik zamanında denize 200 m^3 su boşaltır. Kaynak bölümünden ve çevresindeki dağlık yerlerden (bura larda yıllık ortalama yağış 600 - 700 mm dir) inen hızlı akışlı dereler, beraberlerinde birçok parçacıkları taşır ve zaman zaman B. M. in bulanık akmasına sebebolurlar.

Yaz aylarında B. M. in Dinarla Sarayköy arasındaki ortalama genişliği 20 - 40 m, derinliği 1 - 1,5 m dir. Fakat Sarayköy ile Nazilli arasında derinliği azalır (1 m). Nazilli ile Atça arasında genişliği artar (30 - 50 m), derinliği ise 75 cm ye iner. Buradan Sökeye kadar olan bölümünde ırmağın genişliği 60 - 100 m yi bulur, derinliği yerine göre 50 - 80 cm arasında değişir. Bu bölümünde ırmak, çok yayılarak pek az bir eğimle akar, en güzel menderesleri burada çizer. Sökeden denize kadar olan bölümünde ise ırmağın genişliği 30 - 40 m olup, derinliği 1,5 - 3 m yi bulur.

Bol yağmurların yağdığı aylarla dağlardaki karların eridiği sıralarda B. M. kabarır (kabarma 1 - 2 m); çevresindeki çukur düzlükleri yer yer sular kaplar; ırmağın terk etmiş bulunduğu eski yataklar (kopmuş menderesler) sularla dolarak geçici birçok küçük göller, bataklıklar belirir. Bu kabarma sırasında Sarayköye kadar olan bölümünde zararlı değildir; buradan sonra zararlı olmağa başlar (bazı yerlerde kış ekimi yaptırmaz; çünkü ilkbaharda ovayı su bastığı olur; bu gibi yerlerde suların çekilmesinden sonra yaz ekimi yapılır). En büyük zararları ise Sökeden kıyıya kadar olan ova bölümündedir.

B. M. bu kabarık zamanında bulanık akar, içinde taşıdığı kil, kum ve çakılları, artık sürükliyemediği yerlerde yığar; bunların çoğunu denize kadar götüremez, yolu boyunda biriktirir. B. M. pek eski zamanlardan beri taşıdığı alûvyonları bir yandan yatağı boyunda biriktirmiş daha ileriye sürükliyebildiklerini de ağız bölümünde yığmış, böylece geniş bir delta meydana getirmiştir. Tahminlere göre, B. M. ağzı, her yıl 12 m kadar denize doğru ilerilemektedir. Gerçekten, daha Eskiçağda, bir yandan bugünkü Bafa Gölü (b. bk.) nün bulunduğu yere öte yandan Sökenin güneybatısındaki eski Priene ve Muys ötelerine kadar sokulmuş olan 300 km^2 den büyük eski bir körfezi doldurmuş, son 2 500 - 3 000 yıl içinde bu deniz girintisinin bir bölümü ova haline girmiş (bk. BALAT OVASI), bir parçasının ağzı kapanarak göl meydana gelmiş (Bafa Gölü), eski deniz kıyısı, ırmağın bugünkü ağzından 18 - 20 km içeride kalmıştır.

Bu eski körfezin yavaş yavaş dolmasiyle eski limanlar içeride kalmış, eski adalar ova ortasındaki tepeler haline girmiştir: Bugünkü Balat köyünün bulunduğu yerdeki Miletos (Milet), Eskiçağda işlek ve yalnız biri bir donanmayı alacak kadar büyük 4 limandan teşekkül etmiş bir deniz limanı iken, bugün 10 km içeride kalmıştır. Milâttan 1 100 yıl önce kurulmuş bulunan liman, Büyük İskender zamanında henüz bir deniz iskelesi idi. Fakat B. M. in ağız bölümünde bulunan bu limanı, ırmağın taşıdığı parçacıklar kapatmağa ve ortadan kaldırmağa yetmiştir. Yine bugünkü Söke ile Doğanbey kasabaları arasındaki bir yerde, bugünkü deniz kıyısından 15 km içeride bulunmuş olan Priene şehri ile bugünkü Bafa Gölünün doğu kıyısındaki Herakleia. önceleri deniz kıyısında iken, B. M. in yığdığı alûvyonlarla dolmuş, içeride kalmışlardır. Bu arada, önceleri karadan oldukça uzakta bulunan ve eskilerin Lade adını verdikleri Neojen yapılı ada, alûvyonlarla çevrilerek bugün kıyıdan 3 - 4 km içerde bir tepe (98 m) biçimine girmiştir.

B. M. in, geçtiği yerleri ve eski körfezi doldurmasından sonra, yatağı boyunda da sık sık değişiklikler olmuş, bir müddet aktığı eski yatağını bırakarak başka bir yataktan geçmeğe başlamıştır. Bugün de, birkaç yıl gibi kısa zamanda ırmağın, pek çok büklüm, dönemeç, halka boğmalarında değişiklikler olduğu görülür. Irmağın kabarık bulunduğu sıralarda sular kıyıyı azar azar yiyerek ırmak yatağının bazı yerde sağ, bazı yerde sol kıyısında diklikler (çarpak yerleri) meydana getirir. Irmağın bu kemirmesi yüzünden altı oyulan kıyılarda az bir sarsılma ile bu dimdik yerler yıkılır, ırmağın büklümü daha da ilerleme imkânını bulur. Bunun hemen karşısına düşen kıyıda da birikmeler olur. Bu hareket, biraz ötede karşıki kıyıda da olur, böylece ırmak dolambaçlı bir uzanış gösterir. B. M. in kemirdiği bu arazi killi, balçıklı, kumlu yumuşak ve kalın tabakalardan meydana gelmiş bulunduğundan, bu olay, en güzel ve örnek sayılacak biçimiyle gelişme imkânını bulmuştur. Hele B. M. in, süzülerek geçtiği ovanın, çayırlar ve ince çimenlerle örtülü bulunması, ırmağın bu garip görünüşlü gidişini büsbütün göze çarpar hale getirmiştir.

Bu gelişme sırasında B. M. te geniş ölçülü yatak değişmeleri de olmuştur. Gerçekten, Söke yakınında Balat Ovası (b. bk.) na giren bu ırmak, bugün Sökenin 5 km kadar doğusunda, oldukça az büklümlü bir yol çizerek güneye döner ve bu ovanın güneyini çevreliyen dağ ve plâtoların eteklerine yakın yerlerden, bu eteklere sokulurcasına geçer, denize ulaşır. Buna karşılık, B. M. in pek çok menderesler çizen eski yolu, Söke ile Priene arasında, bu birikinti ovasının kuzey kenarını geçtikten sonra güneye bükülür, Milet ile Lade arasındaki bugünkü ırmağa kavuşur. Bugün sık sazlıklar, yer yer bataklıklar boyunca görülebilen bu eski yatağın mendereslerinden bazılarının incelmiş olan boynu kopmuş, buralarda at nalı biçiminde gölcükler meydana gelmiştir. İşte, B. M. in eski yatağı, Söke ile Priene arasındaki bu kuzey yolu iken, ırmağın biriktirdiği alûvyonlarla yatak yükselmiş ve suların kabardığı bir sırada,

yatağının etrafındaki alüvyon seddini yıkan ırmak, o sırada ovanın daha alçak olan güney tarafına (bugünkü yerine) kaymıştır.

Bundan başka, Priene'nin güneybatısında çukur ve bataklık bir alan bulunduğu gibi, adı geçen eski ve yeni ana yataklar arasında, bugün ırmak tarafından bırakılmış yahut sadece suların kabarık zamanlarında geçici olarak yatak halini alan birkaç eski ırmak yatağı kalıntısı vardır ki, bunlardan biri Özbaşı'nın güneyinde, bir başkası da eski Priene ile Sarıkemer arasındadır (bk. MAİANDROS ve MENDERES).

B. M. ırmağı ile kollarından bugün sulama bakımından yer yer faydalanılmaktadır. Bunlar arasında Çürüksu vâdisi sulaması ile Feslek - Nazilli ve Akçay vâdisi sulaması başta gelir. Bunlara yeni sulama alanları da katılmaktadır ki, başlıcaları: Yenice - Sarayköy sulaması, Nazilli - Aydın, Aydın - Söke ve Çine Çayı vâdisi sulamalarıdır. Bunların tamamlanmasiyle B. M. ırmağı ve başlıca kolları boyundaki verimli düzlükler hemen tamamen sulanmış olacaktır. Irmak ve kolları boyundaki çeşitli sulama tesisleri (meselâ Söke seddesi gibi) nden başka, amenajman projesi tesisleri meyanında baraj projeleri de vardır. Bunlar arasında Kemer baraj ve hidroelektrik santrali, Çine - Kayırlı baraj ve hidroelektrik santrali, Dayılar bent ve santrali söylenebilir.

B. M. havzasında ve Akçay üzerinde Kemer mevkiinde yapılacak barajla Akçay vâdisi zararlı su taşkınlarından kurtulacak, elde edilecek elektrik enerjisi (santral kapasitesi ilk tesiste 24 000 Kw, son safhada 48 000 Kw) Nazilli, Aydın, Söke şehirleriyle civarlarındaki kasabalara verilecek ve pompajla ayrıca önemli bir kısım arazinin sulanması sağlanacaktır. Bu santral ileride Gediz santraliyle birlikte çalışacaktır. Projesi tamamlanmış olan bu tesisin inşasına 1956 da başlanmıştır.

B. M. havzasında Çine Çayı üzerinde Kayırlı mevkiinde yapılacak olan barajla, Çine Çayı vâdisindeki geniş düzlükler su baskınlarından kurtulacağı gibi, arazinin sulanamıyan bir kısmı da sulanabilecektir. Elde edilecek elektrik enerjisi (16 750 Kw) Aydın civarında Akçay santrali şebekesine verilecektir. Bu proje de tamamlanmış olup, pek yakında inşasına başlanacağı ümidedilmektedir.

B. M. amenajman projesinin amacı, şimdilik Kûfi, Işıklı kollarının ve Akçay - Çine çaylarının üzerinde toplama ve reglaj barajları yapmak suretiyle su taşkınlarının şiddetini kırmak, tarım alanlarının güvenini sağlamak, baraj göllerinde saklanacak su ile B. M. boyundaki geniş ovaların daha çok sulanmasını temin etmek, barajlarda suyu düşürerek bölgenin muhtaç olduğu elektrik enerjisini elde etmektir.

BÜYÜK METEOR - BANK (Alm. Grosse Meteor-Bank), Atlas Okyanusunun kuzey bölümünde aşağı yukarı 30 kuzey enlemi ile 29 batı boylamında, en az derinliği 270 m olan ve 400 - 500 km² lik bir alanda uzanan denizaltı kabartısı. Derin okyanus çanakları arasında yükselen bu denizaltı kabartısı, 1938 de Almanların Meteor deniz araştırmaları gemisi tarafından bulunduğu için bu ad verilmiştir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (tam adı: Türkiye Büyük Millet Meclisi; Fr. *Grande Assemblée Nationnale*, Alm. *Grosse Nationalversammlung*, İng. *Grand National Assembly*), Türkiyede millî irade ve hâkimiyeti, temsil yoliyle kendinde temerküz ettiren yegâne organ. Bütün diğer hükümet organları bu meclisten çıkar; yahut bu meclisin reyine, itimadına veya mürakabesine tâbi olmak suretiyle işler. Gerçekten, Türkiye Devleti, millî hakimiyete müstenit cumhuri ve temsilî bir devlettir. Teşriî, icraî ve kazaî salâhiyetler Türk Milleti adına bu devletin en yüksek organı olan B. M. M. nde temerküz etmiştir. Bu sebeple, Türkiyede hâkimiyetin sahibi ve aidi bizzat Türk Milletidir.

Türk Milleti, *Teşkilâtı Esasiye Kanunu* (Kanun No. 491, tarihi 20 - IV - 1340; Resmî Gazete 31 - XII - 1952, sayı 8 297) nda tâyin edilen vasıfları (bk. 88. madde) haiz, gayede, zihniyet ve menfaatte birleşmiş vatandaşlardan ibaret bir topluluktur. Türk vatandaşları topluluğu, *Millet Vekilleri Seçimi Kanunu* (Kanun No. 5 545, tarihi 16 - II - 1950; Resmî Gazete 21 - II - 1950, sayı 7 438) na göre, normal olarak, dört senede bir defa hükümet teşkiline davet edilirler ve bu kanunda yazılı esas, usul ve şekiller dairesinde rey vermek suretiyle hükümeti teşkil edecek olan mebusları seçerler. İşte bu mebuslar, devlet merkezinde, B. M. M. namı altında bir heyeti vücuda getirirler. Bu heyet, yani Meclis, vatandaşların hâkimiyet hakkını fiilen temsil ve icra eder.

B. M. M. nde tecelli eden hâkimiyet, en yüksek bir âmme kudreti olması itibariyle, kaynağını Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan alır. Meclisteki hâkimiyeti; kaynağı ve sahibi itibariyle mütalâa etmek suretiyle devlet rejimimizi ve faaliyetini, yani işleyişini, hükümet tarzını tâyin ve hülâsa etmek gerekir. Filhakika, hâkimiyet mefhumu, devleti terkibeden beşerî, tabiî unsurlara ilâvesi zaruri olan, siyasi mânadaki üçüncü unsurdur; o kadar ki, bu unsur, devlet topluluğunu herhangi bir diğer topluluktan ayırdeder, ona hususi bir vasıf verir. Bu mânada hâkimiyet yahut siyasi otorite veya âmme kudreti mefhumu, ülke içindeki nüfusun, milletin siyasi birliğinin ve benliğinin ifadesi demek olur ve, bu bakımdan, hâkimiyet, bir siyasi heyetin kendini bizzat idare etmesi, kendine malik olması, emredici (impératif) kaideler, yani kanunlar koyması ve bunların gerek kendi içinde ve gerek harice karşı tatbikini gerekirse maddi bir cebir (contrainte) istimaliyle temin etmesidir ki, işte bu kudret ve kuvvet Türk Devletinde, B. M. M. nde bulunur.

I. B. M. M. nin sahip bulunduğu hâkimiyet otoritesinin tarihî gelişimi: Bugünkü Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun 4. maddesi «Türkiye B. M. M., milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder» hükmünü muhtevidir. Filhakika, bu kanun, devletin ana teşkilâtını, yani âmme hizmetlerini başarmakla mükellef organların suret - i teşekkülleri ile her birinin vazife ve salâhiyetleri hududunu ve bu organların gerek birbiriyle ve gerek halk ile olan münasebetlerinin hukuki şekil ve mahiyetini tâyin ve tanzim eder. Türk Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve kurduğu rejim, Türk camiasının hayat ve ihtiyaçlarının samimî ve canlı bir ifadesi olarak tarihî bir oluşun neticesidir. Bu tarihî oluşun safahatını, B. M. M. nin bu oluş içindeki mevkiini tâyin ve medenî bir devlet olması itibariyle genç Türk Devletinin tabi olduğu hukuki nizamın umdeleri ve menbaları mesabesinde üstün ve müstakar bir teşkilât kanununa ve meclise nasıl sahip olabildiğini anlamak bakımından, kısaca incelemek icabeder.

Türkiyemizde, Teşkilât Kanunu fikri, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş ve bugüne kadar bu fikir; biri Osmanlı İmparatorluğu devrinde, diğeri Millî Mücadele yıllarındaki intikal devresinde ve sonuncusu da bu-

günkü cumhuri ve lâik devreye ait olmak üzere, üç ayrı mahiyet ve hüviyette yapılmış olan Teşkilât Kanununda yer almıştır.

1. *Gülhane Hattı ve öncesi*: Osmanlı İmparatorluğunun inhitat sebepleri, Kanunî devrinin sonlarından başlar. Karlofça, Küçük Kaynarca, Edirne muahedeleri inhitatın mühim noktalarındandır. XIX. yüzyılın başlarında İmparatorluğun âdeta inhilâle yüz tutmuş olduğu bir sırada II. Mahmut, Anadolu ve Rumeli âyanını İstanbula davet ederek, Kâğıthanede kurulan bir «Meclis-i meşveret» te âyan ile bir «sened-i ittifak» imzaladı (Şaban 1223). Bunda padişah âyana emniyet, âyan da padişaha sadakat vadediyordu. Fakat, bu tedbir devletin içinde bulunduğu felâketi gideremedi. Mısır isyanında Babıâli ordusunun Nizip'teki mağlûbiyeti üzerine Abdülmecit hakikati sezdi. Gülhane Hattı Hümayunu ve bunu takibeden Islahat Fermanı, İmparatorluğun hayatında yeni bir devir açmıştır. Ancak, Gülhane Fermanı, bir Teşkilât Kanunu olmaktan çok uzaktı; bir şartname idi. Zira, böyle bir kanunun muasır devletlerde müeyyidesi, Allahın lânetine uğramak değil, bir Millet Meclisi kurulması, millet vekilleri tarafından kanunun kontrol altına alınmasıdır. Bu sebeple, fermanın kıymeti şartname olmak vasfını aşamamıştır. Gerçi bu şartname ile mutlak ve ilâhî bir kudrete dayanan saltanat, kendi salâhiyetlerine bir şart ve kayıt koymuş, yani salâhiyetlerini kendisi tarafından yapılmış bir statüye bağlamış oluyordu. Bu statünün bahsettiği vaitler, daha, 1861 den itibaren unutulmuş ve İmparatorluk yeniden haricî ve dahilî gaileler içerisine düşmüştü.

2. *Birinci Meşrutiyet ve ilk mebus seçimi*: Türk-Rus ve Balkanlar ihtilâfını uzlaştırmak maksadiyle İstanbulda toplanan *İstanbul Konferansı* sırasında, Genç Osmanlıların, Kanunu Esasi ilânı ve meşrutiyet tesisinden ibaret olan arzularını yerine getirmek va'diyle padişah olan II. Abdülhamit, Türkiyede ilk defa olarak 23 Aralık 1876 da Mithat Paşanın hazırladığı bir *Kanun-u Esasiyi* yayımlamış ve, 7 Mart 1877 de Osmanlı İmparatorluğunun ilk Mebuslar Meclisi açılmıştı. Bk. MEŞRUTİYET, Birinci; MECLİS-İ MEBUSAN; KANUN-U ESASÎ.

1876 Kanunu Esasisi, 12 fasıl ve 119 maddeden ibaret idi. Birinci fasılda, İmparatorluğun parçalanmaz bir kül olduğu, padişahın, şahsının gayri mesul ve halife sıfatiyle, İslâm dininin hâmisi bulunduğu kaydedildikten sonra, padişahın salâhiyetleri arasında, hususiyle, Meclisi toplanmağa çağırmak, tatil etmek ve icabında tekrar seçilmek üzere dağıtmak salâhiyeti yer almıştı. Beşinci fasıl, Mebusan ve Âyan Meclislerinden mürekkep bir Parlâmentonun kurulmasını âmirdi. Bu iki Meclis, padişahın nutku ile her senenin Teşrin aylarında açılacak ve Martta kapanacaktı; ancak, padişah, isteğine göre, bu Meclisleri vaktinden evvel açabileceği gibi, vaktinden evvel de kapatabilecek veyahut da toplanma müddetini uzatabilecekti. Bu Meclislere seçilen ve tâyin olunan âza, ilk toplanışta sadrazamın önünde, padişaha, vatana ve Kanunu Esasiye sadık kalacağına dair yemin edecekti.

Bu statüde, kanun teklifi meselesine çapraşık bir şekil verilmektedir. Meclisler «kendi vazife-i muayyeneleri dairesinde bulunan mevat için» kanun teklif edebilir denilerek, mebusların ve âyanın teklif salâhiyetleri müphem bir hale konulmuş oluyor. Ayrıca, kanun teklifi keyfiyeti güç ve uzun bir şekle sokuluyor. Şöyle ki: teklif, sadrazam vasıtasiyle padişaha bildirilecek ve müzakeresine evvelemirde müsaade alınacak; bu müsaade alındıktan sonra yapılacak veyahut tadil edilecek kanun hakkında ait olduğu daireden, nezaretten izahat istenecek, bu izahata göre Şûrayı Devlet, kanunun lâyihasını hazırlıyacak ve bu lâyiha evvelâ Mebuslar Meclisinde, sonra da Âyanda, madde madde müzakere edilecek, rey ekseriyeti ile kabul olunduktan sonra, padişah tarafından meriyeti irade edilecektir.

Büyük Millet Meclisinin ilk açılış merasimi (23 Nisan 1920)

Üçüncü fasılda, nazırlardan, onların tâyinlerinden, salâhiyet ve mesuliyetlerinden bahsolunur. Nazırlar Heyetinin başında sadrazam ile şeyhülislâm bulunur. Bütün bu makamlar, padişahın itimat ettiği kimselere padişah tarafından tevcih olunur. Vükelânın verdiği kararların mühimlerinin icra ve tatbiki için padişahtan m ü s a a d e alınır (madde 28).

Nazırlar Heyeti ile Meclis arasında ihtilâf doğar da, iki taraftan her biri noktai nazarında israr ederse, bu takdirde, padişah isterse vükelâsını değiştirir, isterse Meclisi dağıtır ve yeni bir Meclis toplar (madde 35).

Altıncı fasıl, Âyan Meclisinden bahseder. Bu Meclisin âzası, eserleriyle ve devlete yaptıkları hizmetleriyle tanınmış kırk yaşından aşağı olmıyan kimselerden ve miktarı mebuslar yekûnunun üçte birini geçmemek üzere kaydıhayat şartiyle padişah tarafından seçilip tâyin olunur.

Yedinci fasıl, Mebuslar Meclisine tahsis olunmuştur. Bu, Kanunu Esasinin kabul ettiği sistemde, her elli bin erkeğin bir mebusu vardır. Mebuslar, iki dereceli ve gizli reyle her dört senede bir seçilirler. Seçime, Meclisin açılmasından dört ay evvel başlanır. Mebuslar, yalnız kendi seçim bölgelerinin değil, bütün Osmanlıların mebusu itibar olunur. Mebuslar Meclisinin bir reis ve iki de reis vekili vardır.

İlk Kanunu Esasinin, Mebuslar Meclisinin gerek vazife ve salâhiyetleri ve gerekse hâkimiyet hakkının sureti istimâli bakımından, halk hâkimiyetini aksettiren hiçbir tarafı ve hususiyeti yoktu. Bir kere, bu kanunun ruhu ve sistemi, yarı dinî idi ve tam beşerî değildi. Padişahın dinî ve ananevi *hukuk-u hükümranisiyle* halk hakları bağdaştırılmak istenilmiş ise de, netice itibariyle, üstün salâhiyet, hükümdarlık makamına bırakılmıştı. O suretle ki, 1876

Kanunu Esasisinin sistemi icabı son söz yine padişahın olacaktır. «Lüzumu halinde, Heyet-i Mebusanın âzası yeniden seçilmek şartiyle» Meclisi toplamak, dağıtmak padişahın elindedir. Bir Millet Meclisinin hikmeti ve kuvveti kanun yapmasında, milletin arzu ve iradelerine, memleket menfaatlerinin icaplarına bu suretle tercüman olmasında tecelli eder. Halbuki, yukarıda, fasıl izahlarında açıklandığı gibi, Meclis, istediği gibi kanun yapamaz. Kanunun 54. maddesine göre, padişahça istenilmiyen bir kanunun yürürlüğe girmesine âdeta imkân yoktur; Vekiller Heyeti üzerinde de padişahın büyük nüfuzu vardır. Bunlardan başka 113. maddenin padişaha verdiği bir silâh da, padişahı tek başına hâkim mevkie sokmakta, teşriî uzuv olan Meclis üzerinde, onu tam mânasiyle serbest surette hareket etmeğe imkânlar sağlamakta muhtar kılıyordu.

İlk mebus seçimi: 1876 Kanunu Esasisinin 66. maddesine göre mebus seçimi usulü, bir kanun ile tâyin olunmak lâzımgeliyordu. Fakat, Mebuslar Meclisinin derhal toplanması ve meşruti rejimin hemen tatbikine geçilmesi iltizam olunduğundan, henüz bir seçim kanunu yapılmamış; bunun yerine, hükmü ilk içtima senesine münhasır kalmak üzere, bir *Talimatı Muvakkate* yayımlanmış (17 Şevval 1293) ve Türkiyede ilk mebus seçimi de bu talimat dairesinde ve aşağıdaki usule göre icra edilmiştir:

Sekseni müslim ve ellisi gayri müslim olmak üzere, bütün ülke için 130 mebus kabul ve bu yekûn, ehemmiyet ve vüs'atlerine göre, vilâyetlere tevzi olunmuştur. Yine ilk içtima senesine mahsus olmak üzere, mebus seçilebilmek için aranılması lâzımgelen şartlar, Kanunu Esasinin 68. maddesinde gösterilen şartlardan farklı olarak tesbit edilmiştir. Mebus seçiminin iki dereceli olması esasından hareket edilmiş ve fakat bu esasın, mantıkına tamamiyle sadık kalınamamıştır. Mebus seçimini çarçabuk bitirmek ve bir an evvel Meclisi toplamak için muvakkat mahiyette orijinal bir usul takibolunmuştur. Bu orijinal esaslar dahilinde seçilen mebuslardan teşekkül eden ilk Mebuslar Meclisi, birinci içtima senesine 7 Mart 1877 de başlamış ve 50 toplanıştan sonra 18 Haziranda nihayete ermiştir. Meclisin, ikinci içtima devresine kadar *İntihab-ı Mebusan Kanunu* çıkarılmadığı için, ilk içtimaında tatbik olunan *Talimat-ı Muvakkateye* göre toplanması zaruri görülmüş; bu suretle, Meclisin, ikinci içtima devresine, 1877 Aralık içerisinde başlanmış ve, 30 toplanıştan sonra, Şubat başında, Sadrazam Ahmet Vefik Paşa tarafından tebliğ olunan bir irade ile tatil edilmiştir. Artık bu fiilî kapanıştan sonra, II. Abdülhamit 30 küsur sene şartsız ve kayıtsız denilebilecek bir otokrasi ve istibdat icra etmiştir.

3. *İkinci Meşrutiyet*: Koyu bir istibdat politikasına rağmen 1908 yılının 24 Temmuzunda Vekiller Heyeti tarafından padişaha dehşet verici bir mazbata sunulmuştu; bunda Manastır, Kosova ve Selânikte asker ve ahalinin ayaklandığı, depoların yağma edildiği, Hürriyetin ilânı için nümayişler yapıldığı, Müşir Osman Paşanın âsiler tarafından tevkif edildiği bildiriliyordu. Gerçekten de memlekette doğmuş olan Meşrutiyet ve Kanunu Esasi fikri, gizliden gizliye yaşamış olduğu için, bu fikrin tahakkuku uğrunda çalışan *Genç Türkler* yahut *İttihat ve Terakki Cemiyeti* en sonunda II. Abdülhamidi tekrar Kanuni Esasiyi tatbik sahasına koymağa ve Meclisi yeniden toplamağa mecbur etmişti. Padişah bu mazbataya cevap olarak, aynı günde «ilân-ı hürriyet» iradesini çıkarmış, birkaç gün ara ile Kanunu Esasinin meriyeti hakkında bir «hat-tı hümayun» yayımlamıştır. Bu hat-tı hümayunda, Padişah: Meclisin tatilinden beri şimdiye kadar geçen zaman zarfında, memleketin Meşruti idareye kabiliyetini katî surette anladığından Kanunu Esasiyi bütün hükümleriyle tekrar meriyete koyduğunu ve Meclisi de her sene muntazaman toplanmağa çağıracağını söylüyordu. Fakat 31 Mart Vakasiyle Hareket Ordusunun İstanbula girmesinden sonra Şeyhülislâm Ziyaeddin efendinin meşhur fetvasiyle Abdülhamit hal'edildi; yerine geçen V. Mehmet (Reşat) zamanında, 1909 Ağustosunda, Kanunu Esasinin tadiline karar verildi ve bu tadille, padişah otoritesine karşı Meclisin vaziyetini kurtarmak maksadı güdüldü; yani 1877 de olduğu gibi, bir irade ile Meclisin bir daha toplanmamak üzere dağıtılmasına imkân vermemek için, Meclisin feshi, içtima müddeti, vekillerin tâyini ve mesuliyeti, Vekiller Heyetiyle Meclis arasında çıkacak ihtilâfın hal şekli, kanun teklifi meseleleri, Meclisçe kabul olunan kanunların meriyete girmesi usulü yeniden ele alındı ve birtakım esaslara bağlandı. Bu esasların mühimleri şunlardı: Kanunu Esasiye sadakat yemini, mebuslarla âyandan başka padişaha da teşmil edilmiş (mad. 3); Meclisin feshi salâhiyeti yine hükümdara bırakılmış ise de, bu defa, bu salâhiyet, feshi müteakip üç ay içinde yeni Meclisin toplanması ve hususiyle Meclisin feshine, âyanın muvafık reyi alınmasiyle takyidedilmiş; Meclisin içtima müddeti, dört aydan altı aya çıkarılmış ve hükümdarın davetine hacet kalmaksızın, Kasım başında kendiliğinden toplanması esası kabul edilmiş; Vekiller Heyetinin teşekkül usulü ve hükümdarın bu yoldaki salâhiyeti tâyin ve tahdidedilmiş; vükelânın, sadrazamın reisliği altında, artık müşterek ve mütesanit mesuliyetli bir heyet teşkil etmesi ve «Meclis-i Umumi» önünde mesul olması esası vazedilmişti.

Atatürk'ün Reisliği altında toplanan Birinci Büyük Millet Meclisinden bir sahne

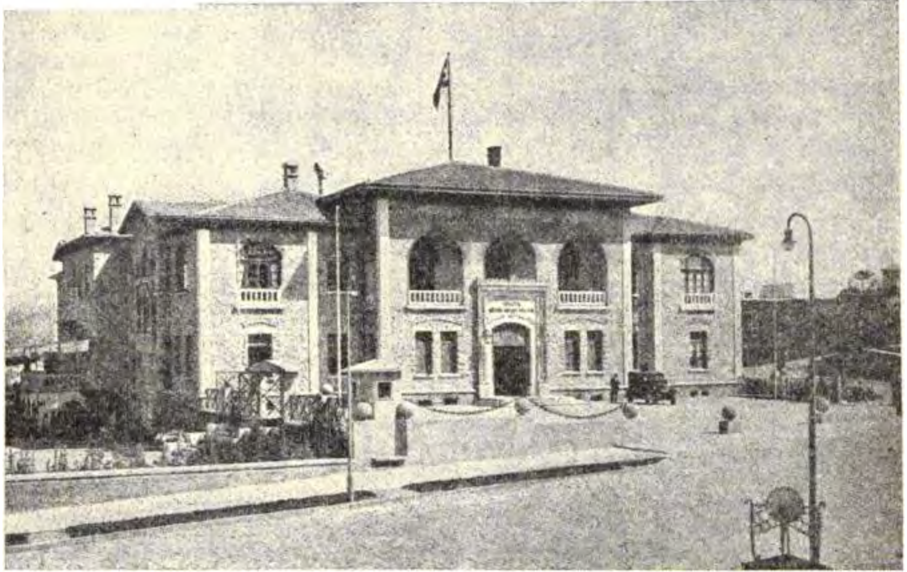
Ancak, 1876 Kanunu Esasisi ile 1909 Kanunu Esasisi arasında ruh ve sistem farkı yoktu; yalnız aralarında derece farkı mevcuttu. O suretle ki, birincisinde çok kuvvetli olan padişah, ikincisinde bu kuvvetinden derece itibariyle kaybetmiş, ancak esas ve ruh itibariyle hâkimiyet gene onda kalmıştı. Milletle sultan arasındaki münasebet, gene tâbi - metbu münasebeti olmuş; 1909 kanununda da hükü-

met ve hilâfet birlikte yürümüş; dinîlik vasfı kaybolmamıştı. Bu suretle 1909 Kanunu Esasisi de *hâkimiyet* kudretini, bunun münhasıran sahibi olan milletten başka yerde aramış; saltanatla millet arasında bir nevi salâhiyet uzlaşması yapmıştı. Hülâsa, Türkiyemizde, milletin iradesine ve bu iradenin tecellisi demek olan B M. M. hâkimiyetine dayanan siyasi ve hukuki teşkilâtı görmek, İstiklâl Mücadeleleri sonunda kurulan Yeni Türkiye Devletinde mümkün olmuştur. Bk. MEŞRUTİYET, İkinci; MECLİS-İ MEBUSAN; KANUN-U ESASÎ.

4. *Birinci B. M. M* : Birinci B. M. M., kuruluşunun sebep ve illetini, millî irade ruhundan, millî hâkimiyetten almış; fiilî varlığını ise, millî istiklâl fikrinin tahakkuku şartında bulmuştur. Bu Meclis, tarihî mâna ve hüviyetini, yeni Türk Devletinin millî şeref ve haysiyet duygusuna sarılmakta görmüş; gelişip gerçekleşmesini de varlığına kastedilen milletimizin, bu varlığını ve istiklâlini kurtarmak pahasına, şerefine ve haysiyetine uygun surette tek bir varlık ve bütün halinde istiklâli için yaptığı mücadelenin tarihinden almıştır.

Millî hâkimiyet fikrini doğuran, millî istiklâl fikri ve savaşı, birkaç safhada gelişmiş; bunun ilk safhasında, Türkiyede millî irade esasına müstenit bir hükümet kurma fikri ve arzusu yer almış; bu arzu ve fikir de kaynağını, Amasya tamimi, Erzurum ve Sivas kongrelerinde bulmuştur. İkinci safhada ise, birinci hamlenin neticesi olarak, ilk B. M. M. nin Ankarada toplanması sağlanmıştır. Üçüncü ve müteakip devrelerde, millî hâkimiyeti ve istiklâli sarsılmaz esaslara bağlıyan ve ona orijinal şeklini veren Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılan tadilât ihtiva etmiştir. Bu safahatın ana hatları itibariyle özeti şöyledir: a. Osmanlı İmparatorluğunun 1909 Kanunu Esasisine dayanan Meclisi; muaddel Kanunu Esasinin, Vekiller Heyetiyle Meclisi, aralarında çıkan anlaşmazlığı telife dair olan 35. maddesi üzerinde, çarpışan parti ihtirasları içinde çalkanırken, Dünya; Birinci Dünya Harbi felâketiyle karşılaşmış ve, Osmanlı Devleti de, coğrafî ve siyasi vaziyetinin hususiyeti icabı, ister istemez bu felâkete sürüklenmişti. Bu harbin sonunda, mağlûp ve perişan bir halde, 30 Ekim 1918 de «Mondros Mütarekenamesi» imzalanmış ve, memleketimiz İtilâf kuvvetleri tarafından tecavüze mâruz bırakılmıştı. Fılhakika, 1919 yılının ilkbaharında, Türkiye en kederli ve ıstıraplı zamanlarını yaşıyordu: «Birinci Dünya Harbinin uzun seneleri zarfında millet fakir ve yorgun düşmüş; millet ve memleketi harbe sevk edenler kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmiş; ordunun elinden silâh ve cephanesi alınmış ve İtilâf devletlerinin muvafakatiyle, Yunan ordusu, İzmire çıkarılmakta» diğer yandan «Osmanlı Padişahı tahtını ve saltanatını koruma endişesine düşmüş, Büyük Harb mağlûbiyetine inzimam eden işgal felâketi içinde İstanbul şaşırmış, hayatına kastedilen Türk milleti kurtuluş ümidi aramakta ve memleketin muhtelif yerlerinde, bu maksatla cemiyetler kurulmaktadır». Memleketin gadre uğradığı, işgale mâruz bulunduğu bu sırada millete lâzım olan şey, ruhunun derinliklerinde yatan emsalsiz kabiliyetleri anlamış ve bu kabiliyetlere dayanarak dağınık halk kuvvetlerini, mücadele cevherlerini toplıyacak ve hedefe yürütecek bir kudret idi. İşte, millet, bu kudret ve kabiliyeti Atatürk'ün şahsında buldu. Ona inandı ve onu kendine önder yaparak, varlığını ve istiklâlini kurtarmağa atıldı.

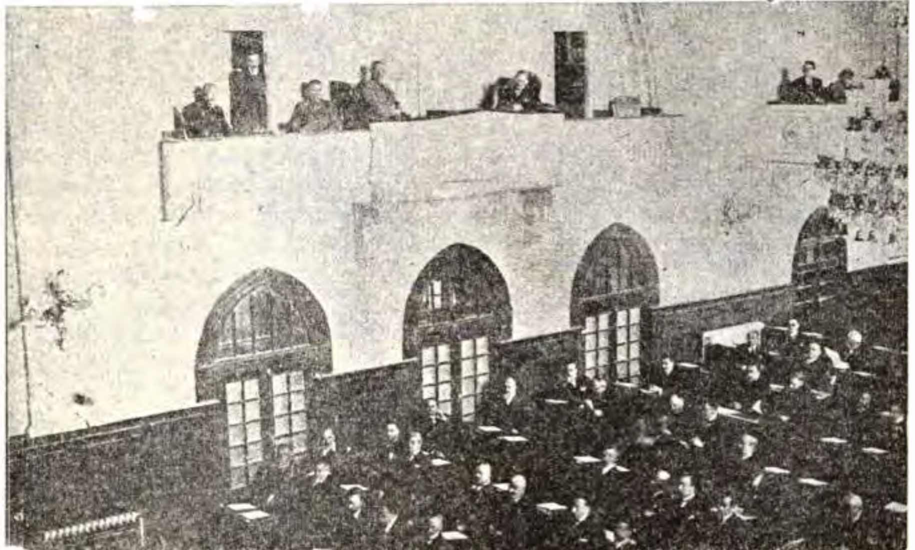
Milletin mukadderatını tâyin edecek olan bu mücadelede Atatürk'ün inandığı ilk ve son çarenin menşei şu iki umdede toplanıyordu: Biri, milletin istiklâli uğrunda çarpışma ve hür yaşama azmi; diğeri de buna tercüman olacak bir organın, yani bir Millet Şûrasının (Meclis) kurulması idi. Nitekim Atatürk bu görüş ve inancını millete, 22 Haziranda Amasyadan vilâyetlere ve kolordu kumandanlıklarına yazdığı tamimde, «Milletin istiklâlini yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır» diyerek ve «Bu azim ve kararı tecelli ettirmek için, Anadolunun her surette emin yeri olan Sivasta millî bir organın toplanması ve tekmil vilâyetlerin her livasından, milletin itimadına mazhar üç murahhasın gönderilmesini» istedi. Beri taraftan, Erzurumda kurulmasına daha önce teşebbüs edilmiş olan kongre, 23 Temmuzda, Atatürk'ün başkanlığında toplanmış ve milletin istiklâli ve kurtuluşu için gerekli tedbirleri görüşmeğe başlamıştı. Bu kongrede Atatürk, milletçe kurtuluş hareketlerinin değişmez ana proğramı olmak üzere «Millî iradeye müstenit bir şûra tesisini ve, kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin teşkilini» istedi. Bu istek, bir taraftan Millî İstiklâl Mücadelesinin, diğer taraftan da, Türk Devletinin esas teşkilât ve bünyesinin umdesi oldu.

Büyük Millet Meclisinin toplandığı ikinci bina (Meclis 1924 te bu binaya taşınmıştır)

Bu kongre, 14 gün süren müzakârattan sonra: «Kuvvai milliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır» demek suretiyle tarihî kararını verdi ve milletin hislerine ve arzularına tercüman oldu. Bu suretle, 4 Eylülde açılan

«Sivas Kongresi» kararı ile son İstanbul «Meclisi Mebusanı» nın 28 Ocak 1920 tarihindeki «Misak-ı Millî» si de, doğmuş olan bu kanaate, bir kat daha kuvvet ve metanet verdi. İşte, bu tarihî kongre kararları neticesinde, Türk Devletinin ve Teşkilatı Esasiyesinin en derin ve sarsılmaz temeli atılmış; böylece, millî iradeye müstenit hükümet fikri doğmuş; yüzyıllarca süren eski saltanat ananesi kırılmış oluyordu, b. Filhakika, millî irade ve millî hükümet fikri, bu kongrelerde alınan kararlarla, milletçe benimsenmiş ve millî bir gurur ve haysiyet halinde tebellür etmiş olmakla beraber, henüz bir fikre vücut verecek müşahhas ve milletin itimadını haiz bir organ (Meclis) mevcut değildi. Bu organ, Meclisi Mebusan olamazdı. Zıra, bu Meclis güçlük içinde ancak «Misak-ı Millî» yi yayabilmiş ve sonra 16 Martta İngiliz tehdidi altında fiilen dağılmıştı. Bu sebeple, zaten işgal altındaki bir yerde Meclisin uğrıyacağı böyle bir akıbeti önceden sezip hisseden Atatürk, memleketin maddi ve mânevi kuvvetlerinin merkezini Anadoluda tesis etmeyi ve, bilhassa, buna en müsait bir şehir olarak Ankarayı seçmeyi uygun bulmuş, burada fevkalâde salâhiyeti haiz bir «Millî Meclis» kurmağa, milletin iradesini bu Mecliste tecelli ettirmeğe karar vermiş bulunuyordu. Bu karar, memlekete 19 Mart 1920 tarihinde duyuruldu ve verilen talimat dairesinde millet vekilleri seçildi; bunun neticesi olarak, 23 Nisan 1920 de Türkiyenin ilk «Büyük Millet Meclisi» Ankarada açıldı ve böylece, millî iradenin organı fiilen tesis edilmiş oldu. Meclisin ilk yaptığı iş, İstanbul hükümeti karşısında meşruiyetini ve hakiki surette Türk Milletinin iradesine tercüman olduğunu tanıtmak oldu Bu maksatla, ilk olarak yaptığı teşriî bir tasarrufla «Hıyaneti Vataniye Kanunu» nu (bk. Kavanin Mecmuası, 1. s.) kabul etti ve meriyete koydu. Bu kanunun birinci maddesi, Meclis varlığına ve «meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifadatta bulunan» ları vatan haini ilân etti.

Millî iradeyi nefsinde tecelli ettiren Birinci B. M. M., taşıdığı millî hâkimiyet kudretini tanzim etmek ve bunun sureti istimalini sağlamak gibi ikinci bir müşkülle, yani hükümet teşkili meselesiyle karşı karşıya idi. Bu müşkülün de yenilmesi gene Atatürk'ün Mecliste kanaat verici beyanatiyle ve bir takrirle kısa bir münakaşayı müteakip halledildi ve, hususi bir hükümet sistemi kabul edildi. Bu sistemin esasları şunlardı: a. Mecliste mütekâsif millî iradeyi bilfiil vatan mukadderatına hâkim tanımak esas umdedir. Türkiye B. M. M. nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir, b. Türkiye B. M. M., teşriî ve icraî salâhiyetleri kendinde toplamıştır. Meclisten ayrılacak bir heyet, Meclise vekil olarak, hükümet işlerini görür. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir, c. Hâtıra: Padişah ve halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini alır.

Atatürk'ün Reisicumhur locasından müzakerelerini takip ettiği B. M. M. toplantılarından biri

Bu suretle Meclis, bünyesi içerisinde, kendisinin vekili vasfında olmak ve Meclis reisi ile hükümet reisi bir arada bulunmak suretiyle, nev'i şahsına münhasır hususi bir sistem dahilinde, Birinci B. M. M. nin sinesinde hükümet teşkil edilmesi prensip itibariyle kabul edildikten sonra, Meclis tarafından 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen «İcra Vekilleri Kanunu» ile, hükümetin şekli ve fonksiyon üniteleri, seçim tarzı ve salâhiyetleri ve hususi mahiyeti haiz hükümet sisteminin vazifelerine vuzuh verildi.

Bu kanunun birinci maddesine göre: On bir kişilik bir «İcra Vekilleri Heyeti» teşkil olundu. Bu vekillıkler şunlardır: 1. Şer'iye ve Evkaf, 2. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, 3. Ticaret ve Sanayi, 4. Ziraat, Orman ve Maadinle birlikte İktisat, 5. Maarif, 6. Adliye ve Mezahip, 7. Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, 8. Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf'la birlikte Dahiliye, 9. Müdafaayı Milliye, 10. Hariciye, 11. Erkânı Harbiyei Umumiye.

Kanunun ikinci maddesiyle bu vekillerin, ne suretle seçilecekleri tâyin edilmiştir. Filhakika, Meclis, icraya salâhiyet verdiği vekillerini kendi içinden ve mutlak ekseriyetle serbestçe seçecekti; vekiller, Mecliste, mensup oldukları encümenlerle istişare edebilecekler ve fakat bunların reyi ile mukayyet olmıyacaklardı. Bu kanunun dördüncü maddesi, icra salâhiyetinin de münhasıran Meclise ait bulunduğunu ve İcra Vekilleri arasında çıkabilecek ihtilâfların halli merciinin Meclis olduğunu teyidetmektedir.

Meclisin, serbestçe kendi içerisinden seçeceği İcra Vekilleri Heyeti, fikir ve kanaatte mütecanis bir heyet olmıyabilirdi; bu sebeple, tecanüsü temin için 4 Kasım 1920 de mezkûr kanunun ikinci maddesi tadil edildi; muaddel şekli ile bu maddeye göre, Meclisin mutlak ekseriyetle seçeceği İcra Vekillerinin, Meclis reisi tarafından bir liste halinde gösterilecek namzetlerden olması esası kabul edilmek suretiyle, fikir ve kanaatte birlik ve tecanüs sağlanmış oldu.

Birinci B. M. M. nin mümeyyiz vasıflarını şu noktada toplamak gerekir: Bir defa, bu meclis, alelâde ve gayri-

mesul bir vazıikanun (teşrî organı) mevkiinde değildi. İkincisi, memleketi saran ve tehdideden tehlikeler karşısında, milletin son silkiniş ve davranışlariyle kurulmuş olan bu Meclis, tabiî zamanlarda olduğu gibi, sıif âmme işlerinin kontrolü ile ve buna ait nizamı koymakla iktifa edemezdi. Üçüncüsü, bu sebeple, bu Meclisten beklenilen en mühim vazıfe, memleketi düşmanlarından ve müstevlilerinden kurtarmak, millete tam istıklâlini kazandırmak olacaktı. Bunun için de Meclis, bu ulvi gayesine taallûk eden bütün tedbirleri alacak ve, pek tabiî olarak da, kendi içinden kuracağı ve kendisine her cihetle bağlı olarak çalışacak bir hükümetle memleketi bilfiil idare edecekti. İşte bütün bu vasıflariyle Birinci B. M. M. ve onun içinden fışkıran hükümetiyle bu heyet, sadece bir Mebuslar Meclisi değil, Esasiye dili ile, bir «Müessisler Heyeti» vasıf ve mahiyetini taşımıştı.

Netekim, sayılan bu vasıf ve salâhiyetleriyle gayesi yönünden Birinci B. M M., tabiî zamanlar için kabulü mümkün olan prensiplerin fevkinde bir faaliyet göstermek maksadıyle, hal ve vaziyetin icaplarına uygun prensipler kabul etmek suretiyle, memleketi gayesine iletmek zorunda kaldı; bunun için de kaide olarak «kuvvet ve salâhiyet birliğini», bir prensip olarak kabul etti. Yani hem tesis etmek, diğer tâbirle kanun yapmak, hem de icra etmek salâhiyetini Meclis nefsinde topladı; şu kadar ki, icra işlerinin bütün teferruatiyle bilfiil meşgul olamıyacağı cihetle, bu işleri görmek üzere kendi içerisinden İcra Vekillerini seçti ve böylece, memleketin muhtaç olduğu kumanda ve rey birliğini, fikir ve kanaat tesanüdünü temin etmiş oldu. Meclisin kabul ettiği kuvvet birliği neticesinde, İstiklâl Harbinin şanlı zaferleri sağlandı ve memleket düşmanlarından temizlendi, millet şerefli bir istikbal kazandı.

Meclis, 5 Eylül 1920 tarihinde, Nisabı Müzakere Kanunu (bk. Kavanin Mecmuası, cilt 1, sayfa 19) nu kabul etti. Bu kanunla, Meclisin kabul ettiği kuvvet prensibinden doğan zorluk da giderildi. Filhakika, kuvvet prensibine göre Meclis, teşri ve icra salâhiyetlerini kendinde topluyordu; bu bakımdan, herhangi bir meclis gibi, muvakkat bir mahiyeti haiz olamazdı; üstüne aldığı hükümet işlerini de başarması ve kendi namına icrayı hükümet eden İcra Vekillerini daimî bir kontrol altında bulundurması, yani memleketi kurtarmak ve istiklâline kavuşturmak gayesine ulaşması ve bundan sonra şerefli ve müstakil bir millet ve devlet teşkilâtı ile devam etmesi gerekiyordu.

Bu kanunla, Meclisin müzakere ve karar nisabı tâyin edilmiştir; şöyle ki: Her seçim dairesinin, Meclise beş âza göndermesi esasına göre hesap edilecek âza mecmuunun yarısından bir fazlası, müzakere nisabını teşkil edecektir (mad. 5). Kanunda, Meclise devam meselesi de halledilmiştir; senede, mazeretsiz ve fâsılasız iki ay Meclise gelmiyen âza, Heyeti Umumiye karariyle istifa etmiş sayılacaktır.

Kanunun birinci maddesi, tek kuvvet prensibinden doğan meseleyi şöyle hallediyordu: «B. M. M., hilâfet ve saltanatın vatan ve milletin istihlâsı ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren in'ikadeder». Demek oluyor ki, Meclisin salâhiyeti, gayesinin husulü ile mahdut ve meşrut olacak, bu gaye ise, bittabi memlekete istiklâlini temin etmek, İstanbulda İtilaf kuvvetlerinin esaretine düşmüş olan hilâfet ve saltanatı kurtarmaktan ibaret bulunacaktı. Fakat, gayenin bu son kısmı, Meclisin kuruluşu ruhuna, kabul ettiği esaslara uygun değildi. Bir taraftan, «B. M. M. nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir» demek; diğer taraftan da bu kuvvete, gaye olarak inkâr ettiği makamı, yani saltanatı kurtarmağı göstermek, bağdaşmıyan fikirlerdi. Hilâfet ve saltanat makamı kendisi için tasavvur ettiği hukuku hükümraniyi, Meşrutiyetin «Kanunu Esasi» sinden alıyordu. Meclis, «Kendi fevkinde bir kuvvet mevcut değildir» demekle hem Kanunu Esasiyi ve hem de saltanatı esasen reddetmiş oluyordu; ancak. Nisabı Müzakere Kanununun Meclise gaye olarak verdiği vazifede, buna tekrar temas edilmesi, bir rücu gibi telâkki edilmeğe müsait görülebilirdi. Muhakkak olan cihet şudur ki, bu tearuz sırf nazari idi; ve, bu 1920 senesinde, Mecliste mevcut olan cereyanların sızıntısından ve bu cereyan için görünüşte yapılmış bir tavizden ibaret kalıyordu. Hakikatte ve fiiliyatta ise, yeni bir Türk Devletinin temelleri atılmakta ve yüzyıllara sığmaz bir inkılâbın ana hatları çizilmekte idi. Meclisin bir kısım âzası, B. M. M. Hükümetinin muvakkat bir mahiyette sayılmasını ve gayenin de «Nisabı Müzakere Kanunu» nun ilk maddesinde denildiği gibi, memleketle beraber hilâfet ve saltanatın kurtarılmasından ibaret olmasını istemekte idiler. Mezkûr kanunun birinci maddesinde yazılı olan «hilâfet ve saltanatın istihlâsından ibaret olan gayenin husulüne kadar» ibaresinin hikmeti ve sebebi, bu cereyanı temsil edenlere karşı, hal ve vaziyetin icabından doğan bir hatırşinaslıktı. Fakat, bu mesele, Mecliste büyük münakaşalara yol açtı; nihayet, Atatürk 25 Eylül 1920 de Mecliste söylediği kanaat verici nutku ile bu münakaşaların kapatılmasını sağladı. Şöyle ki: «Türk Milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclisi Âlinin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken, hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanlıkla bu kadar çok meşgul olunması mahzurludur. Şimdilik bunlardan hiç bahsetmemek menafii âliye iktizasındandır. Eğer maksat bugünkü padişaha muhafazai merbutiyet ve sadakat ifade ve teyidetmek ise, bu zat haindir, düşmanların vatan ve millet aleyhindeki vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine mutavaat ederek düşman âmâlini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve salâhiyetlerini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, onu hal' edip yerine derhal diğerini intihabederiz, demek istiyorsunuz. Buna da bugünkü vaziyet ve şerait müsait değildir. Çünkü hal'i lâzım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Millet ve Meclisi Âli, asıl maksadını unutup, halifeler dâvasiyle mi uğraşacak ? Ali ile Muaviye devrini mi yaşıyacağız ? Hülâsa, bu mesele vâsi, nazik, mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir. Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir. Bugün vazedeceğimiz kanuni esaslar mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve Millî Hükümeti takviyeye matuf mâna ve salâhiyeti zamin ve nâtık olmalıdır».

Atatürk'ün bu beyanatı ve tavsiyesi üzerine, hilâfet meselesinin halline girişilmiyerek, kendisi tarafından hazırlanmış olan bir teşkilât programı esas alındı. Hilâfetten ve saltanattan hiçbir suretle bahsetmiyen ve kaynağını Amasya Tamiminden, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden alan ve o zamandan beri olgun bir hale gelmiş bulunan millî irade ve millî hâkimiyet umdesi ve tek salâhiyet prensibi ile meşbu kaideleri yeni Türk Devletine mal eden, 20 Kasım 1921 tarihinde, ilk «Teşkilâtı Esasiye Kanunu» yapıldı ve, Meclisçe kabul edildi.

Bu kanun, B. M. M. nin ilk teşkilât kanunu oldu. Kanun, biri teşkilât esaslarını, diğeri vilâyetlerin idaresi tarzını tâyin eden iki faslı ile bir münferit maddeden ibaret idi (bk. Kavanin Mecmuası. cilt 1, s. 89). Teşkilât faslında şu esasa müteallik hükümler vardır: Hâkimiyet şartsız ve kayıtsız milletindir. Halkın kendi mukadderatını kendisi tâyin etmek hakkıdır. Kanun yapmak ve icra etmek salâhiyetleri, milleti temsil eden B. M. M. nde toplanıp tecelli etmiştir. Bu kanun ile kurulan hükümetin adı «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti» dir.

Meclis, her senenin Kasımında davetsiz olarak toplanır ve âzası iki sene için seçilir. İki sene sonunda yeniden seçime imkân görülmezse içtima müddeti bir sene daha uzatılabilir. Kanunun yedinci maddesinde, Meclisin, umumi salâhiyetleri gösterilmiştir. Bunlar: «ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası, harb ilânı» gibi hukuku esasiyedir. Sekizinci maddesi, hükümet usulüne temas etmekte ve B. M. M., hükümetini birtakım dairelere ayıracak ve her daireyi hususi bir kanun mucibince seçtiği vekil vesıtasiyle idare edecek ve vekillerin de işlerine delâlet edecek, veçhe verecek ve onlardan hesap soracaktır.

Dokuzuncu madde, Meclis reisinin seçiminden, salâhiyetlerinden bahsetmektedir. Meclis, kendi içinden ve bir seçim devresi için reisini seçer. Bu reis, hem Meclisin, hem de İcra Vekilleri Heyetinin mukarreratını imza eder. İcra Vekilleri Heyeti, içlerinden birini kendilerine başvekil seçerler.

Kanunun idare faslı, Türkiyeyi coğrafi ve iktisadi vaziyet noktasından vilâyetlere, kazalara ve nahiyelere taksim etmektedir. Vilâyetlerin başında, Meclisin vekili sıfatiyle ve onun tarafından tâyin edılmiş birer vali bulunur. Nahiyeler, kendı kendini idarede muhtar birer hükmî şahıstır. Nahiyede, bir şûra, yani Nahiye Meclisi bir İdare Heyeti, bir de müdür bulunur. Şûrayı, nahiye halkı, İdare Heyetiyle müdürü de Şûra seçer. Kazalar, tâbi oldukları vilâyetlerin sırf idari ve inzibati birer cüz'üdür. Kaza idaresinin başında, Meclis tarafından tâyin edilmiş ve valinin emri altında bulunan bir kaymakam vardır. Bu idari mıntakalardan başka bir de Umumi Müfettişlik mıntakaları teşkil olunmuştur. Kanun, iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle vilâyetleri birleştirmekte ve başına umumi müfettiş adı ile yüksek salâhiyetli bir âmir koymaktadır. Umumi müfettişler, mıntakalarının asayişini temin etmek ve devlet daireleri muamelelerini teftiş etmek ve nihayet mıntakasına dahil vilâyetler arasında iş ve menfaat ahengi temin etmekle görevli kılınmışlardır.

Kanundaki en sonuncu ve münferit maddeye gelince: bu madde ile, yayım tarihinden itıbaren Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun yürürlüğe gireceği kaydedilmiş ve bundan sonra, 5 Eylül 1920 tarihli «Nisabı Müzakere Kanunu» nun ilk maddesiyle ahengi temin için 4., 5. ve 6. maddelerin «şimdilik meriyeti» tehir edilmiştir. Bu maddeler ise, Meclisin seçimini, müddetini ve içtimaını tâyin etmektedir. Beri taraftan «Nisabı Müzakere Kanunu» nun ilk maddesinde «gayenin husulüne kadar» Meclisin devam edeceği yazılı idi. Bu iki hüküm arasındaki tearuzu kaldırmak için, kanun, bir tehir kararı almış bulunuyor ve gayenin hâsıl olduğuna dair karar verme salâhiyetini de Meclis kendine hasrediyordu; ancak, bu kararın da, mürettep adedin 2/3 ekseriyeti ile alınması şartı konmuştu. Şu hale göre, Meclis gayesinin hâsıl olduğuna bu suretle karar vererek dağılacak ve bundan sonra da 4., 5. ve 6. maddeler yürürlüğe girmiş olacaktı.

Bu suretle 1921 tarihli ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu, «B. M. M. Hükümeti» ni kurmuş ve milletin giriştiği savaşta taşıdığı ruh ve kurduğu teşkilâtla nihai zaferini sağlamıştır. Bu kanun, sadece kuru bir teşkilât kanunu olmaktan ziyade kurduğu hükümet ve teşkilâtla, millî kuvvetleri toplamağa, millet iradesini, istiklâli uğrunda birleştirmeğe âmil olmuştur. Netekim, 1921 yılında millet, gayesi uğrunda savaşlara girişti; Türk ordusu «İnönü» ve «Sakarya» zaferlerini kazandı. 1922 Ağustosunda «Büyük Taarruzu» nu muvaffakiyetle neticelendırdi. 18 Eylül 1922 de Batı Anadolu müstevli Yunan askerlerinden temizlendi; bunu takiben Türk milleti, zaferinin ilk beratını «Mudanya Mütarekesi» ile aldı. Bu muvaffakiyetten şaşıran İtilâf devletleri ve Avrupa, işi sulha bağlamağa karar verdi; sulh yapmak üzere «B. M. M. Hükümeti» ile beraber «Babıâli» yi de Lausanne'a çağırdı.

Ancak, Birinci B. M. M. ve onun Hükümeti bu davet karşısında şu müşkülle karşı karşıya bulunuyordu: 1921 ilk Teşkilât Kanunu, saltanat ve hilâfet meselesini kökünden halletmemiş. üstüne kül ekmişti; «Nisabı Müzakere Kanunu» ile hilâfet ve saltanatın kurtulması, Meclisin gayelerinden biri olarak kabul edılmişti. Netekim, 30 Ekim 13 8 (1922) tarih ve 307 karar No. lu ve «Osmanlı İmparatorluğunun inkiraz bulup Türkiye B. M. M. Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı» nda (bk. Kanunlarımız, cilt 1, s. 19) hilâfetin, ecnebilerin elinden kurtarılmasına temas edilmekte ve bu keyfiyet, şöyle ifade edilmekte idi: «Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve B. M. M. Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dahilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle hukuku hükümranî milletin nefsine verildiğinden, İstanbuldaki padişahların madum ve tarihe müntakil bulunduğuna ve İstanbulda meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının B. M. M. ne ait olduğuna ve binaenaleyh onların umuru idaresinin de B. M. M. memurlarına tevdi edılmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşruu olan makamı hilâfetin esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtarılacağına karar verildi».

307 numaralı Meclisin Heyeti Umumiye kararı İstanbulda, saltanata ait meşru bir hükümetin bulunmadığını teyidetmesine rağmen, Lausanne'a Babıâlinin de çağırılmış olmasından kuvvet bulan saltanatın son sadrazamı Tevfik Paşa, Atatürk'e ve Meclise telgraf çekerek, Lausanne konferansında sözü bir etmek için şimdiden uyuşulmasını teklif etmişti. Hilâfet ve saltanat kaygusunun doğurduğu bu hâl karşısında, bu işin hallini sonraya bırakan ilk Teşkilât Kanununun küllediği ateş yeniden canlanmış; artık tenakuz, tehlikeli bir hal almıştı. Lausanne'da, millet namına, onun aleyhinde hareket etmiş olan saltanat mı, yoksa onu kurtaran B. M. M. Hükümeti mi konuşacaktı? Tereddüdetmeksizin Meclis, 1 - 2 Kasım 1338 (1922) tarihinde, «Türkiye B. M. M. nin hukuku hâkimiyet ve hükümraninin mümessili hakikisi olduğuna dair» 308 numaralı tarihî karariyle saltanatı ilga etmiş, saltanatın istinadettiği mânevi kuvvetle cismani salâhiyeti birbirinden ayırmış, «şahsi hükümranlık» ve «saltanat» yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir «Halk hükümeti» idaresi tesis ve vazetmiş ve, millet namına, Lausanne'da konuşacak makamın, münhasıran B. M. M. olduğunu şu şekildeki esbabı mucibe ile ilân etmiştir:

Büyük Millet Meclisi Riyaset Kürsüsü

bir Halk Hükümeti idaresi tesis ve vazetmiştir. Hal böyle iken, İstanbulda düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların, elan hukuku hilâfet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acip ve hilâfı mavakaa bir vesika, tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh, Türkiye B. M. M. berveçhiâti mevaddı neşrü ilâna **karar** vermiştir: a. Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı. hukuku hâkimiyet ve hükümranisini mümessili hakikisi olan Türkiye B. M. M. nin şahsiyeti maneviyesinde gayrikabili terk ve tecezzi ve ferag olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradei milliyeye istinadetmiyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle, Misakı Millî hudutları dahilinde Türkiye B. M M. Hükümetinden başka şekli hükümet tanımaz. Binaenaley, Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenit olan İstanbuldaki şekli hükümeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir, b. Hilâfet, Hanedanı Âli Osmana ait olup halifeliğe Türkiye B. M. M. tarafından, bu hanedanın ilmen ve ahlâkan erşef ve eslâh olanı intihap olunur.

Türkiye Devleti, Makamı Hilâfetin istinatgâhıdır (bk. Kanunlarımız, cilt 1, s. 19 - 20).

«Birkaç asırdır saray ve Babıâlinin cehalet ve sefahatı yüzünden Devlet azîm felâketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra, nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda, Osmanlı İmparatorluğunun sahibi hakikisi olan Türk Milleti, Anadoluda, hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete geçmiş olan saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak, Türkiyede B. M. M. ve onun hükümeti ve ordularını bitteşkil, haricî düşmanlar, saray ve Babıâli ile fiilen ve müsellehan ve malûm müşkülâtı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş, bugünkü halâs gününe vâsıl olmuştur.

Türk milleti saray ve Babıâlinin hiyanetini gördüğü zaman, Teşkilâtı Esasiye Kanununu isdar ederek onun, birinci maddesi ile hâkimiyeti padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile icrai ve teşriî kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harb ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cem eylemiştir.

Binaenaleyh o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişahlık merfu olup yerine Türkiye B. M. M. kaim olmuştur. Yani bugün İstanbulda bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayriecnebi kuvvete ve müzahereti milliyeye mâlik olmayıp bir zıllizail halindedir. Millet, şahsi hükümranlık ve saray halkı ve etrafının sefahatı esası üzerine müesses bir saltanat yerine, asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden

Meclisin bu kararı ile İstanbul hükümeti istifa ve 17 Kasım 1922 tarihinde son Osmanlı padişahı İngilizlere iltica etti. Bunun üzerine, Birinci B. M. M. Hükümeti, Lausanne konferansına yalnız başına katıldı Lausanne sulh konferansında elde edilen zafer, asîl Türk milletinin askerî zaferine siyasi bir zafer olarak inzimam etti ve onu her cihetle bütünledi Ancak, Lausanne konuşmaları esnasında, B. M. M. nde birlik bozucu bazı cereyanlar başgösterdi. Bu bozuculuk, mesnedini hilâfet ve saltanat görüşüne bağlı olanların ifrat ve teşviklerinden alıyordu. Çünkü Meclisin 308 numaralı tarihî kararı, tek şahsın hükümetini kaldırmış, yerine, «Halk hükümeti idaresini tesis ve vazetmiş» idi. Bunun tabiî ve zaruri bir neticesi de, hilâfetin kalkmasını mantıkan icabettirmekte idi; fakat, hilâfetin ilgası daha münasip bir zaman, yani Lausanne zaferinden sonraya bırakılmış oluyordu. Fakat, Mecliste bunu kurcalıyan zümrelerin yarattığı menfi cereyanlar karşısında, artık Birinci B. M. M. nin vazifesinin sona erdiği, sulh muahedesini imza için yeni bir Meclisin toplanması lüzumu gerçek bir zaruret haline gelmişti. Meclis bunu idrak etti ve yeni seçimin yapılmasına karar verdi ve bu suretle tarihî vazifeler görmüş ve başarılar kazanmak suretiyle yeni Türkiye Devletinin esasını kurmuş olan Birinci B. M. M. dağıldı.

5. *İkinci B. M. M.* : Teşekkülünü müteakip ilk olarak Lausanne müzakeresiyle meşgul oldu. Türkiye B. M. M. Hükümeti ile Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Rumanya hükümetlerinin salâhiyetli murahhasları arasında 1339 (1923) senesi Temmuzunun 24. günü Lausanne'da akit ve imza olunan «Sulh Muahedenamesi»yle bu muahedenamenin tasdikine mütedair kanunda

zikredilen mukavelât ve senedatı, 340 numaralı ve 10 Muharrem 1342 tarihli kanunla; ve, 341 numaralı kanunla «İkamet ve Salâhiyeti Adliyeye dair Mukavelename» yi ve 342 numaralı kanunla da «Ticaret Mukavelenamesi» ni Meclis kabul ve tasdik etti. Bu icraatını müteakip B. M. M. ikinci olarak, 29 Ekim 1923 tarihinde «Cumhuriyet»i ilân ederek mücadele senelerinin zaruretlerinden doğan hükümet şeklini tabiîleştirdi. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğuna ait son bir pürüz olan hilâfet meselesini halletmek gerekiyordu. Saltanatın ilgasını Birinci B. M. M. sağlamıştı; fakat yüzyıllarca saltanatla beraber gitmiş olan hilâfet, imparatorlukta birbirini tamamlıyan iki kuvvet halinde idi; saltanatı ilga edip hilâfeti ayakta bırakmak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve bunun umdesi olan millet hâkimiyetini tehlikeye düşürebilecek bir vaziyetin devamına razı olmaktı; bu ciheti gözönünde tutan B. M. M., 3 Mart 1924 te kabul ettiği on üç maddeden ibaret olan kanunun (Kanun No. 431, bk. Kanunlarımız, cilt 1, s. 20) birinci maddesiyle: «Hilâfet; Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan, Hilâfet makamını mülga» addettiğini ve halife ile beraber Osmanlı hanedanının kadın, erkek bütün âzasının, Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku bulunmadığını (madde 4, 3, 2); bunlardan, Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık etmiş olanların gayrımenkul mallariyle, saray ve kasırlarının ve bunlara ait mefruşat, takım ve güzel sanat eserlerinin millete mal edilmiş bulunduğunu (madde 9, 8, 7) ilân etti.

Büyük Millet Meclisinin Merasim salonu

Meclis, bütün bu icraat ve kararlarından mülhem olarak, doğan yeni vaziyeti bir kül halinde tesbit ve teyidetmek için, 20 Nisan 1924 tarihinde yeniden bir «Teşkilât Kanunu» kabul etmiştir; bugün de devlet hayatımızın esaslarını tâyin ve tanzim eden kanun budur.

II. B. M. M. ve Millet Hâkimiyeti: Meclisin salâhiyetleri «Teşkilâtı Esasiye Kanunu» nda tasrih edilmiştir. Şöyle ki: Türkiyenin devlet rejimi cumhuriyettir (mad. 1). Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir (mad. 2), yani hükümet kudreti, memleket işlerinde son sözü söyleme salâhiyeti milletindir; Millet, bu hâkimiyetini fiiliyatta B. M. M. nde tecelli ettirmiştir. Bu suretle Meclis milletin yegâne ve hakikî mümessili olarak, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır (mad. 4). Milletin hâkimiyet hakkı; teşriî salâhiyeti, yani kanun yapma ve yüksek kararlar alma ve bir de bunları icra etme tarzında tecelli edeceği cihetle, B. M. M., teşri salâhiyeti ve icra kudretini kendisinde toplamıştır. Ancak, Meclis bu iki salâhiyetten teşri salâhiyetini bizzat (mad. 5, 6), hükümet ve icra salâhiyetini de kendi içinden seçtiği bir Cumhurreisi ve onun tâyin edeceği «İcra Vekilleri Heyeti» marifetiyle istimal eder (mad. 31 ve 7). Meclis, İcra Vekillerini yani Hükümeti, daimî surette kontrolu altında bulundurur; asil ve vekil münasebetindeki kaideye uyarak yapacağı kontrol neticesine göre, bunları lüzum görürse değiştirir (mad. 7, fıkra son); ve nihayet, dâva ve ihtilâfları halletmek, yani millet adına hakkı belirtmek ve söylemek salâhiyeti (hakkı kaza) nin de mahkemelerde tecelli etmesini lüzumlu bulmuştur (mad. 8). Hulâsa, Türk devlet birliğinde hâkimiyet, monarşide olduğu gibi şahsın, oligarşide olduğu gibi bir sınıf veya zümrenin değil, milletindir; ve bu, millet birliğinin kayıtsız ve şartsız malıdır. Diğer bir ifade ile, hâkimiyetin hududunu ve icrası şekillerini tâyin e t m e k, mutlak bir s u r e t t e Türk millî birliğine aittir.

III. B. M. M. nin teşriî vazifesi: Bu husus, Teşkilât Kanunu'nun ikinci faslında ele alınmış ve burada B. M. M. nin nasıl toplanacağı, vazifelerini nasıl başaracağı, âzalarının yani mebusların nasıl seçileceği, seçim devresi, içtima devreleri, tatil zamanları, mebusların kanun teklifi, salâhiyeti ve yemin şekilleri yönlerinden Meclisin bizzat yapacağı işler gösterilmiştir. Teşkilât Kanununa nazaran bu işler hulâsaten şunlardır: a. Türkiye B. M. M., 5 545 sayılı «Millet Vekilleri Seçimi Kanunu» ndaki esas ve hükümler dairesinde, millet tarafından seçilmiş mebuslardan müteşekkildir. Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek, her Türk; mebus seçmek hakkını haizdir ve, otuz yaşını bitiren kadın, erkek, her Türk; mebus seçilebilir. Ancak, ecnebi hizmeti resmiyesinde bulunanlar, mücazatı terhibiye veya sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, hileli iflâs cürümlerinden biriyle mahkûm olanlar ve mahcurlar, ecnebi tâbiiyet iddiasında bulunanlar ile hukuku medeniyeden iskat edilenler ve nihayet Türkçe okuyup yazma bilmiyenler mebus seçilemezler (Teş. Kanu. mad. 9, 10, 11 ve 12), b. Meclisin seçimi, dört senede bir kere yapılır. Bir seçim devresine katılan mebusların, tekrar seçilmeleri caizdir. Herhangi bir sebeple seçim devresi sona erdiği halde, yeni seçimin yapılmasına imkân görülemediği

takdirde, Meclis, içtima devresini bir yıl daha uzatabilir; bu takdirde, eski Meclis, yeni Meclisin içtimaına kadar devam eder. B. M. M., davetsiz olarak (âdiyen) her senenin Kasım ayı başında toplanır. Meclis, bir yıl içinde altı aydan fazla tatili faaliyet yapamaz (mad. 13, 14, ve 25).

Ara seçimi, B. M. M., aksine karar vermedikçe, her yıl, 23 Temmuzda yapılır; dönem bitmezden önce Meclisçe seçimin yenilenmesine karar verilmiş olması halinde, keyfiyet Hükümetçe derhal ilân olunur (bk. 5 545 Numaralı kanun, mad. 6; Res. Gaz. 21-2-1950 gün, sayı 7 438). Seçim devresinin hitamından evvel Meclis adedi mürettebinin ekseriyeti mutlakası ile seçimin tecdidine karar verirse, yeni içtima eden Meclisin seçim devresi Kasım 1 den başlar. Kasımdan evvel vâki olan içtima, fevkalâde bir içtima addolunur.

Meclisin âzaları olan mebuslar, Mecliste, yalnız kendini seçen dairenin değil, umum milletin vekilidir. Bunlar, memleket dahilinde devir, tetkik ve mürakabelerini, Meclisin tatil olduğu devrede yaparlar. Mebuslar millet tarafından seçilmelerini müteakip Mecliste vazifeye başlamadan önce şu şekilde tahlif olunurlar: «Vatan ve milletin saadet ve selâmetine ve milletin bılâkaydüşart hâkimiyetine mugayir bir gaye takibetmiyeceğime ve cumhuriyet esaslarına sadakattan ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm» mebusun, vatana hıyanet ve mebusluğu zamanında irtikâp. töhmetlerinden biriyle müttehem olduğuna Türkiye B. M. M. Heyeti Umumiyesi, mevcut âzasının üçte iki ekseriyetiyle karar verirse veyahut mebus seçilmek için bulunması lâzımgelen şartları gideren cürümlerden biriyle (mad. 12) mahkûm olur ve bu mahkûmiyeti de muhkem kaziye halini almış bulunursa, mebusluk sıfatı zail olur (mad. 27). Bunlardan başka, istifa, meşru sebepler dolayısiyle mahcuriyet, mezuniyet ve mazereti olmaksızın iki ay Meclise devam etmezse, veyahut mebus iken memuriyet vazifesi alırsa, gene mebusluk sıfatı sâkıt olur (mad. 23, 28) [bk. B. M. M. nin 10 Şubat 1927 tarih, 111 Numaralı Tefsir Kararı].

Mebusların senevi tahsisatları kanunu mahsusu ile tâyin olunur (mad. 18). Ölen mebusların dul ve yetim maaşına müstehak ailesi efradına, müsavaten taksim edilmek üzere bir senelik tahsisatları tazminat olarak verilir ve, bu tazminat, borç için haczedilemez (bk. B. M. M. Tefsir Kararı 248, Res. Gaz. 5-1-1950; 7 398 ve 696 Numaralı kanun, Res. Gaz. 12-4-1932; ve 1 834 Numaralı kanun, Res. Gaz. 17-2-1954). Mebuslara yıllık tahsisat için malî sene başında verilen çek ve tediye emirleri, ölüm veya umumi seçimin yenilenmesi halinde geri alınmaz; ancak bunlar haricindeki sebeplerden biriyle mebusluktan ayrılanların vâdelerinden önce ödenmiş çek ve tediye emirlerinin bedelleri; B. M. M. nce, bunları ödiyen bankalara tediye edilerek alâkadarlardan takip ve tahsıl edilmek üzere Maliye Vekâletine bildirilir (bk. 3 050 Numaralı kanun, mad. 2, Res. Gaz. 20-6-1936 gün ve 3 335 sayılı). B. M. M. âzasına, devir ve aile harcirahı da dahil olmak üzere, gerek alelâde ve gerek fevkalâde içtimalar münasebetiyle gelme ve gitme harcirahı olarak, her içtima senesi için maktuan ve hiçbir suretle tevkifata tâbi olmamak şartiyle biner lira verilir (Kanun Numarası 3 135, Res. Gaz. 26-2-1937 ve 3 540 sayılı). «Türkiye B. M. M. Hesaplarının Tetkiki Encümeni» âzalarından (Dahilî Nizamname mad. 62) görevleri gereğince inceleme ve teftiş için Ankara dışında vazife görenlere, genel hükümler dairesinde ikamet yövmiyesi verilir (bk. 5 408 numaralı kanun, mad. 1; Res. Gaz. 4-6-1949 ve 7 224 sayılı) ve (Teş. Kanunu, mad. 29), d. B. M. M. nin tatil devresinde bulunduğu bir sırada, toplantıya davet edilmesi, Reisicumhur veya Meclis Reisi veyahutta âzasından beşte biri tarafından vâki olacak talep ile mümkündür (Teş. Kanunu mad. 19), e. Meclis, görüşmelerini ve çalışmalarını kendi «Dahilî Nizamnamesine» göre yapar. Meclisin müzakeratı alenidir ve, harfiyen yayımlanır. Ancak, Meclis, gizli celseler yapabilir; bu takdirde, gizli celselere ait müzakeratın yayımı Meclisin kararına bağlıdır. Meclisin salâhiyetleri arasında «Meclis Tahkikatı» aç-

Büyük Millet Meclisinin Kütüphane ve Okuma salonu

(mad. 14, 16), c. Kanun teklif etmek hakkı, mebuslara ve İcra Vekilleri Heyetine aittir (mad. 15), ç. Mebusların vazifelerinin ifası suretine ve bundan doğan mesuliyetlerine gelince: hiçbir mebus, Meclis dahilindeki rey ve mütalâasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irat ve izharından dolayı mesul değildir. Gerek seçiminden evvel ve gerek sonra, aleyhine cürüm isnadolunan bir mebusun, maznunen isticvabı veya tevkifi, veyahut muhakemesinin icrası, Meclis Heyeti Umumiyesi'nin kararına bağlıdır. Ancak, cinaî cürmü meşhut bundan müstesnadır; bu gibi ahvalde, ilgili makam, derhal Meclisi haberdar etmekle mükellef kılınmıştır.

Mebusların gerek seçilmelerinden önce ve gerekse sonra aleyhlerine çıkmış olan cezai bir hükmün infazı, mebusluk müddetlerinin sonuna tehir olunur (mad. 17). Ancak, bir

mak ve «Sual ve İstizah» ta bulunmak da mevcut olup, bunların tatbik şekli; keza, Dahilî Nizamnamede tâyin ve tafsil edilmiştir (Teş. Kanunu, mad. 20, 21 ve 22).

B. M. M. şu vazifeleri bizzat ifa eder: a. Kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, b. Devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, c. Harb ilânı, ç. Muvazenei Umumiyei Maliye ve Devletin bütün hesab-ı katî kanunlarının tetkik ve tasdiki, d. Para darbı, inhisar ve mali taahhüdü mutazammın mukavelât ve imtiyazatın tasdiki ve feshi, e. Umumi ve hususi af ilânı, f. Cezaların tahfif ve tahvili, tahkikat ve kanunî cezaların tecili, g. Mahkemelerden verilen ve katîleşmiş olan idam hükümlerinin infazı (Teş. Kanunu, mad. 26).

Meclisin yukarıda tadat edilen teşriî vazifelerinin hukuki mahiyeti ve neticelerini şu tasarruflarda kesin olarak görmek mümkündür. Meselâ, devlet bütçesine bir masraf konması veya mevcut bir tahsisatın bütçede tâyin edılen masraflardan gayri bir yere sarfı için B. M. M nin kararına ihtiyaç vardır. Türkiye Devletinde kanunlar, hattâ Esas Teşkilât Kanunu, gerek teşekkül, gerekse tekevvün şekli bakımından. Devlet hükmî şahsının bu hususta yetkili olan uzvunun, yani Meclisin izhar edeceği bir irade ile husule gelebilir ve bir hukuki durum iktisap edebilir. İdari organlar, nizamname, talimatname gibi objektif mahiyette tasarruflar yapar ve bu tasarruflarda birer hukuk kaidesi koymuş olur. Ancak bir talimatname, idare edenleri bağladığı kadar, diğer uzuvları meselâ B. M. M. ni de bağlar; Meclis de böyle bir talimatnameyi Devletin bir düsturu olarak tanır. B. M. M. nin birçok tasarrufları maddi bakımdan objektif ve binaenaleyh kanun mahiyetinde olmakla beraber, bir kısmı mücerret, umumi ve objektif vasıf ve mahiyette oldukları için yalnız uzvi bakımdan kanun sayılır; faraza, bir mukavelenin tasdikıne, muayyen bir şahsa maaş tahsisine, hususi affa ve buna benzer hususlara taallûk eden kanunlar, maddi bakımdan subjektif tasarruf veya şart-tasarruf mahiyetinde oldukları halde, uzvi bakımdan, kanun hüküm ve kuvvetindedirler. Gerçi, B. M. M. nin muayyen hâdiselere taallûk eden bir kısım tasarruflarına «karar» denilmekte ve bazı müellıfler, Meclisin subjektif tasarruflarının karar adı altında, objektif birer tasarruf olan kanunlardan ayrılacağını söylemekte iseler de, bu durum tatbikata tamamen uymamaktadır; filhakika, Meclisin, kanunları tefsir için yaptığı tasarruflar kanuna iltihak ettikleri ve kanun mahiyetinde oldukları için objektif birer tasarruf olmalarına rağmen, bunlar da birer karar sayılmakta ve bunlara diğerlerinden farklı olması için «tefsir kararı» denilmektedir. Buna mukabil, birer şart-tasarruf olan mukavelelerin tasdiki ve bir subjektif tasarruf olan fevkalâde maaş tahsisi, kanun adı altında ve kanun şeklinde sadır olmaktadır. Bu itibarla, Meclisin tasaruflarını objektif veya ferdî ve, subjektif mahiyetlerine göre, kanun ve karar şeklinde ayırmaya imkân görülememektedir. Kaldı ki, bizim teşri tatbikatımızda da uzvi ve şeklî kanunlar mevcuttur.

Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz, kanun yapmak hususunda sadece B. M. M. ni salâhiyetli tanımıştır. Bu sebeple, bizde, meşruti rejimi haiz memleketlerde ve eski Osmanlı Kanun-u Esasiyesinde olduğu gibi, Devlet Reisinin teşri fonksiyonuna iştiraki kabul edilmemiştir; yani kanunun oluşunda Cumhurreisinin rolü yoktur. Kanun tasarrufunda tek salâhiyetli uzuv, teşri uzvu yani B. M. M. dir. Kanunun varlığı, bunun B. M. M. nden sâdır olmuş ve resmî bir şekilde Resmî Gazete ile ilân edilmiş olması ile tesbit edilir. Kanun, B. M. M. nin, dahilî nizamname hükümleri dairesinde müzakere ve kabul edilmemiş ise yani bu nizamnamenin tesbit ettiği usullere riayet olunmamış ise, bu keyfiyet, kanunun varlığına veya sıhhatine tesir edecek bir sakatlık sayılmamaktadır. Çünkü, bu nizamnamenin ancak, Meclısi takyidettiği ve tatbikinin hükümlerine riayet edilmesinin Meclisin bir iç işi olduğu; Meclisin, Riyaset Divanı gibi salâhiyetli bir organı, kanunun sâdır olduğunu tesbit ve izhar ettikten sonra, bunun arkasında cereyan etmiş olan meselelerin başka bir organ tarafından mürakabe edilemiyeceği kabul edilmektedir.

Keza, Teşkilâtı Esasiye Kanununun «Nizamname» ler hakkındaki 52. maddesinin 3. fıkrasına göre, «Nizamnamelerin kanunlara mugayereti iddia olundukta, bunun mercii halli B. M. M. dir». Mezkûr kanun maddesinde «dâva» değil, «iddia» tâbiri kullanılmıştır; iddia kelimesi ise, dâvaya nazaran daha mutlaktır; yani hem dâvayı ve hem de def'i ihtiva eder. Bu itibarla, bir nizamnamenin kanuna aykırlığı gerek dâva ve gerekse def'i şeklinde dermeyan olundukta, bunu idare mahkemesi (Devlet Şûrası) veya adalet mahkemesi tetkik edemiyecektir.

Kazaî tasarrufun neticesine, şart-tasarruf kısmına, tesir eden bir Meclis tasarrutu da, ölüm cezasına mahkûm olanların cezalarının «hapse» çevrilmesi tasarrufudur. Teşri uzvu (Meclis) bu tasarrufu ile kazaî tasarrufun şart-tasarruf safha ve kısmını ve bununla ferdin girmiş olduğu statüyü değiştirmiş olmaktadır. Esas itibariyle, eskiden beri Devlet Reislerine tanınmış olan bu salâhiyet bizde, hükümdarlığın ilgası ve hükümdar salâhiyetlerinin de B. M. M. ne verilerek teşri ve icra kuvvetlerinin birleştirilmesiyle beraber Meclise verilmiş ve sonradan da bu sistem muhafaza olunmuştur.

IV. **B. M. M. nin icra vazifesi:** Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz, üçüncü faslında, Meclisin, icra vazifesini ne yolda istimal edeceğini tanzim etmiştir. Filhakika, bu kanuna göre, esas itibariyle «kuvvetler birliği nazariyesi» benimsenmiş olmakta ve bu sebeple, kanun, icra kudretini de, teşri uzvunu da, yani B. M. M. nde mevcut saymakta ve hükümetin icra vazifesini B. M. M. namına ifa eylediğini kabul etmektedir. Diğer bir ifade ile, bizim demokrasi sistemimizde, idareyi kuran ve işleten bizzat Türk vatandaşlarıdır. Medenî ve siyasi haklara sahibolan bu vatandaşlar, B. M. M. nin âzalarını seçmek suretiyle Devlet hükmî şahsının organlarını teşkil etmiş olurlar.

Gerçi, B. M. M. doğrudan doğruya bir idare organı değilse de, dolayısiyle, bizde, icra kuvvetini de elinde bulundurduğu için, daha yakından ve daha sıkı bir surette «idari faaliyetleri» tanzim ve mürakabe etmek, hükümet ve idare organlarının bir kısmını teşkil eylemek suretiyle idari faaliyetlere de tesir eder. Hulâsa, bizde Devletin en esaslı organı olan B. M. M. ve Vekiller Heyeti, halk tarafından seçilmiş kimselerdir. Bizde, icra vazifesini bilfiil kullananlar, yani hükümet ve idare edenler, birinci derecede seçmenler (vatandaşlar) ve ikinci derecede de, onların namına «millî hâkimiyeti» kullanan ve «millî iradeyi» izhar eden mebuslardır. Vekiller icra organı ve vasıtası sıfatiyle B. M. M. nin emir ve direktifleri dahilinde hareket ederler; aynı zamanda Vekiller, icra organı sıfatiyle hareket ettikleri zaman bir cüz'ü oldukları B. M. M. nin, siyasi mürakabesine tâbi oldukları gibi, Meclis tarafından Divan-ı Âliye sevk edilmek suretiyle kazai bir mürakabeye de tâbi tutulurlar.

İcra vazifesini Meclis namına ifa edenlerin seçim tarzına gelince: Bunlardan, Türkiye Reisicumhuru, Devletin Reisidir ve, B. M. M. Umumi Heyeti tarafından ve kendi

âzası arasından bir seçim devresi için seçilir. Reisicumhur, hususi merasimlerde, Meclise ve lüzum gördükçe İcra Vekilleri Heyetine riyaset eder; Meclis tarafından kabul olunan kanunları on gün zarfında ilân eder. Ancak kanunun oluşunda rolü bulunmadığından bunun neticesi olan «veto» hakkı da yoktur. Kanun, B. M. M. tarafından müzakere ve kabul olunmakla ve bu keyfiyet, Meclis Riyaseti tarafından izhar edilmekle tekevvün etmiş ve varlık iktisabetmiştir. Bu itıbarla, kanunun tekemmülü bugün bizde Reisicumhurun tasdikine bağlı olmadığı cihetle «ret» hakkı da mevcut değildir. Şu kadar ki Reisicumhur anayasa ile bütçe kanunları müstesna olmak üzere, ilânını muvafık görmediği kanunları, bir daha müzakere edilmek üzere gerekçesiyle birlikte on gün zarfında Meclise iade edebilir. Fakat bu, bir ret, veto mahiyetinde değildir; sadece Meclisin dikkat nazarını çekmek içindir; binaenaleyh, Meclis, aynı kanunu gene kabul ederse Reisicumhur artık kanunu ilân etmeğe mecburdur (mad. 35).

Devlet Reisi sıfatiyle Reisicumhur, seçimini müteakip B. M. M. huzurunda şu suretle yemin eder: «Reisicumhur sıfatiyle, Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk Milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilâve ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrınefs etmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm (mad. 38)».

İcrai organın, «Hükümetin» başı olan Başvekil, Reisicumhur tarafından ve B. M M âzası arasından tâyin olunur. Sair Vekiller de Başvekil tarafından, gene Meclis âzası arasından tâyin olunarak heyeti umumiyesi, Reisicumhurun tasdikiyle B. M. M. ne arz olunur. Bu suretle seçilen Hükümet, takibedeceği hattı hareket ve siyasi noktai nazarını en geç bir hafta zarfında Meclise sunar ve Meclisten itimat talebeder (mad. 44, 45 46, 47).

Vekiller, Başvekilin riyaseti altında «İcra Vekilleri Heyeti» ni teşkil ederler. Bu heyet, hükümetin umumi siyasetinden müştereken mesuldür. Vekillerin deruhte ettikleri görevler, Başvekilin teklifi ve Reisicumhurun tasdikiyle «Vekâletlere» ayrılır (bk. 13-9-1946 gün ve 4591 sayılı kanun; Res. Gaz. 17-9-1946 gün ve 6410 sayı). Reisicumhurun ısdar edeceği bilcümle mukarrerat, Başvekil ile ait olduğu Vekil tarafından imza olunur (Teş. Es. K mad. 39).

B. M. M. tarafından doğrudan doğruya tâyin olunan devlet memurları mahduttur. Bunlar, Devlet Şûrası ve Divanı Muhasebat âzasiyle, Reislerinden ibaretrir.

Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekilleri ile Devlet Şûrası ve Temyiz Mahkemesi Reisleri ve âzasını ve Cumhuriyet Başmüddeiumumisini muhakeme etmek maksadiyle, görülecek lüzum üzerine, Türkiye B. M. M. karariyle «Divanı Âli» teşkil olunur (mad. 61, ve 67).

V. B. M. M. nin işleyişi: Meclisin işleyişi «Dahilî Nizamname»deki esas ve kayıtlar dairesinde olur. Nizamnamenin düzenlediği hususlar 25 bapta hulâsa edilmiştir. Şöyle ki:

Birinci bap: Meclisin kuruluşuna dair hükümleri ihtiva eder. Meclis devreleri itibariyle faaliyetine şekil vermiştir. *Devre*: Yenileme kararı verilmediği takdirde, Meclisin dört yıllık seçim müddetine verilen addır; *İçtima*: Her yıl Kasım ayı başından. gelecek Ekim ayı sonuna kadar süren Meclis yılıdır; *İnikat*: Meclisin bir gün içindeki toplanmalarına verilen addır; *Celse*: Her inikatın, dinlenme ile aralanan kısımlarından her birine verilen addır.

Meclis, her devrenin ilk içtimaının birinci inikatının ilk celsesinde, kendisine geçici bir reis ve dört de kâtip seçmek suretiyle geçici olarak «Riyaset Divanı» nı teşkil eder. Geçici Meclis Reisi, Meclis âzalarının en yaşlısı, kâtipler ise en genci arasından seçilir. Bu suretle Geçici Riyaset Divanı, teşekkül ettikten sonra, mebuslar andiçerler. Andiçme törenini müteakip bir içtima devresinde vazife görmek üzere, «Daimî Riyaset Divanı» nın seçimi yapılır. Riyaset Divanı: Bir Reis, üç Reis Vekili, altı Kâtip ve üç İdare Âmirinden teşekkül eder. Müteakiben Devlet Reisi seçimi yapılır; Reisicumhur seçilen zat, Teşkilâtı Esasiye Kanununun 38. maddesi gereğince, hemen andıçer.

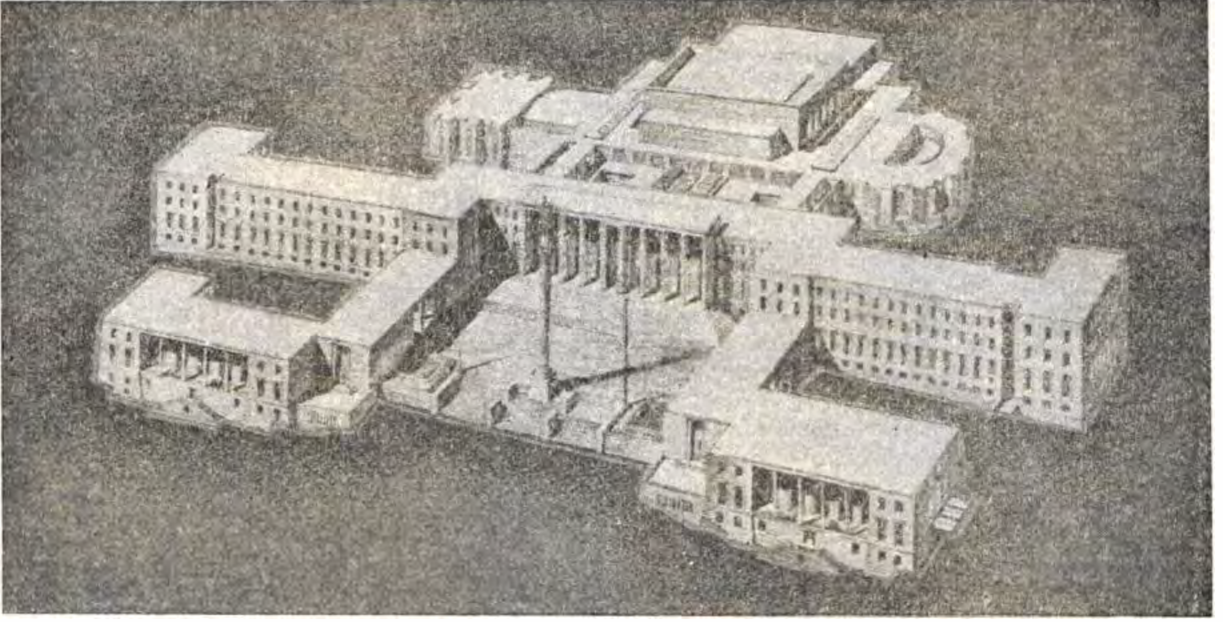
İkinci bap: Seçim mazbataları üzerinde Meclisçe yapılacak işlerden bahseder. Bu baba ait olan 13.-21. maddeler, Umumi Heyetin 11 Mart 1954 tarihli 64. inikatında kabul olunan Nizamname teklifi ile meriyetten kaldırılmıştır.

Üçüncü bap: Meclisin iç faaliyetlerinden, encümenlerin teşekkül suretinden ve parti gruplarından bahseder. Her içtimaın başlangıcında, vazifeleri ertesi içtimaa kadar devam etmek ve âzası Umumi Heyetçe izafi reyle seçilmek üzere, 20 encümen kurulur. Meclis grupları siyasi partilerin, yalnız kendi mebuslarından kurulur ve B. M. M. nde, Meclisin çalışmalariyle ilgili, çalışmalar yaparlar.

a. Meclis vazifeleriyle mütenazır encümenler şunlardır: 1. 20 âzalı Teşkilâtı Esasiye Encümeni (Dahilî Nizamname işlerine bu encümen bakar), 2. 25 âzalı Arzuhal Encümeni, 3. 10 âzalı Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümeni, 4. 5 âzalı Meclis Kütüphanesi Encümeni, 5. 20 âzalı Divanı Muhasebat Encümeni; b. Bütün hükümet hızmetleriyle karşılıklı hizmet gören encümen olarak 35 âzalı «Bütçe Encümeni» vardır; c. Vekâletlerle mütenazır encümenler de şunlardır: 1. 25 âzalı Adliye Encümeni, 2. 20 âzalı Nafia Encümeni, 3. 15 âzalı Çalışma Encümeni, 4. 20 âzalı Hariciye Encümeni, 5. 30 âzalı İktisat Encümeni, 6. 20 âzalı Gümrük ve İnhisarlar Encümeni, 7. 30 âzalı Dahiliye Encümeni, 8. 20 âzalı Maliye Encümeni, 9. 20 âzalı Maarif Encümeni, 10. 25 âzalı Millî Müdafaa Encümeni, 11. 20 âzalı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni, 12. 25 âzalı Zıraat Encümeni, 13. 20 âzalı Ticaret Encümeni, 14 20 âzalı Münakalât Encümeni.

Yukarıdaki encümenlerle karşılanmıyan dairelerle ilgili tasarılar ve teklifler, paralı işlere taallûk ediyorsa Bütçe ve Maliye Encümenlerinde, bundan başka bütün tasarılar ve teklifler Dahiliye Encümeninde görüşülür. Encümenlere namzet gösterme işi, Partilerin, Meclis Gruplarınca yapılır. Hazırlanan namzet cetvelleri, her grubun İdare Heyeti Reisliğince, Meclis Riyasetine sunulur. Encümenlerin gizli celselerinde, encümen âzasından ve Vekillerden başkası bulunmaz ve bu türlü celsenin mânası, görüşmelerin sır olarak saklanacağına söz verildiğini tazammun eder. Parti gruplarının gizli celselerinde de bu hüküm uygulanır. Bir encümende gizli celse akdini ilgili Vekil, yahut encümen âzasının üçte biri istiyebilir. Encümenler Meclis binası içinde kendilerine ayrılmış olan odalarda toplanırlar ve kendilerine havale edilen işlerin tetkikinden başka bir işle uğraşamazlar. Encümenler, raporlarını Meclis Riyasetine verirler ve bu makam tarafından raporlar, hemen bastırılır ve Meclis âzasına dağıtılır.

Bir lâyiha veya teklifi, Umumi Heyette, başlıca ilgili encümen savunur; Encümenlere gelen lâyiha ve tekliflerin, verildiği günden en geç bir buçuk ay içerisinde Umumi Heyete gönderilmesi gerekir. Encümenler, bütün vekâletlerle doğrudan doğruya muhabere edebilirler; Vekilleri ve

1938 de inşasına başlanan Büyük Millet Meclisi binası (ön plândaki sütun yapılmıyacaktır)

mutahassısları Encümene davete yetkilidirler. Mebuslar, âzası olmadıkları sair encümenlere katılabilirler, ancak rey veremezler. Fakat, o encümenin vesikalarını görüp okuyabilirler; nihayet, encümenlerin gördükleri işler hakkında, yılda en az iki defa Kâtibi Umumilik tarafından bir rapor tanzim ve Meclis Riyasetine takdim olunur.

Dilekçe ile B. M. M. ne başvurmak Teşkilât Kanununun 82. maddesine göre, bütün Türklere tanınmış bir haktır; dilekçe gerek şahıslara, gerek âmmeye mütaallik olarak kanunlara ve nizamnamelere aykırı görülen işlerle, bir hakkın yerine getirilmemesi yahut ihmal edilmesi üzerine verilir ve sahibi tarafından imzalanmış olmak, ad ve sanı ile oturduğu yer gösterilmek gibi, şeklî esaslara uyulmak suretiyle hazırlanır. Meclise sunulan dilekçeleri ve telgrafları, Meclis Reisi numaralatır ve özel bir deftere kaydettirir ve derhal Arzuhal Encümenine havale eder. Bununla beraber, dilekçeler, bir mebus eliyle de sunulabilir. Ancak, cezanın hafifletilmesi veya affedilmesi mevzuundaki dilekçeler ya hüküm giymiş olanlar, yahutta bunların hısımları ve dostları tarafından verilebilir. Bu gibi dilekçelerin, Encümende görüşülmesinde, Adliye Vekili veya Dairesi Reislerinden birinin bulunması şarttır. Keza, dilekçeler üzerine yürütülen işlem ve sonuç, Teşkilât Kanununun 82. maddesi son fıkrası icabı ilgiliye yazılı olarak bildirilir.

Dördüncü, beşinci ve altıncı baplar: Bu baplarda, kanun lâyihaları ve teklifleri ile esbabı mucibe mazbataları üzerinde yapılacak işlemler tadat edilmektedir. Hükümetçe, Meclise sunulacak kanun lâyihalarının, bütün vekillerce imzalanmış olması gerekir. Bunun haricinde, bir mebus tarafından münferiden veya birkaç mebus tarafından birlikte kanun teklifi yapılabilir. Şu kadar ki, teklif olunan kanunlar, behemahal gerekçesi ile birlikte sunulur. Meclisin bilgisi dahilinde, kanun lâyihası veya teklifleri ruznameye konulmadan önce geri alınabilir. Müstaceliyetine karar verilen lâyiha veya teklifler, Mecliste bir defa görüşülür. Öncelikle görüşülme (takdimen müzakere) yi, yalnız Hükümet veya bir encümen istiyebilir ve bu dilek, yazılı olarak yapılır. Umumi Heyetçe reddedilen lâyiha ve teklifler, aynı içtima yılında, bir daha Meclise getirilemez. Ruzname, nizamnamenin 78. maddesinde gösterilen sıra dahilinde tertiplenir.

Yedinci ve diğer baplar: 1. *İnikatlar*: Meclis, başka türlü karar vermedikçe, normal olarak Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri inikadeder. Mecliste, tam âza sayısının yarısından bir fazlası hazır bulunmadıkça görüşmelere başlanamaz. Mebuslar, beyanatlarını, Meclis âzasına hitaben, ancak Meclis kürsüsünde yaparlar. Söz isteme, yazılma sırasına göre verilir. Bu kayıttan, Encümen ve Parti Grupu Reisleriyle sözcüleri istisna edilmişlerdir. Meclis kürsüsünden yazılı olarak beyanatta bulunmak müddeti, yirmi dakikadır. Kendine sataşılan, yahut ileriye sürdüğü düşüncenin tersine bir fikir isnadedilen mebusların, her zaman, söz istemek hakkı mahfuzdur. Önemli bir işten dolayı Teşkilât Kanununun 20. maddesinin 2. fıkrası gereğince, gizli celse yapılmasını, Vekiller yahut on beş mebus yazılı olarak teklif edebilirler. Gizli celseye ait zabıtlar, aradan en az, on yıl geçmedikçe veya Meclisin kararı olmadıkça yayımlanmaz.

2. *Kanunların görüşülmesi*: Mecliste, kanun lâyihaları veya teklifleri ancak iki görüşmeden sonra kesin olarak kabul edilmiş olur. Bütçe işleri için görüşme bir defa olur. Meclis, aksine karar vermedikçe, hiçbir kanun lâyihası veya teklifi, bastırılıp Meclis âzalarına dağıtıldıktan en az 48 saat geçmedikçe, Mecliste görüşülemez. Teklif ve lâyihaların evvelâ tümü üzerinde görüşme yapılır ve sonra maddelere geçilir ve reye konur; ikinci görüşme, birinci görüşmeden en az beş gün geçtikten sonra ruznameye alınır ve bu görüşme, değişiklik teklifleri üzerinde olur. Bir kanun veya bütçenin görüşülmesi sırasında her mebus, hükümete yahut sözcüye dilediği soruları sorabilir.

3. *Tadilname*: Bir encümene havale edilmiş kanun lâyihası veya teklifi hakkında bir veya birkaç mebus tarafından değişiklik teklif edilebilir. Bu Tadilnamelerde, istek, kanunun hangi maddesine, yahut bütçenin hangi bölümüne ait ise, açıkça belirtilmelidir. Ayrıca, Tadilname veren me-

bus, ait olduğu encümende fikirlerini beyan ve müdafaa salâhiyetini haizdir. Tadilnameler, asıl maddeden önce reye konur. Eklenmesi istenen maddeler için de Tadilnameler hakkındaki usule uyulur.

4. *Tefsirname*: Bir kanunun Tefsiri lâzımgelirse, Tefsir talebini havi esbabı mucibeli tezkere veyahut takrir, o kanunu ilk defa görüşmüş olan encümene havale olunur. Tefsir fıkraları ve maddeleri, Mecliste birlikte reye konur ve tercihan görüşülür.

5. *Reylerin istihsali*: Mecliste görüşülen meseleler hakkında üç türlü rey verilir: a. *İşari rey*: El kaldırmak veya ayağa kalkmak, b. *Açık rey*: Üzerinde mebusların adları yazılı pusulaların kutuya atılması, yahut istendikte «kabul», «ret» ve «istinkâf» kelimelerinin söylenmesi, c. *Gizli rey*: Belgisiz yani işaretsiz yuvarlakların kutuya atılması. Açık veyahut gizli reye müracaatı gerektirmiyen işlerde işari reye başvurulur. Açık rey istiyenlerin adları, Resmî Gazete ile ilân olunur.

6. *Zabıt*: Mecliste, iki türlü zabıt tutulur: a. *Harfiyen zabıt*: Bu, zabıt ceridesiyle ve icabında Resmî Gazete ile ilân olunur, b. *Zabıt hulâsası*: Bu hulâsa, gelecek inikat günü zabıt ceridesine dercedilir ve ilân tahtasına asılır.

7. *Soru*: Her mebus Hükümet adına, Başvekile yahut Vekillere sözlü veya yazılı sorularda bulunabilir. Mahiyeti itibariyle soru, açıkça gösterilmiş işler hakkında bilgi istemektir. Soru takrirleri, Riyasete sunulur. Reis, derhal bu takrirleri, zabıt ceridesine geçirtir ve bir tezkere ile ilgili vekile bildirir. Takririn cevabı, sözlü olacaksa en geç iki inikat sonra, ilgili vekilin buna Meclis kürsüsünden cevap vermesi gerekir; ilgili vekilin cevabından sonra düşüncesini bildirmek, yalnız soru sahibi mebusun hakkıdır ve bu hakkını 15 dakikalık bir zaman içinde kullanır.

8. *İstizah*: İstizah takriri Umumi Heyette okunur; kabul yahut reddi hakkında müzakeresiz işari reye müracaat olunur. Kendisinden istizah vukubulacak vekil, o gün Meclise gelmesi için, Meclis Reisi tarafından, yazılı olarak çağrılır. Bir istizaha, görüşüleceği gün üzerinden üç inikat geçtikten, yahut görüşülmesine başlandıktan sonra, başka bir istizah katılamaz ve bütçe görüşmelerine hiçbir istizah sokulamaz.

9. *Meclis tahkikatı*: Hükümete tevcih edilen bir istizahın yahut bütçenin görüşülmesi sırasında veya sonunda yahut doğrudan doğruya Teşkilât Kanununun 46. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında münderiç, Hükümetin umumi siyasetinden ve Vekâletlerin yerine getirmek ve yürütmekle vazifeli oldukları işlerden dolayı Vekillerden birinin veya Vekiller Heyetinin cezai, yahut mali sorumluluğunu gerektiren faaliyetlerde bulunduklarından bahisle soruşturma yapılması isteği, Meclis Reisine bir takrir verilmek suretiyle sağlanır. Bu takrir, Reis tarafından Meclise sunulur ve ayrıca ilgili Vekile yahut Vekillere de haber verilir.

Bu hususta ilgili olan Vekil ve takrir sahibi kimse veya kimseler veya mazbatayı yapan encümen dinlendikten sonra takririn yahut mazbatanın dikkate alınmasının gerekli olup olmıyacağı hakkında Meclisçe işari reyle karar verilir. Karar, takrir veya mazbatanın dikkate alınması yolunda olursa, Meclis, soruşturmaya girişilmesini Teşkilâtı Esasiye ile Adliye encümenlerinden kurulmuş «Muhtelit Encümene» veyahut 5 ten 15 e kadar âzası bulunabilecek hususi bir «Tahkikat Encümeni» ne havale eder. Soruşturma ile vazifeli komisyon, hükümetin bütün vasıtalarından faydalanır, istediği kâğıt ve belgelere de el koyar. Keza bu komisyon, Vekilleri sorgulayabilir ve icabında dışardan da herkesi şahit veya bilirkişi olarak dinleyebilir. Çağırılan şahitler gelmek zorundadırlar; gelmezlerse, haklarında ceza mahkemeleri usulündeki hükümler uygulanır. Encümenin son raporu, cezai veya mali sorumluluğu gerektiriyorsa, soruşturma kâğıtları Teşkilât Kanununun 67. maddesi gereğince, Meclis karariyle kurulacak «Divanı Âli» ye, en çok on beş gün içinde verilir.

Bunun haricinde, Meclis, bir iş hakkında, doğrudan doğruya bilgi edinmek isterse, bir tahkikat encümeni kurar, yahut mevcut encümenlerden birini bu işle vazifelendirir; bu gibi soruşturmalara girişilmesini ya mebuslar, yahut bir encümen teklif edebilir.

10. *Teşriî masuniyetin kaldırılması*: Bu yoldaki istekleri, mahkemeler Adliye Vekâletine bildirir. Vekâlet de gerekçeli bir tezkere ile ve Başvekâlet yoliyle bu isteği, Meclis Riyasetine gönderir; Reis, vâki talebi, Teşkilâtı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep Muhtelit Encümene havale eder. Encümen Reisi kur'a ile beş âzadan mürekkep bir İhzari Encümen tefrik eder. Bu encümen ilgili mebusların Teşkilât Kanununun 12. ve 27. maddelerinde sözü edilen yasak işlerden birini ifa ettiğine kani olursa, teşriî masuniyetin kaldırılmasının gerektiğine dair bir rapor hazırlar ve «Muhtelit Encümene» sunar. Encümen, tetkiklerini ilgili mebusu dinlemek, dosyayı incelemek suretiyle yapar; ancak bu maksat için şahit dinleyemez Teşkilât Kanununda sözü edilen maddeler dışındaki, mevzulara ait isnatlar için, İhzari Encümen, ilgili mebus hakkında gerekli kanuni takibatın ve muhakemenin Meclisin devre sonuna bırakılması hakkında bir rapor hazırlar ve Muhtelit Encümene sunar.

Teşriî masuniyetin kaldırılması için bir mebusun kendi talebi kâfi gelmez, buna karar vermek yetkisi Meclise aittir.

11. *Cezalar*: Meclis, dahilî nizamnamesine göre faaliyetlerinin nizam ve intizamla yürümesini temin için, icabı halinde mebuslar hakkında aşağıdaki cezaları tertibeder: a. *İhtar*: Bu ceza, söz kesmek, sükûneti bozmak ve şahsiyatla uğraşmak hallerinde verilir. Bir inikatta, iki defa ihtar cezası alan bir mebusun inikatın sonuna kadar söz söylemekten memnuiyetini Reisin teklifi üzerine. Meclis müzakeresiz işari reyle kararlaştırabilir, b. *Takbih*: Aynı inikatta iki defa ihtar cezasına çarptırılmış olan bir âzanın buna rağmen, bu hareketlerinden vazgeçmemesi veya bir ay içerisinde üç defa ihtar cezası almış olması veya Mecliste bir gürültüye yahut Meclisin işlerine katılmaktan kaçınmak için kaynaşmaya, Mecliste açıkça ve gürültü ile önayak olması veyahut da arkadaşlarından birine veya birkaçına hakarette veya söz ile tehditte bulunmuş olması hallerinde uygulanır, c. *Muvakkaten meclisten çıkarılmak*: Şu hallerde verilir: 1. Takbih cezasına uğradıktan sonra da, gene o cezayı gerektirecek hareketlerden vazgeçmemek. 2. Bir inikatta, üç defa takbih cezasına uğramak; Reisicumhura, Meclis Reisine, Meclise, Vekiller Heyetine tehditte veya hakarette bulunmak, 3. Meclis görüşmelerinde halkı, zor kullanmaya, başkaldırmaya, ayaklandırmaya, yahut Teşkilât Kanunu hükümlerine karşı koymaya kışkırtmak. 4. Meclis bina ve müştemilâtı içinde yasak olan bir fiilde bulunmak. Bu cezayı alan mebus, açıkça Meclis kürsüsünden af dilerse, gene Meclise girmek hakkını kazanır.

12. *Mezuniyet*: Meclis Reisi, isteği üzerine bir mebusa, 8 günlük izin verebilir; bundan fazla olan izinler Meclis karariyle olur. Buna mukabil, üç inikata katılmamak

izinsizlik sayılır. İzinsiz veya iznini geçirmiş mebusların, geçirmiş oldukları günler için ödeneklerinden kesinti yapılır. Bir içtima yılında, iki aydan çok izin alana ödeneğinin verilebilmesi, Meclisin kararına bağlıdır.

13. *Meclis Riyaset Divanının vazifeleri şunlardır*: a. İç hizmetlerin kuruluşu ve Meclis memur ve hizmetlileri hakkında Memurin Kanununun nasıl uygulanacağı ve bu kanuna göre İnzibat Komisyonu kurulması hakkında danışma yoliyle fikir vermek, b. İzin işleri, c. Mebuslardan adları Resmî Gazete ile «izinsiz» yahut «bulunmadı» diye ilân edilmiş olanların şikâyetlerini dinlemek ve çözmek, ç. Meclis bütçesini hazırlamak, d. Dairede değişiklik, onarma ve başka yapılar yapılmasına karar vermektir.

«Türkiye B. M. M. Memurları Teşkilâtı» hakkındaki 5 509 sayılı ve 9 Ocak 1950 tarihli kanuna (bk. Res. Gaz. 13 Ocak 1950 gün ve 7 405 sayılı) göre kuruluş şöyledir: a. *Riyaset*: Hususi Kalem Müdürlüğü buraya bağlıdır, b. *Umumi Kâtiplik*: Kanunlar, Tutanak, Zat ve Kâğıt işleri ile Basımevi Müdürlükleri buraya bağlıdır, c. *Encümenler*: Bütçe-Kalemi ve Kitaplık Müdürlükleri buraya bağlıdır. Bu teşkilâttan herbirinin işi ve bu işin nasıl görüleceği hususu, Riyaset Divanınca tesbit edilir (mad. 1). Türkiye B. M. M. nin bütün memurları, bağlı oldukları makamların inhası ve Reisliğin tasvibi üzerine tâyin ve terfi ettirilir (mad. 3). Keza, bu teşkilâtın memurları, devletin diğer hizmet ve memuriyetlerine dereceleriyle nakil veya tâyin olunabilirler (mad. 4).

Reis, B. M M. Başkanlığı konağında oturur; Meclisin, iç ve dış güvenliği için gerekli tedbirleri almakla ödevlidir; Polis kuvvetiyle, koruyucu asker müfrezesi onun emri altındadır. Meclise silâhlı olarak girmek yasak olduğundan Riyasetçe bu gibi haller önlenir.

14. *Merasim*: Meclisin, tümü ile bulunamıyacağı törenlerde, Riyaset Divanı, Meclis adına hazır bulunur. Şayet, Meclis adına, bir heyet gönderilecekse, bu heyet âzasının sayısı, Meclis tarafından tesbit edilir ve bu âza kur'a ile ayrılır.

15. *Mebusluk belgesi*: Umumi Kâtiplikçe düzenlenir ve bu hüviyet belgelerinde: a. Mebusun adı ve soyadı, b. Babasiyle, anasının adları, c. Doğduğu yer ve doğum tarihi, ç. Tahsili, bildiği yabancı diller, varsa uzmanlığı, eserleri, ilim rütbeleri, d. Mesleği ve işi gücü, e. Evli olup olmadığı ve varsa çocukları gibi, malûmat dercedilir ve hüviyet belgeleri Meclis Riyasetince imzalanır.

B. M. M. nin toplandığı binalardan ilki, 1915 te İttihat ve Terakki Cemiyeti için yapılmasına başlanan binadır. Ancak bu bina B. M. M. nin toplanacağı zaman henüz tamamlanmamış olduğu için inşaatına hız verilmiş, 1920 de bitirilmiştir. Salona konulan sıralar Ankara Muallim Mektebinin tatbikat sınıflarından getirilmiş, salonun lâmbası kahvehanelerin birinden temin edilmiş, ortaya büyük bir odun sobası kurulmuştu. Meclis kürsüsüne, zafer kazanılıncaya kadar kaldırılmamak üzere siyah bir örtü serilmişti. Bu bina 15 Haziran 1952 tarihli Vekiller Heyeti karariyle, İnkılâp müzesi yapılmak üzere Maarif Vekâletine devredilmiştir.

B. M. M. nin toplandığı binalardan ikincisi, Meclisin bugün içinde bulunduğu, 1923 te mimar Vedat Bey tarafından yapılmış olan binadır. Birinci binada çalışılırken, burasının darlığı yüzünden yeni bir bina için Meclisçe ödenek ayrıldığı halde, inşaatın uzun zaman devam edeceği düşünülerek, aslında mahfel olarak yapılan bu binadan faydalanılması kararlaştırıldı. 29 Ekim 1924 te Cumhuriyetin birinci yıl dönümü burada kutlandı ve B. M. M. bu binada ilk defa, 31 Ekim 1924 te, Musul ve hudutlar meseleleriyle uğraşan Haliç Konferansında müzakerelerin kesilmesinden sonra. Teşkilât-ı Esasiyedeki özel maddeye göre, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in davetiyle, fevkalâde olarak toplandı.

İkinci bina da zamanla dar gelmiye başlamış, ikisi önemli olmak üzere birçok ekler yapılmıştır. Bunlar, bazı encümen odalariyle kütüphane ve gazino kısımlarıdır.

Bütün bu genişletmelere rağmen, binanın B. M. M. nin ihtiyaçlarını karşılıyamadığı görülünce yeni bir Meclis binası yapılmak üzere milletlerarası bir proje müsabakası açılmıştır. Müsabakayı Alman Mimarı Prof. Dr. Clemens Holzmeister'ın çizdiği proje kazanmış ve inşaata 1938 de başlanmıştır; o tarihten beri Türk mühendis ve mimarlarının idaresinde devam edilmektedir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ: bk. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ.

BÜYÜK MORAVYA DEVLETİ (Çek. *Říše velkomoravská*, Alm. *Grossmährisches Reich*, Mac. *Nagymorva birodalom*), IX. yüzyılda bugünkü Moravyada ve Slovakyanın batı kısmında kurulmuş bir Batı İslâv devleti. Bizans imparatoru ve tarihçisi Konstantinos Porphyrogennetos bu devlete *hē megalē Morabia* (= Büyük Moravya) adını vermektedir. Büyük Karl'ın başarılı harbleri (791 - 796) neticesinde, Avarlara tâbi olan Batı İslâv kabîleleri Frank hâkimiyeti altına girmişlerdi Büyük Karl'ın ölümünden (814) sonra Frank İmparatorluğu eski kuvvetini kaybedince, bu İslâv kabîlelerinden Morav'lar, Prens Mojmír'ın idaresinde hemen hemen müstakil bir hale gelmişlerdir. Kendi adını taşıyan bir hanedanın kurucusu olan Mojmír (hük. 830 - 846), 833 te Nitra (Slovakya) bölgesini zaptetmişse de, 846 da Alman Ludwig tarafından azledilmiştir. Yerine geçen yeğeni Rastislav (hük. 846 - 870), Doğu Frank İmparatorluğundaki iç kavgalardan istifade ederek, bir müddet için memleketini Frank hâkimiyetinden tamamen kurtarabilmiş ve Frank nüfuzuna din sahasında da bir set çekmek için, 863 te Bizans imparatoru III. Mikhael'den misyonerler gönderilmesini istemiştir. İmparator, Rastislav'ın arzusunu yerine getirerek, tarihte «İslâvların havarileri» diye anılan Konstantinos (Kyrillos) ve Methodios adlı keşişleri Moravya ve Pannonia (Batı Macaristan) ya göndermiştir (864). Kilisede Frankların fazla nüfuzundan hoşlanmıyan Papa, bu keşişlerin propaganda faaliyetini desteklemiş ve Methodios'u Moravya ile Pannonia başpiskoposluğuna tâyin etmekle B. M. D. ne kilise muhtariyeti tanımıştır. 869 da Rastislav, amcazadesi Svatopluk (hük. 870 - 894) tarafından yakalanarak Alman Ludwig'e teslim edilmiştir. Svatopluk 874 te kendi rızasiyle Alman Ludwig'i metbu tanımış ve Franklara yıllık vergi vermeğe de razı olmuştur. Buna karşılık, hâkimiyetini bir yandan doğuya doğru, galip bir ihtimalle, yukarı Vistül kıyılarında (Kraków civarında) yaşıyan Vislan' lara kadar, öte yandan da Bohemya üzerine yaymasına müsaade edilmiştir. 880 de Svatopluk'un ricası üzerine, Methodios'un yanına, Nitra piskoposu sıfatiyle Wiching adında bir Şuab (Schwab) papazı gönderilmiştir. Methodios'un ölümünden (885) sonra ise, Svatopluk, Methodios taraftarı papazları memleketten kovmakla Moravya kilisesinde Bizans nüfuzuna son vermiştir. Svatopluk'un ölümünden (894) az sonra B. M. D. yıkılmıştır. Almanya kıralı Arnulf tarafından isyan eden Morav'lara karşı yardımları istenen

Macarlar, 896 da Karpatlar havzasını işgal etmişlerdir. Svatopluk'un oğulları 901 de Doğu Frank İmparatorluğu ile bir barış antlaşması imza etmişlerse de, Macarların ilerleyişini durduramamışlar ve 906 da Macarlarla yapılan savaşlarda maktul düşmüşlerdir. Macarlar da memleketi işgal etmekle B. M. D. ne son vermişlerdir. Bk. MORAVYA, Tarih.

BÜYÜK MÜCENNEP, Türk musikisinde kullanılmakta olan küçük aralıklardan birinin adı. B. M. aralığının takribî nispeti 10/9 dır. İki bakiye aralık toplamından meydana gelir. Meselâ, musikimizde dugâh - segâh perdeleleri aralığı B. M. tir.

BÜYÜK OKYANUS (Pasifik Okyanusu, veya kısaca: Pasifik; Magellan [Port. Magalhães] ın verdiği Mar Pacifico adından tercüme edilerek türlü dillerde sâkin Okyanus mânasına İng Pacific Ocean, Fr. Océan Pacifique veya Grand Océan, Alm. Stiller Ozean veya Pazifischer Ozean veya Grosser Ozean, İtal. Oceano Pacifico veya Grande Oceano, İspan. Océano Pacifico veya Gran Océano; Balboa-'nın bu okyanusun bilhassa güney kısmına verdiği addan da; Güney Denizi, İspan. El Mar del Sur, İng. South Sea, Fr. Mer du Sud, Alm. Südsee, v. b. bizdeki eski şekli: Bahr-i Muhit-i Kebir), Kuzey ve Güney Amerika, Asya ve Avustralya ile kutup bölgeleri arasında uzanan, dünyanın en büyük denizi. Yüzölçümü kenar denizleri sayılmazsa 164 milyon km², kenar denizleri ile birlikte 180 miliyon km² dir. Bu sonuncu yüzölçümü ile B. O yeryüzünün üçte birinden çoğunu (% 35, 3 nü) kaplamış demektir ki, yeryüzünün bütün karalarının yüzölçümü toplamı (149 milyon km²) ndan daha geniş yer tutar. B. O. un kuzey - güney uzunluğu 14 500 km, doğu - batı boyu 17 000 km ye yakındır (bu değeri ile yeryuvarlağı çevresinin yarısına yakın). Kenar denizleri de gözönüne alındığı takdirde ortalama derinliği 4 000 m, asıl okyanus çanaklarının ortalama derinliği 4 300 m dir. Dünya denizlerinin bugüne kadar bilinen en derin yeri, B. O. un batı kenarına yakın uzanan Filipin derindeniz hendeğindeki Emden çukuru olup 10 793 m dir. B. O. da 3 000 m den derin yerler, yüzölçümünün % 80 inden çoğunu tuttuğu halde, 0 - 200 m derinlikteki yerler % 6 ya yakın bir değer gösterir.

Biçimi, bölümleri, derinlikleri: Ana çizgileriyle bir elipsi andıran ve kuzeyde kapalı (yalnız Bering boğazı yoliyle Kuzey Buzdenizine açık), güneyde ise geniş bir şekilde açılmış bulunan B. O yaklaşık olarak kuzey - güney doğrultusunda uzanan iki büyük denizaltı eşiği ile türlü bölümlere ayrılmıştır: Doğu Pasifikteki eşik Kaliforniyadan Antarktika'ya, Batı Pasifikteki eşik Japonyadan Yeni Zelanda'ya kadar uzanır, her ikisi arasında da B. O. un orta bülümü yer alır ki, burası da kuzey, orta ve güney Pasifik çanaklarına ayrılmış bulunur. B. O. u geniş çanaklara ayıran bu eşiklerin türlü yönlere uzanmış bulunan uzantıları arasında da yer yer okyanus çanakları belirmiştir. Bunların başlıcaları: Batıda Filipin, Karolin, Salomon, Yeni Hebrid, Fici (Fiji), Mercan, Selebes, Tasmanya çanakları, doğuda Guatemala, Peru - Şili, Güney Kutup çanaklarıdır. Bütün bu çanaklar arasında en geniş ve derli toplusu olan Kuzey Pasifik çanağının derinliği çok yerde 5 000 - 5 500 m dir. İkinci büyük çanak ise Güney Pasifik çanağı (asıl Güney Denizi) olup bunun da derinliği hemen aynıdır.

B. O. un doğu kıyılarının az girintili çıkıntılı ve oldukça sade uzanışına karşılık, batı kıyıları son derece girintili çıkıntılı ve birçok adalarla çevrilidir. Doğu kıyılarının başlıca girintileri Kaliforniya körfezi ve Panama ile Alaska, Kanada ve Şilideki fiyort'lardır. Batı kıyılarında ise birçok kenar denizleri sıralanmıştır ki, başlıcaları: Bering, Ohotsk, Japon, Doğu ve Güney Çin denizleriyle Tayland (Siyam) körfezi, Avustralya - Asya aradenizi, Mercan ve Tasmanya denizleridir.

B. O. un batı bölümünde ve hele Güney Denizi adiyle de anılan parçasında birçok ada ve takımadalar vardır. Bunların çoğu mercan adaları yahut volkanik adalardır. Bazıları ise (Yeni Gine, Yeni Kaledonya, Yeni Zelanda gibi), dış bir sıradağın, Avustralya karası etrafında çizdiği yayın parçalarıdır. Adı geçen bu sıraya dikey bir adalar dizisi uzanır ki, Yeni Zelanda'nın güney ve kuzey adalarından geçen ve Tonga adalarına uzanan bu ikinci sıranın birincisiyle karşılaştığı yer, şiddetli volkan bölgelerinden biridir. Bugün sular altında kalmış olan ve türlü doğrultulardaki dağ sıralarının dorukları durumunda bulunan bu dizilere Ed. Suess, «Oseanid» ler adını vermiştir. B. O. un batı kenarında sıralanan ve Asya karası boyunca yaylar biçiminde uzanan adalar ise, kıvrım dağlarının birer parçasıdırlar. B. O. daki adaları, yerlerini ve halkının özelliklerini gözönüne alarak, Melanezya (b. bk.), Mikronezya (b bk.), Polinezya (b. bk.) adaları olmak üzere üç büyük grupta toplamışlardır.

B. O. un en derin yerleri, bu okyanusu çevreliyen karalar yahut adalar yakınındadır. Derinliği çok yerde 7 000 m yi aşan bu derindeniz çukurları, kara parçalarına paralel uzanan hendekler biçimindedir. Başlıcaları doğu Asya kıyı boyunda Kuril - Japon, Bonin, Maryan, Filipin derindeniz hendekleriyle Avustralyanın doğusunda Kermadec ve Tonga hendekleridir. Güney Amerika kıyısında ise, bunlar kadar derin olmıyan Atacama hendeği uzanır. Herbiri binlerce km uzunluğunda olan bu deniz hendeklerinde yer yer çok derin çukurluklar vardır (herbiri 7 500 - 10 793 m derinlikte). Bu derindeniz çukurlarının dibi ile hemen yakınlarındaki karaların en yüksek yerleri arasında, 10 - 14 bin m lik yükseklik görülür. Meselâ: Güney Amerikada Andlar üzerindeki Llullaillaco doruğu (6 750 m) ile 300 km kadar batısındaki Atacama çukuru (7 640 m) arasında 14 bin m den fazla yükseklik vardır. Bunun gibi Filipinlerin Mindanao adasiyle Filipin derindeniz hendeği ve kıyı yakınındaki Japon volkanlariyle Japon hendeği arasında, 200 - 250 km lık bir mesafe içinde, 12 bin m lik yükseklik görülür.

Meydana gelişi: B. O. un özel bir yapısı vardır. Başka okyanuslarda tabanda sial tabakası 20 - 30 km kalınlığında kabul edildiği halde, B. O. da bunun yok denecek kadar ince olduğu düşünülmekte ve buraya dünyanın asıl okyanusu gözijyle bakılmaktadır. B. O. un en belirgin özelliklerinden biri de, çevresinde çoğu Alp kıvrım kuşaklarından olan genç sıradağların uzanışıdır. Bu dağlar, doğudan (Asya ve Avustralya dağları) ve batıdan (Kuzey ve Güney Amerika sıradağları) okyanusu kuşatmış, bu oynak yerlerde yer yer volkan dizileri ve deprem bölgeleri de yer almıştır. Bu sıradağlar önünde de birer çöküntü yeri ve önçukurluk özelliğinde olan derindeniz hendekleri sıralanmıştır. Bazı jeologlara göre. karaların yakınında uzanan ve karalar kütlesinden dik yamaçlarla ayrılan bu hendeklerin çoğu, büyük bir ihtimalle, jeosenklinaller (sürekli tortulanma alanları) dır.

B. O. un meydana gelişi üzerinde türlü düşünceler ortaya atılmış, bu okyanusun çok yerinin, ana çizgileriyle, yeryüzünün, durumunu pek eskiden beri az değiştirmiş yerlerinden biri olduğu kanaati hâkim olmuştur. Ancak, bu

arada Hutton, Avustralya ile Güney Amerika arasında, orta Pasifikte, geniş bir kara köprüsünün bulunmuş olduğunu ileri sürmüş, 1900 de Hedley, biyolojik temellere dayanarak Yeni Zelanda ile Fici adaları ve Yeni Gine arasında bir bağlantı bulunduğunu iddia etmiş, Wichmann ve Woolnough, Fıci adalarının, Paleozoik ve Mezozoikteki bir karanın Kenozoikte çökmesinden sonraki kalıntısı olduğunu ihtimal dahilinde görmüş, Burckhardt ise Güney Andların batısında uzanmış olması mümkün bulunan bir Pasifik karasından bahsetmiştir.

B. O. dibinin % 60 ı kırmızı derindeniz killeriyle örtülüdür. Yer yer radyolarya çamurları da bulunmaktadır. Globijerinli çamurlar, Ekvator yakınında geniş yer kaplar; pteropotlu çamurlar ise Fici adaları çevresinde bulunur. Nihayet, diyatomeli çamurlar, Filipin ve Maryan adaları arasında ve Aleut ve Galápagos adaları yakınında görülür. Kenar denizlerinin dibi ise, daha çok, karalardan taşınan tortullarla örtülüdür.

Fiziksel özellikleri: B. O. da tuzluluk nispeti oldukça azdır (‰ 30 - 37; kutuplara yakın yerlerde ‰ 30 - 34, 20 - 30 enlemleri arasında ‰ 35 - 36). Denizyüzünün sıcaklığı tropikal kuşaktan (yıllık ortalama 20 - 29°) kutuplara doğru azalır (kutuplar çevresinde 2° kadar). Denizyüzünden dibe doğru da sular sıcaklığını kaybeder (2° kadar). B. O. da (Atlas Okyanusunda olduğu gibi) iki akıntı çemberi meydana gelmiştir. Kuzeydoğu alizeleriyle kuzey ekvatoral akıntı, güneydoğu alizeleriyle de güney ekvatoral akıntı doğmuştur. Bu iki akıntı, Güneydoğu Asya adalarına doğru oldukça dik açılarla birleşecek şekilde sokulur, buradan doğuya doğru (ters doğrultuda) hareket eden ekvatoral karşı akıntı meydana gelir. Kuzey ekvatoral akıntının bir bölümü, kuzeye döner ve sıcak Kuro - Şivo (b. bk.) yu teşkil eder ki, bu akıntı, Atlas Okyanusundaki Gulf Stream'e tekabül eder ve Kuzey Amerika kıyılarına doğru uzanır, burada soğuk Kaliforniya akıntısı çevreyi kapamak üzere güneye yönelir. Kuzeyden, Kamçatka yarımadasiyle Kuril adalarının doğu kıyılarından güneye doğru yönelen Oya - Şivo soğuk akıntısı (yahut Kuril akıntısı), Kuro - Şivo'ya yandan karışır. B. O. un güney yarımküresindeki akıntıları, kısmen Doğu Avustralya akıntısını, kısmen de batı rüzgârları soğuk akıntısını teşkil etmek üzere, önce güneye. sonra doğuya yönelir. Bu sonuncu akıntı, Güney Amerika kıyılarında ikiye ayrılır, bir kol Atlas Okyanusuna doğru uzanan Horn Burnu (İspan. Cabo de Hornos) akıntısını, bir başka kol da kuzeye yönelerek Peru (yahut Humboldt) soğuk akıntısını teşkil eder. böylece Güney Pasifik akıntı çemberi de kapanmış olur. Yüzen buzlar sınırı kuzey yarımküresinde 55 - 40 enlemine, güneyde 50 - 45 enlemlere kadar uzanır.

Iklim: Yüzölçümünün yarısından çoğu 30 kuzey ve güney enlemleri arasında bulunan B. O. bir tropikal deniz özelliği gösterir. Burada alizeler başlıca rüzgâr sistemini teşkil eder. B. O. un kuzey ve güney yarımkürelerindeki bölümlerinden herbirinden 20 - 40 enlemleri arasında, okyanusun doğu bölümünde yüksek basınç, 50 - 65 enlemleri arasında da alçak basınç alanları uzanır. Ekvator yakınında durgun kuşak görülür. Bu kuşağın kuzey ve güneyinde alize (bk. ALİZE RÜZGÂRLARI) bölgeleri. daha sonra değişen rüzgârlar alanları ve nihayet batı rüzgârları bölgeleri sıralanır. Bu kuşak biçimli sıralanış, kıyılarda, kara ve denizin farklı ısınıp soğumasından doğan muson rüzgârlariyle (mevsim rüzgârları) bozulur. Doğu Asyanın fırtınalı ve bol yağmurlu güneydoğu musonları, Japonyanın güneyinde, daha az şiddetli olan güneybatı musonları ise Çin kıyılarına doğru eser. Avustralyanın kuzeydoğusundaki adalar bölgesinde, mevsimine göre, güneydoğu ve kuzeybatı musonları eser.

Her ne kadar Magellan, seyahatı sırasında rahatça yoluna devam edebilmiş olduğu için buraya Sâkin Deniz (Mar Pacifico) adını vermiş ise de, bu ad B. O. için pek de uygun sayılmaz. Zira zamanına göre en büyük dalgaların görüldüğü B. O. un hususiyle batı bölümünde tayfun ve orkan denilen tehlikeli kasırgalar ve batı kıyılarında depremlerden doğan dalgalar sık sık görülür. Tayfun ve orkanlar, en çok 40 - 50 enlemleri arasında tahribat yaparlar.

B. O un ortasındaki adalarda sürekli bir bahar havası hüküm sürer. Tropikal bölge sıcaklığı, burada düzenli olarak esen deniz rüzgârlariyle mülâyimleşir. Bu adalarda esen rüzgârlar çiçek ve baharat kokulariyle doludur. Açık ve parlak bir gök altında sıcak geçen gündüzleri, serin ve bulutsuz geceler takibeder.

B. O un kutup bölgeleri kurak (yıllık ortalama 200-500 mm), tropikal kuşak bol yağışlıdır (yıllık ortalama 1 000 mm den çok); bunlar arasında da türlü yağış alan yerler (bu arada meselâ kurak alizeler kuşağı) vardır. B. O. un alçak enlemleri arasındaki yerler nemli - sıcak, yüksek enlemlerine düşen yerleri ise nemli - ılımandan kurak-soğuk iklim tiplerine kadar çeşitli bölümleri kendinde toplamıştır.

Canlılar: B. O. ta azot miktarı az olduğundan canlılar oldukça seyrektir. Bununla beraber şelf bölgeleri (karaların çevresindeki sığ denizler) ile sayıları pek çok olan adalar çevresinde zengin balık alanları vardır. Bu arada Japon suları (sardalya, ringa, uskumru) ile Alaska - Kanada suları (som balığı, büyük dil balığı, bir çeşit morina balığı) dünyanın en verimli balık alanlarındandır. Kutupaltı ve kutup bölgelerinde yaşıyan balina gibi hayvanlar uzunca bir zamandan beri av yüzünden azalmışlardır.

B. O. büyüklüğü ve yapısiyle ilgili olarak türlü doğal bölgelere ayrılmıştır. Başlıcaları şunlardır: Doğu Asya kenar denizleri, Alaska yakını ile birlikte Kuzey Pasifik, Kaliforniya ve Meksika bölgeleri, Kuzey Pasifik alizeler bölgesi, Japonya güneyindeki Ekvatoral Pasifik bölgesi, Malaya, Güney Pasifik, Galápagos bölgeleriyle kutupaltı Pasifik bölgesi.

Ekonomi, taşın: Dünyanın başka denizleri gibi B. O. da tuz, potas, iyot, sünger, mercan (30 kuzey enlemi ile 30 güney enlemi arasında), inci elde edilen yerlerdendir. Yılda 5 000 milyon kilo kadar tutan balık miktarı (bunun % 50 den çoğu Japonya'ya düşer) ile kıyaslanırsa, bu ürünler ikinci derecede bir değer gösterir. Ancak, B. O. un önemi, bir denizyolu olması ve jeopolitik değeri bakımından büyüktür. Bugüne kadar B. O. un en önemli dayanak yerleri (üsler), Hawaii adaları (Honolulu, Pearl Harbor), Filipinler (Manila), Fici ve Samoa takımadaları ile Guam, Wake, Markus ve Salomon adalarıdır. B. O. un her iki kıyısında işlek limanlar vardır ki, başlıcaları: Amerika kıyılarında Vancouver, San Francisco, Panama, Callao, Valparaiso, Asya ve Avustralya kıyılarında Yokohama, Şanghay, Hong Kong Singapur ile Brisbane, Sydney'dir.

Hong Kong, Manila, San Francisco, Brisbane, Vancouver arasında ve kıyı boyunca uzanan kablolar vardır. On yıl kadar önce, B. O. un doğu ve batı kıyılarındaki şehirleri hava yoliyle birbirine bağlama isteği ve denemeleri (hususiyle Amerikalılarca), bugün çok ileri gitmiş,

Pan Amerikan Dünya Hava Yolları (Pan American World Airways) nın uçakları, San Francisco ve Los Angeles'i Honolulu, Wake ve Guam üzerinden Filipin (Manila), Çin Hindi (Saygon), Çin (Şanghay, Hong Kong) e, yine Honolulu ile Midway üzerinden Japonya (Tokyo) ya, Honolulu, Suva üzerinden Avustralya (Sydney) ve Yeni Zelanda (Auckland) va bağlamış, Uzak Doğuya ulaşan bu havayolları, bu kalabalık bölgenin birçok şehirleri arasında da seferler kurmuştur.

Jeopolitik önemi: Amerika - Asya - Avustralya arasında birçok adaların serpili bulunduğu B. O. Eski ve Yeni Dünya karaları arasında gittikçe daha işlek bir denizyolu olmağa doğru gittiğinden ve stratejik önemi arttığından, jeopolitik değer kazanmış, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Japonya bu denizde üsler edinmeğe çalışmışlardır. Bugün Hawaii adaları ve çevresinden Wake ve Guam adasına kadar B. O. un orta bölümünde Amerika Birleşik Devletlerinin geniş bölgeleri vardır. Bunun hemen güneyine düşen ve içerisine Melanezya adalariyle Polinezya'nın bir bölümünü alan geniş okyanus bölgesi Büyük Britanya İmparatorluğuna bağlıdır. Bunun hemen güneydoğusunda ve güneybatı ucunda da Fransaya bağlı ada toplulukları uzanır. İkinci Dünya Harbi sırasında B. O. un önemi çok artmış, buradaki deniz üslerinin rolü büyük olmuştur.

Keşif tarihi: Tarihten önceki devirlerde yaşamış olan insanlar, herhalde. B. O u görmüş ve buradan geçmiş olmalıdırlar. Avrupalılardan önceki zamanlarda Malay'larla Polinezyalılar bu denizde yelkenlilerle yol almış, belki de bu denizyolu üzerindeki Amerikayı keşfetmiş olabilirler (M. S. 500 - 1 000 de). Avrupalılar arasında B. O. u, muhtemel olarak, ilk defa Panama güneyinden gören Balboa, buraya «Mar del Sur» (Güney Denizi) adını vermiştir ki, bu ad gemiciler arasında bugün de kullanılır. B. O. u ilk defa geçen Avrupalının, Magellan olması muhtemeldir (1519 - 1521). Bundan sonra B. O. u iyice tanıtan Cook (1771 - 1779) olmuştur. Daha sonra bu deniz Japonlarla İngilizler, Holândalı ve nihayet Amerikalıların yakından ilgilendikleri bir alan olmuş, XIX. yüzyıl ortalarında, artık birçok yerleri öğrenilmiş, türlü adalarına bilimsel araştırma yapmak üzere heyetler gönderilmiş, böylece bu okyanus, daha çok tanınmıştır.

B. O. da yapılan başlıca keşif seyahatleri şunlardır: Challenger (1872 - 1876), Tuscora ve Gazelle (1872-1878), Albatross (1883 - 1905), Planet (1906 - 1907) ve Discovery (1926 - 1931). Zamanımızda B. O. ta yapılan araştırmaların başlıcaları National Research Council ve Carnegie Enstitüsü (Washington) tarafından ele alınmıştır.

BÜYÜK ORDU: bk. GRANDE ARMÉE, LA.

BÜYÜK ÖNERME [Man.], (Majeure; Eski terim: Kübrâ), kıyası teşkil eden 3 önermenin birincisi. Meselâ: İnsanlar ölümlüdür, Sokrates insandır, o halde Sokrates ölümlüdür kıyasında *İnsanlar ölümlüdür* önermesi.

BÜYÜK ÖRÜMCEK KUŞU (Lanius excubitor): bk. ÖRÜMCEK KUŞLARI (Laniidae).

BÜYÜK PRENS (Rus. Velikiy Knyaź, Alm. Grossfürst, Fr. Grand Prince), Rurik hanedanı mensuplarından olan bölge prenslerine hükmeden Rus hükümdarlarına vaktiyle verilen unvan. Rusyayı Moğolların istilâsı üzerine, B. P. lik pâyesi, Moğol Hanı tarafından verilmiştir; Moskova prensleri, unvanlarını handan alırlardı. Eski Litvanyada da B. P. lik, bölge prenslerinin üstündeydi; Lehistan ile birleşildikten sonra, bu unvan Lehistan krallarına, Rusya ile birleşildikten sonra da, Rus çarlarına geçti. İkinci kuşağa kadar doğrudan doğruya bir Rus hükümdarı zürriyetinden gelen kimseler de bu unvanı taşıyabilirlerdi. Rusya imparatoru aynı zamanda Finlandiya B. P. i, Avusturya imparatoru da Transilvanya (Alm. Siebenbürgen) B. P. i sayılırlardı.

BÜYÜK RUSÇA (Rus. Velikorusskiy, Alm. Grossrussisch), umumiyetle Rusça denilen dilin ilmî adı. B. R. yı konuşanlara da **Büyük Rus** denir. Bu dili, bir taraftan «Küçük Rusça» (Rus. Malorusskiy, Alm. Kleinrussisch) da denilen Ukraynca (yerli dilde: Ukraïnski. Rus. Ukrainskiy, Alm. Ukrainisch; eskiden Avusturya - Macaristanda konuşulan şekline Rutence [Alm. Ruthenisch; Mac Rutén] denirdi) dan, öbür taraftan da «Beyaz Rusça» (yerli dilde: Biełaruski. Rus. Bělorusskiy, Alm. Weissrussisch) dan ayırmak gerektiği zaman, B. R. terimi kullanılır. Şu lehçelere ayrılır: Kuzey B. R. (Rus. Severo - velikorusskiy), Güney B. R. (Rus. Yujno - velikorusskiy), ve Merkezî B. R. (Rus. Sredne - velikorusskiy). Bk RUS DİLİ.

BÜYÜK RUSYA (Rus. Velikaya Rossiya, Fr. Grande - Russie, Alm. Gross - Russland), 1654 te Hetman Ukraynası (Küçük Rusya, Rus. Malorossiya) nın, 1655 te de Litvanya - Lehistan Beyaz Rusyası (Rus. Bělorossiya) nın Rus hâkimiyeti altına alınması üzerine, bunlardan ayırt edilmesi için Rusyanın ekseriyetle Büyük Rus (bk. BÜYÜK RUSÇA) larla meskûn olan merkezî ve kuzey kısmına verilen ad. Bu tarihten itibaren, Moskovadaki Rus hükümdarları «bütün Büyük, Küçük, ve Beyaz Rusyanın çarı» unvanını taşımışlardır. Bugün B. R. tâbiri artık kullanılmaz bir hale gelmiş bulunmaktadır.

BÜYÜK RUZNAMÇE KALEMİ, Osmanlı Devletindeki maliye kalemlerinden biri. Bu kalemde devletin gelir ve gider defterleri toplanır ve burada bütçeye benzer bir hesap çıkarılırdı.

BÜYÜK SAHRA (Arap. *sahra* = çöl, taşlık yer, yaban; eski şekli Sahra - i Kebir; Batı dillerindeki şekli Sahara), Afrikanın kuzey bölümünde dünyanın en büyük çölü. Yüzölçümü yaklaşık olarak 10 milyon km² ye yakın (bazı kaynaklarda 9 milyon km²), nüfusu 1,5 milyon kadardır. Atlas Dağlarından, Niger ırmağı ve Çad gölü çevresine, Atlas Okyanusundan Nil boyuna kadar uzanan bu geniş çöl, Afrika Karasının üçte birini tutar. Atlas Okyanusu ile Kızıldeniz arasındaki uzunluğu 5 000 km, Atlas Dağlariyle Sudan arasındaki kuzey - güney genişliği 1 500 - 2 000 km dir.

Yerşekilleri: B. S. da 3 ana yerşekli görülür: a. Yüksekliği 3 000 - 3 500 m yi bulan dağlık yerler; b. Kumullarla örtülü geniş çanaklar; c. Taşlık plâtolar. Çukur yerlere göre daha az yer kaplamış bulunmakla beraber, B. S. nın ortasında kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanan ve Ahaggar (b. bk.) ile Tibesti (b. bk.) yüksek dağlık bölgelerini içine alan dağlık - eşik yerler, bu çöller ülkesinin belkemiğini teşkil eder. Buradan türlü yönlere ayrılan dağ uzantıları arasında Libya, Fizan. Güney Tunus, Batı B. S., Çad çanakları gibi geniş çukurluklar (yer yer 200 - 500 m yükseklikte; bazı yerlerde denizyüzünden aşağı: meselâ Libya çanağında denizden 137 m, Cezayir güneyinde 31 m aşağıda çukurluklar) yer almıştır. Yer yer kraterlerin, kara renkli bazalt örtülerinin, sıcak kaynakların görüldüğü bu dağlık yörelerin yapısını, çok yerde, kumtaşı ile kalkerler

BÜYÜK SAHRA: Küçük kumul dalgaları (Ouargla'nın güneyinde)

teşkil eder. B. S. ortasındaki bu dağlık kütleler, üzerleri püskürük kültelerle örtülmüş eski kıvrım alanlarıdır. Bunların çevresindeki daha alçak yerlerde temel dağları, yatay duruşlu kumtaşı tabakalarının altına dalar. Bunlardan Ahaggar kütlesinin kuzeyinde Tasili plâtosu (1 200 - 1 500 m), güneyinde Air (b. bk.) dağlık bölgesi yükselir.

Az miktarda da olsa suyu bulunan ve geçici akarsuların kaynak yerleri olan bu dağlık yerler arasındaki pek geniş çukur çanaklar, B. S. nın gerçek çöl yerleridir. Burada yanyana bulunan ve çok yerinde rüzgârlarla işlenmiş olan iki ana şekil görülür ki, bunlar Erg'ler (çoğulu Areg) ile Hamada (Hammada) lardır. Erg'ler, gerçek kum çölleridir. Bunlar, B. S. da çok geniş yer tutar: 1. Batıda, Şeş, İgidi, El Cûf Ergleri (kum çölleri) uzanır, 2. Ortada, Saura vâdisinin kuzeydoğusunda Doğu Erg ile Batı Erg yer tutar ki, bunlar Tunus Şot'larına doğru sokulurlar, 3. Doğuda, hemen tamamiyle kumlarla örtülü bulunan büyük Libya çölü uzanır. Erg'ler bölgesinde görülen başlıca yerşekli kumullardır. Rüzgârın biriktirmesiyle meydana gelen bu yerşekilleri, çok yerde paralel sıralar teşkil eden ve uzaktan âdeta dalgalı bir denizi andıran kum tepelikleridir. Bu sıra sıra kum yığınlariyle Erg'ler, B. S. nın, çevreleri daha yüksek Hamada'larla kuşatılmış çukur, yoksul yerleridir.

Hamada'lar, Erg'leri çevreliyen yüksekçe taşlık çöllerdir. Yerine göre, çıplak yahut köşeli taş parçalariyle örtülü bulunan Hamada'lar da verimsiz, susuz yerlerdir (başlıcaları: el - Hamada, Hamada - el - Homra; yükseklikleri 500 - 1 000 m).

Iklim, sular: Kuzeydoğu alizelerinin etkisi altında bulunan B. S. da, son derece kurak, çok sıcak, günlük sıcaklık oynamaları pek büyük, fakat bunlara karşılık sağlam bir ıklim özelliği vardır. Yağmurlar yılın herhangi bir zamanında sağnak halinde yağar. Yıllık yağış tutarı B. S. nın her yerinde 25 cm den aşağıdır. Bazı yerlerinin yıllarca yağmur yüzü görmediği olur. B. S. nın birçok yerlerinde ne bir damla su, ne ot, ne gölge vardır.

B. S. kuzey ve güney yarımkürelerinde, yaklaşık olarak 20 - 30 enlemleri arasında uzanan, dünyanın kurak kuşaklarından birinin (kuzey yarımküresindekinin) büyük bir bölümüdür. Burada çöl, doğuda Kızıldenize, batıda Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanmıştır. Bunun sebebi, yukarılardan inen alizelerin nemsiz bir halde bu yerleri yalamaları ve yağış bırakmamalarıdır.

B. S. dünyanın en sıcak yerlerinden biridir. Yıllık sıcaklık ortalaması 20° den çok, hattâ bazı yerlerde 30° yi aşkındır. Yaz sıcaklık ortalaması 32°, kış sıcaklık ortalaması 15 - 20° dir. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı ortalama olarak 26° yi bulur, bu arada geceleri sıcaklık — 9° ye düşerek donma olayı da kendini gösterir. Bütün gün esen şiddetli rüzgârlar, kum fırtınalarını doğurur Bu sırada Samum, Hamsin gibi yakıcı rüzgârlar eser. Bu rüzgârlar, ince kum tanelerini kolayca savurur, o vakıt kum tepeleri tüter gibi görünür, hafif tozlar havaya yükselir, arasıra fırtına şiddetlenir, bütün bir kervan halkının kumlar altında kaldığı da olur. Bütün bunlara karşılık, B. S. nın havası sağlam olup, kenarlara düşen yerlerde kışları mülâyim geçen ve akciğer hastalarının oturabileceği şehirler bile (Biskra, Helvan gibi) vardır.

Yüzölçümü Avrupanınkine yaklaşan B. S da, kuraklık yüzünden, bütün yıl boyunca akan ırmaklar meydana gelememiştir; doğu bölümünü boylıyan Nil nehri ise, kaynaklarını Ekvator kuşağından ve Habeşistan dağlarından almak suretiyle beslenmektedir. Ancak, şiddetli sağnak yağmurlarının ardından beliren sellerin aktığı derin kuru vâdiler, Diluvium'da (Pluvial Devre) burada birçok ırmakların bulunmuş olduğunu göstermektedir. Bugünkü Saura, Mia, İgharghar kuru vâdileri bunların kalıntılarıdır. Yağışların, bugününe göre daha bol olduğu bu devirde, kaynaklarını Atlas Dağlariyle ortadaki dağlık yerlerden almış olan bu eski ırmaklar, geniş ölçüde alûvyon sürüklemiş, bunları orta ve aşağı kesimlerinde yığmıştır. Fakat, tarih devirlerinin başlangıcına doğru, bu geniş bölgede ıklim değişikliği olmuş, kuraklık artmağa başlamış, yeter derecede beslenemiyen ırmakların geçtiği çukurluklar birer kuru vâdi haline gelmiş, akarsuların artık taşıyamadığı kumları rüzgârlar savurmağa başlamıştır. Bununla beraber yeraltı, yeryüzüne göre biraz daha nemli kalmıştır. Bugün de bu yüksek dağlardan inen cılız sular, dağ eteklerinde molozlar arasına sızarak kaybolur ve tabansuyu böylece beslenir. Bugün B. S. da yeraltı su yatakları 10 - 100 m derinlikte yer tutmakta, bu suların kendiliğinden yeryüzüne çıktığı yahut insan eliyle çıkarıldığı yerlerde gür bitkili vahalar meydana getirilmiş bulunmaktadır.

BÜYÜK SAHRA: Takoumbaret boğazında Mouydir Kanyonlarından biri

Vahalar dışında kalan yerler de büsbütün çıplak değildir: Kuru vâdilerle, zaman zaman su baskınına uğrıyan yerlerde ve kayaların çatlaklarında kuraklığa uymuş ağaçlar ve çalılar yetişmiştir. Ayrıca, Hamada'lar kadar boylu boyunca çıplak olmıyan kum çöllerinde tepeler arasındaki kuytu yerlerde arasıra dikenli fidanlar, zayıf çayırlıklar bile görülebilir. Bitki örtüsünün seyrek ve cılız olmasiyle ilgili olarak B. S. da hayvan topluluğu da fakirdir. Bu kurak bölgelerin özel hayvanı devedir. Yaban hayvanları arasında da en çok görülenleri sırtlan, çakal, çöl tilkisi, leopard (Fizan'da), arslan (çöl sınırında), pavian adı verilen bir çeşit maymun, yılanlar ve bazı kuşlardır.

Nüfus ve vahalar: B. S. nüfusunun çoğunu Müslüman Berberiler teşkil eder. Bunların başlıca boyları, batıda yaşıyan ve oldukça açık renkli (esmer) olan Tuareg'lerle orta bölümde yaşıyan ve daha koyu renkli olan Tibbu'lardır. B S. nın kuzey ve batı kenar bölgelerinde Araplar bulunmaktadır. B. S. halkı, hayvan yetiştiren (davar, deve) göçebelerle kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere çiftçilik eden (vahalarda) yerleşmiş topluluklardan meydana gelmiştir. Nüfus çok seyrek olup, yalnız vahalar kalabalıktır.

B. S. da insanların toplu olarak yaşıyacağı ve yerleşebileceği tek yer vahalardır. Vahalar hem ekim dikim yeri, hem şehir ve köy yerleri, hem de yol uğrak ve kavşaklarıdır. B. S. da bütün vahaların yüzölçümü 200 000 km² kadardır (B. S. yüzölçümünün 1/50). Suyun bulunduğu yerlerde çöl toprağı çok verimli olur. Buralarda sulama yoliyle, yerinde sarf olunacak kadar, kışın buğday ve arpa, yazın mısır, sorghum, yonca, keten ve tütün yetiştirilir. Fakat bu vahalarda en çok hurmalıklar yer tutar (30 milyon ağaç ki dünya hurmalıklarının 1/3 üdür). Buralarda hurmalıklar orman görünüşündedir.

Tabiî vahalar, B. S. nın türlü yerlerine serpilmiştir. Arteziyen kuyularının açılmasiyle üretilmiş yeşerekler ise, en çok, Sahra Atlaslarının güneyinde sıralanmıştır. Fasın güneyindeki Draa çukurluğunda sıralanan vahalar, daha doğuda Tafilelt (çevresiyle birlikte 100 000 nüfusun toplandığı yer) ile Figig (15 000 nüfus) vaha topluluklarıdır. Sahra Atlaslarının orta bölümünün hemen güneyinde Lagouat (bk. AGVAT). bunun güneyinde ve B. S nın iç bölümündeki çukurluklarda Mzab vahaları (50 000 nüfus) vardır. B. S. nın bu iç bölümünde Saura boyundaki vahalarla Tidikelt, Tuat (geniş hurmalıklar, 2 milyon hurma ağacı) ve Gurara vaha toplulukları bulunmakta, daha doğuda Mia vâdisi boyunda da Ouargla vahaları görülmektedir. Bu arada İgharghar vâdisi boyunda açılmış bulunan bol sulu arteziyen kuyuları etrafında da yeni vahalar dizilmiştir. Bu bölgenin en büyük vahası, demiryolunun da uzanmış bulunduğu Touggourt (çevresiyle birlikte 90 000 nüfuslu) dur. B. S. nın kuzey bölümünde Trablus vahaları vardır. Bunlar arasında Çad çevresine uzanan ticaret yolu üzerinde, yerli sanatların da gelişmiş bulunduğu Ghadames vahası önemlidir. Nihayet, en doğuda B. S nın geniş bir bölümünü teşkil eden ve büyük çölün en yoksul yerlerinden ibaret, Libya çölünde de yer yer vahalar vardır: Kufra, El - Faraf-ra vaha toplulukları bunların başlıcalarıdır.

B S daki bütün vahaların vasıfları birbirine benzer: Bol su ile sulanabilen bu yeşillik yerler, yerleşmiş çöl halkının oturduğu alanlardır; her vaha, bir tarım, el sanatları ve ekonomi merkezidir; vahalar, kervan yollarının yahut şoselerin uzandığı birer uğrak, kavşak ve pazar yeridir.

Ekonomi bakımından, B S. nın değeri henüz fazla değildir. Dünya ticaretinde, bugün için yalnız hurma önemli yer tutmaktadır. Tarım ve hayvan ürünleri hemen hemen mahallî ihtiyacı karşılıyacak kadardır.

Yol ve münakale: Tabiî bakımdan çeşitli imkânsızlıklar ve engeller göstermesine rağmen B. S. eskiden beri işlek yollar üzerinde zaruri bir geçit ülkesi olmuştur. Bunun sebebi Avrupa ile Afrikanın *tropikal* bölgeleri arasında bulunmasıdır. Çok eski devirlerde B. S. da uzak mesafelerin atla geçildiği anlaşılmaktadır. Zamanımızda ise bu taşıt hayvanı bu ülke için âdeta yabancı kalmış yahut sadece kısa mesafelerde faydalanılabilen bir duruma düşmüştür. Bundan da, bu bölgelerde, önceleri şimdıkinden daha sık su yerleri ve daha elverişli otlaklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, deve çölün her yerine yayılmıştır. Devenin (hecin devesi) B. S. da yayılması, herhalde, İranlıların büyük istilâ hareketleri sırasında olmuş (M. Ö. 525) tur. Eşek de çölün şartlarına uyabilmiş ise de, deve kadar işe yaramamıştır. B. S. da, uzun müddet eşya ve yolcu taşıma işi deve kervanlariyle yapılmıştır, bugün de kısmen böyledir.

Çölde kervanların pek eskiden beri bilinen belirli yolları vardır. Büyük kervanlar, yüzlerce deveden müteşekkil olur, vahadan vahaya konup noksanlarını tamamlıyarak ve emniyet tedbirlerini her an muhafaza ederek, yollarına devam ederlerdi. İlk otomobil seferleri bu kervan yollarından faydalanılarak yapılmış olup, eski kervan yollarının bazılarından, bugün de, motörlü vasıtalar geçmektedir. Ancak, zamanla bu yollar düzeltilmis, yenileri açılmış, bilhassa askerî icaplar dolayısiyle yeni şoseler yapılmış, normal şoselere mahsus her türlü işaretler (kilometre taşları, yol işaretleri...) konulmuştur. Yol boyunca benzin alma yerleri vücuda getirilmiş, bunlardan bir kısmı zamanla birer vaha görünüşü almış, motörlü vasıtaların tamirini ve noksanların giderilmesini mümkün kılacak hazırlıklar yapılmıştır.

B. S. nın esas yol sistemini şöylece belirtmek mümkündür: Kuzey Afrikayı (dolayısiyle büyük çölün kuzey kenarını) batı - doğu istikametinde geçen bir ana şose, çölün güney kenarından aynı yönde geçen bir diğer esas yol, kuzey - güney istikametinde uzanan ve kısmen eski kervan yollarına uymuş bulunan şoseler. B. S. da, yine doğu - batı istikametinde ve ortasından geçecek bir şose ihtiyacı her an kendini göstermektedir. Bilhassa Fransız B. S. sında otomobil yolları çok ve düzgündür. İkinci Dünya Harbinden bu yana şoselerin sayısı daha da artmıştır. «B. S da otomobil ve hava seferleri kılavuzu» (Guide du Tourisme Automobile et Aérien au Sahara) vardır. B. S yı kuzeyden güneye kateden otomobil yollarından biri, en batıda, Güney Fas'la Senegal'i birleştiren şosedir (Transmauritanya yolu). Bir diğeri Bidon V adiyle de anılan ve Cezayiri Colomb Bechar üzerinden güneye bağlıyan şosedir (Transsahara yolu). Bu yol, 100 000 km² yüzölçümünde olan ve bir vakitler kervanların bile geçemediği ve Arapların «Susuzluk ve dehşet diyarı», «Çöl içinde çöl» gibi adlarla vasıflandırdıkları son derece yoksul, bir kurak bölgeden geçirilmiştir. Bir başka yol, Ahaggar dağlık bölgesinden geçmektedir. Bu enine yollardan daha birkaç tane vardır.

Demiryolları sadece B. S. yı kuşatan kenar bölgelerde bulunmaktadır (Atlas Memleketlerinden güneye, büyük çölün kuzey kenarına kadar uzanan demiryolları, Libya ve Mısırdaki hatlar..). B. S , hava yollariyle de geçilmektedir. Bunlardan bir kısmı milletlerarası hava yollarıdır (Marsilya - Tunus - Kano - Lagos hattı, Roma - Kahire - Hartum - Nairobi - Durban hattı Marsilya - Tunus - Trablus - Kahire -Dharan hattı) Bir de mevziî hava seferleri hatları vardır. Bu seferler, bilhassa Fransız B. S. sında sıktır. Buradaki hava seferlerinin merkezi, Cezayir güneyinde B. S. da bulunan El Golea'dır. Buradan birçok yönlere hava seferleri vardır.

Bugün B. S. nın batı ve orta bölümüne düşen büyük bir parçası Fransız idaresindedir (Fransız Batı Afrikası ve Cezayirin güneyindeki çöl kısmı). Çölün kuzey bölümüne düşen bir diğer geniş saha, 1 Ocak 1952 de müstakil bir devlet olmuş bulunan Libya'ya aittir (Doğu - batı genişliği takrıben 700, güney - kuzey mesafesi 600 km kadar olan ve içerisine Fizan ile Cyrenaica'yı, Murzuk ve Kufra vahalar bölgesini alan geniş bölge). B. S. nın doğusundaki bir baş-

ka bölümü İngiltere - Sudanına ve Mısıra ait bulunmaktadır. Nihayet, batıda İspanyaya bağlı bir bölüm vardır (İspanya B. S. sı).

B. S., pek eskiden beri türlü kabîlelerin birbirleriyle sık sık savaştığı bir bölge olagelmiştir. Bunların dışında, muhtelif muharebeler olduğu gibi, iki büyük Dünya Harbine de sahne olmuştur. Birinci Dünya Harbinde hemen bütün çöl, yer yer, savaş sahası haline gelmiştir. Bu savaşlarda Avrupadan gelen askerî kıtalarla yerli halk arasındaki mücadeleler oldukça uzun sürmüştür. İkinci Dünya Harbinde B. S. nın sakinleri seyirci kalmışlardır. Bu harbte her türlü savaş usullerine başvurulmuş, çöl şartlarına mümkün olduğu kadar uyulmağa çalışılmış, B. S. nın stratejik değeri iyice belirmiştir. Bu arada Tobruk ile El Alemeyn arasında şiddetli savaşlar olmuştur (bk. ALEMEYN, EL; DÜNYA HARBİ II.; BİNGAZİ).

Keşif tarihi: Kuzey Afrika hakkındaki ilk bilgileri, Libya hakkında, Herodotos vermiştir. Bundan çok sonra, 1304 te Tanca'da doğmuş bulunan İslâm âleminin büyük seyyahı İb. Battûta, çölde yaptığı seyahatlerden ve Timbuktu'da gördüğü garip olaylardan bahsetmiştir. Yeryüzünde Müslümanların yerleşmiş bulunduğu birçok memleketleri gezmiş bulunan bu seyyah, B. S. ya da yönelmiş. Sudana, Nigeriya boyuna kadar uzanmış, Malli'ye ve Timbuktu'ya da uğramıştır. XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başlarında Leo Africanus, Kuzey Afrikayı dolaşmıştır. B. S., eski haritalarda türlü türlü garip ve korkunç mahlûklarla dolu gösterilmiştir; XVIII. yüzyıla ait D'Anville'in haritasında ise boydan boya, sadece beyaz bir renkle ifade edilmiştir. Rennels'in 1790 da yaptığı haritada o zamanki yeni bilgiler kısmen gösterilmiştir. Bu devirden sonra B. S, türlü yönlerden daha yakından tanınmağa başlanmıştır.

1788 de Londrada kurulan «Association for Promoting Discovery of the Interior Parts of Africa» (Londra Afrika Cemiyeti) nin çalışmalariyle Kuzey Afrikadaki sistemli araştırmalar safhası başlamıştır. Fakat B. S. nın ucsuz bucaksız bir çöl olması burayı tanıtmağa çalışanlar için gerçekten engel teşkil etmiş, araştırıcıları ümitsizliğe düşürmüştür. Çölün çok büyük oluşu, iklim şartları ve nüfusun elverişsizliği, girişilen araştırma ve tanıma işlerinde birçok fedakârlıkları gerektirmiştir. Öyle ki, B. S. yı gezmek âdeta bir kahramanlık sayılmış, burada araştırma yapanların hemen hemen yarısı çeşitli sebeplerle telef olmuşlardır.

Bu araştırmalara girişilirken, başlangıçta, hedefler çok geniş tutulmuştur. Londra Afrika Cemiyetinin gönderdiği ilk seyyah, John Ledyad'dır. Seyyahın, Kuzey Afrikayı doğudan batıya katetmesi gerekiyordu ki, çeşitli sebepler yüzünden büyük güçlükler gösteren bu işi henüz kimse tamamiyle yapamamıştır. Sıtma, daha Mısırda iken onun bu seyahatine engel oldu. 1879 da mühendis Duponchel, Transsahra yolu hakkında bir kitap yayımladı. Mısırdan başlamak üzere, kuzeyden güneye B. S. yı ilk geçen Friedrich Hornemann'dır; 1797 de Londra Afrika Cemiyeti hesabına B. S ya sokulmuş bulunan bu Alman seyyah, kısa bir müddet Kahirede kalarak Arapçayı ve İslâm âdetlerini öğrenmiş, 1798 de bir ticaret kervaniyle Kahireden hareket etmiş, tehlikeli bir seyahatten sonra Fizan'ın merkezi olan Murzuk'a varmış, bu arada yol boyunca araştırmalar yapmıştır. 1800 yılı ilkbaharına kadar Fizan'da kalan ve bu bölgede araştırmalar yapan Hornemann, yine bir kervana katılarak güneydeki Bornu'ya hareket etmiş, fakat kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Tahmin olunduğuna göre, bu seyyah, 18)5 ten önce Nıger nehri boyunda öldürülmüştür.

Bundan sonra 1822 de Trabulustan hareket eden Oudney, Denham ve Clapperton adlı İngiliz seyyahları o zaman için başarılması gerçekten güç olan bir teşebbüse girişmişler ve 1824 te Çad bölgesine ulaşmışlardır. Bu heyet 1822 de Trablus Beyinin temin ettiği kılavuzlarla Murzuk'a varmış (burası Fizan'ın merkezi olup, önceleri B. S. araştırmaları için bir çıkış ve başlangıç yeri olmuştur), buradan öteye, yola devam bakımından güçlüklerle karşılışılmış, nihayet 200 Arap askeri ile takviye edilen bir kervanla güneye doğru gitmişlerdir. Fizan topraklarını geçtikten sonra insan ve hayvan cesetlerine, iskeletlerine sık sık raslanan korkunç bir çöle daha girmişler, burada vahalara uğrayarak, mahallin reisine vergi ödeyip buranın merkezi olan Bilma'ya varmışlardır. Daha sonra, kurumuş tuzlu bir gölün dibini hatırlatan diğer bir çöle girmişler, burasını 10 günde geçerek Bornu'nun kuzey sınırı üzerindeki Lari şehrine ulaşmışlar, böylece Çad gölü kıyısına vâsıl olmuşlardır.

1826 da İngiliz G. Laing, Trablustan hareketinden 15 ay sonra, Niger boyundaki Timbuktu kasabasına ulaşmıştır. 1820 de, daha pek genç yaşta, Sierra Leone ye gelen Laing, bir müddet yerli kabîleler arasında arabuluculuk etmiş, 1822 de seyahatine başlamış, başarı göstermiş, bu başarılar onu B. S. yı geçmeğe sürüklemiştir 1825 te Malta'dan Trablusa geçmiş, bir kervana katılarak güneye doğru yollanmış, yolda ağır surette yaralandıktan sonra, 1826 yazında ilk Avrupalı olarak Timbuktu'ya varabilmiştir. Ancak dönüşünde öldürülmüş ve keşiflerinin neticelerini bildirememiştir.

Fransız seyyahlarından René Caillié, B. S. nın batı bölümünde, çölü, güneyden kuzeye doğru geçmiştir. 1827 de Senegal'de seyahatine başlıyan Caillié bir yıl kadar sonra, Timbuktu'nun Niger nehri kıyısındaki iskelesi olan Kabara'ya ve oradan da Timbuktu'ya varmıştır. Rüzgârlarla savruldukça oraya buraya hareket eden kum tepelerinin geniş yer tuttuğu büyük bir çölde kurulmuş bulunan bu kasabada bilhassa tuz satışının önemli yer tuttuğunu görmüştü. Bu ticaret merkezi, Tuareg'lerin sık sık hücumuna uğruyor, yağma ediliyordu. Caillié burada kısa bir müddet kaldıktan sonra, büyük çölü Fas istikametinden geçmek üzere büyük bir kervana katıldı. Günlerce şiddetli kum fırtınaları ve sıcakta geçen bu seyahatten sonra, kervan yollarının kavşak yeri olan El Arauan vahasına ulaşmış, buradan sonra seyahati çok ağır şartlar altında geçmiş, vahalara uğrayıp Fas'a geçmiş, daha sonra Tanca yoliyle Fransaya dönebilmiştir. Bu seyyah, Timbuktu ile Fas arasındaki B. S. bölümünü ilk geçen Avrupalıdır.

1849 yılının sonuna doğru İngiltere, ticarî münasebetler kurmak üzere Merkezî Afrikaya bir heyeti seferiye göndermeğe karar vermiş bu seferin başına o sıralarda 40 yaşında bulunan ve eski misyonerlerden olan James Richardson'u tâyin etmiş, bu kafileye iki Alman bilgininin katılması da sağlanmıştır Bunlardan biri o sırada 28 yaşında bir doçent olan Heinrich Barth, ötekisi 27 yaşında tabiat bilimleri mensubu Adolf Overweg idi. Bu sefer heyeti 1850 yılının ilkbaharında Trablustan hareket ederek Murzuk'a ulaşmış, orada birkaç hafta kaldıktan sonra o zamana kadar hiçbir Avrupalının geçmediği bir yoldan Sudan'a varmıştır. Bu seyahatin amacı iktisadi, coğrafi, dinî bakımlardan araştırmalar yapmak olmuş, bu arada bir yandan köle ticaretini önlemek, öte yandan misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlamak ciheti de düşünülmüştür. Seyahat sırasında Overweg heyetten ayrılıp Sokoto'ya hareket etmiş, kalanlar güneye doğru yollarına devam etmişlerdir. Bu arada Richardson ve kafiledeki bazı İngilizler, Çad gölü ya-

kınlarında ölmüşler. Barth, Kuka'ya giderek Overweg'le buluşmuştur. Bu iki Alman araştırıcısı burada yine birbirinden ayrılmışlar; Barth, Niger nehri kollarından Benue ırmağı boyunca Yola'ya gitmiş; dönüşünde arkadaşiyle buluşarak Bornu ülkesinin henüz bilinmiyen yerlerini gezmiş; işte bu seyahat sırasında da Overweg ölmüştür. Arkadaşlarını kaybedip yalnız kalan Barth, cesaretini muhafaza ederek 1852 de tekrar yola çıkmış, 1853 te Timbuktu'ya gelmiş, burada uzun zaman kalmıştır. Barth'tan uzun müddet haber alınamayınca Alman astranomu E Vogel onu aramak üzere gönderilmiş, 1854 te Barth'la buluşarak birlikte Kuka'ya dönmüşlerdir. Barth, 6 yıl süren bir ayrılıktan sonra 1855 te memleketine dönmüş, Sudanın başlıca kâşiflerinden biri olmuştur. Bu seyahatlerine dair hazırladığı *Reisen und Entdeckungen in Nord - und Zentralafrika* (Kuzey ve Orta Afrikada seyahatler ve keşifler) [5 cilt, 1857 - 1858] adlı büyük eseri, B. S. da araştırmalar için esas kaynaklardan biri olmuştur.

B. S. daki bu seyahatlerden sonra, başlıca keşifler Gerhard Rohlfs ile Henry Duveyrier ve Gustav Nachtigal tarafından yapılmıştır. 1855 ten itibaren Cezayirde yabancılar lejyonunda vazife alıp, Arapçayı ve Müslümanların âdetlerini öğrenen Rohlfs, nüfuzlu bir yerli din adamının müzaheretiyle B. S nın batı bölümünde seyahatler yapmış, 1865 yılına kadar süren bu seyahatte büyük çölün o zamana kadar geçilmemiş birçok yerlerini tanımıştır. Bundan sonraki seyahatlerinde Batı Sudan ve Libyayı gezmiş, seyahatlerine dair birçok yazılar yazmıştır.

Bu sıralarda Fransızlar da Cezayir güneyindeki çöl bölgesine sokulmakta idiler ki, bunlardan H. Duveyrier, 1864 te, *Touareg du Nord* adlı eserini yayımlamıştır.

B. S. da ve Sudanda seyahat etmiş olan en büyük kâşif Nachtigal olup, Tibestiyi ilk ziyaret eden Avrupalıdır. Fasta uzun seneler kalarak Arapçayı iyice öğrenmiş ve Müslümanların yaşayışını incelemiş bulunan Nachtigal, 1866 da Tunus Beyinin hususi doktoru olmuş, bu sıralarda Prusya kıralının gönderdiği hediyeleri teslim etmek üzere Bornu Sultanını ziyaret etmek vazifesini almış bulunan Rohlfs ile karşılaşmış, Arapçayı daha iyi bildiği, üstelik doktor da olduğu için işi daha iyi başarabileceğini ileri sürerek bu vazifenin kendisine devrini teklif etmiştir. Nachtigal, 1869 Şubatında iyi ve tecrübeli kılavuzlarla Trablustan yola çıkmış, Sultana verilecek hediyeleri 8 deveye yükletmiş, Murzuk'a varmıştır. Murzuk'tan Bornu'ya gidecek bir kervanın hazırlanmasını beklemek zorunda kalan Nachtigal, bu fırsattan faydalanarak büyük çöldeki Tibesti bölgesine gitmeğe karar vermiştir. Bu bölge, bu zamana kadar hiçbir Avrupalı tarafından görülmediği gibi, yerli halk da burası hakkında pek az bilgiye sahip idiler. Nachtigal, burayı bilen Tibestili bir kılavuz (Tibu) la Haziranda bölgeye hareket etti. Yolda sık sık insan iskeletlerine ve henüz çürümemiş cesetlere, buralara atılmış esirlere, susuzluktan ve korkunç sıcaklardan yerlere serilmiş kervanlara rasladı. Kendisi de çok çetin şartlar altında yoluna devam ederek, bu şayanı dikkat ve bilinmiyen memleket hakkında bilimsel değer taşıyan ilk bilgileri (topoğrafik, morfolojik özellikleri, jeolojik durumu, yerli halk olan Tibu veya Teda'lar. v. b) verdi. Nachtigal'in Tibestideki bu seyahati tehlikeli geçmiş, hayatını güç kurtararak çölden bitkin bir halde ayrılıp, kendini Murzuk'a zor atmıştır. Tıbesti, Nachtigal'den sonra 40 sene hiçbir Avrupalı tarafından gezilememiş, bu bölgedeki etraflı araştırmalar ancak yakın yıllarda yapılabilmiştir.

Nachtigal, 1870 kışını Murzuk'ta geçirmiş, Nisanda güneye doğru hereket etmiş, Haziran sonunda Çad gölüne ulaşmış, bir hafta sonra da Kuya'ya varıp Sultana Prusya kıralı tarafından gönderilen mektubu ve hediyeleri vermiştir. Nachtigal o zaman 50 - 60 bin nüfuslu olduğu söylenen bu şehirle, yakın ve uzak çevresinde üç yıl etraflı incelemeler yapmıştır. Türlü yönlere dört büyük seyahatten sonra Nachtigal, 1874 te Darfur istikametine yönelmiş, El Obeyd'de bir müddet dinlendikten sonra, bir tüccar gemisiyle Hartum'a varmış, böylece 6 senelik başarılı bir araştırma seyahatinden sona 1875 te Almanyaya dönmüştür. 1881 de yayımlanan *Sahara und Sudan* adlı üç ciltlik eseri, B. S. yı ve bu arada Tıbesti, Çad bölgelerini ve Mısıra kadar olan yerleri ilim dünyasına tanıtmıştır.

1880 de Avusturyalı Oskar Lenz, B. S. yı batıdan (Tanca ile Senegal arası) katedebilmiş; bu arada Timbuktu'ya uğramıştır. 1881 de Albay Flatters, Ahaggar Dağlarının ön kısmında müfrezesi ile birlikte Tuareg'ler tarafından yok edilmiştir. B. S. nın orta bölümlerinde göçebelerle sık sık mücadeleler olmuştur. Çöle sokulma yerlilerle anlaşma ve ve uzlaşma nispetinde kolaylaşmıştır. Bu arada subaylar da araştırıcı olarak hizmet etmişlerdir. Fernan Foureau 1898 - 1900 arasında Cezayirden Kongo nehri ağzına gitmiş, 30 000 km yol geçilmiş, 500 den fazla yerin Coğrafi mevkii tespit edilmiştir.

B. S. ya sokulma bölgelerinin artık iyice belli olduğu, teknik şartların güvenilir bir şekil aldığı ve takriben 1900 sıralarında, artık tek şahısların yaptığı ve belli yollara bağlı münferit seyahatler şeklindeki klâsik nüfuz tarzı sona ermiş ve gezi grupları sistemli bir araştırmaya başlamışlardır. Bununla beraber, kervan yollarına dair yolboyu etütleri önemini bir müddet daha muhafaza etmiştir. XX. yüzyıl başlarında ve hele Birinci Dünya Harbine yakın yıllarda, çeşitli harekât bakımından B. S. hakkında yeni ve etraflı bilgilere ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu arada, Tilho, Çad'dan Tibesti'ye kadar olan sahayı incelemiş (1912 - 1917), Ch. de Foucold, Ahaggar Dağlarında ve Cezayirde çalışmış, Fas'ta araştırma gezileri yapmış ve 4 ciltlik bir eser yazmış, bazı vahaları tetkik etmiştir (1925). Yine Augiéras, Batı B. S. ; d'Almonte, İspanyaya yakın B. S. ; Rottier, Tiniri bölgesi üzerine etütler yapmışlardır. Zamanımızda B. S. nın Fransız araştırıcılarının başında E. F. Gautier gelmektedir ki, *Le Sahara* (1928) adlı monografik eseri klâsik kitaplardan sayılır. B. S. nın batı bölümünde Mısırlı Haseneyn Bey 1923 te araştırmalar yapmış, bu arada Libya kum sahrası etüt edilmiştir. Geriye kalan henüz bilinmiyen yerlerin, bilhassa jeolojik yapısı, yerşekilleri, kumul teşekkülü, iklimi ve su durumu hakkındaki Mısırdaki İngiliz Jeolojik Harita Servisi tarafından yaptırılmıştır.

Motörlü vasıtaların artması ve hava seferlerinin gelişmesi ile beraber, Birinci Dünya Harbinden sonra artık yolboyu araştırmaları yerine genişliğine araştırmalar başlamıştır. Böylece Tuggurt - Ahaggar - Timbuktu üzerinde B. S. yı ilk geçen tırtıl tekerlekli kamyonlar (autochenilles), 17 Aralık 1922 den 7 Ocak 1923 e kadar G. M. Haardt ve L. Auduin-Dubreuil tarafından idare edilmiştir. Son 20 - 25 yıl içinde B. S. da araştırmalar genişlemiştir. Libyada çalışanlar arasında Desio, Scarin, Fantoli, Monterin, Migliorin, Bertorelli, de Agustini vardır. Air Angus Buchanan dağlık bölgesine dair, Lhote, Abaggar - Tuarege üzerine yazılar yazmışlardır. Perret, yer şekilleri ve iklim hakkındaki bilgileri derlemiş, Beruard, bütün bölgeyi, Chirdean Güney B. S. florasını, Dalloni ise Tibesti'nin tarih öncesini incelemişlerdir. B. S.

ya dair yeni bilgiler bilhassa iklim, su durumu ve jeolojik yapı üzerinde toplanmıştır, son 15 - 20 yıl içinde bu hususlarda yazılmış «L'Afrique Française, Annales de Geographie, Geographical Journal, Bolletino Geografico» da çıkmış birçok makaleler vardır. B S. nın araştırılmamış yerleri sadece bazı küçük «beyaz lekeler» halinde kalmıştır ki, bunlar bilhassa Erg sahasında veya pek sapa kalmış dağlık yerlerdedir. Geri kalan yerlerin bir kısmı hakkında ve hele Cezayire yakın yerlerde esaslı tetkikler yapılmış, buraların haritaları çizilmiştir. 1934 te Pariste açılan «Büyük Sahra Sergisi» nde çöl hakkında birçok bilgiler verilmiştir. Cezayir üniversitesindeki Institut de Recherches Sahariennes (Büyük Sahra Araştırma Enstitüsü) ile iş birliği yaparak çalışan «Büyük Sahra Enstitüsü», çölü sistemli bir şekilde araştırmakta ve çöl bölgeleriyle ilgili meteoroloji, jeoloji, jeomorfoloji, entoloji, hidroloji, coğrafya, tıp, botanik, sosyal ilimler problemlerini ele almış bulunmaktadır.

Bütün topografik durumu esas çizgileriyle tesbit edilmiş bulunan B. S. hakkındaki araştırmalarda artık çeşitli özel meselelere nüfuz etme bakımından çalışma safhasına ulaşılmıştır (basamaklı arazinin meydana geliş sebepleri, kum deryalarının teşekkülü, yıl içindeki hava hareketleri, iklim değişiklikleri, bunun devrelere göre vâki olması v. b. gibi). Bu arada Büyük Çöldeki ilk iskân ve kumların yer değiştirmeleri meseleleri de henüz çözülmüş değildir. Bu araştırmaların önemli bir amacı da yeraltı sularının miktarı ile kapladığı sahanın tesbiti ve bundan faydalanma çare ve imkânlarının bulunmasıdır.

İstikbalde B. S.: Eski bazı düşüncelere göre B. S. tam bir çöldür, çöl olarak kalacak ve hiçbir zaman ekilen-dikilen bir bölge olmıyacaktır. Bazılarının düşüncelerine göre de B. S., evvelce daha elverişli iklim ve toprak şartlarını haiz iken sonraları durum değişmiş, kum istilâları başgöstermiş, yağış miktarları azalmış, yeraltı su seviyesi düşmüş, nüfusun bir kısmı başka yerlere çekilmiş, bir kısmı da sadece vahalara çıkmış; kısacası bu geniş bölge «çölleşme» ye doğru gitmiştir. Müşahedelere göre bu geniş bölgenin gittikçe çölleşmesi, yeraltı sularının çekilmesindendir: Yeraltı su seviyesinin düşmesiyle birlikte bitki örtüsünde çözülme ve ayrılma olmuş, toprakta tuzlulaşma olayı belirmiş ve artmış, kaynaklar kesilmiş ve cılızlaşmış, bölgenin ahalisi başka yerlere göç etmişlerdir. Tesbit edildiğine göre, B. S. daki bu çölleşme, bugün de devam etmekte ve çöl sahaları yavaş yavaş steplere doğru sokulup genişlemektedir. Bu hal, XIX. yüzyıl ortalarına dair verilmiş bilgilerle kıyaslandığı zaman, daha da bârizleşmektedir. Meselâ: son 100 yıldan beri Çad gölü çevresindeki arazide bitki durumu daha kötüye doğru gitmiştir 80 - 100 yıl önceki seyyahların verimli tarlalar, yeşil arazi diye tasvir ettikleri yerler, şimdi tam çöldür (Timbuktu'nın 400 km batısındaki yerler gibi).

B. S. da tabiat kuvvetlerinin sert ve haşin olmasına, bu kuvvetlerin hüküm sürdüğü yerlerin çok geniş bulunmasına rağmen, madenleri de göz önüne alınarak, buradan istifade etmek için çok çeşitli projeler yapılmıştır. Çöldeki topraklar tamamen verimsiz değildir. Ancak yeter derecede nemlilik kazandığı takdirde, bu topraklarda kısa zamanda hayret edilecek derecede mahsul elde edilebilir. Vahalarda yetişen hurmalıklar buna bir örnek olabileceği gibi, çöl iklimine uyabilen bitkiler de bu hususta söylenebilir. Pamuk bitkisi B. S. nın her yerinde yetişebilmektedir (Senegal ve Sudan'da olduğu gibi). Yüzlerce yıldan beri Niger nehrinin çöle en yakın yerlerindeki topraklarda (kuru ziraat) yapılmaktadır. Buralarda ileride pamuk ziraati, sulama tesislerinin yapılması için gereken sermaye yatırımı ve ziraat alanında iptidaî usullerle istihsalde bulunan Zenci işçilere modern usullerin öğretilmesi düşünülmektedir.

B. S. da bu yolda gelişmeye doğru giden başlıca bölgelerden biri, Batı Sudan'da. Niger nehrinin dirsek çevirdiği yerde, Timbuktu güneyindeki Segu ile Niafunke arasıdır. Bu arazi kuzeybatıdan Massina ovasına doğru uzanmaktadır. İşte burada Nil nehri boyundaki usullerden de faydalanılarak sulamaya önem verilecek ve burası «Niger'in Mısırı» durumuna yükselecektir. Buradaki sulama projesi kısmen yapılmış, kısmen de yapılmakta olup, Niger nehrinin suları barajlar gerisinde biriktirilecek, gerektiği nispette sulama kanallarına verilecek ve zaman zaman belirebilecek su taşkınlarına karşı da ziraat sahalarında tedbirler alınacaktır. Sansandig'deki büyük baraj ve kanallar tamamlanmıştır. Başlangıçta 20 000 hektar tutan sulanabilir toprakların yarısında pirinç, yarısında pamuk ekilecektir. Daha sonraları ise pirinç için 50 000 hektar, pamuk için 240 000 hektar sulanabilen toprak tahsisi plânlaştırılmıştır. Pirinç ziraati veriminin hektar başına şimdikine göre, dört misli artacağı hesaplanmıştır Daha ileri bir safhada Niger'in batısına düşen kurak bölge ve çöl durumundaki yerlerde 800 000 hektar arazi sulanabilir hale getirilecektir.

Doğu Sudan'da sulama işine önem verilmiş olup, Mavi Nil boyunda Kavar barajının yapılmasiyle (1925) sulama faaliyeti genişlemiş ve 32 500 hektarı geçmiştir (pamuk ekilen yerler). Bu sahadaki kurak bölge topraklarını daha geniş ölçüde sulamak için yeni yeni baraj plânları hazırlanmaktadır. Çad bölgesinde de bilhassa pamuk yetiştirilmesine elverişli toprakların sulanmasına çalışılmaktadır. Çöl çevresinde çok münbit siyah killi topraklar bulunduğu görülmüştür. Bu geniş sahaların sulama projeleri üzerinde çalışmış bulunan H. Sörgel'e göre, göneybatıdan kapatılmak suretiyle Kongo havzasında toplanacak muazzam miktarda su, havzanın kuzeyindeki bir eşik araziden geçirilmek suretiyle Çad bölgesine naklonulabilir ve burada çok geniş arazinin sulanması mümkün olur, bu sular Ahaggar dağlık bölgesi çevresine de ulaşır, böylece B S. yı güneyden kuzeye geçen «İkinci bir Nil» meydana gelerek arta kalan sular Syrt kö fezine dökülür. Diğer taraftan, Nil deltasının batısında, takriben 20 000 km² büyüklükteki Kattara çukur bölgesine (burasının en derin yeri deniz yüzünden 137 m aşağıdadır), 55 km uzunluktaki bir kanal ve tünelle deniz suyu getirmek ve böylece Libya çölündeki vahalar alanında yer altı su seviyesinin yükselmesini sağlamak düşüncesi de vardır.

Atlas dağlarının güneyine düşen büyük saha için de çeşitli plân ve projeler hazırlanmış bunlardan bir kısmı tatbik edilmiştir. Bu plânların esası su durumunu ıslah yoliyle (barajlar, yeraltı su seviyesini yükseltmek..) topraktan faydalanmak, kara yolları ağını mümkün olduğu kadar sıklaştırmak ve yeni yeni yerleşme sahaları temin ederek nüfusun çoğalmasına çalışmaktır. Bu türlü plânlar Biskra güneyinde ve Cezayir B. S. sında kısmen tatbik edilmiştir.

B. S. nın daha içlerinde de çölü ıslah çareleri düşünülmektedir. Bunlar arasında Libyanın güney bölümündeki Fizan ve Kufra vardır. Ancak bu iki yerin ve hele Kufra'nın elverişsiz olan coğrafî bölgeleri bu işleri geciktirmiştir. Trablus - Murzuk ve Bingazi - Kufra'dan her birinin hava yoliyle mesafesi takriben 800 km yi bulur. Kufra - Kahire arası ise 1 100 km dir. Bu yüzden her iki bölgede de henüz geniş bir projeye cesaret edilememiştir. Buralarda toprak ıslah işleri, Kuzey Afrikada yol sisteminin düzgün ve mo-

dern bir hale getirilmesine bağlıdır. Bir «Nil yolu» mevcut olmakla beraber, Bingazi - Kufra - Çad ve Trablus - Fizan - Çad yolları da zaruridir. Her iki bölge de takriben 20 mm yıllık yağış bölgesi içindedir. Bununla beraber devamlı olarak görülen bir olay vardır ki, o da çok şiddetli buharlaşmaya rağmen, küçük göl ve bataklıkların oldukça bol yeraltı tatlı suları ile beslenmesidir. Bunun sebebi, buradaki jeolojik yapının yeraltı su yataklarının meydana gelişine elverişli olması ve bu yatakların çok uzaklardaki dağlık yerlerden beslenmesidir. Hele Fizan'da çok sayıda kaynak ve kuyular vardır. Bugüne kadar tasarlanan projelerin gayesi B. S. nın muhtelif yerlerinde besin maddesi olabilecek bitkiler ve bazı yerlerinde pamuk yetiştirmek, barajlardan elde edilecek elektrik enerjisini yaymak ve sulama tesisleri vücuda getirmek, böylece B. S. nın hiç olmazsa mümkün olan yerlerinin yoksul çehresini değiştirmek olmuştur. Bu işlerin yapılabilmesi için de gerek kara yolları ve gerekse hava yollariyle bu bölgelerle yakın temas teminine uğraşılmıştır. Gelecekte büyük yatırımlarla buralarda daha geniş medeniyet ve umran alanlarının gelişeceğine şüphe edilmemektedir. Dünyanın bu en büyük çölü, yoksulluk ve korku diyarı, şimdi teknik ve bilginin yardımiyle gelecek için bir yaşama ve yerleşme sahası olmağa doğru gitmektedir. İnsan gücü ve bilgisinin iklim ve bunun doğurduğu dünya şartlarını, daha elverişli bir duruma götürebildiği, yani Pluvial Devrin iklim şartlarına yaklaştığı nispette, B. S., dünyanın yaşanabilir ve ekonomik faydalar sağlanabilir geniş bir bölgesi olabilecektir.

DİL. Büyük Sahra vahalarında, eskiden beri umumiyetle, Hamî - Samî - Kuşî dil ailesine giren Hamî dillerin Libya - Berber koluna bağlı diller konuşulmaktadır. M. Ö. III. yüzyılda ve bütün Roma hâkimiyeti devrinde, B. S. nın kuzey bölgelerinde Libya dili (libyque) konuşulmuş ve Samî alfabeden müstakil olan hususi bir alfabe ile yazılmış birçok kısa kitabeler kalmıştır; bunun Kartaca (Carthago) kesimindeki çeşidine Numidya dili (numidique) denir; yazı örneği için bk. ALFABE, örnekler levhası II. Libya ve Tuareg (aşağıya bk.) yazılarına benzemiyen kitabelere de Libya - Berber veya Sahra yazıtları (libycoberbère, saharien) adı verilmiştir. Eski ve Yeni Berbercenin ana yurdu da B. S. dır; Libya ve Numidya kitabelerinde geçen birçok adların Berberce ile izahı mümkün olmuştur. Yeni Berbercenin bazı lehçeleri hâlâ B. S. da konuşulmaktadır (bk. BERBER DİLİ). Bunların başında, sahranın güney bölgelerinde konuşulan ve eski Numidya yazısına bağlı Tifinağ alfabesiyle yazılan büyük Tuareg (konuşanlar: 250 000 kisi; Arap. Twāreg, müfredi: Targi; millî adları: İmāzigen [Eski Yunan.: Mazikes]) dili gelir. Kuzeyde Imuhag (dilin adı: Tamāhak). güneyde de İmuşag (dilin adı: Tamāşek) ların lehçesi hâkimdir; bk. TUAREG. Ghat lehçesi tam Tuareg sayılamaz; en mühim lehçe Ahaggar veya Hoggar (dilin adı: Tahaggart) lehçesi olup, öbürler Tassili, Aïr, doğu Adrar (Adgag), ve Ioullemiden lehçeleridir. Güneybatıda, Mauritania sınırlarında Berbercenin Zenaga, kuzeyde, Fasın güneyinde Şlöh, Cezayirin, Tunusun ve Libyanın güneyinde de Zenet çeşidi konuşulur. Bütün bu lehçeler bugün Arapçanın baskısı altında olup, bazı bölgelerde Arapça yerleşmiş gibidir. Güneyde, Sudan - Guinea ailesine mensup bazı dillerle karşılaşırız. Bunların başında, merkez kesiminin «geçer dil» (lingua franca) i olan Haussa gelir (Niger - Çad grupu); güneybatıda Azer (Niger - Senegal grupu), Timbuktu civarında Songoy (Niger - Çad grupu), güneydağuda da Tubu, Kanuri ve Nuba (Nil - Çad grupu) dillerinin uzantıları vardır. Doğu sınırı tamamiyle Arapça ile çevrilmiştir.

BÜYÜK SAYILAR KANUNU (Mat.): bk. İHTİMALÎ HESAP.

BÜYÜK SİNCANLI OVASI, Afyonkarahisarın 15 km kadar batısında bir ova. Doğu - batı uzunluğu 15 km, ortalama eni 5 km kadardır. Yüzölçümü 70 km² yi bulur. Denizden yüksekliği 1 000 m dir. B. S. O., yer yer oldukça kalın aluvyon örtüleriyle kaplı bir düzlüktür. Kenarları tepeliktir. Ovanın doğu kenarında Yukarı Neojen göl tortullariyle karışık volkanik tüfler ve andezit örtülerinden müteşekkil plâtolar uzanır, diğer kenarlarında ise kara ve tatlı su fasiyes (facies) li Neojen tabakalarından yapısı bulunan plâtolar yer alır. Ovanın bazı yerleri sazlık ve çayırlıktır. Su taşmaları sırasında bu düzlüklerin mühim bir kısmı sular altında kalır. Ahır dağı (1 898 m) ve Kocadağ (1 903 m) dan inen dereler, B. S. O. ndan geçer ve Akarçaya dökülürler. İlkbaharda ve güz sonunda bu derelerin su seviyeleri yükselir, ovayı yer yer sular basar. Ovanın güney ve batısındaki dağlarda birçok fundalıklar ve yer yer düzgün büyümüş ormanlar vardır. B. S. O. nın doğu ve kuzey kenarlarına yakın yerlerden Afyonkarahisar-Dinar ve Afyonkarahisar - Uşak demiryolları geçtiği gibi, ortasından da Sincanlı - Balmahmut, Afyonkarahisar - Tinaztepe - Balmahmut şoseleri geçer. B. S. O. nın bir kısmı tarla, bir kısmı çayırlık ve otluktur. Köyler, kenarlarda yer almıştır. Başlıca yerleşme yeri 2 225 nüfuslu Sincanlı kasabasıdır. B. S. O. nın 10 km güneyinde, Sandıklı ile Sincanlı arasında, Küçük Sincanlı ovası (b. bk.) uzanır.

BÜYÜK SPOR (Macrospore), aynı bitki türünün bir veya başka başka bitkileri üzerindeki üreme organlarında meydana gelen sporlardan, büyüklerine verilen ad. Tohumlu bitkilerde (açık ve kapalı tohumlularda), dişi organın nüsel (nucelle = tohumtaslağını, embriyon torbasını ihtiva eden kısım) dokusu içerisinde, dişi gamétophyte (= embriyon torbası) meydana getirmek üzere teşekkül eden haploid hücreye de B. S. denir.

BÜYÜK SPOR KESESİ (Macrosporange), çiçeksiz bitkilerde içinde büyük sporlar (macrospore) hâsıl olan spor kesesi. B. S. K. tohumlu bitkilerde tohumtaslağına (ovule) tekabül eder.

BÜYÜK SPOR YAPRAĞI (Macrosporophylle), çiçeksiz b tkilerde, üzerinde büyük spor kesesi (macrosporange) bulunan organ. Tohumlu bitkilerde meyva yaprağına tekabül eder.

BÜYÜK ŞART (Charte): bk. MAGNA CHARTA.

BÜYÜK ŞEHİR, büyüklüğü ve işleyişi (ulaşım, ticaret, endüstri, yönetim, kültür) bakımından türlü özellikleri kendinde toplamış bulunan şehir tipi. Şehirleri, büyüklüklerine ve hele nüfus tutarına göre 5 tipte toplarlar: 1. 2 000 e kadar nüfuslu olan ve şehir özelliği gösteren küçük yerleşme alanları ki, bunlara «cüce şehir» (kasaba) denir, 2. 2 000 - 20 000 nüfuslu olanlarına «küçük şehir», 3. 20 000 - 100 000 nüfuslu olanlarına «orta şehir» (yahut alışılmış olarak çok vakit şehir), 4 100 000 - 1 000 000 nüfuslu olanlarına «büyük şehir», 5. 1 milyondan çok nüfuslu şehirlere «dev şehir» adı verilir. Ancak B. Ş. adı altında 200 000 den daha büyük olan şehirlerin gözönüne alındığı da olur.

Yeryüzünde B. Ş. lerin en çok toplandığı yerler, Batı ve Orta Avrupa ile Batı Rusya, Hindistan, Doğu Çin, Japonya, Güneydoğu Avustralya, Amerika Birleşik Devletlerinin doğu bölümüdür. 1955 sayımına göre Türkiyede B. Ş. özelliği 6 şehirde toplanmıştır: İstanbul (1 214 616), Ankara (453 151), İzmir (286 310), Adana (172 465), Bursa (131 336) ve Eskişehir (122 755). B. Ş. sayısı, bütün dünyada, son yüzyıl içinde hızla artmıştır: 1850 de bunların sayısı 140 kadar iken, 1940 ta bu miktar 700 e yükselmiş böylece 250 milyon insan (dünya nüfusunun 1/8 i) B. Ş. lerde toplanmıştır.

B. Ş. keyfiyet bakımından kendine mahsus özellikleri olan sosyal bir teşekküldür. Bu teşekkül, şehirleşmenin gerektirdiği çeşitli işlerin artması (hususiyle XIX. yüzyıldan beri) ile gittikçe belirgin bir hal almış, yakın ve uzak çevresindeki türlü insanları kendine çekmiş, böylece köy ve kasabalardan B. Ş. lere geniş ölçüde göç olmuştur. Bunun çeşitli sosyal ve ekonomik sebepleri arasında son yüz yıllar içinde bazı memleketlerde köyler nüfusunun haddinden fazla artmış olması, şehirlerde geçim yerleri sağlıyan endüstrinin gelişme yoluna girmiş bulunması önemlidir. Böylece, meselâ Güneybatı Fransadaki bazı yerlerle birçok Alp vâdilerinde yerleşmiş bulunan köylü halkın önemli bir kısmı şehirlere göç etmiş, buralarda nüfus seyrelmiştir. B. Ş. lerin, insan kütlelerini kendine çekebilmesinin başlıca sebepleri ortalama yaşama standardının burada daha yüksek olması ve sosyal yükseliş ümitlerinin bilhassa kalkınan memleketlerde daha çok ve çabuk gerçekleşir görünmesidir.

Ancak biribirini tanıyan insanların toplandığı ve gelen yabancının hemen belli olduğu köy ve kasaba yaşayışından B. Ş. e göçen insanlar, devamlı olarak hiç tanımadıklariyle karşılaşma ve iş görme zorunda kalmışlar ve B. Ş. lerde daha çok anonim ve buna uyar şekilde de maddî bir hayat belirmeğe başlamıştır. Böylece bu şehirlerde hareketli bir yaşayışın hâkim olması ve işlerin, şehrin büyüklüğüne uyar şekilde, türlü yerlerde bulunması yüzünden komşuluk münasebetleri gittikçe zayıflamış, buna karşılık B. Ş. halkını meydana getiren kütlenin yaşayışı yer tutmuş, B. Ş. halk kütlesi içinde eski geleneklerin yerine maddî düşünüşün hâkim olduğu bir hayat tarzı belirmiştir. İşte, bütün büyük endüstri devletlerinde bugünkü tarım siyasetinin en önemli amaçlarından biri, köyden şehire olan bu göçlere set çekme gayreti olmuş, bu mesele son yüzyıllarda iktisatçılarla sosyologları ciddi şekilde meşgul etmiş ve etmektedir.

B. Ş. lerin çeşitli sebeplerle türlü zamanlarda birden bire kalabalıklaşması ve gelişmesi zamanla ağırlaşmış, daha sonra duraklama görülmüştür. Son yüzyıl içinde, B. Ş. lerin gelişme ve serpilmesinde, yakın çevredeki köy ve kasabaların da önemli rolü olmuştur. Şehrin merkezindeki yerlerde işlerini gören halkın sayısının gittikçe artması ve yer darlığının belirmesi yüzünden bir kısım halk, B. Ş in çevresindeki yerlerde bulunan evini bırakmamış yahut buralarda yerleşmeyi daha elverişli bulmuş, böylece B. Ş. türlü yönlere doğru serpilmiştir. Bu gibi şehirlerin ortasında çok defa bir «eski şehir» yer alır ki, bu B. Ş. in çekirdeğidir (bk ANKARA, BERLİN, PARİS). Bu arada türlü B. Ş. lerde görüldüğü üzere, eski şehri çevreliyen hendekler bugün bulvarların uzandığı yerler haline gelmiştir.

B. Ş. in iş mahallesi durumunda olan bölümünde (city) ticarethaneler, bankalar, lüks eşya satan mağazalar, hükümet daireleri toplanmıştır.

Birçok B. Ş. lerde eski şehir çekirdeğinde yahut bunun yakınında gelişmiş bulunan iş mahallesinin özel tarafı, oturma yeri (ikamet mahallesi) bakımından az nüfuslu olmasıdır. Meselâ: yapılan bir istatistiğe göre, 1941 de Zürich şehrinin iş mahallesinde oturanların meydana getirdiği nüfus sıklığı hektar başına 80 kişi olduğu halde, burayı çevreliyen mahallelerde bu miktar 150 - 340 tır.

Bazı B. Ş. lerde (Londra, New York, Chicago v. b. gibi) de aynı yerden gelme göçmenler, kendilerine mahsus ayrı ayrı mahallelerde toplanmış bulunmaktadır. Böylece meselâ: Yahudi, Polonyalı, İtalyan, Çinli, Zenci v. b. mahalleleri teşekkül etmiştir (bk. ŞEHİR). Bizim Eskişehirin muhacir mahallesi de buna örnek olarak gösterilebilir.

BÜYÜK ŞİZMA (AYRILIŞ) [Fr. Grand Schisme; Yun. *skhisma* = ayrılış, ihtilâf, itizal, *skhizein* = yarmak] (1378 - 1417), Katolik Kilisesi tarihinde aynı zamanda birden fazla kişilerin papalık ettiği devre verilen ad. Papalar Avignon (Fransa) da oturdukları devirde (1309 - 1377; bk. AVIGNON, Tarih) tamamiyle Fransız nüfuzu altında kalmışlardı. Bu husus Fransa için hem mânevi, hem maddi bakımdan büyük faydalar sağlamakta idi. Buna razı olmak istemiyen İtalyanlar, papaların Romaya dönmeleri ve papalık tahtına bir İtalyanın seçilmesi için ellerinden geleni yaptılar. Avignon'da Papa XI Gregorius ölünce (1377), yeni papayı seçmek için Romada toplanan kardinaller, tahrikçiler tarafından galeyana getirilen sokak halkının tehditkâr galeyanı tesiri altında, Bari (İtalya) piskoposu Prignano'yu VI. Urbanus (1378 - 1389) adiyle papa seçmişlerdir (bazı rivayetlere göre Prignano kendisi de tahrikçilerdendi). Fakat seçimden sonra kardinallerin çoğu, seçim sırasında baskı altında olduklarını ileri sürerek, seçimi hükümsüz ilân etmişler ve Robert de Genève'i, VII. Clemens (1378 - 1394) adiyle bir «karşı - papa» (antipapa) seçmişlerdir. Bununla B. Ş. başlamış oldu. VI. Urbanus Romada kalmış ve İtalya, Almanya, Macaristan, Lehistan, İngiltere ve İskandinavya memleketleri tarafından meşru papa olarak tanınmıştır. Avignon'da kalan VII. Clemens'i ise Fransa İskoçya, Portekiz ve Castilla tanımışlardır. Romada VI. Urbanus'a IX. Bonifatius (1389 - 1404), VII. Innocentius (1404 - 1406) ve XII. Gregorius (1406 - 1415), Avignon'da VII. Clemens'e ise XIII. Benedictus (1394 - 1415) halef olmuşlardır. 1409 da Pisa (İtalya) da toplanan ruhani meclis, Kilisedeki ayrılığı kaldırmak için, XII. Gregorius ile XIII. Benedictus'u azletmiş ve V. Alexander (1409 - 1410) adiyle yeni bir papa seçmiştir. Fakat azledilen iki papa Pisa meclisinin kararına boyun eğmedikleri için, Katolik Kilisesinin iki yerine üç papası olmuştur. V. Alexander 1410 da ölünce yerine XXIII. Iohannes (1410 - 1415) seçilmiştir. Nihayet Konstanz ruhani meclisi XII. Gregorius ile XXIII. Iohannes'i istifaya mecbur etmiş (1415), istifa etmek istemiyen XIII. Benedictus'u da bir daha azil ve aforoz etmiştir (1417). 1417 de papalığa seçilen V. Martinus'un bütün Hıristiyan memleketleri tarafından tanınması ile B. Ş sona ermiştir.

Bazı Kilise tarihçileri 1431 den 1449 a kadar süren devreyi de B. Ş. dan saymaktadırlar. Bk. BASEL RUHANİ MECLİSİ; EUGENIUS, IV.; FELIX, V.

BÜYÜK TAARRUZ: bk. İSTİKLÂL HARBİ.

BÜYÜK TERİM [Man.] (Grande Terme; Esk. T.: Haddi ekber), kıyastaki önermeleri teşkil eden 3 terimden, büyük önerme (b. bk.) de yüklem olanı. Misal: İnsanlar ölümlü'dür deki *ölümlü*.

BÜYÜK TEZKİRECİ, Bab-ı Âlinin büyükçe memuriyetlerinden birinin adı. B. T., Bab-ı Âlideki divanda sadrazamın yanında durup arzıhalleri «küçük tezkireci» ile nöbetleşe okur ve sadrazam buyrultularını yazardı. Çavuşbaşılığı ilgilendiren yazı işlerini de maiyetindeki kâtiplerle görürdü. B. T., mevkufatçıya bağlı olan kalemin de âmiri olup «sah» çekmek ve harç almak yetkilerine sahipti.

BÜYÜK TOY KUŞU (Otis tarda): bk. TOY KUŞLARI (Otidae).

BÜYÜK TUNDRA ÜLKESİ (Rus. Bol'şezemel'skaya Tundra), Kuzeydoğu Rusyada Peçora, Usa, Ural nehirleri ile Kuzey Buz Denizi kıyıları arasında bir kutup istepi. Çukur yerlerinde bataklık ve göllerle dolu, karayosunu ve likenlerle örtülüdür. Nehir kıyıları çalılarla kaplı olup, güney kısmında ormanlar vardır. B. T. Ü nin büyük bir kısmı, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arhangel'sk Bölgesi (A hangel'skaya Oblast') nin kuzeydoğu bölümünü teşkil eden ve Samoyedlerle meskûn olan Nenets Millî Çevresi (Nenetskiy Natsional'nıy Okrug) nin küçük bir kısmı da güneyde, aynı cumhuriyete bağlı ve Züryen'lerle meskûn Komi Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Komi Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika) nın sınırları içinde bulunmaktadır.

BÜYÜK TUZGÖLÜ (İng. Great Salt Lake), Amerika Birleşik Devletlerinin batı bölümünde, Utah devleti topraklarında bir göl. Tuzlu, çalılık çöl bozkırlariyle çevrili ve Büyük Çevrek (b. bk.) in ortasında bulunan B. T. Buzul Devrinde geniş yerler kaplamış bulunan Lake Bonneville'in bir kalıntısıdır. Denizden yüksekliği 1 283 m, en derin yeri 15 m dir. Yayvan bir çanak içinde meydana gelmiş olan B. T. nün yüzölçümü türlü yıllara göre değişik değer gösterir: 1850 de 4 550, 1869 da 5 450, 1935 te 3 100, 1939 da ise 3 900 km². Bu kurak bölgede geniş ölçülü sulama işleri dolayısiyle gölün suları, XIX. yüzyıl ortasından beri gittikçe azalmış, fakat bu arada yağışlı geçen yıllarda göl yüzünde yine hafif bir kabarma olmuş, bununla da ilgili olarak gölün yüzölçümü zaman zaman eksilmiş yahut artmıştır. Bol yağışlı devirlerde dışarıya akmış bulunan B. T. kuraklığın artması ve buharlaşmanın şiddetlenmesinden sonra kapalı bir uc, ölü durumuna düşmüştür. B. T. nün suları çok tuzludur: % 25 (1939).

Her yıl bu gölden 80 000 ton kadar tuz elde edilir. Göl ve çevresi, işlek demiryollariyle doğu ve batıdaki kalabalık bölgelere bağlanmıştır. Gölün güneydoğu kıyısına yakın bir yerde Salt Lake City (Tuzgölü şehri) vardır.

BÜYÜK ÜNİFORMA: bk. ÜNİFORMA.

BÜYÜK VÂDİ (İng. Great Valley), dünyanın türlü yerlerinde, içerilerinde türlü akarsuların yataklanmış bulunduğu uzun çukurluklara verilen ad. Bazıları şunlardır: 1. Appalach'lardaki büyük uzunlama vâdi: Amerika Birleşik Devletlerinin doğu bölümünde, 1 500 km boyunda olan bu vâdinin çevresinde ormanlar, türlü maden cevherleri ve taşkömürü yatakları zengindir. Bu B. V. batıda Alleghany-Cumberland dağ sıraları ve plâtolariyle doğuda Blue Ridge arasında bulunur. Güneyde Alabama (b. bk.)-dan kuzeyde Hudson'a kadar paralel dağ sıraları arasında uzanan B. V. yolu boyundaki kabartılarla daha küçük vâdi bölümlerine ayrılmıştır. Buralardaki başlıca vâdi boyunları James, Potomac, Susquehanna, Delaware v. b. dır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin California devleti topraklarında, 1 100 km boyundaki uzun çukurluk: Kıyı Dağları (Coast Range) ile Sierra Nevada arasında uzanır, kuzeyden gelen Sacramento ve güneyden gelen San Joaquin ırmakları yoliyle suları San Francisco körfezine boşaltılır. Genişliği 80 km olan bu uzun çukurlukta çeşitli ürünler sulama yoliyle bol miktarda yetiştirilir. Burası Amerika Birleşik Devletlerinin Akdeniz iklimi özellikleri gösteren en zengin meyva, sebze bahçeleri bölgesi ve pamuk yetiştirilen yerlerindendir. Güney ucunda Backersfield'de petrol kuyuları vardır. Doğudaki Büyük Çevrek (b. bk.) ten, kuzey ve güneydeki bölgelerden buraya doğru uzanan ve B. V. çukurluğunu geçen ana demiryolları San Francisco'ya ulaşır. Denizyüzünden 120-150 m yükseklikte bulunan bu çukurlukta, demiryolu boyunda birçok şehir ve kasabalar sıralanmıştır ki, başlıcaları: Sacramento, Stockton, Freno, Backersfield'dir.

3. Avustralyanın güneyinde, Victoria topraklarında, Melbourne'un batısındaki uzunlama vâdi: Yüzölçümü 24 000 km² kadardır. Tahıl ve hayvan yetiştirme alanı olan bu çukur bölgede yaklaşık olarak 250 000 nüfus barınmaktadır.

4. Güney Avustralyada, Adelaide'in kuzeyindeki çukur yöre. Yüzölçümü 3 600 km², nüfusu 20 000 kadardır. Tahıl, sebze, meyva yetiştirme alanı ve bağlık bir yerdir (bk. UZUNLAMA VÂDİ).

BÜYÜK veya TAM ARALIĞI: bk. BÜYÜK ARALIK.

BÜYÜK YUNANİSTAN (Yun. Megalē Hellas, Lat. Graecia Magna veya Magna Graecia, Fr. Grande-Grèce), Peloponnēsos ligası ile Atina (Athēnai) ya bağlı Yunan kolonlariyle meskûn oldukları ve Yunanlılar tarafından idare edildikleri müddetçe (M. Ö. VIII.-III. yüzyıllar), Güney İtalyadaki Taranto körfezinin güney ve güneybatı kıyılarındaki (Apulia [İtal. Puglia], Lucania [Yun. Leukania], Bruttium [Calabria, Yun. Brettia]) Yunan limanlarına verilen kollektif ad. Bu şehirlerin başlıcaları şunlardı: Taras (Lat. Tarentum, bugün: Taranto), Metapontion (Lat. Metapontum, bugün: Metaponto), Herakleia (Lat. Heraclea), Sybaris (Lat. Sybaris, bugün: Terranova Sibari; en eskisi, M. Ö. 720), Thūrioi (Lat. Thurii), Krotōn (Lat. Crotona, bugün: Crotone), Kaulōnia (Lat. Caulonia, bugün: Caulonia) Lokroi oi Epizephyrioi (Lat. Locri), Rhēgion (Lat. Rhegium, bugün: Reggio Calabria), v. b. B. Y. tâbiri daha geniş bir mânada alındığı zaman, yukarıdaki isimlere Sicilya (Yun Sikelia, Lat. Trinacria veya Sicilia) adasiyle İtalya yarımadasının batı kıyılarında (Campania ile Latium'un birer kısmı) bulunan Yunan şehirleri de ilâve edilir. Bunlar arasında şu şehirler de vardır: Sicilyada Syrakūs (Lat. Syracusae, bugün: Siracusa) ile Akragas (Lat. Agrigentum, bugün: Agrigento, 1927 den evvel: Girgenti), batı kıyılarında da Kymē (Lat. Cumae; en eskisi, M. Ö. 721), Neapolis, (Lat Neapolis, bugün: Napoli), Poseidōnia (Lat. Paestum, bugün: Pesto), Elea (Lat. Velia, bugün: Castellamare della Brucca), v. b. B. Y.. Yunan kültürünün mühim bir merkezi olmuş, Pythagoras (Krotōn'da), Empedoklēs (Akragas'ta), Elea'lı Zēnōn (Yun. Zēnōn o Eleatēs), Arkhimēdēs (Syrakūs'ta) gibi fikir ve ilim adamları burada çalışmış, Akragas tyran'ı Thērōn'un hükümdarlığı zamanında da (M. Ö 480 sıraları), Pindaros, Aiskhylos ve Simōnidēs gibi edipler bir müddet burada bulunmuşlardır. M. Ö. 272 de Taras'ın sukutu ile bütün B. Y. Romalılara geçmiştir.

BÜYÜK ZAP (Zap Suyu adiyle de anılır, fakat bir de Küçük Zap ırmağının bulunmasından ötürü yeni haritalarımızda bu adla geçmektedir.), Doğu Anadolunun güney bölümünde bir ırmak ve Dicle nehrinin büyük kollarından biri. Uzunluğu 400 km yi bulur. Türkiye toprakları içindeki uzunluğu 190 km kadar olup, aşağı bölümü Iraktadır.

B. Z. ,kaynağını Hakkâri dağlık bölgesindeki Cilo Dağı ile Karadağdan ve daha kuzeyde Başkale çevresindeki dağlardan alır. Yüksekova (Gevar Ovası) dan geçen Nehil çayı ile büyür; Hakkâri kasabasının 3 km doğusundan geçer, doğuya doğru geniş bir büklüm yaptıktan sonra güneybatıya doğrulur ve Musul şehrinin 40 km kadar güneyinde Dicleye dökülür. B. Z. Hakkârinin kuzeydoğusundan İmadiye kuzeyine kadar uzanan 80 km lik orta bölümünde dar ve çok derin bir vâdiden, sarp yamaçlı boğazlardan geçer. Burada B. Z. Doğu Torosların içine antesedan yarmavâdiler açmak suretiyle gömülmüştür.

B Z. Doğu Anadolunun buzlu ve sürekli karlarla örtülü yüksek dağları (Cilo Dağı [4 170 m], Karadağ [3 650 m]) ndan aldığı kollarla beslendiğinden, suları boldur. Irmağın birçok yerlerinde, hususiyle Torosların arasındaki dar boğazlarda hızlı bir akışı vardır. Türlü yerlerinde çağlayanlar yapar. B. Z ın suları, bol yağmurların yağdığı ilkbaharda, dağlardaki kar ve buzların eridiği ilkbahar sonu ve yazın artar. Bu aylarda ırmağın seviyesi 1 - 2 m yükselir ve gürültülerle akar. Yaz sonlarına doğru B. Z. ın suları azalır ve çekilirse de, yine büyük bir ırmak görünüşünü kaybetmez. B. Z. yukarı kesiminde az derindir (1 m kadar) ve yayaların geçmesine hemen her mevsimde müsaittir. Başkale ile Hakkâri arasındaki bölümünde ise yalnız yaz sonlarında geçit verir. Bu kesimde ırmağın genişliği 60 - 80 m kadardır. Daha güneyde ve hususiyle boğazlarda ırmak çok derinleşir (3 - 5 m) ve artık hiçbir mevsimde geçit vermez. Ancak, buralarda yer yer çok daraldığından karşıdan karşıya uzun direkler atılmak suretiyle geçildiği olur. B. Z. ın iki yakasını biribirine bağlıyan köprülerin sayısı pek azdır. B. Z kışın donar; o zaman üzerinden hayvan da geçer. Irmağın, dar boğazlar dışında kalan yerlerinde vâdisi yer yer genişler, ekim - dikime elverişli topraklar uzanır. Ancak, ırmak bu topraklardan derinde aktığından sulama işlerinde pek az faydalanılmaktadır. Bk. DİCLE, KÜÇÜK ZAP.

BÜYÜKADA (Bey adası, Prinkipo, Megale Demonesia, Bringhipo, Megale), İstanbul vilâyetinin Adalar (b. bk.) kazasının merkezi. Marmara denizinin kuzeydoğusundaki Adaların en büyüğü, İstanbulun en güzel yazlıklarından, dinlenme ve eğlenme yerlerinden biri. Anadolu kıyısına olan uzaklığı 4 km ye yakın, Galataya olan uzaklığı 20 km

BÜYÜKADA: Rıhtım gazinoları ve oteller

BÜYÜKADA: Dil Çamlığından Nizam kıyılarının ve Değirmen plâjının görünüşü

dir. Uzunluğu 4 km, genişliği ortalama 1 350 m, yüzölçümü 5 km² den biraz fazladır. Adada iki tepelik yer vardır: Kuzeyde İsa tepesi (163 m), güneyde Yücetepe (202 m). Bu sonuncusu adanın en yüksek yeridir. Bu iki tepelik arasında bir boyun yeri vardır ki, birçok yolların birleştiği bu geçit yerinde «Birlik Meydanı» bulunur.

B. devamlı aşınmalarla Yukarı Neojende gelişmiş Trakya - Kocaeli yontukdüzünün, Dördüncü Zamandaki yerkabuğu esnemeleri sırasında çöküntüye uğramış bulunan bir bölümünde, deniz suları üstünde kalmış eski tepeliklerden biridir. Adanın güney bölümü ile kuzeyinin bir kısmı Üst Silur'a ait sert kuvarsitlerden bir yapı gösterir. Adanın batı ve doğu kıyı bölümlerinde Alt Devon kalker, şist, grovak tabakalariyle bunlar arasına sokulmuş püskürük külteler, kuzey bölümünün ortasında da Üst Silur arkoz serisi vardır. Kuzey ve doğu kıyılarında yer yer aluvyon birikintileri teşekkül etmiştir. Bu külteleriyle B., 15 km kuzeyindeki Çamlıca tepelerine (262 m) benzer.

B. nın batısındaki Dil, 500 m uzunluğunda, 100 m genişliğinde, alçak ve kuvarsitlerden yapısı olan düzgün bir çıkıntı halinde uzanır ki, bunun güneyinde, kıyılarında plâjların bulunduğu Yürükali, kuzeyinde Nizam koyları vardır, Adanın doğu kıyısında da bir deniz girintisi vardır ki, burası Karacabey koyudur. Bu koyun kıyılarında da plâjlar bulunmaktadır.

B nın yalnız kuzey bölümünde yerleşilmiştir. İstanbul ile ada arasında işliyen vapurların yanaştığı iskele de buradadır. Buradaki mahallelerin güneyinde kalan yerler ise güzel manzaralı ormanları, fundalıkları, yer yer kayalıklariyle ayrı bir özellik gösterir. Adanın kuzey bölümünün batısında güzel köşkleriyle Nizam mahallesi, ortada Cami mahallesi, kıyı boyunda da büyük otellerin, pansiyon, gazino ve lokantaların sıralandığı iskele çevresi vardır. B. nın kıyılarına yakın yerlerinden bir gezinti yolu geçer ve adayı çepçevre dolaşır. Bu, adanın «Büyük Gezinti (Büyük tur) Yolu» dur. Ayrıca Birlik Meydanından türlü yönlere doğru küçük gezinti yolları uzanır. Adanın bu güzel manzaralı yollarında süslü arabalar işler ve turistleri gezdirir. Adaya özellik veren bir taşıt da eşeklerdir. B. ile İstanbul arasında her gün sık sık vapurlar işler.

B. nın yılın normal zamanlarındaki nüfusu 6 821 (1955) dir. Ancak, yaz aylarında nüfus, gerek İstanbuldan ve gerekse başka yerlerden buraya dinlenmek üzere gelenlerle birkaç misli artarak 20 - 25 bini bulur. B. da bulunan otellerde ve pansiyonlarda yer kalmaz, lokantalar, pastacılar, kahve ve gazinolar dolup dolup boşalır.

Adanın havası çok temiz ve mülâyimdir: Kocaeli yarımadasındaki tepeler, sert rüzgârları tutar. Burada Karadeniz ve Boğaziçinin akıntıları ve şiddetli rüzgârları yoktur. İstanbul çevresinin hemen hiçbir yerinde buradaki kadar mülâyim hava görülmez. Yazın gündüzleri bizaz sıcak geçerse de, akşam üstü hafıf hafif esen serin bir rüzgâr başlar; bu saatlerde halkın çoğu gezinti yerlerine gider.

Tarih: B. nın İlkçağdaki tarihi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Romalı tabiat bilgini Plinius'un eserinde tafsılât verilmeksizin sadece adı geçen Megalē (= Büyük) adlı adanın B. olması muhtemel görülmektedir. Bizans devrinde kesin olarak bilinmiyen bir tarihten itibaren B., «Prens adası» anlamına gelen Prinkēponēsos (nēsos tu Prinkipos, tu Prinkēpu, tēs Prinkipu şekillerine de raslanır) adı ile tanınmağa başlamış ve bu isimle IX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren kaynaklara geçmiştir. Bazı bilginlere göre, İmparator II. İustinos, kendi mülkü olan B da, 569 da bir saray ile bir de manastır yaptırdığı için adaya Prens adası denmiş, diğer bazılarının artık pek taraftar bulmıyan fikirlerine göre ise, B. manastırlarında Bizansın prens ve prensesleri sürgün olarak yaşadıklarından bu isim verilmiştir. Bütün diğer komşu adalar gibi B. da VIII. yüzyılın sonlarından itibaren Bizans hükümdar sülâlesine mensup kimselerin sürgün yeri olmuşsa da, Patrik Eutykhios (ölümü 572) un biyografyasından anlaşıldığına göre Prinkēpo adası daha VI. yüzyılda bu adla anılmaktaydı.

II. İustinos tarafından 565 te sürgüne yollanan Patrik Eutykhios, Amasyaya gitmeden önce üç hafta kadar B. da hapsedilmiştir. İmparator Herakleios, kendisine karşı bir ayaklanma hareketine giriştiğinden şüphelendiği oğlu Athalarik'i 637 de B ya sürdürmüş, ikonoklast İmparator V. Konstantinos Kopronymos, 765 te kendi adamı olmasına rağmen Patrik II. Konstantinos'u önce Hieria (Fenerbahçe), sonra da B ya sürmüş ve bir müddet sonra da, geri getirtip kıyam eden ahaliye teslim etmiştir. B. nın tarihinde en çok nam bırakmış olan, İmparatoriçe Eirene'dir: Oğlu VI. Konstantinos'un 797 de gözlerine mil çektirerek tahtı ele geçirdiği zaman torunu Euphrosina'yı da B. nın bir manastırına kapattırmıştı. 802 de, I. Nikephoros tarafından idareden uzaklaştırılan Eirene, B. da kendisinin kurduğu büyük manastıra kapatılmış. sonra da Lesbos (Midilli) adasına gönderilerek orada ölmüş, cesedi B ya getirilerek yaptırdığı manastıra gömülmüştür. 726 dan 842 ye kadar süren resim aleyhtarı hareket (ikonoklâzm) sırasında, resim taraftarı birçok rahip B. ya sürülmüştür. Bunların arasında bilhassa Studios manastırının başrahibi ve teoloji bilgini Theodoros'un adı önemlidir. Tahtı ele geçirmek istiyen Thomas ile birleşen Arap akıncılarının Uludağ dolaylarına kadar gelmeleri sonunda, 821 e doğru, oradaki manastırlarında barınamıyan rahip ve keşişler, B. ya sığınmışlarsa da sayılarının çokluğu, sıcak ve susuzluk yüzünden burada büyük sıkıntı çekmişlerdir. Bundan sonra da bütün Bizans tarihi boyunca B. birçok mühim kimselere menfalık etmiştir. Latinler ile Bizanslılar arasındaki mücadeleler esnasında, 9 Nisan 1182 de vuku bulan Latin katliamında canlarını kurtarabilen 14 000 kadar Latin, Adalara çıkmışlar, bu arada B. daki manastırları yaktıktan sonra güney istikametinde kaçmışlardır. Tahtını kardeşine kaptıran Selçuk Sultanı I. Gıyaset'in Keyhüsrev'in de XII. yüzyıl sonlarında kısa bir zaman B. da yaşadığı tahmin edilmektedir. 1302 de Venedikliler Bizansı tehdidederken, korsanlar da B. ya çıkarak burasını yağma etmişler, Anadolu kıyılarından kaçıp B. ya sığınan ahaliyi esir etmişler, adadaki meskûn yerleri yakmışlardır. B. manastırlarının ileri gelenleri. şehrin surları dibinde kırbaçlanarak, İmparator II. Andronikos fıdye ödemeğe zorlanmıştır. Cenova - Bizans mücadeleleri sırasında, 1348 de kıymetli eşya yüklü bir Ceneviz gemisi, B. önünde dört Bizans gemisi ile savaşarak kendisini kurtarmıştır. Nicola Pisani idaresindeki Venedik - Katalan donanması Bizansa karşı yaptığı sefer esnasında, 1352 de B. önlerinde demirlemiş, mürettebat da B. ya çıkarak burada dinlenmişlerdir. Bu esnada B. nın meskûn olmadığı Ioannes Kantakuzenos'un *Vekayiname*sinden öğrenilmektedir. 1453 te İstanbul muhasarası sırasında, Baltaoğlu Süleyman Bey idaresindeki Türk donanması B yı fethetmek üzere buraya gelmiş, otuz muhafız tarafından müdafaa edilen kaleyi top ateşi ve saman dumanı ile teslim olmağa mecbur etmiştir.

Osmanlı idaresi zamanında B. uzun zaman önemli bir iskân yeri olamamıştır. Evliya Çelebi zamanında (XVII. yüzyıl) B. ya yamaçları kızıl renkte olduğundan «Kızılada» deniyor ve o sırada B. da ikiyüz kadar Rum evi bulunuyordu, Karye (Karyes) denen bu köy girgide, İstanbulun azınlıkları ile yabancıların sayfiye yeri halini almış, o sıralarda sık sık raslanan veba salgınlarından kaçanlara da emin bir sığınak olmuştur. XVIII. yüzyılda adanın meskûn yerinin bırakılarak kuzey tarafında yerleşildiği görülmektedir. Bu yüzyılın sonlarında ada halkı, balıkçılıkla ve ağaçlardan kömür çıkarmakla geçiniyordu. 1824 e doğru B. nın Maden adındaki yerinde bir demir madeni işletilmeğe başlanmıştı. MacFarlane, Walsh, Brayer gibi Batılı seyyahlar, XIX. yüzyılın ilk yarısında B. nın nüfusunun iki - üç bin kadar olduğunu tahmin etmişlerdir. Bu sırada İstanbul ile B. arasında gidiş gelişi 14 büyük pazar kayığı sağlamaktaydı. XIX. yüzyıl ortasında vapur seferlerinin başlaması ve Kırım Harbi esnasında İngiliz donanmasının B. önünde dedemirlemesi ile B. nın önemi daha da artmış ve 1850 den sonra, kuzey yamaçtaki köyden başka batıda bir köy daha kurulmuştur. Son elli yıl içinde ise B. hızla gelişerek büyük, modern bir sayfiye haline gelmiştir.

B. nın eski eserlerinden zamanımıza önemli bir şey kalmamıştır. Eski Karye'nin bulunduğu Karacabeyde 1930 da M. Ö. V. yüzyıla ait altın Kyzikos sikkeleri dolu bir küp çıkmıştır. 1342 de, Aleksios Apokaukos'un, icabında kendisine sığınak olmak üzere yaptırdığı ve 1453 te Süleyman Bey'in zaptettiği kale bugün ortada yoktur. Halbuki 1880 de biri köyün başında, diğeri Çınar meydanı ile kıyı arasında, iki kule görülüyordu. II. İustinos'un 569 da yaptırdığı saray ve manastırdan da hiçbir iz kalmamıştır. VIII. yüzyılda İmparatoriçe Eirene'nin kurdurduğu büyük kadınlar manastırının ise İustinos'unkinin yerinde olduğu tahmin edilmektedir. B. nın kuzey doğusunda, Maden'de eski demir ocağının kalıntısının az ilerisinde, kıyıda bu binaya ait oldukları zannedilen yıkıntılar bulunmuştur. Türklerin Mağara, yerli Rumların Kamares dedikleri bu yıkıntıların genel uzunluğu 250 m kadardır. İç çapı 18 m olan yuvarlak su sarnıcının kalıntısı da durmaktadır.

B. nın, Osmanlı devrinde, meskûn ve hepsi de erkeklere mahsus üç manastırı vardı. Karacabey koyu tarafında olan Hagios Nikolaos manastırı 1860 ta yapılmış, 1873 te genişletilmiştir. Kilisesinin mihrabının altında Hagia Paraskeuē ayazması bulunmaktadır. Sonraları boşalan bu manastır uzun zamandır, yazlığa çıkanlara kiraya verilmektedir. B. nın ortasındaki tepede bulunan ve halk dilinde Hristo olarak tanınan diğer manastır ise İsa namınadır. Belki esası Bizans devrinden olan bu manastırı 1597 de iki rahip ta-

mir ettirmişler, 1753 te Hıristiyan bezirciler loncasına vakfedilmiş, nihayet çeşitli teşekküllerin malı olduktan sonra 1840 a doğru harap bir hale gelmiştir. 1869 da Patrik Sophronios tamir ettirmiş, 1903 te İōakeimeion adı ile yetimhane olarak yeni baştan yapılmıştır. B. nın güney tarafındaki Yüce tepenin üstünde B. nın üçüncü manastırı vardır. Hagios Georgios Kudunas veya Kōdōnas (halk dilinde: Aya Yorgi) adında olan bu manastır, şifalı hassasına inanılan bir ayazmanın etrafında kurulmuştur. Yine esası herhalde Bizans devrine dayanan bu manastır IV. Murat zamanında yeni baştan yapılmış, 1751 de tamir görmüş, XIX. yüzyıl başlarından itibaren 1914 e kadar Ortodoks azınlık tarafından deliler yurdu olarak kullanılmıştır. Üç kat halinde altı ayrı şapel ve kiliseden başka şimdi boş olan manastır binalarından meydana gelmiştir. Büyük kilisenin alt tarafında, kaya içine oyulmuş Hagios Georgios ayazması bulunmaktadır.

B. nın Osmanlı devrine ait ibadet yeri. II. Abdülhamit zamanında yapılan Hamidiye camiidir. 1953 te Iskele meydanına, B. nın fetih hâtırası olarak kitabeli bir sütun dikilmiştir.

Bibliyografya: G. Schlumberger, *Les îles des Princes*, Paris 1884 ikinci bas. 1925, s. 138 - 253, Türkçesi N. Yüngül tarafından, İstanbul 1937; R. Janin *Les îles des Princes* adlı makale «Echos d'Orient» dergisinde, c. 23 (1924), s. 415 - 427 de; E. Mamboury, *Les îles des Princes, Banlieue maritime d'Istanbul*, İstanbul 1943, s. 57 - 93.

BÜYÜKÇEKMECE, İstanbulun Çatalca kazasına bağlı nahiye. Nahiye merkezi olan B. nin nüfusu 1 430 (1955) dur. B. kasabası, aynı addaki gölün Marmaraya açık olan güney kenarındadır. İstanbul-Edirne asfaltı buradan geçer (İstanbula uzaklığı 40 km). Ayrıca, Çatalcadan geçen bir şose ile Kırklareli ve Edirneye bağlıdır. Kasabanın çevresi 150-200 m yükseklikte, hafif dalgalı, düz bir arazidir. B. ye küçük deniz taşıtları uğrar. B. ve çevresinin halkı bağcılık, kavun, karpuz sebze yetiştirme, çiftçilik, balıkçılıkla geçinir. İstanbula kavun, karpuz, üzüm gönderilir. Süt, yoğurt, peynir ticareti de vardır. B. Gölünden tatlısu balıkları avlanır. B. nin evleri bir ve iki katlı, ahşap, tuğla veya kerpiç duvarlı, çatılı ve kiremitle örtülüdür. Nahiyeye bağlı 18 köy vardır. Nahiyenin nüfusu 11 192 dir.

BÜYÜKÇEKMECE GÖLÜ, Marmaranın kuzey kıyısında, Çatalca yarımadasının güney bölümünde bir kıyı gölü. Yüzölçümü 10 km² (hemen doğusunda Küçükçekmece adiyle anılan gölün yüzölçümü ise 14 km² dır), uzunluğu 7, ortalama genişliği 2 km dir. B., çöküntüler sonucu olarak deniz suları altında kalmış eski bir vâdinin, koy biçimine girdikten sonra, ağzının bir kıyı kordonu ile kapanmasından meydana gelmiş bir denizkulağı (lagün) dır. Bu eski batmış vâdinin ortasına düşen dar bir yerde, her iki kıyıdan kopan ve deniz etkisiyle sürüklenmiş olan kum, çakıl, kil gibi ufalanmış parçalardan meydana gelmiş olan diller, birbirine gittikçe yaklaşmış, deniz girintisini göl biçimine sokmuştur. Her iki dil arasında, göl ile deniz arasında yine bağlantı vardır. Bu sebepten, Çatalca yarımadasının orta bölümünün sularını toplıyan Karasu ve Delice çayları ile batıdan karışan bol sulu dereler, gölün sularının tuzluluğunu azaltmış ise de, denizle olan bu bağlantı dolayısiyle göl suları yine de acılığını saklamıştır.

B. G. nün önündeki kıyı setinin genişliği birkaç yüz metre kadar olup, deniz yüzünden 1 - 2 m yüksektedir. İstanbul - Silivri - Çorlu - Lüleburgaz - Babaeski - Edirne asfalt yolu bu setten geçmektedir.

BÜYÜKÇEKMECE KOYU, Marmara denizinin kuzey kıyısında, aynı addaki gölü meydana getiren setin bulunduğu yere kadar sokulan deniz girintisi. Batmış bir vâdinin güney yarısı olan bu koyun, Baba Burnu ile Kaldırım Burnu arasında kalan ağzının genişliği 5 km, buradan göl setine kadar olan girintisi 6 km dir. Bk. BÜYÜKÇEKMECE GÖLÜ.

BÜYÜKDEFTER (Fr Grand - livre), ticaret terimi. Ticaret kurumlarında hesapların tasnifli bir şekilde kaydına mahsus olan defter. Fransızcada B. e verilen adın karşılığı olarak bizde defter - i kebir denmiştir ki, bunu B. diye adlandırmak da mümkündür. B. denmesi eskiden bu defterlerin çok defa hacımlı bir defter olmasından da ileri gelmektedir.

B. e yevmiye defterindeki hesaplar geçirilir. Yevmiye defterine sadece tarih sırasiyle geçirilen hesaplar B. e aktarılırken tasnife tâbi tutulur. Bir B. de sermaye, kâr ve zarar hesabı, kullanılabilen kıymetler, kullanılamıyacak kıymetler, emtia, kasa, satıcı ve alıcı hesapları, nâzım hesaplar gibi türlü hesaplar için sayfa açılır. Meselâ mağazaya giren mallar, satılan mallar, B. «emtia» adıyle açılan bir hesaba yazılır. Yine kasaya giren ve oradan çıkan paralar da kasa hesabında toplanır. B deki her hesabın bir «borç», bir de «alacak» sütunu vardır Alınan mallar emtia hesabının borcuna, satılanlar da alacağına geçirilir. Böylece B., ticaret muamelelerinin bütün hareketlerini, mahiyetine göre açık bir şekilde gösterir.

B. deki hesapların doğruluğunu kontrol için aylık mizanlar (balance) çıkarılır. Bu mizanda, aynı tarihte B. deki her hesabın borç ve alacak toplamları ile borç ve alacak artıkları (bakiyeler) gösterilir.

Aşağıda basit bir mizan örneği veriyoruz:

	Toplamlar		Artıklar	
	Borç	Alacak	Borç	Alacak
T. C. Ziraat Bank.	—	12 000	—	12 000
Ahmet	2 000	5 000	—	3 000
Hüseyin	2 000	—	2 000	—
Cemal	7 000	—	7 000	—
Kasa	12 000	9 000	3 000	—
Emtia	5 000	2 000	3 000	—
	28 000	**28 000**	**15 000**	**15 000**

Her muamele, bir hesabın borcuna ve öteki hesabın alacağına kaydedildiği için borç sütunlarında bulunan rakamların toplamı, alacak sütunundaki rakamların toplamına müsavi olur. Toplamlar birbirini tutmazsa hesaplarda yanlışlık var demektir.

B., tek veya birkaç cilt olacağı gibi, değiştirilebilen yapraklar (Feuillets mobiles) halinde tutulduğu da olur. Bu usulde, dolan yapraklar alınıp yerine boş yapraklar konur. Bir de kart sistemi (İng. Card system) vardır ki, bunda kartlar, büyük defter yerine kullanılır ve kilitli bir kutu içinde saklanır. Dolan kartlar, yine, kilitli ayrı bir kutuda saklanır.

B., Ticaret kanununa göre ticaret yapanların tutmağa mecbur olduğu defterlerdendir. Ancak, 7 Haziran 1949 tarihli ve 5432 sayılı vergi usulü kanunu gereğince bilânço esasına göre hesap tutmakla mükellef olan bir kısım ticaret erbabı, vergi dolayısiyle B. tutmağa mecburdurlar.

BÜYÜKDERBENT, Kocaeli vilâyetinin merkez kazasına bağlı bir nahiye. Sapanca ile İzmit arasında bir demiryolu istasyonudur. Uzuntarla da denilen bu nahiyenin resmî adı Derbent'tir. Bk. DERBENT.

BÜYÜKDERE, İstanbul vilâyeti Sarıyer kazasının Yeniköy nahiyesi merkezi. Boğaziçinin yukarı kısmında, Rumeli kıyısındadır (enlem: 41° 10′ kuzey; boylam: 29° 0,3′ - 1/2 doğu). Boğazın Karadeniz ağzından uzaklığı, kuş uçuşu 10,5 km, Haliç ağzından uzaklığı kuş uçuşu 16 km, sahil yolundan 23 km dir; Rumeli yakasında 13. iskeledir. 1952 den beri asıl B. ve Çayırbaşı olmak üzere iki mahalleye ayrılmış olup 1955 sayımına göre birincinin nüfusu 3 776, ikincinin de 2 190 (hepsi: 5 966; 1950 de: 4 350; 1 100 ev var) dır; bu nüfus yazın 9 000 e kadar yükselmektedir. Köyün muhtarlık sınırları, kıyıda Mesarburnu (eski Simas) ile Çakaldere (Kireçburnu [eski Kleides = «kilitler»] ile Kefeliköy arasında), dağ tarafından da Bilezikçi Çiftliği ve Hacıosman Bayırı tepesindeki Han Çayırı (B. den 2,25 km, yüksekliği 128 m) arasında bulunmaktadır; bu saha Kefeliköyü [eski Dikaia Petra = «âdil kaya»] de içine alır. Çayırbaşı, Kalafatyeri, Maltızçarşısı, Dereiçi, Fıstıksuyu (kestane korusu) ve Piyasa, başlıca semtleridir. Kazanın kaymakamlık, adiyle ve emniyet âmirliği binaları B. dedir.

Asıl B., B. Çayırından geçerek B. Koyu (eski *Bathykolpos* = «derin [yani, içeriye doğru uzanan] koy») na dökülen Büyük Dere (eski *Bathys* = «derin», veya *Bathyrryaks* = «derin sel» veya *Mega Rheuma* = «büyük çay») nin adıdır. Eskiden hakikaten büyük olan bu dere, Bahçeköy bentleri yapıldıktan sonra çok küçülmüştür; şimdi kıyıda B. köprüsünün altından geçerek koya dökülür. M. Ö., Megara'lılar bu derenin ağzında bir balıkçılık merkezi (Yun. *bolos* = voli yeri) kurmuş ve hēmiōs (= yarı tanrı) Saiōn'a bir mâbet yapmışlardır. Bundan dolayı B. koyuna «Sa ön koyu» da denmiş dağ eteklerinden çayıra doğru uzanan münbit araziye de «güzel tarla» (*Kalos agros*) adı verilmiştir; eskiden buranın başka bir adı da «çayırlık» mânasına gelen *Libadia* idi. Boğazın en geniş yerini (3,3 km) teşkil eden bu koy, tabiî bir liman olup Karadenizde fırtına olduğu zaman gemiler buraya sığınır.

İmparator İustinianos burada bir kilise (Hagios Theodōrōs), patrik Tarasios (VIII. yüzyıl) da bir manastır yaptırmıştır; manastırın harabelerine Kocataş tepesinin güney yamacında hâlâ raslanmaktadır. Şimdi arka kısmında Vilâyet Bahçe Kültürleri İstasyonu (kurul. 1931; 350 dönüm; 1 400 meyva ve süs ağacı [480 i meyva, bu arada 43 şeftali] çeşidi), ön kısmında da, bir aralık deniz uçak hangarları şimdi de motorlu kıtaat bulunan B. çayırında, Cumhuriyet devrine kadar yaşamış olan dev bir çınarın («Yedi Kardeşler»; Yun. *Hepta Adelphia*; bk. AĞAÇ) altında, 1096 da, Birinci Haçlı Seferi kumandanı Godefroy de Bouillon'un karargâh kurmuş olduğu söylenir; aynı çayırda, eskiden, bilhassa ecnebiler yazın polo oynardı. Köyde, biri XVI, öbürü de XVIII. yüzyıldan kalma iki cami vardır; bunlardan birincisini Kılıç Ali Paşa çıraklarından Mahmut Efendi, ötekini de Sadaret Kethudası Kara Kethuda Ahmet Ağa yaptırmıştır. B. ile Kefeliköy, Şehzade Sultan Mehmet camisi vakfındandır; ayrıca bk. KEFELİKÖY.

BÜYÜKDERE: Piyasa caddesi, yalı ve gazinolar; geride B. koyu ve deresi

Bizans devrinde B. ye pek kıymet verilmemiş, imarı da ele alınmamıştı. Ancak Fatihten sonra ve bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren, güzel yalılar ve muhteşem saraylarla süslenen Boğazın Rumeli yakasında B. ve Sarıyer son mesire yeri idi. İstanbuldan uzak oluşu, o zamanki vesaitle gidilmesi güç ve pahalı bulunuşu sebebiyle halktan ziyade yüksek zümrenin ilgisini çekmişti. Nitekim o zamanki premene (pazar kayıklarının büyüğü) lerle gidilen en uzak semt İstinye idi. II. Sultan Selim B. yi çok sever ve oraya sık sık gidermiş. Bilhassa B ile Sarıyer arasındaki Çelebi Sokak bahçesi meşhur bir teferrüç yeri olmuş IV. Mehmet ve sonra IV. Murat buralara kiraz âlemi yapmağa gelirlermiş. B. bağlarının yukarısında şifalı (mide ve barsak için) bir su, onun yakınında da meşhur bir bağ (Ali'nin bağı) bulunur. «Alibaba suyu» denilen bu su (derecesi: 2), 1938 de köy halkı tarafından iskele karşısındaki çeşme (eski kitabesi 1602 de) ye indirilmiştir. Sultansuyu (derecesi: 4), Fıstıksuyu (derecesi: 10), müdrir ve gayet az akan Kefeliköy (derecesi: 3). Kocataş (derecesi: 2) suları B. nin meşhur sularındandır; dere içlerinde daha başka sular (Papaz [Toptaşı] suyu, Neraki, v.b.) vardır; Çayırbaşı camisi çeşmesi 1782 tarihinde Kaptan Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır; köydeki en eski çeşme şimdi akmaz (yaptıran: Kanunî'nin mirahuru Ali Ağa, 1558). Kocataş (eskiden: Kabatas; 247 m) tepesi, Boğazın en yüksek tepelerinden olup, bir taraftan Karadeniz, öbür taraftan da Marmara denizi görünür. Fıstıksuyunda, B. koyuna hâkim eski topçu karakolu binası 1953 e kadar ilkokul olarak kullanılmıştır.

B., bugün 14 km lik asfalt bir yolla dağdan Şişliye, başka bir asfalt yolla da kıyıdan Bebek'e bağlıdır. Havası serin, suyu ve balığı (bilhassa mevsiminde lüfer) ve şeftalisi meşhur olan B., bugün gittikçe artan muvasala imkânlariyle Boğaziçinin en büyük sayfiye ve mesiresi olduğu için eğlence yerleri, deniz gazinoları ve banyoları vardır. Kıyıda Piyasa denilen ve gezi yeri olan asfalt yolu ile yalıları meşhurdur. Sovyet («Moskof Sarayı») ve İspanya büyükelçiliklerinin sayfiyeleri buradadır; eskiden Avusturya büyükelçiliğinin yalısı («Nemçe Sarayı») da burada idi. Yeni binaya taşınan ilkokulu, Akşam Kız Sanat Okulu, Çocuk Bahçesi, Gençlik ve Su Sporları kulüpleri, İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası şubeleri, Gümrük Muhafaza Merkezi, Sahil Sağlık Kontrol Merkezi, Gemi Kurtarma İstasyonu, İstanbul Boğazı Kumandanlığına ve İstanbul Liman Reisliğine ait şubeler, İnhisarlar Kibrit Fabrikası, gazoz, tuğla ve çömlek fabrikaları, meşhur bir börekçi fırını, dalyanları, küçük bir tersanesi ve kalafat yerleri vardır; B. tuğlası en iyi tuğla çeşitlerinden sayılır.

Cumhuriyet devrinden sonra tatbik edilen yol siyaseti ve İstanbulu imar gayretleri meyanında Boğaz yollarına da önem verildi. Çayırbaşından başlıyan bir asfalt yol, B. yi 5 km içeride bulunan Bahçeköyüne (Bahçeköy - Kilyos: 13 km; Bahçeköy - Kemer Burgaz: 9 km) ve 6,75 km deki Bentler (b. bk.; denizden yüksekliği 137 m) e bağlar. Bu yol üzerinde, Fidanlığa, Kibrit Fabrikasına, Bilezikçi Çiftliği (eskiden: Abraham Paşa Çiftliği) ne, Sultansuyu (2.25 km) na, Kambursuyuna, Bahçeköye girerken su kemerleri (I. Mahmut tarafından 1732 de yaptırılmıştır; uzunluğu 409 m,

yüksekliği 27 m) ne. Bahçeköyde Orman Fakültesine, bunun fidanlıklarına, az ileride de Kameriçe suyuna raslanır; ormanlarında 8 türlü meşe ağacı vardır.

B., 1897 ve 1917 yangınlarında çok zarar görmüş ve bir aralık sönük bir hal almışsa da, son 25 yıl içinde yeniden ve daha büyük bir hızla canlanmıştır.

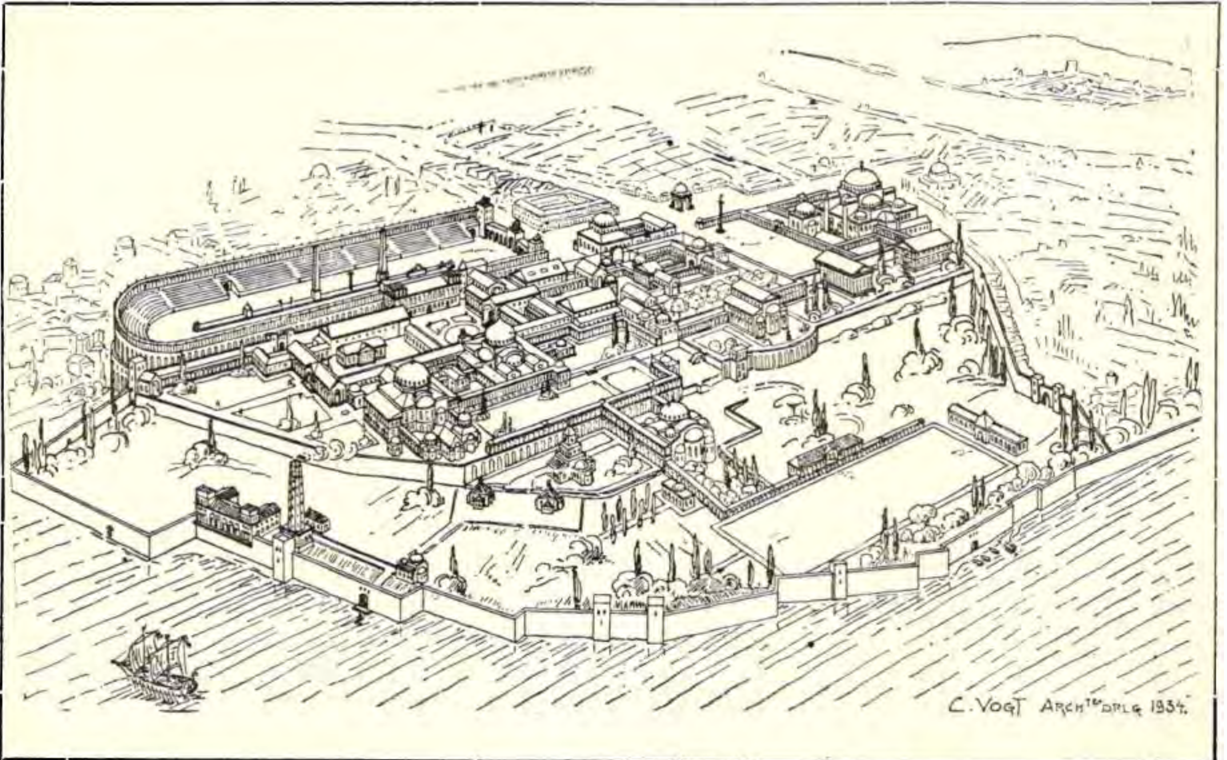
BÜYÜKELÇİ: bk. ELÇİ.

BÜYÜKKARIŞTIRAN (eski adı: Çiftlik), Kırklareli vilâyetinin Lüleburgaz kazasında, İstanbul - Edirne asfalt yolu boyunda, Çorlu ile Lüleburgaz arasında bir nahiye. 11 köyü ve kasabası ile birlikte nüfusu: 15 298 (1955). Aynı adı taşıyan nahiye merkezi 1 520 nüfuslu olup, Ergene'nin kollarından Anadere ile Pınarbaşı deresi arasındadır. Bu çevrede arazi düz, yahut hafif dalgalıdır (denizden yüksekliği 80 - 100 m). B. ın 8 km güneybatısında Seyitler demiryolu istasyonu vardır. B. dan sık sık otobüs ve kamyonlar geçer. B. ayrıca güneyde Muratlı istasyonuna bir şose (15 km) ile bağlı olduğu gibi, kuzeyde Vize ve Karadeniz kıyısındaki Midye'ye de araba yolu uzanır.

B. çevresinde tahıl, ayçiçeği, mısır ekilir, sebze yetiştirilir. Burada ortakçılıkla idare edilen çiftlikler vardır. Tarım aletleri arasında 4 çift öküzle çekilen sapan, pulluk, traktör bulunmaktadır B. nahiyesi içinde büyük köyler vardır: 3038 nüfuslu Ahmetbey (belediyesi bulunan bir kasaba), 1 330 nüfuslu Emirali 1 928 nüfuslu Çiftlikköy bunlardandır.

BÜYÜKSARAY (Lat. *Palatium magnum* = büyük saray. Prokopios'ta *Basileōs oikia* = İmparatorun evi, *Patria*da *to palation* = saray ve *to mega palation* = büyük saray, *Merasimler kitabı*nda aynı ad, yalnız bir yerde, *to hieron palation* = mukaddes saray, Villehardouin'de altı çeşitli imlâ ile *Bokelion*, Gregoras'ta *hippodromu palation* = hippodrom sarayı ve *palaion palation* = eski saray), İstanbulda Bizans devrinde imparatorların oturdukları saray. B. şimdiki Sultanahmet camisinin bulunduğu yerden Marmara kıyısına kadar hemen hemen 100 000 m² lik bir alanı kaplıyan çeşitli binalardan meydana geldiğinden ve etrafı duvarla çevrili olduğundan âdeta başlıbaşına bir şehir teşkil ediyordu. B. hakkında Bizans kaynaklarında birçok bilgiler bulunmakla beraber bugünkü kalıntıların azlığı yüzünden, bütün bu bilgilerden B. ın teferrüatı hakkında kesin neticeler elde edilememektedir. B. kuzey-batı tarafında şimdiki Sultanahmet parkının yerinde bulunan Hippodrom (bk. ATMEYDANI) ile Septimius Severus zamanında yapılan Zeuksippos hamamlarına, kuzeydoğuda Ayasofyanın önünde uzanan Augusteion meydanı ve Ayasofya ile Senatoya komşu bulunuyordu. Doğu ve güney tarafında denize kadar dayanan B. ın güneybatı tarafında Bukoleōn sarayı ile imparatorlara mahsus iskele, Hormisdas mahallesi vardı.

Tarih: IV. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Bizans imparatorlarının oturdukları ve X. yüzyıl sonlarına kadar devamlı ilâvelerle genişletilen B. ın ilk binaları I. Konstantinos (324 - 337) tarafından yapılmıştır. B. ın en önemli kısımları olan Daphne, Magnaura ve Khalkē sarayları bu sırada inşa edilmiştir. 532 de Nika ihtilâli esnasında yanan bu saraylar I. İustinianos (527 - 565) tarafından yeniden yaptırılmıştır. I. İustinianos, prensliği zamanında oturduğu Hormisdas sarayını da B. a eklemiştir. II. İustinos (565 - 578) Khrysotriklinos'u tamamlatmış, II. İustinianos (685 - 695 ve 705 - 711), Lausiakos ve Khrysotriklinos'u Hippodroma bağlıyan Triklinos'u, Theophilos (829 - 842) Khrysotriklinos'u Daphnē sarayına bağlıyan Sigma ve Trikonkhos'tan başka, Kamilas, Musikos, Margaritēs, Karianos, Mystērion, Pyksites, Erōs adlarındaki kısımları yaptırtmışlardır. I. Basileios (867 886) büyük terasın dibinde Nea adı ile şöhret bulan Theotokos (= Meryem Ana) kilisesini, Aetos'u, B. ın eski yapıları içinde de, Kainurgion ve Pentakubukleion'u inşa ettirmiştir. VII. Konstantinos (913 - 959) zamanında birçok

C. Vogt'un Büyüksarayı gösteren temsilî resmi

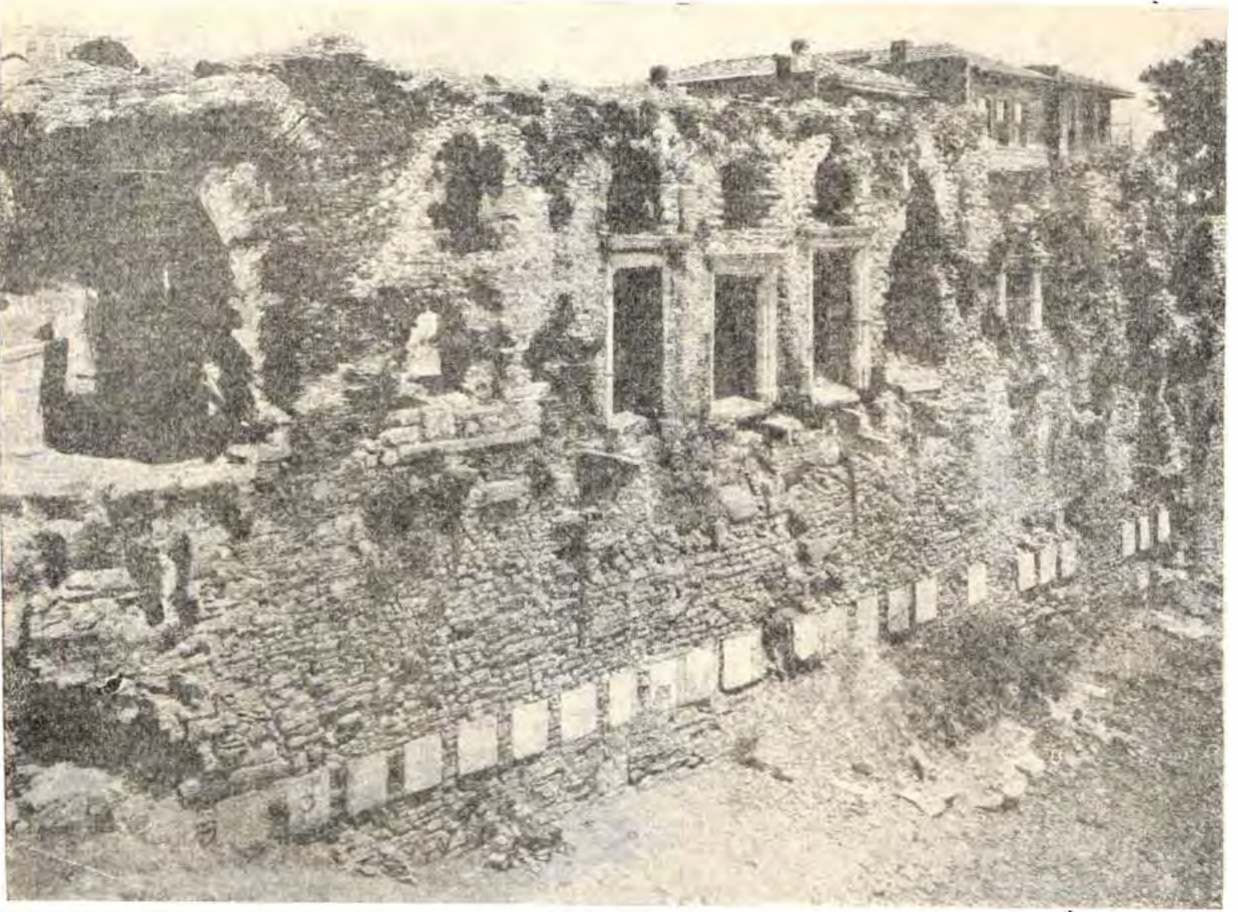
Büyüksarayın deniz cephesinin temsilî resmi

kısımlar, Romanos Lekapenos (920 - 944) zamanında Khalkē, II. Nikephoros (963 - 969) ile İoannes Tzimiskes (969 - 976) zamanlarında da B. ın diğer birçok kısımları tamir edilmiş veya zengin surette mozaikler ile süslenmiştir. B. XI. yüzyılın sonlarından itibaren ön mini kaybetmiş ve Komnenos sülâlesi zamanında, Ahırkapı ile Sarayburnu arasındaki alanda uzanan Manganoi sarayı ile Ayvansarayın yukarı kısmındaki Blakhernai (b. bk.) sarayı tercih edilmiştir. Fakat B. ın bir anda tamamen boşaltılmadığını, 1204 te İstanbulu ele geçiren Latin şövalyelerinin yeni Latin imparatorunu seçmek üzere B. da toplanmalarından anlamak mümkündür. İstanbulu 1261 de geri alan VIII. Mikhael (1261-1282) de, Blakhernai sarayının tamiri bitinceye kadar B da oturmuştur. Bizans devletinin son 150 yılında B. artık tamamen bakımsız bırakılmıştır. O sıralarda lüzum görüldükçe malzemesinden istifade edilen B. ın 1420 yılı sıralarında bir harabe halinde olduğu bilinmektedir. 1453 te şehir fethedildiğinde B. bir yıkıntı durumunda idi. Bazı kaynaklarda Fatihe atfedilen meşhur Farsça beytin B. ın halini ifade için söylendiğini kabul eden bilginler vardır.

Türk idaresinin başlaması ile şehir yeniden imar edilirken B. ın yerinde de inşaat yapılmış ve henüz ayakta olan son kalıntılar da çeşitli büyük binalar ve evlerle örtülerek kaybolmuştur. B. ın muhtelif parçaları hakkında bilgi veren kaynakların başında İmparator VII. Konstantinos'un yazdığı *Merasimler kitabı* gelmektedir. Yine aynı yazarın, dedesi I. Basileios'un biyografyası ile anonim Theophanes zeyillerinden Theophilos'un biyografyası, yabancı seyyahlardan ise Luitprand, Harun b. Yahya ve İbni Batuta'nın eserleri, B. hakkında değerli bilgiler ihtiva eden başlıca kaynaklardır.

B. ın başlıca kısımları: B. çeşitli kaynaklardan toplanan bilgilere göre başlıca şu kısımlardan meydana gelmişti:

Adını B. ın ana kapısı olan *Khalkē pylē* (bakır kapı) den veya damının yaldızlı bakır levhalar ile kaplı olmasından alan *Khalkē* B. ile Augusteion meydanı arasında bir nevi hol mahiyetinde idi. Önce I. Konstantinos tarafından yaptırılmış, 532 yangınından sonra, İustinianos tarafından yeni bir plâna göre (mimar Aitherios'a?) tekrar inşa ettirilmiştir. Sonraları burasını I. Basileios tamir ettirmiştir. Kubbeli büyük bir salonu olan Khalkē'nin duvarları renkli mermer levhalarla, kubbe ve kemerleri ise, İustinianos'un sefer ve zaferlerini anlatan mozaiklerle süslenmişti. Zemin de renkli mermerlerle kaplı bulunuyordu. Bu sarayda, bir müze gibi, çeşitli heykeller bulunuyordu. Khalkē'nin yanında *Sōtēr Khristos tēs Khalkēs* şapeli vardı. Burasını I. Romanos yaptırtmış, İoannes Tzimiskes büyülterek, mozaikler ile süsletmiş ve kendisi için altın işlemeli bir mezar da yaptırarak buraya gömülmüştü. XI - XII. yüzyıllarda bazı tarihî olaylara s hne olan şapelin uzun zaman durduğunu, ancak 1509 zelzeles nde yıkıldığını tahmin ettirecek deliller vardır. Khalkē'nin etrafındaki muhtelif binalardan bir tanesi de *Numera* idi. Burası Konstantinos zamanında yaptırılmıştı. Uzun zaman terk edilmiş, Herakleios devrinden itibaren hapishane haline getirilmişti. Khalkē'yi takibeden *Skholai* ise Khalkē'den bronz bir kapı vasıtasiyle geçilen saray muhafızları koğuşu idi. Burada bir tören salonu (*Triklinos*) ndan başka, yuvarlak şekilde olduğu adından anlaşılan, sekiz direkli bir bina (*oktōkionios tholos*) vardı. *Hagioi Apostoloi en tō Palatiō* kilisesi de saray muhafızlarının koğuşunda idi. *Ekskubita* adındaki diğer bir koğuşu, büyük bir avize ile süslü *Lykhnoi* adı verilen kubbeli yuvarlak bir salon takibediyordu. Daha ileride sıralanan birtakım salonlardan sonra on dokuz sedirli salon (*triklinos tōn dekaennea akkubitōn*) a geçiliyordu. I. Konstantinos'a izafe edilen bu bina B. ın en muhteşem kabul salonu idi. Altın yaldızlı ahşap tavanı, VII. Konstantinos zamanında yenilenmişti. Büyük yortularda ve yabancı elçilerin gelişlerinde burası büyük ziyafetlere sahne olurdu. Bu salona, davetlilerin İlkçağ usulüne göre uzanabilecekleri herbiri oniki kişilik sedir (*klinē*) lerden dolayı bu ad verilmişti. İmparatorun tam ortada olan altın sedirini, iç içe iki halka halinde on sekiz sedir çevirmekte idi. Bu salonun sol tarafında bazı yortularda imparatorun taç giydiği *Naos tu Kyriu Khristu* kilisesi bulunuyordu. Hazinesinde birçok kıymetli eşya saklanan bu kilisede iki defa Müslüman elçi de kabul edilmişti. B. ın bu bölgesinde sıralanan İmparatorluk meclislerinin toplantı salonları olan büyük ve küçük *Konsistōrion*u, hazine ve arşiv deposu olan *Sakellē* adındaki salon ile içinde büyük bir İsa mozaiki ile süslü yumurta biçiminde kubbeli *Ōaton* ve imparatorun tevcih merasimlerine tahsis edilen *Delphaks* adlarındaki salonlar takibediyordu. On dokuz sedirli salondan *Onopodion* veya *Onopus* adındaki vestibül ile «altın el» anlamına gelen *Khrysē Kheir* adındaki dehliz geçilmek suretiyle bütün B. ın en eski ve en merkezî kısmını teşkil eden *Daphnē* sarayına varılırdı. B. ın bütün daireleri ile irtibat halinde olan Daphnē'nin adını Romadan getirilen bu isimdeki bir su perisi heykelinden, Apollon'un defne dalı tacından veya her Ocak ayının ilk günü Senato üyelerine burada birer defne dalı verilmesinden dolayı aldığı zannediliyor. Daphnē sarayının esası I. Konstantinos zamanında yapılmıştı. Burası başlıbaşına bir kompleks teşkil eden bir binalar topluluğu halinde idi. Ana binasını, *Augusteus* veya *Triklinos tu Augusteōs* adındaki tören salonu teşkil ediyordu. Birçok imparatoriçeler burada taç giymiştir. Sağ tarafta, kabul günleri imparatorun dinlenmesi, tören elbise ve işaretlerini kuşanması için bir oda (*koitōn* = yatak odası) ya sahip *Oktagōnon* adındaki daire ile X. yüzyıla kadar B. ın resmî esas kilisesi olan 428 de İmparatoriçe Pulkheria'nın yaptırdığı *Hagios Stephanos en tē Daphnē* kilisesi bulunuyordu. Birçok imparatorların taç giyme ve evlenme törenlerinin yapıldığı bu kilisenin hazinesinde meselâ Matthaios *İncili* gibi birçok değerli eşya vardı. Sol tarafta ise, kullanılmıyan, içinde yalnız eski ve değerli üç eski haç muha-

Büyüksarayın deniz cephesinin bir kalıntısı

faza edilen bir vaftizhane binası ile Meryem adına yapılmış *Theotokos en Daphnē* ve *Hagia Trias en tē Daphnē* kiliseleri bulunuyordu.

B. ın en önemli dairelerinden biri de IX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Theophilos'un yaptırdığı *Trikonkhos* ve çevresindeki binalardı. Üç yapraklı bir yonca biçiminde olduğu için bu adı alan binanın yarım kubbeleri tamamen altın yaldız ile kaplanmıştı. Bu salona açılan üç kapıdan ortadaki gümüş, yanlardakiler ise bronz kaplanmıştı. Trikonkhos'un bitişiğinde yarım ay biçiminde *Sigma* adında revaklı bir salondan başka yine Trikonkhos'a benziyen *Tetraseron* denen bir bina, esrarlı akustiğinden dolayı adı «esrar» mânasına gelen *Mystērion*, batı tarafında muhteşem *Pyksitēs*, doğuda silâhhane olarak kullanılan *Erōs*, daha ileride Karia mermeri ile süslendiği için bu adı alan *Karianos* ile adı inci anlamına gelen, önü teraslı *Margaritēs* adlı binalar vardı. Rodos mermerinden sekiz sütuna sahip bulunan Margaritēs'in duvarları hayvan resimleri ile süslenmişti. Margaritēs'in batısında ise altın yaldızlı tavanı, yeşil Tesalya mermerinden altı sütunla taşınan, duvarları altın zemin üzerine hasat yapan insanları tasvir eden mozaiklerle süslü *Kamilas* adındaki daire vardı. Bunun bitişiğinde *Theotokos* ve *Hagios Mikhaēl* adlarına yapılmış iki küçük şapel, ve bodrumunda VII. Konstantinos'un kitaplığı bulunuyordu. Az ilerisinde ise bodrumu hadımlara tahsis edilmiş mozaik ve mermerler ile kaplı diğer bir salon ile imparatoriçenin vestiyeri (*Bestiarion*) olarak kullanılan *Musikos* adlı salon vardı.

Evvelce B. ın merkezi Daphnē sarayı iken, II. İustinos'un altın triklinos (*Khrysotriklinos*) u yaptırması ile, merkez bu bina olmuştur. Altın triklinos birçok koridorlar ile B. ın muhtelif dairelerine bağlanmış bir taht salonu idi. Büyük bir kubbe ile örtülü olan bu sekiz köşeli salonun duvarları sekiz kapı ile sekiz ayrı yöne açılıyordu. On altı penceresi olan kubbeden büyük bir avize sarkıyor, imparatorun tahtı ise, mibrap biçiminde bir çıkıntının içinde bulunuyordu. Bu kısmın yarım kubbesi, tahtında oturan İsayı tasvir eden bir mozaikle süslenmişti. Altın triklinos'un yabancılarda hayranlık uyandıran eşyası arasında en önemlisi, bizzat Theophilos'un elinden çıkan büyük bir dolap (*Pentapyrgion*) ile altın iki org ve üzerinde, bir mekanizma sayesinde, kuşları uçuşan yine altın bir ağaçtı. Altın triklinos'tan bir bekleme holüne (*Tripetōn*) ve oradan da muhtemelen adını bir güneş saatinden alan *Horologion* denen avluya geçilirdi, ayrıca taht salonunun etrafında *Hagios Theodoros* şapeli, imparatoriçenin özel dairesi, ne işe yaradığı bilinmiyen *Pantheon*, bazı tören elbiseleri saklanan *Phylaks* denen salon ve nihayet saray hademelerine mahsus *Diaitarikion* gibi daire ve binalar sıralanmıştı. Altın triklinos, Tripetōn vasıtasiyle, II. İustinianos'un yaptırdığı ve IX. yüzyılın ilk yarısında Theophilos'un mozaiklerle süslettiği *Lausiakos* sarayına bağlanmıştı. Büyük bir galeri halinde olan bu binadan mutfağa (*mageireion*) geçmek mümkündü. II İustinianos, 694 te Lausiakos'un bitişiğine kendi adı ile tanınan *İustinianoios triklinos* veya kısaca *İustinianu* denen sarayı yaptırmış, burası da Theophilos tarafından mozaiklerle kaplatılmıştı. 1489 da içinde bir patriğe makam tevcihi yapılan İustinianu sarayı bir zaman

Büyüksarayın zemin mozaiklerinden bir parça

sonra bir yana yatmış ve XIV. yüzyıl başlarında sert bir lodos fırtınasında yıkılmıştır Burası bayram ve yortularda ziyafet salonu olarak ve büyük kabul törenlerinde davetlilerin bekleme yeri olarak kullanılıyordu İustinianu'dan, *Skyla* denen kapı vasıtasiyle Hippodroma da geçmek mümkündü Altın triklinos'un başka bir tarafında da. I. Basileios'un yaptırdığı *Kainurgion* adındakı salona komşu idi. Basilika biçimindeki bu salon, hepsi on sekiz tane olan iki sütun dizisi ile üç sahna ayrılmıştı. Yukarı duvarları kaplıyan mozaiklerde İmparator I. Basıleios'un harbleri ve zaferleri tasvir edilmişti. Buraya bitişik küçük bir oda (*koitōn*) vardı ki bunun zemini bir tavus mozaiki ile süslenmişti. duvarlarında ise I. Basileios ile ailesinin resimleri vardı. Altın triklinos'un yakınında *Hagios Petros* şapelinden başka birbirine bitişik *Hagios Elias*, *Theotokos tu Pharu* ve *Hagios Dēmētrios* gibi birtakım kiliseler de vardı I. Basileios tarafından yaptırılan *Hagios Elias* kilisesi yuvarlak, küçük bir bina idi. *Theotokos* kilsesi ise, tahminlere göre VIII. yüzyıl ortasında V. Konstantinos tarafından yaptırılmıştı. Bizans tarihinin birçok önemli olaylarına sahne olan bu kilisenin hazinesinde Hıristiyanlığın en kutsal eşyasından mürekkep gayet zengin bir kolleksiyon bulunuyordu. XIII. yüzyıldan sonra, kaynaklarda bu kilisenin adı geçmediğine bakılırsa o sıralardan itibaren yıkıldığına ihtimal verilebilir. VI. Leon'un yaptırdığı *Hagios Dēmētrios tu Palatıu* kilisesi ise 1341 de duruyordu. Theotokos tu Pharu kilisesinin yakınında ve aynı teras üzerinde, büyük bir işaret ve fener kulesi (*Pharos*) vardı. I. Basileios 881 de B. ın aynı kısmında gayet süslü yeni bir kilise daha yaptırmıştı İsa Meryem, Mikhaēl Cebrail, Hagios Elias ve Hagios Nikolaos'a ithaf edilen bu kilise. kısaca «Yeni kilise» anlamına gelen *Nea* adı ile tanınmıştı. Üzeri beş kubbe ile örtülü olan Nea'da birçok tarihî olaylar cereyan etmiş ve Hıristiyanlığın kutsal eşyasından bir kısmı da burada saklanmıştır B. ın yine I. Konstantinos zamanında yapıldığı tahmin edilen önemli diğer bir kısmı da *Magnaura* veya *Manaura* sarayı idi. Bunun içinde altı basamakla çıkılan bir taht vardı. Yabancı elçiler burada kabul edilirler ve tören esnasında gizli mekanizmalar sayesinde taht tavana kadar yükselirken, tahtın iki yanındaki altın kaplamalı aslan heykelleri kükrerdi. Tavandan gümüş avizeler sarkıyor. sütunların arasında ise kıymetli perdeler bulunuyordu. Magnaura'nın etrafında, 596 da yapılan yuvarlak teras (*Heliakon stongulon*), ağaclı bir avlu (*Anadendradıon*). bir zifaf odası, yeni imparatoriçelere mahsus hamam (*lutron*) ve helezonlu bir merdivenle inilen *Hagia Khristina* kilisesi gibi çeşitli binalar sıralanmıştı. Magnaura, B. ın diğer daireleri ile Ayasofyaya birtakım dehlizler ile bağlanmıştı. B. ın sınırları içinde, *Hagios Paulos* adına önemli bir kiliseden başka, I. Basileios'un yaptırdığı «kartal» anlamına gelen *Aetos* adında yüksek bir bina ve bir *Meryem* kilisesi, Bizanslıların İrandan öğrendikleri bir nevi polo oyunu için kullanılan *Tzukanistērion* isimli oyun alanı vardı. Bu alan, I. Basileios tarafından yaptırılmış olup, Nea kilisesine iki yol ile bağlanmıştı.

B. ın esas dairelerinin etrafında daha başka birtakım ek saraylar vardı. Bunlardan en önemlisi, adı XIII. yüzyıl da Latinler tarafından bütün B a teşmil edilen *Bukoleōn* sarayı idi. Kıyıda olan bu saray, adını, imparatorlara mahsus limanın rıhtımı üzerindeki bir aslan heykelinden almıştı (bk. BUKOLEŌN). Bukoleōn sarayı II. Theodosios zamanında yapılmış, 967 de Nikephoros Phokas, avlusu, şadırvanı, erzak deposu ve fırını olan, bir ayaklanmada içine sığınılabilecek şekilde, tahkim edilmiş bir bina daha ekletmiştir. Yukarı Bukoleōn sarayı denen bu dairede Aleksios Komnenos da oturmuştu. *Porphyra* ise, limana ve denize hâkim, kare biçimli bir saraydı. İç duvarları kırmızı porfir levhalar ile kaplı olduğundan bu ad verilmişti. Eski bir geleneğe göre imparatoriçeler doğumlarını bu dairede yaparlar ve burada doğan genç prenslere porfir içinde doğmuş anlamına gelen Porphyrogennetos sıfatı verilirdi. Adı Arapça mahrut (= koni) kelimesinden gelen *Mukhrutas* ise, çatısı Selçuk türbeleri gibi sivri çadır biçiminde, tamamen altın yaldızlı stalaktitlerle süslü bir saraydı. İhtişamı âdeta göz kamaştıran bu saray «Pers evi» (*Persikos domos*) olarak şöhret bulmuştu. Nihayet B. ın güneybatı köşesi dışında *Hormisdas* sarayı bulunuyordu. Bu saray, adını, Sasani kıralı I. Sapor'un Bizansa sığınan ve burada oturan kardeşi Hormisdas'tan almıştı. Kıyıda olan bu sarayda sonraları VI. yüzyılda İustinianos oturmuş ve imparator olduktan sonra, bu binayı B. ın sınırları içine aldırmıştır. Hippodrom ile B. arasında, şimdiki Sultanahmet camisinin avlu cephesi yerinde de *Kathisma* sarayı bulunuyordu. İmparatorun Hippodromdaki locasını teşkil eden Kathisma'nın içinde ufak bir kabul ve istirahat salonu da vardı.

B. hakkındaki araştırmalar: B. hakkında kaynakların verdikleri bilgiler toplanarak ilk olarak J. Labarte tarafından genel bir sentez tecrübesi (1861) yapıldıktan sonra, E. Montucci, B. ın kesitini tesbite çalışmış (1877), A. G. Paspates B. ın kısımlarının yerlerini bulmağa uğraşmıştır (1885, İngilizce olarak: 1893). Kaynakların yardımı ile B. hakkında yapılan etütlerin en önemlisi, D. F. Bjeljaeff (1892, 1893, 1907) ile J. Ebersolt (1910) tarafından yapılanlardır. Ebersolt, mimar A. Thiers'in yardımı ile B. ın tahmine dayanan teferruatlı bir plânını da meydana getirmiştir. 1912 de İshak Paşa yangınında, B. bölgesinin tamamen açılması sonunda birçok yıkıntıların meydana çıkması üzerine T. Wiegand ve E. Mamboury tarafından bu kalıntıların resim ve plânları tesbit edilmiş (1935 te basıldı), Ebersolt da aynı kalıntıların bir kısmını tanıtmıştır (1913). VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un *Merasimler kitabı*nın yeni bir tab'ını yapan A. Vogt da, mimar C. Vogt'un yardımı ile B. ın yeni bir plânını ve eski görünüşünü çizmiştir (1935). İngiliz S. Andrews Üniversitesi tarafından 1935 - 1938 yıllarında Arasta sokağı civarında yapılan kazılarda (bk. ARASTA KAZISI) da etrafı revaklı bir avluya ait gayet zengin bir zemin mozaiki ve birçok bina kalıntıları meydana çıkarılmıştır. Bugün B. binalarından ayakta duran tek kalıntı, Çatladıkapı yakınında kıyıda surlar üzerinde görülen binadır. Hormisdas sarayının parçası olduğu tahmin edilen bu yıkıntı, sahile paralel olarak uzanan tonozlu salonlardan ibarettir. Bunlar dışarıya pencereler ile açılmaktadır. Vaktiyle bu pencerelerin önünde, dış tarafta boydan boya bir balkonun uzandığı bazı izlerden anlaşılmaktadır.

Bibliyografya: J. Ebersolt: *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris 1910; E. Mamboury ve Th Wiegand: *Die Kaiserpaläste zwischen Hippodrom und das Marmara - Meer*, Berlin 1935; A Vogt: *Le livre des Cérémonies - Commentaire* I, Paris 1935; G. Brett, W. J. Macauley ve R. Stevenson: *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, London 1947; R. Janin: *Constantinople byzantine*, Paris 1950, s. 107 - 122.

BÜYÜME (Biyol.), organizmanın belli bir zaman içinde ahenkli olarak gelişmesi. Canlı organizmanın ana vasıflarından biri olan B. assimilâsyona bağlı bir olaydır. B., ancak organizmada assimilâsyonun dissimilâsyondan büyük olduğu zaman mümkün olabilir. Organizmada assimilâsyon = dissimilâsyon durumu başladığı zaman canlı, erginlik çağına girer. Assimilâsyon dissimilâsyondan küçük olursa, vücudun yapısındaki organik maddelerde yıkılma başlar, yani vücut ihtiyarlama çağına girmiş demektir. B. başlıca iki faktör sistemiyle ilgilidir. İç faktörler kalıtıma bağlı olup, bilhassa bu sistemde, gelişme hormonları önemli rol oynarlar. Dış faktörler ise besin, rutubet, ısı ve güneş ışınıdır. Memeli hayvanlarda maksimal B. kalıtım ile sınırlandırılmıştır. Kalıtım sınırlarına bağlı normal B. herhangi bir faktör ile artırılamaz. B. nin maksimal sınırlara ulaşmasında bilhassa beslenme önemlidir. Memeli hayvanlarda gerçek besin maddelerinden başka A. C, D vitaminleriyle B. grupu vitaminleri, B. faktörleri olarak önemli rol oynarlar. A ve B_2 vitaminlerinin eksikliğinde B. durur. Gerçek B., kas, kemik ve organların dokularında bir artıştır, yoksa dokularda yağ birikmesinden ileri gelen bir artış değildir. Bu bakımdan B. organizmada bilhassa protein ve maden miktarlarında bir çoğalma olarak kabul edilir. Organizmanın B. sinde ele alınan en küçük birim, hücredir. B, hem hücrelerin sayısındaki çoğalmadan (hyperplasie), hem de hücrelerin hacım bakımından artışından (hypertrophie) ileri gelir. Doğumdan sonra organizmada B. olayını takibedebilmek için hücreyi birbirinden ayrı üç tipe ayırmak lâzımdır: 1. Daimî hücreler, 2. Sabit hücreler, 3. Değişen hücreler. Daimî hücreler sinir hücreleridir ve doğumdan önce bölünme ile çoğalırlar. Bunların miktarı doğumdan sonra sabit kalır, artık değişmez. Organların çoğunda sabit hücreler teşekkül eder ve B döneminde bulunan organizmada sürekli olarak bölünme ile çoğalırlar. Gelişmesini tamamlamış organizmada bu hücrelerin sayısı sabittir. Değişen hücreler hayat boyunca daima bölünme ile çoğalabilen hücrelerdir (epitel doku ve kan hücrelerinde olduğu gibi). B. esnasında yaş ilerledikçe organizmadaki su miktarı azalır. Bu azalış aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Organizmada su miktarı
(Buzağı)

Gün	Su	Kuru madde
8 - 12	% 62	% 38
840	% 39.7	% 61 3

1. İnsanda B.: İnsan organizmasının B. si, dölyatağı içi ve dölyatağı dışı olmak üzere iki devrede cereyan eder.

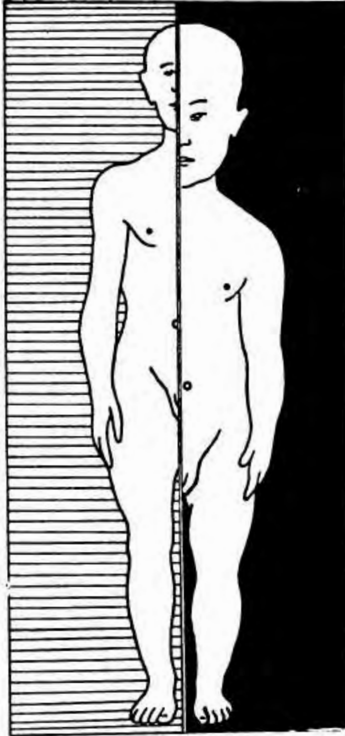
Birinci devrede, erkeklik hücresi (sperma) dişilik hücresi (yumurta = ovum) ni aşılayınca hücrelerin çoğalması sayesinde B. başlar. 200 mikron çapında bulunan aşılı yumurta 280 - 300 gün (gebelik süresi = 9 ay 10 gün - 10 ay) içinde 50 cm boy ve 3,5 kg ağırlık kazanır. Aynı zamanda birçok fonksiyonları bir arada yapmak yeteneğine sahip bir varlık olur.

Dölyatağı dışı devrede, ortalama olarak ağırlık 65 kg ve boy 165 cm ye ulaşır B. ırka, soya ve cinse göre değiştiği gibi organların çalışma durumuna göre de değişir.

İnsanın dış ortamdaki B. sini gösteren bazı ölçüler vardır. Aşağıdaki tabloda bu ölçüleri veriyoruz:

Dış bakımdan ve orta çizgiye göre vücut simetrik olarak büyür. Bununla beraber kol ve bacaklar, başa nispetle daha hızlı büyürler. Baş çevresindeki artma, göğüs çevresininkine göre azdır. Aşağıdaki tablo vücudun bazı uzunluk oranlarını göstermektedir:

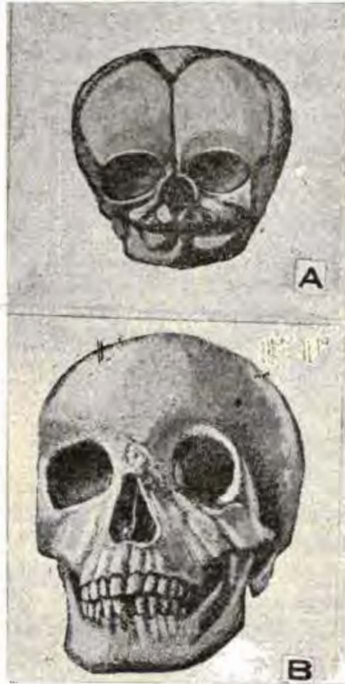
B. deki uzunluk artışlarını ve kafatasının B. sini aşağıdaki şekiller açık olarak anlatmaktadır.

BÜYÜME: Yeni doğan ile yetişkin insan arasında görünüş farkı

Sağlıklı bir çocuğun B. sinde boy uzaması ile ağırlık artmasının orantılı olması lâzımdır. Boy uzuyor, ağırlık artmıyorsa, sıskalık meydana gelir. Boy uzamıyor, ağırlık artıyorsa, vücutta yağ toplanması veya ödemler görülür. Bu durum da B. normal değil demektir.

B. yi vücutta bazı iç salgılar düzenler. Bunlar dişide yumurtalıklar, erkekte testisler (= erkek yumurta organı) hipofiz ve tiroit salgı bezlerinin salgılarıdır.

BÜYÜME: A. Yeni doğanda kafatası, B. Büyük adamda kafatası

B., kızlarda en geç 30 ve erkeklerde 25-26 yaşına kadar devam eder. Bu B. süresi hayvanlarınkine göre uzundur. Boy uzaması, kemiklerin B. si ile olur. B. konusunda şu noktaya işaret etmek de faydalı olacaktır. B. de iç ve dış faktörler rol oynadığından ve bunlardan iç faktörlerin bazılarına (kalıtım gibi) tesir etmek kolay olmadığından dış faktörleri en uygun şekilde tanzim etmek, lüzumlu besinleri yeteri miktar vermek, sosyal etkenlerin zararlı tesirlerini bertaraf etmek büyüyenin beden bakımından iyi B. sini sağlar.

Büyümeye ait ölçüler

Bazı beden ölçüleri	Yeni doğanda	Yetişkin insanda
Boy	50 cm	165 cm
Ağırlık	3,5 kg	65 kg
Göğüs çevresi	33 cm	90 cm
Baş çevresi	34 cm	56 cm
Göğüs hac. değişme	—	11 cm
Bevin ağırlığı	320 gr	1 200 gr

Uzunluk oranları

Yeni doğanda		Yetişkinde	
Göğüs çevresi	> Baş çev.	Göğüs çevresi	⋛ Baş çev.
Kulaç	> Boy	Kulaç	⋛ Göğüs çe.
Bacak	> Göğüs çe.	Bacak	⋛ Boy
Kol	> Göğüs çe.	Kol	⋛ Göğüs çe
Bacak	> Kol	Bacak	⋛ Kol

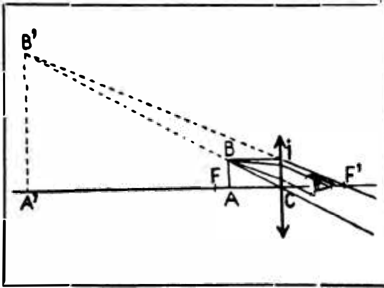
2. **Bitkilerde B.:** Çok hücreli bitkilerde B. bitki gövdesinin özel bölgelerinde bulunan bölüngendoku (b. bk.; meristeme) hücrelerinin üremesi, sonra bu genç hücrelerin uzunluk ve genişliklerinin artması ve nihayet meydana getirdikleri organlara mahsus şekiller alması demektir. Genç hücrede B., çok defa sellüloz yapılışta olan hücre zarında olur. Bunun için genç hücre zarının arasına evvelâ yeni sellüloz miselleri sokulur (sığsama = intussusception) Sonra, hücrenin bu genç zarının umumiyetle hücre içine bakan üst yüzeyine yeni sellüloz parçacıkları, yeni lamelleri ve diğer maddeler katılır (katsama = apposition). Böylece hücre, içinde bulunduğu dokuya mahsus son şeklini alır. Katsama ve sığsama, hücrenin dört yönünde aynı derecede ise, bu takdirde hücrede B. olursa da hücre şeklini muhafaza eder. Fakat hücrenin bazı tarafları daha çok büyürse, formu değişir. Nitekim B. sadece hücrenin mukabil iki tarafından olursa, hücrenin, uzunluğuna B. sinden bahsedilir: Meselâ, kabuk ve odun sertdoku hücrelerinde ve odun damar elemanlarında olduğu gibi. Bu şekildeki çok fazla B. neticesinde, uzun ip gibi veya boru gibi hücreler hâsıl olur. Eğer B. birkaç istikamette olursa, hücre yıldız şeklini alır: Meselâ bazı tüy hücreleri, sünger parenşimi hücreleri, öz hücreleri gibi. Hücre plazması, hücrezarı B si süresince mütemadiyen artmadığından, umumiyetle kısa bir zaman sonra, büyümekte olan hücrenin içerisini tamamen dolduramaz; böylece, hücre içerisinde ilk zamanlarda küçük, bilâhare büyük kofullar (vacuole) hâsıl olur.

Tek hücreli bitkiler gibi müstakil bir hücrede, B. her yöne olabilir. Çok hücreli topluluklarda ise B. ekseriya vücudun sade belli bir yönünde (tepe veya genişliğine) olur. Çok hücreli birçok talli bitkiler ve yosunlarda B., uclardaki ve tepedeki hücrelerin üremesiyle olur. Diğer bitkilerde, hususiyle tohumlu bitkilerde kök uclarında, dal uclarında ve keza buğdaygiller (Gramineae) de iki boğum arasındaki kısımda olur. Tohumlu bitkilerde kök ve gövde uclarındaki B. tepenin hemen uc bölgesinde müteaddit hücrelerin, diğer şube bitkilerinde ise yine bu bölgede

bulunan sade bir tek hücrenin üremesiyle olur B nin diğer bir şekli olan kök ve gövdelerin kalınlaşmaları ise, uçlardaki B. mıntakalarında genç hücrelerin üremesiyle (primer enine B.), yaşlı gövde ve köklerde ise, katmandoku (cambium) yardımiyle olur (sekunder enine B.). Birçeneklıler (Monocotyledoneae) lerde umumiyetle enine kalınlaşma olmaz. Fakat palme'ler ve diğer bazı türler gibi kalınlaşma gösteren birçeneklılerde, katmandoku, elekli boru ve odun damar demetleri arasında değil, odun kısmı içerisinde teşekkül eder Bu tip katmandoku teşekkülü keza, bazı açık tohumlu bitkıler ile ıspanakgıller (Chenopodiaceae), horozibiğigiller (Amanthaceae), gecesefasıgiller (N ctaginaceae) gibi bazı ikiçeneklıler (Dıcotyledoneae) familyalarındaki bitki türlerinde görülür.

B. süratı, bitki türlerine ve her türün organlarına göre değişir. Bazı bitkilerde pek yavaş. bazı bitkılerde ise süratli olur. Meselâ hindkamışı (Bambus) gövdeleri, 24 saatte yarım metre uzunluk kazanır. Buğdayların erkek organ ipçiklerinde (filament) ve bazı mantarlarda B. gözle fark edilecek kadar süratlidir. B. (bazılarında aralıklı bile olsa) bitkilerde durmadan devam eder. Bır yıllık bitkilerde, B. bir yılda bitip, bitkinin ölümü ile son bulduğu halde, katmandokular (genel olarak odunsu) bitkılerde B. senelerce. hattâ bazı ağaçlarda asırlarca devam eder. Fakat sonunda, B. gittikçe azalarak, umumiyetle muayyen bir büyüklükten ve yaştan sonra ağaç ölür. Devamlı yağış olmıyan ve tropik olmıyan (memleketimiz gibi) bölgelerde, ağaç ve ağaççıklarda B. her yıl gayrimüsait mevsimlerde, hususiyle kışın durur; müsait mevsimlerde tekrar başlar.

BÜYÜTEÇ (Fr. Loupe, Es. t. Pertavsız), küçük cisimleri daha büyük görebılmek için, bu cisimlerle göz arasına konulan küçük odak uzaklıklı bir yakınsak m e r c e k Küçük bir c i s m i iyice g ö r e b i l m e k için, bu cisim, göze, *en yakın net görme uzaklığı*na k a d a r yaklaştırılır ve böylece retina üzerindeki görüntülerin büyük olması t e m i n edilir. Fakat gözün ayırma gücü mahduttur: B i l i n d i ğ i üzere göz, en az 1 dakika (veya 0,0003 radyan) ya esit bir açı altında (= cismin görünüm açısı = zahirî çapı) görülebilen iki noktayı fark edebilir: Bir optik aletinin gör d ü ğ ü iş, cisimleri büyük bir açı altında göstermektir.

Şek. 1. B in büyutmesi

Muhtelif B ler: 1. Okumak için k u l l a n ı l a n katlanabilir basit B., 2. Coddington B. i, 3 Kare biçimli okuma B. i, 4. Botanik için Stanhope B. i, 5. ve 8. Katlanabilen ıkili ve üçlü B., 6. Dokuma ipliklerini tetkike mahsus iplik B. i, 7 Yuvarlak okuma B. i, 9. Saatçi B. i

Bu optik aleti (veya basit mıkroskop) esas itibariyle, odak uzaklığı küçük yakınsak bir mercek veya bir yakınsak optik sistemden ıbarettir. Tetkik edilecek AB cismi, mercek (büyüteç) ile bunun odaklarından birisi (f) arasına yerleştirilir ve bu şartlar altında, gözü, merceğin diğer tarafında (diğer odak yakınında) bulunan bir gözleyici *zahirî, büyük* ve *doğru* bir A' B' görüntüsü görür(bk şek. 1).

B. in gücü, görüntüye ait görünüm açısı (α) nın cismin boyuna oranına eşittir: $p = \frac{\alpha}{AB}$ · B. in gücü yaklaşık olarak $p = \frac{1}{f}$ dir. f odak uzaklığı metre ile ifade edilirse p gücü *dioptri* ile ifade edilmiş olur.

B. in büyütmesi (bk BÜYÜTME). genel olarak, görüntüye ait görünüm açısının, en yakın net görme uzaklığında, çıplak gözle, cismin içinde gözüktüğü açıya oranıdır. B. için değeri $Bü = p \cdot \Delta = \frac{\Delta}{f}$ dir. Δ = en yakın net görme uzaklığı, f = B. in odak uzaklığı.

Pratikte kullanılan B. lerin gücü, 50 dioptri civarında ve netice olarak, büyütmeleri de 10 kadardır.

BÜYÜTME, ayna ve merceklerde. görüntünün boyu ile cismin boyu arasındaki oran. Bu çeşit B. ye, *boyca* veya *lineer* B. de denir:

$$B. = \frac{g}{c} = \frac{\text{görüntünün boyu}}{\text{cismin boyu}} = \frac{p'}{p}$$ (p', görüntünün aynaya uzaklığı; p, cismin aynaya uzaklığı).

Optik aletlerinde (büyüteç, mikroskop, dürbün, v. b.) B., cisme aletle bakıldığı vakit içinde göründüğü *görünüm açısı* (α') ile cisme çıplak gözle -en küçük net görme uzaklığından- bakıldığı vakit içinde görüldüğü, görünüm açısı (α) arasındaki $\frac{\alpha'}{\alpha}$ oranına eşittir Bu cins B. ye de *açısal B.* denir. Küçük bir cismi incelemek istediğimiz vakit onu gözümüze yaklāştırırız. Böyle yapmakla gözümüzün ağ tabakası üzerinde daha büyük bir görüntü elde etmiş oluruz.

AB cismi, (bk. şek. 2) gözün C optik merkezinden. D uzaklığında iken görünüm açısı α dır. C ile ağ tabaka arasındaki uzaklık daima 15 mm dir. Görüntü ab dir. Buna göre:

$$ab = 15\,mm\ \frac{AB}{D}\ \text{dir.}$$

Halbuki D uzaklığı. göz uyumunun maksimum olduğu uzaklıktan daha küçük olamaz. Bu en küçük netgörme uzaklığı 25 cm dir ve gözün fazla yorulmadan cisimleri uzun bir zaman tetkike elverişlidir. Şimdi B in faydalı olma şartlarını araştıralım: Göz F' de bulunsun (bk. şek. 1). A' B' nün ağ tabakası üzerindeki görüntüsünün boyu:

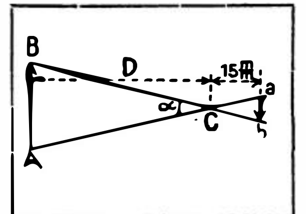
$$a'b' = 15\,mm \times \frac{A'B'}{A'F'}\ .$$

A' B' F' ve C I F' dik üçgenlerinin benzerliği:

$$\frac{A'B'}{A'F'} = \frac{CI}{CF'}\ \text{verir.}$$

CI = A B, C F' = F yazarak:

$$a'b' = 15\,mm \times \frac{AB}{f}\ .$$

Şek. 2. Büyütme

Eğer cisme çıplak gözle bakılsaydı, ağ tabakası üzerindeki görüntünün maksimum boyu:

$$a\,b = 15\,mm \times \frac{AB}{250}\ mm\ \text{olacaktı.}$$

Zira en küçük net görme uzaklığı 25 cm yahut 250 mm dir. B. in faydalı olması için: $a'\,b' > a\,b$ olmalıdır.

$$15 \times \frac{AB}{f} > 15 \times \frac{AB}{250}$$

bu da bize: $f < 250$ mm temel bağıntısını verir. Yani yakınsak merceğin B. olarak kullanılabilmesi için odak uzaklığı 25 cm den küçük olmalıdır. B. in büyütmesini $\frac{\alpha'}{\alpha}$ olarak tarif ettik. Geçen formülleri hesaba katarak:

$$B. = \frac{\alpha'}{\alpha} = \frac{a'\,b'}{a\,b} = \frac{250}{f}$$

f = mm cinsinden odak uzaklığı. Eğer diyoptri cinsinden p gücü kullanılırsa:

$$B. = 0{,}25\ m \times p = \frac{p}{4}\ \text{yazılacaktır.}$$

$$\text{Mikroskopta } B. = \frac{250}{F}.$$

$$\text{Burada: } \frac{1}{F} = \frac{1}{f_1} + \frac{1}{f_2} - \frac{e}{f_1 f_2}$$

f_1 = okülerin odak uzaklığı (mm),
f_2 = objektifin odak uzaklığı (mm),
e = okü. ve obj. arasındaki uzaklık (mm).

$$\text{Dürbünlerde } B. = \frac{f_1}{f_2}$$

f_1 = objektifin odak uzaklığı,
f_2 = okülerin odak uzaklığı.

BÜYÜTME (Zootekni), memeli hayvanların meydana getirdikleri canlı yavruların, gerek ana sütü ve gerek diğer besinlerle irsî yapılarının sınırları içinde, üreme çağına ulaştırılmaları. B. nin türlere, ırklara, yetiştirilecekleri yönlere göre farkları vardır.

Tayları B.: Yeni doğan taylar dayanıksız, çeşitli hastalıklara karşı çok hassastırlar. Bundan ötürü tayları ilk haftalarda çok korumak lâzımdır. Yeni doğurmus kısrağı yavrusiyle beraber, yataklıklı bir bölme (boks) ye koyarak yanında bol sap bulundurmak faydalıdır Doğumdan sonra kısrağın ilk verdiği süt ağız (b.bk.) dır. Bunun, tayın bağırsaklarında ana karnında iken toplanmış olan mekonyumu çıkarma bakımından çok büyük önemi vardır. Mekonyumun 12 24 saat zarfında dışarı çıkmaması, tayın hayatını tehlikeye sokar. Bu sebepten zaruri hallerde, taya hintyağı vererek yardım etmek lâzımdır. Ana sütünün yavruya yetip yetmediği, tayın büyümesinden anlaşılır. Sütü az kısrakların yavrularını B. de (kısrak sütü bulunmadığı zamanlarda) inek sütünden faydalanmak mümkündür. Yalnız inek sütünün yağ ve proteince kısrak sütünden zengin fakat süt şekeri bakımından fakir olduğunu, bu itibarla 1/2 nisbetinde sulandırmak ve litre başına da 15 gr şeker karıştırmak lâzım geldiğini unutmamak gerekir. Bu şekilde hazırlanmış sütün günde birkaç defa çok temiz kaplarla veya biberonlarla taya verilmesi icabeder. Her zaman iyi netice vereceği kestirilemiyen bu usule ancak sütanalık yapacak başka bir kısrağın bulunmadığı fevkalâde hallerde başvurmak yerinde olur.

3 - 4 haftalık olan tay, sert yemleri yemeğe çalışır. Bunun için bölmede veya ahırda anasının yanında alçak bir yemlik yaparak içine az miktarda ezilmiş yulaf ve bir miktar gayet iyi kuru ot koymak gerekir. Bu arada tay, mevsime göre yeşil yemlere. meraya alışır. Az miktarda yeşil yem, bilhassa yonca taylara çok yarar Anası çalışmaya gittiği takdirde, emzirme zamanlarını tesbit etmek ve buna tamamen bağlı kalmak, tayın büyümesi için çok lüzumludur.

Ana sütü yanında çeşitli yemlere alışan ve bunları daha lezzetli bulmağa başlıyan tay, sütten kesilmeye yaklaşıyor demektir. Bununla beraber tayın en az 3 - 4, hattâ 5 ay ana sütü emmesi lâzımdır. Tay ne kadar fazla ana sütü emerse ve tam yeme geçiş ne kadar yavaş olursa vücut gelişmesi o kadar ârızasız devam eder. Erkenden sütten kesilen veya gelişmede geri kalan taylara sekizinci aya kadar 5 - 10 kilo yağsız süt veya bir miktar keten tohumu lâpası vermek çok faydalıdır. Sütten kesilen taylara verilecek yulaf miktarı her ay 0,5 kilo artırılır. 4 aylık taya 2,5 kg, 5 aylık taya da 2,5 kg yulaf verilir. Bundan başka ihtiyaç nispetinde kuru ot, mera ve yeşil yem hesaplanır.

Sütten kesme zamanı yaklaşınca, emzirme müddetleri arasını uzatarak tayı uzun müddet anasını görmemeğe alıştırmak ve bir müddet sonra geceleri de anasından ayırmak suretiyle sütten kesme işini yavaş yavaş yapmak lâzımdır. Sütten yeni kesilmiş tayların birkaç gün analarını hiç görmemeleri, seslerini işitmemeleri çok faydalıdır. En iyisi sütten kesilen tayları 1 - 2 gün ahırda bıraktıktan sonra diğer taylarla beraber meraya göndermektir. İyi mera otu, sütten kesilen taylar için en müsait büyüme ve gelişme yemi olmakla beraber, yulaf miktarı da yavaş yavaş artırılmalıdır.

Taylara verilecek yulaf miktarı, çabuk gelişmeye, ileride kendisinden beklenen işe göre değişmektedir. Dişi taylara ve ileride işte kullanılacak erkek taylara günde 3 seferde olmak üzere 3 - 4 kg dan fazla yulaf verildiği nadirdir. Halbuki ilerde damızlık aygır olacak taylara, yavaş yavaş artırmak suretiyle 5, arıkan İngiliz taylarına da 6 kg a kadar yulaf verilir. Merada bulunan taylara, gece ahırda iyi kuru ot ve yeşil yem vermelidir. Geceyi merada geçirenlere de mümkün olduğu takdirde bu usulü tatbik etmelidir. Tay B de birinci yaşın büyük ehemmiyeti vardır. Bu devrede yapılan bir hatanın ileride düzeltilmesine kolay kolay imkân bulunamaz. Birinci yaşa kadar büyüme çok süratlidir. Yaş ilerledikçe büyüme de yavaşlar Tay büyürken vücut yapılışında değişiklikler olur. Tay B de, iyi yemleme ile beraber, uygun bir bakım da lâzımdır Ahırlarda yeter derecede ışık, temiz hava, gerek ahırda, gerek açık havada fazla hareket imkânları yemden faydalanmayı artırır. Bunun tabiî neticesi olarak da büyüme süratlenir. Güneş ışığı madenî maddelerin vücutta toplanmalarında ve hemoglobinin teşekkülünde müessirdir. Tay B. de mera, dolayısiyle temiz hava ve hareket çok büyük rol oynadığından, ahırda yeşil yemlerle tay B ye kalkmaktan vazgeçmek daha doğru olur.

Tayın büyümesini, gelişmesini canlı ağırlık artışı ile tesbit etmek mümkündür. Tayın doğum ağırlığı ana ağırlığının takriben % 10 u kadardır. Başka memleketlerde yapılan tecrübelere göre sıcak kanlı taylar doğdukları zaman 50, soğukkanlılar 60 kg gelmektedirler. İyi B. ve bakım ile 36 ncı ay sonunda sıcakkanlılar 550 soğukkanlılar ise 750 kg ı bulurlar. Genel olarak sıcakkanlıların dişileri en hafif, soğukkanlıların erkek tayları ise en ağırlarıdırlar. Yeni doğan taylar yüksek bacaklı, kısa ve dar vücutlu ve yüksek sağrılıdırlar. Eklemlerin kuvvetli oluşları, ileride kemiklerin de kuvvetli olacaklarına delil sayılmaktadır. Ayaklar ve baş, gövdeye göre daha çabuk geliştiğinden kaba görünürler. Kaburgalar yassıdırlar, fakat yavaş yavaş

solunumun, hareket ve yemlemenin tesiriyle yuvarlaklaşırlar. Yeni doğmuş tayda ayaklarda çok defa görülen ve irsî yapıya bağlı olmıyan duruş kusurları, hareket ve bilgili tırnak bakımı ile düzelirler.

Sütten kesilen taylara ilk kış bol miktarda iyi kuru ot vermelidir. Kuru otu ahırda yataklık üzerine saçarak hayvanları tabiî şekilde yem yemeğe alıştırmak çok yerindedir. Sonbaharda (mera zamanı geçince) 2 - 3 kg dan başlıyarak havuç, pancar da vermeğe başlamalıdır. Verilecek yulafın bir kısmı yerine iyi kepek veya arpa ve mahlût kırma ikame olunabilir. Kuru otun iyi olmaması veya miktar itibariyle az bulunması halinde keten tohumu, susam veya yer fıstığı küspelerinden, soya ve bakla kırması gibi yemlerden 0,5 kg vermek faydalıdır. Soğukkanlıların yulaf ihtiyaçları sıcakkanlılara göre az ise de, proteini fazla yemlere ve çapa nebatlarına ihtiyaçları onlardan daha fazladır Kışın az miktarda sofra veya kaya tuzu verilmelidir.

Tayların kışın dahi açık havada yeter derecede hareket etmeleri icabeder. Ahırların güneye dönük rüzgârsız avluları. bu iş için çok elverişlidirler. Kuru tutulmaları icabeden bu avlularda taylar 3 - 4 saat kalabilirler. Yalnız, yağmurlu ve çok rutubetli havalarda tayları ahırda bırakmak daha iyidir. Kışın açık havada kalmağa alışan tayların tüyleri uzar ve kalınlaşır. Bundan sonra da artık kolay kolay üşümezler.

Meraya çıkacak tayları ilkbaharda fazla kuru ot ve çapa nebatları vererek yeşile alıştırmak icabeder. Mera otlarının iyice gelişmeleri ve havaların düzelmeleriyle merada başlamalıdır. Fena havalarda merada hayvanların girebilecekleri bir barınak olmalıdır. Meralanmanın ilk günlerinde taylara kuru ot ve saman vermenin, mera otlarının ilk zamanlarda meydana getirecekleri ishali önleme bakımından faydası vardır. Bir müddet sonra artık buna lüzum kalmaz. Mera iyi olduğu takdirde, sonbahara kadar taylar yalnız mera otu ile beslenebilirler. Havalar iyice ısındıktan sonra gece ve gündüz merada kalırlar. Sonbaharda merayı mümkün olduğu kadar uzatmağa çalışmak ve akşamları ahırda kuru ot veya saman vererek tayları ahır yemlemesi ne hazırlamak doğru olur. Birçok yerlerde kışın merada ot bulunmadığı gibi, yağmurlu, çamurlu havalarda hayvanların merayı bozmaları ihtimali de vardır. Kışın ahırda yemlerini yiyen genç hayvanların meraya çıkmaları, yalnız hareket ve idman temini içindir.

Buzağıları B.: Buzağıları az masrafla doğru olarak büyütmek kolay bir iş değildir. İyi B., mutlaka çok yem vermek demek olmadığı için B. de şahsiyet farklarını gözönünde tutarak çalışmak lâzımdır. Buzağılar, analarını emerek, analarından veya diğer hayvanlardan sağılan sütleri içerek büyürler. İneğin doğurduktan sonra ilk verdiği süt ağız (kolostrum [colostrum]) dır. Körpe buzağılar için çok kıymetli bir besindir. Ağız, özel kokulu, tuzluca, koyu sarı esmer renklidir. Yavrunun bağırsaklarını temizlemeye ve böylelikle içeceği sütlerden yüksek derecede faydalanmasına yaradığından, ağızın yerini başka bir besin tutamaz. Ağızı içmiyen buzağılar iyi gelişemezler. Ağızın yapacağı ishalden katiyen korkmamak ve bunu buzağıların fazla süt içmelerinden ileri gelen ishalle karıştırmamak lâzımdır. Ağızdan ileri gelen ishal çok faydalı; çok süt içmeden meydana gelen ishal ise, çok zararlıdır. Buzağının içtiğinden arta kalan ağızı memede bırakmıyarak sağmak lâzımdır.

Buzağıları emiştirerek veya süt içirerek büyütmek konusu uzun zamandan beri münakaşa edilmiş, her iki şeklin iyi ve mahzurlu tarafları ortaya konulmuştur. Emiştirmede yavrunun daima ana yanında kalması hem inek, hem de buzağı için zararlıdır. Canı istediği zaman süt emmek istiyen buzağı, anasını çok rahatsız edeceğinden süt verimini azaltır. Lüzumundan fazla süt içen buzağı kolaylıkla ishale tutulur İçtiği sütten faydalanmaz. başka bir deyimle büyümez. Emiştirmenin bu ve buna benzer mahzurları varsa da, aşağıdaki hallerde buna başvurulur: 1. İlk doğuran düvelerin yavrularını günde 4 - 5 defa (14 gün müddetle) anasına bırakarak emiştirmeli ve her seferde buzağı doyduktan sonra memede kalan fazla sütü sağmalıdır. Bu usul sayesinde hem genç ananın memesi büyümüş, gelişmiş, hem de yavrusunu sık sık yanında gören hayvan memede süt saklamağa alışmamış olur, 2. Meme iltihaplarının (yangılarının) önüne geçmek üzere ilk 8 günde yavruyu anasına bırakmalıdır 3. Sütü ana sıcaklığında olarak yavruya içirmek imkânları yoksa, buzağıyı (hiç olmazsa bir ay) anasına bırakarak emiştirmelidir, 4. Tabiaten sütlü olmıyan, kasaplık hayvanların ilerde damızlık olacak yavrularını emiştirerek büyütmelidir, 5. Süt içirilmesine imkân olmıyan mera B. sinde yavruları analarına bırakmalı. Analariyle beraber meraya giden yavrularda (analar çok sütlü değillerse) çeşitli hastalıklara çok az raslanır, 6. Çok temizlik istiyen süt içirme işini idare edecek eleman bulunmadığı zamanlarda yavruları analarına bırakmak, daha doğrudur. İster anasına bırakılarak (emiştirilerek), ister süt içirilerek büyütülsünler, doğumdan en fazla 7 - 8 saat sonra buzağıları analarından ayırmak, belirli fâsılalarla emiştirmek veya süt içirmek lâzımdır. Meraya giden sütlü inekler için de bu usulü uygulamak gerekir.

Buzağı anasına bırakıldığı zaman ilk içeceği sütün yağsız olacağına, buzağıya yaramıyacağına dair ileri sürülen fikirler doğru değildir. Çünkü buzağı emişme esnasında meme başlarını sık sık değiştirerek hem yağlı, hem de yağsız süt içmektedir. Bu şekilde emişmeden buzağıya zarar gelmez. Evvelâ bir kısım sağmadan sonra yavru bırakılırsa, o zaman buzağının lezzeti o kadar iyi olmıyan yağlı süt içmesi daha ziyade ihtimal dahilindedir. Sağımdan sonra buzağının emiştirilmesinin bir mahzuru da memede buzağıya yetecek kadar sütün kalıp kalmadığının kestirilememesidir. En iyisi memeyi temizledikten ve meme başlarından birkaç damla süt çıkardıktan sonra buzağıyı emiştirmeye bırakmaktır.

Süt içirerek buzağı B nin faydaları şunlardır: 1. Ananın verdiği süt miktarını bilmek, 2. Yavruya lüzumu kadar süt vermek, 3. Buzağıların, analarından hastalık almalarını önlemek, 4. Ahırda sükûnet içinde sağım yapmak, 5. İlk buzağılarını veren hayvanları sağıma alıştırmak. 6. Ana sütünden veya yağlı sütten kolaylıkla ve erkenden yağsız süte veya yoğun yeme geçirmek, sütten tasarruf etmek, meme yaralarının önüne geçmek.

Buzağılara süt içirmede güçlük yoktur. Temiz bir memeden temiz bir kaba sağılan süt hemen buzağıya içirilir. Süt içirmede temizlik başta gelmektedir.

Buzağı B. de yağlı süt devresi: İnek doğurduktan sonra. sonunu atmasını 8 - 12 saat kadar beklemeli, bu esnada memeye dokunmamalı ve buzağıyı emiştirmeye bırakmamalıdır. Bu müddet içinde, son düşmediyse sağıma başlamak ve veterinere müracaat etmek lâzımdır. Meme iltihabı gösteren hayvanları doğumdan biraz evvel sağmak faydalıdır. Fakat, normal durumdakileri doğumdan evvel veya doğumdan hemen sonra sağmak, hem sonun geç düşmesine, hem de dana hummasına sebebolur.

İnek doğurduktan 4 - 7 gün sonra normal süt vermeğe başlar. Buzağıları ilk hafta içinde evvelâ günde 4, sonra 3 defa süt içmeğe sevk ederek veya emiştirerek B. ye çalışmalı. Süt içirmede buzağıya ilk zamanlarda mutlaka kendi anasının sütünü vermek lâzımdır. İçirilecek sütün, ana sıcaklığında olması icabettiğinden, buzağıya, sağılır sağılmaz (temiz kablar içinde) verilmesi doğru olur. Buzağı sütü yavaş yavaş içmelidir. Obur buzağılar başları yana çevrilince sütlerini yavaş içmek zorunda kalırlar. Bazı yerlerde buzağılara süt içirmek için özel biberonlar kullanılmaktadır. Mamafih, buzağıları parmakla süt içirmeğe alıştırmakta hiçbir güçlük yoktur. Buzağıların içtikleri sütten faydalanıp faydalanmadıklarını anlamak için dış görünüşlerine bakılmakla beraber, 15 günde bir defa tartılmaları da çok yerinde olur. İlk günlerde 9 - 10 kg yağlı süt içenler 1 kg canlı ağırlık artışı gösterirler. Dördüncü günden sonra 35 - 45 kg gelen buzağılara günde 3 - 4 seferde 4 - 7 kg süt vermek lâzımdır. Yerli hayvanlarımızın yavruları 15 - 25 kg arasında olduklarından bu kadar süt içemezler. Buzağılara verilecek süt miktarı, ağırlıklarına, iştihalarına, sütten faydalanma derecelerine göre değişmektedir. Bu işle uğraşanların bütün bu noktaları gözönünde tutarak süt miktarını ayarlamaları icabeder. İkinci haftada buzağının midesi büyüdüğünden, her seferde verilecek süt miktarını artırmak gerekir. Üçüncü haftadan sonra buzağılarda katı, sert yemleri yemek arzusu başlar. İlk zamanlarda önlerine konulan yemlerle oynarlarsa da sonraları alışırlar. En iyi yem kuru ottur. Yapılan tecrübelere göre buzağılara verilecek kuru ot miktarı şu suretle tertiplenmektedir:

HAFTALAR	(haftanın ortalaması olarak, günde gr
5 inci hafta	230
6 » »	240
8 » »	310
10 » »	560
12 » »	700
14 » »	800
16 » »	800
18 » »	975
20 » »	1 000
22 » »	1 500
24 » »	1 700
26 » »	1 900

Buzağı B. de kuru otun yeri çok büyüktür. Kuru ot azar azar, fakat sık sık verilmelidir. Fazla ot bol su ile beraber karnın geniş ve sarkık olmasına sebebolur. Buzağılara altıncı aya kadar fazla kaba yem verilmemelidir. Kullanılacak yemlik ve otlukların yerden yükseklikleri en fazla 30 cm yi geçmemelidir. İkinci haftasını bitiren buzağılara sütten başka aşağıdaki yoğun yem karışığından da vermek icabeder:

2 kısım yulaf kırması (ilk zamanlarda elenmiş),
2 » buğday kepeği,
1 » keten tohumu unu.

Her yem vermede bir evvelki yemden kalan artıklar kaldırılmalı, yemlik iyice temizlenmelidir. Bu yaştaki buzağıların sulanmalarına lüzum yoksa da, icabettiği takdirde az miktarda ve mutlaka ayrı bir kova içerisinde verilmelidir. Üçüncü haftadan sonra buzağılara günde yine 3 - 4 seferde ağırlıklarının 1/7 - 1/6 i kadar süt verilmelidir. Bu yaştaki buzağılara iyi kuru ot yanında biraz yonca, biraz yulaf kırması veya ezmesi çok yarar. Karışık yoğun yem veriliyorsa, bunun % 50 - 75 inin yulaf, % 25 - 50 sinin iyi hazırlanmış keten tohumu küspesi olması lâzımdır. 4 - 6 ıncı haftada yukarıdaki yem karışığı, miktar itibariyle biraz daha artırılır. Yedinci haftadan itibaren yağlı süt bir miktar azaltılarak yerine yağsız süt verilir. Yoğun yem 300 - 400 grama, kuru ot 250 500 grama çıkarılır. Bazı yetiştiriciler 4 - 5 haftalık buzağıları sütten keserler. Dişi buzağılara en az 8, erkeklere en az 12 hafta yağlı süt vermek lâzımdır.

Buzağı B. de yağsız süt devresi: Yağlı sütün yerini hiçbir besin maddesi tutamaz. Bazı maddeler katılsalar dahi, yağsız süt yine eksiktir. Yağsız süt ya tatlı, taze veya tam ekşi olarak kullanılır. En iyisi krem makinasından çıkar çıkmaz taze olarak kullanmaktır. Yağlı süt gibi yağsız olanı da buzağılara vücut sıcaklığında verilmelidir. Yağlı sütten yağsıza geçiş birdenbire değil, 8 - 14 gün içerisinde yavaş yavaş olmalıdır. Her gün veya gün aşırı bir litre yağlı süt yerine bir litre yağsız süt vermek suretiyle hiç fark edilmeden yağlı sütten yağsıza geçilir.

Buzağılara verilecek yağsız süt miktarı, buzağının yaşına ve ağırlığına, gelişme derecesine, ferdî kabiliyetine, ilerde kendisinden edilecek istifadeye, yağsız sütün bulunup bulunmamasına ve fiyatına bağlıdır. Birçok çiftliklerde buzağılara 8 - 10 uncu haftadan itibaren yağsız süt içirmeğe başlarlar. Çok ucuz olduğu takdirde bunu 8 - 10 uncu aya kadar devam ettirmek yerinde olur. Bu sayede yağlı süt devresini daha da kısaltmak kabildir. Yağsız sütte nispî protein fazla, yağı (% 0,2 - 0,4) ve A vitamini azdır. Yağsız sütü tamamlamak için kullanılacak maddelerin, madenî maddelerce fakir olmamak şartiyle, yağca zengin olmaları, fakat fazla proteini ihtiva etmemeleri lâzım gelir. Keten tohumu gerekli bütün özellikleri kendisinde toplıyan ve birçok yerlerde yetiştirilmesi mümkün olan en iyi tamamlayıcı yemdir. Kırıldıktan, biraz da arpa veya yulaf ile karıştırıldıktan sonra verilir. Keten tohumu kırması 30° - 35° de bulunan yağsız süte karıştırılır. Keten tohumunu, başlangıçta az vererek hayvanları alıştırmak ve 250 gramdan fazla da vermemek lâzımdır. Keten tohumu ishal veya inkıbaz yüzünden sindirim çalışmaları bozulmuş hayvanlar için de çok iyi bir yemdir. Dişi buzağılar için 15. haftaya kadar kullanılan süt ve yem listesi aşağıdadır:

Yağsız süt yerine daha yaşlı buzağılar için yayıkaltı veya peynir suyu da verilebilir. Yayıkaltı ekşi olduğundan buzağılar severek içmezler. Fakat hem ishali önler, hem de kemik yapılışına yardım eder. Peynir suyunu daha ziyade, sütten kesilmeleri yakın buzağılara vermek uygundur. 1 kg peynir suyu ile 250 - 300 gr yağlı süt, 1 kg yağsız süte muadildir. Yulaf, gerek yağsız sütle ve gerek daha sonra yalnız olarak buzağılara verilecek yoğun yemin başında gelmektedir. Arpanın hazmı güç ve yağı azdır. Zaruret halinde mutlaka ince kırılmış olmalıdır. Arpa filizi (bira fabrikaları artığı) buzağılara çok yarar. Su ile karışınca şişer. Bundan ötürü verilecek miktarı buna göre ayarlamak lâzımdır. Keten küspesi 2 aylıktan daha yaşlı buzağılar için yulafın yanında çok iyi bir yemdir. Bakla, bezelye kırmaları, yem karışığının % 20 - 30 unu geçmemelidir. Daha iyisi bunları 24 saat suda ıslatıp şişirmek ve çok genç olmıyan hayvanlara yulafla karıştırarak vermektir.

Süt ve yem listesi

HAFTALAR	yağlı süt Litre	yağsız süt Litre	kırma Gr	kuru ot Gr
1	4 - 7	—	—	—
2	8 - 10	—	50	50
3	9 - 10	—	50	50
4	9 - 10	—	100	100
5	9 - 10	—	100	100
6	9 - 10	—	200	200
7	9 - 10	—	200	200
8	9 - 7	1 - 3	300	300
9	7 - 0	3 - 9	500	300
10	—	8 - 10	600	400
11	—	8 - 10	700	400
12	—	8 - 10	800	500
13	—	8 - 10	800	500
14	—	8 - 10	900	600
15	—	8 - 10	900	600
Yekûn	550	425	43 Kg	30 Kg

Genel olarak buzağılar 4 - 6 ay sonra yağsız sütten kesilirler. Yağlı sütten yağsıza geçişte olduğu gibi, burada da (yağsız sütten tamamen yeme geçmede) hergün yağsız sütün 1 kg ı yerine su vermek, böylelikle yavaş yavaş sütü ortadan kaldırmak en doğrusudur. 1 kg yağsız süt için 1 - 1,5 kg su hesaplanmaktadır. Suyu yağsız süte karıştırmadan ayrı ve sütten 2 - 3 saat sonra vermek lâzımdır. Böyle yapılmıyacak olursa, sindirim bozuklukları baş gösterir. Sütten kesilen buzağılara verilecek yemler hakkında birkaç örnek:

Erkenden sütten kesmede ve nispî az süt vermede

1. % 50 yulaf kırması
   % 50 keten küspesi

2. % 45 yulaf kırması
   % 45 keten küspesi
   % 10 iyi balık tozu

3. % 60 yulaf kırması
   % 30 keten küspesi
   % 10 bakla kırması

4. % 50 yulaf kırması
   % 50 bakla kırması (haşlanmış, suyu alındıktan sonra yulafla karışık olarak)

Geç sütten kesmede, yeter derecede süt vermede daha yaşlı buzağılara

1. % 50 yulaf kırması
   % 25 keten küspesi unu
   % 25 fılız

2. % 70 yulaf kırması
   % 30 kuru pancar posası

Daha yaşlı buzağılara

1. % 40 yulaf kırması
   % 40 keten küspesi
   % 10 arpa kırması
   % 10 kepek

2. % 50 yulaf veya arpa kırması
   % 50 bakla kırması veya kepek

3. % 40 yulaf kırması
   % 20 keten küspesi
   % 20 bezelye veya bakla kırması
   % 20 patates kurusu

Buzağılar büyüdükçe yoğun yem miktarı yavaş yavaş artırılmalıdır. Buzağı başına günde 20 gr kireç, 10 gr tuz ile bir miktar kömür tozu vermenin faydası çoktur. Yukarda yazılı yemlerden 3 - 6 aylık buzağılara verilecek miktar, yağsız süt bulunduğu takdirde, 1 - 1 1/4, bulunmadığı takdirde 2 kg a çıkarılır. Bunda buzağının iştihasının, gelişmesinin büyük rolü vardır. Yoğun yemler buzağılara kuru halde, 3 seferde (kabil olmazsa 2 seferde) verilmelidir. Buzağıları merada büyütmek en iyi, en tabiî yoldur. Mera yoksa, ahırda yeşil yem vermek, fakat her gün yeter derecede hareket ettirmek lâzımdır.

6 - 12 aylık genç hayvanlara daha fazla kaba yem, pancar verilir ve hayvanların ihtiyaçlarının büyük bir kısmını meradan temin etmelerine çalışılır. Bu yaştaki genç hayvanlar aşağıdaki yem tertiplerinden çok faydalanırlar:

% 50 yulaf kırması
% 10 karışık (bakla, bezelye, acı bakla kırması)
% 25 buğday kepeği
% 15 küspe
veya
% 50 hububat kırması
% 10 karışık kırma
% 10 küspe
% 10 acı bakla balık tozu
% 20 melaslı buğday kepeği

Her zaman ahırda ve yoğun yemlerle beslenen buzağılar, meradan fazla istifade edemiyeceklerinden, bunları, küçükten itibaren meraya alıştırmak gerekir.

1 yaşına kadar iyi büyütülen hayvanların bundan sonra (boğaya gösterilinceye kadar) fazla yoğun yemlerle beslenmelerine lüzum yoktur. Kuru ot, kuru yonca, saman ve hayvan pancarı, kırmalar ve kepek bu yaştaki hayvanlar için çok iyidir.

Genç hayvanların ahırlarında sıcaklık orta derecede veya bunun da altında olmalıdır. Sıcak ahırlar, genç hayvanları gevşetir Uzun zaman böyle bakılmış hayvanlar ileride meradan da istifade edemezler. Meraya çıkmadan 4 hafta evvel genç hayvanlara yoğun yemlerini azaltarak hacımlı yemler vermeğe başlamalıdır. İyi meralar için 10 dekara 1 5 yaşında 3 4 hayvan hesap olunmaktadır.

İleride boğa olacak erkek buzağıları dört aya kadar yağlı, ondan sonra yağsız veya daha iyisi yayık altı ile beslemeli ve imkân bulunursa yayık altını sekizinci aya kadar devam ettirmelidir. Dördüncü ayda 4 - 6 litre yağlı 4 6 litre yayık altı beşinci ayda 2 - 4 litre yağlı, 6 - 8 litre yayık altı vermek çok yerindedir.

Besiye konulacak buzağıların beslenmeleri: Yağlı sütün semirtmede büyük önemi vardır. Besideki buzağılara ağırlıklarının 1/6 - 1/4 ü kadar yağlı süt verirler. 9 - 10 kg yağlı süt 1 kg artış yapar. Pazarın isteğine göre semirtme 7 - 10 hafta sürer, yağlı sütle semirtmede etin görünüşü ve lezzeti çok iyileşir. Yağsız sütle semirtme daha iktisadi ise de, etin kalitesi o kadar iyi olmaz. Canlı ağırlığın 1/20 - 1/10 u kadar yağsız sütle beraber, kuru ot, yonca, keten küspesi ile u uz tahıl kırmaları ve kepek bu usulde büyük yer tutarlar 17 18 kg ya sız süt 1 kg artış yapar.

Kuzuları B.: Doğumdan sonra kuzunun da ağız emmesi lâzımdır. Kuzu, iyi büyüyebilmek için 3 5 4 ay süt emmelidir Bundan ötürü ana koyunların iyi beslenmeleriyle otlatılmalarına ve böylelikle fazla süt vermelerine çalışmak lâzımdır. Ana sütünü içen kuzular 15 20 gün içerisinde doğum ağırlıklarının iki mislini çıkarlar. Kuzularda en fazla büyüme 1 inci aydadır. Ondan sonra yavaş yavaş azalır ve üreme organlarının olgunlaşmasiyle (takriben 7 - 9 ay arası) büyüme ilk devresini bitirmiş olur. Kuzu büyütmede ilk 3 - 4 ayda yapılan hatayı sonradan düzeltmenin imkânı yoktur.

Kuzu bir taraftan anasının sütünü emerken, diğer taraftan 3 - 4 haftalık olunca anasına verilen yemleri geveleme ğe başlar Bu zamandan itibaren kuzuya yem vermeli ve anasından ayrı bir yerde alçak yemlikte yemlemelidir Ezil miş yulaf ana sütü yanında en iyi B. yemidir. İlk verilen yulaf miktarı, yavrunun bunu 1 2 saat içerisinde bitirebileceği kadar az olmalıdır. 6 - 8 haftalık kuzulara 150 - 200 gr yulaf verilir. Yaşı ilerledikçe bu kadar yulafla doymıyacaklarından, yulaf miktarını artırmıyarak bunun yerini tutacak daha ucuz yemler (küspe, ucuz baklagiller ve kepek) tercih edilir. Dördüncü aydan sonra kuzular sütten kesilirler. Bu zamanda yoğun yem 0,5 kg a çıkarılır Hayvan merada doymuyorsa, ayrıca kuru ot da verilmelidir. Bizim kuzularımız ana sütiyle beraber zikredilen bu yemleri yedikleri takdirde dört aylık iken 30 kg ı aşarlar. Hattâ yoğun yem yemeden yalnız mera otu ile dört aylık kıvırcık kuzularının 35 kg geldikleri çok görülmüştür. Analarından ayrılmış dişi kuzuların yemlerinde bulunması icabeden besin unsurları miktarı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Anasından ayrılan kuzunun yeminde bulunması icabeden protein miktarı aşağı yukarı bir kuzu emiştiren koyunun yeminde bulunan miktar kadardır. 20 aylık genç bir hayvanın protein ihtiyacı da gebeliği ilerlemiş bir koyundaki gibidir. Büyümekte olan genç hayvanlara verilecek protein miktarı daima fazladır. Kuzular büyüdükçe, onlara verilecek kuru ot miktarı da artar. Yalnız başına ot verildiği gibi, ot - saman karışığı da verilebilir Kök ve yumruları kuzulara vermek doğru değildir. Hayvanlar, karınlarını doyurmak için çok sulu olan bu yemlerden fazla yemek isterler ve bunun neticesi olarak hem başka yemlerle kazandıkları ağırlığı kaybederler, hem de sarkık karınlı olurlar.

Kış kuzulamasında analarından ayrılan kuzular epeyce büyümüş olarak meraya çıkacaklarından taze, körpe, sindirimi kolay mera otlarından çok istifade ederler. Meraya çıkan ve ondan istifadeye başlıyan kuzulara verilen kuru ot miktarını yavaş yavaş azaltmalı, hattâ mera iyi ise yarıya indirmelidir. Yem miktarını da biraz indirmek mümkün ise de, hiçbir zaman kesmemek lâzımdır. Mera zamanında kuzulara (hiç olmazsa damızlıklara) 130 - 250 gr yem vermek icabeder Bütün ilkbahar, yaz ve sonbahar müddetince merada kalan dişi kuzular, kışın gebeliği ilerlemiş koyunlar gibi, her ün proteini fazla 200 - 400 gr yem yemelidirler. Erkek kuzular altıncı aya kadar dişiler gibi beslenirler. 6 12 ay arasında bunlara günde 750 gr, daha sonra 1 kg yoğun yem vermek doğru olur. Bununla beraber iyi kuru otu ve çok uzak olmamak şartiyle merayı hiçbir zaman ihmal etmemek lâzımdır.

Emiştirmenin başlangıcında kuzulara su vermeye lüzum yoktur. İhtiyaçları bulunan suyu sütten alırlar Hususıyle kuru yeme başladıktan sonra yavaş yavaş taze ve temiz suya da alıştırmalıdır. Oğlaklar da kuzular gibi büyütülürler.

Domuz yavrularını B.: Domuz yavruları ilk 3 haftada mutlaka ana sütü içmelidirler Ana domuzlar sütsüz oldukları takdirde, yavruları ayrıca yemlemek icabeder. Bunun için en uygunu biraz sulandırılmış ve şekerlendirilmiş yağlı inek sütüdür. Üçüncü haftadan sonra yavrulara ana sütünden başka yemler de verilir. Bunların başında yağsız süt gelmektedir. Ancak bunun çok taze ve ılık olması lâzımdır. Ekşi, soğuk, yağsız süt bilhassa yazın, derhal ishal yapar. Üçüncü haftadan sonra emişme zamanı dışında yavrulara katı yoğun yemlerden buğday kırması, kepek verilmeğe başlanır. Yavrular buğday kırmasını çok severler. 3 - 4 haftalık yavrular için günde 3 - 4 defa olmak üzere sütle veya su ile yuğrulmuş arpa kırması hamuru da tavsiye olunmaktadır. İlk zamanlarda bir kısım arpa yerine

Besin maddeleri listesi

Aylık kuzu	Ağırlık Kg	Kuru madde Kg	Hazmolunabilir öz protein Gr	Nişasta değeri Gr
4 - 6	25 - 35	0 850	135	510
6 - 8	35 - 45	1 100	130	600
8 - 11	45 - 50	1,200	115	620
11 - 15	50 55	1,400	110	650
15 20	55 - 60	1,500	9[illegible]	680

yulaf veya mısır da katılabilir. Domuz yavruları ana sütü yanında dane yemlere, süt artıklarına alıştıktan sonra onuncu haftaya kadar yağsız süte devam etmek şartiyle altıncı hafta sonunda sütten kesilirler Bir ananın bütün yavrularını aynı zamanda ve erkenden sütten kesmek doğru değildir. Yavrulardan gelişmeleri iyi olmıyanları 1-2 hafta kadar daha emişmeye bırakmak lâzımdır. Yavruları sütten kesmede anaların yemlerini de azaltmak icabeder. Birçok yerlerde dişi yavruları on hafta analarının yanlarına bırakırlar. Bu takdirde inek sütü veya süt artıkları kullanılmaz. Uzun müddet emişen yavrular, daha iyi gelişirler ve çeşitli hastalıklara fazla dayanırlarsa da, ananın böyle uzun müddet yavrularına süt verebilmesi için iyi yemlenmesi, sindirimi kolay, proteini fazla yemlerle beslenmesi gerekir. Aksi takdirde ananın durumu çabuk bozulur ve ağırlığından çok kaybeder. Vakıa dişi domuzlar yavrularını emiştirirlerken ağırlıklarından bir miktar (8-12 kg) kaybederler. Fakat yavrular ayrıldıktan sonra bunu kolaylıkla alırlar.

Onuncu hafta sonunda yavrulara arpa kırmasiyle beraber, proteince zengin yemler ve kireç vermek lâzımdır. % 3 ten fazla tuzlu ve % 3 ten fazla yağlı olmıyan proteinli yem olarak balık unu çok iyidir. Çünkü balık ununda % 43 sindirilebilir protein ve % 20 kireç vardır. Et tozu, kuru bira mayası da aynı vasıttadır. Hamur halinde olmak şartiyle günde üç seferde % 80 arpa kırması, % 0 proteinli yem, yavruları çok çabuk büyütür. Bir kısım arpa yerine, bir kısım yulaf veya bir kısım mısır eklenebilir. Kolaylıkla ınkıbaza sebebiyet vereceklerinden bakla, bezelye ve benzeri baklagiller kırmalarını ahırda hareket imkânları az olan hayvanlara ihtiyatlı vermek icabeder. Yağsız süt veya yayık altı da kullanmak istenirse, diğer proteinli yemlerin miktarlarını azaltmak gerekir. Balık unu verilmediği zamanlarda yeme % 0,5-1 kadar tebeşir tozu katmak doğru olur.

Genç hayvanları proteinli yemlerle beraber kaba yemlere de alıştırmak lâzımdır Böyle yemler içerisinde taze, körpe mera ve çayır otları başta gelmektedirler. Kışın bu işi pancar görmektedir. Yıkanmış, doğranmış pancar dilimleri kuru ot veya kuru yonca ile karışık olarak verilir. Pancar bulunmazsa, az miktarda ince buğday samanı da verilebilir. Genç domuzlar haşlanmış veya buğulanmış patatesten de çok istifade ederler.

3,5-5. aya kadar gelen yavruların bir kısmı damızlığa, bir kısmı da besiye ayrılır. Domuzların 90-120 kg a kadar semirtilmeleri arzu ediliyorsa, buna hazırlık olmak üzere sütten kesilen yavrular yukarıda söylediğimiz şekilde yemleme ile 13-15. haftada besiye konulurlar. Ağırlığın 150 kg a ve daha yükseğe çıkması isteniliyorsa, o takdirde birkaç ay daha kaba yemlerle semirtme hazırlığına devam edilir. Semirtme hazırlığında bilhassa genç ve körpe tırfıl tarlalarının veya meranın büyük rolü vardır. Ayda 12 kg artış sağlamak için yeter miktarda kesif yem de vermek lâzımdır Yeşil yemlerin ihtiva ettikleri protein miktarlarına göre değişmek üzere % 70 arpa kırması, % 30 protein yeminden (balık unu, et tozu, kuru bira mayası) günde 3/4-1 kilo yem bu ihtiyaca yeter.

Manda yavrularını B.: Malakları B nin buzağıları B. den pek farkı yoktur. Malakların en az üç ay yağlı süt içmeleri lâzımdır. Genel olarak malaklar analarını emerek büyürler. Malakları yanlarında bulunmıyan mandaların diğerlerinden 500 kg daha az süt verdiklerine dair tecrübe neticelerini ihtiyatla kabul etmek gerekir. Mandaları daha ilk doğumdan itibaren malaksız sağmaya alıştırmak en doğru yoldur. Sağımcının yeni doğmuş malağın ötesine berisine ellerini sürüp anasına koklattıktan sonra sağıma başlamasının büyük faydası vardır. Emiştirmeyi genel olarak evvelâ dört, sonra üç, iki ve nihayet bir meme vermek suretiyle idare etmektedirler. Bazen de sağımın başında malağı biraz emiştirmeye bıraktıktan sonra bütün memedeki sütü sağarlar. Sonra yine malağı bırakırlar. Memesinde süt saklıyan mandalar bu şekilde yavrularını doyurabilirlerse de, bunu yapamıyanların yavruları büyümede çok geri kalırlar.

BÜZÂ'A (Yâkut'un Mucem'inde *Bizâ'a*), Ortaçağda Butnan bölgesinin başkenti. B. XII. yüzyılda küçük bir kasaba halinde idi. Sularının bolluğu, bahçelerinin ve çarşılarının güzelliği ile ün alıp gelişen B. da bir de kale vardı. B. nın batı tarafında bulunan camideki kitabelerden Nureddin oğlu Melik Salih İsmail'in 1174-1181 yıllarında buraya hâkim olduğu anlaşılmaktadır. 1138 yılında Haçlılar B. yı almışlarsa da, Zengî burasını geri almış ve kasaba 1175 te Selâhaddin-i Eyyûbî'nin eline geçmiştir.

BÜZGEN KASLAR (Lat. *Sphincter*) [Anat.], delikleri daraltmağa ve kapamağa yarıyan kaslar. Bunların iplikleri tam veya yarı değirmi olurlar. Kasıldıkları zaman iplikleri kısalarak delikleri esnek bir halka olarak daraltırlar. Başlıcaları: Dudaklarda *ağız çevre kası*, gözkapaklarında *gözkapaklarının çevre kası* (bk. ANATOMİ, lev. 2), Pilor (pylore=mide kapısı) da *pilorun sfinkter kası*. Anus (şerç) ta *anus dış* ve *iç sfinkter kasları*, Uretra (urètre=siyek) da *uretranın diafragmatik sfinkteri*, Vagina (vagin=mehbil) da *vaginanın düz sfinkter kası*, Vulva (vulve=ferç) da *vulva konstriktoru*. B. K. çizgili veya düz kas ipliklerinden yapılmış olabilirler. Düz kas ipliklerinden yapılmış olanlar sinirlerini otonom sinir sisteminden, çizgili kas ipliklerinden yapılmış olanlar sinirlerini beyin omurilik sinir sisteminden alırlar.

BÜZÜRGMİHR b. Bahtıgân (ölm. 580 veya 590), Sasanî hükümdarlarından Nuşirevan'ın veziri. B. in darbı mesel olmuş birçok güzel sözler söylediği yolunda bir söylenti vardır.

BÜZÜRGÜMMİD (ölm. 1138), İran İsmailîlerinin ikinci büyük reisi. Rud-Bar'da doğmuş, Alamut'ta ölmüştür. B., İsmailiye mezhebine girdikten sonra, mezhep reisi Hasan Sabbah tarafından Lemser kalesini almağa memur edilmiştir. B., bu kaleyi almış, orada yirmi yıl yaşamış ve sonunda Selçuk sultanı Muhammed'in kumandanı Atabeg Nûş-Tigin tarafından muhasara edilmiştir (1117). Hasan Sabbah hastalanınca B. i Alamut'a çağırtmış ve onu kendisine halife tâyin etmiştir. Hasan Sabbah'ın yerine geçen B. 14 yıl Alamut'ta hüküm sürdükten sonra riyaset makamını oğlu Muhammed'e bırakarak ölmüştür.

BÜZÜRK (Büzürg), Türk musikisinde kullanılan mürekkep makamlardan biridir. Bu makam, kendi yerinde bir çargâh dizisiyle bir buselik ve mahur dizilerinin terkibinden hâsıl olmuştur. B. makamı, muhtelif yüzyıllarda nigâr, suzidilâra gibi muhtelif adlar altında, melodik karakterleri birbirinden az çok farklı olarak kullanılmıştır.

BWA: bk. BUA.

BYAMS-PA [*jampa*, *campa* veya *çampa*], Maitreya'nın Tibetçe adı. Maitreya (b. bk.) bir Dhyâni-Buddha olan Amoghasiddha'nın bir tecellisi olup insan ve komşu sevgi-

sini temsil eder. B.-P. gelecek zamanlar Buddha'sıdır. Śakya-muni (Gautama) nin nirvanasından 5 000 yıl sonra, canlıları sevgi yolu ile kurtarmak için dünyaya gelecektir. O zaman dünya o derece bozulmuş olacaktır ki, Buddha'nın dersi ve hatırâ bunun ismi bile unutulmuş bulunacaktır. Bizzat Buddha, B.-P. nın geleceğini müjdelemiş ve onu Tuşita'lar göğünde bir taht üzerine oturtmuştur.

BYĀNGSĪ. Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman koluna giren Tibet-Himalaya grupunun «sınır dilleri» denilen bölümünden bir dil. Byānsī da denilen bu dil, Rangkas, Dārmıyā ve Chandāngsī dilleriyle birlikte, Nepal'in kuzeybatı köşesinde konuşulur. Bu diller, daha batıda konuşulan Kanāwarī, Kanā hī, Manchāṭī, Bunān ve Rangloi dilleriyle beraber Kirānti denilen altbölümü meydana getirirler. B., grupun «pronominalize» (pronominalisé) denilen sınıfındandır (obürleri: Karen ve Miao-tseu). Bu diller, fiilin gövdesine önek veya sonek halinde şahıs zamirleri soktukları için pronominalize denmektedirler. Bk. PRONOMINALİZE DİLLER.

BYBASSOS, Eski Anadolunun Karia bölümünde, Knidos (b. bk.) un doğusunda, eski bir şehir ve etrafındaki arazinin adı (Plinius V, 10). B. şehri, yakınındaki Akanthos ile siyasi bir birlik teşkil ediyordu. Dadya kazasına bağlı Emecik köyünün 3 km kadar güneybatısında görülen kalıntıların bu şehre ait olması muhtemeldir.

BYBLIS [Mit.], Yunan mitolojisinde erkek kardeşine âşık olup ölen kız. Miletos ile Eidothea'nın kızı Karia'lı B., kardeşi Kaunos'a şiddetle gönül verir; kardeşinin kaçması üzerine vicdan azabından eriyip, pınar olur; başka bir rivayete göre, kendini öldürür. Üçüncü bir rivayet de kendini bir kayadan aşağı attığıdır: haline acıyan su perilerinin yardımiyle hamadriyat (o. bk.) olmuş o kayanın üzerinde de B. in göz yaşlarından bir pınar meydana gelmiş. Fransız ressamı Jean Jacques Henner'in pınar haline gelen B i gösteren tablosu meşhurdur.

Byblis'in pınara çevrilmesi (J J. Henner'in tablosu, Dijon)

[Ast.], 199 numaralı küçük gezegen. 1879 da, Alman astronomu Ch A F. Peters tarafından bulunmuştur.

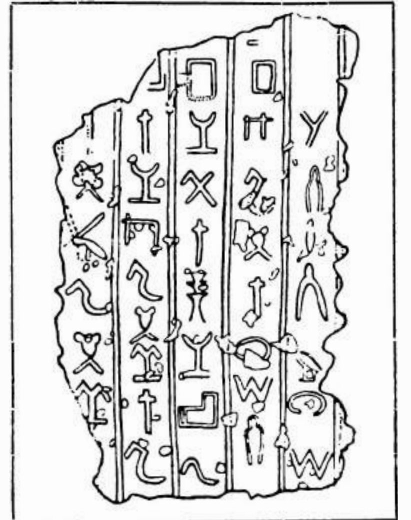
BYBLOS (eski Fenike dilinde *Gibel* İbran. *Gebal*= dağ, cebel), Eskiçağ Fenike'sinde mühim bir liman ve ticaret merkezi. Berytos (Beyrut) un 20 km kuzeyinde, denize yakın bir tepede bulunuyordu. Harabeleri bugünkü Cebeyl'in yakınındadır. Philo ve Stephanos Byzantios'a göre B. dünyanın en eski şehirlerinden olup bizzat Ba'al (= Kronos) tarafından kurulmuştur. Adı eski Mısır ve Asur kitabelerinde de geçen B un, M Ö. III. ve II. binyıllarda bilhassa Mısır ile sıkı münasebetleri vardı. M. Ö I binyılda B., Mısır papirüs'ü için ihraç limanı hizmetini görmüştür. Yun. *byblos* (= papirüs, kâğıt, kitap) kelimesi bundan gelir. Tevratta (Hezekiel XXVII, 9) Giblit (Gebal'li) lerden mahir taşçı ve gemi inşaatçıları olarak bahsedilmektedir. Hellenistik çağda B., Adonis kültünün başlıca merkezlerinden idi. Babıl'den gelmesi ihtimali olan Astarte-Adonis efsanesi B. ta teşekkül etmiş, daha sonra Mısırdan gelen İsis-Osiris efsanesi ile karışmıştır. Diğer Fenike şehirleri gibi, B. da kendi kıralları tarafından idare edilmekte idi Bunlar bir aralık Perslere, Diadokhos'lar zamanında da Mısıra veya Suriyeye vergi verirlerdi. Nihayet Pompeius, B. kıralı Kinyras'ı öldürterek, şehri Roma hâkimiyeti altına almıştır Hıristiyanlığın ilk devrinde B. bir piskoposluk merkezi idi. 529 da zelzele neticesi yerle bir olmuş, daha sonra tamir edilmiştir. 1103 te Haçlıların, 1118 de Salâhaddin'in, daha sonra yine Avrupalıların, nihayet Türklerin eline geçmiştir.

1919 dan başlıyarak yapılan kazılar sonucunda eski B. un bulunduğu yerde bir Mısır tapınağının harabeleri ve bir nekropolis (mezarlık) ortaya çıkarılmıştır. Nekropoliste birçok lâhitler bulunmuştur.

Yazı: B. şehri, ilk defa Doğu Akdenizde meydana gelmiş olan alfabenin doğuşunda önemli rol oynamış ve bu merkezde, resim-yazı (pictogramme) dan asıl alfabeye götüren bazı alfabemsi (alphabétiforme) yazı sistemleri kullanılmıştır. Bilhassa Birinci Dünya Harbinden sonra, Suriye ve Lübnandaki Fransız Yüksek Komiserliğinin himayesi altında başlatılan, sonra Lübnan Cumhuriyeti tarafından devam ettirilen kazılar, bu hakikati meydana çıkarmıştır.

1923 te Fransız arkeologlarından Pierre Montet, M. Ö. XIII. yüzyılda yaşamış olan B. kıralı Ahiram'ın kitabeli lâhdini kazılardan çıkarıp ilim âlemine tanıtmıştır (lâhdin ve kitabenin resimleri için bk. AHIRAM, ALFABE, levha II). M. Ö XV yüzyıla ait olup 1929 da Ugarit (şimdi Lazkiye yakınında Ras Şamra) kazılarından çıkan alfabetik çiviyazı istisna edilirse, Ahiram kitabesi bugün elimizde bulunan tam alfabetik en eski yazıdır (bk. P. Montet: *Byblos et l'Egypte, quatre campagnes de fouilles à Gebeil. 1921-1922-1923-1924*, 2 cilt [biri atlas], Paris 1928-1929; ve R. Dussaud: *Les inscriptions phéniciennes du tombeau d'Ahiram, roi de Byblos*, «Syria» dergisinden ayrı basım, cilt V, Paris 1924, 24 s + 4 levha).

Başka bir Fransız arkeoloğu, Maurice Dunand, 1926 yılından itibaren B. ta kazılara devam ederek (bk. M. Dunand: *Le cinquième campagne de fouilles de Byblos*, mars-

BYBLOS: Taş üzerinde yazılmış bir kitabe

BYBLOS: Asdrubal spatule'ü

juin 1926, «Syria» dergisi, cilt VIII, Paris 1927, son olarak: *Les fouilles de Byblos, I. 1926 - 1932.* 2 cilt [biri atlas], Paris 1937 - 1939), hiyeroglife benziyen (pseudo-hiéroglyphique semi-hiéroglyphique) alfabemsi yazı kalıntıları meydana çıkarmıştır. Altısı tunç, dördü de taş üzerinde bulunan bu kitabeler, M Dunand'a göre, birbirinden farklı 114 işaretten meydana gelmiştir. 13 ü hayvan, 13 ü bitki, 9 u yer - gök, 26 sı âlet, 6 sı dinî eşya. 10 u gemicilikle ilgili 8 i geometrik, 17 si muhtelif eşya sembolü olup, kalan 12 işaretin asılları anlaşılamamıştır Bunlardan 50 si Mısır hiyeroglif lerine benzemekte, öbürleri de Girit, Kıbrıs Mohenjo - Daro (Sind havzası), Tur-u Sina ve Kenan yazı sistemlerindeki işaretleri andırmaktadır. Dunand'a göre (bk M. Dunand: *Byblia grammata. Documents et recherches sur le développement de l'écriture en Phénicie*, Beyrut 1945), bu işaretler hece usullü (syllabique), yarı - ideografik ve yarı fonetik bir yazı sistemi teşkil ediyor, bazı işaretler de sadece mânayı tâyin etmeğe (déterminatif) yarıyordu. Yine bu arkeoloğa göre bu yazı, Tunç Devrinin ilk kısmında, yani M. Ö. XXII. yüzyılda Mısır yazısının tesiri altında Fenikeliler tarafından geliştirilmiş olup, asıl Fenike alfabesının öncüsü ve hiyeroglif sisteminden alfabe sistemine bir geçiş sayılır. Kazılardan çıkan kürek şeklinde (spatule) tunç bir levha üzerinde, bu alfabemsi yazı ile asıl alfabetik yazı birbirine karışmış (bk. resim. ayrıca bk. M. Dunand: *Spatule de bronze avec épigraphe phénicienne du XIII e siècle.* «Bulletin du Musée de Beirouth», cilt II.

BYBLOS. Tunç üzerinde yazılmış bir kitabe (E. Dhorme tarafından çözülmüştür), a. levhanın ön tarafı, b. arka tarafı

Beyrut 1938, s. 99 - 107) bulunmaktadır. Asdrubal kitabesi denilen bu vesika (Dunand'a göre XIV - XIII. yüzyıl) ve B. kıralı Şafatba'al (XVIII. - XVII yüzyıl) ile çömlekçi 'Abdo (aynı yüzyıllar) ya ait başka iki kitabe, yine Dunand tarafından B. kazılarından çıkarılmıştır. Aynı arkeoloğa göre, bu üç kitabe, Mısır hiyeroglifleriyle B. alfabemsi yazı sistemi arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Fakat Dunand 1946 Nisanında çıkardığı bir zeyil (*Post Scriptum*) ile Aḥiram kitabesinin eskiliğini M. Ö. 1000 yıllarına indirmiş, Asdrubal kitabesinin bundan biraz daha eski olduğunu, 'Abdo ve Şafaṭba'al kitabelerinin de XIII. - XII. yüzyıllara ait bulunduğunu söyliyerek, öbür arkeologlarca tereddütle karşılanan dâvasını oldukça zayıflatmıştır.

Bu arada başka arkeologlar da B. yazı sistemi üzerinde çalışmışlardır: (bk. H. Th. Bossert: *Ras Şamra Çivi Yazısı Alfabesinin Başlangıç Tarihine Dair* [Byblos dahil], Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sayı III, İstanbul 1936, s. 75 - 82). Ayrıca bk. B. Hrozný: *Die hieroglyphische Stele von Byblos. Ein Entzifferungsversuch*, «Archivum Orientale Pragense» cilt XV, Praga 1944, s. 138 - 157 ve *Comptes - rendus de l'Académie des Inscriptions et des Belles - Lettres*, Paris 1945, s. 382 - 385; Hrozný ye göre bu dil, «Hitit - hiyeroglifleri» ndeki dilin aynı olup Hind - Avrupa aslındandır (taş üzerindeki bu mühim kitabenin resmi için bk. ALFA - E, ilk ilfabemsi ve alfabetik yazılar levhası, No. 2).

Collège de France profesörlerinden Edouard Dhorme'un aynı yazı üzerindeki çalışmaları daha ehemmiyetlidir (bk E. Dhorme: *Déchiffrement des inscriptions pseudo-hiéroglyphiques de Byblos* «Syria» dergisi, cilt XXV, 1946 - 1948, s. 1 - 35). 2 Ağustos ve 27 Evlül 1946 da, Fransa kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine yaptığı iki tebliğle. Dhorme bu yazıyı çözmüş olduğunu ve kitabeleri okuduğunu bildirmiştir (bk. resim). Bu bilgine göre, istikameti sağdan sola olan B. yazı sistemi hece usullü olup 100 kadar işaretten müteşekkildir (M. Dunand'ın birbirinden farklı sandığı işaretlerden bazısı tek bir işaretin değişikleridir). M. Ö. ikinci binyılın ortalarında (Mısırda IV. Amenophis veya Ihunaton. M. Ö. 1375 sıraları), Fenike dilini yazmak için kullanılmıştır Menşe bakımından bu sistem sadece Mısır hiyerogliflerine bağlı değildir. Akkad çiviyazısında da olduğu gibi. sistem pléthorique'tir, yani aynı hece için bazen birden fazla işaret vardır. Bazı istisnalarla, işaret ile işaretin mânası arasında bir bağ yoktur; meselâ, '*ayin* (ayn = göz) işareti gözü temsil etmez, ş sesini verir. B. taki kâtipler hiyeroglif işaretlerine, şekline bakmadan, kendi dillerine göre mâna vermişlerdir. Dhorme, bir kitabenin son satırındaki IIII III şeklindeki işaretlerin, kitabe tarihini (3 + 40 veya 3 + 4; bk resim) bunun sağında bulunan dört işaretin de «sene» (Fen. *şana*, cemi: *şanoth*; krş. İbr. *şānā* Arap. *sanatun* = sene) demek olduğunu tahmin ederek işe başlamış, bu işaretleri *bşnt* (*bü şanoth* = senelerinde) şeklinde okuyarak b, ş, n, t değerlerini tesbit etmiş, sonra bu değerleri sırasiyle *nḥoş* (Fen. *nuḥoş*, krş. İbr. *neḥōşeth*, Arap. *nuḥāsun* = bakır, tunç), *mzbḥ* (Fen. *mizbaḥ*, krş. İbr *mizbeaḥ*, Arap. *mazbaḥun* = mezbah), *btmz* (= *bü Tammuz* = Temmuzda) gibi kelimelere tatbık ederek yeni değerler meydana çıkarmış ve sonunda bütün yazı sistemini çözmüştür. Bk. ALFABE, Alfabenin Eskiliği bölümü. ayrıca bk. D. Diringer: *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*, 2. bas. Londra 1949, s. 158 - 165 ve 205 - 214. Dil için bk. P.

'-	[illegible]	h-	[illegible]	ʿ-	[illegible]
b-	[illegible]	y-	[illegible]	p-	[illegible]
g-	[illegible]	k-	[illegible]	ṣ-	[illegible]
d-	[illegible]	l-	[illegible]	q-	[illegible]
h-	[illegible]	m-	[illegible]	r-	[illegible]
w-	[illegible]	n-	[illegible]	š-	[illegible]
z-	[illegible]	s,ś-	[illegible]	t-	[illegible]

E. Dhorme'a göre Byblos hiyeroglifimsi hece işaretlerinin ses değerleri

Schroeder: *Die phönizische Sprache Entwurf einer Grammatik nebst Sprach und Schriftproben*, Halle 1869 J Rosenberg: *Phönikische Sprachlehre und Epigraphik* Viyana 1907. Z. S. Harris: *A Grammar of the Phoenician Language*, New Haven 1936. J Friedrich: *Phönizisch-punische Grammatik*, Roma 1951; ayrıca bk. FENİKE DİLİ.

BYDGOSZCZ [*bıdgoşç*] (Alm. Bromberg), Polonyada Brda ırmağı boyunda ve Bydgoszcz kanalı üzerinde ve 1945 ten beri aynı adı taşıyan voyvodalığın merkezi olan şehir. Deniz sathından 33-73 m yüksekliktedir. Nüfusu 156 100 (1950) dür. Makine endüstrisi, kablo, kâğıt, ayakkabı, ispirto bira ve sirke imalâthaneleri vardır. Kereste, tahıl, un ticareti canlıdır. B, tarihöncesi devirlerde dahi bir iskân yeri olarak görülmektedir. Fakat müstakil şehir olarak önem kazanması, Doğu Prusyanın Polonyaya geçmesiyle başlar; o zaman B. zengin orman ve tarım mahsullerine sahip olan Kuyav (Pol. Kujawy) İslâvlarının bir antreposu haline gelmişti. Gotik sonu üslûbundaki kiliselerle tahıl anbarları o devirden kalmadır. XVII. yüzyıl savaşları şehrin inkişafını durdurmuş ve geriletmiştir. 1772 de tekrar Prusyalı olan B. nin ekonomik önemi Büyük Friedrich tarafından anlaşılarak 1773-1774 yıllarında Brda ve Netze sularını ve dolayısiyle Vistül (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) ve Oder (Pol. Odra) nehirlerini birleştiren büyük Bromberg kanalı açılmıştır. 1807-1814 arasında B. Varşova (Pol. Warszawa) Büyük dukalığına bağlanmış, sonra 1919 yılına kadar Prusyanın Posen (Pol. Poznań) eyaleti başşehri olarak kalmıştır (1860 ta: 22 000, 1900 de: 47 000, 1921 de: 88 000 nüfusu vardı). XIX. yüzyılda da geniş demiryolu inşaatı sayesinde B., önemli bir kavşak merkezi olmuştur. 1913 sayımına göre şehir nüfusunun % 71 i Almandı ve şehirde birçok ilmî enstitüler ve okullar açılmıştı. 1919-1939 yıllarına rastlıyan Polonya devrinde şehir nüfusu artmakla beraber, Alman nüfus nispeti gittikce azaldı (1927 de: % 27, 1931 de: % 16 Alman).

BYGGVİR [*büggvir*] veya **BEYGGVİR**, İskandinav mitolojisinde *Edda*va göre bereket tanrısı Freyr'e uşak olarak hizmet eder. Karısı Beyla'dır.

BYHAN [*bühan*], **Arthur** (doğ. 1872), Alman etnografı. Rötha (Saksonya) da doğmuştur. Hamburg etnografya müzesinde şube müdürü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Istrorumänisches Glossar* (Istria Rumencesinden derlenmiş kelimeler) [1899], *Die Polarvölker* (Kutup halkları) [1909], *Europa, Nord-, Mittel Westasien* (Avrupa, Kuzey Asya, Orta Asya, Batı Asya) [G. Buschan'ın «Illustrierte Völkerkunde» adlı eserinde, 1909], *Kaukasien, Ost und Nordrussland, Finnland* (Kafkasya, Doğu ve Kuzey Rusya, Finlandiya) [G. Buschan'ın aynı eserinde, cilt 2, 1926], *Die Bevölkerung Mazedoniens* (Makedonya halkı) [1919] *Völkerkundliche Karte Mitteleuropas* (Orta Avrupanın etnografik haritası) [1920], *Karte der deutschen Mundarten* (Alman lehçelerinin haritası) [192].

BYLAE, eski Anadoluda Trapezus (Trabzon) tan Satala (Sadağ) ya giden yol üzerinde bir yer.

BYNG [*bing*], **George, Torrington Vikontu** (1663-1733), İngiliz amirali. Wrotham (Kent) da doğmuştur. 1688 de gemi süvariliğine yükselerek 1690 da Beachy Head deniz muharebesine katılmıştır. 1704 te tuğamiral olarak Cebelitarık'ın zaptında bulunmuştur. 1718 de büyük amiral olmuş ve aynı yılda Passero bu nu civarında İspanyol donanmasını imha etmiştir. 1721 de vikont 1727-1733 yıllarında da Amirallik Birinci Lordu (Bahriye Nazırı) olmuştur.

BYNG [*bing*], **John** (1704-1757), İngiliz amirali. Lord Torrington'un dördüncü oğludur. Donanmada çok nüfuz sahibi olan Torrington, nüfuzunu oğluna meslekî hayatında yardım etmek için kullanmıştır Neticede B. çabuk ilerlemiş, fakat bu ilerleyiş her zaman hakkıyle olmamıştır 1718 de donanmaya giren B., 1727 de tuğamiral, 1745 te tümamiral, 1747 de koramiral, 1755 te de oramiral olmuştur. Kendisine tehlikeli işler verilmemiş, bilâkis daima rahat mevkilere yerleştirilmiştir. 1756 da Menorca adasındaki San Felipe kalesinin muhasara altında bulunan garnizonunu kurtarmak için Cebelitarık'tan yola çıkmış, fakat amirallik dairesinden bazı şikâyetleri olduğundan, garnizonu, güçlüklerle karşılaşıldığı takdirde kurtarmaktan vazgeçeceğini bildirmiştir. Fransızlarla neticesiz bir deniz muharebesi yaptıktan sonra, Menorca civarında birkaç gün geçirmiş ve hiçbir şey yapmadan geri dönmüştür. Kale teslim olmuş, B. de İngiltereye getirilerek gereken gayreti göstermediği için kurşuna dizilmiştir. Voltaire bu idamın «pour encourager les autres» (geri kalanları teşvik etmek için) yapılmış bir hareket olduğunu yazmıştır.

BYNG OF VIMY [*bing ıv vimi*] **Julian Hedworth George, Birinci Vikont** (1862-1935) İngiliz generali. Barnet'teki Wrotham Park'ta doğmuş, Essex'teki Thorpe-le-Soken'da ölmüştür. İkinci Earl of Strafford'un yedinci oğludur. 1883 te orduya girmiş, 1884 te Sudan seferine katılmıştır. 1912 den Birinci Dünya Harbine kadar Mısırda İngiliz ordusuna kumanda eden B. bu harbde. Mayıs 1915 e kadar İngiltere seferî kuvvetlerinin 3. Atlı Tümeni, 1915-1916 yıllarında da 9. Kolordu Akdeniz seferî kuvveti kumandanı olmuş ve 1915 te Çanakkaleden çekilmek zorunda kalmıştır. 1916 da tuğgeneral 1917 de de tümgeneral olmuştur. 1916 dan harbin sonuna kadar Fransada çarpışmış, 1917 de Pas-de-Calais departmanındaki Vimy sırtını hücumla zaptetmiş ve 1919 da Baron B. of Vimy of Thorpe-le-Soken unvanını ve Parlâmentodan 30 000 sterlinlik bir mükâfat almıştır. 1921 de Kanada umumi valisi, 1932 de de feldmareşal olmuştur.

BYNKERSHOEK [*baynkırshuk*], **Cornelius van** (1673 1743), Holândalı hukukçu. Middelburg'da doğmuş, Laheyde ölmüştür. Laheyde avukatlık etmiş. 1703 ten sonra Holânda, Seeland ve Batı Friesland Yüksek Şûrasında çalışmış, 1724 ten sonra da bu şûranın reisi olmuştur. Devletler hukukunda müspet metodun kurucusudur. Başlıca eserleri şunlardır: *De foro legatorum* (Elçiler mahkemesi hakkında) [1721], *De dominio maris* (Deniz hâkimiyeti hakkında)

[1703], *Quaestiones iuris publici* (Âmme hukuku meseleleri) [1737]. Bütün eserleri Vicat tarafından 2 cilt olarak 1761 de yayımlanmıştır.

BYNS veya **BIJNS** [*bayns*]. **Anna** [«Brabant Sappho'su» diye de anılır] (1493 1575). Felemenk kadın şairi. Anvers'te doğmuş, orada ölmüştür. Öğretmenlik yapan B , Protestanlıkla mücadele etmek için, baştan başa heyecan dolu şiirler yazmış, bu şiirleri ile Felemenk dilinin tekâmülüne hizmet etmiştir Başlıca eserleri şunlardır: *Refereinen* (Nakaratlar) [3 cilt, 1528 1548 1567, yeni bas. 1875]. *Nieuwe refereinen* (Yeni nakaratlar) [bas. 1886]. *Onuitgegeven gedichten* (Yayımlanmamış şiirler) [E. Soens tarafından «Leuvensche Bijdragen» de. cilt IV, 1902 ve cilt IX, 1910 yayımlanmıştır].

BYRD [*bi'rd*], **Richard Evelyn** (doğ. 1888), Amerikan amirali, kâşifi ve bilgini Winchester'de doğmuştur. Shenandoah Valley Askerî Yüksek Okulunda, Virginia Askerî Enstitüsünde ve Virginia üniversitesinde tahsil etmiştir. 1912 de United States Naval Academy'yi bitirmiştir. Donanmada vazife alarak Guantanamo (Kuba) da daimî bir göreve tâyin olunmuştur. 1918 de havacılık sınıfına geçerek Amerika Birleşik Devletlerinin Kanadadaki hava kuvvetlerine kumanda etmiştir. 1919 da NC Flying Boat adlı deniz uçaklariyle uçan ilk pilotlar arasındadır. 1921 de Atlas Okyanusunu zeplinle geçmiştir. 1925 te, Mac-Millan Kutup seferinin uçak birliği kumandanı olmuş 1926 da Floyd Bennett ile birlikte Kuzey Kutbu üzerinden uçmuştur. 1927 de New York'tan Fransaya uçmuştur. 1928 - 1930 yıllarında Güney Kutbuna ilk seferini yapmış Antarktika'da Whales Bay'da Little America adlı üssü kurmuş ve ilk olarak Güney Kutbu üzerinden uçmuştur. 1933-1935 yıllarındaki ikinci seferinde Edsel Ford Dağlarını ve Maria Byrd Toprağını keşfedip isimlendirmiştir. Little America'nın 158 km güneyinde 5 ay yalnız yaşamış ve fennî tarassutlar yapmıştır. 1939 da Amerika Birleşik Devletleri Antarktik seferinin kumandanı olarak memleketinin haklarını korumak maksadiyle birçok uçuşlar yapmış, aynı zamanda maden yataklarını tesbit ile haritaya kaydetmiştir. İkinci Dünya Harbi esnasında B. Amerika dışındaki hava üsleri hakkında gizli çalışmalar yapmıştır. 2 Aralık 1946 da itina ile hazırlanan büyük bir seferin kumandanı olarak Antarktikaya gitmiş ve Güney Kutbu bölgesinde jeolojik ve meteorolojik araştırmalar yapmış, bu bölgede insanları ve techizatı denemiş, ayrıca uranyum yatakları aramıştır. B ün kumandasındaki heyet 4 403 000 km karelik bir bölgeyi keşfedip Nisan 1947 de Amerikaya dönmüştür. *Skyward* (Göğe doğru) [1928], *Little America* (Küçük Amerika) [1930], *Discovery* (Keşif) [1935], *Alone* (Yalnız) [1938] adlı eserleri vardır.

R E. BYRD

BYRD [*bîrd*], **BYRDE** veya **BIRD, William** (1543-1623), İngiliz bestecisi. Lincoln'da doğmuş, Stondon (Essex) da ölmüştür. Koro mugannisi ve organist olarak Londrada Royal Chapel'da çalışmıştır. Ruhani koro musikisinde Palestrina'nın örneğine uymuştur. Madrigal bestecisi olarak İngiliz ekolünün ilk büyük üstadıdır. Klavsen (clavecin) musikisi, dans ve şan melodileri üzerindeki varyasyon süitleri, serbest prelütler, kontrpuan usulünce işlenmiş cümleler ihtiva eden eserleri Virginalist'ler için bir örnek teşkil etmiştir Başlıca, kilise musikisi eserleri yazmıştır: Kuddas âyini ilâhileri, motetleri, mezmurları vardır.

BYRNES [*bîrnz*], **James Francis** (doğ. 1879), Amerikalı hukukçu ve politikacı. Charleston'da doğmuştur. 1910 da demokrat mebus. 1930 da senatör, 1942 de Yüksek Mahkeme üyesi olmuştur. Ekim 1942 de F. D Roosevelt, B ı İktisadi İstikrar Bürosu (Office of Economic Stabilization), Mayıs 1943 te de Harb Seferberliği Bürosu (Office of War Mobilization and Reconversion) direktörlüğüne tâyin etmiştir. B. Yalta Konferansına katılmış. Stettinius'un halefi olarak Temmuz 1945 ten, Ocak 1947 ye kadar Hariciye Vekilliği etmiş ve Amerika Birleşik Devletlerini Hariciye Nazırları Konferansında temsil etmiştir. 1951 de South Carolina valisi olmuştur. *Speaking Frankly* (Açıkça konuşarak, Türk. terc. *Açık konuşalım*, 1948) [1947] başlıklı eserinde Roosevelt'in politikasını tenkid eder.

BYROM [*bąyrîm*]. **John** (1692 - 1763), İngiliz şairi. Manchester yakınında Kersall'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Tahsilini Cambridge üniversitesinde yapmış, Montpellier'de tıp öğrenmiştir. Kendi buluşu olan bir metotla uzun zaman stenografi öğretmenliği yapmış, metodunun ihtira beratını 1742 de almış, *The Universal English Shorthand* (Cihanşumul İngilizce stenografi) adlı eserini 1767 de çıkarmıştır. Safiyane ve bazen zarif şiirler, dine, tarihî münakaşalara, kırala verilen dilekçelere ait değişik mevzularda yazılar yazmaktan zevk duymuştur. 1714 te «The Spectator» dergisinde yayımlanan *Colin and Phoebe* (C. ile Phoibos) adlı manzum pastoral eseri vardır. Şiirleri toplu bir halde 1773 te yayımlanmıştır.

BYRON [*bąyrın*], **George Gordon Noel. Lord** [unvanı: 6. Baron Byron of Rochdale] (22 Ocak 1788 - 19 Nisan 1824), İngiliz şairi. Londrada doğmuş Yunanıstanda Mesolongion (Missolonghi) da ölmüştür. Yüzbaşı olan babası John, karısı İskoçyalı Catherine'ın servetini sefahat hayatında harcayıp tüketmiş, sonunda ailesini terketmiş, B. da 1798 e kadar annesiyle birlikte Aberdeen (İskoçya) de yaşamıştır. B., ilk öğrenimini bitirdikten sonra Harrow School'a girmiş (1801 - 1805), buradan sonra da Cambridge'-deki Trinity College'e geçmiştir (1805 1808). Okul sıralarında yazdığı ilk şiirlerini *Hours of Idleness* (Avarelik saatleri) adiyle yayınlamış (1807), «Edinburgh Review» dergisinde buna karşı sert bir tenkit çıkınca, B., *English Bards and Scotch Reviewers* (İngiliz şairleri ve İskoç tenkitçileri) (1809] adlı manzumesiyle dergiyi hicvetmiştir. 1798 de büyük amcasından kendisine Lordluk unvanı ve Newstead malikânesi [Newstead Abbey] miras kalmış, mirasına sahip olabilecek yaşa gelince Lordlar Kamarasındaki yerini almış (1809), aynı yıl iki sene süren bir Akdeniz

Lord BYRON

gezisine çıkarak Portekiz, İspanya, Malta, Arnavutluk (20 Ekim 1809 da Tepedelen'de Ali Paşa'yı ziyaret), Yunanistan ve Türkiyeyi dolaşmıştır. Arkadaşı J C. Hobhouse ile birlikte Türkiyede 13 Mart 1810 da Efes (Ephesos), 13 Nisanda Truva (Troia) harabelerini gezmiş, 3 Mayısta Leandros (b. bk.) efsanesini hatırlıyarak Nağara burnunun hemen kuzeydoğusundaki Aydos (eski Abydos) mevkiinden Çanakkale boğazını yüzerek geçmiş ve Temmuz ayına kadar İstanbulda kalmıştır. Annesinin ölümü üzerine İngiltereye dönmüş, gezideyken yazdığı şiirlerini (başlıcası *Childe Harold*) yayımlamıştır. Bu eserler B. a, kendisinin «Bir sabah uyandım, kendimi meşhur olmuş buldum» şeklinde belirttiği gibi geniş bir şöhret sağlamıştır. Bu arada B. Lordlar Kamarasında politika hayatına da karışmış Ocak 1812 de Kamarada iki defa söz almıştır Yakınlarının teşvikiyle 1815 te asîl bir ailenin kızı ve matematikçi olan Anne Isabella Milbanke ile evlenmiş, fakat çocuğunun doğumundan sonra karısı tarafından terkedilmiştir (18 6). Ayrılma sebebi kesin olarak bilinmiyorsa da bunun, B. ın üvey kızkardeşi Mrs. Aurara Leigh ile münasebeti yüzünden olduğu söylentisi Londrada günün konusu haline gelmiştir. Bu yüzden toplum içindeki itibarını kaybeden B., bir daha dönmemek üzere, İngiltereden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bruxelles ve Waterloo'ya uğradıktan sonra İsviçrede bir yıl kadar, tanınmış İngiliz şairi Shelley ile kalmış (İtalyada yine buluşmuşlar), sonra Venedik ve Ravenna'da oturmuş, İtalyanların Avusturyaya karşı yaptıkları mücadele («Risorgimento» [b. bk.] hareketi) yi teşvik etmiş, 1819 da tanıştığı 17 yaşındaki İtalyan kontesi Teresa Guiccioli ile dört yıl beraber yaşamış, 1824 te Londradan Yunan isyanını idare edenler (London Greek Committee) in teşvikiyle, satın aldığı 120 tonluk «Hercules» gemisine binerek 9 Ağustos 1823 te Kephalonia'ya gitmiş, fakat ayaklanmaya önemli bir yardımı dokunamadan hummaya yakalanmış, bir sara nöbetiyle, 36 yaşında ölmüştür. Londraya gönderilen nâşını taraftarları Westminister Abbey'ye gömdürmek istemişlerse de ahlâki endişelerle hükümetçe buna müsaade edilmemiştir. Bugün Westminister Abbey'deki Şairler Köşesi (Poets' Corner) nde B ın heykeli veya büstü dahi yoktur. Mezarı Newstead civarındaki Hucknall-Torkard köyü kilise mezarlığındadır; kalbi Mesolongion'da gömülüdür.

Çocukluğunda tedavi edilebilecekken ihmal edildiğini sonradan öğrendiği hafif topallığiyle çok yakışıklı olması B. ın ruhundaki ikiliğin maddî timsalleridir İrsiyetinden gelen tesirler (annesinin babası intihar etmişti, annesi de çok asabiydi), bunlara eklenince B. ın hayatını her çeşitten cüretkârlıklar (Yunan isyanına katılması v. b.) ve maceralar (hayatına giren Lady'lerin sayısı 20 yi asar, en meşhurları: Lady Caroline Lamp ile gayrimeşru çocuğunun annesi olan Claire Clairmont) la doldurmuştur. Asîlzadeliğinden ve dehasından doğan bir gurur, her çeşit ahlâk kurallarını hiçe saymak, daima değişiklik ve yenilik peşinde koşmak, alaycı ve keskin zekâsiyle ikiyüzlülükleri hicvetmek B. ın karakterinin ana çizgileridir. Ruhundaki, melânkolik, tatminsizlik ve kendinden kaçış (Byronism) gibi hisleri eserlerinde ortaya koymuş, böylece bir nevi kendisini tatmin yolunu bulmuştur. Byronism, Almanların «Weltschmerz» (= dünya ağrısı), Fransızların da «mal du siècle» (=asrın hastalığı) dedikleri halin İngilizcede bir karşılığıdır.

B. ın eserleri içinde çok dikkate değer zenginlikte şairane manzum bir seyahatname olan 4 canto'luk (4 475 mısra) *Childe Harold's Pilgrimage* (Childe Harold'ın ziyaretleri) en önemlisidir (I. ve II. canto'lar 1812; III 1816; IV. 1818); Spenser nazmı (b. bk ; İng. Spenserian stanza) tarzında yazılan eserin kahramanı «şövalye namzedi» (= İng. *childe*) Childe Harold gitgide yazarın şahsiyetini alarak Portekiz ve İspanyayı (I. canto), Arnavutluk, Yunanistan ve İstanbulu (II. canto). Waterloo Ren (Rhine) kıyılarını, Alpler, Juralar ve İsviçreyi (III. canto), Venedik, Roma, Floransa v. b İtalyan şehirlerini (IV. canto) dolaşır (son canto'da Shelley'nin B. üzerindeki entellektüel tesiri hissedilir). Bu yerler zaman zaman çok renkli tasvirlerle çizilirken, üzerlerinde geçen tarihî olaylar muhayyilede canlandırılır (Waterloo muharebesi, Venedikteki «Ecel köprüsü» [Ital. Ponte dei Sospiri] v. b ; İstanbula ait mısralar: canto II. stanza LXXVII LXXXII) ve Napoléon, Rousseau, Voltaire, Petrarca, Tasso gibi meşhur şahsiyetler hatırlanır. Böylece bu eserde B. ın her türlü intıbaları, devriyle ilgili görüş ve düşünüşleri belirtilir.

*Childe Harold*ın aralıklarla yayınlanan bölümleri arasında B. ın birçok eseri (Turkish tales = Türkler hakkında hikâyeler) çıkmıştır: *The Giaour* (Gâvur) [1813] un konusu Türkiyede geçer; Halife Hasanın cariyesi Leylâ bir gâvuru sever. Efendisi bunu duyunca Leylâyı denizde boğdurur. Gâvur da Hasanı öldürür. *The Bride of Abydos* (Abydos gelini)[1813] un da konusu Türkiyede geçer. Cafer Paşa, kızı Züleyha (İng Zuleika) yı Karaosman Beyine vermek isterse de kız, razı olmaz ve derdini ağabeyisi Selime açar. Gerçekte Selim onun ağabeyisi değil amcasının oğludur. Bir korsan olan Selim, Züleyhayı kaçırmak isteyince Cafer Paşa tarafından öldürülür Züleyha da kederinden ölür. *The Corsair* (Korsan) [1814] de de yine Türkiye ile ilgili bir aşk macerası anlatılır: Kendi aleyhindeki bir savaş için hazırlanan Sait Paşanın karargâhına gizlice giren korsan Conrad esir edilir. Paşanın gözdesi Gülnar, Conrad'a âşık olur ve bu uğurda paşayı öldürür. Sevgililer beraberce Conrad'ın adasına giderler. *Lara* (1814), *The Corsair*in devamıdır: Conrad. Lara, Gülnarsa içoğlanı (*page*) Kaled adiyle İspanyaya gelirler. Lara bir çarpışmada aldığı yaralar yüzünden Kaled'in kucağında ölür. *Siege of Corinth* (Korinthos kuşatması) [1815] te bir dönme olan Alp, Venediğin Korinthos valisi Minotti'nin kızı Francesca'yı sever. Alp'ın rehberliğiyle Türk ordusu kaleye girerse de Minotti kaleyi uçurur.

Bu eserlerden başka B. ın şu manzum hikâyeleri de önemlidir: Üvey oğluna metreslik eden bir kadının macerasını anlatan *Parisina* (1815); XVI. yüzyılda Cenevreyi zalim Venedik dukasından kurtarmak için giriştiği mücadele sonunda Chillon şatosuna hapsedilen İsviçreli kahraman François Bonnivard'ın macerasını canlandıran *Prisoner of Chillon* (Chillon mahpusu) [1816; Türk terc. Abdullah Cevdet 1904; *Sonnet on Chillon* kısmı meşhurdur]; korsanlar tarafından kaçırıldığı Truva (Troia) da, korsanlara katılarak zengin olan ve İtalyaya dönüp Türk kıyafetiyle gittiği kostümlü baloda karısı Laura'ya rastlayıp yeniden birleşen Venedikli bir asîlin burlesk (b. bk.) hikâyesi *Beppo* (ad) [1818]; ve Lehistan kıralı V. Kazimierz'in içoğlanı iken Kontes Teresa ile olan macerasından dolayı kızgın bir atın sırtına çırılçıplak bağlanarak steplere salıverilen, sonra Podolya Kazaklarının tanınmış hetmanı olan Poltava'dan sonra da XII. Karl ile birlikte Türkiyeye sığınan İvan Stepanoviç Mazepa (b. bk.) nın macerasını anlatan *Mazeppa* 1819). Ayrıca, saray şairi olup kendisini tenkit eden Robert Southey'nin hicvedildiği *The Vision of Judgement* (Hayalî bir yargılama) [1822].

B. ın *Childe Harold*dan sonra en meşhur eseri *Don Juan* (canto I - II. 1819. III. - V. 1821; VI. - XVI 1824. hepsi 15 816 mısra; kısmen Türk terc. 1915) dır Bu eser ottava rima (b. bk.) nazmiyle yazılmış, tamamlanmamış, hicivli bir epopedir. B a tercih edilerek «Saray şairi» (Poet Laureate) seçilen R Southey'ye alaycı mısralarla ithaf edilmiştir Don Juan. Sevilla'lı 16 yaşında aristokrat bir gençtir. Donna Julia adlı evli bir kadınla olan macerası yüzünden annesi Don Juan'ı yurt dışına gönderir (I. canto). Yolda (II. canto) gemileri batınca Don Juan kendisini bir Yunan adasının kıyısında bulur (The Isles of Greece = «Yunan Adaları» sözleriyle başlıyan meşhur lirik parça burada III canto'da geçer). Haidée adlı bir Yunanlı kız Don Juan'ı kurtarır; iki genç tam evlenecekleri sırada, kızın öldüğü sanılan babası korsan Lambro tarafından yakalanırlar. Haidée kederinden ölür (IV. canto); Don Juan Lambro tarafından İstanbul esir pazarında 26 yaşındaki Gülbeyaz sultanın sivahî emektar adamı «Baba» ya satılır. Don Juan'a âşık olan Gülbeyaz. onu kadın kıyafetivle hareme sokar (V. canto). Gece Don Juan, odasında yattığı Dudu adlı bir cariyeyle rezalet çıkarır (VI. canto). Kıskanç Gülbeyaz genci öldürtmek isterse de Don Juan Rusyaya kaçar İsmail şehri kuşatmasına katılır. Gösterdiği kahramanlığın mükâfatı olarak Petersburga gönderilir Çariçe II Ekaterina Don Juan'a âşık olur; bir müddet sonra da onu elçi olarak Londraya gönderir (Rusya kısmı: VII. - X canto'lar). Eserin son canto'larında (XI - XVI.) B , - kendisini afaroz etmiş olan İngiliz aristokrasisinden bir nevi intikam alarak - Lord Henry ile Lady Adelina, Fitz Fulke düşesi ve Aurora Raby gibi tiplerle dolu olan bu sosyetenin ahlâk bakımından samimiyetsizliğini ve düşkünlüğünü hicveder.

B. ın tiyatro türündeki eserlerinin başlıcaları şunlardır: Goethe'nin *Faust*unun tesiri hissedilen. ruhu «Karanlıklar Prensi» nin baskısı altında bulunan, Alplerde esrarlı bir hayat süren, işlediği cürmün kefaretini bir türlü elde edemiyen ve öldürdüğü sevgilisi Astarte (bazılarına göre B. ın üvey kızkardeşini temsil eder) nin hayaliyle yaşıyan, Ahriman'ı gören ve sonunda Astarte'nin kehanetiyle ölen Manfred'in dramı *Manfred* (1817); XIV yüzyıl Venedik dojlarından Marino Faliero'nun siyasi maceralarını canlandıran ve romantik bir dram olan *Marino Faliero* (1821); yine Venedik dojlarından F Foscari ile onun müebbet hapse mahkûm ettiği oğlu J Foscari'nin maceralarına konu olan *The Two Foscari* (İki Foscari'ler) [1821]; Asur kıralı Assurbanipal'ın Yunanlı gözdesi Myrrha'nın son ziyafeti ve birlikte yakılmalarını canlandıran *Sardanapalus* (Sardanapal, Türk. terc 1934) [1821]; konularını «Kitab-ı Mukaddes» ten alan ve Ortaçağ tiyatro eserleri tarzında birer «mystery» olan iki eserden birincisi, İblisin kışkırtmasiyle Allaha karşı isyan eden Kabil'ın, kardeşi Habil'i Allaha kurban sunduğu için öldürmesi olayını canlandıran *Cain* (Kabil) [1821], ikincisi meleklerin yeryüzündeki kızlarla evlenmesini canlandıran *Heaven and Earth* (Gök ve Yer) [182] katil yoliyle mirasa konma hakkındaki konusunu bir Germen masalından alan ve Goethe'ye ithaf edilen *Werner or the Inheritance* (W veya miras) [182.]; ve bir kamburun Don Juan'a çevrilişini anlatan son dramatik eseri *The Deformed Transformed* (Biçimsizin biçimlenmesi) [1824].

B. ın en tanınmış kısa şiirlerinden birkaçının başlıkları şunlardır: *To Mary on receiving her picture* (Mary'ye, resmini alınca), *To Lesbia* (L. ya), *When We Two Parted* (Bibirimizden ayrılırken) *Maid of Athens, ere we part* (Atinalı kız [= Thē esia Makiē]. ayrılmadan evvel), *She Walks in Beauty* (Güzelliklere bürünüp gezinen), *Oh! Snatch'd Away in Beauty's Bloom* (Ey. baharında koparılan güzellik), *The Destruction of Sennacherib* (Sanherib ordusunun mahvı) [son üç parça *Hebrew Melodies* = İbrani melodileri, 1815. başlıklı grupa dahildir], ıstırabı gururla karşılayışın sembolü olan *Prometheus*, Türkçeden çevirdiğini belirttiği *The Chain I Gave* (Sunduğum zincir).

Romantizm edebî cereyanının en büyük ve en meşhur şairlerinden sayılan B , toplumun itibarî olan her türlü bağlarına karşı isyancı. mücadeleci, hürriyet âşığı (Tahiti adasında bir gemici isyanından da heyecanlanarak *The Island* [Ada. 1823] manzum hikâyesini de yazmıştır) ve tabiat manzaralarının hayranı, ruhu daima şiddetli ihtiraslarla çalkalanan bir şahsiyettir *Manfred*, *The Corsair*, *Childe Harold*, *Don Juan* v b gibi birçok eserlerinde başka başka insan isimleri altında hep kendi şahsiyetini anlatmıştır. Tabiat manzaralarının tasvirirde ve lirik parçalarda çok üstün başarı göstermiştir. İhtiraslı, belâgatlı, mübalağalı üslûbiyle ve ifrat derecede acı istihzalı edasiyle biraz yorucu, fakat ateşli tabiatı, sürükleyici kuvveti, derin hüznü. olağanüstü ince lirizmiyle okuyucuyu şiddetle çeken B. ın Avrupa edebiyatı üzerinde çok büyük etkisi olmuş, eserleri birçok Avrupa dillerine tekrar tekrar tercüme edilmiş. Goethe de B. ı çok takdir etmiş ve *Faust*un 2. kısmında B. tipine (Euphorion) yer vermiştir Denilebilir ki, Rousseau'nun daha derin ve devamlı tesiri istisna edilirse romantizmde en kuvvetli tesir B ınki olmuştur. Bu tesir eserlerinden çok daha önemlidir. Fransada Victor Hugo, Lamartine (*Childe Harold*a son bir canto ilâve etmiştir [*Le dernier chant de Childe Harold*, 1825]; bestekâr H Berlioz da *Harold en Italie* [H. Italyada] adlı senfonik şiiri bestelemiştir. 1834), Musset v. b , Almanyada Börne, Miller Heine, bestekâr Schumann (*Manfred* müziği, op. 115 [1848 1851]; bunun ilk temsili Weimar'da F Liszt tarafından 1852) v. b , İtalyada Leopardi Giusti v. b., Ispanyada Zorilla v b. Rusyada Puskin, Lermontov. bestekâr Çaykovskiy (*Manfred* senfonisi. op 58 [885]), Lehistanda Mickiewicz ile Słowacki, Macaristanda Petöfi v. b., B. ın hayranı, takipçisi, hattâ taklitçisi sayılır; bunların eserleri «Byron tipi kahramanları» (Byronic hero) yle doludur.

Bk T. Moore: *The Life, Letters and Journals of Lord Byron*, 2 cilt, Londra 1830. E. C Mayne: *Byron*, 2 cilt, Londra 1912 (yeni bas 1924) H Nicolson: *Byron, the Last Journey*, Londra 1924 John Drinkwater: *The Pilgrim of Eternity*, Londra 1925 André Maurois: *Byron*, 2 cilt. Paris 1930 P. Quennel: *Byron, the Years of Fame*, Londra 1935 Orhan Burian, *Byron ve Türkler*, Ankara, 1938. C E Vulliamy: *Byron*. Londra 1948 Byron'ın mektupları (Lord Ernle neşri 1898 1901, R G. Howarth neşri. 1936).

BYRON [*bayrın*], **Henry James** (1834 1884), İngiliz piyes yazarı. Manchester'da doğmuş. Clapham'da ölmüştür. 1858 de hukuk tahsili için Middle Temple'a öğrenci olarak girmiş, fakat az sonra bir kasaba tiyatrosu kumpanyasına aktör olarak katılmıştır. Haftalık bir mizah gazetesi olan «Fun» ı ve ömrü çok kısa süren «Comic Trials» gazetelerini çıkarmıştır. B. ilk defa «burlesque» leriyle başarı kazanmıştır. 1865 te Prince of Wales tiyatrosunu idare etmek üzere Miss Marie Wilton'la birleşen

B. ın birçok piyes ve komedileri burada başarı ile temsil edilmiştir. İlk büyük başarısı *Our Boys* (Oğullarımız) adlı eseriyle başlar. Bu piyes Vaudeville tiyatrosunda 1875 yılı Ocak ayından 1879 yılı Nisanına kadar oynanmıştır. B. ın başarılı eserlerinden biri de *The Upper Crust* (Üst kabuk) tır. En iyi piyesi *Cyoil's Success* (C. in başarısı) [1868] tir. Zamanının çok tanınan sahne eserlerinden birçoğunu yazmış olan B., *Paid in Full* (Tamamen ödenmiş) [1865] adlı bir de roman yazmıştır.

BYRON [*bayrın*], **John** (1723 - 1786), İngiliz gemicisi. Newstead'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Kendisine Foul-weather Jack (Fena hava bayrağı) adı verilmiştir. Şair Lord Byron'ın büyük babasıdır. Deniz asteğmeni olarak Anson ile birlikte bulunduğu gemi Şili kıyısında batmıştır (1741). Bu deniz faciasını Lord B., *Don Juan* adlı eserinde tasvir eder. 1764 - 1766 tarihleri arasında yapılan bir devri âlem seyahatinde kaptanlık etmiştir. Newfoundland valisi (1769 - 1772), tuğamiral (1775) ve tümamiral (1778) olmuş, Antillerde, Grenada açıklarında bir deniz muharebesinde mağlûp edilmiştir.

BYRON BOĞAZI [John Byron (b. bk.) ın adiyle anılır], Bismarck takım adalarında, Neumecklenburg (New-Ireland) adasiyle Neuhannover (New Hanover) adası arasındaki kayalıklar ve küçük adalarla ârızalanmış bir boğaz.

BYRSA: 1. Eski Suriyede Apameia (bk. APAMEİA 1) ve Bata arasında bir yer. Tabula Peutingeriana'da gösterilen Bersera (b. bk.) ile aynı olması ihtimali vardır.

2. Kartaca'da kale, şehrin merkezi. Burada bir Eşmun (Lat. Aesculapius) tapınağı vardı. Bk. KARTACA.

BYRTHON, eski Güneydoğu Anadoluda Amida (Diyarbakır) yakınında bir kasaba. Bir toprak surla çevrili olan B., I. İustinianos zamanında taş surla tahkim edilmiştir.

BYSSOS (= Yun.; Lat. *byssus*, Asur. - Babil. *bûṣu*, Eski Mısır. *weez*, Ermen. *behez*, İbran., Aram. *bûṣ*, Süryan. *buz*, Arap. *bezz*, Türk. *böz*, *bez*, Çuvaş. *pir*). Eskiçağda kullanılan beyaz, sarımtırak veya firfirî bir nevi keten bezi. Kalın ve ince çeşitleri vardı. Mısırda mumya kundakları için kalın B. kullanılırdı. Nil deltasında yetişen ketenin en ince liflerinden hazırlanan ve firfir (Yun. *porphyra*) ile aynı değerde sayılan ince B., «İskenderiye B. u» adiyle Eskiçağda, hattâ ilk Hıristiyanlık devrinde de çok aranan bir ticaret malı idi. Antiokheia (Antakya) yakınında dokunan «Suriye B. u» da kalite bakımından İskenderiye B. una yakındı. Bu, daha çok zengin ölülerinin yüzünü örtmek için kullanılırdı. Çünkü şeffaf olduğu için altından yüzün çizgileri görünürdü. Patras (Yunanistan) imalâthanelerinden çıkan çok ince B., ağırlığı kadar altına satılırdı. Haçlı seferlerinden sonra Hindistandan Avrupa piyasalarına bol miktarda kumaş ve eşarplar geldiğinden B. moda olmaktan çıkmıştır. XIV. yüzyıldan sonra artık B. imal edilmemiştir.

BYSTRÖM [*büströ m*], **Johan Niklas** (1783 - 1848), İsveçli heykeltıraş. Filipstad'da doğmuş. Romada ölmüştür. Meslekî faaliyetini başlıca Romada icra ederek, Sergel ile Thorwaldsen'in tesiri altında klâsisizm üslûbunda çalışmıştır.

BYTHİAS (Yun. *bythos* = dip), Eskiçağda Bosporos'un Rumeli yakasında bir yer. Şimdiki Kuruçeşme olması muhtemeldir. Burada Medeia'nın bir defne ağacı vardı.

BYTOM [*bıtom*] (Alm. Beuthen), Polonyada, Yukarı Silezya (Ś'ąsk) bölgesinde bir şehir. Nüfusu 110 300 (1949). B. çevresinde zengin taşkömürü yatakları, çinko ve kurşun madenleri vardır. Şehirde demir ve ağaç üzerine çalışan fabrikalarla bira imalâthaneleri vardır. İkinci Dünya Harbinden önce Almanyanın bir sınır şehri olan B., 1945 te toplanan Potsdam Konferansı neticesinde Polonya idaresine geçmiştir. Bu şehir Oder nehrinin sol kıyısında bulunan, 3 200 (1939) nüfuslu, aynı ismi (Pol. Bytom Odrzanski) taşıyan kasabadan farklıdır.

BYTÓW [*bıtüv*] (Alm. Bütow), Kuzey Polonyanın Koszalin voyvodalığında bir şehir. Gdańsk (Danzig) ın güneybatısındadır. Alman idaresinde iken bir Kreis merkezi olup Pommerscher Landrücken'da Koridor sınırına yakın Koşub (Kaschub) İslâvları bölgesinde bulunan bu şehir, 10 000 (1939) nüfusa sahipti. Eyalet verem hastanesi, demir dökümhanesi, yün, iplik ve kundura fabrikaları vardır. Ormancılık ve ziraat mahsulleri endüstrisi gelişmiştir. 1399 da Alman şövalyeleri tarafından yapılmış bir şatosu vardır. Demiryolu kavşak noktasıdır. B. 1329 da Alman şövalyelerinin eline geçmiş; 1346 da, Magdeburg kanunu (b. bk.) na göre şehir olma hakkını kazanmış; 1466 da Lehistan hâkimiyeti altında Pomeranya'ya tâbi olmuş; 1657 de Brandenburg'a katılmıştır. 1945 teki Potsdam Konferansının kararıyle B. Polonyaya verilmiştir.

BYZACIUM, daha sonra **Byzacena**, Eskiçağda Kuzey Afrikanın Hammamet (Tunus) körfezinden Gabès (Küçük Sırt) körfezine kadar uzanan kıyı bölgesi. Kıyıda şu şehirler vardı: Hadrumetum (Tunusta Susa, Fr. Sousse), Ruspina (Sousse'un 21 km güneydoğusunda, Monastir kasabası yakınında Henchir Tenis harabeleri), Leptis minor (Tunusta Lamta köyü), Thapsus (Tunusta Ras Dimas), Achulla (Henchir el - Alia), Thaenae veya Thena (Henchir Tine), Macomades minores (Mahres), Tacape (Gabès), Sabrata (Trablusun batısında Tripoli vecchio veya Sabria). Bunların ya hepsi veya hiç olmazsa çoğu Fenikelilerin kurdukları kolonilerdi. B. ilk defa Byssatis khōra şeklinde Polybios tarafından zikredilmektedir. Eskiçağ muharrirleri bu bölgenin çok mümbit olduğunu belirtmektedirler. Romalılar zamanında B., provincia Africa'da idi. Fakat Hadrumetum bölgesinin bir «procurator regionis Hadrumetinae» idaresinde bir nevi idari muhtariyetten faydalanmış olması ihtimali vardır. Diocletianus zamanında B., «provincia Valeria Byzacena» adiyle dioecesis Africa'ya bağlı ayrı bir eyalet olarak yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Byzacena adı bu tarihten itibaren kullanılmışsa da, yeni provincia'nın adı olarak Byzacium adının da sık sık kullanıldığı görülür. Byzacena'nın idare meclisi, «Concilium Byzacenarum» adını taşıyordu. Byzacena'da şu yerler vardı: Kıyıda Horrea Caelia (Hergla), biraz içerde Segermes (Hammamet'in 25 km güneybatısında Henchir Harat harabeleri), Pupput (Hammamet'in 10 km batısında Souk - el - Abiad), Vicus Haterianus (Thibica ve Apisa maius harabeleri arasında Henchir Zenagron harabeleri), Zama (Tunusta Kef civarinda Zouam köyü yakınında); daha içerde ise şu yerler vardı: Ammaedara (Henchir Heidra), Cillium (Henchir Gasrîn [Kasserîn] harabeleri), Telepte veya Thelepte (Tunusta Medinet - el - Khedima), Capsa (Gabès'in takr. 130 km batısında Gafsa). Buna karşılık Tacape (Gabès) ve Sabrata, provincia Tripolitana'ya katılmıştır. Provincia Byzacena önce bir «praeses vir clarissimus», daha sonra bir «consularis» in idaresinde idi. İustinianos zamanında

Byzacena'nın askerî idaresiyle bir «dux» vazifelendirilmiştir. Byzacena'nın başşehri Hadrumetum idi. B. Vandal'ların işgaline uğradıktan sonra Vandal kıralı Geiserich toprakları askerlerine dağıtmamış, bunları «kıral toprakları» yapmıştır. Vandal hâkimiyetinin son devrinde ve Bizans hâkimiyeti zamanında da burada yaşıyan Berberler sık sık ayaklanmışlardır. Eski kaynaklarda Byzacena piskoposlarının toplantılarından sık sık bahsedilir. Son kayıt 646 yılına aittir.

BYZANTİON (Lat. Byzantium, Fr. Byzance, İng. Byzantium, Alm. Byzanz, Türk. Bizans), İstanbulun İlk ve Ortaçağlardaki adı.

B. adının menşei hakkında farklı hipotezler ileri sürülmüştür. Eski Anadoluda kişi adlarının *ion* ekinin ilâvesi ile yer adı haline getirilmiş olduğu düşünülerek, B. un da *Byzant*tan meydana geldiği iddia edilmiştir Kök *Byzant*ın eponymos (ad vericisi) u *Byzas*ın Trak menşeli olduğu söylendigi gibi, *Byzant* kökünün M. Ö. III. binyıldaki Anadolu yer adlarına çok benzediği de ortaya atılmıştır. B. un sonundaki *ion* ekinin Ege göçleri ile gelen Phryg'ler ile ilgili olduğu kabul edilmekle beraber, *Byzant* kökünün sonundaki *nt*, yerli Anadolu dillerinde bulunduğundan, bu adı da M. Ö. III. binyıla kadar çıkarmak istiyenler vardır. B. ile ilgili efsanelere göre Haliç'in eski adı olan *Keras* İo'nun kızı Keroessa'dan gelmiştir ki, bu da B. un efsanevi kurucusu Byzas (b. bk.) ın annesidir. Halbuki *Keroessa* adındaki *ssa* eki de, M. Ö. III. binyılda eski Anadolu yer adlarında çok raslanan bir unsurdur.

Bütün İlkçağ boyunca B. adı şimdiki İstanbulun nüvesini teşkil eden şehrin adı olarak kullanılmıştır. Şehir I. Konstantinos tarafından 330 da yeniden kurulduktan sonra, B. a İkinci Roma anlamına gelen *Deutera Rōmē* ve Yeni Roma anlamına gelen *Nea Rōmē* denmiş ise de, şehrin adı *Kōnstantinupolis*, *Kōnstantinopolis* olarak yerleşmiş, fakat B. adı da halk ve yazarlar tarafından kullanıldığı için, günümüze kadar yaşadıktan başka, modern ilim adamları tarafından gerek Doğu Roma İmparatorluğuna, gerek onun temsil ettiği kültüre teşmil edilmiştir. B. için *Kōnstantinupolis* (= Konstantinos'un şehri) adının yanında, hiç değilse XI. yüzyıldan itibaren *İstanbul* adının da kullanıldığı tesbit olunmaktadır.

B. un kuruluş efsaneleri: B. un kuruluşu hakkında İlkçağ yazarlarının verdikleri bilgiler birbirinden farklı olduğundan, bu hususta yerleşmiş bir rivayet olmadığı anlaşılmaktadır. Yerli menşeli ve diğerlerine nazaran daha eski olan efsaneye göre, su perisi Semestra'nın oğlu olan Thrak kıralı Byzas, B. un yakınındaki bölgenin kıralı Barbyzos'un kızı Phidaleia ile evlenmiş ve bu kadın babasının isteği üzerine B. u kurmuştur. Diğer bir efsaneye göre ise Zeus'un sevgilisi İo, bir inek haline getirildikten sonra, Zeus'un karısı Hera'nın musallat ettiği taundan kaçarken Keras (= Haliç) ta Keroessa adındaki kızını doğurmuş, su perisi Semestra tarafından büyütülen Keroessa'nın da tanrı Poseidon'dan doğurduğu ve kaynak perisi Byzia'nın beslediği Byzas, B. u kurmuştur. Daha yeni olan diğer rivayetler B. un kurucusunu yabancı olarak gösterirler. Bir rivayete göre B., Argo gemisinin seferi sırasında kurulmuştur. Çok daha yayılmış olan başka bir efsaneye (M. S. I. yüzyıla ait) göre ise Byzas, Yunanistanda Megara'dan yeni bir yurt aramak üzere yola çıkan göçmenlerin *oikıs* (= başkan) idir. Delphoi kâhininin kendilerine yeni yurtlarını «körlerin karşısında» kurmalarını tavsiye etmesi üzerine bu göçmenler 17 (bazı kaynaklarda 19 ve 29) yıl önce kurulan Khalkedon (= Kadıköy, b. bk.) ahalisini, B. un yerinin üstünlüklerini göremediklerinden dolayı körlükle itham ederek, şimdiki Sarayburnu bölgesinde ilk *polis* (= şehir) i kurmuşlardır. Halbuki tarihçi Herodotos (M. Ö. 480 - 430?) buna benzer bir hikâyeyi başka bir tarih olayına bağlar. Buna göre Khalkedonluları körlükle itham eden kimse Pers kıralı Dareios'ün generali Megabyzos (veya Megabazos) tur. Diğer taraftan bu generalin adının son kısmının Byzas adı ile gösterdiği benzerlik de dikkati çekmektedir. Birbirini tutmıyan bütün bu efsanelerin her birinde az veya çok bir hakikat payı bulunduğu muhakkak olduğu gibi, M. Ö. 750 - 550 yılları arasında cereyan eden büyük Yunan kolonileşmesi sırasında B. a da yerleşildiğine ihtimal verilir. Hattâ Meğaralı göçmenlerden bahseden efsane doğrudan doğruya bu kolonileşmeye bağlanır. Ancak, B. un Megara ile müşterek inanç ve kültünün hiç yok denecek kadar az oluşu (yalnız sikkelerdeki ay resmi ile Artemis orthōsia kültü), böyle bir ilgi ihtimalini çok zayıflatmaktadır. B. un kuruluşu olarak bu kolonileşmeyi kabul edenler, kaynakların verdikleri rakamların farklı olması yüzünden kesin bir tarih gösterememekle beraber, ortalama bir tarih olarak M. Ö. 660 yılı kabul edilebilir.

B. un ilk iskânı: B. un ne zamandan beri iskân edildiği kesin bir şekilde bilinmemektedir. Şehrin yüzyıllardan beri, dünyanın en büyük merkezlerinden biri olarak mütemadiyen gelişmesi, şimdiki toprak seviyesinin çok aşağısında olan (bazı yerlerde 15 m) ana zemini ve buradaki ilk iskân izlerini bulunmaz hale getirmiştir. Diğer taraftan birçok toprak tesviyeleri ve kıyı girintilerinin dolması, B. arazisinin ilk biçim ve görünüşünü çok değiştirmiştir. B. un en yakınındaki iskân, Anadolu yakasında Kadıköy yakınında Fikirtepesi (b. bk.) nde bulunmuş, bunun M. Ö. IV. binyılın sonu ile III. binyılın başlarına ait olduğu tahmin edilmiştir. Raslanan buluntular, bu iskân yerinin ahalisinin yerli olduklarını hatıra getirmektedir. Aynı tarihlerde B. un yerinde de bir iskânın olmaması için hiçbir sebep gösterilemez. B. un ilk sâkinlerinin prehistorik devirde Anadolunun kuzeybatı mıntakasına has bir kültürü temsil eden insanlar oldukları zannedilir. Tahminen M. Ö. XVIII - XII. yüzyıllarda, yukarıda bahsi geçen efsanelerin doğuşundan önce, B. da bir kültürün bulunduğuna muhakkak nazarı ile bakılmakta ise de, bu husustaki açık deliller henüz yok denecek kadar azdır. B. un kuzeyden güneye inen deniz yolu ile batıdan doğuya uzanan kara yolunun kavşak noktasında bulunması, burasının boş kalamıyacağını ispat etmektedir. Bazı eski yazarlar ile onları takibeden modern ilim adamları, ilk şehrin Keras (= Haliç) ın sonunda, Kydares (= Alibey deresi) ile Barbyzes (= Kâğıthane deresi) arasındaki Semestra (= Silivri tepesi) da kurulduğunu iddia etmişlerdir. Burada Silâhtarağa Elektrik Fabrikası yerinde ve yakınında belki Semestra sunağı ve tapınağına ait bazı kalıntılar bulunmuş ise de, henüz ilk B. un burada kurulduğuna dair kesin belirtiye raslanmamıştır. İlkçağ yazarlarından Plinius (M. S. 23/24 - 79), B. un yerinde çok eskiden Lygos (b. bk.) adında bir köy olduğunu bildirmekte ise de, bu hususta da aydınlatıcı bir sonuca varılamamaktadır. 1937 de Topkapı Sarayının 2. avlusunda yapılan kazı molozları içinde bulunan Protokorint üslûbundaki keramikler ve diğer münferit buluntular, B. un M. Ö. VII. yüzyıldaki iskânının pek zengin sayılmıyan delilleridir.

I. İLKÇAĞDA B.: A. **B. un İlkçağdaki tarihi**: Bazı efsanelere göre B., önce, komşusu olan Thraklar ile

mücadele halinde idi. Pers kıralı Dareios, İskitlere karşı seferi sırasında M. Ö. 513 e doğru, Bosporos'u bir köprü kurdurarak geçti ve bu sefer esnasında B. şehri de Perslere askerî kuvvetle yardım etti. Bu sırada B. u, Dareios' un yanında Ariston temsil ediyordu. Bu seferden sonra B. dolayları Megabyzos tarafından idare olundu. Fakat diğer Yunan şehirleri gibi B. da Persleri kızdıracak bazı hareketlere giriştiğinden yine Dareios zamanında bir defa daha itaat altına alındı. Perslere karşı M. Ö. 500 de olan İon ayaklanmasında, İonialılar B. u aldılar ise de, ayaklanma bastırıldıktan sonra, Perslerin müttefiki Fenikelilerin donanmasının geldiğini duyan B. ahalisi, Perslerin gazabından korkarak şehirden kaçtılar ve Karadeniz kıyısında Mesembria (Misivri) yı kurdular; B. da tahribedildi. Pers kuvvetlerinin başında, M. Ö. 479 da Plataia'da Sparta kıralı Pausanias'a yenilen Artabazos, B. üzerinden geri çekildi, çok geçmeden Pausanias B. u Pers boyunduruğundan kurtararak işgal etti ve burada birçok Pers ileri gelenlerini esir aldı. Fakat Pausanias'ın kötü idaresi ve zalimliği B. ahalisini çabuk bıktırdı, zaten onun B. da Persler ile gizlice anlaşmağa teşebbüs ettiği de öğrenilmişti. Kimon ve Aristeides idaresindeki Atina donanması tarafından kuşatılan B. Pausanias'ın muhtemelen daha önce buradan kaçması üzerine Atinalıların eline geçti. M. Ö. 478 - 477 de Atina tarafından kurulan Delos ittifakına giren B. un malî durumu, asker göndermekten muaf tutulmak için ödenen phoros (= bedel, vergi) un 15 altın talanton olmasından anlaşılmaktadır. M. Ö. 439 da Samos (= Sisam) ile birlikte Atina idaresine karşı isyan eden B. cezalandırıldı. M. Ö. 431 de başlıyarak, 27 yıl süren Peloponnesos harblerinin başında Atinaya bağlı kalan B. un phoros'u, 425 te 21 altın talantona yükseltildi. M. Ö. 416 da B. lular Khalkedon ve Bithynia topraklarına karşı bir sefer yaptılar. Sicilya seferinin fena sonucu yüzünden B. bir müddet Atina ile Sparta arasındaki çekişmelere sahne oldu. M. Ö. 412 veya 411 de Sparta ile anlaşan B., Atina'dan yüz çevirdi. M. Ö. 410 da Kıral Agis'in emri üzerine B. proksenos'u Klearkhos, B. daki Sparta garnizonunu kuvvetlendirerek Bosporos'u kapatmağa ve Atinaya zahire gitmesini önlemeğe teşebbüs etti. Kyzikos (= Kapıdağ) dolaylarında cereyan eden çarpışmadan sonra M. Ö. 410 da Alkibiades, geçiş gümrük merkezini Khrysopolis (= Üsküdar) a kurdurdu. M. Ö. 409 da yine Alkibiades idaresindeki Atinalılar, Khalkedon ile B. a karşı bir sefer yaptılar. Kuşatılan B. u bir müddet Klearkhos müdafaa ettikten sonra M. Ö. 409 - 408 kışında şehri kendi başına bırakarak kaçtı. Açlıktan çok sıkıntı çeken B. ahalisinden bazı kimseler B. un kapılarını açtıklarında şehirdeki sefaleti bilen Spartalı-

lar bile bu ihaneti meşru gördüler. Agora (= Çarşı meydanı) da olan bir çarpışmadan sonra Alkibiades, ahaliye ilişmiyeceğine söz verdi ve muhtemelen gümrük merkezi yine B. a getirildi, şehir yine Atinaya phoros ödemeğe devam etti (M. Ö 408/6 da 15 altın talanton). Fakat birkaç yıl sonra M. Ö. 405 te Spartalı Lysandros, Aegos Potamos zaferi ile Atinayı yendikten sonra B. u aldı, bir anlaşma ile buradaki Atina garnizonu serbest bırakıldı, şehrin idaresi de bir hermostos (= askerî vali) a teslim edildi (ilki, Sthenelaos idi). B. u evvelce Alkibiades'e teslim edenler ise kaçtılar. Thrak akınlarından bizar olan B. luların Sparta'dan bir stratēgos (= kumandan) istemeleri üzerine M. Ö. 403 te buraya gönderilen Klearkhos, zalimliği yüzünden büyük bir antipati topladı. M. Ö. 400 sıralarında Ksenophōn idaresindeki Onbinler (b. bk.) ordusu yurtlarına dönüşleri esnasında B. önünde konakladı, fakat Sparta navarkhos (= deniz kumandanı) u Anaksibios tarafından ihanete uğratıldıklarını zanneden bu askerlerin, hermostos Kleandros idaresindeki B. u tahrip ve yağma etmelerinin önüne ancak, Ksenophōn'un dirayeti sayesinde geçilebildi ise de, Kleandros'un yerine hermostos tâyin edilen Aristarkhos, Anaksibios'un teşviki ile B. da evlerde tedavi gören Onbinler ordusunun hasta ve yaralı erlerinden 400 kadarını esir olarak sattırdı. Knidos savaşından sonra M. Ö. 390 a doğru Atinalı Thrasybulos, B. u Sparta boyunduruğundan kurtararak tekrar Atinanın müttefiği yaptığından, geçiş gümrüğü yine kuruldu. B. u Atinalılara teslim eden Arkhebios ve Herakleides sonraları şehirden kovulduklarından, Atinaya gittiler ve orada törenle karşılandılar. Atina, B. ve Khios (= Sakız) ile ikinci Atina deniz ittifakından (M. Ö. 378 - 377) önce bir antlaşma yapmış ise de, bu B. un M. Ö. 363 te Epameinondas idaresindeki Thebai'lıların tarafına geçmesine mâni teşkil etmedi. M. Ö. 362 - 361 de B. yine Atinaya Bosporos'tan erzak sevkini engellediğinden, 362 de Atina donanması bu duruma son vermek işiyle görevlendirildi ve M. Ö. 361 sonlarında erzak yüklü gemiler B. önünden ancak bir Atina filosunun himayesinde geçirildiler. B. un Thebai tarafında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Sonra B. tekrar Atina ile dost oldu ise de, bu da uzun sürmedi çünkü M. Ö. 357 de Karia kıralı Mausolos'un Atinaya karşı kurduğu ittifaka B. da katıldı. Muhtemelen bir B. filosu Atinayı tehdidetti, onlar da B. u kuşattılar ise de, bir sonuç alamadılar. Trakyalı Kersobleptes ile mücadele halinde olan B., Makedonya kıralı Philippos'tan yardım istiyerek onunla anlaştı. Ancak M. Ö. 343 te, Philippos'un Kersobleptes'e karşı harb etmesine rağmen, belki Makedonyalıların B. topraklarına tecavüz ettikleri bahanesi ile B.. Philippos'tan yüz çevirdi. M. Ö. 341 yazında hatip Demosthenes'in teşvikiyle B. Atina ile tekrar ittifak yaptığından, Philippos önce Perinthos (= Marmara Ereğlisi) a yürüdü, burasını alamayınca M. Ö. 340 ta B. a döndü ve burasını kuşattı. Birçok efsanelere de yol açan bu olay tarihte nam bırakmıştır. Nitekim Philippos'un baskın yapacağını, ayın birdenbire çıkması B. lulara haber verdiğinden dolayı hilâl şeklinin B. şehrinin alâmeti olduğuna inanılır. Demosthenes'in ateşli teşvikleri yüzünden, Atina önce Khares idaresinde B. a bir yardım filosu gönderdi, bunu Phokion ile Kephisophon idaresindeki ikinci filo takibetti ve B un şiddetle dayanması sonunda Philippos bir sonuç alamadan M. Ö. 339 baharında B. önünden çekilmek zorunda kaldı. B. Büyük İskender zamanında bağımsız kalabildi. İskender'in Tuna seferine ise B. bir filo göndermek suretiyle yardım etti. B. İskender imparatorluğu parçalandıktan sonraki karışıklıklar içinde ciddî bir güçlük ile karşılaşmadı. B. önce Antigonos'un tarafını tuttu, M. Ö. 318 de B. önlerinde iki deniz savaşı cereyan etti. Bosporos kıralı Eumenos B. ile dostluk kurmağa çalıştı, nihayet M. Ö. 281 de Korupedion harbinden sonra B. Seleukos'a karşı Herakleia ile bir ittifak yaptı. B., M. Ö. 278 den itibaren Kelt akınlarından çok zarar görmeğe başladı. B. Kelt'lere önce 80 altın talanton olarak başlıyan ve mütemadiyen artan bir haraç vermek zorunda kaldığından, Bosporos'tan geçen gemilerden aldığı gümrüğü artırmak çaresine başvurdu. Suriye kıralı II. Antiokhos'a karşı Herakleia ile ittifak yapan B., M. Ö. 262 - 258 e doğru Antiokhos tarafından muhasara edildi. Sonraları Akhaios ve Bergama kıralı I. Attalos ile dostluk kuran B., M. Ö. 220-219 da Rhodos ile müttefiki Bithynia kıralı Prusias'ın düşmanlığını üzerine çekti. Attalos'un ölümü, Akhaios'un Rhodos tarafına dönmesi ve Thrakların da Prusias'a yardımı üzerine B. çok güç bir duruma düştü. Kelt kıralı Kauaros' un aracılığı ile yapılan sulh sonunda B. Bosporos'tan geçen gemilerden aldığı gümrük vergisinden vazgeçti, Prusias da ele geçirdiği B. topraklarını geri verdi. Roma devrinde B. un iyi bir durumu olduğu görülür. Yunan deniz şehirleri arasında B. önem itibariyle Rhodos'tan sonra geliyordu. Roma ile Makedonya savaşından sonra M. Ö. 205 te yapılan sulhta B. aracı idi. M. Ö. 201 de V. Philippos Suriye kıralı Antiokhos ile birleşerek Anadoludaki Mısır topraklarını ele geçirirken, Perinthos'u da aldılar, bunun üzerine bu mücadeleye B da katıldı ve Khios savaşında B. filosunun rolü oldu. Philippos'a karşı Roma'nın tarafında bulunan B., M. Ö. 197 de yapılan sulhta Perinthos'un kendisine verilmesini temin etti. B. Roma'nın kudreti arttıkça onun sadık bir müttefiki olarak kaldı. M. Ö. 191 - 190 da Suriye kıralı Antiokhos ve Perseus'a karşı harblerde B. Roma saflarında çarpıştı. Aralarında M. Ö. 146 da imzalanan resmî bir ittifak olmasına rağmen. B. bazı nahoş olaylara sahne olmaktan da kurtulamadı. M. Ö. 88 de ilk Mithradates harbi esnasında bir Roma filosu B. önünde Bosporos'u kapattı. M. Ö. 85 te ise, konsul Flaccus idaresindeki Roma ordusu, B. önünde Asya kıyısına geçmeğe hazırlanırken, kumandan vekili Fimbria'nın kışkırtıcı telkinleri yüzünden Romalı askerler B. a saldırarak, halktan bazılarını öldürdüler, evlere tecavüz ettiler. Fakat böyle tecavüzlere rağmen B. Mithridates harblerinde Roma'ya sadık kaldığından, hattâ askerî yardımda bulunduğundan, bağımsız müttefik şehir (*civitas libera*) payesine yükseltildi. Roma cumhuriyeti devrinde B. da bir iç karışıklık oldu. Ahaliden bir kısmı şehirden kovulduğundan, bunlar tribunus Claudius'u elde ettiler ve onun tavassutu ile M. Ö. 58 de Cato'ya bu insanları tekrar B. a götürmesi vazifesi verildi. Hıristiyanlarca, İsanın havarilerinden Andreas (bir Suriye efsanesine göre Lukas) ın B. a gelerek, şehrin nekropolis'inde konuştuğuna ve ilk B. piskoposluğuna Stakhys'i tâyin ettiğine inanılmaktadır. M. S. 18 de Germanicus, B. u ziyaret etmiştir. Fakat İmparator Vespasianus (70 - 79) zamanında B. un alelâde bir eyalet şehri durumuna indirildiği bilinmektedir. Traianus (98 - 117) zamanında B. un her yıl imparatora gönderdiği temsilciye çok yüksek yol harçlığı verildiği tesbit olunarak, böyle bir temsilci yollamasına lüzum olmadığı bildirilmiştir. Fakat bu devirde henüz B. un bazı imtiyazlarını muhafaza ettiği, yine Traianus'un Bithynia valisi Genç Plinius'a yolladığı bir mektuptan öğre-

nilmektedir. İmparator Hadrianus'un 121 - 132 yılları arasındaki seyahatleri sırasında B. a da uğrıyarak, hattâ 123 e doğru şehrin su yollarını yaptırdığı iddıa edil mekte ise de, bu hususta çok kuvvetli deliller yoktur. M. S. II. yüzyılın sonlarında B. kudretli surlar ile korunan zengin bir şehirdi. Balıkçılık, geçiş gümrüğü hasılâtı ve dolaylarındaki toprakların çok verimli oluşu başlıca gelir kaynaklarını teşkil ediyordu. 193 te İmparator Pertinax'ın öldürülmesi ile başlıyan mücadeleler sırasında muhtelif yerlerde idareyi ele geçirmek istiyen kumandanlardan Pescennius Niger, B. u aldığından, rakîbi Septimius Severus'a Asya yolunu kapatmıştı. 194 te Niger'in yenilerek kesik başının B. a gönderilmesine rağmen, 193 - 194 kışından itibaren B., Severus'a karşı tek basına karşı koymak basiretsizliğini göstermiş, ve belki de onun rakîbi Albinus'un yardımını umduğundan, iki yıl süren bir kuşatmaya dayanmıştır. Açlık yüzünden insan dahi yiyecek hale gelen B lular nihayet 196 da teslim olduklarında ahaliden asker ve memurlar kılıçtan geçirilmiş, surlar yıktırılmış, B. un şehirlik hakkı da kaldırılarak burası *kōmē* (= köy) olarak Perinthos'a verilmiştir. Fakat çok geçmeden Septimius Severus (193 - 211) bu derece iyi bir yere sahip bir şehri kalkındırmanın lüzumunu duyduğundan ve rivayete göre oğlu Aurelius Antoninus Caracalla'nın da isteği üzerine, B. u ihya etti; surları daha geniş olarak yaptırttı. Yeni binalar ile de süslenen B. un adı Antoninus'a izafeten *Antōneinia* (veya *Antonina*) oldu ise de, bu ad hiçbir zaman kullanılmadan unutuldu. Gallienus (253 - 268) 265 te B. a geldi ve halk tarafından iyi karşılanmasına rağmen, şehirdeki silâhsız askerler ve ahaliye karşı şiddetle hareket etti. Buna rağmen B. lu iki kumandan Kleodamos ve Athenas kuzeyden akınlar yapan İskitlere karşı şehirleri tahkim ettiler ve onları yendiler. 269 da II. Claudius' zamanında B. Gotların hücumuna uğradı ve Gotlara karşı yapılan harblerdeki yardımından dolayı B., yeniden bazı imtiyazlar ile mükâfatlandırıldı. Diocletianus 305 te tahtından feragat edince, İmparatorluk idaresinde büyük bir buhran meydana gelmişti. Maximinus ile Licinius arasındaki harblerde, Maximinus 312 - 313 kışında B. u aldı ise de, Perinthos ile Hadrianopolis (= Edirne) arasındaki harbte yenilince, B. Licinius'un eline geçti. Nihayet imparatorluğun doğu kısmı Licinius, batı kısmı ise Constantinus (Konstantinos) a kaldı, fakat 314 te bu ikisi arasında başlıyan, harb Licinius'un muhtelif yenilgilerden sonra 323 te bozguna uğraması ile sona erdi. Önce B. a sığınan Licinius, burada tutunamıyacağını anlayınca Khalkedon'a geçmiş, burada da yenildikten sonra Nikomedeia (= İzmit) da teslim olmuştur. B. tarihinde bu olay da bir dönüm noktasıdır. Konstantinos Roma İmparatorluğuna yeni bir başşehir seçmenin lüzümunu duymuş ve bu gaye için uygun yer olarak önce Troia'yı düşünmüştü. Fakat Licinius'a karşı yapılan harb B. un çeşitli meziyetlerini açıkça gösterdiğinden, Roma İmparatorluğunun artık tek sahibi kalan Konstantinos askerî, ekonomik, siyasi bakımlardan en uygun şehir olan B. u tercih etmiştir. Roma İmparatorluğunu devamlı olarak tehdide başlıyan doğu ve kuzeyden gelen tehlikelere hem yakın, hem de kolay savunabilinir bir şehir olduğundan *askerî*, büyük ticaret yolları üzerinde bulunduğundan ve Asya - Avrupa arasındaki ticari münasebetlere köprü vazifesini gördüğünden *iktisadi*, imparatorluğun iç düzensizliğine karşı alınacak tedbirlere müsait, saf, temiz ve eski fesat ocaklarına uzak bir zemin teşkil ettiğinden *siyasi* bakımdan B. yeni başşehir olmağa en uygun yer olarak görüldü. Konstantinos B. u yeniden imar ettirmeğe 325 te başladı. Kara tarafında daha ileri alınan surların temeli de 26 Kasım 328 de atıldı. Hıristiyanlığı, rakîplerine karşı kendisine taraftar bulmak için serbest bir din haline getirdiğinden dolayı Konstantinos'un bu faaliyeti, sonraları Hıristiyan efsaneleri doğarken, birtakım efsanevi hikâyeler ile bezenmiştir. Nitekim, B. un yeni surlarının geçeceği güzergâhı imparatora güya bir meleğin çizdirdiğine inanılmıştır. Başlıca işlerin bitmesi üzerine, 11 Mayıs 330 da, hem putperest, hem de Hıristiyan inançlarına uygun bir şekilde cereyan eden ve rivayete göre 40 gün süren muhteşem bir törenle şehrin açılışı yapıldı ise de, bazı binaların tamamen bitmesi daha uzun sürdü. Konstantinos'un yeni başşehire bir emirname ile ikinci Roma anlamına gelen *Deutera Rōmē* adını verdiğini, bir yüzyıl sonra yaşıyan Sokrates adındaki yazar 427 ye doğru bildirir. V. yüzyılın ortalarından itibaren yalnız resmî dinî vesikalarda B. a verilen ve yeni Roma anlamına gelen *Nea Rōmē* adı geçmektedir. Konstantinos, B. a Roma'nın sahip olduğu imtiyazlardan hepsini verdi. Şehir tamamen kendisini idare eder durumda idi. Başındaki vali, *proconsul* (Yun. *arkhōn*) ünvanını haizdi. Bu makam, 11 Eylül 359 da yerini, şehrin idaresinden mesul olan *praefectus* (Yun. *eparkhos*) a bırakmıştır ki, bu görev, önemini X. yüzyıla kadar muhafaza etmiştir. Konstantinos B. u aynen Roma gibi 14 *regio* (= bölge) ya ayırmıştı. B. un 14 bölgesinin ve bunlardaki başlıca binaların listesi, son istinsahının 440 a doğru yapıldığı tahmin edilen *Notitia Urbis Constantinopolitanae* (= Constantinopolis şehrinin risalesi) adlı yazıda bulunmaktadır. VII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda bahsi geçmediğine göre o sıralarda artık bu taksimatın unutulduğuna ihtimal verilir. IV. yüzyıl içinde ve İlkçağın son yıllarında B., Roma İmparatorluğunun en büyük ve önemli merkezi olarak devamlı bir şekilde gelişmiştir.

Theodosios surlarından bir kısım

B. B. un İlkçağdaki topoğrafyası: a. *Severus'tan önceki B.*: B. lu Dionysios ilk B. un çevresinin, 5 i kara

tarafından olmak üzere 35 stadion ölçüsünde olduğunu bildirir. 27 kuleye sahip olan surlar, kuzeyde Akropolis kulesinden Eugenios kulesine uzanıyor, buradan Strategion'a çıkarak, Akhylleōs hamamına dayanıyordu. Buradaki bir kapının yerine sonraları Urbikios kemeri denen yapı inşa edilmişti. Sur buradan, yine sonraları yerine Milion denen anıtın yapıldığı bir kapıya kadar çıkıyordu. Şimdiki Sultanahmet meydanı ve Divanyolunu dışarıda bırakan sur, buradan Tzykalarıōn mevkiinden, Marmara kıyılarında şimdiki Ahırkapı ile Gülhane arasındaki Topoi'a doğru inerek, sonraki Mangana ve Arkadiana mahallelerinin yerlerini çevirerek Sarayburnunda yine Akropolis'e kavuşuyordu ki, böylece ilk şehrin bugünkü Sirkeci, Alemdar yokuşunun üst başı, Ahırkapı çizgisinin doğusuna inhisar ettiği anlaşılmaktadır. Bu surların Thrakiōn pylē (=Trakya kapısı) adında yalnız bir kapısı olduğunu bildiren eski yazarlar da vardır. Apollon ile Poseidon'un himayesinde yapıldıklarına inanılan bu surlar o devrin en kudretli tahkimatı arasında gösteriliyordu. Bunlar, muntazam yontulmuş taş bloklarından ve kara tarafındakiler sahillerdekilere göre daha kuvvetli olarak yapılmıştı. Akropolis de şehrin meskûn kısmından ayrı bir duvarla ayrılmıştı. B. surları, inşaatları ve bazı kuleleri, düşmanın konuştuklarını içeridekilere duyuran garip akustik özellikleri ile hayret uyandırırdı. II. Philippos zamanındaki kuşatmada, Arkhon Leon tarafından bu surlar mezar taşları ile tamir edildiklerinden bu duvara Tymbosynē denmişti. Bosporios akra (= Sarayburnu) dan şimdiki Sirkecideki Eugenios kulesinde kara surlarının başlangıcına kadar olan kıyıda hiç değilse üç liman vardı ki, bunlardan en önemlisi sonraları Neōrion (Bahçekapıda) adını almıştır. Bunun doğusunda ise şimdiki Sirkecide Bosporion veya Prosphorion limanı bulunuyordu. Batıda olduğu tahmin edilen üçüncü limanın ise adı bilinmemektedir. Taş rıhtımları olan bu limanların ağızları kuleler ile korunur ve gerektiğinde methalleri zincir gerilerek kapatılırdı. Kutsal merkezi teşkil eden Akropolis'in Ayasofya dolaylarında olduğu zannedilmektedir. Bir merdivenle çıkılan bu yerin yanında yine yüksek bir mıntakada, dört tarafı revaklar ile çevrili Tetrastōon adı verilen çarşı vardı ki, bunun ortasında Helios'un tunçtan bir heykeli yükselirdi. Daha batıda, Thrakiōn pylai yanında, bir talim meydanı olan Thrakion bulunuyordu, sonraları Milion'un yapıldığı bu yerde Thraklara karşı kazanılan zaferi belirten Tropaion'un bulunduğuna ihtimal verilir. B. un en büyük hamamı olan Akhylleōs lutron da yine bu mıntakada idi. İlk B. un su ihtiyacının, deksamenai denen birtakım sarnıçlar vasıtasiyle temin edildiği bilinmektedir. Ancak Roma İmparatorluk devrinde 123 te, Hadrianus tarafından şehrin batı cihetindeki kaynaklardan toplanan suların muntazam su yolları ile B. a getirildiği tahmin olunmaktadır. B. un başlıca mâbetleri, Bosporios Akra'dan itibaren şunlardı: İlk göçmenlerin gelişini ve mücadelelerini yaşatan Athēna Ekbasia mâbedini, sahilde eski ve sade Poseidon mâbedi takibediyordu. Hesykhios'a göre gûya Byzas tarafından kurulmuş Tykhe mâbedi daha yukarıda idi. Bunun yakınına sonraları Basilika inşa edilmişti ki, yeri Yerebatan sarnıcı civarıdır. Yine eski bir kaynağa göre Poseidon mâbedinin yanında olan bir Zeus mâbedi daha sonra Hagios Menas kilisesi haline getirilmiştir. Sonraları Hippodrom'un yapıldığı yerin (= Sultanahmet meydanı) yakınında bir Hekate mâbedi, Strategion dolaylarında Aias ve Akhylleōs sunakları vardı ki, bunlardan sonuncusu, bahsi geçen hamama da adını vermişti. Poseidon mâbedinin biraz yukarısında, şimdiki Topkapı sarayının yerinde Aphrodite mâbedi ile bunun az ilerisinde de Artemis mâbedi ve bir de Dionysos mâbedi bulunuyordu. B. un bu eski âbidelerinden hiçbir şey zamanımıza kadar gelmemiş, yalnız Sarayburnu bölgesinde, geçen yüzyılın sonlarında bulunan kalın bir duvar kalıntısının, ilk B. surlarına ait olduğu tahmin edilmiştir. Surların dışında olan ilk nekropolis (= mezarlık) e ait oldukları tahmin olunan bazı mezar taşlarına şehrin çeşitli yerlerinde raslanmıştır.

b. *Severus devrindeki B.* : Septimius Severus, ilk B. u batı istikametinde 300 m kadar genişletmişti. Severus'un yaptırdığı kara tarafı suru, Sirkecideki Neoriōndan sonraları Forum Constantini'nin yapıldığı Çemberlitaşa çıkıyor, buradan da biraz doğuya dönerek Marmaraya iniyordu. Severus, 203 te Hippodrom, yani Atmeydanının (bk. ATMEYDANI) inşasına başlamış, fakat imparatorun B. dan ayrılması ve ölümü üzerine inşaat yarım kalmıştır. Yine Hippodrom dolaylarında, tanrı Herakles'in Diomedes'in atlarını burada bağladığına inanıldığından veya Zeus Hippios'tan dolayı bu adı alan Zeuksippos hamamını da yaptıran Severus, B. un doğu yamacında şimdiki Gülhane parkının Sarayburnu kısmında, ve Aphrodite mâbedinin yakınında bir tiyatro, aynı tepenin kuzey yamacında da bir Stadium (Stadion), Akropolis'te Zeus, Aphrodite, Apollon, Artemis, Poseidon, Demeter mâbetlerini de yeniden yaptırmıştır. Bu devirde Haliç kıyısındaki limanlarda tamir görmüş, eski Tetrastōon sahası kısmen hamamlara eklenmiş, buradaki Helios mâbedi Akropolis'teki Aphrodite ve Artemis mâbetlerinin yanına götürülerek, muhtemelen burada Helios Apollon için de bir mâbet yapılmıştır. Severus'un en önemli inşaatından biri de, Hippodrom'un kuzeydeki methalinden, surların kara tarafındaki esas kapısına kadar uzanan, iki tarafı direkli (Lat. *porticus*, Yun. *stoa* ve bilhassa *embolos*) bir cadde idi ki, bu hemen hemen şimdiki Divanyolu caddesinin izini takibediyordu. Nekropolis ise, surların dışında, şimdiki Çemberlitaştan Beyazıda kadar uzanan sahaya yayılmış bulunuyordu. Severus'un ayrıca, içinde iki bin kişinin yıkanabileceği, muazzam ölçüde Kaminia denen bir hamam daha yaptırdığı bilinmekte ise de, bunun nerede olduğu tesbit olunamamakta, yalnız sur dışında olduğu zannedilmektedir. Severus bunlardan başka, Stratēgion'u da yenilemiş ve Artemis mâbedi yakınında revaklı Kynegeion'u yaptırmıştır.

c. *Konstantinos devrindeki B.*: Severus surlarına ait oldukları zannedilen kalıntıların 2 500 m kadar daha batısından geçen Konstantinos surlarının da kesin güzergâhı bilinmemektedir. 5,6 - 6 4 km² lik bir sahayı içine alan bu surların sonraları şehir daha da genişletilip yeni surlar da yapıldıktan sonra bir müddet daha durmuş olmasına rağmen bir ipucu verecek iz kalmamıştır. Cerrahpaşanın batısında İsakapısı (halk dilinde: Esekapısı) denen mahallenin bu adı, Osmanlı devrine (1509 a) kadar duran bu surun bir parçasından ve bir kapısından (Porta antiquissima?) aldığı rivayet olunur ise de, bu hipotezin kuvvetli bir dayanağı yoktur. Tahminlere göre, bu surlar Haliçte Ayakapısından (veya Unkapanından) Fatihe (veya Sultan Selime) çıkıyor, buradan Yenibahçede Lykos (Bayram Paşa) deresine iniyor. Haseki ile Çapa arasından İsakapısından geçerek, Samatya doğusunda Marmaraya iniyordu. Şehir idari bakımdan aynen Roma gibi 14 bölgeye (regiones, regeōnes klimata) ayrılmıştı. Bunlardan 12. si surların içinde, 13. sü Halicin karşı kıyısında regio Sycena şimdiki Ga-

lata (b. bk.) yı teşkil ediyor, 14. sü ise B. un kuzeybatısında ayrı bir kasaba olan Blakhernai (b. bk.) idi. Bu bölgelerden şehir içinde olanların sınırları henüz kesin olarak anlaşılamamıştır. Yalnız *Notitia urbis* sayesinde bunların teşkilâtları bilinmektedir Konstantinos, B. un ortasında Forum Constantini veya kısaca Phoros denen, etrafı direkli oval bir meydan yaptırarak bunun ortasına bugün Çemberlitaş (b. bk.) adı verilen kırmızı porfir anıtı diktirmiştir. Aynı imparator, Büyük Sarayın birçok binalarını da şehrin Marmaraya bakan yamaçlarında yaptırmağa başlamış (bk. BÜYÜK SARAY), Senatoyu inşa ettirmiş, Hippodrom'u tamamlatarak birçok heykeller ve anıtlar ile süslemiş, etrafındaki oturma kademelerini tamamlatmış, B. un ana caddesi olan Mese, yeni surlar istıkametinde daha ileriye uzatılmış,

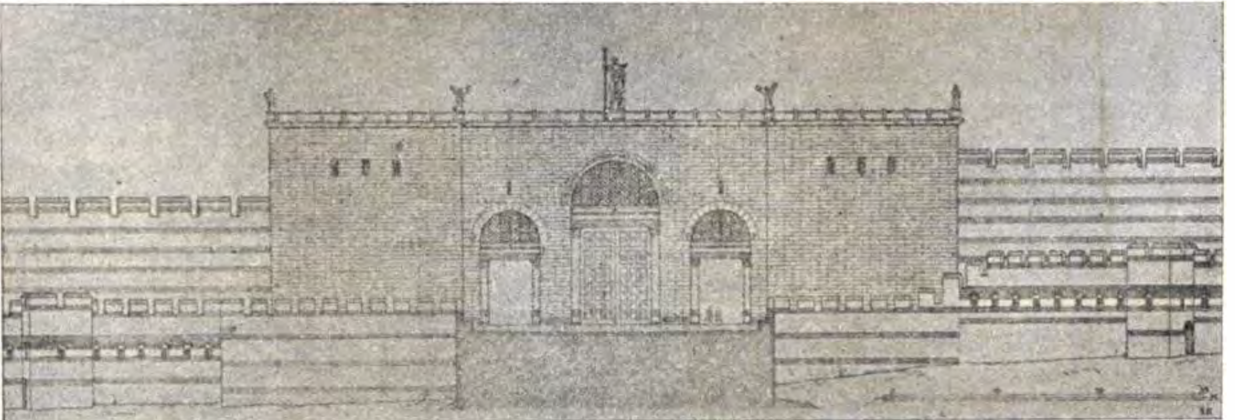
Byzantion'un Marmara surlarından bir kısım (sağda fener kulesi, ortada Büyüksaray, solda Belisarios kulesi)

şimdiki Ayasofya meydanı civarında Rhea ve Tykhe mâbetleri yapılmış, Hıristiyanların iddialarına göre ilk Ayasofyayı teşkil eden Megale Ekklesia'nın temeli atıldıktan başka, Hagia Eirene ve Hagioi Apostoloi (= Aziz Havariyun) kiliselerinin de ilk binaları yapılmıştır. Konstantinos tarafından B. a yerleşmeğe teşvik olunan Romalı ilerigelenler de şehrin imarına iştirak etmişler, bunlardan meselâ Philoxenus, bugün Binbirdirek adiyle tanınan sarnıcı ve üzerinde sarayını yaptırmıştı. Konstantinos, yeni şehri süslemek için her taraftan anıtlar, heykeller getirttiği sırada, Platea zaferini tebcilen vaktiyle Delphoi'a dikilmiş olan bronz yılanları da getirterek Hippodrom'a diktirmiştir ki, bunun kalıntısı bugün Burmalı sütun (bk. BURMALI SÜTUN) adını taşımaktadır. Konstantinos'u takibeden imparatorlar zamanında B. da evvelce başlanan işlere devam edilmiş, Konstantios (337 - 361) zamanında Megale Ekklesia ile Yerebatan civarındaki Kitaplık ve surlar tamamlanmış, İulianos (361 - 363) Kitaplığı elyazmaları ile zenginleştirmiş, ayrıca B. un Marmara kıyısına, 362 yılında B. da durduğu on ay içinde, büyük bir liman yaptırmıştır. Şimdi Kadırgalimanı denen mahallede olan bu liman, Limēn tu İulianu veya Portus Novus adı ile tanınıyordu. Sonraları, burası II İustinos'un karısı Sophia'nın ismine izafeten Limēn tēs Sophias adını almış, bu sırada esaslı tamir görerek imparator ailesinin heykelleri ile süslenmiştir. Uzun zaman kullanılan bu liman ancak XVI. yüzyılın ortalarında tamamen dolmuştur. İmparator Valens (364 - 378) zamanında, B. un su meselesi halledilerek 368 - 378 arasında yeni tesisler ile birlikte büyük su kemeri (bk. BOZDOĞAN KEMERİ) ve şimdiki Üniversite merkez binası civarında Nymphaeum Maius veya Nymphaeum Maximum denen başhavuz yaptırılmıştır. I. Theodosios (378 - 395) zamanında B. un yeniden batı istikametinde geliştiği görülmektedir. Şimdiki Aksaray mıntakasında, Bus'ta bir meydan yapıldıktan başka, 386 da şimdiki Beyazıt meydanı yerinde, Theodosios adına, 40 m kadar yükseklikte. içi merdivenli dışı ise kabartmalar ile süslü büyük bir zafer anıtı dikilmiş, ayrıca burada, 393 te B. un en büyük meydanı olan Forum Tauri, veya Forum Theodosiacum veya kısaca Tauros denen meydan inşa edilerek birçok heykeller ile süslenmiştir. Bu meydanın belki ana caddeye açılan kapısı, belki de muazzam bir heykelin veya heykellerin kaidesi olan bir de direkli anıtı vardı ki, temel ve kalıntıları 1928 de bulunmuştur. I. Theodosios, evvelce Hippodrom'u süslemek üzere Mısırda Karnak'tan getirilen III. Thutmosis (M. Ö. 1625 - 1577) in Dikilitaş (b bk.) ını da yattığı yerden kaldırtarak, 390 a doğru şimdiki yerine diktirmiştir. Marmara kıyısında, bugün Langa (Yun. Blanka, Vlanga) denen yerdeki büyük Eleuterios limanı da Theodosios'un adını taşıyordu (portus Theodosiacus). Oğlu Arkadios (395 - 408) zamanında, 403 e doğru B. un güneydeki 7. tepesi üstünde şimdiki Cerrahpaşa mıntakasında Kserolophos adı verilen yerde, bu imparator namına, Forum Arcadii veya oğlu II. Theodosios zamanında tamamlandığından dolayı Forum Theodosii de denen bir meydan yaptırılmıştır. Aynen Tauros'taki gibi muazzam bir zafer anıtı ile süslenen bu meydan ancak 421 de tamamlandı. Üzerinde Arkadios'un heykeli bulunan anıt, 1711 de yıktırılmış olduğundan, bugün yalnız kaidesi durmaktadır (bk. ARKADİOS SÜTUNU).

II. ORTAÇAĞDA B: A. **B. un Ortaçağdaki tarihi:** Ortaçağda B. un tarihi, başşehri olduğu Bizans İmparatorluğunun tarihine (bk. BİZANS İMPARATORLUĞU) sıkı sıkıya bağlı olduğundan, henüz şimdiye kadar B. un bu çağdaki tarihi toplu bir şekilde yazılmamıştır. Burada B. un 1453 e kadar şahit olduğu konsil, yangın, deprem muhasara, ayaklanma, isyan karışıklık, önemli inşaat, ziyaret ve şiddetli soğuk gibi başlıca olaylar, kronoloji sırasına göre sıralanmıştır. Bizans kaynaklarının verdikleri tarihlerin bugünkü takvime çevrilişlerinde, ufak farklar olduğundan, bu kronolojideki tarihlerin bazı hallerde bir iki yıl hatalı olabileceği de daima gözönünde bulundurulmalıdır.

395 te Roma İmparatorluğunun I. Theodosios tarafından iki oğlu arasında taksim edilmesi ile, sonraları Bizans İmparatorluğu adını alacak olan Doğu Roma devleti fiilen başladı. 398 de B. da şiddetli bir deprem oldu, 399 da Eutropios öldürüldü ve Ortodoks kilisesi büyüklerinden Patrik İoannes Khysostomos'a karşı mücadele başladı. 400 de, B. daki Gotların başkanı olan Gainas ayaklandığından, Gotla-

rın şehirdeki kiliseleri yakıldı, B. dan kaçan Gainas ise yakalanarak öldürüldü. 401 de, şiddetli bir soğuk dalgası B. u yirmi gün kapladı, Marmaraya buzlar indi 402 yılının Ocak ayında ise bir deprem kaydedildi. 403 yılında Khalkedon'da toplanan ruhani meclis İoannes Khrysostomos'u mahkûm etti ise de. 20 Haziran 404 te, İoannes'in sürgüne yollanmasını protesto edenlerin çıkarttıkları isyanda, bir yangın Ayasofya ve Senatoyu kül etti. 25 Ekim 406 da, Hippodrom'un methali ile çevresindeki direkli caddeler yandı. 407 de şiddetli bir deprem ile birlikte kuvvetli bir kasırga, B. u alt üst etti, Capitolium'daki haç devrildi. 409 da B. da bir isyan başlangıcı bastırıldı. 412 de B. tarihinin yeni bir dönüm noktasını teşkil eden önemli bir olay cereyan etti, eparkhos Anthemios'un idaresinde yeni kara tarafı surlarının inşasına başlandı. 20 Nisan 417 de bütün Anadolu ve Yakın Doğuda duyulan bir deprem, B. da da büyük zararlar yarattı ve bunu 422 de başka bir deprem takibetti. II. Theodosios 425 te B. akademisine nihai şeklini verdi. 428 de Areios mezhebi taraftarlarının kendi kiliselerini yakmak suretiyle çıkardıkları yangında, kilisenin civarı da yandı. 430 da B. da yeni bir karışıklık bastırıldı. 17 - 19 Ağustos 433 te Neorion'dan başlıyan korkunç bir yangın, Akhylleōs hamamına kadar şehrin kuzey kısmını, şimdiki Sirkeci ile Cağaloğlu arasını kül etti. 438 de törenle İoannes Khrysostomos'un kemikleri B a getirildi 445 te bir sirk isyanını, 26 Ocak 447 de çok şiddetli bir deprem takibetti. Bu yüzden yeni surların 57 kulesi zarar gördüğünden ve aynı zamanda Attilâ da B. u tehdideder bir durum aldığından, eparkhos Konstantinos tarafından 60 gün içinde surlar tamir ettirildi. 448 de Attilâ ile sulh yapıldığı yıl, şehir kapısına kadar Porticus Troadensis adındaki direkli cadde yandı. 28 Temmuz 450 de B. yine çok şiddetli bir depremden zarar gördükten başka, aynı günün gecesinde çıkan bir yangında, Porticus Troadensis'ten Tetrapylon'a kadar olan kısım yandı. 451 de yine Khalkedon'da, IV. oikumenikos (= evrensel) ruhani meclis toplanarak Ephesos konsili kararlarını ret ve Euthykhes'i afaroz ettikten başka, B. ruhani başkanlığının, Roma ruhani başkanlığına eşit olduğunu bildiren 28. maddeyi kabul etmek suretiyle Ortodoks ile Latin kilisesi arasında yüzyıllardır sürüp giden şizma (= büyük ayrılık) nın ilk tohumlarını atmış oldu. 1 Eylül 465 gecesi dört gün süren büyük bir yangında, Haliç sahilinden Marmara kıyısına kadar 5 stadion derinliğinde ve 14 stadion genişliğindeki saha yandı. Doğu sınırı, Neorion - Forum Constantini - İulianos limanı, batı sınırı ise İoannes Kalybita kilisesi, Tauros - Homonoia kilisesi ile belirtilen bu yangın esnasında sarayında kendisini emniyette görmiyen İmparator I. Leon B. dışındaki Mamas sarayına sığındı. Bugünkü Sirkeci - Çarşıkapı - Kadırga limanı ile Zindankapısı - Beyazıt Kumkapı arasında kalan kısmı kül eden bu âfet 8 mahalleyi harabetti ve tamamen sönmesi 1 hafta sürdü 471 de B. da bir isyan çıkarak, halk Aspar ile oğlu Ardaburios'a karşı harekete geçti ve bunları sarayda öldürdüler. 474 Kasımında, bir saray entrikası sonunda henüz o yıl imparator olan genç II. Leon, öldürüldü, taht Zenon tarafından gaspedildi ise de, yeni bir isyan sonunda 475 te Zenon, memleketi olan İsauria'ya kaçmak zorunda kaldı ve idare, İmparatoriçe Verina'nın kardeşi Basiliskos'un eline geçti. Bu kargaşalık esnasında, Khalkoprateia (şimdiki Alemdar civarı) da çıkan yangında Forum Constantini (= Çemberlitaş) ye kadar olan kısım, Basilika, 60 000 cilt kitabı ile Kitaplık, Mese, şimdiki Adliye sarayı yerindeki Lausos sarayı ve birçok ev yanmıştı. Fakat 447 de Zenon tekrar tahtı eline geçirebildi, 480 de 24 Eylülden itibaren sürekli bir depremde I. Theodosios'un Tauros'taki heykeli devrildi. 491 de İmparator Zenon koma halinde olduğu bir sırada, öldüğü ilân edilerek karısı tarafından diri diri gömdürüldü. Onun yerini alan Anastasios, 492 de B. dan bütün İsaurialıları kovdu ve aynı yıl tekrar bir deprem kaydedildi 498 de Hippodrom partilerinden Yeşillerin bir isyanı patlak verdi; bu sırada çıkan bir yangında Khalkē tu Hippodromu (= Hippodrom kapısı) dan Kathisma (= İmparator locası) ya kadar ve Forum Constantiniye kadar direkli Mese caddesi yandı. Bütün Doğuya yayılan şiddetli bir kıtlık ile birlikte bir veba salgını 500 de B. da kendisini gösterdi. 501 de I. Anastasios zamanında patlak veren yeni bir Hippodrom isyanı 3 000 den fazla insanın hayatına mal oldu, aynı tarihte insanların vahşi hayvanlar ile mücadele etmesi yasak olundu. 503 te tekrar bir Hippodrom isyanı teşebbüsü bastırıldı. İmparator I. Anastasios 507 de Trakyadan gelecek tehlikelere karşı B. u korumak üzere Marmaradan Karadenize kadar uzanan, kendi adiyle anılan surları yaptırdı. 509 da Forum Constantini'den Perdikkas heykeline kadar direkli cadde yandı. Anastasios aleyhinde 6 Kasım 512 de çıkan bir isyanda, Hippodrom'un Khalkē kapısından Forum Constantini'ye kadar Mese'nin 96 sütunluk (330 m kadar) kısmı yandı. 527 de İustinianos imparator oldu. 15 Ocak 532 günü, İustinianos ile karısı Theodora'ya karşı başlıyan Nika ihtilâli (b. bk.) esnasında çıkan yangında ilk gün, Büyüksarayın methali ile Senato,

Theodosios suru Yaldızlıkapı (Khryse Pylē)sının temsilî resmi (dıştan görünüşü; B. Meyer tarafından çizilmiştir)

Ayasofya, Augusteion meydanı, Zeuksippos hamamı ve Probus'un evi, ikinci gün. Praitorion'dan başlıyan yangın, Aleksandros mahallesindeki hamamı. Hagia Eirene kilisesini ve Sampson'un ksenodokion (= düşkünler evi) unu kül etti Üçüncü gün ise. Oktogon ile Sphorakios'taki Hagios Theodoros kilisesi ve Konstantinos forumu'ndaki revaklar yandı. Bu büyük kargaşalık esnasında kumandan Belisarios, âsilere hücum ederek, Hippodrom'da 30 000 insanı kılıçtan geçirdi. Âsilerin zorla imparator ilân ettikleri İustianos'un yeğeni Hypasios'un da idamı ile ihtilâl 22 Ocakta tamamen bastırıldı. Bu ayaklanma B. un Severus devrindeki sahasının hemen hemen kâmilen harabolmasına mal oldu. 534 te Belisarios, Afrika seferinden muzaffer olarak, zafer alayı ile B. a döndü 2 Şubat 536 da Papa Agapetus B. a geldi ise de, Nisanda burada öldü. Aynı yıl B. da yeni bir ruhani meclis toplandı. İustinianos tarafından yeni baştan yaptırılan Ayasofya'nın açılış töreni 24 Aralık 537 de yapıldı. 539 da Kuzey İtalyada Ravenna şehri alındı, Belisarios'a esir düşen Vitiges, yeni bir zafer alayı ile B. a gönderildi. 16 Ağustos 542 de vuku bulan depremde, B. un Khrysai pylai veya Aurea porta (= Yedikule) tarafı harap olduktan başka, Arkadios ve Konstantinos anıtlarının tepelerindeki heykeller ve surlar, birçok kilise, hamam zarar gördü. Aynı yıl içinde B. bir de veba salgını ile karşılaşmak felâketine uğradı. 548 yılının Haziran ayında, B. tarihinin önemli simalarından Theodora kanserden öldü. Aynı yılın Temmuzunda, ufak bir ayaklanma esnasında Şehzadebaşındaki Tetrapylon'dan, yeri bilinmiyen Eleusia mahallesine kadar olan kısım yandı. 551 de iki keşiş, Çinden ilk defa olarak B. a ipek böceğini getirdiler. Aynı yıl Patrik Euthykhios başkanlığında toplanan V. oikumenikos konsile, o sırada B. da bulunan Papa Vigilius katılmamak suretiyle fikir ayrılığını belirtti. 15 Ağustos 554 günü çok şiddetli bir deprem, günlerce sürerek surları, evleri ve birçok umumi binayı harabetti. 11 Temmuz 555 te ve 556 da yine depremler oldu, bu sonuncusunda Ayasofyanın kubbeleri zarar gördü. 557 de B. da bir veba salgını tahribat yaptı. 6 Ekim ve 14 Aralık 558 de vuku bulan depremler, surlara kısmen zarar verdikten başka, Region (= Küçük Çekmece) kasabasını tanınmaz bir hale getirdi. 13 Mayıs 559 günü çıkan yangında Neorion (= Sirkeci) dan Tetrapylon (= Şehzadebaşı) a kadar yandı. 560 ta B. da bir karışıklık çıktı, aynı yılın Aralık ayında İulianos limanı (= Kadırga limanı) ile Probus mahallesi arası yandı. 12 Ekim 561 de yine sirk isyanı oldu, tekrar İulianos limanı dolaylarından başlıyan bir yangın, Bus'a kadar B. un şimdiki Kadırga limanı - Aksaray bölgesinin yanmasına sebeboldu. 563 Aralık ayında, Hagia Eirene kilisesinin narthex kısmı ile, o civardaki Sampson düşkünler evi ve hususi evler yandı. 565 te İustinianos öldü, yerine imparator olan II. İustinos'a karşı ufak bir ayaklanma oldu ise de, bastırıldı. 578 de İustinos'un dul karısı Sophia, tahta geçen Tiberios'a karşı bir karışıklık çıkartmağa teşebbüs etti. Aynı yıl içinde Frank kıralı Chilperic'in bir elçisi, B. a Tiberios nezdine geldi. 582 de Maurikios'un tahta çıktığı yıl, deprem ve yangın felâketleri görüldü. 583 Nisanında Konstantinos forumu çevresindeki evler yandı. 602 de bir isyan patlak verdi. Bu ayaklanmada B. dan kaçan İmparator Maurikios, Asya yakasında bir yerde 27 Kasım günü bütün çocukları ile boğazlandı ve taht kumandan Phokas'ın eline geçti. 603 te yeni bir isyanda, Mese caddesi Lausos sarayından Konstantinos sütunu dolaylarına kadar yandı. 606 - 607 de Phokas aleyhindeki ayaklanmalar biribirini takibetti. 608 de Sasani orduları Khalkedon önlerinde görünerek B. u tehdide başladılar. 610 da Afrikada başlıyan bir isyan üzerine Herakleios, bir donanma ile B. önüne geldiğinde şehir ahalisi de ayaklandı, Phokas hakaretler ile sokaklarda dolaştırıldıktan sonra, 6 Ekim günü öldürüldü, cesedi B sokaklarında sürüklendi ve yakıldı. Herakleios, devletin çok büyük tehlikelere mâruz olduğu bir sırada idareyi eline aldı. 611 de bir deprem oldu. 616 da Sasaniler, II. Khosroes idaresinde B. u kuşattılar ise de, bir sonuç alamadılar. 14 Mayıs 626 da Avarlar ile birleşen Sasaniler tekrar B. u kuşattılar ise de, patris Bonos, Avarları B. önünden geri püskürttü. Aynı yıl, 10 Ağustosta Blakhernai'da Hagios Nikolaos kilisesi yakınındaki direkli cadde y a n d ı. 629 da Frank kıralı Dagobert'in bir e l ç i s i B. a geldi. Herakleios'un 641 de ölümü, yeni karışıklıklara yol açtı, yerine geçen o ğ l u III. Konstantinos 25 Mayısta zehirlenerek öldürüldü, yerine imparator yapılan kardeşi H e r a k l e o n a s, 642 de k u m a n d a n Valentinos idaresindeki ordunun i s y a n ı üzerine tahtından indirildi ve Konstantinos' un oğlu, II. Konstantios imparator yapıldı. Herakleonas'ın burnu, annesi Martina'nın dili kesildikten sonra sürgüne yollandılar. 644 te ufak bir ayaklanma bastırıldı. 653 Haziranında eksarkhos Kalliopas, Papa Martinus'u yakalıyarak B. a yolladı, burada hakaretlere mâruz kalan papa, 655 te Kırım'a sürgün edildi. IV. Konstantinos zamanında, 668 - 669 da Arap kuvvetleri B. önünde göründüler, Muaviye idaresindeki bu seferde Arapların Khalkedon'dan ileri geçemedikleri tahmin olunmaktadır. 669 da IV. Konsatantinos'a karşı bir isyan çıktı. 674 - 680 yılları arasında, yine aynı imparator zamanında Araplar kuvvetli bir donanma ile B önüne geldiler ise de, Rum ateşi (bk. ATEŞİ RUMİ) kullanılarak geri püskürtüldüler. 680 de toplanan VI. oikumenikos konsil, monotelizm cereyanını ret ve taraftarlarını aforoz etti. İmparator II. İustinianos, 692 de B da Büyüksarayın kubbeli bir salonunda (*in Trullo*) bir konsil topladı, dinî kanunlar hakkında burada kararlar alındı 695 te II. İustinianos'a karşı bir isyan başladı, imparatorun burnu kesilerek Kırım'a sürgün edildi. İdareyi ele geçiren patris Leontios, 697 de kumandan Tiberios tarafından devrildi. Fakat 705 te sürgün yerinden kaçan II. İustinianos, bir su yolundan gizlice B. a girerek bir ayaklanma ile tekrar idareye hâkim oldu, Leontios ile III. Tiberios Hippodrom'da hakaretler ile öldürüldüler. 711 de Papa Constantinus, B. a gelerek törenle karşılandı. Aynı yıl İustinianos'un Kırım'a bir sefer yaptığı sırada, kumandan Philippikos Vartan, kendisini imparator ilân ederek bir isyan çıkardı, İustinianos'un oğlu ve halefi

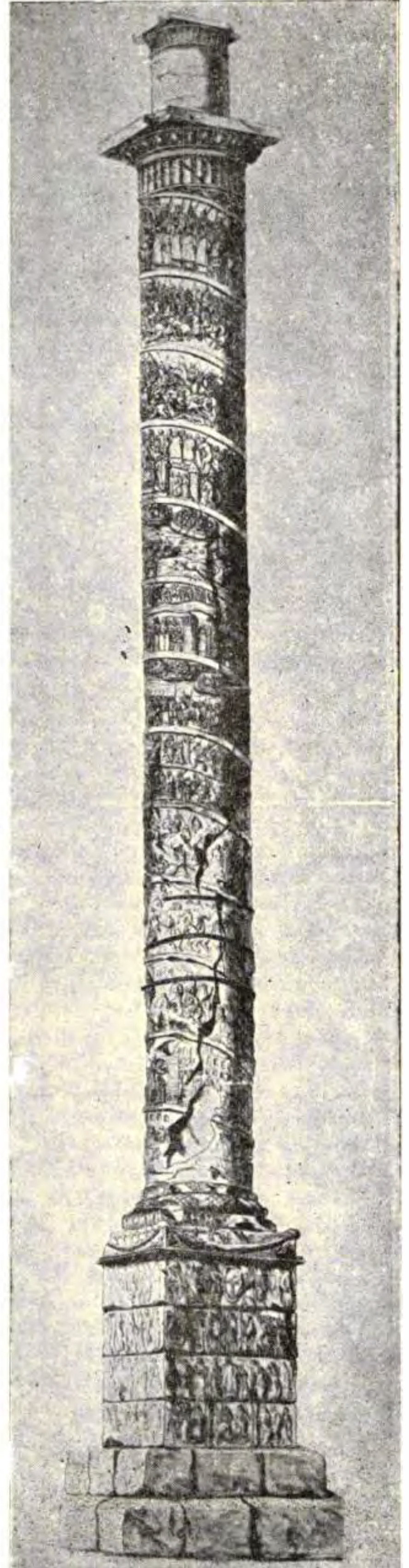

Theodosios anıtının Beyazıt'ta Simkeşhane avlusunda bulunan kalıntısı

küçük Tiberios'u sığındığı Blakhernai kilisesinde boğazlattı, İustinianos da Damatrys (= Samandra) te öldürüldü. Uzun zamandır sürüp giden bu karışıklık yine sona ermedi. 712 de bir synod toplandı, 713 te ise, B un kuruluş yıldönümü bayramında, ziyafette sızan Philippikos Hippodrom'a sürüklenerek, burada gözlerine mil çekildi ve yerine baş hazinedar Artemios II. Anastasios adı ile imparator ilân edildi. Bu sırada Anadoluda bir vergi tahsildarı,III. Theodosios adı ile imparator tanındığından, Anastasios kaçtı. Fakat kumandan Leon'un ayaklanması karşısında III. Theodosios. mukavemet etmeden teslim olduğundan hayatı bağışlanarak Ephesos'ta bir manastıra çekilmesine izin verildi. III. Leon'un 715 te idareyi eline geçirmesi ile kısa bir iç sükûnet devresi başladı. 715 - 717 yılları arasında Araplar, B. u ikinci defa kuşattılar. Mesleme idaresindeki Arapların bu kuşatması, karadan Bulgarların da taarruzu ile desteklenmesine rağmen bir sonuç vermedi. Bu kuşatma esnasında B. içinde veya yakın dolaylarında bir cami yapıldığı, eskiden beri halk arasında dolaşan bir rivayettir (bk. ARAP CAMİİ). III. Leon 725 te resmen mukaddes resim (Yun. *eikōn*) aleyhindeki hareketlere (ikonoklazm) başladı; başta B. dakiler olmak üzere kiliselerden aziz resimleri kaldırıldı. 727 de B. önlerine kadar gelen bir donanma, yine Rum ateşi ile püskürtüldü. 729 da bir isyan bastırıldı. Şiddetli bir deprem, 732 de Hagia Eirene kilisesini hasara uğrattı. 26 Ekim 740 günü vukua gelen depremde, Arkadios ve Konstantinos anıtlarının üstlerindeki heykeller devrildi, Yaldızlıkapı'da Theodosios'un heykeli aşağı düştü, Eirene kilisesi de tekrar zarar gördü. V. Konstantinos'un idareyi ele aldığı ilk yıl, 742 de kayınbiraderi Artavast kendisini imparator ilân ederek B. u ele geçirdi ve resimlere ibadeti serbest bıraktı. Fakat Konstantinos şehri kuşatarak, 2 Kasımda şehre girdi, Artavast yakalanarak idam edildi. Güney İtalya ve Yunanistan üzerinden B. a gelen korkunç bir veba salgını 747 de geniş ölçüde tahribat yaptı. 10 Şubat 754 te V. Konstantinos'un B. da topladığı oikumenikos konsilde resimler aleyhinde kararlar alındı. 755 te şiddetli bir kış oldu, B. önlerinde buzlar görüldü. 763 kışı daha da şiddetli geçti. Boğaz ve Haliç kıyılarındaki sular donduktan başka, buz kitleleri sahil surlarına çarparak, bunları tahribetti. 766 da resim taraftarlarına karşı çok şiddetli tedbirler alınmağa başlandı. 782 de Araplar tekrar B. a yaklaştılar, Khrysopolis (= Üsküdar) a kadar geldiler. 790 da ana imparatoriçe Eirene idareyi ele geçirmeğe çalıştı, fakat oğlu VI. Konstantinos tarafından uzaklaştırıldı. Eirene 796 da oğlu aleyhine büyük bir ayaklanma meydana getirdi, 797 de Konstantinos, B. dan kaçmak zorunda kaldı, yakalandı ve sarayda uyurken gözlerine mil çekildi, bir zindana atıldı. Eirene 802 de, kumandan Nikephoros'a idareyi kaptırdı. 803 te Vartan B. üzerine yürüdü, fakat Nikephoros onu yakalattı ve gözlerine mil çektirerek sürgüne yolladı. V. Leon zamanında 813 te Bulgar çarı Krum, B. u kuşattı, şehrin surlarını her ne kadar aşamadı ise de, etrafını korkunç surette tahribettirdi. Aynı yıl, V. Leon, Blakhernai mahallesinin harabedilen kısmının önüne sur yaptırarak, burayı da şehrin sınırları içine aldı. 814 te Krum öldü, Leon da Bulgarları yendi. 24 Aralık 820 günü, Leon bir suikast sonunda Büyüksarayın bir kilisesinde feci şekilde öldürülerek, cesedi Proti (Kınalıada) ye gönderildi. Yerine imparator olan II. Mikhael zamanında, 822 de Thomas iki defa isyana teşebbüs ederek, B. a hücum etti ise de, netice alamadığı bir sırada, 823 te, Bulgarlar, B. u bu gaileden kurtardılar. Bulgarların ilerlemesi önünde kuşatmayı kaldıran Thomas onların eline düşerek Mikahael'e teslim edildi. Theophilos zamanında 835 te surlarda büyük ölçüde tamirler yapıldı. Resim düşmanı bir imparator olan Theophilos, 836 da manastırlardaki rahiplere karşı şiddetli hareketlere girişti. 837 de aynı imparator, Araplara karşı bir zafer kazanarak zafer alayı ile B. a döndü. 842 de Theophilos'un ölümü ile 725 ten beri süren resim düşmanı cereyan kesin olarak sona erdi. 857 de piskoposlar, Photios'un patrik seçilmesini tasdik ettiler, 863 te şiddetli soğuklar sonunda Bosporos donduğundan, karşıdan karşıya yaya geçilebildi. III. Mıkhael zamanında 864 te Güney Rusyadan yola çıkan Ruslar B. a kadar inerek bir akın yaptılar, fakat bir fırtınada bindikleri teknelerin çoğu parçalandığından bu akın bir netice vermedi. 865 te evvelce resim düşmanı cereyanı desteklemiş olanların hâtıralarına karşı şiddetli hareketlere girişilerek, V. Konstantinos ile Patrik Lekanomante'nin mezarları açıldı, kemikleri çıkarılarak yakıldı. Aynı yıl içinde B. da bir deprem oldu, bazı heykeller yıkıldı. 866 da Bardas bir suikaste teşebbüs ettiğinden yakalanarak idam edildi. Yine aynı yıl, Patrik Photios tarafından toplanan bir konsilde, Papa I. Nicolaus'a karşı kararlar alındığından Latin kilisesi ile Ortodoks kilisesi arasındaki şizma (= Büyük ayrılık) fiilen başlamış oldu. İmparator III. Mikhael. 867 de bir müddetten beri dalkavukları arasına giren Basileios'u resmen tahtına ortak ilân etmişti. 24 Eylül 867 de Basileios, bir eğlenti esnasında, Mikhael'i öldürterek tahtın tek sahibi olarak kaldı ve Bizans tarihinde büyük bir ün bırakan Makedonyalılar sülâlesinin kurucusu oldu. 869 da Latinlerin nazarında VIII. oikumenikos konsil sayılan toplantıda, ayrılığı yaratan Patrik Photios taraftarları aforoz edildiler. 5 Ekimde bir depremde birçok kilise yıkıldı. 872 ve 875 te Basileios, Araplara karşı zafer kazanarak, iki defa büyük zafer alaylarının başında B a girdi. 879 da Patrik Photios, Ortodokslarca VIII oikumenikos konsil sayılan bir konsilde tekrar eski mevkiine iade olundu. 886 da İulianos limanından, Sidera kapısı (= Çatladıkapı) na kadar olan direkli cadde yandı. 888 de bir Arap donanması, B. un yakınındaki Region (= Küçük Çekmece) önüne kadar geldi ve Bizans donanması tahribedildi. VI. Leon zamanında 904 te, Ruslar tekrar B. önlerinde gözüktüler, aynı günlerde Araplar da Selâniği ele geçirerek tahribettiler. B. bu tehlikeli anları da atlatabildi. 912 baharında Ayasofya civarında çıkan bir yangında, kilisenin mum anbarı ile birlikte Patrikhanenin arşivi de yandı. VII. Konstantinos zamanında 913 te Bulgar çarı Simeon, B. u bir defa daha muhasara etti, bir netice alamadan geri çekildi. 916 da Araplar ile sulh yapıldığından B. a Bağdattan bir elçilik heyeti geldi. 921 de Bulgarlar yeniden B. surlarına dayandılar, sur dışındaki Pege (= Balıklı) sarayını yaktıktan sonra geri çekildiler. 926 da Hadrianopolis (= Edirne) i alan Bulgarlar bir daha B. surları dibine kadar ilerlediler. VII Konstantinos'un iradesizliğinden kendisini dört oğlu ile birlikte ortak imparator ilân ettirmiş olan I. Romanos, Bulgar çarı Simeon ile bir anlaşma yaptı. 928 - 934 te şiddetli soğuklar oldu, B. önlerinde yeniden buzlar göründü. 931 yazında Konstantinos forumundan çıkan yangın, yeri bilinmiyen Psykha'ya kadar uzanan caddedeki mumcu ve derici dükkânlarını kül etti. Rus gemileri 936 da bir daha B. u kuşatmağa geldiler ise de, Rum ateşi sayesinde bunları dağıtmak mümkün oldu. 941 de Ruslar B. dolaylarına zarar verdiler. 944 te bir saray

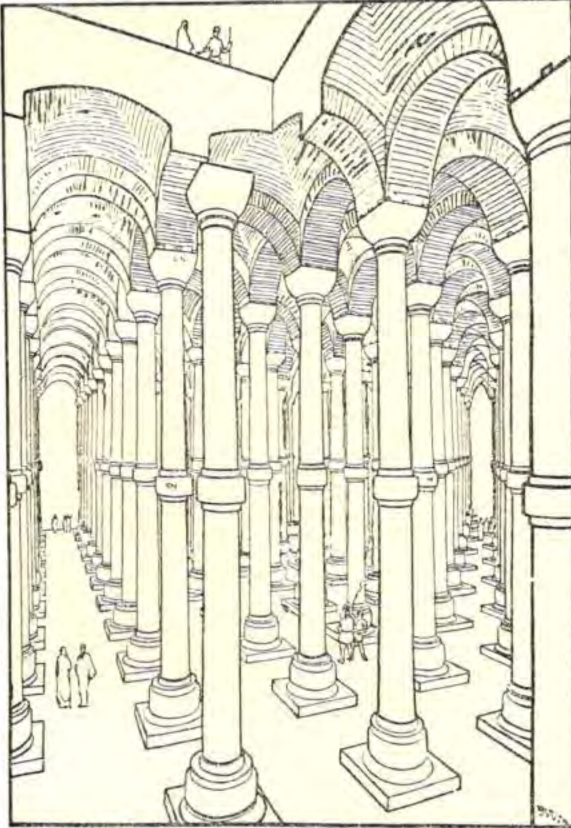
entrikası sonunda Romanos, oğulları tarafından Proti adasına sürgün edildi, 40 gün sonra meşru imparatora karşı da entrika çevirmeleri üzerine, oğulları da sürgün edildiler. 959 da B. önüne kadar ilerliyen Macar akıncıları II Romanos tarafından geri atıldılar. Girit adasında Arapları mağlûp eden kumandan Nikephoros, 961 de büyük bir zafer alayı ile B. a geldi ve bu muzafferiyeti kutlamak üzere Hippodrom'da büyük törenler yapıldı. 963 te II. Romanos'un âni ölümü üzerine kumandan Nıkephoros, onun dul karısı ile evlenerek imparator oldu. 965 te devletin doğu sınırlarında kazandığı zaferlerden B. a döndüğünde Mopsuestia (= Misis) ve Tarsos (= Tarsus) şehirlerinin kale kapılarını da beraberinde getirdi. 968 de Cremona başpiskoposu Luitprand, Othon'un elçisi olarak B. a geldi ise de, pek iyi bir kabul görmedi.

10 Aralık 969 gecesi, Nikephoros'un yeğeni İoannes Tzimiskes, yengesi Theophano'nun teşvikine uyarak saraya girdi, amcasını öldürdü, imparator ilân edildikten sonra ilk işi, Theophano'yu B. dan uzaklaştırmak oldu. 971 ve 974 te Tzimiskes zafer alaylarının başında B. a döndü. 986 da II. Basileios zamanında, şiddetli bir deprem sonunda birçok insan öldükten başka surların kuleleri, evler yıkıldı, Ayasofya haraboldu, tamiri ancak altı senede bitti. Bu depremi fırtına ile karışık bir su baskını takibetti. 987 de Bardas isyana teşebbüs etti ise de, muvaffak olamadı. 991 de Venedikliler, II. Basileios'tan ilk imtiyazları elde ettiler. X. yüzyılın sonlarında Fatımîlerden El-Hakim (996-1020) zamanında B. da bir cami olduğu tahmin edilmektedir. 1010 yılının Ocak ayında başlıyan şiddetli bir deprem, aralıklar ile 9 Marta kadar sürdü, Kırkşehitler ve Bütün Azizler kiliselerinin kubbeleri yıkıldı 1011 de şiddetli bir kış oldu. 1018 de II. Basileios, Belgrad'a kadar olan toprakları aldığından B. a büyük bir zafer alayı ile girdi. 1027 de B. daki camide Ez-Zahir adına hutbe okundu. 1034, 1037, 1040 yıllarında muhtelif depremler kaydedildi. 6 Ağustos 1040 ta bir limanda çıkan yangın buradaki bütün gemilerin yanmasına sebeboldu. İmparatorluğa yalnız başına sahip olmak istiyen V. Mikhael'in, 1042 de hamisi İmparatoriçe Zoe'yi sürgüne yollaması üzerine, B. da bir ayaklanma patlak verdi. Saraydan kaçarak Studios manastırına (= Imrahor camii) sığınan Mikhael burada yakalanarak, sokakta gözlerine mil çekildi ve ücra bir yere sürüldü. Aynı yıl Zoe, IX. Konstantinos Monomakhos'la evlenerek onu imparator yaptı. 1043 te B. a tekrar hücum eden Ruslar, 15 000 kişi zayiat vererek çekilmek zorunda kaldılar. 1049 da IX. Konstantinos Selçuk sultanı Tuğrul Bey için, B. daki camiyi yaptırdı. Kiliseler arasındaki ayrılığı Patrik Mikhael Kerulos ile görüşmek üzere Papa B. a 1053 te üç delege gönderdi. Bunlar, Ayasofya'nın sunağına Ortodoks patriğini aforoz eden vesıkayı koydular, böylece iki kilise arasındaki gerginlik tam ayrılma halini aldı. 1055 te B. a Tuğrul Beyin elçisinden başka, El-Mustansır-billâh'ın elçilik heyeti de geldi. 1056 da imparator olan VI. Mikhael doğu ordusunun isyan ederek B. a yürümesi üzerine tahtından vazgeçti ve ordu tarafından kumandan İsaakios 31 Ağustos 1057 de imparator ilân edildi. 23 Eylül 1064 te şiddetli bir depremde birçok kilise, sütun ve ev yıkıldı. 1069 sonbaharında Blakhernai'daki Theotokos kilisesi yandı. 1071 de, İmparator IV. Romanos, Malazgirt'te yenildiği sırada, B. da bir saray entrikası ile tahtına üvey oğlu VII. Mikhael geçti. 1076 da B. da bir veba salgını görüldü. 1077 de VII. Mıkhael zamanında kumandan Nikephoros Bryennos isyan ederek kardeşi İoannes'i B. surları önüne kadar gönderdi. Aynı sırada, Anadolu thema (= eyalet) sı kumandanı Nikephoros Botaniates de isyan etmiş, o da B. üzerine yürümüştü. Süleyman bin Kutulmuş'un yardımını da sağlıyan Botaniates, 3 Nisan 1078 de içerden halkın ayaklanması ve kilisenin de yardımı ile B. u ele geçirerek, Bizans tahtına III. Nikephoros adı ile geçti. Khrysopolis (= Üsküdar) te konaklıyan Selçuk ordusu da cömertçe mükâfatlandırıldı. Kumandanlar arasındaki taht kavgası daha da sürdü. Sonunda, kumandan Aleksios Komnenos 1 Nisan 1081 de B. a girdi, ordusunda bulunan çeşitli milletler den askerler tarafından şehir üç gün korkunç surette yağma edildikten sonra, Botaniates bir manastıra çekildi, Aleksios

Arkadios sütunu yıkılmadan önce (gravürün aslı Pariste Bibliothèque Nationale'de)

da 4 Nisan günü resmen imparator ilân edilerek, Bizans tarihinde büyük ün bırakan Komnenos sülâlesinin idaresi fiilen başladı. 1083 te Aleksios Normanlara karşı savaşlarda kendisine yardım eden Venediklilerin, B surları içinde yerleşmelerine izin verdi 1086 da bir deprem oldu. 1090 da Peçenekler, B. un surlarına kadar yaklaştılar, aynı zamanda hiç beklenmedik bir tehlike daha belirdi. Izmir emîri Çaka Bey, evvelce esir olarak B. da yaşadığından Bizans harb tekniğini bildiği için, donanması ile B. önüne kadar geldi ve Peçenekler ile anlaştı. 1090 - 1091 kışını karadan ve denizden kuşatılmış halde, açlıktan çok sıkıntı çekerek geçiren B. Aleksios'un Peçeneklere karşı Kumanları. Çaka'ya karşı da Selçukluları harekete geçirmesi sayesinde kurtuldu. Pierre l'Ermite idaresindeki ilk Haçlı seferi dalgası, yol üzerinde bulduğunu yağma ederek, 1 Ağustos 1096 da B. önüne geldi. Burada da yağma işine devam eden Haçlıları, Aleksios derhal Asya yakasına geçirdi ise de, Anadoluda bozguna uğrıyan bu düzensiz kalabalıktan canlarını kurtarabilenler, tekrar B. a döndüler. Bu arada, Godefroy de Bouillon idaresindeki esas kuvvetler de B da toplandı. Aleksios, onlar ile burada görüşerek, birtakım kararlar aldı, 1097 de Haçlı ordusu B. u terk ederek doğu istikametinde ilerledi. 1106 da Anemas kardeşler tarafından Aleksios'a karşı bir suikast teşebbüsü öğrenildi ve suikastçılar cezalandırıldılar. 1111 de Aleksios, Pisalılara da imtiyazlar verdiğinden, şimdiki Sirkeci - Balıkpazarı mıntakasına yerleşmiş olan Amalfi ve Venediklilerin doğusunda Pisalılara da yer gösterildi. 1118 de Aleksios'un hastalandığı bir sırada ailesi arasında tahtı elde etmek için başlıyan entrika, oğlu II. İoannes'in galebesi ile sona erdi. 1147 de Manuel Komnenos zamanında, II. Haçlı seferi ile birlikte Alman imparatoru III. Konrad B. dan geçti ise de, iki hükümdarın görüşmedikleri söylenir (bir rivayete göre ise Haçlılar ile Bizanslılar arasında B. önünde çarpışma olmuştur). 1147 Ekiminde B. a Fransız kuvvetleri ile birlikte Fransa kıralı VII. Louis de geldi. Önce dostça başlıyan münasebetler, kısa zamanda bozuldu, hattâ Langres piskoposu, Fransa kıralına B. u ele geçirmğe teşebbüs etmesini ısrarla teklif etti. Bu tehlikeli misafirlerden kurtulmak için Manuel Almanların büyük bir zafer kazandıkları rivayetini uydurdu, ganimetlerden hisse kapmak istiyen Fransızlar da derhal B. u terk ettiler. 1161 de Selçuk sultanı II. Kılıç Aslan, B. u ziyaret ettiğinde büyük bir törenle karşılandı ve burada üç ay kaldı. 1156 da Cenevizlilere de imtiyaz verilerek, Pisalıların doğusunda onlara da bir yer gösterildi, burada kilise ve saray yapmalarına izin verildi. 1162 de Pisalılar Ceneviz mahallesini işgal ettiler. 1171 de Kudüs kıralı Amaury, Mısıra karşı yapacağı bir sefere Manuel'in yardımını sağlamak için B. a geldi, gayet iyi karşılandı, hattâ bir de anlaşma imzalandı, fakat sefer yapılmadı. 1180 de Manuel'in ölümü üzerine imparator olan henüz 12 yaşındaki oğlu II. Aleksios, 1182 de Andronikos Komnenos'un Bosporosu geçerek B. a girmesine mâni olamadı. Genç Aleksios'un annesi imparatoriçe Maria, Latin menşeli idi ve B da Latinlerin kuvvetli bir durumu vardı. Andronikos, bunların yerlileri öldürecekleri rivayetini çıkarttı. Bunun üzerine patlak veren bir karışıklıkta, 1182 baharında, B ahalisi, şehirdeki Latinleri korkunç şekilde imha etti Andronikos B. a girerek ortak imparator olduktan sonra bir vesile ile önce Maria'yı, arkasından da genç Aleksios'u öldürttü. fakat 1185 te B da yeni bir karışıklık çıkarak Ayasofyaya sığınmış olan İsaakios Angelos'un imparator ilân edilmesine yol açtı. Bir sayfiye köşkünde olan Andronikos kaçmak isterken yakalandı, günlerce işkence edilerek B. sokaklarında dolaştırılan sabık imparator Hippodromda öldürüldü. II. Isaakiosun zayıf idaresi esnasında, kumandan Aleksios Branas, 1186 da isyan etti, B. u karadan ve denizden kuşattı. İmparatorun kayın biraderi Corrado di Monferrato pek az bir kuvvetle, âsileri dağıtarak. şehri kurtardı. Latinler B. ahalisi ile birlikte, şehirde Aleksios Branas taraftarlarının evlerini yağma ettiler. Fakat az sonra Latinler ile Bizanslılar arasında yine anlaşmazlık çıktı Bizanslılar yine Latin mahallelerine saldırdılar, ancak bu defa Latinler kendilerini müdafaa ettiklerinden 1182 deki durum tekrarlanmadı. 1188 de Salâheddin Eyyubî'nin bir elçisi B. a geldi, II. İsaakios daha önce Friedrich Barbarossa ile anlaşmış olmasına rağmen, Salâheddin ile de bir ittifak yaptı Bu arada B. daki cami de bahis konusu oldu. İsaakios, kardeşi Aleksios tarafından idare edilen bir isyanda, 8 Nisan 1195 te tahtını kaybetti. gözleri kör edilerek oğlu genç Aleksios ile bir zindana kapatıldı. III. Aleksios'un zamanı B. için bir felâket devresi oldu. 25 Temmuz 1197 de, yayıldığı yerler bilinmiyen bir yangın B. un bir kısmını yaktı. 1198 - 1201 deki ufak karışıklıkları, 1202 deki depremi. daha önemli bir olay takibetti. Genç Aleksios zindandan kaçarak Batıya gitti ve babası ile kendisinin tekrar iktidara geçebilmeleri için, Dördüncü Haçlı seferi kuvvetlerinin B. üzerine yürümesini temin etti. 24 Haziran 1203 te Haçlı donanması B. önüne geldi, Galata işgal edildikten sonra, Halici kapatan zincir kesildi ve düşman donanması şehrin Haliç tarafı surları önünde savaş vaziyeti aldı. 17 Temmuz 1203 te Haçlılar B. a girerlerken III. Aleksios kaçtı, fakat aynı zamanda şehrin kuzey kısmında Ayakapısı ile Blakhernai arasında Latinler tarafından büyük bir yangın çıkartıldı. B. un en büyük yangınlarından olan bu âfet Deuteron'a kadar şehri kül etti. Zindandan kurtarılan II. Isaakios ile oğlu I. Aleksios Ağustosta Ayasofyada imparator ilân edildiler ise de, durum yine düzelmedi. 18 Temmuzda Haliç sahilinde çıkan çok büyük bir yangında B. Marmaraya kadar yandı. İsaakios, B. a Latinlerin gelmesine sebebolduğundan halk tarafından sevilmiyordu. Diğer taraftan genç IV. Aleksios, Haçlılara söz verdiği ücreti ödiyemediğinden onları da kızdırmıştı. III. Aleksios'un damadı, diğer Aleksios (Murtzuphlos) isyan eden halkın başına geçerek, 1204 Şubatında II. İsaakios ile oğlu III. Aleksios'u devirip öldürttü. kendisi V. Aleksios adı ile imparator oldu 9 Nisan 1204 te Haçlılar, B. a karşı yeni baştan hücuma geçtiler, 12 Nisanda şehre girdiler, gece V. Aleksios B. dan kaçtı, yerine imparator yapılan Theodoros Laskaris de şehri kendi haline bıraktığından, Haçlılar B. u işgal ettiler, 12-13 Nisan gecesi, zaten önceki yangınlardan bir harabe haline gelen B. da yeni bir yangın daha patlak verdi. Şimdiki Ayakapısından, Drungarios mahallesine (= Odunkapısı) kadar olan binalar kül oldu. Bu sırada Haçlı ordusunu teşkil eden Latinler de evleri, sarayları, kilise ve manastırları yağma ettiler, hattâ anıtların bronzlarını sökerek erittiler. Latin İmparatorluğunun başına getirilen Baudouin de Flandre, büyük bir törenle 16 Mayıs 1204 te Ayasofyada taç giydi. 1203 - 1204 teki karışıklıklar arasında, Venedik ve Pisalılar tarafından muhtemelen şimdiki Tahtakale semtinde olan Müslüman mahallesi de tahribedilerek, buradaki cami de yakıldı. 1232 de şiddetli bir kış oldu, Haliç dondu. 1234 - 1235 te Nikaia despotu Ioannes Batatzes, Bulgar çarı Asen ile birleşerek, II. Baudouin ve naip Jean de Brienne tarafından idare edilen Latin İmparatorluğu başşeh-

ri B. u kuşattılar. Kışın şiddeti yüzünden kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldıklarından, 1236 da yeniden teşebbüse geçtiler ise de bu defa Latin donanmasının durumu hâkim olması, Bizanslıların yine bir sonuç almadan çekilmelerine sebeboldu. Nikaia (= İznik) despotu VIII. Mikhael, kendisini imparator ilân ederek, 1260 ta Trakyaya geçti. Hiçbir sonuç alamadan Galatayı kuşattı. 1261 Haziranında, Mikhael, kumandanı Aleksios Strategopulos'u bir keşif yapmak üzere Trakyaya gönderdi. Yanındaki çok az kuvvetle B. surları önüne kadar ilerliyen Strategopulos, içerdeki Latinlerin azlığını öğrenince, gece gizlice bir su yolundan şehre girerek kapılardan birini açtı ve bin kişiden biraz fazla olan kuvveti ile, 25 Temmuz 1261 günü B. u işgal etti, II. Baudouin kaçtı. Daphnusia seferinden dönen Venedikliler, B. a hücum ederek, şehri tekrar ele geçirmeği düşündüler ise de, içerdeki Latinlerin öldürülüceğini göz önünde tutarak bundan vazgeçtiler, Latin ahaliyi B. u terk edip gemilere binmeğe zorlamak için, şehirdeki Latin mahallesi

Binbirdirek sarnıcının temsilî resmi (K. Wulzinger tarafından çizilmiştir)

Baudouin'in bir kumandanı tarafından ateşe verildi. B. un Haliç kıyıları bir daha yanarken, Venedik donaması da Latinleri B dan götürdü. 15 Ağustos 1261 de çok muhteşem bir merasimle VIII Mikhael, Yaldızlıkapıdan B. a girdi ve Eylülde Ayasofyada ikinci defa olarak taç giydı. Bizans İmparatorluğu resmen yeniden kurulmuş ve B. , onun başşehri olmuş oldu. 1267 de Mikhael, Cenevizler ile bir anlaşma imzalıyarak, onların Galataya yerleşmelerini kabul etti. 1273 te Mikhael, papa ile görüşmelere başladı ve aynı yıl papanın elçileri B. a geldiler. Fakat Bekkos tarafından kışkırtılan halk böyle bir uyuşmayı şiddetle protesto etti. Kısa bir zaman sonra Bekkos cephe değiştirdi ve birleşme taraftarı oldu. Ancak 1275 te B. da birleşme taraftarları ile birleşme aleyhinde olanlar arasında şiddetli mücadeleler cereyan etti, imparator da zor kullanarak, birleşme düşmanlarına her türlü baskıyı yaptı. II. Andronikos zamanında 1291 de B. da çıkan bir yangın Konstantinos anıtından, Halice inen büyük caddenin, Makros Embolos'un yanmasına sebeboldu. 1296 da vukua gelen depremde ise, Bütün Azizler kilisesi, Havariler kilisesi önündeki Aziz Mikhael heykeli ve biçok bina yıkıldı. 1294 te Venedikliler ile Cenevizler arasında başlıyan mücadelede, Andronikos B. daki Venediklileri hapsettirdi. Fakat Venedikliler de, Bosporos kıyıları ve Galatayı tahribettiler, Galatadaki Ceneviz kolonisi B. a sığınmak zorunda kaldı. Venedik donanması uzaklaşınca Andronikos, B. da oturan Venediklilerden 80 000 altın tazminat istedi ve Venediğe gönderdiği elçisinin çok fena karşılanması üzerine, B. daki Venedikli esirlerin Cenevizler tarafından katliam edilmesine göz yumdu. 1302 de Venedik donanması B. önüne gelerek şehri tehdidederken, Andronikos bu tehlikeyi uzaklaştırabilmek için, Bizanslı esirlere mukabil 4 000 altın fidye vermeyi, Venediklilere ticaret imtiyazları tanımayı kabul etti. Aynı zamanda Cenevizler de Galatayı tahkim etmek üzere imtiyazlar aldılar. 1303 te Roger de Flor (Roger Blum), emrindeki ücretli Katalan askerleri ile Andronikos'un hizmetine girdi, aynı yılın Eylülünde 36 gemisi ile B. önüne geldiğinde büyük törenle karşılandı, Andronikos'un bir yeğeni ile de evlendi. Fakat Katalanlar ile Cenevizler arasında çıkan bir çarpışmada, Cenevizler Haliç kıyılarındaki evleri ateşe verdiler. 1305 te Roger de Flor'un öldürülmesi üzerine, B. ahalisi fazla tehlikeli olan Katalanlara karşı ayaklanarak, şehirdekileri öldürdüler. 1308 de Bérenger d'Etença idaresindeki Katalanlar, B. a karşı ufak akınlar yaptılar. Aynı yıl, şimdiki Balat ile Prodromos manastırı arasındaki anbarlar yandı. 1317 de surlar ve Ayasofya tamir edildi. 1321 - 1328 yılları II. Andronikos ile torunu III. Andronikos arasındaki taht kavgası ile geçti ve 24 Mayıs 1328 de III Andronikos, bir muhafızın kapıyı açması sayesinde B. a girerek idarevi elde etti. 1331 de şiddetli bir kasırga, sahil surlarının kısmen yıkılmasına, kıyıdaki mahalleleri su basmasına sebeboldu, Kırkşehitler kilisesi önündeki eski anıt yıkıldı. 1341 de B. da bir konsil toplanarak. dinî münakaşalar yapıldı. 1342 de bir kıtlığı, 1344 te bir deprem takibetti, Ayasofya kısmen zarar gördü. Entrikaları ile karışıklıklara sebebolan megaduks Apokaukos 11 Haziran 1345 te bir zindan teftiş ederken öldürüldü. 1348 de bütün Avrupaya yayılan bir veba salgını B. da ahalinin % 8 - 9 kadarını eksiltti. Aynı yılın yazında Cenevizler Bizans İmparatorluğuna harb ilân ederek B. u abluka ettiler. Sonbaharda hücuma geçen düşman geri püskürtüldü. Fakat 1349 baharında Bizans donanmasını B. önünde yok ettiler. 13 Şubat 1352 de tekrar Bizanslılar ile Cenevizler arasında B. sularında deniz savaşı oldu ise de, bunun da galibi belli olmadı. 1359 da ve 1361 de I. Murat zamanında, Osmanlı akıncıları B önünde göründüler. İmparator V. İoannes, imparatorluğunu kurtarabilmek için son çare olarak, I. Murat ile dostluğu tercih etti, hattâ onun metbuu olduğu sırada oğlu IV. Andronikos isyan etti. IV. Andronikos I. Murad'ın oğlu Savcı Bey ile de birleşerek, B. üzerine yürürken I. Murat her ikisini de yakaladı ve Andronikos B. da Blakhernai sarayı yanındaki Anemas zindanına hapsedildi. Cenevizlerin yardımı ile kaçan Andronikos, bir ay süren bir kuşatmadan sonra 12 Ağustos 1376 da B. a gire-

rek, babası ve kardeşlerini aynı zindana kapattırdı. 1378 de V. İoannes ile oğlu Manuel kaçarak I. Murad'a sığındılar, Osmanlılara her yıl 30 000 altın vermek ve daha başka ağır şartları kabul etmek bahasına, Murad'ın yardımı ile İoannes 1 Temmuz 1379 da tekrar B. a girerek idareye geçti, Andronikos da Galataya sığındı. 1390 dan itibaren Yıldırım Bayezid devrinde B. dolaylarında Türk akıncıları görülmeğe başlandı. Bayezid, VII. İoannes'i B. a yollıyarak, V. İoannes'in yerine idareyi almasını da sağladı. Fakat II. Manuel, VII. İoannes'i geri yollıyarak, babası V. İoannes'i tekrar tahta geçirdi. B. u tahkim etmek istiyen V. İoannes, Yaldızlıkapı mıntakasındaki surları tamir ettirdi, fakat Bayezid'in tehdidi karşısında, yaptırdıklarını yıktırmak zorunda kaldı ve teessüründen öldü. Yerine geçen oğlu II Manuel, Bursada rehin olduğu halde kaçarak B. a geldiğinden Bayezıd ona 1391 de, B. da Türklerin dâvalarına bakmak üzere bir kadı bulundurmasını emrettikten başka, B. surları dışının kendisine ait olduğunu da bildirdi. Böylece Bizans İmparatorluğu Mora müstesna artık, başşehrinin sınırlarına inhisar ediyordu. 1392 - 1393 te Osmanlı kuvvetleri B. sınırları dışındaki arazide akınlar yaptılar, B. etrafındaki abluka gittikçe sıkı bir hal aldı. Niğbolu savaşından (1396) sonra Bayezid, II. Manuel'den B. un kendisine teslimini istedi ve bunun üzerine Anadolu yakasında Güzelcehisar (şimdiki Anadoluhisarı) inşa olundu. Bayezid doğrudan doğruya B. u kuşatmak yoluna gitmiyerek şehirde karışıklık çıkaracak bir durum yaratmayı tercih etti. Bu esnada II. Manuel Batıdan B. u kurtaracak yardım elde etmeğe çalışıyordu. Fransa kıralı tarafından gönderilen Boucicaut ve 1 200 kişilik kuvveti, 1398 de Bayezid tarafından kuşatılan Galatayı kurtardılar. 10 Aralık 1399 da II. Manuel, B. dan ayrıldı, yardım istemeğe Avrupaya gitti. Onun yerine devleti idare eden VII. İoannes 100 kişilik Fransız kuvvetinin başında olan Chateaumorand ile birlikte B u, Bayezid'e karşı müdafaa etti. 1402 de şehir kuşatılmağa başlandığı bir sırada, Timur'un Anadoluda belirmesi, B. u bir kere daha kurtardı. Bayezid muhasarayı kaldırarak acele Anadoluya geçti. Ankara savaşında Osmanlıların yenilmesi haberi B. a gelince, şimdiki Samatya civarında olduğu tahmin edilen yeni Müslüman mahallesinde oturan Türkler, şehirden dışarı atıldılar. 1412 de Bayezid'in oğullarından Musa Çelebi B. üzerine yürüdü ise de, II. Manuel, Çelebi Mehmedi yardımına çağırıp, Musa'nın yenilerek öldürülmesine sebeboldu. 1417 de B. da bir veba salgını görüldü. II. Manuel ve VIII. İoannes'in kötü siyasetleri, II. Murad'ı kuşkulandırdığından, Türk kuvvetleri bir kere daha B. u kuşattılar. 24 Ağustos 1422 de başlıyan hücum, gayet şiddetli bir çarpışmadan sonra, o akşam birdenbire durdu. Anadoluda bir ayaklanma olduğunu haber alan Murat muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. 1425 te iki kiliseyi birleştirmek üzere yine görüşmeler oldu. Papanın bir elçisi B. a geldi, fakat bu görüşmeler de bir sonuç vermedi. 29 Ocak 1434 günü, B. ahalisinin çok hürmet ettikleri Blakhernai kilisesi yandı. 1435 te çok büyük bir veba salgını yine B. da kendisini gösterdi. İmparator VIII. İoannes, 1439 da Floransa konsilinde Latin kilisesinin şartlarını resmen kabul ederek B. a döndüğünde, Ephesos piskoposu Markos'un teşviki ile halk birleşme kararlarını şiddetle protesto etti. 12 Mart 1449 da son Bizans imparatoru XI. Konstantinos B. a gelerek 31 Ekim 1448 de İoannes'in ölümünden beri boş olan Bizans tahtına geçti. 1452 de II. Mehmet, Boğazkesen hisarını (şimdiki Rumelihisarı) yaptırarak B. a yardım gelmesini güçleştirmiş oldu. Nihayet 6 Nisan 1453 te B. un Türk ordusu tarafından kuşatılmasına başlandı ve 29 Mayıs 1453 salı günü B. un fethi (bk. FETİH) ile Ortaçağ kapandı, B. da Osmanlı İmparatorluğunun başşehri olarak yeni bir gelişme safhası başladı (şehrin 1453 ten sonraki tarihi için bk. İSTANBUL).

B. **B. un Ortaçağdaki topoğrafyası:** Ortaçağdaki B. un görünüşünü, anıtlarını tesbit etmeğe çalışan ilim adamları çıkmış, XVI. yüzyılda P. Gylli (Gyllius) den beri günümüze kadar bu konuda birçok araştırmalar yapılmıştır. Bu alandaki araştırmaların çokluğuna rağmen hâlâ B. un Ortaçağdaki topoğrafyasında birçok karanlık noktalar vardır. II. Theodosios'un B. un batı sınırlarının kara tarafı surlarını daha ileri almak suretiyle genişletmesiyle şehir az bir farkla uzun zaman için hemen hemen nihai çerçevesini almış oldu. Vaktiyle I. Konstantinos zamanında aynen Romadaki gibi taksim edilen mahalle teşkilâtına dokunulmıyarak, surlar ile bu region (= bölge) ların en dış sınırı arasında kalan sahaya Deuteron, Pempton gibi askerî teşkilâta ait isimler altında tanınmasına devam edildi. Şehrin arazisi, kuzeyde biribirini takibeden bir tepe silsilesinden ve güneyde uzanan ikinci bir yükseklikten meydana gelmişti. Kuzeyde Sarayburnundan itibaren tedricen yükselen tepe silsilesi yer yer küçük vâdiler ile ayrılıyor, kuzeydeki silsile ile güneydeki daha kısa yükseklik arasındaki daha geniş bir vâdide ise şehire giren Lykos (= Bayram Paşa) deresi önce doğu istikametinde akıyor ve Aksaray dolaylarında güneye kıvrılarak Marmaraya dökülüyordu. V. yüzyılın başlarındaki B. un binaları ve teşkilâtı, evvelce bahsi geçen ve istinsahının V. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapıldığı tahmin olunan *Notitia Urbis Constantinopolis* adlı risalede bulunmaktadır. Esas 14 mahallenin herbiri bir *curator* (Yun. *regiōnarkhēs*) tarafından idare edilirdi. Bunların yanlarında mahalleyi teşkil eden *vicus*ları idare eden beşer *vico magister* vardı. Mahallenin emniyetini temin eden bu vazifelilerden başka, *collegiatus*lar, hem nizamı sağlıyan, hem de yangınlarda gerekli tedbirleri almakla görevli idiler. B. un nüfusunun ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, bunun hep aynı kalmadığı muhakkaktır. II. Theodosios devrinde 13 km^2 lik bir alanı kaplıyan B. un her tarafı iskân edilmemişti ve şehrin içinde boş yerler vardı. Bu boş arazi 1453 e kadar hep böyle kalmıştır. Komnenoslar devrinde 1147 de B. a gelen bir yabancı seyyah, surların içindeki kısımda geniş tarla ve bahçeler gördüğünü yazmaktadır. 1203 - 1204 te Dördüncü Haçlı ordusunun B. u alırken çıkan yangınlarda Haliç kıyılarından Marmaraya kadar şehrin yarısına yakın bir kısmı yandıktan sonra, B. un tekrar imarı ve bilhassa tekrar iskânı mümkün olmamıştır. Nitekim 1261 de Mikhael B. u geri alınca, buraya yeniden ahali getirmeğe uğraşmış, fakat yıkılmış eski direkli caddeleri tekrar yaptıramadığından, bunların yerine iki tarafı ağaç dikili yollar yapılmıştır. Son yüzyıllarda B. un iç kısımlarındaki mahallelerin çoğu boşalmış, bunların yerlerini, etrafları bağ, bahçe ve ağaçlar ile çevrili büyük manastırlar almıştır. Şehrin yakınındaki sayfiye bölgelerine gitmek artık tehlikeli bir hal aldığından bu manastırlar, büyük bir revaç görmüştür. 1403 te B. a gelen González de Clavijo, şehrin bu harap ve boş manzarasını açıkça belirtmektedir. Eski birçok kilise yıkılmış olduğundan bunların yerlerini ancak bazı ayazmalar belirtmekte idi. İskânın, bu son devirde kıyılar ile şehrin orta ve doğu kısımlarına inhisar etmesine

karşılık, iç kısımlar tamamen boştu. Son günlerinde B. un nüfusunun, ancak 50 000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

B. un merkezi Ayasofya önünde olan Altın Milion denen bir anıttı. İmparatorluğun yollarının başlangıcına işaret eden bu anıt heykeller ile süslü idi ve tahminen şimdiki Ayasofya suterazisi yerinde bulunuyordu. Bu dolaylarda Hagios İoannes kilisesi, Oktogonos denen bina, Basilika ve sarnıcı (= Yerebatan sarnıcı), itriyat çarşısı, Theodoros, Prodromos ve Kyros kiliselerini ihtiva eden ta Sphōrakiu mahallesi vardı. Milion'dan Phoros veya Forum Constantini (= Çemberlitaş) ye giden şimdiki Divanyolu yerindeki anacadde, Mese Leophoros'un sol tarafında Zeuksippos hamamı, şimdiki Adliye sarayı yerinde de ta Antiokhu mahallesi uzanıyordu. Bu mahalle ile Hippodrom arasında, Hagia Euphemia martyrion'u ile Lausos sarayı bulunuyordu. Mese'nin yine sol tarafında, daha batıda yüksek bir mahzen üzerine kurulan Philoksenos sarayı ve Tessarakonta martyres (= Kırkşehitler) kilisesi geçildikten sonra, oval bir şekli olan Phoros'a gelinirdi. Burada gümüş işliyen esnaftan başka, mumcu dükkânları da vardı. Konstantinos'un anıtı (= Çemberlitaş) na bitişik, Hagios Konstantinos şapelinden başka, Theotokos, Mikhael, Plato ve daha güneybatıda Akilina kiliseleri sıralanıyordu. Bu meydanı iki Gorgō başı kabartması (biri şimdi İst. Arkeoloji müzesinde) ile süslü fırıncılar (ta Artopōleia) mahallesi takibederdi. Bunun güney tarafında ekmek satılan Artotyrianos mahallesi vardı ki, Markianos zamanına kadar duran şair Menandros'un gümüş bir heykeli ile süslenmişti. Buradan bir yol, sahilde mezbahaya inerdi. Barbara kilisesini ihtiva eden bu mahallenin bitişiğinde, adı Yenişehir anlamına geldiğine göre herhalde eskiden aynı yerde Severus sınırları dışında kalan bir mahalle bulunan Kainupolis vardı. Mese'nin sağ tarafından ise Maurikios'un eseri Makros Embolos adını taşıyan direkli bir cadde, Halice kadar inerdi. Mese, Anemodulion adındaki bir rüzgâr kulesini geçtikten sonra Tauros veya Forum Theodosiacum'a açılıyordu ki, İmparator I. Theodosios'un muazzam zafer anıtından başka birçok heykeller ve devâsâ ölçüde bir anıtla süslü olan bu dikdörtgen biçimindeki meydanın etrafında, İoannes, Diakonissa, Petros ve Paulos, Markos, Prokopios kiliseleri, Biglentias sarayı, Capitolium bulunuyordu. Şimdi Üniversite merkez binasının olduğu yerde ise, su tevzi başhavuzu (Nymphaeum Maximum) vardı. Şimdiki Şehzadebaşı istikametinde uzanan Mese üzerinde, sağ kolda olan Akataleptos manastırı geçildikten sonra bir dörtyol ağzı olan Philadelpheion'a gelinirdi ki, Mesomphalos denen şehrin ortası burası idi. Tetrapylon adı verilen bir anıt bu dörtyol ağzını süslerdi. Buradan Mese'nin bir kolu Kōnsta, Areobindu, Olubriu, Prōmotu mahallelerinden, Theotokos, Stephanos, Tessarakonta martyres kiliseleri ile Polyektos ve Khristophoros kiliselerinin arasından geçerek Hagioi Apostoloi (Fatih c. yeri) kilisesine ulaşıyordu. Sağa sapan bir yol (Zeugma) üçüncü ile dördüncü tepe arasından inerek Haliç sahil yoluna kavuşuyordu. Mese, Apostoloi kilisesinden sonra, şimdiki Fevzi Paşa caddesini takiben, Modestu mahallesi ve Markianos sütununu (= Kıztaşı) sol kolda bırakarak, belki Aetios su haznesi olan bir açık toplama havuzunun (= Karagümrük stadı) güneyinden geçerek Kharsia pylē (= Edirnekapısı) ye dayanıyordu. Solda kalan ve Lykos (= Bayram Paşa) deresi ile sulanan çukur mıntaka biçbir zaman esaslı bir şekilde iskân edilmemişti. Burada yalnız önemli bir büyük manastır olarak Lips manastırı (= Fenari İsa camisi) kurulmuş ve etrafı da bir müddet mezarlık olarak kullanılmıştır. Mese'nin surların önünde ulaştığı son mahalle olan Kharsiu mahallesinin kuzey tarafındaki Halice inen meyilli arazi ve buradaki küçük vâdi, Khora, Petra, Philanthropos, Kekharitomene v. b. gibi manastırlar ile kaplanmıştı. Philadelpheion'dan ayrılan diğer bir yol, güney - batı istikametinde şehri boydan boya kat'ediyordu ki, esas zafer ve tören caddesi olan da bu idi. Bu yolun ilk ayrıldığı kısımda güneyde, Myrelaion manastırı (= Bodrum camisi) vardı. Adı yine Mese olan bu ana yol, Lâleli mıntakasındaki Amastrianon meydanından geçerek, İmparatoriçe Eirene'nin sarayının yakınından ve Eleuterios limanının kuzeyinden geçerek, şimdiki Aksaray yerindeki Bus veya Bovis meydanına geliyor, buradan bir kol şimdiki Cerrahpaşa istikametinde uzanarak, Kserolophos mevkiinde Arkadios meydanına çıkıyor, bu meydanı da geçtikten sonra, biraz daha batıda Hagios Onesimos dörtyol ağzına geliyordu. Bu noktada kuzey istikametinde uzanan bir kol, Hagios Mokios kilisesi ile aynı addaki su haznesinin (= Altımermer Çukur bostanı) yakınından geçerek Pēgēs Pylē (= Silivri kapısı) na dayanıyordu. Dörtyol ağzından güney istikametinde giden yol esas cadde olup, yine bir tetrapylon ile süslü Sigma'dan geçerek, Yaldızlı kapı (= Yedikule) ya kadar uzanıyordu. Bus'tan gelen cadde doğru istikamette ise, Andreas manastırına (= Koca Mustafa Paşa camisi) kadar uzanıyordu. Bu yol ile güneybatıdaki Mese arasında Peribleptos, Gastria manastırları Karpos ve Papylas kilisesi sıralanmıştı. Şehrin içindeki bu ana yollardan başka, Sarayburnundan itibaren, Marmara ve Haliç kıyıları boyunca uzanan iki sahil yolu daha vardı. Bunlardan güneydeki, Sarayburnundaki Hagia Barbara kapısından sonra, şimdiki Gülhane mıntakasında Mangana kışla ve mühimmat ambarını, Mangana sarayını, Georgios Philanthropos, Panakhrantos, Pantanassa ve Hodegetreia manastır ve kiliselerini ihtiva ediyor, daha yukarıda eski Akropolis'in yerinde, Ayasofya ile Hagia Eirene kiliseleri ve bu ikisinin arasında da Patrikhane ile Sampson ksenodokhion (= düşkünler evi) u bulunuyordu. Aşağıda, şimdiki Maarif Basımevi ile Gülhane hastanesi dolaylarında, Topoi ve Sinotoros mahalleleri vardı. Biraz daha batıda, Büyüksarayın sınırlarının sahile kadar dayanması ile bu yol kesilmişti. Sarayın batıdaki sınırı dışından itibaren aynı yol yine batıya doğru uzanıyordu. Sergios ve Bakkhos kilisesi (= Küçük Ayasofya camisi) geçildikten sonra İulianu limēn (= Kadırga limanı) ile karşılaşılır, bunu şimdiki Kumkapı semti yerindeki Kondoskalion limanı, daha batıda da Kaisarios limanı takibediyordu. Daha batıda, Lykos (= Bayram Paşa) deresinin denize döküldüğü yerde şimdi geniş bir düzlük halinde olan büyük Eleuterios (= Langa) limanı inşa edilmişti. Mese ile sahil arasında ve Yaldızlı kapı yakınında, şehrin en büyük ve eski manastırlarından Studios (= İmrahor İlyas Bey camisi) ve Diomedes (= Yedikule istasyonu civarı) manastırları vardı. Hagia Barbara kapısından itibaren Haliç kıyısında uzanan diğer yol üzerinde ise, Demetrios manastırını, Eugeniu mahallesi takibediyor; kıyıda şimdiki Sirkecide Prosphorion, az ileride Bahçekapı yerinde de Neorion limanları sıralanıyordu. Ancak zamanla bu limanlar dolarak kullanılmaz hale geldiklerinden, doğrudan doğruya Haliç Bizansın geç devirlerinde, günümüzde de olduğu gibi, bir liman olarak kullanılmağa başlandı. Sahil ile Topkapısarayı - Ayasofya arasındaki meyilli bölgede, Theotokos Epiphanios, Philemon, Anastasis, Photios kiliseleri inşa edilmişti. Şimdiki Alemdar yoku-

şunun alt başında ise, Khalkoprateia kilisesi (= Acem Ağa mescidi) bulunuyordu. Bugünkü Eminönü istikametinde ayrıca Theotokos. Euphemia kiliseleri de görülüyordu. Musevi mahallesi de burada surların önünde idi. Perama denen iskelenin başında da Hagia Eirene kilisesi vardı. Bu bölgede X. yüzyıldan itibaren Pisa, Cenova, Amalfi ve Venedik imtiyaz bölgeleri sıralanmıştı ki, bunlar şimdiki Eminönü, Balıkpazarı, Yemiş mıntakalarını kaplıyordu. Bu Latin tüccarların burada evleri, kiliseleri, umumi binaları ve bilhassa malları için ambarları ve hanları vardı. Şimdiki Tahtakalede, muhtemelen Prai·örion (= Hapishane) da bulunuyordu. Ekseri hallerde Müslümanların kapatıldığı bu zindanın yakınında, tarihte zaman zaman bahsi geçen cami inşa edilmişti. Yine Haliç kıyısında Narsu mahallesinden sonra Demetrios, Theotokos, ve Mikhael kiliselerini ihtiva eden, ve muhtemelen şimdiki Unkapanı dolaylarında olan Plataia mahallesi geliyordu. Daha kuzeybatıda Pulkherianai ve Deksiokratiana mahalleleri şimdiki Cibali - Ayakapı semtlerini kaplıyordu. Bu mahallelerde Laurentios. Eisai. Euphemia (sonraları Theodosia. şimdi Gülcamisi), Euergetēs manastır ve kiliseleri vardı. Haliç kıyısında bugün Patrikhanenin olduğu yerde surlar âdeta bir içkale (= kastron) meydana getirecek şekilde inşa edilmişti, Petrion denen bu mahallenin daha ilerisinde Diplophanarion (= Fener) mahallesi geliyordu. Buradan sonra artık Blakhernai bölgesi başlıyordu. Bu bölgeye ait Kynēgu mahallesi surların dışında Haliç üzerinde bir dil teşkil eden çıkıntı üzerinde bugünkü Karabaş mahallesi yerinde kurulmuştu, bugünkü Ayvansaray semtinde ise Karianu mahallesi bulunuyordu. Bunun gerisindeki sırtta büyük bir saray topluluğu uzanıyordu (bk. BLAKHERNAİ). Şehrin Halice hâkim yamaçlarında bazı büyük manastırlar kurulmuştu ki, bunların başlıcaları doğudan itibaren şimdiki Zeyrekte Pantokrator (= Zeyrek Kilise camisi), Fatih civarında Pantepoptes (= Eski İmaret camisi), Fener üstünde Panagia Mukhliotissa, Çarşambada Pammakaristos (= Fethiye camisi) manastırları idi.

Khora manastırı kilisesi (Kariye camisi)

Şüphesiz bu tarihî topoğrafya, bütün elemanları ile V. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar aynen kalmamıştır. Zaman içinde birçok değişmeler olmuş, birçok binalar kaybolmuş, bazı hallerde yerlerine yenileri yapılmış, bazıları da isim ve mahiyetlerini değiştirmişlerdir.

III. B. UN GÜNÜMÜZE KADAR KALAN ESKİ ESERLERİ: Burada, başlıbaşına bir maddeye konu olanlar üzerinde durulmıyarak, B. un hâlâ duran eserlerinden başlıcaları bildirilecektir.

1. Sur'ar: *Kara tarafı surları*: II. Theodosios zamanında eparkhos Anthemios tarafından 412 de başlanarak, 439 da sahil surlarına bağlanan, yeni kara tarafı surları, Tekfursarayı yakınında Blakhernai surlarına kadar, Marmaradaki mermer kuleden itibaren 5 630 m kadar uzunluğundadır. 447 depreminde 57 kulenin zarar görmesi üzerine ve Attilâ'nın da B. a yaklaşması üzerine eparkhos Konstantinos, surları 60 günde tamir ettirmiştir. Bu hususu, Region kapısı (= Mevlevihane kapısı) nın dışında Yunan ve Latince bir çift kitabe belirtmektedir. Ancak kitabedeki «surlara surları kattı» kelimelerinden, Konstantinos'un öndeki alçak sur duvarlarını ilâve ettirdiği yolunda mâna çıkaranlar olmuş ise de, teknik bakımdan yapılan incelemeler, kara tarafı surlarının hendek, ön sur ve esas surdan ibaret her üç kısmının da aynı zamanda ve bir bütün olarak düşünülüp meydana getirildiğini göstermiştir. Üzerlerindeki çeşitli kitabeler ile kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, kara tarafı surları 467, 573 - 578, 714, 74 ., 742 yıllarında, Theophilos, II. Basileios, VII. Konstantinos, V. Manuel Komnenos, VIII. Mikhael, II. Andronikos zamanlarında, 1344, 1354, 1427, 1433, 1438, 1440, 1441, 1444, ve 1448 de tamir görmüşler, 1453 muhasarası esnasında bazı gedikler acele olarak kapatılmıştır. Theodosios devri suru kuzey ucunda dik olarak Halice inerken, 627 de Herakleios, daha sonraları V. Leon (813 820) ve Manuel Komnenos (1143 - 1180) un yaptırdıkları ilâveler ve değişiklikler ile, şimdiki halini almış ve Marmaradan Halice olan uzunluğu 6 671 m yi bulmuştur. Tekfursarayı - Ayvansaray arasındaki bu geç devir surları teknik bakımından esas surlardan çok farklı olduktan başka, bunlar yalın kat olarak kurulmuşlardır. B. un kara tarafı surları Ortaçağın en kuvvetli tahkimatı olarak kabul edilir. Bunların yapılışlarında kuvvetli bir tahkimat meydana getirmek isteği kadar, estetik zevke sahip bir sanat eseri ortaya koymak kaygusunun da hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Surun kesiti dıştan itibaren şu kısımları ihtiva eder: 10 m kadar derinlikte, 15 - 20 m eninde ve susuz olduğu tahmin olunan bir hendeği, batı tarafı mazgallı bir duvara sahip bir yol (peribolos, eksoparateikhion) takibetmektedir. 12 - 15 m genişliğindeki bu yolu, doğu tarafında ön veya dış sur ve kuleleri (eksoteikhos) tahdidetmektedir. 3,20 m kalınlığında olan bu duvarın iç tarafında mazgallı kazematlar (= atış hücreleri) vardır. 10 m yüksekliğinde, 4,5. m ileri taşkın ve 70 m kadar aralıkla inşa edilen ön sur kulelerinin sayısı aslında 92 iken, bugün ancak 56 sı durmaktadır ki, bunların da 34 tanesi kare, 18 i yuvarlak, 4 ü altı köşelidir. Önsurun arkasında 14,50 m genişliğinde ikinci yol (peribolos) uzanmaktadır. Bunu da batı tarafından esas veya iç sur (esoteikhos) ve kuleleri tahdidetmektedir. 4,50 m - 5,10 m kalınlığında, 15 m yüksekliğinde, üstü mazgallı olan bu duvar 67 - 70 m aralıklar ile sıralanan, 10,75 m ileri taşan kuleler ile tahkim edilmiştir. İki kattan ve bir de en üstteki mazgallı terastan ibaret olan bu kulelerin sayısı 96 tane

olup, bunun 74 ü kare, 1 i beşköşe, 5 i altıköşe, 2 si yediköşe, 14 ü sekizköşelidir. Kara tarafı surlarının büyük kapıları iki tarafları kuvvetli kuleler ile tahkim edilen, ihtişamlı görünüşleri olan unsurlardır, bunların en karakteristik misali Mevlevihane kapısıdır. İmparatorların zafer alaylarının başında şehre girerken kullandıkları Khrysai pylai

Yedikule surlarının içten görünüşü

(=Yaldızlı kapı, eski Yedikule kapısı) aynı esasa göre yapılmış olmakla beraber, kullanılan malzemenin itina ile işlenmiş mermer olması yüzünden daha muhteşem bir görünüş kazanmıştır. 29,34 m uzunluğunda ve 19,40 m yüksekliğinde tamamen mermer kaplı bir cepheye sahip olan bu âbidevi kapı, 16,87 m X 18,32 m ölçüsünde iki kule arasında açılmış, ortadaki diğerlerine nazaran daha büyük kemerli üç girişten meydana gelmişti. Orta kemerin iç ve dış yüzünde evvelce okunan kitabelerde, burasını yaptıran İmparator Theodosios'un adı okunmuş ve bunun I. Theodosios olduğu zannedilerek bu kapının aslında bir zafer takı olacağı tahmin olunmuştur. Son zamanlarda tesbit edilen bir gramer hususiyetinin yardımı ile, bu kapının da. bütün surlar ile aynı zamanda ve onların bir parçası olarak II. Theodosios zamanında yapıldığı anlaşılmıştır. Bu kapı fetihten sonra iç tarafına bir duvar ilâvesi ile bir iç kale haline getirilerek Yedikule hisarı (b. bk.) adını almıştır. Güneyden itibaren kara tarafı surlarının diğer önemli kapıları şunlardır: Belgrad kapısı (Pylē tu Ksylokerku?), Silivri kapısı (Pēgēs pylē), Mevlevihane kapısı (porta tu Rēsiu, veya Myriandron. veya Polyandrion). Topkapı (pylē tu Hagiu Rōmanu), Sulukulede porta tu Pemptu. Edirne kapısı (Kharsıa pylē). Bunların aralarında ikinci derecede huruç kapıları olduktan başka, surun kuzey ucuna eklenen kısımda da en önemli kapı olarak Eğri kapı bulunmaktadır.

Hagia Euphemia (sonraları Hagia Theodosia kilisesi, şimdi Gül camii)

Haliç tarafı surları: Bunlardan çok az şey kalmış, kalanlar da binaların arasında kaybolmuştur. II. Theodosios 439 da sahil surlarını kara tarafı surlarına kadar uzattırmıştır. 698 de Tiberios, 713 te II. Anastasios zamanlarında tamir edilen bu surlar, Theophilos (8 9 - 842) zamanında yeni baştan gayet esaslı bir tamir görmüştür. Bazı kitabelerde Theophilos ile birlikte tahta 8'8 den itibaren ortak olan Mikhael'in adı da geçtiğine göre, bu tamiratın 838 - 84' de yapıldığı tahmin olunmaktadır. Bazı kitabelerden anlaşıldığına göre, bu surları 1261 de VIII. Mikhael ile VI. İoannes (1347 - 1354) de tamir ettirmişlerdir. Geçen yüzyılın içlerine kadar sağlam bir halde olan bu surlar süratle yok

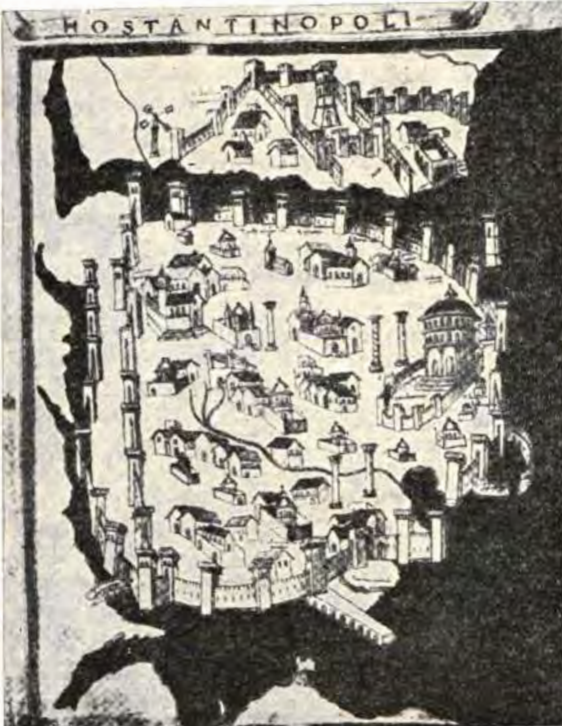

Yaldızlı kapı (Khryse Pylē) nın bugünkü görünüşü

olmuş. Sarayburnundan Bahçekapıya kadar olan kısmı 1871 de demiryolu inşa edilirken ortadan kaldırılmıştır. Kara tarafı surlarına nispeten çok zayıf, alçak ve yalınkat olan bu surlar umumiyetle 6 - 7 sıra tuğladan hatıllar ile yapılmıştır. Haliç surları şimdiki Patrikhanenin olduğu yerde Petrion mıntakasında, bir iç kale (kastron, castrum) meydana getirmektedir. Tahtakaledeki bir burcu ise eskiden beri hapishane olarak kullanılmış ve Osmanlı tarihine de Baba Cafer zindanı adı ile geçmiştir. Haliç tarafı surlarının başlıca kapıları, batıdan itibaren şunlardır: Ayvansaray veya Eyup Ensari kapısı (Koiliomerē porta), Balat kapısı (Porta tu Hagiu Prodromu veya Basilikē pylē), Küngöz kapısı (pylē tōn Kynēgōn), Fener kapısı (Porta Phani), Petri kapısı (Petrion), Yeni kapı (1582 de açıldı), Aya kapı (pylē tēs Hagias Theodosias, veya Porta Deksiokrates), Cibali kapısı (pylē eis Pēgas), Unkapanı kapısı (pylē tēs Plateas), Ayazma kapısı (belki XVI yüzyılda açıldı), Odun kapısı (belki Zeugma?), Zindan kapısı (pylē tu Drungariu), Balıkpazarı kapısı (porta tu Peramatus), Yenicami kapısı (belki Osmanlı devrine ait, belki porta Hikanatissēs), Bahçe kapı (pylē Oraia veya porta tu Neōriu), Yalıköşkü kapısı (pylē tu Eugeniu veya Basilikē pylē), Oğrun kapı (porta Veteris Rectoris), Topkapı (H gia Barbara), Odun kapısı (Osmanlı devrine ait), Değirmen kapısı (II. Mahmut devrinde açıldı). Bunlardan Balat kapısı ile Yalı-

köşkü kapısı, eski kaynaklarda bazen Basilikē pylē olarak adlandırıldıklarına göre, Blakhernai sarayında oturan imparatorların, Haliç yolu ile Ayasofyaya geldiklerinde kullandıkları kapılar olmalıdırlar.

Marmara tarafı surları: Haliç tarafı surları gibi bu sahil surları da 439 da kara tarafı surlarına bitiştirildiler. Arap donanması B. u tehdide başlayınca en fazla tehdit gören bu surlar ciddî şekilde tamir edildi. III. Tiberios ve III. Leon zamanlarındaki tamirlerden sonra, VIII. yüzyılda buzlar tarafından tahribe uğrıyan Marmara surlarını Theophilos tekrar ve esaslı bir şekilde yaptırmış ve inşaat, III. Mikhael zamanında tamamlanmıştır. X. yüzyılda I. Basileios, XII. yüzyılda Manuel Komnenos, 1261 de VIII. Mikhael, 1331 de III. Andronikos, 1344 te Apokaukos Marmara sahil surlarını tamir ettirdiler. Bu surların son tamiri ise, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından 1723 te yapıldı. Aynı Haliç surları gibi yalınkat olan bu surların eteklerinin, düşmanın bir çıkarma yapamaması için, doğrudan doğruya denize inmesine itina edilmişti. Mangana mıntakasında surların önünde bir kumsal belirdiğinden sur duvarı XI. yüzyılda ileri alınmıştır. Aslında 188 kadar kulesi olan Marmara surlarının, XVI. yüzyılda 170 kulesi vardı, bugün ise ancak 103 kule tesbit olunabilmektedir. Sur duvarları, 4.50 m - 5 m kalınlığında ve 12 - 15 m yüksekliğindedirler. Kulelerin ekserisi kare olup arada bazıları altı köşelidir. Bu surun uzunluğu 8 460 m olarak ölçülmüştür ki, buna Eleuterios limanı (= Langa) nın iç sur kavsinin uzunluğu olan 1 080 m de eklenebilir. Sonraki devirlere ait tamirlerde, hayli uzun gedikler, Davutpaşa iskelesinin batısında iki yerde olduğu gibi, kule yapılmaksızın, düz duvarlar ile kapatılmıştır. Bu surda dışarı ile irtibat esas itibariyle limanlar vasıtasiyle olduğundan, büyük ölçüde kapılardan ziyade küçük poterna'lar açılmıştır. Doğudan itibaren başlıca kapılar şunlardır: Demirkapı (Osmanlı devrine ait; pylē tu Hagiu Geōrgiu), Balıkhane kapısı (Osmanlı devrine ait), Ahırkapısı (esası Bizans, 1723 te tamir oldu), Büyüksarayın iskele kapısı (örülü), Çatladıkapı (1509 da depremde çatladı), Kadırga limanı kapısı, Kumkapı, Yenikapı, Davutpaşa kapısı, Samatya kapısı (pylē tes Psamathias), Narlıkapı (pylē tu Studiu).

XV. yüzyıla ait Latince bir el yazmasında B. un plânı

Bibliyografya: A. van Millingen: *Byzantine Constantinople*, Londra 1899; F. Krischen: *Die Landmauer von Konstantinopel*. I. Berlin 1838; A. M Schneider ve B. Meyer-Plath: *Die Landmauer von Konstantinopel*, II. Berlin 1943; A. M. Schneider: *Mauern und Tore am Goldenen Horn* Göttingen 1950; F. Dirimtekin: *Marmara surları*, İstanbul 1953; F. Dirimtekin: *Haliç surları*, İstanbul 1956.

2. **Su teşkilâtı:** B. un ilk esaslı su yollarının 123 e doğru Hadrianus zamanında yapıldığını ve bunların Konstantinos devrinde geliştirildiğini iddia edenler vardır. Konstantinos, şehrin içinde sarnıçlar ve çeşmeler de yaptırmıştı. Şehrin dışındaki kaynaklardan toplanan sular, yeraltı kanalları sayesinde surların içine getiriliyor, burada yüksek noktalarda inşa edilmiş olan başhavuzlarda biriktirildikten sonra şehrin muhtelif yerlerine yine kanallar ile dağıtılıyordu. Esas itibariyle Valens zamanında yapılan bir kemer (bk. BOZDOĞAN KEMERİ) suyun, şehrin çukur bir arazisi üzerinden geçirilmesini sağlıyordu. B. u kuşatan düşman kuvvetleri tarafından tahribedilen dış kanallar tamir edilemediğinden bu tesisler yavaş yavaş önemlerini kaybetmişler ve bunların yerini kapalı sarnıçlar almıştır. Büyük toplama havuzlarından 244 × 85 m ölçüsünde olan ilki Karagümrükte (= Karagümrük spor sahası), 152 × 152 m ölçüsünde olan ikincisi Sultan Selim camiinin güney tarafında, 170 × 140 m ölçüsünde olan üçüncüsü ise Altımermerdedir. Bunlardan birincisinin 424 e doğru Aetios, ikincisinin 460 a doğru Aspar, üçüncüsünün ise Anastasios (491 - 518) tarafından yapıldıkları bazı kaynakların pek açık olmıyan ifadelerine dayanılarak tahmin olunmaktadır. Üçüncü havuz, yakınında Hagios Mokios kilisesi olduğu için, Hagios Mokios su haznesi olarak da tanınmıştı. B. da irili ufaklı hayli çok sayıda kapalı sarnıçlar da yapılmıştır ki, bunların Konstantinos devrinde yaşıyan Philoksenos'un sarayına ait olduğu zannedilen 224 sütunlu bir tanesi, bugün Binbirdirek sarnıcı olarak tanınmaktadır (bk. BİNBİRDİREK). B. un en büyük kapalı sarnıcı ise, İustinianos tarafından kaya içine oyulmak suretiyle yaptırılan ve Basilika civarında olan 140 × 70 m ölçüsünde, 336 sütunlu Yerebatan sarnıcıdır (b. bk.). Şimdiye kadar şehir içinde kırk kadar kapalı sarnıç tesbit edilmiştir. Bunların en önemlileri, Hagia Eirene, Pantokrator. Studios, Gülhane parkı, Myralaion, Sultan Selim sarnıçlarıdır. Bunlardan bir kısmı, aslında üstlerindeki binalara teras vazifesini görmek üzere yapılmışlar, bir kısmı ise aslında, bir binanın mahzeni iken sonraları sarnıç haline getirilmişlerdir.

Bibliyografya: K. O. Dalman: *Der Valens-Aquädukt in Konstantinopel*, Bamberg 1933; P. Forchheimer ve J. Strzygowski: *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Viyana 1893.

3. **Cadde, meydan ve anıtlar:** B. un caddelerinin izleri bazı kazılarda bulunmuştur. Şehrin büyük meydanlarından günümüze kadar bir iz kalmamış. ancak bunları süsliyen anıtlardan bazıları el'an durmaktadır. Mahiyet itibariyle farklı olmakla beraber meydanlar arasında zikredilen Hippodrom'un bazı kalıntıları ile, Marmara tarafındaki kavisli ucu ve ortasındaki anıtlardan Dikilitaş (b. bk.),

Burmalı sütun (b. bk.), Örme obelisk (b. bk.) durmaktadır. Ayasofya önündeki Augusteion meydanını süsliyen heykellerden yalnız İmparatoriçe Fudokia'nın gümüş heykelinin kaidesi müzede bulunmaktadır. Konstantinos meydanındaki büyük porfir anıt bugün Çemberlitaş (b. bk.) adı ile hâlâ mevcuttur. Tauros meydanındaki çeşitli anıtların kaybolmuş olmasına ve buradaki zafer anıtının bazı parçalarının Beyazit hamamı temellerinde görülebilmesine karşılık, 1928 de Simkeşhane'nin avlusunda. buradaki büyük methal anıtının kaidesi ve parçaları meydana çıkarılmıştır. Arkadios forumunu süsliyen zafer anıtının ise yalnız alt kısmı durmaktadır (bk. ARKADİOS SÜTUNU). B. un diğer anıtlarından Sarayburnunda, Gotlar sütunu (b. bk.) ile Fatihte, Kıztaşı (b. bk.) adı ile tanınan Markianos sütunu durmaktadır.

Bibliyografya: E. Grosvenor: *The Hippodrome of Constantinople*, Londra 1889; G. Bruns: *Der Obelisk und seine Basis*, İstanbul 1935; S. Casson ve T. Rice: *Report upon the Excavations at Hippodrom*, 2 cilt Londra 1928-1929; J. Kollwitz: *Oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit*, Berlin 1941.

4. **Saraylar:** B. da XI. yüzyıla kadar imparatorların oturdukları Büyüksaray (b. bk.) dan pek az izler, XI. yüzyıldan 1453 e kadar oturdukları Blakhernai sarayından ise (bk. BLAKHERNAİ) Anemas zindanı (bk. ANEMAS KULESİ) olarak tanınan mahzenler ile Tekfur sarayı (b. bk) kalmıştır. Son zamanlarda muhtelif inşaat kazıları esnasında bazı hususi sarayların kalıntılarına raslanmıştır. Nitekim, Şehzadebaşında, yeni Belediye sarayı inşaatı yerinde eski bir sarayın döşeme mozaikleri, yeni Adliye sarayı inşaat yerinde de Antiokhos ve Lausos saraylarının kalıntıları bulunmuştur. Gülhane mıntakasında 1920 - 1923 te yapılan kazılar, XI. yüzyıla ait Mangana sarayının temel ve mahzenlerini meydana koymuştur.

Bibliyografya: J. Ebersolt: *Le Grand Palais de Constantinople*, Paris 1910; E. Mamboury ve Th. Wiegand: *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel*, Berlin 1934; Brett, Macauley ve Stevenson: *Great Palace of the Byzantine Emperors*, Londra 1947; J. Papadopoulos: *Le palais et l'église des Blaquernes*, Atina 1928; R. Duyuran: *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 6. İstanbul 1953; E. Mamboury, R. Demangel: *Le quartier des Manganes*, Paris 1939.

5. **Kilise ve manastırlar:** Kavnaklarda, Ortaçağda B. daki kilise ve manastırlara ait 500 kadar isim tesbit edilmiş ise de, bunların bir kısmının aynı binanın ikinci yapısına ait oldukları ve bir kilisenin içindeki hücrelerin veya bitişiğindeki eklerin ayrı ad aldıkları düşünülecek olursa B. daki kilise ve manastır sayısının hakikatte bu derece çok olmadığı anlaşılır. İmparatorluğun son devirlerindeki yangınlar ve bakımsızlık yüzünden fetih arifesinde ancak 50 kadar manastır ve kilisenin ayakta olduğu da tesbit edilmektedir. 1453 ten sonra peyderpey, bu manastırların kiliseleri cami, kâgir aksamları ve şapelleri mesçit haline getirilmiş, muhtemelen ahşap olan manastır hücreleri ise zamanla ortadan kalkmıştır.

Cami haline getirilmiş kiliseler: B. un en önemli kilisesi, Hagia Sophia'dır (bk. AYASOFYA). Yedikule yakınında Samatyada bulunan İmrahor İlyas Bey camii (b. bk.) 463 te yapılan Studios manastırının, Hagios İoannes Prodromos'a ithaf edilmiş kilisesidir. Sultanahmedin alt tarafında sahilde olan Küçük Ayasofya (b. bk.) ise İustinianos'un yaptırdığı Hagios Sergios ve Hagios Bakkhos kilisesidir. Yenibahçede harap Fenari İsa camii (b. bk.) Lips manastırının kilisesi olarak, kuzeydeki X. yüzyıl, güneydeki XIII. yüzyıla ait bitişik iki kiliseden meydana gelmiştir. Lâlelide harap Bodrum veya Mesih Paşa camii (b. bk.)nin İmparator Romanos Lekapenos'un (920 - 944) yaptırdığı Myralaion manastırı kilisesi olduğu zannedilmektedir. Koca Mustafa Paşa camii (b. bk.) eski temeller üzerine XIII yüzyılda yeniden yapılan Hosios Andreas manastırının kilisesidir. Ayvansarayda Atîk Mustafa Paşa veya Câbir camii (b. bk.)nin ise eski adı bilinmemekle beraber, IX. yüzyılda yapılan Hagia Thekla kilisesi olduğu tahmin olunmaktadır. Şehzadebaşındaki Kalenderhane camii(b. bk.) nin de yapıldığı tarih kesin olarak bilinmiyen, fakat XI. yüzyılda adı geçen Akataleptos manastırının kilisesi olduğu yolunda bir hipotez ortaya atılmıştır. Ana - İmparatoriçe Anna Dalassena'nın XII. yüzyıl başlarında yaptırdığı Pantepoptes manastırı kilisesi, Fatih civarındaki Eski İmaret camii (b. bk.), XII. yüzyılda Komnenos sülâlesi tarafından muazzam bir manastıra ait olarak birbirine bitişik üç kilise halinde kurulan Pantokrator manastırının kilisesi ise bugün Zeyrek Kilise camii (b. bk.) dir. Edirnekapı yakınındaki Kariye camii (b. bk.), çok eski bir tarihi olan Khora manastırının XII. yüzyılda inşa edilen ve XIV. yüzyılda genişletilerek mozaikler ile süslenen kilisesidir. Çarşamba semtindeki Fethiye camii (b. bk.) daha eski bir manastırın yerinde XIII. yüzyılda kurulan ve XIV. yüzyılda genişletilen Pammakaristos manastırının kilisesidir. Bugün Cibalide Gül camii (b. bk.) olarak tanınan bina VII. yüzyıla ait Hagia Euphemia (sonraları Hagia Theodosia), Vefada Kilise camii (b. bk.) veya Molla Gürani camii olarak tanınan bina ise eski adı meçhul, fakat esası XII. yüzyıla, narteks (= dışholü) kısmı XIV. yüzyıl başlarına ait bir kilisedir.

Küçük mesçit haline getirilen kiliseler: Küçük ölçüdeki eski kilise ve manastır kalıntıları da bulundukları semtler Türkler tarafından iskân edildikçe mesçit haline getirilmişlerdir. Ancak bunların eski adları bilinmemektedir. Bu küçük binalardan bazıları 1894 depreminde veya son büyük yangınlarda harap olmuş, birkaçı da yeni imar işleri yapılırken ortadan kaldırılmıştır. Çarşambada Ahmet Paşa mesçidi, Topkapıda Manastır mesçidi, Cerrahpaşada İbrahim Paşa veya Esekapı mesçidi, Samatyada Sancaktar mesçidi, Zeyrekte Şeyh Süleyman mesçidi, Atatürk bulvarı yanında Sekbanbaşı İbrahim Ağa mesçidi (1943 te yıktırıldı), Şehzadebaşında Balaban Ağa mesçidi (1932 de yıktırıldı), Ayakapıda Şeyh Murat mesçidi (yıktırıldı), Ayakapıda Sinan Paşa mesçidi, Karagümrükte Odalar mesçidi, aynı yerde Kefeli mesçidi. Ayvansarayda Toklu İbrahim Dede mesçidi (yıktırıldı), Alemdarda Acem Ağa mesçidi (Khalkoprateia kilisesinin bir parçası); B. daki eski küçük kiliselerin veya manastır kalıntılarının mesçide çevrilmek suretiyle sağlam veya harap bir halde zamanımıza kadar gelmiş olanlarıdır.

Kilise olarak kalanlar: Bizans devrinden beri Ortodoksların elinde, yalnız Fenerde XIII. yüzyıla ait Panagia Mukhliotissa manastırının kilisesi kalmıştır. Kilise olarak kalan binalardan Peribleptos manastırı kilisesi sonraları Ermenilere geçmiş ve yanmıştır. Drağman civarındaki Hagios Nikolaos kiliseciği de uzun zaman Buğdan voyvodalarının hususi kilisesi olarak kullanılmıştır (bk. BOĞDAN SARAYI). Bugün mevcut Ortodoks kiliselerinin hepsi Fetihten sonra yapılmış binalar olmakla beraber, içlerinde birkaçı eski kiliselerin yeri üstündedir.

İbadet yeri olamıyan kiliseler: Ayasofyadan sonra B. un ikinci büyük kilisesi olan Hagia Eirene kilisesi (bk. AYAİRİNİ) uzun zaman İç Cebehane olarak kullanılmış,

Sultanahmet yakınındaki Hagia Euphemia martyrionu (= şehitlik) ise ambar olarak kullanıldıktan sonra harabolmuş ve 1941 de bir kazı sonunda tekrar meydana çıkmıştır. B. un üçüncü büyük kilisesi olan ve VI. yüzyılda yeniden yapılan Hagioi Apostoloi (Havariyun) kilisesi, Fetihten az sonra çok harap bir halde olduğundan yıktırılarak yerine Fatih camii (b. bk.) yapılmış. Sarayburnu ile Gülhane arasında bulunan, Philanthropos, Georgios, Hodegetreia, Panakhrantos kiliseleri ise, zamanla yok olarak, yalnız temelleri ve mahzenleri kalmıştır.

Bibliyografya: A. van Millingen: *Byzantine Churches in Constantinople*, Londra 1912; J. Ebersolt ve A. Thiers: *Les églises de Constantinople*, Paris 1913; R. Janin: *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, 1. Paris 1953.

Bibliyografya (genel olarak): B. hakkında 1940 a kadar çıkmış başlıca yayımlar için bk. A. Müfit Mansel: *Türkiyenin arkeoloji, epigrafi ve tarihî coğrafyası için bibliyografya*, Ankara 1948, s. 435 - 515; B. ve anıtları hakkındaki kaynaklar Almanca olarak, F. W. Unger: *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte* I. Viyana 1878, ve J. Richter: *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte* II. Viyana 1897 de toplanmıştır. B. coğrafi gelişmesi hak. bk. R. Mayer: *Byzantion - Konstantinupolis İstanbul*, Viyana 1943; İlkçağda B. için bk. Merle: *Geschichte der Städte Byzantion und Chalkedon*, Kiel 1909; E. Oberhummer ve W. Kubitschek, *Byzantion* maddesi «*Pauly - Wissowa - Real-Enzyklopädie*». c. III. (1897) 1116 - 1158 de, ve E. Oberhummer, *Constantinopolis* maddesi, aynı yerde, c. IV (1899) 963 - 1013 te; Ortaçağda B. un haritası, M. İs N [omidis]: *Carte topographique de Constantinople au Moyen Age*, İstanbul 1938, ve B un Ortaçağdaki topoğrafyası hakkında [A. D.] Mordtmann: *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892; C. Esat: *Eski İstanbul*, İstanbul 1328; M. Zıya: *İstanbul ve Boğaziçi*, 2 cilt, İstanbul 1336, 1928; A. M. Schneider: *Byzans*. Berlin 1936; R. Janın: *Constantinople byzantine*, Paris 1950; B. un bugün duran eski eserleri hk. bk. S. Eyice: *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955.

BYZANTİOS, Phaustos (yaklaşık olarak IV. yüzyılın ikinci yarısı - V. yüzyılın birinci yarısı), Bizan tarihçisi. 317 ile 387 yılları arasındaki olayları anlatan Yunanca bir tarih eseri yazmıştır. Bu eserin aslı kaybolmuşsa da, V yüzyılda hazırlanmış olan Ermenice tercümesi bize kadar gelmiştir. Bizans tarihçilerinden Prokopios VI. yüzyıl ortalarında Pers harbleri tarihini yazmak için B. un Yunanca eserini kaynak olarak kullanmıştır. B. un kısmen resmî belgelere, kısmen şifahi bilgilere dayanan eseri Hun Türkleri tarihi bakımından çok önemlidir. Ermenice tercümesi Venedik'te (1832, 1889) ve Petersburg'da (1883) basılmıştır. Fransızca tercümesi: Jean - Baptiste Emine: *Fragmenta historicorum Graecorum* V 2, Paris 1884, s. 201 - 310 ve Langlois: *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*. I, Paris 1869. Almanca tercümesi: M. Lauer: *Des Faustus von Byzanz Geschichte Armeniens*, Köln 1879. Ayrıca bk. P. Peeters: «Extraits des Bulletins de la Classe des Lettres de l'Académie Royale de Belgique», seri 5, cilt XVII 1931, s. 16 v. dd.

BYZAS, Yunan mitolojisinde Byzantion (İstanbul) şehrinin kurucusu. Bir rivayete göre, B., yerli nympha (peri) Semestra'nın oğlu, Thrakların kıralı, Bizans civarında hüküm süren Kıral Barbyses veya Barbysios'un kızı Phidaleia'nın kocasıdır. Kardeşi Remus ile savaşan Roma kurucusu Romulus gibi, B. da kardeşi Strebios veya Stroilos ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (bk. BOSPOROS, Tarih: I. Eskiçağ, Rumeli yakası: Rhoōdēs). Bu savaşlarda B. a yardım eden Khalkedon (Kadıköy) lu Dıneos, ona halef olmuştur. Başka bir efsaneye göre, B. Megaralı göçmenlerin başbuğudur. Arkadaşı Antes'tir. Byzantion adının Byzas ve Antes adlarının karışmasından meydana geldiği rivayeti halk etimolojisinden başka bir esasa dayanmaz. İo (b. bk.) efsanesinin Bosporos'a bağlanması, B. efsanesine yeni bir şekil vermiştir. Buna göre, Haliçe sığınan İo, Byzantionlu Keras (Keras, Haliçin Yunanca adı) tan gebe kalıp Keroessa'yı doğurur. Nympha Semestra tarafından yetiştirilen Keroessa ve denizler tanrısı Poseidon'un münasebetinden B. dünyaya gelir ve kaynak nymphası Byzia tarafından terbiye edilir (bk BOSPOROS, giriş).

BYZĒ, Yunan mitolojisinde iki kızın adı: 1. Argos'ta nehir tanrısı Erasinos'un kızlarından biri. Kızkardeşleri: Melite, Maira ve Ankhinoe. Phoinike'li Britomartis bu kızları ziyaret etmiştir.

2. Byzantion (İstanbul) un kurucusu Byzas'ın kızı.

BZIB: bk. BIZIB.

C

C Türk alfabesinin ve şekil bakımından birçok alfabe sistemlerinin üçüncü harfi; bizde bu harfin işaret ettiği ses. Adı *ce* dir (Fr. *sē*, İng. *sī*, Alm. *tsē*, İtal, *çi*, İsp. *the*). Samî ve Yunan alfabelerinde *g* sesini (aşağıya bk.) gösteren bu harf, alfabede üçüncü (Habeşçede 20.; Amharcada ayrıca *ca* [ǧa] da vardır) yeri işgal eder. Konsonları gırtlaktan dudağa kadar olan boğumlanma (b. bk., articulation) yerlerine göre sıralıyan Hınt (Devanāgarī) alfabesinde, bizdeki *c* sesini gösteren işaret 20. harf olarak (Tıbetçede 7.) gırtlak seslerinden sonra, ca (= bizde ç), cha (= bizde çha) ve ña ile beraber damak sesleri grupunda yer almıştır; transkripsiyonda ja olarak gösterilir ve jha şeklinde bir soluklu (aspiré) su da vardır. Aynı esasa göre olan Avesta alfabesinde 21. yeri tutmuş, č (=

Sumer		Ugarit	Byblos	Hitit Hgl.	Kıbrıs	Mohenco
Pktg.	Çivi					

Eski Yakın - ve Orta Doğuda c (g) esaslı yazı şekilleri

bizde ç) harfi ile beraber bir grup teşkil etmiştir; transkripsiyonu ǰ şeklinde yapılır. Hint alfabesindeki sırayı kabul eden bazı Arap gramercileri (İmam Halil, v. b.; bk. ARAP YAZISI) bu harfe 8., esas Samî ebced (b. bk.)ine göre sıralıyanlar 3., şekle göre sıralıyanlar da 5. yeri vermişlerdır ki, bu sonuncu şimdiki sırasıdır (Yeni Farsçada ve Osmanlıcada ب den dolayı 6. [Afgan ve Urdu alfabelerinde de damak tepesi - cérébral veya cacuminal - *ṭ* den dolayı 7.]; şekil grupu şöyledir: ج, چ, ح, خ ; Afganlarda ilâveten *dz* için ځ, *ts* için de څ ; eski Kafkas alfabesinde *ts* için چ, affrike uzun *h* için de ڿ). Anılan al-

Mısır	Girit		Tur-u Sina	Fenike	Arkaik Yunan	Klâsik Yunan	Etrusk	Latin ve Türk
	Hiyl.	Lineer						
						Γ	<	C

C harfinin şekillenmesi

fabelerden Hint, Tibet ve Habeş alfabeleri yeni hece usulü (néosyllabisme) ne göre oldukları için, bunlarda *c* (*g*) müstakil olmayıp *ca* (*ga*) değerindedir, vokali değiştirmek veya düşürmek için de hususi noktalama işaretleri vardır.

Kapital	Unkial	Yarım Unkial	Minüskül	Kursif İtalik
c	c	c	c	c

Küçük c'nin şekillenmesi

C nin sayı değeri, bizde, Samîlerde, Yunanlılarda ve umumiyetle Avrupalılarda (İslâv alfabesi hariç) 3 olup, Latincede ve Romen rakamı olarak 100 dür.

YAZI: C harfinin Romalılar tarafından Latince için şekillendirilmesi ve bunun gerek o devirde, gerek sonraki zamanlarda türlü sesler için kullanılması, alfabe tarihinde görülen yazı ve ses inhiraflarından biri olup C şekil ve ses bakımından G nin tarihine sımsıkı bağlıdır. Samîlerde bizdeki *c* sesi bulunmadığı için alfabelerinde bunun işareti de yoktur. Esas alfabenin üçüncü harfi *g* sesinin işareti ise de, şekil bakımından batıdaki G nin esası C dir. C (Yunanca *Γ*) nin ana şekli «köşe, diz dirsek, büklüm, çıkıntı, şiş, meme, kavis, kambur, hörgüç» gibi mânalar veren bir

Aramî	Nabatî	Arap		
		Kufi	Nesih ve reyhani şekiller	Taç

Arap harflerinden c (g)

resim - yazı (pictogramme) veya fikir - yazı (idéogramme) idi. Eski Yakın - ve Ortadoğu yazılarında *g* sesini veya *ga* hecesini gösteren işaretler (bk. resim), bize bu kanaati veriyor. Sumercede *ga* «süt» demekti (Akkad. = *şizbu*) ve yazıda bir meme resmiyle ifade edilirdi (umumiyetle Sumer - Akkad çiviyazısında *ga* hecesi bu işaretle gösterilir). Ugarit çiviyazısında *g* sesini gösteren tek bir çizgi aynı kavramı remzetmektedir; Byblos (Cebeyl), «Hitit» hiyeroglifleri, Kıbrıs ve Mohenco - Daro yazılarında da C (G) sembolizmi pek farklı değildir. M. Ö. ikinci binyılın

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

başlarında Doğu Akdeniz havzasında Samî alfabesi Fenikeliler tarafından meydana getirilirken, c (*g*) için yine «köşe, dirsek, kavis, çıkıntı, büklüm, hörgüç, deve» kavramına dayanan *gaml* (= hörgüçlü hayvan, krş. Akkad. *gamlū* = orak; alıntı kelime olarak *gamālu* = deve; İbr. *gāmāl*, Arap. *gamalun* [lehçelerde: *cemal*, *jemal*] > Yun. *kamēlos* > Lat. *camelus* > Fr. *chameau* = deve) kelimesi esas alınarak ve Mısır hiyeroglifleri Girit hiyeroglifleriyle lineer (= çizgi - yazı) leri, ve Tur-u Sina yazısı gibi komşu yazılardaki modeller de göz önünde bulundurularak, deve boynuna benziyen bir işaret tespit edilmiş, *gaml* kelimesideki ilk sesten de akrofoni (b. bk.) metodiyle *g* sesi tecrit edilmiş, işaretin fonetik değeri de *g* olmuştur (bk. ALFABE). Harfin adı (İbr. *gīmel*, Süryan. *gāmal/gōmal*, Arap. *gīm* [*cīm*], Yun. *gamma*) bu esasa bağlıdır. Yunan alfabesinde «köşe» esasını muhafaza eden Γ harfi, Etrusk yazısında «kavis» e yaklaşmış, Latincede büsbütün kıvrılmıştır. Etruskçada k - g birbirinden ayırt edilmediğinden C harfi *k* sesi için de kullanılmıştır (e, i den evvel; a dan evvel K, u dan evvel de Q). Latin alfabesi her üç harfi de bu değerleriyle Etrusklardan almış, fakat bir müddet sonra K yi atarak gerek *g* gerek *k* sesi için C harfini kullanmıştır (u dan evvel Q) M. S. III. yüzyılda Latin alfabesinde *g* sesini göstermek için, C harfinde ufak bir değişiklik yapılarak G harfi meydana getirilmiş, sonra her birinden kapital, unkial, yarım - unkial, miniskül ve kürsif (italik) şekiller türemiştir. bk. G.

Roman dillerinde ön - damak (*e*, *i*) vokallerinden evvel gelen *k* sesi, *k*>*ç*, *k*>*s*, *k*>*th*, *k*>*ts* şeklinde damaksıllaştığı (palatalisé) için. bu vokallerden evvel geldiği takdirde İtalyancada ve Rumencede *ç*, Eski Fransızcada ve Almancada *ts*, Yeni Fransızcada, İngilizcede, Andalucía İspanyolcasında ve Portekizcede *s*, Castilla İspanyolcasında *th* değerindedir. İslâvların Kirilik alfabesinde C harfi *s* nin, Latin esaslı İslâv alfabelerinde ve Macarcada ise *ts* nin işaretidir. Ch digrafı Latincede Yunancanın *kh* (χ) sesinin karşılığı olarak kullanılmış, İtalyancada *e*, *i* den evvel *k*, Eski Fransızcada, İngilizcede ve İspanyolcada *ç*, Yeni Fransızcada *ş* (Yunan asıllı kelimelerde İng., Fr., Alm. ch = *k*), Almancada, Felemenkçede, Polcada, Çekçede ve Gal dilinde [Welsh; Keltçede c = *k*] *h/h'* sesini temsil eder. Latin asıllı alfabe kullanan milletlerden bazıları, c harfine ayırıcı (diacritique) işaretler ilâve ederek, bunu *k* den başka sesler için de kullanmışlardır: sedil(cédille)ilâvesiyle ç = Fr. ve Port. *a*, *o*, *u* dan evvel = *s*, Türkiye Türk. ve Arnav. = *ç* (1939 dan evvel Sovyetlerdeki Latin esaslı Türk alfabelerinde c = bizdeki *ç*; ç = bizdeki *c*; bk. Ç); Çek, Slovak, Hırvat, Sloven, Wend(Sorab, Lusats), Litvan, Let. č = bizdeki *ç*; ć = Pol., Wend damaksıl (palatal) *ts'*, Hırv. damaksıl *ty*. C harfi cz (Pol. = *ç*, Mac. = *ts*), cs (Mac. = *ç*), sc (İtal. e, i den evvel = *ş*), śc (Pol. = *şç'*), ck (İng., Alm. = *k*), c'h (Breton = *h*), sch (Alm. = *ş*, Fel. = *sh*), tsch (Alm. = *ç*), dsch (Alm. = *c*), szcz (Pol. = *şç*) terkiplerine de girer. İskandinav alfabelerinde asli olarak ve tek başına c harfi yoktur, bazen ck terkibinde kullanılır. Almancada *e*, *i* den evvel gelen c harfi yerini gitgide z ye bırakmaktadır, *Cellophan/Zellophan* gibi, bilhassa has isimlerde de K, C nin yerini almaktadır, meselâ *Carl/Karl*. Milletlerarası fonetik işareti olarak ç, *h'* değerindedir.

E s k i T ü r k a l f a b e s i n d e c/ç

Arap alfabesindeki *gīm* (*cīm*) harfi, Aramî - Nabatî g nin istihalesinden meydana gelmiştir; Samî g işaretini teşkil eden iki çizgiden uzunu, Aramîde köşeyi aşmış, Nabatîde çatallaşmış, Kûfî Arabîde çatal ufkileşerek bir kuyruk peyda olmuş, Nesih yazıda da nokta sonradan ilâve edilmiştir. Yeni Nasturice, yabancı kelimelerde raslanan *c* sesini göstermek için Nasturî g harfinin altına (*ç* için k nin altına, *j* için de z veya ş nin üstüne) bir ∾ işareti ilâve eder.

U y g u r c/ç h a r f i v e t ü r e y i ş i

Eski Türklerin Orhon - Yenisey alfabesinde *c/ç* seslerini göstermek için müşterek bir harf, *ic/iç* heceleri için de ayrıca bir işaret vardı; gerek ince, gerek kalın vokallerle kullanılırdı (*nc/nç* heceleri için bk. N). Bu alfabedeki birçok harflerin menşei resim - yazı esasına doğru izlenebilmişse de, c işaretinin resim - yazısı henüz tespit edilememiştir; bazılarına göre sondan akrofoni (b. bk) yapma metodiyle *ağac/ağaç* (Uyg. *yiγaç*) esasından, başkalarına göre ise Aramî - Pehlevî, Ön - Asya (Şafa, Karia) ve Hint (bilhassa Kharoşṭhī alfabesi) yazılarından türemiş olmak ihtimali vardır. Uygur alfabesinde hem *c* yi hem *ç* yi gösteren harf, Suğdî yazısına, dolayısiyle de Aramî - İranî menşee dayanır. Esası Samicedeki tumturaklı (Arap. mudbık, Fr. emphatique) s yi gösteren ṣādē (İbr. ṣādhē, Arap. ṣād) harfidir. Bu ses İranlılarda ve Hintlilerde bulunmadığı için, İranlılar bunun işaretini kendilerindeki *c* (işareti kısaltarak da *ç*) sesine tahsis etmişlerdir; Hintliler de *c* sesi için Samilerin z, *ç* için de ş harfine başvurmuşlardır. İrancada *z* sesi bulunduğu için İranlılar Samî z harfini *c* için kullanamamış, ş harfi ile hem *c* yi hem *ç* yi karşılamışlardır. İran asıllı Suğdîler aynı şekilde *c/ç* için tek bir işaret kullanmış, bundan da Uygurların c/ç zi türemiştir (bk. resim). Gerek Suğdî, gerek Uygur alfabesinde, Arap yazısında da olduğu gibi, kelimenin basında, ortasında, sonunda bulunduklarına göre, harflerin şekilleri çok kere biraz değişir. Türkçede kullanılmış olan Manihaî, Nasturî, İbranî c ler de Samî asıllıdır; Eski Türkçedeki Brāhmī ve Tibet c leri ise Hint alfabesine bağlı olup *ca* hecesini gösterir.

T ü r k l e r d e k u l l a n ı l a n b a ş k a c'ler

Manihaî c Uygur yazısında da olduğu gibi, *c/ç* için kullanılmıştır. Nasturî alfabesiyle yazılan Türkçede *c/ç* sesi, Nasturî ş harfiyle gösterilmiş, İbranî harfleri kullanan Karaim Türkleri ise *c* için İbranî g harfinin sol üst köşesine yan bir çizgi ilâve etmişlerdir. Çin yazısiyle yazılı Türkçe metinlerde, *c* sesi için Çincedeki ca[1] (transkripsiyon: İng. cha, Fr. tcha, Alm. dscha; ç için de ça[2] işareti [İng. chʿa, Fr. tchʿa, Alm. tscha]) işaretinden istifade edilmiştir. Latin harfleriyle yazılan Kumancada *c* için g, j y, gz kullanılmıştır, *gigar* (ciğer), *joap* (cevap), *yanuar* (canavar), *tagz* (tac) gibi.

GENEL FONETİK: *C*, yalın bir fonem olmadığı için ana seslerden sayılmaz. Sınıftaşları olan ç (*tš*), *ts* ve *dz* v. b. ile birlikte, yarı-kapantılı (semi-occlusive) veya afrike (b. bk., Fr. affriqué = sürtünük) denilen fonem grupunu meydana getirir. Milletlerarası Fonetik Derneği (Association Phonétique Internationale) nce işareti dʒ ise de, umumiyetle dž (= dj) veya ʒ şeklinde gösterilir. Telâffuzu, patlayıcı *d* gibi başlar, patlama (plosion) vuku bulmaz, ön-damaktaki kapantı (occlusion) açılırken *j* sesindeki sürtünme ve sızmaya geçer ve sızıcı (spirante, fricative) bir ses gibi biter. Fonetikte digraf (digraphe = iki harf), yani dž (ž = bizdeki j) ile gösterilmesi bundan dolayıdır. Ötümlü (sonore) iki sesin terkibinden meydana gelen *c* nin kendisi de dişyuvası-damaksıl (palato-alvéolaire) ötümlü bir sestir; ötümsüz (sourd) eşi *ç* olup fonetikte tš (š = bizdeki ş) işaretiyle gösterilir. *C* sesi plâğa alındıktan sonra eğer gramofon tersine çalıştırılırsa, bu ses *j* + *d* değeriyle işitilecektir; bu da bileşik bir ses olduğunun bir delili sayılır. Böyle olmakla beraber *c*, aynı boğumlanma (b. bk.) noktasında kaynaşık tek bir ses olarak telâffuz edilir; patlayıcı ve sızıcı kısımları arasında geçiş sesi (son transitoire) yoktur. Ard arda söylenen *d* + *j* sesleri bir *c* teşkil etmez; ana dilinde *c* sesi bulunmıyan bir kimsenin, meselâ bir Fransızın kulağına *c*, ard arda söylenen iki ses gibi gelir (yabancı kelimelerde Fr. imlâsı dj, Alm. dsch, *c* sesi bulunmıyan İslâv dillerinde de dj; krş. Karamanlı Türkçesinde Yunan harfleriyle karşılığı olan τζ = dz). Buna karşılık biz de, *c* ye yakın olduğu halde aslında damaksıllaşmış (palatalisé) yalın bir sesi temsil eden ve takribî olarak *d'* (*dy*; milletlerarası fonetik işareti ɟ, Mac. imlâsı gy [yabancı adlardaki *c* sesini Macarlar dzs terkibi ile gösterirler meselâ *Dzselal* = Celâl, krş. Fr., Rus., İskandinav dilleri *Djelal*, Alm. *Dschelal*, İng. *Jelal*, *Djelal*, İtal. *Gelal*, İsp. *Yelal*], Hırvat. imlâsı đ veya gj veya dj) yi *c* gibi işitir ve öyle yazarız. Meselâ, Mac. *Magyar* (ok. *moɟor*; bizde *Macar*) ve Sırp.-Hırv. *Đorđe* (Djordje Gjorgje, ok. *ɟorɟe*; bizde *Corci*) adlarındaki gy ve đ tam bir *c* değildir. Bazı dillerde ve bilhassa mahallî ağızlarda *g* ve *d* sesleri bu şekilde damaksıllaşarak *c* ye çalar, meselâ İsveç. *göra* (= yapmak), telâf. *ɟyöra*, İng. *education* (= eğitim), telâf. *eɟukeyşn* (ayrıca: *soldier* [telâf. *souɟɪr*] = asker), İsviçrenin Retoromanş dilinde *baselgia* (= kilise), telâf. *bazelɟa*, Fransızcanın Ezy-sur-Eure ağzında *rideau* (= perde), telâf. *riɟo*; Çekçede d' (Ď), meselâ «bakır» mânasındaki *měd'* kelimesinde, bu değerde olmayıp, sadece yumuşamış (mouillé) bir *d* dir.

Ana bir fonem olmadığı için *c* sesi birçok anadillerin konson sisteminde yer almamıştır. Yakındoğunun en eski dilleri, Sumerce, Akkadca, Eski Mısırca, Hititçe, bu sesi tanımamış, Mısırcanın devamı olan Kıptî (Copte) dilinde *c* sonradan türemiştir. Samî anadilinde de bu ses yoktur, lehçelerde sonradan raslanır. Arapçada da ج (g) nin *c* değeri nisbeten muahhardır (bugün Mısır Arap. ج = *g*). Meselâ şimdi Arap. «çift» mânasına olan *zauc* (*zevc*) kelimesi *zaug* şeklinde Yun. *zygon/zygos* (= boyunduruk, çift) kelimesinden bir alıntı olup, sondaki *g* sesi sonradan *c* ye çevrilmiş, Arapçanın Afrikadaki modern lehçelerinde *j* ye, *ç* ye de kaymıştır, Trablus. *zōj*, Tunus. *zūj*, Fas. *zūj*, Maltız. *zeuç* gibi. Arapçadaki bu kayma yalnız Berbercenin tesirine (Berber lehçelerinde meselâ *iyen* yerine *icen*, *īc* = 1) hamledilemez, Arabistan yarımadasının merkez Bedevî lehçelerinde de görülmektedir, meselâ «kayalık, mağara» mânasına Klâsik Arap. *kuffun*, Bedevî. *cēf/dzef*, «geldi» mânasına Kl. Arap. *gāʾhu* > *cāʾhu* > Bed. *dʸāh*.

Fin-Ugor anadilinde *c* değil, *δ' vardı; ailenin bazı dil ve lehçelerinde, meselâ Macarcada, Çeremisçede, Mordvincede, Votyakçada, *k* dan, *y* den, *l* den, *t* den olma *d'* sesine raslanmaktadır, meselâ eski Mac. *jalog* [*yolog*], yeni Mac. *gyalog* (= yaya), Çerem. *d'ol* (= ayak); Mac. *jég*, lehçelerde *gyég* Voty. *d'e* (= buz); Fin. *yksi* [*üksi*], Est. *üks*, Çerem. *ikte*, Lap. *akte*, fakat Mac. *egy* (= 1); bk. D.

Hint-Avrupa anadili de *c* yi tanımamıştır. Arya (Hint, İran) kolunda sonradan türeyen *c*, anadildeki **g*, **gʷ*, ve **gʷh* seslerinden olmadır. Meselâ, «canlı» mânasına Skr. *jīváḥ* Avesta. *ǰīvō* (ǰ, ǰ = bizdeki *c*), krş. Eski İslâv. *živŭ* (ž = bizdeki *j*), Litvan. *gývas*, Lat. *vivus*. Bu ses bazen Skr. de *h* ye, Avest. da da *z* ye çevrilir, «vurur» mânasına Avest. *ǰainti*, fakat Skr. *hánti*, krş. Hitit. *kuenzi*; «ırk, kabîle» mânasına Skr. *jantúḥ*, fakat Avest. *zantuš*, krş. Yun. *genos*, Lat. *genus*. Hint-Avrupa ailesinin öbür kollarında *c* sesi yalnız, Ermenicede, anadil sesi olarak mevcut olup, öbür ana kollarda asli değildir. Germen kolundan İngilizcede, İtalik koldan İtalyanca ile Rumencede, Baltık kolundan Letçede, İslâv kolundan da Polcada ve arızî olarak Sırp.-Hırvatçada, Çekçede ve bazı mahallî ağızlarda raslanmaktadır; Toharcada ve Arnavutçada da arızîdir; İspanyollar yabancı adlardaki *c* ieri *y* ye veya *ç* (yazıda ch) ye çevirirler, meselâ *Heyaz* veya *Hechaz* = Hicaz. Bu ses Hint-Avrupa lehçelerinde, ön-vokallerden evvel damaksıllaşma yoliyle türemiştir, meselâ «kanun» mânasına Lat. *lex*, akkus. *lēgem* > İtal. *legge* [*lece*; İtal. arka vokallerde *c*, gia, gio, giu terkipleriyle yazılır], Rumen. *lege* [*lece*], krş. Fr. *loi*, İsp. *ley*; «mücevher» mânasına Anglosaks. *gim* [*gim*; < Lat. *gemma*] > İng. *gem* [*cem*], krş. Fr. *gemme* [*jem*]; İng. imlâsında j umumiyetle *c* okunur, *joy* (*coy* < Fr. *joie* [*jua*] < Lat. *gaudia*) = «neşe» gibi (İng. ayrıca *k* [Yun k, Lat c, Anglosaks. cg, Orta İng gg, Eski Yüksek Alm. kk, Yeni Alm. ck] dan olma *c* sesi yazıda dg ile gösterilir. *edge* [*ec* ok.]. Anglosaks. *ecg*, Orta İng. *eg*, *egge*, Eski Yüksek Alm. *ekka*, Yeni Alm. *Ecke* = uc, kenar; krş. Yun. *ake*. Lat. *acies*); «büyütmek» mânasına Lat. *audzet* [dz = *dz*] kökünden *audžutehws* [dž = bizdeki *c*] = «üvey baba»; «veba» mânasına genel İslâv. *çuma* kelimesinden Pol. *džuma* [dž = bizdeki *c*]; «testi» mânasına Eski İslâv. *çïbanŭ*, Çek. *džbán*. Sırp.-Hırvat. *džban* [*cban*], krş. Pol. *dzban* [*dzban*], Rus. *jban*; «demir» mânasına genel İslâv. *železo* [ž = bizdeki *j*], Bulg. lehç. *dželezo* [*celezo*]. krş. Eski Prus. *gelso*, Litvan. *geležis*. Lat. *dzelzis* [*dzelzis*]; alıntı kelimelerde Arnav. *xhep* [*cep*] = «cep», Tohar. *jātak* [*cātak*] < Skr. *jātaka* = «doğuş hikâyesi»; asli olarak Erm. *cur* = «su», krş. Yun. *hydōr*. İskandinav, Alm., Fel., Fr.,

İsp., Port. ve Rus dillerinde *c* yoktur, yalnız yabancı kelimelerde görülür. Buna karşılık, *c* sesi Gürcücede ve birçok Kafkas dillerinde, Asyada da Tıbetçede, Çincede, Japoncada, İran grupundan Afgan ve Beluç dillerinde, modern Hint lehçelerinde Malay Java v. b. dillerde mevcuttur.

TÜRK FONETİĞİ: Türk dillerinde *ç* esaslı bir ses olduğu halde, *c* sesi Ana Türkçedeki asli seslerden değildir. *C* ye yakın bir ses Ana Altaycada vardı ve bilhassa kelime başlarında daha ziyade damaksıllaşmış (palatalisé) *d'* (milletlerarası fonetik işareti ɟ; Mac. *Magyar* = bizde *Macar* kelimesindeki *gy* sesi) ye yakın bir değerde olup *y* ye de çalardı. Bunun delilleri pek çok ve pek eskidir: Eski Moğolca *Cebe* adının Reşideddin tarihinde Arap harfleriyle *Cebe* ve *Yebe*, Cüveyni'de de sadece *Yebe* şeklinde geçmesi; *corçi-* (Uyg. *yorıt-* = *yürüt* [mek]) kelimesinin Moğolların gizli tarihi olan *Manghol Un Niuca Tobca'an*'da *yorçı* şeklinde kaydedilmesi; Moğol yazısında kelime başlarında *c* sesinin y harfi ile gösterilmesi (msl. *yaγun* = hangi? ve *caγun* = 100, aynı şekilde yazılır); Ural nehrinin Türkçe adı olan *Yayık*ın İbni Fadlan'da Arap harfleriyle *Cayıḫ*, Menandros Protektor'da ise Yunan harfleriyle *Daikh* şeklinde kullanılması; «matem» demek olan *yuğ/yoğa* Eski Volga Bulgar Türkçesine ait olmak üzere Menandros'ta *dokh* şeklinde raslanması; bir unvan olan *yabğu* kelimesinin Taberi tarafından Arap harfleriyle *cabğu* şeklinde alınması; *yılan* kelimesinin Tuna Bulgar Türkçesinde İslâv harfleriyle *dilom* (< **d'ılam* krş Çuvaş. *šılen*), ve meselâ Genel Türkçe *yiplik* (< **d'iplïγ*, Türkiye Türk. *iplik*) kelimesinin Batı Türkçe (b. bk.) den Macarcaya geçerek *gyeplö* [*d'epiö* ok.] şeklinde yazılması; Kore dilini de Altayca sayarsak, bu dilde *c* sesinin kelime başlarında daha ziyade d' (ɟ) değerinde (msl. Kore. *cak/d'ak* = tek) olması, v. b. *C* sesi afrike (b. bk.) bir ses olduğundan dolayı, umumiyetle sağlam ve duru bir fonem vasfını kazanamamış ve bilhassa kelime başlarında bir kat daha damaksıllaşarak başka seslere doğru kaymıştır. Bununla beraber, Brāhmī alfabesiyle yazılan Uygurcada *ca* hecesi için bir işaret bulunması ve bunun *āltuṃci* (alturcu), *kēsigce* (ce ekiyle; kesiğe, sıraya göre) gibi kelimelerde kullanılması, eski Türkçede *c* sesinin hiç olmazsa kelime ortalarında mevcudiyetine bir delil teşkil eder.

Eski Moğolcada *c* ye yalnız kelime başlarında ve ortada raslanır, fakat kelime sonlarında bu ses yoktur. Moğol halk dilinde *c*, umumıyetle *d̮z* ya çevrilir (ayrıca *ç* > *t̮s*), meselâ *acirka* > *ad̮zırka* (= *aygır*, Uyg. *adγır*, Ana Altay **ad'gır*). Mancu dılinde de durum böyledir ve bilhassa *i* den evvel gelen *c* ler halk ağzında *d̮z* ya kayar (ayrıca *çi* > *t̮si*), meselâ *aci* > *ad̮z'* (= büyük oğul). Türk dillerinde - yabancı dillerden alıntılarla bazı yansıma (onomatopée) lar müstesna (aşağıya bk.) - *c* sesi asli olarak umumiyetle kelime başlarında görünmez. Böyle olmakla beraber, Hakanî Türkçesinde (*Dıvan-ü Lûgat-it-Türk*) *cincü* (= *yinçü*, *inci*) ve *coğdu/cuğdu* (= *yuğdu*, deve tüyü) gibi *c* ile başlıyan bir iki kelimenin Kıpçakçadan başka Oğuzcada da bulunduğu bildiriliyor. Hazar Türkçesinde de, İbni Rusta, Arap harfleriyle *cawsıgır* unvanını kaydetmiştir. Kumancada *c* ile başlıyan asli kelime yoktur. Şimdi bazı lehçelerdeki asli kelimelerde başta görülen *c* ler *y* sesinden olmadır. Bunlar iki çeşittir. Birincisinde Ana Altaycada baştaki ɟ (*d'*) sesinin bulunmasiyle *c* ye ve *y* ye çalma temayülünün bazı Türk lehçelerinde, bilhassa Kıpçak grupunda, *c* olarak durulmasını görürüz; bu itibarla bu gruptaki *c* sesi belki de *y* den değil, doğrudan doğruya Altaycadaki *d'* den olmadır, meselâ «sene» mânasına Moğ. *cil*. Genel Türkçe *yıl*, Eski Volga Bulgar Türkçesi *cal*, Kazan. *cıl*, krş. Yakut *sıl*, Çuvaş. *šul*. İkincisi de Altay *n* > Türk *y* > *c* ses değişimine dayanır, meselâ «yaprak» mânasına Moğ. *nabçi* (< **nabulca*), Genel Türkçe *yaprak* (Çağ. *yapurγan*), Karaçay *cap'rak*, krş. Yakut. *sebirdeḫ*, Çuvaş. *šulzı*. Bu misallerden anlaşıldığı gibi, bizde başta *y* li bazı kelimeler Yakutcada **d'>*ť>*š>s*, Çuvaşçada da **d'>*ť>š* değişimini geçirmiştir. Batı Türkçesinden Macarcaya geçmiş olan kelimelerden, aynı köke raci (krş. Çuvaş. *šmäs* = yemiş) *gyümölcs* (= yemiş) ile *szemölcs* (= siğil) ve yine müşterek bir kökten (krş. Çuvaş. *šěrě* = yüzük) *gyűrű* (= yüzük) ile *szérű* (= harman dairesi) kelime çiftlerinden birincilerin *c* (Mac. gy), ikincilerin de *s* (Mac. sz) ile başlaması, bu *ť>š* geçişini ve fonetik tabakalanmayı gösterir; bu kelimeler iki ayrı devirde Türkçeden Macarcaya geçmiştir. Bugün başta *c* li lehçeler Kazan, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay, Kıpçak, Kırım, kısmen Başkurt (msl. *citim* = *yetim*) ve Noğay (msl. *caumak* = *yuvmak*, yıkamak), nadiren de Kumuk (msl. *cığın* = *yığın*) Türkçeleridir. Şor ve Sagay Türkçeleri de eskiden birer «C lehçesi» olmuş, sonra bunlarda kelime başı *c*, *ç* ye çevrilmiştir (msl. *çok* = *yok*; krş. Kırgız *cok*). «Yumurta» mânasına Teleüt *d'ımırtka*, Şor *nıbırtka*, Altay - kiji *yımırtka*, Kırgız *cumurtka*, Soyot *çumurka*, Yakut *sımīt*, Çuvaş. *šěměrda* misali, Türkçede kelime başı *d'/n/y/c/ç/š/s* değişimini gösterir. Teleüt lehçesindeki *d'*, Altay tipini muhafaza etmektedir. Ukraynada Lutsk, (Pol. Łuck) Karaim Türkçesi, baştaki *c* leri *d̮z* ya çevirir, *cadı* > *d̮zadu*, gibi. Balkarcada ise Karaçaycadaki *c* ler, yerine göre *z*, *t̮s*, *j* ve *d* ile karşılanır, meselâ Krç. *col* (= yol), *caprak* (= yaprak), *cet'i* (= yedi, 7), *colduz* (= yıldız), fakat Blk. *zol*, *t̮saprak*, *jeti*, *dolduz*.

Güneybatı Türk lehçeleri, öbür lehçelerden ayrılarak, birçok Kıpçak ve güneydoğu lehçeleri ile birlikte, kelime başlarında *b*, *d*, *g* gibi ötümlü (sonore) patlayıcılara kısmen de *c* ye yer verirlerse de, bilhassa Türkiye Türkçesinde kelime başı *c* ler asli olmayıp umumiyetle yabancı (Arap., Fars., İtal, İng.. v. b.) kaynaklardan alıntı kelimelerde görülür, *cam*, *canavar*, *ciğer*, *cüzdan*, *coşmak* *cevap*, *ceviz*, *cilve*, *cins*, *civar*, *ciro*, *cıvata*, *caz*, *cokey*, *cönk* *cengel* v. s. gibi. Bazı «dadı dili» kelimeleri (Lallwort) meselâ *cici*, birçok yansıma (onomatopée) lar, meselâ *carcar*, *cırcır*, *cangul cungul* *cızbız*, *cıvıltı*, ayrıca da *caymak* gibi yarı yansımaya, yarı analojiye dayanan bir iki kelime, kaideyi bozmaz. Bu kaidenin aksine olarak, *j* ile başlıyan Fransızca kelimeler halk dilimize *c* ile girmiştir, *candarma*, *cimnastik*, *cızvit*, *curnal*, *Cermen*, *Capon* gibi; İsp. asıllı *sigara/cıgara* da bu arada zikredilmelidir. Kuzeybatı Anadolunun bazı kısımlarında ve Rumcaya alışmış olanlarda, *c* ler kelime başlarında *d̮z* ve çalar, *acımak* > *ad̮zmak* gibi; Karadenizlilerde vokallerden evvel gelen *g* ler kelime başlarında damaksıl *c* ye çevrilir, meselâ *geze geze* > *ťeze ťeze*. İrtiş Kazakçasında *y* den olma kelime başı *c* ler çok defa *d* ye çevrilir, *cüzük* (< *yüzük*)> *düzük* gibi, Tarancı lehçesinde ise, ayrı durumda olan *c* ler umumiyetle düşer, meselâ *cüzük* (< *yüzük*)> *üzük* Bazı lehçeler alıntı kelimelerdeki kelime başı *c* leri *y* ye çevirir, Başkurt *yumhurriyyet* (< *cumhuriyet*) gibi; krş. bunun zıddı Yakut *Cokuskay* (< Rus. *Yakutsk*). Uygur Türkçesinde Sanskritçeden alıntılarda kelime başı *c* ler hep *ç* ye çevrilmiştir, meselâ *çadik/çatik* (< Skr. *jātaka*) = Buddha'nın doğum efsanesi.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Türkçede kelime ortasında, bilhassa iki vokal arasında *c* nispeten daha sağlam bir durumdadır. Alfabelerinde *c/ç* aynı harfle gösterildiği için Kök - Türkçede ve Uygurcada kelime ortalarında *c* nin bulunabilip bulunamadığını kesin olarak bilmiyor ve umumiyetle *ç* kullanıyoruz. Hakaniye ve Çağatay lehçelerinde de durum umumiyetle böyledir ve meselâ bizdeki *acı* ve *ocak* kelimelerinin Uyg., Hak.. ve Çağ. karşılıkları *açıγ/açık* ve *oçak/oçaγ* şekillerinde geçer; aynı şekilde krş. Tarancı *açik*, Troki Karaim *açı*, Kırım *açı/açü*, Kırgız, Kazan, Oyrat, Teleüt *açü*, Kazak *aşı*, Başkurt *asyu*, Yakut *asī*, Çuvaş *yüźı*; Kırgız, Oyrat, Teleüt *oçok*, Kazak *oşak*, Kazan *uçak* Başk. *usak* (*usak* yerine), Baraba *ojok*, Yakut *osoḫ*. Buna karşılık, bazı kuzeydoğu lehçeleri ortada *c* ye yer verirler, meselâ yine *ocak* karşılığı olarak Kuğu (Lebed), Küerik *ocak*, Şor *ocuk*. Kazancadan alıntı olarak, damaksıl ve ötümsüz *c* ile Çuvaş *vuc'aḫ*. Oğuz grupunda bu misallerin karşılıkları hep *c* ile dir, Türkmen. *ācı* ile *ōcak*, Azer., Türkiye Türk. *acı* ile *ocak*. Bu ötümlüleşme (sonorisation; meselâ krş. Oğuz. *ōc/öc*, Uyg.. Çağ. *öç*, Yakut. *ös*, Moğol. *ösi-* [<*öçi- = nefret etmek]. Mancu. *fuçe* = öfkelenmek), Türkmencedeki misallere dayanılarak vokal uzunluğuna atfedilmektedir; krş. Yakutçada uzun vokalle *ḫāca* (<Moğ. *kacan* <Türk *kaycaγın*, *ka'an*, *haçan*); *ac*, *öc*, *u'*, *ucuz* (<*uc-suz*; fakat *için*, *uçun*, [<*uc-un*]), *gec*, *gece* (krş. *aç-*, *uç*, *geç-* fiilleri) gibi kelimeler de bu grupa dahildir (Türkmen *āc*, *ōc*, *ūc*, *gēc*, *gīce*); Uygur ve Hakanî Türkçelerinde bu durumda olan bazı kelimeler çift vokalle yazılmıştır, Uyg. *ööç*, Hak. *aac* gibi. Bizde *-ca/-ce*, *-cak/-cek*, *-cı/-ci*, *-cık/-cik*, ve *-cıl/-cil* gibi çekim ve yapı eklerinde de *c* kendini göstermektedir, *alacak*, *düşünce*, *satıcı*, v. b. Anadolu ağızlarında *küçük*> *güccük* tipinde ötümlüleşme ve uzaktan benzeşme (assimilation) misalleri de vardır İki vokal arasında konsonların yalnız ötümlü çeşidini bulunduran lehçeler. meselâ Soyot Türkçesi, asli *ç/ş* leri de *c* ye çevirir, *aş-* (= *aç*) fakat *acık* (= *açık*), *kaş* (= *kaç*) fakat *kıcır* (= *kaçır*); aynı şekilde *çiçek* karşılığı olarak Tuba, Kuğu Şor *çacak*. krş. Karagas, Abakan *t'ad'ak*, Baraba, Küerik *tsats'ak* Abakan ve Altay *t'ad'ak*, Abakan *ed'e* (= *ece*, abla. krş Kazak *eje*), *ad'ıl* (= *açıl-*) gibi kelimelerde vokaller arası *c/ç* yerine asli *d'* nin bulunması dikkate değer. Eski Tuna Bulgar Türkçesinde de bizdeki kelime ortası *c* nin karşılığı *ş* dir, meselâ *paşenog* (= *bacanak*> Islâv Bulg. *badjanak*) Bazı lehçeler yabancı dillerden alıntılarda, ortadaki *c* leri *j'*, *z'* v. b. seslerle karşılar meselâ Başkurt *huj'a* (= hoca), Kazan *ez'el* (= ecel). Ortada *c* bilhassa *l* ve *n* seslerinden sonra geldiği zaman bazı lehçeler için bir hususiyet doğurur, meselâ umumiyetle «mühlet, yardım, buluşma» mânasına Çağ. *bolcar*, Kırgız *bolcol*, Kazak *bolcal* Teleüt *mol o*, Soyot *polcağ* Koybal *molca* Yakut *bolcoḫ* Çuvaş *pılĉav* (başka lehçelerde *c* yerine *ç*, *j* *ts*); ayrıca bizde *balcı* *falcı*, fakat *alçı*, *elçi*; *anca* (Uyg., Hak , Çağ *ança*) *boncuk* (Uyg. v b *monçuk*), *inci* (Uyg. v. b. *yinçü*) alıntılarda *incir*, *zincir*, v b.

Moğolcada da olduğu gibi, Türk dil ve lehçelerinde kelime sonu sesi *c* yerine umumiyetle *ç* (bazı lehçelerde *ts*, *s'* v. b., msl. Türkiye Türk. *güc*, Altay *güç*, Küerik *küts* (aşkurt *küs'*) dır. Bizde *öc*, *uc* gibi kelimelerdeki *c* ler sonradan ötümlüleşmiş *ç* lerdir (yukarıya bk). Böyle olmakla beraber, bizde kelime sonu *ç* ler asli *ç* ve yarı ötümsüzleşmiş (assourdi. dévoisé invoisé; foret k işareti *c*) *c* veya yarı ötümlüleşmiş (sonorisé, voisé, mi - sonore; fonetik işareti *ç*) *ç* olmak üzere iki türlüdür. Meselâ. *kaç?* ve *saç* kelimelerinin akkusatifi *ç* ile *kaçı* *saçı* olduğu halde, *ağaç*, *yamaç*, *taç* ınkileri *c* ile *agacı*, *yamacı* *tacı* şeklindedir. Bunun sebebi. bu sonuncuların yalın hali hakikatte *ç* ile değil, *c/ç* ile bitmesidir; Çuvaşçadaki damaksıl *c* ler de böyledir, *ańĉaḫ* (= ancak) gibi. Bk. Ç.

İMLÂ: Bir aralık sonu hep *-ç* ile yazılan kelimelerden bazısı, gerek aslına sadık kalmak gerek iltibastan kaçınmak (iltibastan bu şekilde tamamiyle kaçınılamaz; cümlenin gelişi mânayı tâyin eder; msl. *kazanç*, akkus. *kazancı*, krş. *kazancı* = kazan yapan, satan) maksadiyle şimdi *-c* ile yazılmaktadır: yukardaki *öc*, *uc* v. b. misallerden başka (*ac* yine *aç* yazılır): *güc* (= kuvvet; *güç* = müşkül), demir *sac*, (baştaki *saç*), *hac* (= hacılık; *haç* = salip). Ç ile biten isimlerdeki bu ses, çekimde vokalden evvel *c* ye çevrilir (msl. *ağacı*, *ağaca*, fakat *ağaçtan*, *ağaççık* v. b.); *aç*, *haç*, *saç*, *zaç*, *kapkaç*, *ergeç*, *iç*, *linç*, *suç*, *üç* kelimeleri birer istisna teşkil eder. Arapça asıllı kelimelerde *t* den evvel gelen *c* ler, Arapçada *ç* bulunmadığı halde, gerilek bir benzeşme ile *ç* ye çevrilir. *içtima*, *müçtemi*, *içtinap*, *içtihat* gibi. *İçgüdü*, *içderi* gibi bileşik kelimelerde *ç* - *g* ve *ç* - *d* benzeşmeleri yapılmaz. Bizde *-cı/ci*, *-ca/-ce*, *-cık/-cik*, *-cıl/-cil* eklerinin türlü benzeşmeleri vardır, *dikici/dişçi*, *eğlence/ılçe*, *Azerice/Türkçe*, *küpecik/demetçik*, *kızılcık/kılçık*, *adamcıl/balıkçıl* gibi; *-cağız/-ceğiz*, *-cak/-cek* (msl. *çabucak*, *küçücük*), *-casına/-cesine*, *-cılayın/-cileyin* eklerindeki *c* ler umumiyetle benzeşmez. Bk. Ç.

C (Astrofizik) Frauenhofer tayfında hidrojenin karakteristiği olan çizgi.

C (Fiz. [Elektr.]): 1. bir iletkenin elektrik sığası (capacité) nı göstermekte kullanılan sembol. Bir iletkenin sığası, yalnız o iletkenin dış şekliyle yakınında bulunan diğer iletkenlerin şekil ve durumuna bağlı olan bir katsayı (coefficient) dır. Bk. ELEKTROSTATİK; 2. Coulomb'un sembolü.

C° (Fiz. [Isı]), santigrad (Fr. centigrade) derecesi cinsinden sıcaklığı göstermekte kullanılan sembol. Bk. TERMOMETRE.

c (Fiz. [Isı]): katı ve sıvı cisimlerin ısınma ısıları (chaleur spécifique) nın sembolü.

c_p : gazların sabit basınç (pression constante) altındaki ısınma ısılarını gösteren sembol.

c_v : gazların sabit hacım (volume constant) içindeki ısınma ısılarını gösteren sembol.

C (Fiz. [Işık]), ışığın boşluktaki hızını gösteren sembol (C = 300 000 km/saniye).

C (Fiziksel kimya): 1. Kimyasal sabit (constant chimique) in sembolü; 2 Konsantrasyonu gösteren sembol; 3 Curie sabitinin sembolü; 4 Molekül ısısı (chaleur moléculaire) nın sembolü.

C (Kim.), karbon (b. bk.; Fr. carbone) un kimyasal sembolü

C (Mekanik) Rijitlik (b. bk.) katsayısı (coefficient de rigidite).

C (Mus.): 1. Alman ve İngilizlerin kullandıkları a ile başlıyan eski alfabetik nota sisteminde ve a ile başlıyan eski ıskalalarında üçüncü ses, saniyede 256 ihtizaz yapan orta do sesi. Bu ıskala İtalyan ve İspanyolların do'suna, Fransızların ut veya do'larına tekabül eden C'den başlıyarak yapılmaktadır.

2. Bugünkü ton sisteminde, esas do diyatonik ıskalasının ilk notası, temel sesi.

3. Ölçü (= usul) işareti olarak 4/4, yani dört dörtlük basit ölçünün muadili.

4. 𝄵 şeklinde, ortası çizilmiş olarak Fransızların *c barré* dedikleri usulü gösterir; o zaman *alla breve* denilen iki vuruşlu, her vuruşa bir ikilik isabet eden basit 2/2, yani iki ikilik usulü ifade eder.

5. Bin senelerine doğru, porte çizgilerinin kullanılmağa başlamasından itibaren, çeşitli çizgileri ayırdetmek için anahtar vazifesini görmüş harflerden biri. Bugüne kadar çeşitli safhalar ve şekiller geçirmiştir.

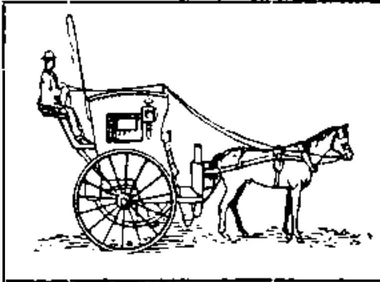
6. Kısaltma harfi olarak aşağıdaki mânalarda da kullanılır: a. *con, col* (ile): c. b. = *col basso* (bas ile), c. a. = *coll'arco* (arşe ile) gibi; b. *continuo* (devam): b. c. = *basso continuo*; c. Eski vokal eserlerde partilerin başında *cantus* = *discantus*, yani soprano mânasına gelirdi: c. 1, c. 2 birinci ve ikinci soprano demekti. c. f. = *cantus firmus*; d. *capo* (baş): d. c. = *da capo* (baştan).

C (Numeroloji), majüskül olarak, Romen sayılarında 100 ü gösterir. CC = 200, CCC = 300, CCCC = 400, $\bar{C}$ = 100 000. Bk. ROMEN RAKAMLARI.

ca (Fiz. [Elektr.]): katot (cathode) un sembolü.

Ca (Kim.): kalsiyum (b. bk.; Fr. calcium) un kimyasal sembolü.

CAB [*kæb*] (Fr. cabriolet [*kabriyolę*] kelimesinin İng. kısaltması), iki veya dört tekerlekli, bir çeşit atlı binek arabası. 1660 yıllarında Nicholas Sauvage tarafından icadedilen *cabriolet de place*, XIX. yüzyılın başında Paristen Londraya getirilmiştir. 1823 yılında Londraya resmî müsaade ile ilk defa sekiz C. gelmiştir. Arabacınınkinden başka içeride iki kişilik yeri vardı. Yolculardan alınan ücret, *hackney coach* adını taşıyan kira arabası ücretinin üçte ikisi idi. C. e halkın rağbeti artınca bunları işleten sermayedarların menfaatleri icabı, sayıları da artmıştır. Pepys'in *hacquenée* olarak adlandırdığı eski hackney coach'un yerine geçen cabriolet de, M. Boulnois tarafından icadolunmuş yeni bir cabriolet'ye yerini terk etmiştir. Bu yeni arabada yolcular karşı karşıya yer alır, arabacı ise en tepede otururdu. Nihayet 1836 da, *brougham* (b. bk.) ın daha ucuz bir taklidi olan bir nevi büyük cabriolet kullanılmağa başlanmıştır. *Clarence four-wheeler* ise bu arabanın mükemmelleştirilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir *Growler*in bir rakîbi olarak *hansom* (Joseph Hansom adında biri tarafından 1834 te icadedilmiştir) tipi kullanılmıştır. Bu arabanın ilk şekli, 7,5 ayak çapında iki tekerlek üzerinde, kare bir şasiden ibaretti. Bu araba hafif ve dolayısiyle süratli olduğundan, zarifliğinden, hoş, sarsıntısız ilerleyişinden dolayı çok sevilirdi. 1886 da Londrada 3 997 fourwheeler ile 7 020 hansom vardı. Petrol ile işliyen vasıtaların yayılması, fabrikatörleri atlı C. lere mahsus lâstikli tekerlek ve buna benzer yeniliklerden vazgeçirmiştir. 1875 te ilk defa olarak durak yerlerinde tesis olunan arabacı evleri, arabacıların meyhanelerde barınmalarına ve dolayısiyle sarhoşluklarına mâni olmuştur. Taksimetreler alelâde hackney carriage'lere de teşmil olunmuştur. Londrada hackney carriage veya C. lerin çalışmasını zapturapt altına alan kanunlar vardır. Bu kanunlar, arabacıları yolculara karşı koruduğu gibi, ruhsat alma, aydınlatma işlerini, durak yerlerini ve ücretleri de tesbit eder. Ruhsatlar ancak mazbut yaşayışlı ve şehri bildiklerini ispat eden insanlara, Dahiliye Nezaretinin müsaadesiyle, polis komiseri tarafından verilir.

C A B

CABA AKÇASI, Osmanlı Devlet teşkilâtında tımar usulü cari olduğu zamanlarda, arazi sahibi olmıyan tüccarlardan alınan vergi. Evlilerden senede 12, bekârlardan senede 6 akça alınırdı. Aynı mânaya gelmek üzere resm-i badiheva, resm-i mücerret, resm-i rüyet, resm-i bennâk, caba bennâk tâbirleri de kullanılırdı.

CABAL [*kıbæl*] **KABİNESİ** [İbr. *kabbala* = bâtıni ilim], İngiltere kıralı II. Charles'ın meclis-i has (Privy Council)-ındaki gizli hariciye encümenine 1669 yılında verilmiş olan ad. Bu tarihten birkaç yıl sonra, Cabal (İng. *cabal* = hile, desise) Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley, Lauderdale isimli vekillerin isimlerinin baş harflerine delâlet etmekteydi: Bu vekiller, Parlâmentonun arzusu hilâfına kıralın nüfuzunu artırmak için ellerinden gelen her çareye başvurmuşlardır (hile, desise mânasına gelen C. adı işte bundan dolayı verilmiştir). Bunlar İngilterenin politikasının Fransanınkiyle tamamen aynı olmasını istiyorlardı (1670 Dover muahedesi). Fakat bu siyaset, 1673 te Parlâmentonun muhalefeti neticesinde muvaffakiyetsizliğe uğramıştır.

CABALA, Bizanslı tarihçi Theophanes'in eserinde adı Gabalas şeklinde geçen ve Gassani'lerin ilk hükümdarı Haris bin Cabala'nın babası olan zat (VI. yüzyıl). Bk. HARİS BIN CABALA.

CABALETTA [*kabalętta*] (= İtal.): 1. bir operada aryadan daha kısa bir vokal parça mânasına gelen *cavatinetta*-nın değişik şekli Küçük cavatina aryadan ziyade şarkıya yakın küçük bir vokal şekildir.

2. İtal. *cavaletta*, daha doğrusu *cavatinetta* «küçük arya» mânasını ifade eder

CABALLERO [*kawalyęro*] (İsp.: Aşağı Lat. *caballerius* = atlı), Ortaçağda İspanyada küçük asılzade sınıfına kabul edilen atlı savaşçı. Bundan başka şövalye-rahip tarikatları mensuplarına da C. denirdi. Bugün C. «bay, beyefendi» demektir.

CABALLERO [*kawalyęro*] **Fernán** (Cecilia de Arrom'un takma adı; 1796-1877). İspanyol kadın yazarı. İsviçrede Morges'te doğmuş, Sevilla'da ölmüştür. Alman Johannes Nikolaus Böhl von Faber ile bir İspanyol kadınından dünyaya gelmiş olan C., 1805 ten itibaren Almanyada tahsil ve terbiye görmüş ve 1813 te Cádiz'e babasının yanına gitmiştir. Modern İspanyol romanı onunla başlar. C. İspanyol, bilhassa Endülüs köy hayatını tasvir eden roman ve hikâyeler çığırını açmıştır; bu türe İsp. *costumbrismo* denir. İspanyol masal ve halk şarkılarını ilk toplıyan odur. Başlıca eserleri şunlardır: *La gaviota* (Martı kuşu) [roman 1849], *Pobre Dolores* (Zavallı D.) [1857], *Cuentos y poesias populares andaluces* (Endülüs halk hikâye ve şiirleri) [1859, 2 kolleksiyon 1877], *Obras completas* (Bütün eserler) [17 cilt. 1893-1910].

CABALLERO, Francisco Largo: bk. LARGO CABALLERO, Francisco.

CABALPUR (İng. Jubbulpore veya Jabalpur): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Madhya Pradesh (eski Central Provinces = Merkez Vilâyetleri) bölümünde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 49 100 km², nüfusu 3 691 112 (1941) dir. Bu nüfusun 15 000 i Hıristiyandır.

2. Aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 178 339 (1941). Allahabad - Bombay demiryolu üzerinde işlek bir istasyondur. Pamuklu ve halı endüstrisi vardır. Kültür ve din merkezlerindendir. Büyük bir askerî garnizondur.

CABAÑA [*kabanya*, İsp. *kawanya*] (İsp. *cabaña* = kulübe < Aşağı Lat. *capanna* [> Portekiz. *cabana* > Fr. *cabane* > İng. *cabin* > Fr. *cabine*, *cabinet* = küçük *cabine* > Türk. *kabine*] < Kelt *caban* = çardak, kulübe), umumi banyo ve yüzme havuzlarından ayrılmış, ayrıca da plâjlarda içinde soyunma yerinden başka konforu ve lüks eşyası da bulunan hususi küçük bina, yani hususi lüks kabine, aile kabinesi. İspanyolcada sadece «kulübe» mânasına gelen bu kelime Amerikada, yukarıda tarif edilen mânayı kazanmış ve İkinci Dünya Harbinden sonra Türkiyede yapılan büyük turistik otellerde aynı mânada kullanılmağa başlanmıştır.

CABAÑAS [*kawanyas*], El Salvador'da bir eyalet. Yüzölçümü 819 km². nüfusu 81 632 (1942). Burası Honduras sınırındaki yüksek platoları içine alır. C. ta bakır, gümüş, altın işletmeleri vardır. Kahve ve şeker kamışı elde edilir. Merkezi Sensuntepeque'tir.

CABANATUAN [*kabanatuan*], Filipinlerde. Luzon adasında bir şehir. Nueva Ecija eyaletinin güney merkez kısmında, Pampanga nehrinin sol kıyısında Manila'nın 97 km kuzeyindedir. Nüfusu: 46 626 (1939). Yol kavşak noktası ve ticaret merkezidir. Japonlar, Bataan ve Corregidor'da esir alınan Amerikalı ve Filipinli askerler için Cabu köyünün civarında büyük bir esir kampı yapmışlardı. Bu kamp 30 Ocak 1945 te Amarikalılar tarafından alınmıştır.

CABANEL [*kabanel*], **Alexandre** (1823 - 1889), Fransız ressamı. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Paris Güzel Sanatlar Okulunda Picot'nun atelyesinde tahsilini tamamladıktan sonra, bu okulun bitirme imtihanında

A. CABANEL: Venus (Louvre müzesinde)

yaptığı «Mahkemede İsa» adlı eseriyle Roma büyük mükâfatını kazanarak İtalyaya gönderilmiştir (1844). Şöhreti gittikçe yayılan C., Enstitü üyeliğine seçilmiş (1863), aynı yılda Güzel Sanatlar Okulu profesörlüğüne getirilmiştir. C., David'in talebesi olan ve tarihî, dinî konuları işliyen hocasının geleneğine sadık kalmakla beraber, ünlü ressam David'in klâsik okuluna da bağlıdır. C. iyi bir çizgi ressamı olarak lokat renk (eşyanın kendi rengi) leri işlemiş ve tablolarını akademik kaidelere göre tertibetmiştir. C., Fransız resminde sanatçılığı kadar hocalığiyle de büyük bir nam almıştır. Yetiştirdiği birçok talebeler arasında Henri Regnault, Jule Bastien - Lepage gibi önemli ressamlar bulunmaktadır. C., III. Napoléon tarafından çok itibar görmüş, İmparatoriçenin oturduğu daireler (Tuilleries) için Napoléon'un portresini yapmış, ayrıca da eserlerinin birçoğu imparator tarafından satın alınmıştır. Bavyera Kıralı ile İmparatoriçe Eugénie'den de resim siparişleri almıştır. Paris Belediye dairesi Karyatid'ler salonuna yaptığı ve bir yangın neticesi harap olmuş olan, ayları allegorik tarzda tasvir eden pandantif resimler (1852 - 1853), Senato Sarayı için yaptığı XIII Louis ve Kardinal Richelieu'nün portreleri (1856) birçok konakları süsliyen pano resimleri kayda değer. C. yalnız portreleri ile değil, büyük dekoratif resimleriyle de tanınmıştır. Bunlardan «Flora'nın zafer alayı» (1875) adlı oval büyük tavan resmi (Tuilleries sarayı) ile Saint - Louis'nin hayatına ait üç büyük duvar resmi (Panthéon) en ünlüleridir. Başka eserleri arasında «François de Rimini» (Amiens), «Bir ölüm mahkûmu üzerinde zehir denemesi yapan Kleopatra,», «Kendi portresi» (Anvers), «Venus ve Adonis» (Graz), «Düşünen Romalı genç bir rahip», «Venus'un zaferi» (Montpellier), «Bacchanalia» (Tretyakov Galerisi, Moskova), «Venus'un doğuşu» (Luxembourg), «Clermont - Tonnerre kontesi», «Ganay vikontesi'nin portresi» ile «Mackay'ın portresi» kayda değer.

CABANÈS [*kabane*], **Augustin** (1862 - 1928), Fransız doktoru ve tarihçisi. Gourdon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Tababetin tarih ve edebiyat ile münasebetlerini incelemiştir. 1894 te Chronique Médicale (Tıbbi Kronik) başlıklı bir dernek kurmuştur Birçok eserler yazmıştır: *Marat inconnu* (Bilinmiyen M) [1891], *Balzac ignoré* (Bilinmiyen B.) [1899], *Les curiosités de la médecine* (Tababetin meraklı tarafları) [1900], *Napoléon jugé par un Anglais* (Bir İngilizin Napoléon hakkındaki hükümleri) [1901], *Le Cabinet secret de l'histoire* (Tarihin gizli müzesi) [1895 ten itibaren 6 seri], *Les morts mystérieuses de l'histoire* (Tarihteki muammalı ölüm vakaları) [1901], *Poisons et sortilèges* (Zehirler ve sihirler) [1905], *La névrose révolutionnaire* (İhtilâl esnasındaki sinir hastalığı) [1905, bu son iki eserini Dr. Nass ile birlikte yazmıştır], *Comment se soignaient nos pères* (Babalarımız sıhhatlerine nasıl bakarlardı) [1905 - 1913], *Moeurs intimes du passé* (Geçmişte hususi örf ve âdetler) [1908 den itibaren 8 cilt], *Fous couronnés* (Taçlı deliler) [1914], *Folie d'empereur: Guillaume II jugé par la science* (İmparatorun deliliği: ilmin II. Wilhelm hakkındaki hükmü) [1915], *Chirurgiens et blessés à travers l'histoire* (Tarih boyunca cerrahlar ve yaralılar) [1918], *L'histoire éclairée par la clinique* (Klinik ışığında tarih) [1921], *La Princesse de Lamballe intime* (Lamballe prensesinin hususi hayatı) [1923], *Au chevet de l'Empereur* (İmparatorun döşeği başında) [1924], *Le mal héréditaire dans l'histoire* (Tarihte irsî hastalık) [1926], *L'enfer de l'histoire* (Tarihte cehennem) [1927].

CABANIS [*kabanis*], **Pierre Jean Georges** (1757 - 1808). Fransız hekimi ve filozofu. Cosnac'ta doğmuş, Meulan'da ölmüştür. Pariste hijiyen, iç hastalıkları, adlî tıp ve tıp tarihi profesörlüğü yapmıştır. Fransız ihtilâli taraftarı olan C., ihtilâl sırasında millet meclislerinde üye idi. C., İdeologlar (b. bk.) grupu ile sıkı münasebette idi. Tıpkı onlar gibi öğretim ile ilgilenmiş ve Fransada tıp tahsilinin ıslahına hizmet etmiştir. C., materyalist fizyolo-

jiyi kuranlardandır. C e göre ahlâk, psikoloji ve fizyoloji, insan ilminin üç esas koludur. Ruhi, zihnî faaliyetler, onca, hareketler ve sinirlere gelen duyumlardan başka birşey değildir. Düşünceler, beynin yaptığı ayırmalardır. *Les rapports du physique et du moral de l'homme* (İnsanın fizik ve mânevi tarafları arasında münasebet) [1802] adlı eseri çok ün kazanmış ve birçok yabancı dillere çevrilmiştir. Bütün eserleri 5 cilt olarak Pariste 1823 - 1825 yıllarında çıkmıştır.

CABARRÚS [*kabarüs*], **François, Kont** (1752-1810), Fransız menşeli İspanyol maliyecisi. Bayonne'da doğmuş, Sevilla'da ölmüştür. 1782 de kâğıt para (*vales*) nın tedavüle çıkarılmasını tavsiye eden C., San Carlos Bankasını, 1785 te de Filipinler Ticaret Kumpanyasını kurmuştur. IV. Carlos zamanında 1790 - 1792 yılları arasında hapse girmiş, fakat sonradan itibarı iade edilmiştir. 1797 de Rastatt Kongresinde İspanyayı temsil eden C., Joseph Bonaparte zamanında maliye nazırı olmuştur.

CABARTÎ'LER, Habeşistan Müslümanları. Bir Habeş ananesine göre bu isim Habeş dilinde Tanrının kulu mânasına gelen Azbert'ten gelmektedir. C, Hamî ırkına mahsus karakterleri taşıdıkları gibi, konuşma dilleri de mahallî lehçedir. Bu itibarla, diğer Habeş zümrelerinden farklı değildirler. Yalnız Müslümandırlar.

CABAT [*kaba*], **Nicolas Louis** (1812 - 1893). Fransız manzara ressamı ve gravürcüsü. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Flers'in talebesidir. İtalya ve Fransanın muhtelif mıntakalarından yaptığı tabiat resimleriyle meslek hayatına giren C., manzara ressamlarından Dupré ve Rousseau'nun natüralist okulu içinde önde gelenlerden biri olarak yer almıştır. Eserlerine her şeyden önce ince bir işleyiş tarzı, sadelik içinde doğru ve samimî bir tabiat duyuşu hâkim olmuştur. C., zamanında büyük bir itibar kazanmış ve Roma Fransız Akademisi müdürü olmuştur (1877 - 1885). Paris mahalleleri ve civarından, hususiyle İtalyadan yaptığı resimler, eserleri arasında başta gelenlerdir Bunlardan, «Montsouris meyhanesi», «Beaujon bahçesi», «Ville-d'Avray gölü», «Bir sonbahar akşamı», «Marino vâdisinde yol», «Bolsena gölü kenarı», «Nemi gölünden hâtıra» en ünlülerıdir.

CABAYOĞLU [CABAEV] **Cambul** (1846 - 1945), Kazak halk şairi Türkistanın Cedisu (Yedisu, Rus. Semireç'e) eyaletinde Cambul denilen dağdaki Uluyüz Kazaklarının yaylasında doğmuştur. Resmî tercümeihaline göre «yoksul bir göçebe ailesinin çocuğudur», küçük yaşında şiir ve müziğe rağbet göstermiş, on iki yaşında «domburacı» olmuştur. On dört yaşında babasının çadırını bırakıp Kazak illeri, boyları arasında dombura'sı ve şiirleri ile hayatını kazanmağa başlamıştır. İlk üstadı Ulu ve Ortayüz boylarında yaşıyan ünlü halk şair (akın) i olan Süyümbay Akın olmuştur. C., üstadını daima saygı ile anmış ve onun şiirlerini yeni nesle öğretmiştir. C., Kazak bozkırlarında çok rağbet gören «aytıs» (müşaare şiir yarışması) larda, hiç yenilmiyen şairlerden sayılır. Onun *Kulmembet* adlı ünlü

C. CABAYOĞLU

şiiri ile «aytış» ı meşhurdur. C. nun «aytıs» ları Kazakistan İlimler Akademisi tarafından *Cambulun aytısları* adiyle yayımlanmıştır (1949). C. nun destani eserleri arasında *Ütegen Batır*, *Han ile Akın* ve *Suransı Batır* en önemlilerindendir. Bozkır geleneklerine göre, çok eski devirlerde yaşamış olan Korkut Ata, Sıpra Yırav (Cırav), Asan Kaygı, Cirençe Seçen gibi halk filozof ve şairlerinin eserlerini «avrak (ervah) konan» halk şairleri, ağızdan ağıza nakle-derek gelecek nesillere ulaştırırlar. Cağdaş halk şairi, kökü tarihin derinliklerinde kaybolan bu şairler silsilesinin bir halkasından ibarettir. C., işte bu silsilenin en son temsilcisidir. Çok kuvvetli bir şair olan C., 99 yıllık ömrünün 87 yılında geçimini sanatiyle kazanmıştır. Fakat 1935 te bütün özel şahıslara ait emlâk devletleştirilince, hükümet ve parti hizmetine girdi. 1938 de de Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Şûrasına üye seçildi. Hafızasında pek çok eski kahramanların destanlarını saklıyan ve çok kolaylıkla şiir söyliyen C., yeni devrin idarecilerini övdü. 1934 yılına kadar C. eski halk şairleri geleneklerine sadık kalmıştır. Onun kızıl methiye ve destanları 1936 - 1945 yıllarının mahsulüdür. C. nun bu devirdeki eserleri muhtevaca değersizdir. Ancak Kazak dili için zengin bir söz hazinesidir. Söz sanatı bakımından da çok değerli malzeme kaynağı olacaktır.

CABBARLI, Cafer (1899 - 1934), Azerbaycanlı ünlü edip, şair, dramaturg. Bakû çevresinde bulunan Hızı köyünde doğmuştur. Tahsilini Bakûda yapmıştır. Yoksul bir köylü çocuğu olan C, daha okulda iken siyasi hareketlere katılmış, istiklâlcı «Müsavat» partisinin gençlik teşkilâtında çalışmıştır. Muharrirlik (yazarlık) hayatına erkenden atılan C., 1915 sularında *Tıtablus Yıldızı*, *Edirnenin fethi* gibi Türkçülük ve vatanseverlik duygulariyle dolmuş piyesler yazmıştır. Millî hükümet devri (1918 - 1920) basınında çalışan C., Bolşevik istilâsı üzerine 1923 yılında bir grup istiklâlciyle birlikte hapsolunmuştur. Hapisten çıktıktan sonra C. Azerbaycan Devlet üniversitesine öğrenci olarak devam etmiş ve klâsik Türk edebiyatı tahsili görmüştür. C. ilk eseri olan *Vefalı Serriye* adlı piyesini 16 yaşında (1915) yazmıştır. C. edebî konularını Azerbaycan Türklerinin millî gelenek ve masallarından almayı da ihmal etmemiştir *Kız Kulesi* adlı eseri Bakûda aynı adı taşıyan eski, tarihî bir kuleye ait masaldan mülhem olarak yazılmıştır. C. nın tanınmış eserleri: *Gülzar*, *Diller Güler*, *Firuze* (bunlarda kadın tipleri tasvir edilmiştir), *Solgun çiçekler*, *Nasreddin Şah Aydın*, *Oktay İloğlu*, *Od gelini*, *1905. Yıl*, *Yaşar*, *Sevil*, *Elmas* adlarını taşıyan eserlerdi. Bu eserler sosyal, tarihî ve siyasi konular üzerine yazılmış dram ve trajedilerdir. Azerbaycan sahnesinde geniş ilgi ve rağbet gören bu eserleriyle genç yazar şöhretin en yüksek zirvesine çıkmıştır. *Od gelini* (Ateş gelini) adlı tarihî dramı bu genç yaşında ölen Azerî şairin iç dünyasını anlamak ve öğrenmak için çok önemli bir vesikadır. Bu romantik tarihî trajedide VIII. yüzyılda Azerbaycan Türklerinin Arap müstevlilerine karşı çetin mücadeleleri tasvir edilmektedir. Şüphe yoktur ki, C. çağdaş trajik durumu ve istilâcılarla devam eden çetin mücadeleyi VIII. yüzyıla nakletmek suretiyle dertlerini ve derin ıstıraplarını ifade edebilmiştir.

C. nın bütün eserlerinde sosyal konular işleniyor ve canlı tipler veriliyor, dramları çağdaş Azerbaycan dramaturgluğunda önemli yer tutarlar Bunlardan bir kısmı Türkçenin türlü lehçeleri ile Gürcüce, Ermenice ve Rusçaya dahi çevrilmişlerdir. *Kız Kulesi* manzum olarak Rusçaya çevrilmiş filme de alınmıştır. Glier'in *Şah Senem* operasının librettosunu C yazmıştır. C., aynı zamanda Azerbaycan tiyatrosunun sayılı rejisörlerinden idi.

CABECAR [*kabekar*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Chibcha [*çibça*] ailesinin Talamanque - Barbacóa grupunun Talamanque alt grupundan bir dil. Ailenin en kuzeyde bulunan bir üyesi olup, Kostarikanın doğu kısmında, Río Coen'in batısında ve Tarire nehrinin yukarı kesiminde konuşulur. Estrella, Chiripó, Tucurriqué Orosi, ve Suerre (şimdi sönmüştür), C.ın yakın akrabalarıdır. Bk. CHIBCHA, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CABELL [*kæbıl*], **James Branch** (doğ. 1879) Amerikalı romancı, şair ve tenkidci. Richmond (Virginia)-da doğmuştur. William and Mary College'i bitirdikten sonra evvelâ Yunanca sonra Fransızca dersleri vermiş, daha sonra çeşitli gazetelere yazılar yazmış ve son zamanlarda madencilikle uğraşmıştır. Bu devre esnasında, aıksizme kaçan pek suni üslûplu, alaylı roman ve kısa hikâyelerini neşre başlamıştır. Bütün bu hikâyeler, muhayyel Ortaçağ ülkesi Poictesme, buranın kontu Dom Manuel ve onun şimdiki Virginia'daki ahfadı hakkında olup, şöhreti en çok hayalî memleket mefhumuna bağlı kalmıştır Başlıca eserleri şunlardır: Ortaçağ yaşayışının romantik bir tasviri olan *The Line of Love* (Aşk çizgisi) [1905], modern Virginia'yı ele alan *The Cords of Vanity* (Gurur telleri) [1909]. Güney idealizminin sinik bir tasvirini ihtiva eden *The Rivet in Grandfather's Neck* (Büyük babanın boynundakı perçin) [1915], genç bir kadının hayaller divarındaki aramalarını konu alan *The Cream of the Jest* (Nüktenin kaymağı) [1917], içtimai kaideleri tanımıyan Dom Manuel'ın muhtelif aşk maceralarının tasviri olan *Figures of the Earth* (Dünyevi simalar) [1921] Dom Manuel'in ölümünden sonra onun hakkında çıkan efsaneleri anlatan *The Silver Stallion* (Gümüş aygır) [1926]. C.e göre *Beyond Life* (Hayat ötesi) [1919], *Straws and Prayer - Books* (Samanlar ve dua kitapları) [1924] isimli tenkid eserlerine Poictesme serisinin prolog ve epilogu gözü ile bakılmalıdır. *These Restless Heads* (Bu dinlenme bilmiyen kafalar) [1932], C. in otobiyografik bir eseridir. *Smirt* (ad) [1934], *Smith* (ad) [1935], *Smire* (ad) [1937] adlı eserleri hayalî hikâyelerin, hayat rüyasının alegorik bir tefsiri olduğu hakkındaki nazariyesini tekrarlar. Eserlerinin en meşhuru, bir zaman yasak edilmiş olan *Jurgen, a Comedy of Justice* (J., bir adalet komedisi) [1919] tir. Ortaçağda Poictesme'de geçen bu hiciv romanında, orta yaşlı bir murabahacı olan Jurgen'e bir yıllık gençlik bahşolunur. Bu yıl içinde, sözde karısını ararken birçok aşk maceraları geçirir. Cenneti, Cehennemi ve esrarengiz bazı bölgeleri gezer ve bu yerlerde Guinevere ile beraber eğlenir ve onun aşkını kazanır. Guinevere, yani Kelt efsanesinde *Lady of the Lake* (Gölün hanımı) adı altında da anılan bu kadın, C. in romanında Anaïtis adını taşır. Bundan başka oralarda bulunan, garip oldukları kadar güzel olan başka kadınlarla da sevişir. Bunlar arasında eskiden sevmiş olduğu Dorothy la Désirée ve Troialı Helena ile de karşılaşır. Fakat gençliğinin hülya ve ideallerini tekrar elde edemez Sonunda, kavgacı ihtiyar karısı Dame Lisa'nın yanına dönmeye razı olur. Bu eser, bilhassa yasak edilmesinden dolayı, birçok münakaşaların çıkmasına sebep olmuştur. Bu sayede C., eserleri bir aralık yasak edilmiş olan İng. romancıları James Joyce (*Ulysses* 1922), David H Lawrence (*Lady Chatterley's Lover* 1928) ve Radclyffe Hall (*The Well of Loneliness*, 1928) kadar şöhret kazanmıştır.

J B. CABELL

CABEM veya **CABİM** (İng. Djebem, Djabim), Okeanusya dillerinin Melanezya bölümünden bir dil. Yeni Gine'nin kuzeydoğu kıyılarında, Papua dilleri ile çevrili olarak konuşulur. Bk. MELANEZYA DİLLERİ, ve YENİ GİNE

CÂBER KALESİ (Caʿber), Kuzey Suriyede, Fırat ırmağının sol kıyısında, eski bir kale harabesi ve Rakka'dan Balis'e uzanan yol üzerinde bir konak yeri. C. K. bugünkü Rakka şehrinin 50 km batısında, Fırat'ın sağ yakasındaki Sıffîn'in karşısında ve Halep'in 110 km güneydoğusundadır. İslâmlıktan önce ve İslâmlığın başlangıcı sırasında buraya Davsara, Arap coğrafyacılarınca da Devser denilmiştir.

Tarih: Bir Arap rivayetine göre Nu'man b. Munzır'ın kölesi Devser'in adını taşıyan, sonradan Selçuklular devrinde Kuşeyri'lerden Sâbıkü'd din Ca'ber'e izafetle Ca'ber diye adlandırılan bu kale 1040 tarihlerine doğru Fatımi halifelerinin komutanı Anuştigin İldız Böri'nin, onun ölümünden sonra Uteyr ailesinin, Suriye daha sonra da Kuşayr kabîlesinin eline geçmiş. 1086 - 1087 de Selçuklu hükümdarı Melikşah tarafından alınarak Halepteki Ukayli'lerin sonuncusu Sâlime verilmiştir. 1146 da Musul emîri Atabey Zengî tarafından kuşatılmış ise de, ölümü üzerine zaptedilemiyerek daha sonra Ukayliler tarafından Atabey Zengî'nin oğlu Nurü'd - din Zengî'ye teslim edilmiştir (1196). 1206 da Harezmşahların yağmasına uğramış, 1260 tarihinde de Hulâgü tarafından zapt ve tahribedilmiştir. Memlûklüler zamanında Halep naipliğine bağlanan kale. Kalavun'un hükümdarlığının son zamanlarında onarılmış ve Döğer Türkmen ulusunun bir boyu tarafından işgal edilmiştir. Döğerli Beyleri Memlûklüler zamanında ve Osmanlı hükümeti devrinde kaleye hâkim olmuşlardır.

Osmanlı vakanüvislerine göre C. K. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Beyin büyük babası olan ve Fırat nehrini geçerken boğulan Süleyman Şahın gömüldüğü yerdir. Burada Süleyman Şaha ait olduğu söylenen türbe II. Abdülhamit tarafından yeniden yaptırılmıştır. Osmanlı devleti zamanında C. K. Rakka kazasına bağlı bir nahiye merkezi idi. Birinci Dünya Harbinde Osmanlı devletinin yenilmesi üzerine 1918 yılı sonlarına doğru İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, sonra Milletler Cemiyetinin kararı ile Fransız mandası altına giren Suriye devleti sınırları içinde kalmıştı. 20 Kasım 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Fransız hükümeti arasında imzalanan Ankara itilâfnamesinin 9. maddesiyle «Sülâle - i Osmaniyenin müessisi Sultan Osmanın büyük babası Süleyman Şahın C. K. deki ve Türk mezarı adiyle tanınan kabri müştemilâtı ile beraber Türkiyenin malı» sayılmış ve Türkiyeye «orada muhafızlar bulundurmak ve bayrağını çekmek hakkı» tanınmıştır.

CABET [*kabe*], **Etienne** (1788 - 1856), radikallere mensup Fransız siyaset adamı. Dijon'da doğmuş, St. Louis'de ölmüştür. Avukat ve Carbonari'ler cemiyetinin başlıca üyelerinden olan C., 1833 te «La Populaire» adlı gazeteyi kurmuştur. 1834 te hapse mahkûm olmuş, Londraya kaçmış ve burada sosyalist bir ütopyacı olmuştur. *Voyage en Icarie*

(İkarya'ya seyahat) [1842] başlığı altında ütopist bir devlet romanı yazmıştır. Haziran 1848 ayaklanmasının bastırılmasından sonra C., Texasta ve Mormon şehri Nauroo'daki cemaatlerde ideallerini tahakkuk ettirmek için teşebbüse girişmişse de, muvaffak olmamıştır.

CABEZÓN [*kawedhon*], **Don Antonio de** (1510-1566), İspanyol orgcusu ve bestecisi. Castrojeriz'de doğmuş, Madritte ölmüştür. II. Felipe'nin sarayında musikişinas olarak uzun müddet kalmıştır. Org, harp ve ut için yazdığı eserlerin bir kısmı *Obras de musica* (Müzik eserleri) [yeni basımı 1578]. F. Pedrell tarafından yayımlanan «Hispaniae scholae musica sacra» adlı eserde (cilt 3 4, 7, 8. Barcelona 1894 - 1898) oğlu Hernando de C. (ölm. 1602) tarafından yayımlanmıştı. Geri kalanları kaybolmuştur.

CABİ, Osmanlı İmparatorluğunda, Tanzimattan önce, haraç, cizye ve vakıf vergilerini toplıyan tahsildarlara verilen ad. Kerestecilerin, boyacıların, dokumacıların v. b. esnafın da kendi loncalarına mahsus C. leri bulunurdu.

CABİR bin Atik, sahabeden. Bedir gazvesinde ve diğer gazvelerde Muhammed Peygamberin maiyetinde savaşmış, Mekkenin fethinde bayraktar olarak bulunmuştur. 91 yaşında ölmüştür.

CABİR bin Abdullah b. Amr ül-Ensarî es-Sellemî (ölm. 696?), Peygamber Muhammed'in sahabelerinden. 95 yaşında Medinede ölmüştür. C. Peygamberin hemen bütün gazalarında bulunmuş ve Sıffîn vakasında da halife Ali'nin maiyetinde savaşmıştır. Son zamanlarında gözleri kör olan C., Akabe olayında bulunanlar içinde en çok yaşamış olanıdır. C. in cenaze namazını o tarihte Medine valisi olan halife Osmanın oğlu kıldırmıştır. C. in Muaviye zamanında İstanbulu kuşatan Arap ordusunda da bulunduğu ve sur dışında savaşırken şehit düştüğü yolunda bir söylenti varsa da, bu doğru değildir. Koca Mustafa Paşa bu söylentinin etkisi altında kalarak C. adına bir cami ile bir türbe yaptırmıştır.

CABİR bin Eflâh, Ebu Muhammed (XII. yüzyıl), Ortaçağ Avrupasında *Geber* adiyle tanınan astronom. Yine Geber adını taşıyan ve tam adı Ebu Abdullah Cabir bin Hayyan es-Sufî olan simyacı ile sık sık karıştırılmıştır. Sevilla'da doğmuştur. Ne vakit yaşadığı katî olarak bilinmiyor. Bununla beraber, oğlunun Maimonides (ölm. 1204) i şahsen tanımış olmasına dayanarak C. in XII. yüzyılın ortalarına doğru öldüğü söylenebilir. Astronomiye ait bir eser yazmıştır. Eserin bulunan iki nüshası ayrı ayrı adlar taşımaktadır. Escorial'daki nüshasının başlığı *Kitâbü'l-Heyet* (Heyet, astronomi kitabı), Berlindeki nüshasının başlığı ise *Islabü'l-Macisṭī* (Almagest'in ıslahı) dır. Yazar, Ptolemaios (Batlamyus) un bazı fikirlerini şiddetle tenkid eder. Bilhassa, Ptolemaios'un, Venüs ve Merkür'ün görülebilecek kadar paralaks'lara sahip olmadıklarına dair iddiasını haklı olarak çürütür. C., Ptolemaios'un bizzat güneşe 3' lık bir paralaks verdiğini kaydettikten sonra, sözü geçen gezegenlerin dünyaya güneşten daha yakın olduğuna göre elbet paralaks'lara sahip olması gerektiğini ifade eder. Bu eserin diğer bir hususiyeti de, astronomiye ait kısmından önce, trigonometriye dair bir faslı ihtiva etmesidir. Kürevi trigonometride, formülleri çıkarırken esas olarak «dört buutlar kaidesi» ni kabul eder ve ilk defa olarak dik açılı üçgen bahsinde beşinci esas formülü ($\cos A = \cos a \times \sin B$) kurar. Düzlem trigonometrisinde, Ptolemaios'un usulünü kullanır, yani problemlerini sinüs ve kosinüs gibi trigonometrik fonksiyonlar kullanmaksızın veterleri kullanarak halleder. Bu eser Gherardus Cremonensis (Cremona'lı Gherardus) tarafından Latinceye tercüme edilerek 1534 te Petrus Apianus tarafından Nürnberg'de yayımlanmıştır. Şu başlığı taşır: *Gebri filii Affla Hispalensis de astronomia libri IX. in quibus Ptolemaeum alioqui doctissimum emendavit* (İspanyalı Affla oğlu Geber'in astronomiye dair 9 kitaplık eseri ki, burada başka bakımdan çok âlim olan Ptolemaios'un yanlışlarını düzeltir). *Sefer ha-Tamar* adlı, İbranice gizli ilimlere ait bir eserin. C. in bir eserinin tercümesi olup olmadığı meselesi henüz halloluncnamıştır. Bu eserin yazarının adı Abū Aflaḥ al-Saraḳosṭī olarak gösterilmiştir.

CABİR bin Halid, sahabeden. Birinci Bedir gazvesine katılmıştır.

CABİR bin Mansur, Arap hekimi. 970 yıllarında Musulda şöhret kazanmıştı. C in torununun oğlu Câbir bin Mevhub bin Zafer bin Câbir de Halepte hekimlik yapmıştır.

CABİR bin Semre, sahabeden. Aşere-i Mübeşşere'den Seyyid bin Ebu Vakkas'ın kızkardeşi Halit Binti Ebu Vakkasın oğludur. Kûfede yaşamış ve orada ölmüştür. Kendisinden birçok hadîs kalmıştır.

CABİR (Gâbir; Batıda: Geber), [**Ebu Musa Cabir bin Hayyan al-Azdî al-Kûfî, daha sonraları es-Sufî.** Ayrıca Tusî, Tartusî ve Harrani gibi lâkaplar da almıştır], VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilen Arap simyacısı. Gerek *Kitabü'l-Fibrist*ten, gerek diğer Arap kaynaklarından anlaşıldığına göre C. in şahsiyeti etrafında bir masal dünyası kurulmuştur. Horasan'ın Tus şehrinde doğup, Kûfe (Irak) de yaşadığı bilinmektedir; bazı müverrihlerce de Harran'da doğduğu ve Sâbiî (b. bk., Sabien, Sabéen) olduğu, yani eski Babillilerin din ve inançlarına dayanan mezhebin son saliklerinden bulunduğu ileri sürülür Cordu'lu Arap yazarı Hasan bin Muhammed el-Vazzai, C. in Yunanlı bir mühtedî olduğunu söyler; bazı âlimler ise varlığını dahi kabul etmezler; ancak böyle bir iddiayı ciddiye almak doğru değildir. Arap yazarlarının bildirdiğine göre, simya ilmine dair yazı yazan ilk Müslüman Halit bin Yezîd'dir ve bu sanatı Yunanlılarla Suriyelilerden öğrenmiştir. Rivayete göre marifetini Caferü's-Sadık'a öğretmiş, o da C. e tâlim etmiş. Halbuki Cafer'in C. bin Hayyân adında bir talebesi olduğu kaynaklarda zikredilmiyor. C. in kendisi ise hocalarının Harbî adlı bir Himyerî, bir rahip ve Uzn'el-Himar adında bir Arap olduğunu söyler; öte yandan da bilgisinin kendisine Caferü's-Sadık tarafından ilham edildiğini, kendisinin sadece yazıları toplamakla yetindiğini bildirir. C. in hayatına dair fazla bir şey bilmiyoruz. Lâkin şöhreti, öteki Arap simyacılarının çok üstündedir. Arap mütetabbibi Razi ve İbni Sina ona üstatlar üstadı pâyesini verirler. Şöh-

CABİR bin Hayyan

reti Ortaçağ İtalyasında daha da artmıştır. İtalyan âlimi ve hekimi Cardano (XVI. yüzyıl), C. i dünyada mevcut on iki dâhi arasında sayar.

Bu muazzam şöhretin dayandığı eserleri iki grupta incelemek doğru olur: birinci grupa dahil olanlar, şimdiye kadar Garp dillerinde yayımlanmamış ve tanınmamış Arapça eserlerdir; ötekilerse Latince eserlerdir ki, kimya tarihinden bahseden müellifler, bunları Araplara mal edilen keşiflerden çoğunun kaynağı olarak kabul ederler. Ancak bu hüküm, C. in Arapça eserlerinin tetkikinden çıkarılmıyor. C. e izafe edilen bütün bu Latince eserleri, XIII. yüzyıl Latince asıl metinlerle karşılaştırarak dikkatle incelediğini ifade eden Fransız müsteşriklerinden M. Berthelot, bunların sahte olduğu, XIV., hattâ XV. ve XVI. yüzyıllarda Latin müellifler ce hazırlandığı ve devirlerinde büyük şöhret yapmış olan C. in adından faydalanılmak istendiği kanaatine varmıştır. C. in adını taşıyan Arapça kitaplarda, Latince metinlerde yazılı nitrik asit, mâizerrin, vitriol yağı gümüş nitrat gibi keşiflerden birçoğunun zikredilmediğini bunların Araplarla ve o devirle ilgisi dahi bulunmadığını ileri sürer.

C. e ve talebelerine maledilen simya eserlerinin (ki Paris ve Leyden kütüphanelerinde mevcut Arapça elyazıları bunlar arasındadır) 500 den fazla olduğu söylenir; bunlardan büyük bir kısmı İbn Nadim'in *Kitabü'l - Fihrist*inde gösterilmiş olup insan bilgisinin tamamını içinde toplar ve bir tek kişi tarafından yazılmasına imkân yoktur. M. Berthelot, bu Arapça elyazmalarını M. Houdas'a tercüme ettirdiğini söyliyerek düşüncelerini şöyle açıklar: «Bu eserlerden çoğu bir veya birkaç bölümden ibaret kısa yazılardır. C., fikirlerini, hitabetin tumturaklı, muğlak cümlelerine bürüyerek lâfa boğmaktadır; sözlerini belirli bir neticeye bağlamaz. Durmadan sır tutmayı tavsiye eder, remizlere başvurur, zaman zaman dini bütün Müslüman edası takınır. Eski dört unsur ve dört vasıf (soğuk, sıcak, yaş ve kuru) doktrinini izah ederek bunlar arasındaki muvazenenin eşyanın bekasını sağladığını ifade eder. Birbirine zıt olarak gösterilen zahirî ve bâtıni vasıflar nazariyesi İbni Sina'nın hayvani ve madenî kimya taşı (pierre philosophale animale et minérale) nazariyesi gibi, bütün Ortaçağa hâkim olmuştur. Bu eserlerde sadece simya bahisleri bulunmaz; aynı zamanda Aristo mantığının bir özeti, kimya ile fizikten karışık bir tarzda bahseden makaleler; vücut, ruh ve ârıza; her şeyin aslını teşkil eden 17 kuvvet hakkında yazılar; beslenme, hazım, rahim, beyin hücreleri; tahayyül hafıza ve düşünce melekelerinin dimağdaki yerleri gibi konularda tıp ve fizyoloji bahisleri de yer almaktadır. Bu eserlere ilk frenoloji denemeleri demek câizdir. Hayvanlar, bitkiler ve madenlerle ilgili meselelerde «Aristo'nun problemlerini andıran ve çocuk saflığıyle şarlatanlığın garip bir terkibi denebilecek birtakım sualler sıralıyan C., yıldızların hâdiseler üzerindeki tesirlerine binaen astroloji (ilmi nücum) öğrenmenin lüzumuna işaret eder. Eşya isimlerindeki harflerin rakamlarla değerlendirilmesi esasına dayanan bir de kabalistik cetvel veren C., bunların yardımlariyle hassaları meydana çıkarabileceğini iddia eder; bu da eski Mısır hekimlerinin hayal mahsulü bir nazarıyesinden iberettir.»

Bununla beraber C. in eserleri eski ilmin bölümlerini ihtiva ettiğinden bunlar vasıtasiyle eski Yunan ilminin kaybolmuş kısımlarını tesis etmek mümkündür. İslâm dünyasında yazılmış simya kitapları C. inkiler kadar geniş ve ihatalı değildir.

C. in adını taşıyan Latince eserlerle, yukarda sözü geçen Arapça eserleri arasında hiçbir münasebet kurulamıyacağı gibi bu Latince kitaplarda tercüme belirtileri de yoktur. Ne Arap kimyagerleri, ne de hattâ Razi ve İbni Sinayı Latinceye çeviren mütercimler bu Latince eserleri tanımıyorlar. İşte Latin Ortaçağında C. in gördüğü itibar bu sahte eserlere dayanmaktadır. Bu eserlerde görülen ilmî metot, sağlam mantık, tariflerdeki vuzuh, bunların VIII. ve IX. yüzyıllara mal edilemiyeceğini açıkca gösterdikten başka kullanılan kimya terimleriyle usullerinin C. devrinde henüz vazedilmemiş bulunduğu da gözönüne alınırsa bunların XIV. yüzyıl ortalarında yazılmış kitaplar olduğu tamamiyle kabul edilir. Meselâ simyanın katil fermanını yazan şu satırlar, yazarı meçhul olup C e atfedilen *Summa* adındaki kitaptadır: «Nice zaman var ki, bu ilimle (simya), okumuş yazmış kimseler uğraşmaktadır. Eğer şu veya bu yoldan maksada erişmek mümkün olsaydı, şimdiye kadar bin defa erişilirdi. Bu sanatı bize öğretmek iddiasındaki filozofların kitaplarında hakikati bulamıyoruz: sayısız servete ve emrinde pek çok bilgine sahip, gelmiş geçmiş nice hükümdarlar bu sanatın sırrına vâkıf olmak için çalışmışlar, fakat hiçbir netice elde edememişlerdir. Demek ki bu sanat hayalden ibarettir.»

C. in İslâmî şahsiyetine gelince, ilimler sistemine İslâmlık ilmini sokan odur. Bu ilim, IX. yüzyıl müfrit Şiîlerinin dayandığı ve İslâmiyetin varlığını tehlikeye düşürmüş olan bir telâkki taşır. C. e göre vahiy ve Kur'an yerine Yunan felsefe ve ilmi geçecek ve şeriat ortadan kalkacaktır. Bu yönden C., Karmatî (b. bk.) lere çok yaklaşır. Mezhebinde Nuseyrî (b. bk.) lere benziyen tarafları da çoktur: C. de de Ayn (= Ali), Mim (= Muhammed), Sin (= Selman) gibi üç ilâhî esas vardır. Ona göre Sin, Mimden üstündür; bu suretle sünnetten ayrılmış olmaktadır. Tenasuha da yer vermiştir.

C. in ilmi, «mizan» prensipine dayanır. Bu prensip, pek çeşitli metafizik fikirler ihtiva eder. Mizan fikri ile C., ilmî monizmini ifade ile dualizmi reddetmiştir. Onun bu fikrinde Yeni Eflâtunculuk prensiplerinin de tesiri bulunması tabiîdir. Mizan, *Kur'an*ın ruz - i ceza, mizan fikrine de bağlanır ve bununla C. in ilmî sistemi, dinî sistemine bağlanır.

CABİR, [Endülüsi Şemsüddin], Endülüslü İslâm bilgini. Manzum eserlerini toplıyan bir kitabı Paris Millî Kütüphanesindedir.

CABİR CAMİİ, İstanbulda fetihten sonra cami haline getirilmiş eski Bizans kiliselerinden biri. Önceleri, hiçbir esasa dayanılmaksızın bu binanın, V. yüzyılda Havarilerden Markos ve Petros adlarına yapılan bir kilise olduğu sanılmıştı. Halbuki son araştırmalarda, İmparator Theophilos (829 - 842) un büyük kızı Thekla tarafından yaptırılan ve 1059 da İmparator İsaakhios Komnenos'un tamir ettirdiği bilinen Hagia Thekla kilisesinin burası olabileceği ihtimali ortaya çıkmıştır. Bizans mimarisinde (bk. BİZANS SANATI), Yunan haçı plânlı kiliseler tipine giren bu bina, fetihten bir müddet sonra Mustafa Paşa tarafından cami haline getirildiği için, Atik Mustafa Paşa ve bulunduğu semtten dolayı da Ayvansaray camii adlarını da taşır. Halk tarafından bu ibadet yerine C. C. denilmesi ise, Araplar tarafından İstanbulun bir muhasarasında sahabeden Cabir bin Abdullah'ın Eyyub - i Ensarî (b. bk.) ile birlikte bulunduğu hakkındaki bir halk inanışına dayanır. C. C. mihrabının sağ tarafındaki hücre, bir türbe halinde olup, buradaki bir sanduka Cabir'in mezarı olarak gösterilmektedir.

CABIXI [*kabişi*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünde, ayrı ayrı ailelere mensup üç dilin adı.

1. Aravak (Arawak) ailesine giren Paressi dilinin bir lehçesi olup, Brezilyanın Bolivya sınırları yakınında, Mato Grosso'da Guaporé nehrinin kuzeyinde. Tapajoz ve Paraguay nehirlerinin kaynak bölgelerinde konuşulur. Bk. PARESSI ve ARAVAK DİLLERİ.

2 Chapacura [çapakura] ailesinden olup, Brezilyanın Mato Grosso bölgesinde, São Miguel ile Rio Preto arasındaki arazide konuşulur. Pawumwa dilinin bir lehçesi sayılır. Bk CHAPACURA

3. Nambicuára ailesinden olup, Uaintasú veya Uáindzê de denir. Brezilyanın Mato Grosso bölgesinde, Tapajoz nehrinin ayaklarından olan Camaraıé ile Guaporé nehirleri arasındaki arazide konuşulur. Bk. NAMBICUÁRA ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CÂBİYE, Suriyede Şamın 100 km kadar güneybatısındaki Cavlan'da Gassam Cafni emîrlerinin oturduğu yer. Bundan ötürü buraya Emîrler Câbiyesi, denilmiştir. Tepeler üzerine kurulmuş bulunan C de bol sulu bir kaynak ve Suriye çölü bedevilerinin uğradığı otlaklar vardır. Şamdan buraya uzanan yolun şehirdeki başlangıcına Bâbü'l-Câbiye (Cabiye Kapısı) adı verilmişti.

Arap istilâsı C. nin önemini artırmış ve burada büyük bir karargâh kurulmuştur. Emevîler zamanında askerlik işleri bakımından C., Şamdan bile üstün bir duruma yükselmiştir. C. de Müslüman - Bizans orduları arasında bir muharebe olmuş ve halife Ömer 639 yılında Ali'den başka bütün sahabelerle birlikte C. ye gelmiştir. Burada büyük bir meclis kurulmuş, bu toplantıda divan teşkilâtının temeli atılmış, bu güne «C. günü», bu toplantıda Ömer tarafından söylenen sözlere de «C hutbesi» adı verilmiş ve bu toplantıda bulunmak büyük bir şeref sayılmıştır.

Abdullah b Zübeyr halifeliğini ilân edip, Emevîleri Mekke ve Medineden kovduğu zaman, Suriyeliler C de toplanmışlar ve II. Muaviye'nin yerine geçecek hükümdarı seçmişlerdir. C., Mervan b. ül - Hakem soyunun büyüdüğü yer olmuştur. Abdü'l - Melik'in iki büyük oğlunun veliaht tanınması olayı da C. de geçmiştir. Abbasîler devrinde C. nin önemi azalmıştır.

CABLE [*keybl*], **George Washington** (1844- 1925), Amerikalı hikâyeci ve romancı. New Orleans'de doğmuş, Northampton (Massachusetts) da ölmüştür. Kreoller ve Zencilerin hayatını yakından tanıdığı için bunlarla ilgili kısa hikâyeler ve tarihî romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Old Creole Days* (Eski Kreol günleri) [1879]. *The Grandissimes* (En büyükler) [1880], *The Creoles of Louisiana* (L. Kreolleri) [1884], *The Negro Question* (Zenci meselesi) [1890], *Lovers of Louisiana* (L. âşıkları) [1918].

CABLE TRANSFER [*keybl trænsfır*; İng = kablo havalesi], döviz ticaretinde kullanılan bir terim. Kablo transferi (havalesi). Telgraf tediyeleri kablo transferine tahvil ve tatbik edilir (meselâ New York, Londra için bir transferi C. T. olarak verir). C. T. ekseriya New York'tan veya New York'a yapılan transferlerde kullanılır. Diğer telgraf havalelerine T. T. (Telegraphic Transfer = telgraf transferi) adı verilir.

CABO DELGADO [*kavū thelgathū*], Güneydoğu Afrikada. Moçambique'in kuzeydoğusunda eski bir idare bölgesi. Başkenti Porto Amelia. Niassa veya Nyassa idare bölgesiyle beraber 189 000 km² ve nüfusu takriben 464 000. Eskiden Nyassa şirketi (Companhia de Nyassa) tarafından idare olunurdu. 1942 den beri ise Moçambique şirketi (Companhia de Moçambique) nden alınarak Portekiz hükümeti tarafından idare edilen Moçambique'te Nyassa vilâyetinin bir kısmını teşkil etmektedir.

CABO JUBY [*kawo huwi*], veya **CABO YUBI** [*kawo yuwi*] Afrikanın kuzeybatısında, Kanarya Adaları (Islas Canarias) nın karşısında, Batı veya İspanyol Sahrası (Sâhara Español veya Occidental) nın Güney Fas (Marruecos del Sur) bölümünde bir burun ve bir kasaba. Hava meydanı vardır. Ve tahkim edilmiştir. Nüfusu 1 000 kadardır.

CABO VERDE: bk. YEŞİL BURUN.

CABOCHIEN'LER (Fr. Cabochiens [*kaboşyẽ*] = Caboche'çular), Pariste XV. yüzyılın başlarında mevcut olan bir halk partisi. Üyelerinin çoğu zanaat sahipleri derici ve kasap loncaları mensupları olan bu partinin adı, liderlerinden derici Simon Lecoustellier'nin takma adı olan Caboche'tan gelir. Hükümetin, iflâsa götüren ve rüşvete dayanan malî usullerine ve sarayın israflı yaşayış tarzına karşı isyan eden C., Armagnac ile Bourguignonlar arasındaki iç harbte (1411 - 1413) Bourgogne'lu Jean Sans Peur'ün tarafını tutmuşlardır. 1413 te, Paris hükümetini ele geçirdiler ve cezrî ıslahatlar ihtiva eden «Ordonnance Cabochienne» (C. ler Kararnamesi) i ilân ettiler. Çok geçmeden Armagnac'lar tarafından yenilip yok edildiler.

CABOCLO [*kabǫklo*; Portekiz. < Tupi dili *caboculo* = Kızılderili; asıl mânası = kılsız kimse < *cabócar* = yolmak], Brezilyada beyaz × kızılderili melezlerine verilen ad; beyaz × zenci melezi = *mulato*, zenci × kızılderili melezi = *cafuso*; İspanyol Amerikasında zenci × kızılderili melezi = *zambo*, İng. *sambo*; kızılderili baba × melez ana kırması = *cajote*; sömürgede doğmuş büyümüş beyaz = İsp. *criollo* Port. *crioulo* < *criar* = büyütmek, Fr. *créole*.

CABOR (İng Jabor), Pasifik Okyanusunun batı kısmındaki Marshall takımadalarından biri olan Caluit (Jaluit) adasının limanı Güneybatıda, denizkulağına götüren geçidin kenarında. C., Marshall takımadalarının başkentidir.

CABOT [*kæbıt*], **Richard Clarke** (1868 - 1939), Amerikalı doktor. Brookline (Massachusetts) de doğmuş, 1892 de Harvard üniversitesinde tıp doktorasını yapmıştır. 1898 den itibaren Massachusetts General Hospital'da çalışmış, 1912 - 1921 yıllarında bu hastanenin başdoktorluğunu yapmıştır. 1903 ten itibaren hocalık ederek 1919 - 1933 yıllarında Harvard Medical School'da profesörlük yapmıştır. Harvard üniversitesinde içtimai ahlâkiyat profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Clinical Examination of the Blood* (Kanın klinik tetkiki) [1896], *Physical Diagnosis* (Fizikî teşhis) [1901], *Social Service of the Art of Healing* (İçtimai hizmet ve iyi etme sanatı) [1909], *Differential Diagnosis* (Diferansyel teşhis) [2 cilt 1911 - 1915], *What Men Live By* (İnsanların gıdası) [1914], *Social Work* (İçtimai çalışma) [1919]. *Facts on the Heart* (Yüreğe dair vakıalar) [1926], *The Meaning of Right and Wrong* (Haklı ve haksız terimlerinin mânası) [1933], *Christianity and Sex* (Hıristiyanlık ve cinsiyet) [1937] v. b.

Cabot halkaları: had anemilerde, boyanmış alyuvar (érythrocyte) larda görülen halka veya 8 rakamı şeklindeki bazı çizgiler. Bunlar Wright - Leishman boyasiyle kırmızıya, klorür dö metiltiyonin eosinat'ı ile de maviye boyanırlar. R. C. Cabot'un adiyle anılır.

CABOT [*kąbı̇t*] **BOĞAZI,** Kanadada Newfoundland'ın güneybatısı ile Cap Breton adasının kuzeyi arasında, takriben 100 km genişlikte bir boğaz. St. Lawrence körfezini Atlantik Okyanusuna bağlar.

CABOTO [*kabǭto*], **Giovanni** [İng. **John Cabot**; *kąbıt*] (1450 - 1498), İtalyan gemicisi ve kâşifi. Cenovada doğmuştur. 1461 de Venediğe hicret etmiş, 1476 da Venedik vatandaşlığına alınmış ve Doğu Akdenizde ticari seyahatler yaparak Mekkeye kadar gitmiştir. Takr. 1484 te İngiltereye giderek Bristol'daki gemicilik cemiyetine girmiştir. Kıral VII. Henry'den 1496 da kendisi ve oğulları için aldığı bir beratla, seyahatlerinde bulabilecekleri bütün ada ve kıtalara İngiltere namına sahip olmak, bu sömürgelerin iskânını ve bunların ticaretini idare etmek hakkını kazanmıştır. 2 Mayıs 1497 de oğlu Sebastiano ile beraber «Mathew» adlı gemi ile Bristol'dan ayrılmış ve 24 Haziranda Cape Breton adasına vâsıl olmuştur. Bu adayı Asyanın kuzeydoğu kıyısının bir parçası zannetmekte idi. C., St Lawrence körfezinin doğusunda uzanan kıyı boyunca seyretmiş ve Cape Race'e vardıktan sonra Bristol'a geri dönmüştür. 1498 de ikinci bir seyahate çıkarak Grönland'ın doğu ve batı kıyılarını tetkik etmiş ve Baffin Land, Labrador ve Newfoundland'ı bulmuştur. Labrador'a erişmesiyle C. Columbus'tan önce Amerika kıtasına varmış demektir. Amerika kıyısını 38° kuzey enlemine kadar takibetmiş, fakat bulacağını umduğu Doğu medeniyetinin hiçbir eserini göremeyince İngiltereye dönmüştür.

Giovanni CABOTO

CABOTO [*kabǭto*], **Sebastiano** [İng. **Sebastian Cabot**] (takr. 1476 - 1557 den az sonra), İtalyan asıllı İngiliz gemicisi ve haritacısı. Venedik veya Bristol'da doğmuş, Londra veya Bristol'da ölmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Giovanni (John) C. nun üç oğlundan biri olan Sebastiano'nun, Bristol'da doğmuş olduğuna dair gelenek, bazı bilginler tarafından reddedilmiş, bunlar, bu zatın Venedikte doğmuş olduğunu ispat eden vesikalar zikretmiştir. Bununla beraber, daha sonraki araştırmalar, Bristol'da doğduğu hakkındaki geleneği takviye etmiştir. C., babasının ve iki erkek kardeşinin 1497 ve 1499 da Cape Breton adası ile Nova Scotia'ya yaptıkları seyahatlere katılmıştır. Haritacı olarak şöhret kazanan C., VIII. Henry için, Mayıs 1512 de bir Gascogne ve Guienne haritası yapmış ve bunun için 20 şilin almıştır. Aynı yılda İspanya kıralı V. Fernando'nun haritacısı ve yeni Hindistan Şûrası âzası olarak hizmetine girmiş, Fernando'nun ölümü (1516) nden sonra İngiltereye dönmüştür. 1519 da tekrar İspanyada bulunuyordu. Burada İmparator V. Carlos tarafından başkılavuzluğa tâyin edilmiştir. 1526 da Brezilyaya giden bir seyyah grupuna başkanlık etmiş ve dört yıla yakın bir zaman La Plata bölgesinin tetkikiyle uğraşmıştır. 1530 da İspanyaya dönüşünde seyahati yanlış idare etmekle suçlandırılmış ve bir yıl kadar hapsedildikten sonra Kuzey Afrikada Oran şehrine sürülmüştür. 1533 te geri çağrılarak Sevilla'da, tekrar eskiden bulunduğu haritacı ve kılavuz imtihancısı memuriyetlerine getirilmiştir. 1544 te oyduğu renkli dünya haritası Paris Bibliothèque Nationale'indedir. Haritacı olarak bütün dünyada şöhret kazanmış olan C., 1547 de İngiltereye dönmüş ve Bristol'da yerleşmiştir. Ocak 1548 de VI. Edward kendisine çok yüksek bir aylık bağlamıştır (166,5 İngiliz lirası kadar). V. Carlos onu İspanyaya getirmek için gayret sarf etmiş fakat muvaffak olamamıştır. C. nun tavsiyesiyle 18 Aralık 1551 de Company of Merchant Adventurers (Müteşebbis tüccarlar şirketi) kurulmuş ve resmî bir mahiyet almış, kendisi de bunun kaydıhayat şartiyle governor (başkan) u seçilmiştir.

CABRA [*kąbra*] (eski adı: **Igabrum**), Güney İspanyanın Córdoba eyaletinde (Mağribîlerden kalma bir kasrı ve meşhur bir camisi [şimdi kilise] vardır) bir nahiye. Córdoba şehrinin 59 km güneydoğusunda, nüfusu 20 779 (1940) dur. Keten kumaş ve tuğla imal eder. III. Fernando tarafından Araplardan alınmış (1240), 1311 de yine Arapların eline geçmiş, son olarak XV. yüzyılda İspanyaya katılmıştır.

CABRAL [*kabrąl*], **Pedro Álvares** (takr. 1460 - takr. 1526), Portekizli gemici. Belmonte'de doğmuştur. Portekiz kıralı I. Manoel'in emriyle Hindistanla ticaret münasebetleri kurmak için 9 Mart 1500 de yola çıkmış, kendisine takibi emredilen rotanın batısına doğru ayrılmış ve böylece Ekvator akıntısına tutularak daha da batıya doğru sürüklenmek suretiyle 22 Nisan 1500 de Terra de Santa Cruz adını verdiği Brezilyayı tesadüfen keşfetmiştir. Ondan önce yine 1500 yılında Vicente Yanez Pinzón (b. bk.) Güney Amerika kıyısında S. Agostino burnu altına varmıştı; fakat C. bunu bilmiyordu. Emrindeki 13 gemiden birini Portekize göndermiş ve keşfini bildirmiştir. Bunun için mükâfatlandırılmıştır. Güney Amerikanın doğu kıyısını, Papa VI. Alexander'ın bulla'sı ve 1494 te akdolunan Tordesillas muahedesine binaen Portekize ait telâkki ederek, Brezilyayı Portekiz kıralı namına temellük etmiştir. C, Brezilyadan Hindistana doğru yola çıkmış, Ümit Burnundan geçerken bir fırtınada gemilerinin dördünü kaybettikten sonra, Moçambique yoliyle Hindistandaki Calicut'a vâsıl olmuştur. Sonra Portekize dönmüştür (Haziran 1501). Seyahati Giovanni Battista Ramusio'nun *Navigazioni e viaggi* (Deniz ve kara seyahatleri) [Venedik 1563] adlı eserinde anlatılmıştır.

P. Á. CABRAL

CABRE [*kąbre*] veya **CABERRE** [*kabęrre*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin kuzeybatı kolundan iki dilin adı:

1. Antiller C. si: Eskiden Küçük Antillerde konuşulurdu. Yakın akrabaları Allouag ve Ineri dilleri olmuştur.

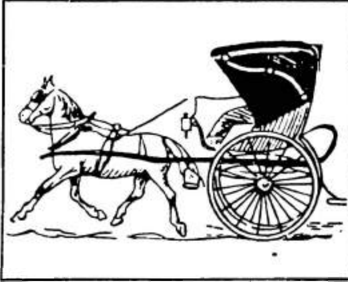
2. Orinoco C. si: Kolombiya'nın merkezinde, Bogotá'nın güneydoğusunda, Orinoco'nun ayaklarından olan Meta ve Ariari nehirleri arasında konuşulurdu. Bugünkü Ariari dili, C. nin devamıdır. Bk. ARAVAK DİLLERİ, GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CABRERA [*kawręra*; eski adı: **Copraria** = keçi yurdu], Balear takımadalarından küçük bir ada. İspanyanın Baleares eyaletinde, Mallorca'nın 14 km güneyindedir. Pal-

ma nahiyesinin bir kısmını teşkil eder. Yüzölçümü 17 km². Dağlık ve daima yeşil kalan çalılarla kaplıdır. Koyların sıralandığı kıyılarında zengin balık çeşitleri bulunur. Nüfusu 50 kadar olup, başlıca çobanlıkla geçinir.

CABRERA [*kawrẹra*], **Crino Ramón** (1806-1877), İspanyol generali. Tortosa'da doğmuş, Londra civarında Wentworth'ta ölmüştür. 1833 te Karlist (b. bk.; İsp. Carlista) lere iltihak etmiş olan C onların çok başarılı, fakat o derecede de zalim bir kumandanı olmuştur. 1837 de Morella Kontu unvanını almıştır. 1840 ta Fransaya iltica etmeğe mecbur kalmıştır. C., 1848 - 1849 yıllarında Katalonyada bir isyanı idare etmiş, fakat bu isyan başarısızlıkla neticelenmiştir.

CABRIOLET [*kabriyolẹ*] (Fr. Cabriolet; *cabrioler* = cabriole'ler y a p m a k, *cabriole* [İt. *capriola* = keçi sıçraması] = sıçradıktan sonra kendi etrafında dönerek y e r e inme, yana p e r e n d e atma): 1. ekseriya iki tekerlekli, tek atlı, körüklü, hafif araba; 2. kapalı olmakla beraber, üstü açılabilen otomobil. C. körüğü kapalı iken arkada iki sabit yeri ve iki ıstrapontası (strapontin), önde de, bir cam bölme ile ayrılmış şoför yeri vardır. Torpedo (b. bk.) haline getirilmesi için, genel olarak deriden olan körük katlanarak arkaya yerleştirilir, yanlardaki camlarla şoför mahallini ayıran cam bölme de içeri doğru devrilir.

C A B R I O L E T (araba)

C A B R I O L E T (otomobil)

CABUA (İng. Jhabua), Hindistan Cumhuriyeti (Bhārat) nin güneybatı kısmında, Madhya Bhārat Birliğinin bir bölümü. Yüzölçümü 3 376 km², nüfusu 178 327 (1941); bunun yarısından fazlasını Bhil'ler teşkil eder. Merkezi, Indore şehrinin 129 km batısında bulunan, 5 000 nüfuslu Cabua kasabasıdır. İngiliz idaresi zamanında C., Merkezî Hindistan Devletleri (Central Indian States) nden biri olup, Bhopawar'daki idare merkezine bağlı bir raca tarafından idare edilirdi. 7 Temmuz 1947 de C., komşu «devlet» lerle bir konfederasyon kurarak Hindistan Cumhuriyetine katılmıştır.

CÂBÛLKA ve CÂBÛLSÂ (Câbelka ve Câbelsâ şeklinde de kullanılır), mitolojik iki şehrin adları. Câbûlka, doğunun sonunda, Câbûlsâ da batının nihayetinde bir şehirmiş. Bu iki şehrin biner kapısı, her kapıda biner kapı bekçisi varmış. Bu şehirlerde, dünyadaki bütün şeylerin birer suretleri bulunurmuş. Her iki şehir de misal âlemi (b. bk.) ndeymiş. Bir rivayete göre iyiler, ölümlerinden sonra Câbûlka'ya giderler, yaptıkları iyilikler, orada kendilerine güzel misaller halinde görünür, kendileri de orada misalî bir şekle bürünürler; kötülerse, Câbûlsâ'ya giderler, aynı tarzda yaptıkları kötülükler, orada kötü suretler şeklinde görünürmüş. Bazılarına göre Câbûlka, mutlak varlıkla âlem arasında bir berzahtır. Câbûlsâ ise, Tanrının bütün sıfatlarını toplıyan varlık, yani insandır. Câbûlka'dan doğan, yani mutlak varlıktan zuhur âlemi (b. bk.) ne yönelen, Câbûlsâ'da batar, yani insan varlığına bürünür. Bundan dolayı da Câbûlka doğuda Câbûlsâ da batıdadır denmiştir. Yine tasavvufi bir telâkkiye göre Câbûlka, salik (b. bk.) in gerçeğe ulaşma yolunda ilk, Câbûlsâ ise mutlak varlık âlemi (b. bk.) ne ulaşmada son duraktır.

CACA [*kạka*], Roma mitolojisinde bir ilâhe, Cacus (b. bk.) un kadın karşılığı. Kültü, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında da devam ediyordu. Latin edebiyatında pek az iz bıraktığı için, şahsı ve kültü hakkında fazla bilgimiz yoktur. Eskiçağ mitograflarına göre C., Cacus'un kızkardeşi olup Hercules (Yun. Herakles) e, sığırlarını kardeşi Cacus'un çaldığını bildirmiştir. Bk. CACUS.

CACA OĞLU (asıl adı: **Nusreddin Çelebi**), XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırşehir beyi. Hayatı hakkında pek az bilgi var. Türkmen kabîle beylerinden olduğu anlaşılıyor. C. O., 1256 - 1277 yılları arasında Selçuklu devletini idare eden Muinüddin Süleyman Pervane'nin teveccühünü kazanarak onun tarafından Kırşehir ve havalisinin idaresi kendisine verilmiş, böylece Selçuklu emîrleri arasına katılmıştır. C. O., Aksaray civarındaki Salma kalesine kapanıp isyan etmiş olan Emîr - i asker Esedi ortadan kaldırarak Pervane'nin kendisi hakkındaki teveccühünü artırmıştır. Pervane 1266 yılı başlarında Anadoludaki Moğol işgal kuvvetleri kumandanları ile anlaşıp, kendi hükümdarı Rükneddin Kılıç Arslanı ortadan kaldırmak için harekete geçtiği zaman yanında askerleri ile birlikte C. O. da vardı. Çocuk hükümdar III. Gıyasüddin Keyhüsrev zamanında C. O., en büyük emîrler arasında görülmektedir. 1277 de çıkan Cimrî isyanının bastırılmasında rol oynıyan C. O., bu tarihten sonra Mısır Memlûk sultanı Baybars'ın yanına gitmiştir. C. O. nun Mısırdan dönüp dönmediği hakkında ve ölüm tarihine dair bilgi yoktur.

C. O. Nureddin Hacı Bektaş Veliyi tanımıştır. Bununla beraber, onun Mevlâna Celâleddin Rumînin müritlerinden olduğu söyleniyor. Kırşehirde Caca Bey camii adiyle anılan ve cami olarak kullanılan bir medrese vardır. Bu medresede astronomi ilminin tedris edildiğine dair rivayetler dolaşır. C. O., bu medreseye ait aslı Arapça olan vakfiyesine Moğolca bir hulâsa da ilâve ettirmiştir ki, Moğolca ile uğraşanlar buna büyük bir ilgi göstermişlerdir.

CACALIA (Bot.): bk. MERCAN DÜĞME.

CACAOPERA [*kakaopẹra*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren Misquito - Matagalpa ailesinin Matagalpa kolundan bir dil. Çok kere Matagalpa'nın bir lehçesi sayılır. Eskiden, şimdiki Salvador cumhuriyetinin kuzeydoğusunda bulunan bir bölgede konuşulurdu; şimdi Cacaopera adını taşıyan kasabanın bazı köylerine münhasır kalmıştır. Bk. MISQUITO - MATAGALPA, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CACCAMO [*kakkạmo*], Sicilyada Palermo eyaletinde Termini Imerese'nin güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 14 800 (1945). Burada Normanlardan kalma eski bir şato vardır. C. da badem ve meyankökü yetiştirilip ihracedilir. Akik taşı ocaklarına sahiptir.

CACCIA [*kạçça*] (İtal. = kovalama, av), İtalyan Ars Nova (yeni sanat) bestekârları tarafından kullanılan şekillerden biri. Tam mânasiyle (dar mânada) kanon halin-

deki iki ses, birbirini «takibeder»; kanon'a iştirak etmiyen üçüncü bir ses, bazen bunlara refakat eder. Konu ekseriya ava dair olup, balık avına mahsus olanlara *pesca-caccia* adı verilir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru o zaman için ses ile tasvire elverişli, pazar yeri ve buna benzer yerlere ait konular da realist bir şekilde işlenmiştir.

CACCINI [*kaççīni*], **Giulio** (1550-1618), İtalyan şarkıcısı ve bestecisi. Romada doğmuş, Floransada ölmüştür. Floransada Kont Bardi'nin himayesine giren C., dramatik resitatiflerin ve aryaların söylenmesinde önemli rol oynamıştır. C., antik müzik dramının tekrar canlanması uğrunda büyük gayretler sarf etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: operalarından «Kephalos'un kaçırılması» (1597), «Euridike» (1600, R. Eitner tarafından 1887de yayımlanmıştır), «Nuove musiche» (baslar için aryalar ve madrigaller 1601, 2. kısım 1614).

CÁCERES [*kạtheres*]: 1. Batı İspanyada Estremadura bölgesinde bir vilâyet. Yüzölçümü 19 961 km², nüfusu 555 889 (1950). C., Tajo ırmağı ve kolları tarafından iyice yarılmış, yer yer tepelerin bulunduğu yüksek bir plâtodur. Bitki örtüsü bakımından bozkır özelliği gösterir. C. te merinos koyunları, domuz, keçi yetiştirilir. Bağları çoktur. Mantar elde edilir. Yer yer apatit damarlariyle litium-fosfat vardır.

2. Aynı addaki vilâyetin merkezi. Nüfusu 45 400 (1950). C., Ortaçağdan kalma, tepe üstünde kurulmuş ve hisarla çevrili eski şehir ile sonradan yamaçlara serpilmiş yeni bir şehir bölümünden meydana gelmiştir. Keten ve deri fabrikaları vardır. Şarap, bitki yağları, mantar ihraceder. C., Romalılar tarafından kurulmuştur. Eski adı Castra Caecilia idi.

CACERM, Horasanda Nişabur, Cevin ve Curcan arasında eski bir kasaba. Birçok şair ve bilginin yetiştiği C., bugün önemini kaybetmiş ve bir köy haline gelmiştir. Kazvinî, C. yakınlarında uyuz hastalığına iyi gelen bir maden suyu bulunduğunu bildirmektedir.

CACERMÎ, Ebu Hamid Muinüddin Mehmed b. İbrahim üs-Sehlî (ölm. 1216), Cacerm'li bir din bilgini. C. Şafiî mezhebinden olup, Nişabur'da uzun zaman din dersleri okutmuştur. Fıkıhta derin bilgiye sahip olan C., ***El-kifâye*** adlı değerli eserinde bütün fıkıh kaidelerini anlatmıştır. C. nin diğer eserleri arasında ***Izâhü'l-veciz*** adlı iki ciltlik eseri çok önemlidir.

CACHAR: bk. KAÇAR.

CACHIBO [*kaçịbo*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Pano ailesinden bir dil. Cashibo [Kaşibo], Cahibo [Kahibo] ve Cacataibo [Kakataibo] da denilen bu dil, bugün merkezî Peru'da, Ucayali nehri havzasında konuşulur. Manamabobo, Baninahua, Carapacho (şimdi sönmüştür) ve Puchunahua, C. nun başlıca lehçeleridir. Bk. PANO, ve GÜNEY AMERIKA DİLLERİ.

CACHIN [*kaşę̃*], **Marcel** (doğ. 1869), Fransız komünist şeflerinden. Paimpol (Côtes-du-Nord departmanı) da doğmuştur. Öğretmenlik yapmış ve Fransada Guesde'in etrafında toplanan ilk Marxist partinin üyesidir. 1900 de Bordeaux belediye reis muavini olan C., daha sonra Pariste belediye âzalığı, 1914-1935 arasında mebusluk ve 1935 ten 1940 senesine kadar da senatörlük yapmıştır. 1945 ten itibaren mebus ve Komünist Partisi grup başkanıdır. C., 1920 de sosyalistlerin parçalanmasında ve Komünist Partisinin kurulmasında mühim rol oynamıştır.
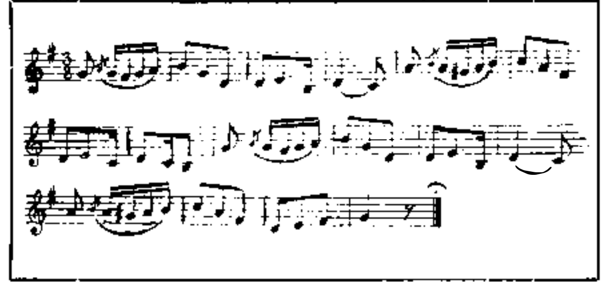
CACHOEIRA [*kaşuẹ̄ra*] (Portek. = hızlı akış), Brezilyada türlü yer adları: 1. Bafa vilâyeti topraklarında bir şehir. Nüfusu 10 431 (1940) dir. Tütün fabrikaları vardır.

2. Rio Grande do Sul vilâyeti topraklarında bir şehir. Nüfusu 17 498 (1940) dir. Kömür işletmeleri vardır. Çevrede tahıl ekilir, hayvan beslenir.

3. Cachoeira de Itapemirim, Espírito Santo vilâyeti topraklarında şehir. Nüfusu 19 208 (1940) dir. Kahve yetiştirilir. Kıymetli ağaçlar ihraceder.

CACHOU DE LAVAL [*kaşu dī lavạl*], pamuğun koyu kahverengine boyanmasında kullanılan, esmer kükürtlü madde. 1873 te Croissant ve Bretonnière tarafından Kanadadaki Laval kasabasında tahta talaşı v. b. gibi organik kırpıntıların sodyum sülfitte eritilmesinden elde edilmiştir.

CACHUCHA [*kaçụça*], kastanyet refakatiyle 3/4 takt (tempo) lı kastanyetle oynanan ve bolero ve fandango danslarına benziyen zarif bir Andaluz solo dansı. Bu dansta söylenen türkülere de bu ad verilir.

C A C H U C H A

CACHUENA veya **CAXUENA** [*kaşuẹna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Karib (Caraib) ailesinin Kuzey kolundan bir dil. Casiana da denir. Kuzeydoğu Brezilya'da, Amazon'un kuzeyinde, bunun ayaklarından olan Cachorro nehrinin kıyılarında konuşulur. Bk. KARİB DİLLERİ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CACIK, yoğurt ile hıyar veya maruldan yapılan salata. 4-5 kişilik bir aile sofrasına çıkarılmak üzere, 3 tane körpe ve irice hıyar soyulduktan sonra bir kâse içine ince ince çentilerek doğranır, tuzlanır, ve hıyar tuzu eminceye kadar bir tarafa bırakılır. Kaymağı alınmış 500 gr Silivri (teneke) yoğurdu veya kaymağı alınmamış 500 gr yağlı kâse yoğurdu ağaç kaşık, tel veya çatalla dövülür, koyuluğuna göre yoğurt 1/2 - 1 bardak su ile sulandırılarak koyu ayran veya boza kıvamına getirilir. Sonra, kâsedeki hıyarlar buna katılarak karıştırılır. Arzu edilirse, 4 diş sarmısak da biraz tuzla havanda iyice dövülerek buna katılır; bu katkıya 1/2 kahve fincanı sirke de ilâve edilebilir. Yine arzuya göre, hepsinin üstüne, bilhassa Rumelide, 1/2 kahve fincanı iyi zeytinyağı da gezdirilebilir; içine bilhassa Rumelide nane, razyane gibi kokulu otlar da katılır. Böylece hazırlanan C., küçük kâselere, icabında komposto kablarına tevzi edilerek servis yapılır. Hıyar bulunmazsa, C., soyulmuş, körpe marul koçanı ile de yapılabilir.

C., doğu vilâyetlerimizde, bilhassa eskiden, bir nevi tarator şeklinde hazırlanır, yoğurda hıyar ve sarmısaktan başka, dövülmüş ceviz veya fındık da katılır, içine kokulu yeşil otlar da doğranır, hepsi yemeğin üstüne geçirilir veya katık olarak ekmekle yenirdi. Bazı İran dillerinde *cacik*, «hıyar turşusu» mânasına gelir.

Doğu Türk dünyası C. ı tanımaz; Kazak, Kırgız, Başkurt v. b. Türklerinde hıyar yenmez; Kazan Türklerinde de ayran yoktur. Hıyar ve C., şimdi şehirli Özbeklerle bazı Türkmen boylarına geçmiş bulunmaktadır.

Anadolunun Ankara, Konya, Eskişehir, Nevşehir, Yozgat, Gaziantep gibi bölgelerinde, C., ilkbaharda kırlarda biten ve yemek yapılan tekesakalı, yelmük, kuzukulağı, çartuk, semizotu, ıspanak, çalgı gibi taze bitkilere verilen addır; Çankırıda, yaban mantarına, Ermenak ile Silifkede koruk suyu ile yapılan salataya da C. denir.

CACTUS: bk. ATLASÇİÇEĞİGİLLER.

CACUS [*kākus*], Roma mitolojisinde Vulcanus'un oğlu, yarı hayvan, yarı insan şeklinde ateş püsküren bir mahlûk. İlk Roma devri tanrılarından olan C un asıl mahiyeti iyice bilinmiyor. Romada C. un adını taşıyan iki yer vardı: *Caci atrium* (= C. un atrium [b. bk.] u; Capitolium ile Velabrium arasında bir bina) ve *Caci scalae* (Yun. *Kakiu katabasis* veya *klimaks Kakia* = C. merdiveni; Palatinus'tan Circus maximus'a giden merdivenli yol). C. efsanesinin çeşitli şekilleri vardır. En tanınmışı Vergilius'ta kaydedilmiştir. Buna göre, Aventinus tepesinde bir mağarada yaşıyan C., insanları öldürerek civarı nüfussuz bırakır. Hercules (Yun. Herakles), öldürdüğü Geryones'in sığırlarını almış dönerken Tiberis kıyısında istirahat eder. C., kuyruklarından mağarasına çekmek suretiyle en güzel sığırlardan sekizini çalar. Hercules, hayvanları boşuna aradıktan sonra yoluna devam etmek üzere iken, onların birden bire böğürmesi üzerine, mağarayı kapatan kayayı kaldırıp C. u öldürür ve cesedini yerde sürükler. Buna çok sevinen civar halkı, Ara maxima (büyük sunak) da kurtarıcı Hercules kültünü ihdas eder. Livius'ta kaydedilmiş başka bir efsane şekline göre, bir çoban ve hırsız olan C., sığırlarını çaldığı Hercules'in hücumuna karşı çobanlardan yardım ister. C un öldürülmesi cinayet sayılır, Hercules şerefine de Ara maxima'da kült yapılmasına karar verilmez. Burada Hercules, sığırlarını bulduğu için, Iuppiter Inventor (kayıpları bulmak için yardım eden Iuppiter) şerefine bir sunak yaptırır.

CAD (İng. Jad), Çin-Tibet dillerinin Tıbet-Birman kolunun Tibet bölümünden bir dil. Tıbet'in Hindistan sınırında (Cammu ve Keşmir ile Nepal arası), Kamet dağının kuzeybatısında konuşulur. Kuzeyinde, Tibet grupundan Nyamkat, güneydoğusunda da aynı gruptan Garhwal dili vardır. Batıdaki komşusu, Tibet-Himalaya bölümüne giren «sınır dilleri» nin «pronominalize» grupundan olan Kanaurī dilidir. Bk. TİBET DİLLERİ.

CADA MOSTO, CA DA MOSTO [*kāda mosto*] veya **CADEMOSTO, Alvise veya Luigi da** (takr. 1432-1483), Portekiz hizmetinde bulunmuş İtalyan denizcisi ve kâşifi. Venedikte doğmuştur. 1455 ve 1456 da Portekiz prensi Infante Henrique'nin emriyle Afrikanın Atlantik kıyısı boyunca iki seyahat yapmış ve Yeşil Burun (Cabo Verde) adalarını bulmuş (1456) ve bu burnun her iki tarafındaki sahili, Senegal ağzından Cambia ağzına ve Bissagos adalarına kadar tetkik etmiştir. 1463 te Venediğe dönen C. M. bir aralık ticaretle meşgul olduktan sonra 1474 te Cattaro limanının müdafaasına memur edilmiş, 1479 da yine Venediğe dönerek 1481 de İskenderiye-Venedik arasında işliyen silâhlandırılmış ticaret filosu kumandanlığına getirilmiştir. 1507 de Vicenza'da çıkan *El libro de la prima navigazione per l'oceano a le terre de'Nigri de la Bassa Aethiopia* (Okyanus üzerinden aşağı Habeşistan Zencilerinin topraklarına yapılan ilk deniz seyahatine dair kitap) başlıklı seyahatnamesi 1508 de Almancaya, 1516 da da Fransızcaya çevrilmiştir.

CADALSO veya **CADAHALSO** [*kadalso*], **José de** (1741-1782), İspanyol şairi. Cádiz'te doğmuştur. Orduya girerek albay rütbesine kadar yükselmiş ve Cebelitarık muhasarasında maktul düşmüştür. C., tahsilini Pariste yaptıktan sonra birçok yerlere seyahat etmiştir. Sonunda İspanyaya dönerek Fransız ve İngiliz edebiyatları üzerindeki bilgisini genişletmiştir. Eserlerinin çoğunda Juan del Valle ve J. Vasquez takma adlarını kullanan C. nun ilk neşrettiği eser manzum bir trajedi olan *Don Sancho Garcia, Conde de Castilla* (Kastilya kontu D. S. G.) [1771] dır. Bu eser Fransız klâsik ölçülerine göre yazılmıştır. *Eruditos a la violeta* (Züppe âlimler) [1772] adlı nesir halindeki eserinde yarım bilgi sahiplerini hicveder. 1773 te yayımlanan *Los ocios de mi juventud* (Gençliğimin boş zamanları) adlı eseri şiirlerini toplar. Ölümünden sonra kâğıtları arasında Montesquieu (b. bk.) nün *Lettres persanes*ı tarzında bir seri hayalî mektuplar bulunmuştur. Bunlar 1793 te *Cartas Marruecas* (Fas mektupları) başlığı altında yayımlanmışlardır.

CADDE, şehir ve kasabaların önemli bölgelerini birbirine bağlıyan, hareketli, geniş ve uzun yol. İstanbulda İstiklâl, Ankarada Anafartalar C. si gibi. C. lerin ortasında bulunan geniş kısım çeşitli vasıtaların geçmesine, yanlarındaki kaldırımlar da yayalara mahsustur. C. ler taş parke, asfalt veya betonla döşenmiş olabilir. C. lerden ayrılan ikinci derecede dar yollara *sokak* (b. bk.) denir. C. lerin iki tarafı ağaçlık veya yeşillik olanları (Fr. allée), çok geniş ve etrafı ağaçlıklı olup belli bir mâbede, anıta veya resmî binaya gidenleri (Fr. avenue), ortası ve yanları ağaçlıklı, yayalar için geniş kaldırımlı olanları (Fr. boulevard) vardır. Bk. BULVAR. Dilimizde diğerlerine göre daha geniş ve işlek olanlarına *ana C.* denir.

C. isimleri, bazen C. üzerinde bulunan herhangi bir müessesenin veya orada toplanmış olan bir faaliyetin ismi yerine de kullanılır. İstanbulda Bâb-ı Âli (şimdi: Ankara C. si) C. si Türkiye basın ve yayın hayatını; Berlinde Wilhelm C. si (Wilhelmstrasse) eski Hariciye nezaretini; Londrada Downing C. sı (Downing Street) İngiliz başbakanlarının ikametgâhını; Pariste Quai d'Orsay C. si Hariciye nezaretini; New York'ta Wall C. si (Wall Street) bu şehrin malî müesseselerini ifade eder.

CADDO [*kado*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümünden bir dil ailesi ve bu aileye adını veren dil. Aile olarak, eskiden Amerika Birleşik Devletlerinin Kayalık Dağlar (Rocky Mountains) ile Mississippi arasındaki merkez Büyük Ovalar (Great Plains) ın güney kısımlarında toplu bir halde konuşulurdu. XVIII. yüzyılda üç kola ayrılarak Mississippi'nin batısına şu şekilde dağılmıştır: 1. Kuzeyde, Güney Dakota'da Missouri'nin yukarı kısmı ayaklarından olan White River'ın dolaylarında, kısmen de Kuzey Dakota'da, Arikara dili; 2. Ortada, Nebraska'daki Platte nehri çevresinde, kısmen de Kansas'ta Pawnee dili, ki Arikara bazen bunun bir lehçesi sayılır; 3. En mühimmi olarak, güneyde, Oklahoma, Arkansas, ve Texas'ta, asıl Caddo, Wichita, Tawaconi, Waco, ve Kitsai dilleri (son üç dil şimdi sönmüştür). Bu aileden olan dilleri konuşanlar umumiyetle ziraatle, kısmen de avcılıkla geçinirlerdi. Medeniyetleri bakımından Kuzey Amerikanın

güneydoğu kültür çevresine mensup olmakla beraber, Meksika medeniyetinin izlerini de taşımaktadırlar. Amerikalı etnolog dilcilerden E. Sapir, bu aileyi Hoka-Siou başlığı altında grupladığı büyük topluluğun bir kolu saymış ve Ircquois-Caddo dediği bu kola Ircquois grupunu da dahil etmiştir. C. topluluğu asıl Caddo ve Pawnee olmak üzere iki alt-grupa ayrılabilir.

Asıl C. dili, XVII. yüzyılda, Louisiana, Arkansas ve doğu Texas'ta, başlıca Red River havzasında, Cadohadacho ve Hasinai konfederasyonları kabîlelerine mensup 7 800 kişi tarafından konuşulurdu; Adai, Andarco, Eyeish, Hainai, Nacitoch da başlıca lehçeleri idi (İspanyollar, Hasinai'leri Texas veya Tejas [ikisi de *teşas* ok.] şeklinde adlandırmışlardır, ki yerli dilde «dost» demektir). Zamanla bu lehçelerin çoğu sönmüş, kısmen de Cadohadacho'larınki ile kaynaşmıştır. Bunlar zaten ailenin en kuvvetli kabîlesi idiler. Şimdi C. dili ancak 500 kişi tarafından Oklahoma'da konuşulmaktadır. Bk. PAWNEE, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CADDO [*kædou*] **GÖLÜ**, Amerika Birleşik Devletlerinde Kuzey Texas ile Louisiana arasındaki sınır boyunca uzanan, takriben 32 km uzunluğunda bir göl. Soda gölü ile Red River nehrine bağlıdır. Gölde buharlı gemiler işlemektedir.

CÂDE (Ca'de), Arabistanın güneyinde yaşıyan bir Arap kabîlesi. Bu kabîle, Yemen ve Aden'in batısındaki dağlık bölgede oturur. Memleketlerinin kuzey kısmı verimli olup hurma, biraz kahve ve tütün yetiştirilir. Bu bölgede küçük akar sular da vardır. C. ülkesinin kuzey bölgesindeki Zebâb deresi dolaylarında Himyerîlerden kalma eski üç kale bulunur. C. ler eski bir kabîledir. Eski Arap coğrafyacıları bunların bozuk bir Arapça konuştuklarını, bir kısmının Necrân eyaletinde de yerleşmiş olduğunu bildirmektedirler. Rivayete göre diğer birçok kabîlelerin yaptıkları gibi C. ler de Aynü'l-Kebr adını taşıyan küçük bir kabîle iken, kendilerine Kuzey Arabistanda yaşıyan büyük C. kabîlesinin adını takmışlar, bu suretle menşelerinin o kabîleye bağlı olduğunu göstermek istemişlerdir. Bununla beraber kuzeydeki büyük C. kabîlesinden bir kısmının, çok eski bir zamanda güneye göçerek oradaki kabîlelerle karışmış olduğu ve bu suretle güneydeki C. lerin meydana gelmiş bulunduğu ihtimali üzerinde de durulmaktadır.

CÂDE (Ca'de) bin Ka'b, Ma'addî, İsmailî grupundan bir Arap kabîlesi. Şair Nâbiga aslını C. kabîlesine bağlamaktadır. C. ler Yemâme'de Felec topraklarında yaşarlardı. Murgim ve Kosru ʿAdî, C. lerin önemli kaleleridir. El-Akîk suyu için, komşuları Cermler ile anlaşamıyan C. lerin Peygamber Muhammede başvurdukları ve Peygamberin Cermlere hak verdiği yolunda bir rivayet vardır. C. ler bazı kabîleler ile birleşerek Felec emîri olan, Hanîfîlerden el-Mundelif b. İdris'i öldürmüşler (744), bunun üzerine Hanîfîler, C. ve müttefiklerine saldırarak hezimete uğratmışlardır.

CADE [*keyd*] **John [Jack Cade** ve **John Aylemere** adlariyle de anılır] (ölm. 1450), İrlandalı, VI. Henry zamanında iktisadi düzensizlikten dolayı Kent eyaletinde çıkan ayaklanmanın önderi. 3 Temmuz 1450 de 20 000 isyancının başında Londraya girmiş, ve saray adamlarından birkaçını idam ettirmiştir. Ayaklanma bir umumi af neticesinde sona erince, C. affa rağmen şehirden kovulmuş ve yaralanarak 12 Temmuzda ölmüştür.

CADENABBIA [*kadenabbia*], İtalyada Como eyaletinde, Como gölünün batı kıyısında bir köy ve sayfiye yeri. C. 1747 senesinde, Prusya prensesi Charlotte (ölm. 1885) adına orada inşa edilen Villa Carlotta sayesinde meşhur olmuştur. C. da birçok tarihî sanat eserleri vardır.

CADENCE (Fr.; İtal. Cadenza) [Mus.]: bk. KADANS.

CADÉRAS [*kaderas*], **Gian Fadri** (1830-1891), Retoroman dili (b. bk.; yerli dilde: Romansch) ile yazan İsviçreli edip. Modena'da İsviçreli ana babadan doğmuş, Samédan (İsviçrede Grischun [Fr. Grisons] kantonunda) da ölmüştür. Samédan'da noter olarak çalışan C., XVI. yüzyılda Retoromancanın Yukarı Engadin (Engiadin ôta) lehçesini edebîleştiren Gian Travers'ten sonra, en büyük Retoroman şairi sayılır; bilhassa Conradin de Flugi ve Zaccaria Pallioppi ile birlikte, bu dili XIX yüzyılda yeniden işliyerek yükseltmiştir. Yukarı Engadin lehçesinde yazdığı şiirler, *Rimas* (Şiirler) [1865], *Nouvas Rimas* (Yeni şiirler) [1879], *Flours alpinas* (Alp çiçekleri) [1883], ve *Sorrirs e larmas* (Tebessümler ve gözyaşları) [1887] başlıkları altında toplanmıştır. C., bunlarla Provence (Fransa) taki Flourège (Jocs florals, Jeux floraux = çiçek oyunları) şiir müsabakasını kazanmıştır. *Il farmacist* (Eczacı) [1864], *Redactur Patüfla* (Muharrir P.) [1866], *Ravania* (1868), *Piz Bernina e il landamma d'Engiadina* (Bernina zirvesi ve Engadin idare âmiri) [1874; mizahçı Simon Caratsch ile birlikte] adlı komedileri de vardır. *Il preshuner da Fuentes* (F. kalesi) [1878] ve başka *Novella* (Hikâye) ları «Fögl d'Engiadina» (Engadin gazetesi), «Dumengia saira» (Pazar akşamı) v.b. dergilerde çıkmıştır (1862-1895). Samimî ve hüzünlü romantizmle dolu olan lirizmi başlıca tabiati ve hasret duygusunu terennüm etmiştir. Alman şairi Lenau'ya benzediği için, C. a «Engadin'in Lenau'su» denmiştir.

CADET DE GASSICOURT [*kade dî gasikur*], **Louis-Claude** (1731-1799), Fransız eczacısı ve kimyageri. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Invalides hastanesinin, ayrıca Almanya ve Portekiz seferlerini yapan Fransız ordularının başeczacılığını yaptıktan sonra, Sèvres Fabrikası kimya işleri müdürü ve İlimler Akademisi üyesi olmuştur (1766). Eserlerinin en önemlisi *Observations sur la préparation de l'éther sulfurique* (Sülfürik eter'in hazırlanmasına dair mülâhazalar) [1775] başlıklı olanıdır.

Cadet tüten sıvısı (liqueur fumante) veya **Alcarsin**: Kakodil oksidi, hava ile temasa gelince kendiliğinden parlıyan (yanmağa başlıyan) kahverengi bir sıvı. Fransız eczacısı Cadet de Gassicourt'un adiyle anılır.

CADHAM [*kædîm*] **SERUMU**, septisemi hastasına, evvelâ, streptokok ve stafilokok septisemisine karşı imünize edilmiş tavşanlardan hususi şekilde elde edilen serum. Önce C. S., bunun üzerine de normal insan serumu zerk olunur. C. S., Kanadalı bakteriyolog Fred Todd Cadham'ın adiyle anılır.

CADI (Fars. *cādū, cādūī* < Pazend. *cādu* < Pehl *catūk* [> Ermen. *catuk*], *cātūkīh* < Eski Pehl. *yātūk* < Avesta. *yātū*- = cadı, fena ruhlu ihtiyar kadın; Sanskrit. *yātu*- = büyü devi; İng. Witch; Fr. Sorcière; Alm. Hexe): 1. Çok eskiden kalma bir bâtıl inanca göre, mezardan çıkıp geceleri korkunç bir şekilde ötede beride gezen, rasladıklarını boğup öldüren hortlak.

İkı cadı tılsımlı ıçki hazırlarken(Goya'nın bir tablosu [Prado Müzesi, Madrid])

2. Şeytanla ve habis ruhlarla işbirliği eden büyücü, sihirbaz. Bizde bu anlamda «cinci», «karışık», «uğramış» kelimeleri de kullanılır.

3. Yüzü ve huyu çirkin kocakarı, cadaloz.

4. Çok zeki ve haşarı küçük kız çocuk.

Hıristiyan âlemiyle bizim aramızdaki din ve düşünüş farkları sebebiyle C. tasavvurunda bazı ayrılıklar vardır. Türk folklorunda yaygın olan inanış, C. nın bir hortlak olduğudur. Hortlamasında bazı sebepler vehmedilmiştir; bunlardan başta gelenler, ölünün gömülmeden önce ışıksız bir odada bırakılması, gömülmeden üstünden kedi atlaması gibi şeylerdir. Hortlıyan ölü, gece mezarından çıkarak şurada burada dolaşır veya evine döner, rasladığı kimselere saldırarak onları boğar ve yer. Hortlıyan ölünün mezarı üstünde ateş yakılırsa cadılıktan kurtulacağına inanılmıştır. Anadolunun bazı halk çevrelerinde insan eti veya köpek eti yiyen bir kimsenin ölmeden önce de C. olabileceğine inanılmaktadır. C. nın tabiatüstü kudretlere sahip olduğu ve bazen rasladıklarına istediklerini yaptırdığı veya onların arzularını kolaylaştırdığı da bu inanışlar arasındadır. Son yıllarda bizdeki C. tasavvuru batı inanışına yaklaşmaktadır. Hıristiyan halk inanışına göre C., bir ölü değil, bir insandır; büyücülük ve sihirbazlıkta büyük bilgi ve ustalığı olan bir kimse ve çoğu zaman bir kadındır. Bilhassa Ortaçağın sonlarına doğru C. nın şeytanla bir insanın münasebetinden doğmuş, eski Yunanlıların yarı tanrılarına benziyen tabiatüstü kuvvetlere sahip bir fâni olduğuna gittikçe daha fazla inanılmış ve bu yüzden suçlu, suçsuz yüzbinlerce insan C. lık töhmetiyle işkenceler içinde öldürülmüştür. C. nın, habis ruhlardan yardım gören büyücü ve sihirbaz anlamıyla bizim bazı masallarımızda da yer aldığı, hattâ bir yerden bir yere gideceği zaman küpe bindiği, iyileri mükâfatlandırarak kötüleri cezalandırdığı görülürse de, bu mahlûk, C. değil, «bir ihtiyar kadın, bir kocakarı» diye anılır. Buna mukabil divan edebiyatımızda Farsça adiyle *câdû* olarak ve büyücü, sihirbaz anlamında sık sık geçer. Bu münasebetle Eski Babilde Hârut ile Mârut'un başaşağı asıldıkları Babil kuyusu «Çeh - i Babil» efsanesine de telmih edilir. Nedim'in şu iki beytinden birincisinde sevgilinin gamzesi - büyüye, ikincisinde de şairin sanatkâr kalemi C. ya, yani büyücüye benzetilmektedir:

«Gamze - î fettânînî koydun ki yıktî âlemi»
«Bahse dalmışken Çeh - î Babilde câdûlarla sen».
«Safha bir lahzada Hârûtsitan oldu yine»
«Turfa efsûn okudû bû kalem - î câdû - fen».

Bizde - dinî endişelerden ötürü - C., belirli ve yaygın bir çehresi mevcut olmamakla beraber uzun, dağınık saçlı, dişi ve tırnakları uzamış bir mezar kaçkını olarak düşünülür. Hıristiyan falklorunda klâsik C. tipi ise büyücü kadın tipidir. Genel olara C. ihtiyar bir kadın şeklinde tasavvur olunur; gözleri çapaklı, bak şları kötüdür; iri benli, sapsarı bir yüzü, birbirine bitişik kalın kaşları ve paytak bir yürüyüşü vardır. Bununla beraber pek çok genç ve güzel kadın ve erkek C. lar da düşünülmüştür.

C. nın işi gücü insanlara çeşitli yollardan zarar vermektir; çünkü C. şeytanın hizmetindedir: sağlığı bozar, doğumu güçleştirir, doğan çocuğu öldürerek kanını emer, lohusanın sütünü kaçırır. Dilediği zaman şekil değiştirerek uzun kuyruklu kedi, kara köpek, kara koyun, yarasa, yılan, tilki, kaplumbağa, şahin, saksağan şekillerine girer; hayvanlara da zarar verir, meselâ ineklerin sütünü bozar, hattâ fırtına çıkararak gemileri batırır. Batı geleneği «doğuştan» ve «sonradan olma» iki türlü C. tasavvur etmektedir. Hıristiyan halk inancına göre, «Annonciation» (Cebrailin Hazreti Meryeme, İsa'nın doğacağını haber vermesi) gecesi hâsıl olan çocuklarla dört mevsim başında yortu kabul edilmiş olan Çarşamba, Cuma ve Cumartesi günlerinde, Noel yortusunda ve bilhassa gece saat on ikiyi çalarken dünyaya gelen çocuklar doğuştan C. dır; bazı vücut işaretlerinden C. lıkları belli olur; bazı âyinlerle, meselâ vücudundan birkaç damla kan çıkarılmak suretiyle habis ruhun sultasından kurtarıla bilirler. Sonradan C. olanlarsa dine karşı gelip kâfir olanlardır.

En eski zamanlardan beri bütün milletlerde sihre, büyüye olan inanç halk arasında, hattâ aydın çevrelerde, pek yaygın bir manzara arz eder. Büyücülüğe, sihirbazlığa dair pek çok yazılar yazılmıştır. Bütün büyük dinler, insanın iradesini hükmü altına almak, canına ve malına kastetmek iddia ve maksadiyle büyü ve sihir adı altında tatbik edilen çeşitli usullere inanmamayı telkin ettikleri gibi, yapılmasını ve yaptırılmasını da menetmişlerdir. Buna rağmen Milâttan binlerce yıl evvelinden itibaren büyü ve sihir yapılageldiği çeşitli eski kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bazı eski medeniyetlerde sihir ve büyü haddi zatında mezmum görülmemekle beraber büyücü ve sihirbazlar, başkalarına

W. Shakespeare'in *Macbeth*indeki üç cadı hemşireler (J. H. Füssli'nin tablosu, 1783)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

verdikleri zararlardan dolayı tecziye edilmişlerdir. XI. yüzyıl sonlarına kadar Hıristiyan âlemi iki türlü büyücü C. tanımakta idi: bunlardan birincisi (maleficae, malefici) bizim, büyücü, efsuncu, sihirbaz kelimeleriyle kastettiğimiz mânada faaliyet gösterenler; ikinciler ise (strigae) havada uçan, çocukları öldürüp yiyen ve istediği zaman şekil değiştirebilen C. lardı. Birincilerin varlığını herkes kabul ettiği halde, sonuncuların mevcudiyeti pek çok kimselerce şüphe ile karşılanmıştı; şu var ki, bu C. ların varlığına inananlar dahi onlara karşı sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak korkunç kini beslemiş değillerdir. Lâkin XII. yüzyıldan itibaren, sihir ve büyünün şeytanî kudrete dayandığı yolunda Hıristiyan Kilisesi ulularından St. Augustinus'un ileri sürdüğü fikir kuvvet kazanmış ve öte yandan büyücülere olan inanç da yaygın bir hal almıştır. C. ların her Cumartesi ve bazân da Cumaları (bu günler Musevîlerle, Müslümanların mukaddes günleridir) yol kavşaklarında buluşarak toplantılar, menfur âyinler tertipledikleri, senede bir kere de belirli yerlerde, meselâ İtalyada Napoli civarında Benevento şehrindeki büyük ceviz ağacı altında ve Almanyada Harz dağlarındaki Brocken tepesinde (Valpurgis gecesi = Kasımda kutlanan St. Simeon gecesi) büyük toplantılarını yaptıkları, buralara gitmek için tekelere, kara koyunlara binerek havalarda rüzgâr gibi uçtukları, geçtikleri yerlerdeki hayvan ve insanlara çeşitli zararlar verdikleri yolunda rivayetler ağızdan ağıza dolaşıyordu. Bazı C. ların haftada iki kere kara koyuna binerek cehenneme indikleri de bu rivayetler arasında idi. C. ların tanınıp yakalanması için bazı usuller de vardı: Kilisede tütsü kabına bir tarak, bir firkete yahut da okunmuş bir para atılarak C. nın kiliseden çıkmasına mâni olunacağına; yol kavşaklarında bir firketenin çatalı arasından bakılınca C. ların gerçek şekilleriyle suç üstünde görülebileceğine inanılırdı. Mahkemelerde de C. ların denenmesi için maznun suya atılırdı; eğer dibe çökerse günahsızlığına, suyun yüzünde uzunca müddet kalırsa şeytanla münasebeti bulunduğuna, yani C. lığına hükmolunurdu. Paskalya gecesi, yaz gündönümü yortusu (St. Ioannes) gecesi ve Noel ile Épiphanie (6 Ocak) arasındaki (12 günlük) devre, C. ların en kuvvetli; Paskalya arifesi Cuması ise en zayıf ve tesirsiz oldukları zamanlar sayılırdı. Bilhassa kuvvetli oldukları devrede onların şerrinden sakınmak veya onları defetmek için okunan dualardan başka, birtakım tılsımlar da vardı: Paskalyadan evvelki Pazar günü takdis edilen dallar, miskotu çelengi, akdiken, arasına uzunca bir mürver dalı sokulmuş bir çimen parçası, kapı eşiğine tersine konmuş süpürge, eşiğe hakkedilmiş beş ışınlı bir yıldız, kapı üzerine asılmış bir saksağan veya çocukların beşiğine tuz serpmek, Paskalya ve Gündönümü yortusu geceleri ateş yakmak, okunmuş mum yakmak, kırbaç şaklatarak ve havaya silâh atarak gürültü etmek gibi şeyler bu meyanda sayılabilir. Bu vehim ve âdetler çeşitli halk çevrelerinde zamanımıza kadar ulaşmıştır. Ancak bu inancın çok yaygın bulunduğu ve C. korkusunun bir salgın halini aldığı yüzyıllar Ortaçağ sonundan başlıyarak XVIII. yüzyıla kadar uzanır. 1250 tarihinde Etienne de Bourbon, C. ların yıllık büyük törenini tasvir etmiş, 1258 de bir C. aleyhine ilk dâva görülmüş ve 1275 te de Enkizisyon (Inquisition) mahkemesi reisi Hugue de Banyol ilk defa bir C. yı ateşte yakılmaya mahkûm etmişti. Artık C. nın şeytanla suç ortağı, hattâ onunla cinsî münasebeti bulunan bir kimse olduğuna ve onun yüzünden dünyada bir şeytan - kırması neslinin türediğine inanılıyordu. Papa XXII. Ioannes ile XII. Benedictus (XIV. yüzyıl) C. ların tenkilini, bilhassa Fransanın güneyinde, şiddetlendirdiler. 1434 ile 1447 yılları arasında, papaz ve sivil bütün Avrupa halkının birbiriyle yarış ettiği büyük bir C. savaşı açıldı. Enkizisyon hâkimlerinin elinde kanun hükmünde bilhassa iki metin vardı: 1440 yıllarına doğru Jean Nider'in yazdığı *Fornicarius* (Zina eden) ve bilhassa 1489 da Henri Institoris ile Jacques Sprenger'in yazdıkları *Malleus Maleficarum* (C. tokmağı) isimli kitaplar. Son zikredilen eserde C. ların marifetleri, verdikleri zararlar anlatılarak şeytanın başkanlığında yaptıkları törenler tasvir edilmekte ve muhakeme usulleriyle tatbik edilecek işkencelerden bahsedilmektedir. Bu türlü korkunç metotlar sayesinde pek çok kimselerden itiraflar elde edilmiş, bunların yayımlanması yeni galeyanlara ve yeni mücadelelere yol açmıştır. Protestanlarla Calvinciler de başlarında Luther ve Calvin olduğu halde Katoliklerin gösterdikleri şiddetten geri kalmamışlardır. Bu arada bazı kadın C. ların işkencesiz yaptıkları hasbî itiraflar dikkate şayandır ve sebepleri bugün dahi aydınlatılamamıştır. Zamanımızın falcılariyle üfürükçülerinde görüldüğü gibi, bu kadınlar da tabiatüstü kudretlere sahip olduklarına inanmışlardı. Telkin, mâlihulya, isteri nöbetleri, uyuşturucu maddeler istimali gibi âmillerle modern metafiziğin işgal ettiği kuvvetlerin bu konuda rol oynamış olması muhtemeldir. Böylece idamlar, ateşte yakılmalar almış yürümüş, bu arada pek çok günahsızlar da gitmiş olduktan başka, kötülerin ve iktidar sahiplerinin ellerinde tuttukları C. lıkla suçlandırma gibi korkunç bir silâh nice şahsi düşmanlardan kurtulma çaresi olarak da kullanılıp durmuş; meselâ Fransa kıralı Güzel Philippe (Philippe le Bel),Templarius'lar adındaki çok kudretli ve çok zengin teşkilâtın mensuplarını servetlerine tamah ederek bu türlü bir ithamla odun yığınında yaktırmıştı. 1575 ile 1700 yılları arasında C. lık suçundan yakılanların sayısı bir milyon kişiyi buluyor ve bunların üçte biri Protestan memleketlerine isabet ediyordu. Bu topyekûn cinayetlere karşı pek az ses yükselebilmiştir. 1563 te Johann Wierus *De praestigiis daemonum* (Şeytanların sihirleri) adlı eserini yayımlamıştır. J. Bodin, 1580 de bu eserin yazarının ateşte yakılmasını talep etmesine rağmen C. lara reva görülen işkenceler aleyhindeki itirazları susturamamıştır. Jesuit papazlarından Tanner ve von Spee ve bilhassa 1701 tarihinde yayımladığı *De crimine magiae* (Sihir suçu hakkında) adlı eseriyle Christian Thomasius ve yine İtalyan Girolamo Tartarotti 1749 da yazdığı *Del congresso notturno delle lammie* (C. ların gece toplantıları) adlı kitabiyle bu mücadeleye devam edenler arasında sayılabilir. Ancak XVIII. yüzyılda C. ların tenkili yavaş yavaş şiddetini kaybetmiştir. Fransada C. aleyhine son muhakeme 1731 tarihinde açılmıştır. C. lık suçundan son yakılmalar İngilterede 1712, Bavyerada 1775, İsviçrede Glarus'ta 1782, Poznań'da 1792 tarihlerine raslar. Meksika ve Peru'da XIX. yüzyılda dahi C. ların idam edildiği görülmüştür. Bu memleketlerde hâlâ zaman zaman C. lıktan suçlandırılan, hattâ linç edilen kimseler görülüyor. Bu olaylar, bu bâtıl inancın zamanımıza kadar sürüp gittiğine açık delildir.

İnsanları bu derece meşgul etmiş olan bir fikrî faaliyetin folklor yoluyla edebiyatlara da intikal ettiği şüphesizdir. Nitekim bütün büyük edebiyatların roman, şiir, tiyatro ve hikâyelerinde C. tipine sık sık yer verilmiştir. Belli başlı operaların birçoğunda C. bulunduğu gibi, bilhassa «Hensel ile Gretel» adındaki çocuk operasında en klâsik şekliyle görülür. *Faust*taki büyücü kadın tam bir C. dır.

Shakespeare'in *The Tempest* (Fırtına) isimli dramındaki Caliban, C. dan doğma bir ucubedir. Keză Shakespeare'in *Macbeth*inde üç C. hemşireler de C. lığın bütün vasıflarını nefsinde toplamıştır. Nihayet bizde Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cadı* (ayrıca: *Cadı çarpıyor* [makaleler]) adlı romanında, *Gulyabani*de de yaptığı gibi, bu türlü bâtıl inançları tehzil etmekte, bu cahilce itikatların bazı kimseler tarafından nasıl istismar edildiğini göstermektedir.

CADI SÜPÜRGESİ, bazı ağaçların, bilhassa kiraz, vişne, erik gibi meyva ağaçlarının tepelerinde, daha çok bir mantar hastalığı sebebiyle meydana gelen, süpürge gibi sık ve karmakarışık dal demetleri. En çok görüleni, asklı mantarlardan *Taphrinales* takımı ve *Taphrinaceae* familyasından *Taphrina cerasi*nin kiraz ve vişne ağaçlarında yaptığı C. S. dir. Hastalığa tutulmuş dallardan çok sık ve dikey bir durumda dallar çıkar. Yaprakları normal yapraklardan daha küçük, kalın, yuvarlak, soluk yeşil veya açık kırmızıdır. Bu dalların üzerinde ekseriyetle çiçek ve meyva görülmez. C. S. ağaçta kışın daha bâriz olarak görülür (bk. resim). Demetlerin 3 m boyunda, 1,5 m çapında olanları vardır.

Tepesinde cadı süpürgesi (Taphrina cerasi) türemiş bir kiraz ağacı

Çare: Ağaçta C. S. görüldüğü zaman dallar derhal kesilmeli ve yakılmalıdır. Bilhassa ağaç henüz uyanma- (b. bk.) dan önce bunlar mutlaka kesilip yok edilmelidir. Hastalıklı dallar hasta kısımlarının 10 - 15 cm aşağısından kesilmelidir. Çünkü dalda mantarın emeç (b. bk.) leri kalacak olursa, tekrar hastalık başgösterebilir.

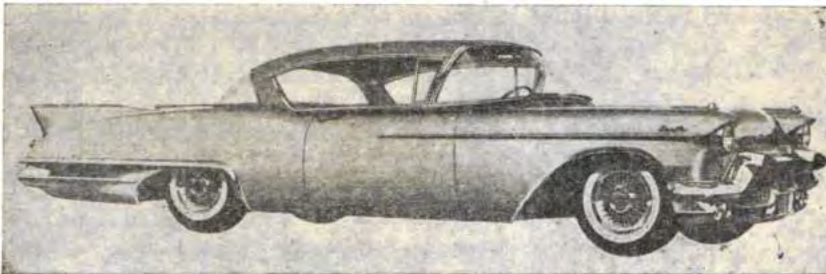
CADILLAC (*kædîlæk*; eski adı: **Clamlake**), Amerika Birleşik Devletlerinin Michigan bölümünde şehir. Bilhassa kışları turistik merkez. Mitchell gölünün kıyısında, Traverse City'nin 48 km güneydoğusundadır. Nüfusu 10 425 (1950). C., 1871 de kurulmuş ve Clamlake adı verilmiştir. Sonradan Detroit'in kurucusu Antoine de la Mothe Cadillac (b. bk.) a atfen C. adını almıştır. 1877 de resmen büyük şehir olarak kabul edilmiştir. 1951 de şehrin mahallî idaresi Council - manager tipindeydi. Otomobil lâstiği, kereste, madenî eşya, un, cilâ ve kauçuk fabrikaları vardır. Çiftlik mahsülleri bakımından da çevresinin ticaret merkezidir. Civardaki göl ve nehirlerde bol balık avlanmaktadır. Demiryolları ile Pennsylvania ve Ann Arbor'a bağlanmıştır.

Cadillac: Amerika Birleşik Devletlerinde, Detroit (Michigan) ve New York'ta çalışan General Motors Corporation'a bağlı Cadillac Motor Car Division'ın çıkardığı otomobil tipi. En tanınmış markalardan olup her bakımdan üstün evsafı ile şöhret kazanmıştır. Eldorado (Biarritz ve Seville), Cadillac Convertible, Cadillac Sedan (ve Sedan de Ville), Cadillac Coupe (ve Coupe de Ville), Cadillac Series Sixty Special, Cadillac Series Sevent - Five, bu markanın en tanınmış tipleridir. Bilhassa Arabistan kıral ve şeyhleri için imal edilen hususi çeşitlerinde (boyu 6,3 m, eni 2,035 m; 245 beygir gücünde V - tipi 8 silindirli motor), dış gürültüleri kesen döşeme tertibatı, dıştan içi göstermiyen cam, kalorifer, alıcı ve verici radyolar, telsiz telefon cihazı, Amerikan barı, buzdolabı ve her çeşit konforu vardır. 1957 model hususi Eldorado tipi 325 beygir gücü temin eden 8 silindirli V - tipi motorla mücehhezdir; boyu 5 65 m dir. İlk olarak 1957 de çıkan lüks Cadillac Eldorado Brougham (yalnız 1 000 araba) tipinin Amerikadaki fiyatı 12 500 dolar kadardır. Bk. OTOMOBİL.

CADILLAC [*kadiyak*], **Sieur Antoine de la Mothe** (1656? - 1720), Amerikada çalışmış olan Fransız idarecisi. Gaskonya (Fransa) daki Gironde departmanının merkezi olan ve Bordeaux'nun 30 km güneydoğusunda bulunan Cadillac kasabasında doğmuştur. Fransız ordusunda subay olarak hizmet etmiş, 1683 te Amerikaya gitmiş, 1694 te Mackinac müstahkem mevkiinin kumandanı olmuştur. Şimdi Detroit'in bulunduğu yerde, kendisine bağışlanan topraklara büyük bir Fransız kitlesini yerleştirmiştir (1701). 1711 de Fransaya geri çağrılmıştır. 1713 - 1716 yıllarında Louisiana valisi olmuştur. 1717 den sonra Gaskonyada yaşamıştır. Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac* (1897) adlı piyesini yazarken, kısmen, uzun burunlu bir zat olan ve bu yüzden kendisiyle alay edilen C. tan ilham almıştır.

CÁDIZ [*kadith*] (Fr. Cadix): 1. İspanyanın güneyinde, Andalucía (Endülüs) topraklarında bir vilâyet. Yüzölçümü 18 967 km², nüfusu 700 396(1950)dır. İdari bakımdan İspanyol Fasındaki Septe(İsp. Céuta)şehri de C. vilâyetine bağlıdır. Merkezi ve kuzeydoğusu yüksektir; burada iki bin metreye yaklaşan irtifalar vardır. Başlıca nehirleri Guadalquivir, Guadalete, Barbate ve Guadiaro'dur. Iklimi, umumiyetle mutedilse de, irtifalara ve diğer tabiî faktörlere göre değişir. Yağışlar bazen kifayetsizdir. Dağlık kısımların çoğu ormanlıktır. Vilâyetin önemli şehirleri şunlardır: Cádiz (başşehir, aş. bk.), Jérez de la Frontera (89 525), La Linea (38 188), Algeciras (25 670), bir deniz üssü olan San Fernando (38 581), Sanlucar de Barrameda (32 848); bu şehrin yakınında, Bonanza'da bulunan limanda 1498 tarihinde Columbus üçüncü seferine ve Magalhães (Magellan) 1519 da devriâlem seyahatine çıkmışlardı.

2. C. vilâyetinin başkenti. Cebelitarık (Gibraltar) ın kuzeybatısında, aynı ismi taşıyan körfez ve koyda, 8 km lik bir dille karaya bağlı kayalık üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 100 200 (1950). Bu dil, C. koyunu, batısındaki Atlas Okyanusuna karşı koruyan bir mendirek vazifesi görür ve bu koyu tabiî bir liman haline getirir. Iklim umumiyetle nemli ve sıcaktır. C. körfezi, Puntales çıkıntısiyle iki koya bölünmüştür. Her ikisi de denizden gelebilecek taarruzlara karşı gayet iyi korunmuştur. Güneydeki iç koyda, San

CADILLAC, Eldorado Seville tipi, 1957 modeli

Fernando deniz üssü ve tersaneleri bulunur. C. limanı şehrin doğu tarafında kâin olup dokları ve tersaneleri 4 km lık bir sahil boyunca uzanır. Okyanus ötesi seferleri yapan gemilerin uğrağı olan limanda *Atlas Okyanusu ve Akdeniz İspanyol limanlarına işliyen gemiler de üslenir. Ticaret hacmı, Sevilla'nın rekabeti yüzünden XX. yüzyılda azalmıştır. İhraç maddeleri arasında Jérez şarabı (sherry = beyaz İspanya şarabı) ve diğer şaraplarla, *tuz, yün işleri, zeytin, şeker ve ağaç mantarı başta gelir. Kömür, kumaş ve makine ithal eder.

Aslında çok eski bir şehir olmakla beraber C., umumiyetle modern bir manzara arz eder. Şehir, surlarla çevrili olup yalnız liman tarafı açıktır. Karadan giriş sadece dil üzerindeki Puerto de Tierra burnunun batı tarafında Santa Catalina ve San Sebastián şatoları vardır. San Sebastián şatosu Fenikelilerden kalma temeller üzerine bina edilmiş olup, denize doğru 1 200 m ilerlemiştir. Şehir etrafında birçok parklar ve gezi yerleri, batıda La Caleta'da bir de plâj mevcuttur.

Başlıca tarihî anıtları arasında 1265 te inşa edilen, 1605 te yeniden yapılan Eski Katedral; XVIII. yüzyıl sonuyla XIX. yüzyıl başlarına ait neoklâsik üslûpta Yeni

CÁDIZ limanı

Katedral; XVII. yüzyıldan kalma Santa Catalina Capucin'ler şapeli (küçük kilise), 1671 de inşa edilen San Felipe Neri oratorium (küçük şapel) u; resim galerisi ve arkeoloji müzesi sayılabilir. İspanyanın en eski tıp okulu C. de olup Sevilla üniversitelerine bağlı olan bu okul, 1748 yılında tesis edilmiştir. C., aynı zamanda, 1910 da kurulmuş olan Academia Hispano-Americana de Ciencias y Artes (İspanyol-Amerikan İlim ve Sanat Akademisi) in merkezidir.

Tarih: *Cádiz* kelimesi Fenikece *gadir* veya *gaddir* (= kale) den gelir. Yun. şekli *Gaderia* olup Romalılar şehre *Gades*, Araplar da *Kadis* adını vermişlerdir. İspanyolca C. adı bundan türemiştir. Tartessos'tan sonra İspanya şehirlerinin en eskilerinden biri olan C., M. Ö. 1100 e doğru Fenikelilerce bir ticaret sömürgesi olmak üzere kurulmuştur. M. Ö. 500 de Tartessos'u tahribeden Fenikeliler C. i, yarımadanın güneyini zaptetmek için bir üs olarak kullanmış ve Atlantik seyrüseferlerinin merkezi haline getirmişlerdir. Kartaca yenildikten sonra, C. kendiliğinden Romalılara teslim olmuştur (M. Ö. 206) İmparatorluk devrinin başında C., Romadan sonra, Latin Batısının en büyük ve en zengin şehri idi. IV. yüzyıldan sonra C. gerilemiştir, 711 de Araplar bunu Gotlardan almışlar, şehir 1262 de Castillanın idaresi altına geçmiştir. Şehir, Batı Hindistan seyyahlarının limanı olarak yeni bir refah ve yükselmeye kavuşmuştur. İstiklâl Harbinde, İspanyanın merkezî Juntası C. te yerleşmiştir. Cortes'ler burada 1812 tarihli anayasayı kabul etmiştir. 1820 de nüfusu 75 000 idi. Son zamanlarda Sevilla'nın rekabetinden zarar görmüştür.

CÁDIZ [*kạdith*] **KÖRFEZİ** (İsp. Bahía de Cádiz), İspanyanın güneybatı kıyısında geniş bir körfez. Derinliği 50-150 m arasında değişir.

CÁDIZ KÖRFEZİ

CADOGAN [*kl dạgın*], **Sir Alexander George Montagu** (doğ. 1884), İngiliz diplomatı. Londrada doğmuştur. V. Earl (Kont) Cadogan'ın en küçük oğlu olan C., 1933-1936 arasında Pekin elçiliği, 1936-1946 arasında ise İngiliz Hariciye Vekâleti müsteşar muavinliği vazifesini yapmıştır; 1934 te kendisine şövalyelik («Sir» unvanı) pâyesi tevcih edilmiştir. C., 1946 dan 1950 ye kadar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde İngiltere daimî mümessili olmuş, 1952 de Britanya Radyosu müdürlüğüne getirilmiştir.

CADOGAN [*kıdạgın*], **William E., Earl** (1675-1726), İngiliz generali ve diplomatı. Dublin'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Daha çok, Marlborough dukasının sadık arkadaşı ve parlak yardımcısı olarak tanınmıştır. İspanya Veraset Harbinde, Marlborough'nın birçok savaşlarında Cadogan's Horse adını taşıyan dragon'ların kumandanı olarak zaferlerin kazanılmasında önemli roller oynamıştır. Siyasi hayatının başlangıcında da Marlborough'ya bağlı kalmış ve duka düşünce o da düşmüştür. İngiltereden uzaklaştırılıp Holândada oturduğu zamanlarda, İngiliz Whig'lerini temsilen Hannover'la müzakerelere girişmiş ve I. George İngiltere tahtına çıkınca (1714) birçok kumanda mevkiinde bulunmuştur. 1715 te Jacobite'ler ayaklanmasını bastırmağa yardım etmiştir. 1718 de Earl (Kont) ve 1722 de Marlborough ölünce, ordunun başkumandanı olmuştur. 1714-1720 yıllarında İngiltere, Fransa, Holânda, Mukaddes Roma İmparatorluğu ve İspanya arasında cereyan eden siyasi müzakerelerde yüksek diplomatik vazifeler almıştır.

CADOHADACO: bk. CADDO.

CADORE [*kadọre*], İtalyada Belluno vilâyetinde Dolomit'lerin doğusundaki arazi. C., yukarı Piave vâdisinde, 3 000 m den yüksek dağlarla çevrili olup en büyük merkezi Piave di Cadore'dir.

CADORNA [*kadọrna*], **Carlo** (1809-1891), İtalyan siyaset adamı ve yazarı. Pollanza'da doğmuş, Romada ölmüştür. Torino'da hukuk tahsilini bitirmiş (1830), Gioberti, Pier Dionigi Pinelli ve başka liberallerin arkadaşı olmuş ve 1831 yılının siyasi huzursuzluklarında rol oynamıştır. 1837 de Torino'da bir edebî ve ilmî dergi ku-

rarak çocuk derneklerinin kurulması için çalışmıştır. Sardenya kıralı Carlo Alberto'dan, ıslahat istiyen meşhur dilekçeyi imzalamıştır. 1848 de milletvekili olmuş, 1848 - 1849 yıllarında Gioberti ve Chiodo hükümetlerinde maarif nazırlığı etmiştir. Novara muharebesinden sonra mütareke şartlarını tesbit etmek için Radetzky'nin karargâhına gitmiştir. 1853 - 1856 yıllarında Millet Meclisi ikinci reisi, 1857 den 1858 e kadar Meclis reisi idi; 1858 de Kont Cavour tarafından tekrar maarif nazırlığına tâyin edilmiştir. 1868 de dahiliye nazırı, 1869 - 1875 yıllarında da İtalyanın Londra elçisi olmuştur. 1875 ten ölümüne kadar Devlet Şûrası reisliği etmiştir. Başlıca eseri *Lettera sui fatti di Novara del marzo 1849* (Mart 1849 da Novara'da cereyan eden hâdiseler hakkında mektup) [1889] başlığını taşır.

CADORNA [*kadorna*], **Luigi, Kont** (1850 - 1928), İtalyan generali. General Raffaele C. nın oğludur. 1850 de Pallanza'da doğmuş, Bordighera'da ölmüştür. C., Napoli fırkasının, sonra da Cenova'daki IV. Kolordunun kumandanı olarak, birliklerine verdiği taktik eğitimiyle temayüz etmişti. Bu eğitim bütün İtalyan ordusunda yayılmıştı. 1914 Temmuzunda, ölen general Pollio'nun yerine Erkân - ı Harbiye - i Umumiye reisi tâyin edilen C., İtalyan ordusunun süratle takviyesine girişmiş ve bu ordunun Müttefiklerin yanında Birinci Dünya Harbine girmesini hazırlamıştır. C., 23 Mayıs 1915 te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi olarak harekâtın fiilî idaresini üzerine aldı. Plânı, Trentino yönüne doğru savunma vaziyeti almak, doğuya doğru Tarvisto, Laibach (Ljubljana) ve Trieste istikametlerinde ise taarruza geçmekti. Fakat Trento'dan ordusunun gerilerine yapılan tehdit Avusturyalıların şiddetli mukavemetiyle karşılaşan ordusunun taarruz kudretini felce uğratmıştı. C. 1916 da, düşmanın önce Asiago üzerine bir taarruzunu durdurduktan sonra süratle doğuya dönerek çok ustalıklı stratejik bir manevra tatbik etmiş ve Gorizia'yı ele geçirmiştir. İtalyan ordusu 1917 ilkbaharında Bainsizza yaylasında yeni bir muzafferiyetten sonra, memleket içinden gelen düşman propagandasının tesiriyle 1917 sonbaharında Caporetto muharebesinde yenilmiştir. C. ordusunu Piave hattı üzerinde toplamağa muvaffak olmuşsa da, o sırada yerine general Diaz geçmiştir. 1924 te Mussolini tarafından mareşalliğe yükseltilmek suretiyle itibarı iade edilen C., zamanındaki olaylar hakkında çok ilgi çekici hâtıralarını yayımlamıştır: *La guerra alla fronte italiana* (İtalyan cephesinde harb) [2 cilt, 1921], *Altre pagine sulla grande guerra* (Büyük harbe ait başka sayfalar) [1924]. 1889 da Pallanza'da doğmuş olan oğlu **Raffaele C.**, 1944 - 1945 yıllarında Kuzey İtalyada Faşist partisinden artakalan kuvvetlerin başında savaşmıştır.

Mareşal L. CADORNA

CADORNA [*kadorna*], **Raffaele, Kont** (1815 - 1897), İtalyan generali. Milano'da doğmuş, Torino'da ölmüştür. Piemonte'li bir subayın oğludur. Annesi tarafından Milano'lu Bossi markisinin torunudur. Önce piyade, sonra da istihkâm subayı olarak 1848, 1859 ve 1866 daki millî savaşlara katılmıştır. Bu arada Cezayirdeki Fransız harekâtını takibetmek müsaadesini almış (1850), Kırım sefer heyetine katılmış ve oğlu tarafından yayımlanan gazetede bu birliğe birçok sahifeler tahsis etmiştir. 1848 den itibaren Sardenya Parlâmentosuna seçilmiş, 1859 da, geçici Floransa hükümeti tarafından Toscana Millî Müdafaa vekilliğine çağrılmış ve Toscana'lı birliklerin Piemonte ordusuna girmesini sağlamıştır. 1861 ve 1866 tarihlerinde Sicilyada meydana gelen karışıklıkları bastırmıştır. Askerlik hayatının son başarısı, İtalyanların Romaya girmesiyle neticelenen harekâtın idaresi olmuştur; bunu *La liberazione di Roma nell'anno 1870* (1870 yılında Romanın kurtuluşu) [1889] adlı eserinde anlatır. 1871 de Senato âzası olan C., 1873 ten 1877 ye kadar Torino garnizon kumandanı olmuştur.

CADOUDAL [*kadudal*], **Georges** (1771 - 1804), Fransız kıraliyetçisi. Aurey (Morbihan departmanı) civarında doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce 1793 - 1796, sonra da 1799 yıllarında Vendée harbinde Bretagne'daki cumhuriyetçi kuvvetlere karşı Chouan'lar (b. bk.) mücadelesini idare etmiştir. 1803 te General Pichegru ile birlikte Napoléon'a karşı hazırladıkları, İngilizlerce de desteklenmiş olan suikast plânı meydana çıkmış ve C. 25 Haziran 1804 te idam edilmiştir.

CADROS (Lat. Holcus), buğdaygiller (Gramineae) den bir bitki cinsi. Kadifeotu, balotu (Fr. houlque, Al. Honiggras) da denir. Avrupada, Kuzey Afrikada ve Asyanın mutedil bölgelerinde yetişen 8 türü vardır. Bir yıllıktır. Tüylüdür. Biri erkek, biri dişi iki türlü çiçeği vardır. Başakları gevşek panikül halindedir. Başakçıklar sakalsız bir hünsa çiçek ile sakallı bir erkek çiçekten mürekkeptir. C. un başlıca iki türü vardır: 1. Tüylü C. veya karaca darıotu (Lat. Holcus lanatus, Fr. houlque laineuse, İng. velvetgrass = kadifeotu, Alm. wolliges Honiggras = yünlü balotu); 2. Yumuşak C., yumuşak balotu veya mısır mercimeği, sarı darı (Lat. Holcus mollis, Fr. houlque molle, İng. softgrass, Alm. weiches Honniggras). Tüylü C. bir metre kadar yükselir, yüksek bir ot tabakası veya şişkinlik teşkil eder, yaprak zarfları şişkin yeşilimtırak mavi olup, sık beyaz kıllarla kaplıdır; yaprakları havlıdır; panikülleri beyazımtırak, azçok kırmızımsı bir tabaka ile kaplıdır. Erkek çiçekte çok kısa, kavuzlarda gizli ve uçları konca şeklinde sakallar görülür. Bu cins, bütün Avrupa, Kuzey Asya ve Amerikada bulunur ve oldukça rutubetli, mümbit otluklarda biter. Yem olarak kıymeti düşük olup, samanı yumuşak, hazmı güçtür. İçinde şeker bulunduğundan koyunlar için bir dereceye kadar elverişlidir. Yumuşak C. a gelince ince uzun ve kıvrak saplı, Triticum repens (büyük ayrıkotu) gibi, kökünden müstakil fidanlar çıkaran bir bitkidir. Yaprak zarfları ekseriya çıplak, bazen de az yumuşak kıllarla kaplıdır. Yaprakları gri - yeşil renkte olup kenar-

Tüylü Cadros: (Holcus lanatus): a. başakcık

ları pürüzlüdür. Ekseriya kısa, kahverengi - kırmızımtırak paniküllerle uzıyan bükülmüş diz şeklinde sakalları vardır. Fundalıklarda, ekilen veya dinlendirilen tarlalarda, kuru, az kalkerli topraklarda biter. Tarlalarda muzir olup, ancak kalkerli gübre kullanarak veya çabuk biter bitkiler ekilerek bununla mücadele edilebilir. Kumluk sahalarda akıcı kumu tesbit etmek bakımından faydalıdır.

CADUCEATUS [*kadukeatus*] (Lat. *caduceus* [b. bk.] lu), Romada üzerinde Mercurius'un yılanlı asâsının resmi bulunan paralar. Bunlar altın, gümüş ve bakırdan idi.

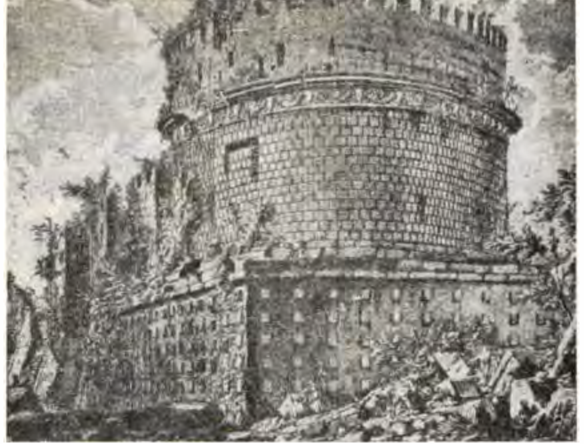
CADUCEUS [*kadukeus*] veya **CADUCEUM** (Yun. *kērykeion*), Roma ve Yunan mitolojisinde tanrıların habercisi olan Mercurius (Yun. Hermes) un yılanlı asâsı. Efsaneye göre, bir gün Mercurius dövüşen iki yılanı asâsı ile ayırarak barıştırmıştır. C., bir defne veya zeytin çubuğuna sarılmış, birbirine bakan iki yılanı gösterir. Çok defa yılanların tepesinde veya altında bir çift kanad da vardır. Yılanlar zekâ ve kurnazlığın, kanadlar da hareket ve süratin remzidir. Aslında bereket ve zenginlik yaratan kuvvetin alâmeti olan C. a sihirli bir kuvvet atfedilirdi. Homeros destanlarında Hermes, asâsiyle insanları uyutur veya ölülerin ruhlarını arkasından çekerek onları Hades (alt dünya) e götürür. C., umumiyetle, haberci asâsı olarak, barışçılığın alâmeti sayılırdı. Romalılar, Kartacalılara, harbi yahut barışı seçmeleri için, bir *hasta* (mızrak) ve bir C. göndermişlerdir. Romada, ilâhe Concordia (geçim, uyuşma) tapınağının eşiğinde bir tunç C. vardı.

CADURC [*kadurk*] **LAR** (Lat. *Cadurci*, Yun. *Kadurkoi*), Gallia Aquitanica'da bir Kelt kavmi. Ruten'ler (Ruteni) ile Nitiobrig'ler (Nitiobriges) in komşuları idiler. C ın imal ettikleri keten bezleri ve şilteler meşhurdu. Şehirleri Uxellodunum, Diolindum ve Divona idi. Başşehir Divona'ya III. yüzyıldan başlıyarak Cadurci, Caducus veya Cadurca (şimdi Cahors) adları verilmiştir. Bugünkü Quercy bölgesinin adı *Cadurci* kelimesinden gelir.

CADUS [*kadus*] (Yun. *kados*), eski Romada büyük bir küp. Hacım ölçüsü olarak kullanılırdı. Takriben 39 litre idi. Fakat bu kıymeti pek sabit değildi.

CAECILIA, Santa (III. yüzyıl), Romalı Hıristiyan azizesi. Hıristiyanlığı reddetmediği için, Alexander Severus zamanında, 230 yıllarında idam edilmiştir. Cesedi, 1599 da Roma dışındaki Callixtus katakomplarında bulunmuştur. C. XV. yüzyıldan beri müziğin koruyucusu sayılır. Alâmeti, orgdur. Yortusu 22 Kasımdadır. C. nın en tanınmış tabloları Üstat Bartholomäus (Bartholomäusmeister), Lucas van Leyden, Rubens (Berlin), Raffael (Bologna), Domenichino (Louvre), Carlo Dolci (Dresden), Paolo Veronese (Viyana), P. Mignard (Louvre) tarafından, mermer heykeli ise Stefano Maderna (Santa Cecilia kilisesi, Trastevere, Roma) tarafından yapılmıştır.

CAECILIA [*kekilia*] **METELLA**, Caecilius Metellus Creticus (ölm. M. Ö. 55) un kızı. Metellus'lar sülâlesine mensuptur. C., Triumvir'lerden M. Licinus'un küçük oğlu Crassus'un karısıdır. Romanın güneyinde Via Appiadaki 20 m çapında 11 m yüksekliğindeki muazzam bir burç halindeki kabri Bukran (b. bk.) (Fr. bucrane) tezyinatı ile süslenmiştir. Ortaçağ boyunca bu büyük eser, Roma asîlzade ailelerine müstahkem bir kale vazifesini görmüştür.

Appius yolu (Via Appia) üzerinde Caecilia Metella mozolesinin arkadan görünüşü (Piranesi'nin ofortu)

CAECILIUS [*kekilius*] (Yun. **Kaikilios Kaleaktites**, yani **Kaleakte'li Kaikilios**), Sicilyada doğmuş Yunanlı hatip. Augustus (M. Ö. 63 - M. S. 14) zamanında Romada yaşamıştır. Yunan edebiyatında Asianismus (b. bk.) a karşı mücadele edip Atticismus (b. bk.) u savunan önemli ediblerin birincisidir. Eserlerinin yalnız bazı parçaları zamanımıza kadar gelmiştir.

CAECILIUS AFRICANUS SEXTUS [*kekilius afrikanus sekstus*] (M. S. II. yüzyıl), Romalı hukukçu. Salvius Iulianus'un çağdaşı ve talebesi idi. Başlıca eseri olan 9 bölümlük *Quaestiones* (Sualler) in yalnız bazı parçaları zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlar medeni hukukla emirnameleri içine alır. *Epistolae* (Mektuplar) adlı 20 bölümlük eseri tamamiyle kaybolmuştur. *De adulteriis* (Zina hakkında) adlı bir eserinin de mevcut olduğu ileri sürülmüşse de, bu bir tahminden başka bir şey değildir.

CAECILIUS STATIUS (takr. M. Ö. 220 - takr. 170), Romalı komedi yazarı. Çağdaşı olan Plautus tarzında komediler yazmıştır. Edebî gelişmede Plautus ile Terentius arasında bir yer tutar.

CAECINA [*kekina*], **Aulus C. Alienus** (ölm. M. Ö. 79), Romalı general. Baetica (İspanya) da quaestor (M. Ö. 68) idi. Nero'nun ölümünden sonra, Galba'nın tarafını tutmuş ve yukarı Germania'da bulunan bir legio'nun kumandanlığına tâyin edilmiştir. Çok geçmeden para suiistimalinden dolayı, Galba'nın emriyle, mahkemeye verilmiştir. C., Vitellius'un tarafına geçerek yeni imparator Otho'ya karşı İtalyaya hücum etmiş, önce Cremona civarında mağlûp olmuş, fakat hemen sonra Valens kendisiyle birleşince, iki general Otho'yu yenmişlerdir. Vespasianus'un taraftarları İtalyayı istilâ edince C., bunlara karşı gönderilmiş, fakat ihanet etmiştir. Vespasianus'un zaferinden sonra mükâfatlandırılmıştır. Fakat 79 da Vespasianus'a karşı hazırlanan bir suikaste katılmakla suçlandırılmış, Titus'un emriyle idam edilmiştir.

CAECINA [*kekina*], **Aulus C. Severus**, M. S. 6 da Moesia valisi. 6 ve 7 yıllarında Pannon'ların çıkardıkları isyanın bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. M. S. 14 te Germania inferior'da Germanicus'un legatus (yardımcı komutan) u olarak dört legio'nun Ren'e çekilmesini başarı ile idare etmiştir. Bunun için kendisine zafer nişanları verilmiştir.

CAECUBUS [*kękubus*] **AGER** (Yun. *to Kaikubon*), eski İtalyada, Latium'da, Romanın güneydoğusunda Lacus Fundanus (şimdiki lago di Fondi) ve bugünkü Terracina kasabası yakınında bataklık bir düzlük. Eskiçağda İtalyanın en iyi şarabı (*caecuber* veya *vinum caecubum*) burada yapılırdı. Bu şarap, bilhassa Horatius ve Martialis'in şiirlerinde sık sık övülmektedir.

CAECULUS [*kękulus*] (Lat. = göz kırpan), Roma mitolojisinde ateş tanrısı Vulcanus'un oğlu, Praeneste şehrinin kurucusu. Efsaneye göre, ocak başında oturan annesi, kucağına düşen bir kıvılcımdan hamile olur ve doğurduğu C. u bir su kenarına bırakır. Su almağa gelen genç kızlar çocuğu bir ateş yanında bulur ve dumandan göz kırptığı için kendisine C. adını verirler. C., annesinin o civarda çobanlık yapan kardeşleri (*divi fratres* = ilâhî kardeşler, *Depidii, Digidii*) tarafından yetiştirilir; bir müddet haydutluk yaptıktan sonra, ilâhî bir telkin üzerine, Praeneste'yi kurar ve bu münasebetle tertiplediği bayram oyunlarına komşu kavimleri de davet eder. Bir tanrı oğlu olduğunu kabul etmek istemiyen halkı inandırmak için, Vulcanus, C. un ricası üzerine birdenbire alevli bir ateş indirir ve bunu yine oğlunun ricası üzerine söndürür. Romada Caecilius ailesi (gens Caecilia) C. u, kendi atası sayardı.

CAEDMON [*kædmın*] (ölm. 680 sıraları), Anglosakson şairi. Latin dilinde yazmış olan Anglosakson kilise tarihçisi Bæda (Bede) ya göre C., ismi bilinen en eski Hıristiyan Anglosakson şairidir. Kelt ırkındandır. Önceleri çobanlık yapan C., Northumbria bölümünde, başrahibe Hilda'nın idaresindeki Whitby manastırında uşaklık etti. Şiir kabiliyetini, bir rüyadan aldığı ilham neticesinde kazandığı söylenir. VII. yüzyıldan kalan Anglosaksonca dinî şiir hazinesinin en büyük kısmını C. un eserlerinin teşkil ettiği sanılıyordu. Fakat C. un yazdığı muhakkak olan eserler şunlardır: Bæda'nın Latince tercümesini verdiği ilâhi (hymus, ki bunun hem Northumbria lehçesindeki orijinali, hem Batı Sakson [West Saxon] lehçesine çevrilmiş şekli mahfuzdur) ile, Tekvinin ilk kısmına ait parafraz şiirler. Holândalı bilgin Franciscus Junius'un 1655 te C. e ait olduğunu zannederek yayımladığı Genesis (Tekvin), Exodus (Çıkış), Daniel (Danyal) başlıklı şiirlere gelince, bunların dil itibariyle C. un bölgesine ve zamanına ait olduğu aşikâr ise de, C. un şiirlerinin tesiriyle yazılmış olması da muhtemeldir. Bunlardan başka daha sonraki bir devirde yazılmış olan «İnsanın düşüşü» (The Fall of Man), «Mesihin cehenneme inişi» (Christ's Descent into Hell), «Miraç»(Ascension), «İkinci geliş» (Second Advent) ve «Şeytanın İsayı iğfal etmeğe çalışması» (Christ's Temptation) konulu şiirler de «C. okulu» (Caedmonian School) na mensup şahıslara aittir.

CAELIUS veya **COELIUS** [*kęlius*] **ANTIPATER, Lucius** (M. Ö. II. yüzyıl), Roma tarihçisi. M. Ö. 120 sıralarında Crassus'un hocası idi. Ancak bazı parçaları zamanımıza kadar gelen eserinde Pun Harblerini anlatmıştır. C. A. in üslûbu tumturaklıdır. Daha sonraki tarihçiler bu eserden faydalanmışlardır. Basımı için bk. Peter, *Historicorum Romanorum fragmenta*, Leipzig 1883.

CAELIUS [*kęlius*] **AURELIANUS** (M. S. V. yüzyıl veya daha önce II. yüzyıl), Romalı hekim. Romalı olmakla beraber Numidia'da yaşamıştır. Bazılarına göre Aria (Asya) da, başkalarına göre de Sicca (Afrika) da doğmuştur. Metodistler tarikatına mensup olan C., eski tıbbın bazı karanlık noktalarını açıklıyan iki eser yazmıştır: *Caelii Aureliani tardarum passionum libri V* (C. A. un müzmin hastalıklara dair 5 bölümlük eseri) [Paris 1529], *C. A. acutarum passionum libri III* (C. A. un hâd hastalıklara dair 3 bölümlük eseri) [Paris 1533]. Bunların büyük bir kısmının Ephesos'lu Soranos'tan tercüme edildiği bilinmektedir.

CAELIUS [*kęlius*] **RUFUS, Marcus** (M. Ö. 82-48), Romalı politikacı. Cicero'nun yakın arkadaşlarından biri. Cicero'nun saklanmış evrakı arasında C. un birçok mektupları vardır. M. Ö. 56 da, C. un sevgilisi ve Clodius'un kızkardeşi olan Clodia, C. u, kendisini öldürmeğe teşebbüsle suçlandırmıştır. Cicero'nun müdafaanamesi (Cicero'nun en tanınmış müdafaanamelerinden biri olan *Pro Caelio*) sayesinde beraat etmiştir. İç harbte C., Iulius Caesar'ın tarafını tutmuş ve Caesar tarafından M. Ö. 48 de praetor peregrinus yapılmıştır. Aynı yıl içerisinde, Caesar'ın, borçları silmek için aldığı tedbirleri çok mutedil bulan C., Milo ile beraber Güney İtalyada, intihar edercesine bir ayaklanma teşebbüsüne girişmiştir. C. un, kendisinden önce Clodia'nın sevgilisi olan şair Catullus'un yakın arkadaşı olması muhtemeldir.

CAELIUS[*kęlius*] veya **COELIUS TEPESİ**(Lat. *Mons Caelius* veya *Coelius*, İtal. *Monte Celio*), eski Roma şehrinin kurulmuş olduğu yedi tepeden biri. En eski Roma (Roma Quadrata = dört köşeli R.) nın bulunduğu Mons Palatinus'un güneydoğusunda ve Aventinus'un doğusundadır. C., geleneğe göre Kıral III. Tullus Hostilius tarafından Romaya katılmıştır. Adı ise, Servius ile beraber Etruria'dan kovulduktan sonra, ordularının kalıntılariyle buraya yerleşen Caeles (veya Caelius) Vibenna adından alınmıştır. Romanın başlıca ticaret bölgesi olmuştu. Bugün kilise ve manastırlarla kaplıdır.

CAELUS [*kęlus*] veya **CAELUM** (Lat. = gök; Yun. *Uranos*), Roma mitolojisinde gök tanrısı. Şair Ennius'a göre, Saturnus (Kronos) un babası, Iuppiter (Zeus) in büyük babası, Aether (Aither) ile Dies (Hemera) in oğlu; başka bir efsaneye göre Oceanus (Okeanos) ile Tethys'in oğludur. Iuppiter, Titan'larla savaşmadan önce C. a kurban kesmiştir. Oğlu Saturnus tarafından hadım edilmiş, akan kanından Silenus doğmuştur. Aslında C. a ayrı bir kült yapılmazdı. Daha sonraki C. kültü, Doğudan İtalyaya gelen Mithras kültünün C. a tatbikinden başka bir şey değildir.

CAEN [*kã*], Kuzey Fransada bulunan Calvados departımanının merkezi. Nüfusu 67 851 (1954). Normandiya sahillerinden 16 km içeride, Odon ırmağının Orne'a döküldüğü gemi işletmeye elverişli bir mevkide, zengin bir ziraat bölgesi (Campagne de C. = C. toprakları) ortasında kurulmuştur. Birçok havuzlardan teşekkül eden liman, Normandiya maden havzasında bulunduğundan çok gelişmiştir. Yüksek fırınların bulunduğu bir endüstri mahallesi kurulmuştur. C. İngiltereye maden cevheri ihraceder.

C., Normandiyada Rouen'dan sonra eski sanat eserlerinin bulunduğu en mühim şehirdir; İkinci Dünya Harbinde (1944) bunların yarısından fazlası harabolmuştur. Gotik sanatının doğuş tarihi bakımından önemli bulunan Roman üslûbunda inşa edilmiş Saint-Étienne ve Sainte-Trinité (1059) manastır kiliseleri (abbaye) ile meşhur şatosu, Guillaume (Fatih William) devrinden kalmadır. Gotik üslûptaki Saint-Pierre (XIII-XVI. yüzyıllar) kilisesinin zengin mihrabı Rönesans mimarisinin en önemli eserlerindendir. Bunlardan başka birçok eski kiliseleri de

vardır. Adalet sarayı XIII, Borsa XVI. yüzyıla aittir. 120 000 ciltlik basılı eserlerden ve el yazmalarından meydana gelen bir kütüphanesi, Belediye binasında zengin bir resim ve heykel müzesiyle Normandiya eski eserler müzesi (Musée des Antiquaires de Normandie), 1432 de kurulmuş üniversitesi, akademisi, konservatuvarı vardır. Dokuma, taşçılık, doğramacılık, çömlekçilik, mobilyacılık ve kâğıt endüstrileri gelişmiştir. Tarım mahsulleri ticaretiyle, balıkçılık canlıdır.

CAEN: St. Étienne kilisesi

C. (Orta Lat. *Cadomum*) İngiliz - Fransız Yüzyıl Harbinde (XIV. ve XV. yüzyıllar) ve Huguenot iç savaşlarında birkaç kere kuşatılmıştır. C. de 1793 te Jacobinler idaresine karşı bir isyan hareketi hazırlanmışsa da, başarısızlığa uğramıştır.

CAENA [*kęna*] eski Anadolunun Kappadokia (Orta Anadolu) bölgesinde iki yer: 1. Tyana (Kemerhisar) nın güneybatısında, 2. Tyana'dan Ankyra (Ankara) ya giden yol üzerinde. Nerede bulundukları kesin olarak tespit edilememiştir.

CAENINA [*kenįna*] (Yun. *Kainįnē*), eski İtalyanın Latium bölgesinde, Romadan Tilbur (şimdi Tivoli) a giden yolun ortalarında bir şehir. Romulus, Romayı kurmadan önce, burada tanrılara kurban kesmiştir. Romalılar, C. kadınlarını kaçırdıkları zaman, C. lılar Crustumeria ve Antemnae halkı ile birleşerek onlara silâhla karşı koymuşlarsa da, yenilmişlerdir. C. iz bırakmadan ortadan kaybolmuş, fakat *sacra* (mukaddes eşya) sı Romaya nakledilmiştir. İmparatorluk zamanında bu sacra'ya bakmakla vazifeli rahipler vardı (*Caeninenses sacerdotes*).

CAERE [*kēre*] (şimdiki adı: Cerveteri; Lat. *Caere vetus* = eski C. kelimesinden), Etrusk dodecapolis (12 şehirler konfederasyonu) inin en eski ve en kuvvetli şehirlerinden biri. Buna Yunanlılar, muhtemelen Fenike dilinden alınan Agylla adını vermiştir. C., Alsium ve muhtemelen Pyrgi limanlarından faydalanmıştır; Alsium'un bugünkü adı Palo'dur; Pyrgi'nin ise Santa Sefera olup, daha çok kuzeyde, Roma ile Civitavecchia (eski adı Centumcellae) arasında bulunur. Tarquinius'lar zamanında C. nin Roma ile harb halinde bulunmuş olması muhtemeldir. Romadan kovulduktan sonra (M. Ö. 509) Tarquinius'lar, efsaneye göre, C. ye sığınmışlardır. Gal'ler istilâsında (M. Ö. 390), C. Vestal'lerle mukaddes eşyalar için bir sığınak yeri olarak seçilmiştir. Veii'nin düşmesinden sonra, C. de Romanın hâkimiyetini kabule zorlanmış ve topraklarının yarısını kaybetmiştir (M. Ö. 351). Bu tarihte C. liler, Roma vatandaşlığını elde etmişlerse de, kendilerine seçim hakkı verilmemiştir; ancak çok daha sonra tam vatandaşlığa kavuşmuşlardır. İmparatorluk devrinde C., bilhassa Augustus, Claudius ve Traianus'un yakın alâkalarını görmüştür.

CAERE: Stucchi'lerin mezarı veya Grotta Bella (güzel mağara) ölü döşeği

Tüf'ten bir yayla üzerinde yükselen C. nin çevresi 6 km uzunluğunda idi. Ancak kuzeydoğuda duvarlarla çevrilmişti, geri kalan kısımlar tabiî olarak müstahkem idi. C. nin en az altı kapısı ve sekiz mâbedi vardı. Roma devrinde C. küçülmüş ise de, Augustus'tan Claudius'a kadar müreffeh bir hayat sürdüğü muhakkaktır: bu hükmü bir tiyatronun ve bir de muhtemelen amfitiyatronun enkazı teyideder. İmparatorluk C. sinde birçok imparator heykelleri ve yontma eserler bulunmuştur. Villanova devrinden beri şehrin etrafı mezarlıklarla çevrilmişti. Bunların kalıntıları Etruria'nın en büyük yapı topluluğunu teşkil eder. Burada bulunan mezarlar arasında en tanınmışları şunlardır: Tomba delle Sedie e degli Scudi (sandalyeler ve kalkanlar mezarı; 1834 te bulunmuştur), Tomba dell'alcova (yatak hücreli mezar; 1845), Tomba dei Tarquinî (Tarquinius'lar mezarı; 1845), Tomba dei Stucchi veya Grotta Bella. Bütün bu mezarlar, Etrusk mimarisine dair çok kıymetli bilgiler vermektedir. C. çevresinde de birçok arkeolojik kalıntılar vardır: Etrusk mezarları, tumuluslar, Romalı villâ harabeleri. C. önemli bir sanat merkezi olup, sanat okuluna sahip idi. Lâhit, su testisi ve pişmiş topraktan mâbet eşyası yapılmasında kendine has bir üslûp yaratmıştır.

CAERLEON [*karlįın*], İngilterenin Monmouthshire kontluğunda bir köy. Londranın takr. 241 km doğusunda. Romalıların Isca Silurum adlı kalesinin bulunduğu yerde kurulmuştur. 1926 da yapılan kazılarda önemli kalıntılar bulunmuştur. VIII. ve IX. yüzyıllarda Danlar C. ı yağma etmiştir. 1113 ve 1174 yılları arasında Galli (Welsh) lerle Normanlar burasını almık için savaşmışlardır.

CAERNARVON veya **CARNARVON** [*karnąrvın*]: 1. Büyük Britanyanın Gal eyaletinde, bölgenin kuzeybatısında bir kontluk, **Caernarvonshire** [*karnąrvınşir*]. Yüzölçümü 1 473 km², nüfusu 124 074 (1951). Büyük kısmı dağlıktır. Dağlık olmıyan biricik kısmı Cardigan Bay adını taşıyan körfezin kuzey sınırını teşkil eden Lleyn yarımadasıdır. Snowdon (1 088 m) İngiltere ve Gal memleketinin en yüksek dağıdır. Irmaklarının en önemlisi Conway olup, kontluğun Denbikshire kontluğu ile sınırını teşkil eder. Granit ve bilhassa Penrhyn Slate denilen siyah mermer ocakları çok tanınmıştır. Ayrıca kurşun, çinko, manganez ocakları da vardır. Çiftlik hayvanları da yetiştirilmektedir. Tarihî kalıntılar arasında Roma işgalinin izlerine raslanır. Bu kontluk, Ortaçağdan beri İrlanda yolu olarak

önemli bir rol oynamıştır. İngiltere kıralı I. Edward tarafından «Shire» olarak teşkilâtlandırılmıştır.

2. Aynı adı taşıyan İngiliz kontluğunun başkenti. Menai boğazı üzerinde bir liman. Nüfusu 9 255 (1951). Kalesi çok tanınmıştır. Ortaçağ kalelerinin güzel bir örneği olan bu kalenin yapılmasına, tahminlere göre 1285 te I. Edward tarafından başlanmıştır. II. Edward bu kalede doğmuştur. Gal prenslerinin prenslikleri burada ilân edilirdi. Romalılar zamanındaki Segontium şehrinin yeri buraya yakındır. C. şehrinde yünlü ve kimyevi maddelerle, tarım aletleri fabrikaları vardır. Liman, kontlukta çıkan siyah mermeri ihraceder.

3. Gal memleketinin kuzeybatısındaki Caernarvonshire kontluğu ile Anglesey adası arasında bir körfez. Bu körfezi Menai boğazı Beaumaris körfezine bağlar.

CAERPHILLY [*karfili*], Büyük Britanyada, Gal memleketinin Glamorganshire kontluğunda bir şehir. Nüfusu 35 194 (1951). Maden kömürü çıkarılan bir bölgede bulunan C., bir pazar yeri olup, peyniriyle tanınmıştır. 1272 ye doğru yapılan kalesi Gal memleketindeki kalelerin en büyüğüdür.

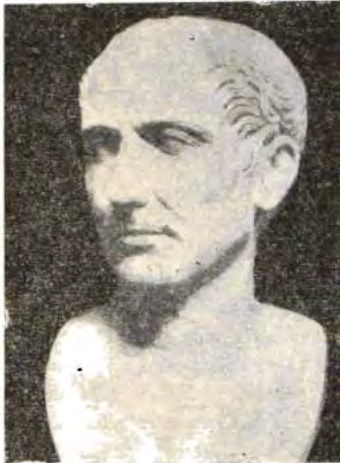
CAESALPINIACEAE (Bot.): bk. ERGUVANGİLLER.

CAESALPINUS, Andreas: bk. CESALPINO, Andrea.

CAESAR [*kēsar*] (unvan olarak), Gens Iulia'ya mensup bir Romalı asîlzade ailesinin adı (cognomen). Roma İmparatorluğunu kuran Gaius Iulius C. ile olan akrabalıklarını belirtmek istiyen ilk beş imparator (Iulio-Claudii) tarafından isim olarak taşınmıştır. Nero'nun ölümiyle (M S. 68) sönen bu sülâleden sonra Vespasianus ile tahta çıkan Flavius'lar sülâlesi efradı isimlerine, unvan olarak C. (=imparator) sözlerini ilâve etmişler ve bu suretle C. sözü, ondan türeyen Alm. *Kaiser*, Mac *császár* ve Rus. *tsar*ın gösterdiği gibi, imparator mânasını almıştır. III. yüzyıldan sonra (Hadrianus) imparatorlar kendilerine Augustus unvanını, halefleri olmak üzere seçtikleri zatlara da C. unvanını vermişlerdir. Diocletianus'tan itibaren iki Augustus, iki de C. mevcut olmuştur.

CAESAR, Gaius Iulius (M. Ö. 100-44), seçkin Romalı kumandan ve devlet adamı. Asîl (patricius) Gens Iulia (Iulius'lar ailesi) dandır. Romada doğmuş (rivayete göre ana rahminden cerrahi ameliyatla alındığı için bu yarma ameliyatına sonradan «Césarien» denmiştir; bk. SEZARYEN) ve orada öldürülmüştür. Babası Gaius Iulius C a e s a r (ölm. M. Ö. 84) ancak praetor'luk ve prokonsulluğa kadar yükselebilmiştir. Annesi Aurelia, asîl olmıyan (plebeius) G e n s Aurelia (Aurelius'lar ailesi) ya mensuptu. Halası Iulia, Gaius Marius (156-86) un k a r ı s ı idi. 83 te Marius taraftarlarından L. Cornelius C i n n a (ölm. 84) nın kızı Cornelia ile e v l e n m e s i, C. ı büsbütün Marius partisine bağlamış ve kendisine Sulla ile Mariusçuların mücadelesine iştirak etmek fırsatını vermiştir. (Cornelia 67 yılı sıralarında öldükten sonra C., Pompeius'un akrabalarından Pompeia ile evlenmiş, fakat az sonra zinadan şüphelenmiş ve «C. ın karısı şüpheden âri olmalıdır» diyerek onu boşamıştır.) Sonunda bu mücadeleden galip çıkan Sulla, C. ı affetmiştir. Askerliğine Asia eyaletinde M. Minucius Thermus'un kumandanlığı altında başlıyan C., Sulla'nın ölümünden (78) sonra Romaya dönüp 80 de valisi bulunduğu Macedonia eyaletinde işlediği suiistimallerden dolayı, Cnaeus Dolabella'ya karşı açtığı dâva ile ismini birdenbire tanıtmıştır. Az sonra hatiplik öğrenimini tamamlamak üzere Rodos'a meşhur rhetor (belâgat öğretmeni) Apollonius Molo'nun yanına gitmiştir. Beş yıl sonra (73) Romaya dönen C., kendini tamamiyle siyasete vererek, önce Pompeius tarafını tutmuş ve cömertliği ile halkın teveccühünü kazanmağa çalışmıştır. 68 de quaestor sıfatiyle Hispania ulterior (Hispania'nın batı kısmı) u idare etmiş, 65 te aedilis, 63 te ise M. Licinius Crassus ve halk tarafından desteklenerek pontifex maximus olmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Senatus toplantısında, gizli bir suikast tertibiyle suçlandırılan Catilina ve arkadaşları hakkında Cicero tarafından ileri sürülen ölüm cezası teklifi aleyhinde idi. 62 de praetor iken, halk Senatusa karşı C. ı desteklemiştir. 61 de propraetor olarak tekrar Hispania ulterior'da bulunan C., Lusitan'ların ayaklanmasını bastırarak elde ettiği ganimetle borçlarını ödemiş; 60 ta, kendisini konsulluğa seçtirmek için Romaya dönerek 59 yılı için muhafazakâr Marcus Bibulus ile birlikte konsul seçilmiş ve 60-59 kışında Crassus ve tam o sıralarda Anadoludan dönen Pompeius ile anlaşarak «birinci triumvirat» (üç adamın ittifakı) ı meydana getirmiştir. 59 yılı konsulu olarak ortağı Bibulus ve Senatusu arka plâna atarak Romayı tek başına idare eden C., Pompeius'un Asia eyaletinde aldığı tedbirleri Senatusa tasdik ettirmiş, yeni bir kanunla 20 000 fakir vatandaşa ve Pompeius'un terhis edilen askerlerine toprak dağıtmış, vergi kiralarının üçte birinin affiyle şövalyeler (aequites) i kendi tarafına çekmiş, nihayet beş yıl için kendisini Illyria (Dalmaçya), Gallia Cisalpina (Kuzey İtalya) ve Gallia Narbonensis (Güney Fransa) valiliğine seçtirmiştir. Kuvvetli rakîpleri Cicero ve Cato'nun Romadan uzaklaştırılmasını elde ettikten sonra, 58 de Gallia'ya giren C., sekiz yıl içinde Ren'den Pirene'lere kadar bütün memleketi istilâ etmiştir. Gallia seferinin merhaleleri şudur: 58 de Helvet'lerin ve Ariovistus'un idaresindeki Sueb'lerin akınlarına son vererek Gallia'nın ortasında yaşıyan kavimleri Roma hâkimiyeti altına almış; 57 de Belg'leri yenmiş, 56 da da memleketin batı ve güney bölgesini işgal etmiştir. 55 ve 54 te Britannia'ya yaptığı iki çıkarma, 55 ve 53 te de Ren'in ötesinde German'ların topraklarına yapılan hücumlar, bu kavimlere gözdağı vererek Gallia'yı dıştan gelebilecek tehlikeye karşı emniyet altına almak amaciyle yapılmıştır. 52 de Avern'lerin başbuğu Vercingetorix Gallia kavimlerini ayaklandırmışsa da, C. ağır savaşlardan sonra Vercingetorix'in başkarargâhı Alesia'yı zaptedip kendisini de yakalamağa ve isyanı bastırmağa muvaffak olmuştur.

Tam bir zaferle neticelenen Gallia seferi, aldığı zengin ganimet ve on legio'ya yükselen tecrübeli ordusu sayesinde C., Romanın en kudretli adamı olmuştur. Bu arada Romada asîlzadelere karşı çok güç bir duruma düşen Pompeius, C. ın yardımını istemek zorunda kalmıştı. C., Pompeius ve Crassus 56 da Lucca'da triumviratı beş sene için daha yenileştirmişlerdir. Bu anlaşmaya göre 55 te Pompeius ile Crassus konsul olmuşlar, C. da daha beş yıl için

G. I. CAESAR: (Mermer büst, Museo Nationale, Farnese koleksiyonu, Napoli)

Mantegna:«Caesar'ın zafer alayı»,IX. tablo(1490 - 1492 yılları arasında kâğıt üzerine tempera tekniğiyle yapılmıştır; ölçü: 2,74 × 2,74; Londrada Hampton Court'tadır)

Gallia idaresini almıştır. Ancak Pompeius'un karısı Iulia (C. ın kızı) nın ölümü (54) ve Crassus'un Carrhae'deki yenilgisinden sonra öldürülmesi (53), C. ile Pompeius arasındaki münasebetlerin bozulmasına yol açmıştır. C. a karşı tekrar Senatus partisine yaklaşan Pompeius 52 de tek başına konsul seçilmiş, C. ise 48 yılı için konsulluğa seçilmesini ve o zamana kadar Gallia'da kalıp namzetliğini Gallia'dan koyabilmesine müsaade edilmesini istemiştir. Ancak C. ı Gallia'dan ayırmak ve onu ordusundan tecridetmek istiyen Senatus, buna razı olmamış, bu husustaki görüşmeler bir netice vermemiş, hattâ 49 Ocak ayında Senatus C. dan ordusunun hemen terhis edilmesini istemiş, aksi takdirde vatan haini sayılacağını kendisine bildirmiştir. Fakat o sıralarda ordusu ile, artık Gallia ve İtalyanın hududunu teşkil eden Rubico (Fr., İng. Rubicon, şimdi Pisatello) kıyısına varmış olan C., meşhur *Alea iacta est* (Zar[= talih] atılmıştır) sözü ile 15 Ocakta ırmağı geçmiştir. Senatus ordusuna kumandanlık eden Pompeius, İtalyada tutunamayınca Epeiros'a çekilmiş, C. da iki ay içinde bütün İtalyayı işgal ederek, devlet haznesini de ele geçirdikten sonra, hemen Pompeius arkasından gitmektense onun eyaleti olan Hispania'ya gitmiş, Pompeius'un legatus (yardımcı kumandan) larına boyun eğdirmiş, dönüşte çetin bir muhasaradan sonra Massilia (Marseille) yı zaptetmiştir. Romada kendisini konsulluğa tâyin ettirdikten sonra altı legio ile Epeiros'a geçmiş, az sonra kendi kumandanlarından Marcus Antonius dört legio ile kendisini takibetmiştir. Fakat Pompeius kuvvetleriyle Dyrrhakhion (Dyrrhachium) yakınındaki ilk çarpışma katî bir netice vermediği için, C. Makedonyaya, oradan da Thessalia'ya çekilmiş; Pompeius da Romaya döneceğine Thessalia'ya gitmiş ve Senatus partisinin ısrarı üzerine C. la bir meydan muharebesi kabul etmiş (9 Ağustos 48), kesin bir yenilgiye uğrayınca kara yoliyle Mısıra kaçmış, fakat Aleksandreia (İskenderiye) da öldürülmüştür. Az sonra C. da Mısıra varmış ve Ptolemaios ile kızkardeşi Kleopatra arasındaki taht kavgasını Kleopatra lebine halletmiş, bu yüzden çıkan isyanı ancak Pergamon'lu Mithradates'in yardımcı ordusu geldikten sonra bastırabilmiştir (Mart 47). Sevgilisi olan Kleopatra'yı, küçük kardeşi XIV. Ptolemaios'la evlendirdikten sonra, aynı yılın Haziranında Anadoluya geçen C., Zela'da Pontos kıralı Pharnakes'i yenmiş ve zaferini Senatusa şu üç kelime ile bildirmiştir: *Veni, vidi, vici* (Geldim, gördüm, yendim).

Bu arada Romada C. a bir sene için diktatörlük, kaydı hayat şartiyle de halk tribunluğu verilmişti. C. 46 da Afrikada Thapsus'ta Pompeius taraftarlarının ordusuna kesin bir darbe indirdikten sonra, parlak bir zafer alayı ile Romaya girmiş, oyun ve ikramiyelerle halkın teveccühünü kazanmış, askerleri de cömertçe mükâfatlandırmış ve yeni bir meydan (Forum Caesaris) inşa ettirmiştir. Pompeius taraftarlarının son kuvvetini Hispania'daki Munda'da kesin olarak yok ettikten (17 Mart 45) sonra, C. Roma İmparatorluğunda bütün iktidarın tek sahibi olmuş ve hükümdar unvanından başka her türlü unvanlarla taltif edilmiş: 46 da diktatörlüğü on sene için daha uzatılmış, kendisine censor'luk ve haleflerine de geçmek şartiyle «imperator» unvanı verilmiş, Quirinus tapınağına heykeli diktirilmiş, Quintilis ayına kendisine atfen Iulius adı verilmiştir, v. b. C. da Roma ve devlet bakımından çok faydalı reformlar yapmış, geniş çapta iskân politikasiyle askerlerine toprak dağıtmış, İtalya şehirlerinin hukuki durumunu bir düzene bağlamış, daha önce kabul edilen kanunları da göz önünde tutarak eyaletlerin idaresini ıslah etmiş, borçlara ait kanunları hafifletmiştir, v. b. Takvim reformu (Iulian takvimi) istikbal bakımından da çok mühim bir tedbir idi. Roma vatandaşlık hakkının eyaletler kavimlerine de geniş ölçüde tanınması, Roma ve İtalyanın imparatorluk içinde işgal ettiği ayrı durumun ergeç ortadan kalkmasını kolaylaştıracaktı. C. ın aldığı bütün bu tedbirlerde Senatusun rolü oldukça mahduttu. C. 44 başında kaydı hayat şartiyle diktatörlüğü de elde edince, görünüşe göre hâlâ mevcut olan cumhuriyetin yerine katî olarak monarşist bir rejimin geçeceği âşikâr idi. Ortada cumhuriyetçi usulleri de ihmal ederek hükümdar olmağa çalıştığına dair rivayetler dolaşıyordu. Tasarladığı Dak ve bilhassa Parth seferi başarı

L. Gérome: «Caesar'ın ölümü» (1859)

ile neticelendiği takdirde, şüphe yok ki, C. a dünya hâkimiyeti yolunu açacak ve hükümdarlık tacını da kazandıracaktı. Ancak M. Iunius Brutus ile Cassius Longinus'un idaresinde cumhuriyetçiler tarafından aleyhine tertiplenen suikast, işlerin bu istikamette gelişmesine engel olmuştur. 15 Mart 44 günü Pompeius köşkünde bir Senatus toplantısı ilân edilmişti. Dostlarının, hattâ fena rüya görmüş olan karısının ikazına rağmen, C. bu toplantıya gitmiş ve bıçaklanarak öldürülmüştür. (Plutarkhos'a göre, falcının biri C. için çok tehlikeli olacak olan Mart ayının 15 i [Lat. Idus Martiae] nden C. ı çok evvelden sakındırmışsa da, C. aldırmamış. C. 15 Martta Senatus binasına girerken falcıya gülerek «İşte Martın 15 i geldi» demiş, falcı da «Geldi, ama henüz geçmedi» diyerek kehanetinde ısrar etmiştir.) Sevdiği Brutus'u da suikastçılar arasında gören C. ın *Et tu, Brute?* (Sen de mi, Brutus?) sözü meşhurdur. C., çocuk bırakmamıştır. Kızı Iulia (59 dan itibaren Pompeius'un karısı) 54 te öldüğü, üçüncü karısı Calpurnia (evlen. 59) dan da çocuğu olmadığı için, kardeşinin kızı Atia'nın oğlu Gaius Octavius (daha sonra Augustus) u evlât edinerek mirasçısı yapmıştır.

C. ın eseri nâtamam kalmıştır. Tasarı ve plânlarının çoğu sonraları bırakılmış ise de, Roma İmparatorluğunun gelecekteki inkişafının temelini atan yine C. dır. .Romanın eski cumhuriyet sisteminden yeni monarşi rejimine geçişini C. hazırlamıştır.

Eşsiz bir kumandan ve büyük bir devlet adamı olan C., aynı zamanda muharrir olarak da adını ebedileştirmiştir. Tam olarak yalnız şu iki eseri zamanımıza kadar gelmiştir: *De bello Gallico* (Gallia harbi hakkında) [Türk. terc. *Gallia Savaşı,* 1949] ve *De bello civili* (Sivil harb [= Pompeius'la yaptığı harb] hakkında). C. bu eserlerinde sade bir dil ve açık bir ifade ile, fakat hâdiseleri kendi maksadına göre gruplandırmak suretiyle harblerini âdeta Senatusa mahsus bir rapor veya hâtırat (commentarii) olarak anlatır. Bu eserlerin devamı olan *De bello Gallico*-nun 8. bölümü (asıl eser 7 bölümden ibarettir), *De bello Alexandrino* (İskenderiye harbi hakkında), *De bello Africano* (Afrika harbi hakkında) ve *De bello Hispaniensi* (Hispania harbi hakkında) adlı eserler de zamanımıza kadar gelmiştir. İlk ikisinin müellifi galip bir ihtimalle Aulus Hirtius, üçüncüsününki belki Asinius Pollio'dur; dördüncüsünün müellifi ise tamamiyle meçhuldür. Nutuk ve mektuplarından bazıları ve *De analogia* (Analoji hakkında) adlı linguistik eserinin ancak tektük parçaları bize kadar gelmiştir. Şu eserlerinin yalnız isimlerini biliyoruz: *Laudes Herculis* (Herakles'in medhi), *Oidipus* (ad) [tragedia], *Dicta collectanea* (Toplanmış vecizeler), *Duo Anticatones* (Cato aleyhine iki yazı) [Cicero'nun Uticalı Genç Cato'yu medheden eserine karşılık], *Iter* (Seyahat) [46-45 te Hispania'ya yaptığı sefer hakkında manzume].

C. ın fütuhatı ve feci katli, Ortaçağda birçok efsanelere, destanlara konu teşkil etriği gibi, sonraki çağlarda da her millete mensup edib ve sanatkâtlar için bir ilham kaynağı olmuştur. C. ın teatral hayatı ve ölümü birçok dram ve trajedilere konu olmuştur. C. ın ölümünü konu alanlardan W. Shakespeare: *Julius Caesar* (temsili 1599, bas. 1623; Türk. terc. 1942) adlı dramı; Voltaire de: *La mort de Jules César* (I. C. ın ölümü) [1735] adlı trajedisi ile başta gelirler. Bu sahada öbür başlıca yazarlar şunlardır: Almanlardan, N. Frischlin: *Julius Caesar redivivus* (Dirilmiş I. C.) [Latince dram, 1572-1584 arası], Goethe: *Caesar* (bitmemiş bir dram parçası, 1774 sıraları); İtalyanlardan, A. Conti: *Giulio Cesare* (trajedi, 1726), E. Corradini: *Giulio Cesare* (dram, 1926); İspanyollardan J. M. Díaz: *La muerte de Julio César* (I. C. ın ölümü) [trajedi, 1841]; İngilizlerden G. B. Shaw: *Caesar and Cleopatra* (C. ile Kleopatra) [C. ın asil portresini çizen piyes; temsili 1898, bas. 1900]; roman olarak da: M. Jelusich: *Cäsar* (Alm., 1929). Müzikte: F. Cavalli: *La prosperità infelice di Giulio Cesare* (C. ın bedbaht muvaffakiyeti) [opera, 1646], G. F. Händel: *Giulio Cesare* (büyük opera, 1724), R. Schumann: *Julius Caesar Ouvertüre* (uvertür, op. 128, 1851), G. F. Malipiero: *Giulio Cesare* (opera, 1936), sahne müziği (musique de scène) olarak G. Doret: *Jules César* (1910), uvertür ve senfonik şiir (poème symphonique) olarak da Lunssens, García, Schaper, Rubenson, ve Tobias'ın eserleri. C. ın heykelleri, Roma (Capitolino, Villa Albani), Napoli (Farnese), Paris (Louvre), Berlin (Altes Museum) v. b. müzelerde, büstleri de Roma (Vaticano), Napoli (Museo Nationale [Farnese kolleksiyonu]), Floransa (Uffizi), Chiaramonti, Londra (British Museum), Paris (Louvre), Berlin (Altes Museum; bk. BÜST) ve başka yerlerde vardır; en güzelleri, Vatikan, Napoli. Londra ve Berlin büstleridir. Modernlerden N. Coustou (XVIII. yüzyıl) da C. ın bir büstünü yapmıştır (Paris, Tuileries). Resimde, İtalyan üstatlarından Mantegna'nın *Il trionfo di Giulio Cesare* (I. C. ın zafer alayı) [1490-1492; İngiltere kıralı I Charles tarafından satın alınan 9 parçalı bu tempera serisi Hampton Court galerisindedir], Giorgione'nin *Giulio Cesare riceve la testa di Pompeo* (I. C. a Pompeius'un başı takdim edilirken) [1500 sıraları; Londra, Lord Darnley kolleksiyonu], Fransızlardan da L. Gérome'un *La mort de César* (C. ın ölümü) [1859, Paris] adlı tabloları başta gelir. Öbür meşhur tablolar şunlardır: XVII. yüzyıldan S. Bourdon: *Jules César devant le tombeau d'Alexandre* (I. C., İskender'in kabri önünde); XIX. yüzyıldan da, C. ın Rubico geçişi: G. Boulanger, P. J. Chenavard; C. ın zafer alayı: L. Gérome, P. J. Chenavard; C. ile Kleopatra: L. Gérome (1866); C. ın ölümü: J. D. Court, K. v Piloty, G. Rochegrosse, J. A. Rixens; C. ın cenazesi: G. Lanfranco (Madrid, Prado).

C. ın hayatı ve icraatı için bk. Eskilerden: Plutarkhos: *Bioi paralleloi* (Paralel hayatlar), Suetonius: *De vita Caesarum* (C. ların hayatı). Yenilerden: I. C. başlıklı şu eserler: J. A. Froude (1879). W. W. Fowler (1892), F. G. Sihler (1912), v. Mess (1913). G. W. Botsford (1918), G. Brandes (1924), G. Ferrero (1925), J. Buchan (1932), A. Bailly (1932); ayrıca G. Ferrero: *Le donne dei Cesari* (C. ların eşleri) [1910], M. Gelzer: *Cäsar, der Politiker und Staatsmann* (Siyaset ve devlet adamı olarak C.) [1921, 5. bas. 1943], aynı yazar: *Cäsars weltgeschichtliche Leistung* (C. ın dünya çapındaki icraatı) [«Vom römischen Staat» adlı eserinde, cilt II, 1943], F. Gundolf: *Cäsar. Geschichte seines Ruhms* (C., şöhretinin tarihi) [2 cilt, 1925-1926], aynı yazar: *Cäsar im 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyılda C.) [1926], H. Oppermann: *Cäsar der Schriftsteller und sein Werk* (Yazar olarak C. ve onun eserleri) [1933], H. Strasburger: *Cäsars Eintritt in die Geschichte* (C. ın tarihe girişi) [1938]. Siyasi ve askerî tarih olarak: Th. Mommsen: *Römische Geschichte* (Roma tarihi) [cilt III, 1856, 13. bas. 1922], III. Napoléon: *Histoire de Jules César* (I. C. tarihi [Gallia seferi]) [2 cilt 1865-1866], bunun devamı olarak Albay E. Stoffel: *Histoire de Jules César et la guer-*

re civile (I. C.ın ve iç harbin tarihi) [1887]; A. v. Göler: *Caesars gallischer Krieg* (C.ın Gallia harbi) [2. bas. 1880], G. Ferrero: *Grandezza e decadenza di Roma* (Romanın yükselişi ve alçalışı) [cilt II, 1903], T. Rice Holmes: *Caesar's Conquest of Gaul* (C. ın Gallia fethi) [Oxford 1901], aynı yazar: *Ancient Britain and the Invasion of Julius Caesar* (Eski Britanya ve I. C. ın akını) [Oxford 1907], aynı yazar: *The Roman Republic and the Founder of the Empire* (Roma Cumhuriyeti ve imparatorluğun kurucusu) [3 cilt, Oxford 1923], C. Jullian: *Histoire de la Gaule* (Gallia tarihi) [cilt III, 1910], De Saulcy: *Les campagnes de Jules César dans les Gaules* (I. C.ın Gallia seferleri) [2 cilt, 1918-1919], G. Veith: *Geschichte der Feldzüge Cäsars* (C. ın askerî seferlerinin tarihi) [1906], H. Delbrück: *Geschichte der Kriegskunst* (Harb sanatı tarihi) [cilt I, 2. bas. 1908], E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius* (C. ın monarşisi ve P. un principatus'u) [1918, 3. bas. 1922], R. Syme: *The Roman Revolution* (Roma ihtilâli) [Oxford 1929].

CAESARAUGUSTA: bk. CAESAREA 3.

CAESAREA [*kezạrea*] (Yun. *kaisạreia* = imparatora ait), Roma imparatorluğunun doğu kısmında, Afrikada, Hispania'da ve Palaestina'da imparatorlardan birinin şerefine bazı şehirlere verilen ad. Başlıcaları:

1. **C. ad Mare:** bk. C. PALAESTINA.

2. **C. Antiochia:** bk. ANTİOKHEİA 1 ve 3.

3. **C. Augusta** veya daha çok **Caesaraugusta:** Hispania citerior (Hispania'nın doğu kısmı) da Hiberus (Ebro) kıyısında şehir. Aslında Salduba diye anılan C., burada bir veteran (eski muharip) lar kolonisi kurmakla şehre Roma vatandaşlığı hakkını veren Augustus'a atfen bu adı almıştır. Buradan dört ana cadde ayrılıyordu. Augustus'tan sonra şehir önemini kaybetmiştir. Batı Got paralarında adı Cesaragosta ve Cesarausta'dır. Şimdi Zaragoza. Aragón devletinin başşehri olduktan sonra tekrar önem kazanmıştır.

4. **C. Cappadociae:** bk. C. MAZACA.

5. **C. Mauretaniae** (eski adı **Iol**), Mauretania'da deniz kıyısında şehir. Cezayir'in takriben 100 km batısında şimdiki Cherchel. Strabon ve Ptolemaios'un zikrettikleri liman önündeki ada şimdi kara ile birleşmiş bulunuyor. Aslında Kartacanın ticaret şehirlerinden biri olan Iol, Mauretania kıralı I. Bocchus'un başşehri idi. II. Iuba, Augustus'un yardımiyle Mauretania kıralı olunca, Iol'u kendisine başşehir yapmış ve imparatorun şerefine ona C. adını vermiştir. Iuba ve oğlu Ptolemaeus zamanına ait birçok kitabeler zamanımıza kadar gelmiştir. Cherchel'de çok sayıda ortaya çıkarılan güzel heykeller, C. sarayında sanat eserlerine kıymet verildiğini gösterir. Ptolemaeus azledilip Mauretania Roma İmparatorluğuna katıldıktan sonra, memleket ikiye bölünmüş ve C nın, başşehri kaldığı kısma Mauretania Caesariensis adı verilmiştir. Şehir, Claudius zamanında colonia olmuş (kitabelerde: colonia Claudia C.), iyice kalkınmış ve Kuzey Afrikanın en büyük liman şehri olmuştur. IV. yüzyılın sonuna kadar önemini kaybetmiyen C. Berber ve Vandal'lar tarafından tahribedilmiş, 533 te İustinianos'un generali Belisarios tarafından zaptedilmiş ve ertesi yıl Mauretania dux (vali) unun başşehri olmuştur.

6. **C. Mazaca** veya **C. Cappadociae:** Kayserinin eski adı. Bk. KAİSAREİA, MAZAKA, ve KAYSERİ.

7. **C. Palaestina** veya **C. Palaestinae, C. Stratonis, C. ad Mare** (= deniz kıyısında), M. Ö. 22 yılında Büyük Herodes tarafından Yaffa'nın 55 km kuzeyinde kurulmuş ve İmparator Augustus şerefine adlandırılmış bir şehir. Az zamanda bu şehir Romalılar devrindeki Filistinin en önemli şehri olmuştur. Harabeleri, şimdiki Kaysāriye veya Kisarya adlı Çerkes köyüne (nüfusu: 706) yakındır C.. Romalı procurator'ların (meselâ Pontius Pilatus'un) merkezi olup, sonradan Kıral II. Herodes Agrippa'nın başşehri ve Kudüs'ün limanı olmuştur. Çok geçmeden C ya Hıristiyanlık yerleşmiş ve İncilci (Euangelistēs) Philippos C. da ikamet etmiş. Procurator Cl. Antonius Felix (61-62) ve Porcius Festus (61-62) zamanında havari Paulus burada hapsedilmiştir. C. de Yahudilerle Paganlar arasında çıkan karışıklıklar, Yahudilerin Romalılara karşı yaptıkları harbe (66-70) sebebolmuştur. Vespasianus ilk defa C. da imparator ilân olunmuştur (69). Bu imparator sonra C. yı Roma sömürgesi yapmıştır (Colonia Prima Flavia Augusta Caesarea), II. yüzyıldan itibaren C., bir Hıristiyan piskoposunun merkezi olmuş, 195 yılında burada bir kilise konsili toplanmıştır. C. piskoposlarından biri «Kilise tarihi Babası» Eusebios olmuştur. C. da Origenes'in ders verdiği ve tanınmış piskopos Eusebios'un okuduğu önemli bir yüksek okul da bulunuyordu. Herakleios'un idaresi altında iken şehir Arapların eline geçmiş, ancak 1101 de Haçlılar tarafından geri alınmıştır. Haçlı seferleri esnasında birkaç kere elden ele geçtikten sonra C., 1265 te Sultan Baybars tarafından zaptı sırasında harabolmuştur.

8. **C. Panias:** bk. C. PHILIPPI.

9. **C. Philippi** veya **C. Panias**, eski bir Filistin şehri. Hermon dağı (bugünkü Cebelü'ş-Şeyh) nın kenarında, Damascus (Şam) dan denize giden bir yolun üzerindedir. Bunun harebeleri şimdiki Bāniyās (Banyas) köyüne yakındır. Şehrin eski adı Panias idi. Bu adı muhtemel olarak mitolojideki Pan'a tahsis ve takdis olunmuş bir mağaradan almıştır ki, mağarayı Büyük Herodes M. Ö. 20 yılında Augustus'un bir mâbedi haline getirmiştir. Bu mâbedin etrafında sonradan Herodes Philippus (4-34) bir şehir inşa etmiş ve buna, Augustus'un ve kendisinin şerefine C. Philippi adını vermiştir. II. Herodes Agrippa ise buna, imparator Nero şerefine, Neronias adını vermiştir. IV. yüzyılda C., bir Hıristıyan piskoposluk merkezi idi. Haçlı seferlerinde gerek bu şehir, gerek Frenkler tarafından inşa olunan müstahkem Kal'atü's-Subebe şatosu için birçok savaşlar yapılmıştır.

10. **C. Stratonis:** bk. C. PALAESTINA.

CAESARIANA [*kezariạna*], Pannonia (Batı Macaristan) da Roma askerî karargâhı. Mogentianae (şimdi Keszthely)den Aquincum (b. bk.) a giden yol üzerinde, bugünkü Nagyvázsony kasabasının veya Lesencetomaj köyünün bulunduğu yerde idi.

CAESARION [*kezạrion*] (M. Ö. 47-30), Iulius Caesar ve Kleopatra'nın oğlu. M. Ö. 47 de doğmuştur. Babası tarafından evlât olarak tanınmamıştır. Kleopatra'nın intiharından sonra Octavianus'un emri ile idam edilmiştir.

CAESARIUS [*kezạrius*] (takr. 470-542), Arles piskoposu, Châlon civarında doğmuştur. Augustinus üslûbunda, mükemmel bir teşkilâtçı ve halk vaizi olan C., 529 da akdedilen Orange sinodunda Pelagiusçuların (bk. PELAGIUSÇULUK) mahkûm olmasını temin etmiştir.

CAESARIUS VON HEISTERBACH [*tsezarius fon haystîrbah*] (takr. 1180 - takr. 1240). Alman rahip ve tarihçisi. Köln (Kolonya) de doğmuş, Königswinter civarındaki manastırda ölmüştür. *Catalogus archiepiscoporum coloniensum* (Köln başpiskoposları listesi) adlı yazısı ve Köln başpiskoposu Engelbert hakkındaki biyografisi, Köln şehrinin tarihi bakımından çok önemli etütlerdir. 1236 - 1237 arasında «Thüringen'li Sta Elisabeth'in hayatı» adlı Latince eserini yazmıştır. *Dialogus miraculorum* (Kerametler kolleksiyonu) ve *Libri VIII miraculorum* (Sekiz bölümlük kerametler külliyatı) adlarını taşıyan ve sonradan A. Hilka'nın yayımladığı eserlerinde ise hikâyeleri vardır. Bu hikâyeler kültür ve ahlâk tarihi bakımından çok ehemmiyetlidirler. Vaız tarzında yazılmış diğer önemli bazı eserleri 1615 te J. A. Coppensten tarafından *Homilien* adı altında yayımlanmıştır. C. ya izafe edilen bir dinî efsane, bilhassa Ren (Rhein) şairleri tarafından işlenmiştir.

CAESIUS [*kezius*] **BASSUS** (ölm. M. S. 79), Roma şair ve gramercisi. Pompei'de Vezüv (Vesuvius) ün indifaı sırasında ölmüştür. Dostu Persius'un satîr (hiciv) lerini yayımlamıştır. Quintılianus tarafından övülen lirik şiirleri kaybolmuş, *De metris* (Vezinler hakkında) adlı eserinin ise yalnız bazı parçaları zamanımıza kadar gelmiştir.

CAESTUS [*kestus*], Romada boksörlerin kullandıkları kayışlar veya eldiven. Bunlar kolun alt kısmı ile yumruğu kaplardı. Aslında yalnız elin korunması için takılan C. içine sonraları demir veya kurşun parçaları da konur, hattâ imparatorluk devrinde elin sırtı ile dört parmağı örten yarım küre şeklinde madenî C. lar kullanılırdı. Bunların dış tarafında iki veya üç dişli çıkıntı (muşta) lar da vardı.

CAËTANI [*kaetâni*] veya **GAËTANI AİLESİ**, asîl bir İtalyan (Romalı) ailesi. 1294 te Benedetto C. nin VIII. Bonifatius adı altında papalığa seçilmesinden sonra şöhret kazanmıştır. İki kola ayrılır: Roma kolu (Caëtani) Sermoneta dukası ve Teano prensi unvanlarını, Napoli kolu (Gaëtani dell' Aquila d' Aragona) ise Laurenzana dukası ve Piedimonte prensi unvanlarını taşır. Bu ailenin şöhret kazanmış üyeleri:

1. **Leone C.**, Sermoneta dukası (1869 - 1935), İtalyan İslâmisti. Romada doğmuş, Vancouver (Kanada) da ölmüştür. Siyaset adamı Onorato C. (b. bk.) nin oğludur. 1891 de tahsilini tamamladıktan sonra, kendi kendine Arapçayı öğrenmiş ve başlıca İslâm tarihi üzerinde çalışmıştır. 10 ciltlik *Annali dell' Islām* (İslâm vakayinameleri; Türk. terc. İslâm Tarihi, Hüseyin Cahit [Yalçın], 10 cilt, İstanbul 1924 - 1927) [Mılano 1905 - 1926] adlı büyük eserinde, Hicrî 40 yılına kadar olan Arap tarihini incelemiş, Arapça kaynakları tenkidî notlarla tercüme etmiş ve bilhassa Hazreti Muhammed'in hayatını ele almıştır. *Chronographia Islamica* (İslâm kronografisi) [5 fasikül, Paris 1912] nın konusu, Hicrî 1 - 132 yılları arasındaki İslâm tarihidir. *Cronografia generale del bacino mediterraneo e dell' oriente musulmano* (Akdeniz havzası ve Müslüman Doğuya ait umumi kronografi) [Roma 1923], bize Hicrî 133 - 144 yıllarını verir. G. Gabriele ile birlikte yazdığı *Onomasticon Arabicum* (Arapça has isimler sözlüğü) [tarihi yoktur] adlı eseri 1 000 sayfadan fazla tuttuğu halde, ancak A harfinin bir kısmını işliyebilmiştir. *Studi di storia orientale* (Doğu tarihi üzerinde incelemeler) [yalnız 1. ve 3. ciltleri çıkmıştır, Milano 1911 ve 1914] adlı eserinde tarih hakkındaki tezini açıklamıştır. Ayrıca *Saggi di un dizionario biobibliografico italiano* (İtalyanca bir biobibliyografya sözlüğü denemesi) [Roma 1924] adlı bir eseri de vardır. C., 1909 - 1913 yılları arasında İtalyan parlâmentosu âzası olmuş, ve vasiyetine göre, Romada zengin kütüphanesini hediye ettiği Accademia dei Lincei'de İslâm araştırmaları için, Fondazione Caetani adını taşıyan bir teşekkül meydana getirilmiştir.

2. **Michelangelo C.** (1804 - 1882), Sermoneta dukası. İtalyan vatansever. Romada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1848 de IX. Pius'un liberal idaresi zamanında Papalık polis nazırı olmuştur. 1870 ten sonra İtalyan parlâmentosuna milletvekili seçilmiş. Gregorovius'a araştırmalarında yardım etmiştir. Heykeltıraş olarak da tanınmıştır. 1865 te kör olmuştur. Başlıca eseri *La materia della Divina Commedia* (İlâhî Komedinin konusu) [1865].

3. **Onorato C.** (1842 - 1917), Sermoneta dukası. İtalyan siyaset adamı Romada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Michelangelo C. nin oğludur. 1871 de mutedil sağcılar tarafından mebus seçilmiş, 1900 de senatör olmuştur. 1890-1892 yıllarında Roma belediye reisliğinde bulunmuş, 1896 da A. Rudini kabinesine hariciye vekili olarak girmiş, yıllarca da İtalyan coğrafya cemiyetini idare etmiştir.

CAF (Tic.): bk. CIF.

CAFÉ-CHANTANT [*kafe şâtâ*] ve **CAFÉ-CONCERT** [*kafe konser*], Fransada müzikli kahvehanelere verilen ad. Bu cins kahveler 1770 e doğru Pariste Temple bulvarının açılmasiyle görülür. Bunlar o zaman musico adını taşırdı. Bu tarihlerde, başlıca, fuar ve şenlik yerlerinde, köyden Parise gelmiş olan Fanchon la Veilleuse tipindeki kadınlara ve sokak şarkıcılarına inhisar etmiş bulunan halk şarkısı, bir sahne bularak, dinleyicileri seyirci haline getirmiş, kendisi de temaşa (spectacle) şeklini almıştır. İhtilâl yıllarında çok rağbet gören C. - Ch. lar (Café des Arts, Café National, Café Yon, Café Godet, Café Turc), Birinci İmparatorluk ve Restauration zamanlarında yasak edilmiş, Louis Philippe idaresinde tekrar açılmış ve III. Napoléon zamanında çok gelişmiştir. C. - Ch., ara sıra bazı şarkıcıların şarkı söyledikleri veya müzisyenlerin saz çaldıkları bir yer olmak bakımından diğer kahvelerden ayrıydı. C.-Concert başlangıçta, C. - Ch. ın biraz değişik şeklinden başka bir şey değildi. Bunlar sonraları gelişerek tiyatro haline gelmiş, ve C. - Co. in bu çeşidine Théâtre - Chantant da denmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru C. - Ch. ın yerini alan C. - Co., 1865 - 1900 yıllarının hemen sonuna kadar en parlak devresini yaşamıştır. Bu devre, Thérésa'dan Yvette Guilbert'e ve Mayol'un şarkılarına kadar gider. Bu zamandan beri C. - Co. gittikçe sönmüş ve Birinci Dünya Harbinden sonra ancak bir tek C. - Co., «L'Européen» adı altında geleneği yaşatabilmiştir. Şarkı C. - Co. ile kaybolmamış, yeni yeni buluşlarla varlığını devam ettirmiştir. Meselâ, Birinci Dünya Harbinden az önce, «Eldorado» C. - Co. inde meşhur *La Madelon* şarkısı meydana getirilmiştir. Cazip «mise en scène» lerle yeniden ihya edilmesine çalışılan C. - Co., İkinci Dünya Harbi arifesinde 30 yıl önceki şeklini oldukça değiştirmiş bulunuyordu. Eskiden her müessesenin yıllık olarak hizmete aldığı sanatkâr trupları yok olmuştu. Halk şarkılarından, romanslardan, işret şarkılarına, burlesklere ve içli melodilere kadar çeşitlenen ve geleneğe bağlı bulunan şarkı cinsleri de ortadan kalkmıştı. Artık

C. - Co. lerde truplar haftada veya 15 günde bir değişiyor, sanatkârlar ihtısasa yanaşmıyor hepsi «yıldız» (vedette)ları kopya ediyordu. 1900 deki kabalıklar yok olmakla beraber, komik sanatkârlar hâlâ argodan faydalanıyorlar ve açık saçık nükteler yapıyorlardı. Bunların yanıbaşında daha edebîleşmiş bir şarkı türü, bazı aşk şarkıları ve caz müziğinden faydalanan yeni bir tür de yaşıyordu. Paristeki C. - Co. lerin en meşhurları şunlar olmuştur: Eldorado, Eden - Concert, Scala, Parisiana, les Ambassadeurs, Alcazar, Horloge, Jardin de Paris, Concert Parisien, Ba - Ta - Clan v. b. C. - Co. ile Théâtre - Chantant'ın farkları şunlardır: 1. C. - Co. lerde seyirciler salonlarda sigara ve içki içebilir ve gezilmeye mahsus kısımlarda gezebilirlerdi. Uzun zaman giriş serbest olup yerin parası konsomasyonla ödenirdi (bazı yiyecekler de verilirdi); 2. Program çok kere chansonnette (şarkı), monolog, cambazlık, hokkabazlık, illüzyon, bir vodvil, bir revü veya bir baleden meydana gelirdi. 1900 den itibaren C. - Co. lerin yerini, yavaş yavaş, İngiltereden Montmarte (Paris) a geçen ve Damia. Mistinguett, Marie Dubois, Yvonne George, Maurice Chevalier gibi şarkıcıların şöhretini sağlıyan music - hall (müzik - hol) ler almıştır. Bu cins müesseselerde daha çok gösteriler (exhibition) pandomimalar, bale ve revüler görülür. Paristeki music - hall'lerin en tanınmışları şunlardır: Folies - Bergère, Casino de Paris, Olympia Empire. Moulin - Rouge Palace; bk. MUSIC - HALL REVÜ (Revue) VARYETE (Variété), KABARE (Cabaret).

Türkiyede XIX. yüzyılın ortalarında, bilhassa Beyoğlunda Nahum'un tiyatrosu kurulduğu sıralarda ve ondan sonra, yabancılar ve azınlıklar tarafından C. - Ch. lar açılmış ve Paristeki benzerlerinin programları taklidedilmiştir. «Cataclumb» adındaki C. - Ch., Meşrutiyet yıllarına kadar faaliyette bulunmuş, bu gibi müesseseler zamanla yerlerini içkili ve içkisiz çeşitleri olan çalgılı gazinolara bırakmıştır. Birçok Türk ses sanatkârları kendi «konser» lerini hâlâ bu gibi gazinolarda vermektedirler. C Ch. ın bizdeki eski ve yeni benzerleri için bk. KANTO, SEMAÎ KAHVESİ, ÇALGILI KAHVE, GAZİNO.

CAFER (ölm. 1736), Osmanlı şairi. Tekirdağlıdır, aynı yerde Mehmet Paşa camiinde müezzinlik etmişti. Oldukça ustalıklı yazılmış hayattan hiçbir zevk almadığını terennüm eden bir şiiri Fatin tezkiresinde kayıtlıdır.

CAFER, [Ayanî], Osmanlı tarihçisi. XVI. yüzyılda yaşıyan C., Macaristanda Pécs'te doğmuştur. Tarihçi Peçevi'nin büyük babası olduğunu Macar tarihçisi ve şarkiyatçısı Doktor Karácson yazmaktadır. C., *Gazevât - ı Tiryaki Hasan Paşa* adını taşıyan ve askerlikle ilgili eserini, 1591 tarihinde yazmıştır. Ayrıca *Zübdetü'n - nesayıh* ve *umdet - ü't - tevarih Nurname, Tarih - i cedid - i Engerus, Nesayih - i mülûk* adlı eserleri de vardır. *Nurname* Hz. Muhammed'den bahseden bir eserdir, içinde bazı manzumeler de vardır.

CAFER bin Yahya (767 - 803), Abbâsîlerin ünlü vezirlerini yetiştiren Bermekîler ailesinden. Hârûnü'r - Reşidin hocası ve sonra veziri olan Yahya'nın oğlu. C., yazısının güzelliği, güzel konuşması, güzel giyinişi ve müneccimliği ile şöhret kazanmıştır. Halife Hârûnü'r - Reşide çok bağlı olan C. ondan hiç ayrılmamış, tâyin edildiği vilâyetlerde valilik yapmıyarak oraları müsellimlerle idare etmiştir. Hârûnü'r - Reşid, oğlu el - Me'mun'un terbiyesini bu çok sevdiği dostu C. e tevdi etmişti. Hârûnü'r - Reşide vezirlik yapıp yapmadığı katî şekilde bilinmemekle beraber C. in Hârûnü'r - Reşid üzerindeki kuvvetli nüfuzu, halife adına bastırılan paralarda onun isminin de bulunmasiyle anlaşılır.

C., 792 - 793 te Mısır valisi tâyin edilmiş ise de, ertesi sene azlolunmuştur. Bundan sonra Suriyedeki ayaklanmaları bastırmak için oraya gönderilmiştir. Asayişi temin edip döndükten sonra Horasan ve Sicistan valisi olmuş, 20 gün sonra yerine İsa b. Cafer getirilmiştir.

C., ilk yıllarda devlet işlerinden halifenin annesi Hayzurân'a malûmat vermekle vazifelendirilmiş, onun ölümünden sonra genç C. den mühür alınmıştır.

Hârûnü'r - Reşid C. e kızkardeşi Abbase'yi vermiş, sonra pişman olup aralarında karı kocalık münasebetini menetmiştir. Fakat Abbase'nin C. den hamile kalması, hükümdarın hapsettiği Horasanlı Şiî âsilerinin başı Yahya'yı C. in serbest bırakması, yine halifenin zevcelerinden Zübeyde'nin oğlu Emin'in veliahtlığı meselesi, hükümdarı hiddetlendirmiştir. C. 29 Ocak 803 tarihinde öldürülmüş, başı ve gövdesi ayrı ayrı Dicle köprülerinde asılmıştır. Bk. BERMEKÎLER.

CAFER, Mîr Cafer Zetelî (doğ 1638), Ordu ve Fars dilleri ile yazılmış manzum ve mensur falnameleri ve mizahi eserleri ile ün almış Hindli müellif. C. in dedeleri, Türk - Hind imparatoru Humayun zamanında Hindistana gelerek ordu hizmetine girmişler, başarılı hizmetleri dolayısiyle kendilerine arazi verilmiş ve vergiden affedilmişlerdir. Evrengzib'in cülûsundan biraz sonra doğan C. Âlemgir'in küçük oğlu Kâm Bahş'ın hizmetine girmiş ve muzip mânasına gelen Zetelî lâkabı kendisine Âlemgir'in kızı tarafından verilmiştir. C. in eserleri birçok defa basılmıştır.

CAFER, Zatizade (XVI. yüzyıl), Osmanlı şairi. Birçok yerlere, bu arada İrana seyahat eden C., ilim sahasında da yetişmişti.

CAFER ADALARI (Presidios), Fas'ın kuzey kıyısında İspanyaya ait arazi. Yüzölçümü 213 km², nüfusu 86 425 (1920). Bu arazi Céuta, Vélez veya Gomera (asıl adı Peñón de Vélez de la Gomera, nüfusu 400), Alhucenas adası (nüfusu 320) ile Melilla ve Chafarinas [İsp. *çafarinas* ok.] yani Cafer adaları (nüfusu 320) ndan ibarettir. Bu adalar, son zamanlara kadar ağır suçluların sürüldüğü yerlerdi. Cádiz ve Málaga eyaletlerinin adlî idaresi altındadırlar. Ayrıca müstakil idari teşkilâtları da vardır. İspanyanın Fas başkomiseri aynı zamanda Presidios'un Tetuan'da askerî genel valisidir.

CAFER BEY (ölm. 1520). Osmanlı denizcisi. II. Bayezit zamanında, Hersekzade Ahmet Paşadan sonra, 1511 de kaptan - ı derya olmuş, Yavuz Sultan Selim zamanında da bu mevkide kalmıştır. 1520 de, yaptığı zulümler yüzünden Kanuni Sultan Süleyman tarafından idam edilmiştir.

CAFER ÇELEBÎ, Tacîzâde (ölm. 1515), Türk şair ve münşisi. Şair ve hattat Tacî Bey'in oğludur. Amasyada doğmuş, devrin ünlü ilim adamlarından ders görmüş, bazı medreselerde müderrislik ettikten sonra II Bayezit devrinde Divan - ı Hümayun nişancılığına tâyin olunmuştur (1498 - 1499). II. Bayezit ölünce, Şehzade Ahmed'in tahta geçmesini istemiş, Yavuz Selimi istedikleri için isyan eden yeniçeriler tarafından evi soyulmuş ve onların isteğiyle işinden uzaklaştırılmışsa da, az sonra Yavuz Selim tarafından tekrar eski vazifesine tâyin olunmuştur. Yavuz Selim, savaş ve barış zamanlarında C. Ç. nin düşüncelerinden her zaman faydalanmıştır. Çaldıran seferine çıkılırken Şah İs-

mail'e gönderilen Farsça mektuplardan bazıları ile Çaldıran zaferinden sonra her yana gönderilen fetihnameleri C. Ç. yazmıştır. Şah İsmail'in Çaldıran harbinde esir düşen karısı Taclı Hanım, C. Ç. ile evlendirilmiştir. Seferden dönülürken C. Ç. Anadolu kazaskerliğine tâyin olunmuş (1514), ordu İstanbula varınca Padişah, Karabağ ve Amasyada yeniçerilerin uygunsuz hareketlerinin sebebini araştırmış ve Kapı Kethüdası Ahmet Ağanın iftirası üzerine C. Ç. yi öldürtmüştür.

C. Ç. devrinin ünlü bir münşisi ve şairidir. Tezkireciler nesrini nazmına, kasidelerini de gazellerine tercih ederler. En ünlü eseri *Hevesname* (yazılışı 1493) adlı mesnevisidir. Konusu bakımından orijinal, ve tertibi, üslûbu, nazım tekniği güzel olan bu eserde, İstanbulun çeşitli bina ve yerleri tasvir edilir ve şairin maceraları anlatılır. Bundan başka bir *Divanı*, *Münşeatı*, Farsçadan *Enisü'l - ârifin* tercümesi v. b. vardır. C. Ç. nin aynı zamanda usta bir hattat olduğu rivayet edilir.

CAFER HAN (hük. 1785 - 1789), Zend devleti hükümdarı. İranda Safavî devletine son veren Afganlıların, İrandan atılmalarından sonra Zend devleti kurulmuştur. C. H. bu devletin hükümdarlarından Sadık Han'ın oğludur. C. H., babasını öldüren amcasının oğlu Ali Murat Han'dan sonra hükümdar olmuştur. C. H. yalnız Fars ve Kirman eyaletlerinde hüküm sürebilmiştir. İranın diğer bölümlerinde Kaçar devletinin kurucusu Aka Mehmet hüküm sürüyordu. C. H. zehirlenerek öldürülmüş, yerine geçen oğlu Lûtf Ali Han da bir müddet Aka Mehmet Han ile uğraşmış, sonunda yenilerek öldürülmüştür. Böylece Zend devleti de son bulmuştur (1794).

CAFER PAŞA, Hadım (ölm. 1599 - 1600), Osmanlı veziri. Enderunda yetişmiş ve sarayda bazı vazifelerde bulunduktan sonra sancak beyi olmuştur. Sicill - i Osmani yazarı M. Süreyya, C. P. nın 1574 te Şam beylerbeyi olduğunu söylüyorsa da bu, Hadım C. P. değil, 1576 da yine orada ölen Lâla Cafer Paşadır. Hadım C. P. 1577 de İrana açılan harbte Anadolu beylerbeyi idi. 1579 yılında bu vazifede iken İran seferine katılmış ve Serdar Lâla Mustafa Paşa tarafından Revan havalisine akına gönderilmiştir. Ertesi yıl Trablus Şam beylerbeyiliğine tâyin edilen C. P., Vezir - i Âzam Özdemiroğlu Osman Paşanın 1585 yılındaki İran seferinde de bulunmuş ve Osman Paşa tarafından vezirlik rütbesiyle Tebriz muhafız kıtası kumandanlığına getirilmiştir. C. P., şehir ve havalisinde nüfus sayımı yaptırmış, düzen ve güvenliği sağlamış ve halka şefkatle muamele etmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa ordusunun dönüşünden az sonra yiğitliği ile tanınmış olan İran şehzadesi Hamza Mirza 30 bin kişilik bir kuvvetle Tebrizi kuşatmış, fakat C. P. büyük bir dirayetle müdafaa ederek şehri İranlılara vermemiştir. Ertesi yıl, Tebrizden Bağdada giden yol üzerindeki Güherdan kasabasını hücumla alan C. P., 1590 da kendisini savaşa davet eden İran kumandanlarını ağır bir bozguna uğratarak büyük bir zafer kazanmıştır. İki yıl sonra Tebriz muhafız kıtasında bulunan askerlerin isyanlarını kanlı bir surette bastıran C. P. yı gösterdiği şiddetten dolayı tarihçiler tenkidetmiştir. Devlet de bu hâdiseden sonra Tebrizde daha fazla kalmasını münasip görmiyerek memuriyetini Bağdada nakletmiş ve C. P. bir buçuk yıl kadar da burada beylerbeyilik etmiştir. C. P. daha sonra Şirvan beylerbeyiliğine tâyin edilmiş ise de, burada da fazla kalamıyarak azledilmiştir. İstanbulda bir müddet kaldıktan sonra, 1595 te Belgrad'ın muhafazasına memur edilmiş ve aynı yılda Tamışvar (Temesvâr) a hücum eden Erdel kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Ertesi yıl Eğri (Eger) seferinde bulunmuş ve Haçova Meydan Muharebesinde öncü kuvvetlerine kumanda ederek büyük bir yararlık göstermiştir. C. P., kendi isteğiyle tekrar Tebriz beylerbeyiliğine tâyin edilmiş ve 1599 da Gürcistan hâkimi Siman'ı esir ederek İstanbula göndermiştir. Kazandığı bu başarıdan az sonra C. P. ölmüştür.

C. P., tam bir harb adamı idi. Muharebelerde gösterdiği kahramanlık ile düşmanları bile kendisine hayran bırakmıştır.

CAFERÎ, Osmanlı şairi. XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı sanılıyor. XVI. yüzyılda yazılmış mecmualarda birçok manzumelerine raslandığı gibi, yazma bir divanı da vardır. Şiirlerinin bir kısmı mutasavvıfane, bir kısmı âşıkane ve hakîmanedir. Aruz veznini oldukça başariyle kullanan C. nin, kendisine mahsus bir ifadesi vardır.

CAFERÎ, Osmanlı şairi. XVI. yüzyılda yaşadığı sanılıyor. Bu yüzyılda yazılan mecmualarda bazı manzumelerine raslanmaktadır. Şiirlerinde Alevîlik telâkkileri kuvvetle ifade edilmiştir. Bektaşi olması ihtimali de vardır.

CAFERÎ, Osmanlı şairi. XVII. yüzyılda yaşadığı tahmin ediliyor. Küçük bir yazma divanı vardır. Manzumelerinden mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Alevîlik inançları kuvvetle terennüm edilmiştir.

CAFERÎ, Bâlî (ölm. 1538), Osmanlı şairi. Cafer Çelebinin oğludur. Asıl adı Bâlî'dir. Zevke ve eğlenceye çok düşkündü. Afyon yüzünden ölmüştür. Şiirlerinde hayatının aksine melâl hâkimdir.

CAFER - Î KEZZÂB (ölm. 981), İmâmiyye mezhebince X. imam Aliyyü'l - Nakıy'ın oğullarından biri. Aliyyü'l - Nakıy'ın ölümü (868) nden sonra ona uyanların pek az bir kısmı, oğlu Cafer'in imam olduğunu söylemişler, mühim bir kısmı ise diğer oğlu Hasanü'l - Askeriyyü'z - Zekî'nin imamlığını kabul etmişlerdir. C. K. kardeşinin ölümünden sonra da imamlık iddiasında bulunmuş ve bu münasebetle Muhammedü'l-Mehdî'nin imamlığını kabul eden İsnâ - aşerîler tarafından, yalancı anlamına gelen «el - Kezzâb» lâkabiyle anılmıştır. C. K. ın sonradan tövbe ettiği rivayet edilmektedir. Yüz yirmi tane oğlu olmuş. kırk beş yaşında ölmüştür. Soyundan gelen seyyitlere, cetleri İmam Rızaya nispetle «Radaviyyûn» denir.

CAFERÎ MEZHEBİ, Şia'nın en meşhur mezhebi. İlk olarak Hz. Muhammedin ölümünden sonra hilâfetin Ali'ye ait bulunduğunu kabul edenler tarafından temsil edilen ve böylece siyasi bir fırka halinde teşekkül eden Şia'dan mühim bir kısım, Aliden sonra oğlu Hasanın (667), Hasandan sonra kardeşi Hüseynin (680), ondan sonra da Hüseynin oğlu Ali Zeynü'l - Âbidîn'in (712) imam olduğunu kabul etmişlerdir. Ali Zeynü'l - Âbidîn'in oğlu Muhammedü'l - Bâkır (733), bu mezhebin usul ve furuunu, yani inanç ve ibadetle hükümlerini öğrenerek esaslarını kurmuş, kendisinden sonra oğlu Caferü's - Sâdık'ın (765) imamlığını kabul edenler, Caferiyye adiyle anılmışlardır. İmam Caferden sonra oğlu Mûsa - el-Kâzım'ın imamlığını kabul edenler, bu mezhebi yürütmüşler, Caferü's - Sâdık'ın diğer oğlu olup onun hayatında ölen İsmail'e (750) ve oğlu Muhammedü'l - Mektum'a (813) uyanlarsa Şia'nın diğer esaslı bir kolu olan İsmailiyye mezhebini kurmuşlardır.

On iki imam tanıdıkları için İsnâ-aşeriyye, imamların Tanrı emriyle ve Peygamberin tebliğiyle din ve dünya işlerinde hâkim ve âmir olduklarını kabul ettiklerinden dolayı da İmamiyye adını alan C. M. nde *Usul-i din*, yani iman sahibi olmak için inanılması icabeden din temelleri beştir: a. Tevhîd: Tanrının birliğini tasdik etmektir. Tanrı birdir, ortağı yoktur. Sıfatları, zatının aynıdır. Her şeyi o yaratmıştır, ondan başka hiçbir varlığa tapılmaz, b. Nübüvvet, yani peygamberlik: Tanrı, kullarını doğru yola sevk etmek için onlara akıl vermekle beraber içlerinden seçtiği bazı kimselere de melek vasıtasiyle tebliğde bulunur ve onlar, Tanrı emirlerini kullara bildirirler. Bu bir lûtuftur ve lûtuf Tanrıya vaciptir. Böylece Allah Hz. Âdemden Hz. Muhammede kadar kullarına yüz yirmi dört bin peygamber göndermiştir. Bunların içinde şeriat sahibi olanlar bulunduğu gibi, başka bir peygamberin şeriatına uyup onun hükümlerine göre kulları idare edenler de vardır. İçlerinden Nuh İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed, en büyükleridir. Ülü'l-azm denen bu beş peygamber bütün insanlara ve cinlere gönderilmiştir Şeriat sahibi peygamberlerin kitapları vardır. Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, bütün peygamberlerin en üstünü, yaratılmış ve yaratılacak olanların en yücesidir. Kitabı olan Kur'an ve dini olan İslâmlık, hükümleriyle kıyamete kadar kalacaktır. Peygamberler, yaratılış bakımından insanların en güzelleri oldukları gibi, günah ve hata da işlemezler. Çünkü günah ve hata işleseler, Tanrı emrini tebliğde de hataya düşebilirler, bu takdirde de peygamberlik abes olur, c. Adl: Tanrının mutlak olarak adalet sahibi bulunduğuna inanmaktır. Bu inancın sonucu şudur: Tanrı, her şeyin sonunu ve herkesin ne işliyeceğini bilir. Fakat bu bilgisi, kulu o işi yapmaya zorlamaz. Kul, iyiliği de kötülüğü de kendi isteğiyle yapar. Buna karşılık da zerre kadar iyilik yapsa bile, mükâfatını görür ve zerre kadar kötülükte bulunsa, mücazatını çeker. Bu inancı, Mutezile (b. bk.) de benimsemiştir. Ancak Tanrı âdil olmakla beraber dilerse iman sahibinin suçunu herhangi bir iyiliğine karşılık affeder, yahut başta Hz. Muhammed ve Ehl-i beyti (b. bk.) olmak üzere Ramazan ayı, Kur'an, Kâbe, şehitler v. b. gibi şefaatçilere, o mümine şefaat etmeleri için izin verir ve o suretle suçunu bağışlar. Yani adle inanmak, şefaati inkâr etmeyi gerektirmez, ç. İmamlık: Peygamber, Tanrıdan aldığı emirleri kullara ilettiği için «resûl» (= elçi) dür. Bu emirlere göre kulları idare bakımından imamdır. Son peygamber olan Hz. Muhammedle, peygamberlik bitmiş, fakat imamlık kalmıştır. Tanrı Hz. Muhammede, Alinin imamlığını bildirmiş o da bunu, son haccı olan Veda' haccından dönüşünde Gadîr-Hum denilen yerde ümmetine bildirmiştir. İmam, peygamberin dinini hatasız olarak kullara bildireceği ve onları, şeriat hükümlerine göre idare edeceği için peygamber gibi mâsum olmalıdır, aksi takdirde imamlığın abes olması icabeder. Mâsum oluş, bir Tanrı lûtfudur ve ancak Tanrıya malûmdur. Bundan dolayı da imamın Tanrı tarafından tâyini ve peygamber tarafından bildirilmesi gerektir.

Tanrı emriyle ve her imamın, kendisinden sonraki imamı bildirmesiyle on iki imam vardır ki, bunlar sırasiyle şunlardır:

İmamiyyeye göre on ikinci imam, babasının ölümünden sonra kendisini Şîa'dan gizlemiş ve kendisine uyanlara, sefirler vasıtasiyle yazılı emirler yollamış, bu suretle «gaybet-i suğrâ» (= küçük kayboluş) başlamış ve bu, son ve dördüncü sefirin ölüm yılı olan 940 a kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren de «gaybet-i kübrâ» (= büyük kayboluş) başlamıştır. Hâlâ hayatta olan Mehdî, Tanrının dilediği zaman meydana çıkacak ve yer yüzüne adaleti yayacaktır. Peygamberle bu on iki imam ve Peygamberin kızı Fatıma, mâsumdur ve Şîa'ya nazaran hadîs, ancak bunlara, yahut bunlara inananlar vasıtasiyle gelirse, kabul edilir. Diğerlerinden rivayet edilen hadîsler, bunlardan rivayet edilenlere uyarsa makbuldür, değilse, reddedilir, d. Maâd, yani ahirete inanmak: Kabirde iki meleğin sorusu, Kabir azabı, Kıyamet ve Haşr, Mizan, Sırat, Cennet ve Cehennem v. b. Kıyamet ahvaline ait ayet ve hadîslerde gelmiş olan bütün cüzüler doğrudur ve zahirine mahmuldur. Herkes, dünyada yaptığı şeylerin karşılığını, ahirette görecektir.

Görülüyor ki, Caferiyye-İmamiyye mezhebi, inançta ancak Tanrı sıfatlariyle imamlık ve adilde, Sünnilikten esaslı bir ayrılık göstermektedir. Fakat her hususta ayet ve hadîsleri, zahirine hamletmede ve bundan dolayı da bazılarının sandıkları gibi bâtıni bir karakter taşımamaktadır. Hele imamları Tanrı mertebesine çıkarmak gibi gulüv (bk. GULAT), bu mezhepte hiç yoktur. Bu bakımdan bu mezheple Abdullah b. Sebe (b. bk.) v. b. gibi galîlerin hiçbir ilgisi yoktur. Bu yoldaki düşünceler, tek taraflı bir tetkikin sonucu olan yanlış hükümlerden çıkmaktadır. Bu-

İ m a m l a r

	A d ı	Ö l ü m ü
I.	Ebû-Tâlip oğlu Ali (Emîrü'l-müminîn)	661
II.	Alî oğlu Hasan (ü'l-Müctebâ)	667
III.	Alî oğlu Hüseyn (ü'ş-Şehîd)	680
IV.	Hüseyn oğlu Alî (Zeynü'l-Âbidîn)	712
V.	Alî Zeyn-ül Âbidîn oğlu Muhammed (ü'l-Bâkır)	733
VI.	Muhammed oğlu Cafer (ü's-Sâdık)	765
VII.	Cafer oğlu Mûsâ (ü'l-Kâzım)	799
VIII.	Mûsâ oğlu Alî (ü'r-Rızâ)	818
IX.	Alî oğlu Muhammed (ü't-Takıy, ü'l-Cevâd)	830
X.	Muhammed oğlu Alî (ü'l-Hâdî, ü'n-Nakıy)	858
XI.	Alî oğlu Hasan (ü'z-Zekiy, ü'l-Askerî)	873
XII.	Hasan oğlu Muhammed (ü'l-Kaim, ü'l-Hucca, ü'l-Mehdî)	

rada İmamiyye mezhebinin, Kur'anı da aynen, ziyadesiz ve noksansız olarak kabul ettiğini, tahrif edildiğine veya noksan olduğuna dair gulat tarafından ortaya atılan uydurma sözleri kesin olarak yalanladığını ve gulatı müşrik (b. bk.) bildiğini de belirtelim.

Caferiyyede fürû - i - din, yani temel inanca dahil olmıyan şeyler ondur: Namaz, oruç, hac, zekât, humüs, cihad, emr bi'l - mârûf nehy ani'l - münker, tevellî, teberrî. Bunlara fürû denmesinin sebebi, bunları inkâr etmemek şartiyle yapmıyanın, imandan ve dinden çıkmıyacağı, fakat günahkâr olacağıdır. Ancak İmamiyyeden, erkânı, yani ibadet etmeyi ve dinî hükümlere uymayı, imanın cüz'ü tanıyanlar da vardır. Namaz, oruç hac ve zekâtta Sünnilikten ayrıldığı noktalar, Sünnî mezheplerden ikisinin arasındaki ayrılıktan daha azdır. Humüs, yalnız harbteki ganimete ait olmayıp haramla karışık olan maldan, madenlerden, bulunan defineden v. b. ticaret mallarından da verilir ve bir yıl ticaret edilip artan malın beşte biri, bu suretle seyyit (b. bk.) lere aittir ki, bunun üç sehmi, imam hakkı olarak müçtehide verilir. Bu hüküm. Şîa arasında birçok uydurma seyyitlerin türemesine sebep olmuştur. Emr bi'l - mârûf ve nehy ani'l-münker, dinî hükümleri bilenlerin mümin kardeşlerine elinden geldikçe eliyle, diliyle, kalbiyle iyiliği emretmesi, kötülüğü nehyetmesidir. Tevellî, Peygamberle Ehl - i beytini ve onları sevenleri ve sevenlere muhabbet edenleri sevmek. Teberrî de Peygamberle Ehl - i beytini sevmiyenleri, ve sevmiyenlere sevgi besliyenleri sevmemektir.

Caferîler. tevellî ve teberrîde de pek titiz davranırlar ve galilerle Şîa - Bâtıni tarikat erbabı gibi rasgele ve hurafeye dayanan inanışlarla din büyüklerinin aleyhinde bulunmazlar.

İran ve Azerbaycan ülkelerindeki Müslümanların hemen hepsi bu mezhepte olduğu gibi, Suriyede, Hindistanda, hattâ Zengibarda da Müslümanların oldukça mühim kısmı Caferîdir. Türkiyede de az olmakla beraber Caferî olanlar vardır. Ancak Bektaşi ve Alevîler, bu mezhepten olduklarını iddia ederlerse de, esas itibariyle bunlar gulattandır.

CAFER - İ SÂDIK, Cafer bin Muhammedü'l - Bâkır (doğ. 699 veya 703, ölm. 765), On iki imamın altıncısı. Medinede doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Çok dürüst olduğundan, es - Sâdık lâkabı ile anılır. Annesi Ümmü Ferve'dir. Babası Muhammedü'l- Bâkır'ın yerine imamlığa geçmiştir. Siyasete karışmamıştır. Dinî ilimlerde, bilhassa hadîste, derin bilgisi ile şöhret kazanmıştır. Rivayete göre astroloji, simya ve diğer ulûm - ı gaybiyye (gizli ilimler) ile de meşgul olmuştur. Medinede babasının yanına gömülmüştür.

İmamiyye mezhebinde olanlar Cafer'e kadar gelen imamlar silsilesini kabulde birleşmişler; fakat halefi hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunun sebebi C. S. ın İsmail, Musa, Muhammed, Abdullah adlarında dört oğlu olmasıdır. C. S. öldüğü zaman bunlardan üçü sağdı ve üçü de imamlık iddiasında idi. Daha çok ikinci oğlu Musa'l - Kâzım imam kabul edilmektedir. Fakat büyük oğlu İsmaili, babası hayatta iken ölmüş bulunduğu halde, sağ olan oğlu Muhammed dolayısiyle, yedinci imam telâkki edenler de olmuş ve bunlardan Batıniye'nin İsmailiye kolu zuhur etmiştir.

Şiîler C. S. ı mezhep sahibi saydıklarından kendilerine de Caferî derler. C. S. Şiîlerce, hattâ Sünnilerce de, bir veli tanınır. (Hattâ Gulat - ı Şîa'dan bir kısmı onun Allah olduğunu iddia eder.) Bk. CAFERÎ MEZHEBİ.

CAFER - İ TAYYÂR, Cafer b. Ebî Tâlib, Sahabeden ve ilk Müslüman olanlardan. Peygamberin amcazadesi ve Ali'nin kardeşidir. Habeşistana hicret eden ilk kafiledeki Müslümanlar arasında idi. Rivayete göre C. T. bu muhacirlerin reisi olarak Habeş Necâşi (Hab. negus) sinin huzuruna çıkmış ve onunla görüşmüştür. Habeşistanda bulunduğu için Bedr gazvesine iştirak etmemiştir. 628 (Hic. 7) yılında, Hayber Muharebesinden hemen sonra, Arabistana dönmüştür. Ertesi yıl 629 (Hic. 8) da Peygamber. Bizansa karşı Zeyd bin Hârise kumandasında üç bin kişilik bir ordu gönderirken kumandanlığı, Zeyd öldüğü takdirde C. T. ın, o öldükten sonra Abdullah b. Revâhe'nin, o öldükten sonra da seçilecek herhangi birinin, üzerine almasını emretmişti. Lût gölüne yakın Muta'da düşmanla karşılaşıldı. Zeyd, C. T., Revâhe biribirini takiben şehit düştü. Firar halindeki askeri, Hâlid bin Velîd durdurmaya ve Medineye çekmeye muvaffak oldu. Muta'ya gömülen C. T. ın mezarı, bugün bile, yalnız Müslümanlarca değil, Hıristiyanlarca da ziyaret yeridir.

Buharî'nin rivayetine göre, Peygamber C. T. ın oğullarından birini görünce«Ey iki kanadlının oğlu, Allahın selâmı üzerinize olsun» diye selâmlarmış. Sebebi de: bu gazvede şehit olan Zeyd bin Hârise'nin yerine sancaktar olan C. T., sancağı, sağ eliyle tutarak döğüşürken, sağ bileği kesilince sol eline almış sol bileği de kesilince, kesik kolları arasında tutarak şehit olmuştur. Bunun üzerine Peygamberimiz «C. T. ın bir melek olduğunu görüyorum. iki kanadı ile istediği yere uçuyor», buyurmuştur. Bu sözden dolayı, bu zata C. T. (Uçan C.) denilmiştir.

CAFEROĞLU, Ahmet (doğ. 1899), Türkolog. Gence (Azerbaycan) de doğmuştur. Kiev Yüksek Ticaret Okulunda okurken, Rus ihtilâli üzerine 1918 de Azerbaycana dönmüş, 1920 de İstanbula gelerek Edebiyat Fakültesine girmiştir. Fakülteyi bitirdikten sonra 1925 te Türkiyat Enstitüsünde asistan olmuştur. Aynı yıl Almanyaya giden C., önce Berlin üniversitesinde W. Bang ve von Le Coq'un yanında, sonra Breslau üniversitesinde C. Brockelmann ve F. Giese'nin yanında çalışmıştır. Doktorasını 1929 da Breslau üniversitesinde vermiştir. 1929 da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk dili tarihi müderris muavinliğine getirilmiş, 1938 de yeni Türk dili profesörü olmuştur. Halen bu kürsünün profesörü ve başkanıdır. Başlıca eserleri şunlardır: *Abû - Hayyân: Kitâb al - İdrâk li lisân al - Atrâk* (1931), *Uygur Sözlüğü* (1934 1938), *Türk dili tarihi notları I* (1947), *II* (1943), *Anadolu diyalektolojisi üzerine malzeme I, II* (1940 - 1941), *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar* (1942), *Anadolu ağızlarından toplamalar* (1943), *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar* (1944). *Güneydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar* (1945). *Kuzey - doğu illerimiz ağızlarından toplamalar* (1946), *Orta - Anadolu ağızlarından derlemeler* (1948), *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler* (1951). Ayrıca yerli ve yabancı ilmî dergilerde C. nun birçok makalesi yayımlanmıştır. C. nun ilmî çalışmaları yabancı ilim müesseselerince de takdir edilmiş, bu müesseselerin birçoğuna üye ve muhabir üye seçilmiştir.

CAFETERIA (İng. *kæfitîril* ok. < İsp. *cafetera* = kahve ibriği, Amer. İsp. *cafetería* [*kafetería*] = kahveci dükkânı), halka mahsus, ucuz ve servisi büfeden müşteri tarafından yapılan garsonsuz bir tip lokanta. Bu cins lokantaların Amerika Birleşik Devletlerinde en eskisi Exchange Buffet adı altında 1885 te New York Borsasına yakın bir yerde açılanıdır. Bunu kuran zat Julius P. Child, Borsada

umumiyetle hüküm süren dürüstlüğü görerek, bunu lokanta işletmesine de tatbik etmeğe karar vermiş ve muvaffak olmuştur. Müşterinin, istediklerini alıp masasına getirmesine ve hesabını bizzat hazırlayarak ödemesine dayanan bu sistem şimdi Exchange Buffet adını taşıyan ve adı geçen restorana bakılarak kurulmuş olan 18 New York lokantasının 12 sinde tatbik olunmaktadır.

C. adı ise, İsveçte öteden beri, Smörgåsbord denilen bu cins lokantayı ilk defa Chicago'ya sokan John Kruger tarafından kullanılmıştır. Kruger'in teşebbüsü muvaffak olmamış, 1891 de yine Chicago'da J. R. Thompson adında bir zat aynı tipte ve C. adında bir lokanta açmış ve muvaffak olunca bu tip lokantalar yayılmıştır. Yarı hayırsever maksat takibeden bu tip lokantalar, Amerikan iş hayatında duyulan ihtiyaçları (ucuzluk, çabukluk ve bahşişin kaldırılması) karşılamıştır. Bu lokantalar Amerika Birleşik Devletlerinde pek çok görülür. 1926 da 112 C. mevcut idi. 1939 da, Amerikada en büyük C. teşkilâtı Boston'daki Waldorf System'i idi (137 dükkân). En çok muvaffak olan teşkilât Los Angeles'teki Clinton's Golden Rule teşkilâtı olmuştur (günde adam başına 25 cent mukabilinde 16 000 servis). Charlotte (Kuzey Carolina) taki S. and W. Cafeteria Co., senede, 8 üniteli 7 000 000, Kansas City'deki Forum Cafeteria Co. de 6 üniteli 11 000 000 yemek tevzi etmiştir. Horn and Hardart Co. Firması C. larda ilk defa otomat (Automat) kullanmıştır. Otomat makine (seçilen yemeği, atılan para mukabilinde veren makine) sistemi bilhassa Almanyada muvaffak olmuştur, Fransada da vardır. C. lar bazı memleketlerde çok rağbet görmüş, bazılarında da sevilmemiştir. Bazı Kanada şehirlerinde C. lara tesadüf olunur. İngilterede hemen hiç yok gibidir. İkinci Dünya Harbinden sonra C. sistemi Türkiyeye de girmiş ve bazı müesseselerde tatbik edilmeğe başlanmıştır.

CAFFA: bk. KEFE.

CAFFAGIOLO [*kaffacǫlo*], İtalyada Toscana eyaletinde bir kasaba. Çini mamulâtı ile (XVI. yüzyıl) tanınmıştır. Bilhassa, Floransa'lı asîlzadeler için yapılmış, fevkalâde güzel çini kabları meşhurdur.

CAFFARELLI [*kaffarẹlli*], İtalyan menşeli bir Fransız ailesinin adı. Bu aileden dört kardeş tanınmıştır:

1. **Louis Marie Joseph Maximilien** (1756 - 1799), Napoléon zamanında general.

2. **Charles Ambroise** (1758 - 1826), Napoléon zamanında vali.

3. **Louis Marie Joseph** (1760 - 1845), C. Kontu, Napoléon devrinde müsteşar.

4. **François Marie Auguste** (1766 - 1849), Napoléon ordularında general.

CAFFARELLI [*kaffarẹlli*] (asıl adı: **Gaetano Majorano**) [1703 - 1783], İtalyan şarkıcısı. Bari'de doğmuş, Napoli civarında San Dorato'da ölmüştür. Porpora'nın talebesi olan C., gerek şarkı tekniği, gerekse ifade kudreti ile İtalya, Paris ve Viyanada çok parlak başarılar kazanmıştır.

CAFFARELLI [*kaffarẹlli*] **SARAYI,** Romada, Capitolium (İt. Campidoglio) tepesi üzerinde bir saray. XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. C. S. Birinci Dünya Harbine kadar Almanya Büyük Elçiliği binası idi. Daha sonra istimlâk edilerek 1924 te yıktırılmıştır.

CAFFARO [*kạffaro*], **Cafaro** (1080 - 1166), Cenovalı devlet adamı ve tarihçi C., Cenova şehrinin 1099 - 1163 arasındaki salnamelerini yazmıştır. Bu yıllıklar L. T. Belgrano tarafından *Annali Genovesi di Caffaro* (C. nun Cenova yıllıkları) [1890] adiyle yayımlanmıştır.

CAFFI [*kạffi*], **Ippolito** (1809 - 1866), İtalyan ressamı. Belluno'da doğmuş, Lissa civarındaki deniz muharebesinde ölmüştür. C., bazan Canaletto'nun eserlerindeki gibi küçük figürleri bulunan çok güzel ve canlı bina resimleri yapmıştır. Eserleri Venedikte Museo Civico'dadır.

CAFFIERI [*kaffiẹ̄ri*] **AİLESİ,** İtalyan menşeli bir Fransız heykeltıraş ailesi. 1660 tan İhtilâle kadar C. ler Fransada ve bilhassa Kıral sarayı için çalışmıştır. En tanınmışları şunlardır:

1. **Philippe** (1634 - 1716), Romada doğmuş, Pariste ölmüştür. Kıral saraylarını ve sonradan gemileri süslemiştir.

2. **François Charles** (1667 - 1729), Philippe'in birinci oğludur.

3. **Jacques** (1678 - 1755), Philippe'in ikinci oğludur. Pariste doğmuştur. Saat ve möble tezyinatiyle şöhret kazanmıştır.

4. **Jean Jacques** (1725 - 1792), Jacques'ın oğludur. Ailenin en meşhuru olup Pariste doğmuş ve yine orada ölmüştür. Fevkalâde büyük ustalıkla yaptığı mermer heykeller (Comédie Française'deki şair büstleri, bilhassa Molière ve Corneille'in heykelleri ve birçok meşhur şahsiyet büstleri) ile şöhret kazanmıştır.

CAFISO [*kafịzo*], **CAFFISO, CAFIZ, KAFİZ** (İsp. *cahiz*, *cafiz* < Arap. *ḳafīz*), bilhassa sıvı halindeki yağların ölçülmesinde kullanılan eski bir hacım ölçüsü. 1 C. (Caffiso) Maltada 19.88 ile 20, 45 litre arasında değişirdi; Trablusta 40, 665 l, Tunusta (Kafiz) 528 - 540 l, Catania'da 11, 13 kg, Palermo'da 20, 05 kg, Siracusa'da 10, 024 kg, Kıbrısta 17, 6 l sayılırdı. Fransanın bazı eyaletlerinde zeytin yağının ölçülmesinde bugün hâlâ C. kullanılır. Katılar için de kullanılan C. nun muhtelif yerlerde hacımları vardır: Castilla'da 666 l, Valencia'da 201 l, Alicante'de 249, 3 l, Cádiz'te 654, 5 l, Uruguay'da 0, 5 tonilâto veya 514, 77 l, Madrit vilâyetinde alçı ölçmek için kullanılan C. (Caizada) 15 kental veya 690 kg a tekabül eder.

CAFNA (İng. Jaffna): 1. Seylan'ın kuzey ucunda takr. 82 km uzunluğunda bir ada. Şimdi yarımada haline gelmiştir.

2. C. yarımadasında, Northern Province, yani kuzey vilâyet adını taşıyan idare bölümünde bir şehir. Nüfusu 62 500 (1946). Önemli bir limanı olan C. pamuk, tütün, kereste ve yemiş ihraceder. Şehirde Holândalılardan kalma müstahkem mevki ile Mecusi mâbetleri bulunmaktadır. Tamil'ler tarafından M. Ö. 204 te zaptolunmuş ve bunların racaları tarafından 1617 ye kadar idare olunmuştur. Bu tarihte şehir Portekizliler tarafından zaptolunarak Tamil racaları kovulmuştur. 1658 de Holândalıların, 1795 te de İngilizlerin eline düşmüştür. Amerikan misyonerlerinin merkezidir.

CAFNA YOSUNU: bk. AGAR - AGAR.

CAFRE: bk. KAFFİR ve KAFRARYA.

CAFUSO [*kafụzo*; Portekiz. muhtemel olarak < *café* = kahve, kahverengi], Brezilyada zenci × kızılderili melezlerine verilen ad. Bk. CABOCLO.

CAGALBAYLI, Kazakların «Kiçi cüz» (Küçük yüz) birliğinin «Bayoğlu» bölümüne dahil büyük bir boy. Embe ırmağı ile Cayık (Ural) ırmağı arasında bulunur.

CAGANNATH: bk. PURI.

CAGANNATH (İng. Jagannath; Sanskritce = dünyanın hâkimi), Hint tanrısı Kṛṣṇa'nin lâkabı. Purin'de C. için büyük âyinler yapılır.

CAGATAY: bk. ÇAĞATAY.

CAGAYÁN [*kagayan*]: 1. Rio Grande de Cagayán, Filipin takımadalarından biri olan Luzon adasında bir ırmak. Uzunluğu 380 km, çevresi 37 400 km² dir. C., önemli miktarda tütün yetiştirilen mümbit bir ovadan geçer, kuzeyde Babuyan boğazına akar. Adanın en geniş ırmağı olup 80 km genişlikteki vâdisi, batıda Kordiler Alpleriyle, doğuda Sierra Madre arasında uzanır. Birçok kolları gemilerin işlemesine müsaittir. Başlıca ayağı Chico'dur. Mansabı civarında Aparri limanı vardır.

2. Filipinlerden Mindanao adasında 80 km kadar uzunlukta bir ırmak; kuzeyde Bukidnon'dan çıkarak Macajalar koyuna akar.

3. Filipinlerden Luzon adasında şehir ve eyalet. C. şehrinin nüfusu 37 000 dir. Eyaletin yüzölçümü 7 785 km², nüfusu 250 000 dir. C. topraklarında altın madenleri vardır.

CAGAYÁN [*kagayan*] veya **CAGAYANES ADALARI,** Filipinlerde, Sulu denizinin kuzey kısmındaki 7 küçük adadan meydana gelen takımadalar. Negros'un batı ve güneybatısında, ve buradan 113 km uzakta, 9° 30′ kuzey enlemindedir. Yüzölçümü takr. 13 km², nüfusu 4 000 kadardır. Bir tek meskûn yeri olan Caganyancillo, Palawan eyaletine bağlıdır.

CAGAYÁN SULU [*kagayan sulu*], Sulu denizinin güneybatısında bir küçük ada. Filipin adalarının güneybatısında 7° kuzey enleminde Kuzey Borneo kıyısının 113 km kuzeydoğusundadır. Yüzölçümü 67 km²; etrafı 13 adacıkla çevrilidir. Manzarasının güzelliği, mümbitliği, hayvan âlemi ve bitki örtüsü ile meşhurdur. XIX. yüzyılda Moro korsanları tarafından birçok defa yağma edilmiştir. Filipinlerin İspanya tarafından Birleşik Amerikaya 10 Aralık 1898 tarihli satış muahedesinde Sibutu adasiyle birlikte, C. S. unutulmuş ve ayrıca 7 Kasım 1900 de 100 000 dolar karşılığında Amerika Birleşik Devletleri tarafından alınmıştır. Anlaşma 23 Mart 1901 de resmen ilân olunmuştur.

CAGDALPUR (İng. Jagdalpur), Hindistan Cumhuriyeti (Bhārat) nin Madhya Pradesh (eski Merkezî Vilâyetler [İng. Central Provinces]) bölümünün güney kısmındaki Bastar bölgesi (eski Bastar devleti) nde bir şehir, Bastar'ın başkentidir. Vizagapatam'ın 201 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 10 128 (1948) dir.

CAGGA (İng. Djaga, Alm. Dschagga), Doğu Afrikada, Tanganyika ülkesi (eski Alman Doğu Afrikası) ile, Kenya sınırında, Kilimancaro volkan dağı (6 010 m) nın güney yamacında sık ormanlarla kaplı bir yöre. Denizden yüksekliği 1 000 - 1 500 m dir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 200 km², nüfusu 100 000 dir. Halkın çoğu C. (çoğulu Vacagga) adı verilen Bantu zencileri soyundandır. Bunlar çapa ziraati yaparlar. C., havası sağlam, sıtma ve benzeri sıcak memleket hastalıkları bulunmıyan bir yer olduğundan, burada birçok Avrupalı yaşamaktadır.

DİL: C. veya Vacagga'lar, Kilimancaro'nun güney eteklerinde, Güney Afrikadaki Bantu ailesinin Batı Sahili kolunun Sevahilî (Swaheli, Ki - Şwaheli) grupundan olan C. dilini konuşurlar. Esasta Sevahilî dilinin bir lehçesi sayılan C. nın yakın akrabaları Pokomo, Pare ve Kami lehçeleridir. Bk. SEVAHİLÎ DİLİ, BANTU DİLLERİ.

CAGLI [*kalyi*], İtalyada bir nahiye. Orta İtalyanın Marche vilâyetinin Pesaro e Urbino bölümündedir. Pesaro'nun 47 km güney - güneybatısında, nüfusu 12 658 (1948). Katedrali meşhurdur. Roma devrine ait harabeler vardır.

CAGLIARI [*kalyāri*]: 1. Sardinya'nın güney bölümünde bir vilâyet. Yüzölçümü 9 298 km², nüfusu 667 000 (1951) dir. C. de başlıca geçim vasıtası çiftçilikle madenciliktir.

2. Sardinya adasının ve yukarda adı geçen vilâyetin merkezi. Nüfusu 137 000 (1951) dir. Adanın güneyinde bulunan ve en büyük limanı olan C., İtalyanın en verimli tuzlalarını teşkil eden iki denizkulağı arasındadır. C., tarım mahsulleri ticareti yapar, maden cevheriyle kükürt spatı ve tuz ihraceder; gemi inşaat tezgâhları vardır.

Carales adiyle Kartacalılar tarafından kurulmuş olan C., M. Ö. 238 yılında Romalılara geçmiş, 455 yılında Vandalların istilâsına uğramış, 533 te Bizansın hükmü altına girmiş ve kısa bir müddet İspanya Araplarında kalmış, bir zaman da serbest şehir olduktan sonra 1052 de Pisa, 1328 de Aragón ve 1720 de Piemonte devletleri elinde bu-

CAGLIARI (limanı)

lunmuştur. Roma devrine ait bir amfiteatrı, bir sarayı, XIV. yüzyıldan kalma bir katedrali, 1596 da kurulmuş bir üniversite binası, adanın tarih öncesi devirlerinden kalma eserleri ve Fenike zamanına ait kazı eşyalarını toplıyan bir müzesi ile kütüphanesi bulunan eski şehir, 90 m yükseklikte bir müstahkem tepede kurulmuştur. Şehrin modern mahalleleri aşağıda bulunan limana doğru uzanır.

CAGLIARI veya **CALIARI** [*kalyāri*]: bk. VERONESE.

CAGLIERI [*kalyēri*], **Libario,** İtalyan kuyumcusu. XVIII. yüzyılın başlarında Romada yaşamıştır. Kuyumculuk işlerinden çok, kuyumcular hakkındaki değerli eseriyle tanınmıştır. *Compendio delle vite de santi orefici et argentieri* (Altın ve gümüş işliyen azizlerin hayatlarının hulâsası) [1728].

CAGLIOSTRO [*kolyostro*], **Alessandro di, Kont** [asıl adı: **Giuseppe Balsamo**] (1743 - 1795), İtalyan maceraperesti. Palermo'da doğmuş, Urbino civarında San Leone'de ölmüştür. C., genç yaşta eczacı kalfalığı yapmış

ve birçok gizli ilâçların yapılışını öğrenmişti; sonra 1769-1771 yılları arasında Mısır, Ön Asya, Güney ve Batı Avrupayı dolaşmış, bu arada Almanyaya da gitmiştitr. Başlangıçta spiritizma, iksir ve altın yapıcılığı ile şöhret elde etmiş olan C., sahtekârlıkları anlaşılınca izini kaybetmek için sık sık yer değiştirmek zorunda kalmış ve nihayet Londraya giderek orada kendisini farmason bir reformatör olarak tanıtmıştır. Sonradan Almanyaya gelmiş, burada kibar aileler arasına girmeğe muvaffak olmuş, Kont Saint-Germain onu simyacılığa teşvik etmiştir. C., imal ettiği gençlik ve hayat iksiri sayesinde, bilhassa kadınlar arasında büyük bir şöhret kazanmıştır. 1779 da Kurland'a giden C., Mitau'da Kontes Elisa von der Necke'yi elde etmiştir. Petersburg'da İmparatoriçe Ekaterina'ya da sokulmağa çalışmış ise de, buna muvaffak olamamıştır. 1780-1781 arasında Londra ve Pariste kalmıştır. O sıralarda şöhreti o kadar yayılmıştı ki, saraya mensup birçok asılzadeler, bu meyanda Kardinal Rohan onunla arkadaş olmuşlardır. Kardinalın Marie Antoinette'e takdim edeceği meşhur gerdanlık meselesinde önemli bir rol oynıyan C., açılan dâvada mahkûm edilerek Bastille zindanına atılmış ve 1786 da Fransadan koğulmuştur. C., bunun üzerine İngiltereye, 1787 de de İsviçre ve Kuzey İtalya üzerinden Romaya gelmiştir. Bu arada hakiki hüviyeti, bilhassa Almanyada iyice anlaşılmış olduğundan umumi efkâr C. nun aleyhine dönmüştü. Romada bir farmason locası kurmağa çalıştığı sıralarda papa tarafından dinsizlikle itham edilerek ölüme mahkûm edilmiş; fakat sonradan bu cezası müebbet hapse çevrilerek Urbino civarında San Leone'ye sürülmüş ve burada ölmüştür. *Mémoires pour servir à l'historie du comte de Cagliostro* (Tarihe hizmet için Kont C. nun hâtıraları) [1785] adlı eser, uydurmadır. Schiller «Geisterseher» (1789) de. Goethe de «Grosskophta» (1791) da C. tipinden faydalanmışlardır. Johann Strauss'un da C. adını taşıyan bir opereti vardır (1785). Ayrıca Alexandre Dumas Père, *Mémoires d'un médecin* (Bir hekimin bâtıratı) [55 cilt, 1846-1855] başlıklı roman serisinin birinci kısmını (öbür kısımlar: *Le collier de la reine* = Kıraliçenin gerdanlığı [9 cilt, 1849-1850], *Ange Pitou* (ad) [8 cilt, 1852], *La comtesse de Charny* (Kontes Ch.) [19 cilt, 1853-1855]) *Joseph Balsamo* (19 cilt, 1846-1848; Türk. terc. 1909; A. Dumas Fils tarafından piyese çevrilerek Paristeki Odéon tiyatrosunda temsili: 1878) ya tahsis etmiştir. Bu romanda C. (Balsamo), XV. Louis'ye metres olarak verilmek istenen bir genç kızı hipnotizma ile uyutan, karısının aşkını ancak hipnotizma yoliyle kazanabilen ve cemiyetin ahlâkını bozmak suretiyle Fransız İhtilâlini hazırlıyan korkunç bir sihirbaz olarak tanıtılmıştır.

A. di CAGLIOSTRO

CAGNACCI [*kañaççi*], **Guido** [asıl adı: **Canlassi** (*kanlassi*)] (1601-1681), İtalyan ressamı. Rimini civarında Sant' Arcangelo'da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Bologna'da Guido Reni'nin talebesi olan C., Viyanada İmparator I. Leopold'un saray ressamı olmuştur. C. çıplak kadın figürlerini büyük bir ustalıkla işliyerek dinî ve mitolojik resimler yapmıştır.

CAGNAT [*kañą*], **René Louis Victor** (1852-1937), Fransız profesörü ve filologu. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. École Normale Superieure (Yüksek Öğretmen Okulu) ü bitirip (1873), gramer agrejesi (1876), edebiyat doktoru (1880) olan C., 1887 de Collège de France'a epigrafi ve Roma antikiteleri profesörü tâyin edilmiştir. 1895 te Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiş, 1916 da bu akademinin daimî sekreteri olmuştur. Bilhassa epigrafi ile uğraşarak, bu ilmi sevdirmiş ve canlandırmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Étude historique sur les impôts indirects chez les Romains* (Romalılarda vasıtasız vergiler üzerinde tarihî araştırma) [1882], *Explorations épigraphiques et archéologiques en Tunisie* (Tunusta epigrafi ve arkeoloji araştırmaları) [1883-1886], *Cours élémentaire d'épigraphie* (Epigrafinin ana hatları) [1886], *Les fouilles de Timgad* (T. kazıları) [1891], *L'armée romaine d'Afrique* (Romalıların Afrika ordusu) [1892], *Voyage en Tunisie* (Tunusta seyahat) [Saladin ile birlikte, 1894], *Lexique des antiquités romaines* (Romalılara ait bilgilerin sözlüğü) [Goyau ile birlikte, 1895], *Les monuments historiques de la Tunisie* (Tunusun tarihî anıtları) [Gauckler ile birlikte, 1898], *Carthage, Timgad, Tébessa* (Kartaca, T., T.) [1909], *A travers le monde romain* (Roma âleminde) [1912]. Bundan başka 1888 den itibaren Bernier ile birlikte «Année épigraphique» i yayımlamıştır.

CAGNES-SUR-MER [*kañ sür mer*], Fransada bir nahiye. Fransanın güneydoğusundaki Alpes-Maritimes departmanındaki bir kanton'un merkezi Nüfusu 11 066 (1954). Nice'in tam batısında, Grasse'tan 22 km mesafede Riviera'nın üzerinde (denize pek yakın). Cros de Cagnes deniz banyoları ile tanınmıştır. P. L. M. demiryolu uğrar. Turistik merkezinin ıtriyat imalâthaneleri, Grimaldi ailesine ait bir şato harabesi vardır. Kantonun 5 nahiyesi vardır.

CAGNIARD DE LA TOUR [*kañār dı la tūr*], **Charles, Baron** (1777-1859), Fransız fizikçisi. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1851 den itibaren Académie des Sciences'ın üyesi olan C., bilhassa akustik sahasında faydalı çalışmalarda bulunmuştur. 1819 dan sonra ilk defa olarak sesin titreşimlerini doğrudan doğruya ölçecek tertibatı haiz bir siren yapmıştır. Karbon di oksidi de ilk defa sıvı haline getiren C. dır.

CAGNOLA [*kañǭla*], **Luigi, Marchese** (1762-1833), İtalyan mimarı. Milanoda doğmuş, bu şehir civarındaki Inverigo'da ölmüştür. Piermarini'nin talebesi olan C., Milanoda klâsik sitilde Sant' Ambrogio'da Marcellina kilisesini, 1824 te Urgnano'nun çan kulesini inşa etmiştir. En büyük eseri Romadaki Constantinus kemerinden ilham alarak Milanoda yaptığı Arco della Pace veya Arco del Sempione (sulh kemeri) [1838] dir.

CAGOTS [*kagǫ*], **Kagolar,** Pirene'lerde, bilhassa Fransanın Bigorre ve Nébouzan arazisinde ve İspanyanın Bastan vâdisindeki Navarra eyaletinde oturan, eskiden hakir görülen bir kısım halk. C. a ancak Fransız inkılâbından sonra kanun karşısında eşit hak tanınmıştır. Ortaçağda C. elbiselerinde hususi bir işaret taşımaya mecburdular (kırmızı bir bez veya yumurta kabuğu). C., arasında cüzam hastalığının yaygın olduğu söylenir (bundan dolayıdır ki, kendilerine İspanyolcada cüzam anlamına gelen «agte» adı verilmiştir). Bu ad aynı zamanda «kirli, pis kokan» kavramlariyle de ilgilidir; halbuki bugün Fransızcada

cagot kelimesi «sahte sofu, iki yüzlü» anlamlarına gelmektedir. C. ekseriya odunculuk, bağcılık veya dülgerlik gibi el sanatlariyle uğraşırlardı.

CAGOULARD [*kagulār*] **LAR** (Fr. *cagoule* = kolsuz ve kukuleteli, uzun keşiş cüppesi ve göz, ağız yerlerinde delikler bulunan, yüz kısmı da örtülü kukulera), Fransada muhalefette bulunan gizli bir cemiyet mensuplarına alay için takılan ad. Genel İşverenler Birliği (Confédération Générale du Patronat = C. G. P.) nin Paristeki idare merkezi 11 Eylül 1937 günü bombalandığı zaman Halk Cephesi (Front Populaire) üyeleri, bu suikastın C. ca yapıldığından şüphe etmişlerdi. Suikastın asıl maksadı sosyal uzlaşma hareketinin baltalanması olup, buna bir komünist suikastı bahane teşkil etmiştir. Cemiyet mensupları aleyhine takibata geçilmesi o zamanki Léon Blum hükümetinde dahiliye vekili Max Dormoy tarafından emredilmişse de, işin iç yüzü tamamiyle aydınlatılamamış ve yeter suç delili bulunmadığından aşırı solcuların şiddetli protestolarına rağmen, C. dan birçoğu beraet etmiştir. Dormoy, 1941 de Grenoble şehrinde bir suikaste kurban gidince bu hareket C. ın bir intikamı sayılmıştır.

C. hareketinin çok geniş olduğu, hattâ Vichy hükümetinde Mareşal Pétain'in dahiliye vekili bulunan Pierre Pucheu'nün de bu gizli cemiyete yardım ettiği rivayet edilmiştir.

CAGRAON (İng. Jagraon), Hindistan Cumhuriyetinin Pencap (Pakistandaki Pencap'tan ayrı olarak Doğu Pencap [Pañjāb]) bölümünün Cullundur (İng. Jullundur; veya Calandhar [İng. Jalandhar]) kısmında bir şehir. Pakistan Pencabında bulunan Lahor (Lahaur) şehrinin 145 km güneydoğusunda olup, nüfusu 30 000 (1951) kadardır.

CAGUAS [*kaguas*], Antil adalarından, Amerika Birleşik Devletlerinin idaresinde olan, Puerto Rico'da bir şehir. Puerto Rico'nun doğusunda, vilâyetin nüfusu 53 356, şehrinki de 24 377 (1947) dir. Kahve ve tütün yetiştirir. Hayvancılık da önemlidir.

CAĞALOĞLU: bk. CİĞALAZADE.

CAĞBÛB Libya Federal Kırallığı (El - Memleketü'l - Libiyyatü'l - Müttehide) nın Mısır sınırında ve Bingazi'nin güneyinde Senûsî zaviyesi. C., Akdeniz kıyısındaki Bardia'dan 200 km içerdedir. Senûsî tarikatının kurucusu Şeyh Sidî Muhammed b. Aliyyi's - Senûsî bir müddet Mekke ve Kahirede kaldıktan sonra Trablusa dönmüş ve o zaman meskûn olmıyan C. a yerleşmiştir (1855). Şeyh, C. un hâkim bir tepesine bir zaviye ve kayalar içine sarnıçlar yaptırmış ve etrafına ağaçlar diktirmiştir. 1859 yılında ölen Şeyh C. a gömülmüştür. Zaviyenin gelişmesi önceleri yavaş olmuşsa da, 1874 yılından sonra çok hızlanmıştır. Zaviyede dinî binalardan başka çeşitli tezgâhlar ve silâh imalâthaneleri de kurulmuştur. C., kurucu Şeyhin oğlu Şeyh Sidî Muhammedü'l - Mehdî zamanında bir propaganda merkezi haline gelmiş ve Afrikanın ortalarına doğru Müslümanlığı ve Senûsîliği yayan dâîler buradan her tarafa gönderilmiştir. Şeyh, 1895 yılında C. dan ayrılmış ve Kufra vâdisindeki Bilâdü'l - Cuf'a yerleşmiştir. C., 8 000 ciltlik kitaplığı ve 400 öğrencisi bulunan dinî okulları ile Senûsî tarikatının en önemli merkezi olarak kalmıştır. C. ancak 1920 yılında İtalyanlar tarafından alınabilmiş, İkinci Dünya Harbinin ortalarına kadar (1942 - 1943) onların elinde kalmış, 1949 da yeni kurulan Berka devletine, 24 Aralık 1951 de Libya Federal Kırallığına geçmiştir.

CAĞDAVUL: bk. ÇAĞDAVUL.

CAHAM veya **CABA** (Dil.): bk. HAM.

CAHİDÎ AHMET (ölm. 1659), XVII. yüzyıl Osmanlı şair ve mutasavvıfı. Edirnelidir; mezarı Kilidülbahir (Çanakkale) dedir. Tarikata dair *Kitabü'n - nasiha* adlı mensur eseriyle divanı vardır. Şiirleri, sade ve samimî bir dille tasavvufi inançları aksettirmektedir. Eserleri basılmamıştır.

CAHIERS DE LA QUINZAINE, LES, [*le kayę dl la kēzęn*] (= Onbeş günün defterleri), Pariste çıkan bir Fransız dergisi. Charles Péguy ve sonradan oğlu Marcel Péguy tarafından 1900 - 1914 yılları arasında yayımlanmış ve bu devre içindeki Fransız fikir hayatına önemli tesirleri olmuştur. İlk yılında Dreyfus hâdisesi üzerine sosyalistlerin açtığı milletlerarası bir anketi yayımlıyan dergi, sonraları Péguy'nin hemen bütün eserlerini sütunlarına aldı. Jean Jaurès'in *Études socialistes* (Sosyalist incelemeler) i, Anatole France'ın *Discours* (Nutuklar) u. Romain Rolland'ın *Jean Christophe*u bu dergide yayımlandı. Tharaud kardeşlerin ilk yazıları da burada çıktı. Birinci Dünya Harbine kadar 128 sayı yayımlandı. C. Q. in yeni bir serisi 1925 tarihinden itibaren yayımlanmaya başladı.

CAHIERS DU SUD [*kayę dl sūd*] (=Güney Defterleri), Paris dışında çıkan Fransız edebiyat dergilerinin en önemlisi. Marsilyada J. Ballard tarafından çıkarılan C. S. 1913 te kurulmuştur. Bugün de yayımlanmaktadır.

Özel sayılarında Alman Romantik edebiyatı, Doğu ve bilhassa İslâmlık dünyası, İsviçre ile ilgili önemli incelemeler yer almıştır.

CAHİLİYE, Arap yarımadısında İslâmlığın doğuşundan önceki, yahut dar mânasiyle İsa'dan Hz. Muhammede kadar geçen devreye verilen ad. Dinî duygularda dağınıklık ve durgunluk bulunan bir devir olduğundan, bu devre «Fetret» denir.

Topluluk ismi olan C. kelimesinin tekili cahilî'dir. Zaman bakımından dört tabakaya ayrılan şairlerin ilk tabakasına da bu ad verilir. İkinci tabaka Muhadremun (müşriklik devrinde doğup da İslâmlığın doğuşundan sonra ölen şairler) dur.

C. kelimesi, umumiyetle kabul edildiğine göre, «cahillik devri» ni ifade eder; çünkü İslâmlık, nur ve bilgi devridir. Cehile (bilgisiz olmak), alime (bilmek) nin zıddıdır. Ignác Goldziher, kelimenin bu anlamının ikinci derecede olduğunu ve asıl anlamının halume (sakin, sabırlı ve halîm olmak) nin zıddı olan «sert, kaba, pek hoyrat, nobran» anlamına geldiğini ileri sürer ve C. yi «barbarlık» diye tercüme eder.

Kur'anda, müşrik kavimler hakkındaki tasvirlerin çoğu pek eski devirlere, birkaçı da Hz. Muhammedin zamanına aittir. Müşrik Araplar için önemli olan din değil, kabîle münasebetleri (asabiyye, taassup) idi. İslâmlık bile, bütün şiddetli emir ve nehiylerine rağmen, bu barbar zihniyeti onlardan sökememiştir. Bu yüzden kabîle kavgaları kısa bir fâsıla müstesna, Peygamberin zamanından sonra da devam etmiştir. Peygamberin ölümünden sonraki Muhacirîn ve Ensâr arasındaki mücadele, asabiyetin tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir.

C. de ahlâk: Şiirlerde bunu görmek mümkündür. Müşrik Arapta ahlâklı olmak, mürüvvet (Muruvve) «mertlik» sahibi, yiğit ve cömert olmaktı. Yiğitlik, müşrik Arabın

kendi kabîlesini müdafaa ederken öldürdüğü düşmanın sayısiyle, düşmana asîl muamelesi ve herkese gösterdiği cömertlik ile (ganimet bile olsa, almakla değil, vermekle) ölçülürdü. Müşrik Araplar şaraba çok düşkündü. Meyhanedeki bütün şarabı içip bitirmeği şeref sayarlardı; fakat ayyaşlık ve aşırı sarhoşluk yasaktı. İslâmlık mahzurlarından ötürü, şarap içmeyi kesin olarak yasak etti. Müşrik Araplarda kadının durumu da, İslâmlık devrindekinden çok kötü idi: Kız çocukları, doğar doğmaz gömüyorlardı. Bir Arap iki kız kardeşle ve hattâ süt kardeşiyle evlenebilirdi. Tesettür ve nikâhtaki hülle yoktu.

C. de hayat: Arabistan yarımadasının toprak ürünleri, ahalisini geçindiremiyordu Mekkeliler, Yemen ile Suriye arasında, kervancılık yaparak geçinirlerdi. Her yıl Mekkeyi ziyaret eden hacı kafileleri, iyi bir gelir kaynağı olmakla beraber, çöl kabîleleri daimî bir yoksulluk içinde idiler; deve eti, sütü ve etrafta yaptıkları talanla geçinirlerdi. Bu talanlar, erzak bakımından kârlı oluyorsa da, nüfus kaybına sebeboluyordu. Ticareti korumak ve Mekkeye hacıların gelmesini temin etmek, panayırlara iştirak etmek maksadiyle, senenin dört ayı kutsal sayılmıştı. Bu dört ay içinde kervanlar, bütün memleketten, hemen hemen silâhsız olarak geçerdi. Bu panayırların en meşhuru Ukâz panayırıydı. Hz. Muhammed zamanında, Arap yılı kamerî olduğundan, bu dört ay ve panayırlar ortadan kalkmıştır.

Din: Arabistan bölgesinde tek ilâhlı bir din vardı. Söylentiye göre Amr b. Luhay, Belkâ'dan Hübel adında, insan şeklinde, taştan yontulmuş bir put getirdi ve halk bu suretle puta tapmağa başladı. Putlar çoğaldı ve Kâbenin içine 360 tane put konuldu. Sonra bu putların bazıları, derece yönünden, ileri sayılarak onlara tapılmağa başlandı. (Bazılarının adları: Hübel, İsâf, Vedd, Süva', Yagûs, Yaûk, Nesr, Lât, Uzzâ, Menat v. b dır.) Müşrik Araplar hakiki mabudun bir olduğunu bilmekle beraber, putları, onlara yaklaşmak için, şefaatçi sayarlardı. İbadetleri putları meshetmek (ellerini sürmek) ve etrafında dönmekti

CAHILL [*keyhil*], **Thaddeus** (1867 - 1934), Amerikalı mucit. Mount Zion (Iowa) kasabasında doğmuş, New York'ta ölmüştür. Tahsilini Oberlin College'de yapmış (1884 - 1885); aynı zamanda muhtelif lâboratuvarlarda da çalışmış, George Washington Üniversitesinin Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur (1892). Lâboratuvarını Washington'dan Holyoke (Massachusetts) a (1902), sonra da New York'a (1911) nakletmiştir. Elektrikli daktilo makinesi ile «telharmonium» u icadetmiştir. Telharmonium, musikiyi uzak mesafelere nakle yarıyan bir alettir; alet, klavye veya tuşlarına vurarak, elektrik cereyanını açıp kapamak suretiyle çalınır ve husule gelen musiki uzaklardan duyulur. C. aynı zamanda, ısı istihsal eden makinelerle matbaa harfi dizme makineleri ve telsiz telefonla ilgili birçok alet ve cihazlar da icadetmiştir.

CAHITA [*kahita*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Uto - Aztec - Tano ailesinin Uto - Aztec kolunun Opata - Cahita - Tarahumar grupunda bir alt - grup ve buna adını veren dil. XVI. yüzyılda, şimdiki Meksika'nın batı sahillerinin orta kısmında Culiacán ve Mazatlan şehirleri arasında 210 000 kişi tarafından konuşulurdu. Asıl C. nın merkezi, Yaqui nehrinin aşağı kısımlarıdır; bu dili şimdi Yaqui'lerle Mayo'lar konuşur. Eskiden Zuaque'lerin, Tehueco'ların ve Cinaloa'ların da dili idi; bunlar şimdi kaybolmuştur. Daha güneyde eskiden konuşulmuş olup şimdi sönmüş bulunan Comanito, Mocorito ve Tahue, daha ziyade C. nın birer lehçesi sayılır. Bk. UTO - AZTEC, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CAHİZ, el - Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr (766? 869), Arap nesircisi ve Basra Mutezile kelâmcısı. Basrada ölmüştür (bazı kaynaklara göre 864). Bir zencinin torunudur. Patlak gözlü olduğu için kendisine el - Cahiz lâkabı verilmiştir.

C., Basrada «Mescidiyun» denilen edebiyat, felsefe ve ilim mensuplarının tesirinde yetişmiştir. Halife Memun, C. in imamlık hakkındaki eserlerini okumuş ve kendisini saraya davet etmiştir. C. in en şöhretli devri, Halife Mutasım ve Vâsık'ın veziri olan İbnü'z - Zeyyat ile tanışmasiyle başlar. Bilgili bir zat olan İbnü'z - Zeyyat C. i himaye etmiş ve refah içerisinde yaşatmıştır. O sıralarda C. Bağdatta ve halifenin Samarradaki yazlık sarayında otururdu. Şam ve Antakyaya da o sıralarda gitmiştir. İbnü'z - Zeyzat'ın ölümünden sonra C., vezirin siyasette, edebiyatta rakîbi olan, kadı Ahmed b. Ebi Davud ve oğlu Ebû'l - Vahid'in gözüne girmiş ve bu tarihten sonra eserlerini onlara ithaf etmiştir. 848 - 849 da kadı Ahmed ölmüş, yerine geçen oğlu da 851 - 852 de azledilmiştir. Sünniler lehinde, Mutezile aleyhinde cereyan başlayınca, Mutezile mezhebi saraydaki mevkiini de yavaş yavaş kaybetmiştir. Bu durumun C. in şöhretine ne derece tesir ettiği bilinmiyor. Yalnız, bu cereyandan sonra C. Basraya çekilmiş, son günlerini orada geçirmiştir.

C. in belli bir vazifesi yoktu. Dağınık tabiatli oluşu herhangi bir memurlukta uzun zaman kalmasına engel olmuştur. Geçimini, yazılarını ithaf ettiği mevki sahiplerinden aldığı caizelerle temin etmiştir. Hayatının sonuna doğru büyük şöhret kazanmıştır.

C. in eserlerinin çoğu, her şeyden önce edebîdir. İlâhiyatla ilgili eserleri bile ilmî olmaktan çok, edebî bir değer taşır.

C., Yunan filozof ve tabiiyatçılarını inceliyen ilk Mutezileden biridir. İlâhiyatla ilgili *Kitabü'l - hucac, fi'l - nubuvva, Kitabü'l - ma'rifa, Kitab halku'l - Kur'an, Kitabü'r - radd ala'l - musalliha, Kitabü'r - radd ala'l - maşara* gibi eserlerinden elde kalan kısımlara bakılacak olursa, tarihe ve tecrübeye dayanan delillere değer verdiği görülür.

C. halifeliğin dayanağı diye üç milleti gösterir: Araplar, İranlılar ve Türkler. Türklere ait eseri: *Risâlatu fi fazâili'l - Etrak*tır (nşr. Van Vloten: *Tria opuscula auct. al - Cahiz*, Leyden 1903) [Türk. terc. «Türk Yurdu» 1913]. *Kitabü'l - buldan* adlı eserinde Mekke, Medine, Mısır, Kûfe, Basra ve Şam gibi büyük şehirlerden bahseder.

C. aynı zamanda bir antropoloji ve tabiiyat âlimi idi. Buğday ve hurma ağacına *Kitabü'z - zar va'n - nahl*, nesebi belli olan ve olmıyanlara dair *Kitabü's - suraha va'l - hucana*, beyaz ve siyah ırklara dair *Kitabü's - sudan va'l - bizan*, katıra dair *Kitabü'l - bagl* ve madenlere dair *Kitabü 'l - ma'adin* isimli eserleri vardır. Kadınla erkek arasındaki farkları, her iki cinsin kendilerine has kabiliyetlerini ve hayat tarzlarını, *Kitabü'n - nisa* isimli eserinde inceler. *Kitabü'l - hayavan*da hayvanlardan bahseder.

C., ahlâk mevzuunda hırsızlar, zanaatların hileleri, delikanlılar, kâhyalar, okul hocaları, kâtipler, muganniyeler, hasisler, köle ve cariyeler hakkında kitaplar yazmıştır. Tam olarak elde bulunan kitapları şunlardır: *Kitabü'c - cavari va'l - gilman* (Köle ve cariyeler kitabı), *Kitabü'l - kiyan* (Muganniyeler kitabı). *Kitabü'l - bubala* isimli eserinde Basra hasislerinin hayatlarını anlatır. Belâgat alanında en önemli eseri: *Kitabü'l - bayân va't - tabyin*dir.

Yazarın bütün eserlerinde plânsızlıklar ve konu dışına çıkmalar göze çarpar. C. in kendinden sonra yetişen birçok fikir adamları üzerinde büyük tesiri olmuştur. Beyhakî, Mes'udî, Kazvinî, Demirî bunların en önemlilerindendir.

CAHOKLA [*kîhoukli*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir köy. Illinois devletinin güneybatısındaki Saint Clair bölümündedir. East Saint Louis şehrinin tam güneyine düşer. Nüfusu 465. 1699 da Fransızlar tarafından kurulmuştur. Illinois'te beyazlar tarafından kurulan ilk daimî müstemlekelerden biridir.

CAHORS [*kaǭr*] (eski adları *Cadurcum* ve *Divona*), Fransanın Lot departmanının başkenti. Nüfusu 15 384 (1954). Lot nehri üzerinde bulunan C. da birçok tarihî istihkâmlar bulunmaktadır. Şehrin eski kısmında birçok tarihî yapılara raslanır. Bunların en önemlileri şunlardır: Kubbeli St. Etienne büyükkilisesi (1119), şehrin batısında bulunan üç kuleli Valentré köprüsü (1308 de başlanmıştır). C., aynı zamanda bir piskoposluk merkezidir. Papa XXII. Iohannes ve Gambetta burada doğmuştur. Üzümcülük ve tütüncülük ileri gitmiştir. Ortaçağda C., Kuzey Fransa sarraf (banker) larının merkezi idi. Bunlara Almanyada Cahors'dan galat Kawertschen adı verilirdi. 1322 de Papa XXII. Iohannes tarafından kurulan üniversite, 1751 de Toulouse üniveristesiyle birleştirilmiştir. Bk. CADURC'LAR.

CAHORS: Valentré köprüsü

CAHOURS [*kaūr*], **Auguste André Thomas** (1813-1891), Fransız kimyacısı. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. École Polytechnique'i bitirdikten sonra bir zaman askerliği meslek edinmiş, sonraları çeşitli yüksek okullarda kimya profesörlüklerinde bulunmuş olan C., 1868 de İlimler Akademesi üyeliğine seçilmiştir. Organik bileşimler üzerinde incelemeleri olduğu gibi, önemli organik maddeleri ilk defa tefrik eden de odur. *Leçons de chimie élémentaire* (İlk kimya dersleri) [1855-1856], *Chimie des demoiselles* (Genç kızlara kimya) [1869] yayımladığı öğretim kitapları arasındadır.

CAHUAPANA [*kahuapana*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Üyeleri olan Xébero veya Xiuuila [Şiwila], Cahuapana veya Chuncho, Chayavita veya Tsáauui, Yamorai, Miquira veya Xuensampi, bugün Peru'da Marañón nehrinin güneyinde konuşulur. Şimdi sönmüş bulunan Suchichi, Tabaloso, Zapaso, Lama, Chasutino veya Cascoasoa ve Otanavi dillerinin de bu aileden oldukları sanılmaktadır. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAHUILLA [*kawiya*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Uto-Aztec-Tano ailesinin Uto-Aztec kolunun Güney California Shoshon [Şoşon] grupunun bir alt-grupunu meydana getiren tek bir dil. 1770 te, şimdi Güney California'da bulunan San Bernardino ve San Jacinto dağları arasındaki arazide 2500 kişi tarafından konuşulurdu. Bugün birkaç köye münhasır kalmıştır. Bk. UTO-AZTEC, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CAHUL [*kahul*]: 1. Eskiden Rumanyada Güneybatı Besarabyada bir vilâyet. 4 480 km², nüfusu 194 631.

2. Adı geçen vilâyetin merkezi. Nüfusu 12 000 idi. 1945 te Sovyetler Birliğine dahil Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine geçmiş olup adı Kagul olmuştur. Bk. KAGUL.

CAHUN [*kaǭ*], **David Léon** (1841-1900), Fransız edebiyatçısı ve yazarı. Haguenau (Alsace) da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1864 ten 1869 a kadar, Fransanın belli başlı dergilerinde yazıları yayımlanmış olan C., 1870 Prusya-Fransız Harbine gönüllü olarak katıldıktan sonra, 1876 da Mazarine Kütüphanesi müdürlüğüne tâyin edilmiş ve bu sırada Maarif Nezareti tarafından Doğuda, bilhassa Suriyede (1878-1880-1881) inceleme seyahatleri yapmaya memur edilmiştir. Amerikan Cemiyeti dergilerinde, Müsteşrikler kongrelerinde, Etnografya Cemiyetinde Türk-Moğol dil ve edebiyatlarına dair tebliğler yapmıştır.

C. ün, yakın devirler Türk fikir hayatına önemli tesirleri olmuştur: Orta Asya Türklerine dair eserleriyle ve bilhassa *Introduction à l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles* (Asya tarihine giriş, Türkler ve Moğollar) [1896] adlı kitabiyle bizde Meşrutiyetten sonra ortaya çıkmış olan Türkçülük ve Turancılık hareketlerine geniş ölçüde ilham vermiştir. *La Bannière bleue. Aventures d'un musulman, d'un chrétien et d'un paien à l'époque des croisades et de la conquête des Mongoles* (Mavi Sancak. Haçlı seferleri ve Moğol istilâsı sırasında bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Putperestin başından geçenler) [1876] adındaki romanı, 1328 (1912) tarihinde Necip Âsım [Yazıksız] tarafından «Gök Sancak», 1933 yılında da Galip Bahtiyar tarafından «Gök Bayrak» adlariyle dilimize çevrilmiştir. Gök Bayrak'ın konusu XII. yüzyıl sonlariyle XIII. yüzyıl başlarına aittir; bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Putperestin Haçlı seferleri ve Moğol istilâsı sıralarında başından geçenleri anlatır. Bu tarihler, bilindiği gibi, Moğolların Çinin batısında büyük bir Türk devleti kurdukları devre raslar. Romana, Raymonde adında bir asîl Fransız kadıniyle Djani isimdeki bir Moğol beyi arasında geçen bir aşk macerası da hissî bir hava katmaktadır.

1316 (1900) tarihinde yine Necip Âsım tarafından yayımlanmış olan *Türk tarihi*, büyük kısmı itibariyle C. ün yukarda sözü geçen Asya tarihinden tercüme edilmiştir. Necip Âsım, kitabının «Başlangıç»ında: «Şu tarihi vücu-

L. CAHUN

da getirmek için.... en ziyade işimize yarıyan eser Pariste Mazarine Kütüphanesi muhafız muavini C. ün *Introduction à l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles* adlı eser-i güzinidir. 853 tarih-i hicrîsine kadar mehaz göstermeksizin nakleylediğimiz vekayiin ekserisi bu kitaptan ya aynen veyahut cüzî tahrifle alınmıştır. Hakikaten Türk tarihine vukufu ve Türklere muhabbeti ile meşhur olan C., zaten eserinin tercümesine ve istenilen şekle konulmasına müsaade ettiler....» demektedir.

Cumhuriyet devrimizde de C. ün ismi unutulmamıştır. 1873 tarihinde Milletlerarası Müsteşrikler Birinci Kongresinde *Origine touranienne de l'idiom qui a précédé en France les langues ariennes* adiyle yaptığı tebliğ, («Actes», cilt I, s. 431 ve devamı, Paris 1874; işlenerek ayrı bas. 1877) Atatürk tarafından başlanılan dil inkılâbı sırasında, önemli görülerek dilimize çevrilmiştir. Ruşen Eşref, «Fransada ârî dillere takaddüm etmiş olan lehçenin turanî menşei» adiyle 1930 da küçük bir risale halinde yayımladığı tercümesinin önsözünde, tercümenin Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin emirleri üzerine yapıldığını, aslına sadık kalındığını ancak yeni buluşlara göre Jacques de Morgan'ın *L'humanité préhistorique* adlı eseriyle Prof. Dr. Âfet İnan'ın tarihî incelemelerinden de faydalanılarak bazı tâdillere lüzum görüldüğünü yazar.

C. ün romanları arasında şu eserler de vardır: *Les aventures du Capitaine Magon ou une exploration phénicienne mille ans avant l'ère chrétienne* (Kaptan Magon'un maceraları, yahut İsadan bin yıl önce Fenikelilerin bir keşif seferi) [Paris, 1875], *Les Pilotes d'Ango* (Ango kılavuzları) [1878], *La vie juive* (Yahudilerin hayatı) [1885], *Les Rois de mer* (Deniz hâkimleri) [1887], *Voyage aux îles Peroe* (Føroyar adalarına seyahat) [1879], *Voyage en Syrie et dans la montagne des Ansariés* (Suriyeye ve Ansarî dağlarına seyahat) [1879], *Excursions sur les bords de l'Euphrate* (Fırat kıyılarında gezintiler) [1884], *Hassan le Janissaire* (Yeniçeri Hasan) [1891]. C., yukarıda bahsedilmiş olan tarihinden başka E. Lavisse ve arkadaşlarının çıkardığı *Histoire générale du IVe siècle jusqu'à nos jours* (IV. yüzyıldan günümüze kadar umumi tarih) [12 cilt, 1893-1900, yeni bas. 1927] adlı eserin 11. cildinde Türkiyeye ait olan kısmı (Tanzimat devri) yazmıştır.

CAICOS [*keykıs*] **ADALARI** (İng. Caicos Islands; Cayos veya The Keys de denir), Bahama adalar zincirinin güneydoğu ucunu teşkil eden otuz kadar küçük adadan ibaret bir takım. Yüzölçümü 428 km², nüfusu 5 500 (1949). Seviyesi alçak olan bu adalar Hispaniola'nın kuzey kıyısının 169 km kuzeyindedir. C. A. coğrafi bakımdan Bahamalara, siyasi bakımdan da, Türk Adaları (Turks Islands) ile birlikte, İngilterenin idaresi altındaki Jamaica'ya aittir. Her iki takımadaları, Türk ve C. A. (Turks and Caicos Islands) diye anılır. C. A. nın en genişi, Büyük Caicos (Grand Caicos) tur. Bu ada 40 km uzunlukta olup eni 18 km yi bulur. Öbür adalar Güney C. (South C.), Doğu C. (East C.), Kuzey C. (Nouth C.), Providenciales, ve Batı C. (West C.) adlarını taşır. Sünger avcılığı ve tuzculuk sakinlerin başlıca meşguliyetidir. İdare merkezi Grand Turk'tür (nüfusu 1 600). Bk. TÜRK ADALARI (Turks Islands).

CAIETA [*kayēta*], Roma mitolojisinde, Troialı kahramanlardan Aineias (Aeneas)ın sütninesi. Efsaneye göre Troia'nın Hellenler eline geçmesinden sonra Aineias ile birlikte kalmış ve İtalyada ölmüştür. Aineias'ın ona bir mezar yaptırdığı yerde, sonraları Caieta adındaki tarihî şehir kurulmuştur. Bugünkü Gaeta şehrinin adı bu isimden gelmektedir.

CAIETANUS, St.: bk. GAETANO DI THIENE.

CAIGNIEZ [*keñiẹ*], **Louis Charles** (1762-1842), Fransız melodram yazarı. Arras'ta doğmuş ve Belleville'de ölmüştür. Bazı komediler de yazmışsa da bilhassa melodramlariyle meşhur olmuş ve bu yüzden Racine des Boulevards (Boulevard tiyatrolarının Racine'i) diye anılmıştır. *La Pie voleuse ou la Servante de Palaiseau* (Hırsız saksağan veya Palaiseau'nun hizmetçisi) [1815] adındaki melodramı çok büyük başarı kazanmıştır.

CAILLAUX [*kayọ*], **Joseph Marie Auguste** (1863-1944), Fransız politikacısı. Le Mans'da doğmuş, Mamers'de ölmüştür. 1888 de parlak bir üniversite tahsilinden sonra Maliye Vekâletine girerek çabucak ilerlemiştir. 1898 de Mamers mebusu seçilince siyasette bilgisini artırmak fırsatını bulmuştur. 1899 da vergiler alanındaki ihtısasından dolayı maliye vekili seçilmiş, üç yıl bu mevkide kalmıştır. 1906 yılının sonlarında G. Clemenceau başvekil olduktan sonra, C. üç yıl daha maliye vekilliği yapmıştır. 1911 de, Agadir (b. bk.) buhranı sırasında ise C. başvekil bulunuyordu. Meslekten diplomatlara itimat etmiyen C., Paristeki Alman elçiliği yolu ile bizzat bir Alman-Fransız anlaşmasını gerçekleştirmeğe çalışmış, fakat bu husus meydana çıkınca istifa etmeğe mecbur kalmıştır. Başvekillikten ayrıldıktan sonra yayımladığı *Agadir: ma politique extérieure* (A.: dış siyasetim) [1919] adlı eserinde, bu hâdisede kendi görüşünü açıklamıştır. Ocak 1914 te, C. tekrar maliye vekili olduğu sırada, bazı gazetelerin kendisine hücumları, C. nun karısının «Figaro» gazetesinin yazı işleri müdürü G. Calmette'i vurmasına sebebolmuştur. Mme C. nun muhakemesi, zamanın meşhur muhakemeleri arasında yer almıştır. Sanık, istifa etmiş olan kocası tarafından hararetle müdafaa edilerek neticede beraet etmiştir.

J. CAILLAUX

Birinci Dünya Harbinde C. Fransanın siyasetini acı acı tenkid ederek Almanya ile Fransa arasında erken ve şerefli bir sulh yapılabileceğini ileri sürmüştür. Ocak 1918 de C. tevkif olunmuş ve 1920 başlarında yüksek mahkeme vazifesi gören Senato tarafından devletin emniyetine karşı bir suikast hazırlamış olmakla suçlandırılarak muhakemesine başlanmıştır. Neticede üç yıl hapse ve on yıl medeni haklardan mahrumiyete mahkûm edilmiş, fakat hapis cezasının infazından, muhakemeden önceki mevkufiyetinden dolayı vazgeçilmiştir.

Yine siyasetten uzak kalıp unutulan C., Mamers'e çekilmiş ve *Où va la France, où va l'Europe?* (Fransa nereye gidiyor? Avrupa nereye gidiyor?) [1922] başlıklı bir eserde harbdeki siyaseti tenkid etmiştir. 1924 te umumi aftan faydalanarak Paul Painlevé hükümetine maliye vekili olarak girmiş, malî vaziyeti düzeltmeğe çalışmış ve Amerikaya giderek Fransanın Amerikaya olan borçlarının ödenmesi yolunda bir anlaşmaya varmıştır. Fakat frank buhranı

ve kartel sosyalistlerinin sermaye üzerinden almayı kabul ettikleri vergi sistemine muhalif olan C., 1925 te istifaya zorlanmıştır. Senatoya seçilen C., tekrar teşriî işlere karışmıştır. 1932 de Senato Maliye Encümeni reisliğine seçilmiştir; 1935 te de kısa ömürlü Bouisson kabinesinde yine maliye vekili olmuştur. Bundan sonra C. nun siyasi nüfuzu azaldıkça azalmış, buna rağmen Senatodoki Maliye Encümeni reisliğini, Fransanın 1940 taki mağlûbiyetine kadar muhafaza etmiştir. Alman işgali sırasında siyasetten uzak kalmıştır.

CAILLAVET [*kayavę*], **Gaston Armand de** (1869-1915), Fransız gazetecisi ve tiyatro yazarı. Pariste doğmuş, Essendérias (Dordogne) da ölmüştür. Edebî salonu meşhur olan madam Armand de Caillavet'nin oğludur. Sahne yazarlığına 1891 yılında küçük komedilerle başlıyan C., birtakım revüler yazdıktan sonra 1900 yılında Robert de Flers'le birlikte başarılı eserler vermeğe başlamıştır. İki yazarın işbirliğiyle meydana gelen sahne eserleri arasında: *Les travaux d'Hercule* (Herakles'in başarıları) [1901], *M. de la Palisse* (ad) [1904], *Paris ou le bon juge* (Paris yahut iyi hâkim) [1906] gibi opera butlarla *Les sentiers de la vertu* (Faziletin dar yolları) [1903], *L'ange du foyer* (Yuvanın meleği) [1905], *Miquette et sa mère* (M. ile annesi) [1906], *L'éventail* (Yelpaze) [1907], *Le roi* (Kıral) [1908; R. Flers ve E. Arène ile birlikte], *L'âne de Buridan* (Buridan'ın eşeği) [1909], *L'habit vert* (Yeşil üniforma) [1912], *M. Brotonneau* (ad) [1914] adındaki komediler sayılabilir. Fransız tiyatro heyetleri memleketimize yaptıkları turnelerde C. ile Robert de Flers'in komedilerine repertuvarlarında büyük yer verirler. Hicivli mizahtan hissî komediye kadar çeşitler gösteren bu eserler, geniş bir hayal ve ince bir zekâ mahsulüdür. C. gazeteci olarak bilhassa «Figaro» nun yazı heyetinde çalışmıştır.

A. de CAILLAVET

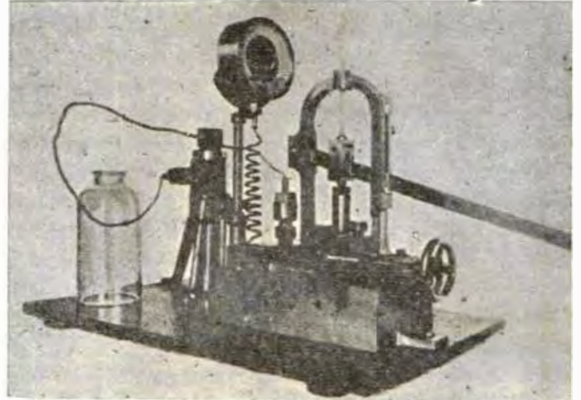
CAILLE, Louis de la: bk. LACALLIE, Louis de.

CAILLE [*kay*] veya **CAILLIÉ** [*kaye*], **René** (1799-1838), Fransız kâşifi. Mauzé (Deux-Sèvres)de doğmuş, Pariste ölmüştür. Seyahate son derece meraklı olan C., bugünkü Fransız Batı Afrikasında bulunan ve o zamanlar henüz tanınmıyan esrarlı Timbuktu şehrine gitmiştir Bir sene Mağrıbîler yanında kalarak Arapçayı ve İslâm âdetlerini öğrenen C., azatlı bir Mısırlı köle hüviyetiyle bir tüccar kervanına katılarak Timbuktu'ya varmış (1828), sonra Büyük Sahra ve Fas yoliyle Tanca'ya dönmüştür. Jomard, 1830 da yayımladığı *Le journal d'un voyage à Tembouctou et à Ienné dans l'Afrique Centrale* (Orta Afrikadaki Timbuktu'ya ve Ienné'ye bir seyahat) ile C. ın Timbuktu'ya gitmiş olduğundan şüphe eden İngilizleri bu seyahatin gerçekliğine inandırmağa muvaffak olmuştur.

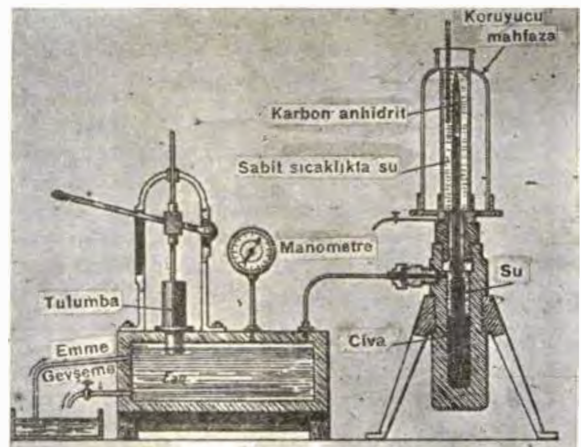
CAILLEBOTTE [*kaybọt*], **Gustave** (1848-1894), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Gennevilliers'de ölmüştür. Fransız empresyonistlerine katılan ve aynı zamanda hakkâk olan C., sanatından çok, devrindeki empresyonistlerin gelişmesinde oynadığı enerjik rol bakımından önemlidir. C., meşhur tablolardan müteşekkil kolleksiyonunu Fransız müzelerine bağışlamıştır (Paris, Luxembourg müzesi).

CAILLETET [*kaytę*], **Louis Paul** (1832-1913), Fransız fizikçisi ve mühendisi. Châtillon-sur-Seine'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bilhassa gazların sıvılaştırılması alanındaki çalışmalariyle tanınmıştır. 1877 de oksijeni, 1878 de de azotu ve havayı sıvılaştırmıştır. Bunun için gereken alçak ısıyı büyük bir basınç altında bulunan gazları birdenbire genişleterek elde etmiştir. Oksijen ve azotun sıvılaştırılmasını, hemen aynı yıllarda, başka bir usulle Raoul Pictet de başarmıştır. C., 1884 te Paris İlimler Akademisine üye seçilmiştir.

Cailletet aleti: Cisimlerin sıvı haliyle gaz hali arasındaki bağıntıları meydana çıkarmak için kullanılan alet.

CAILLETET ALETİ

1 gr kadar gaz karbonik, bir tüpün içine konulur. Bu tüp iki kısımdır: bir kısmı dardır, kalın cidarlı ve silindir şeklinde olup ağzı açıktır; diğer kısmı genişçedir, ince cidarlıdır, dışarıya hiçbir şey sızdırmıyan çelik bir silindir içine yerleştirilmiştir. Gazın sıkıştırılması, suyu silindirin içine doğru iten bir emme-basma tulumba ile temin edilir; su, civanın aracılığiyle gazı sıkıştırır. İçi su dolu bir cam mahfaza, gazı sabit sıcaklıkta tutmaya yarar; bu sabit sıcaklığın değeri bir termometreden okunur. Bundan sonra, bir izo-

CAILLETET ALETİ (şema)

termi çizmek için, manometrenin gösterdiği her basınç değerine karşılık, gazın tüp içinde işgal ettiği hacmı okumak yeter (gazın kütlesi bir gram olduğundan, bu spesifik hacmıdır).

CAILLIAUD [*kayọ*], **Frédéric** (1789-1869), Fransız seyyahı. Nantes'ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür.

C., Jeoloji Müzesinin müdürü sıfatiyle Avrupada ve Doğuda yaptığı birçok seyahatlerden sonra Mehmet Ali Paşa tarafından Mısırda maden araştırmalarına memur edilmiş ve burada 1818 de Edfu'dan başlıyarak Cebel-i Sebara'da bulunan zümrüt damarlarını keşfetmiştir. 1819-1820 arasında deniz subayı Letoorzec ile beraber Fayyun, Siwa, Baria, Farafra, Dahla ve Harga vahalarını dolaşmışlar ve yine birlikte 1821-1822 arasında İbrahim Paşanın, Yukarı Nil havzasındaki, Sennar ve Fazokli'ye yaptığı seferlere katılarak bu bölgeler hakkında ilk ilmî bilgileri vermişlerdir. Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage à Méroé, au fleuve Blanc, au-delà de Fazogl, dans le midi du royaume de Sennâr, à Syouâh et dans les cinq autres oasis* (Meroe'ye, Bahrü'l-Abyad'a, Fazogli şehrinin ötesine, Sennar melikliğinin güney kısmına, Siwa'ya ve daha beş vahaya yapılan seyahat) [4 cilt atlas, 1823-1827].

CAILLOIS [*kayua*], **Roger** (doğ 1913), Fransız yazarı. Reims'de doğmuştur. Tenkidci olarak C., Baudelaire tarafından desteklenen ve şiir faaliyetinin kaynağını araştıran yeni cereyana mensuptur. Ayrıca sosyolojik problemler üzerine birçok makaleler yazmış ve klâsik eserlerin yeni baskılarının yapılmasını sağlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le procès intellectuel de l'art* (Sanatın entelektüel dâvası) [1936], *Le mythe et l'homme* (Efsane ve insan) [1938], *Les impostures de la poésie* (Şiirin aldatışları) [1945], *Vocabulaire esthétique* (Estetik sözlüğü) [1946], *Babel, orgueil, confusion et ruine de la littérature* (Edebiyatın Babil'i, gururu, karışması ve bozulması) [1948].

CAÏN [*kaẽ*], **Auguste** (1822-1894), Fransız hayvan heykelcisi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Rude'ün talebesidir. C. 1846 yılından sonra sadece hayvan heykelleri yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Bir akbaba avlıyan kartal» (1857), «Sahra aslanı» (1864), «Uyuyan aslanlar», «Bir timsahı boğan kaplan» (1870) [Tuileries sarayının bahçesinde], «Trocadéro çavlanındaki [öküz], kaplanlarının boğuşması» (1878), «Devekuşu aslanı», «Bir yaban domuzu ile döğüşen erkek ve dişi aslanlar» (1882) dır.

CAÏN [*kaẽ*], **Georges Jules Auguste** (1853-1919), Fransız ressam ve yazarı. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Yaptığı tabloların birçoğunun mevzuu, duyulmamış tarih olaylarına aittir. Önemli tabloları şunlardır: «1830 yılına ait bir barikat» (1889), «Rotonde kahvesinde kavga» (1882), «Son Montagnard'ların ölümü» (1897), «Madam Sans-Gêne'den bir prova» (1899). C. in yazdığı eserlerden bazıları: *Coins de Paris* (Parisin köşe bucakları) [1905], *Anciens théâtres de Paris* (Parisin eski tiyatroları) [1906], *Les environs de Paris* (Paris dolayları) [1912-1913] dır.

CAIN [*kẽ*], **Henri** (1859-1937), Fransız ressamı, romancısı ve tiyatro yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Resim alanında, yakınlarına ait portreleriyle tanınmıştır. «Le Duc d'Aumale», «Léon Cavallo» ve «Auguste Cain»in portreleri gibi. C., aynı zamanda tiyatro yazarı ve becerikli bir opera güftecisi olarak da tanınmıştır. Komik opera güftelerinden başlıcaları: *La Vivandière* (Ordu kadın bakkalı) [1895], J. Claretie ile birlikte yazdığı *La Navarraise* (Navarralı kadın) [1895], *Cendrillon* (Kül prensesi) [1899], *Le Juif Polonais* (Leh Yahudisi) [1900], *Les Pêcheurs de Saint-Jean* (S.-J. balıkçıları) [1906] v. b. Tiyatro eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Jacques Callet* (ad) [1896; Adenis ile birlikte], *Sappho* (ad) [1897; konusu A. Daudet'nin romanından alınmıştır] v. b. Ballet pantomimleri de yazmıştır: *Une aventure de la Guimard* (Guimard'ın macerası) [1900], *Quo vadis* (Lat. = Nereye gidiyorsun?) [konusunu H. Sienkiewicz'in romanından almıştır], ayrıca *Don Quichotte* (Don Quijote) [1910], *Roma* [1912].

CAIN [*keyn*], **James Mallahan** (doğ. 1892), Amerikalı yazar. Annapolis'te doğmuş, 1917 de tahsilini bitirerek gazeteci olmuştur. O zamandan beri bu meslektedir. İlk eseri *Our Government* (Hükümetimiz) [1930], mesleği dolayısiyle tanıdığı şahsiyetlerin portrelerinden meydana gelmiştir. İlk romanlarında, E. Hemingway'in «hard-boiled» (haşin, tok) üslûbu ile E. Caldwell'in «tough» (sert) üslûbunun tesirleri görülür. Bu tesirler ilk romanı olan *The Postman Always Rings Twice* (Postacı kapıyı iki defa çalar; Türk. terc. 1947) [1934] de kuvvetle hissedilir. Çok rağbet gören bu eseri, C 1936 da piyes haline de getirmiştir. C. in sonraki eserleri de esas itibariyle aynı tarzda yazılmıştır, fakat her zaman aynı derecede rağbet görmemiştir. Diğer önemli eserleri şunlardır: *Double Indemnity* (İki kat tazminat) [1936], *Serenade* (Serenat) [1937], *Two Can Sing* (İki kişi olunca şarkı söylenir) [1938], *The Embezzler* (Emanete hıyanet eden) [1940], *Mildred Pierce* (ad) [1941], *Love's Lovely Counterfeit* (Sevginin sevimli resmi) [1942], *Past all Dishonour* (Şerefsizliğin ötesi) [1946], *The Butterfly* (Kelebek) [1947], *The Moth* (Pervane) [1948]. Eserlerinin birçoğu filme alınmıştır.

CAINE [*keyn*], **Sir Thomas Henry Hall** (1853-1931), İngiliz romancısı ve tiyatro yazarı. Runcorn (Cheshire) da doğmuş, Man adasında ölmüştür. Çocukluğunu Man adasında geçirdikten sonra evvelâ mimari tahsil etmiş, sonra Liverpool'da gazetecilik yapmış ve Mercury gazetesinde çalışmıştır. Sonra Londraya giderek şair D. G. Rossetti ile arkadaş olmuş ve 1881 den 1882 (Rossetti'nin ölümü) ye kadar beraber yaşamışlardır. 1882 de *Recollections of Rossetti* (R. den hâtıralar) başlıklı bir eser çıkarmıştır. 1885 te roman yazmağa başlamış, ilk başarısını *The Shadow of a Crime* (Bir cürmün gölgesi) [1885] ve *A Son of Hagar* (Hacer'in bir oğlu) [1886] adlı romanlariyle kazanmış, birkaç yıl içerisinde romanları çok sevilmiş ve satılmış ve bunlardan çıkardığı piyesler, bütün İngilizce konuşan memleketlerde geniş ölçüde oynanmağa başlamış, fakat *Mahomet* (Muhammed) [1892] adlı piyesi Türkiye büyükelçisinin şikayeti üzerine sahneye konmamıştır. Yorulmaz bir insan olan C., gerek görgü ve bilgi kazanmak, gerek Birinci Dünya Harbinde İngilterenin dâvasına hizmet etmek maksadiyle geniş ölçüde seyahat etmiştir. Dine olan büyük ilgisi, bütün ömrü boyunca hazırlamakta olduğu ve ölümünden sonra 1938 de çıkarılan *Life of Christ* (İsanın hayatı) adlı eserinde bilhassa kendini gösterir.

Sir Hall CAINE

C. in romanlarında sofuluk ve heyecan çok tesirli bir şekilde mezcedilir. Bunun başlıca misalleri *The Christian* (Hıristiyan) [1897] ve *The Eternal City* (Ebedî şehir) [1901] eserleridir. Tenkidcilerin çoğu, romanları arasında Man adasındaki hayatı tasvir edenleri tercih ederler: *The*

Deemster (Yargıç) [1887], *The Manxman* (Man adalı) [1894], *The Woman of Knockaloe* (K. lı kadın) [1923]. *My Story* (Hikâyem) [1908] başlıklı bir otobiyografisi de vardır.

CAINGÁNG [*kaingąn*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil ailesi. Üyeleri olan asıl Caingáng veya Caingýgn, Taven, Camé, Cadyurucre veya Coroado, Amho veya Ivitorocai, Auueicoma, Bugre, Xocren veya Xocleng [Şoklen], bugün Güney Brezilyada Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Paraná ve São Paulo vilâyetlerinde konuşulmaktadır. Sönmüş bulunan Ñacfáteitei, Uuayana, Guayana, Gualachi veya Guanhanan, Ingain, ve Tain dilleri de bu aileden idiler. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAINGUÁ [*kainguą*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinden bir dil. Caiova. Caiguá, Painguá da denir. Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kuzey bölüm, Kuzey Paraguay'da ve Brezilyanın Mato Grosso bölgesinde, Güney bölüm de Güneydoğu Paraguay'da ve Arjantinin bitişikteki kısmında konuşulur. C. nın başlıca lehçeleri şunlardır: Apuitere, Mbühá, Bwihá, Xeguacá, Tenonde, Cainá, Chiripá, Baticóla veya Baaberá. Bk. TUPI - GUARANÍ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAINTIA DAĞLARI (İng. Jaintia Hills), Hindistan Cumhuriyetinin kuzeydoğu kısmında, 1835 e kadar müstakil bir devlet olup, sonradan Assam'ı teşkil eden bir bölgede yükselen dağlık mıntaka. Assam'ın merkezinin kuzeyinde ve Khasi dağlarının doğusunda bulunan bu mıntaka, Assam'ın Khasi and Jaintia Hills adlı idare bölümünün bir kısmını teşkil eder.

CAIRD [*kärd*] **Edward** (1835 - 1908), İskoçyalı filozof ve ilâhiyatçı. Greenock'ta doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Glasgow ve St. Andrews üniversitelerinde okumuştur. 1863 te Oxford (Balliol College) da başarılı öğrenimden sonra, Merton College'de vazife almış (1864), 1866 da Glasgow'a dönmüş ve orada ahlâk felsefesi profesörü olmuştur. 1893 te, Jowett'ten sonra Balliol College'in müdürlüğünü yapan C. (1893 - 1906), T. H. Green ile birlikte felsefede Yeni - Hegelciler okulunu kurmuştur. Bilhassa Kant ile Hegel'i tanıtmakla ün kazanmıştır. Kendi felsefesi Kant tarzında kritik bir idealizm (b. bk.) dir. Bu idealizme Hegel'den de unsurlar karışmıştır. C. e göre din insan şuuru ile açıklanabilir ve din şekilleri evrime tâbidirler. C. kadınların yüksek öğrenim görmeleri için mücadele etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *A Critical Account of the Philosophy of Kant* (Kant felsefesinin tenkidî tarifi) [1878], *Hegel* (ad) [1883], *The Critical Philosophy of Immanuel Kant* (I. Kant'ın kritik felsefesi) [2 cilt, 1889], *Evolution of Religion* (Dinin gelişmesi) [1891 - 1892], *Evolution of Theology in the Greek Philosophers* (İlâhiyatın Yunan filozoflarındaki gelişmesi) [1904].

CAIRD - LAND [*kärd lænd* = C. arazisi] veya **CAIRD - COAST** [*kärd koust* = C. sahili], Sir E. H. Shackleton tarafından 1915 te Weddell denizinin güneydoğusunda, Leopold sahilinin de kuzeydoğusunda Antarktika üzerinde keşfedilmiş, buzla örtülü bir kara parçası (75° güney enlem, 23° - 29° batı boylam) Bunun bir kısmı Büyük Britanyaya ait Falkland Adaları Mülhakatı (Falkland Islands Dependencies) na dahildir.

CAIRNES [*kärnz*], **John Elliot** (1823 - 1875), İrlandalı iktisatçı. İrlandada Castle Bellingham (Louth kontluğu) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Dublin üniversitesini bitirmiş (1854); Dublin (1856 - 1861), Galway (1861 - 1866) üniversiteleriyle Londrada University College'de (1866 - 1872) siyasi iktisat profesörlüğü yapmıştır. Zamanında John Stuart Mill'den sonra, ikinci büyük iktisatçı sayılmıştır. *Slave Power* (Köle iş gücü) [1862] adlı eseri tanınmıştır. İktisat biliminin bir kolu olan siyasi iktisadı başlıbaşına bir bilim olarak inceliyen ve ücret fonu(wage-fund) teorisini savunan denemeler de yazmıştır.

CAIRNS [*kærnz*], Avustralyada Queensland'ın kuzeyinde bir liman. Nüfusu 16 600 (1948). Brisbane'den çıkan sahil tren hattının son noktası olan C., öte yandan iç memlekete açılan önemli yolun da başlangıç noktasıdır. Şeker kamışı havzasının ve Atherton yaylasının limanıdır.

CAIRO [*kærou* veya *keyrou*], Amerika Birleşik Devletlerinde Illinois devletinin güneybatısındaki Alexander vilâyetinin başkenti. Ohio ile Mississippi ırmaklarının birleştiği yerdedir. Nüfusu 12 123 (1950). C. da birçok kereste ve un fabrikaları, dökümhaneler, makine fabrikaları, tamirhaneler vardır. İşlek bir giriş limanı ve demiryolu kavşak noktasıdır. 1846 ya doğru kurulmuştur. İç harbde Federal ordunun malzeme deposu vazifesini görmüştür.

CAIROLI [*kairoli*], **Benedetto** (1825 - 1889), İtalyan politikacısı. Pavia'da doğmuş, Capodimonte'de ölmüştür. 1848 deki millî harekete katılmıştır. 1860 ta Garibaldi'nin Mille seferinde Sicilyada ağır yaralanmıştır. 1866 da Tirol'de ve 1867 de Mentana'da yine Garibaldi ile birlikte bulunmuştur. Vatanseverliği ile kazandığı prestij, kendisi gibi Garibaldi taraftarı olan ve İtalyan dâvası için ölen kardeşlerinin acıklı zaferiyle bir kat daha artmıştır. 1878 de Meclis başkanı olan C., aynı yıl başvekil olmuştur. Bir aralık takibettiği radikal politika yüzünden mevkiini kaybetmişse de, çok geçmeden iktidarı yeniden ele geçirmiş ve 29 Mayıs 1881 e kadar başvekillikte kalmıştır. Bu tarihten sonraki siyasi rolü sadece, Depretis kabinesine karşı mühim bir muhalefet çekirdeği olan «Beşler İdaresi» nin teşkilinde görülmüştür.

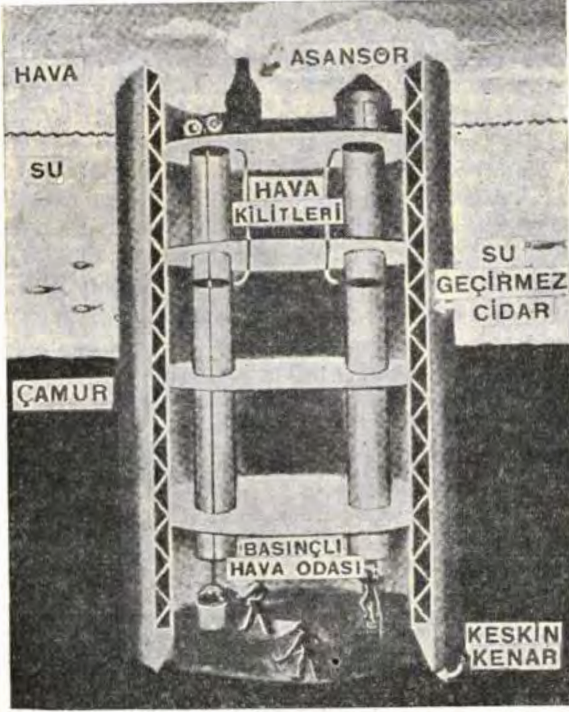
CAISSA [*kaissa*], satranç oyununun koruyucu ilâhesi. Klâsik mitolojide yeri yoktur; sonradan yapılmış Yeni Lat. bir addır. Bunun mucidi İngiliz müsteşriki Sir William Jones, C. adını, 1763 te yazdığı bir şiirin kadın kahramanı olan ve hikâyede satranç oyununu himaye eden bir orman perisi (dryad) ne vermiştir. Müennes bir kelime olan *Caissa*, Lat. «kesmek» mânasına gelen *caedere* fiilinden türetilmiş olup, «kesilmiş» (ağaç) demektir.

CAISSON [Fr. *kesõ*, İng. *keysın*, İtal. *cassone*, *cassa*, Lat. *capsa* = kutu, sandık], inşaatçıların kum, çamur veya su içerisine temel atmakta kullandıkları cihaz. Bunlar genel olarak ucu açık kutu veya boru şeklinde olup, aşağıya doğru itilir. C. un içine girerek dolduran malzeme, katı toprak veya kayaya erişinceye kadar, yukarıdan boşaltılır. Bunun üzerine C. beton ile doldurulur. Birçok yapıların ve bilhassa gökdelenlerin temelleri C. lara dayanır.

Derin sularda temel atmak için C. ların daha gelişmiş şekilleri kullanılır. Bu şekillere pnömatik C. denir (bk. şekil). İşçilerin çalıştığı en alt bölüm, dipsiz bir odadır. Kenarları, kum veya çamuru kesmek üzere, keskindir. Bu alt bölüm, üstündeki bölüme akıtılan betonun ağırlığı

ile aşağıya doğru batar. Betonun içerisinden iki kısma ayrılmış geniş bir boru yükselir. Kısımların birinden insanlar, öbüründen malzeme geçer.

Çamur ile su, sabit bir hava basıncı ile, çalışma odasının dışında tutulur. İnsan ve malzeme geçerken bu basıncı muhafaza etmek için, borunun her iki kısmında hava geçirmez kapıcıklar vardır. Bir işçi inerken, üst kapıcık açılır ve alttaki kapanır. İki kapıcık arasında iken üst kapıcık kapanır ve aralıktaki basınç çalışma odasının ba-

C A I S S O N

sıncı ile denkleştirilir. Bundan sonra işçi aşağıya iner. İşçiler yukarı çıkarken bunun aksi yapılır. Fakat aralıktaki basınç yavaş yavaş azaltılır. Yüksek basıncın tesiriyle havadaki azot, kanda çözülür ve nesiçlerce emilir. Basınç birden bire düşerse, bu azot damarların içinde ve nesiçlerde kabarcıklar meydana getirir, ve İngilizce «the bends» adı verilen tehlikeli C. hastalığına sebebolur. Bu tehlikeye karşı başka bir tedbir de alınabilir: aralık ile çalışma odasında âdi hava yerine bir helyum - oksijen karışımı kullanılır.

Köprülerin temelleri için kullanılan C., dibi kapalı ve tepesi açık bir kutu şeklinde olup «box caisson» adını taşır. Yüzdürülerek temel atılacak yere kadar getirildikten sonra orada batırılır Bazı C. lar suyun dibindeki toprağa sokulur. Bunların her iki ucu da açık olup «open caisson» (açık C.) adını taşır. C. ların cidarları tahtadan veya demirdendir.

CAITÉ [*kaitę*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinden bir dil. Caëté, Cahetê de denen bu dil, eskiden kuzeydoğu Brezilyada, Paraíba do Norte, Rio Grande do Norte. ve Ceara vilâyetlerinde konuşulurdu. Bk. TUPI - GUARANÍ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAITHNESS [*kęytnis*], İskoçyanın en kuzeydeki kontluğu. 1 776 km², nüfusu 22 705 (1951) tir. Iklim çok yağışlı olduğundan bataklıklar geniş yer tutar. Hayvan yetiştirilir, ringa balığı avcılığı yapılır. Merkezi Wick kasabasıdır.

CAIUS: bk. GAIUS.

CAIUS [Lat. = *kaius*, İng. *kīz*, daha eskiden: *keyz*; asıl soyadı **Kees, Keys, Kay** veya **Key**] (1510 - 1573), İngiliz hekimi. Norwich'te doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Tıp öğrenimini Padova'da Veralius'un yanında yapmış; ihtısasını 1541 de tamamlamış, Londrada anatomi profesörü olarak çalışmış (1544 - 1545), VI. Edward, Mary Tudor ve I. Elizabeth'in şahsi hekimlerinden biri olmuştur. Vaktiyle okuduğu kolleji, «Gonville and Caius College» adiyle genişletip yeniden kurmuş (1557) ve müdürlüğünü yapmıştır (1559 1573).

CAIVANO [*kayvāno*], İtalyanın güneyinde bulunan Campania eyaletinde Napoli vilâyetine bağlı bir nahiye. Napoli şehrinin 13 km kuzey - kuzeydoğusundadır. Nüfusu 16 356 (1948). Zirai bölgenin ticari merkezidir. Ortaçağda müstahkem bir şehirdi.

CAIX [*kąiks*], **Napoleone** (1845 - 1882), İtalyan dilcisi ve romanisti. Bozzolo (Mantova) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İtalyada Romanolojinin kurucularından olan C., Floransa (Firenze) üniversitesinde bu kürsüyü işgal etmiş ve bilhassa edebî İtalyancanın menşeini ve şekillendirici tesirlerini araştırmış, her ikisini de şiir dilinde bulmuştur. Bu sahadaki şaheseri şu başlığı taşır: *Le origini della lingua poetica italiana: principi di grammatica storica italiana ricavati dallo studio dei manoscritti* (İtalyan şiir dilinin menşei: İtalyancanın el yazmaları incelenmesinden elde edilen tarihî grameri prensipleri) [1880]. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Saggio sulla storia della lingua e dei dialetti d'Italia, con un introduzione sopra le lingue neolatine* (İtalyan dili ve lehçeleri tarihi denemesi, Roman dilleri hakkında bir giriş ile birlikte) [1872], *Formazione degli idiomi letterarii, in ispecie dell'italiano* (Edebiyat dillerinin, hususiyle İtalyancanın teşekkülü) [«Nuova Antologia»da, cilt XXVII, 1874], *Osservazioni sul vocalismo italiano* (Italyancanın vokal sistemi üzerinde müşahedeler) [1875], *Studî di etimologia italiana e romanza* (İtalyanca ve Roman dilleri sahasında etimoloji incelemeleri) [1878].

CAİZ (Arap. = geçer), İslâm yaşayışiyle ilgili beş hükümden biri. Mubah ile aynı anlamda sayılır. Şeriatça «işlenip işlenmemesi bir olan, yasak, tavsiye ve emredilmiyen; işlenmesinden ötürü bir mükâfat, işlenmemesinden dolayı da bir mücazatı gerektirmiyen» demektir. «Yapılabilir, geçer, müsaade olunabilir» anlamlarına da gelen bu kelimenin delâlet ettiği: mubah, vacip, mendup ve mekruh gibi, şeriatça yasak olmıyan her fiil, bunun içine girer.

C., aynı zamanda, mantıkta da kullanılan bir terimdi. «Muhtemel, gayr - i muhtemel, mümkün» gibi akla aykırı gelmiyen terimlerle aynı anlamdadır.

CAİZE (çoğulu: Cevaiz), eski şairlerin yazdıkları methiyeler karşılığında aldıkları para ve hediye. Buna «sıle» de denirdi.

Hazreti Muhammed, huzurunda bir methiye okuyan Kâ'b ibni Zübeyr'e, hırkasını C. olarak hediye etmişti. Emevî ve Abbasî halifeleri öğülmekten çok hoşlanırlar, kendilerine methiye yazan şairlere bol bol C. verirlerdi. Doğuda umumiyetle çok revaçta olan C. vermek usulü, Osmanlılarda da kuvvetle hüküm sürmüştür. Fuzulî'nin

meşhur Bağdat Kasidesine karşılık, kendisine günde 9 akça C. olarak tahsis edilmişti. Vezir İlyas Paşa ise Nefi'ye C. olarak bir at, bir köle ile birçok değerli eşya vermişti. Nedim'in şahane şiirlerine karşılık Damat İbrahim Paşa, şairin ağzını mücevherlerle doldurmuştu.

Osmanlılarda bir memuriyete tâyin edilenlerin, kendilerini bu makama getirenlere verdikleri paraya da C. denirdi. Her âmir, emrindekilerden C. aldığı gibi, devletin en yüksek makamlarındaki şahsiyetlere, sadrazamlara ve hattâ padişaha bile C. veriliyordu. Padişahlara verilene «tuğ-u hümayun C. si» denilirdi. Meselâ kendisine vezirlik rütbesi verilenlerin ödediği tuğ-u hümayun C. si, 22 500 kuruştu.

XVII. yüzyılda memuriyetlere tâyinde ehliyet aranmamağa, en önemli mevkilere en çok C. verenler getirilmeğe başlanmıştır. Bu usul devlet idaresinde pek çok yolsuzluklara sebebolmuştur. Memurlardan yeni C. ler almak için, sık sık nakiller ve yeni tâyinler yapılmıştır. Devlet idaresinde büyük bir buhran yaratan bu usul, III. Selim zamanına kadar sürmüş ancak o devirde memuriyetlere tâyin işi bir düzene bağlanmıştı. Yeni usule göre memurlardan yılda bir defa C. alınacak ve bu, belli miktarı aşmıyacaktı. Yerinde bırakılan memurlar da, her yıl C. vereceklerdi. Memuriyetleri değiştirilenlerin verecekleri C. miktarından aynı yıl içinde verdikleri düşülecekti. Yalnız tâyin edilenlerden değil, yerinde bırakılanlardan da C. alınması, bunun bir nevi vergi sayıldığını gösteriyor. C. veren memurlar da bunu halktan, fazlasiyle, topluyorlardı. Hattâ alınan bu paralar resmen deftere geçiriliyordu.

C. alıp verme usulü, Tanzimata kadar devam etmiştir.

CAJAL HÜCRELERİ: bk. RAMÓN Y CAJAL.

CAJAMARCA veya **CAXAMARCA** [*kahamarka*] (Kızılderililerin dilinde «donmalar yaylası»):

1. Peru'nun kuzeyinde, yukarı Marañón ve Amazon vâdisinde, birçok kısımları And dağlarının yüksek yamaçlarında bulunan bir departman. Yüzölçümü 32 482 km², nüfusu 568 118 dir.

2. C. departmanının merkezi. And dağlarının doğu yamaçlarında olup denizden yüksekliği 2 860 m, nüfusu 16 000 (1948) dir. Yüksek mevkii sebebiyle iklimi müstakar ve havası mutedildir; kaldırım döşeli geniş sokakları, meydanları vardır. Dokuma, deri, hasır şapka sanayii canlı olan C., zengin gümüş ve kurşun madenleriyle hububat ziraati bölgesindedir. C. lılar Peru'nun en iyi gümüş ve demir işçileri sayılırlar. İç departmanlar ile sahil departmanları arasında ticaret transit yolu üzerinde bulunan C. nın başlıca ihraç maddesi yün mamulleri olup Avrupadan mamul eşya, şeker, konyak, şarap, demir, çelik gibi maddeler ithal eder. Şehir civarında İnka hamamları diye anılan kükürtlü ılıcalar vardır. Son İnka hükümdarı Atahualpa 1533 te Pizarro tarafından burada esir edilip idam ettirilmişti. Şehir ve dolaylarında İnka (Inca) lara ait saray, hisar, sunak gibi çeşitli haraberler görülür.

CAJANDER [*kayander*], **Aimo Kaarlo** (1879 - 1943), Fin ormancısı ve devlet adamı. Uusikaupunki'de doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. Helsinki üniversitesinde ormancılık tahsil etmiş, sonra aynı üniveristenin ormancılık kürsüsü profesörlüğünü yapmıştır (1911 - 1934). 1918 den başlıyarak Finlandiya ormancılığını idare etmiştir. 1922, 1924, 1937-1940 yıllarında başvekil, 1928 - 1929 yıllarında da millî müdafaa vekili idi. C., orman tipleri kavramını ihdas etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Handbuch des Waldbaues* (Ormancılık elkitabı) [2 cilt, 1916 - 1917], *Der Anbau ausländischer Holzarten als forstliches und pflanzengeographisches Problem* (Ormancılık ve bitki coğrafyası problemi olarak yabancı ağaç cinslerinin memlekete sokulup yetiştirilmesi) [1924], *Wesen und Bedeutung der Waldtypen* (Orman tiplerinin mahiyeti ve mânası) [1927, 1930, 1943], *Die Organisation der forstlichen Forschungsarbeit in Finnland* (Finlandiyadaki ormancılık araştırmalarının teşkilâtlandırılması) [1931].

CAJETANUS [*kayetanus*], **Thomas** [asıl adı: **Iacobus de Vio**] (1469 - 1534), İskolâstik filozof. Gaeta'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1484 ten sonra St. Dominicus tarikatına girmiş olan C., 1491 den itibaren Padova, Brescia, Pavia ve Romada dersler vermiş, 1508 de St. Dominicus tarikatının reisi, 1517 de de kardinal olmuştur. 1518 de Papa tarafından delege tâyin edilerek Augusburg meclisine gönderilmiş, orada Luther ile müzakerelere girişmiştir. İnce fikirli bir humanist, aynı zamanda tabiî ilimler ve hekimlik sahalarında tanınmış olan C., Aquino'lu Thomas tarafından kurulmuş olan Thomistik felsefeyi geniş ölçüde yaymış ve Reformasyon devrinin en önemli Katolik din bilgini olmuştur. C., aynı zamanda büyük bir moralist, iktisadi ve sosyal alanlarda tenkidler yapan bir ahlâk bilgini idi. Başlıca eserleri: Aquino'lu St. Thomas'ın *Summa theologica* adlı eseri hakkında tefsir (1540), *Scripta Philosophica* (Felsefi yazılar) [6 cilt, P. Zammit, M.-H. Laurent ve J. Coquelle tarafından yayımlanmıştır, Roma 1934 - 1939], *De divina institutione pontificatus Romani* (Roma papalığının ilâhi müessesesi hakkında) [F. Lauchert tarafından yayımlanmıştır, 1925].

CAJOTE [*kahote*], bir Kızılderili baba ile bir melez anadan hâsıl olan kırma, karışıkkan.

CAJUELA [*kahuēla*], Kostarika'da kullanılan bir hacım ölçüsü. 1 667 litreye denktir. Kahve ölçüsü olarak 1 C. = 10 000 litredir. 24 C. 1 Fanega (b. bk.) dır.

CAKARTA (İndonezya dilinde: *Djakarta*, İng. *Jakarta*, Fr. *Djakarta*, Alm. *Dschakarta*), İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonesia) nin başkenti. İndonezyanın federal bir cumhuriyet (Republik Indonesia Serikat) olarak tanındığı 27 Aralık 1949 tarihine kadar adı **Batavia** idi. Cava adasının kuzey ucunda geniş bir körfez içindedir. Nüfusu 1930 sayımına göre 37 000 i Avrupalı ve 79 000 i Çinli, geri kalanları yerli olmak üzere 533 000 idi. Nüfus sonradan çok artmış olup, 1949 da 900 000 e varmış olduğu tahmin edil-

CAKARTA: Rıhtım
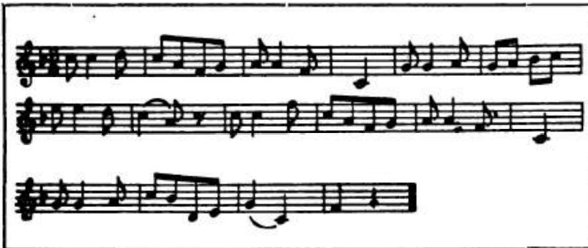
miştir. Malaya takımadalarının en önemli ticaret merkezi olan C., 1618 tarihinde Holândalılar tarafından C. köyünün bulunduğu yerde Batavia adiyle kurulmuş, 1811-1816 tarihleri arasında İngilizlerin işgali altında kalmıştır. Eski Holânda şehirleri üslûbunda dar ve uzunluğuna bina edilen eski şehirde bugün yalnız Çinliler oturur. Bu eski şehir dışında, yeni kurulmuş olan şehir genişlemis ve modern büyük devlet dairelerine, radyo vericisine, uçak alanına, modern okullarla bir üniversiteye, bir ilimler akademisine, müze ve kütüphanelerle bir rasathaneye sahip olmuştur. Güzel villalarla süslenmiş bulunan zengin banliyönün Rijeswijk, Weltevreden, Pasarbaroe ve Meester Cornelis gibi semtleri, eski şehrin ve limanın sıtmalık muhitine nispetle çok daha sağlam havalı ve temizdir. Yeni liman, şehrin 10 km ötesinde, bataklık ve sıtmalık sahil topraklarında bulunan Tandjung Priok'tur. En büyük gemilerin yanaşmasına müsait derinlikte olup, modern tesisler ve geniş antrepolarla mücehhezdir. Cavanın başta gelen ihracat ve ithalât limanı burasıdır. Bir ticaret ve sanayi şehri, geniş ölçüde bir ihracat limanı olan C., Cavanın diğer büyük şehirlerine demiryollariyle, İndonezya adalarına, Filipinlere, Avustralya ve Avrupaya muntazam uçak seferleriyle bağlıdır. İhracatı arasında kahve, kopra, çay, pirinç, şeker, çeşitli baharat, kauçuk, uyuşturucu maddeler ve tuz vardır. Sabun ve nebati yağlar başta gelen endüstri mamulleri arasındadır. Perakende ticaret bilhassa Çinli azınlığın elindedir.

CAKATRA (Jacatra): 1. Bir şehir. Eskiden Felemenk Hindistanı adalarından ve bugün İndonezya Cumhuriyetinin topraklarından olan Javanın kuzeybatısındadır. Adada, Avrupalılar tarafından ilk defa 1610 da kurulan fabrikanın bulunduğu mevki 1619 da Vali Coen tarafından ilk daimî Felemenk yerleşme yeri olarak seçilen ve adı sonradan Batavia olarak değiştirilen yer.

2. 1942 - 1945 yıllarında, Japonlar tarafından Batavia (şimdi: Cakarta [İndon. Djakarta]) ya verilen ad.

CAKCHIQUEL [*kakçikel*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümüne giren büyük Maya-Zoque [Soke] ailesinin Maya - Quiche [Kiçe] grupundan bir dil. Güney Guatemala'da Atitlan gölünün doğu ve kuzey kıyılarında ve daha doğuda bulunan bölgelerde 350 000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Birçok lehçeleri de vardır. Bk. MAYA - ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CAKE WALK [*keyk wok*; İng. = pasta yürüyüşü, dansı], Kuzey Amerikalı Zencilerin, mükâfat olarak ortaya konan pastayı kazanmak için, iki dörtlük usulde oynadıkları grotesk bir oyun. Bir veya birçok çift tarafından oynanır. 1900 den az sonra Avrupaya da gelmiştir. Bu dans, esaret zamanlarından kalmış olup, en eski şeklinde bir dörtgen teşkil eden çiftler (erkekler bu dörtgenin içerisinde yer alır) tarafından oynanır. Çiftler, ayaklarını normalden daha yüksek kaldırarak yürürler, köşeleri keskin ve pürüzsüz bir şekilde dönmeğe dikkat ederler. Çok süslü olan pasta, hakemler tarafından en çok kıvraklık gösteren ve ahenkli oynıyan çifte verilir. C. W. dansının değişik modern şekilleri vardır.

C A K E   W A L K

CAKE WALK (R Marin'in krokisi)

C. Debussy'nin, biricik kızı Chou Chou için yazdığı *Children's Corner* (Çocukların köşesi) [1906-1908] adlı piyano suite'inin son parçası *Golliwog's Cake-walk* (Golliwog'un C W. u) başlığını taşır.

CAKKO (İng. Jakko) **DAĞI**: bk SİMLA.

CAKOBABAD (İng. Jacobabad), Pakistan Cumhuriyetinin batı kısmındaki Sind bölümünün Yukarı Sind sınır bölgesi (İng. Upper Sind Frontier District) nin merkezi. Sind'in merkezi olan Haydarabad (Hyderabad) ın 322 km kuzeyinde, Şikarpur (Shikarpur) un da 73 km kuzeybatısında olup, Ketta (Quetta) demiryolu üzerindedir. Hindistan yarımadasının en kurak ve en sıcak yeri olarak tanınmıştır (yıllık yağış 10 cm, Temmuzdaki ortalama suhunet 37°C, gölgede en yüksek suhunet 52°C). Nüfusu 15 748 (1948). Adını şehri kuran İngiliz generalı John Jacob'dan almıştır.

ČAKOVEC [*çakovets*] (Mac. Csáktornya), Yugoslavyanın Drava kıyısındaki Maribor (Marburg) eyaletinde bir nahiye merkezi. Hırvat, Macar ve Almandan mürekkep olan nüfusu 6 780 (1947) dir. XIII. yüzyıldan kalma bir kalesi, bir şampanya ve bir şeker fabrikası vardır Č., kavşak noktası olup Drava ile Mura ırmakları arasında uzanan mümbit Medjumurje (Mac. Muraköz, Alm. Murinsel) bölgesinin ticari merkezidir. Č, 896 - 1918 ve 1941-1945 yıllarında Macaristana bağlıydı.

CAKSITUZ (= yahşı tuz, iyi tuz), Sovyetler Birliğine dahil Kazakistan Cumhuriyetinin Kerekev (Rus. Pavlodar) bölgesinde tuzlu bir göl Merkezî Kazakistanın dağlık bölgesinin kuzeyinde 50° 23′ kuzey enlemi 77° 57′ doğu boylamındadır. 17 km² büyüklüğündedir. C yazın çabuk kurur ve gölün dibinde kalan tuz bölge halkı tarafından kullanılır.

ČAKSTE [*çakste*], **Jānis** (1859 - 1927), Letonyalı siyasetçi. 1918 de Letonya Cumhuriyetinin ilânından sonra, Halk Konseyinin reisi olan Č., 1920 de Letonya anayasasını hazırlıyan asamblenin reisliğini yapmıştır. 1922 de ittifakla Letonya cumhurbaşkanı ilân edilmiş, 1925 te de tekrar seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı sırasında ölmüştür.

CAKUN (İng. Jakun), ilksel Malaya ırkına mensup ve Malaya yarımadasının güney kısmında yerleşmiş bulunan bir soyun adı. Mantra'lar, Befi'ler, Blanda'lar da aynı soydandır. Negrito'lar ve Veddoit [Vedda'imsi] lerle az veya çok nispette karışmışlardır. C. lar bugün hâlâ tabiat mahsulleri ve avcılıkla geçinen ilkel medeniyet seviyesindedirler Bununla beraber birçokları, son zamanlarda, Malayalıların tesiriyle yurt tutmağa ve ekip biçmeğe alışmışlardır.

DİL: Cakun (İng. Jakun) dili, Okeanusya dillerinin Austronezya veya Malezya - Polinezya kolunun İndonezya

bölümündendir. Malakka yarımadasının güney kısmında konuşulur. Kuzeyinde, aynı gruptan olan Sakay (veya Senoy), bunun kuzeyinde de, yine aynı gruptan Semañ (veya Pañam) dili vardır. Her üçü de, ailenin en yaygın dili olan Malaycanın baskısı altında bulunmaktadır. C., kâfur arayıcılarının dinî dili olup, Bukit (Dağlık Cakuncası) ve Laut (Sahıl Cakuncası) olmak üzere ikiye ayrılır. Berisi (veya Bersisi), Baduanda, Mantra, birinci bölümün, Seletar da ikincinin başlıca lehçeleridir. Bazı dilciler (W. Schmidt, 1926; E. Kieckers, 1931), C. dilini Austronezya dilleri (b. bk.; yani İndonezya + Melanezya + Polinezya)nden ayırarak, Austroasyatik diller (b. bk.; yani Güneydoğu Asya dilleri) inin Mōn-Ḫmēr kolundan saymakta, C.u ve Bersisi'yi iki ayrı dil olmak üzere «Genç Malakka dilleri» başlığı altında bir araya toplamaktadırlar. Aynı dilcilere göre, Sakay ve Semañ dilleri de aynı Austroasyatik ailenin Proto-Malakka veya İlkel Malakka kolunu teşkil ederler. Bk. MALEZYA-POLİNEZYA DİLLERİ, ve İNDONEZYA DİLLERİ.

CAKUN TİPLERİ
(Erkek ve kadın)

Cal: büyük kalori (Fr. grande calorie) nin fiziksel sembolü.

cal: küçük kalori (Fr. petite calorie)'nin fiziksel sembolü.

CALA, Karsın Çıldır kazasına bağlı nahiye. Nahiye merkezinin nüfusu 1 547 (1955) dir. Çıldır gölünün doğu kıyısına yakın bir yerde, bu göle dökülen bir derenin kenarında bulunan C. nın denizden yüksekliği 2 000 m den fazladır. C., Rus sınırından 12 km kadar içerdedir. Halk çiftçilik ve hayvancılıkla geçinir. Gölden balık tutulduğu da olur. C. nın içinden geçen derede alabalık tutulur. El tezgâhlarında dokunan halı ve kilimleri çok aranır. C. da hangi devre ait olduğu bilinmiyen taş kubbeli bir tapınak vardır. Kendisine bağlı 9 köyle birlikte C. nahiyesinin nüfusu 5 467 (1955) dir.

CALABAR [*kælībąr*]: 1. İngiliz Batı Afrikası Nigeria sömürgesinin bir vilâyeti. Niger deltasının doğu bölgesinde bataklık ve sıtmalık yuvası Mangrove kıyısındadır. Yüzölçümü 16 300 km², nüfusu 980 000 (1931) dir. Geniş yağ palmiyesi çiftlikleri vardır.

2. Eski C. veya Duke Town, C. vilâyetinin başkenti olup, aynı zamanda Güney Nigeria'nın idare merkezidir. Denizden 65 km içerde Cross nehrinin döküldüğü koydadır. İşlek bir liman olan C. ile Liverpool, Amsterdam ve Hamburg arasında vapurlar işler. Ibo memleketi (eski C.) nin ticareti de burada yapılır. Palmiye yağı ve çekirdekleri, kauçuk, çeşitli tahta ve reçineler, fildişi ve deriler, bu havalinin başlıca mahsulleridir. Nüfusu 35 000 (1948) dir.

Yeni C., şehrin batısında olup bunun ticaret merkezi Port Harcourt'dur. Nüfusu 16 653 (1931) tür.

CALABOZO [*kalauọtho*], Venezuela'da, Miranda (Guzman Blanco) vilâyetinde bir şehir. Caracas'ın 196 km güney-güneybatısında, Guárico nehrinin sol kıyısında, lyano (llano) ların ortasında bulunur. 1730 da kurulan şehir oldukça iyi inşa edilmiş olup hoşça bir manzara arz eder. Nüfusu 6 870 (1948) tir. Ahalisi başlıca, hayvancılıkla uğraşır. Canlı hayvan, deri, peynir, kereste ticareti oldukça önemlidir. Şehrin civarındaki gölcükler elektrikli yılan balıkları ile doludur.

CALABRESE: bk. PRETI, Mattia, Il Calabrese.

CALABRIA [*kaląbria*], Güney İtalyada bir bölge. Yüzölçümü 15 113 km², nüfusu 2 043 000 (1951) dir. Catanzaro Cosenza ve Reggio vilâyetlerini ihtiva eder. Apeninler yarımadasının güney ucu (çizme ucu) nu teşkil eder. Burada, Apenın sıradağlarının yerini Sila (1929 m), Serre (1 420 m) ve Aspromonte (1 956 m) adındaki masifler alır. Kıyılarında hiç ada ve liman yoktur. Kayın (Fagus) ve çam (Abies) ormanları (yüzölçümünün % 26 sını kaplar) ve büyük baş hayvan yetiştirilen yaylaları vardır. Sila masifine kuzeyden giren Crati çöküntüsünde ise Akdenize has bitkilerden zeytin, portakal, incir ve asma yetiştirilir. Yakın zamanlara kadar sıtmanın hüküm sürdüğü kıyı ovaları ziraî bakımdan iyi işletilmemektedir. Burada bilhassa Messina boğazı boyunda sık sık depremler olmaktadır. Yeraltı zenginliklerinden ancak Lungro tuz yataklariyle Strongoli'deki kükürt ocakları ekonomik bir değer taşır. Su kuvvetleri (San Giovanni in Fiore ve Cotrone'de su ile işliyen elektrik santralları vardır) gittikçe daha büyük bir rol oynıyacaktır. Bilhassa Sila bölgesinde büyük malikâneler parçalanarak topraksız köylülere dağıtılmaktadır.

Tarih: Eski zamanlarda şimdiki C. nın adı, Brutium veya Bruttium (b. bk.) idi. Ancak Güney İtalyanın güneydoğu ucu C. adını taşırdı. M. Ö. VIII. yüzyılda başlıyan Yunan sömürgeciliği neticesinde Bruttium, Büyük Yunanistan (Megalē Hellas, Magna Graecia) ın bir parçası olmuştur. Pyrrhos harbinden sonra Romalılara tâbi olmuş, Ortaçağın başında kısa bir zaman için Odoaker'in idaresinde kalmış, M. S. 700 den sonra Bizans İmparatorluğuna bağlanmış, 1060 ta Normanlar tarafından fethedilerek Apulia'ya katılmış; sonra Napoli-Sicilyaya verilmiştir. Son zamanlarda, Sardinya ile birlikte İtalyanın en geri kalmış bölgesi olarak tanınmıştır.

DİL. Calabria lehçesi, İtalyancanın Merkez-Güney (centro-meridionale) lehçeleri grupunun (öbür gruplar: 1. Toscan; 2. Kuzey) Güney bölümünden olup, Sicilia ve güney Puglia (Apulia) lehçeleri ile birlikte bir alt-grup meydana getirir (öbür alt-gruplar: 1. merkezde Basilicata [Lucania], kuzey Puglia. Campania, Abruzzo e Molise; 2. kuzeyde Lazio [Latium], Umbria, Marche). Kuzeyinde Basilicata ve Campania lehçeleri vardır.

C. lehçesi, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılır. Campania lehçesine yaklaşan Kuzey bölüm, Castrovillari'den Cantazaro'ya kadar uzanır, Sicilia lehçesine yakın olan Güney bölüm de Cantazaro'dan başlar ve yarımadanın güney ucundaki Reggio di Calabria ve Melito di Porto Salvo'ya kadar iner.

Edebî İtalyancaya bakarak, Güney bölümün başlıca vokalizm hususiyetleri şunlardır: *e* > *i*, ve *o* > *u*; meselâ *vena* > *vina* (= toplardamar, krş. Kuzey *vena*), *voto* > *vutu*

(= yemin), *gola* > *gula* (= boğaz). En güneyde de kelime sonu *e* > *i* değişikliği vardır, *cuore/core* > *kori* (= yürek, krş. Kuzey *kore*), *dente* > *denti* (= diş, krş. Kuzey *dente*) gibi. Kuzey bölümünde şu değişiklikler göze çarpar: kelime sonunda *o* > *u* olmak şartiyle içvokal *e* > *i*, meselâ *pelo* > *pilu* (= kıl), *gelo* > *gilu* (= buz); ayrıca, vurgulu olmak şartiyle *o* > *u*, *bocca* > *vukka* (= ağız), *gomito* > *guvitu/vuvitu* (= diresk) gibi. Kuzeyde, kelime sonu *o* > *u* olmak şartiyle kelime başı *o* > *uo* diftonglaşması vardır, meselâ *osso* > *uossu* (= kemik, krş. Güney *osso*), fakat cemi *ossa* aynen kalır. Yine kuzeyde, kelime sonu *i* olmak şartiyle ilk hecede *e* > *ie* diftonglaşması ile karşılaşırız, cemi *denti* > *dienti* (= dişler, krş. Güney *denti*), fakat müfret (tekil) *dente* aynen kalır. Kuzeyde bazı yerlerde *o* > *au/agu* değişimi de vardır, meselâ *toro* > *taguru* (= boğa), *alloro* > *laguru* (= defne ağacı).

Konsonantizmde, çoğu Kuzeye ait olmak üzere, *ll* > *ḍḍ/y*, *mb* > *mm*, *pi-* > *kj-*, *fi-* > *xi-*, *gl* > *jj/gg*, *nt* > *nd*, *l* > *t*, *nf* > *mp* gibi değişmeler görülür, meselâ *collo* > *koḍḍu/koyu* (= boyun), *pelle* > *peḍḍu/peyi* (= deri), *gamba* > *gamma* (= bacak), *piano* > *kjanu* (= yavaş), *fiore* > *xiure* (= çiçek), *figlio* > *fijju/figgiu* (= oğul), *pianta* > *kjanda* (= bitki), *volta* > *bota* (= yol), *inferno* > *mpernu* (= cehennem).

Morfolojideki başlıca hususiyetler şunlardır: 1. Cemi (çoğul) eklerinden -*ora* burada nadir olup, yerine sadece -*a* kullanılır. 2 Müennes cemi -*i* olmaz, -*e* olarak kalır, *croce* (= haç), cemi *croci* yerine müfret ve cemi *kruce* gibi. 3. Fiilde, gelecek zaman (futurum) yoktur, yerine şimdiki zaman (praesens) kullanılır. 4. Akrabalık adlarında, müfret üçüncü şahıs müstakil mülkiyet (iyelik) sıfatı yerine harf-i tarif kullanılır, meselâ «babasına» mânasiyle *a suo padre* yerine *a lu patre*, veya -*sa* üçüncü şahıs mülkiyet ekiyle *a patressa*. Bk. İTALYAN DİLİ, ayrıca bk. G. Bertoni: *Italia dialettale*, Milano 1916.

C., eski «Büyük Yunanistan» (Yun. Megalē Hellas, Lat. Magna Graecia) ın sınırları içinde olduğu için, hâlâ bazı yerlerinde, bilhassa Boca'da Yunanca da kullanılmaktadır. Castrovillari, Borgia, Cerzeto, Gropani, Nicastro, Strongoli v. b. yerlerde de Arnavutça konuşulur.

CALAFAT (Coğ.): bk. KALAFAT.

CALAGAŞ, Sovyetler Birliğine dahil Kazakistan Cumhuriyetinin Kızılorda (eski Akmesçit) vilâyetine bağlı bir bölge. Sirderya aşağı havzasında, Arıs-Kandas demiryolu üzerindedir. Çoğu Kıpçak boyuna mesup Kazaklardan ve pek az miktarda Naymanlardan meydana gelen ahali, başlıca, çiftçilik ve davarcılıkla geçinir.

CALAGURRIS [*kalagụrris*], Eskiçağda Hispania Tarraconensis'te, Iberus (Ebro) kıyısında bir şehir, şimdi Calahorra (İspanya). C. halkı olan Vascon'lar vahşete kadar giden cengâverlikleriyle meşhurdular. Sertorius harbleri sırasında şehir, Afranius tarafından kuşatıldığı zaman, Vascon'ların bütün erzak stokları bitince karı ve çocuklarını öldürüp etlerini yedikleri rivayet edilir. C., Roma İmparatorluğuna katıldıktan sonra Nassica adiyle municipium olmuştur. Meşhur Romalı rhetor (belâgat öğretmeni) Marcus Fabius Quintilianus (39-95) C. te doğmuştur.

CALAHORRA [*kalaọrra*], İspanyanın Logroño vilâyetinde (Eski Castilla) bir şehir. Şarapçılık ve hayvancılık merkezlerinden biridir. Cidacos'un Ebro'ya döküldüğü yere yakın bir mevkide bulunan ve güzel bir görünüşü olan C., V. yüzyıldan beri piskoposluk merkezidir. Eskiçağda Calagurris (b. bk.) adını taşımaktaydı. Arapların eline geçtikten sonra tahkim edilmiştir. 1054 te Navarra kıralı Don Garcia şehri geri almıştır.

Şehir dar, dolambaçlı ve dik yokuşlu sokakları ve çok sayıda eski evleriyle Ortaçağ görünüşündedir. Başlıca âbideleri, gotik büyük kilisesi ile Casa Santa (= Mukaddes ev) dır. Büyük kilise XV. yüzyılın sonuna doğru tamir olunmuştur. Casa Santa'da iki Hıristiyan azizin mezarları ile Romalılardan kalma sirk ve su kemeri vardır. Nüfusu 13 199 (1940) dur.

CALAIS [*kalę*], kuzeybatı Fransada bir liman. Manş (la Manche) denizinin en dar yerinde ve İngiltere kıyılarındaki Dover şehri karşısında olan C., Pas-de-Calais departmanının en büyük şehridir. 32 km kadar genişliği olan C. boğazı (Fr. Pas-de-C., İng. Strait of Dover) kıyısında yükselen C. ile Dover arası, gemilerle 40 daki-

C A L A I S: Umumi görünüş ve Belediye binası

kada geçilebilmektedir. Adı ilk defa 1180 de geçer. Fransanın İngiltereye en yakın noktasında bulunması dolayısiyle tahkimine lüzum görülmüştür. III. Edward'ın kumandasındaki İngiliz ordusunun Crécy'de (26 Ağustos 1346) Fransızlara karşı kazandığı zaferden sonra C. bir yıl kadar İngilizler tarafından muhasara olunduktan sonra zaptedilmiştir. İngiliz idaresi altında büyük bir ticaret merkezi haline gelen şehir 1558 de Guise dukası François'nın kumandası altındaki bir Fransız ordusu tarafından geri alınmıştır. Bundan sonra C., 1595 e kadar Fransızların elinde kalmış ve bu tarihte şehri İspanyollar zaptetmişlerdir. İspanya, şehri 1598 de, Vervins muahedesiyle, Fransaya iade etmiştir. Birinci Dünya Harbinde, 1914-1916 yıllarında, C ağır bombardıman neticesinde çok hasar görmüştür. C. yi 26 Mayıs 1940 ta Almanlar zaptetmiş, İkinci Dünya Harbinde şehrin büyük bir kısmı yıkılmıştır.

Şehrin kuzeybatısı dok ve kanallarla çevrilmiştir; doğu ve güney kısımları Saint-Pierre adiyle, şehrin modernleştirilmiş kısmını ve sınai bölgesini teşkil eder. C. nin

başlıca tarihî âbideleri şunlardır: XIV. ve XV. yüzyıllardan kalma Notre-Dame büyük kilisesi; 1295 te inşa edildiği sanılan ve 1740 ta tekrar inşa olunan Hôtel de Ville (Belediye binası); Hôtel de Guise. Sokakların pek çoğu geniş ve iyi döşenmiştir. François Auguste Rodin'in 1347 de İngilizlerin muhasarasından sonra C yi kurtarmak için canlarını feda eden altı C. li için yaptığı heykel grupu, buradaki en tanınmış sanat eserlerinden biridir. Şehrin başlıca sanayi müesseseleri, tentene ve tül fabrikalarıdır. İç çamaşırı, yün, pamuk ve ipek eşya, şapka ve eldiven fabrikaları da vardır. Ayrıca tuz tasfiyehaneleri, taktirhaneler, tersaneler ve yüksek okullar bulunmaktadır. Şehrin oldukça zengin bir müzesi ve kütüphanesi (35 000 kitap) vardır. C. limanı kereste, ham maden, kömür, petrol ithal eder, mensucat ve madenî eşya ihraceder. Ringa ve morina avı ile meşgul olunur. Liman en büyük transatlantikleri içine alacak kadar büyük ve çok mükemmeldir. Şehir önemli bir ticaret merkezi olup demiryolu ve hava yoliyle önemli merkezlere bağlıdır. Nüfusu 60 340 (1954) tır (1911 de 72 300, 1936 da 67 600, 1946 da 50 048 idi).

CALALABAD (CELÂLABAD): 1. Sovyetler Birliğine dahil Kırgızistan Cumhuriyetinde 21 Kasım 1939 tarihinde kurulan vilâyet Güney ve güneybatıda Özbekistan Cumhuriyeti ile sınırdaştır. C. vilâyetinin yüzölçümü 24 200 km² dir. Vilâyet 10 idari bölgeye ayrılmıştır: bu vilâyette 3 şehir, şehir tipinde 4 kasaba vardır. Merkezi, aynı adı taşıyan C şehridir.

C. ın arazisi dağlıktır. Eski Türklerin Tengridağ dedikleri sıradağların bir kısmı vilâyet sınırları içindedir. Bu vilâyetteki dağların ortalama yüksekliği 2 000 m ile 3 000 m arasındadır. Vilâyetin kuzeybatı kuzey ve doğu kenarları boyunca Batı Tiyenşanlara dahil Çatkal, Susamır ve Fergana sıradağları uzanmaktadır. Bu dağlardan çıkan ırmakların vâdilerinde teşekkül etmiş olan düzlükler arasında en önemlileri Kögart, Pazar-Kurgan ve Nanay düzlükleridir. Bu silsilelerdeki bazı dağların irtifaı 4 000 m yi geçmektedir Bavbaşat adını taşıyan dağın en yüksek noktası 4 490 m ye yakındır. Dağların dorukları yaz kış karlarla yamaçları ise ormanla örtülüdür. Ormanlarında yabani ceviz, elma fıstık amberbaris muşmula çok bol yetişir. Vilâyette kara iklimi hüküm sürer. Bu vilâyet Kırgız ülkesinin en ılık bölgesidir. Türkistanın en soğuk ayı olan Ocak ayında C da ısı sıfırdan biraz aşağı olur. Temmuzda ortalama + 25° 28° dir. Vilâyetin en büyük ırmağı Narın'dır. Bu ırmak, Fergana Çaakto sıradağlarının kollarını yarıp geçer. Narın ırmağına soldan Karasu, sağdan Torkent Uzunahmet denilen ırmaklar dökülürler. Güneyde Karaderya ve bunun kolları Kögart, Karaünkür, Maylısu ırmakları vardır. Vilâyetin batısında Sirderyanın kolları olan Patşaata, Çanaç, Kassansay, Sumsar ırmakları vardır. Başlıca göller şunlardır: Sarıçelek, Kugala, Karaköl. Vilâyetin ahalisi Kırgız Özbek, Rus, Ukraynalı, Tatar ve Taciklerdir.

2. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Hokand hanlığı zamanında Endican beyliğine bağlı bir kasaba idi. Baburşah hâtıralarında Endicandan uzun uzadıya bahsettiği halde C ı anmıyor. C. Sovyet Kırgızistanı kurulduktan sonra gelişti. Türkistanın en güzel ve mümbit bir yerinde bulunduğu için Sovyet hükümeti burasına, Rus göçmenlerini yerleştirmek için büyük önem verdi. C da konserve, bira, pamuk temizleme, motor tamir, tuğla ve kiremit, ekmek fabrika ve imalâthaneleri vardır. C. en çok pamuk yetiştiren bölgenin merkezidir.

C. dolaylarında şifalı birçok ılıcalar vardır. Bunlar deniz seviyesinden 981 m yüksekliktedir. Çarlık devrinde bu eyalette Rus göçmenleri ahalinin % 1 ini teşkil ettiği halde, Sovyet egemenliği devrinde bu nispet % 30 u bile geçmiştir.

CALAMATTA [*kalamatta*]. **Luigi** (1802-1869), İtalyan gravürcüsü ve litografı. Cıvitavecchia'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Gravürlerini bakır üzerine yapmıştır. 1822 de Parise gitmiş ve Ingres'in öğrencisi olarak orada çalışmağa başlamıştır. «XIII. Louis'nin andiçmesi», «Napoléon'un ölüm maskesi» bu devrin eserleridir. 1837 den itibaren Bruxelles'deki École des Beaux Arts'da gravür profesörlüğü etmiş; 1861 de de Milano akademisine (Brera) geçmiştir. Ingres, Guizot, Paganini ve George Sand'ın portrelerini işlemiş ve büyük üstatlar (Leonardo da Vinci, Raffaello, Rubens) ın eserlerini örnek alarak çalışmıştır. Eserleri arasında «Francesca da Rimini», «La Gioconda» ve «Madonna di Foligno» bilhassa tanınmıştır.

CALAME [*kalâm*], **Alexandre** (1810-1864), İsviçreli ressam, litograf ve resim hakkâki. Vevey'de doğmuş, Mentone'da ölmüştür 1829 da Cenevrede F. Diday'ın talebesi idi. Almanya, Holânda, İngiltere, Fransa ve İtalyayı baştan başa dolaşmıştır. C., yaz mevsimlerini muntazaman Alplerde geçirir, meşhur tabloları için burada motifler toplardı: «Güneş doğarken» (Leipzig Müzesinde), «Dağa kaçış» (Berlin, Nationalgalerie'de). C. ın, dağ manzaralarını canlandıran litografları resim derslerinde model olarak kullanılır; genel olarak, manzara resimlerine renk tezatlariyle romantik bir ifade vermiştir.

CALAMIAN [*kalamyan*] **ADALARI** veya **CALAMIANES**, Filipin Cumhuriyetinin batı kısmında, Mindoro ile Palawan adaları arasında bulunan adalar grupu. Hepsinin yüzölçümü 2 300 km², nüfusu 14 445 (1948) tir. Üç büyük ve 95 küçük adadan meydana gelen grupun en önemli adaları şunlardır: Busuanga Culion, Coron. C. A. Palawan vilâyetinin güzel bir kısmını teşkil eder. Arazi dağlıktır ve ormanlarla kaplıdır. Başlıca şehri Coron'dur. Ahalisi Tagal, Malay. Çinli, Negrito ve melezlerden meydana gelmiştir. Çok mümbit olan adalarda hindistancevizi, pirinç, kahve, şekerkamışı, tütün ve çivit yetişir. Hayvancılık ve bilhassa arıcılık, balıkçılık, inci avcılığı da önemli bir yer tutar. Demir, manganez ve altın madenleri çıkarılır.

CALAMISTRUM [*kalamistrum*], eski Romada saç kıvırma aleti. Kadın, erkek, hattâ kibarların maiyetindeki köleler tarafından kullanıldığı sık sık kaydedilmektedir.

CALAÑAS [*kalanyas*], İspanyanın güneybatısındaki Huelva vilâyetinde bir nahiye. Huelva şehrinin 52 km kuzeyindedir. Nüfusu 11 285 (1948). Pirit (pyrite) madeni çıkar.

CALANCA, VAL [*val kalanka*], İsviçrenin Graubünden (Fr. Grisons, İt. Grigione, Ret. Grischun) kantonunda Calancasca suyunun açtığı derin bir vâdi. Kuzeybatı doğrultusunda uzanan C., Grono karşısında Val Mesocco'ya açılır. Vâdinin başlıca merkezi olan ve 1 088 m yüksekliğindeki Rossa'ya kadar uzanan bir posta yolu vardır.

CALAND [*kalant*], **Elisabeth** (1862-1929), Alman kadın piyano öğretmeni ve pedagogu. Rotterdam'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. L. Deppe'nin talebesi idi. 1898 1915 yılları arasında Berlinde piyano öğretmeni olarak çalışmıştır. C., bilhassa Deppe metodu üzerine yazılar yaz-

mıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Deppesche Lehre des Klavierspiels* (Piyanoda Deppe metodu) [5. bas. 1921], *Die Ausnützung der Kraftquellen im Klavierspiel* (Piyano çalmada kuvvet kaynaklarından faydalanma) [2. bas. 1923], *Praktischer Lehrgang* (Pratik öğretim) [3 bas. 1922]. 1929 da Berlinde bir Elisabeth Caland Derneği kurulmuştur.

CALANDA [*kalạnda*], İsviçrede Ragaz ile Chur arasında, Glarn Alplerinin doğu kesimindeki kayalık dağ silsilesi (2808 m).

CALANDAR (İng. Jalandhar) [Coğ.]: bk. CULLUNDUR (İng. Jullundur).

CALANDO [*kalạndo*] (İt. *calare* = azalmak, düşmek), kuvvet bakımından hafiflemeyi, sürat bakımından yavaşlamayı ifade eden müzik terimi. *Diminuendo* (hafifleme) ve *ritardando* (yavaşlama) terimlerinin bir kelime ile ifadesi.

CALANUS [*kalạ̄nus*], **Coelius Iuventius** (ölm. takr. 1218), Hırvatistan ve Dalmaçya valisi. Dalmat menşeli bir Katolik papazı olan C., 1188 de Pécs (Macaristan) piskoposluğuna getirilmiş, ertesi yıl da Macar kıralı III. Béla tarafından Hırvatistan ve Dalmaçya valiliğine tâyin edilmiştir. Bosnada Bogomiller (bk. BOGOMİLLİK) e karşı yapılan savaşta kazandığı başarılar yüzünden papa tarafından kardinalliğe yükseltilmiş, 1190 da Macaristan ile Venedik arasındaki barışta aracılık etmiştir. III. Béla'nın ölümünden (1196) sonra kıralı zehirlemekle suçlandırılmış ise de, böyle bir suçu ispat edilememiştir. C., sanat ve ilimsever bir adamdı. Priskos Rhetor, Jordanes ve Paulus Diaconus'un eserlerinden faydalanarak *Vita Attilae* (Attilâ'nın hayatı) adiyle bir Attilâ biyografisi meydana getirmiştir (ilk bas. Venedik 1502, ikinci bas. Ingolstadt 1608, üçüncü bas. M. Bél [b. bk.] in *Adparatus ad historiam Hungariae* adlı eserinde, 1735).

CALÃO [*kalạ̃o*], Portekiz dilinin argosuna verilen ad. İspanyolca *calón*nun karşılığıdır. Bk. PORTEKİZ DİLİ, ve ARGO.

CALAPA TUBERİ (Jalapae tuber, Racine de jalap [Kodeks], tıpta kullanılan Exogonium purga (Wenderoth), Bentham (Convolvulaceae) ın sıcakta kurutulmuş tüberkül şeklinde ikinci derecedeki kökü.

C. T. az çok kürevi, armudi veya uzun migzelî şekilde, pek sert ve ağırdır. Ekseriya tavuk yumurtası büyüklüğünde, bazan yarılmış, nadiren parçalara ayrılmıştır. Dış yüzü koyu esmer renklidir; daha açık renkli buruşuklar ve enine çekilmiş kabarcıklar gösterir.

Kendisine muhsus hafif bir lezzeti, önce yavan ve sonra dokunaklıdır. C. T. tozu sarıya çalan sincabi esmer renklidir. En az yüzde on reçineyi havi olan C. T. nden calapa reçinesi, calapa hapları ve bileşik calapa tentürü yapılır.

CALAPAHAR (İng. Jalapahar): bk. DARCİLİNG (İng. Darjeeling).

CĂLĂRAŞI [*kilîrạş*], Rumen Halk Cumhuriyetinin güneydoğusundaki Muntenia eyaletinde Ialomiţa vilâyetinin merkezi. Bükreşin 103 km güneydoğusunda, Tuna'nın Borcea adını taşıyan kolu üzerindedir. Demiryolu kavşak noktası. Nüfusu 17 890 (1948). Hububat ve canlı hayvan ticareti ve balıkçılık yapılır. Eski adı Lichireşt idi. 1852 den 1881 e kadar Ştirbeiu Vodă adını taşımış ve bu son tarihte şimdiki adını almıştır.

CALAS [*kalạ*], **Jean** (1698 - 1762), Fransız Protestan tüccarı. Lacaparède'de doğmuş, Toulouse'da idam edilmiştir. İntihar etmiş olan oğlunu, Katolik olmasın diye öldürmüş olmakla suçlandırılmıştır. Toulouse mahkemesinin verdiği ölüm kararı üzerine çark işkencesine mahkûm edilmişti. Voltaire'in, *Sur la tolérance à cause de Jean Calas* (J. C. ile ilgili olarak müsamaha hakkında) adlı yazısı üzerine C., 1765 te Paris Parlâmentosu tarafından bütün suçları affedilerek mâsum ilân edilmiş, el konmuş mülkü de ailesine geri verilmiştir. Chodowiecki'nin «Jean C. nın vedaı» adlı bir tablosu vardır.

CALASANZA [*kalasạnṭha*], **José, San** [Lat. adı: **St. Iosephus Calasantius**] (1556 - 1648), İspanyol Katolik rahibi ve tarikat kurucusu. Peralta de la Sal (Aragón) da doğmuş, Romada ölmüştür. Öğrenimini Lerida, Valencia ve Alcalá de Henares'te tamamladıktan sonra rahip olmuş; önce Lerida piskoposu yanında, bunun ölümünden sonra da Urgel piskoposu yanında çalışmıştır. 1592 de Romaya yerleşen C., 1597 de fakir çocuklar için bir okul açmıştır. Bu, Avrupada açılan ilk parasız okul idi. Daha sonra C., bu okulda öğretmenlik yapan rahipleri teşkilâtlandırarak, öğretmenli le meşgul olan Piarist'ler tarikatını kurmuş (1617), Papa XV. Gregorius da bu tarikatı resmen tanımıştır (bk. PİARİSTLER). C., XIV. Benedictus zamanında «mutlular» (1748), XIII. Clemens zamanında da «azizler» sırasına (bk. AZİZLER) çıkarılmıştır (1767). Yortusu 27 Ağustostadır.

CALASCIBETTA [*kalaşibẹtta*], İtalyanın Sicilya adasındaki Enna vilâyetinde bir şehir. Caltanissetta şehrinden 24 km lik bir mesafede olup, Castrogiovanni'nin karşısındadır. Catania - Palermo treninin geçtiği dar geçidin kuzeyinde, 880 m yüksekliğinde bir tepe üzerinde yükselir. Nüfusu 10 000 kadardır. Halkı ipekçilik, şarapçılık, hububat ziraati ve zeytincilikle geçinir.

CALATAFIMI [*kalatafīmi*], İtalyada bir kasaba. Sicilyanın kuzeybatısındaki Trapani vilâyetinde, Palermo'dan da 51 km uzaklıktadır. Nüfusu 11 664 (1951) tür. Aslında bir Arap köyü olması muhtemel olan C. nin etrafı tepelerle çevrilidir. Civarına bir pazar vazifesi görür. Mahsulleri hububat, zeytin, üzüm ve başka meyvalardır. Burada bir tepe üzerinde eski bir kalenin harabeleri ve kasaba civarında Segesta adındaki eski Yunan şehrinin harabeleri bulunmaktadır. C. nin güneybatısında 3 km mesafede Garibaldi, 15 Mayıs 1860 ta, Marsala'dan Palermo üzerine yürürken, Bourbon'ların ordusunu mağlûbederek Sicilyada ilk zaferini kazanmıştır. İngiliz yazarı Samuel Butler (1835 - 1902) eserlerinin büyük bir kısmını C. de yazmıştır.

CALATAYUD [*kalatayụd*] (Arap. *Kalat Ayyûb* = Eyüp kalesi), İspanyada Zaragoza vilâyetinde şehir. Zaragoza şehrinin 72 km güneybatısındadır. Nüfusu 20 000 (1950) dir. Jalón nehri üzerinde, bunun Jiloca nehrine aktığı yere yakın bir noktada kurulan C., Araplardan kalma kalelerin ve harabelerin bulunduğu kayalık bir tepenin eteğinde uzanır. Bir ticaret merkezi ve kavşak noktası olan C. da çikolata, alçı, kiremit, sabun, sandal (çarık) ve şeker fabrikaları ile canlı hayvan pazarı vardır. Şehrin birçok ilgi çekici yapıları arasında eskiden bir cami olan Santa Maria kilisesi ile eskiden Templarius şövalyelerinin İspanyada başlıca kilisesi olan San Sepulcro kilisesi en önemlilerindendir. Şehrin kükürtlü banyoları da vardır (16 km mesafede). VIII. yüzyılda kurulan bu şehir, Aragón kıralı

I. Alfonso tarafından 1120 de Araplardan alınmıştır. Latin epigram şairi Martialis'in doğduğu Bilbilis (b. bk.) şehrinin harabeleri C. un 3 km doğusundadır.

CALATRAVA [*kalatrava*]: 1. Filipin adalarında bir şehir. Negros vilâyetinin batı kısmının kuzeydoğu kıyısında Tañón boğazı üzerinde. Bacolod şehrinin 58 km doğusundadır. Nüfusu 38 695 tir.

2. **C. la Vieja** (= eski C.), İspanyanın ortasında Ciudad Real şehrinin tam kuzeydoğusunda, Toledo şehrinin 104 km güneydoğusunda Guadiana nehrinin üzerinde bir eski kale (şimdi bir kışla). Yeni Castilla'nın Ciudad vilâyetinin Almagro şehrine aittir. Buraya Ortaçağda Sierra Morena'nın kilidi gözü ile bakılırdı. Araplara karşı iki Cîteaux rahibi tarafından müdafaa edilerek 1158 de Castilla kıralı III. Sancho'ya verilmiş ve rahipler aynı zamanda C. askerî tarikatını kurmuştur.

Kale 1197 de Araplarca zaptedilmiş. 1212 de geri alınmış, 1218 de Alcantara tarikatına devredilmiş ve aynı tarihte C. tarikatı mensupları kalenin takriben 13 km güneyinde yeni bir manastır inşa ettirmişlerdir (C. la Nueva = yeni C.). Şimdi burada yalnız bir kule kalmıştır. C. V. nın bulunduğu yaylak ve tepelik bölge Campos de C. (=C. çayırları) adını taşır. Cîteaux rahipleri tarafından C. kalesinin Araplara karşı müdafaasından (1158) sonra, bu kale nin devamlı korunmasını sağlamak için kurulan İspanyol büyük tarikatlarının birincisi olan C. tarikatı, 1164 te papa III. Alexander tarafından resmen kabul edilmiştir. Bu tarikatın başkanlığı 1487 de muvakkat, 1523 te de nihai olarak İspanyol tacı ile birleştirilmiştir. 1540 ta şövalyelere evlenme hakkı verilmiştir. Tarikat, söndükten sonra XII. Alfonso tarafından liyakat tarikatı olarak tekrar kurulmuştur. Tarikat nişanı, gümüş zemin üzerinde kırmızı bir zambaklı istavrozdur ve kırmızı bir kordele ile taşınır. Tarikat kostümü, beyaz bir manto olup sol tarafı kırmızı zambaklı istavrozla süslüdür.

CALAU [*kalau*], Lausitz (Doğu Almanya) in kuzey ve kuzeydoğu sınırında Cottbus vilâyetinde bir kaza merkezi; nüfusun çoğu Protestandır: 5 400 (1946). Geç Gotik üslûbunda bir kilisesi vardır. Ayakkabı sanayii gelişmiştir.

CALAVAN (İng. Jhalawan), Pakistan Müslüman Cumhuriyetinin Belucistan kısmında Kelat (Kalat) devletinin güney bölümü. Yüzölçümü 54 696 km^2, nüfusu 224 000 dir.

CALAVAR (İng. Jhalawar). Hindistan Cumhuriyetinde Racastan Birliği (İng. Rajasthan Union) ni teşkil eden devletlerden biri. İki bölüme ayrılmıştır. Yüzölçümü 2 134 km^2, nüfusu 122 299 (1941) dur. Merkezi Calrapatan Çaoni (İng. Jhalrapatan Chhaoni) şehridir.

CALAVERAS [*kælîve'îs*], Amerika Birleşik Devletlerinin Kalifornia bölümünde bir nehir. Stockton'ın batısındaki bir noktada San Joachim nehri ile birleşir. Nehrin adını taşıyan bir baraj 66 m yüksekliğinde ve 360 m uzunluğundadır.

Calaveras kafatası: büyük münakaşalara yol açmış olan bir fosil kafatası. Şimdi Cambridge (Massachusetts) deki Peabody Museum'dadır. J. D. Whitney tarafından. 1866 da Kalifornia'nın Calaveras bölümünde, Sierra Nevada' nın volkanik karıştırılmamış altınlı çakıl tabakalarında bulunduğu bildirilmisti. Kafatası, 38 m derinliğinde, taş aletler ve ok uçları yanında bulunmuştur. Whitney, kafatasının üçüncü devrin sonuna ait olduğunu iddia etmiş ise de, bu hüküm, umumiyetle kabul edilmemektedir. Kafatası, tip itibariyle bölgenin yerlilerininkine benzer.

CALAYIR, Kazakların «Ulu Cüz» (Ulu yüz) birliğini teşkil eden boylardan biri. Yedisu bölgesinde Karatal ırmağı havzasındadır. Boy halkı çiftçilik ve çobanlıkla geçinir. Eskiden bu sahada yaşıyan Karahanlı Türk boylarından bir kısmının XIII. yüzyılda Moğol - Calayırlarla karışıp şimdiki Kazak - Calayır boyunu (birliğini) meydana getirmiş oldukları tahmin edilmektedir. 1890 yıllarında yapılan çadır sayımında, boyda 17 000 aile - çadır vardı.

CALBAYOG [*kalbayog*], Filipin cumhuriyetinde bir şehir. Samar eyaletinde, Calbayog nehrinin ağzında, Samar adasının batı kıyısında, Catbalogan'ın 47 km batısında. Buradan Manila'ya, C un başlıca mahsulü olan kenevir, kopra ve kıymetli keresteler gönderilir. Nüfusu 79 503 (1948) tür.

CALBE [*kalbî*], Almanyada Saale ırmağı kıyısında bir şehir. Magdeburg vilâyetinin mümbit bir yerinde, Schönebeck civarında bulunan C., 1939 da 12 500, 1949 da ise 15 000 nüfuslu idi. Burada bahçe ürünleri, bilhassa hıyar ve soğan bol miktarda yetişir. Şeker ve ilâç sanayii gelişmiştir. Ayrıca yerli maden cevheri üzerine kurulmuş Eisenwerke West (EWW) adını taşıyan ve 1955 te 400 000 ton ham demir elde eden bir demir sanayii de mevcuttur.

CALCAR, Jan Joest van: bk. JOEST VAN KALKAR, Jan.

CALCAR [*kalkar*], **KALKAR** veya **KALCKER, Jan Stevenszoon** veya **Stephan, van** (1499? - 1550?), Holândalı manzara ve portre ressamı ve tahta gravürcüsü. Calcar (Kleve, Almanya) da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. Holândada tahsil ederek önce Dordrecht'te çalışmış, sonra 1536 dan itibaren Venedikte Tiziano'nun talebesi olarak onun atelyesinde çalışmıştır. Vesalius'un *De humani corporis fabrica* (İnsan bedeninin binası hakkında) başlığını taşıyan teşrih eserinin tahta üzerine gravürlerini çizmiştir (1543). Bunlar bazılarınca Tiziano'ya mal edilmektedir. Sonradan Napoli'de yerleşip portre ressamı olarak çalışmıştır. Tiziano ve Raffaelo'nun bazı eserlerini taklîdetmiştir. «Köln'lü müşavir Melchior von Bauwiller'in portresi» (1540; şimdi Louvre'da) ona mal edilir.

CALCEOLARIA (Bot.): bk. ÇANTAÇİÇEĞİ.

CALCEUS [*ka'keus*], eski Romalıların sokakta giydikleri ayakkabı. Hem erkek, hem kadın heykellerinde görülür. Uzunca konçlu, kapalı olan C., içtimai sınıflara göre renk ve şekil bakımından çeşitli idi. Senatorların giydikleri *C. senatorius*, siyah deriden imal edilir, baldıra kadar çıkan dört kayışla ayağa bağlanırdı. Asılzadelerin ayakkabısı olan *C. patricius*, aslında Alba kırallarının ayakkabısı idi. Kırmızı deriden yapılan ve tabanı kalınca olan bu ayakkabının kayışları, baldırın etrafındaki kopçalara tutturulurdu. Şövalyeler ve halk konçsuz siyah C giyerlerdi.

CALCULUS [*kalkulus*]: 1. Romada hesapta kullanılan ufak taş; 2. Romada en küçük ağırlık ölçüsü = 0,18 gr C ceratium'un yarısı ve obolus'un dörtte biri idi; 3. oy vermede kullanılan zıpzıp (beyaz = evet, siyah = hayır).

C. Minervae: Minerva'nın taşı. Oylar eşit olduğu takdirde kullanılırdı. Adı şu hikâyeden alınmıştır: Annesini öldüren Orestes'in yargılanmasından sonra Areopagos

âzalarının oyları (beyaz ve siyah zıpzıplar) denk olduğu için tanrıça Minerva kendi beyaz taşını ilâve ederek Orestes'i beraet ettirmiştir.

CALCUTTA (Coğ): bk. KALKUTTA.

CALDA [*kalda*] (Lat. = sıcak su), Romalıların içkisi. Sıcak su katılan baharatlı şarap idi.

CALDANI [*kaldâni*], **Leopoldo Marco Antonio** (1725 - 1813), İtalyan teşrihçisi ve fizyologu. Bologna'da doğmuş, Padova'da ölmüştür. 1755 te Bologna'da profesör olmuş daha sonra yine profesör olarak Padova'da çalışmıştır (1771 - 1805). Albrecht von Haller'ın taharrüş kabiliyeti teorisinin ateşli taraftarı idi: *Sull'intensività ed irritabilità di alcune parti degli animali. Lettera scritta al Signor Haller* (Hayvan vücudunun bazı kısımlarının şiddet ve taharrüş kabiliyeti hakkında Bay Haller'e yazılan mektup) [1757]. Tababetin çeşitli bölümleri hakkında öğretim kitapları yazmış ve yeğeniyle birlikte *Icones anatomicae* (Teşrih resimleri) [4 cilt, 1801 - 1814] başlıklı resimler ve *Explicatio iconum anatomicarum* (Teşrih resimlerine dair izahlar) [5 cilt, 1802 - 1814] başlıklı bir eser çıkarmıştır.

Caldani bağı: processus coracoides'in iç kenarından klavikula'nın alt kenarına, birinci kaburgaya ve subclavius'un tendontuna giden bağ. İtalyan teşrihçisi L. M. A. Caldani'nın adiyle anılır.

CALDARA [*kaldara*], **Antonio** (1670 - 1736), İtalyan bestecisi. Venedikte doğmuş, Viyanada ölmüştür. Legrenzi'nin talebesidir. 1716 dan itibaren Viyanada orkestra şef muavini olarak çalışmıştır. C. nın eserleri: 90 kadar opera, 36 oratoryo, missa'lar, motetler, Stabat Mater, Tedeum; oda müziği: Vivaldi üslûbunu andıran 24 trio sonatı, kantatlar, madrigaller ve kanonlar.

CALDARIUM veya **CALIDARIUM** [*kaldârium, kalidârium*] (Lat. *caldus, calidus* = sıcak, *cella caldaria* = sıcak banyo, buhar banyosu), Roma hamamlarında sıcak banyo dairesi. Terlemeye mahsus ayrı bir dairesi olmıyan hamamlarda C. bu hizmeti de görürdü. Vitruvius (M. Ö. I. yüzyıl) un *De architectura* (Mimari hakkında) adlı eserine göre C., aslında, tonozlu, uzunca bir salon olup bir ucunda bir banyo havuzu (*alveus*), bir apsit (mihrap) şeklinde genişletilen öbür ucunda da, içinden ılık su fışkıran bir kurna (*labrum*) bulunuyordu. Evlerdeki C. lar da bu tertipte inşa edilirdi. İmparatorluk devrine ait büyük hamam (*thermae*) larda C. eşkenar dörtgen şeklinde bir salon idi. Her duvarında yine eşkenar dörtgen şeklinde bir hücre, hücrelerin üçünde birer kurna, dördüncü hücrede ise kapı bulunuyordu. Romada Traianus ve Diocletianus hamamlarındaki C. ların tertibi böyledir. Bu hamamların bir çıkıntı şeklinde inşa edilen C. larının güney ve güneybatı taraflarında, bol güneş girmesi için, büyük pencereler vardı (daha eski hamamlarda C. un pencereleri küçüktü). C. un havası *tepidarium*unkinden sıcak, *laconicum*unkinden soğuktu. Bk. HAMAM, Romalılarda hamam.

Pompeii'de Thermae Stabianae Caldarium'u

CALDAS [*kaldas*] (İsp. = kaplıca, sıcak su kaynakları), birkaç yerin adı: 1. Colombia (Güney Amerika) nın bir eyaleti.

2. İspanya, Portekiz ve Brezilyada kaplıca ve banyo yerlerine sık sık verilen bir ad. Meselâ: **C. da Rainha,** Batı Portekizde deniz kıyısına yakın şirin bir banyo şehri. Kükürtlü ve tuzlu kaplıcaları tanınmıştır (43°), porselen fabrikası vardır ve önemli miktarda ayva reçeli imal eder; **C. de Estrach** (41°) ve **C. de Mambuy:** bunların her ikisi de Barcelona civarında bulunur. İkincisinin 70° sıcaklıkta kükürtlü kaplıcaları meşhurdur; **C. de Reyes,** Santiago (Galicia) civarında bulunmaktadır (30° - 46°); **C. de Monchique,** Kuzey Portekizde; **C. de Vizela,** Portekizin Minho eyaletinde olup sıcaklıkları 16° - 65° arasında değişen kükürtlü kaynaklarının sayısı 55 tir.

CALDER [*kǫldır*], **Alexander** (doğ. 1898), Amerikalı heykelci Lawton (Pennsylvania) da doğmuştur. Büyük babası Alexander Milne C. (1846 - 1923) ve babası Alexander Stirling C. (1870 - 1945) de heykelci idiler, annesi ise

A. CALDER: «İstakoz kapanı ve balık kuyruğu» (1939)

ressamdı. C. önce mühendislik, sonra New York'ta sanat tahsil etmiş 1926 da Parise gitmiş ve orada Montparnasse'ta telden yapılmış hayvan heykelleri sergisi ile şöhret kazanmıştır. Uzun zaman Amerikadan uzak yaşadıktan sonra Roxbury (Connecticut, Birleşik Amerika) de yerleşmiştir.

C. ın şöhreti başlıca «stabiles» ve «mobiles» adını verdiği ve bükülmüş telden yapılmış orijinal eserlere dayanır. Stabiles («static abstract sculptures» = statik mücerret heykeltıraşlık eserleri), renkli küreler, diskler ve telden yapılmış hareketsiz eserlerdir. Mobiles («plastic forms in motion» = hareketli plastik şekiller) ise birçok şekil ve renkte ve çeşitli boyutlarda (7,5 cm - 45 cm) olup, bunların bazıları el manivelâsı veya elektrik motoriyle hareket ettirilir. Diğerleri, hafif dokunma veya hava cereyanının tesiriyle titrer ve bükülür. Eserlerinden, hareket edebilen kuş veya balıkları tasvir edenleri tanınmıştır. Balıkların camdan yapılmış pulları hareket eder. Büyük eserlerinden başlıcası

telden yapılmış, 3, 048 m boyunda «Romulus ve Remus» grupudur. Mobiles'ler ona 1952 de Venedik Biennale'sinde Büyük Beynelmilel Heykeltıraşlık mükâfatını kazandırmıştır.

CALDER [*kǫldir*], **William Moir** (doğ. 1881), İskoçyalı arkeolog, dilci ve Hellenist. Dunphail (İskoçya) de doğmuştur. Aberdeen, Oxford, Edinburgh, Paris, Roma ve Berlin üniversitelerinde Yunanca, klâsik fıloloji ve arkeoloji okuduktan sonra, 1913 te Manchester üniversitesinde Eski Yunanca profesörü olmuş, 1930 da Edinburgh üniversitesindeki aynı kürsüye geçmiş, 1951 de de emekliliğe ayrılmıştır. Orta Anadoluyu geniş ölçüde araştıran C. ın uzmanlığı en çok eski Küçük Asya arkeolojisi ve Yunancası sahasındadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Anatolian Studies Presented to William H. Ramsay* (W. H. R. ye armağan edilen Anadolu incelemeleri) [1923], *Anatolian Studies Presented to William H. Buckler* (W. H. B. a armağan edilen Anadolu incelemeleri) [1939], ve bilhassa *Monumenta Asiae Minoris* (Eski Küçük Asya anıtları) [cilt I, IV, VI, 1928 - 1939]. Eski Anadoluya ait birçok makaleleri dergilerde çıkmıştır. Britanya Akademisi (British Academy) nin, ayrıca da Avusturya ve Almanya arkeoloji cemiyetlerinin üyesi olan C., 1923 - 1935 yıllarında «Classical Review» dergisini idare etmiş, 1936 da da Amerikadaki Cornell üniversitesinde Eski Anadolu hakkında konferanslar vermiştir.

CALDERA (İsp. *caldera* = kazan; dilimizde *kaldera* şeklinde de yazıldığı olur), volkanların orta bölümünün şiddetli patlamalar veya çökmelerle genişlemesinden meydana gelen bir çeşit krater. Bk. VOLKAN.

CALDERÓN, Francisco García: bk. GARCÍA CALDERÓN, Francisco.

CALDERON [*kǫldirin*], **Philip Hermogenes** (1833-1898), İspanyol aslından İngiliz ressamı. Poitiers'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Londrada İspanyol edebiyatı profesörü olan bir İspanyol Protestan rahibinin oğludur. Pariste, Picot'nun öğrencisi olmuş, sonra Londrada da öğrenim görmüştür. 1853 ten itibaren Londradaki Royal Academy'de ve 1867 ve 1878 de Pariste açılan sergilerde eser teşhir etmiştir. 1864 te Royal Academy'ye üye, 1887 de de keeper (muhafız) olmuştur. Nihayet St. John's Wood ressam okulu müdürlüğüne getirilmiştir. Eserlerinin konusu ekseriya hayattan alınmıştır. Fakat tarihî konuları ele alan eserleri de vardır. Başlıcaları: «Yerine getirilmemiş yemin» [1857 de teşhir olunmuştur], «Macaristanlı Azize Elisabeth'in feragatı» [1891], «Zindancının kızı», «Askerliğe davet», «Savaştan sonra», «Genç Hamlet», «Evlenme teklifi», «Nereye», «Jeanne d'Arc», «Manav», «Muzafferin memlekete dönüşü» adlı tablosu 1867 de Paris sergisinde altın madalya ile mükâfatlandırılmıştır.

CALDERÓN, Serafín Estebánez: bk. ESTEBÁNEZ CALDERÓN, Serafín.

CALDERÓN, Ventura García: bk. GARCÍA CALDERÓN, Ventura.

CALDERÓN DE LA BARCA [*kalderǫn de la bąrka*], **Pedro** (17 Ocak 1600 - 25 Mayıs 1681), İspanyol dram yazarı ve şairi. Madritte doğmuş ve orada ölmüştür. İlk ve orta öğrenimini Madritte Jesuitler kollejinde bitirdikten sonra, Salamanca üniversitesine girmiş ve bilhassa hukuk, felsefe ve matematik derslerine devam etmiştir (1615 - 1620). 20 yaşında iken, Madritte St. Isidorus şerefine tertiplenen edebî müsabakaya katılan C., bir şiiriyle mükâfat kazanmıştır. 1625 te subay, 1628 de ise IV. Felipe'nin saray şairi olmuştur. 1629 yılının başında kardeşi Diego'yu bıçaklıyan aktörün bir rahibeler manastırında saklandığını öğrenerek, arkadaşları ile birlikte zorla bu manastıra girmiş ve katili yakalamak istemiştir. Bu hareketi, tanınmış vaiz ve rahip Hortensio Félix Paravicino tarafından kırala şikâyet edilince, C. *El principe constante* (Sebatkâr hükümdar) adlı piyesine ilâve ettiği kısımda Hortensio'nun tumturaklı vaızları ile alay etmiş, bu yüzden de hapse atılmıştır. Çok geçmeden kurtulunca, piyes yazarı olarak şöhreti çabucak artmış ve Lope de Vega'nın 1635 te ölmesi üzerine, çağının en ileri İspanyol dram yazarı olarak tanınmıştır. IV. Felipe, 1636 ve 1637 yıllarında Buen Retiro tiyatrosunda oynanmak üzere, C. a birtakım piyesler sipariş etmiş ve onu Santiago şövalye tarikatı silâhşörü yapmıştır.

P. CALDERÓN DE LA BARCA

1640 Mayısında C., Olivares tarafından toplanan bir suvari alayı ile Cataluña seferine katılarak Tarragona'da cesareti ile kendini göstermiştir. Fakat sıhhati bozulduğundan 1642 Kasımında ordudan çekilmiştir. Hayatının bundan sonraki birkaç yılı karanlıktır. Oğlu Pedro José'nin annesi olan sevgilisinin 1648 veya 1649 da ölümü C. u çok sarsmıştı. Başına gelen bu felâketten sonra tesellisini dinde arıyan C., 1650 de St. Franciscus rahipleri arasına girerek, ilk gençlik arzusu olan papazlığa dönmüş oldu. 1651 de resmen papaz ilân edildikten sonra, Madritte San Salvador manastırına verilmiştir. Artık, sahnede oynanacak piyes yazmamağa karar veren C., Toledo'da bir kilisenin idaresiyle vazifelendirildikten sonra, bu kararına bağlı kalmıyarak, Eukharistia (b. bk.) sırlarının dramatik olarak ortaya konduğu allegorik piyeslere kendini vermiştir. *Autos sacramentales* (bas. 1677, 1717 ve 1759) adı verilen bu piyesler, Corpus Christi (İsanın vücudu) yortusunda ve bundan sonraki haftalarda parlak bir şekilde oynanırdı. 1662 de C. un iki auto'su Inquisitio (enkizisyon) mahkemesince dine aykırı bulunduğundan piyeslerin kopyalarına el konmuştur.

C. 1663 te IV. Felipe'nin saray papazı olmuş, Felipe'den sonraki hükümdar zamanında da bu vazifede kalmıştır. Saraydaki mevkiine ve İspanyadaki şöhretine rağmen, hayatının son yıllarını fakirlik içinde geçiren C., II. Carlos'un Marie-Louise de Bourbon ile evlenmesi şerefine yazdığı *Hado y divisa de Leonido y Marfisa* (L. ile M. nın kaderi ve parolası) adlı son piyesini ölümünden biraz önce bitirmiştir.

İspanyol dram yazarlarının çoğu gibi C. da çok ve süratle yazmış, bazen kendinden öncekilerinin eserlerinde biraz değişiklik yapmakla iktifa etmiştir. Fakat C. o zamanki edebî ahlâkı bozmuştur denemez. Birçok meslektaşları aynı şeyi yapmışlar, fakat çok daha az muvaffak olmuşlardır. C., İspanyol sahne edebiyatında yeni bir çığır

açmamıştı; kendi çeşitli ve tabiî kabiliyetlerine uygun olduğu için, Lope de Vega'nın İspanyol sahnesine getirdiği kaideleri çabuk benimsemiştir. Fazla müşahede kabiliyeti ve icat kudreti yoktu, fakat eldeki konuları çeşitli şekillere sok makta pek ustaydı. Derin bir dramatik sezişi vardı. Sahnenin teknik imkânlarından geniş ölçüde faydalanmasını bilirdi. Ayrıca, kuvvetli bir filozofik muhayyilesi ve şairliği vardı.

Büyük kabiliyetleri yanında kusurları da vardır. Meselâ konularda yarattığı ihtişam bazen pek lüzumsuz dereceyi bulur. Felsefi kültürü, insan hırslarından çok teolojik sırlarla ilgilidir ve üslûbunun zarif güzelliğinde tatsız bir tumturak vardır. Lope de Vega'yı birçok noktalarda geçmesine rağmen C. karakter tahlili bakımından ondan aşağı kalır. Bununla beraber C. dram sanatının her kolunda birtakım başarılar elde etmiştir.

Çok verimli bir yazar olan C., 121 lâyik ve 73 dinî piyes (*auto*) meydana getirmiştir; bunlardan birçoğunun telif tarihi belli değildir; kısım kısım toplu olarak yayımlanmışlardır: 1. Kısım: *Primera parte de las comedias de Don. P. C. de la B.* (1636); 2. Kısım: *Segunda parte* (1637); 3. Kısım: *Tercera parte* (1664); 4. Kısım: *Cuarta parte* (1672). Sembolik dramları arasında en önemlileri şunlardır: *El prencipe constante* (Sebatkâr hükümdar) [1629], Faust'u andıran ve Tanrı lûtfu ile insanın serbest iradesi meselesini ele alan *El mágico prodigioso* (Mucize yaratan sihirbaz) [1637; aşağıya bk.], ve bilhassa *La vida es sueño* (Hayat bir rüyadır) [1631-1635 arası; aşağıya bk.], yalnız İspanyol edebiyatında değil, dünya edebiyatında da önemli bir yer tutar. Kıskançlık ve hakarete uğramış şeref üzerindeki dramları: *El alcalde de Zalamea* (Z. hâkimi) [1636; aşağıya bk.], *El médico de su honra* (Kendi şerefinin hekimi) [1637] *El mayor monstruo, los celos* (Kıskançlık en büyük ucubedir) [1637], *A secreto agravio secreta venganza* (Gizli hakarete karşı gizli intikam) [1637], *Amar despues de la muerte* (Ölümden sonra da sevmek) [1633], *El pintor de su deshonra* (Kendi şerefsizliğinin ressamı) [1650] Mitolojik dramlar: *Apolo y Climene* (Apollon ile Klymene), *Fortunas de Andromeda y Perseo* (Andromede ile Perseus'un âkıbeti), *Polifemo y Circe* (Polyphemos ile Kirke), *Eco y Narciso* (Ekho ile Narkissos), *La estatua de Prometeo* (Prometheus'un heykeli) [1682] ve bir burlesk dram olan *Cefalo y Procris* (Kephalos ile Prokris). Şövalye dramları (*comedias de capa y espada* = pelerin ve kılıç piyesleri): *Casa con dos puertas mala es de guardar* (İki kapılı bir evi korumak güçtür), *La dama duende* (Hayalet kadın) [1629; aşağıya bk.], *No siempre el peor es cierto* (Daha kötüsü her zaman muhakkak değildir), *Guárdate de la agua mansa* Durgun sudan sakın) [1649], *No hay burlas con el amor* (Aşkla şaka edilmez) [1632], *Mañanas de Abril y Mayo* (Nisan ve Mayıs sabahları). Konusu hayattan alınmış olan bu piyesler, o zamanki cemiyetin canlı tasvirleri olduğu için, bugün de alâka ile okunabilir. Yalnız saray halkı önünde oynanan heroik piyesler (*comedias heróicas*)in kahramanları prensler ve asılzadelerdir. Bunlardaki ahlâki ve dinî meseleler teolojik bir titizlikle ele alınmaktadır. Kendisine şövalyelik unvanını kazandıran *Los tres mayores prodigios* (En büyük üç mucize) bu tiptendir. Piyesleri arasında melodramlar: *La banda y la flor* (Kurdele ve çiçek) [1632], *El galán fantasma* (Âşık hayalet), neşeli *entremeses* (sahne arasındaki parçalar) ve *zarzuelas* (şarkılı piyesler): *El golfo de las Sirenas* (Siren'ler koyu), *La púrpura de la rosa* (Gülün kırmızılığı) v. b. de vardır. Fakat C. bilhassa *autos sacramentales* yazarı olarak eşsizdir. Derin din duygusu ve ince zekâsı ile kuvvetli şairliği birleşerek, *La cena del rey Baltasar* (Kıral B. ın ziyafeti) [1634], *La viña del Señor* (Rabbin bağı) ve *La serpiente de metal* (Madenî yılan) ile bu nev'in en güzel örneklerini vermiştir. Auto'lar İspanyada 1765 e kadar devam etmiş ise de, C. dan sonra gelen yazarlar, onun bu nevi piyeslerini can sıkıcı bir şekilde taklidetmekten ileri gitmemişlerdir. XVIII. yüzyılda C. İspanyada unutulmuş, ancak Alman romantikleri (bilhassa J. N. Böhl von Faber) tarafından keşfedilmiştir. C. un dramları Fransız edebiyatında sık sık taklidedilmiş (Quinault, T. Corneille, Boisrobert, Tristram l'Hermite, Mlle. de Scudéry, Crébillon v. b.) ve Avusturyalı şair Grillparzer üzerinde de kuvvetli bir tesir bırakmıştır (*Ahnfrau, Der Traum ein Leben*).

C. un piyesleri *comedias* başlığı altında yayımlanmışsa da, bunlardan birçoğu dramatik komedi, hattâ trajedidir. Hayatta komedi ile trajedi yanyana yaşadığı için, Shakespeare'de olduğu gibi C. da da piyes, her iki unsuru ihtiva eder. Bu eserler Fransızların komedi ve trajedi anlayışlarına uymaz; bunlar, bugünkü mânasiyle birer dramdır.

Yukarıda anılan dramlardan *La vida es sueño*da, Lehistan kıralı Basilio, oğlu Segismundo doğar doğmaz onu bir kalede hapseder; çünkü prensin annesi çocuğunu doğururken onun bir zalim olacağını ve babasını emri altına alacağını söyliyerek ölmüştür. Prens, kendi hüviyetini bilmeden büyür, kıral yaşlanır ve kehanetin doğru olup olmadığını denemek için genci saraya getirtir. Prens vahşet gösterdiği, hattâ prenses Estrella'yı kaçırmak istediği için, babası tarafından tekrar kaleye atılır. Hayatındaki bu kısa fasıl Segismundo'ya bir rüya gibi gelir. Esrarı öğrenmiş bulunan prens, bir müddet sonra bir ayaklanmadan istifade ederek hürriyetine kavuşursa da, hâlâ gerçeği rüyadan ayırt edemez. Sonunda babası tahtını ona bırakmak zorunda kalır, prens de kuzini Estrella ile evlenir. Kaderle irade serbestliği arasındaki çarpışmayı ve zindan ile saray tezadını ele alan bu piyes, aynı zamanda hayatın bir rüya, ölümün de bir uyanış olabileceğini iddia etmektedir.

Üç perdelik manzum bir dramatik komedi olan *El alcalde de Zalamea*nın konusu, 1578 deki İspanya-Portekiz harbinden alınmıştır. Yüzbaşı Don Álvaro, köylü Pedro Crespo'nun evinde misafir olur; Pedro yüzbaşıdan korumak için genç kızı Isabel'i evinin üst katına çıkarır. Don Álvaro, zorla kızın odasına girdiği sırada Pedro yetişerek kızını kurtarır ve yüzbaşıyı cezalandırmak ister. General Lope de Figueroa müdahale ederek, yüzbaşının ancak general tarafından cezalandırılabileceğini bildirir ve sonunda köylü ile ahbap olur. Fakat ordu çekildiği zaman yüzbaşı kızı kaçırır ve onu kirlettikten sonra bir ormana bırakır. Bu arada Zalamea hâkimliğine (İsp. *alcalde, alcade* < Arap. *al kadı*=kadı) ve belediye reisliğine getirilen Pedro, yüzbaşıyı Isabel ile evlenmeğe mecbur eder, nikâhtan sonra da onu idam ettirir. Generalin protestosuna rağmen, kıral Felipe, Pedro'yu haklı bulur ve onun hâkimliğini tasdik eder. Piyeste, İspanyolların *punto de honor* (namus meselesi) dedikleri millî gelenek ele alınmış bulunmaktadır.

Üç perdelik manzum *La dama duende*, C. un en çok sevilen komedilerindendir. Bunda Doña Ángela adında genç ve şen bir dul, kardeşleri Don Luis ve Don Juan tarafından baba evinde zapt'u rapt altına alınır ve genç kadın ancak kıyafet değiştirmek ve örtüye bürünmek suretiyle

sokağa çıkabilir. Bu kıyafetiyle Ángela'yı tanıyamıyan kardeşi Luis ile şehir gençlerinden Don Manuel ona âşık olarak düello ederler, fakat Don Juan onları ayırarak arkadaşı Don Manuel'i evlerine alır. Muziplik olsun diye, Doña Ángela gizli bir kapıdan Don Manuel'in misafir edildiği odaya girerek onun orada bulunmadığı bir sırada esrarengiz izler ve hediyeler bırakır. Don Manuel'in hizmetçisi bunları görür ve bir hayaletin işi olduğuna hükmeder. Sonunda Doña Ángela odada yakalanır ve kendisi için kanını akıtmış olan Don Manuel'e hakikaten âşık olur.

Üç perdelik manzum *El mágico prodigioso*, C. un en tanınmış dinî piyesidir. Konusu, Milâdın III. yüzyılında Antiokheia (Antakya) da geçer. İblis, Faust temasında da olduğu gibi, Cipriano adında bir filozofu iğfal etmeğe çalışarak onu Justina adında genç bir kıza âşık eder. Kızı elde edebilmek için Cipriano, «mucize yaratan sihirbaz» İblisle bir mukavele yaparak ruhunu ona satar, mukaveleyi de kaniyle imzalar. Fakat Hıristiyan olan Justina'nın sayesinde Cipriano ruhuna kavuşur ve her ikisi de şehit olurlar.

CALDERWOOD [*kǫldîrwud*], **Henry** (1830 - 1897), İskoçyalı rahip ve filozof. Öğrenimini Edinburgh üniversitesinde ve Birleşmiş Presbyterian kiliselerinin ilâhiyat okulunda yapmıştır. 1868 de Edinburgh'da felsefe profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Sir William Hamilton'un agnostik temayüllerini tenkid ettiği *The Philosophy of the Infinite* (Namütenahi felsefesi) [1854], *The Relations of Mind and Brain* (Ruh ile beynin münasebetleri) [1877], *Evolution and Man's Place in Nature* (Tekâmül ve insanın tabiattaki yeri) [1893].

CALDIERO [*kaldiēro*] (Lat. *caldarium* = ılıca), Kuzeydoğu İtalyada bir kasaba. Verone şehrinin doğusunda, Verona - Venedik demiryolu üzerindedir. Nüfusu 4 000 kadardır. Çok eskiden beri kükürtlü su kaynaklariyle tanınmıştır. Burada, Fransızlarla Avusturyalılar arasında 1796 da bir, 1805 te iki defa meydan muharebesi olmuştur. 30 Ekim 1805 te Napoléon'un mareşali Masséna, Arşiduka Karl Ludwig'in kumandası altındaki Avusturyalıları yenmiş; 12 Kasım 1805 te ise Masséna Avusturyalılar tarafından yenilmiştir.

CALDWELL [*kǫldwıl*], **Erskine** (doğ. 1903), Amerikalı romancı ve hikâyeci. White Oak (Atlanta, Georgia) ta doğmuştur. Babası ruhban sınıfındandır Pennsylvania (1924) ve Virginia (1922, 1925, 1926) üniversitelerinde okumuştur. Pamuk yağı ve kereste fabrikalarında, pamuk tarlalarında, tiyatro, meyhane ve lokantalarda çalıştıktan sonra yazarlık hayatına atılmıştır. İlk 7 sene içinde yazdığı hikâyeler hiçbir dergi tarafından kabul edilmemiştir. C. ın ilk hikâyesi 1929 da «The New Caravan» adlı dergide çıkmıştır. Bunu, *The Bastard* (Piç) [1929] ve *Poor Fool* (Zavallı budala) [1930] adlı romanları takibetmiş, *American Earth* (Amerika toprağı) adlı hikâye kitabı da 1931 de çıkmıştır. *Country Full of Swedes* (İsveçlilerle dolu memleket) adlı hikâyesi 1933 te Yale üniversitesinin 1 000 dolarlık mükâfatını kazanmış ve üniversitenin dergisi («Yale Review») nde yayımlandıktan sonra, Yazanın *We Are the Living* (Yaşıyanlar biziz) [1933] adlı hikâye kitabı da alınmıştır. C. ın şöhreti bu mükâfatı kazanmasından bir yıl önce, 1932 de *Tobacco Road* (Tütün yolu; Türk. terc. 1948) un yayımlanması ile başlamış ve ertesi yıl çıkan *God's Little Acre* (Allaha adanan toprak; Türk. terc. 1949) ile yerleşmiştir (her iki roman için aşağıya bk.). C. ın bundan sonra çıkan başlıca romanları şunlardır: *Journeyman* (Ustabaşı; Türk. terc. Din ticareti, 1950) [1935], *Trouble in July* (Temmuz vakası; Türk. terc. 1951) [1940], *Georgia Boy* (Georgia'lı çocuk; Türk. terc. Bir garip adam, 1951) [1943], *Tragic Ground* (Felâket yatağı; Türk. terc. 1954) [1944], *A House in the Uplands* (Bayırdaki ev; Türk. terc. 1953) [1946], *The Sure Hand of God* (Allahın şaşmaz eli; Türk. terc. Alın yazısı, 1954) [1947], *This Very Earth* (İşte bu toprak; Türk. terc. Toprak hasreti, 1955) [1948], *Place Called Estherville* (E. denilen yer) [1949], *Episode in Palmetto* (P. macerası; Türk. terc. Erkek delisi, 1950) [1950], *Call it Experience* (Sözde yaşayış; Türk. kısmen terc. Geride kalan yıllar, 1954) [1951, hâtıralar], *The Courting of Susie Brown* (S. B. ın kur yapması) [1952], *A Lamp for Nightfall* (Akşam karanlığı için bir lâmba) [1952], v. b. C. ın *Daughter* (Kız evlât) ve *Kneel to the Rising Sun* (Doğan güneşe diz çökün) [1935] başlıklı hikâyeleri sık sık antolojilere giren parçalardır. Yazarın en güzel hikâyelerinden çoğu *Jackpot* (Oyun potu) [1940] ve *Stories* (Hikâyeler) [1940] başlıklarını taşıyan ciltlerde toplanmıştır. Bizde C. dan seçilmiş bazı hikâyeler *Misafir* (1953), *Kuyudaki Zenci* (1953), *Sıcak nehir* (1953) v. b. başlıklarla yayımlanmıştır. Doğu Avrupada gazete muhabiri olarak çalıştığı sırada, 1935 - 1942 yıllarında gazetesine birçok röportajlar göndermiştir.

E. CALDWELL

Georgia'lı olan C., Birleşik Amerikanın Güney bölgelerinde yerleşmiş bulunan çiftçi ve plântajcı zümresinin iptidaî ve yozlaşmış yaşayış ve düşünüş tarzını «pişkin» ve «sert» (İng. hard - boiled, tough) denilen roman üslûbiyle tasvir etmiştir. Şaheseri sayılan *Tobacco Road*, Georgianın pamuk yetiştiren bölgesinde yaşıyan, fakir ve ahlâk kaygısından uzak Lester ailesinin hikâyesidir. Eser, birbirine gevşek bir şekilde bağlı birtakım olay ve sahnelerden meydana gelmiştir. Jeeter Lester'ın 12 yaşındaki küçük kızı Pearl ile evlenmiş olan demiryolu işçisi Lov Benson, kayınbabasının evine misafirliğe gelir; Lov'ın yarık dudaklı baldızı Ellie May, eniştesinin dikkatini kendi üzerine çeker ve bu suretle Jeeter damadının malını çalar. Jeeter'ın dul kalmış vaizci kız kardeşi Bessie Rice, yeğeni 16 yaşındaki Dude'ı, ona bir otomobil alarak, kendisiyle evlenmeğe razı eder. Bu cinsî sapıklıklar arasında, Jeeter, verimsiz toprağını işletmek üzere kredi elde etmek için boşuna çabalar; Pearl kocasını terkettikten sonra, Ellie, eniştesi ile nikâhsız olarak yaşamağa başlar. Nihayet bir yangın, evi, Jeeter'ı ve karısı Ada'yı yokeder. Bu roman 1933 te C. ile Jack Kirkland tarafından piyes haline getirilmiş ve Amerikan tiyatro tarihinde rekor olarak 7 yıl süre ile, fasılasız 31 Mayıs 1941 e kadar 3 180 defa temsil edilmiştir (önceki rekor: Anne Nichols'ın *Abie's Irish Rose* adlı komedisi [1922], 2 532 temsil). Üç gezici tiyatro trupu da aynı piyesi Amerikada 12 sene temsil etmiştir. *Tobacco Road*, daha ziyade cinsî sapıklıklar tarafını ele almış olan piyes sayesinde bu kadar rağbet görmüştür. *God's Little Acre*,

Georgia'nın dağlık bölgesinde yaşıyan ve 15 seneden beri altın arıyan, bir acre (= 4 · 39 dönüm) lık araziden çıkan altını daima kiliseye veren Ty Ty Walden'ın hikâyesidir. Bu adamın 2 kızı, 2 oğlu vardır. Kızlardan Darling Zill, bütün erkeklerin peşindedir; Rosamund ise Will Thomson'la evlidir. Oğlanlardan Buck, Griselda ile evlidir; öbür oğlu Jim ile damat Will, Griselda'ya âşıktırlar. Will, bir madenciler grevinde ölür, Buck ise kardeşi Jim'i vurduktan sonra intihar eder. Ty Ty, bu olaylardan üzülmüş olmakla beraber yine altın aramakta devam eder.

Her iki roman da Birleşik Amerikanın muhafazakâr çevrelerinde kuvvetli tepkiler uyandırmıştır. *Tobacco Road* hakkında Amerikan Kongresinde soru sorulduğu gibi, *God's Little Acre* için de New York «Ahlâksızlıkla Mücadele Cemiyeti» (Society for the Suppression of Vice) tarafından C. a karşı dâva açılmıştır. Fakat tanınmış 40 edibin şahitliği üzerine, eserde okuyucuyu ahlâksızlığa teşvik etme gayesi güdülmediğine kanaat getirilerek mahkemece beraet kararı verilmiştir.

CALDWELL [*kǫldwīl*], **Robert** (1814 - 1891), İngiliz din adamı ve dilcisi. Antrim (Kuzey İrlanda) de doğmuş, Hindistanda Madras yakınında Kodaikanal'da ölmüştür. Dublin ve Glasgow üniversitelerinde okuduktan sonra, Londradaki Protestan misyonerleri (London Missionary Society) tarafından 1838 de Madras (Hindistan) a gönderilmiş, orada Anglican kilisesine geçerek 1 841 de piskopos olmuş, 1877 de Madras piskoposu ile aynı hakları kullanmak üzere Tinnevelly piskoposluğuna getirilmiştir. Bilhassa Tamil dilini iyi öğrenmiş ve Güney Hindistandaki Sanskrit el yazmalarını yayımlamıştır. Ömrünün büyük bir kısmını, Güney Hindistandaki Drâviḍa topluluklarının dillerini incelemekle geçiren C., bu dil ailesinin ilk mukayeseli grameri olan ve tip bakımından bu dilleri Türkçe ile de karşılaştıran (meselâ, 3. bas., s. 104 - 105: Tamil *karu*, Türk. *kara* = siyah; Tamil *kôn*, Türk. *kağan, ḫan*) *A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages* (Drâviḍa veya Güney Hindistan dil ailesinin mukayeseli grameri) [Londra 1856, 2. bas. 1875, 3. bas. J. L. Wyatt ve T. Ramakrishna Pıllai tarafından, 1913] adlı eseri meydana getirmiştir. Anglican kilisesi dua kitabı (Prayer Book) nın (1842 - 1872) ve «Kitab - ı Mukaddes» in (1858 - 1869) Tamil diline çevrilmesine yardım etmiştir. Alfabe konusunda, *On the Substitution of the Roman for the Indian Characters* (Hint harfleri yerine Latin alfabesinin kullanılması hakkında) [«Madras Journal of Literature» da, 1858 - 1859] başlıklı bir yazısı ile *Political and General History of the District of Tinnevelly from the Earliest Period to its Cession to the English Government in 1801* (Tinnevelly bölgesinin en eski zamanlardan 1801 de İngiliz hükûmetine teslimine kadar olan siyasi ve umumi tarihi) [1811] adlı bir eseri de vardır. Hâtıraları (*Reminiscences*) 1894 te yayımlanmıştır. C., Londradaki Kıraliyet Asya Cemiyeti (Royal Asiatic Society) nin fahrî üyesi ve Madras üniversitesinin fahrî profesörü idi.

CALDWELL [*kǫldwīl*], **Taylor Janet Miriam** (doğ. 1900; şimdiki evlilik adı: Mrs. **Marcus Reback**; takma adı: **Max Reiner**), Amerikalı kadın romancı. Manchester (İngiltere) civarındaki Prestwich'te doğmuştur. 1907 de Amerikaya giderek Buffalo'da yerleşmiş, yüksek tahsilini de burada yapmıştır. Çoğu, geçmiş devirleri canlandıran sürükleyici romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *The Dynasty of Death* (Ölüm sülâlesi) [1938, en tanınmış romanı], bunun devamı *The Eagles Gather* (Kartallar toplanır) [1940], *Time no longer* (Artık tempo tutma) [1941], *The Turnbulls* (ad) [1943], *This Side of Innocence* (Masumluğun bu tarafı) [1946] *Melissa* (ad) [1948], *Let Love Come Last* (Son olarak aşk gelsin; Türk. terc. Sisli ufuklar 1955) [1949], *The Balance Wheel* (Nâzım çark) [1951], *The Devil's Advocate* (Şeytanın avukatı) [1952].

CALDWELL - MOLOY [*kǫlduīl - mīlǫy*] **TASNİFİ**, kadın leğen (pelvis) lerinin bir tasnif sistemi. Bu sisteme göre, kadın leğenleri ginekoid, android, anthropoid ve platypelloid olarak dört sınıfa ayrılır. *Ginekoid* (Yun. *gyne* = kadın): tam kadın tipini gösteren kadın leğenleri veya kadın tipinde erkek leğenleri; *android* (Yun. *anēr*, genitiv: *andros* = erkek): erkek leğenini andıran kadın leğeni; *anthropoid* (Yun. *anthropos* [= insan] dan *anthropoid* = büyük, kuyruksuz maymunlar): yandan görünüşü çok geniş olup, önden görünüşü dar kadın leğeni; *platypelloid* (Yun. *platys* = yassı): yassı leğen. Bu tasnif, mucitleri olan Amerikan doğum mütehassısları William E. C. Caldwell (1880 - 1943) ile H. C. Moloy'ın adlariyle anılır.

CALEDONIA [*kaledǫnia*], İskoçyanın Latince adı. Bu ad ile İskoçyanın yalnız, Romalılara tâbi olmıyan kısmı kastedilirdi. Güney hududu zaman zaman değişirdi. C. nın güney bölgesinde Novanta'lar, Selgova'lar, Otadin'ler ve Damnoni'ler yaşıyorlar, Romalılarla hiç temasları olmıyan Caledon'lar ise kuzeyde oturuyorlardı.

CALEMES (Fr. Camenes), formel mantıkta kıyasın dördüncü şekil (figür) inin ikinci kip (modus) i Misal: Bütün duygular mekândan münezzehtir (a), mekândan münezzeh olan hiçbir şey, geometri konusu değildir (e), o halde: geometrinin duygularla hiçbir ilgisi yoktur (e) (Burada a tümel olumlu, e tümel olumsuz önermelerin, klâsik mantıkta kullanılan sembolleridir).

CALENDAE [*kalęndē*] veya **KALENDAE**, Roma takviminde ay başı. C. nin hangi güne rastlıyacağı, yeni ayın girişinden sonra hilâl görünür görünmez, takvimle de meşgul olan pontifex'ler tarafından bildirilirdi. Bu âdet, yazılı takvimin kabulünden sonra da devam etmiştir. C. bayram günü sayılır, o gün borçlar ödenirdi. Bu yüzden, C. ye *C. tristes* (üzüntülü C) adı da verilirdi. Yunan takviminde C. olmadığı için, *ad Calendas graecas solvere* (Yunan C. sinde ödemek) deyimi «hiçbir zaman ödememek» mânasına kullanılırdı. Bk. TAKVİM, Romalılarda takvim.

CALENDULA (Bot.): bk. NERGİZ.

CALENUS [*kalēnus*], Romanın kurulduğu yıllarda yaşıyan, tanınmış Etrusk kâhini. Capitolium'un temelleri kazılırken bulunan bir insan kafası kendisine gösterilince, Romanın, gelecekte pek çok genişliyeceğini bildirmişti.

CALENUS [*kalēnus*], **Quintus Fufius** (ölm. M. Ö. 41), Romalı general, halk tribunu (M. Ö. 61) ve praetor (59). Iulius Caesar'ın kumandası altında Gallia (51) ve İspanya (49) da hizmet görmüş, konsul olmuştur (47). Caesar'ın ölümünden sonra Marcus Antonius'un tarafını tutmuş ve bunun Kuzey İtalyadaki ordusuna kumanda etmiştir. Octavianus'a taarruza hazırlanırken ölmüştür.

CALEPINO [*kalepino*] veya **CALEPIO** [*kalępio*], **Ambrogio** [Lat. adı: **Ambrosius Calepinus**] (1435?-

1510), İtalyan sözlükçüsü. Bergamo (İtalya) da doğmuştur. Caleppio (Bergamo) kontlarının ahfadı ve Augustinusçu bir keşişti. Humanistik bir öğrenimden sonra, Latince-İtalyanca ansiklopedik bir sözlük olan *Cornucopiae* (Bereket boynuzu [mitolojide, bereketin timsali olan Amalthea boynuzu]) [Reggio Emilia 1502] adlı eseri meydana getirmiştir. Hayatının son yıllarında gözleri görmez olmuştu. XVI. yüzyılda bütün bilginlerin müracaat kitabı olan bu muazzam eser, meşhur Aldus basımevi tarafından 1542 - 1592 yılları arasında 18 defa basılmış, *calepin* (*as*) adı da alem olarak «ansiklopedik sözlük» mânasını kazanmıştır. Sonra, J. Passerat ve başkaları tarafından genişletilerek, İtalyancadan başka, Fransızca, İspanyolca, İngilizce, Almanca, Macarca v. b. dillerdeki karşılıklar da ilâve edilmiştir. 1590 da Basel'da çıkan ve *Dictionarium undecim linguarum* (11 dil üzerine sözlük) başlığını taşıyan baskısı, en genişidir. C. nun eseri esaslı olarak I. Facciolati tarafından 7 dil üzerine işlenmiş ve *Calepinus septem linguarum* (7 dil üzerine sözlük) [2 cilt 1718] adını almıştır. E. Forcellini de aynı eser üzerinde çalışmış ve meydana getirdiği *Lexicon totius Latinitatis* (Bütün Latin âlemine şâmil sözlük), 1771 de Padova'da 4 cilt halinde basılmıştır [başkaları tarafından 2. bas. 1805, 3. bas. 1827 - 1831. 4. bas. 1858 - 1879, 5. bas. F. Corradini ve G. Perin tarafından, 4 cilt, Padova 1864 - 1898].

CALGARY [*kælgıri*], Kanada'nın Alberta eyaletinde bir şehir. Bow nehri üzerinde, deniz seviyesinden 1 045 m yükseklikte, Kanada Kaya sıradağları (Rocky Mountains) nın doğu kolları arasındadır. 1884 te kurulan şehrin 1951 de 137 000 nüfusu vardı. Kısmen suni sulama yolu ile yaratılan bir çiftlik bölgesinin ortasında olan C., Güney Alberta'nın deniz yolu kavşak noktalarından biri ve başlıca ticaret merkezidir. Aynı zamanda, Kanada Kaya sıradağlarının güney kısmına giden yolun kilididir. Burada un, et, yağ ve kimyevi maddeler endüstrileri gelişmiştir. Ayrıca Canadian - Pacific hattına ait büyük atelyeler ile bir teknoloji enstitüsü de vardır. Son zamanlarda C. de civardaki petrol ve tabiî metan gazı buluntularından faydalanmak üzere büyük bir petrol şirketinin merkezi kurulmuştur.

CALHOUN [*kælhoun* veya *kehūn*], **John Caldwell** (1782 - 1850), Amerikalı devlet adamı. Abbeville (South Carolina) de doğmuş, Washington'da ölmüştür. C., 1810 da Kongre (Congress) üyesi, 1817 de harbiye müsteşarı ve devlet başkanı yardımcısı olmuştur. Güney Carolina'dan senator seçilmiş, Birleşik Amerikanın Güney devletletlerinin ziraat sahasındaki menfaatlerini korumak için çalışmıştır. Aynı zamanda devlet nazariyeleri ile tanınmış olan C. un fikrine göre, Union, ayrı ayrı hükümranlığa sahip Amerikan devletlerinin bir birliği olmalıdır. Bu suretle C., gittikçe gelişen ve sayı bakımından üstünlüğü elde eden Birleşik Amerikanın Kuzey devletlerine karşı Güney devletleri federalizminin kurucusu olmuştur. C., 1828 de *South Carolina Exposition* adlı eserini yazmıştır ki, bundan sonra bu devlet, yeni haklar talebetmiş, fakat 1833 uzlaşmasiyle bu hakkın tahakkukuna mâni olunmuştur. Fakat C. un federalizm nazariyesi Güney devletleri için bir ideal olmuştur. Harbiye müsteşarlığı sırasında Texas'ın Birleşik Devletlere katılmasını sağlamıştır. Eserleri: *Works* (Eserler) [6 cilt, R. K. Crallé tarafından 1851 - 1855 te yayımlamıştır]. *Letters* (Mektuplar) [J. F. Jameson tarafından 1900 de yayımlamıştır].

CALI [*kąli*], Kolombiyada bir şehir. Valle del Cauca departmanının başşehri. Mümbit Cauca ovasında bulunan bu şehir, kahve yetiştiren oldukça geniş bir bölgenin merkezidir. 1536 da kurulan C., memleketin en eski şehirlerinden biri ve önemli bir ulaştırma merkezidir. C., Pasifik kıyısındaki Buenaventura limanına Pasifik demiyolu hattı ve 1944 te tamamlanan bir başka yol (şose) ile bağlıdır. Keza Bogota'ya da demiryolu ve yol ile bağlıdır. Nüfusu 153 300 (1950) dür.

CALIACRA: bk. KALİAKRA.

CALIÂNA [*kaliąna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir dil ailesi. Tek bir dilden ibarettir. C. veya Sape dili, güneydoğu Venezuela'da Caróni'nin ayaklarından olan Parauá nehrinin yukarı kısımlarında konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CALIBAN [*kąlibın*] W. Shakespeare'in *The Tempest* (Fırtına, Türk. terc. 1944) [1611] adlı son dramı ile Sir William D'Avenant ve John Dryden'ın Shakespeare'den adapte ettikleri operası *The Tempest, or the Enchanted Island* (Fırtına veya büyülü ada) [1667] başlıklı piyesteki şahıslardan biri. Issız ve büyülü bir adada yaşıyan tek kişi olup, Cezayir'li cadı Sycorax'ın fena tabiatlı, yarı hayvan yarı insan biçiminde bir ucube oğlu (D'Avenant ve Dryden'a göre: kardeşi) dur. Shakespeare, Amerikadan gelen seyyahlardan (bilhassa 1610 da Virginia'dan dönen Jourdan adlı birinin yazdığı *A Discovery of the Bermudas, otherwise called the Isle of Devils* = «Bermudas veya Şeytanlar Adası denilen adaların keşfi» adlı eserden) mevcudiyetini öğrendiği vahşi insan mefhumundan ilham alarak bu karakteri yaratmıştır. Tahmine göre, *Caliban* adı, «yamyam» mânasına gelen İng. *cannibal* (< İsp. *canibal, caribal* < Antillerdeki Aravak ve Karaib [Carib] dillerinde *calina, galibi* = Karaib'ler, yani «kuvvetli insan» lar. Columbus, Kuba'da *caniba*, Haiti'de de bu adanın doğusunda bulunan adalarda yaşıyan yamyam Karaib'ler için kullanılan *carib* adını duymuştu) kelimesinin bir anagramıdır.

CALIBAN (W. Shakespeare: *The Tempest*; aktör: R. F. Benson

Shakespeare'in piyesinde C., beceriksiz, çolpaz, tembel ve yaramaz bir mahlûk olup, denizlerde sürüklenen kayığı ile bu adaya düşen Milano dukası Prospero'nun kölesidir. Hâkimiyetini ve hürriyetini elinden aldığı ve kendisini köle yaptığı için Prospero'ya karşı kin besliyen C., Stephano ve Trinculo adında iki sarhoşun eliyle onu öldürtmek isterse de, muvaffak olamaz. Bilhassa efendisine küfrettiği zaman C., canlı ve tabiat tablolariyle dolu bir dil kullanır. Kendisini en çok rahatsız eden kimse, Prospero'nun emrinde çalışan ve «muhayyilenin ruhu» addedilen Ariel adında, gözle görülmez hava perisidir. Piyesin

sonunda, Prospero, kızı Miranda, damadı Ferdinand adayı terk ettikten, Ariel de azadedildikten sonra, C., yine ıssız adanın efendisi olur.

Shakespeare'in bu yaratığı, medeniyete yükselememiş kaba insanın, vahşi hürriyetin ve *calibanisme* denilen bu halin sembolü olmuş, canlandırdığı tipin adı genel dile geçmiş, ve birçok felsefi ve sosyal mülâhazalara yol açmıştır. Gününde henüz yeni (1859) ortaya konmuş olan Darwincilik nazariyesinin ilhamı ile, büyük İngiliz şairi Robert Browning C. konusunu ele almış, ve *Caliban upon Setebos or Theology in the Island* (C., S. hakkında veya adada teoloji) [1864; «Dramatis Personae» başlıklı şiir toplamasında] adlı şiirinde, C.ı, adanın ilâhı olan Setebos'a hitabettirmiştir. 295 mısralık bu şiirde, Prospero ile kızı Miranda meşgul iken, mağarasının çamuruna batmış olan C., ilâhı Setebos tarafından dünyanın yaratılışı hakkında düşündürülür. C.a göre, ayda oturan Setebos, «Sükûnet, Hareketsizlik» denilen daha büyük bir ilâha tâbidir ve dünyayı kendisi için bir oyuncak olarak yaratmıştır, tıpkı C.ın eğlenmek için çamurdan bir kuş yapıp onu havaya attıktan sonra düştüğünü ve kanadlarının kırıldığını görüp güldüğü gibi. C.ın ilâhı ne müşfik, ne de zalimdir; umumiyetle iyidir, yalnız kıskançlığı vardır. Mağarasının hayalî emniyeti içinde C., bir gün Setebos'un da sona ereceğini umar, fakat bu arada gök gürültüsü ile dolu müthiş bir fırtına aklını başına getirerek ona şu emri verir: «Dümdüz yere yat ve Setebos'u sev!». Zaten Browning, şiirinin başına, Allah tarafından kendi kuluna söylenen şu sözü koymuştu: «Beni tıpkı kendin gibi sandın» («Mezmurlar» L, 21).

Ernest Renan, dört «felsefi dram» (drame philosophique) ının birincisi olan *Caliban*da (1878), bu mahlûku «fikir ve ruh hürriyeti» nin sembolü olarak ele almıştır. Bu dramda, halk Prospero'yu devirerek onun yerine C.ı getirir. C. sanatkârları ve filozofları himaye eder, hattâ Prospero'yu da korur. Fakat, «ferdî hürriyet» i temsil eden Ariel uçar, havada kaybolur.

Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray* (D. G. in portresi, Türk. terc. 1938 ve 1939) [1891] adlı romanının önsözündeki aforizmlerde şöyle der: «XIX. yüzyılın, Realizmden hoşlanmaması, C.ın, aynada kendi çehresini görmesinden doğan hiddetidir. XIX. yüzyılın Romantizmden hoşlanmaması da, C.ın aynada kendi çehresini görmemesinden doğan hiddetidir.»

Amerikalı dram yazarlarından Percy MacKaye, Shakespeare'in 300. ölüm yılı münasebetiyle *Caliban, by the Yellow Sands* (C. sarı kumlarda) [1916] adlı müzikli piyesi (masque) yazmıştır. İngiliz ediplerinden W. L. George'un, da gazetecilik hayatını tahlil eden *Caliban* (1920) adlı bir romanı vardır.

C.ınkine benzer bir insan - maymun sembolizmini de, Amerikan dramaturglarından Eugene O'Neill'in *The Hairy Ape* (Kıllı maymun) [1922] adlı piyesinde görürüz; bunda, bir transatlantikte bir milyonerin genç kızı tarafından «kıllı maymun» diye vasıflandırılan bir ateşçi, bu sözün tesiriyle bir gün bir hayvanat bahçesine gider ve bir maymunu seyrettikten sonra kendisini artık o sınıftan sayar, maymunu kafesinden çıkararak tasavvurlarını gerçekleştirmekte onu suç ortağı yapmak isterse de sonunda maymun tarafından kucaklanıp sıkıştırılarak öldürülür.

CALICUT: bk. KALİKUT.

CALIDIUS [*kalidius*], **Marcus** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı hatip. Halk tribunu Quintus Calidius'un oğludur. 64 te söylediği bir nutkunda Quintus Gallius'un yolsuzluklarını açığa vurmuştur. 57 de praetor iken, Cicero'nun itibarının iadesi için oy vermiş ve *De domo Ciceronis* (Cicero'nun evi hakkında) adlı nutkunu söylemiştir. 51 ve 50 yıllarında konsulluğa namzetliğini koymuşsa da, seçilmemiştir. 1 Ocak 49 tarihli Senatus toplantısında Caesar'ı desteklemiş, Caesar da onu az sonra Gallia Cısalpina valiliğine tâyin etmiştir. C. burada Placentia (bugün Piacenza) da, sivil harb patladıktan az sonra ölmüştür. Devrinin en önemli hatiplerinden olan C., Atticismus (b. bk.) cereyanının öncüsüdür. Cicero, C.un nutuklarının sanatkârane tertibini ve akıcı üslûbunu çok över. Nutuklarının ancak bazı parçaları zamanımıza kadar gelebilmiştir. Bunlar H. Meyer'in *Fragmenta oratorum Romanorum* (Roma hatiplerinin nutuklarından bize kadar gelen parçalar) [Zürich 1842, 2. bas.] adlı eserinde yayımlanmıştır.

CALIFE DE BAGDAD, LE [*lı kalif dı bagdad*] (Bağdat Halifesi), bir perdelik opera komik. Fazla tuhaflığından dolayı, bazılarınca, bir opera buf (b. bk.; opéra-bouffe) sayılmaktadır. Livre (Fr. livret; İtal. libretto) sini Godard d'Aucour de Saint Just Doncourt, müziğini de Fransız bestecilerinden F. A. Boieldieu (b. bk.) yazmıştır. İlk defa 16 Eylül 1800 de, Paristeki Opéra-Comique (Théâtre Favart) te temsil edilmiştir. Konusu Bağdatta geçen bu eserdeki Arapça şahıs adları hep itibaridir. Servet sahibi olmıyan bir askerî paşadan dul kalmış Lémaide'in Zétulbé adında güzel bir kızı var. Lémaide, geçimini temin etmek için Kadıdan borç para almıştır; kızı da, görünüşte fakir, lâkin bir gece kendisini çöl haydutlarından kurtarmış olan sevimli, meçhul bir gence âşıktır. Öbür taraftan, şehrin zenginlerinden Messour da kızı istemekte ve ailenin bütün borçlarını ödemeğe hazır olduğunu bildirmekte ise de, kız ona yüz vermemektedir. Halife Isauun da Zétulbé'yi istemekte ve ona kıymetli hediyeler göndermektedir. Bu arada, esrarengiz ve İtalyancaya çalan Bondocani takma adiyle tanınan genç bir haydut, güpegündüz Lémaide'in evine gelerek zorbaca, derhal kızıyle nikahlanmak ister. Kadın, bu adamdan kurtulmak için konu komşuyu çağırır. Tam o sırada Kadı, Hâkimle birlikte paralarını almak üzere eve gelir. Fakat korkunç «Bondocani» adını işitir işitmez, Kadı, Hâkim ve etraftakiler kaçar. Nihayet, Halife Isauun'un hakikî bir haydut olduğu söylentisi yayılmağa başlar. Esrar çözülür: Isauun, geceleri tebdil gezen, haydut Bondocani kıyafetine de giren Bağdat halifesidir. Kızı kurtaran meçhul genç odur. Bir koro, aşkı terennüm eder ve perde iner.

Boieldieu, 8. eseri olan C. d. B.ı 26 yaşında iken yazmıştır. Şaheserleri *Jean de Paris* (1812), hele *La dame blanche* (1825) ayarında bir opera olmamakla beraber, C. d. B., Batıda «turquerie» denilen İslâm âlemi çeşnisini kuvvetlendiren eserlerden biri olmuş ve 700 defa oynanmıştır. Usul hilâfına olarak, eserin ana kısmındaki motiflerden hiçbirini ihtiva etmiyen ve uzunca olan uvertür kısmı meşhurdur ve çok defa yalnız bu çalınır. Uvertürü kısa bir andantino, bunu da parlak bir allegro takibeder. Hizmetçi rolünü yapan Késie (bazı partition'lara göre Zétulbé) nin türlü memleketlerdeki aşkı, İtalyan, İskoç, İspanyol ve İngiliz havalarını taklidetmek suretiyle tarif eden aryası meşhurdur. Bu da çok kere ayrıca taganni edilir.

Aynı livre üzerinden Rossini de *Il Califfo di Bagdad* başlıklı küçük bir opera bestelemiştir. İlk defa 1806 da Lizbon (Lisbõa) daki San Carlos tiyatrosunda sahneye konmuştur.

CALIFFO DI BAGDAT, Il (Rossini): bk. CALIFE DE BAGDAT, LE.

CALIFORNIA (Coğ.): bk. KALİFORNİYA.

CALIFORNIA [*kaliforniа*], 1892 de Max Wolf tarafından keşfedilen 341 numaralı küçük plânet (seyyare).

CALIFORNIUM (Kim.): bk. KALİFORNİYUM.

CALIGA [*kaliga*], Roma askerlerinin ayakkabısı (buna atfen askere *caligatus* = caliga'lı da denirdi). Aslında erlerin ve hizmette centurio (yüzbaşı) dan küçük rütbeli askerlerin giydikleri C., daha sonra siviller tarafından da giyilmeye başlandı. Diocletianus (hük. 284 - 305) zamanında *caligae militares* (asker ayakkabısı) in fiyatı 100 denarius (b. bk.), *caligae mulionicae* veya *rusticae* (köylü ayakkabısı; Lat. *mulio* = katır, *rusticus* = köylü) nin fiyatı 120 denarius, *c. equestres* (şövalye ayakkabısı)nin fiyatı 70, *c. muliebres* (kadın ayakkabısı) inki de 60 denarius idi. Cicero'nun bahsettiği *caligae gemmeae* kıymetli taşlarla süslü bir ayakkabı olup kibarlar tarafından giyilirdi. Diocletianus'un bir emirnamesinden anlaşıldığı gibi, C. nın tabanındaki kabaralar ayakkabı satıldıktan sonra çakılırdı. C., aslında bir çeşit sandaldı. Traianus sütunundaki asker resimlerinde taban ve üst deri açıkça görülür. Umumiyetle tek parçadan kesilen üst deri, aralıklı bölünerek sandal haline getirilmiştir. Başka bir asker resminde taban sekiz kayışla ayağa bağlıdır.

CALIGA

CALIGULA [*kaligula*], **Gaius Iulius Caesar Germanicus** (M. S. 12 - 41, hük. 37 - 41). Roma imparatoru. Germanicus ile Agrippina'nın en küçük oğludur. Antium'da doğmuş, Romada ölmüştür. Babasının Ren kıyısındaki kampında yetişmiş, giydiği ufak caliga (asker ayakkabısı) ya izafeten askerler tarafından kendisine Caligula (çizmecik) adı verilmiştir. Babasının ölümünden annesinin de sürülmesinden sonra C. ya büykannesi Antonia ve İmparator Tiberius'un annesi Livia bakmışlardır. Tiberius 31 de C. yı saraya almış ve onu o kadar sevmiştir ki, torunu Tiberius Gemellus yerine onu halef yapmıştır. Tiberius'un ölümünden sonra, praetorian'lar (hassa muhafızları) kumandanı Macro tarafından da desteklenerek, C. imparator ilân edilmiştir. Roma halkı, meşhur kumandan Germanicus'un genç oğlu C. yı sevinçle karşılamıştır. C., hükümdarlığının ilk sekiz ayında Tiberius'un birçok sıkıcı tedbirlerini kaldırmışsa da, geçirdiği ağır bir hastalıktan sonra karakteri tamamiyle değişmiş, kaprisli, sefih ve hunhar bir zalim olmuştur. C. nın *Oderint, dum metuant* (Benden korksunlar da, isterse nefret etsinler) sözü meşhurdur. 39 da Mogontiacum (Mainz) valisi Lentulus Gaetulicus'un, C. aleyhine tertiplediği komplo merhametsizce bastırılmıştır. C. bütün tapınaklara heykelini koydurtmuş; Kudüs havrasına da heykelini koydurtmak istediği zaman, Filistin ve Aleksandreia (İskenderiye) Yahudilerinin ayaklanması tehlikesi başgöstermiştir. C. nın 39 da Chatt'lara karşı idare ettiği sefer bir netice vermemiştir. Kışı Lugdunum (Lyon) da geçirdikten sonra, 40 ta Britannia'ya geçmeyi tasarlamışsa da, ancak deniz kıyısına kadar varabilmiştir. Romaya dönünce, incittiği bir hassa subayı Cassius Chaerea tarafından öldürülmüştür.

CALIGULA

CALİLOV USTA KULİ (doğ. 1890), Özbek yapı ustası ve beyaz mermer oymacısı. Semerkand'da doğmuştur. Semerkand'ın eskiden beri sanatkâr olan bir ailesinden Abdulcalil adlı meşhur ustanın oğludur. Özbekistanda yapılan devlet kurumlarını (üniversite, hastane, türlü okullar) yapmış ve Türkistanın güzel sanat anıtlarını onarmıştır. C. nın sanat kabiliyeti bilhassa Ali Şir Nevaî namına yapılan Taşkent baleti ve Semerkand Opera binası salonlarının oyma işlerinde görülür.

CĂLIMANEŞTI [*kîlimaneşt*], Rumanyada (Valahya, Râmnicul - Vâlcea vilâyeti), bir köy ve kaplıca. Olt nehrinin üzerinde ve bunun Karpatları yarıp geçtiği vâdinin güney kenarındadır. Nüfusu 2 613 tür. Kaplıcaları iyotlu ve kükürtlüdür; hidroterapi tesisleri vardır.

CĂLINESCU [*kîlineşku*], **Armand** (1893 - 1939), Rumen hukukçusu ve devlet adamı. Millî Köylü Partisi liderliği ve dahiliye vekilliği yapmıştır (1937 - 1939). Kıral Carol'un emriyle, nazi taraftarı Demir Muhafızlar (Gărzii de fer) teşkilâtını ezmeğe çalışmıştır. 7 Mart 1939 da Rumanya başvekili olmuştur. Demir Muhafızlara mensup şahıslar tarafından 21 Eylül 1939 da öldürülmüştür.

CALIX [*kalıks*] (Lat. = bardak; Fr. *calice*, İng. *chalice*, İt. *càlice*, İsp. *cáliz*, Alm. *Kelch*, Mac. *kehely*, Çek. *kalich*), Hıristiyanlarda ayaklı âyin kabı. Takdisli şarabın muhafazası için kullanılır. Üç bölümden ibarettir: çanak (*cuppa*), ayak ve ikisi arasında, C. i kolayca tutabilmek için, düğüm şeklinde bir kısım (*nodus*). Hıristiyanlığın ilk yüzyılların da C in düğüm kısmı yoktu. Bu, Ortaçağda ilâ ve edilmiş, aynı zamanda çanak ve ayağın alt kısmı daha yassılaşmıştır. XV. yüzyıldan sonra C. bugünkü lâle şeklini almıştır. C. in çanağı altın, gümüş veya yaldızlı gümüşten yapılır; geri kalan bölümleri için başka madenler de kullanılabilir. Eski C ler arasında, kıymetli taşlarla, kabartma ve gravürlerle süslenmiş olanlar da vardır. Katolik kilisesinde C in âyin kabı olarak kullanılabilmesi için piskopos tarafından takdis edilmesi şarttır. Böyle bir C. e papazdan başka kimse dokunamaz. Patena (b. bk), C. in tamamlayıcı kısmıdır.

Antakya Calix'i

Aşağı yukarı, XII. yüzyılın sonlarına kadar, kilisede âyin sırasında communio (b. bk.) törenine katılanlara takdis edilmiş şarap dağıtmak âdetti (Bugün yalnız takdis edilmiş ekmek [hostia] dağıtılır). Bu törende kullanılan

hacımlı ve kulplu C.e *C. ministerialis*, *C. ansatus* veya *Scyphus* denirdi. Mümin, şarabı ya bir kamış sapı (*calamus*, *arundo*) ile, yahut da C. e tesbit edilmiş bir borudan emerdi. Sonraları, Protestanlar bu âdete dönmüşler; ancak, onlarda communio başka bir mâna kazanmıştır.

CALIX (patena ile birlikte; XIII. yüzyıla ait İspanyol eseri)

Birinci yüzyıla ait olup 1910 yılında Antakyada meydana çıkarılan C. in, bazılarınca İsanın kullandığını C. olduğu ve Kudüsten kaçan havariler tarafından Antiokheia (Antakya) ya kaçırıldığı sanılmaktadır. Üzerinde İsanın ve bazı havarilerin resimleri bulunan bu C. (bk. resim) şimdi New York Metropolitan Museum of Art'ta (Kouchakji koleksiyonu) bulunmaktadır.

Ortaçağda, İsanın, havarilerle birlikte yediği son akşam yemeğinde kullandığı C. in aranması, çeşitli efsanelerin doğmasına yol açmıştır. Bunlar arasında en tanınmışı, Gral efsanesidir (bk. GRAL).

CALIXTIN [*kalikstin*] **LER** (Lat. *Calixtinus* = calix [b. bk.] taraftarı) veya **UTRAQUIST** [*utrakvist*] **LER** (Lat. *utraque* = her ikisi), Bohemyada Husçuların XV. yüzyılda ortaya çıkan bir mezhebi. C , Katoliklerden farklı olarak, *communio* (b. bk.) dolayısiyle cemaat mensuplarına yalnız *hostia* (papazın muayyen sözleri üzerine İsanın vücudu haline geldiğine inanılan mayasız âyin ekmeği)nın değil, şarabın (yani papazın sözleriyle İsanın kanı haline geldiğine inanılan mukaddes şarap) da verilmesi lüzumunu ileri sürmüşlerdir. Şarabın verilebilmesi için calix'e ihtiyaç olduğundan, bu mezhep mensuplarına C. adı verilmiştir. Utraquist adı da âyin sırasında hem ekmeğin, hem şarabın kullanılması (*sub utraque specie* = her iki şekilde) ile ilgilidir. Bk. EUKHARİSTİA.

CALIXTUS [*kalikstus*], Roma papalarından üçü ve bir antipapa:

1. **C. I.** [asıl adı: **Callistus**] (papalığı 217 - 222). Önce Roma zenginlerinden Carpophorus'un kölesi olan C., Papa Zephyrinus tarafından Calixtus katakombları (b. bk.) nın idaresiyle vazifelendirilmiştir. C., Roma piskoposu (papa) olunca, devletin yasağına rağmen Hıristiyan Roma kadınlarının kölelerle evlenmelerine müsaade etmiştir. Rakîbi Aziz Hippolytus'la olan tartışmaları, çağının kültür tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Katolik kilisesi C. u aziz sayar.

2. **C. II.** [asıl adı: **Guy de Bourgogne**] (takr. 1060 - 1124, papalığı 1119 - 1124), Bourgogne kontu Guillaume Tête-Hardie'nin oğlu. Besançon (Fransa) yakınında Quingey'de doğmuş, Romada ölmüştür. 1088 de Vienne piskoposu olmuş, 1119 da da Cluny'de papalığa seçilmiştir. Bu sırada Alman imparatoru tarafından desteklenen Maurice Bourdin, Romada, VIII. Gregorius adiyle antipapa (karşı papa) olmuştur. C., 23 Eylül 1222 tarihinde Worms'ta İmparator V. Heinrich ile imzaladığı konkordatum (antlaşma) la, Roma kilisesi ve Alman İmparatorluğu arasında uzun zamandan beri devam eden mücadeleye son vermiştir. VIII. Gregorius azledilip Romadan kovulmuştur. 1123 te, Kilise tarihinde «Birinci Laterano Konsili» diye tanınan IX. umumi ruhani meclisin toplanması da C. un başarılarındandır.

3. **C. III.** [asıl adı: **Alonso de Borja**] (1377 - 1458, papalığı 1455 - 1458), meşhur Borgia ailesi (b. bk.) mensuplarından. Valencia (İspanya) yakınında Jativa (eski imlâsı: Xativa) da doğmuş, Romada ölmüştür. Hukuk bilgini olan C., uzun zaman Aragón kıralı V. Alfonso'ya müşavirlik etmiş, 1429 da Valencia piskoposu, 1444 te kardinal, 1455 te ise papa olmuştur. İstanbulun fethinden sonra, Türklere karşı bir haçlı seferinin açılması için büyük gayretler sarf etmişse de, Batı hükümdarları ne asker, ne para vermişlerdir. Kendi parasiyle topladığı 12 gemiden ibaret olan donanma, Anadolu sahillerine yakın birkaç adayı zaptetmişse de, çok geçmeden bunları bırakmak zorunda kalarak geri dönmüştür.

4. **C. III.** [asıl adı: **Ioannes Unghieri**] (XII. yüzyıl), Albano (Roma yakınında) piskoposu, antipapa. İmparator I. Friedrich'in yardımiyle 1168 de III. Alexander'e karşı antipapa (karşı papa) seçilmişse de, Katolik kilisesi tarafından meşru papa olarak tanınmamıştır.

CALIXTUS [*kalikstus*] veya **CALIXT, Georg** [asıl soyadı: **Callisen** (*kalizın*)] (1586 - 1656), Lutherci Alman teologu. Medelbye (Schleswig) de doğmuş, Königslutter'de ölmüştür. Helmstedt'te felsefe ve teoloji tahsil ettikten sonra Almanya, Fransa ve İngilterede tetkik seyahatleri yapmış, 1614 te Helmstedt üniversitesi teoloji profesörlüğüne getirilmiştir. C., Hıristiyan mezheplerinin birleştirilmesi için çalışmıştır. Ona göre, birleşmenin temeli, «consensus quinquesaecularis» (beş yüz yıllık uyuşma), yani Hıristiyanlık devrinin ilk beş yüzyılına ait ruhani meclislerin dogmatik kararlarının hülâsası olabilirdi. Rakîpleri, bilhassa Calovius (b. bk.), C. u sinkretizm (syncretismus = muhtelif mezhepleri uzlaştırma usulü) ve gizli Katoliklik ile suçlandırmışlarsa da, bunu ispat edememişlerdir. C. ile, Protestanlıkta o zamana kadar hâkim olan sert mezhepçilik temayülü, kuvvetini kaybetmeğe başlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De praecipuis christianae religionis capitibus* (Hıristiyan dininin başlıca bölümleri hakkında) [1611], *Epitome theologiae* (Teoloji el kitabı) [1619], *Epitome theologiae moralis* (Ahlâk teolojisi el kitabı) [1634], Teolojiyi, ahlâk biliminden ilk ayıran, C. tur.

CALIXTUS KATAKOMBLARI, Roma yakınında, Via Appia üzerinde ilk Hıristiyanların yeraltı mezarları. Adı, papalığa seçilmeden önce piskopos Zephyrinus tarafından bu mezarların idaresiyle vazifelendirilen Papa I. Calixtustan alınmıştır. Bk. KATAKOMBLAR.

CALLAGHAN [*kælihın*], **Sir George Astley** (1852-1920), İngiliz amirali. 1900 Çin Afyon Harbi (Boxer ayaklanması) nde, Pekindeki elçilikleri kurtaran deniz tümenine kumanda etmiş, 1911 - 1914 yıllarında, anavatan donanmaları başkumandanlığını yapmıştır. 1917 yılında büyük amiral olmuştur.

CALLAHAN [*kælıhın*] **METODU**: 1. Dişin kök kanalına, içinde bulunan yumuşak dokuları imha ederek kanalı açmak maksadiyle, sülfürik asit tatbiki; 2. Dişin kök kanalının, içinde gütaperka ve çamsakızı eritilmiş kloroform ile doldurulması.

Her iki metot da, bunların mucidi olan Amerikalı diş hekimi John R. Callahan (1853 - 1918) ın adiyle anılır.

CALLAIC [*kallaik*] **LER** (Lat. *Callaici*, Yun. *Kallaikoi*), Eskiçağda Hispania'nın kuzeybatı bölgesinde. Durius (Duero) ile Atlantik sahili arasında yaşıyan bir kavim. Bu kavmin adı, İspanyanın kuzeybatısında bir eyalet olan Galicia kelimesinde bugün de yaşamaktadır. Klâsik çağ yazarlarına göre C. şu kabîlelere ayrılıyorlardı: 1. *Callaici Bracarenses*: şimdiki Braga civarında 24 köye yayılmış olan bu kabîle çiftçilikle geçiniyordu; 2. *C. Lucenses*: nüfusu öncekilerden az olan bu kabîle, dağlarda yaşıyor ve bilhassa hayvancılıkla geçiniyordu. Roma devrinde C. in topraklarında Lucus Augusti şehri kurulmuştur.

CALLAO [*kalyao*], Peru'nun başlıca limanı. Nüfusu 103 400 (1950) dür. San Lorenzo adasının (deniz üssü) himayesi altında bulunan bir körfezcik üzerindedir. Başkent Lima'ya, demiryolu ile bağlıdır.

Şimdiki şehrin güneyindeki eski C. 1746 da bir zelzelede harap olmuş ve denizin istilâsına mâruz kalmıştır. C., İspanyolların 1826 ya kadar ellerinde bulunan son Güney Amerika mevkiidir. Güherçile Harbinde, 1881 de, Şilililer tarafından zaptedilmiştir. Mayıs 1940 ta C. yine bir zelzele yüzünden ağır zarar görmüştür.

CALLAS, LA [*la kallas*], **Maria Meneghini** (doğ. 1923: kızlık adı: **Maria Anna Kalogeropulos**), İtalyan koloratur sopranosu. Manhattan (New York) da Yunanlı ana babadan doğmuştur. 14 yaşında Amerikadan ayrılmış, Yunanistanı ziyaret ettiği sırada İkinci Dünya Harbi patlamış, Atina Konservatuvarında soprano Elvira de Hidalgo'dan şan tahsili gördükten sonra, C. 1942 de Tosca roliyle sahneye çıkmıştır. Harb bitince New York'a dönmüş, Metropolitan Operası kendisine Madame Butterfly rolünü teklif etmişse de, çok şişman olduğu için C. buna cesaret edememiş, 2 yıl sonra İtalyaya geçerek 1949 da yaşlı İtalyan milyoneri Giovanni Battista Meneghini ile evlenmiştir. Torino'da rejisör Tullio Serafin onu yetiştirmiş ve Aïda rolü ile ona ilk büyük başarısını kazandırmıştır. Bu rolü 1950 de Milano'daki La Scala tiyatrosunda tekrarlamış ve zayıflama rejimi sayesinde bedenî kusurlarını gideren C., 1951 de bu tiyatroya kabul edilmiştir. Bu tiyatrodaki primadonna Renata Tebaldi'nin rakibesidir; C ın ses skalası çok geniş olduğundan, kadın sesleri için yazılmış bütün eserleri taganni edebilir. Sesi kadar sahne dramatiği de kuvvetli ve canlı olan ve XX. yüzyıl ortasının en büyük primadonna'larından biri sayılan C. ın en başarılı rolleri, yukarıda anılanlardan başka, uzun soluk ve yüksek teknik istiyen Norma, Lucia di Lammermoor, Violetta (Verdi: La Traviata'da), Leonora (Verdi: Il Trovatore'de), Constanza (Mozart: Die Entführung aus dem Serail'da), Elena (Verdi: I Vespri siciliani'de), Medea (Cherubini'nin), Feodora (Giordano'nun) rolleridir. İtalya dışında Londra, Paris, Viyana, Chicago, New York, Latin Amerika v. b. sahnelerde de C. bu rolleri başarı ile oynamıştır.

LA CALLAS

CALLES [*kalyes*], **Plutarco Elias** (1877 - 1945), Kızılderili asıllı Meksikalı general ve siyaset adamı. Guaymas (Sonora) ta doğmuş, Méjico'da ölmüştür. Önce memleketinde valilik yapmış, sonra dahiliye vekili ve 1924 - 1928 arasında da devlet başkanı olmuştur. C., sendikaların da yardımiyle Amerika Birleşik Devletlerinin iktisadi ve siyasi tesirleri ile yerli ve yabancı petrol şirketlerinin nüfuzuna karşı savaşmıştır. Ayrıca memleket dahilindeki büyük toprak sahipleri ve Katolik Kilisesi ile de mücadedele etmiştir. 1928 den sonra birçok defa vekil olan C., dahilde müspet bir politika takibetmiş ve harbiye vekilliği zamanında 1929 isyanını bastırmıştır. C., başkan Cardenas tarafından 1936 da sürgüne mahkûm edilmiş, Amerika Birleşik Devletlerinde yaşamış, 1941 de memleketine döndükten sonra tekrar politika hayatına girmeğe çalışmıştır.

CALLET [*kalę*], **Charles** (1853 - 1931), Fransız yazarı ve dil tetkikçisi. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Edip ve tarihçi Auguste Callet (1812 - 1883) nin oğludur. *Paléolinguistique et préhistoire, Le mystère du langage, Les sons primitifs et leurs évolutions* (Paleolinguistik ve tarih - öncesi, Dilin esrarı, İlkel sesler ve bunların evrimi) [Paris 1928, 2. bas. 1929] adlı eseri, bizde 1935 - 1936 yıllarında ortaya konulan «Güneş - Dil Teorisi» (b. bk.) nin doğuşunda rol oynıyan kitaplardandır. Bu eserde C., daha hayvan halinde iken «insan cinsi» (hominien) nin çıkardığı tahmin edilen «tabiî haykırı» (cri naturel) veya «türe mahsus ses» (voix d'espèce) leri ele almış, bunları *m* esaslı «böğürme» (meuglement), *s* ve *f* esaslı «ıslıklama» (sifflement), *g*, *k*, *r* esaslı «homurdama» (grognement) gibi çeşitlere ayırmış ve insanımsının insan haline gelmesinden sonra bu sesleri esas alan haykırılardan kelimeler meydana geldiğini iddia etmiştir. Gırtlak sesleri (guttural), homurdamaya dayanır; bunlardan *g*, boğaz + soluk harareti + ocak ve hararet, ateş kavramının ifadesidir. Maymun dili *g/k* esaslı guttural seslerden ibarettir; ilkel insanın dilinde de *g* esaslı homurdama hâkim olup, heyecan, şikâyet, öfke ve memnunluk bu sesle anlatılırdı; birkaç aylık yavrunun ilk kelimeleri de *ge* esaslıdır; krş. «ilk insanların güneşe verdikleri isim *ağ*'dır» (*Etimeloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili Analiz Yolları*, Ankara, 1935, s. 10).

CALLIBRACHION [*kallibrahion*], bir fosil sürüngen cinsi. Rhynkhokephal'lar takımındandır. Bu hayvanlar, ön ayaklarının mükemmel inkişafiyle dikkati çeker. Fransada Autun bölgesindeki Perm tabakasında bulunmuştur.

CALLICRINUS [*kallikrınus*], bir fosil krinoid (b. bk.) cinsi. Calyptocrinideae familyasından olup, üst Silur tabakasında bulunmuştur.

CALLIER [*kalyę*] **ETKİSİ**, fotoğrafik tabakada ayrışmış taneli strüktüre sahip gümüşün içinden geçirilen huzme halinde veya (belli bir yöne) yöneltilmiş ışığın muhtelif derecede zayıflaması.

CALLIMACHUS: bk. KALLİMAKHOS.

CALLIOPE (Mit.): bk. KALLİOPE.

CALLIOPE [*kalliope*], 1852 de İngiliz bilgini Hind tarafından keşfedilen 22 numaralı küçük plânet (seyyare).

CALLIPTERIDIUM [*kallipteridyum*], kömür yataklarında bulunan bir fosil eğreltiotu cinsi. Fransada Saint-Étienne civarındaki kömür yataklarında bulunmuştur.

CALLISEN [*kælizîn*] **SIVISI,** kanın kırmızı hücrelerini saymak için kullanılan bir sıvı. Bileşimi şöyledir: 90 kısım damıtılmış su, 1 kısım Löffler'anilin metilen mavisi, 1 kısım formaldehit eriyiği, 10 kısım gliserin, 1 kısım amonyum oksalâtı, 5 kısım sodyum klorür. Amerikalı hekim James S. Callisen (doğ. 1873) in adiyle anılır.

CALLISTEPHUS (Bot.): bk. MUDANYAGÜZELİ.

CALLISTO (Mit): bk. KALLİSTO.

CALLISTO [*kallisto*]: 1. Jupiter plânet (gezegen) i-nin peyklerinden biri. Galilei tarafından 13 Ocak 1610 da keşfedilmiştir. Jupiter etrafındaki dönüş süresi 16 gün, 16 saat, 32 dakika, 11 saniye, 20 salisedir.

2. 8 Ekim 1879 da Palisa tarafından keşfedilen 204 numaralı küçük bir plânet.

3. Büyük Ayı (b. bk.) yıldız grupunun ikinci bir adı.

CALLITRICHE (Bot.): bk. DİLBERSAÇI.

CALLOC'H [*kalloh*], **Yann Per** (1888-1917), Breton şairi. Vannes (Morbihan) da doğmuş, Fransız ordusunda Almanlara karşı çarpışırken muharebe meydanında ölmüştür. Breton şairlerininin en büyüklerinden olup mistik lirizmi ile şöhret kazanmıştır. Bretoncanın Vannes lehçesinde yazılmış *Ar en deulin* (birleştirilmiş Breton edebiyat dilinde: *War an daoulin* = Diz çökmüş) [1917] başlıklı bir şiir kitabı vardır. Başlıca, denizi ve ölümü terennüm eden bu eser, beğenilerek Fransızcaya tercüme edilmiştir: *A genoux* (1921).

CALLOT [*kalo*], **Jacques** (1592-1635), Fransız gravürcüsü ve ressamı. XVII. yüzyıl Fransasının en büyük sanatkârlarından biridir. Nancy'de doğmuş ve yine orada ölmüştür. Lorraine dukası III. Charles'ın saray halkından olan ebeveyni kendisinin rahip olmasını istemiş fakat C. gençliğinden itibaren hareket ve macera dolu bir hayat sürerek aşağı halk tabakalariyle temasta bulunmuştur. Evinden kaçarak 1609-1622 yıllarını İtalyada geçirmiştir. En önce Romaya giderek ressam Tempesta ve gravürcü Thomassin'in yanında çalışmış, sonra (1611) Floransaya giderek Giulio Parigi nezdinde gravürcülüğü ilerletmiş ve Toscana dukaları emrinde çalışmıştır. 1622 de Fransaya dönmüş ve bazı umumi vakıaları devlet reislerinin emriyle tasvir etmiştir. Meselâ Felemenk kadın umumi valisi icin Breda muhasarasını (1625), XIII. Louis için de La Rochelle'in ve Ré adasının muhasaralarını resmetmiştir. Fakat çağdaşları ve sonraki nesiller yanında şöhreti, fazla halk hayatına dair eserlerinden ileri gelir. İnsafsız bir hakikat sevgisi ve realizm ile aşağı halk tabakalarının bu çetin zamanlardaki mukadderatını tasvir etmiştir. Mikyasın birçok hallerde çok küçük olmasına rağmen askerleri, köylüleri, çingeneleri, dilencileri ve aktörleri, ayrı ayrı veya hareket halinde bulunan kümeler halinde karakteristik bir şekilde çizmiştir. Bu insan tiplerinin manidarlığı, sanatkârın fevkalâde zarif perspektif ve hacım tasviri bilgisinin tesiriyle kat kat artar. C. nun perspektif ve hacım bilgisi, Parisin Louvre ve Pont-Neuf manzaralarına ait resimlerinde ve başka bu cins eserlerinde olduğu gibi hayret uyandırır. Çizgisi ince ve berraktır. İlk eserleri hakkâk kalemiyle, 1615 ten sonraki eserleri ise bakır levha üzerine asitle yapılmıştır. Bu son sanatın tekniğini de ıslah ederek (levhanın katılığını artırmak suretiyle) zamanına kadar görülmemiş bir çizgi zarafeti ve kesinliği elde etmiştir. C., Rembrandt ile birlikte, hakkâklığı müstakil ve ifadeli bir sanat seviyesine yükselten ilk sanatkâr olmuştur. Eserlerinin sayısı 1 500 ü geçer.

J. CALLOT

J. CALLOT: «Dilenci»

Başlıcaları şunlardır: «La Fiera dell' Impruneta» (I. panayırı), büyükleri ilham eden «Misères de la guerre» (Harbin ıstırapları) adlı seri, «Gueux» (Kopuklar) başlığı altında dilencilere ve çingenelere ait iki seri, «Capricci» (Hevesler) adlı resimler, «Balli» (Danslar) başlığı altında İtalyan aktörlerine (Commedia dell' arte) ait resimler ve dinî hayata ait resimler («Çarmıhı taşıyan İsa», «St. Antonius'un iğvası», «Kızıl denizden geçiş»), Paris manzaraları, v. b. C un olduğu muhakkak olan, kaba kâğıt üzerine tebeşir veya kırmızı kalem ile çizilmiş ve bazen mürekkeple işlenmiş resimlere Floransa, Paris ve Viyanada raslanır. Alman romancısı ve bestekârı E. T. A. Hoffmann, musiki eserlerinin hepsine birden *Phantasiestücke in C. Manier* (C. üslubunda hayalî parçalar) adını vermiştir.

J. CALLOT: «Danslar» (Commedia dell'arte tiplerinden)

CALLUNA (Bot.): bk. SÜPÜRGEÇALISI.

CALLWELL [*kolwel*], **Sir Charles Edward** (1859-1928), İngiliz generali. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Kıraliyet Harb Akademisi (Royal Military Academy) mezunudur. Hindistan, Natal ve Güney Afrikada hizmet gördükten sonra 1909 da emekliye ayrılmıştır. 1914 te

tekrar hizmete çağrılmış, 1916 ya kadar Harbiye Nezaretinde çalışmıştır. Çanakkale seferinin plânını hazırlamıştır. 1916 da delege olarak Rusyaya gönderilmiştir. 1916 - 1917 yıllarında Cephane Vekâleti (Ministry of Munitions) nde çalışmıştır. 1917 de tümgeneral olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Small Wars, their Principles and Practice* (Küçük harbler, bunların prensipleri ve tatbiki) [1896], *Tactics of To-day* (Bugünün taktiği) [1900], *The Dardanelles* (Çanakkale) [1919], *The Experiences of a Dug-out 1914-1918* (1914 - 1918 yıllarında bir siperde kazanılan tecrübeler) [1920].

CALMAN - LÉVY [*kalman levi*], Pariste yayım ve kitabevi. 1836 da, Lorraine'deki Pfalzburg kasabasında doğmuş olan Michel Lévy tarafından (1821 - 1875) kurulmuştur. 1890 dan sonra yeğeni tarafından idare edilmiştir. 1850 den beri yayımladığı roman ve tiyatro eserleri Fransız edebiyatının en iyi eserleri arasındadır.

CALMAR (Coğ.): bk. KALMAR.

CALMATO [*kalmato*] (İtal. *calma* = sakin), müzik terimi. Sakin, asude bir şekilde çalınacağını anlatır.

CALMETTE [*kalmet*], **Albert Léon Charles** (1863 - 1933), Fransız bakteriyologu. Nice'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Gemi doktoru olarak sömürgelerde kalmış ve Çin seferine katılmıştır. Saïgon'daki Bakteriyoloji Enstitüsünü kurmuş ve idare etmiştir (1891 - 1893). Lille'de hijyen profesörü ve burada kendi kurduğu Pasteur Enstitüsünün müdürü olmuş (1896 - 1919), sonradan Paristeki Pasteur Enstitüsünün ikinci müdürlüğüne getirilmiştir. B. C. G. (Bacille - Calmette - Guérin) verem aşısını kabul ettirmiştir. Bakteriyoloji, fizyolojik kimya ve hijyen hakkında birçok makaleler yazmış, yılan zehirleri üzerinde, seroterapi ve aşı hakkında birçok incelemeler yayımlamıştır. C., 1904 te Paristeki İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiş, 1917 de aynı müessesenin köy ekonomisi (économie rurale) şubesinde, Gustave André'nin halefi olarak tam üye olmuştur. 1919 da Tıp Akademisi üyeliğine ve İngilterenin Royal Society muhabirliğine seçilmiştir.

Ch. CALMETTE

C. oftalmo reaksiyonu: Konjunktiva (göz kapaklarının iç yüzeyi ile sert tabakanın bir kısmını ve saydam tabakayı örten zar) ya damlatılan tifo veya tüberküloz toksinlerininin, kendilerinde bu hastalıklar bulunan insanların konjunktivalarında, sağlam insanlarınkine nazaran çok şiddetli reaksiyon göstermesi.

C. serumu: Yılan ısırmalarına karşı kullanılan bir panzehir (antivenimeux). İmünize olunmuş at veya eşeklerin kanından yapılır.

C.-Guérin aşısı: B. C. G. (Bacille - Calmette - Guérin) aşısı da denilen bu aşı, küçük çocukları tüberkülozdan korumak için kullanılır. Bk. B. C. G. VEREMDEN KORUNMA AŞISI.

CALMETTE [*kalmet*], **Gaston** (1858 - 1914), Fransız gazetecisi. Bakteriyolog Albert - Léon Charles C. in kardeşi. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. «Figaro» gazetesinde çalışmış, 1903 ten itibaren bu gazetenin müdürü ve idarecisi olmuştur. Ocak 1914 te gazetesinde Maliye Vekili Joseph Caillaux (b. bk.) ya karşı mücadele açmış ve neticede aynı yılın 16 Martında, bürosunda, Madame Caillaux tarafından tabanca ile öldürülmüştür.

CALMETTE [*kalmet*], **Joseph** (1873 - 1952), Fransız tarihçisi. Perpignan'da doğmuş, Toulouse'da ölmüştür. Toulouse'da Ortaçağ tarihi profesörü olan, 1934 te de Kitabeler ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilen C., Avrupa birliği için gayret sarf etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Louis XI, Jean II et la Révolution catalane* (XI. L., II. J. ve Katalan ihtilâli) [1903], *Le Monde féodal* (Derebeylik âlemi) [4. bas. 1946], *L'Effondrement d'un Empire et la naissance d'une Europe* (Bir imparatorluğun yıkılması ve [yeni] bir Avrupanın doğuşu) [1941], *Charlemagne* (Büyük Karl) [1945], *Histoire de la France au moyen âge* (Ortaçağ Fransa tarihi) [1947], *La société féodale* (Derebeylik cemiyeti) [6. bas, 1947], *L'Europe et le péril allemand du traité de Verdun à l'armistice du Reims* (Avrupa, ve Verdun antlaşmasından Reims mütarekesine kadar Alman tehlikesi) [1947], *Les grands Ducs de Bourgogne* (Büyük B. dukaları) [1949], *Les Rois de France* (Fransa kıralları) [1948], *Trilogie de l'histoire de France* (Fransa tarihi trilojisi) [2 cilt, 1948 - 1950], *Le Reich allemand au moyen âge* (Ortaçağda Alman İmparatorluğu) [1951].

CALNA (İng. Jalna), Hindistan Cumhuriyetinin orta güneyindeki Racpramak (Rajpramakh) «devlet» lerinden Haydarabad (Hyderabad) ın kuzeybatısında bir şehir. Evrengabad (Aurangabad) şehrinin 56 km kadar doğusunda olup nüfusu 22 408 (1945) dir.

CALO, Libya Federal Kırallığı (El - Memleketü'l Libiyyatü'l Müttehide) nın kuzeydoğusundaki Libya çölünde bir vaha. Denizden yüksekliği 61 m dir. C., Cağbub (b. bk.) un batısında güneyde Kufra, Kuzeyde de Berka arasında, birçok kervan yollarının birleştiği bir yerdir. Bu yollardan biri Bingaziye, bir başkası Mısıra uzanır. İtalyan hâkimiyeti devrinde adı İtal. olarak Gialo şeklinde yazılırdı.

CALÓ [*kalo*], İspanyolcanın bir çeşit argosu. Esasını İspanya Çingeneleri (İsp. Gitano) nin dili teşkil eder. Kısmen halkın aşağı tabakasına da yayılmıştır. İspanyol argosuna *jerga* veya *jerigonza* (*xerigonza*) yahut da *germanía* denir. Bunlardan jerga veya jerigonza, boğa güreşçisi (İsp. torero), öğrenci, meslek sahipleri gibi çeşitli tabakaların, aralarında kullandıkları hususi dildir. Germanía ise, hırsız ve serseri tabakasına mahsus olan gizli dile denir. Bk. İSPANYOL DİLİ, ve ARGO.

CALOCHORTUS (Bot.): bk. DİLBEROTU.

CALOMARDE [*kalomarde*], **Francisco Tadeo** (1773-1842), İspanyol devlet adamı. Villel (Teruel) de doğmuş, Toulouse'da ölmüştür. C., VII. Fernando zamanında 1823 ten itibaren adliye vekilliği yapmış ve bu müddet zarfında liberaller ile rejime muhalif olanlar hakkında takibatta bulunmuştur. Sal (Frank) hanedanının veraset sırasını lâğveden ve Fernando'nun kızı Isabel'in tahta çıkmasını mümkün kılan 1830 veraset kanununun meydana gelmesinde C. nin de payı vardır. Bununla beraber, Isabel'in annesi kıral naibesi Maria Christina onu azletmiştir.

CALONDER [*kalǫndır*], **Felix** (1863 - 1952), İsviçreli devlet adamı. Schuls (Graubünden) ta doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Avukat ve hür demokratların şefi olan C., Graubünden Büyük Konseyinin üye ve başkanlığını yapmış, 1899 - 1913 arasında İcra Konseyi (Ständerat) nde, 1913-1919 yıllarında Federal Konsey (Bundesrat)de bulunmuş ve 1918 de de devlet başkanı olmuştur. C., bilhassa Milletler Cemiyetinde faal rol oynamıştır. 1920 - 1921 de Åland Adaları Raportör Komisyonunda İsviçre mümessili olarak çalışmıştır. 1921 de Yukarı Silezya'ya dair Alman - Polonya ticari müzakerelerini idare eden C., 1922 - 1937 arasında Alman - Polonya işbirliği ile teşekkül etmiş olan Yukarı Silezya Karma Komisyonunda bulunmuştur.

CALONNE [*kalǫn*], **Charles Alexandre de** (1734-1802), Fransız devlet adamı. Douai'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1785 - 1787 yılları arasında maliye vekili olmuştur. Bu devrenin başlangıcında bir borç alma siyaseti gütmüş, önce oldukça başarı kazanmıştır. 1786 da, kırala arazi tahsisi, angarya ve iç gümrüklerin kaldırılması, imtiyazlı sınıflardan vergi alınması gibi pek önemli konuları ihtiva eden on sekiz maddelik bir plân sundu (bazıları bu plânı Turgot'ya atfetmektedir). C. XVI. Louis tarafından beğenilen bu plânları bir eşraf (notables) meclisine kabul ettireceğini ümit etmiş, fakat buna muvaffak olamamıştır. 1787 de eşrafı yine toplantıya çağırmış, bunlar gelmeyi reddedince, aynı yılın Nisan ayında görevinden uzaklaştırılarak yerine Lomenie de Brienne getirilmiştir. İhtilâl sırasında prenslerle birlikte memleketi terk eden ve 1802 de tekrar dönen C., Konsüllük idaresi zamanında Bonaparte'a birçok malî ıslahat plânları göndermiştir. C., Fransadaki istibdat rejiminin, yaklaşmakta olan ihtilâl felâketini önlemek için, sonuncu ıslahat teşebbüsünü idare etmiş olan vekildir. *De l'état de la France present et à venir* (Şimdiki ve gelecekteki Fransa devleti hakkında) [1790], *Esquisse de la France en 1791* (1791 deki Fransanın taslağı), *Tableau de l'Europe en novembre 1795* (1795 Kasımında Avrupanın genel görünüşü) adlı eserleri yazmıştır.

CALOVIUS [*kąlovius*] veya **CALOV, Abraham** [asıl soyadı: **Kalau**] (1612 - 1686), Lutherci Alman teologu. Mohrungen (Doğu Prusya) de doğmuş, Wittenberg'de ölmüştür. 1637 de Königsberg üniversitesinde teoloji profesörü olmuş, 1643 ten itibaren Danzig'de vaizlik yapmış, 1650 de de Wittenberg üniversitesinde profesör ve o bölgenin ruhani başkanı olmuştur. Amansız mücadeleci teolog tipi olan C., bilhassa Hıristiyan mezheplerinin birleştirilmesini propaganda eden Georg Calixtus (b. bk.) a karşı savaşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Consensus repetitus fidei verae Lutheranae* (Gerçek Lutherci dinin yeniden bildirilen uyuşması) [1665], *Systema locorum theologicorum* (Teolojiye ait şevahit sistemi) [12 cilt, 1655 - 1677], *Biblia illustrata* (Açıklanmış Kitab-ı Mukaddes)[4 cilt, 1672-1676], *Historia syncretistica* (Mezhepleri uzlaştırma tarihi) [1682].

CALOT [*kalǫ*], **Jean François** (1861 - 1944), Fransız operatörü. Arrens (Hautes Pyrénées) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Kendini, çocuklarda görülen kemik vereminin tedavisine ve ortopediye vermiştir. Berck - sur - Mer (Pas - de - Calais) de Rothschild ve Cazin - Perrochaud hastahaneleri ile bazı başka hastahanelerde operatörlük yapmıştır. Müşahedeleri hakkında birçok incelemeler yayımlıyarak kendi tatbik ettiği tedavi şekillerini açıklamıştır.

C. ameliyatı: Kamburluğun azaltılması için hastanın narkozla bayıltılıp kuvvet kullanılması.

C. çözeltisi: 1 gr guaiacol, 5 gr kreozot, 30 cc eter, 10 gr iodoform ve 70 cc zeytinyağı.

C. tedavisi: Pott hastalığında, hastaya, kamburunu açık bırakan, yakıdan yapılmış bir ceket giydirilerek, açık kalan yere bir yastık vasıtasiyle baskı yapılmak suretiyle hastalığın tedavisi.

C. üçgeni: Tabanı kystik (idrar kesesine ait) atardamar, tepesi de kystik ve hepatik (karaciğere ait) mecraların birleştiği nokta olan üçgen.

CALOYOS [*kalǫyos*], yünü aşağı yukarı 2 cm uzunluğunda bir nevi küçük İspanyol kuzu derisi. Bütün renklere boyanabilen ve çok rağbet gören C. tan mantolar yapılır.

CALPAYGURI (İng. Jalpaiguri): 1. Hindistan yarımadasında bir bölge. İngiliz idaresinde iken tamamen Hindistanın Racşahi (Rajshai) bölümünde idi. Bengal'in kuzeyinde Bhutan hududunda bulunuyordu. Yüzölçümü 7 900 km², nüfusu 1 089 513 (1941) tür. 1947 de bu bölge tahkim edilmiş, aşağı yukarı 1/5 i ve nüfusunun 1/4 i yeni teşekkül eden Pakistan devletine verilerek, Doğu Pakistan bölümünün Doğu Bengal kısmına girmiş, geri kalanı da Hindistan Birliğine verilerek Batı Bengal bölümüne dahil edilmiştir. Süt, çay ve kireç ihraceder.

2. Aynı adı taşıyan bölgenin başşehri. Şimdi Hindistan Cumhuriyetindedir. Tista nehri üzerinde olup nüfusu 18 962 (1941) dir.

CALPRENÈDE, Gauthier de: bk. LA CALPRENÈDE.

CALPURNIA [*kalpųrnia*], M. Ö. 58 de konsulluk yapan Lucius Calpurnius Piso'nun kızı, Iulius Caesar'ın üçüncü ve son karısı (59 dan sonra). 14 Mart 44 gecesinde fena bir rüya gördüğü için, kocasını Senatus toplantısına gitmekten vazgeçirmeğe çalışmış, fakat muvaffak olamamıştır. Caesar'ın ölümünden sonra, onun 4 000 talentum değerindeki serveti ile özel yazılarını Marcus Antonius'a teslim etmiştir.

CALPURNII [*kalpųrnii*] (Lat. = Calpurnius'lar), *gens Calpurnia* (Calpurnius'lar ailesi), Romada tanınmış bir plebeius (asîl olmıyan) ailesi. Birçok kollara ayrılıyordu. Bk. PISO.

CALPURNIUS BESTIA, Lucius: bk. BESTIA, Lucius Calpurnius.

CALPURNIUS SICULUS [*kalpųrnius sįkulus*], **Titus** (M. S. I. yüzyıl), Romalı şair. Sicilyada doğmuştur. Theokritos ve Vergilius tarzında yazdığı 7 pastoral şiiri (idyllium) zamanımıza kadar gelmiştir. Şair, bunlarda Nero'yu över.

CALRAPATAN (İng. Jhalrapatan) veya **CALRAPATAN ÇAONİ** (İng. Jhalrapatan Chhaoni): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Racputana Birliği (Rajputana Union) ndeki Calavar (Jhalawar) «devleti» nin merkezi. Güneydoğu Racputanada, Caypur (Jaipur) şehrinin 262 km güneyinde olup, nüfusu 10 422 (1945) dir.

2. C. veya **Patan**, C. 1. in 7 km güneyindeki eski kasaba, nüfusu 6 316 (1945) dır.

CALTABELLOTTA [*kaltabellǫtta*], İtalyada bir kasaba. Sicilyanın Agrigento vilâyetinde, denizden 11 km

içerde, deniz seviyesinin 758 m üstünde olup, nüfusu 6 000 kadardır. Araplardan kalma Kal'atü'l-Ballût (meşeler kalesi) adını taşıyan ve şehre adını veren eski bir kalesi ve Normanlardan kalma bir kilisesi vardır. Çanak-çömlek endüstrisi ile ziraat mahsulleri ticareti gelişmiştir.

C. barışı: 1282 de II. Carlo d'Angio ile III. Federico de Aragón arasında imzalanan barış antlaşmaşı. Buna göre Sicilya, ölümüne kadar Federico'nun idaresinde kalmıştır.

CALTAGIRONE [*kaltacirọne*], Sicilyada Catania vilâyetinde bir şehir. Deniz seviyesinden 608 m yükseklikte, iki sarp dağın etekleri üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 43 800 (1951) dür. Eski bir kalesi vardır. Renkli pişmiş toprak heykelciliği gelişmiştir.

CALTANISSETTA [*kaltanissẹtta*]: 1. Orta Sicilyada bir vilâyet. Yüzölçümü 2 106 km² dir. Sicilyanın güney kıyısında uzanan Gela ovası hariç arazi dağlıktır. Halk başlıca ziraat ile uğraşır. Madencilik ikinci derecede kalır. Başlıca mahsulleri hububat, şarap, zeytin ve meyvadır.

İtalyada pamuk yetiştiren vilâyetler arasında önemli miktarda mahsul elde eden yegâne vilâyet C. dır. Sicilyanın kükürt istihsalinin 2/5 i buradan gelir. Okuma yazma bilmiyenlerin sayısı aşağı yukarı % 50 dir. Vilâyetin diğer şehirleri şunlardır: Gela, Mazzarino, San Cataldo. Vilâyetin nüfusu 298 000 (1951) dir.

2. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Şehir, Palermo'nun takriben 100 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden 588 m yükseklіktedir. XIX. yüzyılda bölgede gelişen kükürt sanayii, vilâyet merkezi olan C. nın gelişmesini sağlamıştır. Dağlık bir arazi üzerinde, mümbit Salso vâdisine yakın olan şehir, bölgenin zirai mahsullerinin de pazarıdır. Şehirde bir madencilik okulu ile bir rahipler okulu da vardır. Şehir her ne kadar Normanlar devrinde (XI. yüzyıl) önem kazanmışsa da, Ortaçağdan kalma eserler azdır. Bir Arap-Norman kalesi yıkıntısı vardır. Bundan başka inşası 1622 de tamamlanan büyük bir kilisesi vardır. Şehrin doğusunda I. Roger tarafından yaptırılan güzel Badia di Santo Spirito manastırı (1154) ve Terra Pilata adını taşıyan çamur volkanı görülür. Nüfusu 60 300 (1951) dür. Bu rakama banliyö de dahildir.

CAL-TEX, *Standard Oil Co. of California* ile *The Texas Oil Co.* Amerikan petrol firmalarının adlarının kısaltılmış şekli. Bu firmalar, diğer birçok ortaklıklar arasında Arabian-American Oil Co. (Suûdi Arabistan) de (= Aramco) de % 60 hissedardırlar.

CALTHA (Bot.): bk. SU NERGİSİ.

CALTHORPE [*kǫlthorp*], **Sir Somerset Arthur Gouch** (1864-1939), İngiliz amirali. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 7. Baron C. un oğludur. 1878 de İngiliz bahriyesine girmiş, 1902 de yüzbaşı olmuştur. 1902-1905 yıllarında sırasiyle Rusyada, Norveçte ve İsveçte İngiliz deniz ataşeliğinde bulunmuş, 1912-1913 te tümamiral rütbesiyle I. saff-ı harb gemileri filosuna kumanda etmiştir. 1914-1916 da II. kruvazör filosunun kumandanı olmuş, 1916 da Bahriye Nezareti müsteşarlığına getirilmiş, 1917-1919 da Akdeniz donanması başkumandanlığına geçmiştir. 30 Ekim 1918 de, Akdenizdeki Müttefikler donanmasının kumandanı sıfatiyle, Türkiye ile Mondros (Mudros) mütarekesini imzalamıştır. 1918-1919 da İstanbulda İngiliz Yüksek Komiseri olduktan sonra, 1920-1923 yıllarında Portsmouth üssü kumandanlığında bulunmuş, 1925 te büyük amiralliğe yükselmiştir.

CALUIT (İng. Jaluit), Marshall adalarının en büyüğü. Batı Pasifik okyanusunda, Ralik adalar zinciri içinde, 61 km uzunluğunda ve 34 km genişliğinde bir mercan adası olan C. aşağı yukarı 50 küçük adadan müteşekkildir; güneydoğu kısmında Cabor (Jabor) limanı bulunmaktadır. C. Adalarına Japonlar tarafından çok miktarda asker ve harb malzemesi yerleştirilmiştir; Amerikan kuvvetleri Kwajalein üzerine yaptıkları taarruzda buraya uğramışlardır.

CALUMET CITY [*kælumet siti*], Amerika Birleşik Devletlerinin Illinois bölümündeki Cook County'de bir şehir. Chicago'nun 32 km güneyindedir. Indiana sınırında bulunan C. C., Baltimore and Ohio Chicago Terminal, New York Central ve Pennsylvania demiryolları üzerindedir. Eski adı West Hammond olan bu şehir, önceleri 1920-1930 yıllarındaki arazi spekülâsyonu neticesinde Hammond'un bir banliyösü olarak gelişmiştir. Şimdi ise bir sanayi şehri olarak önem kazanmıştır Kola ve kimyevi madde fabrikaları ve et konserve imalâthaneleri vardır. Chicago'nun büyük çelik sanayii sahasının ortasındadır. Nüfusu 15 799 (1950).

CALUO, Sudan-Guinea dillerinin Nil-Habeş grupundan bir dil. Doğu Afrikada Victoria gölünün doğusunda, Kenya-Tanganyika sınırlarında, Bantu ailesinin Kavirondo grupunun güneyinde konuşulur. Sudan-Guinea ailesinin en güneyde bulunan üyelerindendir. Bk. NİL-HABEŞ DİLLERİ.

CALUSA [*kalụsa*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümünden olan büyük Hoka-Siou ailesinden, Muskogee kolu, Muskogee grupunun Doğu alt-grupundan bir dil. XVII. yüzyılın ortalarında Florida'nın güneybatı kıyılarında 4 000 kişi tarafından konuşulurdu. XIX. yüzyıl ortalarında sönmüştür. Bu dile bağlı olarak, Ais, Guacata, Jaega ve Tequesta lehçeleri, aynı yarımadanın doğu kıyılarında konuşulmuştur. Alt-grup içerisinde C. nın yakın akrabaları Alabama, Koasati, Creek ve bilhassa Apalachee ile Hitchiti dilleridir. Bk. HOKA-SIOU, MUSKOGEE, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CÂLÛT (Goliath, İbr. Golyāth), İsrail Oğullarının, Musa Peygamberden sonra, Ahd-i Atikte «Mülûk-i evvel» adiyle anılan ilk padişahlarından Şavul (Kur'anda: Ṭālūt; İbr. Şā'ül, Fr. Saul) zamanında Filistinlilerle yaptıkları savaştaki Filistinli kahraman. Ahd-i Atik'te uzun boylu ve pek kuvvetli olarak tasvir edilir. Kur'anda Câlût diye anılan bu kahramanın hikâyesi, kısadır ve Davut tarafından öldürüldüğü belirtilir. Bir rivayete göre savaşta, henüz on sekiz yaşında bir genç olan ve çobanlık eden Davut tarafından, sapanla atılan bir taşın, ayaklarına çarpmasiyle yüzüstü düşmüş ve Davut, bu kahramanı, kendi kılıciyle öldürüp başını kesmiştir (I. Kırallar veya I. Samuel, XVII). C. hakkında daha başka rivayetler de vardır.

CALUTRON [*kalutrọn*, İng. *kælutron*], «California Universty Cyclotron» tabirinin kısaltılmışı. Atom bombasının hazırlanması, U 235 adlı nadir uranyum izotopunun tabiî uranyum (U 238,07) cevherinden ayrılmasını icabettiriyordu Zincirleme reaksiyonun (bk. RADYOAKTİVİTE) idamesi ancak U 235 in varlığı ile mümkündür. Fakat o zamana kadar bilinen cihazlarla, meselâ 1 kg U 235 i ayırmak için bir milyon yıl lâzımdı. Problemi kısa zamanda çözmek zarureti karşısında, gazların diffüzyonu özelliklerine dayanan bazı metotlar yardımiyle, önce tabiî uranyumu zenginleştirmek yoluna gidildi. Sonra büyük spektrograflar inşa edildi. İşte bu maksatladır ki, profesör Ernest O.

Lawrence, Kaliforniyada, Berkeley üniversitesinin büyük siklotronunda bazı tadilât yapmış ve C. u meydana getirmiştir. Sonraları pek çok sayıda imal edilmiş olan bu cihaz, ilk atom bombasının yapılması için gerekli parçaları maddeden yeteri kadar istihsal etmeyi mümkün kılmıştır. Bk. KÜTLE SPEKTROGRAFİSİ, ÇEKİRDEK FİZİĞİ (Fr. Physique nucléaire, Alm. Kernphysik); ayrıca bk. BETATRON, BEVATRON, KOZMOTRON (Cosmotron), SİKLOTRON (Cyclotron), SENKROTRON (Synchrotron), SENKROSİKLOTRON (Synchrocyclotron).

CALVADOS [*kalvadọs*]. Fransanın kuzeybatısında bir departman. Yüzölçümü 5 693 km² dir. Kuzeyde Manş denizi (La Manche), doğuda Eure departmanı, güneyde Orne departmanı, batıda da Manche departmanı ile sınırlanmıştır. Kelime, Orne ve Vire nehirlerinin kavşakları arasında, kıyı boyunca uzanan uzun bir kalker kaya sırtında İspanyol Armada'sından «Salvador» adındaki bir geminin karaya oturup parçalanmasından sonra C. şeklinde galatlaşmıştır. Departmanın yüzeyi bazı yerlerde dalgalı, bazı yerlerde tepelik olup, geniş ovalara ve mümbit vâdilere de sahiptir. Gemilerin yüzebildiği nehirler şunlardır: Orne, Tougue, Vire ve Dives. Departmandaki geniş ve zengin otlaklarda birçok at, sığır, koyun ve domuz yetiştirilir. Fevkalâde iyi tereyağı ile Camenbert ve Pont l'Evêque peynirleri yapılır. C. un sidr (cidre = elma şarabı) ve elma konyağı bütün dünyada pek makbuldür. Tahıl da yetiştirir, fakat önemli değildir. Caen, Trouville ve Honfleur'de kömür, Saint-Rémy, Saint-André ve Jurques'te de demir (izabe) elde edilir. Aure nehrinin üzerinde denizden 8 km uzakta bulunan Bayeux, eski bir Norman şehri olup, Bayeux duvar halısı (b. bk.) adını taşıyan bir işlemeyle meşhur olmuştur. Napoléon, İngiltereyi istilâya hazırlandığı günlerde, bu duvar halısını, Fransanın başlıca şehirlerinde teşhir ederek kendi plânı için propaganda yapmıştır. Bayeux şimdi, porselen ile renkli nakışlı cam imal eder. Departman merkezi Caen ise, Norman sanatını temsil eden bir merkez olup, «Normandiya Atinası» diye anılır. 1070 e doğru önem kazanmıştır. O tarihte İngiltere kıralı Normandiyalı I. (Fatih) William ile karısı Matilda burada Abbaye aux Hommes ve Abbaye aux Femmes adında iki manastır yaptırmışlardır. William ve Matilda, kardeş çocukları olmalarına rağmen, papanın yasağını hiçe sayarak, yirmi yıl önce evlenmekle işledikleri günahı affettirmek için bu manastırları yaptırmışlardır. William orada gömülüdür. Caen danteli, keten dokumalar, pamuklu eldiven ve çorap yapar ve taş madenler, at, tereyağı, peynir, sidr ve konyak ihraceder. C., 1790 da eski Aşağı Normandiya eyaletinin bir kısmiyle teşkil olunmuştur. Nüfusu 442 991 (1954) dir.

CALVAERT [*kalvārt*], **Denys** [İtal. adı: **Dionisio Fiammingo**] (1540-1619), Flaman-İtalyan ressamı. Anvers'de doğmuş, Bologna'da ölmüştür. 1556 da Anvers'de Corstiaen van Querborn'un talebesi olmuştur; fakat burada çok kalamayıp Bologna'ya giden C., Romada (1570-1572) Raffaello, Michel Angelo ve Baroccio'nun eserleri üzerinde çalışarak kendisini yetiştirmiş ve Bologna'da Domenichino, Guido Reni ve Fr. Albani gibi sanatkârların yetiştiği bir okul açmıştır. Bilhassa dinî tabloları tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «İsanın kamçılanması» (Bologna Galerisi), «Meleğin Meryem Anaya İsayı doğuracağını bildirmesi» (S. Domenico kilisesi, Bologna), «St. Michael» (S. Petronia kilisesi, Bologna),«Meryem Ananın St. Franciscus'a görünmesi» (Dresden).

CALVARIUM [*kalvārium*] (Lat. *calvaria*, daha sonra *calvarium* = kafatası; Fr. *calvaire*, İt. ve İsp. *calvario*, İng. *calvary*, Alm. *kalvarienberg*, Mac. *kálvária*, Çek. *kalvárie*), çeşitli mânalarda kullanılan bir kelime:

1. Eski Kudüs dışında kayalık bir tepe. Golgotha veya Golgatha (Aramice *gulgoltha* = kafatası) da denir. Bu ad, tepe kafatasına benzediğinden verilmiştir. Aziz Hieronymus ile Aziz Augustinus, Hz. Adem'in kafatasının burada defnedilmiş olduğunu kaydetmekte iseler de, bu bir efsaneden başka bir şey değildir. Burası idam hükümlerinin infaz yeri idi. İsa ve onunla birlikte iki cani bu tepede haça gerilmişlerdir. İmparator Hadrianus (hük. 117-138) burada Iuppiter şerefine bir tapınak yaptırmış ve kendi heykelini de diktirmiştir. Daha sonra İmparator Büyük Konstantinos (hük. 306-337), annesi İmparatoriçe Helene'nin ricası üzerine, bu tapınakla heykeli yıktırmış ve bunların yerine Mukaddes Kabir kilisesi (Fr. église de Saint-Sépulcre) ni yaptırmıştır (326-335).

2. Katolik memleketlerinde hakiki C. u taklidetmek için tabiî veya suni bir tepede dikilen üç haç. Bunlardan ortadaki ve en yükseği İsanın haçını, yandakiler ise iki canininkileri temsil eder. Bu tepeye giden yolun iki kenarında, muayyen mesafelerde, İsaya yapılan işkencenin muhtelif sahnelerini canlandıran yedişer resim, kabartma resim veya küçük heykeller grupu bulunur. Bunlar çok defa, küçük birer şapele yerleştirilmiştir. Bu yola «haç yolu» denir. Papazların idaresinde «haç yolu» ndan geçen cemaat, şapeller (bunlara «durak» mânasına gelen *statio* da denir) önünde birkaç dakika durarak dua eder ve ilâhiler okur.

3. Aynı maksatla kilise içinde veya kilise etrafında yerleştirilen ve İsanın işkencesini canlandıran resim veya heykel gruplarına da C. denir.

4. Katolik memleketlerinde dört yol ağızlarında veya başka yerlerde dikilen basit haçlara da bazen C. adı verilir.

Sanatta, haça gerilmiş İsa ile iki caniyi gösteren sayısız tasvirler vardır. Bazıları: fresko: Masaccio (Romada San Clemente kilisesi), Buffalmaco (Pisa'da Campo santo = mezarlık), Fra Angelico (Floransada San Marco manastırı); resim: Mantegna, Paolo Veronese, Antonello di Messina, Tintoretto, Rubens, Grünewald v. b.; heykel: Ligier Richier (Saint-Michel [Meuse] yakınında Hattonchâtel), Pariste Saint-Roche kilisesi C. u.

CALVÉ [*kalṭẹ*], **Emma** [asıl adı: **Emma de Roquer**] (1852-1942), Fransız sopranosu. Décazeville (Aveyron departmanı, Fransa) de doğmuş, Millan (Fransa) da ölmüştür. 1873 te Parise gitmiş ve Paris operasının emekliye ayrılmış bir tenoru olan Jules Puget'nin öğrencisi olarak şan tahsil etmiştir. Bundan sonra Fransada turneye çıkmış, pek başarılı olmıyan konserler vermiştir. 1882 de Bruxelles'deki Théâtre de la Monnaie'de *Faust* operasının Marguerite rolünde oynıyarak başarı kazanmıştır. 1887 de Milano'nun La Scala operasında Ophelia rolünde ıslıklarla karşılaşmasına rağmen, çalışması sayesinde sonradan aynı rolde çok başarı kazanmıştır. Bundan sonra Paristeki Opéra Comique'te ve bütün dünyanın büyük operaların da oynamıştır. Amerikada, New York Metropolitan

E. CALVÉ

Operasında 1893 te Carmen rolünde ilk büyük başarısını kazanmıştır. C., birçok münekkidler tarafından Carmen'lerin en mükemmeli olarak vasıflandırılmıştır. *Cavalleria Rusticana*nın Santuzza rolönde de (bu rolü 1892 de ilk defa bu operanın Fransadaki ilk temsilinde oynamıştır) çok beğenilmiştir. New York Metropolitan Operasında on üç mevsim çalıştıktan sonra 1910 da sahneyi terk etmiş ve ancak ara sıra konserler vermiştir. Ömrünün son yıllarını Fransada Cabrières şatosunda geçirerek burada şan dersleri vermiştir.

CALVERT [*kạlvĭrt*], **Edwin George Bleakley** (doğ. 1890?), İngiliz doktoru. İrlandada Lyndhurst (Armagh) ta doğmuştur. Öğrenimini Londra ve Viyanada tamamlamıştır. 1915 - 1919 yıllarında Fransada çalışmış, 1919 - 1920 yıllarında da Belfast'taki Queen University'de fizyoloji derslerine devam etmiştir. 1939 - 1945 yıllarında Londrada Emergency Medical Service teşkilâtında doktor olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Estimation of Sugar in the Blood* (Kandaki şekerin tahmini) [1923 - 1924], *Function Tests in Kidney Disease* (Böbrek hastalığında fonksiyon testleri) [1925], *Kidney Function Tests and Examination of the Urine* (Böbrek fonksiyonuna ait testler ve idrar muayenesi) [1939 - 1950].

C. testi: Hasta, normal yemeğini yemekle beraber, saat 12 den itibaren sıvı almaz; saat 21 de idrar eder ve 124 gr suda eritilmiş 15 gr üre içer; saat 20 de idrar kesesini tekrar boşaltır ve idrarını atar. Bundan sonra hasta yatar; gece toplanan idrar sabahleyin, meselâ 7 de de elde edilen idrarla birlikte muhafaza edilir. Karıştırılmış olan bu idrarların nümunesi (a), tahlil olunarak üre miktarı tesbit olunur. Hasta bunun üzerine 930 gr hafif çay veya su içer ve saat 9 da yaptığı idrar toplanır; bunun bir nümunesi (b) de tahlil edilerek üre miktarı tesbit olunur; a ve b nümuneleri, idrarda en çok ve en az üre konsantrasyonunu gösterir ve bunların arasındaki fark üre farkını meydana çıkarır.

CALVERT [*kạlvĭrt*], **George, Baron Baltimore** (1580? - 1632), İngiliz devlet adamı. Kipling (Yorkshire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Amerikada Maryland sömürgesinin, Katolikler için bir iltica yeri olmasını hazırlıyan zattır. 1609 da parlâmentoya girmiş, hariciye vekili olarak 1619 dan 1625 e kadar I. James'in hizmetinde çalışmış ve Katolikliği kabul ettiği için bu tarihte istifa etmiştir. Bundan sonra hayatını Amerikada sömürge kurma işine hasretmiştir. Maksadı, Katolik yurttaşlarının inançlarından dolayı takibata uğramıyacakları bir sömürge kurmaktı. Newfounland'de 1620 yılında bir sömürge kurmuş, fakat sert ikliminden dolayı bundan vazgeçmiş, 1625 te kendisine lordluk (Baron) tevcih edilmiştir. 1632 de Kıral I. Charles ona Maryland sömürgesini kurmak için izin vermiş, fakat vesikanın imzasından önce C., ölmüştür. Vesikanın verdiği haklar oğlu Cecilius Calvert (1605 - 1675) e geçmiş ve bu zat Maryland sömürgesini kurmuştur.

CALVI [*kạlvi*], Korsika adasının kuzey kıyısında Fransaya en yakın noktada bulunan bir nahiye ve liman. Yüksek bir kayanın üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 2 590 (1926) dır. Eski ve büyük bir kilisesi vardır (1528). Zeytinyağı çıkarır; Güney memleketlere has meyva ihraceder, kurşun madenciliği ve balıkçılık ile uğraşır. XIII. yüzyılda kurulan C., Cenevizlilerin eski bir üssü olup, 1553 te Fransa kıralı II. Henri'nin kuvvetlerini püskürtmüş, 1794 te de İngiliz amirali Nelson tarafından 7 haftalık bir kuşatmadan sonra zaptolunmuştur (Nelson bu kuşatma sırasında bir gözünü kaybetmiştir). C. birçok başka yerler pibi Columbus'un doğum yeri olmak iddiasındadır.

CALVIN [*kalvẹ̄*], **Jean** [asıl soyadı: **Cauvin, Caulvin**] (1509 - 1564), Fransız din ıslahatçısı, Calvinizm (b. bk.) in kurucusu. Fransada Noyon (Picardie) da doğmuş, Cenevrede ölmüştür. Dinî idarede çalışan babası, oğlunun papaz olmasını istemiş ve ona önce Noyon katedralinde (1521), sonra Morteville dinî idaresinde (1527) bir vazife elde etmiştir. C., 1523 te Paris üniversitesinde filoloji ve teoloji öğrenmeğe başlamış, sonra babasının arzusu ile hukuka geçerek yüksek öğrenimini Orléans ve Bourges'da tamamlamıştır. Daha öğrenci iken, din reformunu benimsemiş olan bazı kimselerle tanışan C., Luther'in Latince eserlerini okumuş, Luther ile Zwingli arasında Eukharistia (b. bk.) meselesinde cereyan eden münakaşaları dikkatle takibetmiş, aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes'i baştan başa okuyarak teoloji bilgisini esaslı surette genişletmiştir. 1534 te Protestanlığı kabul ettiği için Fransadan kaçmak zorunda kalmış, Bâle (Basel) a gitmiş ve burada 1536 da *Christianae religionis institutio* (Hıristiyan dini öğretimi) adlı başlıca eserini yayımlamıştır. Bu eserin *Institution chrétienne* (Hıristiyan öğretimi) adiyle bizzat C. tarafından hazırlanan Fransızca tercümesi 1541 de çıkmıştır. Protestanlığın ana kitabı olan bu eser, aynı zamanda, Katolikliğe hücum edip Protestanlığı müdafaa eder. Ağustos 1536 da Cenevreye giden C., bir Protestan vaizi olan Farel'in ısrarı üzerine, din öğretmeni olarak orada kalmayı kabul etmiştir. Fakat bu iki şahsın kurduğu sert kilise nizamına tahammül etmek istemiyen Cenevreliler, kendilerini şehirden kovmuşlardır.

J. CALVIN

C., Strasbourg'a gitmiş ve buradaki Fransız Protestan mültecilerine papaz olmuştur. 1540 ta, bir Fransız Protestanının dul kalan karısı Idelette de Bure ile evlenmiş, bir çocuğu olmuş, fakat çocuk, küçük yaşta ölmüştür (karısı 1549 da ölmüştür). 1541 de Cenevreye geri çağırılan C., burada «Reforme kilisesi» (bk. PROTESTANLIK) adiyle yeni bir kilise nizamı kurmuştur. C., Luther'den farklı olarak, kilise teşkilâtını da Allahın buyruklarından saymıştır. Ona göre kilise, Allaha götüren yolda yürüyen «seçilmişler topluluğu» olup en sert ahlâki kaidelere tâbi olmalıdır. Cemaat içinde sivrilen pastor (papaz), doctor (öğretmen), ihtiyar ve diyakon (kilise memuru) lar, kilisenin esas vazifelerinden olan din öğretimi, kilise disiplini, gençlerin terbiyesi ve sosyal yardım gibi işleri görürler. Kilise, 6 papaz ve 12 ihtiyardan teşekkül eden *consistorium* tarafından idare edilir. C., müminlerin, cemaat işlerine faal bir şekilde iştirak etmelerini istediği gibi, kilise hayatını da çok sıkı bir nizama bağlamıştır. Bununla beraber, onun kurduğu nizam bir teokrasi değildir. Kilise ve devlet arasında kesin bir fark gözeten C. in gayesi, devlet hayatını Hıristiyan ruhu ile doldurmaktı. Bu gayeye erişebilmek için, kilise ile devletin işbirliğini, yani disiplini yürütmekte devletin kiliseye yardımını, kilisenin de devleti desteklemesini istiyordu. C. ancak çetin savaşlar (Gruet'nin idamı, Servet'nin ateşte yakılması) dan sonra 1555 te re-

formlarını gerçekleştirebilmiştir. İlâhî nizama göre teşkilâtlandırılan Cenevre cemaati, diğer Protestan cemaatlerine örnek olmuştur.

C. in yukarda sayılan eserlerinden başka *Instruction et confession de foi* (Öğretim ve din beyanı), Kitab-ı Mukaddes hakkında yazdığı tefsirler ve çok sayıda mektupları önemlidir. 59 cilt tutan bütün eserleri «Corpus Reformatorum» serisinde çıkmıştır.

C., Protestanlığı yayacak ve onu müdafaa edecek din adamlarını yetiştirmek için, 1559 da Cenevrede bir akademi (yüksek okul) kurmuştur. C., Luther gibi endüstriyi hor görmemiş, Güney Fransadan kovulan Huguenot (C taraftarı Protestan) lara iş bulabilmek için, Cenevrede endüstri ve ticareti geliştirmiştir. Fransa, Holânda ve İskoçyada endüstri ve ticaretle bilhassa, Protestanlar meşgul oldukları için, Protestanlığın Batı Avrupa ve sonra Kuzey Amerikanın siyasi, iktisadi ve sosyal hayatı üzerinde kuvvetli bir tesiri olmuştur. Bu bakımdan C., Lutherci teolog Karl Holl'un dediği gibi, gerçekten «dünya tarihi çapında bir halk mürebbisi» dir.

CALVINCİLİK veya **CALVINİZM, KALVİNİZM**, Jean Calvin tarafından kurulan bir Hıristiyan doktrini.

Calvin, doktrininin esaslarını *Institutio religionis Christianae* (Hıristiyan dini öğretimi) [1536] adlı eserinde açıklamıştır. Bu eser, Hıristiyan inancının, doktrin, doğma, litürji ve sakramentlerde, kilise teşkilâtı ve disiplininde ve kilise ile devlet arasındaki münasebetlerde tecelli eden bütün olaylarını, içinde toplamaktadır. Calvin'in ilâhiyat düşüncesinin esas prensipi Allahın hükümranlığıdır. Bazı bilginler onun, Allahın hükümranlığı prensipinden mutlak takdir-i ilâhi (prédestination) ve kayıtsız şartsız seçilme, yani insanların bir kısmının evelden beri cennet, bir kısmının da cehennem için seçilmiş olması doktrinini çıkarırlar. Düşüncesinin bu cephesine sık sık kadercilik (fatalisme) adı verilmiştir. Eğer Calvin, daha büyük dikkatle incelenirse, görülür ki o, irade-i cüziyeye, insanın mesuliyetine ve takdir-i ilâhiye bir önem verir. Calvin'e göre, insan, sadece Allahın lûtfuna inanmakla cehennemden kurtulur. Ancak, bu inanış insanı pasif ve hareketsiz bırakmamalı, aksine onu durmadan faaliyete sevk etmelidir. Zira bu faaliyetin başarısı veya başarısızlığı, insanın cennet için mi, yoksa cehennem için mi seçilmiş olduğu ihtimaline delâlet eder.

Keza C., siyasi kuvvetin kaynakları hakkındaki fikirlerine göre demokrasinin kurucusu sayılabilir. Kanaatince, hükümdarlar, kuvvetlerini, idare ettikleri milletlerden alırlar. Devlet, Allah tarafından istenmiş ve kurulmuştur. Fakat yine Allaha karşı mesuldür. Milletler, Allahın emirlerine itaat etmiyen bir hükümdarı veya hükümeti devirmekte haklıdır. Bütün hayatın, Allahın hükümlerine göre cereyan etmesi zaruretine inanan C., hayatın siyasi cephelerine karşı derin bir ilgi duyardı. Hakikatte, Cenevreyi idare eden meclisin arkasındaki kuvvet, Calvin'in kendisi idi ve yirmi beş yıllık idaresi sırasında o, Cenevreyi «Allahın bir devleti» haline getirmiştir.

CALVISIANA ACTIO [*kalvisiāna aktio*], Romada mirasçıyı koruyan bir hukuki muamele. Roma veraset kanununa göre libertus (azadedilen köle) un mirasının müayyen bir kısmı patronus (azadeden) a geçerdi. Sağlığında patronus'un hissesini hile ile azaltan libertus vasiyetname yapmadan öldüğü takdirde, patronus veya mirasçıları C. A. ile, vasiyetname yapılmış olduğu takdirde ise *Faviana actio* ile istihkâk dâvası açabilirlerdi. Evlât edinene karşı evlâtlığı koruyan hukuki muameleye *actio quasi Calvisiana* veya *actio quasi Faviana* denirdi. Antoninus Pius (hük. 138-161) kanunu geregince impubes arrogatus (reşit olmıyan evlâtlık), evlât edinenin mirasının dörtte birine konmak hakkına sahipti. Buna mukabil parens manumissor (evlâtlığa veren baba) un mirasından hiçbir şey alamazdı.

CALVISIUS [*kalvizius*], **Sethus** [asıl adı: **Seth Kalwitz**] (1556-1615), Alman besteci ve müzikologu. Gorsleben (Thüringen) de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1580 de Leipzig'de St. Paulus kilisesi (şimdi üniversite kilisesi) müzik müdürü, 1582 de Schulpforta belediye kantoru (koro şefi), 1594 te yine Leipzig'de Thomas kilisesi kantoru olmuştur. Bestelediği ilâhileri *Harmonia cantionum ecclesiasticarum* (İlâhiler harmonisi) [1596] adlı eserinde toplamıştır. Harmoni bilgisinin gelişmesi bakımından mühim olan musiki nazariyatına ait eserleri şunlardır: *Melopoeia sive melodiae condendae ratio* (Besteleme veya melodi yaratma usulü) [1582-1592], *Exercitationes musicae duae* (İki musiki temrini) [1600, genişletilmiş 2. bas. 1611], *Compendium musicae* (Musiki el kitabı) [1594, 2. bas. 1602]. Bu sonuncu eser 1612 de *Musicae artis praecepta* (Musiki sanatının kaideleri) adiyle yayımlanmıştır.

CALVITIANUM [*kalvitiānum*], Romada bir Senatus kararı (senatus-consultum) nın adı. Claudius (hük. 44-54) veya Nero (hük. 54-68) zamanında kabul edilen bu karara göre, 60 yaşından genç bir erkekle 50 den yaşlı bir kadının evlenmeleri halinde, onlara bekârlar ve çocuksuz evliler hakkındaki kanun tatbik edilirdi. Yani bu gibi evliler ölünce mal ve mülkleri devlete geçerdi.

CALVO [*kalvo*], **Carlos** (1824-1906), Arjantinli diplomat, hukukcu ve tarihçi. Buenos Aires'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Konsolos olarak çalışmış (1852-1858), mebus seçilmiş (1859), Paris ve Londrada Paraguay'ı maslahâtgüzar olarak temsil etmiş (1860-1864), Berlinde (1883), Rusyada (1889), Avusturyada (1890) ve Pariste (1899) Arjantin orta elçisi olarak bulunmuş, 1902 de kendi adiyle anılan doktrini ilân etmiştir. Bu doktrine göre, yabancı bir memlekette yaşıyan kimseler, şikâyetlerini, kendi memleketlerini temsil eden diplomatlar yolu ile değil, mahallî mahkemelere başvurarak halletmelidirler. Bu doktrin C. ya şöhret sağlamış ise de, buna biraz benziyen Drago doktrini ile sık sık karıştırılmıştır. Luis María Drago (b. bk.) tarafından ortaya atılan doktrine göre ise, bir milletin, kendisine borçlu diğer bir milletten borçlarını tahsil için kuvvete müracaat etmeye hakkı yoktu. C., milletlerarası kanun alanında bir otorite sayılırdı. Başlıca eserleri şunlardır: *Le droit international théorique et pratique* (Nazarî ve amelî milletlerarası hukuk) [6 cilt, 1863, aynı yılda çıkan İspanyolca metnin başlığı şudur: *Derecho internacional téorico y practico*], *Recueil complet des traités, conventions, etc. de l'Amérique Latine* (Latin Amerikasının muahedeler, anlaşmalar v. b. külliyatı) [15 cilt 1862-1869], *Annales historiques de la révolution de l'Amérique Latine* (Latin Amerikası ihtilâline dair yıllık tarihî yazılar) [5 cilt, 1864-1875]. Bütün bu eserler, İspanyolca olarak da yayımlanmıştır.

CALVO SOTELO [*kalvo sotelo*], **José** (1893-1936), İspanyol siyasetçisi. Túy (Galicia) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1919 dan itibaren muhafazakâr mebus, 1925-1930 arasında ise diktatör Primo de Rivera'nın maliye ve-

kili olarak çalışmıştır. Cumhuriyette, Cortes (İspanyol meclisi) te sağcı muhalefet grupunun şefliğini yapan C. S. nun öldürülmesi General Franco tarafından idare edilen ayaklanmanın derhal başlamasına vesile olmuştur.

CALVUS GAIUS LICINIUS: bk. LICINIUS MACER CALVUS, Gaius.

CALW [*kalv*], Almanyada Württemberg'de bir kaza merkezi. Denizden 346 m yükseklikte bulunan C., derin Nagold vâdisinde, Karaorman (Schwarzwald) ın kuzeyindedir. Nüfusu 7 800 (1950) dür. Şehirde eğitim enstitüsü, müze gibi kültür müesseseleriyle dokuma, kereste ve otomobil sanayii vardır. C. ın kuzeyinde Hirsau manastırı harabeleri bulunmaktadır. İlkin 1307 de adı geçen C., Ortaçağda Kont Calw'ın idare merkezi olmuş, XIII. yüzyılda şehirlik hakkını kazanmış ve 1345 te Württemberg'e bağlanmıştır. XVI.-XVIII. yüzyıllar arasında C., ticaret cemiyetlerinin merkezi olmuştur. Gotik bir kilisesi, belediye binası (1673) vardır.

CALYCOTOME (Bot.): bk. KEÇİÖLDÜREN.

CALYPSO (Mit.): bk. KALYPSO.

CALYPSO [*kalipso*], 4 Nisan 1858 de Alman bilgini Robert Luther (1822-1900) tarafından keşfedilen 53 numaralı küçük plânet (seyyare, gezegen).

CALYSTEGIA (Bot.): bk. DENİZ SARMAŞIĞI.

CALYPTOCRINID [*kaliptokrinid*] **LER** (Calyptocrinideae; Yun. *kalyptos* = gizli, *krinon* = zambak), silur ve devon tabakalarında bulunan bir fosil krinoid'ler (Crinoidae) familyası. Karakteristikleri: muntazam şualı (radiaire) bir şekil gösteren çanak ve şişe şeklinde uzanan Solungaç kapağı (operculum). Başlıca cinsleri: Eucalyptocrinus ve Callicrinus.

CALZABIGI [*kaltsabici*], **Ranieri** (1714-1795), İtalyan şairi. Livorno'da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. C., 1757 de kardeşi ve Casanova ile birlikte Pariste ilk defa piyango tertiplemiştir. 1761 de Viyanada maliye memuru olarak çalışan C., Gluck için *Orfeo* (Orpheus) [1762], *Alceste* (Alkestis) [1766] ve *Paride ed Elena* (Paris ile Helene) [1769] librettolarını yazmıştır. Bu eserler üzerinde Gluck ile birlikte yaptığı çalışmalar, operada dramatik ve psikolojik hakikat anlayışında reform yapılması sonucunu doğurmuştur. Onun librettoları ve eserleri bugün unutulmuştur. Ancak Metastasio hakkındaki polemik yazıları müzik tarihi bakımından bugün de ilgi çekmektedir. Eserleri: Liberettolarından başka *Poesie e prose diverse di R. C.* (R. C. nin çeşitli manzum ve mensur eserleri) [2 cilt 1793].

CAM [*kæm*], Doğu İngilterede, Cambridgeshire kontluğunda takriben 65 km uzunluğunda bir nehir. Ely şehrinin 6 km güneyinde Owse nehrine karışır; kıyısında bulunan Cambridge (b. bk.) şehri, adını bu nehirden almıştır.

CAM, Horasan'ın doğu bölgesindeki en eski şehirlerden biri. Semanî'ye göre eski adı C. iken, Araplar bunu Zam'a çevirmişlerdir. Yakut Hemevî'ye göre «çevresi yeşillik olduğundan cam kâseye benzetilerek bu ad verilmiştir». C., kendi adını taşıyan vilâyetin merkezi olup, Meşhed'in 140 km güneydoğusundadır. C. vilâyeti kuzeyde Meşhed vilâyeti, doğuda Herirud ırmağı ve Hirat vilâyeti, batıda Türbet-i Haydar, güneyde sıra dağlarla çevrilmiştir. C. vilâyetinin yüzölçümü 7 000 km² olup nüfusu 75 000 kadardır. Ahalinin çoğu Hezareler, Timurî kabîlesi ve Taciklerdendir. C. ın bulunduğu yerler, halife Osman zamanında fethedilmiştir (651). C. vilâyeti XVI.-XVII. yüzyıllarda Özbeklerle İranlılar arasındaki kanlı savaşlarda çok zarar görmüştür. Sultan Sancar zamanının meşhur şeyhlerinden Şeyh Ahmet, C. şehrinde ölmüştür (1141); bundan sonra bu şehre Türbet-i Cam denilmiştir.

CAM [*kãũ*] veya **CÃO** [*kãũ*], **Diego** (1481 de meşhur olmuştur; adının İsp. şekli: Diego Cano), Portekizli kâşif. Saraya mensup olan bu zat, 1481 de Afrikanın batı kıyısı boyunca Catharina burnundan güneye doğru bir keşif seyahati yapmakla vazifelenmiştir. (O zamana kadar varılmış olan en güney nokta 25° 27′ güney enleminde idi.) 1482 de Lizbondan yola çıkarak padrão adını taşıyan birkaç granit sütun götürmüştür. Portekizce ve Latince yazıtlar taşıyan bu sütunlar keşfolunacak memleketlerde dikilerek, buraların Portekize ve Hıristiyanlığa ait olduğu belirtilecekti. Bunların birini 1482 de Kongo nehrinin ağzında, öbürünü de Santa Maria burnunda (13° 28′ güney enlemi) dikmiş ve 1484 te Lizbona dönmüştür. 1485 te Kongo'ya yaptığı ikinci bir seyahatte Cruz burnuna kadar ilerliyerek (21° 50′ güney enlemi) orada da bir padrão dikmiştir. Yerlilere Katolikliği kabul ettirmeğe çalışmış ve sonradan bunda muvaffak olmuştur. Gemileri 1487 de Lizbona dönmüştür. C., bazılarına göre bu seyahat esnasında (1486 da) Cruz burnunda ölmüştür.

CAM [Sanayi] (Fars. *cām* < Pehl. *cām*, *yām* < Avesta *yāma-*; Fr. Verre, İng. Glass, Alm. Glas, İtal. Vetro), soğuma neticesinde kristalleşmeden katılaşan inorganik bir ergitme mahsulü. C., daha etraflı olarak G. W. Morey (bk. aşağıda bibliyografya kısmı) tarafından: «sıvı hali ile devamlı bir geçiş safhasında ve bu hale benzer bir kompozisyonda bulunan, fakat erimiş vaziyetten soğuma neticesi, pratik bakımdan sert olarak kabul edilecek kadar yüksek viskoziteye sahip, anorganik bir maddedir» şeklinde tarif edilmiştir. C. ı ilk tarif edenlerden Antonio Neri (ölm. 1614) nin, *De arte Vitraria* veya *L'arte Vetraria* (Cam Sanatı) [1612] adlı kitabında, C. ın 26 niteliği sıralanmakta, bazı tuzlarla, kum ve taşların uygun bir şekilde karıştırılıp ateşte eritilerek meydana geldiği bildirilmektedir.

XVI. yüzyılda yaşamış olan müelliflerden G. Agricola, C. ı, taşlaşmış bir sıvı; Vincent Belluasensis, bir taş; G. Fallopius, bir cevher saymakta; C. imalâtında çalışan işçiler ise C. a «maden» ismini vermektedirler.

Sözlükler, genel olarak C. ı «kum veya kumun (hattâ nadiren bor oksidin) çeşitli alkalilerle karışımını ergitmek suretiyle meydana gelen sert, çabuk ve gayrimuntazam şekillerde kırılan, bazı cinsleri tamamen veya az çok saydam olan bir madde» olarak tarif etmektedirler.

American Society for Testing Materials (Amerikan Malzeme Kontrol Cemiyeti) a göre C. lar, aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

I. *Bir Müşekkilli C. lar*: Bunlar yalnız bir oksitten ibaret olan C. lardır (meselâ: SiO_2, B_2O_3 veya P_2O_5).

II. *İki Müşekkilli C. lar*: Bu grupu temsil edenler, başlıca, münhal silikatlardır (meselâ: cam suyu).

III. *Çok Müşekkilli C. lar*: 1. Soda-Kireç-Silis C. ları: Satılan C. mamullerin çoğu bu cinstendir.

2. Borosilikat C. ları: Bunlar, 1 numarada gösterilen tipin içinde az B_2O_3 bulunan çeşididir veya çok B_2O_3 ve pek az soda bulunan veya hiç soda bulunmıyan C. lardır.

3. Hususi C. lar: a. Flint C. ları: PbO ihtiva eden bu tip C. lardan tüp ve optik âlet C. ları, kristal C. ları ve taklit mücevherat C. ları yapılır.

b. Optik C. lar: Ekseriya silikat ve borosilikat olan bu tip C. lar geniş optik özellikleri ve fiziksel nitelikleri bakımından kusursuzdur.

c. Silis ihtiva etmiyen C. lar: Bunlar hususi maksatlarda kullanılan ve tatbik sahası pek az olan C. lardır.

C. ın tarihçesi: 1. *Tabiî C.*: C., arkeolojinin kaydettiği en eski zamanlardan beri insanlar tarafından kullanılmaktadır. Sunîsi yapılmadan çok daha evvel insanlar, tabiatta bulunan C. lara elleri ile şekil vererek cisimler vücuda getirmişlerdir. Bu tabiî C. lardan en meşhuru, obsidiyen (obsidienne) denilen maddedir ki yanardağdan çıkan koyu renkli, C. a benzer çok sert bir taştır. Obsidiyen, ekseriya yarı saydam, bazan da saydamdır; çoğu siyah, bazıları da yeşil kırmızı veya kahverengidir. Tabiatte bulunan diğer C. lar gibi obsidiyen de, pek çabuk soğuduğu için her zaman raslanan, kristal haline değişmeye vakit bulamıyan erimiş kaya kümelerini temsil eder. Kolaylıkla keskin ve uzunca parçalar halinde kırılması dolayısiyle Taş Devrinde ok, mızrak ucu ve bıçak yapmak için çok kullanılmıştır. Daha ilerlemiş medeniyetlerde obsidiyen süs eşyası, ayna olarak ve başka maksatlar için kullanılmıştır. Bunların bazılarında gayet ince el işçiliği görülmektedir.

Obsidiyenden yapılmış cisimlere bu mineralin bulunduğu her yerde raslanmıştır. Bu yerler arasında başlıca İtalya, Anadolu, Yunanistan, Çekoslovakya, Macaristan ve Amerika sayılabilir. Bu tabiî C. ın, Tunç Devrinden itibaren bir ticaret maddesi olduğu tahmin edilmektedir.

2. *Suni C.*: C. ın suni olarak ilk defa ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, medeniyet tarihinin başında olduğuna şüphe yoktur. Ateşin bulunması, yüksek ısı dereceleri elde etmeyi mümkün kıldıktan sonra ateşle ilgili sanatların gelişmesi başladı. C. ın, ergitme tekniğinin gelişmesi neticesi olarak icadedildiği sanılmaktadır. Fakat metalürjinin ve C. yapmanın daha çok, çömlekçilik sanatının gelişmesi neticesinde bulunması muhtemel görülüyor. Ham çanak ve çömlek pişirmek, ateşe dayanan sanatların ilk adımı olduğuna göre, bundan sonra sır ve C. ın bulunması en mantıki ve muhtemel gelişme olur.

C. yapımının bir tesadüf ile başlaması ihtimali de vardır. Böyle bir imkân, bir yıldırımın çıkardığı yangında buğdayın yanması ve sodanın erimesiyle vücuda gelen ve Ch. Vélain (bk. bibliyografya) in tasvir ettiği C. dır. Böyle vakalar pek nadir değildir. Vélain, kül içinde bulunan C. kütlelerine Fransız köylülerinin «yıldırım taşı» dediklerinden ve bunların yangın sebebi olmasına inandıklarından bahsetmektedir.

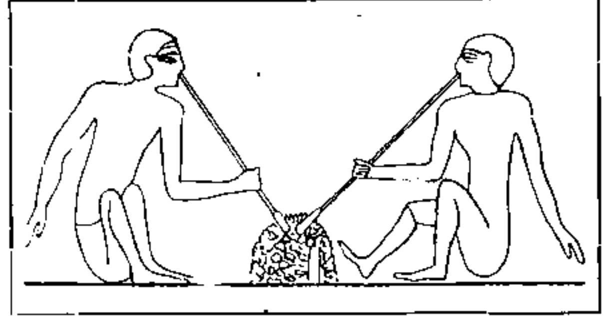
C. yapımının başlangıcı için diğer bir rivayet de Plinius'un naklettiği şu hikâyedir: «Suriyede Fenikeliler zamanında Karmel (Carmelus) dağının alçak tepeleri arasında bataklık bir bölge vardır. Belus nehrinin bu bataklıkta başladığı ve 8 km kadar aktıktan sonra Ptolemais eyaletine yakın bir yerde denize döküldüğü sanılır. Bu nehir, akışı ağır, suyu içilmiyecek kadar fena olduğu halde, kutsal sayılır ve kıyılarında dinî törenler yapılırdı. Çamurlu birikintilerle dolu ve epey derin olması dolayısiyle nehrin dibindeki kum, ancak suların çekilmesiyle meydana çıkardı. Bu kumlar, dalgalarla çalkalanarak çamur ve yabancı maddelerden ayrılıp temizlenirdi. Deniz suyu acılığının bu kumun üzerinde temizleyici rolü olduğu ve bu tesir olmadan kumdan hiç fayda gelmiyeceği sanılırdı. Bu kumun toplandığı kıyı boyu, bir kilometreden az olmasına rağmen burası asırlarca, C. yapmak için kullanılan asıl maddenin biricik kaynağı olmuştur.

Rivayete göre, güherçile dolu bir gemi bu noktada demir atmış. geminin tayfaları kıyıda yemek hazırlarken, odun yakmak üzere bir ocak kurmak istemişler. Fakat civarda taş bulamadıklarından ocağı, gemiden getirdikleri güherçile ile yapmışlar. Odunları yakınca kum ile güherçilenin beraber ergimesiyle o zamana kadar bilinmiyen saydam bir sıvının ocaktan sızdığını görmüşler. Böylece C. bulunmuş oluyor.»

Hikâye akla uygun görünüyor. Bir müddet için yukarıda anlatılan açık ocakta yeter derecede ısının elde edilmesi şüpheli görülmüştü. Fakat bu şüpheler yersizdir. W. L. Monroe (bk. bibliyografya) açık havada iki saat yanan bir odun ateşinin 1 200° C hararet vücude getirdiğini söylüyor. Bu ısı da soda - silis ve hattâ yumuşak soda - kireç-silis C. larını ergitmeğe yeter.

C. yapımı Plinius tarafından anlatılan şekilde bulunmuş olabilir. Fakat en eski C. parçasının tarihi, bu icadın Fenike tüccarlarından yüzlerce yıl önce olduğunu gösteriyor.

3. *Eski zamanlarda C.*: C. ın ilk defa nerede yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Üzerinde tarihi yazılı en eski C, M. Ö. 1551 - 1527 yıllarında yaşıyan firavun Amenhotep'e ait iri bir boncuk olup İngilterede Oxford müzesinde bulunmaktadır. Mısırda bu devirde yapılmış C. eşya pek boldur. Fakat bunlardan çok daha eski oldukları kabul edilmekle beraber, kesin tarihleri hakkında tam bir kanaate varılamıyan C. mamulleri de vardır.

Eski Mısırda C üfliyenler (Beni - Hasan yeraltı lâhitlerinden)

Tarihin tanıdığı ilk sırlı eşyalar Mısırda M. Ö. XII. bin yıla ait yeşil taş boncuklardır.

Bilinen en eski saf C. mamulü M. Ö. VII. bin yıla ait lâcivert taş (lapis lazuli) renginde kaplanmış bir muskadır. Saydam olmıyan yeşil C. parçalarına yine Mısırda M. Ö. V. bin yıllarında raslanmaktadır. Siyah ve beyaz çizgili muskalara da M. Ö. 3800 de raslanmakta ve yine M. Ö. 2500 e ait bir mücevherin üstünde erimiş C. dan yapılmış müstesna bir mozaik görülmektedir. Yarı saydam mavi boncuklara M. Ö. 1570 ten itibaren bol miktarda raslanmakta fakat bütün bu yukarıdaki mamuller Mısıra, belki de Asyadan getirilmiş bulunmaktadır.

C. yapımının başlangıcını Mezopotamya ve Anadoluda aramak icabettiği hakkındaki kanaatler de çok kuvvetlidir. Mezopotamyada üçüncü Ur sülâlesine ait (M. Ö. 2450) mezarlardan çok fazla boncuk çıkmakta ve Sir W. M. F. Petrie (bk. bibliyografya), buraların Mısırdan çok evvel bir C. sanayii merkezi olduğunu iddia etmektedir.

H. Frankfort (bk. bibliyografya), Bağdadın kuzey batısında Tel Asmar'da bulduğu gayet yüksek kaliteli açık mavi renkte bir C. silindirin Akkad sülâlesi devrine, yani aşağı yukarı M. Ö. 2600 - 2700 e ait olduğunu belirtmektedir.

M. S. ki ilk 4 yüzyıla, C. ın ilk altın devri denebilir. Roma İmparatorluğu zamanında Mezopotamyada olduğu kadar Anadolu, Suriye, Filistinde de kökleşmiş C. sanayii

XVI. yüzyıl ortalarında bır Alman C. fırını (G. Agricola'nın *De re metallica* adlı eserinden, 1556)

mevcuttur. Bu sanayi sonraları, Yunanistan, İtalya Batı Gal Eyaleti ve Ren havzasına yayılmıştır.

Çinde C. cılığın M. Ö. 550 senesinde mevcut olduğu ve BaO ihtiva eden C. ın ilk defa burada yapıldığı anlaşılmıştır.

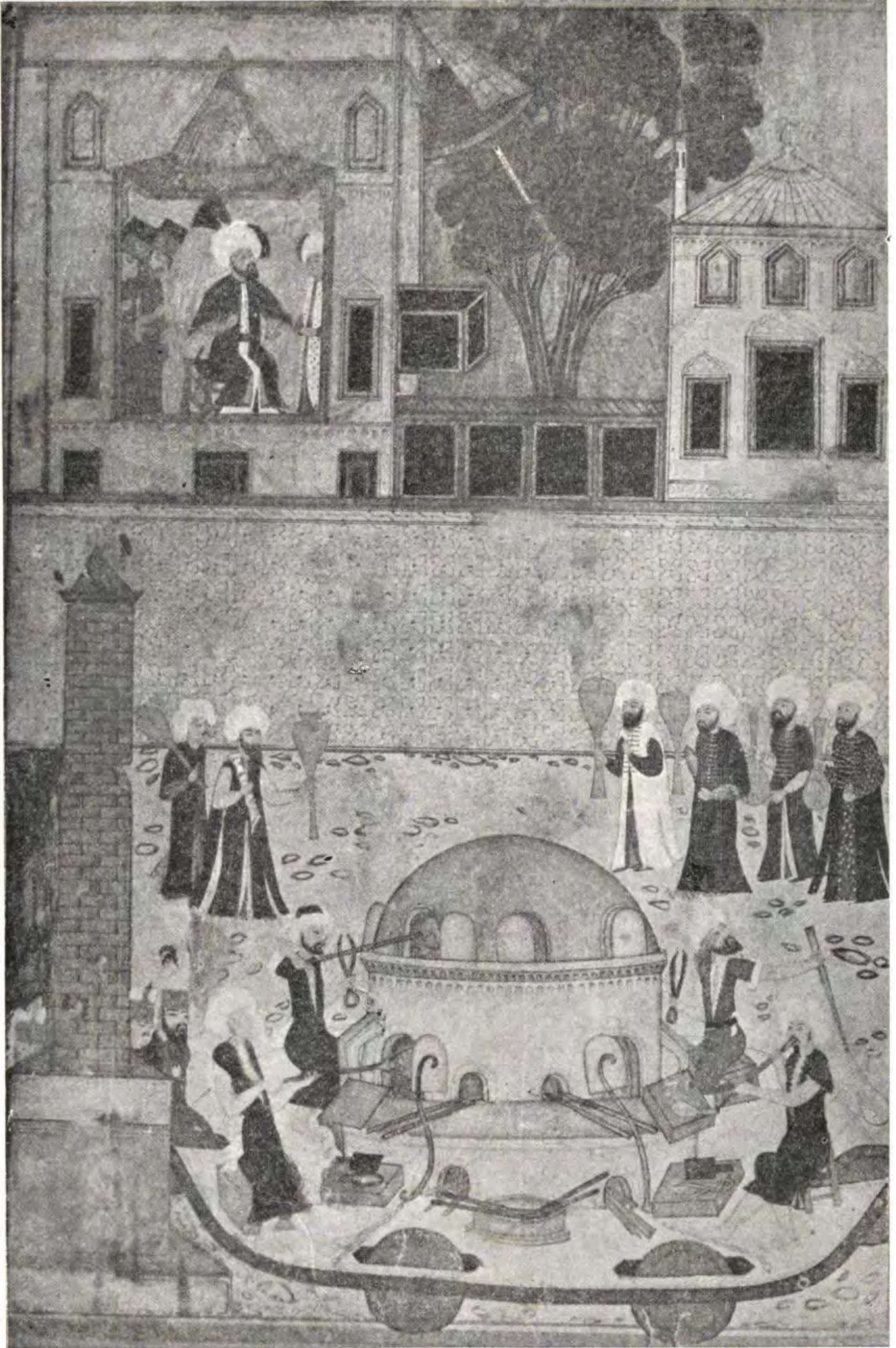
Roma İmparatorluğunun çökmesinden XI. yüzyıla kadar C. hakkında pek fazla bilgi yoktur. Bu 600 seneden fazla olan boşluk, kısmen, istilâlar ve kısmen de yeni doğan Hıristiyan dininin tesirlerinden ileri gelmiştir. Bu devrede C. cılık Bizans İmparatorluğu tarafından devam ettirilmiştir. Bizanslı işçiler renkli C. lar ve mozaikler yapmakla tanınmışlardır. Alçı pencerelerin bu devirde (M. S. VI. yüzyıl) yapıldığı, buradan Fransaya ve sonradan da İngiltereye yayıldığı söylenmektedir.

4. *Modern C. cılık*: Haçlı Seferlerinin tesiri ve Bizans İmparatorluğunun çökmesi sonunda C. cılık XI. yüzyılın başlarına doğru Venedikte gelişmeye başlamış ve Venedik en az 4 yüzyıl C. cılık sanayiinde en önemli merkez hüviyetini muhafaza etmiştir. Bu devirlere ait geniş bilgi Antonio Neri'nin yukarıda anılan *De arte Vitraria* adlı eserinde vardır. Neri'nin bu büyük eseri C. teknolojisinde atılan ilk ilmî adım sayılır.

Camcılığın gelişmesi ile ilgili bazı önemli tarihler

M. Ö.	
75000	Tabiî obsidiyen C. ın kullanılması
50000	Renkli tabiî C. sıların kullanılması
10000	Suni C. ın yapılması
1500	Eski Mısırda 2 cm çapında C. boncuk yapılması
1200	Açık pres kalıplarla C. eşya yapılması
1000	C. cılığın Fenikeliler tarafından geliştirilmesi
500	C. cılığın Yunanlılara geçmesi
334	C. üfleme piposunun icadı
200	Çinde C. sanatının gelişmesi
M. S.	
4	C. cılığın Romaya geçmesi
476	İstanbulda taşlı pencere C. ının yapılması
875	Renkli C. ın İsviçrede Sankt Gallen kilisesinde kullanılması
1100	C. cılığın Selçuklularda gelişmesi
1202	Venedik C. cılığının başlangıcı
1348	Venedikte ayna yapılması
1350	Mineli C. ın Memlûkler tarafından yapılması
1498	Venedikte kristal C. yapılması
1550	Elmasla C. kesme usulünün bulunması
1609	Amerikada C. yapılması
1610	C. cılıkta yakıt olarak odun kömürü kullanılması
1635	C. fırınlarının ısıtılması için taş kömürünün Almanyada Robert Mansell tarafından başarı ile kullanılması
1674	İngilterede billûr C yapılması
1688	Fransada Lucas de Néhou tarafından levha C. yapılması
1700	Osmanlılarda C. cılığın gelişmesi
1711	Bohemyada parlak C. dan süs eşyası yapılması
1764	Sodyum sulfatın, Silezyada Erik Laxmann tarafından, C. yapılmasında ilk madde olarak kullanılması
1790	Kuzey Amerikada ilk C. fabrikasının kuruluşu
1791	Leblanc usulü ile anorganik maddelerden soda yapılması
1795	İstanbulda Çubukluda Çeşm - i bülbül yapılmasına başlanması
1830	Fransada «Compagnie des Cristalleries de Baccarat» tarafından seri halinde pres C. eşya yapılması
1874	Fransada kırılmaz C. yapılması
1879	Elektrik ampulünün C. kısmının yapılması
1884	Almanyada Jena şehrinde ilk optik C. fabrikasının kuruluşu
1885	Jena'da termometre C. ının yapılması
1886	İlk üfleme makinesinin yapılması
1895	Amerikalı Michael J. Owens tarafından otomatik şişe makinelerinin icadı
1899	Eski Paşabahçe C. fabrikasının kurulması
1904	Pyrex C. ının gelişmesi
1905	Almanyada Jena C. cılığının gelişmesi
1905	Belçikada Fourcault tarafından makine ile pencere C. ı yapılması (Fourcault usulü)
1916	İngilterede Sheffield üniversitesine bağlı Cam Teknoloji Derneği (The Society of Glass Technology)-nin kuruluşu
1926	Lamine emniyet C. larının yapılması (otomobil C. ları)
1931	C. iplik (fiber) ve C. tuğla yapılması
1934	Yeni Paşabahçe C. fabrikasının kuruluşu
1939	% 96 silikatli C. ın yapılması
1940	Metalize C. eşya yapılması
1944	Elâstikî pencere C. ı yapılması

Not: Bazı tarihler yaklaşık olarak verilmiştir.

Camcı ustaları alayının Sultan Ahmet meydanındaki İbrahim Paşa Sarayı önünden geçişi (III. Murat Surnamesi minyatürlerinden)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Bundan sonra C. sanayii çok çabuk gelişmiştir. Avrupada kısa zamanda fabrikaların sayısı artmış, 1600 de C. kesme ve oyma sanatı meydana getirilmiş; 1615 te C. sanayiinde odun yerine kömür kullanılmağa başlanmıştır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru billûr (flint glass) gibi özel C. lar yapılmış, C ın ana maddeleri üzerinde titizlikle durulmuş ve bunların arıtılmasında ileri adımlar atılmıştır.

XIX. yüzyılda optik C. ın keşfi. C. cılıkta önemli bir adımdır. Birinci Dünya Harbi, C. sanayiinin gelişmesini hızlandırmış, metotlar ve otomatikleşme üzerinde buluşlar yapılmış ve C teknolojisinin esasları hakkında sağlam sonuçlara varılmıştır (bk. kronoloji tablosu).

Türklerde C. cılık: Eski Türk C. cılığını Selçuklularda ve Osmanlılarda olmak üzere iki bölümde incelemek yerinde olur. Orta Asyada ve oradan Anadoluya gelip yerleşen Selçuk Türklerinde C. eşyanın bulunması, bunların C. eşyayı kendilerinin yaptıklarını göstermektedir. Hele Malazgirt zaferinden sonra Türkler, Anadoluda C. eşyayı çeşitlendirmiş ve bu sanayii geliştirmişlerdir. Artuklular ve Selçuklular zamanında yapılan cami ve medreselerde kullanılan ve şemsiye adiyle anılan C. çeşidi bilhassa önem taşır. Kazılarda ele geçirilen bir kısım C eserlerden bazıları müzelerimizde sergilenmektedir.

Bizanslıların son çağlarında İstanbulda türlü C mamulleri vücude getirilmiştir. C. dan kandiller, lâledanlıklar, çiçek vazoları, güldanlıklar, su bardakları, kahve ve çay bardakları, aynalar, ecza şişeleri lâmbalar, fenerler, her türlü renkli C. lar ve bilhassa alçı pencereler, bu devirde çalışan işçilerin sanat kabiliyetlerinin delilleridir.

Her yönden değer taşıyan. XVI. yüzyıldaki Türk C. cılığının önemli safhaları vardır. Osmanlı İmparatorluğu devrinde C. sanayii çok ilerlemiş ve İstanbulun alınmasından sonra, bu şehir C cılığın merkezi olmuştur. Kanunînin Rodosu kuşatması sırasında Türk yapısı C. kumbaralar kullandığı orada son yıllarda yapılan kazılarda çıkan parçalardan anlaşılmıştır. O zamanlar Türkiyede C. sanayiinin gelişmesinde en büyük sebep sanayi ve ticaretin iyi teşkilâtlandırılmış olmasıdır.

XVII., XVIII. yüzyıllarda C. sanayiinde büyük bir gelişme vardır. Bu sanayi. İstanbulda Eğrikapı ile Tekfur Sarayı arasında toplanmıştı. İptidaî usullerle çalışılmakla beraber her iş yapılıyordu. III. Murat zamanında yazılmış bir Surname (Topkapı Sarayında mahfuzdur) de esnaf geçit töreninde arabaya bindirilen seyyar bir ocak etrafında C. üfüren C cı ustalarını gösteren bir minyatür vardır. Ayrıca Bakırköyünde. Baruthane-i Âmire yanında C. parlatma atelyeleri, C hane ve güherçile kazan ve ocaklarının bulunduğu, tarihî kaynaklardan biliniyor. III. Mustafa (1750-1789) zamanında C, şişe ve diğer C. eşyanın yapıldığı yerler Tekfur Sarayı taraflarında idi. Buraları padişaha ait yerler olup C. cılara kira ile verilirdi. C. cılara mahsus gedik usuliyle ayrılmış bu yerden başka yerlerde C. yapılmasına müsaade edilmezdi. Bu devirde C. yapımına elverişli ince ve beyaz renkli en iyi kum, Yedikulenin biraz ilerisindeki Kumbcğazından getirilirdi. Bu kumun artan kısmının, harice ihracedildiği de söylenmektedir.

C cı ve şişeci esnafının bu yüzyılda işe nezaret eden kimseler yanında iş dağıtan ve kontrol eden «yiğitbaşı» ları ile piyasayla işyeri arasındaki irtibatı ve ihtiyaçları sağlıyan ve sevk işiyle vazifeli «kâhya» ları vardır. İşe nezaret edenlerle kâhyalar Enderun-i Hümayunca seçilir, bunların aylıkları her üç ayda bir devletçe ödenirdi. Yiğitbaşıları ise esnaf kendisi seçerdi. C. işleri ile uğraşanlar arasında C., şişe, sırça ve ayna yapanların ayrı ayrı teşkilâtı vardı.

Bundan başka, Mercan çarşısı denilen yerde bir çeşit sahte ve taklit mücevher ve sırça aletler yapan kuyumcular ile C. satan ve takan esnaf, mimarbaşılığa bağlı idiler. Mimarbaşılığın emir ve nizamları dışına çıkamazlardı. İstanbul Bostancı Ocağının çeşitli kolları arasında yer alan C. cılar Ocağı, sarayın ve saraya bağlı yapıların C. larını bulup takmakla mükellefti.

C. lar renksiz ve billûr olmak üzere çeşitlere ayrılmıştı. Bunlar bazan tek tek, bazan da kutu ile satılırdı. Her tip C ın fiyatı, adına, çeşidine, ağırlığına göre kesin olarak tesbit edilmişti. İstenilen vasıflara göre yapılmış olmıyanlar hemen kırılır ve işçiler cezalandırılırdı.

C. cıların ihtiyaçları ve en çok yakıt olarak kullanılan odun, hükümetçe sağlanırdı. Maya denilen C. kırıklarının dışarı satılmayıp ancak C. yapıcılara satılması için hükümet, gereken titizliği gösterirdi. İşçilerin hakları korunduğu gibi yaşlananları ve iş kazaları neticesi sakatlananları korumak maksadiyle de tedbirler alınırdı.

Memlekete, en çok Venedikten olmak üzere dışardan da C. eşya gelirdi. Bu ticaret Yahudi tüccarların elinde idi.

XIX. yüzyılın başından biraz önce, Çubuklu civarında bir C., hattâ kristal C. imalâthanesi kurulmuştur. Burada yapılan C. çeşidi arasında en meşhuru Çeşm-i bülbüldür. Söylentiye göre burasını, Mehmet Dede adlı bir Mevlevî ustası kurmuştur.

Bugün Beykoz işi dediğimiz bu eşyanın yazık ki, markası yoktur. Aynı çeşit işler Venedik, Rusya ve Yunanistanda da yapılmıştır. Beykoz işlerini diğerlerinden ayıracak usuller olduğu söyleniyor. Beykoz işlerinden birisinin arkasında bir elektrik lâmbası tutulunca kırmızı bir ışık aksetder; diğerlerinde bu görülmemektedir.

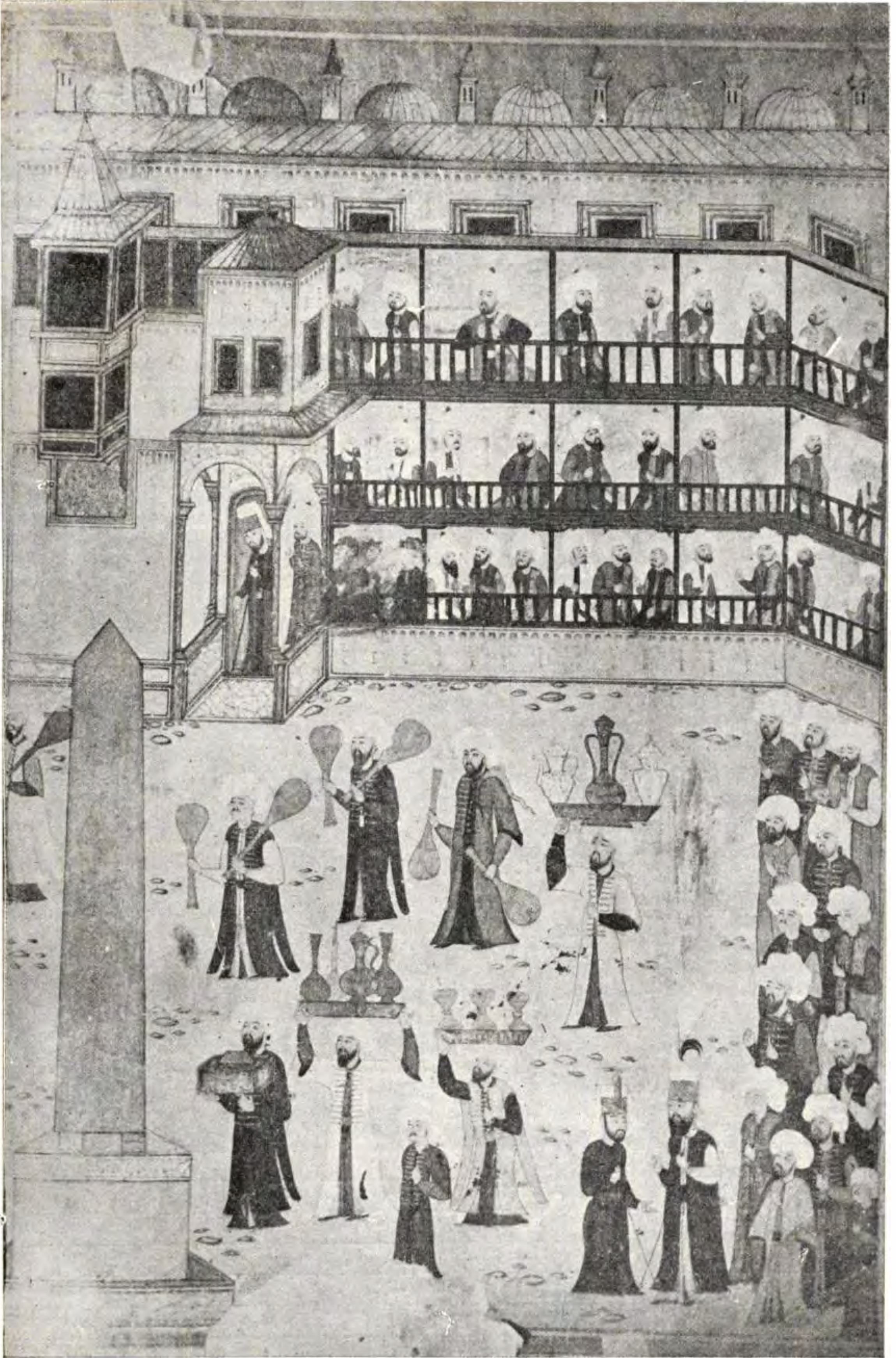
Profesör W. E. S. Turner'in yaptığı incelemelere göre, Türk Çeşm-i bülbüllerinde ince çizgiler yanında belli aralıklarla yer alan geniş çizgiler bulunmaktadır. Bu çizgileri Turner, Türk işçiliğinin özelliği olarak gösteriyor.

Tophane Müşiri Fethi Paşa zamanında çok özenilmiş, çeşitli eserler yapılmıştır. Bunlara «Eser-i İstanbul» derler.

Beykoz işleri içinde görülen çeşitler şunlardır: Ayaklı ve ayaksız şekiller, kapaklı bardak, kandil, tabaklı kâse, lâledanlık, sürahi, çeşm-i bülbül, karlık, gümüş kapaklı matara, fincan ve tabağı v. b. Yüzyıllar boyunca en çok, mavi rengin kullanıldığı görülüyor. Bunlardan başka kristal C. işlerine de raslanır. Beykoz işi ilâç kapakları da dikkate değer.

1899 tarihinde Saul Modiano adında bir Musevi tarafından Paşabahçede, şimdiki ispirto fabrikası yerinde «Fabbrica Vetrami di D. Modiano, Costantinopoli» adiyle bir C. fabrikası kurulmuştur. 1902 senesinde 500 işçi çalıştıran bu fabrika sonraları Avrupadan ithal edilen C. eşyaya rekabet edemeyip kapanmak zorunda kalmıştır.

Cumhuriyet devrinde Türk C. cılığı: Türkiyede modern anlayışta ilk C. fabrikası, 17 Şubat 1934 tarih ve 2/162 sayılı Vekiller Heyeti karariyle, «Birinci beş yıllık sanayi programı» gereğince Paşabahçede kurulmuştur. Türkiye İş Bankası tarafından, 3 000 ton şişe ve züccaciye yapmak üzere kurulan, Türkiye Şişe ve Cam fabrikaları A. S. kuruluş kapasitesine 1937 de eriştikten sonra yurdun

Camcı ustaları alayı Sultan Ahmet meydanında (III. Murat Surnamesi minyatürlerinden)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

gün geçtikçe artan ihtiyacı karşılıyabilmek gayretini göstermiş ve 1 500 ü aşan çeşitli C. işlerinden 1955 yılında 17 000 ton imalât yapmıştır. Yine 1955 yılı içinde İstanbuldaki 9, İzmirdeki 2 küçük imalâthanenin yapmış olduğu işlerin 6 000 ton, ithalâtın ise 1 500 tona yakın bulunduğu hatırlanırsa Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. S. nin memlekette şişe ve züccaciye ihtiyacının ne kadar büyük bir kısmını karşılamakta olduğu anlaşılır. Kuruluşu sırasında hiçbir otomatik yapım makinesi bulunmıyan fabrika, son yıllarda en modern şişe ve züccaciye otomatik makineleriyle zenginleşmiş, böylece gerek kalite, gerek miktar ve fiyat bakımından önemli bir adım olan penisilin şişesi yapılmasında da başarı göstermiştir. Son yıl içinde Paşabahçenin, eski Türk süslerini, C. üzerine işlemek suretiyle açmış olduğu yeni çığır bilhassa önemlidir. Bk. TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A. S.

Camın imali: C. imali, gerek kullanılan maddeler, gerekse C. ın kullanılacağı maksatlar bakımından özellikler gösterir:

I. *İptidai maddeler*: C. ı teşkil eden maddeler esas ve tâli maddeler olmak üzere iki gruba ayrılabilir:

a. Esas maddeler: 1. C. laştırıcı özelliği olan maddeler: silis, boroksit v. b.; 2. Sabitleştirici özelliği olan maddeler: kireç, magnezyum oksit, baryum oksit v. b.; 3. Eritici özelliği olan maddeler: soda, potas v. b.

b. Tâli maddeler: 1. Oksidan ve karıştırıcı özelliği olan maddeler: nitratlar, sulfatlar v. b.; 2. Matlaştırıcı özelliği olan maddeler: fosfatlar, flüorürler v. b.; 3. Renk verici maddeler: demir oksit, kobalt oksit, krom oksit v. b.; 4. Renk giderici maddeler: selenyum ve selenitler ve kobalt oksit, mangan oksit, serium oksit v. b.

C. imalinde kullanılan iptidai maddelerde aranılan en önemli nitelikler, bunların demir oksit gibi, C. a arzu edilmiyen renkleri veren unsurlardan mümkün mertebe temizlenmiş olmasıdır. C. ın % 50 - 75 ini teşkil eden silisin başlıca iptidai maddesi kum olduğuna göre, renksiz, kristal veya optik C. imalinde bu madde üzerinde titizlikle durulması gerekir. Kumdaki demiri gidermek için bugün birçok fizikî ve kimyevi metotlar kullanılmaktadır.

II. *C. harmanının hazırlanması*: Esas ve talî maddelerden uygun oranlarda tertiplenen C. harmanı, fabrikanın harman dairesi denilen yerinde tartılır, karıştırılır ve eritilmek üzere fırınların silolarına yollanır.

III. *Fırınlar*: Harmanın fırında eritilip C. haline gelmesi için gereken yüksek sıcaklık, yakıt olarak kullanılan madde (kömür ve bundan elde edilen gazojen gazı, kok gazı, tabiî gaz, motorin v. b.) ile bu maddenin yanması için gerekli olan havanın fırın içinde brülör denilen yerden hemen çıkınca yanması neticesi sağlanır.

Fırınlar yüksek sıcaklığa dayanabilecek nitelikte silis şamot ve elektrofüzyonla yapılmış taşlardan (Corhart gibi) inşa edilmiştir. Teşkilâtı ve tertibatları, çeşitli maksatlara göre değişebilir. Kapasiteleri 250 - 2000 kilo olabileceği gibi ve 1 - 20 pota ihtiva edebilirler. Potaların üzerleri açık olabilir; kristal C. imalinde, C. ı fırın atmosferinden korumak maksadiyle üstü kapalı potalar tercih edilir.

C. ın, havuzlu fırınlarda eritilmesi fikri ilk olarak F. ve W. Siemens tarafından ortaya atılmıştır. Bugün birçok şekil ve büyüklükte havuzlu fırınlar kullanılmaktadır. Günde birkaç ton C. ergiten küçük fırınlar mevcut olduğu gibi, devamlı çalışan ve 1 400 ton C. taşıyan fırınlara da raslamak kabildir. İç kısmı iki bölmeden meydana gelen bu tip fırınların bir tarafındaki bölmeye «eritme havuzu» denir. Bu kısmın yan ve arka duvarlarının birinde bulunan bir delikten - maden atma deliği - harman fırına atılır. Ergiyen C. ın geçtiği ikinci bölmeye «çalışma havuzu» denir.

IV. *C. ın ergitilmesi*: Ergitme kısmında, 1 400° C sıcaklığın üstünde, harman yavaş yavaş ergimeğe başlar. Ergimiş C. iki bölmeyi ayıran duvarın alt kısmında bulunan bir delikten (İng. spout) çalışma havuzuna geçer. Burada aşağı yukarı 1 200 - 1 250° C sıcaklığa kadar soğuyan C., çalışma havuzlarının ön kısımlarında bulunan deliklerden türlü metotlarla şekillendirilir.

V. *C. ın soğutulması* (Tavlanması): Sıcak C. hamurundan yapılmış olan mamuller henüz sıcaktır. Açık havada soğutulursa C. içinde gerilme (tansiyon) olur; yani C. ın dış yüzlerinin iç kısımlara göre daha çok soğuması, birbirine zıt kuvvetler doğurur ve bu karar bulmamış bünye dolayısiyle C. durduğu yerde veya en küçük bir dokunma ile çatlar ve kırılır. Bunu önlemek için soğutma ameliyesi yavaş yavaş yapılır. Şöyle ki: C. mamulü, şekillenip kalıptan çıktıktan sonra «soğutma» veya «tavlama» fırını denilen fırınlara takriben 600° C sıcaklıkta girer ve yavaş yavaş soğuyarak 30° - 40° C de çıkar.

Devamlı olarak tavlama fırınlarından aşağı yukarı iki buçuk saatte soğuyup çıkan mamullerden kusurlu olanlar ayrılır; iyi olanlardan, daha başka bir ameliye yapılmıyacak olanlar paketlenip doğrudan doğruya ambara yollanır. Taşlama, kesme, ağız yakma, dekor ve süs yapılacak mallar ise bu kısımlarda muamele gördükten sonra paketlenip ambara konulur.

VI. *C. ın şekillendirilmesi*: C. ın evlerde ve sanayide

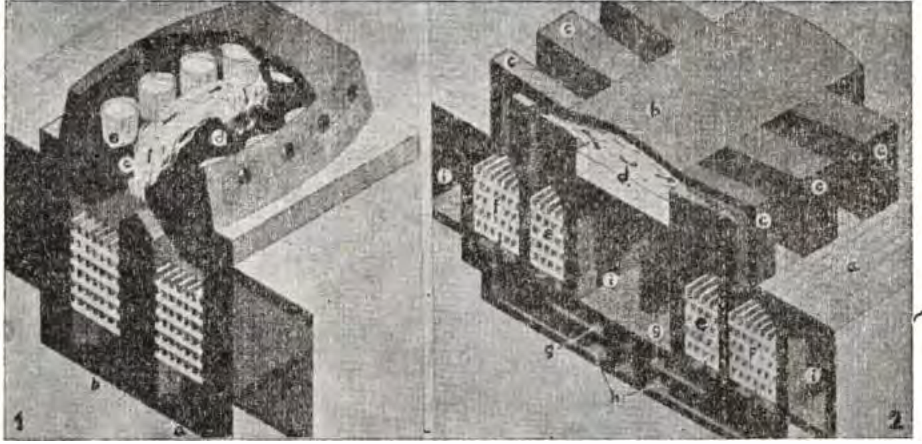
Çeşitli camların bileşimlerine giren asıl maddelerin yüzdeleri

Maddeler	I Soda - kireç camları	II Kurşunlu camlar	III Borosilikat camları	IV Vycor camı	V Kuvars camı
SiO_2	70 - 75	53 - 67	73 - 82	96	99,8
B_2O_3	—	—	5 - 20	3	—
Al_2O_3	0,5 - 1,5	—	2 - 5	—	—
CaO	5 - 14	0 - 6	0 - 1	—	—
MgO	0 - 4	—	—	—	—
PbO	—	20 - 40	0 - 10	—	—
Na_2O	12 - 18	5 - 10	3 - 10	—	—
K_2O	0 - 1	1 - 10	0,4 - 1	—	—

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

kullanılan o kadar çok çeşitleri vardır ki bunları yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, bileşim bakımından beş genel grupa ayırmakla konuyu nisbeten basitleştirmek mümkün olabilir:

C. önceleri kalıba dökme usulü ile şekillendiriliyordu. Bu usul çok uğraştırıcı ve tatbik sahası çok mahduttur. Bir odun veya demir parçasının üzerine kumdan istenilen şekilde bir oyuk yapılırdı. Sonra, bu oyuk azar azar oldukça yapışkan C. la doldurulur ve istenilen şekil elde edilirdi.

1. Alttan alevle ısınan pota fırını: a. gaz dairesi; b. hava dairesi (ısıyı muhafaza etmek için a ve b ateş toprağı tuğlalariyle döşenmiştir); c ve d. zemin delikleri (c'den, yanmakta olan hava ve gaz karışımı içeriye girer, d'den de kalıntı gazlar emilerek dışarıya atılır, c'nin ve d'nin altında ilk ısıtma daireleri vardır; e. cam potaları. 2. Ergitme havuzu: a. ergitme dairesi zemini; b. havuz tonozu; c. fırın daireleri; d. ergitilmiş cam; e. gaz daireleri; f. hava dairesi; g ve h. gaz ve havanın giriş, kalıntı gazın da egzost kanalları; i. tavlanma ve perdah dairelerine götüren revizyon yolları (işletme sırasında bunlar bir duvarla kapatılır)

Sonraları, belki de M. Ö. 1200 yıllarında Mısırlıların, C. ı, kalıplarda pres etme tekniğini uyguladıkları görülüyor. Bu sayede kâseler, tabaklar, bardaklar v. b. yapmak kabil olmuştur. Bazen bu iki usul bir arada kullanılarak gayet karışık şekillerin yapıldığını kitaplar kaydetmektedir.

Üfleme usulünün icadı, C. sanayiinde büyük bir değişiklik yapmıştır.

Bundan sonra, C. bir lüks olmaktan çıkarak zaruri ihtiyaç eşyası haline geldi. A. Kisa (bk. bibliyografya), üfleme piposunun icadını Ptolemaios devri sonu ile M. Ö. 20. yıl arasında göstermekte, Harden ise üflemenin hemen M. S., Suriye kıyılarında çalışan işçiler tarafından icadedildiğini söylemektedir.

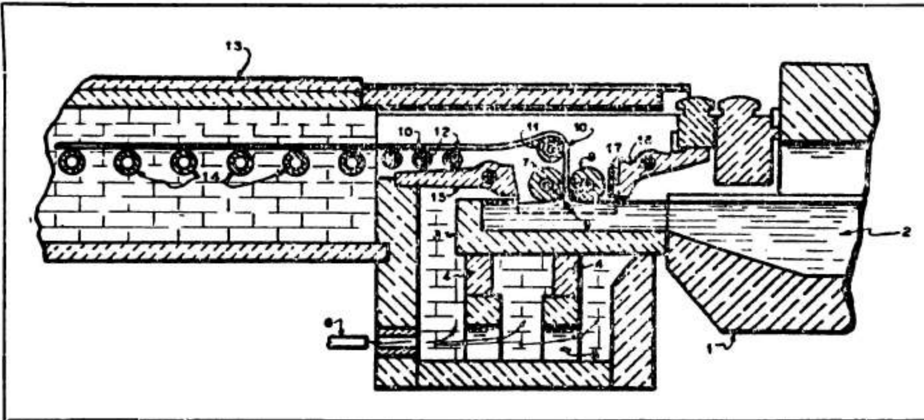
XVIII. ve XIX. yüzyıllarda C. şekillendirme usulleri (bilhassa pres usulü) çabucak gelişmiştir.

C. ın otomatik makinelerle şekillendirilmesi üzerindeki icatlar ve inkişaflar XIX. yüzyılın sonlarından ve XX. yüzyılın başlarından itibaren görülür.

C. çeşitleri: 1. *Pencere C. ı* (Window glass): Bileşim bakımından yukarıdaki tabloda birinci grupa giren bu tip C. ların şekillendirilmesi için eskiden gayet iptidai usuller kullanılırdı. İlk kullanılan metoda göre üfleme piposunun üstüne yeteri kadar sıcak C. alınır ve bir balon üflenir, piponun tam karşı istikametine sıcak bir demir çubuk yapıştırılır ve pipo balondan ayırtılır. Balon ısıtılır ve C. iyice yumuşatıldıktan sonra süratle döndürülür. Santrifüj kuvvet C. ın düz bir levha haline gelmesine sebep olur.

XIX. yüzyılın başlarına doğru yeni bir usul uygulanmağa başlandı. Bu usule göre üfleme piposuna aşağı yukarı 40 - 50 cm kutrunda ve 100 - 180 cm uzunluğunda bir silindir yapmağa yetecek kadar ergimiş C. alınır ve işçi bunu bir silindir olacak şekilde üfler. Sonra iki karşı uçları açılan ve boydan boya kesilen silindir fırına konur. Yumuşıyan C., tahta bir alet ile düzeltilir. Düz levha haline gelen C. bundan sonra soğutma fırınlarına geçer ve nihayet istenilen boyda kesilir.

1903 yıllarında makine ile üfleme icadedildi. Bu usule göre, aşağı yukarı 25 cm çapında madenî bir çatal gibi olan üfleme piposu ergimiş C. üstüne dokundurulur ve yavaş yavaş yukarı çekilir. Bu arada da kompresör havası kullanarak yukarı çekilen C. ın, içi boş bir silindir halinde yükseltilmesi sağlanır. Bu suretle takriben 10 - 12 cm boyunda silindir çekmek kabil olmuştur.

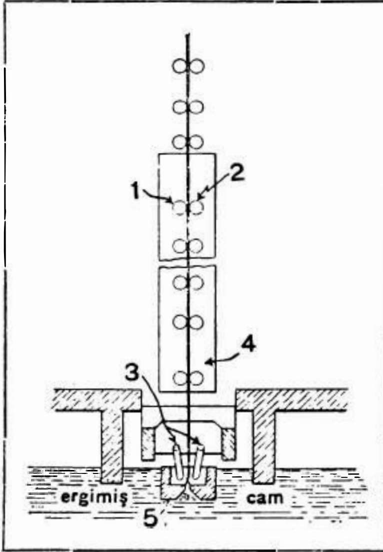

Levha C. ın imali (Colburn ameliyesi Lıbbey - Owens - Ford sistemi [şema])

1. Harman fırınının nihayeti; 2. Ergimiş cam; 3. İşleme havuzu veya dairesi; 4. Tuğla yatak; 5. Isıtma dairesi; 6. Havagazı memesi; 7. Şekillendirici silindir; 8. Şekillendirici silindir; 9. Silindirlerin arasından geçen cam; 10. Cam levha; 11. Kıvırma silindiri; 12. İleten silindirler; 13. Tavlama fırını; 14. İleten silindirler; 15. Koruyucu kenar tuğlaları; 16. Koruyucu kenar tuğlaları; 17. Su ile soğutulan siper

Bundan sonra yapılan, C. ı ısıtma ve düz levha haline getirme işleri ikinci usuldeki gibidir.

Bugün kullanılan usuller tamamiyle otomatik olup C. ın bir silindir halinde değil düz levha halinde çekilmesi esasına dayanır. Bu usullerden birinde (Fourcault sistemi) C., dikey olarak, diğerinde ise (Libbey-Owens-Colburn sistemi) yatay olarak çekilir. Başlangıçta, ergimiş C. içerisine doldurulan madenî bir çatal, yukarı çekilir. Bu hareketi ile çatala yapışmış olan C. kısa bir mesafe dikey olarak hareket eder, sonra bir silindir üzerinden geçerek yönünü değiştirir ve hareketine yatay olarak devam eder. Daha sonra, soğutma fırınından geçen C. levha nihayet kesme kısmına gelir ve burada istenilen uzunluklarda kesilir. Dikey usulde ise, C., ergimiş C. üstünde yüzen ve «débiteuse» denilen refraktör maddenin ortasında bulunan delikten, madenî bir çatal vasıtasiyle levha halinde yukarı çekilir ve istenilen kalınlığa göre aralarındaki aralıkları ayarlanabilen döner silindirler arasından geçerek yükselir. Soğutma kısmını geçerek nihayet kesme dairesinde istenilen uzunlukta kesilir.

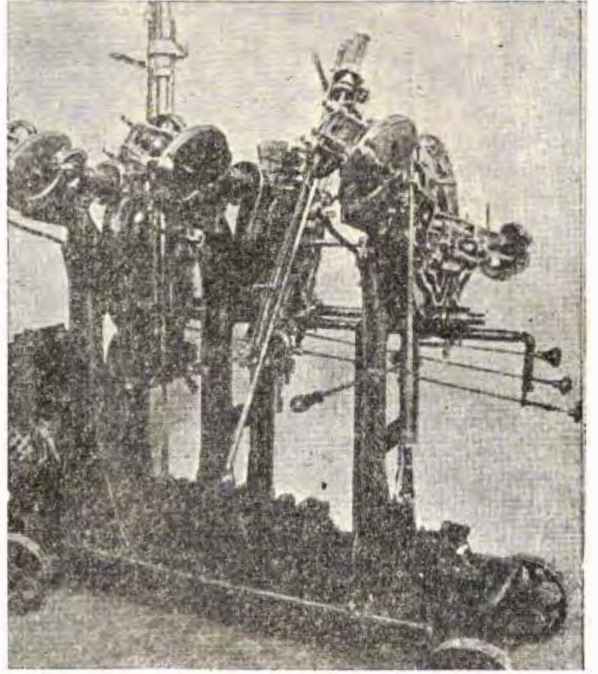

Pencere C. ının imali (Fourcault sistemi [şema])
1. Makaralı sabit silindir; 2. Makaralı ayarlanabilir silindir; 3. Şu soğutma boruları; 4. Çekme levhası; 5. Çekme bloku

2. *Şişe ve kavanoz C. ı* (Container glass): Bileşim itibariyle soda - kireç - silis C. ları grupuna girer. İptidai maddeler fazla miktarda demir oksidi ihtiva ettiği zaman C. yeşil renkte olur. Bazan bilhassa renkli şişe istenir. Bu takdirde, C. terkibine fazla miktarda demir oksidi ve az miktarda manganez oksidi katılarak kahverengi; karbon, kükürt ve sodyum sülfat katılarak da balrengi C. elde edilir. Bu tip C. lar havuzlu fırınlarda yapılır. İlk zamanlar ağızla üfleme usulü ile iptidai bir şekilde yapılan şişe ve kavanozlar, bugün tamamiyle otomatik makinelerde yapılmaktadır. Bk. ŞİŞE.

3. *Billûr veya kristal C.* (Flint glass): Bu tip C. lar, içinde kurşun bulunan C. lardır. Bilhassa sofra eşyalarında, merceklerde ve optik aletlerde kullanılır. Bu tip C. lar kapalı potalarda ergitilir. Bk. KRİSTAL.

4. *Optik C. lar* (Optical glass): İçinde kurşun bulunan bu C. ların en büyük özelliği ışının sapmaması için mümkün mertebe homojen ve sâf olmalarıdır. Mikroskop ve mercek C. ları olarak kullanılan bu tip C. lar potalarda ergitilir. Pota ve içindeki soğumağa bırakılır. Soğuduktan sonra C. kırılır ve fena parçalar atılır. Ayrılan iyi parçalar tekrar bir ergitme işlemine tâbi tutulur ve C. a istenilen şekil, pres ile verilir. Bu şekillendirilmiş parçalar uzun müddet tavlandıktan sonra nihai şekline getirilmek üzere taşlanır. Bk. MERCEK.

Cam hamurunu üfleyip elektrık ampul kavanozu olarak şekillendiren E - tipi makine (Empire Machine Co.)

5. *Işığı aksettirmiyen C. lar* (Non - reflecting glass): Usulü, 1892 de H. D. Taylor donuklaşmış bir fotoğraf merceğinin az ışık aksettirdiğini müşahede etmekle bulmuş ve bu donukluğu veren ince zarlar elde etmek için, suda çözülmüş amonyum ve kükürtlü hidrojen kullanmıştır. Daha sonra, flüorit, araşidik asit ile kadmiyum asidatı, türlü fluorürler kullanmak suretiyle bu ameliye tekemmül ettirilmiştir. Flüoritler, C. ın sathında donuklaştıran bir zar tabakası yerine bir hava boşluğu meydana getirmek suretiyle ışığın yansımasına mâni olur. 1939 dan beri ışığın yansıması hemen hiçe indiği için bu gibi C. lara «görünmez C.» (invisible glass) denilmektedir.

6. *Renkli C. lar* (Colored glass): Bileşim bakımından soda - kireç - silis C. ları grupuna dahil olup, harmana bazı metal veya metal oksitleri katarak istenilen renk elde edilebilir. Demir oksit C. a yeşil, mavimtırak yeşil; krom oksit, yeşil; aynı madde bir miktar demir oksit ve bakır oksitle birlikte mavimtırak yeşil; manganez oksit, menekşe, mor; kobalt oksit, mavi; bakır oksit, metal veya oksitler halinde katılınca kırmızı, mavi renkler verir. Altın, C. a önce renk vermez; tekrar ısıtıldığı zaman kırmızı renk meydana getirir. Uranyum, uranil asetal veya uranil nitrat halinde C. a katılırsa sarı ve yeşil renkler elde edilir.

7. *Buzlu C. lar* (Ground glass): Fizikî veya kimyevi usullerle yapılabilen bu tip C. lar genel olarak pencere ve abajur C. ı olarak kullanılırlar. Fizikî usulde, gayet ince kum, basınç ile C. yüzeyine püskürtülür ve bu suretle yüzey matlaştırılır. Kimyevi usulde ise C. bileşimine flüorürler, fosfatlar v. b. katılarak opal(b. bk.)denilen C. elde edilir.

8. *Telli C. lar* (Wire glass): Ergimiş C., düz bir yüzey üzerine dökülür. Üzerinde bir merdane gezdirilerek düz bir levha haline getirilir. Bundan sonra, sıcak ikinci bir merdane, üzerindeki sıcak tel ağı, C. ın üstüne bırakır. Üzerinde çıkıntılar olan üçüncü merdane tel ağı sıcak C. ın içerisine girecek şekilde bastırır. Dördüncü merdane de C. levha üzerinden geçirilerek yüzünü düzeltir.

1. C. imalinde kullanılan maddelerin harman edılmesi; 2. Bu maddelerin ergitilmesi; 3. Dökülmeğe hazır ergitilmiş C.; 4. C. ın üflenip balon haline getirilmesi; 5. C. levhaların perdahlanıp cilâlanması; 6. Otomatik şişe üfleme makinesi; 7. C. ın işlenmesinde kullanılan bazı aletler; 8. Lamine emniyet C. ını meydana getiren tabakaların birleştirilmesi; 9. Isıya dayanıklı C. ın basınca tâbi tutulduğu kalıplar; 10. Elektrik ampulünü seri halinde imal eden Corning makinesi; 11. Bakır çarkla C. üzerinde şekil kazılması

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

1. Gece aydınlatılmış bir C. bina; 2. Her tarafı C. la döşeli bir kundura mağazası; 3. C. dan yapılmış yemek odası takımı; 4. Tamamen C. dan yapılmış kapı; 5. C. inşaat bloklarının konulması; 6. Siklotron elektrodunun C. dan yapılmış desteği; 7. 1 400 000 voltluk X-ışınlarının C. dan yapılmış tüpü; 8. Bipost lâmbasının yapılış merhaleleri; 9. Köpük C. dan yapılmış levhaların çatıya döşenmesi; 10. En önemli parçaları C. dan yapılmış olan bir fotomikrograf; 11. Isı geçirmiyen C. iplikten yapılmış yün; 12. Masuralara sarılmış C. iplik

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

9. *Emniyet C. ları* (Safety veya Security glass): İki levha C. arasına saydam olan plâstik bir madde yerleştirilir ve bütünü yüksek basınca tâbi tutularak bir tek ünite haline getirilir. Polimerize vinyle kompleksleri geliştirilip tamamen kullanılmağa başlayıncaya kadar, plâstik madde olarak ilk önceleri sellüloz nitrat veya sellüloz asetat kullanılmıştır. Vinyle müştakları dayanıklı ve yapışkanlık özellikleri çok olup güneş ışığından müteessir olmadıkları için otomobil C. ları olarak kullanılır. Organik C. lar (Plexiglas v. b.) için bk. PLÂSTİKLER.

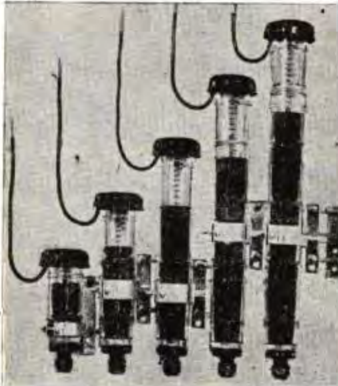
10. *C. ipliği* (Fibrous glass): C. ipliği Venedikliler zamanından beri bilinmekle beraber ticaret sahasına geçişi XIX. yüzyılın başlarında olmuştur. 1931 yılında hava süzgeçlerinde kullanılmak üzere satışa çıkarıldı. 1934 yıllarında tecrit maddesi ve dokunarak kumaş halinde kullanılmağa başlandı. İptidai maddesi, hususi tertipte yapılmış C. bilyelerdir. Bugün bunlar, plâtinden yapılmış ve dibinde delikleri bulunan potalarda ergitilir. Ergimiş C. bu deliklerden akar ve lâzım gelen işleme tâbi tutulduktan sonra makaralara sarılır. Sonra dokuma tezgâhlarında dokunur. C. iplikler, her ne şekilde olursa olsun, böceklere, ateşe, rutubete ve çürümeğe karşı dayanıklıdır. Bk. İPLİK.

11. *Dışardan içeriyi göstermiyen C.* (One-way glass): Bu tip C. lar, bilhassa çoçuk bakım evlerinde, hastahanelerde kullanılmağa çok elverişlidir. İçerden dışarıya bakan bir kimse, dışarıyı görebilir, fakat kendisi dışarıdan görülmez. Bu tip C. lar, yüzeyleri çok ince bir gümüş tabakası ile kaplanarak hazırlanır. Karanlık odadan aydınlık bir odaya bakıldığı zaman C., hafif mavimsi ve saydam görünür; buna karşılık, aydınlıktan bakıldığı zaman C., bir ayna görünüşündedir.

12. *C. inşaat blokları* (Glass building-block): İlk defa olarak 1931 yıllarında Amerikada yapılmıştır. Evlerde, fabrika ve resmî binalarda kullanılmağa başlandı. Yarı saydam olan bu bloklar iki ayrı parça olarak baskı usulü ile yapılır. Sonra, iki parça yüksek sıcaklık etkisiyle birleştirilir. Böylece yapılan blokun içerisinde kısmen bir vakum husule geldiği için bu çeşit C. aynı zamanda iyi bir tecrit maddesi vazifesini de görür.

13. *Ampul C. ı* (Bulb glass): Evvelce ağızla üflenerek iptidai bir şekilde yapılan bu cins C., sonraları otomatik makinelerle yapılmağa başlandı. En son olarak Amerikada Corning C. fabrikasının icadettiği makineyle dakikada 700-800 adet ampul kavanozu yapılmaktadır. Bu nevi C., bileşim bakımından bir soda-kireç-silis C. ıdır.

14. *Kırılmaz C.* (Tempered glass): Türlü bileşimlerde (soda-kireç-silis veya borosilikat) olan bu C., şekillendirildikten sonra, her tarafına homojen bir hararet verilmek üzere, tercihan elektrikle ısıtılan bir fırın içerisine konur. Burada yumuşama sıcaklığına yakın bir sıcaklığa kadar ısıtılır ve fırından çıkar çıkmaz çabucak soğutulur. Soğutma vasıtası olarak madenî yağ, sodyum nitrat ve potasyum nitrat gibi tuzların «eutektik» bileşimindeki katışığı veya oda sıcaklığındaki hava kullanılır. Son zamanlarda hava ile soğutma metodu, diğer usullere göre üstün tutulmaktadır.

Yıldırımdaki elektriği kullanılmak üzere zapteden cam cihaz

15. *Isıya dayanıklı C. lar* (Heat-resistant [Pyrex] glass): Bu tip C. lar umumiyetle borosilikat C. larıdır. Bilhassa mutfak ve lâboratuvar eşyası arasında yer alır. Basınç usulü ile yapılır.

16. *Vycor C. ı* (Vycor glass): Gerek fizikî ve gerekse kimyevi vasıfları bakımından kuvars C. ına benziyen, fakat ondan çok daha ucuz olan Vycor C. ı, Amerikada Corning C. fabrikasında 1933 yıllarında yapılmağa başlanmıştır. Hususi bileşimdeki bir C., normal metotlarla şekillendirildikten sonra türlü ısı ve asit muamelelerine tâbi tutulur. Bu ameliyeler neticesinde silisten başka C. içinde meydana gelen diğer maddeler bertaraf edilmiş olur ve C. esas boyunun 1/3 ü kadar büzülür. Neticede içinde % 96 veya daha fazla silis bulunan, kimyevi bakımdan çok da yanıklı ve ani ısı değişmelerinden müteessir olmıyan bir C. elde edilmiş olur.

Camdan yapılmış türlü laboratuvar malzemesi

17. *Köpük C. ı* (Foam glass): 1940 ta Amerikadaki Pittsburg Corning Corporation, toz C. a karbon ilâve ettikten sonra karışımı ergitmiş, elde ettiği köpüklü siyah maddeyi kalıplara dökmüş ve mantar kadar hafif, dayanıklı, su geçirmez, geç ısınır ve yanmaz döşeme plâkaları elde etmiştir.

18. *Kesme C.* (Cut glass): Çok kere bu ad kristal için kullanılırsa da, bizde üzerinde oyma süsler bulunan kalınca adi C. dan yapılmış eşyaya da «kesme» denir. Şekilleri türlü usullerle işlenir. Meselâ, bu gibi C. eşyanın sathı, sülfürik-hidroflüorik asitleri katışığiyle aşındırılarak şekiller işlenir, perdah ve cilâsı da amonyum biflüoritle yapılır. Bu şekiller hususi gravür iğnesiyle de yapılabilir. Bazen, şekillerin üzerine koyu tutkal yapıştırmak sonra bunu çekip çıkarırken C. ın sathından da bir parçayı koparmak suretiyle de süsler yapılır. Kumla dövmek, döner bir çarka bağlanmış kumtaşı veya silikon karbidle aşındırmak, bakır çarkla oymak usulleri de kullanılır. Renkli süsler umumiyetle fırınlama usuliyle işlenir.

19. *Metalize C.* (Metallized glass): Teknik cihazlarda kullanılmak üzere hava, su ve rutubet geçirmez, ateşe ve yüksek ısıya karşı dayanıklı, iki ucuna hususi bir ameliye görmüş lehim kaynağı ile türlü madenî kısımlar tespit edilmiş tüpler, silindirler v. b. 1941 den beri geniş ölçüde imal edilmektedir. C. ve madenî kısımların ısı karşısında genişleme dereceleri ayarlanmış olduğu için, maden-C. kaynaşığı çatlamaz.

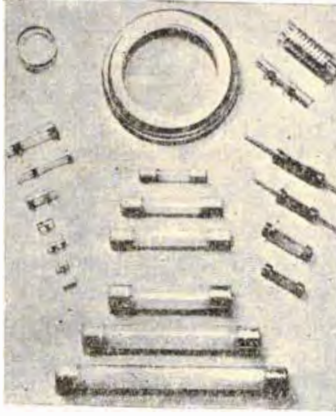
20. *Ayna* (Mirror): Önce C. a kalay kloridi eriyiği sürülür. Yarım saat sonra, C. ın sathına nişadır ve gümüş nitrat eriyiği ile Rochelle tuzu veya tartarik asit veya şeker eriyiğinden meydana gelmiş bir sıvı dökülür. Şimdi bu

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasının mamulâtından nümuneler: sürahi, bardak, kadeh, v. b.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

ameliye makine ile yapılmaktadır. Dayanıklığı sağlamak için aynanın arkasına elektrikle bakır kaplaması yapılır.

Metalize cam tüpler

C. ın kullanıldığı yerler: Eski zamanlarda C. yapmanın esaslı gayesi, bugünkü düşünüşten çok farklı idi. C. ın, ö n c e l e r i mücevher olarak kullanıldığı kaydedilmektedir. Ptolemaios zamanına k a d a r C., mücevherat gibi en kıymetli mal olarak sayılırdı. Bu maksat için kullanılan C. lar genel olarak renkli idi. Sonraları C. çukur kâseler, bilhassa merhem kavanozları ve ufak vazolar yapılıp kullanılmıştır. Üfleme tekniği icadedildikten sonra C., ev eşyaları arasına girdi ve sofra eşyası, tuvalet eşyası, vazolar, şarap ve diğer içki şişeleri olarak kullanıldı. I., II. yüzyıllarda C., mezar eşyası olarak kullanılmıştır. 1550 de Roma İmparatoru Alexander Severus'un mezarında bulunan Portland vazosu adiyle anılan ve I. yüzyılda yapıldığı kuvvetle söylenen meşhur eser, buna bir delil teşkil etmektedir. C. ın pencerelerde ilk kullanılışının III. yüzyılın sonlarına doğru olduğunu Lactanius bildirmektedir. IV. yüzyılda Araplar C. ı terazilerde tartı olarak kullanmışlardır. Çok hassas ve itinalı şekilde yapılmış olan bu tartılar bin yıl kullanılmış ve nihayet 1300 de kaldırılmıştır.

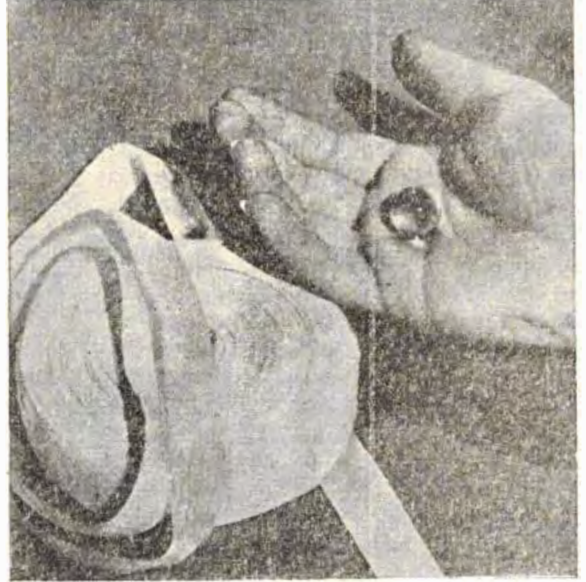
Bugün ise C. ın kullanıldığı yerler çok çeşitlidir. Bu alanda yapılan ve her gün bir parça daha ilerliyen inceleme ve araştırmalarla C. yeni yeni ve çok faydalı uygulama alanları bulmaktadır. Aşağıda C. ın kullanılış yerleri ve şekillerinden bir kısmı kısaca belirtilmiştir:

1. *Bina inşaatında*: Pencere C. ı, kalın vitrin C. ları, prese edilmiş ince, zemin, tavan ve kalın, çift cidarlı duvar blokları, arasında saydam ve plâstik bir madde bulunan emniyet C. ları, binaların dışında, banyo ve mutfak duvarlarında ve zeminde kullanılan C. mozaikler, içi telli, üstü çizgili, buzlu, desenli C. lar, mükemmel bir tecrit maddesi olan C. pamuğu, C. ın bina inşaatında kullanılan çeşitli şekillerini teşkil etmektedir.

2. *Ev içinde C.*: Ayna, mobilya parçaları, ateşe dayanıklı C. dan mutfak eşyası, çeşitli sofra ve mutfak eşyası, besin maddeleri için lüzumlu kavanozlar, içki şişeleri, bayanlar için türlü süs, çeşitli sanat ve dekorasyon eşyaları C. ın ev içinde ne kadar çok kullanıldığını göstermektedir.

3. *Elektrik sanayiinde C.*: Yüksek voltaj izolâtörleri, telefon izolâtörleri, modern paratoner cihazları, C. ın elektrik sanayiine sağladığı büyük faydaların en önemlilerindendir. Bunların yanında, bilhassa, elektronik sanayii, uzun müddet elektronik C. tübünün inkişafını beklemiştir. Bugün, radyo ve televizyon sanayii, radar, hattâ atom sanayiinde, siklotron izolâtörü olarak çeşitli alanlarda kullanılmaktadır.

4. *Aydınlatmada C.*: Lâmba, kandil, lüks, gemici fenerleri, elektrik ampulleri, projektörler. infra-rouge (kızılötesi) ısıtma ampulleri, ultra-violet (morötesi), flüoresan, neon lâmbası, otomobil, tren, gemi ve uçaklarda kullanılan projektörler ve diğer aydınlatma vasıtalarının her birinde C. ın çeşitli şekillerde kullanıldığını düşünecek olursak, bu maddenin günlük yaşayışımızda ne kadar önemli bir yeri olduğunu anlamış oluruz.

Avuç içindeki cam bilyanın, saçın 1/8 inceliğindeki iplik haline getirildikten sonra dokunup meydana getirdiği kurdele (19 mm çapındaki bu cam bilyadan 242 km iplik elde edilir

5. *Diğer sanayi ve imalâtta C.*: Lâboratuvar aletlerinin birçoğunda C. başlıca malzemedir. Büyük keşifler ve ilmî araştırmalar C. ın çeşitli şekillerde kullanılmasiyle meydana gelmiştir. Bu arada, fennin optik aletler ve bilhassa mikroskop, teleskop, elektron mikroskop, siklotron (cyclotron), fotoğraf makinesi, spektroskop, polariskop, refraktometre, sakkarimetre, opasitmetre gibi çeşitli alet ve cihazları sayesinde süratle geliştiği açıkça görülür. Tıp âleminde C. ın kullanılma yerine, termometre ile başlamak ve bundan sonra, kullandığımız birçok ilâcın C. şişe içinde muhafaza edildiğini ve bu ilâçların çeşitli C. aletlerde hazırlandığını hatırlatmak yerinde olur. Röntgen sanayiinin de C. tüpler sayesinde inkişaf ettiği bir gerçektir. C. yünü, C. pamuğu bir taraftan, tecrit ve süzme malzemesi olarak gerek inşaatta, gerekse sanayide yer alırken, bu maddelerden hazırlanan iplik ile dokunan kumaşlar da çeşitli işlerde kullanılmaktadır.

Bibliyografya: G. Plinius Secundus: *Naturalis Historia* (XXXVI, 65), G. Agricola: *De re metallica*, 1556. A. Neri: *De arte vitraria* veya *L'arte vetraria*, 1612 (İng. terc. C. Merrett, 1662). J. Kunckel: *Ars vitraria*, 1679. Sir W. M. Flinders Petrie: *The Arts and Crafts of Ancient Egypt*, 1909; aynı yazar: «Transactions of the British Newcomen Society» de, cilt 5, 1924-1925; aynı yazar: «Journal of the Society of Glass Technology» de, cilt 10, 1926. H. Frankfort: *Iraq Excavations of the Oriental Institute*, 1934. D. B. Harden: *Roman Glass from Karanis*, 1936. Ch. Vélain: «Bulletin de la Société Française de Minéralogie» de, cilt 1, 1878. F. Rogers ve A. Beard: *5000 Years of Glass*, 1937. A. Kisa: *Das Glas in Altertbum*, 1908. H. Schulz: *Geschichte der Glaserzeugung*, 1928; aynı yazar: *Das Glas*, 1923. W. Bernt: *Altes Glas*, 1950. E. Dillon: *Glass*, 1907. R. Schmidt: *Das Glas*, 1922. F. W. Hunter: *Stiegel Glass*, 1914. N. H. Moore: *Old Glass, European and American*, 1926. W. Buckley: *European Glass*, 1926. W. A. Thorp: *English and Irish Glass*,

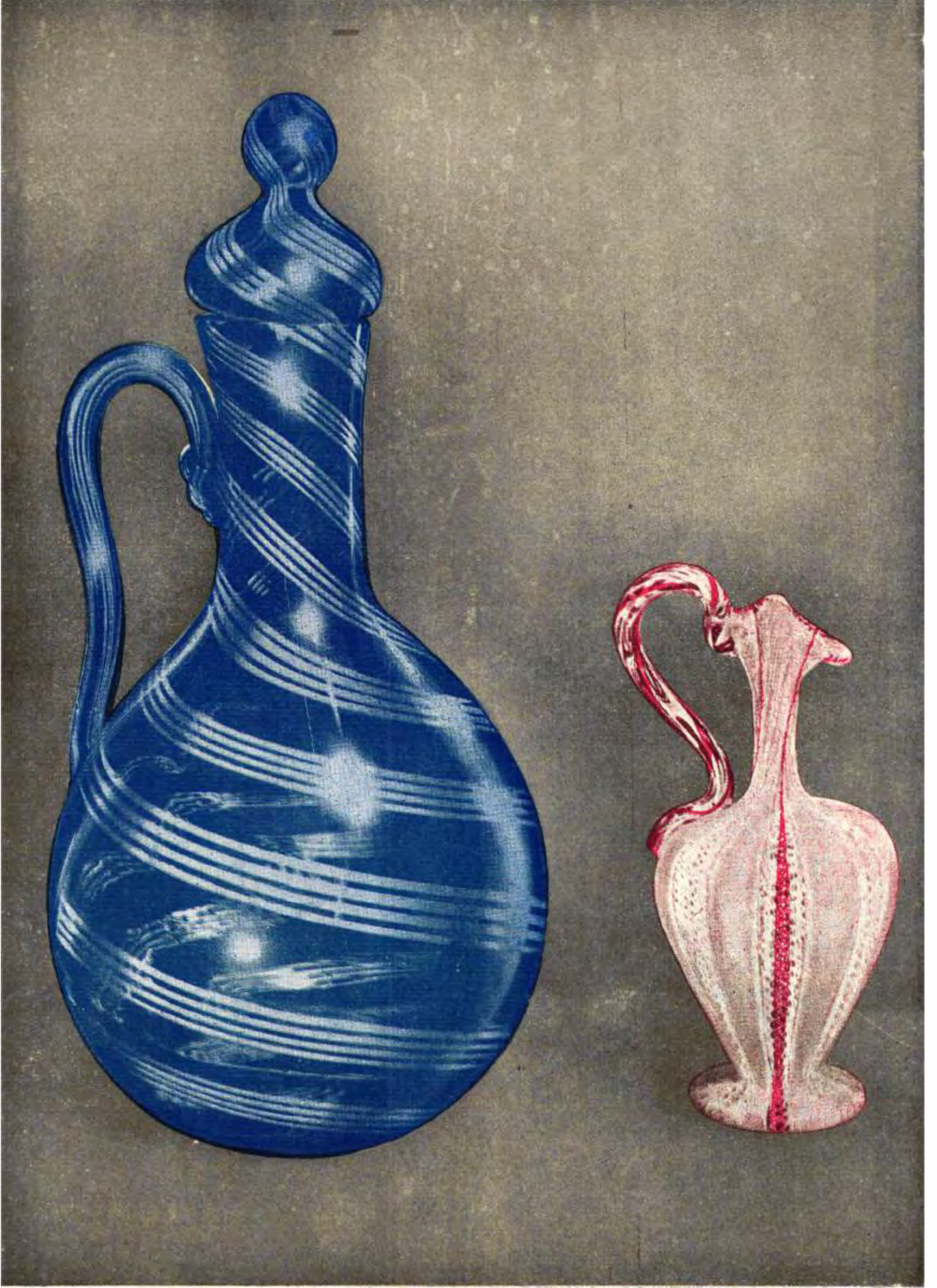
1927. F. Rademacher: *Das deutsche Glas des Mittelalters*, 1933. H. Hovestädt: *Das Jenaglas*, 1902. G. E. Pasaurek: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, 1923; aynı yazar: *Moderne Gläser*, 1902; aynı yazar: *Kunstgläser der Gegenwart*, 1924. C. J. Phillips: *Glass. The Miracle Maker*, 1941. H. Thiene: *Glas*, 1931 - 1939; aynı yazar: *Das Glas in Einzeldarstellungen*, 1928 - 1943. G. Tammann: *Der Glaszustand*, 1933. W. Dexel: *Glas*, 1950. G. W. Morey: *The Properties of Glass*, 1938. B. Long: *Les propriétés physiques et la fusion du verre*, 1933. R. Schmidt: *Rohstoffe der Glaserzeugung*, 1943. J. E. Stanworth: *The Physical Properties of Glass*, 1950. F. Friedrichs: *Glas im chemischen Laboratorium*, 1951. S. R. Scholes: *Modern Glass Practice*, 1941. F. V. Tooley: *Handbook of Glass Manufacture*, 1953. F. W. Hodkin ve A. Cousen: *A Textbook of Glass Technology*, 1929. R. Dralle ve G. Keppeler: *Die Glasfabrikation*, 1926 - 1931. B. Mauder, L. Springer ve F. H. Zschacke: *Lehrbuch der Glastechnik*, 4. bas. 1949 - 1952. H. Jebsen - Marwedel: *Glastechnische Fabrikationsfehler*, 1936; aynı yazar: *Tafelglas*, 1950; aynı yazar: *Die Glasschmelze mikroskopisch gesehen*, 1951. E. Zschimmer: *Theorie der Glasschmelzkunst*, 1923 - 1924. J. Lamort: *Glasschmelzöfen*, 1932. R. Günther: *Glasschmelzwanneöfen*, 1954. C. Woytacek: *Lehrbuch des Glasblasens*, 1932; aynı yazar: *Lehrgang für Glass - Apparate - Bläser*, 1953. American Society for Testing Materials: *Standards, II: Non - metallic Materials, Constructional*, 1944. A. Wendler: *Maschinelle Glasverarbeitung*, 1929. W. L. Monroe: *Window Glass in the Making*, 1926. O. Völckers: *Glas und Fenster*, 1939; aynı yazar: *Bauen mit Glas*, 1948. A. Korn: *Glas im Bau*, 1929. R. McGrath ve A. C. Frost: *Glass in Architecture and Decoration*, 1937. W. E. S. Turner: *Glass Making in Turkey*, «Journal of the Society of Glass Technology» de, cilt 34, 1950. Türk Camcılığı sergisi, 23 Şubat - 23 Mart 1947, Ankara. *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. S. XX. Yıldönümü, 1935 - 1955, Paşabahçe - İstanbul*, 1955.

CAM [Güzel Sanatlar], C. eşya ve aynaların tarihi, eski çağlara kadar gider. Yakın Doğuda icadedilmiş olan C., Eski Mısırda ve Suriyede tekâmül ederek bir sanayi haline gelmiş, Hellenistik devirde ve hususiyle Roma İmparatorluğu zamanında, Doğu ülkeleriyle yapılan temaslardan sonra Avrupaya yayılmıştır. C. a üfliyerek şişirmek suretiyle şekil vermek usulü eski zamanlarda da bilinmekte idi. Bu usulü eski Mısırlıların da uyguladıkları bugün müzelerde rasladığımız, o vakitten kalma güzel ve çeşitli renklerde C. dan ince tel çubuklarla süslenmiş vazolardan anlaşılmaktadır. Bunlar yanında, Hitit ve Fenike C. cılığından kalan güzel örneklerin yer almasiyle de daha o zamandan C. işlerinde ustalık sağlanmış olduğu belli olmaktadır. Ayrıca Mısır, Yunan ve Roma İmparatorluklarında bütün şehirlere yayılmış olan C. dan kadın tuvalet eşyaları yanında aynalar da yer almıştır. Romalı tabiiyeci Gaius Plinius Secundus (ölm. M. S. 79) tabiat tarihi kitabında, ilk C. aynaların Sidon (Sayda) da yapılmış olduğunu yazmıştır. Bu çeşit aynalar Mısır mezarlarında da bulunmuştur. Sidon C. cıları gümüş, altın veya madenden bir çerçeveye geçirilmiş geniş C. levhalar da yapmışlardır. Yunanlılar da C. dan gayet güzel süs eşyası vücuda getirmişlerdir. Bunlar, daha çok yeşilimsi veya sarımsı renkte şeffaf C. lardan yapılmış olup sıcak C. hamurunu süratle döndürerek, üzerinde yivler ve dalgalar meydana getirilmiş vazolardır. Romalıların idaresi zamanında İskenderiyede C. eşya tekniği büyük bir gelişme göstererek renkli ince bir astar tabakası bulunan kaplamalı (iki kat) C. (verre plaqué) lar yapılmıştır. Bu renkli ince astar tabakası, beyaz veya renkli bir C. üzerine sıcakken yapıştırılır; astar tabakası çarkla kazılarak altındaki tabaka meydana çıkarılmak suretiyle iki renkte süslemeler elde edilirdi.

Bizanslılar ile Araplar da İskenderiyelilerin ve Yunanlıların C. işleme usullerinden faydalanarak bu sanatı daha ileriye götürmüşler ve üfleme suretiyle yaptıkları şişe ve kablar üzerine mine ilâve etmişlerdir. Bu usulle yapılmış yazılı ve mineli kandiller ile başka eşyalar müzelerde mevcuttur.

Bu tarzda üfliyerek şişirilen C. vazolara mine yapıştırma usulü, Avrupa memleketlerinde de XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Bu devrin en güzel işleri Fransada Poitou ve Anjou şehirlerinde yapılmıştır; aynı usul ile C. eşyalar, süslemeye daha çok önem verilerek Venedikte de yapılmıştır. Bu C. işleri, kabartma ve kareli süsleri bulunan mübalâğalı şekillerde armalar, kabartmalar ve karelerle süslenmiştir. Ayrıca C. dan suni çatlaklar meydana getirmek suretiyle de bir güzellik sağlamaya, birçok işlerinde bu usulü uygulamaya önem vermişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Holânda'da bu aşırı süsleme usulü ile yapılmış işler çok rağbet görmüş, çok kıvrımlı, garip profilli süslerle yüklü ayaklı C. kablar yapılmıştır. Almanya ve İsviçrede de kabartma mineden armalı ve resimli büyük C. kablar yapılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru beyaz ve temiz C. elde etme usulleri araştırılmış, billûr meydana getirilmiştir. Kolay kesilen, kazılan ve cilâ tutan sâf C. (billûr, kristal), ilk olarak İngilterede yapılmıştır (1815). Bu tarihten sonra İngiltere ve Fransada billûr fabrikaları açılmıştır. Artık, C. ve billûr işleri makine ile yapılmaya başlanmış, üfleme yerine tazyikli hava ve tazyikli kalıplar kullanılmıştır. Makine ile yapılmış olan şişe, vazo, bardaklar daha ucuza mal edilmekteyse de, elle ve ağız üflemesiyle meydana gelen işler kadar güzel ve zarif olamamıştır. Böylece C. işi bir sanat olmaktan çıkarak bir makine işi olmuş; yapılanlar ise günlük e ş y a l a r d a n ibaret kalmıştır. I. François ve II. Henri, XVII. yüz-

Mavi zeminli beyaz camdan kabartmalı bir levha (Roma menşeli; Louvre müzesi, Paris)

CAM: « ÇEŞMİBÜLBÜL » LER (Topkapı Sarayı Müzesi)

CAM: SÜLEYMANİYE CAMİSİNİN NAKIŞLI CAMLARINDAN BİRİ

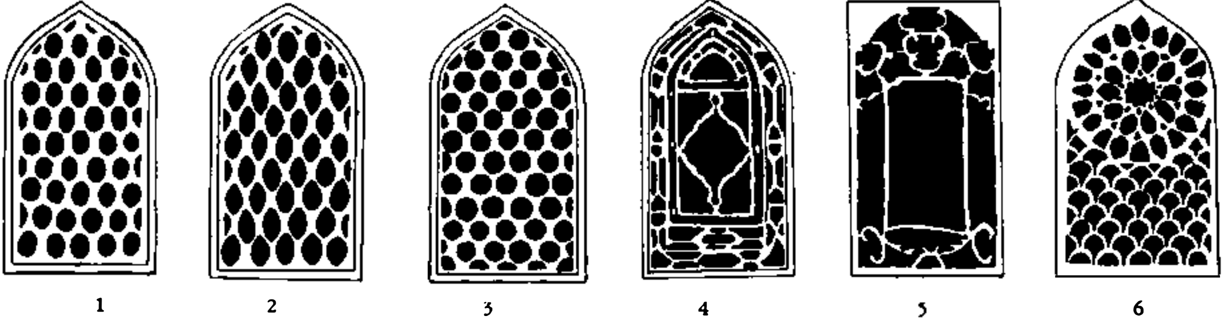

Beykoz atölyesi mamulatı (XIX. yüzyıl)

1. Hareli camdan kandil (çeşmibülbül, XIX. yüzyıl, Topkapı Sarayı Müzesi); 2. Sütbeyazı renginde ve üzeri renkli çiçeklerle süslü cam kab (S. Cimcoz koleksiyonundan); 3. Hareli camdan kulplu sürahi (çeşmibülbül, XIX. yüzyıl, Salahattin Refik Sırmalı koleksiyonundan); 4. Sütbeyaz renginde ve üzeri renkli çiçeklerle süslü cam kab (XIX. yüzyıl, S. Cimcoz koleksiyonundan); 5, 6, 7. Çeşitli biçimlerde ve renkli süslerle işlenmiş sütbeyazı renginde camdan çiçeklikler (şukûfedan XIX. yüzyıl, S. Cimcoz koleksiyonundan)

yılda büyük bir gelişme kaydeden Venedik C. ve aynacılık sanayiini Fransada yerleştirmeyi denemişlerse de, pek başarı kazanamamışlar, ancak XIV. Louis zamanında Fransa C. cılığı, Venedikle rekabete girişebilmiştir. Colbert'in gayretiyle Venedik işçileri Parise getirilerek C. imalâthaneleri kurulmasına karar verilmiştir (1660). Fransız Dunoyer'nin idaresindeki imalâthane, yabancı işçilerin çıkardığı zorluklar karşısında Louis de Néhou'nun C. ve aynacılık müessesesiyle birleşerek büyük ölçüde işlere girişmiş, Versailles, Trianon, Marly, Saint-Germain saraylariyle kırallık mensuplarının evleri için alınan siparişler bu tesislerin gelişmesinde başlıca âmil olmuştur. Daha sonra Louis de Néhou, dökme usuliyle, eşit kalınlıklarda ve çok temiz C. levhalar elde etmeye muvaffak olmuş, 1693 te Abraham Thévart ile birleşip, iki ortak, imalâthanelerini Saint-Gobain'e naklederek buldukları bu yeni döküm usulleri ile, sınai itibarlarını bir kat daha artırmışlardır. Çeşitli usullerle meydana getirilmiş olan astarlı, tabakalı ve bu tabakaları çarkla aşındırmak suretiyle muhtelif renkte süsler yapmak gibi eski usullerin yeniden bulunup uygulanmasından sonra sanatçılar yeni teknikler aramaya başlamışlardır. Gallé, muhtelif vasıtalarla sisli ve buzlu bir manzara hâsıl ederek C. levhalar üzerinde bazı değişiklikler yapmak, C. ın oyuk yerlerine, kakma ve gömme işlerinde olduğu gibi, kesilmiş renkli parçalar gömmek yahut bu parçaları C. ın kitlesine hararetle yapıştırmak usullerini bulmuştur. Bu usule C. gömme (marqueterie de verre) adını vermiştir. Muhtelif tarzları olan bu usulden başka eski ananevi usullere bağlı kalarak renkli, dumanlı, kaplamalı, fakat şeffaf ve parlak C. eşyalar yapanlar; çift veya üç

katlı C. ları kazmak suretiyle yeni tertipler ve işleyiş usulleri bulanlar da vardır. Madenî parıltılı C. lar (reflets métalliques) usulü Amerikada araştırılmış ve eski C. larda zamanla meydana gelen menevişli renkleri suni surette yapmak imkânı bulunmuştur. XX. yüzyıl başından bu yana açılan dekoratif sanatlar sergilerinde ve hususiyle 1925 te Pariste açılan milletlerası dekoratif sanatlar sergisinde teşhir edilen C. işlerinin uyandırdığı büyük ilgiden sonra C., pano, kaplama, çeşmelerde de kullanılmaya başlenmıştır. C. işlerini bir sanat haline getirmiş olan sanatçılardan Vérocèse ve Lalique'in adları anılmaya değer. C. işleri, çeşitli yerlerde kullanışlarına göre süslü C. lar, mimarlıkta kullanılan C. lar, emayeler, C. mozaik olarak kısımlara ayrılabileceği gibi; bu muhtelif işlerin yapılışında kullanılan şişirme (souflage), kaplama (moulage), dökme (coulage), traş ve kazma (taille, gravure) gibi hususi usullere göre de isimler alır. C. dan eşyaların süsleri için kullanılan teknik tarzlara ise hareleme, kabartma, gömme, yapıştırma, tabakalı kaplama, traş, kazma veya buzlama gibi birçok isimler verilir. Bizde C. dan yapılan süs eşyası için bk. CAM [Sanayi], Türklerde C. cılık bölümü.

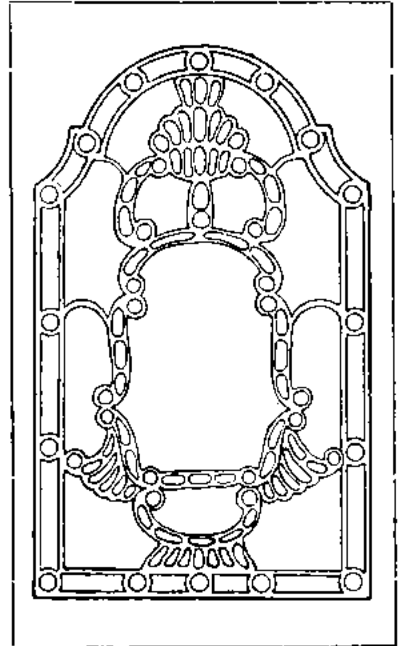
Küçük çubuklar şeklinde çerçeve bölmelerin muhtelif şekilleri
1. Oval; 2. Fil gözü; 3. Yuvarlak; 4. Lâle devrinin çiçek üslûbu; 5. Barok; 6. Balık pulu

Nakışlı C. (Fr. Vitrail, İng. Stained glass, Alm. Glasmalerei): Renkli C. levhalarını istenilen şekillere göre küçük parçalar halinde keserek alçı, demir veya kurşundan çerçeveler içine oturtarak tutturmak suretiyle meydana getirilen pencere C. larına denir.

Türk nakışlı C. ları: Eski Türk evleri ve camilerde üst sıradaki pencereler alçı çerçeve içinde renkli C larla süslenirdi. Bunlar açılıp kapanmadığından, kayıtları alçıdan yapılırdı. Alttakilere alt pencere, üsttekilere kafa pencere denilirdi. Önceleri basit birkaç renkli C. dan yapılan kafa pencereleri, sonraları zarif şekiller almış ve bu suretle kayıtlar daha çok ve ince yapılmaya başlanmıştır. Alçı kayıtlı üst pencereler biri içlik, diğeri dışlık olmak üzere iki C. dan müteşekkildir. İçlikler son derece güzel çiçek ve süsleme şekilleri, bazan da C. larla yazı işlenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Dışlıklar ise, bina içersine bol ışık girmesi için çok zaman düz, renksiz C. dan yapılmıştır. Türk nakışlı C. larında hiçbir zaman madenî çerçeve kullanılmamış ve C. lar boyanmamıştır. Dayanıklı kalın C. dan yapılan dışlıklar, içerdeki değerli ve nazik alçı pencereleri korumaya yarar. Bu pencerelerin C. ları yuvarlak, yumurta, petek, fil gözü denilen şekillerdedir. Bu esas şekillere sonraları balık pulu ile Lale ve Barok stilleri de ilâve edilmiştir. Nakışlı C. ların çeşitli örnekleri cami, türbe ve saraylarımızda, desen ve renkleri yerine göre değişik olarak bulunmaktadır. Kanuni devrinde Sarhoş İbrahimin Süleymaniye camii için yapmış olduğu renkli C. lar pek meşhurdur.

Nakışlı C. yapılacak pencerelerin şekli aynı büyüklükte olmak üzere bir kâğıda çizilerek ve her C. ın rengi boya ile gösterilerek bir model yapılır. Pencerenin ölçüsünden biraz daha büyük olmak üzere düz bir tahta levha hazırlanarak yatay olarak yere veya bir masa üstüne konulur. Bunun etrafına pencerenin genişliği ve boyu kadar bir pervaz çivilenir, sonra da tahtaya nakışlı C. ın resmi çizilir. Bu resimde parça C. ları tutacak olan alçı kayıtların iki taraf çizgileri ve kalınlıkları dikkatle tesbit edilir. Bu hazırlıktan sonra kayıtların arasındaki şekillere göre renkli C. ların kenarları alçının içine girebilmek için biraz büyük tutularak kesilir. Bundan sonra, tahta üzerinde C. gelecek yerlere, alçı kayıtlara verilmek istenilen kalınlığın yarısı kadar kalınlıkta Jüleci çamuru konur ve çamurun kenarları tam kayıt çizgilerine uyacak surette kesilip temizlenerek üst satıhları düzlenir. Bu suretle tahtanın üzerinde, konulacak C. ların şekilleri, muayyen bir çamur tabakasiyle örtülmüş ve kayıtların çizgi yerlerini gösteren kısımlar oyuk kalmış olur.

Bu işleyiş başka bir usul ile de yapılır: Tahta levhanın üstü, tamamen örtülecek şekilde düz bir çamur tabakasiyle kaplandıktan sonra üzerine resim çizilerek, alçı kayıtların geleceği kısımlardaki çamur, bir çakı ile oyulup çıkarılır. Bu suretle meydana gelen toprak adacıklarından biraz büyük olan renkli C. lar, kendi yerlerine göre bu çamur üzerine yavaşça konur. Bu C. ların üstüne, altlarındaki çamur parçaları şeklinde yine çamur parçalar kesilerek kenarları temizlenir. Bu suretle

Rodosta eski Türk evlerinin pencerelerini süsliyen renkli camlardan biri

1. Bir Asur ilâhının başı (Etrusk menşeli); 2. Bir sima (konglomere mozaik; Greko-Romen devri); 3. Camdan yapılmış çok renkli merhem vazosu; 4. Bir Asur ilâhının yüzü (Etrusk menşeli; Romada San Giorgio koleksiyonunda); 5. Mineli bir Bizans cam kupası; 6. Cam kopça ve bilezik (Etrusk menşeli; VIII. yüzyıl, Romada San Giorgio koleksiyonu); 7. XIV.-XV. yüzyıllardan kalma Suriye-Mısır sanat eseri olan bir cami kandili

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Çeşmibülbül: XIX. yüzyılda İstanbulda imal edilmiş hareli camdan sürahiler

C. ın esas tekniğinde XII. yüzyıldan bu yana büyük değişiklikler olmamakla beraber o vakte kadar çok kullanılan mavi zemin geleneği bırakılarak sarı ve kırmızılar daha sıcak, maviler ise daha koyu tonlar almıştır. Çerçeve teşkil eden süslü kenar suları da kaldırılarak bütün C. yekpare bir levha haline konulmuştur. Kıliselerin yüksek pencereleri için işlenmiş olan tabiî cesametten daha büyük Meryem Ana, peygamber, havari ve aziz figürleri ve cephelerdeki büyük gül (rosace) içinde yer almış olan dinî şahsiyetlerin resimleri, binanın mimarisiyle çok güzel bir ahenk teşkil eder. Bu büyük eserlerin meydana gelmesinde Paris atelyelerinin büyük rolü olmuştur (XIII. yüzyıl). Başka birçok kiliselere nazaran nakışlı C. ları tam olarak kalmış olan Chartres katedralidir. 85 gülü (rosace), 125 büyük penceresi, 3 899 figürü ihtiva eden nakışlı C. larına Meryem Ananın zaferi, İsa, Mahşer günü, peygamberler, havariler, din uğrunda ölenler ile azizlerin menkıbeleri işlenmiştir. 1215 - 1250 yılları arasında yapılmış olan bu nakışlı C. lar, kıralların, asılzadelerin, başpapazların ve burjuvaların, sanayi ve tüccar birliklerinin himaye ve yardımlariyle yapılan binalardadır. Oldukça iyi bir şekilde muhafaza edilen yapılar arasında nakışlı C. larının güzelliğiyle tanınan Bourges, Reims, Troyes, Châlons, Strasbourg, Sens, Rouen, Tours, Poitiers (XIII. yüzyıl başı), Sainte - Chapelle (Paris, XIII. yüzyıl sonu), Clermont katedralleri vardır. XIII. yüzyılı takibeden yüzyıllarda birçok nakışlı C. işleri yapılmıştır. C. ustaları, nakışlı C. ların özelliğinden, bina içinde oynadığı rolden yavaş yavaş uzaklaşarak ustalıktan taklitçiliğe düşmüşler ve C. yapılış tekniğinin ilerlemesine ve daha düzgün satıhlı C. levhaları yapılmasına rağmen eski devirlerdekine eş sanat değeri olan işler meydana getirememişlerdir. Böylece nakışlı C. sanatında gitgide bir gerileme olmuştur. Büyük ölçüde C. lar üzerine tıpkı minyatür gibi resimlerin yapılıp sonra kayıtlara takıldığı (Rönesans devri), Fransa, Almanya, İsviçre ve başka memleketlerde hususi evlerin pencerelerinde nakışlı C. ların çok kullanıldığı ve bu sanatın sanayileşerek bozulduğu (XIV. yüzyıl), C. işlerinin çok yapıldığı, fakat nakışlı C. ın adetâ C. üzerine yapılmış bir tablo mahiyetini aldığı (XVI. yüzyıl), daha sonra da bir müddet bu işlere rağbet olunmadığı, kiliselerde renksiz C. ların tercih edildiği devirler olmuştur.

Üzerine İsveçli sanatkâr Simon Gate'nin bir deseni kazılmış vazo

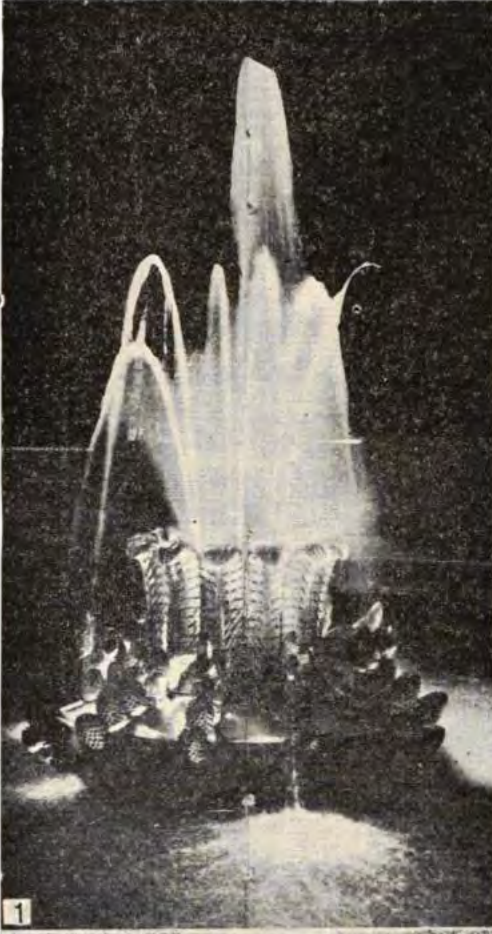
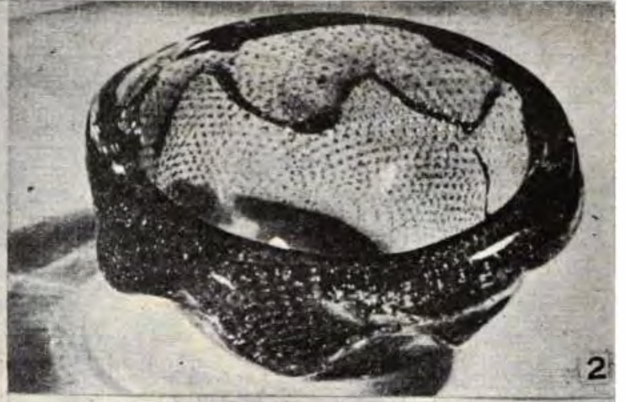
C. lar, iki çamur tabakası arasında kalır ve kenarları, kayıt boşluklarına doğru taşmış bulunur. Sonra da çamurların arasındaki boşluklara alçı dökülür. Alçı donduktan sonra da çamurlar kaldırılır. Bu suretle C. ların tesbit edildiği alçı kayıtlı çerçeve meydana çıkar. Kayıtların pürüzleri ve döküm kusurları da çakı ile temizlenir. Nakışlı C. larda kayıtların meyli, C. ın konulacağı pencerenin bulunduğu yüksekliğe göre hesaplanır. Çünkü C. motifler alttan yampiri (raccourci) görüleceğinden alçı kayıtların kalınlığı dolayısiyle şeklin bir kısmı görülmez, bu engeli ortadan kaldırmak için alçı kayıtların kenarları eğik olarak binanın döşemesine doğru yontulur. Bu suretle, nakışlı C. daki şekiller tamamen görülebilir. Alçı pencerelerdeki C. larda en çok kullanılan renkler mavi, kırmızı, sarı, turuncu, mor, yeşildir. Eski camilerimizde ve hususiyle klâsik devre ait binalarda bunların çok güzel örnekleri bulunmaktadır.

Avrupa nakışlı C. ları: Avrupada nakışlı C. ların yapılması X. yüzyıldan başlar. X. -XI. yüzyıllardaki kaynaklara göre birçok nakışlı C. ların ağaç çerçevelerle yapıldığı bilinmektedir. Kaynaklar XI. yüzyıla ait bu eserlerden bugün bir şey kalmadığını zikretmektedirler. Bugüne kadar muhafaza edilmiş olan en eski nakışlı C. lar, XII. yüzyılın ilk yarısına ait olanlardır. Bunlar arasında Châlons - sur - Marne katedralinden gelen, mavi zeminli çarmıha geriliş vitrayı (Dekoratif Sanatlar Müzesi, Paris) anılmaya değer. Avrupada, XII. yüzyıl mimarlık bakımından (Roman ve Gotik) çok verimli bir devir olmuş, mimarlıkla birlikte nakışlı C. sanatları da mühim gelişmeler kaydetmiştir. Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika ve Holândada birçok güzel nakışlı C. lar yapılmıştır. XII. , XIII. yüzyıl C. işlerinin en güzel örnekleri Parisin Notre - Dame kilisesinde görülür. 1163 te inşasına başlanan bu kilisenin o zamanki nakışlı C. larından birçoğu harap olmuş, sonradan yenileri yapılmıştır. XIII. yüzyılda yapılan nakışlı C. lardan çoğu bugün mevcuttur. Bu devirde nakışlı C. sanatı büyük gelişme kaydetmiştir. Gotik mimarinin doğuşu bu devreye raslar. Roman devri mimarisinde inşaat tarzı icabı büyük ve geniş pencereler yapılamadığından, som geniş duvar kısımlarına resim ve fresko tekniğiyle kompozisyonlar yapılırdı. Gotik mimarisinde ise, kemerlerin itme kuvvetleri köşelere nakledilmek suretiyle geniş açıklıklar bırakmak imkânı bulunarak, duvarlara yapılacak resimleri nakışlı C. larla şeffaf olarak göstermek cihetine gidilmiştir. Süslü

1. Musa'nın nakışlı camdan resmi (Bourges katedrali); 2. Chartres katedralinden bir nakışlı cam (XIII. yüzyıl); 3. Troyes katedralinin renkli camlarından biri (L. Gauthier'nin eseri [XVI. yüzyıl]); 4. Bir sirki gösteren nakışlı cam (Louis Barillet'nin eseri)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

1. Champs Elysées göbeğindeki fıskıyeli cam çeşme (Lalique'in eseri); 2. Külçe içinde hava kabarcıklı ve kabartma süslü cam çanak (Véronèse'in eseri); 3. Cam vazo (Lalique'in eseri); 4. Gizli ışıklı cam avize (J. G. Domergue'in desenine göre Véronèse tarafından yapılmıştır); 5. Camdan hinthorozu (Lalique'in eseri)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Nakışlı C. ların gerilemesi ve ortadan çekilmesindeki başlıca sebep, bu sanatın her tarzda uygulanabilecek imkânları bulması olmuştur. Nakışlı C. ressamları. artık bu kolaylıklar sayesinde, tıpkı bir tablo gibi yağlı boya resim tarzında açıklı koyulu ve gölgeli nakışlı C. yapmak imkânını bularak kurşun kayıtlardan kurtulmayı düşünmüşlerdir. Bu suretle büyük bir gerileme kaydeden nakışlı C. sanatı XVII. yüzyıl ortaları ve XIX. yüzyıl başlarında artık tamamen unutulur bir hale gelmiştir. Boyalı C. (yani maddesi boyalı olmıyan C.) tekniği, resim ve nakışlı C. dan bambaşka bir tarz ve icradır. Önceden kalın C. levhalar üzerine, yağlıboya renkleri vernikle karıştırılarak konulur, sonra bu boya tabakası üzerinde çelik kalemle işlenerek resmin çizgileri çıkarılır, oyulan bu çizgi yerlerine kalın vernikli şeffaf renkler yerleştirilerek resim meydana gelir.

Fakat geleneğe çok bağlı olan İngilterede nakışlı C. sanatı, her memleketten çok devam etmiş ve XIX. yüzyılda İngiltereden yeniden Avrupaya yayılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl sonunda eski kaynaklara doğru bir dönüş başlamıştır. XIX. yüzyılda meşhur Fransız mimarı Viollet-le-Duc tarafından XII., XIII. yüzyıl kilise nakışlı C. larının eski halinde tamiri münasebetiyle bu teknik yeniden ele alınmış, birçok deneme ve araştırmalardan sonra eski tekniğin yeniden bulunmasiyle de C. sanatçıları bunu yeni usullerle uygulamaya başlamışlardır. Bu sanat bugün yeniden hayata kavuşarak modern mimaride önemli bir yer almıştır. Bugünkü nakışlı C. larda eskilerde olduğu gibi, kurşun kayıtlar vardır. Bu kayıtların sert çizgileriyle meydana gelen şekillerin gri renkte işlenmiş kısımları çok defa değişik renklerdeki düz satıhlarla bölünmüş kısımlara konularak yapılmıştır. XIII. yüzyılın C cı ustalarına has kırmızı ve mavi renklere yeşil, pembe, sarı ve esmer renkler ilâve edilmiştir. Bu renkler, göze hoş görünmek ve ilgi uyandırmak için daima aydınlık ve kuvvetli olarak seçilmektedir. Bugünkü nakışlı C. sanatçıları arasında Labouret, Louis Barillet, Herbert Stevens, J. J. K. Ray sayılabilir.

John Stewart Curry'nin bir desenine göre, Corning (New York) deki Steuben fabrikası tarafından yapılmış bir Amerikan cam levhası

CAM KLİŞE (İng. Glass print, Fr. Cliché-verre), isli cam üzerine çizilerek elde edilmiş bir çeşit klişe ki, kâğıt üzerine basılarak bundan gravüre benziyen resimler elde edilir. Barbizon (Fransada Fontainebleau ormanı yakınında bir yer) sanatkâr grupunu teşkil eden Daubigny, Rousseau, Millet ve Corot, 1855 - 1860 yıllarında boş zamanlarında bu usulle gravürler yaparak eğlenmişlerdir. Bir cam levhanın üzeri, önce karartılıp sonra bir beyaz cilâ ile kaplanır; şekiller, bir hakkâk iğnesi ile bunun üzerine işlenir. Sonra bu cam, bir fotoğraf kâğıdının üzerine tatbik edilerek bir resim elde edilir. Bu resim daha çok, bir fotoğraf gibi hazırlanmasına rağmen, bir gravüre benzer. Bu çeşit resimlerde en çok başarı gösteren, Daubigny olarak kabul edilir. Bu ressamın en çok beğenilen eseri *Le Bouquet d'Aunes* (Kızılağaçlar demeti) dur.

XVIII. yüzyılın sonlarında İngilterede moda olan ikinci bir C. K. usulü vardı. Bu sanatla o çağda yapılan birçok mezzotintler, noktalarla hâk ve tersim usulüne göre yapılmış renkli resimler cama nakledilmiştir. Bu resimlerin çoğu kabadır, fakat daha ince örneklerine de raslanır. Cam levha, istenilen büyüklüğe göre kesildikten sonra, bir terementi tabakasiyle kaplanır ve baskı resmi iyice ıslatıldıktan sonra, resim tarafı cama gelmek üzere, levhaya yapıştırılırdı. Kâğıt, parmakla hafif hafif kazınır ve resim pek ince bir levha halinde terementi tabakası üzerinde kalır, kuruyunca da arkadan boyanırdı. Renkler bazen çok zengin, bazen de basit ve hattâ kaba olmakla beraber, birçok hallerde kâğıt üzerindeki baskı renklerinden çok daha parlak renk intıbaı elde edilirdi. Bu çeşit resimler kisa bir zaman için çok rağbet görmüş ise de, mezzotint ve noktalı resimlerle beraber yok olmuştur. 25 yıl kadar önce bunları toplamak modası başgöstermiş, fakat çok sürmeden bütün mevcut resimler toplanmış ve esasen fiyatların yüksekliği de bu modanın devamına engel olmuştur.

CAM MOZAİK (Mosaïque de verre), küçük küp şeklinde kesilmiş renkli camlardan yapılmış duvar resmi. Önceleri, bazilikalarda küçük satıhları süslemek için mermer mozaik kullanılırdı. Pompei'de kullanılarak yayılmaya başlıyan bu mozaikler örnek tutularak, sonraları mermer yerine cam kullanılmıştır. C. M. lerin en eskisi İtalyada Ravenna'da, büyük Theodoric'in kızı Galla Placidia'nın mezarındaki mozaiklerdir. Eskiden C. M. lerde zemin mavi ve üzerine işlenen resimler, açık renklerde yapılmıştır. Bu mavi zemin, Ravenna'da San Giovanni kilisesinin kubbesindeki «İsa ile Havarileı» resimlerinde de görülür. Daha önce, VI. yüzyılın sonlarına doğru San Apollinare kilisesinde altın zemin kullanılmıştır. Bu, zemini altın yaldızlı C. M. ler, eskiden olduğu gibi, bugün de kullanılmaktadır ve yapılış tarzında da büyük bir değişiklik olmamıştır. Çok ince ve az çukur bir cam levha hazırlanarak üzerine altın varaklar döşenir, bunun üstüne umumiyetle kırmızı bir mine akıtılır, fırına konur. Fırında, cam eriyerek düz bir levha haline gelir, sonra da çekiçle, istenilen şekilde kırılıp parçalara ayrılır. İtalyada Monreale kilisesinin mermer kaplamaları üzerine kakma olarak yapılmış süsleri C. M. lerle yapılmıştır. Mermer kakma C. M. usulü, XIII. yüzyılda Romaya girmiştir. Bu tarzda yapılmış mozaiklerin en eskisi Saint Balbine kilisesinin Papalık makamındaki süslerdir. Daha sonraları bu usul Toscana'ya kadar yayılmıştır, Venedikte de bu usul kullanılmıştır. Mimarlıktaki gelişme sonunda yüksek ve geniş pencerelerin açılmasiyle duvar satıhlarının azalması, mozaiklerin yerini nakışlı cam (vitrail) ların almasına sebebolmuştur. Sonraları, bu tarz süsleme bırakılınca iç duvarları süslemek için yeniden mozaik usulüne dönülmemiş. satıhları resimle süslemek yoluna gidilmiştir. C. M. son zamanlarda yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Mimar Garnier'nin Paris operasındaki ön fuvaye kısmının C. M. leri, Pasteur'ün mezarındaki ve Madeleine kilisesi mihrabındaki mozaikler, yeniden ele alınan bu tarzın kayda değer örnekleridir. Bugün, mimari eserlerin çoğunda C. M. kullanılmaktadır. Türkiyede çini mozaik ve çini kaplama kullanıldığından C. M. tutulmamıştır.

Gemmail [*jemmąy*]: Alttan ışık alan bir cam tezgâh üzerinde, bir tabloyu model alarak, ondaki şekil ve renkleri, renkli cam parçaları ile işlemek, bunları renksiz emay, yani mine, ile tutturmak, sonra bunları fırında kaynaştırmak suretiyle elde edilen renkli cam mozaik panodur. Çer-

çeveye alındıktan sonra ışığa tutulduğu zaman, renkli, şeffaf bir tablo gibi g ö r ü n ü r. Gemmail (Fr. *gemme* [= k ı y m e t l i taş] ve *émail* [= mine] kelimelerinin kaynaşmasından meydana gelen yeni bir terim) denilen bu yeni sanata 30 sene evvel Fransız sanatçısı Jean Crotti başlamış, 1951 de Roland Malherbe bunu geliştirmiştir. P. Picasso, G. Raoult, G. Braque ve H. Matisse gibi tanınmış ressamlar bu sanatı b e ğ e n mişler, ilk büyük Gemmail sergisi de Mart 1957 de Pariste açılmış ve 100 eser (50 si Picasso'dan) teşhir edilmiştir.

P. Picasso'nun 1939 daki «Horoz» u 1957 de gemmail halinde

CAM SÜNGERLER (Triaxonia), hayvanların süngerler (Spongiae, Porifera) şubesinden bir takım. C. S. in iskeletleri üç eksenli (triaxon) silis ibrelerden yapılmıştır. Vücutları çok defa kadeh, huni, vazo v. b. gibi ışınlı simetrili şekillerdedir.

CAM ZIMPARA KÂĞIDI (Fr. Papier verré, İng. Glass - paper, Alm. Glaspapier), tahtadan yapılmış nesnelerin sathını düzeltmek için çok kullanılan aşındırıcı bir madde. Kâğıda, tutkal sürülür ve kurumadan önce üzerine cam parçacıkları serpilir. Kâğıt yerine bez kullanıldığı zaman buna «cam zımpara bezi» denir. *Zımpara* (Fars. *campâre*) aslında «cam parçası» demekse de, âdi zımpara kâğıdı (Fr. papier d'émerie, İng. emery - paper, Alm. Schmirgel papier), magnetit veya hematit ihtiva eden bir nevi sert ve koyu korindon (corundum) dan yapılır.

CAMACA ve CAMOCA: bk. KEMHA.

CAMACÂN [*kamakąn*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Üyeleri olan Ezechio, Mongoyo veya Monchoco bugün doğu Brezilyada Baía vilâyetindeki Pardo ve Contas nehirleri havzasında konuşulur. Şimdi ölmüş bulunan Cutacho, Cotoxo veya Catathoy, Menien, Menian veya Menieng ve Masacara dilleri de bu aileden idi. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAMACHO [*kamaço*], **Ávila Mamuel** (doğ. 1900), Meksikalı general ve devlet adamı. Tetzuitlan'da doğmuştur. 1917 den beri devrim savaşlarına katılmış olan C., Cárdenas'ın parti arkadaşı ve Devrimci Parti (PRM) nin adayı olarak 1940 - 1946 arasında devlet başkanı olmuştur. C., geniş ölçüde bir toprak reformu yapılması uğrunda çok çalışmıştır.

CAMADAN, eskiden giyilen kollu veya kolsuz, göğüste çaprazlanan bir nevi yelek olup çok defa, mavi ve bej renkte çuha, dimi ve kadifeden yapılırdı.

Çapraz kanadların üzeri iki sıra düğme, kenarları da harç ve kaytanla süslenir; bilhassa yazlık olarak aynı cins kumaştan yapılmış şalvar (potur) üzerine giyilirdi. Sonraları yaşlılar bunun üzerine salta (bir nevi ceket) da giyerlerdi; fakat gerek yaşlı esnafın, gerekse ilmiye sınıfına mensup olanların cüppe veya salta altına giymiş oldukları C., sade olup yalnız yaka ve ön kenarları kaytanla işlenirdi. Güvey ve genç delikanlı C. ları ise, çeşitli çiçek motifleriyle işlenir ve düğmelerle süslenirdi. Hattâ halk arasında «kırk düğmeli C.» meşhurdur.

Camadan (Etnografya müzesi, Ankara)

Camadan (Etnografya müzesi, Ankara)

CAMADAN (İng. Reef) [Deniz.], bir kısmını sarmak veya katlamak suretiyle bir yelkenin sathını küçültme ve serene veya direğe bağlama tertibatı ve işi. Fazla rüzgâra karşı yelkenleri kasmak işine *C. a vurmak*; bağları koyverip, kasılmış yelkenleri açmak işine de *C. ı fora etmek* denir.

Dörtköşe bir yelken, miyama yakası (üst yaka) ndan, yan yelkeni ise altabaşo yakası (alt yaka) ndan C. a vurulur. Dörtköşe yelkenlerde miyama yakasından birinci C. astarına kadar yapılan C. a *birinci C.* (İng. first reef), birinciden ikinciye kadar yapılana da *ikinci C.* (İng. second reef) veya *çifte C.* (İng. double - reef) denir. Yan yelkenlerde birinci C., alttan başlar. Küçük teknelerde bu iş, seren üzerine çıkan efrat tarafından yapılır; büyüklerde, umumiyetle, direk diplerinde gabya (yelken kaldırmak için ana direklerin üzerine bağlanmış yatay çubuk, seren) yelkenlerini C. a vurmak için hususi vinç tertibatı vardır.

C. ın teferruatı şöyledir: Yelkenlerin üzerindeki her kat C. a mahsus halatlar için açılan delikler hizasından dikilmiş iki kat bez vardır. Takviye için konan ve *C. astarı* (İng. reef band) denilen bu bez kuşaklar, bir gradin (yelkenin yan kenarı) yakasından öbürüne kadar uzanır. C. yakalarında, C. astarı üzerinde açılmış deliklerden geçen

ve bir gradin yakasından öbürüne kadar uzanan ince ve katransız halatlara *C. halatı* (İng. reef line, reef point) denir. Bunlar, yelken C. a vurulacağı zamanlarda, yelkeni seren üzerine kaldırmak için kullanılır. Seren yelkenlerinin iskota köşe (alt köşe) lerini bumba (yan yelkenlerin alt yakalarını gerip açmak için yatay olarak kullanılan seren) lara veya dörtköşe yelkenlerin üst yakalarını C. palangasına bağlamak için kullanılan savlo (1 - 1 1/2 burgatalık ince halat) ların adı da *C. kamçısı* (İng. reef pendant) dır. Randa (geminin en geride bulunan yan yelkeni) ve filika (güvertesiz, yelkenli ufak tekne) yelkenleri gibi âdi C. halatlariyle tertibedilmiş yelkenler, *C. bağı* (İng. reef knot) denilen dörtköşe bağla C. a vurulur. Yelkenlerin C. halatlarını geçirip yelkene bağlamak için, C. astarı üzerine eşit mesafelerle açılmış olan deliklerin adı da *C. matafyonu* (İng. reef cringle) dur. Matafyonu serene kaldırmak için kullanılan halata da *C. morizası* (İng. reef earing) denir. Dörtköşe yelkenler, seren cundası (kol) na, bir halatla iki makaradan ibaret *C. palangası* (İng. reef tackle) veya *torsolom palangası* denilen tertibatla kaldırılır. Yelken C. a vurulmadan evvel, C. astarı seren üzerinde bulunan ufak *C. makarası* (İng. reef jig) ile gerilir.

CAMAGÓN [*kamagọn*] veya **CAMAGOAN**, Filipinlerde, Manila'da elde edilen bir çeşit kereste. Kahverengi zemin üzerinde bazen kara, bazen de daha açık bir renkte çok enli damarları bulunur. Çinde çok kıymetli tutulan bu kereste ile çok güzel mobilyalar yapılır. Fransızcada buna Manila abanozu (ébène de Manille) adı da verilir.

CAMAGUEY [*kamagẹy*] (eski adı: **Puerto Príncipe** veya **Ciudad del Príncipe**), Cuba adası merkezinin doğusundaki C. vilâyetinin merkezi. Nuevitas limanının 72 km güneybatısında 21° 21′ kuzey enlem ve 77° 59′ batı boylamındadır. C. şehri, hayvan, kereste ve tütün yetiştiren verimli bir bölgenin ortasındadır. 1514 te, İspanyol asker ve idarecisi Diego Velásquez tarafından kurulan bu şehir, «asilzadeler şehri» adını taşır ve İspanyol sömürgelerinde daima görülen zarafete sahiptir. Şehirde bıçkı fabrikaları, taktirhaneler, içkileri şişelere koyma atölyeleri, peynir, sabun, tereyağı ve kibrit fabrikaları vardır. C. önemli bir demiryolu merkezi olup, Cubanın ve bu bölgenin diğer adalarının büyük şehirlerine hava yoliyle de bağlıdır. Şehrin nüfusu 80 500 (1943), vilâyetin nüfusu ise 155 827 (1943)dir.

CAMAIEU [*kamayö*], alçak kabartmaya benzetilerek bir tek rengin türlü tonlariyle yapılan resim. Eskilerce (Mısır, Roma, Rönesans) bilinen ve Ortaçağda da görülen bu tarz, sonraları İtalya ve Flandra'da yeniden itibar kazanmıştır. Flamanlar üçlü panoların (triptyque) aralarını çok zaman bu usulle süslemişlerdir. İtalyan ressamı Caravaggio bu tarzın en üstün örneklerini veren eserler meydana getirmiştir. XVI. - XVII. yüzyıllarda yapılmış renkli emaylar genel olarak C. tarzında yapılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda apartman dairelerinin süslerinde, hele şömine ve kapı üstlerinde C. resimleri yer almıştır. Bu tarz resmi, XVIII. yüzyılda başka milletlere göre İtalyanlar, daha iyi uygulama imkânını bulmuşlardır. Ayrıca ev eşyalarında, tütün kutuları üzerine yapılmış minyatürlerde, porselen üzerine işlenen süslerde, sanat desenlerinde C. tarzı çok kullanılmıştır. Bu tarz resim bugün, ancak bina süslerinde kullanılmaktadır.

CAMAIORE [*kamayọre*], Orta İtalyada bir şehir. Toscana eyaletinin Lucca vilâyetinde; Apuan Alpleri (Alpe Apuane) nin bir vâdisinde, Lucca'nın 19 km kuzeybatısındadır. 1531 den kalma zafer takı ile 1278 den kalma kilisesi meşhurdur. Çuha ve ipekli endüstrisi ile kiremit fabrikaları vardır. Nüfusu 23 000 (1940) dir.

CAMALBARİZ, İranda bir dağ. Orta İranın güney kısmında, Kerman'ın güneydoğusunda olup yüksekliği 3 965 m dir.

CAMALDOLESE TARİKATI: bk. CAMALDOLI KEŞİŞLERİ.

CAMALDOLI [*kamạldoli*], İtalyanın Toscana eyaletinde, Casentino vilâyetininin ormanlık ve tepelik kısmında bulunan bir manastır ve sayfiye yeri. Denizden 816 m yüksekliktedir. 1012 de St. Romualdus tarafından kurulmuştur. İlk rahipler, C. nin kuzeyinde ve denizden 1 098 m yükseklikte bulunan, şimdiki Eremo di C. inzivasında, yaşamışlardır. C., ismini verdiği bu tarikatın merkezidir.

CAMALDOLI [*kamạldoli*] **KEŞİŞLERİ** veya **CAMALDOLİ'LİLER** (Lat. *Camaldulenses*, İt. *Camaldolesi*, Fr. *Camaldules*, Alm. *Kamaldulenser*), Benedictus kuralı (b. bk.) na göre yaşıyan Katolik keşişleri. Bu tarikatı 1012 de, İtalyan keşişi St. Romualdus (San Romualdo), Camaldoli (Toscana, İtalya) ve dolaylarında yaşıyan münzevileri teşkilâtlandırmak suretiyle kurmuştur. 1113 te Papa II. Pasqualis C. tarikatını Benedictus tarikatı (b. bk.) ndan ayırmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda oldukça kalabalık olan C. tarikatının bugün yalnız İtalyada Camaldoli'de, Perugia yakınında Monte Corona'da, Roma yakınında Frascati'de ve Napoli'de manastırları vardır. Tarikat şefi (prior generalis) Camaldoli'de oturur. C. K. manastırların dahilinde ayrı ayrı küçük evlerde, tarikata mensup lâikler (papaz olmıyanlar) ise müşterek bir binada otururlar. Manastır mensuplarının cübbeleri beyazdır.

Camaldoli rahibeleri tarikatı da St. Romualdus tarafından kurulmuştur. Bu rahibeler bugün yalnız İtalyada birkaç manastırda otururlar.

CAMALPUR (İng. Jamalpur): 1. Doğu Pakistanda Doğu Bengal'in kuzeydoğusunda, Maymensing(Meymensingh) idare bölümünde bir şehir. Camuna (Jamuna) nehri kıyısında, Kalkutta'nın 306 km kuzey - kuzeydoğusunda, nüfusu 23 077 (1945) dir.

2. Hindistan Cumhuriyetinin kuzeydoğusunda Bihar vilâyetinin Bhagalpur bölümünde bir şehir. Ganga nehri yakınında, Patna şehrinin 129 km doğusunda olup, nüfusu 30 346 (1945) dır.

CAMANDERYA, Sirderyanın bir kolu. Kızıl - Orda (Akmesçit) dan biraz aşağıda C. ve Karaözek adlariyle iki kola ayrılır. Karmakçı denilen balıkçılar köyü yanında Karaözek, C. ile birleşir. C. nın uzunluğu 150 km dir; kıyıları sulama ile tarıma elverişlidir. Kazaklar burada tarım yaparlar.

CAMANKALI (doğ. 1905), Kırımlı Türk şairi. Öğretmen okulundan mezun olduktan sonra köylerde öğretmenlik yapmış, milliyetçi gazetelerde makale ve şiirler yayımlamıştır. Edebiyat mesleğine sırf sanat kaygusu ile giren C. romantik, idealist ve milliyetçi bir şairdir. 1923 - 1927 yıllarında yazdığı şiirler millî duygu ve heyecanla doludur. Şiirlerinde köylü çiftçilerin hayatını tasvir etmiştir. Eserlerinde milliyetçi şairlerin, hele Bekir Çobanzade, Mehmet Niyazi v. b. gibi şairlerin tesirleri görülür. Bu devre ait

şiirleri 1927 yılında «Hürriyet şiirleri dergisi» adiyle Simferopol'da basıldı. 1930 yılından sonra genel Sovyet edebiyatı cereyanına uymak zorunda kaldı.

CAMANTO veya **CAMANTAU** (Yaman dağ), Sovyetler Birliğine dahil Kırgızistan Cumhuriyetinde bir dağ. Merkezî Tiyanşanda bulunan yüksek dağ göllerinden Çatır Köl (bk.) ün kuzeybatısındadır. Batıda Fergane sıradağlarına ulaşır, doğuda Sirderya ırmağının bir kolu olan Terek ırmağı boğazına kadar uzanır. Batıda C. nun yüksekliği 4 600 m den fazladır; doğuya doğru gittikçe alçalmaktadır; güney yamaçları dik ve kayalıktır, kuzey yamacı ise meyilli olup subalpin otlaklarla örtülüdür, otlak olarak kullanılmaktadır.

CAMARA (Deniz.): bk. KAMARA.

CÁMARA DE CASTILLA [*kāmara de kastilya*] (Castilla Kamarası) veya **Consejo de la Real Cámara** (Kıraliyet Kamarası Konseyi), V. Carlos idaresinde Consejo Real (Kraliyet Konseyi) ın bir komisyonu iken II. Felipe tarafından bağımsız hale getirilen meclis (1588). Bu meclisin vazifesi dinî veya idari tâyinlerde ve her çeşit imtiyazların verilmesinde kırala fikir vermekti. Yetkisi Castilla'nın sınırlarını aşıyordu. Vazifeleri, *Notisima Recopilación* (En yeni kanunlar kolleksiyonu) da belirtilmişti. 1616 da, bu meclise bazı işleri kırala danışmaksızın halletme yetkisi tanınmıştı. XVIII. yüzyılda Kıraliyet Konseyini ıslah eden Macanaz tarafından geçici olarak kapatılmıştı. 1834 te de nihai olarak dağıtılmış, yetkileri Kıraliyet Konseyi (şimdiki Devlet Şûrası) ne devredilmiştir.

CAMARGO [*kamargo*], **Marie Anne Cuppi** veya **de Cupis de** (1710 - 1770), İspanyol veya İtalyan asıllı Fransız dansözü. Bruxelles'de doğmuş, Pariste ölmüştür. İtibar gören bir aileye mensup olup tanınmış kemancı François Cuppi'nin ablasıdır. Genç kız iken büyük istidat gösteren C., asılzadelerin evlerine dans etmek için sık sık davet olunurdu. Ligne Prensesi, ilgilenerek C. ya Pariste okumak imkânını vermiştir. C., Pariste operanın birinci dansözü Mademoiselle Françoise Prévost (1686 - 1741) un öğrencisi olmuştur. İlk defa Bruxelles'de sahneye çıkan C., sonradan Rouen'da ve 1726 da Pariste, *Les caractères de la danse* (Dansın vasıfları) adlı bir parçada oynamış, pek büyük rağbet görmüştür. Menuet'nin Pas de basque denilen unsurunun mucidi olup, umumiyetle dans sanatını daha ahenkli ve hareketli bir hale getirmiştir. Dansözlerin elbisesini de ıslah ederek eteği dizlere kadar kısaltmış ve et rengi kısa ve dar bir don kabul ettirmiş ve bu suretle batterie ve élévation denilen bacak oyunlarını mümkün kılmıştır. Bütün hayatında 80 kadar bale veya operada oynamıştır. Sade ve iyi kalbli olan, herkesçe sevilen ve itibar edilen C. ya birçok asılzadeler âşık olmuşlardır. Bunlar arasında bilhassa Clermont kontu Louis de Bourbon anılabilir. Bu zat C. uğruna hemen hemen bütün servetini harcamıştır. Onun arzusiyle C., 1736 - 1741 yıllarında sahneyi terk etmiştir. 1751 de son olarak Operadan ayrılmış ve Parisliler bu kararını derin bir üzüntüyle karşılamışlardır. Mükâfat olarak emekli aylığı artırılmış ve ayrıca Kıral, kendi kesesinden de buna bir zam yapmıştır.

La Camargo

Nicolas Lancret tarafından birçok defalar yağlı boya resimleri yapılmış (bunlardan biri için bk. BALET) olup, bunların en meşhuru Nantes müzesindedir. Quentin de la Tour ise, pastel resmini yapmıştır. C. dan birçok yazarlar bahsetmiştir. Bunlar arasında Cahusac, Grimm ve bilhassa Voltaire anılabilir.

CAMARGUE, LA [*la kamarg*], Fransanın güneyinde Rhône nehrinin büyük ve küçük Rhône adını taşıyan başlıca iki kavşağı ile Akdeniz arasındaki delta adası. C., eskiden geniş ölçüde bataklıklarla kaplı idi; fakat sonradan akaçlama neticesinde tuzlu ve verimli bir toprak haline getirilmiştir. At, boğa ve koyun yetiştirilir (Provence'ın boğa döğüşlerinde kullanılan boğalar hep buradan gelir). Bağları, buğday ve pirinç tarlaları vardır. Yüzölçümü 740 km², nüfusu 12 000 dir. Kıyıları boyunca sıralanan gölcüklerin adalarında göçmen kuşlar yaşar. Bu gölcüklerin başlıcası Vaccarès gölüdür. C. hayvan ve bitki çeşidi bakımından zengin bir bölgedir. C. un güneybatısında Küçük Rhône ve bir kanal arasında bulunan suni adacığa «Petite C.» (Küçük C.) adı verilir.

CAMARINA [*kamarina*], Eskiçağda Sicilyanın güneydoğu kıyısında, Hipparis (şimdi: Camerina) in denize döküldüğü yerde bir şehir. Gela (b. bk.) ya karşı bir üs olmak üzere M. Ö. 599 da Syrakusai'lılar tarafından kurulan C., 553 ve 484 yıllarındaki ayaklanmalarda Syrakusai'lılar tarafından tahribedilmiştir. 492 ve 461 de Gela'lıların yardımiyle imar edilmiş 405 te Kartaca hâkimiyeti altına girmiş, 258 de de Romalılar tarafından tahribedilmiştir. Fundan sonra önemini tamamiyle kaybeden C., bir daha kalkınamamıştır.

CAMARO [*kamaro*], **Alexander** (doğ. 1901), Alman ressamı. Breslau (şimdi Pol. Wrocław) da doğmuştur. Öğrenimini 1920 - 1925 arasında bu şehirde Otto Mueller'in yanında yapmıştır. 1928 de de Mary Wigman'ın yanında dans öğrenimine başlamıştır. 1951 den beri Berlin Sanat Akademisinde profesördür. Lirik karakter gösteren resmi mücerret resim (Fr. Peinture abstraite, Alm. abstrakte Malerei) in yardımı ile elde edilen imkânlardan faydalanarak daha çok tiyatro dünyasından vakalar canlandırır.

CAMAYKA: bk. JAMAICA.

CAMBA, Güney Afrikadaki Bantu dil ailesinin Batı kolunun Nehir Sahili grupundan bir dil. Grupun Ngiri grupundan olup, Belçika Kongosunun kuzey kısmında, Kongo nehri kavsinin kuzeyinde konuşulur. Bk. BANTU DİLLERİ.

CAMBACÉRÈS [*kābaseres*], **Jean Jacques Régis de** (1753 - 1824), Fransız hukukçusu ve devlet adamı. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Robespierre'in düşmesinden sonra, Convention'un ve Comité du Salut Public'in başkanı olmuştur. Haziran 1799 da adliye vekili, 18 Brumaire (9 Şubat 1799) hükümet darbesinden sonra ikinci konsül ve imparatorluğun ilânından sonra da başşansölye ve Parma dukası (1808) olmuştur. Kendisini bilhassa, hu-

kuk ilmine vermiş ve Senato kararlarının pek çoğunu o kaleme almıştır. Napoléon'un hazırlattığı medeni kanunun düzenlenmesinde büyük rolü vardır. İkinci Restorasyon idaresi tarafından sürgüne gönderilmiş, 1818 de Fransaya dönmesine müsaade edilmiştir.

CAMBAY [*kæmbey*] (Türk-Moğol imparatorluğu devrindeki adı: Kembaye veya Kambaya): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Bombay «devlet» inin bir bölümü. C. körfezinin etrafını kuşatır. Yüzölçümü 1 015 km², nüfusu 96 592 (1941) dir. 1730 a doğru yeniden kurulan C., İngilizlerin idaresinde 1947 ye kadar Hindistanda «yerli devlet» lerden birini teşkil etmiş, bu taribte Hindistan birliğine katılmıştır. Müslüman bir devlet olan C., en parlak devrini XVII. yüzyılda yaşamış, ondan evvel de 1583 te Kıraliçe I. Elizabeth, Ekber'e yazdığı mektuplarda ona, C. kıralı diye hitabetmiştir. Eskiden C. ın adı İngiliz edebiyatında da sık sık geçmiş (meselâ, S. Purchas: *Purchas his Pilgrimes*, 1619, S. Butler: *Hudibras* [kısım II, canto 1]) ve C. hükümdarları ve halkı hakkında efsanevî hikâyeler anlatılmıştır.

2. Aynı adı taşıyan devletin başkenti. C. körfezinin kuzey ucunda, Mahi nehrinin ağzında, Bombay'ın 386 km kuzeyindedir. Nüfusu 31 877 (1941) dir. Burasını, Marco Polo 1293 te Hindistanın en önemli iki limanından biri olarak kaydetmiştir. C. ın 1298 de Müslümanlar idaresi zamanında Hindistanın en zengin şehirlerinden biri olduğu söylenmektedir. Son zamanlarda liman, nehrin getirdiği kumlarla sığlaşarak eski ticari önemini kaybetmiş, bunun yerine Surat limanı önem kazanmıştır. Bugün, 50 tondan fazla gemiler limana girememektedir. Cain'lere ait ilgi çekici harabeleri ve bazı sur kalıntıları vardır. C., 1780 de İngilizler tarafından alınmış, 1783 te Maratha'lara bırakılmış ve 1803 te bir anlaşma ile yine İngilizlerin eline geçmiştir.

CAMBAY [*kæmbey*] **KÖRFEZİ**, Hindistanın batı kıyısında, Arabistan denizinde bir körfez. Kathiawar yarımadasının güneydoğusundadır. Naibada, Tapti ve Mahi nehirleri, körfezi kumla doldurmaktadır.

CAMBAZLIK (Fr. Acrobatie; Yun. *akrobates* = ayak ucları üzerinde yürüyen, yukarı tırmanan, *akros* = zirve, uc, *bainein* = yürümek, gitmek), cimnastik ve denge egzersizleri ve bilhassa ip üstünde dans etmek ve çeşitli hünerler göstermek sanatı. Birçok eski Mısır anıtlarında cambaz oyunlarının izlerine raslanır. Yunanlılarda cambaza karşılık olan akrobates, gevşek veya gergin bir ip üzerinde dans veya denge egzersizleri yapan artistlere denirdi. Bununla beraber bunlar, dört kategoriye ayrılırdı: dar anlamda akrobatlar, kolları ve bacakları yana açılmış ve gerilmiş olarak ve mide kısmı bir ipe dayanmış olarak, bu ip boyunca, yukarıdan aşağıya uçar veya kayarlardı; skhoinobatlar, dizlerin iç taraflarından, ayaklardan veya boyundan, ipin etrafında bir tekerleğin dingil etrafında döndüğü gibi uçuşur ve dönerlerdi; son olarak oribat ve neurobatlar gerçek dans sanatkârları olup, yatay olarak gerilmiş bir ip üzerinden koşarak, her cins maharet gösterileri yapaılar ve flüt ile bazen yavaş bazen çabuk, sade veya girift danslar yaparlardı. At yarışlarındaki anabates'ler için bk. ANABAT, araba koşularındaki apobates'ler için de bk. APOBATES. Gerek Yunanlılarda, gerek Romalılarda soytarı (Yun. kybisteter; Lat. cernuus) ve cambazlar (yani ip cambazları, Yun. skhoinobates; Lat. schoenobates, funambulus) kesin olarak birbirinden ayrılmış değildir. İp cambazlarının, ip üzerinde her türlü egzersizler yaptıkları söylenir: meselâ, soyunup

Ayaklariyle ok atan bir cambaz (M. Ö. III. yüzyıla ait bir Yunan vazosu üzerinde)

tekrar giyinirlermiş. M. Ö. 212 de Kyzikos (aşağıya bk.) a ait bir akçede çok girift bir C. egzersizi tasvir olunmuştur. Terentius'un piyesi *Hecyra*nın ilk temsili sırasında halkın bir cambazı seyretmek için, tiyatroyu terk etmesini bu oyunların ne derece rağbet gördüğüne misal olarak anlatırlar. Bu oyunların tehlikeli olduğunu gösteren bir hikâye de vardır: Suetonius (Nero, 12) a göre, Nero'nun tertibettiği bir oyunda İkaros'un rolünü oynıyan bir cambaz düşmüş ve imparatorun üzerine kan sıçramıştır.

Daha yakın zamanlara dair, Froissart'da şu bilgi vardır: Fransa kıralı VI. Charles'ın karısı Bavyera'lı Isabeau, Parise girdiği zaman (1385) bir cambazla ellerinde yanan kandiller tutan iki çocuk cambaz, Saint Michel köprüsü üzerindeki bir ev ile Notre-Dame büyük kilisenin en yüksek balkonu arasında gerilmiş bir ip üzerinden yürüyerek geçmiştir.

Torino'da, XIX. yüzyılın sonlarında, Léotard adındaki bir cambazın açtığı okul şöhret bulmuştur. Bazı öğrencilerinin delice cesurluğu ölümle neticelenince okul kapatılmış, fakat az sonra Stella Torinese (Torino yıldızı) adiyle ve iki yaşlı sanatkâr olan Bianca ile Fornaresio'nun idaresi altında tekrar açılarak birçok güçlüklere rağmen gerek estetik, gerek cesaret bakımından misli görülmemiş birçok sanatkârlar yetiştirmiş ve bunlar bütün dünyada hünerler göstermişlerdir. Bunlar arasında şu truplar bilhassa anıl-

On çember içerisinden atlama (1599, *Tuccaro*ya göre)

maya değer: Tonio, Ercolin, Ghezzi, Cerato, Ciampa ve Chiessas, Mauri ve Ciampi. Fakat Stella Torinese de, Léotard okulu gibi ve aynı sebeplerden dolayı kapatılmıştır. Bundan sonra Il Trionfo adı altında yine Torino'da açılan C. okulu 25 yıl içinde bütün dünya sirk ve cambaz tiyatroları için birçok sanatkâr yetiştirmiştir. Meşhur Tony'ler, umumiyetle palyaçolar ve Torino'nun bir özelliğini teşkil eden omuz üstü cambazları burada yetiş-

İp cambazları: cambazlar ve hokkabazlar (XVIII. yüzyıl, *German Museum*)

miştir. Meşhur Picchiani, Dal Fa Parrini ve başka cambazlara gelince bunlar Floransa'daki Tramagnini okulunda yetişmiştir. Picchiani'ler dokuz kişilik bir aile idi (iki erkek, yedi kadın) ve bunların her biri cambazlığın her kolunda üstat idi. Ana ve oğlu, omuz üstü C. ta piramit tabanı dengesi ve Japon sırıklariyle tırmanma oyunlarının en ustaları olup, bütün aile efradı bu egzersizlerde mükemmel bir zarafet gösteriyorlardı. 1890 - 1905 yıllarında Gilbar kardeşler (ki bunlar Milanolu olup asıl adları Pavia ve Biagio Dall' Acqua'dır) barfiks cambazı olarak büyük şöhret kazanmışlardır. Bunlar daha önce, Manlei kardeşler, ayrıca Cavalli ve Bergonzi tarafından İtalyan barfiks sanatında milletlerarası şöhreti devam ettirmekle kalmıyarak, yeni yeni barfiks egzersizleri ve kendilerine mahsus saut périlleux (tehlikeli atlayışlar)ler icadetmiştir. Saut périlleux'ye İtalyanlar «salto mortale» (ölüm atlayışı) derler: Gilbar kardeşlerin icadettikleri ölüm atlayışları ise, başkaları tarafından taklidedildiği zaman gerçekten ölümle neticelenirdi. Sayıları pek çok olan İtalyan cambazları arasında kadınlar önemli bir yer tutmaktadır: barfiks, trapez ve

Nicolet tiyatrosu sahnesinde cambazlar (Paris, XVIII. yüzyıl)

halkalarda şöhret kazanmış ve bazen zengin olmuş birçok İtalyan kadını vardır. Bir kadın cambaz olan Amelia Travaglia denge sanatkârları arasında plâstik güzelliği ve hareket zarafeti yönünden çok beğenilmiştir. İp cambazları arasında da Verona'lı Biasini, Mme Saqui ve Blondin ile rekabete girişmiştir. Mme Saqui Seine'i geçmiş, Blondin (b. bk.) ise birkaç kere Niagara'yı geçmiştir. Hokkabazlar, birbirinin tabanları üzerinde duran cambazlar ve bisikletçiler şimdi de çok olmakla beraber rağbet görmezler; çünkü bu egzersizler çok güçse de seyircilere havada uçar gibi sıçrıyan, dönen ve havada veya yerde binbir türlü tehlikeli hareketler yapan cambazların heyecanını vermezler. Hokkabazlar arasında Japonlar, en çok kılıç ve hançer atıp tutmada kendilerini göstermişlerdir. Birbirinin tabanı üstünde C. edenler arasında en çok şöhret kazanan, Amelia Travaglia'nın kızkardeşi Ginevra Travaglia olmuştur. Sirk ve tiyatrolarda tek veya grup halinde yapılan bisiklet egzersizleri çok ilgi çekmektedir.

Yılan gibi kıvranan cambazları da anmak gerekir. Bu egzersiz için gereken kıvraklığı, kemikler ve eklemler arası ligamentlerin esnekliğini, ancak, küçük yaştan başlıyarak arasız ve gittikçe güçleştirilen çalışmalarla elde etmek mümkündür. Bu hareketlerde en büyük kıvraklık, belkemiğinin kıvraklığıdır; çünkü bedenin bütün diğer kısımları buna dayanarak hareket eder. Bu kıvraklık, en çok arkaya doğru bükülmekte belirir: başın arkası kuyruk sokumuna dayanabilmelidir. Keza sadece göğüs arka yöne dönüneceye kadar, gövde burulabilmelidir. Bu cins egzersizlerde bilhassa Girard kardeşler XX. yüzyılın başlarında şöhret kazanmış ve «lâstik adamlar» diye adlandırılmışlardır.

Başı boş atları alıştıran, açık havada ve bilhassa sirklerde özel surette yetiştirilmiş, çıplak ve hareket halindeki atlar üzerinde türlü muvazene hünerleri gösteren cambazlara at cambazı denir.

AT CAMBAZLARI

C. sanatı ancak metotlu ve enerjik bir çalışma neticesinde elde edilebilir. Belki de bundan dolayı, esas itiba-

riyle pratik olan bu sanata dair elkitapları mevcut değildir. Günümüzde C. daha ziyade sirklerde görülmektedir. Bk. SİRK (Cirque), ayrıca bk. HOKKABAZLIK (Prestidigitation), İLLÜZYONİZM (Illusionisme). Havacılıkta C. için bk. AKROBASİ. Dansta C. için bk. DANS.

Türklerde C.: Türk halkı arasında büyük bir rağbet bulan C. ın, oldukça eski bir tarihi vardır. Türk cambazları bilhassa XVII. - XVIII. yüzyıllarda yüksek sanat kabiliyetleri dolayısiyle memleket içinde olduğu kadar dünyada da büyük şöhrete ulaşmışlardır.

İstanbulda pazar ve bayram yerlerinde açık hava gösterileri tertibeden C. lar, her çeşit şenlik ve eğlence vesileleriyle akrobatik hünerlerini göstererek halkın ve hattâ hükümdarların hayranlık ve takdirlerini toplamışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun XVII. yüzyıldaki hayatını bütün özellikleriyle canlandıran Evliya Çelebi *Seyahatname*sinde yer yer ip cambazlarına ait tasvirlere de raslanmaktadır. Üstün bedenî kuvvet ve kabiliyetleri dolayısiyle bu devirlerde pehlivan olarak da anılan bu cambazlardan meselâ, Üsküdarlı Mehmet Çelebi, Mağripli Hacı Nasır, İskenderiyeli Hacı Ali, Harputlu Şaşı Hüsam, Bursalı Kubadî, Kanberoğlu ve Kız Pehlivan adlı kimselerin At meydanında padişahın huzuriyle yaptıkları terazili ve terazisiz (muvazene sırığı) muvazene yürüyüşlerini, başlarında su kabları, ellerinde testiler, gülleler, kılıçlar veya sırtlarında eşek, dana nev'inden hayvanlar, hattâ davul çalan birini taşımak, tüfek atmak suretiyle güçleştirerek heyecan yarattıkları anlatılmaktadır. Bunlardan Üsküdarlı Mehmet Çelebinin, padişah hattı ile devrinin cambazbaşı nasbedildiği ve diğer cambazların memleket içinde ve dışında ancak kendisinden izin almak suretiyle sanatlarını icra ettikleri ifade edilmektedir. Yine bu metinlerden ip cambazlarının, devirlerinin harblerinde, bilhassa kalelerin zaptı sırasında burçlara tırmanmak suretiyle, hizmet ettikleri, hattâ bunlardan Davut Hablî ibni Emirü'l-Kays'ın Hayber kalesinin zaptı esnasındaki hizmetleri dolayısiyle cambazların piri sayıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi *Seyahatname*sinde Ankara yakınlarında bugünkü Zir nahiyesinin bulunduğu eski İstanoz kasabasında her 40 yılda bir yüzlerce cambaz ve çıraklarının birbirlerine meydan okuyarak türlü hüner yarışları yapmak için toplandıkları ve civardaki derenin aktığı boğazın iki tarafında bulunan yüksek kayalıklara karşıdan karşıya gerilmiş ipler üzerinde cereyan eden C. yarışmaları sırasında akıllara durgunluk veren heyecanlı muvazene numaraları yaptıkları anlatılmakta, bu arada meşhur cambazlar olarak Üsküdarlı Siyah Mehmet Çelebi ile İspartalı Civelek Ali, Harputlu Şüca, Tokatlı Hasan Zeval, Kerkerli Sehrap, Mağripli Nasır, Arapkirli Selim ve Cerbeli Nasreddin pehlivanların adlarından bahsedilmektedir.

İp cambazı Ch. Blondin'in, içinde bir kadın bulunan el arabasını gözü bağlı olarak sürüp Niagara üzerinden geçişi

Bu cambazlardan bazıları ayrıca tel, merdiven ve direkler üzerinde hünerler gösterdikleri gibi çeşitli piramitler kurmak suretiyle grup halinde kuvvet ve muvazene gösterileri de yapmışlardır. Diğer bir kısım cambazlar da halkın hayranlık hislerinden ziyade heyecanlarına hitabetmeyi düşünerek keskin kılıçlar üstünde yürümek, keskin palalar üzerine sırt üstü yatarak göğüslerine konan örste odun kökü yardırmak, parmakları arasında at nalı kırmak ve yumrukla saban demiri parçalamak nev'inden kuvvet ve dayanıklılık gösterileri yapmışlardır.

İki ip cambazının ip üzerinde evlenme törenleri

Türk cambazları, meslek adamları sıfatiyle tek olarak veya gruplar halinde hemen birçok yabancı memleketlerde görülmüşlerdir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olup, Türk cambazlarının akrobatik kabiliyetlerini tasvir eden gravürler mevcuttur.

1559 da Fransada II. Henri devrinde bir Türkün ip cambazı olarak çok heyecanlı hünerler yaptığı söylenirse de, bunun gerçekten bir Türk olup olmadığı kesin olarak tesbit edilememiştir. Çünkü sonradan Türklerin bu alandaki şöhretini bir reklâm vasıtası olarak istismar eden cambazların türediği anlaşılmıştır.

İngiltere kıralı II. George (1727 - 1760) un idaresi sırasında bir Türkün terazisiz olarak ip üzerinde oynadığı, hattâ mütaaddit portakalları havaya atıp tutmak suretiyle tehlikeli denge oyunları yaptığı bilinmektedir.

Abbé Bourdelet ve P. Bonnet'nin *Histoire générale de la danse* (Dansın umumi tarihi) [1723] adlı eserinde, Napolide geniş bir caddenin bir tarafından diğer tarafına beş katlı bir ev yüksekliğinde gerdiği ip üzerinde terazisiz dans eden bir Türkten bahsedilmektedir. Aşağıdan bakılınca bir çocuk gibi küçük görünecek kadar yüksekte oynıyan bu cambaz, emniyet tedbiri olarak kaldırımın üstüne ip imtidadınca şilteler sermişti. Aynı kitapta St. Germain panayırında ip üzerinde perende atmak gibi son derece tehlikeli hareketler yapan ve heyecan yaratan bir Türk ip cambazından da bahsedilmektedir. Hattâ bu adamın sonradan, kendisini kıskanan bir İngiliz meslektaşının, ipi gizlice yağlamak suretiyle, hazırladığı bir suikaste kurban gittiği rivayet edilmektedir.

C A M B A Z L A R (III. Murat surnamesi minyatürlerinden)

Yabancı müelliflerden J. Spon'a göre (*Recherches curieuses d'antiquité* = Eski zamanlara ait meraklı araştırmalar, 1688) Marmara kıyılarındaki Arktonnēsos (şimdi Kapıdağı) yarımadasının berzahında bulunan eski Kyzikos (şimdi harabe) kasabasında Antik devri boyunca da çok namlı akrobatlar yetişmiştir.

İp cambazları, bugün klâsik hale gelmiş olan hünerlerini daha ziyade panayır veya bayram yerlerinde alışılmış bir temaşa konusu olarak göstermektedirler. Çoğu, küçük yerlerin müsait meydanlarında yaptıkları gösterilerle halkı eğlendiren gezici ip cambazlarına memleketimizin her tarafında raslanmaktadır. Bk. SİRK (Cirque), HOKKABAZLIK (Prestidigitation), İLLÜZYONİZM (Illusionisme).

CAMBERT [*kãbęr*], **Robert** (1628 - 1677), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Londrada ölmüştür. Fransada operanın kurucusudur. 1659 da, libretto'sunu abbé Pierre Perrin'in yazdığı *La Pastorale* (Çoban havası) adlı musikili komediyi bestelemiştir; bu eser, Fransız müzikli komedilerinin ilki sayılır. 1666 da Kıraliçe Avusturyalı Anne'ın müzik şefi olmuştur. Kıraliyet Müzik Akademisinin direktörlüğüne tâyin olunan Perrin (Perrin buna ait imtiyazı 1669 da almıştır) ile birlikte çalışmış, 1671 de libretto'su yine Perrin'e ait *Pomone* (Pomona = Romalıların meyvalar tanrıçası) operasını, Paris operasında temsil ettirmiştir. Buna ilk hakiki Fransız operası gözü ile bakılır. Çok iyi karşılanan bu eseri *Les peines et les plaisirs de l'amour* (Aşkın ıstırap ve zevkleri) takibetmiştir. 1672 de, saray bestecisi ve müzik şefi Lully Perrin, C. in yerini almış, bunun üzerine C. Londraya sığınmış ve söylendiğine göre Kıral II. Charles'ın müzik öğretmeni olmuştur.

CAMBERWELL [*kęmbīrwel*], Güney Londrada bir semt. Aynı zamanda bir kaza olan C., Peckham, Nuhead ve Dulwich banliyösünü içine alır ve Londra kontluğunun güney sınırına kadar uzanır. Yüzölçümü 18 km², nüfusu 179 729 (1951) dur.

CAMBEYTİ, Kazakistan Cumhuriyetinin Batı Kazakistan eyaletinde, C. bölgesinin merkezi olan kasaba. Ölenti ırmağı üzerinde, Uralsk şehrinin 150 km güneybatısındadır. Bu bölgede eskiden beri hayvancılık (yün ve yağ istihsali) gelişmiş bulunmaktadır.

CAMBİ (İndonez imlâsı: Djambi, İng. Jambı), İndonezya Cumhuriyetine dahil Sumatra adası merkezinin güneyinde bulunan bir idare bölümü. Barisan dağlarından Güney Çin denizine kadar, hemen hemen adanın bütün enince uzanır. Yüzölçümü 441 582 km², nüfusu 245 272 dir. Merkezi C. şehridir. Alçak ve batak topraklarının suları eskiden C., şimdi de Hari adını taşıyan nehre akar. Çok miktarda kauçuk ve petrol ihraceder.

CAMBIASO veya **CAMBIASI** [*kambiāzo, kambiāzi*], **Luca** (1527 - 1585), İtalyan ressam ve heykeltıraşı. Moneglia (Cenova) da doğmuş, Madrit'te ölmüştür. Geç Rönesansın akademik - formalistik hareketine mensuptur. Giovanni Battista Castello'nun iş arkadaşı olan babası Giovanni Cambiaso'dan ders almıştır. II. Felipe tarafından Escorial sarayını freskolarla süslemek için, 1583 te İspanyaya çağrılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Aziz Laurentius'a işkence yapılması», «İsanın ölümünün üzüntüsü» (ikisi de Cenovada), «Cennet» (Escorial'da).

CAMBIATA [*kambiāta*], İtalyancadan alınmış müzik terimi. Kalın sesten ince sese veya ince sesten kalın sese geçiş notası, işleme notası.

CAMBINI [İtal. *kambīni*; Fr. *kābinī*], **Giovanni Giuseppe** [Fr. **Jean - Joseph**] (1745 veya 1746 - 1825), İtalyan bestecisi ve viyolonisti. Livorno'da doğmuş, Bicêtre'

de ölmüştür. 1770 te Pariste yerleşmiştir. Théâtre des Beaujolais'de müzik direktörü olmuş ve orada küçük operalarını temsil ettirmiştir: *La croisée* (Pencere) [1785], *Les fourberies de Mathurin* (M. in madrabazlıkları) [1786]. *Cora ou la prêtresse du soleil* (C. veya güneşin rahibesi) [1787], *Le tuteur avare* (Hasis vasi), *Colas et Colette* (C. ile C.), *Le bon père* (İyi baba), *Les deux frères* (İki erkek kardeş) [dördü de 1788], *Adèle et Edwin* (A. ile E.) [1789]. Daha Sonra Théâtre Louvois'nın orkestra şefi olmuş ve orada şu iki operasını temsil ettirmiştir: *Nantilde et Dagobert* (N. ile D.) [1791], *Les trois Gascons* (Üç Gaskonyalılar) [1793]. 19 operadan başka, 60 senfoni, 144 kuatuor ve birkaç oratoryo ile bale yazmıştır.

CAMBIO, Arnolfo di: bk. ARNOLFO DI CAMBIO.

CAMBOGIA: bk. KAMBOÇ.

CAMBOGIA DİLİ: bk. KAMBOÇ DİLİ.

CAMBO-LES-BAINS [*kãbo-le-bẽ*], Fransanın Basses-Pyrénées (Alt Pireneler) departmanında bir şehir. Espelette kantonunda arondisman merkezidir. Bayonne'dan 20 km uzaklıkta, Nive nehrine yakın ve Güney demiryolu üzerindedir. Havası ile şöhret bulmuş bir tedavi yeridir. Kükürtlü ve çelikli kaplıcaları (23° C), sanatoryumları vardır. Nüfusu 4 374 tür.

CAMBON [*kãbõ*], **Jules Martin** (1845-1935), Fransız devlet adamı. Pierre Paul C. un kardeşidir. Pariste doğmuş, Vevey'de ömlüştür. 1891 de Cezayir genel valisi, 1897 de Washington, 1901 de Madrid, 1907 de de Berlin büyükelçisi olmuştur. 1898 de Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya arasındaki ilk barış konuşmaları için aracılık etmiştir. Birinci Dünya Harbinin başlangıcına (1914) kadar Berlinde kalmış ve çok mühim bir rol oynamıştır. Bu rol, Berlindeki faaliyetine son verecek olan felâketi (1914-1918 Dünya Harbini) n yaklaşmasını sezmek ve bildirmek ve aynı zamanda bunu önlemek için yaptığı gayretlerle temayüz eder. Yaklaşan felâketin emareleri şunlardır: Ekim 1908 de patlıyan Casablanca asker kaçakları hâdisesi; Temmuz 1911 da çıkan Agadir hâdisesi; 1913 te vuku bulan Nancy istasyonu ve Lunéville zeppelin hâdiseleri. Casablanca hâdisesi Almanya ve Fransayı bir harbe sürükliyecek gibi görünürken C., 1909 da akdettiği hususi bir anlaşma ile iki memleketin iktisadi menfaatlerini uyuşturmaya çalışmıştır. Almanyanın, sulh içinde Fransadan toprak koparmak için Agadir'de giriştiği şantajın önüne geçememekle beraber C, güç müzakerelerle, Fransanın kayıplarını çoğaltmamaya muvaffak olmuştur. Nancy ve Lunéville hâdiseleri ise, Fransa ile Almanya arasındaki gerginliği daha da artırarak harbe sürükliyen gelişmeyi hızlandırmıştır. Bu sırada (Kasım 1913) C., İmparator II. Wilhelm'in onu ziyaret eden Belçika kıralı Albert'e yaptığı, o zamana kadar takibetmiş olduğu sulhsever siyasetinden vazgeçmek niyetinde olduğuna dair açıklamalar hakkında malûmat elde ederek Parise bir muhtıra göndermeğe muvaffak olmuştur. C., 1915 te Hariciye Vekâleti umumi kâtibi olmuş, Fransanın siyasi hayatında önemli roller oynamıştır. 1918 de Fransız Akademisine üye seçilmiş olan C., *Le diplomate* (Diplomat) başlıklı çok ilgi uyandıran bir inceleme yazmıştır [1925].

J. CAMBON

CAMBON [*kãbõ*], **Pierre Joseph** (1754 veya 1756-1820), Fransız siyaset adamı. Montpellier'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Tüccar olan C., Fransız İhtilâlinin ateşli bir taraftarı olmuş ve 1791 de Teşriî Meclis (Assemblée Législative) üyeliğine seçilmiştir. 1792 de Convention üyeliğine seçilen C., XVI. Louis'nin idamı için rey vermiş ve malî sahada kendini göstermiştir. Nisan 1793 te Âmme Selâmeti Komitesi (Comité de Salut Public) üyeliğine seçilmiş, 1 Nisan 1795 te Robespierre'i devirenler arasında bulunmuştur. Tallien'in partisi (Directoire) tarafından 12 Germinal ayaklanmasının elebaşılarından biri olarak sürgüne mahkûm edilmiş, fakat affedilmiştir. Bunun üzerine siyasi hayattan çekilmiştir. 2. Restauration'dan sonra (1815) kıral katili sayılarak sürülmüştür.

CAMBON [*kãbõ*], **Pierre Paul** (1843-1924), Fransız siyaset adamı. Jules Martin C un kardeşidir. Pariste doğmuş, yine orada ölmüştür. 1882 de Tunus genel valisi olmuştur. Bundan sonra sıra ile Madrid (1886), İstanbul (1891) ve Londra büyükelçisi (1898) olmuştur.

Madrid'de kaldığı beş yıl esnasında, İspanyol hükümetini Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) tan uzaklaştırmağa muvaffak olarak, Fransanın, Almanyanın genişleme temayülüne karşı koyma siyasetinin temellerini atmış ve neticede Fransaya 1914 te Kaiser'ın öldürücü sandığı taarruzuna mukavemet etme imkânlarını sağlamıştır. İstanbulda da bu siyasetine devam ederek Almanyanın artmakta olan nüfuzu ile mücadele etmiştir. Nihayet Londrada, Fransanın Rusya ile akdetmiş olduğu ittifakın Rusya ile Asyada rekabet halinde bulunan İngiltere üzerine yaptığı fena tesiri izaleye çalışmış ve aynı zamanda Fransa ile İngiltere arasında Afrikada mevcut rekabeti ortadan kaldırmak için sarf ettiği gayretler neticesinde İngilterenin Almanyaya yaklaşmasını önlemiş ve bilâkis İngiltere ile Rusya arasında yaklaşmayı hazırlamıştır. Londrada, Aralık 1912 de Sir Edward Grey'le mektuplaşarak Almanya ile bir harb halinde, Fransanın kuzey kıyısının İngiltere tarafından müdafaa edileceğine dair bir anlaşma yapmıştır. 1920 de Londra büyükelçiliğinden çekilmiştir. *Le gouvernement général de l'Algérie 1891-1897* (Cezayir genel valiliği 1891-1897) başlıklı bir eser yazmıştır (1918). Fransa ile İngiltere arasındaki yakınlaşmanın ifadesi olan Entente Cordiale (Dosluk antlaşması) in kurucularından biridir.

P. CAMBON

CAMBORNE-REDRUTH [*kæmbɔrn-rędrūth*], İngilterede Cornwall kontluğunun en büyük şehri. Truro'nun 17 km güneybatısındadır. Nüfusu 35 829 (1951) dur. Bakır ve kalay ocakları, eskiden beri önemlidir. C. ile R. 1934 te birleştirilmiştir.

CAMBRAI [*kãbrę*] (*Cambray*, Flaman. *Kambrijk*, Alm. *Kamerich*, Lat. *Cameracum*), Kuzey Fransada, Nord departmanında, arondisman merkezi olan bir şehir. Denizden 53 m yüksek olup Lille'in 63 km güneyinde, Escaut nehrinin

üzerinde, Saint Quentin kanalının başlangıcında, Cambrésis adını taşıyan mümbit bölgededir. Şehir bir kavşak noktasıdır. Eski güzel semtlerin etrafı, eskiden mevcut olan istihkâmların yerini alan yeni semtlerle çevrilmiştir. C. IV. yüzyıldan beri piskoposluk, 1559 dan beri de başpiskoposluktur. Garnizon, mahkemeler, liseler, papas okulu, manastırlar, bir müze, bir kütüphane (52 000 kitap, 470 enkünabl ve 1 430 elyazısı) tiyatro ve hastahaneler vardır. Şehir aslen Gall aşiretlerden Nervii adını taşıyan aşirete ait olup Cameracum adını taşıyan bir kale idi. 445 te Frankların başkentlerinden biri

CAMBRAI: tarassut kulesi

olmuştur. 870 te Normanlar tarafından yağma edilmiş, fakat tekrar canlanmış ve 1076 da bir nahiye olmuştur. XIII. yüzyılda muhtemel olarak Baptiste de Cambrai tarafından orada icadedilmiş bir keten kumaş cinsiyle (buna İngilterede Cambric adı verilir) şöhret kazanmıştır. Fransa kıralı XI. Louis 1477 de C. yi işgal etmiş, fakat ertesi yıl şehir Mukaddes Roma imparatoru I. Maximilianus'un idaresi altına geçmiştir. 1677 den itibaren Fransaya ait olmuştur.

C., Birinci Dünya Harbinde çok hasar görmüş, 1917 de C. muharebesine sahne olmuştur. İkinci Dünya Harbinde 1940 ta Almanlar tarafından denize doğru yapılan ilk hamle esnasında işgal olunmuş ve ancak 1944 te, az mukavemet gösteren Almanlardan geri alınmıştır. XIX. yüzyılda yapılan C. büyükkilisesi, yazar ve C. başpiskoposu François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651-1715) a ithaf olunmuştur. Şehrin başlıca endüstrisi mensucat ve ikinci derecede şekerlemeciliktir. Boyahaneleri, boya temizleme müessesesel eri ve bira fabrikaları vardır. Şeker, kömür, buğday ve canlı hayvan ticareti de mevcuttur. Nüfusu 26 129 (1946) dur.

Cambrai Barışı: 3 Ağustos 1529 da C. de imzalanan barış. Oğlu I. François namına hareket eden, Louise de Savoie ile yeğeni V. Karl namına hareket eden Marguerite d'Autriche arasında imzalanmış olup bu sebepten dolayı «Paix des Dames» (hanımlar barışı) adını da taşır. Buna göre Fransa kıralı, İmparatorun kızkardeşi Eleonore ile evlenmeyi kabul ediyor, diğer taraftan da Felemenk ve Artois'dan feragat ederek, Napoli'ye ait iddialarından da vazgeçiyordu. Charolais'yi terk, fakat Bourgogne'u ve Somme üzerindeki şehirleri muhafaza ediyordu.

Cambrai Konsili: C. başpiskoposu Maximilien de Bergues tarafından Ağustos 1565 te toplanan bir vilâyet konsili (concile provincial). Buna Tournai, Arras, Saint-Omer ve Namur piskoposları katılmıştır. C. de başka konsiller de toplanmış ise de önemleri büyük değildir.

Cambrai Ligası: Venediğe karşı teşekkül eden bu liga hakikatte ikisi de 10 Aralık 1508 de C. de imzalanan iki anlaşmada vücut bulmuştur. Bunların birincisi XII. Louis ile İmparator Maximilanus arasında akdolunmuş olup buna Papa II. Julius ve İngiltere, Macaristan ve Aragon kıralları katılmıştır. İttifak sözde Türklere karşı idi, fakat hakikatte Venediğe karşı hususi bir liga yapılmış idi. Venedikten İmparator Verona'yı; Milano dukası XII. Louis, Brescia'yı; papa Bavenna'yı, Aragon'lu Ferdinando ise Otranto'yu istiyordu. XII. Louis'ye Milano dukalığının kendisine resmen bahşedileceği vadediliyordu. Nisan 1509 da XII. Louis Venediklilere karşı harbe başladı, bunlar da 14 Mayısta Agnadel'de bozguna uğradılar. Fakat çok geçmeden galipler arasında anlaşmazlık çıktı ve Venedik senatosunun mabaretle her birine yaptığı tavizler sayesinde liga çözüldü (Şubat 1510).

Cambrai Muharebesi: Birinci Dünya Harbinde tankların kullanılmasiyle kazanılan muvaffakiyetten dolayı dikkati çeken bir İngiliz - Alman muharebesi. İlk muvaffakiyetten lâyıkiyle faydalanmak için lâzımgelen ihtiyatların mevcut olmaması yüzünden devamlı neticeler elde edilememiştir. 20 Kasım 1917 de, piyadece desteklenen tanklar, piyade general Sir Frederick Byng'in bilâvasıta kumandası altında olduğu halde, ilerliyerek, mühim başarılar kazanmıştır. Taarruz, düşmanı tam mânasiyle gafil avlamıştır. İlerlemenin vuku bulduğu arazi maniasız bulunuyordu. Birinci günden sonra, ilerleme geniş ölçüde yavaşladı ve muharebe haftasının sonuna kadar bütün bütün durdu, çünkü muharebeye iştirak eden askerler yorulmuş olup yerlerini alacak ihtiyatlar hazırlanmamıştı. 30 Kasımda Almanlar mukabil taarruza geçti, 7 Aralığa kadar da İngilizler, hafif kazançlarla, hemen hemen eski mevkilerine dönmüş bulunuyordu. Kayıplar her iki taraf için müsavi olmuştu.

C. M. si batı cephesinin büyük aşındırıcı darbelerinin sonuncusu olmuştur. Tankın hareket kabiliyetini ve taarruz imkânlarını göstermiş, fakat aynı zamanda başta kazanılan muvaffakiyetin daimileştirilmesi için takviye kuvvetlerinin çabuk ve müessir bir şekilde müdahelesi lâzım olduğunu ispat etmiştir. Bir mütaharrik mitralyöz yuvası sanılan tankın, aynı zamanda bir taarruz silâhı olduğu belirmiştir. Tel örgülerin artık gafil avlanma tehlikesine karşı müessir olamıyacağı görülmüş ve neticede siper harbi bir hareket harbine inkılâbetmiştir. C. M. hemen hemen kazançsız bitmesine rağmen, her iki tarafa da önemli dersler vermiştir.

CAMBRIA [*kąmbria*], İngilterenin Gal (Wales) adlı eyaletine Ortaçağ Lâtincesinde verilen ad. Batı Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra, Kymr Keltleri bir zaman Gal memleketi topraklariyle Solway'in çevresinde bulunan ve şimdi Cumberland adını taşıyan topraklarla buna yakın kısımları işgal etmiştir. Neticede Gal memleketi topraklarına Cambria, şimdiki Cumberland eyaletine de Cumbria adı verilmiştir. Bununla beraber erken Ortaçağ yazarları, bu iki adı bazen birbiriyle karıştırmıştır.

Jeolojideki Cambrian (Fr. Cambrien) için bk. KAMBRİYEN.

CAMBRIDGE [*kęmbric*] (Lât. *Cantabrigia*): 1. İngilterede bir şehir. Cambridgeshire kontluğunun merkezi olup, Londranın 91 km kuzeyinde bulunan C., bir belediye ve seçim bölgesi olup bir üniversite şehridir. Üzerinde bulunduğu Cam nehrinin eski adı Granta olup, C. adı, Saksonca Grantebrycge (= Granta köprüsü) in bir galatı olsa gerektir. Romalıların bu iskân yeri, alçak ovada yükselen ve nehrin geçilebilecek bir yerine hâkim bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Romalılardan sonra Saksonlar ve

Normanlar tarafından işgal ve Danlar tarafından yağma edildiğini gösteren deliller vardır. I. Henry'nin verdiği imtiyazname C. den kasaba olarak bahseder ve buna geçiş resmi almak ve trafiği düzenlemek haklarını verir. II. Richard 1388 de parlâmentoyu C. de toplamıştır. İç harb zamanında C. i parlâmentoda Oliver Cromwell temsil etmiştir. C. üniversitesinden başka, şehirde, kadınlara mahsus Girton ile Newham College, üç ilâhiyat okulu, Westminster College, Ridley Hall ve St. Edmund's House, ve Perse Grammar School'u da vardır. Kiliseleri arasında şunlar anılmaya değer: Great St. Mary's Church, University Church, Norman devrinden öncesinden kalma kulesi ile şöhret bulan St. Benet kilisesi, nihayet İngilterenin dört yuvarlak kilisesinden biri ve en eskisi olan Holy Sepulchre (mukaddes kabir) kilisesi (1130). Bunlardan başka sayılmaya değer şu binalar da vardır: Fitzwilliam müzesi, Folk Museum, Guildhall, Dunn gıda maddeleri lâboratuvarı, Arts Theatre. Şehir parlâmentoya bir milletvekili gönderir. C. in ekonomik hayatı her şeyden önce üniversitede toplanırsa da, aynı zamanda önemli bir tarım pazarıdır. Nüfusu 81 463 (1951) tür. Şehirde endüstri az gelişmiştir, fakat çevrede radyo, uçak ve reçel fabrikaları vardır. Bk. CAMBRIDGE ÜNİVERSİTESİ.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts devletinin doğu kısmında bir şehir. Middlesex bölgesinin merkezidir. Charles River'in güney kıyısında, Boston'ın karşısındadır. İlim ve endüstri merkezidir. C., 1630 da vali John Winthrop tarafından, göçmen atalar (Pilgrim Fathers) ın meydana getirdiği Plymouth Colony'nin merkezi haline getirilmek maksadiyle kurulmuştur. Fakat bu fikirden, sonradan vazgeçilmiştir. Şehre 1636 ya kadar Newtown denmiştir. Şehri çeviren tahta setler için bir vergi konulunca, sömürgelerde temsil olunmadığı için vergi alınmaması maksadiyle ilk protesto 1632 de C. de yapılmıştır. 1636 da resmen şehir olarak ilân olunmuştur. Sömürgelerde ilk olarak 1639 da Stephen Daye (veya Day) tarafından bir matbaa C. de kurulmuş ve aynı yılda veya 1640 ta *Almanack for New England* (Yeni İngiltereye mahsus takvim) ve *The Bay Psalm Book* (Körfez sömürgesi ilâhiler kitabı) adlı iki eser burada yayımlanmıştır. Bunlar Amerikada basılan ilk kitaplardır. George Washington 3 Temmuz 1775 te Continental Army (Kıta Ordusu) adını taşıyan kuvvetlerin, yani Amerika ordusunun kumandasını C. de almıştır. C., ilk defa 2 Ocak 1776 da Amerikan bayrağı (Great Union Flag) kullanmıştır. 1779 da ve 1780 de devlet anayasasını hazırlıyan meclis, C. de toplanmıştır.

CAMBRIDGE (Amerika): Massachusetts Institute of Technology'nin havadan görünüşü

Çok genişlemiş olan C., 1846 da resmen büyük şehir (City) ilân edilmiş, 1951 de de bir «council» ve «city manager» idaresine geçmiştir.

1636 da Harvard College adı altında kurulan ilim müessesesi C. i bir ilim ve edebiyat merkezi haline getirmiştir. Amerikan ediplerinden Oliver Wendell Holmes ve James Russell Lowell, burada doğmuşlardır. İngiliz kuvvetlerinin Boston'ı boşaltmalarına kadar general Washington'ın C. deki kumandanlık merkezi olmuş olan Craigie House'da sonradan hatip ve devlet adamı Edward Everett ve büyük şair Henry Wadsworth Longfellow oturmuşlardır. Şehirde bulunan birçok öğretim kurumları arasında şunlar sayılabilir: Amerikanın en ileri gelen teknik yüksek okulu olan Massachusetts Institute of Technology, kadınlara mahsus olup Harvard üniversitesine bağlı olan Radcliffe College ve Andover Theological Seminary (Congregational). Boston - Maine ile Boston - Albany demiryolu nakil imkânları sağlar. Başlıca pasta, elbise, elektrik aletleri, mobilya, dökme demir eşya, lâstik eşya, sabun, kablo, mürekkep, cam, kazan, supap, mukavva kutu, makine endüstrileri vardır. Nüfusu 120 740 (1950) tır. Bk. HARVARD ÜNİVERSİTESİ, ve MASSACHUSETTS INSTITUTE OF TECHNOLOGY.

3. Amerika Birleşik Devletlerinin Ohio devletinde bir şehir. Guernsey bölgesinin merkezidir. Nüfusu 14 693 (1950) tür. Demiryolu malzemesi ve çelik fabrikaları ile kömür işletmeleri vardır.

4. Amerika Birleşik Devletlerinin Maryland devletinde bir şehir. Dorchester bölgesinin merkezidir. Nüfusu 10 366 (1950) dır. Zirai mahsulleri, hayvancılığı, meyva, sebze, balık ve istiridye konserveleriyle tanınmıştır.

CAMBRIDGE [*kęmbric*] **DUKASI** (Duke of Cambridge), İngiliz asılzadelik unvanı. Bu unvan 1661 de ihdas edilmiş ve şunlar tarafından taşınmıştır:

1. II. James'in üç küçük çocuğu. Bu çocukların üçü de küçük yaşta ölmüşlerdir.

2. II. George, kıral olmadan önce (1706 - 1727).

3. Adolphus Frederick (1774 - 1850), III. George'un yedinci oğlu, Hannover ve İngiliz ordularında hizmet görmüştür. 1801 de C. D. unvanını almıştır. Privy councilor (Meclisi Has âzası) [1802], feldmareşal (1813), Hannover Kırallığında kıral naibi (1816 - 1837) olmuş, 1818 de Hessen - Cassel landgraf'ı Friedrich'in kızı Augusta (1797 - 1889) ile evlenmiştir.

4. Yukardakinin oğlu ve halefi olan George William Frederick Charles (1819 - 1904), 2. duka. Hannover ordusunda (1837) ve İngiliz ordusunda hizmet etmiş; Kırım Harbinde bir tümene kumanda etmiş (1854), 1856 da Lord Hardinge'in, başkumandan olarak halefi olmuştur (1856). 1862 de feldmareşal olmuş, orduda uygulanmaya başlıyan birçok yenilikleri tenkid ederek (1870, 1880), kısa hizmete, yedek kuvvetler kuruluşuna ve taburların birbirine bağlanmasına muhalefet etmiştir. Kıraliçe Victoria'nın başyaveri olmuştur (1882 - 1895).

C. markisi (Marquis of Cambridge): bk. TECK DUKASI, Adolphus Charles.

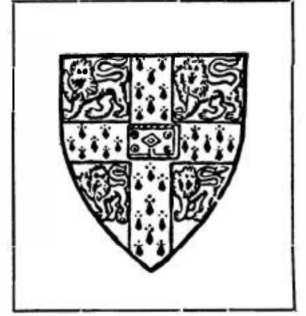
CAMBRIDGE GULF [*kęmbric galf*], Timor denizinin, Avustralya kıtasına fiyort şeklinde sokulmuş kısmı. Batı ve Kuzey Avustralya sınırına yakındır; birçok nehirlerin, hususiyle Ord River'ın ağzındadır. Koylardan birinde Amerikan tarzında büyük bir et yükleme limanı olan Wyndham şehri vardır.

CAMBRIDGE OKULU (C. Eflâtuncuları, İng. Cambridge School, Cambridge Platonists), XVII. yüzyılda Cambridge üniversitesinde öğretim yapan bir grup İngiliz din feylesoflarına verilen isim. Bunlar, Puritan'larla Anglikan'lar arasında cereyan eden dinî çatışma sırasında, makul, ahlâki, ciddî ve idealist bir ruh göstermişlerdir; gerek bu vasıflarından, gerek sık sık Eflâtuncu yazarlardan bahsetmelerinden dolayı Eflâtuncu (Platonist) adını kazanmışlardır. Bunların başlıca fikri şu idi: Dinin esasını teşkil eden hakikatler az ve açık olup, insan şuuru bunları hemen hemen tam olarak idrak ve tâyin edebilir, bununla beraber bunlar İncilde tam olarak açıklanmış (vahy) ve teyidolunmuştur. Onlara göre din, her şeyden önce, insanların, esasen iyi olan tabiatlerinin daha mükemmel bir şekil almasını, Tanrınınkine benzemesini sağlamak maksadiyle, bu hakikatlere göre yaşamalarından ibarettir. Ahlâk, sağduyu ve esas Hıristiyan doktrininin sadeliği üzerinde durarak, gerek Calvinizmin çetin teolojisinden, gerek William Laud'un Episcopacy (piskoposluk) sinin merasim düşkünlüğünden ayrılırlardı.

Biri müstesna, bütün Platonistler Emmanuel College'in eski talebelerinden idi. En yaşlıları olan Benjamin Whichcote (1609 - 1683) tutor ve vaizcı olarak 1633 ten II. Charles'ın tahta çıkışına kadar büyük nüfuz sahibi olmuştur. Felsefesi evvelâ Calvinizm ile 1651 de çatışmıştır. Bu tarihte Whichcote ile eski bir tutor arasında geçen bir mektuplaşmadan, Whichcote'a, bazı sapık fikirlere saplanmış bir grupun başlıca mümessili gözü ile bakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1698 de yayımlanan *Sermons* (Vaizlar) başlıklı eseri, sağduyunun dinde oynadığı rol üzerinde durur ve dinin, insanın ruhunu ahenkli bir şekilde ayarlamaktaki fonksiyonuna dikkati çeker. Whichcote, bizzat Eflâtundan fazla bir şey almış olmamakla beraber talebelerini Eflâtun, Cicero ve Plotinos'un eserlerini okumaya teşvik etmiştir. Talebesi John Smith (1616 - 1652), *Discourses* (Nutuklar) başlıklı ve 1660 ta çıkan eserinde sık sık Plotinos'u zikrederek, Tanrının «zihinle duyulması» gibi mistik bir görüş ileri sürmektedir.

Nathanael Culverwel (1618 - 1651), *The Light of Nature* (Tabiatteki aydınlık) [1652] başlıklı eserinde, bütün grupun fikirlerini sistematik bir ahlâk kanununda temellendirmeğe çalışmıştır. Fakat Platonistlerin en şöhretlileri Ralp Cudworth (1617 - 1688) ve Henry More (1614-1687) dur. Cudworth'un *True Intellectual System of the Universe* (Kâinatın hakiki zihnî sistemi) [1678] adlı eseri, maddeciliğin ve bilhassa Hobbes'ın maddeciliğinin büyük bir çürütmesidir. Aynı zamanda bu eser, Cartesius'a ait bazı unsurları «plâstik tabiat»a ait bir nazariye ile mezceden bir felsefenin eksik bir izahıdır. Christ's College'e mensup olan More, pek çok eser yazmıştır, fakat şimdi bilhassa *Philosophical Poems* (Felsefi şiirler) [1647] ve *Divine Dialogues* (İlâhî konuşmalar) [1668] adlı iki eseriyle tanınır. Spiritizm ile ilgili bir mistik olan More, Lady Conway'in Ragley'deki felsefi inzivasını sık sık ziyaret ederdi. Platonistlerin en çok ilgi uyandıranı odur. C. O. Platonistleri, şahsi din fikrini kuvvetle ifade ederek müsamaha prensipini izah etmişler ve bunu, her iki fikre karşı düşmanlık hisleri beslenen bir zamanda yapmışlardır.

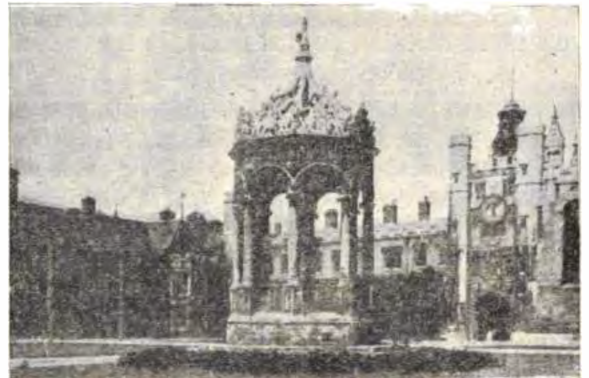
CAMBRIDGE [*keymbric*] **ÜNİVERSİTESİ**, Oxford üniversitesi (kuruluşu: 1249) nden sonra İngilterenin en eski üniversitesi (esas kuruluşu: 1284). C de kurulan manastırlardan dolayı bu şehir, XI. yüzyıldan beri, bir ilim merkezi haline gelmişti. Üniversite, 1200 e doğru meydana gelmiş farz olunabilir. En geç 1226 da, üniversite rektörü (Chancellor) Kıral ve Papa tarafından tanınmış bulunuyordu. Üniversite resmen Papa tarafından 1318 de kurulmuşsa da, College'lerin birincisi olan Peterhouse 1284 te açılmıştır. Yüzyıllarca, memleketin mânevi hayatına önemli bir nüfuz icra etmiş ve Reformasyonda ön plânda bir rol oynamıştır. XIV. - XVI. yüzyıllardan kalma College'ler burada hâkim olan gelenek ruhunu temsil eder. Bunlar, kendi malî imkânlarına sahip tahsil ve yaşama cemaatleri olup, bütün öğrencilerin yarısını toplarlar. College'lerin binaları mimari bakımdan zariftir. C. Ü., tam mânasiyle resmî bir üniversite olmamakla beraber, devlet yardımı görmektedir.

Cambridge üniversitesi'nin arması

College'ler şu tarihlerde kurulmuştur: Peterhouse 1284, Clare 1326, Pembroke 1347, Gonville and Caius 1348, Trinity Hall 1350, Corpus Christi 1352, King's 1441, Queen's 1448, St. Catharine's 1473, Jesus 1496, Christ's 1505, St. John's 1511, Magdalene 1542, Trinity 1546, Emmanuel 1584, Sidney Sussex 1596, Downing 1800, Girton 1869 (kadınlar için), Newnham 1871 (kadınlar için), Selwyn 1882, New Hall 1954 (kadınlar için). En tanınmışları şunlardır: Trinity, Corpus Christi, King's ve Queen's College'leri. Üniversite, imtiyazlarla mücehhez bir mânevi şahsiyettir. Başında kaydı hayat şartiyle seçilmiş bir Chancellor bulunur. Bu zat, ekseriya âmme hayatının nüfuzlu bir şahsiyetidir. Üniversitenin faal başkanı ikinci rektör (Vice - Chancellor) dür. Emri altında, idare ve disiplin memurları olarak proctor'lar çalışır. Teşriî ve idari heyet Regent House'tadır; kaza işlerine Senato (Senate) bakar. Senato'nun ayrıca 16 kişilik bir Konsey (Council) i de var; buna veto hakkı verilmiştir. Senato'da, C. de herhangi bir zamanda Master (Magister) unvanını kazanmış olanlar rey sahibidir. Her College'ın ayrı ve muhtar bir korporasyonu vardır; College başkanlarına Master (King's College'de Provost; Queen's'de President) denir. Master, bir Üyeler Konseyi (Council of Fellows) ile birlikte College'i idare eder.

C. Ü. nde öğretim yılı üç trimestir (trimester) e ayrılmıştır. Giriş imtihanına Little - go (Oxford'da: Smalls)

CAMBRIDGE Üniversitesi: Trinity College'ın iç avlusu ve tarihî çeşmesi

denir. Talebe, diplomasını alelâde bir bitirme imtihaniyle veya iftiharla almak hususunda önceden karar verir. Alelâde imtihanla bitirenlere Poll-men (Oxford'da: Passmen), iftiharla bitirenlere Tripos (Oxford'da: Honour-School), burslu talebelere de Sizar denir. Eskiden daha bazı İngiliz üniversitelerinde de olduğu gibi, C. Ü. İngiltere parlâmentosunun Avam Kamarası (House of Commons) na mebus gönderirdi; İkinci Dünya Harbinden sonra bu âdet kaldırılmıştır. Oxford üniversitesi ile yapılan kürek yarışı için bk. OXFORD-CAMBRIDGE KÜREK YARIŞI.

Klâsik üniversite konularına ilâveten bilhassa tabiî ilimler tahsili inkişaf etmiştir. Tarih ve psikoloji kısımları da çok faaldır. Meşhur Cavendish fizik lâboratuvarı (kuruluşu: 1873) C. dedir. Üniversiteye bağlı olarak, 1 milyondan fazla kitap ve 10 000 den fazla yazma ihtiva eden zengin bir kütüphane (Doğu yazmaları King's College'dedir), muhtelif müzeler, bir rasathane, bir bitkiler bahçesi, bir de basımevi vardır (C. University Press). C. Ü. nde, kimya, biyokimya, biyofizik, fizyoloji, patoloji, psikoloji, mühendislik v. b. lâboratuvarlardan başka, şu müesseseleri de meşhurdur: Fitzwilliam sanat ve arkeoloji müzesi, etnoloji müzesi, Molteno hayvan parazitolojisi enstitüsü, Captain Scott Kutup araştırmaları enstitüsü, güneş fiziği rasathanesi, v. b. Yatılı talebe sayısı 7 750 kadardır (7 000 i erkek, 750 si kadın; kadınlara imtihana girme hakkı 1923 te, tam talebelik hakkı da ancak 1947 de verilmiştir).

C. Ü. nde, Humanizmanın kurucularından Desiderius Erasmus XVI. yüzyıl başlarında Yunanca okutmuş, Ch. Marlowe, Ed. Spenser, Robert Cecil, Fr. Bacon, J. Milton, J. Dryden, S. Pepys, Sir Isaac Newton, Th. R. Malthus, L. Sterne, Wm. Pitt («Genç»), Wm. Wordsworth, S. T. Coleridge, Ch. Darwin, Lord Byron, Lord Macaulay, W. M. Thackeray, Alfred Tennyson, H. Caverndish, Fr. Galton, Lord Kelvin gibi birinci sınıf filozof, bilgin, edip ve devlet adamları C. Ü. nde yetişmiştir. Günümüzün bilgin ve

CAMBRIDGE Üniversitesi: King's College

ediplerinden J. Frazer, A. Eddington, J. Jeans, J. B. Priestley, H. S. Walpole, G. L. Strachey, Nobel mükâfatını kazananlardan da Lord Rayleigh, J. J. Thomson, E. Rutherford, W. H. ve W. L. Bragg, F. W. Aston, C. T. R. Wilson, P. Dirac, Ch. Sherrington, G. P. Thomson, J. Chadwick, C. G. Barkla, Bertrand Russell, H. Dale, N. Florey, E. Appleton, P. M. S. Blackett, J. D. Cockcroft v. b. C. Ü. nde okumuş veya profesörlükte bulunmuş bilginlerdir.

C. Ü. tarih sahasında ortaya koyduğu büyük kollektif eserlerle de meşhur olmuştur:

1. Eskiçağ tarihi: *The Cambridge Ancient History*, 12 cilt + 5 cilt levha, 1923-1939.

2. Ortaçağ tarihi: *The Cambridge Mediaeval History*, 8 cilt + 1 cilt harita, 1911-1936.

3. Yeniçağ tarihi: *The Cambridge Modern History*, 14 cilt (2 cildi jenealojik cetvel, liste, indeks, atlas), 1902-1912.

4. Britanya İmparatorluğu tarihi: *The Cambridge History of the British Empire*, 8 cilt, 1929-1940.

5. Hindistan tarihi: *The Cambridge History of India*, 6 cilt, 1922-1947.

6. İngiliz edebiyatı tarihi: *The Cambridge History of English Literature*, 15 cilt (biri indeks), 1907-1916; indeks cildi 1927.

7. Amerikan edebiyatı tarihi: *The Cambridge History of American Literature*, 4 cilt, 1917-1921.

Bunlar C. Ü. Basımevi (Cambridge University Press) tarafından yayımlanmıştır.

CAMBRIDGESHIRE [*kęmbricşîr*], İngilterenin doğusunda kıyısız bir kontluk. Doğuda, Norfolk ve Suffolk kontlukları, güneyde Essex, Bedfordshire ve Hertfordshire kontlukları, batıda Huntingdonshire, Northamptonshire ve Lincolnshire, kuzeyde de Lincolnshire ve Norfolk kontlukları tarafından sınırlanır. Kontluğun güney kısmında alçak kalker tepeleri vardır. En yüksek zirve Cambridge'in güneydoğusundaki Gog Magog tepelerinde olup yüksekliği 66 m dir. Kontluğun kuzey kısmı, ki Isle of Ely ve Great Bedford Level buna dahildir, Fen Districh'inin bir kısmını teşkil eder. Düz arazi olup, daha önceleri başlıca bataklık çayır ve bataklık idi, fakat akaçlama neticesinde verimli topraklar haline gelmiştir. Kontluk halkı başlıca çiftçilikle uğraşıp, en çok buğday yetiştirir. Sütten yapılan gıdalar, yemişler istihsal eder, koyun yetiştirir. Biracılık ve malt içkisi imali de önemlidir. Endüstri hemen hemen hiç yoktur. Cam nehrinin üzerinde bulunan kontluk merkezi Cambridge, Cambridge üniversitesi (b. bk.) nin merkezidir. Bu üniversite, XII. yüzyılda kurulan dinî müesseselerden biridir. Başlıca nehirleri Ouse ve Nene'dir. Cambridge'den başka şehirleri şunlardır: Wisbech, Chesterton, March, Soham ve Ely (büyük kilisesi vardır.). Yüzölçümü (Isle of Ely hariç) 1 276 km², nüfusu 166 863 (1951) tür.

C. coğrafi kontluğunun sınırları içerisinde bulunan bir idari kontluk olan Isle of Ely'nin yüzölçümü 971 km² ve nüfusu 89 038 (1951) dir. Ely adası, Norman müstevlilerine karşı Saksonların son kalesi olmuştur. Kontluk parlâmentoya bir üye gönderir.

CAMBRONNE [*kãbroŋ*], **Pierre** (1770-1842), Fransız generali. Saint-Sébastien (Nantes yakınında) da doğmuş, Nantes'ta ölmüştür. 1793 te gönüllü asker olmuş ve birçok savaşlara katılmıştır. Iena'da albay olarak bulunan C., 1810 da baron unvanını almıştır. 1812, 1813 ve 1814 savaşlarına general olarak katılmıştır. Napoléon ile Elbe adasına gidenler arasında C. da vardı. Waterloo'da İngilizler tarafından kuşatılan eski muhafız alayının son kıtalarından birine kumanda etmişti; bu sırada, düşmanın teslim teklifine karşı söylediği şu efsaneleşmiş, kahramanca cevap çok meşhurdur: «Muhafız alayı ölür, fakat teslim olmaz». Daha güvenilir bir söylentiye göre bu teklife «Mot de C.» (C. sözü) diye anılan «Merde» (b... yesin) söziyle cevap vermiştir. Harb esiri olarak İngiltereye götürülen C. daha sonra Fransada askerî mahkemeye verilmişse de, beraat etmiştir. 1820 de XVIII. Louis, C. u maréchal de camp (sefere çıkan ordu mareşalı) lığa ve Lille şehri kumandanlığına tâyin etmiştir.

CAMBUL (CAMBIL), eski Yedisu (Kazakça Cetisu, Rus. Semireç'e), şimdiki Cambul eyaletinde bir dağ. Balkaş gölünün güneyindedir. Yüksekliği 974 m olup Uluyüz Kazaklarının yaylaları burada idi. Ünlü Kazak halk şairi Cambul Cabayoğlu (b. bk.) bu yaylada doğmuş olduğu için ailesi, ona bu dağın adını vermiştir.

CAMBUL: 1. Sovyetler Birliğinin Kazakistan Cumhuriyetinde 1939 da yapılan idari taksimat sırasında teşkil edilmiş bir vilâyet (oblast). Kuzeyde Karagandı, doğuda Almatı (Almaata), batıda Güney Kazakistan eyaletleri ve Kırgız Cumhuriyeti ile sınırdaştır. Yüzölçümü 138 600 km² dir. Güneyde Kırgız Alatav (Aladağ) ı yamaçlarına kadar uzanır. Güneybatısında Karatav (Karadağ) [yüksekliği 800-1600 m], güneydoğusunda Çu İliy dağları vardır. Vilâyetin en yüksek dağları olan Kırgız Alatavı (Aladağı) n yüksekliği 3 500 - 4 000 m dir. Vilâyetin çok geniş bir düzlük olan kuzey kısmını Betbak dala (Bedbaht sahra) ile Moyun - Kum çölü kaplar. Vilâyetin büyük ırmakları Talas, Çu, Assa ırmaklarıdır. Bu üç ırmak onbinlerce hektar araziyi sular. Biygöl, Akgöl, Tuzgöl, Sorbulak v. b. birçok gölleri vardır.

2. Sovyetler Birliğinin Kazakistan Cumhuriyetinde aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Eski adı Evliyaata idi. 1938 de bu şehre Kazak halk şairi Cambul'un adı verilmiştir. C., Talas (b. bk.) ırmağının sol kıyısında, Sibirya - Türkistan demiryolu hattı üzerindedir. Kazakistanın başkenti Almatının 545 km batısında bulunmaktadır. C. un nüfusu 62 700 (1939) dür.

C. şehri Talas (yahut Taraz) adiyle VII. yüzyılda da bilinmekteydi. O devirde Sogd ticaret merkezlerinden en önemlisi ve Batı Gök-Türklerinin, sonra Karahanlıların önemli kentlerinden biri idi. X - XII. yüzyıllarda Karahanlılardan bazı hanların başkenti olmuştur. Bu devirde çok imar edilmişti. 1938 de yapılan kazılarda, bu devre ait çok mükemmel su tesisatı, güzel hamamlar meydana çıkarılmıştır. Cami, medrese ve kervansarayları bulunduğu, tarih kaynaklarından anlaşılmaktadır. Karahanlılardan birinin muhteşem türbesi de burada bulunuyordu. C. un 18 km batısında XI. yüzyıla ait Babaca Hatun türbesiyle XII. yüzyıla ait Aişe (Ayşe) Bibi türbesinin harabeleri vardı. Bu şehir XII. yüzyılın sonlarında Kara Hıtay'ların, XIII. yüzyılda Moğolların istilâsına uğramıştır. En son olarak da 1864 te Ruslar tarafından istilâ edilmiştir.

CAMBUSLANG [*kæmbīslæŋ*], İskoçyada Lanark kontluğunda, Clyde nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 26 861 (1951) dir. Glasgow ile Hamilton şehirleri arasında olup, Glasgow'un bir banliyösü sayılır. Madencilik ve endüstri merkezidir.

CAMCAM, Hamî - Samî dillerden, Hamî koluna giren Kuşî dillerin güneybatı veya Sidamo bölümünden bir dil. Bölümün doğu grupunun doğu alt - grupundan olup, Sidamo ve Damarasa dilleriyle birlikte, Habeşistanın güneybatı kısmındaki göller bölgesinde ve Sidamo vilâyetinde konuşulur. Bu diller, biraz daha güneydeki Burci (veya Amaro Bambala) dili ile birlikte, kendilerini çevirmiş olan Galla diline yaklaştıklarından dolayı, bir birlik teşkil ederler. Bk. KUŞÎ DİLLER, ve SİDAMO.

CAMCİLÂ, mineraller üzerinde görülen tabiî cilâlardan biri. Mineraller reflekte ışık altında bir absorbsiyon kırılması ve üst satıhlarının durumlarına göre metalcilâ, yağlıcilâ, sedefcilâ, ipekcilâ, camcilâ ve elmas cilâsına benzer parlaklıklar gösterirler. Meselâ, C., silikatların tanınmasında önemli bir rol oynar.

CAMDEN [*kæmdīn*], Amerika Birleşik Devletlerinin New Jersey devletinde bir şehir. Nüfusu 124 543 (1950) tür. Delaware ırmağının sol kıyısında bulunan C., karşı kıyıdaki Philadelphia şehrine asma köprü ile bağlıdır. C. da tersaneler, demir dökümhaneleri, kimya ve konserve fabrikaları vardır.

CAMDEN [*kæmdīn*], **William** (1551 - 1623), İngiliz tarihçisi. Londrada doğmuş, Chiselhurst'ta ölmüştür. 1593 te Londrada Westminister Okulu müdürü olan C., 1597 de Kıraliçe I. Elisabeth'in teşrifatçısı olmuştur. C., *Britannia* (1586; 1806 da de Gough tarafından 4 cilt halinde yayımlanmıştır.) adlı bir coğrafya ve topoğrafya eseriyle *Annales rerum Anglicarum et hibernicarum regnante Elisabetha* (Elisabeth zamanına ait İngiltere ve İskoçya tarihi yıllıkları) [2 cilt, 1615 - 1627; İngilizcesi 1635] adını taşıyan bir vakayiname yazmıştır. 1838 de onun adına izafeten Camden Society adlı, eski İngilizce eserleri yayımlıyan bir cemiyet kurulmuştur.

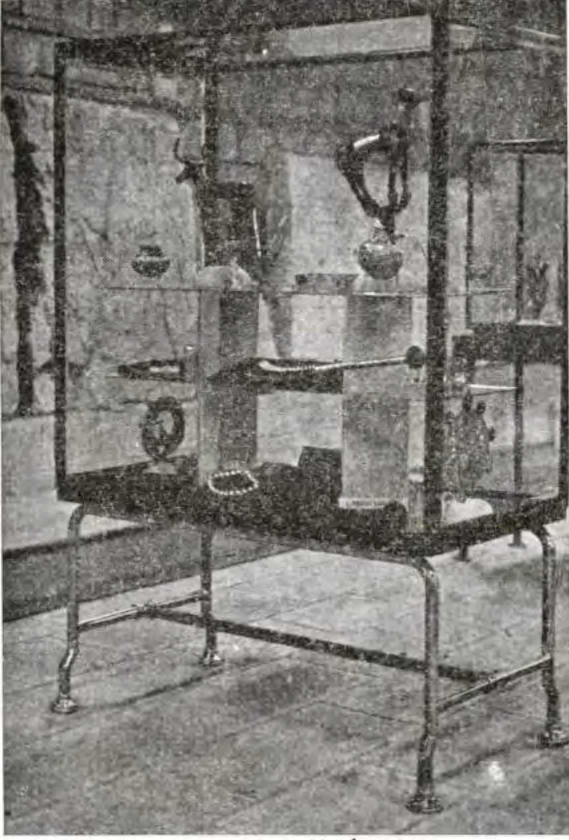
CÂME (Fars. *câme* < Pehlevi. *câmak*, *yâmak* = elbise, Sanskrit. *yam* - = çatı, çadır altında korumak), yenleri bol ve rahat şekilde giyilen bir ev kıyafeti. Bu şekilde önü açık veya kapalı her nevi elbiseye de C. denirdi.

Devlet erkânı, evlerinde bulundukları zaman bu tip elbiseler giyerlerdi. Farsça olan bu deyime başka kelimeler eklemek suretiyle ömür anlamına câme - i hayat, kefen anlamına câme - i fena, yatak anlamına câmehâb, yük ve yerli dolap anlamına câmehane, sandık anlamına câmedan, hamamda soyunulacak yer anlamına câmekân, çamaşırcı anlamına câmeşuy, câmeşur deyimleri kullanılmıştır.

CÂMEDAR, Ortaçağ Türk saraylarında hükümdarın elbiselerini muhafaza eden kimse. Kelimenin aslı Farsça olup (*câme* = elbise, *dar* = tutan) elbise muhafaza eden demektir. Büyük Selçuklu İmparatorluğundan itibaren görülmekte olan bu deyim Anadolu Selçukluları, Atabeyler ve Harizmşahlarda ve hattâ Memlûklerde de kullanılmıştır. Yalnız bu sonuncu devlette C., aynı zamanda, sultanların fermanlarını da muhafaza ederdi.

CÂMEGÂH, eskiden elbise ve çamaşırların saklanmasına yarıyan sandık odalarına verilen ad. Hamamlarda bulunan soyunma odalarına da eskiden bu ad verilirdi. Bunlar camla bölünmüş oldukları için yanlışlıkla C. kelimesi yerine camekân da kullanılmıştır.

CAMEKÂN (Fars. *câme* = elbise, *kân* = yer), camlı çerçeveler şeklinde yapılmış ince bölmelere veya bu bölmelerle ayrılmış yerlere verilen ad. Bu kelime önceleri, yüklük, sandık, sepet gibi elbise ve çamaşır konulan yerler mânasına gelirken sonraları münhasıran camlı bölmeleri anlatmak için kullanılmıştır. Bu bölmeler, kullanıldıkları yerlere göre adlandırılmaktadır. Meselâ, eskiden dükkânların önündeki, nümunelik eşyayı teşhir etmek için ayrılmış camlı bölmeye «dükkân C. ı» denirdi; hattâ bu dükkânlarda sabah dükkânın önüne konulan, akşam içeri alınan dolap şeklinde C. lar da vardı. Kütüphanelerde kitap, müzelerde eşya konulan camlı dolaplara da C. denilir. Ayrıca, bahçelerde turfanda çiçek ve sebze fidesi yetiştirmek için yapıl-

C A M E K Â N

mış, bu fideleri don tehlikesinden koruyan, üstü camlı çerçevelerle örtülmüş sandık biçimindeki fideliklere yine C. denilmektedir. Evlerde kapakları camlı olan dolaplara camlı dolap denilmekte, içerilerinde kıymetli antika ve süs eşyaları teşhir edilmekte idi. Bugün bu tipteki eşyalara vitrin adı verilmektedir. Bk. SER, VİTRİN.

Camlı dolap

CAMELIDAE: bk. DEVELER.

CAMELLI, Antonio: bk. PISTOIA.

CAMELLIACEAE (bot.): bk. ÇAYGİLLER.

CAMELOPARDAEIS (Ast. ve Zoo.): bk. ZÜRAFA.

CAMELOT [*kęmīlot*], Kelt efsanelerine göre, Briton'ların kıralı Arthur'un ananevi payitahtı. Bilginler C. un Büyük Britanyadaki yeri hakkında uyuşamamışlardır. İngiliz edibi Sir Thomas Malory'nin *Le Morte d'Arthur* (A. un ölümü) başlıklı eseri için yazdığı (1469) önsözde Caxton, C. un Gal (Wales) memleketinde bulunduğunu söyler; halbuki yine Malory, birkaç defa C. un Winchester'in aynı olduğunu söylemiştir. Malory'nin ilham aldığı Franısız romanlarında, C. a muayyen bir mevki vermek için hiçbir teşebbüse raslanmaz. Ancak «maceralı» ve güzel bir şehir olarak, bazen de Britanyada Müslümanların elinde bulunan bir yer olarak vasıflandırılır. Bazen de Somersetshire'deki Cadbury'nin aynı olduğu söylenir. Burada «Arthur's Round Table» (A. un yuvarlak masası) adı ile tanınmış bir yer vardır. Bir tepenin zirvesinde bulunan bu yer, bir hendekle çevrilmiştir. Başka bir rivayete göre de Kıral Arthur'un faaliyetlerinin merkezi, Britanyanın kuzeyindedir. Bütün bu birbirini tutmaz rivayetler Tennyson'ın *Idylls of the King* (Kıralın idilleri) [1859] adlı destanının sonunda Arthur hakkında yazdığı mısraları haklı gösterir. Burada Tennyson, Arthur'u yersiz yurtsuz dağdan dağa gezen bir buluta benzetir. C. un nerede bulunmuş olursa olsun, Arthur efsanesinde kırallığın payitahtı ve yuvarlak masanın bulunduğu yer olduğunda hiçbir şüphe yoktur. C. ta Arthur St. Stephen kilisesinde «With grete solempnité» (büyük merasimle) Guinevere ile evlenmiş, yine burada Grail (Graal), toplanmış şövalyelerin huzuruna çıkarılırdı. C. da birçok harb oyunları ve ziyafetler cereyan ederdi. Gezginci şövalyelerin oturduğu yerdi. Buradan hareket ederek maceralara atılırlar, sonra buraya dönerek fevkalâde fütuhatlarını anlatırlardı. Romanların çoğunda, Arthur'un ölümünden sonra C. ın tarihi hakkında hiç malûmat verilmez. Fakat uzun zaman Robert de Baron'a ithaf olunan nesirle yazılı *Morte d'Arthur* roman grupunda Cornwall kıralı Mark, ölen Arthur'un memleketini zaptetmek için yaptığı teşebbüste C un büyük kısmını yıkar ve Yuvarlak Masayı da yok eder.

CAMELOT [*kamlǫ*] (Yun. *kamelos* = deve) [kumaş], erkek paltoları ile eteklik imaline yarıyan ve Fransanın Roubaix şehrinde yapılan, su geçmez bir kumaş cinsi. Birkaç çeşit C. vardır:

C. gaufré (kabartmalı C.): bir renkte ve desenli, *C. ondé* (dalgalı C.); dalgalı, *C. à eau*: perdahlı ve cilâlı, *C. moiré*: muare, harelidir.

Bu kumaşlar eskiden Ankaradan ithal edilen ve Anadolu, Keşmir, Tibet keçileri veya ölü doğmuş keçi yavruları tüyünden yapılırdı. Fransada XVIII. yüzyılda yok olan bu kumaşlar, İtalya, Holânda ve Flândrada yapılmağa devam olunmuştur. İtalyada bunun için ipek kullanılırdı; Holânda ve Flândrada ise, âdi kumaşlar yapılırdı. Kabartmalı C., kilise mefruşatı ve tezyinatı için kullanılır. Kabartmalı C., süslü demir veya kalıpların sıcak olarak tatbikiyle elde edilir. Dalgalar da kumaşlar silindirden geçirilerek elde edilir.

CAMELOTS DU ROI [*kamlǫ dü rua*] (Fr. = kıralın gazete satıcıları), Pariste çıkan «Action Française» adlı günlük gazetede yayımlanan nazariyeleri kabul etmiş olup, bu gazeteyi sokaklarda satmakla kıralcı propagandası yapan genç erkeklere verilen ad. Bu yarı askerî birliği teşkil edenler umumiyetle yüksek sosyal tabakalardan gelen gençlerdi. «Action Française» Birinci Dünya Harbinden önce, Fransada kırallığın yeniden canlandırılmasını isterdi; bundan sonra daha ziyade faşist bir diktatörlüğün kurulması için çalışmıştır. Aynı zamanda aşırı Alman ve Yahudi aleyhtarı idi.

CAMEMBERT [*kamãbęr*], Fransada, Normandie eyaletinin Orne departmanında bir köy. Vimontiers yakınında olup, Argentan'dan 25 km uzaklıktadır. Nüfusu 240 tır.

Camembert peyniri: İlk defa C. li bir kadın olan Marie Harel'in 1791 de yaptığı, mayalanmış, yumuşak, tam yağlı ve tazyik görmemiş bir peynir cinsi. C. P. nin karakteristik kokusu ve tadı, onda *Penicillium Camemberti* adlı bir mavi küfün bulunmasından ileri gelir. Yapıldıktan sonra peynir, yassı silindir şekline sokularak, bir nevi keçeyi andıran örtü ile örtülür. Bunun içinde peynir, ortasına doğru yavaş yavaş yumuşar. Bu ad başka yerlerde, bu usul ile yapılan peynirlere de verilir.

CAMENAE [*kamēnē*], Roma mitolojisinde kaynak nimfaları ([Lat. nympha] perileri). Romada, Porta Capena'nın karşısındaki tapınakları da, başka yerlerdekiler gibi, küçük bir ormanın içine kurulmuştu. Sonradan Yunanlı Musalar ile aynı sayılarak ilhamlı taganni tanrıçaları olmuşlardır.

CAMERA, MUSİCA DA: bk. ODA MÜZİĞİ.

CAMERA EYE STYLE (*kạmirī ay stạyl*; İng. = fotoğraf makinesi gözü üslûbu), XX. yüzyıl Amerikan edebiyatında, bilhassa John Dos Passos'ın romanlarında görülen bir üslûp tekniği. Tamamiyle sübjektif olan C. E. S , adı geçen yazar tarafından aynı romanın başka yerlerinde kullanılan ve Newsreel Style (b. bk. ; İng. = haberler bobini üslûbu; yani, meselâ New York gibi bir dev şehirde yaşıyan kalabalığın arz ettiği tablonun en canlı ve en karakteristik parçalarını alıp birbirine eklemek suretiyle o bütünü anlatan yazı tarzı) denilen objektif üslûp tekniğinin zıddıdır. C. E. S. da, romanın kaleydoskopik hikâyesine derinlik sağlamak maksadiyle, yazar, âdeta bir seyircinin intıbalarını, çocukluk hâtıralarını, tesadüfî düşüncelerini ve buna benzer başka unsurları katar, böylece okuyucu gitgide kendisini bu seyircinin yerine koyar. Geniş ölçüde ilk defa İngiliz edibi James Joyce (b. bk.) un meşhur *Ulysses* (ad) [1922] adlı romanında kullanılan «şuur akışı» (b. bk.; İng. Stream of consciousness) veya «iç monolog» (b. bk.; Fr. monologue intérieure) üslûbunun bir değişik şekli olan bu teknik, ilk olarak Don Passos'ın *Manhattan Transfer* (M. ın kopyası) [1925] adlı romanında kullanılmış; daha gelişmiş olarak da aynı yazarın *U. S. A.* (Amerika Birleşik Devletleri) [1938] adlı roman trilojisine tatbik edilmiştir (kısımları: 1. *The 42 nd Parallel* [42. enlem, 1930], 2. *1919* [1932], 3. *The Big Money* [Büyük para, 1936]).

CAMERA LUCIDA: bk. KAMERA.

CAMERA OBSCURA: bk. KARANLIK ODA (Kamera).

CAMERARIUS [*kamerārius*; Alm. Kammermeister veya Kämmerer'in Latinceleştirilmiş şekli], **Joachim** (1500-1574), Alman klâsik filoloji bilgini, Luterci teologu, humanist ve pedagogu, Melanchton'un dostu. Bamberg'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1535 te üniversiteyi ıslah için Tübingen'e davet edilmiş olan C. , 1541 de aynı maksatla Leipzig'e gitmiş ve buradaki yüksek okulu, Almanyanın en önemli bir yüksek öğrenim kurumu haline getirmiştir. C., XVI. yüzyılın en ünlü filologu idi. Pek çok eser vermiştir. Gramer el kitapları, klâsik metinler ve birçok tercümeler yayımlamıştır. Latince edebî eserleri, akıcı ve ahenkli bir üslûpla yazılmıştır. Başlıca eserleri: *Eobanus Hessus* (ad) [1553], Anhalt prensi Georg'un (1555) ve Melanchton'un biyografileri (1566), *Commentarii linguae graecae et latinae* (Yunan ve Latin dilleri el kitapları) [1551], *Epistolae familiares* (Samimî mektuplar) [bas. 3 cilt, 1583-1595; zamanının tarihî hâdiselerini aksettirmek bakımından mühim bir kaynaktır].

CAMERARIUS [*kamerārius*], **Rudolf Jacob** (1665-1721), Alman botanikçisi ve doktoru. Tübingen'de doğmuş ve orada ölmüştür. 1687 de tıp profesörü ve nebatat bahçesi müdürü olmuştur. Bitkilerin üreme organları üzerinde yaptığı araştırmalarla tanınmıştı. Başlıca eseri: *De sexu plantarum epistola* (Bitkilerin cinsiyeti hakkında mektup) [1694] dır.

CAMERER [*kạmerır*] **KANUNU**, aynı ağırlıktaki çocukların, yaşları ne olursa olsun, aynı gıdalara ihtiyaçları olduğunu tesbit eden kanun. Bu kanun, Alman çocuk doktoru Johann Friedrich Wilhelm Camerer (1842-1910) tarafından ortaya konulmuş olduğundan onun adiyle anılır.

CAMERIERE [*kameriẹre*], Vatikan memurlarına verilen bir pâye. Bu pâyeyi taşıyanlar, ruhani (praelatus) ve laik (C. di spada e cappa = kılıç ve cübbeli) mabeyinciler olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Her iki grup da tekrar birçok ikinci derecede gruplara ayrılan sır ve şeref mabeyinciliklerinden ibarettir. Ancak, sayıları pek az olan hakiki sır mabeyincileri (camerieri segreti partecipanti) ne resmî memurluk sıfatı tanınır.

CAMERINO [*kamerịno*], İtalyada Macerata vilâyetinde, Apeninlerde deniz seviyesinden 660 m yükseklikte bir şehir. Başpiskoposluk merkezi olan C. de 1727 de kurulan bir üniversite ile eczacı ve veteriner okulları vardır.

CAMÉRISTAT [*kameristạ*], Fransada, ilkokula bağlı bir nevi öğrenci yurdu. Nüfusun dağınık ve gidiş gelişin güç olduğu bazı bölgelerde (meselâ Fransanın Auvergne ve Limagne bölgelerinde) öğrencilerin okula devamlarını sağlar. Kışın evleri okula uzak olan öğrencilere yatacak yer ve ailelerin verdiği erzak ile de yiyecek temin eder. Bu teşkilât, bazı liselerde (meselâ Fransanın Le Puy şehri lisesinde) ve Bretagne'ın bazı şehirlerinde de vardı, fakat buralarda Birinci Dünya Harbinden sonra dağıtılmıştır. Genel olarak mükemmel bir sistem sayılmamış, öğrencilerin sağlığı bakımından daima itirazlara uğramış ve hâlâ uygulandığı okullardan da kaldırılmaya başlanmıştır.

CAMERLENGO [*kamerlẹngo*] (Lat. Camerarius), İtalya şehir cumhuriyetlerinde ve papalıkta, kısmen hâkimlik yetkisini de taşıyan maliye memuru. Kardinal C. bugün dahi papalığın gelirlerini ve mülklerini idare eden kurulun başkanıdır.

CAMERON [*kạmırın*], **Basil** (doğ. 1884), İngiliz orkestra şefi. Reading'de doğmuştur. Önce Torquay, Hastings ve Harrogate belediye orkestralarında çalışmış, sonra Royal Philharmonic Society'de (1928-1930) ve Liverpool'da (1930), Prag'da ve Birleşik Amerikada orkestra şefliği yapmıştır. Sir Henry Wood'un ölümünden sonra, Londra «Proms» (Promenade concerts = gezi konserleri; 1895 ten beri evvelâ Queen's Hall'da, sonradan Royal Albert Hall'da verilen konserler) da çalışmıştır.

CAMERON [*kạmırın*], **John** (1579 ? - 1625), İskoç teologu. Glasgow'da doğmuş, Montauban (Fransa) da ölmüştür. Fransaya geçerek, Saumur'de (1618-1620, 1623-1624) ve Montauban'da (1624) ilâhiyat profesörlüğü yapmıştır. «Pasif itaat» (vazife bilerek şartsız itaat) doktrininden dolayı İskoçyada ve Fransada beğenilmemiştir. Mon-

tauban'da sokakta hançerlenmiştir. Saumur Mutedil Calvinist okulu (buna Cameronit de denilir) nun kurucusu olarak tanınır; bunlara Amyraldist'ler (= liberal Calvin'cilik; Moyse Amyraut [b. bk.] nun adına izafeten) ve üniversalist'ler (İsa'nın kurban edilmesi sayesinde bütün insanlığın halâsa kavuşacağına inananlar) de denir. Bk. AMYRAUT.

CAMERON [*kæmīrīn*], **Richard** (ölm. 1680), İskoçyalı din adamı. Falkland (Fife) da doğmuş, Airs'da ölmüştür. Cameron'cu (Cameronian) denilen «reforme edilmiş Presbyterian» mezhebinin kurucusu. Öğretmenlik ve mürebbilik yapan C., Holânda'dan dönüşte (1680), İskoçyada Episcopal kilisenin «eski haline konulmasına» karşı durdu. Meydanlarda va'zetti. II. Charles'a sadakatı reddetmiştir (1680). Ayrshire tepelerindeki çarpışmada öldürüldü. Kurtulanlar umumi affa kavuştular ve İngiliz ordusunda meşhur Cameronian alayının çekirdeğini teşkil ettiler.

CAMERON [*kæmīrīn*], **Sir David Young** (1865-1945), İskoç ressamı ve ofort (eau-forte) çusu, oymacısı. Glasgow'da doğmuş, Perth (İskoçya) te ölmüştür. Öğrenimini Glasgow'da ve Edinburgh'da yapmıştır. İngiltere, Avustralya ve Kanadanın en önemli galerilerinde eserleri bulunmaktadır. C. un bilhassa ofortları çok tanınmıştır. Sonra manzara resimlerine başlamış ve İskoçya manzaraları yapmıştır. 1911 de Kıraliyet Akademisine muhabir üye, 1920 de Akademi asli üyesi olmuştur. 1924 te kendisine şövalyelik («Sir» unvanı) verilmiştir.

CAMERON [*kæmīrīn*], **Verney Lovett** (1844-1894), İngiliz kâşifi. Weymouth (Dorset kontluğu) yakınında Radipole'da doğmuş, Soulsbury (Buckingham kontluğu) de bir kaza neticeşinde ölmüştür. 1865 te bahriye kolağası olmuş, önce, Habeşistan seferi sırasında Kızıl Denizde fener kuleleri inşa etmekle görevlendirilmiştir (1866-1868); sonra, Afrikanın doğu sahillerinde zenci tüccarlarını takibettiği sırada, kıtanın ortasında tecridedilmiş olan seyyah Livingstone'ı aramak ve zenci ticaretini ortadan kaldırmağa çalışmak projesini tasarlamıştır. Biraz sonra Londra Coğrafya Cemiyeti tarafından keşiflerinde yardım etmek üzere seyyah David Livingstone (b. bk.) a gönderilen seferi idare etmekle görevlendirilen C, 1873 te Zengibar (Zanzibar) dan hareket etmiş ve yolu üzerinde, meşhur seyyahın cesedini kıyıya getiren hizmetkârlara raslamıştır. Bununla beraber batıya doğru seyahatine devam ederek 1874 te Tanganyika gölü üzerindeki Ucici (Ujiji) ye vâsıl olmuş, gölün güney kıyısını keşfetmiş ve Kongo nehri ile olan irtibatını (Lukuga nehri) meydana çıkarmıştır. Belçika Kongosunda Nyangwe ve Kasongo şehirleri yoliyle Ekvator Afrikasını baştan başa (5 800 km) geçtikten sonra, Angola'da Benguela'nın kuzeyindeki Katombela'da (Loanda veya Luanda) Batı Afrika kıyısına varmıştır (Kasım 1875). Bu mühim seyahati *Across Africa* (Doğudan batıya Afrika) [Londra 1876] adlı eserinde anlatmıştır. 1878 de Anadolu ve İrana giderek Bağdattan Hindistana giden bir demiryolu taslağını ve bunun yapılması şartları hakkında hazırladığı etüdü *Our Future Highway to India* (Hindistana müstakbel yolumuz) [Londra 1880] adlı eserinde yayımlamıştır.

V. L. CAMERON

CAMERONIAN [*kæmīronyīn*], **CARGILLIT** [*kargilit*], Antimoralist İskoçyalı Cameron (b. bk.) un ve 1681 de idam edilen Donald Cargill (b. bk) ın taraftarları.

CAMEROONS ve **CAMEROUN**: bk. KAMERUN.

CAMESES [*kameses*] veya **CAMASENE** [*kamasene*] (Yun. *Kamisē* veya *Kamasēnē*), Roma mitolojisinde Ianus'un kızkardeşi veya kadın akrabası. Ianus, Thessalia (Yunanistan) dan İtalyaya göç etmeden önce, kızkardeşi C. ile evlenmiş ve birisi oğlan (Aithēks), birisi de kız (Olistēnē) olmak üzere iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İtalyada Tybris adında üçüncü bir çocukları da doğmuştur. Tiberis ırmağının adı Tybris'e izafeten verilmiştir.

CAMESTRES [*kamestres*], formel (şekilsel, suri) mantıkta, kıyasın ikinci şeklinin ikinci kip (modus) i. Misal: Bütün cisimler mekânda yayılmışlardır (a), hiçbir ruh mekânda yayılmış değildir (e), o halde: hiçbir cisim ruh değildir (e). (Burada a tümel olumlu, e tümel olumsuz önermelerin, klâsik mantıkta kullanılan sembolleridir.)

CAMETÁ [*kameta*], Brezilyada Pará vilâyeti topraklarında bir şehir. Nüfusu 15 000 (1948) dir. C. Tocantins ırmağının ağzından 65 km içeride ve sol kıyısındadır. Tropikal bölge ürünleri (pamuk, kakao, tütün) nin ihracedildiği bir merkezdir.

CAMGÖZLER [Zoo.]: bk. KÖPEK BALIKLARI.

CAMHANDİ (İng. Jamkhandi), Hindistan Cumhuriyetinin Bombay bölümünde bir şehir. Güney Bombayda Kolhapur şehrinin 109 km güneydoğusunda olup nüfusu 15 523 (1941) tür. 1947 den evvel C. şehri aynı adı taşıyan bir Hindu «devlet» inin merkezi idi. Güney Maratha Devletleri (Southern Maratha States) nden biri olan bu «devlet» in yüzölçümü 1 352 km², nüfusu da 126 272 (1941) idi. 26 Ağustos 1947 de C. «devlet» i Dekkan ve Kolhapur Devletleri (Deccan and Kolhapur States) grupuna girerek Hindistan Birliği (Indian Union) ne katılmış, 1949 da bunlar hep beraber Hindistanın Bombay «devlet» ine iltihak etmişlerdir.

CAM-I CEM, Cemin kadehi. İran mitolojisine göre şarabı Cemşid icadettiğinden cam, yani şarap kadehine C. C. denilmiştir. Rivayete göre Cemşidin kadehinde yedi satırlık yazı varmış ve Cemşid, bu kadehe bakarak dünyadaki bütün olayları görürmüş. Bu bakımdan C. C. e, dünyayı gösteren kadeh anlamına gelen, Câm-ı âlemnüma, Câm-ı kîtî-nüma, Câm-ı cihan-bîn ve Câm-ı cihannüma da demişlerdir. Bu kadeh, İran edebiyatında, *Şeh-name*de olduğu gibi, bazan Keyhusreve de isnadedilir. Tasavvufta C. C., gönüldür. İranın sofi şairlerinden Avhadî-i Marâgaî beş bin beyitlik mesnevisine *Câm-ı Cem* (yaz. 1331 veya 1332) adını vermiştir.

CAMİ (Arap. *cāmiʿ* = cem eden, bir yere toplıyan ve bir araya getiren; İsp. *mezquita*, Eski Fr. *muscat*, Yeni Fr. *mosquée*, İt. *moschea*, İng. *mosque* ve *mosk*, Alm. *Moschee*, Eski Rus. *mizgit'*, Rus. *meçet'*, Mac. *mecsed* [*mæçæt* ok.], Rumen. *moschee*, Yun. *masgidion*, Erm. *mzkith* hepsi < Arap. *masgid*, *mescid* = mesçit, secde yeri), içinde Cuma ve Bayram namazları kılınabilen, gerektiğinde bazı dinî törenlerin de yapıldığı büyük Müslüman mâbedi.

Kelimenin bu anlamı alması, *Kur'an*ın cemi ve tedvininden, hadîslerin tesbitinden çok sonradır ve daha çok Osmanlıcaya mahsustur (Osm. *cami* > Boşnak. *džamija* [*ca-*

miya ok.], Arnav. *xhami* [*cami* ok.], Bulg. *djamiya* [*camiya* ok.], Yun. Müslümanları *tzami* [*cami* ok.], Rumen. Müslümanları *geamie* [*cami* ok.]). *Kur'an* (sure: Ali İmran, ayet; Nisa 140; Nur 62) da ve hadîste geçen C. kelimeleri hep lûgat anlamiyle kullanılmıştır. Nitekim, *Müfredatü Garîbi'l-Kur'an* sahibi İsfahanlı Ragıb da (eserinin *Scd* maddesinde) C. kelimesinin «namaz kılınan yerin vasfı olmadığı» nı açıkça bildirmektedir (bk. 1954 bas., s. 222). Bundan dolayıdır ki, gerek *Kur'an*da gerek hadîste C. yerine *mesçit* veya bunun çoğulu olan *mesâcit* kelimeleri geçer (bk. sure: Bakara, ayet 114, 144, 149, 150, 187, 191, 196, 217; Maide 2; Arâf 29, 31; Enfal 3, 4; Tevbe 7, 17, 18, 19, 28, 107; İsra 1, 7; Kehf 21; Hacc 25, 27; Cin 18).

*Kur'an*ın daha bazı ayetlerinde *mesçit* kelimesi geçmediği halde zamirlerle veya başka kelimelerle buna işaret edildiği de vardır. Bugün Türkiye dışındaki İslâm âleminde, hele Arap ülkelerinde C ye *mesçit* denir (Sovyetler Birliğindeki Türkler, İranlılar, Afganlılar, Pakistanlılar *masçit*, İndonezyalılar *mesdjid* [*mesçit* ok.], Zengibarlılar *meskiti*, Merkezî Afrikadaki Hausa'lar da *masallaçi* derler). Nitekim, Batı dillerinde C. karşılığı olarak kullanılan kelimeler *mesçit*ten alınmadır.

Kur'ana göre, İslâm öncesinde başlıca iki mesçitten biri, Mescidü'l-Harâm (bk. sure: Bakara, ayet 144, 149, 150, 191, 196, 217; Maide 2; Enfal 34; Tevbe 7, 19, 28; İsra 1; Hacc 25; Fetih 25, 27), öteki Mescidü'l-Aksâ, (bk. sure: İsra, ayet 1) idi. İslâm devrinde inşa edilen ilk mâbet Kubâ mesçididir. Kubâ, Mekke-Medine yolu üzerinde, Medineye 5 km uzaklıktadır. Hazret-i Muhammed, Mekkeden Medineye hicretinde 14 gün müddetle Kubâda kalmış, Medineye gireceği gün Cuma namazını Kubâ mesçidine yakın olan Rânûna vâdisinin üst tarafında kıldırmıştır. Bu namaz, İslâmda kılınan ilk Cuma namazıdır (bk. Cevdet Paşa: *Kısas-ı Enbiya*, 1915 bas., c. I. s. 122). Kubâ mesçidi zamanla genişleyip değişmiş olmakla beraber, Müslümanlarca yapılan ilk mesçit olarak anılır ve *Kur'an*da da «Yapısı, Allahtan sakınma duygusu (takvâ) üzerine kurulmuş» diye övülür (sure: Tevbe, ayet 109).

Mescidü'l-Harâm ile Mescidü'l-Aksâ'dan sonra İslâm âlemindeki en eski ve önemli mesçit -Kubâ Mesçidi hesaba katılmamak suretiyle- Medinede Ravza-i Mutahhara'nın içindeki Mescid-i Nebevidir. Bu mesçit, Ebû Eyyûbi'l-Ensârî Hâlid'in, Hazret-i Peygamberi bir müddet misafir ettiği evinin karşısına raslıyan ve Neccâroğullarından iki yetime ait bulunan, bağışlandığı halde yine de bedeli ödenerek satın alınan arsa üzerine kurulmuştur. İlk yapılışında burasının duvarları kerpiçten, tavanı hurma ağacından idi. Üstü hurma dalı ve yapraklariyle örtülmüştü. Bu örtü, yağmurun sızmasına yeteri kadar mâni olamadığından toprak zemin ıslanıyor, çamur haline geliyordu. Bunu önlemek için çakıl taşı döşemek lüzumu hâsıl olmuştu. Bu mesçidin inşası işine bizzat Peygamber de katılmıştı. Bugünkü Mescid-i Nebevî, eski yerinde bulunmakla beraber birçok tamirlerle, ilâvelerle değişmiş ve genişlemiştir (tafsilât için bk. Eyüp Sabri Paşa: *Mir'ât-ı Medine*). Daha Peygamberin sağlığında Medinede Mescid-i Nebevî'den başka mesçitler de yapılmıştır.

Diğer İslâm ülkelerinde mesçit, «hem günün belli vakitlerinde, beş vakitte, tek başına veya cemaatle namaz kılınan, hem de Cuma ve Bayram namazlarına mahsus olan yer» anlamına gelirken, sonraları bizde «yalnız beş vakit namaz kılınan, Cuma namazı kılınmıyan» mâbet anlamına kullanılmış, içlerinde aynı zamanda Cuma namazı da kılınan mesçitler «mescidü'l-cami» adiyle diğerlerinden ayırdedilmiştir; daha sonra *mesçit* kelimesi bırakılarak buralara sadece C. denilmeye başlanmıştır. Bugün yurdumuzun bazı yerlerinde *mesçit* ve *cami* kelimeleri bu anlamlariyle kullanılmakta, aralarında fark gözetilmekte ise de, C. ihtiyacının gittikçe artmasiyle yavaş yavaş bu mesçitler, Cuma hutbelerine mahsus mimber konularak C. haline getirilmekte, yeniden yapılanlar Cuma namazı kılınmak üzere mimberli olarak inşa edilmektedir. Bugün halk dilinde *mesçit*, daha çok bina ve teşkilâtça küçük olan C. anlamına gelmektedir.

Mescid-i Nebevî dahil olmak üzere İslâm âleminin, Mescidü'l-Harâm ve Mescidü'l-Aksâ'dan sonra yapılan bütün C. lerinin yönleri hep kıble (b. bk.) ye doğrudur. Bu yön, C. lerde mihrab ile belirtilegelmiştir. Yalnız, Hicretten sonra da on altı ay kadar Mescidü'l-Aksâ'ya doğru namaz kılındığı, Medinede, İkinci Receb ayının ortasına raslıyan Pazartesi günü, Benî Seleme (= Seleme oğulları) mesçidinde ikindi namazı farzının kılınması sırasında ve ikinci rekâtından sonra, Hazreti Peygambere vahiy yoliyle (sure: Bakara, ayet 144) Kâbeye doğru namaz kılma emrinin gelmesiyle namaz bozulmadan hemen o tarafa dönüldüğünden, bugün hâlâ mevcut olan C. nin iki kıblesi olmuş ve bu yüzden bahsi geçen C. ye, Mescidü kıbleteyn (= iki kıble mesçidi) veya Mescidü zü-l kıbleteyn (iki kıbleli mesçit) adı verilmiştir (bk. Mevâhib ve Tibyân tefsirleri, 1902 bas., c. I. s. 89-90). Bunun dışındaki C. lerin hepsi kıbleye doğru inşa edilmiştir.

İster doğrudan doğruya C. olarak bina edilmiş, ister sonradan C. haline getirilmiş olsun, bütün İslâm mâbedleri, içlerinde mutlak surette birer mihrabı, Cuma namazı da kılınıyorsa minber (mimber) i, büyük veya küçük müezzin mahfili, maksûresi, son cemaat yeri, dışarıda geniş veya dar avlusu, çoğu şadırvan şeklinde abdest alacak yeri, tek veya çok şerefeli bir veya birkaç minaresi, çoğu bir mezarlığı bulunan, Müslüman ülkelerinin belli başlı hususiyetini teşkil eden dinî ve kutsal tesislerdir.

Hazret-i Muhammed'in devrinden ve Dört Halife çağından başlamak suretiyle uzun zaman C. ler, yalnız «namaz kılınan yer» olarak bırakılmamış, savaş ve barış kararlarının verildiği, türlü müzakerelerin cereyan ettiği, yabancı ülkelerden gelen elçilerin kabul edildiği, itibarlı konukların ağırlandığı, din konusundaki tenbih ve tavsiyelerin yapıldığı, hattâ davacı ve davalıların dinlendiği yer olarak resmî daire hizmetlerinde de kullanılmıştır. Lâkin cemiyetin ibadet dışındaki işleri ile devlet hizmetleri teşkilâtlandıktan sonra, bu iş ve hizmetler için ayrı yerler yapılmış, C. ler yalnız ibadet ve ibadetle ilgili hususlar için kullanılmıştır.

Bugün köylerimizin yarısından fazlasında, nahiyelerimizin çoğunda en az birer, şehir ve kasabalarımızın hepsinde çok sayıda C. vardır. Bilhassa İstanbul bir kubbeler, minareler şehri olmak bakımından İslâm âleminde birinci gelir. Memleketimizin bir uçtan bir uca hemen her bölgesinde ata yadigârı, anıt değerini taşıyan C. ler görülür. Bunlara yeni yeni C. ler de katılmaktadır.

Büyük C. lerde hutbelerin, vaızların, mukabelelerin, hariçte kalan cemaate, minarelerde ezanların uzaklardaki halka duyurulması için son zamanlarda mikrofon ve hoparlör tertibatından da istifade edilmeğe başlanmıştır.

Memleketimizdeki C. lerde maaş veya ücretleri devlet bütçesinden ödenen imam, hatip, müezzin ve kayyum sayısı on binden fazladır. Diğerlerinin aylıkları halk tarafından ödenir.

C. de namaz safhası, imam, hatip ve müezzinlerce düzenlenen, uyarma ve aydınlatma yönü vaızlarca sağlanan bütün dinî faaliyetler, bir cemiyet unsuru olan ferdin dünya selâmetine ve ahiret saadetine ulaştırılması gayesi etrafında toplanır.

Şam, Bağdad, Kahire, Konya, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi vakit vakit devlet merkezi olmuş yerlerde büyük C. lerin yanlarına derece derece medrese (b. bk.) ler, küçük çocuklar için okullar (dârü's - sıbyân, mekteb - i sıbyân), bunlardan başka dârü'l - kurrâ, dârü'l - huffâz, dârü'l - hadîs, kütüphane v. b. gibi medrese öğretimini tamamlayıcı veya yükseltici ilim müesseseleri, imarethane (aşevi ve han), dârü'ş - şifa (hastahane), timarhane (akıl hastahanesi), dârü'l - mesâkîn (yoksullar yurdu) gibi sosyal yardım müesseseleri bulunurdu. İstanbulda Fatih ve Süleymaniye, Manisada Muradiye, Edirnede Muradiye ve Selimiye külliyeleri (siteleri) bu müesseselerin tipik örnekleridir.

C., hükümdarlardan, devlet büyüklerinden biri tarafından kendi adına yaptırılmışsa, avlunun münasip bir yerinde, çok defa kendilerinin ve yakınlarının mezarları, türbeleri de bulunur. Eskiden bu mezar ve türbelerin bakımı da C. hizmetleri arasındaydı.

Bazen de C. lerin, halkça sevilip sayılan, hâtıralarına bağlanılan din ulularının, evliyaların adına, sağlıklarında veya ölümlerinden sonra, hükümdarlar veya devlet büyükleri tarafından C. yaptırıldığı görülür (İstanbulda Eyüp, İsmaîl - i Rumî, Lâleli; Ankarada Hacı Bayram, Taceddin, Ahi Elvan C leri gibi).

C. ler, namaz, mukabele (*Kur'an* dinlemek) gibi ibadet, vaız ve C. dersleri gibi bilgi işleri haricinde bir de mevlit törenlerine sahne olur.

Büyük C. lerin başlıcalarında, halkın Sakal - ı Şerîf diyegeldiği birer Lihye - i Saâdet bulunur. Bunlar, Peygamber Efendimizin, traş esnasında ashabın birer hâtıra olarak alıp sakladıkları sakallarından bize intikal edenleridir. Bilhassa mevlit kandillerinde, Ramazan ayının Kadir gün ve gecelerinde sabah ve ikindi namazlarından sonra C. içinde salâvat nağmeleri arasında halk tarafından ziyaret edilmesi âdet haline gelen Sakal - ı Şerîf, sağlam sandıklarda, ipek örtüler arasında, yakutlu, zümrütlü, altın, gümüş mahfazalar içinde saklanır.

C. nin eşyası, üzerlerinde namaz kılınan ve en basitiyle hasırdan, keçeden, kilimden, her boyda halıdan başlıyan yaygılarla, Kur'an - ı Kerim konulmağa mahsus rahlelerden, seyyar ve sabit kürsülerden, icabında bu kürsülerde va'zedecek vaızların oturacakları minderlerden ibarettir. Bu eşyada aranan ana vasıf: sadelik, temizlik ve işe elverişliliktir. Kilim, halı gibi yaygılar arasında rahleler, kürsüler içinde nev'ine göre işçilik sanatının cidden birer şaheseri sayılacak değerde ve güzellikte olanları, bilhassa memleketimizde müze vitrinlerini dolduracak sayıdadır. Bunlar ata yadigârları halinde muhafaza olunmaktadır.

C. lerin avlularında, üstlerine, namazları kılınacak cenazelerin tabutlarının konulacağı bir veya birkaç musalla taşı bulunur. Cenaze namazlarının her C. de, hattâ mezarlık civarında kılınması caiz ise de, son zamanlarda bu iş belli C. lere inhisar ettirilmiştir (Ankarada Hacı Bayram, İstanbulda Bayezid, Şişli C. leri gibi).

C lerin çoğunun giriş kapıları üstünde yapılış veya onarılış tarihlerini gösterir manzum veya mensur, Türkçe, Arapça veya Farsça kitabeler görülür.

C. lerin içleri genel olarak, özentili ve gösterişli süslerden uzaktır. Bununla beraber mevcut sadelik değerli çinilerle, türlü oyma işleriyle sanat zenginliğine büründürülür. Ata yadigârı birçok C. lerimizin mimberleri, mihrapları, sütunları, duvarları, kapıları, renkli pencere camları İslâm - Türk sanat dehasının baha biçilmez eserleridir. Kapı ve pencere üstlerinde duvarlarda taşlar üstüne, çinilere yazılmış veya kazılmış yazılarla ünlü hattatların, bu arada III. Ahmet, II. Mahmut gibi padişahların elinden çıkmış yazılar C. lerin mânevi ihtişamına sanatın üstün değerlerini katar.

Saltanat devrinde padişahların Cuma günleri devlet merkezindeki C. lerin büyüklerinden birinde Cuma namazı kılmaları âdetti. Bu, Selâmlık Resm - i Âlisi denilen protokollu ve debdebeli bir törenle yapılırdı. Padişahlar bu namazlarını, C. lerin Hünkâr Mahfeli denilen hususi yerlerinde kılarlardı.

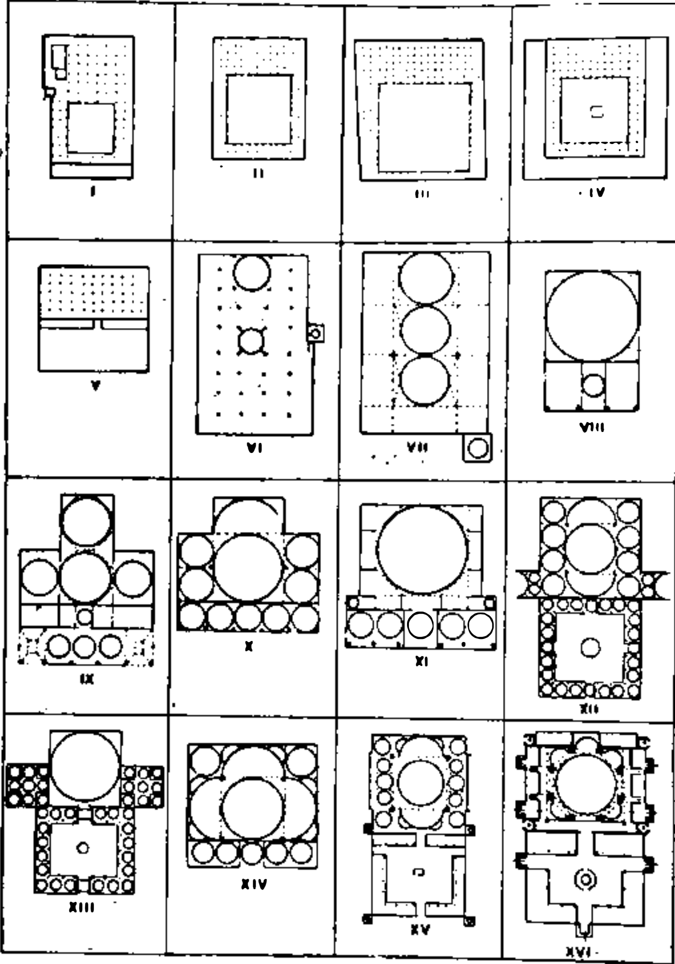
Bugün memleketimizdeki C. ler, bina bakımından Vakıflar Umum Müdürlüğüne, hizmetlilerin temin ve tâyini yönünden de Diyanet İşleri Reisliğine bağlıdır. Vakıflar Umum Müdürlüğü, vakıfların geliriyle C. leri onarır.

Müslümanlar, bilhassa Türkler fethettikleri ülkelerde bulunan diğer dinlere mensup halkın bazı mâbetlerini kökten onarıp, yeni eklemelerle C. haline getirmişlerdir (Şamda meşhur Ümeyye oğulları C. si, Urfada Ulu C., İstanbulda, Trabzonda ve Kıbrısta Ayasofya C. leri gibi).

C., yüzyıllar boyunca Müslümanların sosyal hayatında çok önemli yer tutan dinî bir müessesedir. Bk. MESÇİT, MİHRAP, MİMBER, MİNARE, CEMAAT, İMAM, HATİP, MÜEZZİN v. b.

Bibliyografya: H. Reşid Paşa: *Din - i Mübin - i İslâm*, 5 cilt, İstanbul 1910 - 1911; A. Hamdi Aksekі: *İslâm Dini*, 8. bas. Ankara 1957; Basri Çantay: *Kur'ân - i Kerim ve meâl - i Hakîm*, 3 cilt, İstanbul 1953; Gümüşhaneli Ahmet Ziyaettin: *Levâmi'ü - l - Ukûl*, 5 cilt. İstanbul 1878; C. Zeydân - Z. Mugamiz: *Medeniyyet - i İslâmiyye Tarihi*, tercüme: 5 cilt, İstanbul 1910-1912; J. La Beaume - M. Fuâd Abdülbâki: *Miftâhu Künûzi's - Sünne*, Kahire 1934; A. J. Wensinck - M. Fuâd Abdülbâki: *El - mu'cemü'l - müfehres li - elfâzi'l - Kur'âni'l - Hakîm*, Kahire 1945; Tahir Olgun: *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi*, İstanbul 1946; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el - Buhari: *Sahihu'l - Bukâri*, 2 cilt, Bulak 1892; J. La Beaume - M. Fuâd Abdülbâki: *Tafsilü'l - Âyâti'l - Kur'âni'l - Hakîm*, Kahire (tarihsiz).

(Mim.) *C. nin toponimisi*: Bir şehrin baş ibadet yeri mahiyetinde olan C. lere *ulu cami*, sultanlar tarafından yaptırılan büyük C. lere ise *selâtin camisi* denir. Aslında çok daha genel bir mânası olan *mesçit* kelimesi ise bugün dilimizde yalnız küçük, mahalle C. lerini ifade için kullanılmaktadır. Sınırlarımız dışında birçok yerlerde aziz tanınan bir kimsenin mezarı üstünde veya etrafında kurulan ziyaret C. lerine ise *meşhet* adı verilmektedir. Arap memleketlerinde açıkta büyük bir kalabalığın topluca namaz kılması için ayrılan yerlere *musalla* denilmekte dilimizde ise bu kelime daha fazla, bir C. nin yanında cenaze töreni için toplanılan yeri ifadeye yaramaktadır. Dilimizde açık hava ibadet yerlerine *namazgâh* denilmekte ve sadece bir mihrap taşına sahip çimenlik bir sahadan ibaret olan bu namaz yerleri gölge verici bir ağaç ve bir çeşme ile birlikte eski şehirlerarası yolların üzerlerinde sıralanmaktadır.

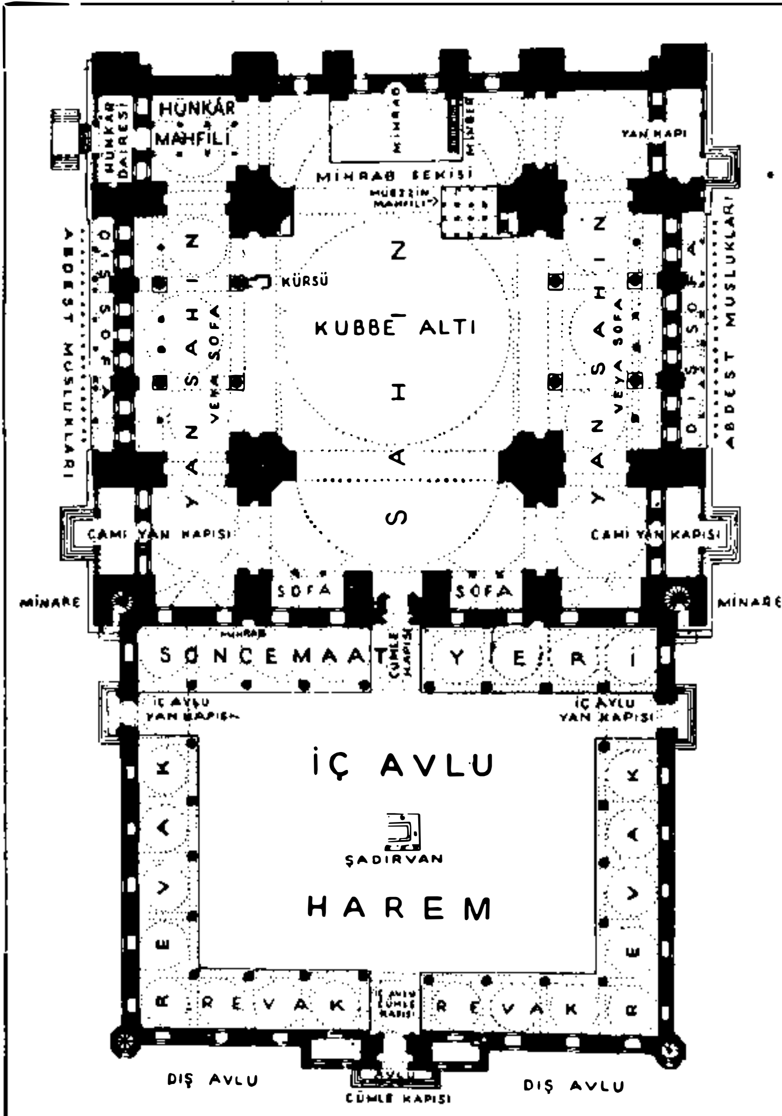

Caminin inkişaf ve tekâmül safhaları (plânlar takribî, şematik ve ayrı mikyaslarda çizilmiştir)

I. Medinede Harem-i şerif, II. Samerra C. si, III. Kahirede Amr C. si, IV. Kahirede İbn-i Tolun C. si, V. Sivasta Ulu C., VI. Kayseride Ulu C., VII. Amasyada Burmalı minare C si, VIII. Bursada Alaeddin Paşa C. si, IX. Bursada Orhan Bey C. si, X. İstanbulda Atik Ali Paşa C. si, XI. İstanbulda İbrahim Paşa C. si, XII. İstanbulda II Bayezid C. si XIII. İstanbulda Sultan Selim C. si, XIV. Üsküdarda Mihrimah C. si, XV. İstanbulda Süleymaniye C. si, XVI. Edirnede Selimiye C. si

Genel olarak büyük bir C., onu şehrin kalabalığından ayıran ve icabında yangınlardan da koruyan bir dış avluya sahiptir. Büyük bir cümle kapısı ile diğer yardımcı kapılardan girilen *iç avlu* veya *harem* (Arap. *sahın*), iç tarafında sütunlu bir galeri ile çevrilidir ki, bunlara *revak* (veya *rıvak, ruvak*) denir. Ortada abdest almağa yarıyan bir çeşme, yani bir şadırvan bulunur; hattâ bu yüzden bu avluya *şadırvan avlusu* denildiği de vâkidir. Avlunun C. ye giriş cephesi boyunca uzanan revakı, *son cemaat yeri* adını taşır. Namaza geç kalanların veya fazla kalabalıkta içeri giremiyenlerin ibadetine tahsis edilen bu kısmın C. nin methal cephesini teşkil eden dip duvarında, genel olarak sağlı sollu birer küçük mihrap ve tekbirleri son cemaat yerindekilere tekrarlamak üzere bu mihrapların üst taraflarında küçük bir cumba şeklinde taşkın *mükebbireler* bulunur. Yine büyük bir cümle kapısı ile geçilen asıl ibadet kısmına genel olarak *harim* denilirse de, yabancı dillerdeki *nef*, *Schiff* karşılığı olarak *sahın* da denilir (Arapçada *sahın* avlu anlamına gelmektedir). Ortada daha geniş olan *ana* (veya *orta*) *sahın* bulunur, bunun tam orta kısmına *kubbealtı*, yanlardakilere de, *yan sahınlar* denir. İbadet yönünü gösteren *mihrap*, kıble duvarlarında çukur bir hücre halinde olur. Bunun önünde C. nin esas tabanından az yüksek bir kademe vardır ki, *mihrap sekisi* adını taşır. Mihrabın sağ tarafında, yalnız büyük C. lerde olması icabederken sonraları ufak mesçitlere kadar yayılan ve hutbe okumağa mahsus merdivenli bir *mimber* (Arap. *minber*), solda yine birkaç basamakla çıkılan bir *vaiz kürsüsü* bulunur. C. ye gelen hükümdarların namaz kıldıkları yeri halktan ayıran bölmeye Arap memleketlerinde *maksure* denilmekte ise de, sonraları Osmanlı Türklerinde bu kısma ufak bir loca şekli verilerek umumiyetle C. nin doğu-güney köşelerine (mihrabın soluna) inşa edilerek *hünkâr mahfili* adı verilmiştir. Geç devir Osmanlı-Türk C. lerinde bu mahfil, genel olarak son cemaat yeri üstünde inşa edilen ufak çapta bir kasır mahiyetinde olan hünkâr dairesi ile irtibat halindedir. Ayrıca C. nin içinde kadınlara ayrılmış *kadınlar mahfili*, müezzinler için *müezzin mahfili* gibi kısımlar da vardır. Ezan vakitlerini bildirmek üzere *şerefe* denilen balkonundan ezan okunan minare (Osmanlı selâtin camilerinde iki ve daha fazla olabilir)C. nin önemli bir parçasıdır. Ayrıca C. ler *imaret*, *külliye* ve *manzume* adları verilen büyük bir topluluğun merkezini teşkil ettiklerinden etraflarında onlara ek olarak yapılmış *arasta* (=çarşı), timarhane, çeşme, darüşşifa, hamam, hazire, imaret, kervan saray, kütüphane, medrese, muvakkithane, sebil, sıbyan mektebi, tabhane (bunlara bk.) gibi çeşitli binalar olur.

İlk C. ler: İslâmiyetin başlarında i b a d e t i ç i n muayyen bir binaya lüzum d u y u l m a m ı ş t ı. Peygamber, Hicret sırasında Medineye girmeden birkaç gün durduğu K u b â d a *Takva Mesçidi* denilen ilk ibadet yerini kurdurmuştur. Peygamber Medinede kendisine b i r m e s k e n yaptırırken ilk ö n e m l i C. nin de t e m e l i n i atmıştır. E t r a f ı üç a r ş ı n d e r i n l i ğ i n d e taş temeller üzerinde bir adam boyu kadar yükseklikteki kerpiç duvarların sınırladığı bir avlunun bir kenarı boyunca Peygamberin odaları sıralanmıştı. Kudüs istikametindeki duvarın iç tarafına, ibadet edenleri güneşten korumak üzere, hurma direklerine dayanan hurma dallarından ibaret basit bir çardak kurulmuştu. 624 te Yahudilerin bir istihzası üzerine Peygamber kıble yönünü Kudüsten Mekkeye çevirdikten sonra kıble istikameti kesin şeklini almış ve bunun için de avlunun güney duvarı dibine de yeni bir çardak yapılmıştır. *Mescid-i Nebevî* adı ile hâlâ duran bu C., 706-710 da Velid, VIII. yüzyıl ikinci yarısında Mehdi tarafından yapılan ilâveler, XIII., XV. ve XIX. yüzyıllardaki tamirlerden sonra ilk yapısının bütün izlerini tamamen kaybetmiştir. Ancak yazılı kaynakların yardımı ile tanınan ilk Medine C. sinin basit şemasının ilk C. lerin plânının belirmesinde büyük bir rol oynadığı iddia edil-

Osmanlı devrinin klâsik camilerindeki taksimat ve tertibatını gösterir şematik plân

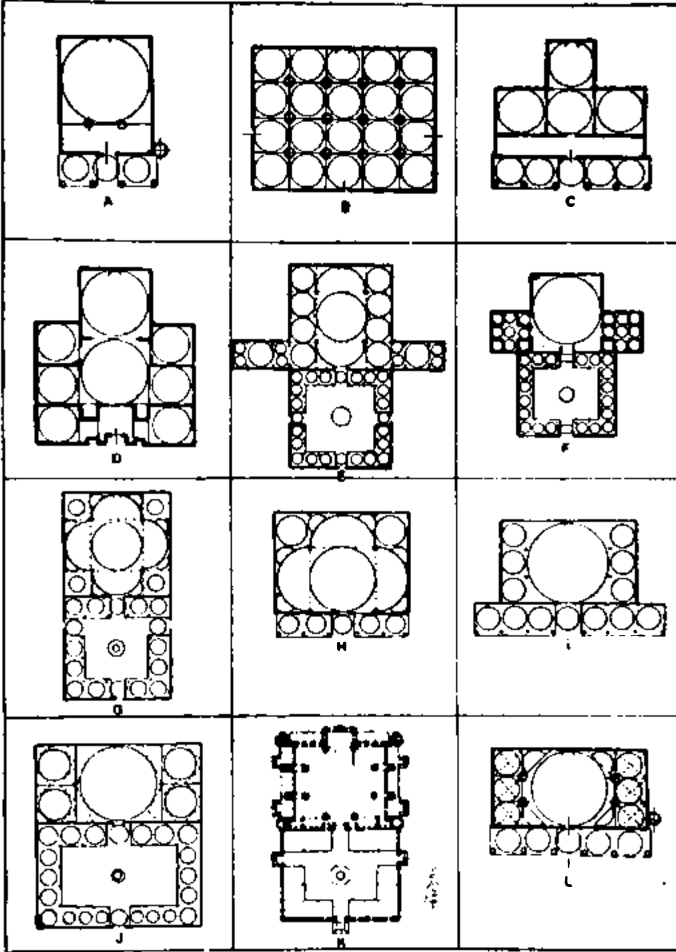
mektedir. Bir ihtiyacın en basit şekilde cevaplandırılışı sonunda doğan bu ortası avlulu direkli tipin, bazılarının iddia ettikleri gibi İlkçağın Hellenistik agora (= çarşı meydanı) mimarisine dayanmadığı da aşikârdır. Arabistan dışında fethedilen yerlerde kurulan ilk C. ler ordugâh C. leri olmuştur. Bir ordugâh şehri olarak kurulan Basra, Kûfe ve Fûstat (Kahire yakınında) ta böyle C. ler yapıldığı bilinir. 639 da Sad ibn Vakkas'ın yaptırdığı ve Muaviye (661 - 680) zamanında yenilenen Kûfe C. si etrafı çevrili bir avlu ile bunu kısmen gölgelendiren bir çardaktan ibaret olmakla beraber, bu çardağı taşıyan destekler mermerden idi ve bunlar yakındaki Hira'dan getirilmişti. Amr ibnü'l - As'ın 642 de Fûstat'ta yaptırdığı *Fûstat C.* si (veya *Amr C.* si) çeşitli değişiklik ve tamirlerle zamanımıza kadar gelmiş olmakla beraber, bugünkü mimarisinin ilk yapısından pek farklı olmadığı iddia edilir. Bu C. de başlangıçta kıbleyi duvara yapışık bir taş gösteriyordu. Makrizî'ye göre ilk mihrap Muaviye zamanında Mesleme tarafından 683 te bu C. büyütülürken yapılmıştır. Başka tarihçilere göre ise ilk mihrap Halife Velid (705 - 715) in amcazadesi Ömer ibn Abdülaziz tarafından Medine C. sinin tamirinde yapılmıştır. Çok ufak olan Amr C. si direkler ile ayrılmış sahınlardan ibaretti. Amr'ın yaptırdığı mimberin Halife Ömer'in emriyle yıktırılmasından pek az sonra Nubya kıralı Zakharia (= Zekeriya) nın hediyesi olan yeni bir mimberin aynı C. ye konması, aslında yalnız imamlığı yapan devlet ilerigelenine mahsus olan bu eşyaya daha, en erken devirlerde bile önem verilmeğe başlandığını gösterir. İlk ezanların C. lerin yüksekçe bir yerinden, bilhassa damından okunmasına rağmen, bu işe uygun birtakım kule şekillerinin ilhamı ile minareler inşasına da başlanmıştır. İbnü'z - Zeyyat'a göre daha 656 da Amr C. sinin dört köşe bir minaresi vardı. Makrizî'ye göre ise Muaviye zamanında bu C. ye dört minare eklenmiştir. İslâmlık kuvvetlendikçe fethedilen memleketlerdeki diğer dinlere ait dinî binaların C. haline getirilmelerinden de çekinilmemiştir. Hattâ başlangıçta bazı eski ibadet yerleri paylaşılmak suretiyle Hıristiyanlarla beraberce de kullanılmıştır. Diğer taraftan yerli halkın çok eski devirlerden beri kutsal tanıdığı yerlerdeki binaların C. haline getirilmesine veya buralarda yeni bir C. kurulmasına da özel bir önem verilmiştir.

I. ERKEN İSLÂMÎ DEVİRDE

C.: Bu devirde Arap sanat elemanlarının hâkimiyeti görüldüğünden bu devrin C. lerine Arap âlemi C. leri de denilebilir.

A. Emeviler devrinde C.: Pek kısa bir zamanda sınırları genişliyen Emevi devletinde yeni muzaffer inancı, fethedilen yabancı muhitlerde temsil edebilecek haşmetli ve ifadeli C. ler yapılması lüzumu duyulmuştu. Şamın başşehir olması (661) ile başlıyan büyük imar çalışmalarında, çeşitli milletlere mensup ustalardan faydalanıldığı gibi, değişik ülkelerden getirilmiş yeni veya evvelce işlenmiş yapı malzemesinden de istifade olunuyordu. Yabancı Hıristiyan ustaların çalıştığının en açık delili, *Ümeyye C.* si (Şam), *Mescidü'l - Aksa* (Kudüs) ve *Kubbetü's - Sahra* (Kudüs) daki mozaiklerdir.

1. *Batı Akdeniz - Arabistan*: Emeviler devrinde bir taraftan evvelce acele olarak yapılmış ordugâh C. leri yeniden daha esaslı şekilde yaptırılırken (665 te Basra C. si, 670 te Kûfe C. si, 673 te Fûstat C. si 709 da Medine C. si) bir taraftan da büyük ölçüde yeni C. ler yapılıyordu. Yalnız, burada iki istisnaya da işaret etmek doğru olur ki, bunlar *Kâbe* ile Kudüste *Kubbetü's - Sahra*dır. Aslında çok eskiden beri kutsal tanınan bir taşın etrafında tavaf suretiyle İslâmlığın en büyük hac merkezi mahiyetini alan Mekkedeki *Kâbe*, etrafı revaklı bir avlu ile minarelere sahip olmasına rağmen bir C. sayılamıyacağı gibi, Emeviler devrinin önemli eserlerinden *Kubbetü's - Sahra* (yanlış olarak *Ömer C.* si de derler) hakiki bir C. değildir. Hilâfet (b. bk.) in ayrılması üzerine hacıları Mekke yerine Kudüse çekmek için Abdülmelik (685 - 705) tarafından buradaki

Osmanlı devri camilerinin kubbe teşkilâtı ve plân itibariyle tasnifi (Şematik olarak yapılan bu plânlar aynı mikyasta değildir)

A. İznikte Yeşil C., B. Bursada Ulu C., C. Bursada Orhan C. si, D. Bursada Yeşil C., E. İstanbulda Bayezid C. si, F. İstanbulda Sultan Selim C. si, G. İstanbulda Şehzade C. si, H. Üsküdarda Mihrimah C. si, İ. İstanbulda Mihrimah C. si, J. Edirnede Üç şerefeli C., K. Edirnede Selimiye C. si, L. İstanbulda Rüstem Paşa C. si

kutsal kaya (= sahra) nın üstünde 691 de kurdurduğu Kubbetü's-Sahra, Kâbe gibi bir ziyaret ve tavaf yeridir. Geç İlkçağ ve Bizans mimarilerindeki rotundalar tipinde olan (bk. BİZANS SANATI) bu önemli bina ancak kuruluşundaki gayenin değişik oluşu yüzündendir ki, bu devrin C. mimarisinde bir tesir gösteremiyerek tek kalmıştır. Fakat yine Kudüste evvelki bina ile aynı düzlük üzerinde bulunan ve İmparator İustinianos (527-565) zamanında yapılmış Meryem bazilikasının yerinde, yine Abdülmelik tarafından 702 de kurulan *Mescidü'l-Aksa* ise başka esaslara göre inşa edilmiştir. Bu C. kıble duvarına dikey uzanan sahınlar halinde olduğundan âdeta bir Hıristiyan bazilikasını andırır. 771, 831, 1187 ve 1236 da tamir gören veya genişletilen bu C. de içeride, kıble duvarı boyunca enine uzanan bir sahın olup, tam mihrabın önünde, bununla ortadaki geniş ana sahnın kavuştukları yerde meydana gelen kare bölüm bir kubbe ile örtülmüştür. İmamlığı yapan devlet reisi-halifeye mahsus bir maksure (b. bk.) olduğu bilinen bu aksam, bu şekliyle uzun zaman C. mimarisinin önemli bir unsuru olarak İslâm yapı sanatına yerleşmiştir. İlk maksurenin tuğladan Medine C. sinde Halife Osman (644-656) tarafından yaptırıldığı söylenir. İbn Haldun'a göre ise Halife Ali'nin halk arasında namazda iken bir suikaste kurban gitmesi (661), gerek Amr, gerek kendisine karşı da aynı durumda iken öldürme teşebbüsleri yapılması üzerine Muaviye (661-680) C. içinde halifeye mahsus kısmı bir emniyet tedbiri olarak ayırmayı lüzumlu görerek ilk maksureyi yaptırmıştır. I. Velid'in Şamda, evvelce bir Iuppiter tapınağının yerinde kurulmuş olan Hagios İoannes kilisesini yıktırarak, 706 da yaptırdığı *Ümeyye C.* si (*Emeviye C.* si de denir) geniş ölçüde tesirler gösteren en eski C. lerden biri olarak kabul edilir. Burada genişliğine yayılan revaklı bir avlu vardır. Dışardan avluya açılan cümle kapısının üstünde masif bir kule halinde bir minare yükselmektedir (diğer minareler daha geç devirlere aittir). C. nin esas namaz kılınan harim kısmı ise at nalı biçimindeki kemerleri taşıyan iki sütun dizisi ile kıble duvarına paralel, üstü ahşap çatılı (bunlar 1894 yangınından sonra yeniden yapılmıştır) üç sahın halinde enine doğru uzanır. Harim cümle kapısından mihraba uzanan ana eksen C. nin orta kısmını, diğer sahınları kesen daha yüksek çatılı bir dikey dehliz veya sahınla belirtilmiş ve bunun mihrap önündeki ucu, dört payeye dayanan dört kemerin taşıdığı kubbeli bir maksure teşkil etmiştir. Eksen üzerindeki dikey sahın ile mihrap önündeki kubbeli maksure ve payeli yan sahınlardan i b a r e t mimari kompozisyon Arap C. lerinin karakteristik bir tipi olarak uzun zaman kullanılmıştır. Ancak bu mimari tertibin, kökü Hellenistik sarayların kabul salonlarına dayanan Emevi saraylarından ilham alınmış bir özellik olduğu yolunda ortaya atılan hipotez gibi, bu C. lerin eksen sahınlarının daha geniş ve y ü k s e k çatılı oluşunu Hıristiyan bazilikalarına benzeterek, bu yolda bir m ü n a s e bet kurmak istiyen başka bir hipotez de tamamen inandırıcı değildir. 670 te yenilenen Kûfe C. sinin kemersiz olarak doğrudan doğruya beş sıra sütuna dayanan ahşap düz tavanlı olmasına karşılık, bu devrin ekseri C. lerinde eksen üzerindeki yüksek çatılı sahın bulunduğu tesbit edilmektedir. Süleyman veya Velid devrine ait *Halep C.* si (XV. yüzyıla kadar olan durumu), *Rusefa C.* si (728), II. Mervan (744-750) ın yaptırdığı *Harran C.* si, II. Yezid'in 720 ye doğru yaptırdığı (veya minare ilâvesi ile tamir ettirdiği) *Basra C.* si, tarihi meçhul *Deraa C.* si hep bu özelliği gösterirler. Ancak, bunun genel bir karakter olmadığı da muhakkaktır. Nitekim 702 de Haccac'ın yaptırdığı *Vâsıt C.* si kalıntılarında ortada geniş bir eksen sahnı izine raslanmamıştır. 104 m ölçüsündeki revaklı kare avluyu eşit aralıklı beş sıra direkli harim kısmı takibetmektedir. Kıble duvarında bir mihrap izine raslanmamış olmasına karşılık burada bir maksure olduğu tahmin edilmektedir. Vâsıt C. si 1009 ve 1343 te iki defa yeniden yapıldığından ilk yapısının mimari karakterini daha fazla öğrenmek mümkün olmamıştır. Emeviler devrine ait kale ve saraylardaki C. lerin ise, çok

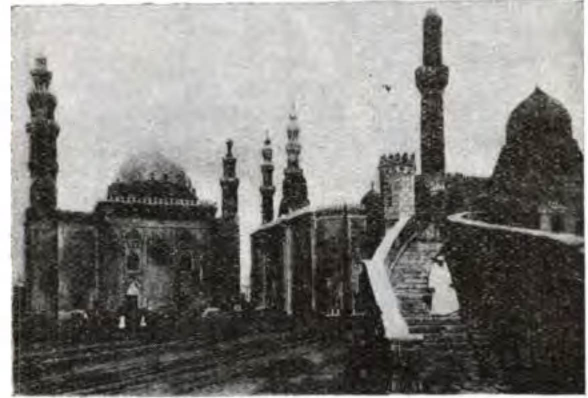

1

2

3

4

5

6

7

1. Kâbe (Mekke, Suudî Arabistan), 2. Kait Bey türbe C. si (Kahire, Mısır), 3. Hazreti Ömer C. si (Kubbetü's Sahra) Kudüs, inşasına 643 te başlanmıştır, 4. Şamda Büyük C. (Suriye VIII. yüzyıl), 5. Mehmet Ali C. si (Kahire, Mısır), 6. Sultan Hasan C. si (Kahire, Mısır), 7. El-Refai C. si (Kahire, 1869-1911)

küçük ölçüde olmakla beraber, bir mihrap ile kıble duvarına paralel bir veya iki kemerle ayrılmış sahınlardan ibaret oldukları *Kuseyrü'l-Hallabat*, *Hirbetü'l-Minye* (Tabga), *Ummü'l-Velid* ve *Cebel-i Seis* kalelerinde görülen misallerden anlaşılmaktadır.

2. *Kuzey Afrika*: Tunusta Keyruan'da 670 te Ukba ibn Nafia tarafından bir ordugâh C. si olarak yaptırılan *Seydi Ukba C* si 693-697 de yeniden inşa edilmiş, 724 te kuzeye doğru genişletilerek, dört köşe minare yapılmış, 836 da yeni ilâvelerle zenginleştirilmiştir. Bütün bu tamir ve ilâvelere rağmen bugünkü C. ilk yapısından pek fazla farklı değildir. Avlu cümle kapısı üstünde bir kale burcuna benziyen minare yükselir (üst kısmı yenidir). Etrafı iki sütun sırası derinliğinde revaklı avlusu, Ümeyye C. sinin aksine olarak derinliğine uzanmaktadır. Çok derin olan harim, kıble duvarına dikey sıralanan kemerleri taşıyan sütunlarla sahınlara ayrılmıştır. Ortadaki geniş eksen sahnının gerek cümle kapısı, gerekse mihrap önündeki uçları birer kubbe ile örtülmüştür. Kıble duvarına dikey sahınları bakımından Aksa C. sini hatırlatan bu C. de kıble duvarı boyunca enine bir sahnın uzandığı da görülür. Üstünü örten düz damdan yalnız iki kubbe ile orta sahnın çatısının taştığı bu C. de at nalı kemer kullanılmıştır. Aynı özellikler Tunusta Emevi valisi İbnü'l-Habbab tarafından 732 de yaptırılan ve 863 e doğru Ebu İbrahim Ahmed'in yenilediği *Cami-i Zeytuna*da da görülür. Buradaki maksurenin tromplu kubbesi 861 te inşa edilmiştir.

3. *İspanya*: Emeviler devri C. tipinin tesirlerini Endülüs (= Andalucía) te de bulmak mümkündür. Bu hususta tek misali, yapılmasına Abdurrahman zamanında, 785 te başlanan *Kurtuba* (Cordoba) *C.* si teşkil eder. Aslında, avlulu ve harimi sütunlu olan bu C., Ümeyye C. si örnek alınarak yapılmıştı. Revaklı bir avluyu takibeden, kıble duvarına dikey on bir sahından ibaret bir harimi vardı. II. Abdurrahman, C. nin kıble duvarını 833 te sekiz sütun sırası eklemek suretiyle ileriye uzattırmış, II. Hakim kıble duvarını bir miktar daha ileri aldırarak 961 de nihai mihrabı yaptırmış, bunun üstüne Bizanstan getirtilen bir ustanın yaptığı mozaiklerle süslü muhteşem bir kubbe inşa edilmiş, nihayet 987 de Mansur, C. yi bu defa doğu tarafına yine kıble duvarına dikey 8 sahın eklemek suretiyle genişletmiştir. Ancak mihrap eski yerinde bırakıldığından C. simetrisini kaybetmiştir. Bu genişlemeler, avlulu ve direkli C. tipinin, bütünlüğünden bir şey kaybetmeden ve estetik değeri zarara uğramadan etrafa açılmaya, yayılmaya ne derece uygun olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

B. **Abbasiler devrinde C.**: 1. *Mezopotamya-Arabistan*: Abbasilerin ilk yıllarında başşehir olan Bağdatta 766 da Mansur'un yaptırdığı 96 m boyundaki C. muhtemelen Emeviler devri C. leri tipinde idi. Yalnız burada çatıyı taşıyan direkler tik ağacından idi. Bu C. 808 de yandıktan sonra Harunü'r-Reşit tarafından tuğladan yeniden yapılmış, 883 ten sonra büyütülmüş, fakat XIV. yüzyılda Moğol istilâsında yıkılmıştır. Bu C nin yekpare Musul mermerinden yontulmuş, burmalı iki sütunun taşıdığı istiridye kabuğu şeklindeki bir yarım kubbecikten ibaret mihrabı Bağdatta *Haseki C.* sinde zamanımıza kadar korunabilmiştir. Abbasilerin hizmetlerindeki Türk askerleriyle yerli halk arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden başşehrin Dicle kıyısında kurulan Samerra'ya nakli (burası 883 te terk edildi) ile Mütevekkil'in orada yaptırdığı 180×260 m ölçüsündeki *Samerra C.* sinin plânı önceki devrin C. tipine uygundur. Burada harim sütunlarının yerini, kitlevi görünüşleri köşelerinin yuvarlatılması suretiyle hafifletilmiş kalın tuğla payeler almıştır. Eski Babil Zıkkurat (b bk.) larından ilham alınarak yapıldığı tahmin edilen Malviya adındaki koni biçimli garip minarenin merdiveni dıştan helezoni bir rampa halindedir. Bu minarenin tek benzerine Samerra'nın az uzağındaki *Ebu Dilif C.* sinde raslanmıştır. Bu son C. nin öncekinden farkı, desteklerin üstünde çatıları tutan kemer dizilerinin oluşudur. VIII. yüzyıla ait *Rakka C* si ise kalın payelerin ayırdığı, kıble duvarına paralel üç sahnı ile bir yenilik göstermemektedir.

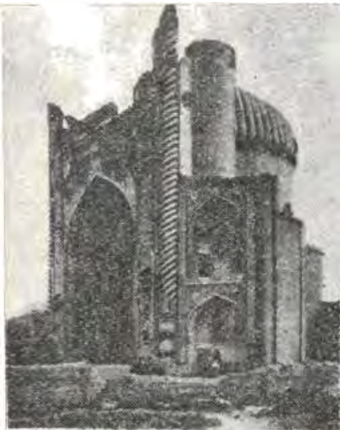
2. *Mısır*: Mısırda bir devlet kuran Türk asıllı İbn Tolun tarafından 877-879 da Kahirede yapılan *İbn Tolun C.* si ihtiva ettiği yenilikler bakımından önemlidir. Plânı Emeviler devri geleneğine uygun olarak revaklı bir avlu ile kıble duvarına paralel beş sahından (avluya komşu bir sütun dizisi sonraları kaldırılmıştır) ibaret olmakla beraber köşeleri yuvarlatılmış payelerin üstlerindeki kemerler Türk üslûbunda kırık sivri kemerlerdir. Ayrıca C nin dış görünüşünün bir kaleyi andırmasından vazgeçilerek, dışarı pencereler açılmıştır. Abbasiler devrinde Türklerle, Samerra'ya gelen alçı tezyinat motiflerinin benzerleri İbn Tolun C. sinde de görülür. Alt tarafı dört köşe, üstü yuvarlak, dıştan rampalı minare bir dereceye kadar Samerra'nın Malviya'sını hatırlatır.

3. *Horasan ve İran*: İslâmlığın Asya içlerinde yayılması ile birlikte buralarda da C. ler yapılmıştır. Ancak bunlardan zamanımıza kadar gelebileni henüz tesbit olunamamıştır. Ebu Muslim'in 750 ye doğru Merv'de üç büyük C. den birisini yaptırdığı söylenir. Bir rivayete göre Ebu Muslim, diğer bir rivayete göre ise yarı-bağımsız valilerden Amr ibni Leys (868-903) Nişapur'un ilk *Mescid-i Cuma* sının kurucusudur. Avlulu ve harim kısımları ahşap direkli oldukları tahmin edilen bu C. lerin benzerleri Curcanda, Basra Körfezinde Sirafta, Bağdatta vardı. Bahreyn Adasında Menama yakınında harabesi görülen 1?40 tarihli, çatısını tutan ahşap direk ve kirişleri oymalı C., erken İslâmî devirde Güney Mezopotamya ve İranda çok yaygın olan eski bir C. tipinin devamına delil olarak gösterilmiştir. Ancak İran bölgesinin bu ilk C. lerinin hepsinin ahşap direkli olmadıkları da muhakkaktır. Meselâ Persepolis harabeleri yakınında İstahr'daki C. mermer sütunlu idi. 1220 de Moğollar tarafından yıkılan *Belh C.* sinin de mermer sütunlu olduğu bilinmektedir. Çok eski ve kuvvetli bir yapı geleneğine sahip olan İranda bilhassa Sasaniler devrinden kalmış kubbeli ateş tapınakları (bk. ATEŞ TAPINAĞI) nın bir mihrap ilâvesi ile C. haline getirildikleri ileri sürülmüştür. Fakat başlangıçta İranda payeli-avlulu C. tipinin hâkim bir rol oynadığı açıkça görülür. Damganda 750-786 arasında yapılan *Tarikhane C.* si etrafı kemerli revaklar ile çevrili kare şeklinde bir avlu ile, üç sahınlı tonozlu bir harimden ibarettir. Yuvarlak, bodur ve çıplak tuğla payeler kıble duvarına dikey uzanan sivri kemer dizilerini taşırlar. C nin dört köşe ilk minaresi C. den ayrıdır. 875 te Amr ibni Leys'in yaptırdığı Şirazda *Cami-i Atik* o bölgede sütun olmadığından, taştan örme payelerden ve sivri kemerlerden meydana gelmiştir. Üstü ise ahşap bir çatı ile örtülmüştür. *Nayin C.* sinde ise (X. yüzyıl) etrafı revaklı avluyu takibeden, derinliğine üç sahınlı harim, değişik kesitli payelerle bölümlere ayrılmıştır. Ahşap üzengili başlıklı payeler, sivri kemerler, mihrap, maksure zengin alçı kabartmalarla kaplanarak iç mimarinin mono-

tonluğu giderilmiştir. Bu C. nin bir benzeri de Hazar denizi kıyısında Demavend'de bulunmuştur (XI. yüzyıl). İsfahanın meşhur *Mescid-i Cuma*sı da Abbasiler zamanında, 760-762 de yapıldığından diğer avlulu-payeli C. lerden farksızdı. Ağaç sütunlu, on dokuz sahınlı ve kerpiç sıvalı bu C. nin 70 arşın yüksekliğinde minaresi vardı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında yapılan ilâveler C. mimarisinde yeni bir cereyanın başladığını açıkça gösterir. 1121 de Abbasiler devrine ait payeli kısmın yanması ve birçok ek ve tamirler İsfahan C sinin yeni karakterine daha uygun düşmesini sağlamıştır. Yeni ve yeter derece inandırıcı olmıyan bir hipoteze göre mahallî İran mimarisinde çok yaygın bir unsur olan eyvan (b. bk.) çok erken devirlerden başlıyarak İran C. mimarisinde kullanılmıştır. *Niriz Mescid-i Cuma* (951) sında harim yerinde ortada 18 m derinliğinde büyük bir eyvan vardır. Ancak sonraları çok değişen bu C. nin ortasında kalan bu avlu yüzü açık eyvanın, aslında İslâmi ibadet yeri haline getirilmiş eski bir Sasani eyvanı olması da pekâlâ ihtimal dahilindedir.

II. ORTA İSLÂMİ DEVİRDE C.: Türklerin siyaset âleminde önemli bir mevki almaları ile Arap C. tipi geleneği yanında bir de Türk C. tipi geleneği ortaya çıkmıştır. Bazı yerlerde ise bunların birbirlerine (Memlûk üslûbu) veya yerli mimarilere (Hind) karışarak yeni tipler meydana getirdikleri de tesbit olunur.

A. Arap âlemi: 1. *Fatımiler devri*: Mehdi Übeydullah tarafından Kuzey Afrikada yayılan Şîilik, 909 da Mehdiye'nin alınması ile kuvvetlenmiş ve burada büyük *Mehdiye C.* si yapılmıştır. Bu C nin plânı Mağribî geleneğine tamamen uyar. Kıbleye dikey dokuz sahından ortadaki geniş ve iki ucu kubbeli olup, kıble duvarı önünde ise geniş bir enine sahın vardır. At nalı biçimindeki kemerleri taşıyan sütunlar eski harabelerden toplanmıştır. Avlu cümle kapısı ise dışarı taşkındır. 969 da Mısırı ele geçiren Fatımi kölelerinden Cevher, bugünkü Kahirede *Camiü'l-Ezher* (972) i yaptırmıştır. Sonraları medrese haline getirilen bu C , avlulu ve sütunlu tipin bir nümunesi olmakla beraber, İrandan gelen bir tesirle orta eksen sahnı üzerindeki kubbelerin intikali kırık sivri kemerli tromplarla yapılmış, ayrıca bir yenilik olarak kıble duvarına bitişik iç köşelerde de birer kubbe inşa edilmiştir. Aynı yenilik Kahirede 991 de El-Aziz tarafından başlanarak 1012 de El-Hakim zamanında biten *El-Hakim C.* sinde de görülür. Son derece özenilmiş bir taş işçiliğinin bulunuşu, burada muhtemelen Suriyeli veya Güneydoğu Anadolulu ustaların çalıştığını gösterir. 1087 ve 1304 teki ilâveler dikkate alınmadığı takdirde El-Hakim C si revaklı avlulu ve payeli bir C dir. Ancak bu avlunun dışarı taşkın cümle kapısı ve cephedeki çifte minare kaidesi, Arap C. tipinde de bir dış mimari fikrinin başladığına işarettir. Asyadan

Belh'teki Yeşil Camının harabeleri (Afganistan, XV. yüzyıl)

gelen tesir, kemerlerin sivri oluşunda da kendisini belli eder. Emîrü'l-cuyuş (= Başkumandan) Bedrü'l-Cemalî tarafından Kahirede Mukattam'da 1085 te yaptırılan *El-Cuyuşî C.* si ise her bakımdan yenilik gösteren bir binadır. C. nin batı tarafında üç bölümlü bir methal binası, solda ise Mısırda ilk defa olarak görülen kubbeli bir türbe vardır. İki yanında tonozlu odalar bulunan ufak bir iç avludan üç gözlü bir kemerle geçilen harim ikisi kıble duvarına bitişik, ikisi serbest dört payeye binen tromplu bir kubbenin örttüğü maksure kısmı ile bunu üç tarafından saran çapraz tonozlu beş bölümden ibarettir. Sivri kemerler ile Mısırda ilk defa kullanılan tuğla mukarnaslar (= stalaktitler) ve alçı mihrap tezyinatı, Asyadan tesirler gelmiş olduğunun açık delilleridir. Kare şeklinde bir kule halindeki, şerefesi kubbeli minare, avlu methalinin üstünde yükselir. Küçük *El-Akmar C* (1125) sinin ise en önemli tarafını, tamamen taştan yapılmış, içleri istiridye kabuğu şeklinde işlenmiş sivri kemerli nişler, stalaktitler, kûfi yazı frizleri, madalyonlar ile süslü ve evvelce üzerinde bir de minare bulunan methal cephesi teşkil eder. Asya tesirleri kubbe intikali, kat kat tromplar ile temin edilmiş *Seyyide Rukiye meşhedinde* de kendilerini gösterir. Kahire suru dışında *Vezir Salih Talay C.* (1160) si de bir meşhet mahiyetindedir. Burada plân tamamen eski geleneğe uygun olmakla beraber, kırık sivri kemerler; yazı frizleri, oyma işleri ve pencereler C. mimarisinde Doğudan gelen bir süsleme zevkinin izlerini taşırlar.

2. *Kuzey Afrika*: Burada Fatımi valileri az sonra bağımsızlıklarını ilân etmekle beraber, yaptıkları büyük C. lerde ilk Mehdi C. sinin tipine bağlı kalmışlardır. Halbuki Mısırdaki Fatımi sanatı kuvvetli Selçuk tesiri altında yavaş yavaş esas geleneğinden uzaklaşmıştı. Aslı 849 a ait olmakla beraber 981 de yeniden yapılan *Sfaks C.* si plân bakımından bir payeli C. dir. Ancak at nalı biçimindeki kemerlerin düz bir çatıyı değil, fakat çapraz tonozları taşıdıkları görülür ki, gelenekteki tip üzerinde ta b k edilen bu önemli değişiklik, aynı bölgede *Manastır C.* sinde de vardır Sfaks C. sinin minaresi ise kare şeklinde bir burç halindedir. Cebel Masdit'te *Beni Hammad C.* (1007) sinin etrafı revaklı bir avlunun ekseni üzerinde yalnız, avluya bakan cephesi süslü, 25 m boyunda tabanı kare şeklinde bir minaresi vardır. Mihrap önünde evvelce duvarla ayrılmış maksuresi bulunan harim ise sütunlarla bölünmüş sahınlar halindedir. Ve bu bakımdan, eski Arap C. tipine tamamen uygundur.

3. *Sicilya*: 827 den 1089 a kadar İslâm idaresinde kalan Sicilya adasındaki C. lerden, bunların, mimarileri hakkında fikir verecek hiçbir ize raslanmamıştır. Ancak Normanlar devrinin süslemeleri, buradaki süsleme üslûbu hakkında tahminler yürütmeğe yarıyabilir.

4 *İspanya*: Burada yapılan C. lerden evvelce bahsi geçen *Kurtuba C.* sinden başka nümune kalmamış gibidir. Bu C. nin avlu kapısına bitişik olarak daha eski bir minarenin yerinde III. Abdurrahman (912-961) zamanında yapılan dört köşe muhteşem minare, C. 1593 te kilise haline getirilirken, yıktırılmış ise de, İşbiliye (Sevilla) de üslûpça onun benzeri olan *Giralda*, dış cepheleri tamamen niş, kemer, pencere ve kabartma örgü motifleri ile süslü olan bu minareler hakkında bir fikir verir. Birçok eklerle genişliyen Kurtuba C. sinin bir sütun ormanı halinde yayılan iç mekânı, sayıları beş yüzü bulan kemerleri ve bunların renkli süslemeleri ile göz alıcı bir tesire sahiptir. Plânın bütün sadeliğine rağmen üst üste bindirilmiş kemerler ve sütunlar ile âdeta oynıyan cüretli bir mimari, 961 de

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1. Samerra(Samiriye) C. si (Irak), 2. Zeytine C. si (Tunus şehri, Tunus), 3. Cenne (Djenné) C. si(Fransız Sudanı), 4. Kayruan C. si (Tunus), 5. Ahmediye C. si (Bağdat, Irak), 6. Figig C. si (Fas), 7. Kerbelâ Türbe C. si (Irak), 8. Hasan Basri C. si (Basra, Irak), 9. Kurtuba (Cordoba) C. si (Endülüs, İspanya)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

yapılan maksure kısmında en son haddine ulaşmıştır. Buradaki kemerlerin iç kenarlarının dişler halinde işlenişi ve kubbenin zengin bir kaburga sistemine sahip oluşu da İspanyadaki C. mimarisinde yenilikler arandığını gösterir. Tuleytule (Toledo) de 980 e doğru yapılmış şimdi Cristo de la Luz kilisesi olan C. de de tamamen kaburgalarla kurulmuş birçok kubbeler bulunduğu görülür. Hattâ bu C. nin yüksek bir kubbe etrafını çeviren daha ufak sekiz kubbeden meydana gelmiş olduğu düşünülebilir. Bu C. nin diğer bir özelliği de zengin tuğla süslemeleriyle bezenmiş asıl cephesidir ki, bu husus C. nin etrafı çevrili bir avlusu olmadığını düşündürmektedir. İspanyadaki hemen hemen bütün C. lerin tahribedilmiş olması buradaki gelişmelerin tam olarak öğrenilmesine imkân bırakmamaktadır.

5. *Kuzeybatı Afrika*: Medeniyet bakımından tamamen Endülüs tesiri altında kalan Murabitlerin, Afrikanın bu bölgesinde yaptıkları C. lerin tipleri eski Arap tipine uygundur. *Cezayir C.* (1096) sinde beş sahın derinliğindeki harimin kalın payeler tarafından taşınan kemerlerinden, kıbleye dikey olanların kenarları sade, paralel olanların ise Kurtuba C. sindeki gibi dişlidir. *Tlemsen* (Tlemcen) *C.* (1135 te bitti) si de iç görünüşü bakımından öncekine benzer. Ancak maksure bölümünün yerinde, kaburgalı bir kubbe yükselir. Fasta her ikisi de 859 da yapılarak, 956 da genişletilen ve minare eklenen *El-Karaviyin* ve *El-Endülüsî C.* lerinin şimdiki binaları 1203-1207 ye aittir. Bu C. lerde avlu oldukça ufalmış, yan revaklar derinleşmiş, harim ise daha çok derinleşmiş olmakla beraber plân geleneğe uygundur. Sahınların üstleri çifte meyilli çatılarla örtülmüştür. El-Endülüsî C. sinde minarenin ekseninin C. ninkinden farklı oluşu ilk C. nin kıble yönünün şimdikinden değişik olduğunu gösterir. Muvahhidlerden Abdülmümin'in 1146 da Merakeşi ele geçirdiğinde yaptırdığı C. nin de daha inşaat bitmeden, kıble yönünün yanlış olduğunun anlaşılması üzerine yıkıtırıldığı ve yalnız kıble duvarının bırakılarak, bunun yeni yapılan *Kutubiye C.* sine methal cephesi olduğu bilinir. Bu C. nin kare minaresi, parlak ışık altında kuvvetli gölge-ışık oyunları gösteren süslemelerle kaplıdır. Plân az değişiklikler ile eski geleneğe uygundur. Hayli küçülen avluda yan revakların derinliği dört sahın genişliğini bulmuştur. Harimde ise, kıble duvarı önündeki enine sahnın üstünde beş yerde mukarnaslı kubbeler yapılmıştır. Mağrıp'ın kubbe gibi bir mimari elemanı, C. mimarisinde kullanmağa çalıştığı fakat gelenekteki C. plânının hâkimiyetinden de bir türlü sıyrılamadığı anlaşılmaktadır. Abdülmümin Atlas'larda, Tinmâl'da yine gayet büyük bir C. yaptırmış olup, öncekine çok benziyen bu C. nin başlıca özelliği, minaresinin, mihrabın üzerinde yükselişidir. Hep aynı plânın, ufak teferruat farkları veya süsleme özellikleri ile tekrarlandığı bu C. lerin içinde yine Muvahhidlerden Yakubü'l-Mansur (1184-1199) tarafından Rabat'ta yapılmasına başlanan 183 × 140 m ölçüsündeki *Hasan C.* si özel bir önem taşır. İnşası bitmiyen bu çok büyük C. nin oldukça ufak ölçüdeki normal iç avlusundan başka parçalı mermer sütunlardan meydana gelen harimin iki yanında derinliğine uzanan sağlı sollu uzun iki avlusu daha vardır. Kutubiye, Giralda ve Kasba C. lerinin minarelerinin benzeri olan 45 m boyundaki (aslında 60 m olacaktı) minarenin iç rampası ortadaki katların etrafında dolanır. Merakeş'te *Kasba C.* sinin minaresi bu serinin en zengin süslemeli örneği olarak meşhurdur ve sonraki Fas C. lerinin minarelerine örnek olmuştur. 1393 te yapılan *Fas C.* si Muvahhidler devrinin C. plânının devamına işaret eder. Fasın küçük C. leri de geleneğe bağlı tipin küçük ölçüde misalleri olarak, kıble duvarına paralel bir iki sahından ibaret binalardır. Eski Arap C. tipinin hâlâ muhafaza edilmesi ile birlikte zengin alçı süsleri C. lerin içini kaplamıştır. Ebu Yakub'un 1294 te tamamladığı ve 1353 te Ebu İnan'ın ilâveler yaptırdığı *Taza C.* sinde eski plânla birlikte yeni süslemeleri (bilhassa maksure kubbesinde) bir arada buluyoruz. Aynı özellik daha ileri derecede Tlemsen'de *Seydi bin Hasan* (1296) ve *Evlâdü'l-İmam C.* (1310) lerinde görülen Marunîlerin, Tlemsen'in muhasarası sırasında *Mansura* denen ordugâhta yaptırdıkları etrafı hendekli C. (1303 te başlandı, 1336 da bitti) de bazı yenilikler dikkati çeker. Büyük kare minare cephenin ortasında taşkın bir çıkıntı halindedir. Kare avluda yan revaklar derin, harimin 13 sahnı ise kıbleye dikeydir. Ancak kıble duvarına paralel, enine üç sahın bunları kesmekte, mihrap önünde ise kubbeli, her bir kenarı 14 m olan büyük bir kare maksure kısmı bulunmaktadır. Bu C. nin 38 m boyundaki minaresi kabartma ve renkli süslemeleri bakımından Mağrıp'ın en güzel minarelerinden sayılır.

Keren C. si (Eritrea, Habeşistan)

B. Türk âlemi: 1. *Orta Asya*: Müslümanların Horasana 651 e doğru girmelerine rağmen, İslâmlığın Türk kavimleri arasında kökleşmesi Abbasi halifesi Memun'un 819 da idareyi Samanoğullarına bırakması ile mümkün oldu. Horasan valisi Kuteybe ibn Müslim'in Buhara, Semerkand v. b. yerlerde yaptırdığı bilinen C. lerden ise hiçbir iz kalmamıştır. En eski İslâmi Türk binası olan Buharada Samanoğlu İsmail'in türbesi köşe tromplarına binen büyük kubbesi ile Türklerde kubbeli âbidevi yapılara karşı olan temayülü göstermesi bakımından önemlidir. Gazne'de Sultan Mahmut tarafından kurulan C. ler de 1150 ye doğru tahribedilmişlerdir. Ancak Mahmut ve Sultan Mesut'un, gövdeleri sivri çıkıntılı ve tezyinatlı zafer kuleleri, Türk tipi ince uzun minarelerin mimarisine ve bilhassa mânasına öncü sayılabilirler. Karahanlılardan Arslan Han (1087-1130) ın Buhara'da 1121 de yaptırdığı *Kalyan C.* (1400 e doğru tamir görmüştür) si bilhassa minaresi bakımından çok önemlidir. Eski geleneğe uygun olarak avlulu ve payeli tipte olan bu C. nin 52 m boyundaki minaresi, üst kısmındaki tamirler bir yana, aynen kalmıştır. Gövdesi tuğla frizler ile süslü olan bu minare uzun bir koni biçimindedir. Uskent'te XI. yüzyıla ait 17 m boyundaki minare de (yanındaki C. yenidir) aynen Kalyan C. si minaresinin özelliklerini taşır. Gövdesi bir çubuk demeti şeklinde taşkın çıkıntılarla kaplı Çar Kurgan minaresi ise eski Türk mimarisinde çok sevilen motifleri aksettirir. Çeşitli istilâlar ve inceleme güçlük-

leri yüzünden bu bölgelerdeki Türk C. lerinin mimarisi hakkında şimdilik açık bir fikir edinilememekte ise de, tanınan birkaç misal sayesinde Arap minaresinden gerek mâna, gerek estetik itibariyle tamamen farklı bir Türk minaresinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

2. *İran*: Selçuklu Türklerinin siyaset âlemine girişleri ile C. mimarisinde yeni bir tip kendisini göstermiştir. Sultan Melikşah (1072 - 1092) evvelce adı geçen İsfahandaki Mescid-i Cumayı tamir ettirirken, tam mihrabın önüne, payeli kısmın ortasına kubbeli muhteşem bir mekân ekletmiştir. Avlu tarafından bir eyvana bitişik olan bu kubbeli kısım, bazılarınca Sasani ateşgedelerinden mülhem olarak kabul edilmiş, bazıları ise bunu müstakil bir bina farz ederek (köşk - cami) bir kubbeli C. tipine esas kabul etmişlerdir. Sadece Türk hükümranlık fikrinin ve eskiden beri kubbe inşaatını arıyan bir zevkin, normal payeli bir C. nin içinde meydana getirdiği muhteşem bir maksureden başka bir şey olmıyan bu kısmın, harimin diğer kısımlarından ayrılmış olması, onun sultanın ibadetine tahsis edilmiş olduğunu açıkça gösterir. Ancak XII. yüzyılda bu C. nin avlu cephelerinin her birinin ortasına birer eyvan yapılarak sonraları klâsik bir C. tipi halini alan dört eyvanlı C. tipinin en âbidevi (170 × 140 m) nümunelerinden biri meydana getririlmiştir. Doğu Türkistandaki Buddhist ve Nesturi manastırlarından, ribatlarından veya kervansaraylardan menşeini aldığı iddia edilen bir avluya açılan dört eyvan ve aralarındaki iki katlı, önleri galerili höcreden ibaret mimari kompozisyonun, C. tipine mal edilişi, umumi kanaate göre, Selçuklu devrinde olmuştur. İran topraklarında yerli mimarinin baş unsuru olan eyvanın, C. mimarisinde Selçuklulardan da önce kullanıldığı hakkında ortaya atılan hipotez (meselâ: Niriz C. si) inandırıcı olmaktan uzaktır. İsfahan C. sinden sonra bütün bölümleri aynı devre ait olan en eski misali *Zavare C.* (1135) si teşkil eder. *Gulpaygan C.* (XII. yüzyıl başı) sinde ise harimde büyük kubbeli bir kısmın hâkimiyeti dikkati çeker (diğer kısımlar XIX. yüzyıla aittir). *Ardistan C.* (1158?) sinde de çok önemli bir yer alan kubbe kısmında, intikal, gayet zengin bir kemer ve tromp sistemi ile temin edilmiştir. Selçuk mimarisinde cephe tesirine verilen önemi, ana eyvanın iki yanında yükselen dışları tuğla tezyinatlı, yuvarlak gövdeli ince çifte minarenin cümle kapısı üstünde yer alışı ispat eder. Melikşah'ın Bağdatta yaptırdığı (1092) C. tamamen kaybolmuş ise de, burada ananevi payeli - avlulu tipin tatbik edilmiş olmasına karşılık dört payenin şekillendirdiği kare bölümlerin her birinin üstlerinin küçük birer kubbe ile örtüldüğü bilinmektedir. Büyük Selçuklulardan Sancar (ölm. 1157) ın Mervde türbesinin bitişiğindeki C. si Moğol istilâsında tamamen yok olmuştur.

3. *Suriye - Doğu Anadolu*: Büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanması ile ortaya çıkan muhtelif Atabey devletlerinde de C. mimarisinde gerek tip, gerek tezyinat bakımından önemli gelişmeler dikkati çeker. Musul - Halep atabeyi Nureddin Zengi tarafından yaptırılan Musul *Cami i Kebir* (1148) inin gövdesi frizler halinde süslü ince yuvarlak minaresi ve su mermerinden muhteşem mihrabı bu özellikleri aksettirirler. Esası Melikşah devrine ait olan *Diyarbakır Ulu C* si ise eski Emevi C. tipine uygundur. Revaklı bir avluyu, enine uzanan kıbleye paralel payeli üç sahından ibaret bir harim takibeder. Ana eksen üzerinde mihraba uzanan yüksek çatılı eksen sahnına sahip bulunan bu C. nin 1118 e doğru Artukoğlu Elaldı tarafından yaptırılan esas cephesi ise, ihtişamlı tezyinatı ve zengin sütun tertibi bakımından İlkçağın tiyatro sahnelerini (skene - frons) hatıra getirir. Halbuki *Meyyafarikin* (= Silvan) de 1031 tarihli başka bir C. nin yerinde Artukoğlu Necmeddin (1152 - 1179) in yaptırdığı *Ulu C.* gayet itinalı bir taş işçiliğinden başka yeni özellikler de gösterir. C. enine uzanmakta, mihrap önünde ise büyük kubbe mekânı bulunmaktadır ki, burayı saran kanadlar payelerle ayrılmıştır. *Mardin Ulu C.* (1176) sinde de önceki gibi kubbeli ve enine açılan bir harim vardır. İnşa tarihi bilinmiyen *Urfa Ulu C.* si enine uzanan üç sahından ibaret basit bir yapıdır. Bu C. nin tek özelliği payeler arasındaki bölümleri örten çapraz tonozlardır. Halep, Diyarbakır, Urfa C. lerinin kare minareleri ise bu hususta hâlâ eski Emevi geleneğine bağlı kalındığını gösterir. Artukoğlu Yılık Aslan (1184 - 1200) ın başlattığı ve Artuk Aslan (1200 - 1239) ın tamamlattığı *Dunaysır* (= Kızıltepe) *Ulu C.* sinde revaklı avlu yoktur (belki yıkıldı ?). Harim ise enine, kıble duvarına paralel üç sahından ibarettir. Ancak, mihrap önünde kuvvetleri payelere binen, 10,50 m çapında büyük ve yüksek bir kubbe C. nin genel mimarisine hâkimdir. Hâkim bir ana kubbenin etrafını at nalı gibi saran payeli harim, değişik bir şekilde *Van Ulu C.* sinde de (XIII. yüzyıl ?) görülür. Yalnız burada methal kısmında ayrıca bir paye dizisi daha bulunmakta ve evvelce C. önünde bir avlu olduğu zannedilmektedir. Şimdiki şeklini 1274 te alan *Malatya Ulu C.* sinde ise değişik bir tip ile karşılaşılmaktadır. C. derinliğine uzanmakla beraber payeli yan kanadların kemerleri kıbleye paralel sıralanmakta, ortadaki geniş bir eyvanı, bir kubbe takibetmektedir. Böylece bu C. eyvanlı - kubbeli tipin bir örneği olmaktadır. Aynı tip çok daha zayıf bir şekilde *Hısnıkeyfe* (= Hasankeyf) *Ulu C.* sinde de (1394) görülür. Bu bölgenin taştan yuvarlak gövdeli minareleri ise şekil bakımından Türk, süslemeleri bakımından ise Arap minare mimarisine bağlanırlar.

4. *Anadolu*: 1071 de Malazgirt zaferi ile Türklere açılan Anadoluda ilk C. lerin payeli tipte oldukları anlaşılmaktadır. Iklim şartları yüzünden ve sanat zevki bakımından derhal bazı değişiklikler de tatbik edildiği tesbit olunmaktadır. *Ani C.* (1100 e doğru) sinde bodur yuvarlak taş payelerin, yine taştan tonozları taşıdıkları görülür. Muazzam bir prizma halindeki taş minare ise, Türk minarelerinin zafer anıtı karakterini bu eski Ermenistan başşehrinde gayet güzel belirtir. *Sivas Ulu C.* (1100 e doğru) si Danişmendliler devrine aittir. Düz bir çatının örttüğü bu C. nin harimi her sırada beş paye ile kıbleye dikey on bir sahna ayrılmıştır. Minaresi ise ancak XIII. yüzyılda yapılmıştır. Rükneddin Mesud zamanında 1155 te inşasına başlanarak, 1220 de I. Alâeddin tarafından bitirilen Konyada *Alâeddin C.* si birçok ekler yüzünden plânının hayli değişmiş olmasına rağmen ilk şeklini açıkça belli eder. Şamlı Muhammed ibn Halvan adlı mimarın eseri olan bu C. de revaklı avlu yoktur. Sert iklim yüzünden avlu cephesi kapatılmıştır. Mihrap önünde kubbeli bir kısmın ve etrafında eski binalardan toplanma sütunlarla ayrılmış sahınlı kanadlar vardır. Sütunları bağlıyan sivri kemerler kıble duvarına paralel uzanırlar. *Kayseri Ulu C.* (1140 a doğru) si ananevi payeli tipte yapılan değişikliği gösteren önemli bir nümunedir. Burada derinliğine sekiz sahın, enine ise beş kemer dizisi vardır. Tam ortaya raslıyan bölümün evvelce üstünün açık olduğu (şimdi örtülüdür) ve bunun ananevi avlunun son derece küçülmüş ve mahiyetini kaybetmiş bir hâtırası

1

2

3

4

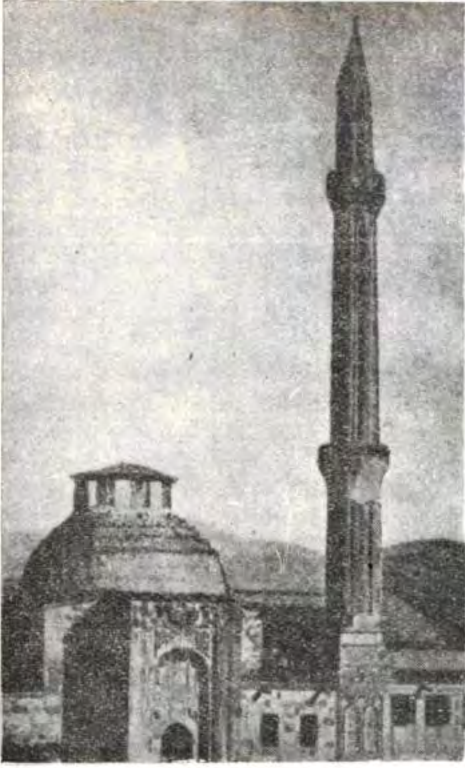
5

6

1. Selimiye C. si (Edirne), 2. Orhan C. si (Bursa, 1304), 3. Bayezid C. si (İstanbul), 4. Süleymaniye C. si (İstanbul), 5. Sultan Ahmet C. si (İstanbul 1616, Mimar Mehmet Ağanın eseri), 6. Şehzade C. si (İstanbul 1543, Mimar Sinan'ın eseri)

olduğu anlaşılmaktadır. Mihrap önündeki bülümde de büyük bir kubbe vardır. Konyada II. Kılıç Aslan (1156-1162)ın veziri Ebu Sait Altınapa'nın yaptırarak 1332 de tamir gören *İblikçi C.* si enine uzanan avlusuz bir binadır. Haçvari kesitli iki sıra halindeki 12 paye iç mekânı, üzerleri çapraz tonozlarla örtülü yirmi iki bölüme ayırır. Cümle kapısından mihrap istikametinde sıralanan üç bölümün üstleri kubbeli tonozlar ile kapatılmıştır. Saltukoğlu Mehmet Kızıl Aslan'ın yaptırdığı *Erzurum Ulu C.* (1179) si de 24 paye ve 16 duvar payesine dayanan kubbe ve tonozlarla örtülüdür. Kayseride Adsız Elti adına yapılan *Külük C.* (1209) sinin ortasında üstü açık avlu bölümü ve mihrap önünde de dört kemere binen bir kubbesi vardır. Aynı tipin daha gelişmiş misali ise Niğdedeki *Alâeddin C.* (1224) sidir. Derinliğine uzanan bu C. nin üstünü, kalın payelere binen on beş tonoz örter. Kıble duvarı boyunca sıralanan bölümlerin üstleri kubbelerle kapatılmıştır. Binanın tam ortasındaki kısmın ise, ananevi iç avlunun bir hâtırası olarak üstü evvelce açık bırakılmış idi (şimdi kapalıdır). Türk tipindeki minaresi yuvarlaktır. Mengüçoğullarından Ahmet Şah'ın yaptırdığı *Divriği Ulu C.* (1228) si aynı eksen üzerinde uzanan bir şifahane (= hastane) ye bitişiktir (mimarı: Ahlatlı Hürremşah). Cümle kapılarının kabartma taş tezyinatı sanat tarihinde özel bir önem taşıyan bu C. nin içi her biri beş sütunlu dört sütun dizisi ile uzunlamasına beş sahına ayrılmıştır. Kemerler kıble duvarına dikey sıralanmaktadır, ortadaki sahın daha geniştir. Mihrap önünde de büyük bir kubbe yükselir. Harimi teşkil eden bölümlerin tonozlarının (19 u orijinaldir) değişik oluşu, monoton olmağa müsait bir plânda değişikliğin dâhiyane bir surette temin edildiğini gösterir. Kayseride medrese ve türbeden ibaret bir manzume teşkil eden *Huvant Hatun C.* (1237) sinde de kare payeler, sahınları ayırırlar; mihrap önünde kubbeli bir bölüm ile ortada avlu kalıntısı kare bir iç bölüm mevcuttur. Adını helezonlu çubuklu minaresinden alan Amasyada *Burmalı minare C.* (1243) sinde payelerin ayırdığı dokuz bölümden eksen üzerindeki üçünün kubbeli oldukları görülür. Konyada vezir *Sahip Ata C.* (1258) sinin plânının basit oluşuna karşılık, cümle kapısı muhteşemdir (mimarı: Kelûk b. Abdullah). İstalâktitli derin bir nişin içindeki methalin üstünde gövdeleri çubuklu bir çift minare olduğu bilinmektedir (biri tamamen, diğeri yarısına kadar yıkılmıştır). Fikir bakımından kökü Asya - Türk sanatına dayanan bu kapı, cephesini süsliyen tezyinat ve nispetleri bakımından tamamen Anadolu Selçuk üslûbundadır. Nihayet her ikisi de belki XIV. yüzyıla ait *Amasya Gök Medrese C.* si ile *Divriği Kale C.* si, uzunluğuna sıralanan paye dizileri ile sahınlara ayrılmış ve bölümlerinin her biri birer kubbe ile örtülü C. lerdir. Böylece Anadoluda, C. tipinde kubbe gibi bir mimari unsuru ön plâna alma temayülü olduğu dikkati çeker. Anadolunun bu kâgir C. leri yanında birtakım ahşap direkli önemli C leri de vardır ki, bunların bazıları günümüze kadar gelmiştir. Beyşehirde *Eşref - i Rumî C.* (1298) si mukarnaslı ahşap başlıkları olan ağaç direklerle eşit sahınlara ayrılmıştır. C. nin avlusu yoktur. Harimde orta bölümün üstünün açık oluşu ve burada bir şadırvanın bulunuşu, bu bölümün menşeinin avlu olduğunda şüphe bırakmaz. 1272 de yapılarak 1341 de Karamanlılar devrinde tamir gören *Afyon Ulu C.* sinde de duvarların taştan olmasına rağmen içi 5,10 m boyunda ağaç dikmelerle sahınlara ayrılmış ve kâgir C. lerde olduğu gibi, orta sahın geniş bırakılarak kirişler kıbleye dikey uzatılmışlardır. Aynı esaslara göre yapılmış ahşap direkli C. lere başka yerlerde de raslanır. Ankarada kıbleye dikey beş sahınlı *Aslanhane C.* (mimberi 1290 tarihli?) si ve *Abi Elvan C.* (inşa edenin ölm. 1328) si, Kastamonu - Daday yolunda Candaroğlu Mahmut Beyin yaptırdığı *Kasaba C.* (1366) si uzunluğuna sahınlar halinde tertibedilmiş bu ahşap C. lerin başlıca misalleridir. XIV. yüzyılda Anadoluda payeli ulu C. tipinin değişik şekilleri ile karşılaşılır. Eski geleneğe bağlı *Ermenak Ulu C.* (1302) si, veya *Ereğli Ulu C.* (tarihi meçhul) si, *Birgi Ulu C.* (1312) si, *Tire Ulu C.* (1350) si düz ahşap çatı ile örtülü, paye dizileri ile kıble duvarına paralel sahınlara ayrılmış basit enine yapılardır. Bu arada Karamanda *Gaferyat C.* (Karamanlı devri) si gibi derinliğine uzanan bazı az raslanır misaller de vardır. Buna karşılık aynı tipin bölümleri tonozlar ile örtülü nümunelerine *Sinop Ulu C.* si, *Antalya Yivli Minare C.* (1372) si, *Manisa Ulu C.* (1378) sinde raslanır. *Milas Ulu C.* (1378) sinde ise ortadaki kubbeli ve tonozlu iki mekânı çapraz tonozlu bölümler çevirirler. Aynı tipin daha gelişmiş şeklinde payeler ile ayrılan bölümlerin her biri bir kubbe ile örtülü bulunmaktadır ki, çok kubbeli ulu C. tipinin en tanınmış misali olarak Osmanlılar devrine ait *Bursa Ulu C.* (1399) si gösterilir. C. dört sıra halinde beşer kubbeden yirmi kubbe ile örtülmüştür. Bir bölümün ortasında bulunan şadırvan eski iç avlunun varlığını devam ettirir. Geliboluda *Cami - i Kebir* (1385) tarafından da evvelce temsil edilen bu tip, I. Murat (1363 - 1389) zamanına ait *Filibe Cuma C.* sinde de yan bölümleri tonozlu olarak tatbik edilmiştir. Edirnede *Eski C.* (1403 - 1414) de aynı ulu C. tipinin dokuz kubbeli bir misali ile karşılaşılır. Ortada dört ağır paye, bölümleri ayıran kemerlere istinat teşkil etmekte, eksen üzerinde sıralanan üç bölümün kubbeleri ise değişik ve daha zengin görünüşlü intikalleri ile, bu bölümlerin ilk C. lerden beri belirtilen önemine işaret etmektedir. Anadoluda ananevi payeli tip çeşitli varyantlar halinde gelişirken, Aydınoğlu İsa Bey tarafından yaptırılan Ayasluk (Ephesos) da *İsa Bey C.* (1375) si yeni özelliklerin toplandığı bir eser halinde ortaya çıkmıştır. Şamlı Ali adındaki bir mimarın yaptığı bu C. nin dışarıdan duvarla ayrılmış revaklı avlusu köşelerindeki minareleri ile Osmanlı C. mimarisinin avlularına örnek olmuştur. Enine uzanan harimi Ümeyye C. sini hatırlatan bu C. de kıbleye paralel ikişer sahından başka, eksen üzerinde birbirini takibeden iki kubbe inşa edilmiştir. Hızla yeni tiplere doğru gelişen Türk C. mimarisi kısa zamanda yeni bir şekle ulaşmıştır. Yanlardaki revakları derin bir avlusu olan *Manisa Ulu C.* (1366) sinde harimde, ortada sekiz istinada dayanan 10,80 m çapında büyük bir kubbe vardır. Bu kubbeli kısmın üç tarafı bir at nalı gibi, küçük kare bölümler ile sarılmıştır. Ananevi maksure kubbesinde Artukoğulları C. lerindeki gelişme bir kademe daha ilerledikten sonra Edirnede *Üç Şerefeli C.* (1438 - 1447) de yepyeni bir görünüş almıştır. Kubbeli revaklı avlunun dört köşesinde yükselen gövdeleri değişik süslemeli dört minare (üst kısımları yenidir) ile süslenen bu C. öncekinde olduğu gibi enine uzanan bir harime sahiptir. Bu harimin tam ortası 24 m çapında bir ana kubbe, birer paye ile ayrılan yanlardaki kanadların her biri ise ikişer kubbe ile örtülmüştür. Payeli çok kubbeli ulu C. tipi hızla gelişirken, Anadoluda Türk C. plânı tipler de yaratmış bulunuyordu. Bunlardan biri tek kubbeli C. tipi, diğeri ise ⊥ şeklinde plânlı C. tipidir ki bu, bir dereceye kadar tek kubbeli tipin bir varyantı da sayılabilir. Bunların her ikisi de kendi esasları içinde az veya

1

2

3

5

4

1. İnce Minareli C. (Konya, 1262), 2. Mihrimah C. si (Edirnekapı - İstanbul), 3. İbrahim Paşa C. si (Nevşehir), 4. Sultan Selim C. si (İstanbul, 1522), 5. Halepte C. ler (Osmanlı devri)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

çok farklar, yenilikler gösterir. İznikte *Hacı Özbey C* (1333) si, *Hacı Hamza Bey C.* (1345) si sütunlu bir son cemaat yerini takibeden tek kubbe ile örtülü bir harimden ibarettirler. Aynı yerde vezir Hayreddin Paşanın yaptırdığı ve adını yeşil çinilerle kaplı minaresinden alan *Yeşil C.* (1378-1391) [mimarı: Hacı Musa] biri kubbe, ikisi aynalı tonozlar ile örtülü üç bölümlü bir son cemaat yerini takibeden hariminde önemli bir özelliğe sahiptir. Kubbeli iç mekân, methâl duvarı önünde sıralanan ve kubbealtı mekânından iki sütunla ayrılan tonozlu üç bölümle uzatılmıştır. Bütün bu kubbeli C. lerde kubbe intikalinin Türk üçgenleri ile temin edildiği görülür. İnönünde *Hoca Yadigâr C.* (1370) si de bu tipin bir örneğidir. Yeşil C. derecesinde önemli ve onun kadar özenilmiş bir mermer işçiliğinin değerli bir başka eseri de Milâsta *Hoca Firuz Bey C.* (1394) sidir (mimarı: Hasan b. Abdullah). Burada payeli açık bir son cemaat yerini takibeden esas bina üstü sahte kubbe tekniğinde bir örtü ile örtülü bir methal bölümünden geçilen tek kubbeli bir salondan ibarettir. Methal bölümünün iki yanında da kubbeli birer kanad vardır ki, bunlar bu C. ye bir dereceye kadar ⊥ tipi bir görünüş verirler. Nihayet Balat (Miletos) ta *İlyas Ber C.* (1404)si tek kubbeli tipin güzel nümunelerindendir. Osmanlı Türk devletinin kuruluş ve ilk gelişme devri olan XIV. yüzyılda ortaya çıkan ikinci C. tipi olan ⊥ plânlı C. lerin şimdiki halde bilinen en eski nümunesi ise Tirede *Yahşi Bey C.* (1333) sidir. Bir son cemaat yerinden sonra eksen üzerinde birbirini takibeden kubbeli iki salondan ve birinci salonun iki yanındaki yine kubbeli odalardan ibaret olan bu tip C lerin ilk örneklerinden biri de Bursada I. *Orhan C.* sidir. Cephelerinde taş ve tuğla işçiliği gösteren bu C. 1339 da yapılmış ve 1475 te tamir edilmiş olmasına rağmen, en eski önemli örneği teşkil etmektedir. Menşei hususunda kesin bir bilgi olmıyan, eski medrese tipinden doğduğu iddia edilen bu tip C. lere İmparatorluğun birçok büyük şehirlerinde raslanmıştır (Filibe, Bursa, Amasya, Edirne, Üsküp, Ankara). Filibe *İmaret C.* (1359) sinin bu tipin basit bir örneği olmasına karşılık, Bursada I. Murat (1359-1389) tarafından yaptırılan *Hüdavendigâr C.* si az raslanır bir özellikle iki katlıdır. Eksen üzerindeki biri beşik tonozlu, diğeri kubbeli çifte harim mekânı C. üst kat yan kanad hücreleri ise medrese odaları olarak düşünülmüştür. Beş kubbeli son-cemaat yerinin üstündeki, dışarıya ikiz kemerler ile açılan galeri, başka bir yerde görülmiyen hususiyetiyle C. nin cephesine bir saray görünüşü verir. Bursada *Timurtaş C.* (XIV. yüzyıl sonları) si ve *Yıldırım Bayezid C.* (1390?) si, Amasyada *Bayezid Paşa C.* (1414) si, Edirnede *Gazi Mıhal C.* (1422) si bu tipin ayrı özellikler taşıyan örnekleridir. Bursada I. Mehmet için Mimar Hacı İvaz Paşa tarafından yapılan ve ancak 1424 te biten (inşaat hiçbir zaman tamama ermemiştir) *Yeşil C.* ⊥ tipinin en tanınmış ve en muhteşem eseridir. Eksen üzerindeki kubbeli ilk salon, ortasında bir şadırvan muhafaza ettiğine ve mihrap tarafındaki diğer kubbeli kısımdan daha aşağı seviyede olduğuna göre, iç avlu fikrinin devamına işaret etmektedir. Zaten bu tip C. lerde hakiki C. harimi önceleri sadece mihrap önündeki kubbeli kare mekândır; bu kısmın ayrılarak ancak bir kemerle diğer kubbeli kısma açılması da bunun delilidir. Amasyada *Yörgüç Paşa C.* (1428) si, Bursada *Muradiye C.* (1426-1428) si ve *Hamza Bey C.* (II. Murat zamanı) si, Üsküpte *İshak Bey* veya *Alaca C.* (1438) si, Edirnede *Muradiye C.* si, Ankarada *Karaca Bey C.* (XV. yüzyılın ılk yarısı) si ve nihayet Candaroğlu İsmail Beyin 1451 de Kastamonuda yaptırdığı *İsmail Bey C.* si bu devirde ⊥ tipi C. lerin başlıca misalleridir. Kısa bir süre içinde hızla yeni yeni tipler halinde C. mimarisini geliştiren Anadolu Türkleri, bu sayılanlardan başka XV. yüzyılda, orta kubbesi dört paye veya sütuna binen ve bu kubbeyi dört tarafından beşik tonozlu veya köşelerde kubbeli veya çapraz tonozlu bölümlerin sardığı diğer bir tip daha ortaya çıkarmışlardır ki, bunun misalleri de Dimotikadaki *Toğan Bey C.* si ile Atinadaki *Fethiye C.* sidir.

5. *Moğol istilâları devri*: Moğolların Gazan Han (1295-1304) tarafından İslâmlığı kabule sevk edilmeleri ile Asyada sönmeğe yüz tutan İslâm mimarisinde tekrar bir canlanma görüldü ise de, sonraki siyasi cereyanlar Moğolların eserlerinden pek azını yaşattı. Urmiye civarında Rizayadaki *Mescid-i Cuma* (XIII. yüzyıl) derinliğine gelişen payelerle ayrılmış üç sahınlı bir C. olup Anadolu C. lerini hatırlatır. Mihrap kısmında kubbeli bir kısım vardır. Gazan Hanın Tebrizin varoşu Şamdaki C. gibi veziri Reşideddin'in kurduğu Raşidiye şehrinden ve buradaki C. den bir iz kalmamıştır. Diğer veziri Taceddin Alinin 1312-1322 de Tebriz önünde yaptırdığı *Mescid-i Ali Şah C.* (sonraları el-Arg = kale adını almıştır) si, pek çok büyük ölçüde idi. 285 × 225 m ölçüsünde olan bu C. dört eyvanlı idi ve orta eyvanının açıklığı 30 m yi buluyordu (1809 da kalıntısı kale haline getirilmiştir). Natanz'ın *Mescid-i Cuma* (1304-1309) sı, kare avlusu ve değişik derinliklerdeki dört eyvanı ile aynı tipin küçük ölçüdeki bir örneğidir. Burada payeli kanadlar bulunmakta ve eksen dışında kalan büyük kubbe ise sekiz köşeli bir mekânı örtmektedir. Olcayto Han'ın Sultaniye ve Herattaki C. leri kaybolmuş iseler de, Sultaniyedeki türbesi (1309-1319) kubbe inşaatının gelişme derecesini gösteren önemli bir eserdir. Veraminde Ebu Sait'in yaptırdığı *Mescid-i Cuma* (1325) ile Yezd yakınındaki Abarkuh *Mescid-i Cami* (mihrabı 1338 tarihli) si ve Yezd *Mescid-i Cuma* (esası 1119) sına ait (1375 te tekrar yapıldı) dört eyvanlı ve mihraplı kısmı bubbeli C. tipinin örnekleridir. Bunlardan Veramin C. si ve Yezd C. si bilhasa muhteşem çini süslemeleri bakımından ayrı bir önem taşır. Kirman *Mescid-i Cuma* (1349) sı abidevi eyvana sahip ise de, mihrap önünde kubbeli mekânın olmayışı bakımından normal tipten ayrılır. Yine Yezdde Atabey Seyid Rükneddinin *Vaktü's-Saat* adındaki manzumesi (1325) bir C. etrafında toplanan kütüphane, medrese ve rasathaneden ibaret bir külliye idi (yalnız C. kalmıştır). Evvelkinden daha tahripkâr olan Timur istilâsından sonra Timur ve sülâlesi, inşaatlarını sadece kendi şehirlerinde ve bilhassa Semerkandda yaptırmışlardır. Bu devirde C. inşasının ikinci plâna atılmasına karşılık, medrese, türbe ve meşhet inşası önem kazanmıştır. Bu arada musallalar da yapılmıştır. Geniş bir meydanın kenarında yükselen bir eyvanın dip duvarına mihrap yerleştirilmiş, bunun yanlarına da daha küçük eyvanlar inşa edilmiştir. Herat musallasında mimberin, sağdaki eyvanın dış kenarında olduğu görülür. Böyle bir musalla veya açık hava C. si, Buharada sur dışında mevcuttur (esası XII. yüzyıl?). Timurun doğum yeri olan Keş'teki sarayının (1396) ortada bir eyvan ile yanlardaki ileri taşkın bir çift burçtan ibaret cümle kapısı o devrin C. kapılarına tesir etmiş gibidir. Timurun Türkistan şehrinde Ahmet Yesevî için yaptırdığı (mimarı: Şirazlı Hoca Hüseyin) meşhet C. (1397) bu benzerliği açıkça gösterir. İki yanı burçlu methal eyvanı, plânı dört eyvanlı ve mihrabı kubbeli C. tipine

uygun *Saray Mülk Hanım* (veya Bibi Hanım) *Medresesi* (1398 - 1405) nde de göze çarpar. Minareler dış duvarın dört köşesinde yükselmekte ise de. malzemesinin kötülüğü yüzünden bina daha yapıldığı günlerde yıkılmağa başladığından bunlar da devrilmiştir. Adlarının medrese olmasına rağmen aynı zamanda C. de olan bu büyük yapıların daha küçük ölçüdeki bir benzeri de *Uluğ Bey C.* si ve *Medresesi* (1417 - 1420) dir. Yalnız bu sonuncuda methal burçları yoktur. Ebülkasım Bahadır Hanın *Anav Kale C.* (1446) si büyük bir eyvanı ve yanlarda kubbeli kanadları olan bir binadır. Bunun en dikkate değer tarafı, Çin tesirine bağlanan, eyvan cephesini süsliyen iki muazzam ejder motifidir. Bu devrede yapılan önemli bir eser de Türkmen Karakoyunlulardan Cihanşah (1436 - 1467) tarafından Tebrizde yaptırılan *Mescid - i Kebud* (= Mavi C.) dur. Burada artık kubbenin hâkimiyeti çok belli bir şekil almakta, sekiz istinada dayanan büyük bir kubbenin örttüğü ana mekânı üç tarafından kubbeli bölümlerden meydana gelmiş bir dehliz at nalı biçiminde sarmaktadır. Köşelerinde minareler olan cephesinin ortasındaki büyük eyvan ise methali teşkil eder. 1780 de kubbesi çöktüğünden beri çok harap durumda olmasına rağmen, duvar ve eyvanlarında hâlâ muhteşem süslemelerin kalıntıları görülen bu C. nin bir benzeri de 1451 de Meşhed'de Emir Melikşahın yaptırdığı *Mescid - i Şah*tır.

C. **Eklektik üslûplar:** 1. *Hind*: İslâm ordularının 710 da Hindistanda Gücerat ve Sind'e girdiklerinde yapılan C. lerden bir iz kalmamıştır. İslâmlık ancak 1175 ten itibaren Muhammed Gorî idaresinde Hind'e nüfuz etmeğe başlıyan Afganlılar ile buraya yerleşmeğe başlamış ve bu sırada yapılan C. ler eski Hindu tapınaklarından meydana getirilmiştir. Nitekim Acmir'de şehir dışında Muhammed Gorî'nin 1193 te bir Hindu tapınağından çevirdiği *Arkhai - di kadşonpra C.* (= İki buçuk gün) si zengin işlemeli sütunları, taştan yontma kubbeli tavanları ile yerli Hind mimarisinin tipik bir eseri olmakla beraber, Sultan Altamış (1210 - 1235) zamanında dış görünüşü, tamamen İslâmi karakterde beş kemerli bir cephe inşa edilmek suretiyle gizlenmiş, ortadaki büyük sivri kemerli kapının üstünde de Türk geleneğine uygun olarak, gövdeleri çubuklu bir çift minare inşa edilmiştir (biri yıkılmıştır). Bu taştan cephe, çeşitli süslemeler ve yazı frizleri ile kaplanmıştır. Gorî kumandanlarından Kutbeddin Aybek'in Delhide kurdurduğu *Kuvvetü'l - İslâm C.* si de aslında girift bir şekilde kabartmalarla süslü taş payelerle bölünmüş bir mekâna sahip bir Cayna tapınağıdır. Her biri taştan küçük bir kubbe ile örtülü kare bölümlerden meydana gelen bu C. nin Hindu dış görünüşü, 1197 de önüne beş sivri kemer bulunan 150 ayak uzunluğunda tamamen İslâmi karakterde yeni bir cephenin yapılması ile gizlenmiştir. Bu kemerlerin bir özelliği sahte kemer - bindirme tekniğinde kurulmuş olmalarıdır. Sonraları birçok ilâvelerle genişliyen bu C. nin, yine Kutbeddin'in yaptırdığı *Kutb-minar* denen 72,5 m boyundaki (üst kısmı 1803 te yıkılmıştır) taş minaresi ise, Hind'deki İslâm sanatının Türk menşeine açıkça işaret eder. Koni biçimindeki bu minare, yatay yazı frizleri ile süslenmiş ve gövdesinin kitlevi görünüşü, sivri çıkıntılarla hafifletilmiştir. Hind'de avlulu - payeli C. tipinin, tapınakların da bu tipe çok uygun olması sayesinde kolaylıkla yerleştiğini Delhi yakınında *Şah Alem C.* (1351 - 1388) si ve bilhassa Delhide *Khirki C.* (1380 e doğru) si ispat ederler. Bu son C. nin sadece mimarisinde İslâmi karakterin hâkimiyeti görülür. Harimde kalın monolit payeler sivri kemerleri taşırlar, dış görünüşü tamamen İslâmi olan cümle kapısının iki yanında şerefesiz kısa iki minare vardır ki, koni biçiminde olmaları menşelerinin Orta Asya olduğunu açıkça gösterir. Harim, kemerler sayesinde kare bölümlere ayrılmış, bu bölümler kubbecikler ile örtülmüştür. Bengalde *Adina C.* (1358 - 1389) sinin İslâmi geleneğe uygun mihrap cephesinde, Hind üslûbunda yarım sütunlar görülmektedir. Delhi yakınında *Bagampurî C.* (1370) si ise çok kubbeli harimi ile bir taraftan Hind; büyük eyvanı, ana kubbeli mihrap mekânına açılan cümle kapısı ile, diğer taraftan Asya - Türk sanat geleneğine bağlanır. Cavnpur'da üç kubbeli *Atala C.* (1408) si bu cümle kapısı ve cephe eyvanı motifinin Hind'de aldığı yeni şekli gayet iyi belirtir. Ortasında Hind üslûbunda bir pencere bulunan kırık sivri kemerli methal eyvanının iki yanındaki cephe satıhları, pencereli katlar halinde taksim edilmiştir ki, bu da yerli eski Hind sanatından gelme bir özelliktir.

2. *Eyyubiler devri*: Bu devirde büyük ölçüde inşaat yapılmış olmasına rağmen C. inşasına pek önem verilmemiştir. Yayılmak tehlikesini gösteren Şiîliğe karşı cephe alan Sünni Eyyubiler, kendi inançlarını yayacak büyük medreseler yapmayı tercih etmişlerdir. Kahirede Salih Necmeddin medresesi (1242), dilimli çadır biçimindeki külâhlı minaresi, cephesindeki mukarnasları bakımından Asyadan gelen bir üslûbun hâkimiyetine işaret eder. Suriye ve Mısırda bu devirde yapılan medreselerde bu Asya karakterini daima bulmak mümkündür.

3. *Memlûkler devri*: Türk asıllı (1250 - 1382) ve Çerkes asıllı (1382 - 1517) olmak üzere ikiye ayrılan Memlûkler zamanında bilhassa Kahirede Türk ve mahallî Arap üslûbunun karışması suretiyle yeni bir C. üslûbunun doğduğu görülür. Burada eyvanın yerini ahşap çatılı uzun salonlar, tuğlanın yerini taş, çininin yerini de renkli taş kaplamalar almıştır. Kahirede *Sultan Baybars C.* (1269) si bu özellikleri gösterir. Ancak bu C. de plân yerli geleneğe bağlı kalmış geniş avluyu takibeden harim kıble duvarına paralel payeli altı sahından (kemerler yıkılmıştır) ve mihrap önündeki üç sahın genişliğindeki büyük maksure kubbesinden (yıkıktır) ibarettir. İleri taşkın cümle kapısı, süslemeleri ile Selçuk kapılarının yakın bir benzeridir. *El - Merdani C.* (1340) sinde revaklı avlu ve sütunlu harim muhafaza edilmiştir. *Şeyh Müeyyed C.* (1415 - 1420) si ve daha bazı küçük C. lerde (Kankah'ta *Barsbay* [1437], Bulak'ta *Kadı Yahya* [1448] C. leri gibi) avlulu - payeli C. geleneğinin hâlâ yaşadığı görülür. Buna karşılık Türk örneği dört eyvanlı medrese C. tipi Kahire C. leri üstünde önemli bir tesir göstermiştir. Sultan Kalavun'un bimaristan (=hastane), medrese ve türbeden ibaret külliye ile yaptırdığı *Kalavun C.* (1284 - 1285) si bu tipin en âbidevi örneğidir. Yalnız burada, büyük avlunun güney tarafında uzanan avlu genişliğindeki C. aynen bir bazilikada olduğu gibi, harimi uzunlamasına üç sahına bölen iki sütun dizisi ile bölünmüştür. C. nin beşik örtüsüne haşmetli bir yükseklik sağlamak için, boyları kısa olan sütunların üstlerine gayet uzun üzengi taşları bindirildikten başka, uzun kemer ayakları inşa edilmiştir. Asyai eyvan böylece iç görünüşünü, mahallî hattâ belki de Hıristiyan örneklerin tesiri ile oldukça değiştirmiştir. C. nin pencereli cepheleri ise âbidevi ifadeyi dışarıya da aksettirir. Ortadaki avlunun C. ye karşı gelen tarafında medrese bulunmakta, avlunun yan taraflarında da hücreler sıralanmaktadır. *İlmalak C.* (1319) sinde harim eyvanının genişliği avlu genişliğini de aşar. Dört eyvanlı tipin

örneklerinden *Sultan Hasan Medrese C.* (1356-1363) si kesme taştan yüksek ve çok katlı cephesi ve bu cephenin âbidevi karakterini bilhassa belirten cümle kapısı ile dikkati çeker. Ortadaki avluya açılan dört eyvandan güneydeki C. dir. Binanın dış çevresi ile dört eyvanın aralarında kalan kısımlar ise, küçük iç avlular etrafında toplanmış höcrelerden ibaret birer medrese olup bunların her biri, dört mezhepten birine ayrılmıştır. Yaptıranın kubbeli türbesi, C. nin kıble duvarına bitişiktir. İkisi kıble duvarı köşelerinde, ikisi methalin üstünde olması düşünülen minarelerin ancak ikisi yapılabilmiştir (bunlar da yıkılmıştır). Ufak farklar ve bilhassa C. hariminin derinliğinden ziyade enine açılması suretiyle aynı şema *Emirü'l-Yusufî C.* (1373) si, *Berkuk Medrese C.* (1386) sinde de tatbik edilmiştir. Bu sonuncuda beşik tonoz yerine ahşap çatının tercih edildiği görülür ki, bunun sebebi herhalde iklim şartlarında aranmalıdır. Çerkes Memlûkleri devrinde medreselerin önceki önemlerini kaybetmelerine karşılık C. etrafında toplanan manzumelerde, yaptıranın türbesinin bir sebil ve bir küttap (= mektep) ile birleşmesine özenilmiştir. Memlûkler devrinde C. ile birlikte muhteşem kubbeli bir anıt halini alan türbelerin en dikkat çekici bir örneği *Sultan Berkuk C.* (1400 e doğru) sidir. Tam bir simetrinin hâkim olduğu bu binanın, cümle kapısında çifte minare, geniş bir avlu ve harimin iki yanında yüksek kubbeli birer türbesi vardır. Türbe, sebil ve C. den ibaret topluluğun küçük bir örneği olan *Cevherü'l-Lala C.* (1430) sinde yan eyvanlar eski önemlerini kaybederek âdeta küçük bir hücre haline gelmiş, ana eksen üstündekiler ise avlu ile aynı genişliğe ulaşmıştır. Ancak bunlardan da geridekinin çok kısalmasına karşılık, esas harim eyvanı, yani C. azami derecede derinleşmiştir. Aynı esaslar *Kayıtbay C.* (1474) sinde görülür. Burada mihrap eyvanının genişliği avlu genişliğinden de fazla tutularak arka eyvan daha da daralmıştır ki, aynı özelliğin *El-İshakî* (1481) ve *Gani Bey* (1427) C. lerinde de bulunması, bunun genelleştiğini gösterir. Yan eyvanlar ise ufak höcreler halini almışlar, minareler de en had derecede süslenmişlerdir. Bu son özellik kalabalık süslemeye önem veren Memlûk sanatı için tabiîdir.

III. YENİ İSLÂMÎ DEVİRDE C.: A. **İranda C.:** İranda XVI.-XVII. yüzyıllarda, Safevi sülâlesi zamanında büyük ölçüde C. ler yapıldığı bilinmektedir. Şah Abbas (1587-1629) ın İsfahanda Meydan-ı Şah'ın kenarına yaptırdığı *Şeyh Lûtfullah C.* (1603) si muhteşem bir cümle kapısına sahip kubbeli bir C dir. Gerek bu eserde, gerek bu devrin diğer C. lerinde dikkati çeken en önemli husus, C. lerin iç ve dışlarının renkli, tezyinî çiniler, uzun yazı frizleri ile süslenmesidir. Aynı meydanın diğer tarafında Şah Abbas'ın 1616 da biten *Mescid-i Şah* (mimarı: Ebû'l-Kasım) ı ise, plân bakımından avlulu dört eyvanlı tipin yeni bir misalidir. Meydanın ekseni ile C. ninki aynı olmadığından, çifte minareli cümle kapısı eğri olarak yapılmıştır. İç avluya açılan eyvanlardan ortadaki daha geniş olup mihrap önündeki kubbeli mekâna eklenmiştir; yan eyvanların önlerine de yine birer kubbeli mekân eklenmiştir. Ananevi tipte bir yenilik olarak, kubbeli harimin iki yanında her biri sekizer kubbe ile örtülü, derinliğine uzanan birer salon ve revaklı birer avlu vardır. İranda bu devirde bilhassa meşhetler inşasına önem verilmiştir. Safevi ailesinin kurucusu Şeyh Safi (ölm. 1334) için Erdebil'de yapılan meşhedin C kısmı, sekiz köşeli plânı ile bir istisna teşkil eder (kubbesi yıkılmıştır). Duvarları nişler ve çiniler ile süslü olan bu C. nin yine büyük bir meydâna açılan cümle kapısı da 1648 de yapılmıştır. Şîilerin sekizinci imamı İmam Rıza için Meşhed'de yapılan *Meşhet C.* si, 1855 e kadar devamlı ekler ile genişletilerek, içi dışı tezyin edilmiştir. İç ve dış görünüşü bakımından muazzam bir manzume teşkil eden bu meşhedin kubbelerinin dışları altın yaldız, iç ve dış duvarları zengin çinilerle kaplanmıştır. İranın diğer büyük meşhedi olan *Hazreti Fatma Meşhedi* de I. Abbas zamanında yapılarak XIX. yüzyıl başında Feth Ali Şah tarafından tamir ettirilmiştir. Gayet büyük bir avlu etrafında toplanan normal bir dört eyvanlı C. olan bu binanın altın yaldızlı ana kubbesi şekil bakımından Asyai kubbelere uygun ise de, gövdeleri renkli tezyinatlı minareler, tepelerindeki kapalı şerefeleri ile değişik bir zevke işaret ederler. Irak, İran nüfuzu altında olduğu müddetçe (1638 e kadar), burada Şîilerin kutsal tanıdıkları yerlerde yaptıkları C ler de aynı esaslara uygun olarak meydana getirilmiştir. Kerbelâda *Meşhed-i Hüseyin*, Kûfe yakınında Necefte *Meşhed-i Ali*, Samerrada 874 te 12. imamın kaybolduğu yerde yapılan meşhet, Bağdatta 7. ve 9. imamların mezarları üstünde kurulan *Kâzimeyn C.* si buradaki başlıca dört Şîi meşhedini teşkil ederler. Hepsi de muhteşem dış görünüşleri, altın yaldızlı soğan biçimli kubbeleri, kapalı şerefeli minareleri ile çok uzaklardan kendilerini belli ederler. Geniş bir ek binalar topluluğunun ortasında olan bu meşhet, C. lerin içinde *Kâzimeyn C.* si ölçülü dört minaresiyle (diğerleri iki minarelidir) ahenkli bir silûete sahiptir.

B. **Hind'de C.:** Türk-İran-Hind sanatlarının bir karışımı olarak meydana gelen Hind-İslâm sanatı, bu eklektik karakterinden sıyrılamamıştır. Gücerat C. lerinde Hind üslûbunun hâkimiyeti daha açıktır. Ahmedâbadda *Rani Rupavati C.* (= Kıraliçe C. si, 1500 e doğru) sinde İslâmi sivri sâkin hatlı eyvan kemerinin, ileri taşkın, tamamen Hindu üslûbunda kalabalık tezyinatlı iki minare kaidesi (üstleri 1819 da yıkıldı) ile çerçevelendiği görülür. Cephenin yan kanadlarında, üstleri konsollu yağmurluklu, şahnişin halindeki taşkın pencereler de Hindu saray mimarisinden intikal etmiş unsurlardır. Bu C. nin harimindeki istinatlar da eski Cayna tapınaklarından toplanmış parçalardır. Aynı hususlar Ahmedâbadda Ahmet Şahın onbeş kubbeli *Mescid-i Cuma* (1423) sında, *Mukafız Han C.* si ile *Sipri C.* (her ikisi XV. yüzyıl sonları) sinde de kendilerini gösterirler. Bu son iki C. nin ilki, başlıca Hindu özelliği olarak sütun demetleri halindeki çifte minareye, diğeri ise Hindu saray cephesi gibi olan cephe taksimatına sahiptir. Hind-İslâm sanatı mimaride büyük ölçüde bir yenilik yaratmamasına karşılık, mermer işçiliğinde büyük bir hamle kaydetmiştir ki, bunun en güzel misalleri *Seydi Seyyid C.* (XVI. yüzyıl) sinin dantelâ gibi mermerden oyulmuş pencere şebekeleridir. Hind'de payeli büyük C. lerin yanında daha ufak C. ler için, yan yana üç kubbenin örttüğü enine açılır bir harimden ibaret bir tip daha kabul edilmiştir. Bunun başlıca misalleri Delhide *Bara Gumbat C.* (XV. yüzyıl) si ile *Moti Mesçidi* (1505 e doğru) dir. Kemerli bir suni terasın üzerinde yükselen bu C. nin, bu özelliği sonraları Hind sanatında genel bir karakter halini alır. Delhi yakınında Hümayûn (1539-1545) un başlatarak ancak Şerşah zamanında biten *Kila-ı Kuhna C.* si enine uzanan dar bir bina olup harimdeki üç ana bölümün üstleri birer kubbe ile örtülmüş, yanlarda da ayrıca yarım kubbeler ile desteklenen daha ufak kubbeli birer bölüm daha

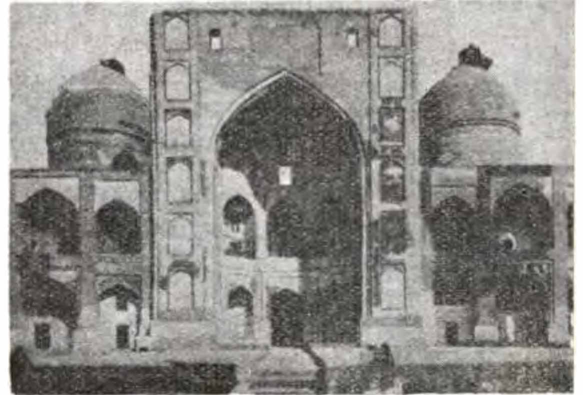

1

2

3

4

5

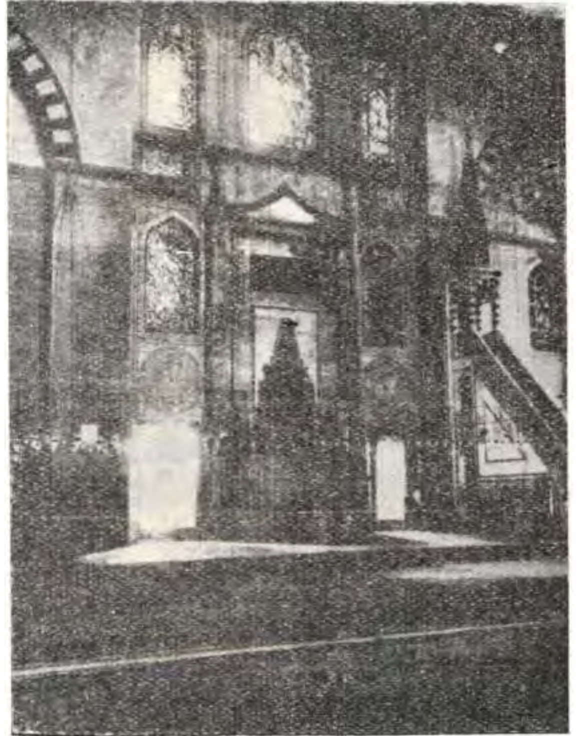

6

7

1. Fatima Türbe C. si (Kum, İran), 2. İsfahan C. si (İran), 3. Bacahi C. si (Lahor, Pakistan; XVII. yüzyılda Evrengzib tarafından yaptırılmıştır), 4. Cuma Mesçidi, yani Büyük C. (Delhi, Hindistan; XVII. yüzyılda Şah C han tarafından yaptırılmıştır), 5. Medan C. si (Sumatra, İndonezya), 6. Buharada bir C. (Özbek S. S. Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği), 7. Laknav (Lucknow) C. si, Hindistan (XVIII. yüzyıl)

yapılmıştır. Bölümleri karşılıyan cephe eyvanlarının içlerinde konsollara dayanan balkonlar vardır. Tezyinatta Türk-İslâm üslûbunun hâkim olmasına karşılık, kubbe intikalini temin eden konsollar, balkonlar ve yarım sütunlar tamamen Hindu karakterdedirler. Ekber tarafından Agra yakınında kurulan Fethpur-Sikrî şehrinde, şehrin kuruluşuna sebep olan Evliya Selim Çiştî'nin mezarı etrafında «Kâbenin benzeri olarak» inşa edilen *Cuma Mesçidi* de bu çifte üslûbun kaynaşmasından doğmuş bir eserdir. Avlu revaklarının üstünde sıralanan localar en bâriz Hindu unsurlardır. Muazzam bir merdivenin sonunda yükselen, poligon biçiminde dışarı taşkın 41 m yüksekliğinde büyük dış cümle kapısı (1601) bu çifte karakteri açıkça belirten bir âbidedir. Halbuki C. nin mihrabı tamamen İran-Türk üslûbuna uygundur. I. Ali Adil Şah (1557-1579) zamanında başlanarak inşaatı bitmiyen devâsâ ölçülü (kapladığı alan 11 000 m^2 den fazla) *Bicapur C.* si plân bakımından ananevi payeli C. ler ile Hindu tapınaklarının bir karışımıdır. Geniş bir avluyu takibeden harim kırık sivri kemerler ile, ancak içerden belirli kubbeciklerin örttüğü kare bölümlere ayrılır. Bu 36 küçük bölümün ortasında, tam mihrap önünde dokuz bölümlük bir sahayı örten, basık, fakat binaya hâkim bir ana kubbe bulunmaktadır. Ancak Hind'de ana kubbeli payeli C. tipi yerine, bir sırada üç kubbenin örttüğü bir harimden ibaret C. tipinin çok yayıldığını, misaller gösterir. Şahcihanâbadda Şah Cihan (1644-1658) ın *Cuma Mesçidi* bu tipin en büyük ölçüdeki misalidir. 10 m yüksekliğinde bir te as üzerinde kurulan kırmızı kumtaşı ve mermerden yapılmış bu C. nin büyük bir dış merdiveni, heybetli bir eyvana sahip bir dış cümle kapısı, revaklı avlusu vardır. Yine bir eyvanla geçilen harim ise üç kubbe ile örtülüdür. Aynı tip ufak ölçüdeki özel saray C. leri (Delhide *Moti Mesçidi*, 1659; Agrada *Nagina C.* si) gibi diğer C. lerde de (Agra kalesinde Şah Cihanın *Moti Mesçidi*, Lahorda Evrengzib'in *Padişahi C.* si, 1674) görülür. Yine Evrengzib'in Benareste Ganj kıyısında, Hinduların mukaddes yıkanma yerinde ve Şiva'nın en kutsal tapınağının yerinde kurdurduğu *Küçük C.* aynı tipin ifadeli bir temsilcisidir. Bu son eserlerde ve bilhassa Delhide *Soneri C.* (XVIII. yüzyıl) sinde soğan biçiminde kubbe ile iç kenarları oymalı kemerlerin revaç bulduğu dikkati çeker. Hind C. mimarisinin yakın zamanlardaki gelişmesi Türk hükümdarlar devrinde kurulan esaslara göre devam etmiştir. XVIII. yüzyılda Luknovda yapılan *İmambara C.* si ölçülerinin çok büyük olmasına rağmen monoton bir ifadeye sahip olmaktan kurtulamamıştır.

C. **Osmanlı Türklerinde C.**: 1. *Klâsik Osmanlı üslûbu devri*: İstanbulun fethi (1453) ile İslâm âleminin en kudretli siyasi varlığı ve en geniş tesirli medeniyetinin temsilcisi seviyesine yükselen Osmanlı İmparatorluğunda C. mimarisi önceki devirde başlamış olan yeni tip ve yeni kompozisyonlar arama yolundaki tecrübelere devamla yepyeni sonuçlara ulaşmıştır. Kısa bir süre içinde varılan bu değişik ve zengin neticeler, Türk sanatının bu devirdeki canlılığını gösterir. Bunda, bazen iddia edildiği gibi Bizans sanatının tesirini aramak doğru olamaz. Çünkü, son Bizans devri mimarisi ile aynı yüzyılda ve sonraki Osmanlı-Türk mimarisi arasında bir gelenek devamına işaret eden izlere raslanmaz. Ancak, erken Bizans devrinde tek bir tecrübe eseri olarak yapılmış olan, İstanbulda Ayasofya (bk. AYASOFYA) nın Türk mimarlarına, yeni tecrübelerinde faydalı bir örnek rolü oynadığı kabul edilebilir. Bu devirde ananevi çok kubbeli ulu C. tipine daha bir müddet için bağlı kalındığını, Alaşehirde iki sütun yardımiyle altı kubbenin örttüğü *Şeyh Sinan C.* (1465 e doğru) si, Kürede yalnız derinliğine sıralanan orta bölümleri kubbeli, diğerleri tonozlu *Hoca Şemsettin C.* (1472) si, Sofyada, ortada dört payenin yardımiyle dokuz kubbenin örttüğü *Büyük C.* veya *Mehmet Paşa C.* (1474-1494) si, Kastamonuda yine dokuz kubbeli *Nasrullah C.* (1506; 1746 da genişletildi) si, ispat ederler. İmparatorluğun yeni başşehri olan İstanbulda her ne kadar bir ulu C. yapılmamış ise de (kiliseden çevrilmiş olan Ayasofya C. si bir ulu C. fonksi-

Süleymaniye C. si: mihrabı ve mimberi

yonuna sahipti), vezirler tarafından yapılmış iki C. de bu eski tip, bir değişiklik olmak üzere tatbik olunmuştur ki, bunlardan biri Atîk Ali Paşa (ölm. 1511) nın yaptırdığı *Zincirlikuyu C.* si, diğeri ise Kasımpaşada *Piyale Paşa C.* (1573) sidir. Her ikisi de iki sütun yardımiyle eşit altı kubbe sayesinde örtülen bu C. lerden ilkinin çok basit olmasına karşılık ikincisi, dış cephelerini çeviren iki katlı sütunlu galerileri, cephe ortasındaki minaresi ve iç görünüşünün haşmeti, zarif çini ve renkli kalem işi tezyinatı ile plânın sadelik ve yeknesaklığı giderilmiş önemli bir eserdir. Bu devirde ⊥ plânlı C. lerin de kısa bir müddet daha kullanıldıkları tesbit edilmektedir. Devlet ilerigelenleri tarafından yaptırılan bu C. lerin başlıcaları, Bursa yakınında *Karaca Bey C.* (1456) si, İstanbulda harim kısmını bir koridorla ayrılan medrese odalarının çevirdiği *Mehmet Paşa C.* (1464) si, güzel taş-tuğla işçiliğine sahip olan *Murat Paşa C.* (1465) si, Üsküpte *İsa Bey C.* (1470 e doğru?) si ve Selânikte İshak Paşa tarafından yaptırılan *Alaca C.* (XV. yüzyıl sonu) sidir. Eksen üzerinde eşit peşpeşe iki kubbe, yanlarda ise kubbeli odalar (medrese veya tabhane) ve umumiyetle beş kubbeli bir son-cemaat yerine sahip olan bu tip C. lerin XV. yüzyılın son yarısında harim kısmı tek kubbeli varyantları da ortaya çıkar: Tokatta II. Bayezid'-

in annesi Gülbahar Hatun adına yapılan *Hatuniye C.* (1485) si, Amasyada *Mehmet Paşa C.* (1486) si, İstanbulda *Davut Paşa C.* (1486) si, Selânikte *Hamza Bey C.* (XV. yüzyıl?) si, Malkaradaki C. başlıca misalleridir. ⊥ plânının harimi bir kubbe ile mihrap kısmı üstünde bir yarım kubbenin örttüğü ikinci varyantı ise İstanbulda *Rum Mehmet Paşa* (1473) ve *Atîk Ali Paşa* (1497) C. lerinde görülür. Üç şerefeli ve Manisa C. si ile önceki devirde ilk defa ortaya çıkmış olan tip ise daha gelişmiş bir halde İstanbulda II. Mehmet'in *Fatih C.* (1462 - 1470) sinde tatbik olunmuştur (mimarı: Sinan-ı Atîk). 1765 depreminde çok zarar gören bu C , şimdiki şekli ile 1767 - 1771 de yeniden yapılmış ise de, bazı kısım ve bazı duvarları ilk C. ye aittir. İlk Fatih C. sinde revaklı, kubbeli bir şadırvan avlusunu takibeden harimi, büyük bir kubbe ile bunu mihrap cihetinden destekliyen bir yarım kubbe örtmüştü. Bu merkezî kısmın iki yanında, ondan ancak sütunlarla ayrılmış kubbeli üçer bölüm sıralanmaktadır. (⊥ plânlı C. lerde ise yan mekânlar orta kısımdan tecridolunmuştur) Tokatta *Güdük Minare C.* (XV. yüzyıl 2. yarısı) si, Manisada Sinan b. Abdullah'ın *Çaşnigir C.* (1474) si, *İvaz Paşa C.* (veya *Çaybaşı C.* si, 1484) si, II. Bayezid'in zevcesi, I. Selim'in annesi Hüsnüşah Hatun için yapılan *Hatuniye C.* (1491) si, Hayraboluda *Güzelce Hasan Bey C.* (1496) si, Manisada I. Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan için yapılan *Sultan C.* (1523) si bu tipin çeşitli örnekleridir. Üç şerefeli C. deki şemanın az değişik bir nümunesi ise Beşiktaşta *Sinan Paşa C.* (1555) sidir. Bu C. de son - cemaat yerini takiben içeride harim, dördü kubbe biri aynalı tonozla örtülü beş bölümle büyütülmüştür ki, bu özelliğe aynen sahip diğer bir eser de, İzmirde Özdemiroğlu Yakup Beyin yaptırdığı *Hisar C.* (1598) sidir. Bütün bu değişik tiplerdeki C. lerin yanında Türk C. mimarisinde tek kubbeli tipe de önem verildiği tesbit olunmaktadır. Hemen her yerde misallerine raslanan bu tipin en zarif küçük misallerinden biri İstanbulda *Firuz Ağa C.* (1491) sidir. Aynı tip çok daha büyük ölçüde bazı selâtin C. (= sultanların yaptırdığı C.) lerinde de tatbik olunmuştur. Edirnede *II. Bayezid C.* (1184 - 1488) si ile İstanbulda I. Selim için yaptırılan *Sultan Selım C.* (1522) si bu hususta başlıca misallerdir. Bunlardan ilki (mimarı: Hayrettin), geniş bir manzumenin ortasında yükselmekte olup, C. nin kendisi dört yüksek duvarla tahdidedilmiş bir mekânı örten tek kubbeden ibarettir. Yanlarda çok alçak kubbeli tabhane kanadları vardır. Aynı tertip, ikinci C. de de tekrarlanmıştır. Fazla bir estetik ifadeye sahip olmıyan bu mimari tip, aynı yıllarda yeni bir tertibe yerini bırakmıştır ki, önce XV. yüzyıl sonunda İstanbulda *Koca Mustafa Paşa C.* sinde

Selimiye C. si (Lefkoşa, Kıbrıs)

Fatih Csinde mahya

kiliseden C. haline getirilirken tatbik edilen bu şema, *II. Bayezid C.* (1500 - 1505) sinde âbidevi şeklini bulmuştur (mimarı: Hayrettin). İlk Fatih C. sinin plânının bir kademe daha gelişmiş şekli olan bu C. de, eksen üzerinde sıralanan ana kubbe ile iki yarım kubbe ve yanlarında kubbealtı sahnından paye ve sütunlarla ayrılmış kubbeli bölümler görülmektedir. Bu plân, ana çizgileri bakımından Ayasofyayı hatırlattığından arada bir münasebet kurmak istiyenler vardır. Revaklı muhteşem bir şadırvan avlusuna sahip olan Bayezid C sinin yanlarda dışarı kanadlar halinde taşan tabhaneleri ve bunların köşelerinde yükselen en had derecedeki estetik değerine kavuşmuş ince minareleri, dış mimarinin artık önemle ele alındığının delilleridir. Fatih ve Edirnedeki Bayezid C leri gibi büyük bir manzumenin merkezi olmasına rağmen, bu C. yi saran çeşitli hayır binaları yeni bir şehircilik prensibine göre serpiştirilmişlerdir. Karakterini açık bir şekilde bulmuş olan Osmanlı Türk mimarisinde C. bu klâsik devirde şaheserlerini vermiş ve bunlarda gerek yapı sanatı, gerek mevki seçme, gerek imar programı ve dış hatların estetiği ile birlikte zarif, sade, fakat süzülmüş bir zevk mahsulü iç bezeme (çini, mermer ve tahta ile sıva üstüne kalem işleri) ile estetik değerlerinin bir bütün olarak düşünüldüğünü göstermişlerdir. Büyük manzume (veya külliye) ler yalnız büyük şehirlerde değil, ana yollar üzerindeki menzil yerlerinde de inşa edilmiştir. Gebzede *Çoban Mustafa Paşa C.* (1523) si, İzmitte *Pertev Paşa C.* (1579) si, Bozüyükte *Kasım Paşa C.* (XV. yüzyıl) si, Karapınarda *Sultan Selim C.* (1564) si bunlara birer misal teşkil ederler.

2. *Sinan ve okulü devri*: I. Süleyman devrinde Mimar Sinan'ın mimarbaşılığı ile, Türk C. ciliği, bir buçuk yüzyıldan beri süren hızlı gelişmesini yeni yönlere çevirmiştir. Üsküdarda I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan için yapılan *İskele C.* (1547) si, Bayezid C. si şemasında bir orta kubbenin üç yarım kubbe ile desteklenmesi suretiyle ileri bir hamle gösterildiğine işaret eder. Aynı sanatkârın, İstanbulda *Şehzade C.* (1544 - 1548) sinde yarım kubbe sayısını dörde çıkarması ile C. tipi merkezî plânın mükemmeliyetine kavuşmuştur. Medreselerin ve çeşitli türbelerin sınırlandırdığı geniş bir dış avlunun ortasında yükselen bu C de Türk - Osmanlı sanatında tek teşebbüs olarak çifte minarenin gövdelerinin kabartma örgü motifleri ile süslü olmaları dikkati çeker. Sinanın İstanbuldaki *Süleymaniye C.* (1550 - 1557) si ise, plân bakımından Bayezid C. si şeması-

na uyar. Burada ahenkli bir plân, üst yapının şuurlu bir tertibe sahip olması ile gerek statik, gerekse estetik bakımdan en yüksek bir seviyeye ulaşabilmiştir. Hesaplı kullanılmış bir tezyinat, mimarinin asil çizgilerini ve yapının temiz malzemesini açıkça ortaya koymuştur. Etrafını saran gayet geniş bir manzumenin merkezi olan Süleymaniye C. si iç avlunun dört köşesinde yükselen dört minaresi ve kademeli kubbe hatları ile, şehrin silûeti de dikkate alınarak kurulmuştur. Sinanın merkezî bir C. plânı arama yolundaki devamlı ilerlemesi, son şeklini Edirnede II. Selim için 1569-1575 te yaptığı *Selimiye C.* sinde bulmuştur. Her biri üçer şerefeli zarif dört minarenin ortasında âdeta göğe asılmış gibi duran 31,50 m çapındaki kubbesi (Ayasofyanınki: 31,24 - 32,37 m hafifçe elliptiktir) binanın hariminin bütününü örtmektedir. Sekiz payenin temin ettiği bir sekizgenden bingilerle (= pandantif) intikali temin edilen bu kubbe binanın bütün yapısına organik bir bütün halinde bağlıdır. Yine muazzam bir manzumenin ortasında olan Selimiye C. si bütün İslâm sanatında C. mimarisinde ancak Türklerin vardığı bir neticenin muhteşem bir şaheseridir. Sinan vezirler ve ilerigelenler için yaptığı küçük ölçüdeki eserlerinde C. plânı için tatbik edilebilecek hemen hemen bütün C. tiplerini ve bunların çeşitli varyantlarını ortaya koymuştur. Meselâ İstanbulda *Kılıç Ali Paşa C.* (1580) sinde iki yarım kubbe ve iç taksimat ile hemen hemen Ayasofyanın, Beşiktaşta *Sinan Paşa C.* (1555) sinde üç şerefelinin, Konyada *Selimiye C.* sinde Fatih C sinin küçük ölçüde benzerlerini ortaya koymasına karşılık, İstanbulda kubbeyi taşıyan dört kemerin sınırladığı ve kubbe tazyiki köşe kuleleri ile karşılanmış olan *Edirnekapı C.* (1562 - 1565) sinde tek kubbeli basit tipin gelişmiş bir nümunesini vermiştir. Burada avlu revaklarının gerisine ayrıca medrese hücrelerinin de yapılmış olması kayde değer bir özelliktir. Tek kubbeli tipin basit bir misali de Makedonyada Tırhala (= Trikkala) da *Osman Şah* (ölm. 1567) *C* sidir. Eyüpte *Zal Mahmut Paşa C.* (1551) si ise basık kubbesini çeviren üç taraflı kemerli dehlizi ile tek kubbeli tip ile büyük kubbeli ulu C. tipi arasında bir yer alır. Sinan, diğer taraftan, Edirne Selimiye'sindeki plân esaslarını andıran iki değişik şemanın da muhtelif küçük C. lerde değişik misallerini ortaya koymuştur. Kubbesi altı istinada dayanan tip, İstanbulda *Ahmet Paşa C.* (1556?) si, *Sokullu Mehmet Paşa C.* (1571) si ve Üsküdarda *Eski Valide C.* (1583) sinde, sekiz istinatlı tip ise, Galatada *Sokullu Mehmet Paşa C.* (1577) si, İstanbulda *Rüstem Paşa C* (1561?) si ve *İbrahim Paşa C.* (1 51) sinde tatbik edilmiştir.

Osmanlı-Türk C. mimarisi Sinan'dan sonra (1588) onun geliştirdiği esaslar içinde yeni nümuneler vermeğe devam etmiştir. Bir ana kubbeyi destekliyen dört yarım kubbe ve köşelerde dört küçük kubbe prensibi, İstanbulda I. Ahmet'in 1609 - 1617 de yaptırdığı zarif altı minarenin süslediği *Sultan Ahmet C.* (mimarı: Mehmet Ağa) sinde, tatbik edildikten sonra Safiye Sultanın mimar Davut Ağaya 1597 de başlatarak, 1663 te Turhan Sultan tarafından Mustafa Ağaya tamamlattırılan *Yeni C.* de de kullanılmıştır. Bu şema nihayet 1765 depreminden sonra yeniden yapılan (1771 de bitti) ikinci Fatih C. sinde de tatbik edildiği gibi, Anadoluda Çankırıda *Büyük C.* (1558 ?) ve Tosyada *Abdurrahman Paşa C.* (1584) si gibi eserlerde de tekrarlanmıştır. Bu devirde muhtelif vezirler tarafından, esas memleketleri olan kasaba veya köylerde veya ilgi duydukları yerlerde büyük ölçüde muhteşem C. ler de yapılmıştır ki, bunların arasında, Nevşehirde *Damat İbrahim Paşa C.* (1727) si, Antalyada *Tekeli Mehmet Paşa C.* si, Elmalıda *Ketenci Ömer Paşa C.* (1592) si, Ankarada *Cenabi Ahmet Paşa C.* (1566) si v. b. gibi misaller sayılabilir.

Sinan ekolüne mensup mimarlar tarafından yapılan C. lerde genel olarak sekiz istinatlı (İstanbulda *Mesih Paşa C.* si, 1586; *Nişancı Mehmet Paşa C.* si, 1584; ve Üsküdarda *Yeni Valide C.* si, 1708) veya altı istinatlı (İstanbulda *Cerrahpaşa C* si, 1594; *Hekimoğlu Ali Paşa C.* si, 1734) tiplere bağlı kalındığını misaller göstermektedir.

3. *Türk Barok ve Ampir devri*: XVIII. yüzyıl ortasından itibaren Türk sanatında yerleşen Batı üslûbu, yeni birtakım tezyinat örnekleri getirmiş olmasına karşılık C. plânında hiçbir önemli değişiklik ve yenilik göstermemiştir. III. Mustafa'nın yaptırdığı İstanbulda *Lâleli C.* (1759 - 1763) sinin ana çizgileri bakımından klâsik sekiz istinatlı tipin zayıf bir nümunesi olmasına karşılık, dört büyük kemerin taşıdığı tek kubbeden ibaret olan *Nuruosmaniye C.* (1748 - 1755) si, bütün elemanları ile Barok üslûbun bir temsilcisidir. Ondan sonra yapılan büyük C. lerin ekserisi az farklarla tek kubbe şemasına uygun olarak meydana getirilmişler ve ancak iç ve dış tezyinatları itibariyle üslûp değişikliklerini aksettirmişlerdir. III. Mustafa'nın Üsküdarda *Ayazma* (1760), I. Abdülhamid'in *Beylerbeyi* (1778), İstanbulda *Sebsafa Kadın* (1788), III. Selim'in Üsküdarda *Selimiye* (1806) C leri Barok, Tophanede II. Mahmud'un *Nusretiye* (1826), Dolmabahçede *Bezmiâlem Valide Sultan* (1853), *Ortaköy* (1854) C. leri de Türk - Ampir üslûbunun başlıca misalleridir. Plân bakımından yenilik göstermiyen bu tek kubbeli C lerin özelliği hayret verici derecede ince olan minareleri ve bir de, son cemaat yeri üstünde ufak bir kasır halinde yükselen ve padişaha mahsus dairelerden mürekkep kasr-ı hümayunlarıdır.

4. *Eklektik üslûp devri*: Geçen yüzyılın sonlarına doğru Türk sanatından elemanlar almak ve bunları çeşitli üslûplar ile karıştırmak suretiyle yeni bir üslûp yaratmak için tecrübeler yapılmış ve İstanbulda *Valide Pertevniyal* (1871), Yıldızda *II Abdülhamid* (1887), Konyada *Aziziye* (1872) C. leri gibi ilk bakışta bazı seyircileri oyalıyan fakat mimarlık ve tezyinat bakımından cazibesiz eserler de meydana getirilmiştir.

5. *Osmanlı Türklerinde ziyaret C. leri*: Asyadaki meşhetler geleneği Osmanlılarda yaşamağa devam ederek kutsal bir değer verilen türbelerin yanında bir manzume teşkil eden ziyaret C-leri yapılmıştır. Başlıca misallerine İstanbulda *Eyüp Ensari*, Ankarada *Hacı Bayram Veli*, Seyyit Gazide *Seyyit Gazi* ve Konyada *Hazreti Mevlâna* türbelerinin yanında raslanan bu C. ler, muasırı oldukları C. lerden farklı değillerdir.

6 *Bugünkü sınırlar dışındaki Osmanlı - Türk C. leri*: Rumelideki (bilhassa Macaristan ve Yugoslavya ve Arnavutluk) C. lerin tip itibariyle tamamen İstanbul üslûbuna uygun oldukları bilinmektedir. Aynı üslûp, kuvvetli bir Arap geleneği olan Suriyede (meselâ: Şam ve Halep ve Mısırda Kahirenin XVI. yüzyıl C. leri) dahi kuvvetle kendisini hissettirmiştir. Hattâ o kadar ki, Osmanlı hâkimiyeti zamanında yapılan C. ve minareler, bu şehirlerin silûetlerinde derhal kendilerini belli etmektedirler. Kahirede XIX. yüzyılda yapılan *Mehmet Ali Paşa C.* si ise, dört yarım kubbeli tipin bir misali olarak yükselir. Osmanlı - Türk C. sanatı, elde etmiş olduğu formlarını, Kuzey Afrikanın uzak bölgelerindeki nümunelerinde görüldüğü üzre, dış

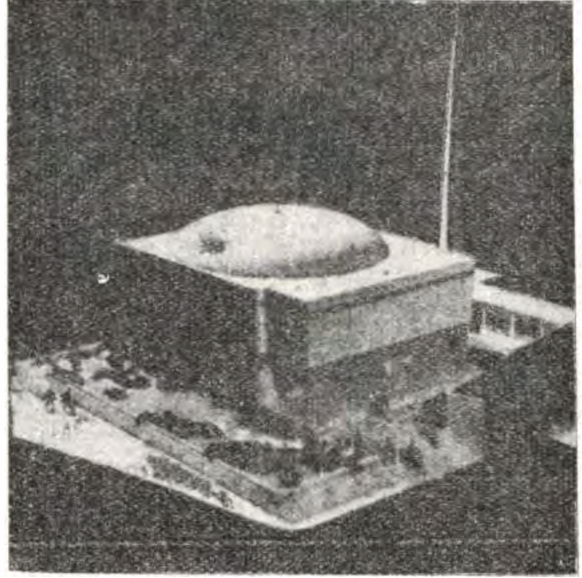
şeklini zamanla veya iklim şartları yüzünden (meselâ bu sıcak iklimde kurşun kaplı kubbe kullanılamamıştır) değişmesine rağmen, iç şeklini muhafaza edegelmiştir. Meselâ Cezayirde *Ali Biçmin C.* (XVII. yüzyılın birinci yarısı) si, Tunusta *Seyyit Mahrez C.* (1675 e doğru) si bu hususta misal olarak gösterilebilir.

D. Uzak Doğu C. leri: 1. *Çin C. leri*: İslâmlığın girişinin çok eski olmasına ve kalabalık bir Müslüman topluluğuna sahip bulunmasına rağmen, Çinde C. mimarisi Çin yapı sanatının tesirinden kurtulamamıştır. Kantondaki eski C. istisna edilirse, son C lerin minareleri yoktur ve ezan kapının önünde okunur. Umumiyetle methalde veya avluda, Çin imparatoruna gösterdiği müsamahadan dolayı, şükran ifadelerinin yazılı bulunduğu bir sunak bulunur. Şadırvan direkli bir pagod, mimber ise basit bir merdiven şeklindedir. Henüz hakkındaki bilgilerimizin çok kifayetsiz olduğu bu C. lerin dış görünüşleri, uçları kıvrık çatıları ile alelâde yerli evlerden farksızdır (meselâ: Ta - li - fou yakınında *Hsiaou - Kouan C* si), Pekinde XVIII. yüzyıla ait bir C. olduğu bilinir.

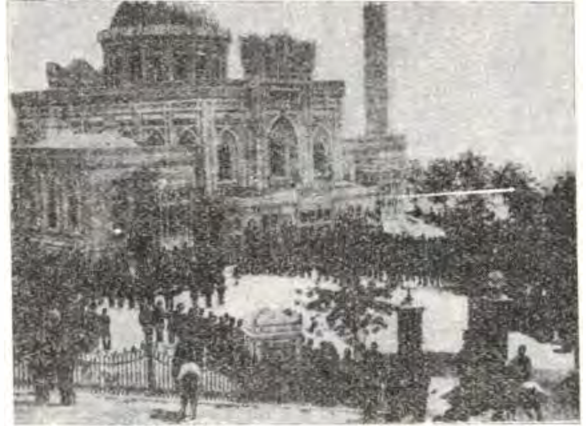

Harbin C. si (Çin)

2. *Malaya ve İndonezyadaki C ler*: Malaya, Cava, Selebes (Sulawesi) ve Sumatradaki C. lerin mimarileri hakkında bilinen tek husus, bunların tamamen Çin C leri gibi yerli mimarinin tesiri altında yapıldıklarıdır.

E. Modern C. ler: 1. *Türkiyede*: Yarım yüzyıl kadar önce başlıyan Neo - klâsik üslûpla, İstanbulda: *Bostancı C.* si (mimarı: Kemalettin), *Şişli C.* si (mimarı: V. Egeli), İzmirde: *Alsancak C.* si, Zonguldakta: *Yeni C.* (mimarı: A. S. Ülgen) gibi eserlerde olduğu gibi, klâsik Türk C. mimarisi esaslarına dönüş görülmektedir. Son zamanlarda bir taraftan böyle Neo - klâsik C. ler yapılırken, bir taraftan da tamamen modern üslûpta yeni C. ler meydana getirmek yolunda bir takım projeler yapılmakta ise de, henüz bunların içinde fiiliyat sahasına geçmiş olanı yoktur. «Arkitekt» dergisinin muhtelif sayılarında böyle modern üslûpta C. projelerine raslamak mümkündür. Bu projelerin biri, kübizm cereyanının kuvvetli olduğu bir devirde yapılmıştı; tamamen dört köşe bir kule şeklinde bir minare yapılmış ve kulenin tepesinde de tepsi biçiminde yuvarlak bir örtü konulmuştu ki, bu şekil Türk mimari geleneğine tamamen aykırı görülmüştü. E. Artan tarafından düşünülen bir C. de ise mabedin üstü bir beşik çatı ile örtülmüş, minare ise şerefe kısmına doğru genişliyen bir esasa göre tasarlanmıştır. 1956 da Gemlikte yapılmasına karar verilen bir C. nin de projesi modern esaslara göre yapılmıştır (mimarları: Evren, Dutipek, Bankoğlu, Türe). Bu projeye göre C., dört direkli bir son cemaat yerini ve bunun üstündeki katı takibeden kübik bir kitleden ibaret olup, düz damın

Gemlikte yapılacak olan modern bir C. nin maketi

ortasında gayet basık, kasnaksız bir kubbe kabarıntısı vardır. Şerefesiz olan minare ince uzun bir piramit şeklindedir. Ankarada Kocatepede yapılması düşünülen bir C. nin tasarısında da modern zevkin hâkimiyeti dikkati çekmektedir. Burada mekân kübik bir kitle olup örtü muazzam bir çapraz tonozdan ibarettir Son - cemaat yeri dayanaksız, düz

Yıldızda Hamidiye C. si

bir beton saçak ile örtülmüş, bir minare yapılıp yapılmaması hakkında ise bir karara varılamamıştır. Diğer taraftan yurdun muhtelif yerlerinde son yıllarda muayyen bir üslûbu olmıyan C. ler de yapılmıştır (meselâ: Sivasta *Çimento Fabrikası C* si).

2. *İslâm âleminde*: İslâm memleketlerinde veya Müslümanların kalabalık oldukları memleketlerde son zamanlarda yapılan C lerde modern bir üslûp kullanmak için tecrübelere girişildiği, fakat bunun yanında, aynen yurdumuzda olduğu gibi, o memleketin kendisine has C. geleneğine sadık eserlerin de yapıldıkları görülmektedir. Meselâ Yugoslavyada Zagrepte yapılan bir C., merkezî plânlı bir bina olup, dış cephesinde vertikal hatların hâkimiyeti dikkati çeker ki, bu hal onun İlkçağ sanatının yuvarlak tapınaklarından ilham alınarak yapılmış olduğunu gösterir. Hindistanda yapılan modern C. lerde, esas itibariyle eski

1

2

3

4

5

6

1. Varşova C. si [proje], 2. Berlin C. si, 3. Washington C si, 4. Zagreb C. si (1943), 5. Paris C. si, 6. Woking C. si (Londra civarında)

C. lerin üslûbuna bağlı kalınmaktadır. Yeni Delhide 1938 de yapılan C. (*Secretariat Mosque*) soğan biçimli kubbeleri, sade ve sakin hatları ile, eski Hind - Müslüman C. mimarisinin bir temsilcisi olmaktan ileri geçememiştir. Birmanyada gayet muhteşem ve büyük ölçüde modern C. ler (minaresi asansörlü) yapıldığı bilinmekte ise de, bunların üslûpları da mahallî geleneğe bağlı kalındığını gösterir. Mısırda yapılan son devir C. leri de, mahallî eski üslûbun, pek iyi netice vermemiş örnekleri olarak kabul edilirler (Kahirede *Seyyide Zeyneb C.* si gibi). Bu durum göstermektedir ki, bütün İslâm âleminde C. mimarisinde yenilikler yaratmak için büyük teşebbüslere henüz geçilememiştir. Yapılan bütün yenilikler de C. esprisinden ziyade, çeşitli detaylar üzerinde olmuş, veya modern mimarinin şu veya bu fikri, C. nin gerektirdiği özelliklere ve onun uzun gelişmesine dikkat edilmeden kabul edilmiştir ki, bunların henüz tatmin edici bir sonuca ulaşmamasının başlıca sebebi de budur. İslâm memleketlerinde olmakla beraber, İtalyanlar tarafından Afrikadaki sömürgelerinde yapılan C. ler de bu bahis içinde zikrolunabilirler. Trablusta: *Bu - Harida* (1937), *Suani - Terria, Seydi Ahmet El Magrum, Soluk, Acedabia, Bardia*; Doğu Afrikada: *Asmara, Massua*; Eritrea'de: *Keren, Harar, Gondar* v. b. C leri bunların başlıcalarıdır. Bu modern C. lerin ana çizgilerinde Türk - Osmanlı C. tipinin az veya çok değiştirilmiş şekillerinin kullanıldığı da dikkati çeker. Bu C lerde tek ana kubbeden ibaret bir örtü sistemi ile, yuvarlak gövdeli, taşkın şerefeli ve koni biçiminde sivri külâhlı Türk mimarisinin tercih edildiği görülür.

3. *İslâm âlemi dışındaki memleketlerde*: Avrupanın Londra, Paris, Leningrad gibi şehirlerinde Müslüman cemaati için yapılan C. lerde o memleketin sıkı bağları olduğu sömürgelerdeki yerli üslûbun hâkimiyeti dikkati çeker. Berlinde *Fehrbellinerplatz C.* si ise, garip geometri şekillerinin toplandığı bir yapı karakterinden ileri gidememiştir. Mimar Konieczny tarafından Varşovada yapılacak bir C. için yapılan proje C. mimarisine önemli yenilikler getirmek iddiasındadır. Bu yabancı C lerin hepsinin Hind veya Arap karakterinde olmasına karşılık, Varşova C. projesi esas olarak Türk minarelerini almıştır. Washington'da yapılmakta olan C. de Arap - Hind üslûplarının bir karışımı olup ancak çinileri Türk üslûbunda olarak Kütahyada yapılmıştır.

Çkalov (Orenburg) C si (Sovyetler Birliği)

Bibliyografya: Genel olarak, O. Höver: *Kultbauten des Islam*, Leipzig 1922 (bol resimli fakat tatmin edici değildir); E. Kühnel: *Die Moschee*, Berlin 1949 (eksiklerine rağmen bu konuda tek eserdir), başlıca resimler de E. Diez - H. Glück: *Kunst des Islam* («Propyläen - Kunstgeschichte» serisi) da toplanmıştır. C. hakkında henüz geniş toplu bir araştırma yapılmadığı gibi, birçok İslâm memleketlerindeki C. ler hakkında da hiçbir bilgi mevcut değildir. Muhtelif devir veya memleketlerdeki C. ler hakkında şu eserlerden faydalanmak mümkündür: J. Sauvaget: *La Mosquée Omeyyade de Médine*, Paris 1947; A. C. Creswell: *Early Muslim Architecture*, Oxford 1933 - 1952, c. I - *Umayads*, c. II - *Abbasids*, c. III - *Fatimids*; G. Marçais: *Manuel d'art musulman, l'architecture: Tunisie, Algérie, Maroc, Espagne, Sicile*, Paris 1926 - 1927 (2 cilt); B. Maslow: *Les mosquées de Fes et du Nord du Maroc*, Paris 1937; A. Fikry: *La Grande Mosquée de Kairouan*, Paris 1934; H. Terrasse: *La Grande Mosquée de Taza*, Paris 1943; L. Hautecoeur - G. Wiet: *Les mosquées du Caire*, Paris 1932; K. Wulzinger - C. Watzinger: *Damaskus, Die islamische Stadt*, Berlin 1924; H. Sauvaget: *Alep*, Paris 1941; F. Sarre - E. Herzfeld: *Archäologische Reise im Euphrat -und Tigris- Gebiet*, Berlin 1911 - 1920 (4 cilt); F. Sarre: *Denkmäler persischer Baukunst*, Berlin 1910; A. U. Pope: *A Survey of Persian Art*, London 1938-1939 (6 cilt); A. Godard tarafından yayımlanan *Athar - i İran* (1936 dan beri) dergisi; E. Cohn Wiener: *Turan, islamische Baukunst in Mittelasien* Berlin 1930; J. Ferry: *The Charm of Indo - Islamic Architecture*, London 1955; P. Brown: *Indian Architecture* (*Islamic Period*), Bombay 1952; R. Riefstahl: *Turkish Architecture in South Western Anatolia*, Cambridge Mass. 1931 (Türkçesi: *Cenubi - garbi Anadoluda Türk mimarisi*, Ankara 1941); J. Strzygowski - M. van Berchen: *Amida*, Heidelberg 1910; A. Gabriel: *Monuments turcs d'Anatolie* I. *Kayseri - Niğde*, Paris 1931, II. *Amasya - Tokat - Sivas*, Paris 1934; A. Gabriel: *Voyages archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris 1940 (2 cilt); H. Wilde: *Brussa*, Berlin 1909; S. Çetintaş: *Bursada Osmanlı mimari anıtları*, İstanbul 1948; K. Otto - Dorn: *Das islamische İznık*, Berlin 1941; E. Diez - O. Aslanapa - M. Koman: *Karaman devri sanatı*, İstanbul 1950; C. Gurlitt: *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin tz. (2 cilt); A. Gabriel: *Les mosquées de Constantinople*, Paris 1926 («Syria» dergisi, c. VII. den ayrı basım); H. Etem: *Camilerimiz*, İstanbul 1933; E. H. Ayverdi: *Fatih devri mimarisi* İstanbul 1953; O. Aslanapa: *Edirnede Osmanlı devri âbideleri*, İstanbul 1949; Vakıflar İdaresinin «Vakıflar dergisi» (1938 den beri 3 cilt); H. Balducci: *Architettura turca in Rodi*, Milano 1932 (Türkçesi: *Rodosta Türk mimarisi*, Ankara 1945); H. Duda: *Balkantürkische Studien*, Wien 1949; R. Anhegger: *Beiträge zur frühosmanischen Baugeschichte*, İstanbul 1953. Ayrıca çeşitli tarih ve sanat dergisinde (yerli ve yabancı) C. ler hakkında sayıları binleri bulan makaleler vardır.

CÂMÎ (XVI. yüzyıl), Türk şairi. Davutpaşa (İstanbul) da doğmuştur. C., II. Selimin şehzadeliği ve hükümdarlığı zamanında, maiyetinde bulunmuştur. Nazımdaki başarısı orta derecededir. Şiirlerinden II. Selimin zevk aldığı söylenmektedir. Bazı tezkireler C. yi, Rumî veya Mısrî lâkabı ile anılan Câmî ile karıştırmışlardır.

CÂMÎ (XVI. yüzyıl), Türk şairi. Kastamonuludur. Bazı tezkirelerde Câmî - i Rûmî adiyle geçer. İrana seyahat etmiş, tanınmış İran şairi Molla Câmî'den el almıştır (bk. EL ALMAK). Daima münzevi yaşamış olan C. şiirlerinde tasavvufi inanışları terennüm etmiştir.

CÂMÎ [asıl adı: **Ahmed**] (1713 - 1800), Türk şairi. Diyarbakırlıdır. Sesi güzel olan C., musıkiden de anlardı. Şiirlerini çok defa besteliyerek okurdu. Şiirdeki kabiliyeti ortadan aşağı olan C., başka şairlerin şiirlerini kendisine mal etmekten çekinmemiştir. C. nin düşürdüğü tarihler (bk. TARİH DÜŞÜRMEK) içinde bazıları başarılıdır.

CÂMÎ, Ahmed (Şeyhülislâm) [asıl adı: **Ebu Nasr Ahmed b. Ebî Hasan Nâmekî;** lâkabı: **Zende - Pîl**] (1049 - 1142), İran tasavvuf şairi ve sofisi. Horasanda Nâmek köyünde doğmuştur. Meşhet ile Herat arasındaki yolun tam ortasında, Türbet - i Câmî'de gömülüdür. Yirmi iki yaşında iken din işleriyle uğraşmağa başlamıştır. Kendisine ait olduğu iddia edilen birtakım risaleler bulunduğuna göre, ümmiliği hakkındaki söylentinin doğru olmaması gerektir. Hümayun Şah'ın annesi Mâhim Begim ile Şah Ekber'in annesi Hamide Bânû Begim ve bunun akrabası Bânû Ağa adlı üç kadın, şecerelerini C. ye bağlamışlardır. British Museum'da bulunan *Divan*ından başka, iki tasavvufi mesnevi ile *Sirâcü's - sâirin, Enisü't - tâibîn, Miftahü n - necat, Biharü'l - hakîka* adlı risalelerin ona ait olduğu söylenir. *Mısbâhü'l - ervâh* adlı risalesi de İstanbulda Rıza Paşa Kütüphanesindeki yazmalar arasındadır.

CÂMÎ, Hacı Hasanzade (ölm. 1505), Türk şairi. Balıkesirde doğmuş, İstanbulda ölmüştür. II. Sultan Bayezid zamanında Anadolu kazaskeri olmuştur. Şiirleri oldukça kuvvetlidir.

CÂMÎ (Molla) [asıl adı: **Nureddin Abdurrahman b. Ahmed**] (1414 - 1492), İranın büyük tasavvuf şairi ve bilgini. Herat ile Havâf arasındaki Harcird kasabasında doğmuş, Herat'ta ölmüş, üstadı - Şeyh Sadeddin - i Kâşgarî'nin yanına gömülmüştür. Harcird'ın bağlı bulunduğu Câm şehrine nispetle Câmî mahlâsını almıştır. Herat'ta, Nizamiye medresesinde devrin ilerigelen bilginlerinden ders almış, Uluğ Bey zamanında Semerkand'a giderek Uluğ Bey medresesinde Bursalı Kadızâde Rûmî'nin matematik derslerine devam etmiştir. Öğrenimini bitirince Herat'a dönerek müderris olmuş, geçirdiği bir aşk macerası yüzünden tasavvufa kapılmıştır. Daha gençliğinde iken Nakşıbendî tarikatiyle ilgilenmiş bulunan C., bu macera üzerine Şeyh Sadeddin - i Kâşgarî'ye intisabetti ve sonra ona damat oldu. Ebû Sait Mirza (hük. 1455 - 1469) zamanında Semerkand'a giderek (1465) Şeyh Ubeydullah Ahrâr'a intisabetti ve o sayede hükümdarın yakınları arasına katıldı. Herat, Hüseyin Baykara (hük. 1469 - 1506) tarafından alınınca (1469), tekrar oraya dönmüş hayatının sonuna kadar hükümdar ve Ali Şir Nevaî (b. bk.) nin yakın ilgilerini görmüştür. Sanat ve fikir hayatının en verimli ve ününün en çok yayıldığı bu devirde. Hemedan ve Bağdat yoliyle hacca gitmiş (1472), Şam, Halep ve Tebriz yoliyle Herat'a dönmüştür (1474). Bu seyahat sırasında Fatih tarafından İstanbula davet edilmişse de, Fatih'in heyeti Halep'e C ayrıldıktan sonra vardığı için İstanbula gidememiştir. Hacdan dönünce, Herat'ta kendisi için yaptırılmış bulunan medresede öğretime başlamış; bilhassa Arap dil ve edebiyatına, hadîs ve tefsire. kelâm ve felsefeye önem vermiştir. Ünü bütün İslâm - hususiyle Türk - âleminde çok yayılmış bulunan C. ile birçok bilginler ve hükümdarlar (Osmanlı hükümdarlarından II. Mehmed ve II. Bayezid. Akkoyunlu hükümdarlarından Uzun Hasan ve Yakup) münasebet kurmuşlardır. C., II Mehmed ile ve II. Bayezid ile mektuplaşmıştır. Bu mektuplar *Münşeat - ı Feridun Bey*dedir (c. I., s. 361, 365). Hayatının sonuna kadar öğretimle uğraşmış; cenaze töreninde, hükümdar, şehzadeler ve devrin ilerigelen siyaset, bilim ve sanat adamları hazır bulunmuştur. Sünni inançları savunmuş olduğu için, eserleri Safevî'ler devrinde İranda okunmamış; Herat, Safevî'ler tarafından ele geçirilince, hakaret edilmemesi için kemikleri oğlu tarafından geçici bir zaman için başka bir yere götürülerek gizlenmiştir. Ünü ve tesiri daha çok Türk âleminde yayılmış bulunan C. nin eserleri, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî tarafından özel hattatlara yazdırılmış, bu eserlerin resimleri ve süsleri devrin ilerigelen sanatçılarından Bihzad ve Kasım Ali'ye yaptırılmıştır.

C., edebiyat, tasavvuf, tefsir, hadîs, gramer, musiki alanlarında manzum ve mensur birçok eser vermiştir.

Şiir sahasında C., devrini kapamış gibi görünen klâsik İran edebiyatını canlandırmış ve böylece edebiyat tarihine son klâsik İran şairi olarak geçmiştir. Manzum eserleri büyük bir yenilik getirmemişse de üslûptaki sadelik ve berraklık bakımından değerlidirler. C. nın asıl başarısı, kendi devrinden önceki İran edebiyatının yaşıyan taraflarını açık bir dille aksettirmiş olmasıdır. Bu vasıfları yüzünden, İran edebiyatıyle temasa gelen Türk edebiyatına C. nin eserleri bir kapı vazifesi görmüştür. Edebiyatımızda en çok tanınmış İran şairlerinden biri, belki de birincisi C. dir.

Şiirleri *Fatihatü's - şebab* (1479), *Vâsitetü'l - ıkd* (1489), *Hâtimetü'l - hayat* (1490) adlı üç divanda toplanmıştır. Bunların başka başka yerlerde çeşitli basımları vardır (İstanbul 1867 [birinci divan]; Luknov 1876 1880; Cawupore 1890; Tahran 1899; Lahor 1933). C. nin şiirleri Almancaya birkaç kere tercüme edilmiştir (1840 - 1855, 1858).

Bu divanlarda toplanan gazellerinin çoğu aşk, bir kısmı da tasavvuf konusu üzerindedir. Âşıkane gazellerinde Hafız ve Sadi etkisi görülür. Divanlarında rubailer ve muammalar da vardır. C., padişahları öğmek için kasideler yazmamıştır.

C., 7 mesnevi yazmış. bunları *Heft Evreng* adı altında toplamıştır. *Sılsiletü'z - zeheb* (1485; bas. Bombay 1872): Şair, Sünni inançlarını. mecazi ve hakiki aşkı. hükümdar ve tabiplere dair bazı fıkraları anlattığı bu eserinden ötürü, hacca giderken Bağdat'ta Şiî'lerin taaruzuna uğramış, fakat açılan münakaşada, muarızlarını susturmuştur. Bu eserde II. Bayezid'den de bahsedilmektedir.

Selâmân u Ebsâl: Allegorik bir hikâyedir. Akkoyunlu Yakup Bey'e (1478 - 1490) armağan edilmiştir (bas. Londra 1859, Tahran 1888). İngilizceye (1856 ve 1879), Fransızcaya (1911) ve Türkçeye (Lâmiî tarafından manzum olarak 1531 de [Üniversite kitaplığı, Farsça Yazmalar, No. 3088]; mensur olarak 1944) çevrilmiştir.

Tuhfetü'l - ahrâr (1481; bas Londra 1848; Luknov 1869; Lahor 1868, 1913, 1929) Nizamî'nin *Mahzenü'l - esrâr* ve Hüsrev - i Dihlevî'nin *Matlau'l - envâr* adlı mesnevilerine nazire olarak yazılmıştır. 20 makale halinde didaktik bir mesnevidir.

Subhatü'l - ebrâr (bas. Kalküta 1811, 1818, 1878; Luknov 1882); bu da dinî, tasavvufi, ahlâki didaktik bir mesnevidir.

Yusuf u Zeliha (1483), C. nin en ünlü mesnevisi olan bu eser, Hüseyin Baykara'ya armağan edilmiştir. Birçok Hint basımları vardır. Asıl metniyle birlikte Almancaya bir (1824), İngilizceye de iki (1881, 1892) tercümesi vardır. Fransızca tercümesi 1927 de çıkmıştır.

Leylî vü Mecnun (yaz. 1484), Husrev Dihlevî'nin bu isimdeki eseri örnek tutularak yazılmıştır. Fransızcaya (1805) ve Almancaya (1807) tercüme edilmiştir.

Hiredname i İskenderî: Nizamî'nin *İskendername-i Bahrî*sine benzetilerek yazılmıştır. Eski Yunan filozoflarının fikirlerini nakleder.

C., edebiyat alanında, bunlardan başka, nazım nesir karışık olarak ve Sadi'nin *Gülistan*ını örnek tutarak yazdığı *Baharistan* (yaz. 1487; bas. Viyana 1846, İstanbul 1877, 1878; bu eser de İngilizceye [1887], Fransızcaya [1925] ve Türkçeye [1945] tercüme edilmiştir) Hüseyin Baykaraya ithaf edilmiştir. Nesirle yazılan kısımlar ağdalıdır. Eser *Gülistan*da olduğu gibi sekiz ravza (bahçe) ya ayrılmıştır. Sırasiyle evliyalar ve sofilere ait menkıbeler, filozofların fikirleri, sultanların adaleti, cömertlik, aşk konularını inceledikten sonra, yedinci ravzada bazı şairler hakkında bilgi verilmekte, son bölümde ise hayvan hikâyeleri (fable) yer almaktadır. Ayrıca *Risale-i münşeat* v. b. yazmıştır.

Edebiyat bilgileri alanında muamma sanatına dair dört; ayrıca, aruz ve kafiye hakkında birer risale yazmıştır.

Gramer alanında, İbnü'l-Hâcib (ölm. 1249) in *Kafiye*sinin şerhi olan ve oğlu Ziyaeddin Yusuf adına yazdığı *El-Fevâidü'z-Ziyaiyye* adlı Arapça gramer kitabı bütün Türk dünyasında, hususiyle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Tefsir, hadîs gibi din konularında da birçok eser veren C. nin tasavvuf alanında yazdıklarının en ünlüsü *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* (1478; bas. Kalküta 1895, Bombay 1872, Luknov 1905) tür. Ensârî Herevî (ölm. 1088) nin *Tabakaatü's-sûfiye* adlı eserinin değiştirilmesi ve genişletilmesi suretiyle yazılmış bulunan bu eserde sofilerin, hususiyle Nakşıbendî şeyhlerinin hayat ve fikirleri toplu olarak anlatılmış, eserin önsözü, âdeta Nakşıbendîliğin ana kitabı haline gelmiştir. Eser Alî Şîr Nevaî tarafından Çağatay Türkçesine, Lâmiî tarafından da, bazı eklemelerle, Anadolu Türkçesine (1521; bas. 1872) çevrilmiştir. Bu tercümeler, Nakşıbendî tarikatının Türk âleminde yayılmasını sağlamıştır. Yine tasavvufi bir eser olan *Er-Risaletü'n-Naiyye*, Mevlâna Celâlettin i Rumî'nin Mesnevî'sinin ilk beytini şerheder.

C. nin daha birçok eserleri Lâmiî (ölm. 1531) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Lâmiî, bu yüzden, «Câmî-i Rûm» diye ün almıştır.

İran edebiyatının klâsik büyük şairlerinin sonuncusu sayılan C. nin eserlerinden bazılarının kendi el yazısiyle olan nüshaları kitaplıklarımızda vardır.

CÂMÎ [Rumî ve Mısrî] (XVI. yüzyıl), Türk şairi. Büyük İran şairi Molla Camî'den ayırdedilmek için, uzun zaman Mısırda bulunduğundan «Mısrî» diye de anılmıştır. *Künhü'l-ahbâr*a göre Geliboluludur. Tezkirelerde Davutpaşalı Câmî ile karıştırılan C. nin hayatı hakkında en doğru bilgi, kendisinin *Saadetname* adlı eserinin önsözünde vardır; buna göre, C. «Sipahî oğlanları» zümresindendir, Kanunî devrinde Mısırda kâtiplık vazifesiyle bulunmuş, boş zamanlarında şiir ile uğraşmış, Mısırda çıkan bir veba salgınında dört oğlunu birden kaybetmiş, bir vazifeyle Mekkeye, oradan İstanbula giderek padişahın huzuruna kabul edilmiş, sonra daha önemli vazifelerle tekrar Mısıra gönderilmiş, bir müddet sonra da sancakbeyi olmuştur. Uzun müddet bu mevkide kalan C. Mısırda ölmüştür. En ünlü eseri, Hüseyin Vâiz'in *Ravzatü'ş-şühedâ* adlı eserinin tercümesi olan ve Kanunî'ye ithaf edilen *Saadetname*dir (*Ravzatü'ş-şühedâ* Fuzuli tarafından *Hadikatü's-suadâ* adiyle de Türkçeye çevrilmiştir). C. nin tanınmış şiirleri: «Şem» kasidesi ile Habibî'nin ünlü «dedim dedi» terkibibendine nazire olarak yazdığı terkibibenttir. Çeşitli mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır.

CAMIGUIN [*kamigîn*]: 1. Filipin Cumhuriyetinde, Luzon adasının kuzeyindeki Babuyan grupuna mensup bir ada. Yüzölçümü 163 km², nüfusu 585. Arazisi dağlıktır. Kuzey kısmında aşağı yukarı 825 m yüksekliğindeki C. yanardağı bulunmaktadır.

2. Filipin Cumhuriyetinde, Mindanao denizinde, Mindanao adasının kuzey kıyısından aşağı yukarı 10 km uzaklıkta bir ada. Yüzölçümü 248 km², nüfusu 60 009 (1948). Doğu Misamis (Misamis Oriental) vilâyetinin bir kısmını teşkil eder. Dağlıktır; en yüksek noktası 1 686 m yüksekliğindedir. Çok şeker, tütün, pirinç, kakao çıkarır. Arazi volkanik olup, 1871 ve 1948 de indifalar olmuştur. Başlıca şehirleri Mambajao, Catarman ve Sagay'dır.

CÂMÎÎ (XVI. yüzyıl), Türk şairi. Manisada doğmuştur. Birçok aşk şiirlerinden başka mesnevi şeklinde yazdığı *Vamık u Azra* adlı bir eseri vardır. C. başarılı bir hattat olarak da tanınmıştır.

CÂMÎLER, XIII - XVII. yüzyıllarda Anadoluda bulunan bir tarikat. Bu tarikat ehli, 1141 de vefat eden Şeyhulislâm Ahmed Nâmıkıyy-i Câmî'ye nispet iddia ederlerdi. Rodos adasının fethi münasebetiyle 1515 te Vâhîdî tarafından yazılmış olan *Menâkıb-ı Hâce-i cihan ve Netîce-i can*da C. hakkında malûmat vardır. Bu eserden anlaşıldığına göre C., şaraba düşkün ve müzikte üstün bir taifedir. Bellerine demirden kemerler, yanlarına demir zincirler, bileklerine zincir bilezikler, kulaklarına da Bektaşi mücerredleri (bk. BEKTAŞİLİK, Teşkilât) gibi küpeler takarlar, saç koyverirler, sakallarını ustura ile tıraş ettirirler, bıyıklarına hiç dokunmazlardı. Sof abalar giyen, toplu bir halde, davullar, kudümler (b. bk.) ve bayraklarla gezen C., Mevleviler gibi semâ (b. bk.) da ederlerdi. Bektaşiler gibi, şeyhlerine «baba» diyen ve Ehl-i beyt (b. bk.) e mensup geçinen C., Şiî-Bâtıni bir zümre idi. Kalkandelenli Fakiri'nin 1534 te yazığı *Risâle-i Târîfât*ta da C. in şaraba düşkünlükleri, başlarına kıldan taçlar giydikleri ve halkı azdırdıkları kaydedilmektedir. *Menâkıb-ı Hâce-i cihânı* kendisine mal edip Arapça ve Farsça ıstılahlara boğarak *Nûrü'l-Hüdâ li-men-ihtidâ* adı ile yeniden yazan Karakaşzade Ömerin (1637) bu kitabından. C. in XVII. yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdiklerini anlıyoruz. Bu tarihten sonra, bu tarikat da diğer Şiî-Bâtıni tarikatlar gibi Bektaşilık içinde erimiştir.

CAMILLA [*kamilla*], Vergilius'a göre, Pivernum'da hükümdarlık eden Volsk kıralı Metabus ile Casmilla'nın kızı. Annesi erken ölünce, Diana hizmetine tahsis edilen C. («kurban töreninde hizmet eden kız» mânasına gelen C. adı bundan alınmıştır), bir kısrak tarafından emzirilir, cesur bir avcı kız olarak büyür, Turnus'un tarafında Aeneas'a karşı savaşır, savaşta büyük cengâverlikler gösterdikten sonra Aruns tarafından öldürülür, Aruns da Diana'nın emriyle nedimelerinden Opis tarafından bir okla vurulur. *Aeneis* dışında kaydedilmemiş olduğu için, bu efsanenin Harpylake (b. bk.) ve Penthesileia (b. bk., ayrıca bk. AMAZONLAR) efsanelerinin tesiri altında Vergilius tarafından uydurulduğu sanılmaktadır.

CAMILLA [*kamilla*], Tullus Hostilius (hük. M. Ö. 672 - 640) zamanında yaşıyan bir Romalı kız, üç Horatius'ların kardeşi. Alba Longa'lı üç Curiatius'lardan birinin nişanlısı idi. Curiatius'larla yaptıkları savaşta tek başına sağ kalan ve bütün rakîplerini öldürdükten sonra eve dönen Horatius, nişanlısının ölümüne ağladığı için C. yı kılı-

ciyle öldürmüştür. Fransız dram yazarı Corneille'in *Horace* (Horatius) adlı trajedisinde C., ağabeysine ve Romaya lânet eder. Bk. HORATIUS'LAR.

CAMILLO DE LELLIS [*kamillo de lellis*] (1550-1614), İtalyan rahibi. Bucchianico (Abruzzi e Molise) da doğmuş, Romada ölmüştür. C., asker iken, maddi vasıtalarla hastaları iyileştirmenin mümkün olmıyacağı kanaatine varmış, 1584 te rahip olmuştur. Kendisini hasta bakımına vakfetmiş olan C, altı bölge halinde bütün Avrupaya yayılan Camillian tarikatını kurmuştur. C., 1746 da aziz ilân edilmiş, 1886 da XIII. Leo tarafından hasta ve hastahanelerin koruyucusu pâyesine yükseltilmiştir.

CAMILLUS [*kamillus*] ve **CAMILLA** [*kamilla*], eski Romada aslen hür ana ve hür babadan doğan çocuk, daha sonra bazı rahiplere kurban âyininde hizmet eden çocuk (camilla, başrahibin karısına hizmet ederdi). C. un ve C. nın hür olarak doğmuş olmalarından başka *patrimus* (kız: *patrima*) ve *matrimus* (kız: *matrima*) olmaları, yani baba ve annelerinin sağ olmaları şarttı. Lex Ogulnia (Ogulnius kanunu) [M. Ö. 300] ya kadar hem rahipler, hem C. lar *nobilis*, yani asîl aile mensupları idiler. Kabartmalarda görüldüğü gibi, C ların elbisesi kısa, kemerli ve kollu bir *tunica* (b. bk.) idi. Boyunlarında *ricinium* (saçaklı bir atkı), ellerinde de *acerra* (buhurdan) ve *praefericulum* (kulpsuz bakır veya tunç kab) görülür. Evlenme töreni dolayısiyle yapılan bir kurban törenini canlandıran bir kabartmada, C. *cumerum* veya *camillum* (kurban töreni için gereken *mola salsa* [kurbanlık hayvanın başına serpilecek tuzlu un] yı ve başka gereçleri içine alan toprak küp) u taşır.

CAMILLUS [*kamillus*], **Lucius Furius** (M. Ö. IV. yüzyıl), Romalı general ve diktatör. Marcus Furius C. un oğludur. M. Ö. 349 da Gall ordusunu yenen C., 337 de Antium (şimdi: Anzio) u zaptetmiş ve Volsk'ların limandaki gemilerinin madenî burun (*rostrum* = gaga) larını Romaya götürüp zafer alâmeti olarak Forum meydanındaki hitabet kürsüsü etrafına yerleştirmiştir. Bu kürsüye verilen Rostra adı bundan gelir.

CAMILLUS [*kamillus*], **Marcus Furius** (ölm. M. Ö. takr. 365), Romalı devlet adamı ve general. Patricius (asılzade) sınıfındandı. M. Ö. 395 te, rivayete göre 10 yıl süren bir kuşatmadan sonra, Veii şehrini zaptetmiş ve bu suretle Romanın kuzeye doğru genişlemesine yol açmıştır. Kibri yüzünden halk tarafından kovulmuş, fakat 390 sıralarında Gall'lerin Romayı istilâ etmeleri üzerine geri çağırılmış ve kendisine diktatörlük salâhiyeti verilmiştir. Harap olan Romanın yeniden inşa edilmesinde ve kudretinin iadesinde büyük hizmetleri olan C. a «Romanın ikinci kurucusu» da denirdi. 367 de, plebeius (asılzade olmıyan) ların haklarını sağlıyan Licinius kanunlarını kabul ettiren C., patricius'larla plebeius'ların barışmasının hâtırası olmak üzere Forum meydanında Concordia tapınağını yaptırmıştır.

CAMISARD [*kamizar*] **LAR** (Fr. Camisards; Languedoc ağzında *camiso* = gömlek; gece baskınlarında birbirlerini tanıyabilmek için elbiseleri üstüne giydikleri beyaz gömleğe atfen), Fransada XVIII. yüzyılın başlarında, Nantes fermanının kaldırılması (1685) yüzünden ayaklanan Cévennes'li Calviniste'ler (Huguenot'lar). 24 Temmuz 1702 de, Pont-de-Montvert (Lozère) de, Protestan düşmanı Abbé du Chayla'nın öldürülmesiyle başlıyan ayaklanma, Holânda ve İngiltere ajanları tarafından da körüklenerek çabucak yayılmıştır. C. ın şefi, enerjik Jean Cavalier idi. XIV. Louis'nin ayaklanmayı bastırmakla vazifelendirilen kumandanları Kont Victor-Maurice de Broglie ve Mareşal Montrevel başarı elde edememişler, ancak 1704 te bunların yerine tâyin edilen Villars, Jean Cavalier'ye boyun eğdirebilmiştir. Fakat çarpışmalar, daha küçük ölçüde, bundan sonra da, 1713 e kadar devam etmiştir.

CAMİÜL EZHER: bk. EZHER.

CÂMİYE, Nakşıbendiye tarikatının dokuz şubesinden biri. Diğerleri Ahrariye, Naciye, Kasaniye, Müceddidiye, Muradiye, Nuriye, Halidiye'dir. Bk. NAKŞIBENDİYE.

CAMKANADLILAR (Sesiidae), böceklerin kelebekler = pulkanadlılar (Lepidoptera) takımından bir familya. C., zarkanadlılara benzer. Kanadlar dar ve çoğunda cam gibi saydamdır, hortum genel olarak körelmiştir. Familyanın başlıca örneklerinden *Sesia spheciformes* kayın ve gürgenlere, *S. tabaniformes* kavaklara, *S. formiciformes* elmalara, *S. conopiformes* meşelere, *S. tipuliformes* frenküzümlerine, *S. myopiformes* elmalara, *S.* (*Aegeria*, *Trochilium*)

C A M K A N A D L I L A R
Aegeria apiformes'in ergini, tırtılı ve krizalitleri

apiformes kavaklara ârız olarak yumurtalarını bu bitkilerin gövde veya köklerine bırakırlar. Yumurtalardan çıkan larvalar, üzerinde yaşadığı bitkide fizyolojik ve teknik zararlar yaparlar. Sonuncu örnek A. apiformes'in ergini, şekilce eşek arısına çok benzer. Bu benzerlik kendisini birçok düşmanlarından korur.

CAMMAERTS [*kamarts*], **Emile** (1878-1953), Belçikalı şair, piyes yazarı, tenkidci ve tarihçi. Bruxelles'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Aktris Tita Brand (asıl adı: Helen Braun) ile evlenmiştir. 1908 de İngilterede yerleşmiş, fakat Belçika vatandaşlığını muhafaza etmiştir. 1914 ten sonra Londra üniversitesinde Belçikaya ait araştırmaları idare etmiştir. Fransızca ve İngilizce eserler yazmıştır. Başlıcaları şunlardır: *Belgian Poems* (Belçika şiirleri) [1915], *New Belgian Poems* (Yeni Belçika şiirleri) [1916], *L'adoration des soldats* (Askerlerin tapınması) [1916; piyes], *Les deux bossus* (İki kambur) [1917; piyes], *La veillée de Noël* (Noel gecesi) [1917; piyes], *Messines and Other Poems* (Mesina ve başka şiirler) [1918], *Through the Iron Bars* (Demir parmaklık arasından) [1918; I. Dünya Harbi ve Belçika], *Poèmes intimes* (Samimî şiirler) [1922], *Belgium from the Roman Invasion to the Present Day* (Belçika, Romalıların akınından günümüze kadar) [1921], *The Treasure House of Belgium* (Belçikanın hazinesi) [1924], *Rubens, Painter and Diplomat* (R., ressam ve diplomat) [1931]. Şiirinde Verhaeren'in tesiri hissedilir.

CAMMANN [*kæmæn*], **George Philip** (1804-1863), New Yorkta yaşamış olan bir Amerikalı hekim. Binaural stethoscope (iki kulaklı stetoskop) un mucididir. Bu çeşit stetoskopa C. stetoskopu adı verilir. Bk. STETOSKOP (Stéthoscope).

CAMMARANO [*kammarāno*], **Salvatore** (1801-1852), İtalyan şair ve libretto yazarı. Napolide doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Dante Gabriel Rossetti'nin talebesi olarak öğrenim gördükten sonra. genç yaşta nesir halinde piyesler yazmağa başlamıştır. Bunlardan *Baldovino* (ad), *Un ritratto e due pittori* (Bir resim ile iki ressam) ve başka piyesleri Floransada oynanmıştır. Sonraları operayla ilgilenmiş ve çok geçmeden Gaetano Donizetti'nin *Lucia di Lammermoor* (L. lu Lucia) [1835] başlıklı operasının librettosunu, sonra da Giovanni Pacini'nin *Merope* (Merops), *Saffo* (Sappho) [1840], *Regente* (Naip) ve *Buondelmonte* (ad) [1846], Guiseppe Verdi'nin *Alzira* (ad), *La battaglia di Legnano* (L. muharebesi) [1849], *Luisa Miller* (ad) [1849] ve *Il Trovatore* (Gezici ozan, saz şairi) [1853] operalarının librettolarını yazmıştır. C. ayrıca, Jaccpo Peri, Guiseppe Saverio Mercadante, Luigi Cammarano ve başkalarının eserleri için de librettolar meydana getirmiştir.

CAMMIDGE [*kǽmic*], **Percy John** (doğ. 1872), İngiliz hekimi. York'ta doğmuştur. Leeds üniversitesinde okumuş, Londrada St. Bartholomew hastahanesinde çalışmış ve Londrada biyoloji profesörü olmuştur. 1904 te Royal College of Surgeons (Kıraliyet Cerrahlar Okulu) da profesör olmuştur. Başlıca eseri *The Pancreas: its Surgery and Pathology* (Pankreas: cerrahlığı ve patolojisi) dir.

Cammidge reaksiyonu: Percy John C. in adı ile ilgili olarak pankreas reaksiyonuna verilen ad. Gayesi, pancreatitis adlı habîs pankreas hastalığının teşhisidir. İki idrar nümunesi alınır. Bunların biri civa klorürü ile muamele görür. Her iki nümune de 10 dakika süre ile, klorhidrik asitle kaynatılır. Asit fazlası kurşun karbonatı ile nötralize o'unduktan sonra, nümuneler fenilhidrazin testi ile incelenir. Nümunelerin çökelti miktarları arasındaki fark pankreas hastalığını gösterir.

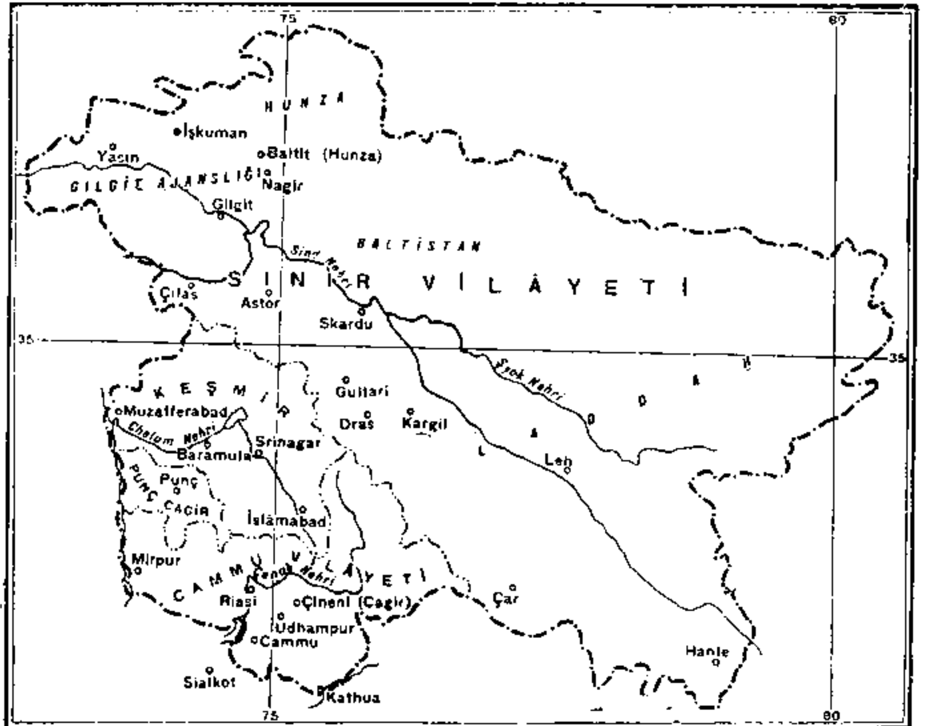
CAMMU (İng. Jammu veya Jummoo): 1. Cammu ve Keşmir'in güneybatı kısmını teşkil eden bir vilâyet. Çenab (Chenab) nehrinin yukarı kısımlarındaki vâdide olup, Cammu, Kathua, Udhampur, Riasi ve Mirpur bölümlerine ayrılır. Yüzölçümü 32 059 km^2; nüfusu 1 981 483 (1941) tür, bunun % 61,3 ü Müslümandır. Merkezi C. şehridir. Öbür şehirleri için bk. CAMMU VE KEŞMİR.

2. C. vilâyet'nin bir bölümü. Nüfusu 432 380 (1941) olup, bunun % 61 i Hindudur. Şehirleri için bk. CAMMU VE KEŞMİR.

3. C. vilâyetinin merkezi, C ve Keşmirin kışlık başkenti (yazlık ve asıl başkent: Srinagar). Çenab (Chenab) nehrinin ayaklarından Tavi'nin üzerinde, denizden yüksekliği 400 m olup, vilâyetin, güneybatıdaki en önemli şehridir. Pakistandaki Lahor şehrinin 137 km kuzeydoğusuna düşer. 26 km lik bir demiryolu C. yu Pakistandaki Sialkot şehrine bağlar. Himalayaları aşan bir kervan yolu üzerindedir. Nüfusu 50 379 (1941) dur. Tarihî bir kalesi ve bir mihrace sarayı vardır. Eskiden Racput (Rajput) hükümdarlarının merkezi idi; sonra Sitli'lerin eline geçmiştir. Şimdiki durumu için bk. CAMMU VE KEŞMİR, Tarih.

CAMMU VE KEŞMİR (İng. Jammu and Kashmir [Sanskrit. Kaśmīra; Çin. Kia-si-ni-lo]), Hint yarımadasında, Himalayaların güneybatı eteğinde, kuzeyde Çin Türkistanı (Sinkiang), Afganistan, batıda ve güneybatıda Batı Pakistan, güneydoğuda Hindistan ve kuzeydoğuda Tibet ile çevrilmiş olan coğrafî bölge, ve aynı zamanda bu adı taşıyan mihracelik. Kuzeyde Sovyetler Birliğinden dar bir Afgan koridoru ile ayrılmıştır.

32° - 37° 30′ kuzey enlem ve 73° - 80° doğu boylam dereceleri arasında uzanan bu bölge, yüksek dağlık bir mıntaka karakterini taşır. Bölgenin kuzey kısmını teşkil eden Hindukuş ve Karakurum sıradağları bölgesinde bazı yükseklikler 8 000 m yi geçer: meselâ, kuzeydoğuda Godwin-Austen (veya K_2 Dapsang) dağı 8 687 m, kuzeybatıda Rakapoşi (Rakaposhi) dağı 7 773, bunun güneyinde Nanga Parbat dağı 8 126 m. Buna karşılık güneybatı bölgesi deniz seviyesinden 1 500 - 1 800 m yükseklikte olan bir vâdi teşkil eder. Bu vâdi, Cehlâm (İng. Jhelum) ırmağı ile Sind ve Liddar'ın vücuda getirdiği eski bir göl yatağıdır. Bu eski gölden bugün ancak, küçük Vular (Wular) ve Manasbal gölleri kalmıştır. C. ve K. arazisi, yer yer nehirlerin oyduğu derin vâdilerle parçalanmıştır. «Perc-âb» (= 5 su) ı meydana getirdikten sonra Sind (Indus) adı altında birleşen 5 nehir (Sind, Cehlâm [Jhelum], Çenab [Chenab], Ravi ve Sutlec [Sutlej]), bu bölgeden doğup, güneybatıya, Pakistana doğru akarlar. Coğrafî bakımdan burası, Batı Pakistanın bir parçası olarak mütalâa edilebilir.

CAMMU VE KEŞMİR

Nitekim bölgeyi, dış dünyaya bağlıyan yollar da bu coğrafî durumun bir neticesidir. Kuzeyde ve doğuda bulunan dağlar geçit vermediği için, bölge ancak, geçilmesi güç seyrek boğazlardan (Zocı [Zoji - la] boğazı: yük. 3 446 m, Burzil boğazı: yük. 4 198 m, kuzeyde Darkot boğazı: yük. 4 572 m, Sovyetler Birliğine götüren Kilik boğazı: yük. 4 755 m) Pakistana doğru uzanan 3 tabiî yolla, Sind vâdisi ve dolayısiyle dış âlem ile temas temin edebilmektedir. Son zamanda yapılan bir yolla Hindistana bağlanmışsa da, 3 000 m yükseklikteki Bhimbar geçidinden geçen yol, yılın 4 - 5 ayında karla kapanmaktadır. Pakistana götüren 26 km lik Cammu - Sıalkot ve 21 km lik Mangla - Saray Alemgir demiryolları Ekim 1948 den beri kullanılmamaktadır. Keşmir vâdisini Batı Pakistana bağlıyan ve yaz - kış açık olan iki karayolu vardır: Srinagar - Domel - Rawalpindi ve Srinagar - Domel - Abbotabad Bunlar Muzafferâbad'da birleşerek, Keşmirin yegâne ticari karayolu olan Cehlâm (Jhelum) vâdisi şosesini meydana getirir.

Mihraceliğin 218 780 km² olan toprakları, Cammu (32 059 km²) ve Keşmir Vâdisi (22 116 km²) vilâyetleri ile kuzeyde Sınır Vilâyeti (Frontier Province; 164 605 km²) diye 3 kısma ayrılmaktadır. Merkezi, Keşmir Vâdisindeki Srinagar şehridir (kışın: Cammu). 1911 de 3 128 156 kişi olan nüfusu, 1941 de 4 023 180 e ve 1951 de de 4 400 000 e yükselmiştir. 1941 istatistiklerine göre, 4 023 180 olan nüfusun 3 102 700 ünü Müslümanlar (% 77, 11) ve 920 480 ini de Hindûlar (% 20, 12), Sih (Sikh) ler (% 1, 64) ve diğer azınlıklar (% 2, 13) teşkil etmekte idi. Hindûlar en çok Cammu, Buddhistler de Laddakh bölümünde bulunur. Nüfusun ekserisi Cammu (1 981 483; % 61, 3 ü Müslüman) ve Keşmir Vâdisinde (1 728 705; % 93,4 ü Müslüman) toplanmış olup, kuzeydeki dağlık Sınır Vilâyeti (311 400; % 88,9 ü Müslüman) nde kesafet çok azdır. Mihracelik dahilinde bir din birliği olmadığı gibi, dil birliği de mevcut değildir (bk. Dil kısmı).

C. ve K. in başlıca bölümleri şunlardır:

A. Cammu: merkezi Cammu: 1. Cammu (şehirleri: Cammu [Jammu], Samba, Ahnur [Akhnur]); 2. Kathua (şehirleri: Kathua, Casmergarh [Jasmergarh], Basoli); 3. Mirpur (şehirleri: Mirpur, Mangla, Navşehra [Naoshera], Kotli, Bhimbar); 4. Riasi (şehirleri: Riasi. Racaori [Rajaori]); 5. Udhampur (şehirleri: Çineni [Chineni], Udhampur, Bhadarwah, Ramban, Banihal, Kiştvar [Kishtwar]); ayrıca Punç - Cagir (Poonch - Jagir) bölgesi (şehirleri: Punç, Mendhar, Pulandri, Rawalakot. Bagh, Kahuta).

B. Keşmir: merkezi Srinagar: 1. Srinagar (şehirleri: Srinagar, Pahlgam, Islâmabad, Şupian [Shupian]. Kulgam, Sonmarg); 2. Baramula (şehirleri: Baramula, Gulmarg, Bagdam, Pulwama, Sopore, Handwara, Bandipura, Gurais); 3. Muzafferâbad (Muzaffarabad; şehirleri: Muzafferâbad, Uri, Tithwal).

C. Sınır Vilâyeti: merkezi Leh; bölgeleri:

A. *Dardistan*: 1. Gilgit Wazarat (merkezi: Astor); 2. Gilgit (merkezi: Gilgit); 3. Çilas (Chilas; merkezi: Çilas) 4 Kohghizar (Kohistan. eski Gilgit Ajanslığı; merkezi: Gupis); 5. Yasin (şehirleri: Yasin, Darkot); 6. Hunza - Nagir (şehirleri: Baltit [veya Hunza] Nagir).

B. *Laddakh* veya *Ladak*: 1. Baltistan (şehirleri: Skardu, Şimşal [Shimshal]. Astore, Parkutta, Gultari, Burzilçauki [Burzilchauki], Dras); 2. Laddakh (şehirleri: Leh, Kargil, Daulat - Beg - Uldi); 3. Zaskar (şehirleri: Zangla, Padam); 4. Rukşu (Rukshu; şehirleri: Çar [Char], Hanle).

Halkın başlıca meşguliyetini ziraat teşkil etmekle beraber, en mühim ihraç malları kereste, yaş meyva, yünlü kumaş ve halıdır. Keşmirde eskiden büyük bir şöhret kazanmış olan şalcılık bugün ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır. İhraç malları Batı Pakistana ve oradan da dış pazarlara gönderilir. Esasen mihraceliğin deniz - aşırı ticaretinin en yakın ve en tabiî çıkış kapısı, Pakistanın merkezi olan Karaçi (Karachi) limanıdır. Dağlarda kesilen keresteler, çok eskiden beri nehirlerde yüzdürülerek, Batı Pakistandaki Vezirâbad ve Celum şehirlerine nakledilir. Başlıca sebze ve yaş meyva pazarları da gene Pakistandaki Rawalpindi ve Sialkot şehirleridir. Bunun gibi, yünlü kumaş ve halılar da en çok Pakistanda satılır.

Keşmir Vâdisi ve etrafını çeviren karlı dağlar

Cehlâm (Jhelum) nehri ve Keşmir Vâdisi

Tarih: C. ve K., çok arızalı bir bölge olması ve aynı zamanda, Hindistanı Asyaya bağlıyan geçitler üzerinde bulunması dolayısiyle istilâ hareketlerinin birçoğundan masun kalmıştır. Ancak, Pencab ve Sind'e inen kavimler, burada yerleşip kuvvetli bir devlet kurduktan sonra C. ve K. i de hâkimiyetleri altına almak için harekete geçmişlerdir. Buraları evvelce Asôka devletine bağlı idi. Kuşan (b. bk.; Kuşânı) hükümdarlarından Kanişka (Kanık), M. S. I. yüzyıl sonları ve II. yüzyılın başlarında Keşmiri de ülkesine katmış ve orada kendi adına izafeten «Kanişkapu-

ra» (şimdiki Kanispur) şehrini kurmuştur. Kendisinden sonra yerine geçen oğlu Huşka da, babasını takliden «Huşkapura» (şimdiki Uşkur [Ushkur]) şehrinin temellerini atmıştır. II. yüzyılın sonlarında Kuşan İmparatorluğunun parçalanmasından sonra C. ve K. in, bu imparatorluk ailesinden bir hanedanın elinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ak Hunlar (b. bk.) dan Mihira-gula (502-540) bu hanedana karşı savaşmış, fakat kardeşinin ayaklanması karşısında Keşmire kaçmış ve bir müddet orada hüküm sürmüştür. Önceleri Aśōka ve Kuşan devletlerine tâbi bir ülke olan C. ve K. in asıl kendi tarihi, VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren aydınlığa kavuşmaktadır. Burada Durlabavardana (Durlabha) adında biri Kārkōṭaka hanedanını kurmuştur. Bu hanedandan gelen Lalita-ditya (Muktapadia) zamanında Kārkōṭaka devleti en kuvvetli devrini yaşamıştır. Lalita-ditya 740 yılına doğru, Kanevc (Kanawj) hükümdarı Yaśovarman'i ve daha sonra Tıbetlilerle Kuşan Türklerini yenerek bütün C ve K. bölgesini hâkimiyeti altına almıştır.

Gazneli Sultan Mahmud, Hindistana olan seferlerinde Keşmiri de ele geçirmek istemiş, fakat buna muvaffak olamamıştı. Keşmir racası, Sultan Mahmuda karşı, Pencâb racası Triloçan-pal (Trilochan-pāl) a yardım ettiğinden, Mahmud, 10. Hint seferini Keşmire yöneltmiş ve 1015 yılında büyük bir ordu ile Lōhara (Loharin) şehrine kadar ilerliyerek burasını kuşatmıştır. Fakat kışın şiddeti ve karın çokluğu yüzünden bu şehri alamadan çekilmek zorunda kalmıştır. Sultan Mahmud, bu muvaffakiyetsizliği gidermek için 1021 sonbaharında tekrar Lōhara üzerine yürümüşse de, gene kış bastırdığından Pencâb'a çekilmeğe mecbur kalmıştır. Böylece, Gazneliler zamanında Lōhara hanedanı Keşmirde hâkimiyetini devam ettirebilmiştir. Hattâ bu aileden kıral Harśa (1089-1101), İslâm nüfuzu altına girerek yerli askerler yerine Türk askeri kullanmağa başlamış, Hindu ve Buddhist tasvirlerini tahribettirmiştir. Bununla beraber İslâmiyet Keşmirde ancak XIV. yüzyılın birinci yarısında yayılmıştır. Aslen Afganlı olması muhtemel Şah Mirzâ, Keşmir hükümdarının hizmetine girmiş ve 1334 te bir hükümet darbesi ile saltanatı ele geçirerek Müslüman bir devletin kurucusu olmuştur. Şemsü'l-Âzam unvaniyle tahta çıkan Şah Mirzâ ve halefleri zamanında mecburi bir

Srinagar'dan nehre bir bakış

Zengin sınıfa mensup Keşmir kadınları

İslâmlaştırma siyaseti takibedilmediği halde aynı aileden gelen 6 hükümdar İskender Şah (Sikandar; 1386 1416) halkı Müslümanlığı kabule zorlıyarak eski Brahman mâbetlerini yıktırmış ve bundan dolayı da kendisine «Bütşiken» (Put kırıcı) lâkabı verilmiştir. İskenderin gününde Timur Hindistana girmiş ve İskender ona haraç vermek zorunda kalmıştır. İskenderden sonra yerine geçen oğlu Zeyne'l-Abidin, babasının dinî baskısına son vererek halkı dinlerinde serbest bıraktı. Zeyne'l-Abidin, memleketin ilerlemesi için yollar, köprüler yaptırmış, kanallar açtırmış ve bu yüzden onun saltanat devri Keşmir tarihinde bir «Altın çağ» olarak anılagelmiştir. Bununla beraber onun halefleri zamanında idare yeniden bozulmuş ve gittikçe kuvvetlenen Çak oymağının çıkardığı karışıklıklar baş göstermiştir.

Babur, Kuzey Hindistanı ele geçirdikten sonra, gözlerini bağlık, bahçelik, verimli bir vâdi olan Keşmire çevirmiş ve hattâ burayı zaptetmek için bir miktar kuvvet göndermiş ise de almağa muvaffak olamamıştır. Humayun, Şîr Şah'tan kaçıp Lahor'a geldiği zaman, akrabasından olan ünlü tarihçi Haydar Şah Duglat (Mirzâ Haydar Beg Türk), onu, düşmanlarına karşı emin bir yer elde etmek gayesiyle Keşmirin zaptına teşvik etmiştir. Humayun da. Haydarı küçük bir kuvvetle Keşmir üzerine göndermiş ve yerli beylerden bazılarını elde eden Haydar, kolaylıkla burayı ele geçirmiştir (1540). Keşmiri Humayun'un adına bir hükümdar gibi idare eden Haydar, 1551 de bir ayaklanmada öldürülünce hâkimiyet, gene yerli Çak oymağının eline geçmiştir. Bu oymaktan gelen Yusuf Şah, iç ayaklanmaları bastırmak için Ekber Gurkandan yardım istemiş ve ancak bu sayede tahtını yeniden ele geçirebilmiştir. Baş gösteren anlaşmazlıklardan sonra nihayet Ekber, Yusufun ve oğlu

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

Yakubun mukavemetlerini kırarak 1589 da burayı Hind-Türk imparatorluğuna katmıştır. 1592 de bir ayaklanma üzerine de Keşmir «halise» (doğrudan doğruya devlete ait arazi) ye çevrilmiş ve bundan böyle imparatorların sık sık ziyaret ettikleri bir sayfiye yeri olmuştur. Şah Cihan, Keşmirde köşk ve bahçeler inşası için 800 000 rupi sarfetmiş, Cihangir de Srinagar civarında Şalemar adiyle büyük bir bahçe yaptırmıştır.

II. Alemgîr zamanında Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durrânî, gönderdiği kuvvetlerle burayı kendi ülkesine katmağa muvaffak oldu. Her ne kadar 1760 a kadar para, II. Alemgîr namına basılmakta idiyse de, hâkimiyet artık Afganlılara geçmiştir. Durrânî hâkimiyetini takibeden uzun karışıklıklardan sonra Sikh mihracesi Rancit (Ranjit) Singh, 1819 da Keşmiri istilâ etmiş ve böylece Dogra Cammûlu denilen bir aile, hâkimiyeti ele geçirmiştir. Bir müddet sonra İngilizler Pencâbı zaptederek kuzeye doğru ilerlemeye

Srinagar'da ipek kozalarını ayıklıyan kadınlar

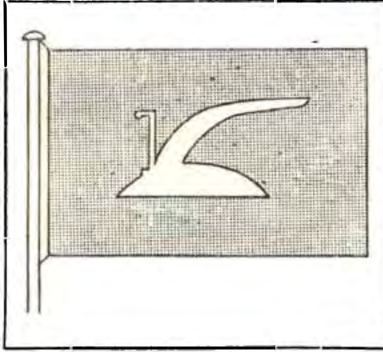
başlamışlardır. Sikh mihracesi Dalip Singh, İngilizlere karşı koyamıyacağını anlayınca 9 Mart 1846 da onlarla bir anlaşma (Lahor antlaşması) yapmak zorunda kalmış ve ödemeyi kabul ettiği 15 milyon rupilik harb tazminatının 10 milyon rupisine karşılık olarak Keşmir ve Hezare (b. bk.; Hazara) bölgesini İngilizlere bırakmıştır. Bunun üzerine İngilizler, esasen Keşmiri idare etmekte olan Gulâb Singh'i kendilerine 7,5 milyon rupi ödemek gerekince askerî yardımda bulunmak ve İngilizlerin müsaadesini almadan hiçbir yabancıyı hizmetine almamak şartları ile mihrace olarak tanımışlardır (Amritsar antlaşması). Böylece, nüfusunun ezici bir ekseriyeti Müslüman olan bir memleket, İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company) tarafından, Kangra vâdisinde oturan Hindu Dogra kabîlesi reisine satılmış oldu. Bu anlaşma aynı zamanda Sikh devletinin parçalanması ve Keşmirde İngiliz nüfuzunun başlaması demekti. Fakat anlaşma kolaylıkla yürütülememiş ve İngilizler mukavemetle karşılaşmışlardır. Gulâb Singh, mevkiini ancak İngilizlerin yardımiyle sağlamlaştırabileceğini anladığı için onlara dayanmış ve bu suretle İngiliz kuvvetleri Cammu'ya girmişlerdir. Gulâb Singh'in 1857 ye kadar süren mihraceliği, C. ve K. de sükûneti iade etmiş ve memleketin hayrına olmuşsa da onunla başlıyan İngiliz hâkimiyeti oğulları zamanında daha da artarak, Hindistanın Pakistan ve Hindistan diye iki dominyona ayrıldığı 15 Ağustos 1947 ye kadar devam etmiştir.

Hindistan ve Pakistan Dominyonlarının teşekkülüne yol açan İstiklâl Beyannamesine göre, o zamana kadar muhtar, fakat savunmaları ve dış işleri İngilizlerin elinde olan 560 mihracelik veya prenslik üzerindeki İngiliz hâkimiyeti de sona ermiştir. Bunlardan bir kısmı Pakistana, bir kısmı da Hindistana katılmışlar, fakat C. ve K. mihraceliğinin durumu yeni kurulan bu iki dominyon arasında hâlâ devam eden bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Bunun başlıca iki sebebi vardır: C. ve K. halkının % 77 si Müslüman olduğu halde, hanedanın Hindu aslından olması (Müslüman bir memleketin Hindulara satılması dolayısiyle) ve Hindistan başvekili Jawaharlal Nehru'nun Keşmirli bir Brahmanın oğlu bulunması. C. ve K. in Hindu mihracesi, Gulâb Singh'in ahfadından Sir Hari Singh ile hasmı olduğu halde 1930 dan beri başvekili bulunan Şeyh Muhammed Abdullah, Hindistan Dominyonuna katılmağa karar vermişler ve Hindistan da bu teklifi bazı şartlarla 27 Ekim 1947 de kabul etmiştir. Bununla beraber Müslüman halk, mihracenin verdiği bu ilhak kararını tanımamış ve ayaklanmıştır. Mihrace ayaklanmayı bastıramıyarak Srinagar'dan Cammu'ya kaçmış ve Hindistana başvurarak yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hindistan süratle Keşmire asker göndermeğe başlamıştır. Keşmirin Hindistan tarafından istilâsını, kendi topraklarının her taraftan kuşatılması gibi görerek endişelenen Pakistan, bu duruma şiddetle muhalefet etmiş ve anlaşmazlığın, önce iki devlet arasında müzakerelerle hallini istemiştir. 1 Kasım 1947 de Pakistan genel valisi Hindistan hükümetine, bütün yabancı kuvvetler çıkarıldıktan sonra C. ve K. de bir plebisit yapılmasını teklif etmiş, lâkin Hindistan bu teklifi kabul etmediği gibi 2 Ocak 1948 de Pakistanı Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyine şikâyet etmiştir. Güvenlik Konseyi, biri 6 Şubat 1948 de, diğeri de 21 Nisan 1948 de olmak üzere verdiği iki kararla, askerî kuvvetlerin çekilmesini bir koalisyon hükümetinin kurulmasını ve Birleşmiş Milletlerin kontrolü altında serbest bir plebisit yapılmasını uygun görmüş ve Amerikalı Amiral Chester W. Nimitz'i plebisit idarecisi tâyin etmiştir. Bununla beraber Hindistan bu kararı nazarı itibare almıyarak C. ve K. e yeniden kuvvet göndermiş ve Müslüman halk, memleketlerini terkederek Pakistana göç etmeğe başlamışlardır. Nihayet Pakistan da Hind kuvvetlerinin ilerleyip, kendisi için hayati ehemmiyeti olan Mangla ana sulama tesisatını ele geçirmelerini önlemek için 1948 Mayısında Keşmire kuvvetlerini sokmuş ve iki taraf arasında başlamak üzere olan harb, Birleşmiş Milletler komisyonunun gayretleriyle, 1 Ocak 1949 da ateş kes emri verilmiş, «ateş kes» hattının tesbiti hususunda da 27 Temmuz 1949 da bir anlaşmaya varılabilmiştir. 3 Kasım 1949 da tesbit edilen bu hatta göre, C ve K. vilâyetlerinin büyük bir kısmı (Cammu, Kathua, Udhampur, Cineni, Riasi, İslâmabad,

«Azad C. ve K.» in hükümet reisi Serdar Muhammed Abdul-Kayyum

Navşehra, Punç, Boramula, Srinagar, Uri, Ladakh'da da Leh, v. b.) Hindularda, her iki vilâyetin batı kısımları (Mirpur, Racaori, Kotli, Muzafferabad, v. b.) da Müslümanlarda kalmıştır. Böylece Pakistan kuvvetleri Uri - Punç Navşehra hattının batısında kalan dar kısma yerleşerek, buraya «Azad Jammu and Kashmir» (Hür C ve K.) adını vermişler, Mihraceliğin büyük parçası (4/5 ü) ise, Hindistanın işgaline geçmiştir. «Azad C. ve K.» in merkezi Muzafferâbad olmuş (hükümet reisi: Serdar Muhammed Abdul - Kayyum), Srinagar (kışın: Cammu)da Hindu idaresinin merkezi olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra Birleşmiş Milletlerin, anlaşmazlığı halletmek için sarfettiği bütün gayretler, Hindistanın muhalefeti yüzünden hiçbir netice vermemiş, 1949 da Birleşmiş Milletler mümessili seçilen Kanadalı General A. G. L. McNaughton 1950 de onun yerine getirilen Avustralyalı Sir Owen Dixon'ın 1951 deki halefi ve «ateş kes» hattını çizen Dr. Frank Graham'ın arabuluculuk gayretleri ve 1951 Ocak ayında toplanan Birleşik Kırallık Başvekilleri Konferansında ileri sürülen temenniler semeresiz kalmıştır; Müslümanlar % 77 ekseriyeti teşkil ettikleri için Hindistan plebisite yanaşmamaktadır. Böyle olduğu halde Hindistan işgalinde bulunan bölgede Hindistana taraftar bir hükümet kurulmuş, Hindistan C. ve K. i önce, Nehru'nun Keşmirli dostu Şeyh Muhammed Abdullah'ın eliyle idare etmiş, Hintli «Sulh tugayları» Keşmirin bağımsızlığını veya Pakistanla birleşmesini istiyenlere baskı yapmışlardır (500 000 Müslüman Keşmirli Pakistana sığınmıştır). 1951 de mihrace çekilmiş, 1952 de toplanan Keşmir «Kurucular Meclisi» (Constituant Assembly), mihraceliği lâğvederek, kabul ettiği yeni Esas Teşkilât Kanununa göre Keşmir Cumhuriyetini ilân etmiş, eski mihracenin oğlu Kara Singh Bahadur'u da «Serdar - i riyaset»e getirmiştir. Esas Teşkilât Kanununun 3. maddesinde «Keşmir, Hindistanın ayrılmaz bir parçasıdır» dendiğine göre, C. ve K. Hindistan Cumhuriyetine bağlı yarı bağımsız bir idare altına gireceği belli olmuştur. Başvekil Şeyh Muhammed Abdullah, nihayet Hint tahakkümüne karşı gelmeğe başladığı için, Ağustos 1953 te yakalanarak hapse atılmış (muhakemesi hâlâ başlamamıştır), yerine Hindu taraftarı Bahşi Gulam Muhammed getirilmiştir. Yeni Esas Teşkilât Kanununun meriyete girme günü yaklaştığı için, 1956 da Pakistan 19. defa olarak Hindistana müzakere teklif etmiş, bunun reddi üzerine Pakistan 26 Aralık 1956 da bir kere daha Güvenlik Konseyine başvurmuştur. Konsey 16 Ocak 1957 de Keşmir meselesini yeniden ele almış, 24 Ocakta sıfıra karşı 10 reyle (Sovyetler Birliği müstenkif kalmıştır) plebisit kararını 5. defa olarak yenilemiştir. Ertesi gün, 25 Ocak 1957 de, Güvenlik Konseyinin kararını hiçe sayarak, Hindistan, C. ve K. i ilhak etmeğe karar vermiş, Keşmir «Kurucular Meclisi» de ilhakı kabul ederek dağılmıştır. Gerek Pakistan, gerek Birleşmiş Milletler bu kararı tanımamışlar, 21 Şubat 1957 de Güvenlik Konseyi, kendi reisi İsveçli Türkolog Gunnar Jarring'i Keşmire göndererek meseleyi yakından tetkik ettirmeği karar altına almıştır. Jarring, Karaçi'ye ve Delhi'ye giderek Pakistanlılarla ve Hindularla ayrı ayrı görüştükten sonra, raporunu Güvenlik Konseyine vermiştir. Pakistan, ayrıca, 1956 - 1957 Süveyş buhranında olduğu gibi, Birleşmiş Milletler kıtalarının Keşmirde, meselenin halline kadar, vazife almasını istemektedir. Bu sebeplerden dolayı C. ve K. in siyasi durumu henüz aydınlanmamıştır. Ayrıca bk. CAMMU (Jammu) ve KEŞMİR (Kashmir).

Hindistan taraftarı olan C. ve K. Cumhuriyetinin bayrağı (Kırmızı zemin üstünde beyaz sapan)

Eski C. ve K. pulları (1878)

DİL: C. ve K. deki «geçer dil», Batı Pakistanın resmî dili olan Urdu (b. bk., Ordu) dili ile Hindistan Cumhuriyetinde umumiyetle kullanılan ve Urducaya çok yakın olan Batı Hindî (bk. HİNDİSTAN, Dil) dilidir. Mahallî lehçeler şu şekilde yayılmıştır: C. ve K. in güneybatı kısmındaki Cammu (Jammu) bölgesinde Pencabî (Panjābī) dilinin Ḍōgrī lehçesi; bunun kuzeydoğusunda, Badrawar, Kistawar (Kistwar) ve Brama kesiminde, Batı Pahāṛī; Cammunun kuzeybatısındaki Punç (Poonch) ve Muzafferâbad bölgesinde de Lahnda (veya Batı Pencabî) dili konuşulur; bunlar Arya dillerinin Yeni Hint tabakasına mensupturlar.

C. ve K. in güneydoğu kısmında, Çin - Tibet ailesinin Tibet - Birman kolunun Tibet bölümünden olan diller yayılmıştır: güneydoğu ucda, Hanle'de bunun kuzeybatısındaki ve kuzeyindeki Rukşu (Rukshu) ve Zaskar bölümlerinde, asıl Tibetçe; Suru şehri kesiminde Purik; Ladak bölümünde, Ladahî (Ladakhī); Baltistan bölümünde Baltî; kuzeydoğuda yine Tibetçe.

C. ve K. in, merkezi Srinagar olan asıl Keşmir bölümünde, Yeni Hint tabakasının Dārdū kolundan olan Keşmirî (Kāshmīrī, Kāśmīrī; 1 500 000 kişi) dili konuşulur. Bu dil Keşmir'in edebiyat dilidir (bk. KEŞMİR DİLİ). Bunun kuzeyinde, Dardistan bölümünde, Yasin'e ve kuzey sınırına kadar, aynı gruptan olan Şina (Shiṇā; lehçeleri: Brokpā, Gurēzī, Astōrī Chilāsī, Gilgitī); bunun batısında, yani Kohistan bölümünde de, yine aynı gruptan olan Kōhistānī (lehçeleri: Maiyā, Tōrwālī, Gārvī) dili yer alır.

Keşmirin kuzeybatı ucunda, Yeni Hint tabakasının kuzeybatı veya Paiśācī kolundan olan Hovar (Khō - wār) dili, Keşmir sınırlarından içeri taşmış bulunmaktadır. Merkez kuzey kısmındaki Hunza bölümünde de, yeryüzünde hiçbir akrabası bulunmıyan Buruşaski dili (b. bk.) konuşulur.

CAMNA (İng. Jamna): bk. CUMNA (İng. Jumna).

CAMNAGAR veya NAVANAGAR (İng. Jamnagar, Navanagar), Hindistan Cumhuriyetinin kuzeybatı kısmında, Sauraştra (Saurashtra) «devlet» inde bir şehir. Eskiden, Navanagar devletinin başkenti idi. Nüfusu 104 400 (1951) dür. Kathiawar yarımadasında, 1540 ta, Cadeca (Jadeja) kabîlesine mensup Jam Rawal tarafından kurulmuştur. Hemen hemen tamamen taştan olan şehir, 1788 de inşa olunan bir kale ile çevrilidir. Şehir, Kuç (Cutch) körfezi üzerindeki Bedi limanının 8 km içerisinde, Bombay'ın 500 km kadar kuzeybatısındadır. Zengin bir ticaret şehri olan C., Rackot (Rajkot) a demiryolu ile bağlıdır. C., boyahaneleriyle tanınmış-

tır; keza şehrin ipek ve altın işlemeleri de meşhurdur. Başka ihraç malları şunlardır: günlük, kokulu yağlar ve kanku (Hindûların alınlarında, sektlerini göstermek üzere taşıdıkları işareti yapmak için kullanılan kırmızı pudra).

CAMÕES [*kamuiys*], **Luiz Vaz de** (Aralık 1524 veya Ocak 1525 - 10 Haziran 1580), Portekizli şair. Lizbon (Lisboa) ve belki de Coimbra'da doğmuş, Lizbonda ölmüştür. Portekizli şairlerin en büyüğü sayılan C. III João, Sebastião ve Kardinal-Kıral Enriques'in saltanat devirlerinde yaşamış olup hayatı, milletinin hayatiyle o derece kaynaşmıştır ki, Portekizin ruhu C. in şiirinde şekil bulmuştur denebilir. C. in doğduğu (daha doğrusu doğmuş olması muhtemel olan) 1524 yılında bütün Portekiz, yakın bir mazinin kahramanca deniz keşifleri ve fetihleri, zengin bir denizaşırı imparatorluğun kurulması ve milletin dünya siyasetinde hâkim bir rol oynamaya azminin tesiri altında bulunuyordu. Diğer taraftan maddi zenginliğin parıltısı, Rönesans ruhunun tesiriyle arttıkça artıyordu. C Coimbra'da, önce Todos os Santos kolejinde, sonra 1542 ye kadar üniversitede tahsil görmüş ve Lizbona gitmiştir. On yıl müddetle Lizbonda kalarak kıraliyet sarayı ile temasta bulunan çevrelerde hevecanlı bir hayat sürmüştür. Önceleri Lizbonda iyi kabul görmüş fakat sonraları, muhtemelen gürültücü ve hudut bilmiyen hareketlerinin neticesi olarak güçlüklerle karşılaşmış ve kıralın gözünden düşmüştür Bu devrin belki de en meşhur hâdisesi, şairin, kıraliçenin bir nedimesi olduğu sanılan Caterina de Ataide adındaki bir kadına olan aşkıdır. C. aşk şiirlerinde bu kadına Caterina'nın anagramı olan Natercia adını verir. Belki de bu aşk macerasının önemi ve hattâ gerçekliği mübalağa edilmiştir, çünkü Dante ve Petrarca'nın tesiri, bütün şairler için, genelleşmiş neoplâtonik aşk ruhunu belli bir şahıs üzerinde toplamayı hemen hemen bir mecburiyet haline getirmişti.

L. CAMÕES

C. in kıralın gözünden düşmesi, kendisinin de söylediği gibi, bazı kıskanç saraylıların entrikalarının bir neticesi sayılabilir fakat aynı zamanda kendi saygısızca davranışlarının da bu işte bir rol oynamış olması muhtemeldir. Esasen evvelce de *El Rei Seleuco* (Kıral Seleukos) başlıklı piyesi ile Kıral III. João'ı kızdırmıştı. Bu piyesinde şair, João'ın nişanlısının, kendisinden soğuyarak babası Manoel'i tercih etmesi hâdisesini sahneye koymuştu. C., bir yıl kadar Lizbondan uzaklaşması lâzımgeldiği kanaatiyle, Kuzey Afrikada cereyan eden harbe katılmak üzere ordu hizmetine girdi ve 1547 den 1549 a kadar Ceuta civarında yaşadı. Burada Mağribîlerle yapılan küçük bir çarpışmada sağ gözünü kaybetmiştir. Lizbona döndükten sonra, orada hizmetlerinin mükâfatlandırılmadığını gören C. bundan dolayı kızarak birçok gürültülü nümayişlere ve rezaletlere katılmıştır. Neticede, Corpus Christi yortusunda kıralın Gonçalo Borges adındaki bir nedimini ağır şekilde yaralamıştır. Hapsedilmesi gerekirken, Borges'in affı şairi hapisten kurtarmıştır. Kıral da onu, Hindistanda hizmet görmek üzere hükümet hizmetine girdiği için, tam olarak affetmiştir. C. 24 Mart 1553 te Goa'ya hareket etmiş, Portekize ancak 17 yıl sonra dönebilmiştir.

Doğuda C gittikçe daha çetin güçlüklerle karşılaşmıştır. Vazifesi dolayısiyle Goa'dan batı istikametinde Kızıldenize kadar ve doğu istikametinde, Çin sahilinde Macao'ya kadar seyahat etmiştir Macao'da iki yıl kalmış, fakat devlete ait parayı suistimal etmekle suçlandırılarak Goa'ya getirilmiştir. Romantik bir söylentiye göre bu seyahat sırasında, C. i taşıyan gemi Tonkin körfezinde batmış ve şair henüz bitmemiş büyük destanı *Os Lusíadas*ın elyazısını bir elinde tutarak yüze yüze kıyıya çıkmıştır. Goa'da tekrar hapsedilmiş nihayet, Pedro Barreto'nun yardımiyle, Portekize dönmek üzere yola çıkabilmiştir. Bu zat onu 1567 de Afrikanın doğu kıyısında bulunan Sofala'ya kadar getirmişse de, şair, parasızlığı yüzünden seyahatine devam edemiyerek iki yıl müddetle burada kalmış, ancak 1570 te Lizbona dönebilmiştir. Vatanı onu pek fena karşılamıştır: memleket bir veba salgınının tesiri altında idi; pek az arkadaşı kalmıştı. Şair hemen hemen hiç parasızdı. «Natercia» şairin doğuda bulunduğu yıllarda, 1556 da ölmüştü. Her şeye rağmen destanını tamamlamıştı. Bunu 1572 de yayımlayınca, kıral Sebastião C. e üç yıllık bir maaş bağlamıştır. Bu maaş, bir zaman muntazaman ödenmemiş ise de, üç yıldan sonra tekrarlanmış ve şairin ölümüne kadar kendisine ödenmiştir. C in son günleri, kıral Sebastião'un El-Kasrü'l-kebir'de tam olarak mağlûp olması ve ölmesi yüzünden keder içinde geçmiştir. Şair 10 Haziran 1580 de sefalet içinde ölmüş biraz sonra İspanya kıralı II. Felipe, tahtı boş olan Portekizi İspanyaya katmıştır.

C in şaheseri olan *Os Lusíadas* [*oş luziadəş*] (Lusitania'lılar) [1572] epopesi aynı zamanda dünya edebiyatının da sayılı şaheserlerindendir. Portekizin parlak günlerinde yazılan bu eserle, *İlias*ta ve *Aeneis*te de olduğu gibi, millî bir destan yaratılarak bir memleketin şanlı mazisi

Vasco de Gama'nın Fırtınalar (Ümit) Burnunu geçerken dev Adamastor'la karşılaşması (Camões: *Os Lusíadas*, Canto V)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

terennüm edilmiştir. Fakat tarif edilen deniz maceralarından ve övülen deniz kahramanlarından dolayı, eser daha ziyade *Odysseia* ile *Aeneise* benzer; eserin, bilhassa ilk mısraları *Aeneis*in başlangıcını andırır. C. bu eseri 25 senede (1545 - 1570) tamamlamıştır.

Lusitania (Port. Lusitana), Portekizin eski adı olup, bereket ilâhı Bakkhos (Lat. Bacchus) un oğlu ve bu memleketin mitik (esatirî) kurucusu olan Lusos'un adına izafe edilmiştir. Bundan dolayı eserde mitoloji çok önemli bir yer tutmakta, ilâh ve ilâheler sık sık denizcilerin işine karışmaktadır. Portekizlilerin başarılarını kıskanıp Müslümanları himaye eden Bakkhos, Portekizli denizcileri kovalamış, ilâhi aşkı temsil eden Aphrodite (Lat. Venus) bilâkis denizcileri korumuş ve onlara yol göstermiştir. Eserde, İslâm dünyasına ve bu arada Türklere de sık sık temas edilmiştir.

Eserin başkahramanı, Hindistana Ümit Burnu yoliyle ilk olarak erişen C in de uzak bir akrabası olan, meşhur Vasco da Gama'dır. C de onun arkasından Hindistana gidip gelmiştir. Ümit Burnunun eski adı olan Cabo Tormentoso ve Cabo Tormentorio (Fırtınalar Burnu), 1488 de onu geçen Bartholomeu Diaz tarafından ortaya konmuştu. Portekiz kıralı II. João, Hindistana deniz yoliyle varabilme ümidini verdiği için, buraya Cabo da Bõa Esperança (Ümit Burnu) adını vermiş; Vasco da Gama da, Kıral Manoel'in zamanında, 1497 de bu ümidi gerçekleştirmiştir (8 Temmuz 1497 de Lisbõa [Lizbon] dan hareket, 20 - 22 Kasım 1497 de Ümit Burnunu geçiş, 20 Mayıs 1498 de Hindistanın Malabar sahilindeki Calicut [Kalikut] şehrine varış, Eylül 1499 da Lisbõa'ya dönüş).

On canto'dan meydana gelen (sekizli port. oitava [İtal. ottava rima, b. bk.] nazmında 8 × 1 102 kıta [stanza] =11 er heceli 8 816 mısra) bu epope *in media res* (b. bk.) bir eserdir; yani eser, esas hikâyenin ortasından başlar, ilk canto'lar konunun orta kısmını anlatır, biraz sonra konunun baş tarafı eklenir ve hikâyeye devam edilir. *Os Lusia das*ın konusu şöyle özetlenebilir:

I. *canto*: Musa'lar Olympos dağında Lusitania'nın istikbalini münakaşa ediyorlar. Vasco da Gama ve denizci arkadaşları Moçambique (Mozambik) e erişirler. Gama, gemisinde yerli kıralı kabul eder. Yerlilerin ihaneti üzerine Portekizliler buradan ayrılarak Mombaça'ya giderler.

II. *canto*: Mombaça'da ilâhe Venus Portekizlileri himaye eder, Iuppiter (Yun. Zeus) de bunların Hindistanda muvaffak olacaklarını söyler. Mercurius (Yun. Hermes), rüyada Gama'ya görünür. Portekizliler buradan ayrılarak Melinde'ye giderler. Buranın kıralı onları iyi karşılar, Gama'dan seyahatini ve Lusitania tarihini anlatmasını rica eder.

III., IV. *cantolar*: Gama, Avrupayı tanıttıktan sonra, Portekizin tarihini anlatır: Portekizin ilk kıralı I. Affonso'nun fetihleri; IV. Affonso ile oğlu Dom Pedro arasındaki düşmanlık ve mücadele, Pedro ile gizlice evlenen Ignez (İsp. Inés) de Castro'nun IV. Affonso tarafından öldürtülmesi (aşağıya bk.); kıral I. João ve İspanya ile harb, Aljubarrota zaferi; Afrikada ilk Portekiz yerleşmeleri; II. João'nun karadan Asyaya seyyah göndermesi; I. Manoel'e rüyasında Sind ve Ganga nehirlerinin görünmesi; Hindistan deniz yolunu bulmak için Gama'nın yola çıkarılması.

V. *canto*: Gama, hikâyesine devam ederek seyahatinin başlangıcını, okyanustaki hâdiseleri, sahildeki uğrakları, Ümit Burnunu geçerken dev Adamastor'la karşılaşmasını (aşağıya bk.), geçirdikleri hastalıkları ve nihayet Melinde'ye varışlarını anlatır ve hikâyesini bitirir.

VI. *canto*: Gama ve arkadaşları Melinde'den ayrılırlar; Bacchus denize inerek Portekizlileri imha etmeğe çalışır, fırtına kopar, Venus imdada yetişir. Ve nihayet Lusitania donanması Hindistana varır.

VII. *canto*: Gemide Gama'ya Malaba tarihi anlatılır. Gama karaya çıkar, bir Hindu mâbedini gezer. Kalikut samori (imparator) si Gama ile görüşür ve onun gemisini ziyaret eder.

VIII. *canto*: Bacchus, rüyada bir yerli din adamına görünür. Yerliler, Portekizlilere karşı bir komplo hazırlar. Gama yakalanır, imparatorun huzurunda müdafasını yapar, serbest bırakılır ve gemisine döner.

IX. *canto*: Donanma hareket eder. Venus onları romantik bir adaya götürür. Su perileri denizcileri karşılarlar.

X. *canto*: Adada bir ziyafet tertibedilir. Denizkızlarından biri Portekizlilere João de Castro'ya kadar Portekiz Hindistanı valilerinin ilerideki icraatını anlatır. Deniz ilâhesi Tethys, de Gama'yı bir tepeye çıkararak, mitolojik ve astronomik olarak gökü ve yeri tarif eder. Portekiz donanması adadan ayrılır, Lisbõa'ya varır. Camões, Kıral Dom Sebastião'ya hitabederek destanını bitirir.

Epopenin en güzel kısımları şunlardır: III. canto'da, 1355 te öldürülen Ignez de Castro'nun na'şına, kocası tarafından kıraliçe elbisesi giydirilip saltanat tahtına oturtulması hikâyesi; IV. canto'da Aljubarrota zaferi (1395) nin tasviri; V. canto'da yer ve toprak ilâhesi Gaia'nın devoğlu olup Zeus'e isyan ettiği ve Peleus'un karısı (ve Akhilleus'un anası) Thetis'i sevdiği için Afrikanın güney ucunda kocaman bir kaya parçasına (Ümit Burnu) çevrilen ve denizcileri hırpalıyan Adamastor (Yun. *adamastos* = inzibat altına alınamıyan, mağlûbedilemiyen) un korkunç hikâyesi (bk. resim); IX. ve X. canto'larda da Venus'un götürdüğü aşk adasında denizcilerin geçirdiği romantik günlerin anlatılması.

Bu eser edebiyat, resim ve müzik tarihinde birçok sanatçıya ilham kaynağı olmuş, bu arada G. Meyerbeer *L'Africaine* (Afrikalı kadın) [1865] adlı operasını bu epopenin ilhamı ile bestelemiştir (libretto'yu yazan: Eugène Scribe). Portekizlilerin Hindistanda şimdiye kadar ellerinde kalan tek sömürge olan Goa'ya bağlı bulunmalarının bir sebebi de, bu epopedeki ruhtur.

C. in 13 dile tercüme edilmiş olan bu epopesinden başka, daha birçok lirik ve dramatik eserleri vardır: 196 sonnet, 127 redondilhas (şarkı), 3 tanınmış auto (kısa, manzum dram). Şiirlerinden, genç yaşta ölen sevgilisi Nactercia'ya ithaf ettiği *A minha alma gentil* (Benim zarif ruhuma) adlı sone ile *Sobolos rios que vam* (Nehirler boyunca yürürüm) başlıklı parça, en tanınmış olanlarıdır. Şiirleri *Rhythmas de Luis de Camões* (L. de C. in şiirleri) başlığı altında ilk defa 1595 te yayımlanmıştır. Dramları şunlardır: *Os Amphitryões* (veya *Auto dos Anfitryões* = Amphitryon'lar) [yazılışı: 1549 dan evvel, bas. 1587; Plautus'un *Amphitryo*sundan adapte edilmiştir]; *Auto de el Rei Seleuco* (Kıral Seleukos dramı) [yaz. 1544 - 1546 arası, bas. 1644; konusu Plutarkhos'un *Bioi Paralleloi*inden alınmıştır]; *Filodemo* (ad) [yaz. 1544 ten sonra, bas. 1587; çoban ve şövalye hayatından alınmış komedi]. C. in külliyatı (*Obras Completas*), son olarak H. Cidade tarafından yayımlanmıştır (6 cilt, 1946 - 1949).

CAMOIN [*kamoē*], **Charles** (doğ. 1879), Fransız ressamı. Marsilya (Marseille) da doğmuştur. Bir süsleme sanatçısı (décorateur) olan babası, daha küçük yaşta oğ-

lunda beliren sanat kabiliyetinin gelişmesine çalışmış, daha sonra, onu Parise yollamıştır (1896). C., Paris Güzel Sanatlar okulunda Gustave Moreau'nun atelyesinde çalışmıştır. Burada ünlü Fransız ressamı Marguet ile tanışmış, birlikte müzelerde çalışmış, sokak ve şarkılı kahveleri canlandıran resimler yapmışlardır. C., Arles ve Avignon'da çalışmış, uzun zaman Provence'ta oturmuş, daha sonra da sanat hakkındaki görüşlerini benimsediği Cézanne ile buluşmak üzere Aix-en-Provence'a gitmiştir. C., Müstakiller Sergisinde (1903) eserlerini sergilemiş ve 1908 e kadar aralıksız, Sonbahar Sergisine katılmıştır. Fauvisme (b. bk.) in doğuşunu müjdeliyen ve 1904-1908 yılları arasında yapılmış eserlerin sergilendiği «Fauves» ların büyük sergisine «Şemsiyeli kadın» adlı eseriyle katılmıştır. 1912-1913 te Marguet ve Matisse'le birlikte Fas'ta bulunmuştur. Renoir ve Bonnard'ın tesirinde kalmıştır; hele Birinci Dünya Harbinden sonra yaptığı eserlerinde bu tesirler daha bellidir. XX. yüzyıl başlarında canlı renklere karşı ilgileri ve gösterdikleri zevk dolayısiyle aynı nesilden birkaç ressam ve bu arada C., «Fauves» sanat hareketinin büyük yaratıcıları olmuşlardır. Bu ressamlar, gençlik heyecanı içinde Fauves sanat hareketinin öncüleri olan Matisse ve Derain'in izleri üzerinde yürümüşler; fakat tabiatlarının sakin oluşu, onları aşırılık derecesine varan bir sanat anlayışına sürüklememiştir. C. daha çok, Empresyonizmin son temsilcisi olarak bu gelenek içinde yer almış; çeşitli sanat hareketleri karşısında, eserleri şiirle dolu bir havayı saklamasını bilmiştir. En çok işlediği konular, bina içleri, liman, sahil ve çıplaklardır. Bundan başka, manzaralar, portreler, natürmort ve bu arada çiçek resimleri de yapmıştır.

CAMOMILLE: bk. MATRICARIA CHAMOMILLA (Alman papatyası).

CAMONDO [*kamõdo̩*] **KOLLEKSİYONU,** Kont Isaac de Camondo tarafından toplanan ve 1914 te Paristeki Louvre müzesine hediye edilen değerli eserler kolleksiyonu. Bu kolleksiyonda, XV. yüzyıla ait Fransız ve İtalyan eşyası, bronz eşya, duvar halıları ve XVIII. yüzyıla ait sanat eserleri (bunlar arasında Falconet'nin eseri olduğu zannedilen «Üç Gratia'lar saati»), XIX. yüzyıla ait tablolar bulunmaktadır. Kolleksiyonda, Delacroix ve Corot'nun, empresiyonist üstatların, Manet, Monet, Pissarro ve Degas'nın eserleri ile Japon estampları vardır.

CAMONICA [*kamo̩nika*], **VAL** (Valcamonica, İtal. = Camonica vâdisi), Kuzey İtalyada, Brescia vilâyetinde Alplerin Bergamo ve Adamello dağları arasında, Oglio ırmağı (uzunluğu 250 km) nın oyduğu derin, fakat geniş tabanlı vâdi. Güneyde Iseo gölüne kadar uzanan bu vâdinin yüzölçümü 1 450 km² olup nüfus kesafeti çok yüksektir (80 000). Vâdi boyunca bağ ve bahçelerle dutluklar ve mısır tarlaları arasız uzanır. Birçok yerlerinde barajlar ve elektrik santralleri kurulmuştur. Turistik bir yerdir. Başlıca şehri, güzel manzaralı Breno'dur.

CAMORRA [*kamo̩rra*] (İsp. = münakaşa, döğüşme), Napoli'de kurulmuş olup, Sicilyanın Maffia'sına benziyen bir gizli tedhiş çetesi veya hırsızlar birliği. Bunun, Napoli krallığına İspanyollar tarafından sokulduğu zannedilir.

İki C. vardı: Bunların birincisi. âdi hırsızları ve dilencileri içine alan alt (aşağı) C. idi. Yüksek C. veya guanti gialli (= sarı eldivenler) denilen ikincisini ise zenginlerden tehdit ve şantaj yolu ile para koparan bazı şahıslar teşkil ederdi. C. nın esas kanunları, ceza kanunu ve bir namzetler, çıraklar ve ustalar hierarşisi vardı. Ustalar (camorrista'lar) ancak bazı güç denemelerden sonra birliğe kabul edilirdi. C. Napoli'de semtlere göre gruplara ayrılırdı. Hapishanelerde kolları vardı. Birliği, bir tek reis idare ederdi. C. pazarlardan vergi alırdı. Yüksek mevkiler işgal eden koruyucular bulduğundan kanuni takibata uğramaktan kurtulmuştur. II. Ferdinando'nun idaresi altında C. gizli

1

2

3

CAMONDO KOLLEKSİYONU: 1. Bir kar köprüsü üstündeki şövalye (Japon ressamı Hokusai'ın eseri), 2. Oturan köylü kız (Pissarro), 3. «Üç Gratia'lar» saati (Falconet'ye atfedilmiştir)

polis olarak kullanılmıştır. 1860 ta, Garibaldicilerin şehre girmesi ve hapishanelerin açılmasından sonra beliren ihtilâlci karışıklıkları bastırmak maksadiyle C ya bir zaman için bir resmî polis mevkii verilmiştir. Sonraları, C. yı yok etmek için büyük kuvvetler kullanılmıştır: 1861 de Silvio Spavento; 1862 de general La Marmora; 1867, 1874 ve 1883 te de çeşitli idareciler C. ile savaşmış ve üyeler kitle halinde tevkif edilerek sürülmüştür. Faşizm ise onu tamamen yok etmiştir.

C. ilk zamanlarda siyasi bir karakter taşımış ve görüldüğü gibi hükümet ve bazı siyaset adamları tarafından kullanılmış ise de, son zamanlarda bu karakterini kaybederek bir hırsız ve dolandırıcı cemiyeti haline gelmişti. İtalyancada şimdi C. sözü mecazi mânada kullanılarak, bununla kanun dışı menfaatler sağlamak için yapılan teşebbüsler vasıflandırılır.

CAMOTU (Bot.): bk. SERÇEDİLİ.

CAMPAGNA [*kampanya*], İtalyada bir şehir. Kuzey İtalyada, Campania eyaletindedir. Salerno vilâyetinde, Salerno'nun 29 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Tanınmış bir katedrali vardır. Nüfusu 10 818 (1948) dir.

CAMPAGNA [*kampanya*], **Gerolamo** (1552?-1626 dan sonra), Venedikli heykeltıraş. Verona'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Verona ve Venedikte Danese Cattaneo'nun öğrencisi idi. Başlıca eserleri şunlardır: Santi Giovanni e Paolo kilisesinde Doge Leonardo Loredano'nun mezar üzerinde heykeli (Venedikte), Tersanenin dış kapısı üzerinde Sta. Iustina heykeli, San Giorgio Maggiore kilisesinin mihrabı (altar), San Giacomo di Rialto kilisesinde St. Antonius'un heykeli (hepsi Venedikte), Duka Federico Montefeltro'nun heykeli (Urbino'da), Palazzo del Consiglio'nun cephesinde bronz heykeller (Verona'da).

CAMPAGNA DI ROMA [*kampanya di roma* = Roma ovası], Orta İtalyada, Romanın etrafında uzanan geniş ova. Akdeniz ile Sabin ve Alban dağları arasında olup hemen hemen eski Latium bölgesidir. Arazisi volkanik, iklimi sıtmalıdır. Bununla beraber C. eskiden mamurdu ve geniş ölçüde ziraat mahsulleri yetiştirirdi. Eskiçağda burası, bugün hemen hemen hiçbir iz bırakmadan kaybolmuş bulunan, birçok şehirlere sahip bir memleketti. Roma devletinin yıkılışından sonra bu şehirler harap olmaya başladı. VIII. yüzyıldan itibaren Papalar, memleketi canlandırmak için boş yere gayret sarfetmişlerdir. Ancak 1890 da hükümet ve özel teşebbüsün teşkil ettiği bir sendika tarafından yapılan çalışmalar başarılı sonuçlar vermiştir. Bilhassa sıtmaya karşı açılan savaş muvaffak olmuştur. 1922 de Faşizm idaresi tarafından girişilen çalışmalar, çok ümitli bir şekilde devam etmektedir.

CAMPAGNOLA [*kampanyola*], **Domenico** (1500 takr. 1563), İtalyan ressamı. Büyük bir ihtimalle Padova'da doğmuş ve burada veya Venedikte ölmüştür. Padova ve Venedikte çalışmıştır; Padova'daki Scuola di San Rocco'nun dekorasyonunda Titiano'ya yardım etmiş olduğu sanılmaktadır. Başlıca resimleri şunlardır: Scuola di San Rocco ve Scuola del Carmine'deki freskolar (Padova), «İsa'nın doğumu» (Viyana Akademisinde), «İsa'nın ailesi» (Pitti Sarayı, Floransa), «Dört peygamber» (Venedik Akademisi), «Madonna», «Meryem ana» (Museo Civico, Padova). Diğer eserleri arasında gravürler, tahta gravürü resimler ve kalem ve mürekkeple yapılan resimler vardır.

CAMPAGNOLA [*kampanyola*], **Giulio** (1482 - 1515 ten sonra), İtalyan gravürcüsü. Padovada doğmuştur. Son olarak 1515 te Venedikte bulunduğu bildirilmektedir. Burada bilhassa Giorgione'nin tabloları üzerinde çalışmıştır. Hemen hepsi, Giorgione'nin eserlerine dayanan başlıca gravürleri şunlardır: «Müneccim», «İsa ve Samaryalı kadın», «Çıplak kadın». C., tekniği bakımından, puntinismo (pointilisme, noktacılık) tarzının müjdecisi sayılır.

CAMPAGNOLI [*kampanyoli*], **Bartolomeo** (1751 - 1827), İtalyan viyolonist ve bestecisi. Bologna yakınında Cento'da doğmuş, Neustrelitz'te ölmüştür. Öğrenimini Bologna ve Modena'da yapmış ve Floransada Nardini'nin yanında çalışmıştır. Leipzig'de Gewandhaus konserlerinin orkestra şefliğini yapmıştır (1797 - 1816). 1826 dan sonra Neustrelitz'te saray orkestrasının şefi olmuştur. Viola için 41 kapriçyo bestelemiş, keman öğretimi için bir metot meydana getirmiş (1797), keman ve flüt v.b. için konçertolar ve sonatlar yazmıştır.

CAMPAGUS [*kampāgus*], Eski Romada siyah renkli bir çeşit sandal. Ayağın bir kısmını açık bırakacak şekilde deri şeritlerle bağlanırdı. Aslında asılzade (patricius) lerin giydiği C. u, imparatorlar kendileri için resmî ayakkabı olarak kabul etmişlerdir.

CAMPAGUS: 1. Roma, 2. Bizans

CAMPAN [*kãpã*], **Jeanne - Louise - Henriette** [kızlık soyadı: **Genest**] (1752 - 1822), Fransız mürebbiyesi ve Marie - Antoinette'in nedimesi. Pariste doğmuş, Nantes'ta ölmüştür. Sağlam bir öğrenim gördükten sonra XV. Louis'nin kızlarına müzakereci olarak tâyin edilmiş, sonra Marie Antoinette'in nedimeliğine getirilmiştir. 1794 teki karışıklıklar sırasında servetini kaybedince Saint - Germain'de özel bir yatılı okul açıp yüksek sosyeteye mensup aile kızlarına iyi bir eğitim vermeye başladı. Öğrencileri arasında, sonradan Louis Bonaparte'la evlenen Hortense de Beauharnais'nin bulunması, 1807 de Rouen'da, Légion d' Honneur sahiplerinin yetim kalan çocukları için kurulan okulun başına getirilmesini sağladı. C. ın asıl değeri, genç kızların eğitiminde, onları faydalı kadınlar haline getirmek gayesini gütmüş olmasındadır. Eserleri arasında *Mémoires sur la vie privée de Marie - Antoinette* (M. A. in özel hayatı ile ilgili hâtıralar) [1823] ile *De l'éducation, suivi des conseils aux jeunes filles* (Eğitim hakkında, bunu takiben genç kızlara öğütler) [1824] anılmaya değer.

CAMPANA [*kampana*], 1. Arjantinin doğusunda bir şehir. Buenos Aires vilâyetinde Paraná ırmağı üzerinde, Buenos Aires'in 72 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 23 000 (1943) dir. Dondurulmuş et endüstrisi, petrol tasfiyehaneleri, buğday siloları bulunan C. önemli bir ticaret merkezidir.

2. Pasifik denizinde bir ada. Şili'nin güneybatı kıyısının açığında, Wellington adasının kuzeybatısındadır. Uzunluğu 88 km, eni 16 km dir.

CAMPANA ve CAMPANELLA (Mus.): bk. KAMPANA.

CAMPAÑA, Pedro: bk. KEMPENE, Peter de.

CAMPANE veya CAMPANNE [*kãpạn*], Fransada kullanılan ve birkaç çeşidi olan dantelâ. Fransızcada «kır» veya «köy» mânasına gelen *campagne* kelimesinden türemiş olan adını, köylü kadınların çamaşırlarını süslemek için kullanılmasından almıştır. Keten ipliğinden dokunan beyaz, zarif ve ensiz bir çeşidi fistoların kenarlarını süslemek için kullanılır. XVII. yüzyılda, ipekten yapılan C. lar ise atkıların etrafına süs olarak geçirilirdi.

CAMPANELLA [*kampanẹlla*] **Tommaso** (1568-1639), İtalyan ütopyacı filozofu. Stilo (Calabria) da doğmuş, Pariste ölmüştür. 15 yaşında iken Dominikan keşiş tarikatına giren C., Telesius (asıl adı: Bernardino Telesio) un Aristo aleyhtarı natüralist felsefesini benimsediği için Aristocuların takibine uğramış ve bir yazısı yüzünden Calabria'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Napoli'ye kaçmış, fakat 1599 da, İspanyol hâkimiyetini devirmek için tertiplenen bir komploya katıldığından İspanyol hükümeti tarafından yakalanmış, 30 yıla yakın muhtelif zindanlarda kalmış ve 7 defa kendisine işkence de yapılmıştır. Fakat her şeye tahammül eden C., hapiste şiir ve başka eserler de yazmıştır. Nihayet Papa VIII. Urbanus'un araya girmesiyle 1629 da hapisten kurtulmuş, fakat yeniden İspanyolların takibine uğrayınca, 1634 te Parise sığınmış ve büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Pariste eserlerinin basılma hazırlıklariyle meşgul olmuş, fakat yayımlandığını görmeden ölmüştür.

T. CAMPANELLA

C. medenî cesaret sahibi, ileri fikirli bir mütefekkirdir. İlim ve felsefede aklın istiklâlini savunmuş ve ilimde tecrübeye geniş bir yer vermiştir. Başlıca eserleri: *De sensu rerum et magia* (Nesnelerin duygusu ve sihir hakkında) [1620 2. bas. 1636]. *Atheismus triumphatus* (Muzaffer tanrısızlık) [1636], *Universalis philosophiae seu metaphysicarum rerum iuxta propria dogmata partes III* (Kendi öğretileriyle birlikte üç bölümlük cibanşümul felsefe veya metafizik) [1638]. C nın felsefesi Telesius'un sansüalizminden hareket eder. C. ya göre. Allah kendini iki türlü belli etmiştir: önce tabiatta (*codex vivus* = canlı kitap), sonra Kitab-ı Mukaddeste (*codex scriptus* = yazılmış kitap). Felsefe birincisine, iman ikincisine dayanır. Tabiatta her şeyin ruhu ve duygusu vardır. İnsiyak sihir ve fal bununla izah edilebilir. Sıcak ve soğuk iki ana prensiptir. Bunların, yine ruhu olan ve «güneş tozcukları» ndan (yani atomlar dan) müteşekkil olan maddedeki faaliyeti, sevgi ve kin vasıtasiyle dünyayı meydana getirir.

C. siyasette teokratik bir cihan devleti tasavvur etmiştir. Bu fikirleri *Civitas solis* (Güneş devleti) [1623; ilk defa *Città del Sole* adiyle 1602 de kaleme alınmıştır] ve *De monarchia Hispanica* (İspanyol monarşisi) [1625] adlı eserlerinde müdafaa etmektedir. En mühim eseri olan *Civitas soliste*, bir Portekiz gemisinin Hind Okyanusunda Taproban adasına yanaştığını ve bu adada ruhani bir hükümdarın, kuvvet, bilgelik ve sevgiyi temsil eden üç vekilin yardımiyle idareyi elde tuttuğunu tahayyül eder. Bu vekillere bağlı heyetler, şahsi saadeti sosyal nizamla uyuşturmaya memurdurlar. Vatandaşların içtimai mevkii, bilgi derecelerine göre tesbit edilmiştir. Herkes günde dört saat çalışmakla mükelleftir. Ev, toprak, kadınlar, çocuklar, her şey müşterektir. Burada, hayvan cinslerinin ıslahı gibi insan nev'inin de ilmî yollarla ıslahı derpiş edilmektedir. Eflâtun'un «Politeia» sına benziyen «Güneş devleti», C. ya göre, yeryüzünde ancak Katolik Kilisesi tarafından gerçekleştirilebilir ve onun başkanı ancak Papa olabilir. C., bu eserinde, Machiavelli'nin müstakil İtalyan devleti hakkında ileri sürdüğü fikirleri reddetmektedir. C. nın bütün eserleri *Opere di Tommaso Campanella* (2 cilt, Torino 1854) adiyle Alessandro d'Ancona tarafından yayımlanmıştır.

CAMPANHA [*kampạnya*], Brezilyanın Minas Gerais vilâyetinde bir şehir. Denizden yüksekliği 881 m dir. Güney Minas demiryolu hattı ve Palmello nehri üzerinde olup piskoposluk merkezidir. Nüfusu 15 000 (1926) dir. Aguas Virtuosas adlı kaplıca şehri, C. ya yakındır. C. da kumaş endüstrisi gelişmiştir; ayrıca, şekerkamışı ve başka ziraat mahsulleri de yetişir. Büyükkilisesi ile Mercedes adını taşıyan bir başka kilisesi meşhurdur.

CAMPANIA [*kampạnya*], İtalyanın güneyinde bir bölge. Yarımadanın batı kıyısı (Tiren [Tyrrhen] denizi kıyıları) boyunca, kuzeyde Garigliano ırmağı ile güneyde Policastro körfezi arasında uzanır. Doğuya doğru, Apeninlerin en doğudaki yükseklikierine kadar gider ve dağlık araziyi geniş ölçüde içine alır. Capri, Procida, Ischia ve Ponza adaları da bu bölgenin içindedir. Meşhur Appius Yolu (b. bk.; Via Appia) buradan geçer. Yeni C., bu suretle, genel olarak ona tekabül eden eski Ager Campanus'tan çok daha geniştir. Ager Campanus'un başlıca kısmı ancak Napoli'nin gerisindeki ovadan ibaret idi. Şimdiki C., Avellino, Napoli, Salerno ve Benevento vilâyetlerini içine alır. Benevento vilâyeti Napolinin kuzeydoğusu ve Avellino'nun kuzeybatısındadır. Yüzölçümü 13 595 km² dir.

CAMPANIA: Revigliano koyu ve şatosu

Topografyası: Ekonomik ve tarihî bakımdan kıyı ovaları bölgenin en önemli kısmı olup, Vezüv (Vesuvio) dağının burada bulunmasına rağmen, nüfusun en büyük kısmı burada toplanmıştır. C. ovasının dağlarla deniz arasında bulunan bölgesi ve bilhassa bu bölgenin volkanik olan kısmı, fevkalâde verimlidir. Napoli vilâyetinin batı kısmında bulunan Campi Flegri, sönmüş volkanik maddelerden müteşekkil ve kaplıcaları bol bir bölgedir; Vezüv yanardağı ise hâlâ lâv püskürmektedir. Güneydeki Salerno körfezinin kıyısı boyunca uzanan Paestum ovası. Sele ırmağı ve ayaklarının getirdiği alûvyondan müteşekkildir.

Dağlık bölgeler, iç kısımlardan başka, Sorrento yarımadası ile Cilento yarımadasını da kaplar. Sorrento yarı-

madası, Napoli körfezinin içerisine doğru uzanır, Cilento yarımadası ise Salerno ve Palicastro körfezleri arasında bulunmaktadır. Dağlık bölgenin bel kemiğini, birbirine paralel olarak uzanan birkaç dağ zinciri ve tepeler teşkil eder. Kuzeyde Matese (1953 m); ortada Monti Piacentini (186 m); Cilento yarımadasında da birkaç tek tepe (ki, bunların en yükseği Monte Cervati'dir) bulunur. Genel olarak C., Tireniyen denizi havzası içerisindedir; ancak en doğu kenarı, bunun dışında kalır. Başlıca ırmakları Sele, Volturno, Garigliano, ve bunların ayaklarıdır.

Iklimi: Bölge içerisinde, topografya bakımından görülen büyük farklar, bunlara tekabül eden iklim farklarını meydana getirir. Kıyılarla bunlara bitişik iç ovalarda, yazlar sıcak ve kışlar ise oldukça mutedildir. Buralardaki palmiyeler ve başka subtropikal bitkiler bunu açıkça gösterir. Dağlık kısımlara gelince, bunlar kışın soğuktur; çok fazla yağmur da alır. Kıyılarda yağan 100 - 87,5 cm lik yağmura mukabil, dağlarda yağış 200 cm yi bulur. Yağmur mevsimi bütün bu bölgede sonbaharın sonuna doğru veya kışın başlarında başlar; yazlar ise umumiyetle kurudur.

Flora: Bölgenin tabiî bitkileri de topografik ve klimatik şartlara bağlıdır. 400 m yüksekliğe kadar çalılıklar ve isfendan ağaçları bulunur; dağ yamaçlarının ortalarında meşe ve başka yaprak döken ağaçlara raslanır; daha yükseklerde, ağaç bitmemesi gereken bölgelerde, kayın ağaçlarına, çamlara ve bunların arasında uzanan yaylaklara raslanır.

Nüfusu: Nüfus 1951 de 4 328 201 idi. Bölgede nüfusun en sık olduğu yerler Napoli körfezinin kıyıları ve bereketli C. ovasıdır. 1861 - 1921 yıllarında yapılan nüfus sayımları ancak küçük bir artış kaydeder; 1911 e ait sayım ise hattâ az bir eksiliş gösterir. Bunun başlıca sebebi, İtalyanın birleşmesinden sonra meydana gelen hicret olmakla beraber, kıyı boyunca uzanan alçak arazilerde hüküm süren malarya (zehirli sıtma) ve dağlık bölgelerin verimsizliği kaydedilmelidir. XX. yüzyılın ilk 15 yılında hicret edenlerin sayısı 1 000 000 u bulmuş ve bunların en çoğu Birleşik Amerikaya ve Arjantine gitmiştir. Bu rakam Birinci Dünya Harbinde eksilmiş, fakat 1920 de tekrar 82 779 a yükselmiştir. 22 Ağustos 1922 de idareyi eline alan Faşist hükümeti siyasi sebeplerden dolayı hicret hareketini kırmağa çalışmış ve hattâ sonunda yasak etmiştir. Neticede hicret çok önemli bir eksilme kaydetmiştir.

C. nın nüfusunun % 85 i şehirlerde yaşar. Bununla beraber, Benevento vilâyetinde dağınık yaşıyan nüfusun nispeti, yekûnun hemen hemen 1/3 ni bulur. Ancak 24 kadar şehrin nüfusu 15 000 i geçer. Bunların hemen hemen hepsi Napoli körfezinde veya C. ovasında bulunur. Bu sebepten dolayı şehir ve dağ köylerinin nispî sayısı yüksektir.

Ekonomik faaliyetler: Bütün bölge, başlıca dört zirai kısma ayrılır. Bunların birincisi, C. ovasının ortasında ve güneyinde bulunan verimli topraklarla Salerno'nun etrafında toplanan topraklardır. Bütün buralarda geniş ölçüde buğday ve mısır, üzüm, zeytin ve sebze yetişir. Çiftlikler umumiyetle küçüktür. İkinci kısım, ekstansif ziraat yapan veya otlakları olan ovaları içine alır. Bu ovalar, Garigliano, Volturno ve Sele ırmaklarının alt vâdilerinde bulunur. Buralardaki bataklıklarda, malarya nakleden sivrisinekler yetişir. Bataklıkları kurutma faaliyeti gelişmiş ve bu ölçüde malarya da gerilemiş ve gerilemektedir. Bu ikinci kısmın başlıca faaliyeti, hububat yetiştirme ve koyunculuktur. Üçüncü ziraat bölgesi, 600 m ye kadar yükselen tepe ve dağ yamaçlarını içine alır. Buralarda durmadan genişliyen bir hububat yetiştirme faaliyeti ile bahçe ve bağcılık hüküm sürer. Dördüncü ziraat bölgesi, üçüncüyü sınırlıyan 600 m yükseklikteki hattın üstünde bulunur. Burada ormanlar otlaklara karışık olarak soğuğa karşı mukavemetli hububat ve sebze tarlalarına raslanır. Bu dördüncü bölgede de çok koyunculuk vardır; fakat umumiyetle bunun neticeleri kalite bakımından diğer üç bölgeninkinden aşağıdır.

C. da umumiyetle meyva konserveciliği, şarapçılık, zeytin yağı imali, peynircilik, kendir dokuma ve balıkçılık da ekonomik bakımdan verimli faaliyetler arasındadır. İkinci Dünya Harbinden önce, bütün İtalyan balıkçı gemilerinin aşağı yukarı 1/6 i C. limanlarına bağlı idi. Başlıca endüstri cinsleri arasında yer alanlar şunlardır: pamuklular, makineler, demir ve çelik (Napoli'nin batısındaki Ilva fabrikalarında), eldiven, kame, dantelâ ve heykeller gibi lüks eşyalar ve ihracat malları. 1927 de C da 51 422 endüstri müessesesi vardı, bunlarda çalışanların sayısı 221 664 işçiye yükseliyordu. Bunların 3/4 ü Napoli vilâyetinde bulunuyordu. Geniş anlamda ticaret ise 128 094 memur çalıştıran 69 903 müessese ile temsil olunmakta idi. Bunların 20 269 u Napolide taplanmış idi. Napoli hem büyük bir liman, hem bir demiryolu kavşak noktası olup, C. nın münakale sisteminin merkezidir. Daha küçük üç limanı Salerno, Castellamare di Stabia ve Torre Annunziatadır.

Tarihçe: C. nın deniz kıyıları, bilhassa bunun Napoliye yakın kısımları, Yunanlılar tarafından; dağlık bölgesi ise Samnit ve İtalyanın başka kabîleleri tarafından iskân edilmiştir. C., Romanın ilk fethettiği bölgeler arasında olup, imparatorluğun inkişafında önemli rol oynamıştır. Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra kıyılar, Bizans idaresine geçmiş, fakat, C. nın iç topraklarını teşkil eden Salerno, Benevento ve Capua prenslikleri evvelâ Salerno, sonra diğer iki prenslik olmak üzere, Lombard'lar eline düşmüştür. Bizans da yavaş yavaş kuvvetten düşünce, Napoli, Sorrento ve Amalfi müstakil idareye kavuşmuşlardır. Bu siyasi parçalanma, C. nın Normanlar tarafından fethini oldukça kolaylaştırmıştır. 1030 da Aversa kontluğunu zapta başlıyan Normanlar bütün istikametlerde yayılarak, nihayet 1139 da Napoliyi de ele geçirmişlerdir. Bundan sonra bütün bölge evvelâ Normanlar, sonra Hohenstaufen sülâlesi ve sıra ile Angevin'ler, Aragónlular, İspanyollar ve Bourbon sülâlesi tarfından idare olunmuştur. Sonradan C., Napoli kırallığı (iki Sicilyalar [Due Sicilie] kırallığı) nın bir kısmı haline gelmiş ve nihayet 1860 da birleşmiş İtalyaya katılmıştır.

DİL. Campania lehçesi, İtalyan dilinin Merkez - Güney (centro - meridionale) lehçeleri grupunun (öbür gruplar: 1. Toscan, 2. Kuzey) Merkez bölümünden olup, Basilicata (Lucania), Kuzey Puglia (Apulia) ve Abruzzo e Molise lehçeleri ile birlikte bir alt - grup meydana getirir (öbür alt - gruplar: 1. kuzeyde Lazio [Latium], Umbria, Marche, 2. güneyde Güney Puglia, Calabria, Sicilia). Sahildeki sınırı kuzeydeki Garigliano nehrinden güneyde Sapri şehrine kadar uzanır. Napoliyi (napolenato ağzı) de içine alan bu lehçenin kuzeyinde Lazio (Latium) ile Abruzzo e Molise, doğusunda Puglia ve Basilicata, güneyinde de Calabria lehçesi vardır.

Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılır. Edebî İtalyancaya bakarak, iki bölüm arasındaki vokalizm farkları

şunlardır: kelime sonu *o*, güneyde > *u*, kuzeyde de > *ə* > sıfır olur, meselâ «kıl» mânasına *pelo* > güney *pilu*, kuzey *pilə* veya *pil*, «sekiz» mânasına *otto* > güney *ottu*, kuzey *ottə* veya *ott*. Kelime sonu *-e* ler de benzer bir değişikliğe uğrar, yani güney > *-i*, kuzey > *-ə* > sıfır. Kelime sonu *-a*, Napolide *-e* ye çevrildiği halde, öbür bölgelerde aynen kalır; ayrıca, vurgudan evvel gelen *o* sesi *a* ya çevrilir, meselâ *orologio* > *alorgu* (= saat) gibi. Bütün bölgelerde, kelime sonu *-u* ve *-i* olup olmadığına göre, içvokaller türlü değişiklikler geçirir, meselâ *capello* > *kapiddu* / *kapillə* (= şapka), *vedi* > *biri*/*birə* (= görürsün), *vena* > *mena*/*bena* (= toplardamar), *forno* > *fuornu* / *fuornə* (= fırın), *bocca* > *vokka*/*uokkə* (= ağız), *dente* > *rende* (= diş) fakat cemi *denti* > *riendi* (= dişler), *occhio* > *uonkju* (= göz), *nuora* > *nora*/*norə* (= gelin kız).

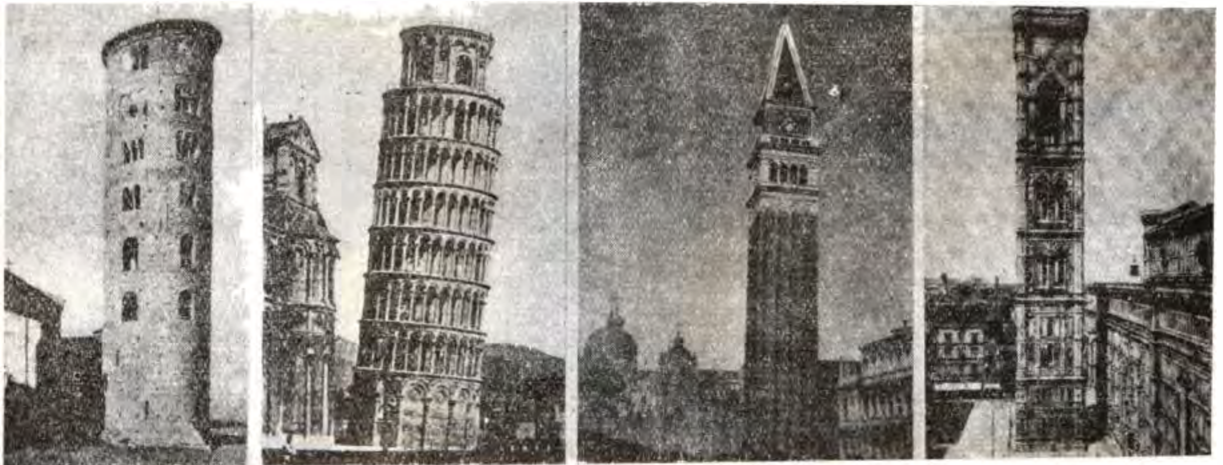
Konsonantizmde, *d* > *r*, diş seslerinden evvel *l* > *u* ve *l* > *r*, *ll* > *dd*, *fi-* > *š-*, *pi-* > *kj-*, *ghi-* > *li'* değişimleri göze çarpar, meselâ *donna* > *ronna* (= bayan), *saldare* > *saura*/*sardà* [Napolide] (= lehimlemek), *scalpello* > *skarpieddu* (= oymacı kalemi), *fiume* > *šumə* (= nehir), *pianta* > *kjanda* (= bitki), *ghianda* > *li'anna* (= pelit).

Morfolojide, *-are* li fiillerde *-re* hecesi düşer, 1. çekimlenen fiillerde perfectum müfret 3. şahıs *-aje* şeklinde biter, *pensò* > *penzaje* (= düşündü) gibi; geçmiş zaman *-au* ve *-ao* bitimliğini alır. Bk. İTALYAN DİLİ, ayrıca bk. G. Bertoni: *Italia dialettale*, Milano 1916.

CAMPANI-ALIMENIS [*kampāni-alimēnis*], **Matteo** (XVII. yüzyıl), İtalyan fizikçisi. Romada bir kilisenin rahibi idi. Bilhassa, dürbünlerde kullanılan mercek camlarına perdah vurmaktaki ustalığı ile tanınmıştı. Bu merceklerden üçünü XIV. Louis'ye göndermiş ve Cassini bunlarla Saturn (Zühal) un iki peykini keşfetmiştir. Başlıca eseri: *Horologium solo naturae motu atque ingenio dimetiens et numerans momenta temporis constantissime aequalia, accedit circinus sphaericus prolentibus telescopiorum tornandis et poliendis* (Sırf tabiî hareketi ve zekâ kuvvetiyle zamanın anlarını kesin bir şekilde birbirine eşit olarak ölçen ve sayan saat ve dürbün merceklerinin şekillendirilmesi ve perdahlanmasında kullanılan küre pergeli) [1678].

CAMPANILE [*kampanīle*] (İt. *campana* = çan), kilise çan kulesi. İtalyan mimarisine göre kiliseden müstakil olarak onun yanında yapılır. Hafif ve ajure bir kule olup kilisenin çanları konur. C. ye ilk önce İtalyada eski Hıristiyan baziliklerinde raslanır. Dört köşeli veya silindir şeklinde olup birkaç katlıdır ve damı yassı bir koni şeklindedir. Ortaçağ ve erken Rönesans İtalyan mimarisi de müstakil çan kulesini tercihe devam ediyor; meselâ Pisa Eğri Kulesi (1174-1350), Floransa büyükkilisesinin C. si ki bunun yapılmasına 1336 da Giotto'nun plânlarına göre başlanmış ve Taddeo Gaddi tarafından tamamlanmıştır. XII. yüzyılda inşa edilen San Marco C. si (Venedik) birkaç kere hasar görüp tamir olunduktan sonra 14 Temmuz 1902 de yıkılmış, 1912 de de tekrar yapılıp merasimle açılmıştır. Kuzey Avrupa, kuleyi kilisenin gövdesine organik bir şekilde bağlamayı tercih etmiştir. Ta Karolingler devrinden itibaren kule cepheye dahil ediliyor. Rus kilise mimarisinde C., en son zamanlara kadar, zengin bir inkişaf gösterir ve adı *kolokol'nya*dır. Almanyada ayrı çan kuleleri çok nadirdir (Schwäbisch-Gmünd ve Frauenchiemsee).

Tarihçe: Hıristiyan kilisesi VI. yüzyılda çanları kabul ettikten sonra C., aynı zamanda çan ve tarassut kulesi olarak kullanılmış ve İtalyan mimarisinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bunların en güzellerine Kuzey İtalyada, Lombardiada raslanır. Lombardia Roman üslûbunun, dışarı en tam olarak dağılan unsuru C. dir. Ravenna'da yapılan yuvarlak kulelerden farklı olarak ilk Lombardia kuleleri kare olup, açık çan kulesi safhasına erişilmeden önce süssüz idi. Damları ekseriya ehram şeklinde ve kiremitten idi. Torcello büyük kilisesinin C. si bu süssüz kulelerin iyi bir misalidir. Fakat çok zaman geçmeden alt duvarlar, yarısına kadar duvarda gömülü sütunlarla süslenmeye başlanmış ve sonradan duvarları, üzerine tatbik olunmuş kör kemerlerle süslemek moda olmuştur. Daha sonraları duvarlarda delikler bırakılmış ve tepeye yaklaşıldıkça daha geniş açıklıklar yapılmıştır. Pomposa'daki kule bu pencere süslerine bir misaldir. Erken ve Geç Lombardia C. leri tiplerine Milano San Ambrogio kilisesinin yanlarındaki kulelerde raslarız. En eski kare kuleleri bazı Roma kiliselerinin yanında görürüz. Santi Giovanni e Paolo, San Lorenzo in Lucinia, Santa, Agnete Fuori le Mura ve San Giorgio in Velabro'nun C. leri VII. yüzyıldan kalmıştır. Romanın en yüksek ve en zarif C lerinden birisi Santa Maria in Cosme-

1 2 3 4

CAMPANILE: 1. Ravenna civarındaki Sant'Apollinare'nin Classe Bazilikasının çan kulesi (549), 2. Pisa'daki Eğri Kule, 3. Venedik'te San Marco kilisesinin çan kulesi, 4. Floransa katedralinin çan kulesi (1360)

din'in taraçalı çan ve saat kulesidir. Terracina'daki kule dört katlı olup solda ışık için deliklerle ve sivri kör kemerlerle süslüdür. Milano'daki San Gottardo kilisesine ait C. sekiz köşeli olup çok zariftir, yıkılmış olan kilisenin son kalıntısıdır. Tuğladan yapılmış olup mermerden köşe sütunlariyle süslüdür. Bunlar C. nin gövdesi boyunca yükselir ve tepesinde kör kemerlerle birleşir. Bunun tepesinde de daha küçük çapta açık bir sekiz köşeli çan kulesi yükselir, bu da yüksek bir koni şeklinde damla örtülmüştür. Süs ve renk bakımından (rengi koyu kiremit kırmızısı olup pişmiş topraktan süslerle donatılmıştır) bu kule çok zariftir. Diğer önemli nümuneler şunlardır: Verona'da San Zenone, Como'da San Abbondio ve Bologna'da San Pietro C. leri. Venedik San Marco kilisesinin zarif C. si X. yüzyılın başından az önce veya az sonra başlanmış ve ilk şeklini XII. yüzyılın ortasına kadar muhafaza etmiştir. O zaman, sonraki şekline benzer bir şekil verilmiştir. Kule 1902 de çökmüş, fakat 3 yıl sonra çok hayranlık duyulan ve birçok mimarlar tarafından taklit olunan şekliyle tekrar yapılmıştır. Kiremitten, kare bir gövde üzerinde İstriya taşından yapılmış beyaz bir çan kulesi ve sivri ehram şeklinde bir damı vardır. Bu, mavi zemin üzerinde altın yaldızlarla süslüdür. Kapısındaki zarif revak nispeten yeni olup Rönesans sanatkârı Jacopo Sansovino (1486 - 1570) nun eseridir. Pisa Eğri Kulesi de bir C. olup yapılmasına 1174 te başlanmıştır. Yuvarlak olup, üzerine beyaz mermerden kemerler tatbik olunmuştur. Çapı 15,86 m, yüksekliği de 57,34 m dir. İnşası esnasında temelinin bir tarafı çökmüş ve bu suretle kule şakuliden 5 03 m uzaklaşmıştır. İtalyanın güneşi altında parlıyan mermer süsleri eşsiz ve güzel bir manzara arz eder. Çan kulesine, kulenin gövdesinde bulunan bir eğri satıh yoliyle erişilir. Floransadaki Giotto kulesi ise, Floransa büyükkilisesinin C si olup, İtalyan C. lerinin en meşhuru ve en güzellerinden biridir. Giotto (1266 - 1336) bunu bitirememiş, talebesi Taddeo Gaddi ve Francesco Gaddi C. yi, Giotto'nun plânlarında bazı değiştirmelerle tamamlamıştır. Umumi görünüşü bakımından ananevi Lombardiya C. lerine benzer. Dışı, beyaz ve yeşil aynalarla süslü olup bunların arasına Cosmati kardeşlerin eseri olan renkli mozaikler sokulmuştur. Gotik üslûp gösteren açıklıklar mükemmel bir ahenkle duvarın süslerine karışır. Yontulmuş şekiller, burulmuş sütun grupları ve sayvanlar o devrin en büyük muvaffakiyetleri arasında yer alır. Giotto, kabartmaların ikisini bizzat yapmıştır. Kiliselere katılan kulelerden başka, İtalyada müdafaa (tarassut) ve tehlike işareti (can) kuleleri de vardır. Bunların başlıcaları San Gimignano ve Bologna'daki kulelerdir. Verona'daki Palazzo dei Signori kulesi ve Floransa'nın Palazzo Vecchio'sundaki ikaz kulesidir. Bu son kule Amerikada çok taklidedilmiştir. Batı Avrupada dinî çan kuleleri ekseriya kiliselere bağlıdır. Fakat İtalyan üslûbunda ayrı C. lere Belçika ve Holândada tesadüf olunur. İngiltere ve Amerikada dinî karakter taşımıyan C ler inşa edilmiştir.

CAMPANINI [*kampanīni*], **Barberina** [asıl adı: **Barbara Campanina**] (1721 - 1799), İtalyan dansözü. Parma'da doğmuş, Barschau (Silezya) da ölmüştür. 1739 da Parise gelmiş, Lord Stuart de Mackenzie ile sevişmiş; 1744 - 1748 yıllarında Berlinde danslariyle kendisini tanıtmıştır. C., Marie de Camargo ve Marie Sallé ile birlikte XVIII. yüzyılın büyük dansözleri arasında yer alır. Büyük Friedrich'in gözünden düştükten sonra, 1749 da Prusyalı Büyükkançılar (Grosskanzler) von Cocceji'nin oğlu ile evlenmiş, fakat 1788 de boşanmış, 1789 da kendisine Gräfin von Campanini (C. kontesi) pâyesi verilmiştir. Hayatı, Ad. Paul (1915) ile P. Burg (1924) un romanlarına konu teşkil etmiştir; Olivier ile Norbet de C. nin biyografisini yazmışlardır. (Antoine Pesne tarafından yapılmış resmi [Berlin, Schloss] için bk. BALET).

B. CAMPANINI

CAMPANINI [*kampanīni*], **Italo** (1846 - 1896), İtalyan tenoru. Parma'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Parma'da okumuş, Milano'da Lamperti'nin yanında çalışmıştır. Milano'da La Scala'da tenorluk yapmıştır. Bologna'da (1871), Londrada (1872) ve New York'ta (1873) çalışmıştır.

Kardeşi **Cleofante** (1860 - 1919), orkestra şefidir. Parma'da doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Parma konservatuvarında (1870 - 1878) ve Milano'da okumuş, Parma operasında (1883), New York Metropolitan Opera'da (1883), Londra Covent Garden'da (1897 - 1902), Milano'da La Scala'da (1903 - 1906) çalışmıştır.

CAMPANO DA NOVARA [*kampāno da novāra*] (Lat. adı: **Campanus**; doğ. XIII. yüzyılın başlarında), İtalyan matematikçisi, astronomu ve hekimi. Novara'da doğmuştur. Eukleides'in *Stoikheia* (Lat. Elementa) adlı eserini Latinceye tam olarak çevirmiş ve değerli notlar eklemiş (bas. 1482), ayrıca astronomi ve matematiğe dair birçok eserler bırakmıştır. Bunların elyazıları Avrupanın muhtelif kütüphanelerinde bulunmaktadır. Mühim bir eseri de *Tractatus de sphaera* (Küre hakkında ana kitap) [bas. 1518] tır. Eukleides'e dair eserinde dört postulâ kurmuştur. Bunların dördüncüsü *Nullum numerum in infinitum posse diminui* (Hiçbir sayı ilânihaye küçültülemez), bizzat C. ve Fermat, Euler ve başkaları tarafından birçok aritmetik teoremleri ispat etmek için kullanılmıştır. *Tractatus*'ta, güneşin gezegenler üzerindeki tesirini şöyle ifade eder: *Mirabile illud omittere nolumus quod sol omnes alios planetas in motu eorum dirigit* (Şu fevkalâde hususa da işaret etmeği ihmal etmek istemeyiz ki, güneş bütün diğer gezegenleri hareketlerinde idare etmektedir).

CAMPANULA (Bot.): bk. ÇANÇİÇEĞİ.

CAMPANULACEAE (Bot.): bk. ÇANÇİÇEĞİGİLLER.

CAMPBELL [*kæmbīl*], eski bir İskoç ailesi. C. klanının şövalyeliği, 1280 de Lochawel'u Colin Mor C. a İskoçya kıralı III. Alexander tarafından «Sir» unvanının verilmesiyle başlar. Aile, 1445 te Sir Duncan C. ın «lord» olmasiyle asalet kazanmış, 1457 de aileye kontluk (Earldom), 1641 de markilik (Marquisate), 1701 de de dukalık (dukedom) verilmiş, ondan sonra C. ailesi şefleri Argyll dukası unvaniyle tanınmışlardır. Bk. ARGYLL.

CAMPBELL [*kæmbīl*], **Alexander** (1788 - 1866), «Disciples of Christ» (İsanın tilmizleri) mezhebinin kurucusu. İrlanda'da Antrim kontluğunda doğmuştur. Amerika Birleşik Devletlerine giderek (1809) ilkin Pensylvania'ya yerleşmiş ve buradaki Brush Rum kilisesi papazı olmuştur (1813). Daha sonra Baptist mezhebine giren C., vaiz olarak çalışması için izin verilmediğinden, «belli bir Hıristiyan

mezhebine mensup olmıyan» gezici vaiz olmuştur (1813-1827). Kurduğu «Christian Baptist» (Hıristiyan Baptist) [1823-1830] ve «Millennial Harbinger» (Bin yıllık müjdeci) [1830-1863] dergilerinde mevcut Baptist teşkilâtı ve tatbikatına dair reformlarını tanıtmıştır. Taraftarları «İsanın tilmizleri» veya Campbellit'ler olarak tanınmıştır. Bunlarla birlikte C. Baptist mezhebinden atılınca, aşağı yukarı 1827 den sonra yeni ve ayrı bir mezhep teşkil etmeğe başlamıştır. Batı Virginia'da Bethany'de Bethany kollejini kurmuş (1840) ve bu kollejin başkanı olmuştur (1840-1866). Disciples of Christ mezhebi Christian Connection (Hıristiyan irtibatı) mezhebiyle tilmiz öğrencileri birleştikten sonra, bilhassa Kentucky, Tennessee, Ohio'nun her tarafında ve batıya doğru genişlemiştir. C ın başlıca eseri, *The Christian System* (Hıristiyanlık sistemi) [1839] dir.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Milton** (doğ. 1932), Amerikalı Zenci atlet. En mükemmel dekatlon (100 m koşu, uzun atlama, gülle atma, yüksek atlama, 400 m koşu, 110 m manialı koşu, disk atma, sırıkla atlama, cirit atma, 1 500 m koşu) atletlerinden biri olarak tanınmıştır. 1953 te New Jersey'deki Plainfield kulübünün bir mensubu olarak 7 235 puvanla Amerika dekatlon şampiyonu olduktan sonra, 1956 Melbourne Olimpiyadında 7 937 puvanla olimpiyat dekatlon rekorunu kırmış ve birinciliği kazanmıştır (eski rekor: Helsinki 1952, Amerikalı Robert Mathias: 7 887 puvan [yeni sistem]). Böyle olmakla beraber, dekatlon dünya rekorunun sahibi, Amerikalı Rafer Johnson'dır (7 985 puvan, 10-11 Haziran 1955 Kingsburg, California), ki 1956 olimpiyadında ancak ikinciliği kazanabilmiştir. Bk. DEKATLON.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Patrick Beatrice Stella Cornwallis-West** [kızlık soyadı: **Tanner**] (1865-1940), İngiliz aktrisi. Kensington (Londra) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. John Tanner ile İtalyan asıllı Louisa Romanini'nin kızıdır. Önce Patrick Campbell ile ve bunun ölümünden sonra da George Cornwallis-West ile evlenmiştir. İngilterede ve Pariste tahsil etmiş, 23 yaşında aktrisliğe başlamıştır. Önce Liverpool'da, sonra Londrada oynıyan C., Pinero, Sudermann, Shakespeare, Ibsen, Maeterlinck, Yeats, Shaw ve başkalarının piyeslerinde büyük şöhret kazanmıştır. Cazip bir şahsiyete, İtalyan tipinde bir güzelliğe, keskin bir zekâya, kuvvetli hümur duygusuna, güzel bir sese ve mükemmel bir telâffuza sahip olan C., sade duyguların ifadesinde pek başarı gösterememekle beraber ihtirasları az görülür bir kuvvetle canlandırırdı. *My Life and Some Letters* (Hayatım ve birkaç mektup) [1922] adlı bir eser bırakmıştır.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Roy** [tam adı: **Ignatius Roy Dunnachie Campbell**] (doğ 1902), İngiliz şairi. Durban (Güney Afrika) da doğmuştur. Aslen çiftçi ve şarapçı olan C., İngiltereye gelerek Oxford'da tahsil etmiştir. «Tablet» gazetesinin harb muhabiri olarak çalışmış, İspanyol iç harbinde bu memlekette bulunmuş ve gönüllü olarak Franco ordusunda çarpışmıştır. İkinci Dünya Harbinde İngiliz ordusunda vazife almış ve 1944 te yaralanarak terhis edilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Flaming Terrapin* (Alev saçan su kaplumbağası) [1924; bu şiir külliyatı çok başarı kazanmıştır], *Wayzgoose* (Tipografların yıllık tatili) [1928], *Adamastor* (ad) [1930], *The Georgiad* (George destanı) [1931], *Flowering Reeds* (Çiçek açan kamışlar) [1933], *Mithraic Emblems* (Mithra sembolleri) [1936], *Flowering Rifle* (Çiçek açan tüfek) [1936], *Broken Record* (Kırık plâk) [1934]. Bu sonuncu eserde kendi hayatını anlatır.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Sir Colin, Baron Clyde** (1792-1863), İngiliz (İskoçyalı) askeri. Glasgow'da doğmuş, Chatham'da ölmüştür. Hakiki soyadı Macliver iken, York dukasının bir iltifatı neticesinde C. e tahvil edilmiştir (1807). İspanya Harbinde (1810-1813) Amerikada (1819-1826). Çinde (1842-1846), Hindistanda (1846-1853) hizmet görmüştür. Kırım Harbinde (1854-1855), Cambridge dukasının tümeninde Highland brigade (İskoçya dağlıları tugayı) e kumanda etmiştir. Gerek bu tugay, gerekse kumandanı bulunan C., Alma muharebesinde fevkalâde temayüz etmiştir. C., «ince kırmızı dağlılar hattı» (thin red line of Highlanders) ile Rusların Balaklava üzerine yaptıkları taarruzlarını püskürtmüştür. Kırım Harbinin sonunda C., Grand Gross of the Bath nişanını almıştır. Hindistanda başkumandanlık etmiş (1857-1860), Lucknow'u kurtarmış (1857), Sipahi (Sepoy) isyanını bastırmış (1857-1858) ve 1858 de Baron Clyde unvaniyle taltif edilmiştir. 1862 de fieldmarshal olmuştur.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Sir Malcolm** (1885-1949), İngiliz otomobil yarışçısı. Chislehurst (Kent) te doğmuş, Reizate (Surrey) de ölmüştür. Çocukluğundan beri sürat koşusu meraklısı olan C., motosiklet, uçak ve otomobil ile birçok sürat rekoru kırmış, 1931 de Sir unvaniyle taltif olunmuştur. 1935 te meşhur otomobili Bluebird'ü Bonneville Salt Flats (Utah, Amerika) da kullanan C. ilk olarak saatte 485 km sürate erişmiş, dört yıl sonra da bu motör sürat rekoru kırmıştır. Şu eserleri yazmıştır: *Speed* (Sürat) [1931], *My Thirty Years of Speed* (Otuz yıllık sürat hayatım) [1935], *The Romance of Motor-Racing* (Otomobil yarışlarının romantik hikâyesi) [1936], *The Roads and the Problem of their Safety* (Yollar ve emniyeti meselesi) [1937].

CAMPBELL [*kæmbıl*], **Thomas** (1777-1844), İngiliz (İskoçyalı) şairi. Glasgow'da doğmuş, Boulogne'da ölmüştür. Glasgow lisesi ve üniversitesinde tahsil etmiş ve 1795 te ev hocası olarak Mull adasına gitmiştir. İki yıl sonra Edinburgh'da yerleşerek orada hukuk tahsiline başlamış, fakat bu meşguliyet pek hoşuna gitmediğinden *The Pleasures of Hope* (Ümidin zevkleri) başlıklı didaktik bir şiir yazmıştır. Nisan 1799 da çıkan bu eseri, neşrini takibeden yıl zarfında dört defa basılmıştır. 1800 de birkaç ay müddetle Avrupa kıtasında seyahat ederek Münih, Leipzig ve Kopenhag'ı ziyaret etmiştir. Hamburg'da iken Hohenlinden muharebesini müşahede etmiş, keza bu şehirde *Exile of Erin* (E. in sürgünü) başlıklı eserinin kahramanı için ilham aldığı Anthony McCann'a rastlamıştır. «Edinburgh Encyclopaedia» ya yazılar vermiş ve «New Monthly Magazine» mecmuasını çıkarmıştır. C. in *The Pleasures of Hope*, *Gertrude of Wyoming* (W. li G.) [1809], *Theodoric* (ad) [1824] gibi uzun şiirleri şimdi çok okuyucu bulamamaktadır. Uyandırdıkları ilgi, bir zamanlar kazanmış oldukları

T. CAMPBELL

şöhrete bağlıdır. Harb şiirleri *Ye Mariners of England* (Sizler İngiltere gemicileri), *Hohenlinden* (muharebe adı), *The Battle of the Baltic* (Baltık denizi muharebesi) zarif bir eda ile yazılmış olup, İngiliz edebiyatında vatanseverliği telkin kudreti bakımından eşsizdir. *Lord Ullin's Daughter* (L. U. in kızı) başlıklı balladı meşhurdur. *Specimens of the British Poets* (İngiliz şairlerinden örnekler) [1819] adlı tenkidî bir eseri de vardır. C. Westminster'da gömülüdür.

CAMPBELL [*kæmbıl*], **William Wallace** (1862-1938), Amerikalı astronom. Hancock (Ohio) ta doğmuş, San Francisco'da ölmüştür. 1901 den 1930 a kadar Lick rasathanesinin müdürlüğünü yapmıştır. Çalışmalarında en çok kuyruklu yıldızlar, güneş tutulmaları, kuyruklu yıldız tayfları, yeni yıldızlar ve yıldızların hıziyle uğraşmıştır. Başlıca eserleri: *The Elements of Practical Astronomy* (Pratik astronominin unsurları) [1899], *Stellar Motions* (Yıldızların hareketleri) [1913], *Stellar Radial Velocities* (Yıldızların radiyal hızları) [1928; bu son eseri J. H. Moore ile birlikte yazmıştır].

CAMPBELL ISLAND [*kæmbıl aylınd*], Orta Pasifik okyanusunda bir ada. 52° 33′ güney enleminde, 169°9′ doğu boylamındadır. Yüzölçümü 114 km² dir. 1810 da keşfedilmiştir. Yeni Zelandaya bağlı olup oldukça önemli birkaç limanı vardır. 1940 tan beri bir meteoroloji istasyonudur.

CAMPBELL [*kæmbıl*] **SİSTEMİ,** XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında, kuru ziraat (İng. dry farming)te kullanılan bir sistem Amerikalı ziraat profesörü Hardy W. Campbell tarafından 1885 te ortaya konmuştur. Bu sisteme göre, meselâ Amerika Birleşik Devletlerinin Utah bölümünde olduğu gibi, iklimi ilkbahar başlarında yağışlı, yaz aylarında kurak olan bölgelerde, derin ve sık olarak sürüldükten sonra toprağın üstü sıkıştırılır. Bu suretle altta ince, üstte de kaba toprak tabakaları hâsıl olur. Böyle olunca, fizikteki kapillarite (kılcallık. şariyet) prensipine göre, derindeki rutubet, bitkilerin köklerine kadar yükselir. Bundan sonra, rutubetin toprak sathına çıkıp bu harlaşmasını önlemek için, toprağın yüzü karıştırılarak, toz haline gelmiş kuru topraktan bir tabaka meydana getirilir. İngilizcede «mulch» (kökleri sıcaktan, soğuktan ve kuraklıktan koruyan örtü tabakası) denen bu koruyucu tabaka, tırmıkla taranmak suretiyle sık sık yenilenebilir. Hasattan sonra toprak yine derince sürülür ve alttaki zemin üzerinden ağır silindir geçirilmek suretiyle sıkıştırılır. Her yağmurdan sonra, toprağın yüzü tırmıklanır. İklimi çok kurak olan yerlerde, ancak iki senede bir ekim yapılır. Bugün C. S. artık eskimiş bir sistem sayılmaktadır. Modern sistemler için bk. KURU ZİRAAT (Dry farming).

CAMPBELL - BANNERMANN [*kæmbıl-bænırmın*], **Sir Henry** (1836-1908), İngiliz devlet adamı. İskoçyada Kelvinside'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Kendisini yetiştiren amcasının hâtırasına atfen Bannermann adını almış, Glasgow'da, sonra Cambridge'de öğrenim görmüş ve ölümüne kadar kendisine sadık kalan Stirling'in seçim bölgesinde belediyelere seçilmiştir. 1871 de Gladstone, C.-B. ı Millî Müdafaa Vekilliğine getirmiş ve bu devirden itibaren C-B. liberal kabinelerde gittikçe daha önemli mevkilere geçmiştir. Otoritesini, hatiplik kabiliyetinden çok, samimiyet ve cesaretiyle nüktelerine borçluydu. 1899 da liberallerin lideri olarak Sir William d'Harcourt'un yerine geçmiş ve 10 Aralık 1905 te Balfour'un yerine başkan olmuştu (1905-1908). Boer devletlerine muhtariyet vererek (1906) Güney Afrika Birliğinin kurulmasını (1909) hazırlamıştır. Liberallerin 1832 den beri sahip olduğu en kuvvetli ekseriyetin başında iki yıl müddetle kalan C.-B., Lordlar Kamarasını, halkın hoşuna gitmiyen imtiyazlarından ayırmağa çalıştığı sırada bir kalb krizi ile ölmüştür.

CAMPBELLITE veya DISCIPLES OF CHRIST: bk. CAMPBELL, Alexander.

CAMPBELLPUR [*kæmbılpur*] (İng. Campbellpore), Pakistan Müslüman Cumhuriyetinin batı kısmındaki Pencap (Punjab) vilâyetinin kuzey bölgesinde, Attock bölümünün idare merkezi. Rawalpindi - Peşaver (Peshawar) demiryolu üzerindedir. Nüfusu 12 000 (1941) dir.

CAMPE [*kampı*] **Joachim Heinrich** (1746-1818), Alman gençlik yazarı. pedagogu ve dilcisi. Deesen (Braunschweig) da doğmuş, Braunschweig'da ölmüştür Halle üniversitesinde ilâhiyat okuduktan sonra meşhur Humboldt (b. bk.) ailesine mürebbi olarak girmiş 1766 dan itibaren de, J. B. Basedow (b. bk) tarafından Dessau'da kurulmuş olan şefkat evi (Philanthropinum) nde öğretmen, sonra da müdür olarak çalışmıştır. 1786 da Braunschweig'a geçerek, o zamana kadar yetimhanenin müştemilâtı olan «Okul kitapları yayımevi» (Schulbuchhandlung) nin idaresini ele almış, bu teşkilâtı kendi eserleriyle geliştirmiş ve 1805 te onu damadına devrettikten sonra, gençlik yazarı olarak çalışmıştır. Robinson Crusoe hikâyesinin işlenmiş şekli olan *Robinson der Jüngere* (Robinson oğul) [1779-1780] adlı romanı birçok dillere tercüme edilmiştir. Pedagoji sahasında, arkadaşlariyle birlikte yayımladığı *Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens* (Bütün okul ve eğitim esaslarının genel revizyonu) [1785-1791] adlı eser, XVIII. yüzyıl pedagojisinin ansiklopedik elkitabıdır. C. nin pedagojisi, hayalci Rousseau ile akılcı Basedow pedagojilerinin arasında yer alır.

J. H. CAMPE

C. nin en büyük başarılarından biri, Alman dilinin yabancı unsurlardan arınıp özleşmesi sahasında kaydedilmiştir. *Proben einiger Versuche von deutscher Sprachbereicherung* (Alman dilini zenginleştirme tecrübesi örnekleri) [1791, 2. tecrübe 1792, 3. tecrübe 1794], *Wörterbuch der Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke* (Dilimize sokulmuş olan yabancı deyimleri açıklıyan ve Almancalaştıran sözlük) [1801] ve *Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alman dilinin sözlüğü) [5 cilt, 1807-1811] bu uğurdaki çalışmalarının şaheserleridir. Fransızca asıllı kelimeleri atarak, meselâ «postacı» mânasına *Kurier* yerine Almanca asıllı *Eilbote*, «buluşma» mânasına *Rendez-vous* yerine *Stelldichein*, «nezaket» mânasına *Delikatesse* yerine *Zartgefühl*, «karikatür» mânasına *Karikatur* yerine *Zerrbild*, v. b. kullanma teklifi C den gelmiş ve ortaya koyduğu yeni kelimelerden çoğu tutunmuştur.

CAMPECHE [*kampeçe*]: 1. Meksiko Cumhuriyetinin güneydoğu kısmında bir vilâyet. C. körfezinin kıyısında olup, yüzölçümü 50 900 km², nüfusu 121 361 (1950) dir. Iklim

sıcak olup yağışlar mutedildir. Nüfusun büyük bir kısmını Maya kızılderilileri ile melezler teşkil eder. Mısır, şeker kamışı, sisal keneviri (bir nevi dayanıklı kenevir), agar (Amerika sabırotu) ve pirinç yetiştirilir. Büyük ormanlardan çiklet kauçuğu (chicle), renkli ve kıymetli keresteler çıkarılır. En önemli limanları Carmen ile C. dir.

2. C. vilâyetinin merkezi, C. körfezinin batı kıyısındadır. Nüfusu 23 277 (1947) dir. Demiryolu ile Mérida'ya bağlıdır. Limanı fırtınalara açıktır. Kereste ve mahuny tahtası, çiklet kauçuğu, sisal keneviri ve deri ihraceder. 1517 de kurulmuştur. Sömürge devrinde adı San Lazaro idi.

3. C. Körfezi (İsp. Bahía [veya Golfo] de Campeche), Meksika körfezinin bir kolu, Yucatán yarımadasının batısında, Meksika'nın da güneydoğu kıyıları açıklarındadır.

CAMPEGGIO [*kampęcco*], **Lorenzo** (1474 ? - 1539), İtalyan kilise adamı ve papanın elçisi. Bologna'da doğmuş, Romada ölmüştür. Pavia ve Bologna'da hukuk tahsil etmiş, 1512 de Feltri piskoposu, 1517 de kardinal olmuştur. 1518 de İngilizleri Türklere karşı bir haçlı seferine teşvik etmek ve bu maksatla % 10 luk bir vergi toplamak için İngiltereye gönderilmiştir. Buna muvaffak olmamakla beraber VIII. Henry'nin, gözüne girmiş ve Salisbury piskoposu olmuştur (1524 - 1534); aynı zamanda Bologna başpiskoposluğuna da tâyin edilmişti (1524). Wolsey ile birlikte, VIII. Henry'nin Aragón'lu Catherine'den ayrılmak için açtığı dâvayı dinlemek için papa tarafından vazifelendirilmiştir (1528 - 1529).

CAMPENDONK [*kąmpîndonk*], **Heinrich** (doğ. 1889), Alman ressamı. Krefeld'de doğmuştur. C., Thorn-Prikker'in yanında tahsil görmüş, 1911 de «Blauer Reiter» (mavi süvari) adlı sanatkârlar kulübüne girmiştir. 1926 dan itibaren Düsseldorf Sanat Akademisinde profesör olarak çalışan C., 1933 te Almanyadan ayrılmış, Amsterdam'da Rijksakademi'de profesörlük almıştır. C., yüzey tezatlarından (kontraslarından) ve renklerin ışık kudretinden faydalanarak tabiattan tezyinî ahenk (armoni) kazanmaya çalışmaktadır.

CAMPENHOUT [*kąmpînhout*], **François van** (1779-1848), Belçikalı kemancı, bestekâr ve tenor. Bir hayli opera, kantata, koro müziği, dinî müzik ve şarkılar yazmıştır. Belçikalıların millî duygularını aksettiren, 1830 inkılâbı sırasında yazdığı *La Brabançonne* (b. bk.) adlı millî marş bilhassa kayda değer.

CAMPER [*kąmpîr*], **Pieter veya Petrus** (1722-1789), Holândalı anatomi bilgini. Leyden'da doğmuş, Lahey ('s Gravenhage) de ölmüştür. 1750 de Franeker'da, 1755 te Amsterdam'da, 1763 te Groningen'da profesör olmuş, 1773 te evine çekilerek kendisini çeşitli araştırmalarına vermiştir. C. in müteaddit çalışmaları, deskriptif, mukayeseli, topografik ve patolojik anatomiyi zenginleştirdiği gibi, pratik hekimliğin çeşitli şubelerinin ve bilhassa cerrahi ile ebeliğin gelişmesine yardım etmiştir. C., anatomik resimleri ile de plâstik sanatlar teorisi sahasında büyük gelişmeler sağlamıştır. Adını taşıyan, yüz açısını, çeşitli insan ırklarının zekâ bakımından durumunu tâyin etmek için kullanma metoduna, kafatası ölçümü sahasında ilk tecrübe gözü ile bakılabilir. C., göz adesesinin elyafi mahiyetini ilk olarak göstermiş, kuş iskeletinin hava ihtiva ettiğini keşfetmiş, hayvan ve bitkilerin elemanter yapısındaki birliği idrak etmiştir. Eserleri, ölümünden sonra bir külliyat olarak yayımlanmıştır (3 cilt, 1803, bir de Atlas). Başlıca eseri şu başlığı taşır: *Dissertation physique sur les différences réelles que présentent les traits du visage* (Çehre hatlarının gösterdiği gerçek farklar hakkında bir beden bilgisi mubahesesi) [1781].

C. chiasm (yüz zaviyesi): Eskiden antropoloji araştırmalarında, insan çehresinde prognati (prognadhi = çene kemiğinin öne doğru ilerlemesi) yi ölçmeye yarıyan bir ölçü. İlk defa C. tarafından kullanılmıştır. Şimdi, bunun yerine, çeşitli yüz açıları ölçülür.

CAMPHAUSEN [*kąmphauzîn*]: 1. **Ludolf** (1803-1890), Prusyalı siyaset adamı. Aachen bölgesindeki Hünshoven'de doğmuş, Kolonyada ölmüştür. 1843 te Ren Eyaletleri Meclisine, 1847 de de Birleşik Meclise seçilen C., liberallerin en yetkili liderlerinden biri olmuştur. 1848 de kısa bir müddet için başvekillik ve bunu takiben de Frankfurt'taki Geçici Merkezî Kuvvet temsilciliğini yapmıştır. Küçük Alman devletlerinin taraftarlığını kazandığı halde Frankfurt ile Berlin'in anlaşmalarını ve Kaiser'in Prusya kıralı tarafından seçilmesini sağlamak hususundaki gayretleri boşa gitmiştir. IV. Friedrich Wilhelm ile teati ettiği mektuplar 1906 da yayımlanmıştır.

2. **Otto** (1812 - 1896), yukardakinin kardeşi, Prusyalı nazır. Aachen bölgesindeki Hünshoven'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1869 da maliye nazırı olan C., Prusya malî politikasında önemli rol oynamış bir idarecidir. Ticarette serbest mübadele taraftarı olan C., Bismarck'ın koruyucu gümrük vergisi plânlarına muhalif olduğu için 1878 de mevkiinden ayrılmıştır.

CAMPHAUSEN [*kąmphauzîn*], **Wilhelm** (1818-1885), Alman ressamı. Düsseldorf'ta doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. Düsseldorf Akademisinde Alfred Rethel'in yanında çalıştı ve 1859 da aynı yerde öğretmenliğe başladı. Eserleri arasında muharebe sahneleri tabloları, Alman prenslerinin atlı portreleri, devlet adamlarının ve askerlerin resimleri vardır. Taşbasma ve gravürler için resimler yapmıştır. Schleswig - Holstein seferine ait hâtıralardan bahseden *Ein Maler auf dem Kriegsfeld* (Savaş meydanında bir ressam) [1865] adlı bir eser yazmış ve bunu resimlemiştir.

CAMPHORA (Ecz.): bk. KÂFUR.

CAMPHUYSEN [*kamphöyzîn*]: 1. **Dirk Rafaelsz** (1586 - 1627), Holândalı şair ve ilâhiyatçı. Gorinchem (Gorkum) de doğmuş, Dokkum'da ölmüştür. Önceleri vaizlik yapan C., 1619 da Arminius taraftarı olduğu için memuriyetten uzaklaştırılmıştır. Uzun yıllar sıkıntılı bir hayat yaşadıktan sonra Dokkum'da kendisine bir sığınak bulmuştur. C., *Stichtelijke rijmen* (Tekzibedici şiirler) [1624] adlı eseriyle tanınmıştır.

2. **Govert** (takr. 1624 - 1672), Holândalı ressam. Dirk Rafaelsz'in yeğeni, Gorkum'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. C., bilhassa hayvan (inek) resimleri yapmıştır. 1655 - 1665 yılları arasında İsveç sarayında portre ressamı olarak çalışmıştır.

3. **Rafael** (1598 - 1657), Holândalı ressam. Govert'in kardeşi. Gorkum'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Rafael C., bilhassa Van der Neers tarzında, fakat onunkilerden daha canlı, mehtaplı gece manzaraları yapmıştır.

CAMPI [*kąmpi*] **AİLESİ**, fertleri arasında tanınmış ressamlar bulunan bir İtalyan ailesi. XVI. yüzyılda Cremona'da yaşamışlardır. Başlıca üyeleri şunlardır:

1. **Galeazzo C.** (1477 - 1536), Boccaccino'nun talebesi ve onun tarzında çalışan bir ressamdı. Tablolarında umumiyetle dinî konuları işlemiştir.

2. **Giulio C.** (takr. 1502-1572), öncekinin oğlu. Mantova'da Giulio Romano'nun talebesi idi. Başlıca eserleri arasında Cremona'da San Abbondio kilisesinin baş sunağı (1527) ve Santa Margherita kilisesindeki freskolar (1547) vardır.

3. **Antonio C.** (ölm. 1591?), Galeazzo C. nin ikinci oğlu. Aynı zamanda mimar ve yazar olarak da tanınmıştır. Correggio'yu taklidetmiştir. Birçok İtalyan şehirlerinde ve Madrid'de II. Felipe'nin hizmetinde çalışmıştır. Eserleri arasında Milano'da San Paolo kilisesindeki «İsanın doğuşu» tablosu ve hakkedilerek süslenmiş bir Cremona vakayinamesi vardır.

4. **Vincenzo C.** (1536 - 1591), Galeazzo C. nin üçüncü oğlu. Ağabeyisi Giulio'nun talebesidir. Ekseriyetle portreler, natürmortlar ve günlük hayatı tasvir eden tablolar (genre) yapmıştır. Portrelerinden bazıları Bergamo Galerisinde, natürmort ve janrlarından bir kısmı Milano'da Brera'dadır.

5. **Bernardino C.** (1522 - takr. 1590), Giulio Campi'nin talebesi. Başlıca, Giulio Romano ve Correggio'nun tesirinde kalmıştır. Büyük eseri Cremona'da San Sigismondo kilisesinin ufak kubbesindeki freskolardır. *Parere sopra la pittura* (Resim üzerinde fikir) [1584] adlı bir kitap yazmıştır.

CAMPI RAUDII: bk. VERCELLI.

CAMPIDANO [*kampidāno*], Güney Sardinyada Iglesiente dağlık bölgesini adanın esas kısmına bağlıyan 100 km uzunluğunda ve 20 km genişliğinde bir ova. Nüfusun, oldukça sık bulunduğu bu ovada malarya yaygın bir vaziyettedir. Bununla beraber son zamanlarda alınan, bataklıkları kurutma ve suları ıslah etme tedbirleri sayesinde hastalık kısmen azalmıştır.

CAMPIDANO [*kampidāno*; Lat. Campidania], Sardinya (İtal. Sardegna) adasının güney kısmının ve burada konuşulan lehçe (İtal. *campidanese*) nin İtalyanca adı. Roman dilleri içerisinde, İtalyancadan müstakil bir dil olan Sard (İtal. *sardo*) dilinin bu lehçesi (öbür lehçeler: kuzeyde Gallur ve Sassari, merkezde de Loğudor ile Nuoro), ada yüzölçümünün 2/5 sini kapladığı ve adanın başşehri olan Cagliari'yi de sınırları içine aldığı halde, Sard dilinin başlıca edebiyat lehçesi değildir; edebiyatta daha ziyade Logudor (İtal. *logudorese*) lehçesi kullanılır. C. lehçesinin sınırı batıdaki Oristano körfezinden başlar, ufki olarak doğuya uzanır, Tortoli'de doğu kıyıya varır. Güneybatıdaki S. Antioco adası da C. nun sahası içindedir; bunun kuzeyindeki S. Pietro adasında, göç yoliyle, İtalyancanın Cenova (İtal. *genovese*) lehçesi konuşulur. Latincedeki kelime içi -ny- ve -ry- seslerini -ńg- ve -ŕg- ye çevirmesi (ǵ = bizdeki c), Sard lehçeleri arasında C. nun hususiyetini teşkil eder. Meselâ, «güve» mânasına Lat. *tinea*, Camp. *tinǵa*, krş. Gallur *tinghja*, Sassar. *tińńa*, Logud. *tinʒa* (ʒ = bizdeki j), İtal. *tignuola*, İsp. *tiña*, Fr. *teigne*; «mesaha» mânasına Lat. *area*, Camp. *arǵola*, krş. Gallur. *arghja*, Sassar. *arǵǵa*, Logud. *arʒóla*, İtal. *aia*, İsp. *era*, Fr. *aire*. C. lehçesi şu altlehçelere ayrılır: kuzeybatıda Sarcidano, kuzeydoğuda Ogliastra, merkezde Trexenta, merkez doğuda Gerrei, bunun güneyinde Sarrabus güneybatıda da Sulcis. C. ile Nuoro ve Logudoro lehçeleri arasında birçok geçiş ağızları vardır, doğuda Gennargentu, Fonni, Urzulei, pek az araştırılmış olan batıda da Oristano ve Planargia gibi. C. lehçesinin en eski âbideleri XI. yüzyıla aittir. Başka hususiyetler için bk. SARD DİLİ. Ayrıca bk. G. Hofmann: *Die logudorische und campidanesische Mundart*, Marburg 1885.

CAMPIDOGLIO: bk. CAPITOLINUS, MONS.

CAMPIGLI [*kampilyi*], **Massimo** (doğ. 1895), İtalyan ressamı. Floransada doğmuştur. Pariste, İtalya gazetelerinin muhabirliğini yapmıştır (1919). Sonradan gazeteciliği bırakarak resim yapmaya başlıyan C., o zamanki Fransız resminde mücerret mefhumları plâstik bir ifade ile işliyen sanatçılara bağlı kalmış, Picasso ve Braque'ın tesirinde eserler vermiş olmasına rağmen daha çok Etrusk ve Roma resmini akla getiren eserler vermiştir. Resimlerinde yer alan şahısların sihir dolu ve çok tekrarlanan biteviye yüzleri, maske gibi boş bir mâna ifade etmektedir. İnce belli, durgun halli kadınların biçimleri zariftir. Yenilik arıyan kendi çağdaşı ressamlar arasında C., asîl olduğu kadar esrar ve sükûnla dolu bir ifade taşıyan kendi görüşüne sadık kalmıştır. C., eserlerini 1921 den sonra teşhir etmeye başlamıştır. 1929 da Tuileries sergisinde «Gezinenler», «Merdivende kadınlar», «Nehir geçidi» adlı eserlerini teşhir etmiştir. Eserleri arasında: «Çingeneler», «Çarşı» (Milano Modern Sanat Galerisi), «Aile», «Genç kızlar grupu» (Jeu de Paume Müzesi) önemlidir.

CAMPIGLIA [*kampilya*] **MARITTIMA,** Orta İtalyada, Toscana bölgesinde, Pisa eyaletinin Livorno vilâyetinde bir nahiye. Livorno'nun 56 km güneydoğusundadır. Denizden 215 m yükseklikte deniz kıyısına yakın bir tepenin üzerindedir. Nüfusu 11 591 dir. Demiryolu istasyonudur. Hava meydanı, eski bir şatosu, kurşun, demir ve bakır madenleri, şap ve mermer ocakları vardır. Nahiye merkezinin nüfusu 2 566 (1936) dır.

CAMPIGNY [*kampinyi*] **ÇAĞI** (Campignien), Orta taş devri kültürü. Fransadaki Blagny - sur - Bresle (Seine-Inférieure dep.) civarında bulunan bir tepeye izafetle bu ad verilmiştir.

CAMPIN [*kampin*], **Robert** (takr. 1375 - 1444), Flaman ressamı. Tournai şehrinde çalışmış, aynı şehirde ölmüştür. Kaynaklara göre meşhur Rogier van der Weyden ve Jaques Daret'ye öğretmenlik etmiştir. Bunlar C. in yanında 1427 den 1432 ye kadar çalışmışlardır. Gerek Jaques Daret'nin bir kilise sunağında görülen eserinde, gerek Rogier van der Weyden'in Prado Müzesindeki eserlerinde C. in tesirleri, Hulin de Loo tarafından farkedilmiştir. Bundan sonra da 1909 yılında C. in değerli tablolar yapmış olduğu yine Hulin de Loo tarafından ortaya atılmıştır. Daha önceleri bu tabloların kim tarafından yapıldığı bilinmiyordu. Bunlar arasında çok kuvvetli bir teknikle, dört parça ince tahta üzerine yapılmış bir resim ve şimdi Frankfurt - am Main'da Städel- Institut'ta bulunan parçalanmış bir sunak resminin bazı kısımları anılmağa değer. C., Flémalle Manastırından geldiği tahmin edilen üç eseri dolayısiyle Flémalle Üstadı (Le Maître de Flémalle); Belçikada Tangerloo'da Kontes Mérode'a ait bulunan üç parçalı bir tablo için de Mérode Üstadı (Le Maître de Mérode) diye anılır. Bunlardan başka C. in halen Dijon Müzesinde bulunan bir «İsa'nın doğuşu» tablosu, Prado'da «Werl sunağı» denilen eserin iki yan parçaları

ve daha büyük eserlerinin parçaları veya diğer çağdaşı eserlerin kopyalarından ibaret bulunan ve uzun zaman kaybolmuş iken sonradan ortaya çıkan yirmi kadar eseri daha vardır.

CÂMPINA [*kımpina*], Güney Romanyanın Muntenia bölümünün Prahova vilâyetinde, Ploeşti'nin kuzeybatısında, bir nahiye merkezi. Nüfusu 16 963 (1948) tür. Petrol ve ziraat sahasıdır. 1940 taki depremden ve İkinci Dünya Harbi sırasındaki bombardımanlardan çok zarar görmüştür.

CAMPINA [*kampîna*] **GRANDE**, Doğu Brezilyanın Paraíba bölümünün doğusunda bir şehir. Recife'nin 160 km kuzeybatısında olup nüfusu 73 835 (1950) tir. João Pessoa demiryolunun son istasyonudur.

CAMPINAS [*kampînas*], Güneydoğu Brezilyada, São Paulo bölümünün doğu kısmında bir şehir. São Paulo'nun 10 km kuzeybatısındadır. Kahve yetiştiren bölgenin merkezidir; bölgede pamuk, hububat ve şeker de yetiştirilir. Dökümcülük, çanak çömlekçilik, gıda maddeleri endüstrisi ile uğraşılır. Hava meydanı vardır. Nüfusu 101 746 (1950) dır.

CAMPINCHI [*kãpẽnkî*], **César** (1882 - 1941), Fransız hukukçusu, politikacısı ve bahriye nazırı. Calcatoggio (Korsika) da doğmuş, Marsilyada ölmüştür. Bilhassa ceza dâvalarını savunmuş, 1932 de Radikal Sosyalist partisinden mebus olarak Fransız parlâmentosuna geçmiş, 1937 de bahriye, 1938 de de adliye vekili olmuştur. 1938 de Münih'te kabul edilen yatıştırma siyasetine muhalefet etmiş, Fransız ordusu yenilince Kuzey Afrikaya kaçmıştır (1940).

CAMPINE (Coğ. ve Zootek.): bk. KEMPEN 1.

CAMPION [*kæmpiən*], **Thomas** (1567 - 1620), İngiliz şair ve müzisyeni. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1581 de Cambridge üniversitesine girerek 1606 yılında hekim olmuş ve Londrada hekimlik etmiştir. Saray merasimleri için, «masque» adı verilen sahne oyunları yazmış ve bunlar için besteler yapmıştır (1606 - 1617). Nükteli şiirler, mersiyeler v. b. dan meydana gelen *Poemata* (Manzumeler) [1595] adlı Latince bir eseri vardır. Klâsik nazmın uzun şekillerini örnek tutan, kafiyesiz nazmı müdafaa eden *Observations on the Art of English Poesie* (İngiliz şiir sanatı üzerinde müşahedeler) [1602] adlı bir eserle kontrpuan üzerinde bir ders kitabı yazmıştır (1617). Zarif ve akıcı güfteleri ile tanınmıştır. *Cherry Ripe* (Olgun kiraz), *Of Corinna's Singing* (C. nın şarkı söylemesi), *Come, cheerful day* (Gel, neşeli gün!) adını taşıyanlar bu yolda yazdığı kısa şiirlerdendir.

CAMPIONI [*kampiọni*], **Inigo** (1878 - 1944), İtalyan amiralı. Viareggio'da doğmuş, Parma'da kurşuna dizilmiştir. Livorno akademisini 1896 da bitirdikten sonra 1911 - 1912 İtalyan - Türk Harbine iştirak etmiş ve Çanakkalede yapılan bir muharebede kendini göstermiştir. Birinci Dünya Harbinde, torpido muhripleri kumandanı bulunduğu sırada, Adriyatik denizinin kuzeyindeki muharebelere katılmıştır ve 1936 da filo kumandanlığına terfi etmiş; 1938 de Bahriye Nezareti ikinci reisi ve 1939 da senatör olmuştur. İkinci Dünya Harbinde deniz kuvvetleri başkumandanı olarak Punta Stilo (9 Temmuz 1940) ve Capo Teulada (27 Kasım 1940) muharebelerine katılmıştır. Bundan sonra tekrar Bahriye Nezareti ikinci reisi olmuş ve 22 Temmuz 1943 e kadar bu mevkii işgal etmiştir. Bu tarihte Rodos'ta Ege valisi ve askerî kuvvetler başkumandanlığına tâyin olunmuştur. Mütarekede, General Kleeman'ın kumandası altındaki Alman zırhlı kuvvetlerine karşı üç gün kanlı bir mukavemette bulunduktan sonra, teslim olmak zorunda kalmış (11 Eylül 1943) tır. Almanyaya götürülen C , Ocak 1944 te, Mussolini idaresine teslim olunmuş, Verona mahkemesinde ölüme mahkûm edilmiştir. Ölümünden sonra, yeni İtalyan hükümeti tarafından kendisine Liyakat nişanı verilmiştir.

CAMPISTRON [*kãpistrõ*], **Jean Galbert de** (1656 - 1723), Fransız piyes yazarı. Toulouse'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Pariste bulunmuş ve Racine'in talebesi, arkadaşı olmuştur. Birkaç opera ve komediden başka, bazı pürüzsüz, fakat trajik unsurun yerini hâdiseler yığınının aldığı trajediler yazmıştır. Racine'i bilhassa piyeslerin kuruluşu bakımından taklidetmişse de, karakter yaratmakta onun başarısına ulaşamamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Virginie* (ad) [1683], *Arminius* (ad) [1684], *Andronic* (Andronikos) [1685, bu trajedisinde C., C. V. de Saint-Réal'in kısa hikâyesinde bulduğu Don Carlos konusunu işlemiştir], *Tiridate* (ad) [1691, bu trajedisi uzun zaman oynanmıştır]. Başlıca operası: *Acis et Galatée* (A. ile Galateia) [1686], başlıca komedisi: *Le jaloux désabusée* (Gözleri açılan kıskanç) tır. Diğer trajedileri şunlardır: *Alcibiade* (Alkibiades) [1685]. *Phraate* (Eski Fars. Frahâta. Yeni Fars. Ferhâd) [1686], *Phocion* (Phokion)[1698], *Aétius* (Aetius) [1693]. *Juba* (Iuba) [kaybolmuştur] v. b.

CAMPO: 1. [*kạmpo*] (İtal. İsp. = kır, tarla, bölge; cemi İtal. *campi*, İsp. *campos*), türlü yer adlarında kul'anılan bir kelime. İtal. Campobasso, Campoformido, İsp. Campo de Criptana, Campo de la Cruz, gibi. Bu arada Camposanto (b. bk.) lar, sıra kemerlerle çevrili mezar yerleridir.

2 [*kãpu*] (Port. = kır, tarla, ova); cemi: *campos*. Brezilyada bir çeşit savan (b. bk.). C , seyrek ağaçlıklarla bunların arasına ve altlarına sokulmuş otluk ve çalılıkların geniş yer tuttuğu bir bitki örtüsüdür. Burada, frenkinciri çeşitleri, gövdeleri şişkin ağaçlar, mimozalar çok yer tutar. C. un en yaygın olduğu bölge, S. Francisco ırmağının yukarı bölümüdür. Sık ağaçlarla kaplı C ya *campo cerrado* (Port. *cerrado* = sık, kapalı), açık otlak halinde olan C. ya *campo limpo* (Port. *limpo* = temiz), önce ziraat için kullanıldıktan sonra fundalık ve otlak haline gelmiş olan C. ya da *campo sujo* (Port. *sujo* = kirli) denir. Bk. LLANO.

CAMPO, Valle di: bk. MAGGIA.

CAMPOAMOR [*kampoamọr*; asıl soyadı: **Campoamor y Campoosorio**] **Ramón de** (1817 - 1901), İspanyol şairi. Navia (Asturias) da doğmuş, Madridde ölmüştür. Santiago ve Madridde tıp tahsil etmiştir. Şiirden başka felsefe ve siyasetle de uğraşmıştır. Mutedil liberal olarak birkaç defa milletvekili, üç defa vali (sonuncu defa Valencia'da) ve nihayet devlet şûrası âzası olmuştur. Şair olarak şüpheci - kötümser felsefesini *Dolores* (Istıraplar) [1846] adlı külliyatında orijinal bir şekilde ifade etmiştir. Bunlar, hicviye ruhunda yazılmış ve ahlâki - felsefi mülâhazalarla bi-

C. CAMPOAMOR

ten lirik şiirlerdir. Bunların başka bir şeklini de *Pequeños poemas* (Kısa şiirler) [1876] ve *Humoradas* (Nükteler) [1886 - 1888] teşkil eder. Uzun felsefi şiirler de yazmıştır: *Colón* (Columbus) [1853] ve *El drama universal* (Evrensel dram) [1870]. Bu son eserin temel fikri tenasühe inançtır. Nazariyatçı olarak *La metafísica y la poética* (Metafizik ve şiir sanatı) [1890]; filozof olarak, *Lo absoluto* (Vücud - u mutlak) [1865]; siyasetçi olarak da *Polémicas con la democracia* (Demokrasi ile kalem kavgaları, 1862) başlıklı eserleri önemlidir. Şu eserleri de ayrıca sayılmaya değer: *La filosofía de las leyes* (Kanunlar felsefesi) [1846], *Ternezas y flores* (Şefkatler ve çiçekler) [1840, şiir], *Fábulas morales y políticas* (Ahlâki ve siyasi masallar) [1842, şiir], manzum piyesleri: *Dies Irae* (Kıyamet) [1873], *El palacio de la verdad* (Hakikatin sarayı) [1871]. Külliyatı *Obras completas* (Bütün eserleri) başlığı ile, 8 cilt olarak 1901 - 1903 yıllarında yayımlanmıştır.

CAMPOBASSO [*kampobąsso*], Orta İtalyanın güneyinde Molise eyaletindeki Campobasso vilâyetinin merkezi. Napoli Apeninlerinde, denizden 700 m yüksek ve 64 km uzaklıktadır. Eski (XV. yüzyıl) bir kalenin yıkıntısı (*Monforte*) bulunan bir tepenin yamacında kurulmuştur. Nüfusu 28 500 (1951) dür. Şehirde çelik, silâh ve bıçak endüstrisi vardır. İtalyanın başlıca ceza evi buradadır. Büyük bir kilisesi vardır. İkinci Dünya Harbinde (1943), Volturno seferi sırasında İngiliz ve Amerikan kuvvetleri burada birleşmiştir. Vilâyetin nüfusu 406 000 (1951) dir.

CAMPOBELLO DI LICATA [*kampobęllo di likąta*], İtalyanın güneybatısında, Sicilya adasında bir şehir ve mülhakatı. Agrigento vilâyetinde Sasso ırmağına yakın bir yerde, Agrigento'nun 33 km doğusundadır. Civarda önemli kükürt ve taş ocaklariyle kükürtlü maden suları vardır. Şehrin nüfusu 11 401 (1936), şehir ve mülhakatının nüfusu 11 732 (1936) dir.

CAMPOBELLO DI MAZARA [*kampobęllo di matsą ra*] veya **C. DI MAZZARA**, İtalyanın güneydoğusunda, Sicilya adasının Trapani vilâyetinde bir şehir ve mülhakatı. Şehir Granitola burnu civarında, adanın güney kıyısında Palermo'nun takr. 67,5 km güneybatısındadır. Civarda Care di Cusa adını taşıyan taş ocakları bulunur. Şehrin nüfusu 10 206 (1936), şehir ve mülhakatının nüfusu 10 285 (1936) dir.

CAMPOFORMIDO [*kampofǫrmido*] (eski adı: **Campoformio**), Kuzeydoğu İtalyada Udine vilâyetinde bir köy. Nüfusu 4 100 (1950) dür. Burada 17 Ekim 1797 de, Avusturya ile Fransa arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bk. CAMPOFORMIO BARIŞI.

CAMPOFORMIO (Coğ.): bk. CAMPOFORMIDO.

CAMPOFORMIO [*kampofǫrmio*] **BARIŞI** (1797), 1792 den 1797 ye kadar Fransa ile Avusturya arasında devam etmiş olan harb sonunda imzalanan barış. 1796 ve 1797 yıllarında Napoléon'un İtalyaya yaptığı seferlerin neticesi olarak Avusturya, ilerde yapılacak barışa hazırlık sayılacak bir mütareke imzalamağa mecbur edilmiş ve bu, 1797 de Leoben'de imzalanmıştı. Nihai barış antlaşması aynı yıl içinde 17 Ekim tarihinde Campoformio'da imzalandı. Bununla şu üç önemli meselede anlaşmaya varılıyordu: 1. Holândanın Avusturyaya ait kısmı ile İyonya adaları (Korfu, Zante, Kefalonya v. b.) tamamiyle Fransaya verilecekti. 2. Antlaşmanın gizli bir maddesine göre, Avusturya İmparatoru, Ren nehrinin sol tarafının büyük bir kısmını Fransaya kazandırmak üzere kendi nüfuzunu kullanmaya razı oluyordu. Bu maddeyi kuvveden fiile çıkarmak için Mukaddes Roma İmparatorluğunun kongresi, Rastatt'ta toplanacaktı. 3. Avusturya, Fransanın yardımı ile yeniden kurulmuş olan iki İtalyan devleti olan Liguria ve Cisalpin cumhuriyetlerini tanımayı kabul ediyordu. Liguria Cumhuriyeti, Ceneviz arazisinde, Cisalpin Cumhuriyeti ise, Milano, Modena, Venedik'in bir kısmı ve Papalık topraklarından dar bir şerit üzerinde kurulmuştu. Bu antlaşma ile Fransız politikası, Richelieu zamanından beri hedef tutulmuş olan bir gayeye erişiyordu: Fransa tabiî sınırlarına kavuşmuştu. Böylece Ren ve Scheldt, Fransanın sınırı olmuş ve İtalyada Fransız nüfuzu yükselmişti. Fakat bu yeni kazançların pek de ehemmiyetli olmadığı, sonradan anlaşıldı. Büyük Britanya bu yeni duruma razı olmamış ve Avusturya da kaybettiği yerleri geri almak ve kırılan itibarını düzeltmek emelinden hiçbir suretle vazgeçmemiştir.

CAMPOMANES [*kampomąnes*], **Pedro Rodríguez, Conde de** (1723 - 1803), İspanyol devlet adamı ve iktisatçısı. Santa Eulalia Sorriba (Asturias) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1788 - 1793 yıllarında Cortes (meclisler) başkanlığı etmiştir. Tarih Akademisinin müdürü olmuş; İspanyanın fakirleşmesinin iktisadi sebeplerini araştırmış ve iktisadi ıslahat siyaseti gütmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Tratado de la regalía de la amortización* (Amortismana dair kıraliyet imtiyazları hakkında ana kitap) [1765], *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (Halk endüstrisinin teşviki hakkında mülâhazalar) [1771], *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento* (Zanaatkârlara ait halk eğitimi ve bunun teşviki hakkında mülâhazalar) [1774 - 1776].

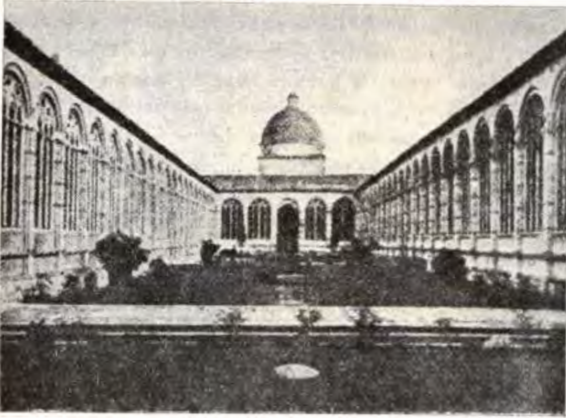
CAMPOS [*kãpus*], Brezilya'nın güneydoğusunda Rio de Janeiro vilâyetinde şehir. Bu vilâyetin endüstri bakımından, başlıca şehridir. Paraíba ırmağının güney kıyısında, deniz kıyısından aşağıyukarı 37 km uzaklıkta ve Rio de Janeiro şehrinin demiryolu ile 319 km kuzeydoğusundadır. Şehir alçak, alüvyonlu bir ovada bulunduğundan sıcak ve rutubetli bir iklimi vardır. En soğuk ay Temmuzdur. C 1652 de kurulmuş olup, şeker, tütün, pamuk, pirinç, kahve ve tropik meyvalar elde edilen verimli bölgenin ortasındadır. Başlıca müesseseleri, şeker tasfiyehaneleri, alkol taktirhaneleri ve konserve fabrikalarıdır. Deniz kıyısı boyunca uzanan göller ve kanallar nakliye işini kolaylaştırır. Şehrin nüfusu 63 400 (1950), genişletilmiş belediye nüfusu 240 800 dür.

CAMPOS: bk. CAMPO.

CAMPOS, Arsenio Martínez de: bk. MARTÍNEZ DE CAMPOS, Arsenio.

CAMPOS SALLES [*kãpus sąlles*], **Manuel Ferraz de** (1841 - 1913), Brezilyalı devlet adamı. Campinas (São Paulo) da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. 1884 te cumhuriyetçi mebus olan C., İmparator II. Pedros'un tahttan indirilmesinden sonra adliye vekili olmuş ve 1898 - 1902 yılları arasında cumhurreisliği yapmıştır.

CAMPOSANTO [*kamposąnto*] (İtal. = mukaddes tarla = mezarlık), İtalyada sıra kemerlerle çevrili mezarlık. C lara bilhassa meşhur şahsiyetler defnedilmiştir. Pisa kilisesi yanındaki en meşhur C., 1283 te Giovanni Pisano tarafından dikdörtgen şeklinde yapılmıştır. Dışa kapalı, içeriye doğru kemerli geniş bir yol vardır. Bu kemerler

CAMPOSANTO: Mezarlık (Pisa)

sonradan gotik tezyinat çizgileriyle doldurulmuştur. Duvarlar ise XIV. ve XV. yüzyıllarda fresklerle süslenmiştir. Bunlar arasında Francesco Traini'nin eserleri («Azrailin zaferi», «Kıyamet», «Münzevi hayatı») meşhurdur. Daha sonraları Taddeo Gaddi, Andrea da Firenze, Antonio Veneziano, Spinello Aretino ve Benozzo Gozzoli gibi tanınmış sanatkârların eserleri de yer almıştır. 1944 te İkinci Dünya Harbinin sebebolduğu çatı yangını sırasında bütün fresklerin alınması gerekmiş ve bu sırada alt tabakadaki ilk taslaklar meydana çıkmıştır. Bunların bir kısmı da kaldırılmıştır. Bazı önemli fresk ve taslaklar Pısa'da Museo Nationale'dedir.

CAMPRA [*kãprą*], **André** (1660 - 1744). Fransız opera bestecisi. Aix-en-Provence'ta doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Toulon katedralinde koro şefi, Arles'da ve Toulouse'da orkestra şefliği yaptıktan sonra Parise gelmiş (1694) ve kıraliyet orkestra şefi olmuştur (1722). Zamanının bütün bestecilerinden üstün olan C., Lulli devrini Rameau devrine bağlıyan bir sanatkârdır. Eserleri dokunaklı olduğu kadar, sahneye uygunluğu ile de dikkate değer. C. nın âhenkli ve canlı müziği, çağdaşlarının tertipli üslûbundan ayrılır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'Europe galante* (Avrupada aşk maceraları) [1697], *Le Carnaval de Venise* (Venedik karnavalı) [1699]. Motet'leri, cantata'ları ve bir missa'sı da vardır.

CAMPSIS [*kąmpsis*], bignoniyase (Bignoniaceae) familyasına bağlı, iki türü olan bir bitki cinsi. *Campsis radicans* türü, tabiî olarak Kuzey Amerikanın Atlantik sahillerinde yetişir; İngilizce adı Trumpet creeper'dır. Bizde acemborusu, acemsarmaşığı ve borusarmaşığı adlariyle de tanınır.

CAMPSIS (Radicans): a. Çiçekli bir dal, b. Çiçekten boyuna kesit, c. Erkek organ

Birçok memleketlerde ve en çok Orta ve Güney Avrupada yetiştirilen değerli bir süs bitkisidir. Hava kökleriyle sarılarak 10 m kadar yüksekliğe çıkabilir. Çiçek taç yapraklarının dış tarafı portakal renginde, içi sarı renktedir. Yine süs bitkisi olarak tanınan öbür tür (*Campsis grandiflora*) tabiî olarak, Çin ve Japonyada yetişir. Hava kökleri, birinciye göre azdır. Çan şeklindeki çiçekleri erguvan rengindedir.

CAMPTOSAURUS [*kamptosąurus*], Dinosavrus (Dinosaurus) lar takımının Ornithopodes alt-takımından bir sürüngen cinsi. Fosilleri Amerika ve Avrupanın Üst Jüra ve Alt Tebeşir tabakalarında bulunur. Bazılarının iskeletlerinin uzunluğu 10 m ye erişir.

CAMPTOSURUS RHIZOPHYLLUS [*kamptosųrus rizofillus*] («yürüyen yaprak»), bilhassa Kuzey Amerikada bol bulunan eğreltiotu. Uzanıp giden yaprakları toprağa dalarak kök salar. Yeni sürgünler vermek suretiyle mütemadiyen çoğalır.

CÂMPULUNG [*kîmpulųng*] (Rumen. = uzun tarla), Rumanyanın Eflâk (Muntenia) bölgesinde Muscel vilâyetinin merkezi. XIII. yüzyılda Rumanyanın başkenti idi. Çok eski bir şehirdir. Yakınında Romalılara ait Stepentium'un harabeleri hâlâ duruyor. Târg nehri vâdisinde olup, ikliminin güzelliği ile tanınmış bir sayfiyedir; deri fabrikaları da vardır. Nüfusu 18 174 (1948) tür.

CAMPUS [*kąmpus*] **MAGNUS** (Lat. = büyük kır, sahra), Eskiçağda iki yerin adı: 1. Filistinde Ürdün ırmağının suladığı verimli düzlük, 2. Roma devrinde, Africa eyaletinde Carthago (Kartaca) idare bölümünün Bagradas (şimdi: Medjerda) ırmağının doğusundaki arazi.

CAMPUS MARTIUS: 1. **C. M.** veya **Martius ager, Martius campus** (Lat. = Mars tarlası, meydanı; İt. *campo di Marte*, Fr. *champ de Mars*, Alm. *Marsfeld*), eski Romada Pincius, Quirinalis ve Capitolinus tepeleri ve Tiberis ırmağı ile sınırlandırılan düzlüğün bir kısmına verilen ad. Bu düzlük, Via lata (= geniş yol; bugün Corso Umberto I) ile, batı kısmı doğu kısmından daha büyük olmak üzere ikiye bölünmüştü. Tiberis, burada batıya doğru büyük bir kavis meydana getirmektedir. Eskiden bütün düzlüğe C. M. deniliyordu. İlk zamanlarda burada binalar yoktu. Efsaneye göre, Tarquinius'ların tarlaları burada idi. Tarquinius'lar Romadan kovulunca, bu tarlalar Mars'a tahsis edilmiştir (Livius II, 5; *Aeneis* IX, 272). Tarih boyunca C. M. un sahası gittikçe daralmıştır. Augustus zamanında yapılan bölge (*regio*) taksimatına göre C. M. IX. regio'da kalarak yalnız Via lata ile Tiberis arasındaki kısmı içine almakta ve yapılan işe göre iki kısma ayrılmakta idi: Tiberis'e dayanan kuzey kısmı jimnastik ve spor yeri olarak kullanılır, şehre yakın olan güney kısmında ise *comitia centuriata* (bk. COMITIA) denilen halk toplantıları yapılırdı. Başlangıçtan beri Roma surları dışında kalan C. M., Marcus Aurelius (hük. 161 - 180) zamanında yapılan yeni surla şehir içine alınmıştır. M. Ö. III. yüzyıldan başlıyarak C. M. ta tapınaklar, tiyatrolar, hamamlar (*thermae*), resmî binalar ve âbideler yapılmış, geniş caddeler açılmış ve heykeller dikilmiştir (bk. ROMA, Eskiçağda R., Topografya). Ortaçağdan XX. yüzyıla kadar, C. M. sık sık vuku bulan su baskınlarına rağmen Romanın en önemli mahallesi idi.

2. C. M. (Lat. = Mart toplantısı), daha sonra **Campus maius** veya **Magiscampus** (Lat. = Mayıs toplantısı; Fr. *champ de mars* ve *ch. de mai*), Frank İmparatorluğunda Meroving'ler zamanında her yılın Mart ayında, harb, sulh ve kanunlar üzerinde müzakereler yapmak üzere toplanan âyan meclisi. Bu münasebetle askerî geçit resimleri de tertiplenirdi. Pépin (le Bref) 755 te bu toplantıyı Mayıs ayına nakletmiştir. Campus maius adı bundan gelir. Sofu Louis (hük. 814 - 840) zamanında C. M. meclisi bütün önemini kaybetmiştir.

CAMPUS REDICULUS [*kampus redikulus*] (Lat. = geri çekilme kırı, sahrası), eski İtalyada Almo vâdisinde, Via Appia (Appius yolu) yakınında, Romadan 3 - 4 km uzakta bir düzlük. Hannibal, Cannae savaşından (M. Ö. 216) sonra, buraya kadar ilerlemişse de, Romayı alamıyacağını anlayınca geri çekilmiştir. Romalılar, tanrı Rediculus şerefine burada bir tapınak yapmışlardır. Bugün burada görülen eski ve küçük bina, büyük bir ihtimalle, Hadrianus zamanından kalma bir türbedir.

CAMPUS SCELERATUS [*kampus skelerātus*] (Lat. = suçlular kırı), eski Romada porta Collina (C. kapısı) yakınında bir yer. Burada, iffetini korumıyan Vesta rahibeleri, diri diri mezara gömülür, üstleri toprakla örtülürdü.

CAMRUD veya **CEMRUD** (İng. Jamrud), Kuzeybatı Pakistanda, Kuzeybatı Sınır Vilâyeti (North - West Frontier Province) nde bir kale ve askerî garnizon. Peşaver'in 14,5 km batısındadır. Hayber Geçidinin ağzında önemli bir ileri karakol yeridir. Defalarca muharebelere sahne olmuştur. Bilhassa 1836 - 1837, 1878 - 1879 ve 1897-1898 yıllarındakiler kayda değer. Khyber Rifles adlı alayın karargâhıdır.

CAMSÂ [*kamsa*] veya **COCHE** [*koçe*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Şimdi tek temsilcisi, Doğu Kolombiyada Mocóa kabîlesinin son kalıntıları tarafından konuşulan C. dilidir. Eskiden Mocóa (veya Patoco veya Quillasinga) kabîlesi, yine bu aileden olan kendi öz dilini konuşurdu. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAMSI (Fr. Vitreux, Es. Ter. Zücâcî), kolay kırılırlık, parlaklık v. b. gibi cama mahsus nitelikleri taşıyan, yani cama benziyen mânasına gelen bir terim. Daha geniş mânada, «parlaklığını kaybetmiş olan» demektir; meselâ, gözün, bakışın C. lığı, can çekişmenin bir işaretidir. Ticarette geçen C. porselen, yumuşak ve yarı şeffaf bir çeşit porselendir.

Jeoloji: Kayaların C. unsurları = indifai kayaların, billûrlaşmamış, şekilsiz (amorf) silikatlardan, yani camlardan mürekkep kısımları ki, bunlar polarize ışığa tesır etmez. C. bakır: torbernit'in başka ismi.

Mineraloji: C. kırık = camınkine benzemekle beraber ekseriya şeffaf olmaktan ziyade, yarı şeffaf bir kırık. C. gümüş: arjantit.

Patoloji: C. dejeneresans = hücrevi dejeneresansın bir şekli ki, burada sitoplazma, çekirdek ve çeşitli organitler artık birbirinden ayrılmayıp, normal histoşimik özelliklerini kaybeder.

Fizik: C. elektrik, yani müspet elektrik = camı ipeğe sürterek elde edilen elektrik cinsinden elektrik.

C. erime: Kesin bir erime noktası göstermiyen tedricî bir erime.

Anatomi: C. sıvı (Lat. humor vitreus), gözün arka odasını dolduran jelâtini andıran madde. Bu madde membrana hyaloidea(camsı zar) adını taşıyan bir zarın içindedir. Büyük insanlarda hemen hemen homojendir, fakat ceninde elyafla dolu olup, bunların kavşak noktalarında küçük çekirdekçikler bulunur.

C. tabaka: Kafatası cidarının içerisindeki katı ve kolay kırılır tabaka (tabula vitrea).

Kimya: C. selenyom, bu elementin bulunduğu şekillerden biri.

C. sünger: Camdan yapılmış sünger.

CAMŞEDPUR (İng. Jamshedpur), Hindistan Cumhuriyetinde Bihar eyaletinin güneydoğusunda, Kalkuta (Calcutta) şehrinin aşağıyukarı 210 km batısında bir şehir. Tata Iron and Steel Company (Tata Demir İşletmeleri) nin merkezidir, bu işletmeler Hindistanın en büyük işletmeleri olup, bundan daha büyük olanlara ancak Amerika Birleşik Devletlerinde ve Sovyetler Birliğinde raslanır. 1907 ye kadar bir köy olan C., bu tarihte Demir İşletmelerinin kurulmasiyle bir şehir haline gelmiştir. Şehirden en çok 130 km uzaklıkta kömür ve demir madeni ile kireç yatakları bulunur. Ayrıca kalay, tel çivi, somun ve vidalar, halat ve çelik eşya endüstrileri de gelişmiştir. Nüfusu 148 711 (1941) dir.

CAMUCCINI [*kamuççini*], **Vincenzo** (1775 - 1844), İtalyan ressamı. Romada doğmuş ve orada ölmüştür. Önce kardeşi Pietro ile çalıştıktan sonra gravürcü Borubelli, daha sonra da Domenico Corvi'den ders almış ve Raffaello, Domenichini, Andrea del Sarto ile başka büyük üstatların eserleri üzerinde incelemeler yapmıştır. C., 1797 de yaptığı «Caesar'ın ölümü» tablosu ile kendini tanıtmıştır. Landi ile birlikte Torlonia sarayının tavanına fresko resimleri yapmış olan C., önemli vazife ve mevkilerde de bulunmuştur. Papalık müzelerinin, mozaik imalâthanelerinin genel müfettişliğini, Roma Napolitana Akademisi direktörlüğünü, Fransız Enstitüsü muhabir âzalığını, San Luca Akademisi reisliğini yapmıştır. İmparator I. Franz tarafından nişanla taltif edilen C. ye, Papa XII. Pius tarafından da baron unvanı verilmiştir. C., ressam olduğu kadar bir kolleksiyoncudur. En güzel portreleri arasında: Papa XII. Pius, Duc de Blacas (Romanın Fransa sefiri), Napoli kıralı ve kıraliçesi, Kontes Schouvaloff ve Dietrichstein'in portreleri vardır. «Remus ile Romulus» (mürekkepli kalem ve lavi), «Bir harb» (Çin mürekkebi), «Tanrıya vakıf» (lavi desen) adlı eserleri de anılmaya değer.

CAMUHA yahut CAMUGA, XII. yüzyılın sonlarında, XIII. yüzyılın başlarında Moğolistan ve Çingiz imparatorluğunun kuruluşunda çok önemli rol oynıyan Moğol beyi. Cacirat boyundan Hara - Hada'nın oğlu idi. Söz söylemekteki kabiliyeti yüzünden Moğolcada «hatip» anlamına gelen «Seçen» lâkabını almıştır. Küçüklüğünde Çingiz (Temuçin) ile dost olmuşlardı. Yiğitlik çağlarında bu dostluğu yenileyip anda (yeminli dost) oldular. XII. yüzyılın son yarısında Moğolistanda müthiş bir kaynaşma, kargaşalık ve anarşi hüküm sürüyordu. O zamanki Moğolistanın en ilerigelen şahsiyetleri sayılan Kereyit hanı Tuğrul ile Nayman hanı Tayan Buyruk bazı kabîleleri inzibat altına almaya muvaffak olmuşlar ise de, bütün kabîleleri birleştirememişlerdi. C. bunlardan Kereyit hanı Tuğrul'un mânevi kardeşi, Çingiz de mânevi oğlu sayılırlardı. Günün birinde Çingiz'in oymağı ve ailesi, Merkit kabîlesi tarafından yağma edildi. Çingiz, Merkitlerden öcünü almak için mânevi babası Tuğrul

Handan ve orman uluslarının başbuğu olan dostu C. dan yardım istedi. Bunlar da onun yardımına koştular. Merkitleri mağlûbedip Çingiz'in malını ve ailesini kurtardılar. Çingiz'e düşman olan kabîle başbuğlarının entrikaları, han olma ihtirası, maceraperestliği C. yı Çingiz'le mücadelye sevk etti. Cacirat boyundan birinin, Çingiz'e sadık bir boy üyesi tarafından öldürülmesi araya kan dâvası da sokmuş oldu. C. on üç kabîleyi birleştirip Çingiz'e karşı cephe aldı, onun taraftarlarının oymaklarını yağmaya başladı. Nihayet aralarında büyük bir savaş oldu. Bu savaşta C. zafer kazandı, Nayman hanı Buyruk'u da kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. 1201 yılında büyük bir kurultay toplayıp kendisini «Gur Han» unvaniyle hakan ilân ettirdi. Nayman hanı Buyruk ile birleşerek Çingiz'in üzerine yürüdü. Çok kanlı bir meydan savaşı oldu. Çingiz bu savaşta ağır surette yaralandı, fakat ezici bir zafer kazandı, Naymanları da imha etti. C. nın yanında ancak 5-6 kişi kaldı bunlarla Tannau ormanlarında gizlendi. Nihayet kendi arkadaşları C. yı Çingiz'e teslim ettiler. Çingiz Hanla eski dostu C. nın bu son karşılaşmaları *Moñgolun ni'uça tobça'an* (Moğolların gizli tarihi) [1240] da çok dokunaklı ve heyecanlı olarak tasvir edilmektedir: Çingiz Han eski dostunu affediyor, birbirine çocukluk hâtıralarını anlatıyorlar. C. yı teslim eden hainleri Çingiz Han idam ettiriyor, C. ya tekrar dost olmayı teklif ediyor. Fakat C. «Bu kadar bozuştuktan sonra tekrar dost olsam bile, sen daima şüphe eder, rahatsız olursun. Ben ölmeliyim» diyor. Çingiz Han onun arzusuna uyarak «kanını dökmeden» (asîl insanlara tatbik edilen ölümle) öldürülmesini ve ölüsüne saygı gösterilmesini emrediyor. C nın fırtınalı hayatı böylece sona erdi. W. Barthold 1896 yılında neşrettiği *Obrazovanie imperii Çingiz - ḫana* (Çingiz Han imparatorluğunun kuruluşu) [«Zapiski Vost. Otd İmper. Rus. Arḫeol. Obşçestva» dergisi, cilt X, s. 105 - 119] başlıklı etüdünde Çingiz'in aristokrasi menfaatlerini koruduğunu ve onlara dayandığını, C. nin ise demokrasi taraftarı olduğunu ispata çalışmıştı. Fakat sonraları bu fikrinden vazgeçti. C Çingiz'le canciğer dost olduğu zaman anası, Çingiz'in anası Ho'elun Hatundan C hakkında fikrini sormuştu. Ho'elun Hatun şu cevabı verdi: «Dostumuz C. nın bizim aramızda (yani teşkilât içinde) canı sıkılıyor. O sebatsız, kararsız bir adamdır» C. hakında tarihin vereceği hüküm de budur.

CAMULOGENUS [*kamulogenus*], Aulerc [auler̩k] ler (b. bk.) in başbuğu. M. Ö. 52 de Lutetia (Paris) yakınında, Sequana (Seine) nın sol kıyısında Caesar'ın kumandanı Labienus tarafından yenilmiştir.

CAMULUS [*kamulus*], Kelt'lerin savaş tanrısı. Romalıların savaş tanrısı Mars (Yunanlılarda Ares) ile aynı sayılırdı. Kültü bilhassa Rem'ler (Lat. Remi) memleketinde (bugünkü Reims bölgesi) yapılırdı. C. adı bazı bileşik yer ve şahıs isimlerinde de geçer: *Camulo - dunum* (Colchester), *Camulo - genus*, *Camulo - gnata* v. b.

CAMUNA (İng. Jamuna) Brahmaputra nehrinin Tista'dan itibaren Ganga nehrine karışıncaya kadar olan genişlemiş kısmının adı. Doğu Pakistanı kuzeyden güneye keser.

CAMUS: bk. MANDA.

CAMUS [*kamü*]. **Albert** (doğ. 1913), Fransız gazetecisi, denemecisi, romancısı ve tiyatro yazarı. Mondovi (Cezayir) de doğmuştur. Bir işçi ailesine mensup olan C., felsefe tahsil ettikten sonra aktörlük etmiş ve sonra gazeteci olmuştur. Temiz ve kesin bir üslûpla yazılmış eserlerinde, ölümlü insanın ebedî tabiat ile mücadelesinin abesliği (absurdité) ni göstermiştir. Felsefi denemeler ve romanlar yazmıştır. Başlıcaları şunlardır: *L'envers et l'endroit* (Ters ve yüz) [1937], *Noces* (Düğün) [1938], *L'Etranger* (Yabancı) [1942, Türkçe terc. 1953]. Bu son romanın kahramanı kendisini mânası olmıyan bir dünyada, istikametini şaşırmış ve münzevi bir yolcu olarak görür ve hiçbir makul yaşama sebebi göstermiyen hayatının mânasını anlamaktan âciz bir halde, rabıtasız mukadderatının içinde bocalar ve nihayet idama kadar gider. *Le mythe de Sisyphe* (Sisyphos masalı) [1942], *L'Etranger* romanının felsefi mânası üzerinde duran ve insanın, aklının yardımı ile başa çıkamadığı bir dünya karşısındaki durumunu tasvir eden bir denemedir. *Lettres à un ami allemand* (Bir Alman arkadaşa mektuplar) [1945], *La peste* (Veba) [1947, Tükçe terc. 1955]: bu romanda, Cezayirin büyük bir şehrinde başgösteren hayalî bir salgını tasvir ederek C., zamanının bütün büyük problemlerini anlamış bir zekâ ile insan oğlunun ıstıraplı mukadderatını tarif eder. *L'homme révolté* (İsyancı insan) [1951]: son iki yüzyılda yaşamış olup metafizik, tarih ve sanat sahalarında isyan etmiş olan insanların zihniyetine dair bir kalem tecrübesidir.

A. CAMUS

C. piyesler de yazmıştır: *Le malentendu* (Yanlış anlama) [1943] insanların korkunç yalnızlığını tasvir eder; *Caligula* (1945), bu adı taşıyan genç Roma imparatorunun çılgınlıklarının tasviriyle, düşkün bir ruhun, dünyanın abesliği karşısında duyduğu telâşı ifede eder. *L'Etat de siège* (Örfi idare) [1948]: bu kitabında da bir salgın masalına başvuran C., idari, kırtasi ve totaliter şekillerde hüküm süren zorbalığı, siyasi olmaktan ziyade beşerî bir şekilde tasvir ederek buna hücum eder. *Les justes* (Âdiller) [1949]: bir ruhi trajedidir. Hakiki bir hâdiseye dayanan bu piyesin kahramanları, adalete, hayata biçtikleri kıymetten daha yüksek kıymet biçerler. Son romanlarından biri olan *La chute* (Sukut) [1956] ta C., riya ve yalanla dolu olan bir dünyada insanın sukutunun bir kanun haline gelmiş olduğu kanaatine varmıştır.

C, Fransanın Almanlar tarafından işgali esnasında «Combat» başlıklı bir gazete kurarak mukavemet hareketine katılmış ve İkinci Dünya Harbinden, yeni edebî okulun mânevi liderlerinden biri olarak çıkmıştır: Bazen modernist Fransız existentialist (J. P. Sartre'ın felsefesi) hareketinin bir mümessili olarak vasıflandırılmış ise de, bu doğru değildir C. nün «philosophie de l'absurde» (abeslik felsefesi) ünün esas prensipleri şöyle hulâsa edilebilir: Tanrı, modern insan için artık mevcut değildir. Kendi kendine kalan insanların vaziyeti «abes» ve «imkânsız» bir hale gelmiştir. Ölüm ise her şeyden daha «mânasız» dır. C. insanları isyana davet ediyor. Bu isyan ilk zamanlarda hayatın abesliğine karşı, sırf metafizik bir isyan iken, sonraları zorbalığa, şiddetin bütün şekillerine ve kısaca, insanları ferdî saadetlerine erişmekten alıkoyan her şeye karşı yöneltilmiştir. C., bütün insanların mukadderatını, yeni bir ahlâk yoluna bağlamanın lüzumuna işaret eder. Gerek C. nün gerek Sartre'ın kötümser felsefesinde Fransanın İkinci Dünya Harbinde düştüğü hüzünlü durumun tesir ve akisleri sezilebilir.

CAMUS [*kamü*], **Armand Gaston** (1740 - 1804), Fransız siyaset adamı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Jansen (b. bk.) taraftarı idi. Konvansiyon komiseri iken 1793 te tevkif etmek istediği Dumouriez tarafından Avusturyalılara teslim edilmiştir. Sonra XVI. Louis'nin kızına karşılık olarak tekrar Fransaya iade edilmiştir. 1796 - 1797 de Beş Yüzler heyetinin reisi olan C., hararetli bir cumhuriyetçi sıfatiyle Napoléon ile işbirliğini reddetmiştir. C., Fransız arşivinin kurulmasına büyük gayret sarfetmiştir.

CAMUS [*kamü*], **Charles Etienne Louis** (1699 - 1760), Fransız matematikçisi ve astronomu. Crécy - en - Brie'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1736 da Maupertuis ile birlikte bir meridyen kavsini ölçmek için Norveçe gönderilmiştir. Geometri dersleri vermiş; İlimler Akademisi ve Londradaki Kıraliyet Cemiyeti üyesi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Traité sur l'hydraulique* (Hidrolik hakkında anakitap) [1739], *Cours de mathématiques à l'usage des écoles du génie et de l'artillerie* (İstihkâm ve topçu okulları öğrencilerine mahsus matematik kursu) [1749].

CAMWOOD (Bot.): bk. BAFİYA (Baphia).

CAN (Fars. *cān* < Pehlevi. *cān*, *gyān* < Eski İran. **vyāna* = soluk vermek; Avesta. *daenā* = ruh < *dhāi* = görmek, tanımak, inanmak) [Biyol.], hayat, ruh mânasına olup daha ziyade hayatı, hayvani ruh (Alm. Lebensgeist) u, yaşamayı sağlıyan madde dışı varlığı ifade eden bir terimdir, «can evi», «can çekişmek» [b. bk.], «can vermek» deyimlerinde olduğu gibi. Pehlevicede, Aramca *hayyā* (krş. Arap. *hayy* = canlı, sağ, *hayyat* = hayat) kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yunanca karşılığı *pneuma* (= soluk, nefes, esinti, ruh; *pneumōn* = akciğer, *pneumonia* = zatürree, *Hagion Pneuma*, Lat. *Spiritus sanctus* = Ruhu'l - Kuds), Latincesi de *anima* (= esinti, soluk, nefes; krş. Yun. *anemos* = rüzgâr) dır. Latincede *anima* bütün yaratıklardaki maddi hayat prensibini ifade ettiği, insan ve hayvanlardan başka bitkileri de içine aldığı (Plinius'un *Historia naturalis*inde *anima* kelimesi, bitkilerdeki hayat prensipini de ifade etmiştir) gibi, bizde de *canlılar* tabiri, geniş mânasiyle, içinde hayat unsuru bulunan yaratıklar için kullanılır (krş. *canavar* [b. bk.] ın aslı olan Fars. *cānāver* = can taşıyan, canlı). Fakat Latincede *anima*nın *animus* şekli yalnız manevi hayat prensipini, yani ruhu ifade ettiği gibi, bizde de *can*, «hayat» tan başka «ruh» mânasına da gelir. Bugünkü Batı dillerinde *animal* (< Lat. *animalis* = canlı) kelimesi yalnız hayvanlar için kullanılır. Bk. HAYAT.

Psikoloji: 1. Genel olarak: Hayat, 2. Asıl: Hayat prensibi olan ruh; Yunanlıların *pneuma*sına tekabül eder, 3. İlkçağ felsefesinde, Üç Ruh (b. bk.) teorisinde, en aşağı basamaktan olan Ruh, yahut Ruh'un en aşağı basamağı. Bk. RUH.

Tasavvuf: Tarikat ehli. Bilhassa Bektaşi ve Mevleviler, tarikat mensuplarına C. derler. Mevleviler, çile (b. bk.) çıkarmakta ve mutfakta hizmet eden dervişe «matbah C.ı» adını verirlerdi.

CÂN [*kān*], Annam (Viet - nam) da 623,69 gramlık bir ağırlık ölçüsü.

CAN ÇEKİŞME (Fr. Agonie), ölmek üzere bulunan bir canlının hali. Sağlık ile ölüm arasına herhangi bir hastalık girmeden âni bir beyin kanaması, akciğer ambolisi, kalbin yahut aorta'nın çatlaması, şiddetli teessür veya travma ile beyinin sarsılması hallerinden biri husule gelirse, ölüm birdenbire olabilir. Fakat ölüm en çok, yavaş yavaş ve C. Ç. adı verilen ve bütün adali ve asabi fonksiyonların felcini gösteren belirtilerden sonra olur.

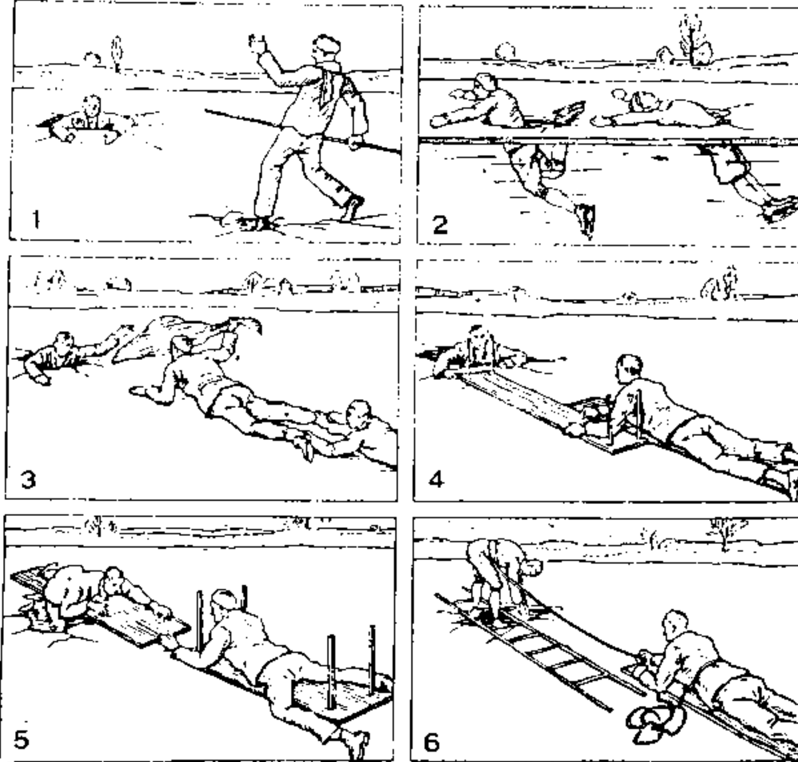
C. Ç. uzun veya kısa sürer; fakat alâmetlerin vasfı değişmez. Bazı vakalarda sakin, ekseriya şiddetli ve ıstıraplıdır. Yüz solarak değişik bir görünüm alır ki, buna tıpta «Hipokrat yüzü» denir. Gözler çukura iner ve siyahımtırak bir hale ile çevrilir. Bakış söner. Şakaklar, yanaklar çukurlaşır. Burun sivrilir. Kulakların rengi uçar. El ve ayaklar sararır, kurur. Solunum gittikçe güçleşir ve hırıltılı olur. Etraf ve yüz soğur. Vücut yapışkan bir terle örtülür. Dolaşım yavaşlar, kalb atımı gittikçe seyrekleşir ve nihayet durur.

CAN HALATI (Deniz.), filika ve sandal matafora (= bir gemide filikaları askıda bulundurmak için küpeştelerden dikine kaldırılmış ve bordadan ufkî olarak dışarı uzatılmış müteharrik dikme) larının cunda (= ufkî serenlerin her iki başı) larından sarkan halat kamçıları (= serbest halat). Filika, yisa (= denizden kaldırmak) veya mayna (= denize indirmek) edilirken, içinde bulunan pruvacı (= baş tarafta oturan kürekçi) ve hamlacı (= kıç tarafta oturan kürekçi) lar, bu halatlara tutunarak, kendilerini korurlar ve filikanın ağırlığını azaltırlar. Deniz filikalarında matafora falakası (= sabit olarak dikine tutturulmuş halat) üzerine filika mürettebatı için ayrıca birçok C. H. ları bağlanır.

CAN KURTARMA, suya düşme, yangın, su basması, yıkıntı altında kalma gibi çeşitli kazaya uğramış insanları veya acele müdahaleye muhtaç hastaları kurtarma. Her kazaya göre çeşitli kurtarma tekniği kullanılır. Bu maksatla pek çeşitli vasıtalar (bk. CANKURTARAN) da icadedilmiştir. Vukubulan kazalarda can ve mal kaybını önlemek gayesiyle cemiyet içinde çeşitli emniyet tedbirleri alınmıştır; resmî teşekküller veya gönüllü ekipleri tarafından itfaiye, tahlisiye v. b. gibi kurtarma teşkilâtları kurulmuş bulunmaktadır. Bu teşkilâtlar, kurtarılan kazazedelere yardım için de hazırlanmışlardır; fakat birçok hallerde hastahanelerle işbirliği yapmaktadırlar. Bk. DAĞCILIK, DEPREM, İLK YARDIM, İTFAİYE, MADEN OCAKLARI, TAHLİSİYE, ZEHİRLENME.

Gemiden denize düşmüş insanın kurtarılması: Denize gemiden bir adam düşünce, nöbetçiler «Denize adam düştü» diye haber verirler. Bu takdirde ilk yapılacak iş makineleri durdurmak ve geminin kıçını, adamın düştüğü yönün aksine bastırmaktır. Çünkü düşmüş insan için en büyük tehlike pervaneye çarpılmak olduğundan, önce bu önlenmelidir. Nöbetçiler düşen adamı gözden kaybetmemeğe çalışırlar ve düşene de gemiden uzaklaşması telkin edilir. Bir cankurtaran simiti atılır. Bu simit, geminin baş tarafına çarpıp iki yana açılan suyun cereyanına uyarak kazazedeye ulaşsın diye pruvadan atılmalıdır. Kazazedenin su üstünde durmasını sağladıktan sonra hava şartlarına göre, denize sandal indirilerek veya başka vasıtalarla kurtarmaya teşebbüs edilir.

Kırılan buzdan C. K.: Kutuplarda seyahat veya buz üstünde patinaj esnasında, buz tabakası kırılarak üstündeki insan su içine düşebilir. Böyle bir kazaya uğramış insan, kırılan buzun kenarına tutunmaya çalışacak, buz da tekrar kırılacak, netice olarak kurtulmak güçleşecektir. Bu insanı kurtarmak için, ona doğrudan doğruya yaklaşılmamalı; kırılan yere, buz üstünde basıncı dağıtmak maksadiyle, tahta uzatarak, bunun üstüne basılmalıdır. Bazı hallerde yorgan

Buzda Cankurtarma: 1. Yanlış yardım, 2. Kendi kendine yardım, 3. Zincirlenerek yardım, 4. Sıra veya masa ile yardım, 5. Kurtarılanın bir levha üstünde emniyete alınması, 6. Batanı aramak üzere dalma

serip, üstüne yüzükoyun yatarak sürünmek suretiyle kazazedeye yaklaşılabilir. Bu vasıtaların bulunması mümkün olmazsa, kazazedeye ayakta yaklaşmayıp yatarak ve sürünerek gidilmelidir. Kurtarılan şahsın, çok soğuk su içinden çıktığı göz önünde tutularak muhafaza altına alınması gerekir.

Sudan C. K.: Suya düşmüş insanları kurtarmak için çeşitli can kurtaran vasıtalarından faydalanılır. Son yıllarda, gördüğü iş mahdut olmakla beraber emin ve kolay olduğundan, helikopterler de kullanılmaktadır. Bu maksatla kullanılan helikopterlerin alt kısmına, kazazedenin önce tutunup sonra oturması için bir sandalya eklenmiştir.

Bu konuda eskiden beri kullanılan usullerden biri de yüzücüler vasıtasiyle kurtarmadır.

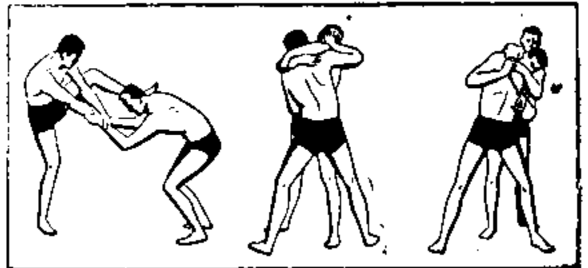
Su içerisinde C. K. faaliyeti, kurtaranın temkinine, kullanacağı tekniği iyi bilmesine, kuvvetine bağlıdır. Suya düşmüş olan bir kimse umumiyetle büyük bir panik içerisindedir. Onun yegâne düşüncesi nefes alabilmek için başını suyun üzerinde tutmaktır. Kurtaran bunu gözönünde tutmalıdır. Kurtarmaya gelen şahıs bir taraftan yaklaşırken bir taraftan da boğulan şahsı teskine çalışmalıdır. Suya düşen şahsa hiçbir zaman vurulmamalıdır. Vuruşlar, esasen kâfi miktarda sarsılmış olan şahıs üzerinde fizikî bir şok meydana getirerek kalb krizlerine sebebolabilirler.

C. K. da yaklaşmalar: *Önden yaklaşma*: Eğer kazaya uğrıyan pek fazla bitap değilse, kurtaran ona doğru yavaş yavaş yüzerek, emniyet telkin ve teskin edici sözler söyliyerek yaklaşmalıdır. Kazaya uğrıyana kurtaranın yapacağı şeyler anlatılmalı ve emirlere uyması söylenmelidir. Bundan sonra kurtaran sağ eli ile kazaya uğrayanın sol bileğini kavrar, vücudunu yavaşça döndürür.

Geriden yaklaşma: Eğer kazaya uğrıyan, kurtaranın emir ve talimatlarına dikkat edemiyecek kadar panik içerisinde ise, kurtaran onun arkasına geçip sağ eli ile çenesini kavramalı ve sol eli ile de arkasından iterek su yüzüne çıkarmalıdır.

Su altından yaklaşma: Su altından yaklaşma hemen en eminidir. Çünkü kazazede kurtaranı hiçbir şekilde kavrıyamaz. Bu yaklaşmada kurtaran 3 m kalınca onun ayaklarına kolayca erişebileceği bir derinliğe dalmalıdır. Eğer kazaya uğrıyan kendisine yüzünü dönmüş vaziyette ise, dizilerine bastırarak onu aksi istikamete böndürmelidir. Bu anda kurtaran sağ elini kazaya uğrıyanın arkasından kaydırıp çenesinden kavramalı ve sol eli ile sırtından iterek onu su üstüne mümkün olduğu kadar çabuk çıkarmalıdır.

C. K. da kavramalardan kurtulma: Boğulmak üzere olan insanların onda dokuzu kendisini kurtarmaya gelen şahsa tutunmaya çalışır. Eğer kazazede, kurtaranı kavramaya muvaffak olmuş ise, bu kavramayı önliyecek bazı metotlar vardır. En basit şekil, kazaya uğrıyan ile beraber dibe batmaktır. Kavramayı kırmaya çalışırken kurtaran gayet sakin hareket etmelidir. Kavramadan kurtulma posizyonuna girince hareketi çok âni ve kuvvetli olmalıdır ki, bir defada kurtulabilsin.

a b c

Yakalanmadan kurtulma: a. Yakalanmış bileği kurtarma, b. Önden sarılmadan kurtulma, c. Arkadan sarılmadan kurtulma

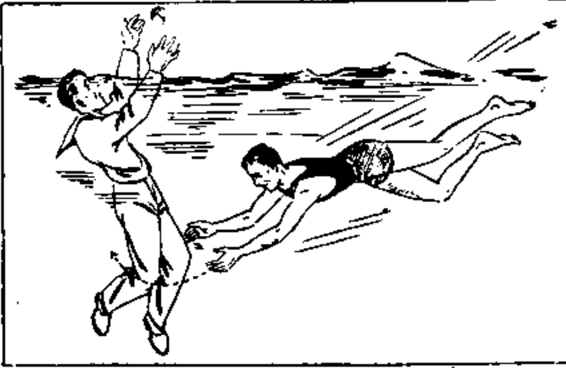
Bilek kavraması: Kazaya uğrıyan, kurtaranın sol bileğini kavramış ise, kurtaran serbest kalan sağ eli ile onun sağ elini tutmalıdı. Bundan sonra kurtaran sağ ayağını, kazaya uğrıyanın sol omuzuna yerleştirir ve dizini kırarak kendisini kazaya uğrıyana yaklaştırır. Bu hareketten sonra kurtaran kazaya uğrıyanın omuzuna hızla tazyik ederken kendini kavramadan kurtarır. Bundan sonra kazaya uğrıyanın vücudu sağ el vasıtasiyle sola döndürülür ve suyun yüzüne çıkarlar. Eğer kazaya uğrıyan, sol yerine sağ bileği kavramış ise, bu hareketin aksi tatbik edilir.

Önden sarılma: Kazaya uğrıyanın çenesi kurtaranın sol omuzu üzerinde ise, kurtaran, onun sol dirseğini sağ eli ile kavrar. Bu hareketten sonra sol elini, kendi yüzü ile kazaya uğrıyanın yüzü arasından kaydırarak onun sol yanağı üzerine yerleştirir. Yüz üzerine âni olarak tazyik ederken sağ eliyle kavramış olduğu dirsekten çeken kurtaran kazaya uğrıyanın dirseğini tutmaya devam eder ve dir-

seğini sağ elden sol ele geçirirken de onu sağ tarafına alır. Bu hareket bitince kazaya uğrıyan su üstüne mümkün olduğu kadar çabuk çıkarılmalıdır. Eğer kazazedenin çenesi sağ omuz üzerinde ise, bu hareketin aksi tatbik edilir.

Arkadan sarılma: Eğer kazazya uğrıyan arkadan sarılarak kurtaranın sağ elini veya bileğini sol eli ile kavramış ise, kurtaran kendi sol eli ile, onun sağ elini kavramalı ve sağ eli ile de kazaya uğrıyanın sağ dirseği altından tutmalıdır. Bundan sonra, kurtaran, kazaya uğrıyanın sağ bileğini aşağı bükmeli ve aynı zamanda kazaya uğrıyanın sol dirseğine bir baskı yapmalı ve kendi vücudunu sola çevirmelidir. Kurtaran bundan sonra kendini kazaya uğrıyanın kolundan kurtarmalıdır. Bunu takiben, kendi sağ elini kazaya uğrıyanın dirseğinden ayırmalı, sağ omuzu üzerinden çenesinin altına getirmeli, onu su yüzüne çıkarmalıdır. Eğer kazaya uğrıyan, kurtaranı bunun aksi taraftan ve yine arkadan kavramış ise, tatbik edilen tarzın aksi yapılmalıdır.

Boğulmakta olan iki şahsı birbirinden ayırmak: Bu vaziyette önce hangisinin kurtarılacağına çabucak karar verilmelidir. Önce kurtarılmaya karar verilenin arkasından

Boğulma üzere olana yanaşma

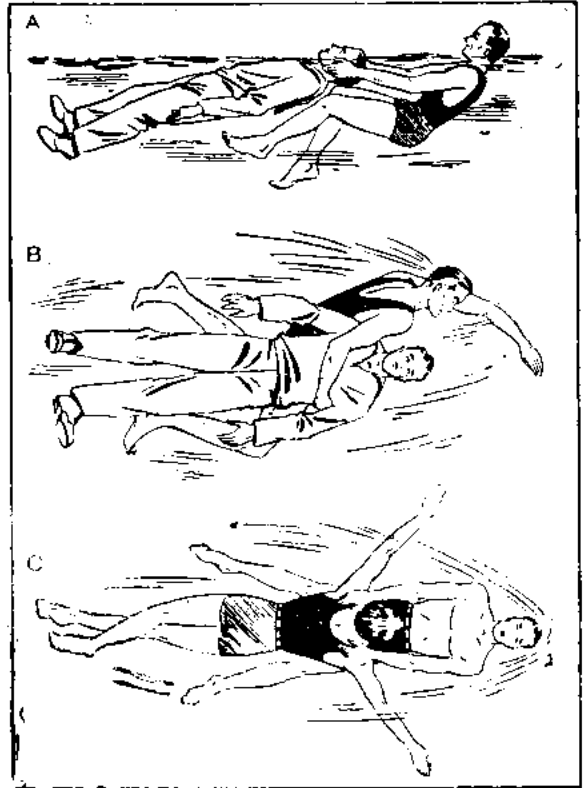
yanaşılmalıdır. Kurtaran iki elini de kazaya uğrıyanın çenesinin altından kilitlemeli ve hangisi daha uygunsa, sağ veya sol ayağı ile, ilk kurtarılacak olanın omuzu üzerinden, karşısındakinin göğsüne hızla tazyik etmelidir. Kurtaran bundan sonra tuttuğu kazazedeyi hızla su üzerine çıkarmalıdır.

C. K. da taşımalar: *Saçtan taşıma*: Bu şekil, taşımaların en kolayıdır. Çünkü kurtarana büyük bir hareket serbestliği verir. Kurtaran sol tarafına dönmeli ve sağ elini kaydırarak kazaya uğrıyanın saçlarından kavramalıdır. Yüzmek için sol el ve ayaklarını kullanabilir ve icabederse el değiştirebilir.

Baştan taşıma: Kurtaran arka üstü yüzmeli ve iki eliyle kazaya uğrıyanın çenesi altından tutarak nefes alabilmesi için başını su üstünde muhafaza etmelidir.

Gögüs sarması taşıma: Kurtaran sol tarafına dönmeli ve kolunu kazaya uğrayanın sağ omuzu üzerinden göğsünün öbür tarafına kadar uzatıp sol kolun altından kavramalıdır. Kazaya uğrıyanın vücudu kurtaranının kalçası üzerine oturtulmalı ve serbest kalan sol el ve 2 ayakla yandan kulaçla yüzülmelidir. Bu hareket ters olarak da yapılabilir. Bu taşıma, kazaya uğrıyan çok fena bir vaziyette olmadıkça tatbik edilmemelidir. Çünkü çok yorucudur ve bilhassa uzun mesafeler için hiç kullanılmamalıdır.

Yorgun bir yüzücüyü taşıma: Eğer yüzücü verilen talimatlara itaat edecek kadar kendine hâkimse, arka üstü dönüp bacaklarını yana açması ve bunları kendi bacakları arasına girmiş olan kurtaranın omuzuna koyması em-

Taşıma: a. Baştan taşıma, b. Göğüsten taşıma, c. Yorgun yüzücüyü kurtarma

redilmelidir. Bu vaziyette kurtarıcı kurbağalama olarak yüzer ve kazaya uğrıyanı başı istikametinde iterek ilerletmiş olur.

Kurbağalama yüzmek faydalıdır, çünkü bu şekilde yüzerken bacak ve kollara mâni olunmaz ve aynı zamanda normal yüzüştan çok az daha yorucu bir usuldür.

Sudan dışarı taşıma: En fazla kullanılanı «itfaiyeci taşıması» dır. Sığ sulara gelindiği zaman kurtaran, kazaya uğrıyanı kısa bir müddet için dik tutar ve sağ kolunu onun bacakları arasına yerleştirir ve vücudu sağ omuzu üzerine yıkar. Bu vaziyette kazaya uğrıyanın sağ bileği, kurtaranın sol eli ile tutulmuş ve kurtaranın da sol eli serbest kalmış olur.

Kısa mesafeler için faydalı olan bir taşıma da «eyer taşıması» dır. Kazaya uğrıyan bele kadar olan sulara getirildikten sonra, başı sağa gelmek suretiyle omuzlara alınır ve kollarla tutulur, ayağa kalkılarak taşınır.

Taşkınlarda C. K.: Taşkın veya sel gibi afetlerde, sular altında kalmış insanların ve eşyaların kurtarılması için çok kere, sular sığ ve arazi batak olduğundan, denizdeki kurtarma usulleri ve vasıtaları kullanılamamaktadır. Bu türlü kazalarda eskiden beri altı düz sandallar çok faydalı olur. Son yıllarda helikopterler de kullanılmaktadır. Taşkınlardan C. K. da hem karada, hem denizde yürüyebilen tekerlekli sandallar çok müessir olur.

Altı düz sandalla selden can kurtarma

(Asker.): Düzenli bir teşkilât olması bakımından askerî teşkilât (kara, deniz, hava kuvvetleri) ta da C. K. ya önem verilmiştir. Deniz kuvvetlerinde bütün cankurtaran (b. bk.) vasıtaları bulundurulur. Kara kuvvetlerinden dağlık bölgelerde çalışan birliklerde, cankurtaran kıtaları teşkil edilir. Bunlar çığ, uçuruma yuvarlanma v. b. gibi kazalarda C. K. vazifelerini yapabilmek için kazma, kürek, sondaj sırıkları, sedye, kızak, sargı, oksijen gibi çeşitli kurtarma ve ilk yardım vasıtaları ile teçhiz edilir. Cankurtaran kıtalarında tehlikeyi öğrenmek maksadiyle teşkil edilen ekiplere «Cankurtaran keşif kolu» denir.

Helikopterle can kurtarma

(Hukuk): Denizlerde kazaya uğramış gemilere, diğer deniz vasıtalarının yardım şekilleri ve buna dair hukuki esasların tesbiti için devletler arasında çeşitli kongreler yapılmıştır. İlk kongre Frankfurt am Main'da 1908 de, sonuncusu 1939 da Zürich ve St. Moritz'de yapılmıştır. Bu konudaki milletlerarası kongreler, merkezi Pariste bulunan Fédératione Internationale de Sauvetage et de Secourisme tarafından idare edilmektedir.

23 Eylül 1910 tarihinde Bruxelles'de yapılan milletlerarası kongre oldukça mühim bir anlaşmaya varmıştır. Hükümetimiz de 23 Haziran 1937 tarih ve 3 226 sayılı kanunla bu anlaşma esaslarını kabul etmiş bulunmaktadır. Anlaşmada aynı konudaki millî kanunların tatbikine engel teşkil etmemek kaydı da vardır. Ayrıca Ticaret Kanunumuzun 1281 ve daha sonraki maddelerinde kurtarma ve yardım meseleleri ile ilgili hükümler bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen anlaşma ve kanunların vazettiği esaslara göre, S. O. S. (İng. *Save Our Souls* = Ruhlarımızı kurtarınız) ve Mayday (İng. «Mayıs günü» anlamı veren bu kelime aslında Fr. *m'aidez* [= bana yardım ediniz] kelimesinden gelmektedir) işaretlerini alan bir vapur, kazazedelere yardım etmeğe mecburdur. Kurtarma vazifesini yapmamış olan bir geminin kaptanı ceza görür. Ancak yardım vazifesi, kendi gemisini de tehlikeye düşüren bir durum yaratıyorsa, yardım etmemesi affedilebilir.

Kurtarma, tehlikesine ve zahmetine göre bir ücrete tâbidir. Kurtaran ile kurtarılan arasında tehlike anında ve onun etkisi altında yapılmış olan anlaşmalar, sonradan mahkeme tarafından gözden geçirilerek, anlaşmanın adalete uymıyan tarafları varsa, tadil edilebilir. Kazaya uğramış şahıslar kurtarma ücreti vermeye mecbur tutulmazlar, fakat kurtarmaya iştirak eden şahıslar uygun bir ücret istiyebilirler.

CAN SİMİDİ (Deniz.): bk. CANKURTARAN, Cankurtaran Simidi.

CAN SULTAN, Altın Orduda ve Astarhanda hükümdarlık eden Kiçi (Küçük) Muhammed Hanın torunlarından Yar Muhammed Sultanın oğlu ve Buharada 150 yıl hükümdarlık eden hanlar sülâlesini kuranların (bk. CANOĞULLARI) babalarıdır. Asıl adı Canıbek olmakla beraber C. S. adiyle tanınmıştır.

CAN YELEĞİ (Deniz.): bk. CANKURTARAN, Cankurtaran Yeleği.

CAÑA [*kanya*] (İsp. = kamış, şeker kamışı), şeker tortusu (mélasse) ndan çıkarılan bir çeşit alkollü içki; şeker kamışından rom yapılırken birinci safhayı teşkil eder.

CANA [*kana*], Katalonyada ve başka yerlerde kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Barcelona'da 1,555 m ye denk olup başka yerlerde biraz farklıdır. *Vara* adını taşıyan İspanyol ölçüsünün hemen bemen tam olarak iki mislini teşkil eder. Sekiz *palmo*ya taksim olunur.

CANA [*kana*]: 1. (Tar., Coğ.; Filistin): bk. KANA.

2. Fransız Batı Afrikasına dahil Dahomey'de bir kasaba harabesi ve bir yöre. Memleketin eski başkenti olan Abomey (b. bk.; şimdiki başkent: Porto Novo) ye pek yakın olup kutsal bir şehir sayılmaktadır. Fetihden evvel burada «Büyük âdet» (Grande coutume) denilen tören yapılırdı. Kırallar da burada gömülürdü. C., Fransız Sudanı Zencilerinden olan Fan'lar tarafından 1661 de, Fransızlar tarafından da 1893 te fetih ve tahribedilmiştir.

CANAAN (Yun. Khanaan, İbr. Kena'an): bk. KEN'AN.

CANABAE [*kanabe*] (Lat., tekil: *canaba* = baraka, satış yeri), Roma kıtalarını takibeden kantinci ve bakkalların ordugâh dışındaki tahta satış barakaları. Daimî ordugâhlarda bu barakalar taştan yapılırdı. C. esnafı bir nevi muhtariyetten faydalanırdı. Bir idare meclisleri vardı; bunun âzalarına *decuriones*, iki başkana da *magister* veya *curator* denirdi. M. S. II. yüzyıldan itibaren birçok C. lere Roma belediye hakkı tanınmıştır.

CANADA (Coğ.): bk. KANADA.

CANADA [*kanada*], eskiden Portekiz ve Brezilyada kullanılan bir sıvı ölçüsü. *Almud*, *almude* ve *almuda* adlarını da taşırdı. 16,75 litreye denk olan bu ölçü, 2 *peta*dan ibaretti. Peta'ya *cantaro* ve (Lizbonda) *alqueira* denirdi. Peta'nın 6 da birine de *canada* veya *medida* ismi verilirdi; bu ise 6 *quartilho*dan meydana gelirdi. Şarap ölçüsü olarak 18 almud = 1 barril; 26 almud = 1 pipa; 52 almud = 1 tonelada diye adlandırılırdı.

CANADIAN NATIONAL RAILWAYS [*kıneydıın neşınıl reylweyz*], Kanada devlet demiryolları. Bu yollar arasında Canadian Governement Railways ile, önceleri önemli özel demiryollarından olan Canadian Northern, Grand

Trunk of Canada, Grand Trunk Pacific de vardır. Hepsinin uzunluğu 38 515 km (1937) olup, Kanadanın bütün eyaletlerini biribirine bağlar.

CANADIAN PACIFIC AIRLINES LTD. [*kineydiïn pisifik ærlaynz limitid*], (kısaltması: C. P. A.), Kanada hava yolları şirketi. 1942 de kurulmuştur, merkezi Montreal'dadır. Memleket içi ulaştırmadan başka: Vancouver - San Francisco - Honolulu - Sydney ve Vancouver - Anchorage - Shenya-Tokyo - Hongkong hava yollarında gidiş gelişi sağlar. Kuruluş sermayesi 4 milyon Kanada dolarıdır.

CANADIAN PACIFIC RAILWAYS [*kineydiïn pisifik reylweyz*] (kısaltılmış şekli: C. P. R.), Kanadanın en büyük özel demiryolu. Dünyanın en işlek demiryollarından biridir. 1885 te tamamlanan bu demiryolunun uzunluğu 27 580 km dir. Bu teşkilâta bağlı olarak gölleri geçmek için özel vapurlar, büyük bir açık deniz filosu (Empress Line), gemi tezgâhları, lüks oteller, özel posta ve telgraf servisleri vardır. 1886 da 4 640 km uzunluğunda bulunan ve Montreal'i, Kayalık Dağların güç geçilir yerlerinden aşarak Vancouver'e ve bu şehri de Saint John'a bağlıyan ana demiryolu, Kanadanın türlü bölgelerini birbirine birleştirmek ve ekonomik kaynaklarını işletmek bakımından büyük hizmet görmüştür.

CANADIAN PACIFIC STEAMSHIPS [*kineydiïn pisifik stimşips*], merkezi Londrada bulunan Büyük Britanyanın bir vapur şirketi. C. P. S. gemileri Atlantik ve Pasifikte işler.

CANADIAN RIVER, Amerika Birleşik Devletlerinde, Mississippi'nin kollarından Arkansas nehrine sağdan karışan büyük bir kol. Uzunluğu 1 400 km dir. C. R., Kayalık Dağların doğu bölümünden çıkar, Oklahoma'da Tamaha yakınında Arkansas'e karışır.

CANAK, Sovyetler Birliğine dahil Türkmenistan cumhuriyetinde Üst - Yurt (Rus haritalarında: Ust Urt) plâtosu ile Karaboğazgöl körfezinin güneydoğu çıkıntısı arasında bir bölge. Burada kuzeybatıya uzanmış Er - Sarı Baba (yüksekliği 330 m), aralarında derin çukurlar ve dar boğazlar bulunan Tuvarkır dağları vardır. Buralarda acıot (Salsola) ile pelin bitkileri yetişir. Bu sıradağların aşağısı kumluk ve çoraktır. Otlak olarak kullanılmaktadır. Tuvakır dağlarında maden kömürü vardır.

CANAL veya CANALE, Antonio: bk. CANALETTO.

CANAL DE CHARLEROI [*kanal dü şarlİrua*], Güney Belçika kömür havzasiyle Bruxelles arasındaki vapur yolu. C., Charleroi'dan Clabecq'e kadar 350 tonluk ve Clabecq'ten Bruxelles'e kadar da 600 tonluk gemilerin gidiş gelişine elverişlidir.

CANAL DE WILLEBROECK: bk. BRUXELLES KANALI.

CANAL DES DEUX MERS: bk. CANAL DU MIDI.

CANAL DU CENTRE [*kanal dü sãta*, Fr. = Merkez kanalı], Fransada bir kanal. Saôn ile Loire ırmaklarını birbirine bağlar. Saôn'la Chalon şehrinde Loire'la Digoin'de birleşir. 120 km uzunluğundadır. Kanalda 80 eklüz vardır. C., 1793 te inşa edilmiştir.

CANAL DU MIDI [*kanal dü midi*, Fr. = Güney kanalı], Fransanın güney bölümünden geçen ve Atlantik kıyılarını Akdenize birleştiren kanal. Uzunluğu 242 km, derinliği 2 m kadardır. C. M., Garonne ırmağı boyundaki Toulouse ile Etang de Thau yakınındaki Sète'e kadar uzanır. Garonne boyunca Atlantik'e kadar devam eder. C. M., 1666 - 1687 arasında yapılmıştır. Yol boyunca 100 eklüz vardır. Önceleri oldukça önemi olan C. M., değerini yavaş yavaş kaybetmiştir. Bugün kanaldan, en çok, şarap ve kereste geçirilmektedir.

CANAL ZONE (Coğ.): bk. PANAMA.

CANALE [*kanāle*], **Cristoforo da** (XVI. yüzyıl), Venedikli kumandan. 1562 de, Adriatik denizine sokulan korsanlara karşı yapılan muharebelerin birinde kendini göstermiştir. Bu muharebede 5 Türk kalyonuna karşı taarruza geçmiş ve bir düşman oku ile yaralanmasına rağmen, kendini gemisinin pruvasına götürmelerini emretmiş ve buradan kumanda etmeye devam etmiştir. Venedikliler galip gelmiş, fakat C. birkaç gün sonra ölmüş ve Korfuya gömülmüştür. Basılmamış olarak bıraktığı *Della milizia marittima* (Deniz milisi hakkında) adlı eseri zamanının denizciliğe dair elkitaplarının en iyilerinden biridir.

CANALE [*kanāle*], **Michele Giuseppe** (1806 - 1890), İtalyan tarihçisi. Cenova'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Kont Cavour onu Cenovada profesör ve başkütüphaneciliğe tâyin ettirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Storia della repubblica di Genova* (Cenova cumhuriyetinin tarihi) [5 cilt, 1858 - 1874], *Della Crimea e dei suoi dominatori dalle sue origini fino al trattato di Parigi* (Kırım ile arasını ilk zamanlarda Paris muahedesine kadar idare etmiş olanlar hakkında) [3 cilt, 1857].

CANALE [*kanāle*], **Nicola** (XV. yüzyıl), Venedikli Amiral. Eğriboz adasını Fatih Sultan Mehmed'e karşı başarısız olarak müdafaa etmiştir (1490). Fatih, 50 000 asker kaybetmişse de bütün düşmanı yok etmiştir. C. bu vakadan sorumlu tutularak ebedî sürgüne mahkûm edilmiştir.

CANALE CAVOUR [*kanāle kavūr*, İtal. = «Cavour kanalı»], Kuzey İtalyada Piemonte'de sulama kanalı. Uzunluğu 85 km dir. C. C., Po nehri boyundaki Chivasso ile Ticino üzerindeki Galliate arasındadır. 250 000 hektar genişliğindeki araziyi sular. Adını İtalyan devlet adamı Kont Cavour (b. bk.) dan almıştır.

CANALEJAZ Y MENDEZ [*kanalehas i mendeth*], **José** (1854 - 1912), İspanyol devlet adamı. El Ferrol'da doğmuş, Madridde ölmüştür. 1881 yılından itibaren liberal mebus olan C., 1888 - 1890 arasında maarif ve adliye, 1894 - 1895 arasında maliye vekilliklerinde bulunmuş ve sonraları da birçok defa ziraat, sanayi ve ticaret vekilliği yapmıştır. C., ruhani sınıflar ve büyük çiftlik sahipleriyle mücadele etmiştir. 1902 de başvekil P. M. Sagasta tarafından Liberal partiden çıkarılınca Liberal - Demokrat grupun başına geçmiştir. 1910 da başvekil olmuştur. C., anarşistlerin tertibettiği bir suikastta ölmüştür.

CANALETTO [*kanaletto*], **Antonio** [asıl soyadı: **Canal veya Canale**] (1697 - 1768), İtalyan ressamı. Venedikte doğmuş ve orada ölmüştür. Bir tiyatro dekorcusunun oğludur. Önce babası Bernardo, sonra da Lucas Carlevaris'ten ders almıştır. Sanata dekor ressamı olarak başlıyan C. 1719 da Romaya ilk gidişinde perspektife çalışmış, yaptığı manzara ve harabe resimleriyle büyük ilgi toplıyarak şöhret kazanmıştır. Venediğe dönüşünde, doğduğu şehrin çeşitli görünüşlerini gerçeğe uygun olarak, dikkatli bir

kompozisyon, sağlam bir desen ve mükemmel bir perspektif içinde işlemiştir. 1740 tan sonra tekrar Romaya giden C. bu ikinci seyahatinde şöhretini İngiltereye kadar yaymıştır. Önce tablo tüccarlığı, sonra Venedikte İngiliz Konsolosluğu yapmış olan Joseph Smith vasıtasiyle resimlerini İngiltereye yollamıştır. C. ilki 1740-1750, ikincisi 1751-1755 yılları arasında olmak üzere iki defa Londrada bulunmuş, bu şehrin manzaralarını aksettiren birçok yağlı boya tablo ile gravürler meydana getirmiştir. Onun altın sarısı rengin-de ışıklarla işlenmiş sanatı, yeğeni Bernardo Bellotto'nun Torino köprüleri, Dresden ve Pirna duvar ve çan kuleleri resimlerinde uygulanarak devam ettirilmiştir. C. nun sanatı pek şairane bir hava taşır. Hususiyle tabiata karşı duyduğu sevgi ve ifade tarzındaki samimiyet onun, büyük manzara ressamlarından biri olarak tanınmasına yol açmıştır. Manzaralarında yer alan figürlerde umumiyetle, dostu ünlü ressam Tiepolo'nunkilerle bir benzerlik görülür. Eserlerinde, güneş altındaki görünüşlerin araştırılmış olması, sisli bir atmosferin incelikle işlenişi, devrinde bir yenilik yaratmıştır. C. nun tablosunda yer alan eşya ve şekiller onun her yere nüfuz eden bakışından ufak bir teferruat dahi kaçmadan, meselâ en uzaklardaki bir damın heykel süsleri ve kiremitleri dahi, eserin bütününü bozmadan, bütün inceliğiyle ifade edilmişlerdir. En tanınmış eserleri arasında «İmparatorluk sefirinin, Doc'lar sarayındaki ilk celseye gidişi» (Sormani kolleksiyonunda, Milano), «S. Rocco okulu» (Millî Galeri - Londra) vardır. Venedikten yaptığı resimler arasında «Schiavoni (Sloven'ler) rıhtımı» (Torino) ve «Canal Grande» yer alır.

A. CANALETTO

CANALETTO: S. Marco Liman Havuzu (Brera müzesi, Milano)

CANALETTO: Venedikte Büyük Kanal (Louvre müzesi, Paris)

CANALETTO [*kanaletto*], **Bernardo Bellotto** (1720-1780), İtalyan ressamı ve hakkâki. Venedikte doğmuş, Varşovada ölmüştür. Amcası ve hocası Antonio Canaletto'ya duyduğu saygı yüzünden Canaletto adını almıştır. C., Roma ve Milanoda çalışmış, 1746-1758 arasında saray ressamı olarak Dresden'de, 1758-1760 arasında Viyanada, 1761-1766 da yine Dresden'de, son olarak da Varşovada bulunmuştur. O da amcası gibi, çoğu Dresden ve çevresine ait olmak üzere şehir manzaraları yapmıştır. Resimleri üslûp bakımından amcasınınkine yakın olmakla beraber C., daha çok, büyük ölçüyü tercih etmiş ve bunlara daha donuk renkler ve daha koyu gölgeler vurmuştur.

CANALI [*kanāli*] (İt. = kanallar, tekili: *canale* = kanal), Dalmaçya kıyılarında uzunluğuna dar körfez ve boğazlar. Bu özelliğinden ötürü, yeryüzünün başka yerlerinde görülen bu türlü kıyılara «Dalmaçya tipi kıyılar» denilir. Bu gibi kıyılar, kıvrım dağlarının deniz basmasına uğramasiyle meydana gelmiştir. Birbirine paralel sıralar halinde uzanan böyle dağların arasındaki vâdiler, deniz sulariyle dolmuş, yüksek doruklar ise ada veya yarımada biçimine girmiştir. İstirya'nın Vallon kıyıları da böyledir.

CANALS Y FRAU [*kanals i frau*], **Salvador** (doğ. 1893), İspanyol aslından Arjantinli antropolog ve dilci. Mallorca'da doğmuştur. Cuyo üniversitesinde antropoloji profesörü ve Amerika Etnografyası Enstitüsü (Instituto de Etnografía Americana) nün müdürüdür. Güney Amerika ve bilhassa Arjantin Kızılderilileri etnografyasına ait eserleri için, 1940 ta Arjantin Millî Kültür Komisyonu (Comisión Nacional de Cultura) tarafından mükâfatlandırılmıştır. Dil sahasındaki araştırmaları, başlıca, «Anales del Instituto Etnológico Americano» adlı dergide yayımlanmıştır: *La lengua de los Huarpes de San Juan* (S. J. daki Huarpe'lerin dili) [anılan dergi, cilt II, 1941], *La lengua de los Huarpes de Mendoza* (M daki Huarpe'lerin dili) [anılan dergi, cilt III, 1942], *Los indios Capayanos* (Capayano Kızılderilileri) [anılan dergi, cilt V, 1944], v. b.

CANAMARI [*kanamari*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden, ayrı ayrı ailelere mensup üç dilin adı:

1. Aravak (Arawak) ailesinden olup, Brezilyanın Peru - Bolivya sınırı bölgesinde, Purús'un kollarından Hyacú, Iriapé ve Ituxy nehirleri havzasında konuşulur. Bk. ARAVAK DİLLERİ.

2. Pano ailesinden olup, Canauuari [kanawari] de denir. Peru'nun Brezilya sınırı yakınında, Purús nehrinin ve bunun kollarından Curumahá'nın kaynak bölgelerinde konuşulur. Bk. PANO.

3. Catuquina [katukina] ailesinden olup, Brezilyanın batı bölgesinde Amazon'un kollarından Juruá'nın yukarı kısmı ile Jutaí nehri kaynakları arasındaki arazide konuşulur. Bk. CATUQUINA, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CANANDAIGUA [*kænĭndeygwĭ*], Amerika Birleşik Devletlerinin New York bölümünde Ontario kontluğunun merkezi olan kasaba. New York şehrinin batısında,

C. gölünün kuzey ucunda ve Rochester'ın 40 km güneydoğusundadır. Nüfusu 8 332 (1950) dir. Üzüm de yetiştiren ziraat bölgesi içindedir.

C. Gölü, New York bölümünün Ontario ve Yates kontluklarında bir göl. New York şehrinin batısındaki Parmak göl (Finger Lakes) lerden biridir. En geniş yerinde takriben 24 km uzunlukta ve 3 km genişliktedir. Kuzey köşesindeki C. mahrecinden dışarı akan suları Wayne bölgesinde Lyons'dan geçtikten sonra Cayuga gölünün kuzeyinde, Clyde ırmağı adı da verilen, Seneca ırmağına karışır.

CANANEA [*kanąnea*], Kuzeybatı Meksikada bir şehir. Birleşik Amerika Devletleri sınırına yakın Sonora vilâyetindedir. Sığır yetiştiren, bakır, çinko, kurşun ve gümüş madenleri bulunan bir bölgedir. Nüfusu 11 006 (1940) dır.

CANANI [*kanąni*], **Giovanni Battista** (1515 - 1579), İtalyan anatomisti. Ferrara'da doğmuş ve orada ölmüştür. Elindeki, Palmaris brevis adlı kası keşfetmiş ve ilk olarak damarlardaki valvüllerin, kanın deveranındaki rolüne dikkati çekmiştir. Papa II. Iulius'un doktoru olmuştur.

CANANORE veya CANNANORE (Coğ.): bk. KANANUR.

CANAPÉ (Tek. ve Yemek Sanatı): bk. KANAPE.

CANAPE veya CANAPPE [*kanąp*], **Jean** (XVI. yüzyıl), Fransız doktoru. 1542 de I. François'nın doktoru olmuştur. Tıp üzerinde Latince yerine Fransızca olarak ders veren ilk bilgindir. Tıbba dair Fransızca eserler bırakmıştır.

CANAQUE (Etnog.): bk. KANAKA.

CAÑAR [*kanyąr*]: 1. Ekvador'un bir vilâyeti. Memleketin merkezinde And dağları üzerindedir. İnka'lara ait kalıntılar vardır. Merkezi: Azogues'tir. Yüzölçümü 2 678 km², nüfusu 125 109 (1944) dur.

2. Ekvador'un C. vilâyetinde bir şehir. Orta Ekvador'un batısında And dağlarında, Guayoquil'in 112 km doğu güneydoğusundadır. Nüfusu 11 925 (1944). tir

CANARA (Coğ.): bk. KANARA.
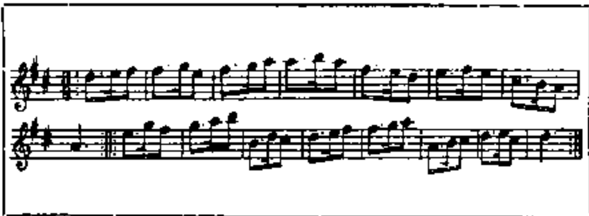
CANARA: bk. KANARA (KANNADA) DİLİ.

CAÑARI [*kanyąri*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Tek temsilcisi olan C., eskiden Ekvator'un Cañar ve Azuay vilâyetlerinde konuşulurdu. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CANARIAS, ISLAS: bk. KANARYA ADALARI.

CANARIE [*kanarį*], şimdi kaybolmuş ve muhtemel olarak İspanyol menşeli bir dans. Thoinot Arbeau, *Orchésagraphie* adlı eserinde bu dansın gerek menşeini, gerek tablatürünü gösterir. Lully bu dansı, operalarının bazılarına katmıştır.

C. bir nevi «gigue» olup, ekseriya 3 - 8 veya 6 - 8 temposunda, J. J. Rousseau'nun *Dictionnaire de musique*ine göre de bazan 6 - 16 temposundadır. Hususiyeti, ölçünün ilk notasının hemen hemen daima noktalı olmasındadır. Bu bakımdan *loure*a benzer, fakat C. nin temposu çabuk, loure'unki ise oldukça yavaştır. Daima ölçünün ilk vuruşiyle başlar ve iki kısa devre (period) den mürekkeptir; bu devrelerin her biri tekrar edilir. Bu dansın nümunelerine Arbeau (1589) nun, Negri (1604) nin birer kuvartetlerinde ve Purcell'in *Dioclesian*inde raslanmaktadır.

CANARIE

CAÑARIS veya CAÑARES [*kanyąris, - es*], takriben 1450 de müzakere yolu ile imzalanan bir sulh neticesinde İnka imparatorluğuna tâbi oluncaya kadar Ekvator'un güney ve batısında yaşıyan yerli kabîlelerin en kuvvetlisi. İspanyolların istilâsı sırasında bunlar müstevlilerle iş birliği yapmışlardır. C. lerin dili ve kabîlelerine ait teşkilâtları tam olarak unutulmuş olup şimdi bu bölgede oturan yerliler Quechua dilini konuşmaktadırlar.

CANARIS [*kanąris*], **Wilhelm** (1887 - 1945), Alman devlet adamı ve amirali. Aplerbeck (Westfalen) te doğmuş, Flossenbürg temerküz kampında asılmak suretiyle idam edilmiştir. C., 1935 yılından itibaren Alman Harbiye Nezaretinde Müdafaa Şubesi müdürü ve 1936 dan itibaren de Alman Orduları Başkumandanlığı Dış Müdafaa Dairesi reisi idi. Hitler'e karşı muhalefetini gizliyerek Alman Nasyonal Sosyalist partisini (NSDAP) kontrol altında bulunduracak bir sistem tesis etmeye ve İkinci Dünya Harbi esnasında Orgeneral Ludwig Beck ile işbirliği yaparak bir «mukavemet» teşkilâtı kurmaya muvaffak oldu. 1944 te vazifesinden uzaklaştırılmış olan C., 20 Temmuz suikastından sonra tevkif edilerek SS (= Schutz staffel) mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiştir.

CANASTA [*kanąsta*; İsp. = sepet], İkinci Dünya Harbi sonunda Uruguayda Amerika Birleşik Devletlerine, oradan da Avrupaya geçen bir kâğıt oyunu Bk. KANASTA.

CANĀT, Hamî - Samî dillerin Hamî koluna bağlı Berber dilinin lehçelerinden biri. Yerli dilde buna Jana (Arap. Znātīya, Zarāta, Fr. Zénète) da denir. Birçok ağızlara ayrılmış olan bu lehçe, Cezayir'in sahil gerisinde konuşulur Bk. BERBER DİLİ.

CANATAN, Sovyetler Birliğine dahil Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çkalov vilâyeti (eski Orenburg vilâyeti) nin Orsk bölgesinde, Canatan kasabası civarında bulunan bir grup kurgan. Bunların M. Ö. III. ve M. S. III. yüzyıllara ait oldukları sanılmaktadır. 1936 yılında bu kurganlarda K. V. Salnikov tarafından yapılan kazılarda, Sarmat mezarları meydana çıkarılmıştır. Bu kurganların içinde, Güney Ural çevresi ve Sibirya kurganları için tipik olan üç türlü sıra Sarmat defineleri bulunan mezarlar görülmüştür. Bu mezarlar şu tiplere ayrılır: 1. Ölülerin toplu halde gömüldüğü mezarlar - katakomplar (M. Ö. III - II. yüzyıl). Bu mezarlardaki erkek ölülerinin yanında eski Sarmat tipi kılıçlar bulunmaktadır, 2. Dik açılı geniş mezarlar. Bu gibi mezarlarda, eski Sarmat geleneğine göre, kafatası suni surette değiştirilmiş ölü, diagonal şekil üzere gömülmüştür, 3. Dar mezarlar. Bu 2. ve 3. tip mezarlar M. S. III. ve II. yüzyıl ile tarihlendirilmektedir. Bu, C. kasabası yakınlarındaki kurgan - mezarları bırakan Sarmatlar, M. Ö. IV. ve III. yüzyıllarda Aor'larla, M. S. II. yüzyılda ise Alan - Aor'larla birleşmişlerdi.

CANAVAR (Fars. *cānāver* = can taşıyan, canlı), insana saldıran vahşi, korkunç ve tabiatüstü hayvan. Daha

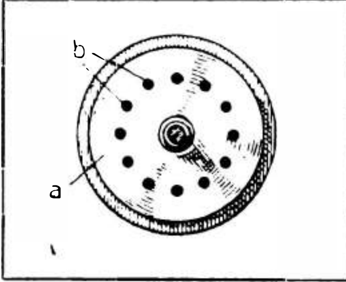
çok masallarda geçer. C. adı Anadolunun bazı yerlerinde kurda, yaban domuzu ve yılana da verilmektedir. Avrupada Ortaçağ mimarisinde bilhassa gotik kiliselerde çörtenler ve cepheler şeytan ve ifrit şeklinde acaip C. şekilleriyle süslenmiş ve bu tabiatüstü mahlûk sanata da girmiştir.

CANAVAR (İktiyoloji.): bk. KÖPEK BALIKLARI.

CANAVAR DÜDÜĞÜ (Fr. Sirène), sesle işaret vermeğe yarıyan bir bildirim vasıtası. Bu maksat için kullanılan korna gibi bildirim vasıtalarının sesi çok uzaklardan duyulmadığından, uzak mesafelere sesle işaret vermek için C. D. kullanılır. C. D. nün sesi, düdüğün nev'ine ve rüzgâr şartlarına göre 3 - 4,5 km den işitilebilir. C. D., 1819 da Charles Cagniard de la Tour tarafından icadedilmiştir.

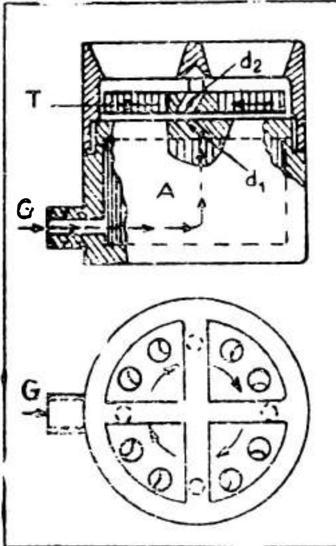
C. D. nün çalışma prensipi ve yapılışı. C. D. nün çalışma prensipi, kuvvetli bir hava cereyanını periyodik olarak kesmek suretiyle hava darbesi meydana getirmeğe dayanır. Bu hava darbeleri ses titreşimlerinin teşekkülüne sebebolur.

C. D nün çeşitli nevileri vardır: 1. *Tekerlekli C D* : Bu tip C. D. nün en basit bir çeşidi şekil 1 de görülmektedir. Bu tip, üstünde aynı daire üzerine açılmış ve muntazam aralıklı, delikler bulunan bir tekerlektir. Bu tekerleğin üzerine bir boru vasıtasiyle tazyikli hava gönderilir ve tekerlek büyük bir hızla döndürülürse, tekerleğin öbür tarafından ses işitilir. Husule gelen sesin titreşim sayısı tekerlekteki delik sayısı ve tekerleğin saniyedeki dönme sayısı ile doğru olarak oranlıdır. Yani, eğer dönme sayısı n ve delik sayısı m ise, meydana gelen sesin titreşim sayısı: n × m dir. Onun için, tekerlek ne kadar hızlı dönerse ses o kadar ince çıkar.

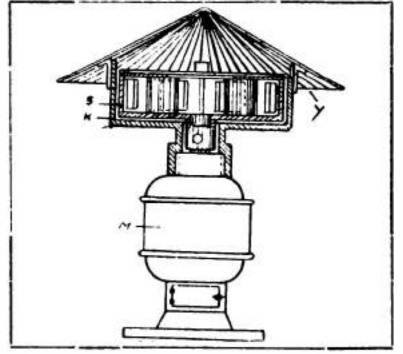
Şekil: 1
a Tekerlek, b. Delikler

Bu tipin basınçlı hava ile işliyen daha gelişmiş bir nev'i şekil 2 de görülmektedir. A kabının içine G giriş deliğinden basınçlı hava girmekte ve aynı kabın üstündeki, eğri d_1 deliklerinden dışarı çıkmaktadır. Şekil 1 in alttaki görünüşünden de anlaşıldığı gibi, bu C D. nde 12 delik vardır. A kabının üstünde bir eksen etrafında dönebilen ve A kabındaki delik sayısı kadar deliği olan bir T tekerleği bulunmaktadır; ancak, T tekerleğinin delikleri A kabındakilerin tersine meyillidir. d_1 deliğinden çıkan basınçlı hava d_2 deliğinin duvarlarına çarparak buradan dışarı çıkar. Bu çarpmanın neticesi olarak T tekerleği döner. Tekerleğin dönmesi sırasında d_1 ve d_2 delikleri karşılaştıkları zaman basınçlı hava dışarı çıkabilir; fakat, bu iki deliğin karşılaşmaması halinde dışarı çıkamaz. Böylece, T tekerleğinin dönme hızına göre, seyrek veya sık aralıklı hava darbeleri meydana gelir ve bu darbelerin neticesi olarak husule gelen titreşimlerle C. D., öter. T tekerleğinin dönme hızı ne kadar büyük olur, $d_1 = d_2$ delik sayısı ne kadar çok olursa, hava darbesi sayısı o nispette büyük olacağından, ses de o ölçüde tiz çıkar. Delik sayısı m ve devir sayısı n ile gösterilirse, çıkan sesin titreşim sayısı burada da, m × n olur. C. D. çalışmaya başlarken ve durmağa yaklaşırken T tekerleğinin hızı düşük olduğundan düdüğün sesi önce kalın çıkar; sonra incelir ve yükselir; ondan sonra yine kalınlaşır.

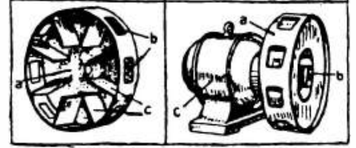

Şekil: 2
Basınçlı hava ile işliyen canavar düdüğü: A. Üstü delikli kap, T. Döner tekerlek, d_1 ve d_2 delikler, G. Basınçlı havanın giriş yeri

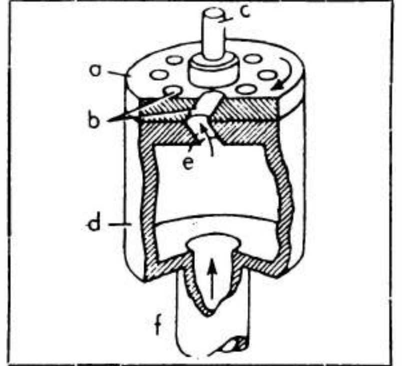
2. *Silindirli C. D.*: Bu tip C. D. nde iç içe iki silindir vardır. Her iki silindirin de yan yüzeylerinde aynı sayıda ve birbirlerini karşılayacak şekilde muntazam aralıklı ve silindir tabanlarına paralel daireler üzerinde, şekil 2 de

Şekil: 3
Motorlu canavar düdüğü: S. İç silindir, K. Dış silindir, M. Elektrik motoru. Y. Yağmurluk

Şekil: 4 ve 5
Şek. 4 — a. İç silindir, b. Yan delikler, c. Bölme duvarları. Şek. 5 — a. Motor gövdesine bağlı sabit dış silindir, b. Dönen iç silindir, c. Elektrik motoru

Şekil: 6
Delikli canavar düdüğü: a. Delikli tekerlek, b ve c. Eksen, d. Basınçlı havaya mahsus yer, e. Delikler, f. Basınçlı havayı getiren boru

Ankara şehrinin elektrikle işliyen canavar düdüğünün umumi görünüşü

görüldüğü gibi, meyilli açılmış delikler bulunur. İç silindirin içine basınçlı hava gönderilir ve dış silindir döndürülürse, daha önce anlatılana benzer şekilde ses titreşimleri meydana gelir.

3. *Motorlu C. D.*: Şekil 3 te, elektrik motoru ile çalışan bu tip C. D. nün şeması görülmektedir. Âlet esas itibariyle, motor miline bağlı olarak dönen bir S silindiri ile bu silindiri içine alan ve motor gövdesine bağlı sabit ikinci bir K silindirinden meydana gelmiştir. S silindirinin altı

Ankara şehrinin elektrikle işliyen canavar düdüğü

tamamen, üstü ortada bir delik kalacak şekilde kapalıdır ve şekil 4 te görüldüğü gibi, çap doğrultusundaki duvarcıklarla bölmelere ayrılmıştır. Her bölmenin dış duvarında dört köşeli bir delik vardır. K silindirinin dış yanına da aynı sayıda ve aynı aralıklarla dört köşeli delikler açılmış bulunmaktadır. Motor dönmeye başlayınca S silindirinin içerisindeki hava, merkezkaç kuvvetin tesiri ile yandaki deliklerden dışarı atılır ve bunun yerini üstteki delikten gelen yeni hava alır. Böylece, motorun dönme hızına göre, oldukça hızlı bir hava akıntısı meydana gelir. Ancak, S silindirinin dönmesi neticesinde, iç ve dış silindirlerin delikleri karşı karşıya gelmedikleri zaman bu hava akıntısı kesilir. Bundan dolayı, burada da hava darbesi meydana gelir ve bunların husule getirdikleri titreşimler ses haline gelir. Şekil 3 te her iki silindiri örten koni biçimli şapka, âleti yağmurdan korumak içindir. Şekil 5, bina içinde kullanılan bir C. D nü göstermektedir.

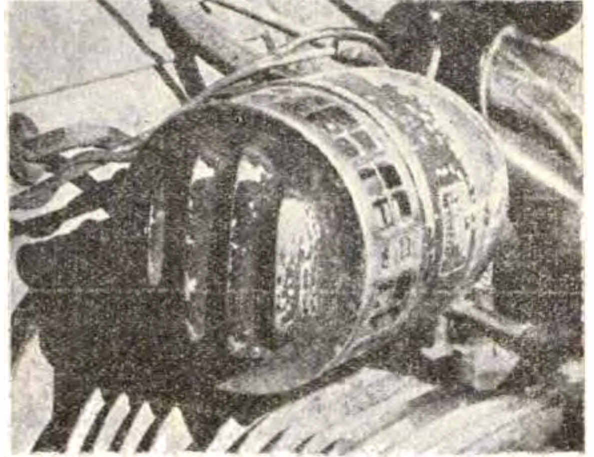

Elle çalıştırılan yedek canavar düdüğü (Ankara)

Bazı motorlu C. D. nde başlangıçta ve sondaki ses değişmesini önlemek için dış silindir delikleri, başlangıçta ve sonda mağnetik bir düzenle kapalı tutulur ve böylece ses yükselme ve alçalması önlenir.

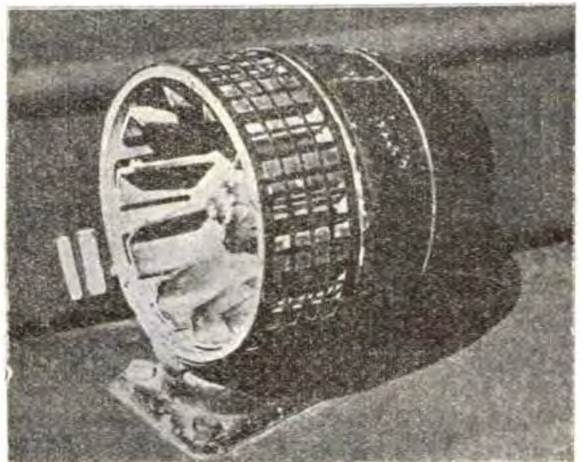
Aşağı yukarı 1,5 KW gücündeki bir elektrik motoru ile işliyen bu tip bir C. D. nün sesi, rüzgâr sürati saniyede 4 m olduğuna göre; rüzgâr doğrultusuna dik bir doğrultuda 6 km, rüzgâra karşı 3 km ve rüzgâr yününde 10 km uzaktan işitilebilmektedir.

4. *Pistonlu C. D.* (Diaphone): Bu tip C. D. nün en esaslı kısmı bir silindirle bu silindir içinde hareket edebilen bir pistondur. Hem silindir, hem pistonun cidarların-

Emniyet teşkilâtı motosikletinde canavar düdüğü

da muntazam aralıklarla ve silindir tabanına paralel daireler üzerinde açılmış delikler bulunur. Basınçlı hava ile ve uygun bir tertiple piston silindirin içinde harekete getirilir ve periyodik bir gidip gelme sağlanır. Özel bir valfı açmak suretiyle silindirin içinde bulunduğu bir odacığa basınçlı hava gönderilir; bu hava önce silindirin deliklerinden, sonra eğer pistonun silindir içerisindeki hareketi sebebiyle tam o sırada silindir delikleri ile piston delikleri karşı karşıya gelmişlerse, pistonun deliklerinden de geçer ve uygun bir yoldan dışarı çıkar. Böylece, şiddetli bir hava cereyanı meydana gelir. Fakat piston biraz daha hareket edip de delikler birbirini karşılamaz duruma gelince, hava cereyanı kesilir; böylece pistonun gidiş geliş sayısı ve deliklerin adedi ile oranlı olarak hava darbeleri ve bunun neticesi olarak da ses titreşimleri husule gelir. Bu tip C. D., derhal ve devamlı ses meydana getirdiği gibi, büyük ses hacmına da sahiptir

Askerî inzibat otomobil (jeep) çamurluğunda kapağı açık vaziyette canavar düdüğü

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

C. D. nün kullanıldığı yerler: C. D., şehirlerde bilhassa hava hücumlarını bildirmek için kullanılmaktadır. İtfaiye, polis, askerî inzibat ve cankurtaran arabaları yol açmak için C. D. nden faydalanırlar. C. D., ayrıca, gemilerde ve deniz fenerlerinde, sisli havalarda işaret vermek için kullanılmaktadır; uçaklarda da C. D. nden faydalanılmaktadır.

Trafik polis arabalarında kullanılan oparlör ve canavar düdüğü (canavar düdüğü oparlörün arkasındadır)

CANAVAROTU (Orobanche), canavarotugiller (Orobanchaceae) familyasına bağlı 100 kadar türü olan bir bitki cinsi. Türlerinin büyük bir kısmı Avrupa ve Asyada, az bir kısmı da Kuzey Afrika ile Kuzey Amerikada yetişir. Bunlar yeşil olmıyan ve diğer bitkilerin kökleri üzerinde parazit olarak yaşıyan senelik veya çok senelik otlardır. Üzerinde yaşadığı bitkilerin köklerine emici organ (haustorium)'lar salarak gıdasını buradan temin ederler.

Klorofilsiz olan yaprakları pul şeklindedir. Çiçekleri, gövdenin ucunda salkım veya başak şeklinde, bazan da tek olarak bulunurlar. Çanak yaprakları birbiriyle birleşmiş 2-5 dişli, taç yaprakları 2 dudaklıdır.

Etli olan gövdeleri sarımtırak, kahverengi veya menekşe rengindedir. Çok küçük ve çok sayıda olan tohumlariyle, bilhassa rüzgârlar vasıtasiyle etrafa yayılırlar. Her bitki yılda 100 000 kadar tohum meydana getirebilir.

Canavarotları, yabani otlar, süs bitkileri veya başka bitki türleri üzerinde parazit olarak yaşadıkları gibi kültür bitkileri üzerinde de yaşıyarak ziraate büyük zararlar verirler. Bunlardan *Orobanche ramosa*: Avrupa ve Akdeniz çevresinde bilhassa kenevir ve tütün üzerinde parazit olarak yaşar. Tütünlerin kısa kalmasına, yapraklarının sararmasına ve dolayısiyle de mahsulün yarıya düşmesine sebebolur; *Orobanche minor*: Akdeniz çevresinde üçgül(tırfıl), bakla ve bezelye üzerinde; *Orobanche aegyptica*: Mısır ve Önasyadan Doğu Hindistana kadar olan bölgelerde patlıcan, salatalık, pamuk ve lâhana türleri üzerinde; *Orabanche crenata*: Akdeniz çevresi ve Önasyada bakla, bezelye ve burçak üzerinde parazit olarak yaşıyarak büyük zararlara sebebolurlar. C. nun memleketimizde çeşitli bitkiler üzerinde yaşıyan 40 kadar türü tesbit edilmiştir.

CANAVAROTU
a. Çiçeğin kesiti

CANAVAROTUGİLLER (Orobanchaceae), bir bitki familyası. İki çeneklilerden, yıllık veya çok yıllık, yeşil olmıyan parazit otları içine alır. Bu familyaya bağlı 10 cins ve 120 kadar tür vardır. Türlerin büyük kısmı, 100 kadarı canavarotu cinsine aittir. Sürgünü çok az veya hiç dallanmaz, pul şeklindeki yapraklarında klorofil olmadığından yeşil değildir. Hemen bütün türler, kuzey yarımkürenin mutedil veya sıcakça bölgelerinde yaşar.

CANAVERAL [*kinævîıîl*] **YARIMADASI** [İng. Canaveral Peninsula], Amerika Birleşik Devletlerinde, Floridanın takriben 160 km doğusunda ve kıyıda dar bir arazi. Volusia kontluğunun güneydoğusundan itibaren güneye doğru uzanır. Indian River adlı halici Atlantikten ayırır. Orta kısmına yakın bir yerinde Banana River dar boğazı ile Merritt adasından ayrılır.

Canaveral Burnu (İng. Cape Canaveral): C. Y. nın en ucundaki kumsal, alçak seviyeli bir yer. Üzerinde 44 m yüksekliğinde bir deniz feneri vardır.

CANBAS - KALA (Canbaz - Kale), Sovyetler Birliğine dahil Özbek Cumhuriyetine bağlı Karakalpak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Sultan Üveys dağlarının kollarından birinde bulunan eski bir kale harabesi. Arkeolog S. P. Tolstoy'un başkanlığında çalışan Harezm arkeoloji heyeti 1939-1940 ve 1945 yıllarında bu C.-K. harabesi çevresinde Yeni taş ve Tunç devirlerine ait 18 istasyon keşfetmiştir. Bunlar arasında dikkati en çok çeken istasyon C.-K. nin 1,5 km güneyinde bulunan 4 numaralısıdır. Burada büyük bir mesken meydana çıkarılmıştır (büyüklüğü 24 × 17 m²). Bu mesken, ağaç direklerinden ve kirişlerden kurulmuş, damı koni şeklinde olup kamışla örtülmüştür. 100 kişi alacak şekilde yapılmış ve «ana ailesi» dediğimiz büyük bir aileyi barındırmıştır. Bu ailenin üyeleri avcılık (hayvan ve balık avı) ile geçinmişlerdir. Meskenin tam orta yerinde ailenin büyük «kutsal ocağı» bulunmaktadır. Bu, klâının dinî merkezi olmuştur. Kenarlarda günlük ihtiyaç için birçok âdi ocaklar bulunmuştur. Sibirya ve Uralda bulunan neolitik aletlerin tipine yakın mikrolitoid çakmak taşından aletler, kemiklerden yapılma eşya, yuvarlak tipli kiremitler bulunmuştur. Bunların süsleri ıstampa veya çizmek suretiyle yapılmış veya kırmızı boya ile boyan-

CANBAS-KALA nın harabeleri

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

mıştır. Kablardan kayık biçimindekileri dikkate değer. Bu 4 numaralı istasyon kültürü Kelteminar Kültürü (b. bk.) ne aittir. Bu kültür M. Ö. III. bin yıl sonu - II. bin yıl başı ile tarihlendirilmektedir. Kale ise M. Ö. IV. - I. yüzyıllara ait tahmin edilmektedir. Kale dörtgen biçiminde olup kapladığı saha 185 × 16 m² dir. Duvarı kerpiçten olup mazgalları iki sıradır. Kale, düz bir sokak ile iki eşit kısma ayrılmıştır. Her iki tarafta baştan başa, soydaş akrabaların oturduğu binalar bulunmaktadır. Sokağın bittiği yerde ateş tapınağı bulunmuştur. Harabede bulunan el değirmeni ve hayvan kemikleri, burada yaşamış olanların çobanlık ve çiftçilik ile de uğraştıklarını göstermektedir. Bu arada, üç kanadlı tunç temrenler, çömlekler, pişmiş topraktan heykelcikler, tunçtan süs eşyası ve boncuklar bulunmuştur.

CANBAZ (Fars. = can ile oynıyan)**LAR**, Osmanlı İmparatorluğu askerî teşkilâtında yer alan bir sınıf. Ancak harb zamanında faaliyet gösteren C. teşkilâtının ne zaman kurulduğu katî olarak bilinmemektedir. Macar komutanı Janos Hunyadi'nin Balkanlara ilk akını sırasında, II. Murat tarafından 1440 ta ihdas edildiği, C. ın, Varna Harbine (1444) iştirak ettikleri rivayet edilmektedir.

C., muharebede öncü vazifesini görürler ve en tehlikeli işlere girişirlerdi. Bu yüzden bazı tarihçiler C. ı, «serden geçti», «deli», «gönüllü» gibi sınıflarla ilgili görmektedir. Kanunî devrinde bu teşkilât, diğer ordu birlikleriyle birleştirilerek esaslı bir hale sokulmuş ve «Cânbâzân - ı Vilâyet - i Rûm» adını almıştır.

XVI. yüzyılda C. teşkilâtı tekemmül etmiştir. Bu arada 10 canbaz bir ocak sayılmış ve her birine 50 şer akçe harçlık tâyin edilmiştir. C. a mahsus Kanunnamede Lâ - mekân cinsinden bulundukları, bâd - ı havâ rüsumunu kendi subaşılarına ödiyecekleri, sancak beyleri ile âmirlerden hiçbirinin bunlara karışmıyacağı açıklanmıştır. C. ın akraba ve azatlıları da canbaz sayılmıştır. Bunlar hem Müslüman, hem de Hıristiyan reayadan teşkil olunurdu.

C. taifesi, 1543 yılında 39, 1577 de 41 ocaktı. Bu askerî teşkilât Rumeli toprağında idi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru, II. Selim zamanında lâğvedilmiştir.

Türkçede at tellâlı mânasına gelen *canbaz* (*cambaz*) kelimesi de bu sınıfla alâkalıdır; çünkü C., müsellemler gibi, süvarilerden müteşekkil bir sınıftı ve hazer zamanında ordu için at beslerler veya at satın alırlardı. Kelimenin «canı ile oynıyan» mânasına gelen asıl karşılığı ise: yine Türkçemizde «ip canbazı» nda yaşamaktadır. Canbaz kelimesi, aynı zamanda, tehlikeli hünerler gösteren sanat erbabı için de kullanılırdı ki, bunlar saray düğünlerinde birçok hünerler göstererek halkı heyecanlandırır ve eğlendirirlerdi.

CANBERRA [*kænbırî*], Avustralyanın başkenti. Memleketin güneydoğusunda, resmen Australian Capital territory (Avustralyanın başkentine ait bölge) de bulunmaktadır. 35° 20′ güney enleminde; 149° 10 doğu boylamındadır. Pasifik Okyanusunun 128 km batısında, Sydney'nin 259 km güneybatısında, Melbourne'ın 450 km kuzeydoğusundadır. Düz zirveli ehram şeklinde tepelerle çevrilmiş bir havzada güzel bir mevki işgal eder. Gourock sıradağlarının kuzey tepeleri şehrin doğusunda, Avustralya Alplerinin kuzeye doğru devamını teşkil eden dağlar ise, batısında kalır. Şehrin doğusundan Murrumbidgee ırmağı geçer. Şehrin iklimi suptropikal olup, yazları sıcaktır. Ocak ayının ortalama sıcaklığı takr. 20° C dır, bazen de 0° C ısıya tesadüf olunur. Ortalama yıllık yağmur miktarı 75 - 88 cm dir. Sonbahar yılın en rutubetli mevsimidir.

C. nın etrafındaki bölge iktisadi bakımdan gelişmemiştir. Mevzii ihtiyaçları karşılıyan zayıf bir çiftçilik vardır. C. şehri ve federal bölge, mevcudiyetlerini Sydney ile Melbourne arasındaki rekabete borçludur. Bu iki şehir, daimi başkentin yeri hakkında bir türlü uyuşamamışlar ve neticede, 1910 da, federal distrik kurulmuştur. 1911 de, ihtiyaçları karşılıyacak bir şehrin plânlanması hakkında bir müsabaka açılmış ve bunu, Chicago'lu Walter Burly Griffin kazanmıştır. Bu zat merkezleri bir olan iki daire şeklinde bir plân hazırlamıştı: bu dairelerin biri hükümet binalarını, diğeri de ticari binaları içine alıyordu. Bu iki büyük daireyi daha küçük daireler birbirine bağlar. Eskiden C. nın yerinde bulunan köyün adı Duntroon idi, yeni ismi 1913 te kabul edilmiştir. Bu ismin hakiki mânası pek iyi bilinmiyor ise de, kadın memeleri mânasında olan yerli bir kelimenin, İngiliz telâffuzuna uydurulmuş bir şekli olması mümkündür. Bu ismi yerliler, şehrin civarında bulunan iki dağa vermişlerdi.

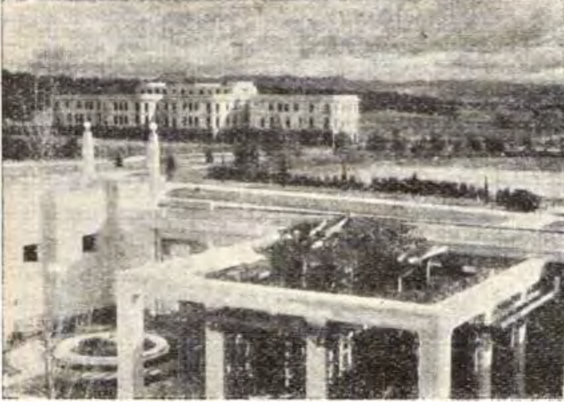
C. nın kuruluşu güç olmuştur; çünkü Birinci Dünya Harbi, gerek plânlama, gerek inşaat işlerini durdurmuştur. Capitol'un temel atma merasimi, 1920 de, Windsor dukası Edward (o zaman Gal prensi idi) tarafından yapılmış, 1929 da inşa faaliyeti iktisadi kriz neticesinde duraklamış ve nihayet İkinci Dünya Harbi de bütün binaların tamamlanmasını geciktirmiştir. 9 Mayıs 1927 de İngiltere Kıralı IV. George (o zaman York dukası idi), C. da yeni hükümeti ve meclisi açmıştır.

Şehir, gerek demiryolu, gerek kara yolu ile Adelaide, Brisbane, Melbourne Perth ve Sydney şehirleri ve kıtanın en uzak bölgelerine bağlıdır. Hemen hemen şehrin merkezinde göller ve ormanlar bulunmaktadır. C University College adını taşıyan üniversitenin merkezi buradadır. C. hava yollariyle de Avustralyanın başlıca şehirlerine bağlıdır. Nüfusu 17 000 dir.

C. Antlaşması (The Canberra Agreement): 18 Ocak 1944 tarihini taşıyan ve Avustralya ve Yeni Zelanda hükümetleri arasında imzalanan bu antlaşma, iki memleket arasında siyasi, askerî ve iktisadi bir birliğin kurulmasına doğru atılmış ilk adımdır. Güney Pasifikte, topraklara ait hâkimi-

C A N B E R R A: Şehir plânı

CANBERRA: Hükümet binaları

yet meselelerinin, yerlilerin refahını sağlama işlerinin ve hava yolları meselelerinin halli için daimi bir danışma teşkilâtı kurmuş ve bir Güney Denizler Mevzii Komisyonun kurulmasını teklif etmiştir. Bu komisyonda Avustralya, Yeni Zelanda, Ingiltere, Fransa ve Birleşik Amerika temsil olunacak ve bunun vazifesi, Avustralya ve Yeni Zelandaya yakın adaların harb sonrası inkişafını ve buradaki yerlilerin refahını temin etmek olacaktı.

CANBERT GAZALÎ (ölm. 1520), Memlûklu (Kölemenler) devletinin idare ve siyaset adamı. C. G., Memlûk hükümdarlarından Melik Eşref Kayıtbay'ın azatlı kölesi olup Sultan Gavri ve Tomanbay zamanlarında Kölemen Devletinin en ileri devlet adamları arasında bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim Mercidabık Muharebesinde (1516) Kansu Kavri kumandasındaki Mısır kuvvetlerini imha ettikten sonra Halep ve Şamı almış; Şamda bir müddet kalıp hazırlıklarını tamamladıktan sonra Mısır üzerine yürümüştür. C. G., yeni Kölemen sultanı Tomanbay tarafından Gazze'ye yaklaşan Osmanlı ordusu ile harb etmek üzere gönderilmiştir. C. G., Gazze yakınlarında Yunus Paşa Kervansarayı dolayında Sadrazam Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun öncülerine raslamıştır. Şiddetli savaşı Osmanlılar kazanmış ve C. G. kuvvetleri dağılmıştır. Taberye, Nablus ve Kudüsü alan Osmanlı ordusu on günde Tıh Çölünü geçerek Kahire dolaylarına varmıştır. Bundan sonra Osmanlıların hizmetine girmeye karar vermiş olan C. G., Tomanbaya ihanet ederek Mısır ordusundaki topların Ridaniye köyü dolaylarında saklanmasını sağlamıştır. Bir taraftan da Yavuza haber göndererek el-Mukattam dağını dolaşıp Ridaniyeye geldiği takdirde kumlara gömülmüş topların tesirinden kurtulacağını bildirmiştir. Buna göre hareket eden Yavuz, Ridaniyede şiddetli bir muharebeden sonra, topçu kuvvetlerinin üstünlüğü ile Mısır ordusunu yenerek Kahireye girmiş ve Mısıra hâkim olmuştur (1517). C. G., bu muharebeden sonra Aşağı Mısıra kaçan ve Osmanlı ordusunu çok uğraştıran Tomanbay'ın tutulup idam edilmesinde çok önemli roller oynamıştır. Bu hizmetlerinden dolayı, Yavuz, İstanbula dönerken C. G. yi Kudüs ve Gazze de dahil olmak üzere Şam valiliğine tâyin etmiştir. C. G., Yavuzun ölüm haberini alır almaz devlete karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilân etmiş ve Melik Eşref unvanını almıştır. Kendi adına hutbe okutup para bastıran C. G., İran hükümdarı Şah İsmaile ve Mısır valisi Hayır Beye elçiler göndererek Osmanlı Devletine karşı birleşmelerini teklif etmiştir. Mısır valisi deniz yolu ile İstanbula adamlarını ve C. G. den aldığı mektupları göndererek durumu bildirmiş ve C. G. nin üzerine asker göndermek için müsaade istemiştir. Kanunî Sultan Süleyman buna razı olmamış ve verdiği cevapta C. G. üzerine Anadoludan kuvvet gönderileceğini bildirmiştir. Bu arada 20 000 kişilik bir kuvvetle Halebi saran C. G. burada şiddetli bir mukavemetle karşılaşmıştır. C. G. üzerine üçüncü vezir Ferhat Paşa kumandasında bir ordu gönderilmiş, ayrıca Dülkadir Beyi Şehsüvaroğlu Ali Bey de bu işe memur edilmiştir. Şehsüvaroğlu Ali Bey daha evvel davranarak Halep önünde C. G. yi bozguna uğratıp Halebi kurtarmış ve Halep beylerbeyi Karaca Ahmet Paşa ile birlikte C. G. yi kovalıyarak onu ikinci defa yenmişlerdir. Şama kaçan C. G., buradaki 5 000 yeniçeriyi bir hile ile katlettirmiştir. Bu sırada yetişen Ferhat Paşa, Karaca Ahmet Paşa ile Şehsüvaroğlu Ali Beyi de yanına alarak Şam dolaylarında C. G. yi üçüncü defa yenerek bütün kuvvetlerini dağıtmıştır. C. G., derviş kıyafetine girip kaçarken yakalanmış ve kesilen başı İstanbula gönderilmiştir. C. G. ayaklanmasının böyle çarçabuk bastırılması Osmanlı Devletinin Yavuz devrindeki müthiş kuvvetinin devam etmekte olduğunu göstermiş ve Şah İsmail hiçbir harekette bulunamamıştır. C. G. nin âkıbetini öğrenen Şah İsmail yaylaya çıkmak bahanesiyle Tebrizden ayrılarak Kazvin'e gitmiştir. Ferhat Paşa da İran tarafından emin oluncaya kadar Kayseride beklemiştir. Bu olaydan sonra Şam valiliğine Ayas Paşa tâyin edilmiştir.

CANBULAT, Kilis ve Halep dolaylarında yerleşmiş büyük bir aile. C. ların Türk veya Dürzi-Kürd karışığı olduğunu söyliyenler vardır. Menşeinin Eyyûbilere kadar çıktığı yolunda da bir söylenti olan C. ailesine Suriyede Canbuladiye denilmektedir. Bu aileye mensup olan belli başlı şahsiyetler:

1. **C. b. Kasımi'l-Kürdî** (ölm. 1572), çocukluğunda Osmanlıların sarayında kalmış, sonra Kilis emaretine gönderilmiş ve orada ölmüştür. C. Halep dolaylarında güvenliği sağlamakla ün almış, II. Selim devrinde Kıbrıs seferine katılmıştır.

2. **Hüseyin Paşa** (ölm. 1604) C. b. Kasımi'l-Kürdî'nin oğlu olup, babasından sonra ailenin başına geçmiştir. Osmanlı Devleti tarafından kendisine ocaklık olarak Kilis sancağı verilmiş, sonra beylerbeyi, daha sonra da vezir olmuştur. Hüseyin Paşa Suriyedeki ayaklanmaları yatıştırmış, Halep valisi Nasuh Paşayı saran Şamlıları dağıtmıştır. Bu olaydan biraz sonra Nasuh Paşa ile arası açılmış ve Nasuh Paşa, serdar Cağalzade Sinan Paşanın Halep valiliğine tâyin ettirdiği Hüseyin Paşaya Halep şehrini teslim etmek istememiştir. Hüseyin Paşa, Cağalzade'den izin alarak kaleyi sarmış ve dört ay sonra şehri elde etmiştir. Hüseyin Paşa, bundan sonra, İran seferine katılması yolunda Cağalzadeden aldığı emre uymakta geç kaldığı için Vanda asılmıştır.

3. **Ali Paşa** (ölm. 1611), Hüseyin Paşanın yeğeni ve Celâlî reislerinden. Ali Paşa, amcasının asıldığını duyunca mühim bir kuvvet toplıyarak ayaklanmış ve devleti uzun zaman uğraştırmıştır. Bu sırada Avusturya Harbleri olduğundan, Osmanlı tarihçilerinin C. oğlu dedikleri, Ali Paşaya Halep valiliği verilmiş ve bu suretle onun bir gaile çıkarması önlenmek istenmiştir. Fakat Ali Paşa, Trablusşam emîrine saldırıp yenmiş, sonra Şam şehrini yağma edip bir kısmını yıkmış, Şam valisi Yusuf Paşanın sığındığı iç kaleyi bir müddet sarmış, sonra Halep eyaletine dönmüştür. Ali Paşa bundan sonra başına buyruk olarak yaşamaya başlamış, adına para bastırıp hutbe okutmuş, hattâ Toscana

dukası ile bir anlaşma imzalamıştır. Devletin vergilerini göndermemiş ve Yeniçeri Ocağının kuruluşuna benziyen ve sayısı 30 000 i geçen atlı ve yaya askerlerden kuvvetli bir ordu kurmuştur. Fakat Anadoludaki Celâlîleri temizliyen Kuyucu Murat Paşa, C. oğlu ile ortağı Dürzi reisi Maʿnoğlu'nu Oruç ovasında ağır bir yenilgiye uğratmıştır (1607). Önce Halep şehrine, sonra Eskişehire kaçan Ali Paşa, Osmanlı hükümdarı I. Ahmed'e şefaatçiler göndererek af dilemiştir. Padişah tarafından affedilen Ali Paşa, İstanbula gitmiş ve sıkı sorgulamalardan sonra Temeşvar beylerbeyliğine atanmışsa da, Yeniçerilerle geçinememiş ve Belgrada kaçmış, orada Kuyucu Murat Paşanın emriyle asılmıştır.

4. **Mustafa Paşa** (ölm. 1636), Ali Paşanın yeğeni. Ali Paşanın asılmasından sonra Osmanlı Sarayına alınmış ve IV. Muradın yakın adamları arasına girmiş ve Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Ali Paşanın asılmasından sonra C. ailesinin Halep ve dolaylarında nüfuzu kalmamış ve bu aile efradı halkın düşmanlığından korunmak için saklanmak zorunda kalmıştır. Bu aileden C. oğlu Sait ile oğlu Ribah, Lübnan emʿirinin çağırması üzerine Lübnana gidip yerleşmişlerdir. Ribah'tan sonra ailenin başına geçen Ali, Lübnanlı bir şeyh ailesi ile akrabalık kurarak soyuna parlak bir devir açmıştır. Bu aile 1777 yılında Canbuladî ve Yezbekî adları ile iki kola bölünmüştür.

CANBULAT, İsmail (1880 - 1926), İkinci Meşrutiyet devri politika ve idare adamlarından. Emekli jandarma binbaşılarından Cemal Canbulat Beyin oğludur. İstanbulda doğmuş ve öğrenimini askerî okullarda yükselterek 1899 da Harb Okulunu bitirmiş, 1908 de yüzbaşı oluncaya kadar subay olarak Manastır ve Selanikte ordu hizmetinde bulunmuştur. Sonradan, İttihat ve Terakki Cemiyeti (b. bk.) olan Osmanlı Hürriyet Cemiyetini Selanikte kuranlardan biri olan C., aynı zamanda bu gizli kuruluşun üç kişilik idare komitesine de dahildi. Meşrutiyet rejiminin tekrar memlekette kurulması için Makedonyada yapılan gizli çalışmalarda faal bir rolü vardır. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Harb Okulu tarih öğretmeni olarak İstanbula gelmiş, Selanikte çıkarmağa başladığı haftalık «Risale - i Askeriye» dergisiyle de ordu mensupları için faydalı yayınlarda bulunmuştur.

1909 da, II. Abdülhamit devri ileri gelenlerinin bir müddet sürgün edildikleri, Büyükada kaymakamlığına tâyin edilerek askerlikle ilgisini kesmiş, 1912 de İzmit mebusu sıfatiyle Mebusan Meclisine girerek bu meclisin feshine kadar Parti İdare Heyeti Kâtipliği ve Meclis İdare Âmirliği vazifelerinde bulunmuştur. Balkan Harbine gönüllü yedek subay olarak katılan C., o sırada İttihat ve Terakki mensuplarının hükümetçe tevkifleri yapılırken nefsini koruma kaygısiyle bir inzibat erinin ölümüne sebep olduğundan Avrupaya kaçma zorunda kalmış ve gıyabında ölüme mahkûm edilmiş ise de, umumi aftan faydalanarak memlekete dönmüş ve 1913 sonlarında İstitlaat Müdürlüğüne (Millî Emniyet), birkaç ay sonra da Emniyet Umum Müdürlügüne tâyin olunmuştur. 1915 sonlarında vekil olarak İstanbul Valiliğini üzerine alan C., 1916 başlarında İstanbul Şehreminliğine (Belediye Reisliği) de tâyin olunmuş, fakat çok geçmeden bu vazifelerin hepsinden aynı zamanda çekilmiştir. Bir müddet sonra Dahiliye Müsteşarı olmuş, 1917 Mayısında da Stockholm elçiliğine tâyin edilmiş ise de, bu memuriyetleri uzun sürmemiştir.

30 Temmuz 1918 de Dahiliye Nazırlığına getirilen C. 30 Eylülde bu işten çekilmiş, mütareke devri başlarında İttihat ve Terakki Partisinin kendini feshetmesi üzerine Teceddüt Fırkası (b. bk.) kurucuları arasında yer almış ve eski siyasi hayatı bakımından iç emniyet için tehlikeli görülenler arasında, Damat Ferit hükümeti tarafından tevkif ve hapsedilen C., İşgal kuvvetleri tarafından Maltaya sürülmüştür.

1923 seçimlerinde İstanbul mebusu sıfatiyle Büyük Millet Meclisinin İkinci devresine katılan C., 17 Kasım 1924 de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (b. bk.) idare edenler arasında yer almış ve bu parti ilerigelenlerinden bir zümrenin Atatürk aleyhine tertiplediği suikast teşebbüsüyle ilgisi görüldügünden tevkif ve muhakeme olunarak İstiklâl Mahkemesi karariyle diğer suikastçılarla birlikte 14 Temmuz 1926 da İzmirde idam olunmuştur.

CANBULATU'N - NÂSIRÎ (ölm. 1501), Melikü'l-Eşref Ebu'n - Nasr unvanını taşıyan, Mısır Memlûklu sultanı. Memlûklu Devletinin büyük emîrlerinden Yeşbek'in kölesi olan C., Sultan Kayıtbaya satılmış ve muhafız sınıfına girdikten sonra süratle terfi ederek devattar olmuş, birçok önemli vazifeler görmüş, bu arada Osmanlı hükümdarı II. Bayezide elçi olarak gönderilmiş, nihayet 1498 de Halep ve biraz sonra Şam valisi olmuştur. Sultan Kansu Gavrinin teveccühünü kazanan C., 1499 da atabegü'l - asakir (bk. ATABEG) liğe getirilmiş, aynı yılın Temmuz ayında Kansuyu tahtı terk etmeğe mecbur eden ordu mensupları tarafından tahta geçirilmiştir.

Fakat C., Şam valisi ile Kahiredeki belli başlı emîrlerin muhalefeti ile karşılaşmış, ancak 6 ay süren kısa bir saltanattan sonra Ocak 1501 de yakalanarak İskenderiyede öldürülmüştür.

CANCALE [*kãkal*], Fransanın batısında bir şehir. Ille - et - Vilaine departmanındaki bir kantonun merkezi; çok güzel bir yer olan Manş (Manche) denizi kenarında Mont - Saint - Michel koyu üzerinde ve Saint - Malo'dan 14 km uzaklıktadır. Nüfusu 5 463 tür. C. in kayalarla korunmuş, kabotaja elverişli La Houle isimli bir limanı ve bir de balıkçılık limanı vardır. İstridyeleri meşhur olup C. adı ile tanınır. Newfoundland'e morina balığı avına giden gemiler, burada hazırlanır. Gemi inşa edilir. 6 nahiyesi ile birlikte Kanton'un nüfusu 14 760 tır.

CANCAN [*kãkã*] (Fr.), bir halk dansı. İcadedildiği zaman, menşei ve mahiyeti bakımından, hakir görülmüştür. Kadrilden türemiştir. Offenbach ve başka hafif opera yazarları tarafından kullanılmıştır. *Orphée aux Enfers* (Orpheus cehennemde) deki C. a, 1874 ten beri, Offenbach'ın en mükemmel melodilerinden biri gözü ile bakılmaktadır. Bu dans, son yıllarda yeniden moda olmuştur.

CANCAN dansı

C A N C A N dansı (Sahnede)

CANCELLARIA [*kantsellaria, kançellaria, kansellaria*] (Lat.; Alm. *Kanzlei*, İng. *chancellery*, Fr. *chancellerie*, İtal. *cancelleria*, İsp. *cancillaria*, Mac. *kancellária*), aslında parmaklık veya tahta perde (*cancelli*) ile ayrılan yer demek olup Ortaçağ Avrupasında hükümdarların, yüksek idare memurlarının, papa, başpiskopos ve piskoposların sarayında vesikaların tanzimini ve evrakın muhafazasını sağlıyan daire. Daha sonra yüksek mahkemelere de C. adı verilmiştir. Yeniçağda Avrupa memleketlerinde devlet dili olarak Latincenin yerine millî diller geçtikten sonra, C. kelimesi kullanılmaz olmuştur.

C. **Apostolica**: Papalık kançılaryası. IV. yüzyıldan beri varlığı bilinen bu daire, Ortaçağda bir arşiv vazifesi gördüğü gibi, Papalığı ilgilendiren bütün yazışmalarla da uğraşırdı. XIV. yüzyıldan itibaren C. Apostolicanın gördüğü işlerin bir kısmı, başka dairelere verilmiştir. Bugün C. Apostolica yalnız *bulla* (bk. BULLA 3) ları tanzim etmekle uğraşmaktadır. C. Apostolica müdürüne *cardinalis cancellarius* denir.

CANCELLARIUS [*kantsellarius, kançellarius, kansellarius*] (Lat.; Alm. *Kanzler*, İng. *chancellor*, Fr. *chancelier*, İtal. *cancelliere*, İsp. *canciller*, Mac. *kancellár*), Ortaçağ Avrupasında saray cancellaria'sı müdürü. Devleti ilgilendiren vesikaların tanzimi, muhafazası veya yok edilmesi onun vazifelerindendi. Karoling'ler zamanında C. daima papazlar arasından seçilirdi. C. en yüksek devlet memurlarından biri idi (820 den itibaren unvanı: *summus C.* = en yüksek C.). 854 te C. luk *archicapellanus* (saray papazları müdürü) luk ile birleştirilmiş ve C. *archicancellarius* (baş C.) unvanını almıştır. Alman İmparatorluğunda saray C. luğuna siviller de tâyin edilince saray C. una *imperialis C.* adı verilmiştir. Kelimenin modern mânaları için bk. KANÇILAR, ŞANSÖLYE.

CANCELLUS (Lat. çoğul: *cancelli*, Yun. *druphakta, kinklides, diktuoi, kankeloi*; Alm. *Kanzel*; Fr. *cancel* veya *chancel*; İng. *chancel*; İsp. *pretil*; İtal. *cancello*), eski kiliselerde ruhanilere mahsus kısmı halktan ayıran korkuluk levhaları veya vaız kürsüsü.

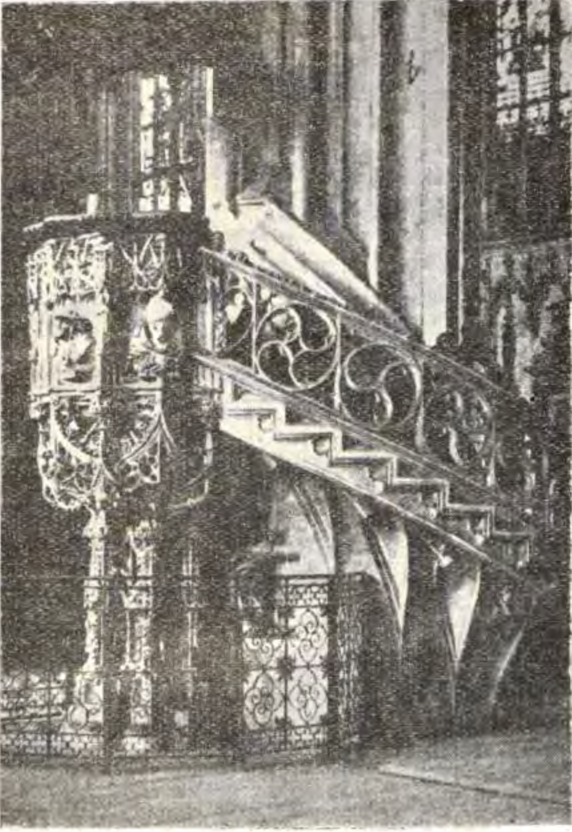
1. Esas anlamı bakımından C. eski kiliselerin orta sahnında, ruhanilere ayrılmış sahayı sınırlandıran korkuluk levhalarıdır. Genel olarak bütün kilise içindeki korkuluk levhalarına da bu adın verildiği görülmektedir. Geç devirlerde C. terimi, kilisenin icinde ruhanilere mahsus presbyterium (b. bk.) kısmını ifade için de kullanılmıştır. İlk zamanlarda Mukaddes Kitabı okumak, sonraları va'zetmek için kullanılan kürsü (ambo) yü de içine alan veya ona bitişik olan bu alçak korkuluk dizisi, Ortaçağın sonlarına doğru XIII. yüzyılda Batıda yerini lectorium (b. bk.) adı verilen bölme duvarına ve kürsüye bırakmıştır. İlk kiliselerde C. lar ağaçtan, mermerden veya bazı tahminlere göre altın yaldızlı bronzdan yapılıyordu. İstanbulda ilk Havariyun kilisesi ile Ayasofyanın değerli C. ları hakkında eski kaynaklar etraflı bilgi verirler. V. yüzyıla kadar, balık pulu şeklinde bir motife göre kafesli olarak işlenen bu levhalar, VI. yüzyıldan itibaren kapalı olarak yapılmışlar, ve bazen tek yüzleri, bazen ise her iki yüzleri de kabartma süsler ile bezenmiştir. Bu gibi levhalarda Hıristiyan sembollerinin başlıca motif olarak alındığı dikkati çeker. En fazla raslanan kompozisyon, çelenk biçiminde bir madalyon içine alınmış bir İsa monogramı (= adının baş harflerinden mürekkep marka) nın alt kenarından iki yana kıvrılan

San Clemente (Roma) kilisesinin cancellus'u (umumi görünüş)

birer sarmaşık dalı ve bu dalların ucunda yükselen birer haçtan ibarettir. Eski C. levhalarının çeşitli nümunelerine kazılarda raslanmakta ve bunların süslemelerinin tekniği ve kullanılan motiflerin değişikliği sayesinde ait oldukları devirler tesbit olunmaktadır. İstanbulda Vefa'da Kilise camisi adındaki eski kilisenin ön cephesinde ikinci defa kullanılmış, çeşitli C. levhaları hâlâ görülmektedir.

2. Modern dillerde kullanılan C. köklü kelimeler ise kiliselerin vaız kürsülerini anlatmaya yaramaktadır. Kürsü-C. eski kiliselerin ambo'sunun yerini tutmuştur. XIII. yüzyılın ilk yarısına ait en eski kürsü-C. lardan biri Almanyada Wechselburg'da bulunmuştur. Ancak misallerin az oluşu, bu tipin başlangıçta pek yaygın olmadığını göstermektedir. İtalyada XIII. yüzyılın 2. yarısında gayet süslü ve âbidevi bir karakteri olan kürsü-C. lar yapılmıştır ki, bunların arasında Pisa vaftizhanesinde (1260) ve Siena başkilisesinde (1268) bulunanlar bilhassa dikkati çekerler. Heykeltıraş

St. Stephan (Stephansdom, Viyana) katedralinin cancellus'u

Niccolò Pisano (doğ. 1225 e doğru - ölm. 1287 den önce) tarafından yapılan bu C. lar zengin surette heykeller ile süslenmiştir. Aynı sanatkârın oğlu Giovanni Pisano (doğ. 1250 ye doğru - ölm. 1314 ten az sonra) nun ise Siena C. una yardım ettiği, ve Pistoia'da Sant' Andrea kilisesi (1298 - 1301) ile Pisa başkilisesinin (1302 - 1311) muhteşem kürsü - C. larını yaptığı bilinir. Kürsü - C. lar XV. yüzyılda Batıda çoğalmağa başlamış ve bugün raslanan misallerin çoğu XVII. - XVIII. yüzyıllarda yapılmıştır. Viyanada Stephansdom'un 1510 a doğru yapılan ve kesin bir dayanağı olmaksızın sanatkâr Anton Pilgram'a izafe edilen C. u, muhteşem görünüşü ve bilhassa heykelleri arasında, yapan sanatkârın portresinin de bulunması bakımından ilgi çekicidir. Barok devrindeki C. ların ise en had derecede çeşitli süsler ile kaplı oldukları bilinmektedir. Kürsü - C. lar genel olarak bir sütun üstüne oturtulmuş ve aynı zamanda kilisenin bir duvar veya payesine bitiştirilmiş, küçük, poligon biçiminde bir balkondan ve bir de buraya çıkışı temin eden birkaç basamaktan ibaret bir merdivenden meydana gelir. Üzerlerinde de bazen ince sütuncuklara dayanan hafif bir sakıf bulunur. İtalyada bazı kiliselerin dışına da kürsü - C. lar inşa edilmiştir. Böyle Gotik üslûbunda bir nümune, Rodosta eski bir Fransız şapeli olan Hanzade mescidinde tesbit olunmuştur.

CANCER (Astr.): bk. YENGEÇ.

CANCER (Mit.): bk. KARKİNOS.

CANCER (Tıp.): bk. KANSER.

CANCER (Zoo.): bk. YENGEÇ.

CÁNCER Y VALASCO [*kantḫer i velasko*], **Jerónimo de** (1600 - 1655), İspanyol piyes yazarı, ve şairi. Barbastro'da doğmuştur. Calderon de la Barca'nın okuluna mensuptur. *Dineros son calidad* (Asılzadelik satın alınır) adlı komedyası en iyi eseri sayılır. *El mejor representante San Ginés* (Aktörlerin en iyisi olan Sanctus Genestus) adlı komedyasını, Fransız şairi Rotrou *Saint - Genest, le meilleur des comédiens* adlı eseriyle taklidetmiştir. Şiirleri *Obras varias* (Çeşitli eserler) adı altında 1651 de yayımlanmıştır.

CANCERO, Hamî - Samî dillerin Hamî koluna bağlı Kuşî dillerin Güneybatı veya Sidama bölümünden bir dil. Zencero, Yangaro, Yamma da denilen bu dil, bölümün Batı grupunda tek başına bir alt - grup meydana getirir. Güneybatı Habeşistanda, Omo nehrinin sağ kıyısında konuşulur. Güneyinde, Batı gruptan olan Ometo dili, doğusunda da Samî kolundan olan Gurage dili vardır. Bk. KUŞÎ DİLLER, ve SİDAMA.

CANCIANI [*kançani*], **Paolo** (1725 - 1810), İtalyan rahibi ve tarihçisi. Udine'de doğmuştur. Başlıca eseri; Gallia, İspanya ve İtalyayı istilâ eden Cermen milletleri hakkında çok değerli bilgiler veren *Barbarorum leges antiquae, cum notis et glossariis* (Barbarların eski kanunları, notlar ve sözlüklerle) [1781 - 1782] dir.

CANCION [*kantḫion*] (İtal. *canzone*, Fr. *chanson*, Provençal. *Cansó*), İspanyolcada kullanılan bir lirik şiir şekli. Lirik şiir şekillerinden hiçbirinde kullanılmıyan muntazam kıtalardan meydana gelir. Petrarca'nınkiler taklidedilerek yazılmış olan C. lar bilhassa tanınmıştır.

CANCIONERO [İsp. *kantḫionero*] **veya CANCIONEIRO** [Port. *kansyoneyru*], İber yarımadasındaki saz şairlerinin Provençal trubadurlarını örnek alarak söyledikleri şarkıları içinde toplıyan kitaplara verilen ad. Galicia, yani Kuzey Portekiz lehçesi ile söylenen bu şarkılar, gerek dil, gerek karakter bakımından zamanın âdet ve ananelerinin tesiri altındadır ve çevredeki şiir sanatı ile sosyal hayatı aksettirir. En eski C., Kıral III. Alfonso'nun ve Portekiz kıralı Diniz'in saraylarına aittirler; bunlar: *C. da Vaticana, Colocci - Brancuti* ve *da Ajuda*dır (C. Michaëlis de Vasconcelos tarafından 1904 te yayımlanmıştır). Çok daha sonraki *Cancionero de Resende*lere (3 cilt, Kausler tarafından 1846 - 1852 arasında yayımlanmıştır). İspanyolca yazan şairler alınmıştır. Castilla'nın en eski şarkı kitabı olan *C. de Baena*, 1445 yıllarına aittir; 1860 ta Leipzig'de basılmış olup yayımlıyan Juan Alfonso de Baena'ya izafeten bu adla anılır. 1458 sıralarında Napoli kıralı V. Alfonso'nun sarayında meydana gelen *C. de Stúñiga* (1872 de Madridde yayımlanmıştır) da ötekilere benzer, fakat muhteva bakımından zengin değildir.

CANCRIN, Georg, Kont: bk. KANKRİN, Egor Frantseviç.

CANDABA [*kandava*], Filipin adalarından Luzon'da Doğu Pampanga eyaletinde bir kasaba. Pampanga ırmağının sol kıyısında ve San Fernando'nun 16 km kuzeydoğusundadır. Nüfusu 19 956 (1949) dır. Luzon adasının bu bölgesi geniş bataklıklarla kaplıdır. C., bu bataklığın batı kesimindedir. Bataklığın Pampanga ırmağının doğusunda kalan kısmına: Candaba Swamp [İspanyol. Pinag de Candaba] adı verilir.

CANDACE (Tar.): bk. KANTAKAI.

CANDALE [*kădạl*], **Henri de Nogaret d'Epernon** (1591 - 1639), C. dukası ve Fransız generali. Casal'da ölmüştür. 1613 te Toscana büyük dukasının hizmetine girerek Türklere karşı savaşmış ve Karamanda Azliman'ın zaptında, cesareti ve atılganlığı ile büyük bir rol oynamıştır. 1614 te tekrar Fransaya dönerek saraya girmiş. fakat çok geçmeden saraydan uzaklaşmış ve Calvinciler ordusunun başına geçmiştir. Bundan sonra Orange prensinin hizmetine girmiş ve bundan sonra yine Venedik ordusuna katılmıştır. 1636 da Richelieu ile barışarak İtalya seferine katılmış ve Casal kuşatmasında ölmüştür.

CANDAR [Cândâr], Büyük Selçuklu İmparatorluğundan başlıyarak, Ortaçağ Türk ve Arap devletlerinde, hükümdarı ve sarayı koruyan bir sınıf askere verilen ad. Farsça «silâh» mânasına gelen *cân* ve «taşıyan» mânasına *dâr*dan yapılmış bir isim olup «silâhlı, silâh taşıyan» demektir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunda, sultanın hassa kuvvetlerinden başka, hükümdarı ve sarayını korumaya memur olan askerlere C. adı verilmekte idi. Bunlar, çoğu Türklerden olmak üzere türlü milletlerden saray hizmeti için alınıp yetiştirilen kölelerdi. Kumandanlarına da «emîr - i C.» deniliyordu. Emîr - C. lık, önemli devlet memuriyetlerinden biri olup, içlerinden atabeyliğe kadar yükselenler vardı. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanmasından sonra, C. lık teşkilâtı, bir taraftan Anadolu Selçukluları yoliyle Anadolu beyliklerine, diğer taraftan da Şiraz ve Horasan sultanlıklarına ve Memlûklular vasıtasiyle de Yemen ve Mağrib devletlerine geçmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinde C. lar, «müfret» (müfarede) dinilen seçkin hassa askerlerinin yanıbaşında saray muhafızlığı vazifesini görüyorlar, seferlerde de konak yerlerinde gene müfretlerle birlikte hükümdarı koruyorlardı. Bundan başka, C. lar sultanların idam emirlerini de yerine getirmekle görevli idiler. İçlerinden bir kısmı divan muhafızı olarak da kullanılmakta idiler. C. lar süvari olup, umumiyetle bellerindeki altın işlemeli hamaile asılı bir kılıç taşırlardı. Bununla beraber, gerektiğinde yay. kalkan ve nacak da kullanmakta idiler. Kumandanlarına Büyük Selçuklularda olduğu gibi emîr - i C. deniliyordu.

Anadolu Selçuklularının son zamanlarında, devletin ilerigelen memurlarından Şemseddin Yaman C., kendi unvaniyle anılan bir beylik kurduğu gibi (bk. CANDAROĞULLARI), Germiyan Beyliği ile Şiraz ve Horasan sultanlıklarında (Ebû Saidoğulları) da C. ların bulunduğunu biliyoruz. Şiraz sultanlığında, C. lar, umumiyetle zabıta memurluğu yapıyorlardı.

Memlûklarda C. lık, daha esaslı bir şekilde teşkilâtlandırılmıştı: Emîr - i C. ın kumandasında bir alay teşkil eden C. lar «nevbe» denilen bölüklere ayrılmışlardı; her nevbenin başında da birer subay (reis - i nevbe) bulunuyordu. Emîr - i C. saray muhafız kumandanı olduğu için, saray kapıcıları ve perdedârlar da onun emrinde idiler. Emîr - i C., bir nevi askerî teşkilâtçılık da yaparak, sultanın huzuruna gireceklere refakat ederdi ki, bu vazifesi Osmanlılardaki kapucular kethüdâsını andırmaktadır. Aynı zamanda, sultan adına gelen postayı, sır kâtibi ve büyük devattâr ile birlikte açmak (bk. Berîd), seferlerde sultanın yanında gitmek, divanda silâhtarla beraber hükümdarın arkasında durup onu muhafaza etmek, tevkif ve idam hükümlerini yerine getirmek onun başlıca vazifelerinden idi. Bunun için, yüksek devlet memurları ile siyasi suçlulara mahsus olan hapishane onun nezaretinde idi. Emîr - i C. lık, böyle önemli bir memuriyet olduğu için, XV. yüzyıl başlarına kadar, «erbab - ı süyûf» denilen 25 büyük emîr arasında dokuzuncu derecede bulunuyordu. Bütün yüksek emîrler gibi bunların da emrinde bir muzıka (tablhane) bulunuyordu. Fakat sonraları emîrlikler yeniden sınıflandırılınca emîr - i C. lığın derecesi alçalmıştır. C. lığın, Memlûklerden Mağribdeki Benî Marin devleti ile Yemen Sultanlığına da geçtiği anlaşılmaktadır. Yemendeki Zaffâr Sultanlığında emîr - i C., muhafızlık vazifesinden başka, hükümdar namına halkın şikâyetlerini de kabul etmekte idi.

Osmanlılarda C. lık teşkilâtı mevcut olmayıp, yerini bostancılar, çavuşlar ve kapucular gibi çeşitli sınıflar almıştır.

CANDARA, Özbekistanda yetiştirilen yerli bir cins Özbek koyunu. Kışın ve yazın, bütün yıl, kırda otlamaya alışmış çok sağlam bir cinstir. Koçları canlı olarak 100 - 120 kg, dişileri ise 70 - 80 kg ağırlığındadır. En iyi koyun 128 kg ağırlığında olup et olarak bunun % 50 - 55 ini verir. Kuyruk yağı 12 kg gelir; fakat yünü kabadır, koçlardan en çok 2,5 - 3,5 kg, dişilerden 1,8 - 2,4 kg yün alınır.

CANDARÎ SADIK MİRZA MÜNŞİ, Buhara emîri Mangıt Haydar (1800 - 1826) ın saray şairi ve hususi kâtibi. *Dahme - i Şahan* adlı bir manzum tarih kitabı yazmıştır. Bu eserinde XVII. - XVIII. yüzyıllarda hükümdarlık eden Buhara hanlarını «dahme» (tabut) lerinden çıkarıp hal tercümelerini ve zamanlarında cereyan eden tarihî olayları kendilerine söyletmektedir. Zalim hükümdarlara yaptıkları kötülükleri itiraf ettirmiştir. Eser oldukça tarafsız yazılmıştır. Buhara Hânlığının XVII. - XVIII. yüzyılları tarihi için önemli kaynak sayılmaktadır.

CANDARIN [*kandarịn* < Malay. *kunduri*; Condorin, Kandarihn, Canderin, Candareen şekillerinde de yazılmıştır], Çin ve Malaysia ağırlık ve para birimi. Eski bir Portekiz - Çin tâbiridir. Çin Chin'inin 1/1 000 ine, tael'in 1/100 ine, Mace'in da 1/10 ine denktir; Çin ağırlık ölçülerinden fen (Jap. fun) in karşılığıdır. Bazı Çin gümüş dolarları üzerinde değerleri ağırlıkla gösterildiği (meselâ 7 mace 2 candarin) için, C. bugün dahi Çinde sikke birimi olarak kullanılmaktadır (1 tael = 72,4 cent).

CANDAROĞULLARI, XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu devleti parçalanırken, Kastamonu dolaylarında kurulan Türk beyliği. Beyliğin bu unvanla anılmasına, hanedanın kurucusu olan Şemseddin Yaman (yahut Şemseddin Temür) ın, Kastamonu valisi Muzaffereddin Yavlak Arslanın «candar» ı olarak gösterilmesi sebebolmuştur. Aynı zamanda bu beylik, hanedanın 8. hükümdarı İsfendiyar Beye izafeten «İsfendiyaroğulları», ve hattâ, son hükümdar Kızıl Ahmet Beye izafeten «Kızıl Ahmedlû» (Kızıl Ahmetli) diye de anılmakta ise de, Ortaçağ Doğu devletleri, adlarını umumiyetle kurucularından aldıklarına göre, bu beyliği «Candaroğulları» adiyle anmak gerektir.

Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyasseddin Mes'ud ile kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki saltanat mücadelesinde Muzaffereddin Yavlak Arslan öldürüldüğünden, İlhanlı hükümdarı Keyhatu, ondan açılan Kastamonu valiliğini Şemseddin Yaman Candar'a vermişti (1292). Ancak, Şemseddin Yaman, Yavlak Arslanın oğlu Mahmudun elinde bulunan Kastamonuyu alamamış ve sadece Eflâni taraflarını idaresi altında tutabilmişti.

Şemseddin Yamandan sonra yerine geçen oğlu I. Süleyman, 1320 de Kastamonuyu ele geçirerek beylik merkezini

buraya nakletmiş; Sinop ve Safranboluyu da alarak beyliğin sınırlarını genişletmişti. Bununla beraber o da önceleri babası gibi İlhanlılara bağlı kalmış, onlar adına para bastırmış (Ebû Said Han namına 1325 tarihli bir sikkesi vardır), ancak 1335 te İlhanlı devletinin yıkılmasından sonra bağımsızlığını elde ederek kendi namına para bastırmıştır.

C. ile Osmanlılar arasında münasebet, Osmanlı tarihlerinde «Kötürüm» unvaniyle anılan Celâleddin Bayezid zamanında (1366 - 1385) başlamıştı. Bu hükümdarın son yıllarında, oğulları Süleyman ile İskender arasında başgösteren bir anlaşmazlıkta Süleyman, kardeşini öldürterek I. Murada sığınmış ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımiyle Kastamonuyu ele geçirmişti. Bu sırada Kötürüm Bayezidin ölümiyle yerine Sinopta diğer oğlu İsfendiyar Bey geçtiğinden, C. beyliği, Sinop ve Kastamonu şubeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kastamonu emîri II. Süleyman, I. Muradın yeğeni ile yani Süleyman Paşanın kızı ile de evlenmiş ve ilk zamanlar Osmanlılarla dost geçinmişti. Hattâ, Birinci Kosova Savaşı ile Yıldırım Bayezidin Anadolu savaşları sırasında bir miktar yardımcı kuvvet bile göndermişti. Fakat Yıldırım Bayezidin Anadolu beyliklerini bir hamlede ortadan kaldırdığını görünce, sıranın kendisine de geleceğini sezerek Kadı Burhaneddin (b. bk.) ile Osmanlılar aleyhine anlaşmıştı. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, süratle Kastamonu üzerine yürüyerek burayı ele geçirip Süleymanı öldürtmüş ve böylece C. beyliğinin Kastamonu şubesine son vermişti (1392).

Sinop şubesine gelince, burada hüküm süren İsfendiyar Bey, Ankara savaşından (1402) sonra Tımur'a bağlılığını bildirmişti. Anadolu beyliklerini diriltmek siyasetini güden Tımur, Sinop bölgesinden başka Kastamonu ve Çankırıyı da İsfendiyara vermişti. Bundan sonra İsfendiyar Bey, Safranbolu, Kalecik, Müslüman Samsun ve Bafrayı da zaptederek beyliği en geniş sınırlarına ulaştırmıştı. Bu sırada Çelebi Mehmedle dostça geçinmiş. Musa Çelebinin Rumeliye geçmesine yardım ettiği gibi, Karaman ve Eflâk seferlerine de oğlu Kasım kumandasında bir miktar kuvvet

CANDAROĞULLARI SÜLÂLESİ

Alp Arslan
- **1. Şemseddin Yaman Candar** [1292 - ?]
  - **2. Şücâeddin Süleyman Paşa** [1300(?) - 1340]
    - Cevad
    - Ali
    - **3. Gıyâseddin İbrahim** [1340 - 1345(?)]
  - **4. Yakub** [1345 - ?]
    - **5. Âdil** [1345 - ?]
      - Mahmud
      - **6. Celâleddin Bayezid** (Kötürüm) [1366(?) - 1385]
        - **7. II. Süleyman Paşa** [Kastamonuda: 1385 - 1392] (I. Muradın yeğeni ile evli)
        - **8. Mübârizü'd - din İsfendiyar** [1385 - 1440]
          - **9. Taceddin İbrahim** [1440 - 1443] (Çelebi Mehmedin kızı Selçuk Sultan ile evli)
            - **10. Kemaleddin İsmail** [1443 - 1461]
              - Murad
              - Yahya
              - İshak
              - Hasan
            - **11. Kızıl Ahmed** [1461]
              - Musa Paşa
              - **Mirza Mehmed Paşa** (II. Bayezidin kızı ile evli)
                - **Mustafa Paşa** [ölm. 1568]
                - **Şemsi Ahmed Paşa** [ölm. 1580]
            - Mahmud
            - Yusuf
            - Orhan
            - Paşa Melek
            - Hafıze
            - Hatice (II. Muradla evli)
          - **Kıvâmü'd - din Kasım** (II. Muradın kızkardeşi ile evli)
          - Yakub
          - Murad
          - Hızır
          - Kara İsa
          - Saide Baht
          - Halime
        - İskender
        - Kızı
          - Kara Yahya

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

göndermişti (1415). Lâkin sonradan Kasım, babası ile bozuşup Osmanlı sarayında kalınca, Çelebi Mehmed, Tosya, Çankırı, Kalecik, Kastamonu ve Bakırküre'nin Kasıma verilmesini istemişti. Ancak, İsfendiyar Bey, Kastamonu ve Bakırküre'nin kendisine bırakılmasını rica ile diğer yerleri doğrudan doğruya Osmanlılara terk ettiğinden, Tosya ve Kalecik Osmanlı topraklarına katılarak Çankırı Kasım Beye verilmişti. Bundan başka Çelebi Mehmet, 1419 da İsfendiyarın diğer oğlu Hızır Beyin elinde bulunan Samsunu da almıştı. Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra Osmanlı şehzadelerinin mücadelelerini fırsat bilen İsfendiyar, evvelce terk etmiş olduğu yerlere saldırarak Kasımı kaçırmıştı. Fakat neticede II. Murada mağlûp olup Sinoba kaçmış, savaş sırasında başına vurulan bir sopa yüzünden sağır olmuş ve barış istemek zorunda kalmıştı. Kastamonu ve Bakırküre'nin kendisine bırakılmasına karşılık: Kürebakır hasılâtından bir kısmını Osmanlılara vergi olarak ödemeyi ve gerektiğinde seferlere yardımcı kuvvet göndermeyi kabul etmiş, ayrıca oğlu İbrahimin kızı Haticeyi (şehzade Orhan'ın annesi) II. Murada vermişti (1424).

İsfendiyar Beyden sonra yerine oğlu İbrahim geçmiş ve onun 1443 te ölümü üzerine de İsmail Bey tahta çıkmıştı. Bu sırada ağabeyi ile arası açılan Kızıl Ahmed, Osmanlılara sığınarak Fatih Mehmedi İsmail Bey aleyhine kışkırtmağa başlamıştı. Esasen C. beyliğini ortadan kaldırmaya karar vermiş olan Fatih, Trabzon seferi sırasında, İsmail Beye mektup yazarak, bu sefer için yardımcı kuvvet göndermesini ve Sinop limanına gelecek Osmanlı donanmasının ihtiyaçlarını karşılamasını bildirmişti. Bunun üzerine İsmail, oğlu Hasana bir miktar kuvvet verip hediyelerle Ankaraya, padişahın ordugâhına göndermişti. Fakat Fatih Mehmet, Hasanı hapsettirmiş ve Kızıl Ahmed Beye Bolu sancağını vererek onu Mahmud Paşa ile birlikte Kastamonu üzerine göndermişti. İsmail Bey önce Kastamonudan Sinoba kaçmış, fakat Osmanlı donanmasının da limana girdiğini görünce şehirden çıkıp teslim olmak zorunda kalmıştı (1461). Fatih, İsmail Beye hürmet göstermiş ve Bursa civarında Yenişehir, İnegöl ve Yarhisarı kendisine tımar olarak tâyin edip, C. arazisini Kızıl Ahmede vermiş, bununla beraber, onu da yanında sefere götürmüştü.

Trabzonun zaptından sonra Fatih, Kızıl Ahmedi Mora sancağına tâyin ederek C. beyliğine tamamiyle son vermiş ve buraları Osmanlı ülkelerine katmıştı (1461) Bu durumdan memnun olmıyan Kızıl Ahmed, Moraya gitmiyerek önce Karamana ve oradan da Uzun Hasanın yanına kaçmıştı. Bunun üzerine Fatih İsmail Beyi Bursa civarından Filibeye nakletmiş ve İsmail, 1479 da orada ölmüştür. Kızıl Ahmede gelince, Fatihin ölümüne kadar Akkoyunlu sarayında kalmış, II. Bayezid zamanında tekrar İstanbula gelmiş ve Bolu sancakbeyliğine tâyin edilmiştir. Bunun oğlu Mehmed, II. Bayezidin kızlarından biri ile evlenmiş ve ondan sonra bu aileden gelenler Osmanlı hizmetinde vazife görmüşlerdir. Bunlardan Şemsi Ahmed Paşa, III. Murad üzerinde büyük bir nüfuza sahip olup 1580 de ölmüştür. Onun, C. sülâlesini Halid b. Velid (b. bk.) e çıkaran şeceresi uydurma olup hiçbir esasa dayanmamaktadır.

Anadolu beylikleri içerisinde, Karamanoğulları beyliğinden sonra en uzun ömürlüsü C. sülâlesi olup, saltanatları 169 yıl sürmüştür.

CANDELA [*kandela*] (kısaltması: *cd*), 1940 tan beri kullanılan ışık birimi. Bu birimin 60 katı gücünde olan bir ışık, ergimekte olan plâtin derecesinde (2 042,5° kelvin) ısıtılmış bir siyah cism (bk. SİYAH CİSİM) in 1 cm^2 büyüklüğündeki deliği ile gösterilir. Milletlerarası bir ışık ölçüsü olarak kullanılan C. ya, ilk zamanlar Almanyada Hefner mumundan ayırdetmek için «yeni mum» (Neue Kerze) adı verilmiştir. Bk. FOTOMETRİ.

CANDID, CANDIDO [*kandid, kandido*] (1574 e kadar taşıdığı ad: **de Wit, de Witte**), **Peter** (1548 - 1628), Holândalı ressam. Brugge'de doğmuş, Münihte ölmüştür. C., Floransada Vasari'nin yanında çalışmış ve 1568 de Münihte saray ressamı olmuştur. Orada yaptığı kilise sunağı resimleri manierist üslûbundadır. Münihteki saraylar ile Schleissheim sarayı için dekoratif freskolar yapmıştır (Münihtekiler harap bir vaziyettedir). C., ayrıca halılar için realist örnekler de çizmiştir.

CANDLE [*kandl*] (kısaltması: *cdl*, milletlerarası mum da denilir), vaktiyle Amerika, İngiltere ve Fransada kullanılan ışık gücü birimi. Bu birim bizim kömür telli akkor lâmbalar vasıtasiyle gösterilir ve nâzım (normal) olarak devlet müesseselerinde muhafaza edilip çok seyrek kullanılırdı. Bu ışık gücü biriminin *candela* ve *Hefner - mumuna* çevrilmesi, ışık kaynağının rengine göre çeşitli faktörlere bağlıdır. Gazla doldurulmuş akkor lâmbalarda (renk harareti 2 600° kelvin) 1 cdl = 1,17, Hefner mumu = 1,075 candeladır. Bk. CANDELA, HEFNER MUMU.

CANDLER [*kandlır*], **Asa Griggs** (1851 - 1929), Amerikan içki imalâtçısı. Georgia'da Villa Rica yakınlarında doğmuştur. Koka - kola formülünü geliştirmekle tanınmıştır. Bu formül, onun kurduğu alkolsüz içkiler müessesesinin çekirdeğini teşkil etmiştir. C., Metodist kiliseye mensup rahip Warren Akin C. in kardeşidir. Hususi şekilde tıp tahsil ederken eczacılığa geçmiş ve sonradan kendi namına toptan ilâç satış firmasını kurduğu Atlanta (Georgia) da 1873 te yerleşmiştir. 1887 de koka - kola formülünü satın alarak birtakım yenilikler yapmış ve koka - kola imalâtı yapmak için 1890 da ilâç işlerini bırakmıştır. Firmasını 1919 da 25 milyon dolar karşılığında satmıştır. Emory üniversitesine bağışları yedi milyon dolara ulaşmıştır.

CANDOLLE [*kãdol*], **Alphonse De** (1806 - 1893), İsviçreli botanikçi. Botanikçi Augustin Pyrame de C. un oğludur. Pariste doğmuş, Cenevrede ölmüştür. Cenevre üniversitesi botanik profesörü olarak babasının yerine geçmiş, onun bitiremediği *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* (Bitki âleminin tabiî sistemine giriş) başlıklı eserini devam ettirmiş (1824 - 1874) ve bunu dikotiledonlar bahsinde kestikten sonra, esere *Monographiae phanerogamarum* (Fanerogamlar hakkında monografyalar, 1878 - 1883) adlı bir ek yazmıştır. Başlıca çalışmaları *Géographie botanique raisonnée* (Muhakemeli botanik coğrafyası) [1855] ve *Origine des Plantes cultivées* (Yetiştirilen bitkilerin menşei) [1883] başlıklı eserlerinde toplanmıştır. Nihayet, *Lois de la nomenclature botanique* (Botanik terminolojisinin kanunları) başlıklı eserinde bu kanunları formüle etmeğe koyulmuştur. 1851 de kendisine Enstitü muhabir üyesi pâyesi verilmiştir.

CANDOLLE [*kãdol*], **Augustin Pyrame De** (1778-1841), İsviçreli botanikçi. Cenevrede doğmuş ve orada ölmüştür. XVI. yüzyılda Cenevrede yerleşmiş olan Provence'lı asîl bir Protestan aileye mensuptur. Cenevrenin Fransaya katılmasından sonra C. Parise gelmiştir: 1804 te *Sur les propriétés médicinales des plantes* (Bitkilerin tıbbî hususiyetleri

hakkında) adlı meşhur bir tezle tıp doktoru unvanını almıştır. Botanikteki bilgisi C. u Desfontaines'e, sonra Cuvier'ye ve Lamarck'a yaklaştırmıştır. Lamarck, *Flore Française* (Fransa bitki âlemi) adlı eserin üçüncü tabını C. a tevdi etmiştir; C. bundan yepyeni bir eser meydana getirmiştir. *Rapports sur ses voyages botaniques et agronomiques* (Botanik ve agronomik seyahatler üzerine raporlar) [1813] adlı eseri, Fransanın botanik ve ziraat coğrafyası için noksansız bir etüttür. Montpellier'de botanik profesörü olan C. (1808), organik teşekkülün plân birliği üzerine dayanan ve Jussien tarafından ortaya konulan tabiî metot prensiplerinin muzafferiyetini sağlamıştır ve bütün çalışmasının esas kısmı olarak gördüğü *Théorie élémentaire de la botanique* (Botanik teorisi esasları) [1813] adlı eserini yayımlamıştır. Cenevreye dönünce doğduğu şehirde vatandaşları tarafından büyük bir hararetle karşılanmıştır, onlar kendisine bir tabiî tarih kürsüsü ile bir botanik bahçesi kurmuşlardır. O zaman (1817) *Système naturel des vegêtaux* (Bitkilerin tabiî sistemi) adlı eserin birinci cildini çıkarmıştır. Bu eser ikinci ciltden itibaren *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* (Bitki âleminin tabiî sistemine giriş) adı ile yeni bir eser şeklini almıştır. Yarım kalan bu eserin botaniğe ait incelemelerin gelişmesi üzerinde tesiri büyük olmuştur ve bu yüzden, Cenevre birçok seneler botaniğin merkezi olmuştur. C. 1810 da Enstitü muhabir üyesi olmuştur.

A. DE CANDOLLE

CANDOLLE [*kãdol*], **Casimir De** (1836 - 1925), İsviçreli botanikçi. Alphonse de C. un oğludur. Cenevrede doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Piperaceae familyası hakkında önemli incelemeler yayımlamış, babası ile birlikte *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* (Bitki âleminin tabiî sistemine giriş) in yayımlanmasına devam etmiştir.

CANDRAGUPTA: bk. ÇANDRAGUPTA (Chandragupta).

CANDU, Güney Afrikadaki Bantu dil ailesinin batı kolunun Nehir Sahili grupundan bir dil. Grupun Ngiri alt - bölümüne giren C., Belçika Kongosunun kuzey kısmında, Kongo nehri kavsinin kuzeyinde konuşulur. Ailenin en kuzeyde konuşulan üyelerinden biridir. Bk. BANTU DİLLERİ.

CANELİDZE [Rus. imlâsı: Djanelidze], **Yustin Yulianoviç** (doğ. 1883), Sovyetler Birliğinde Gürcü asıllı cerrah. Kafkasyada Samtredı'da doğmuştur. Kızıl filonun başcerrahı olmuş, kırık ve çıkıklar üzerinde araştırmalar yapmış ve yeni tedavi usulleri bulmuştur. 1912 yılında Rusyada ilk defa kalbde açılmış bir yarayı dikişle kapatmaya muvaffak olmuştur. Ayrıca kalb, akciğer ve damar cerrahisi üzerinde araştırmalar yapmış ve yanıklar için yeni bir tedavi usulü bulmuştur (1938).

CANELLACEAE (Bot.): bk. TARÇINGİLLER.

CANELONES [*kanelones*]: 1. Güney Amerikada Uruguay devleti topraklarında departman. Yüzölçümü 4 752 km², nüfusu 199 000 (1941) dir. Hayvancılık ve tahıl ekimi önemli yer tutar.

2. Aynı addaki departmanın merkezi. Şu isimleri de taşır: Guadelupe, Villa de Canelones. Ana demiryolu boyunda ve kıyı yakınında bulunan C., hayvan ürünleri pazarıdır. Bölge, canlı hayvan ve hububat yetiştirir. Nüfusu 5 000 i bulmaz.

CANES VENATICI (Lat. = av köpekleri), Kuzey gök yarım küresinde bir takımyıldız. Takımın en parlak yıldızına İngiliz astronomu Flamsteed, İngiltere kıralı II. Charles şerefine, «Cor Caroli» (Charles'in yüreği) adını vermiştir. Bu grup, en güzel spiral nebula (helezoni bulutsu) lardan birini ihtiva eder.

CANES VENATICI (Mount Wilson rasathanesinden çekilen resim)

CAÑETE [*kanyete*]: 1. Ortabatı Peru'da aşağıyukarı 161 km uzunluğunda bir ırmak. Güneyden batıya doğru akar ve Lima'nın 129 km güneyinde Büyük Okyanusa dökülür.

2. Peru'da Cañete ırmağının denize döküldüğü yerde bir kasaba. Nüfusu 5 000 e yakındır.

CANEVA [*kaneva*], **Carlo** (1845 - 1922), İtalyan generali. Udine'de doğmuş, Romada ölmüştür. 1863 te Avusturya ordusuna katılmış ve 1866 da bu ordu ile beraber Prusyaya karşı harbetmiştir. 1867 den itibaren İtalyan ordusunda vazife alarak 1896 da Habeşistan seferine katılmış; 8 Ekim 1911 de Trablustaki İtalyan kuvvetlerinin başkumandanı olmuş ve askerî harekâtı Ağustos 1912 ye kadar idare etmiş ise de, Türklerin elinde bulunan kıyı mevzilerini zaptedememiştir. 1912 de emekliye ayrılmış ve senatör tâyin edilmiştir. Birinci Dünya Harbinde, Cadorna hakkında tahkikat yapmakla görevli komisyonun reisi olarak önemli bir rol oynamıştır.

CANEVARI [*kanevari*], **Demetrio** (1559 - 1626), İtalyan hekimi ve kitapseveri. Cenovada doğmuş, Romada ölmüştür. C. adı altında ve üzerinde Appollon madalyonu bulunan, 1540 ta meydana gelen Rönesans üslûbu ile yapılmış kitap ciltleri, hakikatte C. için değil, Kardinal Alexander'in emri üzerine yapılmıştır.

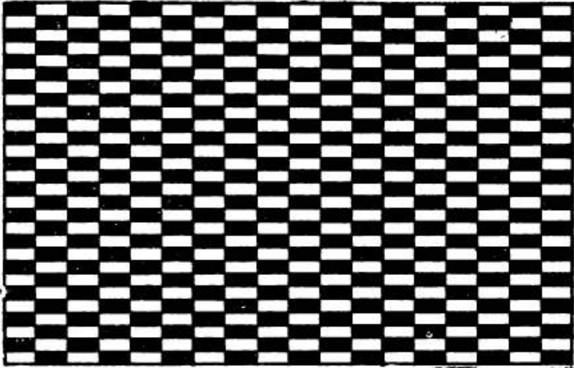
CANEVARO [*kanevaro*], **Felice Napoleone, Kont** (1838 - 1926), İtalyan amirali ve devlet adamı. Lima (Peru) da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Ailesi, Cenova vilâyetinde Chiavari şehrinin civarındaki Zoagli'dendir. 1855 te Cenova bahriye okulundan çıkan C., 1859 ve 1866 millî seferlerine katılarak 1893 te amiral olmuştur. 1897 de Girit sularındaki milletlerarası donanmaya kumanda ediyordu. 1872 de Cenova milletvekili olan C., 1896 da senatör olmuş ve Pelloux kabinesinde (Haziran 1898 - Mayıs 1899) önce bahriye, sonra hariciye nazırı olmuştur.

CANEY [*kanei*], **EL**, Cuba adasında, Santiago de Cuba'nın aşağı yukarı 4 827 m kuzeydoğusunda bir köy. 1898 İspanyol - Amerikan Harbinde, Amerikalılar tarafından Cuba'ya çıkarılan ordu burada katî bir zafer kazanmıştır. «El C. Taarruzu» denilen bu askerî harekât şöyle cereyan etmiştir: El C. i ve buna yakın San Juan tepesini işgal eden İspanyol kuvvetlerine karşı, Amerikan generali H. W. Lawton'un

kumandasındaki kuvvetler, 1 Temmuz 1898 de hep birden taarruza geçmiş ve köyü ele geçirerek Santiago yolunu açmıştır. Bu başarı için El C. köyünde bir zafer anıtı dikilmiştir.

CANFEDA KADIN, Osmanlı hükümdarı III. Murat zamanında sarayın harem dairesinin kethüdası olan kadın. C. K. III. Murat üzerinde büyük tesirleri bulunan dört kadından biridir (ötekiler: Valide Nurbânû Sultan, hemşiresi Ismihan Sultan, zevcesi Safiye Sultan yahut Venedikli Bafo). Önceleri eski saraydaki cariyeleri terbiye ederken Valide Nurbânû Sultan tarafından hükümdara tavsiye edilerek yeni saraya alınan C. K., burada da padişaha takdim edilecek cariyeleri hazırladığından ve esasen çok dirayetli bir kadın olduğundan az zamanda büyük bir nüfuz kazanmıştı. Yeni saraydaki kırk haseki ile cariye ve gözdelerin idaresi C. K. a bırakılmıştı. Nurbânûnun ölümünden sonra C. K. nın nüfuzu saray içinde ve hükümet işlerinde daha çok hissedilmiştir. III. Muradın ölümünden sonra C. K. a maaş bağlanmış ve eski saraya çekilen C. K. kendini hayır işlerine vermiştir. C. K. Çukurbostanda bir cami, Saraçhanebaşında bir çeşme, Akbaba iskelesinde yine bir cami yaptırmıştır. Osmanlı tarihçileri C. K. ın hayırseverliğini ve hükümdarı fena işlerden men ettiğini bildirmektedir.

CANFES (Fars. *canfes* < *can efza* = hafif, parlak deriden başlık), bir nevi şanjan (changeant) lı atkı ve çözgüsü ipekli kumaş C., dıba nev'inden, fakat daha ince ipektendir. Bugünkü taftalara benzerse de, daha sâf ve üstün kalitededir. Hususiyeti de yıkandığı zaman parlaklığını ve kendine has olan sertliğini kaybetmemesidir. Bu itibarla Osmanlı saraylarında, bilhassa kadın giyiminde önemli bir yeri vardı. Ortazamanda ilk defa bukalemun kıllariyle dokunmuş, daha sonraları ipek ipliklerle aynı netice alınmıştır.

Canfesin dokunuşu: atkı ve çözgüleri

C. kumaşlarının çözgü iplikleri muhtelif katlarda bükümsüz olduğundan atkılardan daima daha kalındır. Enine geniş ve boyuna dar bir manzara gösterir Santimetre karede 30 dike mukabil, 45 geçme vardır. Gayet ince bir kumaş olmasına rağmen atkıların seyrek atılması neticesinde satıhta hâsıl olan aralıklardan ayrı renkte çözgülerin de görünmesi temin edilmiş olup kumaş sathında şanjan meydana gelmesi sağlanır. C. den kadın peşli entarileri, kadın cepkenleri ve nadir olarak erkek mintanları, ayrıca kıymetli eşyaların muhafaza edildiği bohçalar yapılırdı. 15 ten fazla rengi bulunan İstanbul ve Bursa C. leri tanınmıştır. «Yanardöner», «kumrugöğsü» adı verilenler makbul tutulurdu.

Canfesten kadın elbisesi (Uşak kıyafeti)

CANFIELD, Dorothy: bk. FISHER, Dorothy Canfield.

CANFRANC [*kãfrañ*], Paris-Madrid demiryolu boyunda, Pirenelerde bir tünel. Uzunluğu 7 875 m dir. Bu tünel, Fransanın Béarn bölgesiyle İspanyanın Aragón eyaletini birleştirir.

CANG (Alm. Dschang), eski Alman müstemlekesi Kamerun'da bir merkez. 1920 den beri Fransız manda ve vesayetindedir. C., denizden 1 400 m yükseklikte, verimli ve bakımlı bir arazi üzerinde kurulmuştur, nüfus yoğunluğu yüksektir. Bir ziraat okulu ile bir hayvan bakım ve yetiştirme istasyonu vardır.

CANGA (Cangı-tav = Yeni dağ), orta Kafkas silsilesinin en yüksek dağlarından biri. Gürcüstan ile Kabardı Muhtar Cumhuriyeti arasındaki hudut boyunda olup yüksekliği 5 049 m dir. C. nın yanıbaşında Kafkas dağlarının en büyük buzulları (Bezingi v. b) bulunmaktadır.

Canfesten kadın elbisesi (Kütahya kıyafeti)

CANGADERYA, Sırderya (Seyhun) ırmağının eski yatağı. Türkistan (Yese) şehri ile Kızılordu (eski Akmeçit) arasındaki Cülek istasyonu civarından başlıyan bu eski yatak ile Sırderya XVI. yüzyıla kadar güneybatı ve batıya doğru akıp Amuderya ile birleşiyordu. Sonra yatağını değiştirip Aral gölüne döküldü. Bu eski yatağa Kazaklar C., Özbekler Yengiderya derler.

CANGAL: bk. CENGEL (Jungle).

CANGALÎ (İng. Jāṅgalī), Arya veya Hint-İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint tabakasından olan Lahnda veya Batı Pencabî (Pañjābī) dilinin bir lehçesi. Güney lehçeleri grupunun (Mūltānī, Bhāwalpurī Hindkī v. b.) kuzeydoğu bölümünden olup, Pakistan Cumhuriyetinin batı kısmında, Pencap vilâyetinin Multan bölümünde, Şorkot (Shorkot) - Pacca Anna - Lyallpur kesiminde konuşulur. Doğu ve batısını çeviren bölgelerde Catkî (Jatkī) lehçesi konuşulur. Bk. LAHNDA, ve HİNDİSTAN, Dil.

CANGE veya CONGE (Etnog.): bk. DİNKA.

CANGE, Charles du Fresne, Sieur du: bk. DU CANGE, Charles du Fresne, Sieur.

CANGGALÎ İng. Janggalī). Çin Tibet dillerinin Tibet-Birman koluna bağlı Tibet-Himalaya bölümünden «sınır dilleri» denilen grupa giren bir dil. Grupun «pronominalize» denilen Himalaya alt-bölümündendir. Bu diller, fiilin gövdesine ön-ek veya son-ek halinde şahıs zamirleri soktukları için, «pronominalize» (pronominalisé) denilmektedir. C. dili. Bunān, Kanauri Kanāchī, Manchātī, Chamba-lāhulī v. b. dillerle birlikte alt-bölümün Keşmir ile Nepal arasında konuşulan (100 000 kişi) Almora kümesine dahildir (öbür küme: Nepal'in doğusundaki Kirāntī kümesi; 200 000 kişi). C., Nepal'in kuzeybatı köşesinde, aynı kümeden olan Byāngsī, Darmiyā ve Chaudāngsī dillerinin güneyinde konuşulur. Bk. PRONOMİNALİZE DİLLER.

CANGI-COL (Yeni yol), Sovyetler Birliğine dahil Kırgızistan Cumhuriyetinde, Calal-Abad eyaletinde Cangı-Col bölgesinin merkezi olan kasaba. Taşkömür istasyonundan 50 km uzaktadır. Dağlık yaylalardaki otlaklarda hayvancılık, bazı yerlerde de sulama ile çiftçilik yapılır.

CANGIKENT (Yengikent), Sırderya ırmağının Aral denizine döküldüğü yere yakın ve Kazalı şehrine aşağı yukarı 28 km uzaklıkta bir şehir harabesi. Tuğladan yapılmış kuleler, camiler ve başka yapıların kalıntıları bulunmaktadır. Moğol istilâsı zamanında Coci'nin kumanda ettiği Moğol ordusu tarafından tahribedilmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu harabe İslâm coğrafyacı ve tarihçilerinde «El-Karyetü'l-Hâdise», «Deh-i Nev» denilen ve Türkçe adı «Yangkent» (> Cangıkent) olan Oğuz şehrine aittir. X. yüzyılın başlarında bu şehir Oğuz yabgusu (meliki) nun hükümet merkezi idi. Bu yabgu henüz Müslüman değildi ve idaresindeki Oğuz boyları da Müslüman olmamışlardı. Yabgu, aşağı Sırderyada İslâmlığı kabul eden Türklerden haraç alırdı. Selçuk Sübaşı bu yabguya karşı ayaklandı ve Müslüman olarak bir İslâm şehri olan Cend (b. bk.) e gelip Müslümanları yabgu'ya haraç vermekten kurtardı. Reşideddin'in tesbit ettiği Oğuz destanına göre Gün Hanın veziri ve hekim müşaviri Irkıl Hoca buralı idi ve Yangıkent şehrini idare ediyordu. X.-XI. yüzyıllarda burası Müslümanlarla Müslüman olmıyan göçebe halkın alışveriş ettikleri önemli ticaret merkezi idi.

CANHOCA (1780-1860), Rusların Türkistanı istilâlarına karşı bütün ömrü boyunca mücadele eden Türkistan millî istiklâl kahramanlarından biri. Kazakların Çikli boyuna mensup idi. Çikli boyunun işgal ettiği sahada, Ruslar Türkistan istilâsı için üs olarak kaleler kurmaya başladılar. Ruslara karşı harb ilân eden Ortayüz sultanlarından Kinesarı (bk.) C. nın damadı idi. C. Küçükyüz Kazaklarının da Kinesarı'ya yardımlarını temin etmeye muvaffak oldu. Hazar ve Aral denizlerinin kuzey sahralarında Ruslarla 12 yıl çarpıştı. 1847 yılında Kinesarı Sultanın ölümünden sonra Ruslarla anlaşmaya mecbur oldu. Aynı yılın temmuz ayında C. nın arazisinde Ruslar, Rayım kalesini inşa ettiler ve Kazakları inşaat işlerinde köle gibi kullandılar. C. nın Ruslarla anlaşması, 1847-1851 yılları arasında Rusların Aşağı Sırderya boylarında kuvvetlenmesine sebeboldu. Nihayet Rusların asıl maksatlarının millet için bir felâket olduğunu anlıyarak 1851 yılında tekrar isyan etti. Tam 10 yıl Rusları Aşağı Sırderyada uğraştırdı. 1860 yılında Rus ordusunda hizmet eden İlkey Sultanın kumanda ettiği müfreze tarafından esir edilerek öldürüldü. C. nın kahramanlığını terennüm eden destanda, İlkey, C. yı yakaladıktan sonra süngüsü ile yukarı kaldırmış ve: «Şimdi nasılsın, batır?» demiş, C. «Şimdi de senden yüksekteyim» diye cevap vermiş olduğu kaydedilmektedir.

CANIBEK (1342-1357), Altın Ordu-Kıpçak hanlarından. Çingizin torunu Batu Hanın soyundan Mehmet Özbek (b. bk.) Hanın ikinci oğludur. Babası öldükten sonra, yerine geçen kardeşi Tınıbek Hanı öldürüp yerine geçmiştir. İslâm ve Rus kaynaklarının verdikleri malûmata göre âdil bir hükümdardı. İranda hâkim olan Eşref b. Temürtaş b. Çoban'ın mezaliminden kaçan Rum, Irak, Azerbaycan bilgin ve eşref zümresi, Altın Orduya gelmişler, C. Hana sığınmışlardı. Bunlar C. Hanı Eşref üzerine sefere teşvik ediyorlardı. Bunlardan bilhassa Mevlana-Muhyi'd-din Berdaî camilerde va'zederken Eşrefin mezalimini anlatıyor, halkı ağlatıyordu. Ona göre İran, kurtarıcı olarak C. Hanı bekliyordu. C. bu siyasi durumdan faydalanarak Eşrefe karşı sefere çıktı; ordusu çok muntazam ve disiplinli idi. Eşref'ten mukavemet görmeden Tebrizi ve bütün Azerbaycanı ele geçirdi. Bir müddet sonra Eşref kendi adamlarının eliyle C. Hana teslim edildi. C. onu affetmek istedi ise de âlimler ve fakihler idam edilmesinde ısrar ettiler. Eşref idam edildi, kafası Tebrizde teşhir edildi. C. Han, oğlu Berdibek'i Azerbaycana han tâyin ederek Altın Orduya döndü. Az sonra hastalandı. Altın Ordunun en kudretli beylerinden Toğlubeg Azerbaycana adam gönderip Berdibek'i çağırdı. C. Han ölünce, yerine Berdibek geçti (1357-1359). Bir rivayete göre C., Berdibek ile Toğlubeg tarafından öldürülmüştür. C. devri, Altın Orduda İslâm dininin kesin olarak yerleştiği, Orta Asya ve Volga boylarında Türk edebî dilinin çok inkişaf ettiği devirdir. Onun ölümü ile Altın Ordu Devletinin yıkılış ve dağılış devri de başlamıştır.

CANIBEK, Sovyetler Birliğine dâhil Kazakistan Cumhuriyetinin Batı Kazakistan vilâyetinde önemli bir kasabadır, Astrahan-Saratov demiryolu üzerindedir.

CANİBEK GİRAY HAN, Canbek Giray (1568?-1636), Kırım hanı. I. Devlet Giray (1551-1557) ın torunu ve Şakay Mübarek Giray'ın oğludur. Doğum tarihi kesin olarak belli değilse de, hicrî takvim hesabiyle «70» yaşında öldüğüne göre, 1568 de doğmuş olduğu kabul edilebilir. Babası öldüğü zaman henüz çocuk bulunduğundan, amcaları I. Feth Giray (1596) ve I. Selâmet Giray (1608-1610) tarafından yetiştirilmiştir. Selâmet Giray'ın son zamanlarında, veliahtlik makamı olan Kalgay (b. bk.) lığa getirilmiş ve onun 1610 da ölümü üzerine de, Osmanlı padişahı I. Ahmet tarafından hanlığa tâyin edilmişti.

C. G. H. ın bu birinci hanlığı 13 yıl sürmüştü (1610-1623). Saltanatının ilk zamanlarında, tahta hak iddia eden amcazadeleri Mehmed Giray (III. Mehmed Giray, b. bk.)

ve onun kardeşi Şahin Giray'la savaşmış, Akkerman civarında onları yenerek kaçırmıştı. Bundan sonra kardeşi Devlet Giray'ı (Kalgay) Lehistan üzerine göndermişse de, bu sefer başarısızlıkla sona ermişti. Ayrıca kendisi de Osmanlı ordusiyle birlikte İran ve Lehistan seferlerine katılmıştı: 1617 de Sadrazam Halil Paşa İran seferine serdar tâyin edildiği zaman, C. G. H., I. Ahmedin emriyle 40 000 kişilik bir kuvvetle Kefe'den Gürcüstana geçmiş ve Nahcivan taraflarına akın etmişti. Bundan sonra Diyarbakırda bulunan sadrazamın yanına gitmiş, hizmetine karşılık kendisine kıymetli hediyeler verilmişti. Ertesi yıl, Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Serav savaşına katılmış ve kendi kuvvetlerinin bozulmasına rağmen savaş meydanından ayrılmıyarak büyük bir kahramanlık göstermişti. C. G. H., II. Osmanın 1622 Hotin seferine de 50 000 kişilik bir kuvvetle katılmıştı. Bununla beraber, I. Mustafanın cülûsundan sonra, 1623 te hanlıktan azledilmiş ve kendisine Çirmen sancağı verilerek Rodosta oturmağa memur edilmiş, hanlığa da Mehmed Giray getirilmişti.

III. Mehmed Giray, çok geçmeden Osmanlı Devletine karşı kötü durum aldığından, 1624 te C. G. H., ikinci defa hanlığa getirilerek emrine verilen bir kuvvetle Kefe'ye gönderilmişti. Fakat, Mehmed Giray, kardeşi Şahin Giray'la birlikte C. G. H. ın Kırım topraklarına girmesine karşı koymuş, hattâ gönderilen Osmanlı kuvvetleriyle savaşa girişerek onları bozmuştu. Bu durum karşısında, ister istemez Mehmed Giray hanlıkta bırakılmış ve C. G. H. geriye dönmüştü. Onun gerçekleşmiyen bu ikinci hanlığı ancak 4 ay devam etmişti.

Mehmed Giray muhalefete devam ettiğinden, 1628 de C. G. H. üçüncü defa olarak Kırım hanlığına getirilmiş ve kardeşi Devlet Giray'a da kalgaylık verilmişti. C. G. H., 100 gemilik bir donanma ile Kefe'ye gönderildiği gibi karadan da Kırım üzerine asker yollanmıştı. Bu durum karşısında Mehmed Giray, artık dayanamıyarak kaçmış ve C. G. H. da Kırım tahtını ele geçirmişti. Her ne kadar Mehmed Giray, bundan sonra da Kazakların yardımiyle C. G. H. üzerine saldırmışsa da, yapılan savaşta yenilerek öldürülmüştü. C. G. H. ın bu üçüncü ve son saltanatı 7 yıl sürmüştü. IV. Muradın Revan seferine katılması emredildiği zaman, yaşlılığını ve memleket içinde karışıklık bulunduğunu ileri sürerek bundan çekinince, 1635 yılı başlarında azledilerek gene Rodos'a sürülmüştü. C. G. H. 1636 da orada ölmüş ve Murad Reis mezarlığına gömülmüştür.

CÂNİB - İ BÜZÜRG, Osmanlı Devletinde Tersane-i Âmire kâtibine verilen ad. Kâtib - i Büzürg diye de anılan C. B., Tersane eminliğinde muhasebe işlerine bakar, gelir ve gider hesaplarını tutardı.

CANICATTI [*kanikatti*], Sicilya adasında, Agrigento vilâyetinde bir şehir. Naro nehrine hâkim bir mevkide bulunan C., Agrigento'nun doğusundadır. Buğday, şarap ve zeytin çıkaran bir bölgenin ortasındadır. Kükürt ocakları vardır; ayrıca madencilik, gıda maddeleri ve inşaat malzemesi endüstrileri kurulmuştur. Havalinin nüfusu 29 680 (1936); şehrin nüfusu ise 28 275 (1936) tir.

CANICHANA [*kaniçana*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Tek temsilcisi olan C. veya Canesi dili, eskiden Bolivyada Mamoré nehrinin kıyılarında konuşulurdu. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CANICULA (Ast.): bk. EYYAMI BAHUR.

CANICULUS (Ast.): bk. SIRIUS.

CANIDAE (Zoo.): bk. KÖPEKGİLLER.

CANIGOU [*kanigu*], Pirenelerin doğu kısmında, Pyrénées Orientales departmanının güneyinde, 2785 m yüksekliğinde bir tepe. Perpignan şehrinin takr. 32 km güneybatısındadır. Vernet - les - Bains ovasının üzerinde yükselen bu dağ, gerek yamaçları boyunca biribirini takibeden vejetasyon katlariyle, gerek zengin demir ve manganez ocaklariyle tanınır. Yamaçlarında Saint - Martin du Canigou manastırının harabeleri vardır.

CANİK (bir etimolojiye göre, sürülerin kışın barındıkları yerler, kışlak anlamına gelir), Kuzey Anadolunun orta bölümünde eski bir vilâyet adı. C. adı, Karadeniz kıyısında yaklaşık olarak Yeşilırmak ile Kızılırmak boyunu içine alan ve güneyde Yeşilırmak yayına kadar uzanan yönetim bölümüne verilmişti. Bir yönetim bölümü olarak C. önce Sıvas eyaletine, sonra Trabzona bağlanmış olan bir sancağın adı olmuş, XX. yüzyıl başında merkezi Samsun olan sancağa ad olmuş, Cumhuriyetin kurulmasından az önce, bu sancak müstakil mutasarrıflık şekline girmiş, Cumhuriyet devrinde bir vilâyet haline getirilerek adı Samsuna çevrilmiştir. Bugün C., bu yönetim bölümündeki dağlara verilen coğrafi bir ad olmuştur (bk. CANİK DAĞLARI).

Tarih: C. adının hangi menşeden geldiği ve ne zamandan itibaren kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Anadolu Selçukluları devrinde bölgenin bu adla anıldığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu Devletinin parçalanması sırasında, «Canik beyleri» denilen ve türlü ailelerden gelen birtakım beyler burada hâkimiyeti ellerine almışlardı. Sonradan bölgenin batı kısmını teşkil eden Kastamonu havalisi Candaroğulları (b. bk.) nın eline geçmiş ve 1398 de Yıldırım Bayezid bu beylerin çoğunu yerlerinde bırakarak burayı Osmanlı topraklarına katmıştı. Ankara savaşından sonraki karışıklıktan faydalanan yerli beyler, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak tekrar kendi başlarına hareket etmeye başlamışlarsa da, Çelebi Mehmet bunlardan bir kısmını ortadan kaldırmıştı. Nihayet II. Murat zamanında Lala Yörgüç Paşa, burada hüküm süren Alparslan ve Kızıl - Koca oğulları beyliklerine son vererek C. bölgesini tamamiyle Osmanlı ülkelerine katmıştı (1427).

Osmanlı idaresi devrinde C., Samsun ve dolaylarından müteşekkil bir sancak (liva) sayılarak, merkezi Sivas olan Rum Eyaletine bağlanmıştı. Sancak merkezi Samsun olup, dağlar arasında Karayaylaği civarında bulunan bir köy topluluğuna da C. (nefs - i Canik) adı veriliyordu. XVII. yüzyıldan sonra C. sancağı, Rum Eyaletinden ayrılarak Trabzon Eyaletine bağlanmıştı. XIX. yüzyıl sonlarında, merkez kaza olan Samsundan başka, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazaları da bu sancağa bağlı idi. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarına kadar sürmüş, bir ara sancak, müstakil mutasarrıflıklara ayrılmış ve nihayet, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra sancak idaresine son verilerek vilâyet haline getirilmiş ve «Samsun vilâyeti» adını almıştır.

CANİK DAĞLARI, Türkiyenin Karadeniz bölgesinde, Kızılırmağın aşağı kesimiyle Ordu yakınındaki Melet çayı arasında uzanan dağlara verilen ad. Bu ad, 1941 deki Birinci Coğrafya Kongresince de kabul edilmiştir.

C. D., 1 500 - 2 000 m yüksekliğinde, üstleri düz yahut hafif dalgalı, orta derecede yüksek dağ sıralarıdır. Bu dağların güneyinde Kelkit çukurluğu, kuzeyinde Karadeniz uzanır. Birbirine paralel giden ve Karadenize dökülen birçok dere ve çaylar, C. D. nı derin bir şekilde yarmıştır. C. D. nın çok yeri kıvrımlı - kırıklı kretase tortul tabakalariyle yine bu devre ait volkanik kültelerden ve Eosen kültelerinden meydana gelmiştir.

C. D. nın iklimi, oldukça mutedil ve bol yağışlıdır. Kızılırmak boyu ile Terme arasındaki bölümünde yıllık yağış tutarı 750 - 1 000 mm yi bulur, bunun doğusunda kalan kısmında ise bu miktar 1 000 - 1 500 mm yi geçer.

Elverişli iklim ve toprak şartlarını kendinde toplamış bulunan C. D., sık orman bölgelerinden ise de, eskiden beri kalabalık nüfuslu olduğundan, bu ormanlar alçak bölümlerin çoğunda tarla ve bahçelere, yükseklerde de otlaklara bırakılmıştır. Dağın yüksek yerlerinde mısırın yerini patates alır. Daha yükseklerde de hayvan yetiştirme önemli yer tutar. C. D. nın halkı çiftçi olduğu kadar denizcidir. Kıyı boyunda balıkçılık (bu arada ırmak ağızlarında havyar istihsali) önemlidir. C. D. nın İç Anadoluya bakan taraflarında ise otluklar geniş yer tutar. Bu dağlık bölge ve çevresinde şehirler ve büyük kasabalar gelişmiştir: Samsun, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, Ordu. Kıyı boyundaki yerlerde yetiştirilen başlıca ürünler mısır, fındık, tütün, fasulyedir.

C. D. nda nüfus sıktır. Birçok yerlerinde 1 km^2 ye 50 - 100 kişi düşer. Alçaklardan yüksek yerlere doğru yavaş yavaş seyrekleşme olursa da, büsbütün nüfussuz yerler görülmez. Dağların Karadenize bakan geniş bölümünde köyler, dağınık evlerden meydana gelmiştir. Burada evlerin birbirinden yüzlerce metre aralıklı olduğu yerler çoktur.

CANIM HOCA, Mehmet Paşa (ölm. 1736), Osmanlı kaptanpaşası (amiral). Cezayirde doğmuş, Taif'te ölmüştür. Önceleri kalyon kaptanı olan C., bir savaşta Venediklilere esir düşmüş, yedi yıl Venedik gemilerinde forsa olarak çalıştırılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından fidyesi verilerek kurtarılan C., III. Ahmet devrinde kaptanpaşa olmuş, Mora kıyılarının düşmandan temizlenmesinde ve Benefşe, İstendil, Çuka adalarının alınmasında büyük fedekârlıkları görülmüştür. C. Korfu adasının muhasarasının kaldırılmasında yanlış hareket etmiş ve bazı kumandanlara çok ağır cezalar vermiş olduğundan azledilerek İstanbulda Yedikule zindanlarına hapsedilmiştir (1716). C., I. Mahmut devrinde tekrar kaptanpaşa olmuş, altı yıl sonra yine azledilmiştir. C., 1731 de üçüncü defa kaptanpaşa olmuş ve dört yıl sonra azledilerek Cidde eyaletine tâyin edilmiştir.

CANINA [*kanîna*], **Luigi** (1795 - 1856), İtalyan mimarı ve Eskiçağ araştırıcısı. Casale (Piemonte) de doğmuş, Floransada ölmüştür. Torino Sanat Akademisinde profesör olan C., 1818 den itibaren arkeolog ve mimar olarak Romada çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'architettura antica* (Eskiçağ mimarisi) [12 cilt, 2. bas. 1834-1844], *Gli edifizii di Roma antica* (Antik Romanın binaları) [6 cilt, 1846 - 1856], *La prima parte della Via Appia* (Appius yolunun birinci kısmı)[2 cilt, 1851 - 1853], *Descrizione dell'antico Tuscolo* (Antik Tusculum'un tasviri) [1841], *L'antica citta di Veji* (Antik Veii Şehri) [1847], *L'antica Etruria marittima* (Antik Sahil boyu Etruria'sı) [2 cilt, 1846 - 1851].

CANINIUS [*kanînius*], **Antonius** (ölm. 1567?), Fransız dilcisi ve Semitisti. Süryancanın ilk gramerini yazan Batılı dilcidir. Aynı zamanda, G. Postellus (1538) tan sonra, en eski poliglot müellifi sayılır. Bıraktığı eser şu başlığı taşır: *Institutiones linguae Syriacae, Assyriacae atque Thalmudicae, una cum Aethiopicae atque Arabicae collatione* (Süryani, Assur ve Talmud dillerinin öğretimi, Habeş ve Arap dilleri ile mukayeseli olarak)[Paris, 1554].

CANIS (Zoo.): bk. KÖPEK.

CANIS MAIOR (Ast.): bk. BÜYÜK KÖPEK.

CANIS MINOR (Ast.): bk. KÜÇÜK KÖPEK.

CANISIUS [*kanîzius*], **Petrus** [asıl adı: **Pieter De Hondt**] (1521 - 1597), Alman Jesuit din adamı. Nijmegen (Holânda) de doğmuş, Fribourg (Freiburg; İsviçre) da ölmüştür. 1543 yılında Jesuit tarikatına girmiş, Katolikliğin Almanyanın bazı bölgelerinde ve Polonyada yeniden yayılmasında hizmeti geçmiş ve 1556 yılında Almanyada Jesuitliğin ilk mahallî teşkilâtını kurmuştur. Sualli cevaplı tarzda Latince yazılmış *Summa doctrinae Christianae* (Hıristiyan doktrini elkitabı) adlı bir eseri vardır. C. 1869 yılında «aziz» ilân edilmiş ve bu durum 1925 yılında kilise tarafından tasdik olunmuştur.

CANİT, Selçuklular zamanında Canik'e verilen ad. Bk. CANİK.

CANITZ [*kanits*], **Friedrich Rudolf Ludwig von** (1654 - 1699), Prusyalı diplomat ve şair. Berlinde doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Tam salâhiyetli elçi sıfatiyle Ryswick'te sulh müzakerelerine katılmıştır. Kaside, hicviye ve mersiyeleri umumiyetle Latince ve Fransızcadaki bu çeşit manzumelerin birer taklidi şeklindedir.

CAN - İYİKTÜ (Cang - İyiktüü), Altayların Güney Çuy sıradağlarında yüksek bir doruktur. C. - İ., Altay Türkçesinde «büyük kutsal» demektir. Altaylıların kutlu saydıkları dağlardan biridir. 3 830 m yüksekliğindedir. Erimez karlarla örtülüdür. Kuzeydoğu yamacında uzunluğu 5 km olan buzul bulunur. Buna kâşif Yadrintsev'in adı verilmiştir. Bu buzuldan Çuy ırmağının bir kolu olan Akgöl ırmağı çıkar.

CANIZZARO [*kanitstsâro*], **Stanislao** (1826 - 1910), İtalyan kimyageri ve devlet adamı. Palermo'da doğmuş, Romada ölmüştür. Palermo ve Napolide öğrenim gördükten sonra Cenova, Palermo ve nihayet Romada kimya profesörlüğü yapmıştır. 1891 de Copley madalyası almıştır. 1860 ta, Cenovada bulunduğu bir zamanda Garibaldi'nin Bin'lerine katılmıştır. 1854 te, ilk olarak Avogadro'nun çalışmalarının önemiyle, atom ağırlıklariyle olan münasebetini sezerek bunun ilim dünyasınca kabulünü sağlamıştır. Organik kimyada da önemli çalışmaları vardır: benzil alkol ve benzoik asit yapmış; kendi adını taşıyan reaksiyonu (1881) bulmuş, organik ve anorganik kimyanın iki ayrı kimya değil, bir tek kimya olduğunu inandırıcı bir şekilde göstermiştir. Sicilyada ihtilâlci faaliyette bulunarak 1849 da Fransaya kaçmak zorunda kalmıştı. 1871 de senatör ve sonra senatonun ikinci reisi olmuştur.

CANJOBAL [*kanhowal*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Merkezî Amerika bölümünden olan Maya - Zoque [soke] ailesinin Maya - Quiche grupunun Mam altgrupundan bir dil. Guatemalada, Meksika sınırındaki San José Montenegro'dan San Juan Ixcoy ve Santa Cruz Barillas'a kadar uzanan bir arazide 40 000 kişi tarafından konuşulur.

Dilcilerce uzun zaman yanlış olarak Chuje dili ile bir sayılan C., birçok lehçelere ayrılır; bunlardan başlıcaları Solomeca ve Jacalteca lehçeleridir. Bk. MAYA-ZOQUE, ve MERKEZÎ AMERİKA DİLLERİ.

CANK (İng. Jhang), Pakistanda bir idare bölgesi. Pencab'ın kuzey ortasındaki Multan eyaletindedir. Yüzölçümü 8 674 km², nüfusu 821 631 (1941) dir. Başkenti Jhang-maghiana'dır. Celam (Jhelum) ile Çenab ırmakları bu bölgede birleşir.

CANK MAGİANA (İng. Jhang-maghiana), Jhang bölümünün başkenti. Batı Pencap'ta Pakistanın kuzeyinde, Çenab ırmağının sol kıyısına yakın bir mevkide Lahor'un 193 km güneybatısındadır. Nüfusu 50 051 (1941) dir. Hububat ve bez ticareti yapılır.

CANKALE (şehir harabesi): bk. CENDE.

CANKAR [*tsankar*], **Ivan** (1876-1918), Sloven yazarı. Vrhnika (Yugoslavya) da doğmuş, Ljubljana'da ölmüştür. Ljubljana'da orta tahsilini bitirdikten sonra Viyanada teknik üniversiteye yazılmış, fakat oradaki tahsilini bitirmemiştir. Bütün hayatı boyunca serseri bir şekilde yaşamıştır. *Erotika* (Aşka ait şeyler, 1899) adlı şiir külliyatı, Heine ile XIX. yüzyıl sonlarına ait Fransız şairlerinin tesirini gösterir. Memleketinde derin bir tesir ve infial uyandıran bu eserinden sonra *Vinjete* (Küçük resimler) [1899] başlıklı kısa hikâyeler ve *Jakob Ruda* (ad) [1900] başlıklı bir sosyal dram yayımlamıştır. Birinci Dünya Harbinin tesiriyle, C.ın sanatının başlıca elemanlarını teşkil eden hiciv ve paradoksa sembolizm de katılmıştır. Derin bir psikolog olan C., ahenkli ve zengin bir nesir yaratmış ve milletlerarası bir mevki kazanmıştır. Eserleri *Zbrani spisi* (Toplanmış eserler) adiyle 1925 te Ljubljana'da yayımlanmıştır.

CANKÖY, Kırımda Canköy bölgesinin merkezi olan bir şehir. Kırımın kuzeyindeki bozkırlarda ve Zaporoj'e-Sevastopol ve Kerç-Zurübinsk demiryollarının birleştiği noktadadır. C. önceleri bir Türk kasabası idi. 1860-1866 yılları arasında bütün ahalisi Türkiyeye göç etmişlerdir. Bugün tamamiyle bir Rus şehri olmuştur.

CANKURTARAN (Fr. Appareil de sauvetage, İng. Lifesaving apparatus), denizde, karada veya havada hayatı tehlikede olanları kurtarmak için kullanılan vasıta. Tarih

Cankurtaran arabası

boyunca, insana verilen değer arttıkça, teknik bilgi ve imkânlar ilerledikçe C. aletleri hem çeşitlenmiş, hem daha tesirli bir hale gelmiştir. Bugün her çeşit kazada, insanları kurtarmak için C. aletleri icadedilmiş bulunmaktadır. Bk. DAĞCILIK, PARAŞÜT.

C. arabası (İng. Ambulance): Durumu acele müdahale veya tedaviyi gerektiren hastaların taşınmasına mahsus araba. C. arabaları harbde ve sivil hizmette kullanılır. Bu arabaların arkasında hastanın yatırılmasına mahsus bir kısım vardır; burasının üstü kapalıdır ve içinde bir veya iki sedye, yahut hafif yatak bulunur. Bu kısımda, hastanın yanında bulunması gerekenlerin oturabileceği banklar da vardır.

C. arabalarında hastalara ilk yardım için bir çanta içinde lüzumlu sıhhî malzeme bulundurulur. Modern C.

Cankurtaran arabasının içi

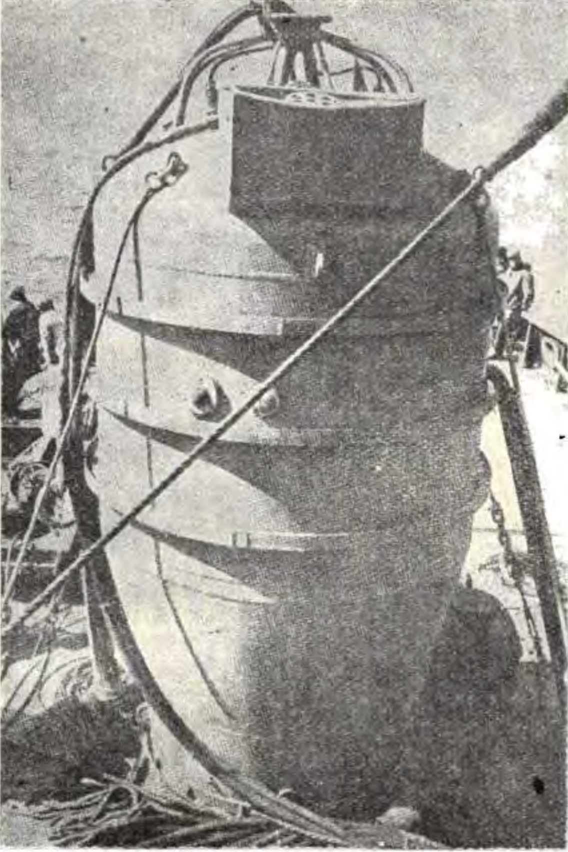
arabaları radyo, vantilâtör, oksijen cihazı ile de teçhiz edilmiş ve bazılarının içine ısıtma tertibatı yapılmıştır. C. arabaları vilâyetlerde sağlık müdürlüklerinin emrindedir; ihtiyaç varsa ayrıca büyük hastahanelerde de bulundurulur. Bunlar acele vakalar için hizmete hazır vaziyette beklerler ve ücretsizdirler. C. arabaları ilk defa İspanya kıraliçesi Izâbel tarafından, 1487 de, Malaga kuşatması sırasında kullanılmıştır.

Deniz C.ları (İng. Life preservers): Deniz kazasına uğramış olan insanların hayatını devam ettirebilmek bakımından Deniz C ları, büyük bir önem taşır. Bundan dolayı, deniz vasıtalarında C. malzemesi bulunması mecburidir.

C. ceketi (İng. Life jacket): Su içinde çalışan veya denizlerde kazaya uğramış olan insanları su yüzünde tutmaya yarar. Çoğunun içi kapok denen Hint pamuğu veya mantar gibi hafif maddelerle doldurulmuş ve üstü, su geçmiyecek şekilde yapılmış. dayanıklı bir bezle kaplanmıştır. Serbest hareket temini için bu ceketlere kol ilâve edilmemiştir. C. ceketi vücuda bantlarla bağlanır; bunlar, ceketi her vücuda göre ayarlamaya da yarar. Bel kısmında mukavim bir kuşak vardır ki, kazazede bununla C. sandallarına, motorlarına veya başka bir kazazedeye bağlanabilir.

C. çanı: Denizaltı gemilerinin herhangi bir kaza sebebiyle deniz dibinde kaldığı zaman kullanılan vasıta. Denizaltı içinde kalan personelin kurtarılması için en emniyetli yol C. çanıdır. C. çanını taşıyan hususi surette yapılmış gemiler mevcuttur. Bu gemiler, kendine mahsus şamandralama tertibatiyle, kazazede denizaltı gemisinin üstünde kendilerini tesbit ettikten sonra C. çanı ile denizaltı üzerine dalış yapılır.

C. çanı, armut şeklinde ve 11 ton ağırlığındadır. Esas itibariyle çelikten yapılmış olup, 3,40 m boyunda ve 77 cm

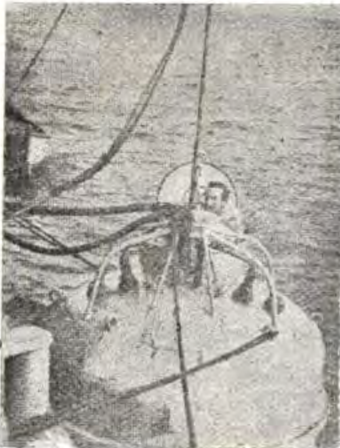

Cankurtaran çanı

çapındadır. Üç esas bölmeden meydana gelmiştir: 1. Üst, kompartıman 2. Alt kompartıman, 3. Ana balast tankı.

1. *Üst kompartıman*: En geniş kompartıman olup, operatörler burada bulunurlar ve kazazedeler buraya alınırlar. C. çanı bu bölmeden idare edildiği için, tekmil donanım ve teferruat da burada toplanmıştır.

Bu kompartımanda bulunan kısımların bazıları şunlardır: a. hava motoru, b. alt kompartıman hava giriş ve egzost valfları, c. ana balast hava giriş ve egzost valfları, ç. çanın bulunduğu derinliği gösteren geyç, d. çanın içinde bulunan tazyiki gösteren geyç, e. su altı muhabere telefonu, f. tenvirat lâmbaları, g. kurşun ağırlıklar.

2. *Alt kompartıman*: Bu kompartımanın alt kısmı tamamıyle açıktır ve alt kısmında takriben 3,75 cm kalınlığında bir salmastra vardır Bu bölmede C. çanının iniş telini sarmak için bir makara ve aynı telin merkezî hareket edebilmesi için de bir kazayağı ve bastika tertibatı mevcuttur. Ayrıca denizsuyu iştirâk borusu, hava giriş borusu, tenvirat lâmbaları ve üç adet sephiye ayar menhal kapakları bulunmaktadır.

Cankurtaran çanının dalışa hazırlanması

3. *Ana balast tankı*: Tamamiyle kapalı bir bölme olup, gerek ameliye esnasında ve gerekse denizaltı gemisinin üzerinde iken C. çanının sephiye ayarı için kullanılır.

C. çanının dalışa hazırlanması: C. çanı suya indirilmeden evvel, hava giriş hortumu, hava egzost hortumu, tenvirat kablosu üzerine bağlanır. Ayrıca C. çanı iniş teli de bağlandıktan sonra, küpeşteye alınır. C çanı askıteli kilitlenerek dalışa hazırlanır.

Cankurtarma ameliyesi: C. çanının alt kompartıman ve ana balast tankı su ile dolu olduğu zaman 1 360 kg lık nakıs, ve her ikisi boş olduğu zamanda ise 2 265 kg lık bir zait sephiyesi vardır. Alt kompartıman ve ana balast tankının kapasitesi 1 810 ar kg lıktır. Kullanma esnasında C. çanında 453 kg lık bir zait saphiye bulundurmak esastır. Bu maksat için dalışa geçmeden evvel ana balast tankı boş bırakılır ve alt kompartıman su ile doldurulur. Hava motoru çalıştırılarak motor şaftına irtibatlı dişliler vasıtasiyle alt kompartımandaki C. çanı iniş teli makarası döndürülür ve tel makaraya sarılarak amudi vaziyete getirilir ve C. çanı, kurtarma gemisinden aşağı yukarı 5 - 10 m uzaklaştırılır.

Bu durumda C. çanı dalmaya başlar. Denizaltı gemilerinde baş ve kıç iltica bölmeleri üzerinde C. çanının inebileceği hususi kaportalar vardır, bunların etrafı düz bir levha (plate) ile teçhiz edilmiştir. Bu levhaların üzerinde C çanını rotlarla bağlamak üzere 4 adet mapa mevcuttur.

C. çanı denizaltının kaportası üzerine oturduğu zaman alt kısmı açık ve su ile doldurulmuş bulunan alt kompartımandan denizaltı ile irtibat temin için, bu suyu boşaltmak icabeder. Bu ameliye yapılırken de, C, çanının üzerinde 453 kg dan fazla zait sephiye olması, C. çanının iniş telini kesme ihtimali olduğundan, evvelâ ana balast tankı su ile doldurulur. Ondan sonra ana balast tankı deniz suyu iştirâk borusu kapatılarak, alt kompartıman deniz suyu iştirâk valfı açılır. Bu kompartımandaki suyu dışarı atabılmek için dip tazyikinden fazla hava tazyiki vermek icabeder. Bu sebepten hava giriş valfı açılarak, hava tazyiki ve deniz suyu boru iştirâki donanım yolu ile alt kompartımandaki su tamamiyle dışarı atılır. Su dışarı atıldıktan sonra içerdeki yüksek tazyik âni olarak egzost valfı tam açılmak suretiyle kaçırılır.

Bu ameliye esnasında büyük bir vakûm hasıl olduğundan alt kompartımanın ucundaki 3,75 cm lik salmastra denizaltı kaportasının etrafındaki levhaya yapışır. Hava tamamiyle kaçtıktan, alt ve üst kompartımanlar arasında basınç dengesi hasıl olduktan sonra aradaki kaporta açılarak operatörlerden biri denizaltının üzerine iner ve bağlama rotlarını teker teker denizaltılarının üzerindeki mapalara bağlıyarak diğer uçlarını çana somunlarla rapteder. 4 rot bağlandıktan sonra, C. çanı artık denizaltı gemisinin bir parçası haline gelmiştir. En tehlikeli an, rotları bağlama anıdır.

Rotlar bağlandıktan sonra denizaltı kaportası açılarak kazazedelerden 7 kişi üst kompartımana alınır. Bundan sonra denizaltı kaportası kapanır. C çanı iniş teli denizaltı kaportasına kilitlenir. Kazayakları ve bastika bağlanır. Bağlama rotları fora edilir. Operatör üst kompartımana çıkar. Yukarıya alınan 7 kişiye tekabül eden ağırlıkta kurşun ağırlıklar denizaltıya bırakılır. İki bölme arasındaki kaporta kapanır. Alt kompartıman su ile doldurulur. Ana balast tankının suyu boşaltılır. Yapışma bozulur ve C. çanı hava

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

motoruna ters hareket verdirmek suretiyle ağır ağır satha alınır. Satha gelen C. çanı, askı telinin boşu alınarak bordaya getirilir ve dikme vasıtasiyle küpeşteye alınarak üst kompartımandaki kaporta açılır ve kazazedeler teker teker kurtarma gemisine aktarılır.

Bugünkü C. çanlariyle büyük tip kurtarma gemilerinde 260, küçük tiplerde ise 150 m derinlikten adam kurtarmak kabildir. Bugünkü imkânlar C. çanı iniş telini denizaltı gemisinden satha göndermeyi sağladığından artık dalgıç daldırıp, C. çanı iniş telini denizaltı gemisine kilitlemeğe lüzum kalmamıştır. Ancak herhangi bir sebeple tel kesilirse o zaman dalgıç indirmeğe ihtiyaç vardır.

C. kemeri (İng. Life belt): Prensip bakımından C. ceketlerinin (yukarıya bk.) aynı olmakla beraber, bunlar bele bağlandığı için daha dardır.

Cankurtaran kemeri

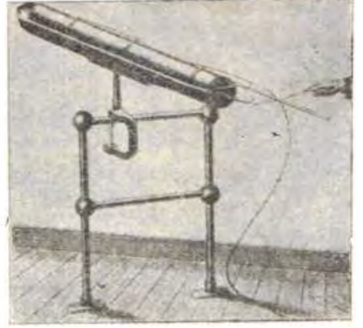
Lâstik C. sandalı (İng. Rubber inflatable lifeboat): Kazazedelerin, içine sığınabilecekleri, ya el pompası veya çeşitli otomatik tertibatla şişebilen bir sandal. Bu sandalı asıl yüzebilir hale getiren kısımlar, sandalın altına yerleştirilen tüplerdir. Tüpler, sağlam bir dokumadan yapılır ve üzeri, su geçmesin diye kauçukla kaplanır. Bunlardan, sandalın büyüklüklerine göre bir veya iki tane kullanılabilir. Tüpler, sandala bir zemin de teşkil etmiş olur. Bazen bu sandalların üzerine tente gerilir. Bu takdirde kürekler, di-

Cankurtaran: Şişebilen lâstik sandal

rek olarak kullanılır. Tüplerin şişirilme tertibatı her sandalda başkadır. Bazıları el pompasiyle, birçokları ise otomatik olarak ve CO_2 ile şişirilir. Sandal denize atılmadan önce, CO_2 gazını harekete geçirecek tertibata bağlı tel çekilir ve sandal kendiliğinden şişmeye başlar. Bazı gemilerde bu teller, sandalın bulunduğu yere bağlanmıştır; gemi batarken, sandal gemiden ayrılır ve CO_2 gazı da kendiliğinden harekete gelip sandalı şişirir.

Lâstik C. sandallarının 17 - 25 kişi alanları vardır. İkinci Dünya Harbinde uçaktan denize düşenlerin faydalanması için, daha küçük lâstik C. sandalları icadedilmiştir. Bunlar kapalı bulunduğu zaman pek az bir hacım işgal etmekte ve içine radyo, kazazedelere birkaç gün yetecek kadar gıda maddeleri konmuş bulunmaktadır.

C. mermisi, roketi, uçurtması (İng. Life shot, Life rocket, Life kite; Breeches buoy): Batmak üzere olan bir gemiye, kıyıdan, ucuna ip bağlı bir mermi, roket, veya uçurtma atarak irtibat kurup, insan ve eşya kurtarmaya yarıyan aletler. Bunlar, sahile yakın yerlerde kazaya uğramış vapurlara, şiddetli fırtına veya etrafta sık ve tehlikeli kayalar bulunması dolayısiyle sandallarla yaklaşmak imkânı bulunmadığı hallerde kullanılır ve çok müessir vasıtalardır.

Cankurtaran roketi

Batmakta olan bir gemiden insanların varagele ile cankurtaran gemisine alınması

Bu aletin, roket, mermi, veya uçurtma atmaya yarar bir parçası vardır. Ucuna bir halat bağlı mermi, roket, veya uçurtma, bu alet ateşlenmek suretiyle, kazaya uğramış olan gemiye atılır. Atılmış halat, gemide yakalanarak sağlamca bir yere bağlanır; halatın sahildeki ucu da, aletin hususi kazıklarına veya sehpalarına tesbit edilir. Bu suretle bir varagele halatı kurulmuş olur. Varagele halatına, gemi ile sahil arasında haraket ettirilebilen bir makara bağlanır, makaraya da pantolonu bulunan bir simit takılır. Kurtarılacak şahıs, simitin içine pantolonu giymek suretiyle oturur ve sahile sevk edilir.

Cankurtaran uçağı: Kürek, yelken ve 12 kişiyi 14 gün besliyebilecek gıda ve su ihtiva eden bir sandal altına bağlamıştır

Dünyanın birçok sahil memleketlerinde bu aletlerle can kurtarmak için teşkilâtlar kurulmuştur. Bunlardan mü him bir kısmı gönüllü teşkilâtıdır.

C. motoru veya botu (İng. Motor lifeboat): Bunlar, batmış bir geminin kazazedelerine, herhangi bir üsten yardım için gönderilen vasıtalardır. Bugün C. motorlarının

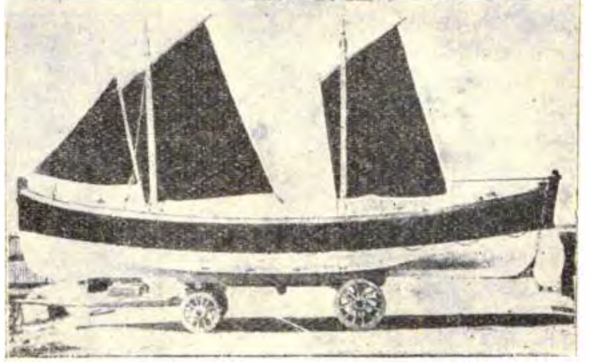
Batmaz cankurtaran motoru

gördüğü iş, eskiden hem yelken, hem kürekle hareket ettirilmek suretiyle hızları artırılmış büyükçe kayıklarla yapılırdı. Modern C. motarları 30 - 100 kişi taşıyabilmektedir. Bunlarda lüzumlu silâhlar, radyo, projektör ve ilk yardım malzemesi bulundurulur. İlk motörlü C. motorları, 1903 te kullanılmıştır.

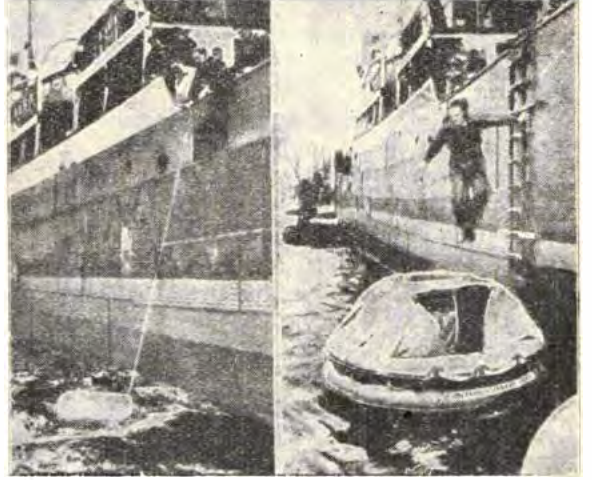
C. sandalı (İng. Lifeboat): Denizde tehlikeye düşmüş insanların imdat gelinceye kadar, su üstünde tutulması veya sahile çıkarılmasına yarıyan vasıtalardır. Bunlar çok değişik şekiller ve vasıflar gösterir. Bir kısmı kazazedelerin binmelerine, bir kısmı ise deniz içinde tutunmalarına veya kurtarabildikleri eşyalarını koymalarına yarar. Kayık biçiminde yahut dikdörtgen şeklinde olanları vardır; son

Tam teçhizatlı 29 kişilik bir cankurtaran sandalı

Cankurtaran sandalı

A B

Deniz üstünde kendi kendine şişen cankurtaran sandalının en yeni şekli. Bu sandal 20 kişi taşıyabilmektedir. A. açılmamış, B. açılmış şekli

zamanlarda daha çok ikinciler tercih edilmektedir. Gemi batarken denize daha çabuk indirilmesi için sallar, hidrostatik tertibata bağlanmış bulunmaktadır. Bu tertibatın çalıştırılmasına imkân kalmazsa, suyun basıncı, tertibatı kendiliğinden harekete getirebilir. C. sandallarının hemen hepsinde kürek bulunmaktadır.

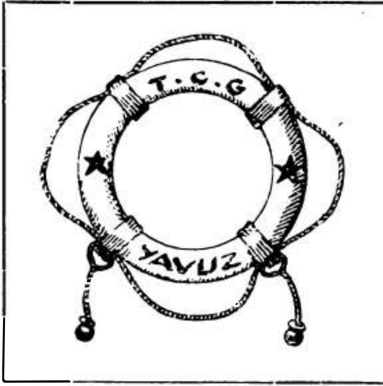
C. simiti (Life ring): Denize düşen insanların tutunarak su üzerinde durmasına mahsus, halka şeklinde bir vasıtadır. İçi sudan çok hafif maddelerle (mantar v. b.) doldurulmuş ve üzeri muşamba veya yağlı boya sürülmüş bezle kaplanmıştır. Kenarlarına, halatlar tutturulmuş ve bunlar bir yerde toplanıp bağlanmıyarak serbest bırakılmıştır. C. simitleri, gemilerde görünür yerlere, kolayca çıkarılabilecek bir tarzda tesbit edilir. Denize düşmüş olan insanlara yardım maksadiyle hemen denize atılır. Vuruşların,

Cankurtaran simiti (yolcu gemisinde)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

sudaki insan üzerinde çok tehlikeli tesirler yaratacağı düşünülerek simitlerin daima, yardım edilecek insandan biraz uzağa atılması lâzımdır. Kazazede simite yaklaşır ve simitin kendi tarafındaki ucuna bastırır, bu suretle öbür uc yukarıya kalkar ve kazazede başını, sonra kollarını simitin içine sokmaya çalışır. Başı ve kolları simitin üst kısmında kalan bir insan, gelecek yardımı denizde uzun zaman bekliyebilir.

Cankurtaran simiti (harb gemisinde)

C. simitlerinin bazılarına, gece görülmesi maksadiyle kalsiyum ışık tertibatı eklenmiştir. Bu tertibatın tıpası simitin gemide asılmış olduğu yere bağlanarak, simit denize atılırken tıpanın çıkması ve ışık tertibatının kendiliğinden işlemesi sağlanır.

C. şamandırası (İng. Life buoy): Kazazedelerin, imdat gelinceye kadar denizde tutunmalarına yarıyan şamandıra. İskeleti haç şeklinde birleştirilmiş iki tahta parçası ile bunların uclarına tesbit edilmiş içi boş, maden kürelerden ibarettir. Etrafına kazazedenin tutunması için tel halat gerilmiştir. Şamandıra gündüz görülsün diye üstüne bayrak konur. Yerini sesle belli etmek maksadiyle, çıngırak takılmış şamandıralar da vardır. Gece görülmesi için şamandıralara ışık tertibatı ilâve edilmiştir: bu maksatla, şamandıranın tahta kollarına dikey olarak tesbit edilmiş çıtalara iki tane ışık verecek kovan konmuştur. Şamandıra kullanılmadığı zamanlar, kovanlar yatay bir durumdadır ve kapakları kapalıdır. Kapakların üzerlerine birer maden çubuk takılarak, bunların ucları bir yere tesbit edilmiştir. Şamandıra suya indirilirken kovanlar, diplerindeki kurşun ağırlıklar dolayısiyle dikey duruma geçerler; sabit çubuklara bağlı kapaklar açılır ve kovana su girerek, içindeki kalsiyum fosforunu tutuşturur. Kovanlardan alev çıkmaya başlar.

Cankurtaran şamandırasına konan ışık verici tüp

Şamandıranın boş maden kürelerinden birine ispirtolu içki ve bir düdük konur. Son yıllarda şamandıraların yardımcı vasıtaları hem zenginleştirilmiş, hem daha müessir hale getirilmiştir. Meselâ, kazazedenin uzakta bulunan kurtarıcıya işaret vermesi için pırıldak, denizyüzüne saçarak varlığını belli etmek için boya, gıdasını temin maksadiyle konsantre maddeler, su veya susuzluğunu giderecek maddeler, hattâ balık tutabileceği vasıtalar konmuştur.

Cankurtaran şamandırasına konan pırıldak

Cankurtaran şamandırasından saçılmış boya

Cankurtaran ışıklı şamandırası

C. yeleği veya **C. ceketi** (İng. Life-vest): C. ceketinin (yukarıya bk.), vucudun daha az kısmını kaplıyan kolsuz ve daha ziyade mantardan yapılmış çeşitlerine C. yeleği ismi verilmektedir.

Cankurtaran ceketi

CANKURTARAN KULÜBESİ: bk. SIĞINAK.

CANLASSI [*kanlassi*], (**Cagnacci** diye de anılır), **Guido** (1601 - 1681), İtalyan ressamı. Sant' Arcangelo (Rimini) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Bologna'lı Guido Reni'nin talebesi idi. C. Viyanada imparator

Cankurtaran yeleği

I. Leopold'un saray ressamı olmuştur. Konusunu Kitab-ı Mukaddes'ten ve mitolojiden alan tablolar yapmıştır. Bunlardaki çıplak kadın resimleri ustaca yapılmıştır.

CANLI MADDECİLİK: bk. HİLOZOİZM (Hylozoisme).

CANLICILIK (Fr. Animisme): bk. ANİMİZM.

CANNA (Bot.): bk. ARAROT, KANA, TESBİH ÇİÇEĞİ.

CANNABICH [*kạnabiḫ*], **Christian** (1731-1798), Alman bestecisi. Mannheim'da doğmuş, Frankfurt'ta ölmüştür. Mannheim'da Prens Karl Theodor'un sarayında çalışmış, 1778 de prensle birlikte Münihe gitmiş ve orada yerleşmiştir. C., üstün bir orkestra şefi ve orkestra bilgini idi (klârinetlerin kullanılmasında ihtisası vardı). 100 kadar senfoni, konçerto ve oda musikisi parçası yazmıştır.

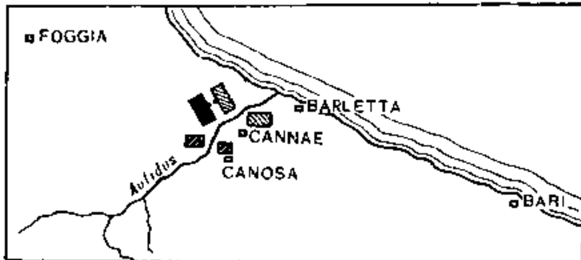
CANNABINACEAE (Bot.): bk. KENDİRGİLLER.

CANNABIS (Bot.): bk. KENDİR (Kenevir).

CANNACEAE (Bot.): bk. TESBİH ÇİÇEĞİGİLLER.

CANNAE [*kạnnay*, sonra *kạnne*], Roma İmparatorluğunun Apulia eyaletinde, aşağı Aufidus (Ofanto) nehrinin sağ kıyısında, bugünkü Canosa ile Barletta şehirleri arasında ufak bir köy. C. tepesinin yamaçlarında köyün bazı harabeleri görülmektedir (kroki 1).

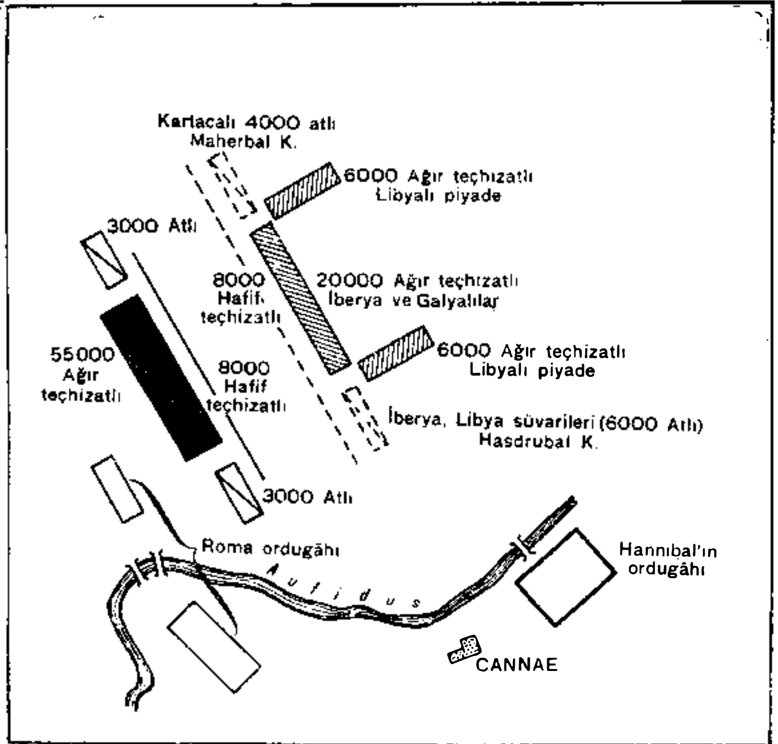
C. Muharebesi: M.Ö. 216 yılında, Roma takvimine göre, 2 Ağutosta Hannibal'ın ordusu ile Roma ordusu arasında tarihin muazzam muharebelerinden biri v u k u bulmuş, bu muharebe Kartaca (Carthago) lıların galibiyeti ile neticelenmişti. Hannibal'ın kumandasındaki Kartacalılar 32 000 ağır teçhizatlı (Hoplites), 8 000 hafif teçhizatlı, 10 000 atlı olmak üzere, 50 000 askerden müteşekkildi. Konsül (Consul) Lucius Paulus, muavini G a i u s Terentius Varro'nun idaresindeki Romalılar ise, 57 600 ağır teçhizatlı, 15 400 hafif teçhizatlı, 6 000 süvari ki, ceman 79 000 askerden ibaretti. Kuvvet muvazenesi Romalıların lehinde görünüyorsa da, Kartacalılar, iyi eğitim görmüş d i r a y e t l i bir meslek ordusu idi. Halbuki, Roma kıtaları az eğitimli, yarıdan fazlası Roma tahakkümü altındaki memleketlerden toplanmış askerlerdi. Muharebe günü Roma ordusunun başkumandanlık sırası Varro'ya geldi. Gün doğarken Varro müstahkem ordugâhında 10 000 piyade bıraktı. Sağ kanadını Aufidus'a dayamış olarak askerlerini şu tertiple yerleştirdi: kanadlarda 3 er bin atlı, merkezde önde 8 000 hafif teçhizatlı, arkada 55 000 hoplit (kroki: 2).

Kroki: 1

Kumanda taksimatı: Atlılara Aemilius Paulus ile Varro, merkezdeki piyadelere de geçen yılın konsülleri Gnaeus Servilius ile Marcus Atilius kumanda ediyorlardı. Hoplitleri havi merkez, 1,5-2 kilometre genişliğinde ve 34 asker derinliğinde idi. Böyle bir nizamla Varro üstün hareket kabiliyetine sahip Kartacalılara dayanılmaz darbe indirebileceğini sanıyordu. Hannibal sol kanadını hudutlıyan nehre Hasdrubal'ın kumandasında 6 000 İberya ve Libya süvarisi koydu. Sağ kanadında ise, Maherbal'ın 4 000 atlısı bulunuyordu. Merkezde 20 000 ağır teçhizatlı Iberia ve Gallialı piyadeyle 8 000 hafif teçhizatlı bir kuvvet vardı. Merkezin sağ ve solunda 6 şar bin Libyalı piyade yer almıştı.

Hannibal merkez piyadeleri orta kısmını ileriye alarak cephenin derinliğini azalttı, genişliğini arttırdı. En genç kardeşi Mago'yu yanına alarak bizzat kumandayı deruhde etti. Böyle bir nizamla Roma legionlarının ilerlemesini

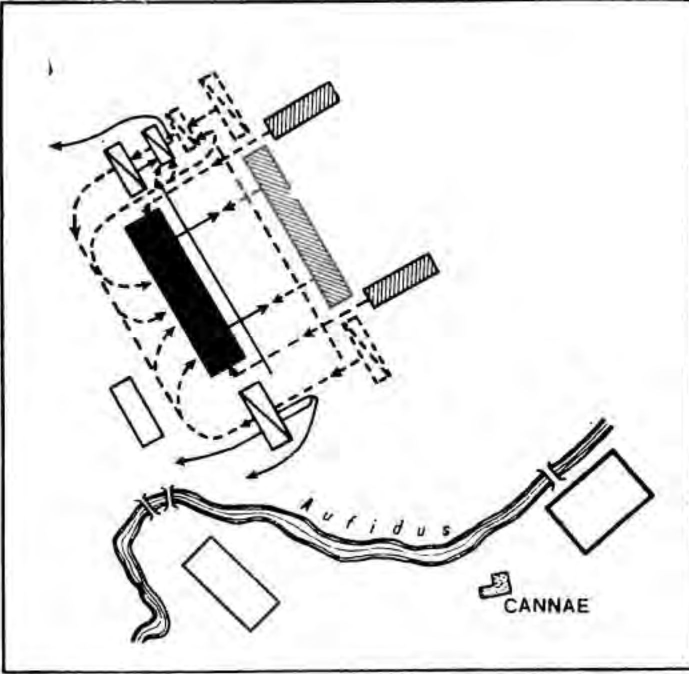

Kroki: 2

mümkün mertebe durdurmak ve Libya birlikleri ile ya merkezi takviye veyahut bir çevirme hareketinde bulunmak istiyordu. Görülüyor ki, en ağır vazife, Iberia ve Gallia kıtalarında idi. Katî netice ilk fırsatta Roma süvari birliklerini savaş dışı edip, legionları arkadan vurmakla alınacaktı. Roma ve Kartaca kıtaları birbirine yaklaşırken Hannibal'ın süvarileri her iki kanaddan düşmana saldırdı. Maherbal, karşısındaki kıtaları yaramadı. Ancak, onları tutmakla iktifa etti. Hasdrubal da anudane bir mukavemetle karşılaştı. Bu arada her iki tarafın piyadeleri de muharebeye tutuşarak Kartaca hatlarına Roma sızmaları oldu. Durum, Kar-

tacalıların aleyhine dönmek üzere iken, Hasdrubal'ın süvarileri hasımlarını ezip plân gereğince hareketlerini inkişaf ettirdiler. Elâstikiyetten mahrum Roma legionları, sayıca az, fakat daha çevik Kartacalılar tarafından kuşatıldı (kroki 3).

Birkaç saat süren göğüs göğüse çarpışmada Kartacalılar 5 700, Romalılar da takriben 41 000 piyade ve 2 700 atlı olmak üzere 43 700 ölü verdiler. Ayrıca 18 000 piyade ile 1 500 atlı Kartacalılara esir düşmüş, 14 000 piyade ile 1 800 atlı kaçmağa muvaffak olmuştu. Bunlar arasında yenilginin müsebbibi olan Gaius Terentius Varro da vardı.

Kroki: 3

Aemilius Paulus ile Gnaeus Servilius ve Marcus ise muharebe meydanında döğüşerek öldüler. Muharebe o kadar kanlı bir boğuşma halini almıştı ki, Hannibal askerlerine «mağlûplara kıymayınız» demek zorunda kalıyordu. Maherbal, Roma üzerine yürüyüp başşehri zaptetmek istiyordu. Romada herkesin ağzında «Hannibal ante Portas» (Hannibal kapımızın önünde) sözleri dolaşıyordu. Hannibal, Maherbal'ın Romayı zaptetmek fikrini kabul etmeyince, Maherbal'ın ona, «harbi kazanmasını biliyorsun ey Hannibal, lâkin zaferinden faydalanmasını bilmiyorsun» dediği rivayet olunur. Bk. J. Kromayer: *Antike Schlachtfelder*, cilt 3, kısım 1, 1912; Graf A v. Schlieffen: *Gesammelte Schriften*, cilt 1, 1913; aynı yazar: *Cannae*, 2. bas. 1925; F. Cornelius: *Cannae*, 1932.

CANNAE MEYDAN SAVAŞI: bk. CANNAE MUHAREBESİ.

CANNAN [*kænın*], **Edwin** (1861 - 1935), İngiliz iktisatçısı. Bournemouth (Hampshire) ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Oxford'da Clifton ve Balliol kollejlerinde tahsil etmiştir. 1897 de Londra üniversitesi siyasi iktisat lektörü ve 1907 de siyasi iktisat profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *History of the Theories of Production* (İstihsal ve tevzi nazariyeleri tarihi) [2. baskı, 1903], *History of Local Rates in England* (İngilterede mahallî mülk vergileri tarihi) [2. baskı, 1912], *Wealth* (Servet) [1914], *Money* (Para) [5. baskı, 1926]. C. ın iktisat nazariyesi üzerindeki çalışmalarının hedefi para nazariyesi, nüfus istatistikleri ve Adam Smith tarafından vazedilen arz ve talep nazariyesinin açıklanması ve modernleştirilmesi idi.

CANNAN [*kænın*], **Gilbert** (doğ. 1884), İngiliz romancısı tiyatro yazarı ve münekkidi. Manchester'da doğmuştur. Manchester ve Cambridge üniversitelerinde hukuk tahsil etti. 1908 de baroya girdi; fakat muharrirliğe başlamış olduğu için avukatlık yapmadı. Londra gazetelerinden «Star» da tiyatro münekkidi olarak çalıştı (1909 - 1910) ve Manchester Repertory Theatre adlı tiyatroyu kurdu. Romanları arasında: *Peter Homunculus* (ad) [1909], *Devious Ways* (Dolambaçlı yollar) [1910], *Little Brother* (Küçük birader) [1912], *Round the Corner* (Köşe etrafında) [1913], *Old Mole* (Eski mendirek) [1914], *Mendel* (ad) [1916], *The Stucco House* (Ustukalı ev) [1918], *Mummery* (Dilsiz oyunu) [1918], *Pugs and Peacocks* (Finolar ve tavuslar) [1920], *Sembal* (ad) [1922] ve *The House of Prophecy* (Peygamberlik evi) [1924] vardır. Piyesleri arasında: *Miles Dixon* (ad) [1910], *James and John* (J. ile J.) [1911], *Mary's Wedding* (M. nin düğünü) [1912], *The Perfect Widow* (Mükemmel dul) [1912], *Everybody's Husband* (Herkesin kocası) [1917] ve *The Release of the Soul* (Ruhun kurtuluşu) [1920] kayda değer.

CANNEL [*kænıl*] **KÖMÜRÜ** (İng. Cannel coal < İng. *candle* = mum), çok kolay tutuşabilen, uzun ve beyaz alevli, gaz ve bitümce zengin, donuk renkli bir çeşit maden kömürü. Külü az olan bu kömür, sapropel (b. bk.) lerde teşekkül etmiştir. Havagazı elde etmeye elverişli bir kömürdür. Bk. BOGHEAD.

CANNES [*kan*], Fransanın güneyinde bir şehir. Alpes Maritimes (Deniz Alpleri) departmanının başkenti. Akdeniz üzerinde, Paristen 873 km, Nice'den de 30,5 km uzaklıktadır. Balıkçılık ve deniz sporlarına elverişli bir limanı vardır. Tatlı iklimi ve deniz banyolariyle şöhret bulmuş bir tedavi ve eğlence yeri. Ortalama ısı kışın 23° C olup yılda takriben 70 gün yağmur yağar. Şehir, arkasında bir sıra tepeler yükselen bir yamacın üzerinde bulunmaktadır. Bölge hem güzel, hem de verimlidir. Çiçek, turunçgiller, zeytin, incir, şeftali ve üzüm çok miktarda yetişir. C. ın

CANNES: yat limanı ve plâj

eski bir Roma iskân yeri olması muhtemeldir. Bununla beraber eski tarihi hakkında pek az malûmatımız vardır. İngiliz romancısı Tobias George Smollet C. ı 1763 te bir balıkçı köyü olarak tarif eder. Elba'dan kaçan Napoléon 1815 te C. a yakın bir noktada karaya çıkmıştır. 1834 te, İngiltere chancellor'u ve Brougham ve Vaux baronu Henry Peter Brougham burasını beğenerek bir villa yaptırmıştır. C. bundan sonra moda olmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra mağlûp milletlerden istenen tazminat hakkında bazı değişmeler yapmak üzere Müttefikler Yüksek Konseyi, C. da 6 - 13 Ocak 1922 ye kadar süren ve C. konferansı (aşağıya bk.) adını taşıyan bir toplantı yapmıştır. İkinci Dünya Harbinde şehir kısa bir zaman Güney Fransayı Haziran 1940 ta istilâ eden İtalyanların eline geçmiştir. C. ın ve civarının en göze çarpan vasfı, bulvarların çok güzel ve geniş olmasıdır. Şehrin bazı kısımlarında dik sokaklar ve çeşitli yükseklikleri birbirine bağlıyan pittoresk merdivenler görülür. Şehrin en eski kısmı, denizin içine doğru uzanan ve Mont Chevalier adını taşıyan bir dağlık yarım adacığın üzerinde yükselir; yeni kısımları ise alçak sahil boyunca uzanır. C. şehrinin ilgi çekici binaları veya tesisleri şunlardır: Hôtel de Ville (Belediye binası); Musée Rothschild (gravür, tablo ve heykeller teşhir edilir); Notre Dame d'Espérance Kilisesi; Mont Chevalier'nin tepesinde, 1070-1385 yılları arasında yapılan ve Lerins abbé'lerine ait olan eski şatoya bağlı 21,5 m yüksekliğinde bir kule ve başka kalıntılar; Lucklama Müzesi ki, burada Yunanlılar ve Romalılara ait eserlerden mürekkep zarif bir kolleksiyon vardır; Büyük Belediye Gazinosu; Lord Brougham, İngiltere kıralı VII. Edward ve Provence'lı şair Frédéric Mistral'ın heykelleri; nihayet harbde ölenler için dikilmiş bir âbide.

Lerins adalarına yapılan geziler çok rağbet görür. Bu adaların birinde, XVII. yüzyılda, «Demir maskeli adam» hapsedilmiştir. 1873 te divanıharb karariyle yine aynı adada hapsolunan Fransız mareşali Achille Bazaine, ertesi yıl adadan kaçmaya ve İspanyaya sığınmaya muvaffak olmuştur. St. Honorat adasında, V. yüzyılda inşa edilmiş meşhur bir manastır ile 1088 de inşa olunmuş bir şato görülür. C. ın iyi bir limanı vardır. Sıvı yağlar, ançuez (tuzlanmış hamsi balığı) ve yemişler başlıca ihracatındandır. Sabun, çanak çömlek, ıtriyat da ihraceder. Bir uçak fabrikası da vardır. Yerlilerin büyük bir kısmı balıkçılıkla geçinir. C. Avrupanın başka merkezlerine gerek demiryolu, gerek hava yollariyle bağlıdır. Nüfusu 50 192 dir.

C. **konferansı:** Almanyanın 1921 Aralık ayında, kendisine Londra ültimatomu ile, 1922 Ocak ve Şubat aylarında ödenmesi yüklenen tazminatın tecili için çalıştığı sıralarda, İtilâf Devletleri Yüksek Konseyinin C. da yaptığı toplantı (6 - 14 Ocak 1922). Alman delegesi Walter Rathenau, tecil karşılığı talebedilen malî reformu kabul etti ve garantiyi verdi; aynı sırada Lloyd George da bir emniyet paktının akdedilmesi fikrini ileri sürdü. Fakat müzakereler akamete uğradı; çünkü bir anlaşmaya razı olan Fransız başvekili Briand, Paristen uzak bulunduğu bu sırada Poincaré tarafından düşürüldü. Mamafih tazminat komisyonu muvakkat bir tecili 13 Ocakta kabul etti. Almanya, Garanti Komitesinin, Alman maliyesini kontrol etmesini kabul ettikten sonra bu tecil 31 Mayısta katîleşti. C. da, Cenova büyük konferansının Nisan ve Mayıs 1922 de toplantıya çağrılması da kararlaştı.

CANNIBALISME: bk. YAMYAMLIK.

CANNING [*kæniŋg*], **Charles John Earl** (1812-1862), İngiliz devlet adamı ve Hindistanda kıral naibi. İngiliz devlet adamlarından George C. (1770 - 1827) in oğludur. Londrada doğmuş ve orada ölmüştür. Annesine verilen lordluk pâyesi 1837 de kendisine geçmiştir. C. muhafazakâr partiye katılarak 1841 - 1846 yıllarında hariciye vekilliği yapmıştır. 1853 - 1855 yıllarında umumi posta nazırı olmuştur. 1856 da Hindistan genel valisi olarak Dalhousie'nin halefi olmuştur. 1857 yılındaki büyük isyan sırasında akıllıca ve tedbirli hareket etmiş; sonradan memleketin sükûna kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. 1858 de Hindistanda birinci kıral naibi olmuş, 1859 da Earl C. unvaniyle taltif edilmiş, Nisan 1862 de İngiltereye dönmüştür. Hindlilere yumuşak davranmış olması birçok İngilizlerin tenkidine uğramış ve bu yüzden kendisinden «Clemency C.» (şefkatli C.) diye bahsedilmiştir.

CANNING [*kæniŋg*], **George** (1770 - 1827), İngiliz liberal devlet adamı ve hatibi. Londrada doğmuş, Londra yakınında Chiswick'te ölmüştür. Londrada zengin bir bankacı olan amcası, C. i yanına almış ve C. önce Eton'da, sonra Christ - Church (Oxford) ta öğrenim görmüştür. Burada genç William Pitt'e gittikçe daha sıkı bir dostlukla bağlanmıştır. 1793 te Parlâmentoya girmiş ve hariciye nazırı (1807 - 1809), Hindistan idare meclisi reisi (1816 - 1820), ve ikinci defa hariciye nazırı (1822 - 1827), başvekil (1827) olmuştur. Pitt'in ölümünden sonra C., dışişleri bakanı olmuş ve Kopenhag'ı bombardıman ettirmiştir (1807.) Fakat Castlereagh ile olan düellosu (1809), kendisini kıskananlara fırsat vermiş ve istifaya zorlanmıştır. 1822 ye kadar önemsiz vazifelerde bulunmuştur. Bu tarihte Castlereagh'ın intiharı ile C., işlere yeniden hâkim olmuştur. Sainte Alliance (Mukaddes Birlik) ı kabul etmemiş, enerjik şekilde Latin Amerika cumhuriyetlerine dayanmış ve Huskisson gibi düşünerek devletin tarım politikasını yeni bir istikamete yöneltmiştir. 1827 de başvekil seçilmiş ise de, Katoliklere eşit haklar verilmesine taraftar oluşu, Tory (Muhafazakâr) lerin sağ kanadının kendisine muhalefet etmesine sebebolmuştur. Hatip olarak Fox'tan hemen sonra geldiği söylenir. Başlıca eserleri: *Speeches and Memoirs* (Nutuklar ve hâtıralar) [6 cil, 1845], *Official Correspondence* (Resmî muhabere) [2 cilt, 1887].

G. CANNING

CANNING [*kæniŋg*], **Sir Stratford** [**Birinci Viscount Stratford de Redcliffe**] (1786 - 1880), İngiliz siyaset adamı. Londrada doğmuş ve orada ölmüştür. George C. in yeğenidir. Eton ve Cambridge'de tahsilden sonra 1807 de siyaset hayatına atılmıştır. 1808 de İstanbulda elçilik birinci kâtibi, sonra yine orada maslahatgüzar (1810 - 1812) olmuştur. 1812 de, Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Bükreş Antlaşmasını hazırlamıştır. 1814-1818 yıllarında İsviçrede elçilik etmiş, 1814 ve 1815 te Viyana kongresine katılmıştır. 1820 de Amerika Birleşik Devletlerine elçi olarak gitmiş, 1824 te de Petersburga bir hazırlayıcı misyon ile gönderilerek 1825 e kadar orada kalmıştır. 1842 - 1858 yıllarında, aralıklı olarak birkaç defa

İstanbulda elçi olarak bulunmuştur. 1852 de kendisine Lordluk pâyesi verilmiştir Kalem tecrübeleri ve hâtıraları 1881 de yayımlanmıştır. *Shadows of the Past* (Geçmişin gölgeleri) [1865] başlıklı eseri şiirlerini toplar. Türk dostu olarak tanınan C., Osmanlı İmparatorluğunun Rusyaya karşı mukavemetini arttırmağa çalışmıştır.

CANNIZZARO [*kanitsısāro*], **Tommaso** (1838 1916), İtalyan şairi. Messina'da doğmuş, birçok seyahatlardan sonra gelip yerleştiği yine bu şehirde ölmüştür. C., muhtelif dillerde yazılar yazmıştır Şiirleri Fransızca olarak *La voir* (Onu görmek) [Messina, 1862]. İtalyanca olarak *In Solitudine* (İnzivada) [2 cilt, 1877, 1880, 2. bas. 1883], *Antivespro* (Akşamdan önce) [1882], *Cianfrusaglie* (Paçavralar) [1884] isimli eserlerde toplanmıştır. Nesir olarak *L'India* (Hindistan) [1889], *Garibaldi e Mazzini* (G. ile M.) [1900] eserleri vardır.

CANNOBIO [*kannobyo*], Kuzevbatı İtalyada Novara vilâyetinde, bir idari bölge ve kasaba. C kasabası, Maggiore gölünün batı kıyısında bir sayfiye yeridir. İpek gıda maddeleri ve kimyevi maddeler istihsal edilir. Turistlerin ilgisini çeken binaları vardır Bölgenin nüfusu 3 670 (1948), kasabanın nüfusu 1 597 (1936) dir.

CANNOCK [*kænik*], Orta İngilterede, Staffordshire kontluğunda bir şehir ve kömür istihsal merkezi. C., Chase coal field bölgesi ile South Staffordshire field adlı bölgenin güney kısmının ortasındadır. Şehir Walsall'ın takriben 12 872 m kuzeybatısında, Londranın ise takriben 212 km kuzeybatısında olup bu iki şehre demiryolu ile bağlıdır. İstihsal olunan kömür bilhassa İngilterede kullanılır. Nüfus 40 927 (1950) dir.

CANNON [*kænin*], **Anny** veya **Annie Jump** (1863 - 1941), Amerikalı kadın astronom. Dover (Delaware) de doğmuş, Cambridge (Massachusetts) te ölmüştür. Wellesly ve Rabcliffe'te tahsil etmiş, Harvard College Observatory'de fotoğraf işlerinde çalışmıştır. Sabit yıldızların tayflarına dayanan tasnifin yapılmasında önderlik etmiş ve hâlâ kullanılan Harvard tasnif metodunu hazırlamıştır. 225 300 yıldıza ait tayf sınıflarını gösteren «Henry Draper Memorial Catalogue» un ve bunun «Extension» (genişletme) adlı ilâvesinin hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır. 300 kadar yıldız, 5 novae (yeni yıldız) ve bir spektroskopik bineri, fotograf yolu ile keşfetmiştir.

CANNON [*kænin*], **Joseph Gurney** (1836 - 1926), Amerikalı politikacı. «Uncle Joe» (Joe amca) diye anılırdı. New Garden (North Carolina) da doğmuş, Danville (Illinois) de ölmüştür. 1858 de baroya girmiş Illinois'da Danville şeklinde avukatlık etmiştir. 1873 - 1891, 1883 - 1913, 1915 - 1923 tarihleri arasında Temsilciler Meclisinde mebus luk etmiş ve 1903 - 1911 yıllarında bu meclisin başkanı olmuştur. Cumhuriyetçi Parti içindeki muhafazakâr muhalif grupun lideri bulunuyordu. Meclis müzakerelerini idarede fazla despotça usuller kullanmakla itham edilmişdir.

Cannonizm: Amerika Birleşik Devletlerinin parlamentosu olan Temsilciler Meclisinde başkan bulunduğu sırada J G Cannon tarafından tatbik edilen müzakere usulü. C. ve bazı arkadaşları bu teşriî meclisin çeşitli komisyonlarına üye olmak suretiyle, bazen umumi heyetten ekseriyet oyu almış olmasına rağmen, bazı kanunların çıkmasını önlemişlerdi. Bu arada bazı önemli ve yenilik taraftarı kanunlar da vardı. Bu muhafazakâr grupun usule aykırı hareketine yenilikçi Cumhuriyetçilerin Demokratlarla birleşmesi ile hazırlanan Norris kararı ile son verildi (Mart 1910).

CANNON [*kænin*], **Walter Bradford** (1971 - 1945), Amerikalı fizyolog. Wisconsin'de Prairie du Chien'de doğmuş, Franklin (New Hampshire) de ölmüştür. Harvard üniversitesinden 1900 de tıp doktorluğu pâyesiyle mezun olmuştur. 1899 dan itibaren öğretmenliğe başlamış ve 1906 da Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesine profesör olmuştur. Mide ve barsakların hareketleri, heyecanların vücut organlarının çalışmalarına tesirleri, otomatik sinir sistemi v. b. hakkında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. *Sympathin* adını verdiği, sinirlerin tahrik edilmesinden meydana gelen ve bazı organları tahrike yarıyan bir kuvvetin varlığını keşfetti. *A Laboratory Course in Physiology* (Fizyoloji üzerinde lâboratuvar kursu) [1910], *Traumatic Shock* (Travma şoku) [1923], *The Wisdom of the Body* (Bedenin zekâsı) [1932] v. b. adlı eserleri vardır.

CANNSTADT [*kanştat*] (**Bad C.**), Federal Almanyanın, Baden - Württemberg bölümünde Stuttgart şehrinin, Neckar ırmağının sağ kıyısında uzanan bir semti. Münakale için müsait durumundan dolayı tarihten önceki zamanlardan beri meskûn olan C., 1905 e kadar ayrı bir şehir teşkil ediyordu. Burada (1700 den beri bilinen) bir kafatası parçası keşfolunmuştur. Neantropik tipten (Homo sapiens'e ait) olan bu buluntu, önceden «race de C.» adı altında Quatrefage ve Hamy tarafından klâsik Neandertal buluntusu ile karıştırılmıştır. 746 da Karlmann, âsi Alman büyüklerini burada muhakeme ettirmiştir. Neckar nehri boyunca uzanan Cannstatter Wasen adlı çayırda yapılan ananevi halk eğlencesi meşhurdur. Burada çıkarılan ve Canstatter Travertin denilen bir çeşit taş, mimaride çok kullanılır. Nüfusu 34 000 kadardır.

CANO [*kano*], **Alonso** [**el Granadino** diye anılır] (1601 - 1667), İspanyol ressamı, heykeltıraşı ve mimarı. Granada'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1638 de Madridde saray ressamlığına getirilmiş ve 1667 de ise, Granada katedralinin baş mimarlığına tâyin edilmiştir. Ressam olarak Tiziano, Correggio ve Veronese'nin tesiri altında kalmış olan C., bilhassa heykeltıraşlıkta şöhret kazanmıştır. Başlangıçta heykeltıraş Montañez'in tesiri ile İspanyol resmini klâsik seviyeye yükseltti. Figürleri, tam bir realizmle en derin duyguları canlandırır.

A. CANO: Âdem ve Havva (Büst; Granada katedralinde)

CANO [*kano*]. **Melchior** (1509 - 1560), İspanyol Katolik ilâhiyatçı. Tarancón (Cuenca vilâyeti) da doğmuş, Toledo'da ölmüştür. C., 1523 te Dominicusçu rahipler tarikatına girmiş ve 1551 de Salamanca'da profesör olmuş-

tur. 1551 de Trient meclisine katılmıştır. 1560 ta tarikatın reisi olan C., Jesuit'lere muhalifti. Klâsik eseri *De locis theologicis* (Teolojide tanıklar hakkında) [1563] ile, temel teolojinin veya teolojik bilgi nazariyesinin kurucusu olmuştur.

CANOEIROS [*kanoẹyroş*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi - Guaraní ailesinin Kuzey grupundan bir dil. Avá ve Tiäbezä da denilen bu dil, Brezilyanın orta doğu kısmındaki Goíaz vilâyetindeki Ilha do Bananal bölgesinin güney kısmında ve Araguaya ile Tocantins nehirleri arasındaki arazide konuşulur. Bu dili kullananlar, Cariyó Kızılderilileri neslinden olup güneydeki São Paulo bölgesinden buraya gelip yerleşmişlerdir. Bk. TUPI - GUARANÍ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CANOĞULLARI (veya **Astarhanlılar, Caniler**), 1599 - 1753 yılları arasında Buhara - Özbek Hanlığında hükümdar olan sülâle Bu sülâle Astarhan hanı Küçük Muhammed Han (hük. 1430 - 1434) ın soyundan olan Can Sultan adiyle tanınmış olan Canıbek Sultanın oğulları Din Muhammed Han ile Bakî Muhammed Han tarafından kurulmuştur. Canıbek Sultanın babası, Astarhanda hükümdar olan kardeşleriyle geçinemiyerek Buhara Şeybanî'lerine gelmiş ve onların hizmetine girmişti. Son Şeybanî hanı Abdülmümin Han 1598 yılında öldürüldükten sonra Şeybanî soyundan kimse bulunmadığından Bakî Muhammed (1599 - 1605), han ilân edildi. C. ilk zamanlarında «Şeybanîler mirası» nın ancak bir kısmını ellerine geçirebildiler. Bu sülâlenin dördüncü hükümdarı Nadir Muhammed (1620 - 1645) istiklâlini ilân etmiş olan derebeyleriyle uzun mücadelelerden sonra Şeybanîlerin idare ettikleri bütün ülkeyi eline geçirdi. Bu sülâlenin altıncı hükümdarı olan Sübhankulu Han (1680 - 1702) a Osmanlı Sultanı II. Ahmet mektup gönderek İrana karşı harb etmesini istemişti. Bu sülâleden sekizinci hükümdar olan Ebülfeyiz (1711 - 1745) zamanında Nadir Şah (1736 - 1747) Güney Türkistanı istilâ etti. Buharanın bazı beyleri bu olaydan faydalanarak idareyi ellerine almaya çalıştılar. Bunlardan Mangıt beyi Rahim Bey Nadir Şahın öldüğü gün Ebülfeyiz Hanı öldürüp önce onun oğlu Abdülmümin (1747 - 1751), sonra onun kardeşi II. Übeydullah (1751 - 1753) namına memleketi idare etti. 1753 yılında Rahim Bey kendisini «emîr» ilân ederek C. sülâlesinin hükümdarlığına son verdi. Bu sülâleden on kişi hanlık etmiştir.

CANON (Din.): bk. KANŌN.

CANON [*kạnon*], «kaideye uygun bir şekilde» mânasını ifade eden bir müzik terimi. XVI. yüzyılda bir konunun veya *cantus firmus* (b. bk.) un seçilip başka bir sesle hemen aynen tekrarlandığı füg (fugue) ler vardı. Bu füg'e *fuga per canonem* (= kaideye uygun füg) denirdi. Buna şimdi sadece C. denilmektedir ve bu söz en sıkı tekrar şeklini ifade etmektedir. İki üç veya daha fazla kısımdan mürekkep olabilir. *Dux* (önder) veya *vox antecedens* (önden giden ses) denilen bir ses, bir melodiye başlar; bunun üzerine, *comes* (eş) veya *vox consequens* (takibeden ses) denilen başka bir ses de bunu notadan notaya sıkıca takibeder. Bu taklit, *unison* (aynı perdede) olarak, oktav'da veya herhangi bir fâsıla ile oktavın üstünde vaya altında yapılabilir. Eğer kompozisyonun ikiden fazla sesi varsa, hepsinin de kanonik yani tam bir tekrar halinde bulunmaları lâzım değildir. İkisinin C. halinde olması, öbürlerinin ise serbest kontrpuan halinde melodiyi takibetmeleri kâfidir.

CAÑON [*kanyọn*] (İsp. *canna* = boru), düz duruşlu kalın tabakaların bulunduğu yerlerde oluk biçimli, dimdik yamaçlı, derin vâdiler. Bunların en iyi örnekleri arasında Kuzey Amerikada Colorado ırmağının açtığı Grand C. ile Çinin löslü bölgesindeki C. lar sayılabilir. Bu büyük C. lardan başka, yeryüzünün türlü bölgelerinde birçok küçük C. lar da vardır. C en çok kurakça bölgelerde, derinlemesine oyulmanın önemli yer tuttuğu alanlarda meydana gelir.

CAÑON (Amerikada, Grampıan Dağlarında)

CANON [*kạnon*], **Hans** [asıl adı: **Johann von Straschiripka**] (1829 - 1885), Alman ressamı. Viyanada doğmuş. aynı şehirde ölmüştür. Önce subay olan C., 1854 ten itibaren Rahl'in tesiri altında ressamlık etmeye başlamış ve 1858 de «Balıkçı kız» tablosu ile meşhur olmuştur. Birçok tetkik gezileri yaptıktan sonra 1860 - 1869 arasında Karlsruhe'de kalmış, sonra Stuttgart'a ve Viyanaya gitmiştir. Seçmeci (eklektik) tarzda ve Rubens gibi üstatların üslûbunda büyük figür kompozisyonları meydana getirmiştir. «I. Charles'ın na'şı önünde Cromwell», «St. Johannes» adlı tablolarından başka Viyana galerisi ile Viyana tabiat müzesindeki tavan resimleri anılabilir. C., canlı renkleri ve zarif görüşleri dolayısiyle bilhassa güzel kadın ressamı olarak çok sevilirdi.

CANON CITY [*kạnın siti*], Birleşik Amerikanın Colorado devletinde, Pueblo'nun aşağı yukarı 59,5 km kuzeybatısında, Arkansas ırmağı üzerinde ve Royal Gorge'ın hemen doğusunda bir kasaba. Fremont County'nin merkezidir. Yüksekliği 1 63 m dir. İyi havası ve kaplıcaları ile tanınmış turistik bir sayfiye yeridir. Colorado devletinin merkez hapishanesi buradadır. Civarında bakır, gümüş, demir, kömür madenleri ve kireç, mermer, ateş toprağı ocakları vardır. Nüfusu 6 345 (1950) tir.

CANONICA [*kanọnika*], **Luigi** (1762 - 1844), İsviçreli mimar. Tesserete (Ticino) de doğmuş, Milanoda ölmüştür. Milanodaki Accademia di Brera'da profesörlük etmiştir. Muhayyilesi kuvvetli bir klâsikçidir. Başlıca eserleri şunlardır: Milanoda Kıraliyet Sarayı, Arena, Porta Vercellina ve çeşitli villâlar, Monza, Brescia, Cremona, Modena'da tiyatrolar, Cenovadaki Teatro Carlo Felice için projeler, Monza'daki saray parkı için plânlar.

CANONICA [*kanọnika*], **Pietro** (doğ. 1869), İtalyan heykeltıraşı, ressamı ve bestekârı. Torino'da doğmuştur. Romada yıllarca, Accademia di Belle Arti (Güzel Sanatlar

Akademisi) nin müdürlüğünde ve heykeltıraşlık profesörlüğünde bulunmuştur. Torino'da Accademia Albertina'da Tabacchi'nin ve Gamba'nın talebesi olan C., 20 yaşında iken Torino'da başarılı bir sergi açmıştır. Dört yıl sonra Paris salonunda teşhir ettiği «Dopo il voto» (Seçimden sonra) adlı heykeliyle büyük şöhret kazanmıştır.

P. CANONICA

Bundan sonra, gerek İtalyada, gerek başka memleketlerde, birçok sergilere (Londra, Paris, Berlin, Dresden, Münih v. b.) katılarak daima muvaffak olmuş, birçok hallerde de altın madalya ile taltif edilmiştir. Eserlerinin başlıca vasfı, şekil güzelliği ile ifadedeki çekiciliktir. Heykelleri, Klâsik heykeltıraşlığın mümeyyiz vasfını teşkil eden vekar ve asaleti göstermekle beraber, aynı zamanda modelin iç hayatını, şahsiyetini ve hususi ruhi dramını aksettirmektedir. Atlı heykelleri, atların çok güzel anatomisi ve hayatiyetinden dolayı bilhassa büyük şöhret kazanmıştır. Çok sayıda heykel ve büstleri arasında en önemlileri şunlardır: Petersburg (Leningrad)ta II. Aleksandr'ın atlı heykeli; Bağdatta kıral I. Faysal'ın atlı heykeli; ikisi Ankarada, biri de İstanbulda olmak üzere,

P. CANONICA: Atatürk'ün atlı heykeli (Ankara, Etnoğrafya Müzesi önünde, 1927)

Atatürke ait, tunçtan üç heykel. Ankarada olanların birincisi, Etnografya Müzesi önündeki atlı heykeldir. Batıya bakan bu heykelde, yürümekte olan bir atın üstünde, askerî elbisesiyle Atatürk görülmektedir; kaidesindeki sol alçak-kabartmada Ankarada güneşin doğuşu, sağ taraftakinde de muharebe meydanı canlandırılmıştır; ön madalyonlardan sağdakinde düşmanın teslim oluşu, soldakinde Atatürkün Ankaraya gelişi, arka madalyonlardan sağdakinde sahilde yapılan bir muharebe, soldakinde de Büyük Millet Meclisi gösterilmiştir. Ankaradaki ikinci heykel Zafer Meydanındadır. Bunda, iki elini kılıcının kabzasına koymuş olan Atatürkü ayakta görmekteyiz; mermer kaidesinde kabartmalar yoktur. Ankaradaki heykellerin açılış töreni 4 Kasım 1927 de yapılmıştır. İstanbulda Taksim Meydanında bulunan eser bir âbide şeklinde olup buna Cumhuriyet Âbidesi denmektedir. İstanbulda millî bayramlarda ve törenlerde Ata-

P. CANONICA: Atatürk'ün heykeli (Ankara, Yenişehir, Zafer Meydanı, 1927)

türkü anmak, şehri resmen ziyaret eden yabancı heyetler ve şahıslar tarafından da Türkiye Cumhuriyetini selâmlamak üzere bu âbideye çelenk konulur ve saygı duruşunda bulunulur. İki taraflı olan bu âbidenin batı cephesinde, ortasında Başkumandan Atatürkü gösteren bir grup 30 Ağustos 1922 zaferini, doğu cephesinde de ortasına Reisicumhur Atatürkü almış olan ikinci bir grup 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilânını canlandırmaktadır; yan taraflarda birer bayraktar görülmektedir. Bu heykelin açılış töreni 29 Ekim 1928 de, yani Cumhuriyetin beşinci yıldönümünde yapılmıştır.

Bunlardan başka daha şu heykeltıraşlık eserleri de kaydolunmalıdır: Mermer olarak «Derinliklerde», tunç olarak

P. CANONICA. Cumhuriyet Âbidesi (Taksim Meydanı, İstanbul 1928)

P. CANONICA: Kıral I. Faysal'ın atlı heykeli (Bağdat)

da Arjantin cumhurreisi Figueroa Malacorta âbidesi (Buenos Aires); Il Tirreno (Tyrrhen denizi; Romadaki II. Vittorio Emanuele âbidesinde); Simón Bolívar âbidesi (Kolombia). C., heykeltıraşlıkta şöhrete kavuştuktan sonra, kendisini musikiye de vermiş, Cravero ve Vittore Veneziani'den ders almıştır. Belki de heykeltıraşlıktan fazla musikiyi sevmiş, bununla şahısların duygularını ve ihtiraslarını heykeltıraşlık ve resim ile ifade edebildiğinden daha tam bir şekilde ifade edebileceğini zannetmiştir. Hakkında, «lirik» heykeller ve «heykeltıraşvari» müzik parçaları yarattığı söylenmiştir. Nihayet, geniş ölçüde olmamakla beraber, ressamlıkla da

P. CANONICA: «Derinliklerde»

meşgul olmuş, kendi resmini ve peyizajlar yaratmıştır. Musiki sahasındaki, şarkı ve senfonik parçalardan gayrı başlıca eserleri şunlardır. La Sposa di Corinto (Korynthos gelini); Enrico di Mirval (ad); Miranda (ad; Shakespeare'in *The Tempest* adlı piyesinden); Medea (ad). Bütün bu dört opera büyük muvaffakiyetle sahneye konmuştur. C., 1929 dan beri Accademia d'Italia (İtalya Akademisi) üyesidir. 1950 de ömrü boyunca senatör tâyin olunmuştur.

CANONICUS [*kanọnikus*] (Lat = *canon* [kilise kanunu] a uygun; Alm. *Kanoniker*, *Domherr*, İng. *canon*, Fr. *chanoine* İtal. *canònico*, İsp. *canónigo*, Mac. *kanonok*, Çek. *kanovník*), Katolik Kilisesinde *capitulum* (b. bk.) âzası. IV. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa memleketlerinde, piskoposların teşebbüsü ile, piskoposluk kiliselerinde vazife gören papazlar, *breviarium* (b. bk.) u beraber okumak ve kilise kanununa uygun bir hayat (*vita canonica*) sürmek maksadiyle birleşirlerdi. Bu papazlara C., meydana getirdikleri topluluklara da *capitulum* denirdi. Fransada 816 da bütün C. ların *regula Chrodegangi* (bk. CHRODEGANG) adı verilen ruhani nizamnameye göre teşkilâtlanmaları emredildi. C. lar, keşişler gibi, manastırlarda yaşarlardı ve müşterek mülkleri vardı. X.-XI. yüzyıllarda beraber yaşamak mecburiyeti kaldırıldı, müşterek mülkler de C. lar ara-

sında paylaştırıldı. Bir papazın hissesine düşen mülke *praebenda* adı verildi. C. lar ruhani bölgelerin idaresinde gittikçe mühim roller oynamağa başladılar. XII. yüzyıldan itibaren piskopos seçme hakkı yalnız C. lara tanındığı gibi, piskoposluk makamı münhal kaldığı müddetçe ruhani bölge doğrudan doğruya C. lar heyeti tarafından idare edilirdi. C. ların nüfuzu yüzyıllar boyunca büyüktü. Bilhassa geniş arazi sahibi C. lar çok defa sivil idareye de karıştılar. XIX. yüzyılda Avrupa memleketlerinin çoğunda kilise mülkleri devletleştirildikten sonra, C. ların nüfuzu sadece ruhani işlere münhasır kaldı.

CANONISATIO [*kanonizatsio, kanonizasio*] (Lat. *canon* = azizler defteri; Alm. *Kanonisation*, Fr. *canonisation*, İtal. *canonizzazione*, İsp. *canonisación*), İng. *canonization*), Katolik Kilisesinde azizler sırasına çıkarma töreni. Bk. AZİZLER.

CANONSBURG [*kanınzbirg*], Amerika Birleşik Devletlerinde güneybatı Pennsylvania'da, Washington County'de Pittsburgh yakınında bir kasaba. Maden kömürü, teneke, çeşitli madenler, kimyevi maddeler ve porselen eşya istihsal ve imal edilir. Nüfusu 12 072 (1950) dir.

CANOPUS: 1. (Ark.): bk. KANOPOS.

2. (Ast.): Güney yarıkürede Carina (Karina) takımyıldızının en parlak yıldızı. α «Carinae» veya α «Argus» adı da verilir. Bütün sabit yıldızların, parlaklık bakımından ikincisidir (birincisi Sirius'tur). Avrupada görünmez. Carina takımyıldızı, bazen Argo Navis takımyıldızının bir kısmı sayılır.

CANOSA [*kanoza*] veya **Canosa di Puglia** (Lat. Canusium), İtalyanın güneydoğusunda, Apulia eyaletinde Bari vilâyetinde bir şehir. Buğday, şarap, zeytin ve süt besinleri istihsal eden bölgenin merkezidir. Romalılardan kalma önemli harabeler vardır: Roman uslûbundaki büyük kilise 1101 de ibadete açılmıştır; sunağı (altar) Bizans ve Arap tesirleri gösterir. En eski zamanlarda, önemli bir ticari ve askerî merkez olan şehre Cannae (b. bk.; M. Ö. 216) hezimetinden sonra Roma ordusu sığınmıştır. Ortaçağda C. sık sık el değiştirmiş ve birçok depremlerle sarsılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar eşkiyaların hücumuna uğramıştır. İkinci Dünya Harbinde ancak Romalılardan kalma köprü havaya uçurulmuş, diğer tarihî eserler zarar görmemiştir. Şehrin nüfusu 28 725 (1935) tir.

CANOSSA [*kanossa*], Kuzey İtalyada, Reggio Emilia şehrinin 18 km güneybatısında, dağlar arasında yükselen bir şato ve k a l e. X. yüzyılda, sonradan C. marca'sı prensleri olarak Attoni sülâlesi tarafından yapılan bu şatoya, efsaneye göre sonradan imparatoriçe olacak olan Kıraliçe Adelheid sığınmış ve kabul edilmiştir. XI. yüzyılda şato, bu aileye mensup C. kontesi Matilda'ya ait idi. 1077 de burada misafir bulunan Papa VII. Gregorius'u, aforoz edilmiş olan Alman K ı r a l ve İmparatoru IV. Heinrich ziyaret etmiş ve affedilmesi için yalvarmıştır. İmparatorun p a p a tarafından kabulünden ve affedilmesinden önce, Heinrich'in üç gün ve üç gece (Ocak 25 - 28), karla örtülü avluda yalınayak beklemiş olduğu rivayet olunur. Bu olaya, dünyevi iktidarın Kilise karşısında düştüğü en kötü durum gözü ile bakılabilir. Sonraki tarihçiler, IV. Heinrich'in böylece kazandığı siyasi zafere işaret ederler; fakat papanın imparatora yaptığı hakaret, tarihte imparatorun papaya karşı kazandığı geçici muvaffakiyetten daha derin bir iz bırakmıştır. Şato 1255 de Reggio halkı tarafından yıkılmış, sonra yine yapılmış, 1537 de yine halk tarafından yıkılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından beri bir taş ocağı olarak kullanılıyordu. 1878 de İtalya hükümeti onu millî anıt olarak ilân etmiştir.

CANOSSA Şatosunun harabeleri

CANOSSA: İmparator IV. Heinrich'in Papa VII. Gregorius'tan af dilemesi

Bismarck'ın, Katolik kilisesine karşı açtığı mücadele (Kulturkampf) sırasında, Reichstag'ta 14 Mayıs 1872 de söylediği bir nutuktan alınmış «Biz C. ya gitmiyeceğiz» sözleri sık sık zikrolunur.

CANOVA [*kanova*], **Antonio** (1757 - 1822), İtalyan heykelcisi. Klâsisizmin başlıca temsilcisidir. Possagno (Treviso vilâyeti) da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Pek küçük yaşta babası ölen C., Possagno'da taş yontucusu olan büyük babası Pasino C. tarafından büyütülmüş ve çocukluğundan itibaren taş yontuculuğu yapmıştır. 1768 de orta derecede birer heykelci olan Torreti ile Ferrari'den ders almıştır. 1773 ten sonra kendi kendine çalışmış ve eski eserlerle tabiatı inceliyerek kendisini yetiştirmiştir. «Daidalos ve İkaros» (Venedik, Accademia) grupunu bitirdikten sonra, 1783 te tanınmış bir sanatkâr olarak gittiği Romada «Minotauros'u yenen Theseus» adlı eseriyle hayatının sonuna kadar bağlı kalacağı Klâsisizmi kabul etmiştir. 1783 - 1787 yıllarında yaptığı Papa XIV. Clemens mezarı (Roma,

A. CANOVA

A. CANOVA: «Amor ile Psyche» (1787, Louvre Müzesi, Paris)

Santi Apostoli), İtalyada son derece tutulan Barok üslûbundan bile bile uzaklaşan klâsisist heykeltıraşlığın en önemli eseri olarak büyük şöhret bulmuştur. 1787 - 1792 yıllarında Romada San Pietro kilisesi için yaptığı Papa XIII. Clemens'in süslü mezarında, mermer plâstiğine ait yeni klâsisizm, azametli sükûnetiyle en yüksek ifadesini bulmuştur. Yunan heykellerini örnek alarak yaptığı eserlere canlı ve şehvanî bir şey karışır, fakat bunlarda kendisine has eşsiz bir sanat inceliği ve ustalığı da vardır. Bütün Avrupada şöhret kazanan C. ya, prensler, durmadan siparişte bulunuyorlardı. Çeşitli işler yaptırmak üzere Napoléon kendisini iki defa Parise çağırmıştır. Fakat, sanatçının, Napoléon'u elinde bir zafer heykelciği tutar şekilde ve tamamen çıplak olarak yonttuğu muazzam heykelinden, Napo'éon memnun kalmamıştır. Bu eser, Milano'da la Brera'dadır. C. nın sayısız eserleri arasında, Napoléon'un Fontainebleau'daki büstünden başka, Louvre'daki «Amor ile Psyche» grupları (1787 ve 1793), Paolina Bonaparte-Borghese'nin Romadaki güzel heykeli (Venus victrix [Muzaffer Venus] i temsil eder, 1807) ve Viyana Hofburg'undaki Kapuzinerkirche (Capucin'ler kilisesi) de görülen çok güzel mezar en önemlileridir. C. nın, David ile birlikte bir nesil boyunca, Avrupa daki heykeltıraşlık üzerine büyük bir tesiri

A. CANOVA: «Amor ile Psyche» (1793, Louvre Müzesi, Paris)

A. CANOVA: Paolina Bonapatte - Borghese'nin heykeli [Venus victrix] (1807, Villa Borghese, Roma)

olmuştur. Dirğer önemli eserleri şunlardır: «Delirmiş Herakles ile küçük Likhas» (1814, Roma, Palazzo Corsini), «Perseus» (1798; bu heykel, Vatikan Eski Eserler Müzesinde tek modern eserdir).

CÁNOVAS DEL CASTILLO [*kanovas del kastilyo*], **Antonio** (1828 - 1897), İspanyol devlet adamı ve yazarı. Málaga'da doğmuş, Santa - Agueda'da öldürülmüştür. Muhafazakâr liberal «La Patria» gazetesinin başyazarı olan C., 1852 de millet meclisine girmiş, Roma maslahatgüzarı olarak (1856), İspanya ile Papalık hükümeti arasındaki dinî muahedeyi hazırlamıştır. 1864 te dahiliye, 1865 te de sömürgeler nazırı olmuştur. Narvaez tarafından iktidardan uzaklaştırılarak, 1868 ihtilâlinden biraz evvel sürülmüştür. Bununla beraber, 1872 den itibaren Buorbon'ların restorasyonu için çalışmış ve 1875 te muhafazakâr partiyi kurmuştur. Restorasyondan sonra C., başvekil (1875 - 1881) ve XII. Alfonso'nun en çok dinlenilen müşavirlerinden biri olmuş, Carlist iç savaşının bir an önce son bulması için çok çalışmıştır. Yeniden birçok defa başvekil olan C., (1883 - 1885, 1890 - 1892, 1895 - 1897) anarşist hareketi ve Kuba isyanını şiddetle bastırmış, fakat bir anarşistin darbeleri altında ölmüştür. 1876 Anayasası C. nun eseridir. Başlıca eserleri şunlardır: *Estudios literarios* (Edebî etütler) [2 cilt, 1868], *Problemas contemporáneos* (Yüzyılımızın meseleleri) [3 cilt, 1884 - 1890], *Estúdios del reinado de Felipe IV* (IV. Felipe'nin idaresi üzerine incelemeler) [3 cilt, 1888 - 1890], *Bosquejo histórico de la casa de Austria en España* (İspanyada Avusturya hanedanının tarihine ait bir taslak) [1911].

CANROBERT [*kãrober*], **François - Certain de** (1809 - 1895), Fransız mareşali ve âyan üyesi. Saint - Céré (Lot) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1835 - 1850 yıllarında Cezayirde bulunmuş ve bilhassa Zaatcha hücumundaki kahramanlığı ile kendini göstermiştir. 1850 de general ve Prens Louis - Napoléon'un yaveri olan C., 2 Aralık 1851 deki hükümet darbesinin gerçekleşmesinde faal bir rol oynamıştır. 1854 te Birinci Fırka kumandanı olarak Kırım harbine katılmak üzere Doğuya gitmiş, Alma'da yaralanmış, sonra ölüm halindeki Mareşal Saint Arnaut'dan Doğu ordusunun başkumandanlığını devralmıştır. Sıvastopol kuşatmasını idare eden, fakat şehri almağa muvaffak olamıyan C., kısmen bu sebepten, kısmen de İngiliz ordusu kumandanı Lord Raglan ile anlaşamaması yüzünden, başkumandanlıktan çekilmiş, fakat Fransaya dönmektense, evvelce kumanda ettiği tümenin tekrar başına geçerek hemen hemen Sıvastopol'un fethine kadar çarpışmağa devam etmiştir. Fransaya dönünce mareşallik asâsını almıştır. 1870 te Ren (Rhin) ordusu 6. kıta kumandanı olan C., Saint-

Privat'yı müdafaa etmiş ve Bazaine ordusu ile birlikte esir düşmüştür. Harbden sonra, Yüksek Harb Konseyi üyesi olan C., sırasiyle Lot ve la Charente'tan âyan üyesi olmuştur.

CANSİ (İng Jhansi): 1. Hindistan Cumhuriyetinin bir bölümü. Uttar Pradesh (eski adı: Birleşik Vilâyetler [United Provinces]) bölümünde, Cawnpore'un güneybatısındadır. Pirinç, buğday, pamuk, darı ve ipek istihsal eder. Yüzölçümü aşağıyukarı 13 000 km², nüfusu 2 553 492 (1941) dir.

2. Hindistan Cumhuriyetinin, Uttar Pradesh bölümünde, Jhansi bölümünün bir eyaleti. Yüzölçümü aşağıyukarı 9 000 km², nüfusu 773 802 (1941) dir.

3. Aynı adı taşıyan eyaletin başkenti olan müstahkem şehir. Cawnpore'un güneybatısında ve bundan aşağı yukarı 209 km uzaklıktadır. İki demiryolu ve dört kara yolu ile dış bölgelere bağlı olup ticaret merkezidir. Kale, 1613 te kurulmuş 17?2 de Maratha'lar tarafından zaptolunmuştur. 1770 te burada bir müstakil devlet kurulmuş, sonuncu prens 1853 te çocuksuz ölünce. bölge İngilizlere kalmıştır. Şehirde 1857 de Avrupalılar katliamdan geçirilmiş, 1858 de İngilizlerin eline geçmiş ve bunlar tarafından 1861 de Gwalior'a bırakılmıştır. Nüfusu 127 400 (1951) dür.

CANSO [*kænsō*] **BOĞAZI** (Strait veya Gut of Canso), Kanadada Nova Scotia (Yeni İskoçya) yarımadası ile Cape Breton adası arasındaki boğaz. Avrupadan gelen birçok kablo, Yeni İskoçyadaki C. körfezinde Amerikaya ulaşır. Boğazın en geniş yeri 4 km den biraz fazladır.

CANT [*kænt*], İngiliz argosunun «gizli dil» (b. bk.; langue secrète) şeklindeki en aşağı tabakasına verilen ad. Türk argosunun «kayış dili» (*kayış* = hile, *kayış etmek* = çalmak; bk. Ahmet Vefik Paşa: *Lehçe-i Osmanî*, İst. 1876, J. W. Redhouse: *A Turkish and English Lexicon*, İst. 1890) denilen şeklinin karşılığı olup, «dilenci, hırsız dili» (Alm. Gaunersprache) mânasına gelir; bk. ARGO. Tarihi 1517 yılına (Orta İngilizceye kadar çıkarsak, G. Chaucer'ın *The Canterbury Tales*inde geçen C. kelimeleri, 1387 sıraları) kadar çıkan C., «şarkı söylemek» mânasına olan Norman Fransızcası *canter* (< Lat. *cantare* > Fr. *chanter* > İng. *to chant*) kelimesine dayanır. O tarihlerde dinî dilenciler (İng. religious mendicant; krş. Lat. Fratres mendicantes = dilenci keşişler, yani Franciscusçu, Dominicusçu, Carmelit, ve Augustinusçu keşişler) alçak sesle ilâhi söyliyerek dilendikleri için, alelâde, hattâ hırsız dilenciler de bunları taklidetmiş ve C. kelimesi «profesyonel dilenci, serseri, çingene, hırsız dili» mânasını kazanmıştır. İngiliz hırsız dilinde bugün *cant* (eski şekli: *cante* < Lat. *cantus* = şarkı), «konuşmak» demektir. Bu dilde daha birçok Latin ve Roman asıllı kelime (meselâ, *bene* = iyi, *pannam* = ekmek) bulunduğu için, bu tabakanın mensupları *cant* kelimesini keşişlerden değil, doğrudan doğruya Roman dillerinden almış olabilirler.

Bu dile *Rogues' language* (= kayış dili), *Thieves' slang* (= hırsız argosu), *St. Giles Greek* (= S. G. [Londrada bir semt] Yunancası), *Pedlars' French* (= seyyar satıcı Fransızcası) v. b. da denmiştir. Onu *Slang* denilen alelâde İngiliz argosundan ayıran hususiyet, gizli olmasıdır. İngilizcede «teklifsiz dil» e *colloquial* veya *familiar language*, «halk dili»» ne de *popular language* denir; İngiliz argosu (slang) nun sınırı buradan başlar. İngilizcede, esnaf, işçi, gemici v. b. tabakalara mahsus olan ve hapishane, meyhane, umumhane argolarını da içine alan «aşağılık argo» (Low Slang) bulunduğu gibi, ordu, okul - üniversite, spor, hattâ sahne, borsa, parlâmento, kilise, basın, v. b. argoları da ihtiva eden «yüksek argo» (High - Life Slang) da vardır. XVII. yüzyıldan beri, umumiyetle, Londra halk ağzına *Cockney* denmektedir. Bk. SLANG, ve COCKNEY. Bazı slang kelimeleri zamanla yükselerek edebiyat diline girmişlerdir; meselâ, «insan, adam, arkadaş» mânasına olan *chap*, *chum* gibi; fakat aynı mânaya olan C. *cove* kelimesi yükselememiştir. İngiliz sosyetesinin C. kelimelerine karşı olan mukavemeti çok daha kuvvetli olmuştur; *cop* (=polis) kelimesi C. ten ancak Slang'e geçebilmiştir.

C., bugün umumiyetle Londranın Seven Dials, St. Giles, Wapping, Whitechapel, Knightsbridge, Lincoln's Inn Fields, ve East India Docks gibi, aşağı halk tabakasının oturduğu veya çalıştığı semtlerinde konuşulur. XVI. yüzyıldan beri kesiksiz tarihi bulunduğu için, XIX. yüzyıldan evvelki C e Eski C. (Old Cant), şimdiki şekline de Yeni C. (Modern Cant) deniliyor; meselâ «polis» mânasına Eski C. *harman*, Yeni C. *cop* [*per*] (< to *cop* = yakalamak, çalmak < Lat. *capere* = kapmak, tutmak, almak), *frog* (= kurbağa), *mork*, v b.; *stop*, *dee*, v. b. = detektif. Yine meselâ «cep» mânasına. Eski C. *clye*. Yeni C. *sky* (edebî dilde = gök). Çok kere Eski C. ile Yeni C. arasında büyük bir fark bulunmaz. Eski C. yazılı olduğu için şimdikine nazaran imlâ farkı göze çarpar: meselâ «defol!» mânasına Eski C. *bynge a waste!*, Yeni C. *bing avast* (*bing* = gitmek, *waste* edebî dilde = harcanmış, süprüntü, çöplük), «bir para cüzdanı çarpmak» mânasına Eski C. *to nyp a boung*, Yeni C. *to nip a bung* (to *nip* < Orta İng. *nippen* = çimdiklemek [C. *nipper* = yankesici], *bung* = para kesesi). Eski yazı dilinde kullanılan C. in çeşnisi şu misalden anlaşılabilir: «Orada domuz herifin biri oturuyor, onu soymak iyi olacak» mânasına *Yonder dwelleth a quyere cuffen, it were beneship to myll hym* (*yonder dwelleth* edebî yüksek İng. olarak = orada ikamet ediyor; *quyere* = Yeni C. *queer* = kötü [edebî dilde = tuhaf]; *cuffin* = Yeni C. *cove* = adam; *it were*, edebî dilde = olacak; *beneship* = çok iyi [*bene* = iyi]; *to myll* = Yeni C. *to mill* = çalmak, soymak [edebî dilde = öğütmek]; *hym* = yeni ebedî dilde *him* = onu).

C. in kelime hazinesine İngilizce bozuntularından başka, Çingene (ana dildeki adı: Romany), Latin - Roman, Fransız, Alman, Felemenk, İtalyanca asıllı *lingua franca*, İbrani - Yiddish v. b. dillerden pek çok unsur girmiştir: meselâ, *chiv* = bıçak (< Çing. *chive* = sokmak, batırmak), *cove* = adam (< Çing. *cova*), *ken* = ev (< Çing. *ken*), *maund* = dilenmek (< Lat. *mendicare*), *cassan* = peynir (< Lat. *caseus*), *bean* = para (< Fr. *biens* = mal), *Johnny Darbies* = jandarma (< Fr. *gensdarmes*), *finnuf* = 5 liralık banknot (< Alm. *fünf* = 5), *nix* = hiç bir şey (< Alm. *nichts*), *doxy* = kız (< Fel. *dockenspul* = kukla oyunu), *nantee* = hiç bir şey (< İtal. *niente*), *mungarly* = yiyecek (< İtal. *mangiare*), *letty* = yatak (< İtal. *letto*), *gonnof* = serseri, hırsız (< İbran. *gannāb*). C., her argoda olduğu gibi, edebî dildeki kelimeleri de kullanır, fakat umumiyetle mecaz yapar. C. in dehası, umumiyetle bütün argolarda olduğu gibi, bunlarda kendini gösterir; meselâ, «mahkeme» mânasına *theatre* (= tiyatro), «hapishane» mânasına *college* (= kollej), «metres» mânasına *wife in watercolours* (= suluboya zevce [suluboya gibi «silinmesi» kolay olduğu için]), «hileli zat» mânasına *doctor* (= dok-

tor), «kafa» mânasına *attic* (= tavan arası), «papaz» mânasına *sky pilot* (= gök [ahiret] pilotu) «tabut» mânasına *eternity - box* (= ebediyet kutusu), v. b.

C., XVI. - XVII. yüzyıldan beri W. Shakespeare (bilhassa *Henry IV, Henry V, The Merry Wives of Windsor* piyeslerinde), Ben Johnson v. b. edipler tarafından bilhassa sahne dilinde kullanılmış, daha sonraki şair ve romancılar, Ch. Dickens, R. Kipling v. b. da C. konuşmalarına yer vermişlerdir. C. üzerinde araştırmalar, C. toplama ve sözlükleri de pek erken bir tarihte yayımlanmağa başlamıştır. Bk. R. Copland: *The Hye Waye to the Spyttel Hous*, 1517; J. Awdeley: *Fraternitye of Vacabondes*, 1561; T. Harman: *Caveat or Warning for Common Cursetors Vulgarly Called Vagabones*, 1567; R. Head: *The English Rogue*, 1622; B. E: *A Dictionary of the Canting Crew of Gypsies, Beggars, Thieves, etc.*, 1696; aynı yazar: *The Scoundrel's Dictionary*, 1751; F. Grose: *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, 1785, yeni bas. 1931; J. C. Hotten: *Slang dictionary*, 1864; A. Barrère ve C. G. Leland: *A Dictionary of Slang, Jargon, and Cant*, 1889; J. S. Farmer ve W. E. Henley: *Slang and Its Analogues, Past and Present*, 6 cilt, 1890 - 1904; H. Baumann: *Londonismen, Slang und Cant*, 3. bas. 1917; E. Partridge: *A Dictionary of Slang and Unconventional English*, Oxford 1937, 3. bas. 1949. Bk. İNGİLİZ DİLİ, AMERİKA İNGİLİZCESİ, SLANG, ve ARGO.

CANTABILE [*kantabile*; İtal. = şarkı olarak söylenebilir], «şarkı söyler gibi» anlamına kullanılan bir müzik terimi. Musiki aletleri için yazılmış bir parçada bir bölümün, şarkı söyler gibi çalınacağını gösterir. Çoğu, *andante C.* şeklinde kullanılır. Bk. ANDANTE.

CANTABRIA [*kantạbria*] **DAĞLARI** [İsp. Cordillera cantabrica], Kuzey İspanyada Pirenelerden başlıyarak batıda Finisterre burnuna kadar uzanan bir dağ silsilesi. En yüksek tepeleri 2 440 m den fazladır.

CANTABR [*kantạbr*] **LAR** (Lat. *Cantabri*), Kuzey İspanya sahillerinde, Santander ve Bilbao'ya ve daha gerideki dağlık bölgeye yerleşmiş eski bir kabîle. Bu bölgeye üzerinde yaşıyan insanlara izafeten Cantabria adı verilmiştir. C., savaşçı ve yabancı idareye boyun eğmiyen, iptidai bir topluluktur. Uzun yıllar Roma ordularına karşı koydular; bu iptidai ve hür hayatı muhafazada gösterdikleri hassasiyetle şöhret buldular. Romalıların ilk hücumuna aşağı yukarı M. Ö. 150 sıralarında uğradılar ve Agrippa ile Augustus'un M. Ö. 29 - 19 yıllarında yaptıkları seferler sonunda kısmen yok edildiler. Memleketleri bu tarihten itibaren Hispania Tarraconensis adlı yarı bağımsız Roma eyaletinin bir parçası haline getirildi.

CANTABRICUS [*kantạbrikus*], **SINUS**, Gaskonya (Gascogne) körfezinin Latince adı. Bk. GASKONYA KÖRFEZİ.

CANTABRIGIA [*kantabrigia*], İngilterede Cambridge şehrinin Latince adı. Bk. CAMBRIDGE.

CANTACUZENE [*kæntækyüzin*], **Prenses** (doğ. 1876) [evlenmeden önceki adı: **Julia Dent Grant**], Amerikalı yazar. Washington'da doğdu. Amerika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanlarından Grant'ın torunudur. Eski Rus generallerinden Prens Cantacuzen (Kont Speransky) ile evlendi (1899). Eserleri: *Revolutionary* (İhtilâlci) [1919], *Russian People* (Rus halkı) [1920], *My life Here and There* (Buradaki ve oradaki hayatım) [1921].

CANTACUZINO [*kantakuzino*] **AİLESİ**, Bizans menşeli (bk. KANTAKUZENOS AİLESİ), bir Rumen ailesi. Rumanya tarihinde önemli bir rol oynamış olan bu ailenin başlıca üyeleri şunlardır:

1. **Andronic C.** (1553? - 1600?), Rumanyada yerleşmiş bir Rum. 1578 de ölen Mihail C. nun oğullarından biridir. İstanbuldaki nüfuzu sayesinde kardeşi Iane'nin damadı Mihai Viteazul'u, önce Craiova ban'ı ve daha sonra Eflâk voyvodası olarak tâyin ettirmiştir. Bunun saltanatı sırasında maliye nazırlığı yapmış, Mihai'nin Mirislău mağlûbiyetinden sonra ölüme mahkûm edilmiştir.

2. **Constantin C.**, **Postelnicul** [= saray nazırı] (ölm. 1663), Andronic'in oğlu. İstanbuldan Eflâk'a Matei Basarab zamanında gelmiş, Rumen voyvodalarına meydan okuyacak derecede nüfuz sahibi olmuş, onların Bab - ı Âli tarafından tâyinlerinde rol oynamıştır. Menfaatlerine zarar verdiği boyarlar tarafından ihanetle suçlandırılmış, Snagov manastırında 20 Aralık 1663 te muhakeme edilmeden öldürülmüştür.

3. **Constantin C.** (1636 - 1716), Constantin C. Postelnicul'un oğlu, Şerban C un kardeşi. Birçok lisanlar biliyordu. Tahsilini Padova'da yapmış, çok seyahat etmiş, bir ara İstanbula gelmiş, hayli eserler yazmış veya tercüme etmiştir. Brâncoveanu'nun en çok sözü geçen müşaviri idi. Aileleri arasındaki kavgalar yüzünden 1712 de Brâncoveanu'dan uzaklaşmış, karşılıklı müthiş bir mücadele başlamış, Brâncoveanu'nun Türkler aleyhinde iki yüzlü politikasının en sağlam vesikalarını Bab - ı Âliye vererek onun yakalanmasına yardım etmiş, ölümüne sebebolmuştur. Brâncoveanu'nun yerine Constantin'in oğlu Ştefan tahta geçmiş ise de, saltanatı kısa sürmüş, babasiyle birlikte İstanbula getirilen Constantin 1716 da hapishanede boğdurulmuştur.

4. **Constantin C.** (1800 - 1875), Rumen politika adamı. Aynı addaki voyvodalar ailesindendir. Bükreşte doğmuştur. Genç yaşta devlet işlerine karışmış, Alexandru Ghica'nın saltanatının son yıllarında vekillik etmiş, 1842 de azledilmiştir. Bibescu'nun saltanatı sırasında devlet işlerine karışmayıp memleketini terk etmiş, Rumanyaya ancak 1848 de, Ömer Paşa ve Fuat Efendinin kumandasındaki Türk ordulariyle birlikte dönmüştür. Aynı yıl 26 Eylülde Bab - ı Âli tarafından Eflâk voyvodalığı sadaret kaymakamlığına tâyin edilmiş, Barbu Ştirbey'in voyvoda seçildiği Haziran 1849 a kadar memleketi idare etmiş, sonra Parise gitmiştir. Rus işgal orduları çekilip memleketi Avusturya ordularının işgal etmesi üzerine Avusturya imparatoru kendisini birçok nişanlarla taltif etmiş, Bab - ı Âli komiseri Derviş Paşa tarafından 1854 te İdare Konseyi başkanlığına tâyin edilmiş ve Ştirbey'in sığındığı Viyanadan tahta tekrar dönüşüne kadar Eflâk'ın sivil idaresiyle görevlendirilmiştir. Bundan sonra devlet işlerine karışmamışsa da, Eflâk ve Buğdan voyvodalıklarının birleştirilmesi sırasında hükümdarlığa namzet kimseler arasında yer almıştır.

5. **Dimitrie C.** (XVII. yüzyıl), Buğdan voyvodası. Şerban C. nun kardeşi. Zalimane idaresi neticesi tebaasının kin ve nefretini kazanmış, Bab - ı Âli'nin teveccühüne mazhar olamamıştır. Voyvodalığı kısa sürmüş, 1679 da Lehistana sığınmıştır. Sonra, voyvodalığa tekrar getirilmişse de, 1685 te Sadrazam İbrahim Paşa tarafından azledilerek yerine Constantin Cantemir getirilmiştir.

6. **Iane C.** (XVI. yüzyıl), Andronic C. nun kardeşi, Mihai Viteazul'un kayınpederi. Eflâk'ta yerleşmiş, saray ve maliye nazırlıkları yapmış, Craiova hanı olmuş, İstanbulda kapı kâhyalığı etmiştir.

7. **Mihail C.** (ölm. 1578), İstanbullu zengin bir Rum. Şeytanoğlu lâkabıyla anılan eski C. lar ailesindendir. Bab-ı Âlîdeki siyasi entrikalara karışmış. Ioan Vodă cel Cumplit'i, Türkler aleyhine isyana teşvik ettiği için 1578 de kendi sarayında öldürülmüştür. Rumen ülkelerine voyvoda tâyinlerinde tesiri olmuştur. Oğulları Andronic, Dimitrie ve Jane Buğdan'a sığınmışlardır.

8. **Mihai C.** (ölm. 1716), Brâncoveanu'nun ordu kumandanı. Stolnic'in kardeşi, Postelnicul'un oğludur. Brâncoveanu'ya müthiş düşman kesilmiş, azil fermanı çıkar çıkmaz onu Türklere teslim edeceğine başı üzerine yemin etmiştir. İhanetle suçlandırılarak Edirnede öldürülmüştür.

9. **Şerban C.** (1640? - 1688), Eflâk voyvodası. C. C. Postelnicul'un oğlu. Mihnea Vodă zamanında saray nazırı, Grigore Ghica'nın ilk voyvodalığında ise başvekildi. C. Şerban, babasının Ghica'nın emriyle öldürülmesinden sonra voyvoda Antonie tarafından 1669 da ordu kumandanlığına getirilmiştir. Antonie bir müddet sonra azledilip Ghica tekrar voyvoda olunca, C. Şerban bir rivayete göre Edirneye kaçmağa mecbur olmuş, kardeşleri tuz ocaklarında çalışmağa mahkûm edilmişlerdir. Bir diğer rivayete göre ise Buğdan'da dolaşmış ve Girit adasına sürgün edilmiştir. Birkaç yıl sonra Ghica, Lehistanın gizli müttefiki olmakla suçlandırılıp azledilince halefi Gheorge Duca C. Şerban'ı başvekil yapmıştır. Duca'yı kendisine rakîp görerek onu yoketmeğe hazırlanan C. Şerban, Bab-ı Âli tarafından 1678 de Eflâk tahtına çıkarılmış ise de, bu defa Türkleri yenmek için Avusturyalılarla müzakerelere girişmiştir. Bununla beraber 1683 te Kara Mustafa Paşa ile birlikte Viyana muhasarasına iştirak etmiştir. Aslında kumanda ettiği Buğdan - Eflâk ordusu fazla bir şevk ve yararlık göstermiyor ve bizzat C. Şerban Osmanlı ordusundaki bütün hazırlıklardan, Viyanalıları haberdar ediyordu. Aynı yılın 12 Eylülünde muhasara kaldırılıp Jan Sobieski ile yapılan savaş netice vermeyince, C. Şerban bağımsızlığını ilân etmiş, bir ittifak akdetmek maksadiyle kardeşi Gheorge C. Cantacuzino'yu Avusturya imparatoru ile Rus çarı nezdine göndermiştir. Bizansta hükümdarlık etmiş C. ların bir ahfadı olduğunu dikkate alan bu iki hükümdar C. Şerban'a, Türkleri yurtlarından atmağa muvaffak olduğu takdirde, İstanbul tahtını vadetmişlerdir. Bundan kuvvet alan C. Şerban büyük bir gizlilik içinde dağlarda 30 000 kişilik bir ordu toplamış, fakat tam o sırada kardeşi saray vekilharcı Constantin ile yeğeni Constantin Brâncoveanu tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

10. **Ştefan C.** (ölm. 1716), Eflâk voyvodası. Saray vekilharcı Constantin C. nun oğlu. Bab-ı Âli nezdinde Brâncoveanu aleyhindeki şikâyetlere önayak olup, bunun Avusturyalılarla muhaberatını Türklere haber vermiştir. Prens Eugen ile Türkler arasında başlıyan savaşta C. Ştefan Avusturya tarafını tutmuştur. Osmanlıların savaş hazırlıklarını Steinville'e bildirmiştir. Durum Bab-ı Âlide öğrenilince, C. Ştefan padişahın emriyle 21 Ocak 1716 da azledilerek Bükreşte tevkif edilip İstanbula getirilmiş, babası ve amcası Mihai ile 1716 da öldürülmüştür.

C. Ştefan'ın ölümü, C. lar'ın tarihinin hitamını ve halef olarak Nicolae Mavrocordat (b. bk.) ın Fener voyvodası sıfatiyle iktidara ge işini gösterir.

CANTACUZINO [*kantaknzino*], **Ion** (1863 - 1934), Rumen doktor ve bilgini. Bükreşte doğmuş ve orada ölmüştür. Pasteur'ün talebesi olan C., Bükreşte tecrübî tıp profesörü olmuş (1902) ve orada şöhret kazanmış olan serum ve aşı enstitüsünü kurmuştur. Difteri ve kızıl hastalığına karşı muafiyet ve ayrıca, sıtma hakkında eserleri vardır.

CANTAGALLO [*kantagalu*; Port. = horoz ötüyor], Brezilyada Rio de Janeiro vilâyetinde bir şehir. 400 m yükseklikte olup Leopoldina demiryolu burada son bulur. 1786 da keşfolunmuş altın madeninin çıktığı bölgede kurulmuştur. Nüfusun bir kısmını Almanlar teşkil eder. Kahve ve sütten yapılmış besinler istihsal eder. Nüfusu 5 000 (1940) e yakındır.

CANTAL [*kātal*]: 1. Fransanın güney orta bölümünde, Masif Santral (Massif Central) de, bir departman. Kuzeyde Puy-de-Dôme, doğuda Haute-Loire, güneydoğuda Lozere, güneyde Aveyron, batıda Corrèze ile Lot departmanlariyle çevrilidir. Arazisi dağlık, iklimi serttir. Yüzölçümü 5 779 km², nüfusu 177 065 (1954) tir. Merkezi Aurillac'tır. Hayvancılığiyle meşhurdur (Aubrac ve Salers inekleri).

2. Fransanın Auvergne bölgesinde sönmüş bir volkan dağı. Yüksekliği Plomb de Cantal'da 1 858 m dir. Aurillac'ın, aşağı yukarı 30 km kuzeyindedir. Bu çevrede lâv örtüsünün kapladığı yer 600 km² yi geçer. C. volkanı, birçok defalar püskürmüş olup, iç içe üç koniden meydana gelmiştir.

CANTARINI [*kantarīni*], **Simone** [**Da Pèsaro** ve **Il Pesarese** adı ile de anılır] (1612 - 1648), İtalyan ressamı ve hakkâki. Pèsaro yakınlarında bir yerde doğmuştur. Guido Reni'yi taklidetmiştir. Tabloları arasında «Mukaddes aile» [Londrada] *Magdalena* (ad) [Pèsaro'da San Filippo kilisesinde], «Meryem ananın göğe çıkması», Transfiguratio (b. bk.) [Milanoda Brerara'da], «Guido'nun portresi» [Bologna galerisinde] «Yusuf ve Futayfir'in karısı», hak eserleri arasında, «Iupiter, Neptunus ve Pluto'nun Kardinal Borghese'nin ordusunu mükâfatlandırması» vardır.

CANTATA [*kantāta*] (Ita.), taganni edilmeye (cantare) elverişli müzik parçası. Bunun aksi sonata, yani aletle çalınmak (sonare) için yazılmış bestedir. İlk C. lar, polifonik (çok sesli) İtalyan madrigalinden çıkmıştır. İlk olarak XVII. yüzyılda *cantada* şeklinde geçen bu terim, dramatik veya anlatıcı mahiyette, fakat kostümsüz bir tek şahıs tarafından bir tek musiki aletinin arkadaşlığiyle söylenilen besteler için kullanılmıştır. Konser odalarında verilen bu *cantata da camera* (oda C. ları) her cins dünyevi konuları işlerdi. Yalnız bir *basso continuo* (devamlı bas) arkadaşlık ederdi. XVII. yüzyıl C. bestecileri arasında en önemlileri şunlardır: Bassani, Caccini, Peri, Grandi, Berti, Rovetta, Sances, Manelli, Ferrari, Kittel, Cazzati ve Monteverdi. Çoğunluğun kabul ettiği bir geleneğe göre Giacomo Carissimi (1605 - 1674) C. da Camera'yı ilk defa *C. da chiesa* (kilise C. ı), yani ruhani bir parça haline getirmiştir. Bunların arasında başlıca fark konularındadır. Carissimi, C. lara bu alanda hiç görülmemiş lirik bir incelik ve dramatik bir kuvvet getirmiştir. Aynı zamanda bunlar harmonik serbestliği ve refakatin çeşitliliği ile meşhurdur. O zamanın C. ları birçok hallerde yalnız bir tek ses için, bazen de iki veya üç ses için yazılırdı. XVII. yüzyıl C. ları arasında Luigi Rossi'nin bir dünyevi C. olan *Gelosia* (Kıskançlık) adlı eseri meşhurdur. Stradella'nın *L'incendio di Roma* (Roma yangını) adlı C. sı da, halkça sevilen, resitatif ve aryayı ahenkli bir şekilde karıştıran C. nev'inin mükemmel bir örneğidir. XVII. yüzyılın sonunda, İtalyada pek çok sevilen C., Fransa ve Almanyaya da geçmiştir.

XVIII. yüzyılın başlarında C. nın mahiyeti tiyatronunkine yaklaşır; birbirine zıt iki konuya dayanan aryalar kullanılır ve bunlardan önce veya sonra aletli ritornello'lar gelir. Telli sazlardan kurulmuş bir orkestra arkadaşlık eder. Bu cins C. ları besteliyenlerin başında şunlar gelir: İtalyada Domenico Scarlatti, Pergolesi, Vinci ve Leo; Fransada Couperin, Morin, Campra, E. Jacquet, Clérambault ve Bernier. Fakat müzik aletlerinin gelişmesiyle, oda C. sı yavaş yavaş unutulmuş ve bunun yerini sorata almıştır.

Almanyada C. en çok ruhani alarda gelişerek İtalyadakinden çok daha girift şekiller almıştır. Birkaç hareket gösteren bu eserlerde solo'lar, koro'lar ve orkestra kullanılır. Kilise C. ları bestecileri şunlardır: Keiser, Mattheson, Telemann, Graupner, Krieger, Michael, J. C. Bach. Kuhnan, Schütz, Buxtehude ve Händel. Bunların en büyüğü J. C. Bach olup, bu zatın yazdığı 295 kadar C., bu cinsin tarihçesinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bach'ın C. ları değişik şekiller ve karakterler gösterir: *Wachet auf* (Uyanınız) daha ziyade dramatik bir mahiyet arzeder: *Weinen, Klagen, Sorgen, Sagen* (ağlamak, şikâyet etmek, endişelenmek, korkmak) ise musikılı bir tefekkürdür; *Gott, der Herr, ist Sonn und Schild* (Allahü tealâ güneş ve kalkandır) övgü ilâhisidir. Fakat hepsi de derin ve samimî bir dinî duygu ile doludur. Bach, *Der Streit zwischen Phöbus und Pan* (Phoibos ile Pan'ın kavgası) gibi dünyevi C. lar da yapmıştır.

Bach'tan sonra C. terimi çeşitli şekiller gösteren «şan» lı parçalar için kullanılmıştır. Bazan oratoryum ve hattâ operalara bile C. denilmiştir.

CANTATE [Fr. *kãtat*], çoğu bir aşk veya kahramanlık olayını anlatan küçük şiirlere verilen ad. Hikâye ve şarkı olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. Hikâye konuyu bildirir, şarkı ise bu konunun ilham ettiği duyguları ifade eder. C. ın doğduğu yer İtalyadır. İlk C. lar Reggio'lu Benedetto Ferrari'nin eseri olup 1638 de Venedikte yayımlanmıştır. Her ne kadar Barbara Strozzi, 1653 te çıkan ve *Cantate, Arie e Duetti* (C., arya ve düetler) başlığını taşıyan bir külliyatın önsözünde bu edebî çeşidi icadetmiş olmakla öğünmüşse de bu doğru değildir. Fransada ilk C. ları Jean Baptiste Rousseau yazmıştır. Bunların en güzeli *Circe* (ad) dir.

Başlangıçta C. ın bir tek hikâyesi ve bundan sonra rondo (b. bk) şeklinde bir tek şarkısı vardı. Sonraları üç hikâye ve üç şarkılı C. yazılmıştır: birinci hikâye konuyu bildirir, ikincisi başlıca sahneyi gösterir, üçüncüsü de ahlâki bir fikir veya ders verirdi. Bundan daha sonra, C. ın hikâyeleri ikiye inmiştir. Bu halde, ikinci şarkı, birincisine göre daha hızlı bir hareket (mouvement) gösterir.

CANTE HONDO [*kante ondo*; İsp. = derin şarkı], ananevi Endülüs (Andalucía, Ispanya) tipinde bir şarkı. Bunun prototipi «seguiriya gitana» (Çingene seguidilla'sı) dır. Ekseriya «Ay!» veya «Leli!» sözleri üzerinde yapılan uzun bir melisma (nağme özentisi) ile başlar. Bundan sonra, ekseriya bütün parçanın altıda birini geçmiyen bir melodi gelir. Entervallerin birçoğu kasten yarım ton değiştirilir; bu ise garip bir tesir yapar. Nota tekerrürleri ve süs olarak ilâve olunan girift not gruplarına sık sık raslanır. Ahengi birçok hallerde Phrygia mod'unu, yani inen A-E formülünü hatırlatır. Ekseriya, başka bir şahsın çaldığı bir gitar şarkıcıya arkadaşlık eder.

CANTEMIR [*kantemir*], Han Temir sülâlesinden, Han Mirza Kandemir'den gelen Tatar menşeli tanınmış bir Rumen ailesinin adı. Küçük mülk sahibi olan bu aile, Prut ırmağının sağ kıyısında Fălciu bölgesinde yerleşmiş, Buğdan (Rumen. Moldova) a voyvodalar ve ünlü yazarlar yetiştirmiştir. Ailenin itibar ve kudretinin kurucusu Constantin C. dir.

1. **Antioh C.** (hük. 1695 - 1707 sıraları), Buğdan voyvodası. Constantin C. in büyük oğlu 1695 - 1700, 1705 - 1707 yılları arasında voyvodalık etmiştir. Tahta çıktığı yıl yıkıcı harb, Buğdan sınırlarını kasıp kavurmakta idi. C., babasının aksine olarak, Lehlilere açık dostlukla bağlanmıştır. Karlofça (Alm. Karlowitz, Mac. Karlóca. Sırp - Hırv. Srijemski Karlovci) muahedesinden (1699) sonra azledilmiş ve yerine C. ailesinin azılı düşmanı Constantin Duca getirilmiştir. İki yıl süren ikinci saltanatında memlekete ağır vergiler koymuş fakat âdil ve iyi olduğu için sevilmiştir. Daha sonra, kaçak sayılan kardeşi Dimitrie'nin yerine rehin kalmak üzere İstanbula gitmiş ve orada ölmüştür.

2. **Constantin C.** (1614 - 1693), Buğdan voyvoda (Rumen. Domn al Moldovei) sı. Babası Teodor'un Tatarlar tarafında öldürülmesinden sonra sığındığı Lehistanda yetiştirilen C., Kıral Władysław ve Kazimierz'in ordularında 17 yıl hizmet ederek albaylığa yükselmiştir. Daha sonra Eflâk (Rumen. Valachia) ve Buğdan voyvodalarının hizmetine girmiş, önemli mevkilere getirilmiştir. Muharebelerde kendini gösteren C., 1672 de Ştefan Petriceicu zamanında Buğdan serdarı olmuş ve Lehistan sınırında üç bölgeye hükmetmiştir. Hotin (Rus. Hotin Rumen. Hotin. Pol. Chocim) muharebesinden sonra IV. Mehmedin teveccühünü kazanmış, Dimitrie Cantacuzino'nun 1685 te azlinden sonra, Serasker Süleyman Paşanın da kendisini Bab - ı Âli'ye tavsiye etmesi üzerine, Buğdan tahtına getirilmiştir. Artık 71 yaşına gelmiş olan C. nin vazifesi Buğdan sınırlarının müdafaasında Türklerle işbirliği yapmaktı. Nitekim sekiz yıllık saltanatı Lehistan - Türk harbleri içinde geçmiştir. C. oportünist bir politika güderek Türklerden yana katıldığı harblerde plânları Lehistan kıralı Jan Sobieski'ye ve Avusturyalılara bildirmiştir. Bununla beraber, Sobieski'nin 1685-1686 yıllarında Buğdanı istilâsı sırasında onun müttefiki olmayı reddetmiş ve adı geçen Sobieski, Boyan (Rumen. Boian) da mağlup olunca, bu mağlûbiyetin tam bir hezimete dönmemesi için, geri çekilmesine gizlice yardım etmiştir. Lehliler 1691 de yeni bir istilâya teşebbüs etmişlerse de bu istilâ Karpatlara doğru bazı kasaba ve manastırların ele geçirilmesiyle sona ermiştir.

C., hayatının sonlarına doğru, Besarabya'da Soroka (Rumen. Soroca; şimdi Rus. Belomorsk) kalesinin muhasarasında, vaktiyle Serasker Süleyman Pasanın kendisi hakkında yanılmadığını ispat etmiştir. Ölümünden evvel, halef olarak oğlu Dimitrie'nin seçilmesini istemiş ve bu dileği boyarlar tarafından yerine getirilmiş ise de, bazı sebepler yüzünden Bab - ı Âli seçimi tasvip etmemiştir.

3. **Dimitrie C.** (1673 - 1723), Rumen devlet adamı ve tarihçisi, Buğdan voyvodası. Constantin C in ikinci oğlu. Fălciu'da doğmuş, Dimitrovka (Ukrayna) da ölmüştür. 1688 de henüz 15 yaşında iken, âdet olduğu üzere, babası tarafından rehin olarak İstanbula gönderilmiştir. Ailesinin baş düşmanı Constantin Brâncoveanu Basarab, C, in yerine başkasının gönderildiğini sadrazama kabul ettirmeğe çalışmış, fakat iddiasının asılsız olduğu bizzat sadrazam tarafından meydana çıkarılmıştır. Brâncoveanu entrikalarına devam etmiş, C. in hayatı bu yüzden birçok defalar tehlikeye düşmüştür.

D. CANTEMIR

Bütün bunlara rağmen C. zekâsı sayesinde padişahın daima teveccühüne mazhar olmuş ve İstanbulda kaldığı müddet zarfında Türkçe, Farsça, Arapça, hattâ Türk müziğini mükemmel öğrenmiştir. 1691 de babası tarafından Buğdana çağrılmış, yerine büyük kardeşi Antioh gönderilmiştir. 1692 de Serasker Daltaban Paşa ile Soroca muhasarasına katılmıştır. 1693 te, babasının vasiyeti üzerine boyarlar tarafından Buğdan tahtına seçilmişse de Bab-ı Âli bu seçimi tasdik etmemiştir. Böylece C. bir ay kadar saltanat sürdükten sonra tahtı Brâncoveanu'nun damadı Constantin Duca'ya terkederek İstanbula dönmek zorunda kalmıştır. Brâncoveanu peşini bırakmamış, hakkında sürgün fermanı çıkartmıştır. C. bir paşanın himayesine sığınmış ve bunun sayesinde fermanı geri aldırtmıştır. Buğdan tahtındaki Duca 1695 te azledilmiş, yerine Antioh C. getirilmiştir. Beş yıl süren bu saltanat müddetince Dimitrie de İstanbulda büyük kardeşinin elçisi olarak bulunmuş, fakat hâdiseler tekerrür etmiş, taht elden ele geçmiştir. Nihayet 1710 da C. Bab-ı Âli tarafından Buğdan tahtına tâyin edilmişse de saltanatı ancak yedi ay sürmüştür, çünkü, Poltava muharebesinden sonra Lehlilerin yardımiyle Türkleri Avrupadan atabileceğine güvenen Deli Petro (Pëtr Velikiy) nun vaadlerine kanarak Rusların tarafını tutmuştur. Türklerin Prut zaferinden (1711) sonra azledilen C. Ruslara sığınmıştır. C. 1713 te karısı Cassandra'yı kaybetmiş, 1714 te oğullarından biri ile Petersburg'a gitmiş, 1717 de bir Rus mareşalinin kızı olan prenses Anastasia Trubetskoy ile evlenmiş ve çarın hususi müşavirliğine tâyin edilmiştir. 1721-1722 de Deli Petro'nun İran (Derbend) seferine katılmışsa da hastalanarak geri dönmüş ve 1723 te Ukrayna'da kendisine ait Dimitrovka çiftliğinde ölmüştür.

C. in başlıca eserleri şunlardır: *Divanul sau gâlciava inţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul* (Divan veya âkilin dünya ile kavgası veya ruhun vücut ile muhakemesi) [Rumence ve Yunanca, 1698], *Istoria ieroglifică* (Hiyeroglif tarihi) [Rumence hayvanların maceralarını nakletmek suretiyle kendi devrinin tarihini anlatmağa çalıştığı acayip bir roman, 1705, bas. 1882], sonra İngilizceye, Fransızcaya ve Almancaya tercüme edilen *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae* (Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş ve inhitat tarihi) [Latince, 1705], *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (Buğdan devletinin eski ve bugünkü tasviri) [Latince 1716, bas. 1872, Alm. terc. bas. 1769, Rumen. terc. bas. 1875], *Vita Constantini Cantemir* (Constantini C. in hayatı) [Latince, 1716], *Planul Constantinopolului sau Ţarigradului* (İstanbulun plânı, Rumence), *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor* (Roma, Buğdan, Eflâk eski zamanlarının vakayinamesi) [tarihten önceki devirlerden XIII. yüzyıla kadar, yaz. 1717, yayım. 1837], *Curanus* (Kuran; İslâm dini sistemi) [Latince, 1722; kısmen Rusçaya çevrilmiştir], *Collectanea orientalia* (Doğuya ait toplanmış eserler) [Derbend seferine ait notlar, 1722], *Istoria Cantacuzinilor şi a Brâncoveanului* (Cantacuzino'ların ve Brâncoveanu'nun tarihi) [Rus. terc. 1772].

C. in birçok eserleri henüz bastırılmamış iken, İran seferi esnasında Hazer denizinde bir deniz kazasında kaybolmuştur (1722). Bunlar arasında aşağıdaki eserlerin bulunduğu söylenmektedir: *Tratat de muzică* (Müzik ana kitabı; Türk müziği hakkında, nota sistemi ile birlikte), *De statu politico Aulae Othomanicae* (Osmanlı İmparatorluğunun siyasi durumu) [yaz. 1714], *Istoria imperiului otoman* (Osmanlı İmparatorluğu tarihi) [yaz. 1716], *Istoria veche şi nouă a Daciei* (Dacia'nın eski ve yeni tarihi), *Istoria mahometanilor* (Müslümanların tarihi). Mevcut eserleri Rumen Akademisi (Academia Românâ) tarafından 8 cilt halinde ve *Operele principelui Dimitriu Cantemiriu* (D. C. in başlıca eserleri) başlığı altında yayımlanmıştır [1872-1901]. Dimitrie C. in oğlu, Rus edibi Antioh C. için bk. KANTEMİR, Antioḫ Dimitrieviç.

CANTERBURY [*kæntırbıri*] (Orta İng. aynen veya *Cauntir byry*; Anglosakson. *Cantwarabyrh*; Lat. *Durovernum*), İngilterenin güneydoğusunda, Kent vilâyetinde kontluk merkezi olan şehir. Stour nehrinin üzerinde olup demiryolu ile bağlı olduğu Londranın aşağı yukarı 96 km güneydoğusundadır. Şehir, İngiltere kilisesinin başlıca başpiskoposluk merkezlerindendir. C., önemini kısmen Stour'un North Downs ovasında açtığı su yolunun üzerinde bulunmasına borçludur. C., Doğu Kent kömür sahasının kenarında yükselir. Burada endüstri pek gelişmemiştir. Fakat oldukça önemli malt, şerbetçi otu ve hububat ticareti yapılır. Civarda, Londra pazarında satılan çiçek ve sebze yetişir. C. nın

CANTERBURY Katedrali

önemli yapıları şunlardır: C. katedrali, Saint-Martin kilisesi, Saint Dunstan kilisesi, şatonun harabeleri, Saint Augustine manastırı. İkinci Dünya Harbinde uğradığı hava baskınları neticesinde Romalılardan kalma bazı çok zarif mozaikler meydana çıkmıştır. C. memleketin en eski şehirlerinden biri olup, Britanya Keltlerine ait bir köyün, Romalıların bir askerî mevkiinin yeri üzerinde kurulmuştur. Şehir 1011 de Danlar tarafından yağma edilmiştir. Nüfusu 27 778 (1951) dir.

C. nin kiliseleri: Katedral XI. yüzyılda yapılmıştır. Hâlâ mevcut olan koro, Sens (Fransa) lı William tarafından 1174 ten sonra inşa edilmiş; sahın transeptler ve büyük orta kule XV. yüzyıldan kalmıştır. Plânı bakımından uzun ve dar olan bu kilise çift transeptlere sahiptir. Koro, birkaç kadem yükseltilmiş olup, sahından, yontulma süslü XV. yüzyıldan kalma bir duvarla ayrılmıştır. Sütunlar, sıra kemerler, tonozlu yapılar ve chevet (doğu tarafından çıkıntılı kısım) esasen örneklik vazifesini görmüş olan

Sens katedralininkine çok benzer Deambulatorium (koro dehlizi) da görülen camların bazıları XIII. yüzyıldan kalmadır. Koronun altar (sunak) ların arkasındaki kısmında, en eski başpiskoposlara ait birkaç zarif altar mezarları ile IV. Henry ve Kara Prens (Black Prince) in mezarları bulunur. Doğu ucunda güzel bir dairevi kilisecik (cepella) vardır: buna corona adı verilir. Crypta (yeraltı kilisesi) çok geniş olup, ilk Norman üslûbunda yapılmıştır. Kemeraltı yollar süslü ve zariftir. Katedralin ebadı 156 × 22 m dir. Sahın kemerinin yüksekliği 24 m; orta kuleninki ise 70 m dir. Saint Martin kilisesi «Mother Church of England» (İngilterenin ana kilisesi) adı verilir. İlk bina herhalde Saksonlardan daha eski idi. Duvarların alt kısımlarında Romalılardan kalma tuğlalara raslanır. Sarmaşıkla kaplı uzun, alçak ve acayip binanın üst kısımları çok daha yenidir.

C. **başpiskoposu** (Archbishop of Canterbury): İngilterede kilise iki başpiskoposun idaresindedir. Bunların biri C. başpiskoposudur ki, bu aynı zamanda «Primate of all England» (Bütün İngilterenin başpiskoposu) unvanını taşır; öbürü de York başpiskoposu olup «Primate of England» (İngiltere başpiskoposu) unvanını taşır. St. Augustine tarafından İngiltere kilisesi kurulduğu zaman, ilk plân, bütün memleketi bu iki bölgeye taksim edip bunların başına Londra ve York'ta ikamet edecek olan iki başpiskopos koymak idi. Bunlar, kıdeme göre, birbirinden yüksek mevki işgal ederlerdi. Reform öncesi zamanda ise C. başpiskoposu, bütün İngilterede papa legatus (elçi) u vazifesini görmüştür. Şimdiki halde C. başpispokosunun her iki bölgeye ait hakları vardır; her iki bölgede muteber evlenme müsaadeleri verir; her iki bölgede vazife görecek memurlarını tâyin eder. Başka hakları arasında şunlar sayılabilir: Musiki, hukuk ve ilâhiyatta «Lambeth» doktorluğu verebilir. Güney bölgenin başpiskoposu olarak bütün açık piskoposlukların «bekçiliği» hakkına sahiptir; bu zaman içerisinde maaşlı papaz makamlarına papaz tâyin eder. Kendi bölgesi içerisindeki bütün piskoposlara ait kaza hakkına sahiptir. York başpiskoposu tarafından kullanılmıyan teftiş ve azil hakkı C. başpiskoposunca kullanılır. İngiltere kıral ve kıraliçelerine taç giydirmek hakkı da ona aittir. Keza, bölgesi içerisindeki bütün piskoposların takdis ve tahsis hakkı ona aittir. Aynı zamanda İngilterenin kilisevi «Commissioner» (vekil) idir. Merasimlerde kıral ailesi efradından hemen sonra yer alır.

CANTERBURY [*kęntirbiri*], Yeni Zelandada Güney Adasının doğusunda bir bölge. C. Bight (C. Koyu) gerisinde, kıyı boyunca uzanan bu verimli bölge, Yeni Zelandanın başlıca koyun yetiştirme merkezidir. Yüzölçümü aşağı yukarı 9 000 km^2 olup, nüfusu 280 024 (1951) kadardır. Başlıca şehri Christchurch'tır.

CANTERBURY TALES, THE (Edebi.): bk. CHAUCER, Geoffrey.

CANTERBURY, Thomas of: bk. BECKET, St. Thomas à.

CANTERBURY VİKONT (Viscount) **LARI**: bk. MANNERS - SUTTON.

CANTERBURY [*kęntirbiri*] **KÖRFEZİ**, Yeni Zelanda'da Güney adası doğusunda, bir körfez. Kuzeyde Banks yarımadasından başlar; batısında koyunculuğu ile tanınmış Canterbury bölgesi vardır.

CANTH [*kant*], **Ulrika Vilhelmine** [**Minna**] (1844-1897), Fin kadın yazarı. Tampere (Tammerfors) de doğmuş, Kuopio'da ölmüştür. 1879 da kocasının ölümü üzerine 6 çocukla dul kalan C., babasının, yünlü mamulleri ticarethanesini idare etmeğe başlamıştır. C., daha genç yaşta iken kadın haklarının müdafaası uğrunda yazılar yazdı. *Hanna* (ad) [1886], *Köyhää kansaa* (Fakir kimseler) [1886], *Salakarisia* (Su sathında gizli kayalar) [1907], *Lehtori Hellmanin vaimo* (Bayan Lektor Hellmann) [1890] gibi realist küçük hikâyelerinde kadın hakları problemi üzerinde bilhassa durmuştur. Meşhur dramları ise şunlardır: *Murtovarkaus* (Kapı kırarak yapılan hırsızlık) [1882], *Työmiehen vaimo* (İşçi kadın) [1885], *Papin perhe* (Papaz ailesi) [1890], *Anna Lisia* (ad) [1895]. Bütün eserleri *Kootut teokset* (Toplanmış eserler) [1917 - 1920] adiyle yayımlanmıştır.

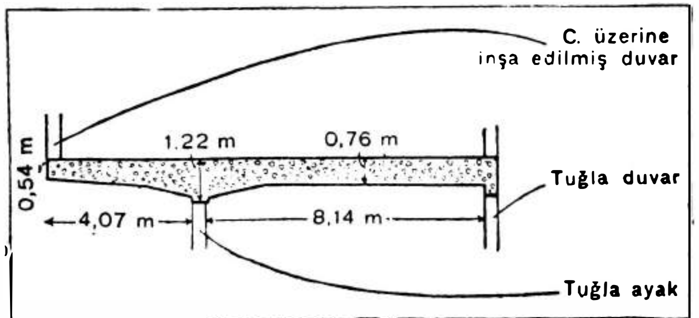
M. CANTH

CANTHARUS: bk. KANTHAROS.

CANTILENA [*kantilēna*], Latinceden gelme İtalyanca bir müzik terimi. Önceleri yalnız, kısımlara bölünmüş bir şarkının yüksek veya solo kısmına verilen ad olarak kullanılırdı. Bu adın küçük kantatalar veya tek ses için yazılmış diğer kısa vokal müzik eserlerine verildiği de görülmektedir. Zamanımızda enstrümantal musikide vokal karakterde melodili fıazlar ve yavaş çalınan tesirli pasajlar için de kullanılmaktadır. Fransız edebiyatının en eski anıtlarından biri olan *Cantilène de Sainte Eulalie* (881) meşhurdur.

CANTILEVER [*kęntilevır*] (İng. *cant* = dış açı + *lever* = destek), bir ucu desteklenen, desteksiz olan öbür ucu bir ağırlık taşıyan kirişlere verilen ad. Bu yük, bir noktada toplanmayıp, kirişin bütün tazyike açık sahası boyunca dağılmış da olabilir. C. ler, geniş ölçüde çelik inşaatta ve makinelerde kullanılır. Yapı inşaatında, bir ucu bir duvarın içine yerleştirilerek sıkıştırılmış olup öbür ucu duvardan çıkarak uzanan bir tahta, çelik, taş, tuğla veya betondan kirişlere de C. denir; birbirine bağlanmış olan küçük veya büyük C. ler de görülür. Yapılarda altta boşluk kalması istenilirse uzun C. ler kullanılır. Bu maksatla kullanılan C. ler şekil 1 de görülür: buradaki C., bir atelyenin bir avlu üzerine taşmış kısmını destekler.

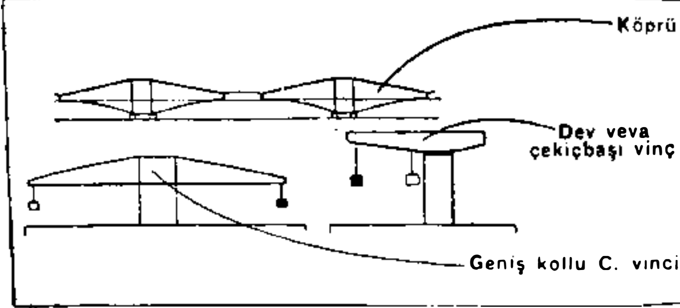
Köprü inşasında, C sistemi geniş sahaları aşmak için

Şekil: 1

kullanılır. Bunun klâsik bir misaline Forth köprüsünde raslanır (şekil 2). Burada muazzam C. lerin uçları döşeme tabanlariyle birbirine bağlanır. Köprü payandaları arasındaki mesafe 500 m den fazladır.

Büyük bir sahada çalışılması gereken hallerde C. li vinçler kullanılır. Meselâ gemi şantiyelerinde ortadaki döner kule, her iki tarafındaki C. döşeme tabanlarını destekler.

Şekil: 2

Otomobil imalinde, C. li yaylar arka süspansyonu için eskiden çok kullanılırdı. Bu yaylar, ortasından ve ön uclarından şasiye tesbit olunur, arka uçları ise eksenin çerçevesi tarafından desteklenir.

CANTILLON [*kãtiyõ*] **Richard** (1680 - 1734), İngiliz millî iktisatçısı ve tüccarı. Londra'da ölmüştür. Londra ve Pariste ticaretle uğraşmış ve bankerlik yapmış olan C., 1755 de P riste Fransızca olarak yayımladığı *Essai sur la nature du commerce en général* (Genel olarak ticaret üzerine deneme) adlı eseriyle ziraatın, halkın refahını teminde esas unsur olduğunu savunan fiziyokratizmin öncüsü olmuştur.

CANTINEAU [*kantinō*], **Jean** (1899 - 1956), Fransız dilcisi, Aramisti ve Arabisti. Épinal (Vosges) da doğmuş, Pariste ölmüştür. İhtısasını Semitistik ve bilhassa Arabistik sahasında yapmış ve Birinci Dünya Harbinden sonra Suriyede, Şamdaki Fransız Enstitüsü (Institut Français de Damas) üyesi sıfatiyle (1928 - 1933), önce, ırk bakımından Arap, fakat dil ve kültür bakımından Aramî olan eski Nabatî'lerin oturduğu arazide, 1928 den sonra da Palmyra (Aram. Thadmor, Arap. Tadmur) da araştırmalar yaparak, Aramcanın Nabatî ve Tadmurî lehçelerini incelemiştir. 1933 ten sonra, Arapça ile meşgul olmak üzere Kuzey Afrikaya geçmiş ve Cezayir (Alger) üniversitesinde Doğu Arapçası öğretim görevlisi (1933 - 1436) ve profesörü (1936- - 1947) olmuştur. 1947 - 1954 te de, Paristeki Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes) nda yeni kurulan Doğu Arapçası kürsüsünü işgal etmiştir (Klâsik Arapça kürsüsü 1795 te, Mağrip Arapçası [Arabe Vulgaire Occidental] kürsüsü de 1821 de kurulmuştur). Başlıca eserleri şunlardır: Nabatçanın ilk muntazam grameri olan *Le Nabatéen, Grammaire, textes, lexique* (Nabatça. Gramer, metinler, küçük sözlük) [2 cilt, 1930 - 1932], Tadmurcanın ilk muntazam grameri olan *Grammaire de palmyrénien épigraphique* (Kitabeler Tadmurcasının grameri) [Kahire, 1935], *Inscriptions palmyréniennes* (Tadmurca kitabeler) [Şam, 1930; 1. kısım: «Revue d'Assyriologie» de, cilt XVII, 1930], *Textes funéraires palmyréniens* (Tadmurca mezar kitabeleri) [«Revue Biblique» te, 1930], *Textes palmyréniens provenant de la fouille du temple de Bêl* (Bel tapınağının kazılarından çıkan Tadmurca metinler) [«Syria» dergisi, cilt XII, 1931], büyük eser olarak *Inventaire des inscriptions de Palmyre* (Tadmur kitabeleri envanteri) [10 fasikül, Beyrut - Şam, 1930 - 1949], *La langue de Ras - Shamra* (Ras - Şamra dili) [Paris, 1932 ve «Syria» dergisi, cilt XXI, 1940], *Le dialecte arabe de Palmyre* (Tadmur Arap lehçesi) [1930], *Tadmorea* (Tadmur hakkında) [«Syria» dergisi, cilt XIV, 1933; XVII, 1936], *Nabatéen et Arabe* (Tadmur dili ve Arapça) [«Annales de l'Institut d'Études Orientales» cilt I, Cezayir, 1934 - 1935], *Études sur quelques parlers de nomades arabes d'Orient* (Doğu Bedevî Araplarının bazı lehçeleri üzerinde incelemeler) [aynı dergi, cilt II, 1936; III, 1937], *Cours de phonétique arabe* (Arap fonetiği kursu) [Cezayir 1941], N. Trubetzkoy'dan tercüme olarak da *Principes de phonologie* (Fonemiğin esasları; Alm. Grundzüge der Phonologie, 1939) [Paris, 1949].

CANTIUM [*kantium*], Iulius Caesar'ın, Britannia adasının güneydoğu kısmına verdiği ad (şimdiki Kent kontluğu). Eski C. burnu ise şimdi North - Foreland adını taşır.

CANTLIE [*kæntli*], **Sir James** (1851 - 1926), İskoçyalı hekim. Aberdeen üniversitesinde ve Londrada Charing Cross hastanesinde tıp tahsil etmiştir. Aynı hastaneye anatoöğretmeni (1872), cerrah yardımcısı (1877) ve cerrah (1887) oldu. Kolera mücadelesi için 1883 te Mısıra gitmiş ve 1889 - 1896 yılları arasında Çinde College of Medicine for Chinese tıp okulunun dekanlığını yapmıştır. Londraya dönerek London County Council'in salgın hastalıklar bölümü doktorluğunda, North Eastern Railway Co. nin ve Seamen's Hospital Society'nin müşavir cerrahlığında bulunmuştur. 1921 yılında Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene adlı cemiyeti kurmuş ve 1923 yılına kadar bu teşekkülün başkanlığında bulunmuştur. «Journal of Tropical Medicine» (Tropik tıp dergisi) adındaki dergiyi kurmuş ve neşriyat müdürü yardımcılığını yapmıştır. *Naked Eye Anatomy* (Çıplak göz anatomisi), *Beri - Beri* (Beriberi hastalığı), *Tropical Surgery* (Tropik cerrahlık), *Degeneration amongst Londoners* (Londralılar arasında soysuzlaşma) [1885], *Physical Efficiency* (Bedenî yeterlilik) [1906] v. b. adlı eserleri yazmıştır.

CANTO [*kanto*] (Lat. *cantus*; Fr. *chant*), İtalyanca bir müzik terimi. Kelime olarak çeşitli mânalara gelir. En geniş mânasiyle vokal veya enstrümantal müzik demektir. Ayrıca bir müzik kompozisyonunun motifi, şarkı söyleme ve şarkı meşketme v. b. gibi mânalara da gelir. Teknik bakımdan C., kısımlara ayrılmış bir müzik eserinde melodinin çokça bulunduğu bölüm demektir. Türk müziğiyle ilgili olan C. için bk. KANTO.

CANTON [Coğ.]: bk. KANTON (Kuangcou [Kwang Chow]).

CANTON [*kæntın*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinde Ohio bölümünün doğu kısmında bir endüstri şehri. Stark bölgesinin merkezidir. Nimishillen Creek üzerinde. Cleveland'in aşağı yukarı 80 km güneydoğusundadır. Çelik halitası işlenme merkezi olup, çelik ve alûminyum eşya endüstrisi gelişmiştir. Nüfusu 116 912 (1950) dir.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Illinois bölümünün ortasında bir şehir. Fulton bölgesinde Quincey'nin 138 km kadar kuzeydoğusundadır. Kömür çıkarılan merkezlerden biridir. Ziraat endüstrisi gelişmiştir. Aynı zamanda bir ticaret merkezidir. Nüfusu 11 927 (1950) dir.

CANTON [*kęntin*], **John** (1718 - 1772), İngiliz fizikçisi. Stroud (Gloucestershire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Bir dokumacı çırağı olarak hayata atılan C., bilgiye karşı duyduğu sevginin tesiriyle öğretmen olmuştur. Ömrünün en büyük kısmını Londrada öğretmenlik yaparak geçirmiştir. 1749 da Royal Society'nin Fellow'u olmuştur. Sunî mıknatıslar yaptığı ve bulduğu metot için Royal Society'nin Copley nişanını almıştır (1751). İngilterede ilk olarak Franklin'in, yıldırımın bir elektrik kıvılcımından başka bir şey olmadığını ispatlıyan tecrübelerini tekrarlamıştır. Bulutların bazen müspet, bazen de menfi elektrikle yüklü olduğunu göstermiştir. Suyun tazyik altında hacmından kaybettiğini de ispat etmiştir.

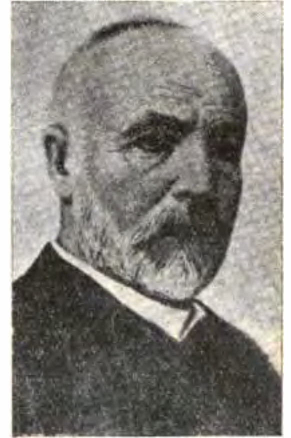
CANTON [*kęntin*] ve **ENDERBURY** (*endirbiri*), Büyük Okyanusun ortasında Samoa'nın kuzeyindeki Phoenix takımadalarına dahil, İngiltere ve Birleşik Amerika Devletlerinin müştereken sahip oldukları iki ada. İngiltere bunların kendisine ait olduğunu iddia etti, fakat uçak seferleri başlamadan evvel bu adaların pek az değeri vardı. Büyük Okyanusu aşan hava yollarının gelişmesinden sonra bu adalar, durak ve üs olarak stratejik önem kazanmıştır. 1938 de Amerika ve İngiltere, adaları elde etmek isteyip bunu temin için oralara yerleşmişlerdir. 10 Ağustos 1938 tarihinde iki devlet bu iki adayı elli yıl müddetle müştereken idare etmek hususunda mutabık kalmıştır. Pan American Airways'in C. da bir hava alanı vardır. C. (Mary veya Swallow adası diye de anılır) un boyu 12 872 m, eni 8 436 m ve nüfusu 40 (1950) tır. E. nin boyu 4 872, eni 1 206 m ve nüfusu 4 (1940) tür.

CANTONI [*kantǫni*], **Carlo** (1840 - 1906), İtalyan filozofu. Groppello'da doğmuş, Pavia'da ölmüştür. 1878 den başlıyarak Pavia üniversitesinde profesörlük yapmış olan C, Kant tarafından ileri sürülen Neokritisizmi müdafaa ederek Positivizme karşı cephe almıştır. Kant felsefesini aksettiren *Emanuele Kant* (3 cilt, 1879 - 1884) adlı eseri, Accademia dei Lincei mükâfatını kazanmıştır. C. nin *Corso elementare di filosofia* (Ilk felsefe kursu) [3 çilt, 1896) adlı eseri çok rağbet görmüş bir ders kitabıdır. *Studi critici e comparativi su G. B. Vico* (G. B. Vico üzerinde tenkidli ve karşılaştırmalı incelemeler) [1867] adlı eseri de çok tanınmıştır. C. ayrıca «Rivista filosofica» (Felsefe dergisi) yı da uzun yıllar idare etmiştir.

CANTOR [*kąntor*] (Lat. *primicerius, cantor*; İng. *precentor, Chanter*; Fr. *chantre, grand chantre*; Alm. *Kantor*), bir kilisede müzik işlerinin başında bulunan veya kilisenin müzik okulunu idare eden şahıs. C. kilise müzik programını düzenler ve hazırlar. Koroyu ve enstrümanları kontrol eder. Kilisede müzik öğretiliyorsa, bunun öğretmenliğini de yapar.

CANTOR [*kęntır*], **Eddie** (doğ. 1893), Amerikalı komediyen. New Yorkta doğmuştur. Mesleğine Gus Edwards'ın rövülerinden biriyle başlamış ve vodvillerde, taklitli ve müzikli komedilerde, sinema filmlerinde, radyo ve televizyonda oynamıştır. *Kid Boots* (Çocuk çizmeleri) [1923 - 1926] ve *Whoopee* (Kekâ!)[1929 - 1930] adlı müzikli komedilerde başrolleri oynamıştır. 1926 dan itibaren filmlerde rol almaya başlamıştır. *Kid Boots, Palmy Days* (Refah günleri), *The Kid from Spain* (İspanyalı çocuk), *The Thief of Bağdad* (Bağdat hırsızı) ve *Roman Scandals* (Roma rezaletleri) yaptığı filmler arasındadır. 1931 den itibaren radyo, 1948 den itibaren televizyon temsillerinde başrollere çıkmaya başladı.

CANTOR [*kąntor*], **Georg Ferdinand Ludwig Philipp** (1845 - 1918), Alman matematikçisi. Petersburg (Leningrad) da doğmuş, Halle'de ölmüştür Zürich, Berlin ve Göttingen'da tahsil ettikten sonra, 1869 da Halle üniversitesinde habilitasyonunu yapmış, 1872 de aynı üniversitede asistan, 1879 dan sonra da profesör olmuş, 1913 te emekliye ayrılmıştır. XIX. yüzyılın en büyük matematikçileri arasında olup, 1873 - 1897 yılları arasında Mengenlehre (gruplar veya sınıflar, bilhassa sonsuz gruplar [ensembles infinis]) teorisini kurmuştur. Eserleri henüz topluca yayımlanmamış olup, birçok dergilerde «bilhassa Mathematische Annalen» da dağınık bir halde bulunmaktadır «Mathematische Annalen» da çıkan başlıca eseri *Über unendliche, lineare Punktmannigfaltigkeiten I - VI* (Sonsuz, lineer nokta çeşitliliği hakkında I - VI) [1879 - 1884] başlığını taşır. Bu makale serisinin 5. si 1883 te *Grundlagen einer allgemeine Mannigfaltigkeitslehre* (Genel çeşitlilik teorisinin temelleri) başlığı altında ayrıca yayımlanmıştır. C., Richard Dedekind'le birlikte «reel sayı» (nombre réel) ların tam bir tarifini yapan ilk matematikcilerdendir. Bundan d o l a y ı, bu sayılarla bir çizgi üstündeki noktalar arasında birer birer (chacun à chacun) t e k a b ü l bulunduğunu kabul eden görüşe «Cantor - Dedekind aksivom (axiome) u» denmiştir. C. un bilhassa önemli olan ilk eserlerinden biri *Ein Beitrag zur Mannigfaltigkeitslehre* (Çeşitlilik teorisine yardımcı malzeme) dir. Berlinde y a y ı m l a nan «Journal für Mathematik» (LXXXIV [1877], s. 242) te çıkmış olan bu yazıda sonsuzluk kavramını inceliyerek, ilk bakışta tabiî görülenin (meselâ Thomasius Aquinas'ın *Summa*, III, X, 3 söylediğinin) aksine şu iki olayın doğruluğunu göstermiştir: bir parça (segment) daki noktaların sayısı, herhangi büyüklükte bir cismin noktalarınınkine eşittir; diğer taraftan, istenildiği kadar küçük bir parçadaki noktaların sayısı, tabiî sayıların sonsuzluğundan, bir sonsuz daha yüksektir. Bu ve buna benzer derin mülâhazalarla, bir topluluk nesnelerinin sonlu veya sonsuz sayısı, bir tekabül fikrine irca olunur. Meselâ bir topluluğun nesnelerinin sayısına, topluluğun bir kısmı ile tek mânalı ve karşılıklı bir cevaplaşma hâline getirilebildiği takdirde ve ancak o takdirde, makul olarak sonsuz denilebilir. Bu fikirler modern yüksek analizde büyük bir önem kazanmıştır. Pythagoras'çılar zamanından beri bilinen irrasyonel (irrationel) sayıların esas karakteri tamamen anlaşılmış değildi. Sonsuz küçüklerle ve hareketin sürekliliği ile ilgili Zenon paradoksu hâlâ ayakta duruyordu. C. un ve Dedekind'in «transfiniler teorisi» ile bu problemlerin kesin birer izahı yapılabilmiştir. C., Kant'tan çıkan idealizm felsefesine karşı açıkça cephe almış ve doğrudan doğruya Eflâtun'la Aristo'ya bağlı kalmıştır.

G. C A N T O R

Beitrag zur Begründung der transfiniten Mengenlehre I. II (Transfini sonsuz gruplar teorisinin kuruluşuna yardımcı malzeme) [1895 - 1897], C. un bu alandaki son büyük eserlerinden biridir. Ayrıca *De æquationibus secundi gradus indeterminatis* (Belirsiz ikinci derece denklemleri

hakkında) [1867] adlı bir eseri de vardır ki C. un doktora tezidir. C. un matematiğe getirdiği «tamamlanmış sonsuz» (infini complété) esası önce birçok münakaşalara yol açmışsa da, bu görüşe bugün umumiyetle kabul edilmiş gözüyle bakılabilir. C. un Dedekind'e yazdığı mektuplar 1927 de *Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philsophischen Inhalts* (Matematik ve felsefe ile ilgili makaleler derlemesi) adlı eseri de ölümünden sonra 1932 de yayımlanmıştır.

CANTOR [*kantor*], **Moritz** (1829 - 1920), Alman Benedictusçu rahibi ve matematikçisi. Mannheim'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1853 te habilitasyonunu yapmış ve 1908 den 1913 e kadar Heidelberg'de fahri ordinaryüs profesör olarak bulunmuş olan C., 1913 te emekliye ayrılarak ölümüne kadar bu şehirde yaşamıştır. C., mükemmel bir matematik ve buna dayanan bilimler tarihçisi idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Mathematische Beiträge zum Kulturleben der Völker* (Milletlerin kültür hayatlarına dair matematik malzemesi) [1863], *Die römischen Agrimensoren und ihre Stellung in der Geschichte der Feldmesskunst* (Roma tarım ölçücüleri ve arazi ölçme ilmindeki yeri) [1875], *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik* (Matematik tarihi üzerine takrirler) [cilt 1 - 4, 1880 - 1908; ikinci tabı, cilt 1 - 3, 1894 - 1901; üçüncü tabı, cilt 1, 1907], *Politische Arithmetik* (Siyasi aritmetik) [1898]. C., bunlardan başka *Allgemeine deutsche Biographie* ansiklopedisinde birçok matematikçilerin biyografilerini yazmıştır.

CANTÙ [*kantu*], Kuzeybatı İtalyada, Como vilâyetinde, Lombardia kazasında, Milano ile Como arasında bir kasaba ve onun civarındaki küçük idari bölge. Kasabanın etrafındaki arazide geniş dut bahçeleri uzanır. Dokuma ve mobilya fabrikaları vardır. C. da ve bilhassa yakınındaki Galliano adlı köyde Lombard mimarisinin eserlerinden önemli örnekler mevcuttur. Romanesk uslûptaki San Vincenzo kilisesinin inşa tarihi 1007 yılına kadar gider. İdari bölgenin nüfusu 18 517 (1936), kasabanın 11 295 (1936)dır.

CANTÙ [*kantu*], **Cesare** (1804 - 1895), İtalyan tarihçisi, yazarı ve siyaset adamı. Brivio (Lombardia) da doğmuş, Milanoda ölmüştür. Risorgimento (b. bk.) nun bir temsilcisi olan C., ateşli bir vatanseverdi. «Genç İtalya» (Giovine Italia) hareketlerinde haysiyet ve şerefi ihlâl edilen C., bir Avusturya zindanında, vatan sevgisiyle dolu olan *Margherita Pusterla* (ad) [1837] adlı romanı yazmıştır. 1848 de, geçici Milano hükümetine girmiş, fakat Piemonte ordusunun çekilmesinden sonra kaçmak zorunda kalmıştır. 1859 da Lombardia'nın kurtuluşundan sonra, İtalyan parlâmentosuna milletvekili seçilerek Gioberti ile Balbo'nun Katolik liberalizmine bağlı kalmış, fakat önemli bir mevkie geçememiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Storia universale* (Umumi tarih) [35 cilt, 1838 - 1846], *Storia di cento anni, 1750 - 1850* (Yüzyıl tarihi, 1750 - 1850), *Storia degli Italiani* (İtalyanlar tarihi) [6 cilt, 1854 - 1856], *Storia della letteratura Italiana* (İtalyan edebiyatı tarihi) [1865], *Poesie* (Manzumeler) [1870].

CANTUS [*kantus*] (İta. Canto), şarkı, aynı zamanda çok sesli şarkılarda melodiye hâkim ses (Discantus, Soprano).

C. **firmus** (Lat. = sabit): Çok sesli bir kompozisyonda genel olarak kompozitörün kendi eserine giriş olmak üzere başka bir kompozitörün eserinden seçtiği veya bu maksatla kendisinin bestelediği melodidir. Ekseriya tek sesli ve sade melodilerden seçilmekte olup, umumiyetle tenor sesi içindedir.

C. **fractus** (Lat. = kırılmış melodi): Ses uygunluğu ile devam eden düzenli veya düzensiz bir nağmeye denir.

C. **planus** (Lat. = düz, yani sade şarkı): Erken Ortaçağ musikisinde, neum veya koral notlariyle, bunların süresini belirtmeksizin yazılmış koral melodilere denir. Bunun aksine olarak, bu süreleri gösteren bir parçaya *C. mensuratus* veya *mensurablis* (Lat. = ölçülmüş veya ölçülebilir) denir.

CANULEIUS [*kanuleyus*], **Gaius**, Romalı halk tribunus'u. M. Ö. 445 yılında kabul ettirdiği bir kanunla şöhret kazanmıştır.

C. **kanunu** (Lat. *Lex Canuleia*): Romada, M. Ö. 445 te tribunus C. Gaius'un teklifi üzerine halkın plebisit yolu ile kabul ettiği kanun. Patricius (asılzade) lar ile plebeius (asılzade olmıyan) lar arasındaki evlenmeleri tanımakla, bu kanun iki sınıfın kaynaşmasını hazırlamıştır.

CANUS [*kanus*], **Iulius** (M. S. I. yüzyıl), Romalı patricius (asılzade). İmparator Caligula ile bir konuşması sırasında, düşüncelerini apaçık söylemiş, bu yüzden imparator tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. İdam etmek için almaya gelen centurio (yüzbaşı) onu satranç oynamakta bulunca, C. oyunun kendi lehine gelişmekte olduğuna memurun dikkatini çekmiş ve idam anında hiç heyecan göstermemiştir.

CANUSIUM [*kanuzium*], eski İtalyanın Apulia (şimdi Canosa di Puglia) bölgesinde şehir. Cannae muharebesinde (M. Ö. 216) yenilen Romalılar buraya sığınmışlardı. C. da eski surların kalıntıları, büyük bir kapı ve amfiteatr harabeleri vardır.

CANUT, Bingöl vilâyetinin Genç kazasına bağlı nahiye. C., Elazığ Muş demiryolunun ve Murat nehri vâdisinin güneyindedir. Nahiye merkezi olan Nederen 191 (1955) nüfuslu bir köyden ibarettir. Çevresi dağlıktır. Halk davarcılık ve kısmen de çiftçilikle geçinir.

C. nahiyesinin nüfusu 2 001 (1955) olup, nahiyeye bağlı 7 köy vardır.

CANUTE [*kînyût*], **II.** (**Cnut, Knut** şeklinde de yazılır) [takr. 994 - 1035], Danimarka, İngiltere ve Norveç kıralı. «Büyük C.» diye tanınır. İngilterede Shaftesbury'de ölmüştür. Danimarka kıralı Sweyn'in ikinci oğludur. 1013 yılından önce Lambert adı ile vaftiz edilmişti. 1013 yılında İngiltereyi istilâya giden babasının yanında bulunmuş ve Şubat 1014 te, Danimarkalı asîllerin intihabı ile, İngiltere kıralı olarak babasının yerine geçmiştir. Kardeşi Harold da aynı şekilde Danimarka tahtına oturmuştur. İngiliz *witan* veya millî konseyi tarafından Normandiyadan geri çağrılan Unready [hazırlıksız] Ethelred tarafından mağlûbedilmiş ve aynı yıl içinde Danimarkaya dönmüştür. 1015 yılında büyük bir kuvvetle İngiltereyi tekrar istilâ etmiştir. Londrayı zaptetmiş [Mayıs 1016] ve Assandun'da Edmund Ironside - ki babası Ethelred'in yerine tahta geçmişti - kumandasındaki İngilizleri yenmiştir. Severn ırmağı üzerindeki bir adada yapılan barış toplantısında kırallığın kuzey bölgesi kendisinde ve Wessex, Edmund'da kalmak üzere memleketi ikiye taksim etmiştir. Edmund'un ölümünden sonra bütün İngilterenin kıralı olarak seçilmiştir (1017). Karısı *Aelfgifuyu* bırakarak Ethelred'den dul kalan Emma ile evlenmiştir. Bu evlilikten, sonra yerine geçen oğlu Harthacanute

dünyaya gelmiştir. Danimarkayı (1019-1020) ve Romayı (1026-1027) ziyaret etmiştir. Norveçi zaptetmiştir (1028). Kırallığının ilk yıllarında çok barbarca hareket eden bir hükümdardı. İngiltereyi zaptettikten sonra hayatının sonuna kadar geçen saltanat devrinde iyi bir devlet adamı ve vatanperver bir kıral olarak hareket etmiştir. Devrinin en akıllı ve kudretli hükümdarlarından biridir.

CANUTE, III., Danimarka ve İngiltere kıralı. II. Canute'un ikinci karısından olan oğlu; daha ziyade Hardecanute [Harthacanute] adiyle tanınır. Bk. HARDECANUTE.

CANUTUS, St. (Danimarka): bk. KNUD.

CANVASSING [*kanvısing*], eskiden İngilterede parlâmento adayının vaitlerde bulunarak oy sağlaması âdeti. Amerika Birleşik Devletlerinde canvas [*kanıro*], doğrudan doğruya, seçim kampanyası mânasına gelir.

CANZONE [*kantsōne*] (İta.), XVIII. yüzyıldan beri tek sesli basit ve millî enstrüman refakatinde söylenen şarkı; enstrümantal müzikte ise küçük şarkı mânasını ifade eder. XIV. ve XV. yüzyıllarda enstrüman refakatinde söylenilen ve çeşitli şekilleri olan çok sesli şarkıların belli başlı bir nev'ine C. (Chanson) denirdi. XVI ve XVII. yüzyıllarda birbirinden tamamen ayrı iki C. vardı: 1. İtalyada C. (*Canzonetta*) *alla napoletana* veya *villamesca villa nella*, *villota*: Sade, millî, çoğu tek sesli, neşeli şarkılar; 2. Fransada C., *Francese* (*chanson*): Fransız müziğinde madrigal şeklinde bir şarkı tipi. Bu şekil, Cavazzoni, A. ve G. Gabrieli, Maschera, Merulo, Banchieri ve diğerleri tarafından org ve başka enstrümantal müziğe nakil ve tatbik edilmiş ve *canzon de sonar* adını almıştır.

CANZONE (Edeb.), muhtemelen Provans (Provence)ta ve Kuzey Fransada kullanılmış ve XIII., XIV. yüzyıllarda İtalyanlar tarafından geliştirilmiş lirik şiir şekli. C. gerek mısra sayısı, gerekse ölçü ve kafiye örgüsü bakımından birbirine tamamen uygun 5 - 10 veya daha fazla kıtadan teşekkül eder. Her kıtanın mısra sayısı Dante'de ve Petrarca'da da 9 - 20 arasında değişir. C. nin tesiri altında kalan ballad'da olduğu gibi, burada da kıtalar genel olarak üç bölüme ayrılır. Mısralar ağır ve ciddî konularda umumiyetle az miktarda 7 heceli ile karışık olarak, 11 hecelidir. Neşeli ve daha hafif konularda ise 7 heceli mısralar hâkimdir. Ekseriya kısa olan ve şairin, şiire bir hitabını teşkil eden son kıta gerek yapısı, gerekse kafiye örgüsü bakımından kıtaların ikinci bölümlerine uygundur. *Canzone Petrarchesca* denilen düzenli C. nin, ayrıca serbest şekilleri (Canzone anacreontica, pindarica) de vardır.

CANZONETTA [*kantsonetta*] (Fr. Chansonnette), küçük şarkı, herhangi bir kısa şarkı. C. lar umumiyetle hafif şarkılardır.

CAODAISME [Fr. *kaodaizm*], Buddhizmin Vietnam ispiritizmasiyle karışmasından doğan ve bütün dinlerin sentezini istiyen modern, felsefi din. 1926 da Saigon'da kurulan C., dindar bir taoist olan Ngô van Chiên (1878 - 1933) ile kendilerine «En Yüksek Varlık» (Cao Daï) ın göründüğü bir idare kâtipleri grupunun ispiritizma ile uğraşmalarından doğmuştur. Mistisizm ihtiyacının artmasına dayanan ve millî şuurun uyanmasından kuvvet kazanan bu din, çok geçmeden, Cochinchine'de Tay-minh'de bulunan başlıca mâbedine milyonlarca hacı çekmiştir. 1933 e doğru gelişmesi biraz yavaşladıktan sonra, bilhassa Güney Vietnam'da tekrar canlanmıştır. Şimdi bu dinin, burada pek çok taraftarı vardır. Bunlar daima harekette olup bizzat silâhlı kuvvetlere sahiptir.

CAORA (İng. Jaora): 1. Hindistan Cumhuriyetinin Madhya Bharat (eskiden: Central India Agency [Orta Hindistan Ajanlığı]) kısmının Ratlam bölümünde bir idare alt-bölümü (tahsil). Ratlam ile Neemuch arasında, birbirinden ayrı iki bölgeden ibarettir. Nüfusu % 20 si Müslüman olmak üzere 119 004 (1951) tür. Bölgede darı, pamuk ve mısır yetiştirilmektedir. 1817 de Orta Hindistanın Malwa bölgesinde, İngilterenin himayesi altında Swat Afganlarından Gafur Han tarafından kurulmuş olup 1948 e kadar yerli Hint «devlet» lerinden biri olarak tanınmıştır. Yüzölçümü 1 556 km² idi. Indore mihracesine bağlı olan C. hükümdarı nevab unvanını taşımıştır.

2. Aynı adı taşıyan idare bölümünün merkezi (eskiden: C. «devlet» inin başkenti). Ahmedabad'ın 257 km kuzeydoğusunda, Ratlam'ın da 32 km kuzeyinde olup Rajputana-Malwa demiryolu üzerindedir. Nüfusu 29 598 (1951) dir. İyi plânlanmış olan şehrin birçok modern binaları vardır.

CAP DE LA MADELEINE [*kap dı la madlen*], Kanadada Quebec bölümünde bir şehir. Ontario gölünü Atlantiğe bağlıyan St. Lawrence nehri üzerinde, St. Maurice nehrinin St. Lawrence nehrine karıştığı yerdedir. Quebec şehrinin takr. 127 km batısındadır. Nüfusu 18 667 (1950) dir.

CAPA Y ESPADA, COMEDIAS DE [*komedyas de kapa i espada*] (İspanyolca = manto ve kılıç komedileri), İspanyol tiyatro yazarları Calderón de la Barca ile Lope de Vega'nın yazdıkları bir cins komedi. Bu ad, komedilerdeki başlıca şahısların millî giyinme tarzından dolayı verilmiştir. Bu eserlerdeki şahısların giyinme tarzı İspanyanın yüksek tabakalarına mahsustu. Kıral ve ailesine mensup şahıslar ile fakir tabakalar başka türlü giyinirlerdi.

CAPABLANCA [*kapablanka*] **Y GRANPERRA, José Raoul** (1888 - 1942), Kubalı satranç oyuncusu. Havana'da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. C., daha çocuk iken satranç oyununda hayrete değer başarılar göstermek suretiyle ilgi çekmiştir. 1909 da Marschall'ı yenmiş, 1911 de San Sebastián büyük turnuvasında birinciliği kazanmış ve 1921 de Lasker'i de yenerek dünya şampiyonu olmuştur. 1927 de Alekhine'e yenilince dünya şampiyonluğunu kaybetmiştir. Oyunu bilhassa, açık ve sade olup merkezden gelişir.

CAPANNORI [*kapannori*], Orta İtalyada Toscana'nın Lucca vilâyetinde bir nahiye. Lucca ile doğusundaki Montecatini arasındadır. Geniş bir tarım bölgesidir. Nüfusu 41 033 (1936) tür.

CAPARA (Bhasa Indonesia dili imlâsiyle: Djapara, İng. Japara), İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonesia) nin Orta Cava (Djawa-Tengah) vilâyetindeki Cafara-Rembang (Djapara-Rembang) bölümünün kuzeybatı kıyısında bir şehir. Semarang limanının 56 km kuzey-kuzeydoğusundadır. Nüfusu 10 000 (1951) dir. XVII. yüzyılda önemli bir sultanlığın merkezi idi.

CAPARANIA [*kaparania*], Romalı Vesta (b. bk.) rahibesi. M. Ö. 265 yılında bir salgının, Romada büyük tahribat yapması üzerine, Vesta rahibelerinin mecbur oldukları iffet adağını yerine getirmediği iddia edilen C., bu felâketten sorumlu tutulmuş ve diri diri gömülmeğe mahkûm edilmiştir. C. kendini asarak intihar ettiği için, ancak cesedi gömülebilmiştir.

CAPARA - REMBANG (Bhasa Indonesia dili imlâsiyle: Djapara - Rembang, İng. Japara - Rembang), İndonezya Cumhuriyetinin Orta Cava (Djawa - Tengah) vilâyetinin kuzeydoğusunda bir idare bölümü. Yüzölçümü 6 057 km², nüfusu 2 000 000 (1951) dur. Başkenti Kudus (Koedoes)tür. Cava denizi üzerinde uzun bir sahile sahiptir. Güneybatı ve güneyde Semarang vilâyeti, doğuda da Doğu Cava (Djawa - Timur) vilâyetinin Boconegoro (Bodjonegoro) bölümü vardır. Kudüs çevresi düz arazidir, fakat vilâyetin kuzeybatı ve güneyi volkanik dağlarla kaplıdır.

CAPART [*kapār*], **Jean** (1877 - 1947), Belçikalı Egiptolog. Bruxelles'de doğmuş ve orada ölmüştür. Hukuk doktoru olan C., Bruxelles'deki Kıraliyet Sanat ve Tarih Müzelerinin Mısır şubesinde önce ataşe, sonra muhafız un vaniyle çalışmış, 1925 te de bu şubenin başmuhafızı olmuştur. Belçikada Egiptolojiyi kurmuş, Liége ve Gand (1900 - 1902) üniversitelerinde Mısır arkeolojisi kurslarını tesis etmiştir. Liége üniversitesinde uzun zaman profesörlük de etmiştir. 1923 te Fondation Egyptologique Reine Elisabeth (Kıraliçe E. Egiptoloji tesisi) adlı müesseseyi kurmuştur. Yayımlamış olduğu eserler şunlardır: *Les débuts de l'art en Egypte* (Mısırda sanatın başlangıcı) [1903 - 1904] *Abydos, le temple de Séti I er* (A., I. S. nin mâbedi) [1912], *Leçons sur l'art egyptien* (Mısır sanatına dair dersler) [1920], *Thebes* (ad) [1925], *Memphis* (ad) [1930]. Belçika Kıraliyet Akademisi üyesi idi.

CAPDUEIL [*kapduel'*], **Pons de,** XII. yüzyıl Fransız trubadur (saz şairi) u 1190 da katıldığı Haçlı Seferinde Filistinde ölmüştür. C. in bilhassa şekil bakımından çok güzel 21 şarkısı ile üç tane sefer şarkısı vardır.

CAPE [*keyp*] (Fr. Cap: Prov Cap = kafa. Lat. Caput = kafa, uc), İngilizcede denizin veya gölün içine doğru uzanan bir kara ucu veya kısmına verilen ad. C., ya bir yarımada şeklinde (meselâ Cape Cod = Cod burnu), veya sadece sahilden denize ilerliyen bir uc şeklinde (meselâ Cape Hatteras = H. burnu veya Cape Guardafui = G. burnu) olur. Aynı dilde *Point*, gittikçe sivrilen bir kara kısmının ucuna denir.

Promontory veya *Headland*, sahil çizgisinin dışına doğru, denize uzanan bir yüksek kara veya kaya ucunu ifade eder.

CAPE BRETON [*keyp britın* veya *bretın*] **ADASI** (İng. Cape Breton Island), Doğu Kanadada Nova Scotia (Yeni İskoçya) vilâyetine bağlı bir ada. Nova Scotia'dan Canso boğazı ile ayrılmıştır. Kömür ve demir ihraceder. Bu adaya önce Fransızlar yerleşmiş, Île Royale adını vermişler ve Louisburg adlı bir de kale yapmışlardı. Ada 1763 te Britanya'ya terkedilmiş ve 1820 de Nova Scotia vilâyetine bağlanmıştır. Turistik bir eğlence yeridir ve her yıl yapılan İskoç oyunları ile tanınmıştır. Üzerindeki en büyük kasaba Sydney'dir. Yüzölçümü 10 280 km², nüfusu takr. 150 000 dir.

CAPE COAST [*keyp koust*] (eski adı: **Cape Coast Castle**), Afrikada Gana (İng. Ghana, 1957 den evvel: Altın Sahili [İng. Gold Coast]) devletinde bir liman şehri. C. C. hurma yağı, fildişi, altın ihraceder. C. C. te Portekizlilerin büyük ihracat firmalarının ilk denizaşırı şubesi kurulmuş, 1641 de Holândalıların eline geçmiş, 1664 ten beri de Büyük Britanyaya bağlanmış, 6 Mart 1957 de yeni kurulan Gana devletine geçmiştir. 1870 e kadar burada bir vali bulunurdu. Şehir, bölgenin eğitim merkezidir. Nüfusu 23 346 (1948) dır.

CAPE COD [*keyp kod*] (İng. = Cod burnu), Amerika Birleşik Devletlerinin Massachusetts bölümünün güneydoğusunda ve Barnstable kontluğunu teşkil eden kumluk yarımada. 1914 te açılan ve uzunluğu 12 872 m olan C. C. Kanalı (Cape Cod Canal), Buzzards koyu ile C. C. Koyu (Cape Cod Bay) arasından geçerek C. C. yarımadasının batı kısmını keser. Yarımadanın uzunluğu takr. 104 km dir. eni ise 1 600 - 3 200 m arasında değişir. C. C. yarımadasının ucu, C. C. adını taşır. Yarımadanın, Provincetown şehrinin kuzeyindeki ucu 1602 de Bartholomew Gosnold tarafından keşfedilmiştir. «Mayflower» (1620 de «Göçmen Atalar» [Pilgrim Fathers] ı İngiltereden Amerikaya getiren gemi) yolcuları da Provincetown civarında 21 Kasım 1620 de karaya çıkmışlardır.

CAPE COLONY [*keyp koloni*] (İng. = [Ümit] Burnu Sömürgesi), Güney Afrika Birliği (İng. Union of South Africa, Afrikaans: Unie van Suid Afrika) nde Ümit Burnu (İng. Cape of Good Hope) vilâyetinin eski adı (İng. resmî adı: Province of the Cape of Good Hope, Afrikaans dilinde: Kaapland; İng de bazen Cape Province veya The Cape olarak anılır). Eskiden İngilterenin bir sömürgesi olan (İng. South - West Africa, Afrikaans: Suidwes Afrika; eskiden Deutsch Süd - West Afrika sömürgesi) Güney Afrika Birliğinin bir vilâyetiydi. Kuzeyde Güneybatı Afrikası, Bechuanaland, Orange Serbest devleti (Orange Free - State; Afrikaans: Oranje Vrystaat) ve Basutoland tarafından; doğuda Natal tarafından; güney ve batıda da Hind ve Atlas okyanusları tarafından sınırlanmıştır. C. C.

CAPE COLONY: Ümit Burnu

de görülen sıradağlar şunlardır: Swartebergen, Roggeveldt, Nieuwveldt, Sneeuwberg v. b. Başlıca nehri Orange'dir. Yün, devekuşu tüyü, deri ve elmas başlıca ihracatını teşkil eder. Halk çobanlıkla geçinir. Başkenti Cape Town (bk. KAP ŞEHRİ)dır. Yüzölçümü 715 716 km², nüfusu 4 421 704 (bunların 936 109 u Avrupalı) [1951] dür.

Nüfusun % 75 i yerli (Kaffir, Hotentot, Malay), % 25 i de İngiliz, Holândalı ve Fransızdan türeme Avrupalıdır. Buradaki başlıca kilise, Reforme Holânda kilisesi olup, İngiltere kilisesi, Wesley kilisesi ve başka kiliseler de vardır. İngilizce, Afrikaans (Güney Afrika Felemenkçesi), Kaffir, Hotentot ve Buşman dilleri konuşulur.

Cape Colony 8 vilâyeti içine alırdı, fakat şimdi 132 «magisterial district» (kontluk [county] un altbölümü) ve 95 «divisional council» (bölge meclisi) e ayrılmıştır.

Eskiden. kıral tarafından tâyin olunan bir valisi ve bir teşriî heyet ile bir teşriî meclisten müteşekkil bir parlâmentosu vardı. (Bu idare şekli 1909 da lâğvolunmuştur) Memleket 7 Nisan 1652 de şimdi Cape Town (Kap şehri; Felemenkçe eski adı: De Kaap) ın bulunduğu sahile çıkan Holândalılar (Jan van Riebeeck kumandasında) tarafından sömürge haline getirilerek 1687 de bir kısım Fransızlarla iskân olunmuştur. Holânda Doğu Hindistan Şirketi (Nederlandsch Oost Indie Maatschappij) burasını 1795 te terketmiştir. Bunun üzerine İngilizler tarafından işgal olunmuş 1802 de Holândalılara iade olunmuşsa da. 1806 da tekrar İngilizlerin eline geçmiştir. Burada birkaç Kaffir harbi ve Boer (b. bk.) ların sebeboldukları bazı karışıklıklar çıkmış, 1850 de bir anayasaya sahibolmuş, fakat sorumlu hükümet ancak 1872 de kurulabilmiştir. 1879 da C C, Zulu'larla, 1880 - 1881 de de Transvaal Boer'larıyle harb halinde idi. 1894 te Pondoland buraya katılmıştır. 1909 da çıkan bir kanunla. Transvaal Cape Sömürgesi, Orange Serbest Devleti ve Natal tek devlet halinde birleştirilerek Güney Afrika Birliği adı verilmiş. Cape Colony (Cape sömürgesi)nin adı da Cape of Good Hope (Ümit Burnu [vilâyeti]) a çevrilmiştir. Güneybatı Afrikada bulunan Walvis Bay (W. koyu) etrafındakı küçük arazi Ümit Burnu vilâyetine dahil edilmiştir. Vilâyet, Birlik parlâmentosunda 64 üye tarafından temsil olunur. Bunların 8 i Senatoda, 56 sı da Meclistedir. Bk. GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ.

CAPE FEAR RIVER [*keyp fīr rivır*] (İng. = korku burnu nehri), Amerika Birleşik Devletlerinin Kuzey Carolina (North Carolina) bölümünde bir nehir. Deep ve Ham nehirlerinin Chatham kontluğunda birleşmesiyle meydana gelir. Genel olarak güneydoğuya doğru akarak, aralarında Smith adasının bulunduğu iki kol veya kanaldan Cape Fear'de Atlantik'e dökülür. Amerika Ayrılma Harbi (War of Secession veya Civil War [İç Harbi]) sırasında nehrin ağzı gemilerin girmesine imkân vermiyecek şekilde engelle kapatılmıştır. Uzunluğu takr. 402 km dir. Fayetteville'e kadar (193 km boyunca) gemilere açıktır.

CAPE GIRARDEAU [*keyp cirardou*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinin Missouri bölümünün güneydoğu kısmında bir kontluk. Nüfusu 38 397 olup, merkezi Jackson şehridir.

2. Aynı adı taşıyan kontlukta bir şehir. Mississippi nehri üzerinde olup St. Louis'nin takr. 156 km güneydoğusundadır. Fabrikaları arasında kundura, kereste, çimento ve elektrik aletleri imal edenler önemlidir. St. Vincent koleji ile güneydoğu ve Missouri devlet öğretmen koleji buradadır. Nüfusu 21 578 (1950) dir.

CAPE MAY [*keyp mey*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinde New Jersey bölümünün güney ucunda (Cape May burnu), Atlas Okyanusu kıyısında bir kontluk. Nüfusu 37 131 dir.

2. Aynı kontlukta Delaware körfezi kıyısında yazlık sayfiye yeri olarak tanınmış bir şehir ve kontluğun merkezi. Nüfusu 3 607 (1950) dir.

CAPE OF GOOD HOPE: bk. ÜMİT BURNU.

CAPE SABLE [*keyp seybıl*] **ADASI** (İng. Cape Sable Island), Güneydoğu Kanadada. Nova Scotia (Yeni İskoçya) nın güney ucunda, Yarmouth'ın takr. 72 km güneydoğusunda bir ada. XVII. yüzyılda Acadia Fransızları tarafından işgal edilmiştir. Adada başlıca, balıkçılık ve istakoz avcılığı ile uğraşılır. Burada, önemli bir deniz feneri vardır.

CAPE TO CAIRO RAILWAY [*keyp tı kayrou reylwey*] (İng. = Kap [Cape Town] - Kahire demiryolu), Afrikadaki Britanya sömürgelerini biribirine bağlıyacak ve mümkün olduğu kadar çok Britanya sömürgesini geçerek Afrika kıtasının bir ucunu ötekine bağlıyacak olan bir demiryolu projesi. Cecil Rhodes tarafından ortaya atılmıştır. Cape Town'dan Kahireye kadar olan mesafe takr. 8 000 km dır. Cape'ten gelen ilk yolcu treni Victoria şelalesine 22 Haziran 1904 te ulaşmıştır. Bu noktada Zambezi nehrini aşan dirsekli çelik bir köprü yapılmıştır. Bu köprünün nehirden yüksekliği 116 m olup dünyanın en yüksek köprüsü (ikincisi Fransada 114,5 m yüksekliğindeki Viaduct du Viaur) dür. 1910 yılında demiryolunun Kahireden başlıyan Assuan ile Vadi Halfa arasındaki. nehre rasladığı için yapılamıyan kısım hariç, Sennar'a ulaşmıştır. Bu hattın uzunluğu takr. 1609 km dir. Cape'ten gelen kısım ise 1906 yılında Broken Hill'e ulaşmıştır. Bu hattın uzunluğu da 3 245 km dir. Bu tarihten itibaren projeyi tamamlıyacak yeni inşaat yapılmadı Bu yüzden bu uzun yolu geçmek ancak tren, kara yolu ve vapur ile aktarmalı seyahat etmek suretiyle mümkün olmaktadır. Yolun Kahireden Hartum'a kadar olan kısmı trenle; oradan Juba'ya kadar. Nil üzerinde işliyen vapurlarla; Juba'dan sonra Cape'ten gelen demiryoluna erişmek için ya Nairobi ve Livingstone üzerinden Broken Hill'e veya Belçika Kongo'sunda Bukama'ya gitmek suretiyle tamamlanır. Bu seyahatin süresi 30 - 40 gün arasında değişir.

Kap Kahire demiryolu (tamamlanmamış kısımlar beyaz bırakılmıştır. Britanya Milletler Topluluğuna dahil olmıyan arazi noktalanmıştır)

CAPE TOWN, veya **CAPETOWN** [*keyptaun*], Güney Afrikadaki Kap şehrinin İngilizce adı. bk. KAP ŞEHRİ.

ČAPEK [*çapek*], **Josef** (1887 - 1945), Çek ressamı ve dram yazarı. Hronov (Kuzeydoğu Bohemya) da doğmuş, Belsen'de ölmüştür. Karel Č. in büyük kardeşidir. Resim tahsilini Praga ve Pariste yapmış meşhur bir ressam olarak tanınmıştır. Almanların Çekoslavakyayı istilâsı sırasında (1939) bir Alman temerküz kampına gönderilmiştir. Č. önceleri kübik resim ekolüne mensup iken, sonraları kendi üslûbu olan mizahlı primitivizmi geliştirmiştir. Yazar olarak kardeşi Karel Č. ile birlikte *Zářivé hlubıny* (Parıldıyan uçurum) [hikâyeler, 1916], *Trapné povidky* (Elemli

hikâyeler) [1921], *Ze života hmyzu* (Haşerelerin hayatından) [piyes, 1920], *Adam stvořitel* (Yaratıcı Âdem) [piyes, 1926] adlı eserleri yazmıştır. Kardeşinden ayrı olarak *Země mnoha jmen* (Birçok isimlerin diyarı) [1923] adlı ütopik bir piyes yazmıştır. Ayrıca, *Stín kapradiny* (Eğreltiotunun gölgesi) [1930] ve *Kulhavý poutník* (Topallıyan hacı) [1936] adlı iki romanı da vardır. *Nejskromnější umění* (En mütevazı sanat) [1920] ve *Umění přírodních národů* (İptidai milletlerin sanatı) [1938] adlı tenkid eserlerinde çocukların, vahşilerin ve eğitim görmemiş insanların sanatını izah ve müdafaa etmektedir. Č. kardeşinin bazı kitaplarını resimlendirmiştir.

ČAPEK [*çapek*], **Karel** (1890 - 1938), Çek yazarı. Kuzeydoğu Bohemyanın Malé Svatoňovice kasabasında doğmuş, Praga (Praha) da ölmüştür. Bir hekimin oğlu idi. Milletlerarası şöhrete sahip nadir Çek yazarları arasında bulunan Č., aynı zamanda 1918 1938 yılları arasında yetişmiş Çek aydınlarının belki de en tipik mümessilidir. Tanınmış Çek yazarı ve aktristi Olga Scheinpflugová ile evlenmişti. Tabiata ve tabiî ilimlere bağlı olarak büyümüş, tahsilini Praga, Berlin ve Pariste yapmış ve Birinci Dünya Harbi sırasında Praga'da gazetecilik etmiştir. 1917 ye kadar edebî alanda büyük kardeşi Josef ile işbirliği yapmış, bundan sonra yeni ve bağımsız bir edebî faaliyete başlamıştır. William James'le John Dewey'nin görüşlerini benimsemiş olan Č., Çek edebiyatında Amerikan pragmatizminin başlıca temsilcisidir. Bu sahada *Pragmatismus čili filosofie praktického života* (Pragmatizm veya pratik hayat felsefesi) [1917] adlı bir el kitabı da vardır. 1920 - 1938 yıllarında en önemli Çek tiyatro yazarı haline gelmiş; ayrıca, bazıları piyeslerinden daha değerli sayılan birkaç roman da yazmıştır. *Zářivé hlubiny* (Parıldıyan uçurumlar) [1916] başlıklı hikâye kitabını kardeşi Josef ile yazmış, bunu *Boží muka* (Allahın elemi [Çarmıh]) [1917] takibetmiştir. Bunlarda Č., hayatın halledilmez muammaları hakkında heyecan ve üzüntü göstermiş, fakat bunu insan sevgisinin değerine olan inancıyla teskin etmiştir. Bu sebeple, eserleri bir ütopik ve hayalî karakter taşımaktadır; bunlarda geleceği görerek, yaklaşan makinalar çağının doğuracağı problemleri ele almıştır. Bu eserler şunlardır: *Krakonošova zahrada* (Krakonoš [= Çek inanışına göre dağda yaşıyan bir cin] un bahçesi) [1918], *Trapné povídky* (Elemli hikâyeler) [1921, kardeşi ile birlikte], hicivli romanlarından biri olan ve sanayi, siyaset ve din âlemini alt üst eden bir keşfi konu almış bulunan *Továrna na absolutno* (Mutlaklık fabrikası) [1922], önemli diğer bir romanı olan *Krakatit* (K. = dünyayı mahvedecek olan krakatit adlı mevhum bir patlayıcı maddenin icadı) [1924], insan tarafından terbiye edildikten sonra beşeriyetin mevcudiyetini tehdit eden deniz canavarlarını konu almış bulunan *Válka s mloky* (Kelerlere karşı harb) [1935]. Č. insan hakkındaki problemleri çözmek için giriştiği spekülatif ve ince psikoloji denemeleriyle dolu şu kuvvetli trilojiyi de vermiştir: *Hordubal* (ad) [1933], *Povětroň* (Meteor) [1934], *Obyčejný život* (Mutat hayat) [1934], *Povídky z jedné kapsy - Povídky z druhé kapsy* (Bir cepten hikâyeler, öbür cepten hikâyeler) [1929] başlıklı eseriyle de Č. detektif romanını o zamana kadar görülmemiş bir edebî seviyeye yükseltmiştir.

K. ČAPEK

Č. in ilk piyesi *Loupežnika* (Hırsız) [1920] başlığını taşır. Bunda, hırsızın biri evde yalnız bulunan bir genç kızın odasına girip kapıyı kilitler, kızın babası bahçeye iner, pencereye gelen hırsızla konuşmaya başlar ve gençliğinde kendisinin de kız kaçırdığını söyler. Hırsız bu çeşit hırsızlıktan ibret alarak nadim olur ve kapıyı açar. Č. in tiyatro eserleri çalışmalarının birinci safhasına ait olan ütopik hayallere ve bunlardan çıkarılan ahlâki sonuçlara şu dört eserde raslarız. *R. U. R.* (Rossum's Universal Robots = Rossum'un âlemşümûl robotları) [1920] *Ze života hmyzu* (Haşerelerin hayatından) [1920; kardeşi ile birlikte], *Věc Makropoulos* (M. meselesi) [1923] ve *Adam stvořitel* (Yaratıcı Âdem) [1926; kardeşi ile birlikte]. Bu eserlerden birincisi, ilk defa Praga millî tiyatrosunda temsil olunmuştur (1921). Piyes «Kolektif dram, 3 perde, girişi teşkil eden bir komedi ile birlikte» diye ikinci bir başlık taşır. Eserin konusu, gelecek zamanlarda ve Rossum (Çek. *rozum* = akıl, sağduyu) adındaki şahsa ait bir adada geçiyor. Bu adada robot (Çek. *robota* = iş) imal eden bir fabrika vardır. Giriş bölümünde, Avrupadan gelen Helen Glory bu adaya çıkar. Fabrika müdürü Harry Domin, kendisini kabul eder ve fabrika hakkında şu bilgiyi verir: İhtiyar Rossum 1932 de canlı maddenin sırrını keşfetmiş ve insan imal etmek için çalışmıştır; Rossum'un yeğeni ise insan anatomisini sadeleştirerek robot imalini mümkün kılmıştır. Helen ile Harry bir müddet sonra evlenirler. On yıl sonra, Avrupada robotlar isyan ederler; Harry bu olayı karısından saklamağa çalışır, fakat muvaffak olamaz. Harry'nin arkadaşı mimar Alquist, bir müddetten beri bütün varlığı ile fennin terakkisine düşman haline gelmiştir, çünkü robot imalinin doğumlara mâni olduğuna kanaat getirmiştir. Helen'in çocuğu olmamıştır; mürebbiyesi Noumou'nun tesiriyle Rossum'un robot imal formüllerini yakmağa karar verir. Bu yüzden, âsilere karşı koymak maksadiyle «milliyetçi» robotlar imal etmek istiyen Harry buna muvaffak olamaz. Âsi robotlar, müdürün ve onunla çalışanların evlerini zaptederler. İsyan çıkaran hakikatte Doktor Gall'dır. Bu zat, Helen'in isteği ile, birkaç yüz robota duygu hassası, yani ruh vermiştir; bunun neticesi olarak robotlar, kendilerini çalıştıranlara isyan etmişlerdir. Robotlarla müzakereye girişmek için harcanan gayretler neticesiz kalır; elleriyle çalışmış, yani amelelik etmiş olan Alquist'ten başka herkesi öldürürler. Robotlar, Alquist'ten suni insan imal etmesini isterler. Alquist buna muvaffak olamaz. Neticede beşeriyet Primus ve Helen adlarında, duygu hassasına sahip kılınmış iki robot tarafından kurtarılacaktır. Bunlar artık tam birer insandır, çünkü birbirlerini sevmektedirler. Helen gülmesini bilir, halbuki robotlar hiç gülmez. Âşıkların her biri diğeri için hayatını vermeye hazırdır: bu da insan olduklarını gösterir. Alquist bunları, yeni Âdem ve yeni Havva olarak selâmlar. Bu piyes, fennî ve mihaniki terakkiye körü kürüne bağlananlara karşı bir hicviyedir. Yazar, eserine çok canlı bir ifade verebilmiştir.

Ze života hmyzu piyesi, Fransız entomolojisti J. H. Fabre'ın eserlerinden mülhem olmuş felsefî bir allegori şeklinde modern sosyetenin bazı taraflarını hicveder. *Věc Makropoulos*, II. Rudolf (1552 - 1612) zamanında yaşamış olduğu farzedilen Yunanlı simyacı Makropulos'un keşifle-

rini ve uzun yaşama meselesini ele almıştır (krş. Bernard Shaw'nun aynı meseleyi konu alan *Back to Methuselah* [Metuşelah'a dönüş, 1924; M., Ahdı-Atik'e göre 969 yıl yaşamıştır] adlı piyesi). *Adam stvořitel*de Âdem, Allahın yarattığı dünyayı beğenmez, sahneye bir top getirip dünyayı yıktıktan sonra gider topu gömer, yeni bir dünya yaratmağa çalışır, bunu da beğenmez, kendi eserini de yıkmak için topu getirmeğe gider, fakat gömmüş olduğu topun madeninden bir kilise çanı yapılmış olduğunu görür yaratıcılığı yine Allaha bırakır, kendisi de ibadete koyulur.

Bu eserden başka Č. in zaten az olan piyesleri arasında siyasi vaziyetin tesiriyle harb ve diktatörlük aleyhinde yazdığı şu iki piyes sayılabilir: *Bilá nemoç* (Beyaz hastalık) [1937] ve *Matka* (Ana) [1938]. Bu iki eserde Č. Almanyanın Çekoslovakyayı tehdit etmesi karşısında kendisine düşen vatan vazifesini kabul ettiğini belirtir. Sahtekâr bir kompozitörü konu almış olan *Život a dílo skladatele Foltýna* (Kompozitör Foltýn'in hayatı ve eserleri) [1939] adlı bitmemiş piyesi, ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Č., bilhassa hayvan âleminden alınma çocuk hikâyeleri de yazmış (meselâ bir kedi hikâyesi olan *Minda* [1930], bir köpek adı olan *Dášeňka* [1931]), ayrıca *Hovory s T. G. Masarykem* (T. G. Masaryk ile konuşmalar) [3 cilt, 1928 1935] adlı önemli eseri de meydana getirmiştir.

Fantazi ve mizah ile dolu seyahat mektupları, mükemmel föytonları arasında belki en çok sevilenleridir: *Italské listy* (İtalya mektupları) [1923] *Anglické listy* (İngiltere mektupları) [1924], *Výlet do Španěl* (İspanya seyahati) [1930], *Obrázky z Holandska* (Holândadan küçük tablo lar) [1932], *Cesta na sever* (Kuzey yolu) [1936].

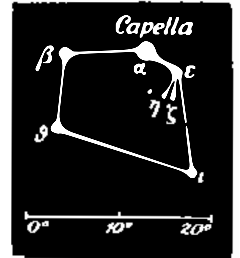
ČAPEK-CHOD [*çapek hod*], **Karel Matěj** (1860-1927), Çek yazarı. Domažlıce (Batı Bohemya) de doğmuş, Praga (Praha) da ölmüştür. İl in siyasi gazeteci ve sanat tenkidcisi olarak çalışan Č.-Ch., elli yaşına doğru, *Kašpar Lén, mstitel* (K. L. intikamcı) adlı romaniyle 1908 de kendini tanıtmıştır. Çağdaş Çeklerin ve bilhassa Pragalıların hayatları hakkında vesikalara dayanan derin bilgisi psikolojik tahlile olan tabiî meyli ve feci vaziyetlerin tasvirinde dahi gösterdiği mizahi görüş tarzı, Č Ch. un eserlerinin, 20 yıl içinde bütün dünyada tanınmasını sağlamıştır. Eserlerinin bazı kısımlarında Balzac ve Rus yazarı Saltıkov-Şçedrin gibi yabancı yazarların tesiri hissedilir. Başlıca romanları şunlardır: şaheseri olan ve Praga'da bir burjuva ailenin çöküşü trajikomedisini ele alan *Turbina* (Türbin) [1916], *Antonín Vondrejc* (ad) [2 cilt, 1917-1918]. *Jindrové* (Jindro'lar [ad]) [1920], *Vilém Rozkoč* (ad) [1923]. Bunlardan başka Č-Ch. un kısa hikâyeleri toplıyan birkaç eseriyle bir nevi tenkidli otobiyografyası da vardır.

CAPEL [*keypîl*], **Arthur, Baron Capel of Hadham** (1610?-1649), İngiliz kıralcı önderi. Shropshire, Cheshire ve Kuzey Gal (Wales) genel vali muavini olmuştur. Kıraliçenin maiyetinde Parise gitmiştir (1646); I. Charles'ın Wight adasına kaçmasında yardımı dokunmuştur (1647). İkinci İç Harbde önderlerden biri C. idi (1648) Başı kesilerek idam edilmiştir. Oğlu **Arthur** (1631-1683), Essex kontu; Hertfordshire (1660), Wiltshire (1668) ve İrlanda (1672-1677) genel valisi olmuştur. II. Charles'ın gözdelerine yapılması tasarlanan hibelere ve Charles'ın Katolikliğe olan meyline itiraz etmiştir. Hazinenin Birinci Lord'u olmuştur (1679). Rye House suikastı ortaya çıkınca (1683) Londra kulesine hapsedilmiş ve burada boğazı kesilmiş bir halde bulununca intihar ettiğine hükmedilmiştir.

CAPELL [*kępîl*]. **Arthur** (doğ. 1905), Avustralyalı dilci. Melbourne'da doğmuştur. Bugün, Avustralya ve Melanezya yerlileri dillerini en iyi incelemiş olan dilci C dır. Sydney üniversitesinde profesör olan C. ın başlıca eserleri şunlardır: *The Structure of Australian Languages* (Avustralya dillerinin yapısı) [«Oceania» dergisi cilt VIII, Sydney 1937-1938], *The Languages of the Kimberly Division* (Avustralya Kimberly bölümü dilleri) [A P. Elkin ile birlikte. «Oceania» dergisi cilt VIII, 1937-1938], *The Classification of Languages in North and North-West Australia* (Kuzey ve Kuzeybatı Avustralya dillerinin tasnifi) [«Oceania» dergisi, cilt X, 1940], *Languages of Arnhem Land, North Australia* (Kuzey Avustralya'nın Arnhem Land bölümündeki diller) [«Oceania» dergisi, cilt XII, 1942 cilt XIII, 1943] *The Linguistic Position of South-Eastern Papua* (Güneydoğu Papua'nın dil durumu) [Sydney 1943]. C., Güney Pasifiği dil bakımından inceliyen komisyona katılmış ve «Oceania» dergisinde Melanezya dilleri hakkında da değerli yazılar yayımlamıştır.

CAPELLA [*kapęlla*] (Ortaçağ Lat. *capa* = manto): 1. Küçük manto, bilhassa Tours'lu St. Martin'in mantosu. Bu manto, Meroving-Caroling-Frank devletinin kıymetli bir eşyası ve ilâhi himaye sembolü sayılmıştır. Buna göre, bu mukaddes emanetin saklanıldığı yere C. denilmiş ve sonradan bu ad büyük kilisenin yanında bulunan küçük kiliselere ve saraylardaki hazine odalarına verilmiştir. Küçük kilise mânasına gelen Almanca *Kapelle*, Fr. *chapelle*, İng. *chapel* kelimeleri buradan gelir.

2. (Ast.; Al-hait, Arap. al-Ayyuk) Auriga (Arabacı) takımyıldızının en parlak yıldızı. Uluğ cetvelinde suretin üçüncü yıldızı olarak gösterilir. Alpha (α) Aurigae adını da taşır. C. 44° kuzey enlemden itibaren sirkompoler olur, yani hiç batmaz; biraz daha güneyde kısa bir müddet için kuzey ufkun arkasında kaybolur ve 12 saat sonra hemen hemen başucu (zenith) nda bulunur. C, güneş tipinde (sarı) bir yıldızdır ve tayfı güneşinkine çok benzer. Parlaklık bakımından gökteki yıldızların 5. veya 6. sıdır. Memleketimizin başucu (zenith) civarından geçen en parlak yıldızıdır. Sesin yüksekliğini ifade etmek için kullandığımız «ayyuka çıktı» deyimi bundan gelmektedir. C. nın mesafesi 40-45 ışık yılıdır. Hakiki parlaklığı güneşinkinin 100 mislidir. Newall ile Campbell tarafından spektroskopik çift yıldız olarak keşfedilmiş, sonra iki yıldız birbirinden ayırdedilmiş, 1919 da Michelson interferomet-re'si ve Mount Wilson'daki 100 inçlik teleskop ile doğrudan doğruya mesafeleri ölçülmüştür.

CAPELLA

CAPELLA, MARTIANUS MINNEUS: bk. MARTIANUS CAPELLA.

CAPELLE [*kapęllî*]. **Eduard von** (1855-1931), Alman amirali. Celle'de doğmuş ve Wiesbaden'da ölmüştür. 1909 da koramiral, 1913 te de oramiral olmuştur. Amiral von Tirpitz'in harb gemisi inşası plânlarına yardım etmiş ve Alman bahriye nazırının yardımcılığında bulunmuştur (1914-1915). Sonra bahriye işlerinden mesul devlet vekili olarak Büyük Amiral von Tirpitz'e halef olmuştur

(1916 - 1918). Alman hükümetine tesir ederek Alman denizaltılarının Müttefiklere karşı tek tek ve serbestçe hücum etmelerini temin etmiştir (1917).

CAPELLE [*kapelle*], **Jan van de** (1624 ? - 1679), Holândalı ressam. Amsterdamda doğmuş. aynı yerde ölmüştür. C. in yaptığı Meryem Ana tabloları çok değerlidir, bu tablolarda Van de Vlieger'i örnek almış, fakat bilhassa kıyıda demirlemiş gemi gruplarını Rembrandt'ın tesiri altında çok sıcak renklerle canlandırmıştır. Van der Neer'in kış tablolarını daha serbest ve daha geniş bir şekilde geliştirerek k ş atmosferini eşsiz denecek kadar güzel canlandırmıştır.

CAPELLO [*kapello*], Venedikli diplomat, asker, devlet adamı, edebiyatçı ve filozof ailesi. Ailenin aslen Padovalı olup 810 da Venedikte yerleştiği söylenirse de bu husus şüphelidir. 1. **Vittore C.** (1403 - 1466): Deniz generali olarak Morayı Türklere karşı müdafaa etmiştir, 2. **Giovanni C.**: Keza Giorgio C nun diğer oğludur. 1466 da Türklerle barış müzakeresine girişmiştir, 3. **Nico ò C.**: Francesco C. nun oğludur. Türklere karşı Paros (1470), Kıbrıs (1487) ve Korfu (1491) muharebelerine katılmıştır.

CAPELLO [*kapello*] **veya CAPPELLO, Bianca** (1548 - 1587), Toscana büyük düşesi. Venedikte doğmuş, Floransada ölmüştür. Venedikli Grimani C. ailesindendir. Güzel ve zeki olan C., Toscana büyük dukası Cosimo'nun oğlu Francesco de Medici'nin dikkatini çekmiştir. Büyük duka Cosimo'nun ölümünden sonra, Francesco'nun metresi ilân edilen C., gebelik taklidi yaparak başka bir kadından doğmuş olan bir çocuğu, Büyük Dukaya, kendi çocuğu olarak göstermiş, sonra bu çocuk değiştirme işinde kendisine yardım edenleri birer birer öldürtmüştür. Büyük düşes Bavyeralı Johanna 3 yıl kadar sonra ölünce C., Francesco ile evlenmeye muvaffak olmuştur (1579). Fakat C. nun Toscana büyük düşesi olarak ilân edilmesi, ancak 4 ay sonra vuku bulmuştur. O zaman kayınbiraderi kardinal Ferdinando de Medici'nin düşmanlığına maruz kalmıştır. Francesco ile C., Poggio'da yapılan bir avda verilen bir yemekten hemen sonra öldükleri için, kardinal onları zehirlemekle suçlandırılmıştır.

B. CAPELLO

CAPELLO [*kapello*], **Luigi** (1859 - 1941), İtalyan generali. Intra (Novara) da doğmuş, Romada ölmüştür. 1915 te korgeneral olmuş, Birinci Dünya Harbinde Gorizia zaferini kazanan 6. kolorduya kumanda etmiştir (1916). 1917 de 2. ordu kumandanı olmuş ve Bainsizza'da kazanılan zaferde rol oynamıştır (Ağustos 1917). 2. ordunun da dâhil olduğu Caporetto (b. bk.) bozgunu sırasında General Cadorna ile strateji meselesinde ihtilâfa düşmüş ve 1918 de emekliye ayrılarak siyasi hayata atılmıştır. 1924 te General Matteotti'nin öldürülüşüne kadar Faşistleri tutmuş, bu olay üzerine, Tito Zaniboni ile birlikte muhalefete geçmiştir. Zaniboni'nin Mussollini'ye karşı hazırladığı suikaste (4 Kasım 1925) dâhil bulunduğu ileri sürülerek tevkif edilmiş, muhakemesi sonunda (1927) 30 yıla mahkûm olmuştur. Yaşlı ve hasta olduğundan, nezaret altında kalmak şartiyle 1937 sıralarında serbest bırakılmıştır. *Per la verità* (Hakikat için) [1920] ve *Note di guerra* (Harb notları) [2 cilt, 1920] adlı iki eseri vardır.

CAPENA [*kapena*], Güney Etruria'nın, adı sık sık Veii ve Falerii ile birlikte anılan eski bir şehri. Cato'ya göre şehir önce Veii'nin bir sömürgesi idi ve Roma ile savaşlarda Veii'ye bağlı idi. Veii düşünce C. da Romaya tabi olmuş ve Tribus Stellatina (kuruluşu M. Ö. 387) C. arazisinden meydana gelmiştir. Eski Via Flaminia'nın posta yolu üzerinde, ad Vicesimum'un takr. 6.5 km kuzeydoğusunda, vaktiyle bir volkan krateri olan kurumuş bir gölün kuzeyinde Civitucola adı verilen ıssız bir tepenin üzerinde idi. Burada Roma devrinden kalma bina harabeleri mevcut olduğu gibi, civar tepelerde, M. Ö. VIII. ve VII. yüzyıllara ait birçok mezarlar da bulunmuştur.

CAPESTRANO [*kapestrano*] Orta İtalyada Aquila şehrine yakın bir yer. 1934 te burada, «C. muharibi» adı verilen tabiî boyda bir balçık heykel bulunmuştur. Eski İtalyan sanatını temsil eden bu heykelin, bir mahallî önderin mezarı üzerine dikilmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. M. Ö 500 de yaşamış olup, Etrusk üslûbuna ve belki de Yunan geometri modellerine göre yapılmış özel bir kıyafet taşımaktadır.

CAPET [*kape*], **Hugues** (940 - 996), Fransa kıralı ve Capet (b. bk.) liler hanedanının kurucusu. Doğduğu yer belli değildir. Melun (şimdi Seine et Marne departmanı) de ölmüştür; Paris kontu Büyük Hugues (Hugues le Grand) ün oğludur. C., Caroling sülâlesinin son hükümdarı olan V. Louis'nin 987 de ölümünden sonra bütün Fransaya hâkim olmuş ve Capet hanedanını kurmuştur. 956-996 yılları arasında Fransa dukası (duc de France) olmuş, 965 te Bourgogne'un bir kısmını kazanarak kendi topraklarına katmış, 987 de asılzadeler tarafından kıral seçilmiş, 996 yılına kadar kıral olarak hüküm sürmüştür. Asılzadelerin çoğu kendisini kıral tanımakla beraber, C., V. Louis'nin hakiki varisi olan Charles de Lorraine ile mücadele etmiş ve onu yenmiştir. C. akıllı ve mutedil bir hükümdardı. Normandie, Bourgogne, Aquitaine, Flandre derebeyleriyle mücadeleden sonra, büyük asılzadeleri büyük vasallar olarak kendine bağlamış, derebeyliği meşrutiyetin bir parçası haline getirdiği gibi kırallıkta veraseti ve kıralın en büyük oğlunun saray nazırı olması usullerini de ortaya koymuştur. C. den sonra tahta oğlu Robert geçmiştir.

H. CAPET

CAPET [*kape*]**LİLER** (sülâle adı olarak: **CAPÉTIEN** [*kapesyẽ*]), Fransayı dokuz yüzyıla yakın bir müddet idare etmiş olan hanedan. C. lerin hâkimiyeti sırasında memleketin büyük ve kuvvetli timar sahiplerinin bazıları da bu aileye mensup idi. C. adını taşıyan ilk kıral 987 de Franklar kıralı seçilen Hugues olmuştur. Bununla beraber hanedanın hakiki kurucusu Kuvvetli Robert'dir. Bu zat, Franklar kıralı Dazlak Charles (Charles le Chauve) dan Anjou ve Blois Kontluklarını almış olup, Seine ve Loire arasındaki bölgede askerî otoriteye sahibolduğu için duka

unvaniyle anılmıştır. Saint-Germain-des-Prés'li Aimoin ile müverrih Richer, bu zatın Saksonyalı olduğunu yazmışlarsa da tarihçiler bunu şüpheli görürler. Robert'in iki oğlu Odo veya Eudes ile II. Robert duka unvaniyle birbirinden sonra babalarına halef olmuşlar; 887 de Frankların bir kısmı Odo'yu kıral olarak seçmişlerdir. 922 de, II. Robert lehine de aynı şey yapılmıştır. Caroling kırallarının za'fına karşı duyulan ve gittikçe artan sabırsızlık bu suretle açığa vurulmuştur. II. Robert 923 te ölünce, kendisine oğlu Hugues yerine kayınbiraderi Bourgogne dukası Rodolph halef olmuştur. Hugues, tarihte Fransa ve Bourgogne dukası büyük Hugues adiyle tanınır; toprakları Loire'dan Picardie sınırlarına kadar uzanırdı. Frank kıralı V. Louis 987 de ölünce, Franklar, kardeşi Charles'ı dikkate almıyarak ve Carolingleri tahttan atarak Büyük Hugues'ün oğlu Hugues Capet'yi kıral seçmiş ve ona Reims'te taç giydirmişlerdir. Caroling kırallarının iddialarından feragat eden C. li kırallar, bir zaman için daha mütevazı yaşamışlardır. İktidarları sonradan artmıştır. C. ler evvelâ derebeylik asılzadeleriyle, sonradan, hanedanın büyük dukalıklarda yerleşmiş tâli dallariyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Büyük kol Fransayı 987 den 1328 e kadar idare etmiş ve Kıral IV. Charles'ın ölümü (1328) nden sonra taht, hanedanın Valois adını taşıyan daha genç koluna kalmıştır. İlk Valois kıralı VI. Philippe, Valois kontu I. Charles'ın oğlu ve Kıral III. Philippe'in torunu idi. Capet-Valois hanedanı 1498 e kadar memleketi idare etmiştir. Bu tarihte Orléans dukası Louis, XII. Louis adiyle VIII. Charles'e halef olarak kıral olmuştur. XII. Louis erkek çocuk bırakmadan ölünce, I. François ile Valois-Angoulême hanedanı tahta çıkarak III. Henri'nin ölümü (1589) ne kadar Fransayı idare etmiştir. Bu tarihte Bourbon adını taşıyan sonuncu büyük C. hanedanı tahta çıkmıştır.

Bourgogne dukalarının mensubolduğu C. dalı, hemen hemen Fransa kırallarının kolu kadar önemlidir. X. yüzyılda Bourgogne dukalığı Hugues C. nin babası Büyük Hugues'ün eline geçmiş, bu zat 956 da ölünce dukalık oğlu Otto'ya kalmış, 965 te de oğlu Henri'nin eline geçmiştir. 1032 de Frank kıralı Sofu Robert'in ikinci oğlu ve Hugues C. nin torunu Robert, birinci dukalık hanedanını kurmuştur. Bu hanedan 1361 e kadar memleketi idare etmiştir. Dukalık iki yıl müddetle kıralların elinde bulunmuş, fakat ikinci C. li dukalık hanedanı, 1363 te Fransa kıralı II. Jean'ın oğlu Cesur Philippe (Philippe le Hardi) tarafından kurulmuştur. C. lilerin bu kolu, Bourgogne dukası Cesur Charles'ın kızı Marie'nin sonradan I. Maximilian adı altında imparator olan Maximilian ile evlenmesiyle, Habsburg'lara bağlanmıştır.

C. lilere mensup Anjou kontları hanedanı da pek önemli bir rol oynamıştır. Bu hanedan 1246 da Fransa kıralı VIII. Louis'nin oğlu Charles tarafından kurularak 1360 ta dukalığa yükseltilmiştir. Bu aileye mensup prensler iki kırallık tahtında oturmuşlardır. Anjou kontları ve dukaları 1265 ten 1442 ye kadar Napoli kırallığı etmişlerdir. 1308 de Anjou'lu Charles Robert Macaristan kırallığına seçilmiştir. Taht üzerindeki iddiası, büyük babası Napoli kıralı ve Anjou kontu II. Charles'ın, Macaristan kıralı V. István'ın kızı Maria ile evlenmesine dayanıyordu.

Üçüncü bir dal da Artois kontları hanedanıdır. Bu hanedan, 1238 de Kıral VIII. Louis'nin oğlu Robert tarafından kurulmuştur. Bu kol, Valois koluna 1383 te Artois kontu Louis'nin kızı Marguerite'in Bourgogne dukası Cesur Philippe ile evlenmesiyle bağlanmıştır.

C A P E T' L İ L E R

1. Asıl Capet'liler (Ana kol)

	Adı	Tarihi
	Hugues Capet	987-996
II.	Robert	996-1031
I.	Henri	1031-1060
I.	Philippe	1060-1108
VI.	Louis	1108-1137
VII.	Louis	1137-1180
II.	Philippe	1180-1223
VIII.	Louis	1223-1226
IX.	Louis	1226-1270
III.	Philippe	1270-1285
IV.	Philippe	1285-1314
X.	Louis	1314-1316
V.	Philippe	1316-1322
IV.	Charles	1322-1328

2. Valois Capet'lileri

VI.	Philippe	1328-1350
II.	Jean	1350-1364
V.	Charles	1364-1380
VI	Charles	1380-1422
VII.	Charles	1422-1461
XI.	Louis	1461 1483
VIII.	Charles	1483-1498

3. Valois-Orléans Capet'lileri

XII.	Louis	1498-1515

4. Valois-Angoulême Capet'lileri

I.	François	1515-1547
II.	Henri	1547-1559
II.	François	1559-1560
IX.	Charles	1560-1574
III.	Henri	1574-1589

5. Bourbon Capet'lileri

IV.	Henri	1589-1610
XIII.	Louis	1610-1643
XIV.	Louis	1643-1715
XV.	Louis	1715-1774
XVI.	Louis	1774-1793
XVIII.	Louis	1814-1824
X.	Charles	1824-1830
	Louis-Philippe	1830-1848

Nihayet, Navarra tahtı da C. liler tarafından işgal olunmuştur. 1284 te Navarra kıralı I. Henri'nin kızı ve mirasçısı Jeanne, Fransa kıralı IV. Philippe ile evlenmiştir. İki kırallık, Valois'lı Philippe (VI. Philippe)in adı altında, bu zat 1328 de Fransa kıralı oluncaya kadar, birbirine bağlı kalmıştır. Bu yılda Kıral X. Louis'nin kızı ve Navarra mirasçısı Jeanne, Evreux kontu Philippe ile evlenmiştir.

XIII. yüzyılda Bizans tahtı C. liler tarafından işgal olunmuştur. Kıral VI. Louis'nin torunu Pierre 1217 de Bizans imparatoru olmuştur. Bu taht üzerindeki iddiası selefleri olan son iki imparatorun Flandra kontu Baudouin ile bunun kardeşi Henri'nin damadı olmasına dayanıyordu. Pierre'in halefleri, birbirinden sonra, iki oğlu Robert ve Baudouin olmuştur. 1261 de imparatorluk Baudouin'den Yunanlılar tarafından geri alınmıştır. İki buçuk yüzyıl boyunca (1132-1377) Dreux kontları ile 1307 den 1425 e kadar Evreux kontları C. ailesindendiler. Valois hanedanının gayrımeşru kollarını teşkil eden Dunois ve Longueville'ler de C. li olarak zikre değerler C. lilerin tâli kolları Valois C. lileri, Valois - Orléans C. lileri, Valois - Angoulême C. lileri ve Bourbon C. lileri şeklinde 1848 e kadar devam etmiştir.

CAP - HAÏTIEN [*kap aisyẽ*] (Cape Haytien, Cap-Français. Cap - Henri veya Le Cap diye de anılır; eski adları: *Guârico* ve *Cap Français*), Orta Amerikada, Karip (veya Karayip, İng Caribbean) denizinde, Haiti adasının kuzeyinde bir şehir. Adanın ikinci önemli şehridir. 1865 te İngilizler tarafından bombalanmıştır. Haïti kıralı Henri Christophe (1811 - 1820) un yaptırdığı kale (Citadel) bu şehrin yakınındadır. Nüfusu 24 957 (1950) dir.

CAPICHANA [*kapişana*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Tek temsilcisi olan C. dili, eskiden Brezilyanın Mato Grosso bölgesinde, Guaporé'nin ayaklarından olan Guarajú nehrinin kaynak kesiminde konuşulurdu Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAPIDAN [*kapidan*], **Teodor** (doğ 1879) Rumen dilcisi ve Balkanisti. Makedonyada Pirlepe (Sırp. Prilep)de doğmuştur. Aromın (b. bk.; Rumen. Aromân, Maked. Rumen. Armân, Sırp. Vlas, Yun. Kutsovlakh Türk. Kuçovalak) asıllıdır. Leipzig üniversitesinde Prof. G. Weigand'ın yanında Balkanistik ve Rumenoloji okuduktan sonra, aynı üniversitenin Balkan Enstitüsünde asistan olmuş, 1902 - 1919 yıllarında da Selânikteki Rumen Yüksek Ticaret Okulunda Rumence profesörü olarak çalışmıştır. 1924 te Cluj (Mac. Kolozsvár, Alm. Klausenburg) üniversitesinde Tunaötesi Rumen lehçeleri (Rumen. dialectele transdanubiene) ve linguistik profesörü olmuş, 1937 de Bükreş üniversitesi Rumence profesörlüğüne getirilmiştir. Rumen Akademisi üyelerinden olan C. ın Makedonya Rumenleri hakkındaki başlıca eserleri şunlardır: *Die nominalen Suffixe im Aromunischen* (Aromıncada nominal son - ekler) [1908]. *Megleno - Românii* (Meglen Rumenleri) [1910], *Raporturile albano - române* (Arnavut - Rumen münasebetleri) [1922], *Elementul slav în dialectul aromân* (Aromın lehçesinde İslâvca unsurlar) [1925], *Meglenoromânii* (Meglen Rumenleri) [3 cilt, 1925 - 1928], *Românii nomazi* (Rumen göçebeleri) [1926], *Sărăcăcianii* (Sarıkaçan [veya Karakaçan] lar) [1926], *Macedoromânii* (Makedonya Rumenleri) [1927], *Românismul balcanic* (Balkan Romanlığı) [1927], *Contribuția Românilor la Renașterea Albaniei* (Arnavut rönesansına Rumenlerin yaptığı yardım) [1928], *Elemente albaneze în dialectul aromân* (Aromın lehçesinde Arnavutça unsurlar) [1928]. *Fârșeroții* (Farşerot'lar [Aromın'ların göçebe kolu]) [1931], *Aromânii* (Aromın'lar) [1933], *La romanité balkanique* (Balkan Romanlığı) [IV. Milletlerarası Dilciler Kongresinde tebliğ, Kopenhag 1936], *Les Macédo - Roumains* (Makedonya Rumenleri) [1943]. C., «Daco - Romania» dergisinde birçok makale yazmış ve 1913 ten itibaren, yayımlanmakta olan Rumen Akademisi sözlüğü (*Dicționarul limbii române*) ne yardım etmiştir.

CAPILLAIRE: bk. BALDIRIKARA.

CAPILLARITÉ: bk. KILCALLIK.

CAPISCOL [*kapiskol*] (Lat. *caput scholae*), okul müdürü, başöğretmen. Güney Fransada kullanılmış olan bu terim, büyük kiliselerde, manastırlarda, okulların idaresini ellerinde bulunduran reisi de ifade eder. Bourges konsilinde (1031) C., okulları sevk ve idareye memur olan papaza verilen bir addı. Bu papaz öteki papazlara ve fazla olarak papaz çıraklarına öğretmenlik etmek vazifesi ile mükellefti. XIV. yüzyıldan itibaren C. kelimesi pek az kullanılmıştır.

CAPISTRANO [*kapistrano*], **San Giovanni di** [Lat. Johannes Capistranus] (1386 - 1456), İtalyan din adamı ve siyasetcisi. Capistrano (Abruzzo) da doğmuş, Illock (Mac Újlak, İta. Villaco bugün Ilok [Slovenija, Yugoslavya]) ta ölmüştür. Meşhur bir medeni hukuk ve kilise hukuku doktoru olup Perugia'da gördüğü itibar, Napoli kıralı Ladislao ile sulh müzakerelerine girişmek vazifesinin kendisine verilmesinde âmil olmuştur. Temsil ettiği şehre ihanet etmekle suçlandırılıp hapsolunmuştur. Hapisten çıktıktan sonra, 1415 te Osservanza Franciscusçuları tarikatına girmiştir. İki defa bunların piskopos naipliğine seçilmiş, Bernardino'da Siena tarafından yapılan reformun sağlamlaşmasına tesirli bir surette çalışmıştır. Papalar kendisini Lombardia, Fransa ve Sicilyada papalık elçisi olarak vazifelendirmişler: C bu vazifeleri başariyle yapmıştır. C., Ferrara - Firenze (Floransa) konsilinde de bulunmuştur (1438 - 1439). İstanbulun fethinden sonra Papa V. Nicolaus ile III. Calixtus kendisini Türklere karşı bir haçlı seferi teşkili için vaız vermeğe memur etmişlerdir. Haçlı seferi için Alman prenslerini ikna etmeye çalışmış (1455), fakat muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine doğrudan doğruya halka müracaat etmiştir. Vaızları neticesinde topladığı 40 000 kişiyle 1456 da, Türkler tarafından muhasara, János Hunyadi tarafından da müdafaa edilmekte olan Belgrad önlerine gelmiş, muhasaranın kaldırılmasında âmil olmuştur.

C. nun başlıca eseri *De Papae et concilii sive Ecclesiae auctoritate* (Papalar ve konsiller veya kilise otoritesi hakkında) [1580] başlığını taşır.

CAPISTRUM [*kapistrum*] (Lat. = ağızlık), eski Roma sahne oyunlarında flüt çalanların ağızları önünde taşıdıkları ve ağızları hizasında bir delik bulunan kayış. Flütün ağızlığı bu delikten geçerdi.

CAPISTRUM

CAPITAN [*kapitã*], **Joseph - Louis** (1854 1929), Fransız doktoru ve antropoloğu. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1909 da Tıp Akademesine üye seçilmiştir. Profesörü Bouchard'la birlikte bakteryolojinin sistematik bir şekilde incelendiği ilk fakülte lâboratuvarını kurmuştur. Tetanos, ruam ve hummalı tifo üzerinde kıymetli eserler vermiştir. C. henüz genç yaşta iken antropolojiye şiddetli

bir alâka duymuş, 1883 te Antropoloji cemiyetine üye olmuş, 1894-1897 senelerinde Antropoloji Okulu (L'Ecole d'Anthropologie) nda tıp coğrafyası okutmuş, Gabriel de Mortillet'nin ölümü üzerine (1898) boşalan tarih öncesi antropoloji kürsüsüne getirilmiş, 1907 de de, College de France'da eski Amerikan eserleri (Antiquités américaines) profesörü olmuştur. C., Beynelmilel Antropoloji Enstitüsünü de kurmuştur. Ferassie'de (Peyrony ile birlikte), Beune'de, Limeuil'de Abbé Bouyssonie ile birlikte), Campigny'deki (Ault du Mesnil ve Salmon'la birlikte) tabakalarda yaptığı kazılar başlıca çalışmalarındandır. Bilhassa Font-de-Gaume ve Cambarelles (Les Eyzies'te) deki mağaraları (Abbé Breuil ile birlikte) keşfetmiş ve bunların duvarlarını süslüyen desen ve resimleri incelemiştir. C. ın hâtıralarından başka, başlıca eserleri şunlardır: *Les maladies infectieuses* (Bulaşıcı hastalıklar) [1895], *La Caverne du Font-de-Gaume aux Eyzies, Dordogne* (Dordogne bölgesinde Eyzies'teki Font-de-Gaume mağarası) [1901, Abbé Breuil ve D. Perony ile birlikte], *Le travail en Amérique avant et après Colomb* (Columbus'tan önceki ve sonraki Amerikada çalışma) [1914, H. Lorin ile birlikte], *Psychologie des Allemands actuels* (Şimdiki Almanların psikolojisi) [1915]. Şaheseri *La préhistoire* (Tarih öncesi) [1922, M. Faguet tarafından genişletilmiş 2. bas. 1931] başlıklı sentezdir.

CAPITANI [*kapitąnı*] (İta.), Ortaçağ İtalyasında savaşçı asılzadelere verilen ad. Staufer hanedanının inkırazından sonra Lombardiya ve Toscana'da «Şehir Beyleri» ne C. del popolo denilmiştir.

CAPITANO [*kapitąno*] (İta.), yüzbaşı demek olup İtalyan tiyatro tarihinde comedia dell'arte (b. bk.) nin değişmiyen şahıslarındandır. Kendisini çok cesur gösteren, atak, farfara bir asker tipidir.

CAPITANT [*kapitą̃*], **René** (doğ. 1901), Fransız siyaset adamı. La Tronche (Isère dep) ta doğmuştur. Strasbourg'ta âmme hukuku profesörlüğü yapan C., sonradan siyaset (bilhassa Alman) meseleleriyle uğraşmıştır. C., 1940 tan sonra Fıransız mukavemet hareketinde rol oynamış, 1943-1946 arasında general de Gaulle idaresi zamanında maarif vekili olmuştur. 1945-1951 arasında ise Rassemblement du Peuple Français (= RPF, Fıransız halkının toplanması) partisinin mebusu idi.

CAPITE CENSI [*kąpite kęnsi*] (Lat. = «başa göre tahmin edilmiş»), Eski Romada gelirleri sabit, zamanla değişen ve asgari bir haddin altında bulunan vatandaşlar. Bunlar vergi ve askerlikten muaf tutulan zanaat sahipleri ve amelelerdi. Ancak Marius (M. Ö. 107) un, orduda yaptığı reformdan sonra C. C. ler de legio'lara alındı.

CAPITIS DEMINUTIO [*kąpitis deminūtio*] (veya C. diminutio, Lat. = «başın azalması»), Roma hukukunda, hukuk ehliyetinin azaltılması veya tamamen iskatı. C. D. nun üç şekli vardı: 1. C. D. maxima: Hürriyet hakkını tamamen kaybetme, kölelik; 2. C. D. media: Roma vatandaşlığı hakkını kaybetme; 3. C. D. minima: Şahsiyetin üçüncü şartı olan agnatik aile hakkını kaybetme.

CAPITO [*kąpito*], **Wolfgang Fabricus** [asıl soyadı: **Köpfel**] (1478-1541), Alman din adamı ve Martin Luther'in yardımcısı. Alsace'ta Hagenau'da doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. 1515 te Basel'da vaiz olarak çalışmış ve 1519 da Mainz'a giderek Seçmen (Elektör, Alm. Kurfürst) ve Başpiskopos Albert'in başvekili olmuştur. 1523 te Strasbourg'a gitmiş ve orada Reformasyon'un mahallî liderliğini yapmıştır. *Confessio Tetrapolitana* (Dört şehrin iman ikrarı) nın en önemli yazarıdır. Bütün mesaisini Lutherciler ile İsviçreli reformcuları uzlaştırmaya hasretmiştir.

CAPITOL [*kæpitol*], Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Kongre (Congress) sinin toplantı yeri. Birbirine bağlı birkaç taş binadan müteşekkildir. 1800 den beri bu maksatla kullanılmaktadır. Ancak 1814-1819 yıllarında, İngilizlerin 1812 harbi sırasında sebeboldukları bir yangından dolayı tamir edilmek üzere boşaltılmıştır. Yapının uzunluğu 229 m olup, yüksekliği 37-43 m arasında değişir. Kubbenin üzerindeki Hürriyet heykelinin tepesine kadar binanın yüksekliği 87,68 m dir. Yapının sahası 162 ar kadar olup, etrafındaki arazi 4 698 ar'ı geçmektedir. Washington'dan 27 m yüksekte bulunan bir plato üzerindeki yeri, şehrin plânını çizen binbaşı Pierre Charles L'Enfant tarafından seçilmiştir. 1792 de C. plânları için bir müsabaka açılmıştır. Dr. William Thornton adındaki bir amatörün projesi seçilerek temel taşı 18 Eylül 1793 te atılmıştır. Thornton, Pennsylvania caddesinin öbür ucundaki Beyaz Saray (White House) ı yapan mimar James Hoban ile işbirliği yapmıştır. Bu sebepten dolayı, bir müddet inşaata nezaret eden Étienne Hallet ve George Hadfield'in Thornton'un plânlarını değiştirmek için yaptıkları teşebbüslere rağmen, C. ile Beyaz Saray arasında üslûp bakımından büyük bir benzerlik vardır. Kuzey kanadı 1800 de; güney kanadı ise yedi yıl sonra, 1803-1818 yıllarında, mimar Benjamin H. Latrobe'ın nezaretinde yapılmıştır. Şimdi kubbenin bulunduğu yeri teşkil eden iki kanad arasındaki kısım ise, 1824 te Boston'lı Charles Bulfinch'in idaresi altında tamamlanmıştır. Evvelâ yassı olarak tasarlanan kubbe, sonradan Romadaki eski Pantheon'un kubbesine benzetilmiştir. Şimdiki, yarımküre şeklinde ve dökme demirden yapılmış olan kubbenin plânı, Philadelphia'lı Thomas U. Walter tarafından hazırlanmış ve kubbe 1863 te bitirilmiştir. Bunun tepesinde Thomas Crawford'ın eseri olan, 5,94 m yüksekliğinde, bronz Hürriyet heykeli (Statue of Freedom) bulunmaktadır. Bu yeni kubbe, üzerinde yükseldiği binaya göre pek büyük olmamakla beraber, Amerikalılar gözünde teşriî kuvvetin sembolü haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletlerini meydana getiren devlet (State) lerde İç Harbden beri yapılan C. ların birçoğunun buna benzer kubbeleri vardır. C., bazı ilâve ve değişmelere tabi tutulmuştur; fa-

C A P I T O L (Washington)

kat orta kısmı esas itibariyle en eski plânlardaki gibi kalmıştır. 1850 - 1860 yıllarında, Temsilciler Meclisi (House of Representatives) ve Senato (Senate) için binanın her iki ucuna kanadlar ilâve olunmuştur Temsilciler Meclisine ve Senatoya ait büroların bulunduğu kısımlar 1908 ve 1909 da tamamlanmıştır. 1865 te kalorifer. 1874 te asansörler, 1882 de de elektrik tesisatları yapılmıştır.

C. un içinde ve dışında bulunan heykeltıraşlık eserleri daha çok XIX. yüzyılda yapılmıştır. Bunların sanat bakımından bir fevkalâdeliği yoktur; fakat vatanseverliğe ait konularından dolayı dikkate değer. Binada birkaç güzel tablo bulunmaktadır. Bunlar arasında Gilbert Stuart, John Trumbull, Rembrandt, Peale, John Vanderlyn ve Thomas Sully'nin tabloları anılmağa değer.

CAPITOLINO, MUSEO [*muzeo kapitolino*], Romadaki eski eserler müzelerinin başlıcalarından biri. Papa IV.

Campidoglio meydanında Museo Capitolino (ortada)

Sixtus tarafından 1471 de kurulmuştur. Bu zat papalığa ait koleksiyonları Roma halkına hediye ederken, bu definelerin muhafazasına Capitolium (Campidoglio) u tâyin etmiştir. Müze, X. Innocentius, XII. Clemens ve XIV. Benedictus tarafından geniş ölçüde zenginleştirilmiştir Bütün bu koleksiyonlar şimdi Piazza del Campidoglio (C. meydanı) nun solunda bulunan ve Michelangelo'nun plânları kısmen

Museo Capitolino'da bir salon

değiştirilmek suretiyle XVIII. yüzyılda yapılan sarayda bulunmaktadır. C. da bulunan tanınmış eski eserler arasında şunlar sayılabilir: Mars'ın zırhlı büyük heykeli. Can çekişen Gallialı, Praksiteles'in Satyros'u, Aristeas ve Papias'ın Kentaurosları ve Praksiteles'ten kopya edilmiş olan Capitolium Venus (Aphrodite) u.

CAPITOLINUS [*kapitolinus*], **Iulius** (III. yüzyıl), Romalı tarihçi Diocletianus devri (284 - 305) nde yaşamıştır *Scriptores Historiae Augustae* (Augustus devri tarihini yazanlar) den biridir. Bu esere, 11 kadar imparatorun biyografyasını vermiştir.

CAPITOLINUS MONS [*kapitolinus mons*] (Lat = C. tepesi; İta. Campidoglio = zeytin tarlaları), eski Romanın kurulmuş olduğu yedi tepenin en küçüğü. Palatinus Mons'un kuzeybatısında, Tiberis (Tevere) in sol kıyısındadır Sığınak olarak kullanılan C. M. Gall a'lıların M. Ö. 390 daki akınından sonra, burası Servius suru içine alınmış ve C. M. şehrin en yüksek noktasını teşkil etmiştir. Şehrin kalesi olan Capitolium (b. bk.) burada kurulmuştu. Tepenin güneybatısındaki yüksek nokta, meşhur Saxum Tarpeium (T. kayası) idi; eskiden devlete hiyanet edenler bu kayadan aşağı atılırdı Kuzeydoğudaki yüksekte ise Iupiter Capitolinus mâbedi bulunurdu (bk CAPITOLIUM). C. M. 3 kısımdan ibaretti: Kuzey (Arx Capitolina) ve güney (asıl Capitolium) tepeciklerle ikisinin arasındaki çukur (Asylum = Sığınak; şehri kuran Romulus buradaki meşe korusunu sığınak olarak kullanmıştı; sığınağın koruyucu ilâhı Veiovis veya Vediovis idi ki, az sonra burada onun bir mâbedi de yapılmıştır). C M a dönemeçle çıkan araba yoluna Clivus Capitolinus (C yokuşu) denirdi. Şimdi kuzey tepecikte Santa Maria dell'Aracoeli kilisesi. güney tepecikte de

CAPITOLINUS MONS
(L. Canina'ya göre)

Sağda: Arx Capitolina; solda (rekonstrüksiyon): asıl Capitolium; ortadaki çukur: Asylum

Palazzo Caffarelli (C. sarayı) vardır; iki tepeciğin arasında da Piazza del Campidoglio (C. meydanı) bulunmaktadır. Santa Maria dell'Aracoeli kilisesine bağlı bulunan Franciscusçular manastırı 1888 de yıktırılarak onun yerine II Vittorio Emanuele'nin muazzam âbidesi yapılmıştır. Forum Romanum C. M. tan itibaren güneydoğu istikametinde, Palatinus Mons (P. tepesi) un kuzeybatı eteği boyunca uzanır.

CAPITOLIUM [*kapitolium*], eski Romada, şehrin kuzeybatı kısmında Capitolinus Mons (b. bk.; C. tepesi) ta bulunan şehir akropolu ve oradaki binalar; daha dar bir mânada Capitolinus Mons'un güney tepeciği ki denizden 46 m yüksektedir. (Şehir kalesi kuzey tepecik [Arx Capitolina] te bulunuyordu.) C., eskiden sadece şehir kalesi ve sığınağı olarak kullanılmış, sonra askerî önemini kaybettiği halde bile, şehrin dinî ve siyasi merkezi haline gelmiş ve burada başka binalar yapılmıştır. Her sene Senatus oturumları burada törenle başlar ve zafer alayları burada sona ererdi. C., Tarquinius Priscus (M Ö. 616 - 578) zamanında yapılmağa başlanmışsa da ancak kralların kovulması (M. Ö 510) ndan sonra 509 da tamamlanabilmiştir. C., Sulla zamanında M. Ö. 83 te yanmış, fakat Roma Senatus (Sena-

CAPITOLIUMda Jupiter tapınağı (J. Gatteschi'nin rekonstrüksiyonu)

to) u onu tekrar yaptırmıştır. İmparatorluk devrinde C., iki kere daha yanmışsa da, Vespasianus (69-79) ve, bilhassa, Domitianus (81-96) onu esaslı bir şekilde imar etmişlerdir. Domitianus zamanında C. oyunları tesis edilmiştir. C. un güney tepeciğinde, yani asıl C. da, Roma baş ilâhı olan Iupiter'in mâbedi vardı. Bina, hakikatte, ortada Iupiter'e, solda Iuno'ya, sağda da Minerva'ya adanmış ve birbirinden duvarla ayrılmış 3 mâbetten ibaretti. Uzunluğu

CAPITOLIUM: Senatör Sarayı

61,5 m, eni de 57 m idi. C. a 4 yoldan çıkılırdı: 1 Clivus Capitolinus denen ve Forum Romanum tarafından C. un doğu yamacını zikzak olarak tırmanan ve Iupiter mâbedinin önüne kadar giden araba yolu, 2. Centum gradus (100 basamak) denen, yine tepenin doğu yamacında olup daha kısa bir yoldan aynı yere götüren merdiven, 3. Campus Martius (Mars meydanı) tarafından Iuno mâbedine çıkan Gradus Monetae (Iuno merdiveni), 4. Forum'daki hapis-

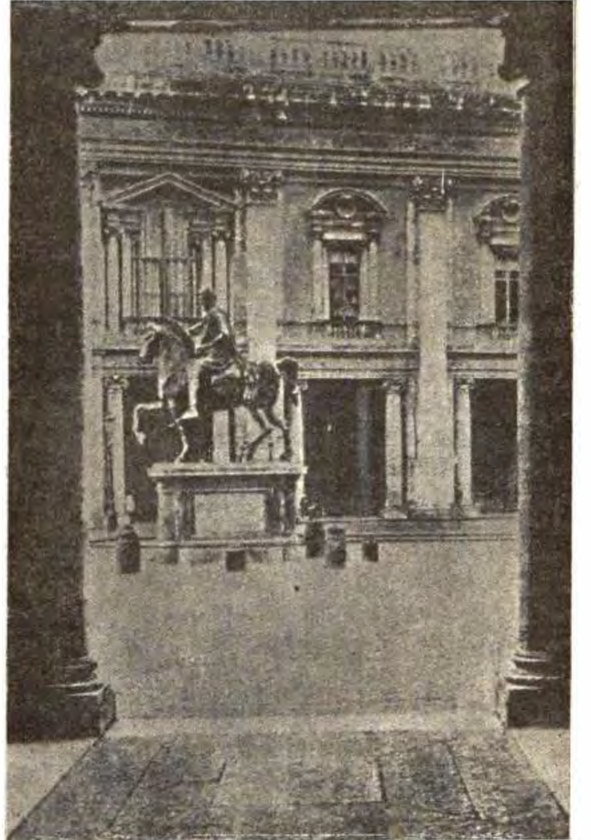

CAPITOLIUM: Konservatörler Sarayı

CAPITOLIUM: Tabularium

hanenin yanından yine Iuno mâbedine çıkan Scalae Gemoniae (Istırap basamakları). Dördüncü bir merdiven de Forum'u Tabularium (devlet arşivi) un bulunduğu Asylum'a bağlıyordu; imparatorluk devrinde Vespasianus mâbedi bu yolu kapamıştır; iki tepecik arasında bulunan ve Asylum denilen çukurda, ayrıca Veiovis mâbedi de vardı. Iupiter mâbedinin revak kısmında Zafer ziyafetleri (Fasti Capitolini) verilirdi. Iupiter'in heykeli eskiden kırmızıya boyanmış kilden yapılmıştır. İmparatorluk devrinde ise, altından yapılma olan heykel fildişi ve altından yapılmış bir taht'a oturmuş vaziyette bulunuyordu. Traianus devrinde (53-117) bu heykel tamamen altından yapılmıştır. Mâbedin damı tunçtandı, fakat gerek dam, gerek kapılar Quintus Catulus zamanında altınla kaplanmıştır. IV. yüzyılda Vandal asıllı Roma generali Flavius Stili-

CAPITOLIUM (İta. Campidoglio) meydanı: ortada Marcus Aurelius'un heykeli

licho bu kapıları, Büyük Constantinus tarafından Roma imparatorluğuna yeni payitaht seçilan Byzantium (İstanbul) a götürmüştür. Mâbedin alınlığına, koşulu 4 atı bulunan bir harb arabası (quadriga) konmuştu; bunlar ilkin kilden yapılmıştı, sonra bunlar için altın kaplı tunç kullanılmıştır. Alınlığın altında şu kitabe vardı: IOVI. O. M. IVNONI. ET. MINERVAE (Iovi optimo maximo Iunoni et Minervae = En iyi en yüksek Iupiter'e, Iuno'ya ve Minerva'ya). M. Ö. 344 te yapılan Iuno Moneta («İkaz edici» Iuno; Lat. *monere* = ikaz etmek) mâbedinde M. Ö 269 tarihinde sikke basılmağa başlanmıştır («para» mânasına Fr. *monnaie*, İng. *money*> Lat. *moneta*, Iuno'ya verilen *Moneta*, yani «ikaz edici» vasfını anlatan kelimeye bağlıdır). C. un kalıntıları XIII. yüzyıla kadar muhafaza edilmiştir. Bu kalıntıların bir kısmı şimdi Romadaki Museo Nuovo (Yeni Müze) da bulunmaktadır. C. da bir aralık Iupiter Feretrius, Fides. Mens, Venus, Erucina, Ops mâbetleri ile Auguraculum (kehanet binası) da yer almış bulunuyordu.

Bugün, C. un Asylum kısmına İtalyanlar Piazza del Campidoglio (C. meydanı) demektedirler. Üç tarafı saraylarla çevrili bu meydana kuzeybatı cihetinde bulunan Palazzo Senatorio (Senatör sarayı) nun karşısındaki Piazza Aracoeli (A. meydanı) den yükselen geniş bir merdivenden çıkılır. Etrafı Palazzo dei Conservatori (Konservatörler

CAPITOLIUM (İta. Campidoglio) un havadan şimdiki görünüşü

sarayı) ile Museo Capitolino (C müzesi) tarafından çevrilmiştir. Palazzo Senatorio şimdi belediye binası olarak kullanılmaktadır. 1341 yılında Petrarca'ya, buradaki eski Palazzo Senatorio'da taç giydirlimiş, 1347 de Rienzi burada tribun seçilmiştir. Şimdiki Palazzo Senatorio XIV. yüzyılın sonunda Papa IX. Bonifatius tarafından yaptırılmıştır. Meydanın bugünkü Korinthos üslûbunda direkli cephe görünüşü ile iki taraflı merdivenleri ve etrafını çevreliyen binaları Michelangelo'nun plânlarına göre yapılmıştır. Piazza del Campidoglio'nun ortasında Marcus Aurelius'un vaktiyle Forum Romanum (İta. Foro Romano) da Laterano (Lateran sarayı) yakınında dikili bulunan meşhur atlı bronz heykeli durur. Bu heykel buraya 1538 de getirilmiştir. Bk. G. Lugli: *Roma Antica*, I, Roma 1946; L. Curtius ve A. Nawrath: *Das antike Rom*, Viyana, 2. bas. 1944.

CAPITOLIUM [*kapitolium*] **KURDU,** M. Ö. takr. 500 yıl önceden kalma bir Etrusk heykeli. Esere XVI. yüzyılda Romulus ve Remus ikizleri ilâve edilmiştir. Tunçtan yapılmış olan heykel, şimdi Romada Konservatörler Sarayı (Palazzo dei Conservatori) ndadır.

CAPITOLIUM KURDU

CAPITOLO [*kapitolo*] (İta. = fasıl, başlıkcık), İtalyancada, terzina (b. bk.; kafiyeleri aaa, bbb, veya aba, bcb şeklinde olan üçlük) nazmında yazılmış bir şiir şekli. XV. yüzyıla kadar, daha ziyade didaktik bir karakter taşıyordu; fakat XVI. yüzyılda ve bundan sonra, klâsik hicviye için en çok bu şekil kullanılmıştır. Petrarca ilk olarak *Trionfi* (Zafer törenleri) adlı şiirlerinin çeşitli kısımlarına C. adını vermiştir.

CAPITON: bk. KAPİTON.

CAPITULARE [*kapitulare*] (Lat. *capitula* = fasıllar), umumi olarak fasıllara ayrılmış herhangi bir yazı ve bilhassa bu şekilde tanzim olunmuş bir kanun veya krallık emirnamesi. Frank kırallarından Childebert, Clotaire, Carloman ve Pépin bu adla tanınmış bazı kanunlar çıkarmışlarsa da, en çok C. çıkaran hükümdar, imparator Büyük Karl (Carolus Magnus, Charlemagne) dir. Bu zat, geniş topraklarında bir dereceye kadar kanun birliği kurmağa çalışmıştır denebilir. Bu maksatla, mevcut derebeylik kanunlarını bazen izah, bazen tadil, bazen de telif etmiş ve birçok kısa fasıllara ayrılmış başka kanunlar da ilâve etmiştir. Bu kanunlar ekseriya başlıca kilise ve devlet adamlarının da bulunduğu halk toplantılarında ilân olunurdu. Bunlar kırallığın uhrevi ve dünyevi işlerini tanzim ederdi; infazı da piskoposlara, mahkemelere ve missi regii (kırallık elçileri) ye emanet edilirdi. Missi regii'ler, Meroving ve Caroling hanedanına mensup Frank kıralları tarafından, vilâyetlerde kanun ve adaletin hüküm sürmesini sağlamak için gönderilen bazı memurlar idi. C. lerin birçok suretleri çıkarılır, bunlardan biri kıraliyet arşivlerinde saklanırdı. C. lerin tatbik edildiği ülkeler çok genişti; o zaman Frankların idaresine bağlı bütün kırallıklarda olduğu gibi İtalya ve Almanyanın birçok kısımlarında da tatbik olunurdu. En eski C. külliyatı Fontenelle abbé'si Ansegisus'unkidir. İyi Kalbli Louis (Louis le Débonnaire) ile Dazlak Charles (Charles le Chauve) ve birçok Fransa ve Almanya meclisleri bu külliyatı esas olarak kabul etmişlerdir. Fakat Ansegisus, bu koleksiyonunda birçok C. ye yer vermemiş olduğundan, Metz kilisesi dekanı Benedictus Levita 858 yılından önce, bu koleksiyona üç kitap ilâve etmiştir. Bu koleksiyonların her biri resmî sayılmış ve bunlara kanun olarak müracaat olunmuştur. Bu tarihten sonra da bazı ilâveler yapılmıştır. En iyi edisyonlar şunlardır: Baluze: *Capitularia Regum Françorum* (Frank kırallarının C. leri) [2 cilt, Paris. 1677]; Walter: *Corpus Juris Germanici Antiqui* (Eski Alman kanunları) [3 cilt, Berlin, 1824]; Pertz: *Monumenta Germaniae Historica*da (Almanya tari-

hine ait vesikalar) [2. kısım, cilt I ve II, Hannover 1835 - 1837]. Bunların en iyisi Boretius: *Monumenta Germaniae Historica Legum Sectio II* (Almanya tarihine ait vesikalar, kanunlar, 2. kısım) [cilt I ve II, Hannover, 1883 - 1897] dır. C. ler İtalyada Almanyadakinden, Fransada İtalyadan daha uzun zaman yürürlükte kaldı Norman istilâları, Büyük Karl'ın haleflerinin idaresinde hüküm süren huzursuzluk ve zaıf, ve bilhassa Gratianus'un Decretum'u adını taşıyan ve bütün dinî meselelerde C. lerin yerine geçen kanun külliyatı, takr. 1150 yılında C. lere Fransada nihayet verdi.

Capitulare de Villis [*kapitulare de villis*] (Lat. = çiftlik nizamnamesi): Franklar kıralı Büyük Karl'ın çiftliklerin idaresine dair nizamnamesi. *Monumenta Germaniae Historica, Capitulariada* yayımlanmıştır (yukarıya bk.). Birinci ciltte saraya (asılzadelere) ait çiftliklerin idaresi, kaza hakkı v. b. ile ilgili hüküm ve esaslar vardır. C. d. V. eskiden ziraatin geliştirilmesi için ortaya konmuş bir reform sayılmıştı. Fakat Dopsch, 794 te C. d. V. in, Dindar Ludwig (Ludwig der Fromme, Fr. Louis le Pieux) ye ait çiftliklerin durumunu düzenlemek için meydana getirilmiş esaslar olduğunu ileri sürmüştür.

CAPIZ [*kapis*]: 1. Filipin Cumhuriyetinde Panay adasının kuzeyi ile ortabatı küçük adaları icine alan vilâyet. Sık ormanlarla kaplı dağlık bir bölgedir. Birçok küçük ırmakları vardır. Bunların verimli vâdilerinde kendir, tahıl, şeker kamışı ve pirinç yetişir. En büyük ırmak Panay'dır. Altın, demir ve kömür madenleri vardır. Yerli ırk Visayan'dır. Yüzölçümü 4 356 km², nüfusu 441 871 (1948)dır.

2. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi olan şehır. Panay adasının kuzey kıyısında ve Panay ırmağının denize döküldüğü yerde bir limandır. Nüfusu 11 679 (1948) dur.

CAPLET [*kaple*], **André** (1879 - 1925), Fransız bestecisi. Le Havre'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Opera ve koro şefliği yapmış olan C , Debussy'nin tesiri altında oda ve kilise müziği sahalarında eserler vermiştir. En büyük eseri solo, koro ve orkestra için yazdığı *Le miroir de Jésus* (İsanın aynası) dir.

CAPMANY [*kapmani*], **Antonio de C. Surís y Montpaláu** (1742 - 1813), İspanyol filolog ve tarihçisi. Barcelona'da doğmuş, Cádiz'de ölmüştür. Önce subay olan C., 1790 da Madrid Tarih Akademisine sekreter olmuş ve Cádiz Meclisinin (Cortes) üyesi sıfatiyle Napoléon devrinde Fransaya karşı açılan mücadelede fevkalâde rol oynamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Discursos analíticos sobre la formación y perfección de las lenguas* (Dillerin teşekkülü ve mükemmelleşmesi hakkında tahlilî mülâhazalar) [1776], *Filosofía de la elocuencia* (Belâgatin felsefesi) [1777], *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (Eski B. şehrinin bahriyesi, ticareti ve sanatı hakkında tarihî hâtıralar) [4 cilt, 1779 - 1792] ve *Teatro histórico - crítico de la elocuencia española* (İspanyol belâgatinin tarihî tenkidî manzarası) [5 cilt, 1786 - 1794].

CAPNIO: bk. REUCHLIN, Johann.

CAPO, DA: bk. DA CAPO.

CAPO DI MONTE [*kapo di monte*; İta. = dağ başı], Napoli civarında bir saray. 1736 da III. Karl tarafından burada (başlangıçta Napoli sarayında) kurulan porselen imalâthanesi dolayısiyle elde edilen porselen eşyaya «capo di monte» denilirdi. 1807 ye kadar işliyen fabrika, yumuşak porselen yapımında Almanyanın Meissen porselenlerini taklidetmiş, büyük plâstik eserler, bilhassa antik reliefli kablar yapmıştır.

CAPO D'ISTRIA, Augustino: bk. KAPODİSTRİAS, Augustinos.

CAPO D'ISTRIA, Giovanni Antonio, Conte di: bk. KAPODİSTRİAS, İoannes Antonios.

CAPODISTRIA [*kapodistria*] (İta.; eski adları: Aegidia, Justinopolis), Trieste serbest bölgesinde bir şehir. Trieste şehrinin güneyinde, Trieste körfezindeki bir ada üzerinde bir liman şehri olup gemi tezgâhları, tuzlalar, balık avı tesisleri ve konserve fabrikalarına sahiptir. Venediklilerden kalma eski istihkâmlar, bir büyük kilise, şimdi belediye binası olan bir vali konağı (Palazzo del Podestà), tiyatro ve kitaplık vardır. Ortaçağın başlangıcında. Aquileia patriklerinin idaresi altında bulunan şehir, 1278 - 1797 yıllarında Venediklilere bağlanmıştır. XIX. yüzyılda Avusturya'ya, 1919 dan 1945 e kadar da İtalyaya bağlı idi. 1947 de Trieste serbest bölgesine katılmıştır. 5 Ekim 1954 tarihli anlaşma ile Trieste serbest bölgesi İtalya ile Yugoslavya arasında bölüşülürken C., Yugoslavyaya düşmüş ve Kopar adını almıştır. Nüfusu 11 995 (1936) tir. Bk. KOPAR.

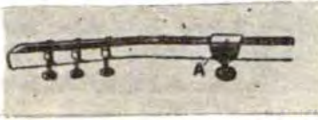
CAPONE [İng. *kipoun*, İta. *kapone*], **Al** [asıl adı: **Alphonse (veya Alfonso) Capone**] (1899 - 1947), İtalyan aslından Amerikalı gangster. Napolide doğmuş, Miami (Florida) de ölmüştür. New York'un kenar mahallelerinden birinde yetişmiş ve çok genç yaşında gangsterliğe başlamıştır. Bir kavgada, yüzünden yaralanmış ve bu yaranın bıraktığı iz dolayısiyle kendisine Scarface Al (Yüzü yara izli Al) lâkabı verilmiştir. 1920 yılında Chicago'ya yerleşmiş ve şehrin ileri gelen gangsterleriyle işbirliği yapmıştır. İçki yasağı sırasında, birçok gizli meyhanede hissesi vardı. Kumarcılıkla, iş adamları ve işçi sendikalarından haraç almak ve el altından çevirdiği diğer kötü işlerle büyük servet kazanmıştır. Resmî bir tahmine göre, yalnız 1927 yılındaki kazancı 105 milyon dolar tutuyordu. Al Capone çetesinin birçok cinayet suçlarında parmağı olduğu muhakkaktı; fakat bu büyük kazançtan dikkatlice verilen rüşvetler sayesinde her zaman yakasını kurtarabilmiştir. C., nihayet 1931 de sadece vergi kaçakçılığı suçundan mahkemeye verilmiş ve sonunda 11 yıl hapse mahkûm olmuştur. 1939 yılında serbest bırakıldığı zaman, felçliydi. Bu sebeple eski faaliyetlerine devam edememiştir.

CAPORETTO [*kaporetto*] (Alm. *Karfreit*; Sırp-Hırvat. *Kobarid*), Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) ne dahil Slovenija Cumhuriyetinde, İtalya hududu yakınında bir şehir. 1947 den önce İtalyaya bağlı olup, Gorizia vilâyetinde bulunan, Venezia Giulia bölgesine dahildi. Udine'nin takr. 34 km kuzeydoğusunda, Isonzo ırmağı üzerinde kurulmuştur. Nüfusu takr. 6 300 dür.

Caporetto Muharebesi: Birinci Dünya Harbinde C. şehrinde, İtalya ile Almanya ve Avusturya arasında başlıyan ve İtalyanların yenilmesiyle neticelenen muharebe (24 Ekim 1917; çarpışma 26 Aralık 1917 ye kadar devam etmiştir). 1917 yılının ilk aylarında İtalyanlar epeyce başarılar kazanmıştı. Yıl sonunda Rusyada ihtilâl kopunca Rus cephesinden alınan Alman kuvvetleri General Otto von Below'nun kumandası altında, Avusturyalılara yardım et-

mek üzere İtalyan cephesine gönderildi. Bunlar arasında önemli sayıda topçu kuvveti de vardı. Almanlar bu hazırlıkları İtalyan ordusu başkumandanı General Luigi Cadorna'dan gizli tutmağa muvaffak oldular. General Cadorna, İtalyanların C. kesiminde bilhassa zayıf olduğunu da bilmiyordu, Alman ordusu ise bu durumu öğrenmişti. 24 Ekimde şiddetli bir piyade ve topçu taarruzu, İtalyan ordusunu geriye püskürttü. İtalyanlar ancak Piave ırmağında tutunabildi. Bu sırada kumandayı General Armando Diaz devraldı. İtalyanın müttefikleri asker gönderdilerse de, İtalyan bozgununun önüne geçilemedi, bu da esasen yorgun İtalyan kuvvetlerini büsbütün zayıf düşürdü. Bununla beraber Müttefik kuvvetleri, Alman ve Avusturyalıların İtalya içine daha fazla ilerlemesine mâni oldu. Bu muharebede İtalyanlar 600 000 e yakın askerle 1917 yılının ilk aylarında kazanmış oldukları toprakları kaybettiler.

CAPOTASTO [*kapotąsto*] (İta. = perde boğumu başı; baş perde boğumu), telli sazlarda sapın yukarı ucuna verilen ad. Gitar'da surdin (Fr. sourdine, Alm. Sattel = eyer) adını taşıyan ve hareket ettirilebilen bir köprücük. Bu âlet, perde boğumlarından birinin gerisine yerleştirilir. Bu suretle tellere basarak perdeyi yarım ton yükseltir.

CAPOTASTO

CAPOUL [*kapųl*], **Victor** (1839 - 1924), Fransız şarkıcısı. Toulouse'da doğmuş, Pujaudran (Gers) da ölmüştür. Öğrenimini Paris konservatuvarında yapmıştır. İlk defa 1861 de Chalet'deki Opéra - Comique'te sahneye çıkmıştır. Sesinin bazı perdelerde biraz zayıf olmasına rağmen, mânalı okuyuşundaki tabiî güzellik kendisini çabucak halka sevdirmiş, *Vert - vert* (Yeşil veşil) ve *Le premier jour de bonheur* (Saadetin ilk günü) adlı besteleri de şöhretini genişletmiştir. C , daha sonra kendini İtalyan şarkılarına vermiş, New York'a gidip orada *Faust*, *Martha*, *Mignon* ve daha birçok operalarda rol almıştır. Daha sonra, Parise dönerek 1876 da Gaîté lirik tiyatrosunda *Paul et Virginie*de rol almış; Ventadour salonunda ise *Les amants de Vérone* (Veronalı âşıklar) da Roméo rolünü oynamıştır. C., Armand Silvestre ile birlikte Lamartine'in aynı adlı şiirinden mülhem olarak, dört perdelik *Jocelyn* operasının librettosunu yazmış, Benjamin Godard tarafından bestelenen ve ilk defa 1888 de Bruxelles'de oynanan bu operanın Pariste Château - d'Eau tiyatrosundaki temsilinde rol almıştır. C., tekrar Amerikaya gidip New York konservatuvarının müdürlüğünü yapmış, bir müddet sonra da Paris operasının müdürlüğüne getirilmiştir.

CAPPA [*kąppa*] **veya CAPA** (Aşağı Lat. = örtü, üstlük, baş örtüsü): 1. Külâhlı ve geniş bir çeşit manto.

2. Papaz ve piskoposların missa (Kuddas âyini) dan gayrı birçok dinî törenler (meselâ dinî alay, sakramental takdis) de giydikleri üstlük. Pelerin şeklinde olan C. nin önü açık olup âyine göre rengi değişirdi. Külâhı, arka kısmı süsliyen bir şekle sokulmuştur. Bu mantoya şimdi pluviale (Lat. yağmurluk) adı verilmektedir.

3. *C. magna*: büyük, önü açık, pelerin şeklinde bir manto. Omuz kısmından gayrı bir kuyruğu ile bir külâhı vardır. C. magna kardinallerin tören elbiseleri arasındadır. Rengi, aslında kırmızı ise de, yazın ve bilhassa Adventum ve Quadragesima (Fr. carême = 40 günlük perhiz) zamanlarında eflâtun C. giyilir.

C. yi kardinallerden başka piskoposlar (eflâtun) ve ayrıca imtiyaza sahip rahipler de giyerlerdi.

CAPPADOCIA: bk. KAPPADOKİA.

CAPPARIDACEAE (Bot.) : bk. GEBREOTUGİLLER.

CAPPARIS (Bot.): bk. GEBREOTU (Kapan).

CAPPAS, Aşağı Sırderya havzasında oturan Kazakların Kiçicüz (Küçükyüz) bölümünde büyük bir boy. Yazları Sırderya, Turgay, Tobol Korkut mezarı, Akmescit çevrelerine göç ederler. Savaş ve kavgalarda birbirini tanımak için «Uran» (parola) ları vardır.

CAPPELLA, A: bk. A CAPELLA.

CAPPEL(LL)ER [*kąppelır*], **Moritz Anton** (1685-1769) İsviçreli tabiat bilgini ve kristalografinin kurucularından biri. Williseau'da doğmuş, Münster'da ölmüştür. 1712 - 1769 yılları arasında Luzern'in şehir doktoru idi. Mineroloji, maden mühendisliği ve yüksek dağlar konularında önemli incelemeler yapmıştır. Başlıca eseri *Prodromus cristallographiae* (Kristalografiye giriş) [1723] dır.

CAPPONI [*kappǫni*], **Gino, Marki** [İta. *Marchese*] (1792 - 1876), İtalyan devlet adamı ve bilgini. Floransa (Firenze) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1848 de Toscana başvekili olmuş, Toscana - Piemonte birleşmesini hazırlamış olan devlet konseyine başkanlık etmiştir (1859), İtalya kıralı II. Vittorio Emanuele tarafından senatörlüğe tâyin edilmiştir (1860). *Storia della Repubblica di Firenze* (Floransa Cumhuriyeti Tarihi) [1875] adlı eserin yazarıdır.

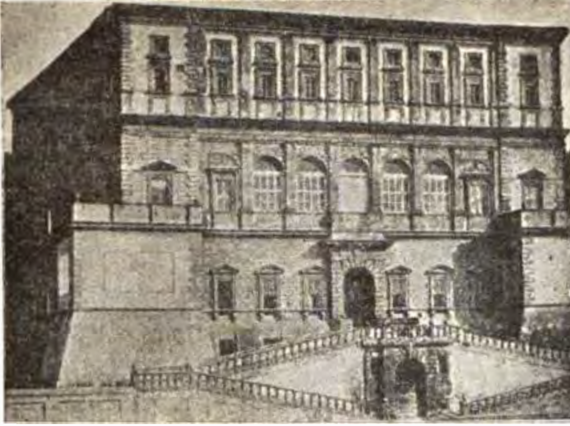
CAPPONI [*kappǫni*], **Piero** (1446 - 1496), İtalyan devlet adamı ve kumandan. Floransa (Firenze) da doğmuş, Pisa'da ölmüştür. Lorenzo de' Medici (İta. Lorenzo il Magnifico) nin hizmetinde diplomat olarak 1492 ye kadar çalışmıştır. Lorenzo'nun ölümünden (1492) sonra Medici'lere muhalefet etti ve Floransa'nın idarecisi sıfatiyle o sırada İtalyayı istilâ etmekte olan Fransız kıralı VIII Charles ile iyi şartlarla anlaşmıştır (1494). Başında bulunduğu Floransa ordusu ile Pisa şehrine karşı giriştiği bir muharebede öldürülmüştür.

CAPRA [*kąpra*], **Frank** (doğ. 1897), Amerikalı sosyal filimler rejisörü. Palermoda doğmuştur. 1921 den beri Amerikan filimciliğinde çalışmaktadır. Meşhur filimleri şunlardır: *It Happened one Night* (Bir gece vuku buldu) [1934], *Mr. Deeds goes to town* (Mr. D. şehre gidiyor) [1936].

CAPRA AEGAGRE: bk. DAĞ KEÇİSİ.

CAPRAIA veya CAPRAJA [*kapraya*] (İta. = keçi adası, Lat. Capraria, Caprasia), Akdenizde, Liguria denizinde bir ada. Korsikanın kuzey ucunun kuzeydoğusundadır. Monte Castello adını taşıyan en yüksek noktası 447 m yüksekliğindedir. İtalyanın Livorno vilâyetine bağlıdır. Adada bir hapishane vardır.

CAPRAROLA [*kaprarǫla*], Orta İtalyada Latium bölgesindeki Viterbo vilâyetinde bir kasaba ve idare bölümü. Romanın takr. 50 km kuzeyindedir. Bu kasabada bulunan Palazzo Farnese (Farnese sarayı), sonra III. Paulus adiyle Papalık makamına geçen kardinal Alessandro Farnese için İtalyan mimarı Giacomo da Vignola tarafından

CAPRAROLA: Farnese Sarayı

CAPRAROLA: Farnese Sarayında bir salon

yapılmıştır (1547 - 1559). Bu bina, terasları, avlusu, bahçesi ve zengin iç süslemeleri ile Rönesans mimarisinin meşhur bir örneğidir. Bölümün nüfusu 5 768 (1936), kasabanınki 5 461 (1936) dir.

CAPRERA [*kaprẹra*]: 1. (Ast.): İtalyan astronomu Luigi Carnera tarafından 1901 de bulunmuş olan 479 numaralı küçük gezegen (planet).

2. (Coğ.) (İta. = Keçiadası): Sardinya adasının kuzeyinde, kuzeydoğuya düşen bir ada. İtalyanın Sâssari vilâyetine bağlıdır. Nüfusu takr. 200 dür. İtalyan ihtilâlcisi Giuseppe Garibaldi 1856 - 1882 yıllarında burada oturmuştur ve burada gömülüdür. Bu sebepten dolayı ada, bütün dünya cumhuriyetçileri ve liberalleri için kutsal bir yer sayılır. 1907 de İtalya hükümeti C. yı bir millî âbide ilân etmiştir; Garibaldi'nin evi bir müze haline getirilmiştir.

CAPRI [*kạpri*] (Lat. Capreae), İtalyada, Napoli körfezinin ağzında, Sorrento yarımadasının 5 km kadar güneydoğusunda bir ada. Kalker kayalarından meydana gelen adanın uzunluğu 6,25, eni 3 km dir. Her yandan denize dik kayalıklarla inen adanın yüzölçümü 10,4 km², nüfusu aşağı yukarı 6 200 (1951) dür. Napoliye gemi ile 2 - 3 saatte gidilir. Havası çok yumuşak ve güneşlidir; ortalama ısı 23° C olup kışın en soğuk günlerinde bile ısı 10° C tan aşağı düşmez. Ayrıca rutubetsiz oluşu eskiden beri ziyaretçileri çekmiştir. Pek az yağmur yağdığından (yılda ortalama 90 cm³) adanın suyu dışardan getirilir. Jeolojik bakımdan, Sorrento yarımadasının bir devamı olan adanın

C A P R I Adası

en yüksek noktası Monte Solaro, 589 m yüksekliğindedir. C. kasabası denizden aşağı yukarı 175 m kadar yükseklikte bir çukurda bulunur. Adadaki iki limandan hiçbiri iyi muhafazalı değildir: kuzey kıyısındaki Marina Grande ve güney kıyısındaki Marina Piccola'dır Kuzeydeki liman C kasabasına 800 m kadar uzaklıkta olup kasabaya fünikülerle bağlıdır. Güneydeki liman artık kullanılmamaktadır. C. kasabasının 4 km kadar batısında, Anacapri adlı daha küçük bir kasaba vardır. Adanın çukur yerleri sık meyva bahçeleriyle, yüksek yerleri ise adanın hususiyetini teşkil eden çıplak kayalarla kaplıdır. C. kasabasında turistlere mahsus otel ve pansiyonlarla ince el işleri satan dükkânlar vardır. Adanın kıyılarında bulunan ve sandalla dolaşılabilen mağaralar arasında en tanınmışları mavi, yeşil ve beyaz mağaralardır. Ayrıca adada Faraglioni adı verilen acaip şekilde iki kaya da vardır. Bütün ada halkının başlıca geçimi turizm yüzündendir. Turistlerin sayısı yılda 100 000 e yükselir. Yerli mahsuller arasında şunlar kayda değer: zeytin, meyva, balık ve bilhassa şarap.

Taş devrinden beri insanların yerleşmiş bulunduğu ada çeşitli devirlerde Fenikeli ve Yunanlı sömürgecilerin eline geçmiştir. Romalılar zamanında, imparatorların ikametgâhı olarak meşhur olmuştur. Burada oturmayı seven imparatorların başlıcaları arasında Augustus ile Tiberius sayılabilir. Ortaçağın başlarında Vandalların ve Kuzey Afrikalı korsanların hücumlarına uğramıştır. Lombardların ve Amalfi'lilerin idaresinden sonra Normanların eline geçmiştir. Daha sonraları, C. her ne kadar sık sık mücadele mevzuu olmuş ise de siyasi bakımdan daima Napoliye bağlı kalmıştır. Fransızlar 1806 da Napoliyi alınca, C. yi işgal ve tahkim etmek için bir kuvvet göndermişler, fakat bu kuvvet, Napoli kıralı IV. Ferdinando namına adayı mu-

CAPRI Adasından bir görünüş

hafaza eden İngilizler tarafından püskürtülmüştür. Ancak, İngilizler de 4 Ekim 1808 de Murat'ının idaresindeki Fransız kuvvetlerine karşı koyamıyarak adayı teslim etmişlerdir. 1815 te ada yine İtalyanların eline geçmiş ve İkinci Dünya Harbindeki Alman işgali dışında daima İtalyaya bağlı kalmıştır.

CAPRICCIO [*kapriço*] (İta.; Fr. Caprice): 1. Geçici heves, 2. Edebiyatta ve plâstik sanatlarda, ekseriya acaip, mizahi bir üslûpla ve eskiz halinde hazırlanmış fantastik eser. Enstrümantal müzikte, beklenilmiyen ritmik ve harmonik buluşlarla dolu, serbest şekilli fantazya'ya benzer fakat daha kısa olup scherzo nev'inden bir kompozisyon, 3. XVIII. yüzyılda, fuga cinsinden bir org parçasına verilen ad.

C. dan türeyen Capriccioso kelimesi, icra tarzı bakımından «kaprisli, hevese göre» mânasını ifade eder.

XIX yüzyılda bestelenen C. ların çoğu yukarda sayılan vasıflara sahip, kısa piyano parçalarıdır. N. A. Rimskiy - Korsakov'un çok sevilen İspanyol C. su bu cins kompozisyonların çok tanınmış örneklerindendir. Pëtr İ Çaykovskiy'nin İtalyan C. su da, çok meşhurdur.

CAPRICORN [*kæprikɔrn*; İng. = oğlak] (Capricorn Africa, Dominion of Capricorn, Merkezî Afrika Federasyonu [Central African Federation], Britanya Güney Merkezî Afrikası [British South Central Africa], 'Federation of Rhodesia and Nyasaland adları da kullanılmıştır), Britanya İmparatorluğunun Afrikada 1953 te teşkil ettiği bir fedarasyon. Statüsü, dominyon durumuna yaklaşmış bulunmaktadır. Güney Rhodesia (Southern Rhodesia), Kuzey Rhodesia (Northern Rhodesia), Nyasaland'den meydana gelmiştir C. a Kenya, Tanganyika ve Uganda'nın da katılması bahis konusudur. C un yüzölçümü 1 269 000 km², nüfusu da, 6 630 000 i Afrikalı olmak üzere, 6 876 000 (1954) dir. Hükümet reisi kıraliçe tarafından tâyin olunan bir genel vali olup, başvekilin başkanlığındaki vekiller heyeti de istişarî vazife görür. Teşriî kuvvet federal asamble'de toplanmıştır. (bk BRİTANYA GÜNEY MERKEZÎ AFRİKASI). Üyelerden 9 u (6 Afrikalı ile 3 Avrupalı) bilhassa mahallî menfaatleri temsil etmek üzere seçilmiş veya tâyin olunmuştur. Federal hükümet hariciye, müdafaa, göçmen kabulü, dış ticaret, millî para, münakalât ve posta işlerinde tam yetkiye sahiptir.

Asamble ilk defa 15 Aralık 1953 te seçilmiş ve 2 Şubat 1954 te toplanmıştır. Birlik şimdi resmen Federation of Rhodesia and Nyasaland adiyle tanınmaktadır. Bk. RHODESIA VE NYASALAND FEDERASYONU.

CAPRICORN CHANNEL [*kæprikɔrn çænıl*] (İng = oğlak geçidi), Pasifik Okyanusunda, Queensland (Avustralya) in doğu kıyısı açıklarında Capircorn (Oğlak) adaları ile Swain Reef adlı mercan adaları arasında uzanan geçit. Güney ucu, Great Barrier Reef (Büyük set kayaları) arasındaki sulara gider.

CAPRICORNUS (Ast.): bk. OĞLAK.

CAPRICORNUS (Yun. Aigokeıōs) [Mit.]: bk. OĞLAK.

CAPRIFICUS: bk. YABAN İNCİRİ.

CAPRIFOLIACEAE (Bot.): bk. HANIMELİGİLLER.

CAPRIOLI [*kapriọli*] yahut **CAPROLI, Carlo** [Il Violino lâkabiyle anılır] (XVII. yüzyıl), İtalyan bestecisi. Kardinal Mazarin tarafından Parise getirtilmiş ve orada 1654 te C. nin *Le nozze di Peleo et Teti* (Peleus ile Thetis'in düğünü) operası temsil edilmiştir. Eserlerinden, güftesi 1683 te Orsini tarafından yazılan *Davide prevaricante* (Vazifeden kaçan David) oratoryosunun el yazması ve aryalarından bazıları Viyanada Hofburg kütüphanesindedir. Şarkılarından ikisi Playford kolleksiyonunun *Scelta di canzonette* (Canzonetta derlemesi) [1679] serisinde bulunmaktadır. C., kantata'nın mucitlerinden biridir.

CAPRIVI [*kaprịvi*], **Leo von** (1831 - 1889), Alman generali ve devlet adamı. Charlottenburg'da doğmuş, Skyren (Oder nehri kıyısındaki Crossen civarında) de ölmüştür. C. Görtz (Capara Montecuculi von C.) kontluğundan asîl bir aileye mensuptur. 1870 - 1871 harbinde 10. kolordu erkânı harbiyei umumiye reisi olan C. 1883 te amirallik şefliğine, 1888 de ise Hannover'da kolordu kumandanlığına tâyin edilmiştir. Bismarck, bazı vesilelerle C. yi, kendisine halef olarak gördüğünü söylerdi. Bismarck'ın iktidardan uzaklaşması üzerine Kaiser, 1890 da C. yi Reich şansölyesi ve Prusya başvekili tâyin etmiştir. C. nin yeni sistem (Neuer Kurs) inde, dış siyaset bakımından, Rusya ile Almanya arasında 1887 tarafsızlık antlaşmasının imzalanması ile Helgoland - Zengibar Antlaşmasının (1890) yenilenmesinin tesirleri vardır. İç siyasette ise C., bütün partileri birleştirmek ve sosyal demokrasiye karşı tatbik edilen kanunu yürürlükten kaldırmak suretiyle memlekette sükûn ve huzurun teminine çalışmıştır. Meclis 1892 de von Zedlitz'in ilk öğretim kanununu reddedince ağır bir mağlûbiyete uğradı ve bunun üzerine de başvekilliği kont Botho Eulenburg'a devretmeye mecbur kaldı. C., 1893 te Reichstag'ı dağıttıktan sonra orduyu kuvvetlendirmeğe muvaffak oldu. «Caprivi ticaret anlaşmaları» adını taşıyan ve bilhassa Belçika, İtalya, Avusturya ve Rusya ile imzalanan ticaret anlaşmalarının gerçekleşmesini sağlıyan ticaret politikası bilhassa önemlidir. Bu politika, hububattan alınan gümrük vergilerinin azaltılmasına ve Almanyanın ziraatten sanayie geçmesine esas teşkil etmiştir. Fakat bu hareket ziraatçilerin Şansölye'ye şiddetli hücumlarına sebebolmuştur.

L. v. CAPRIVI

C., her zaman Bismarck'a karşı mukavemet göstermiş ve bu yüzden de onun sert tenkidleriyle karşılaşmıştır. C., devrim tasarısı dolayısiyle Reichstag'ın çoğunluğu ile anlaşmazlığa düşüp Başvekil Eulenburg ile de arası açılınca Kaiser 1894 Ekiminde onu da azletmekten çekinmemiştir.

CAPRIVI CONCESSION [*kaprịvi kînseşîn*] (İng. = C. ye terk edilen arazi, Alm. Caprivi Zipfel; İng. Caprivis Finger ve Caprivi Strip de denmiştir), Güneybatı Afrika (İng. South - West Africa, Afrikaans dilinde: Suidwes Afrika; eski Deutsch Südwest Afrika sömürgesi) nın kuzeydoğusunda takr. 482 km uzunluğunda ve 80 km genişliğinde bir arazi şeridi. Bechuanaland ile Angola arasındadır ve Kuzey Rhodesia'dan Zambezi nehrinin batı kenarına kadar uzanır. Burası 1839 yılında, Güneybatı Afrikadaki Alman müstemlekelerini Zambezi nehrine bağlıyacak bir çıkış yolu olmak üzere, Büyük Britanyadan o zamanki Alman başve-

kili Kont Leo von Caprivi tarafından Almanyaya kazandırılmış ve bu sebeple oraya kendi adı verilmişti. 1939 da Güney Afrika Birliği (Union of South Africa) burasını idari maksatlar için devralmıştır.

CAPRONI [*kaprǫni*], **Gianni** (1886 - 1957), İtalyan uçak imalâtçısı ve Milanodaki Caproni uçak firmasının kurucusu. Massomed Arco (Trentiono) da doğmuş, Romada ölmüştür. C. ,Birinci Dünya Harbinde kullanılan tesirli bombardıman uçakları yapmaya muvaffak olmuştur.

CAPSA [*kąpsa*] **KÜLTÜRÜ** (Capsien), tarih öncesi uzmanlarının Tunustaki Gafsa kasabasının adına izafeten bir Üst Paleolitik (Eskitaş devri) kültürün bıçak ve oyma aleti ananesine verdikleri ad. Bir zamanlar Kuzey Afrika C. K. Avrupa Chatelperronienne kültürünün kaynağı sanılmışsa da son zamanlardaki araştırmalar C. K. ananesine mensup kültürlerin Afrika kıtasına, nispeten daha sonra geldiği kanaatini uyandırmıştır. Bk. GAFSA.

CAPSELLA (Bot.): bk. ÇOBAN ÇANTASI.

CAPSICUM: bk. BİBER.

CAPUA [*kąpua*], İtalyanın Caserta vilâyetinde, verimli Campagna ovasında, Volturno ırmağı üzerinde bir

CAPUA: Amfiteatrın harabeleri

şehir. Nüfusu 15 700 (1951) dür. Başpiskoposluk merkezidir. IX. yüzyıldan kalma, fakat modernleştirilmiş bir büyükkilisesi, bir müzesi ve Volturno üzerine kurulmuş eski bir köprüsü vardır. Buna yakın bulunan Sant Angelo in Formis

CAPUA: Amfiteatrın harabeleri (yakından görünüş)

bazilikasında II. yüzyılın sonlarından kalma çok güzel freskler vardır.

CAPUA: Tunç eşya: 1. Bakraç, 2. Güğüm, 3. Tas, 4 Tava, 5. Kâse

Eski C. nın, takr. M. Ö. 600 de Etruskler tarafından kurulması muhtemel olup şimdiki C. nın 4 km güney doğusunda bulunmakta idi. Campania'nın başkenti ve İtalyanın en önemli şehirlerinden biri idi. Takr. 440 ta ovada yerleşen Sabel ırkına mensup dağlılar tarafından zaptolunmuş ve Osklaşmıştır Kartaca (Carthago) ve Roma gibi başlıca ticaret merkezlerinden biri olması dolayısiyle, dağlı aşiretler şehre tekrar tekrar saldırınca şehir M. Ö 340 ta Romalıların himayesini istemiş ve elde etmiş; M. Ö. 312 den sonra Romaya Appius Yolu (Via Appia) ile sıkıca bağlanmıştır. C nın lüksü dillere destan olmuştur. M. Ö. 216 da yapılan Cannae muharebesi (b.bk.) nden sonra C., Hannibal'in tarafına geçmiş, fakat M. Ö. 211 de tekrar Romalılarca zaptolunarak ahalisi öldürülmüş veya evlerinden kovulmuş, Iulius Caesar M. Ö. 59 da C. yı tekrar canlandırmıştır. Şehir İmparatorluk devrinde tekrar yükselmiş, fakat M. S. 456 da Vandallar, 840 ta da Araplar tarafından tamamen yıkılmıştır. İmparatorluk devrinin başında C. da yapılan tunç kablar hemen her yerde kullanılmakta olup, Roma İmparatorluğu dışında da, meselâ serbest Germania'da yapılan kazılarda bulunmuştur. Eski C. dan bir büyük amfiteatr ile bir yeraltı Mithras mâbedi kalmıştır. Amfiteatr, gladyatör oyunlarının önce C. da başladığını ve sonradan Romaya girdiğini ve bu oyunun Etrusklardan kalmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mithras mâbedinin duvarları resimlerle süslenmiştir.

CAPUA: Katedralin kapısı ve kulesi

Şimdiki C. 856 da, eski Casilinum'un yerinde, bir Langobard prensliğinin başkenti olarak kurulmuş; 1058 de Normanların eline geçmiş ve ondan sonra Sicilya - Napoli Krallığının kaderine bağlı kalmıştır. Volturno üzerinde bir köprübaşı olması dolayısiyle birçok muharebelere sahne olmuştur. Meselâ 1860 ta Napoli ordusunun Garibaldi'ye karşı başarısız mukavemetinin merkezi C. idi. İkinci Dünya Harbinde (1943) C., hava taarruzlarından çok zarar görmüştür.

CAPUANA [*kapuąna*], **Luigi** (1839 - 1915), İtalyan tenkidcisi, roman, hikâye, tiyatro yazarı ve şairi. Mineo (Sicilya) da doğmuş, Catania (Sicilya) da ölmüştür. Epey zengin bir aileye mensup olduğundan, genç C. kabiliyetle-

rini istediği gibi geliştirmek imkânını bulmuştur. Hayatı boyunca kendisini çeşitli faaliyetlere vermiştir: İtalyan tiyatrosunu beğenmiyerek tenkid yazıları yazmış ve Floransa'da «La Nazione» adlı derginin tiyatro sayfasını idare etmiştir. Romada Magistero ve Catania üniversitesinde profesörlük etmiş (1902) tir. Her şeyden fazla Verismo (b. bk.: bir nevi realizm) adını taşıyan hareketin temsilcisi olarak tanınır. Bu hareketi G. Verga'dan daha iyi izah etmiş, fakat doktrine daha az sadık kalmıştır. *Giacinta* (kadın adı; İta. *giacinto* = sümbül) [1879] *Il Profumo* (Parfüm) [1890] ve bilhassa *Il marchese di Roccaverdina* (R. markısı) [1901] adlı romanları en tanınmış eserleridir Bu son roman, natüralist okulun prensiplerine göre yazılmış, mükemmel bir eserdir. Bundan başka bilhassa *Le Paesane* (Köylü kadınlar) [1894] adlı eserindeki mükemmel hikâyeleri de tanınmıştır Eserlerinin, psikolojik tahlil bakımından değeri büyüktür. Birçok tenkid eserleri arasında *Studi sulla letteratura contemporanea* (Çağdaş edebiyata dair etütler) [1879 ve tekrar 1882], açık üslûbu ve sağlam hükümleri bakımından sayılmaya değer.

L. CAPUANA

CAPUCINE (Lat. Tropaeolum): bk. LATİN ÇİÇEĞİ.

CAPUCIN [*kapüsē*] **LER** (kadınlar: Capucine; İta. Cappuccino, Cappuccina, *cappuccio* = kukulete), bir Katolik tarikatı. Fratres Minores'lerin bir kısmına verilen ad. Franciscus'çu adını da taşıyan Fratres Minores'lerin bazıları tarikatın geri kalan üyelerinin giydikleri *cappuccio* (kukulete) dan daha geniş ve daha sivri bir kukulete kabul etmiştir. C. in kurucusu Matteo Baschi (Bassius) dir (takr. 1495-1552). 1525 te Franciscus'çular iki grupa ayrılmış bulunuyordu: Conventuali (Conventuales) ler ve Osservanti (Observantes) ler. Birinci grup (= manastırda yaşıyanlar) papanın müsaadesiyle bazı gelirler temin ediyordu; ikincisi ise (= yasaya riayet edenler) fakirlık içinde yaşar ve iane ile geçinirlerdi. Hakikatte Osservanti'ler Franciscus'un kabul ettiği bu fakirlik prensipine sadık değildiler. Bir Osservante olan Matteo, St. Franciscus tarikatı disiplinine, ilk zamanlardaki bütün sertliğini iade etmek istemiştir. 1525 veya 1526 da Papa VII. Clemens tarafından kabul olunup ondan teşvik görmüş olan Matteo, Fossombrone'li Luigi ve Rafael adlı rahiplerle birleşerek, Papa VII. Clemens'ten Haziran 1526 da bir bref, 13 Temmuz 1528 de de bir bulla elde etmişlerdir. Bu iki vesika ile ermitage (inziva) larda oturmalarına müsaade edilmekle beraber, Observant'lar (Observantes) Fratres Minores'lerin otoritesine tabi tutuluyorlardı. Bu bağımlılık, yeni kurulan tarikate büyük güçlükler getirmiştir. C. ancak 1619 da bundan kurtulabilmişlerdir. Kendilerini bu tarihte Papa V. Paulus Observant'ların generaline itaatten azade kılmıştır. 1638 de Papa VII. Urbanus tarafından tarikat statüsü tasdik olunmuş ve 1909 da Papa X. Pius bunu teyidetmiştir.

CAPUCIN'LER (erkek ve kadın)

1573 te yeni tarikat, ilk defa olarak Fransada faaliyete geçmiştir. Önemli bir şekilde gelişerek Fransada Büyük İhtilâl zamanında 600 manastıra sahip olmuştur.

C. lik çalışan sınıflar arasında çok yayılmıştır. Esasen yeni üyelerini başlıca bu sınıflardan toplar ve bu sınıfların fakir yaşayışına iştirak ederdi. Şöhret bulan C. arasında kardinal Richelieu'nün yakın arkadaşı ve yardımcısı rahip Joseph Le Clerc du Tremblai zikredilebilir.

Kıyafetleri Franciscus'çularınkine benzerdi; kaba kumaştan kahverengi bir cübbe, uzun ve sivri bir kukulete, kuşak olarak kullanılan beyaz bir ip ve sandallardan ibaretti. Sakallarını uzatırlardı. Fransada, Restauration zamanında tekrar canlanan tarikat, Association'lara ait 6 Temmuz 1901 tarihli kanunla yasak olunmuştur.

C. XVI. ve XVII yüzyılların en müessir vaizci ve misyonerleri arasında yer alırlar. 1947 de tarikatin 13 013 üyesi vardı. 1857 de Amerika Birleşik Devletlerine gelen C. 1947 de 709 u bu memlekette yaşıyordu C., papazlık vazifeleri görür ve misyoner olarak çalışırlar.

Kadın C. (Fr. Capucine, İta Cappuccina) tarikatı, takr. 1538 de Napolide sofu bir dul olan Maria Laurenzia Longa tarafından kurulmuştur. Bu kadın C i St. Clara'nın tarikat yasasına tabi kılarak bunlara erkek C. in elbisesine benzer bir elbise vermiştir. Kadın C. e «Filles de la Passion» adı da verilirdi, 1606 veya 1607 de Mercæ düşesi bunları Parise yerleştirmiştir. 1790 da kadın C in manastırı geçici olarak bir darbhane haline getirilerek assignat adını taşıyan kâğıt para burada basılmıştır.

Yine bu adı taşıyan ikinci bir tarikat da vardır: Bombourg kadın C. i veya «Religieuses de la Penitence» adiyle de tanınır. 1614 te Françoise Taffin tarafından kurulan bu tarikat da erkek C. in tarikat yasasına tabidir.

XVII. yüzyılda C Türkiyeye de gelerek faaliyete başlamışlardır. Aynı yüzyılda, bir taraftan Romadaki «İman Propagandası» (Propaganda Fide) teşkilâtı İstanbulda Katoliklik propagandası maksadiyle bir okul açarak (1636), bu mezhebi Katolik olmıyan Hıristiyanlar ve bilhassa Ermeniler arasında yaymağa çalışır, öbür taraftan da Jesuit'ler Doğu Anadoluda bir propaganda merkezi kurarken (1668), C. bu hususta mutedıl davranmışlardır. Böyle olmakla beraber, C. in Beyoğlundaki manastırı 1700 yıllarında İstanbul Hıristiyanları arasında çıkan mezhep propagandası kavgalarına sahne olmuştur. II. Mustafa zamanında İstanbula Fransız büyükelçisi olarak gelen (1699) Augustin de Ferriol, bu propagandayı himayesi altına almış, Katolikliği kabul eden Mehitar (Mhithar) adında Sivaslı bir Ermeni rahibi de Ermeni patriğinin takibatından kurtulabilmek için bazı papazlarla birlikte, 1701 de. Beyoğlundaki C manastırına sığınmıştır. 8 Eylül 1701 de aynı manastırda Mehitar, Katolik Ermenilerinin Mekhitarist denilen kongregasyonunu kurmuş (sonra Moraya, oradan da Venediğe taşınmıştır), Ermeni patriği manastırın başkeşişi Hyacinthus'tan kaçak rahibi istemiş, Mehitar, başkeşişte kendisini teslim etme temayülünü gördüğü için manastırdan kaçmış, tüccar kıyafetiyle vapura binerek İzmire gitmiş, oradan da Moraya geçmiştir. Sonra hava yatışmış ve C. Türkiyedeki faaliyetlerine Cumhuriyet devrine kadar devam etmişlerdir. Bu tarikat mensupları şimdi de dağınık olarak yaşamaktadırlar. Beyoğlundaki St. Georges kilisesi C. e aittir.

CAPUS [*kapü*], **Alfred** (1858 - 1922), Fransız dram yazarı ve gazetecisi. Aix'de doğmuş, Neuilly'de ölmüştür. C., Madencilik okulunda okumuş, sonra gazeteciliğe başlamıştır. Günlük olayları mizahi bir üslûpla yazan C., «Gaulois», «L'Echo de Paris», «L'Illustration» ve «Figaro» gazete ve dergilerinde birçok yazılar yayımlamıştır. Sonraları romancılığa başlamış, ahlâki durumları şüpheli kimseleri anlatan, yumuşak ve sade bir üslûpla yazılmış olan *Qui perd gagne* (Kaybeden kazanır) [1890], *Faux départ* (Hatalı çıkış) [1891], *Années d'aventures* (Macera yılları) [1895], *Robinson* (ad) [1910] adlı romanları yayımlamıştır. 1894 te, orta derecede başarı kazanan *Brignol et sa fille* (B. ile kızı) adlı eseriyle tiyatro yazarlığına başlamıştır. Sonra, *Rosine* (ad) [1897], *Mariage bourgeois* (Burjuva evlenmesi) [1898], *Les maris de Léontine* (Leontin'in kocaları) [1900], *La bourse ou la vie* (Ya keseni ya canını) [1900] piyeslerini yazmıştır. C., 1901 de *La veine* (Talih) adlı eseriyle şöhretinin en yüksek noktasına erişmiş, 1914 te Fransız Akademisine âza seçilmiştir. Öbür başlıca piyesleri şunlardır: *La petite fonctionnaire* (Küçük memur kadın) [1901], *Les deux écoles* (İki okul) [1902], *La châtelaine* (Şato sahibesi) [1902] *L'adversaire* (Rakîp) [1903, E. Arène ile birlikte], *Notre jeunesse* (Gençliğimiz) [1904], *Monsieur Piégeois* (Bay P.) [1905], *L'attentat* (Suikast) [1906], *Les passagères* (Seyyah kadınlar) [1906], *Les deux hommes* (İki adam) [1908], *L'oiseau blessé* (Yaralı kuş) [1908], *L'aventurier* (Maceraperest) [1910], *Hélène Ardouin* (ad) [1913], *La traversée* (Deniz yolculuğu) [1920].

A. CAPUS

C. nin felsefesi, çok defa «gülümsiyen bir iyimserlik» diye tarif edilmesine ve «her şey yoluna girer» söziyle formüllendirilmesine rağmen, gerçekte hayal kırıklığına uğramış ve insanlığa, hakirane bir müsamaha ile bakan bir insanın felsefesidir.

CAPUT MEDUSAE [*kaput meduse*] (Lat. Medusa başı), göbek etrafındaki deri toplardamarlarının, bilhassa yeni doğan yavrularda, karaciğer sirozunda ve ciğer sertleşmesinde çelenk şeklinde genişlemiş durumu. Bu hastalık, bilhassa, sindirim organlarından karaciğere giden toplardamarda kanın toplanarak başka yol aramasından ve karın üstündeki toplardamarlara akmasından meydana gelir.

CAPUT MEDUSAE

CAPUT MORTUUM [*kaput mortuum*] (Lat. = ölü baş), Ortaçağda bir çeşit demir (III) oksit bileşikleri için kullanılan bir terim. Bu bileşik, demir sulfatlarının bazı katkılarla kızgın ateşte ergitilmesi neticesinde elde edilir ve güzel kırmızı bir renk alır. C., boya maddesi olarak da, cam ve madenlerin parlatılmasında da kullanılır. «İngiliz kırmızısı», «Demir kırmızısı», «Venedik kırmızısı», «Pompei kırmızısı» adı altında ressamlıkta da kullanılmıştır. Bu terim simyacılar tarafından icadedilmiştir. Aynı maddeye «Colcothar vitrioli» de denmiştir. Bugün mecazi anlamda, değersiz bir şeyi ifade için kullanılır.

CAQUETÁ [*kaketa*]: 1. Güney Amerikada Kolombiya devleti topraklarında bir yönetim bölümü (intendencia). Yüzölçümü 103 580 km², nüfusu 21 000 (1950) dir. Merkezi Florencia şehridir. Halkın çoğu Kızılderililerdir. Bir kısmı balta girmemiş ormanlarla, bir kısmı da yüksek boylu otluklarla örtülü bulunan C. henüz yeter derecede işlenmemiştir. Kıymetli kereste, av eti, balık ve vanilya ihraceder. Zengin maden ocakları vardır.

2. Aynı addaki yönetim bölümünün güneyinden geçen ve Amazon'un büyük bir kolu olan Japurá'nın yukarı bölümünün adı. Bunun uzunluğu 1 848 km dir. Bazı kısımları gemi işlemesine elverişlidir.

CAQUETÍO [*kaketio*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Aravak (Arawak) ailesinin Kuzeybatı kolundan bir dil. Eskiden çok mühim bir dil olup, Venezuela'nın kuzeybatı kıyıları ile Aruba, Curaçao, ve Bonaire adalarında geniş ölçüde konuşulurdu. Axagua [açagua], Quinó, ve Tororo dilleri, C. nun yakın akrabalarıdır. C. gibi, bunlar da şimdi sönmüş bulunmaktadır. Bk. ARAVAK DİLLERİ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CAQUOT [*kako*], **Albert Irénée** (doğ. 1881), Fransız mühendisi ve fızıkçisi. Vouziers'de doğmuştur. Balon inşaatı üzerine önemli çalışmaları olan C., 1914 te, hava rasatları için yeni imkânlar sağlıyan, «sosis» adlı balonun plânını çizmiştir. Bu balonun denge tertibatı arkada idi. C., inşaat malzemelerinin ve bilhassa betonarmenin esnekliği ve dayanıklılığı üzerindeki incelemeleriyle de tanınmıştır. C. nun plânını yaptığı veya yapılmasına katıldığı en önemli eserlerin başlıcaları şunlardır: Glasgow'da V. George köprüsü, Pariste Lafayette köprüsü, Verdon dalgakıranı, Saint-Nazaire gemi tamir havuzunun şekli, Girotte, Bort-les-Orgues, Donzère-Mondragon barajları, v. b. 1934 te İlimler Akademisi üyeliğine tâyin edilen C., 1952 de bu akademinin başkanı olmuştur.

CÂR (El-Câr), Suudî Arabistanda Medine'nin 150 km güneybatısında, Kızıldeniz kıyısında eski bir liman. İçecek suyu bulunmıyan bir yerde kurulmuş olan C. Mısır, Habeşistan, Güney Arabistan, Hindistan ve Çinden gelen gemilerin uğrak yeri olması ve Medine'nin zahire deposu bulunması bakımından önemliydi. Bu hal, Ortaçağ sonunda değişmiş ve C. ın yerini, 70 km kuzeyindeki Yenbu almıştır. C. adına 1800 den sonra raslanmamaktadır. Bugünkü Burayka, eski C. ın liman kısmını ifade etmektedir. Limanı çeviren yarımadada önemli harabeler bulunmaktadır.

ÇAR (Ar. *izar* [= örtü, peştemal] dan galat) eskiden kadınların sokağa çıkarken üzerlerine aldıkları örtü. İslâm Türk kadınları daha ziyade yaşmak ve ferace kullanırlardı. Arabistandan gelen Ç. Tanzimattan sonra İstanbulda kullanılmaya başlanmış ve Türkiyenin her tarafına yayılmıştır. Önceleri Ç. lar, tek parça, dörder arşın boyunda, düz veya çiçekli kalın kumaşlardan dokunurdu. Sonraları İstanbulda ince kumaşlardan zarif Ç. lar yapılmıştır.

CARA COGNATIO [*kāra kognātio*] (Lat. sevgili akrabalar), eski Romada Caristia denilen ve ölülere yapılan ailevi törenlerin sonuncusu. Aile yakınlarından ölenlerin mezarlarına törenle yemekler konurdu. Hıristiyanlığın ka-

bulünden sonra C. C. nun yerine «Petrius tahtı yortusu» (22 Şubatta Papa tarafından piskoposluk makamının kuruluşuna ait dinî tören) geçmiştir.

CARABANCHEL ALTO [*karawąnçel ąlto*] (İsp. *alto* = üst, yukarı), Orta İspanyada Madrid vilâyetinde bir şehir. Madrid'in güneybatısındadır ve bu şehrin bir varoşunu teşkil eder. Nüfusu 10 682 (1940) dir.

CARABANCHEL BAJO [*karawąnçel bāẖo*] (İsp. *bajo* = alt, aşağı), Orta İspanyada, Madrid vilâyetinde bir şehir. Madrid'in güneybatısındadır ve bu şehrin bir varoşunu teşkil eder. Nüfusu 26 970 (1940) tir.

CARABAS, Le Marquis de [*lî markį dî karabą*], Fransız yazarı Charles Perrault'nun *Contes de ma mère L'Oye* (Oye annemin masalları) [1697; Türk. terc. Geçmiş günlerin masalları, 1942] adlı eserinde geçen *Chat botté* (Çizmeli kedi) adlı masalında bir şahıs. Biricik mirasını teşkil eden kedisinin maharetiyle son derece zengin olan bu zat, birçok kâşanelere sahip zenginleri temsil eden bir tip olarak anılır. Béranger, bu şahsa yeni bir veçhe vermiş, Fransa Büyük İhtilâlinden sonra, Fransaya dönüp asılzadelerin İhtilâl öncesi bütün haklarında ısrar eden, bir asılzade tipi haline getirmiştir.

CARABELLI [*karabęlli*], **Georg C.** (1787 - 1842), Viyanalı diş tabibi. Azı dişlerinin iç yüzünde bazen görülen bir tüberkül (düğümcük) e adını vermiştir.

C. Tüberkülleri: Bazen üst büyük azı dişlerinin iç yüzünde, dişlerin beşinci bir sivri ucunu teşkil edecek büyüklükte, memevari tüberküller. Bazı bilginler bunlara irsî frengi (heredosyphilis) nin işareti gözü ile bakarlarsa da frengi ve ağız hastalıkları mütehassıslarının çoğu bu düşüncede değildirler.

CARABINE (Ask.): bk. KARABİNA.

CARABINIER [*karabinyẹ̄*] (Fr. *carabin*. İsp *carabino* = XVI. yüzyılda Fransada İspanyadan alınmış bir nevi hafif süvarilere verilen ad. *Carabine* = bunların kullandığı kısa ve hafif, umumiyetle namlusu çizgili bir nevi tüfek; kelimenin Piemonte'den geldiği biliniyorsa da asıl mânası bilinmiyor), umumiyetle carabine denen silâhı taşıyan bir asker.

Fransada, XIV. Louis zamanında, bölüklerde, C. silâhı taşıyan atlı askerler bulunurdu; sonradan hususi bölükler halinde toplanmışlar, nihayet Augsburg ligası harbinde (1689 - 1697) C. lerden tugaylar teşkil edilmiştir.

CARABINIER (Fransız): 1. XIV. Louis zamanında; 2. I. Napoléon zamanında (piyade, 1812); 3. III. Napoléon zamanında

1788 den 1866 ya kadar C. ler iki alay halinde idiler (1815 - 182' te ancak bir tek alay). 1866 da toplanarak carabiniers de la garde impériale (İmparator muhafızları C. leri) adı altında bir tek alay teşkil etmişlerdir. 1870 te lâğvedilerek bu kuvvetlerden II. zırhlı süvari alayı teşkil edilmiştir.

İtalyan CARABINIERE

Üniformaları çeşitli devirlerde çeşitli şekillere girmiş ise de, XIV. Louis'nin kendilerine verdiği gümüş işaret hiç değişmemiştir. Silâhları bir kılıç, tabancalar ve süngü ile mücehhez bir carabine'den ibaretti; çünkü aslen bu askerler gerek at üstünde, gerek yaya harb ederlerdi. 1809 dan itibaren carabine'i kullanmamışlarsa da, adlarını muhafaza etmişlerdir.

İhtilâl ve Birinci İmparatorluk devirlerinde C. piyadeler görülmüştür. 1855 e kadar hafif piyade alayındaki nümune bölüğüne C. ler bölüğü adı veriliyordu.

Prusya, Almanya (1919 a kadar Saksonyada bir süvari alayı Karabinierregiment adını taşımıştır), İsviçre ve Belçika ordularında da C. ler bulunmuştur. Şimdi de İtalyada jandarmalar, *carabinieri*, İspanyada ise gümrükçüler (hudut muhafızları), *carabinieros* adını taşımaktadırlar.

CARABOBO [*karawǫwo*], Kuzey Venezuelada. Karib (veya Karaib) denizi kıyısında bir federal devlet. Başkenti Valencia'dır. Yüzölçümü 4 649 km², nüfusu 243 159 (1950) dur. Valencia'nın güneyinde olup bu şehrin bulunduğu vâdinin bir genişlemesini teşkil eden bir ovaya da bu ad verilir. Burada 28 Mayıs 1814 tarihinde takr. 5 000 kişilik bir ordunun başında bulunan Simón Bolívar, İspanyol genel kaptan (vali) ı Juan Manuel Cajigal'ın 6 000 kişilik ordusunu mağlûbetmiştir. Yine burada, 24 Haziran 1821 tarihinde. Bolívar bu defa Miguel de la Torre'nin kumandasında bulunan bir İspanyol ordusunu da yenmiştir, bu ordu, İspanyolların Venezuela'daki son büyük ordusu olduğundan, Bolívar'ın zaferi Güney Amerikanın kuzeybatı bölgesinin bağımsızlığını sağlamıştır.

CARABUB (İta. Giarabub): bk. CAĞBUB.

CARACAL [*karakąl*], Güney Rumanyada, Oltenia vilâyetinde şehir. Bükreşin 137 km güneybatısındadır. Zirai mahsuller ve bilhassa buğday pazarları vardır. Nüfusu 17 892 (1948) dir.

CARACALLA [*karakąlla*] (asıl adı: **Bassianus**), **Marcus Aurelius Antoninus** (188 - 217), Roma imparatoru. Septimius Severus'un oğludur. Lugdunum (Lyon) da doğmuş, Edessa (Urfa) da ölmüştür. Soyadını moda haline getirdiği bir Gall mantosundan almıştır. Septimius Severus tarafından kardeşi Geta ile birlikte imparator tâyin edilen C., kardeşini öldürmekten çekinmemiştir. Caligula gibi, o da, ara sıra akıllı zamanları olan bir delidir. Aralarında, hukuk bilgini Papinianus da bulunan 20 000 den fazla insan onun emriyle öldürülmüştür. Sadece askerlere değer verirdi. Eyalette oturanlara vergiler yüklemiştir. Barbarlara

CARACALLA

karşı yapılan savaşlarda legio'lardan daha tesirli olan phalanx (mızraklı alay) birliklerini kurmuş zaferle sonuçlanan seferlerle kuzey hudutları takviye etmiştir (213). Asyayı ziyaret etmiş, 215 te İskenderiyede halkın alaylarına kızmış ve katliamlarla öc almıştır 216 da Parth'ları mağlûbetmiştir. 217 tarihinde kendisinden memnun olmıyan bir asker tarafından öldürülmüştür. Roma birçok âbideleri arasında muhteşem hamamlarını da C ya borçludur Baalbek mâbedinin dehlizi ve tèmè os'u da onun eseridir. C nın İmparatorluğa yaptığı en büyük fenalık, askerlerin keyfî kudretlerini çok mübalâğa etmek olmuştur. Hâkimiyeti sırasında, vatandaşlık hakkının bütün ahaliye teşmili gibi mühim bir tedbir alınmıştır.

CARACCIOLI veya CARACCIOLO [*karaççoli, karaççolo*] tanınmış birçok şahsiyetin mensup olduğu Yunan asıllı, Napoli'li bir asılzade ailesi Tanınmış üyeleri:

1. **Gianni C.** (ölm. 1432), Venosa dukası Napoli kıraliçesi II Giovanna'nın gözdesi idi.

2. **Roberto C.** (1425 - 1495), Aquino piskoposu. Erasmus'un dostu idi.

3. **Marino C.** (1469 - 1538). Catania piskoposu. Papa X. Leo'nun protonatarius'u. V. Karl'ın diplomatı. 1535 te kardinal olmuş, sonra Milano valiliğinde bulunmuştur.

4 **Ascanio C.** (1563 1608), Minorit'ler (Lat. Clerici Regulares Minores) tarikatının kurucusu. 1807 de azizler sırasına konulmuştur.

5. **Ser Giovanni C.** (1480 - 1550), Melfi prensi ve Fransa mareşali. Melfi'yi İspanya hizmetinde olarak. Lautrec'e karşı müdafaa etmiş (1528), Fransız ordusuna girmiş Provence savaşında (1536) kendini göstermiş ve 1543 te Luxembourg'u müdafaa etmiştir I François tarafından Piemonte valiliğine tâyin olunmuştur

6. **Antonio C.** (takr. 15 5 1570). yukardakinin oğlu 1538 de Troyes piskoposu olmuş, fakat Poissy kongresinden sonra, piskoposluğu terk zorunda kalmıştır. *Specchio della vera religione* (Doğru dinin aynası) [1541] adlı bir eseri vardır.

7. **Francesco C** (1752 - 1799). duka ve Napoli'li amiral 1798 de Repubblica Partenopea'nin hizmetine girmiş, 1799 da Nelson'ın emriyle asılmıştır.

CARACAS [*karakas*] Güney Amerikada Venezuela Cumhuriyetinin başkenti. La Guaira adındaki limanın 9 km güneyinde Andların verimli bir çukur ovasında. denizden 920 m yükseklikte kurulmuştur. 1926 da 155 300 olan nüfusu 1950 de 487 900 e yükselmiştir. C. ın etrafında uzanıp aynı adı taşıyan federal idari bölgenin nüfusu ise 700 100 dür. C., hükümetin, Kongrenin, Yüksek Yargıtayın ve bir Katolik başpiskoposluğun merkezidir. Büyük kilisesi 1614 te yapılmıştır. Üniversitesi 1772 de kurulmuştur. Bir Millî Müzesi, bir de rasathanesi vardır. İkinci Dünya Harbinden sonra C., ancak Amerikada görülen bir hızla gelişmiştir. Kuzeyinde ve güneyinde genişlemesine sed çeken dağlar yüzünden, şehir ancak doğu ve batıya doğru genişlemektedir. C. tan, bilhassa kahve, kakao ve deri ihracedilir. 1920 den itibaren C ta modern dokuma, çimento, kâğıt ve kimya maddeleri fabrikaları büyük mezbahalar ve bira fabrikaları kurulmuştur. C , modern yolların kavşak noktasında olup, milletlerarası önemli bir hava meydanıdır. Andları aşan yüksek yolun son ucu olduğu gibi La Guaira limanına bir otostradla bağlıdır.

CARACAS: Umumi görünüş ve şehir dahili otomobil yolu

C. 1567 de Diego de Losada tarafından Santiago de León de los Caracas adı ile kurulmuştur. 1731 - 1810 yıllarında İspanyanın C. genel kaptanlığının merkezini teşkil etmiş ve bundan sonra, C. ta doğmuş olan Bolívar'ın idaresi altında İspanyaya karşı girişilen bağımsızlık mücadelesinin merkezi olmuştur.

CARACCİ: bk. CARRACCI.

CARÂCİMA: bk CERÂCİME.

CARACO [*karakọ*] (Fr.) veya **CASAQUIN** [*kazakẹ̄*] (Fr. = ev hırkası): 1. XVIII. yüzyılın kadın modasında, önden iliklenen, kollu ve geniş dekolteli bir cins caket. Aynı veya başka renkte bir etekle giyilirdi XVII. yüzyılın sonlarında moda olmuş ve 1780 e kadar. ön, arka ve yanları aynı uzunlukta bir bel altı kısmiyle ata binme ve ev kıyafeti olarak kullanılmıştır 1780 1800 yıllarında, bel altı kısmı önden kısaltılmış, arkadan ise bazen çok bazen az uzatılmıştır. Çok uzun bel altı kısmiyle «caracombe» adını almış ve zamanın karakteristik kostümü haline gelmiştir. C., dolgu (tampon) veya çemberle giyildiği zaman «pet en - l'air» adını almış, çembere de «cul de Paris» adı verilmiştir.

C A R A C O

2. İngiltere ve Fransada XV yüzyılın sonlarında dragon adını taşıyan bir süvari alayının caketi.

CARACTACUS veya **CARATACUS** [*karaktạkus, karatạkus*] (ölm. 54), Britanyalı bir kahraman Gal (Wales) memleketi efsanelerinde Caradawg (İng. Caradoc) adını taşır. Camalodunum kıralı Cunobelinus'un oğlu olan C . Gal memleketinde yaşıyan Silur'ların kıralı olmuştur. İmparator Claudius'un idaresinde Britanyayı fethetmeğe uğraşan Romalılara karşı duran Kelt önderlerinin en çok şöhret kazananıdır; Romalılarla dokuz yıl savaşmıştır Yenilince Brigant'lar kıraliçesi Cartismandua'ya sığınmış. fakat kıraliçe tarafından Romalılara teslim edilmiştir. Romaya götürülen ve 51 de bir triumphus (zafer alayı) a iştirak ettirilen C., teslimiyetiyle İmparator Claudius'a tesir etmiş ve kendisinin ailesiyle birlikte memleketine dönmesine müsaade edilmiştir.

CARADOC (Jeo.): bk. KARADOK.

CARADOG [*karạdog*] **(C. of Llancarvan** adiyle de anılır; ölm. takr. 1247), Gal (Wales) li tarihçi Arkadaşı Geoffrey of Monmouth'ın tarihine devam etmiştir. Her ne kadar asıl metin kaybolmuşsa da, C. tarafından yazılan kısım, sonraki Gal memleketli tarihçilerin yazılarına esas olmuştur.

CARADOSSO [*karadọsso*], **Cristoforo**(ölm. 1527?), İtalyan kuyumcusu. Romada ölmüştür. Milanoda, Lodovico Moro'nun müşaviri idi. 1505 ten itibaren de Romada papalar nezdinde çalışmıştır. Kuyumculuk sanatında meydana getirdiği eserler, Cellini tarafından geniş bir şekilde tasvir edilmiştir. Bununla beraber ancak madalyalar, katî olarak ona izafe edilebilmektedir.

CARAFA veya CARAFFA [*karạffa*], Napoli'li asılzade ailesi:

1. **Diomede C.** (ölm. 1487), I. Alfonso ile I. Ferdinando'nun müşaviri. *De regis et boni Principis officiis* (Kıral ile iyi prensin vazifesi hakkında) adlı önemli bir eser yazmıştır.

2. **Oliviero C.** (1430 - 1511), kardinal. 1472 de Papa IV. Sixtus'un amirali sıfatiyle İzmir ve Antalyayı zaptetmiştir.

3. **Gian Pietro C.**, 1555 te IV. Paulus adiyle papa olmuştu.

4. **Carlo C.** (1517 - 1561), öncekinin kardinali. Ağabeyi ile birlikte IV. Pius devrinde idam edilmiştir.

5. **Antonio C.** (ölm. 1693), Avusturyalı Feldmareşal. Türklerin Macaristandan çıkarılmasında büyük yararlıklar göstermiştir. 1687 de meşum Eperjes (şimdi Slovakyada Prešov) idamlarını yapmıştı.

CARAFA [*karạfa*], **Michele** [asıl adı: **Michele Enrico Carafa di Colobrano**] (1787 - 1872), İtalyan bestecisi. Napolide doğmuş, Pariste ölmüştür. Napoli kıralı Murat'ının muhafız alayında subaylık etmiş, Rusya seferinde (1812) Napoléon'un hizmetinde bulunmuştur. İmparatorluğun çökmesinden sonra Fransa ordusundan çekilmiş. kendini müziğe vakfetmiştir. Uzun zamandan beri Fransız uyruğuna girmiş olan C 1837 de Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiş, 1840 ta konservatuvarın kompozisyon profesörlüğüne tâyin edilmiştir. C. nın eserlerinden birçoğu kolay bir ilham mahsulü ve bazen acele yazılmıştır. Otuz beşten fazla opera yazmış olan C. nın eserleri arasında en önemlileri *Gabriele* (ad) [1818], *Le solitaire* (Münzevi) [1822], *Masaniello* (ad) [1827] ve *La violette* (Menekşe) [1828] operalarıdır.

CARAGIALE [*karacạle*], **Ion Luca** (1852 - 1912), Rumen hikâye ve piyes yazarı. Haimanalele (Prahova vilâyeti) de doğmuş, Berlinde ölmüştür.

Aktör oğlu ve torunu olan C., çocukluğundan beri tiyatroyla ilgili idi. Tercüme etmiş olduğu ilk iki eserini (*Roma învinsă* [Mağlûp Roma] ve *Lucreţia Borgia* [Lucrezia B.]) sahneye koyduktan (1878) sonra, «Junimea» (Gençlik) edebî topluluğuna katılmıştır. C. yi edebiyat âlemine *Conu Leonida* (ad)[1879], *O noapte furtunoasă* (Fırtınalı bir gece)[1880] adlı eserleriyle, *O scrisoare pierdută* (Kayıp mektup) [1884] ve *D'ale carnavalului* (Karnavallar hakkında) [1885] adlı hicivli komedileri tanıtmıştır. Bu eserlerinde, avam tabakasının kültürsüzlüğünü acı bir şekilde alaya almıştır. Bunlardan sonra yazdığı *Năpasta* (Uğursuzluk) [1890] adlı trajedisi insafsızca tenkide uğramıştır. 1890 da «Convorbiri Literare» (Edebî mübahaseler) adlı dergiye yazı yazmağa başlamış. 1893 te «Moftul român» (Rumen şakası), 1896 da da «Epoca Literară» (Edebî çağ) adlı dergileri kurmuştur. 1901 de başkalarının yazılarını çalmakla suçlandırılmış ve Barbu Delavrancea tarafından parlak bir şekilde müdafaa edilmiştir. Ayrıca, kendisini suçlandıranları dava ederek mahkûm ettirmiştir. Vatandaşlarının, bu çeşit hareketlerinden nefret ederek, Rumanyadan ayrılmış ve ailesi ile birlikte Berlinde yerleşmiştir.

I. L. CARAGIALE

Tiyatro eserleri ve kısa hikâyelerinde profesyonel politikacıları, memurları, yeni zenginleri ve sonradan görmeleri karikatürüze etmiştir Eserlerindeki konuşmalar, kısa ve serttir. C. dan birçok seçmeler halk arasında çok okunur.

Öteki eserleri şunlardır: önemli hikâyelerinden *Făclia de Paşte* (Paskalya mumu) [1889] ile *Păcat* (Günah) [1892], *Om cu noroc* (Talihli adam) [1892], *Note şi Schiţe* (Notlar ve taslaklar) [1892], *Momente* (An'lar) [1901], *Nuvele şi povestiri* (Hikâyeler ve masallar)[1908], *Kir Ianulea* (ad) [1909], *Schiţe nouă* (Yeni taslaklar) [1910], *Abu-Hasan* (ad) [1915], *Amintiri* (Hâtıralar) [1915]

En önemli iki eserinden birincisi olan *Năpasta* adlı iki perdelik dramın konusu şudur: Kocasını öldüren bir hanciyle, sırf intikam almak için evlenen Anca, önce sâf âşığı köy öğretmenini kendisine âlet etmek isterse de, sonunda, bu cinayet yüzünden haksızca hapsedilen çobanın intiharını görüp her şeyi itiraf eden hancıyı bir de çobanı öldürmekle suçlandırarak hedefine ulaşmış olur.

Öteki önemli eseri *O noapte furtunoasă* adlı iki perdelik komedisinin konusu ise şudur: Karısını genç bir gazeteciden kıskanan odun tüccarı Dumitrache, durumu, karısının asıl âşığı olan en yakın arkadaşına açar. Tüccar ve kıskançlıkta ondan daha ileri giden arkadaşı, bir baskın sonunda, gazetecinin, kadının kızkardeşine tutkun olduğunu anlıyarak ferahlarlar.

CARAIB DENİZİ: bk. KARİB DENİZİ.

CARAIB DİLLERİ: bk. KARİB DİLLERİ.

CARAÏBE: bk. KARAİM.

CÂRÂITILOR, LIMBÂ [*lịmbî kırıitilọr*], Rumen dilinin argosuna verilen ad. «Hırsız dili» mânasına gelir. Bk. RUMEN DİLİ, ve ARGO.

CARAJÁ [*karabạ* veya *karacạ*]. Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Brezilyada Araguaia nehri kıyılarında geniş ölçüde konuşulur. Başlıca üyeleri şunlardır: 1. Aşağı Araguaia'da Chamboiá [şamboia]; 2. Ilha do Bananal'ın kuzeyinde Jauaje [jawaje] veya Javahe veya Chavaye [şavaye]; 3. Ilha do Bananal'ın güneyinde ve batısında, asıl C. dili. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CARAMAN [*karamạ̃*], Belçikalı Chimay prenslerinin topraklarına ve unvanına miras yoliyle sahip olan Riquet adlı Fransız asılzade ailesinin dukalık unvanı. Bu ailenin atası XIII. yüzyılda Provence'ta yerleşmiş olan Floransalı Arrighetti'dir Aile Mirabeau'nun ataları olan Riquetti'ler ile Riquet'ler olmak üzere, iki kola ayrılmıştır: Riquet'ler:

1. **P.-P. de Riquet** (1604-1680), Bonrepos senyörü. Canal du Midi adını taşıyan kanalı kazdırmıştır.

2. **P. P. Riquet de Bonrepos** (1646-1730), C. kontu, evvelkinin küçük oğlu. XV. Louis'nin ordularında generallik etmiştir.

3. **Victor Maurice de Riquet** (1727-1807), C. kontu. O da general olup Fontenoy kahramanlarındandır. Sonradan Condé'nin ordusunda tümgeneral olmuştur.

4. **François Joseph Philippe** (doğ. 1771), C. kontu, öncekinin oğlu. Ana tarafından Chimay prensi olmuştur. Restauration'da milletvekilliği etmiştir.

5. **Victor Louis Charles de Riquet** (1762-1839), önce C. kontu, sonra C. dukası. Berlin ve Viyanada Fransa büyükelçisi ve sonra Pair'ler Kamarası (Chambre des Pairs; Lordlar Kamarasına tekabül eden teşekkül) üyesi olmuştur.

6. **Victor Marie Joseph Louis de Riquet** (1786-1837), C. markisi. I. Napoléon'un yaveri olup Constantine kuşatmasında topçu kumandanlığı ederken koleradan ölmüştür.

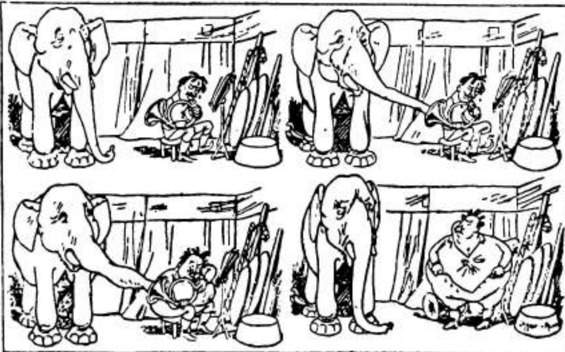
7. **Victor Antoine Charles de Riquet** (1810-1868), C. dukası. Felsefi eserler yazmıştır.

Riquetti de Mirabeau için bk. MIRABEAU.

CARAN D'ACHE [*karãdaş*], takma adı: Rus. **Karandaş** = kurşun kalem; asıl adı: **Emanuel Poiré** (1858 veya 1859-1909), Fransız desinatörü ve hümoristi. Moskovada doğmuş, Pariste ölmüştür. 20 yaşından itibaren Paris-te yaşamıştır. Hiçbir okula devam etmeden kendi başına çalışmış ve Wilhelm Busch ile Oberländer gibi sanatkârları örnek alarak yetişmiştir. Bilhassa askerliğe ait sahneleriyle şöhret kazanmıştır. En sevilen desenlerinden 50 sini toplıyan *Histoire de Marlborough* (M. nun kikâyesi) adlı kolleksiyonu önemlidir. Bunlardan başka «Vie Parisienne» (Paris hayatı). «Chat-noir» (Karakedi) ve «Caricature» (Karikatür) başlıklı dergiler için resimler yapmış ve bir kaç külliyat yayımlamıştır. *Les courses dans L'antiquité* (Eski zamanda koşular) [1888], *Nos soldats* (Askerlerimiz) [1889], *Les lundis de Caran d' Ache* (C. ın pazartesileri) [1896]. *Pages d'histoire* (Tarihten sayfalar) [1904]. Chat-noir tiyatrosu sahnesinde oynanan *Epopée* (Destan) başlıklı

E. P. CARAN D'ACHE

CARAN D'ACHE'tan bir karikatür

eseri bir «pièce d' ombres»(gölgeler piyesi) dır. Bu piyesin konusu Napoléon'un zaferleridir. C. ın şekilleri kesiksiz, pürüzsüz ve açık bir çizgi ile çizilmiş silûetlerdir. Fakat derin bir sanat bilgisine dayanan bu sadelik, ancak uzun bir hazırlanma devresinin ve çok sayıda krokilerin bir neticesidir. C. muhayyileye dayanan ilüstrasyon ve karikatür alanlarında üstattı.

CARANGA [*karąnga*]: 1. Güney Amerikada, Bolivyanın batı kısmındaki Coipasa gölünün kuzeyinde, Desagudero ile bu gölün arasında yaşıyan ve Aymará grupundan bir Kızılderili kabîlesi ve bu kabîlenin dili. Caranca da denir. Bk. AYMARÁ'LAR. 1935 yıllarında Avrupaya da yayılan bu adlaki dans için bk. KARANGA.

2. Güney Afrikada Bantu (b. bk.) dil ailesinin Şona grupuna giren, Güney Rhodesia (South Rhodesia) ile Mozambik (Moçambique) te konuşulan ve Bakaranga, Makaranga, Makalanga adları da verilen dil için bk. KARANGA.

CARANGAS [*karąngas*]: 1. Bolivyada, Oruro vilâyetinde bir yer. Bakır ve boraks madenleri çıkarılır.

2. Güney Amerikada And dağlarında 6 000 m yüksekliğinde, 18,5 güney enleminde, Şili-Bolivya sınırında bir yanardağ.

CARANNA [*karąnna*] (İsp. *caroña*dan; Tupi dilinde *caraná*, İng. *C. gum*, Fr. *gomme caragne*), koyu renkte, reçine cinsinden bir madde. Güney Amerikada yetişen Protium Carana adlı ağaçtan elde edildiği gibi, Protium altissimum ve bunların yakın akrabası olan «Pachylobus hexandrus» tan da çıkarılır. C., eskiden eczacılıkta kullanılırdı.

CARANSEBEŞ [*karansębeş*] (Macar. Karánsebes), kuzeybatı Rumanyada Banat bölgesinde bir kasaba. Timişul (Temes) nehri üzerinde, Timişoara'nın takr. 93 km güneybatısında olup, demiryolu kavşağıdır. Deri ve madenî eşya imâl edilir. Teoloji akademisi vardır. Nüfusu 10 106 (1948) dır.

CARAPA [*kąrapa*] (İsp. < Amerika Kızılderililerinin Galibi dilinde *karapa* veya *krapa* = yağ), tropikal bölgelerde, deniz kıyılarında yetişen ve bazı yüksek ağaç türlerini içine alan bir meliase (Meliaceae) cinsi. Gine ve Senegal'da yetişen *C. touloucouma*, bazı sabunların yapılmasında kullanılan touloucouma yağını verir. *C. moluccensis*ten gri pembe renkli ve dayanıklı bir tahta elde edilir. Başka bir *C. guyanensis* veya *guianensis*in karoseri, kontrplâk v. b. de kullanılan yumuşak ve hafif bir tahtası vardır. Tropikal Amerikada yetişen bu ağacın kabuğundan antispasmodik bir febrifüj (ateş düşürücü) ilâç elde edilir. C. fındığı (İng *carapa-nut*) denilen tohumlarından da, yerlilerin, böcek öldürmekte kullandıkları acı bir yağ çıkarılır.

CARAŞ [*karaş*]. Rumanyada 1925 te kurulan bir vilâyet (judeţ). Eski Caraş-Severin vilâyetinin güneybatı kısmı olup, Rumen Banat'ının Yugoslavya sınırında bulunuyordu. Kuzeydoğuda Severin, kuzeybatıda da Timişoara vilâyeti ile sınırlanmıştı. Yüzölçümü 5 000 km², nüfusu 260 000 (1923) idi. Merkezi Oraviţa olup başlıca şehirleri Bocşa, Reciţa, Cacova, Steierdorfanina, Răcăşdia, Bozovici, Moldova Noua, Baziaş ve Berzasca idi. Dağlık bir bölgede bulunan C. ta, madencilik (demir) sanayii ile ormancılık gelişmiştir. 1952 idari değişikliği sırasında C., Timişiora vilâyetine katılmıştır.

CARAŞ-SEVERIN [*karaş-severin*], Birinci Dünya

Harbinden sonra Banat (Rumen. Banatul Timişan) ın doğu kısmının Rumanyaya geçmesi üzerine. Rumanyanın Yugoslavya sınırında kurulan bir vilâyet (judet) Yüzölçümü 11 080 km², nüfusu 455 200 (1923) idi. O yıllarda nüfusun % 75 ini Rumenler, % 13 ünü Almanlar, geri kalanını da Sırplar Yahudıler ve Macarlar teşkıl ediyordu Vilâyetin merkezi, Severin kısmında bulunan Lugoi şehri idı. 1925 yılında yapılan idari değişiklik sırasında C.-S., Caraş ve Severin olmak üzere iki ayrı vilâyete bölünmüştür. Bk CARAŞ ve SEVERIN.

CARAUSIUS[*karauziuş*], **Marcus Aurelius Valerius** (250-293), Büyük Britanya caesarı Gallia Belgica'daki Menapia'da doğmuştur. Bagaud'lara karşı yapılan harbde tanınmıştır. Frank'ların korsanlıklarına mâni olmakla vazifelendirilen C., bunlara, rüşvet karşılığı göz yummakla suçlandırılmıştır. C. 287 de Büyük Britanyada caesar ilân edilmiştir. Maximilianus Hercules, sonunda, adayı kendisine terk etmiştir. Yardımcılarının biri olan ve sonradan C. un yerine caesar olan Allectus tarafından 293 te öldürülmüştür.

CARAVA (Carawa), Hindistan Cumhuriyetine bağlı Andaman adaları dillerinin Güney bölümünden bir dil. Cerava (Cerawa) da denir Güney Andaman (İng South Andaman) adasında konuşulur. Yakın akrabası Küçük Andaman (İng Little Andaman) adasındaki Öñe (Önge) dilidir Her ikisi de, Andaman takımadalarında konuşulan dillerin en ilkel tipini teşkil ederler. Başka hiçbir dil ailesine bağlanamıyan Andaman adaları dılleri için bk. ANDAMAN DİLLERİ.

CARAVA veya CARUA, Sudan-Guinea dillerinin Niger-Çad grupundan bir dil. Nigeria'nın kuzeydoğu kısmında Bauchi (Bauçi) bölümünün merkez bölgesinde, Burum Ankue ve Buta dillerine komşu olarak konuşulur. D. Westermann (*Die Sudansprachen,* 1911; *Die westlichen Sudansprachen,* 1927) bu dili Yarı-Bantu (semi-Bantou) topluluğuna dahil etmiştir. Bk. NİGER ÇAD DİLLERI.

CARAVACA [*karawaka*] Doğu İspanyada Murcia vilâyetinde, Murcia şehrinin takr. 64 km kuzeydoğusunda, Caravaca nehri üzerinde bir şehir. Kâğıt, deri, iplik ve dokuma fabrikaları vardır. Civarında bakır, demir ve mermer ocakları bulunmaktadır. Ortaçağdan kalma şatosu ve Santa Cruz küçük kilısesi meşhurdur. Her yıl 3 Mayısta bir festival yapılmaktadır. Nüfusu 20 645 (1940) tir.

CARAVAGGIO [*karavaçço*], Kuzeybatı İtalyada, Milano ile Brescia arasındaki Bergamo vilâyetinde Lombardia mıntakasında. Milano'nun takr 35 km doğusunda bulunan bir kasaba Şapka ve örme imalâthaneleri ile bir şeker tasfiyehanesi vardır. Görülmeğe değer binaları arasında San Bernandino kilisesi ile hac ziyaretlerine sahne olan Madonna di Caravaggio kilisesi vardır. C., ressam Michelangelo Amerighi da Caravaggio'nun doğduğu yerdir. Nüfusu 7 816 (1936) dır.

CARAVAGGIO [*karavaçço*], **Michelangelo (Merisi, Mersio, Amerighi** de denir) **da** (1569-1609), İtalyan ressamı ve gravürcüsü. Milano yakınında Caravaggio'da doğmuş, Porto d'Ercole'de ölmüştür. Bir duvarcının oğlu olan C. genç yaşta babasiyle birlikte Milanoya gelmiş, fresko resimlerinin astar işlerinde babasına yardımcı olarak çalışmıştır. Hocasız çalışan C., çok geçmeden gösterdiği başariyle ilgi çekmiş, güzel portreler yapmağa başlamıştır. Dört beş yıl kadar Milanoda kaldıktan sonra Venedik'e yerleşerek orada büyük ustaların eserlerinden faydalanmış sağlam bir resim tekniği elde etmiştir. C. nun biyografisini hazırlamış olan İtalyan antikacısı ve müellifi Bellori (1636 1700) ye göre C., Giorgione (1478 1510) nin ilk resimlerinin tesiri altında kalmıştır. Eserlerinde önemli bir yer alan siyah gölgeler, Giorgione'nin eserlerinden yaptığı birçok kopyaların neticesi olarak kabul edilmektedir. C. daha sonraları natürmortlar yapmağa başlamış ve bunları tabiata büyük bir sadakatle, atölyesinde hususi ışıklar vererek ışık ve gölge tezatlariyle işlemiştir; tabiata sadık kalma endisesi, C. nun İtalyada ilk realist ressam olarak tanınmasına sebeb olmuştur. Venedikten sonra Romaya yerleşen C. kendi tarzını yaymağa başlamıştır. C ya göre ideal, bir yaratıştır. Bu sebeple, antik eserler üzerinde çalışmaya hiçbir zaman lüzum yoktur; C. ya göre çekici modeller bulmak için, biraz dolaşmak yeter. Tabiat güzel olmasa da, aklı başında bir adam, tek öğretici olan tabiattan ders alabilir. C. sanat hakkındaki bu düşünceleri dolayısiyle zamanında çok itiraz ve tenkidlere uğramıştır. Romada hayatını kazanmak için güçlüklerle karşılaşmış ve sıkıntılı devirler geçirmiştir. Çalışma imkânını bulduğu Giuseppe Cesari'nin atölyesindeki natürmortları konu edinerek yaptığı resimlerle oldukça iyi bir geçim sağlayınca kendi hoşlandığı konular üzerinde çalışma imkânını bulmuştur. Tercih ettiği konular içkili yerler, kumarhaneler, zar ve iskambil oynıyanlar, Çingeneler, falcılardır Kavgacı ve sert bir karakteri olması dolayısiyle dehşet tesiri yaratan resimleri itibar kazanmıştır. «İskambil oynıyanlar» adlı eserini, sanatçıyı himayesine almış olan Kardinal del Monte satın almış ve bu zat, kendisine ayrıca siparişler de temin etmiştir. Fakat C. yu çekemiyenler bu siparişleri durdurmak için aleyhinde uğraşmışlardır. Santa Maria della Scala ve Saint Louis-des Français kiliseleri için yaptığı «Hagios Matthaios» ile «Hazreti Meryem'in ölümü» (Louvre) adlı eserleri, bir bahane ile kabul edilmemiş ve yeniden yaptırılmıştır. C. nun bir şaheseri olarak kabul edilen «Haçtan indiriliş» (Vatican) te

M. CARAVAGGIO

CARAVAGGIO. «Çingene falcı»

CARAVAGGIO : « Genç Bakkhos » (1590 ; Uffizî Müzesi, Floransa)

prensip olarak kabul ettiği siyahları ve şeffaf gölgeleri, ışık ve gölge ile sağlanmış sert kontrastlarla işlemiştir. C. nun tercih ettiği bu üslûp Tenebrosi'ler grupu için bir örnek haline gelmiştir. Sert ve haşin mizacı dolayısiyle ömrü sergüzeştlerle geçen C., bir oyun sonunda arkadaşlarından birini öldürerek Napoliye kaçmış ve oradan Maltaya geçmiştir. Orada kendisini himayesine almış olan yüksek rütbeli din adamı Adolf de Vignacourt'un güzel bir portresini yaparak itibar kazanmış ve iyi bir hayata kavuşmuş, kendisine ayrıca Malta şövalyeliği unvanı verilmiştir (1601). C. burada tarikat üyelerinden birini tahkir ettiğinden dolayı hapse girmiş, oradan Sicilyaya kaçmıştır. Siracuza, Palermo ve Messina'da kalmıştır. Öldürdüğü arkadaşının, Papa tarafından unutulmuş olduğuna kanaat getirdikten sonra Napoliye gelmiştir. Serseri hayattan yorgun düşen C., Romaya dönüşünde şiddetli bir sıtma krizi neticesinde Porto d'Ercole'de daha kırkına gelmeden ölmüştür.

Eserlerinin tesiri İtalyada uzun zaman devam etmiş, bu tesir yabancı memleketlere de yayılmıştır. XVII. yüzyılın birçok sanatçıları C. nun üslûbunu benimsemişlerdir. İspanyol ressamı Ribera üzerinde tesiri olmuş, Flandralı ressam Rubens da C. nun eserleri üzerinde etütler yapmış, resimlerinden bazılarında ona sadık kalmıştır. Birçok takipçi ve taklitçileri arasında Valentino, Guercino, Manfredi, Carlo Saraceni, Leonello Spada vardır. Eserleri arasında yukarıda sayılanlardan başka «Falcı», «Konser», «Emmaius hacıları» (Millî Galeri, Londra), «St. Petrus'un şahadeti» (Berlin), «Mezara konuluş» (Berlin), «Çölde Vaftizci İoannes» (Bordeaux), kendi eliyle yaptığı portresi (Budapeşte), «Cellâtların elinde Vaftizci İoannes» (Granet müzesi, Aix) «Genç Bakkhos» (Uffizî galerisi, Floransa) anılmaya değer.

CARAY (Fr. Jaraî), Okyanusya dillerinin Austronezya veya Malezya - Polinezya kolunun İndonezya bölümünden bir dil. Güney Viet-Nam (eski Annam'ın güney kısmı) da, Annam sıradağlarının güneyinde, Laos sınırı yakınlarında konuşulur. Yakın akrabaları, daha güneydeki Ç'am, Rʿade, Çuru ve Sedañ dilleridir. Bazı dilciler (W. Schmidt, 1926; E Kieckers, 1931), C. dilini Austronezya dilleri (b. bk ; yani İndonezya + Melanezya + Polinezya) nden ayırarak, Austroasyatik diller (b. bk., yani Güneydoğu Asya dilleri) inin Ç'am veya Güneydoğu Karışık Grupu (Ç'am, Rʿade, Raglay, Caray, Kanço, Sedañ) ndan saymaktadırlar. Bk. MALEZYA-POLİNEZYA DİLLERİ, ve İNDONEZYA DİLLERİ.

CARAZO [*karāṭho*], Güneybatı Nikaraguada, Pasifik kıyısında bir vilâyet. Merkezi, Jinotepe'dir. Yüzölçümü 932 km², nüfusu 52 138 (1952) dir.

CARBALLO [*karwạlyo*], İspanyanın kuzeybatısında, La Coruña vilâyetinde, La Coruña şehrinin takr. 32 km güneybatısında, Allones nehri üzerinde bir şehir. C., bilhassa civardaki San Juan de Carballo kükürtlü sıcak sulariyle tanınmış, sütçülük yapılan ve hububat yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezidir. Nüfusu 18 159 (1940) dur.

CARBO [*kạrbo*], **Gnaeus Papirius** (M. Ö. 130-82), Romalı Plebs (= aşağı tabaka) lideri, asker ve konsul. C., Marius'u desteklemiş, Sulla'ya karşı çarpışmıştır. M. Ö. 85 te Cinna ile birlikte konsul olmuş, Cinna'nın öldürülmesinden sonra tek başına konsulluk etmiştir. M. Ö. 82 de Sulla'ya Clusium (bugünkü Chiusi) yakınlarında baskın yapmış, fakat Faventia (bugünkü Faenza) civarında Sulla'nın subaylarından Metellus Pius tarafından müthiş bir hezimete uğratılmıştır. Bunun üzerine C. kaçmış, fakat Pantelleria adasında Pompeius'un eline düşmüş ve idam edilmiştir.

CARBOGNANO [*karbonyạno*], **Cosimo Comidas de** (asıl adı: **Kozmas Komidas Kömürcüyan**: XVIII. yüzyıl), Ermeni Katolik cemaatından bir din adamı ve Türkolog. İstanbulda İspanya elçiliğinde tercümandı. *Primi principij della grammatica turca ad uso dei mittionarj apostolici di Costantinopoli* (İstanbulda bulunan Katolik misyonerler tarafından kullanılmak üzere hazırlanmış Türk gramerinin ilk esasları) [12 + 730 sayfa, Roma, 1794] ve *Descrizione topografica di Costantinopoli* (İstanbulun topografik tarifi) [Roma, 1794] adlı İtalyanca iki eser bırakmıştır.

CARBON (Kim.): bk. KARBON.

CARBONARI [*karbonā'ri*] (İta. = maden kömürü işçileri, daha doğrusu odun kömürü yapanlar), XIX. yüzyıl başlarında gelişen bazı gizli cemiyetlere önce İtalyada, sonraları Fransada verilen ad Carlo G. G. Botla'nın *Storia d'Italia* (İtalya tarihi) adlı eserine göre, Fransızlara ve Ferdinando'ya karşı aynı derecede kin besliyen cumhuriyetçiler, Joachim Murat'nın hükümdarlığı sırasında (1805-1815) Abruzzo'nun iç taraflarına çekilip C. adlı gizli bir teşkilât kurmuşlardır. Bunların savaş parolaları «kurdun parçaladığı kuzu için intikam» idi. Murat, Napoli tahtına çıkınca, Machella adında bir Cenovalıyı evvelâ umumi emniyet müdürlüğüne, sonra da vekilliğe getirmiştir. Bütün gayreti İtalyan birliğini kurmak ve istiklâlini elde etmek olan Murat, bu maksatla C. cemiyetinden faydalanmıştır. C lerin âyinleri odun kömürü yapanlardan alınmıştır. Gayeleri, «Ormanları kurtlardan temizlemek» (= istibdada karşı mücadele) sözüyle sembolik olarak ifade edilirdi. Bununla, önceleri sadece yabancıların hâkimiyetinden kurtulmayı kastettikleri söyleniyorsa da, teşkilât mensupları sonraları demokratik ve kırallık aleyhtarı prensipleri de benimsemişlerdir. C. ler birbirlerini *buoni cugini* (amca çocukları) diye çağırırlardı. Bunların, tek bir reisin emrinde birleştikleri sanılmaktadır. Küçük şehirlerdeki ayrı cemiyetler birbirleriyle temasa geçmişlerse de, bu birleşme eyalet sınırlarını aşmamıştır. Toplantı yerine *baracca* (kulübe), civarına ise *selva* (orman) denmekte ve toplantılar da *vendita* (satış) diye adlandırılmakta idi. Eyaletteki bütün baracca'lar birliği, eyaletin umumiyetle eski adı altında *repubblica* (cumhuriyet) diye adlandırılırdı. Napoli ve Salerno'daki «alta baracca» lar (asıl kulübeler) hiç olmazsa kırallığa umumi bir birlik sağlamak maksadiyle çalışmışlarsa da, teşebbüsün muvaffak olamadığı sanılmaktadır.

Teşkilâtın üyesi, kuruluşundan az zaman sonra 24 000-30 000 e yükselmiş ve bütün İtalyaya yayılmıştır. Yalnız 1820 Mart ayında 650 000 yeni üye kabul edildiği ve bütün şehirlerin teşkilâta katıldıkları söylenmektedir. Hususiyle askerlerin, cemiyete kabul için üşüştükleri sanılmaktadır.

Teşkilâtın dinî karakteri, statüsündeki «Her Carbonaro, vicdanının emirlerine göre, Allaha ibadet etmek tabiî ve değişmez hakkına sahiptir» sözleriyle özetlenmiştir. 1821 de Napoli ve Piemonte isyanının bastırılmasından sonra, bütün İtalyadaki C. ler vatana ihanetle suçlandırılmışlar ve kanunla cezalandırılmışlardır. Bu arada, Fransada İtalyan C. lerinin de karıştığı cemiyetler kurulmuş, Paris şehri C. lik (Fr. Charbonnerie) in merkezi olmuştur. Teşkilât daha fazla Fransız karakterine bürünmüş, İtalyan üyelerin

yavaş yavaş sempatisini kaybetmiş, İtalyanlardan bazıları Mazzini'nin idaresinde, Genç İtalya partisini kurmak için Fransızlarla alâkalarını kesmişlerdir.

CARBONDALE [*kąrbındeyl*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinde kuzeydoğu Pensylvania'da, Lackawanna kontluğunda Scranton'un takr. 24 km kuzeydoğusunda, Lackawanna nehri üzerinde bir şehir. Antrasit ocakları, elbise ve makine fabrikaları vardır. Antrasit 1814 ten beri çıkarılmaktadır. Nüfusu 16 296 (1950) dır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde güney Illinois'da Jackson kontluğunda Cairo'nun takr. 80 km kuzeyinde bir şehir. Demiryolu ve kömür madenciliği merkezidir. Güney Illinois üniversitesi buradadır. Nüfusu 10 921 (1950) dir.

CARBROMAL (Kim.): bk. ADALİN.

CARCAGENTE [*karkahęnte*] veya **CARCAJENTE**, Doğu İspanyada Valencia vilâyetinde, Valencia şehrinin takr. 48 km güneybatısında Júcar nehri üzerinde bir şehir. C., çok miktarda pirinç, zeytin, hurma, portakal yetiştiren ve dut ağacı bulunan zengin bir bölgededir. Burada ipekli ve keten kumaş endüstrisi kurulmuştur. Romalılardan ve Magriplilerden kalma bina kalıntıları vardır. Nüfusu 17 846 (1940) dır.

CARCANO [*karkāno*], **Giulio** (1812 - 1884), İtalyan şairi, roman, hikâye ve dram yazarı. Milanoda doğmuş, Lago Maggiore'deki Lesa'da ölmüştür. 1848 de Milanoda kurulan geçici hükümetin sekreteri olan C., 1868 de maarif müdürü ve Istituto Lombardo'nun sekreteri olmuştur. Romantiktir. Romanesk nev'ine dâhil eserlerinden *Angiola Maria* (ad) [1839], *Damiano* (ad) [1850] ve dramları ile devamlı bir başarı sağlamıştır. C., Shakespeare'i tam tercüme edebilmek için 40 yıl çalışmıştır.

CÁRCAR [*kąrkar*], Filipin Cumhuriyetinde Cebu adasında ve vilâyetinde bir şehir. Adanın kuzey kıyısında C. ırmağının ağzında, aynı adı taşıyan koyun dibinde ve vilâyet merkezi Cebu'nun 40 km güneybatısındadır. Şehir 1624 te kurulmuştur. Bir idari merkez ve on semt (barrio) ten teşekkül etmiştir. Nüfusu 36 308 (1939) dir. Bölgenin bazı kısımları kayalık ise de, önemli miktarda buğday ve şeker çıkarır. C., Cebu ve başka şehirlere demiryolu ile bağlı olup, küçük gemilere de açık bir liman oluşundan dolayı önemli bir ticaret merkezidir.

CARCASSONNE [*karkasǫn*] (Lat. Carcaso), Güney Fransada bir şehir. Aude departmanının merkezi olup Aude nehri ve Midi kanalı üzerinde, eskiden çok işlek olan ve Akdenizden Garonne nehrine giden yol üzerinde, Toulouse'un takr. 88,5 km güneydoğusundadır. Aude nehri şehri iki bölüme ayırır. Bunların en eskisi ve en tanınmışı Cité olup akropolü ve Ortaçağ müstahkem mevkii tam olarak korunmuştur. Etrafı, biri Vizigotlar tarafından VI. yüzyılda yapılmış 1 100 m uzunluğunda bir iç surla, öteki XII. yüzyıldan kalan 1 500 m uzunluğunda, Roman üslûbunda bir dış surla çevrilmiştir. Surların 52 kapısı ve 5 burcu vardır. İçte takr. 1125 yılından kalma ve şimdi müze olan büyük kontlar sarayı yükselir. Cité yüksekte, daha yeni olan öteki bölüm ise ovada kurulmuştur. Ovadaki bölümde XIII. yüzyıldan kalma St. Michel büyük kilisesi ile XIV. yüzyıldan kalma ve kubbesinin genişliği (20,13 m) ile tanınmış St. Vincent kilisesi vardır. Büyük kilisenin sahın kısmı 1196-1198 yıllarında yapılmış olup Roman üslûbundadır. Sahının kesik noktası (intersection de la nef) ile khoros ise 1270-

CARCASSONNE: Surlar

1320 yıllarında, gotik üslûbuyla yapılmıştır. Büyük kilise eskiden Vizigot surunun istihkâm kilisesi idi. Albigens'lerin istinadgâhı olan C., harb sonunda 1229 da kontlukla beraber Fransaya katılmış ve şehir önemini kaybetmiştir. 1928 de kuruluşunun bininci yıldönümünü kutlıyan Cité, Gallia'lılar tarafından IV. yüzyıldan beri piskoposluk merkezi olan C., Roussillon'un ilhakına kadar (1659), stratejik bir önem taşımıştır. 1209 daki Albigens'ler haçlı seferinden sonra bir kuşatma sonunda Simon de Montfort tarafından zaptedilmiş, fakat tekrar istihkâm olunduktan sonra İngiltere kıralı III. Edward'ın oğlu Kara prens (Black Prince) Edward'a karşı kovmuştur. 1566 da C. da bir Huguenot katliamı yapılmıştır. 1804 ten sonra üst şehir taş ocağı olarak kullanılmış, fakat Prosper Mérimée'nin gayretleri neticesinde buna 1839 da son verilmiştir. C., bilhassa hububat ve şarap satılan bir pazar şehridir. Şehirde çok eskiden beri devam eden dokuma endüstrisi vardır. Ayrıca deri eşya, kâğıt, sabun, demir eşya ve çanak çömlek endüstrileri de kurulmuştur. Nüfusu 38 139 (1946) dır. Vizigotlar tarafından 436 da fetih ve tahkim olunmuş, 725 - 750 yıllarında Arapların idaresi altında yaşamış, sonra Pépin tarafından zaptedilecek bir Frank kontluğu merkezi haline getirildikten sonra, yeniden tahkim olunmuştur. Alt şehir 1247 de, St. Louis tarafından düzgün sokaklarla tanzim olunmuş ve üst şehirdekiler buraya yerleştirilmiştir.

CARCAVELLOS [*karkavęlyuş*], Portekizde, Lizbon (Lisboa) un batısında, Tejo nehrinin ağzında bir köy. Şarabı ile tanınmıştır. Ayrıca, civarında kükürtlü ılıcalar ve Estoril plâjları (Praia de sol = Güneş plâjı) vardır. Nüfusu birkaç yüzü geçmez.

CARCEL [*karsęl*], **Bertrand Guillaume** (1750-1812), Fransız mucidi ve saatçisi. Pariste ölmüştür. Fakir ve itibarsız olan C., 1800 yılı sonlarına doğru, yağ ile aydınlatmada büyük bir yenilik olan Lycnomène adını verdiği

mekanik bir lâmba icadetmiştir. Sonraları, C. lâmbası denilen bu icadın esası, bir yağ lâmbasına çift tesirli bir pompayı hareket ettirmek suretiyle yağın fitile doğru devamlı şekilde yükselmesini sağlıyan bir nevi saat tertibatının ilâve edilmiş olmasına dayanmaktadır. İcadını değerlendirmek istiyen C., bu iş için sermaye koyan eczacı Carreau ile ortak olmuştur. İki ortak kendi adlarına bir ihtira beratı almışlar ve küçük bir imalâthane açmışlarsa da teşebbüsleri netice vermemiştir. C. bu arada, buluşunu geliştirmeğe koyulmuş ve ayrıca yağların tasfiyesinde yeni bir usul bulmuştur. C. lâmbaları, I. Napoléon'un bir kararnamesiyle açılan ve Champs Elysés'de kurulan ilk endüstri sergisinde teşhir edilmişse de, hararetli tebrik ve takdirden başka mükâfat görmiyen C., yoksulluk içinde ölmüştür. Birçok sistemlerin başlangıcı olmuş olan C. lâmbası, zamanımızda sadece ışığın fotometrik miyarı olarak kullanılmaktadır.

Carcel: Fransız saatçısı Carcel'in icadettiği, çarkları ve bir pistonu olan yağ kandili.

Carcel: Saatte 42 gram sâf kolza yağı yakan ve şişesinin çapı 12 mm olan bir lâmbanın verdiği ışığa denk ışık şiddeti eski birimi.

CARCHI [*karçi*], Güney Amerikada Ekvator devleti topraklarında bir vilâyet. Yüzölçümü 3 582 km², nüfusu 79 1 5 (1944) tir. Bu yüksek dağlık ve sarp bölgede seyrek bir şekilde çiftçilik yapılır, hayvan yetiştirilir. Merkezi Tulcán'dır.

CARCINOME (Tıp.): bk. KARSİNOM.

CARCO [*karko*], **Francis** (asıl adı: **François Alexandre Carcopino - Tusoli**; doğ. 1886) Fransız romancısı, şairi ve tenkidcisi. Korsikalı olan babası Okyanusyadaki Yeni Kaledonya (Nouvelle - Calédonie) da memur olduğu bir sırada, adanın Nouméa şehrinde doğmuştur. Babası sık sık yer değiştirdiği için C. esaslı bir tahsil görmemiş, gazinolarda şarkı söylemekle hayatını kazanmağa başlamıştır. İlk şiirini 14 yaşında iken yazmış, *La Bohème et mon coeur* (Bohem ve kalbim) [1912] C. nun ilk şiir kitabıdır. 1913 te bir düğünde iyi şarkı söylediği için misafirlerden Fransız kadın romancı Rachilde'in dikkatini çekmiş, ve bu kadın onun ilk romanı olan *Jésus - la - Caille* (ad · lûgat mânası: «Bıldırcın İsa»; argo olarak Jésus = hırsız ve çapkın küçük çocuk) [1914] ı «Mercure» dergisinde yayımlamıştır. C., şiirlerinde olduğu gibi romanlarında da Paris halkının ve hayatının alt tabakalarını, ahlâk kaygısını bir tarafa bırakarak, canlı diyalog ve argo kullanmak suretiyle canlandırmağa çalışmıştır. Kahramanları umumiyetle bohem, apaş, serseri, yosma, sapkın ve çapkın tipleri olmakla ve üslûbunda ince bir istihza sezilmekle beraber, C da Dostoievskiy şefkati ve felsefesi de vardır. C nun öbür başlıca şiirleri şu kitaplarında toplanmıştır: *Chansons aigres - douces* (Tatlı - sert şarkılar) [1913], *Au vent crispé du matin* (Büzücü sabah rüzgârında) [1913], *Petits airs* (Küçük havalar) [1920], *Poèmes retrouvés* (Tekrar bulunmuş şiirler) [1928], *À l'amitié* (Dostluğa) [1938], *Poésies complètes* (Şiir külliyatı) [1939] ve *Poèmes en prose* (Mensur şiirler) [1948]. *L'homme traqué* (Kıstırılan adam) [1922; Fransız Akademesinin «Büyük mükâfat» ını kazanmıştır] ile *Rien qu'une femme* (Sadece bir kadın) [1923] C. nun roman sahasındaki şaheserleridir. Bunlardan birincisinde, bir ekmekçi çırağı kapıcının karısını boğar, polisten kurtulur, bir fahişeyi metres tutar, fakat sonunda kadın onu gidip suçunu itiraf etmeğe sevk eder. İkinci romanda da bir otelci kadının oğlu otel hizmetçisini iğfal eder, gencin hayırsız babası ortaya çıkar, oğlu ve onun metresi ile bir bar açar, sonunda şöhret sahibi olan kadın genci terk eder. C. nun öbür başlıca romanları şunlardır: *Les innocents* (Masumlar) [1916]. *Au coins des rues* (Sokak köşelerinde) [1918], *Scènes de la vie de Montmartre* (M. hayatından sahneler) [1919], *Bob et Bobette s'amusent* (B. ile B eğleniyorlar) [1919], *L'équipe* (Ekip) [1919], *Perversités* (Sapıklıklar) [1925], *Paname* (ad) [1927], *L'amour vénal* (Satın alınan aşk) [1927]. *Nuits de Paris* (P. geceleri) [1927], *Rue Pigalle* (P. sokağı) [1927], *Printemps d'Espagne* (İspanya baharı) [1929]. *La rue* (Sokak) [1930,] *Prisons de femmes* (Kadın hapishaneleri) [1931], *L'ombre* (Gölge) [1933], *Ténèbres* (Zifiri karanlık) [1934], *La lumière noire* (Kara ışık) [1934], *Les hommes en cage* (Kafesteki insanlar) [1936], *Brumes* (Sis) [1936], *La danse des morts* (Ölülerin dansı) [1945] ve *Morsure* (Isırık) [1949]. Fakat C. nun en değerli eserleri onun Montmartre ve Montparnasse semtlerini canlandıran hâtıralarıdır (1934 - 1941): çocukluğunu anlatan *Mémoires d'une autre vie* (Başka bir hayattan hâtıralar), ilk gençlik çağından alınma *A voix basse* (Alçak bir sesle), gençliğini tasvir eden *Montmartre à vingt ans* (20 yaşta M.), olgunluk çağını veren *De Montmartre au Quartier Latin* (M. dan Q L e), yaşlanmış C. yu anlatan *Nostalgie de Paris* (P. hasreti) [1941], Villon ve Verlaine gibi bohem hayatı süren C., bunlar hakkında birer etüt yazmıştır: *Le roman de François Villon* (F. V. un romanı) [1927], *Verlaine* (1939). Sanat tenkidcisi olarak ressamlardan Vlaminck (1920) ile Utrillo (1921) hakkında da eser yazmıştır; ayrıca *Dernier état de la poésie* (Şiirin son durumu) [1920] ve *Les humoristes* (Mızahçılar) [1921] adlı edebiyat tenkidleri vardır. İlk eseri olan *Instincts* (İçgüdüler) [1910] deneme türündendir. C., 1937 de Académie Goncourt'a, 1946 da da Académie Mallarmé'ye üye seçilmiştir.

F. CARCO

CARCOPINO [*karkopino*], **Jérôme** (doğ. 1881), Fransız tarihçisi. Verneuil - sur - Avre'da doğmuştur. École Normale Supérieure (Yüksek Öğretmen Okulu) de öğrenim görmüş ve G. Bloch'un öğrencisi olmuştur. Önce Cezayir (Alger), sonra da Paris üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Bilim alanındaki eserlerinde güvenilir bilgisi, sağlam, açık ve yüksek düşünceleri göze çarpar. Doktora tezi, *Virgile et les origines d' Ostie* (Vergilius ve Ostia'nın başlangıçları) [1904] başlığını taşır. C., sonra Académie des Inscriptions (Yazıtlar akademisi) üyesi olmuş (1930), Roma Fransız okulunun müdürlüğüne tâyin edilmiş (1937), Yüksek Öğretmen Okulunun müdürü ve daha sonra Paris Akademisi rektörü, 1941 de de maarif vekili olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Des Gracques à Sulla* (Gracchus'lardan Sulla'ya kadar) [1926], *Autour des Gracques* (Gracchus'lar etrafında) [1929], *Sulla* (ad) [1931], *César* (Caesar) [1936], *Aspects mystiques de la Rome païenne* (Pagan Roma'nın mistik cepheleri) [1941], *La Basilique pythagoricienne de la porte latine à Rome* (Romada Latin

kapısındaki Pitagorcular bazilikası) [1943], *Le Maroc antique* (Eski Fas) [1944] *Cicéron et sa correspondance* (Cicero ve onun mektupları) [1948], *Études d'histoire chrétienne* (Hıristiyanlık tarihi araştırmaları) [1953].

CARDAMINE: bk. YABAN TERESİ.

CARDAMOME: bk. KAKULE.

CARDANO [*kardąno*], **Gerolamo** veya **Geronimo** (Lat. Hieronymus Cardanus; 1501 1576), İtalyan matematikçisi, hekimi ve astroloğu Pavia'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Milanolu tanınmış bir hekimin (**Facio Cardano** [1444 - 1524]) ga rimeşru oğludur. Tahsilini Pavia ve hekim olarak mezun olduğu Padua'da yapmıştır. 1534 te Milanoda geometri öğretmeni, 1535 te Augustinusçu rahiplerin hekimi olarak çalışmıştır. Milanolu senatör Sfondrato'nun oğlunu tedavi etmesi üzerine tıp fakültesine kabul edilmiş ve 1541 de fakülte rektörü olmuştur. 1539 da *Practica arithmeticae generalis* (umumi aritmetiğin pratiği) adlı eserini yazmıştır. Aynı sene Venedikte yapılan bir müsabakada $x^3 + px + q = 0$ kübik denklemi ile ilgili otuz iki problemi Niccolò Tartaglia'nın iki saat içinde çözdüğünü öğrenmiştir. Eskiden beri tanıştığı Tartaglia'dan bu çözümü istemiş, red cevabı alması üzerine bu problemi tek başına çözmeğe muvaffak olmuştur. 1543 te harb yüzünden Milanoya taşınmak zorunda kalan Pavia üniversitesi, C. ye tıp kürsüsünü teklif etmiş, 1544 te üniversitenin Pavia'ya dönmesi üzerine C. da beraber gitmiştir. 1543 te astronomi mevzuunda meşhur eserini yazmıştır. Cebir hakkında hazırladığı *Artis magnae sive de regulis Algebrae liber unus* (Bir kitaplık Büyük Sanat veya Cebir kaideleri) [Nuremberg, 1545] adlı geniş eserinde kübik denklemin çözümünü yayımlamıştır.

G. CARDANO

Cebir ve astroloji üzerindeki eserleri kendisine Avrupada büyük bir şöhret temin etmiş ve Papa III. Paulus ve Danimarka kıralından cazip teklifler gelmesine sebebolmuştur. C. bu teklifleri reddetmiştir. Basel'de 1547 de şöhreti *De Subtilitate Rerum* (Eşyanın gizli tarafları hakkında) adlı büyük eserinin yayımlanmasiyle en yüksek mertebeyi bulmuştur. Bu eser hem zamanının en sağlam fizik bilgilerini ve hem de en ileri düşünce tarzını ihtiva ediyordu. Bu eserde körlere, dokunma hissi yardımiyle, okuma ve yazma öğretmek için bir usulden bahsedilmekte. diğer bir yerde sağırları yetiştirmekte işaretlerin kullanılması tavsiye edilmektedir. 1557 de yayımlanan *De Varietate Rerum* (Eşyanın türlülüğü hakkında) bu eserin ilâvesidir. C birçok hâdiseleri yanlış izah etmiş olmakla beraber, bu izahlarda kendisi tarafından tamamiyle anlaşılmamış ve zamanında pek kabul edilmiyecek prensiplerin izleri görülür. Tabiatın anorganik parçalarının da organik unsurlar kadar canlı olduğunu; bütün hilkatin bir tekâmülden ibaret bulunduğu nu; bütün hayvanların asıllarının kurtlar olduğunu; necip olmıyan metallerin altın olmıya doğru tabiatın çabası (conatus naturae) olarak telâkki edilmeleri gerektiğini iddia etmiştir. Türlerin çeşitliliğini, tabiatın bir tiple tatmin olunmadığı mütalâasiyle izah etmek istemiştir. Kuşların yumurtlama âdetlerini, modern natüralistler gibi, türlerin sürekliliği için yumurtlamanın taşıdığı kıymetle izah etmektedir. Hayvanların insanlar faydalansın diye değil, sırf kendileri için yaratılmış oldukları da eserde raslanan fikirlerdendir Hayatın menşei. C nun tabiatiyle astrolojiye bağladığı, kozmik kanunlara dayanmaktadır. İnsanların fizikî hususiyetlerindeki farklar, iklim ve sair şartların tesirinden ileri gelmektedir. *Encomium Geometriae* (Geometriye methiye) [1535] adlı bir eseri de vardır.

C. 1552 de İskoçyaya St. Andrews başpiskoposu John Hamilton'ı tedavi etmek üzere davet edilmiştir. O tarihlerde refahın zirvesinde idi; fakat sonraları talihi döndü. Gene bir hekim olan oğlu Giovanni Battista, sonra kendisine ihanet eden bir kadınla (Brandonia Seroni), uygunsuz bir izdivaç yapmıştı. İzzeti nefsi yaralanan kocanın, karısını zehirlemek suretiyle aldığı intikam açığa çıktı; cürmün çok şiddetli bir şekilde (idam, 1560) cezelandırılmış olması, C nin bunu, rahiplerin kendisine karşı besledikleri kine atfetmesini haklı göstermektedir. Bu darbe onu mahvetmiştir. Şöhreti ve mesleği sarsılmıştır. Belirtilmiyen bir sebeple Milanodan sürülmüş, sonra bu karar iptal edilmiş olmasına rağmen geri dönmiyerek kendisine Bologna'da teklif edilen bir profesörlüğü kabul etmiştir (1562). 1570 te orada tevkif edilmiş, profesörlüğü alınmış ve Romaya getirilmiştir. Burada ölünceye kadar papadan bir emekli maaşı almış, 1571 - 1575 yıllarında yazılmış olup biyografyası için en esaslı kaynağı teşkil eden *De Libris Propriis* (Şahsi kitabım hakkında) ve *De Vita Propria* (Şahsi hayatım hakkında) adlı açıklamalarını yazmıştır.

C. formülü: $x^3 + px + q = 0$ (I) denkleminin köklerini bulmak için kullanılan formül. P ve q, x e bağlı olmıyan sabit katsayılar olduğuna göre formül:

$$x = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}} + \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}}$$

Köklü ifadelerin işaretleri, kökler çarpımı $-\frac{p}{3}$ e eşit olacak şekilde seçilecektir. Bu formül ancak (I) in kökleri kompleks sayılar olduğu zaman kullanılabilir. Kökler reel sayılar olduğu takdirde (yani $\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27} < 0$) trigonometrik çözüme başvurulur.

$$-\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}} = r\,(\cos\varphi + i \sin\varphi) \text{ yazılır.}$$

Buradan $r = \sqrt{-\frac{p^3}{27}}$, $\cos\varphi = -\frac{q}{2r}$ hesaplanır.

Neticede:

$$n = 2\sqrt[3]{r}\cos\frac{\varphi}{3},\; 2\sqrt[3]{r}\cos\frac{2\pi + \varphi}{3};$$

$$2\sqrt[3]{r}\cos\frac{4\pi + \varphi}{3} \text{ kökleri bulunur.}$$

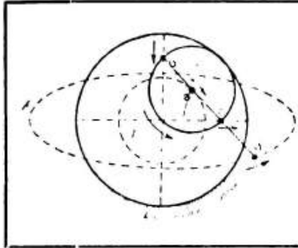
C. askısı (Suspension): Bir cismi, içinde bulunduğu kütlenin hareket etmesine rağmen, sallantılardan koruyan ve C. tarafından tarif edilen asma tertibatı. Bilhassa ge-

milerde pusula, barometre, kronometre gibi aletler için kullanılır. Askı yatay eksen olarak, çaplarından birinin etrafında dönen bir halkadan (Cardan halkası) meydana gelir; asılacak olan cisim, ağırlık merkezinin üstünde bulunan ve ilk eksene dik duran bir eksene takılmış vaziyette bu halkanın içinde bulunur. Halkanın yerini, bir küresel mafsal da alabilir.

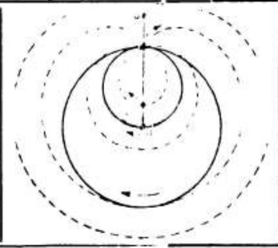

C askısında olan gemi pusulası

C. daireleri: Kinematik (hareket ilmi) te çaplarının arası 1/2 olan ve küçüğü büyüğe içten temas eden iki daire. Küçük daire büyüğün içinde dönerken (şekil 1) merkezi (a) ile bir daire, çevrede merkezden geçen doğru üzerinde bulunan noktalar (b) ve (c) iki doğru, bütün diğer noktalar (meselâ d) elips çizer, eğer büyük daire küçüğün etrafında dönerse, merkez hariç, bütün noktalar kardioid (yürek biçiminde eğri [münhani]) çizerler. Dairelerin özelliklerini ilk defa C. incelediği için bu dairelere kendisinin adı verilmiştir.

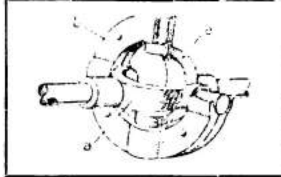

C. dairesi: 1. Büyük daire sabit kalır; küçük daire büyüğün içinde yuvarlanır

C. dairesi: 2 Küçük daire sabit kalır; büyük daire küçüğün etrafında yuvarlanır

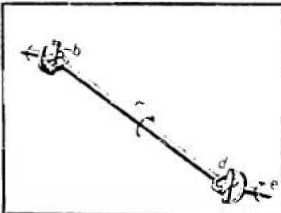
C. mafsalı: Makinelerde, dönme hareketini aralarında bir açı teşkil eden iki şaftın birinden ötekine iletmek için kullanılan bir mafsal.

C. mafsalı: a. Mafsalın kısımları, b. Çember (sağ üst parçası çıkarılmıştır)

C. şaftı: Bir veya iki ucunda C. mafsalı bulunan bir şaft. Bu mafsallar şafta, bağlı olduğu öbür şaft ve şaftlarla farklı açılar teşkil ettiği zaman bile serbestçe hareket etme imkânını verirler.

C. transmisyonu: Motorlu vasıtalarda hareketin bir C. şaftı ile arka dingile ve böylece arka tekerleklere iletilmesini sağlıyan tertibat.

C. şaftı: a. Transmisyonu yapan şaftın ucu, b. C mafsalı, c Transmisyonu ileten C şaftı, d. C mafsalı e. Transmisyonu alan şaftın ucu

CARDARELLI [*kardarelli*] **Antonio** (1832 1927), İtalyan hekimi. Civitanova del Sannio (Campobasso vilâyeti) da doğmuş, Napolide ölmüştür. Hekimliğe Napolide bir klinik açmakla başlamış, sonra Napoli üniversitesinde Mario De Renzi'nin halefi olarak patoloji, Arnaldo Cantani'nin halefi olarak da tıbbi klinik profesörü olmuştur. Büyük atardamar (aorta) anevrizması (b. bk. damar genişlemesi), karaciğer ve dalak hastalıkları ve karın tümörleri üzerinde değerli çalışmaları vardır. Adiyle anılan hastalık ve semptomlar tıp tarihine geçmiştir. C., 1896 da senatör seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Gli aneurismi dell'aorta* (Büyük atardamar anevrizmaları) [1868], *Le malattie nervose e funzionali del cuore* (Kalbin sınırden gelme ve göreve ait hastalıkları) [1882], *Lezioni sulle malattie del fegato e delle vie biliari* (Karaciğer ve safra yolları hastalıkları hakkında dersler) [1890], *Nosografia della pseudo leucemia splenica dei bambini* (Çocuklardaki dalak yalancılösemisinin tarifi) [1890] *La ipermegalia splenica con cirrosi epatica* (Dalak büyümesi ile karaciğer sirozu) [1900] *Lezioni di patologia e di clinica medica* (Patoloji ve tıbbi klinik dersleri) [1907 1913, 1920].

C. aftası: Ağız sümüksü zarının, afta (b. bk., aphte), yanak, dış etleri, dil, bazen de damak yelkeni sümüksü zarının üzerinde görülen ufak ülserler) ya benziyen ülserlenmesi, derinin renklenmesi (pigmentation), karaciğerin ve dalağın şişmesi ve bunların dejenere olması şeklinde beliren, öldürücü hastalık Başka bir adı da kaşeksik afta (aphta cachectica) dır.

C hastalığı: Dilin bağı (frein) nda meydana gelen küçük bir ülser. Bılhassa boğmacaya tutulan çocuklarda görülür.

C. semptomu veya işareti: Anevrizma (b. bk.) ve büyük atardamar kavsının genişlenmesinde ve bu nahiyede tümör hâsıl olduğu hallerde, gırtlak-trakea borusunda hissedilen çaprazlama damar atışı (pulsation transverse) ve bu anda gırtlağın yana kayması. Hindistanda çalışan İngiliz hekimi William Silver Oliver (1836-1894) da, C. den müstakil olarak, 1878 yılında aynı hastalığı tarif ettiği için bu semptoma bazen Oliver-Cardarelli semptomu da denir.

CARDARELLI [*kardarelli*] **Vincenzo** (doğ. 1887), İtalyan şairi. Tarquinia (Viterbo vilâyeti) da doğmuştur. Gelenekçi «La Ronda» (Devriye) dergisini kuranlardan biridir (1919). İtalyanın, içinde bulunduğu mânevi hercümerçten kurtulma çaresini nizam ve şekle riayet etmekte görmüştür. Leopardi'nin sâf üslûbunu nesir örneği olarak almıştır. Başlıca eseri *Poesie* (Şiirler) [1942] başlığını taşır.

CARDEN [*kardın*], **Sir Sackville Hamilton** (1857-1930), İngiliz amirali. İrlanda'lı deniz albayı Andrew Carden'in oğludur. 1882 Mısır harbine katılmıştır. 1894 te Suakim harekâtında ve Doğu Sudanda hizmet etmiştir. 1897 de Sir Harry Rawson'ın maiyetinde Benin seferine katılmış ve 1908 de amiral olmuştur. 1914 te Malta deniz kumandanlığında bulunmuş ve Sir Berkeley Milne ayrıldıktan sonra Akdeniz filosu başkumandanlığına getirilmiştir. Çanakkale seferinin başında, deniz harekâtına ve methaldeki müstahkem mevkilerin tahribedilmesine kumanda etmiş. fakat hastalandığından bu mevkiden ayrılmış, yerine Sir John de Robeck geçmiştir. 1916 da şövalyelik («Sir» unvanı) ile taltif edilmiş ve 1917 de büyükamiralliğe terfi ettirilmiştir.

CARDENAL [*kardenal*] **veya CARDINAL** (doğ. 1210 sıraları. ölm. XIII. yüzyıl sonu) Provençal ozan (trobador, Fr. troubadour). Fransada Puyen-Velay (Haute-Loire departmanı) de doğmuştur. Aragón kıralı I. Jaime'nin sarayında (1210-1230) yaşamış ve hicivci bir şair olarak tanınmıştır. 70 kadar *sirventes* (Prov. edebiyatında dinî ve ahlâki şiir türü) lerinde Provence sosyetesini, din adamla-

rını hicvetmiş ve Fransız baskısına karşı öfkesini bildirmiştir. Bazı *canson* (Prov. edebiyatında lirik şiir türü, İta. canzone) larında da trobador'ların basmakalıp hale gelmiş olan aşk şiirleriyle alay etmiştir. Eserleri, Fransada F. Raynouard'ın *Choix de poésies des troubadours* (Seçme troubadour şiirleri) [cilt IV; hepsi 6 cilt, 1816-1821] adlı eserinde, Almanyada da A. C. F. Mahn'ın *Gedichten der Troubadours* (Troubadourların şiirleri) [4 cilt, 1856-1873] adlı koleksiyonunda toplanmıştır.

CARDENAL Y FERNÁNDEZ [*kardenal i fernandeth*], **Salvador** (1852-1927) İspanyol operatörü. Valencia'-da doğmuş, Barcelonada ölmüştür. Barcelona tıp fakültesinde anatomik preparasyonlar kısmında çalışmış ve aynı fakültenin cerrahi patoloji kürsüsünde profesörlük etmiştir. İspanyada antiseptik operasyonlara önderlik etmiş, umumi ve lokal anestezi konusu ile bilhassa alâkadar olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *De la osteomielitis en sus relaciones con la pioemia y la septicemia* (Piyemi ve septisemi ile ilgili olarak osteomiyelitis kakkında) [1877], *Guía práctico para la cura de las heridas y la aplicación del metodo antiséptico en cirugía* (Yaraların tedavisi ve cerrahlıkta antiseptik metodun tatbiki için pratik kılavuz) [1880], *Manual práctico de cirugía antiséptica* (Antiseptik cerrahlığın pratik el kitabı) [1887].

CARDENAL Y PUJALS [*kardenal i puhals*], **León** (doğ. 1878), İspanyol patologu. İspanyada doğmuştur. Salvador Cardenal y Fernández'in (1852-1927) oğludur. Madrid üniversitesinde patoloji ve klinik cerrahi profesörü idi. Salgı bezlerinin transplantasyonu ile gençleştirme mevzuundaki araştırmaları tanınmıştır. *Dicionario terminológico de ciencias médicas* (Tıp terimleri sözlüğü) [1927 ve sonraki yıllar] ve *Enfermo resecado de estómago y reoperado* (Mide kesimi geçirmiş ve tekrar ameliyat edilmiş hasta) [1935] adlı eserlerin yazarıdır.

CÁRDENAS [*kardenas*]. Kuba cumhuriyetinde, Matanzas vilâyetinde bir idare bölümü merkezi ve liman. Aynı adı taşıyan koyun kenarındadır. İşlek bir şeker ve sisal (bir nevi dayanıklı beyaz iplik) ticareti merkezidir. Nüfusu 37 100 (1943) dür.

CÁRDENAS [*kardenas*], **Lázaro** (doğ. 1895), Meksikalı siyaset adamı ve general. Michoacán vilâyetinin Jiguilpán de Guárez şehrinde doğmuştur. 1928-1932 arasında Michoacán vilâyeti genel valiliği yapmış, 1933 te harbiye vekili olmuştur. «Millî İnkılâpçı» hükümet partisinin adayı olarak 1934 sonunda devlet reisi olmuştur. C., 1935 te general Calles'in nüfuzunu kırmış, birçok iktisadi teşekkülleri devletleştirmiş ve 1938 de İngiliz ve Kuzey Amerika petrol şirketlerine el koymuştur.

CARDI, Lodovico: bk. CIGOLI.

CARDIAZOL [*kardiazol*], pentamethylen tetrazol ($C_6H_{10}N_4$) un ticari adı. Fenalık anlarında kuvveti iade eden (analeptique) önemli ilâçlardan biridir. C. un % 10 oranındaki eriyiği solunum ve kan dolaşımı bozukluklarında hem damla halinde. hem de deri altına veya toplardamara şırınga edilmek suretiyle kullanılmaktadır.

CARDIFF [*kardif*], Büyük Britanyada Gal (Wales) memleketinin en büyük şehri. Taff nehri üzerinde, bu nehrin ağzından 1,5 km kadar içerde bir endüstri bölgesindedir. Glamorganshire kontluğunun ve Gal memleketinin merkezidir. Demiryolu kavşak noktasıdır. Bugün C. in bulunduğu yerde 75 yıllarında Romalıların Taff nehri üzerindeki bir geçidi muhafaza ile görevli bir karakolu vardı. Şehrin en meşhur binası olan kale, 1090 da Robert Fitzhamon tarafından yapılmağa başlanmış ve şehrin çekirdeğini teşkil etmiştir. C. zamanla bir kasaba hâline gelmiş ve birçok hükümdarlar burava imtiyazlar vermişlerdir. Bilinen en eski imtiyaz, Fitzhamon'un kızını alan Gloucester kontu Robert tarafından verilmiştir. 1608 de I. James, evvelki imtiyazları tanıyarak C. in gelişmesini hızlandırmıştır. 1888 de kontluk merkezi olmuş, 1905 te de city (şehir) unvanını almıştır. Kale ve ona ait şatolar, Gloucester kontundan, birkaç aileye geçerek sonunda kırallığın malı olmuştur. VI. Edward. 1551 de bu yapıları, sonradan Baron Herbert of C. ve Pembroke kontu unvanlarını alan Sir William Herbert'a vermiştir. Yapılar bundan da kendi torunlarından, 1776 da Baron C. unvanını kazanan birinci Bute markisine geçmiştir; hâlâ bu zatın torunlarına aittir. Şehrin civarındaki kömür madenleri C. in büyümesini hızlandırmıştır. İkinci Bute markisinin yardımiyle, C. dokları 1839 da açılmış ve bu suretle önemli bir liman meydana gelmiştir. 1900 de ölen marki, kaleyi onartarak içersini çok mükemmel ve nefis bir şekilde tanzim ettirmiştir. 1938 de Bute markisi John Crichton-Stuart, dokların çoğunu ve C. in takr. yarısını 20 milyon sterline satmıştır. İkinci Dünya Harbinde C. birkaç defa hava hücumlarına uğramış, fakat tarihî Llandaff katedralinden başka ancak birkaç yeri hasar görmüştür. Cathay Park, şehrin merkezi hâline gelmiştir; 1883 te kurulan Güney Gal ve Monmouthshire üniversitesi buradadır. Bu müessese, 1893 te kurulan Gal memleketi üniversitesini teşkil eden dört kollejden biridir. Başlıca endüstri müesseseleri büyük çelik fabrikalarıdır. Bakır fabrikaları, maden tasfiyehaneleri, bira fabrikaları, un fabrikaları, büyük hayvan ağılları mezbahalar ve bisküi fabrikaları da vardır. Nüfusu 243 600 (1957)dür. 1301 tarihinden beri İngiltere veliahtları olan Gal prensleri (Prince of Wales) nin prenslikleri, Caernarvon (veya Carnarvon) şehirde ilân edildiği için, Caernarvon, Gal memleketinin merkezi sayılırdı. Fakat 1956 da Britanya hükümeti C. şehrini Gal prensliği (Principality of Wales) nin başkenti olarak tanımıştır.

CARDIFF: Belediye binası

CARDIGAN [*kardigın*] (Gal [Welsh] dilinde: Aberteifi), Britanya adalarında, Gal (Wales) memleketinin güney kısmında Cardiganshire kontluğunda, Teifi nehri

üzerinde, nehir ağzından takr. 5 km içerde, Carmarthen'ın takr. 36,3 km kuzeybatısında ve demiryolu ile Londranın takr. 430 km batısında kontluğa bağlı bir şehir. Cardiganshire'ın merkezidir ve 1090 da inşa edilmiş olan bir şatonun harabeleri vardır. Nüfusu 3 497 (1951) dir.

CARDIGAN [*kạ'digïn*] (7. C. kontu, **James Thomas Brudenell**'in unvanı; 1797 - 1868), İngiliz generali. Hambledon Buckinghamshire) da doğmuş, Deene Park (Northamptonshire) da ölmüştür. 1818 - 1829 yıllarında milletvekili olmuş, 1824 te ordu hizmetine girmiş ve sonra satın alma (b. bk.) yolu ile yarbay olmuştur (1830). 1837 de lord olmuş; süvari kumandanı olarak Kırım harbinin Balaklava muharebesinde meşhur Light Brigade (= hafif süvari tuğayı) de kumanda ederek, ilk olarak Rus topçu hattına varmıştır (25 Ekim 1854). C. ın süvari tuğayına hücum emri yanlış verildiği için 600 kişilik bu tuğay Rus hattının en çok tahkim edilmiş bir noktasına (12 000 Rus askeri, ki bunlarla daha evvel 2 5 0 Türk askeri çarpışmıştı) hücum ederek Rus topçu hattını yarmış, gerisinde bulunan Rus süvarisini dağıtmış, kendisi de hemen hemen yok olmuştur. İngiliz saray şairi Alfred Lord Tennyson meşhur *The Charge of the Light Brigade* (Hafif süvari tuğayının hücumu) [1854] başlıklı şiiriyle bu kahramanlığı övmüştür. 1861 de korgeneral olmuştur.

Lord CARDIGAN

C. ceketi: [C. kontu (1797 - 1868) na atfen], kamgarn İngiliz yününden örülmüş kollu veya kolsuz, fakat sıcak tutan bir ceket.

C. ceketi

CARDIGANSHIRE [*kạrdigïnşïr*], İngilterede, Gal (**Wales**) memleketinin batı kısmında, Cardigan koyunda bir kontluk. Başlıca Carmarthen, Brecknock, Radnor ve Montgomery ile çevrilmiştir. Kuzey ve doğu kısımları dağlık, güney ve batı tarafları oldukça düzlüktür. Toprak, ovalarda çok hümüslüdür ve ancak kireç kullanmak suretiyle, hem hububat, hem de ot yetişmesine elverişli bir durum alır; yüksek yerlerde ise kumlu ve özlüdür. Dağlar, başlıca, killi - kalkerden meydana gelmiştir. Büyük baş hayvanlar, koyun ve yün başlıca mahsullerdir. Arpa, yulaf ve çok az miktarda buğday yetiştirilir. Kurşun madenderi hâlâ işletilmektedir. Bazı yerlerde çinko da çıkarılmaktadır. Halkın çoğu denizci ve balıkçıdır. Kontluğun merkezi Cardigandır. Başlıca kasabalar Aberystwyth, Lampeter, Tregaron ve Aberayron'dur. Yünlü kumaş ve eldiven imal edilir. Yüzölçümü 1793 km², nüfusu 53 300 (1951) dür.

CARDINAL (Lat. Cardinalis) ve **CARDINAL'LER KONGREGASYONLARI** (Lat. Congregationes Cardinalium): bk. KARDİNAL.

CARDINAL VON WIDDERN [*kạrdinal fon vịddïrn*], **Georg** (1841 - 1920), Alman askerî yazarı. Wollstein'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Prusya subayı olarak 1866 ve 1870 - 1871 seferlerine katılmıştır. 1882 - 1887 yılları arasında Neisse'de harb okulu kumandanı olan C., 1890 da emekliye ayrılmıştır. Taktik ve askerî coğrafya ile ilgili birçok tetkikleri yanında, bilhassa 1870 - 1871 Harbi üzerinde çalışmaları önemlidir. Bunlardan: *Der Deutsch-Französische Krieg 1870 - 1871* (1870 - 1871 Alman Fransız Harbi) [2 cilt, 1893 - 1899], *Kritische Tage* (Kritik günler) [3 cilt, 1897 - 1899] adlı eserler anılabilir. Ayrıca, Türk - Rus Balkan seferi hakkında da bir eser yazmıştır: *Die Russischen Kavalleriedivisionen und die Armee - Operationen im Balkanfeldzuge 1877 - 1878* (1877 - 1878 Balkan seferinde Rus süvari tümenleri ve ordu hareketleri) [2 cilt, 1878].

CARDINAL'LER KOLLEJİ: bk. COLLEGIUM SACRUM.

CARDIOCARPUS [*kardio karpus*]. açık tohumlulardan bir bitkinin kalb biçimindeki tohumlarının fosili.

CARDITA [*kardita*] **TABAKALARI**, Alplerde, başlıca fosili *Cardita Günbeli* adını taşıyan ve sert kabuklu deniz hayvanı kalıntısı olan Üst Trias teşekkülâtının Karnik (Carnique; bk. CARNI ALPLERİ) devrine ait kireç, dolomi ve arduvaz tabakaları.

CARDONNE [*kardọn*], **Denis Dominique** (1720-1783), Fransız müsteşriki. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. C. dokuz yaşında iken İstanbula götürülmüş, tercümanlar (Jeunes de langue) arasına kabul edilmiş ve yirmi yıl bu işde çalışmıştır. Fransaya dönünce kıraliyet kollejine Türkçe ve Farsça profesörü tâyin edilmiş, kırallık tercümanı ve kütüphane müfettişi olmuştur. C. un eserleri arasında, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne sous la domination des Arabes* (Arapların hâkimiyeti zamanında Afrika ve İspanyanın tarihi) [1763], *Mélanges de littérature orientale, traduits de différents manuscris turcs, arabes et persans de la Bibliothèque du Roy* (Doğu edebiyatından çeşitli yazılar, kıraliyet kütüphanesindeki çeşitli Türk, Arap ve Fars yazmalarından tercümeler) [1770] ve *Nouveaux mélanges de littérature orientale* (Doğu edebiyatından seçilmiş yeni yazılar) [1796] sayılabilir.

CARDUCCI [*kardụççi*], **Giosuè** (1833 - 1907), İtalyan şairi, siyasi yazarı, tenkidcisi ve profesörü. Valdicastello (Lucca velâyeti Toskana eyaleti) da doğmuş, Bologna'da ölmüştür. Çocukluğunu, babasının bölge doktoru bulunduğu, Toskana'nın sert ve vahşi bir kısmı olan Maremme mıntakasında, geçirmiştir. C. nin babası, İtalyan edibi Manzoni'ye, Latin edebiyatına ve büyük Fransa İhtilâline candan hayran idi; edebiyata karşı duyduğu aşkı oğluna da aşılıyarak C. nin, memleketinin en büyük mânevi önderlerinden biri olmasını ve İtalyan edebiyatının en parlak yenileyicisi haline gelmesini sağlamıştır; C. nin babası, 1849 da ihtılâlcilere karşı beslediği sempati yüzünden, ailesiyle birlikte Floransa'ya sığınmak zorunda kalınca oğlu C. bu şehrin okuluna girerek olağanüstü bir çalışkanlık ve zekâ göstermiş, ve burada başlıca Fransız, Alman, İtalyan ve İngiliz yazarlarının

G. CARDUCCI.

eserlerini okumuştur. C. zarif şiirleriyle ilgi çekmiş; Pisa'daki üniversiteye bağlı öğretmen okuluna burslu olarak girmiş ve kültürünü genişletmek için her türlü kitap okumuş, ayrıca yazılar yazmış ve bir şiir antolojisi hazırlamıştır 1856 da öğrenimini bitirerek San Miniato lisesine öğretmen olmuş, fakat bir yıl sonra liberal temayüllerinden dolayı istifaya zorlanmıştır. 1857 de ilk şiir külliyatını *Rime* (Kafiyeler) başlığı altında çıkarmıştır Sonra, Floransa'ya giderek kendini edebiyata vermiştir. 1858 de babası ölünce ailesine bakmak vazifesi kendisine kalmıştır. Hususi dersler vermiş, dergilere her konuda yazılar yazmış; ayrıca, on yılda kalite ve hacım bakımından başlıbaşına bir hayatı doldurabılecek önemli eserler meydana getirmiştir 1859 da, yeğeni Elvira Minicucci ile evlenmiştir. Aynı yılda patlıyan Avusturya Harbi, kendisi için bir ilham kaynağı olmuş ve bütün İtalyada son derece sevilen ve bazıları bestelenen vatanseverlik şiirleri yazmıştır C., 1861 de de Bologna'da İtalyan edebiyatı tarihi profesörü olmuştur, 1904 e kadar, 44 yıl burada çalışmış ve çok sayıdaki yeni eserleriyle önce İtalyada, sonra bütün Avrupada meşhur olmuştur. Katolikliğe karşı cephe alarak paganlığı övmüş. İtalyan sanatçılarının bağlandığı bütün edebî siyasi ve estetik fikirlere karşı mücadele etmiş, romantizme karşı klâsisizmi, otorite fikrine karşı liberalizmi ve cumhuriyetçiliği müdafaa etmiştir. Bu yıllarda yazdığı şekil bakımından zarif ve fikir bakımından kuvvetli *Inno a Satana* (İblis'e ilâhi) [1865], *Poesie* (Şiirler) [1871], *Nuove poesie di Enotrio Romano* (E. R [gençliğinde kullandığı bir takma ad] nın yeni şiirleri) [1873], şaheseri olan *Odi barbare* (Vahşi şarkılar) [1877] ile *Nuove odi barbare* ve *Terze odi barbare* (Yeni vahşi şarkılar ve üçüncü seri vahşi şarkılar) [1888 1889] adlı şiirler şöhretini son derece yükseltmiştir. Son yıllarında C., cumhuriyetçilikten vazgeçip kıralcı olmuştur 1890 da Senato'ya üye seçilmiştir Son şiir külliyatı *Ritmi e Rime* (Ölçüler ve kafiyeler) [1899] dir Profesörlükten istifa ettikten iki yıl sonra. 1906 da Nobel edebiyat mükâfatını kazanmıştır Yazıları İtalyan edebiyatında az görülen bir seviye erişmiştir Yukarda sayılanlardan başka en önemli eserleri şunlardır: *Studi letterari* (Edebî incelemeler) [1874], *Bozzetti critici e discorsi letterari* (Tenkidî taslaklar ve edebî yazılar) [1876], *Storia del Giorno di Parini* (Parini'nin «Il Giorno», yani - bir gün - başlıklı şiirinin tarihçesi) [1892].

CARDUCHO [*karduço*], **CARDUCCI** [*karduççi*], **Bartolommeo** (1560 1608), İtalyan ressamı. heykelcisi ve mimarı. Floransada doğmuş. Madridde ölmüştür. Hocası, Romalı ressam Federigo Zuccaro ile birlikte İspanya sarayına girmiş ve burada kıral II ve III. Felipe'nin himayesine mazhar olarak, saray için yaptırılan resimlerde hocasiyle birlikte çalışmıştır. C birçok fresko'ar ve mihrap resimleri yapmıştır. Başlıca eserleri arasında «St. Franciscus'un yara izleri», «Kıralların duası» (Segovia du Alcázar) vardır.

CARDUCHO [İsp. *karduço*] **CARDUCCI** [İta. *karduççi*], **Vicente** (1578 - 1638), İtalyan - İspanyol ressamı ve gravürcüsü. Floransa'da doğmuş. Madrid'de ölmüştür. Büyük kardeşi C. Bartolommeo ile sekiz yaşında Floransadan ayrılarak İspanya sarayına girmiş (1583), orada yetişerek sanat terbiyesini kardeşinden almıştır. Kardeşinin ölümünden sonra yerine geçince (1609), yarıda kalmış olan Prado sarayı galerisinin resimlerini saray ressamı olarak bitirmekle ödevlendirilmiştir. Eserlerini pek kolaylıkla yapan C. nin, Madrid kiliselerinde birçok eserleri vardır. Hususiyle del Rosario manastırındaki «St. Antonius» ile Franciscusçu'lar manastırının yemekhanesindeki «Vaftizci İoannes'in va'zı» adlı eserleri kayda değer C nin gravür eserleri arasında «Habil'in ölümü» ile «İsanın ıstırapları» (Passion) anılmaya değer. Ölümü dolayısiyle bitiremediği «St. Hieronymus» tablosu son eseridir C. *Diálogos de la Pintura* (Resim hakkında konuşmalar) [1633] adlı bir eser de yazmıştır.

CARDUUS (Bot.): bk. SAKADİKENİ, KANGALDİKENİ, DEVEDİKENİ.

CARDWELL [*kardu'il*] **Edward Lord, C. Ellenbeck** (1813 1866) İngiliz devlet adamı. Liverpool'da doğmuş. To quav (Devonshire) de ölmüştür. C., önce avukatlık yapmış, 1842 de ise Avam Kamarası üyesi olmuştur. 1852 - 1855 arasında Liberal kabinelerde ticaret nazırlığı yapmıştır. 1859 - 1861 yılları arasında İrlanda basmüsteşarı olan C., 1861 - 1864 arasında da Lancaster dukalığı kançıları olmuştur. 1864 ten 1866 ya kadar sömürgeler müsteşarlığı, Gladstone kabinesinde 1868 - 1874 yılları arasında harbiye nazırlığı yapmıştır. C., İngiliz denizcilik kanunlarını ıslah etmiş. Kanada federasyonunun esaslarını kurmuş, İngiliz ordusunu teşkilâtlandırmış askerlik hizmetini kısaltmış ve subaylığı satın alınan bir meslek olmaktan kurtarmıştır.

CARE [*kær*], «Cooperative for American Remittances to Europe» (= Amerikadan Avrupaya havale gönderme birliği) un kısaltması. 1946 da Amerika Birleşik Devletlerinde yardım paketleri yollamak için kurulmuş olan ve kazançsız çalışan bir teşkilât. C vasıtasıyle, 10 dolar ödenmek suretiyle. hususi şahıslar, dernekler. sendikalar v. b. tarafından, sıkıntı içinde bulunan memleketlerdeki bilinen ve bilinmiyen muhtaç kimselere on nevi muhtelif gıda maddesi, giyecek v. b. gönderilebilir. Bu yardım paketleri başlangıçta yalnız Avrupaya gönderilmekte idi; sonraları başka memleketlere ve Japonyaya da yollanmıştır. C., sefaletin önlenmesinde önemli rol oynamıştır.

CAREI [*karey*] veya **CAREII MARE** (Macar. Nagykároly; Alm. Grosskarol) Kuzeybatı Rumanyada, Transilvanya havalisinde Oredea'nın 85.8 km kuzeydoğusunda, Macaristan hududunda bir kasaba. Ziraat merkezidir. Nüfusu 15 425 (1948) tir.

CARÊME (Din): bk QUADRAQESIMA.

CARÊME [*karem*], **Marie Antoine** (1784 - 1833), Fransız aşçısı Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Napoléon'un aşçısı La Guipière'in talebesi olan C., sırayla prens Talleyrand'ın, Rusya çarları ve Avusturya imparatorlarının ve daha birçok kimselerin aşçıbaşısı olmuştur C., aşçılık sanatında bir benzeri bulunmıyan hakiki bir artist, bir bilgindi. İsim yapan başlıca eserleri şunlardır: *Le pâtissier pittoresque* (Pitoresk pastacı) [1815], *Le Maître d'hôtel Français ou Parallèle de la cuisine ancienne et moderne* (Fransız metrdoteli veya eski ve yeni aşçılığın mukayesesi) [1822], *Le pâtissier royal parisien* (Parisli kırallık pastacısı) [1825], *Le cuisinier parisien ou l'Art de la cuisine au XIX e siècle* (Parisli aşçı veya XIX. yüzyılda aşçılık sanatı) [1833].

CARENTAN [*karã ã*], Fransanın Manş kıyısında bir liman ve pazar yeri. Nüfusu 3 6 0 (1956) dür. C. dan İngiltereye sebze ve kümes hayvanları ihraç olunur. İkinci Dünya Harbi sırasında harabolan birçok bina arasında gotik üslûbundaki katedrali de vardır.

CAREW [*kīrū*], **Thomas** (1595 - 1639?), İngiliz şairi. West Wickham (Kent) da doğmuştur. Londrada öldüğü tahmin edilir. Yüksek Mahkeme (Chancery) reisi Sir Matthew Carew'nun oğludur. Oxford üniversitesinden baccalaureus olmuş ve 1612 de Middle Temple'a girmiştir. Venedik ve Lâhey'de İngiliz sefiri olan Sir Dudley Carleton'un sekreterliğini yapmış ve 1619 da diğer bir sefir, Sir Herbert of Cherbury ile birlikte Fransaya gitmiştir. 1628 de Meclis-i Has üyesi olmuş, daha sonra I. Charles'a çeşnicilik etmiştir. 1639 da İskoçlara karşı savaşmış, fakat o yıldan sonra ortadan kaybolmuştur. Şiirleri aşağıdaki eserlerden meydana gelmiş, çeşitli bir kolleksiyondur: John Donne için bir mersiye, Donne'ın üslûbunda sıcak, kuvvetli şiirler, (şiirlerinin en uzunu olan *A Rapture* (Bir vecit) bunların arasında tipik bir misal teşkil eder), Ben Jonson ve diğer arkadaşlarına yazılmış mektuplar, C. ya Cavalier lirik şairleri arasında yüksek bir mevki temin etmiş olan *Ask me no more* (Beni artık sormayın) gibi şarkılar, *He that loves a rosy cheek* (Gül yanağı seven kimse), v. b. C. nun *Coelum Britannicum* (Britanya seması) adlı masques (şarkılı piyes) i 1634 te Londradaki Whitehall'da temsil edilmiştir.

CAREX (Bot.): bk. SAPARNA.

CAREY [*kęri*], **Henry** (1687 - 1743), İngiliz şair ve bestecisi. Londrada doğmuş, aynı şehirde intihar etmiştir. C., lidler, operalar bestelemiş, komedi ve burleskler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Amelia* (ad) [1732, opera], *Teraminta* (ad) [1732, opera], en tanınmış eseri *Chrononhotonthologos* (Mevhum Queerummania [=«acayip beşeriyet»] memleketinin mevhum kıralının adı [=«mübalâğalı konuşan geveze» 1734; XVIII yüzyıl İngiliz tiyatrosunu yeren burlesk bir piyes], *The Dragon of Wantley* (W. ejderhası) [1743; burlesk bir opera], *Poems* (Şiirler) [1727], bestesi gibi güftesi de kendisinin olan *Sally in our Alley* (Daracık sokağımızda oturan S adlı kız) [1737] çok popüler bir şarkıdır. Bir rivayete göre C., İngiltere millî marşı olan *God Save the King* (Allah kıralı korusun) i de yazıp bestelemiştir.

CAREY [*kęri*], **Henry Charles** (1793 - 1879), Amerikan iktisatçısı. Philadelphia'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Ricardo ve Malthus'un aksine, klâsik millî iktisatta olduğu gibi, C. de endividüalist esaslardan hareket ederek, iktisadi kuvvetleri serbest bir şekilde çalıştırmak suretiyle sosyal ahenk sistemine ulaşmak nazariyesini müdafaa etmiştir. İktisadi politikası bakımından ilk önce tüccar olan C., sonraları koruyucu gümrük sisteminin en hararetli taraftarı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Principles of Political Economy* (Siyasi iktisadın prensipleri) [3 cilt, 1837 - 1840], *Principles of Social Science* (Sosyal ilmin prensipleri) [3 cilt, 1859], *The Unity of Law* (Kanun birliği) [1872].

CAREY [*kęri*], **William** (1761 - 1834), İngiliz müsteşriki, dilcisi ve din adamı. Paulerspury (Northamptonshire) de doğmuş, Serampore (Hindistan) da ölmüştür. Bir kundura eskicisi ve Protestanlığın Baptist kolu mensubu iken, 1787 de rahip (pastor) olmuş, teşkilâtlandırdığı Baptist misyonerleri grupu ile 1793 te Hindistana gitmiştir. Bengal bölümündeki Serampore şehrinde yerleşerek burada bir kilise, bir okul, bir de basımevi kurmuş, Hindistan umumi valisi Marquess of Wellesley'nin Kalkütta'da kurduğu Fort William College'de Sanskritçe ve Doğu dilleri profesörü olmuştur (1801 - 1830). Hind-Arya, Drāviḍa, ve Çin-Tibet ailelerine mensup birçok yerli dili öğrenmiş bulunan C., İngilizce olarak, Marāṭhī (Mahratta dili, 1805), Sanskrit (1806), Pañjābī (Pencap dili. 1812), Telinga(Telegu dili, 1814) ve Burma (Birman dili, 1814) dillerinin birer gramerini yazmış, ayrıca Marāṭhī (1810), Bengalī (1818) ve Bhotanta (Bhutan dili, 1826) dillerinin de birer sözlüğünü meydana getirmiştir. «Kitab-ı Mukaddes» i 4 Hindu diline çevirmiş ve aynı kitabın tamamen veya kısmen 40 kadar Hindu dil ve lehçesine çevrilmesine yardım etmiştir. Bu kitabı ilk olarak Sanskritçeye çeviren odur (1808 - 1822). Büyük Sanskrit epopelerinden *Rāmāyaṇa*nın bir neşrini de çıkarmıştır (1806 1810). C., Hindistanın, eğitim, ziraat ve sanayi alanlarında modernleşmesine yardım etmiş, bu memlekete ilk buhar makinesi onun gününde girmiş, ilk Hint gazetesi de onun eliyle yayımlanmıştır.

CARGADOS [*kargados*] **ADALARI**, Afrikanın doğusunda, Hint okyanusunda Mauritius adalarının kuzeydoğusundaki takımadalar. Nazareth (Nasra) adaları da denir. Britanyaya ait olup idare bakımından Mauritius'a bağlıdır.

CARGALAN, Sovyetler Birliğinin Kırgızistan Cumhuriyetinde bir ırmak Kaynağı Terskey Aladağ silsilesinin kuzey yamaçlarındadır; Isıkköl gölündeki Cargalan körfezine dökülür. Uzunluğu 80 km olup aşağı kısmında nüfus sıktır. C. dan, sulama için faydalanılmaktadır.

CARGILE [*kargayl*] **ZARI** (Tıp.), bazı hallerde karın zarı kısmen veya tamamen (péritoine) çıkarıldığı zaman barsakların karın iç kaslarına yapışmasını önlemek maksadiyle, barsakların üstüne örtülen ve bu işe elverişli hale getirilmiş öküz karınzarı. Mucidi olan Amerikalı cerrah Charles H. Cargile (1853 - 1930) ın adiyle anılır.

CARGILL [*kargil*], **Donald** (takr. 1619 1681), İskoç vaizi İskoçyada Perthshire'de doğmuş, Edinburg'da ölmüştür. II. Charles'ın hükümdarlığını tel'in ettiği için rahiplikten atılmış (1622), Bothwell Bridge muharebesine katılmış ve yaralanmıştır (1679). Kıralı tel'in ettiği için (1680) sadakatsizlikle suçlandırılmış ve idam edilmiştir.

CARGILLIT'LER: bk. CARGIL, Donald.

CARGO-BOAT: bk ŞİLEP.

CARHART [*karhart*], **Henry Smith** (1844 1920), Amerikan fizikçisi. Coeymans (New York) ta doğmuştur. Standard piller ve primer bataryalar üzerindeki araştırmaları sonunda Carhart-Clark pilini keşfetmiştir. 1869 da Connecticut'taki Wesleyan üniversitesini bitirmiş, 1872 - 1886 tarihleri arasında Northwestern üniversitesinde fizik ve kimya profesörü ve 1886 - 1909 tarihleri arasında Michigan üniversitesinde fizik profesörü olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *University Physics* (Üniversite fizik kitabı) [1894 - 1896], *College Physics* (Kollej fizik kitabı) [1910] ve H. N. Chute ile birlikte yazdığı *Physics with Applications* (Tatbikatları ile fizik) [1917].

CARİ, divani yazının çeşitlerinden biri. Umumiyetle eğik ve sıkışık (istifli) şekilde yazılan C., Osmanlı hariciyesinde ferman müsveddelerinde ve tahrir defterlerinde kullanılırdı. Bk. DIVANİ ve ARAP YAZISI.

CARİ HESAP (Fr. Compte courant), hakiki veya hükmi şahıslar arasında açılmış, devamlı ve geçen muameleyi gösteren hesap.

Muhasebe dilinde hesap, *borç* ve *alacak* adları altında iki kısımdan mürekkep bir cetveldir. Bu cetvel ile hakiki veya hükmi şahsın, belirli bir müddet içinde, aldığı ve verdiği kıymetlerin, biribirleriyle muvazenesi neticesinde, yine hakiki veya hükmi şahıslar karşısındaki durumu, tesbit edilir.

C. H. ise iki kimse arasında açılmış bir hesaptır ki, bu hesabın cari (Fr. courant) vasıfta olması için devamlılık ve iş ve muamele akışını göstermesi gerekir. Bu itibarla para yatırımlarında veya çekimlerinde çok hareket gösteren hesaba canlı hesap (compte vivant) veya hareketli hesap (compte mouvementé) denir. Bunun aksine olarak hareketsiz, işlemez bir hale gelmiş olan hesaba da ölü hesap (compte mort) denir.

C. H. ta her muamele için, iki taraftan her biri, öbürünü aynı zamanda borçlandırır veya alacaklandırır. Neticede bu iki kimsenin C. H. ları birbirinin temamen aksi olur, yani hesap bakıyesi birinin nezdinde borçlu ise, diğerinin nezdinde aynı para ile alacaklı olur.

Hukuk dilinde C H., iki kimsenin biribirlerine verecekleri paralarla, mülkiyeti devredilebilen her çeşit mallardan doğacak alacaklarını teker teker istemekten karşılıklı olarak vazgeçmek ve bunları kalem kalem *borç* ve *alacak* şeklinde kaydetmek suretiyle hesap kesimi neticesinde hâsıl olacak bakıyeyi biribirinden istemek salâhiyetlerine dair yapacakları mukaveleye denir.

Muhasebe dilinde C. H., iki kimse arasında açılmış bir hesaptır ki, bu hesap muayyen zamanda meselâ her üç ay, her altı ay veyahut sene sonunda kesilir ve mukaveleye göre «faizli» veya «faizsiz» olabilir. C. H. faizlerinin hesabında her banka, Müstakim Usul, Gayri Müstakim Usul veya Hamburg usullerinden birini icabına ve yerine göre tatbik eder ve faizi hesabeder.

İstenildiği anda veya muayyen bir vâde sonunda geri alınabilmek üzere, bankalara yatırılan paralara «Tevdiat» denir. Bankalar kanununun 25. maddesinde tevdiat: 1. Ticari tevdiat: Devlet ve Devlet müesseseleriyle hususi idare ve Belediyelerin ve bunlara ait müesseselerin, menafii umumiyeye hâdım cemiyetlerin ve alelıtlak banka ve şirketlerle ticarethanelere ait olmak üzere tacirlerin tevdiatı; 2. Tasarruf tevdiatı diye ikiye ayrılmıştır.

Ticari tevdiat daire, müessese, tacir ve ticarethanelerin tediyelerinin karşılığını teşkil etmesi itibariyle bankalar bu nevi tevdiat sahiplerinin istirdat talepleriyle daima karşı karşıyadır. Halbuki tasarruf tevdiatı, aile reislerinin, memurların, köylülerin, öğrencilerin maaşlarından, gündeliklerinden ayırarak münhasıran tasarruf fikri ile ve daha ziyade olağanüstü ihtiyaçları karşılamak üzere biriktirdikleri paralar olması bakımından ticari tevdiata göre geri alınma ihtimali çok daha azdır. Bu sebeple bankalar, banka ve kredi işlerinde tasarruf tevdiatını ticari tevdiattan daha geniş ölçüde kullanmak imkânını bulurlar.

Mudileri itibariyle tasarruf ve ticari tevdiat olarak iki ana grup altında incelenen tevdiat, tediye şartlarına göre de üç kısma ayrılır:

1. Vâdesiz Tevdiat (Dépots à vue): İstenildiği anda geri alınmak üzere bankalara yatırılan paralara denir.

2. Vâdeli Tevdiat (Dépots à échéance fixe): Kısa veya uzun olabilen belirli bir vâde sonunda geri alınmak üzere bankalara yatırılan paralara denir.

3. İhbarlı Tevdiat (Dépots à préavis): Hesap sahibinin bankalara yatırdığı paralardan geri alabilmesi için, muayyen bir müddet evvel ihbar mecburiyeti olan hesaba denir. Vâdeli hesaptan başkadır. Vâdeli hesapta hesap sahibi, vâdesi geldiği zaman parasını derhal çekmek hakkına maliktir. İhbara tabi hesapta ise hesap sahibi: «Mukavelem mucibince tekmil paramı veya paramdan şu miktarını fılan gün çekeceğim» diye bir mektupla bankayı haberdar eder, ancak o gün parasını çekebilir.

Her nevi tevdiatta C. H. sahibinin hüviyetinin tesbiti, tasarruf ehliyeti, yani reşit ve mümeyyiz olması, mahcur olmaması v. b. gibi müşterek icaplar bankalar tarafından aranır.

Tasarruf C. H. ları, diğer tevdiata nispetle bankalarca daha yüksek faiz vermek suretiyle ve daha müsait şartlarla kabul edilen para yatırımlarıdır. Bankalar bu tasarruf hesaplarını celp için muhtelif şekillerde kur'alar ihdas ederek, para ikramiyeleri, villâ apartman daireleri, altın v. b. gibi birçok cazip hediyeler vadederek memlekette hem tasarruf fikrini teşvik, hem de mümkün mertebe temevvüc en uzak sermaye temin için çok büyük bir rekabet halindedirler.

Aile hayatında tasarruf fikrinin yerleşmesi ve çocuklar için ileride bir sermaye teşkili maksadiyle Kumbaralı C. H. lar ihdas edilmiştir. Vâdesiz tevdiatın bir nevi olan kumbaralı tasarruf hesabının açılması ve kapanması ile faizlerin hesapları ve nispetleri vâdesiz tevdiat hakkındaki esaslara tâbidir. Hesap sahibine cüzdanla beraber anahtarsız bir kumbara verilir. Kumbaranın anahtarı banka veznesinde bulunur. Kumbaranın dolması halinde muhteviyatı hesap sahibinin huzurunda veznedar tarafından açılıp boşaltılarak sayılır ve hesaba geçirilir. Hesap kapandığı zaman kumbara geri alınır. Kumbara geri getirilmez veya kullanılmıyacak derecede eskimiş ise bedeli C. H. tan tevkif edilir.

Bazen vâdeli C. H. da faizlerin muayyen taksitler halinde ödenmesini mümkün kılmak üzere Kuponlu tevdiat ihdas edilmiştir. Bu hesapta bir tevdiat bonosu bulunur, buna vâde müddeti içinde, belli zamanlarda ödenecek faizleri temsil eden kuponlar eklenmiş bulunmaktadır. Hesap sahibi zamanı gelen her kuponu bankaya ibraz ederek bedelini alır.

C. H. ın bir örneği, hesap sahibinde de bulunur. Tevdiat sahiplerinin hesapları banka cüzdanlarına geçirilerek kendilerine verilir.

CARIATIDE: bk. KARYATİS.

CARIBBEAN COMMISION [*kæribiın kımişın*]. Büyük Britanya Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Holândanın, Karib veya Karaibler denizindeki mü hakatında cari olan sosyal, ekonomik şartları incelemek ve mümkün olursa geliştirmek için kurulmuş teşekkül. Kıraliyet tahkikat komisyonunun raporundaki tavsiyelerine uyularak 1938 de kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, 5 Mart 1948 de C. C. a resmen üye olmuş ve bunun ardından öteki milletler de kuruma katılmışlardır. Aynı teşkilâta bağlı olan ve komisyona üye bulunan memleket müstemlekelerinin her birinden temsilcilerin de katıldığı Britanya Antilleri Konferansı (West Indian Conference) ile birlikte C. C., müstemlekelerin bir araya gelerek muhtelif problem ve ihtiyaçlarını münakaşa ettikleri ilk teşkilâttır.

CARIBBEAN FEDERATION, BRITISH [*britiş kæribiın federeyşın*], Orta Amerikada Karıb veya Karaib

denizi (Caribbean Sea) ndeki Britanya Antil adaları (British West Indies) ndan 10 idare birliğinin meydana getirdiği federasyon. 1951 yılına kadarki tarihçesi için bk. BRİTANYA KARAİB BİRLİĞİ. Federasyona giren adalar şunlardır: 1. Jamaica (ve mülhakatı: Türk ve Caicos adaları, Cayman adaları); 2. Trinidad ve Tobago; 3. Barbados, Yel-üstü (Windward) adalarından; 4. Dominica; 5. Grenada (Grenadine'ler dâhil); 6. St. Lucia; 7. St. Vincent, Yel-altı (Leeward) adalarından; 8. Antigua (Barbuda, Redonda ile birlikte); 9. St. Kitts ve Nevis (Anguilla ile birlikte); 10. Montserrat, Yel-altı grupundan Britanya Virgin adaları (British Virgin Islands; Sombrero dahil), ayrıca da Bahama adaları federasyona girmek istememişlerdir; Bermuda adaları ile Amerika karasındaki Britanya Hondurası (British Honduras) ve Britanya Guyanası (British Guiana) da federasyonun dışında kalmışlardır. Bu 10 idare birliğinden 16 delege 7-23 Şubat 1956 da Londrada Sömürgeler Vekâletinde toplanarak, 1953 Londra toplantısında çizilmiş olan federasyon plânını, ayrıca 1955 Trinidad konferansından gelen raporları müzakere ederek 23 Şubat 1956 da bir anlaşmaya varmışlardır. 1956 yaz aylarında Britanya Parlâmentosu, Federasyonu hususi bir kanunla kabul etmiş, kıraliçe de 2 Ağustosta kanunnameyi imzalamıştır. Federasyon 1958 yılında Britanya Milletler Topluluğu (British Commonwealth of Nations) içinde kendi kendini idare eden (selfgoverned) bir birlik olacaktır. Bu Zenci federasyonu, Nigeria ile birlikte, 1956 da daha elverişli şartlar altında muhtariyetlerini kazanmış olan Ghana (eski Altın Kıyısı [Gold Coast]) ve Malaya federasyonu birliklerinin ve 1953 te dominyon durumuna yaklaşmış olan Rhodesia ve Nyasaland Federasyonunun statüsüne yükselmek istemektedir. Kabul edilen anayasaya göre, Federasyon bir umumi vali (Governor General) tarafından idare edilecek, vali tarafından tâyin edilen 18 kişilik bir Senatosu ve halk tarafından seçilen 45 kişilik bir Parlâmentosu olacaktır. Federasyonun yüzölçümü 12 872 km², nüfusu da 3 000 000 dur. Adalar, Karib denizinin bütün genişliğince serpili bulunmaktadır. Yeni kurulan devlet West Indies (Batı Hint adaları) adiyle tanınacaktır. Şubat 1956 toplantısında federasyonun başkenti hakkında bir anlaşmaya varılamadığı için, bu konuyu incelemek üzere bir komisyon seçilmiş, 1957 Şubatında Jamaica'da toplanan Federasyon delegeleri başkentin, en güneyde bulunan Trinidad adasında kurulmasına karar vermişler, komisyon da 1957 Mayısında, Trinidad adasının şimdiki başkenti Port of Spain'den 13 km uzakta bulunan ve 1940 yılında Amerika Birleşik Devletlerine deniz üssü olarak verilen yeri seçmiştir. Başkent, adanın kuzeybatı ucunda 1955 ten beri faaliyetini tatil etmiş olan bu üste kurulacaktır. 1957 Mayısında Federasyonun ilk umumi valisi kıraliçe tarafından tâyin edilmiştir. Bk. WEST INDIES.

CARIBERT [*karibęr*] (ölm. 567), Frank kıralı. Pariste ölmüştür. Çocukları yoktu. I. Clotaire'in büyük oğlu olup babasının 561 de ölümünden sonra, Paris kırallığından başka, Quercy ile Provence'ta bazı nüfuz bölgeleri elde etmiştir. C., yumuşak huyu ve edebî kültürü ile tanınmıştır.

CARIBERT [*karibęr*] (606-631), Aquitania kıralı. II. Clotaire'in oğlu ve Dagobert'in kardeşidir. Babaları 628 de ölünce onun yerine geçen Dagobert Aquitania'yı C. e bırakmak zorunda kalmıştır. Toulouse'da yerleşerek Gaskonyalılara karşı savaşmıştır.

CARIBERT veya CHAROBERT, Charles Robert d'Anjou: bk. KÁROLY RÓBERT.

CARIBOO [*kąribu*] **DAĞLARI,** Kanadada, Britanya Kolombiyası (British Columbia) nın orta kısmının doğusundaki dağlık arazi. Burada pek çok yalçın sıradağlar ve buzullu göller vardır. En yüksek tepe Mount Spranger'dir (2976 m). C. D. nın uzunluğu takr. 320 km ve en geniş yeri ise 144 km dir.

CARIBOU ESKIMO [*kąribū ęskimou*], Kuzey Kanadanın Barren Grounds (b. bk.) denilen bölgesinde, başlıca, caribou (Kuzey Amerika ren geyiği) eti ile geçinen bir Eskimo oymağı. Bk. ESKİMO, ve KARİBU.

CARIBOU-EATER [*kąribū ītır*] (İng. = caribou [Kuzey Amerika ren geyiği] yiyen), Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümünden Na-Dene büyük dil ailesinin Athabaska kolundan bir dil. Kolun, Kuzey veya Tinneh yahut da Dene denilen grupunun Chipewyan veya Montagnais altgrupuna giren bu dil, Athabaska gölünün doğusunda, Büyük Esir gölü (Great Slave Lake) ile Hudson körfezi arasında konuşulur. Bk. CHIPEWYAN, TINNEH, ATHABASKA DİLLERİ, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CARICA (Bot.): bk. YABANİ İNCİR, KAVUN AĞACI

CARICA veya CARGA [*kąrika, kąrga*], eski bir ağırlık ölçüsü. C., İtalyanın bazı bölgelerinde hacım ölçüsü olarak da kullanılmıştır. Venedikte kullanılmış olan C., 120,5 kg dı.

CARICACEAE (Bot.): bk. KAVUN AĞACIGİLLER.

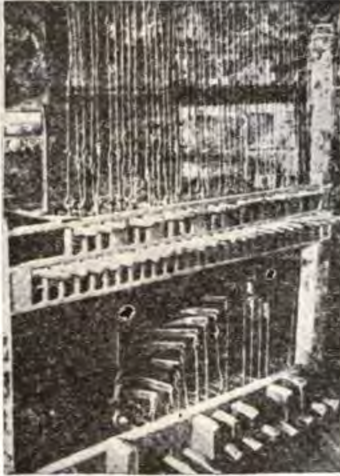
CARIGNANO [*kariñąno*], Savoia (İtalya) hanedanının prens Tommaso Francesco'dan gelen küçük kolu. Carlo Emanuele il Grande (= Büyük) Duka I. Manuel, beşinci oğlu Prens Tommaso Francesco'ya C. şehrinin mülkiyetini verdiği için kol, bu adı almıştır. Tommaso, Rucconigi ve Villafranca kontlukları ile Busco markiliğini C. ya ilâve etmiştir. Carignano'nun yedinci prensi Carlo Alberto ile Savoia hanedanının bu kolu 1831 de tahta çıkmıştır. Bu aileden birbirleriyle doğrudan doğruya akrabalıkları olmıyan iki kol çıkmıştır: Birincisi Holândada oynadığı askerî rolün mükâfatı olarak XIV. Louis tarafından kendisine Soissons kontluğu verilen, prens Tommaso'nun üçüncü oğlu Eugenio Maurizio di Savoia-C. ahfadından gelen Soissons kontları; bu kol meşhur prens Eugène'in ölümü ile (1736) sona ermiştir. İkincisi, Prens Luigi Vittorio di C. nun ikinci oğlu Eugenio di Savoia'dan gelen Villafranca kontları. Kıral Carlo Alberto, 1834 te, Villafranca'nın üçüncü kontu Eugenio Emanuele'yi Savoia C. prensi ilân etmiş, asıl sülâle ortadan kalkınca da taht üzerindeki haklar Carlo Alberto'ya geçmiştir.

CARIJÓ [*kariyǫ*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Tupi-Guaraní ailesinin Güney kolundan iki dilin adı.

1. Paraguay C su: Ailenin Guaraní bölümünden olup, eskiden Paraguay'da Paraguay ve Paraná nehirleri arasında konuşulurdu.

2. Brezilya C. su: Ailenin Tupi bölümündendir. Eskiden Brezilyanın güneydoğu kısmında Santa Catarina adası ile Rio Cacanea arasında konuşulmuştur. Canoeiros (b. bk.) dili bunun devamı olsa gerek. Bk. TUPI-GUARANÍ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CARILLON [*kariyon*]: 1. (Müzik terimi; Aşağı Lat. *quatrinio*dan; C. lar başlangıçta kare şeklinde oldukları için kare veya dört misli mânasına gelen *quadrum* kelimesinden), hassas şekilde ayarlanmış, bazan beş veya altı oktavı bulan çeşitli büyüklükte seri halinde çanlar. Kilise çanları ile C. arasındaki fark, kilise çanlarının diatonik gam usulüne göre sıralanmış olması ve tam sesleri vermesi, C. un ise kromatik gam usulüne göre sıralanmış olması ve yarım sesleri vermesidir. En büyük ve en modern C. larda takr. 80 çan vardır. Bunların en kalın ses çıkaranı birkaç ton ağırlığındadır; ötekiler gittikçe küçülerek en tiz ses çıkaranı 10 kiloya kadar düşer. Tamamen mihanikî olan ilk C. lar ilk olarak XV. yüzyılda belediye saat kulelerine, XVI. yüzyıl başlarında ise el klâvyeleri yerleştirilerek kilise çankulelerine konmuştur. C. lar sabit şekilde asılmıştır; ancak en büyük ve en modern olanlarının bazıları sallanırlar. C. lar saat başında veya belli zamanlarda otomatik bir tertibatla çalabilir.

CARILLON (klâvye)

C. un otomatik tertibatı muazzam bir müzik kutusu, C. à cylindre (silindirli C.) veya C. à tambour (davullu C.) olarak tasavvur edilebilir. Saat başlarını veya diğer belli zamanları çalmadan önce silindir veya davul büyük saat kulesindeki bir tertibat sayesinde harekete geçer ve düzenlendiği şekilde birkaç nota veya kısa bir melodi çalar. Başlangıçta ağaçtan, şimdi ise madenden yapılmış olan davulun kenarlarında açılmış birtakım sıra delikler vardır; çalıcı, buralara nota adını alan akort çivilerini gereken şekilde yerleştirir. Silindir dönerken bu çiviler bir çekice bağlı bir teli çeker ve bu suretle çekiç, çanın dış sathına düşer. C. un otomatik çalması dahi, çok yüksekten gelen seslerin hava cereyanlariyle değişmesi yüzünden, ayrı güzellıktedir.

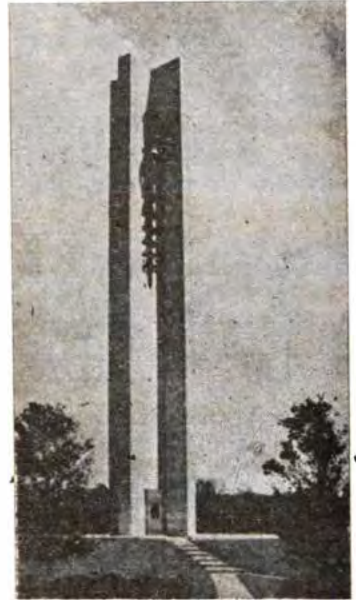

CARILLON (çanlar)

Büyük bir piyano veya orga benziyen ve klâvyeli C. adını alan C. lar da vardır. Bunları çalanlara *carillonneur* denir. Klâvyeli C. larda her çeşit müzik eserleri çalınabilir ve kuvvetli bir tesir yaratır. Bu aletlerde klâvyenin her tuşu, kendisine tekabül eden çanın diline bir kol ve tel vasıtasiyle bağlıdır. En büyük carillonneur'lerden biri olan Malines (Flâman. Mechelen) li Joseph Dendyn'in tekâmül ettirdiği ve Belçika sistemi olarak bilinen sistemde her dil iç ses yayına bir yay veya bir telle tutturulmuştur. Büyük çanlarından kuvvetli bir ses çıkarmak için kuvvetli bir vuruş icabettiğinden, en kalın çanlar bir ayak klâvyesine bağlıdır. Bu şekilde carillonneur alete daha iyi kumanda edebileceği gibi el ve ayaklarını da serbestçe kullanmak imkânını bulur.

Yukarıda bahsedilen C. lardan başka, sıra borulardan ibaret C. lar da vardır. Bu borular bir şasiye asılı olup elle, veya bir çekiçle, yahut bir saat kulesi saatinin çanına bağlı oldukları takdirde otomatik olarak çalarlar. En meşhur C. lar Belçika, Holânda, Portekiz, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dadır.

C. lar tahminen XV. yüzyılda geliştirilmiş olup çok zaman dinî maksatlarla kullanılmakla beraber başlıca gayeleri halkın günlük ihtiyaç ve eğlence vasıtası olmuştur.

Modern C. (meydana dikilmiş çanlar)

2. (Elektrik.): Bir elektrik makinesinin iletkenine asılı üç zilden ibaret alet. E madenî çubuğuna iletken olmıyan ipek iplikle asılı bulunan D zili bir zincir vasıtasiyle toprağa temas eder. A ve B zilleri ise, çubuğa madenî zincirlerle asılıdır. Zillerin arasında ipek ipliklerle asılı madenî yuvarlaklar vardır. Makinenin, C. yuvarlağı ile A ve B zillerine yayılan akım, küçük yuvarlakları çeker ve dokunma olur olmaz geri iter. Bu arada D zili de tesirle elektriklenmiştir. Makinenin geri ittiği yuvarlaklar, çekildikleri D ziline dokunurlar. Bu yeni dokunmadan sonra, bu defa D zilinin geri ittiği yuvarlakları A ve B zilleri çeker ve bu böylece devam eder; yuvarlakların peşi peşine dokundukları ziller ses çıkarılar.

CARINA [*karîna*], 1902 de astronom Max Wolf tarafından keşfedilen 491 no. lu küçük gezegen.

CARINI [*karîni*]: 1. Güney İtalyada, Sicilya (Sicilia) adasındaki Palermo vilâyetinde bir komün (Comune). Nüfusu 16 304 (1950)dür.

2. Aynı adı taşıyan komünün merkezi. Nüfusu 15 300

(1950). Palermo şehrinin batısında, Carini körfezi sahilindedir. Yakınında, kurtizan Laïs'ın memleketi olan Hyccara şehrinin harabeleri vardır. XV. yüzyıldan kalma şatosu (Castella dei Chiaramonti) da meşhurdur. 1860 ta Napoli kıralına karşı isyan ettiği için hemen tamamiyle harabedilmişti Şimdi turistik bir merkezdir.

CARİN - NOR, Çinin Tsinhay eyaletinde bir göl. Bayan - Kara - Ula sıradağlarının kuzeydoğu eteklerinde bulunan 4 236 m yüksekliğindeki Odon - Tala denilen bataklıklardan ibaret düzlüktedir. Yüzölçümü 600 km² olup, pek derin değildir (güney kısmında derinliği 8 m). Kıyıları dik yarlarla çevrilmiş olup etrafı sık bitki örtüsiyle kaplıdır. Huanho ırmağının küçük kollarından biri bu göle dökülür. C. - N. adı Prjevalskiy tarafından verilmiştir. Tangutlar bu göle Rçara derler.

CARINTIA (Coğ.): bk. KÄRNTEN.

CARINUS [*karînus*] (ölm. 285), Roma imparatoru (hük. 283-285). Moesia'da Margus yakınlarında öldürülmüştür. Carus'un büyük oğludur. 282 de babası ile kardeşi Numerianus'un İranlılara karşı bir sefere çıkmaları üzerine caesar ve imparator unvanlariyle batı eyaletlerine vali tâyin edilmiştir. Carus bu sefer sırasında ölmüş (283) ve iki kardeş müştereken imparator olmuşlardır. Kısa bir müddet sonra Numerianus ölünce Asya ordusu Diocletianus'u doğu imparatoru ilân etmiştir. 285 te Moesia'da Margus'ta kesin neticeli bir muharebe olmuş ve C. bu muharebeyi kazanmıştır. Fakat zafer ânında kendi kumandanları tarafından öldürülmüştür.

CARIOCA [*karioka*] (Brezilya Portekizcesi *ca - Rioca* = Rio [Rio de Janeiro] ya ait), Brezilya Portekizcesinin Rio de Janeiro bölgesi ağzı. Bilhassa, umumi Brezilya Portekizcesine daha uygun olan güneydeki Paulista (São Paulo ağzı) dan ayrılır. Başlıca hususiyetlerinden biri, te/ti ve de/di terkiplerinin damaksıllaşarak *şe/şi* ve *je/ji* şeklinde telâffuz edilmesidir. Meselâ, «evvel» mânasına *antes* (Car. ok. *anşes*), «gün» mânasına *dia* (Car. ok. *jia*) gibi. Bk. BREZİLYA PORTEKİZCESİ.

Dans ve kumaş adı olarak C. için bk. KARYOKA.

CARION [*karion*], **Johannes** (1499 - 1537), Alman tarihçisi, matematikçisi ve astronomu. Neckar kıyısındaki Bietigheim'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. C., Brandenburg dukası Prens I. Joachim'in saray astronomu ve müneccimi olmuştur. Melanchthon'un yardımı ile *Chronica* (Vakayiname) [1532] adlı eseri yazmıştır. Çok beğenilen bu eser Fransızcaya ve İspanyolcaya tercüme edilmiş, Melanchton yeniden bu eser üzerinde çalışmış, Kaspar Peucer da onu devam ettirmiştir.

CARIPUNA [*karipuna*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Pano ailesinden bir dil. Amazon'un kuzeyinde, Brezilya Guyanası ile Branco nehri arasında konuşulur. Yacariá (veya Yacaré - Tapuüya) ile Xenábu [şenabu], bunun başlıca lehçeleridir. Bk. PANO, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CARIRİ [*kariri*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Bütün üyeleri bugün sönmüş bulunmaktadır. Asıl C. dili, eskiden Doğu Brezilyada, Baía bölümünde, São Francisco nehrinin kuzeyinde konuşulurdu. Quipea veya Caitiri ve Dubucua veya Quiriri olmak üzere iki lehçesi vardı. Sapuya veya Sabuya, Camuıú, Ico, Cariú, Ichu, Corema, Jucá, Ariú veya Peba ve Iñamum, bu ailenin öbür üyeleri idiler. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CARISBROOKE [*kærizbruk*], İngilterenin güneyinde, Wight adasında Newport'un takr. 1,6 km güneybatısında bir köy. Şatosu ile meşhurdur. Nüfusu 5 232(1931) dir.

C. şatosu: Wight adasında, C. ta I. Charles'ın sığınmış olduğu şato. Şatonun temeli Sakson'lara, kuleleri Norman'lara aittir. Kulelerin ve ana duvarların büyük bir kısmı XIII. yüzyılda yapılmıştır. Dış müdafaa siperleri ve ikametgâhlar Kıraliçe I. Elizabeth zamanında genişletilmiş veya restore edilmiştir. Şato şimdi harabe halindedir.

CARISSIMI [*karissimi*], **Giacomo** (1605 - 1674), İtalyan bestecisi. Marino (Roma vilâyeti) da doğmuş, Romada ölmüştür. 1625 te Tivoli katedralinde organist, 1628 de Assisi kilisesinde, 1630 dan itibaren de Romadaki St. Apollinare kilisesinde müzik şefi (maestro di cappella) olmuştur. C., Luigi Rossi ile birlikte, İtalyada oratoryo ile dinî ve dünyevi kantatanın ilk önemli temsilcisi sayılır. 15 oratoryosu vardır; başlıcaları şunlardır: şaheseri olan *Il sacrificio de Jefte* (Yeftah'ın kurban kesmesi), sonra *Lucifero* (İblis), *Giona* (Yunus), *Storia di Giobbe* (Eyub'un hikâyesi), *Ezechia* (Hizkiya), *Baldassare* (Balthasar), *Il giudizio di Salomone* (Hazreti Süleymanın hükmü). Resitatif (recitativo; güfte şeklinde okunan beste, besteli ifade) ve melodik şarkıların ve enstrümantal parçaların birbirine bağlanmasiyle kantatanın şekillenmesinde C. birinci derecede rol oynamıştır. Hattâ C., kantatanın b a b a s ı dır denilebilir; 100 den fazla kantatası vardır. Ayrıca duet'ler, missa'lar ve motet'ler de bırakmıştır. Eserlerinin birçoğu kaybolmuştur. Bunlar arasında, ancak Almanca tercümesi (1689) sayesinde bilinen *Ars cantandi* (Şarkı sanatı) adlı eseri bulunmaktadır. Talebeleri arasında Alessandro Scarlatti, Giovanni Maria Bononcini, Marc'Antonio Cesti ve Giovanni Battista Bassani ön safta yer alırlar.

G. CARISSIMI

CARITAS [*kâritas*] (Lat. = sevgi, muhabbet; Fr. *charité*, İta. *carità*, İsp. *caridad*, İng. *charity*), Katoliklerde iki mânada kullanılan bir kelime: 1. «Allah sevgisi ve insanlara karşı muhabbet». C., Allahı kendisi için, insanları da Allah için sevmek demektir. C. üç esas faziletin biri ve en büyüğüdür (öbürleri: *fides* [= iman] ve *spes* [= Allahı görmek ümidi]). *Ahd - ı Cedit* (I. Korinthoslular, XIII) te C. ın mufassal bir tavsifi vardır. Buna göre C. sahibi sabırlı ve lûtufkârdır, kıskanmaz, övünmez, kibirlenmez, kendi faydasını aramaz, hiddetlenmez, haksızlığa sevinmez, fakat hakikat ile beraber sevinir, her şeye katlanır, ondaki bu his asla tükenmez, cennette de devam eder.

2. «İnsanlara iyilik ve yardım etmek». Yoksullara, düşkünlere, hastalara, tehlikede bulunanlara, yolculara ve ihtiyarlara yardım etmek, Hıristiyanlığın en eski zamanlarından beri Kiliseye düşen en mühim vazifelerden idi. Büyük Constantinus zamanında Hıristiyanlık devlet dini olarak kabul edildikten (313) sonra, Kilise, yardım işlerini geniş ölçüde ele aldı. Kilisenin idaresi altında hastaneler ile yoksul ve düşkünler evleri yapılmış ve Kilise gelirleri-

CARITAS (Andrea del Sarto'nun tablosu)

nin dörtte biri bunlara ayrılmıştır. Ortaçağda hayır işlerinin idaresi manastırlara verildi; aynı zamanda lâik hayır cemiyetleri de kuruldu. Bugün Katoliklerin bulunduğu memleketlerde çeşitli C. dernekleri faaliyettedir.

Sanatta C.: C. fazileti Avrupa sanatında sık sık ele alınan bir konudur. Ortaçağda C. ekseriyetle alevli bir kalb, para kesesi veya kaşıkçı kuşu şeklinde, Yeniçağ sanatında ise hemen hemen istisnasız olarak çocuğunu emziren bir anne şeklinde tasvir edilir. Bu gibi resim ve heykellere de C. adı verilir. Andrea del Sarto ve Giacomo Serpotta-'nın C. tabloları tanınmıştır.

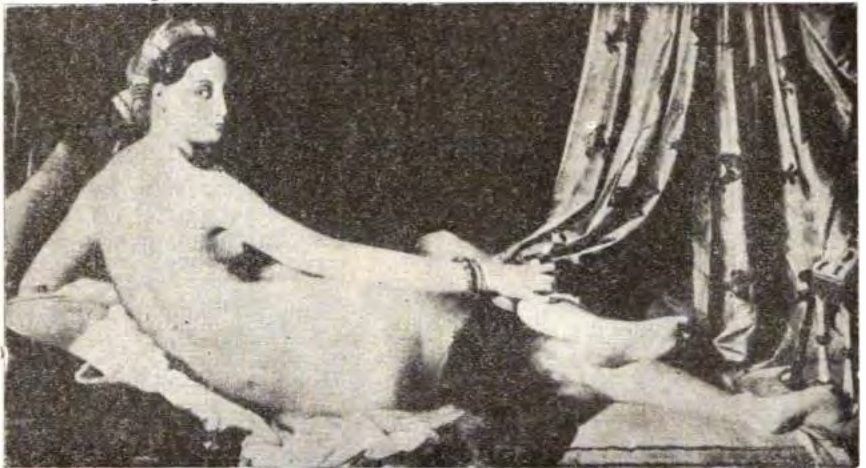
CARIUS [*kạrius*] **METODU**, organik maddelerdeki halojen (Fr. halojène = tuz veren) leri, kükürtü ve fosforu tesbit etme metodu. Organik madde, **Carius tübüne** konulur; bunun ağzı eritilerek kapatılır. Daha sonra, tüp, **Carius fırını** denilen fırında, tüten nitrik asitle ısıtılır. Tüplerin patlamamaları için, bunlar demir tüpler içine konulur. Bu metot, mucidi olan Alman kimyacısı Prof. Georg Ludwig Carius (1829 - 1875) un adiyle anılmaktadır.

CARİYE (Arap. *cāriye* = güneş, gemi, genç kadın, ailenin küçük kızı, *cerāye* = tazelik < *cerv* veya *cirv* = yavru, ufak; sonra v > y değişimi ile **cārive* > *cāriye* olmuştur; Lat. Concubina, Fr. Concubine), eskiden, yabancı ülkelere yapılan akınlarda esir edilen veya bu ülkelerden kaçırılan ve alınıp satılabilen kız veya kadın.

Araplar, kadın esire *ama* yahut C derlerdi. İslâmlıktan önce olduğu gibi Hz. Muhammed devrinde de savaşlarda ele geçip de kurtulmalık (fidye - i necat) veremiyen erkekler abd (= köle), kadın ve kızlar ise C. olurlardı. Hz. Muhammed, Cûveyriye b. el - Hâris adlı esir kadını nikâhına alınca, kadının akrabaları olan diğer esirler Müslümanlar tarafından serbest bırakıldılar. Daha sonraları, muhtemelen Halife Ömer zamanında, hiçbir Müslümanın köle olamıyacağı esası kabul edildi.

Ortaçağda her yıl beyaz veya siyah ırktan binlerce esir, Müslüman ülkelerine sokuluyordu. Bağdad, esir pazarlarının en önemlisiydi. Hattâ, hilâfetin doğu ve batı ucundaki vilâyetler Bağdat sarayına, vergi olarak, esir gönderirlerdi. Ayrıca Afrika içlerinde, Avrupa ve bu arada Yunan memleketlerinden İslâm ülkelerine esir gönderilirdi. Esir ticareti, Akdeniz ülkelerinde kârlı bir sanat haline gelmişti. Daha sonraları Mekke esir ticaretinin merkezi olmuştu. Çerkes köle ve C. leri İstanbul yoliyle Mekkeye getirilirler; bunların değerleri yüksek olduğu için açık pazarda satılmayıp özel surette zenginlere sunulurdu. Şeriate göre C. ler ile sahipleri arasında nikâha lüzum yoktur; sadece istifraş yeter. Bununla beraber C. ler nikâhlanabilirlerdi. Bir adamın, C. den çocuğu olursa bu çocuk babasının medeni halini kazanır. Yani hür bir adamın, C. den doğma çocuğu da hür olur. Bu esası, hukuka ilk sokan, İslâmlıktır. Sahibinden bir çocuğu olan C., sahibinin ölümünden sonra hür olurdu.

Osmanlılarda C. sözü, hususiyle hükümdar sarayındaki kadınlardan bir kısmına verilirdi. Osmanlı sarayındaki C. ler muhtelif ırklara mensup en seçme kızlar olup, bunlar ya İstanbul gümrük emini vasıtasiyle satın alınır veyahut da ileri gelen devlet adamları, Kırım hanı ve benzerleri tarafından hediye edilirlerdi. Bunlar saraya gelince, sarayın bu işlerine bakan bir kadın tarafından muayene edilirler, uygun görürlerse C. liğe kabul edilirlerdi. C. lerin, vücut yapılışları bakımından kusurlu olmamaları lâzımdı. Saraya alınan C ler Müslüman âdeti üzerine terbiye edilirlerdi. Kendilerine okuyup yazma, biçki, dikiş, musiki ve oyunlar öğretilirdi. C. lerin bu ilk devirlerine acemilik devri denilirdi. Bundan sonra acemilerin sıra ile *cariyelik*, *şakirtlik*, *ustalık*, *gediklilik* devreleri başlardı. Gediklilerden sonra en yüksek rütbe olan *kadın* rütbesi gelirdi. *Hatun* kelimesinden bozma bir kelime olan *kadın* kelimesi padişahın zevcelerine verilen bir unvandı. Bunlar genel olarak dört tane olurdu; bazı defa 7 - 8 kadın da bulunurdu.

Yatan C. (Ingres'in tablosu, Louvre müzesi, Paris)

C. ile kölesi (Ingres'in tablosu)

nevi aşağı derecede bir eş olarak kabul olunurdu. C nin üstün derece bir eşten başlıca farkı, daimî garantilerin olmamasından ibaret idi. İbrahimin ailesinin tarihçesi C. lerin her zaman kovulabileceğini ve hattâ C. nin çocuklarının da küçük hediyeler verilerek savulabileceğini gösterir, (Tekvin XXI., 9 ve onu takibeden âyetler; XXV., 5 ve onu takibeden âyetler). Ahd-ı Âtik'e göre (Tekvin XVI., 1), Hacer (İbr. Hāgār), İbrahimin Mısırlı C si idi.

Roma kanunu, iki cins kanuni evlenme tanırdı. Ayrıca, bu iki evlenmeye ilâveten, kanun C. liği de kabul ederdi; ancak bunun için, tarafların evli olmaması ve başka C. lerin mevcut bulunmaması şarttı. C., tam evlilik haklarına, meselâ C., normal bir eş gibi, kocanın seviyesine yükselemezdi; çocukları alelâde piçlerin mahrum oldukları kanuni haklardan faydalanmakla beraber, kanuni sayılmazlardı. Baba, C. nin çocuklarına bakmak ve meşru çocukları olmadığı takdirde, mallarının altıda birini miras olarak bırakmak zorunda idi. Çocuklar baba ile ananın, sonradan evlenmesi halinde tam bir meşruiyete kavuşurlardı. Doğu İmparatorluğunda 911 de ölen imparator Filozof Leon, şekle uygun evlenme üzerinde, biricik kanuni durum olarak durmuş ise de, Batı İmparatorluğunda, Hıristiyan imparatorlar bile C. sistemini tanımakta devam ediyorlardı. İlk Hıristiyanlar, tabiî olarak, Roma kanununun şekilsiz evlenmesini, paganlık lekesinden kurtulmuş olması sebebiyle tercih etmişlerdi; kilise otoriteleri de C. liği tanıyorlardı. Birinci Toledo konsili (398), Hıristiyanları isteğine göre bir tek eş veya C. almaya teşvik eder; Papa II Eugenius'un 826 da topladığı sinod da buna benzer bir karar almıştır. Gratianus, XII. yüzyılda, burada sözü geçen C. liği gerçekte şekilsiz evlenme saymaya çalışmış ise de, 398 de yapılan bir kilise toplantısında, o zamanlarda kullanılan bir medeni hukuk terimini böylece yanlış kullanmış olması imkânsızdır. Roma'da 1052 ve 1063 gibi geç tarihlerde toplanan konsillerin, aynı zamanda bir eşi ve bir C.'si olan Hıristiyanları communio'dan mahrum (aforoz) etmesi hususu, sadece C. liğin kabul olunduğunu gösterir. Bu husus, daha önceki birçok medeni kanunlar tarafından da kabul olunmuştur. Almanya'da Salik (Sal [= tuz, deniz] Franklarına ait) kanunu, asılzadeler ile daha aşağı sınıflara mensup kadınlar arasında «sol elden» veya «morganatik» evlenmeleri tanırdı. İspanyanın çeşitli devletlerindeki Ortaçağ sonu kanunları barragania adı altında C. liği tanırdı. Buna göre, mukavele hayat boyunca sürüyor, kadına yaşadığı müddetçe bakılmak hakkı, bazan da kısmi miras hakkı veriliyor; babanın asîl olması halinde çocuklar da, asîl olarak tanınıyordu. İzlandada C., meşru eşe ilâveten tanınıyor, fakat aynı evde oturmalarına cevaz verilmiyordu. Norveçte, Ortaçağın sonlarında yürürlükte olan kanun, meşru erkek çocukların olmaması halinde krallığın gayri meşru oğullara kalabileceğini tasrih ediyordu.

II. Valdemar'ın Danimarka medeni kanunu (ki bu

Gedikliler padişahın özel hizmetlerine bakarlardı ve her birinin bir unvanı olurdu. Bunların en gençlerinden on ikisi her zaman padişahın yakın hizmetlerinde bulunurlardı. Padişahın sevgisini kazananlara *ikbal* veya *has odalık* denilirdi. İkballer birkaç tane (bazan 5 - 10 tane) olurdu. Bunların arasında baş ikballiğe seçilen C., padişahın kadınlarından birinin ölümü veyahut gözden düşüp Eski saraya sürülmesi üzerine yerine geçer, kadın unvanını kazanırdı. İkballerden biri padişahtan gebe kaldığı zaman yine kadın unvanını kazanırdı. I. Mahmut devrinden sonra C. lerin sayısı azaltılmıştır.

C ler, padişahın sevgisini kazanarak yükseldikleri ve kadın unvanını aldıkları zaman padişahın eteğini öperlerdi. Hükümdar da kendilerine samur kürk giydirir ve sarayda ayrı bir daire ve emrine C. ler verirdi.

C. lerin elbiseleri de birbirinden farklı idi. Kadınlar haseki sultanlar gibi giyinirlerdi. Alınlarında kıyafetlerinin alâmeti olarak bir saç kümesi bulunurdu Elbiselerinin yanları dışarıdan kürklerle kaplı olup, düğmeleri elmastandı. Padişah yalnız sultanlarla yemek yerdi. Kadınlarını yemekten evvel kabul ederse, onlar ayrı bir sofrada yemek yerlerdi. Padişah haremde dolaşırken onunla karşılaşmak hürmetsizlik mânasına geldiğinden C. ler hükümdarla karşılaşmamağa dikkat ederlerdi. Sarayda iki büyük odada toplu olarak oturan ve el işleri ile uğraşan C. ler, sofa denilen yüksek yerlerde ve ayrı ayrı yataklarda yatarlardı. Her beş yataktan sonra C. lerin terbiyesi ile görevli olan bir ihtiyar kadın yatağı bulunurdu. C. ler valide sultanın oda hizmetlerine de bakarlardı. C. lerin her şeylerine kâhya kadın bakardı. Hükümdar, C. lerle bahçede eğlenmek isterse, halvet emri çıkardı. O zaman C. lerden başka herkes çekilirdi. Padişah C. lerden birini bizzat seçmek isterse, kızlar dairesine giderdi. Orada kâhya kadının sıraya dizdiği kızları tetkik eder ve beğendiği kızın üzerine mendilini atardı. Beğenilen kız padişahın huzurunda diz çöküp mendili birkaç defa öper ve koynuna koyardı. Bundan sonra C. ler beğenilen kızı tebrik ederlerdi. Bu suretle padişahın sevgisini kazanan C. haseki unvanını alır ve kendisine ayrı bir daire verilirdi. Batıda en eski zamanlarda evlilik kanunlarının örf ve âdet safhasını henüz geçmemiş olduğu bir zamanda, C. bir

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

1280 den 1683 e kadar tatbik olunmuştur), açıkça beraber yaşanılan bir C. nin üç yıldan sonra meşru eş haline gelmesini karar altına alıyordu. Buna *hand vesten* deniliyordu. Iskoçya ile İngiltere arasındaki topraklarda hüküm süren *handfasting* tıpkı bunun eşi idi (Bu şekil evlenmeler, Sir Walter Scott'ın *The Monastery* [Manastır; 1820] başlıklı tarihî romanında anlatılır). XIII. yüzyılda, büyük İngiliz hukukçusu Bracton *concubina legitima* (şer'î cariye) dan bahsederken bunların bazı haklara sahip olduğunu kaydeder. Bazen yarı - şer'î birleşmelerle ne dinî, ne de başka tören yapılmaksızın kıyılmış ve sadece söze dayanan evlenmeler arasında izabı kolay bir karışma hâsıl olmuştur (bu son evlenme şeklini kilise bittabi, biraz tereddüt ettikten sonra, kabul etmiştir). Böylece, Richard d'Anesty'nin 1143 te Papanın ferman (rescript) iyle halledilmiş olan dâvasında, bir çocuğun doğumiyle neticelenen bir evlenme, ondan önce yapılmış, fakat ancak şifahi bir mukaveleye dayanan bir evlenme lehine, gayri muteber ilân olunmuştur. Ortaçağın büyük kilise hukukçusu Lyndwood, XV. yüzyılın ortaları gibi nispeten geç bir tarihte bile, C. likle şer'î olmakla beraber gizli tutulmuş olan bir evlenmenin biribirinden ayırdedilmesinde karşılaşılan güçlüğü canlandırır. Meseleyi çözmek için kendinden önce yaşamış olan başka bir kilise hukukçusunun şu formülüne başvurur: eğer bir kadın bir adamla aynı sahandan yemek yer, o adam o kadını beraberinde kiliseye götürürse, o kadın o adamın karısı olarak kabul edilebilir; fakat eğer onu kuyudan su çekmeğe gönderir ve ona süssüz ve basit elbiseler giydirirse, C. olması muhtemeldir.

Kilise adamlarının evlenmesini yasak eden kanunlarla. bunların evlenmesine müsaade etmiş olan âdetler arasındaki uzun ve şiddetli mücadele sırasında, kanun yapıcıların ve mutaassıpların, umumiyetle, rahiplerin karılarından bile bile C olarak bahsetmeleri ve onları bu seviyeye düşürmek için ellerinden geleni yapmaları tabiîdir. Neticede, kilise adamları evlenecekleri yerde, C. almışlardır. Bu vaziyetten, Ortaçağ sonunda toplanan konsil (ruhani meclis) ler sık sık ve her şeyden fazla şikâyet etmiştir. 1009 ile 1528 yılları arasında, Dominicusçu C. L. Richards'ın *Analysis conciliorum* (Kilise kongreleri tahlili, 1778) adlı eserinde görüldüğü gibi, konsil ve sinod'larda bu hususta 110 şikâyet dinlenmiştir. Dr. Rashdall *Universities of Europe in the Middle Ages* (Ortaçağda Avrupa üniversiteleri) adlı eserinde şu hâdiseyi anlatır: 1499 da Prag üniversitesi hocalarından biri, bir bekârı C. sinin ırzına geçmekle suçlandırmıştır.

Umumiyetle, 1516 da Papa X. Leo ile Fransa kıralı I. François arasında akdolunan anlaşma, C. liğe karşı hücuma geçmiştir. Trento konsili ise, bir taraftan şer'î evlenme için o zamana kadar yürürlükte olan şartlardan daha sert şartlar koymakta ısrar etmiş, diğer taraftan da, C. alanlara karşı ağır cezalar kabul ettirmiştir. Bk. ESİR, KÖLE, EVLENME, METRES, ODALIK.

CARKEND (YARKEND), Sovyetler Birliğinde Kazakistan Cumhuriyetinin Taldı - Kurgan vilâyetinde bir kaza merkezi. İli ırmağının kuzeyinde, Üsek çayı kıyısındadır. Nüfusu 11 148 (1926) olup ekserisi Tarancı Uygurlarla Ruslardır. Şehrin yeni adı Panfilov'dur.

CARKURGAN, Sovyetler Birliğinin Özbekistan Cumhuriyetinde, Sürhanderya eyaletinde bir şehir. Stalinabad - Termez demiryolu üzerindedir. Ahalisi pamuk ziraati ile uğraşır. Sovyet idaresinden önce bu eyalette tek bir Rus yoktu. Şimdi, bu bölgede Sovyet Cumhuriyetinin en büyük pamuk yetiştiren çiftliği olan «Devlet Sürhan çiftliği» kurulmuştur.

CARL [Karl], Mukaddes Roma İmparatorları, Frank, Alman (Baden, Bavyera, Braunschweig, Hohenzollern - Sigmaringen, Lothringen, Mecklenburg, Pfalz [Palatinat], Prusya, Sachsen - Coburg - Gotha, Sachsen - Weimar, Württemberg), Avusturya, Luxemburg, İsveç, İsveç - Norveç hükümdarları için bk. KARL; Fransa (Bourgogne, Flandra, Lorraine, Orléans dâhil), Belçika, Monaco, İngiltere - İskoçya hükümdarları için bk. CHARLES; İki - Sicilya (Napoli ve Sicilya), Parma, Cenova, Savoia - Sardinya hükümdarları için bk. CARLO; İspanya, Navarra, Portekiz hükümdarları için bk. CARLOS; Macaristan hükümdarları için bk. KÁROLY; Rumanya hükümdarları için bk. CAROL.

CARL [**Karl**], **Baron von Bernbrunn** (1787 - 1854), Alman tiyatro idarecisi ve aktörü. Krakau (şimdi Polonyada Kraków) da doğmuş, Bad Ischl'de ölmüştür. C., 1822 de Münih Isarthor tiyatrosunun idaresini üzerine almış, 1826 dan sonra, Viyana'da birçok tiyatroların müdürlüklerinde bulunmuş ve 1847 de yeni yapılan C. tiyatrosunu açmıştır. C., aktör olarak Viyanalı soytarı Staberl tipini geliştirmiştir.

CARLADÈS [*karlades*] **veya CARLADEZ** [Carlatensis Tractus], Fransada Yukarı Auvergne'de eski ve küçük bir bölge. Adını Carlat şatosundan almıştır. Merkezi Vic - en - Carladez (şimdiki Vic - sur - Cère) dir. X. yüzyıldan sonra C. in bağımsız vikontları vardı. Daha sonra C., IV. Henri'nin saltanatına bağlanıncaya kadar, birçok güney derebeylerine ve bilhassa Albret derebeylerine tabi idi. XIII, Louis'nin Monaco prensleri lehine kontluğa yükselttiği C., 1642 den 1789 a kadar bunların idaresinde kalmıştır.

CARLÉN [*karlen*], **Emilie Flygare** (1807 - 1892), İsveç kadın romancısı. Strömstad'da doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. Yazıları gittikçe derinleşmiş ve kendini realist bir anlayışla sosyal problemlerin liberal bir zaviyeden incelenmesine vermiştir. Romanlarının başlıcaları İsveç'in batı kıyısındaki hayatı tasvir eder. Eserleri: *Waldemar Klein* (ad, imzasız olarak) [1838], *Gustaf Lindorm* (ad)[1839], *Professoren och hans skyddslingor* (Profesör ile onun koruduğu kimseler) [1840], *Rosen på Tistelön* (Tistel adasındaki gül) [1842], *Pål Värning* (ad) [1844], *Enslingen på Johannesskäret* (Johannes adacığındaki münzevi)[1846], *En natt vid Bullar - sjön* (Bullar gölü civarında bir gece) [1847], *Ett köpmanshus i skärgården* (Kayalık takımadacıklarında bir tüccar evi)[1860 - 1861], *Minnen av svenskt Författarliv, 1840 - 1860* (İsveçte 1840 - 1860 yıllarında yaşamış olan yazarların hayatına ait hâtıralar) [1878].

CARLENTINI [*karlentini*], Sicilya adasında, Siracusa eyaletinin kuzeybatısında, Iyonyen denizine yakın bir kasaba. Nüfusu 10 580 (1936) dir. Mukaddes Roma İmparatorluğu hükümdarlarından V. Karl'ın adını taşır. Kasaba, ziraat mahsulleri için bir pazar yeri olup 1693 depreminde yıkıldıktan sonra baştan başa yeniden yapılmıştır.

CARLÈS [*karles*], **Jean Antonin** (1851 - 1919), Fransız heykeltıraşı. Gimont (Gers) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Güzel Sanatlar Okulunda Jouffroy ve Hiolle'un talebesi olan C., Salon sanat galerisine «Ağustos böceği» (1878) adlı bir büstle katılmış, bunu «Ölü Habil» (1881, mermerden, Luxembourg müzesinde), «Gençlik» (1887,

mermerden, ayakta kadın heykeli, Luxembourg müzesinde), «Venedik docu» (mermer büst), «Avdan dönüş» (1888, tunçtan), «Oise perisi» (1898), «Iuno» (ad) ve «Şeref alanında» (1900), «Kumandan Hériot'un hâtırasına anıt» ve «Avdan dönüş» (1900) eserleri takibetmiştir. Bunlar için kendisine şeref madalyası verilmiştir.

CARLET [*kạrlet*]: 1. İspanyada, Valencia vilâyetinde bir kaza. Yüzölçümü 372 km², nüfusu 40 125 (1940) tir. 2. Aynı adı taşıyan kazanın merkezi. Nüfusu 7 845 (1940) tir. Valencia'nın 25 km güneybatısında, Valencia-Villanueva de Castillón demiryolu üzerinde olup şarabı ile meşhurdur. Zeytinyağı, tahıl, sebze, meyva ihraceder. Sabun, tuğla, bez fabrikaları vardır. Şehir zeytin ve dut fidanlıkları ile çevrilidir.

CARLETON [*kạrltın*], **Sir Guy** (1724-1808), İngiliz generali. İrlandanın Tyrone kontluğunda Strabane'da doğmuş, İngilterede Maidenhead yakınındaki Stubbings'te ölmüştür. 1767 de Quebec valisi olmuş, İngiltereye gelip Kanadalı Katoliklerin, İngilizlere katılmasını sağlıyan liberal rejimi kabul ettirmiştir. Amerika İstiklâl Harbi sırasındaki parlak hizmetleri kendisine «Lord Dorchester» (I. Baron Dorchester) pâyesini kazandırmıştır.

CARLETON [*kạrltın*], **William** (1794-1869), İrlandalı romancı. İrlandada Tyrone'da doğmuş, Dublin'de ölmüştür. Önceleri hususi hocalık etmiştir. Sahip olduğu çiftlikte gördükleri ve genç yaşında memleketini dolaşması, romanlarında İrlandaya ait sahneleri işlemesine yardım etmiştir. Dublin'de yerleşerek Caeser Otway'in gazetesine, «Christian Examiner» e ve Dublin üniversitesi mecmuasına yazı yazmıştır. En iyi eseri olan *Traits and Stories of the Irish Peasantry* (İrlanda köylülerinin hususiyetleri ve hikâyeleri) [1833] İrlandalıların yaşayışını çizen bir yazar olarak tanınmasına sebebolmuştur. *Tales of Ireland* (İrlanda'dan hikâyeler) [1840] ve *Farm Ballads* (Çiftlik baladları) [1873], *Farm Legends* (Çiftlik masalları) [1874], *Amusing Irish Tales* (Eğlenceli İrlanda hikâyeleri) [18?9] adlı eserleri patetik karakter arzeder *Fardorougha the Miser* (Hasis F.) [1839], *Valentine M' Clutchy* (ad) [1845], *The Black Prophet* (Kara peygamber) [1847], *Willy Reilly* (ad) [1855] adlı eserleri ise karakteristik olmakla beraber, propaganda kokusu ve edebî bir gayretkeşlik intıbaı uyandırır.

CARLEVARIS [*karlevāris*], **Luca** (1665-1731), İtalyan ressam ve hakkâki. Udine'de doğmuş, Venedikte ölmüştür. C., Antonio Canaletto'nun öncüsü ve hocası olarak, zengin figürlü tarihî sahneleri canlandıran Venedik manzaralarını resmetmiştir. C. in yaptığı tablolar hemen hemen bütün Avrupa müzelerini süslemektedir (Berlin, Dresden, Nürnberg). C., 1703 te Venedik manzaralarını canlandıran 100 meşhur tabloyu bir kolleksiyon halinde yayımlamıştır (bu kolleksiyonda sanatkâr adlarının çoğu yanlış verilmiştir).

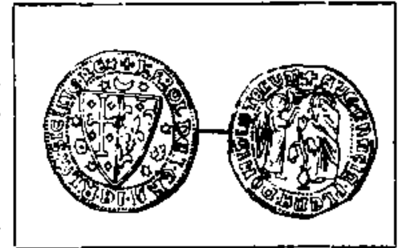
CARLI [*kạrli*], **Gian Rinaldo, Kont** [eskiden **Carli Rubbi** de denilirdi] (1720-1795), İtalyan iktisatçısı. Capodistria'da doğmuş, Milanoda ölmüştür. 1744 te Padova'da astronomi profesörlüğü yapmıştır. Milanoda çeşitli vazifelerde bulunan C., ekonomide fiziyokratik ekolün aleyhtarı idi. Mukaddes Roma İmparatorluğu hükümdarlarından II. Joseph'i, Lombardia'da engizisyonu kaldırması için teşvik etmiştir; fikirleri İtalya dışında da rağbet görmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Delle monete e dell'istituzione delle zecche in Italia* (Paralar ve İtalyadaki darphaneler müessesesi hakkında) [3 cilt, 1754-1760], *Lettere americane* (Amerikadan mektuplar) [2 cilt, 1780-1781; Meksika ve Peru tarihi], *Delle antichità italiane* (İtalyanın eski eserleri hakkında) [4 cilt, 1788-1791]. Bütün eserleri *Opere* (Eserler) [18 cilt, Milano 1784-1794] adiyle yayımlanmıştır.

CARLILE [*karlạyl* veya *kạrlayl*], **Richard** (1790-1843), İngiliz gazeteci ve politikacısı. Devonshire (İngiltere) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Thomas Paine'in yolunda yürümüştür. Yasak edilmiş yayımları satmış (1817) ve rasyonalist risaleler yazıp bastırmıştır. Paine'in eserlerini yayımladığı (1818) için Dorchester'da hapsedilmiş (1819-1826) ve hapiste iken «The Republican» adlı gazetenin çıkmasına nezaret etmiştir. 1830 da serbest konuşmayı teşvik için bir yer açmıştır. Kiliseye iane vermeyi reddettiği için 1830-1833 ve 1834-1835 yılları arasında tekrar hapsedilmiştir. Birçok münakaşalı risaleler yazmıştır. Rus çarı Aleksandr, onun muhakemesine ait haberlerin memleketine girmesini önlemiştir (1819).

CARLINA (Bot.): bk. DOMUZ DİKENİ.

CARLINI [*karlịni*], **Armando** (doğ. 1878), İtalyan filozofu ve tarihçisi. Napolide doğmuştur. Faşizm devrinin ideologu idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Filosofia di J. Locke* (John Locke'ın felsefesi) [2 cilt, 1920-1921, 2. bas. 1928], *Neoscolastica, idealismo e spiritualismo* (Yeni iskolâstizm, idealizm ve spiritüalizm) [1933; F. Olgiati ile birlikte], *Il sentimento religioso nel pensiero di Mussolini* (M. nin düşüncesinde din duygusu) [1938].

CARLINO [*karlịno*] (kökü: Carlo, Charles [Napoli kıralı Carlo d'Angiò'dan]), Napoli kırallığında kullanılmış, altın ve gümüşten eski bir para. I. Carlo d'Angiò tarafından 1278 de çıkarılmış olan bu paranın II. Carlo zamanında da basılmasına devam edilmiştir. C., augustale veya reale denilen paranın yerine geçmiştir. Sicilya ve Maltada C. lere «tarin» denmekte idi. O zamandan beri İtalya, Sardinya ve Piemonte'de çok çeşitli kıymetteki paralara C. denilmiştir.

C A R L I N O

CARLISLE [*kạrlayl* veya *karlạyl*] (evvelce, aynı zamanda *Carlile*, *Carlyle*, *Carleil*; Ortaçağ İng. *Carlile, Karlile*, İng. *Caer Lvel*, *Luel*, Lat. *Luguvallum*, *Luguvallium*, *Luguballia*), Kuzeybatı İngilterede, Caldew, Peteril ve Eden nehirlerinin birleştikleri yerde bir şehir. New Castle'ın 97 km batısında ve Londranın trenle 481 km kuzeybatısındadır. Cumberland kontluğunun merkezidir. Şehirde bisküit, teneke kutu, pamuklu dokuma ve makine sanayii kurulmuştur. Verimli bir bölgededir. C. önemli bir demiryolu kavşak noktasıdır. Roma (Hadrianus) surundan pek uzak değildir. Şehirde bir katedral, bir şato vardır. Katedral XIV. yüzyıldan kalmış olup eski halini muhafaza etmektedir. C. Romalılar zamanında önemli bir şehirdi. 875 yılında Danimarkalılar tarafından tahribedilmiş ve II. William tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1315 te Robert Bruce tarafından kuşatılmışsa

da bir netice elde edilememiştir. İskoçya kıraliçesi Mary 1568 de burada hapsedilmiştir. 1645 te Parlâmentocular tarafından kuşatılmış ve onların eline geçmiş, bir yüzyıl sonra da (1745) Young Pretender tarafından zaptedilmiştir. Nüfusu 67 894 (1951) tür.

CARLISLE [*kąrlayl* veya *karląyl*], **Frederick Howard, 5. kont** [Earl] (1748 - 1825), İngiliz siyaset adamı. Castle Howard'da ölmüştür. Lordlar kamarası üyesi olan C., çok kuvvetli bir hatipti. 1780 den 1782 ye kadar İrlanda genel valisi (Lord Lieutenant) idi. Sonraları muhalefetin en müfrit üyelerinden biri olmuştur. Birçok edebî eserler yazmış olan C., İngiliz şairi Lord Byron'ın amcası ve vasisi idi. Bu yakınlığa rağmen, Byron *English Bards and Scotch Reviewers* (İngiliz saz şairleri ve İskoçlu münekkidler) adlı piyesinde C. ı adamakıllı hırpalamıştır.

CARLISLE [*kąrlayl* veya *karląyl*], **George William Frederick Howard, 7. kont** [Earl] (1802 - 1864), İngiliz siyaset adamı. 5. kont Frederick Howard Carlisle'in torunudur. Castle Howard'da ölmüştür. Viconte de Morpeth adiyle siyasete atılmış, önce Avam, sonra da Lordlar kamarasına (1848) girmiştir. 1855 - 1858 ve 1859 - 1864 te olmak üzere iki defa İrlanda genel valisi (Lord Lieutenant) olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *The Last of the Greeks or the Fall of Constantinople* (Yunanlıların sonuncusu veya İstanbulun düşmesi) [1828, trajedi], *Diary in Turkish and Greek Waters* (Türk ve Yunan sularında hâtıra defteri) [1854], *Lines on Yorkshire* (Yorkshire'e dair mısralar) [1866], *Poems* (Şiirler) [1869].

CARLISLE [*kąrlayl* veya *karląyl*], **Sir Anthony** (1768 - 1840), İngiliz cerrahı ve fiziyoloji mütehassısı. Durham'da doğmuştur. C., 1808 de Kırallık Akademisinde anatomi profesörü olmuştur. Ameliyatı icabettiren hallerde İngilterede ilk defa umumi konsültasyon usulünü ortaya koymuştur.

CARLISME [*karlizm*] (İsp. Carlismo) **veya CARLISTE** [*karlist*] **HARBLERİ** (İsp. Guerras Carlistas), İspanya tarihinde, 1823 te ortaya çıkan kıralcı mutlakiyet taraftarı ve ruhban sınıfı tarafından desteklenen bir hareket. Bu hareket, sonradan VII. Fernando'nun kardeşi Don Carlos tarafından VII. Fernando'nun kızı II. Isábel'in tahta geçişine karşı yapılan itirazı desteklemiştir. VII. Fernando 1829 da, V. Felipe tarafından ortaya konulan ve kadınların tahta ancak, sülâlede erkek kalmadığı takdirde geçebileceğini ifade eden Salia (Salic) veraset kanunu (bk. SALİA [Salic] KANUNU, Salia Frankları [Salii] nın kanunu ki, buna göre kadınlar arazi mirasçısı olamazlardı)nu kaldırmış ve 1830 da da bir emirle, bir kıralın kızlarının ve kız torunlarının, kıralın kardeş ve yeğenlerinden önce tahta geçebileceklerine dair eski Castilla kanununu yeniden yürürlüğe koymuştur. VII. Fernando erkek vâris bırakmadan 29 Eylül 1833 te ölünce taht, anası Doña María Cristina'nın naipliği altında, küçük kızı II. Isábel María'ya kalmıştır. Salia veraset kanununa göre tahtın vârisi olan Carlos, yeni duruma sebebolan fermanı kabul etmemiş ve ruhban sınıfının veya mutlakiyet taraftarlarının yardımiyle 1833 ten 1840 a kadar süren bir dahilî harb açmıştır. 1845 te taht üzerindeki talebinden oğlu, Montemolin dukası Don Carlos Luis lehine feragat etmiştir. Don Carlos 1860 ta 3 000 kişi ile birlikte İspanyaya girmiş, fakat Tortosa'da mağlûp olmuş ve esir düşmüştür. Bunun üzerine birkaç ufak ayaklanmadan sonra 1873 ten 1876 ya kadar süren korkunç bir isyanı idare eden, III Don Carlos taht üzerinde hak iddia etmiştir. XX yüzyılda Carliste'ler, partilerinin adını Tradicionalistas (Gelenekçiler) a çevirmişlerdir. Eski dinî merasimlerin ve imtiyazların korunmasını prensip edinmişler ve reaksiyoner tethişçi gruplar teşkil etmişlerdir. İspanya İç Harbinde (1936 - 1939) milliyetçilerle işbirliği etmişler, General Franco'yu tahta çıkartmak istemişler, bunun için de Requétes (= av işareti) denilen silâhlı teşekkülü meydana getirmişlerse de, reaksiyona rağbet ettikleri ve sanayileşmeden evvelki günleri özledikleri için General Primo de Rivera'nın teşkil ettiği, sonra General Franco'nun da katıldığı Falange partisinden büyük mikyasta ayrılmışlardır. Navarra ve Kuzey İspanya en çok kuvvetli oldukları yerlerdi. General Franco bu teşekkülü 1937 de Falange partisine katmışsa da, Carliste'lerin bir kısmı 1950 ye kadar, kendisine VIII. Carlos adını veren Carlos Pío'nun etrafında toplanmakta idiler. bk. CARLOS, Pío «VIII.».

Fransada X. Charles (1830) taraftarlarına da Carliste denmiştir.

CARLITTE [*karlįt*] **veya CORLITTE** [*korlįt*], Fransanın güney kısmında Pyrénées - Orientales (Doğu Pireneler) departmanında bir dağ kütlesi (massif). Ariège, Aude, Têt ve Sègres nehirlerinin yukarı havzalarına hâkim olan bu granit kütlenin yamaçlarında buzul devrinden kalma birçok göller serpilmiştir. Kütlenin doruğu olan *Pic de Carlitte* 2 921 m yükseklіktedir.

CARLO [*kąrlo*], «İki Sicilya» (İta. Due Sicilie; yani Napoli ve Sicilya) kıralları.

I. C. [Carlo I d'Angiò = Anjou'lu C., Fr. Charles d'Anjou] (1220 - 1285), Anjou ve Provence kontu ve Napoli ve Sicilya kıralı. Pariste doğmuş, İtalyada Foggia'da ölmüştür. Fransa kıralı VIII. Louis ile Castilla'lı Blanca (Fr. Blanche de Castille) nın oğullarıdır. Anjou'lu (Fr. Angevin) sülâlenin kurucusudur. 1246 da Provence'ın son kontu V. Raymond Bérenger'in mirasçısı Béatrix ile evlenmiş, kendi kardeşi Fransa kıralı IX. Louis (Saint Louis = Aziz L) nın yardımiyle Aragón kıralı I. Jaime'yi yendikten sonra Provence'a hâkim olmuş ve «Anjou ve Provence Kontu» unvanını almıştır. 1248 - 1250 yıllarında IX. Louis ile bir likte 6. Haçlı Seferine katılarak Mısıra gitmiş, Nil deltasında ve Mansure'de yenilerek her ikisi esir düşmüş, kurtulmalık vererek Fransaya dönmüşlerdir. C., 1257 de Marsilya'yı, 1259 da da Piemonte (Fr. Piémont) nin bazı kısımlarını idaresi altına almıştır. 1262 de, Hohenstaufen'ların İtalyadaki nüfuzunu kırmak istiyen Papa IV. Urbanus, yıllık bir miktar haraç mukabilinde Napoli ve Sicilya kırallıklarını C. ya teklif etmiş, 4 Kasım 1265 te C. Romada Papa IV. Clemens'ın eliyle «İki Sicilya» tacını giymiştir. Karşı harekete geçen Almanlar C. yu ezmek üzere, imparator II. Friedrich'in gayrımeşru oğlu Manfred'in kumandasında bir ordu göndermişler, 26 Şubat 1266 da Manfred, Benevento muharebesinde mağlûp olmuş ve ölmüştür. Bunun arkasından Friedrich'in torunu ve Hohenstaufen'ların son meşru ahfadı, 1266 da Kudüs ve Sicilya kıralı ilân edilmiş olan Konradin, ikinci bir ordu ile C. nun karşısına çıkmış, fakat

I. CARLO

23 Ağustos 1268 de Tagliacozzo muharebesinde yenilmiş, esir düşmüş ve muhakemeden sonra âsi olarak Napolide idam edilmiştir. Avrupanın en kuvvetli hükümdarlarından biri haline gelen C., Provence, Anjou, «İki Sicilya» üzerinde hüküm sürdükten başka, Toscana'da imparator vekili, Lombardia ve Piemonte'de de birçok şehirlerin senyörü (İta. signore) olarak tanınmıştır. Papaların da itimadını kazanan C., bilhassa IV. Clemens'in ölümü (1268) ve X. Gregorius'un seçimi (1272) arasındaki fitret yıllarına hakem rolü oynamıştır. Cenova (İta. Genova) ya ve Bizans imparatorluğunun Balkanlardaki topraklarına da göz diken C., 1270 te kardeşi kıral Louis ile birlikte 8. Haçlı Seferine katılarak yine Mısıra gittikten sonra, Papa IV. Martinus'a 1281 de Bizans imparatoru VIII. Mikhael Palaiologos'u aforoz ettirmiştir. C., merkezini Sicilyadaki Palermo'dan Napoliye nakletmiş ve adayı Fransız memurlarının zulmüne bırakmıştı. Buna dayanamıyan halk 31 Mart 1282 de ayaklanmış, C. da bunu «Vesperi Siciliani» (Fr. Vêpres Siciliennes = Sicilyada Paskalya ikindi duasında yapılan katliam) denilen katliamla bastırmıştır. Halk Aragón kıralı III. Pedro'yu kıral seçmiş, Aragón taraftarı olan Calabria'lı amiral Ruggiero di Lauria'nın kumandasındaki Katalan-Sicilya donanması C. nun kuvvetlerini yenmiş ve 2 Haziran 1284 te C. bütün Sicilyayı kaybetmiştir. 1285 te Messina'yı yine ele geçirmek üzere sefere hazırlanırken, C. Foggia'da ölmüştür.

II. C. (1254 - 1309) [Carlo II d'Angiò; lo Zoppo = «Topal» diye anılır], I. C. nun oğludur. 1284 te, babasının Sicilyalılara ve Aragón kuvvetlerine karşı yaptığı harbe filo kumandanı olarak Calabria'lı amiral Ruggiero di Lauria'nın donanmasiyle çarpışırken esir düşmüş ve Aragón kıralı III. Pedro'ya götürülmüştür. Babası öldüğü zaman hâlâ esir bulunan C., 1288 de, Sicilyayı Aragón'lulara bırakarak Napoli'ye çekilmek ve kuzeni Valois'lı Charles'ı kendisine Papa IV. Martinus tarafından verilen Aragón kırallığından vazgeçirmeğe çalışmak şartiyle, serbest bırakılmıştır. Bu arada Martinus ölmüş, yeni Papa IV. Nicolaus C. yu yemininden kurtararak 1289 da Rieti'de ona «Iki Sicilya» tacını giydirmiş Aragón kıralı III. Alfonso'yu da aforoz etmiştir. Valois'lı Charles, Castilla kıralı ile işbirliği yaparak Aragón üzerine yürürken, Alfonso, Sicilya'daki kardeşi Jaime'ye yardım etmemeği, ada üzerinde olan hak iddiasından vazgeçmeği ve Papaya haraç ödemeği vâdederek bu taarruzu durdurmuştur. Mukaveleyi yerine getirmeden Alfonso ölmüş, Jaime de Sicilyayı kardeşi Federico'ya bırakarak Aragón'a dönmüş ve 1294 te Napoli'de C. nun himayesiyle Papa seçilen VIII. Bonifatius'un aracılığiyle Jaime ve C. arasında C. nun lehine bir antlaşma imzalanmış, fakat Sicilya halkına dayanan Federico bu antlaşmayı tanımıyarak Sicilya tahtına oturmuştur. II. Federico ile C. arasında başlıyan harbde C. mağlûp olmuş ve 1302 yılında Caltabellota antlaşmasiyle Sicilya üzerindeki haklarından tamamiyle feragat etmiş, Federico da C. nun kızı Leonora ile evlenmiştir. C., Napoli tahtını oğlu Roberto'ya bırakmıştır.

II. CARLO

III. C. (1345 - 1386) [Carlo di Durazzo = Dıraç'lı C. diye anılır], Napoli ve Macaristan kıralı. II. C. nun torunu Dıraç'lı Lodovico'nun oğludur. Macaristanda büyümüş. Napoli kıraliçesi Giovanna onu evlât ve vâris edinmiş, fakat sonra onun yerine Angiò'lu I. Lodovico (Mac. Lajos; Fr. Louis I. d'Anjou) yu seçmiştir. 1376 da kıraliçenin 4. defa olarak evlenmesi üzerine, C., veraset hakkını korumak için kıraliçenin düşmanlariyle işbirliği yaparak kıraliçe ile çarpışmış, onu yenmiş, 1381 de Napoli kıralı olmuş, 1382 de de Giovanna'yı hapishanede boğdurmuştur. 1382 - 1384 yıllarında, hak iddia eden I. Lajos (Louis) ile harbetmiş (1382 - 1384), sonra o zamana kadar kendisini korumuş olan Papa VI. Urbanus'la bozuşmuştur. Bu mücadeleden galip çıkan C., kendisine teklif edilen Macaristan tacını kabul ederek 1385 te II. Károly (Karl; Macaristanda Kis Károly = Küçük Károly diye anılır) unvaniyle Macaristan tahtına oturmuştur. Fakat ertesi sene bir ayaklanma sonunda yakalanarak hapse atılmış ve dul kıraliçe Erzsébet (Elisabeth) in emriyle Peştede zehirle öldürülmüştür.

IV. C.: Aynı zamanda İspanya kıralı I. Carlos (b. bk.) ve Mukaddes Roma İmparatoru V. Karl (b. bk. Charles - Quint) dır.

V. C.: Aynı zamanda İspanya kıralı II. Carlos (b. bk.) tur.

VI. C.: Aynı zamanda Almanya imparatoru VI. Karl (b. bk.) dır.

VII. C.: Aynı zamanda İspanya kıralı III. Carlos (b. bk.) tur.

CARLO [*kạrlo*], İtalyada Parma ve Piacenza dukaları. Bourbon (İta. Borbone) sülâlesindendirler.

I. C., aynı zamanda İspanya kıralı III. Carlos (b. bk.) tur.

II. C. (1799 - 1883) [tam adı: **Carlo Lodovico Ferdinando de Borbone**], Parma'da doğmuş, Nice (İta. Nizza) te ölmüştür. Etruria kıralı Lodovico ile İspanyol prensesi María Luisa'nın oğullarıdır. Annesinin naipliği altında, 1803 - 1807 yıllarında Etruria kıralı olmuş, 1807 de bu kırallık, Napoléon tarafından kızkardeşi Elisa'ya verilmiş, buna karşılık C. ya Lusitania (Portekiz) kırallığı vâdedilmiş, fakat C. bunu alamamıştır. 1815 teki Viyana Kongresinde C. yu tatmin etmek üzere kendisine Lucca dukalığı verilmiş, Parma dukalığına veraset hakkı da tanınmıştır. 1847 de Lucca dukalığını Toscana'ya bırakarak annesi Maria - Louisa'dan miras kalan Parma, Piacenza ve Guastalla dukalığına geçmiştir. 1848 ihtilâllerinde mevkii sarsılan C., 1849 da oğlu lehine dukalıktan feragat etmiş ve Villafranca kontu unvanını alarak Fransaya geçmiştir.

III. C. (1823 - 1854) [tam adı: **Carlo Ferdinando de Borbone**], Lucca'da doğmuş, Parma'da ölmüştür. II. C. ile Savoia'lı Maria Teresa'nın oğullarıdır. Babasının dukalıktan feragat etmesi üzerine 1849 da Parma ve Piacenza dukası olmuş, babası gibi, kendisi de halkın ve bilhassa kalkınma hareketi (Risorgimento) nin sempatisini kazanamamış, rezalet çıkardığı ve haşin davrandığı için Antonio Carra tarafından öldürülmüştür. Oğlu Roberto (1848 - 1907), annesi Luisa Maria'nın naipliği altında Parma dukası ilân edilmişse de, 1859 da Magenta muharebesinden sonra anne oğul Avusturyaya kaçmak zorunda kalmışlar, meclis kararı ile de Parma, Piemonte'ye ilhak edilmiştir.

CARLO [*kạrlo*], İtalyada Savoia (Fr. Savoie) dukaları.

I. C. (1468 - 1490) [Il Guerriero = «Cenkçi», diye anılır], Piemonte bölgesinde Carignano'da doğmuş, Pinerolo'da ölmüştür. Savoia dukası IX. Amadeo ile Fransalı Yolande(İta. Iolanda)ın oğullarıdır. 1482 de, kardeşi «Avcı» (Il Cacciatore), I. Filiberto'nun halefi olarak dukalığa geçmiş, 1485 te Bianca Paleologo di Monferrato ile evlenmiştir. Fransa kıralları XI. Louis ile VIII. Charles'ın himayesi altına girmek istemiş; teyzesi Kıbrıs kıraliçesi Charlotte de Lusignan'ın 1487 de ölmesi üzerine, Venediklilerin itirazına rağmen, kendisini Kıbrıs ve Kudüs kıralı ilân etmiştir.

I. CARLO

II. C. (1490 - 1496), Torino'da doğmuş, 6 yaşında iken ölmüştür. I. C. nun oğlu ve halefidir. Dukalığı, annesi Bianca'nın naipliği altında geçmiştir.

III. C. (1496 - 1553) [Il Buono = «İyi», diye anılır], Bugey (1601 de Fransaya geçmiştir; şimdi Ain departmanında) de doğmuş, Vercelli(İtalyada Piemonte bölgesinde)de ölmüştür. Savoia dukası II. Filippo'nun ikinci oğlu, I. C. nun da ikinci dereceden kuzenidir. 1504 te kardeşi II. Filiberto'nun halefi olarak dukalığa geçmiştir. Fransızlara karşı yaptığı harbde Cenevre (İta. Ginevra, Fr. Genève) yi ve Savoia'yı kaybetmiş; bu topraklar ancak 1559 da, C. nun ölümünden sonra geri alınabilmiştir (1860 ta Savoia toprakları Nizza [Fr. Nice] ile birlikte Fransaya geçmiştir).

CARLO ALBERTO [*kạrlo albẹrto*] (Il Magnanimo = «Âlicenap» diye anılır; 1798 - 1849), Sardinya (İta. Sardegna) kıralı. Torino'da doğmuş, Portekizde Pôrto(Oporto) da ölmüştür. Savoia dukası I. Carlo Emanuele (b. bk.) nin üçüncü oğlu ve Savoia - Carignano hanedan sülâlesinin kurucusu Prens Tommaso Francesco'nun ahfadından 6. Savoia - Carignano prensi Carlo Alberto ile Saksonya prensesi Maria Christiana'nın oğullarıdır. Babasının ölümü üzerine, 1800 de Savoia ve Piemonte prensi olmuş, Pariste ve Cenevre (Genève) de Fransız tesiri altında hür bir dünya görüşü kurduktan sonra 1814 te Torino'ya dönmüş, 1819 da Torino dukası III. Ferdinando'nun kızı Maria Teresa ile evlenmiştir. 1821 de Piemonte ayaklanmasını takiben I. Vittorio Emanuele'nin tahttan feragatından sonra C. A. bir aralık kıral naibi olmuş ve 1812 tarihli İspanya anayasasını kabul etmiştir. Bu hareketine kızan yeni kıral Carlo Felice (b. bk.), C. A. yu Floransa (İta. Firenze) ya sürmüştür. Fransaya geçen C. A., Fransızların 1823 teki İspanya seferine katılmış, ertesi yıl İtalyaya dönmüş, 1829 da Sardinya kıral vekili (İta. Vicerè) olmuş, Carlo Felice'nin ölümü üzerine de, 1831 de Sardinya tahtına oturmuştur. Liberal olduğu halde, İtalyadaki muhafazakâr Avusturya tesirini göz önünde bulundurarak C. A. çok ihtiyatlı davranmış, bu hareketi Liberalleri hayal sukutuna uğratmıştır. Böyle olmakla beraber C. A., bazı liberal hareketlerde bulunmuş, Avusturyanın rağmına millî bir ordu kurmuş, feodal mahkemeleri kaldırarak yeni bir medeni kanun kabul etmiş, hattâ Avusturya zulmünden kaçan Venedikli ve Lombardia'lı göçmenleri Piemonte'ye kabul etmiştir. 1848 de Avrupayı saran ihtilâl havası muhafazakâr «Metternich sistemi» ni yıkmış, 13 Mart 1848 de C. A. «Statuto Fondamentale» (Kanun - u Esasî) denilen anayasayı ilân etmiş ve Cesare Balbo'ya Piemonte'de ilk meşrutî hükümeti kurdurmuştur. İtalyanın birleşmesi için çalışan C. A. aynı yılda (23 Mart) Avusturyaya harb ilân etmiş, ilk devrede Lombardia'yı kurtarmışsa da, hazırlıksız olduğu için 15 Temmuz 1848 de Custozza'da, 23 Mart 1849 da da Mortora ve Novara'da yenilmiştir. Bu hezimetten sonra oğlu II. Vittorio Emanuele'nin lehine tahttan feragat ederek, Portekize gitmiş ve orada bir manastırda ölmüştür. İtalyanın Avusturya boyunduruğundan kurtularak bir birlik kurmak yolundaki mücadelesi (bk. RISORGIMENTO) nde C. A., bu işi başaran Cavour'un öncüsü, ve birleşmiş İtalyanın tahtına oturan II. Vittorio Emanuele (hük. 1861 - 1878), I. Umberto (hük. 1878 - 1900), III. Vittorio Emanuele (hük. 1900 - 1946) ve II. Umberto (hük. 1946) nun ceddidir.

CARLO ALBERTO

CARLO EMANUELE [*kạrlo emanuẹle*], İtalyada Savoia (Fr. Savoie) dukaları, 1730 dan sonra da Savoia dukaları ve Sardinya (İta. Sardegna) kıralları.

I. C. E. (1562 - 1630) [Il Grande = «Büyük» diye anılır], Savoia dukası. Rivoli şatosunda doğmuştur. «Demir başlı» (Testa di ferro) diye anılan Emanuele Filiberto ile Valois'lı Marguerite'in oğullarıdır. 1580 de Savoia dukası olmuş, İspanya kıralı II. Felipe'nin kızı Infante Caterina ile evlenmiş ve İspanyol siyasetini benimsemiştir. Güttüğü gaye, Protestan Cenevre (İta. Ginevra, Fr. Genève) yi, Piemonte (Fr. Piémont) bölgesindeki Saluzzo (Fr. Saluces) yu ve Monferrato (Fr. Montferrat) yu ele geçirmek olmuştur. Fransadaki Huguenot muharebeleri (Fr. Guerres de religion = Din harbleri; 1562 - 1598) zamanında, 1588 de Saluzzo'yu almış, 1590 da Katolik Ligasını takviye etmek üzere Provence'a asker göndermiş, az sonra kendisi de oraya gitmiş, fakat 1593 teki antlaşma gereğince Navarra'lı Henri'nin Fransa kıralı (IV. Henri) ilân edilmesi üzerine, C. E nin projeleri ve Fransa tahtı üzerindeki iddiası suya düşmüştür. 1598 de Vervins antlaşmasiyle biten Fransa - İspanya harbinde C. E., II. Felipe'nin tarafını tutmuş, ayrıca IV. Henri ile çarpışmış, fakat 1601 deki Lyon antlaşmasında, Gex'i, Bugey'yi, Valromey'yi ve Rhône nehrinin ötesinde bulunan bütün topraklarını kaybetmiş, kendisine yalnız Saluzzo kalmıştır. 1602 de İspanyanın yardımiyle ve hile ile Cenevre'yi ele geçirmek istemişse de muvaffak olamamıştır. 1612 de Monferrato'yu da elinde bulunduran Mantova dukası Francesco Gonzaga'nın ölümü üzerine C. E. o bölgede bazı araziler elde etmişse de, Venedik, Toscana, Almanya ve İspanya buna itiraz ederek 1618 de bu arazileri onun elinden almışlardır. 1619 da Al-

I. CARLO EMANUELE

man imparatoru Matthias ölür ölmez C. E., Protestan taraftarı olarak imparatorluk tahtına namzetliğini koymuş, Otuz Yıl Harbi (1618-1618)nde Fransa taraftarı olarak İspanyolları Lombardia'daki Valtellina (Fr. Valteline) da mağlûbetmiş, Cenova (İta. Genova), Monferrato v. b. arazileri üzerindeki emellerine erişebilmek için Habsburg'lara yaklaşmış ve 1628 de İspanyolların safında Fransaya karşı harbe girişmiştir. Bunun üzerine Fransız ordusu Savoia'ya girerek C. E. yi 1629 da Suze'de mağlûbetmiş ve aynı yılda Suta antlaşmasını imzalatmışlardır. Fantastik plânları olan, dönek karakterli C. E. İtalyan Barock'unun tipik bir siması olup küçük devletine Avrupa çapında siyasi rol oynatmıştır. Tanınmış bir şair de olan C. E. nın 10 çocuğu olmuş, bunların büyüğü Vittorio Amadeo halefi olmuş, üçüncü oğlu Tommaso Francesco İtalyan hanedanlarının Savoia-Carignano sülâlesinin ceddi olmuştur.

II. C. E. (1634-1675), Savoia dukası. Torino'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Savoia dukası I. Vittorio Amadeo ile Fransa kıralı XIII. Louis'nin kızkardeşi Christine'in oğullarıdır. 1638 de büyük kardeşi Francesco Giacinto'nun ölümü üzerine, annesinin naipliği altında duka ilân edilmiştir. Küçüklüğü, amcalarının çevirdiği entrikalar içinde geçmiş, rüşte erdiği zaman idareyi eline alarak memleketini kalkındırmağa çalışmış, Torino'yu ve civardaki şehirleri imar ederek sanat eserleriyle süslemiştir.

III. C. E. [Sardinya kıralı olarak **I. C. E.**] (1701-1773), Savoia dukası ve Sardinya (İta. Sardegna) kıralı. Torino'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Savoia kıralı II. Vittorio Amadeo ile Fransa prensesi Anne'ın oğullarıdır. 1730 da Savoia dukası, Sardinyanın da ikinci kıralı olmuş, Lehistan (1733-1735) ve Avusturya (1740-1748) Veraset Harblerine katılmakla, birbiriyle bağdaşması güç olan iki gaye gütmüştür: 1. Avusturya Lombardia'sının büyük bir kısmını ele geçirmek; 2. Bourbon'ların İtalyadaki nüfuzunu kırmak. Bundan dolayı bazen Avusturyalıların safında, bazen de karşı safta çarpışmış, 1735 teki Viyana ve 1748 deki Aachen (Aix-la-Chapelle) barış antlaşmasında, C. E., Novara'yı, Tortona'yı ve Milan bölgesindeki bazı yerleri elde etmiştir. Yedi Yıl Harbi (1756-1763)nde Avusturya düşmanı olarak Piacenza'yı zaptetmiştir. Katolik kilisesine karşı savaş açarak 1741 Konkordatosuna kadar Papalık topraklarının gelirine el koymuşsa da, Napoli'de hür fikirleri yayan Pietro Giannone'ye karşı muhafazakâr bir vaziyet almış ve onu hapse attırmıştır. Halkını umumiyetle refaha kavuşturan C. E., 1770 te *Corpus Carolinum* (Carlo kanunnamesi) denilen yeni bir kanun ortaya koymuştur.

III. CARLO EMANUELE

IV. C. E. [Sardinya kıralı olarak **II. C. E.**] (1751-1819). Savoia dukası ve Sardinya kıralı. Torino'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. III. Vittorio Amadeo ile İspanya prensesi María Antonia Fernando'nun oğullarıdır. 1796 da Savoia dukası Sardinya'nın da dördüncü kıralı olmuş Fransa İhtilâlinin ilân ettiği cumhuriyet rejimi ile iyi geçinmek istemişse de 1798 de Fransız ordusu C. E. nin Avrupa karasında bulunan topraklarının hepsini (Savoia, Piemonte) zaptetmiştir. Bunun üzerine sadece Sardinya kıralı unvaniyle adasına çekilmiş, 1802 de kardeşi Vittorio Emanuele'nin lehine tahttan feragat etmiş, 1815 te Jesuit rahibi olmuş, dört yıl sonra Romada bir manastırda ölmüştür.

CARLO FELICE [*karlo feliçe*] (Fr. Charles-Félix; 1765-1831), Cenova (İta. Genova) dukası ve Sardinya (İta. Sardegna) kıralı. Torino'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Savoia dukası III. Vittorio Amadeo ile İspanya prensesi María Antonia Fernanda'nın ikinci oğullarıdır. 1799-1806 ve 1817-1821 yılları arasında Sardinya kıral vekili (İta. Viceré) olmuş; kardeşi Sardinya kıralı I. Vittorio Emanuele'nin tahttan feragati üzerine, 1821 de kıral ilân edilmiştir. Gözleri görmediği halde, memleketini iyi idare etmiş, 1815 teki Viyana Kongresinden sonra, Avusturya Hariciye Nazırı Metternich'in güttüğü muhafazakârlık siyasetine uymuştur. Savoia hanedan sülâlesi ona kolunun son üyesi olan C. F., Savoia'nın tâli kolundan Carlo Alberto (b. bk.) yu vâris olarak kabul ettirebilmiştir.

CARLO GONZAGA [**I.** ve **II.**] (Mantova ve Monferrato dukaları): bk. GONZAGA AİLESİ.

CARLOFORTE (Coğ.): bk. SAN PIETRO.

CARLOMAN [Fr. *karloman*] veya **KARLOMAN, KARLMANN** [Alm. *karlman*], Caroling (Alm. Karoling; bk. CAROLING'LER) sülâlesinden bazı Frank hükümdarları ile prenslerinin müşterek adı:

1. **C.** veya **K.** (ölm. 754), Charles-Martel (Alm. Karl Martell) in büyük oğlu. Vienne (bugünkü Fransanın Isère departmanında) de ölmüştür. Saray nazırı (Fr. maire du palais, Alm. Hausmeier) olarak Austrasia devletini idare etmiş. Charles-Martel'in ölümünden sonra 741 de Merovingli Frank devletinin hakiki hükümdarı olmuş, küçük kardeşi Bodur Pippin (Fr. Pépin le Bref, Alm. Pippin der Kleine) ile C. saray nazırlığını bölüşmüşler, kendisi doğu Frank ülkesi olan Austrasia hükümdarı olmuştur. Kiliseyi himaye etmiş ve Papa Bonifatius'tan Frank klisesinin himayesini istemiştir. Saksonlarla ve Bavyeralılarla harb etmiş; isyan etmiş olan Alemann'ları 746 da Caunstadt'ta kanlı bir çarpışmadan sonra itaat altına almıştır. 747 de tahtından feragat etmiş, 750 de keşiş olarak Monte Cassino (İtalya) manastırına çekilmiştir. Ölümünde, Bodur Pippin, Frankların tek şefi olarak kalmıştır.

2. **C.** veya **K.** (751-771), Büyük Karl (Charlemagne, Alm. Karl der Grosse) ın kardeşi ve Bodur Pippin'in oğlu. Samoussy (bugünkü Fransanın Aisne departmanında) de doğmuştur. Bodur Pippin'in ölümünde (768), Austrasia, Bourgogne (Alm. Burgund), Provence, Septimania Gothia, kısmen de Aquitania ve Alemann'lar ülkesi üzerinde hüküm sürmeğe başlamıştır. Langobard (Lombard) lar kıralı Desiderius (Fr. Didier) un kızı Gerberge ile evlenmiştir. Kardeşi Büyük Karl'la idare hakkında anlaşmazlıklar çıkmışsa da, C. ın genç yaşta ölümü bu meseleyi ortadan kaldırmıştır. Ölümünden sonra, karısı ile çocukları Desiderius'a iltica etmişler, Büyük Karl Desiderius'u yenmiş, C. ın karısını ve çocuklarını Verona (İtalya) ya götürerek bir manastıra kapatmış, C. ın ülkelerini de kendi kırallığına ilhak etmiştir.

3. **C.** veya **K.** (ölm. 884), Fransa kıralı. Pepe Louis (Louis le Bègue) nin ikinci oğludur. Louis'nin ölümünde (879), oğulları III. Louis ile C., kırallığı bölüşmüşler, Aquitania ile Bourgogne C. a kalmıştır. Provence ile Bourgogne'da başgösteren ayaklanmaları bastırdıktan sonra,

Norman akınını püskürtmeğe çalışan III. Louis'ye yardım etmiş ve 882 de Louis öldükten sonra da C. Normanları ikinci defa olarak yenmiştir. Fakat Louis'nin ölümü üzerine Boson'un Bourgogne kıralı ilân edilmesine mâni olamamıştır. Boson'un bir kıziyle evli bulunan C., Louis'nin öbür ülkeleri üzerinde de hüküm sürmüş, bir avda yaralanarak ölmüştür.

4. **C. veya K.** (ölm. 875 sıraları), Dazlak Charles (Charles le Chauve) ile kıraliçe Hermentrude'ün dördüncü oğlu. Babası tarafından Riani manastırına hapsedilen C. (870), kaçarak isyan etmiş, yakalanmış, mahkûm edildikten sonra 875 te gözleri oyulmuştur. Doğu Franklar kıralı Germen Ludwig (Fr. Louis le Germanique, Alm. Ludwig der Deutsche) e sığınan C Esternach manastırına alınmışsa da, az sonra ölmüştür.

5. **K.** (828 - 880), Bavyera (Bayern), Carinthia (Kärnten), Lombardia (Lombardei), Pannonia (Pannonien), Moravia (Mähren) kıralı. Öttingen (Bavyera) da ölmüştür. Germen Ludwig ile kıraliçe Emma'nın büyük oğludur. 856 da Doğu ülkeleri (Ostmark) nin idaresine memur edilmiş, babasının ölümünden sonra (876) yukarıda anılan öbür ülkeleri de idaresi altına almıştır. II Louis, 875 te ölürken K.ı mirasçı tanıdığı için, 877 de K Pavia'da Lombardia kırallığı tacını giymiştir. Amcası Batı Frankları kıralı Dazlak Charles'la imparatorluk tacı için giriştiği mücadelede muvaffak olamamış, K.ın oğlu Arnulf bu tacı giymiştir. K., 879 da İtalya (Lombardia) ülkelerini kardeşi Karl'a bırakmıştır.

CARLONE [*karlǫne*] **AİLESİ**, İsviçreli ve İtalyalı bir sanatkâr ailesi. İtalya, Almanya ve Avusturyada çalışmışlardır.

1. **Carlo C.** (1686 - 1775), ressam. Scaria (Como) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Eserleri: Viyana, Praga, Ludwigsburg, Einsiedeln, Weingarten, Brescia, Asti, Scaria'da mihrap resimleri ve freskler.

2. **Carlo Antonio C.** (ölm. 1708), Milanolu mimar. Passau'da ölmüştür. Ağır Barok üslûbunda, kabartma alçı teyzinatlı yapılar inşa etmiştir. Başlıca eserleri: St Florian kilise ve manastırında (1668 den bu yana) ve Garsten manastır kilisesindeki yeni yapılar (1677 - 1685).

3. **Diego C.** (1674 - 1750), heykeltıraş. Scaria'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Başlıca eserleri: Weingarten ve Einsiedeln manastır kiliselerindeki plâstik tezyinat, Milanodaki St. Maria di Carignano ve Scaria kilisesi için yaptığı heykeller.

4. **Gian Andrea C.** (1639 - 1697), ressam. Cenovada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Eserleri: Perugia, Roma ve Cenovada mihrap resimleri ve freskler.

5. **Giovanni Battista C.**, bu ailenin özelliğini teşkil eden kuvvetli plâstik kabartma alçı tezyinatının üstadı. Eserleri: Passau kilisesinin (1609 dan bu yana), Waldsassen manastır kilisesinin (1695 - 1698), Straubing'deki Carmelit'ler kilisesinin dekorasyonları.

6. **Sebastian C.**, Graz'lı mimar ve heykeltıraş. Başlıca eseri: Seckau manastır kilisesindeki büyük duka Carl'ın mezar anıtı (1589 - 1612, zengin kabartma tezyinatı ve figürlerle).

CARLOS [*kąrlos*], **Don**: İspanyol prensleri:

1. **C., Don** (1545 - 1568), İspanyol prensi. Kıral II. Felipe'nin birinci karısı Portekiz prensesi María'dan olan en büyük oğlu. Valladolid'de doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Fransız prensesi Elisabeth de Valois ile nişanlanmış, fakat bu prenses sonradan II. Felipe ile evlenmiştir. 1560 ta Castilla'lılar tarafından veliaht (Asturias prensi) olarak tanınmıştır. Bünyece zayıf olan C. a, babası yanlış ve fena bir terbiye vermiştir. C. önce şımartılmış, sonra birdenbire kendisine büyük sertlikle muamele edilmiştir. C., sık sık fikrini değiştirirdi. Hiç olmazsa bir müddet delilik emareleri göstermiştir. Üvey anası Elisabeth de Valois ve amcası Don Juan de Austria ile iyi geçinmiş; fakat, gittikçe babasından soğumuştur. Babası, C. tan şüphe ettiği için, ona Çukur Ülkeler (Nederland, İng. Low Countries, yani Belçika ve Holânda) yüksek kumandasını vermediği gibi, onun Avusturya arşidüşesi Anna ile evlenmesine de müsaade etmemiştir. Kıral 1561 den beri oğlunu veliahtlıktan uzaklaştırmak kararını vermişti. 1567 de, Alva dukası Çukur Ülkeler kumandanlığına tâyin edilince C. kıralın huzurunda bu zatı bıçaklamağa yeltenmiştir. C. İspanya'dan kaçmak için açıkça plân hazırlarken kıral onu 18 Ocak 1568 de Madrid sarayında tevkif ettirmiş, hal ve hareketini tetkik etmek üzere de bir komisyon kurmuştur. C., birkaç ay sonra burada ölmüş, ölümünün sebebi ise şimdiye kadar anlaşılamamıştır. Tarihte C.un karakteri münakaşalara konu olmuştur. Schiller'in trajedisinde görülen idealize edilmiş C. hakikate asla uygun değildir. C.u kahraman olarak seçen trajedi yazarlarının başlıcaları ve bu konu ile ilgili tragedyaların yazılış tarihleri şunlardır: Diego Jiménez de Enciso (1619, İspanyol), Thomas Otway (1676, İngiliz), Jean - Gallart de Campistron (1683, Fransız), Vittorio Alfieri (1783, İtalyan), Friedrich von Schiller (1787, Alman), Marie - Joseph Chénier (1789, Fransız), Jiménez de Enciso'nun trajedisi Luis Cabrera de Cordoba'nın *Historia de Felipe II* (II. F. nin tarihi) [1619] adlı eserine; Schiller'in ve Otway'in trajedileri ise Fransız yazarı Abbé de Saint - Réal'ın tarihî romanı *Don Carlos* (1672) a dayanır. Giuseppe Verdi de, libretto'su Méry ile du Locle tarafından yazılan *Don Carlos* adlı bir opera bestelemiştir (1867).

DON CARLOS

2. **C., D.**[tam adı: **Carlos María Isidro de Borbón**; sonradan Molina Kontu adiyle tanınmıştır] (1788 - 1855), İspanya tahtı müddeisi. IV. Carlos'un ikinci oğlu ve VII. Fernando'nun kardeşi. İspanyada doğmuş, Trieste'de ölmüştür. 1808 de Napoléon tarafından, kardeşi ile birlikte, İspanya tahtı üzerindeki iddialarından feragate zorlanmış ve yine kardeşiyle birlikte 1814 e kadar Valençay'de hapsedilmiştir. Restorasyon'dan sonra veliaht ilân olunmuş, fakat 29 Mart 1830 tarihli Pragmatik sanksiyon'un Sal kanu-

DON CARLOS
(Molina kontu)

nunun (Lex Salica; Sal[= tuz, deniz] Frankları kanunu) lâğvı ve VII. Fernando'nun 10 Ekim 1830da kızı Infanta María Isabel'in doğumundan sonra veliahtlık sıfatını tekrar kaybetmiş ve bu neticeyi kabul etmediğinden İspanyadan sürülmüştür. Fernando 29 Eylül 1833 te ölünce, kızı II. Isabel adı altında kıraliçe ilân olunmuş, C. ise mutlakiyet taraftarı kilise partisi (Carliste'ler) tarafından kıral ilân olunmuş ve bilhassa Bask'lar arasında çok taraftar bulmuştur. Portekiz müddeisi Don Miguel tarafından tanınmıştır. İki müddei (Don Carlos ile Don Miguel) yi İber yarımadasından kovmak maksadiyle İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa arasında 22 Nisan 1834 te Londrada akdolunan dörtlü muahede, mücadeleyi ümitsiz kılınca C., 1 Haziran 1834 te İngiltereye gitmek üzere gemiye binmiştir. 10 Temmuz 1834 te tekrar İspanyaya dönerek Carliste âsilerin Navarra'daki karargâhlarına gelmiştir. Fakat meşru kıraliçe taraftarı (Cristinos) general Baldomero Espartero'nun ordusu Carliste orduyu esir etmiş, C. 14 Eylül 1839 da Fransı sınırını geçmiş, bu general Cabrera'da 1840 ta Fransaya sığınmıştır. 18 Mayıs 1845 te haklarından oğlu Don Carlos lehine feragat etmiş ve Molina kontu unvanını almıştır.

3. C., D. [tam adı: **Carlos María de las Dolores Juan Isidro José Francisco de Borbón**; unvanı: Madrid dukası] (1848 - 1909), İspanya tahtı üzerinde hak iddia edenlerden biri. Laibach (Avusturya; şimdi Ljubljana, Yugoslavya) ta doğmuş, Varese (İtalya) de ölmüştür. Molin kontu Don Carlos Luis de Borbón'un yeğeni ve 3 Ekim 1868 de lehine taht iddiasından feragat eden Don Juan Carlos'un en büyük oğludur. F r a n s ı z, Avusturyalı ve İtalyalı meşru hükümdar taraftarlarının yardımiyle 21 Nisan 1872 de Kuzey İspanyada Carliste'ler, C. namıma isyan çıkarmış, kendisi de 15 T e m m u z 1873 te İspanyaya gelmiştir. Evvelâ kıral Amedeo'ya ve sonradan Cumhuriyete karşı g i r i ş i l e n harb, oldukça m u v a f f a k i y e t l i bir ş e k i l d e d e v a m e t m i ş, Carliste'ler Kuzey İspanyanın bazı kısımlarında tutunabilmiştir. Fakat Cumhuriyet devrilip XII. Alfonso İspanya kıralı ilân edilince (1874), Carliste'lerin son kalesi olan Tolosa Ocak 1876 da düşmüştür. 1885 te XII. Alfonso ölünce, C. harb açmaktan çekinmiştir. C. taht üzerindeki iddiasını 1870 te doğan Jaime Juan Carlos Alfonso Felipe adlı oğluna bırakmıştır.

DON ÇARLOS
(Madrid dukası)

4. C., D. [tam adı: **Don Carlos Luis Fernando de Borbón**; Montemolín kontu] (1818 - 1861), İspanya tahtı üzerinde hak iddia eden (İsp. pretendiente) prens Madridde doğmuş, Trieste'de ölmüştür. Don C. María Isidoro de Borbón'un büyük oğludur. 1845 te babası taht üzerindeki veraset hakkından feragat ettikten sonra Carliste (bk. CARLISME) ler C. u *VI. Carlos* unvanı ile kıral tanımışlarsa da resmî unvanı Montemolín kontu olmuştur. C. 1850 de Napoli - Sicilya kıralı II. Ferdinando'nun kızkardeşi Maria Cristina ile evlenmiş, General Ortega ile birlikte bir hükümet darbesi hazırlıyarak 1860 ta Tortosa şehrinde bir isyan çıkarmış, yakalanmış ve taht iddiasından resmen feragat etmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Çocuğu olmadığı için taht üzerindeki iddiası, kardeşi Don Juan'a geçmiştir.

5. [tam adı: **Carlos Pío**] (doğ. 1890?), İspanyol tahtı üzerinde Carliste (bk. CARLISME) koldan hak iddia eden prens. «Madrid dukası» (İsp. Duque de Madrid) unvanını taşırsa da, kendini VIII. Carlos ilân etmiştir. Don C. María de los Dolores de Borbón'un yeğenidir. Son Carliste müddei, San Jaime dukası Alfonso 1936 da erkek vâris bırakmadan öldüğü için, bu kol sönmüş sayılarak General Franco hükümeti tarafından Carliste'ler, Falange partisine alınarak teşekkülleri lâğvedilmiştir. Bu sebeple, monarşistlerden başka eski Carliste'lerin bir kısmı da C. P. yu tanımamaktadır. Böyle olmakla beraber, General Franco'nun Falange partisi, XIII. Alfonso'nun oğullarından İspanya tahtının monarşist müddeisi Don Juan'a karşı ikinci bir müddei çıkararak iddiayı parçalamak maksadiyle, müddeilerin en zayıfı olan C. P. yu el altından tutmaktadır.

CARLOS [*kąrlos*], İspanya kıralları:

I. C.: Aynı zamanda Mukaddes Roma İmparatoru V. Karl (b. bk.; Charles - Quint) dır.

II. C. (1661 - 1700) [**El Hechizado** = Meczup, diye anılır], Madrid'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. IV. Felipe'nin oğludur. 1665 te, annesi Avusturyalı Maria Anna (İsp. María Ana de Austria) nın naipliği altında kıral ilân edilmiş, 1675 te re'sen tahta oturmuştur. Bedenen ve ruhan hasta olduğu için türlü tesirlere kapılmış ve idareyi önce (1677 - 1679) gayrimeşru kardeşi Don Juan d'Austria'ya, sonra da öbür saray halkına bırakmıştır. 1668 de Portekizin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmış, Devolüsyon (Dévolution, 1667 - 1668) Harbi sonunda Aix - la - Chapelle (Aachen) antlaşmasiyle XIV. Louis'nin l e h i n e İspanyol Flandra'sını ve Holândada bazı yerleri kaybetmiş, Holânda Harbi (1672 - 1678) sonunda da Nijmegen antlaşmasiyle Franche - Comté'yi Artois (Flandra) daki son mevkilerini ve Holândadaki bazı şehirleri Fransaya bırakmıştır. 1684 te Luxembourg'u da kaybettikten sonra, Fransaya karşı Augsburg Ligası (Fr. Ligue d'Augsbourg, İng. Grand Alliance, Alm. Pfälzischer Erbfolgekrieg; 1689 - 1697) Harbine katılmış, fakat Ryswick antlaşması kendisine bir şey kazandırmamıştır. İki defa evlenmiş (1. Orléans'lı Marie Louise, 1679; 2. Bayern - Neuburg'lu Maria Anna, 1689), fakat çocuğu olmamıştır. XIV. Louis'nin torunu Anjou'lu Philippe'i vâris seçmesi için kendisine baskı yapılmış, C. buna muvafakat etmişse de, İngiltere, Avusturya, Birleşik Vilâyetler (Holânda, Flandra), v. b. devletler buna razı olmadıkları için, C. un ölümünden sonra İspanya Veraset Harbi (İsp. Guerra de Sucesión; 1701 - 1714) başlamış, C. ile birlikte de Habsburg sülâlesinin İspanya kolu sönmüştür.

II. C A R L O S

III. C. (1716 - 1788) [gençlik adı: **Don Carlos de Borbón** = Bourbon'lu D. C.], Madrid'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. V. Felipe ile Parma'lı Elisabetta Farnese'nin oğulları ve XIV. Louis'nin torununun oğludur. 1731 deki Viyana antlaşması gereğince, kendisine Parma ve Piacenza dukalığı verilmiş ve Toscana üzerindeki veraset

hakkı tanınmıştır. 1734 te Fransanın yardımiyle «İki Sicilya» (Due Sicilie; yani Sicilya ve Napoli) krallığını ele geçirerek, IV. Carlo adiyle tahta oturmuş ve böylece Bourbon sülâlesinin Napoli kolu (Borbone) nun kurucusu olmuştur. Üvey kardeşi, İspanya kıralı VI. Fernando'nun ölümü (1759) üzerine, İki Sicilya kırallığını kendi üçüncü oğlu Ferdinando'ya bırakarak, Madride gitmiş ve III. C. unvaniyle tahta çıkmıştır. Bourbon sülâlesinden olduğu için, Fransa tahtını işgal etmekte bulunan Bourbon'ları desteklemiş, 1761 de bu memleketle bir «Aile paktı» (İsp. Pacto de familia) imzalamış, 1762 de Yedi Yıl Harbi (1756 - 1763) ne Fransanın müttefiki olarak katılmış, Paris antlaşmasında, Amerikadaki topraklarından Florida'yı İngiltereye bırakmak zorunda kalmışsa da. Amerika İstiklâl Harbinin sonunda, 1783 te Paris antlaşmasiyle bu arazi C. a iade edilmiştir (İspanya bunu 1819 da Amerika Birleşik Devletlerine satmıştır). C. Napoli'de nazırı Tanucci ile birlikte birçok ıslahat yaptığı gibi, İspanyada da nazırları Aranda, Campomanes ve Floridablanca'nın yardımlariyle bir kalkınma yaratmış, maliyeyi, ziraati, ticareti, orduyu ıslah etmiş, banka kurmuş. Madridi güzelleştirmiş, okullar açmış, her tarafı imar etmiş, 1767 de de Jesuit tarikatını İspanyadan kovmuştur.

III. CARLOS

[III.] C.: İspanya Veraset Harbinde, Borbón sülâlesinden İspanya kıralı V. Felipe'ye karşı, Almanya imparatoru VI. Karl'ın İspanya karşıt kıralı olarak aldığı unvan.

IV. C. (1748 - 1819), III. C. un ve Saksonyalı Maria Amelia'nın ikinci oğullarıdır. Napoli'de doğmuş, Romada ölmüştür. 1765 te kuzeni, Parma'lı Maria Luisa ile evlenmiş, idarede karısının ve bunun âşığı Manuel de Godoy'un tesiri altında kalmış, Godoy'a birbiri arkasından Alcudia dukası ve «Sulh prensi» (Príncipe de la Paz) pâyelerini vererek 1792 de onu başvekil yapmıştır. Fransız İhtilâlinde, C. ile Godoy, Konvansiyon (Convention, 1792 - 1795) a karşı XVI. Louis'yi desteklemişler, üç yıllık bir harbden sonra, 1795 te ikinci Basel (Fr. Bâle) antlaşmasiyle İspanya, Antillerdeki Hispaniola (bugün Haiti ve Dominicana cumhuriyetleri) adasını Fransaya bırakmıştır. 1796 da C Fransa ile bir saldırma ve korunma antlaşması (San Ildefonso antlaşması) imzalıyarak, Fransız Cumhuriyeti, Konsüla (Consulat) sı ve İmparatorluğu devirleri boyunca İngiltereye ve Portekize karşı harb etmiştir. Bu yüzden Antillerdeki Trinidad adasını kaybetmiş (1797), Amerikadaki Louisiana'yı Napoléon'a bırakmış (1800) ve Fransız donanmasına katılan İspanyol domanması Trafalgar deniz muharebesinde yok olmuştur (1805). 1807 de Portekizin İspanya ile Fransa arasında taksimi için Napoléon'la gizli bir anlaşma yapmış, oğlu Fernando, Godoy'yu atmak için bir hükümet darbesi hazırlamış, Aranjuez şehrinde C. aleyhine isyan çıkmış (1808), bunun üzerine C. Fernando'nun lehine tahtından feragat etmiştir Bunu fırsat bilen Napoléon, Fransız ordusunu İspanyaya sokarak 1808 deki Bayonne görüşmesinde C. u Joseph Bonaparte'ın lehine feragat ettirmiştir. C., Fransaya geçerek 1811 e kadar Compiègne'de, sonra Marsilyada kalmış, daha sonra İtalyaya gitmiştir. İspanya, III. C. devrinde kazandığı itibarı ve refahı IV. C. zamanında kaybetmiştir.

IV. CARLOS

CARLOS [*kąrlos*] (Fr. **Charles** [şarl]), İspanyada Navarra kıralları:

I. C. : Aynı zamanda Fransa kıralı IV. Charles (b. bk.) dır.

II. C. (1332 - 1387) [**El Malo,** Fr. **Le Mauvais** = «Kötü» diye anılır], Philippe (İsp. Felipe) d'Évreux ile Fransa kıralı X. Louis'nin torunu Jeanne (İsp. Juana de Francia) ın oğullarıdır. Annesi ile birlikte Navarra (Fr. Navarre) ya gitmiş, Évreux kontu unvanını almış, annesinin ölümünden sonra (1349) Navarra kıralı olmuştur. 1352 de Fransa kıralı Valois'lı «İyi» [II.] Jean (Fr. Jean le Bon) ın kızı Jeanne ile evlenmiş, fakat ondan Fransada kendisine miras kalmış olan toprakları (Évreux; Angoulême ve Normandie'de başka yerler) alamamıştır. Bu yüzden, kayınpederi ile çarpışmış, Valois'lılara karşı Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmiş, Jean tarafından yakalanarak hapse atılmış (1356), sonra Paris demokratları ile işbirliği yaparak veliaht (sonra V. Charles) la savaşmış (1358 - 1360), 1358 de Paris demokrasisinin önderi olmuştur. Arkadaşı Étienne Marcel'in mağlûp olması üzerine C., Parisi bırakarak vilâyetlere çekilmiş ve «Jacquerie» denilen köylü isyanına katılmış, Yüz Yıl Harbi sırasında da İngilizlerle işbirliği yapmıştır. 1359 da veliaht onun arazi hususundaki taleplerini kabul etmiş, buna rağmen C. entrikalardan geri kalmamış. Du Gueschin'in Cocherel'de kazandığı zafer (1364) ve bunu takibeden Avignon antlaşması (1365) C. u Fransadaki topraklarından bir kısmını Fransaya terketmeğe mecbur etmiştir. 1378 de V. Charles'a karşı yaptığı suikast üzerine C, Fransadaki bütün topraklarını kaybetmiştir. İspanyada da Trastamara kontu (sonra Castilla kıralı II. Enrique) Enrique'e karşı savaşmıştır. İşlediği cinayetlerden ve yaptığı zulümden dolayı «Kötü» C. diye anılmıştır.

III. C. (1361 - 1425) [**El Noble,** Fr. **Le Noble** = «Asîl» diye anılır], «Kötü» C. ın oğlu olup, Fransada Mantes'ta doğmuş, Olite (Navarra, İspanya) de ölmüştür. 1375 te Castilla kıralı II. Enrique'in kızı Leonor ile evlenmiş, 1389 da ondan ayrılmıştır. 1387 de babasının halefi olarak Navarra tahtına çıkmıştır. Babası tarafından İngiltere kıralı II. Richard'a verilmiş olan Cherbourg (Normandie, Fransa) şehrini 1393 te geri almıştır. Sulh ve refah içinde yıllarca hüküm sürmüş, Fransa kıralı tarafından kendisine Nemours dukası unvanı tevcih edilmiştir. Erkek evlâdı olmadığı için, tahtını, kızı Blanca (Fr. Blanche) ya bırakmıştır. Torunu, Viana prensi Carlos'tur.

IV. C. (1421 - 1461) [**Don Carlos, Infante de Navarra, Príncipe de Viana** = C., Navarra infante'si ve Viana prensi, diye anılır; annesi Blanca, Navarra kıraliçesi olduğu için, bazen Navarra kıralı IV. Carlos da denir], Aragón'lu Juan (sonra Aragón kıralı II. Juan) ile Navarra kıraliçesi Blanca (III. C. un kızı) nın oğullarıdır. Gerek büyük babası III. C., gerek annesi Blanca tarafından vâris

gösterildiği halde, 1441 de annesinin ölümü üzerine babası Juan idareyi eline almıştır. Babasının 1447 de Castilla prensesi Juana Enríquez'le evlenmesi, bu evlenmeden erkek bir evlât (sonra İspanya kıralı I. Fernando olmuştur) doğması, babası ile oğul arasındaki mücadeleyi şiddetlendirmiştir. Juana'nın idare işlerine karışması üzerine C. isyan etmiş, iç harb başlamış, Castilla kıralı II. Juandan yardım gördüğü halde C. 1452 de mağlûp olarak esir düşmüştür. Babasının ölümünden evvel «kıral» unvanını almıyacağına söz vermesi üzerine serbest bırakılan C., yine silâha sarılmış, başarısızlıktan sonra İtalyaya sığınmıştır. Aragón, Napoli ve Sicilya kıralı V. Alfonso 1458 de ölmüş, C. un babası II. Juan unvaniyle Aragón tahtına oturmuş, C. a da Napoli ve Sicilya kırallığı teklif edilmiştir. C. bunu reddederek babasiyle barışmış ve 1459 da Navarra'ya dönmüştür. Castilla'lı bir prensesle evlenmeyi tasarladığı için, babası C. u hapse atmış, Katalan halkı C. un lehine ayaklanmış, Juan yumşamış, ve C. u Cataluña (Katalonya) valisi ve Navarra tahtı vârisi yapmıştır. Fakat C. un ömrü vefa etmemiştir (bir rivayete göre üvey annesinin emriyle öldürülmüştür). Kültürlü bir zat olan C., Aristo'nun *Ethikası*nı İspanyolcaya çevirmiş (bas. 1509) ve *Crónica de los reyes de Navarra* (N. kıralları vakayinamesi) [bas. 1843] adlı bir eser yazmıştır.

CARLOS [*kạrluş*], **I., Fernando Luis** (1863 - 1908), Portekiz kıralı. Lizbon (Lisboa) da doğmuş, büyük oğlu Luis Felipe ile birlikte aynı şehirde öldürülmüştür. I. Luis ile Maria Pia'nın büyük oğludur. 1886 da Paris Kontunun kızı Marie - Amélie d'Orléans ile evlenmiştir. Saltanatının başından itibaren (1889) İngiltere ile Portekiz arasında, Doğu Afrika sömürgeleri konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığı halletmeye uğraşmışsa da İngilizlerin tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Neticeden memnun olmıyan Portekizli Cumhuriyetçiler karışıklıklar çıkarmışlar, fakat C. bunları şiddetle bastırmıştır. 1893 seçimleri hükümetin zaferini temin eder gibi görünmüştür. Kıral, büyük bir sanatsever olup bizzat yaptığı pastellerle 1900 deki milletlerarası Paris sergisinde gümüş bir madalya kazanmıştır. Demokrat partililerin garezinin kurbanı olmuştur. Yerine ikinci oğlu II. Manoel geçmiştir.

I. CARLOS

CARLOTA [*karlọta*] (İng. Charlotte, adı tam olarak, **Joaquina Carlota de Borbón**; 1775 - 1830), Portekiz kıraliçesi. İspanya kıralı IV. Carlos'un kızıdır. Madridde doğmuş, Lizbon (Lisboa) civarında ölmüştür. 1790 yılında, sonradan VI. João adiyle tahta çıkan Portekiz veliahtiyle evlenmiştir. 1807 de Portekiz kıral ailesiyle birlikte Brezilyaya kaçmış ve 1821 e kadar orada kalmıştır. 1828 de tahtı ele geçiren oğlu Don Miguel'in entrikalarında C. nın da parmağı vardır.

CARLOTTA [*karlọtta*, eski eserlerin bazılarında Charlotte olarak geçer; İsp. Carlota; adı tam olarak **Marie Charlotte Amélie Augustine Victoire Clémentine Léopoldine**] (1840 - 1927), Meksika imparatoriçesi (1864 - 1867). Bruxelles civarında Laeken'de doğmuş, Belçika'da ölmüştür. Belçika kıralı I. Leopold ile Orléans prensesi Louise'in tek kızları olup, 1857 de Avusturya veliahtı Maximilian ile evlenmiştir. Maximilian Fransanın tazyiki altında meşhur Meksikalılar dan müteşekkil bir zümre tarafından yapılan teklif üzerine 1864 te Meksika kırallığını kabul edince C. da kocasiyle birlikte Meksikaya gitmiştir. 1865 da kocası Maximilian tarafından, kendisini tahttan indirmeğe çalışanlara karşı yardım temini için III. Napoléon ve Papa IX. Pius'un nezdine gönderilmiştir. Bir taraftan vazifesinde muvaffak olamadığı, diğer taraftan kocasının düşeceğini önceden hissettiği için delirmiş ve bir Belçika şatosunda ikamete mecbur edilmiştir. Kocasının idam edilmesinden (1867) sonra ölünceye kadar 60 yıl burada yaşamıştır.

CARLOTTA

CARLOVA [*karlova*], Fransız astronomu, A. H. P. Charlois tarafından 1893 te keşfedilen 360 no lu küçük gezegen.

CÂRLOVA [*kırlova*], **Vasile** (1809 - 1831), Rumen şairi. Târgovişte'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Şiirlerinden sadece beş tanesi bilinmektedir. Bunlardan *Ruinele Târgoviştei* (Târgovişte harabeleri) [1828] çok ince vatanseverlik duygularını; *Rugăciunea* (Dua) [1829] mânevi bir isyanı; ve en iyi şiiri olan *Marşul* (ad) [1830] ise prensliklerin birleşeceğini terennüm eder. Diğer şiirleri: *Inserarea* (Akşamın çökmesi) [1826], *Păstorul întristat* (Dertli çoban) [1827].

CARLOVING'LER: bk. KAROLING'LER.

CARLOW [*kạrlou*] (İrce. Ceatharlach, Ceithiarloch, Catherlogh): 1. İrlanda Cumhuriyetinin güneydoğusunda, Leinster vilâyetinin bir kontluğu. Kuzeyde Kildare ile Wicklow kontlukları, doğuda Wicklow ile Wexford kontlukları, güneybatı ve batıda Kilkenny kontluğu, kuzeybatıda da Laoighis kontluğu ile sınırlanır. Arazi umumiyetle düz veya hafifçe dalgalı olup, ancak güneydoğu kısmında, Wexford kontluğu ile olan sınır üzerindeki Leinster dağına (796 m) doğru yükselir. C. da önemli miktarda süt ve sütten yapılmış maddeler imal edilir, her yıl gelişen bir şeker kamışı ziraati yapılır. C. şehri kontluğun merkezidir. Yüzölçümü takr. 896 km², nüfusu 34 168 (1951) dir.

2. Aynı adı taşıyan kontluğun merkezi. Barrow ile Burren ırmaklarının birleştiği noktada, Dublin'in takr. 72 km güneybatısındadır. Un değirmenleri ve şeker tasfiyehaneleri vardır. 1650 de C., Ireton'un kumandasındaki Parlâmento taraftarları tarafından zaptedilmiştir. 1798 de de İrlandalıların bir ayaklanması burada ezilmiştir. Irmağa yakın bir noktada, XII. yüzyılda Norman Hugh de Lacy'nin yaptırdığı rivayet olunan bir kalenin kalıntıları görülür. Nüfusu 7 668 (1951) dir. Yakınında, Norman'lardan öncesine ait Killishin kilisesi vardır.

CARLOWITZ veya KARLOWITZ: 1. (Coğ.): bk. SREMSKI KARLOVCI, 2. (Tar.): bk. KARLOFÇA BARIŞ ANTLAŞMASI.

CARLSBAD [*kąrlzbæd*], Amerika Birleşik Devletlerinin New Mexico bölümünde Pekos nehri kıyısında bir

C A R L S B A D: Mağaralar

şehir. Amerikadaki potasyum madeninin merkezidir. Carlsbad - Nationalpark'ın civarında büyük stalaktit ve stalagmit mağaraları vardır. Nüfusu 18 000 (1951) dir.

CARLSBAD veya KARLSBAD: bk. KARLOVY VARY.

CARLSBAD KARARLARI: bk. KARLSBAD KARARLARI (Karlsbader Beschlüsse).

CARLSCRONA: bk. KARLSKRONA.

CARLSHAMM: bk. KARLSHAMM.

CARLSON [*kąrlson*], **Fredrik Ferdinand** (1811-1887), İsveçli tarihçi ve devlet adamı. Alsike (Uppland) de doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. 1837 - 1846 yılları arasında Prens XV. Karl ve II. Oskar'a hocalık etmiş, 1849 - 1877 arasında da Uppsala'da profesörlük yapmış olan C., aynı zamanda 1850 den sonra Parlâmentonun liberal üyesi idi. 1863 - 1870 ve 1875 - 1878 arasında maarif vekili olmuş ve İsveç maarifinde reform yapmıştır. C.un büyük eseri *Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset* (Palatina hanedanına mensup kırallar zamanında İsveç tarihi) [7 cilt, 1855 - 1885] dir.

CARLSRUHE (Baden - Württemberg): bk. KARLSRUHE.

CARLSRUHE (Yukarı Silezya): bk. POKÓJ.

CARLSSON [*kąrlsson*], **Gottfried** (doğ. 1887), İsveçli tarihçi. Burserydsskn (Jönköping) de doğmuştur. 1952 den beri Lund'da profesör olan C., Reformasyon tarihi üzerine yaptığı araştırmalariyle tanınmıştır. İsveç İlimler Akademesi üyesidir. Başlıca eserleri: *Hemming Gadh* (ad) [1915], *Wulf Gyler* (ad) [1922 - 1924], *Sten Sture den yngere* («Genç» S. S. [ad]) [1929], *Sveriges historia till våra daggar* (Zamanımıza kadar İsveç tarihi) [1941], *Lunds domkyrkas historia* (Lund katedralinin tarihi) [1946].

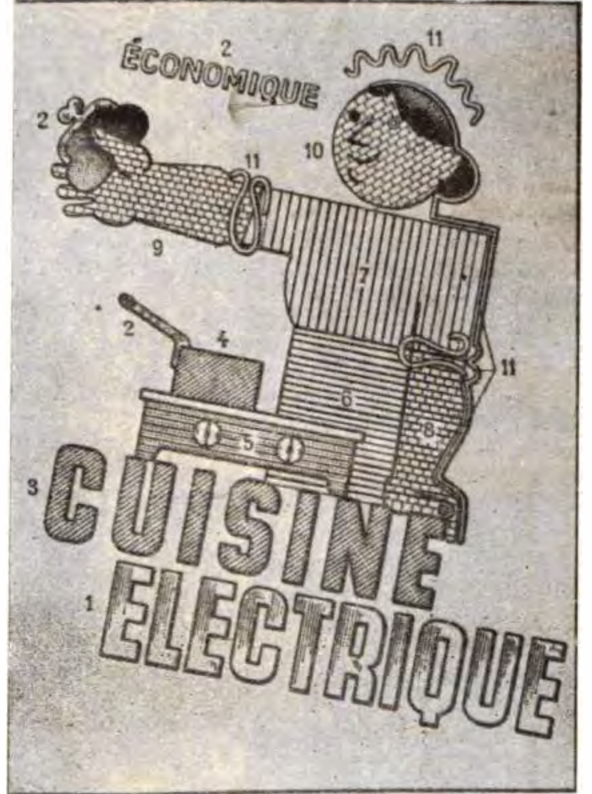
CARLSTAD: bk. KARLSTAD.

CARLSTADT: bk. KARLSTADT.

CARLTON [*kąrltın*], Orta İngilterenin kuzeyinde Nottinghamshire'da bir şehir. Londranın trenle takr. 204 km kuzeyinde olup, Nottingham'le sınırdaştır. Şehirde çorap ve dantel imalâthaneleri vardır. Şehrin nüfusu 34 248 (1951) dir.

CARLTON [*kąrltın*] **KULÜBÜ**, Londrada siyasi bir kulüp. Tamamen Muhafazakâr partiye temayül eden bu kulüp, Wellington dukası tarafından 1832 de kurulmuştur.

CARLU [*karlų*], **Jean** (doğ. 1900), Fransız ressam ve afişçisi. Önceleri mimarlık tahsili yapmış, sonraları afiş ressamlığını tercih ederek XX. yüzyılın ünlü afiş sanatcıları arasında yer almıştır. Paris Tezyinî Sanatlar okulunda öğretmen muavinliği yapmıştır. C. son derece bir sadelik içinde kullandığı çizgilerle, afişlerinde kuvvetli bir ifade sağlamıştır. C. Villiers'in *Bourgeois mal marié* (İyi izdivaç yapamamış burjuva) adlı kitabını resimlemiştir. Eserleri arasında: «Tezyinî sanatlar», «Grand - Palais gece

Işığı aksettiren maddelerle yapılmış elektrikli, reklam: 1. Ayna ve nakışla süslü aluminyum, 2. Cilâlı aluminyum, 3. Cilâlı döğme bakır, 4. Cilâlı bakır, 5. Yeşil mozayık, 6 Beyaz mozayık, 7. Mavi mozayık, 8 - 9 - 10. Kırmızı mozayık, 11. Elektrikli cam boru

şenlikleri», «Monsavon (sabun reklamı)», «Monaco akvaryumu», «Paris - Soir (gazete)», «Odéon plâkları», «Pigalle tiyatrosu», «Elektrikli mutfak ocağı», «Paris şenlikleri» vardır. «Barlı vagon» afişi için bk. AFİŞ (renkli levha).

CARLUKE [*kārluk*], Güney İskoçyada bir kasaba. Lanarkshire'da, Lanark'ın takr. 8 km kuzeybatısında, Londranın trenle takr. 613 km kuzeyindedir. Halk madencilikle uğraşır; nüfusu 10 507 (1931) dir.

CARLYLE [*kąrlayl*], **Alexander** (1722 - 1805), İskoçyalı rahip. İskoçyada, Dumfriesshire'da doğmuş, Edinburgh civarında Inveresk'te ölmüştür. 1748 den ölünceye kadar Inveresk ve Midlothian'da çalışmıştır. İskoç kilisesi mutedil kısmının reisi idi. 1860 ta John Hill Burton tarafından yayımlanan bir otobiyografya ile bazı siyasi v. b. risaleler yazmıştır. Hume, Smollett ve diğer İskoç edibleri-

nin yakın arkadaşı idi. O kadar tesir edici bir görünüşe sahipti ki, bu yüzden kendisine «Jupiter Carlyle» lâkabı verilmişti. Tiyatroyu himaye etmesi İskoç kilisesi içinde bir skandala sebebolmuştur.

CARLYLE [*kạrlayl*], **Thomas** (1795 - 1881), İskoç deneme yazarı, tarihçisi ve filozofu. İskoçyada Ecclefechan (Dumfriesshire kontluğu) köyünde doğmuş, Londrada ölmüştür. Dindar ve fakir bir duvarcı olan babası, C. ı papaz yapmak istemiş, 14 yaşına geldiğinde Edinburgh üniversitesine göndermiştir. Hayatını özel dersler vererek kazanan C. da, müzmin bir hazımsızlık başlamış, bu hastalık onu sonuna kadar huysuz yapmıştır. M. A. (Master of Arts) derecesini alamadan üniversiteyi terketmiş, bu arada beliren dinî şüpheleri papazlığa girmesine engel olmuştur. Öğretmenliğe girip. Annan Academy'de matematik okutmuş (1814), fakat 1818 de kendisini sıkan öğretmenlikten ayrılarak Edinburgh'ya gitmiştir. 1819 da hukuka girip avukat olmaya karar vermişse de az sonra bundan da vazgeçmiştir. Yine, özel dersler vererek geçinmeğe çalışmış, ayrıca «Edinburgh Encyclopedia» ya çeşitli makaleler yazmıştır. Bu yıllarda C. ın ruhunda şüpheler ve korkular çarpışmış, 6 - 7 yıl sonra C. korkuyu silip atmış, imanı şüphesini yenmiştir (1821). Bu yıllardaki ruhî mücadelelerini *Sartor Resartus* adlı eserinde anlatmıştır. Dergilerde denemeler yazmış, Almanca öğrenip Alman edebiyatından tercümeler, tetkikler yayımlamaya başlamıştır. Arkadaşı Edward Irving ile gittiği Londrada (1824) bazı edebî şahsiyetlerle tanışmış, bir müddet, erkek kardeşi Alick'in Ecclefechan yakınındaki çiftliğine çekilip orada edebî çalışmalarına devam etmiştir (1825). 1826 da, Edinburgh'da iken tanıştığı Jane Welsh ile evlenmiş, mesut olmamış, Edinburgh'ya yerleşmiş, bu arada Goethe ile mektuplaşmaya başlamış ve bu, Goethe'nin ölümüne kadar (1832) devam etmiştir. C., «Edinburgh Review» adlı derginin yazarları arasına girmiş (1827), ayrıca «The Foreign Quarterly», «The Westminster Review», «Frazer's Magazine» dergilerine de yazılar yazmıştır. C., İskoçyada Craigenputtoch (Hawks'Hill) de hücra bir çiftliğe taşınmış (1828) ve burada 6 yıl kalmıştır. C., burada en iyi deneme (essay) lerini ve en orijinal eseri, *Sartor Resartus*u yazmıştır. Amerikalı filozof, denemeci ve şair Ralph W. Emerson'ın ziyaretini (1833) kabul ettikten sonra C., iş aramak için tekrar Londraya hareket etmiş (1834), Chelsea semtinde, şimdi Carlyle müzesi olan bir evde 47 yıl oturmuştur. C., zamanın en büyük düşünürlerinden biri olarak tanınmaya başlamıştır. Geçimini 1837 den sonra kitaplariyle ve verdiği konferanslarla sağlamış, 1852 ve 1858 yıllarında Almanyayı ziyaret etmiş, 1865 te Edinburgh üniversitesi rektörlüğüne seçilmiş, ertesi yıl karısı ölmüş, 1874 te Prusya onu «Pour le Mérite» (liyakat) madalyasiyle taltif etmiştir. Nâşı İngiliz büyük adamlarının gömüldüğü Westminster Abbey'ye değil, isteğine uyularak Ecclefechan'deki aile mezarlığına gömülmüştür. Servetini fakir talebelere yardım için vasiyet etmiş, kitaplarını da Amerikadaki Harvard Kolejine (şimdiki Harvard üniversitesi, Cambridge, Massachusetts) vermiştir. Biyografyası için bk. J. A. Froude: *Life of Carlyle* (4 cilt, 1882 - 1884), D. A. Wilson: *Life of Carlyle* (6 cilt, 1923 - 1934), ayrıca bk. C. ın *Reminiscenses* (Hâtıralar) [2 cilt, 1881] adlı eseri.

T. CARLYLE

C., John Ruskin ile birlikte, Victoria devrinin en kuvvetli denemecilerinden biri olup, Germen felsefesini, dünya görüşünü, enerjisini ve kültürünü İngilizlere tanıtmış ve bunların İngilteredeki temsilcisi olmuştur. 1870 te Fransa - Prusya Harbinin patlaması üzerine «Times» gazetesinin 18 Kasım 1870 tarihli sayısında yayımlanan mektubunda (başlığı: *On the Franco - Prussian War* = F. - P. harbi hakkında) Alman davasını müdafaa etmiş, ve Fransa için «ucuz bir merhamet» gösterilmemesini, Avrupada Fransa yerine birleşmiş Almanyanın «Kıta Kıraliçesi» (Queen of the Continent) ilân edilmesini istemiştir. C. ın Alman kültürüne ait telif ve tercüme eserlerinin (bazıları makale) başlıcaları şunlardır: *The Life of Friedrich Schiller* (F. Sch. ın hayatı) [«London Magazine» de 1823 - 1824; kitap: 1825], *Wilhelm Meister's Apprenticeship* (W. M. ın çıraklık yılları) [Goethe'den terc. 1824], *Wilhelm Meister's Travels* (W. M. ın seyahatleri) [Goethe'den terc. 1827], *German Romance: Specimens of its Chief Authors* (Alman romansı: başlıca yazarlardan örnekler) [4 cilt, 1827], *Jean Paul Richter* (ad) [1827], *Goethe* (ad) [1828], *German Literature of the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (XIV. ve XV. yüzyıl Alman edebiyatı) [1831], *Death of Goethe* (G. nin ölümü) [1832], *Goethe's Works* (G. nin eserleri) [1832], şaheserlerinden biri olan *History of Friedrich II. of Prussia, Called Frederick the Great* (Büyük Frederick denen Prusya kıralı II. Friedrich) [6 cilt, 1858-1865]. İngiltere tarihine ve içtimai hayatına ait başlıca şu eserleri yazmıştır: *Chartism* (C., yani 1838 de İngilterede beliren ve ekonomik hayatı ıslah etmeğe çalışan işçi hareketi) [1839], *Oliver Cromwell's Letters and Speeches* (O. C. in mektupları ve söylevleri) [1845], *Original Discourses on the Negro Question* (Zenci meselesi hakkında orijinal mubahaseler) [1853, makale], âmme müesseselerini, hapishane teşkilâtını, parlâmentoyu ve resmî daireleri tenkid eden *Latter - Day Pamphlets* (Şimdiki zamanlara, yani günün meselelerine ait risaleler) [1850], *Life of John Sterling* (J. S. [İskoç asıllı denemeci ve şair] in hayatı) [1851]. Edebî ve içtimai makalelerinden şunlar kayda değer: *Essay on Burns* (B. [İskoç şairlerinin en büyüğü] üzerine deneme) [1828], *Signs of the Times* (Zamanların işaretleri) [1829], *History* (Tarih) [1830 ve 1833], *Characteristics* (Karakteristikler) [1831], *Biography* (Biyografi) [1832], *Boswell's Life of Johnson* (B. ın J. ın biyografisi) [1832], *Sir Walter Scott* (ad) [1838], *Inuagural Address* (Rektörlük açış hitabesi) [1866]. C. ın *The French Revolution* (Fransız İhtilâli) [1837] adlı kitabı, onun tarihî eserlerinden en önemlileri arasında olmakla beraber, tarih olarak kusurludur; yanlış tarafları da vardır. Esere tarihten çok dram veya romanlaştırılmış tarih (histoire romancée) denebilir. C., bir aristokrat olmasına rağmen, bu ihtilâlin, çürümüş eski müesseseleri yıkacağını, bundan kendi tahayyül ettiği daha iyi bir dünyanın doğacağını beklediği için, ona sempati göstermiş ve Mirabeau, Danton, Robespierre, Marat gibi şahsiyetlerin portrelerini iyi çizmiştir. C. ın içtimai eserleri arasında *Past and Present* (Mazi ve hal) [1843], önemli bir yer tutar. Eser şu şekilde dörde bölünmüştür: Proem (Giriş), The Ancient Monk (Eski keşiş), The Modern Worker (Modern işçi), Horoscope (Geleceğin tahmini). C., «laissez faire» (bırakınız

yapsın!) siyaseti, yani hükümetin sanayi ve ticaret işlerine müdahale etmemesi prensipi bu eserde tenkid edilmiş ve daha iyi bir sosyal ve ekonomik teşkilât istenmiştir. «Eski keşiş» faslında C., yaşadığı zamanın İngilteresini, XII. yüzyıl keşişi Brakelond'lu Jocelin'in vakayinamesinde tarif edilen İngiltere ile karşılaştırmış ve eskiden olduğu gibi 1843 te de etrafında sadece sınıflar görmüştür. Bunlardan aristokratlar idarecilik vasfını kaybetmişler, papazlar vazifelerini gerektiği gibi yapamaz olmuşlar, işçiler de sefalet ve cehalet içinde kalmıştır. C., insan mesaisini asîl ve kutsal bildiği için, işçilerin durumunun ıslah edilmesini istemiştir.

C. ın şaheserlerinden biri *On Heroes, Hero - Worship and the Heroic in History* (Kahramanlar, kahramanlara tapma, ve tarihte kahramanlık unsuru, Türk. terc. Reşat Nuri Güntekin: Kahramanlar, 1943) [1840 yılında verilen bu 6 konferans 1841 de kitap halinde yayımlanmıştır] adlı kitabıdır. C a göre, tarih, sayısız kahramanların özü olduğu için tarihin her sahasında beliren kahramanlar etrafında birer kült (tapma) havası yaratılmıştır. C. a göre, kahraman, gökten yakıcı bir ateş gibi iner ve yol gösteren bir alev gibi uhdesine verilen insan topluluğunu irşadeder. C. ın bu Nietzsche'vari üstün - insan ve aristokrat kahraman tipine karşılık, Amerikalı Emerson, *Representative Men* (Temsilci insanlar) [1850; Eflâtun, Swedenborg, Montaigne, Shakespeare, Napoléon, Goethe] adlı eserinde demokrat kahraman tipini tarif etmiştir; Emerson'a göre kahraman, bir buhran anında halk arasından çıkar ve topluluğun birikmiş enerjisini temsil eder. C., bu konuya ayırdığı 6 konferansını şöyle tertiplemiştir: 1. Uluhiyet olarak kahraman: Odin (İskandinav paganizmi); 2. Peygamber olarak kahraman: Muhammed (İslâmlık); 3. Şair olarak kahraman: Dante ile Shakespeare; 4. Papaz olarak kahraman: Luther (Reformasyon) ile Knox (Puritan'lık); 5. Edib olarak kahraman: Johnson, Rousseau, Burns; 6. Kıral olarak kahraman: Cromwell, Napoléon (modern ihtilâlcilik). C., Hazreti Muhammed'i hürmetle ele almış, samimî bir peygamber olduğunu, Allahın büyüklüğünü ilân ettiğini ve selâmeti Allaha sığınmada gördüğünü söylemiştir. C. a göre Müslümanlık bir nevi Hıristiyanlıktır.

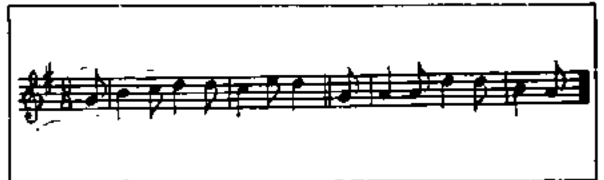
C. ın en büyük felsefî eseri Lâtince bir kelime oyunu olan *Sartor Resartus* (Yeniden terzileştirilmiş terzi; İng. ye tercüme edilen başlık: *The Tailor Retailored*) [«Frazer's Magazine» de 1833 - 1834 yıllarında yayımlanmış, 1835 te Amerikada, Boston'da kitap halinde çıkmıştır] başlığını taşır. Üslûp açıklığını kaybetmiş, asabileşmiş, âdeta huysuz, kesikli ve germanizmlerle dolu bir lisan kullanan C. ın bu eseri, Alman romantik okulunun ve bilhassa Novalis ile Jean Paul Richter'ın tesiri altında yazılmış olup C. ın ruhî otobiyografisi sayılabilir. Bunda «umumi şeyler profesörü» (things in general) olan Alman asıllı ve muhayyel Herr Teufelsdröckh (= Şeytan arabası) güya «elbiselerin ruhu» hakkında bir eser yazmış, ve elbise felsefesini anlatmıştır. Bu felsefeye göre kâinatta herşey bir elbiseye bürünmüştür. Allahın elbisesi tabiat, fikirlerinki de kelimelerdir; bütün cemiyet elbise üzerinde kurulmuştur; asıl hakiki varlıklar, bunların içinde veya arkasında bulunan cevherlerdir. Elbiseler, bize şahsiyetin dış görünüşünü, üstünlüğü, içtimai ve siyasi sistemleri vermişler, cevherler örtülmüştür. Kitapta C. ı temsil eden Herr Teufelsdröckh, gençliğinde geçirdiği ruh buhranlarını nevmitlik, şüphecilik devrinin «daimi hayır!» (Everlasting No) ından müspetlik devrinin «daimi evet!» (Everlasting Yes) ine geçmesini anlatır, ve şüphenin ancak hareket (action) ile yok edilebileceğini, kurtuluş çaresinin de ancak çalışma (work) olduğunu söyler. «Ebedî evet», bütün tenakuzları çözer. «Çalışma İncili» nin peygamberi sayılan C., İngiliz dünya görüşüne ahlâk realizmini getirmiş ve bu memleketin kültür hayatı üzerinde derin bir tesir bırakmıştır.

CARMAGNOLA [*karmanyola*], Kuzeybatı İtalyada, Piemonte bölgesinde, Torino'nun takr. 24 km güneyinde, Torino ile Cuneo arasında ve Mella nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 13 500 (1951) dür. Çok dut yetiştirilen zırai bir bölgededir. Önemli bir kendir sanayii vardır. Yünlü ve pamuklu mensucat, madenî ve bilhassa matbaacılıkta kullanılan malzeme ve şeker fabrikaları vardır. Müstahkem bir yer olup Ortaçağda ve Rönensans devrinde birçok anlaşmazlıklara sahne olmuş, 1588 de Savoia hanedanının idaresine geçmiştir. XV. yüzyılda Milano ve sonra Venedikte askerî liderlikte bulunmuş olan Francesco Bussone da Carmagnola burada doğmuştur. C. şehri, Fransa ihtilâli sırasında ortaya çıkan bir şarkı ve dansa, ayrıca, madenî düğmeli bir ceket, üç renkli bir yelek, kırmızı bir şapkadan meydana gelen Jacobin elbisesine adını vermiştir. Tarihî binalar İkinci Dünya Harbinde hasara uğramamıştır.

CARMAGNOLA [*karmanyola*], **Francesco Bussone da** [asıl adı: **Francesco Bussone**; unvanı: **Conte di Castelnuovo**] (1380 - 1432), İtalyan gönüllü askerler kumandanı. İtalyada doğmuş, Venedikte ölmüştür. Milano dukaları olan Visconti ailesinin hizmetinde iken Genova, Parma, Piacenza ve diğer şehirlerin kuvvetlerini mağlûbederek, kaybedilmiş olan araziyi geri almıştır. Milano dukalığı tarafından kendisine yapılan muameleden memnun kalmıyarak, 1426 da Venedik kuvvetlerini, Milano'ya karşı idare etmek için Venediklilerle anlaşmıştır. Maamafih C. ile Visconti arasında gizli bir anlaşma bulunması ihtimali ortaya çıkmış olduğundan, seferin başarısızlığa uğraması üzerine, Venedikliler kendisini ihanetle suçlandırmışlar ve Venedikli On'lar meclisi (Consiglio dei Dieci) tarafından mahkûm edilerek 5 Mayıs 1432 de kafası kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Bu olay, Alessandro Manzoni tarafından kaleme alınan bir trajediye, *Il Conte di Carmagnola* (C. kontu) [1820] ya konu olmuştur.

CARMAGNOLE [*karmanyol*]: 1. (İtalyada Piemonte'nin bir şehri olan Carmagnola'ya izafeten), Fransız ihtilâli sırasında halktan bazılarının giydikleri bir nevi elbise. Aslında, Carmagnola'lı işçilerin giydikleri kısa etekli, yüksek yakalı ve birkaç sıra madenî düğmeleri olan bir cekettî. Marsilya komün askerlerinin 1792 de Parise götürdükleri C., ihtilâlciler tarafından hemen benimsenmiştir. Çok geçmeden bunlar C. ya siyah yünden geniş bir pantalon, erguvani veya üç renkte bir yelek ve kırmızı bir başlık ilâve etmişlerdir. C 9 Thermidor (29 Temmuz) da itibardan düşmüştür.

2. XVI. Louis'nin Pariste Temple kalesine hapsolun-

C A R M A G N O L E

duğu sıralarda ilk defa söylenen, bestecisi meçhul, ihtilâl şarkısı. Fevkalâde rağbet gören, Terreur zamanındaki idamlarda (1793 - 1794) söylenmesi âdet haline gelen C., birinci konsül Bonaparte tarafından yasak edilmiştir. Sonraları, Piemontelilerin bayram günlerinde söyliyerek dansettikleri bir dansa da C. adı verilmiştir.

CARMALY [*karmali*], **Eliacin** (1805 - 1875), Fransız İbranî bilgini. Soultz (Haut - Rhin depart.) ta doğmuş, Frankfurt'ta ölmüştür. C., 1834 ten 1839 a kadar Bruxelles'-de hahambaşılık etmiş, 1853 te Pariste «Revue Israélite» i kurmuştur. Birçok eserlerinden başlıcaları şunlardır: *Biographie des Israélites anciens et modernes* (Eski ve yeni Yahudilerin biyografisi) [1829, İbranice], *Des Khosars au Xe siècle* (X. yüzyılda Hazarlar) [1833], *Les mille et un contes* (Binbir masal) [1837, Keldanî hikâyeleri] *Itinéraires de la Terre sainte du XIIIe au XVIIe siècle* (XIII yüzyıldan XVII yüzyıla kadar Mukaddes toprağa [Kudüs] yol rehberleri) [1847], *Histoire des écrivains juifs du XIIe au XVIe siècle* (XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Yahudi yazarların tarihi) [1850].

CARMAN [*kạrmın*], **William Bliss** (1861 -1929), Kanadalı şair, yazar ve gazeteci. Kanada'da, New Brunswick'te Fredericton'da doğmuştur. Connecticut (1888 ve sonraki yıllar) ve New York'ta yaşamıştır. «Current Literature» (Bugünkü edebiyat) ve «Atlantic Monthly» dergilerinin yazarlarındandı. Başlıca eserleri şunlardır: *Low-Tide on Grand Pré* (Grand Pré'de cezir) [1893], *A Sea-Mark* (Deniz işareti) [1895], *Ballads of Lost Haven* (Kayıp limanın baladları) [1896], *By the Aurelian Wall* (Aurelianus surunun yanında) [1897], *Sappho* (ad) [1903], *Pipes of Pan* (P.ın kavalları) [1903 - 1905], *Daughters of Dawn* (Şafak kızları) [1912; Mary P. Kink ile birlikte], *April Airs* (Nisan havaları) [1916] ve *Later Poems* (Sonraki şiirler) [1921]. Ayrıca Richard Hovey ile birlikte şu eserleri yazmışlardır: *Songs from Vagabondia* (Serseriler ülkesinden şarkılar) [1894], *More Songs from Vagabondia* (Serseriler ülkesinden başka şarkılar) [1896] ve *Last Songs from Vagabondia* (Serseriler ülkesinden son şarkılar) [1900]. C ın mensur denemelerinden bazıları *Kinship of Nature* (Tabiatla akrabalık) [1904] ile *The Poetry of Life* (Yaşamadaki şiiriyet) [1905] adlı eserlerinden toplanmıştır.

B. CARMAN

CARMARTHEN [*kıʳmạrthın*] (Caermarthen de denilir; Lat. adı: **Maridunum**), C. veya Carmarthenshire kontluğunun merkezi. Towy nehri üzerinde küçük bir liman ve demiryolu kavşağıdır. Romalılardan kalma temeller üzerinde yapılmış, Normanlara ait bir sarayın harabeleri vardır. Nüfusu 12 121 (1951)dir.

CARMARTHENSHIRE [*karmạrthınşır*] (**Carmarthen, Caermarthen, Caermarthenshire** de denilir), İngilterenin Gal (Wales) bölümünün güney kısmında bir kontluk. Cardiganshire'ın güneyinde ve deniz kıyısında olup Gal eyaletinin en büyük kontluğudur. Arazi umumiyetle dağlık veya yayladır, geniş otlakları vardır. Kuzeyde Cardiganshire sınırında, Lampeter ile New Castle Emlyn arasındaki Teifi nehri vâdisinde yünlü dokuma sanayii önemlidir. Güneydoğuda kömür ve demir madeni çıkarılır. Altın, bakır, gümüş, kurşun, beyaz ve siyah mermer madenleri de vardır. Romalıların burada altın çıkarmış oldukları sanılmaktadır Kontluğun merkezi Carmarthen'dır. Kontluğun yüzölçümü takr. 2 379 km², nüfusu 171 742 (1951) dir.

CARMAUX [*karmọ*]: 1. Güney Fransada, Tarn departmanında bir kanton. Nüfusu 21 000 (1954)dir.

2. Aynı adı taşıyan kantonun merkezi. Céron nehri üzerinde olup Albi'nin 16 km kuzeyindedir. Nüfusu 11 495 (1954)tir. Güney(Midı) demiryolu üzerinde bulunan C. da, yüzyıllardan beri önemli maden kömürü ocakları işletilmektedir. Zücaciye, zeytinyağı ve keten çamaşır fabrikaları ve atelyeleri vardır.

CARMEL (Coğ.; Yun. Karmēlos, Lat. Carmelus): bk. KARMEL.

CARMELIT [*karmelit*] **LER** (Lat. Ordo de Monte Carmelo; erkekler için: Fr. Carme, Alm. Karmelit, İta. Carmelitano; kadınlar için: Fr. Carmélite, Alm. Karmeliterin, İta. Carmelitana), Katoliklerde, dört «dilenci keşiş» (Lat. Fratres mendicantes) tarikatından biri (öbürleri: Franciscus'çular, Dominicus'çular, Augustinus'çular). Adını, XII. yüzyılda Filistinde bu tarikatın merkezi olmuş olan Carmel (İbr. Karmel, Arap. Cebel Mar İlyas; bk. KARMEL) dağından almıştır. Efsaneye göre bu tarikatı, Peygamber Ilyas (Elias) bizzat kurmuştur (bu hurafe o kadar münakaşa edilmiştir ki, 1698 de Papa münakaşayı resmen yasak etmiştir). Haçlı seferleri muhariplerinden Calabria'lı Bertoldo (Berthold) 1155 yıllında Karmel dağında, Hagios Basileios'un disiplinini kabul etmiş olan münzevi keşişlerin yanına çekilir ve «Hazreti İlyas Mağarası» nın yakınında, Hazreti Meryem'e sunulmuş olan küçük bir kilisenin etrafında bir tarikat kurar. Kendilerini «İlyas ve Elişa Peygamberin oğulları» diye tanıtan bu keşişlere, zamanla başka keşişler de katılır ve St. Berthold'un halefi Brocard'ın ricası üzerine, 1209 da Kudüs patriği Albert de Verceil, teşekkül etmiş olan bu tarikat için bir nizamname hazırlar, Papa III. Honorius da 1226 da bunu tasdik eder. Haçlıların hezimete uğraması üzerine, tarikat önce, 1240 yıllarında, Kıbrısa sığınır, sonra oradan Avrupaya (daha sonra Amerikaya, İrana, Hindistana ve Çine de) dağılır. 1245 te Papa IV. Innocentius bunları tanır ve tarikat başkanı (prior generalis) St. Simon Stock'un zamanında (1247 - 1265) tarikat, münzevi keşişlikten dilenci keşişliğe döner. Kisve olarak da, siyah ve beyaz yollu abadan yapılmış cübbe (bundan dolayı bunlara eskiden «Fratres Barrati» = yollu cübbe gi-

CARMELIT'LER (erkek, kadın)

yen keşiş denirdi) yi bırakarak beyaz yünden dokunmuş cübbeyi kabul etmişlerdir (bundan dolayı da İngilterede bunlara «White Friar» = beyaz keşiş denmiştir). Simon Stock'un hazırladığı nizamnameye göre C., gece kalkmak, dünyevi zevkleri hiç tatmamak, sıkı oruç ve perhiz tutmak, sükût etmek ve fakir kalmak mecburiyetinde idiler. Bu sıkı disipline rağmen tarikat, Hıristiyan âleminde yayılmış, Fransa kıralı Saint [IX.] Louis (ölm. 1270) onları memleketine kabul etmiş, Lancaster hanedanları zamanında (1399 - 1461) C İngiliz sarayına kadar sokulmuşlar, fakat VIII. Henry (1509 - 1547) onları atmış ve tarikatı kapatmıştır. Papa IV. Eugenius 1431 de disiplini biraz gevşetmek zorunda kalmış, bunun üzerine 1432 de tarikat ikiye bölünmüştür. «Riayet edenler» (Observantes) denilen kısım, St. Simon Stock tarafından tesbit edilen sıkı disipline sadık kalmışlar, «Manastırcılar» (Conventuels) veya «Mutediller» (Mitigés) denilen kısım da hafifletilmiş yeni rejime uymuşlardır. İspanyalı Santa Teresa de Ávila (aşağıya bk.) dan mülhem olarak San Juan de la Cruz (Fr. Saint Jean de la Croix) 1568 de tarikatı esaslı bir şekilde ıslah etmiştir. Bunun üzerine tarikat tekrar ikiye bölünmüş, San Juan'ın disiplinini kabul edenler, ayakkabı yerine deriden yapılmış sandal giymişlerdir. Bundan dolayı, ayakkabı giyen eski grupa «ayakkabılı C» (Fr. Carmes chaussés, İng. Calced Friar, Alm. Beschuhte Karmeliter, İta. Carmelitano calzato), sandal giyenlere de «ayakkabısız C.» (Fr. Carmes déchaux veya déchaussés, İng. Discalced Friar, Alm. Unbeschuhte Karmeliter, İta. Carmelitano scalzato) denilmiştir. Bu ikinci grup, 1593 te Papa VIII. Clemens tarafından tanınmış ve eski rejimle olan her türlü bağdan azadedilmiştir. Bunlar kestane renginde cübbe ile omuzluk (scapulaire), beyaz kukuletesi olan bir pelerin giyerler ve kendilerini sıkı rejime icbar ederler. Ayakkabısız C. hiç et yemez, ayakkabılılar ise haftada üç gün et yer. Ayakkabısızların dinî şevki, mutedil C. e örnek olarak onları eski geleneklere dönmeğe sevk etmiş, XVII. yüzyılda (1604, 1619, 1633) mutedil C manastırlarında geniş ölçüde ıslahat yapılmıştır. 1600 yılında C. idare bakımından ikiye ayrılmışlar. İtalyan kolu İtalyadaki, Fransadaki, Almanyadaki, Lebistandaki, Flandradaki v. b. memleketlerdeki C. i idaresi altına almış, İspanyol kolu ise Hındistana kadar yayılmıştır. Ayakkabısız (İspanyol) C. in bugün 14 dinî büyük idare bölgeleri (province), 8 küçük bölgeleri (sémi-province), 172 manastırı ve 1 900 keşişi vardır. Ayakkabılılar (İtalyan) da 18 bölgeye, 112 manastıra sahip olup 2 800 keşişleri vardır. C., umumiyetle Hazreti Meryem'e bağlı olup, birçok memleketlerde okul açmışlardır. C. ın şimdi Karmel dağında bulunan manastırı 1827 - 1853 yıllarında yıpılmıştır; 1720 de yapılan eski manastır 1821 de tahribedilmiştir.

Kadın C. tarikatı, 1451 de erkek C. in başı Jean (Johann) Soreth tarafından kurulmuş, Papa V. Nicolaus tarafından da tasdik edilmiştir. 1170 yıllarında Belçikalı Lambert le Bègue (Kekeme L.) tarafından kurulmuş olan Béguine tarikatının katılmasiyle kuvvetlenen kadın C. tarikatı bilhassa Belçikada, Holândada ve İspanyada yayılmış, XVI. yüzyılda İspanyalı rahibe Santa Teresa de Ávila, kadın C e eski sıkı rejimi icbar etmiştir (yalınayak dolaşmak, haftada üç defa kırbaçlanmak, dilenci ekmeği yemek). Papa VI. Pius 1562 de, Teresa'nın disiplinini tasvibetmiştir. Bunlar arasında da Ayakkabılı ve Ayakkabısız gruplar meydana gelmiş ve «Islah edilmiş C.» (Carmélites réformées) denilen teşkilât ortaya çıkmıştır. Bunlar aba bir entari ile kestane renginde bir omuzluk (scapulaire) giyer, başlarını siyah bir örtü ile örter, üstlerine de beyaz yünden bir pelerin alırlar. Disiplinleri çok sıkı olup, ömürleri çile çekmekle geçer. Kadın C. tarikatını XVI. yüzyıl sonlarında Mme. Acarie Fransaya sokmuş, XIV. Louis'nin metresi Louise de La Vallière 1674 te, XV. Louis'nin kızı Mme. Louise de France da 1770 te Paristeki C. manastırlarına çekilmişlerdir.

CARMEN [*kạrmen*], 1905 te keşfedilen 558 no lu küçük gezegen.

CARMEN [*kạrmen*]: 1. Güney Meksika'da, Meksika körfezinin güneyinde bir ada.

2. Aynı addaki adada bir küçük şehir. Nüfusu 7 200 dür. Buradan esmer kırmızımtırak veya açık renkli olup Amerikada yetişen bakkam ağaciyle şekerli Amerikan sakızı ve marangozlukta kullanılan kıymetli başka ağaçlar ihracolunur.

CARMEN [*kạrmen*], Fransız bestecisi Georges Bizet'nin 4 perdelik operası. XIX. yüzyıl Fransız operalarının en mükemmellerinden biri olan bu eser, aynı zazanda verizm (İta. Verismo, b. bk.) in Fransadaki bayraktarı sayılmıştır. Konusu, Fransız romancısı Prosper Mérimée'nin 1845 te yayımladığı (Türk. terc. 1. eski harflerle: Âvanzade Süleyman, 2. 1936) *Carmen* adlı kısa romandan alınmadır. Operanın güftesi (Fr. livret, İta. libretto), Fransız dramaturglarından Henri Meilhac ve Ludovic Halévy tarafından yazılmıştır. Opera ilk defa Paristeki Opéra - Comique'te 3 Mart 1875 te temsil edilmiştir (Türkiye Devlet Tiyatrosundaki ilk temsil: 1948).

Gerek roman, gerek livre oynak bir İspanyol çingene kızının bir askeri baştan çıkardıktan, onu kaçakçı yaptıktan sonra, bir boğa güreşçisini severek askeri terk etmesini ve onun tarafından öldürülmesini anlatır. Konu bakımından romanla libretto arasında esaslı bir fark bulunmamakla beraber, roman daha haşin, libretto ise daha mutedil sayılır. Librettoyu yazanlar, C. in samimî haşinliğinin bıraktığı tesiri yumuşatmak maksadiyle, librettolarına, romanda bulunmıyan sevimli ve masum bir karakteri, Michaëla'yı almışlardır. Hâdiselerin esas örgüsü bakımından lüzumsuz bir karakter sayılabilen Michaëla, bilhassa I. ve II. perdelerde Bizet'ye güzel aryalar, duo'lar bestelemek vesilesini yaratmıştır. Mérimée, romanına gayet iyi tanıdığı İspanyol havasını vermişken, librettoyu yazanlar hikâyenin bazı kısımlarından, bilerek veya bilmiyerek, bu vasfı silmişlerdir. Hakiki C., romandaki C. dir. Romanda C. çölümsü bir yerde öldürülerek korumsu bir yerde gömülür, librettoda ise arena kapısında can verir. Fransada «exotisme» ve

CARMEN (Gladys Swarthout «Carmen» rolünde)

«espagnolisme» moda olan bir devirde yazılan roman, mukadder ve meşum bir aşkın hikâyesidir; C. bilhassa mezzo-soprano sesiyle, fatal kadın tipini canlandırır ve bütün eser *Manon Lescaut*nun yanında yer alır. Operanın partisiyonu da bir taraftan son derece hareketli ve kızgın bir aşkı canlandırmakla beraber, öbür taraftan sık sık kader motifini de bize duyurur. Bu bakımdan kaderci Yunan trajedilerini andıran tarafları vardır. Müziği C. in karakterine ve umumi konuya uygun, canlı ve ateşlidir. Bazıları onda gelenekten ayrılma, Wagnerizme sapma ve «vérisme musical» yaratma vasıflarını görmüşlerdir.

Operadaki şahıslar ve sesler şunlardır: Süvari onbaşısı Don José: tenor; boğa güreşçisi (matador) Escamillo: bariton; yüzbaşı Zuniga: bas; süvari onbaşısı Moralès: bariton; sigara fabrikasında çalışan çingene kızı Carmen: mezzo soprano; köylü kız Michaë'a: soprano; Carmen'in arkadaşları Fransquita ile Mercedès: soprano; kaçakçı Le Dancaire ile Le Remendado: tenor. Vaka, 1820 yıllarında İspanyanın Sevilla şehrinde ve civarında geçer.

Canlı bir prelüd havasını yarattıktan, aşk, kader ve toreador motiflerini tanıttıktan sonra, perde açılır.

I. Perde: Sevilla'da bir sigara fabrikası, bir yanda süvari karakolu, geride bir köprü. Michaëla gelerek sevgilisi, Don José'yi arar, bulamaz. Biraz sonra nöbet değişir, D. J. ortaya çıkar, arkadaşı Moralès ona bir kız tarafından arandığını söyler, D. J. nin ona âşık olduğu anlaşılır. Fabrikadan kızlar çıkarlar; C. de aralarındadır. «Habañera» şarkısını («Aşk âsi bir kuştur, kimse onu uslandıramaz; aşk bir bohem çocuğudur, hiçbir zaman kanun tanımamıştır») söyliyerek, D. J. nin dikkatini çekmeğe çalışır (sık sık kader motifi işitilir) ve koynundan bir çiçek çıkararak ona atar. Teneffüs biter, kızlar fabrikaya girer, Michaëla gelir, D. J. ile bir düet söylerler («Annem hayalimde, işte köyüm de orada»), M., D. J. nin annesinden bir mektup, bir de buse getirmiştir, ikisini de D. J. ye verir. Anne nikâhlarını bekliyor. D. J., C. in verdiği çiçeği atar. Kızlar yine çıkarlar, C. bir işçi ile döğüşür, yüzbaşı C. i hapse atar, nezaretini de D. J. ye bırakır. C. «Seguidilla» şarkısı («Sevilla surları yakınında, öz dostumdur, Lillas Pastia oturur») ile D. J yi baştan çıkararak kelepçelerini çözdürür, kaçar; D. J. de yüzbaşıya teslim olur.

II. Perde: D. J. nin asker şarkısını tema alan orkestra antraktından sonra perde açılır. Sevilla varoşlarında Lillas Pastia'nın hanı; kaçakçıların buluşma yeridir. C., arkadaşları Frasquita ile Mercedès, ve yüzbaşı Zuniga da oradadırlar. C., «Zingarella», yani çingene şarkısı («Çalgı âletleri madenî seslerle çınlıyor, çingene kızları ayağa kalkıyor») nı söyler, dans başlar. Eğlence bittikten sonra boğa güreşçisi Escamillo toreador şarkısı («Toreador, hazır ol, toreador, toreador!») nı söyliyerek içeri girer, C. e yaklaşır, fakat reddedilir. Kaçakçılar meclis kurar, C. i içlerine almağa çalışırlar, kız reddeder, fakat az sonra D. J. gelir. C. kaşıkları takarak güftesiz melodi («Tra-la-la-la») yi söyliyerek dans eder, buna karşılık D. J. de «Çiçek şarkısı» («Bana attığın çiçek hapishanemde arkadaş oldu») nı söyler, seviştikleri sırada yüzbaşı gelir, kılıçlar çekilir, kaçakçılar yüzbaşıyı atarlar, D. J. de C. ile birlikte kaçakçı grupuna katılır.

III. Perde: Bir flüt solosu ihtiva eden orkestra antraktından sonra perde açılır. Dağlık bir bölgede, sınırı geçmeğe hazırlanan kaçakçılar, C. ile D. J. de aralarında. Çingeneler kâğıt falına bakarlar, C kâğıtları alır ve meşum bir şarkı («Acı cevaplardan kaçınmak için kâğıtları boşuna karıştırıyorum») söyler. Kaçakçılar yürüyüşe başlarlar, artçı olarak D. J. geride kalır. Bu arada Michaëla gelir ve acıklı bir arya («Beni hiçbir şey korkutamaz diyorum») söyler, fakat tüfek sesinden korkarak kaçıp gizlenir. Güreşçi Escamillo yaklaşır, iki erkek C. yüzünden boğuşurlar, C. bunları ayırır. E., herkesi boğa güreşine davet eder ve toreador şarkısiyle ayrılır. Michaëla, gizlendiği yerden ortaya çıkar, D. J. ye ölüm döşeğinde olan annesi tarafından eve çağrıldığını söyler. Uzaktan Escamillo'nun sesi işitilir. D. J. kızı bir tarafa iterek E. ya doğru koşar.

IV. Perde: Eski bir Andalucía şarkısını ihtiva eden orkestra antraktından sonra perde açılır. Sevilla arenasının önü; boğa güreşi yapılacak. Meydan kalabalık, bayram elbiseleri, şenlik ve İspanyol müziği. Halk arenaya girmek üzere. Matador Escamillo, kolunda C. yaklaşır. Toreador şarkısı söylenir, arenaya girmeden önce E. ile C. bir düet («Eğer beni seviyorsan, C., benimle övünebilirsin») söylerler, E. içeri girer. Bu arada D. J. meydana çıkar, C. in yolunu keser, C. ölümden korkmadığını söyler. D. J. önce yalvarır. içeriden E. için «Yaşa!» lar işitilir; C., D. J. nin vermiş olduğu yüzüğü çıkararak atar; yine toreador şarkısı işitilir; D. J. bıçağını saplar, C. i öldürür; cesedin önünde diz çöker ve tevkif edilmesini ister. Perde iner.

CARMEN SYLVA (Biyog.): bk. ELISABETA Paula Ottilia Elisa.

CARMEN SYLVA veya CARMEN SILVA [*karmen silva*] (Tekirgöl [**Techirghiol**] ve **Techirghiol-Movila** da denir), Güney Rumanyada. Dobruca bölgesinde, Kostence (Constanța) nin 21 km güneyinde Karadeniz kıyısında, meşhur bir sayfiye yeri. Nüfusu 1 075 (1948) tir.

CARMENTA [*karmenta*] **veya CARMENTIS** [*karmentis*], Roma mitolojisinde doğum ilâhesi. Aslında Arkadia (Yunanistan) lı bir kâhine veya nymphe (peri) idi. Mercurius (Yun. Hermes) tan Euander'i doğurmuş ve onunla birlikte, Troia Harbinden 60 yıl önce, İtalyaya göç ederek Latium kıralı Faunus tarafından misafirseverlikle karşılanmış, ölümünden sonra da Roma ilâhları arasına kabul edilmiştir. C. bazen Euander'in karısı olarak gösterilir, bazen de Euander'in annesi zannedilen Nikostrate, Themis ve Tyburs ile aynı kişi sayılır. C., oğluna Roma'nın dünyaya hâkimiyetini önceden söylemiş ve Herakles'in maceralarını da anlatmıştır. 15 harften müteşekkil Latin alfabesini icadeden de C. dır. Romada, Tiberis ve Capitolium tepesinin güney yamacı arasında, Porta Carmentalis (C. kapısı) ın yakınında iki tapınağı vardı. Bunlardan birisinin Euander tarafından kurulduğu rivayet edilir. İkincisinin kurulmasına dair ise şu hikâye anlatılır: Senatus kadınlara *carpentum* (iki tekerlekli tenteli araba) u kullanmalarını yasak edince, Roma kadınları protesto olmak üzere karılık vazifelerini yapmayı reddetmişlerdir. C, bu kararlarını mükâfatlandırmak için, kadınlara bol çocuk bereketi vermiş, kadınlar da kendisine ikinci bir tapınak kurmuşlardır. Bu ilâhenin şerefine kutlanan bayram için bk. CARMENTALIA.

CARMENTALIA [*karmentalia*], Eski Romada 11 ve 15 Ocakta Carmenta (b. bk.) nın şerefine kutlanan bayram. C., Numa Pompilius takviminde de kayıtlı olduğuna göre, çok eski bir bayramdır. Kurban merasimi *pontifex* (bütün tanrıların rahibi) ler ve *flamen Carmentalis* (Carmenta'nın

rahibi) tarafından müştereken yapılırdı. Bu münasebetle anneler, çocuğun öne mi, yoksa arkaya mı dönmüş olarak dünyaya geldiğine göre, ona Carmenta Porrima (Prorsa, Antevorta = öne dönmüş Carmenta) veya Carmenta Postvorta (arkaya dönmüş C.) diye hitabederek, yeni doğan çocukları koruması için dua ederlerdi. Ölümü hatırlatan her şey (meselâ kesilen hayvanın derisi) doğum bakımından uğursuz sayıldığından, Carmenta tapınaklarından uzak tutulmalı idi.

CARMER [*kąrmîr*], **Johann Heinrich Kasimir, Kont von** (1721 - 1801), Prusya adliye vekili. Kreuznach'ta doğmuş, Rützen'da ölmüştür. 1763 te Breslau hükümeti reisi olan C., 1868 de Silezya adliye vekili oldu. Büyük Friederich kendisini 1779 da başvekilliğe getirmiş ve adalet işlerinin yeniden düzenlenmesiyle görevlendirmiştir. C., bilhassa yüksek kültürü ve siyasi zekâsiyle temayüz etmiştir. C., 1770 tarihinde Silezya zirai kredi müessesesini kurmuş ve 1794 te de Prusya Genel Kanununu çıkarmıştır.

CARMICHAEL [*kąrmaykîl*] **KURONU,** tabiî bir diş kökü kalıntısına başlık gibi geçirilen ve briç (bridge) için küçük bir çıkıntısı bulunan kısmi bir kuron. C. K., mucidi olan Amerikalı diş hekimi J. P. Carmichael'ın adiyle anılır.

CARMINA BURANA [*kąrmina burąna*], Münihin güneyinde Penzberg civarında Benedictusçular manastırında bulunmuş olan, XIII. yüzyılın ilk yarısından kalma Almanca ve Almanca - Latince, elyazması şarkı külliyatı. Şimdi Münihtedir. XI. ve XII. yüzyıllarda, ötede beride dolaşan serserilerin ve gezgin papazların söylediği şarkıları toplar. Schmeller tarafından 1847 de *Carmina Burana* adı altında yayımlanmış olan külliyat, 112 yapraktan ibaretti. Sonradan W. Meyer, 1901 de bulduğu 7 yaprağı da buna katmıştır. Yazma nüshada aşağı yukarı 250 Latince ve 55 Almanca veya Almanca - Latince şarkı veya şarkı başlangıcı vardır. Almanca kıtalar daha çok melodi temin etmek için eklenmiştir. Şekil bakımından çok çeşitli olan bu şarkılar konu bakımından da değişiktir: başlıca konuları bir yandan dinî taassup, diğer yandan müşriklik tesiri altında maddi ve cismani tabiat; antik ve ilmî kisveye bürünmüş, manastır okullarına has nükte ve şakalar; eski, millî vecize ve hikmetlerdir. Bizzat yaşanmış olan olaylar daima ön plânda gelir. Bu şarkıların diğer bir özelliği de din adamlarını, hususiyle rahipleri ve mutaassıp kilise zihniyetini tenkid etmiş ve onlara hücum etmiş olmasıdır. C. B. daki şarkılar, genel olarak Almanyada öğrenci şarkılarının öncüleri sayılır. Scheffel bunları taklidetmiştir.

CARMINA CANTABRIGIENSIA [*kąrmina kantabrigięnsia*] (Lat. = Cantabrigia [Cambridge] şarkıları), Avrupa örneklerine göre meydana gelmiş XI. yüzyıla ait önemli, tarihî ve aşkî şiirlerden ibaret bir antoloji. C., *Carmina Burana*nın öncüsüdür. Yazma nüshası Cambridge'dedir. C. 1915 te K. Breul, 1950 de W. Bulst tarafından yayımlanmıştır.

CARMONA [*karmǫna*] (eski adı: **Carmo**), İspanyanın güneybatısında Sevilla vilâyetinde şehir. Sevilla şehrinin takr. 32 km kuzeydoğusundadır. Yağ, şarap, buğday ve başka zirai mahsullere ait pazar yeridir. Sabun, çuha, çanak çömlek fabrikaları vardır. Burada Romalılardan kalan harabeler arasında bir necropolis (mezarlık), bir amfiteatr ve bir mâbet vardır. Büyük kilisesi eski bir camidir. Nüfusu 24 876 (1940) dır. C. eskiden Romalıların önemli bir şehri idi. İberlerin Turdetani kabîlesi tarafından kurulan şehirden gelişmiştir. Adının, Finike dilinde «bağ» mânasına gelen *kerem* sözünden türediği iddia olunmuş ise de, bu bir etimolojik kelime oyunundan başka bir şey değildir. Iulius Caesar'ın zamanında, geniş bir ovaya hâkim dağlarda yükselen bir kale olarak önemli bir rol oynamakta idi. Sonradan şehre, para ve madalya basmak hakkı verilmiştir. 712 de Musa b. Nusayr tarafından zaptedilmiş ve Arapça Karmuna adını almıştır. Bugünkü adı buradan gelmektedir. 763 te I. Abdurrahman, Abbasi âsisi Alâ b. Muğis el-Yahsubi'yi burada iki ay kuşatmıştır. Mukavemetten ümidini kesen bdurrahman bir çıkış yaparak kanlı bir zafer kazanmıştır. 844 te Sevilla'lılar Normanların ilerlemesi karşısında C. ya sığınmışlardır. Mürtet (Müslümanlıktan dönmüş) lerin Kurteybe (Córdoba) emîrlerine karşı açtıkları isyanlar devresinde(IX. yüzyıl sonu), C. isyan hareketinin merkezi ve sığınma yeri olmuştur. Emevilerin sönmesi ve Kurteybe halifeliğinin düşmesinden sonra (İsp. Reyes de Taifas, Arap. Mülûkü'l-Tavaif), C. Banu Birzal (Birzel) adındaki Berber sülâlesinin idaresi altında tekrar bağımsızlığa erişir. Bu sülâle, hemen hemen C. ve Ecija (Astigi, Estidja) kaleleri ile kuzeyde Guadalquivir'e kadar uzanan topraklardan başka hiçbir toprağa sahip değildi (Ecija, C. nin doğusunda, Genil ırmağı üzerinde bulunur). Bu sülâleden hüküm sürenler şunlardır: Muhammed b. Abdullah (1029 - 1042), bunun oğlu İshak (1054 e doğru), Aziz el - Mustazhir (1067 ye kadar). 1067 de C., Sevilla'lı Abbasi'lerin eline geçmiştir. 1091 de C. Murabıtlara, 1147 de de Muvahhidlere geçmiştir. 1247 de Castilla kıralı St. III. Fernando tarafından zaptedilmiş ve yeniden iskân olunmuştur.

CARMONA [*kîrmǫnî*], **Oscar Antonio de Fragoso** (1869 - 1951). Portekizli general ve devlet adamı. Lizbon (Lisbôa) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Kıraliyet Harb Akademisini 1888 de bitirmiş, orduda vazife almış ve 1921 de generalliğe yükselmiştir. 4. tümen kumandanı iken, 1922 de Yüksek Askerî Mahkemesine müddeiumumi tâyin edilmiş. ertesi yıl harbiye vekili olmuştur. 28 Mayıs 1926 da Genaral Gomes de Costa'nın tertiplediği hükümet darbesine katılmış, hareket başarıya ulaşınca hariciye vekilliğini elde etmiş, aynı yılın 9 Temmuzunda da kendisinin hazırladığı ikinci bir hükümet darbesiyle başvekil olmuş,harbiye vekilliğini de üzerine almıştır Kasım 1926 da kendisini muvakkat reisicumhur ilân etmiş, 1927 de Oporto'da ve Lizbon'da çıkan isyanları bastırmış, 25 Mart 1928 de yapılan bir plebisit sonunda meşru reisicumhur olarak tanınmıştır. 1942 de ve 1949 da yedişer yıllık süre ile yeniden bu makama seçilmiş, 1947 de kendisine mareşallik rütbesi verilmiştir. 1933 te Portekiz, faşist kalıbı üzerine korporatif bir devlet haline geldiği için, asıl iktidar otoriter rejimin başına geçen başvekil Antonio de Oliviere Salazar (b. bk.) ın eline geçmiş, bu devirde memlekette iktisadi bir kalkınma hissedilmiştir. İkinci Dünya Harbi sırasında C. memleketinin bita-

A. CARMONA

raf kalmasını sağlıyabilmişse de, 1942 de Azor (Açores) adalarında Müttefiklere üs vermeğe mecbur olmuştur. C., Portekizi aşağı yukarı çeyrek yüzyıl meşruti bir diktatör olarak idare etmiştir.

CARMONTELLE [*karmõtęl*], **Louis** [asıl soyadı: **Carrogis**] (1717 - 1806), Fransız yazar ve ressamı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Salonlarda hazırlıksız söylediği güzel nutuklariyle şöhret kazanmış olan C., komediler yazmış ve «ata sözleri» ni dramlaştırarak XVII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bu edebî nev'in tutunup sevilmesine yardım etmiştir. Hattâ C., uzun müddet bu nev'in bulucusu olarak tanınmıştır. Eserleri: *Proverbes dramatiques* (Dramlaştırılmış ata sözleri) [8 cilt, 1868 ve devamı, 4 cilt ikinci baskı 1822], *Nouveaux proverbes dramatiques* (Yeni dramlaştırılmış ata sözleri) [2 cilt, 1811, yeni baskı 1933 - 1947], *Comédies et proverbes* (Komediler ve ata sözleri) [1941], *Théâtre de campagne* (Köy tiyatrosu) [4 cilt, 1775].

CARNAC [*karnąk*] (Keltce Carns = taş dizisi), Fransanın kuzeybatısında, Bretagne bölgesinde Morbihan departmanında bir kasaba. Lorient'in 29 km güneydoğusunda, denize yakın bir tepenin üzerindedir. Çevresinde bulunan Yeni Taş ve Erken Tunç devirlerine ait megalitik âbideler (menhir) le meşhur olmuştur. Bunlar, geniş bir ovada kabaca yontulmuş 1 099 gri granit blokundan ibarettir. Bazıları 5,5 m den daha yüksektir. Yüzeyleri cilâlanmamış ve uçları aşağıda olan obeliskler halinde olup bazen 13 er taştan mürekkep ve çoğu 1 km den daha uzun 11 sıra teşkil eder. Bu sıralar (alignement) arasında 10 sokak açılır, bir ucda da bir eğri sıra vardır. Sıralarda birçok boşluklar açılır ve civardaki ev ve duvarların hemen hemen her birin de bu taş deposundan gelmesi muhtemel taşlara raslanır. Bu âbidelerin çok eski olduğuna şüphe yoktur, fakat bunların ne için yapıldığı bilinmiyor. Ölüler için yapılan törenlerde alayın takibettiği yolu teşkil ettikleri ileri sürülmüştür. Kasabanın kuzeydoğusunda başka bir taş grupuna daha raslanır. 980 den fazla olan bu taşlar 10 sıra teşkil eder. C. tan 2,5 km uzaklıkta fevkalâde zarif bir tumulus grupu vardır. Bossenno adını taşıyan bu yerde 1874 te bir Gall - Romalı şehrinin harabeleri bulunmuştur. Nüfusu 3 393 (1954) tür.

CARNAC: 11 sırada 1 099 taş ihtiva eden Menec grupu

CARNAC: Inıs - Tılleuc'te bulunan mezar

CARNAP [*kąrnap*], **Rudolf** (doğ. 1891), Alman filozofu ve mantıkçısı. Almanyada Düsseldorf yakınında Wuppertal'da doğmuştur. İlkin Viyanada doçent (Privatdocent) olarak çalıştıktan sonra, 1931 de Praga Alman üniversitesine ordinaryüs profesör olmuş, Hitlerciliğin Orta Avrupa memleketleri için büyük bir tehlike teşkil ettiğini görünce, Amerikaya gitmiş ve 1936 da Chicago üniversitesine getirilmiş, daha sonra da, Princeton (New Jersey) üniversitesinde Institute for Advanced Studies'de çalışmıştır. C., Viyana çevresi (Wiener - Kreis) adı altında ün kazanmış olan mantıkçı ampirist filozoflar çevresinin, Moritz Schlick'ten sonra en ileri gelen simasıdır. İlkin, kavramların, lojistik (modern mantık) sayesinde konstitüsyonunu (kurulmasını, yani bütün kavram ve önermelerimizin, protokol önermeleri diye adlandırılan, yaşanmış tecrübe ifadelerinden itibaren mantıki şeceresini vermeyi) denemiş, bu araştırmalara dayanarak, bilgi teorisinin, sahte problemlerden keskin mantık analizleri ile ayıklanabileceğini ispat ettikten sonra, ifadelerin mânası üzerinde de durarak, dış âlemin gerçekliği gibi sözde problemlerin, hattâ bütün metafiziğin mânasız olduğunu göstermeye çalışmıştır. C., bu arada, Bertrand Russell'a uygun olarak matematiğin lojistikle temellendirilebileceğini, yani matematik önermeleriyle kavramlarının, mantık önerme ve kavramlarına tamamen irca edilebileceğini, başka deyimle, matematiğin, mantığın sadece bir kolu olduğunu göstermiştir. Bundan başka, Otto Neurath'la birlikte de bütün bilgi dallarının, fiziğin zaman - mekân koordinat sistemine irca edilebileceğini öne süren fizikalizm (b. bk.) i kurmuştur. Fakat, bundan sonra C. ın çalışmaları biraz yön değiştirmektedir. Artık ona göre mantık, semantik (b. bk.) üzerine kurulmalıdır; dilin mantık bakımından analizi gösteriyor ki, mantığın semboller sistemi, gayet ince kurallara bağlı bir dildir. Ve bu dilin kullanılması sayesindedir ki, kullananın düşünce formları keskinleşmektedir. Bu görüşün tatbikatı olarak C., endüksiyon olasılık (ihtimaller) mantığının semantik tefsiri ile bir kiplik (modalité, b. bk.) mantığı verdiği gibi, mantığın, bilgi teorisinde, dil analizinde, matematiğin temel dâvalarında, aksiyomatik metotta ve buna benzer alanlarda tatbikine de önayak olmaktadır. C., Hans Reichenbach'la birlikte «Erkenntnis» adlı ünlü ilim felsefesi dergisini çıkarmıştır. Ancak 6 cildi tam olarak çıkabilmiş olan bu dergi, mantıkçı ampirizmi kuran ve geliştiren en önemli yazıları içinde toplamaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Der logische Aufbau der Welt* (Dünyanın mantıki kuruluşu) [Berlin, 1928], *Abriss der Logistik* (Logistiğin ana hatları) [Viyana, 1929], *Die logische Syntax der Sprache* (Dilin mantıki yapısı) [Viyana, 1934], *Philosophy and Logical Syntax* (Felsefe ve mantıki sentaks) [1935], *Foundations of Logic and Mathematics* (Mantık ve matematiğin temelleri) [Chicago, 1939], *Introduction to Semantics* (Semantiğe giriş) [Londra, 1942], *Formalization of Logic* (Mantığın şekillendirilmesi) [Londra, 1943], *Meaning and Necessity* (Anlam ve gereklilik) [Chicago, 1948], *Logical Foundation of Probability* (İhtimalin mantıki temeli) [Chi-

cago, 1951], *The Continuum of Inductive Methods* (İndüktif metotların mutlak devamı) [1951], *Einführung in die symbolische Logik* (Sembolik mantığa giriş) [Viyana, 1954].

CARNARVON ve CARNARVONSHIRE: bk. CAERNARVON.

CARNARVON [*karnarvîn*] **KONTLARI** (Earls of Carnarvon), İngilterede Herbert ailesinden 10. Pembroke kontu Henry Herbert (1733 - 1794) ahfadının taşıdığı asalet unvanı:

William Herbert, 1. C. kontu (1778 - 1847), Henry Herbert'ın üçüncü oğludur. Klâsikler, dilcilik ve tabiat bilgisi üzerinde çalışmış, 12 bölümlü *Attila* (1838) epopesini yazmıştır.

Henry William Herbert, 2. C. kontu (1801 - 1858), Frank Forester takma adiyle tarihî romanlar yazmış, Alexandre Dumas Père'den ve Eugène Sue'den tercümeler yapmıştır. Romanlarının başlıcaları şunlardır: *The Brothers* (Kardeşler) [1834] ve *The Roman Traitor* (Romalı hain) [1846].

Henry John George Herbert, 3. C. kontu (1800-1849), Kuzey Afrikada, İspanyada, Portekizde ve Yunanistanda geziler yapmış, *Don Pedro* (ad) [1828] adlı bir trajedi yazmıştır.

4, 5. ve 6. C. kontları için aşağıya bk. C. K. nın Herbert ailesi ile olan münasebetleri için bk. HERBERT AİLESİ.

CARNARVON [*karnarvîn*] **KONTU, 4.** (asıl adı: **Henry Howard Molyneux Herbert**, 4 th Earl of Carnarvon; 1831 - 1890), İngiliz devlet adamı. Londrada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1849 da Lord Carnarvon unvanının kendisine geçmesi üzerine, Muhafazakâr Partinin mensubu olarak Lordlar Kamarasına girmiştir. 1858 de Sömürgeler Nezareti müsteşarı, 1866 da nazır olmuştur. Bu sıfatla, o zamanki Britanya Kuzey Amerikası denilen memleketin statüsüne ait kanun tasarısını Kamaradan geçirmiş, 1867 de bu memleket Kanada Dominyonu adını almıştır. 1867 de Islahat Kanunu (Reform Act) na muhalif olduğu için nazırlıktan istifa etmiştir. Disraeli'nin 1874 teki kabinesinde tekrar sömürgeler nazırı olmuş, ve aynı yıl Altın Sahili (Gold Coast; şimdi Ghana) nde köle ticaretini yasak etmiştir. 1875 te, bir Güney Afrika Federasyonu meydana getirmeğe çalışmışsa da, neticeye çok çabuk erişmek istediği için, başarıya ulaşamamıştır. Güney Afrikada bağımsız bir devlet olan Transvaal'ın birinci ilhakı (1877) nda birinci derecede bir rol oynıyarak 1880 - 1881 Boer Harbine sebebolmuştur. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi sırasında Disraeli'nin, Ruslara karşı bir gösteri olarak, ve Osmanlı Devletinin müsaadesiyle, İngiliz donanmasına Çanakkaleyi geçerek Marmaraya girmesini emretmesi üzerine, bu siyaseti benimsemiyen C., Ocak 1878 de kabineden çekilmiştir. 1885 - 1886 yıllarında C., İrlanda umumi valisi (Lord lieutenant) olmuşsa da, Başvekil Parnell ile yaptığı müzakereler tenkide uğradığı için, tekrar istifa etmiştir. C., Başvekil Glodstone'ın İrlanda için tasarladığı kendi kendini idare etme (home rule) sistemine de muhalefet etmiş, 1889 da Mısırı ilhak etmek için çalışanları desteklemiştir. Eserlerinden en önemlileri şunlardır: *Druses of Mount Lebanon* (Cebel - i Lübnan Dürzileri) [1860], *Reminiscenses of Athens and the Morea* (Atina ve Mora hâtıraları) [1869]. Homeros'un *Odysseia*sını ve Aiskhylos'un *Agamemnon* adlı trajedisini, Yunancadan İngilizceye tercüme etmiştir. Oğlu 5. C. kontu George Edward ile torunu 6. C. kontu Henry George, arkeologlar olarak tanınmışlardır. Aşağıya bk.

CARNARVON [*karnarvîn*] **KONTU, 5.** (asıl adı: **George Edward Stanhope Molyneux Herbert,** 1866-1923), İngiliz arkeolog ve Egiptologu. Highclere (Berkshire) de doğmuş, Kahirede ölmüştür. 4. Carnarvon kontu (earl) Henry Howard Molyneux Herbert'ın oğludur; 1890 da Lord olmuştur. Eton kolleji ile Cambridge üniversitesinde yetiştikten sonra Mısır arkeolojisine merak ederek 1907 de H. Carter (b. bk.) ile birlikte, Thebai'deki «Kırallar Vâdisi» ni araştırmağa başlamış, XII. ve XVIII. hanedan sülâlelerine mensup bazı firavunların kabirlerini bulmuş, ve 17 Şubat 1923 te meşhur Tut - ankh - Amen kabrinin odasına girebilmiştir. Fakat, daha asıl lâhit meydana çıkarılmadan, 23 Nisan 1923 te C. ölmüştür. Bunun üzerine, halkta, firavun kabirlerinin zehirli maddelerle korunduğu fikri doğmuştur (arkadaşı H. Carter da 1939 da ölmüştür). Hakikatte C., sivrisinek sokmasından ileri gelen yılancıktan ve zatürreeden ölmüştür. C. ın başkalariyle birlikte yazdığı *Five Years' Explorations at Thebes* (Thebai'de beş yıllık araştırma) [1912] adlı bir eseri vardır.

Oğlu, 6 **C. kontu** (asıl adı: **Henry George Alfred Maurius Victor Francis Herbert**; doğ. 1898), babasının yarıda bıraktığı arkeoloji araştırmalarını 1926 başlarında sona erdirmiştir.
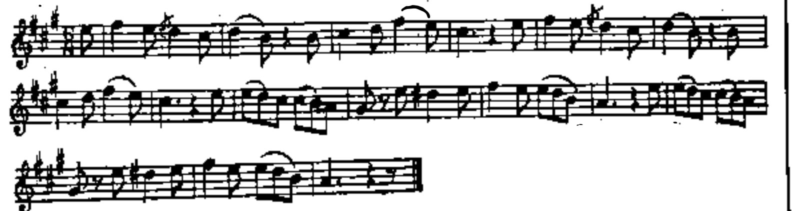
CARNATIC (Coğ.): bk. KARNATİK.

CARNAUBA [*karnauba*] **BALMUMU,** Brezilyada Carnauba palmiyesi (*Copernicia* nev'i) nin ifrazatı. Çok önemli bir bitki balmumudur. C. B., bilhassa Cerotin asidi, Carnaube asidi, Ceryl alkolü, Melissyl alkolü, Myricyl alkolü v. b. ihtiva eder. Kıymetli ayakkabı boyası, parke cilâları ve diğer balmumlu maddelerin sabit ve dayanıklı olması için ilâve madde olarak kullanılır. Brezilyada 1948 de 15 000 ton C. B. istihsal edilmiştir. C. B. nun yerine, gitgide madenî ve suni balmumu geçmektedir.

CARNAVAL (Etnog. ve Din.): bk. KARNAVAL.

CARNAVAL [*karnaval*] (Mus.; Fr.; Alm. *Karneval,* İta. *carnevale,* İng. *carnival*), birçok bestecilere ilham vermiş olan bir konu. İlhamın kaynağı, bilhassa Katolik memleketlerde, ilkbaharda tertiplenen karnaval (b. bk.) şenlikleri ve bu şenliklerde giyilen, acayip kıyafetlerle maskelerdir. İtalyanın *Canti Carnascialeschi* (C. şarkıları) leri meşhurdur. C. konusunu ele almış olan başlıca eserler şunlardır:

1. Fransız bestecisi André Destouches'un *Le carnaval et la folie* (C. ve delilik) [1704] adlı operası (comedie - ballet).

CARNAVAL De VENISE

2. Alman bestecisi Robert Schumann'ın *Karneval*, op. 9 u (C. Suite; 1834-1835). Piyano için bestelenen bu süit (suite) in başlıca bölümleri şunlardır: Giriş. Pierrot, Arlequin, Valse noble, Eusebius, Florestan, Coquette, Réplique, Sfenksler, Kelebekler, Dans eden harfler, Chiarina, Estrella, Kadirşinaslık, Pantalon ile Colombine, Alman valsi, Paganini, İtiraf, Gezinti, Duraklama, Hazreti Davudun adamlariyle birlikte Filistinlilere karşı yürüyüşü Rus koreografı Mihail M. Fokin (Fr. Michel Fokine), Schumann'ın bu eserinden 1 perdelik *Karnaval* (Fr. Le Carnaval) baletini çıkarmıştır (Petersburg 1910, Paris 1910; kostüm, dekor: Leon Bakst).

3. Fransız bestecisi Hector Berlioz'un *Carnaval romain* (Roma karnavalı) uvertürü (1844). Berlioz bunu *Benvenuto Cellini* (ad) adlı operasının bir antraktı olarak hazırlamışsa da, uvertür, operanın sahneye konuşundan önce, 3 Şubat 1844 te müstakil olarak çalınmıştır. Bu uvertür senfoni konserlerinde sık sık çalınır.

4 Fransız bestecisi Saint-Saëns'ın 2 piyano, yaylı kuintet, flüt, klarinet ve ksilofon için hazırladığı *Carnaval des animaux* (Hayvanlar karnavalı) deskriptif (tasvirî) süiti ki, bir nevi «zoolojik fantezi» dir. 1886 da bestelenen bu eser, ancak 1922 de yayımlanmıştır. Başlıca bölümleri şunlardır: Giriş, Aslanın, Tavuk ve Horozların, Katırların ve Kaplumbağaların, Fillerin ve Kanguruların marşı; Akvaryum, Uzun sakallı şahıslar, Ormanda Guguk kuşu, Kuşlar, Fosil hayvanlar, Kuğu kuşu, Final. Bu eserin *Le cygne* (Kuğu kuşu) parçasından, Rus koreografı Mihail M. Fokin, aynı adı taşıyan (Rus. *Lebed'* = Kuğu) balet dansını çıkarmıştır (Petersburg 1905). Meşhur Rus ballerinası Anna Pavlova için hazırlanan bu koreografi, Avrupada daha çok *La mort du cygne* (Kuğunun ölümü) adiyle tanınmıştır.

CARNAVAL (Anna Pavlova « Kuğu kuşu » dansında; Mihail Fokin'in koreografisi [Saint-Saëns'ın» «Carnavaldes animaux» sundan])

5. Avusturyalı besteci Johann Strauss'un *Wiener Carneval-Quadrille*, op. 124 ü (1840). Zamanında, Strauss'un valsleri kadar meşhur olmuş bir kadrildir. Aynı bestecinin *Der Karneval in Rom* (Romada karnaval) adlı bir opereti de vardır (1873). Avusturyalı piyanist ve besteci Moriz Rosenthal'ın Johann Strauss'un temalarından aranje ettiği *Wiener Karneval* (1880 sıraları) da bu arada sayılabilir.

6. Çek bestecisi Antonin Dvořák'ın *Carnaval* uvertürü, op. 92 (1891). Orkestra için bestelenmiştir.

Carnaval de Venise [*karnaval dî vînîz*] (Venedik karnavalı): İtalyan viyolonisti ve bestecisi Niccolò Paganini'nin tanıttığı bir Venedik şarkısı. Şarkının aslı *O mamma!* (Anne!) diye başlar. Paganini bu şarkının temasından keman için 20 burlesk (tekerleme) varyasyon meydana getirmiştir (op. 10. 1815 sıraları); bunlarda, kemana, piyano eşlik etmez. Paganini'nin ölümünden sonra yayımlanan bu eser, op. 5 olarak gösterilmiştir. Paganini'nin talebesi Alman viyolonisti Heinrich Ernst de aynı temadan başka varyasyonlar çıkarmış, Fransız bestecisi Victor Massé bunları *La reine Topaze* (Kıraliçe T. [= Sarıyakut]) adlı operasına almıştır (1856). Yine Fransız bestecilerinden André Campra *C. d. V.* adlı bir opera bestelemiştir. Librettosu, meşhur Fransız komedi yazarı, J. F. Regnard tarafından kaleme alınan bu 4 perdelik opera 1699 da Paristeki Kıraliyet Müzik Akademisinde temsil edilmiştir. Fransız bestecisi Ambroise Thomas'nın da *C. d. V.* adlı 3 perdelik bir opera-komiği vardır; ilk defa 1857 de Paristeki Opéra-Comique tiyatrosunda sahneye konmuştur; uvertüründe, Paganini'nin varyasyonlarından alınma melodiler geçer. Alman asıllı İngiliz bestecisi Sir Julius Benedict'in *Carnevale di Venezia* (Venedik karnavalı) adlı parçası, bestecinin *The Bride of Venice* (Venedik gelini) adlı operasındadır (1843).

CARNAVALET [*karnavalę*] **MÜZESİ**, Pariste tarihî bir müze. Hôtel Carnavalet 1550 de, o zamanlar Parisin doğu kısmında bulunan çiftlikler üzerinde Jean Bullant ve Pierre Lescot'nun plânlarına göre yapılmış olup binanın cephesindeki kabartmalar heykeltıraş Jean Goujon'undur. C. adı 1578 de binayı satın alan Dame de Karnevenoy'nın isminin yanlış söylenmesinden gelmektedir. Madame de Sévigné, 1677 den 1695 e kadar burada yaşamıştır. 1866 da Paris şehri tarafından müze olarak satın alınmıştır. 1872 den beri burada, Paris tarihi ve Fransız İhtilâli ile ilgili malzemelere ayrılmış bir kütüphane ve eşya kolleksiyonları tesis edilmeğe başlanmıştır.

CARNÉ [*karnę*], **Marcel** (doğ. 1908), Fransız rejisörü. Pariste doğmuştur. C., Jacques Feyder, René Clair ve Jean Renoir'ın yanlarında çalışmıştır. Fransız edebî realist filim ekolünün kurucusudur. Filimleri, bilhassa yoğun (kesif) ışıklı atmosferle tanınırlar. Başlıca filimleri: *Le quai des brûmes* (Sisler rıhtımı) [1938], *Hôtel du Nord* (ad; Kuzey oteli) [1938], *Les visiteurs du soir* (Akşam ziyaretçileri) [1942]; *Les enfants du Paradis* (Cennetin çocukları) [1944]. 1945 ten sonra: *Les portes de la nuit* (Gecenin kapıları), *La fleur de l' âge* (Çağın çiçeği), *La Marie du port* (Limanın M. si), *Juliette ou la clef des songes* (J. yahut rüyaların anahtarı).

CARNEGIA [*karnęgia*], 1908 de keşfedilen 671 no. lu küçük gezegen.

CARNEGIE [*kąrnîgi* veya *karnęgi*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania bölümünün güneybatısında, Allegheny kontluğunda bir kasaba. Pittsburgh'ın takr. 11 km güneybatısındadır. Demir ve çelik fabrikaları ile bira fabrikaları vardır. Kasaba 1894 te Chartiers ve Mansfield firmalarının birleşmesi neticesinde kurulmuş ve Andrew C. (b. bk.) ye atfen bu adı almıştır. Nüfusu 12 105 (1950) tir.

2. Lake Carnegie, Avustralyanın batı bölümünde bir göl. uzunluğu 100 km genişliği 10 km kadar olup çok kurak bölgeler ortasında bulunmaktadır.

CARNEGIE [*karnęgi* veya *kąrnîgi*], **Andrew** (1835-1919), Amerikalı fabrikatör ve filantrop. İskoçyada Dunfermline (Fife kontluğu) da doğmuş, Amerikada Lenox

(Massachusetts) te ölmüştür. El tezgâhiyle çalışan, buharlı makinelerin icadı üzerine işi bozulan bir dokumacının oğludur. 1848 de babasiyle birlikte Amerikaya göç ederek Allegheny City (Pennsylvania) de yerleşmiş, bir pamuk mensucat fabrikasında bobin işçisi olarak 20 cent gündelikle çalışmağa başlamış, sonra telgraf memuru ve manipülatörü olmuş, bu arada babası öldüğü için annesine ve kardeşine de bakmak zorunda kalmıştır. 1853 te Pennsylvania Railroad (demiryolu) müessesesinin umumi müfettişi Albay Thomas A. Scott'ın yanına kâtip olarak girmiş; 1859 da Scott, müessesenin ikinci reisliğine geçince C. yi hattın batı kısmı müfettişliğine getirmiştir. 1861 de Amerika Ayrılma (İç) Harbi patladığı zaman, C., harbiye vekili yardımcısı olan Scott'la birlikte cepheye gitmiş ve askerî demiryolu ve telefonların doğu kısmını idaresi altına almıştır. C., Amerikan demiryolu şebekesine Pullman yataklı vagonlarını kabul ettirmiş, 1864 te Oil Creek'te bol petrolu olan Storey Farm'ı satın almıştır. Ahşap köprüler devrinin geçmiş olduğunu, demir ve çelik endüstrisinin de istikbalini gören C., Keystone Bridge (köprü) şirketini kurarak Ohio nehri üzerinde ilk demir köprüyü yaptırmıştır. 1865 te Pennsylvania Railroad müessesesinden ayrılarak kendisini tamamiyle demir endüstrisine vermiş, Union Iron Works (U. demir fabrikaları) ı kurmuş, 1868 de Bessemer (b. bk.) çelik ameliyesini Amerikada tatbike başlamış 1873 ten sonra demiri bırakarak yalnız çelikle meşgul olmağa başlamış, aynı zamanda J. Edgar Thomson Steel Mills (J. E. Th. çelik fabrikaları) i de kurmuştur. Homestead Steel Works (H. çelik fabrikaları) ı da satın alan C., 1888 de kömür ve demir maden yatakları ile, 485 km uzunluğunda demiryolu ve birçok şileplere sahip olan muazzam bir çelik endüstrisinin başına geçmiş, Pittsburgh civarında daha 7 büyük fabrikayı da elinde tutmuş, ve nihayet 1899 da bu müesseseleri konsolide ederek Carnegie Steel Conpany (C. çelik şirketi) yi meydana getirmiştir. Şirketin 1900 yılındaki kârı, 25 milyonu C. ye ait olmak üzere 40 milyon dolar olmuştur. 1901 de C., bu şirketi 500 milyon dolar sermayesiyle birlikte, J. Pierpont Morgan'ın kurmuş olduğu United States Steel Corporation (Birleşik Amerika çelik korporasyonu) la kaynaştırmış, kendisi de iş hayatından çekilmiştir. Amerikanın tipik bir «Self-made man» (kendi kendini yetiştirmiş, kendi çabasiyle servet sahibi olmuş adam) lerinden biri olan ve Rockefeller, Pierpont Morgan gibi «dev filantrop» ların yanında yer alan C., işten çekildikten sonra, muazzam servetini, «North American Review» adlı derginin Haziran 1889 tarihli sayısında yayımladığı «Wealth» (Servet) başlıklı makalesinde açıklanan görüşlere göre, hayır işlerine teberru etmeğe başlamıştır. Hususi teşebbüslere ve emekli aylıklarına tahsis ettiği parayı hesaba katmamak şartiyle C. nin umumi müesseselere yaptığı teberruun toplamı 333 milyon dolardır. Anglosakson memleketlerinde «C. kütüphanesi» (Carnegie Library) adını taşıyan müesseselerin sayısı 3 000 kadardır. Teberru ve vakıflarının bazıları şunlardır:

A. CARNEGIE

1. **New York C. Korporasyonu** (Carnegie Corporation of New York): kuruluş tarihi: 1911; teberru miktarı: 135 milyon dolar; maksat: «bilgi ve anlamanın ilerletilmesi ve yayılması».

2. **Pittsburgh C. Enstitüsü** (Carnegie Institute of Pittsburgh): kuruluşu: 1896, teberru: 24 milyon dolar. Bir Güzel Sanatlar Müzesi; bir Müzik Salonu, bir Tabiî İlimler Müzesi ve bir Umumi Kütüphane ihtiva eder. Buna bağlı olarak bir de *Teknoloji Enstitüsü* (Carnegie Institute of Technology) vardır (kütüphanecilik okulu ile birlikte).

3. **Washington C. Enstitüsü** (Carnegie Institute of Washington): kuruluşu: 1902; teberru: 22 milyon dolar; maksat: ilmî araştırmaları teşvik etmek.

4. **C. Öğretmenliği İlerletme Tesisi** (Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching): kuruluşu: 1906; teberru: 15 milyon dolar; Birleşik Amerikada ve Kanada (Newfoundland dahil) da emekli öğretmenleri korur, onlara maaş bağlar.

5. **C. Kahramanlık Fonu Komisyonu** (Carne ie Hero Fund Commission): kuruluşu: 1904; teberru: 10 milyon dolar; maksat: günlük hayatta yapılan kahramanlık hareketlerini mükâfatlandırmak.

6. **C. Milletlerarası Barış Teberruu** (Carnegie Endowment for International Peace): kuruluşu: 1910; teberru: 10 milyon dolar; maksat: milletlerarası barış dâvasına hizmet etmek.

Bunlardan başka C., Avrupadaki müesseselere de mali yardımda bulunmuştur. Britanya İmparatorluğuna dâhil olan memleketlere 62 milyon dolar teberru etmiştir; bunun 10 milyonu İskoçya üniversitelerine, 3 750 000 i de C. nin doğduğu kasabaya verilmiştir. Avrupada 9 memlekette Kahramanlık Fonu kurulmuş ve bu işe 1 250 000 dolar teberru edilmiştir. Ayrıca, Lahey (Den Haag) deki Sulh Sarayına 1,5 milyon, Paristeki İlimler Akademisine radyum çalışmaları için 50 000, Berlindeki Koch Enstitüsünede 120 000 dolar tahsis edilmiştir.

C. ye birçok kollej ve üniversite fahri doktorluk pâyesi tevcih etmişler, İskoçyadaki St. Andrews ve Abeerdeen üniversiteleri onu rektör seçmişlerdir. C ın eşi 1946 da ölmüş; kızı Margeret, Roswell Miller'la evlenmiştir. C., aynı zamanda bir muharrirdir de. Başlışlıca eserleri şunlardır: *Notes on a Trip around the World* (Dünya turundan notlar) [1879] *Our Coaching Trip* (Araba ile yaptığımız tur) [1882], *An American Four-in-Hand in Britain* (Amerikalı bir araba sportmeni İngilterede) [1883], *Round the World* (Dünya turu) [1884], en popüler eseri olan *Triumphant Democracy* (Zafer kazanan demokrasi) [1886], *The Gospel of Wealth* (Servetin incili) [1900], 8 dile tercüme edilen *The Empire of Business* (İş hayatı imparatorluğu) [1902] *James Watt* (ad [Buhar makinesinin mucidi]) [1906], *Problems of Today* (Bugünün meseleleri) [1909], *Autobiography* (Otobiyografi) [1920].

CARNEGIE [*kārnīgi*], **Dale** (1888-1955), Amerikalı yazar, konferansçı ve gazeteci. Marryville (Missouri) de doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Warrenburg (Missouri) daki Devlet Öğretmen Kollejinde (1904-1908), New Yorktaki Sahne Sanatları Akademisinde (1911), Columbia (1912) ve New York (1914) üniversitelerindeki Gazetecilik Okullarında tahsil görmüştür. 1912-1945 yılları arasında Amerikada ve Avrupada tesirli bir şekilde söz söyleme ve tatbikî psikoloji konuları hakkında kurslar idare etmiş,

450 000 talebe yetiştiren Dale Carnegie Institute'u kurmuş, Kanadada, Avrupada, Afrikada, Arktik bölgelerde, Birleşik Amerikada ve İngilterede dolaşarak konferanslar vermiştir. Konferanslarından birinin konusu «With Allenby in Palestine and Lawrence in Arabia» (A. ile Filistinde ve L. ile Arabistanda) [1919 - 1920] olup Birinci Dünya Harbindeki durumumuzla ilgilidir. Amerikan radyolarında, hayatta muvaffak olma, dost kazanma konuları üzerine konuşmalar yapmış ve ayrıca biyografiler de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Public Speaking and Influencing Men in Business* (Toplulukta hitabetme ve iş hayatında insanlara tesir etme) [1926; Türk. terc. Söz söylemek ve iş başarmak sanatı, 1940; 6. bas. 1955], *Lincoln the Unknown* (Bilinmiyen L.) [1932], *Little Known Facts About Well Known People* (Çok tanınmış şahısların az bilinen tarafları) [1924; Türk. terc. Meşhur adamların meçhul tarafları, 1940], *How to Win Friends and Influence People* (Dost kazanma ve insanlara tesir etmenin yolu) [1936; Türk. terc. 1. Dost kazanmak ve insan üzerinde tesir yapmak, 1942; 2. Hayatta muvaffak olmak için nasıl dost kazanılır, 1947; 31 dile tercüme edilen bu eserin İngilizce aslı 5 000 000 nüsha satılmıştır], *Five Minute Biographies* (Beş dakikalık biyografiler) [1937], *Biographical Roundup* (Toplu biyografi) [1945; Türk. terc. Dünün ve bugünün meşhurları, 1948], *How to Stop Worrying and Start Living* (Üzüntüyü bırakıp yaşamağa başlamanın yolu) [1948; Türk. terc. 1. Üzüntüyü bırak yaşamaya bak, 1948, 4. bas. 1956; 2. Üzüntüsüz yaşamak sanatı 1948], *Think and Grow Rich* (Düşün ve zenginleş; Türk. terc. İşlet kafanı doldur keseni, 1949) [1947]. İdare ettiği kursu «müessir şekilde konuşma, mürşitlik için hazırlanma ve beşerî münasebetler kursu» şeklinde vasıflandıran C. nin verdiği pratik öğütler şöyle hulâsa edilebilir: 1. Ortaya attığın fikrin, hitabettiğin kimsede, onun kendi fikri olduğu zannını uyandırmasını sağla; 2. gülümse; 3. karşındakini küçük düşürme.

CARNER [*karner*], **José** (doğ. 1884), Katalan şairi. Barcelona'da doğmuştur. Yeni Katalan şiir sanatı üzerine önemli bir etki yapmıştır. Eserleri şunlardır: *Llibre dels poetes* (Şairler kitabı) [1904], *Llibre de sonets* (Sone kitabı) [1905 ve 1907] *Fruyts saborosos* (Tatlı meyvalar) [1906], *La inútil ofrenda* (Faydasız teberru) [1924].

CARNERA [*karnera*], **Primo** (doğ. 1906), İtalyan ağır sıklet boksörü. Venedikte doğmuştur. Hayata marangoz olarak atılmış; sonra, iri yapılı (boyu: 2,05 m. kilosu: 115) ve kuvvetli olduğunu gören bir sirk müdürü, onu müessesesine almıştır. C., 1928 de boksa başlamış ve ertesi yıl Londrada Jack Stanley'yi 1 dakika 48 saniyede nakavt (knock out) ederek ilk zaferini kazanmıştır. Ondan sonra Avrupa ve Amerika ringlerinde sık sık görünmüş, Young Stribling'i ve Dan McCorkindale'i yenmiş. fakat Mayıs 1933 te Larry Gains'e yenilmiştir. Aynı yılın Haziranında, New York'ta Jack Sharkey'yi yenerek dünya ağır sıklet şampiyonu olmuştur. Mart 1934 te, unvanını Tommy Loughran'a karşı başarı ile müdafaa etmişse de, birkaç ay sonra Max Baer'e yenilerek şampiyonluğu kaybetmiştir. Portresi için bk. BOKS, levha.

CARNIA [*karnia*], Kuzeydoğu İtalyanın Friuli - Venezia Giulia vilâyetinde, Avusturya sınırı boyunca uzanan bölge. Carnia Alpleri (b. bk.) ve bunların güneydeki uzantısı ile Tagliamento nehri arasında, ormanları ve kaynakları bol vâdileri içine alır. Merkezi Tolmezzo kasabasıdır. Pontebba, Ampezzo, Moggio kasabaları da bu bölgededirler. Eskiden Carni'ler (b. bk) burada otururdu. Carniola (Alm. Krain) adı da bununla ilgilidir.

C. merhalesi: Alplerin teşekkülü tarihinde, üst transformasyonun ikinci en eski bölümü.

DİL: Latincenin istihalesi (başkalaşma) nden doğmuş olan Roman dilleri grupuna bağlı Retoroman (Rhaetoromansch; yerli dilde: Romansch) dilinin bir ağzı. Friuli (Alm. Friaul) veya Furlan denilen lehçeye dâhildir. Tagliamento vâdisinin bir kısmı ile Degano nehrinin yukarı kısımlarında konuşulur. Kuzeydeki dağlık bölgede konuşulan bu ağız, güneydeki ova Furlancasından ayırdedilir. Bk. FURLAN.

CARNIA [*karnia*] **ALPLERİ** (Fr. Alpes carniques, Alm. Karnische Alpen, İta. Alpi Carniche), Alplerin, Kuzeydoğu İtalya ile Güneybatı Avusturyada bulunan kısımlarına verilen ad. Bu iki memleket arasında sınır teşkil eden C. A., Kalker Alplerinin güney grupunu meydana getirir, Gail vâdisi Alpleriyle asıl Carnia sıradağlarını da içine alır. Asıl kısmı, Piave nehrinin kaynakları ile Tarvis geçidi arasındadır. Gail vâdisi, bunları birbirine paralel iki sıradağlara böler. Kuzeydeki sıradağlar, Trias kalkerinden yapılmış olduğu için atmosferin tesiriyle değişikliğe uğrar. Güneydeki sıradağlar ise primer kültelerden müteşekkildir. Kuzeyde Drava nehri C. A. ni Tauern masifinden ayırır. Güneyde, dağlar karmaşık tepecikler şeklini alıp Venezia ovalarına doğru iner. En yüksek tepeler Hohe Warte (2 780 m), Kellerwand (2 760m) ve Parabla (2 690 m) dır. Plöcken geçidi (1 355 m), Avusturyadaki Gail vâdisini, İtalyadaki Tagliamento vâdisine bağlar. Pek yüksek olmadıkları halde, asıl C. A. nde demiryolu yapılamamıştır (Avusturya ile İtalya arasındaki başlıca demiryolu geçidi, kuzeydeki Brenner geçidindedir). Demiryolu, batıda Adige ve Drava nehirleri arasındaki Toblach (1 200 m), doğuda da Drava ve Isonzo nehirleri arasındaki Tarvis (880 m) geçitlerini takibeder. Nüfus sık değildir. Civarda, limon, zeytin ve buğday yetiştirilir; hayvancılık yapılır. Ormanlarında 1 200 m yüksekliğe kadar, meşe, gürgen, dişbudak ve çınar, 1 800 m ye kadar ise çam yetişir. Birinci Dünya Harbinde İtalyan generali Cadorna, Avusturya ordularını C. A. nde durdurmağa çalışmıştır. İkinci Dünya Harbinden sonraki işgal devrinde C. A., İngiliz bölgesi içindeydi.

CARNICER [*karnither*], **Ramón** (1789 - 1855), İspanyol bestecisi. İspanyada, Lérida da Tarrega'da doğmuş, Madridde ölmüştür. Opera, şarkı ve kilise musikisi bestelemiştir. 1827 den 1830 a kadar Barcelona operasının müdürü olmuş ve sonra (1830 - 1854) Madrid konservatuvarında harmoni okutmuştur. En meşhur operası *Cristoforo Colombo* (Christophorus Columbus) [1831] dur. Aynı zamanda Şili millî marşı *Dulce patria* (Aziz vatan) nın da bestecisidir.

CARNIJÓ: bk. FULNIO.

CARNI [*karni*] **LER**, İlkçağda bazı tarihçiler tarafından, Alplerin güneydoğu kısmında, Venetia ile Noricum arasında yaşıyan Kelt asıllı bir kavme verilen ad. Bunlar M. Ö. 115 yılında Romalı general Scaurus tarafından mağlûbedilmiştir. Memleketlerine Carnia denirdi.

CARNIOLA (Coğ. Alm. Krain): bk. KRANJ.

CARNOT [*karnọ*], **Joseph François Claude** (1752-1835), Fransız hukuk bilgini. Nolay'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Dijon mahkeme(perlement)sinde avukat olan C., ihtilâl hareketine fiilen katılmıştır. Sonra Dijon'da müddeiumumilik etmiş, temyiz mahkemesi üyeliğinde bulunmuş, Mânevi İlimler Akademisine üye olmuştur. *Commentaire sur le Code d'instruction criminelle* (Ceza muhakeme usulü kanunu şerhi) [1812] ve *Commentaire sur le Code pénal* (Ceza kanunu şerhi) [1823] adlı iki eser yayımlamıştır.

CARNOT [*karnọ*], **Lazare Hippolyte** (1801 - 1888), Fransız siyasetçisi. Saint - Omer (Pas - de - Calais depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Büyük Carnot'nun ikinci oğludur. Babasının 1823 te Magdebourg'da ölümünden sonra Fransaya dönmüş, Saint - Simon'culuğun taraftarlarından biri olmuş, Temmuz ihtilâline katılmıştır. 1839 da mebus olan C., 1848 de, muvakkat kükümette maarif vekilliği yapmıştır. İmparatorluk zamanında yemin etmeyi reddetmiştir. C., 1871 de Millî Meclise Seine - et - Oise mebusu seçilmiş, 1875 te azledilmiş, senatör tâyin edilmiş, 1887 de Institut (Mânevi ve Siyasi İlimler Akademisine) ye âza olmuştur.

CARNOT [*karnọ*], **Lazare Nicolas Marguerite** («Büyük C.» [Le grand Carnot] diye anılır; 1753 - 1823), Fransız generali ve devlet adamı. Nolay (Côte d'Or depart.) da doğmuş, Prusyada Magdeburg şehrinde ölmüştür. İstihkâm sınıfına girmiş, 1783 te ilk eseri olan, *Essai sur les machines en général* (Makineler hakkında umumi deneme) in yayımlanmasından hemen sonra yüzbaşı olmuştur. 1784 te Mareşal Vauban için *Éloge* (Methiye) u yazmıştır. Fakat Fransız siyasi yazarı Charles Montalembert ile aralarındaki bir münakaşa neticesinde, istihkâm ilminin resmî veya Vauban'a ait olan teorilerini bırakmış ve Montalembert'in «dikey» (perpendiculaire) ekolüne bağlanmıştır. Bunun üzerine düello etmiş olduğu iddiasiyle hapsedilmiş ve ancak Prusya prensi Heinrich'e Vauban müstahkem mevkilerine yapacağı ziyarette refakat etmek için serbest bırakılmıştır. Fransız İhtilâlinde siyasi hayata atılmış ve Pas de Calais mebusu seçilmiştir. Sert ve samimî bir cumhuriyetçi olan C, kıralın idam edilmesi lehinde oyunu kullanmıştır. 1792 ve 1793 seferlerinde askerî meseleler komiseri olarak çalışmış ve 1793 te felâketle neticelenen Neerwinden muharebesinde ve onu takiben General Dumouriez'nin ihanetinin sebebolduğu kuzeydoğu sınırındaki karışıklıkta en büyük hizmeti görmüştür.

L. CARNOT

C., ihtilâl ordularının zafer kazanmasında tek âmil olmuştur. O zaman, bütün Avrupa orduları tarafından körü körüne kabul edilen Prusya askerî akademisinin aksak usullerini bir kenara atan C. askerî bir dâhi idi. Bütün noktaları birden müdafaa etmek fikrini terketmiş ve Fransız ordularını öldürücü darbe vurabilecek büyük gruplar halinde teşkilâtlandırmıştır. Jourdan, Hoche ve Pichegru gibi generallerin zaferleri büyük ölçüde onun telkin ettiği yeni stratejik görüşlerin bir neticesi olmuştur. Ordu tâbiyesinde meydana getirdiği diğer şekiller de aynı derecede önemlidir. Fransız askerinin yüksek vasıf ve zekâsından tam olarak istifadeye imkân veren eski kol nizamında harb etme ilminde meydana gelen bu değişikliklere paralel olarak C., bilhassa iaşe işinin teşkilâtlandırılmasını da ele almıştır. Onun yeni sistemi ile Fransız askeri eskisinden çok daha iyi bir şekilde giydiriliyor, yediriliyor ve cephane temin ediyordu.

Ordu cephesini teşkilâtlandırdıktan sonra C. Parise dönmüş ve Millî Emniyet Komitesi (Comité du Salut Public) ne üye seçilmiştir. Kendisine kurmay albaylığı ve başkanlığı vazifeleri verilmiştir. Komitenin yayımladığı emirnameleri üye sıfatiyle imzalamıştır. C. nun bütün dikkati sınırların müdafaasına çevrilmişti. Bir tek yıl içinde, mevcudu bir milyonu geçen 14 ordu teşkil etmiştir. Komite arşivlerinde bulunan askerî vesikaların hemen hepsi C. nun eseridir. Ara vermeden çalışan C, tekrar tekrar cepheye gitmiştir. General Jourdan'ın Wattignies'de kazandığı büyük zaferde C. nun payı o kadar büyüktür ki, zafer şerefi çok defa C. ya verilmiştir. 1793 - 1794 kışı yeni hazırlıklarla, yeni ve kötü eğitim görmüş askerleri şiddetli bir disiplin altına almak ve harb malzeme ve vasıtalarını temine uğraşmakla geçmiştir. Cephedeki orduları teftiş etmek ve onlara enerji aşılamakta da devam etmiştir. 1794 sonlarında Robespierre'in düşmesine razı olmuş, fakat sonra işlerin tazyiki altında bütün kâğıtları okumaya maddeten imkân olmadığını söyliyerek onu müdafaa etmiştir. 1795 te C. nun tevkif edilmesi istenildiği zaman bir mebus: «Zaferi hazırlıyan bir adamı yakalamağa cüret edebilecek misiniz?» diye bağırmıştır.

1795 sonunda Directoire'daki beş direktörden biri olarak seçilmiş ve 1796 seferleri sırasında Harbiye Nezaretini idare etmeye devam etmiştir. 1796 sonlarında kurulmasına yardım ettiği Institute'ye üye (birinci sınıf) seçilmiştir. İki devre için Direktörlerin başkanı olmuş, fakat sonra Directoire üyelerinden Barras ve taraftarları ile anlaşmazlığa düşmüştür. 4 Eylül (18 Fructidor) 1797 de meydana gelen hükümet darbesinden vaktinde haberdar olarak memleket dışına kaçmıştır. Cumhuriyete ihanet ettiği yolundaki gülünç iddiaya karşılık, 1795 Meşrutiyetinin çalışma şeklini çok güzel açıklıyan *Réponse au rapport fait sur la conjuration du 18 Fructidor au Conseil des Cinq - Cents par J. Ch. Bailleul* (J. Ch. B. ün 4 Eylül 1797 deki darbe tertibi hakkında 500 ler meclisine sunduğu raporuna cevap) ü yazmıştır.

1799 da Fransaya dönmüş ve 1800 de tekrar Institute'ye seçilmiştir 1800 başlarında harbiye nazırı olmuş ve Rhine seferinin ilk kısmında General Moreau'ya refakat etmiştir. Mamafih, asıl önemli rolü ordu masraflarının azaltılmasında oynamıştır. Kendinden öncekilerin aksine, müteahhitlerden hediye kabul etmemiş, askerî idarenin her tarafında çok ihtiyaç duyulan reformları meydana getirmiştir. Aynı yıl sonlarında istifasını vermiş, fakat Birinci Konsül bunu kabul edinceye kadar çok zaman geçmiştir. 1801 den itibaren ailesi ile birlikte yaşamış ve bilhassa ilmî araştırmalarla meşgul olmuştur. Senatör olarak, Napoléon'un gittikçe artan istibdadına karşı koymuş, buna rağmen Napoléon C. ya 1809 da emekli maaşı bağlamış ve kendisini Metz ekolü için bir istihkâm eseri yazmakla vazifelendirmiştir. Bu yıllarda hepsi Almancaya tercüme edilen, *De la corrélation des figures de géométrie* (Geometri şekillerinin karşılıklı münasebetleri hakkında) [1801], *Géométrie de position* (Yer geometrisi) [1803], *Principes fondamentaux de l'équilibre et du mouvement* (Denge ve hareketin temel

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

prensipleri) [1803] adlı eserleri yazmıştır. Tahkimat üzerindeki büyük eseri, *De la défense de places fortes* (Müstahkem mevkilerin müdafaası hakkında) [1810] da Pariste çıkmış ve Avrupada hemen her ordunun faydalanması için tercüme edilmiştir. C., bu eserde Montalembert'i esas almıştır. Montalembert'in bazı fikirlerine katılmadan, hücumun gelişmesini geciktirme prensibini takibetmiş ve bu tesirli müdafaayı kaydetmiştir. Büyük bir kuvvetle muhasarayı yarmak için dış hendek duvarını ortadan kaldırmış, onun yerine hendeğin dibinden sahra şivinin tepesine kadar uzanan hafif bir meyil koymuştur. Bunun, mütecavizi ileri siperlerde çok miktarda kuvvet bulundurmağa mecbur edeceğini, bunların da havan ateşi ile yok edileceğini düşünmüştür. Tahkimatının önünde boydan boya ateş edebilmek için delikleri olan ayrı ve ağır bir duvar inşa ettirmiştir. Bu duvarın yüksekliği kolay kolay geçilemiyecek kadar yüksek tutulmuştur. Bu «C. duvarı» ve daha genel olarak «C. nun aktif müdafaa prensipi», modern tahkimatın inkişafında mühim bir rol oynamıştır.

Napoléon'un mütecavizane harblerinde çalışmak istememiş ve samimî bir cumhuriyetçi olarak kalmıştır. Fakat 1814 te Fransa bir defa daha tehlike ile karşılaşınca derhal vazife istemiş, Napoléon tarafından Anvers'teki mühim müstahkem mevkie kumandan tâyin edilmiştir. Anvers müdafaası 1814 seferinin en parlak hâdiselerinden biridir. Napoléon Elbe adasından dönünce ona iltihak etmiş ve kontluk pâyesiyle dahiliye nazırı olmuştur. İkinci Restorasyonda sürgün edilmiş ve ondan sonra ölünceye kadar Magdeburg'da yaşamıştır. 1889 da kemikleri büyük merasimle Paristeki Panthéon'a nakledilmiştir.

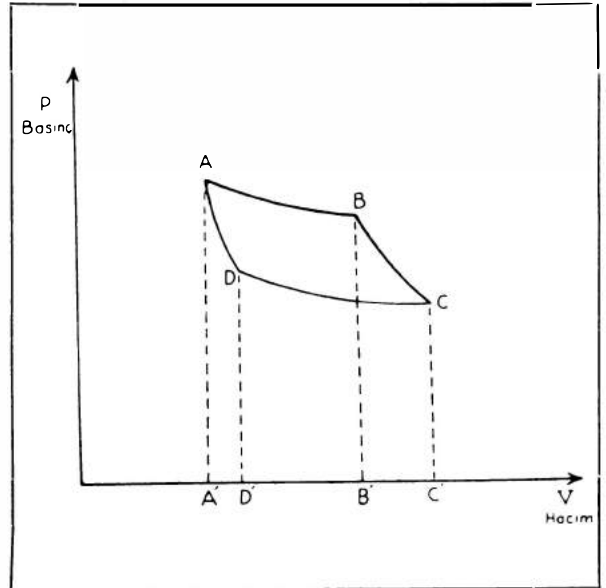
CARNOT [*karno*], **Marie François Sadi** (1837-1894), Fransız devlet adamı. L. Hippolyte C. nun oğludur. Limoges'da doğmuş. Lyon'da Caserio adlı bir İtalyan anarşisti (Santo Caserio) tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. École Polytechnique'te ve École des Ponts et Chaussées'de okumuş ve Nafia Vekâletinde vazife almıştır 1.870 te kendisine Eure, Calvados ve Seine Inférieure departmanlarında mukavemeti teşkilâtlandırmak vazifesi verilmiş ve 1871 başında, Seine Inférieure valiliğine tâyin edilmiştir. Bir ay sonra Côte d'Or departmanından Millet Meclisine mebus seçilmiştir. Jules Ferry kabinesinde 1880 sonlarına doğru nafia vekili olmuş, 1885 te Brisson kabinesinde aynı vekilliği muhafaza etmiş, pek az sonra maliye vekilliğine geçmiş, Freycinet kabinesinde 1886 sonuna kadar bu makamda kalmıştır. 1887 de damadı Wilson'un karıştığı rezalet yüzünden Jules Grévy'nin reisicumhurluktan ayrılması üzerine, kötü tesirlerin altında kalmıyan bir reisicumhur görmek istiyenlerle Clemenceau C. yu desteklemiş; C. 827 oydan 616 sını alarak reisicumhur seçilmiştir. Bu sırada, General Boulanger taraftarlarının hareketleri devletin durumunu sarsmış, fakat 1889 da Boulanger memleketten sürülerek tehlikenin önüne geçilmiştir. Bundan sonra C. nun, bertaraf etmesi icabeden tek önemli buhran, 1892 Panama skandalları olmuştur. Bu hâdiseler devletin itibarını çok derin bir şekilde sarsmışsa da, dürüstlüğüne kimsenin bir şey söyliyemediği reisicumhura karşı duyulan saygıyı artırmıştır. 1894 te Lyon'da bir ziyafette iken öldürülmüştür. Bu hâdisenin uyandırdığı dehşet ve elem hudutsuz olmuş ve reisicumhur muazzam bir cenaze merasimi ile Panthéon'a gömülmüştür.

S. CARNOT

CARNOT [*karno*], **Nicolas Léonard Sadi** (1796-1832), Fransız fizikçisi. Pariste doğmuş, aynı şehirde koleradan ölmüştür. Lazare Nicolas Marguerie C. nun büyük oğludur. 1812 de École Polytechnique'e girmiş ve 1814 sonlarında, istihkâm sınıfında bir vazife alarak mesleğinde süratle ilerlemek hayalleriyle okuldan ayrılmıştır. Waterloo hezimeti ve Restorasyon, babasının ikinci ve son defa mahkûmiyetine sebebolmuş, her ne kadar bu yüzden C. nun işine son verilmemişse de, en ufak bir hatası bile başına kakılmıştır. 1819 da kurmay sınıfına girmek için imtihana girmiş ve teğmen olmuştur. Matematik, kimya, tabiat bilgisi, teknoloji ve hattâ iktisadi siyaset konularında çalışmıştır. Müzik ve diğer güzel sanatlara hayrandı; yüzme, eskrim dâhil bütün spor branşlarında çalışmıştı. 1827 de istihkâm yüzbaşısı olmuş fakat ertesi yıl askerlikten ayrılmıştır. Yaratıcı ve derin bir mütefekkirdi. Yayımladığı tek eser *Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance* (Ateşin muharrik kuvveti ve bu kuvveti meydana getirmeğe yarıyan makineler hakkında düşünceler) [1824] başlığını taşır. Bu kitap C. nun ilmî buluşlarından ancak pek azını içine aldığı halde, kendisine ilim alanında üstün bir yer sağlamıştır. Fakat, kitabın gerçek değeri, 1848 - 1849 da Lord Kelvin tarafından tavsiye edilinceye kadar anlaşılmamıştır. Bereket versin kendi el yazısı ile yazılı metinler muhafaza edilmiş olduğu için, bunlardan alınan yazılar, 1878 de kardeşi L. H. Carnot tarafından tekrar bastırılan *Puissance motrice*e ilâve edilebilmiştir. Bu eserler C. nun, ısının gerçek mahiyetini anlamakla kalmayıp ısının mekanik muadilini bulmak için, J. P. Joule'un delikli pistonla ve su ve cıvanın sürtünmesi ile yaptığı tecrübeler gibi, en iyi usulleri de tecrübe edilmek üzere kaydettiğini göstermiştir. Poröz bir cismin içinden basınç altında gaz geçirmek suretiye Lord Kelvin'in sonradan yaptığı tecrübenin esaslarından da bu eserde bahsedilmiştir.

C. devresi (Cycle de Carnot): Hakiki termik maki-

CARNOT devresi

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç, K, S, Ş.

nelerin randımanını kıymetlendirmek için ölçü standardı olarak kullanılan, farklı iki temperatürde bulunan iki ısı kaynağı arasında çalıştığı ve yüksek temperatürdeki kaynaktan aldığı ısıyı maksimum olarak işe tahvil ettiği farzedilen bir makinenin muayyen şartlar altındaki bir durumdan başlıyarak muhtelif değişikliklere mâruz kaldıktan sonra ilk hale dönmesidir. Eğer bir sistem kendisini gene başlangıç haline getiren birtakım değişikliklere mâruz kalırsa (siklik [cyclique] bir ameliye), temperatür bütün safhalar esnasında sabit olarak tutulduğu müddetçe, absorbe edilen ısı işe tahvil edilemez. Ancak değişmelerin herhangi bir kademesinde diğerlerinden daha düşük temperatür bulunur ve bu suretle ısı almak imkân dahiline girerse o zaman absorbe edilen ısının bir kısmı işe tahvil edilebilir. Elde edilebilecek olan maksimum iş de Carnot devresi yardımiyle hesaplanır. C. devresi, şekilde gösterildiği gibi tersinir (réversible) bir devre üzerinde çalışan hayalî bir makineden istifade eder. Bir mol ideal gaz, ağırlıksız ve sürtünmesiz bir pistona sahip olan bir silindir içinde bulunur ve birbiri arkasından şu dört hâdiseye mâruz bırakılır (Bütün bu hâdiseler tersinir olarak cereyan eder):

1. AB, T_2 derecede V_A dan V_B ye izoterm tersinir genleşmeyi gösterir. Gaza verilen q_1 ısısı genleşme işine tahavvül etmiştir:

$$\text{I} \quad W_{AB} = ABB'A' \text{ alanı} = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A}, \quad q_{AB} = W_{AB}$$

2. BC, V_B den V_C ye adyabatik genleşmeyi gösterir. Bu hâdisede T_2 temperatürü daha düşük olan T_1 e iner. Genleşme adyabatik olduğuna göre silindir dışardan ısı alamaz, şu halde genleşme işi gazın soğumasiyle temin edilir ($= \triangle E$).

$$\text{II} \quad q_{BC} = 0, \; W_{BC} = BCC'B' \text{ alanı} = C_v (T_2 - T_1)$$

$$\text{III} \quad C_v \ln \frac{T_1}{T_2} = - R \ln \frac{V_C}{V_B} \text{ (adyabatik genleşme)}$$

3. CD, T_1 temperatüründe V_C den V_D ye izoterm ve tersinire sıkışmayı gösterir.

$$\text{IV} \quad W_{CD} = CC'D'D \text{ alanı} = RT_1 \ln \frac{V_D}{V_C}, \; W_{CD} = q_{CD}$$

4. DA, V_D den V_A ya adyabatik sıkışmayı gösterir. Temperatür T_1 den T_2 ye yükselir.

$$\text{V} \quad q_{DA} = 0, \; W_{DA} = DD'A'A \text{ alanı} = C_v (T_1 - T_2) = - C_v (T_2 - T_1) \text{ ve}$$

$$\text{VI} \quad C_v \ln \frac{T_2}{T_1} = - R \ln \frac{V_A}{V_D}$$

Şimdi, gaz başlangıçta sahip olduğu temperatür, basınç ve hacım şartlarına sahip bir duruma gelmiştir. Sistem tarafından yapılmış olan iş, W, A B C C′ A′ alanına ve etraftan sisteme verilen iş C D A A′ C′ alanına tekabül eder. Yüksek temperatürde, alçak temperatürde istenenden daha fazla iş alınmış olup kazanılan net iş A B C D alanına tekabül eder. Bu fazla işi karşılamak için yüksek olan T_2 temperatürdeki kaynaktan, alçak olan T_1 temperatürdeki kaynağa bir miktar ısı nakledilir. Devre tersinir olarak cereyan etmiş olduğundan W, sistemden elde edilebilen maksimum iştir. Bu duruma göre toplam iş W:

$$\text{VII} \quad W = W_{AB} + W_{BC} + W_{CD} + W_{DA} = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A} + C_v (T_2 - T_1) + RT_1 \ln \frac{V_D}{V_C} + [- C_v (T_2 - T_1)]$$

$$\text{VIII} \quad W = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A} + RT_1 \ln \frac{V_D}{V_C} = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A} - RT_1 \ln \frac{V_C}{V_D}$$

2. ve 4. den:

$$\text{IX} \quad \frac{C_v}{R} \ln \frac{T_1}{T_2} = - \ln \frac{V_C}{V_B} \text{ ve } \frac{C_v}{R} \ln \frac{T_2}{T_1} = - \ln \frac{V_A}{V_D}$$

olduğundan $\frac{V_C}{V_D} = \frac{V_B}{V_A}$ (9), bu değer (8) de kullanılırsa

$$W = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A} - RT_1 \ln \frac{V_B}{V_A} \text{ (10) elde edilir.}$$

Termik randıman (η) alınan işin, verilen ısıya oranı yani $\frac{W}{q}$ olduğuna göre ve yüksek temperatürdeki kaynaktan sisteme verilen ısı q_2 olduğu nazarı dikkate alınarak, yani

$$q_{AB} = q_2 = RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A}$$

$$\text{X} \quad \eta = \frac{W}{q_2} = \frac{R (T_2 - T_1) \ln \frac{V_B}{V_A}}{RT_2 \ln \frac{V_B}{V_A}} = \frac{T_2 - T_1}{T_2}$$

buradan da sistem tersinir olarak çalıştığı için alınan iş W_{max} olacağına göre:

$$W_{max} = q_2 \frac{T_2 - T_1}{T_2} \text{ elde edilir.}$$

Bu mühim denklem, termodinamiğin ikinci kanununun matematik ifadesi olarak kabul edilebilir.

CARNOT [*karnot*], **Peter Maurus** (1865 - 1935), İsviçreli yazar. Grison (Retorom Grischun, Alm. Graubünden) kantonunda, Engadin (Retorom. Engiadina) bölgesinin Samnaun kasabasında doğmuş, Ilanz (Retorom. Glión) ta ölmüştür. Benedictusçu keşişlerden olup 1894 - 1925 yıllarında Disentis (Retorom. Mustèr) manastırının dekanlığında bulunmuştur. Ana dili Almanca iken, Retoroman (yerli dilde: Romansch) dilinin Oberwald (Surselv) lehçesini öğrenmiş ve bu dilde de eser yazmıştır. Bunlar arasında halk hikâyeleri, piyesleri ve şiirleri vardır. Bunların başlıcaları: Hikâyeleri: *Gieri Jenatsch* (ad, krş. C. F. Meyer'ın Alm. *Jürg Jenatsch* adlı romanı) [1929], *General Dumont* (ad) [1929], *Saung grischun* (Boz renkli kan) [1945], *Il pelegrin da Milaun* (Milanolu hacı) [1945]. Piyesleri: *Armas e larmes* (Silâhlar ve gözyaşları) [1899], *Clau Maissen* (ad) [1911, 2. bas. 1950], *La ligia grischa* (Boz renkli birlik) [1920]. Şiirleri: *Poesias* (Şiirler) [1944]. Aile dergisi olarak «Il Pelegrin» (Hacı) i yayımlamıştır. Almanca eserlerinden *Gedichte* (Şiirler) [1914] ile *Im Lande der Retoromanen* (Retoromanların memleketinde) [2. bas. 1934] bu arada sayılabilir.

CARNOT [*karnọ*]**TESTİ,** mucidi olan Fransız hekimi Paul Carnot(1869 - 1957)nun adiyle anılan test. Midenin atonik (iyi çalışmama hali) genişlemesinde buna başvurulur. Hastanın midesi, mide pompası ile boşaltılır ve hastaya 500 cm^3 su içirilir. Hasta bir saat dik durur; sonra, su pompa ile çekilerek ölçülür. Daha sonra hastaya yine 500 cm^3 su içirilir ve hasta sağ tarafı üzerine bir saat yatırılır. Bu vaziyette, midenin bir saat zarfında hemen hemen tamamiyle boşalması icabeder.

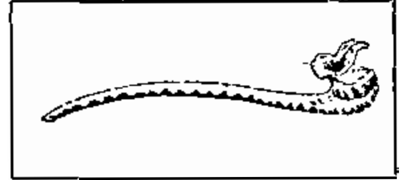
CARNOY [*karnụạ*], **Albert** (doğ. 1878), Belçikalı dilci ve İndogermanist. Bruxelles'de doğmuştur. Bilhassa Yunanca, Latince, İran dilleri ve Sanskritçe üzerinde çalışmış ve Louvain üniversitesinde Eski Yunanca kürsüsünü işgal etmiştir. Bu sahadaki başlıca eserleri şunlardır: *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions* (Kitabelere göre İspanya Latincesi) [1906], *Notions pratiques de stylistique grecque* (Yunan dili stilistiğine ait pratik bilgiler) [1910], *Iranian Mythology* (İran mitolojisi) [«Mythology of All Races» serisinde, cilt VI. B, Boston 1917], *Les Indo-Européens* (Hint-Avrupalılar) [1921], *Manuel de linguistique grecque. Les sons, les formes, le style* (Yunan dili linguistiği el kitabı. Sesler, şekiller, üslûp) [1924], *Grammaire élémentaire de la langue sanscrite comparée avec celle des langues indo-européennes* (Hint-Avrupa dillerinin grameri ile mukayeseli olarak muhtasar Sanskritçe grameri) [1925, 2. bas. 1937], *Origine des noms de villes et villages des environs de Bruxelles* (B. dolaylarındaki şehir ve köy adlarının menşei) [1927]. C., dilcilik tarihinde daha çok *La science du mot. Traité de sémantique* (Kelime ilmi. Semantik ana kitabı) [1927, 2. bas 1938] adlı eseriyle tanınmıştır. Fransızcada M. Bréal (b. bk.) in *Essai de sémantique. Science des significations* (Semantik denemesi. Mâna ilmi) [1897] adlı eserinden sonra bu sahadaki başlıca eser sayılan bu kitap, ortaya koyduğu semantik müfredatı, kalıpları ve yeni terimleriyle dikkati çekmiştir. Statik semantikten başka, dinamik, yani evolütif semantik (yeni terim: métasémie) ve mecaz (yeni terim: métasémie substitutive veya diasémie) bahislerini de ele almıştır. Böyle olmakla beraber, bu sahada daha sonra çıkan eserler (G. Stern 1931; C. K. Ogden ile I. A. Richards, 4. bas. 1936; R. Carnap 1942; S. Ullmann 1951; P. Guirand 1955, v. b.) bu eserin önemini azaltmışlardır.

CARNUNTUM [*karnụntum*], Aşağı Avusturyada, Alman Altenburg'u ile Petronell arasında, Tunanın sağ kıyısında Romalıların kuvvetli bir müstahkem mevkii. Augustus zamanından beri arasıra garnizon olarak kullanılan C., 73 yıllarında legio ordugâhı olarak taştan inşa edilmiş ve Roma'nın Tuna filosu için önemli bir üs ve liman haline getirilmiştir. Sonraları bu ordugâhtan bir şehir doğdu. Markoman harblerinde bir müddet C. de ordugâh kurmuş olan Marcus Aurelius, burada meşhur «Şahsî müşahedeler» ini yazmıştır. Septimius Severus'un idaresi altında şehir bilhassa gelişmiştir. I. Valentinianus C. u 375 te bir defa daha tahkim etti. 400 yıllarında burası tahribedilmiştir. Yapılan kazılar sonunda şehrin önemli kısımları, iki amfiteatr, kaplıcalar, ibadet yerleri, mahalleler ve mezarlıklar meydana çıkarılmıştır. Bilhassa bugün Heidentor (Paganlar kapısı) denilen kapının geç Roma üslûbundaki kemeri dikkate değer. Alman Altenburg'undaki Museum Carnuntinum'da buluntuların mühim bir kısmı görülebilir. Diğer bir kısım ise Viyana müzesindedir.

CARNUT [*karnụt*] **LAR** (Lat. *Carnutes, Carnuti, Carnutae*), şimdiki Orléans ve Chartres (Fransa) ın bulunduğu yer civarında yaşamış ve Caesar'a karşı yapılan harblere (M. Ö. 52 - 51) iştirak etmiş olan eski bir Gallia kavmi. Ormanlariyle meşhur olan bir sahada yaşamış bulunan C. ın başlıca şehri Autricum, Druid dininin en büyük merkezi sayılıyordu.

CARNUTUM, CIVITAS [*kịvitas karnụtum*, Lat. = C. şehri] veya **AUTRICUM,** Fransadaki Chartres şehrinin eski adı. Bk. CHARTRES.

CARNYX [*kạrniks*], Gallia'lılar tarafından çalınan çok kıymetli ve tiz sesli bir çeşit boru.

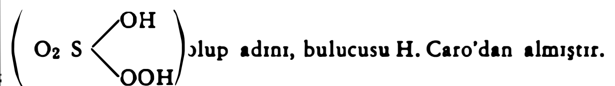
C A R N Y X

CARO [*kāro*], **Annibale** (1507 - 1566), İtalyan yazarı Ancona eyaletindeki Civitanova'da doğmuş, Romada ölmüştür. Parma dukasının kâtibi olan C., bilhassa Toscana dili üzerinde çok emek sarf etmiştir. Öz ve temiz yazı dilinin güzel örnekleri sayılan mektuplarından başka, Anais'in Toscana diline bugün bile daha iyisi yapılamamış olan fevkalâde temiz ve zengin tercümesi bu dilin mükemmelleşmesini sağlamıştır.

CARO [*karọ*] **Elme Marie** (1826 - 1877), Fransız filozofu. Poitiers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1864 te Sorbonne'a profesör tâyin edilmiş ve 1874 te Fransız Akademisine seçilmiştir. «Revue de l'instruction publique» (Maarif dergisi) in yazarlarındandır. Eserleri: *Le Mysticisme au XVIII siècle* (XVIII. yüzyıl mistisizmi) [1852], *L'idée de Dieu et ses nouveaux critiques* (Allah fikri ve bunun yeni tenkidleri) [1864], *La Philosophie de Goethe* (G. nin felsefesi) [1866], *Le Matérialisme et la science* (Maddecilik ve ilim) [1868], *Mélanges et portraits* (Çeşitli yazılar ve portreler) [1888].

CARO [*kāro*], **Heinrich** (1834 - 1910), Alman kimyageri. Posen (şimdi Polonyada Poznán) da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1859 da Manchester'deki Dale fabrikasına girmiş, burada Mauveïen boya maddesini, basit bir soyutlama (tecrid) yoliyle elde etmeye muvaffak olmuş ve bu yüzden de Robert Dale ve ortakları anilin boya fabrikasının hissedarları arasına girmiştir. 1866 da Almanyaya dönen C., 1868 de Ludwigshafen (Rhein) daki Baden anilin ve soda fabrikası müdürlüğüne getirilmiştir. C., birçok önemli anilin boyaları keşfetmiş, alizarin (kök boya) in sanayide geniş ölçüde kullanılmasını sağlamıştır. 1899 da kendisini tamamen bilimsel araştırmalara vermek için fabrika müdürlüğünden çekilmiştir. C. nun anilin boya endüstrisi kurucuları arasında önemli bir yeri vardır.

C. asidi: (monosulfoper asid), formülü H_2SO_5

olup adını, bulucusu H. Caro'dan almıştır. C. asidi, renksiz. 45° C de eriyen kristaller halinde kükürt trioksit ve hidrojen peroksitten veya persülfürik asit tuzunun yoğunlaştırılmış kükürt asidi ile karışımından elde edilen eriyikte meydana gelir. C. asidi organik kimyada kullanılan en kuvvetli oksitleme maddesidir.

CARO [*kąro*], **Nikodem** (1871 - 1935), Alman sinai kimyacısı. Rusyada Locź (şimdi Polonyada Łódź) da doğmuş, Almanyada Berlin - Dahlem'de ölmüştür. Adolf Frank ile birlikte havadaki azotu tesbit etmek için sanayide kullanılan ilk usul olan siyanamid usulünü geliştirmiştir. Sonra, Alman siyanamid sanayiini kurmuştur. 1897 - 1902 yılları arasında kendi lâboratuvarında çalışmış, sonra muhtelif siyanamid fabrikalarını idare etmiş ve bunların sahibi olmuştur.

CARO [*kāro*], **Rodrigo** (1573 - 1647), İspanyol arkeologu ve şairi. Utrera (Sevilla vilâyeti) da doğmuş, Sevilla'da ölmüştür. Rahip ve hukukçu olan C., kitap ve antika meraklısı idi. Seçkin eserlerden kurulmuş bir kütüphane ile bir müze bırakmıştır. Çok önemli tarihî ve epigrafik eserler yaratmıştır. *Días geniales o lúdricos* (Neşeli veya alaylı günler) başlıklı, folklora ait kitabı bir şaheserdir. Biyografi incelemeleri *Varones insignes en letras de Sevilla* (Sevilla'nın meşhur yazarları) başlığı altında toplanmıştır. Nesri ahenkli, zarif, sade, hoş ve açıktır. Şair olarak fevkalâde işlenmiş fakat duygu bakımından zayıf şiirler yazmıştır. Şiirlerinin en sevileni *Canción a las ruinas de Itálica* (Itálica harabelerine şarkı) başlığını taşır. Ayrıca Yunanca ve Latinceden çok güzel tercümeleri de vardır.

CAROBERT veya CARIBERT veya CHAROBERT (Macaristan kıralı): bk. KÁROLY RÓBERT.

CAROCHA [*karǫşa*] (Port.; İsp. *caroza*), şeytan resimleriyle boyanmış kartondan yapılmış yüksek, tepesi sivri külâh. Katolik inanışlarını kabul etmedikleri için engisizyon tarafından mahkûm edilenler bu külâhı ateşle yanma (autodafé) cezasında giyerlerdi.

CAROCHA

CAROL [*kąrol*], **I.** (1839 - 1914), Rumanya kıralı. Sigmaringen (Almanya) da doğmuş, Rumanyada Sinaia'da ölmüştür. Wied prensesi Elisabeth (Rumen. Elisabeta; edebiyatta takma adı: Carmen Sylva) ile evli idi. Büyük bir sorumluluk duygusu içinde Rumanyanın medeni ve iktisadi bakımdan Batı Avrupa devletleri seviyesine ulaşması uğrunda çok çalışmıştır. C., Rumanya ordusunu, Prusya ordusunu örnek alarak organize etmiş, memleketinde meşrutiyet idaresini kurmuş, bu suretle de Rumen halkının sevgi ve saygısını kazanmıştır. 1883 te Avusturya - Macaristan ve Almanya ile imzalanan ittifak, Birinci Dünya Harbinin başladığı sıralarda, 3 Ağustos 1914 te C. un başkanlığındaki Taç konseyi toplantısında (Rumen. Consiliul de Coronă) kendisinin isteğinin aksine alınan bir kararla neticesiz kalmıştır.

I. CAROL

CAROL [*karǫl*], **II.** (1893 - 1953), Rumanya kıralı. Prahova yakınındaki Sinaia şatosunda doğmuş. Portekizde Lizbon (Lisboa) yakınında, Estoril'de ölmüştür. Kıral I. Ferdinand'ın oğludur. Birinci Dünya Harbinde bir avcı tugayına kumanda etmiş ve Bükreş (Bucureşti) üzerine yapılan yürüyüşe katılmıştır. Bunun üzerine tümgeneralliğe yükselmiş, deniz ve hava kuvvetleri müfettişi olmuştur. 1918 de, bir Rumen generalinin kızı olan Zizi Labrino ile gizli olarak evlenmiş, 1920 de onu boşamış. 1921 de Yunanistan kıralı I. Konstantinos'un kızı prenses Helena (Rumen. Elena) ile evlenmiş, ondan Mıhail adında bir oğlu olmuştur. 1914 ten beri veliaht idi. 1925 te Magda Lupescu (asıl adı: Magda Wolf) adında bir kadınla münasebet kurduğu için Millî - liberal (Naţional - liberal) partisi lideri ve başvekil Ion Brătĭenu'nun baskısiyle veliahtlikten feragat ederek, Magda ile bir-likte Parise gitmiş, ve orada Mr. Carol Caraiman adiyle yaşamıştır. Bu yüzden, kıral Ferdinand 1927 de öldüğü zaman, C. un oğlu Mihail, kıral ilân edilmiştir. C., 1928 de Elena'dan resmen ayrılmış, 6 Haziran 1930 da Millî köylü (Naţional - ţărănesc) partisi lideri ve başvekil Iuliu Maniu'nun müsaadesiyle, Bükreşe dönerek, oğlunu veliaht yapmış, kendini de kıral olarak kabul ettirmiştir. On yıllık saltanatı, C. Codreanu'nun idaresindeki Demir Muhafızlar (Gărzii de Fer) adlı faşist teşkilâta karşı açtığı iktidar mücadeleleri ile geçmiştir. C. önce bu teşkilâtı teşvik etmiş, sonra 1938 de dağıtmış, ayrıca, kendini tutmuş olan Millî Köylü Partisi ile de bozuşarak, diktatörlüğe doğru kaymış, ve dahiliye nazırı [1939 da başvekil] Armand Călinescu'nun zamanında, siyasetini sağcı gençler teşkilâtı olan «Straja Ţării» (Memleket muhafızları) ile desteklemek istemiştir. Fakat, İkinci Dünya Harbi sırasında, Hitler'den çekinerek Demir Muhafızların faaliyetine müsaade etmek zorunda kalmıştır. Bir taraftan Almanya, öbür taraftan da Sovyetler Birliği C. un üzerine baskı yaparak kendi saflarında harbe girmesini istemişlerdir. C. nihayet 1940 ortalarında Mihver (Ache Berlin - Rom) Devletleri tarafını tutmuş, buna rağmen Rumanya önemli araziler kaybetmiş ve nihayet 6 Eylül 1940 ta, Rumen «önder»i (Conducător) Ion Antonescu, C. u tahttan feragate zorlamıştır. C., Magda Lupescu ile birlikte önce İspanyaya, sonra (1941) Kuba'ya, Meksikaya (1942) sığınmış, 1947 de Brezilyada hastalanan Magda ile acele nikâhlanmış, daha sonra Portekizde yerleşmiştir. Mihail'den başka çocuğu olmamıştır. Mihail 1940 ta yeniden tahta çıkmışsa da, 1947 de Rumen Halk Cumhuriyeti (Republica Populară Romînă) nin ilânı üzerine, o da sürülmüştür.

II. CAROL

CAROLATH [*kąrolat*], Aşağı Silezyada eski Glogau idare bölgesindeki C. prensliğinin merkezi. Oder nehrinin sağ kıyısında ve deniz seviyesinden 85 m yükseklıktedir. 1939 da 1 500 nüfusu vardı. XVII. yüzyıldan kalma bir sarayı vardır. 1945 ten beri Polonyanın idaresindedir (Siedlisko, Glogów idare bölgesi, Zielona Góra voyvodalığı).

CAROLATH = BEUTHER [*kąrolat - boytın*], Silezyada Aşağı Lausitz'te 1369 dan beri tanınan çok eski asîl von Schönaich ailesine mensup prens sülâlesi. **Fabian Schönaich** (ölm. 1591), 1548 de baron pâyesine yükseltilmiş ve diğerleri yanında Carolath ve Beuthen bölgelerinin

hâkimiyetini elde etmişti. Sonra hâkimiyeti altındaki bu bölge 1601 de ailenin en büyüğü olan yeğeni **Georg von Schönaich**'a ve 1698 de de serbest intikal yoliyle Georg von Schönaich'ın yeğeni **Hans Georg von Schönaich** (1662 - 1700) a geçmiştir. Hans Georg von Schönaich 1700 de devlet kontu oldu, oğlu **Hans Karl** (1688 - 1763) en büyük evlât olduğu için, Büyük Frederik tarafından, 1741 de Carolath prensliğine yükseltildi. 1861 de bu sülâlenin reisi Durchlaucht (zatı fahimane) unvanını aldı. Prens **Karl** (1845 - 1912), 1871 - 1881 yılları arasında Alman devlet partisi üyesi olarak Reichstag'a girdi. Bundan sonra doğanlar, prens (prenses) von Schönaich - Carolath adını aldılar ve kendilerine Fürstliche Gnade(zat-ı kerimaneleri) diye hitabedildi. Armaları: Yeşil meşe yapraklariyle altın işlemeli ve dört kırmızı bantla sarılmış çelenktir.

CAROLE [*karǫl*] (< Eski Fr. *caroler* = dans etmek < Lat. *choraules*, *choraula* < Yun. *khoraulēs* = korolu dansa eşlik eden flütçü < Yun. *khoros* = dans + *aulos* = flüt; Fr. > İng. *carol* [*kærıl*], İta. *carola* [*karǫla*]), Ortaçağ Batı

C A R O L E okuyan çocuklar

Avrupasında, şarkılı bir halka dansı. Şimdiki mânasiyle, bilhassa Anglosakson memleketlerinde, Noel ve Paskalya gibi yortu ve bayramlarda koro halinde söylenen, neşeli ve basit şarkı.

Ortaçağda C. un gerek güfte, gerek müzik bakımından belli bir şekli vardı. Aynı ölçüde yazılmış ve aynı melodi ile söylenen birkaç kıtadan ibaret olup, başta söylenen ve her kıtadan sonra tekrarlanan bir nakaratı vardı. Dansın elebaşısı kıtayı solo olarak söyler, halkayı teşkil edenler vezni el veya ayak vuruşlariyle sayarlar, kıta bittikten sonra el ele tutuşup elebaşının etrafında bir halka çevirerek hep birlikte nakaratı söylerlerdi. Nakarat, umumiyetle, kafiyeli bir beyitten, kıta da ilk üç mısraı birbiriyle, dördüncüsü de nakaratla kafiye teşkil eden dört mısradan ibaretti. Böyle olmakla beraber, bunun birçok değişik şekilleri de vardı. Ortaçağ İngiliz *caroll*, Fransızların *chanson à carole* (danslı şarkı) una, İtalyanların da *carola*sına karşılıktı; İtalyanların *ballata* (ballad) sı da aynı kaynağa bağlanabilir. Bazı macaronique (Latince ve modern bir dille karışık olarak yazılmış mizahlı şiir, meselâ bazı mısralar Latince, bazıları da İngilizce, gibi) C. lara da raslanmıştır. Eskiden C. u yalnız genç kızlar söyleyip oynardı.

Yortu ve bayramlarda söylenmek üzere tertiplenen bu dünyevi ve neşeli şarkıların, sonra bilhassa İngilterede dinî bir karakter almasında Franciscusçu keşişler rol oynamıştır. Bunlardan biri, James Ryan, 119 C. yazmıştır. Reformdan evvel yazılmış olan C. ların çoğu, eski halk havalarına dinî - ahlâki güfte uydurulmuş şarkılardır. Eski C. ların bazılarına siyaset, mizah ve hiciv konuları karışmışsa da XV. yüzyıldan sonra C. un başlıca konusu İsanın doğuşu (Fr. Noël, İng. Christmas) olmuş, zamanla dans ve nakarat da kalkmış, müziği modernleştirilerek daha itina ile işlenmiş ve C. böylece tıpkı Fransızların *noël* şarkılarında olduğu gibi, sadece bir Noel şarkısı haline gelmiştir; Almanların *Weihnachtslied*i de bunun bir karşılığıdır. Taşıdığı yeni vasfından dolayı Anglosaksonlar C. a daha çok *Christmas carol* (Noel C. u) derler. C. un konusu şimdi dinî olmakla beraber, hafif ve neşeli havası, onu alelâde ve formel ilâhilerden ayırır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda C., sosyal bakımdan aşağı bir durumda olan köylülere mahsus şarkı çeşidi sayılmış ve ballad gibi, basılıp seyyar satıcılar tarafından dağıtılarak aşağı halk tabakaları arasında yayılmış, ezberlenmiş ve söylenmiştir. Son zamanlara kadar C., Noel gecesinde mütevazı halk tabakalarına mensup gençler ve çocuklar tarafından, kapı kapı dolaşılarak ve bahşiş mukabilinde küçük korolar halinde kapı önlerinde söylenirdi. Eski C. ların sanat bakımından değeri ve sosyal hayatta oynıyabileceği rol, ancak XIX. yüz yılın ortalarına doğru anlaşılmış ve eskilere ilâveten yeni C. lar da yazılıp bestelenmiştir. İngiltere kilisesindeki Oxford hareketi (b. bk.), edebiyatta da Romantizm, Ortaçağ unsuru olan C. u desteklemiştir. Charles Dickens'ın *A Christmas Carol* (Bir Noel C. u) [1843] adlı hikâyesi, C. adını daha da yaymıştır. Almancadan tercüme edilen *Silent Night, Holy Night* (Alm. *Stille Nacht, heilige Nacht* = sakin gece, kutsal gece), bilhassa Protestan memleketlerde her Noel gecesi işitilen çok tanınmış bir C. dur.

C. un benzeri, Türkiye Hıristiyanlarında da yaşamıştır. Ortodoks kilisesine mensup olan çocuklar, Cumhuriyet devrine kadar, yılbaşı gecesinin erken saatlerinde, ellerinde fener ve dümbelek, kapı kapı dolaşır ve Kayserili Hagios Basileios'a ithaf edilmiş olan yılbaşı şarkısını söyleyip bahşiş toplarlardı. Gregoryen Ermenilerin zangoçu da Noel gecesinde sabaha karşı, küçük bir koro ile birlikte, fenerlerle, evleri dolaşır ve Noel şarkısı ile bazı ilâhiler söyliyerek cemaati kiliseye davet ederdi.

CAROLIN [*karolịn*], **CAROLINER**, İsveçte 1664 ten beri basılan iki mark değerinde madenî para. Önceleri, 8 öre değerinde 7,2 gr, XII. Karl'dan bu yana ise, 4,6 gr gümüş ihtiva eder. 1868 de, on frank değerinde altın C. de çıkarılmıştır.

CAROLINA [*karolịna*], Avusturyalı astronom Johann Palisa tarafından 28 Kasım 1883 te keşfedilen 235 no. lı küçük gezegen.

CAROLINA [*kærılạyna*], Amerika Birleşik Devletlerinden Kuzey Carolina (North Carolina) ile Güney Carolina (South Carolina) ya eskiden verilen ortak ad. İngiltere kıralı II. Charles 1663 te, Amerikadaki bu arazinin beratını 8 aristokrat (Lord Proprietor)a vermişti. 1669 da tanınmış filozof John Locke bu arazi için bir yasa (Constitution) hazırlamışsa da, az bir zaman sonra bu yasa bırakılmıştır. Arazinin adı, kıral I. Charles'ın Latince adı olan *Carolus*tan gelir. İlk İngiliz göçleri 1670 te arazinin güney kısmına gelmeğe başlamış, aynı yılda İspanya bu arazi üzerindeki hak iddiasından vazgeçmiştir. Önce, bu arazide biri kuzeyde, öbürü de güneyde olmak üzere,

birbirinden ayrı iki sömürge merkezi kurularak, bunlar bazen birlikte, bazen de ayrı ayrı idare edilmişlerdir. Kızılderililere karşı yapılan Tuscorora (1711 - 1712) ve Yamassee (1715 - 1716) harblerinde sömürge halkı arazilerini iyi müdafaa etmedikleri için ve başka sebeplerden dolayı, 1729 da berat geri alınmış ve gömürge, Kuzey Carolina ve Güney Carolina olmak üzere, ikiye bölünmüştür. Bk. CAROLINA, KUZEY ve CAROLINA, GÜNEY.

CAROLINA, CONSTITUTIO CRIMINALIS [*konstitutio kriminalis karolina*] (kısaltması: C. C. C. = Kıral IV. Karl'ın, ceza muhakemeleri nizamı; Fr. Loi Caroline, Alm. Peinliche Gerichtsordnung), Mukaddes Roma İmparatoru V. Karl (Fr. Charles - Quint) tarafından Regensburg'daki Reichstag'da 27 Haziran 1532 de ilân edilen ceza kanunu kodu. Latince ve Almanca olarak yazılmıştır. Almanca tam adı şudur: *Keyser Karls der fünften und des Heiligen Römischen Reichs Peinliche Gerichtsordnung* (İmparator [Kaiser] V. Karl'ın ve Mukaddes Roma İmparatorluğunun ceza muhakemeleri nizamı). Alman milletinin bütünü tarafından tatbik edilen, ilk ceza mahkemeleri usulüdür. 1507 de Bambergensis (Alm. Bambergische Halsgerichtsordnung = Bamberg ceza muhakemeleri nizamı) denilen ceza muhakemeleri usulünü tertipliyen Alman hukukçusu Johann von Schwarzenberg'in, C. C. C. nin hazırlanmasındaki rolü büyük olmuştur. Hazırlanmasında, eski Roma - İtalya kanunlariyle birlikte Almanların da dağınık ve mahallî fakat geleneğe bağlı kanunları göz önünde bulundurulmuştur. C. C. C. de, Alman devletlerinin hususi kanunlarının tatbikine de imkân veren bir madde (*Salvatorische Klausel*) bulunmasına rağmen, bu kod, İsviçre de dâhil olmak üzere umumiyetle bütün Alman devletleri tarafından tercihan kullanılmıştır. Bedenî cezalar (meselâ, gövdeyi dörde bölmek, kolları bacakları koparmak, suda boğmak, diri gömmek, yakmak, v. b.) hususunda çok sert ve ağır sayılan bu kanun, XVII. yüzyıldan itibaren bazı Alman toplulukları tarafından reddedilmeğe başlanmışsa da, Bavyerada 1751 e; Avusturyada 1768 e; Prusyada 1805 e; Mecklenburg, Lauenburg, Bremen, Schaumburg - Lippe'de de 1871 e yani Alman Reich'ının kuruluşuna kadar yürürlükte kalmıştır.

CAROLINA [*kærīlaynī*], **GÜNEY** (İng. South Carolina; kısaltması: S. C.), Amerika Birleşik Devletlerinin devletlerinden biri. Güney Atlantik (South Atlantic) devletleri grupuna dâhildir. Kuzeyde, Kuzey C., batıda ve güneyde Georgia, doğuda da Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Yüzölçümü 78 487 km², nüfusu 2 117 027 (1950; 1955 tahmini: 2 283 000) dir. Merkezi Columbia'dır. Nüfusunun % 48 ini zencilerle melezler teşkil eder. Umumiyetle güneydeki devletlerde olduğu gibi G. C. da da «zencileri beyazlardan uzak tutma» (segregation) meselesi vardır. Savannah nehri güneybatıda G. C. yı Georgia'dan ayırır, Blue Ridge dağları da G. C. yı keser ve kuzeybatıda 1 082 m ye kadar yükselir. Doğuda, Atlantik sahilinin bataklıklı ovası, ortada Piedmont platosu, batıda da Appalach dağlarının etekleri vardır. Kıyı boyunca «deniz adaları» (sea islands) denilen kumluklara raslanır. Başlıca nehirleri Pedee, Edisto ve Santee olup, bunlar batıdan güneydoğuya doğru akarlar. Iklimi rutubetli ve sub - tropiktir. Batıdaki çam ormanları kesile kesile yok olmuş gibidir. G. C. nın başlıca ekonomisi pamuk ekimine dayanır; bunun % 50 si de zencilerin elinde bulunmaktadır. Ayrıca, tahıl, rütün, meyva ve sebze de yetiştirilir. Pamuk ve dokuma endüstrisi, çiftlik ekonomisinden iki defa daha çok gelişmiştir. Merkezi Columbia (86 914) dan başka Charleston (70 174), Greenville (58 161), Spartanburg (36 795) ve Rock Hill (24 502), G. C. nın önemli şehirleridiş. 46 kontluk (county)u vardır. Devlet üniversitesi 1801 de Columbia'da kurulmuştur.

GÜNEY CAROLINA: Charleston'daki tarihî batarya

G. C. ya Avrupadan ilk olarak 1526 da İspanyollar (Vasquez de Ayllon'un idaresinde) gelmişlerse de, Kızılderililer tarafından yok edilmişlerdir (1729 a kadar olan tarihi için bk. CAROLINA). Bu devlet, 13 esas devlet (Original State) ten biri olarak 1776 daki İstiklâl Harbine katılmış, 1788 de Amerika Birleşik Devletleri Anayasasını kabul ederek Birliğe (Union) girmiştir. 12 Nisan 1861 de, Amerikanın Ayrılma (İç) Harbi, G. C. nın Charleston şehrinde Fort Sumter'ın Güney Carolinalılar tarafından topa tutulup zaptedilmesiyle patlamıştır. Harbde ilk denizaltı da Charleston limanında kullanılmıştır (Charleston [b. bk.], modern bir dansın adı da olmuştur). Amerikan Birliğinden ayrılarak güneydeki Confederate grupuna giren G. C. mağlûp olduktan sonra 1868 de tekrar Birliğe alınmıştır. Nüfus çokluğu bakımından Birleşik Amerikanın 27. devletidir. Amerikan Kongre (Congress) sine 6 temsilci (Representative) ve 2 senatör gönderir. Kendi mahallî Meclisinde (General Assembly) 46 senatör ve 124 temsilci vardır.

DİL: Güney Carolina sahilleri ile yakınındaki adacıklara zenciler tarafından kullanılan ve Gulla - Negro denilen «bozuk İngilizce» (Broken - English) için bk. GULLA - NEGRO.

CAROLINA [*kærīlaynī*], **KUZEY** (İng. North Carolina, kısaltması: N. C.), Amerika Birleşik Devletlerinde bir devlet. Güney Atlantik (South Atlantic) devletlerinden sayılır. Kuzeyde Virginia, batıda Tennessee, güneyde Georgia ile Güney Carolina, doğuda ise Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Yüzölçümü 136 521 km², nüfusu 4 061 900 (1950; 1955 tahmini: 4 285 000) dür. 1940 ta nüfusun 981 300 ünü zenci ve melezler teşkil ediyordu. Merkezi: Raleigh'dir. Batıda Appalach dağları 2 000 m ye kadar yükselir. (Mount Mitchell: 2 037 m); Blue Ridge dağları da batıdadır. Kuzeybatıda Great Smoky dağları vardır. Atlantik kıyısında, bataklıklı ova yayılır. Kıyıda birçok körfezcikler (Albermale Sound, Palmico Sound, Raleigh Bay, Onslow Bay) ve adacıklar vardır. Başlıca nehirler güneydoğuya doğru akar: Roanoake, Neuse, Tar, Cape Fear, Catawba ve Yadkin. K. C. üç coğrafi bölgeye ayrılır. Atlantik Kıyı Ovası, Piedmont platosu ve dağlık bölge. Nehirlere, Fall - Line'a kadar, gemi girebilir. Memleket ekonomisinin başlıca bölümünü ziraat (mısır, buğday, pamuk ve bilhassa tütün) teşkil eder. K. C., Birleşik Devletlerde en çok tütün ye-

KUZEY CAROLINA: Tütün hasatı

tiştiren yerdir (1955 te 533 701 000 dolar değerinde). Birleşik Devletlerde en çok çiftlik sahibi nüfusu olan bölüm de K. C. dır (1 376 000 kişi); çiftliklerde kümes hayvanları da yetiştirilir, dağlık bölgelerde hayvancılık gelişmiştir. Ormanlarında terebentin çamı yetişir. Burada kaolin ve mika madenleri de çıkar. Ayrıca, dokuma, kereste, kâğıt ve tütün endüstrisi de gelişmiştir. Raleigh (65 679) idare merkezi ise de, K. C. nın en büyük şehri güneybatıdaki Charlotte (134 042) tur. Winston - Salem (87 811), Greensboro (74 389), Durham (71 311) önemli şehirlerindendir. Devlet üniversitesi 1795 te Chapel Hill'de kurulmuştur. Durham'de Duke üniversitesi vardır. K. C. 100 kontluk (county) a ayrılmıştır.

K. C. da ilk İngiliz sömürge merkezleri 1585 te ve 1587 de kurulmuştur. 1729 da K. C., Carolina'nın bölünmesiyle devlet haline gelmiştir (bk. CAROLINA). Asli 13 devlet (Original State) ten biri olarak 1776 daki İstiklâl Harbine katılmış, 1789 da Amerika Birleşik Devletleri Anayasasını kabul ederek Birliğe (Union) katılmış, 1861 deki Ayrılma (İç) Harbinde Birlikten ayrılarak güneydeki Confederate grupuna girmiş, barıştan sonra 1868 de yine Birliğe alınmıştır. Nüfus çokluğu bakımından Amerika Birleşik Devletlerinin onuncu devletidir. Kongre (Congress) ye 12 temsilci (Representative) ve 2 senatör gönderir. Kendine mahsus 50 kişilik bir Senatosu ile 120 kişilik bir Meclisi vardır.

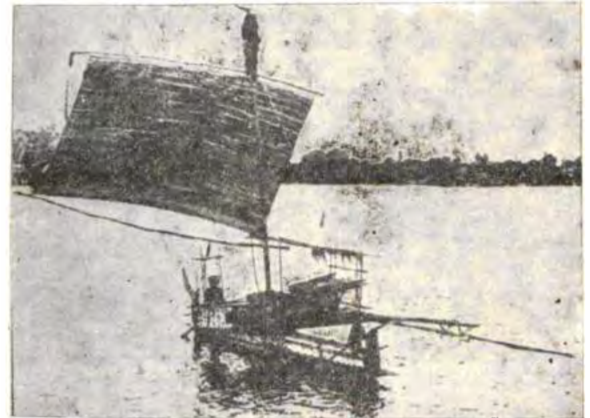
CAROLINA, LA [*la karolina*], İspanyanın Andalucía (Endülüs) bölgesinde, Jaén vilâyetinde bir kaza merkezi. Sierra Morena'nın güney eteklerinde olup nüfusu 14 900 (1940) dür. Jaén şehrinin 52 km kuzeyindedir. Demir ve bilhassa kurşun maden yatakları bakımından zengin bir bölgede bulunan L. C. da kurşun dökümhaneleri, ipek dokuma fabrikaları vardır. Zeytinyağı ve şarap ticareti de gelişmiştir. 1767 de, kıral III. Carlos'un teşebbüsiyle Suabia (Schwab) lı Alman göçmenleri buraya yerleştirilmiş ve maden sanayii geliştirilmiştir.

CAROLINE (Napoli kıraliçesi): bk. MARIA CAROLINA.

CAROLINE [*karolin*; İng. *kærîlayn*] **ADALARI** (İng. Caroline Islands veya Carolines, Alm. Karolinen, İsp. Islas Carolinas, Fr. Îles Carolines), Okyanusyada Mikronezya (Micronesia) nın bir kısmı. Kuzey Pasifikte, Batıda Filipin adaları, doğuda Marshall adaları, güneyde Ekvator, kuzeyde de Mariana (Fr. Mariannes) adalariyle çevrilidir. Bazı coğrafyacılar, çok daha batıda bulunan Palau adaları (7 meskûn + 20 ıssız ada; hepsi 478 km², nüfusu: 5 900; merkezi: Korror veya Koror) nı da, C. A. na dâhil ederler. C. A., «ada» teriminin türlü tariflerine göre 550 - 680 ada ihtiva etmekte olup 2 milyon km² lik bir deniz sahası üzerine yayılmıştır. Adaların kara yüzölçümü 863 km² (deniz kulakları [lagune] ile birlikte: 1 450 km²) dir. Birçok küçük ve volkanik adalardan müteşekkil bir adalar grupu olup batı - doğu yönünde 138 ve 163 doğu boylam dereceleri arasında 3 200 km lik bir genişliğe yayılmıştır; kuzey - güney uzunluğu ise 12 ve 2 kuzey enlem dereceleri arasında 1 200 km kadardır.

C. A., Batı, Orta, Doğu olmak üzere üçe ayrılır. Batı grupunu teşkil eden adalar (Sonsorol, Pulo, Merir, Tobi, Ngulu, Yap, Ulithi, Sorol, Fais v. b.), öbür kısımdan geniş bir deniz alanı ile ayrılmıştır. Orta kısma şu adalar girer: Gaferat, Woleai, Ifalik, Eauripik, Faraulep, Pulusuk, Lamotrek, Moen, Truk veya Ruk, Nanionuito, Pulap, Puluwat, Hall, Satawal, v. b. Doğu kısmı Kusaie veya Kusae, Ponape, Ngatik, Mokil, Oraluk, Pingelap. v. b. adalar meydana getirir. C. A. nda başlıca beş takımadaları gruplanmıştır: Yap, Truk, Ponape, Palau ve Kusaie. Böyle olmakla beraber 50 kadar ada grupu tesbit edilmiştir. Truk (132 km²) grupu, 225 km çapında olan bir daire teşkil

CAROLINE ADALARI: Tıpık bir ev

CAROLINE ADALARI: Yap adasında bir sandal

eder. Bu grupta, kara yüzölçümü 130 km² olan 12 volkanik ada vardır; 80 kadar mercan adacığı da geniş ve derin bir denizkulağı etrafında toplanmıştır. Ponape, C. A. nın en büyüğü olup, yüzölçümü 347 km² dir. Yap (207 km²) grupu, 3 adadan ve birçok mercan adacıklarından ibarettir; bunlar, 32 km çap üzerine, bir denizkulağını çevirmiştir. Kusaie (110 km²) ve Palau (478 km²) gruplarında da kara yüzölçümü kabarıktır.

C. A. nın iklimi, tropik ve okyanus iklimi olup, yıllık sıcaklık ortalaması 27° dir, günlük sıcaklık da 21° - 33° arasında değişir. Yağış miktarı mutedil ile bol dereceleri arasındadır. Bitki örtüsünde koko palmiyesi (cocoa - palm), türlü çalı ve çayır cinsi bitkiler vardır. Adanın ekonomisi de başlıca koko palmiyesine ve balıkçılığa dayanır. Japon işgali yıllarında şeker kamışı ziraatine de önem verilmişti. Başlıca hayvanları, balık, kabuklu deniz hayvanları (midye, istiridye, v. b.) ve okyanus kuşlarıdır; Okyanus fauna'sı hâkimdir. Yeraltı servetini başlıca fosfatlar (guano v. b.) teşkil eder. Topoğrafya şartlarından dolayı ziraati mahduttur. Volkanik adalar umumiyetle sert olup, mercandan dolayı toprakları az verimlidir. Adaların daha çok stratejik önemi vardır; ticaret, hava ve deniz üsleri kurmağa elverişlidir. Halkı, umumiyetle Mikronezya Melanezya ırkına mensuptur; güneydeki adalarda (Nukuoro, Kapingamarangi, v. b.) Polinezyalılarla melezleşmişlerdir. Bazı adalarda bazalt taşından yapılmış harabelere raslanmıştır. Bunların eski bir halk tabakasından kalmış tapınak harabeleri olduğu anlaşılmakta olup Okyanusyanın öbür ucunda bulunan Paskalya adası (İsp. Isla de Pascua, İng. Easter Island, Fr. Île des Pâques, yerli dilde: Rapa Nui)nda görülen eski âbidelerle ilgili olması muhtemeldir. Japon işgali yıllarında C. A. nın Doğu kısmındaki nüfus % 50 artmış, Batı kısmında da % 30 eksilmiştir. Şimdiki nüfusu 31 000 kadardır (1935 te: 40 048).

C. A. nı 1525 te Portekizli denizci Diego de Rocha keşfetmiş, 1686 da da İspanyol amirali Francisco Lazeano işgal ederek, adaları, İspanya kıralı II. Carlos'un adiyle Carolinas şeklinde adlandırmıştır. Adaların ilk tasvirini 1721 de buraları ziyaret eden Juan Antonio Cantova yapmıştır. Adalar 1898 e kadar İspanyanın hâkimiyeti altında kalmışsa da, 1885 te Almanlar Yap adasını işgal etmişler, İspanya protestoda bulunmuş, nihayet 1887 de Papa XIII. Leo, dâvayı İspanyanın lehine halletmiştir. Fakat 1898 de Filipinleri kaybeden İspanya, 1899 da C. A. nı 20 milyon pesata karşılığında Almanlara satmıştır (1899 - 1914 yılları arasında C. A. na Karolinen denmiştir). Birinci Dünya Harbinde adaları Japonya işgal etmiş, 1920 de bu adalar manda (mandat) olarak Japonyaya bırakılmıştır. Japonya 1935 te ecnebilerin bu adalara girmesini yasak etmiş, Palau'daki Koror şehrinde muazzam bir deniz ve hava üssü kurmuştur. İkinci Dünya Harbinin ilk iki senesinde Japonya bu üsleri kullanmış, fakat Eylül 1944 ten itibaren Amerikalılar Ulithi'yi ve Palau grupundaki güney adalarını (Peleliu, Angaur, v. b.) işgal etmişler, bunları üs olarak kullanmışlar, 1945 te de bütün adalar Amerikalıların eline geçmiştir. 1947 de C. A., Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından Amerika Birleşik Devletlerine vesayet ülkesi (Trust Territory) olarak verilmiştir. Şimdi C. A. Amerikanın Batı Pasifikte, Marshal ve Mariana gruplarını da içine alan Pasifik Adaları Ülkesi (Territory of the Pacific Islands) nin güneybatı bölümünü teşkil eder; Palau grupu da buna dahildir.

DİL: Caroline adalarında konuşulan dillerin hepsi, Melanezya (Mélanésie) dillerinin Mikronezya (Micronésie) grupuna girer ve grupun kuzeybatı kolunu teşkil eder. Adalarda Chamorro denilen bir dil de konuşulur ki, İspanyolcanın ve Mikronezya dillerinin bir melezi olsa gerektir. Bk. MELANEZYA DİLLERİ ve MİKRONEZYA DİLLERİ.

CAROLINE [*kærîlayn*] **ADASI** (İng. Caroline Island), orta Pasifikte, ekvatorun 10° güneyinde, Tongareva adasının 645 km doğusunda Line adalarında bir atol. Uzunluğu 10 km, genişliği de 1,5 km olup, sığ bir denizkulağı (lagune) vardır. 1795 te keşfedilen bu ada üs olarak 1868 de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

CAROLINE BONAPARTE: bk. BONAPARTE, Caroline Kolu.

CAROLINE MATHILDE [*karolinə matildə*] (1751-1775), Danimarka ve Norveç kıraliçesi. Londrada doğmuş, Celle (Almanya) de ölmüştür. Danimarka kıralı VII. Christian'ın karısı olan C., Gal (Wales) prensi Frederick Louis ile İngiltere kıralı III. George'un kızkardeşinin çocuklarıdır. 8 Kasım 1766 da evlendirilmiştir. Saray doktoru olan Struensee (sonraları kıraliçenin tesiriyle kontluk mertebesine yükseltilmiş ve devlet içinde çok önemli bir mevkie getirilmiştir) ile sevişmiş ve çeşitli siyasi karışıklıklarla ilgilenmiştir. 16 - 17 Ocak 1772 gecesi Struensee ve başkaları ile birlikte tevkif edilmiş, kocasından ayrılmış ve sürülmüş ve son yıllarını Almanyanın Hannover şehrinde geçirmiştir.

CAROLINE OF ANSPACH [*kærîlayn îv ænzpæk*] (tam adı: **Wilhelmina Caroline of Brandenburg - Anspach**; 1683 - 1737), Büyük Britanya ve İrlanda kıraliçesi. Brandenburg (Almanya) da doğmuş, Londrada ölmüştür. II. George'un karısı olan C., Brandenburg - Ansbach margravı Johann Friedrich (İng. John Frederick) ın kızıdır. (Sonradan Ansbach, İngilizceleştirilerek Anspach yapılmıştır.) 2 Eylül 1705 te o zaman Hannover seçmen prensi olan Georg (George) ile evlenmiştir. 1714 te İngiltereye gitmiştir. 1727 de taç giydikten sonra fiilen siyasetle alâkadar olmuş, Robert Walpole'u sıkı bir şekilde desteklemiş ve kıralın bulunmadığı zamanlarda birçok defalar naiplik etmiştir. En büyük oğlu, Gal (Wales) prensi Frederick Louis'e karşı cephe alması meşhurdur. Prenses ve kıraliçe olarak ilmin koruyucusu olmuştur; İngiliz edibleri Alexander Pope ile Lord Chesterfield, C. ın yakın ilgisini görmüşlerdir. C., Walter Scott'ın, *The Heart of Midlothian* (M. ın kalbi) adlı eserinin şahıslarından biri olarak işlenmiştir. Eserde Jeanie Deans, Richmond'da kıraliçe ile bir mülâkat yapar.

CAROLINE OF ANSPACH

CAROLINE OF BRUNSWICK [*kærîlayn îv branzvik*] (tam adı: **Amelia Elizabeth Caroline of Brunswick Wolfenbüttel**; 1768 - 1821), sonradan IV. George adiyle Ingiltere tahtına çıkan Gal prensi George'un karısı. Braunschweig dukası Karl Wilhelm Ferdinand'ın ve karısı Augusta'nın ikinci kızı ve İngiltere Kıralı III. George'un kızkardeşidir. 8 Nisan 1795 te, o zaman Gal prensi olan George ile evlenmiştir. 1796 da kocasından resmen ayrılmış ve 1813 e kadar inzivada yaşamıştır. 1813 - 1820 tarihleri arasında İngiltere dışında seyahat etmiş ve yaşayışı dedikodulara sebebolmuş-

tur. 5 Temmuz 1820 de İngiltereye dönünce zina ile suçlan dırılmış ve 1820 Ağustosunda Lordlar Kamarasında muhakeme edilmiştir. 10 Kasım 1820 de, halk kendisini kuvvetle desteklediği için, muhakeme yarım bırakılmıştır. Hususi hayatı ve muhakemesi İngiliz siyasetinde mühim bir rol oynamıştır. 29 Temmuz 1821 de kocasının Westminster kilisesindeki taç giyme töreninden dışarı atılmasından sonra bir ay içinde ölmüştür.

CAROLINE OF BRUNSWICK
(Sir T. Lawrence'ın tablosu)

CAROLINGIA [*karolingia*] veya **KAROLINGIA**, modern Fransanın çekirdeğini teşkil etmiş olan, Frankların batı krallığına verilen adlardan biri.

CAROLING [*karoling*] **LER veya CARLOVING** [*karloving*] **LER** (Fr. **Carolin iens** [*karolẽjiẽ*]. Alm. **Karolinger** [*karolingīr*]), Ortaçağ Avrupasında Frank'ların, şefleri Clovis (Fr., Alm. Chlodwig) in önderliğiyle 481 de kurdukları Meroving'ler sülâlesinin 751 de devrilmesi üzerine, iktidara geçen ikinci Frank sülâlesi. Adını sülâlenin en meşhur hanedanı olan Büyük Karl (Lat. Carolus Magnus, Fr. Charlemagne, Alm. Karl der Grosse) dan almıştır. Sülâlenin en eski atası 641 de ölen Metz piskoposu St. Arnulf (Fr. Arnoul) olduğu için, Almanyada bu sülâleye eskiden Arnulfing'ler (Alm. Arnulfinger) denmiştir; şimdi Arnulfinger kelimesi sülâlenin Karl'dan önceki devri için kullanılır. Aynı şekilde Fransız tarihçileri de, sülâlenin, Bodur Pippin (Fr. Pépin le Bref, Alm. Pippin der Kleine) in 751 de tahta çıkmasından önceki devrine Pippinid, hükümdarlara da Pippinid'ler (Fr. Pippinides) diyorlar.

Bu sülâlenin kurulmasında başka bir Pippin de rol oynamıştır: St. Arnulf'un oğlu Ansegisel (Fr. Anségise) Austrasia (veya Ostrasia, Alm. Austrasien = Frank'ların doğu ülkesi) kralı II. Chlothar (Fr. Clottaire) ın saray nazırı (Lat. Maiordomus, Alm. Hausmeier, Fr. maire du palais) «İhtiyar» I. Pippin (yanlış olarak Pippin von Landen denmiştir) in kızı Begga ile evlenmiş ve 632 de Austrasia kralı II. Sigibert'in saray nazırı olmuştur. Bu bakımdan şimdiki Belçikanın doğusunda geniş arazilere sahip olan ve Meroving'ler devrinde Austrasia aristokrasisinin başında bulunan C. Austrasia asıllıdırlar. Bunlar zamanla, saray nazırı bulundukları Austrasia devletinde, çökmekte olan Meroving'lerin iktidarına son vererek hükümeti ele geçirmişlerdir. Ansegisel'ın oğlu Heristall'lı denilen Ortanca [II.] Pippin (Fr. Pépin d'Héristal, Alm. Pippin der Mittlere) Austrasia saray nazırı olmuş, ordunun başına geçerek Neustria (Alm. Neustrien = batıdaki yeni ülkeler) ya akın etmiş ve 687 de St. Quentin yakınındaki Testry adlı yerde büyük bir zafer kazandıktan sonra, Neustria saray nazırlığını da elde etmiştir. Az sonra. bu nazırlık oğlu Grimoald'a, ondan da torunu Theudoald'a geçmiş, Austrasia saray nazırlığı da öbür oğlu Champagne dukası Drogo'ya ve torunları Arnulf ile Hugo'ya kalmıştır. Fakat Pippin'in gayrımeşru oğlu Çekiç [II.] Karl (Fr. Charles Martel, Alm. Karl Martell, 732 de Mağribileri Poitiers ile Tours arasında yenmiştir) doğu ve batı ülkelerindeki saray nazırlıklarını ele geçirerek Meroving'lerin tahtını yedi yıl boş bıraktırmış, fakat bunun ölümünden sonra devlet yine Austrasia ve Neustria olarak ikiye bölünmüş, saray nazırı olarak birincisini Karl'ın büyük oğlu Carloman (Alm. Karlmann), ikincisini de Karl'ın küçük oğlu Bodur [III.] Pippin idare etmiştir. 747 de Carloman'ın çekilmesi üzerine Bodur Pippin, Frank ülkelerini birleştirmiş, 751 de papanın müsaadesiyle bir hükümet darbesi yaparak kendisini Frank'lar kıralı seçtirmiş, Meroving'lerin son kıralı III. Childerich (Fr. Childéric) i bir manastıra sürmüştür. 751 yılı Meroving'lerin sonu, C. in de başlangıç tarihidir. Bodur Pippin C. sülâlesini yenileştiren bir kurucudur; Mukaddes Roma İmparatorluğu (Lat. Sacrum Imperium Romanum) nun ilk hükümdarı da odur. Pippin ölünce memleket, yine ikiye bölünerek, küçük oğlu Carloman, Burgund (Fr. Bourgogne), Provence, Gothia, kısmen de Aquitania ve Alemannia kıralı olmuş, Austrasia ile Neustria'nın öbür kısımları da büyük oğlu Büyük Karl'a kalmıştır. Carloman 771 de ölünce Karl bütün Frank'ları birleştirerek Frank'lar ve Langobard'lar (773 te, İtalyada) kıralı olmuş, 800 yılının Noelinde Roma'da Papa III. Leo ona, Romalılar imparatoru Carolus Augustus unvaniyle taç giydirmiştir. Oğullarından Lothar ile Karl, kendinden evvel ölmüşler; ikinci oğlu ve İtalya kıralı Kambur Pippin (Fr. Pépin le Bossu), babasına karşı isyan ettikten sonra 810 da ölmüş, oğlu Bernhard İtalya kıralı olmuştur. İmparatorluk, Büyük Karl'ın üçüncü oğlu Dindar [I.] Ludwig (Fr. Louis le Pieux [Dindar] veya L. le Débonnaire [Halîm], Alm. Ludwig der Fromme [Dindar]) e kalmıştır. Bununla C. in gerilemesi başlamış, ölümü (840) üzerine oğulları Lothar, Pippin, Ludwig ve Karl (Charles) arasında kardeş harbi patlamış, üç yıl süren çarpışma sonunda 843 Verdun Antlaşması imzalanarak, Doğu Francia denilen Germania (Almanya) Alman [II.] Ludwig'e, Batı Francia (Fransa) Dazlak [II.] Charles'a, Orta Francia denilen Italia ve Lothringia (Fr. Lorraine, Alm. Lothringen) da I. Lothar'a geçmiş, ayrıca, İmparatorluk da Lothar'da kalmıştır; Dindar Ludwig'in oğullarından Pippin daha evvel Aquitania kırallığına geçmiş, fakat 838 de ölmüş bulunuyordu; kızı Gisella, Friaul dukası Eberhard ile evlenmiş, bunların oğlu Berangar İtalya kıralı olmuş ve 924 te ölmüştür.

C. in böylece üçe bölünen saltanatı şu şekilde gelişmiştir: 1. En az önemlisi olan Orta Francia kırallığına, I. Lothar'dan sonra oğlu II. Ludwig geçmiş, bu Lothringia ve Italia kıralı aynı zamanda imparator olarak da tanınmıştır. II. Ludwig erkek evlât bırakmadığı için bu kol hemen sönmüştür.

2. İkinci kol, Alman Ludwig (Alm. Ludwig der Deutsche, Fr. Louis le Germanique) in koludur. Bunun büyük oğlu Karlmann, Bavyera (Alm. Bayern) ve İtalya kıralı olmuş; ikinci oğlu Genç [III.] Ludwig (Alm. Ludwig der Jüngere, Fr. Louis le jeune), Almanya kırallığına geçerek Thüringen, Franconia ve Saxonia'da hüküm sürmüş, Lothringen için amcası Dazlak Charles'la çarpışmış; üçüncü oğlu Şişman [III.] Karl (Alm. Karl der Dicke, Fr. Charler le Gros) a Alemannia kalmış, ölen kardeşi Karlmann'dan Bavyera ile İtalya, öbür kardeşi Ludwig'den de Almanyanın öbür kısımları eline geçmiş, 881 de imparator ilân edilmiş, 885 te Fransa tahtına da oturmuş ve böylece Büyük Karl'dan sonra, kısa bir zaman için de olsa Frank devletleri birleşmiştir. Fakat 887 de, kardeşi Karlmann'ın gayrımeşru oğlu Arnulf, Karl'ı tahtından atarak Almanya kıralı ve Mukaddes Roma imparatoru olmuş, Fransa tahtına da Capet'lilerden Fransa dukası Eudes (Alm. Odo) oturmuştur. Arnulf'tan sonra, oğlu Çocuk [IV.] Ludwig (Alm. Ludwig der Kind, Fr. Louis l'Enfant) Almanya kırallığına getirilmiş, erkek evlât bırakmadığı için, 911 de C. in Alman kolu

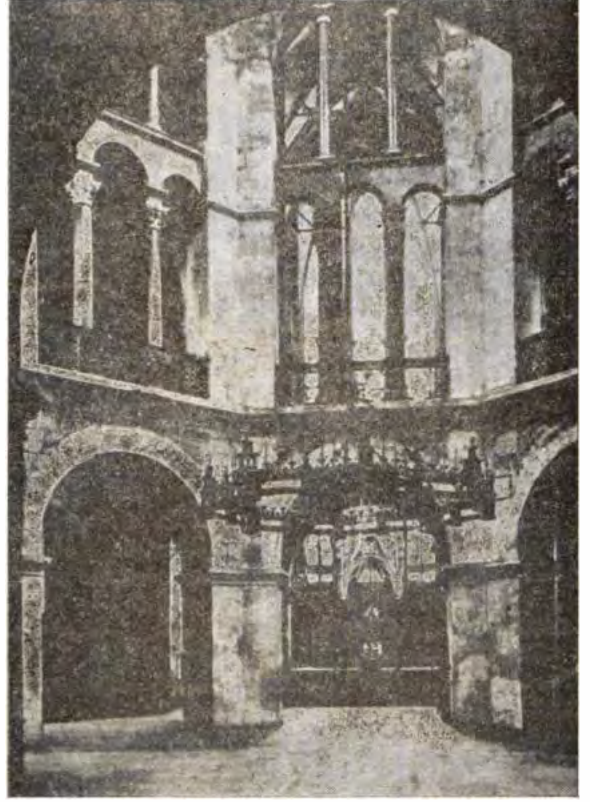
da sönmüştür. Ludwig'in kardeşi, Lothringia kıralı Sventibold, daha evvel 900 de ölmüştür.

3. C. in Fransa kolu daha yayılmış bir koldur ve C. denildiği zaman çok defa yalnız bu kol anlaşılır. Dindar Ludwig'in küçük oğlu Dazlak [II.] Charles (Fr. Charles le Chauve, Alm. Karl der Kahle), 843 te Fransa tahtına oturduktan sonra 873 te Mukaddes Roma imparatoru da olmuştur. Küçük oğlu, Aquitania kıralı Charles 866 da ölmüş, büyük oğlu Kekeme [II.] Louis (Fr. Louis le Bègue, Alm. Ludwig der Stammler), Fransa tahtına çıkmış, bunun ölümünden sonra, büyük oğlu Louis [III.] ile ortanca oğlu Carloman, ortaklaşa kıral olmuşlar, bunların da ölümü üzerine Kekeme Louis'nin küçük oğlu Basit [III] Charles (Fr. Charles le Simple, Alm. Karl der Einfältige) Fransa kırıllığına geçmiştir. Fakat Basit Charles, tahttan indirilerek 922 de yerine, önce Paris kontu Eudes'in kardeşi Robert [I.], sonra da Hugues Capet'nin kaynı Bourgogne dukası Raoul (veya Rudolphe) getirilmiştir. Bunlardan sonra taht, Basit Charles'ın oğlu Denizaşırı [IV.] Louis (Fr. Louis d'Outremer, Alm. Ludwig der Überseeische)ye kalmış, onun yerine de büyük oğlu Lothaire geçmiştir. Lothaire'in oğlu Tembel [V.] Louis (Fr. Louis le Fainéant, Alm. Ludwig der Faule) nin oğlu olmadığı için 987 de C. in Fransa kolu da sona ermiştir. Fransanın boş kalan tahtı, Rheims baş piskoposunun uygun görmesiyle, aynı yıl, Fransa asılzadeleri tarafından, bu tahtı elde etmek için 100 yıldan beri C. le mücadele etmekte olan Capet'lilere teklif edilmiş ve Paris kontu Hugues Capet, C. in yerine tahta geçmiş ve onunla, Fransanın üçüncü hanedan sülâlesi olan Capet'lilerin devri başlamıştır (bk. CAPET'LİLER). H. Capet, son C. kıralı Louis'nin amcası ve Aşağı Lorraine dukası Charles (ölm. 994) ı 991 de hapse atmış; bunun oğlu Aşağı Lorraine dukası Othon (Alm. Otto) da erkek evlât bırakmadan 1005 te ölmüş, Othon'un kardeşi Louis'nin izi de 1000 tarihlerinde tamamiyle kavbolmuştur. XII. yüzyılda bâzı asılzadeler, C. soyundan geldiklerini iddia etmişlerse de, bunu ispat edememişlerdir.

C., Fransada 236 yıl (751 - 987), Almanyada 159 yıl (752 - 911), İtalyada da 113 yıl (774 - 887; Şişman Karl'ın tahtan indirilmesine kadar) hüküm sürmüşlerdir. Fransa C. inin listesi şudur (bütün C. in tablosu için bk. ek levha):

Adı	Saltanat yılı
Bodur Pippin	751 - 768
Büyük Karl	768 - 814
Dindar [I.] Louis	814 - 840
Dazlak [I.] Charles	840 - 877
Kekeme [II.] Louis	877 - 879
{III. Louis	879 - 882
{Carloman	879 - 884
Şişman [II.] Charles	884 - 887
Eudes (Paris kontu; Capet'lilerden)	888 898
Basit [III.] Charles	893 - 923
I. Robert (Capet'lilerden)	922 - 923
Raoul veya Rudolphe (Bourgogne dukası, Capet'lilerden)	923 - 936
Denizaşırı [IV.] Louis	936 - 954
Lothaire	954 - 986
Tembel [V.] Charles	986 - 987

Caroling'ler devrinde sanat: V. yüzyıldan X. yüzyıla kadar süren uzun bir devre içinde Fransa, birçok istilâların ve Avrupada büyük değişiklikler yaratan olayların çok yakından etkisi altında kalmış olmasına rağmen, sanatta bir duraklama olmamıştır. Frank imparatorluğunun kuruluşiyle C. tarafından ele alınan kilise ıslahatı, sanatın gelişmesine

Aachen (Aix - la - Chapelle) Palatine kilisesi

elverişli yeni bir muhit de yaratmıştır. Kilise adamlarının klâsik antikite üzerindeki çalışmaları, Latin dili ve yazısına karşı gösterdikleri ilgi ile klâsik sanat şekilleri ve teknik tarzları yeniden değer kazanmıştır. Dinî idareye bağlı her mıntakadaki rahip okullarındaki atölyeler yanında manastırlar, yeni sanatın başlıca ocakları halinde mimar, heykelci, kuyumcu ve ressamlar yetiştirmişlerdir. Araştırmadan çok, taklitçiliğe giden bu sanatta, tabloların kopyaları ile büyük dekorlarda yer almış olan İncil yazılarının başlık süsleri

Germigny - des - Prés kilisesinin mozaiği

ele alınmıştır. Gerçekte Fransız ortaçağ sanatının hareket noktası olan C. sanatı, Barbarların hiçbir kayda bağlı olmıyan dekoratif sanatiyle ilk olarak ilgisinin kesilişini ifade eder. Klâsik ornemanların, insan figürlerinin tam nispetler içinde işlenerek değer alması, plâstik sanatlardaki rönesansın müjdecisi olarak götülür. C. rönesansında, el yazması kitaplardaki tezhip (enluminure) eserleri, minyatürler önemli bir yer tutar. Özellikle saray ve büyük manastırlardaki İncil, dua ve âyin kitaplarının süsleri büyük bir lüks içinde işlenmiştir. Büyük Karl'ın sanata yeni bir hayat getiren gayreti, önemli sayıda eserlerin meydana gelmesini sağlamıştır. Bu güzel eserlerden Büyük Karl'ın dua kitapları ve Dazlak [II.] Charles'ın Kitab-ı Mukaddes ve Mezamir kitapları, sanatın gelişmesi üzerinde, dekoratif zenginliği, güzelliği ve ahenkli renkleriyle büyük bir tesir yaratmışlardır. Büyük Karl devri sonunda sanatta millî hareketlerin

BÜYÜK KARL'ın at üzerinde küçük heykeli (Carnavalet müzesi, Paris)

DAZLAK CHARLES'ın «Mezamır» kıtabının kabındaki bir plâka (Millî Kütüphane, Paris)

DAZLAK CHARLES'ın ilk «Kitab-ı Mukaddes»i (Millî Kütüphane, Paris)

başlamasiyle yer yer mahallî hayat gelişmiş, birçok Fransız şehri, gelenekleri, kıyafetleri, dilleri, edebiyat ve sanatlariyle gelişerek Fransız sanatının beşiği olmuş ve bu şehirlerde kurulmuş atelyelerin her birinden birer okul doğmuştur. Bu büyük sanat merkezleri arasında Aix-la-Chapelle, Reims, Metz, Saint-Vaast d'Arras, Saint-Denis. Saint-Gall, Tours sayılabilir. Bu çeşit okullar arasında tesiri civar mıntakalara ve İsviçreye kadar yayılan Bourgogne okulu en kuvvetli olarak tanınır. Büyük Karl ve onun yerine geçenlerin kurmuş oldukları imparatorluğun siyasi birliği, Lombardia, Rhenania ve Gallia eyaletlerinde yapılmış bina, anıt ve süs kalıntılarının aynı karakteri göstermesinden anlaşılmaktadır. Mimarlığın gelişmesinde de büyük gayretler harcamış olan Büyük Karl birçok kiliseleri tamir ettirmiş, hâkimiyeti altındaki yerlerde inşaatı kontrol etmek üzere rahiplere emir vermiştir. Bu hükümdarın teşebbüsiyle yaptırılmış olan başlıca eser, Aix-la-Chapelle'deki «Chapelle Palatine» [790-804] dir. Yine bu devirde Orléans rahibinin hazırladığı plâna göre yapılmış olan Germigny-des-Prés küçük kilisesi önemlidir. C. rönesansı, başka sanatlarda olduğu gibi, resimde de mihrapların kubbelerine işlenmiş

DAZLAK CHARLES'ın ikinci «Kitab-ı Mukaddes» inde Anglosakson üslûbunda başlık olarak B harfi (875 sıraları)

heybetli İsa tasvirleriyle bellidir. Bu devirde bazı ufak tefek mozaik işleri de yapılmıştır. Bugün kaybolmuş olan Chapelle Palatine'in kubbesindeki ve Germigny-des-Prés kilisesi mihrabındaki mozaikler bunlar arasındadır (IX. yüzyıl başı). Metz katedralinden gelmiş olan ve bugün Carnavalet müzesinde bulunan Büyük Karl'ın tunçtan yapılmış atlı heykelinden başka, harçla yapılmış figürlü süsler, taş ve alçıdan girift ve dolantılı çiçek ve eşya süslerinin (Entrelas) Vienne, Marsilya, Aix, Arles, Reims'te en çekici örnekleri bulunmaktadır.

CAROLUS [*karolus*] (Lat.; Fr. Charles, *Grand blanc au K couronné* de denilir), üzerinde *Karolus* kelimesinin baş harfinin gotik şekli bulunan Fransız parası. VIII. Charles'ın 10 Tours dinarı (Fr. denier) karşılığı olarak tedavüle çıkardığı C., XII. Louis tarafından değerden düşürülmüştür. Bu adı taşıyan yabancı paralar arasında, duka II. Charles (1390-1431) in bastırdığı C. de Lorraine adlı gümüş para, Büyük Karl (Charles-Quint) ın bastırdığı C. de Flandre veya réal adlı altın para, yine bu sonuncunun bastırdığı C. de Besançon adlı bakır para ile C. de Genève adlı para sayılabilir. I. Charles zamanında İngilterede 21 şilin 4 dinar değerinde altın C. lar bastırılmıştır.

C A R O L U S

CAROLUS [*karolus*] **veya KAROLUS** (ölm. 1256 veya 1258), Alman minyatürcüsü (enlumineur), hattatı ve tezhipçisi. Hamburg'da dekan Bertold'un emriyle ve onun nezareti altında 3 ciltlik bir Kitab-ı Mukaddes (Biblia) istinsah ederek renkli minyatürlerle süslemiştir. 1255 te tamamlanan bu el yazması, bugün Kopenhag'daki Kıraliyet Kütüphanesindedir. Eserdeki minyatürler, Bizans tesiri altında olmakla beraber, gotik üslûbunun öncülerinden biri ve Kuzey Alman resim sanatının bir şaheseri sayılır.

CAROLUS [*karolus*], **Johannes** (XVII. yüzyıl), Strassburg (Strasbourg) lu tâbi ve 1609 da Strassburg'ta «Relation aller Fürnemmen und gedenkwürdigen Historien» adlı ve belirli zamanlarda çıkan bir gazetenin naşiri. Bu gazete aynı yılda çıkan ve Hannover'da bulunan diğer bir «Relation» (Rapor) yanında en eski mevkut Almanca gazete olarak kabul edilmekte ve Heidelberg üniversitesinde saklanmaktadır.

CAROLUS MAGNUS [*karolus magnus*], Büyük Karl (Alm. Karl der Grosse; Fr., İng. Charlemagne) ın Latince adı. Bk. KARL, BÜYÜK.

CAROLUS-DURAN [*karolüs dürã*] (asıl adı: **Charles Durand**; 1837-1917), Fransız ressamı. Lille'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Lille'de François Souchon'un talebesi olmuş, daha sonra Venedikte ve İspanyada bulunmuş ve en çok Velasquez'in tesiri altına girmiştir. Fransızların 1859 İtalya seferine ait dramatik bir sahneyi canlandıran ve «Katledilen» (1866) adını taşıyan tablosu ilk başarısı sayılır ve Lille müzesine konmuştur.

Ch. CAROLUS-DURAN

Fakat C.-D. daha çok portre ressamı olarak tanınmıştır. Gençlik yıllarına ait koyu tonlu tablolar Courbet'yi ve Ribot'yu andırır. Daha sonra soğuk akademik üslûba doğru kaymıştır. Portre sahasında C.-D. ın en tanınmış tablosu «Eldivenli kadın» (1869) dır. Karakter, dinî manzara, janr (genre) ve tarihî tabloları da vardır. «Maria de' Medici'nin zaferi» (1878, Louvre müzesi), önemli tablolarından biri sayılır. C.-D. fırçası zayıflamış olmasına rağmen 1904 te Güzel Sanatlar Akademisine kabul edilmiş, 1905 ten itibaren de birkaç yıl, Eugène Guillaume'un halefi olarak, Romada Fransız Akademisini idare etmiştir.

CAROLUS-DURAN: «Eldivenli kadın»

CARON [*karõ*], **Antoine** (takr. 1520-1595), Fransız ressamı. Beauvais'de doğmuş, muhtemelen aynı yerde ölmüştür. Catherinede Médicis'in saray ressamı olan C., Fontainebleau ekolü üslûbunda büyük dekoratif kompozisyonlar yaratmıştır. Sayısı pek az olan tabloları Louvre (Paris) müzesindedir.

CARON [*karon*] veya **CARRON, Franciscus** (ölm. 1674), Holândalı gemici. Holândada, Fransız ana babadan dünyaya gelmiştir. Gençliğinde Japonyaya gitmiş, Endonezya'daki Holânda meclisine âza olmuş, 1666 da Colbert tarafından Hindistan'da Fransız Ticari Faaliyetleri Umum Müdürlüğüne tâyin edilmiş ve 1674 te Fransaya dönerken Lizbon civarında boğulmuştur. *Description of Japan* (Japonyanın tasviri) adlı eserin yazarıdır.

CARON [*kãrọ*] (asıl soyadı: **Meunier**), **Rose Lucile, dame** (1857-1930), Fransız opera sopranosu. Monerville'de (Seine et Oise) doğmuş, Pariste ölmüştür. Sahneye ilk defa 1882 de, Bruxelles Monnaie tiyatrosunda çıkmış, Reyer'in *Sigurd* operasının Brunehilde rolünde büyük başarı kazanmıştır. C., Paris Opéra ve Opéra-Comique tiyatroları ile Bruxelles Monnaie tiyatrosunda *Fidélio, Freischütz, Faust, Salammbô, Lohengrin* ve *Tannhäuser* operalarının başrollerinde oynamıştır. C., Paris Konserva tuarında öğretmenlik yapmıştır.

R. C A R O N

CARON DE BEAUMARCHAIS: bk. BEAUMARCHAIS.

CARONIA [*karonia*], **Giuseppe** (doğ. 1884), İtalyan hekimi. San Cipirello (Palermo vilâyeti) da doğmuştur. 1922 de Roma üniversitesinde çocuk hastalıkları kürsüsünü işgal etmiş, 1927 de buradan ayrılmış, 1929 da Amerikada

Kaliforniya üniversitesinde tıbbi araştırmalar profesörü olmuştur. 1930-1935 yıllarında Napoli üniversitesinde ateşli hastalıklar profesörlüğünde bulunmuş, 1935-1946 yıllarında da Roma üniversitesinde aynı dersi okutmuş, 1946 da aynı üniversitede ayrıca, çocuk hastalıkları profesörlüğünü de üzerine almıştır. 1944-1948 de Roma üniversitesinde rektörlük etmiş, 1946 da İtalya Cumhuriyetinin Kurucu meclis (Assemblea costituente) ine alınmış, 1948 de parlâmentoya üye seçilmiştir. C., Dr. G. di Cristina ile birlikte, hususiyle, iç leishmaniosa (İngiliz ordu hekimi Sir William B. Leishman'ın adiyle anılan ve bir hücreli hayvanlardan olan bir parazitin insanda meydana getirdiği hastalık) nın tedavisini bulmuş, tifonun ve dalgalı humma (Fr. fièvre ondulante, melitensis, Akdeniz memleketlerinde keçilerden *Micrococcus Melitensis* parazitiyle geçen Akdeniz humması [fièvre méditeranéenne]) nın aşı ile tedavi edilebileceğini göstermiştir. Başlıca incelemeleri şunlardır: *La terapia della leishmaniosi interna* (İç leishmaniosa'nın tedavisi) [«La Pediatria» dergisinde, 1915], *La vaccinoterapia delle infezioni tifoidee e paratifoidee* (Tifo ve paratifo intanlarının aşı ile tedavisi) [aynı dergide, 1916], *La vaccinoterapia della febbre melitense* (Dalgalı hummanın aşı ile tedavisi) [aynı dergide, 1917], *L'etiologia della scarlattina* (Kızıl hastalığının sebepleri) [aynı dergide, 1924, ve «Medicina e Biologia» dergisinde, 1936], *L'etiologia del morbillo* (Kızamığın sebepleri) [«La Pediatria» dergisinde, 1924]. En önemli eseri *Trattato della malattie infettive* (Ateşli hastalıklar ana kitabı) [1946] dir.

C. organizması: Kızamığa tutulan çocuklarda, hastalığın hücum safhasında görülen bir mikroorganizma.

CAROSSA [*karọssa*], **Hans** (doğ. 1878). Alman şair ve yazarı. Tölz (Yukarı Bavyera) te doğmuştur. Önceleri Passau ve Münih'te hekimlik yapan C., Passau civarındaki Pittsteig'a yerleşmiştir. C. nın b ü t ü n eserleri ya doğrudan doğruya, veya dolayısiyle otobiyografik bir karakter taşır. Bunlarda hayatın iyileştirici kuvvetlerine inanmış olan ve Hıristiyan aleyhtarı bir geleneğe ve Goethe'nin anladığı mânada bir humanizme bağlı kalmasını bilen b i r insanın itidal ve geniş görüşü hâkimdir. C., 1928 de Münih şehri şiir mükâfatını ve 1938 de de Frankfurt-Goethe mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Gedichte* (Şiirler) [1910-1948], *Dr. Bürgers Ende* (Dr. Bürger'in sonu) [1913, ikinci yazılışı *Das Schicksal Dr. Burgers* (Dr. Bürger'in alınyazısı) 1930], *Eine Kindheit* (Bir çocukluk) [1922], *Verwandlungen einer Jugend* (Bir gençlikteki değişmeler) [1928], *Rumänisches Tagebuch* (Rumanya hâtıraları) [1924], *Der Arzt Gion* (Doktor G.) [1931], *Geheimnisse des reifen Lebens* (Olgun hayatın sırları) [1936], *Führung und Geleit* (Sevki idare ve refakat) [1933], *Das Jahr der schönen Täuschungen* (Güzel aldanışlar yılı) [1941], *Aufzeichnungen aus Italien* (İtalyadan seyahat notları) [1947], *Ungleiche Welten* (Eşit olmıyan dünyalar) [1951].

H. CAROSSA

CAROTA (Bot.): bk. HAVUÇ.

CAROTHERS [*kİrạthİrz*], **Wallace Hume** (1896-1937), Amerikalı kimyacı. Burlington (Iowa) da doğmuş, Philadelphia (Pennsylvania) da ölmüştür. Tarkio College (1920) de ve Illinois üniversitesinde okuduktan, 1924 te de doktorasını yaptıktan sonra Güney Dakota (1921-1922), Illinois (1924-1926) ve Harvard (Boston, 1926-1928) üniversitelerinde kimya profesörü olmuştur. 1929 da Du Pont şirketine girerek polimer araştırmalarını idare etmiş, daha sonra J. A. Nieuwland'le işbirliği yaparak, sentetik neopren (neoprene) lâstik imalâtı tecrübelerinin başında bulunmuş ve 2 Kasım 1931 de bu maddenin sentetik olarak yapıldığını ilân etmiştir. Ondan sonra kendini şöhret sahibi yapacak olan nylon imalâtını tasarlamış, tecrübeleri başarı ile neticelenmiş, fakat ihtira beratı ona ancak 1938 de, ölümünden sonra verilebilmiştir. Nylon imalâtını hazırlıyan incelemeleri, başlıca, tabiî ipekteki proteinlere benziyen ve poliamid (polyamide) denilen proteinimsi maddelerin polimerleşmesi (polymérisation) hakkındadır. C., 1933-1937 yılları arasında poliamidler üzerinde çalışmış ve muamele tarzını mütemadiyen değiştirerek ıslah etmiştir. Dünya onu nylonun mucidi olarak tanıyacaktır. Sentetik neopren lâstiğin mucitliğini de J. A. Nieuwland'le paylaşmıştır.

CAROTIN (Sanayi. Kim.): bk. KAROTİN.

CAROTIS, ARTERIA (Anato.): bk. ŞAHDAMARI.

CAROTO [*karọto*] veya **CAROTTO** [*karọtto*], **Giovanni Francesco** (1480-1555), İtalyan ressamı. Verona'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Verona ekolüne mensup bir ressamdır. Mantegna'dan da ders almış ve Vasari'ye göre, ilk yıllarda hocasını taklidetmiştir. Daha sonraki resimleri Leonardo da Vinci, Raffaello ve yüksek Rönesansa mensup diğer büyük sanatkârlarla olan temasını ve onlara hayranlığını göstermekte ise de, aynı zamanda tabiata karşı o günlerde pek alışılmış olmıyan bir yakınlık duyduğunu ifade etmektedir. Eserleri başlıca, Verona'da San Girolamo, Sant Eufemia ve San Fermo Maggiore kiliselerindedir. Floransada Uffizi galerisi ve Pitti Sarayında, Pariste Louvre'da ve Frankfurt am Main'dadır. Städel'de de bazı eserleri vardır.

CAROUGE [*karūj*], İsviçrede Cenevre (Genève) kantonunda bir şehir. Arve'ın doğusunda ve Cenevreye yakındır. Nüfusu, çoğu Katolik olmak üzere, 9 300 (1950) dür. C. de gelişmiş ve faal bir endüstri göze çarpar.

CAROVAGIUS [*karovạgius* veya Fr. *karovajiūs*], **Bernardin** (XVI. yüzyıl), Fransız saatçisi. Hukuk âlimi Alciat için bir duvar saati icadettiği, bunun bir çana vurmak suretiyle saat başlarını çalan tokmağının kükürtlü bir kavın yakınındaki taştan kıvılcımlar çıkararak bir lâmba veya mum tutuşturduğu rivayet olunur.

CARP [*karp*], **Petrache** (1837-1919), Rumen devlet adamı. Yaş (Rumen. Iaşi) ta doğmuş, Trippaneşti'de ölmüştür. Öğrenimini Almanyada yapmış, memleketine döndüğü zaman genç muhafazakârları etrafına toplıyan «Junimişti» (Gençler partisi) partisini kurmuştur (1863). «Junimea» (Gençlik) ve «Convorbiri Literare» (Edebî sohbetler) dergilerine yazı yazmış, 1864 te *Macbeth*i, 1868 de de *Othello*yu Rumenceye çevirmiş, 1867-1869 yıllarında da kurduğu «Țară» (Memleket) gazetesini idare etmiştir. Uzun yıllardan beri hariciye servisinde çalışan C., son olarak Paris diplomatik ajanlığında iken 1870 te hariciye nazırlığına tâyin edilmişti; 1871 de Viyana, Berlin ve Petersburg diplomatik ajanlığında bulunmuş, 1876 da Lascăr Catargiu kabi-

nesinde maarif nazırı olmuş, 1882 de Viyana elçisi olarak Avusturyada bulunduğu sırada, Gastein'da Rumen devlet adamı Ion Brătianu ile birlikte Bismarck'la görüşmüştür. 1888 - 1889 da Teodor Rosetti kabinesinde hariciye ve ziraat nazırlıklarını üzerine almış, 1891 - 1895 te L. Catargiu kabinesinde ziraat nazırlığına tâyin edilmiştir. 1895 te senatör olan C., 1900 - 1901 ve 1911 - 1912 yıllarında başvekil olarak Rumen siyasetini idare etmiş ve memleketini Üçlü İttifak (Alm. Dreibund, Rumen. Tripla Alianța, Fr. Triple Alliance) tarafına kaydırmak için çalışmış ve kendisini Rus aleyhtarı olarak tanıtmıştır. 3 Ağustos 1914 te Sinaia şatosunda toplanan Taç Konșeyi (Rumen. Consiliul de Coronă) nde, Almanya taraftarı olan Kıral I. Carol'u tek başına ve bütün kuvvetiyle desteklemişse de, Rumanya, İtilâf devletleri (Müttefikler) safında harbe girmiştir. 1916 da İtalyanın da Müttefiklere katılması üzerine, C., Taç Konseyinden atılmıştır. Siyasi eserlerinden şunlar kayda değer: *Era nouă* (Yeni çağ) [1888], *Discursuri politice* (Siyasi konuşmalar) [1907]

P. CARP

CARPACCIO [*karpaçço*], **Vittore** (1460 - 1526), İtalyan ressamı. Venedikte doğmuş, orada ölmüştür. Çıraklık devrini Gentile Bellini'nin atölyesinde geçirmiştir. Çeşitli konularda eserler vermiş olan C., din işleriyle uğraşan cemiyetlere birçok dinî resimler yapmıştır. İlk mühim eseri, 1490 - 1498 yılları arasında yapmış olduğu dokuz panodan müteşekkil «St. Ursula'nın hayatına ait menkıbeler» dir (Venedik Akademisi). Bu eserle C. mimarlığa, yığınların hareketine, alaylara, göz kamaştırıcı elbiselere, asîl tavırlara, Venediğin çekici bayramlarına karşı olan ilgi ve zevkini göstermek fırsatını bulmuştur. C. nun Bellini kardeşlerle birlikte çalıştığı «Çarmıhın mucizesi» adlı eser (1500 sıraları), Scuola di San Giovanni l'Evangelista'ya konulmak üzere yapılmıştır. C. birçok mihrap resimleri (retable) yapmıştır. Bunların arasında en tanınanı Venedikte San Giobbe'nin mihrabı için yapmış olduğu «St. Simeon'la İsa'nın takdimi» (Venedik Akademisi) dir. Bu eserde yer alan güzel küçük müzisyen melekler, kopyacı ressamlar tarafından durmadan tekrarlanmıştır. C. nun Gentile Bellini'nin İstanbula gelişinde ona refakat ettiği (1479) ve buradan manzaralar yaptığı tahmin edilmektedir. C. birçok desenler de yapmıştır. Hususiyle «Vahip», «Kıralların tapınışı», «Sünnet», «Meryem'in mâbede takdimi» (Uffizi müzesi), ayrıca Louvre ve Dresden müzelerinde de «Madonna» desenleri vardır. Tablolarından: «Meryemin izdivacı» (Brera müzesi, Milano), «Kudüste Hagios Stephanos'un tercihi» (Louvre müzesi) vardır. Bunlardan başka birçok eserleri Museo Civico (Venedik) da bulunmaktadır.

V. CARPACCIO

V. CARPACCIO: St. Ursula'nın hikâyesine ait dokuz resimden biri

CARPANI [*karpāni*], **Giuseppe** (1752 - 1825). İtalyan şairi, tiyatro yazarı ve libretto mütercimi. Villalbese (Como vilâyeti) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. C., Milano lehçesiyle şiirler yazmış, birçok komedi meydana getirmiş, *La camilla* adlı operanın librettosunu (müziği Paër'in) yazmıştır. İtalyanın Napoléon Bonaparte tarafından işgali üzerine, Viyanaya kaçmağa mecbur olmuştur; orada birçok Fransız ve Alman operalarını ve Haydn'ın *Die Schöpfung* (Yaratılış) adlı oratoryosunu İtalyancaya tercüme etmiştir. Haydn'a duyduğu ilgi neticesi, bu sanatkârın ölümünden sonra *Le Haydine* veya *Lettere sulla vita e le opere del celebre maestro Giuseppe Haydn* (Haydina'lar veya meşhur maestro Joseph Haydn'ın hayatı ve eserlerine dair mektuplar) [1812, Milano] adlı kitabı yayımlamıştır. C., *Le Rossiniane, ossia lettere musicoteatrali* (Rossiniana'lar veya müzikli tiyatroya dair mektuplar), Rossini'ye dair bir seri mektuplarını toplar (1824, Padova).

CARPATES (Coğ.): bk. KARPATLAR.

CARPATHIUM, MARE [*mare karpatium*] (Lat. = Karpathos denizi), eskiden, Ege denizinin, On iki adalardan Karpathos'un kuzeyine raslıyan küçük bir bölümüne verilen ad.

CARPEAUX [*karpō*], **Jean - Baptiste** (1827 - 1875), Fransız heykelci, ressam ve gravürcüsü. Valenciennes (Nord depart.) de doğmuş, Paris yakınında Courbevoie (Seine depart.) da ölmüştür. Fakir bir duvarcının oğludur. Çocukluk ve gençlik yılları büyük bir sefalet içinde geçmiştir. Önceleri, doğduğu şehirdeki okulun mimarlık bölümüne verilen C., o zamana kadar görülmemiş, sâf bir anlayışla işlediği kompozisyonlarla kabiliyetinin ilk örneklerini vermiştir. Ailesiyle birlikte Parise gelen C. (1842), Kırallık Desen ve Matematik Okulunun mimarlık kurslarına devam etmiştir. Burada geleceğin birer sanatçısı olacak olan mimar Charles Garnier (1825 - 1898), heykelci Chapu (1833 - 1891) ve Carrier - Belleus (1824 - 1887) ile arkadaş olmuş-

J.-B. CARPEAUX

tur. Pariste geçirdiği çok sıkıntılı hayata rağmen çalışmasını bırakmamış, geçinmek için hamallık yapmıştır. Sonraları tunç imalâthanelerine küçük heykelcikler yapmış ve daha bazı ufak siparişler de almıştır. C., ünlü Fransız heykelcisi Rude'ün atelyesinde sekiz ay çalıştıktan sonra Francisque-Duret'nin atelyesine girmiş, biraz sonra buradan da ayrılmıştır. C. Paris Güzel Sanatlar Okulunun giriş sınavını kazanmış, bu okulda açılan müsabakalarda madalyalar almış, okulun büyük Roma müsabakasında ikinciliği (1852), daha sonra da Roma Büyük mükâfatını kazanıp Romaya gitmiştir. C. nun Romadaki hayatı, müzelerde çalışmak ve eserleri incelemekle geçmiştir. Parise dönüşünde III. Napoléon tarafından saraya davet edilmiş ve kendisine Orangerie de Tuileries'de bir atelye ayrılmıştır. C. burada III Napoléon'un oğluna modelaj ve desen dersleri vermiştir. İmparatoriçe Eugénie'nin büstünü ve prensin, köpeği ile birlikte bir heykelini bu sırada yapmıştır. Tuileries sarayı pavyonu için C. ya yaptırılan «la Flore» adlı alçak kabartma çok beğenilmiş ve sanatçı, şeref madalyasiyle mükâfatlandırılmıştır (1866). C. ya Opéra binası cephesine konmak üzere yaptırılan «Dans» grupu birçok tenkidlere uğramış, bilinmiyen kimseler tarafından üzerine mürekkep şişesi atılarak kirletilmiştir. Bu kadar, aleyhte tenkid uyandırmasına rağmen, bu değerli eser yerinde bırakılmıştır. C., bu olaydan birkaç ay önce Luxembourg sarayı idarecisinin kızıyle evlenmişti (1869). C. nun eserlerinde, tabiilik kadar; canlılık, hareket ve derin ruhi araştırmalar görülür. C. nun en son büyük eseri «Luxembourg çeşmesi» dir; 1872 sergisinde «Dünyayı taşıyan dört kıta» (Les quatre parties du monde soutenant la sphère) adiyle teşhir edilmiştir. C. nun bütün ömrü, hastalığına kadar, yorulmak bilmiyen bir çalışma içinde geçmiştir. Uzun yıllar süren bir hastalıkktan sonra dostu prens Stirbey'in yanında, Bécon şatosunda ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: «Ugolin» (Louvre), «Flore» (Tuileries), «Dans» (Opéra), «Luxembourg çeşmesi» (Observatoire meydanı), Gêrome, Dumas fils, Charles Garnier ve III. Napoléon'un büstleri (Louvre) ile birçok krokiler. C. günlük hayata ve askerliğe ait resimler de yapmıştır (Versailles müzesi). Bunlardan III. Napoléon'un sandukasındaki desen ile «Tuileries'de kostümlü balo» tablosu Louvre müzesindedir.

CARPEAUX: «Dans» (Opéra binası cephesinde, Paris)

CARPEAUX: «Amor'larla çevrilmiş Flora [Flore]» (Tuileries sarayı ön cephesinin orta penceresi üstünde, Paris)

CAPEAUX: «Dünyayı taşıyan dört kıta»

CARPENTARIA [*karpentaria*] **KÖRFEZİ,** Avustralyanın kuzey kıyısında, York yarımadasının batısında ve Yeni Gine'nin güneyinde bir körfez. 1644 te Holândalı

denizci Abel Tasman tarafından, büyük bir ihtimalle Doğu Hint adaları idarecisi Holândalı Pieter Carpenter'e izafeten bu ad verilmiştir. Genişliği 500 - 600 km kadardır.

CARPENTER [*kąrpîntîr*], **Edward** (1844 - 1929), İngiliz şairi, yazarı ve sosyal inkılâpcısı. İngilterede, Brighton'da doğmuş, Guilford (Surrey) da ölmüştür. Amerikalı şair Walt Whitman'ın talebesidir. Hayatının büyük bir kısmında, müzik ve ilim üzerinde konferanslar vermek ve Sheffield'deki küçük çiftliğinin mahsullerini satmakla geçinmiştir. Hindistanda seyahat ederken Hint felsefe sistemleriyle ilgilenmiştir. 1884 te Amerika Birleşik Devletlerine bir seyahat yapmış ve Whitman'la görüşerek ona bağlanmıştır. Şiirlerini şu eserlerde toplamıştır: *Narcissus* (ad) [1813], *Moses* (Musa) [1875; dram], *Towards Democracy* (Demokrasiye doğru) [1883 - 1905] ve *Sketches from Life in Town and Country* (Şehir ve köy hayatından skeçler) [1908], *Religions Influence of Art* (Sanatın dinî tesirleri) [1870], *Prisons, Police and Punishment* (Hapishaneler, polis ve ceza) [1905], *Days with Walt Whitman* (Walt Whitman'la birlikte geçen günler) [1906], *Intermediate Types among Primitive Folk* (Primitif insanlar arasında mutavassıt tipler) [1914] ve *My Days and Dreams* (Günlerim ve hayallerim) [1916] hep biyografik eserlerdir. *Towards Industrial Freedom* (Endüstri serbestîsine doğru) [1918] ve *Pagan and Christian Creeds* (Pagan ve Hıristiyan itikatları) [1920] diğer mensur eserlerindendir. En büyük eserleri şunlardır: *England's Ideal* (İngilterenin ideali) [1887], *Civilization, Its Cause and Cure* (Medeniyet, sebebi ve devası) [1889], *Love's Coming of Age* (Aşkın bulûğ çağına ermesi) [1896]. *The Intermediate Sex* (Mutavassıt cins)[1908]ve *The Healing of Nations* (Milletlerin ıslahı)[1915]. Bekâr yaşıyan ve tuhaf bir hayat tarzı olan C., yemeklerini vaktsiz yediğinden bunlar için yeni adlar uydurmuştur: *brunch* (sabah saat 10,30 sıralarında yenen yemek, kuşluk; İng. *breakfast* [= kahvaltı] ile *lunch* [= öğle yemeği] kelimelerinin karması) ve *tupper* (akşama doğru saat 18,00 sıralarında yenen yemek; İng. *tea* [= çay] ile *supper* [= akşam yemeği] kelimelerinin karması) gibi.

CARPENTER [*kąrpîntîr*], **Jesse Fairfield** (1852-1901), Amerikali demiryolu mühendisi. Amerikada doğmuş, Nauheim'da ölmüştür. C., kendi adiyle anılan fireni icadetmiştir. Bu firen, trenlere mahsus çift kamaralı hava basınç firenidir, sonradan bunun yerine Westinghouse ve Kunze - Knorr freni geçmiştir.

CARPENTER [*kąrpîntîr*], **Mary** (1807 - 1877), İngiliz filantrop ve yazarı. Exeter (Devonshire kontluğu) da doğmuş, Bristol'da ölmüştür. Din adamı Lant C. ın kızı ve fizyolog William Benjamin C. ın kızkardeşidir. 1829 da Bristol'da kızlar için bir okul açmıştır. Yine Bristol'da 1852 de genç suçlularla ilgili nazariyesini tecrübe etmek için ıslah edici bir okul açmıştır. Ayrıca, çeşitli zamanlarda da fakirler için okullar ve cemiyetler kurmuştur. 1866-1867, 1868 - 1869, 1869 - 1870, 1875 - 1876 da olmak üzere dört defa, Hint kadınlarının eğitimini incelemek ve öğretmenlik etmek için Hindistana gitmiştir. 1873 te Amerika Birleşik Devletlerinde ve Kanadada hapishanelerin ıslahı konusunda konferanslar vermiştir. *Reformatory Schools for the Children of the Perishing and Dangerous Classes, and for Juvenile Offenders* (Mahvolmakta olan ve tehlikeli sınıflara mensup çocuklar ve genç suçlular için ıslahçı okullar) [1851] ve *Juvenile Delinquents, their Condition and Treatment* (Genç suçlular, durumları ve tedavileri) [1852] adlı eserlerin yazarıdır.

CARPENTER [*kąrpîntîr*], **William** (1813 - 1885), İngiliz tabiat bilgini ve hekimi. Exeter (Devon kontluğu) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Lonradaki University College'de ve Edinburgdaki Medical School'da tıp okumuş, 1847 de Londra üniversitesinde fizyoloji ve mukayeseli anatomi, 1849 da da adlî tıp profesörü olmuştur. Umumi ve beşerî fizyoloji ve zooloji üzerinde çalışmış, 1868 - 1876 yılları arasında Kuzey Denizinde, Atlas Okyanusunda ve Akdenizde, derinliklerde bulunan hayvanlar üzerinde araştırmalarda ve incelemelerde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *The Principles of General and Comparative Physiology* (Umumi ve mukayeseli fizyolojinin esasları) [1839], *The Microscope and its Revelations* (Mikroskop ve onun ifşa ettiği şeyler) [1856], *Introduction to the Study of Foraminifera* (Delikliler [kalker kabuklu, bir hücreli mikroskopik hayvanlar] in incelenmesine giriş) [1862], *The Principles of Mental Physiology* (Zihin fizyolojisinin esasları) [1874].

CARPENTIER [*karpätyē*], **Georges** (doğ. 1894), Fransız yarı ağır sıklet boksörü. Lens yakınında Liévin (Pas - de - Calais depart.) de doğmuştur. 1920 de Battling Levinsky'yı dördüncü ravntta nakavt ederek yarı ağır sıklette şampiyon olmuş, fakat 1922 de Battling Siki tarafından mağlûbedilmiştir. 2 Temmuz 1921 de, Jack Dempsey'ye karşı Jersey City (New Jersey) de ağır sıklet şampiyonluğu için döğüşmüş, fakat dördüncü ravntta nakavt (knockout) olmuştur. Bu maç bir milyon dolardan fazla para temin eden ve radyo ile verilen ilk maç olduğu için önemlidir. Portresi için bk. BOKS.

CARPENTRAS [*karpätrąs*] (Lat. Carpentoracte), güneydoğu Fransada, Vaucluse departmanında, Avignon'un takr. 22 km kuzeydoğusunda, Auzon nehri üzerinde bir şehir. 1791 e kadar papalığa bağlı Venaissin kontluğunun merkezi idi. C. ta, Saint - Siffrein kilisesi, Porte d'Orange, adalet sarayı, müze ve kütüphane gibi birtakım tarihî yapılar vardır. Meyva yetiştiren bir bölgenin merkezinde olan C. ta bilhassa badem, zeytin ve kayısı yetiştirilir. Ayrıca, meyva şekerlemeleri ile «berlingots» denilen çifte kavrulmuş şekerleri tanınmıştır. Nüfusu. 15 076 (1954) dır.

CARPENTUM [*karpentum*], Romalılarda iki tekerlekli, iki atlı araba. Roma sikkelerindeki şekillerine göre yan tarafları bazen açık, bazen kapalı idi; üstte kubbe şeklinde tentesi vardır. Bu arabaya genel olarak şehirde kadınlar binerdi. Fakat İmparatorluk devrinden itibaren yalnız imparator ailesi binmiştir. III yüzyıldan itibaren yüksek memurlar ve hanımları bu arabaları kullanmaya başladılar.

CARPENTUM
(bir sikke üzerindeki resim)

CARPETAN [*karpetąn*] **LAR** (Lat. *Carpetani*), İspanyada Tagus (İsp. Tajo) nehri sahillerinde Tarracco (bugünkü Tarragona) bölgesinin eski halkı. Merkezi Toletum (bugünkü Toledo) idi.

CARPET-BAGGER [*kąrpit bægır*] (İng. *carpet bag* = seyahat çantası, *carpet* = kilim; bu çeşit çantalar kilimden yapılırdı), Amerika Birleşik Devletlerinde. Ayrılış (İç) Harbinden sonra, kuzeyden gelen memuriyet avcıları için kullanılan bir deyim. Bunlar, kurtarılan zencilerin reyleriyle idari mevkileri elde etmişlerdir.

CARPI [*kąrpi*]: 1. Kuzey İtalyada, Modena vilâyetinde, Modena'nın takr. 17 km kuzeyinde bulunan bir şehir. Zengin bir ziraat bölgesinin merkezinde bulunan C. de birtakım ziraat endüstrisi gelişmiş olup değirmenler, taktirhaneler, bira imalâthaneleri, süthaneler ve konserve fabrikaları vardır. Katedrali 1520 de Baldassare Peruzzi'nin plânlarına göre yeniden yapılmıştır. Bu yapı, Bramante'nin San Pietro kilisesi için hazırladığı plânın tatbik edilmiş olması bakımından ilgi çekicidir. Mihrabın bir parçası ile bazı garip heykeller XI. yüzyıldaki orijinal katedrale aittir. En önemli mimari âbide XIV.-XVI. yüzyıllara ait olan Castello del Pio'dur. C. 1525 te Modena dukalığının bir parçası olmuştur. Turistler için ilgi çekici binalar İkinci Dünya Harbinde hasara uğramamıştır. Nüfusu 37 700 (1951) dür.

2. İtalyada, Verona vilâyetinde, Verona'nın takr. 45 km güneydoğusunda, Adige nehri üzerinde bir köy. Prens Eugen 1701 de, Nicolas de Catinat idaresindeki Fransız kuvvetlerine karşı burada zafer kazanmıştır.

CARPI [*kąrpi*], **Girolamo da** (1501-1556), İtalyan ressamı. Ferrara'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Garofalo'nun talebesi olan C., ilk zamanlarda Dosso Dossi'nin tesiri altında kalmış, fakat sonradan Correggio'nun üslûbunu benimsemeye çalışmıştır. Başlıca eserleri: «Pietà» (İsa'nın cesedini kucağında tutan Hazreti Meryem) [Floransa'da Palazzo Pitti-de], «Fırsat ve sabır» (Dresden Galerisinde).

CARPI [*kąrpi*], **Leone** (1815-1890), İtalyan yazarı ve siyaset adamı. Bologna'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1848 de Romadaki Kurucu Meclis (Assemblea Costituente)e üye olmuş, 1860 ta Ferrara'dan mebus seçilmiştir. Önemli bir tarihî araştırma eseri olan *Il Risorgimento italiano* (İtalyan R. [b. bk.: = kalkınma, İtalyan topraklarını birleştirme] hareketi) [4 cilt, 1884-1886] nun yazarıdır. İktisada ait eserleriyle de tanınmıştır. Bunlardan en önemlisi *Considerazioni economiche sull'imposto sul debito pubblico, sulla tassa della rendita* (Vergi, duyunu umumiye ve gelir vergisi üzerinde iktisadi mülâhazalar) [1850] başlığını taşır.

CARPI [*kąrpi*], **Ugo da** (1450 den önce-1523 ten sonra), tahta üzerine resim yapan, hâk ve kopya eden İtalyan sanatkârı. Carpi'de doğmaş, Romada ölmüştür. C. Venedikte Almanyadan getirilip İtalyada yetiştirilen ve tahtası pek koyu renkte olmıyan bir çeşit ağaç üzerine yaptığı hâk işlerinde büyük bir ustalık göstermiştir. Eserlerinde, Raffaello ve Parmeggianino'nuu kompozisyonlarını örnek almıştır.

CARPI [*kąrpi*] **LER**, Thrak'ların bir kolu olan Dak'lar (Lat. Dacii) ın bir kabîlesi. M. Ö. I. yüzyılda Tuna nehrinin aşağı kısımlarında otururlardı. M. S. III. yüzyılda kuvvetlenince Goth'lardan üstün olduklarını iddia ederek, Roma imparatorluğu topraklarına yaptıkları akınların dahi, Goth'lara yapıldığı gibi, ancak haraçla durdurulabileceğini bildirdiler. Romanın bu talebi reddetmesi üzerine C. akına başladılar, fakat yenilerek geri çekildiler. Bundan sonra Goth'larla anlaşarak hep beraber Roma imparatorluğuna saldırdılar; önce muvaffak oldular, fakat sonunda imparator Claudius Gothicus, bunları Goth'larla birlikte 269 yılında Naissus (bugün Yugoslavyada Niş [Niš]) ta mağlûbetti. Daha sonra, yeniden akın ettikleri için, Diocletianus ve Galerius onları tekrar mağlûbederek itaat altına aldılar. C. in büyük bir kısmı Pannonia'da ve Moesia'da yerleştirildi, bir kısmı da Tunanın kuzeyinde kaldı. Bunlar tarihte son olarak Hunların, Theodosios zamanında da Scir'ler (Sciri) müttefiki olarak görünmüş, ondan sonra kaybolmuşlardır.

CARPINE [*kąrpine*] **Giovanni da Pian del** (1182 sıraları-1252; **Giovanni de Piano Carpini** [Lat. Johannes de Plano Carpini] de denir), Franciscus'çu keşiş ve seyyah. Perugia bölgesinde, Trasimeno yakınlarında Pian del Carpine (veya Villa del Carpine; bugünkü Magione) de doğmuştur. Assisi'li St. Franciscus (İta. San Francesco) un arkadaşlarındandı. Genç yaşta misyoner olmuş, 1222 de Tunus'a, 1223 te Almanyaya, 1225 te İspanyaya, 1228 de yine Almanyaya gönderilmiş ve 1243 e kadar bu memleketlerden başka Lothringia (Fr. Lorraine, Alm. Lothringen) yı, Bohemyayı, Macaristanı, Danimarkayı, Norveçi ve Lehistanı gezmiş, Almanyanın doğu kısımlarında (Saksonya), Lehistanda ve Macaristanda Altın Orduyu görmüştür. 1246 da Papa IV. Innocentius, C. yi «büyük Tatar hanı» (Gran khan dei Tartari) na, yani Moğol imparatoruna papalık elçisi olarak göndermiştir. Moğollar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak, Avrupaya yaptıkları akınları protesto etmek, birbirinden ayrılmış olan Ortodoks ve Katolik kiliselerinin tekrar birleştirilmesi için Moskova Büyük Prensi (Rus. velikiy knyaź) nin yardımını rica etmek üzere, C. 16 Nisan 1245 te Lyon'dan hareket etmiştir. Beraberinde, Bohemya Franciscus'çulardan Stephanus ile Lehistan keşişlerinden Benedictus vardı. C. ve arkadaşları Almanyaya ve Bohemyaya girmişler, Praga (Praha) da ve Breslau (Wrocław) da biraz kalmışlar, sonra Lehistana geçerek Liegnitz (Legnica) ve Krakau (Kraków) şehirlerinden, büyük hana hediye etmek üzere kürk satın almışlardır. Moskova büyük prensi kendilerini iyi karşılamıştır. Oradan Kiev'e inmişler, 4 Şubat 1246 da oradan ayrılmışlar, 23 Şubatta ilk defa olarak Moğollarla karşılaşmışlardır. Kendilerini iyi karşılıyan Moğollar, keşişleri 4 Nisanda, Çingizin torunu Batu Han'ın Volga (İdil) üzerinde, bugünkü Astrahan'ın yakınlarındaki sarayına ulaştırmışlardır. 8 Nisanda oradan, Siri Derya'nın kollarından biri üzerinde bulunan Yangıkent'e gitmek üzere yola çıkmışlar, 17 Mayısta bu şehirden de ayrılarak 24 Haziranda İli (eski adı: Ila) vâdisine girmişlerdir. Talkı geçidinden ve Cungar ili (Kalmuk) nden geçerek, Çinlilerin T'ien-şan-pe-lu (= Tanrıdağın kuzeyindeki yol) dedikleri yolu takibederek, nihayet 22 Temmuz 1246 da Çingiz Han'ın torunu ve Oktay (Moğol. Ögedey) Hanın büyük oğlu Küyük Han'ın Karakorum'da Sarı Orda (Sarı Yurt) denilen sarayına varmışlardır. Orada 4 ay kalmışlar. 28 Ağustosta Küyük Han'ın tahta oturma merasimini görmüşler, Küyük Han Papaya sunulmak üzere kendilerine Moğolca, Arapça ve Latince yazılı bir nezaket mektubu vermiş, fakat müspet vaitlerde bulunmamıştır. Keşişler 13 Kasım 1246 da Avrupaya dönmek üzere hareket etmişler, soğuktan çok ıstırap çekmişler, bütün kışı yolda geçirdikten sonra 9 Mayıs 1247 de Batu Han'ın sarayına varmışlar, oradan 9 Haziranda

Kiev'e geçmişler ve atla yapılan 2 yıl süren bir seyahatten sonra, Romayı terk etmiş olan papaların Avignon (Fransa) daki sarayına dönmüşlerdir. C. ve arkadaşlarının bu misyonu siyaset ve diplomasi bakımından semeresiz kalmış olmasına rağmen papa, C. yi mükâfatlandırmak için dalmaçyadaki Antivari (Yugoslav. Bar) şehrine başpikopos tâyin etmiştir. C. son günlerini Ragusa başpiskoposunun entrikaları yüzünden çok üzgün geçirmiş ve 1 Ağustos 1252 de ölmüştür.

C., *Historia Mongolorum* (Moğolların tarihi) veya *Liber Tartarorum* (Tatarlar hakkında kitap) adlı çok önemli bir eser bırakmıştır. Tam yayımı ancak 1839 da yapılabilen bu kitap, Orta Asyayı ve Doğu Avrupayı Batı Avrupaya tanıtan ilk eser olup, Marco Polo'nun kitabından (Marco Polo, Kubilay Hanı 1275 te ziyaret etmişti) daha eskidir. Asıl eser 8 fasıldır; ikinci bir redaksiyonda 9. bir fasıl da vardır; Lehistanlı keşiş Benedictus da kısa bir sayahatname ilâve etmiştir. Fasıllarda şu konular işlenmiştir: Fas. 1.: Moğolların yurdu ve coğrafyası; 2. Moğol halkı; 3, Moğolların dinleri; 4. Örf ve âdetleri; 5. Fetihleri ve askerî teşebbüsleri; 6. Moğolların harb sanatı; 7. Fetih metodu ve fethedilen ülkelerin teşkilâtlandırılması; 8. Moğollara karşı yapılacak mücadelelerde tutulacak yol. İkinci redaksiyonda ilâve edilmiş 9. kısım, rihlet (itinerarius; yol ve yolculuk tarifi) kısmıdır. C., seyahatnamesinde, Ortaçağın efsanevi bir keşişi olan Presbyter Johannes (Papaz J.; Fr. Prêtre-Jean; XI. yüzyılda Merv şehrinin Nasturî piskoposu, Orta Asya Kereit Moğollarının hanına Hıristiyanlığı kabul ettirmişti: efsane, bu papaz-hana ve haleflerine Presbyter Johannes demiştir) ten de bahsetmiştir.

C. nin seyahatnamesinin bir özeti, önce Vincent de Beauvais'nin *Speculum historiale* (Tarih aynası) [Latince 1250, bas. 1473] adlı eserine alınmıştır. Eserin ilk İtalyanca tercümesi 1537 de Venedikte şu başlıkla basılmıştır: *Opera dilettevole da intendere, nella qual si Contiene doi Itinerarij in Tartaria* (Bir Tataristan seyahatnamesi ihtiva eden, okunması hoş bir eser). Eserin ilk ilmî yayımını, Fransız coğrafyacılarından M. A. P. d'Avezac vermiştir. D'Avezac'ın, Ortaçağ seyahatleri hakkında umumi bir girişini de ihtiva eden ve Paris Coğrafya Cemiyetinin koleksiyonundan olan bu yayım, *Relation des Mongols* (Moğollar hakkında bilgiler) [1839] başlığını taşır. Öbür başlıca yayımlar da şunlardır: Ramuno (1606), Hakluyt (1598), Bergeron (1634), Van der Aa (1706); Rusça terc. 1825. Eserin 4 mükemmel el yazması nüshası şuralarda muhafaza edilmiştir: Cambridge ve Leyden üniversiteleri, Paristeki Bibliothèque Nationale ve Londradaki British Museum. Son olarak bk. C. Raymond Beazley: *The Text and Versions of John of Plano Carpini and William Rubruquis*, Londra 1913 ve G. Pullé: *Viaggio ai Tartari di frate Giovanni da Pian del Carpine*, Milano 1929.

CARPINUS (Bot.): Bk. GÜRGEN.

CARPIO [*kạrpio*], **Bernardo del** (IX. yüzyıl), İspanyolların efsanevi kahramanlarından biri. Bir rivayete göre, León kıralı «İffetli» [II.] Alfonso (Alfonso el Casto) nun kızkardeşi Doña Jimena ile Saldaña kontu Sancho Díaz'ın, başka bir rivayete göre de bu kontla Büyük Karl (Charlemagne) ın kızkardeşi Thiber veya Timbor'un gayrımeşru oğullarıdır. İspanyanın geri alınması (Reconquista) sırasında Mağribilerle çarpışmış, Carpio kalesini zaptettiği için C. soyadını almıştır. II. Alfonso, İspanya halkına, Büyük Karl'a baş eğmeyi tavsiye edince, C. isyan ederek Asturiaslıları ayaklandırmış ve Franklarla çarpışmak üzere Pirenelere doğru yürümüştür. Rivayete göre, Büyük Karl'ın yeğeni ve *Chanson de Roland* (R. şarkısı) destanının kahramanı olan Roland (İsp. Roldán) la, Roncesvalles (Fr. Roncevaux) de çarpışarak onu öldürmüştür. Bir rivayete göre C. İspanyada, başka bir rivayete göre de Fransada ölmüştür. Bu son rivayet, C. nun, Alardos de Latre'nin kızı Galinda ile evlendiğini ve ondan Galin veya Galindoz adında bir oğlu olduğunu da söyler.

İspanyol ballad ve hamaset destanları olan «Romancero» larda C. nun kahramanlığı terennüm edilmiş ve ve birçok İspanyol edibleri C. yu konu alarak epope ve dram yazmışlardır. C. konusu ilk olarak *Cantar de Bernardo del Carpio* (B. d. C. şarkısı) şeklinde XIII. yüzyılda, kıral «Akıllı» [X.] Alfonso (Alfonso el Sabio) nun *Primera Crónica General* (İlk umumi vekayiname) ında geçer. Bu konuya, daha sonraki *cantares de gesta* (Kahramanlık şarkıları) ve *romances viejos* (eski destanlar) gibi koleksiyonlarda da raslarız. C. yu konu almış olan epope ve dramların başlıcaları şunlardır; Alonzo de Salamanca: *Bernardo del Carpio* (B. d. C.) [epope, 1560]; Bernardo de Balbuena: *El Bernardo o la victoria de Roncesvalles* (B. veya R. zaferi) [epope, 1624]; Juan de la Cueva: *La libertad de España por Bernardo del Carpio* (İspanyanın B. d. C. tarafından kurtarılması) [dram, 1583]; Lope de Vega: *Las Mocedades de Bernardo del Carpio* (B. d. C. gençlik hahramanlıkları) [dram, 1611] ile *El matrimonio en la muerte* (Ölümde evlenme) [dram, 1614]; Álvaro Cubillo de Aragón: *El Conde de Saldaña* (S. kontu) [dram, 1650].

CARPIO LOPE FÉLIX DE VEGA: bk. VEGA CARPIO, Lope Félix de.

CARPIONI [*karpiọni*], **Giulio** (1611-1674), İtalyan ressamı ve hakkâki. Venedikte doğmuş, Verona'da ölmüştür. Varotari'nin talebesi olan C., mitolojik, çoğu Ovidius'tan alınan tasvirler resmetmiştir («Latona [Yun. *Lētō*] nın köylüleri kurbağa haline getirişi», «Terkedilmiş Ariadnē'nin Bacchus [Yun. Bakkhos] tarafından bulunuşu»).

CARPODINUS [*karpodịnus*]. Tropik Afrikada otsu, dalları çalı gibi ve Apocynaceae familyasından bir bitki. C. un 30 kadar çeşidi olup birçoğundan (meselâ *C. leucantha*, *C. chylorrhiza* ve *C. lanceolata*) iyi kök kauçuğu elde edilir.

CARPUE [*kạrpū*] **AMELİYATI,** mucidi olan İngiliz cerrahı Joseph C. Carpue (1764-1846) nun adiyle anılan bir rinoplasti (rhinoplastiei; = vücudun başka bir yerinden çıkarılan doku ile, yeni bir burun yapmak) ameliyatı metodu. Hınt rinoplastisi (rhinoplastie indienne) de denilen bu ameliyat alından çıkarılan bir deri parçasiyle yapılır.

CARPZOV veya **CARPZOW** [*kạrptsof* veya Alm. *kạrptsō*] **AİLESİ,** Saksonya (Saxen) da yerleşmiş, İslâv asıllı bir Alman ailesi. Birçok ilim adamları yetiştirmiş olan bu ailenin ceddi **Simon C.**, XVI. yüzyıl ortalarında belediye reisi olarak Brandenburg şehrinde yerleşmişti. Bunun büyük oğlu **Joachim C.**, Danimarka ordusunda, ordu donatım umumi reisi olmuş ve 1628 de Glückstadt (Schleswig-Holstein) ta ölmüştür. Küçük oğlu **Benedikt C.** (1565-1624), Brandenburg'da doğmuş, Wittenberg üniver-

sitesinde hukuk profesörü, Colditz (Saksonya) te de dul seçmen prenses Sophie zamanında Saksonya şansölyesi olmuştur. Ailenin öbür meşhur simaları şunlardır:

Benedikt C. (1595 - 1666), Saksonya şansölyesi Benedikt C. nun ikinci oğludur. Wettenberg'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Ailenin en meşhur üyesidir ve ceza hukukçusu (Kriminalist) olarak tanınmıştır. Leipzig mahkemesinde jüri başkanı (1620), Dresden istinaf mahkemesinde (1639) müşavir üye olmuş, 1645 te Leipzig üniversitesinde ceza hukuku profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (Sakson imparatorluk ceza mahkemelerinin yeni usulü) [1635], *Jurisprudentia Romano-Saxonica* (Roma - Saksonya hukuku) [1638], *Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis* (Kilise veya konsistuar [consistoire] hukuku) [1649]. C., millî Alman ceza hukukunu kuranlardan biridir.

Johann Benedikt C. (1607 - 1657), Saksonya şansölyesinin dördüncü oğludur. Rochlitz'te doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1643 te Leipzig üniversitesinde ilâhiyat profesörlüğüne getirilmiştir.

August C. (1612 - 1683), Saksonya şansölyesinin beşinci oğludur. Colditz'te doğmuş, Coburg'da ölmüştür. Diplomat olarak tanınmıştır. Saxen - Altenburg dukası II. Wilhelm Friedrich tarafından 1648 deki West phalia (Westfalen) Barış Antlaşmasını imzalamış, 1649 da Saksonya şansölyesi olmuştur.

Johann Gottlob C. (1679 - 1767), Johann Benedikt C. nun torunudur. Dresden'da doğmuş, Lübeck'te ölmüştür. 1719 da Leipzig üniversitesinde Doğu dilleri profesörü olmuş ve başlıca İbranca üzerinde çalışmıştır. Eserleri arasında *Critica Sacra Veteris Testamenti* (Ahd-ı Âtik'in kudsî tenkidi) [1728] dikkati çeker.

Johann Benedikt C. (1720 - 1803), ilk Johann Benedikt'ın torununun oğludur. Leipzig'de doğmuş, Helmstädt'te ölmüştür. 1747 de Leipzig üniversitesinde felsefe profesörü olmuş, ertesi sene şiir sanatı ve Yunanca profesörü olarak Helmstädt'e gitmiştir. Filolojiye ait birçok eser, Mencius'a ait bir disertasyon bırakmıştır.

CARR veya KER, ROBERT: bk. SOMEREST KONTU (Earl).

CARRÀ [*karrą*], **Carlo D.** (doğ. 1881), İtalyan fütürist ressamı ve sanat tenkidcisi. İtalyada, Quargorento (Alessandria vilâyeti) da doğmuştur. Daha on iki yaşında iken dekoratif resimler yaparak hayatını kazanmaya başlıyan C., resim tahsilini Brera akademisinde yapmıştır. C. ilk seyahatini Parise yapmış (1900), orada Milletlerarası sergi pavyonlarında dekoratif işler yapmıştır. Fütürizm'in (bk. FUTURISME) yaratıcısı şair Marinetti ve ressam Boccioni ile 1909 da tanışmış, fütürist ressamlar beyannamesini

CARRÀ: «Mühendisin sevgilisi»

imzalıyarak (1910), Luigi Russolo, Giacomo Balla, Umberto Boccioni, Gino Severini'lerin arasına girmiştir. Paris'e ikinci gidişinde (1911), şair G. Apollinaire, ressam Modigliani ve Picasso ile tanışmış, kübist resim çığırı (bk. KÜBİZM) nın tesirinde kalmıştır. C. nın eserlerindeki inşacı anlayışta, gri renklerle sağlanmış ahenkte, bu kübist tesirin izleri saklıdır. C. fütürizme has canlılık ve hareketi, kübist inşacılığının sertliği içinde vermeyi araştırmıştır. «Milano galerisi» (1912), «Kadın ve balkon» (1912) adlı tabloları bunun örnekleridir. C. nun akademide aldığı klâsik terbiye, hiçbir zaman fütürist hareketinin içindeki davranışlarını sınırlamamış, geçmiş sanatın bazı geleneklerine sadık kalmakla beraber, ıslahatçı sert mizacını yumuşatmamış, aksine fütürist okulunun en ateşli mümessillerinden biri olmuştur. C. Paris, Londra ve Berlinde açılan fütürist sergilerine katılmış (1912 - 1913), «Lacerba» dergisine yazı ve çalışmasiyle yardım etmiştir. C. nın fütüristlerle ilgisini kesmesi 1915 yılına raslar. Ferrare'de askerliğini yaptığı sırada ressam Chirico (1888) ile tanışması, kendisinde metafizik resme karşı bir ilginin uyanmasına sebebolmuştur. C. eserlerinde konudan tamamen uzaklaşmamış, realiteye de körü körüne bağlanmamıştır. C. tabiat görünüşlerine de hiçbir zaman ilgisiz kalmamış; metafizik kompozisyonlarına bazı realist unsurları sokarak bunları maksada göre sitilize etmiştir. C. nın «Sarhoş kibar adam» (1916) tablosu Chirico'nun tesiri altında yaptığı ilk metafizik eserleri arasında yer alır. C. 1919 da «Valori Plastici» (Plâstik değerler) grupuna girmiş, «Valori Plastici» [1918 - 1921] dergisine yazılar yazmış, «Popolo d'Italia» gazetesinin sanat tenkidcisi olmuş ve *Pittura metafisica* (Metafizik resim) [1920] adlı bir kitap yayımlamıştır. C., Romada Biennale sergisinde (1925) ve Venedik Biennale sergisinde (1950) eserlerini teşhir etmiştir. Metafizik resimlerinin en önemlilerinden dördü (1917 yılında yapılmışlardır) şunlardır: «Yalnızlık», «Anne ile oğul», «Metafizik ilham perisi», «Sihirli oda». Otobiyografyası için bk. *La mia vita* (Hayatım) [1943].

CARRA DE VAUX [*karrą dī vǭ*], **Bernard, Baron** (doğ. 1867), Fransız İslâmisti. İslâmistiğe merak ederek Arapça öğrenmiş ve kendi sahasında şöhret kazanmıştır. Paristeki Institut Catholique'te fahrî profesör olmuştur. İlk önemli eseri, bir tercümedir: İskenderiye (Aleksandreia) li Hērōn'un *Mēkhanikē ē tēs hylēs kinētikē* (= Mekanik veya yük kaldırma aleti [Yun. *barūlkos*]) adlı Yunanca eserinin Arapça tercümesini, Leyden kütüphanesindeki XV. yüzyıla aid Arapça el yazmaları arasında bularak, bunu ilk defa yayımlamış ve Fransızcaya tercümesini yapmıştır: *Les mécaniques ou l'Elévateur d'Héron d'Alexandrie* (İskenderiyeli Hērōn'un mekanik veya yük kaldırma aleti adlı eseri) [önce «Journal Asiatique» te, seri 9, I, II; sonra kitap olarak, 1894]. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Maçoudi. Le livre de l'avertissement et de la révision* (Mes'udî: *Kitabü't-tenbih ve'l-işraf*) [Arap. metnin Fr. tercümesi, 1897], İbni Sina'nın ruh hakkındaki kasidesinin Fr. tercümesi («Journal Asiatique» te, Temmuz - Ağustos 1899), *Avicenne* (İbni Sina) [1900], *Gazalî* (1902), *Le Mohammédanisme*

B. CARRA DE VAUX

(İslâmlık) [1908], *La doctrine de l'Islam* (İslâmlığın doktrini) [1909], Hastings'in «Encyclopaedia of Religion and Ethics» inde (cilt II, Edinburgh 1909) *Avicenna* ve *Avicennism* maddeleri, *Eutychius Patriarcha Alexandrinus*: *Annales* (İskenderiye patriği Eutykhios'un Vakayinamesinin yayımı) [1909, L. Cheiko ve Zeyyat ile birlikte; Arapça metin: C de V. tarafından; «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium» serisinde], *Sémantique de quelques noms honorifiques* (Bazı sanların semantiği) [«Vogüé Florigelium» da, 1909], başlıca eser olarak da: *Penseurs de l'Islam* (İslâm mütefekkirleri) [tercüme ve etüt, 5 cilt, 1921 - 1926: I. Hükümdarlar, Tarih, Felsefe, 1921; II. Coğrafya, Riyazî ve Tabiî İlimler, 1921; III. Tefsir, Hadîs, Fıkıh, 1922; IV. Kelâm, İlâhiyat, Tasavvuf, ayrıca Musiki, 1923; V. Tarikatlar, ve modern liberalizm, 1926]. Etruskça ile Ural - Altay dilleri arasında bir münasebet gören *La langue étrusque, sa place parmi les langues, étude de quelques texdes* (Etrusk dili, bunun diller arasındaki yeri, ve bazı metinlerin incelenmesi) [1911] adlı eseri, bizde 1935 - 1936 yıllarında ortaya konulan «Güneş - Dil Teorisi» (b. bk.) nin doğuşunda rol oynamış olan eserlerdendir; bk. *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili*, Ankara, 1935, s. 5.

Annibale CARRACCI: «Balık Avı»

CARRACA, LA [*la karrāka*], İspanyada Cádız koyunda tersane ve harb limanı.

CARRACCI [*karaççi*]: 1. **Annibale** (1560 - 1609), İtalyan ressamı ve gravürcüsü. Bologna'da doğmuş, Roma-da ölmüştür. Carracciler ailesinin en tanınmışı ve değerlisidir. Babası terziydi. XIX. yüzyıla kadar, zaman zaman klâsik sayılan, Carracciler akademisinin kuruluşunda (Bologna resim okulu, b. bk.) kardeşi Agostino ve amcazadesi Lodovico ile birlikte, bir teşkilâtçı olarak, en önemli rolü C. oynamıştır. Bu ikisinden de genç olan C., resimdeki başarısiyle kendisini göstermiştir. Kardeşi Agostino, daha çok bir bilgin olarak tanınmaktadır. C. ve amcazadesi Lodovico Bologna'da bir müddet Domenico Tibaldi (1541 - 1583) ile beraber çalışmışlardır. Daha on sekiz yaşında iken ilk eserlerini vermeye başlıyan C., «Haça germe» ve «İsa'nın vaftizi» resimlerini yapmıştır. Başarısı, kin ve kıskançlıklar yaratmış ve çok realist bir görüşle işlediği resimleri daima tenkide uğramıştır. Üç C. Carracci'lerin yaptıkları Fava sarayının dekorasyonları, en önemli eserlerindendir «Argonautlar seferi». Bu resimler, tek renkle açıklı - koyulu (camaïeu) tekniğiyle işlenmiştir. Sarayın daha küçük salonunda da Vergilius'tan alınmış konular yer almıştır. C. lerin açtıkları akademi (Bologna, 1585, Güzel Sanatlar Okulu), bu devre raslar. C. burada resim tekniği dersleri vermiş ve bu sırada San Rocco din cemiyeti için «Meryemin göke yükselişi» (Dresden galerisi) ve «İsa'nın cesedini kucağında tutan Meryem» (*Pietà*, Parma müzesi) resimlerini yapmıştır. Üç C. Carracci'ler birlikte çalıştıkları resimler arasında, Lodovico ve Annibale'nin San Bartolomeo'daki İsa kilisesine yaptıkları «Müneccim kıralların tapınışı» ile «Sünnet» dekorasyonları, daha sonra da Sampieri sarayı tavan resimleri vardır. C. nın sonra da Agostino'nun Romaya gidişleri, Michelangelo'nun nezareti altında eskiden inşa edilmiş olan Farnese sarayının (Roma) büyük galerisine resimler yapmak üzere Kardinal Odoardo Farnese'nin daveti üzerine olmuştur. Burada iki kardeş 1600 yılına kadar çalışmışlardır. C. resimle olduğu kadar antikite ile de ilgilenmiş, bu saray için Laokoon ve Herakles konularını çok sayıda işlemiştir; kardeşinin, aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden, işi bırakması üzerine sarayın resimlerine talebeleriyle birlikte çalışmıştır. Bu dekorasyonlarda «Faziletin fenalığa zaferi», «Faziletle şehvet arasında Herakles», «Herakles'in dinlenişi», «Dünyayı tutan Herakles» konuları yer almıştır. Bu eserlere hazırlık teşkil eden desenleri toplıyan bir kolleksiyon Louvre müzesindedir. Bu sırada Pitti sarayı için «Melekler arasında taç giyen İsa» adlı eserini işlemiştir. C., günlük hayata ait (genre) resmin, İtalyada ilk örneklerini vermiştir («Bakla yiyenler»[Colonna galerisi], «Balık avı»). C. son eserleri arasında «Domine Quo Vadis?» (Millî Galeri, Londra), « Üç Meryemler » (Castle Howard), «İsa ve Samaryalı kadın»(Viyana), *Pietà* (Louvre müzesi) vardır. Ayrıca birçok şaheserleri de başka Avrupa müzelerindedir. Talebeleri arasında Domenico Lampieri, Guerchino, Guido Reni vardır.

Annibale CARRACCI

2. **Agostino** (1557 - 1602), İtalyan ressamı ve gravürcüsü. Annibale C. nın kardeşidir. Bologna'da doğmuş, Parma'da ölmüştür. Aynı adı taşıyan üç ressamdan en kültürlü olanıdır. Leonardo gibi genel kültür üzerinde araştırmalar yapmış. Carracci akademisi teşkilâtı içinde büyük faaliyet göstermiştir. Hususiyle tablolarında din konularını işlemiştir. C., Fontana ve Passerotti'nin yanında çalıştıktan sonra babası tarafından Domenico Tibaldi'nin yanına verilmiştir. Gravür tekniğini öğrendikten sonra her çeşit ressamın eserlerinden birçok gravürler yapmıştır. C. 350 ye yakın gravür yapmış, Carracci akademisinde umumi kültüre, mimarlığa, perspektife ait dersler vermiş, doktor Lanzoni

ile birlikte anatomi de öğretmiştir. C., kardeşi Annibale ve amcazadesi Lodovico ile birlikte Fava sarayına, İsa kilisesine, Sampieri sarayına resimler yapmış, ayrıca da Farnese sarayının büyük dekorasyonlarında Annibale ile birlikte çalışmıştır (1595). En ünlü eseri «St. Hieronymus'un son Communio (b. bk.) su» (Bologna müzesi) dur.

Agostino CARRACCI

3. **Antonio Marziale** (1583-1618), Agostino C. nın gayrı meşru oğludur. Romada ölmüştür. Romadaki S. Bartolomeo del Isola kilisesi için yaptığı fresklerle tanınmıştır. «Tufan» adlı tablosu Paristeki Louvre müzesindedir.

Antonio M. CARRACCI

4. **Lodovico** (1555-1619), İalyan ressamı. Annibale ve Agostino C. lerin amcazadesidir. Bologna'da doğmuş, orada ölmüştür. Prespero Fontana'nın atelyesinde çalışmıştır. Buradan ayrıldıktan sonra Venediğe giderek büyük üstatların resimlerinden kopyalar yapmıştır. Floransada Andrea del Sarto'nun eserleri üzerinde çalışmış, Parma'da Correggio ve Parmigianino'-nun, Mantova'da da Giulio Romano'nun eserlerini incelemiştir. C. Bologna'ya dönüşünde meşhur Carracci'ler akademisini kurmuştur (1585). Eserleri arasında «İsa'nın doğuşunu tebliğ» (San Pietro'-nun kubbesinde), «İsa'nın ölümüne ağlıyan Meryem ve havariler» (Bologna katedrali) vardır.

Lodovico CARRACCI

CARRAHİ (İng. Jarrahi), merkezî İranın güney batısında takriben 266 km uzunlukta bir nehir. Aynı istikamette akarak Basra körfezine dökülür. Bender Şahpur limanı nehrin ağzındadır.

CARRANZA [*karrąntha*], **Bartolomé de** (1503-1576), İspanyol din adamı. Miranda (Navarra vilâyeti) da doğmuş, Romada ölmüştür. Dominicus'çu bir teolog olarak 1528 de Valladolid üniversitesinde profesörlük etmiş, 1546-1547 ve 1551-1552 yıllarında, V. Karl (Charles-Quint) tarafından, Katolik reformunu müzakere etmekte olan büyük Trento (Fr. Trente, Alm. Trient) konsiline iştirak ettirilmiştir. İngiltere kraliçesi Mary Tudor'ın konfesörü olduğu zaman (1554-1557) Katolikliğin İngilterede tekrar yerleşmesi için çalışmış, 1557 de İspanya kıralı II. Felipe tarafından Toledo şehrinin başpiskoposluğuna getirilmiştir. Düşmanları, onun *Comentarios sobre el catecismo cristiano* (Hıristiyanlığın akidelerine dair şerhler) [1558] adlı eserini Enkizisyon (İsp. Inquisición, Fr., İng., Alm. Inquisition) a vermişler (1558), C. mahkûm edilerek II. Felipe'nin emriyle hapse atılmış, 8 yıl sonra Papa V. Pius'un emriyle Romaya götürülerek 2 yıl da San Angelo şatosu (Castel San Angelo) nda hapsedilmiştir. C., eserinde geçen 16 cümleyi geri aldıktan sonra, 1576 da, 5 yıl vazifeden menedilmek ve bir manastıra kapatılmak şartiyle beraat etmiş, birkaç ay sonra ölmüştür. *Summa Conciliorum et Pontificum* (Konsiller ve papalar külliyatı) [1546] adlı eseri bugüne kadar değerini muhafaza etmiştir.

CARRANZA [*karrąntha*], **Venustiano** (1859-1920), Meksikalı general ve devlet adamı. Cúatro Ciénegas (Coahuila) da doğmuş, Tlaxcalaltongo'da ölmüştür. C., 1913 te Huerta'ya karşı savaşan meşrutiyet taraftarlarına katılmış ve 1914 te onun ölümü üzerine hükümet idaresini eline alarak 1917 de başkan seçilmiştir. Birinci Dünya Harbinde ciddi bir tarafsızlık muhafaza ederek Meksikaya 1917 de Querétaro anayasasını sağlamıştır. C., 1920 de başkan seçimindeki baskılar karşısında halkı ayaklanmaya teşvik etmiş, fakat kaçarken öldürülmüştür.

CARRARA [*karrąra*], Orta İtalyada, Toscana compartimento (bölge) sunda, Massa e Carrara vilâyetinin Massa kısmında bir şehir. Ligur denizi (Cenova körfezi) kıyısına yakın (7 km) bir noktada, La Spezia'nın doğusunda, Apua Alplerinin bir vâdisindedir. En eski zamanlardan beri, dünyaca tanınmış yüksek kalitede bir mermeri çıkararak birçok memleketlere gönderen bir bölgenin merkezini teşkil eder. C. mermeri ihracatının bir kısmı demir yolu ile, bir kısmı da Tyrrhen denizinin kıyısındaki Marina di C. adlı liman yolu ile yapılır. C. da çok sayıda (400) olup Apua Alplerinde bulunan C. mermeri ocakları dışında, başka taş ocakları da vardır. Kimyevi madde ve yiyecek madde fabrikaları da vardır. Şehirde bir ticaret odası, Napoléon tarafından kurulmuş bir heykeltıraşlık okulu, bir müze (Fabricotti), mermer işlemesini öğreten okullar, XII. yüzyıldan kalan Sant Andrea adında ve Roman mimarlık üslûbunda bir büyük kilise ve XVI. yüzyıldan kalan bir sarayı vardır. Bunlardan başka, mimarlık bakımından dikkati çeken kilise ve saraylar da vardır. Prehistorik zamanlardan beri kullanılan C. mermeri şehrin birçok atelyelerinde işlenir. Turistleri çeken yapıların hiçbiri İkinci Dünya Harbinde hasara uğramamıştır. Nüfusu 61 900 (1951) dür.

CARRARA [*karrąra*], **Francesco** (1805-1888), İalyan hukukçusu. Lucca'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Pisa'da ceza hukuku öğretmenliği yapmış ve bu arada da meşhur eseri *Programma del corso di diritto criminale* (Ceza hukuku kursu programı) [13 cilt, Lucca 1863] yi yazmıştı.

CARRARA, DA [*da karrąra*], İtalyada, Padova'lı bir aile. XIV. yüzyılda (1318-1406) Padova şehrinin senyörlüğü (signoria, beylik) nü elinde tutmuştur. Ailenin en meşhur üyeleri şunlardır:

Giacomo, I., D. C. (ölm. 1322), Guelf (Alm. Welf) partisine dayanarak Padova şehrinin senyöı (sicnoı)ü olmuştur.

Marsilio D. C. (ölm. 1338). Giacomo C nın yeğenidir. Ghibellin partisinin şefi ve Verona senyörü Cane della Scala'ya karşı harb etmiş, fakat 1328 de teslim olmak zorunda kalmıştır. Mağlubuyetinden sonra, Cane'nin himayesi altında bağımsızlığını muhafaza etmiştir. Cane'nin ölümünden sonra, oğlu Alberto della Scala, M D C. nın karısını iğfal ettiği için, M. D. C. Floransa ve Venedik Guelf'leriyle bir komplo kurarak, 1337 de Padova'yı yeniden hürriyete kavuşturmuştur.

Francesco, I., D. C. (ölm. 1393), amcası Giacomo D. C. nın katli üzerine Padova senyörü olmuş, Venediklilere karşı harb açmıştır. Mağlûp olan Venedikliler de Milano dukası Giovanni Galeazzo Visconti'yi F. D. C. ya karşı kışkırtmışlar, F. D. C. 1388 de oğlu Francesco'nun lehine hükümdarlıktan feragat ederek Visconti'ye teslim olmuş, Visconti de onu San Colombano manastırında hapsetmiştir.

Francesco, II., D. C. (ölm. 1404), I. Francesco D. C. nın oğlu ve ailenin son hükümdarı. Aynı zamanda ailenin kahramanı sayılır. Milanolularla ve Venediklilerle çarpıştıktan sonra, 1390 da bir yolunu bularak Padova'ya girebilmiş, fakat sonunda Venediklilere teslim olmak zorunda kalmış, onlar da onu ve evlâtlarını boğdurmuşlardır.

CARRASCO [*karrasko*], Brezilyada yağmur ormanı ile savan arasında bir intikal teşkil eden sık bodur orman.

CARRASQUILLA [*karaskilya*], **Tomás** (1858-1940), Kolomb a'lı romancı. Antioquia vilâyetinin Santo Domingo şehrinde doğmuş, aynı vilâyetin Medellin şehrinde ölmüştür. C., mahallî halkın dilini kullanmak suretiyle vatanı olan Antioquia bölgesinin millî âdet ve ananelerini dialog şeklinde canlandırmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Frutos de mi tierra* (Toprağımın meyvaları) [1896], *Salve regina* (Kıraliçeye selâm) [1903], *Grandeza* (Büyüklük) [1910], *El Padre Casafús* (Rahip C.) [1914], *Entreñas de niño* (Çocuk içi) [1914], *Ligia Crux* (ad) [1926], *La Marquesa de Yolombó* (Y. markızı) [1928], *Hace tiempos* (Eski zamanlarda) [2 cilt, 1935-1936; millî edebiyat mükâfatını kazanmıştır], *Por aguas y pedrojónes* (Sular ve kayalar içinden) [1936].

CARRÉ [*karē*], **Louis** (1663-1711), Fransız matematikçisi. Clos-Fontaine (Seine-et-Marne depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız filozofu Malebranche'ın kâtibi ve matematikçi Pierre Varignon'un talebesi olmuş, 1697 de İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eseri, *Méthode pour la mésure des surfaces, la dimension des solides, etc., par l'application du calcul intégral* (Yüzeyleri, katı cisimlerin boyutunu v. b. entegral kalkül tatbikiyle ölçme metodu) [1700] başlığını taşır.

CARRÉ [*karē*] **Michel** (1819-1872), Fransız dramcısı ve libretto yazarı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmuştür. 1849 dan sonra, Jules Barbier ile birlikte *Galatée* (Galatea) [1852], *Mignon* (ad) [1867] ve *Paul et Virginie* (P. ile V.) [1877] operalarının librettolarını yazmıştır. Gounod'nun *Faust* [1854] ve *Roméo et Juliette* (R. ile J.) [1867] operalarının librettolarını ise yalnız başına yazmıştır.

CARRÉ [*karē*] **HASTALIGI**, Fransız veterineri H. Carré'nın adıyle anılan bulaşıcı bir köpek hastalığı. Bir virusün doğurduğu bu hastalığa «gençlik çağı hastalığı» (Fr. maladie du jeune âge) da denir. Hastalık gözde, deride, sindirim, solunum ve sinir sistemlerinde meydana gelen türlü ârazlarla belirir. C. H., tilkiye, kurda ve dağ gelinciğine de geçer. Hastalığın tarifi ve tedavisi için bk. GENÇLİK HASTALIĞI (Vet.).

CARREAU (El işi, oyun): bk. KARO.

CARREAU ve CARRELAGE (İnşaat.): bk. MOZAİK.

CARREL [*ka'el*] **Alexis** (1873-1944), Fransız cerrahı ve fizyoloğu. Lyon yakınında Sainte-Foy'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Dijon ve Lyon üniversitelerinde okumuş, Lyon'dan 1890 da mezun olmuş, doktorasını 1900 de almıştır. Aynı üniversitede iki yıl prosektör (prosecteur; profesör için kadavraları teşrih ederek hazırlıyan ve talebeleri kadavra üzerinde çalıştıran) olarak çalışmış ve insan vücudunu iyice öğrenmiş, fakat tıbba ilgisini kaybederek 1904 te Kanadaya geçmiş ve hayvancılığa başlamıştır. Ertesi yıl tıp ilgisinin yeniden canlanması üzerine Chicago'ya geçerek üniversitenin Hull fizyoloji laboratuarında çalışmıştır. New York'taki Rockefeller tıbbî araştırma enstitüsü (Rockefeller Institute for Medical Research) nün müdürü ve tanınmış patalog Simon Flexner, C. deki istidadı görerek, 1906 da onu enstitüye almış, 1912 de C. bu enstitünün daimi âzası olmuş; aynı yılda, kan damarları cerrahisi ve organ transplantasyonu sahalarında yaptığı hizmetlere karşılık olarak Nobel fizyoloji ve tıp mükâfatını kazanmıştır. C., kesik kan damarlarını 3 dikişle birbirine ve ucuca dikmek usulünü bulmuş; bu sayede kan aktarımı emniyetle yapılabilmiş, organların bütün halinde transplantasyonu (vücudun bir yerinden kesilip çıkarılan bir dokunun, bitkilerde yapılan aşı gibi, başka bir yere nakledilip onun üzerinde kaynaşması) da mümkün olmuştur (1908). Bu seneler zarfında C., şöhretini sağlıyan, canlı vücuddan çıkarılmış bir dokunun, vücud dışında da yaşayabilmesi denemesini de yapmıştır. İlk defa, rüşeym hâlinde olan bir civcivin kalbini çıkararak, uygun bir mahlûl içinde uzun zaman yaşatmış ve kemâle erdirmiştir (1910). Bu buluşlardan sonra C., insan vücudundan bütün organlar çıkararak onları dışarda yaşatmak için teknik metotlar geliştirmiş, daha sonra (1935) Amerikalı tayyareci Charles A. Lindbergh'la birlikte «suni kalb» (vücut dışında kalb temposu ve tekniği ile işliyen ve vücuttaki kan dolaşımını sağlıyan perfüzyon pompası)ı de icad etmıştır.

A. CARREL

Birinci Dünya Harbinde, C. Fransaya dönerek orduda vazife almış, yaraların antiseptik bir şekilde muamele görmesine yardım etmiş ve Amerikalı kimyacı H. D. Dakin'le işbirliği yaparak icadettiği Carrel-Dakin sıvısı (aşağıya bk.) sayesinde binlerce askeri, ampütasyon (organ kesilmesi) dan kurtarmıştır. Buna muvazi olarak C., Fransız hekimi du Noüy ile birlikte, yaraların kapanıp kabuk bağlama konularını da incelemiştir.

C. 1919 da Rockefeller enstitüsüne dönerek çalışmalarına devam etmiş, 1939 da emekli üye olarak bu enstitüden çekilmiştir. 1927 de Fransa İlimler Akademisine muhabir üye, Tıp Akademisine de irtibat üyesi (associé) seçilen C., İkinci Dünya Harbinden az evvel (1939) Fransaya dönmüş Sıhhat Vekâleti tarafından vazifelendirilmiştir. 1940 ta Fransanın çökmesi üzerine C. Vichy hükümeti ile işbirliği yapmış, 1941 de Pariste «Beşerî Meseleleri İnceleme Kurumu» (Fondation pour l'Étude des Problèmes Humains) nu meydana getirmiş, fakat gerek dışarıdaki Serbest Fransa (Franca Libre), gerek içerdeki Mukavemet (Résistance) hareketi onu düşmanla işbirliği yapan (Collabrationniste) bir hain saymışlardır. Fransada kurtuluş başlar başlamaz C., vazifesinden atılmış ve «biyoloji bakımından elverişsiz» sayılan şahısları kısırlatmış olmakla suçlandırılmıştır.

C., bu ithamları reddetmiş, mahkemeye verilmemiş Kasım 1944 e ölmüştür. Böyle olmakla beraber. Fransa ona büyük bir hürmet ve takdir göstermemiş ve onu Akademilerine aslî üye olarak kabul etmemiştir

Günümüzün en orijinal filozof fizyolojik cerrahı olan C, felsefi ve siyasi düşüncelerini. *L'Homme, cet inconnu* (İnsan, bilinmiyen şu mahlûk; Türk. terc. Bilinmiyen insan, 1936) [1935] adlı eserinde toplamıştır. Bütün medeni dillere tercüme edilen bu kitap 6 bölüme ayrılmıştır: 1. Kendi kendimizi tanıma zarureti 2. İnsan ilmi; 3 Vücut ve fizyolojik faaliyetler; 4. Zihnî faaliyetler; 5 Derunî zaman; 6. Muhite uyma fonksiyonları; 7. Fert; 8. İnsanın yeniden yapılması.

C Eflâtun geleneğine göre. insanlığın kurtuluşu ve yükselişi için muhteşem ve utopik bir plân ortaya koymaktadır. Buna göre, modern medeniyetin dogmalarına kölece bağlı olmaktan kurtularak insanlığın ilerlemesini yeni kavramlara bağlamalıdır. Bunu yapabilmek için de bütün tekniklere başvurarak ve bütün imkânlardan faydalanarak «insan ilmi» nı kurmak insanın her türlü fonksiyonlarını ve muhiti ile olan bağlarını anlamak gerekir. Belli bir zaman için makine medeniyetinden ayrılmak, biyolojik ve zihnî faaliyetleri, tabiat kanunlarını, ferdi muhite uyma mekanizmasını anlamak lâzımdır. Modern medeniyet ferdi, insan cinsine feda etmiştir. Kurtuluş yolu, maddeciliği bırakarak ve ruhçuluğa da kapılmayarak, Rönesanstan evvelki vaziyete dönerek. insanı teknikçilerin değil, bizzat kendi fizyolojik ve zihnî faaliyetlerinin ahengine kavuşturmalıdır. C. e göre, seçkin münevverler, medeni milletlerin organik ve zihnî sıhhatine nezaret etmeli ve demokratik eşitliğe dair yanlış fikirler düzeltilmelidir.

C. in öbür eserleri arasında şunlar göze çarpar: *Le traitement des plaies infectées* (İntanlı yaraların tedavisi) [1917 Georges Dehelly ile birlikte; İng. *Treatment of Infected Wounds*], *The Culture of Organs* (Organ kültürü) [1938. Ch. A. Lindbergh ile birlikte], *Voyage aux Lourdes* (L. seyahati) [1930], *La prière* (Dua) [1944], *Réflexions sur la conduite de la vie* (Hayatın güdümü hakkında düşünceler; Türk. terc. İnsanlar uyanın, 1951; 2. bas. 1956) [1950].

C **karışımı (mahlûtu):** Bir yara üstünde, kaynaştırılacak (transplanter) dokuyu yerinde tutmağa yarıyan bir müstahzar Terkibinde, 50° de eriyen 18 kısım parafin, 20° de eriyen 6 kısım parafin, 2 kısım balmumu, 1 kısım da hintyağı vardır.

C. **metodu:** 1 Kan damarlarını uc uca dikme metodu (yukarıya bk.); 2. Dakin Carrel metodu (aşağıya bk.); 3 Yaraların sekonder kapatılmasını tâyin etme metodu. Bunda. plâtin telle yaradaki maddeden bir nümune alınarak cam üzerine yayılır, boyanır ve mikroskopta bakteriler sayılır

C. tedavisi (veya Carrel - Dakin tedavisi): yaraların, aşağıdaki prensiplere göre tedavisi: Yarayı iyice açma; yabancı maddeleri ölü veya yırtık dokuları çıkarma; yarayı iyice temizleme: Sodyum bikarbonatla muamele görmüş olan klorinli sodadan ibaret cerrahı mahlûlle yıkama. Yıkama, daha doğrusu sulama (irrigation) 2 saatte bir tekrarlanır. Bu ameliye, irrigation şişesine geçirilmiş tek bir tüple irtibatı olan küçük lâstik tüplerde yapılır. Tedavi müddetince, yaranın her tarafından alınan nümunelerdeki bakteri durumu sık sık tetkik ve kontrol edilir.

C. - Dakin sıvısı (Henry Drysdale Dakin, doğ. 1880, New York'lu kimyacı; yukarıya bk): Yara tedavisinde kullanılan bir sıvı. Hafifletilmiş sulu hiperklorit sodyum (sodium hyperchlorite) dan ibarettir.

CARRELLI [*karelli*], **Antonio** (doğ. 1900), İtalyan fizikçisi Napoli'de doğmuştur. İhtisasına spektroskopi ve umumi olarak atom fiziği üzerindeki çalışmalariyle başlamış, sonra atom çekirdeği fiziği (Fr. physique nucléaire, Alm. Kernphysik) ne geçerek, atomun parçalanmasında birinci derecede rol oynamış olan İtalyan fizikçisi Enrico Fermi ile işbirliği yapmıştır. Son zamanlarda gökün polarize ışığı üzerinde de çalışmıştır. 1947 den beri Napoli'deki Accademia dei Lincei'nin üyesi olan C, aynı zamanda Napoli üniversitesinde tecrübî fizik ordinaryüsü ve nazari fizik profesörüdür; fizik enstitüsünün müdürlüğünü de üzerine almıştır.

CARREÑO [*karrenyo*], **Teresa** (1853 - 1917), Amerikalı kadın piyanist Caracas (Venezuela) ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. C zamanının en meşhur piyano virtiyozlarından idi. Üçüncü kocası tanınmış besteci ve piyanist Eugen d'Albert'tir.

CARREÑO DE MIRANDA [*karrenyo de miranda*], **Juan** (1614 - 1685), İspanyol ressamı Avilés (Asturias) te doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Velazquez'in halefi olarak saray ressamı olan C., onun sanatının tesiri altında yetişmiştir. İspanya portre ressamlığı geleneğini devam ettirmiştir. Belli başlı eserleri Prado ve Madrid'dedir. Bilhassa II. Carlos'un portresi meşhurdur.

CARRER [*karrer*], **Luigi** (1801 - 1850), İtalyan şairi. Venedikte doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Padova'da edebiyat profesörü ve Venedikte Museo Correr'in müdürü idi. C., şair olarak Foscolo'nun tesiri altında kalmıştır. *Poesie* (Şiirler) [1831], *L'anello di sette gemme* (Yedi tane değerli taşı olan yüzük) [1838], yine *Ballate* (Ballad'lar) [1838] adlı eserleri yazmıştır. Ballad nev'inin İtalyaya girmesi onun sayesinde olmuştur.

CARRERA [*karrera*]. **Rafael** (1814 - 1865). Guatemala başkanı. Guatemala'da doğmuş ve orada ölmüştür. C., Zambo, yani kızılderili baba ve zenci anneden dünyaya gelmiştir. 1839 da Guatemala'yı, Orta Amerika Birliği'nden ayırmış ve başlangıçta başkumundan olarak bu memleketi idare etmiştir. 1847 den sonra da ölümüne kadar diktatör halini almıştır. Ordu kilise ve kızılderililere dayanan C., memleketinde sulhu ve sükûnu idame etmiş, çok defa da komşu devletlerin iç meselelerine müdahalede bulunmuştur.

CARRERA [*karrera*] **Valentino** (1834 - 1895). İtalyan tiyatro yazarı. Torino'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Torino'da gümrük memuru idi. C., birçok hissî dramlariyle edebiyatta öğretici, yetiştirici bir halk tiyatrosu yaratmaya çalışmıştır En başarılı eseri: *La quaderna di Nanni* (N. nin katern [lotaryada birden çekilen dört numara] i) [1870, komedi]. *Gli ultimi giorni di Goldoni* (G nin son günleri), *Un avvocato dell' avvenire* (Geleceğin bir avukatı), *La mamma del vescovo* (Piskoposun annesi) *La filosofia di Giannina* (G nın felsefesi), *Commedie* (Komediler) [4 cilt, 1887 1890].

CARRERA ANDRADE [*karrera andrađe*], **Jorge** (doğ. 1903). Ekvadorlu şair ve diplomat. Quito (Ekvador)

da doğmuştur. Gençliğinde, Barcelona üniversitesinde edebiyat tahsil etmiş, bir müddet de Fransada yaşamıştır. Çok genç yaşta siyasetle ilgilenmiş, radikal hareketlere katılmış ve 1927 - 1928 arasındaki devrede, Ekvador Sosyalist Partisi genel sekreterliğini yapmıştır. Sonra hariciyeye girmiş, Güney Amerikada, Avrupa ve Asyada çeşitli vazifelerde bulunmuştur. Siyasi temayülleri veya ideolojik düşünceleri, temiz artistik ideallere olan bağlılığını hiçbir zaman azaltmamıştır. Şiirleri, görmüş olduğu şehirlerin ve yerlerin isimleriyle süslenmiş olarak, seyahatlerini aksettirir. Bunlarda tahayyül kuvvetine dayanarak müşahade ve şairane sembollerle bir realite dünyasını metheder. C. birçokları tarafından, Ekvadorda şimdiye kadar yetişmiş en büyük şair olarak kabul edilmektedir. Şurası gerçektir ki, XX yüzyılda şiirlerini İspanyolca olarak yazan belli başlı şairlerden biri de C. dır. Başlıca eserleri şunlardır: *El estanque inefable* (Gizli havuz) [1922], *Boletines de mar y tierra* (Deniz ve kara bültenleri) [1930]. *Rol de la manzana* (Ev bloku müdürlüğü) [1935], *La hora de las ventanas illuminadas* (Aydınlık pencerelerin saati) [1937] ve *Biografía para uso de los pájaros* (Kuşlar için biyografi) [1937].

J. CARRERA ANDRADE

CARRÈRE [*karęr*], **Jean** (doğ. 1867), Fransız gazetecisi, şairi ve tenkidcisi. Agen (Lot-et-Garonne depart) de doğmuştur. Kuvvetli muhafazakâr temayüllere sahip olup, bilhassa, anti-modern fikirleri şiddetle müdafaa eden *Les Mauvais maîtres* (Kötü üstatlar) [1922] adlı eseriyle tanınmıştır. Eserleri arasında *Les buccins d'or* (Altın flütler) [1911] ile *Onze sonnets de la grande épopée* (Büyük destandan on bir sone) [1918] manzumdur. Bunlardan başka *Manuel des partis politiques en France* (Fransada siyasi partiler için el kitabı) [1928] adlı bir eser de yazmıştır.

CARRÈRE [*kıręr*], **John Merven** (1858 - 1911), Amerikalı mimar. Amerikalı ana - babadan, Brezilyada Rio de Janeiro'da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Pariste Güzel Sanatlar Okulu (École des Beaux - Arts) nu 1882 de bitirdikten sonra New York'ta bir inşaat şirketinde çalışmış (1883 - 1884), 1886 da New York'ta Thomas Hastings ile birlikte Carrère and Hastings firmasını kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Ponce de Leon (1887) ve Alcazar (1888) otelleri; Florida'da St. Augustine, Providence (Rhode Island) ta da Congregational kiliseleri (1891); Montreal'da Kanada Kıraliyet Bankası (Royal Bank of Canada, 1906); Washington'daki Carnegie Institution (1906); Yale üniversitesindeki Memorial Hall (1906); Washington'da Birleşik Amerika Senato ve Temsilciler Meclisi (House of Representatives) nin büro binaları ve New York Umumi Kütüphane (Public Library) binası (1911).

CARREY [*karęy*]. **Jacques** (1646 - 1726), Fransız ressamı. Troyes (Aube depart.) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Meşhur ressam Le Brun İstanbula elçi olarak gitmekte olan ve beraberinde bir ressam götürmek istiyen Marquis de Nointel'e talebesi C. i tavsiye etmiştir. C. İstanbula gelerek elçinin emirlerine göre hareket etmiş ve birçok tablolar yaparak İstanbuldaki Fransız elçilik sarayını süslemiştir. Bunlar arasında şu tablolar vardır «Fransız büyükelçisinin sadrazamın huzuruna kabulü», «M. de Nointel'in sadrazamla maiyetini karşılaması», «Kudüste İsanın mezarı», «Kudüsten bir görünüş». «Elçi Marquis de Nointel'in Kudüse girişi». Elçi Fransaya döndüğü zaman bu tabloları da beraberinde götürerek Bercy'deki şatosunu onlarla süslemiştir. Bu tablolar 1860 ta satılmıştır. C. in Türk merasimlerini tasvir eden iki tablosu Bordeaux müzesindedir. C. Nointel için, Venedikliler tarafından bombalanmadan evvel Atina'daki Parthenon'un birkaç defa krokilerini yapmıştır. Kırmızı kalem ve kurşun karakalemle işlenen bu krokiler bugün Paristeki Bibliothèque Nationale'deki Cabinet des Estampes (estampa resim salonu) ta, *Temple de Minerve à Athènes* (Atinadaki Minerva [Yun. Pallas Athēnē] tapınağı) başlığı altında muhafaza edilmiştir. Tapınak 1687 de tahribedildiği için, C. in krokilerinin değeri büyüktür. Fransız arkeoloğu Henri Delaborde bunun bir kopyasını yaparak üzerinde işlemiştir: *Le Parthenon, documents pour servir à une restauration* (P., restorasyonuna malzeme olabilecek vesikalar) [1848]. C., hazırladığı koleksiyonun sonuna bazı Atina manzaralarını da katmış, başına da giriş olarak kendi biyografisini eklemiştir. Bundan anlaşıldığına göre, Parise döndükten sonra C., ressam Le Brun'ün yardımcıları arasında yer almış ve Versailles resim galerisinde çalışmıştır. Le Brun'ün ölümünden sonra C., memleketi olan Troyes'ya çekilmiş, orada da bazı tablolar yapmıştır. Bunlardan en önemlisi, Troyes'daki St. Pantaléon kilisesi için hazırladığı *Vie de Saint Pantaléon* (Hagios Pantaleōn'un hayatı) [6 büyük tablo] dur.

CARRI [*kąrri*] (İta. = arabalar), Romada öküz koşulmuş arabalar üzerinde gösterilen karnaval oyunları.

CARRICK [*kąrik*], Güney İskoçya'da, Doon nehrinin güneyinde, Güney Ayrshire'ın bir bölgesi. İngiltere veliahtı aynı zamanda C. kontu (Earl of Carrick) unvanını da taşır.

CARRICKFERGUS [*kærikfırgıs*], Kuzey İrlanda'da Ulster vılâyetinin Antrim kontluğunda bir liman. Belfast'ın 16 km kuzeydoğusunda, Belfast Lough körfezinin kıyısında olup demiryolu ile Belfast'a ve başka şehirlere bağlıdır. Limanı işlek bir ticaret merkezidir; ayrıca, istiridye avcılığı, keten dokuma ve peynir fabrikaları vardır; yakınından kaya tuzu çıkar. Nüfusu: 8 650 (1951) dir. Tarihî bir kasaba olduğundan turistik merkezdir. Tahttan indirilen İngiltere kıralı II. James'in karısı Mary ile birlikte hükümdarlığa getirilen Oranje (Orange) prensi Willem (III. William), II. James'in ordulariyle Boyne'da çarpışmak üzere, 1690 da bu limana çıkmıştır. Limanda bu olayı hatırlatan bir âbide vardır. C., 1760 ta Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Kasabanın meşhur Norman şatosu 1178 yılında yapılmıştır. Üç tarafı denizle çevrili olan bu şatonun 5 katlı kulesinde bir zindan da vardır.

CARRICK - ON - SUIR [*kąrik on şūr*], İrlanda Cumhuriyeti (Poblacht na h Éireann) nin güney kısmında, Tipperary kontluğunun güneydoğu bölümünde bir şehir. Waterford'ın 23 km kuzeybatısında, Suir nehri üzerindedir. Nüfusu 4761 (1951) dir. Demiryolu üzerinde bir ticaret merkezi olup, tereyağ ve hububat ihraceder. Keten çamaşır dokuma fabrikaları vardır. Tarihî bir manastır ile 1309 yılında yapılmış bir şatonun harabeleri burasını turistik bir merkez haline getirmiştir.

CARRIER [*kąrilr*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren büyük Na - Dene ailesi Athabaska kolunun Kuzey grupundan bir dil. Batı Kanadanın Britanya Kolombiyası (British Columbia) bölümünün

ortasındaki Stuart ve Babine gölleri çevresinde 10 000 kişi tarafından konuşulur. Fransız idaresi zamanında, bu dili konuşanlara Porteur (= taşıyıcı, İng. = Carrier) denirdi; bunlara bazen Takulli de denmiştir. Kabîle olarak asıl C. ve Babine gruplarına ayrılır Aynı dili konuşan Chilcotin [*çilkotin*] ler, daha güneydeki Chilco nehri ve gölü dolaylarında yaşarlar. Bk. ATHABASKA, NA - DENE, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CARRIER [*karyę*], **Jean Baptiste** (1756 - 1794), Fransız sıyaset adamı. Aurillac civarında Yolet (Cantal depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1792 de Konvensiyon üyesi oldu; inkılâp mahkemesinin kurulmasına ve Girondist'lerin çökmesine yardım etmiştir. 1793 - 1794 kışında Nantes Konvansiyonu komiseri olarak meşum katliam (noyades) ı yapmış olan C., giyotinle idam edilmiştir.

CARRIERA [*karriēra*], **Rosalba** (1675 - 1757), İtalyan kadın ressam. Venedikte doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Yaptığı zarif pastel resimleri meşhurdur. C., bilhassa kıral sarayları için tablolar yapmıştır. Dresden Galerisinde 157 pastel resmi ile 17 minyatürü vardır. *Diario degli anni 1720 ed 1721* (1720 ve 1721 yılları hâtıra defteri) D. G. Vianelli tarafından 1793 te, *Lettere* (Mektuplar) de G. Campori tarafından 1866 da yayımlanmıştır.

CARRIER - BELLEUSE [*karye - belöz*], **Albert Ernest** (1824 - 1887), Fransız heykeltıraşı. Anizy - le - Château (Aisne depart.) da doğmuş, Paris yakınında Sèvres'de ölmüştür. David d'Angers'in talebesi olan C., heykellerine ve büstlerine daha ziyade romantik figürleri konu olarak seçmiştir. 1876 dan itibaren Sèvres porselen mamûlleri sanat müşaviri ve müdürü olmuştur.

CARRIÈRE [*karyēr*], **Auguste** (1838 - 1902), Fransız müsteşriki, Semitisti ve Armenologu. Saint - Pierre - le - Vieux (Seine - Inférieure) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1881 de Paristeki Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes) nda Ermenice kürsüsünü işgal etmiş, 1895 te ayrıca École des Hautes Etudes'te Sami dilleri tedrisi müdürlüğüne de getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Grammaire arménienne* (Ermenice grameri) [1883; M. Lauer'ın *Grammatik der classischen armenischen Sprache*, 1869, adlı eserinin Fr. tercümesi], *Un ancien glossaire latin - arménien* (Eski bir Latince - Ermenice lûgatçe) [1886], *Moïse de Khoren et les généalogies patriarcales* (Ḫoren'li Movses ve atalar şeceresi) [1891], *Nouvelles sources de Moïse de Khoren* (Ḫoren'li Movses'in yeni kaynakları) [1893, ilâve cildi 1894], *La légende d'Abgar dans l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khoren* (Ḫoren'li Movses'in Ermeni tarihinde Abgar efsanesi) [1895], *Les huits sanctuaires de l'Arménie payenne* (Pagan Ermenistanın sekiz tapınağı) [1899].

CARRIÈRE [*karyēr*], **Eugène** (1849 - 1906), Fransız ressamı ve litografyacısı. Paris civarında Gournay (Seine - et - Oise) de doğmuş, Pariste ölmüştür. C., devrinin ressamları arasında şahsiyeti ve teknik üstünlüğiyle beliren bir sanatçıdır. Güzel Sanatlar Okuluna girdikten (1870) az sonra ressam Cabanel'in atölyesinde kısa bir zaman çalışmış, okulunun ve hocasının akademik tesirlerinden kurtularak daha çok Velasquez'in sanatiyle ilgilenmiştir. C. «Genç anne» tablosiyle kendini tanıtmıştır. Bu eserde ifadesini bulan şefkat, bütün resimlerinde karakteristik bir vasıf olarak görülür. C. ın eserlerine hâkim olan ışık ve gölge araştırmaları, resimlerinde esrarlı ve melânkolik bir hava yaratır. Kestane renginin, derece derece koyulaşıp açılmasiyle sağlanan ve eşya ve figürlerin biçimlerini ortaya koyan çizgilerin eritilmesi için gösterilen gayret, açık olarak görülür. Dumanlı ve sisli bir atmosfer, eserlerinin başlıca özelliğidir. C., hususiyle mütevazı aile hayatını, basit ev işlerinin melânkolik güzelliğini işlemiştir. Eserleri arasında, litografya tekniğiyle çok güzel portreler de vardır; bu tarzda işlediği çocuk etütlerini, çoğunlukla kendi tablolarından ilham alarak yapmıştır. Eserlerinden «Genç anne» (Avignon), «Anne şefkati» (Bruxelles), «Çocuk profili» (Douai), «Balıklara bakan genç kızlar» (Genève), «Tuvalet» (Nantes), «Aile», «Anne busesi» (Luxembourg müzesi, Paris), şair Verlaine'nin portresi önemlidir.

E. CARRIÈRE

CARRIÈRE «Anne şefkati»

CARRIERE [*karięr*], **Moritz** (1817 - 1895), Alman filozofu. Griedel (Oberhessen) da doğmuş, Münihte ölmüştür. C. 1842 de Giessen üniversitesinde doçent olmuş ve 1853 ten itibaren de Münih üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır. Fichte ve Hegel'ın etkisi altında kalmakla beraber, mütefekkir olarak kendine has bir yol tutmuştur. C., metafizik bakımdan bizzat dünyada mevcut, kendisini müdrik, müşahhas bir Tanrıyı tanımak suretiyle panteizm ve deizmi yenmeye çalışmıştır. Bilhassa estetik sahasında önem kazanmış bir filozoftur. Sistematik estetik eserleri şunlardır: *Das Wesen und Formen der Poesie* (Şiirin esası ve şekilleri) [1856], *Aestetik* (Estetik) [1859], *Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwicklung und die Ideale der Menschlichkeit* (Kültür gelişmesiyle ilgili sanat ve insanlığın idealleri) [5 cilt, 1863 - 1873] adlı büyük eserinde kültürün bütünü içinde sanatı ele alır. Diğer eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Die philosophische Weltanschaung der Reformationszeit* (Reformasyon devrinin dünya görüşü) [1847]; *Religiöse Reden und Betrachtungen für das deutsche Volk* (Alman milleti için dinî hitabe ve müşahadeler) [1850]. C. nin bütün eserleri 14 cilt halinde 1886 - 1893 te yayımlanmıştır.

CARRIÈS [*karyęs*], **Jean** (asıl soyadı: Cariès; 1855 - 1894), Fransız heykeltıraşı ve keramikçisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Heykeltıraş olarak işe başlıyarak hususiyle, bir sanatkârın tunçtan büstlerini yapmış, sonra, Japon sanatından ilham alarak, keramiğe dönmüştür. Malzeme olarak başlıca kumtaşı kullanmış, hususi bir keramik toprağı icadetmiş ve donuk sırla kaplı güzel vazolar, büstler, heykelcikler, kablar, bütün şömineler, hattâ kapılar yapmıştır. Üzerinde çok çalıştığı keramik âbidevi bir kapıyı, yine keramik, insan fizyonomisini taklideden fantastık hayvanlarla süslemiştir. 1892 de Paris Salon'unda eserlerini sergilemiş ve hemen Légion d'honneur nişanını kazanmıştır. Eserleri, Paris, Dresden, Hamburg v. b. müzeleri süslemektedir.

J. CARRIÈS (kendi tarafından tunçtan yapılmış heykeli)

CARRINGTON [*kęringtın*], **Hereward Hubert Lavington** (doğ. 1880), Amerikan psikologu. Kuzey Fransa açıklarındaki Anglo - norman (İng. Channel Islands) adalarından Jersey'de doğmuştur. 1899 da Amerika Birleşik Devletlerine gelmiş, 1918 de Oskaloosa (Iowa) da doktorasını yapmıştır. Amerika Psikoloji Enstitüsünün müdürü olup 1921 de Kopenhag'da toplanan ilk Milletlerarası Psikoloji Kongresinde Amerikan delegesi olarak bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Physical Phenomena of Spiritualism* (Spiritualizmin fizikî hâdiseleri) [1907], *The Coming Science* (Gelmekte olan ilim) [1908], *Death Deferred* (Geciktirilen ölüm) [1912], *Side Show and Animal Tricks* (Antrakt gösterileri ve hayvan marifetleri) [1913], *Psychical Phenomena and the War* (Harb ve ruhi hâdiseler) [1918], *Modern Psychical Phenomena* (Modern ruhi hâdiseler) [1919], *Magic for Everyone* (Herkes için sihirbazlık) [1927], *Houdini and Canon Doyle* (H. ve C. D.) [B. M. L. Ernst ile birlikle 1932], *Introduction to the Maniac* (Deliliğin incelenmesine giriş) [1937].

CARRINGTON [*kęringtın*], **Richard Christopher** (1826 - 1875), İngiliz astronomu. Chelsea (Londra) de doğmuş, Churt (Surrey kontluğu) ta ölmüştür. Cambridge üniversitesinin Trinity College'inde okumuş (1844 - 1848), Durham üniversitesinde astronomi gözleyici (râsıt) si olmuş (1849 - 1852) 1853 te Redhill (Surrey kontluğunda. Reigate yakınında) de kendi hususi rasathanesini kurmuştur. Gökün, Kuzey Kutbundan 9° uzak olan bir daire içindeki yıldızlarını üç yıl inceledikten sonra, *Redhill Catalogue of 3735 Circumpolar Stars* (Redhill 3 735 kutup etrafı [batmıyan] yıldızlar katalogu) [1857] adlı eserini yayımlamıştır. *Observations on the Spots of the Sun* (Güneşteki lekeler hakkında müşahedeler) [1863] adlı eserinde Güneşteki lekelerin hareketini araştırarak Güneşin dönme (rotation, deveran) kaidelerini tesbit, ve fotosferin sistemli bir şekilde sürüklendiğini de keşfetmiştir; güneşin kutup noktalarına yakın oldukları nisbette lekelerin dönme devri (période) nin de uzadığı anlaşılmıştır. C ın, küçük gezegenler ve sabit yıldızlar üzerinde de araştırmaları vardır.

CARRIÓN [*karriọn*], **Jerónimo** (1812 - 1879), Ekvadorlu politikacı. Loja (Ekvador) da doğmuştur. 1846 da Millî Konvansiyon (Convención Nacional) a üye olmuş, 1865 te reisicumhur seçilmiştir. 1866 Ocağında Şili ve Peru ile, İspanyaya karşı imzaladığı bir müdafaa antlaşmasını Kongre tasvibetmediği için, 1867 Kasımında istifa etmek zorunda kalmıştır.

CARRIÓN [*karriọn*] **HASTALIĞI** (İsp. Enfermedad de Carrión), bir tıp talebesi olan Daniel E Carrión (1859 - 1885) un adiyle anılan bir hastalık. Oroya (Peru'da La Oroya şehrinin adıyle) hummasının Peru siğili (İsp. verruga peruana veya v. peruviana) ile aynı hastalık olup olmadığını anlıyabilmek için talebe Daniel C., kendine aşı yapmış ve bu yüzden ölmüştür. Neticede Oroya humması (İsp. fiebre de Oroya) nın Peru siğili ile bir olduğu anlaşılmıştır. C. H. na Oroya humması ve Peru siğilinden başka bartonelloz (bartonellose) da denir. Bk. BARTONELLOZ.

CARROCCIO [*karrọçço*] (İta. *carro* = araba; *carroccio* = büyük araba), Ortaçağda, bilhassa İtalyan şehirlerinde kullanılan bir çeşit büyük araba. Dört tekerlekli olan bu arabayı beyaz veya kırmızı boğalar çekerdi. Arabada bir sırığın tepesinde, ait olduğu şehrin sancağı bulunurdu; ayrıca bir çan bir haç ve mukaddes ekmeği ve şarabı ihtiva eden bir de sunak (altar) vardı. Orduya refakat eden bu araba, muharebenin kutsal unsuru sayılır ve bunun müdafaası en cesur asılzadelere emanet edilirdi. C nun düşman eline geçmesi, ordu için çok büyük bir ayıp teşkil ederdi ve hezimetin ta kendisiydi. C yu düşmana vermek, teslim mânasına gelirdi. Milano'lular 1162 de I. Friedrich'e, 1237 de de II Friedrich'e bu şekilde teslim olmuşlardır. Rivayete göre, C yu, XI. yüzyılda Milano'lular, Salia'lılar kıralı Konrad'a karşı harb ederken, şehrin başpiskoposu Eriberto icadetmiştir. Sonra bu âdet sıra ile Lombardia, Toscana bölgelerindeki İtalyan şehirleriyle Romaya da geçmiştir. C. yu «Karrasche» adıyle bir aralık Almanlar da kullanmışlardır. 1214 teki Bouvines muharebesi (b. bk.) nde, Alman kıralı IV. Otto'nun ordusunda da bir C. vardı.

CARROCCIO

CARROLL [*kęrıl*], **Charles** [Charles Caroll of Carrollton adıyle tanınmış] (1737 - 1832), Amerikalı ihtilâlci lider. Annapolis (Maryland) te doğmuş, Baltimore'de ölmüştür. Pariste ve Londrada hukuk okumuştur. 1775 te haberleşme komitesiyle emniyet komitesinde 1776 da Maryland konvansiyonunda, 1776 1778 yıllarında Kıta Kongresi (Continental Congress) nde üye olarak bulunan C , İstiklâl Beyannamesi (Declaration of Independence)ni imzalıyanlardandır. 1789 - 1792 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri senatosuna üye olmuştur.

CARROLL [*kȩrıl*], **James** (1854 - 1907), Amerikalı operatör. Woolwich (İngiltere) te doğmuş, Washington'da ölmüştür. Amerika Birleşik Devletleri ordusunda çalışmıştır. 1900 de Havana Sarı Humma Komisyonuna üye olmuş ve buradaki tecrübeler sırasında kendisini aşılatmıştır. Bunun neticesinde şiddetli bir sarı humma nöbeti geçirmiştir. Ölümden kurtulmuş ise de birkaç yıl sonraki ölümü, bazılarınca önce geçirdiği sarı hummaya bağlanmaktadır. Ölümünden sonra, Kongre karariyle operatör binbaşılığa terfi ettirilmiştir (2 Mart 1907).

CARROLL [*kȩrıl*], **Lewis** (asıl adı: **Charles Lutwidge Dodgson**; 1832 - 1898), İngiliz matematıkçisi ve yazarı. Daresbury (Cheshire kontluğu) de doğmuş, Guildford (Surrey kontluğu) da ölmüştür. Bir din adamının oğludur. Rugby okulu (1846 - 1850) nu bitirdikten sonra Oxford üniversitesinin Christ Church kollejinde (1850-1854) okumuş ve matematik tahsilini iftihar derecesiyle bitirmiştir. 1855 te aynı üniversitede matematik okutmağa başlamış ve 1881 e kadar bu vazifede kalmıştır. *Notes by an Oxford Chiel* (Bir Oxford çocuğunun notları) [1865 1874]dan sonra C., matematık sahasında başlıca şu eserleri vermiştir: *A Syllabus of Plane Algebraical Geometry* (Düzlem cebirsel geometrinin ilk kitabı) [1860], *The Formulæ of Plane Trigonometry* (Düzlem trigonometri formülleri) [1861], *An Elementary Treatise on Determinants* (Determinantlar üzerine iptidai inceleme) [1867], *Euclid Book V., proved Algebraically* (Eukleides'in V. kitabının cebirsel ispatı) [1874] *Euclid and his Modern Rivals* (Eukleides ve modern rakîpleri) [1879. ki matematıkçi olarak şöhretini sağlamıştır], *Curiosa Mathematica* (Matematiğin meraklı tarafları) [1888 - 1893], *The Game of Logic* (Mantık oyunu) [1887] *Symbolic Logic* (Sembollü mantık) [1896], *Principles of Parliamentary Representation* (Parlâmenter temsilin prensipleri) [1884]. 1861 de din adamı olan C. ın siyasi ve akademik hicivleri de vardır: Gladstone'la G. Hardy (sonra Lord Cranbrook) arasındaki mücadele münasebetiyle *The Dynamics of a Particle* (Bir zerrenin dinamiği), Christ Church (Oxford) ta bir çan kulesi yapılırken de *The New Belfry* (Yeni çan kulesi). 1867 de Rusyayı ziyaretten sonra *A Russian Journal* (Rusya seyahati hâtıra defteri) adlı bir eser de yayımlamıştır.

L CARROLL

C., bir taraftan, asıl soyadını (Dodgson) kullanarak matematik kitapları çıkarırken, öbür taraftan da C. takma adıyle kendisine daha büyük bir şöhret sağlıyacak olan çocuk kitapları yazmıştır. C., çalıştığı kollej (Christ Church) in dekanı ve klâsik filoloji profesörü H. G Liddell'in ikinci kızı 7 yaşındaki küçük Alice ve onun iki kızkardeşi ile tanışmış, 1862 Temmuzunda bir gün bunlarla kayık gezintisine çıkmış ve bir aralık kıyıdaki çayırda dinlenirlerken kızlar ondan bir masal anlatmasını rica etmişlerdir. Bekâr, çekingen ve kekeme olan, matematik ve mantık sahasında fantazi derecesinde kuvvetli muhayyile sahibi bulunan C. ın ruhi ukdesi, bu çocuk muhitinde çözülerek, bir şaheser masal uydurmuştur. Psikanalistler, C. ın biri ilim adamı, öbürü muhayyile adamı olarak içinde iki şahsiyet yaşattığına ve bunları ancak matematik muhayyilesinde birleştirdiğine hükmetmişlerdir. Kayık gezintileri biraz daha devam etmiş, masal bitmiş, Aralık ayında C. bu hikâyenin el yazmasını Alice'e Noel hediyesi olarak vermiştir. *Alice Underground* (A. yeraltında) başlığını taşıyan bu masal, ufak tefek düzeltmelerden ve Sir John Tenniel tarafından resimlendikten sonra, 1865 te *Alice's Adventures in Wonderland* (A. in harikalar ülkesindeki sergüzeştleri; Türk terc. Alis'in sergüzeştleri, 1932; Alis harikalar diyarında, 1944, Alice haharikalar ülkesinde, 1946; kısaltılarak tercüme edilen şekilleri pek çoktur) olarak basılmış (aşağıya bk.), 1872 de de bunun devamı olan *Through the Looking - Glass* (Aynanın içinden) çıkmıştır. Her iki hikâyeyi de beğenen kraliçe Victoria, C dan başka bir kitap istemiş, C. da ona bir matematik kitabı göndermiştir. Küçük Alice büyümüş, evlenip Mrs. Reginald Hargreaves olduktan sonra Amerikaya gittiği zaman, masalın el yazmasını da beraberinde götürmüş orada 1928 de bunu 15 400 sterline satmış, kendisi de 1934 te ölmüştür. Yazma daha sonra elden ele 150 000 dolar (30 000 sterlin) a satılmış, nihayet Amerikan Kongresi (Congress) Kütüphanesi, bu yazmayı ele geçirmiş ve Amerikanın Britanya milletine hediyesi olarak 1948 de British Museum'a göndermiştir. Bu sahada C. ın öbür eserleri şunlardır: *Phantasmagoria and other Poems* (Fantazmagori ve başka şiirler) [1869], *The Hunting of the Snark* (S. [hayalî bir hayvan] avı; Snark, bu mânasiyle C. ın icadıdır) [1876; mizahlı şiirler] *Doublets, a Word Puzzle* (Dubleler, bir kelime bilmecesi) [1879], *Rhyme? and Reason?* (Şiir? ve mantık?) [1883] *A Tangled Tale* (Karmakarışık bir masal) [1885], *Sylvie and Bruno* (S. ile B.) [1889], *Sylvie and Bruno Concluded* (S. ile B. nun sonu) [1893].

Alice's Adventures in Wonderland veya kısaca *Alice in Wonderland*, 12 bölüme ayrılmış 150 sayfalık bir çocuk kitabıdır. Bir çay kenarında ağaç altında kitap okuyan ablasının yanında otururken Alice usanır ve tam gözleri kapanacağı sırada, pembe gözlü Beyaz Tavşanı görür. Tavşan yeleğinin cebinden çıkardığı saate bakıp «Ay, geç kalacağım» deyince, A. merak ederek onu takibeder ve onunla birlikte bir delikten aşağı harikalar ülkesine düşer. Orada güzel bir bahçeye girmeğe çalışırken sihirli bir içki ile pasta onun boyunu kâh uzatır, kâh kısaltır. Kendi gözyaşla-

L. CARROLL: «Alice's Adventures'in Wonderland» den bir sahne: Deli şapkacının verdiği çay ziyafeti

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

rından meydana gelen bir havuzcukta Fareye, Ördeğe, Dodo (güvercine benziyen, hindiden büyük, nesli tükenmiş bir kuş) ya ve Kartalcığa raslar. Boyu 8 cm ye büzülmüş olan A. ile Tırtıl, felsefeye dalarlar; A., Çirkin Düşesle karşılaşır ve bir bebeğin domuz yavrusuna döndüğünü görür, uzaklaşan Cheshire (İngilterede bir yer) kendisinin öğütlerini dinledikten sonra, Mart Tavşanı, Deli şapkacı ve Tarla Faresi ile birlikte deli işi bir çay ziyafetinde bulunur; top yerine kirpi, tokmak yerine de flamingo kuşunu kullanarak, Kupa Kızı (Kıraliçe) ve Kupa Dağlısı (Kıral) ile kroke (croquet = tahta toplarla oynanan oyun) oynar; Uydurma Su-Kaplumbası (Mock Turtle) nın Grifon (Gryphon = yarısı aslan, yarısı kartal olan mitolojik bir hayvan) un ve İstakozun dansını seyreder. Tam bu sırada, Kupa Bacağının, Kıral ve Kıraliçeye ait pastaları çalmış olduğu haberi gelir; A. şahit olarak mahkemeye çağrılır, bir şey bilmediğini söylemesi üzerine Kıraliçe kızar ve kellesinin kesilmesini emreder. Asabı bozulan A., mahkemede bulunanlara «Siz birer oyun kâğıtsınız» der, kâğıtlar A. in üzerine yıkılırken A. uyanır ve ablasının yanında rüya gördüğü anlaşılır. Dünya çocuk edebiyatında eşsiz bir yer tutan bu eser 1886 da piyes haline konmuş, 1933 te normal filme alınmış, 1951 de de Walt Disney eserin cartoon'lu filmini hazırlamıştır. C. matematik sahasında Eukleides'inkine uymıyan (non-Euclidéen) uzay (feza) ı tahayyül ettiği gibi hulya mahsulü olup aklı çelen saçmalarla dolu bu masaliyle de rüya psikolojisini, çocuk ruhunu, umumiyetle yeryüzünün şuur altını ve mantıksızlığın mantığını göstermiştir. Eser, birçokları tarafından taklidedilmiş ve *Alice in Kulturland* (A. kültür ülkesinde) ve kelime oyunu yapılarak, *Malice in Blunderland* (Malice [= kötülük, fena niyetlilik], aptalca hata işliyenlerin ülkesinde) gibi başlıklar taşıyan hicivli hikâyeler yazılmıştır. C. ın bu eserinin dilcilik tarihinde de yeri vardır. «Bavul-kelime» (portmanteau-word; yani, suni olarak içine iki mâna sıkıştırılan kelime) tâbirini C. icat etmiştir (eserin 6. bölümünde). Meselâ İngilizce *lithe* (narin) ve *slimy* (yumuşak, ele yapışan) kelimelerini kaynaştırarak, her iki mânayı da veren *slithy* kelimesini ortaya koymuştur; *flimsy* (kuvvetsiz, cılız) ve *miserable* (sefil) kelimelerinden de aynı şekilde *mimsy* kelimesini çıkarmıştır.

Bunun devamı olan *Through the Looking-Glass* (tam adiyle *Through the Looking-Glass and What Alice Found There* [Aynanın içinden ve A. in öbür tarafta buldukları]) ta, Alice, kedisiyle konuşurken ortalık bulutlanır ve A. odadaki aynanın içinden geçerek öbür taraftaki Ayna Memleketine düşer. Nehir ve çalılıklarla karelere bölünmüş kocaman bir satranç masası olan bu ülke, satrançcıların, konuşan hayvanların ve Tweedledam, Tweedledee (C. her iki kelimeyi de Byron'dan almıştır) gibi tuhaf insanların memleketidir. Orada A. beyaz satranç taşı olur ve oyunla birlikte kendi gönlünün emelini de gerçekleştirmeğe çalışır ve nihayet Kıraliçe olur. Freud'cu bir tahlille bu masal, eser sahibinin şuur altına geçmiş olan cinsî mahrumiyetlerinin sembolik bir aynasıdır. Başka bir tefsire göre de yazar, cemiyeti hicvetmiş ve Alice'i mantıksız bir dünyanın mantıklı bir müşahidi mevkiine koymuştur.

CARROSSE: bk. SALTANAT ARABASI.

CARROUSEL, PLACE DU [*plaş dü karuzel*] (C. meydanı), Pariste en geniş meydanlardan biri. Louvre ile eskiden Tuileries sarayının bulunduğu saha arasındadır. Adını, XIV. Louis'nin 5 ve 6 Haziran 1662 de burada tertiplediği bir *carrousel* (< İta. *carosello* = süvari şenlik gösterileri) den almıştır. Louvre sarayının inşası bittiği zaman, meydan daha genişletilmiştir. Bu meydanda I. Napoléon'un zafer takı (Arc de Triomphe; aşağıya bk) ile, Fransız devlet adamı Léon Gambetta'nın hâtırasına ithaf edilen ve Fransız heykeltıraşları J. P. Aubé ile L. Ch. Boileau'nun eseri olan (1884) bir âbide vardır. Napoléon'un zafer takı, Fransız mimarları Ch. Percier ile P. F. L. Fontaine'in plânlarına göre 1806 da inşa edilmiştir. Zengin süsleri, Roma imparatorları Septimius Severus'un ve Büyük Constantinus'un Romada yaptırdıkları zafer taklarını andırır. Mermer sütunlar arasında, takın ortasında büyük bir kemer, yanlarda da birer küçük kemer vardır. Takın yukarı kısımlarına kondurulmuş bulunan mermer heykeller, Napoléon'un Austerlitz muharebesine katılan ordularını ve askerlerini temsil eder. Cephedeki on relief de Napoléon'un türlü muharebelerini ve imza ettiği antlaşmaları canlandırır. Napoléon 1808 de, bu takın tepesine, heykeltıraş F. F. Lemot tarafından yapılan bir zafer quadriga (Fr. *quadrige* = iki tekerlekli ve 4 atlı harb arabası) sı koydurmuş, Venedikten getirilen meşhur San Marco bronz atlarını da bu arabaya koşturmuştu. Arabanın yanında da «Zafer» (Victoire) i ve «Sulh» (Paix) ü temsil eden birer heykel vardı. Napoléon'un sukutundan sonra, 1815 te, bu araba indirilmiş, yerine 1828 de heykeltıraş F. J. Bosio'nun eseri olan başka bir quadriga konmuştur. Bu tunç grup, «Sulhün irşadettiği Restauration» u temsil eder.

CARROUSEL: Zafer takı

CARRUCA [*karrūka*], Romalıların kullandığı lüks bir araba. İcadı Gallia'lılara aittir. Bu dört tekerlekli arabaya birkaç kişi binebilirdi; C. yi 2 veya 4 at veya katır çekerdi. Bazen gümüş kakmalarla, tunçtan veya fildişinden yapılmış şekillerle süslenmiş olurdu. C. nın içinde yatılıp uyunabilen ve *C. dormitoria* (yataklı C.) denilen çeşitleri de vardır.

CARRUCA

CARRUTHERS [*kĭrạthĭrz*], **Alexander Douglas Mitchell** (doğ. 1881), İngiliz seyyahı ve tabiat bilgini.

Hertford (Hertfordshire) da doğmuştur. Cambridge üniversitesinin, Trinity College'ini bitirdikten sonra Türkiyeye gelmiş ve 1904 - 1905 yıllarında tabiiyeci olarak Suriyede çalışmıştır. Sonra, British Museum tarafından, Afrikada Uganda ve Kongo sınırındaki Ruwenzori dağına ve Kongoya gönderilen ilmî heyete katılmış (1905 - 1906), daha sonra Rus Türkistanında ve Buharada tabiiye araştırmaları yapmıştır (1907 - 1908). 1909 da aynı gaye ile Kuzeybatı Arabistanda bulunmuş, 1910 - 1911 yıllarını Moğolistanda ve Orta Asyada geçirmiş, 1913 te yine Suriyeye ve Anadoluya gelmiştir. 1910 da İngiltere Kıraliyet Coğrafya Cemiyeti (Royal Geographical Society) nin madalyasını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Unknown Mongolia* (Bilinmiyen Moğolistan) [1913], *The Desert Route to India* (Hindistana giden çöl yolu) [1930], *Arabian Adventure* (Arap macerası) [1935], *Northern Nejd* (Kuzey Necid) [1938], *Beyond the Caspian* (Hazer denizinin ötesinde) [1949].

CARSEOLI [*karseoli*] veya **CARSULAE** [*kạrsulē*], Roma devrinde İtalyada bir şehir. Sabin'lerin memleketi olan Latium'da idi. Bugün Arseoli şehri aynı yerde bulunmaktadır.

CARSO [*kạrso*] (İta.; Sırp. - Hırv. **Kras,** Alm. **Karst,** Lat. **Carusavius**), Trieste'nin kuzeyinde ve Isonzo nehrinin doğusunda bir yayla. Eskiden kuzeydoğu İtalyada, Venezia ve Zara vilâyetine bağlıydı. 1947 antlaşmasına göre bu bölgenin büyük bir kısmı Yugoslav Federatif Halk Cumhuriyeti'ne geçerek Slovenya (Slovenija) topraklarına ilhak edilmiştir. Bk. KRAS ve KARST.

CARSON [*kạrsın*] **Christopher** [**«Kit Carson»** lâkabiyle anılır; Kit = Christopher adının okşamalık (hypocoristique) ı] (1809 - 1868), Amerikalı tuzak avcısı, izci, kılavuz ve kızılderili ajanı. Madison County (Kentucky) de doğmuş, Colorado'da ölmüştür. 1826 da evden kaçarak Santa Fe (New Mexico) seferine katılmış, sonra Kaliforniya seferine iştirak etmiştir (1829 - 1831). Tuzak avcısı olarak yetişen C., 1831 - 1842 yılları arasında Birleşik Amerikanın sınırlarını batıya doğru genişleten «sınır muharipleri» (Frontiermen) ne kılavuz ve tuzak avcısı (bilhassa kunduz) olarak hizmet etmiş, bu arada manda da avlıyarak güneybatı bölgelerdeki Amerikalıları beslemiştir. 1842 - 1843 ve 1845 yıllarında John C. Frémont'un idare ettiği seferlerde kılavuz olarak bulunmuş, Meksika Harbi sırasında 1846 daki San Pascual (Kaliforniya) muharebesinde sıkışmış olan Amerikalıları, gece kaçıp San Diego'dan yardım getirmek suretiyle kurtarmıştır. 1853 - 1861 yıllarında Kızılderili ajanı olmuş, Ayrılma (İç) Harbinde (1861 - 1865) de Kızılderililerle çarpışmış, 1865 te de, okur yazar olmadığı halde, Amerikan ordusunda tuğgeneralliğe yükselmiştir. Kit C., «Apache» adlı atiyle birlikte, Birleşik Amerikanın güneybatı (Meksika sınırı) kısmının efsanevi kahramanı haline gelmiştir. Kendi otobiyografisini 1857 - 1858 yıllarında kaymakam De Witt C. Peters'a dikte etmiştir: *The Life and Adventures of Kit Carson* (K. C. ın hayatı ve maceraları).

CARSON [*kạrsın*], **Edward Henry, Lord** [**Baron** of Duncairn] (1854 - 1935), İngiliz devlet adamı ve hukukçusu. Aslen İrlandalı olup, Dublin (İrl. Bhaile Áthacliath) de doğmuş, İrlandada Cleve Court (Munster kontluğu) ta ölmüştür. Dublin üniversitesinin Trinity College'inde hukuk okumuş, muhafazakâr parti mensubu olarak, İngiliz Avam Kamarasında Dublin (1892-1918) ve Duncairn (1918-1921)i temsil etmiş, 1889-1906 yılları arasında da İrlanda ve İngiltere barolarında vazife almıştır. 1896 da İrlanda, 1905 te de İngiltere temsilcisi olarak Meclis-i Has (Privy Council) ta bulunmuştur. 1912 de, Kuzey İrlanda (Ulster) daki Protestanların Birlikçi (Unionist) cereyanının lideri olarak başvekil H. Asquith'in Home Rule (muhtar idare) siyasetine muhalefet etmiş, 1913 sonunda Ulster'da kurulan muvakkat bir hükümetin başına geçmiş, 1914 te Ulster'da silâhlı çarpışmalar da vuku bulmuştur. Birinci Dünya Harbi patlayınca, 1915 te C., Asquith kabinesine girmişse de, hariciye nazırı Sir Edward Grey'in Balkan siyasetini (Yunanistanın dönekliği, C. ın sempatisi olan Sırbistanın yüzüstü bırakılması, Çanakkale seferi, v. b.) beğenmediği için, aynı yılın Ekim ayında istifa etmiştir. İngilizler Çanakkaleden çekildikten (Ocak 1916) sonra, 1916 sonlarında Lloyd George'un koalisyon kabinesine girerek Amirallik Birinci Lordu (Bahriye Nazırı) olmuş, 1917 deki harb kabinesinde de devlet nazırı olarak bulunmuş, 1918 de çekilmiştir. Harbden sonra, yine İrlanda meseleleriyle meşgul olmuş, İrlandayı Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölmek, bunlara ayrı ayrı parlâmentolar vermek ve her iki bölüm için bir «Bütün İrlanda Konseyi» (All - Ireland Council) kurmak hususunda Lloyd George'un ortaya koyduğu projeyi tasvibetmiş, fakat İrlandada patlıyan kanlı isyan bu projeyi bozmuş, 1921 de kurulan İrlanda Serbest Devleti (Irish Free State; Irl. Saorstát Eireann) ni C. tanımamıştır. Aynı yılda kendisine Baron'luk tevcih edilmiş ve C. İstinaf Lordu (Lord of Appeal) olarak Lordlar kamarasına girmiştir.

Lord CARSON

CARSON CITY [*kạrsın siti*], Amerika Birleşik Devletlerinden Nevada devletinin ve Ormsby vilâyetinin merkezi. Yakınında altın ve gümüş madenleri vardır. Şehir, 1858 de gümüş çıkaran bir merkez olarak kurulmuş, adını Kit Carson (Bk. CARSON, Christopher) dan almıştır. 1859 da, Comstock Lode'ın keşfi üzerine hızla gelişmiştir. Şimdi, bölgede madenciliğin yanında çiftçilik ve hayvancılık da gelişmiştir. Nüfusu 3 082 (1950) dir.

CARSTENS [*kạrstens*], **Asmus Jakob** (1754 - 1798), Danimarkalı - Alman ressamı. Schleswig civarındaki Sankt Jürgen'da doğmuş, Romada ölmüştür. Kopenhag Akademisinde yetişmiş, 1783 - 1787 yılları arasında Lübeck'te, sonra da 1790 da Akademi profesörü olduğu Berlinde, 1792 den itibaren ise Romada yaşamıştır. J. J. David'in ilk çağlarındakine benzer bir şekilde, aşırı derecede klâsizmi temsil eden C., hemen hemen daima alegorik ve Yunan mitolojisi

A. J. CARSTENS

ile ilgili konuları, karton üzerine büyük hatlarla çizmiştir İdealist nazariyatçı C., L. Fernow'un tesiriyle antik resme dönmüş ve Michelangelo'ya bağlı kalmıştır. Taslaklar halinde çizdiği resimleri zihniyet ve iddia bakımından büyük fakat şahsi görüşten mahrumdur. Resimleri W Müller tarafından 3 cilt halinde yayımlanmıştır (869 - 1884). Başlıcaları şunlardır: «Megapenthes'in geçişi», «Argonaut'lar» «Kentaur'larla Yunanlıların savaşı», «Eflâtun'un ziyafeti» «Akhilleus'un çadırında Yunan kahramanları».

CARSTENSZ [*kąrsıins*] **TEPESİ** (Fel. Carstensz Toppen), Holânda Gınesi (Fel. eskiden Nederlandsche Nieuw - Guinea, şimdi: Irian) nin orta kısmının güneybatı bölgesinde, adanın en yüksek noktasını teşkil eden zirveler Zirveler kireçtaşından meydana gelmiş olup karla kaplıdır. Yükseklik, takr. 4951 m dir.

CARSWELL [*kąrzwıl*] **SALKIMLARI** (İng. Carswell's grapes = C. üzümleri), İngiliz hekimi Sir Robert Carswell (1793 - 1857) ın adiyle anılan bir hastalık alâmeti. Akciğer vereminde görülür. Küçük bronşların etrafında üzüm salkımları gibi biriken ve içinde verem sızıntıları bulunan kütlelerden ibarettir.

CARTA DEL LAVORO [*kąrta del lavǭ-o*] (İta. = Çalışma yasası), İtalyada 1927 yılında Büyük Faşist Konseyi (Gran Consiglio Fascista), tarafından çıkarılan «iş anayasası». Bu kanun, liberal ve demokratik sosyal pilitıkaya aykırı bir istikamet takibetmekteydi. Bunun çıkmasında devletin iş ve işçi meselelerine devamlı olarak ve doğrudan doğruya müdahelesinin onun kutsal ödevlerinden biri olduğu ve ancak bu suretle sınıf mücadelesi yerine işb rliğinin ikame edılebıleceği kanaati hâkimdi. Sosyal sigortanın genişletilmesi işçi teşekkülleri arasında eşitlik v. b. gibi hususlar birinci grupta yer almıştı Çeşitli teşekküllerin meydana getirdiği genel kurul kararları münferit meslekî teşekküllerin kararlarından önce ve üstündür C da devletin fevkalâde nüfuzu, meslekî işçi teşekküllerindeki önemli memuriyetlerin devlet tarafından tanınması, devletçe tanınan sendıkaların sıkı bir teftiş ve kontrola tabi tutulması bilhassa grev ve her türlü gösterinin şiddetle yasak edilmiş olması gibi hususlarda kendisini gösterir.

CARTAGENA [*kartahēna*] (*Ciudad Heróica* = Kahramanlar şehri adını da taşır), Güney Amerikada Kolombiya (Colombia) Cumhuriyetinin kuzey kısmında, Bolivar departmanının merkezi. Karıb denizi ile C. koyunun arasında Darién körfezinin doğu kıyısında alçak bir ada üzerindedir. Tabiî bir limanı vardır. Şeker, canlı hayvan, deri, altın, plâtin ve kereste ihracatının merkezidir. 1533 te İspanyol fatihi Pedro de Heredia tarafından kurulmuş olup, uzun zaman, İspanyol Amerikasının bu kısmının başlıca limanı ve kalesi olmuştur. Birkaç defa korsanlar tarafından yağma edilen şehir (1585 te İngiliz amirali Sir Francis Drake, 1697 de de Fransızlar tarafından) XVIII. yüzyılda 59 milyon dolar pahasına tahkim edılmiş, böylece 1741 de İngiliz amirali Edward Vernon'ın taarruzuna, karşı koymuştur. Yeni Granada eyaleti şehirleri içinde bağımsızlığını ilk defa C. ilân etmiş, fakat 1815 te dört aylık bir kuşatmadan sonra tekrar İspanyolların eline düşmüştür. Bu kuşatma sırasında hemen hemen bütün ahali döğüşerek ölmüş olduğundan şehre «Kahramanlar şehri» unvanı verilmiştir. Şehirde bir üniversite vardır. Nüfusu 110 504 (1951) tür.

C A R T A G E N A: L i m a n

CARTAGENA [*kartahēna*] veya **CARTHAGENA** (eski adı: Carthoga Nova = Yeni C.), İspanyanın güneydoğu kısmında, Murcia vilâyetinde bir şehir. Akdeniz kıyısında, Palos burnunun batısında, Murcia'nın takr. 48 km güneydoğusundadır. Muhafazalı bir koyun kıyısında bulunan C de, büyük bir ticaret limanı ile bir deniz üssü vardır Ayrıca doklar, tersaneler, tamir atölyeleri vardır. Demir kurşun ve gümüş filizleri ihraceder; kömür, yiyecek maddeleri ve makineler ithal eder. Ergitme (izabe) fırınları, madencilik, mensucat ve cam endüstrileri vardır. C. bir piskoposluk merkezidir. Gotik büyük kilisesi önemli yapılardandır. Nüfusu 120 208 (1950) dir.

C A R T A G E N A: U m u m i g ö r ü n ü ş

Tarih: C., Kartacalı önder Hasdrubal tarafından, Yeni C (C Nova) adiyle M. Ö. 225 te kurulmuştur. Romalı general Scipio tarafından zapt olunan C., Augustus zamanında Romalıların müstemlekesi olmuştur M. Ö. 425 te Vandallar tarafından yağma edilmiş; 534 te Bizanslıların 624 te de Visigotlar'ın eline geçmiştir. 711 de Araplar tarafından tahrip olunmuştur. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında geçen üstünlük mücadeleleri arasında C., bir mücadele konusu haline gelmiştir. XVI. ve XVIII. yüzyıllarında C. tekrar inkişaf etmiştir. İspanya Veraset Harbinde (1706 ve 1707 de) İngilizler tarafından işgal olunmuştur. 1873 te burada bir cumhuriyetçi ayaklanma olmuş, fakat 1874 te bastırılmıştır. İspanyol İç Harbi sırasında (1936-1939) C., hükümet taraftarlarının bir deniz üssü olmuştur.

CARTAGENA [*kartahēna*], **Alonso de** (1384-1456), İspanyol din adamı ve tarihçisi. Burgos'ta doğmuş, Villasandino (Burgos vilâyeti) da ölmüştür. Portekize elçi olarak gönderilmiş. 1431 - 1449 Basel (Bâle) konsiline katılmıştır. Burgos piskoposu olarak, sarayını bir kültür merkezi haline getirmiş, tarihî, dinî ve hukuki eserler yazmış, Seneca'nın 12 kitabını İspanyolcaya tercüme etmiştir. Eser-

leri arasında en önemlileri şunlardır: *Anacephalæosis y genealogía de los reyes de España* (İspanya kırallarının muhtasar tarihi ve şeceresi), *Defensorium fidei* (Dinin müdafileri [Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilerin müdafaası]), *Doctrinal de caballeros* (Şövalyelerin doktrin kitabı) *Asentamiento de las sillas contra el rey de Inglaterra* (İngiltere kıralına karşı alınan tedbirlere din kürsülerinin muvafakatı).

CARTAGO [*kartago*]: 1. Orta Amerikanın Kostarika (Costa Rica) Cumhuriyetinin ortasında bir vilâyet Yüzölçümü 2 903 km kare; nüfusu 100 725 (1950) tir.

2. San José'nin 21 km güneydoğusunda bulunan ve aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi olan şehir. Zengin bir ziraat bölgesinin merkezidir. Sık sık ve bilhassa 1823 1841 ve 1910 yıllarında, depremlerin hasarına uğramıştır. C. 1553 te kurulmuş olup eskiden Kostarika'nın başkenti olmuştur. Nüfu su: 12 944 (1950) tür.

CARTAGO [*kartago*], Güney Amerikada, Kolombiya (Colombia) Cumhuriyeti topraklarının batı kısmında, Valle del Cauca departmanında bir şehir. Kakao, kahve, tütün ve canlı hayvan ticareti merkezidir. Nüfusu 14 750 (1938) dir.

CARTAILHAC [*kartayak*], **Edouard Philippe Emile** (1845 1921). Fransız antropologu ve tarih-öncesi arkeologu. Marsilya (Marseille) da doğmuş, Cenevre (Genève) de ölmüştür. Üniversitede hukuk okuduktan sonra, kendisini tarih-öncesi arkeolojisine vermiş ve Parise giderek «Matériaux pour l'histoire naturelle et primitive de l'homme» (İnsanın tabiî ve ilkel tarihi için malzemeler) adlı dergide vazife almış. sonra Toulouse'daki Museum d'Histoire Naturelle (Tabiiye müzesi) de asistan, daha sonra müdür olmuş ve nihayet 19 6 da Toulouse üniversitesinde kendisine antropoloji serbest profesörlüğü verilmiştir. Portekizi ve bütün Akdeniz havzasını gezen C., Fransız tarih öncesi araştırmalarını kuranlardan biri olup, bilhassa mağaralardaki sanat eserleri üzerinde çalışmış. Doğudan gelen tesirlerle gelişmiş olan Akdeniz kültürünün birliğini ispat etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires* (Halk hâtıralarında ve boş inançlarında taş çağı) [1878]. *L'âge de pierre en Asie* (Asyada taş çağı) [880]. *Oeuvres inédites des artistes chasseurs de rennes* (Geyik avcılığı çağındaki sanatkârların yayımlanmamış eserleri) [1885]. *Les âges préhistoriques de l'Espagne et de Portugal* (İspanya ve Portekizin tarih öncesi çağları) [1887]. şaheser olarak *La France préhistorique* (Tarih-öncesi Fransası) [1889]. *La caverne d'Altamira* (A. mağarası) [H. Breuil ile birlikte, 1906]. *Les grottes de Grimaldi* (G. ovukları) [L de Villeneuve, M Boule, ve R. Verneau ile birlikte, 2 cilt, 1906-1919]

CARTAN [*kartã*] **Elie Joseph** (1869-1951), Fransız matematikçisi. Dolomieu (Isère depart) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 18 8 de giriş müsabakasını kazanarak matematik birincisi sıfatiyle Yüksek Öğretmen Okulu (École Normale Supérieure) na girmiş, 1894 te doktorasını yapmış, önce Montpellier, sonra da Lyon üniversitelerinde maître de conférences olmuştur. 1903 te Nancy'de profesörlüğe çağrılmış, 1909 da Paristeki Sarbonne'a geçerek maître de conférences derecesiyle çalışmış, 191 de profesörlüğe yükselmiş, matematik analiz okutmuş, 19 4-1940 arasında da Gaston Darboux'nun halefi olarak, aynı üniversitede yüksek geometri kürsüsünü işgal etmiştir. 1931 de İlimler Akademisine seçilen C., 1936 da bu heyetin reisliğine getirilmiş; 1947 de de, yüksek matematik ve astronomi kurumu olan Boylamlar Bürosu (Bureau des Longitudes) na üye seçilmiştir.

E. CARTAN

C ın başlıca mesaisi gruplar teorisi sahasındadır. Bunlara ve bunların tatbikine ait bilgiyi genişletmiş ve Norveçli matematikçi Sophus Lie'nin kurduğu devamlı ve sonsuz gruplar (groupes continus et infinis) ın teşekkülü teorisini birçok misallerle devam ettirerek kemale erdirmiştir. Bundan başka, diferansiyel denklemler (équations différentielles), entegral envaryanlar (invariants intégraux), diferansiyel şekiller (formes différentielles), diferansiyel geometri topoloji ve analitik mekanik, parametre deskripsiyonu olmıyan gruplar v. b. hakkında 150 den fazla makale ve eseri vardır. Genelleştirilmiş uzaylar (espaces) hakkındaki teorisi, yeni kâinat (ünivers) ların tasarımını mümkün kılmış; 1922 de uzayın mutlak paralelizme dayanmasına, yani hiçbir eğrisi (inhinası) bulunmamasına dair teorisi de müstakil olarak çalışan Einstein tarafından 1928 de teyidedilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Leçons sur les invariants intégraux* (Entegral envaryanlar üzerine dersler) [1921]. *Leçons sur la géométrie des espaces de Riemann* (R. uzayları geometrisi üzerine dersler) [1828]. *Leçons sur la géométrie projéctive complexe* (Mudıl projektif geometri dersleri) [1931], *La théorie des groupes finis et continus et la géométrie différentielle* (Sonlu ve sürekli gruplar teorisi ve diferansiyel geometri) [1937]. *La théorie des spineurs* (Spinörler teorisi) [1938]. *Les systèmes différentiels extérieurs et leurs applications à la géometrie différentielle* (Dış diferansiyeller sistemleri ve bunların diferansiyel geometriye tatbikı) [1945]

CARTELLIERI [*kartellieri*], **Alexander** (doğ. 1867), Alman tarihçisi. Odessa'da doğmuştur 1902 de Jena üniversitesine profesör tâyin edilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Philipp II August, König von Frankreich* (Fransa kıralı II. Philippe August) [4 cilt 1899-1922] *Weltgeschichte als Machtgeschichte* (Nüfuz tarihi olarak dünya tarini) [1927-1941].

CARTER [*kartır*], **Henry Rose** (1852-1925), Amerikalı hekim ve salgın hastalıklar uzmanı. Carolina County (Virginia) da doğmuş Washington (Columbia distrikti) da ölmüştür. 1879 da Amerikan donanmasında hekim olmuş, 1888 de sarı hummanın kuluçka devrini tesbit ederek Amerikan bahriyesinde ona göre karantina tedbirleri aldırmıştır. Amerikanın güney bölgelerinde başgösteren hastalık salgınlarında sıhhat heyetlerine devlet temsilcisi olarak katılmış, 1904 te Kuba Cumhuriyetinde de karantina servisini kurmuş ve idare etmiştir C, sarı hummadan başka, sıtma üzerinde de çalışmıştır.

CARTER [*kartır*], **Howard** (1873-1939), İngiliz arkeolog ve Egyptolog. Swaffham (Norfolk) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Ressam Samuel J C. ın oğludur Hususi olarak Sir Flinders Petrie'den, Edouard Naville'den ve Gaston Maspéro'dan Egiptoloji öğrenmiş. 1890 da Mısıra giderek, 1889 a kadar arkeoloji araştırmalarında bulunmuş, 1892 de Tell-el-Amarna kazılarında Sir F.

H. CARTER

Petrie'ye yardım etmiş, daha sonra E. Naville'le birlikte çalışarak birçok heykel ve hiyeroglif kitabelerinin kopyalarını almış, bunlar Naville'in *Deir el-Bahari* (6 cilt, 1894-1900) adlı eserinde yayımlanmıştır. Bundan sonra, Mısır hükümetinin Eski Eserler Umumi Müfettişliğine getirilerek 1901 de Thebai (Eski Mısırca: Wesēt veya Nēt = şehir; İbr. No, Lat. Diospolis magna) de kazılara nezaret etmiş ve bu arada Mısır kıraliçesi Hatşepsut'un kabrinin meydana çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır. C., XII. ve XVIII. hanedan sülâlelerine ait başka buluşlar da yapmış ve IV. Thotmes (Thutmosis) in, I. Amen Hotep (Amenophis)in kabirlerini de meydana çıkarmıştır. 1907-1912 ve 1919-1923 yıllarında Lord Carnarvon (b. bk) ile işbirliği yaparak Thebai'deki «Kırallar Vâdisi»ni araştırmış ve 4 Kasım 1922 de, arkeoloji dünyasında derin akisler uyandırarak, XVIII. sülâleye mensup (M. Ö. 1350 sıraları) meşhur Tut-ankh-Amen'in kabir giriş galerisine inen merdiveni bulmuş, 17 Şubat 1923 te kapı açılabilmiş, bu arada arkadaşı Lord Carnarvon hastalanarak ölmüş, ve asıl lâhit (sarkophagos) 3 Ocak 1924 te ortaya çıkarılabilmiştir. C. ın buluşları şimdi Kahire müzesini süslemektedir. C. ın başlıca eserleri şunlardır: *The Tomb of Thoutmosis IV* (IV. Thothmes'in kabri) [P. F. Newbery ile birlikte, 1904], *Description and Excavation of the Tomb of Hâtshopsitû* (H. ya ait kabrin tarifi ve kazısı) [1906], *The Tomb of Tut-ankh-Amen* (T. in kabri) [A. C. Mace ile birlikte, 2 cilt 1923, 3. cilt 1933].

CARTER [*kartır*], **Nick,** 1870 yıllarından beri çıkmakta olan ucuz (İng. dime novel = 10 cent [=1 dime] lik roman), polis romanlarını yazan birçok müellifin kullandığı takma ad. Asıl N. C., bu romanlarda geçen detektifin adıdır ve rivayete göre, halk romanları yazan **John R. Coryell** (1848-1924) tarafından icadedildikten sonra Thomas Chalmers Harbaugh (1849-1924) ile Frederick Van Rensselaer Dey (1861-1922)e bırakılmıştır. İlk N. C. romanı 1890 da yayımlanmıştır. Bu adla çıkan polis romanlarının sayısı 1 000 den fazladır; bazıları Nik Karter başlığiyle Türkçeye tercüme edilmiş, ve «Sherlock Holmes», «Nat Pinkerton» polis romanlarının yanında yer almıştır. Adı anılan son iki yazar, Harbaugh ile Dey, söylendiğine göre, Bertha M. Clay takma adiyle romantik romanlar da yayımlamışlardır. Fakat, asıl Bertha M. Clay, İngiliz kadın muharrirlerden Charlotte Monica Braeme (1836-1884) in takma adıdır.

CARTERET [*kartıret*], **John, Granville kontu** [*Earl*] (1690-1763), İngiliz devlet adamı. Londrada doğmuş, Bath (Somersetshire kontluğu) ta ölmüştür. 1721-1724 arasında sömürgeler müsteşarlığı ve 1724 1730 arasında da İrlanda genel valiliği yapmıştır. C., başvekil Sir Robert Walpole'un muhaliflerindendi ve onun düşmesinden sonra 1724-1744 yılları arasında müsteşar olarak İngilterenin dış siyasetini sevk ve idare etmiş ve Fransa, Prusya, İspanyaya karşı Avusturya kıraliçesi Maria Theresia'yı müdafaa etmiştir.

CARTERET [*kartıret*], **Philipp** (ölm. 1796), İngiliz amirali ve kâşifi Southampton (Hampshire kontluğu) limanında ölmüştür (doğum yeri ve tarihi belli değildir). Güney Pasifiğe yapılan 2 istikşaf seferine katılmıştır. Bunlardan birincisinde, John Byron'ın idaresindeki filoda «Dolphin» gemisinin ikinci kumandanı olarak bulunmuş (1764-1766), Samuel Wallis'in idare ettiği seferde de «Swallow» gemisine kumanda etmiştir (1766-1769) Gemisi çürük olduğu için, Magellan boğazında, C. in gemisi amiral gemisinden ayrılarak geride kalmış ve C. denizcileriyle birlikte tek başına Pasifiği dolaşarak Pitcairn adasını, Kıraliçe Charlotte adalarını, ve sonradan kendi adiyle anılan Carteret (veya Kılinailau; şimdi Bougainville adasının yakınında bir takımadaya dâhildir) adasını bulmuş, Yeni Gine'nin doğusunda Bismarck denizini Solomon denizine bağlıyan St. George boğazında araştırmalar yapmıştır. Osnabruck (şimdi Mehetia), Gower, Simpson, Wallis v. b. adalar da bu sefer zarfında bulunmuştur. 1794 te koramiral olarak emekliye ayrılmıştır. C. in hâtıra defteri, İngiliz edibi John Hawkesworth'ın 1773 te yayımladığı *Voyages* (Deniz seyahatleri) adlı eserinde çıkmıştır. Bir rivayete göre, 1790 da İngilizlerin Pasifikte bulunan «Bounty» gemisinde isyan çıkarak Pitcairn adasına yerleşen denizciler, C. in bu ada hakkında vermiş olduğu malûmattan mülhem olmuşlardır.

CARTESIANİZM: bk. DESCARTES'ÇILIK.

CARTESIUS: Denklemi, Eğrileri, Koordinatları, Ovali, Parabolası, Plonjörü, Sıkıdi, Vorteksleri: bk. DESCARTES.

CARTESIUS, Renatus: bk. DESCARTES, René.

CARTHAGE [*kartıic*], Amerika Birleşik Devletlerinde birkaç kasabanın adı: 1. Güneybatı Missouri'de Jasper kontluğunun merkezi. Süt besinleri, mermer, un, giyim eşyaları ve ayakkabı, otomobil parçaları imal edilir. Amerikanın Ayrılma (İç) Harbinde 1861 de bir Konfedere (Confederate) zaferi ile birtakım şiddetli sınır çarpışmaları burada cereyan etmiştir. Nüfusu 11 188 (1950) dir.

2. Doğu Texas'ta Panola kontluğunun merkezi olan Louisiana sınırından takr. 28,9 km uzakta ve Dallas'ın 241,5 km güneydoğusunda bir kasaba. Zirai bir bölgededir, petrol de çıkarılır. Nüfusu 4 750 (1950) dir.

3. Kuzey New York'ta, Jefferson kontluğunda Black nehri üzerinde bir kasaba. Kâğıt fabrikaları vardır. Nüfusu 4 420 (1950) dir.

4. Batı Illinois'da Hancock kontluğunun merkezi. 1837 de kurulmuştur. Carthage koleji buradadır. Mormon kilisesinin kurucusu olan John Smith 1844 te burada hapsedilmiş ve sonra linç edilerek öldürülmüştür. Nüfusu 3 214 (1950) tür.

CARTHAGO [Tar. Coğ.] (Lat.; Yun. Karthēdōn, Fenike. Ḳart Ḥadaşt): bk. KARTACA.

CARTHAGO KONSİLLERİ, III.-V. yüzyıllarda Carthago'da toplanan ruhani meclisler. Bunlardan bilhassa St. Cyprianus ve St. Aurelius idaresinde toplananlar, Hıristiyanlık tarihi bakımından önemlidir.

Carthago piskoposu ve Kilise Babası St. Cyprianus'un idare ettiği konsiller (251-256) başlıca iki meseleyi halletmek için toplanmıştır. Birincisi, İmparator Decius (hük. 249-251) zamanındaki takiplerden dolayı Hıristiyanlıktan dönenler (Lat. *lapsi* = ayağı kaymış olanlar) meselesi idi. Kon-

sillerin kararı şu idi: Tövbe edenler affedilmelidir. Bu karar papa tarafından da tasdik edilmiştir. İkinci mesele. bâtıl mezhepçiler tarafından yapılan vaftizlerin muteber olup olmadığı meselesi idi. St. Cyprianus ve diğer Afrika piskoposları, bu gibi vaftizlerin muteber olmadığı ve Katolikliği kabul eden bâtıl mezhepçilerin yeniden vaftiz edilmesi gerektiği tezini ileri sürmüşlerdir. Papa Stephanus bu fikirde olmadığı için, bir aralık Carthago ve Roma kiliseleri arasındaki münasebetler çok gergin idi.

St. Aurelius idaresinde toplanan konsiller (392 - 419). bilhassa Donatusçu (bk. DONATUSÇULUK) ve Pelagiusçu (bk. PELAGIUSÇULUK) doktrinlerle meşgul olmuşlar dır. Bazı hazırlık toplantılarından sonra, 411 de 270 Donatusçu ve 280 Katolik din adamının katıldığı konsilde Donatusçuluk mahkûm edilmiştir. 412 ve 418 arasında toplanan konsillerde, Pelagius'un, insanın cennete girmesi için ilâhî lûtfa (Lat: *gratia*) ihtiyacı olmadığı hakkındaki tezi reddedilmiş. 419 konsilinde ise, piskoposu tarafından aforoz edildiği için papaya müracaat eden Apiarius adında bir papazın durumu görüşülmüştür.

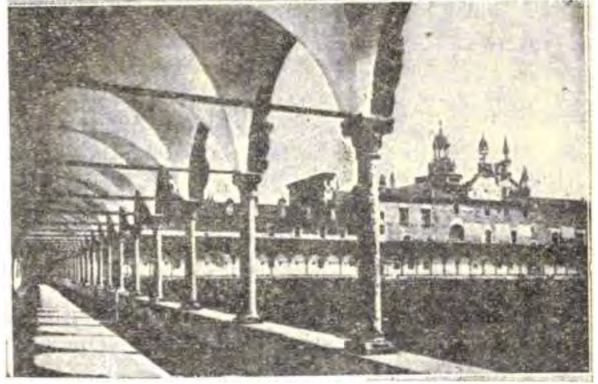
CARTHAGO NOVA (Tar. Coğ.) : bk. CARTAGENA (İspanya).

CARTHEUSER [*kąrthoyzır*] veya **CARTHÄUSER, Johann Friedrich** (1704 - 1777), Alman hekimi. Hayn (Prusya) da doğmuş, Frankfurt - an - der - Oder'da ölmüştür. Başlıca ilâçların terkibi ve hassaları üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. Oğlu **Friedrich Augustus C.** (1734 - 1796), Halle'de doğmuş, Giessen'da ölmüştür. Giessen üniversitesinde tıp ve cerrahi profesörü ve botanik bahçesi (Botanischer Garten) nin müdürü olmuştur.

CARTHUSIA [*karthusia*] **LILAR** (Lat. Ordo Carthusiensis, yer ismi Carthusia'dan; Alm. Kartäuser, Fr. Chartreux; İng. Carthusians; İta. Certosini; İsp. Cartujos), bir Katolik keşiş tarikatı. 1084 te, Köln'lü St. Bruno tarafından Fransada Grenoble civarındaki Carthusia veya Cartusium (Fr La Grande Chartreuse) ovasında kurulan münzevi keşişler cemaatine C. adı verilmiştir. Aynı zat bu tarikate mensup ikinci bir cemaati 1091 de Calabria'daki La Torre adlı yerde, üçüncüsünü de 1115 te Fransada Porte'de kurmuştur. Çok geçmeden birçok böyle manastırlar (bazıları kadınlara mahsus olmak üzere) doğmuştur. 1176 da da tarikat Roma tarafından tasvip olunmuştur. Tarikatın anayasası (ki bunun esasını beşinci prior [= başkan] ları Guigo'nun 1127 de hazırladığı Consuetudines [= itiyatlar]; ve birkaç kongrede hazırlanan Statuta [= Kararlar] teşkil eder) 1688 de Le Masson tarafından son şekline konulmuştur. Papa XI. Innocentius'un C. lılarla ilgili bir sözü şöhret kazanmıştır: «Carthusia nunquam reformata quia nunquam deformata» (C. lılar hiçbir zaman ıslah edilmemiştir, çünkü hiçbir zaman bozulmamıştır). C. ın manastırlarının her birinde başlıca idareci olarak şunlar vardır: bir prior (başkan), bir sacristanus (ziynet ve elbise muhafızı), bir vicarius (başkan yardımcısı) bir de procurator (levazım memuru). La Grande Chartreuse manastırının prior'u bütün tarikatın generalı, yani başkanıdır. Keşişlerin her biri küçük bahçeli olup cella (hücre) adını taşıyan küçük bir evde oturur. Fratres laici (dünya ile bazı bağlantılarını kesmeden, manastıra sığınmış zatlar) bir evde beraber otururlar. Tarikat içersinde daima bir sessizlik vardır, ancak haftalık gezinti sırasında ve pazar günleri konuşulur. Et hiç yenmez, ve yortular dışında, günde ancak bir tek yemek yenir; haftada bir gün de sırf ekmek ve su ile yetinilir. Elbiseleri beyazdır. Keşişler zamanlarını sözlü ve mânevi (sözsüz) dua, maddi işler, mânevi çalışma ve biraz da dinlenmek için oynanılan oyun (eğlence) ile geçirirler.

CARTHUSIA'LILAR (erkek, kadın)

CARTHUSIA'LILAR manastırı (Pavia; La Certosa di Pavia)

Rheims diocez (ruhani vilâyeti) ine mensup bir papaz ve bu şehrin ilâhiyat okulunun direktörü olan Bruno (sonradan azizliğe yükseltilmiştir), Piskoposunun sofulukta gösterdiği noksanlara kızarak bazı arkadaşlariyle beraber Grenoble civarındaki La Grande Chartreuse ovasına çekilerek buradaki manastırı ve C. lar tarikatını kurduktan sonra, bu tarikat pek yavaş gelişmiştir. 1300 de bunların ancak 39 manastırı vardı. Manastırlar önce İspanya, İngiltere ve hattâ Meksikaya, yayılmıştır. Başlıca manastırları olan La Grande Chartreuse manastırı büyük ihtilâl zamanları dışında, 1903 e kadar açık kalmış ve bu tarihte kapanmıştır. Bu tarihten sonra, «general» 1940 a kadar Farneta (Lucca, İtalya) da oturmuş, 1940 ta, La Grande Chartreuse manastırının tarikata geri verilmesi üzerine, buraya dönmüştür. 1907 de İtalyada 7, İspanyada 4, Almanya'da, İsviçrede ve Avusturyada birer manastır vardı. Bütün manastırların en büyüğü İngilterede Sussex'te Parkminster'daki idi. Almanyadaki manastır Düsseldorf civarında, Hain'da bulunur.

Şöhret kazanmış C. lar arasında St. Hugo, St. Stephanus, St. Artholdus ile tanınmış müstensih ve yazarlardan Saksonyalı Ludolf, Tromby, Sirius, C. lı Denis ve Kalkar'lı Henricus'tur. C. lı kadın keşişler tarikatı, St. Anthelmus'un prior'luğu altında 1245 te kurulmuştur. Kadınlar da zamanlarını, aşağı yukarı, erkekler gibi geçirir. Şöhret kazanmış kadın keşişler arasında şunlar anılır: Villeneuve'lü Roseline; Ornacieux'lü Beatrix (beata, yani mutlu ilân olunmuştur). C., tarikatın Fransızca adiyle anılan meşhur *chartreuse* likörünü icadetmişlerdir.

CARTIER [*kartyę*], **Jacques** (1491 - 1557), Breton asıllı Fransız denizcisi ve kâşifi. Saint - Malo (Ille - et - Vilaine depart., Bretagne) da doğmuş, muhtemel olarak aynı

şehirde ölmüştür. Denizci olarak şöhret kazandıktan sonra, Doğu denizlerine bir kuzeybatı geçidi bulmak üzere, amiral Philippe de Chabot tarafından seçilerek, Kuzey Amerika sahillerine gönderilmiştir. C., 2 gemi ve 61 tayfa ile birlikte 20 Nisan 1534 te St. Malo'dan hareket ederek 10 Mayısta Kanadanın doğusundaki Newfoundland (Fr. Terre-neuve) adasına erişmiş ve Belle Isle boğazına girmiştir. Newfoundland'in batı kıyıları boyunca güneye doğru inmiş, oradan da batıya dönerek Magdalen ve Prens (Prince) Edward adalarını bulmuştur. Chaleur ve Gaspé körfezlerini de araştırdıktan sonra, Gaspé burnu (Cape Gaspé) nda karaya çıkmış, oraya bir haç dikmiş ve toprakları Fransa kıralı adına işgal etmiştir. Anticosti adasının kuzey kıyılarını da iyice araştırdıktan sonra, keşiflerine, geçici bir müddet ara verip Belle Isle boğazı yoliyle St. Malo'ya dönmüştür (5 Eylül 1535).

16 Mayıs 1536 da C. 3 gemi ile yine Kanadaya gelerek, büyük gemilerini St. Charles nehrinin ağzında bırakmış, küçük bir yelkenli ve uzun kayıklarla St Lawrence (Fr. Saint-Laurent) nehrine girmiş ve batıya doğru ilerlemiştir. Gemisi St. Peter gölünde karaya oturmuş, fakat C. kayıkla Hochelaga'ya kadar gidebilmiştir. Büyük bir tepenin eteğinde, Kızılderililerin müstahkem bir köyü olan Hochelaga'da bir müddet kalmış ve tepeye Mont Royal (= Kıraliyet tepesi; bugünkü Montreal şehri) adını vermiştir. Daha ileri gitmek istemişse de, nehir yatağınının dik meyilli kısımları (bilhassa Lachine'de) buna engel olmuştur. Bunun üzerine, C gemilerine dönerek 1536 kışını St. Charles nehrinin ağzında geçirmiştir. 1537 Nisanında C., I François'ya birinci elden bilgi verebilmek için, kaçırmış olduğu 11 Kızılderili ve onların oymak beyi Stadacona ile birlikte Fransaya dönmüştür. C. 154 de, Kanada umumi valiliğine tâyin edilmiş olan François de Roberval için hazırlık yapmak üzere, 5 gemilik bir filonun kumandanı olarak üçüncü defa Kanadaya gelmiştir. Fakat Roberval'in geciktiğini gören C., St Lawrence nehrini biraz daha araştırmış, Cape Rouge yakınında bir müstahkem mevki kurmuş ve ona Charlesbourg adını vermiştir. Fakat aradığı efsanevi Saguenay ülkesini bulamamıştır. 1541-1542 kışını orada geçirdikten sonra Fransaya doğru yola çıkmış, yolda, Haziran 154 de Newfoundland açıklarında Roberval'la karşılaşmıştır. 1543 te Roberval'ı geri getirmek üzere yine Kanadaya gitmiştir. Ondan sonra, ölümüne kadar C., Fransa hükümetinin denizcilik müşaviri ve Portekizce tercümanı olmuştur. Gezilerinin mahsulü olan eserleri şunlardır: *Brief récit et succinte narration de la navigation faicte es ysles de Canada* (Kanada adalarına yapılan deniz seyahatinin kısa hikâyesi ve muhtasar tarifi) [bas. 1545], *Discours du voyage fait par le capitain Jacques Cartier aux terres neufves de Canada* (Kaptan J. C.nin, Kanadanın yeni ülkeleri [Terre-neuve] ne yaptığı seyahatı hakkında mübahese) [bas 1598]. C. başlıca St. Lawrence nehrinin kâşifi olarak tanınmıştır.

J. CARTIER

CARTON DE WIART [*kartõ dı viar*], **Henry Victor, Comte de** (1869-1951), Belçikalı yazar ve siyaset adamı. Bruxelles'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Hukuk tahsili yapmış, 1896 da Katolik mebus seçilmiş ve 1920-1934 yılları arasında da müteaddit defalar vekil ve başvekil olmuştur. C., İkinci Dünya Harbinden sonra Hıristiyan Sosyalist Partisinin kurulmasında önemli faaliyette bulunmuş ve boş yere Kıral III. Leopold'u tekrar tahta çıkarmaya çalışmıştır. C., Belçika tarihini canlandıran romanlar ve sosyal politik hikâyeler yazmıştır. Başlıca eserleri: *La cité ardente* (Yanan şehir) [905], *Les vertus bourgeoises* (Burjuva faziletleri) [191], *Terres de débats* (Tartışmalı topraklar) [1942] *Nény et la vie belge au 18e siècle* (N. ve XVIII. yüzyılda Belçikalıların yaşayışı) [1943], *Souvenirs politiques 1878-1918* (Siyasi hâtıralar 1878-1918) [1948].

CARTWRIGHT [*kartrayt*], **Edmund** (1743-1823), İngiliz mucidi. Marnham (Nottinghamshire kontluğu) da doğmuş, Hastings (Sussex kontluğu) te ölmüştür. Oxford üniversitesinin University ve Magdalene Gollege'lerinden mezun olduktan (17 4) sonra rahipliğe girerek önce Wakefield yakınındaki Brampton'da, daha sonra (1799) Goadby Marwood (Leicestershire kontluğu) da vazife almış ve 1808 e kadar bu son vazifede kalmıştır. Kırkını geçtikten sonra ziraat ve dokuma işlerine merak etmiş 1784 yaz tatilinde pamuk ipliği eğirme aletini icadettikten sonra, Sir Richard Arkwright (b. bk.) ın Cromford'daki pamuk dokuma fabrikasını gezerken, aklına, el tezgâhları yerine makine kuvveti ile işliyen tezgâh yapmak gelmiştir. Dokuz ay çalıştıktan sonra bu makineyi icadederek 4 Nisan 1785 te ihtira beratını almıştır. Aynı yıl C Doncaster'a taşınarak orada bir eğirme ve dokuma fabrikası kurmuştur. Borca girdiği için 1793 te alacaklılar fabrikaya el koydurmuşlar, Manchester'da kendi icadı olan tezgâhları kullanan başka bir fabrikası da 1791 de yanmıştır. C., makinesini geliştirdiği için 1786 da ve 1787 de beratını yenilemiştir. Bundan başka C ın daha birçok icatları vardır; ihtira beratlarının sayısı 10 dur. Bunlar arasında, bir yün tarağı (1789-1792), bir ip örme makinesi (1792) ve ispirto ile işliyen bir makine (1797) vardır. C., buharlı geminin mucidi olan Robert Fulton'a yardım etmiş, son senelerinde de ziraat makineleri üzerinde çalışmıştır. İngiltere parlâmentosu (1809) ona 10 000 sterlinlik bir mükâfat vermiş, C da para ile Hollander (Kent kontluğu) da bir çiftlik satın alarak son yıllarını orada geçirmiştir. Kızı, Mary Strickland, C. hakkında şu kitabı yayımlamıştır: *A Memoire of the Life, Writings, and Mechanical Inventions of Edmund Cartwright, D. D.* (İlâhiyat doktoru E. C. ın hayatı, yazıları ve makine icatları hakkında muhtıra) [1843].

E. CARTWRIGHT

CARTWRIGHT [*kartrayt*], **Thomas** (1535-1603), İngiliz Puritan din adamı. Hertfordshire'da doğmuş, Warwick'te ölmüştür. Cambridge üniversitesinde okumuş aynı üniversitede ilâhiyat profesörü olmuştur (1569-1570). Kıraliçe I. Elizabeth zamanında, Puritan şefi olarak bu din cereyanını kuvvetlendirmiş, Anglikan kilisesi (Church of England) nin akidelerine karşı konferanslar vermiş, bu yüzden 1570 te üniversiteden atılmış, akademik pâyesi de geri

alınmıştır 1571 - 1572 yıllarında Cenevre'de Protestan şef leriyle görüşmüş 1572 de İngiltereye döndüğünde yine mücadeleye başlamış, hapsedileceğini duyunca Anvers'e kaçmış 1585 te kaçak olarak Londraya dönmüş, yakalanarak hapse atılmıştır. C., İngilterede Presbyterian kilisesinin kurucularından biridir.

CARTWRIGHT [*kartrayt*], **William** (1611 1643), İngiliz piyes yazarı. Tewkesbury (Gloucestershire kontluğu) yakınında Northway'de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Cirencester'lı bir hancının oğlu olup, Oxford üniversitesinin Christ Church Kollejinde okumuş, 1642 de Harb Meclisi (Council of War) ne üye olmuş, ertesi yıl da üniversitenin mubassır (proctor) muavinliğine getirilmiştir Başlıca piyesleri şunlardır: *The Ordinary* (Ordinarius [rahip]) [1635?, Puritan'larla alay eden bir piyes], *The Royal Slave* (Kıralsoyundan esir) [1636; sarayda oynanmış müzikli traji - komedi; müzik: Henry Lawes], *The Lady Errant* (Gezgin kadın şövalye) [1636; traji komedi], *The Siege or Love's Convert* (Muhasara, veya aşkın kanaat değiştirdiği adam) [1640]

CARUARÚ [*karuaru*], Kuzeydoğu Brezilyada Pernambuco eyaletinde bir şehir. Nüfusu 44 595 (1950) tir. Memleketin içlerinde önemli bir ticaret merkezi olup pamuk, şekerkamışı yetiştirir. Hayvancılık da yapılır.

CARUM (Bot.): bk. KİMYON.

CARÚPANO [*karupano*], Kuzeydoğu Venezuela'da, Sucre vilâyetinde, Karıb denizi sahilinde bir şehir. Ipojuca nehrinin sol kıyısındadır. Elyaf, sabun ve rom istihsal edilir. Nüfusu 30 684 (1950) tür.

CARUS [*kārus*], **Carl Gustav** (1789 - 1869), Alman hekimi filozofu ve ressamı. Leipzig'de doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1815 ten itibaren Dresden'da Tıbbiye okulu müdürlüğünü ve 1827 den sonra da Saksonya kıralının özel hekimliğini yapmıştır. Filozof olarak Alman romantık felsefesine ve bilhassa Schelling'e dayanmıştır. C. un ö n e m i, şuurlu ruh olaylarını, ilk defa şuuraltı ile açıklamış olmasındadır. İkinci bir önemi de yüz ifadelerinin psikolojisini yapmayı denemiş olmasındadır. Bu son nokta, adının son zamanlarda yeniden parlamasına vesile olmuştur Prinzhorn, Klages gibi karakterologlar C. u bu yüzden kendi ataları telâkki etmektedirler. C. un tabiat felsefesi de Goethe'ninkine yakındır C , aynı zamanda oldukça iyi bir ressamdır. Peyzajları, Almanyada epeyce tanınmıştır. C çok eser yazmıştır, bunlar arasında en tanınmışları şunlardır: *Lehrbuch der Gynäkologie* (Jinekoloji [nisaiye] ders kitabı [2 cilt, 1820] Tıp: *Grundzüge der vergleichenden Anatomie und Physiologie* (Mukayeseli anatomi ve fizyolojinin ana hatları) [3 cilt, 1828], *Grundzüge einer neuen Kranioskopie* (Yeni bir kranioskopi [başın tıbbî muayenesi] kitabı) [1841], *Physis zur Geschichte des leiblichen Lebens* (Ph [tabiat], bedenî hayatın tarihine dair) [1851] *System der Physiologie* (Fizyoloji sistemi) [2 cilt, 1847 - 1849], *Vorlesungen über Psychologie* (Psikoloji hakkında dersler) [1831], *Psyche, zur Entwicklung der Geschichte der Seele* (Psykhē, ruhun tarihinin gelişmesine dair) [1846, yeni bas. L Klages tarafından, 1926], *Symbolik der menschlichen Gestalt* (İnsan şeklinin sembolîği) [1858, yeni bas. Th. Lessing tarafından 1924] *Briefe über Landschaftsmalerei* (Peyzaj resmi hakkında mektuplar) [1831, 2. bas. 1927], *Lebenserinnerungen und Denkwürdigkeiten* (Hayatımdan hâtıralar ve unutulmıyacak hâdiseler) [4 cilt 1865 1866].

C. CARUS

C. Dairesi veya Münhanisi: leğen kemik (pelvis) ağzının normal ekseni. Alman kadın hastalıkları hekimi C. G Carus'un adiyle anılmaktadır.

CARUS [*kārus*], **Julius Victor** (1823 - 1903), Alman zoologu. Leipzig'de doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C. *Geschichte der Zoologie* (Zooloji tarihi) adlı bir eser yazmış, Darwin'in eserlerinin çoğunu Almancaya çevirmiş ve ayrıca «Zoologischer Anzeiger» (Zooloji dergisi) i tesis etmiştir (1878).

CARUS [*kārus*] **Marcus Aurelius** (takr. 222-283), Roma imparatoru (282 - 283) Robus'un imparatorluğu esnasında hassa muhafızlarının kumandanı. Illyria'da doğmuş, Mezopotamya'da Ktesiphon yakınlarında ölmüştür. Probus'un, Sirmium'da öldürülmesi üzerine askerler tarafından tahta çıkarılmıştır. Parthlara karşı açılan bir seferde, fetihlerini Dicle'nin ötesine götürmekte iken, bir rivayete göre yıldırım çarpmasından ölmüştür.

CARUS [*kçrls*], **Paul** (1852 - 1919), Amerikalı felsefe yazarı. Almanyada Ilsenburg'da doğmuş, Amerikada ölmüştür. Strasbourg ve Tübingen üniversitelerinde okumuş, 1884 te Amerikaya göç etmiştir. Chicago'da çıkan «Monist» (Birlikçi [Maddeci]) ve «The Open Court» (Açık mahkeme) mecmualarını yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Monism its Scope and Import* (M., şümulü ve mânası) [1891], *Religion and Science* (Din ve ilim) [1893] *God* (Allah) [1908], *Fundamental Problems* (Temel problemler), *The Gospel of Buddha* (B.nın mukaddes kitabı), *Karma The Idea of God* (Allah fikri, Karma), *The History of the Devil* (İblisin tarihi), *The Nature of the State* (Devletin mahiyeti), *The Pleroma* (Pleroma [ulûhiyetin bütün kâinatı içine alması]), *Truth on Trial* (Muhayyer hakikat).

CARUSO [*karūzo*]. **Enrico** (asıl adı: Errico C., 1873 1921), İtalyan opera tenoru. Napoli'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Çok çocuklu bir ailedendi Çocukluğunda kulaktan öğrenip türkü söylemiş ve mahallî şan öğretmenlerinden ders alarak sesini geliştirmiş ise de, musıki bilgisini pek ilerletememiştir. 11 yaşında iken Napoli kiliselerinde şarkı söylemeye başlamış: 1891 de ise Guglielmo Vergine'den ders almıştır. Meslekî hayatının ilk teşebbüslerinde musıki bilgisinin yetersizliği Napoli tiyatrosunda, *Mignon* operasının bir rolüne çıkarılmak istendiğinde bu rolü yapamıyan C. nun yerine başka bir tenor çıkarılmıştır. Burada orkestra şefini takibe muvaffak olamıyan C nun yerine başka bir şantör koymak mecburiyeti hâsıl olmuştur. Her şeye rağmen, duygu ile dolu Napoli şarkılariyle talim görmüş sesi, bunun sihirli tesiri altında kalan dinleyiciler ve tenkidciler tarafından, «altın» ve «tanrısal» sözleriyle vasıflandırılmıştır 1894 te, Napoli'de Mario Morelli'nın *L'Amico Francesco* adlı operasındaki ilk oyununda orta derecede başarı kazanmış. fakat bir yıl sonra yine Napoli'de *La Traviata* (Verdi) *La Favorita* (Donizetti) ve *Gioconda* (Ponchielli) operalarında dikkati üzerine çekmiştir. Bundan iki

E. CARUSO

yıl sonra, 1898 de Milanonun Teatro Lirico'sunda Giacomo Puccini'nin *La Bohème* inde parlakça oynamış ve Umberto Giordano'nun *Fedora* sındaki Loris rolünü büyük bir başarı ile yaratmıştır. Bundan sonra da, İtalya ve Sicilyada bir turne yapmış ve dört sezon için Milano'nun La Scala operasında vazifelendirilmiştir. Aynı zamanda Mısır, Paris, Berlin, Buenos Aires, Rio de Janeiro ve başka merkezlerde de sahneye çıkmıştır. Bütün bu memleketlerde, İtalyanın yetiştirdiği en kabiliyetli tenorlardan biri olarak selâmlanmıştır. Bu suretle başlıyan meslek hayatı, fevkalâde parlak geçmiş, C çok zengin olmuş ve az görülen bir derecede hayranlık kazanmıştır. Repertuvarını geniş ölçüde arttırmıştır. Bilhassa Verdi, Puccini ve Mascagni'nin operalarında başarı kazanmış; çünkü burada en mükemmel belcanto («güzel şarkı») sunu kullanabilmiştir. Fransız operalarında da dikkati çeken başarıları olmuştur. Richard Wagner onu hiçbir zaman cezbetmemiştir; bunun sebebi muhtemel olarak burada şantörün orkestraya tabi olmasıdır. 1899 - 1903 yıllarında Petersburg'da çalışmış ve birbirni takibeden beş yaz mevsiminde Buenos Aires'te şarkı söylemiştir. 14 Mayıs 1902 de Londrada ilk defa Covent Garden tiyatrosunda, *Rigoletto* da Duka rolünde sahneye çıkmış 23 Kasım 1903 te de aynı rolde New York'un Metropolitan operasında oynamıştır. Bu tarihten sonra C. nun Amerikadaki şöhreti bütün ölçüleri geçmiş ve son gününe kadar Metropolitan operasının başlıca şahsiyeti ve eşsiz yıldızı olarak kalmıştır. Birçok tenkidciler sesini «asrın en büyük sesi» olarak vasıflandırmışlardır. 1908 - 1909 sanat mevsiminde kısa bir müddet için sesi kısılmış, oyunlarını tatile mecbur kalmış, fakat ertesi yıl tam eski halini bulmuş olarak sahneye dönmüştür. 40 operada oynamış olan C., meslek hayatını Metropolitan Operasında, *La Juive* (Halévy) de Éléazar rolünü oynamakla 24 Aralık 1920 de bitirmiştir 2 Ağustos 1921 de Napolide zatürreeden ölmüştür. Ölümünden sonra, Metropolitan operasındaki yerini İtalyan lirik tenoru Beniamino Gigli (ölm. 1957) işgal etmiştir.

CARUTTI DI CANTOGNO [*karutti di kantonyo*], **Domenico, baron** (1821 - 1909), Italyan diplomat ve tarihçisi. Torino civarında Cumiana'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1849 dan itibaren dışişleri bakanlığında çalışan C., 1862 - 1869 yılları arasında Lahey(Haag)elçisi ve 1889 da da senatör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Il Piemonte come potenza italiana nel sistema politico d'Europa* (Avrupanın siyasi sisteminde İtalyan kudreti olarak Piemonte) [1852], *Storia della diplomazia della casa di Savoia* (Savoia sülâlesinin diplomasisi tarihi) [4 cilt 1875 - 1880], *Storia della corte di Savoia durante la rivoluzione e l'impero francese* (Fransız ihtilali hâkimiyeti zamanında Savoia sarayı tarihi) [2 cilt, 1892].

CARVA veya **CHARVA** (İng. Jharwā), Arya veya Hint - İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint bölümünden olan Assam dili (Assamī) nin bir lehçesi. Hindistan Cumhuriyetinin kuzeydoğu ucunda bulunan Assam'ın kuzey kısımlarında, Standard ve Batı Assamca konuşulan bölgelerin dışında, Batı Assamcanın güneyinde, Goalpara bölgesinde konuşulur. Güneyde. Arya ailesinden olmıyan dillerle (Tibet - Birman dillerinin Bara grupu) çevrilidir. Bk. ASSAM DİLİ, ve HİNDİSTAN, Dil.

CARVAJAL [*karwaḫāl*], **Miguel de** veya **Micael de** (ölm. 1575?), İspanyol piyes yazarı. Plasencia (Batı İspanyada Cáceres vilâyeti) da doğmuştur. Lope de Vega'dan evvel yaşamış olan İspanyol dramaturglarının en iyilerindendir. Şaheseri olan *Tragedia llamada Josefina* (J. [Hazreti Yusuf] denilen trajedi) [1546] da, bazıları Yahudi fikir ve düşüncelerinden şüphe etmişlerdir. Ortaçağlarda yayılmış olan «ölüm dansı» na yer veren *Auto de las Cortes de la Muerte* (Ölüm asamblesi oyunu)[1557] adlı ikinci piyesini bitirememiş, bunu C. ın ölümünden sonra Luis Hurtado de Toledo tamamlamıştır.

CARVALHO[*kırvạlyu*] **José da Silva,** (1782 - 1856) Portekiz devlet adamı, Cartelbranco (Berita) da doğmuş, Lizbon (Listōa) da ölmüştür. C., 1810 da hâkim olmuş, 1820 deki Oporto ihtilâline katılmış ve 1821 - 1823 arasında adliye vekili olmuştur C. Dom Pedro'yu Dom Migüel'e karşı açtığı mücadelede desteklemiştir. 1832 - 1836 yılları arasında maliye vekilliği yaptı.

CARVALHO [*karvaio*], **Léon** [asıl soyadı: **Carvaille** (*karvay*)] (1825 - 1897), Fransız opera direktörü Marie Caroline Félix Carvalho'nun kocası. Port - Louis (Fransa) de doğmuş, Pariste ölmüştür. İlk zamanlarda Paristeki Opéra - Comique şirketinde şantör olarak, sonraları (1856-1868) Théâtre Lyrique'in müdürü olarak çalışmıştır. 1876 da opera komiğe müdür tâyin edilmiş, 1887 de operayı tahribeden yangından sonra makamını kaybetmiş ise de 1891 de yeniden müdür olarak tâyin edilmiştir.

CARVALHO [*karvayọ*], **Marie - Caroline - Félix, dame** [kızlık soyadı: **Miolan** (1827 - 1895), Fransız kadın ses sanatkârı. Marsilya'da doğmuş, Dieppe yakınlarında Puys'de ölmüştür. Paris Konservatuarında Duprez'nin talebesi olan C., 1850 de ilk defa Opéra Comique tiyatrosunda sahneye çıkmış, orada 1853 te *Les Noces de Jeannette* (Jeannette'in düğünü) de başrolü oynamıştır. Aynı sene arkadaşı Carvalho ile evlenmiş, ve 1856 da Carvalho'nun müdürü olduğu Théâtre - Lyrique'te oynamaya başlamıştır. C., bilhassa Gounod'-nun eserlerinde rol almakla gerek Paris, gerekse Avrupanın başlıca şehirlerinde büyük başarılar kazanmıştır. C, XIX. yüzyılın en büyük lirik sanatkârlarından biri olmuştur.

M. CARVALHO

CARVALHO E ARAÚJO [*kırvạlyu e arauju*], **Alexandre Herculano** (1810 - 1877), Portekizli yazar. Lizbon (Listōa) da doğmuş, Vale de Lobos'ta ölmüştür. «Panorama» dergisini idare etmiş, tarih kitapları ve tarihî romanlariyle tanınmıştır. C., Portekizde tenkidî tarihi kuranlardan biri olup *Portugaliae Monumenta Historica* (Portekizin tarihî âbidesi) adlı tarihî kaynaklar koleksiyonunun neşrini de idare etmiştir. Portekize medeni nikâhı sokan da odur. Başlıca eserleri şunlardır: *Eurico o Presbítero* (Papaz E.) [1844], *O monge de Cister* (C. keşişi) [1848],

Lendas e narrativas (Efsaneler ve hikâyeler) [1851] *O bobo* (Sovtarı) [1888] *História de Portugal* (Portekiz tarihi) [1846 - 1853], *História de origen e estabelecimento da Inquisição em Portugal* (Enkizisyonun menşei ve Portekizde yerleşmesinin tarihi) [1854 - 1856].

CARVALHO [*kırvalyu*], **Maria Amalia Baz de** (1847 1921), Portekizli kadın yazar. Lizbon (Listōı) da doğmuş ve aynı yerde ölmuştür. C yazdığı *Vida do Duque de Palmelta D. P. de Sanza e Holstein* (Duka P D. P. de S. ile H. in hayatı) [3 cilt, 1898 - 1903] adlı tarihî eseriyle İlimler Akademisine üye seçilmiştir. Diğer eserleri şunlardır: *Algums homens do meu tempo* (Devrimin bazı adamları) [1900]; şiirleri: *Vozes do ermo* (Yalnızlık şiirleri) [1876]; eğitim üzerine: *Cartas a Luisa* (L ya mektuplar) [188] ve kocası şair Antonio Candito ile birlikte *Contos para os nosses filhos* (Oğullarımız için şarkılar) [1882].

CARVALHO [*kırvalyu*]. **Vicente Augusto de** (1866 - 1924), Brezilyalı şair. Brezilyada Santos'ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Parnassian ekolünün en kuvvetlilerinden sayılır. Avukat ve hâkim olarak. doğduğu vilâyette (São Paulo) birçok vazifelerde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Ardentias* (Hararetler) [1885], *Relicário* (Yadigâr mahfazası) [1888] *Rosa. Rosa de amor* (R., aşk gülü) [1902], *Poemas e canções* (Şiirler ve şarkılar) [1908] ve *Páginas soltas* (Serbest sayfalar) [1911].

CARVER [*karvır*], **George Washington** (1864 - 1943), Amerikalı kımyager ve insansever. Zenci köledendir. Diamont Grove (Missouri) civarında bir çiftlikte doğmuş, Tuskeegee (Alabama) de ölmüştür. C . pamuk üzerindeki tekeli kaldırmak, kendi kendine yeten bir ürün mübadele sistemini kabul etmek ve çeşitli suni mahsulleri geliştirerek yerfıstığı, patates, kereste v. b. gibi yerli ürünler için, yeni yeni kullanma imkânları sağlamak suretiyle. fakir düşmüş Güney Devletlerinin tarım reformunu sevk ve idare etmiştir. C., yaptığı tasarruflarla kendi araştırmalarını devam ettirecek Carver Foundation (Carver vakfı)ı kurmuştur.

G. W. CARVER

CARVER [*kaʳvır*]. **John** (1576? - 1621), Amerikada kurulan ilk İngiliz sömürge merkezlerinden Plymouth sömürgesi (Plymouth Colony; Massachusetts'te. Boston yakınında) nin ilk idarecisi (1620 - 1621). İngilterede Nottinghamshire veya Derbyshire'da doğmuş. Plymouth'ta ölmüştür. Dinî sebeplerden dolayı Londradaki ticarethanesini kapatarak 1609 da Holândaya gitmiş ertesi sene Leyden'da, ileride Plymouth Colony'yi kuracak olan «Göçmen Atalar» (Pilgrim Fathers) a katılmış ve teşebbüsün başarılabilmesi icin geniş ölçüde maddi yardımda bulunmuştur. 1617 de «Göçmen Atalar» ın acentası sıfatiyle İngiliz hükümetinden göç beratı alarak gemi kiralamış ve göçmenlerle birlikte İngilterenin Plymouth limanından «Mayflower» gemisiyle 15 Temmuz 1620 de hareket etmiştir. Gemide imzalanan Mayflower Antlaşması (Mayflower Compact) na göre 11 Kasım 1620 de yeni Plymouth sömürgesinin valılığine seçilmiş, 1621 de de bu sömürge ile Kızılderili şef Massasoit arasında yapılan müzakerelerde ve imzalanan anlaşmada başrolü oynamıştır.

CARVER [*karvır*], **Thomas Nixon** (doğ. 1865), Amerikalı iktisatçı. Kırkville'de doğmuştur. 1894 - 1900 de Oberlin kolejinde iktisat profesörü ve 1900 - 1902 de Harvard üniversitesinde iktisadi siyaset yardımcı profesörü olarak bulunmuş, 1902 de profesör olmuştur. *The Distribution of Wealth* (Servetin dağılışı) [1904], *Sociology and Social Progress* (Sosyoloji ve sosyal ilerleme) [1905], *Principles of Rural Economics* (Köy ekonomisinin esasları) [1911] *Principles of Political Economy* (Politik ekonominin esasları) [1919], *The Economy of Human Energy* (İnsan enerjisinin ekonomisi) [1927] *The Essantıal Factors of Social Evolution* (İçtimaî tekâmülün esas âmilleri) [193] adlı eserlerle çeşitli dergilerde iktisadi konulara dair makaleler yayımlamıştır.

CARVER [*karvır*], **Willard** (doğ. 1866), Amerikalı hekim. Birleşik Amerikada Iowa devletinde Davenpor yakınında Maysville'de doğmuştur Sinir hastalıklarını masaj yolu (chiropractic) ile tedavi eden mütehassıs olarak tanınmıştır. 1891 de Drake üniversitesi hukuk başölyesi olan C., 1906 da Iowa'da Ottumwa'daki Parker Chiropractic okulunu bitirmiştir. 1919 da New York'ta Carver Chiropractic enstitüsünü, 1923 te Colorado devletinde Denver'da Carver Chiropractic üniversitesini kurmuştur. C. in en önemli eserleri şunlardır: *Carver's Chiropractic Analysis* (C. sinir tedavisi tahlili) [1909]. *Applied Psychology* (Tatbikî psikoloji) [1914], *Psycho - Bio -Physiology* (Psiko - biyo - fizyoloji) [1919].

CARVILIUS [*karvilius*]. **Spurius** (M. Ö. 235 sıraları), Romalı öğretmen ve dilci. Kölelikten azadedildikten sonra, Romada halka mahsus serbest bir okul açmış ve devlet tahsisatından faydalanmıyarak. ücret mukabilinde öğrenci okutmuştur. Plutarkhos'a ve daha başka kaynaklara göre C , Latin alfabesinde G harfini icadetmiş ve az kullanılan Z yi atarak alfabe sırasında onun yerine G yi koymuştur. (Z ve Y daha sonra Cicero zamanında yeniden alfabeye alınarak dizinin sonuna eklenmiştir.) şekil bakımından G harfinin az değişiklikle C (fonetik değeri: *k*) den meydana gelişi için bk. C (Yazı) ve G (Yazı). Bu devirde, ötümsüz (sourd) *k*'den türemiş olan ötümlü (sonore) *g* sesi Latincede yerleşmiş bulunuyordu. Bilhassa kelime başlarında fonetik *g* değeriyle telâffuz edilen bazı C'ler C. tan sonra G ile yazılmağa başlamıştı: *Caius* yerine *Gaius*, *Cnaeus* yerine de *Gnaeus* gibi.

CARVIN [*karıẽ*], Kuzey Fransada Pas - de - Calais departmanında, Lille'in takrıben 18 km güneybatısında bir şehir. Kömür istihsal edilen bir yer olup çeşitli endüstrilere sahiptir. Nüfusu 15 780 (1954) dir.

CARY [*kęri*], **Alice** (1820 - 1871), Amerikan yazarı. Cincinati (Ohio) yakınlarında North College Hill'de doğmuş, New York'ta ölmüştür. Phoebe Cary'nin kızkardeşidir. Şiir, roman ve Batı Amerikan hayatından skeçler yazmıştır. Başlıcaları: *Clovernook papers* (C. evrakı) [1851 - 1853], *Clovernook Children* (C. çocukları) [1854].

CARY [*kęri*], **Henry Francis** (1772 - 1844), İngiliz kilise adamı ve mütercimi. İrlanda asıllı olup Cebelüttarık (Gibraltar) ta doğmuş Londrada ölmüştür. 1796 da Oxford üniversitesinde okumuş. 1805 te Dante'nin *L'Inferno* (Cehennem) sunu, 1812 de *Il Purgatorio* (Âraf) sunu ve *Il Paradiso* (Cennet) sunu kafiyesiz mısralarla tercüme edip yayımlamıştır. 1824 te Aristophanes'in *Ornithes* (Kuşlar) ini, 1832 de Pindaros'un *Epinikia* (Zafer kasideleri) sını tercüme etmiştir.

CARY [*kąri*], **Joyce** [tam adı: **Arthur Joyce Lunel Cary**] (doğ. 1888), İngiliz romancısı. Londonderry (İrlanda) da doğmuştur. 1913 - 1920 yılları arasında Nigeria (Afrika) da idare memuru olmuştur. Afrika hayatından alınan ilk romanlarında Robinson Crusoe çeşnisi vardır. Çocuk romanı sahasında da şöhret kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Aissa Saved* (Kurtarılan A.) [1930], *The African Witch* (Afrikalı büyücü kadın) [1936], *Mister Johnson* (ad) [1939], *Charley is My Darling* (C. sevgilimdir) [1940], *A House of Children* (Bir çocuk evi) [1941], ve ayrıca *Herself Surprised* (Kendi şaşırdı) [1941], *To be a Pilgrim* (Bir hacı olmak) [1942] ve *The Horse's Mouth* (Atın ağzı) [1944] dan müteşekkil üçlü bir eser (triloji); *The Moon light* (Ay ışığı) [1946], *A Fearful Joy* (Korkunç bir zevk) [1949], *Prisoner of Grace* (G. [lûtuf - letafet] in esiri) [1952] ve diğer romanların yazarıdır. Bundan başka *Marching Soldier* (Yürüyüşte olan asker) [1945], *The Drunken Sailor* (Sarhoş denizci) [1947] gibi şiirler ve *Power in Men* (İnsanlardaki kudret) [1937], *The Case for African Freedom* (Afrika hürriyeti davası) [1941] gibi diğer politik felsefe eserleri yazmıştır.

CARY [*kąri*], **Phoebe** (1824 1871). Amerikan yazarı. Cincinati (Ohi) yakınlarında North College Hill'de doğmuş, 1871 de New Port'ta ölmüştür. Alice Cary'nin kızkardeşidir. *Poems and Parodies* (Şiirler ve Parodiler) [1854], *Poems of Faith, Hope and Love* (İnanç, ümit ve sevgi şiirleri) [1868] adlı eserleri ve *One Sweetly Solemn Thought* (Tatlı, mukaddes bir fikir) adlı ilâhinin sözlerini yazmıştır.

CARYATIDES (Mimari.): bk. KARİATİD'LER.

CARYOCINÈSE (Biyol.): bk. KARYOKİNEZ.

CARYOPHLLACEAE (Bot.): bk. KARANFİLGİLLER.

CARYOPSE (Bot.): bk. BUĞDAYSIMEYVA.

CARYOPTERIS (Bot.): bk. SAKALÇİÇEĞİ.

CARZIA [*kąrzia*] **veya GARZIA** [*gąrzia*] (Carcia ve Carci de denmiştir; Yun. *khalkos* = bakır), XV. ve XVI. yüzyıllarda Kıbrıs için basılmış bir Venedik madenî parası.

CASA, Moğolistanda Lamaist Buddhist'lerin manastırlarının mülklerine ve genel olarak iktisadi idaresine verilen ad. C. lar, Lama rahipleri tarafından idare edilir. Eski Moğolistanın iktisadi hayatında C. nın önemi çok büyüktü. C. nın asıl servetini hayvan sürüleri teşkil ediyordu. Moğolistan, Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, Rusların kurdukları halk hükümetine karşı, halk tarafından gösterilen şiddetli muhalefeti ve karşı koymayı bahane eden Ruslar 1936 yılında bütün manastırları kapatıp C. yı da müsadere ettiler. Böylece C. tarihe karışmış oldu.

CASA [*kąsa*], **Giovanni della** (1503 - 1556), İtalyan yazar ve ruhani prensi. Muhtemelen Toscana civarında La Casa köyünde doğmuş, Montepulciano'da ölmüştür. 1544 te Benevento başpiskoposu olmuş ve Papa IV. Paulus zamanında müsteşar ve Papalık elçisi olarak Venedikte bulunmuştur. Hemen hemen bütün Avrupa dillerine tercüme edilmiş olan ve kültür tarihi bakımından değerli *Galateo*(ad) adlı eseri, bir çocuğun bir öğretmen tarafından yetiştirilmesindeki safhaları anlatarak çeşitli vaziyetler karşısında insanın nasıl davranması gerektiğini gösteren bilgiler verir. Bu kitap öyle rağbet görmüştür ki, bugün İtalyada, Galateo denince görgü (adab - ı muaşeret) kitabı anlaşılır. Başlıca eserleri: *Il Galateo overo de costumi* (G. [nezaket sembolü] veya âdetler hakkında) [1558, birçok yeni baskıları vardır, sonuncusu P. Pancrazi tarafından 1944 te yayımlanmıştır], *Opere di B. Castiglione e di Giovanni della Casa* (B. C. ile G. C. nın eserleri) [bas. 1937].

CASABIANCA [*kazabiąnka*], **Louis** (takr. 1752 - 1798), Fransız deniz subayı. Bastia (Korsika) da'doğmuş, Ebukir (Abukir: Mısır) açıklarında çarpışırken ölmüştür. Nil muharebesinde yanmakta olan «l'Orient» adlı gemisini terketmiyerek oğlu Giacomo Jocante Casabianca ile birlikte ölmüştür. Bu olay İngiliz kadın şairlerinden Felicia Hemans'ın *Casabianca* adlı şiirine konu olmuştur.

CASABLANCA [*kasabląnka*] (İsp. = beyaz ev, Arapça: Darü'l - Beyza), Afrikanın kuzeybatısında ve Rabat'ın 88 km güneybatısında, bir liman. Fasın, eskiden Fransaya ait olan kısmının Atlantik kıyısında bulunan başlıca limanı ve en büyük şehri. Nüfusu 551 300 (1947) dür. Bunların 120 800 ü Avrupalıdır. Şehir, Müslümanlara ait eski şehir ile 1912 den beri inkişaf halindeki geniş ve güzel bir endüstri şehri olan Avrupalılar semtinden ibaretir C. nın en modern teknik tesisatla techiz olunmuş ve teknik yapılarla

C A S A B L A N C A: Liman

genişletilmiş limanı ve şehri Merakeş, Rabat, Fas, Tanca, Cezair, Oran, Constantine ve Tunusa bağlıyan demir yolu, C. yı memleketin münakale merkezi (kavşak noktası) ve başlıca ticaret ve endüstri merkezi haline getirmiştir. Diğer taraftan C. beynelmilel hava münakalâtı şebekesine de bağlanmıştır. C. memleketin, eskiden Fransaya ait olan kısmının ithalat ve ihracatının % 80 ini toplar. Bılhassa fosfat, demir filizleri ve manganez ihracatı önemlidir. Iklimi mutedil olup Okyanustan gelen kuzey ruzgârlarının müsait tesiri altındadır. Yıllık yağmur yağışı 38 cm olup bunun en büyük kısmı kış aylarında yağar.

Tarih: Ortaçağda şimdiki C. nın yerinde, Anfa denilen küçük bir kasaba vardı; bunun adı Anfā şeklinde Arap coğrafya ve tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Buranın liman ve korsan yatağı olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Rönesans devri arifesinde, gerisinde hayvan sürülerine elverişli geniş ovaları bulunan, oldukça kalabalık ve güzel binalarla süslenmiş, işlek bir liman haline gelmiştir. Fakat, gerek Berberîlerin, gerek Portekizli ve İspanyolların korsan gemileri XV. yüzyılda burasını tahrıbetmeğe başlamışlardır. Nitekim 1468 de Portekizli korsanlar 50 gemi ile buraya saldırıp şehri yağma ve harabetmişlerdir. 1468 - 1515 yılları arasında C. en karanlık devrini yaşamış, 1515 te Portekizliler yine buraya gelerek yeni bir kasaba kurup adı-

C A S A B L A N C A: Şehir içi

nı «beyaz ev» mânasına Casa Branca koymuşlardır, ki İspanyol nüfuzunun arttığı bir devirde Casa Blanca (İsp., Port. *casa* = ev, İsp. *blanca*, Port. *branca* = beyaz) şekline koymuşlardır. Şehir gerilerinden Berberîlerin ve Arapların yaptıkları akınlardan dolayı, Portekizliler bu sömürgelerini boşaltmak zorunda kalmışlardır. 1757 de Fas sultanı Mulay Muhammed burasını ele geçirerek, limanın adını Darü'l-beyza (= beyaz ev) şeklinde Arapçaya tercüme etmiştir. 1755 te şehir bir depremden çok zarar görmüş, 1789 da İspanyollar burasını inhisarları altına almak istemişlerse de, gördükleri mukavemet üzerine az sonra çekilmişlerdir. 1800 - 1850 yılları arasında C. sönük bir hal almış, 1830 da burasını ziyaret eden Wellington, C yı 700 nüfuslu bir köy olarak anlatmıştır. Böyle olmakla beraber, C., gerisinde Şaviye denilen verimli bir bölgesi bulunan güzel bir liman idi; fakat dalgakıranı olmadığı için gemiler açıkta demirlemek zorunda idiler yükleme ve boşaltma işi de güçtü. XIX. yüzyılın sonuna kadar, bilhassa Fas sultanı Mulay Abdürrahman zamanında C., yerli imkânlarla geliştirildikten sonra XX yüzyıl başlarında yine Avrupalıların dikkatini çekmiştir. İlk Fas buhranını incelemek üzere 16 Ocak 1906 da İspanyanın Algeciras (b. bk.) şehrinde toplanan milletlerarası konferans, İspanyaya ve Fransaya Fas'ta yerleşerek ıslahat yapmak serbestliğini verdigi için bu iki devlet C. da modern bir limanın yaptırılmasına karar vermişlerdir. Araplar bundan memnun olmamışlar ve 30 Temmuz 1907 de sekiz Fransız ve İspanyol işçisi yerliler tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine, 5 Ağustosta Fransızlar şehri topa tuttuktan sonra işgal etmişlerdir. Fransız işgalinde 10 000 nüfusu olan bu şehrin 4 kapılı surlarının etrafında yarım daire şeklinde yeni bir şehir kurulmuştur. Ağustos 1908 de Fransanın «Légion Étrangère» (yabancılardan müteşekkil sömürge kıtaları)inden bazı kaçaklar C. daki Alman konsolosluk binasına sığındıkları için, 5 Eylülde Frasızlar bu binaya girerek kaçakları almışlardır. Fransa ile Almanya arasındaki bu hâdise Lahey (Den Haag) Milletlerarası Adalet Divanı (Cour Internationale de Justice) na götürülmüş, divanın Mayıs 1909 da verdiği kararı iki taraf da kabul etmiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra 1924 te elektrikli tren işlemeğe başlıyacağı için şehirde büyük bir elektrik santralı yapılmıştır. İmarına 1925 te başlanan liman kısa bir zamanda 146 hektarlık koca bir liman haline gelmiş, ayrıca bir dalgakıran da yapılmıştır. Fasın dış ticaretinin % 80 i C. dan yapılır; bilhassa Tadla fosfatları buradan ihracedilir. İkinci Dünya Harbinde, C., Vichy hükümetinin idaresinde bulunduğu sırada, Müttefiklerin bombardımanlarından epeyce zarar görmüştür. Bu yıllarda Amerikalıların C. yakınında Cazes'te yaptıkları büyük hava üssü, 1947 den sonra kullanılmıştır. C., 2 Mart 1956 da, yeni kurulan müstakil Mağrip sultanlığının en önemli şehri olmuştur.

C. Muharebesi: İkinci Dünya Harbinde Amerikan-İngiliz kuvvetlerinin Afrika kıtasına çıkarma yaptıkları sırada, 8 10 Kasım 1942 de, 3 günlük bir muharebede Başkumandan Amerikalı General Dwight Eisenhower'ın emrindeki Amerikan ve İngiliz deniz, hava ve kara kuvvetleri 8 Kasımda C ya karşı harekete başlamışlar, Fransız Vichy hükümetine bağlı C. kara kuvvetleriyle içinde «Jean Bart» zırhlısı da bulunan bir filo şiddetle mukabele etmiş; Vichy hükümetinin kara, hava ve deniz kuvvetleri başkumandanı olup o sırada Afrikada bulunan Amiral François Darlan, 10 Kasım akşamı «ateş kes» emrini vermiş, Amerikan - İngiliz işgal kuvvetleri karaya çıkmış, az sonra Darlan Müttefiklerin safına geçmiş: fakat 24 Aralıkta genç bir Fransız tarafından öldürülmüştür.

C. Konferansı: 8 - 10 Kasım 1942 de Amerikan - İngiliz kuvvetleri Afrika kıtasına çıktıktan az sonra 14 - 24 Ocak 1943 te, Amerika reisicumhuru Franklin D. Roosevelt, Britanya başvekili Winston Churchill ve bunların askeri ve mülkî maiyetlerinin huzuru ile C da yapılan konferans. Bundan evvel Roosevelt'le Churchill, 9 12 Ağustos 1941 de Kuzey Atlantikte bir harb gemisinde (Roosevelt'in gemisi: uçak gemisi «Augusta»; Churchill'in gemisi: «Prince of Wales» zırhlısı) buluşmuşlardı. C. konferansı, İkinci Dünya Harbi sırasında Roosevelt'in Avrupada ve Asyada iştirak ettiği harb konferanslarından ilkidir (öbürleri: Kahire, 22 - 25 Kasım 1943; Tahran, 28 Kasım-1 Aralık 1943; Yalta, 4 - 11 Şubat 1945 [Roosevelt öldüğü için, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 Potsdam konferansında Amerikayı Başkan Harry S. Truman temsil etmiştir]). Bu konferansa iştirak etmekle Roosevelt, harb zamanında memleket dışına çıkan ilk Amerika reisicumhuru olmuştur.

C. K. na iştirak eden Amerikan ve İngiliz Erkânı Harbiyei Umumiye Reisleri Konseyi (Combined Chiefs of Staff) şunlardan müteşekkildi: Amerika: General George

C A S A B L A N C A K O N F E R A N S I

C. Marshall, Amiral Ernest J. King, Hava generali Henry H. Arnold; İngiltere: General Sir Alan F. Brooke, Amiral Sir Dudley Pound, Hava mareşali Sir Charles F. A. Portal. Yardımcı sıfatiyle şunlar da vardı: Amerikan ordusundan İaşe genel müdürü General Somerset, İngilizlerden Amiral Lord Louis Mountbatten, General Sir Hastings Ismay ve İngilterenin Washington'daki askerî temsilcisi Feldmareşal Sir John Dill. Roosevelt'in yakın dostu Harry Hopkins ile İngiliz askerî münakalât nazırı Lord Frederick J. Leathers da orada idiler. Mareşal Stalin de davet edilmiş, fakat Stalingrad karşı taarruzu ile meşgul olduğu için gelememişti; fakat her şeyden haberdar ediliyordu. Aylarca evvel konferansın Sudanda, Hartum şehrinde toplanması düşünülmüş, fakat Afrikaya asker çıkarıldıktan sonra bu tasavvurdan vazgeçilmişti. Müttefikler çok müsait şartlar altında toplandılar: Mıhver devletleri, Japonya dâhil, abluka edilmişlerdi, Alman denizaltı ve hava taarruzları zayıflamış ve kontrol altına alınmıştı. Stalingrad muharebesi müsait şartlar altında devam ediyor ve cephelerde Müttefikler teşebbüsü ele almış bulunuyorlardı. Otuz oturumda, bütün askerlik siyaset, iktisat işleri görüşüldükten sonra, 26 Ocak 1943 te C. K. nın resmî tebliği yayımlanmıştır. Sonradan anlaşıldığına göre alınan başlıca kararlar şunlardır: 1. Batı Avrupaya asker çıkarma işini 1944 yılına bırakmak, ondan evvel İspanyadan Türkiyeye kadar, Akdenizi düşman kuvvetlerinden temizlemek; 2. Kuzey Afrikadan sonra Sicilya adasına asker çıkarmak; İtalyayı Almanyadan ayırmak; 3. Amerikan ordularının İngilterede toplanmasını hızlandırmak; 4. İngilteredeki Amerikan hava üslerini artırmak ve takviye etmek; 5. Almanyayı gece gündüz amansız bir şekilde bombalayıp sanayi ve nakliyesini felce uğratmak; 6. Rus taarruzunu desteklemek; 7. Çine yardım etmek; 8. Bütün cephelerde teşebbüsü elde bulundurmak. 24 Ocak 1943 te yaptığı basın toplantısında Başkan Roosevelt, nihai kararı şöyle hülâsa etmiştir: Almanyayı, İtalyayı ve Japonyayı kayıtsız şartsız teslime mecbur etmek. Roosevelt bu beyanatı, Churcill'e danışmadan yapmış, fakat Churchill de aynı fikirde olduğu için, C. K. «Kayıtsız şartsız teslim konferansı» (Unconditional Surrender Conference) diye tanınmıştır. Roosevelt hattâ bu hususta şu hâdiseyi de hatırlatmıştır.: Amerika Ayrılma (İç) Harbinde, Güneyli general Robert Lee, 9 Nisan 1865 te Appomatox'ta Kuzeyli general Ulysses Simpson Grant'e kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Ulysses Simpson adının ilk harfleri olan U ve S İngilizcede aynı zamanda «Unconditional Surrender» (Kayıtsız şartsız teslim) tâbirinin de remizleridir.

Bu konferanstan sonra, araları açık olan Fransız generalleri Charles de Gaulle ile Henri Giraud, Ocak 1943 te, C. şehrinin güneydeki semtilerinden Anfa'da Roosevelt ve Churchill'in delâleti ile barışmışlar, Londrada «Hür Fransa» (France-Libre) hareketini idare eden De Gaulle ile Cezair (Alger) deki Fransız kuvvetlerini idare eden Giraud, işbirliği yapmağa söz vermişlerdir.

CASADESUS [*kasadesüs*], müzik dünyasına birçok tanınmış simalar veren Fransız ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır:

Francis Louis C. (doğ. 1870), besteci ve rejisör. Pariste doğmuştur. Paris konservatuarında Albert Lavignac'ın ve César Franck'ın talebesi olmuş ve armoni mükâfatını kazanmıştır. 1918-1924 yılları arasında Pariste Trocadéro'daki senfoni konserlerinin rejisörü olmuş 1921-1923 yıllarında da Fontainebleau'daki Amerikan konservatuarının teknik müdürlüğünde bulunmuştur. 1923 te bu konservatuarın fahrî müdürlüğünü üzerine alan C., besteci olarak, başlıca şu operaları ile tanınmıştır: *Cachaprès* (ad) [3 perdelik lirik dram, 1914], *Le moissonneur* (Ekin biçen) [5 perdelik opera. 1918], *Au beau jardin de France* (Fransanın güzel bahçesinde) [1 perdelik müzikal allegori, 1918], *Le chanson de Paris* (Paris şarkısı) [3 perdelik lirik dram, 1924]. Bunlardan başka senfonik eserleri ve şarkıları da vardır.

Henri Gustave C. (1879-1947), altist (veya violist; = viola [= alto keman] çalan). Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Fransız viyolonisti Lucien Capet'nin 1903 te kurduğu kuvartette altist olarak bulunmuştur. C., ayrıca 1901 de Saint-Saëns'ın yardımiyle «Société des Instruments Anciens» (Eski zaman çalgı aletleri derneği)i kurmuş ve eski aletlerle birlikte eski müziğin de yeniden canlanması için çalışmıştır. Bu cemiyetin öteki üyeleri şunlardır: **Henri G. Casadesus** (viole d'amour), **Marius C.** (quinton), **Maurice Devilliers** (basse de viole), **Lucette C.** (viole de gambe), ve **Regina C.-Patorni** (clavecin). Bu grup Avrupada ve Amerikada, eski aletler bakımından tarihî değeri olan konserler vermiştir. C., aynı zamanda eski müzik eserleri ve eski aletler koleksiyoncusu olarak da tanınmıştır.

Marcel Louis C. (1882-1914), çellist (çello çalan). Pariste doğmuş, 1903 te Paris konservatuarının birinci mükâfatını kazanmıştır. Birinci Dünya Harbinde cephede ölmüştür.

Marius C. (doğ. 1892), besteci ve viyolonist. Pariste doğmuştur. Paris konservatuarında yetişmiş, 1914 te birinci mükâfatı kazanmıştır. Keman, orkestra, şan, çello ve oda müziği için eserler bestelemiş, bazı senfoni orkestralarına keman solisti olarak katılmıştır.

Robert Marcel C. (doğ. 1899), Piyanist ve besteci. Pariste doğmuştur. Francis C. ile Henri C. ün yeğenidir. Küçük yaşta, halası Mme. Marie Simon'dan müzik dersi almış, 13 yaşına geldiği zaman Paris konservatuarına girmiş, piyanoda birinci mükâfatı kazanmıştır. 1917 den itibaren Avrupada, Kuzey Afrikada ve Güney Amerikada piyano resitalleri v e r m i ş, 1935 te Birleşik Amerikaya gitmiştir. Orada New York Philharmonic Symphony Orkestrasında piyano solisti olarak çalıştıktan sonra, 1936-da Arturo Toscanini'nin orkestrasına geçmiştir. 1934-1940 yılları arasında Fransada Fontainebleau'daki Amerikan konservatuarında piyano şubesinin şefi olarak bulunmuş, 1940 ta Amerikada yerleşmiş, 1946-1948 yıllarında yine Fontainebleau konservatuarında vazife almıştır. Besteci olarak piyano için eserleri (prelüd, etüt, sonat), oda müziği parçaları, senfonileri ve konçertoları vardır.

R. M. CASADESUS

CASAL [*kazal*], **Gaspar** (1691-1759), Katalan asıllı İspanyol hekimi. Katalonya'nın Gerona şehrinde doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Alcalá'da okumuş. Oviedo'da

yerleşmiştir. *Historia natural y médica de Asturias* (A. bölgesinin tabiî ve tıbbi tarihi) [1735] adlı eserinde, ilk defa olarak pellagra hastalığını tarif etmiş ve ona *mal de la rosa* (gül hastalığı) adını vermiştir. Şimdi ona «C. hastalığı» (İsp. enfermedad de Casal) da denmektedir.

C. gerdanlığı: Pellagra (b. bk.; Fr. pellagre; vitamin B komplekste bulunan niasin [niacine, veya nikotinik asit]i alamıyan insanlarda, sindirim ve sinir sistemini de bozan ve deri kızartıları ile beliren bir vitaminsizlik hastalığı) hastalığında, gerdan etrafında beliren kızartı ve deri renklenmesi. İlk tarifini yapan İspanyol hekimi G. Casal'ın adiyle anılır.

CASAL [*kasal*], **Julián del** (1863 - 1893), Küba'lı şair. Havana'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Fransız tesiri altında edebî modernizmi hazırlamış ve Fransızca sone (sonnet) ler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Hojas al viento* (Rüzgârda yapraklar) [1890], *Nieve* (Kar) [1891], *Bustos y rimas* (Büstler ve kafiyeleı) [1893].

CASALE [*kasāle*], **Luigi** (1882 - 1927), İtalyan sınai kimyacısı. Pavia vilâyetinin Langosco Lomellina şehrinde doğmuş, Vigevano şehrinde ölmüştür. 1908 de Torino üniversitesini bitirmiş, 1915 e kadar aynı üniversitenin Genel Kimya Enstitüsünde, 1915 - 1917 yıllarında da Napoli üniversitesinin İspençiyari Kimya Enstitüsünde doçent olarak çalışmış, ve boğucu gazlar üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1919 da, amonyak sentezi için, şimdi kendi adiyle anılan bir ameliye bulmuş; önce, günde ancak 100 kilo susuz (anhydre) amonyak elde edebilmişse de şimdi aynı metotla birçok memleketlerde günde tonlarca amonyak elde edilmektedir. Metot, prensip bakımından Haber - Bosch ameliyesine benzer. Bk. AMONYAK; HABER, Fritz; ve BOSCH, Carl.

CASALE MONFERRATO [*kasāle monferrāto*], Kuzey İtalyada, Alessandria vilâyetinde bir şehir. Po nehrinin sağında, Monferrato, tepelik bölgesinin kenarında, 115 m yüksekliktedir. C. M., meşhur bir şarap bölgesinin ve önemli bir çimento endüstrisinin merkezidir. Nüfusu 37 200 (1951) dür.

Romalıların Bodincomagus şehrinin yerinde, 730 yılında Langobardlar tarafından inşa olunan C. M., III. Otto idaresi altında bir markgraflık (uc beylik) merkezi haline getirilmiştir. Beş sahın (navis) lı roman üslûplu katedrali 1107 de açılmıştır. 1246 da C. M., Montferrat markgraf (marki) larının eline geçmiş, 1559 da da Mantua'ya devredilmiştir. Kısa zaman sonra da Savoia'ya teslim edilmiştir. 1590 dan itibaren en kuvvetli kale haline getirilmiş, XVII. yüzyılda Fransa ile İspanya arasında bir mücadele konusu olmuş 1681 de Fransaya satılmış, 1703 te de Piemonte'ye geri verilmiştir.

CASALMAGGIORE [*kazalmaccore*], Kuzey İtalyada, Lombardia eyaletinde Cremona vilâyetinde, Cremona'nın takr. 36 5 km güneydoğusunda Po nehri üzerinde kurulmuş bir şehir. C. de eski tahkimat ve bir şato vardır. Bir şeker tasfiyehanesi ve süthaneler mevcuttur. Cam, seramik (majolica, İta. majolica = bir nevi porselen) ve mücevherat (altın) imal edilir. C., matbaacılık tarihinde meşhurdur, şimdi New York'ta Columbia üniversitesinde bulunan en eski İbranca basma eserlerden bir 1486 da, C. basımlarından çıkmış, Tasso'nun *Gerusalemme Liberata* (Kurtarılan Kudüs) adlı eserinin bir basımı 1581 civarında burada yapılmıştır. Nüfusu 15 345 (1936) tir.

CASALS [*kasals*]. **Pablo** (Katalanca adı: **Pau Carlos Salvador Defilló de Casals**; doğ. 1876), Katalan asıllı İspanyol çellisti, orkestra şefi ve bestecisi. Barcelona'nın güneyinde Vendrell (Tarragona vilâyeti) de doğmuştur. İlk müzik derslerini Vendrell'de organist olan babası (Carlos C.) ndan almıştır. On bir yaşına geldiği zaman org, piyano, keman çalmayı biliyor ve Bach'ın *Wohltemperiertes Klavier*ini ele almış bulunuyordu. Ondan sonra çelloya başlamış ve Barcelona'da çellist José García'nın talebesi olmuştur. Bir aralık, geçimini sağlıyabilmek için Barcelona'daki gazinoların birinde muzikacı olmuş, daha sonra Madrid konservatuarına girerek viyolonist Jesús Monasterio'dan oda müziği, besteci Tomás Breton'dan da kontırpuan dersleri görmüştür. C. ilk konserini 1889 da Barcelona'da vermiştir. 1895 te C., Pariste Opéra orkestrasında çello solisti olmuş, 1897 de Barcelona'ya dönerek şehrin konservatuarına profesör tâyin edilmiş, aynı zamanda bir yaylı sazlar kuvarteti kurarak birinci keman için Belçikalı Mathieu Crickboom'u angaje etmiştir. Konservatuardaki dersleri sırasında C., çello tekniğinin kendine mahsus prensiplerini kurmuştur. C.ın virtüoz olarak tanınması, 1898 de başlar Bu tarihte C., Paristeki Concerts Lamoureux'de, ayrıca Londrada Crystal Palace'ta tertiplenen konserlerde çalışmıştır. İspanya ana kraliçesi Maria Cristina C.ın şöhretini duyarak onu sarayına davet ettiği gibi, İngiltere kraliçesi Victoria da C.ın dinleyicileri arasında bulunmuştur. Avrupadan sonra Güney Amerikayı da dolaşan C., Birleşik Amerikadaki ilk konserini 1901 de vermiş, 1903 - 1904 yıllarında turnelerine devam etmiş, 1905 te Fransız piyanisti Alfred Cortot ve viyolonisti Jacques Thibaud ile birlikte meşhur oda müziği triyosunu kurmuştur. 1909 da Londradaki Classical Concert Society'nin tertiplediği konserlere çellist olarak katılmış ve Bach'ın çello için bestelemiş olduğu C. suite'ini solo olarak çalmıştır. Bu konserleriyle C., dünyaya yeni bir çello sanatının doğum haberini vermiştir. C., o zamana kadar Bach'ın akademik sayılan suite'lerini halka sevdirmiş; ayrıca, Beethoven'ın ve Brahms'ın sonatlarını, Haydn'ın ve Schumann'ın konçertolarını, ayrıca Granados'un İspanyol havalarını da çalmış ve çalgı sesleri arasında insan sesine en yakın olan çello sesinin solo olarak zevkle dinlenebileceğini göstermiştir. Kusursuz tekniği, derin anlayışı, ve yaratıcılığı sayesinde C., modern zamanların en büyük çello virtüozu olmuştur. Dünya C.ı şimdi «El Maestro» (Üstad) diye tanır. Kullandığı çello, XVIII. yüzyıl İtalyan ustalarından Carlo Bergonzi tarafından yapılmıştır.

P. CASALS

Birinci Dünya Harbinin vahşetinden son derece üzüntü duyan C., bu yüzden bir aralık intihar etmeği düşünmüşse de 1914 - 1916 yıllarını yine turnelerle geçirmiştir. Harbden sonra, 1919 da Barcelona'da kendi adiyle bir orkestra (Orquesta Pau Casals) kurarak şefliğini üzerine almış, ayrıca 1923 te Associoció Obrera de Concerts (İşçi konserleri birliği) in kurucusu olarak şehrin işçileri için hususi konserler tertiplemiştir. Orkestrasını Parise de götürmüş, 1925 te Londradaki Symphony Orchestra'sının bir konserini idare etmiştir. İspanya İç Harbi (19. 6 - 1939) nde C., General

Franco aleyhtarı olduğu için 1939 da memleketinden ayrılarak Güney Fransadaki 5 400 nüfuslu Prades köyünde yerleşmiş; 1945 te British Broadcasting orkestrasında solist olmuş; 1947 de, Franco iktidarda kaldığı müddetçe konser vermemeği kararlaştırmıştır Hakikaten bu arada İngiltereden gelen bir teklifi reddetmiş, fakat 1950 Haziranında Bach'ın ölümünün 200. yıldönümünde birçok müzisyenler Prades'e giderek C ı kararından vazgeçirmeğe çalışmışlar, C. da Bach'a dayanamıyarak o küçük köyde festival konserleri (12 konser) vermiş, ondan sonra C. ın şerefine her yıl bir festival konseri vermek âdet olmuştur. C. ın 75. doğum gününde (29 Aralık 1951) 7 millete mensup 125 çellist Zürich'te toplanarak C. ın idaresinde muhteşem bir çello konseri vermişlerdir. C tanınmış müzisyenlerin fahrî olarak katıldığı milletlerarası orkestranın Brandenburg konçertolarını da idare etmiştir. Unesco teşkilâtının milletlerarası müzik enstitüsünün üyesi olan C., 1952 de İspanyanın Unesco'ya kabul edildiği gün bu enstitüden istifa etmiştir. 1956 yılının Aralık ayında C., Amerikaya geçerek Puerto Rico'nun San Juan şehrinde yerleşmiş, hükümet de turistik maksatlarla 75 000 dolar sermaye koyarak yıllık C. festivallerini devam ettirmiştir. C., 1906 da meşhur Portekizli kadın çellisti Guilhermina Suggia ile evlenmiş, 1912 de ondan ayrılmış, 1914 te Amerikalı şantöz Susan Metcalfe, C. ın ikinci karısı olmuş; C. üçüncü bir nikâhtan ve 1957 de bir kalb krizi geçirdikten sonra, 1957 Ağustosunda, 3 yıldan beri talebesi olan 20 yaşındaki Martita Montañez ile evlenmiştir. C. aynı zamanda iyi bir piyanisttir de. Ayrıca, çello solo, çello ile piyano, ve keman ile piyano için besteleri de vardır. Bunların en tanınmış olanı, koro, sololar, org ve orkestra için bestelenmiş *La visión de Fray Martin* (Rahip M. in gördüğü hayal) adlı kantatadır. *Miserere* (Merhamet et; [Allaha yakarış]) si de meşhurdur. Bunlardan başka 50 çello için bestelenmiş *Sardana* (ad) adlı bir eseri, oratoryoları, senfonileri, missa'ları v. b. da vardır. C. a, Edinburgh, Barcelona, Montpellier üniversiteleri tarafından fahrî doktorluk payeleri tevcih edilmiş. Fransa İspanya, Avusturya hükümetleri onu şövalyelik madalyaları ile taltif etmişler, İspanya Akademisi ile birçok müzik cemiyetleri de fahrî üye seçmişlerdir. C. 1912 de Beethoven altın madalyasını kazanmıştır.

CASAMANCE [*kazamạs*] veya **CASAMANZA** [*kasamạnza*]: 1. Fransız Batı Afrikası (Afrique Occidentale Française) nın Senegal bölümünde bir nehir. «C Arazisi» (Territoire de Casamance) denilen bölgeyi sulıyan bu nehir, Sédhiou kasabasından nehrin ağzına kadar gemi trafiğine elverişlidir. C, Gambia nehrinin 95 km güneyinde Atlas Okyanusuna dökülür.

2. Senegal'in C. nehri tarafından sulanan bölümü. Asıl adı «C. Arazisi (Territoire de C.) olup, Senegal'in asıl bölümünden Gambia (Ingiliz sömürgesi) ile ayrılmıştır; güneyinde Portekiz Ginesi (Guiné Portuguesa) vardır. Eskiden «Yukarı C.» (Haute C.; merkezi: Sédhiou) ve «Aşağı C» (Basse-C.; merkezi: Carabane) olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bugün dört çevreye bölünmüştür: Kolda, Sédhiou, Bignona ve Ziguinchor. Bu bölge 1860-1864 yılları arasında Fransızlar tarafından fethedilmiştir.

CASANOVA [*kasanōva*], **Francesco** (1727-1802), İtalyan ressamı. Londrada doğmuş, Viyana civarında Brühl'de ölmüştür. 1763 te Pariste Akademiye kabul edilen C., peintre du Roi (Kıral ressamı) olarak tâyin edilmiştir. 1783 ten itibaren Viyanada oturmaya başlamış ve meydan muharebesi tabloları yapmıştır.

CASANOVA [*kasanōva*] **Giovanni Battista** (1730-1795), İtalyan ressamı. Venedikte doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1752 de Raffael Mengs ile birlikte Romaya gitmiş ve orada Winckelmann ve Angelika Kauffmann'ın hocası olmuştur. C., 1764 ten itibaren, Dresden Sanat Akademisinin müdürü idi. Winckelmann'ın *Monumenti antichi* (antik âbideler) sinin resimlerini o çizmiştir.

CASANOVA [*kasanọva* veya *kazanọva*] (Fr. adı: **Jean Jacques Casanova, Chevalier de Seingalt**: 1725-1798), İtalyan macera adamı ve yazarı. Venedikte doğmuş, Dux (Bohemya; bugün Çekoslavakyada Duchcov) ta ölmüştür. Sahne artistleri olan ana-babası sık sık turneye çıktıkları için, C. yı 1 yaşında iken büyük annesine bırakmışlardır. Çocuk 16 yaşına eriştiği zaman Venedikteki San Cipriano papaz okuluna verilmiş, fakat rezalet çıkardığı için aynı yıl (1741) kovulmuştur. Kısa bir müddet Padova'da hukuk okuduktan sonra, Roma'da kardinal Acquaviva'nın kâtibi olmuşsa da, çapkınlığından dolayı onun da teveccühünü kaybetmiş ve keskin zekâsını önüne çıkan herhangi bir işte kullanmak suretiyle hayatını kazanmağa başlamıştır. Bir tiyatro orkestrasında kemancı, sonra sırasiyle hicivli sone şairi, vaiz, falcı, filozof, kumarbaz, simyacı ve mucize yoliyle hasta tedavi eden hekim; bütün bunların üstünde cinsî cazibesi kuvvetli, hoşsohbet, fakat hilekâr bir çapkın olmuştur. Bu sebeple

J. J. CASANOVA

bazen, gıpta edilecek mevkilere yükselmiş, bazen de rezalet ve sefalet içinde kıvranmıştır. Gönül verdiği bir kız başka birini sevdiği için, kızdan müthiş intikam almış, kıza meczup olduğunu telkin etmiş kız buna inanmış ve sonunda delirmiştir Daha sonra, Venedikli bir asılzade, C. ya âdi madenleri altına çevirebileceğine inanılan mevhum «felsefî taş» (İta. pietra filosofale)ı aratmıştır. C., orduya girerek Korfu adasındaki Venedik garnizonurda vazife görmüş, 1748 de ilk olarak Parise gitmiş L-on'da farmason (İng. Freemason) olmuş, Dresden, Prag, Viyana v. b. şehirleri dolaştıktan sonra 1753 te Venediğe dönmüş ve Fransanın Venedik elçisi De Belnis'nin hizmetine girmekle Venedik «büyük enkizitör» (İta. garande inquisitore) ünü kızdırmıştır. 1755 te yüzüstü bıraktığı genç bir dulun ihbarı üzerine casusluk, masonluk, sihirbazlık ve ahlâksızlıkla suçlandırılarak enkizitör tarafından 5 yıl ağır hapse mahkûm edilmiş ve 25 Temmuz 1755 te Venedik doj (İta. doge) ları sarayının altındaki «Kurşun hapishanesi» (İta. Piombi) ne atılmıştır. Hapishane arkadaşı, Venedik asılzadelerinden Marino Balbi ile okuma kitaplarına Latince olarak yazdıkları cümlelerle muhabere ederek, kaçmak için cüretli bir plân kurmuşlar, 1 Kasım 1756 da hücrelerinden ip sarkıtmak suretiyle tehlikeli bir şekilde rıhtıma inmişler, oradan da Fransaya kaçmışlardır. Bu kaçışın hikâyesini kendisine sermaye yapan C., Pariste saraya kadar sokulmuş, XV. Louis'nin metresi Madame de Pompadour'un tavsiyesiyle lotarya (piyango) müdürlüğüne getirilmiş kıral tarafından elçi olarak siyasi ve ticari vazife ile Holândaya gönderilmiş, para kazanmış

kendi kendine Chevalier de Seingalt (S. şövalyesi) unvanını vermiş, Parise döndüğünde lüks bir ev açmış, emprime fabrikası kurmuş, fakat servetini heba etmiş, rezalet çıkarmış ve nihayet 1759 da 15 yıl sürecek olan maceralı bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Londradan İstanbula, Savoia'dan Riga'ya, Romadan Petersburg'a, Provence'tan Berline, Holândadan İsviçreye ve Münihe kadar bütün Avrupa merkezlerini dolaşmış, İtalyan ediblerinden Goldoni, Fransızlardan Voltaire, Rousseau, Alman bilgini Albrecht von Haller, hükümdarlardan XV. Louis, Büyük Friedrich, Maria Theresia, II. Joseph, İngiltere kıralı II. George, Çariçe II. Ekaterina, Lehistan kıralı II. Stanisław Poniatowski ve kendisi gibi meşhur bir maceracı olan Cagliostro (b. bk.) ile tanışmış; Papa XIII. Clemens ona «Altın mahmuz» nişanını vermiş; Büyük Friedrich de iş teklif etmiş, fakat C. kabul etmemiştir. C bütün bu gezilerinde kadın avcılığı yapmış, kumar oynamış, baştan başa bir macera hayatı yaşamıştır. Floransadan kovulmuş, Varşovada rezalet çıkardıktan sonra Gen. Branicki ile duello etmiş ve memleketten kaçmak zorunda kalmıştır. Parise döndüğünde, kıralın mühürünü taşıyan lettre de cachet (damgalı mektup = tevkif emri) ile karşılaşmış hemen İspanyaya sığınmış, 1769 da Madridden kovulmuş, atıldığı Barcelona zindanında bir eser yazmış (aşağıya bk.), kurtulduktan sonra Torino'ya ve Trieste'ye geçmiş, 1774 te affedilerek aynı yıl Venediğe dönmüştür. C. nın, maceralarını anlatan hâtıra kitabı (aşağıya bk.) 1744 yılında kesilir. Ondan sonra C. Venedikte polis hafiyesi olmuş, fakat 1782 de yazdığı hicviye ile Venedikli bir asılzadeyi tahkir ettiği için, yine sürülmüş. Pariste Kont Waldenstein'la tanışmış ve 1785 te bu şahsın kütüphanecisi olmak üzere kendisiyle birlikte Dux şehrindeki şatosuna gitmiş. ömrünün son 13 yılını burada geçirmiş ve hâtıralarını yazmıştır.

C nın hâtıraları Fransızca yazılmışsa da, 1820 de Brockhaus fırmasının malı olduğu için, önce 1822 de kısaltılmış olarak Almancaya çevrilmiştir. Fransızca aslı şu başlığı taşır: «*Mémoires de ma vie» de Casanova écrits par lui-meme* (C. nın «Hayatımdan hâtıralar» adlı eseri, kendi tarafından yazılmıştır) [12 cilt, 1826-1838]. Bu eser, mubalâğalı bir şekilde ve ahlâk kaygısı olmadan, açık saçık bir dille yazılmış müstehcen bir aşk ve macera romanına benzer, yani romanlaştırılmış bir hâtıra kitabıdır. Bunda C., «çapkınlık kahramanı ve erotik fetihler dehası» olarak belirir. Güzel bir üslûpla yazılmış olup XVIII. yüzyılda, genelevlerden imparator sarayına kadar çeşitlenen halk tabakalarının gelenek ve görenekleri bakımından değerli bir kaynaktır. Eserin tenkidli yayımı R. Vèze tarafından yapılmıştır (12 cilt, Paris 1924-1935). İtalyan ediblerinden Ugo Foscolo bu hâtıraları sahte saymış; bazıları da, C yı beğenmiş olan Fransız edibi Stendhal'a mal etmek istemişlerdir. C. nın *Histoire de ma fuite des prisons de Venise qu'on appelle les Plombs* (Venediğin «Kurşun hapishanesi» denilen hapishanesinden kaçışının hikâyesi) [Leipzig, 1788] başlıklı eseri, hâtıralarında ayrıca özet olarak verilmiştir. Barcelona hapishanesinde yazdığı eser şudur: *Confutazione della Storia del Governo Veneto d'Amelot de La Houssaye* (A. d. L. H. nin «Venedik hükûmeti» adlı eserinin reddiyesi) [Amsterdam, 1769]. *Istoria delle turbulenze della Polonia dalla morte di Elisabet Petrowna fino alla pace fra la Russia e la Porta Ottomana* (Çariçe Elizabeta Petrovna'nın ölümünden Rusya ile Bab-ı Âli arasında imzalanan barışa kadar geçen zaman içinde Lehistandaki karışıklıkların tarihi) [Prag 1774] adlı eseri bizi ilgilendiren bir vesikadır. Roman sahasında C. *Icosaméron* (Yirmi günler; Yun. *eikosi* = 20, *hēmera* = gün) [Prag 1788] adlı bir eseri vardır. Başlığı Boccaccio'nun *Il Decamerone*sine benziyen bu utopia'cı romanda, Edward adında bir gençle Elisabeth adında bir kız, Okyanus akıntısına kapılarak yerin merkezindeki Protocosme (ilk dünya) denilen mevhum memlekete inerler, orada Mégamicres (büyük ufuklar) denilen yeni bir insan ırkına raslarlar; bu ideal ülkede 20 gün kaldıktan sonra yer yüzüne çıkarlar ve dünya medeniyetinin ancak orada öğrendikleri yaşayış tarzına ve içtimaî teşkilâtına uymak suretiyle ıslah edilebileceği kanaatine varırlar. Bu ülkedeki uçan atları, boğucu mermileri, «elektrık ateş» ini tarif etmekle C., Jules Verne'in öncüsü sayılır. Jules Verne, *Voyage au centre de la terre* (Arzın merkezine seyahat) [1864] adlı eserini yazarken C dan ilham almış olabilir. C. için bk. G. Gugitz: (*Giacomo Casanova und sein Lebensroman* (Viyana 1921), R. Vèze ve E. Pollio: *Pages casanoviennes* (8 cilt, Paris 1925-1926), St. Zweig: *Drei Dichter ihres Lebens* (1928), J. le Gras ve V. Vèze: *Casanova* (1930), A. Zottoli: *Giacomo Casanova* (2 cilt, Roma 1945).

CASANOVA [*kazanọva*] **AİLESİ**, XV. yüzyılda İngiltereden Korsika'ya gelen bir aile. Eski adı Tyzani idi. Bizans asıllı olup bu adı taşıyan bir rahip, mezhep kavgası yüzünden kendisine yapılan baskıdan kurtularak, Korsika'nın merkezi olan Ajaccio'ya göç etmiş ve az sonra şehrin piskoposu olmuştur. Bu zatın yeğeni, Korsikalı bir kızla evlenerek, Ajaccio'nun 53 km kuzeydoğusunda bulunan Corte (eski Cenestum) şehri yakınlarında bir şato yaptırmış, aile de adını bu «yeni ev» (İta. Casa Nova = yeni ev) den almıştır. Bu şato sahibinin torununun oğlu Leonardo de Casanova (1529-1602), Sampiero d'Ornano (sonradan Sampiero Corso [= Korsikalı S.] denmiştir; 1507?-1567) ile birlikte Fransanın hizmetine girerek, General de Thermes'in Korsika seferine katılmış, bilhassa Cenovalı (Cenevizli) larla çarpışmış, Sampiero'nun ölümünden sonra da, 1569 a kadar, yine Fransızların safında döğüşmüştür. Adanın, Fransız idaresine geçmesi üzerine, L. d. C., Korsika'da Fransız taraftarı olan İtalyanların ve Korsika adasının umumi ordugâh kumandanı olmuş, 1594 te Fransız vatandaşlığına alınmıştır.

CASANOVA, ARRIGHI DE: bk. ARRIGHI DE CASANOVA.

CASARANO [*kazarāno*], Güneydoğu İtalyada, Apulia'da Lecce vilâyetinde. Lecce'nin güneyinde, Salento yarımadasında kurulmuş kasaba. Zirai mahsuller pazarıdır. Nüfusu 10 843 (1936) tür.

CASARÈS [*kasarẹs*], **Maria** (İsp. **María Casares**; doğ. 1922), İspanyol aktrisi. İspanyanın kuzeybatı bölümü olan Galicia'nın La Coruña (Fr. La Corogne) şehrinde doğmuştur. Paris konservatuarının tiyatro bölümünde yetişmiş, 1942 de komedi ve trajedi bölümlerinde mükâfat kazanmıştır. Pariste yerleşen C., birçok tiyatrolar tarafından angaje edilerek Albert Camus, Jean Anouilh, Jean-Paul Sartre gibi modern tiyatro yazarlarının eserlerinde kadın baş rollerini oynamıştır. Klâsik piyeslerde de rol alan C., aynı zamanda, tanınmış bir sinema yıldızıdır.

CASARES, LOS [*los kasares*], İspanyada Guadalajara vilâyetinde Riba de Saelices civarında bulunan mağaralar. Bu mağaralarda Frank - Kantabriya sanat grupunun, İber yarımadasına girmiş olduğunu gösteren buz devrine ait kaya resimleri keşfedilmiştir.

CASAS, Bartolomé de Las: bk. LAS CASAS, Bartolomé de.

CASAS GRANDES [*kāsas grandes*] (İsp. = büyük evler), Kuzey Amerikada tarih öncesine ait yapılar: 1. Kuzey Meksika devleti Chihuahua'da, büyük, kısmen müteaddit katlı, şimdi harabe halinde bulunan ve müstahkem kaleleri andıran kerpiç evler.

2. Rio Gila (Arizona) da Rio San Pedro'nun membaında Pueblo bölgesinde tarih öncesine ait bir yapı.

CASATI [*kasāti*], **Gabrio, Kont** (1798 - 1873), İtalyan devlet adamı. Milano'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1837 - 1843 yılları arasında Milano belediye reisi (podestà) idi. 1848 de kısa bir zaman için Torino'da Balbos'un halefi olarak başvekillik yapan C., 1859 - 1860 ta La Marmora'nın idaresi altında maarif vekili olmuştur. C., 1923 Faşist reformuna kadar meriyette kalan **Lex C.** öğretim kanununu çıkarmıştır. 1853 ten itibaren senatör olmuştur.

CASATI [*kasati*], **Gaetano** (1838 - 1902), İtalyan Afrika seyyahı Yukarı İtalyada Lesmo'da doğmuş, Como'da ölmüştür. 1859 - 1879 yılları arasında subaylık yapan C., 1880 de Società d'Esplorazione Commerciale adına Bahrül Gazal bölgesine gitmiş, Niam - Niam ve Monbuttu memleketlerini baştanbaşa dolaşmış ve 1883 te prens ile Emin Paşa nezdinde iyi bir kabul görerek misafir edilmiştir. C. Emin Paşa'yı 1886 da Mehdi'lere karşı açtığı savaşlarda korumuştur. Unjoro kıralı Kabrega'ya gönderilmiş, fakat Stanley'nin yaklaşması üzerine kıral tarafından esir edilmiş ve buradan kaçmaya muvaffak olarak Stanley ve Emin Paşa ile birlikte 1889 da Bayamojo civarında sahile ulaşmıştır. C., *Dieci anni in Equatoria et ritorno con Emin Pascia* (Ekvator bölgesinde on yıl ve Emin Paşa ile dönüş) [1891] adlı bir eser yazmıştır.

CASAUBON [Fr. *kazobō* İng. *kısǫbın*], **Isaac** (Lat. soyadı: **Casaubonus**; 1559 - 1614), İsviçreli klâsik filolog ve Protestan ilâhiyatçı. Cenevre (Genève) de doğmuş, Londrada ölmüştür. İsviçreye sığınmış olan bir Fransız Huguenot ailesindendir. Cenevre üniversitesinde Yunarca (1582 - 1596), Montpellier üniversitesinde de dil ve edebiyat profesörü (1596 - 1599) olmuş; Protestanları koruyan Fransa kıralı IV. Henri zamanında, 1600 de Paristeki Kıraliyet Kütüphanesi (Bibliothèque Royale) nin müdürlüğüne getirilmiş, fakat Katolikler onun Pariste profesör olmasına engel olmuşlardır. Kıralın öldürülmesinden (1610) sonra koyu Huguenot olduğu için İngiltere kıralı I. James'in daveti üzerine Londraya giderek, sarayda, Canterbury'de ve Westminster'da vazife almış; Joseph Scaliger ve Claudius Salmasius (Fr. Claude de Saumaise) ile birlikte, devrin en meşhur klâsik filoloji triumvirat'ını kurmuştur. Metin tenkidi, şerhi ve tefsiri sahalarında çok kuvvetli olan C un başlıca eserleri şunlardır: Yunan tarihçisi Polybios'un eserini Latinceye çevirmiş; eser, şerhlerle ve tarihçilik hakkında bir girişle yayımlanmıştır (1609); coğrafyacı Strabon'un (1587) filozof Theophrastos (1592) ile Diogenes Laertios'un (1583), gramerci Athenaios (1600, ki şaheseridir) un ve Latin şairi Aulus Persius (1605) un metinlerini şerh etmiş, ayrıca Aristo (1590 ve 1605), Theokritos (1584), Suetonius (1595) ve Apuleius'un (1594) metinlerinin de ilmî yayımını sağlamıştır. Latin tarihçilerine ait eserleri *Scriptores Historiae Augustae* (Augustus devri tarihçileri) serisinde yer almıştır. *De satyrica Graecorum poesi et Romanorum satira* (Yunanlıların hiciv şiiri ile Romalıların hicviyeleri hakkında) [1598] adlı bir eseri de vardır. *Ephemerides* (Günlük evrak) [2 cilt, 1597, bas. 1850] adlı eseri, incelemeleriyle ilgili günlük hâtıra defteridir. Mektupları (*Letters*) [1709], devrinin tarihi bakımından önemlidir. İngilizlerin en büyük filologlarından biri olan C., westminster Abbey'de gömülüdür. Oğlu **Florence Etienne Méric C.** (1599 - 1671) da tanınmış bir filologdur.

CASCA [*kaska*], **Publius Servilius** (ölm. M. Ö. 42), Romalı devlet adamı. 44 yılında Iulius Caesar'a karşı tertiplenen suikasta katılmış ve Plutarkhos'a göre, suikastçılar arasında ilk olarak Caesar'ı bıçaklamış ve ensesinden vurmuştur.

CASCADE [*kaskeyd*] **SIRADAĞLARI** (İng. Cascade Range; *cascade* = çağlıyan), Amerika Birleşik Devletlerinin batı kısmında, Sierra Nevada'nın kuzey uzantısı. Kuzeydoğu Kaliforniya'daki Lassen tepesi (Lassen Peak) nden kuzeye doğru uzanarak Oregon ve Washington bölümlerine girer. En yüksek tepesi, Washington bölümündeki Mount Rainier (4 392 m) dir. C. S. nın Kanadanın Britanya Kolombiyası (British Columbia) bölümüne giren kuzey uzantısına «Coast Mountains» (Kıyı dağları) denir.

CASCADES (Dil.): bk. CHINOOK.

CASCAES [*kaşkaeş*] **veya CASCAIS** [*kaşkaiş*], Portekizde, Lizbon (Lisboa) un batısında, Atlantikte, Tejo nehrinin ağzındaki koyda, Roca burnu yakınlarında bir kasaba ve plâj. Nüfusu 7 000 (1950) kadardır. Güzel villâları, subtropik bitkiler bahçesi ve umumiyetle güzel manzarası vardır. Müstahkem bir limandır. Lizbona demiryolu ile bağlı olup, tanınmış sayfiyelerdendir. Meşhur Estoril kaplıcaları C. ın yakınındadır.

CASCALHO [*kaskalyo*] (Port. = taş parçası, çakıl), Brezilyada irili ufaklı çakıl ile demirli kumdan meydana gelmiş alüvyonlu tortu tabakası. Brezilya elması'ı başlıca bu tabakadan çıkar.

CÁSCARA AMARGA [*kaskara amārga*] (İsp = acı ağaç kabuğu), tropikal Amerikada yetişen *Picramnia antidesma* ağacının kurutulmuş kabukları. Frengiye ve deri hastalıklarına karşı kullanılır. Buna «Honduras kabuğu» da denir.

CÁSCARA SAGRADA [*kaskara sagrāda*] (İsp.=takdisli kabuk). Kuzey Amerikanın batı kısmında yetişen *Rhamnus purshiana* adlı çalının kabuğu. Gri renktedir ve kınakına kabuğunu andırır. C. S. uçucu yağla birlikte tanen, oksalik asit, nişasta gibi Cyrisophan asitine yakın bileşimleri ihtiva eder. Gerek toz, gerekse hulâsa sıvı halinde, bağırsak pertalitik karakterlerine yaptığı etki sayesinde müshil tesiri meydana getirir. Sıvı halindeki hulâsasından müshil olarak kullanılan Sagrada şarabı yapılır.

CASCATE DELLE MARMORE: bk. MARMORE, Cascate Delle.

CASCELLIUS [*kaskellius*] **veya CASSELLIUS** [*kassellius*], **Aulus** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı hukukçu ve

hatip. Iulius Caesar ve Augustus'la aynı yüzyılda yaşamıştır. Koyu cumhuriyetçi olduğundan, Caesar'ın siyasi suiistimallerine karşı gelmiş, Augustus zamanında da consul olmayı reddetmiştir.

CASCINA [*kaşina*], Merkezî İtalyada, Toscana eyaletinde, Pisa vilâyetinde, Pisa'nın doğusunda Arno nehri üzerinde bir kasaba. Geniş bir ziraat bölgesinde olup pamuklu mensucat ve mobilya imalâthaneleri vardır. Pisa Romanesk stilinde inşa edilmiş olan Santa Maria kilisesi XII. yüzyıldan kalmadır. 1364 te Floransalılar Pisalıları burada yenmiştir; Michelangelo'nun bu muharebe ile ilgili eskizleri meşhurdur. Nüfusu 28 000(1948) dir.

CASCO [*kæskou*] **KÖRFEZİ**, Amerika Birleşik Devletlerinden Maine'in güneybatı kıyısında, Portland civarındaki Cape Elizabeth'ten kuzeydoğuya doğru takr. 32 km kadar uzanan körfez. Burada pek çok ada vardır.

C. Antlaşması: 12 Nisan 1678 de, Massachusetts körfezi ahalisi ile batı bölgeler Kızılderilileri arasındaki harb sonunda imzalanan antlaşma. Gerçekte 1676 da sona ermiş olan «Kıral Philip Harbi» (1675 - 1676; «Kıral Philip» [King Philip] lâkabiyle tanınan Philip, bir Kızılderili şefi idi, ölm 1676) ne resmen son vermiş ve karşılıklı olarak arazi ve esirlerin iadesine imkân vermiştir.

CASE [*keys*], **Anna** (doğ. 1889) Amerikalı soprano. Clinton (New Jersey) da doğmuştur. İlk olarak 1909 da New York'ta, *Werther*de çocuk denecek yaşta sahneye çıkmış ve 1909 1916 arasında Metropolitan Opera Şirketinin âzası olmuştur. *Boris Godunov* (1912) daki Feodor, *Der Rosen-Kavalier* (1913) deki Sophie,*La Bohème*deki Mimi ve *Carmen*deki Michaëla rollerindeki başarısiyle tanınmıştır. 1931 de evlenerek sahneden çekilmiştir.

CASE LAW [*keys lō*], Anglo - Amerikan hukukunun kanunlar (Common Law) yanında, eskiden mevcut mahkeme içtihatlarına (emsal kararları) dayanan kısmı.

CASELLA [*kasella*], **Alfredo** (1883 - 1947), İtalyan bestecisi. Torino'da doğmuş, Romada ölmüştür. Pariste tahsil ettikten sonra 1915 ten itibaren Romada orkestra şefi, piyanist ve tenkidci olarak çalıştı. C., her türlü opera, orkestra ve oda müziği eserleri bestelemiştir. Eserlerinde Fransız empresyonizmi ile Stravinskiy'nin tesirleri, İtalyan klasisizmi ile birleşir.

CASELLI [*katelli*], **Giovanni, Abate** (1815 - 1891), İtalyan mucidi. Siena'da doğmuş, Floransa (Firenza) da ölmüştür. «Yazan telgraf» veya «pantélégraphe» denilen telgraf cihazının mucididir (1856). Bu cihaz vasıtasiyle, verici istasyonda çizilen yazı ve şekiller, alıcı istasyonda tekrarlanarak kopya edilirdi. Cihaz şu esasa dayanır: İçinden elektrik ceryanı geçen bir demir ucla, potasyum prusiyatına batırılmış bir kâğıt üzerine çizgi çizilirse elektriğin tesiriyle, demir bu tozu çözerek Prusya mavisi meydana getirir ve kâğıdın üzerinde koyu mavi bir iz bırakır. C nin verici istasyonunda telgraf metni, kaba kâğıda yapıştırılmış ince kalay yaprakları üzerine tecridedici bir mürekkeple yazılırdı, alıcı istasyonda da, potasyum siyanoferürü ve amonyak azotatı mahlülüne batırılmış tabakalar kullanılırdı. Verici ve alıcı istasyonlardaki cihazların hemzaman işlemesi, her iki istasyonda salınmaları hemzaman olan sarkaçlarla temin edilirdi. Bu cihaz, 1865 yılında Fransada Paris - Amiens ve Paris - Marsilya hatlarında, 1866 da da daha muntazam olarak Paris - Lyon arasında kullanılmıştır. Bk. PANTÉLÉGRAPHIE.

CASEMENT [*keysmint*], **Sir Roger David** (1864-1916), İrlandalı vatansever. Kingstown (Dublin kontluğu) da doğmuş, Pentonville (Londra kontluğu) de ölmüştür. İngiliz konsolosu olarak 1903 te Afrikada Yukarı Kongo'da kauçuk istihsalini kontrol etmiş, 1910 da Güney Amerikada İngiliz - Peru Amazon Şirketi tarafından yerlilere yapılan zulüm hakkında bir rapor hazırlamış ve kendisine şövalye (Sir) unvanı verilmiştir. Ingiliz taraftarı olan İrlandalı John E. Redmond'a karşı İrlanda milliyetçileri ile birlikte mücadele açarak İrlandanın Birinci Dünya Harbine girmemesini istemiştir. 1914 te Berline giderek İrlandanın istiklâli için yardım temin etmeğe çalışmış, 1916 da refakatinde silâh ve cephane ile dolu bir gemi bulunan bir Alman denizaltısı C. ı İrlanda limanlarından Tralee'ye yakın bir noktada karaya çıkarmıştır. C. yakalanarak Londraya götürülmüş ve asılmıştır.

CASENTINO [*kazentino*], Arno vâdisinin Etrusk Apenin'i ile Pratomagno arasında güneydoğuya yönelen kısmı C., nin hoş bir iklimi vardır. Burada şatolar, manastırlar bulunan meskûn yerler, bol ormanlar mevcuttur. Arezzo - Stia treni ile turistlerin gelmesi sağlanmıştır.

CASEROS [*kaseros*], **Monte,** Arjantin'de Buenos Aires'in takr. 20 km kuzey - batısında bir yer. Burada general Urguiza, isyan eden Entre Ríos, Corrientes ve Santá eyaletleri kuvvetlerinin başına geçmiş Brezilya ve Uruguay kuvvetlerinin de yardımı ile 3 Şubat 1852 de diktatör Rosas'ı yenmiştir. Bu suretle de Rosas'ın yıllarca süren zulmü sona ermiştir.

CASERTA [*kazerta*]: 1. İtalya Cumhuriyetinde, Campania bölgesinde bir vilâyet. Ovanın kuzeydoğu kısmında olup yüzölçümü 2639 km², nüfusu da 599 000 (1951) dir.

2. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi. Nüfusu 44 300 (1951) dür. Napolinin 27 km kuzeydoğusunda denizden 67

CASERTA: Kıraliyet sarayının cepheden görünüşü

m yüksektedir. 1927 ye kadar Terra di Lavoro vilâyetinin merkezi idi. Aynı yılda bu vilâyet lâğvedilerek C. Napoli vilâyetine bağlanmış, daha sonra bu adı taşıyan bir vilâyet (Campobasso, Benevento ve Napoli vilâyetlerinden ayrılan araziden) meydana getirilmiştir. Tifantini dağlarının eteğinde, Apulia yolu üzerinde önemli bir toprak mahsulleri merkezidir; sabun ve kimya sanayii de gelişmiştir. Ticaret okulu ve ticaret odası vardır. C , 1752 de Napoli kıralı III. Carlo zamanında imar edilmiş, mimar Luigi - Vanvitelli burada «İtalyan Versailles'ı» denilen rokoko üslûbunda muhteşem bir saray yapmıştır. Sarayın etrafında suyunu 3,5 km uzaktaki bir çağlıyandan alan güzel havuzlar ve çeşmeler vardır. Dört büyük bahçesi, kilisesi, tiyatrosu ve resim galerisi olan bu saray 1860 ta Garibaldi'nin karargâhı olmuştur. 1926 da bu sarayı İtalyan Havacılık Akademisi işgal etmiş. İkinci Dünya Harbi sırasında da C nin işgali (Ekim 1943) nden sonra İngiliz feldmareşali Harold

CASERTA: Kıraliyet sarayı parkından bir köşe

R. Alexander karargâhını buraya taşımıştır. Eski C., şimdiki şehrin 5 km kuzeydoğusunda Monte Tifata'nın güney yamacında, IX. yüzyılda Langobardlar tarafından kurulmuştur. Şehrin ahalisi XII. yüzyılda ovaya inerek yeni C. yı kurmuş, eskisini terk etmiştir. 1057 de Normanlar C. yı işgal etmişler ve yüzyıllar boyunca bu şehir Napoli bölgesinin geçirdiği değişikliklere tabi olmuştur. Caserta Vecchia (Eski C) denilen eski şehirde 1153 yılından kalma bir katedral vardır. Eskisinden ayırmak için bugünkü C. ya bazen Caserta Nuova (Yeni C.) denmektedir. «İki Sicilya» (İta. Due Sicilie; yani Napoli ile Sicilya) tahtına hak iddia eden prensler, «Conte di Caserta» (C. kontu) unvanını taşımışlardır.

İkinci Dünya Harbinin sonunda, İtalyada ve Yugoslavyadaki Alman ordular grupunun kayıtsız şartsız teslimi vesikası 29 Nisan 1945 te Alman generali Vietinghof'la Amerikalı general Marc Clark tarafından C. da imzalanmıştır.

CASES, Emmanuel Augustine, Marquis de Las: bk. LAS CASES.

CASEY [*keysi*], **Richard Gardiner** (doğ. 1890), Avustralyalı diplomat ve asker. Brisbane (Avustralya) de doğmuştur. Birinci Dünya Harbi esnasında Fransa ve Geliboluda hizmet etmiş, 1924 - 1931 arasında Avustralya ve İngiliz hükümetleri arasında irtibat subaylığı yapmıştır. Avustralya hükümetinde federal hazine nazırı yardımcısı (1933 - 1935), hazine nazırı (1935 - 1939), gelişme nazırı (Minister of Development) [1937 - 1939] ve iaşe nazırı (1939 - 1940) olarak hizmet görmüştür. İkinci Dünya Harbi esnasında (1940 1942) Amerikada, Avustralya ortaelçisi ve Orta Doğuda Britanya devlet nazırı (1942 - 1943) olarak bulunmuştur. 1944 1946 arasında Bengal valisi idi. 1949 da Menzies'in koalisyon kabinesinde iaşe ve terakki, nafia ve iskân nazırlıklarında bulunmuştur.

CASGRAIN [*kazgrę* veya *kasgrę*], **Henri Raymond** (1831 - 1904). Kanadalı tarihçi. Rivière Ouelle (Quebec bölümü) de doğmuş, Quebec'te ölmüştür. 1856 da Katolık papazı olmuş, 1860 - 1873 yıllarında Quebec Katolik bazilikasını idare etmiştir. Ana dili Fransızca olan C., memleketinin tarihini ve folklorunu incelemiş ve başlıca şu eserleri yazmıştır: *Légendes canadiennes* (Kanada efsaneleri) [1861]. *Biographies canadiennes* (Kanada biyografileri) [1885]. *Pèlerinage au pays d'Evangeline* (E. [= Amerikalı şair H. W. Longfellow'nun aynı adı taşıyan acıklı destanının kadın kahramanı] in memleketine yapılan hacılık [1887; bu eser Fransız Akademisi mükâfatını kazanmıştır]), *Montcalm e Lévis* (M. ile L. [= Kanadada İngilizlerle çarpışan Fransız generalleri]) [2 cilt, 1891]. Yeğeni Thomas Chase C. (1852 - 1916), avukat ve siyaset adamı idi; 1914 - 1916 yılları arasında Kanada posta umum müdürü bulunuyordu.

CASH AND CARRY [*kæş ınd kæri*] (İng. = öde ve taşı), ticaret hukukunda bir sözleşme şartı. Buna göre, alıcı, satana malın bedelini öder, malı alır veya aldırır. Yani, nakliyesi ve her çeşit nakil tehlikesi alıcıya ait olmak şartiyle peşin satış demektir.

C. a. C. şartı (Cash and Carry Clause): 1937 Mayısında, Amerika Birleşik Devletlerinin harb bitaraflığı kanunnamesi (Neutrality Act) ne konan bir madde. Buna göre, harb sırasında Amerika, savaşan devletlere harb malzemesi satabilecek, fakat bu devletler mal bedelini peşin (cash) ödiyecekler ve malı kendi gemileriyle taşıyacaklardı (carry). İkinci Dünya Harbi sırasında, Nisan 1943 e kadar bu madde tatbik edildi. Alman gemileri Amerikaya gidemedikleri için, bu maddeden yalnız İngilizler (1940 a kadar da Fransızlar) faydalandılar. Fakat Alman denizaltıları İngiliz ticaret filosuna büyük kayıplar verdirdiği için, Amerikan gemilerinden faydalanılmak üzere, zaten Aralık 1941 den beri İngilterenin yanı başında harbe girmiş olan Amerika, Nisan 1943 te tabiî olarak bu maddeyi İngilterenin lehine olarak kaldırdı. Bk. LEND - LEASE (Ödünç verme ve kiralama).

CASHEL [*kæşıl*], İrlandada Tipperary kontluğunda bir şehir. Nüfusu 3 100 (1946) dür. Anglikan piskoposluk merkezidir; XII. yüzyıldan kalma bir katedral harabesi vardır. 1771 senesinde burada Munster âsileri İngiltere kıralı II. Henry'ye teslim oldular.

CASHIBO (Dil.): bk. CACHIBO.

CASILGÖL (Kazakça = Yeşilgöl), Sovyetler Birliğinin Kazakistan Cumhuriyetinde Cetisu (b. bk.) vilâyetinin Batı Tanrıdağ (Tien Şan) dağlarında bulunan bir sıra göllere verilen ad. Bunlardan en çok tanınmışları Cungarya Aladağında. Lepsi ırmağının kaynaklarında ve İli ırmağı ötesindeki Aladağlarda bulunanlarıdır. Büyük ve Küçük Isıkköl (b. bk.) ler de bu C. lerden sayılmaktadır.

CASILINUM [*kasilînum*], Roma devrinde İtalyanın Campania bölgesinde bir şehir. Voltunus (şimdi Volturno) nehri üzerinde idi; bugünkü Capua şehri aynı yerde yapılmıştır. Appius yolu (b. bk.; Via Appia) nun bu nehir üzerinden geçiş noktasını koruduğu için, askerî önemi vardı. II. Pun Harbi sırasında M. Ö. 216 da, Romalı general Fabius C. yakınlarında Hannibal'ı kuşatmışsa da, Hannibal, gece, öküzlerin boynuzlarına bağlattığı kuru asma dallarını tutuşturarak bunları düşman ordugâhına saldırtmış ve çıkan kargaşalık arasında kaçıp canını kurtarmıştır. Daha sonraki yıllarda Iulius Caesar ve Marcus Antonius buraya bir şehir kurdurmuşlardır. Fakat şehir gelişememiş ve Plinius zamanında harabe haline gelmiştir.

CASIMIR [Fr.] veya **KASIMIR** [Alm.] (Lehistan Kasalları): bk. KAZIMIERZ.

CASIMIRI [*kasimîri*], **Raffaele** (1880 - 1943), İtalyan kilise müzisyeni. Gualdo Fadino (Umbria) da doğmuş, Romada ölmüştür. 1911 den itibaren Romada Laterano kilisesinde orkestra şefliği yapmış, 1922 de Società Polifonica Romana adlı bir koro birliği tesis etmiştir. Bu birlik,

eski klâsik vokal müziğini tekrar canlandırmaya çalışmış ve Avrupada büyük bir şöhret kazanmıştır. C. nin aynı maksada hizmet eden araştırmaları da vardır.

CASIMIR - PÉRIER [*kazimir - peryę*], **Jean Paul Pierre** (1847 - 1907), Fransız devlet adamı. Fransanın beşinci cumhurbaşkanı. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Devlet adamı Casimir - Périer'nin torunudur. 1847 de C P. soyadını almış ve 1876 da solcu merkez mebusu seçilmiştir.- C. - P., 1877 - 1879 yılları arasında Maarif Vekâleti müsteşar muavini olmuş ve 1883-1885 arasında da Müdafaa Vekâletinde çalışmıştır. 1883 Ocak ayında başvekil olmuş, bir kabine kurmuşsa da, bu kabine uzun ömürlü olmamıştır. Carnot'nun ölümü üzerine 27 Haziran 1864 te cumhurbaşkanı seçilmiştir. C.- P., hükümet üzerinde seleflerinden daha şiddetli bir nüfuz kullanmaya teşebbüs etmiş, fakat buna muvaffak olamıyarak 16 Ocak 1895 te çekilmiştir.

J. CASIMIR - PÉRIER

CASIN (İng. Jasin), 1 Temmuz 1957 de kurulan Malaya Federasyonu Dominyonunun güneybatı kıyısındaki Malakka (Malacca) bölgesinin doğusunda bir idare bölümü. Nüfusu 48 173 (1959) tür.

CASINUM [*kasînum*], eski İtalyada Volsc ve Campan'ların hududuna yakın, bugünkü Cassino şehrinin bulunduğu yerde bir şehir. C., M Ö. 312 de Romalılar tarafından Samnit'lerden alınmıştır. İmparatorluk devrinin sonlarına kadar önemli bir merkez halindeydi. Burada Villa Varros ile birlikte bir amfiteatr harabesi vardır.

CASIQUIARE [*kasikiâre*] veya **CASSIQUIARE, CASSIQUIARI** (Isp. Brazo [= kol] Casiquiare. Canal [= kanal] Casiquiare), Venezuela'nın güneyinde bir nehir. Orinoco nehrinden, Esmeralda'nın takr. 32 km batısında bulunan bir noktada ayrılır ve Río Negro'ya akarak Orinoco sistemini Amazon sistemine bağlar. Su Orinoco'dan Negro'ya akar. Uzunluğu takr. 386 km dir.

CASIRI [*kasiri*]. **Miguel** (Süryanca Arapça adı: **Mihail Kaşerî**; 1710 - 1791) Marunî filologu ve dilcisi Trablusgarp (Lübnan) ta doğmuş, Madridde ölmüştür. Romada tahsil gördükten sonra Arapça, Süryanca ve Keldani dili profesörü olmuştur. 1748 de İspanyaya davet edilmiş ve 1763 te Madridin kuzeybatısında San Lorenzo del Escorial kasabasında bulunan meşhur Escorial şato - manastırının kütüphane müdürlüğünü üzerine almış ve ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır. C. nin başlıca eseri *Bibliotheca Arabico - Hispana Excurialensis* (Escorial'da bulunan Endülüs Arapçası ile yazılı eserler kütüphanesi) [2 cilt, 1760 - 1770] adını taşır. Bu katalogda 1800 den fazla Arapça el yazmasının tarifi ve tarihî eserlerden alınmış seçme parçalar vardır. İkinci cildi coğrafyaya ve tarihe ait Arapça el yazmaları hakkındadır; bunda bilhassa Endülüs Arapları ile İspanyollar arasında vuku bulan harblere ait malûmat vardır. Müsteşriklerden Hartwig Derenbourg bu eserden de faydalanarak daha ilmî bir sistemle düzenlenmiş *Les manuscrits arabes de l'Escorial* (E. daki Arapça el yazmaları) [1884; bitmemiştir] adlı eseri yazmıştır.

CASIUS [*kaşius*] (Lat. Cassius Mons; Yun. Oros Kasios; Bargylus da denmiştir), Romalılar devrinde, Anadolu ile Suriye sınırında, Antiokheia (Lat. Antiochia, bugünkü Antakya) nın güneyindeki dağlık araziye verilen ad. Şimdi buna Cebelü'l - Akra (1770 m) denilmektedir. Hellenistik devirde, burada, aslında, Suriye mitolojisine ait o'up sonradan Yunanlaştırılmış Zeus Kasios adında bir ilâha tapınılırdı. Bu kült Fenikeliler tarafından Mısırdaki Pelusion şehrine (burada da bir Mons Casius vardı) ve Kerkyra (Lat. Carcyra, bugünkü Korfu adası) ya götürülerek yayılmıştı.

CASK (İng. Jask), İranın güneydoğu ucunda Laristan bölgesinde Hürmüz boğazının İran kıyısında bir burun ve kasaba. Telgraf kablosunun geçit yeri olup ayrıca bir deniz feneri de vardır. Şimdi liman tesisatı ve hava alanı yapılmıştır. Başlıca. hurma ihracatı yapılır. Asıl C., biraz içerdeki olup, eskiden Mekran vilâyetinin merkezi idi. Tarihî bir kalesi de vardır. Bender Abbas'ın 210 km güneydoğusundadır. 1620 yılında boğazın C. mevkiinde İngiliz harb gemileri Portekiz donanmasıyle çarpışmış ve onu mağlûbetmiştir. Bu harb, İngiliz deniz kuvvetinin doğu denizlerindeki ilk gösterisi sayılır. Arap coğrafyacılarından Yakut ve Kazvinî'de Casak (Casek, Caşak) adiyle gösterilen ada, bugünkü Bender - Abbas'ın güneyindeki Larek adası olsa gerektir. Bu ada Kis (bugünkü Kays) emîrine bağlı idi ve burada denizcilikte ün almış muhafızlar bulunuyordu.

ČÁSLAV [*çaslav*], (Alm. Czaslau, Tschaslau), Çekoslavakyada, Merkezî Bohemyada bir şehir. Praha'nın takr. 71 km güneydoğusunda, Kutná Hora'nın doğusundadır. Burada, Husçu önderi Žižka, Petrus ve Paulus kilisesine gömülmüş; fakat 1623 te İmparator II. Ferdinand'ın emriyle, mezarı açılıp kemikleri başka yere götürülmüştür. Nüfusu 8 773 (1947) tür.

CASLON [*kęzlîn*], **William** (1692 - 1766), İngiliz harf hakkâki ve dökümcüsü. Gradley (Worcestershire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. C., 1720 de Londrada bir harf dökümhanesi kurmuştur. Döktüğü harfler İngiltere ve Kuzey Amerikada çok rağbet görmüştür.

C. (Matbaacılık): bir harf çeşidi. İngilterede Old Style (eski üslûp) denilen hurufat çeşidine girer. Bk. BASIN, Harf çeşitleri.

CASMANN [*kąsman*], **Otto** (ölm. 1607), Alman filozofu ve ilâhiyatçısı. Hamburg yakınında Stade'de ölmüştür. Aynı şehirde vaiz olarak bulunan C., felsefe sahasında da incelemeler yapmış, bu arada ilk olarak «ruh ilmi» mânasına *psychologia* (psikoloji; Yun. *psykhē* = ruh) kelimesini kullanmıştır. C. a göre psikoloji, «beden ilmi» olan *somatologia* (somatoloji; Yun. *sōma* = beden, vücut) nın bir kısmıdır. C ın başlıca eseri şu adla yayımlanmıştır: *Psychologia anthropologica sive Animae humanae doctrina* (Antropolojik psikoloji veya Beşerî ruh öğretisi).

CASONI [*kasǫni*] **REAKSİYONU**, ekinokok (b. bk.) hastalığının teşhisi için tıpta kullanılan önemli metotlardan biri (bk. WEINBERG REAKSİYONU). C. R deri içine ekinokok suyuğu ve ayrıca kontrol olarak da mukabil tarafa fizyolojik tuz veya pepton mahlûlü şırınga etmek suretiyle yapılır. Birkaç dakika zarfında görülen erken, veya 24 saatte görülen geç reaksiyonun müspet oluşu hastada ekinokokun varlığını gösterir. İtalyan doktoru Tommaso Casoni (1880 - 1933) nin adiyle anılır.

CASORATI [*kasorạ:i*]. **Felice** (doğ. 1886), İtalyan ressamı. Novara (Piemonte bölgesi) da doğmuştur. Padova üniversitesinde hukuk okumuş (1907), sonra sanata geçerek bilhassa Tiziano'yu incelemiş, kızkardeşinin portresini yaparak 1907 de Venedikte teşhir etmiş ve başarı kazanmıştır; bu portre şimdi Torino'da Museo Civico'dadır. C. sonra Napoliye geçmiş (1908 - 1911), portre ressamı olarak tanınmış ve bilhassa kadın portre etütleri yapmıştır. Önce en çok Fransız ressamı Gaugin'in tesiri altında kalmış, sonra kübizmsonrası Fransız resim cereyanlarından ilham alarak «Valori Plastici» (Plastik değerler; Kasım 1918 de Mario Broglio-nun yayımlamağa başladığı dergi), «Pittura metafisica» (Metafizik resim bk CARRÀ Carlo) ve «Novecento» (XX. yüzyıl, 1923 te Milano'da çıkmağa başlıyan faşist sanat dergisi) gibi öncü cereyanların «sıhirli realizm» ini takibetmiştir. Bu yolda eski İtalyan klâsik sanatını modern geometrik abstraksiyonlarla canlandırmağa çalışan şekil ve portre kompozisyonları vermiştir. Şimdi Torino Akademisinde profesördür. Başlıca eserleri şunlardır: «Mirasçı kadın», «İhtiyar kadın» (Roma, Millî galeri), «Kuzin», «İki kızkardeş», «Konser», «Yabancı» (Floransa, Modern Sanat Müzesi).

CASORATI: Kızkardeşinin portresi

CASORIA [*kazọria*] Güney İtalyada Campania bölgesinde, Napoli vılâyetinde, Napoli'nin kuzeyinde bir şehir. Şimdi ıslah edilerek zengin bir zirai bölge haline getirilmiş olan eski, sıtmalı bataklığın ortasında kurulmuştur. İpek ve şarap sanayii vardır. Nüfusu 20 241 (1936) dir.

CASPAR [*kạs ·ar*], **Karl** (doğ 1879), Alman ressamı. Friedrichshafen'de doğmuştur. Stuttgart'ta ve L. von Herterich'in yanında Münih'te yetişen C., 1922 den itibaren Münih Akademisinde profesör ve müstakil grupun reisi olmuştur. Başlangıçta Beuron ekolü (Katolik resim sanatını, en eski Hıristiyan örneklerine göre canlandırmak maksadiyle kurulmuş dinî resim okullarından biri) nün etkisi altında kalmışsa da (Hendorf kilisesindeki duvar resmi), eserleri 1910 dan bu yana, ekspresyonist bir ifade gösterir: «Patmos'ta Johannes» (1911), «Noli me tangere» (= Bana dokunma! 1912, Magdeburg Müzesinde), «Hazreti Yakub'un melekle mücadelesi» (1917 Münih Devlet Galerisinde). C. ın portreleri, renkler bakımından üzerinde iyi durulmuş eserlerdir. Bamberg kilisesinde bir duvar tablosu da vardır. Bk. EKSPRESYONİZM.

Caspar - Filser [*kạspar filzır*], **Maria** (doğ. 1878), Alman ressamı. Caspar Karl'ın karısı. Riedlingen'de doğmuştur. Stuttgart'ta F. von Keller'in talebesi oldu. C.-F., Cézanne'dan ilham alarak renkli manzara ve natürmort resimleri yapmıştır: Balingen Belediye binasındaki duvar tablosu, «Yaz» (Münih Devlet Galerisinde), «Starnberg gölü» (Wiesbaden Müzesinde).

CASPARI [*kaspạri*], **Carl Paul** (1814 - 1892), Alman aslından Norveçli Doğu bilgini, teolog ve dilci. Dessau (Almanya) da doğmuş, Christiania (şimdi Oslo) da ölmüştür. Leipzig üniversitesinde H. L. Fleischer'ın yanında Sami dillerini öğrenmiş, 1838 de Musevilikten ayrılarak Lutherci Protestan olmuştur. 1845 te Königsberg üniversitesinde kendisine teklif edilen profesörlük kürsüsünü mezhep sebebiyle reddederek 1847 de Christiania üniversitesinde teoloji lektörü olmuş, 1857 de profesörlüğe yükselmiş ve ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır. Yakın Doğuda birçok kütüphane ve manastırda araştırmalar yaparak filolojik yeni malzeme meydana çıkarmıştır. Dilcilik dünyasında, şimdiye kadar klâsik kalmış olan tek bir eserle şöhret kazanmıştır: *Grammatica araba* (Arapça grameri [müntahabat ve küçük sözlükle birlikte]) [Latince, 1848; 2. bas. Almanca: *Arabische Grammatik mit Chrestomathie und Glossar*, 1859; 3. bas. 1866; 4. bas. Aug. Müller tarafından, 1876; 5. bas. 1887; İng. terc. W. Wright tarafından, 1862; bunun 2. bas., 2 cilt, 1874 - 1875; 3. bas. R. Smith ve M. J. de Goeje tarafından, 2 cilt, Cambridge 1896 - 1898, yeni bas 1933; Fr. terc. E. Uricoechea tarafından, 2 cilt, 1879 - 1880; 1896 - 1898 İng. baskısı şimdi elde bulunan en mükemmel Arapça grameri sayılır]. C nin teoloji sahasındaki birçok eserlerinden şunlar anılmağa değer: İbranî peygamberler hakkında araştırmalar: Obady (1842), İşaya (1848 ve 1858 - 1860), Mika (1851 - 1852), Danyal (1869 ve 1877); *Histoir de l'Ancien Testament* («Ahd-i Atık» tarihi) [1881], *Kirchenhistorische Anecdota* (Kilise tarihine ait fıkralar) [1883], *Etudes bibliques* («Kitab-ı Mukaddes» üzerinde incelemeler) [1884], ve bilhassa *Ungedruckte Quellen zur Geschichte des Taufsymbols* (Vaftiz sembolü tarihinin yayımlanmamış kaynakları) [3 cilt, 1866 - 1875] ile *Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols* (Vaftiz sembolü tarihinin eski ve yeni kaynakları) [1879] ve *Mémoires historiques et critiques sur des voeux de baptême orientaux* (Doğudaki vaftiz ahitlerine ait tarihî ve tenkidî muhtıralar) [1881]. Ayrıca, *Über den syrisch - ephraimitischen Krieg unter Jotham und Ahas* (Kıral Yotam ile Ahaz zamanındaki Suriye - Efraim harbi hakkında) [1849], *Sur le Juif - Errant* (Serseri Yahudi hakkında) [«Videnskabsselskabets Forhandlinger» de = İlimler Cemiyeti Zabıtları, Christiania 1862] başlıklı eserleri de vardır. Arabistik sahasında, Burhaneddinü'z-Zernucî'nin *Talimü'l - müteallim li - taallüm tarikü'l - ilm* adlı eserini notlarla birlikte yayımlamıştır: *Borhân - eddini es Sernudji*: *Enchiridion Studiosi* (1838).

CASPARINI [*kasparịni*] (asıl adı: **Eugen Caspar**; 1624 - 1700?), Alman org yapıcısı. Sorau (bugün Polonyada Żary) da doğmuştur; ölüm yılı ve yeri belli değildir. Bir aralık Padova (İtalya) da ve Viyanada çalıştıktan sonra İtalyada orgcu olarak yerleşmiş ve meşhur olmuştur Şaheser orgları İtalyada Trento, Padova, Venedik (Venezia) şehirlerinde, Almanyada da Görlitz şehrinde türlü kiliselerde bulunmaktadır. Oğlu **Adam Horaz C.** ile torunu **Johann Gottob C.**, aynı sanatı devam ettirmişlerdir.

CASPE [*kạspe*], İspanyada, Aragón bölgesindeki Zaragoza vilâyetinde bir şehir. Zaragoza şehrinin güneydoğusunda, Guadalupe ve Ebro nehirlerinin kavşak noktasında, demiryolu üzerinde, denizden 150 m yüksekte bir sanayi merkezidir. Nüfusu 15 000 (1951) dir. Un değirmenleri, tabakhaneleri, sabun fabrikaları, likör ve rakı taktirhaneleri vardır. Zeytinyağı ve ipek sanayii gelişmiştir. Eski şatosu tarihî rol oynamıştır.

C. Anlaşması: (İsp. Compromiso de Caspe): 1410 da, Aragón kıralı I. Martín'in ölümü üzerine bu taht yıllarca boş kalmış ve halef seçilememiştir. 1412 de Cataluña (Katalonya), Aragón ve Valencia parlâmentolarından seçilen temsilciler C. şehrinin şatosunda toplanarak, Antequera'lı Fernando'yu kıral seçmişlerdir. Bu zat 1412-1416 yılları arasında Aragón ve Sicilya (İta., İsp. Sicilia) kıralı olmuştur.

CASPER [*kaspır*] **Johann Ludwig** (1796-1864), Alman hekimi. Berlinde doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1839 da profesör, 1841 de Berlin adlî tıp doktoru, 1850 de de Berlin Eczacı Okulu müdürü oldu. C in, bilhassa adlî tıp reformunda, tıbbî istatistik alanında önemli çalışmaları vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Praktisches Handbuch der gerichtlichen Medizin* (Pratik adlî tıp el kitabı) [2 cilt, 1856-1858. 9. bas. 1905-1907], *Kritisches Repertorium für die gesamte Heilkunde* (Genel tedavi için tenkidî müracaat kitabı) [Rust ile Birlikte, 1823-1833]. C., ayrıca «Wochenschrift für die gesamte Heilkunde» adlı haftalık bir dergi ile adlî tıp dergisini idare etmiştir.

CASPER [*kaspir*], **Leopold** (1859- ?), Alman uroloğu. Berlinde doğmuştur. 1894 te Berlin üniversitesine nöroloji doçenti olmuş, 1904 te profesörlüğe yükselmiştir. Daha sonra New York'ta yerleşmiştir. Bir üretersistoskop tekemmül ettirmiş, böbrek permeabilitesini tâyin etmek için bir tarz bulmuş ve erkeklerdeki fonksiyonel cinsî intizamsızlıkları da ihtiva eden, genito-üriner hastalıklar üzerine bir ders kitabı yazmıştır (19 6). Başlıca eserleri şunlardır: *Impotentia et sterilitas virilis* (Iktidarsızlık ve erkek kısırlığı) [1890], *Lehrbuch der Cystoskopie* (Sistoskopi ders kitabı) [1898], *Über funktionelle Nierendiagnostik* (Fonksiyonel böbrek diyagnostiği hakkında) [1900]. Bunlardan başka *Monatsberichte für Urologie* (Aylık üroloji raporları) [1901-1907], *Lehrbuch der urologischen Diagnostik* (Ürolojik diyagnostik dersleri) [1930] gibi bazı kitaplar ve mecmuaların yazılmasına katılmıştır.

CASPERSSON [*kaspırsson*], **Torbjörn Oskar** (doğ. 1910), İsveçli sitolog (Fr. Cytologie = anatomide hücre bilgisi). Motala (İsveç) da doğmuştur. 1945 ten beri Nobel Tıp Enstitüsünde sitoloji bölümünün, ve Stockholm'daki Karl Enstitüsü (Kralinska Institutet) nün sitoloji ve jenetik (génétique = biyolojide veraset bilgisi) araştırmaları kısmının müdürüdür. Bilhassa hücrelerde proteinli maddelerin metabolizması hücre asitleri (acides nucléaires) nin dağılması ve metabolizması, ve umumiyetle sitoşimi (cytochimie = hücre kimyası) üzerinde çalışmıştır. Araştırmaları ve görüşleri şu yazısında hulâsa edilmiştir: *The Relation between Nucleic Acid and Protein Synthesis* (Hücre asidi ile protein sentezi arasındaki münasebet) [«Symposia of the Society for Experimental Biology» adlı dergide, bölüm I. Nucleic Acid, Cambridge 1947. S. 126-151].

CASPIAE PORTAE veya C. PYLAE [*kaspiē portē, pülē*] (Lat. = Hazer kapısı; aynı zamanda Lat. Albaniae Pylae, Caucasiae Portae), eskiden Kafkasya ile Hazer denizi arasındaki Derbent geçidine verilen ad. Uzun zamanlar ticari bir yol olarak kullanılmıştır. Bk. DERBENT GEÇİDİ.

CASPIUM, MARE (Coğ.): bk. HAZER DENİZİ.

CASSADÓ [*kassadọ*], **Gaspar** (doğ. 1897), Katalan aslından İspanyol çellisti ve bestecisi. Barcelona'da doğmuştur. Müzik etütlerine Barcelona'da başlamış, sonra Parise giderek meşhur çellist Pablo Casals'ın talebesi olmuştur. Avrupada ve Amerikada (1936) konserler vererek, yüksek tekniği ve benimseyici enterpretasyonu ile milletlerarası bir şöhret kazanmış ve günümüzün en ileri gelen çello virtüozları arasında yer almıştır. Besteci olarak, oda müziği sahasında eser vermiştir. Bunlar arasında *Rapsodia Catalana* (Katalan rapsodisi; 1928 de New York Philarmonie Symphony orkestrası çalmıştı), piyano, keman ve çello için 1 triyosu, yaylı sazlar içi 3 kuvarteti, çello ve piyano için bestelenmiş sonatı ve çello ile orkestra konçertosu en tanınmış olanlarıdır. C. 1948 de Ankaraya gelmiş, Büyük Sinemada Haydn'ın 2. viyolonsel konçertosunu çalmış, Radyo evinde de orkestra refakatinde bir konser vermiştir.

CASSAGNAC [*kasanyąk*], **Adolphe Granier de** (1806-1880) Fransız gazetecisi ve siyaset adamı. Bergell (Gers departmanı) de doğmuş, Plaisance yakınındaki Couloumé (Gers departmanı) kasabasında ölmüştür. Victor Hugo'nun aracılığiyle «Journal des Débats» gazetesinde yazı yazmağa başlamış, «Presse» adlı dergide de, bir romantik edib sıfatiyle, Racine'in ileri sürdüğü prensiplere karşı makaleler yayımlamıştır. 1840 ta siyaset hayatına atılarak, önce muhafazakâr Orléaniste (Orléans hanedanı taraftarı) olmuş, sonra Bonapartiste'lerin tarafına geçmiştir. 1852 de Gers'den mebus seçilerek III. Napoléon'un düşmesine (1870) kadar Corps Législatif (Teşriî heyet) te üye olmuştur. Arka arkaya «L' Époque» (1845 ten itibaren), «Le Pouvoir» (1850 den itibaren) «La Nation» (1863 ten itibaren), ve «Le Pays» (1866 dan itibaren) gazetelerini idare etmiştir. 1876 da Fransız parlâmentosuna giren C in başlıca eserleri şunlardır: *Histoire des causes de Révolution française* (Fransız İhtilâlinin sebeplerinin tarihi) [4 cilt. 1850], *Histoire de la chute du roi Louis-Philippe, de la République de 1848 et du rétablissement de L'Empire* (Kıral L.-Ph. in düşüşünün, 1848 Cumhuriyetinin ve İmparatorluğun yeniden kurulmasının tarihi) [4 cilt, 1857], *Souvenirs du second Empire* (İkinci imparatorluktan hâtıralar) [3 cilt 1879-1883].

CASSAGNAC [*kasanyąk*], **Paul Granier de** (1843-1904), Fransız gazetecisi. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Adolphe G. d. C. ın oğludur. 1870-1871 Fransa-Prusya harbine gönüllü olarak katılmış Sedan hezimetinde Almanlara esir düşmüştür. 1871 den itibaren «Le Pays» gazetesinde, 1876 dan sonra da mebus olarak mecliste Bonapartisme aleyhtarlariyle mücadele etmiş, 1877 de Cumhurreisi Mareşal Mac-Mahon'u bir hükümet darbesi yapmağa sevketmiş, 1879 da da Prens Victor Napoléon'un, babası Prens Jérôme Napoléon'un yerine Bonapartiste partinin şefi olarak tanınması için çalışmıştır. 1884 te «L' Autorité» gazetesini kurmuş General Boulanger'nin komplo hareketlerinde (1886-1889), «Altılar Komitesi» (Comité des Six) ne üye olmuştur.

CASSANDER [*kasandır*], **Georg** (Fr. adı: Cassant, Georges; 1513-1566), Flândralı ilâhiyatçı. Pitthem (Brugge, Fr. Bruges) de doğmuş, Almanyada Köln şehrinde ölmüştür. Louvain üniversitesinde okumuş, Brugge'de ilâhiyat ve edebiyat profesörü olmuştur. Kendisi Katolik olduğu halde, Katolik ve Protestan mezheplerini birleştirmeğe çalışan İrenik (Sulhçu; Yun. *eirēnē* = sulh) bir din adamı olmuş, bu yüzden 1543 te profesörlüğünü kaybetmiştir. Altı yıl Avrupayı dolaştıktan sonra 1549 da Köln'de yerleşmiş, Alman imparatorları I. Ferdinand ile II. Maximilian'ın müşaviri olmuştur. Başlıca eseri, *Consultatio de articulis*

fidei inter Catholicos et Protestantes controversis (Katoliklerle Protestanlar arasındaki münakaşada iman akidelerine müracaat) [bas. ölümünden sonra, 1577] dir. Külliyatı (*Opera omnia*) 1616 da Pariste basılmıştır. Hiçbir taraf C. ı tutmamıştır.

CASSANDRA [*kassąndra*], 23 Temmuz 1871 de Alman astronomu Ch. A. F. Peters tarafından bulunan 114 numaralı küçük gezegen (seyyare, planet).

CASSANDRE [*kasą̄dr*] (asıl adı: **Adolphe Mouron**; doğ. 1901), Fransız afişçisi, ressam ve dekoratörü. Harkov (Ukrayna, Sovyetler Birliği) da doğmuştur. C. 1915 te Parise gelmiş, Julian Akademisinde çalışmıştır. C. 1922 den

A. CASSANDRE: «Şimal yıldızı» (1927)

itibaren afiş sanatiyle ilgilenerek çalışmalarını hızlandırmıştır. C., yeni bir üslûpta sentetik afişleriyle kendini tanıtmıştır. Afişlerinde grafik unsurlar, bir sanat değeri kazanarak, kübizmle kaynaştırılmıştır. Modern afişçilikte en ince ve tesirli bir tarz olan «telkin yoliyle ifade», C. ın afişlerinde bılhassa renklerle ifade edilen rubi tahlillerde açık olarak görülüyor. C. başlıca tiyatroların dekorlarını da yapmıştır. Ünlü afişleri arasında: «Kuzey yıldızı» (1927), «Mavi kuş» (1930), «Paris bayramları» (1934); aperetif afişlerinden: «Dubonnet» (1932); «Beau, bon»; turistik afişlerinden: «Calais - Douvres», «Wagons - Lits», «Rotterdam» (1928), «Yunanistan», «İngiltere» (1934), «Normandie» (1935) ile «L' Intransigeant» gazetesi için yaptığı afiş de (1925) vardır.

CASSANO ALL'IONIO [*kassą̄no allionio*] (**Cassano, Casano al Ionio** adlarıyle de anılır), Güney İtalyada Calabria'da Cosenza vilâyetinde, Cosenza'nın kuzeyinde, Tarento körfezi yakınlarında, Ionio nehri üzerinde kurulmuş kasaba. Hububat, şarap ve yağ pazarıdır. IX. yüzyıla ait olan katedrali 1491, 1651 ve 1795 te yeniden inşa edilmiştir. Yakınlarında, eski zamanlardan beri bilinen kükürtlü membalar vardır. Nüfusu 7 639 (1936) dur.

CASSANO D'ADDA [*kassą̄no dądda*], Kuzeybatı İtalyada, Lombardia eyaletinde, Milano vilâyetinde, Milanonun takr. 25 km kuzeydoğusunda, Adda nehri üzerinde kurulmuş bir kasaba. Kasabada büyük bir yünlü ve kendir fabrikası vardır. 1259 tarihinde, Ezzelino da Romano'nun idaresindeki Ghibellin'ler burada, Guelph'ler tarafından mağlûbedilmiştir. 16 Ağustos 1705 te Vendôme'un idaresinde bulunan Fransızlar, Prens Eugen'in idaresindeki Avusturyalıları; 27 Nisan 1799 da ise Suvarov'un idaresinde bulunan Avusturyalılar ve Ruslar, Moreau'nun idaresindeki Fransızları yenmiştir. Nüfusu 9 000 (1948) dir.

CASSAPANCA [*kassapąnka*] (İta. = sandık sediri; *cassa* = sandık, *panca* = kanepe, sıra, kürsü), Rönesans devrinde, sandık şeklinde olup, arkada ve yanlarda yaslanacak yerleri bulunan ev eşyası. Üzerinde oturulur, içinde de kıymetli eşya kitap, elbise v. b. saklanırdı. Yerden tasarruf etmek için kullanılan bu sedir, bazen bir sanat eseri denecek kadar süslü olurdu. Çok defa yatak olarak da kullanılırdı. Bunun büyüğüne *arcibanca* (başsedir) denirdi.

CASSATT [*kı-ąt*], **Mary** (1845 - 1926), Amerikalı kadın ressam ve gravürcü. Pittsbourg (Pennsylvania) da doğmuş, Mesnil - Théribus (Oise - Fransa) da ölmüştür. Zengin bir bankacının kızıdır. Çocukluğunun ilk yılları Pariste geçmiştir. C. Pennsylvania Akademisinde resme çalışmış, 1870 savaşından biraz önce de mesleğinde ilerlemek maksadiyle, tekrar Parise gelmiştir. Az bir müddet devam ettiği Chaplin'in atelyesini bırakarak, müzelerdeki büyük üstatların eserlerinden faydalanmayı düşünmüştür. C. hususiyle İtalyada Correggio, İspanya ve Anvers'te Rubens'in eserlerine büyük bir hayranlıkla bağlı kalmış, onların resimlerinden etütler yapmıştır. C. Empresiyonist grupa

M. CASSATT: «Çocuğunu emziren anne (Pastel)

bağlı ressamların tesirinde kalmış, hususiyle Degas'nın sanatına büyük bir sevgi ile bağlanmıştır. C. genç kadın resimlerinde işleyiş ve konuyu tuvale yerleştirme bakımından Degas'nınkilere yakın bir başarı gösterdiği gibi, daha açık olarak Japon sanatçılarının, hususiyle desen ve gravürlerinden gelen tesir de eserlerinde yer almıştır. C. ın sanatı, teknikten çok hissin hâkimiyeti altındadır. Birçok eserlerinde bu his «analık» suretinde şekillendirilerek, esas konu olarak işlenmiştir. C. 1877 den sonra Empresiyonist grupunun sergilerine katılmış ve ilk hususi sergisini de Durand-Ruel galerisi (Paris) nde açmıştır (1895). Eserleri arasında: «Yelpazeli kadın», «Çay fincanı», «At kestanesi ağacı altında» önemlidir. Dünya müze ve galerileri ile hususi kolleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır.

CASSAZIONE [*kassatsiọne*] (İng., Fr. Cassation) XVIII. yüzyıl müziğinde, serenade (b. bk.) ve divertimento (b. bk.) gibi, açık havada çalınmak üzere hazırlanmış enstrümantal bir beste çeşidi.

CASSEGRAIN [*kasgrẽ*], **N.** (XVII. yüzyıl), Fransız fizikçisi. Öz adı, doğum ve ölüm yeri ve yılı bilinmemektedir. Collège de Chartres'da profesör olmuş, 1672 de. kendi adını taşıyan bir teleskop (télescope Cassegrainien) icadetmiştir. Bir çeşit yansıtan (réflectant) teleskop olan bu alette, spekulum'dan gelen ışın (şua)lar, ortasında bulunan bir delikten küçük konveks bir ayna vasıtasiyle yansıtılır ve böylece teleskop, refraktörde de olduğu gibi, görüş çizgisi üzerinden bakılmağa imkân verir. İskoçyalı matematikçi ve mucit James Gregory'nin 1663 te tarif ettiği, yine yansıtan cinsinden Gregory teleskopu (İng. Gregorian telescope) ndan sonra, bu alet de zamanında pek tutulmamışsa da, kısalığı ve odak (foyer mihrak) uzunluğunun müessir genişliği sayesinde unutulmamış, başkaları tarafından taklidedilmiş ve işlenmiştir. C., megafon (mégaphone) un oranları hakkında da bir eser yazmıştır.

CASSEL [*kasẹl*] (essi adı: Lat. *Castellum Morinorum*), Kuzey Fransada, Nord departmanında bir kasaba. 175 m yükseklikte olan Mont Cassel'in üstünde kurulmuştur. Dunkerque'in 25 km güneyinde olup nüfusu 2680 (1954) dir; bunun çoğu Flaman asıllıdır. Toprak mahsulleri önemlidir; bira, kireç fabrikaları ve zeytinyağı tasfiyehaneleri vardır. Dantelâları da meşhurdur. XVI. yüzyıldan kalma Rönesans üslûbundaki belediye binası (Noble Caur), müze haline getirilmiştir. Romalılar devrinde burası Menap'lıların merkezi idi; Romalıların eline geçince tahkim edilerek *Castellum* (= Kale) denmiştir. Flaman - Fransız harblerine sahne olmuştur.

C. muharebeleri: 1. Flandra kontu, Frisia (Frison) lı Robert, 1071 de Fransa kıralı 1. Philippe'i C. de mağlûbetmiştir; 2. Fransa kıralı Valois'lı VI. Philippe 1328 de Flamanları C. de tam bir mağlûbiyete uğratmıştır; 3. XIV. Louis zamanında, Orléans dukası Philippe'in kumandasında bulunan Fransız ordusu, Oranje (Orange)li Willem (sonra İngiltere kıralı III. William olmuştur)in 35 000 kişilik ordusunu 11 Nisan 1677 de C. de yenmiştir.

CASSEL (Coğ.; Lat. Castellum Cattorum): bk. KASSEL.

CASSEL [*kạsıl*, Alm. *kạsıl*], **Ernest** (1852 - 1921), İngiliz maliyecisi. Köln'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1884 ten itibaren Londrada bir bankanın sahıbi olan C., diğer faaliyetleri yanında Uruguay maliyesini yeniden organize etmiş ve Mısır Millî Bankasını kurmuştur. Almanya ile olan ilgisi ve VII. Edward'la arkadaşlığı dolayısiyle Birinci Dünya Harbinden önce İngiltere ile Almanya arasındaki «Filo meselesi»nin müzakeresinde aracılık yapmıştır.

CASSEL [*kạsıl*], **Gustav** (1866 - 1945), İsveçli iktisatçı. Stockholm'da doğmuş, Jönköping'de ölmüştür. Stockholm üniversitesinde profesör olan C., serbest millî iktisat taraftarı idi ve her türlü modern teferruat yanında klâsik ekolün ana fikirlerini benimsemişti. C. in sisteminin esasını «darlık prensibi» teşkil etmektedir. Birinci Dünya Harbinden sonra kendisine, çok değer verilen bir para politikacısı olmuştur. Satın alma gücü eşitliği (paritesi) nazariyesi onun tarafından formüle edilmiştir. C., tanzim politikasının mânasızlığına ve dünya iktisadıyatına getireceği zarara bilhassa işaret etmiştir. Başlıca eserleri: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag* (Tam bir çalışma verimi hakkı) [1900], *The Nature and Necessity of Interest* (Faizin mahiyeti ve lüzumu) [1903], *Theoretische Sozialökonomie* (Nazari sosyal ekonomi) [1918], *Das Stabilisierungsproblem* (İstikrar meselesi) [1926], *Neuere monopolistische Tendenzen in Industrie und Handel* (Sanayi ve ticarette yeni inhisarcı temayüller) [tebliğ 1927], *Der Zusammenbruch der Goldwährung* (Altın para sisteminin yıkılması) [1937].

CASSEL AND CO., LTD. [*kạsıl ınd kạmpıni lịmitid*], 18 8 de Londrada kurulmuş olan bir İngiliz yayınevi. Bu yayınevi bilhassa tarih, sanat, edebiyat, tıp teknik sahalarına ait eserlerle sözlükler yayımlamıştır. Folio Society, Star Editions Ltd. ve British Puplishers Guild şirketleri de C. and Co. Ltd'e bağlıdırlar.

CASSELLA [*kasẹlla*], **Giuseppe** (1755 - 1808), İtalyan astronomu ve matematikçisi. Cuseno (Campania bölgesindeki Benevento vilâyeti) da doğmuş, Napolide ölmüştür. Napoli üniversitesinde matematik ve astronomi profesörü olmuş, bilhassa yıldız okültasyon (bir yıldızın başka bir yıldız önüne gelip, geçici bir zaman için onun ışığını kapaması)ları üzerinde çalışmıştır.

CASSERIO [*kassẹrio*], **Giulio** (1545 - 1616), İtalyan anatomisti. Piacenza (Emilia bölgesi)da doğmuş, Padova'da ölmüştür. Padova üniversitesinde Fabricio d'Acquapendente'den sonra anatomi profesörlüğüne getirilmiştir. Orta kulaktaki çekiç (marteau) kemiğinin dış kasını bulmuştur. Kendi adiyle anılan «Casserius delik kası» (muscle perforé de Casserius)nın hakiki kâşifi ise İtalyan anatomisti Gabriello Fallopio (Lat. Fallopius)dur.

CASSIA [*kạssia*]: Cinnamomum Cassia ağacından çıkarılan kokulu kabuk. Bk. TARÇIN AĞACI, Çin.

CASSIA GENS [*kạssia gens*] (Lat. = Cassius ailesi), eski Romada başlangıçta asîl, sonraları avam tabakasına ait olan bir sınıf. Aile isimleri: Longinus, Hemina, Parmensis, Ravilla, Sabaco, Varus ve Viscellinus.

CASSIA, VIA: bk. CASSIUS YOLU.

CASSIAN [*kassian*] **TABAKALARI** (Güney Tirol'da St. Cassianus'a izafeten), Üst Ladın katında (alpin orta triyas) bol miktarda küçük boy faunaları ihtiva eden marn.

CASSIANUS, Iohannes: bk. KASSİANOS, İōannēs.

CASSIANUS BASSUS: bk. KASSIANOS BASSOS.

CASSIAR [*kæşiîr*, bazen *kæsiîr*] **DAĞLARI**, Batı Kanadada, Yukon arazisi güneyinde, Liard nehri batısında ve Alaska kara yolunun kuzeyinde bulunan dağlar Alçak vâdilerinde orman bulunan, yalçın dağlık ve boş bir sahadır. C. D., eski haritalarda, şimdi Stikine dağlarının bulunduğu yerde gösterilmiştir. resmî Son haritalar bu dağları Yukon arazisinde göstermektedir. Azami yükseklik takr. 2 550 m dir.

CASSIN [*ka·ẽ*], **René** (doğ. 1887), Fransız hukukçusu ve siyaset adamı. Bayonne (Basses-Pyrénées) da doğmuştur. Hukuk öğrenimi yaptıktan (1920) sonra, Aix (1916), Lille (19 0) ve Paris (1929 dan itibaren) üniversitelerinde medeni hukuk profesörü olmuş, 1924-1938 arasında Milletler Cemiyeti (Fr. Société des Nations) nde Fransayı temsil etmiş 1940 ta Hür Fransızlar (France Libre) a katılarak, 1940-1941 de Fransa İmparatorluğu Müdafaa Komitesinin daimî sekreteri olmuş, 1941-1943 yıllarında da Londrada adalet ve maarif millî komiseri (Commissaire national) olarak bulunmuştur. 1944 te Şûravı Devlet İkinci başkanlığına getirilen C., UNESCO da (1944-1946) ve Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Genel Kurulunda (1946 1948 1949) Fransa delegesi olarak bulunmuştur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun ikinci başkanıdır. 1947 de Fransa Mânevi ve Siyasi İlimler Akademisine üye seçilmiştir.

CASSINET [*kæsinit*], (İng.) bakskin (Buckskin = teke postu) e benzer, pamuk (ekseriya muline ipliği) ve ştrayhgarn veya vigonya (Vigogne) atkısı ile karışık, apre sırasında hafif döğülüp kabalaştırılmış erkek elbisesi kumaşı. Çift C in üst atkısı yün, alt atkısı ise pamuktur.

CASSINI [İta *kas·șni*; Fr. *kasini*], 1669 da Pariste yerleşen Nızza (bugün, Fransada Nice; 1860 tan evvel İtalya [Savoia] idaresinde idi) lı astronom ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır:

Giovanni Domenico [*Fr. Jean Dominique*] C. (1625-1712), Nızza (Nice) yakınında Perinaldo'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Cenova (Genova) da okumuş, 1650 de Bologna üniversitesinde astronomi profesörü olmuştur. 1669 da XIV. Louis, onu Fransa İlimler Akademisi üyeliğine ve yeni kurulan Paris rasathanesinin müdürlüğüne getirmiştir. Rasathanede yerleşen C., Erendiz (Müşteri, Jupiter) in, Sakıt (Merih, Mars) ın ve Çulpan (Zühre, Venus) ın rotasyonlarını keşfetmiş, Erendiz'le Sakıt'ın rotasyon zamanlarını birkaç dakıkalık hata ile tesbit etmiştir. 23 saat olarak tesbit ettiği Çulpan'ın rotasyonu hâlâ münakaşa konusudur. Bundan başka, Erendiz'in yassılaştığını bulmuş, ayrıca, Sekendiz (Zühal, Saturnus) in uydu (peyk) larından 4 ünü keşfetmiş (1671-1684) ve bunlara gezegen (seyyare) in halkasında keşfettiği bölümlere göre (1675) «Japetus», «Rhea», «Dione», «Tethys» adlarını vermiştir. Erendiz'in uydularının hareketine ait teoriyi ıslah etmiş ve yeni kırılma (inkisar, réfraction) kanunlarına göre, yeni refraksiyon cetvelleri hazırlamıştır. 1683-1720 yıllarında kendisi, oğlu ve yeğeni Maraldi, enlem derecesinin mesafesini ölçmüşler, bu ölçülerden yer şeklinin uzamış bir rotasyon elipsoidi olduğu meydana çıkmıştır C kanunu ile C. bölümü, bu C nin adiyle anılır (aşağıya bk.).

G. D. CASSINI

Jacques C (1677 1756) Giovanni D. C. nin oğludur. Paris rasathanesinde doğmuş, Clermont yakınında Thury malikânesinde ölmüştür. 1694 te İlimler Akademisine üye seçilmiş, 1712 de, babasından sonra Paris rasathanesi müdürlüğüne getirilmiştir. Boylam derecelerinin tesbiti için ayın yıldızları kaplamasından faydalanmış; ayrıca, yükselti (altitude) tesbit etmek için de barometre kullanmıştır. *Éléments d'astronomie et tables astronomiques* (Astronominin esasları ve astronomik cetveller) [2 cilt, 1740] adlı eseri, bu çalışmaların mahsulüdür. Babası ile yaptıkları enlem ölçmelerinden de *Traité de la grandeur et de la figure de la terre* (Yerin büyüklüğü ve şekli hakkında ana kitap) [1718] adlı eseri meydana gelmiştir.

César François C. veya C. de Thury (1714 1784), Jacques C nin oğludur. Paris rasathanesinde doğmuş, Thury'de ölmüştür. Babasının ölümünden (1756) sonra rasathane müdürü olmuştur. 1744 te, Fransanın büyük topografik haritasını çizmeğe başlamış, bunun için de yerin trigonometrik ölçümüne girişmiş, fakat bitirememiştir. 1771 de rasathane İlimler Akademisinin idaresinden ayrılıp müstakil bır müdürlük olmuştur. C. nin başlıca eserleri şunlardır: *Méridienne de l'Observatoire de Paris* (P. rasathanesinin meridyeni) [1774], *Description géométrique de la terre* (Yerin geometrik tasviri) [1775] ve *Description géométrique de la France* (Fransanın geometrik tasviri) [1784].

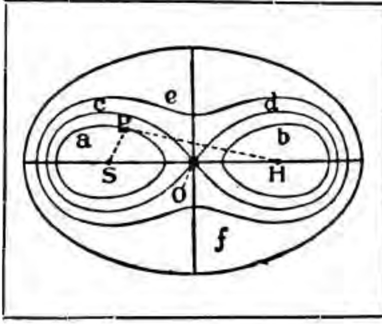
Jean Dominique C., Kont (1748-1845), César F. C. nin oğludur. Paris rasathanesinde doğmuş, Thury'de ölmüştür. 1784 te, babasının ölümü üzerine rasathanenin müdürlüğüne geçmiştir Babasının yarıda bıraktığı topografık haritayı bitirerek *Carte topographique de la France* (Fransanın topografik haritası) [1744-1793; İlimler Akademisi yayımı, 180 yaprak] başlığı ile yayımlamıştır. Fransız İhtilâlinde, 1793 te yakalanarak hapse atılmış. 7 ay sonra serbest bırakılarak, 1794 te Thury'deki malikânesine çekilmiştir. Burada ailesinin tarihi için önemli olan *Mémoires pour servir à l'histoire des sciences et à celle de l'observatoire royal de Paris* (İlimlerin ve Paristeki Kıraliyet rasathanesinin tarihine yarar hâtıralar) [1810] adlı eseri yazmıştır. Oğlu, **Alexandre Henri Gabriel de C.** (1784-1832), atalarının mesleğine girmemiş, botanıkçı olmuştur.

C. bölümü: Sekendiz (Saturnus) gezegeninin halkasındaki siyah bölme çizgisi. Bu çizgiyi, bazılarına göre, Giovanni Domenico C. bulmamışsa da, böyle kabul edilmiş, ve onun adiyle adlandırılmıştır.

C. kanunu: Giovanni Domenico C. nin adiyle anılan astronomi kanunu. Buna göre: 1. Ay, yerin etrafında değişken bir hızla dönerken, bir devreyi tamamladığı zaman kendi ekseni üzerinde de düzgün hızla bir defa dönmüş olur; 2. Ay ekvatorunun, tutulma dairesi (écliptique) üzerinde aşağı doğru inen düğümleri. Ay yörünge (mahrek orbite) sinin bu daire üzerinde yükselen düğümlerine daima intibak eder; 3. Buna göre de tutulma dairesi ile Ay ekvatorunun arasındaki açı $1^\circ 37'$, tutulma dairesi ile Ay yörüngesi arasındaki açı da $5^\circ 9'$ dir.

C. elipsi veya C. ovali (Geom.): Odak (mihrak, foyer, focus) lar denilen ve S ile H harfleriyle gösterilen ilk sabit noktadan olan uzaklıkların çarpımı (hasıl-ı zarp, produit) bir sabite (constant) olan ve P diye alınan bir nokta-

nın locus'u (noktanın kendi hareketiyle meydana getirdiği çizgi). Bu c^2 işaretiyle gösterilir; yani. $SP \times SH = c^2$ (bk. şekil). Meselâ eğer $SH = 2a$ ise, bunun Descartes denklemi şudur: $(x^2 + y^2 + a^2)^2 = 4a^2x^2 + c^4$; hakiki eğri (münhani, courbe) de, $c > a$, veya $c < a$, veya $c = a$ olduğuna göre, bir veya iki oval'den veya ∞ şeklinde olan bir lemniscate'ten ibarettir. C. oval'leri iki çemberli (bicirculaire) ve 8. sınıftan kuvartik (quartique; denklemi 4. derecede olan eğriler) lerdir; 6. sınıfa inen lemniscate bir istisna teşkil eder. Cassinilerden biri, gezegenlerin hareketleri hakkındaki teoride, normal elips yerine C. ovalini koymayı teklif etmiştir. C. ovali, Giovanni Domenico Cassini'nin adıyle anılmaktadır.

C. elipsi veya C. ovali: a, b: C. ovalleri; S, H: odaklar; SP × HP = sabite; c, d: ovallerin O da birbirlerine değdikleri sınır hal; e, f: eğrinin başka şekilleri

CASSINO [eski adı: San Germano; Lat. Casinum], Orta İtalyada Latium bölgesinde, Frosinone vilâyetinde bir şehir Şehir, Rapido nehrine yakın, zirai bakımdan ileri bir bölgede, Roma ile Napoli arasındadır. Buradaki Santa Teresa kilisesi VIII. yüzyıldan kalmıştır. Şehrin üstündeki bir tepede, 1870 e kadar San Germano adını taşıyan ve şimdi

CASSINO: Havadan görünüşü

Monte Cassino denilen bir manastır vardır. Benedictus'çu tarikatın kurduğu bu manastır, İtalyanın en meşhur manastırlarından biridir. 1230 da burada İmparator II. Friedrich ile Papa IX. Gregorius arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Yine burada 1815 te Murat'nın kumandasındaki Napoli ordusu Avusturyalılar tarafından mağlûbedilmiştir. İkinci Dünya Harbinde C. Almanların elinde. Müttefik ordularının Roma ve Orta İtalyaya ilerlemelerine engel olan bir kale haline gelmiş ve bunu ele geçirmek için Müttefikler, 1 Şubat 1944 ten 17 Mayısa kadar süren bir muharebe yapmışlardır. Çok şiddetli bir şekil alan bu muharebe Gustav hattı arkasında kuvvetli bir şekilde tahkim olunmuş Almanlar ile kuzeyden ilerliyen Amerikalı, İngiliz ve Fransızlar arasında cereyan etmiş, ve bu sırada İngiliz Amerikan hava kuvvetleri manastırı tamamen yıkmışlardır. 17

CASSINO: Yıkılmış hali

Mayısta Almanlar şehri boşaltmışlardır. Manastırdan başka, şehrin öteki binaları da yıkılmıştır. Harbden sonra, manastır eski plânlara göre yeniden yapılmıştır. Şehrin nüfusu takr. 15 000 (1947) dir.

CASSIODORUS [*kassiodorus*], **Flavius Magnus Aurelius** (takr. 490 - takr. 580), Roma konsulu ve yazarı. Scylaceum (Bruttium; bugün Squillace) da doğmuş, Vivarium'da ölmuştür. C , Doğu Got kıralı Theoderich'in ve haleflerinin idaresi altında çeşitli memuriyetlerde, bu arada 514 te konsullukta bulunmuştur. Hususiyle Got hükümdarı adına emirnameler çıkarmış sonra bunları *Variae* (Çeşitli yazılar) adı altında yayımlamıştır. Siyasi - tarihî eserleri arasında en önemlisi olan «Got tarihi» nin Gotlardan Jordanes tarafından yapılan kısaltması, zamanımıza kadar gelmiştir. Ayrıca bir de «Dünya tarihi» yazmıştır. Gotların çökmesinden sonra C., Bruttium bölgesindeki aile çiftliğine çekilmiş ve Vivarium manastırını kurmuştur. C., Hıristiyanlığın yüksek bilgilerine ulaşmalarını sağlamak için, rahiplerini çeşitli bilimlerle uğraşmaya mecbur etmiştir. Bu düşünüşle, bizzat, birçok yazı ve tercümeleri yanında, *Institutiones divinarum et humanarum litterarum* (İlâhî ve dünyevi edebiyat esasları) adlı dinî ve edebî bir ansiklopedi hazırlamıştır «Dünya tarihi» ve *Variae* Mommsen tarafından *Monumenta Germaniae Historica, auctores antiquissimi* serisinde (cilt 11 - 12 Berlin 1894) yayımlanmıştır. C un yazılarının tam baskısı Migne'in «Patrologia tatina» (cilt 69 ve 70. Paris 1847) sındadır.

CASSIOPEIA [*kassiopeia*] (Ast., Lat. Cassiope), Kutup yıldızına nazaran Büyük Ayı (b. bk.) nın karşısında yer almış bir takımyıldız (constellation). Şekil bakımından Büyük Ayı'yı andırır, fakat başaşağı dönmüştür. Samanyolunun kuzeyinde bulunan bu takımyıldız, Yunan mitolojisinde Habeşistan kıralı Kepheus'un karısı ve Andromeda'nın anası Kassiopeia'nın adiyle anılır. Efsaneye göre bu kadın C. takımyıldızına çevrilmiştir. İki kolunu yukarı kaldırmış ve tahta oturmuş vaziyette olduğu sanılır. Bundan dolayı C. ya «Taht» (Fr. Trône) veya «Devrilmiş sandalye» (Fr. Chaise renversée) de denir. W şeklinde görünen C. da, parlaklıkları 2. - 3. güçten olan 5 yıldız vardır; 6. güçten yukarı 30 kadar yıldız da teleskop kullanmadan, yalın gözle görülebilir. Takımın en parlak yıldızı, gücü 2,2 ile 2,8 arasında değişen Schedir (< Arap. *sadr* = gögüs) yıldızıdır. Takımda, η, ψ, ζ gibi katmerli yıldız (Fr. étoile multiple) lar bulunduğu gibi değişken yıldızlar da vardır. Danimarkalı astronom Tycho Brahe, 15 Kasım 1572 de bu takımyıldızda, Çulpan (Venus, Zühre) gezegeninden de parlak olan meşhur bir «yeni» veya «geçici yıldız» (nova)

C A S S I O P E I A

bulmuştur; 16 gün sonra kaybolan bu yıldıza şimdi «Tycho Brahe yıldızı» denmektedir. Astronomi kayıtlarına göre C. da 945 ve 1260 yıllarında da geçici yıldızlar görünmüştür.

CASSIRER [*kassîrîr*], **Ernst** (1874 - 1945), Alman filozofu ve fikir tarihçisi. Breslau (şimdi Polonyada Wrocław) da doğmuş, Amerikada Princeton (New Jersey) da ölmüştür. Öğrenimini Berlin ve Marburg üniversitelerinde yapmış, Descartes'ın riyazî ve ilmî bilginin tenkidi üzerine bir tez yazarak 1889 da Marburg'dan doktorasını almıştır. Bir müddet Berlinde doçent (Privatdocent) lik ve profesörlük ettikten sonra 1919 - 1933 Hamburg üniversitesinde felsefe ordinaryus'u olarak çalışmış, 1933 te İsveçte Göteborg'a sığınmış, kısa bir müddet de Oxford'da bulunduktan sonra 1941 - 1944 yıllarında Amerikada Yale üniversitesinde ders vermiş, ömrünün son yıllarında New York'ta Columbia üniversitesinde misafir profesör olarak bulunmuştur.

Daha ziyada bilgi nazariyesi (épistémologie) ve başta matematik ve fizik olmak üzere ilim felsefesi üzerinde çalışan C., filozof olarak yeni Kantçı Marburg okulunun kritisist ve idealist görüşünü kendisine t e m e l yapmıştır. Ona göre, biz, salt varlığı, kendinden var - olanı hiçbir zaman kavrayamayız. Düşünce daima yeni gerçekleri (Wirklichkeit'ı) yaratır. İnsan, dili, mythos'u, sanatı, dini, tarihi, ilmi, v. b. hep bu anlamda meydana getirir ve gerçek, bu alanlarda «sembolik form»lar halinde belirir. İnsanı karakterlendiren, onun tercübelerini, türlü sembolleştirici faaliyetlerle işliyerek, âlemi kurmasıdır. Bu saha, C. için «felsefi antropoloji» dir.

E. C A S S I R E R

Bu yaratıcı filozofluğunun yanı sıra C., felsefe, kültür ve idea tarihi araştırmalarında da bulunmuştur. Bu sayede Rönesansın, Leibniz'in, Kant'ın, Aydınlanma devri (b. bk. Aufklärung) inin, Batıda bilgi probleminin en ileri gelen tefsircilerinden biri olarak tanınmaktadır. Einstein'ın teorisi üzerindeki felsefi tefsiri, Yeni - Kant'çılığından ötürü gereği gibi objektif sayılmamaktadır. C., hayatının son yıllarında mythos'a dayanan düşünüşünü, mythos'un sosyal hayattaki fonksiyonunu inceleyip sonuçlarını ilk, Orta ve Yeni çağlardaki devlet görüşlerine tatbik etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır. *Leibniz' System in seinen Wissenschaftlichen Grundlagen* (Ilmî esaslariyle Leibniz sistemi) [1902], *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit* (Yeniçağ felsefe ve ilminde bilgi problemi) [3 cilt, 1922 - 1923; cilt 4: İng. olarak *The Problem of Knowledge* (Bilgi problemi), 1950], *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (Cevher mefhumu ile fonksiyon mefhumu) [1910], *Kant's Leben und Lehre* (K. ın hayatı ve öğretisi) [1921] *Freiheit und Form* (Serbestlik ve şekil) [1922], *Idee und Gestalt* (Fikir ve şekil [Gestalt]) [1921], *Zur Einsteinschen Relativitätstheorie* (Einstein'ın izafiyet nazariyesi hakkında) [1921], *Die Begriffsform im mythischen Denken* (Mitik tefekkürde kavram şekli) [1922], *Philosophie der symbolischen Formen* (Sembolik şekiller felsefesi) [3 cilt, 1923 - 1929], *Sprache und Mythos* (Dil ve Mit) [1925; İng. terc. *Language and Myth*, 1946], *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Rönesans felsefesinde fert ve Kosmos) [1927], *Philosophie der Aufklärung* (Aydınlanma felsefesi) [1932], *Determinismus und Indeterminismus in der modernen Plastik* (Modern plâstikte determinizm ile indeterminizm) [Göteborg, 1937], *Descartes* (ad) [Stockholm, 1939], *Zur Logik der Kulturwissenschaften* (Kültür ilimleri mantığına dair) [Göteborg, 1942] *Essay on Man* (İnsan hakkında deneme) [New York, 1945 1948], *The Myth of the State* (Devlet mythos'u) [Londra - New York, 1955]. Bunlardan *Philosophie der symbolischen Formen* adlı eserin birinci cildi dile tahsis edilmiştir. Bunun giriş kısmında C., sembolik şekil kavramını, işaret denilen şeyin görevini, mâna ve istihzar (tasarım, représentation) meselelerini ve şuurun yapısını ele alarak asıl meseleyi ortaya koymuştur. Girişten başka, eser beş fasıl ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi, dil felsefesi tarihine hasredilmiş, kalan dört kısımda da şu konular incelenmiştir: 1. Hissî ifade safhasiyle dil (ifade hareketi olarak dil, işaret dili, sözlü dil; mimik, analojik ve sembolik ifadeler); 2. Hades, yani deruni keşif (Alm. Anschauung) ifadesi safhasiyle dil (yer, zaman, sayı, benlik ifadeleri); 3. Mücerret tefekkür ifadesi safhasiyle dil (kavram teşekkülü ve sınıf teşekkülü); 4. Mantıkî münasebetler ifadesi safhasiyle dil. *Sprache und Mythos* adlı eserinde de C., konusunu şu şekilde incelemiştir: 1. Beşerî kültürün örgüsünde dilin ve mit'in yeri; 2. Dinî fikirlerin tekâmülü; 3. Dil ve kavram; 4. Kelime sihiri; 5. Dinî tefekkürün birbirini takip eden safhaları; 6. Mecaz (métaphore) ın kudreti.

CASSIS (Fr.; Lat. Ribes nigrum): bk. **FRENK ÜZÜMÜ**, siyah.

CASSITERID [*kassiterid*] **ADALARI** (İng., Fr. Cassiterides; Lat. Cassiterides Insulae, Yun. Kassiterides Nēsoi = Kalay adaları; Yun. *kassiteros* = kalay), eski coğrafyada zikredilen bir ada grupu. Herodotos (III, 115),

bunların yerini tesbit etmiştir. Diodoros (V, 21, 22, 38) un tarifine göre bunlar Lusitania (Portekiz) nın, Strabon (II. 5; III, 25, V, II) a göre 10 ada olup Hispania (İspanya) nın, Romalı Plinius (IV 119; VII, 197; XXXIV, 156-158) a göre Celtiberia (Kuzeydoğu İspanya) nın açıklarındadır. Ptolemaios'a göre de «Düşman Okyanus» (Atlantik) ta bulunmaktadır. Bu tariflere dayanarak, bazıları bunların İspanyanın kuzeybatısındaki Vigo limanı açıklarında bulunan adalar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre de Kuzeybatı Fransanın Bretagne bölgesinin açıklarındaki Ouessant adalarıdır. Üçüncü ve daha kuvvetli bir ihtimale göre, bunlar İngilterenin güneybatı bölgesi olan Cornwall'un açıklarındaki Scilly (Fr. Sorlingues) adalarıdır. Tahmine göre, Fenikeliler C. A. ndan kalay aldıkları için bunlara «Kalay adaları» demişlerdir; Cornwall'un eski sakinleri olan Kelt'ler de bu adalarda kalay aramağa gitmiş olabilirler. Son araştırmalara göre Bretagne açıklarındaki Ouessant adalarında kalay ve kurşun ihtiva eden kum bulunmuştur. Dördüncü bir kanaate göre ise, bunlar tamamiyle efsanevi adalardır.

CASSITO [*kassito*], **Giovanni Antonio** (1763-1822), İtalyan hukukçusu ve filologu. Bonito'da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. Yunan filozofu Epiktetos'un *Enkheiridion* (Lat. Enchiridion = El kitabı; Yun. *kheir* = el) unu İtalyancaya çevirmiş ve Kunğ-dzı (Confucius) nın ahlâk anlayışını özetleyip bunun sonuna eklemiştir (1781). Latin fabulist (hayvan masalı, fabl yazarı) i Phaedrus'a ait 32 yeni hayvan masalı (fable) bulduğunu iddia etmiş ve bunları yayımlamışsa da, bu buluş umumiyetle kabul edilmemiştir.

CASSIUS [*kassius*], Romalı eski ve tanınmış bir aile. Aslında patricius (asilzade) sınıfından idiler. Önemli üyeleri şunlardır:

C. Spurius (lâkabı: Vecellinus, veya Vicellinus, Viscellinus), hukukçu ve ıslahatçı. Üç defa consul olmuş, Romalıların ilk toprak (agrar) kanununu o çıkarmıştır. İlk consul'luğu zamanında (M. Ö. 502) Sabin'leri mağlûbetmiş; ikinci defasında (493) Latium şehirleriyle olan liga anlaşmasını yenilemiş ve Roma Circus'unda yapılan Ceres mâbedinin açılış törenine başkanlık etmiş; üçüncü defasında (486) da, mağlûbettiği Hernic'lerle bir antlaşma yapmıştır. 486 yılında ortaya koyduğu toprak kanunu fakir köylü (plebeius) lerin lehine olduğu için, patricius'larla zengin köylüler buna itiraz etmişler, C. mahkûm olmuş ve idam edilmiştir. Latium şehirlerine de topraktan bir pay çıkarması onun mahkûm olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bundan sonraki C. lar, plebeius sınıfından oldukları için, Spurius C un evlâtlarının patricius sınıfından ya atılmış, ya da kendiliklerinden çekilmiş oldukları sanılmaktadır.

C. Longinus, Gaius, M. Ö. 73 te consul olmuş, ortağı Terentius Varro Lucullus ile birlikte «Terentius-Cassius Kanunu» (Lex Terentia Cassia) denilen kanunu kabul ettirmiştir. Buna göre, hükümet devlet parasiyle hububat satın alarak bunu Romada muayyen bir fiyatla halka satabilecekti.

C. Longinus, Gaius, Romalı general, devlet adamı ve Iulius Caesar'a yapılan suikastin elebaşısı. M. Ö. 54 te M. Licinius Crassus'un quaestor (b. bk.) u olarak Carrhae (bugün Anadoluda, Urfa yakınındaki Haran) muharebesinde Parth'lara mağlûp olan Roma ordusunun kalıntısını kurtarmış ve 53-51 yıllarında Syria (Suriye) yı Parth akınlarına karşı müdafaa etmiştir. Pompeius ile Iulius Caesar arasındaki harbde Pompeius donanmasının bir filosuna kumanda etmiş, fakat Pharsalus (Yun. Pharsalos) ta Pompeius yenildikten (M. Ö. 48) sonra Caesar, C. u affetmiştir. M. Ö. 44 te, Caesar'ın tavsiyesi üzerine C., Marcus Brutus ile birlikte praetor (b. bk.; consul'dan daha aşağı bir makam) olmuş, fakat komplo sırasında, Caesar'ın öldürülmesi için ilk reyi kendisi vermiştir. Caesar'ın öldürülmesi (M. Ö. 44) nden sonra hemen Suriyeye giderek memleketi Caesar'cılara karşı müdafaa etmiş (44-42); daha sonra, Marcus Antonius ve Octavianus'a karşı yapılan harbde Brutus'la birleşmiştir. 42 yılında Philippi (Makedonya) muharebesinde mağlûp olan C., Brutus ordularının da mağlûp olduğunu sanmış (halbuki Brutus, Octavianus ordularını püskürtmüştü), emrindeki askerlerden birine emrederek kendisini öldürtmüştür.

C. Longinus, Quintus, Romalı siyaset adamı ve Caesar'ı öldüren C un kardeşi veya amcazadesi. Pompeius taraftarı olarak, M. Ö. 54 te Hispania Boetica (Batı İspanya) da quaestor olmuş; 49 yılında Caesar'cı olduğu için, Caesar onu Hispania Boetica valiliğine tâyin etmiştir. İdarede şiddet kullandığı için Corduba (Arap. Kurteybe, bugün Córdoba) da isyan çıkaratak, vilâyetin idare âmiri M. Marcellus'u quaestor ilân etmiş, Mauretania kıralı ile Hispania Terraconensis (Doğu İspanya) proconsulu aracılığiyle, C. un ve ona sadık kalan askerlerin memleketten uzaklaşmasına müsaade edilmiş, yolda C. un gemisi Ebro nehri ağzında parçalanmıştır. M. Ö. 45 te ölen C., Caesar dâvasını zayıflatan bir idareci olmuştur.

C. Longinus, Gaius (M. S. I. yüzyıl), Romalı hukukçu. 30 yılında consul, 40-41 yıllarında Asia proconsulu, İmparator Claudius zamanında da Syria valisi (45-50) olmuştur. 65 yılında Nero onu Sardinia'ya sürmüş, Vespasianus devrinde Romaya çağrılmış ve orada hocası hukukçu Masurius Sabinus ile birlikte bir hukuk okulu kurmuştur. Talebelerine kendi adına izafe olarak, Cassiani (Cassius'çular) denmiştir. Başlıca eseri, 10 kitaplık *Libri Iuris Civilis* (Medeni hukuk kitapları) dır. Bu eser, Bizans İmparatoru İustinianos'un hazırlattırdığı *Pandekta* (Lat. *Digesta*; 533) adlı kanun koleksiyonuna kaynak olmuştur.

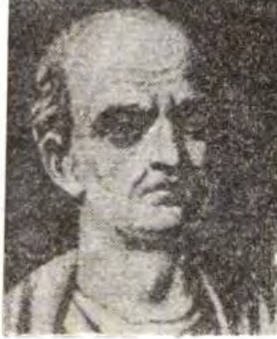
CASSIUS [*kassius*], **Andreas** (XVII. yüzyıl), Alman hekimi ve kimyacısı. 1640 sıralarında Schleswig'de doğmuştur. 1685 te Amsterdam'da, sonradan kendi adı ile anılan (Alm. Cassius' Goldpurpur = C. altın firfiri; Fr. pourpre de Cassius) firfiri bulmuştur. Altın çökeleği olan bu madde, suni yakut taşı imalinde ve porselen üzerinde işlenen resimlerde kullanılır.

C. firfiri: Kolloydal kalay asidi yüzeyine adsorbe (yüze soğurma) edilmiş kolloydal altındır, ki altın tuzu eriyik (mahlûl) lerine, kalay kloridi ihtiva eden kalay klorürü eriyiği ilâve edilirken meydana gelir. Çökelek, rengi firfirî (Alm. purpur, Fr. pourpre, İng. purple) den kahverengi-kırmızıya kadar değişen parlak ve kuvvetli bir boya maddesi teşkil eder. Sarfedilen altın miktarı nispeten pek azdır.

CASSIUS [*kassius*], **Avidius** (ölm. M. S. 175), Romalı general. Suriye asıllı olup İmparator Marcus Aurelius zamanında yaşamıştır. Parthia Harbi (162-165) nde kendini göstermiş Asia askerî valisi olmuştur. 172 de Mısıra gönderilerek Nil deltasında çobanlık ve haydutlukla geçinen Bukol'lar (b. bk.) ın isyanını bastırmış, sonra Suriyeye

dönmüştür. İmparatoriçe Faustina, 175 te hastalanmış olan Marcus Aurelius öldüğü takdirde mevkiini kuvvetlendirmek için C. la evlenmek ve onu imparator yapmak istemiştir. Suriyede Aurelius'un öldüğü hakkında bir söylenti çıkar çıkmaz, C. kendini imparator ilân etmiş, bunu duyan Aurelius Suriyeye gitmek üzere yola çıkmış, fakat Illyria'ya vardığında, C. un kendi subayları tarafından öldürüldüğünü öğrenmiştir.

CASSIUS [*kąssius*], **Gaius** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı şair. İtalyada Parma şehrinde doğduğu için, *Cassius Parmensis* (Parma'lı C.) diye tanınmıştır. Iulius Caesar'a karşı suikast (M. Ö. 44) tertibedenlerden biridir. Caesar'ın öldürülmesinden sonra, öbür Cassius'un ve Brutus'un partisinde bulunmuş, 43 yılında Asya kıyılarında bir donanmaya kumanda etmiş, fakat Philippi muharebesi (42) nden sonra Sicilia adasında Sextus Pompeius'un emrine girmiştir. Pompeius, Agrippa tarafından Naulochus (Sicilia) ta mağlûbedildikten ve Asyaya kaçtıktan sonra, C., Marcus Antonius tarafına geçmiş, 31 yılındaki Actium (Yunanistanda bugünkü Punta) deniz muharebesinde Antonius'un donanmasında bulunmuş ve mağlûbiyetten sonra Athenae (Atina) ya kaçmış, orada 30 yılında Octavianus (Augustus) un emriyle idam edilmiştir. Bazı hicviyeler, mersıyeler, epigramlar ve trajediler yazmışsa da, elimize ancak bazı parçacıklar geçmiştir.

G. CASSIUS

CASSIUS [*kąssius*], **Lucius**, Romalı devlet adamı ve Pergamum (Yun. Pergamon; Batı Anadoluda Bergama) proconsulu. M. Ö. 88 tarihlerinde faaliyette bulunmuştur. Kendisinden Cappadokia (Yun. Kappadokia) lıların lehine, Pontus kıralı Mithradates'e gönderilmekte olan elçi heyetinin askerî kıtalarla takviye edilmesi istenmişti. C un askerleri, Pontus ordusunun üstün kuvvetlerine mukavemet edememişler, C. da Apamea (Dinar) ya kaçmıştır.

CASSIUS DIO: bk. KASİOS DİOS.

CASSIUS [*kąssius*] **YOLU** (Lat. *Via Cassia*), Romalılar devrinde İtalyada askerî bir şose. Appius yolu (Via Appia) ndan sonra en önemli yollardan biri idi. Roma'nın hemen kuzeyindeki Mulvius köprüsü (Pons Mulvius, bugünkü Ponte Molle) nde, kuzeye doğru giden Flaminius yolu (Via Flamania) ndan ayrılıp, Veii, Sutrium, Forum Cassii, Volsinii (bugünkü Bolsena), Clusium (bugünkü Chiusi) ve Arretium (bugünkü Arezzo) dan geçerek Etruria'yı geçip, Florentia (bugünkü Firenze [Floransa] ya ve Luca (bugünkü Lucca) ya varırdı. Bugün Roma - Floransa asfaltı, bu yolu yakından takibeder. Bu yolun ne zaman yapıldığı bilinmiyorsa da, Roma Cumhuriyeti sona ermezden (M. Ö. 27) evvel C. Y. nun mevcut olduğu muhakkaktır. M. Ö. 187 de, Consul Gaius Flaminius tarafından yapılan Bononia (bugünkü Bologna) - Arretium yolu, sonraki C. Y. nun bir kısmını teşkil etmiş olsa gerek. Cicero'ya göre, Roma'dan Mutina (bugünkü Modena) ya giden 3 yol vardı: Flaminius yolu, Aurelius yolu (Via Aurelia) ve C. Y. Sınır taşlarından anlaşıldığına göre, C. Y., Traianus ve Hadrianus tarafından tamir edilmiş, ve bunun bir kısmına sonradan Yeni Traianus yolu (Via Nova Traiana) denmiştir.

C. Y. nun 18. kilometresinde, Clodius yolu (Via Clodia) C. Y. ndan ayrılarak kuzey - kuzeybatıya doğru uzanırdı, C. Y. ise Sabatinus gölü (Lacus Sabatinus) nün doğusuna, oradan da şimdi Sette Vene denilen yere doğru giderdi; o noktada da muhtemel olarak, Annius yolu (Via Annia) denilen yol C. Y. ndan ayrılır, Falerii (bugünkü Cività Castellana) ye kadar uzanırdı. Sutrium'da Ciminius yolu (Via Ciminia) C. Y. ndan ayrılır, Ciminius gölü (Lacus Ciminius) nün doğu kıyısını takibettikten sonra, Vicus Elbii (bugünkü Viterbo) nin kuzeyinde, Aquae Passeris denilen yerde tekrar C. Y. na kavuşurdu. C. Y. nun uzantısı, kuzeybatı yönünde, Luna (bugünkü Luni) yakınında Aurelius yoluna çıkardı.

CASSIVELLAUNUS [*kassivellaųnus*] (M Ö. I. yüzyıl), Romalılar devrinde Britannia (İngiltere - İskoçya) adasında, Tamesis (şimdiki Thames) nehrinin kuzeyindeki bölgede (bugün: Hertfordshire, Buckinghamshire, Berkshire) yaşıyan Keltlerin Briton kolunun Catuvellauni oymağının şefi. Gal (Welsh) dilindeki adı, *Caswallawn* veya *Caswallon*dur. Romalıların ilk hücumlarını püskürtmüş, fakat bazı Kelt oymakları düşman tarafına geçtikleri için, M. Ö. 54 te Iulius Caesar'a yenilerek haraç vermek zorunda kalmıştır.

CASSONE [*kassǫne*] (İta.), bir çeşit sandık. İtalyan Renaissance'ında gelin eşyasının en önemli parçasıydı. Elbise, çamaşır ve benzerleri bu sandıkta saklanırdı. C., aynı zamanda bank veya masa olarak da kullanılabilirdi. C. nin, ilk şekli basit dört köşe bir sandıktı; ön cephesi altın yaldızlı kabartma alçı ile, resimlerle (C. resimleri), kakma veya oyma işleriyle süslenirdi. Yüksek Rönesans devrinde (1500 - 1530) C. lâhit olarak da kullanılmıştır.

CASSOU [*kasų*], **Jean** (doğ. 1897), Fransız romancısı, şairi, denemecisi ve sanat tenkidcisi. İspanyada Bilbao yakınında Deusto'da doğmuştur. Babası, Güneybatı Fransadaki Béarn bölgesinde doğmuş bir Fransız (bazı kaynaklara göre, Meksikalı), anası ise İspanyoldur. İspanyada okuduktan sonra Fransaya geçerek roman yazmağa başlamıştır. Bask ve İspanyol kanı taşıyan C., İspanyol vasıflarına Germen unsurları da katarak, romantizm ve fantezi ile karışık bir çeşit realizm ortaya koymuş, estetik ve siyaset sahalarına da girmiştir. Şimdi Pariste Modern Sanat Müzesi (Musée d'Art Moderne) nin müdürü (conservateur en chef) dür. Kendisi bir humanist olduğundan «humanist sanat» (art humain) uğruna mücadele etmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: Romanlar: *Éloge de la folie* (Deliliğe methiye) [1925; başlık, meşhur humanist Desiderius Erasmus'un *Morias encomion* = Deliliğe methiye adlı eserinden alınmıştır], Avusturyalı besteci Antonio Diabelli'nin ve Franz Schubert'ın aşk hayatından alınan ve C. nun en güzel romanlarından biri olan *Les harmonies viennoises* (Viyana armonileri) [1926], *La clef des songes* (Rüyalar anahtarı) [1929], *Le pays qui n'est à personne* (Hiçbir kimsenin malı olmıyan ülke) [1930]. *Comme une grande image* (Büyük bir suret gibi) [1931], *Inconnus dans la cave* (Mahzende meçhuller) [1933] 1870 - 1871 Fransa - Prusya Harbinden alınan ve 1926 Renaissance mükâfatını kazanan *Les massacres de Paris* (P. kıtalleri) [1936], *Souvenirs de la terre* (Yer hâtıraları) [1938], 1939 da harbe giren Fransayı aksettiren *Légion* (Lejyon) [1939], harb sonu

dünyasından alınma *Le centre du monde* (Dünyanın ortası) [1945], *Le bel automne* (Güzel güz) [1950]; hikâyeler: *Sarah* (ad) [1931], *De l'Étoile au Jardin des Plantes* ([Pariste] É. semtinden J. d. P. semtine) [1935]; şiirler: *Trente-trois sonnets composés au secret* (Gizli yazılmış 33 sone) [1944]; Alman işgalinde, **Jean Noir** takma adiyle]; deneme, sanat tarihi v. b.: *Vie de Philippe II* (II. Felipe'nin hayatı) [1929], *Marcel Gromaire* (ad) [1929], *Panorama de la littérature espagnole contemporaine* (Çağdaş İspanyol edebiyatının manzarası) [1929] *Les nuits de Musset* (M. nin geceleri) [1930], *Le Greco* (El G.) [1931], *Tolstoï* (Tolstoy) [1932], *Pour la poésie* (Şiir için) [1935], *Cervantès* (ad) [1936], *Picasso* (ad) [1939] *Matisse* (ad) [1939], *Raoul Dufy* (ad) [1946], *Ingres* (ad) [1947], *Situation de l'art moderne* (Modern sanatın durumu) [1950]; ayrıca C. nun İspanyol edebiyatından birçok tercümeleri vardır. C. «Terakkici» (Progressiste) bir yazar olarak tanınmışsa da «Esprit» dergisinde yayımladığı *L'Église stalinienne* (Stalinci kilise) başlıklı makalesiyle komünist olmadığını açıkça belirtmiştir.

CASTAGNO [*kastanyo*], **Andrea del** (1423-1457), İtalyan ressamı. Floransa civarındaki Castagno'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Donatello ve Paolo Uccello'nun etkisi altında kalmış, 1442 de Venedikte çalışmıştır. C., Floransa ilk Rönesansının öncülerindendir. Ağır ve anıtsal resimlerinde perspektif ile plâstik tesirleri birleştirmiş ve bunları renklerle kuvvetli bir şekilde ifade etmiştir. Başlıca eserleri: Floransada, S. Apollonia manastırının (şimdi müze) yemek salonunda İsanın hayatını canlandıran freskler, yine aynı manastırda Legnaja'daki Villa Pandolfini'den getirilmiş çok iri erkek ve kadın freskleri, «Meryemin göke çıkışı» (Mihrap resmi, 1449-1450, Berlin).

CASTALDI [*kastaldi*], **Panfilo** (1398-takr. 1479), İtalyan hekimi. Feltre'de doğmuş, Venedikte ölmüştür. C., İtalyada, XVII. yüzyıla ait bir kaynağın verdiği yanlış bilgiye dayanarak, matbaanın mucidi sayılmıştı.

CASTANEA (Bot): bk. KESTANE.

CASTAÑETA (Mus.): bk. KASTANYET.

CASTANHEDA [*kastanyeda*], **Fernão Lopes de** (ölm 1559), Portekiz tarihçisi. Santarem'de doğmuş, Coimbra'da ölmüştür. C., 20 yıl Hindistanda kalmış ve önemli bir eser olan *Historia do descobrimento e conquista da India pelos Portugueses* (Hindistanın Portekizliler tarafından keşfi ve fethi tarihi) [8 cilt, 1551-1561, son baskı 7 cilt, 1833] i yazmıştır.

CASTANOPSIS (Bot.): bk. YALANCI KESTANE.

CASTAÑOS [*kastanyos*], **Francisco Javier** (1758-1852), İspanyalı general. Biscaya'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. C., 1808 yılında Fransız generali Dupont de l'Etang'dan Bailén'i teslim almış (22-7-1808), fakat 1808 de Tudela'da yenilmiştir. 1811-1813 yılları arasında Wellington'un başkumandanlığı altında İspanya ordusunu sevk ve idare etti. 1833 te kendisine düklük pâyesi verildi. 1843 te Kıraliçe Isabel'in vasisi oldu.

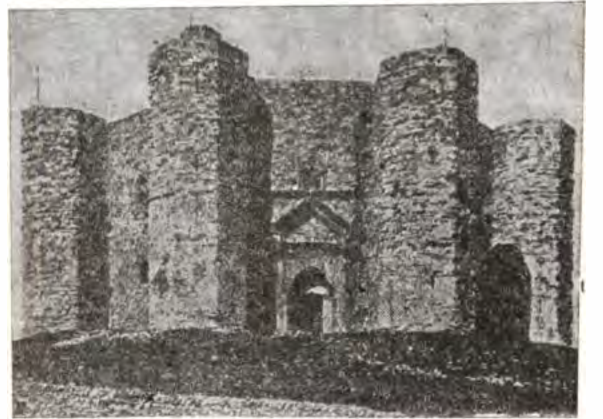
CASTANOSPERMUM [*kastanospermum*], «fasulya ağacı» denilen ve Queensland (Avustralya) da bol yetişen yüksek boylu bir ağaç. Bu ağacın meyvası kurutulmak, kavrulmak ve öğütülmek suretiyle yerliler tarafından önemli bir besin maddesi olarak yenilir.

CASTEGGIO [*kasteçco*], İtalyada, Lombardia bölgesindeki Pavia vilâyetinde bir kasaba. Pavia şehrinin 20 km güneyinde olup nüfusu 7 000 kadardır. Yakınında bulunan Montebello köyünde 1800 ve 1859 yıllarında iki muharebe vuku bulmuştur: bunlardan birincisinde (9 Haziran 1800), I. Napoléon'un generallerinden Jean Lannes, 8 000 askeriyle, 20 000 kişilik Avusturya ordusunu yenmiş, ve Montebello dukası unvanını kazanmıştır. İkinci muhaberede (20 Mayıs 1859), Kırım Harbi kahramanlarından Fransız generali Elie Frédéric Forey'nin emrindeki Fransız ve Piemonte'li askerler, Avusturyalıları mağlûbetmişlerdir. Bk. MONTEBELLO.

CASTEL (Coğ.; Castellum Mattiacorum): bk. KASTEL.

CASTEL [*kastel*], **Louis Bertrand** (1688-1757), Fransız matematikçisi ve fizikçisi. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Jesuit (cizvit) tarikatındandı. Göz klavsen [Fr. clavecin = piyanonun eski şekli] i (clavecin oculaire) şeklinde adlandırdığı aletin mucididir. C. ın iddiasına göre, tıpkı klâvsen'in ses değişimleri vasıtasiyle işitme duyusunu müteessir ettiği gibi, «göz klâvsen'i» de renk değişimi vasıtasiyle görme duyumuzda renk ahenkleri meydana getirir. C. in başlıca eserleri şunlardır: *Traité de la pesanteur universelle* (Cihanşümul yerçekimi ana kitabı) [1724], *La mathématique universelle* (Cihanşümul matematik) [1728], *Optique des couleurs* (Renkler optiği) [1740, «Göz klâvsen'i»] konusu *Mémoires de Trévoux* (T. [= Fransada bir şehir ve Jesuit merkezi] hâtıraları) [1735] adlı eserdeki *Nouvelles expériences d'optiques et d'acoustique* (Yeni optik ve akustik deneyleri) başlıklı fasılda geçer.

CASTEL DEL MONTE [*kastel del monte*], Hohenstaufen hanedanından İmparator II. Friedrich'in Corato Apulia (İtalya) civarındaki av köşkü. C. D. M., 1240-1250 arasında ıssız bir araziye hâkim bir tepe üstünde yapılmıştır.

CASTEL DEL MONTE

8 köşeli, iki katlı, her köşede sekiz tane yüksek kulesi bulunan muazzam bir yapıdır. Bu yapı II. Friedrich'in mimari görüşüne uygun olarak Geç Antik ve Bizans örneklerinin gelişmiş bir şekli halinde Rönesansa takaddüm etmiştir. Staufer hanedanının İtalyadaki hâkimiyeti sona erdikten sonra bu şato Manfred'in oğullarının hapishanesi olmuştur. C. D. M., 1876 dan sonra İtalyaya geçmiş ve büyük bir itina ile onarılmıştır.

CASTEL DELLA PIETRA [*kastẹl della pịẹtra*], (İta. = taş şatosu), İtalyan Tirol'ünde, Trentino - Alto Adige vilâyetindeki Rovereto şehrinden 6 km mesafede bir müstahkem şato. Adige nehrinin sol kıyısında olan bu şatoda, 1487 de, Avusturya arşidukası Sigismund, Venediklileri mağlûbetmiştir.

CASTEL GANDOLFO [*kastẹl gandọlfo*] (İta. = Gandolfo şatosu), İtalyada, Roma vilâyetinde Albano gölü

CASTEL GANDOLFO

(Lago di Albano) nün kıyısında bir kasaba. Roma - Nettuno demiryolu üzerinde olup, nüfusu 4 200 (1951) dür. Papanın sayfiyesi buradadır. XII. yüzyıldan itibaren Gandulfi'lerin müstahkem bir kasabası olmuş; XIII. yüzyılda Savelli'lere, 1596 da da papalara geçmiş; papa VIII. Urbanus

CASTEL GANDOLFO şatosunun bir salonu

zamanında (1623 - 1644) Moderno sarayı yapılmıştır. 1929 yılından beri Vatikan (Città del Vaticano) devletinin ülke - dışı (exterritorial) bir parçası sayılır. Vatikan rasathanesi 1936 da burada kurulmuştur.

CASTEL SAN GIOVANNI [*kastẹl san covạnni*] (Lat. adı: Castrum Sancti Joannis de Olubra), İtalyanın Emilia - Romagna bölgesinde, Piacenza vilâyetinde bir kasaba. Piacenza şehrinin batısında, Po nehri kıyısında, Piacenza - Alessandria demiryolu üzerindedir. Nüfusu 6 500 (1951) dür. Ziraat ve hayvancılık gelişmiştir. Şarapçılık ve örgü işleri de yapılır. Napoléon harbleri sırasında, Haziran 1799 da C. S. G. yakınlarında Avusturyalılarla Ruslar, Fransız ordusunu mağlûbetmişlerdir.

CASTEL SANT ANGELO [*kastẹl sant ạncelo*], (İta. = aziz melek kalesi), Romada Tevere'nin sağ kıyısında Vatikan'ın giriş kısmında «Melek köprüsü» (eski adı Pons Aelius) ndeki büyük yapı. 136 - 139 yılları arasında,

CASTEL SANT ANGELO

İmparator Hadrianus adına içerisinde Güneş Tanrısının heykeli için bir mihrap bulunan kare şeklinde büyük bir alt - yapı üzerine inşa edilmiştir. Bu bina sonra Antonius Pius tarafından Roma imparatorları için türbe olarak genişletilmiş ve kavimler göçünün başladığı sıralarda müstahkem bir köprübaşı haline getirilmiştir. Bütün Ortaçağ boyunca asılzadelere bir sığınak vazifesi görmüştür. Papa VI. Alexander, mimar San Gallo'ya 4 tane köşe burcu yaptırmak suretiyle binanın savunmasını emniyet altına almış ve gizli bir yol ile Vatikan'a bağlamıştır. IV. Pius ise beş köşeli bir tahkimatla binayı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Üst katlar Raffaello'nun talebeleri tarafından Rönesans üslûbunda şahane bir şekilde süslenmiştir. C. S. A ya XVII. yüzyılda Papanın askerleri için bir kışla top fabrikası; harb malzemesi için bir depo, bir darphane ve bir eczahane ilâve edilmiştir. 1870 te Roma'nın Piemonte'liler tarafından zaptı sırasında ağır hasara uğramış olan C. S. A. o zamandan beri İtalyanın malı olmuş ve 1907 - 1910 arasında

CASTEL SANT ANGELO: Salonlardan biri

Tevere nehrinin tanzimi sırasında esaslı bir şekilde onarılarak müze haline getirilmiştir. Adını, melek Mikâil'i takdis için IV. Bonifatius (608 - 615) tarafından yaptırılan bir küçük kiliseden ve Mıkâil heykelinden almıştır. Şimdiki tunç heykel, 1752 de P. A. Verschaffet tarafından yapılmıştır.

CASTELAR Y RIPOLL [*kastelar i ripol*], **Emilio** (1832 - 1899), İspanyol siyaset adamı ve yazarı. Cádiz'te doğmuş, San Pedro del Pinatar (Murcia vilâyeti) da ölmüştür. Önce demokrat gazeteci olmuş, 1857 de Madrid üniversitesinde tarih profesörlüğüne getirilmiştir. 1866 da siyasi sebeplerle Fransaya sığınmak zorunda kalmış, 1868 ihtilâlinden sonra memleketine dönmüştür. Anayasayı hazırlamak için toplanan Cortes (Parlâmento) te federatif cumhuriyet taraftarı olmuş ve din serbestliğini istemiştir. 1873 te Kıral Amadeo'nun tahttan feragati üzerine ilân edilen İspanya Cumhuriyetinde C., hariciye vekili, birkaç ay sonra da başvekil olmuştur. Carlist (b. bk.) leri silâh kuvvetiyle bastırmağa giriştiği Cartagena'da bir kantonda çıkan isyanı da kanlı bir şekilde boğduğu için, Cumhuriyetçilerin tenkidine uğrıyarak 1874 te başvekillikten istifa etmiş; 1875 te profesörlükten de ayrılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *La civilización en los cinco primeros siglos del cristianismo* (Hıristiyanlığın ilk 5 yüzyılında medeniyet) [1859, 2. bas. 1865], *Questiones políticas y sociales* (Siyasi ve içtimai meseleler) [3 cilt, 1870], *Cartas sobre política europea* (Avrupa siyaseti hakkında mektuplar) [2 cilt, 187?], *Historia del movimiento republicano en Europa* (Avrupadaki cumhuriyetçi hareketlerin tarihi) [2 cilt, 1873 - 1874], *Recuerdos de Italia* (İtalya hâtıraları) [1876], *El suspiro de Moro* (Mağribînin iç çekişi) [2 cilt, 1886]. Nutukları ve mektupları ayrıca yayımlanmıştır.

E. CASTELAR

CASTELBUONO [*kastelbuono*], Güneybatı İtalyada, Sicilya adasında, Palermo ile Messina arasında Sicilyanın kuzey kıyısına yakın bir şehir ve komün. Toprak masulleri için pazar şehridir. Ortaçağdan kalma bir kalesi vardır. Komünün nüfusu 11 155 (1936), şehrinki 11 131 (1936) dir.

CASTELDURANTE [*kastelduranțe*], İtalyanın Marche bölgesindeki Pesaro vilâyetinde bir kasaba. Nüfusu 4 000 kadardır (1951). XVII. yüzyılda sanatkâr Picolpayo'nun idaresinde burası meşhur bir seramik merkezi haline gelmiş ve süslü tabaklar, yazı takımları, ecza kabları, madalyonlar ve umumiyetle «durantine» denilen seramik eşya imal edilmiştir. C sanatı XVII. yüzyılda zayıflamış, VXIII. yüzyılda da hemen hemen sönmüştür. Ortaçağda «Castel delle Ripe» denilen bu kasaba, C. adını aldıktan sonra, 1635 te Papa VIII. Urbanus'un adiyle Urbania diye adlandırılmıştır. Bk. URBANIA.

CASTELEIN [*kastıleyn*], **Matthijs de** (takr. 1488-1550), Holândalı şair. Oudenaerde (Flandra) civarında doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1530 dan itibaren Pomele kilisesi *Şemmas'ı* olan C., zamanının en meşhur lonca şairi (Rederijker) idi. C., birçok şiir kuralları ortaya atmış ve bunlara örnekler vermiştir. Lonca sahnesi için yazdığı 100 den fazla piyesten ancak ikisi zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlar, 1539 da Gent müsabakası için yazılan piyes ile *Historia van Pyramus ende Thisbe* (P. ile Th. hikâyesi) [birçok defa basılmıştır] dir. C., öte yandan *Baladen van Doornycke* (D. balladları) [ilk bas. 1571] ve *Diversche Liedekens* (Çeşitli türküler) [ilk bas. 1574] adlı iki şarkı kitabı yayımlamıştır. En önemli eseri, *Const van Rhetoriken* (Belâgat sanatı) [1548 de tamamlanmış, 1555 te basılmıştır] dir.

CASTELFIDARDO [*kastelfidardo*] (eski adı: Lat. Fidenae), İtalyanın Marche bölgesindeki Ancona vilâyetinde, Ancona şehrinin 16 km güneyinde bir kasaba. Nüfusu. 7 500 (1951) dür.

C. muharebesi: Enrico Cialdini'nin kumandasındaki Piemonte'li askerler, İtalyan Birleşme Hareketinin kumandanlığını Garibaldi'den almak üzere Napoli'ye giderken, Papalık topraklarına girmişler; 18 Eylül 1860 ta, C. da, Fransız generali Christophe Louis de Lamoricière'in emrinde bulunan 8000 kişilik Papalık ordusu Cialdini'yi karşılamış, çarpışmada mağlûp olan Papalık askerleri Loreto şehrine sığınmışlar, Lamoricière de Ancona'ya kaçmıştır. Loreto 19 Eylülde, Ancona da 29 Eylülde Piemonte ordusuna teslim olmuştur.

CASTELFORTE [*kastelforte*], Merkezî İtalyada Lazio (Latium) bölgesinde Littoria vilâyetinde, Roma ile Napoli arasında Garigliano nehri ağzına yakın kurulmuş bir kasaba ve komün. Yakınında kükürtlü ve iyotlu memba suları vardır. Burası romatizma, sinir hastalıklarr çekenlerce ziyaret edilir. Komünün nüfusu 10 750 (1936), kasabanınki 2 461 (1936) dir.

CASTELFRANCO VENETO [*kastelfranko veneto*], Kuzeydoğu İtalyada, Veneto bölgesinde, Treviso vilâyetinde, Venedik'le Trento arasında, Musone nehri üzerinde kurulmuş kasaba ve komün. Kasabada zirai panayırlar kurulur; demiryolu malzemeleri ve mobilya imal edilir. Karışık Ortaçağ kale duvarları arasında, XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olan bir katedral vardır; burada Paolo Veronese tarafından yapılmış olan duvar süsleri ve C. V. da doğmuş olan ressam Giorgione'ye ait tablo vardır. Duomo (katedral), şato ve şehrin duvarları İkinci Dünya Harbinde harabolmamıştır. Komün nüfusu 17 349 (1936), kasaba nüfusu 6 914 (1936) dür.

CASTELL [*kastel*], asîl bir Frank sülâlesi. 1057 den itibaren varlığı bilinen bu sülâle, 1205 ten sonra kont unvanını taşır. 1806 da hükümranlık haklarını kaybetmiştir. 1901 de ise büyük evlâdın mirasta takaddüm (öncelik) hakkı tanınarak Bavyera prensliği derecesine yükseltilmiş ve Castell-Castell ve Castell-Rüdenhausen kollarına ayrılmıştır.

CASTELL [*kastıl* veya *kâsl*; Lat. adı: **Castellus**], **Edmund** (1606 - 1685), İngiliz Doğu bilgini ve dılcisi. Tadlow (Cambridgeshire) da doğmuş, Higham Gobion (Bedfordshire) da ölmüştür. Cambridge üniversitesinde Doğu dillerini öğrendikten sonra, poliglot (birden çok dil üzerine tertiplenmiş) sözlüklerin en meşhurlarından olan *Lexicon Heptaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum et Persicum* (Yedi dil üzerine sözlük: İbranca, Keldanca, Süryanca, Samerraca, Habeşçe, Arapça ve Farsça) [4 008 sütun, 2 cilt, 1669] adlı eseri kendi ifadesine göre, günde 16 18 saat çalışmak ve 14 yardımcı kullanmak suretiyle 18 senede meydana getirmiştir. Bütün servetini bu kitaba

harcadığı için, öbür borçlarını ödiyememiş ve 1667 de bir aralık hapse girmiştir. Fakat kırala ithaf ettiği bir şiir kitabı sayesinde malî vaziyetini düzeltmiş, Cambridge üniversitesinde Arapça profesörü olmuş, 1674 te de Kıraliyet Cemiyeti (Royal Society) ne âza seçilmiştir. Yukarıda anılan büyük sözlüğün en iyi kısımları başkaları tarafından ayrı basım şeklinde de yayımlanmıştır (Süryanca kısım 1788 de, İbranca kısım 1790 - 1792 de). Arapça kısım, *Kur'an*da, İbni Sina'da ve Arap coğrafyacılarında geçen kelimeleri almıştır. C., B. Walton'ın 7 dil üzerine tertiplediği *Biblia Polyglotta* (Poliglot Kitab-ı Mukaddes) [6 cilt, 1654 1657] adlı eserine yardım etmiştir.

CASTELL ARQUATO [*kastel arkuato*], İtalyanın Emilia - Romagna bölgesinde, Piacenza vilâyetinde bir kasaba. Arda nehrinin kıyısında, Ortaçağdan kalma bir tepenin üstünde kurulmuştur. Nüfusu 8 000 (1951; asıl kasabada: 3000) dir. Tramvayla Piacenza'ya (33 km) ve Fiorenzuola'ya (9 km) bağlıdır. Burada buğday ve meyva yetiştirilir; tavukçuluk yapılır; un değirmenleri ve kereste sanayii de vardır. Bu bölgedeki tarihî ve turistik kasabalardan biridir. XII. yüzyıldan kalma Roman üslûbundaki kilisesi, XIII. yüzyıla ait belediye binası (1293) ve Duca sarayı (1292), XIV. yüzyıl eseri olan müstahkem şatosu (1342) meşhurdur.

CASTELL ARQUATO (sağda: kilise; solda: şato)

CASTELLAMMARE [*kastellamāre*], İtalyanın iki limanı: 1. **C. di Stabia** veya sadece **C.** denileni, İtalyanın güneyinde, Napoli vilâyetinde, Napoli körfezinin güneydoğu açısında, Napolinin 24 km güneydoğusundadır. Burada tersaneler; vagon, kâğıt, çimento ve meyva konserve fabrikaları, peynir imalâthaneleri ile zeytinyağı çıkarma tesisleri vardır. C., eski Stabiae şehrinin harabeleri üzerinde kurulmuştur. II Friedrich'in yaptırdığı kale, bugün de ayaktadır. Tersaneler 1783 te Bourbon sülâlesinden olan Napoli kıralı tarafından kurulmuş ve İtalyanın en eski tersaneleri arasındadır. Nüfusu 56 100 (1951) dür.

CASTELLAMMARE DI STABIA: II. Friedrich kalesi

2. **C. del Golfo** veya sadece **C** denilen ikinci liman, İtalyanın güneybatısında Sicilya adasında Trapani vilâyetinde, C. körfezinin kıyısındadır. Palermo'nun 43 km güneybatısındadır. Eskiden Segesta adını taşırdı. Şimdiki liman ancak bulunduğu bölgenin ihtiyaçlarını karşılar. Şehrin nüfusu 16 830 (1936) dur.

CASTELLANI [*kastellāni*], **Sir Aldo** (doğ. 1878), İtalyan hekimi. Floransa (Firenze) da doğmuştur. Tropik hastalıkları mütehassısıdır. Floransada tıp öğrenimini bitirdikten (1899) sonra Almanyada Bonn üniversitesinde Prof. W. Kruse'nin yanında, 1901 - 1902 de de Londradaki Tropik Tıbbı Okulu (School of Tropical Medicine) nda Sir Patrick Mason'ın yanında ve ayrıca Jenner Enstitüsünde ihtısasını yapmıştır. Almanyada bulunduğu sırada (1902), bakterilerin sebebolduğu hastalıkların teşhisinde kullanılan aglütinin (agglutinine) emilme (absorption) reaksiyonunu meydana çıkarmıştır, ki buna **C. fenomeni** denir. 1902 - 1903 yıllarında, Sir David Bruce ve David N. Nabarro ile birlikte Uganda (Afrika) da, uyku hastalığı üzerinde araştırmalar yapmış ve bu hastalığa tutulan yerlilerin kanında ve omurilik sıvısında, çeçe (tsetse; *Glossina palpalis* ve *Glossina morsitans*) sineğinden geçen *Trypanosoma gambiense* parazitini bulmuştur, ki sonra buna kendi adıyle *Trypanosoma Castellani* denmiştir (Trypanosome'ların eski cinslerine yine kendi adiyle **Castellanella**, hastalığın daha ağır çeşitlerine sebebolan cinslerine de *Castellanella castellani* denir; bk. TRİPANOSOMYAZ [Trypanosomiase] ve UYKU HASTALIĞI). 1903 - 1915 yıllarında C., Seylan adasındaki Tıp Kollejinde profesör olmuş; 1905 te, bu adada çok yaygın olan frambezya (frambésie; İng yaws; yüzde, ellerde, ayaklarda v. b. ahududu [Fr. *framboise* = ahududu] şeklinde cisimciklerin çıkmasiyle beliren hastalık; buna Pian veya Perangi, veya Bubas da denir; bk. BUBA) hastalığını inceliyerek, bunun *Spirochaeta pertenuis* (veya *Treponema pertenue*) parazitinden ileri geldiğini meydana çıkarmış, 1906 da da kanama yapan spiroketli bronşit (broncospirochétose hemorragique) in sebebini bulmuştur. Bunlardan başka, Seylan'ın merkezi Kolombo (Colombo) da yaygın olan Kolombo humması (Febris colombensis), ve «Asya basili» (Bacillus asiaticus) nin doğurduğu barsak humması üzerinde çalışmış, akladiyoz (acladiose; bunun sebebi olan parazite, kendi adiyle *Acladium Castellani* denmiştir), tinea nigra gibi dermatoz (dermatose; deri hastalığı) lara sebebolan yeni mantar (fungus) çeşitlerini tesbit etmiştir. Bunların birine kendi adiyle *Castellania* denmektedir.

A. CASTELLANI

C., 1914 - 1919 yıllarında Napoli üniversitesinde Tropik Klinik ordinaryüs profesörü olmuş, 1919 da Londradaki Tropik hastalıkları Ross Enstitüsü (Ross Institute for Tropical Diseases) nde, 1926 da Amerikada New Orleans'daki Tulane üniversitesinde, 1932 de de yine Amerikada Louisiana Devlet Üniversitesinde vazife almış, 1929 da İtalyada senatör seçilmiş, az sonra Akademi üyesi olmuş, 1931 de Romada Tropik Enstitüsünü kurmuş, 1935 - 1936 yıllarında İtalyanın Habeşistan seferinde, ordu başoperatörü

olarak çalışmış, 1928 de İngiliz hükümeti ona şövalyelik [«Sir» unvanı] tevcih etmiştir. 1936 da da Chisimaio kontu unvanı verilmiştir. İngilizce ve İtalyanca yazan C. nin başlıca eserleri şunlardır: *On the Discovery of a Species of Trypanosoma in the Cerebrospinal Fluid of Cases of Sleeping Sickness* (Uyku hastalığına tutulan hastaların beyin-omurilik sıvısında mevcut olan bir tripanosom türünün keşfi hakkında) [1903], *On the Presence of Spirochaetes in Two Cases of Ulcerated Parangi* [*Yaws, framboesia tropica*] (Ülserlenmiş tropikal bubaya yakalanmış iki hastada spiroketlerin varlığı hakkında) [1905], *Observations on the Fungi Found in Tropical Bronchomycosis* (Tropikal bronkomikoz [mantardan ileri gelen bronş hastalığı] da bulunan mantarlar üzerinde müşahedeler) [1912], *Note on Typhoid - paratyphoid Vaccination with Mixed Vaccines* (Karışık aşılarla tifo - paratifo aşısı yapma hakkında not) [1914], *Note on the Internal Treatment of Yaws* (Buba hastalığının dâhilden tedavisi hakkında not) [1915], *Fungi and Fungous Diseases* (Mantarlar ve mantarlı hastalıklar) [1918], *Climate and Acclimatization* (Iklim ve iklime uyma) [1930], *Manual of Tropical Medicine* (Tropikal tıp el kitabı) [1910; A. J. Chalmers ile birlikte; İta. *Manuale di medicina tropicale*, I. Iacono ile birlikte, Torino 1927].

C. boyası: Dermatofitoz (dermatophytose; mantardan ileri gelen deri hastalığı), tinea, v. b. gibi hastalıklarda ve cilt dezenfeksiyonunda kullanılan bir müstahzar. İçinde bazik fuksin, fenal, asit borik, aseton ve rezorsinol (résorcinol) maddeleri vardır.

C. bronşidi: Bronşlarda, *Spirochaetia bronchialis* (bronş spiroketi) denilen parazitin meydana getirdiği hastalık. Kronik bronşit şeklinde ve kan kusmasiyle belirir. Buna bronkospiroketoz (Bronchospirochétose) veya kanamalı bronşit (Bronchite hémorragique) de denir.

C. karışımı (mixture): Buba (bubas veya frambésie) hastalığının tedavisinde kullanılan bir mahlûl (eriyik). 0,065 gr tartar emetik, 0,65 gr sodyum salisilat (salicylate de soude), 4 gr potasyum iyodid, 1 gr sodyum bikarbonat (bicarbonat de soude), 30 gram sudan meydana gelir.

C. testi: 1. Albüminüri (idrarda albümin) hastalığında tatbik edilen bir test. Filtreden geçirilmiş 5 cc idrar bir deney tüpüne konur, bir pipet vasıtasiyle 1,5 cc sıvı fenol tübün yanlarından yavaş yavaş akıtılarak buna ilâve edilir. Sıvı fenol tübün dibinde birikecektir. Eğer iki dakika zarfında, bu sıvıların birbirine temas ettiği yerde kesin olarak beyaz bir halka teşekkül ederse, test müspettir; yani idrarda albümin vardır; 2. Birbirine akraba olan türlü organizmaların doğurduğu karışık bir intan (infection) ın mevcut olup olmadığını tesbite yarıyan bir aglütinasyon (agglutination; bir sıvıda dağınık olarak bulunan ve üzerlerine aglütinin [hassas kılan antikor] molekülleri yapmış olan hücrelerin küme haline gelmesi) testi.

C.-Low belirtisi (symptôme): Uyku hastalığında, dilin hafifçe titremesi. C ile İngiliz hekimi George Carmichael Low'nun adlariyle anılır.

CASTELLANO [*kastelyano*], İspanyolcanın Castilla lehçesi (öbür lehçeler: kuzeyde Asturia, León, Aragón, güneyde de Andalucía). Merkez lehçesi olan C., İspanyol edebiyat dilinin esasını teşkil eder. Bunun için çok kere edebî İspanyolca veya sadece İspanyolca (İsp. Español) yerine C. terimi kullanılır. Batı dillerinden edebî İtalyancanın esasını Roma lehçesi değil, Toscana lehçesi; edebî İngilizcenin esasını Londra lehçesi değil, Midland bölgesi lehçesi; edebî Almancanın esasını da Berlin lehçesi değil, Thüringen ve Yukarı Saksonya lehçesi teşkil ettiği halde edebî Fransızcanın esasını hükümet merkezi (Paris) nin bulunduğu Île-de-France lehçesi teşkil ettiği gibi, edebî İspanyolcanın esasını da hükümet merkezi (Madrid) nin bulunduğu Castilla lehçesi teşkil etmiştir. Bk. İSPANYOL DİLİ.

CASTELLANOS [*kastelyanos*], **Juan de** (1522-1605). İspanyol şairi ve vakayiname yazarı. Alanís (Sevilla vilâyeti) te doğmuş, Tunja (Yeni Granada) da ölmüştür. Hayatının büyük bir kısmını, papaz olarak şimdi Kolombiya'da bulunan Nueva Granada (Yeni Granada) da, Tunja'da geçirmiştir. Amerikaya ilk gelen İspanyolların maceralarından bahseden *Elegías de varones ilustres de las Indias* (Amerika Kızılderililerinin meşhur adamlarına mersiye) [4 kısımda 150 000 mısra; 1. kısmın bas. 1589] ı yazmıştır. Bu eserin tarihî ve edebî değeri, oldukça önemlidir.

CASTELLI [*kastelli*], **Ignaz Franz** (1781-1862), Avusturyalı tiyatro yazarı ve şair. Viyanada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Bir müddet Kärntnertor Tiyatrosu için resmî tiyatro yazarı olarak çalışmıştır. Telif, tercüme ve adapte ettiği piyeslerin sayısı 200 ü bulur. Tercüme ve adaptelerinin çoğunu Fransızcadan yapmıştır. Zamanın modasına uygun olan bu hafif piyesler, Viyana orta sınıfının babacan hümur (mizah, alay) unu, bazen de Viyana halk piyesinin daha canlı ruhunu yaşatırlar. *Gedichte in niederösterreichischer Mundart* (Aşağı Avusturya lehçesinde şiirler) [1828] adlı eseri, Avusturya lehçesinde yazılan ilk şiirler olmuştur. Kendisi tarafından seçilmiş piyesleri 1844-1858 yıllarında Viyanada 22 cilt halinde yayımlanmıştır.

CASTELLIO [*kastellio*] veya **CASTELLION**, veya **CASTALIO, Sebastianus** (asıl adı: **Sébastien Châtillon** veya **Châteillon**; 1515-1563), Fransız protestan ilâhiyatçısı ve humanisti. St Martin du Fresne (Ain depart.) de doğmuş, Basel (F. Bâle) da ölmüştür. 1541 de Strasbourg'a Calvin'in yanına gitmiş, 1541 de Cenevre (Genève) üniversitesinde ilâhiyat okutmuş ve rektör olmuştur. 1545 te Calvin doktrininden ayrıldığı için profesörlüğünü kaybetmiş, 1545-1550 yılları arasında «Kitab-ı Mukaddes» i Latinceye ve Fransızcaya çevirmiştir. 1553 te üniversitede Yunanca kürsüsüne getirilmiş; bir adama din sebebiyle işkence yapıldığı için, 1554 te Martin Bellie takma adiyle, Fransızca ve Latince olarak, *Traité des hérétiques* (Bâtıl mezhepçiler hakkında mübahase) adlı eseri yazmış ve hoşgörü tavsiye etmiştir. Calvin'in tenkidleri üzerine *Contra libellum Calvini* (Calvin'in risalesine karşı) adlı yazıyı yazmış, 1562 de de *Conseil à la France désolée* (Perişan Fransaya öğüt) yi çıkarmıştır. Calvin ve Calvin'cilerden korktuğu için Lehistana veya Erdele gitmeyi tasarladığı sırada ölmüştür.

CASTELLO [*kastello*] veya **CASTELLI** [*kastelli*], **Bernardo** (1557-1629). İtalyan ressamı. Cenova (Genova) yakınında Albaro'da doğmuş Roma'da ölmüştür. Portre ve tarihî tablo ressamı olarak tanınmıştır. Valerio Castello'nun babasıdır. İtalyan şairi Torquato Tasso'nun arkadaşı olan C. onun *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) [1592] adlı meşhur epopesini resimlemiş, bu resimlerin bazıları Agostino Carracci tarafından gravür tekniğiyle işlenmiştir.

CASTELLO [İta. *kastello*, İsp. *kastelyo*], **Giovanni Battista** (İta.; İsp. **Juan Bautista**; 1509?-1569), İtalyan asıllı mimar ve ressam. İtalyada Bergamo (Lombardia bölgesi) şehrinde doğmuş, Madrid'de ölmüştür. İtalyan ressam ve heykeltıraşı Luca Cambiaso'nun talebesi ve Cenova

(Genova) okulu mensuplarındandır. Cenova'da Cataneo sarayında çalışarak onu tarihî tablolarla süslemiştir. 1567 de İspanya kıralı II. Felipe tarafından Madrid'e çağırılmış, orada **El Bergamasco** (Bergamo'lu) olarak tanınmış, Madrid Alcázar (< Arap. el - Kasr; kasr, şato) ını tamir etmiş, Madrid'in kuzeybatısında kurulan muhteşem Escorial (tam adı: San Lorenzo del Escorial) manastırının mimarlar heyetinde bulunmuştur.

CASTELLO [*kastęllo*] veya **CASTELLI** [*kastęlli*], **Valerio** (1625 - 1659), İtalyan ressamı. Cenova (Genova) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Bernardo Castello'nun oğludur. Bilhassa muharebe sahnelerini işlerdi. «Sabin kadınlarının kaçırılması» adlı eseri Cenova'da Brignole sarayı (Palazzo Brignole) ndadır.

CASTELLÓN [*kastelyǫn*] veya **C. DE LA PLANA**: 1. İspanyanın kuzeydoğusunda, aynı adı taşıyan vilâyette (bunun merkezidir), Akdeniz kıyısına yakın ve Valencia'nın takr. 64 km kuzeydoğusunda bir şehir. C. nun 5 km uzaklıktaki limanı Grao de C. adını taşır. Zirai mahsuller ve bilhassa Turunçgiller ihraceder. Balıkçılık merkezi olup, çini, yünlü, ipek ve kendir fabrikaları vardır. 1233 te Aragón kıralı I. Jaime tarafından Araplardan alınmış olup, XIX. yüzyılda bir endüstri merkezi olarak gelişmiştir. Nüfusu 56 734 (1950) tür.

2. İspanyanın doğusunda bir vilâyet. Kuzeybatı ve kuzeyde Teruel ve Tarragona, doğuda Akdeniz, Valencia bölgesinin bir kısmını teşkil eder. Yüzeyi dağlık, iklimi karakter itibariyle Akdeniz iklimidir. Şarap ve turunçgiller çıkarır. Yüzeyi 6679 km², nüfusu 351 159 (1950) dur.

CASTELLORIZO (Fr.; İta. Castelrosso, Yun. Kastellorizon): bk. MEİS ADASI.

CASTELLUCCIO [*kastellųçcio*], Sicilyada Siracusa (Lat. Syracusae) nın güneybatısında, Noto (Lat. Netum) kasabasının yakınında Bakır - Taş (Cuprolithique) ve Tunç devirlerine ait meşhur bir buluntu yeri. C. de birçok ev temelleri ve mezarlar bulunmuştur. Yeraltı mezarlığı (nécropole) ndan, birçok lâhitler çıkmıştır. Bilhassa bunların kapaklarında bulunan helezonlu motifler Akdeniz - Ege arkeolojisi bakımından önemlidir.

Castelluccio'da bulunan lâhid kapağı (Siracusa Müzesi)

CASTELLUM ANTE NACUM, Andernach şehrinin Latince adı. Bk. ANDERNACH.

CASTELLUM MENAPIORUM, Kassel şehrinin Latince adı. Bk. KASSEL.

CASTELLUM MORINORUM, Fransadaki Cassel şehrinin Latince adı. Bk. CASSEL.

CASTELMASSA [*kastelmąssa*], Kuzeydoğu İtalya'da Veneto bölgesinde Rovigo vilâyetinde bir kasaba ve komün. Eski Castelnovo Bariano ve Massa Superiore idare birliklerinden meydana gelmiştir. Komün, ipek böceği yetiştiriciliği ve İtalyanın en büyük glikoz ve nişasta istihsal eden tesisine sahip olmakla tanınır. Komün nüfusu 10 475 (1936), kasaba nüfusu 1396 (1936) dır.

CASTELNAU [*kastelnǭ*], **Edouard, Vicomte de Curières de** (1851 - 1944), Fransız generali. Saint - Affrique (Aveyron depart.) te doğmuş, Montastruc - la - Conseillère (Haute - Garonne depart.) de ölmüştür. 1870 te Harb Okulu (Saint - Cyr) ndan mezun olduktan sonra 1870 - 1871 Fransa - Prusya harbine katılmış, 1876 da yüzbaşılığa terfi etmiş, Harb Akademisini de bitirdikten sonra 17. kolordu erkân-ı harbi olmuştur. 1906 da tuğgeneralliğe, 1909 da tümgeneralliğe yükselen C., 1911 de erkân - ı harbiye - i umumiye ikinci reisliğine getirilmiştir. Orada, harbde tatbik edilecek XVII. plânın üzerinde çalışmış, 1913 te Gen. Pau'nun halefi olarak yüksek harb konseyine girmiş ve II. ordunun kumandanlığını üzerine almıştır. Birinci Dünya Harbi patladığı zaman C., ordusunun başında Lorraine'de çarpışmış, Alman baskısı üzerine geri çekilmiş, Nancy şehrini başarı ile müdafaa etmiş ve kısa bir zaman içinde Lorraine'i düşmandan kurtarmıştır. Bundan sonra C., Kuzey Fransada Amiens - Arras - Calais bölgesi (Picardie) nin müdafaasına koşmuş, 1915 te Merkez Ordular Grupunun kumandanlığına getirilmiş, şiddetli taarruz taktiğine muhalif olmuş, 25 Eylûl 1915 teki Champagne muharebesini idare etmiştir. Başkumandan muavinliğine yükseldikten sonra Selâniğe giderek teftişte bulunmuş. 1916 Şubatında Verdun muharebesi başladığı zaman mukavemet emrini vermiştir. 1916 Aralık ayında Gen. Joffre başkumandanlıktan çekildiği zaman C. onun erkân - ı harb reisi idi. Bir aralık Rusyada irtibat generali olarak bulunduktan sonra, 1918 de Fransa cephesinin doğu kanadında ordular grupu kumandanı olmuş ve Lorraine'de taarruza geçmiştir. Harbden sonra, mebus olmuş (1919 - 1924), Sağcı ve Katolik hareketleri desteklemiş ve Barrès'in, Déroulèdes'in halefi olarak Vatanseverler Ligası (Ligue des Patriotes) nın başkanlığında bulunmuştur. İkinci Dünya Harbinde Pétain hükümetini desteklemeyi reddetmiştir.

Gen. CASTELNAU

CASTELNAU [*kastelnǭ*], **Francis, Comte de** (1812 - 1880), Fransız seyyahı. Londrada doğmuş, Melboorne (Avustralya) da ölmüştür. 1837 - 1841 yıllarında Kanadadaki gölleri, Birleşik Amerikayı Meksikayı gezdikten sonra, 1843 te Güney Amerikaya gitmiş ve orada devlet hesabına Merkezî ve Batı Brezilyayı, Bolivyayı, Peru'yu ve Amazon havzasını araştıran ilmî heyetin başına geçmiştir. 1847 de Fransaya dönmüş, fakat az sonra, sırasiyle, Baía (Brezilya), Kap şehri (Güney Afrika), Singapur'da konsolos, Melbourne'da da başkonsolos olmuştur. Başlıca eseri *Expedition dans les parties centrales de l'Amerique du sud* (Güney Amerikanın orta kısımlarına yapılan ilmî sefer) [6 cilt, Paris 1850 - 1851; Bolivya'ya ait son cilt, yardımcısı M. Weddell tarafından yazılmıştır; haritalarlar ilmî ilâveler daha sonra yayımlanmıştır] dir.

CASTELNAU [*kastelnǭ*], **Michel de** (unvanı: **Sieur de la Mauvissière**; 1520 ? - 1592), Fransız siyaset adamı. Mauvissière şatosu (Touraine bölgesi) nda doğmuş, Joinville (Champagne bölgesi) de ölmüştür. Piémont (İta.

Piemonte) daki muharebelere katıldıktan sonra, diplomat olarak İsviçreye, İngiltereye, Almanyaya, Holândaya ve İtalyaya gönderilmiştir En önemli görevini, 1675-1585 yıllarında İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in nezdinde büyük elçi olarak görmüştür. Siyasi gaye güden birçok talipleri olan Elizabeth'in, Fransızlardan Alençon dukası François (sonra Anjou dukası; II. Henri ile Cathérine de Medicis'nin oğulları) ile evlenmesi için çok çalışmışsa da, muvaffak olamamıştır. Bıraktığı «Hâtıralar» (*Memoires*) [1621], 1559-1570 yıllarını içine alır.

CASTELNAUDARY [*kastelnodari*] (eski adları: Sostomagus, Castrum Novum Arianorum), Güney Fransada Aude departmanında bir kasaba. Carcassonne şehrinin batısında, Güney Kanalı (Canal du Midi) üzerindedir. Nüfusu 8 765 (1954) tir. Verimli bir ovada kurulmuş olup, tahıl ticareti, gıda maddeleri sanayii ve dokumacılık gelişmiştir. Çimento ve fayans fabrikaları da vardır. Garnizon ve yüksek okul merkezidir; kilisesi XIV. yüzyıldan kalmadır. Son yıllarda havacılık sanayii de kurulmuştur. Fransanın en eski şehirlerinden biri olan C., coğrafi durumundan dolayı Aquitania'nın kapısı sayıldığı için V. yüzyıldaki Vizigot akınından beri tarih boyunca birçok akınlara mâruz kalmıştır. XIII. yüzyılda Albigens'ler (b. bk) e karşı yapılan sefere katılmış, 1355 te İngilizlerin «Kara prens» (Black Prince)i Edward tarafından yakılmış, Fransa kıralı XIII. Louis'ye karşı isyan eden Montmorency dukası Orléans'lı Gaston, 1630 da burada mağlûbedilerek yakalanmıştır.

CASTELNUOVO (Coğ.): bk. ERCEGNOVI.

CASTELNUOVO, Conte di: bk. CARMAGNOLA, Francesco, Bussone Da.

CASTELNUOVO [*kastelnuovo*], **Elías** (doğ. 1893), Arjantinli yazar. Montevideo'da doğmuştur Buenos Aires'te halk sahnesi direktörü olan C., hikâyelerinde La Plata'daki büyük şehirlerde yaşıyan fakir insanların sefaletini büyük bir kudretle tasvir eder. Başlıca eserleri: *Tinieblas* (Karanlık) [1923], *Entre los muertos* (Ölüler arasında) [1927], *Larvas, Teatro* (Maskeler, tiyatro) [1930].

CASTELNUOVO [*kastelnuovo*] **Enrico** (1839-1915), İtalyan yazarı. Floransada doğmuş, Venedikte ölmüştür. C., zamanın sosyal problemlerini tenkidî bir görüşle ele alan roman ve hikâyeler yazmıştır. Bu eserler üslûp bakımından da başarılıdırlar. Başlıca eserleri: *Il quaderno della zia* (Teyzenin defteri) [1872], *Il professore Romualdo* (Profesör R.) [Milano, 1878], *Reminiscenze e fantasie* (Hâtıralar ve hayaller) [Milano, 1885], *Prima di Partire* (Yola çıkmadan önce) [1890], *Il ritorno dell' Aretusa* (A.nın dönüşü) [1901].

CASTELNUOVO [*kastelnuovo*], **Guido** (1865-1952), İtalyan matematikçisi. Venedik (Venezia) te doğmuş, Romada ölmüştür. Padova üniversitesinde okuduktan sonra Roma üniversitesinde tasari geometri (géométrie descriptive) ve analitik geometri profesörü olmuştur (1891). En çok, yüksek geometri ve yüzeyler geometrisi (géométrie des surfaces, bilhassa düzlem envolüsyon [involution plane]) üzerine çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Geometria analitica* (Analitik geometri) [1903]. *Calcolo delle probabilità* (Olasılık [ihtimaliyat, probabilité] hesabı) [1919], *Spazio e tempo* (Uzay ve zaman) [1923], *Le origine del calcolo infinitesimale* (İnfinitesimal hesabın [sonsuz küçükler hesabının] menşei) [1938].

CASTELNUOVO BERARDENGA [*kastelnuovo berardenga*], İtalyanın Toscana bölgesindeki Siena vilâyetinde bir kasaba. Siena şehrinin doğusunda olup turistik bir merkezdir. XIV. yüzyıldan kalma şatosu meşhurdur. Kasabanın civarında daha birçok şato, kale ve villa vardır. Komün (İta. Comune) ün nüfusu 10 358 (1936), kasabanınki 1 132 (1936) dir.

CASTELO BRANCO [*kaştelu brãku*]: 1. Portekizin orta bölümünde Beira Baixa vilâyetinde bir kaza. Yüzölçümü 6 702 km², nüfusu 323 940 (1950) tır.

2. Portekizde, aynı adı taşıyan kazanın merkezi. İspanya sınırı yakınlarında, Lizbon (Lisbõa) şehrinin 186 km kuzeydoğusundadır. Şarapçılık, zeytinyağı ve mantar sanayii gelişmiştir. Eski bir katedrali ile bir kale harabesi vardır. Carmona barajı, buranın yakınlarındadır Komün (Port. concelho)ün nüfusu 58700 (1940), şehrin nüfusu 12763 tür.

CASTELO-BRANCO [*kaştelu brãku*], **Camilo** (1885 ten sonra: Correia Botelho vikontu [Visconde de Correia Botelho]; 1825-1890). Portekizli yazar. Lizbon (Lisbõa) da doğmuş, São Miguel de Seido (Minho vilâyeti) da intihar etmiştir. Portekizin en verimli yazarlarından olup, romancı, şair, piyes yazarı, tenkidci, polemikçi ve biyografi yazarı olarak tanınmıştır. Eserlerinin sayısı 200 ü geçer. Ana-babasını küçükken kaybetmiş, çocukluğunu köyde geçirmiş, Portekiz şairlerinden Camões'i ve Bocage-yi okuyunca şiiri sevmiş; Mendes Pinto da kendisinde macera aşkını uyandırmıştır. Başıboş yetişen C.-B. bir kadın yüzünden hapse girdikten (1860-1861) sonra keşiş olmuşsa da, buna dayanamıyarak manastırdan ayrılmış, bir aralık tıbba devam etmiş, sonra yazı yazmağa koyulmuştur. Portekiz hükümeti, hizmetlerine karşılık olarak ona vikontluk pâyesi vermiş ve maaş bağlamıştır. Sonraları, C.-B. hastalanmış, kör olmuş ve sonunda intihar etmiştir.

C. CASTELO-BRANCO

C.-B. modern Portekiz edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri olup bilhassa sosyal romanın kurucusu ve bu sahada Eça de Queiroz (b. bk.) un öncüsüdür. Romanlarında idealizm ve romantizmin yanında kuvvetli bir hiciv de yer alır. Memleketinin brasileiro (Brezilyalı), fidalgo (asılzade) gibi tiplerini, köylüleri, şehirlileri, kuzeydeki Minho vilâyetinin papazlarını v. b. çok yakından tanıdığı için romanları çok canlıdır. C.-B., halk dilini en iyi bilen Portekiz yazarıdır. Sırf hayal mahsulü olan romantik romanları da vardır. Şiirleri ikinci derecededir, fakat komedileri çok canlıdır ve Gil Vicente'nin piyeslerini andırır. Başlıca eserleri şunlardır: Şiir: *Um livro* (Bir kitap) [1858], *Nas trevas* (Zulmet içinde) [1890]; piyesler: *Espinhos e flores* (Dikenler ve çiçekler) [1857], *Abençoadas lagrimas* (Takdis edilmiş gözyaşları) [1861], *O regicida* (Kıral katili) [1874], *A filha do regicida* (Kıral katilinin kızı) [1875]; otobiyografik roman: *Onde está a felicidade?* (Saadet nerede?) [1856]. *Memorias do carcere* (Hapishane hâtıraları) [1864], *Vingança* (İntikam) [1858]; polis romanı: *Os mistérios de Lisbõa* (Lizbon esrarı) [1854: Eugène Sue'yü taklidetmiştir], *Livro negro do padre Diniz*

(Keşiş D. in siyah kitabı) [1855]; tarihî roman: *O Judeu* (Yahudi) [1866]. *O olho de vidro* (Cam göz) [1866]; hicivli roman: *Os pundonores desaggravados* (Temizlenmiş namus meseleleri) [1845], *A queda dum anjo* (Bir meleğin sukutu) [1866] *Eusébio Macário* (ad) [1879]; örf ve âdet romanı: *Carlota Angela* (ad) [1858], en popüler romanları sayılan *Amor de perdição* (Kaybolma aşkı)[1862] ile *Amor de salvação* (Kurtulma aşkı) [1864], *O romance de um homem rico* (Zengin bir adamın romanı) [1861], *A corja* (Aşağı halk tabakası) [1880]; taşra romanı: Şaheseri olan *As novellas de Minho* (Minho bölgesi hikâyeleri) [12 cilt, 1875 - 1877], *A brasileira de Prazins* (P. teki Brezilyalı kadın) [1882]; tarih ve tenkid: *Noites de Lamego* (L. geceleri) [1873], *Coisas leves e pesadas* (Hafif ve ağır şeyler) [1870], *Cavar em ruinas* (Harabelerde kazılar) [1866], *Sentimentalismo e historia* (Hisçilik ve tarih) [1880].

CASTELROSSO (Yun. Kastellorizon, Fr. Castellorizo): bk. MEİS ADASI.

CASTELSARRASIN [*kastelsarazẹ̄*], Güneybatı Fransada, Tarn - et - Garonne departmanında bir şehir. Garonne nehri yakınında, Canal Latéral'ın üzerinde, Montauban şehrinin 21 km batısındadır. Kasaplık hayvan pazarıdır. Şehirde un değirmenleri, bakır dökümhaneleri, hadde fabrikaları vardır. Kilisesi XIII. yüzyıldan kalmadır. Nüfusu 10 098 (1954) dir.

CASTELTERMINI [*kasteltermīni*], İtalyada, Sicilya adasının Agrigento vilâyetinde bir şehir. Adanın içlerinde, Agrigento şehrinin kuzeyindedir. Toprak mahsulleri pazarı olup yakınında kükürt ve kayatuzu madenleri vardır. Nüfusu 12 256(1936) dır.

CASTELVETRANO [*kastelvetrāno*], Güney İtalyada, Sicilya adasında, Trapani ile Agrigento arasında bir şehir. Demiryolu kavşak noktası ve ziraat mahsulleri ticareti merkezidir. Bilhassa Marsala şarapları ile dokuma ve mefruşat fabrikalariyle şöhret bulmuştur. Roman üslûbunda bir büyük kilisesi ve Ortaçağdan kalma başka kiliseleri vardır. Eski Selinus (şimdi Selinunte) adını taşıyan şehrin harabeleri buna yakındır. Şehir civarında yapılan kazılarda sekiz Yunan mâbedi meydana çıkarılmış ve kısmen eski haline getirilmiştir. Turistleri çeken binaları İkinci Dünya Harbinde hasara uğramamıştır. Şehrin nüfusu 25 010 (1936)dur.

CASTELVETRO [*kastelvẹtro*], **Lodovico** (1505 - 1571), İtalyan tenkidcisi ve filologu. Modena (Emilia bölgesi) da doğmuş, Chiavenna (Lombardia bölgesinde Sondrio vilâyeti) da ölmüştür. Hukuk okuduktan sonra Modena'da profesör olmuş, sonra edebiyat tenkidiyle uğraşmış, İtalyan şairi Annibale Caro ile şiddetli bir kalem kavgasına tutuşmuş, Caro'nun insafsız isnatları üzerine din sapığı sayılarak Enkizisyon (İta. Inquisizione) a verilmiş, mahkûm olmuş, hapsedilmemek için 1561 de Chiavenna'ya kaçmıştır. Aristo'nun *Poiëtika* (Şiir sanatı) sını İtalyancaya çevirmiş ve açıklamalar yapmış (1570), Cicero'nun *Rhetorica* (Belâgat) sına şerhler yazmış (1553), Dante ve Petrarca'nın eserlerini de incelemiştir. İtalyan yazarı ve filologu Pietro Bembo'nun Latin dili, İtalyan halk dili (volgar lingua) ve yazı sanatı hakkındaki nazariyelerini tenkid eden bir eser de yayımlamıştır (1563).

CASTETS [*kastẹ*], **Henri** (1834 - 1919), Fransız biyografi yazarı. Angoulême (Charente departmanında) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız ansiklopedicisi Dupiney de Vorepierre'in *Encyclopédie universelle* (Cihanşümûl ansiklopedi) [1856 - 1964] ine ve yarıda kalmış olan *Dictionnaire des noms propres* (Özel adlar sözlüğü) ına biyografiler yazmış; 1865 te Pierre Larousse onu, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (XIX. yüzyılın büyük cihanşümûl sözlüğü) [15 cilt, 1864 - 1876; 2 ilâve cildi, 1878, 1890] in redaktörler heyetine alarak biyografileri yazdırmıştır. C., Georges Moreau'nun 1891 de kurduğu «Revue Encyclopédique» (Ansiklopedik dergi; 1901 - 1905 yıllarında «Revue Universelle» [Cihanşümul dergi] adını almıştır) in ve Claude Augé'nin *Nouveau Larousse illustré* (Resimli yeni L.) [7 cilt + 1 ilâve cildi, 1897 - 1907] sinin biyografya şubelerini idare etmiştir. C. nin hazırladığı biyografiler çok sağlam olup, sonraki eserler bunları kaynak olarak kullanmışlardır.

CASTEX [*kastẹks*], **André** (1851 - ?), Fransız cerrahı. Bordeaux'da doğmuştur. Paris tıp fakültesini bitirdikten sonra, Sağır - Dilsizler Enstitüsü Kliniğinde vazife almış, kulak - burun - boğaz hastalıklarında ihtısas yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Traité de maladies du larynx, du nez et des oreilles* (Boğaz, burun ve kulak hastalıkları ana kitabı) [1901], *Les maladies de la voix* (Ses hastalıkları) [1902], *Causes de la surdi - mutité* (Sağırlık - dilsizliğinsebepleri) [1903]. C., 1898 de «Bulletin de laryngologie, rhinologie et otologie» adlı dergiyi kurmuştur.

CASTEX [*kastẹks*], **Hubert** (1828 - 1912), Fransız generali. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1849 da Erkân - ı Harbiye Okuluna girmiş, mezun olduktan sonra Kırım seferine katılmış, 1870 - 1871 Fransa - Prusya harbinde de Rhin ordusunda vazife almıştır. Daha sonra süvari sınıfına geçerek siyasi hâdiselere karışmış, 1885 - 1890 yıllarında bir süvari tugayına kumanda etmiştir. Eserleri: *Ce que j'ai vu* (Gördüklerim) [1900], *Au bivouac et plus tard* (Açık ordugâhta ve daha sonra)[1901] v. b.

CASTI [*kạsti*], **Giambattista** (1724 - 1803), İtalyan şairi. Acquapendente (Lazio bölgesi) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Avusturya imparatoru II. Franz'ın hizmetine girmiş, II. Joseph zamanında saray şairi olmuştur. İtalyayı, Avusturyayı, Rusyayı ve Türkiyeyi dolaştıktan sonra, demokrasiye olan temayülünden dolayı 1798 de Pariste yerleşmiş ve açık saçık manzum hikâyeleriyle şöhret kazanmıştır: *Novelle galanti in ottave rime* (Ottava rima [8'li] nazmında yazılmış çapkınlık hikâyeleri) [1793]. Goethe'nin bir Ortaçağ halk destanını canlandıran *Reineke Fuchs* (Tilki) adlı eserinden ilham alarak siyasi bir hiciv olan *Gli animali parlanti* (Konuşan hayvanlar) [3 cilt, 1792 - 1799] başlıklı epopeyi de yazmıştır. *Poema tartaro* (Tatar şiiri) [1803] adlı eseriyle II. Ekaterina zamanındaki Rusyayı hicvetmiştir; Byron, *Don Juan*ında bundan mülhem olmuş olabilir. Komik operalarından *Il re Teodoro in Venezia* (Kıral Theodorus Venedikte), 1784 te, İtalyan bestecisi Giovanni Paisiello tarafından bestelenmiştir.

CASTIGLIANO [*kastilyāno*], **Carlo Alberto** (1847 - 1884), İtalyan mühendisi. Asti'de doğmuş, Milanoda ölmüştür. 1866 da Terni'deki teknik enstitüde mekanik ve makine bilgisi okutmuş, 1873 te demiryolu başmühendisi olmuştur. C., statik mekanikte türev ve şekil değiştirme işinin minimum kuralları yardımiyle statik gayrı muayyen sistemleri hesaplamış ve statik meselelerin sistematik çözüm yolunu göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Nuova teo-*

ria sui sistemi elastici (Elâstik sistemler hakkında yeni nazariye) [1875], *Teorie de l'équilibre des systemes élastiques et ses applications* (Elâstik sistemlerin muvazenesi nazariyesi ve tatbikatı) [1881], *Manuale del l'ingegnere* (Mühendisin el kitabı) [1884].

C. prensipi: Statik mekanikte mühim olabilen bütün muvazene durumlarından (İta. principio del minimo lavoro = asgarî iş prensipi), şekil değiştirmede yalnız işin minimum olanı vukubulur. Potansiyel enerjinin minimum oluşu prensipi, mukavemet şartlarını yerine getiren bütün şekil değiştirme durumlarını mukayese ettiği ve bu durumlardan, gerilmeleri aynı zamanda muvazene şartlarını da tatmin edenini belirttiği halde, C. P., muvazene şartlarını yerine getiren bütün gerilme durumlarını mukayese eder ve bu durumlardan, şekil değiştirmeleri aynı zamanda, mukavemet şartlarını da tatmin edenini belirtir (İta. teoremi delle derivate del lavoro = işin türevi teoremi).

CASTIGLIONE [*kastilyǫne*], **Baldassare, Kont** (1478 1529), İtalyan siyaset adamı ve yazarı. Mantova yakınında Casatico'da doğmuş, İspanyada Toledo şehrinde ölmüştür. Milano profesörlerinden Merula ile Chalcondylis'in yanında okuduktan sonra, 1496 da Milano dukası Lodovico Sforza'nın hizmetine girmiş, Lodovico'nun Fransaya esir olarak götürülmesinden sonra, 1500 de Mantova'ya dönmüştür. 1504 te Urbino dukası Guidobaldo Malatesta'nın sarayına alınan C., 1506 da hususi bir vazife ile İngiltere kıralı VII. Henry'ye gönderilmiştir. Malatesta'nın yerine geçen Francesco Maria della Rovere zamanında da Urbino sarayında bulunan C., papa muhafızları kumandanlığının Urbino dukalığına bağlanmasını sağlamıştır. Papa VII. Clemens (Medici) ile Mukaddes Roma imparatoru V. Karl (Charles-Quint) arasında çıkan anlaşmazlığı halletmek üzere C. 1524 te İspanyaya gitmiş, orada törenle karşılanmış ve az sonra İspanya vatandaşlığına geçerek Ávila piskoposu olmuştur. 1527 de Bourbon'ların emriyle İmparatorluk ordusu Romayı işgal ve yağma etmiş (Sacco di Roma = Romanın yağma edilmesi), aynı yılın Temmuzunda da Sant' Angelo şatosunu zaptederek Papa VII. Clemens'i ele geçirmiştir. Bütün bu işlerde C., imparator tarafından aldatılmışsa da, bazıları C. yi hainlikle suçlandırmışlardır. Fakat kendisi, eserinde de belirttiği gibi, sadakati, ideal saray adamının en yüksek faziletlerinden biri olarak kabul etmiştir. Bazılarına göre C. nin, genç yaşta ölmesinin sebebi kendisine yapılan isnatlardan son derece üzülmüş olmasıdır. Ölüm haberini duyan imparator, üzüntüsünü, «dünya en seçkin şövalyelerinden birini kaybetti» cümlesiyle ifade etmiştir. C. nin portresi, dostu büyük Raffaello tarafından yapılmıştır (şimdi Paristeki Louvre Müzesinde); Mantova yakınında Madonna delle Grazie kilisesi avlusunda bulunan mezarı da Giulio Romano'nun eseridir.

B. CASTIGLIONE: (Raffaello'nun tablosu)

C., Latince ve İtalyanca çok zarif şiirler (*Poesie volgari e latine* = Halk dilinde ve Latince şiirler) ve mektuplar (*Lettere*) da yazmışsa da, dünya edebiyatına şaheser olarak tek bir kitap bırakmıştır: *Il Cortegiano* (Saray adamı) [Venedik, 1514]. İtalyanların «altın kitap» (il libro d'oro) dedikleri bu eser, XVI. yüzyıl İtalyan nesrinin en önemli örneklerinden birini teşkil eder ve Niccolò Machiavelli'nin *Il Principe* (Prens) [yaz. 1513, bas. 1532] adlı eserinin yanında yer alır. Her iki eserde de İtalyan Rönesans (Rinascimento italiano) hayatının muhteşem bir tablosu çizilmiştir. C. nin eserinde, Rönesans devrinin İtalyan saray adamı ideal olarak tarif ve tasvir edilmiştir. Kitaptaki muhit, Urbino dukası Guidobaldo'nun sarayı olup, İtalyan saraylarının en temizini temsil eder. Konu, Urbino düşesinin salonunda yapılan konuşmalar şeklinde işlenmiştir. Kitabın dört kısmından her biri bir suvareyi tasvir eder. Konuşanlar arasında, İtalyan sosyetesinin ve edebiyat dünyasının tanınmış simaları vardır: Düşes Elisabetta Gonzaga, Cesare Gonzaga, Kardinal Bernardo Bibbiena, Giuliano de, Medici Emilia Pla, Lodovico di Canossa, Federico Fregoso, Ottaviano Fregoso, Francesco Gonzaga, Ceretino il Unico ve ediblerden Pietro Aretino ile Pietro Bembo. Münakaşa konusu, ideal saray adamında bulunması gereken vasıflardır. Üzerinde karar kılınan tip, ufak farklarla, şimdi ideal «centilmen» (kibar adam, gentleman) dediğimiz tiptir.

C. nin bu eseri, yayımlandıktan az sonra, Batı Avrupa dillerine çevrilmiştir: İsp. 1534, Alm. 1560, İng 1561, Fr. 1592. Saray hayatı, aynı yüzyılda, başka İtalyan ediblerinin de ilham kaynağı olmuştur: Pietro Aretino'nun *Cortigiana* (Saraylı [kadın]) [1526] adlı komedisi ile *Dialogo delle corti* (Saray hakkında konuşmalar) [1538] başlıklı eseri bu arada sayılabilir.

CASTIGLIONE [*kastilyǫne*], **Carlo Ottavio, Kont** (1784 - 1849), İtalyan numismat (meskûkat uzmanı) ı ve paleograf (el yazıları uzmanı) ı. Milano'da doğmuş, Cenova (Genova) da ölmüştür. Hind - Avrupa ve Sami dillerini okuduktan sonra Doğuya ait sikkeler üzerinde çalışmış ve bu sahada başlıca şu eserleri yayımlamıştır: *Monete cufiche del museo di Milano* (Milano müzesindeki Kûfî sikkeler) [1819], *Dell' uso cui erano destignati i vetri epigrafi cufici* (Kûfî yazıtlı camların nerelerde kullanılmak üzere yapıldıkları hakkında) [1847], *Mémoire géographique numismatisque sur la partie orientale de la Barbarie appellée Afrika par les Arabes* (Berberistanın Araplarca Afrika denilen doğu kısmının numismatik coğrafyasına ait muhtıra) [1826]. Daha çok paleografi sahasında tanınan C., 1817 - 1819 da Kardinal A. Mai ile birlikte, «Ahd - ı Cedid» de Hagios Paulos'a ait mektupların ve «Ahd - ı Atik» ten alınma bazı parçaların, Got'ların rahibi Wulfila (Yun. Ulphilas) tarafından yapılan Gotça tercümelerini ortaya çıkarmıştır. C., Milanodaki Ambrosius kütüphanesi (Ambrosiana) nde, el yazmaları arasında bulunan bu tercümeleri, kısmen kendi adına, kısmen de A. Mai ile birlikte yayımlamıştır (5 cilt, 1819 - 1839). Kıpti (Copte) dili üzerinde de çalışmaları vardır.

CASTIGLIONE [*kastilyǫne*], **Giovanni Benedetto** (**Il Grechetto** [= Küçük Yunanlı] diye anılır; 1616 - 1670), İtalyan ressam ve hakkâki. Cenova (Genova) da doğmuş, Mantova'da ölmüştür. G. B. Paggi'nin ve A. de Ferrari'nin talebesi olan C., Cenova, Venedik, Roma ve nihayet saray ressamı olarak Mantova'da çalışmıştır. Peri masallarını an-

dıran hayalî resimleri, kitlelerin bir araya toplanışı, müessir bir şekilde gelişen hareketler, bol teferruat, parıl parıl yanan renkler ve kuvvetli ışık tezatları gibi özelliklerle Barok üslûbunun bütün hususiyetlerini gösterir. Konusunu «Kitab-ı Mukaddes»ten alan tablolarının en önemli özelliği, geniş bir manzara fonu önünde çok sık hayvan sürülerinin emin ve tabiata çok sadık bir şekilde tasvir edilmiş olmasıdır. Başlıca eserleri şunlardır: «Gemisindeki hayvanlarla Nuh» (Floransa'daki Uffizi, Cenova'daki Palazzo Bianco, Dresden ve Viyana galerilerinde), «Yakub sürüleriyle» (Madrid, Dresden, Cenova galerilerinde), «Hazreti İbrahimin yolculuğu» (Brignole galerisi, Cenova), «Hacer ile İsmail» (Durrazzo sarayı, Cenova). 70 kadar tablosunun hemen hepsinde C., Rembrandt'ın gölgelerini taklidetmeye çalışmış, fakat kendine mahsus hususiyetler yaratmıştır. Tablo ve resimlerinin çoğu, meselâ «Adam arıyan Diogenes», hâkkedilmiştir (Albertina, Viyanada).

CASTIGLIONE [*kastilyǫne*], **Virginia Oldoini, Contessa di Verasis di** (1835 - 1899), siyasi rol oynamış olan İtalyan kontesi. Floransa (Firenze) da doğmuş, Pariste ölmüştür. İtalyan devlet adamı Cavour'un kuzini diye tanınmış, 1855 te İtalyan kıralı II. Vittorio Emanuele'nin mirahuru Kont Francesco Verasis di C. ile evlenmiştir. Fevkalâde güzelliğinden dolayı «ilâhî kontes» (İta. la divina contessa) olarak tanınan C., Cavour tarafından İtalyan siyasetini takviye etmek üzere Parise III. Napoléon'un sarayına gönderilmiş ve Fransa imparatorunun üzerine kuvvetli bir tesir yapmıştır. Bu tesir sayesinde Napoléon'un Kırım harbine son veren 1856 Paris Kongresine Piemonte'yi de davet etmesini sağlamıştır. Fakat, Avusturya ile Fransa arasında imzalanan 1859 Villafranca Antlaşmasını tenkid etmekle C., imparatorun itimadını kaybetmiş ve aynı yılda Fransadan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1862 de Parise dönmüşse de önemli bir yol oynıyamamış ve ömrünün son 25 yılını inzivada geçirmiştir.

V. CASTIGLIONE

CASTIGLIONE DELLE STIVIERE [*kastilyǫne delle stivyęre*], Kuzey İtalyada Lombardia bölgesindeki Mantova vilâyetinde bir kasaba. Mantova şehrinin 34 km kuzeybatısındadır Nüfusu 9 100 (1951)dür. Garda gölünün güneyinde müstahkem bir mevki olan C. D. S de, Fransızlar XVIII. yüzyıldaki Fransa - Avusturya harblerinde zafer kazanmışlar, Napoléon'un generallerinden Auguereau'ya 1796 zaferinden sonra «Castiglione dukası» unvanı verilmiştir.

C. D. S muharebeleri: İspanya Veraset Harbi (1701 - 1714) sırasında, Fransızlar 1702 ve 1706 yıllarında burada Avusturya - Alman ordularını mağlûbetmişlerdir. Üçüncü C. D. S. muharebesi en meşhuru olup 5 Ağustos 1796 da Napoléon Bonaparte ve generali Pierre Auguereau tarafından kazanılmıştır. Napoléon'un 30 000 askerle kuşatmış olduğu Mantova şehrini kurtarmak için, Avusturya generali Kont Dagobert Siegmund von Wurmser, Temmuz sonunda 60 000 kişilik bir ordu ile Tyrol'den İtalyaya inerek iki koldan Mantova'ya doğru ilerlemiştir. Napoléon, General Quasdanowich'in emrinde olan 1. kolu 31 Temmuz - 4 Ağustosta Lonato'da yendikten sonra Wurmser'ın kumandasındaki 2. kolu C. D. S. de ve Solferino körfezinde karşılamış, 4 Ağustosta, koldan ayrılmış olan bir tümeni esir aldıktan sonra da 5 Ağustosta Wurmser'ı mağlûbetmiştir. Wurmser, Tyrol'e çekilmiş, Napoléon da Mantova muhasarasına yeniden başlamıştır.

CASTIGLIONE DUKASI: bk. AUGEREAU, Pierre-François - Charles.

CASTIGLIONE DÜŞESİ: bk. COLONNA DI CASTIGLIONE.

CASTIGLIONE FIORENTINO [*kastilyǫne fiorentįno*] (Castiglion Fiorentino da denir), Merkezî İtalyada, Toscana bölgesinde, Arezzo vilâyetinde, Arezzo şehrinin takr. 16 km güneyinde bir şehir ve komün. Yüzyıllık binaların çoğu, bu arada bazı Ortaçağ evleri İkinci Dünya Harbi sırasında yıkılmıştır. Bununla beraber kiliselerdeki kıymetli dinî resimlerin büyük bir kısmı kurtarılabilmiştir. Kasabanın nüfusu 3 076 (1936), komününki 14 830 (1936) dur.

CASTILHO [*kaştįlyu*], **António Feliciano, Visconde** (1800 1875), Portekizli şair Lizbon (Lisbõa) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., 6 yaşında gözlerini kaybetmiş olmasına rağmen Coimbra'da tahsil etmiş, 1854 te Brezilya ve Portekizi baştan başa dolaşarak kendisi tarafından bulunan «Methodo portuguez Castillo» adlı öğretim metodunu buralarda yaymıştır: Bu suretle Portekiz maarifine büyük hizmette bulunmuştur. C. önce kâzip klâsik üslûpta çoban ve kır hayatını canlandıran şiirler (meselâ *Cartas de Eco a Narciso* [Ēkō ile Narkissos'un mektupları], 1821; *A primavera* [Bahar], 1822; *Amor e melancholia* [Aşk ve malihulya], 1826) ve Arkadia'lılar tarzında idiller yazmış, sonraları da romantik ekolün lideri olmuştur. Bu tarzdaki şiirlerinin başlıcaları şunlardır: *A noite do castelo* (Şatoda gece) [1836], *Os ciumes do bardo* (Ozanın kıskançlığı) [1838]. Durmaksızın belagatte mükemmeliyete ulaşmak için çabalamıştır. Latin klâsiklerinden, ayrıca Molière'den, Goethe (*Faust*) [1872] den ve Shakespeare (*A Midsummer Night's Dream*) den yaptığı adaptasyonlar dil bakımından çok başarılıdır. Bütün eserleri 80 ciltte toplanmıştır (Lizbon. 1903 - 1910).

CASTILHO [*kaştįlyu*], **João de** (doğ. 1553 ten önce), Portekiz mimarı. Santander (İspanya) de doğmuş, Lizbon (Lisbõa) da ölmüştür. Gotik üslûptan Rönesans mimarî tarzına geçiş sayılan Emanuel üslûbunun temsilcisidir. C. Lizbon civarındaki Belem'de Hieronymus'çular manastırını ve manastır kilisesini (1517 - 1551; 1500 de Diogo Boytac tarafından başlanmıştır); Thomar'da İsa Kilisesinin mimberini ve Batalha şapeli (Capella imparfeita; tamamlanmamıştır) nin kapalı balkonunu yapmıştır (1533).

CASTILLA [*kastįlya*] (İsp. = hisarlar memleketi; *castillo* = hisar, şato; Arap. Kastiliye), İber yarımadasının merkezinde ve merkez kuzeyinde bir bölge. Yüzölçümü 138 600 km², nüfusu 5 850 000 dir. İspanyanın 1/3 ini kaplar ve bugünkü Ávila, Burgos, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara, Logroño, Madrid, Palencia, Santander, Segovia, Soria, Toledo ve Valladolid vilâyetlerini içine alır. Kuzeyde Cantabria; doğuda Moncayo Demanda, Albarracín, Cuenca; güneyde de Morena dağları ile sınırlanmıştır. Gredos ve Guadarrama dağları, bu bölgeyi kuzeyde Eski C. (Castilla la Vieja), güneyde de Yeni C. (Castilla la Nueva)

olmak üzere ikiye ayırır. C. da, her tarafı dağlarla çevrili plâtolar (İsp. *meseta* = plâto; yükseklikleri 650 1300 m) teşkil eden geniş ovalar vardır. Bölgenin büyük bir kısmı umumiyetle çoraktır. Bilhassa güneyde bazı yerler verimlidir Çölümsü yerler de vardır: Eski C. da Ávila. Yeni C. da La Mancha bölgeleri gibi. Başlıca Duero, Guadiano, Tajo (Tagus, Port. Tejo) ve Júcar nehirleri C. yı sular. Bölge, Roma devrinde de dağlarda ve bilhassa Ebro nehri havzasında yapılan hisarlı şatolardan dolayı «Castella» (şatolar memleketi) diye tanınmıştı. Bu binalar, daha sonraları kuzeyden gelen Germen kabîlelerine ve güneyden akın eden Mağribîlere ve Araplara karşı müdafaa merkezleri olarak yapılmıştır.

Bölgenin ilk ahalisi, Akdeniz halkından olup bugünkü Bask (Kuzeydoğu İspanyada) ların ceddi sayılan İberlerdi. M Ö. 1100 yıllarında Fenikelilerin bir kolu buraya gelerek yerleşmiş ve madenciliğe başlamış, M Ö. 237 sıralarında yerini Kartaca (Finike. Kart - Hadaşt [= Yeni şehir], Yun. Karkhedon, Lat. Carthago) lılara bırakmıştır. C. yı M. Ö 19 da Romalılar zaptetmiş ve Vandal - Vizigot akınlarına kadar idareleri altında bulundurmuşlardır. Germen halk topluluklarından Suev'lerle Vandal'lar M. S. 411 de C. da yerleşmişlerse de, az sonra Suev'ler kuzeybatı İspanya (Galicia) ya çekilmiş, Vandal'lar da Afrikaya geçerek orada devlet kurmu lardır. Böylece, C., 412 yılında bu bölgede görünen, 466 - 482 yıllarında da kuvvetlenen Vizigot (Visigoth = Batı Goth'ları) lara kalmış, bunların kıralı Leonvigild 569 yılında Toledo (Arap. Tuleytule) da kıral ilân edilmiştir. 711 yılında İspanyaya çıkan Mağribîlerin kumandanı Tarık b. Ziyat aynı yılın 19 - 25 Temmuzunda, son Vizigot kıralı Roderich (İsp. Rodrigo) i, Río Barbate (sanıldığı gibi Jerez de la Frontera'da değil) muharebesinde mağlûbetmiştir (edebiyatta bk. İngilizlerden Sir Walter Scott'ın şiiri, 1811; Robert Southey'nin destanı, 1814; Almanlardan Emanuel Geibel'ın [1844] ve Felix Dahn [1875] ın dramları; bizde Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Tarık*'ı, 1879).

CASTILLA ARMASI

711 - 755 yılları arasında C., Şamdaki Emevi halifeliğinin bir eyaleti olarak Mağribi Arapları tarafından idare edilmiş, 750 de Emevi saltanatının yerine Abbasi halifeliği kurulduktan sonra, 755 te C. emîri Abdurrahman (İsp. Abdurrahmán el Justo = Âdil Abdurrahman), Abbasilerle münasebeti keserek Córdoba (Arap. Kurteybe) Emevi (İsp. Ommíada) leri devletini kurmuştur (daha güneyde Andalucía [Arap. Endülüs] da da Endülüs devleti kurulmuştur). Araplar C. nın kuzeyinde bulunan araziye iyice nüfuz edemedikleri için, buralarda küçük İspanyol prenslik, dukalık ve kontlukları meydana gelmiş, ve bunlardan biri olan Asturias (kuzey kıyısında Gijón ve Oviedo bölgesi), 718 yılından itibaren gerek Araplara, gerek León (Asturias'ın güneyinde León, Palencia, Valladolid, Zamora ve Salamanca bölgesi) prensliğine karşı, C. ya yardım etmiştir. Fakat C. kontları, León prensliğine karşı Araplardan da yardım istemiştir. C. İspanyol devletinin çekirdeğini, León kıralı García (hük. 910 - 914) nın kurduğu ve doğu sınırlarını genişlettiği küçük León devleti teşkil etmiştir. Bundan biraz sonra da, Burgos kontu Fernán González (hük. 932 - 970), Arapların yardımıyle C. da bağımsız bir devlet kurmuş ve «C. kontu» unvanını almıştır. Bunun ölümü üzerine (970), C., Navarra'lılara miras kalmış, ve Navarra kıralı «Büyük» [III.] Sancho Garcés (İsp. Sancho Garcés el Mayor, hük. 970 - 1035), C. ile Navarra'yı birleştirdikten sonra León'un fethine de başlamıştır. Sancho'dan sonra, onun vasiyetine uyularak, kırallık dört oğlu arasında taksim edilmiş, kuzeyde Eski C. bağımsız devleti kurulmuştur (1035; Aragón kırallığı da aynı tarihte kurulmuştur). Sancho'nun ikinci oğlu «Büyük» [I.] Fernando (İsp. Fernando el Magno, hük. 1035 - 1065) C. tahtına oturduktan sonra, León'un fethini tamamlamış (1037), Navarra'nın güney kısmını da hüküm sahasına katmıştır. Fernando'nun oğlu León kıralı «Cesur» [VI., C. için I] Alfonso (İsp. Alfonso el Bravo; hük.: León 1065 - 1109, C. 1072 - 1109) 1072 de C. yı ve León'u yine birleştirmiş 1085 te Yeni C. daki Toledo şehrini Araplardan almış. Yeni C. devletini kurmuş, fakat ertesi yıl yenilmiştir. Bu çarpışmalardan, İspanyolların millî destanı olan *Poema del Cid* (Arap. Es - Seyyid; Araplarla çarpışan millî ve efsanevi kahraman Rodrigo Díaz de Bivar, El Cid Campeador, 1026 - 1099; edebiyatta bk. İsp. Guillén de Castro: *Las mocedades del Cid* [C. in gençlik kahramanlıkları], 1618; Fr. Pierre Cornielle: *Le Cid*, 1636, her ikisi de dram) meydana gelmiştir. «İmparator» [VII., C. için II] Alfonso (İsp. Alfonso el Emperador, hük. 1126 - 1157) C. ve León kıralı olarak hüküm sürmüş, Araplarla çarpışmış ve memleketin ancak bir kısmına hâkim olduğu halde, «İspanya imparatoru» (Emperador de España) unvanını almıştır. Bundan sonra C. ile León yine ayrılmış, VIII. [C. için III.] Alfonso (C. kıral olarak hük. 1158 1214) 1212de Arapları Las Navas de Tolosa muharebesinde mağlubetmiş, León kıralı IX. Alfonso (hük. 1188 - 1230), 1197 de C prensesi Berengaria ile evlenmiş ve nihayet. bunların oğlu «Aziz» [III] Fernando (İsp. Fernando el Santo, hük. 1217 - 1252) babasının ölümü üzerine (1230) León ve C. kırallıklarını son olarak birleştirmiştir. Bu kıral zamanında İspanyollar Arapları sıkıştırmağa başlamış (1230 - 1248), Córdoba (1236) ve Sevilla (1248; Arap İşbiliye) şehirleri geri alınmış, İspanyollar memleketin güney kıyılarına kadar inmişler, ve «C. ve León kıralı» (rey de C. y León) unvanının yanıbaşında «İspanya imparatoru» unvanı da yeniden kullanılmıştır.

C. ve León kıralı «Bilge» [X.] Alfonso (İsp. Alfonso el Sabio, hük. 1252 - 1284) zamanında C. kültür bakımından da kalkınmış, İspanya hukuku kurulmuş (*Las Siete Partidas* = Yedi Kısımlar [kanunl]), güneyde Cádiz limanı (1262) ve Murcia şehri (1266) Araplardan geri alınmıştır. XIV. yüzyılda, XI. Alfonso (hük. 1312 - 1350) nun oğulları «Zalim» Pedro (İsp. Pedro el Cruel. hük. 1350 - 1369) ile Trastamara kontu ve C. kıralı II. Enrique (hük. 1366 - 1379) arasında kardeş harbi (1356 - 1369) çıkmış, İngilizlerden yardım gören Pedro 1367 de kardeşini yenmiş; daha sonra ise Enrique, Fransızların yardımı ile 1369 da Pedro'yu yenerek öldürmüş, C. ve León kıralı olmuştur. I. Juan (hük. 1379 - 1390)ın oğlu III. Enrique (hük. 1390 - 1406) zamanında Kanarya adaları (İsp Islas Canarias), II. Juan (hük. 1406 - 1454)ın oğlu IV. Enrique (hük. 1454 - 1474) zamanında da Cebelitarık (1462; İsp. Gibraltar veya Jıbraltar) fethedilmiştir. IV. Enrique'in üvey kızkardeşi Isabel, 1469 da Aragón kıralı II. Fernando ile evlenmiş; 1474 te ölen IV. Enrique

I II
CASTILLA: I. Isabel zamanındaki Eski ve Yeni C.; II. Şimdiki C.: 1. Eski C., 2. Yeni C.

tahtını Isabel'e bıraktığı için, 1479 da Aragón ve Castella-León krallıkları birleşmiştir; Fernando, Castilla ve Aragón kıralı V. Fernando, İsabel de C. kıraliçesi «Katolik» [I] Isabel (İsp. Isabella Católica) unvaniyle birleşik kırallığın müşterek hükümdarları olmuşlardır. Isabel 1504 te ölmüş, Aragón ile C. nın birleşmesi, Fernando'nun ölümünden (1516) sonra, oğlu I. Carlos (hük. 1516-1556; Mukaddes Roma İmparatoru olarak: V. Karl (Charles-Quint], 1519-1556) zamanında tamamlanmıştır. Oğlu II. Felipe (hük. 1556-1598), Eski C. daki Burgos ve Valladolid sarayları itibarlarını kaybettikleri için, Eski ve Yeni C. sınırında, Madrid'in kuzeybatısında Escorial sarayını yaptırmış, Eski ve Yeni C. daki bağımsızlık (Comuneros de Castilla) teşebbüslerini bastırmış, imparatorluk sarayını önce Toledo'ya, sonra da Madrid'e nakletmiştir. Gerek bu devirde, gerek sonraki devirlerde C., İspanyada kurulan devletlerin çekirdeği olarak kalmıştır. Bk. ENDÜLÜS, ve İSPANYA, Coğrafya ve Tarih.

DİL: bk. CASTELLANO.

Eski C (İsp. Castilla la Vieja [*kastilya la vyeha*]), C. nın kuzey bölümü. Yüzölçümü 66 200 km²; nüfusu 2 230 000 (1950) dir. Kuzeyde Cantabria dağları ile Biskaya körfezi (İsp. Golfo de Vizcaya), kuzeydoğuda Bask Vilâyetleri (İsp. Provincias Vascongadas) ile Navarra, güneydoğuda Aragón, güneyde Yeni C. (İsp. Castilla la Nueva), batıda León, kuzeybatıda da Asturias ile çevrilidir. Güneyden kuzeye doğru, bugünkü Ávila (8 000 km²; nüfusu: 254 000), Segovia (6900 km²; nüfusu 207 000),

C A S T I L L A'lı t i p l e r

Valladolid (8 200 km²; nüfusu 357 000), Soria (10 300 km²; nüfusu 162 000), Logroño (5 000 km²; nüfusu 204 000), Burgos (14 200 km²; nüfusu 402 000), Palencia (8 100 km²; nüfusu 232 000) ve Biskaya körfezinde Santander (5 500 km²; nüfusu 412 000) vilâyetlerini içine alır. Merkezi, Burgos (nüfusu 73 000 [1950]) tur. Eski C. ile León, büyük bir granit ve kalker plâtosunun kuzey kısmını teşkil ederler. Kuzeyde Cantabria, güneyde de Gredos ve Guadarrama dağları ile sınırlanmıştır. Duero nehri havzası, Eski C. nın en verimli bölgesini teşkil eder. Eskiden Araplar sulama tesisatı sayesinde burasını İspanyanın zahire ambarı haline getirmişlerdi; Eski C. da bu eski tesislerden bugün de faydalanılmaktadır. Duero'nun ayaklarından Arlanzón nehri üzerindeki Burgos şehri dolaylarında, sulama tesisatı yapılmış olan bereketli topraklar vardır. Eski C. nın kışı soğuk ve yağışsız, yazı da tozlu geçer. Çorak ve bitkiden mahrum çölümsü tepe düzlükleri (İsp. páramo). kalker tabakalarından meydana gelmiştir. Aşağıdaki geniş ovalarda (İsp. campiña) tahıl (başlıca buğday, çavdar, ve İspanyol millî yemeklerinden *olla podrida*da kullanılan bir nevi bakliye) yetiştirilir. Bilhassa C. nın orta kısmındaki Valladolid ve bunun güneybatısındaki Zamorra bölgelerinde, Duero havzası böyle ovalarla dolu olduğu için nüfus sıktır; bu verimli ovalara, «ekmek arazisi» (İsp. tierra del pan) denir. Eski C da nüfus sıklığı (ortalama: km² ye 32) İspanya nüfus sıklığı ortalamasından çok aşağıdır. Kolay çeçit veren dağların yamaçlarında, eskiden tahkim edilmiş Burgos, Ávila, ve Segovia şehirleri vardır. Batıda, dağlık bölgede 600 m ye kadar inen Duero vâdisi, Portekiz sınırında tabiî bir sınır teşkil eder. Burgos etrafında soda sanayii gelişmiştir. Otlaklarda koyun yetiştirilirse de, dokuma fabrikaları için dışarıdan yün ithal edilir; bu fabrikalar, Soria dağlık bölgelerindeki şelâleler üzerinde kurulan hidroelektrik santrallarından elde edilen elektrik kuvvetiyle çalışır. Segovia'da demir ve çelik sanayii vardır; şehrin civarında granit taşı ocakları vardır. Eski C. şehirlerinden en meşhuru Burgos'tur. 1469 da Navarra kıralı Fernando ile C. kıraliçesi Isabel burada evlenmiş, 1506 da Columbus burada ölmüştür. Burgos, aynı zamanda Eski C nın tahıl ticareti merkezidir; eskiden meşhur olan kuyumculuğu şimdi sönüktür, Logroño şehri, La Rioja şarap bölgesinin merkezidir; «İspanya burgogne şarabı» adı verilen şarap burada çıkar. Segovia'da, eskiden Araplar tarafından kurulmuş olan dokuma sanayii vardır.

Yeni C. (İsp. Castilla la Nueva [*kastilya la nueva*]), C. nın güney bölümü. Yüzölçümü 72 400 km²; nüfusu 3 614 000 (1950) dir. Kuzeyde Eski C. (İsp. Castilla la Vieja), kuzeydoğuda Aragón, güneydoğuda Valencia ile Murcia, güneyde Andalucía, batıda da Estremadura ile çevrilidir. Burada kuzeyden güneye doğru, bugünkü Guadalajara (12 200 km²; nüf. 207 000), Madrid (8100 km²; nüf. 1 951 000) Cuenca (17 100 km²; nüfus 343 000), Toledo (15 300 km²; nüfus 532 000), ve Andalucía sınırında Ciudad Real (19 700 km²; nüfus 581 000) vilâyetleri vardır. Merkezi, Toledo şehridir (nüfus 35 000 [1950]). Yeni C., batısındaki Estremadura vilâyeti ile birlikte, granit ve kalkerden meydana gelmiş olan İber Plâtosunun güney bölümüdür. Yeni C. yı güneyde Morena dağları Andalucía'dan; kuzeyde Gredor ve Guadarrama dağları da Eski C. dan ayırır. Denizden yüksekliği 500-650 m olan Yeni C., Tajo (Tagus, Port. Tejo) ve Guadiana nehirleri akar; batıda, alçak ve ormanlı Toledo dağları (İsp. Montes de

Toledo), bölge sularını bu iki nehre taksim eder. Bölgenin öbür kısımlarında arazi yeknasak ovalardan ve Tersiyer kum, kil ve kalkerden meydana gelmiş tepe düzlükleri (İsp. páramo) nden ibarettir. Buralarda ağaç kıtıır. Tajo nehri Aranjuez vâhasını sular. Guadiana ise hastalık kaynağı olan kirli bataklıklar içinden akar gider; kıyısında hiçbir önemli şehir veya kasaba yoktur. İspanyanın öbür bölgelerinde de olduğu gibi, Yeni C. nın pek az raslanan verimli bölgeleri su sıkıntısı çekerler. Arapların kurdukları sulama tesislerinden bugün de faydalanılmaktadır. Köylüler, pek fakirdirler. Bazı verimli ovalarda tahıl (başlıca buğday, çavdar ve bakliye) yetiştirilir. Kalan kısmı bozkırlardan, buzul devrinden kalma kaya kütleleri serpili, çorak araziden ibarettir. En çorak bölge, çıplaklık bakımından Kuzey Afrika çölleri ile yarışabilen, La Mancha (Don Quijote'nin memleketi) bölgesidir. Batıda arazi daha ârızalıdır. Burada kara iklimi (continental) hüküm sürer, yani kışı soğuk ve yağışsız, yazı da tozlu geçer. Bu yüzden dağlardan uzak olan doğu kısımları pek çoraktır. Nüfus seyrek olup, ahali başlıca çiftçilikle uğraşır. Büyük şehirler, Albacete ile Ciudad Real dışında, hep etraftaki dağ yamaçlarındadır. Eski merkez Toledo, bunun kuzeydoğusunda bulunan yeni merkez, Madrid, dağlara dayanmaktadır. Bölgenin ekonomisi tahıla, şaraba ve zeytine bağlıdır. İspanyanın başkenti olan Madrid, Yeni C. dadır. Bu ve komşu vilâyetlerde zeytinyağı ve şeker tasfiyehaneleri, elektrik sanayii ve demiryolu atölyeleri vardır. Yeryüzünde en verimli civa madenleri Yeni C. nın Ciudad Real vilâyetinde bulunmaktadır; buradan kurşun ve maden kömürü de çıkar. Toledo, Avrupanın en önemli tarihî şehirlerinden biridir. Burada konuşulan İspanyolca (bk. CASTELLANO), bu dilin en temiz şekli sayılır. Toledo başpiskoposu aynı zamanda bütün İspanyanın dinî reis (İsp. primado) idir. Cuenca şehri, sanat, edebiyat ve gümüş işi merkezi olarak tanınmıştır. Bk. İSPANYA.

CASTILLA [*kastilya*] **Ramón** (1797 - 1867) Peru'lu general ve devlet adamı. Tarapacá'da doğmuş, Arica'da ölmüştür. Irk bakımından melez olan C., İspanyollara karşı girişilen bağımsızlık harbine katılmış ve mareşalliğe kadar yükselmiştir. Reisicumhur olarak (1845 - 1851 ve 1855 - 1862) memleketinin iktisadi gelişmesini sağlamış ve 1860 ta Peru'ya, 1919 a kadar yürürlükte kalan anayasayı hazırlamıştır.

CASTILLA DEL ORO [*kastilya del oro*] veya **CASTILIA DEL ORO** [*kastilia del oro*], Christophorus Columbus tarafından, 1502 de gittiği Panama berzahının kuzey kıyısı için kullanılan ilk ad 1508 de, şimdi Honduras'ta bulunan Gracias á Dios burnundan Darién körfezine kadar uzanan, fakat içeriye doğru derinliği bilinmiyen bir sahanın resmî adı olmuştur. Eski haritalar C. D. O. adını, şimdi Kuzey Kolombiya denen ve berzahı içine almıyan saha için kullanmışlardır; bu hata asıl C. D. O. yu, Castilla Nueva olarak ayıran modern coğrafyacılar tarafından da kabul edilmiştir.

CASTILLA [*kastilya*] **SABUNU**, İspanyada Castilla bölgesinde yapılan bir sabun çeşidi. Zeytin yağı ve sud kostikle yapılan bu sabun, nefîs ve sert olup ağıza alındığında, bilinen sabunların nahoş tesirini bırakmaz. «Castilla zeytin yağı sabunu» da denir. Beyaz, sarımsı veya yeşilimsi olabilir. Eskiden, sud kostik yerine kullanılan küllü su tortulu olduğundan, sabun umumiyetle benekli veya alacalı olurdu.

CASTILLEJO [*kastilyeho*], **Cristóbal de** (1491 ? - 1556) İspanyol şairi. Ciudad Rodrigo (Salamanca vilâyeti) da doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Viyanada Avusturya arşidukası Ferdinand'a içoğlan (page) olarak hizmet etmiş, 1515 te Cîteaux'cular (Cistercien) tarikatına girmiş, fakat 1525 te bu tarikattan ayrılarak Mukaddes Roma İmparatoru seçilen I Ferdinand'ın kâtibi olmuştur. Şair olarak C., İspanyadaki Petrarca'cılar (İsp. Petrarquista) a muhalefet etmiş ve edebiyatta millî İspanyol geleneklerini İtalyan tesirine karşı korumuştur. Dinî şiirlerden başka, Catullus'u ve Ovidius'u taklideden aşk şiirleri de yazmıştır. *Sermón de amores* (Aşk va'azı) ve *Diálogo de las condiciones de las mujeres* (Kadınların durumları hakkında bir diyalog) başlığını taşıyan eğlenceli fakat biraz açık saçık olan uzunca şiirleri sonradan (1573) Enkizisyon (İsp Inquisición) tarafından tasfiye edilmiştir; bunların en iyi kısımları, saray hayatını hicveden kısımlardır. İhtiyarlığında yazdığı *Diálogo entre el autor y su pluma* (Müellifle kalemi arasında bir diyalog) adlı şiiri, mizahlı ve hislidir.

CASTILLEJOS, Marqués de los: bk. PRIM, Juan.

CASTILLEJOS [*kastilyehos*], Kuzey Fas'ta bir yer. 1 Ocak 1860 ta, burada İspanyol generali Juan Prim, Mağribileri mağlûbederek Marques de los Castillejos unvanını kazanmıştır.

CASTILLO [*kastilyo*], veya **CASTILLEJO** [*kastilyeho*], **Antonio del** (ölm. 1699), İspanyol keşişi ve seyyahı. Madrid'de ölmüştür. Franciscus'çu tarikatından olup, 1627 den itibaren iki defa Kudüs'te vaiz olarak bulunmuş, sonra Madrid'de saray rahibi olmuş ve «İspanya kırallığında Kudüs umumi komiseri» (Commissario general de Jerusalem en los reynos de España) unvanını taşımıştır. İlk defa 1654 te Madrid'de resimli olarak yayımladığı *El devoto peregrino y viage de Tierra - Santa* (Dindar hacı ve Mukaddes Ülke seyahati) adlı eser, çok sevildiği için aynı yüzyıl içinde 5 basımı daha çıkmıştır (Madrid 1656, 1665; Paris 1664, 1666; Barcelona 1700).

CASTILLO, Bernal Díaz del: bk. DIAZ DEL CASTILLO, Bernal.

CASTILLO [*kastilyo*], **Juan Ignacio González del** (1763 - 1800), İspanyol tiyatro yazarı. Cádiz'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., çeşitli piyes ve komedilerden başka Andalucía (Endülüs) halk hayatını canlı tablolar halinde aksettiren ve antraktlarda oynanan eserler de yazmıştır. Bu ara oyunları *Sainetes* (Farslar) adı altında A. de Castro tarafından 4 cilt halinde 1845 ve sonraki yıllarda yayımlanmıştır. C. nun külliyatı (*Obras Completas*) 1914 te yayımlanmış olup 3 ciltir.

CASTILLO [*kastilyo*], **Pedro Agostín del** (Ruiz de Vergara; XVIII yüzyıl), İspanyol coğrafyacısı. Kanarya adalarına çok eski yıllarda yerleşmiş bulunan bir ailedendir. «Büyük Kanarya» (İsp. Gran Canaria) da başsancaktar olmuştur. Hayatı hakkında başka bilgimiz yoktur. *Descripción histórica y geográfica de las islas de Canaria* (Kanarya adalarının tarihî ve coğrafi tasviri) adlı eseriyle şöhret kazanmıştır. 1737 de yazılarak Fernando de Borbón (sonra, Kıral VI. Fernando) a ithaf edilen bu değerli eser C. nun ahfadından Vega Grande kontunun kütüphanesinde kalıp unutulmuş, ancak 1848 de, Kanarya adalarında Santa Cruz de Tenerife şehrinde basılmıştır.

CASTILLO, EL [*el kastilyo*]. İspanyanın Santander vilâyetinde Puento Viesgo civarında, insanlığın en eski kült merkezlerinden biri olan bir dağ. Bu dağdaki El Castillo, La Pasiega ve Cueva de las Monedas mağaralarında eski taş devrine ait önemli kaya resimleri vardır. El Castillo mağarasının giriş kısmında Aşölyen (Acheuléen) çağdan Yenitaş (Néolithique) çağa kadar ulaşan çok büyük kültür tabakaları bulunmaktadır.

CASTILLO SOLÓRZANO [*kastilya solortbano*], **Alfonso de** (1584 - 1648 ?), İspanyol yazarı. Tordesillas (Valladolid vilâyeti) ta doğmuş, tahmine göre İtalyada ölmüştür. Birçok asilzadelerin hizmetinde çalışmış, Cervantes'ten, İtalyan hikâye yazarı Bandello'dan ilham alarak hikâye, roman, ayrıca da şiir ve piyes yazmıştır. Komedilerinden başka, «Çerçeveli hikâye» («Binbir gece masalları» gibi, birçok masalları, merkezî bir konu etrafında toplıyan hikaye çeşidi) ler İspanyol örf ve âdetlerini gösteren ve bilhassa serseri ve maceracı kadın tipi (İsp. *pícara*; erkeği = *pícaro*) ni canlandıran romanlariyle şöhret kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Şiirler: *Donaires del Parnaso* (Parnassos'un zerafeti) [hicivli burlesk şiirler, 1624], *Huerta de Valencia* (V. meyva bahçesi) [nesirle karışık şiir, 1629]; hikâyeler: *Tardes entretenidas* (Eğlenceli akşamlar) [6 hikâye, 1625]; *Jornadas alegres* (Neşeli günler) [5 hik., 1626], *Tiempo de regocijo y Carnestolendas de Madrid* (Eğlence zamanı ve Madridde Karnaval'ın salı günü) [3 hik., 1627], *Noches de placer* (Eğlence geceleri) [12 hik., 1631], *Fiestas del jardín* (Bahçe sefası) [4 hik., 1634], *Sala de recreación* (Eğlence salonu) [5 hik., 1639], *Alivios de Casandra* (C. nin tesellisi) [5 hik., 1640; Fransız romancısı Scarron bundan istifade etmiştir], *La quinta de laurel* (Defne villâsı) [6 hik., ölümünden sonra, 1649]; roman: *Lisardo enamorado* (Âşık L.) [1629] *Las harpías en Madrid* (Harpyia [Yun. mitolojisinde, yüzü ile vücudu kadına, kanadları, kuyruğu ve pençeleri de kuşa benziyen zalim canavar] lar Madridde) [1631], *Los amantes andaluces* (Andalucía'lı âşıklar) [1633], *La niña de los embustes, Teresa de Manzanares* (Hileci kız T. d. M.) [1632], *Aventuras del Bachiller Trapaza* (B. T. nın maceraları) [1637; Fransız romancısı Lesage, *Gil Blas* adlı eserinde bundan ve bundan evvelki romandan istifade etmiştir], *La garduña de Sevilla y anzuelo de las bolsas* (S. sansarı ve para kesesi olta iğnesi) [1642], ki bunlardan son üçü başlıca *pícara* ve *pícaro* romanları, son roman da şaheseridir; piyes: *El agravio satisfecho* (Tatmin edilmiş hakaret) [komedi, 1629]; *El Marqués del Cigarral* (C. marki'si) [1634], *El mayorazgo figurón* (Burnu büyük ilk evlât) [1636], ki son iki eserden Scarron istifade etmiştir.

CASTILLO Y SAAVEDRA [*kastilyo i sāvedra*], **Antonio del** (1603 - 1667), İspanyol ressamı, heykeltıraşı ve şairi. Córdoba'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Sevilla'da ressam Zurbarán'ın yanında yetişmiştir. C. dinî, tarihî ve ahlâki konuları işliyen resimler yapmıştır. En önemli eserleri, bu arada Hazreti Yusufun 6 tabloluk hayat hikâyesi, Madrid'de Prado müzesindedir.

CASTILLON [*kastiyō̃*] (tam adı; *Castillon sur Dordogne*), güneybatı Fransada, Gironde departmanında, Dordogne nehri üzerinde, Bordeaux'nun takr. 42 km doğusunda bir köy. 1453 te Fransızlar, John Talbot'ın idaresinde olan İngilizleri C. da mağlûbetmişlerdir (Yüz Yıl Harbinin son muharebesi).

CASTILLON [*kastillon*], **Giovanni Francesco Salvemini de** (1709 - 1791) İtalyan matematikçisi ve filologu. Castiglione (Perugia) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Berlindeki topçu okulunda matematik okutmuş ve Berlin İlimler Akademisine üye seçilmiştir, C., geometri tarihinde «bir daire içine kenarları üç belli noktadan geçen bir üçgen çizme» meselesini çözmek için ilk olarak bir usul bulmakla şöhret kazanmıştır. C., Locke'un fizik kitabını (1737), filoloji sahasında da Philostratos (1774) ve Cicero'nun (1779) bazı eserlerini Fransızcaya çevirmiş, edebî yazılar da yazmıştır.

CASTLE [*kæsl*], **William Ernest** (doğ. 1867), Amerikan zoolog ve genetikçisi. Alexandria (Ohio) da doğmuştur. Harvard üniversitesinde okumuş, sonra orada (1897 den sonra) zooloji hocalığı ve profesörlük (1908 - 1936) yapmıştır. 1936 da Kaliforniya üniversitesinde araştırma üyesi olmuştur. *Heredity in Relation to Evolution and Animal Breeding* (Tekâmül ve hayvan üretimi sağlığı bilgisi bakımından irsiyet) [1911], *Genetics and Eugenics* (Genetik ve ırk) [1916], *Genetics of Domestic Rabbits* (Ehli tavşanların genetiği) [19·0], *Mammalian Genetics* (Memeliler genetiği) [1940] eserlerinin ve irsiyet, tekâmül mevzuundaki birçok ilmî araştırmaların müellifidir.

CASTLE [*kæsl*] **ÂMİLLERİ** (İng. Castle's factors), içlerinden herhangi birinin yokluğu halinde, kansızlığa (anémie) sebep olan âmil (etmen, faktör) ler. Normal mide usaresi, gıdanın ihtiva ettiği bir madde üzerine etki yapan başka bir madde ihtiva eder. Gıdada bulunan maddeye «dış âmil» (facteur extrinsèque), mide usaresindeki maddeye de «iç asli âmil» (facteur intrinsèque) denir. Bunların birbiri üzerine yaptığı etkiden «kansızlığa engel olan» (facteur antianémique, veya «alyuvarları olgunlaştıran âmil» [facteur de maturation des érythrocytes; İng. E. M. F. = Erythrocyte maturation factor]) üçüncü bir madde meydana gelir ki, karaciğerde depo edilir ve kan vasıtasiyle kemik iliklerine gönderilerek orada alyuvarları olgunlaştırır. Bu âmiller, bunları meydana çıkarmış olan Amerikalı hekim William Bosworth Castle (doğ. 1897) ın adiyle anılır.

CASTLEBAR [*kæslbar*], Irlanda'nın kuzeybatı kısmında Mayo kontluğunun merkezi. Denizden yüksekliği 42 m dir. Aynı adı taşıyan bir küçük nehir ile gölün kıyısındadır. C., demiryolu üzerinde olup, nüfusu: 5158 (1949) dir. Burada tarımla ilgili zanaat. ticaret ve keten endüstrisi gelişmiştir. Norman devrinden kalma bir şato-kalesi vardır. 1798 de Irlandalı âsilerle yardımcı Fransız kuvvetler, yerli milis kuvvetlerini C. yakınında mağlûbetmişlerdir (İng. Castlebar Races = C. koşuları).

CASTLEFORD [*kæsîlfîrd*], Kuzey İngilterede bir şehir. Yorkshire kontluğuna ait West Riding'de, Aire nehrinin üzerinde Leeds'in takr. 15 km güneydoğusunda ve Londranın, demiryolu ile, takr. 304 km kuzeyindedir. Nüfusu 43 116 (1951) dir.

CASTLEMAINE, Avustralya'da Victoria bölümünde bir kasaba. Melbourne'ın 130 km kuzeybatısında, demiryolu kavşağındadır. Nüfusu 5 800 (1947) dür. Eskiden burası altın arayıcılar şehri idi.

CASTLEREAGH [*kāslrey*], **Robert Stewart, Viscount C.** (1769 - 1822; 1816 da *Marquess of Londonderry*), İngiliz devlet adamı. Irlanda'da Mount Stewart'da doğmuş,

İngilterede Kent kontluğundaki North Cray Farm'da intihar etmiştir. C., Cambridge üniversitesinde okumuş, 1790 da Irlanda parlâmentosuna girmiş ve William Pitt'in taraftarı olarak ilk zamanlar Irlanda meseleleri ile meşgul olmuş. sonra da Hindistan Kontrol dairesi başkanı olarak çalışmıştır 1805-1806 ve 1807-1809 yılları arasında harbiye nazırlığında bulunmuş fakat Canning ile yaptığı bir düello sonunda bu vazifeden ayrılmıştır. 1812 de hariciye nazırlığına tâyin edilmiş ve Müttefiklerin Napoléon'la ayrı ayrı sulh yapmalarına engel olmuştur. 1814 te, Fransa ve Avusturya ile gizli anlaşmalar yaparak, Rusyanın Lehistan için. Prusyanın da Saksonya için besledikleri emelleri suya düşürmüş, 1815 te, Waterloo harbinden sonra, Napoléon'un St. Helena adasına sürülmesini sağlamış, Metternich'in arzusuna rağmen Müttefiklerin Fransadan intikam almasını önlemiş ve Viyana kongresinde Fransadan asgari bir tazminat istemiştir. C., İngiliz haricî siyasetini sevk ve idare etmiş ve Avrupa muvazenesi prensipi bilhassa onun tesiriyle kurulmuştur. 1821 de, yine Metternich'in arzusuna rağmen İspanya ihtilâlinde İngiltereyi müdahaleden uzak tutmuş, fakat Osmanlı devletine karşı, Yunan isyanı büyüyünce, Rusyanın niyetlerini bilen C., Metternich'le bu devlete karşı birleşmiştir. Ekim 1821 de İngiltere kıralı IV. George'un Hannover'ı ziyareti esnasında C., Metternich ile görüşerek, çar I. Aleksandr'ı, «Şark Meselesi» nde İngiltere ve Avusturya ve Mukaddes İttifak (İng. Holy Alliance) a dahil olan öbür devletlerle birlikte hareket etmeğe icbar edilmesini karar altına almış ve 1822 de İngilterenin yeni hariciye nazırı G. Canning'ın iştirakiyle toplanacak olan Verona konferansında İngilizlerin takibedeceği siyasetin «Talimat» (*Instruction*) ını yazılı olarak hükümetine vermiş, az sonra asabı büsbütün bozularak boğazını kesmek suretiyle intihar etmiştir.

R. S, CASTLEREAGH

CASTLETON [*kąstltn*], Merkezî İngilterede, Derbyshire kontluğunda, Sheffield şehrinin takr. 19 km batısında Peak bölgesinde bir köy. 1068 yılından kalma meşhur Peveril şatosu (Peveril Castle; krş. Sir Walter Scott'ın *Peveril of the Peak* [Peak'li P.], 1823, adlı tarihî romanı) burada, Peak mağarası (Peak Cavern) da civardadır. Nüfus: 711 (1951) dir.

CASTLETOWN [*kąsltaun*], İngiltere ile Irlanda arasındaki Man Adası (Isle of Man) nın eski merkezi. Şimdiki merkezi Douglas'ın 15 km güney batısında, adanın güney kısmındaki C. körfezinin kıyısındadır. Nüfus: 1749 (1951). XIV. yüzyıldan kalma bir şatosu (Castle Rushen) ve tanınmış bir koleji (King William's College) vardır.

CASTNER [*kąstnır*], **Hamilton Young** (1859-1899), Amerikalı kimyacı. New York'ta doğmuştur. Brooklyn Politeknik Enstitüsünde ve Columbia üniversitesinin madencilik kısmında okuduktan sonra, tahlil kimyacısı olarak İngiltereye gitmiş, tuzlu su (sodyum kloridi; chloride de soude) dan elektroliz yoliyle sud kostik (soude caustique) ve klorin (chlorine) çıkarma ameliyesini icadetmiş, bunu sanayileştirmek üzere Kellner ile birlikte bir şirket kurmuştur.

CASTOR (Mit.); bk. KASTOR ve POLYDEUKES.

CASTOR [*kąstor*] (Ast.), İkizler (Lat. Gemini) takımyıldızındaki α (Alpha) yıldızının adı. «Alpha» en parlak yıldız sayılırsa da, bugün parlaklık bakımından İkizlerin ikinci yıldızıdır; yüzyıllarca önce, ikiz arkadaşı Pollux'tan daha parlak olmuş olabilir. Bugün İkizler'in en parlak yıldızı Pollux'tur. Beyaz ışıklı olan C., bizden takr. 45 ışık-yılı uzaklıkta olup, güneşten 30 kere daha parlaktır. Teleskopta, 2.0 ve 2.8 gücde olan çift yıldız (étoile double) şeklinde görünür; ikisi bir arada 1.6 gücde bir yıldız halini alırlar. Bu çift yıldızlar, kendi ortak ağırlık merkezlerinin etrafında 350 yılda tam bir devir yaparlar; bu sırada birbirinden olan uzaklıkları $1^1/2''$ ile $6''$ arasında değişir. Bunlara $73''$ uzaklıkta bulunan, 9. gücden bir yıldız da aynı sisteme dâhil gibi görünmektedir. Spektroskop tahlilinden, bu üç yıldızdan herbirinin çift yıldız olduğu, yani sistemde 6 yıldız bulunduğu anlaşılmıştır. En parlak çifti teşkil eden iki yıldızdan biri kendi ekseni üzerinde 9, öbürü ise üç günde döner.

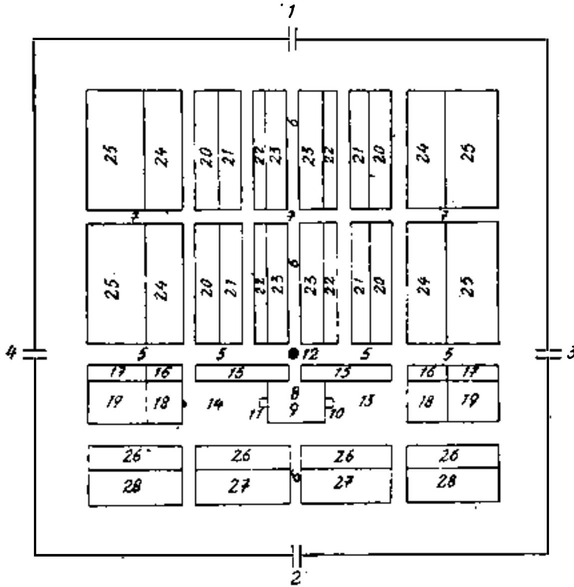
CASTOREUM [*kastoręum*], erkek kunduz (Fr. Castor) un üreme bezlerinin yanında, deri ile kaplı, iki uzunca kahverengi torbadan çıkarılan hayvani metabolizma mahsulü Taze olduğu zaman yumuşak ve yağ gibi kaygandır, kuruyunca sertleşir ve çabuk parçalanır. Acı bir tadı ve çok keskin bir kokusu vardır. Reçine gibi parlak ve koyu kahverengidir. Ticarette en çok Kanada C. u, ara sıra da Sibirya C. u kullanılır. Eskiden C, ilâç olarak kramplarda ve sinir hastalıklarında yatıştırıcı ilâç olarak kullanılırdı. Bu özelliği, içindeki kastorin (castorine) maddesinden gelir. Bugün C., daha çok alkollü tentür şeklinde, fiksatör olarak ıtriyatçılıkta, ve telâtin gibi hayvan derilerine hoş bir koku vermek için kullanılır.

CASTORUM LOCUS [*kastǫrum lǫkus*] (veya **Castorum Templum**, veya **Castoris Locus**). Romalılar devrinde, Gallia Cisalpina'da, bugünkü İtalyanın Cremona şehri (Lombardia bölgesi) yakınlarında bir yer. M. S. 69 yılında, askerleri tarafından imparator ilân edilen Aulus Vitellius'un generallerinden Aulus Caecinus Alienus, burada, İmparator Otho'nun ordusunu mağlûbetmiştir.

CASTRA [*kąstra*] (Lat. *castrum* = hisar, kale [*castellum* = şato]; çoğulu *castra* = etrafı tahkim edilmiş yer; İng., Fr. *camp*, Alm. [*Kriegs*-] *Lager*), Romalıların askerî teşkilâtında ordugâh. Tepelerinde şarampol (Lat. *vallum*) bulunan siper (*agger*) lerle ve hendek (*fossa*) le çevrili olup, Roma ordusu geceyi hiçbir zaman bu sahanın dışında geçirmezdi. C. nın yeri, bu işe ayrılan subaylar tarafından seçilir ve umumiyetle ovaya uzanan bir dağ burnunun eteğinde olurdu. C. lar hep aynı tipte olup, iç bölümleri sancak ve mızraklarla işaret edilerek ayrıldığı için, buraya giren ordu birlikleri yerlerini kolayca bulurdu. «Geçici C.» (*C. temporaria*) lar bulunduğu gibi, «daimî C.» (*C. stativa*) lar, «yazlık C.» (*C. aestiva*) lar, «kışlık C.» (*C. hiberna*) lar ve «gemi C.» (*C. navalia*) ları da olurdu; karaya çekilerek etrafı siperle muhafaza altına alınan gemi topluluğuna «gemi C. sı» denirdi.

M. Ö. II. yüzyıl Yunan tarihçilerinden Polybios (VI, 27) a göre, İtalyalı müttefik kıtalar (*socia*) la ve başka yardımcı unsurlar (*auxilia*) la takviye edilmiş iki *legio* (1 *legio* = 10 piyade [*pedites*] cohors'u + cenah [*ala*] larda bulunan 300 süvari [*equites*]; hepsi 4 200-6 000 asker) luk konsul (*consul*; cumhuriyet devrinde en yüksek

rütbeli 2 memurun unvanı) ordusu C. sının teşkilâtı şöyle idi: C. bir kare şeklinde olup, cephesi düşmandan uzak olan tarafta bulunuyordu. C. nın içinde iki ana cadde vardı: 1. *Via principalis* (ana cadde), 30 m eninde olup C yı ön (sahanın 2/3 si) ve arka kısımlara bölmüştü. Bu yolun iki ucunda *porta principalis dextra* (sağ ana kapı) ile *porta principalis sinistra* (sol ana kapı) bulunuyordu. 2. *Via praetoria* (general, yani kumandanlık yolu), ki Via principalis'i dikey olarak kesmek suretiyle C. yı boydan boya ikiye bölmüştü. 15 m eninde olan bu yolun iki ucunda düşmandan uzak olan tarafta *porta decumana* (10. cohors [legio'nun 1/10 i] kapısı; legio'ların 10. cohors'ları burada yer aldıkları için, kapı bu adla [*decuma* = onuncu, *decem* = 10] anılırdı), düşmana yakın olan tarafta da *porta praetoria* (kumandan kapısı) vardı. Ön bölümde 2. legio ve müttefik kıtalar yer almıştı. Bunlar için Via praetoria'nın her iki tarafında, çift dizili 3 sıra çadır bulunuyordu. Bu caddeye paralel olarak, 15 m eni olan yollar sahası bloklara bölünmüş, enine olarak da bir ucdan öbür

C A S T R A

1. Porta praetoria (kumandan kapısı); 2. Porta decumana (10. cohors kapısı); 3. Porta principalis dextra (sağ ana kapı); 4. Porta principalis sinistra (sol ana kapı); 5. Via principalis (ana cadde); 6. Via praetoria (kumandanlık yolu); 7. Via quintana (5. manipulus ve 5. turma yolu); 8. Praetorium (kumandanlık karargâhı); 9 Tabernaculum (kumandan otağı); 10. Augurale (kehanet yeri); 11. Tribunal (nutuk ve mahkeme yeri); 12. Ara (sunak); 13. Quaestorium (hesap ve para işleri, donatım yeri); 14. Forum (toplanma meydanı); 15. Tribuni (albaylar yeri); 16. Legati (kumandan vekilleri); 17. Praefecti sociorum (müttefik kuvvetler kumandanları); 18. Equites delecti (muhafız süvariler); 19. Pedites delecti (muhafız piyadeler); 20. Hastati (mızraklılar); 21. Principes (2. hat askerleri); 22. Triarii (3. hat askerleri); 23. Equites Romani (Romalı süvariler); 24. Equites sociorum (müttefik kuvvetler süvarileri); 25. Pedites sociorum (müttefik kuvvetler piyadeleri); 26. Equites extraordinarii (seçkin süvariler); 27. Pedites extraordinarii (seçkin piyadeler); 28. Auxilia (yardımcı askerler)

uca kadar *Via quintana* (5. yol [*quinque* = 5]; 5. *manipulus* [cohors'un 1/3 i] u ve 5. *turma* [ala'nın 1/10 i, yani 30 süvari] yı 6 dan ayırdığı için bu yola 5. yol denirdi) uzanıyordu. Çadır dizilerinin cephesi, aradaki yollara bakıyordu: Via praetoria'dan başlıyarak, her iki tarafta, çadırların ilk iki sırası legio piyadesi (*pedites*; yaşa, sosyal sınıfa ve kullandıkları silâha göre 4 sınıf: 1. 1 200 genç *hastati* [mızraklı], 2. Olgun yaşta 1 200 *principes* [başlıca asker], 3. Harb emeklisi 600 *triarii* [3. hat askeri], 4. Aşağı halk tabakalarından seçilmiş 1 200 *velites* [hafif avcı]) ile süvarisi (*equites*, 300 asker) ne, çevredeki siperlere yakın olan üçüncü sıra da müttefik kıtalar (*equites sociorum* [müttefik kuvvetler süvarisi] + *pedites sociorum* [müttefik kuvvetler piyadesi]) a ayrılmıştır. C. nın arka kısmında, Via principalis üzerinde ve Via praetoria'nın her iki tarafında, legio'lardaki dört sınıfın karşısında, 12 askerî *tribunus* (albay; her legio'da 6 tane; çoğulu: *tribuni*) yer almıştı. Yanlara doğru her iki tarafta *legatus* (kumandan vekili; çoğulu: *legati*) lar ve kendilerine bağlı bulunan kıtaların karşısında, müttefik kuvvetlerin *praefectus* (kumandan; çoğulu: *praefecti*; *praefecti sociorum* = müttefik kuvvetler kumandanları) ları bulunuyordu. Ortada biraz geride, *praetorium* (*praetor* [general] makamı) denilen karargâh gelirdi. 185 m² genişliğinde olan bu sahayı Via praetoria keserdi. Bu sahada generalin *tabernaculum* denilen kumandan otağı kurulmuştu; subayların harb konseyi de bu sahada toplanırdı. Bunun önünde Via principalis'in Via praetoria'yı kestiği meydana, generalin kurban sunduğu *ara* (altar, sunak); sağda, üzerinde *auspicia* (kehanet, kuşfalı) yapılan *augurale* (kehanet yeri) kurulmuştu; solda da *tribunal* (tribunus yeri) vardı. Tribunal, üstü çimenle örtülü bir toprak tümseğinden ibaret olup, general, söz söylemek ve muhakeme etmek üzere buraya çıkardı. Praetorium'un sağında *quaestorium* (*quaestor* [hazinedar] yeri) vardı; hesap ve para işleri burada görülür, ordu levazımı ve donatımı (top makineleri, v. b.) işlerine de bakılırdı. Solda, tribunal'ın önünde, askerlerin toplanma yeri olan *foruma* yer ayrılmıştı. Bu yerlerle C. nın çevre siperleri arasında, generalin muhafızları (*delecti* [seçkin]; *equites delecti*: muhafız süvari, *pedites delecti* = muhafız piyade) için çadırlar kurulmuştu. Süvari muhafızların çadır cepheleri yola değil, iç tarafa, piyadelerinki de siperlere bakıyordu. Müttefik kıtaların seçkin fevkalâde askerleri (*extraordinarii* [fevkalâde]; *equites extraordinarii* = seçkin fevkalâde süvari, *pedites extraordinarii* = seçkin fevkalâde piyade) C. nın arka kısmında çadır kurmuşlardı; 30 m eninde olan bir yol bu sahayı, öteki kısımdan ayırmıştı. Yardımcı kıtalar (*auxilia*) ın çadırları için bu sahanın iki köşesinde yer ayrılmıştı. Çadırlarla çevre siperleri arasında, askerlerin giriş çıkışında kolaylık olsun diye 60 m lik bir mesafe bırakılmıştı.

Siper ve istihkâmlar, generalin çadırı kurulmadan önce yapılırdı. Legio askerleri ön ve arka, müttefikler de yan siperleri yaparlardı. Surun dış tarafına, engelleme maksadiyle yığılacak veya dikilecek kütükler ve kazıklar, yürüyüşlerde askerler tarafından taşınır ve silâhlar inşaat sırasında bile bırakılmazdı. C. da nöbet tutulur, gündüz nöbetlerine *excubiae* (çadır, yatak dışı), gece nöbetlerine de *vigiliae* (gözetleme) denirdi; gece dört defa nöbet değişir, her defasında da boru çalınırdı. Gece nöbetleri, dört Romalı *equites* (şövalye) tarafından kontrol edilirdi. Gece parolasını her gün general tesbit ederdi.

C. nın her kapısında piyade ve süvari nöbetçi muhafızlarvardı, *velites* denilen hafif avcı kıtaları da sur boyunca nöbet beklerdi. C. dağılacağı zaman 3 işaret verilirdi. Birincide çadırlar sökülür ve dürülür; ikincide bunlar yük hayvanlarına ve arabalara yüklenir; üçüncüde yürüyüş başlardı.

Polybios'tan sonra Roma askerî teşkilâtı birçok değişiklikler geçirmiş, C. da bunlara uymuştur. Bu değişiklikler hakkında kronolojik ve kesin bilgimiz yoktur. Ancak M. S. II. yüzyılda Hyginus adında bir yazar, zamanının C. larını tarif ve tasvir etmiştir. Buna göre C., şekil bakımından, eskisi gibi bir kare değil, bir dik dörtgen, uzunluğu da eninin 1 $\frac{1}{3}$ misli idi. Eskiden Romalı legio'lar, C. nın orta kısmında çadır kurarlardı, şimdi ise, ordunun en güvenilir unsuru oldukları için, çevre siperleri boyunca yer almışlar ve C. nın orta kısmından 30 m lik *Via sagularis* (*sagulus* [harb mantosu] yolu; Romalı subay ve askerlerin seferde giydikleri manto; *toga* mantosu, barış alâmeti idi) ile ayrılmışlardı; Romalı olmıyan müttefik kıtalara C. nın orta kısımlarında yer verilmişti. C. nın içi eskisi gibi ikiye değil, üçe bölünmüştü. 18 m eninde olan Via principalis ile 12 m eninde olan Via quintana arasında bulunan orta bölüm praetorium'a ve *latera praetorii* (praetorium cenahı) denilen muhafızlara ayrılmıştı. Yardımcı kıtalar, Via principalis ile Via praetoria arasındaki *praetentura* (öne çıkmış kısım) denilen ön kısımda ve Via quintana ile porta decumana arasındaki *retentura* (geri çekilmiş kısım) denilen arka kısımda yerleşmişlerdi. Quaestorium, porta decumana ile praetorium arasına alındığı için, 18 m eninde olan Via praetoria, yalnız praetorium'dan ve bunun önündeki forum'dan porta praetoria'ya götüren bir yol olmuştu. İmparatorluk devrinde daimî B. ların idaresi *Praefectus castrorum* (C. lar kumandanı) denilen ve *centurio* (*centuria* [100 lük kıta] kumandanı, yüzbaşı) rütbesinde olan bir subaya verilmişti. Bu subay, barışta garnizon kumandanlığı yapar, seferde de ordunun ağırlığını taşıtır, yol, köprü, siper ve istihkâm yaptırır ve tamir ettirirdi. Bk. LEGIO.

CASTRA ABUSINA, Bavyerada Abensberg şehrinin Latince adı.

CASTRA ALBIENSUM: bk. CASTRES.

CASTRA BONNESIA: bk. BONN.

CASTRA HERCULIS [*kąstra hęrkulis*] (Lat. Hercules kasrı), Romalılar devrinde, Germania'da Rhenus (bugünkü Rhein, Rhin) nehri üzerinde bir şehir. Romalı general Drusus Germanicus (M. Ö. 38 - 9) tarafından, Rhenus ve Sala (bugünkü Ijssel, Yssel) nehirlerini birleştirmek için yaptığı *Fossa Drusiana* kanalının karşısında kurulmuştu.

CASTRATION: bk. HADIM, VE ENEME.

CASTRÉN [*kąstrēn*], **Gunnar** (doğ. 1878), eserlerini İsveççe yazan Fin edebiyat tarihçisi. Helsinki'de doğmuştur. Üniversite profesörüdür. Başlıca eserleri şunlardır: *Stormaktstidens diktning* (Büyük devlet [İsveç] zamanındaki edebiyat) [1907], *G. Ph. Creutz* (ad [Fin edibi ve diplomatı]) [1917], *Juhani Aho* (ad [Fin edibi]) [2 kısım, 1922], *Den nya tiden* (Yeni zamanlar) [J. H. Schück ve K. Warburg'un «İllustrerad svensk litteraturhistoria» (Resimli İsveç edebiyat tarihi) adlı eserlerinin 7. cildinde, 1932].

CASTRÉN [*kąstrēn*], **Mathias Alexander** (1813 - 1852), Fin Finno - Ugristi, Ural - Altayisti ve Türkologu. Tervola (Ostrobotnia) da doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. 1830 da Helsinki üniversitesine girmiş, 1838 - 1849 yılları arasında Fınlandiyanın, Rusyanın ve Sıbiryanın kuzey bölgelerinde ilim gezileri yaptıktan ve bol malzeme topladıktan sonra, 1851 de Helsinki üniversitesinde kendisi için kurulan Fin dili ve edebiyatı kürsüsüne getirilmiş, iki yıl sonra da genç yaşta veremden ölmüştür. İlk önemli eserlerinden biri Fin *Kalevala* destanının İsveççeye tercümesi olmuştur (1841). Dile ait başlıca eserleri şunlardır: Fin - Ugor dilleri sahasında: *Dissertatio academica de affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica* (Fınce, Estçe ve Lapçadaki isim çekiminin akrabalığı hakkında akademik doktora tezi) [1839], *Elementa grammatices syriaenae* (Züryen dilinin muhtasar grameri) [1844], *Elementa grammatices tscheremissae* (Çeremis dilinin muhtasar grameri) [1845], *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre, nebst einem kurzen Wörterverzeichniss* (Ostyakça grameri denemesi, kısa sözlükle birlikte) [1849, 2. bas. 1858; 1. bas.dan Rus. terc. 1902], *Vom Einflusse des Accents in der lappländischen Sprache* (Lapçada vurgunun tesiri) [«Zapiski İmperatorskoy Akademii Nauk», cilt VI, Petersburg 1851]; Uralistik sahasında: *Anteckningar om samojediskans förvandskap med de finska språken* (Samoyedcenin Fin dilleri ile olan akrabalığı hakkında notlar) [«Suomi» dergisinde, cilt V, 1845], *Grammatik der samojedischen Sprachen* (Samoyed dilleri grameri) [1854], *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen* (Samoyed dillerinden kelime listeleri) [1855]; Eski Sıbirya dilleri (Paléosibirien) sahasında: *Versuch einer Jenissei - Ostjakischen und kottischen Sprachlehre* (Yenisey Ostyakçası ve Kot dili grameri denemesi) [1858]; Altayistik sahasında: *De affixis personalibus linguarum altaicarum* (Altay dillerindeki şahıs ekleri hakkında) [1850] *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre* (Tunguz dili gramerinin ana hatları) [1856, Rus. terc.19 6], *Versuch einer burjatischen Sprachlehre* (Buryat dili grameri denemesi) [1857]; Türkoloji sahasında da *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre* (Koybalca ve Karagasça grameri denemesi) [1857]. C. in birçok yazıları, ölümünden sonra Anton Schiefner tarafından yayımlanmıştır. Bunların başında *Nordiska resor och forskningar* (Kuzey gezileri ve araştırmaları) [İsveççe, 6 cilt, Helsinki 1852 - 1858 ve 1870; Almancası: *Nordische Reisen und Forschungen* = Kuzey gezileri ve araştırmaları, 12 cilt, Petersburg 1853 - 1862] adlı seri gelir. Ciltlerin müfredatı şöyledir: 1. 1838 - 1844 yıllarına ait gezi hâtıraları, 2. 1945 - 1849 yıllarına ait gezi raporları ve mektuplar, 3. Fin mitolojisi hakkında konferanslar, 4. Altay toplulukları etnolojisi hakkında konferanslar, 5. Küçük yazılar, 6. - 12. Türlü dillere ait gramatikal eserler. C., birçok Fin - Ugor dillerinin ilk gramerlerini yazan; Samoyed dil incelemelerinin esasını,

M. A. CASTRÉN

ve bu ailenin Fin - Ugor ailesiyle olan akrabalığını ispat ederek Uralistiği de kuran; ölmek üzere olan Eski Sibirya dillerinin malzemesini toplıyan; Altayistik sahasında da ilk önemli adımları atan büyük bir dilcidir; eserleri hâlâ değerlerini muhafaza etmekte olup, birçok sahalarda C. in bilgisi aşılamamıştır. C. in 100. doğum yılı olan 1913 te, Fin - Ugor dil kurumu (Suomalais - Ugrilainen Seura), dergisi olan «Journal de la Société Finno - ougrienne»in 30. cildini, büyük Fin dilcisi E. N. Setälä'ye tanzim ettirerek, C. in hâtırasına ithaf etmiş, ölümünün 100. yıldönümü olan 1952 de de anı yayımları yapılmıştır.

CASTRES [*kastr*] (eski adı: **Castra Albiensium**), Güney Fransada Tarn departmanında bir şehir. Agout nehri üzerinde, Toulouse'un 53 km doğusundadır. Dokuma fabrikaları bulunan ve bilhassa yünlü ve pamuklular, örgüler, çamaşır, fötr şapka ve gömlek yapılan önemli bir merkezdir. C. ın dokumaları XIV. yüzyıldan beri tanınır. Keza makine ve mefruşat fabrikaları da vardır. Müzesinde, İspanyol ressamı Goya'nın bazı tabloları bulunmaktadır. C. önce Albigensis'lerin, sonra da Huguenot'ların kalesi idi. Nantes emirnamesinin geri alınması (1685) şehre ağır bir darbe vurmuştur. Nüfusu 34 126 (1954) dır.

CASTRIES [*kastrī* veya *kāstris*] (*Port Castries* de denir), İngiliz Antillerinde (1957 den itibaren West Indies = Batı Hint adaları) Saint Lucia adasının kuzeybatı kıyılarında bir şehir. Adanın merkezi ve başlıca limanıdır. Limanı çok iyi korunmuştur. Şeker, kakao, koka mahsulleri ve meyva ihraceder. Gemilerin kömür alma merkezidir. 1948 ve 1951 de iki yangından çok zarar görmüştür. Nüfusu 24 300 (1948) dür.

CASTRIES [*kastrī*], **Henry de la Croix, Comte de** (1850 - 1927), Fransız subayı ve Arabisti. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Harb Okulu (Saint Cyr) ndan mezun olduktan sonra, 1873 te Cezayir (Algérie) e gönderilmiş, orada ilmî çalışmalara başlamış, 1887 de Fas'ın 9 paftalık haritasını meydana getirmiştir. Sonra ordudan çekilerek Coğrafya Cemiyeti (Société de Géographie) ve Fransız Afrikası Komitesi (Comité de l'Afrique Française) ile işbirliği yaparak incelemelerini arka arkaya yayımlamıştır. 1914 te «Şerifler Sultanlığının tarih müşaviri» (Conseiller historique de l'Empire chérifien) unvaniyle yine Kuzey Afrikaya gönderilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *L'Islam* (İslâmlık) [1893], *Les moralistes populaires de l'Islam, I.* (Popüler İslâm ahlâkçıları, I.) [1896], şaheseri olan *Les sources inédites de l'histoire du Maroc*: *I. Dynastie saadienne, 1530 - 1660*; *2. Dynastie filalienne, 1661 - 1757* (Fas tarihinin yayımlanmamış kaynakları: I. Sa'dî'ler sülâlesi, 1530 - 1660; 2. Filâlî'ler sülâlesi, 1661 - 1757) [1. bölüm 12 cilt, 1905 - 1925; 2. bölüm 3 cilt, 1922 - 1927; 1757 - 1845 yıllarına ait 3. bölümü hazırlıyamamıştır], *Moulay Ismail et Jacques II* (Mulay İ. ve II. James [İngiltere kıralı]) [1903], *Une description du Maroc sous le règne de Moulay Ahmed el - Mansour, 1596* (Mulay Ahmedü'l - Mansur zamanında 1596 da, Fas'ın tasviri) [Portekizce metin ve Fr. terc., 1909], *Agents et voyageurs français au Maroc, 1530 - 1560* (1530 - 1560 yıllarında Fas'a giden Fransız ajanları ve seyyahları) [1911].

CASTRIES [*kastrī*], **Jean François de la Croix, Marquis de** (1725 - 1797), Fransız İslamisti ve Türkologu. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Birçok idareci ve general yetiştirmiş olan Languedoc (Güney Fransa) lu meşhur bir ailenin kurucusu, önce C. baronu, sonra (1645) da marki'si René Gaspard'ın soyundan olan C. marki'sı Joseph François'nın oğlu ve Fransa mareşalı Charles Eugène Gabriel de C. nin kardeşidir. Doğu ile ilgili eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Anecdotes arabes et musulmanes* (Arap ve başka Müslüman fıkraları) [1772] ile sonradan Almancaya da tercüme edilen *Abrégé chronologique de l'histoire ottomane* (Kronolojik muhtasar Osmanlı tarihi) [2 cilt, 1768].

CASTRIOTA, GJERGJ: bk. İSKENDER BEY.

CASTRO [*kąstro*], **Americo** (doğ. 1885), İspanyol bilgini. Arjantinde, Rio de Janeiro'da doğmuştur, Madrid'de üniversite profesörüdür. C., *Los fueros de León* (León kanunları) [1916] ile tanındıktan sonra edebiyat tarihine karşı ilgi duymaya başlamış ve *Les grands romantiques espagnols* (Büyük İspanyol romantikleri) [1924] ve *El pensamiento de Cervantes* (C. in fikirleri) [1925] adlı eserleri yayımlanmıştır.

CASTRO [*kąştru*], **Baltbasar Orobio de** (1620 - 1687), Portekiz'li hekim ve filozof. Bragança'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Yahudiliğe olan temayülünden dolayı suçlandırılarak Enkizisyon (Port. Inquisição) tarafından takibedildi. 1655 - 1685 yılları arasında zindanda kalmış, fakat Fransa üzerinden kaçarak Amsterdam'a gitmiştir. Burada resmen Yahudiliği kabul ederek cemaat reisi olmuştur. Bir Yahudi - Hıristiyan münakaşasında Jacop Arminius'un kurduğu tarikata mensup Philipp van Limborch ile karşılaşarak üstünlüğü sağlamıştır. Aynı şekilde Spinoza'ya karşı açılan mücadelede de Yahudiliği müdafaa ederek kendini göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Certamen Philosophicum* (Felsefi yarışma) [1684], *De veritate religionis christianae, amica collatio* (Hıristiyan dininin hakikatı hakkında, dostça bir mukayese) [1687]. Amsterdam'da Yahudi Portekiz cemaati elinde kalmış olan birçok el yazmaları basılmamıştır.

CASTRO [*kąstro*], **Cipriano** (1857 - 1924), Venezuela'lı general ve diktatör. San Antonio yakınındaki Capacho kasabasında (Táchira vilâyeti) doğmuş, San Juan (Puerto Rico adası) da ölmüştür. Táchira valisi iken, 1899 da, Cumhurreisi Ignacio Andrade'yi bir hükümet darbesiyle devirerek «askerî lider» sıfatiyle 1901 e kadar memleketi idare etmiş, 1909 - 1902 yıllarında muvakkat reisicumhur, 1902 den 1908 e kadar da reisicumhur olmuştur. İdaresi birçok isyanlarla ve diktatörlük baskılariyle geçmiştir. Dış siyaseti daha kötü olan C., 1902 - 1907 yılları arasında, Almanya, İngiltere, İtalya ve Belçika ile bozuşmuştur. Bu devletler Venezuela'da çıkan isyanlar sırasında, müsadere ve yağmadan zarar gören tebaalarına tazminat verilmesini istemişler, C. bunları tanımamış, bunun üzerine Avrupa devletleri Venezuela limanlarını abluka edip La Guaira (Caracas Limanında) gümrük binasını işgal etmişler, Amerika Birleşik devletleri 1902 de işe karışarak C. ya baskı yapmış, 1905 te C. yine aynı sebeplerle Kolombiya ve Fransa, 1904 - 1908 de Amerika ile bozuşmuş, nihayet 1908 de, ameliyat için Berlin'de bulundu-

C. CASTRO

ğu sırada, ikinci başkan Juan Vicente Gómez'in idare ettiği bir ihtilâl neticesinde reisicumhurluktan atılmıştır. C., Venezuela'ya dönmek için birçok teşebbüslerde (1916 da Amerika vasıtasiyle) bulunmuşsa da,her defasında reddedilmiştir.

CASTRO [*kạstro*], **Cristóbal Vaca de** (1492-1558), İspanyol hukukçusu ve idarecisi. Valladolid'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Valladolid Ceza Mahkemesi (İsp. audiencia) nde üye iken, 1540 ta bazı yolsuzlukları incelemek ve memleketin fatihi Francisco Pizzaro'nun ölümünden sonra icabında vali olmak üzere V. Karl (Charles - Quint) tarafından Peru'ya gönderilmiştir. 1541 de Yeni Granada (İsp. Nueva Granada; bugünkü Kolombiya ile Panama; eskiden Peru umumi valiliğine bağlı idi) ya çıktığı zaman, Pizzaro'nun, rakîbi Diego de Almagro'nun oğlu tarafından öldürüldüğünü duymuş, hükümete sadık kalan İspanyolları toplıyarak 16 Eylül 1542 de Almagro'yu Chupas ovasında mağlûbederek öldürtmüş, 1544 e, yani umumi vali Blasco Núñez Vela'nın gelişine kadar memleketi idare etmiştir. Yeni vali, koyduğu yeni kanunlara karşı yerlilerle birlikte isyan edeceğinden şüphelenerek C. yu hapse attırmıştır. C. kaçmış ve 1545 te İspanyaya dönmüşse de, V. Karl onu ihtilâsla suçlandırarak hapse mahkûm etmiştir. 11 sene sonra suçsuz olduğu anlaşılan C. ya itibarı iade edilerek yine Valladolid Mahkemesinde vazifelendirilmiştir.

CASTRO [*kạştru*], **Eugénio de** (1869-1944), Portekizli şair ve piyes yazarı. Coimbra'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Lizbon (Lisbõa) üniversitesinde okuduktan sonra, 1889 da Parise giderek Parnassos'çu (Fr. Parnassien) ve bilhassa Moréas ve Verlaine gibi Sembolist (Symboliste) şairlerle tanışmış, 1896 da Parisi ikinci defa olarak ziyaret etmiş, memleketinde Fransız sembolizminin temsilcisi olmuştur. 1914-1939 yılları arasında Coimbra üniversitesinde Portekiz ve Fransız edebiyatları profesörü olan C., «Bulutlarda yürüyen» (Port. Nefelibatas; Yun. *nephelē* = bulut, *batein* = yürümek) adiyle tanınan modern Portekiz şairlerinin ilki ve en kuvvetlisidir. *Cristalisações da morte* (Ölümün billûrlaşması) [1884] başlıklı ilk şiir derlemesinden sonra yayımladığı *Oaristis* (Oaristys [Yun. = ahbapça sohbet]) [1890] adlı eserinin önsözü Portekiz sembolizminin manifestosu sayılır. C. nun Portekiz şiir sanatına dil ve teknik bakımından getirdiği yenilikler, Rubén Darío'nun İspanyol edebiyatın getirdiği değişiklikleri andırır. Oaristis'te şair, sevgilisi ile 5 konuşma yapar. Bu sohbetlere daha doğru olarak monolog denebilir, çünkü süslü ve ağır elbiselere bürünmüş, Doğunun en güzel kokularını sürünmüş, en parlak mücevherlerini takınmış ve en nadide çiçekleriyle süslenmiş olan bu «Seçkin güzel», bu 5 aşk sohbeti sırasında yalnız bir defa ağzını açar, o da piponun dumanından şikâyet etmek için. C., *Horas* (Saatler) [1891] adlı şiir kitabından sonra lirik dram da yazmağa başlamıştır. Bunların başında *Belkiss, rainha de Saba* (Saba melikesi Belkıs) [1894] gelir; Belkıs, XII. yüzyıl Provence prens - ozanı Jaufré Rudel'in «Princesse lointaine» (Uzaktaki prenses) i gibi, aşk uğruna yapılan hacılığın bir sembolüdür. *Sagramôr* (ad) [1895] piyesi, ilmi, fazileti ve hayırseverliği şüphe ile karşılıyan bir Faust tipini andırır. *A nereida de Harlem* (H. su perisi) [1896] de, rüya dünyasından gerçekler dünyasına sürgün olarak gelen bir kadın ruhunu görürüz. *Salomé* (ad) [1896], sembolist sayılan İngiliz şairi Oscar Wilde'ın da ele aldığı bir konudur; İsa zamanında kuzey Filistinde Galilaea tetrarchus'u Herodes Antipas'ın, üvey kızı dansöz Salome'nin, bunun annesi Herodias'ın ve Vaftizci Ioannes'in hikâyesidir. *El rei Galaor* (Kıral G.) [1897], kızına sevme ve yaşama hakkını vermiyen, onu manastıra kapıyan bir kıraldır. *Constança* (ad) [1900], kıral I. Pedro'nun karısı Constança'nın bunun kuzini ve kıralın sevgilisi Inés de Castro (b. bk.) nun XIV. yüzyıldaki acıklı ve meşhur dramını canlandırır. *O anel de Polícrates* (Polykrates'ın yüzüğü [1907] dramında, M. Ö. VI. yüzyıl Sisam (Samos) tyrannos (mutlak hükümdar) u Polykrates, kendisine teveccüh göstermiş olan talihe, rüşvet olarak yüzüğünü denize atar, fakat yüzük bir balığın karnında geri gelir. C. nun şiir kitaplarında da hayatın tatlı ve acı görünüşleri yan yana yer almıştır: *Saudades do céu* (Göğe yakarış) [1899], *Depois da ceifa* (Hasattan sonra) [1901], *Poesias escolhidas* (Seçme şiirler) [1902], *Camafêus romanos* (Roma kame [Fr. Camée; kabartmalı şekilde hakkedilmiş kıymetli taş] leri) [1921], *Canções desta nigravida* (Bu kara hayattan şarkılar) [1922], *Descendo a encosta* (Kıyıdan aşağı iniş) [1924] *Chamas d'uma candeia velha* (Eski bir kandilin alevleri) [1925], *Eglogas* (Kır şiirleri) [1929], *Últimos versos* (Son şiirler) [1938]; C. nun öteki eserlerinden *O filho pródigo* (Müsrif oğul) [1910], *O cavaleiro das mãos irresistíveis* (Mukavemet edilmez elleri olan şövalye) [1916] ile *Cravas de papel* (Kâğıttan karanfiller) [1922] bu arada sayılmalıdır. C. nun şiir külliyatı (*Obras poéticas*) 8 cilt halinde yayımlanmıştır [1927-1940].

E. de CASTRO

CASTRO [İsp. *kạstro*, Port. *kạştru*], **Inés** [İsp; Port. **Ignez, Inês, Inęs**] **de** (1310?-1355), Portekiz kıraliçesi. Galicia (bugün Kuzeybatı İspanya) da doğmuş, Portekizde Coimbra şehrinde ölmüştür. Castilla (İspanya) asılzadelerinden Pedro Fernández de Castro (bk. CASTRO AİLESİ) ile Portekizli Dona Aldonça Soares de Villadares'in gayrımeşru kızıdır. İspanyol asılzadelerinden Juan Manuel de Villena'nın kızı ve Inés'in kuzini Doña Costenza (Port. Constança), Portekiz veliahtı Infante Dom Pedro ile evlendiği (1341) zaman, C. da kuzini ile birlikte Portekize gitmiştir. Çok geçmeden Pedro, çok güzel olup «Collo de garza» (boynu, balıkçıl kuşu boynuna benziyen) diye anılan Inés'e âşık olup onu metres edinerek yaşamağa başlamış, bir doğum sırasında Constança ölünce (1345), Pedro, Inés'le gizlice nikâhlanmış (1354) ve üç çocuğu ile birlikte onu Coimbra'daki Santa Clara manastırına yerleştirmiştir. Portekiz asılzadeleri bu işi gerek ahlâk, gerek siyaset bakımından hoş görmemişler, Castro ailesinin nüfuzunun kuvvetlenmesinden korkmuşlar ve kıral «Cesur» [IV.] Affonso (Affonso o Bravo) yu kışkırtmışlardır. Kıral, Inés'i öldürtmek istemişse de, onun güzelliğine ve gözyaşlarına dayanamıyarak Inés'in sarayından ayrılmış, asılzadelerden Álvaro Gonçales, Pedro Coelho ve Diogo Lopes Pacheco, Inés'i bıçaklıyarak öldürmüşler ve Santa Clara manastırına gömdürmüşlerdir (1355). Bunun üzerine isyan eden Infante Dom Pedro bir ordu toplıyarak iç harbe başlamış, kuzeybatıdaki Entre-Douro-e-Minho bölge-

Inês de CASTRO'NUN kabri (Alcobaça manastırı. Portekiz)

sini ele geçirmiş, fakat Pôrto şehri önünde mağlûp olduğu için babası ile anlaşmıştır. Fakat, babasının ölümü (1357) üzerine tahta çıkar çıkmaz, Inés'in Castilla'ya sığınan katillerini kıral «Zalim Pedro» (Pedro el Cruel) dan istemiş, Pacheco bu arada Aragón'a kaçtığı için, Castilla kıralı yalnız öbür ikisini teslim edebilmiştir. Pedro bunları sarayına getirtmiş ve kendisi yemek sofrasında seyrederken, bunların göğüslerini deştirerek kalblerini çıkartmıştır. Inês'in kendi nikâhlı kıraliçesi olduğunu Guarda piskoposuna ve saray subaylarına kabul ettirdikten sonra, Inês'in na'şını mezarından çıkartmış ve Alcobaça manastırına götürerek orada büyük bir törenle muhteşem bir mermer lâhde koydurmuştur. Rivayete göre, Inês'in naş'ı, kıraliçe elbiseleri ve taç giydirilmiş olduğu halde Kıral Pedro'nun yanına oturtulmuş ve asılzadeler Inês'e tazimatta bulunmuşlardır. Sonraki, Portekiz hanedan efradı, Inês'in erkek kardeşi olan Alvaro Perez de Castro'nun ahfadıdır. Inês'in mezarı 1810 da Napoléon orduları tarafından tahribedilmiştir. Inês faciası, çağdaşı olan Acenheiro'nun vakayınamesinde geçtiği gibi, birçok edibin de ilham kaynağı olmuştur. Bu konuyu işlemiş olan başlıca eserler şunlardır: Portekizce: Luis de Camões: *Os Lusíadas* (Lusitania'lılar) [1572, epope, canto III]; António Ferreira: *Tragédia de Dona Inês de Castro* (Dona I. d. C. trajedisi) [1587]; İspanyolca: Luis Véles de Guevara: *Reinar después de morir* (Öldükten sonra hüküm sürmek) [1630?, dram]; Fransızca: Antoine Houdar de la Motte: *Inès de Castro* (I. d. C.) [1723, dram].

CASTRO [*kaştru*], **João de** (1500 - 1548), Portekizli asker ve idareci. Lizbon (Lisbôa) da doğmuş, Goa (Portekiz Hindistanı) da ölmüştür. Meşhur C. ailesindendir. Önce Afrika kıyısında Mağrıbilere karşı yapılan harblerde parlamış, sonra da dayısı Garcia de Noronha ile birlikte Güney Asyaya hareket etmiştir. Orada zekâsı, cesareti ve para işlerindeki namusluluğu ile kendini tanıtmış ve 1541 de Kızıl Denizinde araştırmalara girişmiştir. 1545 te Hindistana vali sıfatiyle dönen C., Mağrıbilere karşı birçok zaferler kazanmış (1546 da Diu; Saõ Tomé) ve sonra 13. Hindistan kıral naibi olmuştur. Tanınmış Jesuit misyoneri Franciscus Xaverius'un yanında ölmüştür. Seyahatlerine ait *Roteiros* (Seyahatname) adını taşıyan üç eseri vardır.

CASTRO [*kastro*], **José María** («Cumhuriyetin kurucusu» olarak tanınır; 1818 - 1893) Kostarika (Costa Rica) lı devlet adamı. San José (Kostarika) de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. León üniversitesinde okumuş, 1846 da reisicumhur muavini ve 1847 - 1849 da reisicumhur olmuştur. 1848 de cumhuriyeti, Merkezî Amerika federasyonundan ayırmıştır. 1866 da tekrar reisicumhur olmuş ve 1868 de Jesús Jiménez tarafından devrilinceye kadar bu mevkide kalmıştır.

CASTRO [*kaştru*], **José Maria Ferreira de** (doğ. 1898). Portekizli romancı ve gazeteci. São Pedro - de - Ossela (Oliveira - de - Azeméis bölümü) da doğmuş, genç yaşta Brezilyaya geçmiştir. Brezilyaya göç eden Portekizlilerin, bilhassa Amazonas bölgesinin balta girmemiş ormanlarındaki maceralarını canlandıran romanlariyle şöhret kazanmıştır. Başlıca romanları şunlardır: *Emigrantes* (Göçmenler) [1928], *A selva* (Orman) [1930]; şaheseri olup kauçuk plantasyonlarını anlatır], *Terra fria* (Soğuk ülke) [1934], *Tempestade* (Bora) [1940], *A volta ao mundo* (Dünyaya dönüş) [1944], *A lã e a neve* (Yün ve kar) [1947], *Sorte* (Kısmet) [1948], *A curva da estrada* (Yol dönemeci) [1950].

CASTRO [İsp *kastro*, Port. *kaştru*] **AİLESİ**, İspanyol asıllı asılzade bir aile. Adını Eski Castilla (Castilla la Vieja) daki Castro - Xeres şatosundan almıştır. Bu ailenin bir kolu olarak XIII. yüzyılda Portekizde yerleşen Mello de Castro ailesinin ceddi Fernando Pérez de Castro'dur. Lemos kontları (Condes de Lemos) XIV. yüzyılda Lemos senyörü (İsp. señor) olan Pedro Fernández de Castro'nun ahfadı sayılır; bunun gayrimeşru kızı Inés, Portekiz kıralı I. Pedro ile evlenmiştir (bk. CASTRO, Inês de). Ailenin asıl kolu olan Monsanto ailesi, sonra Portekizli Bragança ailesiyle kaynaşmıştır. Öteki koldan da Boquilobo senyörleri (Port. senhor) meydana gelmiştir. Bunun en önemli üyesi de denizci João de Castro'dur; bk CASTRO João de.

CASTRO ALVES [*kaştru alves*], **Antonio de** (1847 - 1871), Brezilyalı şair. Baía bölümündeki Curralinho (şimdi: Castro Alves) kasabasında doğmuş, Cidade de Salvadorda ölmüştür. Bir çiftçi çocuğu olup, Recife'te ve São Paulo'da hukuk okuduktan sonra, köleliğin kalkması ve içtimai adalet uğruna çalışmış ve şiir yazmış, bunları halk arasında okuduğu için de çok sevilmiş ve ona «Köleler şairi» unvanı verilmiştir. Victor Hugo'dan da ilham alan ve cumhuriyet taraftarı olan C. A., lirik ve epik şiir alanında Brezilyanın en kuvvetli şairlerindendir. Manzum piyesleri de vardır. Melez ırktan Tobias Barreto ile birlikte, Brezilya edebiyatında «condor [And dağlarında yaşıyan büyük bir akbaba cinsi] okulu» (b. bk.; Port. escola condoreira; kondor gibi yüksekliklere hamle yapan) nu kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Espumas fluctuantes* (Çalkanan köpükler) [1870], *Gonzaga, ou a revolução de Minas* (G., veya M. ihtilâli) [1875], *A cachoeira de Paulo - Affonso* (P. - A. şelâlesi) [1885, *Manuscriptos de Stenios* (S elyazması) adlı eseriyle birlikte *Osescravos* (Köleler) başlığiyle de çıkmıştır, 1876], *Vozes d'Africa* (Afrika sesleri) [1880] *Navio negreiro* (Zenciler gemisi) [1880]. Külliyatı (*Obras completas*) 2 cilt halinde 1898 de, 4 cilt halinde de 1920 de yayımlanmıştır.

CASTRO DE MURGUÍA [*kastro de murgia*], **Rosalía de** (1837 - 1885), İspanyol kadın şairi ve romancısı. Lirik şiirleriyle şöhret kazanmıştır. Santiago de Compostela'da doğmuştur. Mânevi ve maddi ıstıraplarla dolu hayatı, onu insanlardan uzaklaştırmışsa da çocuğuna, kocasına ve memleketine karşı duyduğu sevgi C. D. M. nın mânevi hayatını zenginleştirmiştir. Eserlerini Galisya lehçesinde ve İspanyolca yazmıştır. *Cantares gallegos* (Galicia [Kuzeybatı İs-

CAS:RO DE MURGUÍA

panya]şarkıları) [1863], *Follas novas* (Yeni yapraklar) [1880] *En las arillas del Sar* (Sar'ın kıyılarında) [1884] başlıklı eserleri, kendisini ıstırap karşısında fevkalâde hisli ve derin bir dindarlıkla dolu bir kadın şair olarak dünyaya tanıtmıştır. Romanlarındaki nesir, manzum eserleri kadar liriktir. Galisya, en meşhur çocuğu olan bu kadına, Santiago de Compostela'daki Santo Domingo kilisesinde bir mozole (anıtkabir) yapmıştır. Toplu eserleri *Obras Completas* (4 cilt, Madrid 1909-1912) adiyle yayımlanmıştır.

CASTRO DEL RÍO [*kąstro del rio*], Güney İspanyada Córdoba vilâyetinde, Córdoba şehrinin takr. 32 km güneydoğusunda, Guadajos nehrı üzerinde kurulmuş olan bir kasaba. Yünlü fabrikaları, tuz madenleri ve taş ocakları bulunan bir istihsal merkezidir. Nüfusu 17 298 (1940)dir.

CASTRO Y BELLVÍS [*kąstro i bel'vis*], **Guillén de** (1569-1631). İspanyol tiyatro yazarı. Valencia'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Önce Valencia süvari alayında yüzbaşı, sonra da Napoli kıral naibinin hizmetine girerek 1607 de Scigliano (Calabria) valisi olmuştur. İspanyaya döndükten sonra, 1609 da «Montañéses del Parnaso» (Parnassos tepeleri) akademisini kurmuş, 1620 de Madrid'de yerleşerek piyes yazmağa koyulmuştur. Cervantes'in arkadaşı olan ve onun tarafından övülmüş bulunan C. y B., Calderón'dan ve Lope de Vega'dan sonra, İspanyanın en büyük tiyatro yazarıdır. Şaheseri *El Cid* (Arapça: Es-Seyyid; Mağribîlere karşı savaşan İspanyol kahramanı Cid Campeador, asıl adiyle, Rodrigo Díaz de Bivar [ölm. 1090] ın hayatını canlandırır) [1618] adlı piyestir. Eser iki bölümdür: 1. *Las mocedades del Cid* (C. in gençlik başarıları), 2. *Las hazañas del Cid* (C. in kahramanlıkları). Birinci bölüm, Fransız piyes yazarı Pierre Corneille'in şaheseri olan *Le Cid* (Es-Seyyid) [1636] e ilham kaynağı olmuştur. C. y B. in öbür piyeslerinden başlıcaları şunlardır: Cervantes'ten mülhem olan *Don Quijote de la Mancha* (ad) [1621] ile *Curioso impertinente* (Küstah mütecessis) [1621], ayrıca *El perfecto caballero* (Mükemmel şövalye), *El Conde Alarcos* (A. kontu) [1625], zina meselesine ve kendi serüvenlerine de temas eden *Los mal casados de Valencia* (V. da evlilikte bedbaht olanlar) [1625], *El Nerciso en su opinión* (Kendi görüşüne göre Narcissus) [1625], *Amores de Dido y Eneas* (Dido ile Aeneas'ın aşkı) [1625], çok acıklı bir piyes olan *La justicia en la piedad* (Merhametle adalet) [1625]. C. y B. in piyesleri iki cilt halinde 1618 de ve 1625 te yayımlanmıştır.

CASTROGIOVANNI, Sicilyadaki Enna şehrinin eski adı.

CASTROP-RAUXEL [*kąstrop-rauksıl*], Almanyanın batısındaki Nordrhein-Westfalen bölgesinde bir şehir. Denizden 75 m yükseklikte Rhein-Ems kanalı üzerinde, Dortmund'un kuzeybatısında yükselir. Önemli miktarda maden kömürü çıkarılır; ayrıca, kimya maddeleri ve tuğla endüstrisi vardır. Nüfusu 70 700 (1950; 1939 daki nüfusu: 57 900) dür.

CASTROREALE [*kastroreąle*], Güneybatı İtalyada Sicilya adasında, Messina vilâyetinde, Messina'nın takr. 36 km güneybatısında bir kasaba ve komün. Kasabanın, Sicul'lardan veya Yunanlılardan kalma merkezî kısmı 1382 de yeniden inşa edilmiştir. Bu devreden kalma bir şatosu vardır. Romatizma, artirit, gut v. b. hastalar tarafından ziyaret edilen C. Bagni (C. Kaplıcaları), yakınındadır. Komünün nüfusu 12 240 (1936), kasabanınki 230 (1936) dur.

CASTRO-URDIALES [*kąstro-urthyąles*]. Kuzey İspanyada Santander vilâyetinde, Santander şehrinin takr. 48 km güneydoğusunda ve Biskaya körfezi kıyısında bir şehir. Sardalye balıkçılığı yapılan bir liman kasabası olup yağlı sardalye, maden cevheri ve şarap ihraceder. Eski çağlarda bir Roma kolonisi (*Portus Amanum*; sonra, Vespasianus zamanında: *Flaviobriga*) idi. Ortaçağdan kalma harap bir şatosu vardır. 1813 te Fransızlar tarafından tahribedilmiş, fakat süratle yeniden inşa edilmiştir. Civarda bulunan demir madenleri, XIX. yüzyılda zenginleşmesine sebebolmuştur. Nüfusu 11 963 (1940) tür.

CASTROVILLARI [*kastrovilląri*], Güney İtalyada, Calabria bölümündeki, Cosenza vilâyetinde, Cosenza şehrinin kuzeyinde, Coscile nehri üzerinde bir şehir. Önemli bir toprak mahsulleri pazarıdır. Küçük ziraat sanatları gelişmiştir. 1880-1920 arasında meydana gelen geniş ölçüdeki göçler, nüfusun artmasını önlemiştir. Nüfusu 10 508 (1936) dir.

CASTRUCCIO [*kastruçço*], **Pietro** (takr. 1690 takr. 1769), İtalyan keman virtüozu Romada doğmuş, Londrada ölmüştür. Corelli'nin talebesi olan C., İngilterede yerleşmiş ve orada opera orkestrası şefi olmuştur. Hogarth'ın «Hiddetlenmiş besteci» adlı karikatürü için modellik etmiştir. Keman için bir sonata külliyatı ile on iki konçerto yayımlamıştır.

CASTRUCCIO CASTRACANI [*kastrūçço kastrakąni*] **degli Antelminelli** (1282-1328), İtalyada Lucca dukası. Lucca şehri yakınında Castruccio'da doğmuş, Lucca'da ölmüştür. Antelminelli ailesindendir. Ghibellin (b. bk.) partisinden olduğu için Guelf'ler tarafından sürüldükten sonra, İngilterede, Fransada, Flandra'da, İtalyada (Milano, Verona) askerî hizmetlerde bulunmuş, 1313 te Lucca senyörü (İta. signore) seçilmesi üzerine memleketine dönmüştür. Önce, kuvvetli müttefiki Pisa senyörü Ugoccioni'ye bağlı kalmış, 1316 da isyan ederek Pistoia ve Pisa şehirlerini almış, 1325 te Altopascio muharebesinde Floransa (İta. Firenze) lıları mağlûbetmiş ve Toscana bölgesinde kuvvetli bir Ghibellin devleti kurmağa çalışmıştır. Mukaddes Roma imparatoru Bavyeralı IV. Ludwig'in Romada taç giyme merasiminde bulunmuş ve 1327 de onun tarafından Lucca dukası ve imparatorluk valisi tâyin edilmiştir. Fakat C. C. nin ölümünden sonra Guelf'ler, ailesini Lucca'dan kovmuşlar, Floransalılar da C. C. nin kurduğu devleti kendi ülkelerine katmışlardır C. C. XIV. yüzyılın en müteşebbis ve maceracı simalarından biridir.

CASTRUM MUGLAE (Coğ.): bk. MUGGIA.

CASTRUM THEODORICI (Coğ.): bk. CHÂTEAU THIERRY.

CASUARINA (Bot.): bk. YALANCI ÇAM.

CASUARINACEAE (Bot.): bk. YALANCI ÇAMLAR.

CASUENTUS BASENTO (Coğ.): bk. BASENTO.

CASUS BELLI [*kāzus belli*] (Lat. = harb sebebi), iki devlet arasında münasebetlerin kesilmesine ve harbe yol açan olay. Birçok hallerde, bir harbi haklı göstermek için baş vurulan bir bahane bu formülle adlandırılır. Bu durumda: «C. B. meydana geldi» denilir.

CASUS FOEDERIS [*kāzus föderis*] (Lat. = anlaşma sebebi), bir anlaşmada yer alan ve meydana gelmesi halinde bu anlaşmanın hükümlerinin tatbikini istemek için bir sebep sayılabilen durum.

CASUSLUK (Arap. ismi fail: *cāsus* [Türk. bozuntu: *çaşıt*] < sülâsi *cesse* = göz ile bir nesneyi idrak için araştırmak, haber araştırmak; aynı kökten: *tecessüs*, *mütecessis*; Fr. Espionnage, İng. Espionage, Alm. Spionage, İta. Spionaggio, İsp. Espionaje, Rus. Şpionstvo; bunların kökü: İta. *spia* (= casus) kelimesinin obartılı (augmentatif) şekli olan *spione* (> Fr. *espion*, Eski Fr. *épie*) < *spiare* (Eski Fr. *espier*, Mod. Fr. *épier*) = gizli bakmak < Eski Yüksek Alm. *spëhōn* [Yeni Yüksek Alm. *spähen*] = gizli bakmak < Hind-Avrupa **spek-* = tetkik etmek [> Lat. *specere* = görmek, Yun. *skeptesthein* = gizli bakmak]), bir devletin sırlarını bir başka devlet hesabına gizlice öğrenmeğe çalışma. 1889 Lahey ('s-Gravenhage) antlaşmasının 29. maddesinde casusun tarifi şöyledir: «Gizlice veya sahte hüviyetle, muharip bir devletin harekât sahasında malûmat elde eden veya etmeğe çalışan kimse». 1907 Lahey konferansındaki tarif şu şekli almıştır: «Muharip bir devletin harekât sahasında, düşman tarafına bildirmek maksadiyle malûmat toplıyan ve bunu gizli usullerle ulaştıran veya ulaştırmağa çalışan şahıs». Bu tarifler, daha ziyade harb zamanında yapılan askerî C. a ait olup, kanunun muhtelif şekillerini kapsıyacak bir şümul taşımamakta, ve meselâ sulh zamanında yapılan askerî (plân, v. b.), siyasi (vesika, haber, gizli anlaşma, v. b.), iktisadi (mali, ticari, iktisadi durum, v. b.), ilmî (atom sırrı, suni peyk, gizli silâh, keşif, v. b.) C. lar bu tariflere girmemektedir. Türk Ceza Kanunu'nda (madde 133) casus daha şümullü olarak şöyle tarif edilmiştir: «Devletin emniyeti veya dahilî veya beynelmilel siyasi menfaatleri icabından olarak gizli kalması lâzımgelen malûmatı, siyasi veya askerî C. maksadiyle istihsal eden kimse». Casus, kendi milletine veya milletinin menfaatlerine karşı C. yaparsa bu harekete «Vatan hainliği» (Fr. trahison, İng. treason, Alm. Verrat, İta. tradimento) denir.

CASUSLUK: Stratejık bır krokinin bir mendilde köşe süsü halinde gösterilmesi

Bugünkü anlamiyle C. un vatanı İtalya (bilhassa Venedik) ve İspanyadır denilebilir. C. başka memleketlere bu iki Akdeniz devletindeki usullerden geçmiş ve geliştirilmiştir. C. un başlıca vasıflarından olan sahtelik, vicdan kaygusundan uzaklık prensiplerini, kendi adına izafe edilen bir politikanın ana şartları olarak koymuş olan Machiavelli (XVI. yüzyıl başı) de bir İtalyan idi.

Bugünkü C. u askerî, sivil ve hususi konularda olmak üzere üç ayrı sahaya ayırmak mümkündür. Askerî C., harb zamanlarında daha kesif olarak görülür. Sivil C. ise karşı taraf casuslarını takip ile vazifelidir. Hususi C. da yabancı bir memleketin ilmî, iktisadi veya diğer muhtelif sahalarındaki sırlarını öğrenmek için yapılan C. tur. Elçilere bazen «diplomatik casus» adı verilmiştir. Bunlar, sulh zamanlarında her türlü malûmat toplarlar; bunlara resmen kara, deniz, hava, ticaret, hukuk, kültür, basın v. b. ataşeleri de yardım ederler. Bir tarife göre: «elçi, devletler hukukunun himayesi altında çalışan namuslu bir casustan başka birşey değildir». Diplomatik ajanlar dürüst oldukları müddetçe (devlet memurlarından rüşvet mukabilinde vesika almamak, v. b.), bunların faaliyeti C. un tarifine girmez. Bunların dürüst olmadığı anlaşılınca, hükümet, elçinin veya ajanın «persona non grata» (arzu edilmiyen şahıs) olarak geri çağırılmasını ister. 1915 te yüzbaşı von Papen Amerikada bu duruma düşmüştür.

Otokratik rejimler (komünizm, faşizm gibi) de görülen gizli polis teşkilâtı da memleket içinde bir çeşit hususi veya sivil C. sayılabilir. Napoléon'un meşhur polis müdürü Fouché, bu çeşit C. veya siyasi polis teşkilâtının kurucusu sayılmaktadır. Son devirlerde profesyonel C. da meydana çıkmış ve bunu meslek edinenlerin elde ettikleri bilgileri her para verene sattığı görülmüştür. Bugüne kadar, bilgi edinen tarafça bir vatan hizmeti sayılan, ilk şartı samimî bir vazife hissi taşımak hattâ hayatı tehlikeye atmak olan C. un bu hale gelmesi, bir bakıma gerilemesi demektir.

Casuslar harb sırasında, muharip devlet topraklarında olduğu kadar ve hattâ daha geniş şekilde tarafsız devletler topraklarında da faaliyet gösterir. Birinci Dünya Harbinde Yunanistan, Holânda, İsveç, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin ve harbe giriş tarihi olan 1915 yılına kadar da, İtalyada; İkinci Dünya Harbi esnasında da başta Türkiye olmak üzere, Portekiz, İsviçre, İsveç, Fasta, C. faaliyetinin cereyan ettiği başlıca memleketler olmuştur. Devlet eliyle idare edilen C. faaliyetleri, hemen bütün memleketlerde parlâmentoların kontrolu dışında tutulmuştur.

Bazı casusların iki tarafa da C. ettikleri görülmüştür. Hattâ bazen taraflar bunu bilirler. Bazen de bir taraf, kendi sırlarından zararsız bir kısmını karşı tarafa bu iki veçheli casus marifetiyle bildirir. Bunun en tanınmış örneği, Ulm muharebesi sırasında Napoléon'un casusu olan Schülmeister'dir. Yine meşhur kadın casus Mata-Hari de bu çeşit casusların başka bir örneğidir. Gerek bu durumu, gerekse müstakil çalışan casusların herhangi bir surette vazifeden uzaklaşmalarını önlemek ve bunları daima uyanıklık içinde bulundurmak için teşkilât içinde casusları birbirlerine kontrol ettirmek gibi usuller de kullanılmaktadır.

C. faaliyetinin mutlaka sahteliğe ihtiyaç göstermesi, gizli cereyan etmesi ve umumiyetle müstakil çalışılmak lüzumu, casusun şahsi vasıfları üzerinde titizlikle durulmasını gerektirir. Bunun için casusun aile, ahlâk, karakter durumlarının kusursuz ve yüksek, vazifede samimî olması

CASUSLUK: 1. Takma diş içine şifreli kâğıt saklanması; 2. Saklanmış olan şifreli kâğıt

başlıca şartlardır. Bu yüzden, bazı memleketlerde (meselâ İngilterede) casusları iyi ailelerden, titizlikle seçmek yoluna gidilmiştir. Ancak bu, mutlak bir şart değildir. C. a kabiliyeti olan kadın veya erkek birçok kimseler üzerinde, şartların zorlamasiyle, karakter bakımından fazla durulmadığı ve çok iyi neticeler de alındığı görülmüştür.

Bir müzikhol artisliğinden mükemmel casus olan Alman genci bunun güzel bir örneğidir. Kadın artislerin de bu işi en iyi şekilde yapabileceklerini, başta Alman casusu Mata-Hari olmak üzere, birçok kadın casuslar ispat etmiştir. Umumiyetle, bir memleketin yabancı bir devletteki temsilcilerinin vazifeleri arasında C. önemli bir yer tutmaktadır. Denilebilir ki bu gibiler, diplomatik birer casustur. Tarihte eski Venedik elçileri bu tarife en uygun örneklerdir. Osmanlı tarihinde Çarlık Rusyası elçileri de önemli bir şekilde C. faaliyetinde bulunmuşlardır.

Casus yetiştirme: İyi casus olmak için kısmen yaradılıştan, kısmen de sonradan kazanılmış birtakım vasıf ve şartları taşımak gerektir. Casusun yaradılışında bilhassa sır vermez, az konuşan, soğukkanlı, insanları iyi tahlil edebilen, samimî, vatan ve vazifesever, zevk ve sefahata düşkün olmıyan bir kimse olması gerektir. Casus yetiştirmek için bazı memleketlerde özel, ve gizli okullar açılmıştır. C. teşkilâtı tarafından idare olunan bu okullarda öğretim süresinin büyük bir kısmı - meselâ İngilteredeki okullarda üç yıllık sürenin iki yılı - spora tahsis olunur. Ayrıca, bir casusun ihtiyaç duyacağı bütün bilgi ve maharetlere yer verilir. Meselâ İngiliz C. okulunun programında şu dersler görülür: Sahte evrak tanzimi, fotoğrafçılık, her türlü spor (otomobil, motor, uçak kullanma dâhil), kıyafet değiştirebilmek, çeşitli dilleri şive özellikleriyle konuşabilmek, her türlü silâhı kullanmak, resim, yankesicilik. Bilhassa şive özellikleriyle dil öğretimi C. okullarının en önemli dersidir. Bu okullarda tatbikat için her türlü malzeme bulundurulur; her çeşit harfleri olan matbaa, İngiliz casus okulunun ders vasıtaları arasındadır.

Proğramlı yetiştirme faaliyeti bütün büyük C. teşkilâtı kuran memleketlerde görülür. Bazı memleketlerde erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı okullar açılmıştır. Bunların en eskisi İngilteresdedir. Sırasiyle Çarlık Rusyasında, Almanyada ve Fransada askerî maksatlarla casus yetiştirilmesi eski den beri ele alınmıştır.

C. un tarihi: C. denilebilir ki, insanlık tarihiyle beraber başlar. M. Ö. II. binyılda firavun III. Thutmose (Thutmosis)-nin Thute adında bir casus yüzbaşısı vardı; Pers kıralı I. Sarhas (Kserkses) da Thermopylai muharebesinde (M. Ö. 480), casus olarak Ephialtes adlı bir Yunanlıyı kullanmıştır. Yunan (casus = *kataskopos* [= gözetliyen] veya *ōtakustēs* [= kulak kabartan, dınliyen]) ve Roma (casus = *explorator* [= araştıran], *speculator* [= gözetliyen], veya *emissarius* [= hususi vazife ile gönderilen]) ordularında da C. teşkilâtı vardı. Kartaca (Carthago) lı Hannibal'ın M. Ö. 216 daki Cannae zaferinde C. un da payı vardır. Troia (Truva) harbinde Yunanlıların hile ile şehre soktukları içi askerle dolu kocaman tahta at, bir C. sayılabilir. Roma imparatorlarından Nero ile Caligula C. a çok önem vermişlerdir. Kur'an'da Sure i Yusuf'ta, Yusuf Peygamberin, kardeşlerine: «Siz bu havali adamlarına benzemezsiniz, sakın casus olmıyasınız» diye hitabettiği yazılıdır. Tevrat'ta da aynı şey anlatılmaktadır (İbr. *rōgēl* = casus). Yine Musa Peygamberin Kenan diyarına, «oralarda istihbarat yapmak üzere adamlar gönderdiği» de kutsal kitaplarda yazılıdır. Bütün bunlar C. hareketinin çok eski zamanlardan beri var olduğunu göstermektedir.

CASUSLUK: Bir inci içine sığdırılmış yazılı kâğıt

Eski Türklerde ve Moğollarda (casus = *adalahçi*, *alginçi*, *hara'ul* [< *harahu* = gizli bakmak], *taynaholçi*, *uhocilçi*) C. vardı. Türklerde «casus» karşılığı olarak *tıycı* (tıŋ = ses) sözü kullanılırdı. *Til* veya *dil*, kendisinden malûmat alınan esire denilirdi. Bu kelime Osmanlı tarihinde de sık sık kullanılmıştır. Hattâ, kuşatılan bir kaleden «dil almak», kale içindeki durumu öğrenmek için esir almak mânasına gelirdi.

Osmanlı Türklerinde C., devletin kuruluşiyle başlamış, Sultan Osman, beyliğin civarındaki Bey veya Tekfurlar nezdinde birçok casusları ustaca kullanmış ve düşmanlarının tertip ve tedbirlerini zamanında öğrenerek karşı tedbirlerle onları yenmiştir. Fatih Sultan Mehmet de İstanbul kuşatmasında Bizanslılar nezdindeki casusları vasıtasiyle şehrin askerî sırlarından birçoklarını öğrenmiştir. Osmanlı tarihinde, memleket içinde sivil polis veya C. (hafiyelik) teşkilâtı, 1908 Meşrutiyet inkılâbından önce II. Abdülhamit devrinde kurulmuş, inkılâpçı ve hürriyetsever halkı kasıp kavurmuş, memlekette huzur bırakmamıştı. Bu teşkilât 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra dağıtılmıştır.

Türkiyede Birinci Dünya Harbinden hemen önceki yıllarda, zamanın harbiye nazırı Enver Paşa tarafından askerî C. teşkilâtı kurulmuş ve doğrudan doğruya kendisine bağlı olarak çalışmıştır. Bu teşkilâtın gayesi Panislâmizm ve Pantürkizm'i gerçekleştirmekti. Birinci Dünya Harbi mağlubiyetle neticelenip İstiklâl Harbi başlayınca bu teşkilât, işgal altındaki İstanbulda daha çok - bugünkü deyimle - «yeraltı mukavemet teşkilâtı» olarak faaliyet sarfetmiş, sonradan Ankaraya naklolunmuş ve Erkânı Harbiyei Umumiyeye bağlanmıştır.

Türkiyede bir de Dahiliye Vekâletine bağlı sivil Emniyet Teşkilâtı vardır. Bu, daha çok sivil ve mukabil C. gayesiyle çalışmakta ve «Millî Emniyet Teşkilâtı» adını taşımaktadır.

Avrupada C., Klâsik devirden sonra, Milâdın ilk yüzyıllarında kurulmuştur. IV. yüzyılda Flavius Vegetius Renatus, *Epitoma rei militaris* (Askerlik işleri hulâsası) adlı eserinde şöyle demişti: «Harb meydanında iyi casuslar bulundurmalı, düşman askerini firara teşvik etmeli, düşman askerlerini sarhoş ederek harekât plânlarını anlamalı». Sonra şöyle devam eder: «Ordugâhınızda bir casusun dolaştığından şüphe ettiğiniz zaman, askerlerinizi çadırlara sokun, casus dışarda kalır ve yakalanır». Anglosakson kıralı Büyük Alfred, IX. yüzyılda saz şairi kıyafetiyle düşman karargâhına girerek malûmat toplamıştır.

Avrupada C., muntazam teşkilât halinde ilk defa XVI. yüzyılda İngilterede VIII. Henry'nin kırallığı zamanında, sonra da Cromwell tarafından kurulmuştur. Gençliğini İtalyada geçirmiş olan Cromwell'in bu teşkilâtı Machiavelli'nin tesiri altında kurduğu göz önüne alınırsa, Machiavelli'nin C. un babası olduğuna hükmolunabilir. Gerçekten, Machiavelli'nin: «Bütün usuller meşrudur, yeter ki vatan müdafaa edilmiş olsun» vecizesinden, Cromwell'in mertliğe uymıyan gizli ve sahte faaliyetlerin de bir devletin resmî vazifeleri içinde yer alabileceği sonucunu çıkarmış olması, pekâlâ mümkündür. Bugün İngilteredeki teşkilâtın resmî adı «Intelligence Service» tir.

CASUSLUK: Casus olarak çalışan bir harb malûlünün, gizli bir evrakı, takma göz altından çıkarması

Fransada C. yine XVII. yüzyılda XIII. Louis devrinde devlet adamı Richelieu tarafından kurulmuş, sonraları Mazarin tarafından geliştirilmiştir. Büyük ihtilâl devrinde C , bir gizli istihbarat servisi halinde daha da genişlemiş ve İhtilâle karşı hareketlerin meydana çıkarılmasında, bir gizli polis vazifesiyle çalışmış ve büyük inkişaflar kaydetmiştir. Fransadaki gizli teşkilâtın bugünkü adı «Deuxieme Bureau» dur.

Almanyada II. (Büyük) Friedrich C. işlerine çok önem vermiş, casusları dört sınıfa ayırmıştır: 1. adi casus: az para mukabilinde C. yapan köylü fakir halk; 2. çifte (double) casus: her iki taraf için çalışan casus; bunları kullanmanın faydası, düşmana yanlış malûmat verdirmektir; 3. yüksek tabakaya mensup casus: yüksek ücretle çalışan subay, elçi, saray adamı, asilzade, v. b.; 4. zoruna casus: C a mecbur edilenler, meselâ işgal edilen bir şehrin halkından malûmat istenmesi. Büyük Friedrich her çeşit casus kullanmıştır. Bu hususta bir kere şöyle demiştir: «Fransız mareşali Soubise'i daima 100 aşçı takibeder, benim önümden ise 100 casus yürür». Teşkilâtlı C., Almanyada ancak XIX. yüzyılda başlamıştır. Kurucusu Stieber'ın iyi bir teşkilâtçı olduğu, kendisinin de C. yaptığı ve 1870 harbinde Fransada 30 000 casus çalıştırdığı, harbin kazanılmasında bunlardan pek çok faydalandığı da bilinmektedir. Birinci Dünya Harbinde Alman casusları Fransanın doğu vilâyetlerine Belçika, Luxemburg, İsviçre pasaportlariyle girmiş ve ziraat işçisi, hizmetçi, seyyar komisyoncu, öğretmen olarak faaliyet göstermişlerdir; 1934 te başa geçen Nazizm, memleket içinde «Gestapo» adiyle büyük bir gizli polis teşkilâtı kurmuş ve rejime muhalefet edenleri yıllarca takibetmiştir. Bu gizli polis teşkilâtı orduya da sokulmuş, «komiser» adı altında kumanda heyetinin bir çeşit murakıbı olmuştur. Bu teşkilâtın memleket halkına karşı sert, hattâ zalim davranması, halkın büyük nefretine sebebolmuştur. Almanya gizli istihbaratının adı «Nachrichten - Bureau ve Evidenz - Bureau» dür.

Rusyada teşkilâtlı C. Büyük (Deli) Petro (Pëtr Velikiy) ile başlar; Romanov hanedanının uzun zaman hüküm sürmesinde, casusların payı büyüktür. Bu hanedan zamanında, Rusyanın bütün temsilcileri daima birer casus gibi çalışmışlardır. Petro casusları, yabancı devletlere karşı, askerî teşkilât içinde çalıştırdığı gibi, memleket içinde de memurları, amirlerine karşı casus - hafiye gibi kullanmıştır. Böylece dahilî teşkilâtın her kademesinde, kendi hesabına bir göz ve kulak bulundurmuş oluyordu. Çarlık devrinde gizli istihbarat teşkilâtının adı «Ohrana» idi. Bolşevik ihtilâlinden sonra Rusyada önce «Çeka» (1917) adiyle bir gizli polis teşkilâtı kuruldu. 1923 tarihinde ise Çeka yerine «G. P. U.» teşkilâtı geçti. Her iki teşkilâtın da gayesi rejim aleyhtarları ile mücadele idi. Bu teşkilât da gayet şiddetli ve zalim hareketlerde bulunmuştur.

Halen her memlekette kök salmış olan mahallî komünist teşkilâtı mensupları, Sovyetler Birliği lehinde fahrî olarak C. etmekte, böylece bu devlet dünyanın en geniş ve en az masraflı bir casus teşkilâtına sahip bulunmaktadır.

Japonya'da C. önemli olarak ilk defa 1905 Rus - Ja-

CASUSLUK: Bir kıravatın astarına gizli mürekkeple yazılmış haber

pon Harbi sırasında Çinli köylülerin Japon ordusu hesabına çalışmaları şeklinde görülmüştür.

Amerikada ilk C. hareketleri iç harblerde geniş çapta görülmüştür. Sivil C. teşkilâtı ise 1908 yılında «Bureau of Investment» adiyle kurulmuş, biraz sonra bu ad «Division of Investment» şekline çevrilmiştir. Teşkilâtın bugün taşıdığı «Federal Bureau of Investigation» adı, 1935 yılında konulmuştur; 1945 ten sonra «Central Intelligence Agency» kurulmuştur.

Tarihte tanınmış casuslar: İsimleri ve faaliyetleri tarihe geçmiş büyük casuslar vardır. Bunların en eskisi olarak tanınanı XVIII. yüzyılda Yedi Yıl Harbleri sırasında Fransa kıralı XV. Louis hesabına İngilterede C. yapan Jean-Henri Maubert'dir. Aynı zamanda, bir yazar olan bu şahıs, iyi bir ailedendi. Hayatı, çok hareketli geçmiş ve C. mesleğindeki başarısı da kısa sürmüştür. Napoléon'un meşhur casusu olan Alsace'lı Karl Schülmeister, geçirdiği sayısız ve çok tehlikeli maceralarla, bunlardan kurtulmasını bilmek bakımından, denilebilir ki, şimdiye kadar gelmiş casusların en büyüklerindendir.

Rusya çarı I. Aleksandr'ın casusu Kont Çerniçev, Alman casusluk teşkilâtının kurucusu ve faal casusu olan Stieber, Alman casusu piyade üsteğmeni Ludwig Windell XIX. yüzyılın önemli casusları arasında sayılırlar.

Yirminci yüzyılın meşhur casusları arasında şunlar sayılabilir: Birinci Dünya Harbi içinde, Alman gizli servisinin, çalındığı Almanlarca harb sonuna kadar anlaşılamıyan şifresini Müttefiklere veren ve böylece Birinci Dünya Harbinin en başarılı casusluğunu yapan Avusturyalı telsiz mühendisi Alexander Szek; Alman Yüksek Kumandanlığının istihbarat şefi Nicolai; Birinci Dünya Harbinde bütün Arapları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çeviren ve Filistin mağlûbiyetimizde büyük ölçüde rol oynıyan İngiliz casusu Thomas Edward Lawrence; kendi memleketi olan İtalyada anlaşılmıyan bir kinle, dinamitle büyük tahripler yapan ve «tahripçi» diye anılan Larèze; hem Fransa hem Almanya hesabına çalışan meşhur dansöz Mata-Hari; «Matmazel doktor» adiyle çalışan, ve sayılarının birden çok olduğu muhakkak olan Alman casusları; Birinci Dünya Harbinde İngiltere hesabına çalışan ve harbden sonra İngiliz kadın C. okulunun başına getirilen Miss Flora; İstiklâl Harbi yıllarında İngiltereden Türkiyeye gönderilip Hint Yardım Komitesi mümessili sıfatiyle Ankaraya kadar sokulan ve Ankarada hüviyeti meydana çıkarılarak idam olunan İngiliz casusu, Hint asıllı, Mustafa Sağir.

XX. yüzyılda yapılmış C. lardan en meşhuru, İkinci Dünya Harbi sırasında Cumhurbaşkanı Roosevelt, İngiliz Başvekili Churchill ve Sovyet lideri Stalin arasında yapılan gizli konferans kararlarının ve bilhassa, Almanyaya en büyük darbeyi teşkil edecek olan İkinci Cephenin açılması hakkındaki karar suretinin, Ankaradaki İngiliz elçisinin kasasından, elçinin oda hizmetçisi Boşnak Cicero tarafından parça parça çalınmasıdır. Bu çok kıymetli malûmatın doğruluğundan şüphe eden Almanlar, bunları dikkate almamış ve böylece son yüzyılın en büyük C. u neticesiz kalmıştır.

Birinci Dünya Harbinden sonra bir Alman casusu, İngiliz deniz filosunun büyük üssü olan Scapa Flow'ya yerleşerek burada 20 yıldan fazla, İsviçre uyruklu bir saatçi olarak çalışmış ve üssü kapıyan çelik ağın tamir için alındığı gün bir Alman denizaltısını içeri sokarak birçok büyük harb gemisinin batmasını sağlamış ve aynı denizaltiyle kaçmıştır.

CASUSLUK: Çalınan gizli bir patlayıcı sıvının, kaçırılmak üzere mürekkep diye dolma kaleme çekilmesi

İkinci Dünya Harbinde, Alman denizaltılarının son tekâmülü ve Alman robot uçaklarının hazırlanması hakkında malûmat alabilen Sovyet istihbarat şefi Lavrenti Beria; aynı harbde, Almanların (Wernher von Braun [b. bk.]; 31 Ocak 1958 de Amerikan suni peykini fırlatan alim) icadettikleri V_1, V_2 adı verilen füzeli mermilerin hazırlanması için Baltık denizinde, ufak bir adada sık ormanlar içinde kurulan büyük lâboratuvarın varlığını, İsveç kanaliyle öğrenen İngiltere, uçaklarla 45 dakika içinde, bütün tesisleri ve orada çalışan büyük teknik Alman ordusunu yoketmiştir. Bunun neticesi olarak, V_1 ve V_2 lerin yeniden imal edilmeleri için tam iki yıl çalışılmıştır.

İkinci Dünya Harbinde mahiyetleri tamamen anlaşılmıyan bazı C. iddiaları da şunlardır: Hitler'in muavini olan Bormann ile Hitler'in muhitinde bulunan İsveçli sinema yıldızı Zarah Leander ve Alman sinema yıldızı Marlene Dietrich'in öğrendikleri önemli sırları, çoğu İsveç yoliyle İngiltereye ulaştırdıkları iddia edilmiştir.

İkinci Dünya Harbinin, uzun zaman sırrı çözülemiyen bir C. vasıtası da mikrofotoğraf olmuştur. Alman casusları daktilo ile yazılmış mektuplarda bir tek O harfinin içine mikrofotoğraflarla mesajlar sığdırmışlardır.

İkinci Dünya Harbi başlarında, Holândaya tecavüz edileceği gün birçok Alman kadın casusu, Holândalı havacılarla beraber kalarak onları hareketten alıkoymuşlardır. Almanyanın Fransayı işgali sırasında, casuslar panik yaratarak bütün halkı kaçmaya teşvik etmişler; halk yollara dökülmüş, böylece Fransız askerî kuvvetlerinin hareketlerine engel olunmuştur. C. İkinci Dünya Harbinden sonra da devam etmiş, Alman asıllı olup İngiliz tabiiyetinde bulunan casus Dr. Klaus Fuchs 1950 de atom bombası sırrını Sovyetlere satmış, atom bombasının sırrı Amerikadan da çalınmış (atom casusları Julius ve Ethel Rosenberg, 1951; v. b.); son olarak da, Amerikada Sovyetler hesabına çalışan casusların başı Albay Rudolf Ivanovitch Abel (doğ. 1902) 1957 de yakalanmıştır. Buna karşılık, 1956 ilkbaharında İngiltereyi ziyaret eden Sovyet erkânından N. S.

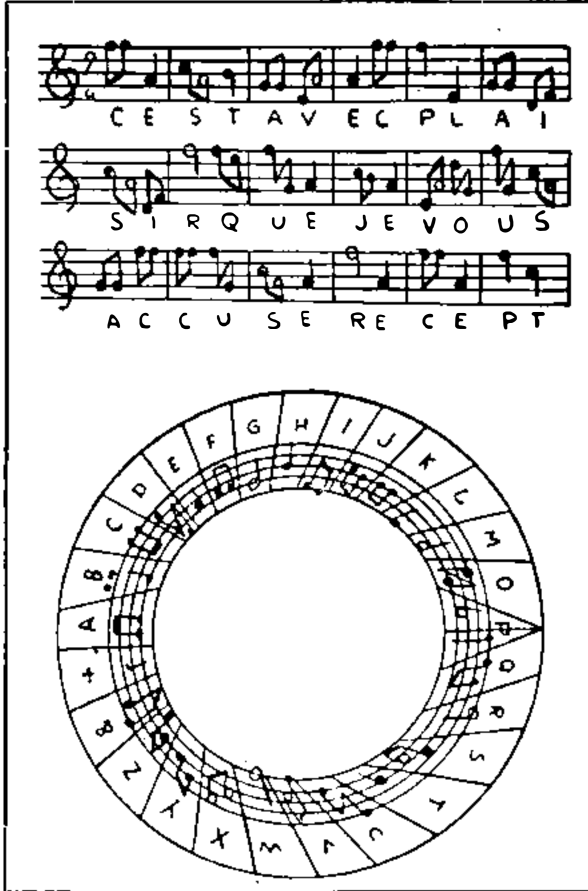
	7	8	9	0	1
2	f	x	b	w	k
3	z	a	g	l	t
4	y	m	c	h	u
5	n	d	q	r	ı
6	o	p	c	s	v

CASUSLUK: Bir şifrenin anahtarı (meselâ f = 27; a = 38; h = 40, v. b.)

Hruşçev ile N. A. Bulganin'in binmiş oldukları «Ordjonokidze» kruvazörünün dibini Portsmouth limanında gece tetkik eden, sonra da esrarengiz bir şekilde kaybolan İngiliz kurbağa adamı Lionel Crabb, casus olarak gösterilebilir.

C. metotları: Bunlar takibedilen maksada göre değişir. Yapılacak iki şey vardır: 1. Malûmat elde etmek; 2. Bunu istiyen devlete ulaştırmak. Bu işlerde, para, kadın cazibesi, bir ideolojiye hizmet etme gibi hisler ve düşünceler rol oynar. Elde edilen malûmat sözlü olarak nakledilemezse, şifreye, kodlara, mikrofilmlere, işaretlere (harb zamanında, bayrak, ışık, v. b), vücut veya eşya içine gizleme gibi çarelere başvurulur. Bundan dolayı casusların hünerli ve soğukkanlı olması gerekir.

C. la mücadele: Bu mücadelenin birçok yolları vardır: 1. Halkın tepkisi. Halk casusu sevmez, uyanık olur, yakalar, bazen de linç eder; 2. Karşı-casusluk (contre-espionnage) şeklinde teknik korunma. Karşı-casusluk, hem siyasi hem askerî sahada da yapılabilir. Çok kere casuslar aynı zamanda karşı-casus (contre-espion) luk da ederler, iki taraftan para alırlar; 3. Kanunlara casuslar için ağır ceza koymakla; 4. Siyasi casusluğa karşı diplomasi yoliyle mücadele. Casus olarak yakalanan diplomatlar, memleketlerine iade edilir.

CASUSLUK: Üstte, şifre olarak kullanılan nota; Altta, nota şifresinin anahtarı

Casusluğun cezası: C. un cezası, bütün tarih boyunca ağır olmuştur. Avrupada 1789 İhtilâline kadar casuslar, muhakeme bile edilmeden, kurşuna dizilirlerdi. İhtilâlden sonra muhakeme edilmek usulü kabul edilmiştir.

C. cezası bilhassa harbde veya fevkalâde zamanlarda mutlaka ölümdür. 1874 Bruxelles konferansında C. cezalarının her memlekette aynı şiddetle olması yolunda bir karar alınmış ise de tatbikatta buna uyulmamıştır.

1907 Lahey (Den Haag) Konferansındaki tarifte «gizli hüviyetler» diye bir terim kullanıldığı için, resmî kıyafetle, yani bir düşman askerî şahsiyetinin resmî üniformasiyle C. etmesi, «casusluk» sayılmamakta, dolayısiyle bunlara ceza verilememektedir.

Türk Ceza kanununda C. a 133 ncü maddede ve 136. maddenin üçüncü fıkrasında temas edilmiştir: Madde 133: «Devletin emniyet veya dahilî veya beynelmilel siyasi menfaatleri icabından olarak gizli kalması lâzım gelen malûmatı, siyasi veya askerî C. maksadiyle istihsal eden kimse on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Aşağıdaki hallerde ölüm cezası verilir: 1. Fiil, Türkiye ile harb halinde bulunan bir devletin menfaati namına işlnemiş ise;

2 Fiil, devletin harb hazırlıklarını veya harb kudret veya kabiliyetini veya askerî hareketlerini tehlikeye koymuş ise.

Selâhiyetli makamların neşir veya ifşaasını menettikleri malûmatı, siyasi veya askerî C. maksadiyle istihsal eden kimse 10 seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Yukarıki fıkrada yazılı fiil, Türkiye ile harb halinde bulunan devletin menfaatine işlenmişse müebbet ağır hapis cezası hükmolunur.

Yukarıdaki iki fıkrada yazılı fiil, devletin harb hazırlıklarını veya harb kudret veya kabiliyetini veya askerî hareketlerini tehlikeye koymuşsa ölüm cezası verilir.

Yabancı bir devletin emniyet veya dahilî veya beynelmilel siyasi menfaatleri icabından olarak gizli kalması lâzımgelen malûmatı diğer bir ecnebi devlet lehine siyasi veya askerî C maksadiyle istihsâl eden kimse beş seneye kadar ağır hapis cezasiyle cezalandırılır (Ağır ceza)».

«136-133. maddenin iki, üç, dört ve beşinci fıkralarında yazılı gizli kalması lâzımgelen malûmatı ifşa eden kimseler beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasiyle cezalandırılır.

Fiil harb zamanında işlenmiş veya devletin harb hazırlıkları veya harb kudret ve kabiliyetini veya askerî hareketlerini tehlikeye koymuş ise ağır hapis cezası on seneden aşağı olamaz.

Suçlu, siyasi veya askerî C. maksadiyle hareket etmiş ise bu maddenin birinci fıkrasında yazılı halde müebbet ağır hapis ve ikinci fıkrasındaki halde ölüm cezasına mahkûm edilir.

Bu cezalar bu maddede yazılı olan malûmatı istihsâl eden kimseler hakkında da tatbik olunur.

Eğer fiil suçlunun taksiri neticesi vukubulmuş ise birinci fıkrada yazılı halde altı aydan iki seneye ve ikinci fıkradaki hallerden birinin mevcudiyeti takdirinde üç seneden on beş seneye kadar ağır hapis verilir (Ağır ceza)».

Askerî Ceza Kanununun 56. maddesine göre: «Ceza kanununun 133-136. maddelerinde derpiş edilen cürümleri, seferberlikte veyahut Türkiye Cumhuriyetini tehdideden yakın bir harb tehlikesi mevcut olduğunu gösteren fevkalâde zamanlarda işliyenler veya işlemeye teşebbüs edenler, 136. maddenin son fıkrasında suçlunun taksirine müstenit olarak yazılı olan haller hariç olmak üzere, ölüm cezasiyle cezalandırılırlar». Bk. HAFİYE, MİLLÎ EMNİYET.

Bibliyografya: F. Routier: *L'espionnage et la trahison en temps de paix et en temps de guerre*, 1914; P. ve S. Lanoir: *Espions, espionnage*, 2 cilt, 1916-1917; M. McKenna: *Comment on devient espion*, 1935; M. Ronge: *Les maitres de l'espionnage*, 1935; O. Ray: *Histoire de l'espionnage*, 1936; R. W. Rowan: *The Story of Secret Service*, 1937; C. Riess: *Total espionage*, 1941; K. Singer: *Three Thousond Years of Espionage*, 1948; A. Zublin: *Die moderne Spionagegesetzgebung*, 1895.

CASZIEL [*kaziẹl*] (krş. Aramca *Kesīl* = Elcebbar [Orion] ve Nişancı [Kavs, Sagittarius], Asur.-Babil. *Kusallu*, Kuzalle = Elcebbar), astrolojide, dört başlıca «yıldız ruhları» (esprits astrals; inanışa göre, gökteki cisimlerde yaşıyan sukut etmiş melekler veya ölmüş insanların ruhlaaı veya ateşten doğmuş cinler) ndan biri. Bunların, Uğursuz (maléfique) sayılan Sekendiz (Zühal, Saturnus) gezegeninde yaşadığına inanılır.

CAŞINULUI, MĀGURA [*mīgụra kaşinului*] (Rumen. = Caşin tepesi), Rumen Halk Cumhuriyetinde, Ardealul (Erdel, Transylvania) ile Moldava (Buğdan) sınırında, Oituz vâdisinin güneyindeki Karpatlarda bir tepe. 1917 Ağustosunda Avusturya ordusundan Gen. Rohr tarafından, Gen. Şçerbaçev ile Gen. Averescu idaresindeki Rumen-Rus taarruzuna karşı başarı ile müdafaa edilmiştir.

CAŞPUR (İng. Jashpur), Hindistan Cumhuriyetinin kuzeydoğu kısmında Doğu Devletleri (Eastern States) bölümünde bir Hint devleti. İngiliz idaresinde Merkezî vilâyetler (Central Provinces) bölümünün Chhattisgarh kısmında bulunuyordu. Yüzölçümü 5 063 km²; nüfusu 223 612 (1941) dir. Merkezi Caşpurnagar şehridir.

CAŞPURNAGAR (İng. jashpurnagar), Caşpur (b. bk) devletinin merkezi. Demirciliği meşhurdur. Kereste, lak (lac) reçinesi, ipek kozaları ve balmumu ihraceder. Ormanlarında fil ve yabani sığır (bison) avlanır.

CATÂ: bk. MOĞOL'LAR.

CATACAOS [*katakạos*], Peru'nun kuzeybatısında, Piura departman ve vilâyetinde bir şehir. Memleketin kuzey bölgesindeki çöller kuşağında kurulmuş olan şehir, Piura'nın güneybatısında olup, bu şehre bir küçük demiryolu ile bağlıdır. Peru'nun hasır şapka, Panama şapkası endüstrisinin merkezidir. İnce hasır da ihracolunur. Bölgede çok yüksek kalitede pamuk yetişir. Şehir, İspanyol fethinden çok önce kurulmuştur. Nüfusu 15 000 (1949) dir.

CATACOMBE: bk. KATAKOMB.

CATAK (Kazakça: *cat*-, bizde *yat*- kökünden; göçmeyip yatan [kalan] halk demektir), Kazak-Kırgızlarda göçebe boylardan ayrılıp şehir ve kasaba çevresinde yerleşen veya köy kuran yoksul çiftçi ve amele sınıfı. C.lık, hayvanların kırılması veya başka bir felâketle göçebe ekonomisinin yıkılması neticesinde meydana gelmektedir. Zengin göçebeler C.ları hor görürler. Eski Oğuz göçebelerinde de bu sosyal sınıfın bulunduğunu Kâşgarlı Mahmut'tan öğreniyoruz. Onun açıklamasına göre «Oğuzlardan göçmiyen, şehirden çıkmıyan ve savaşa gitmiyenlere «yatuk» denir ki «atılmış, tembel» demektir (*Divanü Lûgati't-Türk* III. 14.). Kazak-Kırgızcadaki C. kelimesi de bu eski Türkçe «yatuk» kelimesinin yeni şeklidir.

CĀTAKA (İng. Jataka) **LAR** [Sanskr. ve Pālī dillerine ait söz; Sanskr. *cāta* = doğmuş'tan türemiş olup, «doğuma ait yazı» demektir], Buddhistlerde, dinlerinin kurucusu Gotama veya Gautama Buddha (M. Ö. 560-480) nın zahirî hayatından evvelki hayatlarına ait hikâyeler. Bu isim, bilhassa, Buddhizm'in Pālī dilinde yazılmış olan kutsal yazıları teşkil eden *Tripitaka* (Üç sepet) nın ikinci kısmı *Sutta Pitaka* (Eğitim Sepeti) da bulunan 547 hikâyelik bir koleksiyona verilir. M. Ö. takr. 300 de yazılmış olduğu tahmin edilen bu hikâyeler Buddha'nın kitabelerinden alınmış olup, sonradan, Hindistandan İran yolu ile Batı dünyasına geçen ve şimdi Avrupa memleketlerinin foklorunda çeşitli şekillerde rastlanan hikâye ve hayvan masallarının bizce bilinen en eski kaynağını teşkil eder. C.ın asıl metni V. Fausböll tarafından (7 cilt, 1877-1897) yayımlanmış ve Cowell'in nezareti altında çeşitli bilginler tarafından İngilizceye (6 cilt, 1895-1907), J. Dutoit tarafından da Almancaya (7 cilt 1908-1921) çevrilmiştir. Else Linders, C.dan seçme bazı hikâyeleri *Buddhistische Märchen aus dem alten Indien* (Eski Hindistandan gelmiş Buddhist masalları, 1921) adı altında tercüme ederek yayımlamıştır.

CATALÀ (CATALUNYA DİLİ): bk. KATALAN DİLİ.

CATALAN (Etnog.): bk. KATALANLAR.

CATALAN EDEBİYATI: bk. KATALAN EDEBİYATI.

CATALANI [*katalạni*], **Alfredo** (1854-1893), İtalyan opera bestecisi. Lucca'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Paris ve Milano konservatuvarlarında okumuştur. Önceleri kilise müziği bestelemiş ve 14 yaşında iken bir Missa (Fr. messe; bir âyin müziği) hazırlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Ero e Leandro* (Hero ile Leandros) [1885; orkestra için bir senfonik şiir] ve *La Falce* (Orak) [1875], *Elda* [1880], *Dejanice* [1883], *Edmea* [1886], *Loreley* [1890] ve *La Wally* [1892] operalarıdır.

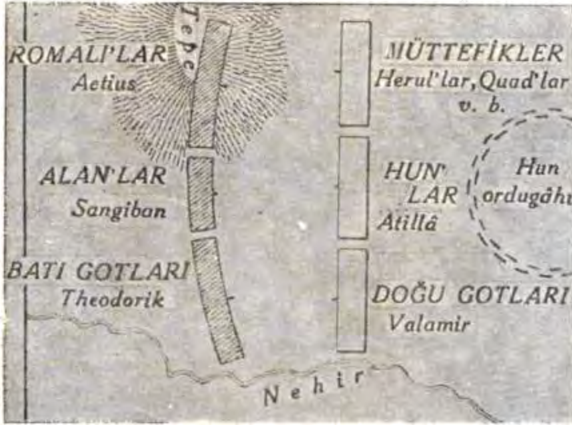
CATALANI [*katalạni*], **Angelica** (1780?-1849), İtalyan sopranosu. İtalyanın Senigallia şehrinde doğmuş, Pariste (koleradan) ölmüştür. 12 yaşında, Gubbio'daki Santa Lucia manastırına gönderilmiş ve burada sesi dikkati çekmiştir. 16 yaşında iken bazı aile felâketleri, onu sesi ile para kazanmak zorunda bırakmış ve ilk defa Venedikte sahneye çıkmıştır. Bundan sonra Milano, Floransa, Roma, Napoli, Madrid, Paris, Londra ve İngilterenin başlıca şehirlerinde önemli soprano rollerinde çalışarak fevkalâde bir başarı elde etmiş ve pek çok para kazanmıştır. 1814 te Parise dönerek oradaki İtalyan operasının müdürü olmuş, fakat eskiden Fransız ordusunda yüzbaşılık etmiş olan kocası Valabrègue'ın yanlış muhakemelerine dayanarak giriştiği teşebbüsler yüzünden büyük para kayıplarına uğramıştır. Napoléon 1851 te Parise dönünce opera müdürlüğünden istifaya mecbur kalmış, fakat kıral ikinci defa olarak Parise dönünce tekrar opera müdürlüğüne gelmiştir. 1818 de tekrar istifa ederek 1828 e kadar Avrupa kıtası ve İngilterede turneler yapmıştır. 1830 da meslek hayatından

A. CATALANI

çekilerek aile efradiyle Floransa civarındaki bir villaya çekilmiş ve orada istıdat gösteren genç kızları yetiştirmiştir. Derin ve ulvi tesirler bırakan bir şahsiyete sahip olup. sesi fevkalâde kuvvetli, geniş ve kıvraktı. Dinleyicileri duygulandırmaktan ziyade teganniIeri ile şaşırtırdı.

CATALAUNICI, CAMPI [*kampi katalauniki*] (Lat = Catalaun'lara ait ovalar, Catalaunum meydanı; Fr Champs Catalauniens veya Champs Catalauniques) veya **CAMPUS MAURIACENSIS** [*kampus mauriakensis*] (Lat. = Mauriaca ovası Mauriacum meydanı), Geç Roma devrinde, Kuzey Gallia'da bugünkü Fransanın Champagne bölgesinin bulunduğu arazide, Châlons - sur - Marne şehrinin güneyinde, Aube departmanındaki Troyes şehrinin yakınlarında bulunan ve eski Mauriaca kasabasını içine alan bir ova. Gallia'lıların Catalauni oymağına aitti. Burada, 274 te, Roma imparatoru Aurelianus, Batı Roma tahtına hak iddia eden ve Gallia'yı, Britannia'yı, Kuzey Hispania'yı elinde bulunduran senatör Gaius Pius Esuvius Tetricus'u mağlûbetmiş, 394 yılında da Romalı general Iovinus, Germanların bir ordusunu ezmiştir; 451 deki muharebe için aşağıya bk.

Campi Catalaunici veya Catalaunum Meydan Muharebesi: 451 yılının Temmuz başlarında, C. C. de, bir tarafta Attilâ'nın emrindeki Hunlar ve müttefikleri, öbür tarafta da Aetius'un kumandasındaki Romalılar ve müttefikleri arasında vuku bulan büyük meydan muharebesi. 451 yılı başlarında Tuna kıyılarından Gallia'ya hareket eden

Catalaunum Meydan Muharebesi

Hun imparatoru Attilâ ordusunu, doğudan batıya doğru yaptığı akınlarda topladığı German unsurlariyle takviye ederek Mart ayında Rhein (Rhin) nehrini geçmiş, Gallia'da birkaç şehir zaptetmiştir. Asıl maksadı, Batı Roma imparatorluğunun merkezi Roma üzerine yürümek olduğu için, Attilâ, Alpleri geçmeden evvel batı Gallia'daki Batı Gotları (Visigoth) nın kuvvetini kırmak, böylece de ordusunun gerisini emniyet altına almak istemiştir. Bunun için Batı Got Devletinin sınırında, Liger (bugün Loire) nehri üzerine stratejik önemi olan ve Alan kıralı Sangiban'ın elinde bulunan Aurelianum (bugün, Fransanın Loiret departmanında Orléans) şehrini Mayısta kuşatmıştır. Batı Gotları, ilkin, Hun - Roma harbinde tarafsız kalmayı düşünmüşlerse de, sonra, Hun kuvvetinin kendileri için bir tehlike olduğunu anlıyarak, Roma tarafını tutmuşlardır. Romalı general Flavius Aetius'un emrindeki Roma ordusu, Batı Got kıralı I. Theodorik'ın oğlu Thorismund'un Got kıtalariyle takviye edilerek, 24 Haziranda kuşatılmış bulunan Aurelianum'a varmıştır. Muharebeyi burada kabul etmeyi uygun görmiyen Attilâ, kuzeybatısında bulunan Mauriaca yakınındaki Catalaunum ovasına çekilerek çarpışmaya hazırlanmıştır. Beraberinde, yolda itaat altına aldığı German boylarından Doğu Gotları (Ostrogoth), Herul'lar, Gepid'ler, Quad'lar da vardı. Romalılar da, Batı Gotlarından başka. Alan'lar ve bazı Frank kıtalariyle de takviye edilmişlerdi.

Kumanda taksimatı ve çarpışma: Her iki tarafın cephe tertibatı ve kumanda taksimatı şöyle olmuştur (bk. kroki) : Cephe, kuzeyden güneye doğru olmak üzere, üçer birlik halinde tanzim edilmiştir. Aetius'la Thorismund'un kumandasındaki asıl Roma ordusu, Frank kıralı Merovig veya Merovech (Fr Mérovée) in getirdiği kıtalarla takviye edilmiş bir halde, Roma cephelerinin merkezini değil, kuzeydeki sol kanadını teşkil etmiştir. Bunun sebebi, her halde, iyi bir tabiî dayanak noktası olabilen bir tepenin orada bulunmasıdır. Roma cephesinin merkezini, Sangiban'ın kumandasındaki Alan kıtaları teşkil etmiş, Theodorik'in emrindeki Batı Got ordusu da sağ kanadda yer almış ve sağını, güneyde doğu - batı yönünde akan küçük bir nehre dayamıştır. Alan kuvvetlerinin merkeze konulmasının sebebi, bunların sadakatinden şüphe edilmesi ve bunları iki güvenilir birlik arasına almak istenmiş olmasıdır. Attilâ, Romalıların bu tertibatını görerek Roma cephesinin en zayıf noktası olan Alan kuvvetlerine karşı, bizzat kendisinin kumanda ettiği oklu süvari birliklerinden müteşekkil öz Hun ordusunu koymuş, sağ kanadına Herul, Quad v. b. German oymaklarının meydana getirdiği birliği almış, sol kanadını, yani Batı Gotlarına karşı da Valamir'in idaresindeki Doğu Gotlarına ve Ardarik'in emrindeki Gepid'lere bırakmıştır. (O devrin Batı tarihçileri, Attilâ ordusunun sayıca Roma ordusundan daha büyük olduğunu göstermek maksadiyle, bu orduda German boylarından Rug'ların Gelon'ların, Rhaet'lerin, Burgund'ların, Bellont'ların, Neur'ların, Bastarn'ların, Thüring'lerin. Brocter'lerin, Alemann'ların, Frank'ların, Marcoman'ların, Suev'lerin, Turciling'lerin v. b. de bulunduğunu iddia etmişlerdir). Attilâ'nın taktiği, merkezden taarruz etmek, kanadlarda da müdafaada kalmak olmuş, Romalıların ağırlık merkezini teşkil eden Aetius birliğine karşı en kuvvetli kıtalarını koymağa lüzum görmemiştir. Öğleden sonra saat üç sularında taarruz emri verilmiş, Roma cephesinin merkezi yenilmiş, sağ kanad da çökmeğe yüz tutmuş. Batı Gotlar kumandanı kıral Theodorik ölmüş, saflar bozularak kargaşalık çıkmıştır. Fakat kuzeyde Aetius birlikleri Attılâ'nın zayıf bırakılmış olan sağ kanadını yarmak istidadını gösterdikleri için Hun hükümdarı ordugâhına çekilmeği uygun görmüş, Aetius buna engel olamamış, Attila düşmanı burada beklemiştir. Ertesi gün Roma ordugâhında Theodorik'in cenaze töreni yapıldıktan sonra, oğlu Thorismund intikam almak üzere Hun karargâhına saldırmak istemişse de, buna cesaret edemiyen Aetius, Thorismund'u niyetinden vazgeçirtmiş ve Romaya dönmüştür. Muharebede iki tarafın kaybı ağır olmuştur. Tarihçiler bunu çok mübalâğalı rakamlarla göstermiş, 165 000, hattâ 300 000 ölüden bahsedenler olmuştur. Tam mânasiyle kan gövdeyi götürmüş, kanla dolan ırmak bir sel halini almış ve efsaneye göre, muharebeden sonra, ölmüş askerlerin ruhları (Lat. manes) daha üç gün çarpışmaya devam etmişlerdir.

Netice: Bu muharebe hakkındaki bilgimizi, Batılı tarihçilere (V. yüzyıldan, rahip Hydatius Lemicensis: *Chro-*

nica [Vakayiname], 451 yılına ait kısım; VI. yüzyıldan rahip Tours'lu Gregorius: *Historia Francorum* [Frank'lar tarihi], II, 7; v. b.) ve bilhassa, aslen Alan, yani Attilâya karşı çarpışan kuvvetlere dâhil bir halk topluluğundan olan VI. yüzyıl Got tarihçisi ve rahibi Jordanes'e borçluyuz. Bu zatın 551 tarihinde, Romalı keşiş Cassiodorus'un şimdi kayıp «Got tarihi» nden ve başka kaynaklardan faydalanarak yazdığı *De origine actibusque Getarum* (Gotların menşei ve icraatı hakkında) adlı eserin 36. - 42. bölümlerinde bu muharebe hakkında mübalâğalı tafsilât verilmiş ve öbür tarihçilerde de olduğu gibi, bu olay Batının ve Hıristiyanlığın bir zaferi diye gösterilmiştir. Hakikatte ise, Catalaunum muharebesi, M. Ö 1288 de Mısır - Hitit kuvvetlerinin Suriyedeki Kadeş meydan muharebesi, Birinci Dünya Harbinde de 31 Mayıs - 1 Haziran 1916 da İngiliz ve Alman donanmaları arasında vuku bulan Jutland (Skagerrak) muharebesi gibi, yeneni ve yenileni kesin olarak tesbit edilemiyen bir muharebedir. Aetius, yolunu kesememekle beraber, Attilâyı karargâhına çekilmeğe mecbur etmiş olabilir, Batı Gotları da Hun tehdidinden kurtulmuş sayılabilir; fakat 1916 Jutland muharebesi hakkında İngilizlerin ortaya koyduğu tezdeki iddiada da olduğu gibi, düşman (451 de Hunlar, 1916 da İngilizler) kuvveti kırılamamış (Attilâ başarılı bir çekilme yapmış ve düşmanın kendisini kovalamak cesaretini kırmıştır), sahaya o hâkim kalmış ve faaliyetine devam etmiştir. Attilâ da zaten muharebeye yalnız bu maksat için girişmiştir. Asıl gayesi Roma üzerine yürümek olan Attilâ, bu muharebeden sonra İtalyayı ele geçirmeğe başlamış, Aquileia'yı, Mediolanum (bugün Milano) u, Ticinum (bugün Pavia) u v. b. şehirleri almış, Romaya yaklaşırken, dehşete düşmüş olan Papa «Büyük» [I] Leo, iki Roma consul'u ile birlikte, yalvarmak için Attilânın ayağına gitmişlerdir. Catalaunum muharebesi, Batının bu baş eğmesine engel olamamış olan bir çarpışmadır. Bk. ATTILÂ.

CATALAUN [*katalaun*] **LAR** veya **CATELAUN** [*katelaun*] **LAR** (Lat. *Catalauni, Catelauni*), adlarına Romalıların son devrinde (M. S III. - V. yüzyıllar) raslanmış olan Kelt asıllı Gallia'lıların bir kolu. Catuvellaun (b. bk., veya Catvellaun) lardan gelmiş oldukları sanılır. Belçika Galliası (Gallia Belgica; bugünkü Belçika ve Kuzey Fransa) nın ikinci bölümü (Belgica Secunda) nda otururlardı. Merkezleri Catalaunum veya Durocatalaunum şehri idi. Bk. CATALAUNICI, CAMPI

CATALAUNUM [*katalaunum*] **veya DUROCATALAUNUM,** Romalılar devrinde, Catalauni (b. bk.) halkının başşehri. Bugünkü adı Châlons - Sur - Marne (Marne departmanı) dır. Bk. CHÂLONS - SUR - MARNE.

CATALAUNUM veya MAURIACUM MEYDAN SAVAŞI: bk. CATALAUNICI, CAMPI.

CATALDI [*kataldi*] **veya CATALDO** [*kataldo*], **Pietro Antonio** (1552 - 1626), İtalyan matematikçisi. Bologna'da, doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Floransadaki matematik enstitüsünde okumuş, 1572 de Perugia'da, 1584 te de Bologna'da profesör olmuş, Bologna matematik akademisini kurmuştur. Başlıca zincir (sonsuz) kesirler üzerinde çalışmış, 1613 te bunların âdi şeklini bularak kare kök almada kullanmıştır. C. metodu yeni olmakla beraber, pek pratik sayılmaz ve Cardano (b. bk.) metodundan çok aşağı kalır. C. nın yayımladığı 30 dan fazla eser arasında şunlar sayılmaya değer: *La nuova algebra proporzionale* (Yeni orantılı cebir), *L'algebra discorsiva numerale e lineale* (Diskürsif nümeral ve lineal cebir), *L'algebra applicata* (Uygulamalı cebir) ve *Trattato del modo brevissimo di trovare la radice delli numeri* (Sayıların kökünü bulmak için en kısa tarz hakkında inceleme) [1613].

CATALUÑA veya CATALUNYA: bk. KATALONYA.

CATAMARAN [*katamaran*] (Güney Hindistandaki Tamil dilinde *kattumaram*; *kattu* = bağ + *maram* = ağaç), Güney Hindistanda, Seylan adasında, İndonezyada, Antillerde ve Güney Amerika sahillerinde kullanılan bir çeşit sal. Birbiri üstüne, enine konmuş tahtalar ve küçük deliklerden geçirilmiş iplerle tutturulmuş iki veya üç ağaç gövdesinden ibarettir. Hindistan, Seylan ve İndonezyada umumiyetle üç kokos ağacı kullanılır: öbürlerinden daha uzun olan ortadaki ağaç dibe konur, bunun üstüne, iki yana da öbürleri tutturulur ve bu şekilde meydana gelen çukura tayfalar girer, eşya da konur. Bazen bu şekilde yapılan spor sallarına da C. denir.

C. seferi (Expédition des Catamarans): Napoléon harbleri sırasında, 2 - 3 Ekim 1804 te Boulogne limanında toplanmış olan Franzız donanmasını yakmak üzere, İngiliz Amirallik dairesi şefi Lord Henry Melville'in plânına göre, İngiliz amirali George Keith, patlamaları bir saat tertibatiyle ayarlanmış olan barut, misket ve tutuşan maddelerle dolu C. ları, rüzgârın yönünden istifade ederek Fransız gemilerine doğru sevk etmiştir. Bunu vaktinde haber alan Fransızlar gemilerini kurtarabilmişlerdir.

CATAMARCA [*katamarka*]: 1. Güney Amerikada, Arjantinin kuzeybatısında bir vilâyetin başkenti. Deniz seviyesinin 525 m üstünde, Tucuman'ın güneyinde, And dağlarının kolları arasında kurulmuştur. Buenos Aires'in 997 km kuzeybatısındadır. C. da Ponchos adını taşıyan ve elle dokunan bir bez imal edilir. Şarap, incir ve başka zirai mahsullerin ihraç merkezidir. Kaplıcaları vardır. Hac (pèlerinage) merkezi olan bir kilisesi vardır Nüfusu 30 000 (1949) dir.

2. Arjantinin kuzeybatı bölgesinde bir vilâyet. Şili'nin doğusunda La Rioja'nın kuzeyinde, Salta'nın güneyinde ve Santiago del Estero'nun batısındadır. Yüzölçümünün büyük bir kısmı And dağlarındadır. Herşeyden önce zirai bir vilâyet olmakla beraber, demir, biraz da altın, gümüş ve kurşun çıkarır. Yüzölçümü 118 697 km², nüfusu 147 213 (1947) tür.

CATANANCHE (Bot.): bk. CIRCIR ÇİÇEĞİ.

CATANDUANES [*katanduanes*], Filipin Cumhuriyetinde Luzon adasının güney kısmının doğu kıyısı açıklarında bir ada. Luzon'dan Maqueda boğazı ile ayrılmıştır. Yüzölçümü 1 650 km², nüfusu 112 121 (1948). Merkezi, Virac şehridir. Albay vilâyetine bağlı olan bu ada umumiyetle dağlıktır. Burada mısır, pamuk, pirinç ve kenevir yetiştirilir.

CATANI [*katani*], **Damiano** (XIV. yüzyıl), İtalyan amirali. Cenova (Genova) lıdır. Kıbrıs kıralı II. Pierre de Lusignan zamanında adadaki Frank kuvvetinin sönük bir devrinde, adayı bilhassa ticari ve iktisadi hâkimiyetleri altına almak için, Venedik ve Cenova cumhuriyetleri arasında şiddetli bir mücadele başgöstermiş, 12 Ekim 1372 de II. Pierre'in taç giyme merasiminde bir teşrifat mesele-

sinden dolayı, Magusa (Famagusta) daki bu iki unsur arasında bir çarpışma olmuş, kendilerini tahkir edilmiş sayan ve Lusignan'ları mesul tutan Cenovalılar, intikam yemini ederek adadan ayrılmışlardır. Venedikliler ilkin kıralı desteklemişlerse de, sonra onu kendi mukadderatına bırakmışlardır. 15 yaşındaki kıralın naibe annesi İspanyol (Aragón) asıllı Éléonore, 1369 da öz kardeşi Antakya (Antioche) prensi Jean'ın teşvikiyle öldürülen kocası I. Pierre'in intikamını almak üzere, 1373 te, Cenovalılardan gizlice yardım istemiştir. Bunu resmî bir fırsat bilen Cenovalılar da, Papanın müsaadesini aldıktan sonra, Ekim 1373 te, C. ile Pietro di Campofregoso'nun emrinde olan 36 - 43 kadırga ve 14 000 askerle Kıbrısa gelerek Magusa'yı zaptetmiş, kıralı ele geçirmiş, Lefkoşa (Nicosia) yı da aldıktan sonra o bölgeyi yağma etmişler, bu arada kıtal de olmuştur. 21 Ekim 1374 tarihli antlaşma ile kıral Cenovalılara ağır (2 146 400 altın écu; 1 écu = 3,2 gr sâf altın) bir tazminat ödemeği kabul etmiş, bunlar da son écu ödeninceye kadar Magusa'yı teminat olarak ellerinde tutmuşlar ve adayı 90 yıl hâkimiyetleri altında bulundurmuşlardır. Bk. KIBRIS, Tarih.

CATANIA [*katąnia*] (Eski Yun. Katanai, Lat. Catana, Catina), İtalyanın güneybatısında, Sicilya adasında bir şehir. Aynı adlı vilâyetin merkezidir. Adanın doğu kıyısında bulunan Catania körfezi üzerindedir. Nüfusu 300 298 (1951) dir. Etna yanardağının eteğinde kurulan şehir, büyüklüğü bakımından Sicilyanın ikinci şehri olup bir lâv tabakası üzerinde inşa edilmiştir. Evleri de aynı maddeden yapılmıştır. Tarih boyunca birçok defalar indifalar ve depremler (son olarak, 1693 te) neticesi yıkılan şehir tekrar inşa edilmiş ve kısa zamanda endüstri ve ticaret merkezi, deniz limanı ve sayfiye olarak eski refahına kavuşmuştur. Etrafını çeviren ova çok verimli ve kesif bir halk kitlesiyle meskûndur. Şehir, turunçgiller, zeytinyağı, şarap, fındık, fıstık, badem, ceviz gibi meyva ve yemiş pazarıdır. Ayrıca, burada gıda maddeleri, mensucat, deri, mefruşat, musiki aletleri (gitar ve mandolin) endüstrisi kurulmuştur. Şehrin, balık avına mahsus tesisatı, otelleri ve banyoları vardır. C., 1444 te kurulan ve 1948 de 7 000 öğrencisi olan bir üniversiteye sahiptir ve bir başpiskoposluk merkezidir. Şehir müzesi (Museo Civico), sanat eserleri kolleksiyonları ve iyi bir kitaplığı da vardır. C. da bir Vulkanoloji (yanardağ bilgisi) enstitüsü de kurulmuştur. Yunan ve Roma devirlerinden kalma harabeler vardır. Şehir umumiyetle XVII. yüzyıla ait barok üslûbu gösterir. C. nın başlıca mimarı G. B. Vaccarini'dir. Büyük kilise ve benediktinler manastırı dâhil olmak

CATANIA: Umumi görünüş, geride Etna yanardağı

CATANIA: Klâsik devirden kalma Odeon tiyatrosunun harabeleri

üzere birçok kiliseleri, belediye binası, sarayları ve birkaç umumî çeşmesi vardır. Bunların hepsi XVII. yüzyıla aittir. İtalyanın en büyük orgu C. da San Nicolò kilisesindedir. Kalesi, Ortaçağdan kalmadır. M. Ö. 729 da Naksos adasından gelen Yunanlılar tarafından kurulan C. için eski zamanda sık sık mücadele edilmiş, Siracusa (Lat. Syracusae), Atina ve tiran Dionysius'un eline geçmiş (M. Ö. 432), Sicilyanın ilk şehirlerinden biri olarak Romanın müttefiki olmuş, M. Ö. 263 te Roma idaresine alınmıştır. Ortaçağda, Arapların (902), Normanların (1090), ve Hohenstaufen sülâlesinin işgali (1194) altında inlemiştir. Aragón sülâlesinin idaresi altında tekrar canlanmıştır. Etna yanardağının 1669 yılında vuku bulan bir indifaında, şehir harabolmuş; 1693 te olan depremde yerle bir olmuştur. Holânda Harbi (1672 - 1678) sırasında, 1676 da, Fransız amirali Duquesne, Holândalı amiral van Ruyter'ın kumandasında bulunan Holânda ve İspanya donanmasını C. açıklarında mağlûp etmiştir. Modern C. nın tarihçesi 1693 te başlar. İkinci Dünya Harbi esnasında turistik binalardan bazıları oldukça büyük hasara uğramış (1943), fakat tam olarak tamir edilmiş veya edilmektedir.

CATANZARO [*katantsąro*]: 1. Güney İtalyada, Calabria bölgesinde bir vilâyet. Yüzölçümü takr. 5 180 km², nüfusu 606 364 (1936; 1946 tahmini: 694 000).

2. Güney İtalyada bir şehir. Aynı adı taşıyan vilâyetin merkezi olup Calabria dağlarında, bir tepe üzerinde, tabiî bir kale durumunda ve deniz seviyesinden 343 m yüksekte, Squillace körfezine yakın (limanı C. Marina ismini taşır) ve Cosenza'nın güneydoğusundadır. Başpiskoposluk merkezidir. Depremlerden hasar görmüş ve XVIII. yüzyılda yeniden yapılmıştır. Sık sık görülmüş olan bu depremler bilhassa 1783 ve 1908 dekiler anılmaya değer. Ortaçağdan kalmış bir büyük kilisesi, bir kalesi, vilâyete ait bir müzesi, bir ticaret odası vardır. C. da 1811 de bir bilginler cemiyeti kurulmuştur. XV. yüzyıldan kalma San Dominico kilisesi vardır. Ticaret ve ipek endüstrisi merkezidir. Ayrıca, zeytin yağı ve kuru yemiş de istihsal eder. Nüfusu 60 000 (1951) dir. Bizanslılar tarafından kurulan C., XI. yüzyıla kadar çok inkişaf etmiş ipek endüstrisiyle meşhur idi. Bu ticaret Bizanslı, Arap ve Yahudi tüccarları vasıtasiyle Yakın-Doğu ile yapılırdı. Ortaçağda bu ticareti Fransızların eline geçmiştir. Normanlar, Hohenstaufen'lar, Anjou'lular ve İspanyollar zamanında şehir bütün bölgeye bağlı kalmıştır. C. nun Consuetudini (kanunlar) si uzun zaman tatbik olunmuş ve 1519 da tedvin edilmiştir. C., 1820 - 1821 yıllarında başarısızlıkla neticelenen bir ayaklanmaya sahne olmuştur. 1860 ta İtalya kırallığına katılmıştır. İkinci Dünya

Harbinde turistik bazı yapılar hasara uğramıştır. Şehrin nüfusu 27 987 (1936); bütün meskûn bölgenin nüfusu, takr. 50 000 (1946) [1936da 45 000] dir.

CATAPULTA (Ask. Tar.): bk KATAPELTĒS.

CATARGIU [*katarcu*], **Barbo** (1807 - 1862), Rumen devlet adamı. Buğdan (Moldava) da doğmuş, Bükreş (Bucureşti) te ölmüştür. Eflâk (Ţara Romăneascâ, Valachia) hospodarı George Dimitrie Bibescu zamanında, 1843 te Adalet Vekâletinde şube müdürü olmuş, 1848 de Bibescu'nun çekilmesi üzerine, C. bir aralık memleketten ayrılmak zorunda kalmış ertesi yıl emniyet müdürlüğüne getirilmiş, 1857 de de Divana üye seçilmiş, ve toprak meselelerinde boyarların hakkını liberallere karşı müdafaa etmiştir. Prens Alexandru Ioan Cuza zamanında maliye vekili olmuş, 1862 Ocak ayında başvekilliğe getirilerek dahiliye vekilliğini de üzerine almış, fakat Haziran sonunda meçhul bir şahıs tarafından öldürülmüştür. Parlâmentodaki nutuklariyle de tanınan C. nun *Câteva idei asupra proprietâtii în Principatele-Unite* (Birleşmiş Prenslikler'deki mülkiyete dair bazı düşünceler) [1860] adlı bir eseri de vardır.

CATARGIU [*katarcu*], **Lascăr** (1823 - 1899), Rumen devlet adamı. Buğdan (Moldava) da doğmuş, Bükreş (Bucureşti) te ölmüştür. Yunan asıllı bir boyar (Rumen. boier) ailesindendir. Buğdan prensi Mihail Sturdza zamanında Yaş (Iaşi) ve Galaç (Galaţi) valisi olmuş, 1857 de Yaş divanına üye seçilmiştir. 1859 da Buğdan ve Eflâk (Ţara Româneascâ, Valachia) Birleşmiş Prenslikleri (Principatele Unite) tahtına namzet olmuş 1866 da Prens Alexandru Ioan Cuza'ya karşı yapılan hükümet darbesine katılmış, onun tahttan feragatinden sonra kurulan muvakkat hükümete girmiş, Prens I. Carol'un tahta çıkmasından sonra 1866 da başvekil sıfatiyle Bükreşte Liberallerin çıkardığı kargaşalıkları yatıştırmış ve eski muhafazakâr boyar partisinin lideri olarak 1871 - 1876 yılları arasında başvekillikte bulunmuştur. Liberal Ion Brătianu'nun başvekilliği zamanında C., muhalefet partisinin lideri olmuş, 1888 de Parlâmento reisliğine getirilmiş, 1889 - 1890 ve 1891 - 1895 yıllarında yine başvekilliği üzerine almış, bu son kabinesine, toprak meselesinin ıslahı için bir program hazırlamış olan genç muhafazakâr Junimist partiden unsurlar da almıştır. 1895 te başvekillikten çekildikten sonra senatör seçilmiştir.

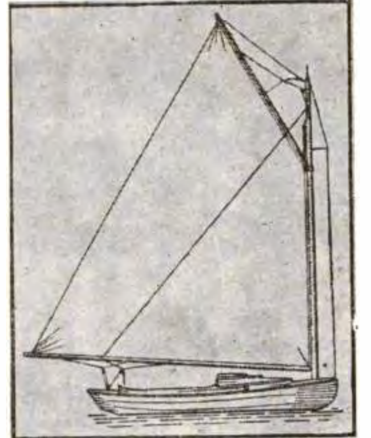
CATATARDÎ (İng. Jatātardī), Arya veya Hint - İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint tabakasından olan Lahnda veya Batı Pencabî (Pañjābī) dilinin bir lehçesi. Güney lehçeleri grupunun (Mūltānī, Bhāwalpurī, Hindkī v. b.) kuzeybatı bölümünün kuzeybatı ucunu kaplar. Başka bir adı da Bārdī Bolī'dir. Pakistan Müslüman Cumhuriyetinin Batı kısmında, Pencap vilâyetinin Multan, Rawalpindi ve Lahor (Lahaur) bölümlerinin sınır bölgelerinde konuşulur. Kuzeyinde, Lahnda dilinin kuzey lehçeleri grupundan Poṭhwārī lehçesi vardır. Bk. LAHNDA, ve HİNDİSTAN, Dil.

CATAUUIXI [*katawişi*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden bir aile. Tek üyesi olan C. veya Heuuadie [hewadie] dili, Batı Brezilyada, Purús ve Madeira nehirleri arasındaki arazide konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CATAWBA [*kitọbı*] (Coğ.) veya **GREAT CATAWBA** [*gręyt kitọbı*] (İng. Büyük C.), Amerika Birleşik Devletlerinin Güney ve Kuzey Carolina bölümlerinde bir nehir. 381 km uzunluğunda olan bu nehir Allegheny dağlarının güney kısmından çıkar, Kuzey Carolina'dan Güney Carolina'ya geçer burada **Little C.** (Küçük C) ile birleştikten sonra **Wateree** adını alır (221 km), Columbia şehrinin 50 km güneydoğusunda **Congaree** nehri ile birleşerek **Santee** nehrini meydana getirir ve gemi trafiğine müsait olan 240 km lik bir akıştan sonra iki koldan Atlantiğe dökülür. Santee de dâhil olmak üzere, Great Catawba - Wateree'nin uzunluğu 381 + 221 + 240 = 842 km dir.

CATAWBA [*katọba*] (Dil.), Amerika Kızılderilileri dillerinin Kuzey Amerika bölümünden büyük Hoka - Siou ailesinin Siou kolunun Doğu grupundan bir dil. Grupun tek temsilcisidir. XVII. yüzyılda, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin Kuzey Carolina ile Güney Carolina sınırını teşkil eden bölgede 15 000 kişi tarafından konuşulurdu. Şimdi Kuzey Carolina'da 200 - 300 kişi arasında konuşulan bu dil sönmek üzeredir. Bu bölgeye kuzeybatıdan gelmiş olsa gerektir. Eskiden aynı bölgede Cape Fear, Cheraw, Congaree, Eno, Keyauwee, Pedee, Santee, Sewee, Shakori, Sissipahaw, Sugeree, Waccamaw, Wateree, Waxhaw, Winyaw, Woccon, Yadkin kabîleleri de bu dilin lehçelerini konuşurlardı. Bunlardan en tanınmış olanı, Kuzey Carolina'da Neuse nehri kıyılarında, Tuscarora Kızılderililerine komşu olarak konuşulan Woccon (wokkon) lehçesidir. Bunların hepsi şimdi sönmüş bulunmaktadır. Bk. HOKA - SIOU, SIOU, ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

CATBOAT [*kætbo̱ut*] (İng. = kedi kayığı), Anglosakson milletlerde, tek bir d i r e ğ i ve uzun bir sereni olan yelkenli. Y e l k e n, baş tarafta bulunan bir ana direğe bağlıdır. Yelkeni büyük olduğu i ç i n, altında işler omurga (centerboard) sı vardır.

C A T B O A T

CATCH [*kæç*] (İ n g. = kovalama, yakalama), İ n g i l i z müziğinde, m ü z i k aletlerinin eşliğinde olmaksızın, ü ç veya daha fazla kişinin sıra ile ve bölüm bölüm okumaları için bestelenmiş devamlı melodi. Round (İng. = devir; birbirini takibeden birkaç sesle okunan şarkı) dan farkı, ayrı ayrı parçalardan meydana gelmemesi ve tek bir melodi olmasıdır. Önceleri C. leri okuyanlar melodiyi hangi noktaya kadar devam ettireceğini kendisi kestirdiği için komik durumlar hâsıl olurdu. Daha sonra bu nevi terennümlerde seslerin birbirini kovalarcasına takibetmesi eğlenceli bir şekilde tertiplenmiştir. Eskiden beri neşeli ve komik olan güfteler Restorasyon devrinde (1660 tan itibaren) müstehcene doğru kaymış, daha sonra kendini toplamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok sevilen bu müzik nev'ine giren güfte ve bestelerin toplandığı birçok antolojiler, 1609 dan bu yana yayımlanmıştır. Londrada 1761 de kurulan C. kulübü (Catch Club) hâlâ çalışmakta olup toplantılarını Criterion lokantası (Criterion Restaurant) nda yapmaktadır.

CATCH - AS - CATCH - CAN [*kæç æz kæç kæn*] (İng. = nasıl yakalıyabilirsen öyle yakala) bir çeşit serbest güreş. Bu güreşte kalçadan aşağı kısmın tutulması yasak olan Greko - Romen güreş tarzının aksine ve olimpik sporlar arasında bulunan serbest güreştekinden daha aşırı olarak vücudun her tarafından tutmaya izin verilmiştir. Ancak çok hassas ve tehlikeli yerlerden tutmak, ısırmak, tırmalamak, boğaza sarılmak gibi hareketler yasaktır. Genel olarak tuş sayılması için rakîbin her iki omzu yere basacak ve bu durumda bir an kalacaktır. Ortaçağ devrinde Almanyada yapılan bu tarz güreş, bugün Amerikada çok yayılmış olup İngiltere, Kanada, Avustralya v. b. da yapılır. Bk. GÜREŞ, Serbest.

CATCH - AS - CATCH - CAN (Lancashire üslûbiyle oynanan oyundan iki enstantane)

CATCHUP [*kæçip*] (Malay. *kēcap* = tat), İndonezya'da, kaynatılarak koyu salça haline getirilen sardalye, mantar, ceviz ve domates suyu. Bu salça İngilterede et yemeklerine konur. Amerikada C., sirke, şeker ve bahar katılmış domates salçasına denir. Şimdi bizde de kullanılmaktadır.

CÂTEAU, LE [*lö katō*] (eski adı Cateau - Cambresis; Lat. Castrum Cameracense), Kuzey Fransada, Nord departmanında, Lille'in güneyinde, Selle ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 8 400 (1946) dür. Endüstri ve ticaret şehridir. Eskiden C kontluğuna bağlı idi.

C., 2 - 3 Nisan 1559 tarihinde Fransa, İngiltere, İspanya ve Savoia arasında burada imzalanan bir antlaşma yüzünden şöhret kazanmıştır. Bu antlaşmaya göre Fransa, İtalyada takibetmiş olduğu siyasetten vazgeçiyor ve İspanyanın oradaki hâkimiyetini tanıyordu; diğer taraftan İngilterenin işgalindeki Calais'yi ele geçiriyor ve Metz, Toul ve Verdun'e hâkimiyetini tasdik ettiriyordu. Fransa, Savoia'yı ve kendi kuzeyinde Felemenk sınırındaki Fransız topraklarını İspanyaya terk ediyordu. Bu antlaşmanın en önemli sonucu, Fransa ile İspanya arasında elli yıldan beri süren ve İngiltereyi tekrar tekrar İspanya lehine ve Fransaya karşı müdahaleye sürükliyen anlaşmazlığa son vermek ve İspanyanın hâkim vaziyetini sağlamak oldu.

Câteau - Cambrésis [*katō - kābrezī*] **Antlaşması**, 1559 da Fransa, İngiltere ve Ispanya arasında aktedilen bir antlaşma. Bu antlaşma ile İngiltere Fransanın Calais'yi elinde tutma hakkını resmen teyidetmiştir; fakat antlaşmanın en mühim kısımları Fransa ile İspanya arasındaki anlaşmazlık noktaları ile alâkalı olanlardır. Buna göre Fransa Savoie (Savoia) yı ve Holânda sınırındaki araziyi İspanyollara terk etmiş, aynı zamanda İspanyolların İtalyadaki hâkimiyetini kabul etmiştir. Mamafih, bu antlaşma ile Fransa ile İspanya arasında 50 yıldan fazla devam eden ve İngilterenin de arasıra Fransa aleyhine müdahalelerine sahne olan anlaşmazlık halledilmiştir.

CATÉCHINE [*kateşin*] (*Catéchique acide* ve *Catachol* [tam olarak: *Acacatechol*] da denilir), catechu'nun aktif esası olan organik madde. Flavon türevlerindendir. Bu madde, önce soğuk suda yumuşatıldıktan sonra asetik eterle muamele gören Catechu'den elde edilir. C., ipeksi iğneler halinde bulunur ve kaynar suda erir. Bundan kuru damıtma yoliyle pyrocatéchine elde edilir. Kostik kalevilerle kaynaşmakla da phloroglucine'i ve proto catéchique asidi verir. C. in terkibi $C_{15} H_{14} O_6$ dır. Benzofuran'dan elde edilen fenol - alkol şekli de vardır. Bk. CATECHOL.

CATECHISMUS [*katekizmus*] **ROMANUS** (Lat. = Roma ilmihali). Trento (Alm. Trient, Lat. Tridentum) ruhani meclisi karariyle 1566 da yayımlanan ve Katolik dininin akidelerini sualli cevaplı tarzda anlatan ilmihal. Protestanlarda Luther (1529) ve Calvin (1545) katekizm (ilmihal) leri çıktıktan sonra Katolik Kilisesinde de böyle bir esere ihtiyaç duyulmuştu. Ayrıca Trento ruhani meclisi, Protestanların yaptıkları gibi, Katolik papazlarına, hiç olmazsa pazar ve bayram günlerinde, çocuklara din dersleri vermelerini emretmişti. Papa IV. Pius'un emriyle dört seçkin teologun müşterek eseri olarak meydana getirilen C. R., her şeyden önce, din derslerinde papazlara bir kılavuz olmak üzere hazırlanmıştır. Bk. KATEKİZM.

CATECHOL [*katekol*]: 1 Catéchine'in başka bir adı. 2. Pyrocatechol, $C_6H_4(OH)_2$ (*o*), fenolüne bazen verilen ad. Bk. CATÉCHINE ve PİROKATEKOL.

CATECHU [*kateku, kateçu* veya *kateşu*; eczacılıkta: *kateku*] (Malay. kāchū, Tamil., Telegu. ve Kanara. kāccḥu, kaycchu, kāshu; bu son şekilden Port. cacho veya cachu [*kāşu*], Fr. cachou [*kaşu*], Alm. Katechu veya Kateschu): 1. Hindistanda ve İndonezyada yetişen, yaprakları tüy şeklinde dallanmış, çiçekleri sarı, meyvaları da yassı bakla kabuğu biçiminde olan *Acacia catechu* ve *Acacia catechu sundra* adlı ağaçların gövde özünden çıkarılan bir hülâsa. Tam adiyle *Bengal C. su* veya *Acacia C.* denilen bu maddenin, siyah, esmer ve kahverengi çeşitleri vardır. *Kath* veya *katha* denilen madde, bunun açık renkli bir türüdür. Ticarette en makbul C., bloklar halinde satılan *Pegu C. su* dur. Bengal C. su, acacatechol (bk. CATECHOL) ve catechutannik asit (b. bk.) ihtiva eder. Boyacılıkta (bilhassa pamuğu kahverengine, siyaha, yeşile boyamakta), sepicilikte, çinicilikte, balık ağlarında (dayanıklılık boyası olarak), v. b. kullanılır. Eczacılıkta kabız verici bir ilâç olarak ishallere karşı toz, tentür, şurup, hulâsa şeklinde kullanılır; üretrit (siyek iltihabı) lerde de kullanılış yerleri vardır. Diş macunlarının terkibine de girer. Sigara içenler tütün kokusunu gidermek için C. lu pastilleri ağızlarında eritirler. Asyada yetişen başka ağaçların gövdesinden, yapraklarından ve meyvalarından kaynatma ve buharlaştırma suretiyle elde edilen, toprağa benzer, kuru, reçinemsi ve kabız verici maddelere de çok kere C. denir.

CATECHU

2. Gambier C. su için bk. GAMBİR.

3. Güneydoğu Asyada yetişen Betel (b. bk.) cevizinden çıkarılan çikolata veya kırmızımsı kahverengi bir madde. *Bombay C. su* veya *Areca C.* da denilen bu madde, Bengal C. su gibi, boyacılıkta, sepicilikte v. b. yerlerde kullanılır.

4. Aynı bölgelerde yetişen *Ceriops Candolleana* (bilhassa *Mangrove catechu*) ağacının kabuğundan elde edilen ve boyacılıkta, sepicilikte kullanılan kırmızı bir madde. C. nun öbür çeşitleri için bk. CUTCH.

CATECHUMENUS (Din.): bk. KATĒKHŪMENOS.

CATECHUTANNİK [*katekutannik*] **ASİT** (Catéchutannique veya Cachoutannique acide), catechu'nun tannin'i. Amorf (şekilsiz), kırmızıya çalan kahverengi bir tozdur. Bk. CATECHU.

CATEL [*katel*], **Charles Simon** (1773 - 1830), Fransız opera bestecisi ve müzikologu. Laigle (Orne depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Askerî marşlar ve bayram havaları, iki uvertür ve bir senfoni bestelemiş, 1795-1815 yıllarında Paris konservatuvarında armoni profesörlüğü yapmıştır. Şöhretini, birçok dillere tercüme edilen *Traité d'harmonie* (Armoni ana kitabı) [1802] adlı eseri sağlamıştır. Opera sahasında da, uvertürü Weber tarafından beğenilen, *Sémiramis* (Şamram) [1802] ile *Les Bayadères* (Bayadera [Portekiz. *bailadeira* = dansöz; Hint dansözü] lar) [1810] ve *Wallace* (ad [İskoç şefi])[1817], v. b. eserleriyle tanınmıştır.

CATEL [*katel*], **Franz** (1778 - 1856), Alman ressamı. Berlinde doğmuş, Romada ölmüştür. 1807 den itibaren Pariste ressam olarak yetişmiş, 1811 den sonra da Romada J. A. Koch'un etkisi altında çalışmıştır. Başlangıçta ağaç figürleri yapmış, sonra da gazete ve dergilerde yayımlanan birçok yazıları resimlemiştir. En çok tanınan resmi «Veliaht Ludwig, Romada Ripa Grande'de, İspanyol meyhanesinde Alman sanatkârlariyle bir arada» (1824) adını taşır.

CATENA [*katena*], **Vincenzo** (asıl soyadı: **di Biagio**; takr. 1470 - 1531), İtalyan ressamı. Venedik'te doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Giovanni Bellini'nin talebesi olan C., Giorgione'nin eserlerini örnek alarak kendisini yetiştirmiştir. Çağdaşları tarafından mükemmel bir sanatkâr olarak takdir edilmiştir. Hemen hemen romantik bir görüşle yaptığı resimler açık renkler ve yumuşak şekillerden meydana gelmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: «Mukaddes Sohbetler» serisi (İta. Sacre Conversazioni» Londrada Mond kolleksiyonu; Glasgow; Berlin; Modena; Budapeşte) «Doj (Doge) Leonardo Loredan'ın Hazreti Meryem'e tapması» (Venedik'te Doge'ler Sarayı). «Santa Cristina'nın din uğruna ölüşü» (1520), «Aridne»(Amsterdam'da Lanz kolleksiyonu). En çok portre türünde başarı göstermiş olan C., birçok tanınmış şahısların portrelerini de yapmıştır.

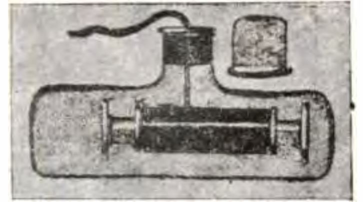
CATENAE [*katenay*, sonra *katene*] (Lat. = Zincirler), Hıristiyanlıkta, «Kilise Babaları» (bk. ÂBÂ - İ NASRANİYYE; I. - VI. yüzyıllar) tarafından muhtelif zamanlarda «Kitab - ı Mukaddes» metinleri üzerine yapılan açıklamaların kronoloji sırasiyle arka arkaya konmasından meydana gelen seri veya zincir. Çeşitli «Kitab - ı Mukaddes» ve tefsir metinleri bu şekilde, kaybolmaktan kurtulmuştur. Bu açıklamalar «Kilise Babaları» na ait olduğu için, seriye bazen *Catena patrum* (Lat. = Babalar zinciri) de denir. İlk C. ı, VI. yüzyıllar, Caesarea Palaestina (b. bk.) lı Prokopios meydana getirmiştir.

CATERHAM AND WARLINGHAM [*keytılım ınd wörlingım*], Güneydoğu İngilterede, Surrey kontluğunda bir şehir. Londranın hava limanı olan Croydon'ın 10 km güneydoğusunda, Londranın Victoria garının da 30 km güneyinde olup, «Büyük Londra» (Greater London) nın bir kısmı sayılır. Nüfusu 31 290 (1951) dır.

CATERINA DE' MEDICI: bk. CATHERINE DE MÉDICIS.

CATESBY [*keytsbi*] **Robert** (1573 - 1605), İngilterede din kavgaları sırasında birtakım suikastlar tertibeden Katolik ihtilâlci. Sapworth (Warwick kontluğu) ta doğmuş, Holbeche (Staffordshire kontluğu) de ölmüştür. 1601 de Essex kontu (earl) Robert Devereux'nun çıkardığı isyana katılmış, affedilmiş, sonra 1603 te Katolikler için daha müsait şartlar sağlamak maksadiyle kıral I. James'e karşı tertibedilen «Tâli suikast» (Bye - Plot) ta parmağı olduğundan şüphe edilmiştir. C., şöhretini, başlıca, 1604 - 1605 te tertiplediği «Barut suikastı» (Gunpowder Plot) na borçludur. Guy Fawkes ve başkaları ile kurduğu plâna göre Parlâmento binasını havaya uçurmak maksadiyle, binanın bodrumuna barutla dolu fıçılar yerleştirilmiş, C. elebaşı olarak, Guy Fawkes'a bu fıçıları ateşlemek vazifesini vermiştir. Altı aylık hazırlıktan sonra, suikastçılardan Francis Tresham'in son dakikada cayarak, kaynı Lord Mounteagle'a plânı ihbar etmesi üzerine 4 - 5 Kasım 1605 gecesi suikast meydana çıkmış. Fawkes bodruma girerken yakalanmış ve muhakeme edildikten sonra idam edilmiştir. C., bazı arkadaşlariyle birlikte kaçmışsa da 8 Kasımda Staffordshire'da kuşatılmış ve karşı koyduğu esnada öldürülmüştür. O tarihten beri her yıl 5 Kasım, bütün İngilterede «Guy Fawkes günü» olarak anılır, bayram yapılır ve geleneğe bağlı muhafızlar, XVII. yüzyıl kostümlerini giyerek Parlâmento binasının bodrumuna iner ve sembolik olarak araştırma yaparlar. Bk. FAWKES Guy.

CAT - GUT [*kætgıt*] (İng = kedi barsağı), koyun, pek az olarak da kedi barsağından hazırlanmış ve aseptik (aseptique = mikropları yok edilmiş) hale getirilmiş iplik. Cerrahide yaraları dikmek, yaralardan, kovuklardan irini ve akıntıyı çekmek için kullanılır. Organik maddeden hazırlanmış olduğu için dokular C. - G. ı kolayca ve tam olarak emip yok edebilirler. Başlıca çeşitleri kromlu - formaldehidli. iyotlu - potasyumlu. iyotlu - kromlu, ve gümüşlü C. - G. lardır. Bu adlar, ipliğin batırıldığı eriyiklere göre verilmiştir. C. - G., kiriş olarak, yaylı sazlarda ve tenis raketlerinde de kullanılır.

CAT - GUT (Cam tüp içinde isterilize olarak muhafaza edilmektedir)

CATHARINA [*katharina*] (Alm. Katharine), Avusturyalı astronom Johann Palisa tarafından 1891 de keşfedilen 320 numaralı küçük gezegen (seyyare, planet).

CATHARINA [*katharina*]: Rus çariçeleri için bk. EKATERİNA; İsveç kıraliçeleri için bk. KATARINA ve KARIN; Alman kıraliçe (Württemberg) ve kontes (Schwarzburg) leri için bk. KATHARINA.

CATHARINA, SANTA [*sąnta katharîna*] (Yun. *katharos* = temiz, nezih, afif), biri Ortodoks kilisesiyle müşterek olmak üzere, Katolik kilisesinin tanıdığı altı azizenin adı.

1. **İskenderiyeli C.** (Yun. *Hagia Aikaterinē ē tēs Aleksandreias*; ölm. 307 sıraları), rivayete göre, IV. yüzyıl başlarında İskenderiyede yaşamış olan genç bir kız. Roma imparatoriçesi Faustina'ya Hıristiyanlığı kabul ettirmiş, imparator Maximinus zamanında, İskenderiyede şehidedilmiştir. Pagan filozoflarla yaptığı uzun münakaşalardan sonra, C yı, çemberinin etrafında sivri bıçaklar bulunan bir çarkın (ki sonradan buna **C. çarkı** [Fr Roue de St. Catherine] denmiştir) altına atarak parçalamak istemişlerse de, kız bu aleti kırmaya muvaffak olmuş, hapse atılmış, nihayet başı kesilmiştir. Rivayete göre, melekler onun cesedini Sina dağı (Tur-i Sina) nın tepesine kaldırmışlardır; XI. yüzyılda Cathar'lar (b. bk.) tarikatının manastırı bu yerde kurulmuştur. C. nın hikâyesi XI. yüzyılda Haçlılar tarafından Batıya götürülerek yayılmıştır. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin en büyük azizelerinden sayılan C., Hubert ve Jan van Eyck, Masaccio, Memling, Filippino Lippi, Luini, Raffaello, Correggio, Veronese gibi büyük ressamların tablolarına konu olmuştur. C., öğrencilerin, filozofların ve genç kızların koruyucu azizesi sayılır.

2. **İsveçli C.** (İsveç. *Den helige Katerina från Sverige*; 1331-1381), Protestanlıktan evvel, İsveçte yaşamış olan bir rahibe. İsveçin millî azizesi sayılan Helige Birgitta (Fr. St. Brigitte) nın ikinci kızıdır. Kocasının ölümünden sonra, annesi ile birlikte hacılığa çıkmış, sonra İsveçte Vadstena'da, annesinin adını taşıyan Birgitta tarikatı (İsveç. Birgittinerorden) na ait manastırın başrahibesi olmuş, aynı manastırda ölmüştür. 1474 te azize ilân edilmiştir.

3. **Siena'lı C.** (İta. *Santa Caterina da Siena*; 1347-1380), vecitleri ve vahiyleri ile meşhur olmuş bir İtalyan rahibesi. Bir elbise boyacısının kızıdır. Siena'da doğmuş Romada ölmüştür. Siena şehrinin ve Dominicus'çu rahip ve rahibelerin koruyucu azizesi sayılır. Rivayete göre, C. 7 yaşında iken İsa çocukluk haliyle ona görünerek parmağına bir yüzük geçirmiş (Fra Bartolommeo'nun tablosu) ve onunla nişanlanmıştır. C., 15 yaşına geldiği zaman Dominicusçu rahibe olmuş, 1377 de Papa XI. Gregorius'u papaların «Babil sürgünü» (1309 1377) ne son vererek Papalık merkezini Avignon'dan Romaya nakletmeğe ikna etmiştir. Papa tarafından siyasi vazife ile Floransa'ya ve Siena'ya gönderilmiş; İtalyanın yatıştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. *Dialogo della divina Provvidenza* (Allahın hikmeti hakkında bir diyalog), *Lettere* (Mektuplar; kırallara, papalara v. b. yazılmış 381 mektup), *Preghiere* (Dualar; 26 tane) adlı eserler bırakmıştır. 1461 de azize ilân edilmiştir.

4 **Bologna'lı C.** (İta. *Santa Caterina da Bologna*; 1413-1463), İtalyan rahibesi. Bologna'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Ressamların koruyucu azizesidir. Asılzade Vigri ailesinden olup Ferrara'da öğrenim görmüş, sonra Clara'cılar (İta. Clarisse) tarikatını ve S. Sacramento manastırını kurmuş, bunun başrahibesi olmuştur. 1724 te azize ilân edilmiştir.

5. **Cenova'lı C.** (İta. *Santa Caterina da Genova*; 1447-1510), İtalyan rahibesi. Napoli kıral temsilcisi Giacomo Fieschi'nin kızı, Papa IV. Innocentius'un da yeğeninin kızıdır. Cenovada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Dul kaldıktan sonra rahibe olmuş ve hastalara hemşirelik etmiştir. *Purgatorio* (Âraf) adlı bir eseri vardır. 1737 de azize ilân edilmiştir.

6. **Ricci'li C.** (İta. *Santa Caterina de' Ricci*; 1522-1589), İtalyan rahibesi. Tütün ve çubukçuların koruyucu azizesidir. Floransada doğmuş, 14 yaşına geldiği zaman Prota (Toscana) daki Dominicus'çu rahibelerin manastırına girmiştir. Zeki ve bilgili idi. Mektupları (*Lettere*) 1848 de yayımlanmıştır. 1746 da azize ilân edilmiştir.

CATHAR [*kathąr*] **LAR** (Lat. Cathari, Fr. Cathares, Catharistes; Yun. *katharos* = saf, temiz), X. yüzyıl sonundan XIV. yüzyıl başlarına kadar olan mutezil Hıristiyan tarikatları (Lat. haeresis, secta) nın ikici (Fr. dualiste) çeşitlerine verilen müşterek ad.

Menşei: C. ın menşeini Yakın Doğuda aramak ve ikici Zerdüşt (Zarathuştra; bk. ZERDÜŞTÇÜLÜK [Zoroastrianisme], HÜRMÜZCÜLÜK [Mazdéisme; Mezde ∾ Mazda < Fars. Ormazd (Hürmüz) < Avesta. Ahura-Mazda = Zerdüşt dininde baş ilâh], AVESTA) dinine kadar çıkmak gerekir. İran asıllı olup, Mardin'de doğmuş olan Mani (Manes, Manikhaios), III. yüzyılda bu ikiciliği, yani Tanrı kavramında ve dünyanın kuruluşunda, kötülüğün de iyilik kadar bir ana prensip olduğuna dair inanışı canlandırmış ve Maniciliği (Manihaizm, Fr. Manichéisme; bk. MANİCİLİK) kurmuştur. Hıristiyanlığın arefesinde ve Milâdın ilk yüzyıllarında beliren gnosçuluk (gnosticisme; yani ilâhî işlerin yüksek bir anlayış sırrı olan *gnosis* [Yun. = bilme, tanıma] e inanıp ona tasavvuf [mysticisme] yoliyle erişmek isteme; bk GNOSÇULUK), *aiōn* (Yun. = çağ süresi, ebedilik) dediği varlıkları Allah ile maddi dünya arasında bir köprü tanımakla ikiciliği teyidetmiştir. Hıristiyan gnosçu dın ıslahatçısı Sinop'lu Markion, II. yüzyılda, yine ikici olarak, yaradan (Yun. dēmiurgos) ı ve madde (Yun. hylē) yi iki ayrı prensip olarak kabul etmiştir (bk. MARKİON). IV. yüzyılda, İranlı asıldan olup Süryani keşişi olarak çalışan Epiphanios duacılığı (Massalianisme veya Messalianisme [< Suryan. *mşaalin* = dua eden, *slō'o* = dua], Yun. Eukhites [< Yun. *eukhē* = dua]) kurmuş, ikici olmuş, ve Rabbani dua (Lat. Pater noster = Babamız) yı sık sık söylemek. her dua sonunda tükürmek ve sümkürmek yoliyle, Şeytanı insan vücudundan çıkarmağa çalışmıştır (bk. DUACILIK). VII. yüzyılda Suriyeli keşiş Konstantinos (Silvanos), Markionculuğun kalıntılarını toplıyarak Paulosçuluk (Pauliciennisme; havarilerden Paulus için besledikleri aşırı sevgiden dolayı) şeklinde yeniden ortaya çıkarmış ve dünyayı yaradan Allahla ruhu yaradan semavî Allahı iki ayrı varlık olarak tanımıştır (bk. PAULOSÇULUK). Bizanslılar, doğu sınırlarında karıştırıcı bir unsur saydıkları Paulosçuların büyük bir kısmını X. yüzyılda, Balkanlara getirmiş ve set olarak Bulgar sınırında yerleştirmişlerdir. Bu tarikat Bulgaristana yayılarak Bogomillik (Bogomilisme; Bulg. *bogomil* = tanrı dostu, tanrı lûtfu) şeklini almış ve Allahın Satanael (Şeytan) ve İsa olmak üzere iki oğlu olduğunu iddia etmekle ikiciliği tazelemiştir (bk. BOGOMİLLİK). Yakın Doğunun birçok unsurlarını Batıya getirmiş olan Haçlı Seferleri ve ticaret münasebetleri. X. yüzyıl sonunda bu dinî görüşleri de Batıya aktararak C. ı doğurmuştur.

Doktrinleri ve teşkilâtları: Tamamiyle ikicilik üzerine kurulmuş olan doktrinlerine göre, birbirine karşı duran iki Allah vardır: iyiliğin ve ruhun kaynağı olan ve «Abd-ı Cedid» de vahyedilen iyi Allah; ve, maddî dünyayı yaradan, günah olan evlenmeyi hoş gören, su vaftizini tesis

eden (bunlara göre, su ile vaftiz eden Vaftizci İoannes, İsayı anlıyamamış bir Yahudi idi; İsa, «ateş vaftizi» ni vâdetmiştir) ve «Ahd-ı Atik» te vahyedilen kötü Allah, günahın sebebi, ruh ile bedenin temasıdır. Bundan dolayı, bedenî ve dünyevî zevklerden kaçınarak, bilhassa cinsî arzuyu öldürmek, münzevi ve müttakî yaşamak, sâf ve temiz (Yun. *katharos*) olmak gerekir. Bu dünya hem Âraf, hem Cehennemdir. Ruhlar burada beden içine konmak suretiyle ceza çekerler, beden öldükten sonra, ruhlar başka insan veya hayvan bedenlerine girerek yeniden tecessüm ederler. İsa, Katolik kilisesinin inandığı gibi tam bir insan şekline girmiş ebedî Allah olmayıp, beşeriyeti kurtarmak için iyilik prensipi tarafından bu dünyaya gönderilen bir çeşit başmelekti. Hiçbir zaman tam bir insan şeklinde tecessüm etmemiş; görünüşçü (Docétiste; Yun. *dokein* = gibi görünmek) lerle birlikte İsa'nın hakikatte değil, sadece görünürde, yani bir hayalet gibi insan şekliyle tecessüm ettiğine inanırlardı; öldükten sonra da dirilmemiştir. C. tam mânasiyle kaderci idiler. Ana-babayı din uğruna terk ederler ve evlenmezlerdi; «Ahd-ı Cedid» de evlenmeyle ilgili hükümleri İsa (güvey) ile Kilise (gelin) arasındaki bağ şeklinde tefsir ederlerdi. Cinsî temastan doğmuş hiçbir şeyi -et, süt, peynir, yumurta, v. b.- yemezler; bunları ayrıca, münebbih ve günaha sevk edici sayar; balığın cinsî temastan doğmadığını kabul ederek bunu yemeye tahammül ederlerdi. Yılda üç perhiz mevsimleri vardı; Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri kuru ekmek ve su ile geçinirlerdi; insan veya hayvan, canlı mahlûk öldürmekten sakınırlardı. Tarikat mensupları «inananlar» (Lat. credentes) denilen geniş tabakayı teşkil ederlerdi. Bunlar zahiren kendilerini Katolik kilisesi mensubu olarak tanıttıkları halde, ruhan bu doktrine inanmış zahitlerdi. «İnananlar», yıllar süren ruh ve beden mücadelesinden ve her türlü mahrumiyetten sonra, ölmezden az evvel, C. ın mukaddes ayini sayılan ve «teselli» (Lat. Consolamentum) denilen «ruh vaftizi» (İsa'nın «ateş vaftizi») ne nail olurlar ve ancak o zaman Allaha tam mânasiyle «Babamız» (Rabbani duanın [Lat. Pater noster = Babamız] ilk kelimesi) diyebilirlerdi. Ölmedikleri takdirde, saflığın ve temizliğin en yüksek mertebesine varmış «mükemmeller» (Lat. perfecti) sınıfına geçerler, artık günah işlememek için, «dayanış» (Lat. endura) denilen açlık grevini yapıp ölürlerdi. Bu sınıfa geçemiyen «inananlar», öldükten sonra tekrar tecessüm (réincarné) edip dünyaya gelirler ve «mükemmel» olmağa çalışırlardı. C. ın ayini çok basit olup başlıca vaızdan ve takdisten ibaretti. Teşkilâtları Katolik kilisesi teşkilâtına benzerdi. Papaları İstanbulda otururur, piskoposları «mükemmeller» sınıfından seçerdi.

Yayılışları ve çeşitleri: C. ın meydana gelişi, dinî sebeplerden başka, içtimaî sebeplere de dayanır. X.-XI. yüzyıllarda Batı Avrupada cemiyet oldukça zenginleşmiş, aşırı bir refah hüküm sürmüş, bunun sonunda da sefahat başlamıştı. Bilhassa kilise mensupları arasında sık sık, cinsî çeşidi hâkim olmak üzere her türlü rezalet çıkıyor, Papadan keşişe kadar bütün Katolik hiyerarşisi ağır tenkidlere uğrıyor, mutezil tarikatlar da bu tenkidlerden istifade ederek insan avlayordu. Catharcılık, bu tenkidlerin bir neticesidir. C., öbür tenkidciler gibi Katolikliği ıslah etmekle yetinmemiş, onun din ve ahlâk prensiplerini yıkarak, yenisini kurmak istemişlerdir. «Catharcılık» Balkanlardan (Sırbistanda ve Bosna'da XIV. yüzyıla kadar *Babuni* demişlerdir), İtalyaya, Fransaya, Almanyaya ve Flândraya yayılmıştır. C., bulundukları memleketlere, yerleştikleri şehirlere, şeflerine, uğraştıkları zanaatlara göre türlü adlarla tanınmışlardır. İlmî bir terimle bunlara umumi olarak «Yeni Maniciler» (Neo-manichéens) demek doğru olur. Onlara İtalyada (XI. yüzyılda *Patlari* (Patarines; Milano'da eskicilerin bulunduğu semtin adından) XII. yüzyılda *Albanensi* (Albenenses; Piemonte'deki Alba şehrinden), XIII. yüzyılda, *Gazzari* (< Cathari kelimesinin bozuntusu; bundan, Almancada «mutezil tarikat mensubu» mânasına gelen *Ketzer* kelimesi çıkmıştır), *Concorezzani* (Concorezzanes; Lombardia'daki Concorezzo şehrinden), *Garatensi* (Garatenses; şefleri. Concorezzo'lu Garatus'tan); Fransada XI. yüzyılda *Albigeois* (Albigenses; Albi şehrinin adından), *Poplicanies* (< Paulicien = Paulos'çu; Kuzey Fransada XI.-XII. yüzyıllar), XII. yüzyılda *Vaudois* (Waldenses; şefleri, Lion tüccarlarından Peter Valdo veya Petrus Waldus'un adından), XIII. yüzyılda *Boulgres* (Bulgares; Bogomil'lerin memleketi olan Bulgaristan'dan; bugün Fr *bougre* kelimesi kötü ve tahkir edici bir mâna taşımaktadır). Almanyada XIII. yüzyılda *Runkeler* (Runcarii, İta. Roncaroli bir yer adına dayandığı tahmin edilmektedir), Flandra'da da XII. yüzyılda *Piphles* (< Poplicani < Poulicani [= Paulos'çu] kelimesinin bozuntusu) denmiştir. C. çeşidinin sayısı 72 dir. Bunlardan en önemlileri olan Albigeois veya Albigens'ler, XII. yüzyılda çok yayılmış, bu başarıyı Katolik kilisesi için bir tehlike sayan Papa III. Innocentius, 1209 da bunlara karşı bir haçlı seferi açtırmış 1232 de Papa Gregorius'un tesis ettiği Enkizisyon (Inquisiton) ve girişilen «mukaddes harb» C. ı Güney Fransadan temizlemişse de, Provence medeniyetini de yok etmiştir (bk. ALBIGENS'LER). 1179 da Petrus Waldus (veya Peter Valdo) un etrafına toplanan Vaudois (Waldenses) lar, XII.-XIII. yüzyıllarda Katolik kilisesi tarafından şiddetli bir şekilde kovalandıkları için bunların bir kısmı XIV. yüzyılda Almanyaya ve Bohemyaya dağılmış, Bohemyada «Bohemya Kardeşleri» (b. bk.; Fratres Bohemi) bunları himaye etmiş, Fransada kalan kısım XVI. yüzyılda Calvin'ci olmuş, sonra Protestanlaşarak dağılmıştır (bk. VALDO'CULAR). Catharcılık XIV. yüzyılda Batı Avrupada sona ermiş sayılır. Bk. R. Schmidt: *Histoire et doctrine de la secte de Cathares*, 1849; L. Clédat: *Le Nouveau Testament traduit au XIII e siècle en langue provençale, suivi d'un rituel Cathare*, 1887; E. Broeckx: *Le catharisme*, 1916.

CATHAY [*kathay*, İng. *kīthey*, Alm. *katay*, Fr. *katē*] **veya CATAY** (Aşağı Lat. **CATAYA**, İta. **CATAI** [*katay*] veya **CATTAIO** [*kattayo*], Ortaçağdan Rönesans devri sonlarına, nihaî olarak da XVII. yüzyıla kadar, Batı Avrupada Çin'e verilen ad. Bu adı ilk olarak XIII. yüzyılda kara yolu ile Çine giden İtalyan seyyahlarından Marco Polo (1254-1324) ile Oderico veya Odorico da Pordenone (1286 1331) kendi seyahatnamelerinde kullanmışlardır. İtalyan edibi Lodovico Ariosto'nun *Orlando Furioso* (Delirmiş O.) [1516] adlı epopesinde, eserin kadın kahramanı olan Angelica C. lı bir prensestir. C. adının menşei, IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Mançurya ile Doğu Moğolistanda görünen ve 916-1125 yılları arasında Kuzey Çinde Lyav (Liau) devletini kuran, Proto-Moğol veya Moğol-Tunguz asıllı Çi-dan (Avrupa transkripsiyonu: *K'i-tan* veya *K'ih-tan*; Çince *ch'i⁴*-tan = Türk transkripsiyonu *Çi-dan*) halkının adıdır (Bk. ÇI-DAN). Orta Asya halkı, Çinin yalnız kuzey kısmı ile temasta olduğu için orasını bu adla tanımış, Ruslar da *Kitay* (Rus. = Çin) adını Orta Asya halkından alarak bütün Çine teşmil etmişler ve Çin'i Avrupaya bu adla tanıt-

mışlardır. Marco Polo 1275 te Kubilay Hanı ziyaret ettiği zaman bütün Çin büyük hana bağlı olduğu halde, Polo Çinin güney sınırını Yang-tze nehrine dayatmakta, Çinin bunun güneyinde bulunan kısmını da Mangi adiyle tanıtmaktadır. Bunun sebebi, o devirde Mangi kavminin, eski Sung kültürünü muhafaza etmiş olmakla kuzeyde Moğol tesiri altında bulunan C. dan kültürce ayrılmış bulunmasıdır. XVI yüzyılda Avrupalı denizciler Uzakdoğuya vardıkları zaman, Mangiyi asıl Çin olarak tanımış, C. ın da daha kuzeyde bulunduğu ve oraya başka bir deniz yoliyle erişilebileceğini sanmışlardır. Bu sebeple de, Avrupadan C. a gidebilmek için kuzeybatı ve kuzeydoğu geçitleri aranmıştır. Eski edebiyatta bu ikilik başka bir şekilde de belirmiştir: Uzun zaman. Avrupadan kara yolu («ipek yolu») ile gidilen Çine Latince Seres (Yun. Sēres; Lat.> *sericum* = ipek), Güneyden deniz yolu ile gidilen Çine de Lat. *Sinae* (Yun. Sinai; sinoloji ilminin adı bundandır) denmiştir. XVII. yüzyılda memleketin ve halkın hüviyeti iyice anlaşıldığı için bu ikilik ortadan kalkmıştır. *Çin* adı (İng. China [*çaynī*], Fr. Chine [*şīn*], Alm. China [*ḫīna* veya *kīna*]. İta. China [*kīna*], Mod. Yun. Kina; yerli dilde Çung-guo (Ch'ing⁴-kuo² = Orta ülke], Hindlilerin bu memlekete verdikleri *Çīna* adından türemiştir. XVI. yüzyılda Portekizlilerin Avrupaya getirerek yaydıkları bu adın menşei M.Ö.225-206 yıllarında Çin seddini yapan ve büyük Çin imparatorluğunu kuran Çin (yerli dilde: *Ch'in²*) adlı hanedan sülâlesine dayanır. Bk. ÇİN.

CATHCART [*kæthkirt* veya *kæthkart*], **Sir William Schaw, I. C. kontu** [Earl] (1755-1843), İngiliz generali ve diplomatı. Petersham'de doğmuş, Glasgow yakınında Gartside'daki malikânesinde ölmüştür. 1768 de, Petersburg'da elçi olarak bulunan babası 9. Cathcart Baronu (1721-1776) nun yanına gitmiş, 1777-1780 yıllarında Amerikadaki harbe katılan «Britanya legionu» (British Legion) na kumanda etmiş, 1793 ten 1795 e kadar da Çukur Ülkeler (Nederland; yani Holânda ile Belçika) de vazife almıştır. 1803-1805 yıllarında İrlanda askerî kumandanlığında bulunmuş, 1807 de, Napoléon harbleri sırasında Kopenhag'ı topa tuttuktan sonra teslim almış; Danimarka donanmasını İngiltereye götürmüş; aynı yılda vikont (Viscount) olmuş, 1812 de orgeneralliğe yükselmiş; 1814-1821 yılları arasında Petersburg'da elçi ve askerî komiser olarak bulunmuş ve Rusların Napoléon'a karşı yaptıkları mücadeleyi desteklemiş, 1812-1813 yıllarında Çar I. Aleksandr ile birlikte cephede bulunmuş; 1814 te kontluğa yükselmiş, aynı yılda Paris Antlaşmasını imzalamış, 1815 teki Viyana Kongresine de katılmıştır.

Büyük oğlu **Charles Murray C.** (1783-1859), 2. C. kontudur. Walton (Essex kontluğu) da doğmuştur. 1807-1843 yılları arasında **Lord Greenock** unvaniyle tanınmıştır. 1800 de orduya girerek İtalya ile Sicilyada (1805-1806), Holândadaki Walcheren adasında (1809), İspanyada (1810-1812) vazife almış, İspanyada Salamanca ve Vittoria muharebesine katılmış, 1815 te Waterloo muharebesinde karargâh kumandanı olarak bulunmuş, 1846-1849 yıllarında Kanada kumandanı olmuş, 1854 te orgeneralliğe yükselmiştir. 1841 de, şimdi kendi adiyle anılan *Greenockite* madenini bulmuştur.

Sir William Schaw C. ın üçüncü oğlu **Sir George C.** (1794-1854) da tanınmış bir askerdir. 1812 de babasının yaveri olarak Rusyaya gitmiş, 1813-1814 yıllarında Rus ordusuna katılarak Almanya ve Fransada çarpışmış, Waterloo muharebesinde Wellington'ın yaveri olarak bulunmuş, onunla birlikte kongrelere katılmış, 1726 da yine Wellington dukası ile birlikte Rusyaya gitmiş ve çardan, Yunan âsilerine yardım olmak üzere Türkiyeyi barble tehdidetmemesini istemiştir. 1838 de Kanadada bir birliğe kumanda ettikten sonra, 1852 de Cape Colony (Kap sömürgesi, Güney Afrika) valiliği ve askerî kumandanlığına getirilmiştir. Kâfir (Kaffir) harbini başarı ile sonuçlandırdıktan sonra Basuto'ları itaat altına almış, 1853 te generalliğe terfi ederek Kırım Harbine katılmıştır. 4. tümen kumandanı olarak birçok muharebelere girmiş, 5 Kasım 1854 teki Inkerman muharebesinde yaralanarak ölmüştür. C. ın ve öbür subayların naşları, Inkerman'da bu zatın adiyle anılan Cathcart's Hill (C. tepesi) de gömülmüştür.

CATHÉDRAL: bk. KATEDRAL.

CATHELIN [*katlē*] **BÖLMESİ** (Fr. Ségrégateur de Cathelin), mesanede, her bir böbrekten gelen idrarı ayıran bir alet. Alet mesaneye sokularak mesanenin içi ikiye bölünür, böbreklerden gelen idrar bu bölümlerde ayrı ayrı toplanır. Bu alet, mucidi olan Fransız hekimi Fernand Cathelin (doğ. 1873) nin adiyle anılmaktadır.

CATHELINEAU [*katlinō*], **Jacques** (1759-1793), Fransız kıral taraftarı ihtilâlci. Pin-en-Mauges (Maine-et-Loire depart.) da doğmuş, Saint-Florent (aynı depart.) da ölmüştür. 1793 te Batı Fransadaki Vendée bölgesinde Fransa Cumhuriyetine karşı yapılan kıralcı isyanın şefidir. Bir duvarcının oğlu olup dindarlığından dolayı «Anjou azizi» (le Saint de l'Anjou) unvanını kazanmıştır. 1793 Martında Saint-Florent'da kıralcı bir ayaklanmanın başladığını işitir işitmez, ihtilâlcilere katılmış, birçok şehirleri zaptettikten sonra «Katolik ve kıralcı» ordunun başkumandanı olmuş, Nantes şehrine girerken yaralanmış, 4 Temmuzda ölmüştür.

CATHER [*kæthır*], **Willa Sibert** (1876-1947), Amerikalı kadın romancı. Winchester (Virginia) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. 8 yaşında iken ailesi Nebraska'ya taşındığı için C. Çek ve İskandinav asıllı sınır göçmenleri (pioneer) arasında büyümüş, 1895 te Nebraska üniversitesinden mezun olmuştur. Pittsburgh (Pennsylvania) a gidip öğretmen ve gazeteci olarak çalışmış, 1903 te ilk şiir kitabını (*April Twilights* = Nisan ağartıları), 1905 te de ilk hikâye kitabı olan *The Troll Garden* (T. [İskandinav mitolojisinde bir dev] bahçesi) ı çıkarmış, 1912 de «McClure's Magazine» deki muharrirlik vazifesini bırakarak kendisini tamamiyle romancılığa vermiştir. C. ın ilk romanları, Birleşik Amerikanın batı kısmındaki sınır göçmenlerinin hayatından ve kendi çocukluk hâtıralarından alınmıştır. İlk büyük başarısı olan *O Pioneers!* (Ey sınır göçmenleri!) [1913], İsveçli bir göçmenin batı sınırındaki çiftlik hayatını anlatır; *The Song of the Lark* (Tarla kuşunun şarkısı) [1915] ta, İsveçli bir kızın Colorado'daki mütevazı evinden Metropolitan Opera'ya yükselişini görürüz; şaheserlerinden biri olan *My Ântonia* (Ântonia'm) [1918] da C., Nebraska sınırında yaşıyan Çek asıllı bir kızın metanetini

W. CATHER

ve dürüstlüğünü canlandırmıştır. Bütün eserlerinde şecaati ve şerefi öven C.ın Birinci Dünya Harbine katılan Amerikalı asker tipini canlandıran *One of Ours* (Bizimkilerden biri) adlı romanı 1922 de Pulitzer mükâfatını kazanmıştır. Bazılarınca C.ın en güzel eseri sayılan *A Lost Lady* (Kaybolmuş bir hanım)[1923] de, Orta-batı (Midwest) bölgesinde sınır göçmenleri ve iş adamları arasında kaybolmuş durumda yaşıyan sevimli ve kültürlü bir kadının hikâyesi anlatılmıştır. *The Professor's House* (Profesörün evi)[1925] da, Orta-batılı bir profesörle, idealizmden anlamıyan ve maddeye tapan ailesi arasındaki mücadeleyi görürüz. Aynı idealizmi, *Death Comes for the Archbishop* (Ölüm, başpiskoposu almağa geliyor) [1927] adlı romanın kahramanı olup, New Mexico bölgesindeki Kızılderililer arasında çalışan Katolik başpiskoposu göstermiştir. Konusunu New Mexico'dan sonra Kanadadan seçen C., *Shadows on the Rock* (Kayanın üstündeki gölgeler) [1931] ta, XVII. yüzyılda, Quebec'teki Katolik sınır göçmenlerini canlandırmıştır. C.ın öbür eserleri şunlardır: roman olarak *Alexander's Bridge* (A.ın köprüsü) [1921], *My Mortal Enemy* (Can alıcı düşmanım) [1926], *Lucy Gayheart* (ad) [1935], *Sapphira and the Slave Girl* (S. ile köle kız) [1940]; kısa roman olarak: *The Bohemian Girl* (Bohemyalı [Çek] kız) [1912]; hikâye koleksiyonu olarak: *Youth and the Bright Medusa* (Gençlik ve parlak M.)[1920], *Obscure Destinies* (Karanlık kaderler) [1932], *The Old Beauty and Others* (Eski güzel ve başkaları) [1948]; deneme olarak: *Not Under Forty* (Kırktan aşağı değil) [1936], *Willa Cather on Writing* (W. C. yazı sanatı hakkında) [ölümünden sonra, 1948]. Kaleminden başka, şahsiyeti, ahlâkı ve idealizmi ile de Amerikan edebiyatında önemli bir yer işgal eden C., evlenmemişti. Gezdiği Avrupada rahat edememiş, sevdiği Amerikan toprağına ve geleneklerine dönmüştür. 1933 te Prix Fémina Américaine (Amerikan Fémina mükâfatı) i kazanmış, 1944 te de Amerikan Sanat ve Edebiyat Enstitüsü (National Institute of Arts and Letters) onu altın madalya ile taltif etmiştir.

CATHERINE [*kæthırin*], İngiltere kıralı VIII. Henry'nin altı karısından üçünün adı.

1. **Aragón'lu C.** (İng. *Catherine of Aragon* [*kæthırin ıv ærıgın*], İsp. *Catalina de Aragón*; 1485-1536), Castilla ve Aragón'un müşterek hükümdarları V. Fernando ile I. Isabel'in kızı, VIII. Henry'nin birinci karısı, İngiltere kıraliçesi. I. Mary'nin annesidir. İspanyada Aragón'da doğmuş, İngilterede Kimbolton'da ölmüştür. 1501 de, İngiltere kıralı VII. Henry'nin büyük oğlu, Gal (Wales) prensi Arthur ile nikâhlanmışsa da, birkaç ay sonra, prens 16 yaşında ölmüş ve bu tam bir evlenme sayılmamıştır. 1503 te papanın müsaadesiyle kıralın ikinci oğlu Prens Henry ile nişanlanmış, fakat çeyizi hakkında V. Fernando ve VII. Henry arasında uzun çekişmeler cereyan ettiği için, C. Londrada yıllarca nişanlı kalmış ve fena muamele görmüştür. Bedbaht prenses, kayınpederinin ölümünden sonra VIII. Henry unvaniyle tahta çıkan nişanlısı ile nihayet 1509 da evlenmiş, fakat politika hesaplarına oyuncak olmaktan kurtulamamıştır. 1510 1518 yılları arasında 6 çocuğu olmuşsa da, bazıları ölü doğmuş, bazıları küçükken ölmüş, yalnız Prenses Mary sağ kalmıştır. 1513 te kocası Fransa seferine çıktığı zaman C. naibe seçilmiştir. Henry, Anne Boleyn'i sevdiği için, 1526 da C. den ayrı yaşamağa başlamış, C. de evvelki kocasının kardeşi ile evlenmiş olmak suçiyle dinî mahkemeye verilmiştir. Papanın emriyle Kardinal Campegio ile Kardinal Wolsey 1529 da C.i Londrada muhakeme etmeğe başlamışlar, sonra dâva Romaya alınmıştır. 1531 de Henry C.i büsbütün terk etmiş ve onu Prenses Mary'den de ayırmıştır. 1533 te Canterbury başpiskopusu Cranmer, nikâhının bâtıl sayıldığını kendisine tebliğ ettiği zaman, C. dul kıraliçe unvanını almağı reddederek kıraliçelik haklarından feragat etmemiştir. Kıral aynı yılda Anne Boleyn'le evlenmiş, fakat bütün bu işlerde Papanın muvafakatına müracaat edilmediği için Papa VII. Clemens, Henry'yi aforoz etmiş, bunun üzerine de Henry, İngiltereyi Roma Katolik kilisesinden ayırarak müstakil Anglikan (Church of England = İngiltere kilisesi) kilisesini kurmuştur. Bu kargaşalıklar arasında, 1534 te Papa, C. in nikâhını tanımışsa da, C. saraydan uzaklaştırılmıştır. Kimbolton şatosunda hemen hemen bir mahpus hayatı geçiren C., daima zehirlenmeden korkmuş, kızını görmekten mahrum edilmiş, fakat ölümünden evvel kocasına hitaben bir mektup dikte ettirerek onu affettiğini bildirmiştir. Shakespeare, *King Henry VIII* (Kıral VIII. H) adlı piyesinde C. in portresini sempati ile çizmiştir.

ARAGÓN'LU CATHERINE

2. **C. Howard** [*kæthırin hauırd*] (1520?-1542), VIII. Henry'nin beşinci karısı (2. Anne Boleyn, 3. Jane Seymour, 4. Anne of Cleves). Lord Edmund Howard'ın kızı ve Norfolk dukası Thomas Howard'ın torunudur. Londrada doğmuş, aynı şehirde idam edilmiştir. Babası fakir olduğu için C., Norfolk dukasından dul kalan Agnes'in yanında serbestçe büyümüş, kıral onu Winchester piskoposu Stephen Gardner'ın evinde görmüş ve 4. karısını boşadıktan sonra, 1540 ta C. ile gizlice evlenmiş, az sonra 1541 de C.ın kıraliçeliği tanınmıştır. Evlenmeden evvel C. in birçok âşıkları vardı: müzik hocası Henry Mannock (veya Manox), kuzeni Thomas Culpepper ve gizli nişanlısı Francis Dereham. Kıraliçe olduktan sonra, ara sıra Dereham'le ve Culpepper'la buluşmuş, 1541 de Canterbury başpiskopusu Cranmer, kırala C. in ahlâkından şüphe ettiğini söylemiştir. Bu malûmatı Norfolk dukasının hizmetçisinden alan Cranmer ile kıral, C. i hapse atarak sıkıştırmışlar, gençlerden Dereham C. le olan ilgisini itiraf etmiş, C. uzun müddet her şeyi inkâr ettikten sonra, Dereham'le seviştiğini söylemiş, fakat onunla nişanlanmadığında ve kıralla evlendikten sonra zinada bulunmadığında ısrar etmiştir. Bunun üzerine aynı yılın sonunda Dereham ve Culpepper idam edilmişler, fakat C. serbest bırakılmıştır. Az sonra elde edilen yeni delillere dayanılarak C. yine sadakatsizlikle suçlandırılarak, Parlâmento karariyle 1542 de başı kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Bk. Alexandre Dumas père'in dramı: *Catherine Howard* (1834).

CATHERINE HOWARD

3. **C. Parr** [*kætîrin pąr*] (1512 - 1548), VIII. Henry'. nin altıncı ve son karısı. Londrada doğmuş. Sudeley Castle'da ölmüştür. Saray mensuplarından Sir Thomas Parr of Kendal'ın kızıdır. Beş yaşında iken babasını kaybettikten sonra çok küçük yaşta Edward Borough ile evlenmiştir. Edward'ın ölümü üzerine, 1529 da C. Latimer lordu John Neville'le evlenmiş, fakat 1543 te bundan da dul kalmıştır. Birkaç ay sonra, Temmuz 1543 te VIII. Henry ile evlenerek kıraliçe olmuştur. 1544 te kıral sefere çıktığı zaman C. naibe olmuş, üvey evlâtları olan Prens Edward'a, Prenses Elizabeth ile Mary'ye çok iyi bakmış ve din kavgalarını yatıştırmağa çalışmıştır. Yalnız, artık kocasına baş eğmediği için, Henry onu itizalle itham etmiş, fakat tevkif edilmesine müsaade etmemiştir. 1547 de Henry'den de dul kalan C., aynı yılda, eski âşığı Sir Thomas Seymour (evlendiği zaman Lord Seymour of Sudeley) la evlenmiş, ertesi yıl doğum yaparken Sudeley şatosunda ölmüştür. Dindar ve hayırsever bir kadın olan C.ın yazdığı *The Lamentation or Complaint of a Sinner* (Bir günahkârın ağıtları veya şikâyetnamesi) adlı eser, ölümünden sonra yayımlanmıştır.

CATHERINE PARR

CATHERINE [*katrîn*] (kızlık adı: **Caterine Cornaro**; 1454 - 1510), Kıbrıs kıraliçesi. Venedik (Venezia)te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Venedik asilzadelerinden Andrea Cornaro'nun kızıdır. 1472 de, Lusignan hanedan sülâlesinin gayrımeşru bir evlâdı olan Kıbrıs kıralı II. Jacques ile evlenmiş ve Kıbrısa gitmiştir. C. in Jacques'la, Kıbrıs tahtını hukuken Venediklilere bırakmak maksadiyle evlendiği bilindiği için, ertesi sene Jacques 33 yaşında öldüğü zaman, C. tarafından zehirlenmiş olduğu iddia edilmiştir. Jacques'ın ölümünden sonra doğan çocuk, III. Jacques unvaniyle kıral ilân edilmişse de, 1475 te o da Lefkoşa (Nicosia) da ölmüş ve taht böylece C. e kalmıştır. Bu arada, II. Jacques'ın ölümünden birkaç ay sonra, 13 - 14 Kasım 1473 te, Magusa (Famagusta) da isyan çıkmış, 1460 ta tahtını II. Jacques'a kaptırmış olan, Kıbrıs tacının meşru varisi Charlotte de Lusignan, hakkını aramağa başlamış, fakat bu kargaşalıklar Venediklilerin yardımı ile C. in lehine olarak bastırılmıştır. Böyle olmakla beraber, C. ın idaresi bazen sıkı, bazen gevşek olduğu için, kıraliçe Venediklilerin itimadını kazanamamış ve daha ziyade şahsi bir idare kurmuştur. C.'in, Venedik dâvasına hizmet etmeği ikinci plâna aldığını anlıyan Venedikliler, Ekim 1488 de kendilerine karşı yeni bir komplonun kurulduğunu görür görmez C. i tahtından indirmek istemişlerdir. C., önce mukavemet göstermişse de, sonra baş eğmek zorunda kalmış ve 14 Mart 1489 da bir Venedik gemisiyle adadan ayrılmıştır. İtalyanın Asolo bölgesinde yerleşen C. e maaş bağlanmış ve eski kıraliçe Rönesansın ihtişamı içinde yaşamıştır. Daha sonra Venediğe dönmüş ve orada ölmüştür. C. in ölümünden birkaç yıl önce adanın ikinci «fatal» (uğursuz) kadını Charlotte de Lusignan da öldüğü için Kıbrısın idaresi Venediklilerde kalmıştır.

CATHERINE

CATHERINE DE COURTENAY [*katrîn dî kurtnę*] (Courtenay'li C. ; ölm. 1308), Bizans - Latin imparatorluğuna 1261 de Bizanslılar tarafından son verildikten sonra, «İstanbul (Constantinople) imparatoru» unvanını devam ettirenlerden Philippe de Courtenay'nin biricik kızı ve taht mirasçısı. «Ünvanen imparatoriçe» (impératrice titulaire) sayılmıştır. 1301 de, Fransa kıralı IV. Philippe'in kardeşi Valois'lı Charles ile evlenmiştir. Kızı, *Catherine de Courtenay* (Courtenay'li C. ; ölm. 1346), aynı unvanın mirasçısı olmuş, 1313 te, Napoli kıralı II. Carlo'nun oğlu Taranto'lu Filippo ile evlenmiştir.

CATHERINE DE FOIX: bk. FOIX.

CATHERINE DE FRANCE: bk. CATHERINE OF VALOIS.

CATHERINE DE MÉDICIS [*katrîn dî medisis*] (İta. **Caterina de' Medici** [*katerîna de mędiçi*]; 1519-1589), Fransa kıraliçesi. Floransada doğmuş, Blois (Loire-et-Cher depart.) da ölmüştür. Urbino dukası II. Lorenzo de'Medici ile Boulogne kontesi Madeleine de La Tour d'Auvergne'in kızları ve Papa VII. Clemens'in yeğenidir. Doğduğu yıl babasını, az sonra da anasını kaybeden C. manastırda okumuş, 14 yaşında iken 1533 te Marsilyada, Fransa kıralı I. François'nın oğlu Orléans dukası Henri ile evlenmiş, VII. Clemens'in kılavuzluğu, François'nın da arzusu ile kurulan bu akrabalıkla Fransanın İtalyadaki nüfuzu kuvvetlenmiştir. Evlendikten sonra 10 yıl C. in çocuğu olmadığı için, bir aralık boşanmadan bahsedilmişse de, kayınpederi I. François C. i korumuş, nihayet 1544 te C. in bir oğlu (sonradan II. François) doğmuştur. Bu arada Henry, büyük kardeşinin 1536 da ölmesi üzerine veliaht olmuş, Diane de Poitiers ile sevişmeye başlamış, 1547 de babası öldüğü zaman II. Henri unvaniyle tahta çıkmıştır. Bütün bu müddet zarfında siyasete karışmıyarak aile işleriyle meşgul olmuş, 1552 de kıral Metz seferine çıktığı zaman C. mahdut bir otorite ile naibe olmuş, idareyi Guise ailesine bırakmıştır. 1559 da Henry ölmüş, oğlu II. François tahta çıkmıştır. Karısı Mary Stuart'ın tesiri altında bulunan II. François zamanında Guise'lerin tahakkümünden bıkan C., gizli mukavemete başlıyarak, 1 Nisan 1560 ta, itidal taraftarı olan Michel de l'Hôpital'i şansöliyeliğe getirmiştir. Aynı yıl sonunda François'nın ölümü üzerine, C. ın ikinci oğlu henüz reşit olmadan IX. Charles unvaniyle kıral ilân edilmiş, naiplik C. e bırakılmıştır. 41 yaşında ve 9 çocuk anası olan C. bütün kuvvetini harcıyarak 3 yıl (1560 - 1563) naibe olmuş, mevkiini sağlamlaştırmak için Huguenot (Protestan) ları da tutmuş, fakat Din Harbleri (Guerres de Religion; 1562 - 1598) süresince herşeyden evvel kendi şahsi

CATHERINE DE MÉDICIS

otoritesini düşünmüştür. İtalyan Rönesans kültürünü, devlet idaresinde de Machiavellizmi benimsemiş olan C. 20 yıldan fazla süren siyasi hayatında, önce l'Hôpital'in itidal siyasetine uymuş, sonra, ruhan Katolık olduğu için Protestanlardan yüz çevirmiş, fakat onları Guise'lere karşı kullanmayı düşünerek büsbütün ezmemiştir. Her türlü hileden, cinayetten ve kıtalden çekinmemiştir. 1561 de Poissy'-de toplanan kollokyum (Colloque de Poissy) da, Katoliklerle Protestanlar anlaşamamışlar, 1562 de Wassy'deki kıtal üzerine Din Harbleri başlamıştır. Meaux piskoposluğunun ıslahat taraftarı olan Guillaume Briçonnet tarafından işgali (Entreprise de Meaux = M. teşebbüsü) üzerine, 1567 de C., l'Hôpital'i şansölyelikten atarak Katoliklerle birleşmiştir. Huguenot isyanlarını bastıramadığı için 1570 te yine itidal siyasetine dönmüş, en çok sevdiği oğlu olan Anjou dukasını İngiltere kıraliçesi I. Elizabeth'le evlendirememişse de, kızı Marguerite de Valois'yı 1572 de Protestan taraftarı N.varra'lı Henri (sonra IV. Henri) ile evlendirmiştir. Bunun üzerine, Huguenot şeflerinden Amiral Coligny'nin tekrar saraya alınmasına müsaade etmiş, fakat onun kıral üzerindeki nüfuzundan korkarak ve kıralda idareyi ele alma teşebbüsünü görerek, siyasetini değiştirmiş, önce Guise'lerin eliyle amirale karşı bir suikast yaptırmış, bunun muvaffak olmaması üzerine, Saint-Barthélemy yortusuna raslıyan 24 Ağustos (1572) gecesinde Protestanlara karşı, geniş ölçüde bir kıtal (Massacre de Saint-Barthélemy = S.-B. kıtali) yapılmış, amiral de öldürülmüştür. Kendi suçunu kıraldan gizlemek üzere, C., devlete karşı hazırlanan bir cumhuriyetçi komplosundan bahsederek bütün suçu onlara yüklemiştir (bk. SAINT-BARTHÉLEMY KITALİ). Böyle bir kıtale, zaten C. in, oğlu IX. Charles'la birlikte 1565 te Bayonne şehrinde, kızı İspanya kıralı II. Felipe'nin karısı Elisabeth'le ve Felipe'nin temsilcisi Alba dukası ile yaptığı görüşme sırasında karar verilmiş olduğu sanılmaktadır. Bu kıtal üzerine, Protestan memleketlerden bilhassa İngiltere ile Almanya, Fransaya karşı cephe almışlarsa da, 1573 te C., sevgili oğlu Anjou dukası Henri de Valois'yı Lehistan kıralı seçtirmekle siyasi bir zafer kazanmış ve İspanya ile işbirliği yapmakta devam etmiştir. IX. Charles'ın 1574 te ölümü üzerine. C. in üçüncü oğlu Anjou dukası Henri, Lehistan kırallığını bırakarak III. Henri unvaniyle Fransa tahtına oturmuştur. Henri idareyi ele aldığı için C. in siyasi rolü zayıflamış, 1578-1579 da Fransanın güney kısmını ziyaret ederek kırallığın nüfuzunu kuvvetlendirmiş, 4. oğlu Alençon dukasının 1584 te öldüğünü, III. Henri'nin de vârissiz kaldığını gören C., Valois tacının Protestan damadı Navarra'lı Henri'ye değil, öbür kızı Claude France'ın biricik oğlu Bar dukasına kalması için çalışmış, fakat Guise ailesi de bu taç üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Guise dukası Henri (Henri de Guise), görünüşte Katolikliği müdafaa etmek, gerçekte ise Valois'ları Fransa tahtından atıktan sonra Protestan Bourbon'ların (C. ın damadı, Bourbon aslından Navarra'lı Henri) tahtı ele geçirmelerine engel olmak maksadiyle. 1576 da Mukaddes Liga (Sainte-Ligue) yı kurmuş, sonunda III. Henri ile bozuşmuş, o zamana kadar Guise'lerin dostu olan C., bunu önliyememiştir. 1588 yılı ilkbaharında Henri de Guise Parise girmiş ve halk tarafından alkışlanmıştır. Bunun üzerine çok güç bir duruma düşen kıralı kurtarmak maksadiyle, muhafızları 23 Aralık 1588 de dukayı Blois şatosunda bıçaklıyarak öldürmüşler, 13 gün sonra, 5 Ocak 1589 da da C., aynı şatoda ölmüş, aynı yılın 2 Ağustosunda III. Henri'nin öldürülmesiyle Valois hanedan sülâlesi sönmüş, C. in kızı Marguerite'le evli bulunan IV. Henri ile Bourbon sülâlesi tahta geçmiştir. Çok kültürlü bir kadın olan C. in bilhassa mimari bilgisi de genişti; kendi emriyle Philibert Delorme tarafından yapılan Tuileries sarayının plânı ve tezyinatı ile yakından alâkadar olmuştur. Bk. *Lettres de Catherine de Médicis* (C. d. M. in mektupları) [10 cilt, 1880-1909; H. de la Ferrière ile B. de Puchesse tarafından yayımlanmıştır].

CATHERINE DE WURTEMBERG [*katrin dı vürtembęr*] (Alm. **Katharina von Württemberg** [*katarina fon vürttımberg*]; 1783-1835), Westphalia (Alm. Westfalen) kıraliçesi Alman kıralı I. Friedrich'in kızı. Napoléon Bonaparte'ın isteğine uyarak, 1807 de Westphalia kıralı Jérôme Bonaparte ile evlenmiştir. Altı yıl (1807-1813) Kassel (Cassel) şehrinde kalmış, kocasının buradan kovulması üzerine, onunla birlikte Trieste'ye gitmiş, Napoléon'un düşmesinden (1815) sonra, Württemberg'deki Elwang'n şatosunda nezaret altında bulundurulmuştur.

CATHERINE OF BRAGANZA [*kęthırin ıv brıgænzı*] (Port. **Catharina da Bragança** [*katarina da bragãsa*] = Bragança'lı C.; 1638-1705), İngiltere kıralı II. Charles'ın karısı. Lizbon (Lisbõa) da Villa Viçosa'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Portekiz kıralı IV João'nun kızıdır. İngiltere ile bir anlaşma zemini sağlamak üzere, Portekizliler prenseslerinin İngiltere veliahtı Charles'la evlenmesini istemişlerdir. 1660 ta Charles (II.) tahta çıktıktan sonra, İspanyolların engel olmak istemelerine rağmen, nikâhları 1662 de kıyılmıştır. Çeyiz olarak C., kırala Afrikada Tanca (Tangier) yı. Hindistanda da Bombay'ı hediye etmiştir. İspanyaya karşı vâdedilen yardıma karşılık, Portekizliler bazı ticari imtiyazlarla 2 milyon Portekiz kuronu (300 000 sterlin) da vermişlerdir. C. in Katolik mezhebinde kalmasına müsaade edilmiş, fakat kıralın birçok metresleri (bu arada Lady Castlemain) olduğu için C. saray muhitinden uzak yaşamak zorunda kalmıştır. Bir ara Portekize dönmek istemişse de, C. ın Portekizli maiyetine yol verilerek kıraliçe nezaret altına alınmıştır. Çocuğu olmadığından, 1667-1670 yılları arasında, boşanmayı temin etmek için birçok entrikalar kurulmuş; Katolikliği sebebiyle 1678 de, Titus Oales tarafından sahte olarak ortaya atılan «Papa komplosu» (Popish Plot; kırala karşı Jesuit'ler tarafından hazırlanan mevhum suikast) nda C. ın eli olduğu ileri sürülmüş; sonra kıralı zehirlemeye teşebbüs etmekle suçlandırılmış, fakat her defasında kıral onu himaye etmiştir. Daha sonra Portsmouth düşesine âşık olan kıral, C. dan soğumuşsa da, C., kıralın son anlarında onu Katolik kilisesiyle barıştırmıştır. Kıralın ölümünden (1685) sonra bir müddet İngilterede kalmış, 1693 te Lizbon'a dönerek şehrin yakınında yaptırmış olduğu Bemposta sarayına çekilmiştir. Kardeşi II. Pedro'nun hastalığı sırasında (1704-1705), Portekiz kıral naibesi olmuş, ve İspanyollara karşı bazı siyasi ve askerî başarılar elde etmiştir.

CATHERINE OF BRAGANZA

CATHERINE OF VALOIS [*kætlrin ıv valua*] (Fr. **Catherine de France**; [*katrin dı frãs*] = Fransılı C., Valois'lı C., 1401 - 1437), İngiltere kıralı V. Henry'nin karısı. Pariste doğmuş, Bermondsey Abbey'de ölmüştür. Fransa kıralı VI. Charles ile Bavyeralı Isabeau'nün kızıdır. Poissy manastırında okumuş, 1413 te İngiltere veliahtı Prens Henry kendisine talip olmuştur. Aynı yılda Henry (V.) tahta çıktığında talebini tekrarlamış ve çeyiz olarak bol para, Normandie'yi ve Fransada başka arazi de istemiştir. Yüz Yıl Harbi esnasında yapılan bu

CATHERINE OF VALOIS (kendisine talip olan V. Henry ile birlikte; Shakespeare: *King Henry V*, perde 5, sahne 2; aktörler: Bay ve Bayan F. R. Benson)

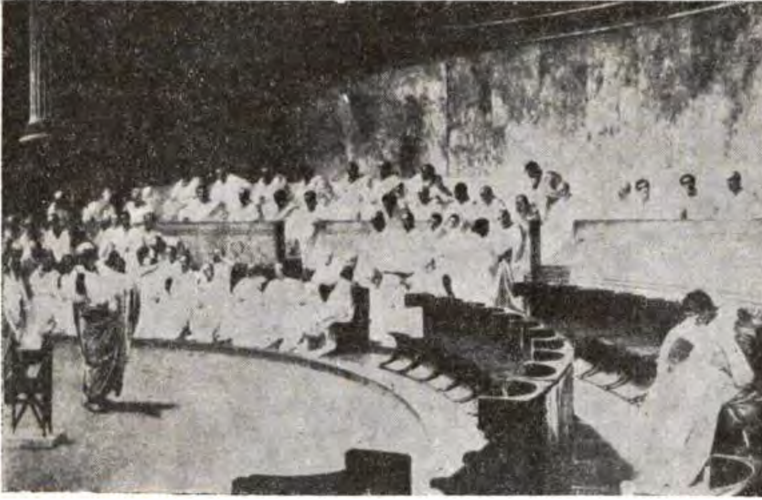
talebin reddi üzerine yine çarpışmalar başlamış, Fransızlar mağlûp olunca 1420 de Troyes (Fransa) antlaşmasını imzalıyarak Henry'nin isteklerini yerine getirmişler, C. i de vermişler, 2 Haziran 1420 de Troyes'da nikâhları kıyılmış, Henry Fransa tahtının naibi ve vârisi olmuş, VI. Charles sadece ismen Fransa kıralı kalmış, Henry «İngiltere ve Fransa kıralı» unvanını almıştır. C. 1421 de Londrada Westminster Abbey'de taç giymiş, aynı sene sonunda oğlu Henry (sonra VI. Henry) doğmuştur. Mayıs 1422 de C., Henry ile birlikte Fransaya gitmiş, Ağustosta Henry'nin Fransada ölmesi üzerine C. İngiltereye dönmüştür. Orada, Gal (Wales) eyaleti eşrafından Owen Tudor'la yaşamağa başlamış (nikâhlı veya nikâhsız olduğu belli değildir), ondan 3 oğlu, 1 kızı olmuştur. 1436 da Tudor hapse atılmış, C. de Bermondsey Abbey'ye çekilmiştir. Tudor'dan olan büyük oğlu Edmund, 1452 de Richmond kontu (earl) unvanını almış, bunun oğlu Henry de İngiltere kıralı (VII. Henry) olmuş, İngilterede Tudor hanedanları sülâlesi de onunla başlamıştır. C. in tipi Shakespeare'in *King Henry V* (Kıral V. Henry) adlı piyesinde çok hoş ve realist bir şekilde canlandırılmıştır.

CATHOLICOS [*katholikos*; Doğu Ermen. *katoğikos*, Batı Ermen. *gatoğigos*; < Yun. *katholikos* = âlemşümul, umumi, Fr. universel], Gregoryen (Grégorien) Ermenilerin, kendi en yüksek dinî reislerine verdikleri unvan. Ortodokslardaki *Oikūmenikos patriarkhēs* (âlemşümul, umumi [Fr. oecuménique] patrik) in karşılığıdır. Katolik Ermenilerde en yüksek dinî reis Romadaki Papa olduğu için, bunların millî - dinî reisleri Katolikos - Patrik (Batı Ermen. Gatoğigos - Badriark) unvanını taşır. Protestan Ermenilerde bu teşkilât yoktur. Tarihçesi için bk. KATOLIKOS ve PATRİK.

CATHOLOCISME: bk. KATOLİKLİK.

CATHREIN [*katrayn*], **Victor** (1845 - 1931), İsviçrede doğmuş Alman Katolik filozofu ve sosyal ahlâkçısı. Brig (Wallis Kantonu) de doğmuş, Almanyada, Aachen'da ölmüştür. 1863 ten itibaren Jesuit olan C., 1882 de Valkenburg (Holânda) da ahlâk felsefesi profesörü olmuş, 1894 te Valkenburg Jesuit meclisi (collegium) ne girmiştir. Tabiî hukuk fikrinin öncüsü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Moralphilosophie* (Ahlâk felsefesi) [2 cilt, 1890; 6. bas. 1924], *Philosophia moralis* (Ahlâk felsefesi) [1893; 17. bas. 1935], *Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit* (İnsanlığın ahlâki şuur birliği) [1914], *Der Sozialismus* (Sosyalizm) [1890; 14. bas. 1923], *Das Privateigentum und seine Gegner* (Şahsi mülkiyet ve bunun muarızı) [1892; 4. bas. 1909], *Recht, Naturrecht und positives Recht* (Hukuk, tabiî hukuk ve pozitif hukuk) [1901; 2. bas. 1909].

CATILINA [*katilina*], **Lucius Sergius** (M. Ö. takr. 108 - 62), Romalı siyaset adamı ve kendi adiyle anılan suikastı (Lat. conspiratio) hazırlıyanların elebaşısı. Fakir düşmüş bir asilzade (patricius) ailesindendi. Askerî hizmete girmiş ve kısa bir zaman içinde şöhret kazanmıştır. 82 de Sulla, Roma hâkimiyetini eline geçirdiği zaman C., onu desteklemiş, kanunsuz sürgün (Lat. proscriptio) ler yapılırken C. zalim hareketlerde bulunmuş, kesesini doldurarak zenginleşmiş, cinayet de işlemiştir. 77 yılında quaestor (hazine müdürü ve ceza hâkimi), 68 de praetor (şehremini), 67 - 66 yıllarında da Afrika valisi olmuştur. Halktan tehdit yoliyle para almakla suçlandırıldığı için, 65 yılındaki consul seçimlerine namzetliği kabul edilmemiştir. Consul'luğu her ne pahasına olursa olsun ele geçirmeğe azmetmiş olan C., rengi pek belli olmıyan halk partisinde kendini destekliyenler bulmuştur. Buna karşı, o zamana kadar birbirleriyle mücadele eden Senatus ve şövalye partileri birleşmişlerdir. C., bunun üzerine bir suikast tertiplemiş (Crassus ile Iulius Caesar da muhtemel olarak buna dâhildiler), ve yeni consul'lerin 1 Ocakta öldürülmesine karar verilmiştir. Fakat sonradan, suikast 5 Şubata bırakıldığı için, başarısız kalmıştır. Az sonra C., rüşvet dâvasında beraet ettiğinden, plânını daha genişleterek Romayı yakmayı, ihtilâle karşı gelenleri öldürmeyi, borçları iptal etmeyi, zenginleri sürmeyi kararlaştırmıştır. Suikast hazırlıklarına bazı mevki ve nüfuz sahibi olanlar da katılmış, silâh ve para biriktirilmiş, asker toplanmış ve kölelerin yardımına baş vurulmuştur. C. 63 seçimlerine, Gaius Antonius ile birlikte namzet olarak girmek istemişse de, Cicero birinciliği kazanmış, C. mağlûp olmuştur. Önce kendine taraftar sandığı Antonius, şimdi consul arkadaşı olan Cicero'nun tarafını tutmağa başlamış, bu arada Cicero, nutuklariyle halkı C. ya karşı ikaz etmiş, 21 Ekim 63

CATILINA (sağda; Senatus'ta Cicero [ortada] tarafından itham edilmesi; Cesare Maccari'nin tablosu)

te devleti korumak için consul'lere fevkalâde yetki verilmiş, fakat C., 62 yılı seçimlerini kazanabilmek için Cicero'yu ortadan kaldırmayı kararlaştırmıştır. Silâhlı mücadele başlamış. Sulla'nın eski askerlerinden Gaius Manlius (veya Mallius) Etruria'da isyan çıkarmış, 7 Kasımda Cicero'yu öldürme teşebbüsü önlenmiş, ertesi gün Cicero, Senatusta C.yı o kadar ağır ithamlar altında bırakmıştır ki, C. Etruria'daki orduya sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine C. ile Manlius «halk düşmanı» ilân edilerek onlara karşı consul Antonius'un emrinde bir ordu gönderilmiştir. Bu arada C. taraftarları Romada faaliyete geçmişlerse de, hepsi yakalanarak 5 Aralıkta hemen idam edilmişlerdir (bu hareket sonra usulsüz bir hareket sayılmıştır). 62 yılı başlarında C. nın ordusu sıkıştırılarak Pistoria (bugünkü Pistoia) yakınlarında mağlûbedilmiş, C. da intihar etmiştir. C. nın hikâyesi bize başlıca, aristokrat yazar ve tarihçiler tarafından intikal ettirildiği için bunların (Cicero dâhil) görüşlerinde tarafgirlik olabilir. En objektifleri olan Sallustius'ta bile demokrasiye karşı bır antipati havası vardır. C., oligarşinin dürüst bir düşmanı olmamakla beraber, asilzadelerin suiistimallerine karşı ayaklanan kötü bir demokrat sayılabilir (Bk. Sallustius: *De conjaratione Catilinae* [Catilina'nın suikast tertibi hakkında]). Cicero C. nın aleyhinde, birincisi ile dördüncüsü Senatusta, öbürleri de halk önünde olmak üzere, dört nutuk söylemiştir (*Orationes in Lucium Catilinam*). «Quo usque tandem abutere, Catilına, patientia nostra?» (Ey C., sabrımızı daha ne kadar suiistimal edeceksin?) sorusiyle başlıyan ilk nutkun dinleyicileri arasında C. da vardı; (bk. CICERO, Marcus Tullius). İngiliz piyes yazarlarından Ben Jonson, 1611 de, 5 perdelik manzum *Catiline* trajedisini yazmış, bunu XVIII. yüzyılda Prosper de Crébillon'un (1748) ve Voltaire'in (1749) *Catilina* başlıklı trajedileri takibetmiştir. XIX. yüzyılda Alexandre Dumas père ile A. Maquet, *Catilina* dramını yazmışlar (1848), İspanyollardan José María Díaz da 1858 de aynı başlığı taşıyan trajedisini ortaya koymuştur. Norveçlilerden Henrik Ibsen'ın ilk dramı *Catilina* (1848) Brynjulf Bjarne takma adiyle yayımlanmıştır. Müzikte, İtalyanlardan Antonio Salieri'nin (1792) ve Serafino Amedeo De Ferrari'nin (1860) *Catilina* adlı birer operaları vardır.

CATINAT [*katina*], **Nicolas de** (1637 - 1712), Fransız m a r e ş a l i. Pariste doğmuş, Saint Gratien'de ölmüştür. Küçük bir memurun oğlu olmasına rağmen fevkalâde askerî kabiliyete sahip olması dolayısiyle en yüksek rütbeye çıkmıştır. Fransa aleyhine açılan Augsburg Ligası Harbi (İng. War of the Grand Aliance, Alm. Pfälzischer Erbfolgekrieg; 1689 - 1697) nde önemli başarılar kazanmış, fakat İspanya Veraset Harbinde (1700 - 1714), Savoia'lı Eugen karşısında başarı gösteremeyince kumandanlıktan uzaklaştırılmıştır.

CATINGA [*katinga*] **veya CAATINGA** [*kaatinga*] (Portekiz < Tupi dili *kaa - tinga* = beyaz, [y a n i seyrek] orman), Brezilyada, Amazon nehrinin güneyinde ve savanların kuzeyinde bulunan az yağışlı bölgenin k u r a k ormanları. Burada yağmur mevsiminde yapraklanan ağaç, ağaççık ve çalı toplulukları vardır. Bunlar, kuraklık devrelerine uyacak şekilde su toplıyan bitkilerdir ki, bazılarının fıçı biçiminde şişkin gövdeleri vardır. Bunların arasında mimozalar, kaktüsler, bromelialar önemli yer tutar. Yer yer liyanlar ile epifitler de görülür. C. lar, seyahatleri güçleştiren engellerdendir. (Bk. SELVA, LLANO).

CATİO [*katio*], Amerika Kızılderilileri dillerinin Güney Amerika bölümünden olup ayrı ayrı ailelere giren iki dilin adı:

1. Eski C., Chibcha [çibça] dil ailesinin Chibcha-Aruak grupundan olup, Kolombiya'nın batı kısmında, Cauca nehri boyunca Ibexico. Evéjico. Pequi. Morisco, Ituango, Teco, Penco Cacarita, Cuisco, Araque, Pubio, Guacuseco, Tuin, Nitana, Pevere, Ceracuna, Buritica, Corome kabileleri tarafından konuşulurdu. Resim - yazı (pictogramme) kullanmış olan medenî dillerden biridir.

2. Yeni C., Karib (Caraib) ailesinden olup, Kolombiya'nın kuzey kısmındaki Antioquia bölümünde konuşulur. Yakın akrabası Molale dilidir. Bk. CHIBCHA, KARİB DİLLERİ, ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

CATIUS [*katius*] **veya CAUTIUS** [*kautius*] (Lat. *Cautio* = tedbir, ihtiyat, ihtimam), Romalılarda ihtiyat ve tedbirlilik ilâhı. Eski Romada, çocuk doğduğu zaman, tedbirli ve zeki olması için bu ilâhın yardımı istenilirdi. M. Ö. I. yüzyılda yaşamış Romalı yazarlardan Marcus Terentius Varro *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* (Beşerî ve ilâhî şeylerin eskilikleri) adlı eserinde, M. S. IV. yüzyılda da St. Augustinus *De Civitate Dei* (Allahın devleti hakkında) adlı kitabında bu ilâhtan bahsetmişlerdir.

CATİWANGİ (İndonezya imlâsiyle: Djatiwangi, İng. Jatiwangi), İndonezya cumhuriyetinde, Cava (Djawa, Java) adasının batı kısmı olan Djawa Barat'ta bir şehir. Çeribon (Tjeribon) şehrinin 32 km batısındadır. Nüfusu 11 022 (1949) dir.

CATKİ (İng. Jatkī), Arya veya Hint - İran dillerinin Hint kolunun Yeni Hint tabakasından olan Lahnda veya Batı Pencabî (Pañjābī) dilinin bir lehçesi. Güney lehçeleri grupunun (Mūltānī, Bhāwalpuri, Hindkī v. b.) kuzeydoğu bölümünde bulunan C., Pakistan Müslüman Cumhuriyetinin Batı kısmında, Pencap vilâyetinin Multan bölümünde, birbirinden ayrılmış iki bölgede konuşulur: 1. Chang (Jhang) bölgesi; 2. Montgomery bölgesi. Arada Cangalî (Jāngalī) lehçesi yer almıştır. Montgomery'de konuşulan C. nin doğusunda, Pencabî (Pañjābī) dili vardır. Bk. LAHNDA, ve HİNDİSTAN, Dil.

CAT'LAR (İng. Jat), Hindistanın bütün kuzeybatısında ve bilhassa Pencap (İng. Panjab) ta yaşıyan ve takr. 7 milyon nüfuslu olan bir kabîle. C. ların esasen Racput (İng. Rajput) larla aynı gruptan olmaları muhtemeldir. İki grup arasında ancak bir içtimai fark vardır; Hint görüşüne göre Racputlar ilkel grupun, kendilerini kan karışımına karşı korumuş ve asıl Hinduizme sadık kalmış olan kısmını teşkil ederler. C. lar ise ziraatle uğraşan ve dulların tekrar evlenmesine müsaade etmekle içtimai bakımdan daha alçak bir seviyeye inen kısmıdır. C. lar Kuzey Hindistanın en iyi köylüleridir; Orta Pencap'taki C. ların en çoğu Sikh dinine tâbidir. Güneydoğudakiler ise Hint dinine bağlı kalmıştır. Batıdakiler de genel olarak Müslüman olmuştur. Doğu Pencapta C. lar XVIII. yüzyılda birkaç küçük devlet kurmuşlardır. Bharatpur (1756) ve Dholpur (Patiala, Cind Nabha).

CATLEY [*kætli*], **Ann** (1745 - 1789), İngiliz şantözü. Londrada doğmuş, Brentford yakınlarında ölmüştür. 1762 de Londrada, Vauxhall'da sahneye çıkmış, bu tarihten itibaren de sesi ve güzelliği kendisine muvaffakiyet ve şöhret temin etmiştir. 1784 te tümgeneral Francis Lascelles'in karısı olarak son defa sahneye çıkmıştır. Kıyafeti kadınlar tarafından taklid edilmiş ve yakışır şeyler giymek «catleyfied» (= Catley'leşmiş) olarak adlandırılmıştır.

CATLIN [*kætlin*], **George** (1796 - 1872), Amerikan ressam ve seyyahı. Wilkes - Barre (Pennsylvania) da doğmuş, Jersey City (New Jersey) de ölmüştür. Avrupa ve Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında bulunmuştur. Başlıca yazılı eseri *Illustrations of the Manners, Customs and Condition of the North American Indians* (Kuzey Amerika Kızılderililerinin örf ve âdetleri, yaşama şartlarına ait resimler) [1841]dir. 500 den fazla Kızılderili portresi çizmiştir. Bu tipik ve kıymetli koleksiyonu şimdi Washington'daki Amerika Birleşik Devletleri millî müzesindedir. Kızılderililere ait birçok skeçleri de New York'taki Amerika Tabiat Bilgisi Müzesi (American Museum of Natural History) ndedir.

ČATLOŠ [*çatloş*], **Ferdinand** (doğ. 1895), Slovak devlet adamı. Slovakya'da Liptovský Sväty Peter'de doğmuştur. Önceleri erkân - ı harb subayı idi. 1939 Martında Slovakya (Slovensko) istiklâlini ilân edince, Tiso hükümetinde harbiye nazırı olmuştur. Polonya seferinde Alman tarafına katılmış ve 29 Ağustos 1944 Slovak isyanında el altından rol oynamıştır. C nin Ruslar tarafından kurşuna dizilmiş olması muhtemeldir.

CATO [*kato*], **Caius** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı tribunus (halkın hukukunu müdafaa eden hâkim). Önce Pompeius aleyhtarı olmuş, sonra onun ve Crassus'un consul seçilmelerini desteklemiştir. Tribunus'luktan çıktıktan sonra, tâyin edilen zamana riayet etmeden kanun teklif etme suçiyle mahkemeye verilmişse de beraat etmiştir.

CATO [*kāto*], **Dionysius** (M. S. III. veya IV. yüzyıl), Latin şairi ve ahlâkçısı. Kendisine izafe edilen *Dicta Catonis* (C. nun deyişleri, sağ sözleri, ata sözleri) veya *Dionysii Catonis disticha de moribus ad filium* (Dionysius Cato'nun, oğluna hitaben yazdığı ahlâki beyitler) adlı eserin müellifi sanılmaktadır. Umumi hayat felsefesinden bahseden bu 6 ölçülü (heximeter) beyitler. Ortaçağda, *Carmen de moribus* (Ahlâk şarkısı) u yazan «İhtiyar» M. P. Cato'ya atfedilirdi. Fakat, Aulus Gellius'un kitabına bu *Carmen*den alınan parçaların mensur olması, birçok tereddütlere yol açmıştır. Şimdiki kanaate göre, *Dicta Catonis*, bir müellifin eseri değildir, M. S. II. yüzyılda yazılmağa başlanmış ve sonra türlü yazarlar tarafından genişletilmiştir. Monoteist görüşle yazılmış olmakla beraber, onda hususiyle Hıristiyanlık ruhu yoktur. 146 ata sözü ihtiva eden bu eser, Ortaçağda çok rağbet görmüş ve birçok dillere tercüme edilmiş ve *Catho* veya *Cathonet* başlığiyle yayımlanmıştır.

CATO [*kāto*], **Lucius Porcius** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı general. M. Ö. 90 da konsul (consul) olmuş, İçtimai Harb (90 - 88) sırasında İtalyada isyan etmiş olan Toscan'ları itaat altına almış; İtalik halk topluluklarından Mars'larla çarpışarak bazı zaferler kazanmış; İtalyada Fucinus gölü (İta. Fucino; 1854 - 1875 te kurutularak Celano kasabası olmuştur) yakınında öldürülmüştür.

CATO [*kāto*], **Marcus Porcius** (M. Ö. 234 - 149), Romalı devlet adamı, general ve yazar. Eski bir çiftçi (plebs) ailesinin çocuğu olarak Tusculum (bugün: Frascati) da doğmuştur. *Censorius* (takdir ve tenkid edici) unvaniyle tanınırsa da, sonra aynı adı taşıyan torununun oğlu C. dan ayırdedilmek üzere, kendisi için *Priscus* (çetin), *Maior* (büyük, ihtiyar) ve *Superior* (üstün) sıfatları da kullanılmıştır. Çiftçi olarak büyümüş, 17 yaşında iken Roma ordusuna girerek Hannibal'ın kuvvetleriyle İtalyada, Sicilyada, Afrikada (Zama muharebesi, 202) çarpışmış ve Kartaca (Lat. Carthago, Fenike: Karthadaşt) nın Roma için daimi bir tehlike teşkil ettiğini anlamıştır. Romalı devlet adamı L. Valerius Flaccus, C. ta üstün kabiliyet görerek onu Romaya aldırmış, C. sırasiyle quaestor (sandık emini ve ceza hâkimi, 204), aedilis (emniyet müdürü, 199), praetor (Sardinya valisi, 198) ve consul (2 en yüksek âmirden biri, 195) olmuştur. Proconsul olarak İspanyayı şiddetle itaat altına almış (194), consul'luğu zamanında da, kadınların müsrifliğini tahdideden Oppius kanunu (Lex Oppia) nın kaldırılmaması için çalışmışsa da, muvaffak olamamıştır. 191 yılında, tribunus militum (albay) ve legatus (kumandan vekili) olarak Suriye kıralı III. Antiokhos'un ordusunu Thermopylai'de yenmiştir. 184 te censor seçilen C., icraatında o kadar şiddet kullanmıştır ki kendisine Censorius lâkabı takılmıştır. Scipio Africanus'la Scipio Asiaticus'un irtikâp ve mali fesat suçiyle mahkemeye verilmelerinde C. nun doğrudan doğruya bir rolü olmamışsa da, nüfuzunun âmil olduğu muhakkaktır; C., Afrikada bulunduğu sırada Scipio'nun ve emrindeki ordunun safahatini ve lüksünü tenkid etmişti. Çok muhafazakâr bir Romalı olan C, bilhassa Yunan kültürünün tesiriyle eski Roma sadeliğinin ve basitliğinin mahvolacağından korkuyor ve Roma disiplinine sımsıkı bağlı bulunuyordu. (Bu yüzden bizzat kendisi 44 defa mahkemeye verilmiş, her defasında da beraat etmiştir.) C., senator ve eques (şövalye) listelerini durmadan gözden geçirmiş ve bu vazifelere elverişli olmıyanları tasfiye etmiştir. L. Quinctius Flamininus'un vazifesine zalimlik sebebiyle son verilmesi, C. nun amansız censor'luğunun bir misalidir. Lükse ve israfa düşman olan C., 181 de, ziyafetlerde misafir sayısını tahdideden eski Orchius kanununu (Lex Orchia), 169 da da, büyük servetlerin kadınlara miras olarak bırakılmamasını temin eden Voconius kanununu (Lex Voconia) şiddetle tatbik etmiştir. C., su kemerlerini tamir ettirmiş; şehrin lâğımlarını temizletmiş; halka ait suyun hususi işlerde kullanılmasına mâni olmuş; forum (şehir meydanı) da curia (belediye binası) nın yanında ilk basilica (halk toplantı salonu) yı yaptırmış; publicanus (hükümete maktu bir para ödiyerek halktan alınacak vergiyi toplıyanlar) lardan alınan para miktarını yükseltmiş; hükümet binası yapan müteahhitlere verilen paradan, mukavelelerde kısıntılar yapmıştır. C., censor'luğa tâyininden ölümüne kadar, başka âmme hizmeti görmemiş, senatus'ta daima yeni fikirlerle mücadele etmiştir. Bacchanalia denilen safahat

CATO («İhtiyar»)

bayramlarından nefret etmiş. Atinadan elçi olarak gelen Yunan filozoflarından Karneades'in, Diogenes'in ve Kritolaos'un fikirlerini tehlikeli görerek, bunların hemen geri gönderilmesini istemiştir. C. nun son âmme hizmeti, Roma halkını 3. Pun Harbine teşvik ve sevk etmesidir. 157 yılında, Numidia kıralı Masinissa ile Kartacalılar arasında çıkan bir anlaşmazlıkta arabuluculuk etmek üzere C Afrikaya gitmiş, orada Kartacalıların kuvvetini ve refahını görerek Romanın selâmeti ancak bu kuvvetin imha edilmesiyle sağlanabileceğini anlamıştır. O günden itibaren, C., her nutkunun sonunda şu cümleyi tekrarlamıştır: «Ceterum censeo Carthaginem esse delendam» (bundan başka, Kartacanın imha edilmek gerektiği fıkrindeyim), ki kısaca «Delenda est Carthago» (Kartaca imha edilmelidir) şeklinde de söylenir. Bu ihtar ve ikazı sık sık işiten Romalılar nihayet, C. nun ölüm yılında, giriştikleri 3. Pun Harbi sonunda Kartacayı imha etmişlerdir (146). 86 yaşında ölen C. ya göre, aile. Roma devletinin çekirdeğini teşkil ediyordu. Bunun için C.. ciddî bir koca, sert bir baba ve amansız bir âmir olmuştur. C., köyden yetişme eski, basit, dürüst ve ciddî Romalı tipini canlandırmıştır.

C. aynı zamanda Latin edebiyatının en büyük nesircisi ve Latince yazılmış ilk Roma tarihinin müellifidir. Yunanlılardan ve Yunan kültürünün tesirinden hoşlanmadığı hal de, Yunancayı çok iyi bilirdi. *Origines* (Başlangıç [tarihi]) adlı 7 fasıllık Roma tarihi kayıptır; bundan kalmış olduğu tahmin edilen parçalar 1914 te H. Peter tarafından *Historicorum Romanorum reliquiae* (Roma tarihçilerinden kalmış parçalar) adlı esere alınmıştır. C. nun 150 nutkundan ancak 80 inin başlıkları veya parçacıkları elimize geçebilmiştir. Ahlâk ve hayat kaideleri hakkında oğlu Marcus'a hitaben yazdığı *Praecepta ad Filium* (Oğluma nasihatlar) adlı eseriyle, hayat felsefesini ele alan manzum *Carmen de moribus* Âdet ve edep şarkısı) da ele geçmemiştir. C. nun mevcut biricik eseri *De agricultura* (Ziraat hakkında) veya *De re rustica* (Çiftçi âlemi) başlığını taşıyan ve C. nun toprağa bağlılığını gösteren eseridir; bunda eski çiftçilik hayatı tasvir edilmiş ve bazı tarım kaideleri verilmiştir. C. nun kaybolmuş eserlerinden kalan parçacıkların bütünü için bk. H. Jordan: *M. Catonis praeter librum de re rustica quae exstant* (Leipzig 1860). C. ya atfedilen manzum atasözleri için bk. CATO, Dionysius. C. dan yüzyıl sonra (M. Ö. 45-44) Cicero, *Cato Maior de senectute* («İhtiyar» C. veya İhtiyarlık hakkında) adlı eserinde, C. yu konuşturarak, onun ağzından ihtiyarlığın felsefesini açıklamıştır.

CATO [*kāto*], **Marcus Porcius** (M. Ö. 95-46), Romalı devlet adamı ve filozof. Romada doğmuştur. Utica (Kuzey Afrika) şehrinde öldüğü için *Uticensis* (Utica'lı), büyük dedesi M. P. Cato Censorius (veya Maior) tan ayırdedilmek üzere de *Minor* (Küçük, Genç) diye tanınmıştır. Ana babasının ölmesi üzerine, dayısı M. Livius Drusus'un evinde büyümüş, orduya girerek, 72 yılında Gellius Publicola'nın emrinde Köleler Harbi (73-71) ne sebep olan Thracia'lı köle ve gladiator Spartacus'a karşı sefere gitmiş, 67 de Macedonia'da tribunus militum (albay) olmuştur. Romaya döndükten sonra, 65 te quaestor (sandık emini) olmuş, şehir hesaplarını iyi idare ettiği için Anadoluda idare âmirliğine getirilmiş, 62 de tribunus plebis (halkın hukukunu koruyan hâkim) seçildikten sonra, consul namzedi L. Licinius Murena'yı rüşvet suçundan mahûm etmiştir. Catilina (b. bk) suikastı meselesinde C., Cicero'yu desteklemiş, suikastçılar yakalandıktan sonra, onları kurtarmak istiyen Iulius Caesar'a rağmen, idam kararına reyiyle iştirak etmiştir. Samimî bir cumhuriyetçi ve Stoa'cı (Stoïque) bir filozof olan C., Caesar'da k ı r a l c ı l ı k ruhu gördüğü için, 59 yılında, Senatus'ta, onun consul seçilmemesi için çalışmış, consul'luğu zamanında da, Caesar'ın toprak kanununa itiraz etmişse de başarı kazanamamıştır. Caesar, C. dan kurtulmak için onu 58 de Kıral Ptolemaios'un servetini ele geçirmek üzere Kıbrısa yollamış, fakat iki yıl sonra zengin bir ganimetle Romaya döndükten sonra, C. mücadeleyi yine ele alarak, sokaklarda triumvir'lere karşı nümayişler yapmış ve hâdiseler çıkarmıştır. 54 yılında praetor (başkâkim) olan C., rüşvetin önüne geçmeğe çalışmış, consul seçiminde kazanamaması üzerine siyasi hayattan çekilmeyi düşündüğü bir sırada 49 da, Pompeius-Caesar iç harbi başlamıştır. Serbest devletin devam etmesini, sevmediği Pompeius'u desteklemekte gören C., Caesar'a karşı, cephe almış, kendisine Sicilia'nın müdafaası verilmiş, fakat adada mukavemet edemiyeceğini anlaması üzerine, Dyrrhachium (Dıraç) da Pompeius'la birleşmiştir. 48 de Thessalia'daki Pharsalus muharebesinde Pompeius mağlûp olduktan sonra Mısıra kaçmış, orada Ptolemaios'un emriyle öldürülmüşse de C., 47 de harbi Afrikada devam ettirmeğe çalışmıştır. Mısır'dan h a r e k e t eden C., Libya çöllerini geçerek Utica (şimdiki Tunus'ta) şehrine yerleşmiş, cumhuriyetçileri ve Pompeius'çuları teşkilâtlandırmış, fakat Caesar'ın 46 yılındaki Thapsus (Tunus sahilinde) muharebesinde Pompeius'çuları mağlûbettiğini duyunca, Eflâtun'un *Phaidon* (ad; ruhun ölümsüzlüğü hakkında) adlı eserini bir daha okuduktan sonra, kılıciyle intihar etmiştir. Kızı Porcia, Caesar'ın kaatillerinden Marcus Brutus'un ikinci kârısı olmuş, C. nun oğlu da Brutus'un mağlûp olarak intihar ettiği Philippi (Macedonia) muharebesinde ölmüştür. C., Roma Stoa'cıları tarafından tebcil edilmiş, Cicero ile Brutus, C. ya methiyeler yazmışlar, Cicero'nun *Cato* adlı eserine Caesar *Anticato* (C. ya karşı; eser kaybolmuştur) başlıklı bir eserle mukabele etmiştir. C., Plutarkhos'un *Bioi parallēloi* (Paralel hayatlar) adlı eserinde biyografya konusu olmuştur. C. nun yazılarından yalnız, Cicero'ya hitaben kaleme alınmış bir mektup kalmıştır. M. S. I. yüzyıl Latin şairi Marcus Annaeus Lucanus, *Pharsalia* (Pharsalus muharebesi destanı) [65 yılında] adlı 10 fasıllık epopesinde C. ya da yer vermiştir. İngiliz edibi Joseph Addison, Plutarkhos'un C. biyografyasından mülhem olarak *Cato* trajedisini yazmış (1713), bu eser bütün Avrupada beğenilerek taklidedilmiştir: Fransızlarda F. M. Ch. Deschamps: *Caton d'Utique* (Utica'lı C.) [1715], Almanlarda J. Ch. Gottsched: *Der sterbende Cato* (Ölmek üzere olan C) [1732], İtalyada P. Metastasio: *Catone in Utica* (C. Utica'da) [1728]. C. adına müzikal eserler de bestelenmiştir (J. S. Bach, 1762; N. Piccini, 1770; G. Pasiello, 1789; v. b.).

CATO («Genç»)

Dokuzuncu Cildin Sonu

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

DOKUZUNCU CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
49	2	45	Eduard	Edward
65	2	41	Nopoléon	Napoléon
80	1	57	*Nationnale*	*Nationale*
102	1	3	Geogra -	Géogra -
124	2	32	kitabeler	Kitabeler
126	1	15		ilâve: ölm. 1957
127	1	36 - 38	Westminister	Westminster
172	1	35	hymus	hymnus
186	2	23	*di*	*dü*
192	1	başlık	GAINE	CAINE
195	2	51	ilksel	ilkel
201	2	klişe ters konmuştur		
202	1	2	Biennale'sinde	Biennale'inde
251	1	33	Caverndish	Cavendish
254	1	16	MUSİCA	MUSICA
287	1	resim altı	sapan	saban
290	1	4 - 5 - 14	Marguet	Marquet
304	2	son satıra ilâve: 1957 Nobel Edebiyat Mükâfatını kazanmıştır.		
319	2	20	Cermen	Germen
382	2	41	QUADRAQESIMA	QUADRAGESIMA
400	2	resim altı	eser sahibinin adı yok	J. CARLU
409	1	resim altı	Carnavaldes	Carnaval des
416	2	12	Bră‚ïenu	Brătianu
416	2	40	Ache	Achse
427	2	14	Les quatre	Les quatres
427	2	resim altı	CAPEAUX	CARPEAUX
440	1	başlık	CAROLL	CARROLL
452	1	37	Churcill	Churchill
454	2	46	garande	grande
472	2	63	daki	deki
473	1	39	bicarbonat	bicarbonate